ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ιστορική θεώρηση της πολιτικής και της διεθνούς διάστασης ζητημάτων αμυντικής ασφάλειας στην Κύπρο και στην Ελλάδα στη δεκαετία 1960-1970

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Νίκος Χατζηϊωακείμ

Αθήνα, 2021

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Τριμελής Επιτροπή: Προκόπης Παπαστράτης, Ομότιμος Καθηγητής Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)
Δημήτρης Χαραλάμπης, Ομότιμος Καθηγητής Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
Αλέξης Ηρακλείδης, Ομότιμος Καθηγητής Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου

Μέλη της Επταμελούς:
Ειρήνη Λαγάνη, Καθηγήτρια Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου
Κώστας Υφαντής, Καθηγητής Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών Παντείου Πανεπιστημίου
Άρης Κωνσταντινίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Κύπρου
Σωτήρης Ριζάς, Διευθυντής ΚΕΙΝΕ Ακαδημίας Αθηνών

Copyright © Νίκος Χατζηϊωακείμ, 2021
All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

Στις Ευανθία – Δήμητρα,

στην Αθηνά της πρόσω κλίμακας,

στην Αστραία και στην μάνα της, την Πανδερκή Ιχναία

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται: στην Τριμελή και στην Επταμελή Επιτροπή της διατριβής: στον επιβλέποντα Π. Παπαστράτη, που πίστεψε στο ευκταίο και το εφικτό της ερευνητικής φιλοδοξίας, για την υπομονή και την ελαστικότητα στο ευρύ χρονικό πλαίσιο που απαιτήθηκε κατά την συγκέντρωση του υλικού και την συγγραφή του κειμένου (χωρίς αυτήν θα ήταν αδύνατο να ευοδωθεί η όλη προσπάθεια, λόγω της φύσης των αρχείων που κατά μείζονα λόγο ερευνήθηκαν), για τις λεπτομερείς παρατηρήσεις, όπως και για την διάθεση άφθονου αναγνωστικού χρόνου υπό ιδιάζουσες κατά το πλείστον συνθήκες˙ στα μέλη των ανωτέρω Επιτροπών Α. Ηρακλείδη, Ε. Λαγάνη, Α. Κωνσταντινίδη, Κ. Υφαντή, Σ. Ριζά, για το ενδιαφέρον, την εμπιστοσύνη, τις επισημάνσεις. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στον Δ. Χαραλάμπη, για την ενήλικη ενθάρρυνση, την εμψυχωτική ευγένεια, την έμπνευση έλλογης αισιοδοξίας, την εποικοδομητική επίδραση του επιστημονικού του έργου στην σκέψη των ιστορικών που εμβαθύνουν στην εξεταζόμενη περίοδο.

Σε όσους μού παραχώρησαν συνεντεύξεις. Στις κυρίες Β. Σδράκα, πληροφορικό της Βιβλιοθήκης της Βουλής, Ε. Αμπατζή και Μ. Χριστοδούλου (τότε διευθύντρια και προϊσταμένη της ίδιας βιβλιοθήκης), στον αείμνηστο καθηγητή Γ. Καραμπατζό, τότε Γενικό Γραμματέα του Κοινοβουλίου, στην κυρία Κ. Τσίρπου, βιβλιοθηκονόμο της βιβλιοθήκης της τότε Γεν. Γραμματείας Ενημέρωσης-Γεν. Γραμματείας Επικοινωνίας & Προβολής (νυν ΓΓΕΕ), στην κυρία A.-M. Smith των Αρχείων του ΝΑΤΟ στις Βρυξέλλες, στον κύριο T. Pettit (τότε υπεύθυνο των Αρχείων του Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού – Naval Historical Center, Washington Navy Yard, DC), στα πολιτικά και τα ένστολα στελέχη εξίσου, όπως και στις τότε στρατιωτικές ηγεσίες των Επιτελικών Γραφείων των Αρχηγών του Πολεμικού Ναυτικού και της Πολεμικής Αεροπορίας, στις κυρίες Α. Δεληχάτσιου – Κολοκοτρώνη και Κ. Ασκούνη, τότε Μόνιμες Υπαλλήλους βαθμού Α΄ του ΓΕΑ, στο προσωπικό της Υπηρεσίας Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, στον κύριο Δ. Μπαχάρα, τότε υπεύθυνο Ιστορικών Αρχείων ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ, στην κυρία Λ. Φώτη, υπεύθυνη της βιβλιοθήκης του Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών, στην κυρία Μ. Καράγιωργα και στους κυρίους Γ. Βλαντή και Γ. Τσιμπούκη της Βιβλιοθήκης (IRC) της πρεσβείας των Ηνωμένων Πολιτειών στην Αθήνα, για την άμεση ανταπόκρισή τους στα κατά καιρούς ερευνητικά αιτήματά μου σχετικά με την πρόσβαση σε πρωτογενές αδημοσίευτο και δημοσιευμένο υλικό και κατά την αναδίφηση που αφορούσε τον Τύπο της εποχής. Στον οικονομολόγο της ΤτΕ κύριο Γ. Ζομπανάκη για την παραχώρηση στοιχείων από την βιβλιοθήκη της Τράπεζας και για την μελέτη των στατιστικών δεδομένων του IISS από το προσωπικό του αρχείο. Επίσης, στον κύριο Α. Κούτση, ομότιμο καθηγητή Μεσανατολικών Σπουδών του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου για τις συχνές, διαφωτιστικές και παραγωγικές συζητήσεις μας, αλλά και την τιμητικών προθέσεων προσπάθεια συνδρομής σε ζητήματα διαδικαστικής ουσίας, στην κυρία Α. Παπαστράτη για την πολυετή και πολυσχιδή ενεργό υποστήριξη στα έργα του συζύγου της και κατ' επέκταση στις δραστηριότητες όλων των φοιτητών και φοιτητριών του, στον συνάδελφο και φίλο Α. Νταλαχάνη, με τον οποίο ανταλλάξαμε απόψεις και μοιραστήκαμε ενδιαφέρουσες στιγμές αλληλοβοήθειας κατά την συγκέντρωση του υλικού για τις διατριβές μας, καθώς και στην καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων Μ. Ανατολής του Πανεπιστημίου Αιγαίου κυρία Β. Κεφαλά για ορισμένες εύστοχες υπομνήσεις της. Αυτονόητες θεωρούνται οι διαρκείς ευχαριστίες μου προς την διεύθυνση και όλο το προσωπικό της (κορυφαίας στα πεδία της) βιβλιοθήκης του Παντείου, για την πάγια κι αμέριστη αρωγή τους, με ζέση κι επαγγελματισμό, προς το έργο συνολικά της ερευνητικής κοινότητας και προσωπικά στη δική μου διατριβή.

Πίνακες Περιεχομένων

Αφιέρωση, Ευχαριστίες. Συνολικός Κατάλογος Περιεχομένων. Πίνακας βραχυγραφιών-αρκτικόλεξων. Σύνοψη-Abstract. Λέξεις Κλειδιά-Key Words. Αναλυτική περίληψη στα αγγλικά (Summary). Εισαγωγικές παρατηρήσεις:..... σσ iv-xxiv

Μέρος Α΄: Από τις πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες υπό τις οποίες δημιουργήθηκε το κυπριακό κράτος μέχρι την κλιμάκωση των εναντίον του τουρκικών απειλών (1959-Μάιος 1964).

Τμήμα Πρώτο:..... σσ 3-167

Εισαγωγή:..... σσ 3-6

Κεφάλαιο 1: Η έλευση των πρώτων στρατιωτικών τμημάτων από την Ελλάδα και την Τουρκία: ..... σσ 7-14

Κεφάλαιο 2: Οι βρετανικές στρατιωτικές βάσεις: οι διαπραγματεύσεις γι' αυτές, οι σκοποί της ύπαρξής τους, η αξία τους για το ΗΒ και τις ΗΠΑ: ..... σσ 15-100

I. Το αφετηριακό σημείο ..... σσ 15-31

II. Η συνάρτηση της στρατιωτικής εκμετάλλευσης του νησιού από το ΗΒ και τις ΗΠΑ με τις αρχικές εξοπλιστικές προθέσεις της κυπριακής ηγεσίας. Η εγγραφή του ζητήματος στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα Ελλάδας-Κύπρου. Οι αρχικές σκέψεις ένταξης της ανεξάρτητης Κύπρου στο ΝΑΤΟ..... σσ 32-43

III. Η κατοχύρωση δικαιωμάτων της RAF και του βρετανικού στρατού για την κάλυψη «αναγκών ασφάλειας» του ΗΒ στην Κύπρο την εποχή των διαπραγματεύσεων ..... σσ 44-51

IV. Η ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για τις βάσεις και η ανακήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας ..... σσ 52-61

V. Τα αμερικανικά κίνητρα ενδιαφέροντος για τις εξελίξεις στην Κύπρο, από την εποχή της ανεξαρτησίας της μέχρι την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών ..... σσ 62-91

VI. Πρόσθετες στρατηγικές χρήσεις της κυπριακής επικράτειας, κοινού ενδιαφέροντος ΗΒ-ΗΠΑ: ..... σσ 92-100

Κεφάλαιο 3: Οι πρώτες «ενδοκυπριακές» κρίσεις και η διαχείρισή τους από τους εξωτερικούς παράγοντες μέχρι και τα γεγονότα του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1963: ..... σσ 101-167

Τμήμα Δεύτερο:..... σσ 168-331

Κεφάλαιο 4: Η εισαγωγή της στρατιωτικής παραμέτρου στα υπαρξιακά προβλήματα της Κυπριακής Δημοκρατίας (α΄ πεντάμηνο 1964) και ο συσχετισμός της με τις πολιτικές μεταβολές στην Ελλάδα και το διεθνές περιβάλλον της περιόδου: ..... σσ 168-325

Συμπερασματικό σχόλιο για τις στρατιωτικές εξελίξεις της άνοιξης του 1964: ..... σσ 326-331

Παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων: ..... σσ 332-354

Πηγές: ..... σσ 355-380

Μέρος Β΄. Μέσον 1964-εκπνοή 1965: οι τουρκικές απειλές κατά της Κύπρου και της Ελλάδας, η προσφυγή της πρώτης σε «απαγορευμένους» διπλωματικούς συμμάχους και πηγές για την εξεύρεση μέσων αυτοάμυνας και της δεύτερης ενδοΝΑΤΟϊκά, για τον ίδιο λόγο. Τα στρατιωτικά σχέδια, οι διεθνείς ισορροπίες και τα πολιτικά αδιέξοδα της Λευκωσίας και της Αθήνας.

Εισαγωγική υπόμνηση των κυριότερων γεγονότων και διεργασιών της άνοιξης του 1964 και ο συσχετισμός τους με ορισμένα από τα επακολουθήσαντα ..... σσ 5-13

Κεφάλαιο 1: το δραματικό θέρος του 1964 ..... σσ 14-211

Ο Ιούνιος της Washington (των πολεμικών απειλών και της άνωθεν επιβολής έναρξης ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων) ..... σσ 14-56

Ο Ιούλιος της Γενεύης (της νευρικότητας και των άγονων διεργασιών) ..... σσ 57-89

Ο Αύγουστος της Τηλλυρίας. Οι ελληνοκύπριοι βιώνουν το πυρίκαυστο δίλλημα: πραγματική ανεξαρτησία μέσω της ενίσχυσης των «απαγορευμένων συμμαχιών» ή μετατροπή τους σε πολίτες μακρινών (και ακρωτηριασμένων) επαρχιών του ελλαδικού κράτους ..... σσ 90-211

Κεφάλαιο 2: η κατάδυση αλλά όχι κατάργηση των σχεδίων κατάλυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η πρώτη επαφή του ελληνικού στρατιωτικού κόσμου με σοβιετικά όπλα: ..... σσ 212-337

Το τελευταίο τρίμηνο του 1964: Η σταδιακή επάνοδος των ελληνοτουρκικών σχέσεων στο προ του 1930 κλίμα ..... σσ 212-301

1965: εμπεδώσεις, μεταβάσεις, ανατροπές, ματαιώσεις ..... σσ 302-337

Κεφάλαιο 3: Η «Πυραυλική Κρίση της Κύπρου» την άνοιξη του 1965 ..... σσ 338-505

Μάρτιος: «Πλοίον κομίζον Σοβιετικά εφόδια» ..... σσ 338-428

Απρίλιος: «Εξαίρετον εντύπωσιν προεκάλεσαν στο κοινόν οι Ρωσικοί πύραυλοι που δεν παρήλασαν» ..... σσ 429-461

Μάιος: ενήλικα και ανήλικα τέκνα ..... σσ 462-505

Κεφάλαιο 4: η Κύπρος προσπαθεί να επιβιώσει μέσω αυτοβοήθειας, η Ελλάδα προετοιμάζεται να αμυνθεί στο ελληνοτουρκικό μέτωπο, ενώ οι δύο πλευρές αλληλοϋποβλέπονται, σε κατάσταση εξωτερικών πιέσεων η μεν κι εσωτερικής πολιτικής πόλωσης η δε (το β΄ εξάμηνο του 1965) ..... σσ 506-581

Το καλοκαίρι της πολιτικής Κρίσης στην Αθήνα ..... σσ 506-534

Το τελευταίο τετράμηνο του 1965: η Αθήνα αποκτά νέα κυβέρνηση και η Λευκωσία αναπτύσσει ταχύτητα στον δρόμο για την απόκτηση της αδέσμευτης ανεξαρτησίας

Σεπτέμβριος ..... σσ 535-541

Οκτώβριος ..... σσ 542-553

Νοέμβριος ..... σσ 554-561

Δεκέμβριος..... σσ 562-581

Δέσμες συμπερασμάτων για το Β΄ Μέρος και ορισμένες παρατηρήσεις που αφορούν το σύνολο της διατριβής ..... σσ 582-655

i. Εισαγωγικά, τα θεμελιώδη των σκοπών του κάθε αναμεμιγμένου μέρους ..... σσ 582-592

ii. Το πολιτικό πλαίσιο ..... σσ 593-606

iii. Το περιφερειακό και το ευρύτερο διεθνές πλαίσιο ..... σσ 607-612

iv. Οι αλληλεπιδράσεις του Στρατιωτικού με το Οικονομικό πλαίσιο αναφοράς. Το Διεθνές υπόβαθρό τους, την εποχή των μεταβολών στο ισοζύγιο Οικονομικής ισχύος μεταξύ των μεγάλων κρατών της Δύσης ..... σσ 613-633

v. Η στρατιωτική παράμετρος της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης:
α) η ελλαδική παρουσία στην Κύπρο, β) οι εξοπλισμοί της Ελλάδας και της Κύπρου,
γ) Η «πυραυλική κρίση της Κύπρου» και η προεκτάσεις της ..... σσ 634-655

Βραχύς επίλογος ..... σσ 656-660

Ειδικό Παράρτημα Ι ..... σσ 661-685

Ειδικό Παράρτημα ΙΙ ..... σσ 686-708

Παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων: ..... σσ 709-806

Πηγές Β΄ Μέρους ..... σσ 807-836

Συνημμένα «Α», «Β», «Γ» ..... σσ 837-839

Παραρτηματικό κεφάλαιο: περιπτωσιολογική εμβάθυνση σε πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις εντός όσων μεσανατολικών χωρών επηρέασαν τα στρατιωτικά πράγματα της Κύπρου, με έμφαση στους εξοπλισμούς τους κατά την περίοδο 1950 – 66

Εισαγωγικά: ..... σσ 4-9

Α) Η αραβομεσογειακή διάσταση: Αίγυπτος – Συρία, οι βασικοί πελάτες της ΕΣΣΔ: σσ 10-57

Αίγυπτος: ..... σσ 10-46

Συρία: ..... σσ 47-57

Β) Η θέση των ΗΠΑ στους μεσανατολικούς εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς της εποχής, μέχρι το «κοσμογονικό 1963»: οι περιπτώσεις Ιράκ, Ισραήλ, Λιβάνου και Ιορδανίας: ..... σσ 58-107

Εισαγωγικά: ..... σσ 58-59

Ιράκ: ..... σσ 60-71

Ισραήλ: ..... σσ 72-103

Λίβανος: ..... σ 104

Ιορδανία: ..... σσ 105-107

Γ) Οι περιφερειακές πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις κατά την τριετία έναρξης της κυπριακής κρίσης (1963-1966): ..... σσ 108-136

Δ) Το ζήτημα της επιλεκτικής αναγνώρισης δικαιώματος αεράμυνας σε κράτη της περιοχής από πλευράς ΗΠΑ: ..... σσ 137- 143

Ε) Μία γενική παρατήρηση για το επίμαχο περιφερειακό πλαίσιο ..... σσ 144-149

Στ) Συμπερασματική αποτίμηση ..... σσ 150-157

Επίμετρο ..... σσ 158-160

Παράρτημα χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων, φωτογραφιών ..... σσ 161-185

Πηγές: ..... σσ 186-202

Βραχυγραφίες – Αρκτικόλεξα:

DoD: το υπουργείο εθνικής άμυνας των ΗΠΑ

DoD / ISA: το υφυπουργείο διεθνών υποθέσεων του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ

JUSMAGG: Joint US Military Advisory Group in Greece, γνωστή και με το ελληνικό της ακρωνύμιο ως ΜΟΣΒΗΠΕ (Μικτή Ομάδα Στρατιωτικής Βοήθειας των ΗΠΑ στην Ελλάδα). Συγκροτείτο από επιμέρους Ομάδες, μία για κάθε Κλάδο των Ένοπλων Δυνάμεων της χώρας

MC: η Στρατιωτική Επιτροπή του ΝΑΤΟ (αρκτικόλεξο στα ελληνικά: ΣΕΒΑΣ), με αρμοδιότητες συντονισμού κι εναρμόνισης των αποφάσεων του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου προς τις τρέχουσες στρατιωτικές ανάγκες της Συμμαχίας. Δεν διέθετε επιχειρησιακού χαρακτήρα δικαιοδοσίες. Το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο εξάλλου προτιμούσε στην πράξη να αποτείνεται συμβουλευτικά κατά προτεραιότητα στο SHAPE και στην ουσιώδη πηγή ισχύος, τον εκάστοτε διοικητή του

NAC: το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο (το ανώτατο πολιτικό όργανο λήψης αποφάσεων του ΝΑΤΟ). Σε αυτό συμμετέχουν οι Μόνιμοι Αντιπρόσωποι των κρατών-μελών της συμμαχίας

NARA: τα Γενικά Αρχεία του Κράτους των ΗΠΑ

NARR: NATO HQ, Archives Reading Room. Τα Αρχεία του ΝΑΤΟ

NHC-OAB: Naval Historical Center, Operational Archives Branch. Ο Τομέας Επιχειρησιακών Αρχείων της Υπηρεσίας Ιστορίας του Πολεμικού Ναυτικού των ΗΠΑ

PICL (President's Intelligence Check List) και η διάδοχη εκδοχή **PDB** (President's Daily Brief): Τα ημερήσια ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ

SACEUR: ο Ανώτατος Διοικητής Συμμαχικών Δυνάμεων Ευρώπης, επικεφαλής της ACE και του SHAPE, ο (πάντοτε αμερικανός) αρχιστράτηγος των ΝΑΤΟϊκών στρατιωτικών δυνάμεων

SHAPE: το Ανώτατο Στρατηγείο Συμμαχικών Δυνάμεων Ευρώπης (αρκτικόλεξο στα ελληνικά: ΑΣΣΔΕ) της Συμμαχικής Διοίκησης Ευρώπης (ACE), το οποίο διοικεί ο SACEUR

State Dept: το υπουργείο εξωτερικών των ΗΠΑ

TDK: το Τουρκικό Πολεμικό Ναυτικό

THK: η Τουρκική Πολεμική Αεροπορία

TKK: ο Τουρκικός Στρατός (ξηράς)

TNA (πρώην PRO): τα Γενικά Κρατικά Αρχεία του ΗΒ

UNFICYP: η Ειρηνευτική Δύναμη των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο, που συγκροτήθηκε και ανέλαβε καθήκοντα την άνοιξη του 1964

USAF: η αμερικανική πολεμική αεροπορία

USN: το αμερικανικό πολεμικό ναυτικό

ΑΝΣ: Ανώτατον Ναυτικόν Συμβούλιον (το ανώτατο όργανο λήψης αποφάσεων του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού – τότε ΒΝ)

ΑΣΑ: Ανώτατον Συμβούλιον Αεροπορίας, η τότε ονομασία του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου, του ανώτατου οργάνου λήψης αποφάσεων της ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας – τότε ΕΒΑ)

ΑΣΔΑΚ: Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκησις Αμύνης Κύπρου, το κλιμάκιο στο οποίο υπάγονταν η ΕΛΔΥΚ, η Μεραρχία και το σύνολο της Εθνικής Φρουράς σε πολεμική περίοδο (μάλλον με επιχειρησιακές αποκλειστικά αρμοδιότητες, επομένως ανάλογο του ΓΕΕΘΑ). Αρχηγός ΑΣΔΑΚ ήταν ο Γρίβας, από τον Ιούλιο του 1964 μέχρι και τα γεγονότα της Κοφίνου (τον Νοέμβριο του 1967) [1]. Εξαιτίας της ευαίσθητης πολιτικής φύσης της (ελλαδικά στρατεύματα εκτός της επικράτειας), η ΑΣΔΑΚ δεν εντασσόταν στην στρατιωτική αλυσίδα διοίκησης (δεν διέθετε ως προϊστάμενα κλιμάκια το ΓΕΣ ή το ΓΕΕΘΑ), αλλά υπαγόταν απευθείας στον ΥΕΘΑ

ΑΣΕΑ: Ανώτατον Συμβούλιον Εθνικής Αμύνης. Ήταν μεταξύ άλλων γνωμοδοτικό όργανο για ζητήματα που απαιτούσαν διϋπουργική συνεργασία σε θέματα εθνικής άμυνας. Τελούσε υπό την προεδρία του πρωθυπουργού. Επίσης, έκρινε την εξέλιξη των αξιωματικών στους ανώτατους βαθμούς (σε εκείνη την περίπτωση προβλεπόταν η μετά ψήφου παρουσία του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου του Κλάδου από τον οποίον προερχόταν ο κρινόμενος) και αποφάσιζε, βάσει των εισηγήσεων του υπουργού εθνικής άμυνας, του Αρχηγού του ΓΕΕΘΑ και κατά περίπτωση -αναλόγως της αρχαιότητας του κρινόμενου- την έκθεση του αρμόδιου Γενικού Επιτελείου, τις αποστρατείες στο απώτατο στάδιο εξέλιξης (όταν οι κρινόμενοι έφεραν τον βαθμό του εν ενεργεία αντιστράτηγου, αντιναυάρχου κι αντιπτεράρχου) [2]

ΒΝ: Βασιλικόν Ναυτικόν (η τότε ονομασία του ΠΝ, του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού)

ΓΕΑ: Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας

[1] Κατά τον υποπτέραρχο (Ι) ε.α. Γ. Μήτσαινα, *Ελληνικά φτερά πάνω από την Κύπρο*, Αθήνα: αυτοέκδοση, 1989 (στο παρόν αξιοποιείται η έκδοση του 2005), σ 52. Συμφωνούν οι αξιωματικοί του στρατού Ι. Μπήτος, *Φάκελος Κύπρου* τ. Δ΄ σ 320, και ο Αθ. Σκλαβενίτης, *Φάκελος Κύπρου* τ. Γ΄ σ 326 (Βουλή των Ελλήνων: γενικός συντονισμός: Β. Τσακανίκα, γενική επιμέλεια: Έ. Δρούλια, επιμέλεια: Ό. Ησαΐα, Ά. Σωτηρόπουλος / Βουλή των Αντιπροσώπων: γενικός συντονισμός: Ε. Ηλιάδη, επιμέλεια: Φ. Φλουρέντζου, Σ. Βανέζου, *Φάκελος Κύπρου*, Αθήνα-Λευκωσία: Βουλή των Ελλήνων, Βουλή των Αντιπροσώπων, 2019).

[2] Επίσημα στοιχεία σύμφωνα με την απάντηση που έδωσε ο τότε ΥΕΘΑ Π. Γαρουφαλιάς σε σχετική ερώτηση βουλευτή, στις 4 Φεβρουαρίου 1965: *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Β΄, συνεδριάσεις 56 (4/3/1965) -85 (17/5/1965), Συνεδρίασις 62^{α} της 23ης Μαρτίου 1965 σσ 205-206. Για την ίδρυσή του και την συγκρότηση όλων των οργάνων της ανώτατης διοίκησης του υπουργείου Εθνικής Άμυνας βλ: *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις ΟΕ', Πέμπτη 10-4-1952, σσ 1092-1099. Ο ιδρυτικός του Νόμος (2051) ψηφίστηκε την επομένη. Επιστημονικός σχολιασμός του ΑΣΕΑ (ρόλοι, λειτουργία κλπ) της περιόδου, μεταξύ άλλων στα: Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων*, τ. 1. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1987, σσ 114-117, Δ. Παπαδιαμάντης, *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967)*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2014, σσ 107-108.

ΓΕΕΘΑ: το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης, στο οποίο υπάγονταν επιχειρησιακά σε καιρό πολέμου τα τρία κατά Κλάδον Γενικά Επιτελεία. Διέθετε μηδαμινές διοικητικές εξουσίες, ειδικά σε ειρηνική περίοδο, γι' αυτό και η θέση του εκάστοτε Αρχηγού του (**Α/ΓΕΕΘΑ**) θεωρείτο μάλλον διακοσμητική από την άποψη της δυνατότητας παρέμβασης ή επέμβασης των ένοπλων δυνάμεων στα πολιτικά πράγματα της χώρας (το κύριο ζητούμενο της εποχής)

ΓΕΕΦ: Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς (οι ένοπλες δυνάμεις της Κυπριακής Δημοκρατίας). Υπαγόταν στο υπουργείο εσωτερικών κι άμυνας της Κυπριακής Δημοκρατίας

ΓΕΝ: Γενικό Επιτελείο Ναυτικού

ΓΕΣ: Γενικό Επιτελείο Στρατού

ΕΒΑ: Ελληνική Βασιλική Αεροπορία (η τότε ονομασία της Π.Α., της Πολεμικής Αεροπορίας)

ΕΚ: η Ένωσις Κέντρου, το κόμμα (πρώην συνασπισμός κομμάτων) που κυβέρνησε την Ελλάδα σε διάφορες εκδοχές του (συμπεριλαμβάνοντας τις αποσχίσεις κι εσωτερικές διασπάσεις που υπέστη μετά τον Ιούλιο του 1965, δηλαδή και το ΦΙΔΗΚ που προέκυψε), κατά το πλείστο διάστημα μεταξύ Νοεμβρίου 1963 και Δεκεμβρίου 1966

ΕΛΔΥΚ: Ελληνική Δύναμις Κύπρου (το νομίμως ευρισκόμενο τμήμα ελληνικού στρατού, δύναμης 950 ανδρών που βρισκόταν στην Κύπρο βάσει των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960)

ΕΛΔΥΚ/Μ: (κωδική ονομασία ΜΕΝΕΛΑΟΣ): η παρανόμως μεταφερθείσα κι ευρισκόμενη επί της Κύπρου ελλαδική Μεραρχία (1964-1967). Αντίστοιχα, εκτός των συμφωνημένων ορίων, τουρκικά στρατεύματα είχαν σταδιακά αναπτυχθεί στο νησί, σε μικρότερους αριθμούς.

ΕΜΕΚ: Ειδικόν Μικτόν Επιτελείον Κύπρου, το ανώτατο κλιμάκιο διοίκησης που ασκούσε διοικητικό κι επιχειρησιακό έλεγχο επί του συνόλου των ελληνικών δυνάμεων στην Κύπρο, πλην της Μεραρχίας. Το ΕΜΕΚ υπαγόταν απευθείας στο ελλαδικό υπουργείο εθνικής άμυνας. Αρχικά έδρευε στην Αθήνα, από το 1964 μετακινήθηκε στο νησί μαζί με τον επικεφαλής του, τον Γρίβα μετεξελισσόμενο στην ΑΣΔΑΚ

ΕΣ: Ελληνικός Στρατός (ο στρατός ξηράς)

ΗΑΔ: Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία, η πολιτική ένωση της Αιγύπτου με τη Συρία που διήρκεσε μεταξύ του Φεβρουαρίου του 1958 και του Σεπτεμβρίου του 1961. Η Αίγυπτος διατήρησε την ονομασία ως επίσημα περιγραφική του κράτους της ως το 1971

ΜΑΒΑΣ: Μόνιμος Αντιπρόσωπος στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο, η ανώτατη μόνιμη διπλωματική εκπροσώπηση της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Ο ΜΑΒΑΣ είναι πάντοτε πρέσβης

ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης /Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο

ΜΙΣΠΑ: Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας

ΝΔΚ: Ναυτική Διοίκησις Κύπρου

ΟΔΓ: Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, η τότε Δυτική Γερμανία (BRD: το γερμανικό αρκτικόλεξο, FRG: το αγγλικό αρκτικόλεξο)

Σ.Α. /ΟΗΕ: το Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών

ΣΔΙΚ: η Στρατιωτική Διοίκησις Κύπρου με έδρα το νησί, κλιμάκιο υφιστάμενο αρχικά του ΕΜΕΚ και μετέπειτα της ΑΣΔΑΚ

ΤΟΥΡΔΥΚ: Τουρκική Δύναμις Κύπρου (το νομίμως ευρισκόμενο τμήμα τουρκικού στρατού δύναμης 650 ανδρών, που βρισκόταν στην Κύπρο βάσει των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960)

ΥΕΘΑ: ο υπουργός του ΥΠΕΘΑ

ΥΠΕΘΑ: το υπουργείο εθνικής άμυνας της Ελλάδας

ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ: Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών

ΥΦΕΘΑ: ο υφυπουργός του ΥΠΕΘΑ

Σύνοψη: Στη διδακτορική διατριβή εξετάζονται οι πολιτικές άμυνας κι ασφάλειας της Κύπρου και της Ελλάδας κατά το α΄ ήμισυ της δεκαετίας 1960-1970, μέσω κυρίως της ανάλυσης των προσπαθειών τους να εκπονήσουν κρατικά εξοπλιστικά προγράμματα, καθώς και οι αντιδράσεις που αυτά προξένησαν στο εξωτερικό περιβάλλον τους. Κατά την κριτική προσέγγιση αξιολογούνται α) το ευρύ και το περιφερειακό διεθνές πλαίσιο (ο Ψυχρός Πόλεμος, το διμερές αμερικανοβρετανικό ισοζύγιο ισχύος, η Μεσανατολική Σύγκρουση και η αλληλεπίδρασή τους), β) οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ελλάδα και την Κύπρο, γ) η εξέλιξη των πολιτικοστρατιωτικών σχέσεων μεταξύ τους και με την Τουρκία. Εκτός από την αναλυτική παρουσίαση των πολιτικών και διπλωματικών διεργασιών, η διατριβή περιλαμβάνει διεξοδική αναφορά σε στρατιωτικές όψεις της μελετώμενης θεματικής σε ένα ευρύ φάσμα, από την Οικονομία της Άμυνας έως τους επιτελικούς σχεδιασμούς. Το κείμενο χωρίζεται σε δύο Κύρια Μέρη και ένα Παραρτηματικό Κεφάλαιο. Σε επίπεδο πρωτογενών πηγών, βασίζεται σε αδημοσίευτο αρχειακό υλικό στρατιωτικής και διπλωματικής προέλευσης, κρατών και διεθνών Οργανισμών. Αξιοποιήθηκαν παράλληλα πολυάριθμες μαρτυρίες (απομνημονεύματα, συνεντεύξεις), καθώς κι εκτεταμένη δευτερογενής εργοραφία.

Λέξεις-κλειδιά: Σύγχρονη ιστορία, 20^{ος} αι., Κύπρος 1960-65, Ελλάδα 1960-65, Ελληνοτουρκικές σχέσεις, Ψυχρός Πόλεμος, Μεσανατολική σύγκρουση, Στρατιωτικοί εξοπλισμοί, Εξοπλιστικοί ανταγωνισμοί, Διαδικασίες λήψης αποφάσεων, Διπλωματική ιστορία, Πολιτική ιστορία

PhD Title: Historical Survey of the Political and the International Dimension of Defense - Security issues in Cyprus and Greece during the 1960s

Abstract: The main theme of the PhD is the Defense and Security policies of Cyprus and Greece during the first half of the 1960s. Thoroughly are examined their respective efforts to plan and execute armaments programs, as well as the international responses which those schemes triggered. In this context certain factors and their correlation are evaluated, such as the ongoing Cold War, the escalating Middle East Conflict and particular bilateral relations (especially the UK-US power equilibrium). Decision-making processes are also reviewed, related to the evolution and fluctuation of the political-military climate in the Cyprus-Greece-Turkey triangle. The whole survey focuses on a series of case studies regarding the emerging arms race between the three (the former two on one hand and the third on the other). Special effort was made to approach the topic in an interdisciplinary manner, describing the interaction between political developments and diplomatic moves, analyzing military staff planning, at some points extending to the realm of Defense Economics. The thesis is structured in two Main Parts and one Supplementary Chapter. The essay is based in unpublished and published prime sources of Greek, US, British and collective (UN, NATO) origin, memoirs, interviews, secondary works and Press articles of the period in question (chiefly in Cyprus and Greece). See also the 4-pages introductory Summary (pp xiv-xvii of the PDF).

Key Words: Contemporary history, 20th Century, Cyprus 1960-65, Greece 1960-1965, Greco-Turkish relations, Cold War, Middle East conflict, Armaments, Arms races, Decision making processes, Diplomatic history, Political history

Summary

Greek Cypriots and Greeks entered the turbulent sixties with largely diverging political aims regarding the "national cause", namely the union of the island with Greece ("Enosis"), which constituted the essence of the struggle previously: unfettered independence unfolded gradually as the new, hesitatingly spelled, target of the former, while seeking after the by definition contradicting each other goals of attaining socioeconomic reforms in the interior front, achieving the union and settling the relations with Turkey (in this turn), tormented the latter.

The international environment, on the two major levels, the larger Cold War as well as the Middle East strife, wouldn't accommodate easy paths for either Nicosia or Athens, during their, at any rate increasingly deviating, courses.

Conflicting interests between the proclaimed vision of annexing Cyprus to Greece, the unattainability of it without fair quid pro quos to Turkey (territorial, preferably in Cyprus, but potentially extending to greek soil, also constitutional for the protection of the Turkish Cypriot community), the steadfast refusal of these by the Greek Cypriot leadership and society coupled with the feebleness of Athens to impose the above concessions upon Nicosia, the inherent weakness of the 1964-1965 ruling party in Greece (a loose coalition from its cradle) prone to external and internal pressures, a sentiment of betrayal by its Allies bursting in a society with an alive and kicking Left of considerable qualitative strength and numbers, was a combination that put to test the loyalty of successive greek governments to its major Alliances –at first glance made it appear next to impossible, though that wasn't at all the case in real terms. Beyond the postulated foreign policy and security orientation, in other critical fields of collective identity and activities, from Finance to Culture, Greece's influential and growing middle class, along with the vast majority of the political elite for sure, were long ago shifting towards "belonging to the West", wholehearted actually.

As far as the Western Powers were concerned, the predominant ones amongst them found themselves in a rather awkward predicament eversince the dusk of 1963, when President Makarios took his chances to express the long standing revisionist Greek-Cypriot tendencies (of varying legitimization) to amend and restructure the founding Constitution of the insular Republic, in any case walking on thin ice. Independent Cyprus' place in the world according to what the charismatic Archbishop envisaged, was from the outset an interesting story: to stay out of NATO, within the Commonwealth, hammer ties with the Arabs and the Third World, keep distances from both Athens and Ankara. Distances from Athens clearly stressed the transformation of scope, from Enosis to fully fledged Independence. The only major flaw was to be found in the undisputable inclination to monopolize the control of the state on behalf of the Greek Cypriot majority and to marginalize the Turkish Cypriot community politically - economically in the long run. The Constitution, called frequently "a straitjacket" (from many aspects not an exaggeration), was conceived in order to clip exactly this kind of aspirations and as a precautionary step, lest one or more of undesirable eventualities occurred with the participation or even "active tolerance" of any of the Guarantors.

US objectives included avoidance of losses in Greece and Turkey, on a wide pallet of issues, from solid facilities rights to prestige in the two countries. Besides, the Americans were "hostages" of the British regarding accessibility to the Sovereign Bases Areas and the Retained Sites in Cyprus. Partition, annexation_cum_concessions, whichever the version of the implemented "Greco-Turkish solution" scenario, would of course benefit the US multiply: beyond vanishing a major political problem of international proportions and a cause of friction between two precious allies, it would also present an upgraded ticket to the island via NATO, in this manner waning the british manipulation.

To add one more intra-Alliance factor influencing the regional balances, the rehabilitation of the international status of the then West Germany was moving at a good pace meanwhile, establishing the case of a behind the scenes -yet pretty vivid- competition for leverage upon Athens and Ankara, running between Washington and Bonn. Observably, some of the latter's choices fueled the developing Greco-Turkish arms race to a notable (little short of destabilizing) scale, mainly to the advantage of the Turco-West German intimacy.

London skillfully preserved its status on the island and as a regulator of the interrelations of all the other states and actors involved, indeed safeguarding with the minimum projection of force its vital interests regionally: to use Cyprus as a springboard for interventions in the oil-reach Gulf, to save its sovereign base rights (housing means of the last resort, in the -diminishing- case of a total, thermonuclear, war), and to afford cautiously, generous on occasion, its "hospitality" to the Branches and certain sensitive Services of the US defense and security superstructure. The almost sole dependence of the UK was detected at the north of the island; owing to the bitter heritage of the recent colonization era, the permanent hostility of much of the greater Middle East, Arabs, Israelis, Africans alike, was a matter of fact for the British. Lacking alternatives, from the point of view of a Military Planning Staff, a nearly free hand in Turkey's air space was a prerequisite for the full exploitation of the Cypriot airfields still available to RAF –hence the meticulous watering of the Turco-British relations' tree throughout the era in question (and later on).

Ankara did its best to avoid all kinds of disaster. There was no lesser evil in Cyprus, all of the state and national stakes had to be protected equally, primarily the rights of the Turkish Cypriot community, as the legitimizing bedrock for every other claim. The odds were progressively against it, up to 1965; a hostile Arab and Third World, a sceptic Washington, NATO usually reluctant to take sides, Moscow making noises (some of them, in the process, not unfriendly though). Turkish governments played their cards carefully, at times with fading faith, often loosing face in the international arena, but never track or heart as for the essential levels of the game. The openings to a multidimensional foreign policy owing to successive defeats in the UN, were merely the cupola of revitalized deep rooted ambitions, until then in a status of long hypnosis (a notice principally applying to the non-Kemalist conservative majority of the domestic political forces). Strictly referring to the Greco-Turkish subsystem, the greek irredentism in Cyprus and the turkish revisionism in the Aegean became soon interwoven (the first signs of the linkage being traced back in the late fifties). The two phenomena were reciprocally interpreted as pure indications of expansionism. The majorities in both countries felt and thought from every angle justified in pursuing their respective ends. The adversarial pretensions and intimidations were partly reflective.

Soviet foreign policy handled the situation demonstrating agile reflexes, initially by offering vague guarantees of security to Nicosia combined with direct and “by proxy” (through Egypt) limited sales of arms to the Greek Cypriots. Soon, when the threat of dissolving the Cyprus Republic loomed possible, consequently total “NATOfication” of the island was reckoned imminent, layered schemes around economic and technical co-operation launched by Moscow signaled the rapprochement between her and Ankara. Keystone was the shared menace of one particular scenario, namely the spectre of a, no matter how hesitant and conditional, eventual US bending and approval of the all but complete annexation of Cyprus by Greece. Chill in the Turco-American relations was gradually sensed and tangible casualties were sustained. Simultaneously, the ramifications of the soviet “marching to the South” spread, if restrained, to the diplomatic and the political realm, opening a new chapter of the bilateral Turco-Soviet relations, only to increase the already serious Atlantic annoyance. Moscow’s attitude -to be more precise: reaction- was judged rational, taking into account the geographical proximity of the Eastern Mediterranean to the soviet Centers of Gravity (population, energy and industry hubs laid more or less concentrated at the southwest of the state), an element which had previously led the US to intensify their efforts for enhanced military exploitation of the region, especially in the immediate “post-Sputnik trauma” era.

The specific body of water and the surrounding coasts constitute the geopolitical northwestern boundary of the Middle East, thus events inevitably introduced to some extend the Arab-Israeli conflict into the equation. Makarios was a staunch ally of Nasser, Egypt was a pillar of the Non-Aligned Third World, and, as mentioned, this was anyhow the preferred orientation of the Greek-Cypriot foreign policy. Because of Athens’ inability to guarantee the Greek Cypriot security, after critical moments for it, Syria and Egypt (until recently under a political unity, both with strong military ties to the USSR) were looked upon for facilities, arms transfers and alliances by the Makarios governments. Several facts implied that the greek military presence in Cyprus, although large, had as its prime mission the monitoring and supervision of the “volatile” Greek Cypriots, rather than shielding them. Worth mentioning are: a) the soviet considerations, expressed discreetly, around the dynamics of the pre-existing, warm and further evolving bonds exclusively between Nicosia and Cairo; Egyptian-Greek Cypriot relations hardly ever fell within the patron-client model, b) Nasser’s anxiety lest an overconfident (potentially reckless) greek cypriot move in the area triggered Western reactions which would make Egypt, once again, the target of reprisals. In the meantime, United States crossed the threshold at a sensitive plane of the Arab-Israeli conflict: in a two-year transitional period, 1964-1966, they started replacing France as Israel’s major arms provider, releasing armor, artillery, fighter-bomber jets, and, foremost, a modern air defense missile system (that one as early as 1962) to Tel Aviv.

With such a backdrop, not surprisingly, the already narrow room for manoeuvres of all parties involved shrank further. Altering the balance to one’s favor could only aggravate the fragility, in this genuinely delicate and multi-faceted interaction of factors. Makarios adroitly traded with utmost negotiating deftness (acrimoniously labeled by his opponents “brinkmanship”) upon the internecine fears of all the enemies of the Republic, regardless how slim the margins usually were. Hence the Republic survived intact during those times.

The thesis focuses on the reflections of the above sensitive equilibrium at the political, the diplomatic as well as the strategic military sphere, exploring thoroughly the armaments of both states (Cyprus – Greece) in a series of major case studies; comparative references to the emerging "Main Threat" of the Turkish armaments are also made (to the extent that these are approachable through the NATO and the US archives). The agonizing efforts of the three in searching for politically accessible, cheap arms with vague end-user certificates and, for Turkey and Greece, so few restrictions of deployment as possible (particularly outside the donative NATO jurisdiction), accounted for the inevitable spreading of the research interest to the Economics of Defense and the grave deficiencies that each of the two countries encountered. The Greek military motivation and posture is deemed definitely defensive. Undoubtedly, peak of the rising antagonisms and the major entanglement of the period in question was the offspring of the determined Greek Cypriot leadership on one hand to cure the huge gap in air defense -proven dramatically during the August 1964 events- and the calculating Soviet response on the other, since there was not a single other alternative source for the Greek Cypriots in desperate need for any advanced substitute of jet interceptors, which could thwart efficiently the repetition of similar Turkish aggressions in the future. Soviets offered a strategic system of high political value, a telling gesture to underline the significance of their attention, yet far from exemplary to meet the specific demand of the Greek Cypriots for Deterrence, although ideal to irritate American and British military and political leaders equally. Americans intervened to call off the delivery, setting forth an impressive array of mixed means, indirect and dynamic, traditional and cutting edge, eventually resolving the respective "missile Crisis" in their favor.

The curtain of the thesis falls at the end of 1965 deliberately, as the new government that was formed in Athens by September, was the first one with set mind (except for its first foreign minister) to implement solutions defying the will of the Greek Cypriots if necessary, unlike its wavering predecessors. Not surprisingly, in 1966 the Greek Cypriots moved towards acquiring small arms, this time with the intention to protect the State under their control from external and internal threats alike. The two-fold turn suggests the compartmentalization of the academic survey.

The narrative is kept descriptive and linear on purpose, in an effort to highlight the "real time" correlation of the examined factors. The essay is based on available secondary works written and /or translated in english and greek, recorded recollections (published memoirs, published and unpublished interviews), prime archival sources, both unpublished and published, of parliamentary, diplomatic and military origin, greek, US, british and collective (NATO, UN). At certain points it relies heavily on retrieved pieces of the daily and weekly greek Press of the period. The bulk of the secondary sources and the recollections are reassessed and accordingly approached, being illuminated by the cited findings in the field of the unpublished prime materiel. The nature of the topic dictated (more by necessity rather than due to qualitative choices) the utilization of traditional analytical tools, namely versions of Realism and the Decision Making processes.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Ορισμένες στοιχειώδεις διευκρινήσεις σχετικά με τις πηγές που αξιοποιήθηκαν, την μεθοδολογία της έρευνας και τους σκοπούς της:

- Το κείμενο βασίστηκε:

Α) σε πρωτογενή τεκμήρια, αδημοσίευτα και δημοσιευμένα (τα δεύτερα, έχοντας ήδη χρησιμοποιηθεί και σε έργα διαφόρων μελετητών, έχουν επαναξιολογηθεί συσχετιζόμενα με τα ευρήματα που προέκυψαν από τα πρώτα). Λόγω της θεματικής, η έρευνα περιορίστηκε σε αρχειακό υλικό προερχόμενο αποκλειστικά από διπλωματικές και στρατιωτικές πηγές, εγχώριες και διεθνείς, προέλευσης όσων φορέων αναμίχθηκαν στα εξεταζόμενα ζητήματα και τα επηρέασαν, στον βαθμό που επιτράπηκε η πρόσβαση κι επεξεργασία στοιχείων. Σημειώνεται ότι εξαιτίας της φύσης των τεκμηρίων, υπήρξαν περιπτώσεις που η παροχή της σχετικής άδειας καθυστέρησε (λχ στην Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου του ελληνικού υπουργείου εξωτερικών, στην οποία η τελική έγκριση συνοδεύθηκε από γραπτές επεξηγηματικές διευκρινήσεις σχετικά με τον βαθμό πρόσβασης στα συγκεκριμένα αρχεία για τα οποία διατυπώθηκε το σχετικό αίτημα –βλ. 7100/245/ΑΣ 427/11-9-2007 ως συνημμένο «Β» στην κατακλείδα του Β΄ Μέρους της διατριβής), ή άλλες, όπου η πρόσβαση επιτράπηκε κατά τρόπον ad hoc, ιδιότυπο κι εν τέλει αντιπαραγωγικό. Χαρακτηριστική ήταν εκείνη της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων του στρατού Ξηράς, στην οποία η έρευνα επιτράπηκε σε δύο στάδια: κατ' αρχάς εξέταση του αδημοσίευτου μικροφωτογραφημένου υλικού κι έπειτα, αφότου είχε προηγηθεί η σχετική έρευνα τριετούς διάρκειας, η διατύπωση σε β΄ φάση του αιτήματος αποχαρακτηρισμού τους προς την Νομική Υπηρεσία του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Η τελευταία, στην προκείμενη περίπτωση αποφάσισε να απορρίψει το δεύτερο αίτημα «για προληπτικούς λόγους» –απόρριψη η οποία συνοδεύθηκε από προφορικές επισημάνσεις να μην υπάρξει καν από μνήμης αξιοποίηση των δεδομένων που είχαν συλλεχθεί, ενώ ασφαλώς είχε προηγουμένως απαγορευθεί η τήρηση χειρόγραφων σημειώσεων ˙ μετά την απόρριψη του αιτήματος χρήσης τους, καταστράφηκαν τα φωτοτυπημένα αντίγραφα των μικροφωτογραφημένων εγγράφων που απεστάλησαν από την ΥΣΑ στο ΓΕΣ, 1951 σελίδες επί συνόλου περίπου 44.000 σελίδων που είχαν ελεγχθεί (βλ. Φ.900/73/983060/21-8-2007 και Φ.900/127/791584/21-10-2009, αντίστοιχα ως συνημμένα «Α» και «Γ», με αναγραφόμενο τίτλο διατριβής εκεί τον αρχικό, πριν την τροποποίησή του). Σε ό,τι αφορά τα ΝΑΤΟϊκά αρχεία, επιτράπηκε μεν η πρόσβαση και μελέτη, αλλά χωρίς να έχουν προηγουμένως διευκρινισθεί οι όροι υπό τους οποίους θα

εγκρινόταν ή όχι η εξέταση συγκεκριμένων τεκμηρίων (εκ των υστέρων αποδείχθηκε ότι προαπαιτούμενο γι' αυτό ήταν -την άνοιξη του 2005 και παραμένει- η αδειοδότηση «διπλής κλείδας», δηλαδή η συναίνεση αποδέσμευσης των τεκμηρίων που αιτείται ο ερευνητής, τόσο από το αρμόδιο συλλογικό -της Συμμαχίας- όργανο, όσο και από την χώρα την οποία αφορούν, με αποτέλεσμα την όψιμη πληροφόρηση ότι ουσιώδους σημασίας αρχειακές σειρές δεν ήταν εν τέλει προσβάσιμες κατά την περίοδο έρευνας στα Αρχεία των Βρυξελλών). Τέλος υπήρξε και περίπτωση Αρχείου κομβικής σημασίας, του Αρχείου Μικροφωτογράφησης του ΓΕΕΘΑ, που αποτελεί το μείζον αποθετήριο Σχεδίων Εγγράφων στρατιωτικής προέλευσης για ολόκληρο το υπουργείο εθνικής άμυνας κι εκτιμάται πως αποτελεί εθνικό αρχειακό θησαυρό, από το οποίο πάντως σημειώθηκε άρνηση ακόμη και αποδοχής – πρωτοκόλλησης του αιτήματος πρόσβασης, παρότι το αίτημα επαναδιατυπώθηκε τηλεφωνικά κατ' επανάληψη την περίοδο 2005-2008 και με σποραδικές επανόδους σε αυτό μέχρι το 2018. Το ίδιο ίσχυσε και για το Βιβλίο Εμπιστευτικών Πράξεων του ελληνικού υπουργικού συμβουλίου που φυλάσσεται στο Κοινοβούλιο. Σημειώνεται αφετέρου ότι τα στελέχη και οι διοικήσεις των αρμόδιων οργάνων στα Γενικά Επιτελεία του Πολεμικού Ναυτικού και της Πολεμικής Αεροπορίας στάθηκαν εξαιρετικά συνεργάσιμα, εντός του νομικού πλαισίου (άρθρα 5 κι 7 του Ν.2472/1997, άρθρο 5 του Ν.2690/1999) που ρύθμιζε την πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα κατά την εποχή της συλλογής των δεδομένων.

Τα αμερικανικά κρατικά αρχεία αποδείχθηκαν μέτριας προσβασιμότητας (στα ΓΑΚ των ΗΠΑ, τα NARA, παρατηρήθηκε το -νομότυπο- φαινόμενο του επαναχαρακτηρισμού, δηλαδή της επαναφοράς εγγράφων σε επίπεδο υψηλής διαβάθμισης και απόσυρσής τους από τους φακέλους, σύντομο διάστημα πριν την επίσκεψη σε αυτά, το θέρος του 2006, χωρίς να μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα ότι αυτό συνέβη εκ προθέσεως και προληπτικά, είναι όμως γεγονός ότι στο πλαίσιο χορήγησης ταξιδιωτικής Visa, η πρεσβεία των ΗΠΑ στην Αθήνα θεωρούσε προαπαιτούμενη την λήψη δεδομένων ακριβείας μέσω αναλυτικής συνέντευξης στην οποία υποβλήθηκαν συγκεκριμένες ερωτήσεις σχετικά με τον λόγο μετάβασης, το αντικείμενο των ερευνών στα NARA, τον τίτλο της διατριβής και τους σκοπούς της εκπόνησής της). Τα επιχειρησιακά αρχεία του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού (USN) φάνηκαν εξαιρετικά χρήσιμα κατά τόπους όταν έγιναν αντικείμενο έρευνας την ίδια εποχή (χωρίς να έχει αναφερθεί στην πρεσβεία ότι υπήρχε πρόθεση επίσκεψής τους), αν και η γενική τάση των διοικήσεών τους είναι η ίδια με εκείνην των NARA, δηλαδή η «άστατη» μετάπτωση σε φειδωλότητα (απολύτως ερμηνεύσιμη λόγω του περιεχομένου τους). Υπάρχει επομένως σοβαρό

ενδεχόμενο να επιτραπεί η ερευνητική πρόσβαση σε μία συγκεκριμένη στιγμή, η οποία να αρθεί σε άλλη, λίγο αργότερα, αναλόγως της αξιολόγησης των διεξαγόμενων ερευνών (από πλευράς χειριστών των σχετικών αιτημάτων). Επίσης πάντως, τα αμερικανικά κυβερνητικά και άλλα κρατικά αρχεία είναι ψηφιοποιημένα σε σημαντικό βαθμό και η εξ αποστάσεως έρευνα συχνά αποδίδει εντυπωσιακά ευρήματα (με πλέον τρανταχτό παράδειγμα εκείνο του Ψηφιακού Αναγνωστηρίου της CIA).

Τα βρετανικά κρατικά αρχεία παραμένουν γενικά απροσπέλαστο πεδίο για την εξεταζόμενη περίοδο και θεματική. Απόπειρες άδειας πρόσβασης και υπερκέρασης των απαγορεύσεων μέσω προσφυγής σε «λιγότερο παραδοσιακές» μεθόδους (διαδικτυακά διατυπωμένα αιτήματα εύρεσης και σάρωσης τεκμηρίων αντί της διά ζώσης επίσκεψης κι έρευνας), αποδείχθηκαν απαγορευτικά δαπανηρά, αλλά και μάλλον ατελέσφορα (ο κύριος όγκος των εγγράφων ενδιαφέροντος διατηρεί υψηλό επίπεδο διαβάθμισης και είναι κλειστός). Η έρευνα σ' αυτά απέδωσε ικανής αξίας, μα ισχνή ποσοτικά συγκομιδή.

Β) Ακόμη, λήφθηκαν συνεντεύξεις με κριτήριο τον ρόλο των υποκειμένων στην διαμόρφωση των εξελίξεων που εξετάστηκαν και με πρόσθετο γνώμονα την δυνατότητα διασταύρωσης των μαρτυριών τους (αντιπαραβολή με τα υπηρεσιακά, γραπτά τεκμήρια). Η συνεισφορά των απόστρατων αξιωματικών του ελληνικού πολεμικού ναυτικού ειδικά (οι περισσότεροι έχοντας φύγει από την ζωή λίγα χρόνια μετά τις συνεντεύξεις τους που, σημειωτέον, συγκατατέθηκαν να μαγνητοφωνηθούν), θεωρείται ανεκτίμητη. Με το ίδιο σκεπτικό αξιολογήθηκαν και τα απομνημονεύματα πολιτικών και πολιτειακών παραγόντων, καθώς και διπλωματών και στρατιωτικών αξιωματούχων, που έχουν κατά καιρούς εκδοθεί. Σε επίπεδο αναρτήσεων παρεμφερούς περιεχομένου, προσεκτική αναδίφηση στις μαρτυρίες συνταξιοδοτημένων απόστρατων στελεχών των ποικίλων αμερικανικών και βρετανικών υπηρεσιών συλλογής πληροφοριών, συχνά αποδεικνύεται συμπληρωματικά χρήσιμη στην άντληση πληροφοριών, ειδικά καθώς τα φίλτρα δημοσιοποίησής τους είναι συνήθως επιδεικτικώς προσωπικά, των συντακτών, οι οποίοι πολλές φορές, θεωρώντας εαυτούς παραγωγούς Ιστορίας και υπεύθυνους για τον χειρισμό κρίσιμων Ψυχροπολεμικών καταστάσεων, αποδεσμεύουν κατά την κρίση τους στοιχεία που γνωρίζουν (αξιοποιήσιμα με τις αυτονόητες επιφυλάξεις σχετικά με την αυθαίρετη κι επιλεκτική παράθεση δεδομένων, τις πιθανές διαστρεβλώσεις, αποσιωπήσεις, λόγω της περιορισμών στην μνημονική ανάκληση, τον ρητό ή άρρητο παράγοντα των προσωπικών προτιμήσεων, προκαταλήψεων κλπ). Σχολιάζεται ως αξιοσημείωτο ότι συχνά διανθίζουν τις αναρτημένες αφηγήσεις τους με σπάνιο κι ως τότε αδημοσίευτο φωτογραφικό υλικό, ακόμη κι αναρτήσεις σαρωμένων αντιγράφων ανέκδοτων πρωτογενών τεκμηρίων ορισμένες φορές.

Γ) Έγινε ακόμη διευρυμένη χρήση δευτερογενών πηγών (της δημοσιευμένης εργογραφίας, βιβλίων, μονογραφιών και επιστημονικών άρθρων), οι οποίες συσχετίστηκαν με τα πρωτογενή ευρήματα και επαναξιολογήθηκαν υπό αυτό το πρίσμα. Αποδελτιώθηκε επίσης εκτεταμένα ο Τύπος της εποχής, κυρίως ο αθηναϊκός. Επιπρόσθετα, έγινε περιορισμένη χρήση και δύο ήδη δημοσιευμένων εργασιών του ερευνητή, μίας με θέμα την αξιοποίηση της Κύπρου για συμβατικές («μετά – αποικιοκρατικού» τύπου) βρετανικές στρατιωτικές επεμβάσεις στην ευρύτερη Μ. Ανατολή κατά την πρώτη μεταπολεμική εικοσαετία και μίας με περιεχόμενο την εξιστόρηση που αφορούσε το ευρύτερο διεθνές πλαίσιο της αμέσως προγενέστερης προς την εξεταζόμενη στην διατριβή περιόδου (δηλαδή της πρώτης μεταπολεμικής δεκαπενταετίας) και έμφαση στο περιφερειακό πλαίσιο, καθώς αφενός μεν το Κυπριακό τελούσε αρχικά τότε σε λανθάνουσα κατάσταση, αφετέρου δε διότι κρίθηκε απαραίτητο το βάρος να ριφθεί στην περιγραφή της γέννησης όσων συνθηκών αλληλεπίδρασαν μαζί του: της βρετανικής αποδρομής και της εμφάνισης των ΗΠΑ στην περιοχή, της ανάδυσης των μεσανατολικών εθνικισμών, των διεκδικήσεων και μετέπειτα των αμυντικών κινήσεων της ΕΣΣΔ στην ίδια περιοχή και τέλος της αραβοϊσραηλινής σύγκρουσης. Ειδικά η τελευταία, αναλύθηκε στο Παραρτηματικό Κεφάλαιο, σε ό,τι αφορούσε την στρατιωτική και δη την εξοπλιστική παράμετρο, επειδή θεωρήθηκε επιβεβλημένο να επιχειρηθεί μία συγκριτική αντιπαραβολή δεδομένων που επηρέασαν αποφασιστικά τις εξελίξεις στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος των μελετώμενων πεδίων. Η αντιπαραβολή αυτή κρίθηκε πως προϋπέθετε διεξοδική καταγραφή των Μεσανατολικών εξοπλιστικών ανταγωνισμών, με το κριτήριο να μελετηθούν όσοι από αυτούς συσχετίστηκαν προς τις άμεσα εξεταζόμενες θεματικές.

- Καταβλήθηκε προσπάθεια διαρκούς τήρησης της χρονικής αλληλουχίας των αφηγούμενων ώστε να καταδειχθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι αιτιώδεις σχέσεις σύνδεσης των φαινομένων (διεργασιών, αποφάσεων, εξελίξεων) που μελετήθηκαν. Ως προτεραιότητα τέθηκε η ανασύσταση του πλέγματος αλληλεπίδρασης των συμβάντων και η εξέταση της εκάστοτε διαδικασίας δράσης – αντίδρασης. Γι' αυτόν τον σκοπό, η καταγραφή με τη μορφή Χρονικού κρίθηκε ως η πλέον πρόσφορη. Η πρόθεση ήταν να φωτισθούν οι εξωτερικές παράμετροι που επηρέασαν και συνδιαμόρφωσαν τις εξεταζόμενες θεματικές, με δεσπόζον πεδίο αναφοράς την διαδικασία συγκρότησης απόψεων και λήψης αποφάσεων, από πλευράς των πολιτικών, στρατιωτικών και διπλωματικών ηγεσιών σε κυβερνητικό επίπεδο.

Το επίκεντρο της διατριβής εξάλλου, α) οι ανωτέρω ομάδες και β) οι συμπεριφορές τους στα επίμαχα πεδία γ) κατά την εξεταζόμενη περίοδο, ευνοούν την λεπτομερή εξιστόρηση υπό την έννοια ότι υιοθετείται και το αφηγηματικό μέσο με το οποίο προτιμά να ασχολείται η Σχολή του Ρεαλισμού στον χώρο των Διεθνών Σχέσεων, ο οποίος Ρεαλισμός θεωρείται ότι περιγράφει ακριβέστερα την θεματική που εξαγγέλλεται στον τίτλο της διατριβής, κυρίως δε αποτέλεσε, ρητά ή άδηλα, σε κυμαινόμενο κατά στιγμές ποσοστό, σαφώς την ηγεμονική ιδεολογία των αντιπαρατασσόμενων δυνάμεων της Ψυχροπολεμικής περιόδου. Η παράθεση κι ερμηνεία γεγονότων άλλωστε, προτιμήθηκαν ως «πρωτογενές» υλικό εμπειρικής ανάλυσης και από τους Νεοθετικιστές, οι οποίοι με τη σειρά τους άσκησαν μεγάλη επίδραση στον χώρο των ιστορικών του Ψυχρού Πολέμου, εντός του διαρκούς μεταξύ τους επιστημολογικού διαλόγου. Είναι επίσης γεγονός ότι τα ρεύματα σκέψης των Θετικιστών και των Ρεαλιστών θεωρούνται συγγενή . Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Ρεαλισμός προκρίνεται αξιολογικά από τον συγγραφέα ως γενικά υπερέχον εργαλείο θεωρίας και μεθοδολογίας, έναντι λχ του Πλουραλισμού, ή του Κονστρουκτιβισμού ή της Κριτικής Θεωρίας. Εξ ου και κατά τόπους αξιοποιήθηκαν εντατικά συγκεκριμένες εκδοχές των Θεωριών λήψης Αποφάσεων [3].

[3] Ενδεικτικά: Oliver Richmond & James Ker-Lindsay, The Conflict Researcher and the Strategist: Theoretical Approaches to the Analysis of the Cyprus Problem, *The Cyprus Review*, vol 7 no 2, Fall 1995, σσ 35-58. Σχετικά με την τυπολογία (σαφώς εντάσσονται στην πολιτική ισχύος) των αμερικανοβρετανικών σχέσεων της περιόδου (κυρίαρχων στην διαμόρφωση των εξεταζόμενων θεμάτων) και τα δεσπόζοντα πεδία στα οποία αυτές εκδιπλώθηκαν (ανταλλαγή προϊόντων συλλογής των κρατικών υπηρεσιών πληροφοριών, πυρηνική τεχνολογία και διπλωματική συνεργασία, διαχείριση του Ψυχρού Πολέμου και της Αποαποικιοποίησης), βλ. ενδεικτικά: D. Reynolds, A 'Special Relationship'? America, Britain and the International Order Since the Second World War, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs), vol 62 no 1, (Winter, 1985-1986), σσ 1-20. Η εξεταζόμενη θεματική εμπίπτει στο πεδίο μελέτης των Ρεαλιστών, των Νεολειτουργιστών και των Αναλυτών της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, οι οποίοι μετέρχονται στο σύνολό τους την γεγονοτολογική αφηγηματολογία ως περιγραφική βάση για την ανάλυση και την ερμηνεία του διεθνούς συστήματος, των κρατών, των δομών λήψης αποφάσεων και των ατομικών χαρακτηριστικών όσων προσωπικοτήτων εμπλέκονται στο εκάστοτε αντικείμενο παρατήρησης. Ενδεικτικά: T. Taylor, *Defence, technology and international integration*, London: F. Pinter, 1982, σσ 107-150. Απορριπτική κριτική στον Ρεαλισμό και την Ισορροπία Ισχύος, περιεχομένου σχετικού με την παρούσα διατριβή, ενδεικτικά στο: Α. Ηρακλείδης, *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μια κριτική περιδιάβαση,* Αθήνα: Σιδέρης, 2000, σσ 93-94, 102-104, 126-128, 136-140. Συναφώς, σχετικά με την διαμάχη για το κατά πόσον ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν «απτό υλικό μέγεθος», «καθεστώς αλήθειας», «κοινωνική πραγματικότητα», βλ. ενδεικτικά: Σπ. Μακρής, *Η θεωρία των διεθνών σχέσεων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: κονστρουκτιβισμός vs ρασιοναλισμός,* Αθήνα: Παπαζήσης, 2002, σσ 60-66. Ειδικά για την αμφίρροπη δεκαετία 1960-1970, έχει καταγραφεί η στροφή των ληπτών αποφάσεων στις Μείζονες κρατικές Δυνάμεις της περιόδου προς την υιοθέτηση θέσεων και θεάσεων που είχαν τον Ρεαλισμό ως σημείο αναφοράς, με μοναδική εξαίρεση την τότε ηγεσία της ΛΔ Κίνας. Πέραν της επιμέρους θεματικής της διατριβής, ο Ψυχρός Πόλεμος έχει χαρακτηριστεί προνομιακό πεδίο ανάλυσης με βάση Νεοθετικιστικές προσεγγίσεις μελέτης των διαδικασιών όσων γεγονότων εκτυλίχθηκαν, με τον Κονστρουκτιβισμό να θέτει τα

- Τα βασικά ερωτήματα στα οποία επιχειρούνται διαλευκάνσεις, αφορούν στα ακόλουθα:

  _ Ποιές παράμετροι άμυνας και ασφάλειας του ΗΒ λήφθηκαν υπ' όψιν κατά το διάστημα από την απόφαση της πολυμερώς συμφωνημένης λύσης του Κυπριακού διά της πολιτικής ανεξαρτησίας του νησιού υπό όρους, μέχρι και την υλοποίησή της και σε ποιο βαθμό οι πρόνοιες γι' αυτές τις παραμέτρους αποτέλεσαν προτεραιότητα για τους ως τότε κατέχοντες την Κύπρο βρετανούς.

  _ Εάν υπήρξε ήδη προγενέστερη, αφανής αμερικανική στρατιωτική παρουσία στο νησί και αξιοποίησή του και σε ποιο βαθμό επηρεάστηκε η στάση των ΗΠΑ στο Κυπριακό εξαιτίας αυτού του γεγονότος.

  _ Συναφώς, εάν η στάση των δύο αυτών κρατών (ΗΠΑ-ΗΒ) αλληλεπίδρασε με γνώμονα το κριτήριο της κατοχύρωσης παραμονής της αμερικανικής παρουσίας στην Κύπρο και σε ποιο βαθμό αυτό το στοιχείο αποτέλεσε παράγοντα υπολογισμού στο εσωτερικό τους ισοζύγιο σχέσεων, με πεδίο αναφοράς πάντοτε την άμυνα και ασφάλεια.

  _ Εάν η περίοδος μεταξύ της κήρυξης της ανεξαρτησίας της Κύπρου και της έναρξης της διακοινοτικής Κρίσης (φθινόπωρο 1960 – τέλη 1963) υπήρξε πράγματι ειρηνική και κατά πόσον οι ελληνοτουρκικές σχέσεις κινήθηκαν σε πορεία εξομάλυνσης τότε, ή αν στα έτη αυτά εντοπίζονται στοιχεία αποσταθεροποίησης και συσσώρευση αιτίων κλονισμού τους.

  _ Εάν η Κυπριακή Κρίση διαχύθηκε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και με τί ταχύτητα

  _ Ποιες μορφές έλαβε η εκτράχυνση των σχέσεων της Αθήνας με την Άγκυρα και ειδικά εάν η τυχόν αναπτυσσόμενη εχθρότητα στρατιωτικοποιήθηκε.

  _ Περαιτέρω, αν ανταλλάχθηκαν απειλές πολέμου, πώς αντιμετώπισαν η Ελλάδα και η Κύπρος τις τουρκικές πολεμικές απειλές, εάν συντόνισαν τις ενέργειες και τις κινήσεις τους στο διπλωματικό και στο στρατιωτικό πεδίο αναφοράς.

ευρύτερα ερωτήματα –βλ. ενδεικτικά τα κείμενα των: O. A. Westad, Introduction: Reviewing the Cold War, M. P. Leffler, Bringing it Together: The Parts and the Whole, R. N. Lebow, Social Science, History and the Cold War: Pushing the Conceptual Envelope, στο O. A. Westad (επιμέλ.), *Reviewing the Cold War /Approaches, Interpetations, Theory*, London – Portland, OR: F. Cass, 2000.

_ Πώς επιχείρησαν να επιλύσουν το πρόβλημα της στρατιωτικής υστέρησής τους έναντι της Άγκυρας η Λευκωσία και η Αθήνα, σε ποιές Τρίτες χώρες απευθύνθηκαν και πώς αποκρίθηκε η κάθε μία από αυτές.

_ Κατά πόσον οι κύκλοι των εξεταζόμενων γεγονότων αποτέλεσαν το έναυσμα μακροχρόνιων εξοπλιστικών ανταγωνισμών, με αντιπαρατασσόμενους πόλους αφενός μεν την Τουρκία κι αφετέρου τις Κύπρο – Ελλάδα.

_ Υπήρξαν πολιτικές προεκτάσεις και περιπλοκές στην εξωτερική πολιτική της Κύπρου, της Ελλάδας και της Τουρκίας εξαιτίας των εξοπλιστικών τους προγραμμάτων; Ειδικότερα, πώς αντιμετωπίστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις παγκοσμίως η έναρξη των εθνικών εξοπλιστικών προγραμμάτων της Κύπρου, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Επανεξετάστηκαν ουσιωδώς και σε ποιόν βαθμό οι διεθνείς προσανατολισμοί της κάθε μίας από τις εμπλεκόμενες πλευρές;

_ Για ποιούς λόγους οι ΗΠΑ και το ΗΒ αντιτάχθηκαν με αξιοσημείωτη ένταση στην προοπτική ένταξης στο (ελληνο)κυπριακό οπλοστάσιο προηγμένου πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος μεγάλου βεληνεκούς. Διέθετε η «πυραυλική Κρίση» που δημιουργήθηκε αθέατες όψεις (πολιτικό, διπλωματικό και στρατιωτικό υπόβαθρο και προεκτάσεις);

_ Υφίσταται δυνατότητα συσχετισμού ή/ και συγκρίσεων των προσπαθειών της Κύπρου και της Ελλάδας να αποκτήσουν πολεμικό υλικό υπό τον εθνικό τους έλεγχο, με τους εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς που εκτυλίσσονταν παράλληλα στην εγγύς περιφέρεια της Ανατολικής Μεσογείου (δηλαδή στο πλαίσιο της Αραβοϊσραηλινής σύγκρουσης); Ειδικά, υπάρχουν περιθώρια σύγκρισης στην στάση των τριών Μεγάλων Δυνάμεων (ΗΠΑ – ΗΒ – ΕΣΣΔ) που εμπλέκονταν στους εξοπλισμούς της Αραβοϊσραηλινής σύγκρουσης και στο Κυπριακό Ζήτημα; Για την ανάπτυξη της σχετικής υπόθεσης εργασίας και την κατοχύρωση των πορισμάτων της κρίθηκε σκόπιμη η ενδελεχής μελέτη των δεδομένων και η παράθεση αναλυτικού ιστορικού των εξοπλιστικών προγραμμάτων συγκεκριμένων κρατών της περιοχής καθ’ όλη την εξεταζόμενη περίοδο, σε Παραρτηματικό Κεφάλαιο.

_ Κατά πόσον η «β΄ φάση» του Κυπριακού Ζητήματος, η Κρίση που ξεκίνησε μετά τα τέλη του 1963 επιλύθηκε ή εμφάνισε παράγωγα χαρακτηριστικά Κρίσης διαρκείας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Η σελίδα είναι επί τούτω κενή

Ιστορική θεώρηση της πολιτικής και της διεθνούς διάστασης ζητημάτων αμυντικής ασφαλείας στην Κύπρο και την Ελλάδα στη δεκαετία 1960-1970

Μέρος Α΄: Από τις πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες υπό τις οποίες δημιουργήθηκε το κυπριακό κράτος μέχρι την κλιμάκωση των εναντίον του τουρκικών απειλών (1959-Μάιος 1964).

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ 1 – 4,

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ,

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ, ΠΙΝΑΚΩΝ, ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ

Νίκος Χατζηϊωακείμ

Αθήνα 2021

Περιεχόμενα Α΄ Μέρους:

Τμήμα Πρώτο:..... σσ 3-167

Εισαγωγή:..... σσ 3-6

Γεγονοτολογική εκκίνηση, τα έτη της κατ' επίφαση εξομάλυνσης των κυπριακών προβλημάτων (1959-1963).

Κεφάλαιο 1: Η έλευση των πρώτων στρατιωτικών τμημάτων από την Ελλάδα και την Τουρκία: ..... σσ 7-14

Κεφάλαιο 2: Οι βρετανικές στρατιωτικές βάσεις: οι διαπραγματεύσεις γι' αυτές, οι σκοποί της ύπαρξής τους, η αξία τους για το ΗΒ και τις ΗΠΑ: ..... σσ 15-100

I. Το αφετηριακό σημείο ..... σσ 15-31

II. Η συνάρτηση της στρατιωτικής εκμετάλλευσης του νησιού από το ΗΒ και τις ΗΠΑ με τις αρχικές εξοπλιστικές προθέσεις της κυπριακής ηγεσίας. Η εγγραφή του ζητήματος στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα Ελλάδας-Κύπρου. Οι αρχικές σκέψεις ένταξης της ανεξάρτητης Κύπρου στο ΝΑΤΟ ..... σσ 32-43

III. Η κατοχύρωση δικαιωμάτων της RAF και του βρετανικού στρατού για την κάλυψη «αναγκών ασφάλειας» του ΗΒ στην Κύπρο την εποχή των διαπραγματεύσεων ..... σσ 44-51

IV. Η ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για τις βάσεις και η ανακήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας ..... σσ 52-61

V. Τα αμερικανικά κίνητρα ενδιαφέροντος για τις εξελίξεις στην Κύπρο, από την εποχή της ανεξαρτησίας της μέχρι την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών ..... σσ 62-91

VI. Πρόσθετες στρατηγικές χρήσεις της κυπριακής επικράτειας, κοινού ενδιαφέροντος ΗΒ- ΗΠΑ: ..... σσ 92-100

Κεφάλαιο 3: Οι πρώτες «ενδοκυπριακές» κρίσεις και η διαχείρισή τους από τους εξωτερικούς παράγοντες μέχρι και τα γεγονότα του Νοεμβρίου- Δεκεμβρίου 1963: ..... σσ 101-167

Τμήμα Δεύτερο:..... σσ 168-331

Κεφάλαιο 4: Η εισαγωγή της στρατιωτικής παραμέτρου στα υπαρξιακά προβλήματα της Κυπριακής Δημοκρατίας (α΄ πεντάμηνο 1964) και ο συσχετισμός της με τις πολιτικές μεταβολές στην Ελλάδα και το διεθνές περιβάλλον της περιόδου: ..... σσ 168-325

Συμπερασματικό σχόλιο για τις στρατιωτικές εξελίξεις της άνοιξης του 1964: ..... σσ 326-331

Παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων: ..... σσ 332-354

Πηγές: ..... σσ 355-380

Η σελίδα είναι επί τούτω κενή

Εισαγωγή:

Η προμήθεια όπλων στην Κύπρο αποτέλεσε αντικείμενο έντονων προβληματισμών για τις δύο κύριες εθνοτικές κοινότητες του νησιού κατά τη δεκαετία 1950-1960 [4] ενώ η έναρξη

[4] Εκτενής αναφορά με έμφαση στην παράνομη εισροή όπλων προς την τουρκοκυπριακή κοινότητα καθ' όλο το έτος συμβιβασμών 1959 (οι βρετανικές αρχές επιβεβαίωναν την τοπική τουρκοκυπριακή υπεροπλία την επαύριο της κυπριακής ανεξαρτησίας) γίνεται μεταξύ άλλων στις εργασίες του Μ. Ηλιάδη, *Το απόρρητο ημερολόγιο της ΚΥΠ για την Κύπρο*, Αθήνα: Σιδέρης 2007, σσ 51-66, 152-153, 155, 163, 165, 198-200, 233, 235 καθώς και των Κ. Γεννάρη, *Εξ Ανατολών*, Αθήνα: Καστανιώτης 2001 σσ 180-188, S. Soulioti, *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964,* Vol. One: The Narrative, Minneapolis, Minn. : Modern Greek Studies, University of Minnesota, 2006, σσ 135, 204, 259, Ν. Σαρρή, *Η άλλη πλευρά*, τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, Αθήνα: Γραμμή, 1977-1983, σσ 541-543, Σ. Αργυρίου, *Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας (1950-1960),* Αθήνα: Ασίνη, 2017, *σσ* 545-546. Σύμφωνα με πληροφοριακό δελτίο της ΚΥΠ (21-10-1960), το πρώτο εξάμηνο του 1959 η τουρκοκυπριακή πλευρά πρόσθεσε στα 1.000 υπάρχοντα άλλα 6.000 όπλα που προορίζονταν για τον εξοπλισμό μονάδων πεζικού, ενώ μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου του 1960 παρέλαβε και νέα όπλα ανεβάζοντας τον συνολικό τους διαθέσιμο αριθμό στα περίπου 10.000 –μαζί με τα ανάλογα πυρομαχικά (Μ. Ηλιάδης ibid σ 322). Σημαντικώτερη όλων ασφαλώς υπήρξε η ανακάλυψη ανοικτά της Κύπρου, από βρετανικό πολεμικό πλοίο, του τουρκικού σκάφους *Deniz* έμφορτου με όπλα και πυρομαχικά για την τουρκοκυπριακή κοινότητα του νησιού (18/10/1959). Το γεγονός και οι τουρκικές προθέσεις γνώρισαν έντονη καταδίκη από όλο το φάσμα των πολιτικών δυνάμεων στην Ελλάδα. Ενδεικτικά: Εκδοτική επιμέλεια: Κ. Σβολόπουλος, σύνταξη κειμένων: Ε. Χατζηβασιλείου, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα,* (στο εξής: *Αρχείο Καραμανλή*) Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 1992, Περίοδος Γ΄- τόμος 4 (Μάρτιος 1959-Μάρτιος 1961), σσ 175-176, Α. Αντωνίου, *Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό ζήτημα στη δεκαετία του 1950,* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Βόλος, 2015, σ 262. Αναφορά στους εξοπλισμούς των τουρκοκύπριων –που υπήρξε πολύ πιο διευρημένος και συστηματικός λόγω αριθμητικής τους μειονεξίας στο νησί- από «ειδικούς μηχανισμούς» του τουρκικού κράτους θα υπάρξει και παρακάτω, σε σχέση με τις πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία μετά το Μάιο του 1960.
Το Μάρτιο του 1959 η ελλαδική ΚΥΠ προσέγγισε ελληνοκύπριους με σκοπό τη διοχέτευση οπλισμού στο νησί για τον εφοδιασμό με αυτόν ομάδων με αντικομμουνιστικούς προσανατολισμούς – ο οποίος τελικά μεταφέρθηκε εκεί αεροπορικώς: Μ. Drousiotis, The Greco-Turkish "para-state" and Cyprus (1947-1960) στο Η. Faustmann & N. Peristianis (επιμελ), *Britain in Cyprus / Colonialism and Post Colonialism 1878-2006*, Manheimm und Möhnesee: Bibliopolis 2006, σ 229. Μετά το τέλος του αγώνα της ΕΟΚΑ το 1959, η ελληνοκυπριακή πλευρά παρέδωσε μόλις του 1/3 του οπλισμού της (ο υπόλοιπος διατηρήθηκε και αξιοποιήθηκε αργότερα στις διακοινοτικές συγκρούσεις): R. A. Patrick, (J. H. Bater & R. Preston επιμέλ.), *Political geography and the Cyprus conflict, 1963-1971*, Waterloo, Ontario: Dept. of Geography, Faculty of Environmental Studies, University of Waterloo, 1976, σ 38. Τον Απρίλιο του 1961 ο ελληνοκύπριος υπουργός εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης, ηγετικά αναμεμιγμένος σε ένοπλους αντικομμουνιστικούς σχεδιασμούς στο νησί, ζήτησε από την ελλαδική κυβέρνηση πρόσθετο οπλισμό, κατά πάσα βεβαιότητα με σκοπό ενέργειες εναντίον των τουρκοκύπριων. Ο υπουργός εξωτερικών Ε. Αβέρωφ που έγινε αποδέκτης τού αιτήματος, το απέρριψε ακριβώς γι' αυτό το λόγο (όμως σύμφωνα με μαρτυρίες, οι ελληνοκύπριοι ήρθαν έπειτα σε επαφή με στρατιωτικούς κύκλους της Αθήνας οι οποίοι ικανοποίησαν τις ανάγκες των πρώτων): Μ. Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση, Κύπρος 1963-1964*, Λευκωσία: Αλφάδι, 2005, σσ 114-118. Ο Γλ. Κληρίδης επιβεβαίωσε τα παραπάνω και πρόσθεσε ότι αγορές –την μετά το 1960 πάντοτε περίοδο- έγιναν και από Αίγυπτο και «από γειτονικές χώρες»: Γλ. Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τ. 1, Λευκωσία: Αλήθεια, 1988 σ 236. Η τουρκοκυπριακή ηγεσία υποστήριξε ότι και η Τουρκία απέρριψε ανάλογα δικά της αιτήματα –όπως είχε πράξει και η Αθήνα με τα ελληνοκυπριακά αντίστοιχα (R. A. Patrick ibid σ 39). Ο ελλαδίτης στρατιωτικός Ι. Μπήτος, με πλούσιες παραστάσεις από την Κύπρο (και ανάμιξη στο Κυπριακό σε κρίσιμες φάσεις του την περίοδο 1963-1974) κάνει λόγο για μαζική «οπλολαγνεία» στην Κύπρο των «απείθαρχων» (και ανεύθυνων κατά τον Μπήτο) κατοίκων, η οποία διέτρεχε το σύνολο του πληθυσμού («Ήταν μία περίεργη αλλά όχι ανεξήγητη ψύχωση των Κύπριων, απλοϊκών ανθρώπων [sic], επισήμων, Ε/Κ και Τ/Κ [ελληνοκύπριων και τουρκοκύπριων] ακόμη και του ίδιου του Μακαρίου

παράνομων εισαγωγών στρατιωτικού υλικού από την ελληνοκυπριακή πλευρά σημειώθηκε νωρίς (βάσει των σχετικών σχεδιασμών εγκαίρως: ένα περίπου έτους πριν την επίσημη έναρξη του αντιαποικιακού αγώνα της ΕΟΚΑ) [5], με επιστράτευση ευφάνταστων μεθόδων, επαφές με κάθε διαθέσιμη πηγή προέλευσης διεθνώς και οικοδόμηση δικτύων παραλαβής – απόκρυψης –διανομής. Όλα αυτά τα στοιχεία παρήγαγαν μία κουλτούρα αυτονόμησης από παραδοσιακές διακρατικές δεσμεύσεις και ισορροπίες σε ό,τι αφορά το εκ φύσεως ευαίσθητο ζήτημα των αμυντικών εξοπλισμών, παράδοση που ακολούθησε τους εμφορούμενους από αυτήν πρώην εξεγερμένους και πλέον φορείς της επίσημης κρατικής εξουσίας στην έστω μερικώς ανεξάρτητη οντότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας που γεννήθηκε το 1960. Οι εκ γενετής αιρέσεις που το νέο κράτος έφερε σε ό,τι αφορούσε την αυτενέργειά του σε ζητήματα Ασφάλειας, παράλληλα με την παράταση της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας στις περιοχές των Βάσεών τους και την έλευση ένοπλων τμημάτων από τις δύο «εγγυήτριες μητέρες πατρίδες», συνέτειναν στη μάλλον δικαιολογημένη διαιώνιση αυτού του πνεύματος, τρόπος σκέψης που παρατηρήθηκε τόσο σε επίπεδο διατήρησης εξωθεσμικών ένοπλων ομάδων πολιτικών παραγόντων της ελληνοκυπριακής κοινότητας (οι τουρκοκυπριακές υπόκειντο σε συγκεντρωτικό έλεγχο), όσο και σε εκείνο της παράκαμψης περιορισμών σχετικών με τον εξοπλισμό τους. Η χειραγώγηση της τουρκοκυπριακής μειονοτικής κοινότητας από την Άγκυρα, η αποδεκτή πλέον (ως πολιτικός σκοπός) περιθωριοποίηση της κοινότητας αυτής από ελληνοκυπριακής πλευράς, σε συνδυασμό με το εξαμβλωματικό νομικό καθεστώς που διείπε τη συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων και τους αλληλοαποκλειόμενους στρατηγικούς σχεδιασμούς Ελλάδας-Τουρκίας αναφορικά με την κυριαρχία στην Κύπρο, προξένησαν προοδευτικά την ανάμιξη στα πολιτικοστρατιωτικά πράγματα του νησιού όχι μόνο των των δύο «Μητέρων Πατρίδων» και των τότε δύο Υπερδυνάμεων, αλλά και περιφερειακών παραγόντων που, είτε θίγονταν από τις οποιεσδήποτε εξελίξεις στην εξωτερική και την αμυντική πολιτική της Κύπρου, είτε κλήθηκαν από τις τοπικές στο νησί ηγεσίες να λάβουν θέση αναφορικά με τα ζητήματα ασφάλειας που ταλάνισαν αρχικά το νέο κράτος, ενώ η «β΄ φάση του Κυπριακού»,η κρίση που ξέσπασε τον Δεκέμβριο του 1963, προοδευτικά συμπαρέσυρε το σύνολο των

να γίνουν κάτοχοι όπλων. Είχαν την εσφαλμένη εντύπωση ότι εξοπλιζόμενοι ατομικώς θα ήταν πιο ασφαλείς, πιο δυνατοί, πιο επιβλητικοί»): αντιστράτηγος ε.α. Ι. Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, 1998, σσ 42, 53. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες προσπάθειες πρόσκτησης κύριου πολεμικού υλικού (πυροβολικού, τεθωρακισμένων, πολεμικών σκαφών και αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος) από πλευράς της Κυπριακής Κυβέρνησης.

[5] Η συγκέντρωσή τους είχε αρχίσει στην Ελλάδα ακόμη νωρίτερα, πριν την έναρξη διοχέτευσής τους στο νησί: Λ. Φ. Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής, Βιογραφία*, τ. Β΄, Λευκωσία: Επιφανίου, 2009, σσ 73-81 και Α. Αζίνας, *50 χρόνια σιωπής / Η ώρα της Αλήθειας*, Λευκωσία: Airwaves Ltd 2001, τ. Α', σ 240, τ Β΄, σ 799.

ελληνοτουρκικών σχέσεων. Δίπλα στο ουδέποτε εξοβελισμένο Ηνωμένο Βασίλειο, εμφανίστηκαν η τότε Δυτ. Γερμανία (λόγω των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία, αλλά κι εξαιτίας της διεκδίκησης ενός ρόλου στα πράγματα της περιοχής) · Αίγυπτος, Ισραήλ και, σε μικρότερο βαθμό Συρία, Λίβανος και Ιορδανία (τα μεσανατολικά κράτη λόγω των μεταξύ τους εξοπλιστικών τους ανταγωνισμών), προστέθηκαν στις οντότητες που διαδραμάτισαν κυμαινόμενου βαθμού ρόλο στις συγκρούσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων της Κύπρου καθώς και τους σχεδιασμούς μελλοντικών στρατιωτικών δράσεων, στην ορίζουσα θάλασσα της βορειοδυτικής εσχατιάς της Μέσης Ανατολής [6]. Η συγκεκριμένη περιφέρεια, κατά τις δεκαετίες 1950 – 1980

[6] Η γεωστρατηγική προσέγγιση της Κύπρου ως οριακής επικράτειας της ευρύτερης Μέσης Ανατολής δεν πρέπει να ξενίζει: τις παραμονές των «Επαφών στο Πεντάγωνο» (μακρών συνομιλιών μεταξύ βρετανών και αμερικανών αξιωματούχων το Νοέμβριο του 1947), το τμήμα Ανατολής του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών αποσαφήνιζε πως ακόμη και οι βορειότερες «Ελλάδα και Τουρκία αποτελούν πολιτικά και στρατηγικά τους βορειοδυτικούς προμαχώνες της Μέσης Ανατολής». Ήδη από το Μάιο του ίδιου έτους, υψηλόβαθμο στέλεχος της βρετανικής διπλωματίας αναφερόταν στην «για κανένα λόγο παραχώρηση από πλευράς μας δικαιώματος στους Σοβιετικούς να επεκτείνουν την επιρροή τους πέραν του φραγμού που συνιστούν οι Ελλάδα-Τουρκία-Περσία»: Wm. R. Louis, *The British Empire in the Middle East 1945-1951*, Oxford: Clarendon Press 1984, σσ 110-111. Σε ό,τι αφορούσε την Κύπρο, όπως υπογράμμιζε ανώτερος αξιωματικός της βρετανικής πολεμικής αεροπορίας (RAF) σε άρθρο στην περιοδική επιθεώρηση *Journal of the Royal United Services Institute* της βρετανικής διακλαδικής δεξαμενής σκέψης RUSI το Φεβρουάριο του 1947, ο όρος "Μέση Ανατολή" περιελάμβανε τότε "...το Σουδάν, τη Σαουδική Αραβία, τη Συρία, το Λίβανο, την Παλαιστίνη, την Υπεριορδανία, το Ιράκ, την Περσία, την Κύπρο και την Τουρκία" (παρατίθεται στο H. Rahman, *A British Defence Problem in the Middle East,* Reading: Ithaca Press, 1994, σελ 5 υποσημ. 1). Ο ίδιος εξάλλου ο όρος «Μέση Ανατολή» έλκει την καταγωγή του από περιγραφικές επιλογές της οριοθέτησης δικαιοδοσιών της αυτής γραφειοκρατικής προέλευσης (της RAF) της ύστερης προπολεμικής εποχής. Στις πρώιμες ψυχροπολεμικές σκέψεις των βρετανών στρατιωτικών και διπλωματών, η Τουρκία, όπως και το Ιράν, ορίζονταν ως σύνορα της «Αραβικής Μέσης Ανατολής»: C. G. Smith, The Emergence of the Middle East, *Journal of Contemporary History*, vol 3, no 3, The Middle East (Jul., 1968), σσ 6-8, 14-16. Στο εισαγωγικό σημείωμα της διεύθυνσης του εναρκτήριου τεύχους του παλαιότερου επιστημονικού περιοδικού των ΗΠΑ για την περιοχή, της επιθεώρησης του Ινστιτούτου Μέσης Ανατολής (του peer reviewed *Middle East Journal*, vol 1 no 1, January 1947, σσ 1-4) αναφερόταν ότι η πρόθεση ήταν να επικεντρωθεί η ύλη του στην «καρδιά της περιοχής, που αποτελείται από την Τουρκία, το Ιράκ, το Ιράν, την Συρία, τον Λίβανο, την Παλαιστίνη [εννοώντας *και* το σημερινό Ισραήλ *και* τις περιοχές υπό την προσωρινή αυτοδιοίκηση της Εθνικής Παλαιστινιακής Αρχής, δηλαδή την Δυτική Όχθη του Ιορδάνη και τη Λωρίδα της Γάζας], την Υπεριορδανία, την Αραβική Χερσόνησο και την Αίγυπτο, χωρίς να παραμεληθούν οι εγγύς και συνδέομενες περιοχές, όπως οι Μεσογειακές προσβάσεις [sic], η Βόρειος κι η Βορειοανατολική Αφρική, η Υπερκαυκασία, το Αφγανιστάν, η Ινδία και το Τουκρεστάν».

Η υψηλή ιεράρχηση της Μ. Ανατολής στους μεταπολεμικούς στρατιωτικούς σχεδιασμούς των ΗΠΑ θα αναφερθεί αναλυτικώτερα παρακάτω. Σημειώνεται για λόγους σύγκρισης ότι το State Department αποτύπωσε το αναβαθμισμένο ενδιαφέρον του για την περιοχή, όταν στο πλαίσιο της μεταπολεμικής του αναδιάρθρωσης απέδωσε θέση προϊσταμένου για τη διεύθυνση πλέον «Εγγύς Ανατολής, Νότιας Ασίας και Αφρικανικών υποθέσεων» (NESAAA) σε υφυπουργό (του ενός από τους δέκα συνολικά υφυπουργούς περιφερειών του πλανητικών ενδιαφερόντων State Department). Η υποδιεύθυνση Ελλάδας-Τουρκίας-Ιράν (GTI) αποτελούσε οργανική συνιστώσα του υφυπουργείου αυτού –οι παραπάνω κατατάξεις πάντως αφορούσαν στο οργανόγραμμα του αμερικανικού υπουργείου των εξωτερικών που ίσχυσε μετά τις 3 Οκτωβρίου του 1949, δηλώνοντας κατά κάποιο τρόπο αποδοχή του βρετανικού τρόπου θέασης της περιοχής, δύο και πλέον χρόνια αφότου τα σταδιοδρομικά στελέχη του Foreign Office είχαν εισηγηθεί αυτήν την προσέγγιση, όπως

αποτέλεσε πεδίο εγγραφής των ψυχροπολεμικών συσχετισμών ασφάλειας όλων των παραπάνω δρώντων, αλλά και άσκησε δυσανάλογη επιρροή σε αυτούς [7].

επισημάνθηκε. Προβληματική αναπτύχθηκε στους κόλπους της ακαδημαϊκής κοινότητας και των διπλωματών - τεχνοκρατών των ΗΠΑ κατά την πρώιμη ψυχροπολεμική περίοδο σχετικά με το κατά πόσον η Κρήτη και η Κύπρος μπορούσαν να θεωρηθούν «κράσπεδα της Μ. Ανατολής» από γεωπολιτικής, πολιτισμικής και οικονομικής άποψης (η Τουρκία κατατασσόταν στις «μεθοριακές περιοχές μετάβασης» υπ' αυτό το πρίσμα). Υπήρχαν προσωπικότητες κύρους κι επιρροής, με δική τους θεώρηση επί του θέματος, όπως ο υφυπουργός εξωτερικών στην κυβέρνηση Kennedy και πρώην πρέσβης των Ηνωμένων Πολιτειών στην Τουρκία G. McGhee, που πίστευε ότι η Ελλάδα σαφώς δεν μπορούσε να θεωρηθεί Μεσανατολική, ούτε και το Ισραήλ (παρά μόνον γεωγραφικά, συμπλήρωνε), ενώ επίσης εκτιμούσε πως η Τουρκία δύσκολα μπορούσε να χαρακτηριστεί Μεσανατολική –αυτή, κυρίως λόγω των ισχυρών δεσμών της με την Δύση. Γενικά, στο πεδίο των στερεοτυπικών αντιλήψεων κυβερνητικών γραφειοκρατειών και της ανάλυσης του λόγου τους, θεωρείται ότι η σταδιακή αντικατάσταση του όρου Εγγύς Ανατολή από τον όρο Μέση Ανατολή οριοθετεί την μετάβαση από την Pax Britannica στην Pax Americana. Ενδεικτικά: O. F. Khalil, The Crossroads of the World: U.S. and British Foreign Policy Doctrines and the Construct of the Middle East, 1902–2007, *Diplomatic History*, vol 38 no 2, (2014), σσ 315-322, 342-344. Αξίζει να προστεθεί ότι η κατάταξη στην Μ. Ανατολή εκλαμβανόταν ως μειωτική, όπως φανερώνει αποστροφή συνέντευξης που παραχώρησε ο Α. Παπανδρέου την 1η Μαρτίου 1967 στο σύνδεσμο ανταποκριτών ξένου Τύπου: «...η τοποθέτηση της Ελλάδας στην κατηγορία των ημιαποικιακών χωρών, το γεγονός πως η Ελλάδα υπάγεται στο Γραφείο Μ. Ανατολής του υπουργείου Εξωτερικών, έχει να κάνη με τη διαμάχη που αναπτύσσεται ανάμεσα στην επιμονή της Αμερικής να κυριαρχή πάνω στους δυτικούς της συμμάχους και στην αντίδραση της Γαλλίας...» (Π. Ν. Κρητικός, *Η ρήξη / ο Ανδρέας Γ. Παπανδρέου στη δεκαετία του '60*, Αθήνα: Προσκήνιο-Α. Σιδεράτος, 1998, σ 336). Τελικά, Ελλάδα και Κύπρος μεταφέρθηκαν στη Διεύθυνση Ευρωπαϊκών Υποθέσεων του State Dept στις 18 Απριλίου του 1974 (ένα εύγλωττο γραφειοκρατικό ίχνος πολιτικών επαναξιολογήσεων), σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα της αμερικανικής διπλωματικής υπηρεσίας: http://history.state.gov/departmenthistory/people/principalofficers/assistant-secretary-for-near-eastern-affairs. Για την άποψη των δυτικογερμανών σχετικά με την θέση της Τουρκίας και της Κύπρου, βλ. ενδεικτικά την κατάταξή τους στο περιφερειακό υποσύστημα της «Αραβικής Ανατολής» (Mashreq) της ευρύτερης Μ. Ανατολής που εισηγήθηκε ο επιδραστικός συρογερμανός πολιτικός επιστήμονας και ειδήμων επί της Μέσης Ανατολής B. Tibi, στο O. M. Özalp, Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations, *Turkish Journal of Politics*, vol 2 no 2, Winter 2011, σσ 6-7, 9-11, 14, 17.

[7] Fred Hallidey, *Η Μέση Ανατολή στις Διεθνείς Σχέσεις: ισχύς, πολιτική και ιδεολογία*, Αθήνα: Ξιφαράς, 2010.

Τμήμα Πρώτο.

Γεγονοτολογική εκκίνηση: τα έτη της κατ' επίφαση εξομάλυνσης των κυπριακών προβλημάτων (1959-1963)

Κεφάλαιο 1: Η έλευση των πρώτων στρατιωτικών τμημάτων από την Ελλάδα & την Τουρκία.

Το διάστημα μεταξύ αφενός των αρχικών Συμφωνιών που μονογραφήθηκαν στη Ζυρίχη και στο Λονδίνο (11-19/2/1959, από τους τότε πρωθυπουργούς της Ελλάδας και της Τουρκίας στην Ελβετία, τους Υπουργούς Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας, τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο εκ μέρους της Ελληνοκυπριακής κοινότητας και τον Δρα F. Küçük εκ μέρους της Τουρκοκυπριακής κοινότητας στη βρετανική πρωτεύουσα) και αφετέρου της έναρξης εφαρμογής του Συντάγματος στις 16 Αυγούστου 1960 με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας σε ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος, μπορεί να χαρακτηρισθεί ρευστό και πλήρες συνέχισης εύθραυστων παρασκηνιακών διαπραγματεύσεων. Καθώς το πλαίσιο συγκυριακών συγκλίσεων της εξωτερικής πολιτικής ΗΒ-Ελλάδας-Τουρκίας που επέτρεψε τον κυπριακό διακανονισμό του 1958-1959 αναλύθηκε σε άλλη εργασία μου [8], οι αναφορές που ακολουθούν θα περιοριστούν στις όψεις στρατιωτικού ενδιαφέροντος του θέματος –ορισμένες από τις οποίες ούτως ή άλλως στάθηκαν κύριο πρόσκομμα για την άμεση ίδρυση του κυπριακού κράτους.

Σε διμερές ελλαδοτουρκικό επίπεδο, το πλέον ενδιαφέρον σημείο παρουσιάζεται στην τουρκική εμμονή να αποκτήσει στρατιωτική βάση επί της Κύπρου και στις αντιρρήσεις της Αθήνας. Παρόλο που στις εμπιστευτικές, προκαταρκτικές συζητήσεις του Δεκεμβρίου 1958 οι οποίες κατέληξαν στο κείμενο γνωστό ως «σκαρίφημα των Παρισίων» είχαν εμφανιστεί μόνον γενικόλογες αναφορές γύρω από το θέμα της σύστασης κυπριακών ένοπλων δυνάμεων, στην εκπνοή του έτους αναδύθηκε από τουρκικής πλευράς *και* ζήτημα απόκτησης βάσεων. Στο πλαίσιο ενημέρωσης του Λονδίνου για τις διμερείς διαπραγματεύσεις Άγκυρας-Αθήνας, ο τούρκος υπουργός εξωτερικών δήλωσε χαρακτηριστικά στο σύμβουλο της βρετανικής πρεσβείας στην Άγκυρα (23/1) ότι μία μορφή ανεπίσημης συγκυριαρχίας (ελλαδοτουρκικής, της Κύπρου) ήταν ο απώτερος σκοπός, όμως

[8] Ν. Χατζηϊωακείμ, *Αποαποικιοποίηση υπό όρους: Ο Ψυχρός Πόλεμος και η Μεσανατολική Σύγκρουση ως διεθνές πλαίσιο αναφοράς κατά την διαδρομή προς την Κυπριακή Ανεξαρτησία (1945-1960)*, Ηράκλειο, 2020, ψηφιακή έκδοση, αναρτημένη στο αποθετήριο της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Νεοελληνικών Σπουδών ΑΝΕΜΗ του Πανεπιστημίου Κρήτης ως: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/5/3/metadata-1585212894-734488-29987.tkl

αυτός έπρεπε να διατυπωθεί προσεκτικά ώστε να μην τρομοκρατήσει τους έλληνες. Η τουρκική πλευρά αντιλήφθηκε την ανυποχώρητη αδιαλλαξία των ελλήνων συνομιλητών της συνολικά, ελλαδιτών και ελληνοκύπριων, σχετικά με την αρχική της επιθυμία για την έναρξη λειτουργίας στρατιωτικών βάσεων των δύο χωρών στο νησί, τής διαμηνύθηκε μάλιστα ότι «επιμονή επι του σημείου τούτου εκ μέρους της Τουρκίας θα εσήμαινε διακοπήν των αρξαμένων συνομιλιών» (όπως παρατήρησε ο R. Holland, «οι τούρκοι –ως εχέγγυο αποκλεισμού της ένωσης- ζητούσαν από τους έλληνες εκείνο που ούτε οι βρετανοί δεν τολμούσαν να τούς προσφέρουν»). Η ανάγκη νέων, βελτιωμένων αντιπροτάσεων κατέστη προφανής. Προχώρησε τότε (τέλη Ιανουαρίου 1959) ο τούρκος υπουργός εξωτερικών, σε διατύπωση σκέψης «...όπως, συναπτωμένης συμμαχίας μεταξύ Τουρκίας, Ελλάδος και ανεξαρτήτου Κύπρου, εγκατασταθή εν Κύπρω κοινόν ελληνοτουρκοκυπριακόν στρατηγείον» (υπάρχουν αποκκλίσεις μεταξύ των ελλαδικών πηγών ως προς την πατρότητα της ιδέας, αν ανήκε στην τουρκική ή στην ελλαδική πλευρά). Οι της Αθήνας επιφυλάχθηκαν, μέχρι να αποσπάσουν την συγκατάθεση του Μακαρίου, εξέλιξη που συνέβη στη διάρκεια μυστικής σύσκεψης του Αρχιεπισκόπου με την ελλαδική πολιτική ηγεσία η οποία έλαβε χώρα στην οικία του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή (29/1/1959). Μόνον μετά την κατ'αρχήν συμφωνία του ελληνοκύπριου ηγέτη αποφασίστηκε η ανακοίνωση της συνάντησης κορυφής στη Ζυρίχη, με έναρξη που ορίστηκε αρχικά για τις 4 Φεβρουαρίου (γενικά, η ελλαδική πολιτική ηγεσία δήλωνε τότε αλλά και αργότερα πως στη Ζυρίχη υπήρξε «απλή εντολοδόχος» της ελληνοκυπριακής βούλησης, ισχυρισμός υπερβολικός και ανακριβής) [9]. Βρετανοί και τούρκοι επρόκειτο να διακατέχονται από μόνιμο άγχος σχετικά με τη συναίνεση των Μακάριου-Γρίβα σε ό,τι αφορούσε τη στρατιωτική παρουσία των δύο χωρών στην Κύπρο. Προσφορότερη διάμεσο ώστε να δεσμεύουν τους ελληνοκύπριους θεωρούσαν παραδοσιακά τη μειωμένων δαπραγματευτικών αντιστάσεων, ανασφαλή («σώφρονα και πολιτικά ευέλικτη») ελλαδική ηγεσία. Παρά την έλλειψη πρόσβασης σε πρωτογενές αρχειακό υλικό, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι εκτός απ' την ελληνική άρνηση (για προφανείς λόγους αποφυγής καταδικαστικών εντυπώσεων στην ελληνική κοινή γνώμη), πιθανότατα ούτε και οι ΗΠΑ-ΗΒ θέλησαν να συγκατατεθούν στην προσφορά βάσεων επί της Κύπρου, είτε ελληνικών είτε τουρκικών. Το έστω και μικρό ενδεχόμενο της απομάκρυνσης είτε της Άγκυρας είτε της Αθήνας απ' τις δυτικές συμμαχίες που ίσως

[9] R. Holland, Ελληνοτουρκικές σχέσεις, η Κωνσταντινούπολη και η βρετανική διακυβέρνηση της Κύπρου, 1954-1959: Μαρτυρίες από τα επίσημα βρετανικά αρχεία, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10 / 1993, σ 364, *Αρχείο Καραμανλή* op cit, Περίοδος Β΄- τόμος 3, σσ 365-367, R. Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Oxford: Clarendon Press, 1998, σσ 304-305, Ε. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: η συνταγματική πτυχή,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 1998, σ 129, Α. Μ. Χρυσοστόμου, *Από τον Κυπριακό Στρατό μέχρι και τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς (1959-1964),* Λάρνακα: αυτοέκδοση, 2015, σσ 30-44.

μάλιστα συνοδευόταν από προσέγγιση της ΕΣΣΔ, με «προικώα» εκτός των άλλων στρατιωτικά δικαιώματα τέτοιου τύπου στην Κύπρο, μάλλον θα είχε εξεταστεί απορριπτικά σε Λονδίνο και Washington (είναι γνωστός άλλωστε ο σκεπτικισμός τους αναφορικά με τη δυνατότητα παρατεταμένης κι απρόσκοπτης δυτικόφιλης προσήλωσης ειδικά της Αθήνας, όχι τόσο εξαιτίας της ισχυρής πολιτικά αλλά ηττημένης στρατιωτικά ελλαδικής Αριστεράς, όσο λόγω ενός «δύσχρηστου» ελληνικού πατριωτισμού που εδραζόταν όμως στην κοινωνία κι ελάχιστα στις πολιτικές ηγεσίες). Η Τουρκία πάντως, αρχικά επέμεινε στην απόκτηση βάσης εν ονόματι φόβων επικράτησης «...[Κ]ομμουνιστών εις Κύπρον, οι οποίοι δυνατόν να παραχωρήσουν βάσεις εις την Ρωσσίαν» (όπως ενημέρωνε ο Μακάριος το Γρίβα στις 3/2). Οι συνομιλίες στη Ζυρίχη διάρκεσαν μεταξύ 5 και 11/2/1959. Σε αυτές συμμετείχαν οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί εξωτερικών των δύο χωρών και σύμβουλοί τους. Τελικά η Άγκυρα οπισθοχώρησε το πρωί της 8ης Φεβρουαρίου 1959 στο θέμα της απαίτησής εκείνης –είναι χαρακτηριστικό ότι αρχικά ζητούσε την ίδρυση μίας τουρκικής βάσης έναντι δύο ελληνικών- και αποστολής μεγαλύτερου (απ' το τελικά συμφωνημένο) στρατιωτικού τμήματός της, με αντάλλαγμα την συναίνεση της Αθήνας στην ίδρυση κοινού στρατηγείου στην Κύπρο. Για διαπραγματευτικούς λόγους, η τουρκική αντιπροσωπεία απέσυρε επισήμως τις επίμαχες διεκδικήσεις της μόλις το βράδυ της 11ης Φεβρουαρίου. Το σύνολο των συμφωνημένων κειμένων μονογραφήθηκε στις 12/2. Ο Μακάριος ενημερώθηκε από τον ίδιο τον έλληνα πρωθυπουργό την ίδια ημέρα, όταν ο τελευταίος τού παρουσίασε το γενικό διάγραμμα του υπό ίδρυση κράτους, καθώς και τα σχέδια των συνθηκών εγγύησής του από πλευράς ΗΒ- Ελλάδας-Τουρκίας και συμμαχίας Ελλάδας-Τουρκίας-Κυπριακής Δημοκρατίας (αποτράπηκε η βρετανική συμμετοχή στην τελευταία, δίκην «φύλλου συκής» για να μην εμφανιστεί πρόωρα ως συμμετέχον στη διαδικασία το Λονδίνο κι ώστε να μην δεσμευτεί τελείως απροκάλυπτα η Κύπρος στις μεσανατολικές περιπέτειες της αποαποικιοποίησης, κάτι που δεν επρόκειτο να αποφύγει λόγω της εξαρχής δεδομένης στρατιωτικής παραμονής των βρετανών στο νησί). Σύμφωνα με τα τεκμήρια στα οποία παραπέμπει το δημοσιευμένο αρχείο Κ. Καραμανλή «[Ο] Αρχιεπίσκοπος ανέγνωσε τα κείμενα και εξεδήλωσε την απόλυτον συμφωνίαν του», ενημέρωσε επίσης -όσο αδρομερώς ενημερώθηκε και ο ίδιος- το Γρίβα σχετικά. Ο Μακάριος υποχρεώθηκε να αποδεχθεί τις ελλαδοτουρκικές συμφωνίες ώστε να αποφύγει τα χειρότερα (την επιβολή διχοτόμησης από τους βρετανούς), για διαπραγματευτικούς όμως λόγους σκόπευε να δυσχεράνει όσο μπορούσε την ολοκλήρωση των σχετικών διαδικασιών στο Λονδίνο [10].

[10] *Αρχείο Καραμανλή* ibid Περίοδος Β΄- τόμος 3, σσ 397-399, Ε. Χατζηβασιλείου 1998 ibid σ 119.

Ο αρχικός κυπριακός στρατός οριζόταν να αποτελείται από 2.000 άνδρες (σε ποσοστό 60% ελληνοκύπριοι και 40% τουρκοκύπριοι, με διοικητή ελληνοκύπριο υποστράτηγο και υποδιοικητή τουρκοκύπριο ταξίαρχο), ενώ ακόμη, κατα τους όρους της Συνθήκης Συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας και Κύπρου, επιτρεπόταν να εδρεύουν στο νησί στρατιωτικά τμήματα από την Ελλάδα (950 άνδρες) και την Τουρκία (650 άνδρες). Από τα τμήματα αυτά θα στελεχωνόταν το υπό ίδρυση Τριμερές (ελληνοτουρκοκυπριακό) στρατηγείο, τα οποία θα είχαν συμπληρωματικά εκπαιδευτική αποστολή για τις υπό ίδρυση τοπικές ένοπλες δυνάμεις (τα καθήκοντα εκπαίδευσης ανέλαβε η προς τούτο ομάδα Ε.Ο.Κ.Σ. που στελέχωσαν 75 έλληνες και 50 τούρκοι αξιωματικοί). Όπως γίνεται αντιληπτό, υπό τον μάλλον παραπλανητικό όρο «Τριμερές Στρατηγείο» θα στεγαζόταν μεταμφιεσμένη η ελληνική και η τουρκική στρατιωτικές παρουσίες (ΤΡΙΜΕΛΔΥΚ και ΤΡΙΜΤΟΥΡΔΥΚ κατά τις πλήρεις αρχικές τους ονομασίες αντίστοιχα), που διατηρούσαν τη μεταξύ τους σχέση αυστηρά και μόνο σε επιτελικό επίπεδο. Ο βρετανός κυβερνήτης στάθηκε υπέρ της ταχύτερης δυνατής έναρξης λειτουργίας του, (απόσπασε μάλιστα τη συναίνεση της Αθήνας τον Ιούλιο του 1959, ενώ η Άγκυρα επειγόταν εξ αρχής για την άμεση στρατιωτική επάνοδό της στο νησί), όμως βρήκε αντίθετη μία ετερόκλητη συμμαχία Μακαρίου-υπουργείου Κοινοπολιτειακών υποθέσεων, εν τέλει δε *και* της βρετανικής κυβέρνησης. Ελλαδίτες και τούρκοι στρατιωτικοί αξιωματούχοι και διπλωμάτες κατέληξαν σε συμφωνία και υπογραφή της σχετικής συνθήκης Συμμαχίας τον Οκτώβριο του 1959, που όμως δεν αρκούσε για τη σύσταση του Στρατηγείου. Ο Αρχιεπίσκοπος χειριζόταν το θέμα ως διαπραγματευτικό μοχλό μέχρι να αποσπάσει τη συμφωνία των τουρκοκύπριων σε καίρια ζητήματα κατανομής της εκτελεστικής εξουσίας και κατάρτισης του Συντάγματος (ήρε τις αντιρρήσεις του όταν πέτυχε τις συγκεκριμένες επιδιώξεις του το Νοέμβριο). Το Λονδίνο από πλευράς του ήθελε να αποφύγει κάθε προηγούμενο παραβίασης των συμφωνημένων χρονοδιαγραμμάτων μετάβασης στην κυπριακή ανεξαρτησία, φοβούμενο αθέτηση άλλων, κρίσιμων για το ίδιο αποφάσεων, επίσης όμως ανησυχούσε για την προοπτική πρόσθετων οικονομικών επιβαρύνσεων που θα συνεπαγόταν για το ΗΒ η πρόωρη έναρξη λειτουργίας του Τριμερούς Στρατηγείου. Τελικά τα πρώτα στρατιωτικά κλιμάκια από την Ελλάδα και την Τουρκία αφίχθηκαν στην Κύπρο τον Ιανουάριο του 1960. Οι κυρίως δυνάμεις των δύο αποσπασμάτων αποβιβάστηκαν στην Αμμόχωστο στις 16/8/1960. Έγιναν δεκτές πανηγυρικά απ' τις αντίστοιχες κοινότητες στο νησί (η ελληνοκυπριακή πλευρά εύλογα επιφύλαξε μακράν πολυαριθμώτερη υποδοχή στους μαχητές της ΕΟΚΑ που επαναπατρίζονταν [11]).

[11] Ο Ν. Σαρρής παραπέμπει στα απομνημονεύματα του τούρκου πρεσβευτή στην Αθήνα Ν. Vergin για

να φωτίσει τις πρώτες ελληνοτουρκικές αναφορές αναφορικά με το ύψος της μελλοντικής τους στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο: Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, op cit, σσ 450-451. Τα πλήρη κείμενα των συμφωνιών του Φεβρουαρίου 1959 βρίσκονται μεταξύ άλλων στα: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* (1957-1967), Λευκωσία: Κ. Επιφανίου 2000, τ. Α΄, σσ 56-66 και Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...*, Δ΄τόμος, Αθήνα: Εστία 1986, σσ 530-552 (για το επίμαχο «Παράρτημα Γ΄»: σ 544). Βλ επίσης, M. Firat, Relations with Greece, στο B. Oran (επιμέλ.)*, Turkish foreign policy 1919-2006: facts and analysis with documents*, Salt Lake City: University of Utah Press, 2010, σσ 363, 365. Σύνοψη των διαπραγατεύσεων απαντάται στο *Αρχείο Καραμανλή* ibid Περίοδος Β΄- τόμος 3, σσ 392-396. Ο Βλάχος, γνώστης ως άμεσα εμπλεκόμενος (χειριστής του Κυπριακού υπό την ιδιότητα του ανώτατου ελλαδίτη διπλωμάτη στην Κύπρο τη διετία 1956-1958, μέλος της ελλαδικής διαπραγματευτικής ομάδας στις διμερείς συνομιλίες του 1959) παραθέτει λεπτομερώς τις αρχικές θέσεις της Τουρκίας και της Ελλάδας. Όταν η τουρκική πλευρά απέσυρε την απαίτηση για απόκτηση βάσης, συναίνεσε μεν στην ελλαδική προτίμηση ίδρυσης τριμερούς στρατηγείου, όμως ζήτησε την εγκατάσταση υπολογίσιμων στρατιωτικών αποσπασμάτων που είχαν κατά το Βλάχο «...το ύφος και το χρώμα συγκατοχής, αφού μάλιστα δεν διευκρινιζόταν αν οι μονάδες αυτές θα είχαν έναν μόνο καταυλισμό ή θα ήταν διασκορπισμένες σε όλο το νησί». Οι πρώτες τουρκικές προτάσεις έκαναν λόγο για αριθμητική δύναμη 3.200 ανδρών έναντι 5.000 ελλαδιτών (Α. Σ. Βλάχος ibid σσ 451-460). Στην μετέπειτα -10 Φεβρουαρίου- ελλαδοτουρκική διαπραγμάτευση με αντικείμενο τα αναθεωρημένα αριθμητικά ύψη των δύο αποσπασμάτων (650 κι 950 αντίστοιχα) και την τελική συμφωνία των δύο πλευρών αναφέρεται ο τότε γεν. διευθυντής του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών M. Esenbel (συνέντευξη που έλαβε ο T. Sorgun και δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 30/7/1983 της τουρκικής εφημερίδας *Tercüman* με τίτλο «Οι συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου αναγνώρισαν το δικαίωμα ένοπλης επέμβασης της Τουρκίας [στην Κύπρο]» –περιλαμβάνεται στο S. Soulioti op cit vol II ως τεκμήριο αρ. 10, ειδικά σσ 152-153. Βλ. επίσης Ν. Σαρρής ibid τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ σσ 460-462, 575, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 46-83). Ο Γρίβας εξέφρασε την αντίθεσή του στην προοπτική απόκτησης βάσεων από τους τούρκους, μόλις την πληροφορήθηκε. Μεταξύ 3 και 20/2/1959 το ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών και ο Μακάριος προσπάθησαν να καθησυχάσουν το Γρίβα ότι τα στρατιωτικά τμήματα Τουρκίας - Ελλάδας θα αποτελούσαν απλώς «φρουρά» του υπό ίδρυση Τριμερούς Στρατηγείου, το οποίο θα καταργείτο, αν η Κύπρος εντασσόταν στο ΝΑΤΟ ή αν ακυρωνόταν η συνθήκη Συμμαχίας: Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα – Διγενή, *Απομνημονεύματα αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. : 1955-1959*, Αθήνα, χ.ε., 1961, σσ 353-354, 377-379, 383-385. Από όσα υποστήριξαν οι ανωτέρω τουρκικές πηγές, ο Βλάχος επιβεβαιώνει το σημείο σχετικά με τη χαμένη δυνατότητα περαιτέρω μείωσης των στρατιωτικών αποσπασμάτων (ibid σ 461), όμως αμφισβητεί τον τίτλο της τουρκικής συνέντευξης και οπτικής, επικαλούμενος μάλιστα σχετική γνωμοδότηση του Νομικού Τμήματος της Γεν. Γραμματείας του ΟΗΕ που ζητήθηκε απ' την Αθήνα τον Μάιο του 1959 (η γνωμοδότηση συντάχθηκε από τον κορυφαίο νομομαθή Η. Kelsen): το 3^{ο} άρθρο του πρωτολείου της Συνθήκης Εγγύησης Ελλάδας-ΗΒ-Τουρκίας (στην τελική εκδοχή του κειμένου, αυτό κατέστη το 4^{ο} άρθρο) προνοούσε δεσμευτικά για τη διαβούλευση μεταξύ των 3 πλευρών πριν επιχειρηθεί οποιαδήποτε ανάληψη δράσης στο νησί, η οποία εξάλλου όφειλε να είναι κοινή (μπορούσε όμως να είναι και μονομερής σε έκτακτες περιπτώσεις, στοιχείο που ο Βλάχος παραβλέπει). Τέλος, ο Kelsen υπενθύμιζε ότι ο Χάρτης του ΟΗΕ -και ειδικά το άρθρο 103- υπερίσχυαν των άρθρων της τριμερούς συνθήκης εγγύησης προς τη νεότευκτη κυπριακή δημοκρατία: Α. Σ. Βλάχος ibid σσ 487-491, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* ibid τ. Α΄ σσ 185-186, A. Constantinides, Hans Kelsen's Opinion on the Eligibility of the future Republic of Cyprus as a Member of the United Nations, στο C. Jabloner-T. Olechowski-K. Zeleny (επιμέλ.), *Das internationale Wirken Hans Kelsens*, Wien: MANZ΄sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2016, σσ 169-199 και ειδικά σσ 169-170, 192-199. Άλλα επιχειρήματα της ελληνοκυπριακής πλευράς σχετίζονταν με το δικαίωμα ή μη της προσφυγής στη χρήση βίας από μέρους των εγγυητριών δυνάμεων (το ανάφερε και αυτό η γνωμοδότηση του Νομικού Τμήματος του ΟΗΕ, δημιουργώντας εύλογα την απορία του αν θεωρούσε τη μη-βίαια επέμβαση νόμιμη και πώς όριζε αυτήν, αν δηλαδή λχ επέτρεπε μία αναίμακτη ανατροπή του status ή έναν οικονομικό αποκλεισμό), αλλά και με την υποχρέωση της πλευράς που τυχόν θα ενεργούσε μονομερώς, να εξαντλήσει την επέμβασή της στην ακύρωση των όποιων τετελεσμένων θα απειλούσαν τις αρχικές Συνθήκες και στην επαναφορά σε ισχύ εκείνων των συνθηκών. Η γνωμοδότηση, επιχειρώντας να τηρήσει ισορροπίες σε βαθμό εγγενών αντιφάσεων (τις οποίες ο Kelsen αναγνώριζε), έκανε λόγο για δικαίωμα άσκησης βίας με τις αιρέσεις της αυτοάμυνας, υπό τον έλεγχο του ΟΗΕ και έπειτα από πρόσκληση της ίδιας της

Κυπριακής Δημοκρατίας στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 51 του Χάρτη του ΟΗΕ –βλ. Ι. Ιωσήφ, *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2000, «Παράρτημα 2», σσ 303-305, ειδικά άρθρο 4 της Συνθήκης Εγγύησης, Π. Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας: με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, Αθήνα: Libro, 2001, τόμος Α' , σσ 421-422, A. Constantinides 2016 ibid σσ 172-174. Οι βρετανοί αποφάσισαν την ίδια εποχή (Μάιος 1959) ότι από πλευράς τους θα απέφευγαν με κάθε τρόπο τη μονομερή επέμβαση που προνοούσε η Συνθήκη Εγγύησης: Kl. Kyriakides*, British Cold War Strategy and the Struggle to Maintain Military Bases in Cyprus, 1951-1960,* unpublished PhD thesis, Hughes Hall, University of Cambridge, October 1996, σσ 379-380. Όπως εξάλλου παραθέτει ο διπλωμάτης Δ. Μπίτσιος, διαπραγματευτής για την ελληνική πλευρά τότε, οι αρχικές εισηγήσεις του ίδιου και του Βλάχου ήταν να αποφευχθεί αν ήταν δυνατό η σύναψη συνθήκης εγγύησης αλλά και να μην συναρτηθεί η έλευση των στρατιωτικών δυνάμεων Ελλάδας – Τουρκίας στο νησί προς τη συνθήκη εγγύησης (ακριβώς ώστε να μην επικαλεστούν ποτέ οι τούρκοι νομότυπο δικαίωμα επέμβασης). Την ελληνοκυπριακή πλευρά απασχόλησε η επίμαχη παράμετρος τις παραμονές εκδήλωσης των αναθεωρητικών της προθέσεων, της διατύπωσης δηλαδή των «13 σημείων» από τον Αρχιεπίσκοπο, στα τέλη του 1963: Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 478-498 ειδικά σσ 485, 495. Όταν το ζήτημα προέκυψε πάλι διεθνώς κι επισήμως, το Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1964, ο ΟΗΕ επανέλαβε τις ίδιες θέσεις που είχε λάβει επί του επίμαχου θέματος: Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, Αθήνα: Εστία, 1980 (;) σσ 109-112, 169, A. James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964,* Hampshire-N. York: Palgrave, 2002, σσ 93-94. Το θέμα συνέχισε να παράγει προβληματισμούς στο πεδίο του δικαίου, αντικατοπτρίζοντας την εκάστοτε διεθνή συγκυρία, τις προτιμήσεις των συγγραφέων κλπ -βλ. ενδεικτικά: D. Wippman, treaty-based Intervention: Who can say no?, *The University of Chicago Law Review*,Vol. 62, No. 2 (Spring, 1995), pp. 607-687, Z. M. Necatigil, *The Cyprus question and the Turkish position in international law,* Revised second edition, Oxford: Oxford University Press, 1989, 1993, H. Athanasopulos*, Greece, Turkey, and the Aegean Sea: A Case Study in International Law,* McFarland, Jefferson, NC, 2001)- που δεν θα παρουσιαστούν εκτενέστερα στο παρόν κείμενο επειδή προφανώς εκφεύγουν του υπό μελέτη αντικειμένου.

Επανερχόμενοι στο ζήτημα της έλευσης στρατιωτικών τμημάτων Ελλάδας και Τουρκίας στο νησί, αξίζει τον κόπο η σύγκριση των αρχικών συμφωνιών του 1959 με τα κείμενα των συμφωνιών του Αυγούστου 1960 και των εξονυχιστικών λεπτομερειών που αυτές περιλαμβάνουν –εύλογα, ως τελικά κι εφαρμόσιμα κείμενα- σχετικά με το καθεστώς της ελληνικής και της τουρκικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο (οργανογράμματα δυνάμεων, επιτρεπόμενος οπλισμός κλπ): S. Soulioti ibid vol II σσ 309-370, «Συνθήκη Συμμαχίας που υπογράφηκε στη Λευκωσία στις 16/8/1960 μεταξύ του βασιλείου της Ελλάδας, της τουρκικής και της κυπριακής Δημοκρατιών» (στην αγγλική γλώσσα) και ελληνική μετάφραση των βασικών της άρθρων και των δύο συμπληρωματικών της πρωτοκόλλων (από τα γαλλικά του πρωτοτύπου) στο: Ι. Ιωσήφ 2000 ibid, «Παράρτημα 3», σσ 307-311.

Το ζήτημα του δικαιώματος ή μη στρατιωτικής ή άλλης επέμβασης κάποιας ή συνδυασμού των εγγυητριών δυνάμεων αναφέρεται στο σημείο αυτό (παρόλο που μπορεί η στρατιωτική τους παρουσία στο νησί να μην αποτελούσε το κύριο όργανο μιας τέτοιας επέμβασης), διότι αυτός ήταν ο κύριος συγχρονικός φόβος ειδικά της ελληνικής πλευράς τότε. Οι φόβοι αυτοί δεν ήταν αβάσιμοι το 1959: με δεδομένη την αναιμική (τότε ακόμη) αποβατική δυνατότητα της Τουρκίας και συνυπολογίζοντας τη συντριπτική αριθμητική υπεροχή των ελληνοκύπριων, ο ρόλος της ΤΟΥΡΔΥΚ ήταν σημαντικός από επιχειρησιακής άποψης (παροχή εκπαίδευσης, ηγεσίας και οπλισμού στους τουρκοκύπριους, ικανότητα κατάληψης εδαφικής έκτασης από τη Λευκωσία μέχρι τις ακτές). Αυτό παραδεχόταν ευθέως τουρκική πηγή στην οποία παραπέμπει ο Σαρρής (ibid σσ 460-461).

Είχε προηγηθεί πεισματική διαπραγμάτευση για σειρά θεμάτων με αποτέλεσμα την πρακτικά σχεδόν απαγόρευση ανάμιξης της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ σε ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας της Κύπρου. Αποκλειόταν επίσης το δικαίωμα ενός από τους Πρόεδρο (ελληνοκύπριο) –Αντιπρόεδρο (τουρκοκύπριο) να αιτηθεί μόνος του μια τέτοια ανάμιξη. Οι πρόνοιες αυτές, μαζί με τις διατάξεις που ενσωματώθηκαν στις τελικές συμφωνίες α) ο Διοικητής του κυπριακού στρατού (πάντοτε ελληνοκύπριος) να ασκεί παράλληλα και τα καθήκοντα διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου, β) η ευθύνη της βασικής εκπαίδευσης να μεταβιβαστεί στην ιεραρχία του κυπριακού στρατού μετά την πάροδο 3ετίας, και γ) να υπάρχει δυνατότητα αυξομείωσης της οροφής του κυπριακού στρατού, θεωρήθηκαν επιτυχίες της ελληνικής πλευράς και σίγουρα αποτέλεσαν πρόσθετα τουρκικά κίνητρα για την κατάργηση της δομής αυτής με την πρώτη ευκαιρία, λίγα χρόνια μετά (Δεκέμβριος 1963). Για τις ελληνικές απόψεις βλ. οκτασέλιδο δακτυλογραφημένο τεκμήριο χωρίς Αριθμό Πρωτοκόλλου και

Η παράμετρος «στρατιωτική αξία της Κύπρου» συσχετίστηκε με ενδοελληνικές πολιτικές διαμάχες και με τις πρώτες προσπάθειες εξασφάλισης της ελληνοκυπριακής αυτοάμυνας. Όπως καταδείχθηκε σε πρηγούμενη εργασία μου («*Αποπαοικιοποίηση υπό όρους*..»), οι βρετανικοί κι αμερικανικοί σχεδιασμοί εκμετάλλευσης της Κύπρου για στρατιωτικούς σκοπούς αναπτύχθηκαν κατά την πρώιμη ψυχροπολεμική περίοδο και ουσιαστικά

ημερομηνία που συνοδεύει υπηρεσιακό σημείωμα της Δ΄ Πολιτικής Διεύθυνσης του ΥΠΕΞ, επίσης άνευ Α.Π. και παραλήπτη, αυτό με ημερομηνία 1η Μαρτίου 1960 στο: *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ* (Αθήνα): Αρχείο Πικρού, Βοχ: «Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ ... 1965», Φάκελος: «1965 (1960)». Η Ελληνική Δύναμη Κύπρου (διοίκηση, επιτελείο, 2 τάγματα πεζικού, λόχος υποστήριξης και λόχος διοίκησης) συγκροτήθηκε στο Μπογιάτι (Αγ. Στέφανο) Αττικής στις 20/11/1959. ΕΛΔΥΚ και ΤΟΥΡΔΥΚ αποβιβάστηκαν στην Αμμόχωστο τον Αύγουστο του 1960 όπως αναφέρθηκε. Ο κυπριακός στρατός προβλεπόταν να συσταθεί βάσει του άρθρου 129 του ιδρυτικού Συντάγματος, χωρίς όπως αποδείχθηκε να έχουν επιλυθεί προβλήματα σχετικά με την εκπαίδευση, τις υποδομές, το μισθολογικό κλπ, γι'αυτό και η πρώτη κατάταξη νεοσύλλεκτων κάθε βαθμού καθυστέρησε μέχρι το Μάϊο του 1961, ενώ τελικά δεν υπερέβη τους 381 άνδρες μέχρι τη διάλυσή του. Είχε εντωμεταξύ ανακύψει πρόσθετη διχογνωμία αναφορικά με το κατα πόσο θα έπρεπε η θητεία να είναι καθολική και υποχρεωτική ή εθελοντική και μισθοδοτούμενη (στο δίλημμα εγγράφονταν: οι τουρκικοί φόβοι μαζικής στρατιωτικής εκπαίδευσης των ελληνοκύπριων, το θέμα της επαγγελματικής αποκατάστασης πρώην αγωνιστών της ΕΟΚΑ αλλά και τουρκοκύπριων επικουρικών αστυνομικών ως τότε συνεργατών των βρετανών, τα ζητήματα οικοδόμησης κυπριακής εθνικής ταυτότητας μέσω της θητείας αλλά και του οικονομικού κόστους του υπο συγκρότηση στρατεύματος για τους ισχνούς προϋπολογισμούς του νέου κράτους).

Σύμφωνα με «πληροφοριακό σημείωμα» της ΚΥΠ με ημερομηνία 21-10-1960 (Ηλιάδης op cit σ 326), η Κεντρική Επιτροπή του ΑΚΕΛ που συνήλθε στις 11 Οκτωβρίου ομόφωνα τάχθηκε κατά της δημιουργίας ενιαίου κυπριακού στρατού, ο οποίος ούτως ή άλλως υπήρξε βραχύβιος: κατάρρευσε μετά την πρώτη κατάταξη και το veto του τουρκοκύπριου Αντιπροέδρου F. Küçük (20/10/1961) επειδή οι μεν τουρκοκύπριοι επέμεναν να συγκροτηθούν υπομονάδες με εθνοτικό κριτήριο ενώ οι ελληνοκύπριοι πρόκριναν τη μικτή σύνθεση (ο Ιεροδιακόνου υποστηρίζει ότι οι τουρκοκύπριοι είχαν κάποιο νομικό έρεισμα στους ισχυρισμούς τους, βάσει του άρθρου 132 του Συντάγματος, ο Τ. Παπαδόπουλος πάντως αφετέρου είχε τότε επισημάνει ότι εκκολαπτόταν κίνδυνος συγκρότησης δύο «εθνικών στρατών», αν γίνονταν δεκτές οι τουρκοκυπριακές προτάσεις). Τα δικαιώματα αρνησικυρίας του αντιπροέδρου που σχετίζονταν με συγκεκριμένα θέματα της κατηγορίας «άμυνα και ασφάλεια». Σε ό,τι αφορούσε ειδικά τα στρατιωτικά ζητήματα, τα δικαιώματα της τουρκοκυπριακής αρνησικυρίας αφορούσαν συνοπτικά στα ακόλουθα: στη σύσταση, το μέγεθος, τις πιστώσεις, την εισαγωγή πολεμικού υλικού, τους διορισμούς και τις προαγωγές, την κατανομή και τη στάθμευση των ένοπλων δυνάμεων του νησιού. Το veto του Küçük υπήρξε καλοδεχούμενο από μερίδα ελληνοκύπριων που χαρακτήρισαν τον κυπριακό στρατό δαπανηρό και επιχείρησαν μείωσή του στα 800 άτομα τον Ιανουάριο του 1961. Όπως εξάλλου διαβεβαίωσε η τουρκική κυβέρνηση τον Μακάριο κατά την επίσκεψή του στην Τουρκία το Νοέμβριο του 1962, δεν σκόπευε να τον πιέσει για την ίδρυση του προβλεπόμενου κυπριακού στρατού. Η συνύπαρξη παρολαυτά των ελλαδιτών, τούρκων, τουρκοκύπριων κι ελληνοκύπριων δεν υπήρξε γενικά όσο προβληματική θα αναμενόταν: Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 270-271, Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τ. Πρώτος, Αθήνα: Εστία, 1985, σ 32, Α. Χρυσοστόμου, Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά, *Εθνική Φρουρά και Ιστορία,* τεύχος 34, Λευκωσία 2014, σσ 5-6, του ίδιου, *Κυπριακός Στρατός*, Λευκωσία: Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς 2008, σσ 9-11, 23-25, 27-28, του ίδιου 2015 ibid σσ 91-137, 188-200, H. D. Purcell, *Cyprus,* London: Ernest Benn, 1969, σσ 318-319, D. Markides, *Κύπρος 1957-1963*, Αθήνα: Μεσόγειος 2009, σ 263, M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 ibid σ 435, Λ. Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό Πρόβλημα (Πορεία προς τη χρεωκοπία),* Αθήνα: Παπαζήσης 1975, σσ 313, 354-355). Ο Μακάριος υποστήριξε -κατά τον ελλαδίτη διπλωμάτη Δ. Μπίτσιο- ότι και ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών χαρακτήρισε τον συμβολικής δύναμης κυπριακό στρατό ως «περιττή πολυτέλεια» (και δυσανάλογα μεγάλη πηγή δυνητικών ελληνοτουρκικών προβλημάτων), στη διάρκεια της επίσημης επίσκεψης του Αρχιεπισκόπου στη Washington τον Ιούνιο του 1962: Δ. Μπίτσιος ibid σ128.

παρέμειναν αμετάβλητοι για τις επόμενες δεκαετίες, παρά τις εντυπώσεις κατά καιρούς αμφιταλαντεύσεων. Ακολουθούν εισαγωγικές αναφορές σχετικές με αυτές τις παραμέτρους, που αφορούν στην επίμαχη αξιοποίηση της Κύπρου την εποχή της ανεξαρτησίας της, όταν το ΗΒ επρόκειτο να εντάξει πυρηνικά, εκτός από ατομικά όπλα στο εθνικό του οπλοστάσιο. Για τις ΗΠΑ, η αξία της Κύπρου ως βάσης ταυτιζόταν εν μέρει με τις βρετανικές προτεραιότητες, είχε όμως και ιδαίτερο περιεχόμενο τη δεκαετία του εξήντα σε σύγκριση με τις βρετανικές ιεραρχήσεις. Στην επικράτειά της, η υπο ίδρυση Δημοκρατία καλείτο να συσστεγάσει αυτές τις ανάγκες, τις τουρκικές απαιτήσεις εθνικής ασφάλειας και τις επιθυμίες των ηγεσιών και της πλειοψηφίας των μελών των δύο κοινότητων του νησιού.

<u>Κεφάλαιο 2</u>: Οι βρετανικές στρατιωτικές βάσεις [12]: οι διαπραγματεύσεις γι' αυτές, οι σκοποί της ύπαρξής τους, η αξία τους για το ΗΒ και τις ΗΠΑ.

Ι. Το αφετηριακό σημείο

Στο Λονδίνο τελέστηκε μεταξύ 17ης και 19ης Φεβρουαρίου 1959 το δεύτερο σκέλος των διαπραγματεύσεων -αυτή τη φορά συμμετείχαν ΗΒ, Ελλάδα, Τουρκία και οι ηγεσίες των ελληνοκύπριων και των τουρκοκύπριων- με έκβαση που θα καταχωρείτο στη γεγονοτολογική ιστοριογραφία ως «Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου» και θα κατέληγε στους όρους ίδρυσης της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας (περιορισμένης Δημοκρατίας και όχι αρκετά αδέσμευτης, κατα τον συγχρονικό αφορισμό του Γ. Παπανδρέου). Αυτό που για την ακρίβεια συμφωνήθηκε στο Λονδίνο ήταν η «Βασική Διάρθρωση» του υπό κατάρτιση Συντάγματος. Οι εκκρεμότητες αφορούσαν σε πλειάδα σοβαρών θεμάτων και στάθηκαν αιτία μακράς καθυστέρησης της κήρυξης της κυπριακής ανεξαρτησίας. Αν στη Ζυρίχη το ζητούμενο υπήρξε η αποτύπωση τήρησης ισορροπιών στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (με προϊόν ένα κράτος δύο κοινοτήτων που θα λειτουργούσε μόνον αν είχαν όλοι οι συμβαλλόμενοι διαρκώς τις καλύτερες προθέσεις), στις συνομιλίες του Λονδίνου το επίκεντρο ήταν η διασφάλιση κατά τον πλέον αδιαμφισβήτητο τρόπο των βρετανικών στρατιωτικών απαιτήσεων επί του νησιού (όπως ο ίδιος ο Αβέρωφ παραδέχθηκε). Σε αυτήν την κατεύθυνση, εκτός της άμεσης κατοχύρωσης των συγκεκριμένων βρετανικών δικαιωμάτων, επιστρατεύθηκαν και οι δύο «μητέρες-πατρίδες», των οποίων ο ρόλος στην κυπριακή Δημοκρατία θα ήταν –πέρα απ'την αυτονοήτη περιφρούρηση των εθνικών τους επιδιώξεων- εκείνος των «εμμέσως πληρεξουσίων» του ΗΒ σε ό,τι αφορούσε οποιαδήποτε μελλοντική απειλή κατα της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας, από οπουδήπητε κι αν προερχόταν. Τόσο το δικαίωμα αρνησικυρίας του τουρκοκύπριου αντιπροέδρου όσο και τα δικαιώματα επέμβασης της Ελλάδας και της Τουρκίας στην Κύπρο, αυτή τη βασική προϋπόθεση περιέγραφαν.

Στο πλαίσιο των εργασιών προετοιμασίας της Διάσκεψης, ομάδες των υπουργείων εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας με επικεφαλής τους υπουργούς τους, διαβουλεύθηκαν με αντίστοιχες ομάδες των υπουργείων εξωτερικών και κοινοπολιτειακών υποθέσεων του ΗΒ. Η εναγώνια βρετανική επιδίωξη κατα το κρίσιμο 5θήμερο 11-16/2 ήταν να

[12] Επισήμως, οι βρετανικές στρατιωτικές βάσεις ονομάζονται SBA (Sovereign Base Areas). Το αντίστοιχο αρκτικόλεξο μεταφρασμένο είναι ΠΚΒ (Περιοχές Κυρίαρχων Βάσεων Ακρωτηρίου και Δεκέλειας). Ο ελληνοκύπριος νομικός Σ.-Χ. Θεοδούλου προτιμά τον ακριβέστερο –ως προς τις χρήσεις τους- όρο «Στρατιωτικές Βάσεις του ΗΒ στην Κύπρο» ("British Military Bases in Cyprus – BMBC").

εξασφαλιστεί εκ των προτέρων η πλέον στέρεα κατοχύρωση το δικαιώματος εν λευκώ χρήσης τμημάτων του κυπριακού εδάφους για απεριόριστο χρονικό διάστημα ως νόμιμου. Αρχικά (12/2) «[Ε]ζήτησαν να συμετάσχουν ελληνο-τουρκο-κυπριακής συμμαχίας ... επέμειναν ότι θα χρειασθούν κοινά σχέδια δια την άμυναν της νήσου, ιδίως από αέρος, ζητήσαντες σύναψιν σχετικής συμφωνίας». Ο Αβέρωφ, που κατέθεσε τα παραπάνω, πρόσθεσε ότι οι βρετανοί δεν είχαν αντίρρηση στη δική του αντιπρόταση τα πάντα να λυθούν με την είσοδο της Κύπρου στο ΝΑΤΟ (ισχυρισμός που εγείρει σοβαρότατες επιφυλάξεις εξαιτίας των λοιπών δεδομένων των βρετανικών επ'αυτού θέσεων). Απερίφραστα ο τότε ελλαδίτης υπουργός εξωτερικών παραδέχθηκε ότι «[Ε]ις άπαντα θέματα αφορώντα βάσεις των [βρετανών], προσεφέραμεν γενικώς πάσαν εγγύησιν, πλειοδοτούντες πάντοτε Τούρκου συναδέλφου». Τελικά στη συνθήκη Εγγύησης προστέθηκε άρθρο βάσει του οποίου η Ελλάδα, η Τουρκία και η Κύπρος αναλάμβαναν την υποχρέωση να σεβαστούν την ακεραιότητα των περιοχών που θα παρέμεναν υπο βρετανική *κυριαρχία* (ενώ γινόταν και μνεία των σχετικών αμερικανικών αναγκών, γενικόλογη όμως, που τα επόμενα χρόνια οι εκπρόσωποι των ΗΠΑ θα επέμεναν να ερμηνεύουν διασταλτικά και να επικαλούνται). Στη διάρκεια των προπαρασκευαστικών αυτών ελλαδοτουρκικών εργασιών, ο Αρχιεπίσκοπος βρισκόταν στην Αθήνα με σκοπό να ενημερώνεται επί της πορείας τους και να συναινεί, πριν οι αντιπροσωπείες μεταβούν στο Λονδίνο για την έναρξη των επίσημων διαπραγματεύσεων. Εκείνος πάντως, πρόβαλε διαρκώς αντιρρήσεις δημιουργώντας σοβαρά προσκόμματα στην όλη διαδικασία. Κατά πάσα βεβαιότητα, τα κίνητρά του ήταν να καταγραφούν οι ενστάσεις του για όσα υποχρεώθηκε (απ΄τους ελλαδίτες, τους βρετανούς, τους γεωγραφικούς περιορισμούς και τη συγκυρία) να αποδεχθεί αλλά και να προσκομίσει τις θέσεις του ως αποδεικτικό εθνικά υπεύθυνης στάσης στην ελληνική κοινή γνώμη συνολικά και στην εσωτερική του αντιπολίτευση ειδικά. Από τις αντιρρήσεις του εκείνες, σταχυολογείται η κατά την άποψη του γράφοντος σοβαρώτερη, εκείνη που επαληθεύθηκε δραματικά στα επόμενα έτη: όταν ο Καραμανλής τον κάλεσε το απόγευμα της 13^{ης} Φεβρουαρίου να αποσαφηνίσει τους ενδοιασμούς του, ο Μακάριος αποκρίθηκε ότι «...ησθάνετο την ανάγκην όπως συμβουλευθή διαφόρους κυπριακούς παράγοντας πριν λάβη αποφάσεις, εντόπισε την φοράν αυτήν τους δισταγμούς του εις μίαν παράγραφον της Συνθήκης Εγγυήσεως, παρέχουσαν το δικαίωμα εις τας εγγυητρίας δυνάμεις να παρεμβαίνουν εν περιπτώσει καθ'ήν λαμβάνουν χώραν εν Κύπρω εκδηλώσεις καθαπτόμεναι της ανεξαρτησίας ή της εδαφικής ακεραιότητος του νέου Κράτους. Ο Αρχιεπίσκοπος διετύπωσεν την γνώμην ότι, λόγω της παραγράφου αυτής, δεν θα ήτο σκόπιμον να υπογραφή η Συνθήκη Εγγυήσεως εκ

των αντιπροσώπων του κυπριακού λαού. Ο κ Καραμανλής, αφού παρέσχεν τας απαιτουμένας εξηγήσεις εις τον Αρχιεπίσκοπον, υποδείξας αυτώ ότι εξ ιδίου αμαρτήματος [sic] ηδύνατο να δημιουργηθή εν Κύπρω κατάστασις επιτρέπουσα παρεμβάσεις των εγγυητριών δυνάμεων [sic]» πίεσε τον Μακάριο να λάβει τη σαφή του απάντηση πάνω στο θέμα απειλώντας με τερματισμό της ελλαδικής κυβερνητικής ανάμιξης στο Κυπριακό. Την ίδια στάση κράτησε ο ελληνοκύπριος ηγέτης και κατα το τριήμερο των επίσημων επαφών, εγείροντας αντιρρήσεις για σειρά ρυθμιστικών ζητημάτων και προξενώντας μείγμα αγωνίας και αγανάκτησης στους ελλαδίτες και στους βρετανούς πρωτίστως, αλλά και στους τούρκους συνομιλητές του. Όπως πάντως υποστήριξε ο ίδιος, στάση του εκείνη δήλωνε διαπραγματευτική γραμμή κι όχι συλλήβδην απόρριψη των διαδικασιών ή πρόθεση αποφυγής της επίτευξης τελικά συμφωνιών. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μακάριος είχε αρχικά (τον Οκτώβριο του 1958) επιφυλαχθεί να παράσχει ρητές δεσμεύσεις αποχής από αντιρρήσεις σχετικά με τη στρατιωτική χρήση του νησιού από τους βρετανούς, απ' το 1959 κι εντεύθεν πάντως εγγυήθηκε την ικανοποίηση αυτής της θεμελιώδους ανάγκης από την οποία όλοι εξαρτούσαν την επίτευξη συμφωνίας ανεξαρτησίας της Κύπρου. Εκείνο που διαπραγμετεύτηκε σκληρά ήταν οι επιμέρους όροι της μελλοντικής στρατιωτικής παρουσίας των βρετανών στο υπο ίδρυση κράτος.

Σύμφωνα με τη σχετική διακήρυξη της βρετανικής κυβέρνησης (17/2/1959), το Λονδίνο θα διατηρούσε την κυριαρχία του σε δύο περιοχές, η μία απ' τις οποίες περιλάμβανε το Ακρωτήρι, την Επισκοπή και το Παραμάλι, ενώ η δεύτερη οριζόταν από τις Δεκέλεια, Πέργαμο, Ξυλοφάγου και Αγ. Νικόλαο. Οι βρετανοί διατήρησαν ακόμη δικαίωμα απεριόριστης υπέρπτησης του κυπριακού εδάφους, χρήσης του οδικού δικτύου του νησιού, λιμένων, του αεροδρομίου της Λευκωσίας[13], όπως επίσης και της διεξαγωγής στρατιωτικών ασκήσεων ακόμη και εκτός των περιοχών των δύο Βάσεών τους. Εκτός αυτού, το ΗΒ δικαιούταν να κατέχει και να συντηρεί δικές του εγκαταστάσεις στο λιμάνι της Αμμοχώστου. Ακόμη, το προσωπικό των βρετανικών ένοπλων δυνάμεων στο νησί θα απολάμβανε καθεστώτος ετεροδικίας. Τέλος, κατοχυρωνόταν το δικαίωμα του ΗΒ να

[13] Την εποχή σύναψης των συμφωνιών τα βασικά έργα υποδομών στο αεροδρόμιο του Ακρωτηρίου είχαν αποπερατωθεί, ωστόσο το αεροδρόμιο της Λευκωσίας πληρούσε και εκείνο υψηλές στρατιωτικές προδιαγραφές, έτσι καθίσταται ερμηνεύσιμη η συγκεκριμένη πρόνοια. Το αεροδρόμιο στο Ακρωτήρι επρόκειτο να συνεχίσει να βελτιώνεται και να επεκτείνονται οι χώροι και οι εγκαταστάσεις του τα επόμενα χρόνια. Για τη δεσπόζουσα θέση του στους βρετανικούς σχεδιασμούς υψηλής στρατηγικής ως οχυρωμένης μελλοντικής έδρας των βρετανικών βαρέων βομβαρδιστικών πυρηνικής κρούσης από τα μέσα ακόμη της δεκαετίας 1950-1960, βλ. Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 168-182, D.R. Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards The Middle East, 1948-1956*, Hampshire & London: Macmillan Press, 1990, σσ 174-175, 183, αλλά και εκτενείς αναφορές στις επόμενες σελίδες.

συνεχίσει να χρησιμοποιεί «...άνευ περιορισμού και ανενοχλήτως...» τα εδάφη των «...υφισταμένων μικρών τοποθεσιών [στις συμφωνίες ονομάζονται «Retained Sites»], των περιεχουσών στρατιωτικάς και άλλας εγκαταστάσεις και η άσκησις πλήρους ελέγχου εντός των τοποθεσιών τούτων, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος φυλάξεως και υπερασπίσεώς των, ως και του αποκλεισμού της παραμονής, εν αυταίς, παντός προσώπου μη εξουσιοδοτημένου υπό της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου». Το ακροτελεύτιο εδάφιο του παραρτήματος αυτού με τα «θέλουσι είσθαι αναγκαία δικαιώματα» του Λονδίνου, περιλάμβανε την εξής πρόνοια: «Η κατόπιν συνεννοήσεων μετά της Κυβερνήσεως της Δημοκρατίας της Κύπρου απόκτησις του δικαιώματος χρησιμοποιήσεως οιωνδήποτε **πρόσθετων** μικρών τοποθεσιών και **πρόσθετων** [η έμφαση πρόσθετη] δικαιωμάτων άτινα το Ηνωμένο Βασίλειον ήθελε, από καιρού εις καιρόν, θεωρήσει τεχνικώς αναγκαία δια την αποτελεσματικήν χρησιμοποίησιν των εν Κύπρω περιοχών και εγκαταστάσεων των βάσεων αυτών»[14]. Οι αντιδράσεις του Γρίβα σχετικά με την έκταση και

[14] Α. Σ. Βλάχος ibid τ. Δ' σσ 546-548, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄- τόμος 3 σσ 400, 406-407, Kl. Kyriakides 1996 ibid σσ 352-373, M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 366, R. Holland 1998 op cit σσ 314-317. Οι βρετανοί ιθύνοντες, όταν μελέτησαν τα κείμενα της Ζυρίχης επισήμαναν την απουσία σαφούς αναφοράς στη βρετανική κυριαρχία των περιοχών των βάσεων. Τις επόμενες μέρες, στις συμφωνίες του Λονδίνου, το πρόβλημα αυτό είχε εξαλειφθεί: F. Madden (επιμελ), *The End of Empire, Dependencies Since 1948, Part 1: The West Indies, British Honduras, Hong Kong, Fiji, Cyprus, Gibraltar, and the Falklands, Select Documents on the Constitutional History of the British Empire and Commonwealth,* Volume VIII, Westport, Connecticut-London: Greenwood Press, 2000, τεκμήριο «140», υποσημ. 1, σ 462. Στις 13 Φεβρουαρίου, ο Μακάριος πληροφόρησε το μέχρι τότε μέλος της ελληνοκυπριακής διαπραγματευτικής ομάδας Σ. Λοϊζίδη ότι το μόνο προς διαπραγμάτευση ζήτημα στο οποίο μπορούσε να ελιχθεί, αφορούσε στις βρετανικές βάσεις: Σ.Λοϊζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, Αθήνα: Μπεργάδης, 1980, σ 176. Αυτό εξάλλου ζήτησε και από την ελλαδική διαπραγματευτική ομάδα την επόμενη μέρα (Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες Ώρες* ibid σ 114). Όπως ενημέρωνε το βρετανικό υπουργείο κοινοπολιτειακών σχέσεων τα μέλη της Κοινοπολιτείας (απόρρητο τηλεγράφημα C.0.926/837 No.107 της 16ης Φεβρουαρίου 1959), οι κυβερνήσεις Αθήνας κι Άγκυρας επιδίωκαν με θέρμη να εξασφαλίσουν τη στρατιωτική παραμονή των βρετανών στην Κύπρο, εξουσιοδοτώντας τους βρετανούς εν λευκώ σχετικά με αυτό (γύρω από το σημείο αυτό θα υπάρξει και επόμενη αναφορά). Στο έγγραφο γινόταν ειδική μνεία στις *επιπλέον –εκτός βάσεων* – εγκαταστάσεις που οι βρετανοί τόνιζαν ότι θα απαιτούσαν να τούς εξασφαλιστούν από την Ελλάδα, την Τουρκία και την υπό ίδρυση Κυπριακή Δημοκρατία επειδή ήταν γι' αυτούς ειδικού ενδιαφέροντος θέμα όπως ανέφεραν, καθώς και στην απεριόριστη χρήση του αεροδρομίου της Λευκωσίας (επειδή αυτό δεν περιλαμβανόταν στις εκτάσεις των δύο Βάσεων): F. Madden (επιμέλ.) ibid τεκμήριο «140f», σσ 465-467. Οπωσδήποτε η αγωνία των βρετανών κρινόταν συγχρονικά εύλογη λόγω α) των προϋποθέσεων της εθνικής πυρηνικής στρατηγικής και των πάγιων τότε επεμβασιακών αναγκών τους στην ευρύτερη Μ. Ανατολή και β) του άγχους τους μήπως η αμερικανική πλευρά τους είχε παρακάμψει συνάπτοντας μυστικά συμφωνίες με την κυπριακή, την ελλαδική και την τουρκική ηγεσία για την άδεια εγκατάστασης δικών τους αποκλειστικά (των ΗΠΑ) βάσεων, εννοώντας άδεια εγκατάστασης για τις ήδη υπάρχουσες αμερικανικές υποδομές επικοινωνιών-υποκλοπών οι οποίες βρίσκονταν εκτός των περιοχών των δύο μεγάλων Βάσεων, αλλά και για κάθε επέκτασή τους και γ) για το ενδεχόμενο μελλοντικά η Κυπριακή Δημοκρατία να απαιτήσει υψηλά ενοίκια για τις εκτός Βάσεων περιοχές αυτές. Ο Μπίτσιος επιβεβαίωσε τη βρετανική δυσφορία σε σχέση με το συγκεκριμένο θέμα: *Κρίσιμες Ώρες* ibid σ 115. Τελικά οι βρετανοί πέτυχαν στις συμφωνίες της 19ης Φεβρουαρίου να συμπεριληφθεί «υπόσχεση ομηρίας» των αμερικανών αποκλειστικά από τους ίδιους και από καμία άλλη πλευρά (βλ. παρακάτω). Στα κείμενα του Φεβρουαρίου επιδιώχθηκε η χρήση του όρου

τους όρους λειτουργίας των βάσεων καθώς και την τουρκική στρατιωτική παρουσία στο νησί κατασιγάστηκαν στο τέλος του Φεβρουαρίου μετά από συνδυασμένες παρεμβάσεις τους προς αυτόν, της ελλαδικής πολιτικής ηγεσίας κατ'αρχάς, όπως και ελληνοκύπριων παραγόντων. Ο Γρίβας έπρεπε να πειστεί να αποδεχθεί τα παραπάνω διότι είχε τη δυνατότητα να υπονομεύσει πρακτικά την εφαρμογή των συμφωνιών –και ο ίδιος διατεινόταν ότι η ΕΟΚΑ διέθετε το ηθικό και τα υλικά μέσα για να το πράξει (κυρίως είχε ενοχληθεί από την έλλειψη έγκαιρης και σαφούς ενημέρωσής του, την οποία ενημέρωση η ελλαδική ειδικά ηγεσία αποπειράθηκε έμμεσα αλλά απέφυγε ευθέως διότι γνωρίζε τις μαξιμαλιστικές απόψεις και την αδιαλλαξία του). Είναι αξιοσημείωτο ότι επικέντρωσε τις αιτιάσεις του όχι τόσο στο θέμα της μελλοντικής παρουσίας τουρκικού στρατιωτικού τμήματος στην Κύπρο, όσο σε εκείνο των βρετανικών στρατωτικών βάσεων. Φαίνεται ότι οι αντιρρήσεις του κάμφθηκαν και οι αντιδράσεις του αποφεύχθηκαν όταν κατάλαβε ότι τού προτάθηκε έναντι της συναίνεσής του η παροχή αμνηστίας για τους μαχητές της ΕΟΚΑ και η εξασφάλιση της δικής του ακίνδυνης αποχώρησης από το νησί [15] (οι βρετανικές απειλές

«εγγυήσεις» αναφορικά με τις βρετανικές βάσεις ˙ τον Ιούλιο του 1959, πιο βέβαιοι για την εκόνα της κατάστασης, οι βρετανοί θεώρησαν μειωτική την παροχή εγγυήσεων από πλευράς Ελλάδας και Τουρκίας για οτιδήποτε αφορούσε την απρόσκοπτη στρατιωτική παρουσία τους στο νησί και ο όρος «εγγυώνται» στις συμφωνίες αντικαταστάθηκε από την περίφραση «δεσμεύονται να σεβαστούν»: Ε. Χατζηβασιλείου 1998 op cit σσ 124, 129-131, A. James 2002 op cit σ 178 υπσημ 23. Στην παραπομπή 27 (σελ. 27) του παρόντος κειμένου υφίσταται σύντομη αναφορά στην απρόθυμη από πλευράς των βρετανών στρατιωτικών, σταδιακή αποδοχή της ιδέας κατοχής βάσεων έναντι της κυριαρχίας επι ολόκληρης της Κύπρου, που σημειώθηκε το 1958.

Τα σημεία εκτός βάσεων («Retained Sites»), χωρίζονταν σε 4 κατηγορίες, ήταν 40 αρχικά, 31 λίγο καιρό αργότερα, περιοροζόμενα τελικά στα 26 (αρχές 1964) και σύμφωνα με βρετανική διατύπωση του 1962 το καθεστώς τους «απείχε ένα μόνο βήμα από εκείνο της απόλυτης κυριαρχίας [του ΗΒ]». Περιελάμβαναν μεταξύ άλλων τις εγκαταστάσεις του μεγάλου radar (P/E=ΡαδιοΕντοπιστή) έρευνας αέρα τύπου 84 στον Όλυμπο, τους μεγάλους ραδιοφωνικούς πομπούς αναμετάδοσης στο Ζύγι, το radar του συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης (κοινής χρήσης της RAF και του ΝΑΤΟ) στο Κάβο Γκρέκο (νοτιοανατολικό άκρο του νησιού), τη μονάδα σκαφών 1153 RAF που παρείχε εναέρια και πλωτά μέσα έρευνας-διάσωσης με έδρα το λιμάνι της Λεμεσού κ.ά. . Αναλυτικώτερος λόγος σε αυτές τις εγκαταστάσεις θα γίνει και παρακάτω: sir D. Lee, *Wings in the sun, a history of the Royal Air Force in the Mediterranean 1945-1986*, London: HMSO, 1989 σσ 182-183, Kl. Kyriakides 1996 ibid σσ 377-378, A. James 2002 ibid σ 43.

[15] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 78, 104, 106, 111, 139. Η σύνδεση των όρων αμνήστευσης της ΕΟΚΑ με τις συμφωνίες για τις βρετανικές βάσεις ήταν ορατή καθόλη τη διάρκεια των διαβουλεύσεων στο Λονδίνο: *Αρχείο Καραμανλή* ibid Περίοδος Β΄- τόμος 3 σ 402, βλ. και την αποτύπωσή της στο «συμπεφωνημένο πρακτικόν» και το «επιπρόσθετον τμήμα» αυτού στα κείμενα των συμφωνιών που υπογράφηκαν στις 19/2 (ibid σ 435). Προεξοφλώντας την αντίθεση του Γρίβα στις υπό αποπεράτωση συμφωνίες, ο Αβέρωφ επιχείρησε να τού τις διαμηνύσει μέσω του γνωστού αμερικανού δημοσιογράφου C. Sulzberger στις 20/1. Ο τελευταίος κατέγραψε την προσωπική υποψία του πως ίσως ο Αβέρωφ απέβλεπε ακόμη και στο να οδηγούσε -μέσω της μυστικής εκείνης συνάντησης- τους βρετανούς στο Γρίβα και στη σύλληψη ή την εκτέλεσή του, ώστε να αδρανοποιηθεί αν δεν συναινούσε. Ο ίδιος ο Γρίβας υποστήριξε μεταγενέστερα ότι όχι μόνον δεν είχε σαφή ενημέρωση έγκαιρα (το Φεβρουάριο του 1959) κι ότι δεν εκπροσωπήθηκε επίσημα στις συνομιλίες του Λονδίνου, αλλά επιπρόσθετα ότι παραπλανήθηκε σκόπιμα σχετικά με την έκταση των βάσεων, τον αριθμό των τοποθεσιών -εκτός των δύο κύριων βάσεων- και το είδος των κυριαρχικών

επικείμενης σύλληψής του εκείνου του διαστήματος αναφέρονται σε επόμενο κεφάλαιο). Ο Γρίβας πάντως, είχε εκφράσει, ήδη κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ, το σκεπτικισμό του για την αξία που θα είχαν οι βάσεις για τους ίδιους τους βρετανούς αλλά και τους κινδύνους που προέκυπταν για τους κύπριους από την παράταση της στρατιωτικής εκμετάλλευσης της Κύπρου: ως μειονεκτήματα ανάφερε την απουσία μεγάλων φυσικών λμανιών ικανών να υποστηρίξουν την παρουσία των βρετανών στο νησί, την ευκολία εξουδετέρωσης από τους σοβιετικούς των αεροδρομίων στο νησί με επιθέσεις κορεσμού σε περίπτωση γενικευμένου πολέμου, καθώς και την απειλή εξολόθρευσης μεγάλου μέρους του τοπικού πληθυσμού σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Κυρίως, ο Γρίβας παρατηρούσε ότι «Η Κύπρος και εάν ακόμη ήτο δυνατόν αν θεωρηθή από μερικούς ως στρατιωτική βάσις, αύτη δεν είναι δυνατόν να σταθή με τον Αραβικόν Κόσμον αντίπαλον και με [την] Ελλάδα όχι σύμμαχον [η έμφαση στο πρωτότυπο]». Ο Γρίβας κατέληγε ότι «Εις μίαν σύρραξιν εν Μέση Ανατολή μεταξύ Μ[εγάλων] Δυνάμεων, δι'εξυπηρέτησιν των ιμπεριαλιστικών σκοπών της Αγγλίας, τί χρεωστεί ο Κυπριακός λαός να κινδυνεύση, να υποφέρη, να υφίσταται στερήσεις; ... Η Κύπρος δεν πρόκειται να γίνη ολοκαύτωμα δια τα ιμπεριαλιστικά σχέδια των Άγγλων. Θα πολεμήση εν ανάγκη, αλλά μόνον παρά το πλευρόν των Δυνάμεων της προστασίας της Ελευθερίας και αφού προηγουμένως αποκτήση και την ιδικήν την ελευθερίαν»[16].

Στην ελλαδική βουλή εκφράστηκαν αντιρρήσεις για τη στρατιωτική εμφάνιση της Τουρκίας στην Κύπρο, το εύρος των μειονοτικών δικαιωμάτων που είχαν εξασφαλίσει οι τουρκοκύπριοι, όπως και φόβοι ότι η αξιοποίηση των βάσεων από βρετανικής πλευράς μπορούσε να οδηγήσει τις Ελλάδα και Κύπρο σε ανεπιθύμητες μεσανατολικές περιπλοκές – και χωρίς να έχει ζητηθεί η ελληνοκυπριακή συναίνεση στη λειτουργία και χρήση των εγκαταστάσεων αυτών με διαφανή τρόπο. Κατατέθηκαν μάλιστα δύο προτάσεις δυσπιστίας εναντίον της κυβέρνησης στις 23 Φεβρουαρίου (μία από την ΕΔΑ και μία από τα υπόλοιπα κόμματα της αντιπολίτευσης) «διά την εν γένει διαχείρισιν του κυπριακού ζητήματος», οι οποίες καταψηφίστηκαν 5 μέρες αργότερα, μετά από θυελλώδεις αντεγκλήσεις. Οι καταψηφίσεις εκείνες θεωρήθηκαν εμμέσως ισοβαρείς με την κυρωτική διά νόμου πράξη

δικαιωμάτων που απέσπασαν οι Βρετανοί στο νησί με τις συμφωνίες (Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα – Διγενή, *Απομνημονεύματα...*, op cit σσ 379-380, 383-385, 387-391, 398-399, Σ. Παπαγεωργίου ibid σσ 201-203, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Γ΄- τόμος 4, σσ 132-136, C. L. Sulzberger, *The Last of the Giants*, N. York: Macmillan, 1970, σσ 523-524, Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα,* Αθήνα: Παπαζήσης, 1978, τ. Γ΄ 1955-1961, σσ 399-400, Μ. Ηλιάδης op cit σ 171).

[16] Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα – Διγενή, *Απομνημονεύματα...* ibid, απόσπασμα από έγγραφο χωρίς χρονολόγηση στο Παράρτημα «Προκηρύξεις», σ 51. Είναι σαφής ο υπαινιγμός ελπίδας να εξασφαλιστεί υπερατλαντική υποστήριξη στον ελληνοκυπριακό αγώνα εκδίωξης των βρετανών.

έγκρισης των συμφωνιών (και ήταν, κατά το Σύνταγμα του 1952). Ούτε ο ίδιος ο Μακάριος δεν απέφυγε την κριτική της Αριστεράς για την τελική του κάμψη (η οποία πάντως αποδόθηκε κυρίως στις πιέσεις της Αθήνας) [17].

[17] Βλ. λχ σημεία αγορεύσεων των Σοφ. Βενιζέλου, Η. Ηλιού, Σπ. Μαρκεζίνη, Κ. Μητσοτάκη, Η. Τσιριμώκου και Στ. Στεφανόπουλου που σταχυολόγησαν μεταξύ άλλων οι: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 122, 124, 129, 130, Σπ. Λιναρδάτος τ. Γ΄ op cit σσ 421-425, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄- τόμος 3 σσ 418-420, Α. Αντωνίου op cit σσ 110-111, 300-303 και Κ. Χατζηαντωνίου, *Κύπρος 1954-1974, / από το Έπος στην Τραγωδία*, Αθήνα: Ιωλκός, 2007, σσ 85-89. Ο Καραμανλής περιέγραψε με υπερβολική συντομία το θέμα ενώπιον των κοινοβουλευτικών του συναδέλφων στις 23/2: «Τέταρτη συμφωνία είναι εκείνη η οποία εγένετο δια μονομερούς δηλώσεως της βρετανικής Κυβερνήσεως, την οποίαν απεδέχθησαν τόσον αι Κυβερνήσεις Αθηνών και Αγκύρας, όσον και οι εκπρόσωποι των δύο κοινοτήτων, δηλώσεως δια της οποίας αίρεται η βρετανική κυριαρχία από την Κύπρον, πλην δύο περιοχών, εις τας οποίας οι Άγγλοι θα διατηρήσουν βάσεις. Πέραν των βάσεων αυτών, επί των οποίων θα διατηρήση δικαιώματα κυριαρχικά η Μεγάλη Βρετανία, η δήλωσις προέβλεψε και τας ευκολίας εκείνας, αι οποίαι είναι απαραίτητοι διά την εξυπηρέτησιν των βάσεων». Στη διάρκεια της συζήτησης της 28ης Φεβρουαρίου, ο βουλευτής της Αριστεράς Α. Μπριλλάκης προεκτείνοντας συλλογισμό του Μαρκεζίνη, έθεσε το διπλό ερώτημα αν η Κύπρος θα κινδύνευε από επανάληψη πολεμικών εξορμήσεων της Βρετανίας με αφετηρία το νησί, αλλά και αν η Κύπρος ή ακόμη και η Ελλάδα μπορούσε να υποστεί αντίποινα σε ενδεχόμενη στρατιωτική εμπλοκή της Τουρκίας, λόγω συμμετοχής της τελευταίας στο σύμφωνο της Βαγδάτης –τώρα που Ελλάδα και Τουρκία και Κύπρος συνδέονταν με την επιπρόσθετη τριγωνική συμμαχική σχέση Ελλάδας, Τουρκίας και Κύπρου. Στην ίδια, μακρά συνεδρίαση, ο συνεργαζόμενος με το κόμμα της ΕΔΑ Στ. Μερκούρης (με εμπλοκή και γνώση του Κυπριακού όπως θα αναφερθεί παρακάτω) και το ιστορικό ηγετικό μέλος της Εθν. Αντίστασης, επίσης εκλεγμένος με την ΕΔΑ, Κ. Πυρομάγλου, διατύπωσαν τα ίδια ερωτήματα. Ο Αβέρωφ επιχείρησε να διασκεδάσει εκείνες τις ανησυχίες διευκρινίζοντας ότι η νέα αυτή συμμαχία δεν δέσμευε την Ελλάδα γενικώτερα παρά μόνο σε περίπτωση απειλής της Κύπρου από εσωτερικό ή εσωτερικό εχθρό, ενώ σε ό,τι αφορούσε τις στρατιωτικές χρήσεις κυπριακού εδάφους από πλευράς ΗΒ, ο ελλαδίτης υπουργός εξωτερικών καθησύχαζε τους συναδέλφους του λέγοντας ότι «...η Κύπρος είναι εκτός των βάσεων και ότι αι βάσεις είναι σαφώς καθωρισμέναι περιοχαί πλησίον της θαλάσσης και υπό άλλην κυριαρχίαν. Δεν έχουν καμίαν σχέσιν με το έδαφος της Κύπρου [sic]. ... Πρόκειται περί εντελώς απομεμακρυσμένων βάσεων υπό άλλην κυριαρχίαν και μάλιστα εις περιοχάς αι οποίαι είναι πάρα πολύ αραιοκατοικημέναι. Και θα αποφευχθή η επέκτασις ξένης επιθέσεως έξω των βάσεων και δι' άλλον λόγον: Ακριβώς διότι η υπόλοιπος Κύπρος, τα 97% αυτής, θα προστατεύονται από την συμμαχίαν μας» (*Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄- τόμος 3, σ 416, *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Περίοδος Ε΄ Σύνοδος Α΄, 16-2-1959 ως 29-5-1959, Συνεδρίασις ΞΓ΄, Σάββατο 28 Φεβρουαρίου 1959, σσ 220-221 και *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ε΄ Σύνοδος Α΄, 9 Ιουνίου 1958-29 Μαΐου 1959, τ. Γ΄, συνεδριάσεις 47-76, Συνεδρίασις 63η της 28ης Φεβρουαρίου 1959 σσ 417, 429, 449-450). Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι όταν 3 μήνες αργότερα τις ίδιες ακριβώς απορίες με τους Μαρκεζίνη-Μπριλλάκη διατύπωσε ο τούρκος πρωθυπουργός προς τον βρετανό υπουργό άμυνας, το Foreign Office (στο οποίο ο βρετανός αξιωματούχος αποτάθηκε για πληροφορίες), αποφάνθηκε ωμά ότι οι κίνδυνοι ακούσιας εμπλοκής της Κύπρου σε πολεμικές περιπέτειες του ΗΒ ήταν καθόλα υπαρκτοί (Β. O'Malley - I. Craig, *The Cyprus Conspiracy /America, Espionage and the Turkish Invasion*, London-N. York: I. B. Tauris, 1999, σσ 85-86). Ασφαλώς δικαιώνεται και ο Μακάριος επ' αυτού (τουρκική πηγή επισήμαινε ότι οι αντιρρήσεις του Αρχιεπισκόπου σε σχέση με τις βάσεις εδράζονταν στους φόβους του ότι οι βάσεις αυτές θα υπέσκαπταν τις σχέσεις της Κύπρου με τον αραβικό κόσμο, τις οποίες ο Μακάριος αξιολογούσε ως στρατηγικής σημασίας): Ν. Σαρρής, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σ 578. Οι ίδιοι οι άραβες -και συγκεκριμένα ο αιγύπτιος πρεσβευτής στην Αθήνα- είχαν φροντίσει ήδη το Φεβρουάριο του 1959 να υπενθυμίσουν δημόσια στην ελληνική κυβέρνηση ότι α) την είχαν υποστηρίξει επί του Κυπριακού στον ΟΗΕ και β) να τονίσουν ότι έλπιζαν πως η επίθεση που είχαν υποστεί το 1956 με αφετηρία μεταξύ άλλων την Κύπρο δεν θα επαναλαμβάνονταν. Η αντιπολίτευση στην Ελλάδα είχε δώσει σημασία σε εκείνες τις αιγυπτιακές παρατηρήσεις: βλ. επισημάνσεις των Α. Μπριλλάκη και Γ.

Κατά σύμπτωση, στα τέλη του μήνα εκείνου (26/2/1959) και στη διάρκεια συζήτησης στο βρετανικό κοινοβούλιο, ο τότε υπουργός άμυνας του ΗΒ D. Sandys παρέπεμψε σε απόσπασμα λόγου του αμερικανού πτεράρχου T. Power (διοικητή της SAC, δηλαδή της Στρατηγικής Διοίκησης των βαρέων βομβαρδιστικών εφοδιασμένων με πυρηνικά όπλα): σύμφωνα με αυτόν, μεγάλο μέρος του πρώτου κύματος της δυτικής δύναμης ανταπόδοσης στα πλαίσια ενός γενικευμένου πολέμου με την ΕΣΣΔ βασιζόταν στη δράση της Διοίκησης Βομβαρδιστικών της RAF λόγω των πιο προωθημένων βάσεων που αυτή διέθετε σε σχέση με τους αμερικανούς κοντά στη σοβιετική επικράτεια. Ευρύτερα, ο πτέραρχος Power είχε υποστηρίξει εκείνη την περίοδο ότι η βρετανική δύναμη στρατηγικών βομβαρδιστικών (η V-Force) είχε «προχωρήσει πλήρως σε κοινό σχεδασμό στόχων με την αντίστοιχη αμερικανική δύναμη [τη SAC]» (κάτι που ίσχυε από τον Ιούλιο του 1958). Ο Sandys υπογράμμισε ότι θεωρούσε τις ανωτέρω θέσεις ως σαφείς κι επαρκείς εγγύησεις της αμερικανικής πυρηνικής «ομπρέλας» προς κάθε ΝΑΤΟϊκό μέλος [18]. Όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, ειδικά το πρώτο από τα σχόλια του αμερικανού υψηλόβαθμου αξιωματούχου συνδεόταν κατά προτεραιότητα με τη θέση των αεροδρομίων της Κύπρου. Η Κεντρική Επιτροπή του ΑΚΕΛ τοποθετήθηκε δημόσια πάνω στο θέμα των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου το Μάρτιο, παίρνωντας κατ'αρχάς αρνητική θέση αφού τις χαρακτήρισε «μη λύσεις για τον ενωσιακό πόθο»[19]. Λίγο καιρό μετά, αναφέρθηκε εκτενώς στο ζήτημα των βρετανικών βάσεων συγκεκριμένα. Εντωμεταξύ, στις 4 Μαρτίου η τουρκική εθνοσυνέλευση επικύρωσε τις

Μαύρου κατά τη διάρκεια της ίδιας κοινοβουλευτικής συνεδρίασης που αναφέρθηκε (*Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής* ... Συνεδρίασις 63η της 28ης Φεβρουαρίου 1959 op cit σ 451). Τον Οκτώβριο του 1959 η βρετανική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία (ο ανώτατος διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στη Κύπρο και ο υφυπουργός αποικιών J. Amery) δικαίωναν χωρίς ασάφειες το σύνολο των ανησυχιών που εκτέθηκαν παραπάνω: όπως το έθεταν οι ίδιοι, καμία κυπριακή κυβέρνηση δεν είχε την παραμικρή δικαιοδοσία στις στρατιωτικές χρήσεις των βάσεων. Επίσης, οι ιθύνοντες του ΗΒ ήταν έτοιμοι να τις αξιοποιήσουν ακόμη και ενάντια στη θέληση των κυπρίων. Γι'αυτό, κύριο μέλημά τους όπως θα εκτεθεί στις επόμενες σελίδες υπήρξε η κατοχύρωση της από κάθε άποιψη αυτάρκειας των εκτάσεων εκείνων (Kl. Kyriakides 1996 op cit σ 388). Ο J. Amery ανήκε στους υπερσυντηρητικούς νοσταλγούς της αποικιακής αυτοκρατορίας, ο οποίος είχε πολλές φορές στο πρόσφατο παρελθόν εκφραστεί αρνητικά για την ανάμιξη των ΗΠΑ στο Κυπριακό και σε άλλα ζητήματα αποαποικιοποίησης. Θεωρούσε επίσης ότι οι βρετανοτουρκικές σχέσεις έπρεπε να περιφρουρηθούν έναντι των ΗΠΑ.

[18] Παραθέτει ο L. Freedman στο κείμενό του British Nuclear Targeting που περιλαμβάνεται στο D. Ball & J. Richelson (επιμελ), *Strategic Nuclear Targeting*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1986, σ 116. Βλ. επίσης: K. Young, A most Special relationship / The Origins of Anglo-American nuclear strike planning, *Journal of Cold War Studies,* Vol 9, No 2 (Spring 2007) σ 28, P. Graham, RAF nuclear deterrence in the Cold War, *RAF Air Power Review*, vol 10 no 1 (Spring 2007), σ 59. Η κύρια αποστολή εκείνου του πρώτου κύματος των βρετανικών και αμερικανικών βομβαρδιστικών εξοπλισμένων με όπλα συμβατικά και μαζικής καταστροφής ήταν η καταστολή της σοβιετικής αεράμυνας ώστε τα επόμενα κύματα να ισοπεδώσουν ανενόχλητα τα σοβιετικά αστικά και βιομηχανικά κέντρα. Η διάσταση αυτή θα θιγεί αναλυτικώτερα παρακάτω.

[19] Π. Μ. Διγκλή, *ΑΚΕΛ / Με τόλμη και παρρησία*, Λευκωσία: χ.ε., 2010, σ 189. Η στροφή του ΑΚΕΛ υπέρ της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα κατά την επερχόμενη δεκαετία θα θιγεί παρακάτω.

συμφωνίες για την Κύπρο με ευρεία πλειοψηφία. Η τουρκοκυπριακή πλευρά εξέφρασε συγκρατημένη αισιοδοξία για το μέλλον [20].

Όταν στις 5 Μαρτίου ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Αβέρωφ και μέλη τους διπλωμάτες Φ. Άννινο-Καβαλιεράτο και Α. Μάτσα συναντήθηκε με τον διευθυντή της διεύθυνσης ελληνικών, τουρκικών και ιρανικών υποθέσεων του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών Owen T. Jones, ο Αβέρωφ αναφέρθηκε στις επιφυλάξεις του Γρίβα (αλλά και τις δικές του) γύρω από «συγκεκριμένα σημεία» των συμφωνιών, ενώ επίσης ζήτησε από τον αμερικανό αξιωματούχο να υπάρξει επίσημη διάψευση σχετικά με δημοσιεύματα στον Τύπο εκείνης της ημέρας που έφεραν τις ΗΠΑ να εξετάζουν το ενδεχόμενο εγκατάστασης πυραυλικών βάσεών τους στο νησί (οι αμερικανοί χαρακτήρισαν αμέσως τις φήμες ανυπόστατες). Ο Αβέρωφ αξιολόγησε τις σοβιετικές θέσεις στις πρόσφατες κυπριακές εξελίξεις ως «ατυχείς» (η Μόσχα είχε καταγγείλει τις συμφωνίες ως «προδοσία της ένωσης»), επειδή στην Κύπρο το λαϊκό αίσθημα είχε ήδη ταχθεί υπέρ των συμφωνιών ανεξαρτησίας και εν τέλει το μέλλον τους εξαρτιόταν από τους χειρισμούς των Μακάριου και Γρίβα, όμως –όπως ανέφερε- ίσως υπήρχαν αρνητικές αντιδράσεις της ελλαδικής νεολαίας. Ο Αβέρωφ πάντως, δεν ενέκρινε την πρόταση του Μάτσα να προσφερθεί αμερικανική οικονομική βοήθεια χωρίς προϋποθέσεις στην υπό ίδρυση Δημοκρατία [21].

Απ' το Μάρτιο του 1959 μέχρι τουλάχιστον τα τέλη Απριλίου του 1960 διεξάχθηκαν σκληρές διαπραγματεύσεις μεταξύ της κυπριακής ηγεσίας και των βρετανών, με αντικείμενα όλες τις επιμέρους εκφάνσεις ύπαρξης και καθεστώτος λειτουργίας των βάσεων, που θα αναφερθούν λίγο παρακάτω, στα εδάφια τα σχετικά με τη λήξη των διαπραγματεύσεων. Προς το παρόν, αναφέρται ενδεικτικά η διαφωνία που προέκυψε αναφορικά με το θεμελιώδες ζήτημα της έκτασης των βάσεων: η αρχική ελληνοκυπριακή πρόταση τις περιόριζε στα 36 τετραγωνικά μίλια, η τουρκοκυπριακή ηγεσία έκανε λόγο για 80, το Λονδίνο εκκινούσε τις απαιτήσεις του από τα 170 ή 152 τετρ. μίλια (το 4,1 % του κυπριακού εδάφους, με μέγεθος μεγαλύτερο εκείνου της Μάλτας!) ενώ τελικά αυτές απέκτησαν δικαίωμα ανάπτυξης σε 99 τετραγωνικά μίλια. Ολόκληρη την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1959 βρετανικές ομάδες ειδικών (στο Λονδίνο είχε συσταθεί αρμόδια Επιτροπή με αυτό έργο), περιόδευαν ανά το νησί σε μία προσπάθεια να καταλήξουν σε μία

[20] M. Çalışkan, *The development of inter-communal fighting in Cyprus, 1948-1974*, MA Thesis, Department of International Relations, Middle East Technical University, Ankara, 2012, σσ 91-92.
[21] *FRUS* 1958-1960 vol X part I "doc" 317, σσ 776-779.

πρώτη λίστα τοποθεσιών κι εγκαταστάσεων που θα προτεινόταν να διατηρηθούν υπο βρετανική κυριαρχία[22].

Το Μάϊο του 1959 Καραμανλής κι Αβέρωφ επισκέφθηκαν την Τουρκία με σκοπό –μεταξύ άλλων- να απαλειφθούν από το υπό κατάρτιση Σύνταγμα διάφορα αμφιλεγόμενα σημεία τα οποία κατά την άποψή τους θα μπορούσαν να αποτελέσουν αιτίες ή αφορμές μελλοντικών τριβών. Οι τούρκοι συναίνεσαν μερικώς, γιατί δεν ήθελαν να καταργηθούν πλήρως οι μελλοντικές δυνατότητες λειτουργικού διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων ενώ επίσης επανέφεραν το θέμα της συμμετοχής του ΗΒ στη συνθήκη Συμμαχίας, προοπτική στην οποία οι ελλαδίτες στάθηκαν και πάλι απορριπτικοί[23].

Οι θέσεις της τοπικής Αριστεράς (απηχώντας και σοβιετικές ανησυχίες σε βαθμό που μένει να αποδειχθεί εφόσον διασταυρωθούν με ευρήματα από αρχεία της πρώην ΕΣΣΔ) για το ζήτημα των βρετανικών βάσεων σε σχέση με την Κυπριακή ανεξαρτησία, καταγράφονται στην πολιτική εισήγηση του Ε. Παπαϊωάννου, Γεν. Γραμματέα του ΑΚΕΛ, όπως δημοσιοποιήθηκαν τον Ιούλιο του 1959:

«Με βάση τη συμφωνία παραχωρούνται στρατιωτικές βάσεις στους βρετανούς αποικιστές στις περιοχές Ακρωτήρι-Παραμάλι-Δεκέλεια-Πέργαμος-Αγ. Νικόλαος-Ξυλοφάγου, με πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα όπως και το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τους δρόμους και τον εναέριο χώρο της Κύπρου και το λιμάνι της Αμμοχώστου για καθαρά στρατιωτικούς σκοπούς. Αυτές οι παραχωρήσεις έχουν εξαιρετική σημασία, γιατί μ' αυτές οι βρετανοί αποκτούν μόνιμα δικαιώματα στον τόπο μας. Εκτός των κυριαρχικών δικαιωμάτων, που έχουν ήδη παραχωρηθεί σ' αυτούς υπάρχει σοβαρώτατος κίνδυνος να συμπεριληφθούν στις περιοχές των βάσεων σημαντικές εκτάσεις κυπριακής γης με κατοικημένες περιοχές, πράγμα που θα επιδεινώσει την κατάσταση.

Κι εφόσον οι βρετανοί αποικιστές έχουν εξασφαλισμένα κυριαρχικά δικαιώματα στις περιοχές των βάσεών μας θα μπορούν να τις χρησιμοποιούν και για πυρηνικά όπλα ή ακόμη και για να κάνουν εγκαταστάσεις για την εκτόξευση πυραύλων, χωρίς να χρειάζεται να ζητήσουν την έγκριση της κυπριακής κυβέρνησης.

[22] Αποδοχή των αρχικών βρετανικών απαιτήσεων σήμαινε ότι εντός των εκτάσεων των δύο βάσεων θα βρίσκονταν οι μόνιμες κατοικίες 16.000 κύπριων. Τον Οκτώβριο του 1959 οι βρετανοί μείωσαν τις απαιτήσεις τους στα 120 μίλια: N. Crawshaw, *The Cyprus revolt : an account of the struggle for union with Greece*, London: G. Allen & Unwin, 1978 σσ 356-357, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Γ΄-τόμος 4, σσ 103-104.

[23] Ε. Χατζηβασιλείου 1998 op cit σ 132.

Η παραχώρηση βάσεων με κυριαρχικά δικαιώματα σημαίνει ότι εκείνος που αποφασίζει αν θα μπλεκτεί ή όχι η Κύπρος σ' έναν πόλεμο δεν είναι ούτε η κυπριακή βουλή των αντιπροσώπων ούτε το υπουργικό συμβούλιο ούτε ο Πρόεδρος ούτε ο αντιπρόεδρος, αλλά οι βρετανοί αποικιστές …»[24].

[24] *ΑΣΚΙ*, Αρχείο ΚΚΕ, Box 372, Φ=20//22/74 : 36σελιδο τευχίδιο με στοιχεία έκδοσης: τίτλος: ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ ΕΙΡΗΝΙΚΗ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΙ ΕΥΤΥΧΙΣΜΕΝΗ ΚΥΠΡΟ / Πολιτική εισήγηση του Ε. Παπαϊωάννου, Γεν. Γραμματέα του ΑΚΕΛ, Λευκωσία-Κύπρος, Ιούλιος 1959, σσ 17-18 (τίτλος ενότητας: «το ζήτημα της ειρήνης και των βάσεων»). Ο επίσκοπος Κιτίου υποστήριζε σε επιστολή του προς το Γρίβα (21/2/1959) ότι «...κατά θετικάς πληροφορίας» η στάση του ΑΚΕΛ «ωφείλετο εις εντολήν της Μόσχας...»: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σ 106. Η ΚΥΠ πίστευε το ίδιο, λίγους μήνες μάλιστα αργότερα απέδιδε ένα πρόσθετο κίνητρο στην αντίδραση της Αριστεράς σχετικά με το θέμα των βάσεων: την αναζήτηση θεμάτων που προσφέρονταν για προεκλογική εκμετάλλευση (στη λήξη του 1959 υπήρξε πρόσκαιρη σύγκλιση Μακάριου-Γρίβα και το ΑΚΕΛ ανησυχούσε για την τήρηση ή μη των συμφωνιών νομιμοποίησης και κοινοβουλευτικής εκπροσώπησής του που τού είχε παράσχει ο Αρχιεπίσκοπος): Άκρως Απόρρητα «Δελτία Πληροφοριών» με ημερομηνίες 11/7/1959, 13-20/10/1959 και «Τριμηνιαία Έκθεσις Πληροφοριών από 1/10 - 31/12/1959» στο Μ. Ηλιάδης op cit (σσ 122-123, 152-154, 206-211 αντίστοιχα). Τελικά, στις μεν προεδρικές εκλογές της 13ης Δεκεμβρίου 1959 το ΑΚΕΛ απέφυγε να στηρίξει την υποψηφιότητα Μακάριου (ο τελευταίος απέσπασε 67% των ψήφων ενώ το ΑΚΕΛ διοχέτευσε την υποστήριξή του στο δεξιό ανθυποψήφιο του Αρχιεπισκόπου), στις δε βουλευτικές του Ιουνίου του επόμενου έτους, το Μακαριακό «Πατριωτικό Μέτωπο» συμμάχησε με το ΑΚΕΛ –για την ακρίβεια, το ΑΚΕΛ αποδέχθηκε την υποεκπροσώπησή του στη βουλή σε σύγκριση με τα πραγματικά του ποσοστά (προς άμβλυνση του αμερικανικού άγχους, αλλά κι επειδή είχε διαπιστωθεί ότι η εκλογική απήχηση του Μακάριου συνεπαγόταν απώλειες για το ΑΚΕΛ, οι οποίες μεγεθύνονταν λόγω του πλειοψηφικού συστήματος). Όπως παρατηρούσε αμερικανική πηγή αργότερα, ο μικρός αριθμός των 5 εδρών του ΑΚΕΛ (5 επί συνόλου 50, εκ των οποίων οι 35 σε ελληνοκύπριους και οι 15 στους τουρκοκύπριους σταθερά, βάσει των συνταγματικών προνοιών) στο κυπριακό κοινοβούλιο, σήμαινε ότι σύμφωνα με το Σύνταγμα οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι του ΑΚΕΛ δεν μπορούσαν να αναγνωριστούν επίσημα και τυπικά σαν κοινοβουλευτική ομάδα διακριτού κόμματος, επειδή το άρθρο 73 παράγραφος 12 προέβλεπε ότι γι'αυτό απαιτείτο τουλάχιστον το 12% των εδρών, δηλαδή έξι: Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σ 40, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Αθήνα: Λαδιάς, χχ (1980;), τ. Α' σσ 137, 145, T. W. Adams – A. J. Cottrell, *Cyprus between East and West*, Baltimore: J. Hopkins University Press, 1968, σ 89 υποσημ. 14, Σπ. Λιναρδάτος, Η Κύπρος ως την Ανεξαρτησία στο Α. Γ. Ξύδη, Σπ. Λιναρδάτου, Κ. Χατζηαργύρη (συλλογικό), *Ο Μακάριος και οι σύμμαχοί του*, Αθήνα: Gutenberg, 1974, σ 338, N. Kızılyürek, *Γλαύκος Κληρίδης / η πορεία μιας χώρας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006 σ 128, Γ. Χαραλαμπίδης, *Κυπριακό / Διπλωματικές Ίντριγκες / Απόρρητα έγγραφα και μαρτυρίες των πρωταγωνιστών από το 1950 ως το 2010*, Αθήνα: Ποιότητα, 2011, σσ 116-118. Για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος της αναντιστοιχίας μεταξύ βουλευτικής εκπροσώπησης και πραγματικής ισχύος του ΑΚΕΛ παρατίθεται ενδεικτική αποστροφή αναφοράς του Γλαύκου Κληρίδη σχετικά με τα πολιτικά πράγματα του νησιού κατά τα πρώτα χρόνια μετά την κήρυξή του σε κράτος: «Στην Κύπρο υπήρχε μόνο ένα κόμμα, το ΑΚΕΛ, το οποίο ήταν οργανωμένο σε όλη την Κύπρο. Άλλα κόμματα εκτός από το ΑΚΕΛ δεν υπήρχαν. Υπήρχε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος κι εκείνοι που ακολουθούσαν τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.»: οπτικογραφημένη συνέντευξη (συζήτηση) που μεταδόθηκε από το ΡΙΚ στις 27/9/2010 και περιλαμβάνεται στο Ε. Χαραλαμπίδου, *Οι λευκές σελίδες του Κυπριακού*, Αθήνα: Πάργα, 2010, σ 214. Αυτό δεν σημαίνει ότι η κυπριακή Αριστερά είχε την απόλυτη εκλογική πλειοψηφία, εξηγεί όμως την αμερικανική φοβία για τη δύναμη του ΑΚΕΛ. Η Χαραλαμπίδου παραθέτει επίσης μετάφραση τεκμηρίου (εγγράφου του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών προς το υπουργείο κοινοπολιτειακών σχέσεων με ημερομηνία 5/9/1960), σύμφωνα με το οποίο το καλά οργανωμένο και διοικούμενο ΑΚΕΛ θα προτιμούσε τη συνύπαρξη βάσει μίας ελάχιστης συμπόρευσης με τις Μακαριακές δυνάμεις ώστε να μην ωθήσουν τις τελευταίες σε σύμπηξη αντιΑΚΕΛικού μετώπου με τη Δεξιά που θα μεταφραζόταν σε διώξεις κατά της Αριστεράς: ibid σσ

Η διαδικασία εξεύρεσης λύσης σε εκείνο το πολύμηνο χρονικό διάστημα κινήθηκε σε ιδιαίτερα ευαίσθητο έδαφος, επειδή οι δύο πλευρές (Μακάριος και βρετανοί) είχαν σοβαρούς λόγους να φανούν επιδέξιοι αλλά και ανυποχώρητοι διαπραγματευτές: το Λονδίνο όφειλε να εξασφαλίσει τις πραγματικές του στρατιωτικές ανάγκες αλλά και το γόητρό του, ενώ ο ελληνοκύπριος ηγέτης είχε κι εκείνος να προστατεύσει το χαρακτήρα του υπο ίδρυση κράτους, όπως και το προϊόν του αγώνα της ΕΟΚΑ. Σε σχέση ειδικά με το το τελευταίο, σημειώνεται ότι η βεβιασμένη συναίνεση του Γρίβα στην πολιτική λύση της ανεξαρτησίας δεν σήμαινε την αυτόματη δέσμευση των ανθρώπων του κλίματός του (οι οποίοι είχαν εξοικειωθεί με τις παράνομες μεθόδους ένοπλης πάλης και διέθεταν ως ερείσματα ομοϊδεάτες στον ελλαδικό κρατικό μηχανισμό): αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι στα τέλη Ιανουαρίου του 1960 η αθηναϊκή αστυνομία συνέλαβε 3 άτομα (μεταξύ αυτών τον αδελφό του αδιάλλακτου ενωσιακού μητροπολίτη Κερύνειας) ενώ μετέφεραν ποσότητα οπλισμού και πυρομαχικών με σκοπό «την επανέναρξη του ενωτικού αγώνα στην Κύπρο»[25].

Την αμερικανική ηγεσία απασχόλησε έντονα το θέμα της έκτασης των βρετανικών βάσεων, όπως προκύπτει από τις ερωταποκρίσεις μεταξύ του προέδρου Eisesnhower και του υπουργού του των εξωτερικών C. Herter, τον Φεβρουάριο του 1960. Στη (λογοκριμένη) αρχειακή τεκμηρίωση εκείνης της συζήτησης που έλαβε χώρα στο πλαίσιο της 434^{ης} συνεδρίασης του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ (4/2/1960), αναφέρθηκε σαν αφετηριακό σημείο των βρετανικών διεκδικήσεων ο αριθμός των 120 τετραγωνικών μιλίων, ενώ ο Μακάριος χαρακτηριζόταν στις αντιπροτάσεις του για τα 36 μίλια «πείσμων κι απρόθυμος να αντιληφθεί τις βρετανικές ανάγκες»[26]. Παρακάτω στο παρόν κείμενο θα

711-712. Ο Δρουσιώτης (2005 op cit σσ 61-63) προσθέτει ότι και οι δύο πλευρές, ΑΚΕΛ και Μακάριος, είχαν συμφέροντα να συνυπάρξουν λειτουργικά κατά την εναρκτήρια περίοδο ύπαρξης του νέου κράτους: το ΑΚΕΛ ήθελε να αποσείσει τη μομφή της τήρησης αποστάσεων από την ένοπλη πάλη της ΕΟΚΑ (το ΑΚΕΛ δεν πίστευε σε αυτήν, αλλά και η ΕΟΚΑ αποστρεφόταν εξ αρχής της συμμετοχή της Αριστεράς στον αγώνα της), ενώ επίσης δεν μπορούσε να παρακάμψει την ηγεμονική δημοτικότητα του Αρχιεπισκόπου ούτε και επιθυμούσε να αναλάβει το δυσβάστακτο πολιτικά ρόλο της μείζονος αντιπολίτευσης. Ο Μακάριος αφετέρου, χρειαζόταν την «ειρηνική συνύπαρξη» με το ΑΚΕΛ ως διαπιστευτήριο δημοκρατικής διακυβέρνησης προκειμένου να εξασφαλίσει την υποστήριξη της ΕΣΣΔ και των Αδέσμευτων του Τρίτου Κόσμου στο πεδίο του ΟΗΕ. Ο Ξ. Καλλής προσθέτει ότι για τον Μακάριο έπαιξε ρόλο επίσης η δριμεία κριτική με την οποία τον αντιπολιτευόταν μέρος του συντηρητικού χώρου. Όπως αναφέρουν ο ίδιος και η Ε. Αθανασοπούλου, συνέκλιναν οι τοπικές και οι αμερικανικές εκτιμήσεις για την εκλογική απήχηση του ΑΚΕΛ, που την υπολόγιζαν στο 30%: Ξ. Καλλής, Ο Μακάριος και η Αριστερά, Ε. Αθανασοπούλου, Η αμερικανική πολιτική, αμφότερα στο συλλογικό (συλλογή άρθρων που αρχικά δημοσιεύθηκαν στη σειρά «Ε-Ιστορικά» της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* κατά καιρούς και αργότερα εκδόθηκαν ως τόμος), *Κύπρος, η Οδύσσεια της Ανεξαρτησίας,* Αθήνα: Χ. Κ. Τεγόπουλος, 2008, σσ 90, 163. Εντός της τουρκοκυπριακής κοινότητας δεν υφίστατο οργανωμένη αντιπολίτευση (M. Çalışkan 2012 op cit σ 94).

[25] Σπ. Λιναρδάτος τ. Γ΄ op cit σ 528.

[26] *FRUS* 1958-60, vol X part I “doc 346”, ειδικά σ 817.

επιχειρηθεί ερμηνεία αυτού του θερμού αμερικανικού ενδιαφέροντος για τέτοιου είδους «λεπτομέρειες» στις κυπριακές εξελίξεις της περιόδου.

Από τη διετία 1956-57 ακόμη, οι ΗΠΑ είχαν εκδηλώσει την ανησυχία τους για την προοπτική πλήρους βρετανικής αποχώρησης από το νησί κατά το αιγυπτιακό προηγούμενο (παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με αρκετές ενδείξεις οι αμερικανοί είχαν μυστικά συνδράμει το Νάσερ στα πρώτα στάδια της ηγεμονίας του και ειδικά, αποβλέποντας στη διαδοχή του ΗΒ, είχαν ανεχθεί τις προσπάθειές του να εκδιώξει τους βρετανούς. Η εμπειρία αυτή θα είχε σταθεί διδακτική για τους βρετανούς). Οι επίσημες βρετανικές στρατιωτικοπολιτικές απόψεις τις παραμονές της υπογραφής των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου που κινούνταν (μέχρι πρόσφατα) μεταξύ της αξιοποίησης ολόκληρης ανεξαιρέτως της επικράτειας του νησιού για αμυντικούς σκοπούς, ή έστω κατ' ελάχιστο της ύπαρξης τέτοιων θυλάκων («πολλών μικρών Γιβραλτάρ») επί της Κύπρου, θα έπρεπε να φαντάζουν επαρκείς στους αμερικανούς ιθύνοντες[27]. Πιο απτή όμως αισιοδοξία θα παρήγαγαν

[27] R. Holland 1998 op cit σσ 303-304, Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 274-275. Για πληθώρα πολιτικών και οικονομικών λόγων που έχουν παρατεθεί εκτενέστερα σε άλλο κείμενο (Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit), η βρετανική ηγεσία προσανατολιζόταν αμετάκλητα σε ιδέες με άξονα την πλήρη κατοχή κυρίαρχων βάσεων, και τη συγκυριαρχία Ελλάδας-Τουρκίας-ΗΒ σε ό, τι αφορούσε την υπόλοιπη έκταση του νησιού, όπως προκύπτει από τη μελέτη των Σχεδίων Foot και MacMillan (α΄ εξάμηνο 1958): Ν. Χριστοδουλίδης, *Τα Σχέδια Λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, Αθήνα: Καστανιώτης 2009, σσ 114, 119, 125, 136-137. Η πατρότητα της λύσης «βάσεις_στην_Κύπρο_αντί _της_Κύπρου_ως_βάσης» αποδίδεται στον βρετανό υπουργό εξωτερικών (μεταξύ Δεκεμβρίου 1955 και Ιουλίου 1960, επίσης διαπραγματευτή της ιδέας ακόμη και στις κρισιμώτερες στιγμές γύρω από το ζήτημα, το 1959) S. Loyd: A. Shlaim, P. Jones, K. Sainsbury, *British Foreign Secretaries since 1945*, N. Abbot: David & Charles 1977 σσ 142-143. Καθώς το θέμα έχει αναλυθεί στην προαναφερθείσα εργασία (Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 ibid), εδώ γίνεται υπόμνηση των βασικών σημείων: Ο Kl. Kyriakides (1996 ibid σσ 220-227), αναφέρει ότι όταν ο στρατάρχης Harding μίλησε για την επάρκεια των βάσεων έναντι της πλήρους κατοχής του νησιού τον Αύγουστο του 1956, βρήκε αντίθετη την ανώτατη στρατιωτική ηγεσία της χώρας του, όπως και το λαϊκό βρετανικό Τύπο (και βέβαια πλήθος βουλευτών αλλά και σεβαστό μέρος της κοινής γνώμης του ΗΒ) τότε. Και όμως, απ'τις 28/5/1956, η βρετανική ανώτατη στρατιωτική ηγεσία είχε εμπιστευτικά αποφανθεί ότι «δεν υφίσταντο αξεπέραστα εμπόδια σχετικά με τη μερική μεταβίβαση κυριαρχίας» (D. R. Devereux 1990 op cit σ 183). Κατά πάσα βεβαιότητα, υπήρξαν επανεκτιμήσεις το καλοκαίρι του 1956 υπό το φως της επικείμενης στρατιωτικής επέμβασης στο Σουέζ. Ο H. McMillan υποστήριξε ότι μόλις ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας του (Ιανουάριος 1957) έδωσε επείγουσα εντολή να εκπονηθούν μελέτες σκοπιμότητας για τη διατήρηση θυλάκων μόνο του κυπριακού εδάφους υπό βρετανική εθνική κυριαρχία, εισηγούμενος τη διχοτόμηση του υπόλοιπου νησιού μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας: H. McMillan, *Riding the Storm 1956-1959,* London: Macmillan, NY: Harper & Row, 1971 σσ 225-226. Ο υπουργός άμυνας D. Sandys, ιθύνων νους της ρηξικέλευθης βρετανικής αμυντικής Λευκής Βίβλου του 1957, κατόρθωσε τελικά να αποσπάσει τη συναίνεση της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας προς την επίμαχη κατεύθυνση, τον Απρίλιο-Μάϊο και η πρώτη αναλυτική διατύπωση της ιδέας των SBA – Περιοχών Κυρίαρχων Βάσεων- εμφανίστηκε τον Ιούλιο του 1957. Λόγω πρόσφατων αρνητικών εμπειριών αμφισβήτησης της παρουσίας τους σε άλλες πρώην αποικίες όπως στην Κεϋλάνη, οι βρετανοί στρατιωτικοί καθυστέρησαν να ενδώσουν επίσημα μέχρι τον Απρίλιο του 1958, οπότε κι εξασφάλισαν τη διαβεβαίωση των πολιτικών ότι στις περιοχές των κυπριακών βάσεων θα ασκείτο κυριαρχία κατα τρόπο απόλυτο και κατηγορηματικά κατοχυρωμένο (Kl. Kyriakides 1996 ibid σσ 250-265, 380, 383). Όπως θα γίνει αντιληπτό στις επόμενες σελίδες, ήταν τόσες και τέτοιας φύσης όπως

σίγουρα οι διαβεβαιώσεις των βρετανών (αμέσως μόλις αυτοί εξασφάλισαν εκείνα που πρωτευόντως επιδίωκαν στην Κύπρο) προς τους αμερικανούς ότι *και* τα υπερατλαντικά συμφέροντα είχαν διασφαλιστεί στο νησί: στις συμφωνίες που υπογράφηκαν στις 19/2/1959 και συγκεκριμένα στο «Συμπεφωνημένον Πρακτικόν» μεταξύ των υπουργών εξωτερικών ΗΒ-Ελλάδας-Τουρκίας απαντάται το σημείο «3» σύμφωνα με το οποίο «Η Κυβέρνησις του Ηνωμένου Βασιλείου ετόνισεν ότι μεταξύ των υποχρεώσεων άς η Δημοκρατία της Κύπρου θα αναλάβη εκ της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου θα είναι η περιφρούρησις της απολαυής υπό της Κυβερνήσεως των ΗΠΑ ωρισμένων ευκολιών και εγκαταστάσεων εν Κύπρω»[28]. Ένα χρόνο αργότερα, στις 20 Φεβρουαρίου 1960, το Foreign Office ενημέρωσε τους αμερικανούς πως όλες οι συμφωνίες που είχαν υπογραφεί επί βρετανικής κυριαρχίας και αφορούσαν την Κύπρο, θεωρούνταν σε ισχύ. Η βρετανική αναφορά θα κρίθηκε βέβαια ενθαρρυντική σε ό,τι αφορούσε την παραμονή σε λειτουργία της υποδομής στρατηγικών επικοινωνιών μεταξύ των διπλωματικών αποστολών των ΗΠΑ και των σταθμών της CIA (η δεύτερη ήταν υπεύθυνη παροχής ασφαλών, ηλεκτρονικών επικοινωνιών για μέρος των σχετικών αναγκών των πρεσβειών του State Dept). Η επίμαχη υποδομή στην Κύπρο (Middle East Communications Activity –αρκτικόλεξο: MECA) συνέδεε τις αμερικανικές πρεσβείες και σταθμούς της υπηρεσίας πληροφοριών στην Αφρική και τη Μ. Ανατολή μεταξύ τους αλλά και με τις ΗΠΑ [29]. Ωστόσο το κύριο νεώτερο ζητούμενο σχετιζόταν με τη απόκτηση άδειας εγκατάστασης ραδιοφωνικού σταθμού της VOA (*Voice of America: Φωνής της Αμερικής*). Αν τελικά η Κύπρος απέφυγε τη *Φωνή της Αμερικής* στην επικράτειά της, αυτό οφειλόταν σε συνδυασμό παραγόντων: 1. το νησί είχε ήδη μεγάλη

και σημασίας οι βρετανικές -αλλά και αμερικανικές- εγκαταστάσεις διασπαρμένες επί του συνόλου της Κύπρου, ώστε αυτές οι σκέψεις να καθίστανται ερμηνεύσιμες.

Ο όρος «διχοτόμηση» υιοθετείται στο παρόν κείμενο ως ο διαδεδομένος κι εν τέλει καθιερωμένος, παρά την καταχρηστική του αξιοποίηση από φιλολογικής άποψης, όπως επισημαίνει ο Συρίγος –που εισηγείται τον ορθώτερο όρο «διαίρεση» (πολύ πλησιέστερα άλλωστε στη μετάφραση του τουρκικού "Taksim" αλλά και του αγγλικού "partition"): Α. Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σ 141 υποσημ. 22. Ιστορικά-πολιτικά πάντως, τα όσα διεκδίκησαν οι τουρκοκύπριοι και οι τούρκοι (εξ ονόματος των πρώτων) στο νησί, είτε σε επίπεδο εδαφικής έκτασης είτε νομικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων για την αυξημένη αυτονομία της μειονοτικής κοινότητας, υπερέβαιναν συνήθως τα όσα θα μπορούσαν «υπό φυσιολογικές συνθήκες» να αποδοθούν στην κοινότητα του 18 % του πληθυσμού μίας πολυεθνικής κρατικής οντότητας, γι' αυτό και ίσως ο όρος «διχοτόμηση» να αποδίδει τηρουμένων των αναλογιών ακριβέστερα το περιεχόμενο των περισσότερων από τους σκοπούς που πρόβαλε κατά καιρούς η τουρκική πλευρά στο Κυπριακό.

[28] *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄- τόμος 3 σ 435.

[29] B. A. Daniels, *Diplomacy and discontents: nationalism, colonialism, imperialism and the Cyprus problem (1945-1960)*, unpublished PhD thesis, University of South Africa, 2009, σσ 255-256, Cl. Nicolet, *United States policy towards Cyprus: removing the Greek-Turkish Bone of Contention,* Bibliopolis, Mannheim und Moehnesee, 2001, σ 141. Ο γνωστός λόγω της δολοφονίας του στην Αθήνα το 1975 «σταθμάρχης της CIA» R. S. Wekch, εξέχον στέλεχος της υπηρεσίας, με θητεία στην Ελλάδα το 1952, κατέφθασε οικογενεακώς με μετάθεση στην Κύπρο το 1960 (J. B. Kiesling, *Greek UrbanWarriors /Resistance and Terrorism 1967-2014*, Athens: Lycabettus Press, 2014, σ 3).

αξία για τις ΗΠΑ ως εν χρήσει σταθμός α) τηλεπικοινωνιών και β) υποκλοπών, επομένως δεν συνέφερε να ριψοκινδινεύσουν την απώλειά του εξαιτίας πρόσθετων απαιτήσεων. 2. Η διαπραγματευτική τακτική του Μακάριου να επιδιώξει –χωρίς υπερβολή- αστρονομικά οικονομικά ανταλλάγματα για το ραδιοφωνικό σταθμό, η σχετικά εκτεθειμένη γεωγραφική θέση της Κύπρου, το εύθραυστο πολιτικό περιβάλλον (λόγω της συνύπαρξης αντικρουόμενων βρετανικών, τουρκικών και ελληνικών συμφερόντων) και η απροθυμία του Κογκρέσου να εγκρίνει την εκταμίευση μεγάλων ποσών ως «ενοικίου» για το ραδιοφωνικό σταθμό και 3. Λόγοι εθνικού απορρήτου που σχετίζονταν με άλλες χρήσεις της ραδιοφωνικής αυτής εγκατάστασης, οδήγησαν τα επόμενα χρόνια (μετά το 1962) στην εγκατάλειψη του σχεδίου. Μέχρι τότε, οι αμερικανοί επανέρχονταν στο επίμαχο αίτημα με ιδιαίτερη ζέση, όπως θα αναφερθεί. Επισήμως, η «*Φωνή της Αμερικής*» αποτελούσε κύριο μέσο άσκησης προπαγάνδας και ψυχολογικών επιχειρήσεων των ΗΠΑ προς το μαζικό ραδιοφωνικό κοινό φιλίκων, ουδέτερων κι εχθρικών πληθυσμών ή / και κρατών. Διοικητικά, ελεγχόταν από την αμερικανική κρατική υπηρεσία πληροφόρησης USIA.

Το πρωτεύον λοιπόν νεώτερο αμερικανικό ενδιαφέρον (από όσα εκδηλώθηκαν επίσημα) αφορούσε την αδειοδότηση από την κυβέρνηση του υπό ίδρυση κράτους ενός ραδιοφωνικού σταθμού της «*Φωνής της Αμερικής*» (VOA), αίτημα που οι βρετανοί κωλυσιέργησαν να ικανοποιήσουν οριστικά και στο οποίο επρόκειτο να διστάσει να ανταποκριθεί επίσης ο Μακάριος [30]. Το ζήτημα δεν ήταν να επιτραπεί στους αμερικανούς

[30] Το συγκεκριμένο αίτημα (για την αδειοδότηση σταθμού της «*Φωνής της Αμερικής*») χρονολογείτο από το 1951 κι επανεμφανιζόταν περιοδικά από την αμερικανική πλευρά, κάθε φορά με θέρμη (πχ τον Οκτώβριο του 1957, όταν η Αθήνα δεν συγκατατέθηκε στη μεταφορά του υπάρχοντος σταθμού από πλοίο σε επίγεια τοποθεσία –βλ. αμέσως παρακάτω). Σε ενημερωτικό σημείωμα για τον πρόεδρο των ΗΠΑ αναφέρεται πως τον Απρίλιο του 1958 οι βρετανοί είχαν συμφωνήσει «κατ'αρχήν» να επιτρέψουν στους αμερικανούς την κατασκευή αναμεταδότη της «*Voice of America*» στην Κύπρο, επιφυλασσόμενοι να εξετάσουν τις τεχνικές πλευρές του θέματος, χωρίς να βιάζονται. Οι αμερικανοί επανέφεραν το θέμα στη διάρκεια επίσκεψης του βρετανού υπουργού εξωτερικών στις ΗΠΑ (17/7/1958) και ο πρόεδρος Eisenhower αναρωτήθηκε 3 μέρες αργότερα γιατί καθυστερούσε η έναρξη λειτουργίας του σταθμού στην Κύπρο –αυτή τη φορά συμμετέχοντας σε αμερικανική σύσκεψη με θέμα τις φιλοδυτικές ραδιοφωνικές εκπομπές στην ευρύτερη Μ. Ανατολή: *FRUS 1958-1960* vol XII, "doc 102", σ 298, "doc 23" σ 76, "doc 26" σ 82. Όταν τελικά οι αμερικανοί αναγκάστηκαν να αρχίσουν συζητήσεις με τον Μακάριο, βρέθηκαν αντιμέτωποι με ακόμη πιο διεκδικητικό διαπραγματευτή: στις 6 Μαρτίου 1959 ο Αρχιεπίσκοπος ανάφερε στον αμερικανό προξένο στη Λευκωσία T. Belcher ότι το αίτημα της χώρας του θα μπορούσε να ικανοποιηθεί, εμμέσως πάντως συνδεόταν με τη χορήγηση βοήθειας ύψους 20 εκ $ που ο Μακάριος υπολόγιζε ότι η Κύπρος χρειαζόταν από τις ΗΠΑ. Αρχικά ο αμερικανός πρόξενος πρότεινε στους ανωτέρους του την εξέταση ικανοποίησης των κυπριακών οικονομικών αναγκών το ταχύτερο, όμως 1,5 μήνα αργότερα ο Belcher εμφάνιζε προθέσεις εμφανούς σκλήρυνσης της στάσης του. Ενδεικτική είναι η εισήγησή του προς το State Dept, στις 14 Απριλίου 1959: στις επαφές της με τον Μακάριο, η αμερικανική πλευρά να ισχυριστεί ότι η συμφωνία για τη ραδιοφωνία ήταν ήδη στο τελικό της στάδιο με τους βρετανούς, και παράλληλα να τονιστούν τα οικονομικά οφέλη για την υπό ίδρυση Δημοκρατία (αναφέρονταν επενδύσεις στην Πάφο, προτεινόμενη τοποθεσία για το σταθμό της VOA, αλλά και υπόσχεση

να (συνεχίσουν να) διατηρούν εγκαταστάσεις αυτού του είδους στην Κύπρο, αλλά να αποκτήσουν μία επίσημη συμφωνία με όσες ελευθερίες αυτή θα συνεπαγόταν. Απ'το 1948, υφίστατο στο νησί σταθμός καταγραφής και παρακολούθησης διεθνών ραδιοφωνικών εκπομπών (προέλευσης αφρικανικής, μεσανατολικής, αλλά κι ευρωπαϊκής) που ανήκε στην υπηρεσία FBIS (Foreign Broadcast Information Service), την υπηρεσία δηλαδή συλλογής πληροφοριών από ανοικτές (αδιαβάθμητες) πηγές, η οποία υπαγόταν στη CIA. Η πρώιμη χρονολογία δεν πρέπει να ξενίζει: αφενός μεν η Μ. Ανατολή κατείχε δεσπόζουσα θέση στους αμερικανοβρετανικούς στρατιωτικούς σχεδιασμούς ανάσχεσης πιθανής σοβιετικής απόπειρας κατάληψης της περιοχής, αφετέρου σε ορισμένες χώρες (κυρίως στη Συρία) υπήρχαν ήδη σε επίπεδο ηγεσιών τάσεις σύσφιγξης των σχέσεων με την ΕΣΣΔ. Ο συγκεκριμένος σταθμός της FBIS είχε πρηγουμένως την έδρα του στην Αίγυπτο. Παρόλο που η αμερικανική ζέση για την απόκτηση άδειας ραδιοφωνικού σταθμού συνδεόταν από τα τέλη της δεκαετίας 1950-1960 κι έπειτα με πρόσθετους, αφανείς λόγους, είναι γεγονός ότι τους απασχολούσε έντονα και η καθεαυτού επιδραστική διάσταση του Μέσου: αφενός μεν μέσω της FBIS ήταν σε θέση να γνωρίζουν το ανατρεπτικό περιεχόμενο πολλών εκπομπών της αιγυπτιακής «*Φωνής των Αράβων*» (που συχνά καταφερόταν εναντίον όσων

ενοικίων αντίστοιχων με αυτά που οι ΗΠΑ κατέβαλαν για το σταθμό της FBIS ο οποίος λειτουργούσε από ετών στον Καραβά, περί τα 350.000$ ετησίως –βλ. παρακάτω). Οι αμερικανοί επιδίωκαν ανάλογη συμφωνία με την κυβέρνηση της Αθήνας. Η τελευταία, ενώ αρχικά (το 1957) παρουσιαζόταν διστακτική να συμφωνήσει, τώρα (το 1959) φαινόταν προθυμώτερη. Η αρμόδια αμερικανική υπηρεσία USIA προέκρινε τη Ρόδο έναντι της Κύπρου στις 13/4, αντιστρέφοντας όμως τις προτιμήσεις τη δυο ημέρες αργότερα: *FRUS* 1958-60 vol X part I "doc 318", σσ 779-780 και "doc 321", σ 782. Αξίζει να προστεθεί πως σε ελλαδικά χωρικά ύδατα, στη Ρόδο, βρισκόταν αγκυροβολημένο σκάφος-πλωτός σταθμός αναμετάδοσης των προγραμμάτων της της «*Φωνής της Αμερικής*» (ήταν το USCGC Courier -WAGR/WTR-410, υπό διοικητικό έλεγχο της αμερικανικής ακτοφυλακής) από το Σεπτέμβριο του 1952. Οι «ειδικές ανάγκες» που μετά το 1958 επρόκειτο να καλύπτει το σκάφος αυτό όμως, εξυπηρετούνταν εκθετικά καλύτερα αν οι δραστηριότητές του μεταφέρονταν σε επίγεια εγκατάσταση –εξ ου και η αμερικανική σπουδή να βρεθούν τέτοιες διαθέσιμες τοποθεσίες σε επιλεγμένα γεωγραφικά μήκη και πλάτη. Εκτενής επεξηγηματική αναφορά σε αυτές τις «ειδικές ανάγκες» που προέκυψαν μετά το 1958 θα υπάρξει σε άλλο τμήμα της παρούσας έρευνας.

Το ίδιο ακριβώς διάστημα οι ΗΠΑ βρίσκονταν σε παράλληλες συνομιλίες με τη βρετανική κυβέρνηση προκειμένου να διερευνηθούν οι δυνατότητες μετεγκατάστασης μίας «μονάδας ναυτικών τηλεπικοινωνιών» εντός των βρετανικών βάσεων, από τη Λευκωσία όπου έδρευε ως εκείνη τη στιγμή Β. Ο'Malley - I. Craig op cit σ 83). Επρόκειτο για διαφορετική μονάδα από εκείνες που ήδη αναφέρθηκαν και περίπου 7 χρόνια αργότερα, πρόσθετες «ειδικές επικοινωνιακές υποδομές» των ΗΠΑ υφίσταντο ακόμη στην περιοχή νότια της Λευκωσίας, όπως επίσης και ο προαναφερθείς τηλεπικοινωνιακός αναμεταδότης που εξυπηρετούσε αρκετές μεσανατολικές πρεσβείες και σταθμούς της CIA των ΗΠΑ. Για όλες τις παραπάνω δομές, οι βρετανοί εμφανίζονταν να έχουν προσφέρει εναλλακτική μετεγκατάσταση εντός των βάσεών τους σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Αντίγραφο του τεκμηρίου με ημερομηνία 27/1/1966 παραθέτει ο C. Nicolet: Cl. Nicolet, British nuclear weapons in Cyprus in the 1960s / the evidence from the archives, *Thetis* 7 (2000), σ 376. Βλ. επίσης: A. James 2002 op cit σ 44. Οι αμερικανικοί προβληματισμοί που εκτέθηκαν στην παρούσα υποσημείωση πιθανά συνδέονταν μεταξύ τους, κατά τρόπο που θα επιχειρηθεί να αναλυθεί στο Β΄ Μέρος της διατριβής. Το θέμα θίγεται ξανά σε αυτό το τμήμα της διατριβής, όποτε η παράθεση της χρονικής αλληλουχίας το επιτάσσει.

από τα αραβικά των καθεστώτα ήταν φιλοδυτικά), αφετέρου είχαν διαπιστώσει την αδιαμφισβήτητη ακροαματικότητα των εκπομπών αυτών σε παναραβική εμβέλεια [31].

Τεκμήριο αμερικανικής προέλευσης ιδιαίτερης βαρύτητας (της υπηρεσίας πληροφοριών του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών) που συντάχθηκε εκείνη την ίδια περίοδο (Ιούλιος του 1959) σχολίαζε τις ιδιαιτερότητες των συμφωνιών του 1959 ως εξής: οι δύο κοινότητες αποκτούσαν «δυσανάλογα ίση φωνή», τα δικαιώματα άσκησης veto του τουρκοκύπριου αντιπροέδρου προσιδίαζαν σε κατ'ουσίαν εξουσίες συμπροεδρίας και το καθεστώς των βρετανικών βάσεων ήταν άνευ προηγουμένου. Αναφορικά ειδικά με τα δικαιώματα επέμβασης των «εγγυητριών δυνάμεων», σχολιαζόταν κατ'έπανάληψη ότι προϋπέθεταν την προηγούμενη διαβούλευση ΗΒ-Ελλάδας-Τουρκίας. Επίσης, υπήρχε η επισήμανση ότι θα ήταν με βεβαιότητα εξαιρετικά δύσκολο να εκπληρωθεί στην πράξη αυτή η αναγκαία συνθήκη, καθώς θα ήταν μάλλον απίθανο να συμπίπτουν οι επιδιώξεις και των τριών κρατών –και ναι μεν η μονομερής επέμβαση προβλεπόταν, όμως αυτή περιοριζόταν στο σκοπό της επιστροφής στο status quo ante. Οι αμερικανοί ιθύνοντες πίστευαν ότι ήταν πιθανώτερο να χειροτερεύσουν οι σχέσεις μεταξύ Αθήνας-Λονδίνου και Άγκυρας μετά από μία τέτοια επέμβαση, παρά το αντίθετο. Ακόμη, αναφερόταν ότι οι πρόνοιες που ρύθμιζαν τις διακοινοτικές σχέσεις ήταν υπερβολικά λεπτομερείς και αυστηρές, όμως αυτό θεωρείτο μάλλον αναπόφευκτη συνέπεια της ήδη επικρατούσας εκατέρωθεν καχυποψίας. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι sui generis όροι των Συμφωνιών του 1959 συγκέντρωναν εξ αρχής αρκετές πιθανότητες να μην αποδειχθούν εφαρμόσιμες ή τουλάχιστον λειτουργικές [32].

[31] Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 104-105, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 141. Για τη σχετική αναφορά στη βρετανική βουλή που ήταν σε γνώση της Αθήνας από τον Ιανουάριο του 1949 βλ. ενδεικτικά: Σ. Αργυρίου op cit σ 239 και τη μαρτυρία του M. Copeland, στελέχους της CIA, που εκδόθηκε με τίτλο *The Game of Nations* (ελληνική μετάφραση: *Το Παιγνίδι των Εθνών*, Αθήνα: Δ. Τσάκος-Α. Καρανικόλας, χχ-1970;) σσ 284-287. Ο Copeland αναφέρει πως το 1956 μεταξύ των σκέψεων για την έναρξη λειτουργίας προπαγανδιστικού ραδιοφωνικού σταθμού με αραβόφωνο πρόγραμμα στα τουρκικά Άδανα ή στην Κύπρο, επικράτησε η προτίμηση για τη δεύτερη. Σχετικά με τον σταθμό της FBIS είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ανακοινώθηκε η μεταφορά του στο νησί, δημοσιεύθηκαν πληροφορίες ότι η τοπική αστυνομία τον θεωρούσε πιθανό στόχο σαμποτάζ: G. Kirk, *The Middle East 1945-1950*, London – N. York – Toronto: Oxford University Press, 1954, σ 182.

[32] Δημοσίευση και σχολιασμός της Intelligence Report No 8047, Department of State, Bureau of Intelligence and Research, "Analysis of the Cyprus Agreements", July 14, 1959, στο E. Vlanton & D. Alicia,The 1959 Cyprus Agreements: Oracle of Disaster, *Journal of the Hellenic Diaspora* vol XI no 4, (Winter 1984), σσ 5-31.

II. Η συνάρτηση της στρατιωτικής εκμετάλλευσης του νησιού από το ΗΒ και τις ΗΠΑ με τις αρχικές εξοπλιστικές προθέσεις της κυπριακής ηγεσίας. Η εγγραφή του ζητήματος στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα Ελλάδας-Κύπρου. Οι σκέψεις ένταξης της ανεξάρτητης Κύπρου στο ΝΑΤΟ.

Η ανάμιξη του Γρίβα στα πράγματα της αθηναϊκής πολιτικής σκηνής το καλοκαίρι του 1959 ξεκίνησε με την άσκηση δριμείας αντιΚαραμανλικής όπως και αντιΜακαριακής κριτικής και σημείο αναφοράς τις Συμφωνίες με τους βρετανούς και τους τούρκους για τους όρους ίδρυσης της Κυπριακής δημοκρατίας, κυρίως δε σε ό,τι αφορούσε τη βρετανική στρατιωτική παρουσία στο νησί [33]. Η προοπτική ανάδειξης του Γρίβα σε κεντρικό πρόσωπο

[33] Το ίδιο άλλωστε διάστημα (τέλη Αυγούστου 1959) ελληνοκύπριοι διατύπωσαν ανώνυμα απειλές κατά της ζωής των Κ. Καραμανλή και Ε. Αβέρωφ για το θέμα αυτό. Σύμφωνα με τις πληροφορίες των σοβιετικών, στην Αθήνα μέλη των ΛΟΚ φρουρούσαν την κυβέρνηση Κ. Καραμανλή προστατευτικά από τα τέλη Ιουλίου, ενώ στις αρχές του μήνα (6/7) είχε σημειωθεί δολοφονική απόπειρα κατά του εκδότη της *ΕΣΤΙΑΣ* με διάφορες εικασίες ως προς την προέλευσή της. Το ζήτημα της αποδοχής ή μη των ιδρυτικών Συμφωνιών αποτέλεσε επίσης την πρώτη ύλη για τη διάσπαση των συντηρητικών ελληνοκύπριων στην ίδια την Κύπρο. Η κριτική που άσκησε ο Γρίβας και οι επιφυλάξεις του, αφορούσαν για την ακρίβεια όχι μόνο το στρατιωτικό μέλλον των βρετανών στο νησί, αλλά επίσης και τη διευθέτηση ζητημάτων τοπικής αυτοδιοίκησης, αποκατάστασης των μελών της ΕΟΚΑ και την προοπτική ένταξης της Κύπρου στη βρετανική Κοινοπολιτεία. Κατά τον γνωστότερο αγιογράφο του διδύμου Καραμανλή-Αβέρωφ, «...η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε αμέσως με δημόσιες δηλώσεις κυρίως του Αβέρωφ και εν μέρει επέτυχε να προσελκύσει η ίδια τα πυρά του πρώην αρχηγού της ΕΟΚΑ, ώστε να μην θιγεί η θέση του Μακάριου στην Κύπρο [sic, στο βαθμό που ο Μακάριος συγκαταλεγόταν τότε, στους απρόθυμους έστω, πάντως θεματοφύλακες των ιδρυτικών συμφωνιών]». Γρίβας, Μακάριος και Κ. Καραμανλής αλληλοϋποβλέπονταν και ερμήνευαν την όλη όξυνση ως κατευθυνόμενη πολιτικά (ο ένας από τον άλλον). Επισήμως, ο Καραμανλής προεξοφλούσε πως η εκλογική απήχηση του Γρίβα θα ήταν αμελητέα. Σύμφωνα με τους αντιπάλους του Γρίβα, την ίδια περίοδο (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1959) εξυφαινόταν συνωμοσία των οπαδών του με σκοπό την ανατροπή -ακόμη και τη δολοφονία- του Αρχιεπισκόπου. Ήταν η εποχή που ο Αβέρωφ θυμήθηκε το Χίτικο παρελθόν του Γρίβα, οι βρετανοί προειδοποιούσαν τον Μακάριο «για τους φόβους τους ότι ο Γρίβας θα απαιτήσει να τού δέσει τα χέρια μελλοντικά» και ζητούσαν απ'τον Αρχιεπίσκοπο «προσωπική διαβεβαίωση ότι δεν θα αναλάβει έναντι του Γρίβα, δεσμεύσεις σε σχέση με τις Βρετανικές Κυρίαρχες Περιοχές ή τις βρετανικές αμυντικές ανάγκες» (4 χρόνια αργότερα ορισμένοι βρετανοί ιθύνοντες δεν θα έβρισκαν άσχημη την ιδέα «αντικατάστασης» του «απρόβλεπτου, αφερέγγυου και δύσχρηστου» Μακάριου απ'το Γρίβα, στην κυπριακή εξουσία). Οι αμερικανοί φοβούνταν ότι ο Γρίβας θα δημοσιοποιούσε μυστικά πρωτόκολλα των Συμφωνιών του Φεβρουαρίου –κυρίως την αντικομμουνιστική «συμφωνία κυρίων» μεταξύ Καραμανλή-Menderes (βλ. παρακάτω)- ή / και ότι θα διέτασσε την επανέναρξη του αντάρτικου στο νησί. Η Αριστερά, που απ'το τέλος του 1955 μέχρι και τους πρώτους μήνες του 1959 επέλεξε για σειρά λόγων να επιφυλάξει στο Γρίβα ευμενή μεταχείριση, μετάβαλλε στάση αφότου αναδύθηκαν τα πολιτικά του σχέδια και το περιεχόμενό τους. Ο Μερκούρης μετέδοσε αναλυτικές πληροφορίες στους σοβιετικούς στις αρχές Ιουλίου, σύμφωνα με τις οποίες ο Γρίβας βρισκόταν υπό την επιρροή δύο ομάδων, μίας με επικεφαλής τους εκδότες των εφημερίδων *Καθημερινή* κι *Ελευθερία* στην οποία συμμετείχαν και οι πολιτκοί Γρ. Κασιμάτης, Γ. Ράλλης, Π. Παπαληγούρας και Κ. Μητσοτάκης και μία υπό τους Στ. Στεφανόπουλο και Γ. Στράτο (εκτιμάτο πως ο Γρίβας έκλινε προς τη δεύτερη). Ο Μερκούρης προσέθεσε ότι αμφότερες οι ομάδες ανησυχούσαν μήπως σημειωνόταν προσέγγιση του Γρίβα με την Αριστερά (!) λόγω της πρόσφατης στροφής στη ρητορική του «κατά των Αμερικανών και κατά των πλουσίων», καθώς κι επειδή είχε πράγματι μεγάλες φιλοδοξίες, εντελώς αναντίστοιχες προς τις δυνατότητες ή την απήχησή του. Ο Ηλιού ήταν ακριβέστερος όταν σκιαγράφησε τη φυσιογνωμία του δυνητικού ψηφοφόρου του Γρίβα ως υπερσυντηρητικού, ευμετάβολου και «πολιτικά

της ελλαδικής πολιτικής σκηνής υπήρξαν, μαζί με την παράταση των εκκρεμοτήτων που καθυστερούσαν την ανακήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας, δύο από τα τρία κύρια θέματα που απασχόλησαν τον Αβέρωφ και τον ανώτατο διοικητή των συμμαχικών (ΝΑΤΟϊκών) δυνάμεων στην Ευρώπη, πτέραρχο L. Norstad κατά τη μεταξύ τους συζήτηση στις 3/9/1959 [34]. Η επίμαχη εξάλλου διάσταση λειτούργησε ανασταλτικά για την πρόωρη αποστολή ελληνοκύπριων στην Ελλάδα με σκοπό την στρατιωτική τους εκπαίδευση την ίδια περίοδο, ενώ επίσης αποτέλεσε κριτήριο επιλογής τους (αναλόγως της κατάταξής τους σε «Ζυριχικούς» ή «αντιΖυριχικούς», με τους πρώτους να θεωρούνται φυσικά νομιμόφρονες) [35]. Οι επαφές του ηγέτη της ΕΟΚΑ με εν ενεργεία στελέχη του ελληνικού στρατού, αλλά και η επιρροή που ασκούσε σε αυτούς τους απογοητευμένους από την «Ζυριχική τροπή» αξιωματικούς, μορφοποιήθηκαν σε πολιτική κίνηση με αυτά τα χαρακτηριστικά («φιλοΓριβικά-αντιΚαρμανλικά») το καλοκαίρι του 1960 –αν και ο ίδιος ο Γρίβας φέρεται να ισχυριζόταν ότι είχε ξεκινήσει τη διείσδυσή του στον ελλαδικό κρατικό μηχανισμό και δη

οπισθροδρομικού», που πάντως θα μπορούσε να μεταφραστεί σε κάποιας έκτασης απώλεια ψήφων τόσο του Κέντρου όσο και της Δεξιάς. Δικαιώνοντας τον Ηλιού, ο ίδιος ο Γρίβας μεταγενέστερα (τον Ιανουάριο του 1961) αυτοπροσδιορίστηκε ως «έλληνας, ανθρωπιστής, εθνικιστής, υπέρ των μαζών και της δικαιοσύνης», φιλοδυτικός και υπέρμαχος του ΝΑΤΟ, αν και στο αποκορρύφωμα του αγώνα της ΕΟΚΑ είχε υποστηρίξει τριτοκοσμικής απόκλισης θέσεις. Τον Αύγουστο του 1959 η ΕΔΑ τόνισε τον αντιδραστικό χαρακτήρα των σχεδίων του Γρίβα, αλλά και την υποστήριξη που ο αυτός λάμβανε από σειρά επιπλέον αντιπαθών παραγόντων (απ'το συγκρότημα Λαμπράκη μέχρι τη Δυτ. Γερμανία). Μέχρι τότε είχε προτάξει το αντιβρετανικό περιεχόμενο των δράσεών του, ενώ πρόσθετα κίνητρα για τις θετικές αρχικές θέσεις της ΕΔΑ απέναντι στο Γρίβα σχετίζονταν με ένα μίγμα μικροπολιτικών υπολογισμών (ενίσχυση κάθε αντιΚαραμανλικής προσωπικότητας), ιδεολογικών ενοχών (οι οποίες ανάγονταν στις απόψεις της Αριστεράς για άλλα «εθνικά θέματα» την εποχή του Εμφυλίου) και των σοβιετικών προτεραιοτήτων αμυντικής ασφάλειας. Το ζήτημα ήταν λεπτό και διέτρεχε, με όλες του τις εγγενείς αντιφάσεις, τη στάση της ΕΔΑ έναντι της ΕΟΚΑ (ειδικά την περίοδο της θετικής πρόσληψης της ΕΟΚΑ από την ΕΔΑ). Η ηγεσία του ΚΚΕ, απ' την ασφάλεια της υπερορίας, ουδέποτε βέβαια συναίνεσε στη θετική πρόσληψη του εμβληματικού ηγέτη της «Χ», αν και ταυτόχρονα εγκαλούσε συστηματικά το ΑΚΕΛ για το σταθερό σκεπτικισμό του τελευταίου ως προς την ένοπλη αντιβρετανική πάλη: Μ. Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ / Η σκοτεινή όψη*, Αθήνα: Στάχυ, 1998, σσ 310-325, Β. Κόντης (επιμέλ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Θεσ/νίκη: Παρατηρητής 2003, τεκμήρια αρ. 62, 65, 66 (συνομιλίες του πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα με τους βουλευτές της ΕΔΑ Στ. Μερκούρη -8/7/59-, Β. Εφραιμίδη, ο οποίος ήταν και μέλος της εκτελεστικής επιτροπής της ΕΔΑ, για την εσωτερική πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα και την κατάσταση στην Κύπρο, -11/8/1959- και Η. Ηλιού την επομένη -12/8/1959- με την ίδια θεματολογία, σσ 248-249, 263-4, 272), μεταφρασμένα πρωτογενή τεκμήρια βρετανικής προέλευσης που παραθέτει η Ε. Χαραλαμπίδου op cit σσ 700-706 και αφορούν στο διάστημα 31/7/1959-28/9/1959. Βλ. επίσης: C. L. Sulzberger 1970 op cit σσ 595, 727, Ε. Χατζηβασιλείου 1998 op cit σ 136, H. Faustmann, Independence postponed: Cyprus 1959-1960, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 416, Α. Αντωνίου op cit σσ 252, 257-261, 295, Σ. Αργυρίου op cit σ 543, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 114-118, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σ 347.

[34] Σ. Ριζάς, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο / Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία,* Αθήνα: Καστανιώτης, 2008, σ247.

[35] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 149-155, 183-184.

στο σκληρό του πυρήνα από τον Αύγουστο του 1959 ακόμη (επαιρόταν μάλιστα ότι ειδικά στην ελληνική πολεμική αεροπορία -τότε ΕΒΑ- η επιρροή του ήταν τεράστια) [36].

Όσοι από αυτούς τους «γριβικούς» αξιωματικούς δεν στρατολογήθηκαν από τις συνωμοτικές ομάδες που συνέστησαν τους πυρήνες του απριλιανού πραξικοπήματος, αποτέλεσαν αναλώσιμους στόχους αποπροσανατολισμού της κοινής γνώμης και των πολιτικών της Ελλάδας μέχρι την άνοιξη του 1967 –με κορωνίδα την αξιοποίησή τους για τις

[36] Β. Κόντης (επιμέλ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960* op cit τεκμήρια 65 και 66, σσ 262, 272, Α. Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα: Ελληνική Άνοδος, 2010 σσ 17, 112-122, Δ. Παραλίκας, *Συνωμοσίες / ΙΔΕΑ & ΑΣΠΙΔΑ /1944-1974*, Αθήνα: Βασδέκης, 1982 σσ 74, 223, Μ. Δρουσιώτης, 1998 op cit σσ 309-310, Σπ. Λιναρδάτος τ. Γ΄ op cit σσ 552-554. Η βραχύβια κομματική απόπειρα του Γρίβα έφερε την επωνυμία «Κίνησις Εθνικής Αναγεννήσεως - ΚΕΑ» και συνέβη σε διάστημα που οι «εθνικόφρονες αντιπολιτευόμενοι» Σοφ. Βενιζέλος - Γ. Παπανδρέου δεν συστεγάζονταν κομματικά. Ο «αποκηρυγμένος βιογράφος» του Σοφ. Βενιζέλου αναφέρει ότι ο τελευταίος «...ηθέλησε να βοηθήση τον Στρατηγόν με την ελπίδα ότι θα κατόρθωνε να συνενώση την αντιπολίτευσιν εις πολιτικόν σχήμα ικανό να αγωνισθή δια την κατάληψιν της εξουσίας. Άφησε τους βουλευτές του ελεύθερους να ενταχθούν εις την ΚΕΑ. Ο ίδιος και το κόμμα των Φιλελευθέρων παρέμειναν αδέσμευτοι, εν αναμονή της απηχήσεως που θα είχεν η κίνησης του Στρατηγού ... Εντός μικρού διαστήματος κατεφάνη ότι ... ο στρατηγός Γρίβας δεν συνεκίνησε τας λαϊκάς μάζας ... Η εμφάνισίς του όμως είχεν ως συνέπειαν να συγκεντρωθούν υπό την ηγεσίαν του Παπανδρέου όλα τα στελέχη της αντιπολιτεύσεως που δεν εδέχοντο τον Βενιζέλον ως αρχηγόν» (Γ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα: Ίκαρος, 1970, σ 552). Η απομάγευση του Σοφ. Βενιζέλου υπήρξε ραγδαία: σύμφωνα με τον βρετανό ακόλουθο άμυνας, τον Οκτώβριο του 1959 ο Βενιζέλος διέδιδε παντού περιφρονητικά σχόλια για τη νοημοσύνη του Γρίβα: E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War Frontline State, 1952-1967*, London & N. York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2006, σ 137. Ο Δ. Παπαδιαμάντης συνοψίζει τους λόγους που ώθησαν τον Σ. Βενιζέλο να αποδεχθεί την πολιτική αξιοποίηση του Γρίβα (κατά βάση το κύρος του μεταξύ αξιωματικών μαζί με κάποια λαϊκή απήχηση αρχικά, λόγω του αγώνα της ΕΟΚΑ) και τις συνέπειες της απόφασης του Γρίβα για ανάμιξη στα ελλαδικά πολιτικά πράγματα (τις αμυντικές κινήσεις του Καραμανλή: α. να επιδιώξει τοποθέτηση ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας φιλικής προς αυτόν και β. να δώσει κίνητρα μαζικής εθελούσιας αποστρατείας μερίδας αξιωματικών που θεωρήθηκε ότι θα αποτελούσαν την κύρια δεξαμενή άντλησης φιλογριβικών, επιδραστικών οπαδών): Δ. Παπαδιαμάντης 2014 op cit σσ 155-163. Σύμφωνα με τις σοβιετικές πηγές, η ελλαδική Αριστερά υποστήριζε ότι *και* ο Στ. Στεφανόπουλος προσανατολιζόταν το χρονικό εκείνο διάστημα στην υποστήριξη του Γρίβα -Β. Κόντης (επιμέλ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960* ibid τεκμήρια 65 και 66, σσ 265, 271. Η εκτίμηση ήταν ορθή, καθώς, στο απόγειο της συσπειρωτικής απόπειρας των κεντρώων δυνάμεων με όχημα την ΚΕΑ, στις αρχές Νοεμβρίου του 1960 (κι ενώ ο Σ. Βενιζέλος ήδη γνώριζε ότι η κίνηση δεν είχε μέλλον), ο Γρίβας δημοσιοποίησε «έκθεση προγραμματικών αρχών». Στην κίνηση δήλωσαν ότι προσχωρούσαν οι Στεφανόπουλος, Κατσώτας, Παπαπολίτης και Χούτας, ενώ εκπρόσωπος του κόμματος ορίστηκε ο Στ. Κωστόπουλος. Όπως είναι γνωστό, στις εκλογές του 1961 οι υπόλοιπες προσωπικότητες του χώρου (Γ. Παπανδρέου, Η. Τσιρμώκος, Α. Μπαλτατζής, Γ. Αθανασιάδης-Νόβας) κατήλθαν αυτόνομα, υπό άλλο κομματικό κέλυφος. Η θνησιγενής ΚΕΑ υπήρξε κακέκτυπο της ΕΠΕΚ του Πλαστήρα, όπως εύστοχα αποτίμησε ο Σ. Λαμπρούλιας (Σ. Λαμπρούλιας, Η ίδρυση της Ένωσης Κέντρου – 1961, *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β΄ Χρόνος 10ος, τ. 30, Ιαν. – Μάρτ. 1987, σ 53). Ο Σ. Παπαγεωργίου, σε πρόσφατο βιβλίο του, παραπέμπει σε πρωτογενές υλικό υπό την κατοχή του το οποίο επιβεβαιώνει τα περί πρόθεσης πραξικοπήματος στην Ελλάδα από τον Γρίβα, δολοφονίας του Αβέρωφ κλπ, σχέδια που πρωτοεπιχειρήθηκε υλοποίησή τους το καλοκαίρι του 1960, λίγο πριν εξαρθρωθούν οι φιλογριβικοί πυρήνες στον αθηναϊκό στρατιωτικό κόσμο. Αν και η αφήγηση του Παπαγεωργίου είναι (μάλλον σκόπιμα) ασαφής, φαίνεται ότι επιχειρήθηκε αναβίωση των σχεδίων αυτών μέχρι και το 1962 (Σπ. Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β΄,* Αθήνα: Κ. Επιφανίου 2009, σσ 199-204).

εξελίξεις που οδήγησαν στα Ιουλιανά του 1965 [37]. Ο ρόλος της Κύπρου στις κατοπινές εκείνες πολιτικές εξελίξεις υπήρξε διττός: εκτός του να κινητοποιήσει τον αλυτρωτικό ιδεαλισμό μελών του στρατιωτικού κόσμου της Ελλάδας, αποτέλεσε και εκτροφείο των πραξικοπηματιών, αφού όλοι τους επιθυμούσαν να υπηρετήσουν στο νησί που συνδύαζε αυξημένες υλικές αμοιβές και θέσεις γοήτρου (αλλά και τη συνωμοτική ασφάλεια της απόστασης από ελέγχους της ηπειρωτικής Ελλάδας).

Ο τότε γενικός πρόξενος των ΗΠΑ T. Belcher ενημερώθηκε στις 6/6/1959 για τις προθέσεις του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών να αποθαρρύνει βρετανικές κρούσεις σχετικά με το μελλοντικό εξοπλισμό των κυπριακών ένοπλων δυνάμεων με αμερικανικής προέλευσης υλικό –αν και η θετική αντιμετώπιση της προσφοράς ανάλογης βοήθειας από τις Ελλάδα, Τουρκία δεν απορριπτόταν από την αμερικανική διπλωματική ηγεσία [38]. Ωστόσο, καθώς ο καιρός ανακήρυξης της κυπριακής ανεξαρτησίας πλησίαζε (η αρχικά συμφωνημένη ημερομηνία είχε μετατεθεί για τις 19/3/1960), ο Belcher εξουσιοδοτήθηκε στις 9/10/1959 να προσεγγίσει τους ηγέτες των δύο κοινοτήτων Μακάριο και Küçük για μια πρώτη ανίχνευση των προθέσεών τους αναφορικά με το μέλλον των αμερικανικών «τηλεπικοινωνιακών και ραδιοφωνικών» εγκαταστάσεων των ΗΠΑ στο νησί. Οι αμερικανικές προτιμήσεις περιστρέφονταν γύρω από μία διακριτική μεν, επίσημη δε συμφωνία που θα νομιμοποιούσε αυτή τους την παρουσία στην Κύπρο. Η απάντηση του Μακαρίου στις 21 Οκτωβρίου ενώ δεν περιείχε κανένα ανησυχητικό υπαινιγμό περί απομάκρυνσης αυτών, έθεσε με σαφήνεια ζήτημα ενοικίου ή άλλης βοήθειας και παρά την (κατά δική του ομολογία) παρελκυστική τακτική στην οποία επιδόθηκε ο αμερικανός διπλωμάτης, ο ελληνοκύπριος ηγέτης επέμεινε σε διμερή εξέταση αυτού του θέματος, αποκλείοντας από τη διαπραγμάτευση τις κυβερνήσεις των 3 εγγυητριών δυνάμεων.

[37] Ο Δ. Παπαδιαμάντης (2014 ibid σσ 206, 210-211) αναφέρεται σ' εκείνους που συνέπηξαν τέτοιους πυρήνες για λόγους αποκατάστασης ή ανέλιξης χωρίς να σήμαινε ότι αυτοπροσδιορίζονταν ως μη-συντηρητικοί, ή κεντρώοι πολιτικά (για αριστερά φρονήματα ασφαλώς δεν γίνεται λόγος, όταν αναφέρεται κανείς σε αξιωματικούς της περιόδου). Ο Ριζάς επισημαίνει ότι η επιρροή του Γρίβα στα στελέχη των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων εκλήφθηκε ως δυνάμει απειλή από την ομάδα του μετέπειτα δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου, κυρίως επειδή η εξαργύρωση αντικομμουνιστικών αλλά και αναθεωρητικών εθνικιστικών διαπιστευτηρίων ανήκε ιστορικά κατά προτεραιότητα στον αρχηγό της ΕΟΚΑ (Σ. Ριζάς 2008 op cit σσ 233-234) και της «Χ» βέβαια. Ο αμετανόητος συνεργός των απριλιανών πραξικοπηματιών (απόστρατος από το 1965 αξιωματικός της Αεροπορίας, με ενεργό ανάμιξη σε κρίσιμη φάση του Κυπριακού) Α. Σκαρμαλιωράκης, επιβεβαίωσε στην απομνημονευματική του μαρτυρία τα παραπάνω, συμπληρώνοντας με ανακούφιση ότι η προσοχή των αστυνομικών και στρατιωτικών αρχών που επικεντρώθηκε εκείνη την περίοδο στον κίνδυνο της κίνησης του Γρίβα εντός των ένοπλων δυνάμεων, άμβλυνε την πίεση που ασκείτο στα μέλη των συνωμοτικών ομάδων του φίλου του, Γ. Πσπαδόπουλου: Α. Σκαρμαλιωράκης, *Μνήμες και Μαρτυρίες (από το 1941 έως το 1973) / Μύθοι και Αλήθεια*, Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2001, σ 247.

[38] *FRUS* 1958-60, vol X part I "doc 324": τηλεγράφημα του State Dept προς τον αμερικανό γενικό Πρόξενο στη Λευκωσία.

Πωλήσεις πλεονασματικών αμερικανικών αγροτικών προϊόντων με προνομιακούς όρους, ενθάρρυνση εγγραφής της Κύπρου στο ΔΝΤ και διατύπωσης αιτημάτων οικονομικής βοήθειας από δυτικοευρωπαϊκές χώρες, την Παγκόσμια Τράπεζα και την αρμόδια επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών δεν φάνηκε να συγκινούν ιδιαίτερα τον Μακάριο, διαπίστωνε ο Τ. Belcher (μάλλον επειδή δεν ήταν ακόμη πασιφανής η βρετανική αδυναμία κάλυψης των σοβαρών επενδυτικών αναγκών της κυπριακής οικονομίας, ίσως δηλαδή επειδή ο ελληνοκύπριος ηγέτης βασιζόταν στο ΗΒ για την παροχή αμιγώς οικονομικής συνδρομής του τύπου που τού προεσέφεραν οι ΗΠΑ [39]). Ήταν πρόδηλο στον αμερικανό διπλωμάτη ότι «ενοίκιο» / «βοήθεια» / «δικαιώματα έναντι αποζημίωσης» θα ήταν πολύ πιθανό να ζητηθούν σύντομα από τον Αρχιεπίσκοπο προκειμένου να συνεχιστεί απρόσκοπτα η λειτουργία των αμερικανικών εγκαταστάσεων, οπότε ο Belcher θα υποχρεωνόταν να αποσαφηνίσει ότι η νέα κυπριακή κυβέρνηση είχε αναλάβει αυτές τις υποχρεώσεις εξαιτίας δεσμεύσεων της απερχόμενης βρετανικής διοίκησης (ακολουθώντας βρετανική συμβουλή, ο συνομιλητής του Αρχιεπισκόπου είχε αποφύγει να αναφέρει άμεσα αυτήν την παράμετρο) [40]. Την επόμενη ημέρα ο Μακάριος επανήλθε με εμπεριστατωμένο αίτημα αμυντικής βοήθειας τη σύνταξη του οποίου ο αμερικανός διπλωμάτης απέδωσε σε πρόσφατη επίσκεψη ελλαδίτη ανώτατου αξιωματικού. Ο Belcher απέδωσε στον Μακάριο εύσημα γρήγορων αντανακλαστικών εκμετάλλευσης της εκφρασμένης αμερικανικής ανάγκης να συνεχίσουν υφιστάμενες οι αμερικανικές εγκαταστάσεις και περιορίστηκε να τού αναφέρει ότι το αίτημά του θεωρείτο λογικό απ' τη στιγμή που έλληνες και τούρκοι σύμβουλοι του υπό ίδρυση κυπριακού στρατεύματος ήταν ήδη εξοικειωμένοι με το δικό τους αμερικανικό οπλισμό, στοιχείο που θα καθιστούσε την εκπαιδευτική τους ενασχόληση ευχερέστερη, όμως επιφυλάχθηκε για την τελική ευόδωση του αιτήματος επικαλούμενος νομικούς και οικονομικούς περιορισμούς προς το παρόν [41] (και οι βρετανοί εξάλλου

[39] Cl. Nicolet, british policy towards Cyprus, 1960-1974, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 492.

[40] *FRUS* 1958-60, vol X part I "doc 331": τηλεγράφημα του αμερικανού γενικού Προξένου στη Λευκωσία προς το State Dept, 21-10-1959.

[41] *FRUS* 1958-60, vol X part I, "doc 332": τηλεγράφημα του αμερικανού γενικού Προξένου στη Λευκωσία προς το State Dept, 22-10-1959. Ο Belcher σημείωνε ότι όση καχυποψία και να επιστράτευε, δεν πίστευε ότι ο Μακάριος διασύνδεσε σκοπίμως τα δύο ζητήματα (το αμερικανικό αίτημα για τις εγκαταστάσεις με το αντίστοιχο των κύπριων για στρατιωτικούς εξοπλισμούς από τις ΗΠΑ), γιατί απέκλειε το ενδεχόμενο να γνώριζε προκαταβολικά ο Αρχιεπίσκοπος τί επρόκειτο να τού ζητήσει εκείνος. Το σκεπτικό του Belcher βασιζόταν στο γεγονός ότι το εκτενές και ολοκληρωμένο υπόμνημα με τα κυπριακά αιτήματα είχε παρουσιαστεί μόλις μία μέρα μετά τις νύξεις του αμερικανού πρόξενου για το ζήτημα της παράτασης λειτουργίας των εγκαταστάσεων. Στα τέλη Αυγούστου το αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών (που έλεγχε τη διεθνή στρατιωτική βοήθεια των ΗΠΑ) αποφάσισε την παροχή εξοπλισμού για το μικρό υπο συγκρότηση κυπριακό στρατό από τα προγράμματα MAP (Military Assistance Program) και συγκεκριμένα από όσα υλικά ήδη

εμφανίζονταν να υπαναχωρούν απ' την αρχική τους φυσιολογική προτίμηση υπέρ του εξοπλισμού του μικρού κυπριακού στρατού με δικής τους προέλευσης εξοπλισμό, κλίνοντας πλέον προς τον αμερικανικό ήδη το Μάιο [42]). Τα σημεία που καθίστανται σαφή από τις πηγές σε σχέση με τα πρώιμα αυτά εξοπλιστικά αιτήματα είναι τα εξής: _αμφότερες οι ΗΠΑ και το ΗΒ ήταν απρόθυμες να ανταποκριθούν, _επίσης, το αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών ξεκαθάριζε ότι και αν ακόμη εγκρινόταν κάποιας μορφής, άμεση ή έμμεση (μέσω Ελλάδας-Τουρκίας) μεταβίβαση στρατιωτικού υλικού στις κυπριακές ένοπλες δυνάμεις, η αμελητέα απαιτούμενη ποσότητα δεν θα δικαιολογούσε αιτήματα αύξησης της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας, είτε αυτά προέρχονταν από τη μία είτε από την άλλη «μητέρα- πατρίδα», _όφειλε να διαπιστωθεί αν η τουρκοκυπριακή πλευρά ήταν ενήμερη των συγκεκριμένων αιτημάτων ή αν ο Αρχιεπίσκοπος τα προωθούσε ως ουσιαστικά ηγέτης της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Ο Μακάριος πάντως, προσέγγιζε το όλο θέμα υπο δημοσιονομικό πρίσμα, και έκανε ό,τι μπορούσε ώστε να εξασφαλίσει δωρεάν οπλισμό για το μικρό υπό συγκρότηση στράτευμα του νησιού θέλωντας να αποφύγει την επιβάρυνση των κρατικών προϋπολογισμών με ένα ακόμη κονδύλι [43].

Το ζήτημα συζητήθηκε σε ανώτατο επίπεδο (Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, τμήμα πρακτικών της 426^{ης} Σύσκεψής του, την 1/12/1959): τότε ο G. Gray, ειδικός προεδρικός σύμβουλος σε ζητήματα εθνικής ασφάλειας, έθεσε το ζήτημα αιτήματος της κυπριακής ηγεσίας περί έναρξης προγράμματος στρατιωτικής βοήθειας (αρχικού ύψους 2 εκ. $), γύρω απ΄το οποίο ο αμερικανός Πρόεδρος Eisenhower επέλεξε να αναβάλει οριστικές αποφάσεις μέχρι να συσκεφθεί με τον υπουργό του των εξωτερικών Christian Herter. Σύμφωνα πάντως με προηγούμενη διϋπουργική προσέγγιση του ζητήματος που μνημόνευσε ο Gray, το State Dept είχε μειοψηφήσει στην προτίμησή του να εξεταστεί το κυπριακό αίτημα σε συνάρτηση με τη δυνατότητα ή μη των Ελλάδας-Τουρκίας-ΗΒ να καλύψουν τη συγκεκριμένη ανάγκη και αναλόγως με τις εθνικές σκοποθεσίες των ΗΠΑ, ενώ τα υπουργεία οικονομικών, εθνικής άμυνας καθώς και το ΓΕΕΘΑ των ΗΠΑ που είχαν πλειοψηφήσει ήταν κάθετα αρνητικά στις δικές τους εισηγήσεις με το σκεπτικό πως «από κάπου θα όφειλαν οι ΗΠΑ να αρχίσουν να αρνούνται τα αιτήματα για στρατιωτική βοήθεια που προέρχονταν από κάθε νεότευκτη κρατική οντότητα»[44]. Στην 434^{η} Σύσκεψη του ίδιου

προσφέρονταν στις Ελλάδα-Τουρκία, με την προϋπόθεση να μην αυξηθεί η βοήθεια προς τις δύο χώρες εξαιτίας αυτής της μεταφοράς: B. A. Daniels 2009 op cit σσ 259.

[42] *FRUS* 1958-60, vol X part I "doc 322": τηλεγράφημα του αμερικανού γενικού Προξένου στη Λευκωσία προς το State Dept, 4-5-1959, B. A. Daniels 2009 ibid σ 265.

[43] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 159-160, A. M. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 100, B. A. Daniels 2009 ibid σσ 266-267.

[44] *FRUS* 1958-60, vol X part I "doc 338".

οργάνου που συνήλθε στις 4/2/1960 το θέμα επανήλθε και σε σχετική ερώτηση του Gray (ο προεδρικός σύμβουλος είχε επιπρόσθετα προωθήσει και το ερώτημα της λήψης απόφασης σε αυτό το ανώτατο επίπεδο ή σε υπουργικό εφόσον επανερχόταν κάποτε το κυπριακό αίτημα) ο –αυτή τη φορά παρών- Herter αποκρίθηκε πως παρόλη την κλίση του προς την αποφυγή εξοπλισμού της νεαρής Δημοκρατίας, εξακολουθούσε να επιθυμεί να μείνει το ζήτημα ανοικτό σε μελλοντική επανεξέταση, προσέγγιση που προσυπέγραψε και ο ίδιος ο αμερικανός Πρόεδρος. Ο τελευταίος κατέστησε σαφές ότι ανησυχούσε έντονα στο ενδεχόμενο να στρέψουν αμερικανικής προέλευσης όπλα δύο ΝΑΤΟϊκοί εταίροι εναντίον τρίτου συμμάχου (εννοώντας προφανώς το ΗΒ) και υπ' αυτό το πρίσμα δεν θα είχε αντίρρηση στην εξοπλιστική ενίσχυση μόνο των δυνάμεων εσωτερικής ασφάλειας της Κύπρου[45]. Στο τελικό κείμενο που εγκρίθηκε στις 9/2/1960 ως NSC 6003 επικράτησε η άποψη του State Dept σύμφωνα με την οποία «κάθε μελλοντικό αίτημα των Ελλάδας/ ή / και Τουρκίας να δεχθούν αυξημένη στρατιωτική βοήθεια από τις ΗΠΑ σε αντικατάσταση οπλικών συστημάτων που θα είχαν ενδεχομένως προηγουμένως μεταβιβάσει στην Κυπριακή Δημοκρατία, οφείλει να εξεταστεί σε ad hoc βάση από το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ», ενώ η Κυπριακή Δημοκρατία θα παρακινείτο να επικεντρωθεί στη δημιουργία ελαφρά εξοπλισμένων δυνάμεων αντικομμουνιστικού προσανατολισμού, που θα ήταν ευκταίο να στραφεί για τον εφοδιασμό τους με όπλα στις 3 εγγυήτριες δυνάμεις. Η απευθείας αμερικανική στρατιωτική βοήθεια αποκλειόταν πριν εξαντληθούν οι δυνατότητες που μόλις αναφέρθηκαν.

Εξ άλλου η Κύπρος δεν αναμενόταν να επιδιώξει ένταξη στη βορειοατλαντική συμμαχία στο άμεσο μέλλον, ούτε και θα ενθαρρυνόταν σχετικά ή θα αποκλειόταν εκ προοιμίου ένα τέτοιο κυπριακό αίτημα από τις ΗΠΑ – αυτά, αντίθετα από τις αρχικές αμερικανικές σκέψεις που διατύπωσε στη ΝΑΤΟϊκή υπουργική σύνοδο του Μαΐου 1957 ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ J. F. Dulles περί μεταφοράς της δικαιοδοσίας επί των βάσεων του νησιού από το ΗΒ στη Βορειοατλαντική Συμμαχία. Παρεμφερείς ιδέες είχε εκθέσει ο ΓΓ της Συμμαχίας Spaak στον βρετανό υπουργό εξωτερικών S. Lloyd το Νοέμβριο του ίδιου έτους, ενώ επίσης στο ίδια κατεύθυνση κινείτο η σχετική εμπιστευτική (όχι όμως και δεσμευτική) «συμφωνία κυρίων» Καραμανλή – Menderes στη Ζυρίχη της 19ης Φεβρουαρίου 1959. Μπορεί να θεωρηθεί βέβαιο ότι αυτή η συμφωνία ελληνικής και τουρκικής κυβέρνησης να προτρέψουν την ένταξη της Κύπρου στη βορειοατλαντική συμμαχία, συνέβη με την άδεια ή / και την υπερατλαντική ενθάρρυνση: το διάστημα μέχρι την υπογραφή των συμφωνιών που ρύθμιζαν τα των βρετανικών βάσεων, ίσως το State Dept αναζητούσε μία εφεδρική

[45] *FRUS* 1958-60, vol X part I "doc 346".

εναλλακτική οδό παραμονής των αμερικανών στο νησί αλλά και έναν μοχλό πίεσης προς το Λονδίνο, προκειμένου οι υπό σύναψη συμφωνίες να συνδυαστούν με διαβαθμισμένες αντίστοιχες (διακρατικές, μεταξύ ΗΒ και ΗΠΑ) που να προνοούν και για τη νομότυπη παραμονή των εγκαταστάσεων αμερικανικών συμφερόντων. Ούτως ή άλλως, υπό το πρίσμα της κατάρρευσης των ελληνοβρετανικών δεσμών και της επιφυλακτικότητας της Άγκυρας απέναντι στις προθέσεις (αλλά και τις δυνατότητες πια) του Λονδίνου, η προθυμία αντικατάστασης του ΗΒ απ' το ΝΑΤΟ ως υποκειμένου της στρατιωτικής εκμετάλλευσης του νησιού, κάθε άλλο παρά δυσεύρετη ύλη ήταν τη στιγμή εκείνη. Σε ό,τι αφορούσε πάντως την ενδεχόμενη ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ, αξίζει να σημειωθεί ότι στο αμερικανικής προέλευσης τεκμήριο θεμελιώδους πολιτικής που περιλαμβάνεται στις δημοσιευμένες σειρές των *FRUS* (το NSC 6003 της 9^{ης} Φεβρουαρίου), οι 3 αρμόδιες γραμμές του κειμένου (σημείο «19», σ 825) δεν αποχαρακτηρίστηκαν. Αυτό το σημείο σχετίζεται πιθανότατα με τη διαπίστωση ότι το διάστημα μεταξύ Νοεμβρίου 1959 και Φεβρουαρίου 1960, αναδύθηκε (πρόσκαιρα) και πάλι κάποια τάση μεταξύ των αμερικανών ληπτών αποφάσεων που συμμετείχαν στο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας να υποστηριχθεί η ταχύτερη δυνατή ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ. Σύντομα πάντως (ενδεχομένως αφότου είχε εξασφαλιστεί και η παροχή των επιδιωκόμενων εγγυήσεων από βρετανικής πλευράς), πρυτάνευσαν μεταξύ των αμερικανών οι «ορθόδοξες» συντηρητικές εκτιμήσεις των αρνητικών συνεπειών από την ένταξη του νέου κράτους στη Συμμαχία: αφού η βασική έγνοια των δυτικών συμμάχων ήταν να μην βρεθεί υπό σοβιετική επιρροή η Κύπρος, θα αρκούσε να επεκταθεί η κάλυψη του ΝΑΤΟ στο νησί, αντί να ενταχθεί άμεσα στη Συμμαχία το ίδιο. Το να αποκτήσει πρόσβαση στους μηχανισμούς, στις διαβαθμισμένες διαδικασίες κι έγγραφα του ΝΑΤΟ, ή ακόμη χειρότερα να έχει δικαίωμα αρνησικυρίας εκεί μία μικρή και νέα κρατική οντότητα, με ισχυρό κομμουνιστικό κόμμα τοπικά (ο Μακάριος νομιμοποίησε την ύπαρξη του ΑΚΕΛ στις 4/12/1959), δεν φαινόταν νουνεχής επιλογή στους αμερικανούς και στους βρετανούς στρατιωτικούς, που επιπλέον φοβούνταν ότι οποιαδήποτε διαφωνία μεταξύ της Κύπρου και της Τουρκίας ή / και του ΗΒ στο ΝΑΤΟϊκό forum, θα τύχαινε άμεσης πολιτικής εκμετάλλευσης από την ΕΣΣΔ. Τις ίδιες ακριβώς ανησυχίες εξέφραζαν άλλωστε και οι βρετανοί. Το Λονδίνο πίστευε (τουλάχιστον αυτό επικαλείτο επίσημα) ότι τυχόν κυπριακή ένταξη στο ΝΑΤΟ θα προσέθετε πηγή τριβών στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Στο ζήτημα της βρετανικής συγκατάνευσης ή απόρριψης της προοπτικής αυτής, αποτυπωνόταν ευκρινώς η πολιτικοστρατιωτική διχογνωμία που ανέκυπτε: το Foreign Office εξέταζε ευνοϊκά την ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ εκτός των άλλων για να αποφευχθεί η -τελικά υπαρκτή- τάση του Μακαρίου να στρέφεται προς τις μεσανατολικές

χώρες της περιοχής και ώστε να καλλιεργηθεί αντίθετα η νοοτροπία «ανήκειν στην Ευρώπη» (σύμφωνα με υπόμνημα του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών της 21ης Δεκεμβρίου του 1959). Η βρετανική στρατιωτική ηγεσία αφετέρου φοβόταν ότι η ένταξη του νησιού στη Συμμαχία θα δημιουργούσε προσκόμματα για την αξιοποίηση του κυπριακού εδάφους -και πολύ περισσότερο των εγκαταστάσεων εκτός των ορίων των Βάσεων- στις εθνικές μεσανατολικές στρατηγικές του ΗΒ. Έλληνες, κύπριοι και τούρκοι προβλεπόταν να προβάλλουν συχνά αντιρρήσεις, ακόμη και να ασκήσουν veto στις εθνικές αυτές χρήσεις των βάσεων για μεσανατολικές επεμβάσεις, στα ΝΑΤΟϊκά fora [46]. Τέτοιου είδους βασικές αποκλίσεις μεταξύ των υπουργείων αυτών *και* στις ΗΠΑ παρουσιάζονταν σε κομβικά σημεία λήψης αποφάσεων. Παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον ο σχολιασμός από τουρκικής πλευράς ως αρνητικής της ανεκπλήρωτης τελικά ένταξης της Κύπρου στο ΝΑΤΟ - με την προϋπόθεση της ύπαρξης όρου (σαν πρόσθετης δικλείδας) νομότυπης επέμβασης της Τουρκίας στο νησί, αν η κυπριακή κυβέρνηση αποπειράτο ποτέ να αποχωρίσει από τη βορειοατλαντική συμμαχία[47].

[46] *FRUS* 1958-60, vol X part I "doc 347": Αναφορά του αμερικανικού Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας με τίτλο «Δήλωση της αμερικανικής πολιτικής προς την Κύπρο» (NSC 6003), 9-2-1960, σημεία 18-20, 31, 40-43 (σσ 825-827), K. A. Kyriakides, NATO and Cyprus: The reaction of the British government to the 1959 Greco-Turkish proposal to admit an independent Cyprus to NATO, *Cambridge Review of International Affairs*, vol 6 no 1, 1992, σσ 55, 57-60, B. A. Daniels 2009 op cit σσ 259, 267-272, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 161-162, Φ. Αργυρού - Α. Παπακωνσταντίνου, *«Η Κύπρος στο σφυρί»,* London: St Paul's Press, 1991, σσ 47-51. Όταν οι συμφωνίες του 1959 συζητήθηκαν στην ελληνική Βουλή και ο Στ. Μερκούρης της ΕΔΑ ρώτησε τον Αβέρωφ κατά πόσο τα βρετανικά στρατιωτικά δικαιώματα στην Κύπρο «ευρίσκοντο μέσα εις το πλαίσιον του ΝΑΤΟ», ο Π. Κανελλόπουλος (τότε αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης) που ανέλαβε να τού απαντήσει αποκρίθηκε «Εμμέσως ναι, κατά τρόπον άμεσον όχι» : *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Ε΄ Σύνοδος Α΄, 9 Ιουνίου 1958-29 Μαΐου 1959, τ. Γ΄, Συνεδριάσεις 47-76, Συνεδρίασις 63η της 28ης Φεβρουαρίου 1959, σ 417.

[47] Η επισήμανση ανήκε στον C. Kirca, σημαίνον στέλεχος του (αντιπολιτευόμενου τότε) κεμαλικού κόμματος, διπλωμάτη και δημοσιογράφο (το 1985 διατέλεσε υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας) που επίσης ζητούσε πριν την κήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας να τεθεί εκτός νόμου το ΑΚΕΛ, για λόγους «διεθνούς ασφάλειας»: Ν. Σαρρής, τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 481-482. Ο ίδιος ο Σαρρής χαρακτηρίζει τη «συμφωνία κυρίων» ως μνημείο μυστικής διπλωματίας και δη αντιδραστικού περιεχομένου, που σαφώς καταστρατηγούσε κάθε έννοια σεβασμού της βούλησης των κύπριων (Ν. Σαρρής, ibid τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 797-799). Ο Γλ. Κληρίδης αντίθετα ανέλυσε την τουρκική κατά βάθος αμφιθυμία γύρω από την ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ ως εξής: μέχρι τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, τυχόν προσχώρηση της ανεξάρτητης Κύπρου στη Βορειοατλαντική συμμαχία θα αδυνάτιζε την επιχειρηματολογία της Άγκυρας αναφορικά με την ανάγκη στάθμευσης εθνικού στρατιωτικού τμήματός της στο νησί, ενώ μετά το 1960, ο Κληρίδης υποστήριζε ότι η ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ θα λειτουργούσε αποθαρρυντικά σε τουρκικούς σχεδιασμούς εισβολής: Γλ. Κληρίδης, op cit 1988, σσ 135-136. Ο Κ. Καραμανλής χαρακτήρισε εκ των υστέρων μεγάλο λάθος τη μη-ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ, αντιπαραβάλοντάς την προς την προτίμηση του Μακάριου να συνδεθεί με τους Αδέσμευτους. Για τους απολογητές των πεπραγμένων της οκταετίας διακυβέρνησης από την ΕΡΕ, η «συμφωνία κυρίων» δεν συνιστούσε υποχρέωση αλλά δικαίωμα (επομένως δεν είχε δεσμευτικό χαρακτήρα), αλλά και δυνατότητα διασφάλισης της Κύπρου έναντι αυξημένων απαιτήσεων στρατιωτικής παρουσίας από πλευράς Τουρκίας, άρα (σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό) «...η κριτική προς την πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης θα έπρεπε να αφορά όχι τη σύναψη της συμφωνίας, αλλά το γιατί δεν επιλέχθηκε μορφή περισσότερο δεσμευτική»: Ε. Χατζηβασιλείου 1998 op cit σσ 121-123.

Η αμερικανική επιφυλακτικότητα να δημιουργήσουν αμυντικές σχέσεις εξάρτησης με τη νεοπαγή Δημοκρατία σε συνδυασμό με τον όψιμο σκεπτικισμό για την ένταξη της Κύπρου στη βορειοατλαντική συμμαχία δημιουργούσαν, σε μια σπάνια εκδήλωση αμερικανικής κατά πρώτη ανάγνωση αβελτηρίας, την προοπτική εξοπλιστικής ανάμιξης εχθρικών προς αυτές δυνάμεων στο νησί. Πλησιέστερη στις πραγματικές αμερικανικές σκέψεις θα ήταν ίσως μία ερμηνεία που θα σύγκρινε τη στάση των ΗΠΑ έναντι του εξοπλισμού της Κύπρου με εκείνην που υιοθέτησε απέναντι στα αιτήματα παροχής οπλισμού τα οποία διατύπωναν οι αραβικές μεσανατολικές χώρες της περιόδου υπό εξέταση: όσο ασυμβίβαστο ήταν για τις κυβερνήσεις της Washington να εξοπλίσουν εχθρούς του Ισραήλ -επιρρεπείς επιπλέον σε μεταξύ τους οξείς ανταγωνισμούς-, άλλο τόσο κρινόταν προς αποφυγή η αμυντική ενίσχυση μίας οντότητας (της ελληνοκυπριακής) με σαφώς αναθεωρητικές προθέσεις στο εσωτερικό του κράτους, σοβαρές πιθανότητες πρόκλησης σύρραξης δύο κρίσιμων συμμάχων των ΗΠΑ (Ελλάδας-Τουρκίας) και υπό ηγεσία (τη Μακαριακή) με αυτοπεποίθηση επαρκή ώστε να χαράσσει αυτόνομη εξωτερική πολιτική. Εξίσου βάραινε στους αμερικανικούς συλλογισμούς η πρόθεση να μην αποκτήσει η ελληνοκυπριακή πλευρά ούτε τη στοιχειώδη δυνατότητα να πιέσει στρατιωτικά τις τοπικά εδρεύουσες δυνάμεις του ΗΒ (υπό τη νόμιμη προστατευτική παρουσία των οποίων οι αμερικανοί δραστηριοποιούνταν στην Κύπρο όπως θα αναφερθεί). Επιπλέον, με τις υπάρχουσες ισορροπίες, τα βρετανικά αυτά στρατεύματα μπορούσαν να αποκρούσουν οποιαδήποτε απόπειρα βίαιης μεταβολής του status quo στο νησί από οποιαδήποτε εσωτερική ή εξωτερική απειλή. Το είδος των αμερικανικών συμφερόντων στην Κύπρο εξυπηρετείτο βέλτιστα από τη διατήρηση κάθε άλλης στρατιωτικής παρουσίας εκεί -πλην της βρετανικής- σε επίπεδα συμβολικά. Παρά την απουσία σε προσβάσιμα τεκμήρια σχετικά με αυτήν την υπόθεση εργασίας, η μεταβολή της αμερικανικής στάσης φαίνεται να σχετίζεται με αμερικανοβρετανικές συμφωνίες που θα ρύθμιζαν τη λειτουργία των αμερικανικών εγκαταστάσεων κατά τρόπο ευνοϊκό για τις ΗΠΑ, εντός του πλαισίου των συμφωνιών Κύπρου-ΗΒ όπως ήδη αναφέρθηκε. Παρέχοντας στους αμερικανούς την εξασφάλιση της παρουσίας τους υπο τη σκέπη των συμφωνιών Λονδίνου-κυπριακής ηγεσίας, οι βρετανοί μάλλον θα εξασφάλισαν σαν αντάλλαγμα την υποχώρηση του αρχικού ενδιαφέροντος των ΗΠΑ να ενταχθεί η Κύπρος στη βορειοατλαντική συμμαχία. Στην υπόθεση αυτή συνηγορεί η απάντηση που έδωσε τον Μάρτιο του 1960 ο βρετανός

Φυσικά η ανωτέρω δοξασία α) υποβαθμίζει το αξεπέραστο των αντιρρήσεων της βρετανικής στρατιωτικής ηγεσίας που αναφέρθηκαν και β) παραβλέπει την υποχρεωτική επίτευξη προηγουμένως συναίνεσης μεταξύ των υπολοίπων κρατών-μελών για την ίδρυση τουρκικής βάσης υπό ΝΑΤΟϊκό μανδύα, σε μία υποθετικά συμμετέχουσα στη συμμαχία Κύπρο. Ο ίδιος ο Μακάριος, έγραψε στις 5 Μαΐου 1959 ότι για τη σχέση της υπό ίδρυση Δημοκρατίας με τον ΟΗΕ, το ΝΑΤΟ, την Κοινοπολιτεία και τις αραβικές χώρες, αρμόδια να αποφασίσει θα ήταν η κυπριακή Βουλή: Π. Τζερμιάς op cit σ 425.

υπουργός εξωτερικών S. Lloyd όταν ρωτήθηκε από τον αμερικανό δημοσιογράφο C. Sulzberger κατά πόσο θα έπρεπε η Κύπρος να εισέλθει στο ΝΑΤΟ μετά την ανεξαρτησία της: «Βεβαίως η Κύπρος γεωγραφικώς δικαιούται. Τί θα μπορέσει όμως να κάνει; Μην ξεχνάτε ότι η ανεξάρτητη Κύπρος δεν περιλαμβάνει τις βρετανικές βάσεις» [48].

Με την ωμή ευθύτητα (και την σπάνια για διπλωμάτη τεχνική κατάρτιση) που τον χαρακτήριζε, ο πρόξενος των ΗΠΑ T. Belcher επισήμαινε επικριτικά προς τους ανωτέρους του στις αρχές Μαΐου του 1960 ότι, ενώ η γενική τάση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας του να πιέζει συμμάχους της να συμμετάσχουν στη χρηματοδότηση προγραμμάτων βοήθειας αδύναμων κρατών απέδιδε αλλού παγκοσμίως, στην περίπτωση της Κύπρου αυτή δεν ήταν η δέουσα προσέγγιση, επειδή εκεί οι ΗΠΑ είχαν «άμεσα και ζωτικά συμφέροντα που αφορούσαν στις εγκαταστάσεις παρακολούθησης κι αναμετάδοσης επί του νησιού». Ο Belcher εισηγείτο την εγρήγορση της χώρας του να ανταποκριθεί σε άλλα αιτήματα αρωγής που προεξοφλούσε ότι αργά ή γρήγορα θα απεύθυνε και πάλι ο Μακάριος, ειδικά αφού η Washington φαινόταν απρόθυμη να ανταποκριθεί στις εξοπλιστικές επιθυμίες του Αρχιεπισκόπου. Παραδοσιακά εχθρικό προς όποια στελέχη του προέκριναν άλλες προτεραιότητες της αμερικανικής εξωτερικής πολτικής πλην των στενά διπλωματικών, το State Dept προχώρησε στην αντικατάσταση του Belcher από τον F. Wilkins (ως πρώτου πρεσβευτή πλέον) μετά τον Αύγουστο του 1960, επ'αφορμή της κήρυξης της κυπριακής ανεξαρτησίας. Ο T. Belcher πράγματι, όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, έδειχνε ιδιαίτερη κατανόηση κι ευαισθησία στις ανάγκες του ευρύτερου στρατιωτικού επικοιδομήματος της χώρας του στο νησί, στοιχείο για το οποίο θα ανταμοιβόταν 4 χρόνια αργότερα με την ανάθεση σε αυτόν της θέσης του επικεφαλής της αμερικανικής πρεσβείας στην Κύπρο λόγω

[48] Παρατίθεται στο Σ. Παπαγεωργίου, op cit *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σ 107. Σε αυτό το σημείο πάντως, αξίζει να προστεθεί για λόγους ακρίβειας ότι η Βορειοατλαντική Συμμαχία είχε εξουσιοδότηση έμμεσης πρόσβασης και αξιοποίησης αρκετών από τις ανωτέρω εγκαταστάσεις. Γι' αυτό η κατασκευή ορισμένων από αυτές που κατονομάζονται έτυχαν και ΝΑΤΟϊκής χρηματοδότησης εντασσόμενες στα έργα συμμαχικής υποδομής : K. A. Kyriakides 1992 op cit σ 54, Kl. Kyriakides 1996 op cit σ 282. Ο John C. Campbell, στέλεχος του State Dept ειδικευμένο στο Μεσανατολικό και μέλος –μάλιστα διευθυντής πολιτικών μελετών- της επιδραστικής δεξαμενής σκέψης «Συμβούλιο Εξωτερικών Σχέσεων» (Council on Foreign Relations), παραδεχόταν στην εργασία του *Defence of the Middle East / Problems of American Policy* (New York: Praeger, πρώτη έκδοση 1958, δεύτερη αναθεωρημένη 1961, σελ 198) ότι η Κύπρος «...προσέθετε ισχύ και ευελιξία στην παροχή ΝΑΤΟϊκής υποστήριξης προς την Τουρκία και αλλού στην ανατολική Μεσόγειο. Ως τακτική αεροπορική βάση θα ήταν δύσκολο να αντικατασταθεί και θα ήταν αξιοποιήσιμη αν και όχι ζωτικής σημασίας στον 6^{ο} Στόλο». Ασφαλώς η χρήση εκ μέρους του ΝΑΤΟ διευκολύνσεων στις βρετανικές εγκαταστάσεις θα ήταν σε ad hoc πλαίσιο και θα αφορούσε «συμβατικές» χρήσεις αρχικά κι όχι εκείνες για τις οποίες οι αμερικανοί ενδιαφέρονταν διακαώς, σε εθνικό επίπεδο. Λιγότερο από 3 χρόνια αργότερα, οι βάσεις και το υλικό που εξυπηρετούσαν (τα βρετανικά βομβαρδιστικά σε ρόλους πυρηνικής κρούσης δηλαδή), θα αποκτούσαν *και* ΝΑΤΟϊκές αποστολές όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

των συνθηκών μόνιμης κρίσης πια που επικρατούσαν τότε, αλλά κι επειδή θεωρήθηκε ότι οι απόψεις του και η συνεργασία του με ηγετικά μέλη των δύο κοινοτήτων δικαιώνονταν. Το υπουργείο εξωτερικών των ΗΠΑ πάντως, δεν απέφυγε την προσχώρηση του F. Wilkins στα «θύματα» της Μακαριακής πολιτικής γοητείας αφού μέσα σε λιγότερο από 3 μήνες μετά την άφιξή του στο νησί, προσυπέγραφε τα εξοπλιστικά αιτήματα του Αρχιεπισκόπου. Μέχρι και το Νοέμβριο του 1960, ο F.Wilkins επανερχόταν στο ζήτημα της έγκρισης έστω κι εφάπαξ εφοδιασμού του μικρού κυπριακού στρατού με αμερικανικό οπλισμό. Ο βρετανός ύπατος αρμοστής συμφωνούσε με αυτά τα αιτήματα, μέχρι πάντως το τέλος του έτους οι ανάγκες σε οπλισμό και κράνη-υπόδηση-ιματισμό κινούνταν σε συμβολικά ύψη (για 400 περίπου άνδρες). Τελικά, καλύφθηκαν με παραχωρήσεις αμερικανικών όπλων από τις Ελλάδα-Τουρκία και πωλήσεις από τα βρετανικά αποθέματα αντίστοιχα [49].

[49] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 163-164, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 102-103. Είναι ενδεικτική η επιστολή του Wilkins προς τον διερχόμενο απ' την ελληνική πρωτεύουσα διευθυντή της CIA Allen Dulles της 27ης Οκτωβρίου 1960 (που περιόδευε τη Μ. Ανατολή). Το ζήτημα περιλαμβάνεται στα τέσσερα συνολικά που θίγει η επιστολή: στην ιστοσελίδα με τα αποχαρακτηρισμένα έγγραφα της CIA http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP80B01676R003500270026-9.pdf
(προσπελάστηκε στις 30 Οκτωβρίου 2014). Για παρόμοια κρούση του Wilkins στις 18 Νοεμβρίου βλ. Β. Α. Daniels 2009 op cit σ 273.
Σύμφωνα με «πληροφοριακό σημείωμα» της ΚΥΠ της 30ης Οκτωβρίου 1960, η αμερικανική πρεσβεία υπέδειξε τελικά και πάλι στην κυπριακή κυβέρνηση «να αποτανθή [sic] δι' όπλα εις ΕΛΛΑΔΑ και ΤΟΥΡΚΙΑΝ και ότι [η αμερικανική πλευρά] ενδιαφέρεται πρωτίστως δι' οικονομικήν βοήθειαν...»: Μ. Ηλιάδης op cit 328.
Όποια άλλη αποχαρακτηρισμένη πηγή προέλευσης CIA αναρτήθηκε βάσει του σχετικού νομικού πλαισίου των ΗΠΑ περί πρόσβασης σε δημόσια κυβερνητικά έγγραφα (Freedom of Information Act) και πρόκειται να παρατεθεί στο κείμενο εκτός της περιλαμβανόμενης στην παρούσα παραπομπή μπορεί να προσπελασθεί στην επίσημη ιστοσελίδα της CIA: http://www.foia.cia.gov/ Οι αναρτήσεις αφορούν σε σαρώσεις των πρωτοτύπων εγγράφων, συνήθως λογοκριμένων.

III. Η κατοχύρωση δικαιωμάτων της RAF και του βρετανικού στρατού για την κάλυψη «αναγκών ασφάλειας» του ΗΒ στην Κύπρο την εποχή των διαπραγματεύσεων

Επιστρέφοντας στο βρετανικό παράγοντα, μπορεί χωρίς επιφυλάξεις να αναπαραχθεί η αξιολόγηση της Κύπρου από πλευράς βρετανών επαϊόντων ως πολύτιμης στα όρια της αναντικατάστατης[50] έδρας, ειδικά των δραστηριοτήτων που θα αναλυθούν παρακάτω και αφορούν σε άμεσα και έμμεσα εθνικές (στη δεύτερη περίπτωση συμμαχικές με τις ΗΠΑ).

Από πολιτικής άποψης σημαίνουσα ήταν η χρήση των στρατιωτικών αεροδρομίων του νησιού για τη φιλοξενία μοιρών των βρετανικών βομβαρδιστικών Canberra με αποστολές πυρηνικής κρούσης ως συστατικού στοιχείου αποτροπής του περιφερειακού αντισοβιετικού συμφώνου της Βαγδάτης (μετέπειτα CENTO)[51],

[50] Σύμφωνα με την αξιολόγηση ανθρώπου που διατέλεσε διευθυντής των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών κατά τη διετία 1968-1970: D. Easter, GCHQ and British External Policy in the 1960s, *Intelligence and National Security* vol 23 no 5 (Oct 2008), σ 685.

[51] Όπως αναφερόταν σε απόσπασμα υπομνήματος της βρετανικής πολεμικής αεροπορίας του 1960 που τιτλοφορείτο «Απαιτήσεις της RAF στην Κύπρο» -παρατίθεται στο P. Dimitrakis, *Military Intelligence in Cyprus, From the Great War to the Middle East Crises*, London, N York: I. B. Tauris 2010, σ 102. Η βρετανική δυνατότητα παροχής πυρηνικής κάλυψης τα πρώτα χρόνια του συμφώνου της Βαγδάτης υπήρξε θεωρητική, στοιχείο που το βρετανικό ΓΕΕΘΑ επιδίωξε εύλογα να μην γίνει φανερό είτε στους σοβιετικούς είτε στους τοπικούς συμμάχους του ΗΒ (όμως υπήρξε μυστική δέσμευση των ΗΠΑ να παράσχουν στο ΗΒ τέτοιες αεροπορικές βόμβες για τον επίμαχο σκοπό μέχρι να καταστούν διαθέσιμα τα αντίστοιχα βρετανικά όπλα, στο πλαίσιο ευρύτερου σχεδιασμού με την επωνυμία «Project E»). Ατομικές βόμβες πάντως οι αμερικανοί δεν προαποθήκευαν σε περιοχές που δεν διέθεταν δικές τους σχετικές βάσεις. Όταν το Φεβρουάριο του 1956 διατέθηκαν τα πρώτα 20 αεροσκάφη της RAF γι'αυτές τις αποστολές, προβλεπόταν να αναπτυχθούν στην Κύπρο εντός 96 ωρών. Το Μάιο του 1956 αποφασίστηκε από τη βρετανική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία (οριστικοποιήθηκε τον Ιούλιο) η διάθεση 4 μοιρών κρούσης εξοπλισμένων με Canberra B.2 (των 32, 73, 6, 249) και 1 φωτοαναγνωριστικής με Canberra PR-7 (της 13ης) οι οποίες αναπτύχθηκαν σταδιακά στο Ακρωτήρι από τον Ιανουάριο μέχρι το Σεπτέμβριο του 1957, ωστόσο τα πρώτα 4 χρόνια η πυρηνική τους δυνατότητα θα μπορούσε να υλοποιηθεί μόνο μέσω του μητροπολιτικού βρετανικού εδάφους –δηλαδή οι βόμβες δεν βρίσκονταν στην Κύπρο. Τα πρώτα εκείνα όπλα ήταν οι αμερικανικές βόμβες των τύπων Mk 28 και Mk 43. Οι βρετανικής σχεδίασης και κατασκευής βόμβες που επρόκειτο να τις εξοπλίσουν κατά τη δεκαετία υπό εξέταση, (οι *Red Beard*), προοριζόταν ήδη από το 1959, πριν ενταχθούν ακόμη σε υπηρεσία, να εξοπλίσουν κατά προτεραιότητα τα Canberra της Κύπρου. Στο τέλος του 1959 δύο από αυτές τις Μοίρες (οι 6 και η 249) επανεξοπλίστηκαν με τη νεώτερη έκδοση B.6 του αεροσκάφους. Εκτός αυτού, στις 7/7/1960 λήφθηκε από το Λονδίνο η απόφαση τερματισμού του «δανεισμού» αμερικανικών ατομικών και πυρηνικών βομβών, αφού το εθνικό οπλοστάσιο σε τέτοια όπλα αύξανε με ικανοποιητικούς ρυθμούς. Μεταξύ 1961 και τέλους του 1962 το κύριο υλικό των Μοιρών της Κύπρου εκσυγχρονίστηκε εκ νέου, παραλαμβάνοντας αυτή τη φορά τις εκδόσεις B.15 και B.16 Canberra (οι Μοίρες 32, 73 και 6, 249 αντίστοιχα). Τότε πλέον, αφού απέκτησαν και δυνατότητα κρούσης χαμηλού ύψους (οι νεώτερες εκδόσεις του αεροσκάφους ήταν εφοδιασμένες με τον εξοπλισμό που τούς επέτρεπε πτήση, ελιγμούς και άφεση βομβών σε χαμηλά ύψη με σχετική ακρίβεια, τη μέθοδο LABS), οι Μοίρες των Canberra της Κύπρου χαρακτηρίστηκαν πραγματικά δυνατότητας πυρηνικής κρούσης (η επίσημη ονομασία της δύναμης ήταν «Πτέρυγα Κρούσης Ακρωτηρίου»). Η 32η Μοίρα υπήρξε η πρώτη η οποία επισήμως πιστοποιήθηκε για συμβατικούς και για πυρηνικούς βομβαρδισμούς, καθιστώντας κατ' επέκταση την Κύπρο εφαλτήριο τέτοιων επιθέσεων, στα τέλη του 1961. Οι ειδικοί αποθηκευτικοί χώροι (SSA) στο Ακρωτήρι αποπερατώθηκαν το 1961 και κηρύχθηκαν επιχειρησιακοί στις 28 Νοεμβρίου εκείνου του

έτους, φιλοξενώντας έκτοτε -και μέχρι το 1969- 32 ατομικές βόμβες *Red Beard* βάρους ενός περίπου τόνου και ισχύος 15 κιλοτόνων, για ισάριθμα αεροσκάφη κρούσης Canberra. Το θέμα του δικαιώματος αποθήκευσης ατομικών / πυρηνικών όπλων στην Κύπρο είχε κι αυτό κατηγορηματικά διευκρινιστεί ότι ανήκε στους βρετανούς απ'το 1959 (Kl. Kyriakides 1996 op cit σ 385). Σύμφωνα με βρετανική πηγή -A. Brookes, *Vulkan units of the cold war*, Oxford-N. York: Osprey, 2009, σ 63- οι αποθηκευτικοί χώροι SSA εντοπίζονταν συγκεκριμένα στην τοποθεσία Κάβο Γάτα. Τα πρώτα 16 από αυτά τα όπλα είχαν φτάσει στο νησί το 1960 και είχαν αποθηκευτεί πρόχειρα (στο Ακρωτήρι πάντοτε). Οι βρετανοί κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια απόκρυψης του γεγονότος, υιοθετώντας παραπλανητικές μεθόδους με στόχους τον κυπριακό πληθυσμό και τη διεθνή κοινή γνώμη. Ακόμη και αυτή η θεωρητική δυνατότητα, υπήρξε η μόνη σοβαρή βρετανική συνεισφορά στην ασιατική αντισοβιετική συμμαχία σε μία χρονική περίοδο συρρίκνωσης των συμβατικών στρατιωτικών δυνατοτήτων του ΗΒ, που επιπλέον όφειλαν να δεσμεύονται κατά κύριο λόγο στα πιθανά θέατρα πολεμικών επιχειρήσεων της Ευρώπης όπως παραδεχόταν η ανώτατη ηγεσία των βρετανικών ένοπλων δυνάμεων το Φεβρουάριο του 1956. Παρόλη πάντως την ένδεια σε χερσαία στρατεύματα και ατομικά / πυρηνικά όπλα, η συμμετοχή του ΗΒ στην επίμαχη συμμαχία θεωρείτο εκ των ουκ άνευ, αφού από όλες τις χώρες-μέλη μόνον εκείνο διέθετε σύγχρονα βομβαρδιστικά αεροσκάφη, έστω και για την εκτέλεση κρούσεων με συμβατικά όπλα. Ασφαλώς πάντως, η συνδρομή του Λονδίνου θα ήταν αμφίβολη αν δεν διέθετε την Κύπρο ως αεροπορικό ορμητήριο: H. Wynn, *The RAF Strategic Nuclear Deterrent Forces: their origins, roles and deployment 1946-1949 / A documentary history,* London: HMSO, 1994, σσ 125-126, 128, 262-267, Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 317-334, D.R. Devereux 1990 op cit σσ 176, 180, B. Jones, *English Electric CANBERRA and Martin B-57*, Ramsbury: Crowood, 1999, σσ 67-68, R. Moore, *Nuclear Illusion-nuclear reality, Britain, the United States and nuclear weapons, 1958-1964,* N. York: Pelgrave Macmillan, 2010, σσ 98, 99, 113-116, 215, J. Simpson, Briitsh nuclear weapons stockpiles 1953-1978, *RUSI journal* vol 156 no 5 2011 σ 79, J. R. Walker, British nuclear weapons stockpiles 1953-1979, *RUSI journal* vol 156 no 5 2011 σ 69, Sir D. Lee op cit σσ 172-176, AVM N. Baldwin, Cyprus and CENTO στο *RAF Historical Society, Journal no 38* Northmoor: Advance Book Printing, 2007, σσ 72-74, Wg cdr B. Dove, Cyprus-Canberras στο *RAF Historical Society, Journal no 38* op cit, σσ 78-80, J. Baylis, *Ambiguity and Deterrence / British Nuclear Strategy 1945-1964,* Oxford: Clarendon, 1995, σσ 229-230, P. Graham 2007 op cit σ 60. Ακόμη και μετά τις δύο μείζονες εξελίξεις που αφορούσαν τη σχέση Κύπρου-Συμφώνου Βαγδάτης (την ανεξαρτησία της πρώτης και τη μετάπτωση της δεύτερης σε CENTO εξαιτίας της αποχώρησης του Ιράκ), εμφανίζονταν παραδοχές της διάθεσης των βρετανικών αεροσκαφών Canberra «πυρηνικής δυνατότητας με έδρα την Κύπρο προς όφελος του CENTO», λχ εντοπίστηκε σε πρωτογενές τεκμήριο (έγγραφο του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού) του Μαρτίου 1962: Naval Historical Center (Washington Navy Yard, DC), Operational Archives Branch: Record Group 38 (στο εξής, για συντομία *NHC-OAB:RG 38*), Folder 5750 (Meetings, Conferences, Conventions and Visits), Box no 4 (Jan-June 1962), Op-61/1a1, Ser 0034P61, 9-3-1962, σημείο «5», σσ 1-2. Πρώτη επίσημη αναφορά στην παρουσία μοιρών αεροσκαφών τύπου Canberra της RAF με αποστολή την «υποστήριξη σκοπών του CENTO» στη βάση στο Ακρωτήρι σε «ανοικτή» (αδιαβάθμητη) πηγή παρουσιάζεται στη σ 22 της ετήσιας έκθεσης του ινστιτούτου IISS του Λονδίνου "*The Military Balance*" που δημοσιεύθηκε την 01/01/1963. Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1963 η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία της Ελλάδας υπολόγιζε βάσει πληροφοριών της τη δύναμη των Canberra επί της Κύπρου σε 5 Μοίρες: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Α΄ σ 265. Στα τέλη του ίδιου μήνα πάντως, ο O. Wright, λογογράφος και ιδιαίτερος του βρετανού πρωθυπουργού A. Douglas-Home με ειδίκευση στα θέματα εξωτερικής πολιτικής, κατά το αποκορύφωμα των διακοινοτικών ταραχών στο νησί, διατύπωνε τη σκέψη πως εφόσον η διχοτόμηση καθίστατο αναπόφευκτη, η πλήρης βρετανική στρατιωτική αποχώρηση από το νησί όφειλε να θεωρείται εξίσου δεδομένη και «εάν εξάλλου οι εγκαταστάσεις μας στην Κύπρο κρίνονται αναγκαίες για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών μας προς το CENTO, τότε, εύλογο θα ήταν να αναζητηθούν οι απαραίτητες στρατιωτικές διευκολύνσεις στην επικράτεια των χωρών-μελών του»: S. Soulioti op cit σσ 365-366. Τις ίδιες μέρες (την πρωτοχρονιά του 1964 για την ακρίβεια), η βρετανική ανώτατη στρατιωτική ηγεσία ενημέρωνε την κυβέρνησή της ότι σε περίπτωση που για οποιοδήποτε λόγο οι βάσεις στην Κύπρο καθίσταντο μη-προσβάσιμες, ανάμεσα στις εναλλακτικές λύσεις που θα εξετάζονταν έπρεπε να περιληφθεί η αναζήτηση στην Τουρκία αεροδρομίων για τις 4 Μοίρες κρούσης και τη 1 αναγνώρισης (όλες εφοδιασμένες με Canberra όπως αναφέρθηκε), αλλά και για τους ειδικούς χώρους αποθήκευσης των όπλων μαζικής καταστροφής με τα οποία αυτά τα αεροσκάφη εξοπλίζονταν: Cl. Nicolet, 2000 op cit σ 373. Στην έκδοση "The Military Balance" του

αλλά επίσης και επιφορτισμένων με κρίσιμες αποστολές εθνικής στρατηγικής αποτροπής, δηλαδή βομβαρδισμού από αέρος της σοβιετικής επικράτειας κάνοντας χρήση όπλων μαζικής καταστροφής. Απ'το β΄μισό της δεκαετίας 1940-1950 ακόμη όπως θα αναλυθεί εκτενώς και μέχρι την κήρυξη σε επιχειρησιακού του πρώτου πυρηνοκίνητου υποβρυχίου βαλλιστικών πυραύλων της Βρετανίας, η επίμαχη υπήρξε η μία από τις δύο πρωτεύουσες διαστάσεις στρατιωτικής εκμετάλλευσης της Κύπρου. Ειδικά μετά τις αποφάσεις ακύρωσης των προγραμμάτων απόκτησης είτε των επίγεια εκτοξευόμενων βαλλιστικών πυραύλων με πυρηνικές κεφαλές Blue Streak είτε των αεροκετοξευόμενων Skybolt, που λήφθηκαν οριστικά τη διετία 1960-1962, το HB βρέθηκε –μέχρι το 1969 και την ένταξη σε υπηρεσία των πυρηνοκίνητων υποβρυχίων εξοπλισμένων με βαλλιστικούς πυραύλους πυρηνικών κεφαλών τύπου Polaris- μόνο με όπλα (βόμβες και πυραύλους) που μπορούσαν να αφεθούν / εκτοξευτούν από αεροσκάφη της RAF, είτε τα μικρώτερα βομβαρδιστικά τύπου Canberra είτε τα μεγαλύτερα της Bomber Command (όλων των τύπων της «Δύναμης V»). Τα αεροσκάφη αυτά θα μεταστάθμευαν σε όλες τις διαθέσιμες αεροπορικές βάσεις των βρετανών ανά την υφήλιο, μαζί με τα αεροσκάφη εναέριου ανεφοδιασμού καυσίμων που θα τα υποστήριζαν.

Οι βάσεις των αεροσκαφών αυτών θα αποτελούσαν για αυτονόητους λόγους στόχους απόλυτης προτεραιότητας για προληπτικά σοβιετικά πυρηνικά πλήγματα ειδικά μετά την διαφημισμένη ανάπτυξη των σοβιετικών πυραυλικών φορέων, επομένως θεωρείτο βέλτιστη επιλογή η εγκατάσταση των αεροδρομίων τους όσο το δυνατό μακρύτερα από το ούτως ή άλλως πυκνοκατοικημένο εθνικό βρετανικό έδαφος και όσο το δυνατό πλησιέστερα στα πληθυσμιακά, στρατιωτικά και βιομηχανικά κέντρα-υποψήφιους στόχους της ΕΣΣΔ [52]. Όσες αντιρρήσεις εκφράστηκαν για τη χρήση της Κύπρου ως βάσης

επόμενου έτους γίνεται άμεσα λόγος για «Μοίρες κρούσης διπλού συμβατικού και πυρηνικού ρόλου στην Κύπρο» εξοπλισμένες με τον ίδιο πάντα τύπο αεροσκαφών, (σ 22), ενώ στην έκδοση με ημερομηνία 01/01/1965 αναφέρεται πως στην ανωτέρω κατονομαζόμενη βάση της Κύπρου εδρεύει «μία *πτέρυγα* Canberra με πυρηνική δυνατότητα» (σ 23). Αναφορά στις 4 Μοίρες Canberra και στις παγιωμένες πλέον αποστολές υποστήριξης του CENTO εμφανίζονται και σε αμερικανικό τεκμήριο 1 έτος αργότερα (27 Ιανουαρίου 1966: Cl. Nicolet 2000 ibid σ 376).

[52] Αυτή η διάσταση γινόταν σαφής ξανά στη βρετανική αμυντική Λευκή Βίβλο του 1957 (παρά τις περί του αντιθέτου επιφανειακές αναγνώσεις της) , όμως μπορούσε και να θεωρηθεί αυτονόητη από την επαύριο της κατάργησης της βάσης στο Σουέζ το 1954, αν όχι και από το 1952 (K. A. Kyriakides 1992 op cit σ 54, του ίδιου 1996 op cit σσ 287-301). Για το αντίθετο επιχειρηματολογούσε το 1960 ο πρώτος διευθυντής του επιδραστικού Διεθνούς Ινστιτούτου Στρατηγικών Σπουδών (IISS) του Λονδίνου που μόλις τότε είχε ιδρυθεί, εξαιρώντας την Κύπρο: Ο A. Buchan, (Britain and the nuclear deterrent, *The Political Quarterly* vol 31 issue 1, January 1960, σσ 41-42), έκανε λόγο για την αναγκαιότητα ύπαρξης των βομβαρδιστικών αεροσκαφών Canberra εξοπλισμένων με πυρηνικά όπλα στην Κύπρο λόγω αποκλειστικά των υποχρεώσεων του HB προς το CENTO, ενώ η εθνική στρατηγική (αποτρεπτική) δύναμη των βομβαρδιστικών της "V-bomber force" «καλώς αποφασίστηκε να βρίσκεται συγκεντρωμένη επί εθνικού εδάφους κι όχι εγκατεσπαρμένη σε βάσεις του εξωτερικού

ανά την υφήλιο κατά τα πρότυπα της αμερικανικής αντίστοιχης δύναμης (SAC), αν αναλογιστεί κανείς τις απαιτήσεις ακτίνας δράσης, αλλά και για λόγους ευρύτερα πολιτικούς». Η ανάλυση στην οποία επιδίδεται, όταν φτάνει στο επιχειρησιακό επίπεδο κρίνεται αυτοαναιρούμενη. Το διάστημα υπό εξέταση, η βρετανική πλευρά διέθετε μόνο αεροσκάφη για να καταφέρει ατομικά / πυρηνικά πλήγματα στην ΕΣΣΔ, ενώ η τελευταία φαινόταν να προπορεύεται σημαντικά στην αξιοποίηση των κατά πολύ ταχύτερων και δύσκολα ανασχέσιμων πυραύλων (κι ήταν *αυτό* το επιχειρησιακό κίνητρο πίσω από τη βρετανική αποδοχή εγκατάστασης αμερικανικών πυραύλων στο ΗΒ στα τέλη της δεκαετίας του πενήντα, αποδεχόμενο το Λονδίνο την αύξηση των πιθανοτήτων να υποστεί μία αιφνιδιαστική επίθεσή στο έδαφός του, όμως τουλάχιστον διαθέτοντας μία θεωρητική έστω δυνατότητα να μην υποκύψει σε απειλές μαζικής πυραυλικής επίθεσης, σαν αυτές που διατύπωσε η Μόσχα την εποχή της εισβολής στο Σουέζ: O. M. Smolansky, Moscow and the Suez Crisis, 1956: A Reappraisal, *Political Science Quarterly* Vol 80 No 4 (Dec., 1965), σσ 589, 598, H. Wynn ibid σσ 328-333, J. Melissen, The Thor saga: Anglo-American nuclear relations, US IRBM development and deployment in Britain, 1955–1959*, Journal of Strategic Studies,* vol 15 no 2, 1992 σ 179). Με σκοπό μάλιστα να αυξηθεί η πολιτική αξιοπιστία της αποτρεπτικής ικανότητας των αμερικανικών πυραυλικών συστημάτων στο βρετανικό έδαφος, τέθηκε σ' εφαρμογή σχέδιο παραπλάνησης αναφορικά με τις ικανότητες υπόγειας εκτόξευσης και ελάχιστων χρόνων αυτόματης αντίδρασης των όπλων αυτών. Σκοπός ήταν να αποτρέψουν τους σοβιετικούς από πειρασμούς αιφνιδιαστικών επιθέσεων εναντίον τους (L. Scott & H. Dylan, Cover for Thor: Divine Deception Planning for Cold War Missiles, *Journal of Strategic Studies* vol 33 no 5, October 2010 σσ 759-775). Το ζήτημα θα θιγεί και παρακάτω στο παρόν κείμενο. Εκείνο που πρέπει να θεωρείται βέβαιο σχετίζεται με το εξής: μέχρι το 1969 και την ένταξη σε υπηρεσία των πυρηνοκίνητων υποβρυχίων που εκτόξευαν βαλλιστικούς πυραύλους, την περίοδο δηλαδή αναφοράς του παρόντος κειμένου, τόσο η εγκατάσταση πυραύλων σε βρετανικό έδαφος προσωρινά, μέχρι το 1963, (αμερικανικών αφού δεν κατέστη δυνατή η ένταξη σε υπηρεσία βρετανικών), όσο και *συνδυαστικά* η ανάπτυξη αεροσκαφών της RAF ικανών να φέρουν ατομικές / πυρηνικές βόμβες σε αεροδρόμια εντός κι εκτός μητροπολιτικού βρετανικού εδάφους, θεωρούνταν επιβεβλημένες κινήσεις για την εθνική ασφάλεια του ΗΒ.

Στον ελλαδικό τύπο οι σχετικές πληροφορίες εμφανίστηκαν –και μάλιστα σε πρωτοσέλιδα- τον Ιούνιο του 1960 (βλ. ενδεικτικά: το *Βήμα*, φύλλο 14/6/1960, με άρθρο που αναφέρεται στη διαρκή ετοιμότητα 1500 αεροσκαφών της αμερικανικής Στρατηγικής Διοίκησης και 200 της βρετανικής Διοίκησης Βομβαρδιστικών τύπων Vulcan και Victor, των τελευταίων με βάση μεταστάθμευσης / διασποράς μεταξύ άλλων την Κύπρο). Πληροφοριακό δελτίο της ελλαδικής ΚΥΠ αναφέρει ότι «[Κ]ατά την διάρκειαν του μηνός Οκτωβρίου [1960] παρετηρήθη, εις δύο περιπτώσεις, απογείωσις εκ του στρατιωτικού αεροδρομίου ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ βομβαρδιστικών τύπου V (ΑΒΡΟ ΒΟΥΛΚΑΝ) [sic] τα οποία μεταφέρουν υδρογονικάς βόμβας της Βρ. Αεροπορίας»: Μ. Ηλιάδης op cit σ 336.

Η εποχή υπό εξέταση υπήρξε μεταβατική από την άποψη ότι η συγκεκριμένη Δύναμη προβλεπόταν να τεθεί και υπό ΝΑΤΟϊκή Διοίκηση, σαν αποτέλεσμα των σχετικών αμερικανοβρετανικών διαπραγματεύσεων στο Nassau (Δεκέμβριος 1962). Επ'αυτού, βλ. παρακάτω.

Ο πανεπιστημιακός καθηγητής L. Freedman, βαθύς γνώστης της ψυχροπολεμικής βρετανικής στρατηγικής πυρηνικής αποτροπής, αναφέρει ρητά ότι στο απόγειο της ισχύος της, τον Ιούνιο του 1964, η Δύναμη Βομβαρδιστικών "V" αποτελούμενη από 159 αεροσκάφη (39 Victor, 70 Vulcan και 50 Valiant) επιχειρούσε από βάσεις στο μητροπολιτικό έδαφος του ΗΒ και της Κύπρου: L. Freedman, British Nuclear Targeting, *Defence Analysis* vol 1 no 2, 1985 σσ 87-88. Ακόμη πιο περιπεπλεγμένο (και εξηγήσιμα δυσπρόσιτο λόγω της διαβαθμισμένης φύσης του) στέκει το θέμα του είδους των σοβιετικών στόχων που θα έπληττε βάσει κοινού σχεδιασμού των δύο αεροποριών –USAF, RAF- η βρετανική αεροπορική συνιστώσα, και σε αυτήν περιλαμβανόταν και οι Μοίρες μέσων βομβαρδιστικών με έδρα την Κύπρο. Ενδεικτικά: M. A. Smith, British nuclear weapons and NATO in the Cold War years and beyond, *International Affairs* vol 87 no 6, 2011, σσ 1391-1392. Λόγος για την εναρκτήρια φάση αυτού του σχεδίου συνεργασίας γίνεται στο Ν.Χατζηϊωακείμ 2020 op cit. Το σίγουρο -αρχειακώς κατοχυρωμένο πλέον- είναι ότι καθ' όλη τη δεκαετία 1950-1960 η Κύπρος (και μάλιστα το αεροδρόμιο της Λευκωσίας μέχρι να ολοκληρωθούν οι εγκαταστάσεις στο Ακρωτήρι) κατείχε δεσπόζουσα θέση στους σχεδιασμούς επίσης της εθνικής πυρηνικής κρούσης της RAF, τόσο ως προωθημένη βάση εξόρμησης όσο και ως ανεφοδιαστικός σταθμός (επίγειος ή /και ως έδρα εναέριων tankers) της δύναμης των βαρέων βομβαρδιστικών της V-Force, επιπλέον, επαναλαμβάνεται, όσων ελαφρώτερων (Canberra) στάθμευαν μόνιμα εκεί: M. Godwin & M. Kirby, V is for Vulnerable: Operational Research and the V-Bombers, *Defence Studies* vol 9 no 1 (March 2009)

στρατηγικών όπλων το καλοκαίρι του 1960, κάμφθηκαν άμεσα (βλ. σελ 57). Σύμφωνα με υπόμνημα της ηγεσίας του τοπικού ανώτατου αρχηγείου της RAF στο νησί (του MEAF), την περίοδο εκείνη πράγματι, ειδικά η βάση στο Ακρωτήρι, προβλεπόταν να αποτελέσει πρωτεύοντα στόχο επιθέσεων κάθε είδους σε περίπτωση πολέμου: ως απειλές κατονομάζονταν η στοχοποίησή του από σοβιετικούς πυρηνικούς πυραύλους, αλεξιπτωτιστές αλλά και ανταρτικές ομάδες δολιοφθορέων ή και τμημάτων συμβατικής επίθεσης με στελέχωση από τον τοπικό πληθυσμό (προφανώς τους ελληνοκύπριους)[53]. Οι αιτιάσεις όλων όσων διατύπωναν ανάλογους φόβους επιβεβαιωνόταν λοιπόν σε πραγματικό χρόνο από την πλέον αρμόδια πλευρά. Ο αυξημένος εποπτικός ρόλος του βρετανικού υπουργείου (πολεμικής) αεροπορίας στην Κύπρο[54], ερμηνεύεται με βάση τα ανωτέρω.

σσ 151-157, A, James 2002 op cit σσ 56-57. Την πλέον αδιαμφισβήτητη παραδοχή για το παραπάνω καταθέτει στη μαρτυρία του ο απόστρατος αξιωματικός της RAF, τότε μέλος πληρώματος (ναυτίλος) ενός τέτοιου Canberra των κυπριακών μοιρών, ο B. Dove που κάνει λόγο για αποστολές πυρηνικής κρούσης το 1963 με αφετηρία το Ακρωτήρι, στόχο «...στο σοβιετικό 'μαλακό υπογάστριο' και συγκεκριμένα την Τασκένδη». Τα αεροσκάφη προβλεπόταν να προσγειωθούν στο Peshawar του Πακιστάν μετά την ολοκλήρωση της αποστολής τους: Wg cdr B. Dove, Cyprus-Canberras στο *RAF Historical Society, Journal no 38* op cit, σσ 83-84. Στη συγκεριμένη εξάλλου μαρτυρία αποτυπώνεται - κι επιβεβαιώνεται- η επισήμανση του Kl. Kyriakides (1996 ibid σσ 328-329) σύμφωνα με την οποία η βρετανική αεροπορική διοίκηση που έδρευε στην Κύπρο συνέδεε από κάθε άποψη τις συμμαχίες του ΝΑΤΟ και του CENTO. Σήμερα, είναι ερευνητικά γνωστό και επιστημονικά αποδεκτό ότι τα όπλα επί κυπριακού εδάφους (αεροπορικές βόμβες, αρχικά *Red Beard* που μεταγενέστερα αντικαταστάθηκαν από τις νεώτερες WE 177A) ήταν «μικρά» μεν (τακτικά), στόχευαν να πλήξουν ασιατικές δημοκρατίες της ΕΣΣΔ δε. Ενδεικτικά: P. Schulte, Tactical nuclear weapons in NATO and beyond: a historical and thematical examination στο T. Nichols, D. Stuart, J. D. McCausland (επιμελ), *Tactical nuclear weapons and NATO,* Carlisle, Pennsylvania: SSI, 2012, σ 38. Επειδή πάντως κατά τη δεκαετία 1960-1970 σημειώθηκαν καθυστερήσεις ή κι ακυρώσεις στην ανάπτυξη κι ένταξη σε υπηρεσία ορισμένων μεγαλύτερων (στρατηγικών πυρηνικών) όπλων του βρετανικού οπλοστασίου, συγκεκριμένα βαλλιστικών πυραύλων εκτοξευόμενων από υποβρύχια / αεροσκάφη / υπόγειες εγκαταστάσεις, ενώ η Κύπρος (τα αεροδρόμια στη Λευκωσία και στο Ακρωτήρι) ήταν σε θέση να εξυπηρετήσουν τα αεροσκάφη που έφεραν όσα από αυτά τα μεγαλύτερα όπλα είχαν ήδη ενταχθεί σε υπηρεσία (αεροπορικές βόμβες μεγάλης ισχύος δηλαδή, μεγαλύτερης των «τακτικών» *Red Beard*), το πιθανότερο είναι να υπήρχαν αποθηκευμένα ορισμένα από αυτά επίσης στο νησί, στο πλαίσιο αναμενόμενης διασποράς τους. Έχει αναφερθεί η αποθήκευση θερμοπυρηνικών αεροπορικών βομβών *Yellow Sun* (σε χρήση μετά το 1960) στο Ακρωτήρι : Φ. Αργυρού - Α. Παπακωνσταντίνου op cit σ 29, S. Twigge - L. Scott, *Planning Armageddon: Britain, the United States and the Command of Western Nuclear Forces, 1945-1964*, London-New York: Routledge, 2000, σσ 62, 94 υποσημ. 61.

[53] Kl. Kyriakides 1996 op cit σ 305, Wg cdr B. Dove, Cyprus-Canberras στο *RAF Historical Society, Journal no 38* ibid, σ 79. Η αδρανοποίηση των αεροδρομίων εκκίνησης στρατηγικών βομβαρδιστικών με αιφνιδιαστικές επιθέσεις σοβιετικών αλεξιπττωτιστών υπήρξε «κλασικό σενάριο» για τους δυτικούς αμυντικούς σχεδιαστές της περιόδου, εξ ου και η Επιτροπή Αμυντικού Συντονισμού Μέσης Ανατολής του ΗΒ εισηγήθηκε το Μάϊο του 1959 ως κύρια αποστολή του υπό σκέψη συγκρότησης μικρού κυπριακού στρατού, τη συνδρομή του προς τις βρετανικές κι ελλαδοτουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις στον αγώνα εξουδετέρωσης αλεξιπτωτιστών (Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 51-52).

[54] Φ. Αργυρού - Α. Παπακωνσταντίνου op cit σ 14.

Η 3η σκοπιμότητα που εξυπηρετούσε η παρουσία των αεροσκαφών αυτών στην Κύπρο, ίσης βαρύτητας με τις εθνικές αποστολές πυρηνικής αποτροπής για τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του ΗΒ, αφορούσε στην υπεράσπιση με συμβατικά μέσα νεοπαγών κρατών «ειδικού ενδιαφέροντος» από τοπικές απειλές (χαρακτηριστικά: του Κουβέιτ από τον ιρακινό αναθεωρητισμό), κρατών που είτε συμμετείχαν είτε όχι σε αμυντικά σύμφωνα[55]. Η βαρύτητα της διάστασης αυτής κατέστη απόλυτα ορατή την περίοδο των διαπραγματεύσεων μεταξύ της κατάπαυσης του πυρός και της ανεξαρτησίας της Κύπρου: αν για την κυπριακή αριστερά πρωτεύον πρόβλημα συνιστούσε η αντισοβιετική πυρηνική αξιοποίηση του νησιού και για την αμερικανική πλευρά το μείζον ζητούμενο περιστρεφόταν γύρω από την εκμετάλλευση της Κύπρου σαν έδρας αισθητήρων και βοηθημάτων παρακολούθησης / εκπομπών / ναυτιλίας κλπ, η βρετανική κυβέρνηση πρότασσε τις ανησυχίες της μήπως ο τοπικός πληθυσμός και η ηγεσία του θέσουν σε αμφισβήτηση το δικαίωμα του ΗΒ να υποστηρίζει από την Κύπρο την εξαπόλυση «περιορισμένων τοπικών

[55] Αν και η πάγια αναφορά στη χρήση της Κύπρου ως «αβύθιστου αεροπλανοφόρου» ακολουθεί τις διακηρυγμένες στρατηγικές των βρετανών επισήμων και τη σχετική φιλολογία που αναπτύχθηκε στην ευρύτερη κοινή γνώμη της εποχής διεθνώς, οι σκέψεις στρατιωτικής αξιοποίησης του νησιού δεν περιορίζονταν στην εκμετάλλευσή του ως αεροπορικού ορμητηρίου. Είναι χαρακτηριστική η υπόθεση που διατύπωσε βρετανός αξιωματούχος το Νοέμβριο του 1956 (την επαύριο της κρίσης του Σουέζ και των πυραυλικών απειλών που δέχθηκε το Λονδίνο από τη Μόσχα), σύμφωνα με την οποία η Κύπρος συνιστούσε δυνητικά ιδεώδες σημείο ελέγχου της ευρύτερης Μ. Ανατολής, εάν εφοδιαζόταν με κατευθυνόμενα βλήματα εδάφους-εδάφους και εξοπλιζόταν με επαρκή πυραυλική αντιαεροπορική (και αντιβληματική) ασπίδα: Kl. Kyriakides 1996 op cit σ 311.
Επισήμως, η βρετανική πυρηνική κάλυψη των μεσανατολικών πετρελαιοπαραγωγών χωρών που παρεχόταν μέσω Κύπρου αφορούσε πρωτίστως τη σοβιετική απειλή –βλ. υπόμνημα του γεν. Γραμματέα του κυβερνητικού συμβουλίου (πανίσχυρο αξίωμα εξουσίας που απαντάται ως ιδιαιτερότητα στο βρετανικό σχετικό οργανόγραμμα) Β. Trend προς τον πρωθυπουργό του, Η. MacMillan, της 18ης Ιουνίου του 1963. Η χρονική στιγμή υπήρξε μεταιχμιακή, καθώς το υπουργείο Οικονομικών του ΗΒ πίεζε για δραματικές περικοπές που έπληττταν μεταξύ άλλων τους αμυντικούς προϋπολογισμούς της κυβέρνησης, είναι ωστόσο χαρακτηριστικό ότι η σκοπιμότητα διατήρησης της Κύπρου ως στρατηγικής στρατιωτικής βάσης δεν αμφισβητήθηκε από καμία πλευρά ούτε τότε (G. C. Peden, *Arms, Economics and British Strategy*, Cambridge: Cambridge University Press 2007, σσ 333-334). Για το ζήτημα της υπεράσπισης του Κουβέϊτ με δυνάμεις που εδρεύαν στην Κύπρο υφίσταται χωριστή αναφορά στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit. Ασφαλώς πάντως, οι πτήσεις βρετανικών βομβαρδιστικών είτε προς την ευρύτερη Ν. Ασία είτε (με την Κύπρο ως ενδιάμεσο σταθμό) προς την Άπω Ανατολή, που τότε ακόμη το ΗΒ διέθετε στρατιωτική παρουσία και εκεί, προϋπέθετε τη συνδυαστική αξιοποίηση του κυπριακού και του τουρκικού εναέριων χώρων. Ειδικά μετά την αποπεράτωση του μεγάλου αεροδρομίου στο Tengah της Σιγκαπούρης (αρχές 1958), στην Κύπρο προβλεπόταν να εδρεύουν αεροσκάφη εναέριου ανεφοδιασμού αυτών των βομβαρδιστικών που θα πετούσαν από το ΗΒ προς τη Νοτιοανατολική Ασία με στόχο την προστασία εκεί φιλικών καθεστώτων έναντι τόσο της ΕΣΣΔ όσο και της ΛΔ Κίνας. Αυτό ίσχυσε μέχρι το β΄μισό της δεκαετίας 1960-1970 και πράγματι τα Canberra της Κύπρου μεταστάθμευαν συχνά τότε στην Άπω Ανατολή. Υπενθυμίζεται ότι το ΗΒ υπήρξε μέλος της αντίστοιχης συμμαχίας (SEATO), επομένως είχε πάγιες υποχρεώσεις και σε εκείνη την περιοχή κατα τη συγκεκριμένη περίοδο: Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 307-310, A. James, Britain and the Crisis of 1963-1964. The manifestation of a special interest, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 576, A. Brookes, *RAF Canberra units of the cold war*, Oxford-N. York: Osprey 2014 σσ 72-74. Διεξοδικότερη ανάλυση αυτής της διάστασης υφίσταται στις σελίδες που ακολουθούν.

πολέμων» προς υπεράσπιση ακριβώς των πολιτικοοικονομικών συμφερόντων του Λονδίνου στην ευρύτερη Μ. Ανατολή [56]. Για το λόγο αυτό άλλωστε οι βρετανοί φρόντισαν να κατοχυρώσουν εξ αρχής το νομικό τους δικαίωμα ανεμπόδιστης μετακίνησης πρακτικά απεριόριστων στρατευμάτων και υλικών από και προς τις βάσεις τους κάνοντας ελεύθερα χρήση του συνόλου των κυπριακών συγκοινωνιακών υποδομών [57]. Ευρύτερα, όπως παρατηρούν μελετητές της ιστορίας των αμερικανοβρετανικών σχέσεων στο πετρελαϊκό πεδίο αναφοράς, μπορεί η από κοινού αστυνόμευση του Περσικού Κόλπου να μην ήταν απρόσκοπτη ή στερημένη σκληρών εσωτερικών ανταγωνισμών (όπως εξάλλου θα αναφερθεί κατά τόπους στο παρόν κείμενο), ωστόσο το όραμα της φθηνής ενέργειας που θα τροφοδοτούσε την επανοικοδόμηση της οικονομίας και τη διατήρηση της ευμάρειας στη Δυτική Ευρώπη συνολικά, συγκέντρωνε τη συναινετική αποδοχή διαδοχικών κυβερνήσεων και γραφειοκρατών σε Washington και Λονδίνο καθ' όλο το χρονικό διάστημα που καλύπτει η παρούσα αφήγηση [58]. Υπ' αυτό το πρίσμα, η επίμαχη αιτία της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο *και* πλήρως γνωστή ήταν στους αμερικανούς *και* επί των θεμελιωδών αποδεκτή παρέμεινε [59]. Το πολιτικό και στρατιωτικό κόστος του ελέγχου της ροής του μεσανατολικού πετρελαίου μοιραζόταν, ενώ το διακύβευμα δεν ήταν ευκαταφρόνητο, ούτε και περιοριζόταν στην στήριξη της βρετανικής οικονομίας. Και η ανάκαμψη αυτής ακόμη αποκλειστικά πάντως, ήταν στρατηγικών διαστάσεων ζητούμενο για τις ΗΠΑ λόγω α) των υπέρογκων αναγκών της (τρεχουσών όπως και εξυπηρέτησης χρεών) αλλά και β) της έγκρισης που χρειαζόταν να προσφέρει η βρετανική πλευρά στην

[56] Ο Kl. A. Kyriakides παραθέτει αποσπάσματα από γλαφυρό υπόμνημα επ 'αυτού του θέματος, υπογεγραμμένο από τον υφυπουργό αποικιών J. Amery με ημερομηνία 22 Οκτωβρίου 1959. Ο Amery συνέγραψε το κείμενο αυτό στο πλαίσιο επιχειρηματολογίας για τη σκοπιμότητα της υλικής αυτάρκειας και της κατοχυρωμένης νομικά αυτονομίας της ύπαρξης και λειτουργίας των βάσεων: Kl. A. Kyriakides, The Sovereign Base Areas and British Defence Policy since 1960 στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 518-519.

[57] C. M. Constantinou & O. P. Richmond, The Long Mile of Empire: Power, Legitimation and the UK Bases in Cyprus, *Mediterranean Politics,* vol 10 no 1 (March 2005) σ 71.

[58] Βλ. ενδεικτικά N. J. Citino, Defending the 'post war petroleum order': the US, Britain and the 1954 Saudi-Onassis tanker deal, *Diplomacy and Statecraft* vol 11 no 2, (July 2000), σσ 137-160.

[59] Το στέλεχος του State Dept (και διευθυντής πολιτικών μελετών της δεξαμενής σκέψης «Συμβούλιο Εξωτερικών Σχέσεων») John C. Campbell, στην εργασία του που μνημονεύθηκε σε προηγούμενη παραπομπή -*Defence of the Middle East / Problems of American Policy*, New York: Praeger, πρώτη έκδοση 1958, δεύτερη αναθεωρημένη 1961, σελ 198, ανάφερε ότι η αξία της Κύπρου ως στρατιωτικής βάσης για «περιορισμένους» (sic: μετα-αποικιοκρατικούς) πολέμους ήταν ιδανική επειδή ήταν από τις ελάχιστες υπό πλήρη δυτικό έλεγχο και μάλιστα με το προνόμιο να βρίσκεται μεν «...στο μεσανατολικό κατώφλι, πλην εκτός εμβέλειας του αραβικού εθνικισμού και ανέγγιχτη από τις διαμάχες των αράβων με άλλα μεσανατολικά έθνη». Ο Campbell, όπως αρκετοί βρετανοί ομόλογοί του, εισηγείτο τη διακράτηση της Κύπρου, όχι όμως με κάθε κόστος, προκρίνοντας στην προσέγγισή του την εξασφάλιση της τοπικής συναίνεσης προς τη δυτικά παρουσία έναντι της δυσμενούς προοπτικής διατήρησης μίας «βάσης υπό πολιορκία» (ibid σ 198). Αυτή άλλωστε υπήρξε και βρετανική έγνοια.

οικονομική προσέγγιση των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, την οποία επιδίωκε η Washington. Η διατλαντική οικονομική αυτή σύνδεση προβλεπόταν να υλοποιηθεί με προϋπόθεση την πρόσβαση των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών και κοινωνιών στα κοιτάσματα υδρογονανθράκων του Περσικού. Για το ΗΒ, η παραμονή του στον Κόλπο σήμαινε εισαγωγές πετρελαίου εντός της Ζώνης της Στερλίνας και διατήρηση των αποθεμάτων σκληρού νομίσματος (αμερικανικού δολαρίου). Ώστε να συντηρηθεί απρόσκοπτα η σχέση μητροπολιτικού εδάφους – Δυτικής Ευρώπης – πετρελαιοπαραγωγών χωρών Μ. Ανατολής, η Κύπρος όφειλε όχι απλά να παραμείνει είτε καθ' ολοκληρίαν είτε κατά τόπους υπό απόλυτο έλεγχο αλλά και να προικοδοτηθεί με υποδομές αποθήκευσης υλικών-στρατωνισμού τέτοιες που να τής επιτρέπουν να φιλοξενεί ευμεγέθη ad hoc εκστρατευτικά σώματα βρετανικά (ή, το πολύ αμερικανοβρετανικά), εκτός από τις μόνιμα εδρεύουσες δυνάμεις του στρατού και της RAF [60]. Η εξέλιξη αυτή δεν ήταν προδιαγεγραμμένης κλίμακας και επιτάθηκε καθώς οι βρετανοί εκδιώκονταν με ταχύτητα ως ανεπιθύμητοι από τον αποικιοκρατούμενο αραβικό κόσμο κατά τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

Η τέταρτη τέλος διάσταση χρήσης της κυπριακής επικράτειας πολιτικοστρατιωτικού ενδιαφέροντος, εκείνη της βάσης υποκλοπών και παρακολούθησης των επικοινωνιών τρίτων χωρών, θίγεται στο τμήμα που αναφέρονται συνδυαστικά τα αμερικανικά ενδιαφέροντα, αμέσως παρακάτω.

[60] Sir D. Lee op cit σ 185, πρβλ. και τη στρατιωτική διαπίστωση, μετά την εισβολή στην Αίγυπτο το Νοέμβριο του 1956, ότι το μόνο καταγράψιμο σοβαρό μειονέκτημα της Κύπρου ως αεροπορικής βάσης και έδρας χερσαίων στρατευμάτων για άμεσες στρατιωτικές επεμβάσεις ήταν η ανεπαρκής μέχρι τότε ανάπτυξη των υποδομών της για να μπορεί να ανταποκριθεί στη στέγαση και υποστήριξη τέτοιων εκστρατευτικών σωμάτων (εκσυγχρονισμένης μορφής της πολιτικής των κανονιοφόρων ουσιαστικά): ανάλυση στον ιστότοπο της ιστορικής δεξαμενής σκέψης των βρετανικών ένοπλων δυνάμεων Royal United Services Institute, ως *RUSI Analysis 2010*, I. Speller, Interservice rivalry: british defence policy, 1956-1968, https://www.rusi.org/analysis/commentary/ref:C4C6D2A628B79D/#.VhjAt_ntmkp (προσπελάστηκε στις 25/1/2013).

IV. Η ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για τις βάσεις και η ανακήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας.

Στις 16 Ιανουαρίου του 1960 ξεκίνησαν στο Λονδίνο οι εργασίες πενταμερούς διάσκεψης (συμμετείχαν το ΗΒ, η Ελλάδα, η Τουρκία και η ηγεσία των δύο κοινοτήτων του νησιού) με αντικείμενο την επίλυση των εκκρεμοτήτων -δηλαδή τη ρύθμιση όσων θα καθόριζαν τη στρατιωτική παρουσία των βρετανών στο εξής- ώστε να γεννηθεί η Δημοκρατία της Κύπρου. Οι βρετανοί προώθησαν στον Μακάριο δεύτερη εκδοχή της συμφωνίας για τις βάσεις, αφού οι διαπραγματεύσεις κινούνταν με αργούς ρυθμούς, όμως για να κηρυχθεί το νησί ανεξάρτητο και να ενεργοποιηθεί το Σύνταγμά του έπρεπε να υπογραφούν απαραίτητα προηγουμένως οι Συνθήκες Εγγύησης και Συμμαχίας[61]. Στις 18 Ιανουαρίου συμφωνήθηκε από όλους τους συμμετέχοντες στη διάσκεψη να αναβληθεί για ένα μήνα η κήρυξη της ανεξαρτησίας. Οι βρετανοί πρόσφεραν στους κύπριους σειρά μέτρων ικανοποίησης επιμέρους απαιτήσεών τους (να διατηρηθεί υπο τον έλεγχο της Κυπριακής Δημοκρατίας ο ενεργειακός σταθμός από τον οποίο εξαρτιόταν η βάση της Δεκέλειας, να περάσει στους κύπριους ο έλεγχος της εναέριας κυκλοφορίας του αεροδρομίου της Λευκωσίας, να επιβαρυνθεί το βρετανικό Δημόσιο το κόστος μετεγκατάστασης όσων κατοίκων αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους στο Ακρωτήρι, ενώ επίσης η βρετανική κυβέρνηση δήλωσε ότι δεν προτίθετο να κηρύξει τις βάσεις επισήμως σε αποικίες, ή να χρησιμοποιήσει έδαφος τους για οτιδήποτε άλλο εκτός από στρατιωτικούς σκοπούς). Οι βρετανοί αναγνώριζαν ότι ο Αβέρωφ τους είχε βοηθήσει τα μέγιστα, ασκώντας όσες πιέσεις μπορούσε στον Μακάριο. Σύμφωνα ακόμη με τις πληροφορίες που τούς παρείχε ο ελλαδίτης υπουργός εξωτερικών, οι Γλ. Κληρίδης και Ν. Κρανιδιώτης κατατάσσονταν στους πραγματιστές, όμως ο Μακάριος ήταν «εγκλωβισμένος στα χέρια των υποστηρικτών του», δηλαδή πρώην αγωνιστών της ΕΟΚΑ και του Ζ. Ρωσσίδη. Ο Αβέρωφ επισήμαινε στους βρετανούς τους κινδύνους που απέρρεαν από «τα εθνικιστικά αισθήματα της νεαρής Δημοκρατίας [sic]». Εντούτοις, ο Μακάριος επέμεινε να μην ενδίδει στη βρετανική επιμονή, αναφορικά με το καίριο ζήτημα της αναγώρισης βρετανικής *κυριαρχίας* στα εδάφη των βάσεων. Σε συζήτησή του με τον Ε. Briggs, αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα (6/1/1960), ο Αβέρωφ επιχειρούσε να εξηγήσει τη στάση του Αρχιεπισκόπου πολιτικά: ότι δεχόταν πιέσεις από το ΑΚΕΛ αλλά και από το Γρίβα, ότι οι εκτάσεις που διεκδικούσαν οι

[61] Τη συνάρτηση της έναρξης κρατικής υπόστασης από τις επίμαχες συνθήκες σχολιάζει δυσμενώς ο Π. Τζερμιάς ως δυσεύρετο προηγούμενο έμμεσου -εντούτοις a priori- περιορισμού της ανεξαρτησίας. Υπήρχαν άλλωστε κι ευρύτερες επιπτώσεις αυτών των ιδιαίτερων ρυθμίσεων: όπως συνοψίζει ο ίδιος, «οι εν πρώτοις προς τα έξω περιορισμοί διείσδυσαν και στη σφαίρα του εσωτερικού δικαίου» (Π. Τζερμιάς op cit σσ 414-415).

βρετανοί ήταν σχετικά μεγάλες και περιλάμβαναν αρόσιμες γαίες και αξιόλογες φυσικές πηγές ύδρευσης, ότι ψυχολογικά υπήρχε η ανησυχία μήπως κάποτε οι βρετανοί μεταβιβάσουν τμήμα των βάσεων στους τούρκους. Την 1η Φεβρουαρίου το Foreign Office ανακοίνωσε ότι οι βρετανικές απαιτήσεις είχαν μειωθεί στο ελάχιστο και στο νησί επανήλθε ο υφυπουργός αποικιών sir J. Amery, κίνηση που από την κυπριακή ηγεσία εκλήφθηκε ως ένδειξη πρόθεσης περαιτέρω βρετανικών υποχωρήσεων. Οι εργασίες της Επιτροπής του Λονδίνου μεταφέρθηκαν στην Κύπρο, και ξεκίνησε η φάση των σκληρώτερων διαπραγματεύσεων. Παρά το γεγονός ότι το ΗΒ είχε αυξήσει την οικονομική του προσφορά στο ύψος των 10 εκ. λιρών για περίοδο 5 ετών, δεν επιτεύχθηκε συμφωνία. Η ηγεσία της CIA (A. Dulles), ενημέρωνε ανήσυχη τον πρόεδρο Eisenhower στις 31/3 ότι τυχόν κάμψη της δημοτικότητας του Μακάριου θα έσπευδε με βεβαιότητα να την καρπωθεί ψηφοφορικά το ΑΚΕΛ -ελλείψει σοβαρής εναλλακτικής από πλευράς δημοφιλούς εθνικιστικής προσωπικότητας προερχόμενης από το συντηρητικό χώρο στην πολιτική σκηνή του νησιού. Την ίδια μέρα, ο Μακάριος σκλήρυνε τη στάση του απειλώντας με εκστρατεία πολιτικής ανυπακοής. Η τουρκοκυπριακή ηγεσία προώθησε την ιδέα της τελικής συμφωνίας για το δεσπόζον θέμα της τελικής έκτασης των βάσεων, προτείνοντας αυτές να καταλάβουν 100 τετραγωνικά μίλια. Η νευρικότητα αυξήθηκε απότομα ανάμεσα στα μέλη των δύο κοινοτήτων. Αν και ως τα μέσα Απριλίου το τελικό κείμενο της συνθήκης εγκαθίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας είχε σχεδόν συμφωνηθεί, παρέμεναν σε εκκρεμότητα τα κρίσιμα θέματα της έκτασης και του καθεστώτος διοίκησης των βάσεων καθώς και το ζήτημα του ύψους της οικονομικής βοήθειας του ΗΒ προς την Κυπριακή Δημοκρατία (ο Μακάριος είχε επιτύχει δεύτερη αύξηση της βρετανικής οικονομικής προσφοράς, αποσπώντας τα -πικρόχολα- εύσημα ακόμη και του Αβέρωφ)[62]. Η ελλαδική Αριστερά επκέντρωνε την κριτική της στο θέμα των βάσεων, ενώ το ΚΚΕ συγκεκριμένα, αναγνώριζε μεν το ρόλο του Αβέρωφ ως κατ'ουσίαν επιπλέον αντιπροσώπου των βρετανικών επιδιώξεων στις πιέσεις που δεχόταν ο Αρχιεπίσκοπος, όμως προσήπταν και

[62] N. Crawshaw 1978 op cit σσ 358-359, Kl. Kyriakides 1996 op cit σ 372, A. James 2002 op cit σ 24, Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας / Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα: Εστία 1997, σ 69, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Γ΄- τόμος 4, σσ 242-244, 256, 267-268, Φ. Αργυρού - Α. Παπακωνσταντίνου op cit σσ 10-20, 62-65. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι στρατιωτικοί σύμβουλοι του έλληνα και του τούρκου υπουργών εξωτερικών συμφωνούσαν με τις απαιτήσεις των βρετανών ομολόγων τους -λχ ο Αβέρωφ ανέφερε ότι όταν ο Ζορλού κι εκείνος διαπραγματεύονταν για να κάμψουν τις απόψεις των βρετανών περι ελάχιστης έκτασης 120 τετραγωνικών μιλίων τον Ιανουάριο, το έργο του έλληνα υπουργού ήταν "...έτι δυσχερέστερον δι'εμέ, έχοντα υπ'όψιν εκθέσεις ΓΕΕΘΑ, καθ'άς έκτασις 150 τ.μ. είναι ίσως και ανεπαρκής", ενώ σε ανάλογα συμπεράσματα είχαν καταλήξει και οι τούρκοι επιτελείς όπως "[Ε]ν τέλει συζητήσεως παρεδέχθη κ Ζορλού..." (*Αρχείο Καραμανλή* ibid Περίοδος Γ΄- τόμος 4, σ 243).

στον Μακάριο κατ'ουσίαν υποχωρητικότητα και υποβάθμιζαν τους διαπραγματευτικούς ελιγμούς του αποδίδοντάς τους απλή πρόθεση δημιουργίας εντυπώσεων [63].

Για όλους τους λόγους της επίτευξης των όρων υπό τους οποίους επιδίωκαν να παραμείνουν στρατιωτικά στο νησί, οι βρετανοί επιστράτευσαν κατά το κρίσιμο αυτό μεταβατικό διάστημα, το γεμάτο μετεωρισμούς και διαπραγματευτικές αμφιταλαντεύσεις για όλους τους εμπλεκόμενους, τη διπλή πίεση της πρόκλησης τεχνητής οικονομικής κρίσης και της απειλής κήρυξης ανεξαρτησίας που να αφορά μονάχα τους τουρκοκύπριους, εφόσον η ελληνοκυπριακή ηγεσία δεν έδινε τη συγκατάθεσή της σε κάθε βρετανικό αίτημα αναφορικά με τις στρατιωτικές βάσεις του ΗΒ [64]. Οι βρετανικοί χειρισμοί μπορούν να ερμηνευθούν και υπό το πρίσμα των συγκυριών: οι νεώτεροι επιτελικοί σχεδιασμοί εκείνων των μηνών για την υπεράσπιση ή / και την ανακατάληψη του πολύτιμου ενεργειακά και οικονομικά Κουβέιτ (έναντι «εσωτερικών ή / και εξωτερικών απειλών» σε βάρος της υπόστασης και του φιλοδυτικού προσανατολισμού του σεϊχάτου), περιλάμβαναν την Κύπρο ως βάση των στρατιωτικών δυνάμεων άμεσης επέμβασης (αναλυτικώτερη αναφορά σε αυτή τη διάσταση γίνεται αργότερα). Σημαντικά πάντως κατασκευαστικά έργα (αξίας 9 εκ. Στερλινών) που είχαν προγραμματιστεί στα μέσα Μαΐου του 1960 για τις βάσεις Ακρωτηρίου και Δεκέλειας, αναβλήθηκαν στα τέλη Οκτωβρίου [65]. Η ανατροπή της κυβέρνησης Menderes στην Άγκυρα (τέλη Μαΐου) αξιοποιήθηκε ως εύλογη αιτία για τη διακοπή των διαπραγματεύσεων στην Κύπρο επί ένα μήνα κι επέτεινε το κλίμα αβεβαιότητας (περισότερα για τις επιπτώσεις του τουρκικού πραξικοπήματος αναφέρονται λίγο παρακάτω αλλά και σε άλλη εργασία, επειδή κατά βάση επέδρασε στις ενδοτουρκικές πολιτικές ισορροπίες, παρά στις επίσημες θέσεις της Άγκυρας γύρω από το Κυπριακό). Προς επίρρωση αυτής της ανάγνωσης, η Επιτροπή Εθνικής Ενότητας (ΜΒΚ: το «επαναστατικό συμβούλιο» των τούρκων πραξικοπηματιών) έσπευσε στις 28 Μαΐου, μόλις μία μέρα μετά

[63] Α. Αντωνίου op cit σσ 72-74.

[64] Στις οικονομικές πιέσεις περιλαμβάνονταν: η διάδοση φημών περί επικείμενης υποτίμησης της κυπριακής λίρας (αυτή υφίστατο απ'το 1879 και είχε ισοτιμία ένα προς ένα με τη βρετανική), η μεταφορά κεφαλαίων στη Βρετανία, η απειλή διακοπής πιστώσεων από το εξωτερικό και η πρόκληση ανεργίας. Οι απειλές μέσω των τουρκοκυπρίων λάμβαναν τη μορφή πληροφοριών ότι είχε συναφθεί μυστική συμφωνία μεταξύ αυτών και των βρετανών ώστε να εφαρμοστούν άμεσα οι διατάξεις των συμφωνιών ανεξαρτησίας αλλά να αφορούν αποκλειστικά τους πρώτους με αντάλλαγμα να παράσχουν πλήρη υποστήριξη «...[τ]ων βρετανικών απόψεων επί των θεμάτων της οριοθετήσεως, του μέλλοντος και του πολιτικού καθεστώτος των βάσεων». Τα στοιχεία περιλαμβάνονται στα «πληροφοριακά σημειώματα» της ΚΥΠ με ημερομηνίες 16-3-1960, 13-5-1960, 23-5-1960 στο Μ. Ηλιάδης op cit σσ 232, 262, 26-262, 265.

[65] Μ. Ηλιάδης ibid, «πληροφοριακά σημειώματα» της ΚΥΠ με ημερομηνίες 23-5-1960 (σ 266) και 21-10-1960 (σ 325) αντίστοιχα. Στη βάση της Δεκέλειας αποπερατωνόταν σταδιακά τεράστια εγκατάσταση προαποθήκευσης υλικού του βρετανικού στρατού με την κωδική ονομασία TUXEDO, από την οποία το μόνο βαρύ υλικό που απουσίαζε ήταν τα άρματα μάχης -γιατί αυτά βρίσκονταν στη βάση της Λιβύης (Α. James 2002 op cit σσ 42, 53).

την επιβολή της δικτατορίας του, να διακηρύξει -και δη από ραδιοφώνου- την προσήλωσή του στις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου[66]. Μία γενικώτερης φύσης παρατήρηση είναι, σε σχέση με τις αμερικανικές κυρίως ανησυχίες, ότι οι τουρκοσοβιετικές σχέσεις είχαν εισέλθει σε φάση αισθητής βελτίωσης την τελευταία διετία διακυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος –μάλιστα στις 11 Απριλίου είχε ανακοινωθεί προγραμματισμένη επίσκεψη στη Μόσχα του πρωθυπουργού Menderes για τις 15 Ιουλίου, που δεν πρόλαβε να υλοποιηθεί λόγω της πραξικοπηματικής απομάκρυνσής του από την εξουσία το Μάιο[67].

Η ελληνοκυπριακή Αριστερά διατήρησε άθικτη την επικριτική της στάση απέναντι στο ζήτημα των βρετανικών βάσεων. Όπως σημειωνόταν σε πολιτική απόφαση της ολομέλειας της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ τον Ιούνιο του 1960, όπου υπενθυμιζόταν η θέση του κόμματος, το 1959, κατά των συμφωνιών: «Κατοχυρωμένοι πίσω από τη συμφωνία της Ζυρίχης και χρησιμοποιώντας τη οικονομική κρίση σαν μέσο εκβιασμού, οι βρετανοί αποικιστές επιδιώκουν να εξασφαλίσουν όλες τις παράλογές τους απαιτήσεις, εκθέτοντας τον κυπριακό λαό στον ολέθριο κίνδυνο ενός πυρηνικού πολέμου. Η στάση των βρετανών αποικιστών έχει σκληρυνθεί γιατί περισσότερο από κάθε άλλη φορά σήμερα προσβλέπουν στην Κύπρο σαν την κύρια στρατηγική βάση που τους απόμεινε στη Μ. Ανατολή τόσο για την προάσπιση των μεγάλων συμφερόντων που έχουν στα πετρέλαια της περιοχής όσο και για την προοπτική νέων τυχοδιωκτικών επιχειρήσεων ενάντια στις Αραβικές χώρες και τη Σ. Ένωση». Το ΑΚΕΛ αποφάσισε τη συνέχιση των καταγγελιών ύπαρξης των βάσεων και πρότεινε (αναγνωρίζοντας το υπαρκτό πρόβλημα του τετελεσμένου, της υπογραφής δηλαδή της συμφωνίας της Ζυρίχης) : «α) να μην τους επιτραπεί [των βρετανών] να

[66] F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, *1950-1975*, London: C. Hurst for the RIIA, 1977, σ 404. Από το κυβερνητικό πρόγραμμα που ανακοίνωσαν οι πραξικοπηματίες στις 11 Ιουλίου, προέκυπτε το ενεργό ενδιαφέρον τους να βελτιωθούν οι ελλαδοτουρκικές σχέσεις και παράλληλα να βεβαιωθούν οι τουρκοκύπριοι για τη συνέχιση της φροντίδας τους από πλευράς των νέων κυβερνώντων στην Άγκυρα, ενώ αντίθετα δεν γινόταν καμία αναφορά στην Κυπριακή Δημοκρατία: M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 434. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκαν και οι δηλώσεις του στρατηγού C. Gürsel (τον οποίο οι πραξικοπηματίες είχαν επιλέξει για επόμενο πρόεδρο της χώρας, απονέμοντάς του μάλιστα αρχικά και τα επιπλέον αξιώματα του αρχηγού των ένοπλων δυνάμεων, του πρωθυπουργού και του υπουργού εθνικής άμυνας ταυτόχρονα), που κάλεσε τις δύο κοινότητες του νησιού να λησμονήσουν τις βιαιότητες του παρελθόντος και να συμπορευθούν ειρηνικά «οικοδομώντας αδελφικούς δεσμούς» (U. Uzer, *Identity and Turkish foreign policy, / the kemalist influence in Cyprus and the Caucasus*, London-N. York: I. B. Tauris, 2011, σ 127).

[67] Το περιεχόμενο της τουρκοσοβιετικής προσέγγισης από τη μεν πλευρά της Άγκυρας είχε έντονα οικονομικό χαρακτήρα και επιπλέον απέβλεπε να αξιοποιηθεί ως πίεση για την απόσπαση μεγαλύτερων δυτικών κονδυλίων και πολιτικής υποστήριξης, από δε τη σοβιετική σκοπούς που σχετίζονταν με την εξωτερική πολιτική της Μόσχας και την στρατηγική εθνικής ασφάλειας στο εγγύς γεωγραφικό της περιβάλλον: H. Özdemir, the turkish-american relations towards 1960 turkish "revolution", *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol 31, 2000, σ 173, E. Tellal, Relations with the USSR, στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 309, S. Laçiner, TURKISH FOREIGN POLICY BETWEEN 1960-1971: NEO-KEMALISM VS. NEO-DEMOCRATS?, *USAK YEARBOOK*, vol 3, 2010, σ 179.

εγκαθιδρύσουν στην Κύπρο βάσεις κατασκοπευτικών αεροπλάνων, πυραύλων ή άλλων πυρηνικών όπλων [sic] γιατί αυτό αποτελεί απειλή και κίνδυνο ολοκληρωτικής καταστροφής κι εξαφάνισης της Κύπρου,

> β) οι βρετανοί αποικιστές δεν πρέπει να έχουν τέτια [sic] κυριαρχικά δικαιώματα ώστε να εγκαθιδρύουν «κράτος εν κράτει» στην περιοχή των βάσεων
> γ) σε περίπτωση αποχώρησης των άγγλων οι βάσεις να επιστραφούν στην Κυπριακή δημοκρατία κι όχι να μεταβιβαστούν σε οποιαδήποτε άλλη δύναμη ή συμμαχικό μπλοκ και
> δ) η έκταση να περιοριστεί στο ελάχιστο δυνατό όριο και να μην περιληφθούν σ' αυτές κυπριακοί πληθυσμοί. … Τα πιο άμεσα και ζωτικά πολιτικά καθήκοντα μέσα στις σημερινές πολιτικές συνθήκες είναι:
> 1. Πάλη ενάντια στην χρησιμοποίηση της Κύπρου σαν βάσης πυρηνικών όπλων ή για κατασκοπευτικούς αντισοβιετικούς τυχοδιωκτισμούς, πράγμα που θα προκαλέσει εξοντωτικά για το λαό μας αντίποινα. Αυτή η πάλη είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου για την Κύπρο και κατά συνέπεια ολόκληρος ο κυπριακός λαός έχει τη θέση του σ' αυτή» [68].

Το χειρότερο για τις ΗΠΑ ήταν πως σύμφωνα με την αρθρογραφία της *Χαραυγής*, δημοσιογραφικού του ΑΚΕΛ, εκτός των καταγγελλόμενων βρετανών, οι σκοποθεσίες της αμερικανικής πολεμικής αεροπορίας γύρω από πιθανή αξιοποίηση της Κύπρου, περιγράφονταν με τα μελανότερα χρώματα [69].

---

[68] *ΑΣΚΙ*, Αρχείο ΚΚΕ, Box 372, Φ=20/22/78, Λευκωσία 3-6-1960 [δακτυλογραφημένο 9σέλιδο] με τίτλο: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΦΑΣΗ Της Β΄ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑΣ Της Κ.Ε. ΚΑΙ ΤΗΣ Κ.Ε.Ε. ΑΚΕΛ, σσ 3, 6-7.

[69] *ΑΣΚΙ*, Αρχείο ΚΚΕ, Box 372, Φ=20/22/80 Στο φύλλο της Τρίτης 14 Ιουνίου 1960 της *Χαραυγής*, φιλοξενούνταν 2 ενδεικτικά άρθρα: στο πρωτοσέλιδο κύριο θέμα (5στηλο) με τίτλο «Το ΑΚΕΛ θα εξυπηρετούσε τον ιμπεριαλισμό αν αδιαφορούσε για τα ουσιώδη επιμέρους ζητήματα σχετικό με τις βάσεις», το κόμμα της ελληνοκυπριακής Αριστεράς διευκρίνιζε ότι ενώ υπήρξε εξαρχής κατά της συμφωνίας Ζυρίχης, «η γραμμή του για την καταγγελία της Ζυρίχης ΣΗΜΕΡΑ [κεφαλαία στο πρωτότυπο] δεν εξυπηρετεί τα πραγματικά συμφέροντα του λαού», ενώ στη σελ 6 (τελευταία της εφημερίδας), στο μείζον εφτάστηλο, με τίτλο: «Η Κύπρος μετατρέπεται σε πυρηνική βάση της Βρετανίας και των Ενωμένων Πολιτειών» αναφέρονταν (επικαλούμενη τη *News Chronicle* του Λονδίνου) ότι κατά την τελευταία επίσκεψη του βρετανού υπουργού άμυνας Watkinson στη Washington αποφασίστηκε τα βαριά βομβαρδιστικά των δύο αεροποριών να διασπείρονται μόνιμα και ορισμένα να βρίσκονται σε μόνιμη επιφυλακή («Σκοπός των σχεδίων αυτών είναι να διασκορπισθούν τα 1700 υδρογονικά [sic] βομβαρδιστικά σε όλη την υφήλιο ώστε να μην γνωρίζει η Ρωσία που βρίσκονται. Με αυτόν τον τρόπο οι αρχηγοί της ΡΑΦ πιστεύουν ότι θα αποφευχθεί ο κίνδυνος να καταστραφεί ο πυρηνικός αεροπορικός στόλος από εχθρικά βλήματα πριν καν μπορέσει να πετάξει» … «Στις βάσεις στην Κύπρο, αν δεν εγκαταστάθηκαν ήδη αμερικανικά πυραυλικά και πυρηνικά όπλα, θα εγκατασταθούν σύντομα». … (Λονδίνο, 13/7 [απ' το ίδιο άρθρο]): εκπρόσωπος του βρετανικού υπουργείου άμυνας επιβεβαίωσε σήμερα ότι συζητιούνται σχέδια για πιο πλατειά διασπορά των υδρογονικών δυνάμεων της Βρετανίας». Η μη – κομμουνιστική αρθρογραφία των ημερών στην Κύπρο δεν ήταν λιγότερο εχθρική προς τις βρετανικές βάσεις (ο T. W. Adams αποδελτίωσε ενδεικτικό δημοσίευμα της φιλοΜακαριακής εφημερίδας *Φιλελεύθερος*, φύλλο 27-7-1960: T. W. Adams, *U.S. Army Area Handbook for Cyprus,* Dept of the Army pamphlet No. 550-22 prepared for the Dept of the Army by Foreign Areas Studies Division, Special Operations Research

Οι κυπροβρετανικές διαπραγματεύσεις ξαναξεκίνησαν στις 23 Ιουνίου. Μέσα σε μία εβδομάδα είχαν ολοκληρωθεί. Είναι χαρακτηριστική η ανακοίνωση της 1ης Ιουλίου, με αντικείμενο την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του νησιού: «Επήλθε συμφωνία μεταξύ των Ελλήνων Κυπρίων, των Τούρκων Κυπρίων και των αντιπροσώπων του Ηνωμένου Βασιλείου εφ' όλων των σοβαρών θεμάτων. Τα διακανονισθέντα θέματα είναι τα εξής: 1) το κείμενον της συνθήκης σχετικώς με την εγκαθίδρυσιν της Κυπριακής Δημοκρατίας, 2) τα όρια και η έκτασις των βρετανικών ζωνών κυριαρχίας, 3) το μέλλον των βρετανικών βάσεων, 4) το σύστημα εσωτερικής διοικήσεως των βάσεων και 5) η οικονομική βοήθεια της βρετανικής Κυβερνήσεως προς την Κυπριακήν Δημοκρατίαν»[70]. Σαφώς το μείζον ζήτημα που προξένησε καθυστέρηση στις διαπραγματεύσεις κατά το αμέσως προηγούμενο διάστημα σχετιζόταν με την επιμονή του Μακάριου (έχοντας τη συγκατάθεση του τουρκοκύπριου ηγέτη Küçük σε αυτό), να δεσμευτούν οι βρετανοί ώστε, αν κάποτε για οποιοδήποτε λόγο αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν τις βάσεις τους στην Κύπρο, αυτές να επιστραφούν στην Κυπριακή Δημοκρατία και σε κανέναν άλλον. Σύμφωνα με πληροφορίες της ελλαδικής ΚΥΠ, η νέα τουρκική κυβέρνηση των πραξικοπηματιών «...εζήτησεν [10-6-1960] όπως η Μ. ΒΡΕΤΤΑΝΙΑ μη μεταβιβάση τας βάσεις της εις την Κυπριακήν Δημοκρατίαν άνευ της ιδικής της συγκαταθέσεως». Μια εβδομάδα αργότερα, η ΚΥΠ ενημέρωνε την Αθήνα ότι ο Μακάριος παρέμενε αμετακίνητος, όμως χαρακτήριζε την τουρκική στάση «...ακαθόριστο, μη υιοθετούσα ούτε την Ελληνικήν ούτε την Αγγλικήν άποψιν. Συμφώνως προς Βρεττανικάς απόψεις, η θέσις αυτή των Τούρκων υποβοηθεί την παρελκυστικήν πολιτικήν των Άγγλων» [71]. Όταν τελικά το Λονδίνο συγκατάνευσε στην αξίωση της κυπριακής ηγεσίας, δεν αποκλείστηκε μόνο η μεταβίβαση των περιοχών των βάσεών τους στην Τουρκία (ή στην Ελλάδα), αλλά και στις ΗΠΑ –καθιστώντας το σημείο αυτό ερμηνευτικό κόμβο για πολλές από τις διακυμάνσεις του Κυπριακού κατά τις επόμενες δεκαετίες [72].

Office. Research and writing were completed on May 8, 1964, Washington: U.S. Government Printing Office, 5 June 1964, σ 234)

[70] Πρωτοσέλιδο της αθηναϊκής εφημερίδας το *Βήμα*, φύλλο 2/7/1960. Στο εκτενές άρθρο συμπληρωνόταν ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή η ματαίωση της ανεξαρτησίας της Κύπρου ήταν υπαρκτός κίνδυνος. Επίσης, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Γ΄- τόμος 4, σσ 344-345.

[71] Το *Βήμα*, φύλλο 21/6/1960. Επίσης: «πληροφοριακά σημειώματα» της ΚΥΠ προς το υπουργείο εξωτερικών με κοινοποίηση στον πρωθυπουργό της 10ης και 17ης Οκτωβρίου 1960 (Μ. Ηλιάδης op cit σσ 277, 283).

[72] Οι Β. Ο' Malley - I. Craig που το επισημαίνουν, αποδίδουν την αποδοχή του κυπριακού αυτού όρου στον τελευταίο Κυβερνήτη του νησιού Β. Ο'Malley - I. Craig op cit σ 84. Εννοείται ότι Λονδίνο (αρχικά) και Άγκυρα ήταν κάθετα αρνητικές σε αυτό το -σύμφωνα με φίλους κι επικριτές του Αρχιεπισκόπου- επίτευγμα μεταξύ άλλων της Μακαριακής διαπραγματευτικής επιμονής: Χρ. Οικονομίδης, *Απομυθοποιημένη ιστορία του Κυπριακού τα τελευταία πενήντα χρόνια*, Λευκωσία: Οικονομίδης, 1993, σσ 92-93 (ο Οικονομίδης συνέταξε την εποχή εκείνη και υπέβαλε στον Μακάριο υπομνήματα με περιεχόμενο τις οικονομικές απαιτήσεις της υπο ίδρυση Δημοκρατίας από το ΗΒ,

Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι βρετανοί πέτυχαν δικαίωμα ανάπτυξης των βάσεών τους σε συνολικά 99 τετραγωνικά μίλια. Τα 98 από αυτά καταλαμβάνουν οι δύο βάσεις με το επίζηλο νομικό καθεστώς (περίπου 41 στο Ακρωτήρι και λιγότερο από 58 τετραγωνικά μίλια της Δεκέλειας, ή 254 τετραγωνικά χιλιόμετρα συνολικά) και δεκάδες επιπλέον σημεία ανά την επικράτεια του νησιού (κυρίως πάντως στο νότιο τμήμα του νησιού) –το τελευταίο αυτό προνόμιο το απέσπασαν οι βρετανοί σύμφωνα με τον Γλ. Κληρίδη έναντι της υποχώρησής τους από τις αρχικές τους απαιτήσεις σχετικά με το θέμα της έκτασης. Το ΗΒ δεσμεύτηκε αφετέρου να περιλάβει στις πρωταρχικές προϋποθέσεις λειτουργίας των βάσεων την «πλήρη του συνεργασία με την Κυπριακή Δημοκρατία».

Συνοψίζοντας, οι βρετανοί, με ενεργό συνδρομή των κυβερνήσεων σε Αθήνα κι Άγκυρα, μετήλθαν κάθε μέσο πίεσης προς τον Μακάριο: διαρκείς μεταθέσεις της ημερομηνίας παροχής ανεξαρτησίας στην Κύπρο, αναβολή των τοπικών εκλογών έως ότου καταλήξουν σε συμφωνία οι δύο πλευρές αναφορικά με τις βάσεις, αποστολή στο νησί ως κύριου διαπραγματευτή του διαβοήτου υπερσυντηρητικού θιασώτη ενός δύοντος αποικιοκρατικού πνεύματος –του J. Amery (τότε υφυπουργού αποικιών). Η ελληνοκυπριακή ηγεσία όμως, διέθετε σε αυτή τη φάση των διαπραγματεύσεων τρία σοβαρά πλεονεκτήματα: μπορεί η διαρκής αναβολή της κήρυξης της ανεξαρτησίας να αξιοποιείτο στο έπακρο ως τακτική πιέσεων από πλευράς Λονδίνου, όμως κρινόταν πολιτικά αδύνατο αυτό να υπαναχωρήσει τελείως, ριψοκινδυνεύοντας ματαίωση της συμφωνημένης (και δη με τις ευλογίες των ΗΠΑ) κυπριακής ανεξαρτησίας για ένα σοβαρό μεν διαδικαστικό δε ζήτημα. Έπειτα, ο Αρχιεπίσκοπος διέθετε την εμπειρία και το πολιτικό αισθητήριο ώστε να αντιληφθεί τα διακυβεύματα των διαπραγματεύσεων, και να αποφύγει την επανάληψη των ολόπλευρων ασφυκτικών πιέσεων που τού είχαν στερήσει το ζωικό χώρο για ελιγμούς στο Λονδίνο τον Φεβρουάριο του 1959 –ούτε άλλωστε αντιμετώπιζε πλέον κάποιο αρραγές

εξετάζοντας συγκριτικά τις ανάλογες περιπτώσεις αποζημιώσεων του Λονδίνου προς άλλα νεοπαγή κράτη-πρώην αποικίες. Είναι άγνωστος ο βαθμός επιρροής του στον Αρχιεπίσκοπο). Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι αρχικά η ελλαδική πλευρά (Αβέρωφ) είχε συγκατατεθεί σε μυστική δυνατότητα άσκησης αμοιβαίου veto με την Τουρκία ώστε, αν ποτέ οι βρετανοί εγκατέλειπαν τις βάσεις, εκείνες να μην κατέληγαν μήτε στην Ελλάδα, μήτε στην Τουρκία αλλά μήτε και να επιστρέφονταν στην ίδια την Κυπριακή Δημοκρατία. Οι βρετανοί προσπάθησαν, εύλογα, να αποφύγουν τη δέσμευση επιστροφής τους στην τελευταία, ώστε να μην έχουν τέτοιες προσδοκίες οι κύπριοι, ούτε και κίνητρο για να πιέζουν προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση σε εύθετο χρόνο. Σύμφωνα με τα πρωτογενή τεκμήρια (βρετανικής προέλευσης) που επικαλείται η ίδια πηγή, ο Γλ. Κληρίδης κατάφερε να πείσει τους βρετανούς να αποδεχθούν έστω και διφορούμενη διατύπωση δέσμευσης μελλοντικής επιστροφής των εδαφών των βάσεων στην Κυπριακή Δημοκρατία, επικαλούμενος την αδιαλλαξία του Μακάριου στο ζήτημα της έκτασης των βάσεων. Εν τέλει επιβραβεύτηκε η ανυποχώρητη στάση του Αρχιεπισκόπου: Φ. Αργυρού - Α. Παπακωνσταντίνου op cit σσ 21-26. Υπό το πρίσμα αυτής της παραμέτρου, απορεί κανείς για την ειλικρίνεια ή / και την κατάρτιση όσων επιδίωξαν κατά στιγμές τα επόμενα χρόνια να θέσουν θέμα παροχής της βάσης της Δεκέλειας για ΝΑΤΟϊκές ή /και εθνικές τουρκικές χρήσεις, στο πλαίσιο αναζήτησης οριστικών λύσεων του Κυπριακού.

ελληνοτουρκοβρετανικό μέτωπο. Οι επιφυλάξεις που διατύπωνε ο Γρίβας σε αυτό το πεδίο αναφοράς σαφώς βοηθούσαν την ελληνοκυπριακή ηγεσία, ως επίκληση μίας αντιπολίτευσης με εξτρεμιστική φερεγγυότητα. Τέλος, σε μία σπάνια ανάλογη περίπτωση, οι απόψεις του Μακάριου τύχαιναν υποστήριξης από την πλευρά της τουρκοκυπριακής ηγεσίας. Ο Μακάριος υποχώρησε στο θέμα της αρχικής διεκδίκησης να οριστεί κυπριακή πολιτική διοίκηση στις περιοχές των βάσεων, κι έναντι αυτού εξασφάλισε α) ειδικά προνόμια για όσους κύπριους επέλεγαν να παραμείνουν ως μόνιμοι κάτοικοι στις περιοχές των βάσεων, καθώς και β) βρετανική προσφορά παράτασης της οικονομικής βοήθειας πέραν της 5ετίας που είχε αρχικά προσφερθεί, αλλά και αύξησής της (από τα 10 στα 12 εκ. λίρες συν 1,5 εκ. λίρες αποκλειστικά για την τουρκοκυπριακή κοινότητα). Ούτως ή άλλως τελικά, οι συμφωνίες κατοχύρωσαν στο ΗΒ άνευ προηγουμένου δικαιώματα, καθιστώντας τες δυσεύρετο δείγμα αντίστοιχων συμφωνιών διεθνώς –ενώ και η πρακτική του Λονδίνου να μην διαβουλεύεται με την κυπριακή κυβέρνηση αναφορικά με την εκάστοτε στρατιωτική αξιοποίηση των βάσεων, παρήγαγε ακόμη δυσμενέστερο εθιμικό προηγούμενο. Οι τελευταίες αντιρρήσεις του ελληνοκύπριου ηγέτη αναφορικά με το θέμα της αξιοποίησης της Κύπρου ως ορμητηρίου πυρηνικών επιθέσεων εκφράστηκαν σε συνέντευξή του προς δημοσιογράφο του τοπικού και του διεθνούς αγγλόφωνου Τύπου τον Ιούλιο του 1960. Πιο ενδιαφέρουσα από αυτήν την άποψη, υπήρξε τροπολογία που κατέθεσε ο βουλευτής των Εργατικών E. Hughes στις 19/7/1960, ενώ ψηφιζόταν ο νόμος για την κυπριακή ανεξαρτησία στο βρετανικό κοινοβούλιο, με περιεχόμενό της πρόταση να ερωτάται η κυπριακή κυβέρνηση και να υπάρχει διαβούλευση με τη βρετανική αντίστοιχη, εφόσον επρόκειτο να εξαπολυθεί πυρηνική επίθεση από την Κύπρο. Όπως ήταν αναμενόμενο η τροπολογία απορρίφθηκε, αξίζει όμως η μνεία της διότι ο Hughes επικαλείτο στο σκεπτικό της ότι αφού οι αμερικανοί είχαν αναγνωρίσει στους βρετανούς το επίμαχο (αυτονόητο) δικαίωμα σε ό,τι αφορούσε τυχόν πυρηνικές επιθέσεις με αμερικανικά όπλα μαζικής καταστροφής από τα μητροπολτικά νησία του ΗΒ, το ίδιο δικαιούνταν και οι κύπριοι [73]. Ο J. Amery δήλωσε

[73] Το σύνολο των συμφωνιών (ελληνοτουρκικές και μεταξύ Κύπρου-ΗΒ) μονογραφήθηκαν στις 6 Ιουλίου 1960: H. Faustmann, Independence postponed: Cyprus 1959-1960, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 417-422. Βλ επίσης: Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit, σσ 106 και 416-432, Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 385-387, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α΄ σσ 103-109, Μ. Ηλιάδης op cit σ 250, T. W. Adams 1964 op cit σσ 229-233, Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Ε' op cit σσ 59-63, H. D. Purcell op cit σ 311. Ο sir Hugh Foot, τελευταίος Κυβερνήτης της Κύπρου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο Amery (γαμπρός κι έμπιστος του πρωθυπουργού H. MacMillan, υφυπουργός αποικιών τότε) έφτασε στην Κύπρο με σκοπό να ολοκληρώσει τις διαπραγματεύσεις εντός μίας εβδομάδας και κατέληξε να παραμείνει στο νησί επί 6 μήνες (εννοώντας τα διαρκή του ταξίδια από και προς την Κύπρο τότε): H. Foot, *A Start in Freedom*, London: Hodder & Stoughton 1964, σ 182. Ο Σαρρής παραπέμπει στον τούρκο διαπραγματευτή N.Erim σύμφωνα με τον οποίο ο Amery προσέβλεπε σε τουρκική συνδρομή κατά τις διαπραγματεύσεις για τις βάσεις, αρωγή που ο Erim τού παρείχε ασμένως: Ν. Σαρρής, *Η άλλη*

υπερήφανος πως με τη σύναψη της συμφωνίας το ΗΒ αποδείκνυε ότι παρέμενε ισχυρό στρατιωτικά και ικανό να ανταποκριθεί στις συμμαχικές υποχρεώσεις του, τόσο προς το ΝΑΤΟ όσο και προς το CENTO[74].

Στα κείμενα των Συνθηκών του Αυγούστου 1960 όλα τα σημεία στρατηγικού ενδιαφέροντος του ΗΒ γίνονται σαφή, αυτό άλλωστε προκύπτει εύγλωττα και από την κειμενική έκταση που αφιερώθηκε στα βρετανικά δικαιώματα επί των εκτάσεων των Βάσεων και των εξαρτημένων περιοχών και εγκαταστάσεων ("Retained Sites") -οι τελευταίες απολαμβάνουν καθεστώτος εφάμιλλου των δικαιωμάτων μιας πρεσβείας (μπορούν μάλιστα να επεκταθούν χωρίς την προηγούμενη συναίνεση των κυπριακών αρχών) [75]. Η βρετανική αποτίμηση των συμφωνιών συνέπιπτε πλήρως με τις εκτιμήσεις του

πλευρά, τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, op cit, σσ 549-550. Για το σχολιασμό του νομικού καθεστώτος των βάσεων βλ. : A. Stergiou, The Exceptional Case of the British Military Bases on Cyprus, *Middle Eastern Studies*, vol 51 Issue 2, 2015. Κατά τον C. Foley, στον Amery «απονεμήθηκε» αμέσως μετά (τον Οκτώβριο) το χαρτοφυλάκιο του υπουργείου πολεμικής Αεροπορίας δίκην ευσήμων για την επιτυχή του αυτή διαπραγμάτευση με τον Μακάριο: C. Foley, *Legacy of Strife / Cyprus from rebellion to civil war,* London: Penguin, 1964, σ 172.

[74] Π. Τζερμιάς op cit σ 397. Ο Τζερμιάς σημειώνει το σκεπτικισμό του γερμανόφωνου Τύπου της Ελβετίας για τους κομπασμούς του βρετανού αξιωματούχου.

[75] Το κείμενο της συνθήκης όπως είναι αναρτημένο ενδεικτικά στη σελίδα του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών:
http://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_establishment.pdf . Βλ. επίσης: N. D. Macris (επιμελ), *The 1960 Treaties on Cyprus and selected subsequent Acts*, Mannheim und Moehnesee: Bibliopolis (Peleus 24), 2003.
Κρίνεται σκόπιμο να παρατεθούν σε αυτό το σημείο ενδεικτικές παρατηρήσεις ερευνητών που έχουν ασχοληθεί με το θέμα: οι Κωνσταντίνου- Richmond, οι οποίοι αξιοποιούν το οριστικό κείμενο που κατέθεσαν στο βρετανικό κοινοβούλιο οι υπουργοί αποικιών, εξωτερικών και άμυνας τον Ιούλιο του 1960, επισημαίνουν την σχολαστική εμμονή των βρετανών να κατοχυρωθεί λχ η ενεργειακή αυτάρκεια της βάσης της Δεκέλειας κατά τον σαφέστερο δυνατό τρόπο, αφήνοντας ταυτόχρονα τον ηλεκτροπαραγωγό σταθμό σε κυπριακή κυριαρχία: C. M. Constantinou & O. P. Richmond 2005 op cit σσ 69-72, Π. Τζερμιάς ibid σ 400. Η N. Crawshaw (1978 op cit σσ 360-361) τονίζει τα ειδικά προνόμια των βρετανών στο λιμάνι της Αμμοχώστου και το δικαίωμά τους να αναλάβουν πλήρως τον έλεγχο του αεροδρομίου της Λευκωσίας, αν οι ίδιοι έκριναν ότι παρίστατο σχετική έκτακτη ανάγκη. Εκτός πάντως από τη μέριμνα για την παντοειδή αυτάρκεια των βάσεων (σε ένα φάσμα από τα αποθέματα τροφίμων τρίμηνης επάρκειας μέχρι την κατασκευή μικρού διαδρόμου αποπροσγειώσεων στην ανατολική Βάση της Επισκοπής και την προικοδότηση αμφότερων των Βάσεων με λιμενικές υποδομές), οι διορατικώτεροι βρετανοί αξιωματούχοι επισήμαιναν απ'την αρχή την ανάγκη συντήρησης δεσμών με το σύνολο του πληθυσμού. Απευθυνόμενος στην αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή του ΗΒ, ο Foot (τελευταίος κυβερνήτης του νησιού) τόνιζε με απροκάλυπτη υστεροβουλία ότι η σύσφιγξη των σχέσεων με τους κύπριους «αντί της απόσυρσης πίσω από μία γραμμή Μαζινώ» θα επέτρεπε την εν καιρώ απρόσκοπτη εκμετάλλευση του συνόλου των πόρων της Κύπρου, εφόσον προέκυπταν έκτακτες περιστάσεις. Όπως θα αναφερθεί σε επόμενο κεφάλαιο, η εξάρτηση των βάσεων από το υπόλοιπο νησί -και ειδικά από τους ελληνοκύπριους- δεν έπαυσε υφιστάμενη, καθώς αυτή δεν συναρτώνταν μόνο γενικά προς την ανοχή των κατοίκων, υπήρχαν συγκεκριμένοι απτοί λόγοι, πχ η ανάγκη να εξυπηρετούνται τρέχουσες ανάγκες τους από πολυάριθμούς ντόπιους εργαζομένους για την εύρυθμη λειτουργία τους. Ο Kl. A. Kyriakides υπογραμμίζει ότι η εμβέλεια και το βάθος των ελευθεριών που κατακυρώθηκαν στους βρετανούς σε ό,τι αφορά τις περιοχές των βάσεων υπερβαίνουν κατά πολύ κάθε αντίστοιχο καθεστώς ΝΑΤΟϊκών βάσεων ή ακόμη και δικαιωμάτων του ΗΒ που απέκτησαν στο παρελθόν σε αντίστοιχες περιπτώσεις (πχ στις τότε

ΑΚΕΛ: όπως υπογράμμιζε ο απόστρατος πτέραρχος της βρετανικής αεροπορίας sir D.Lee που συνέγραψε το γνωστότερο ιστορικό της μεταπολεμικής παρουσίας της RAF στην περιοχή, τα δικαιώματα του βρετανού ανώτατου στρατιωτικού διοικητή στην Κύπρο ισοδυναμούσαν από άποψη εκτελεστικής αλλά και κάθε άλλης εξουσίας με τις ελευθερίες ενός κυβερνήτη αποικίας[76] (αν δεν τα ξεπερνούσαν, αφού τελικά οι βρετανικές βάσεις εξελίχθηκαν σε κάτι ομόλογο των υπερπόντιων επαρχιών του βρετανικού κράτους).

Βιρμανία, Κεϋλάνη, ή στη Μάλτα). Εν τέλει, οι βρετανοί δεν απέκτησαν πουθενά αλλού «κυρίαρχες βάσεις» όπως στην Κύπρο: Kl. A. Kyriakides, The Sovereign Base Areas and British Defence Policy since 1960 στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 512-516, Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 390-392.

[76] Ανώτατος διοικητής της ενοποιημένης αλυσίδας διοίκησης του συνόλου των βρετανικών δυνάμεων στο νησί (αεροπορικών, χερσαίων και ναυτικών) ήταν ο ανώτατος διοικητής των αεροπορικών δυνάμεων Μέσης Ανατολής Middle East Air Force (MEAF) που μετά την 1η Μαρτίου 1961 είχε μετονομαστεί σε Near East Air Force (NEAF). Η ραγδαία μείωση των δυνάμεων (και των συμμαχικών υποχρεώσεων) που υφίσταντο οι βρετανικές ένοπλες δυνάμεις εκείνη την περίοδο οδήγησαν στον αποχαρακτηρισμό του συγκεκριμένου διοικητικού κλιμακίου ως διακλαδικού μόλις ένα έτος αργότερα –χωρίς αυτό το μέτρο διοικητικής εξοικονόμησης να σημαίνει την παραμικρή μείωση της στρατιωτικής αξίας του νησιού για το ΗΒ και τις ΗΠΑ: sir D. Lee op cit σσ 129, 182. Είναι για το λόγο αυτό που ο Kl. Kyriakides (1996 ibid σ 376) εύστοχα χαρακτηρίζει τις Περιοχές Κυρίαρχων Βάσεων «αποικίες υπό τη δικαιοδοσία όμως του υπουργείου Άμυνας και όχι Κοινοπολιτειακών Σχέσεων του ΗΒ».

V. Τα αμερικανικά κίνητρα ενδιαφέροντος για τις εξελίξεις στην Κύπρο, από την εποχή της ανεξαρτησίας της μέχρι την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών

Η απρόσμενη διαβεβαίωση του Μακαρίου στα τέλη Ιανουαρίου του 1960 (πιθανότατα σε επανάληψη παροχής πολύ προγενέστερης), σύμφωνα με την οποία η παράταση λειτουργίας των αμερικανικών εγκαταστάσεων ήταν ευπρόσδεκτη, κατέστησε την διαπραγματευτική αξιοποίηση ενδεχόμενης στρατιωτικής βοήθειας περιττή για την αμερικανική πλευρά (υπενθυμίζεται ότι αυτό επιδίωκε από τις ΗΠΑ τότε ο Αρχιεπίσκοπος)[77]. Μη γνωρίζοντας τους πιθανούς διακανονισμούς του ΗΒ με τις ΗΠΑ αναφορικά με τις αμερικανικές ανάγκες, ίσως ο Μακάριος ήθελε να επιδώσει διαπιστευτήρια φερεγγυότητας και καλών προθέσεων προς τις ΗΠΑ, ή και να θεώρησε την αμερικανική παρουσία συμπληρωματική ασπίδα προστασίας χρήσιμη για το καθεστώς του, καθώς είχε μόλις -στις 13 Δεκεμβρίου 1959- εκλεγεί πρώτος Πρόεδρος της κυπριακής δημοκρατίας. Πάντως, είναι βέβαιο πως ούτε τότε παρείχε στους αμερικανούς το είδος της κατοχύρωσης με συμφωνίες που εκείνοι επιδίωκαν.

Το υπόβαθρο του αυξημένου αμερικανικού άγχους αναφορικά με το επισφαλές της παρουσίας τους στην Κύπρο εντοπιζόταν στην έλλειψη νομικής κατοχύρωσης *δικών τους αποκλειστικά* δικαιωμάτων αξιοποίησης εγκαταστάσεων ευρύτερου στρατιωτικού ενδιαφέροντος: επισήμως, βάσει της διμερούς συμφωνίας (Πράξης Αμοιβαίας Ασφάλειας) που συνάφθηκε το 1951 μεταξύ ΗΠΑ - ΗΒ και τέθηκε σε ισχύ στις 8 Ιανουαρίου του 1952, αυτή κηρύχθηκε εφαρμοστέα *και* στην Κύπρο την ίδια ημέρα [78]. Ωστόσο, μετά την κυπριακή ανεξαρτησία η αμερικανική παρουσία αυτού του είδους (εγκαταστάσεις που η λειτουργία τους μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τις διεθνείς σχέσεις της Κύπρου) εναπόκειτο στις διαθέσεις της κυπριακής κυβέρνησης, η οποία όσο και αν εμφανιζόταν θετική στην συνέχιση λειτουργίας τους όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν ήταν πρόθυμη να δεσμευτεί επίσημα με τη μορφή συμφωνίας. Οι αμερικανοί, σε ό,τι αφορούσε τη δική τους πρόσβαση κι εκμετάλλευση της κυπριακής επικράτειας για ζητήματα άμυνας και ασφάλειας, βρέθηκαν δέσμιοι της καλής θέλησης των βρετανών αρχικά, κι όταν αργότερα απέτυχαν να πείσουν τον Μακάριο να προχωρήσει σε σύναψη επίσημης συμφωνίας μαζί τους, αναγκάστηκαν να πιέζουν τους βρετανούς να μην εγκαταλείψουν τις βάσεις τους ώστε έστω και έμμεσα να διαθέτουν μία προκάλυψη της δικής τους παρουσίας στην Κύπρο. Όπως εύστοχα

[77] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 162.
[78] *United States Department of State, Treaties in Force A List of Treaties and Other International Agreements of the United States in Force on January 1, 2013* σ 69. http://www.state.gov/documents/organization/218912.pdf (προσπελάστηκε στις 23/11/2014).

παρατηρεί ο Β. Ο'Malley, από τη στιγμή που οι κύπριοι πέτυχαν να αποσπάσουν βρετανική δέσμευση σύμφωνα με την οποία, αν κάποτε οι βρετανοί αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν τις βάσεις τους, αυτές θα έπρεπε να επιστραφούν στην κυπριακή δημοκρατία και μόνον σε αυτή, οι αμερικανικές εγκαταστάσεις (με το ιδιόρρυθμο καθεστώς τους ως άτυπων «παρακολουθημάτων» των βρετανικών βάσεων) βρέθηκαν εξαρτώμενες από την παράταση της λειτουργίας των τελευταίων στο διηνεκές [79]. Η σχέση όμως αυτή μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί και σαν δυνητικά αμφίδρομη, αν η συμφωνία ΗΠΑ-ΗΒ για τη συνδιαχείριση των δεδομένων που συλλέγονταν από τους αμερικανικούς αισθητήρες επί της Κύπρου περιλαμβανόταν ως όρος σε σχετική, αμφοτεροβαρή, διμερή δέσμευση όπως θα υποστηριχθεί παρακάτω (ακολουθεί αναφορά στα είδη των αισθητήρων για τους οποίους έγινε μόλις λόγος). Επίσης, ελλείψει τεκμηριωτικού υλικού, μπορεί μόνο να εικαστεί βρετανική υστεροβουλία στην αποδοχή του όρου να επιστραφούν (αν ποτέ) οι βάσεις στην κυπριακή δημοκρατία και μόνο σ' εκείνην. Κανείς εξάλλου στο Λονδίνο δεν μπορούσε να είναι βέβαιος ότι ΗΠΑ και Μακάριος δεν θα κατέληγαν κάποτε σε κάποιας μορφής συμφωνία για επισημοποίηση της αμερικανικής παρουσίας στο νησί.

Η Washington λοιπόν, προέκρινε σαφώς τη «διατήρηση του ελέγχου των επί της Κύπρου στρατιωτικών εγκαταστάσεων από έναν αξιόπιστο σύμμαχο» τον οποίο και κατονόμαζε. Η έκταση και το είδος αυτών, εντός και εκτός των δύο βρετανικών Βάσεων σε Ακρωτήρι-Δεκέλεια, καθιστούσαν το απερίφραστο αμερικανικό ενδιαφέρον στην εντέλεια εξηγήσιμο: οι σταθμοί radar έγκαιρης προειδοποίησης και επικοινωνιών στο όρος Όλυμπος που είχαν 3 χρήστες (το ΗΒ, το ΝΑΤΟ και τον 6^{ο} Στόλο των ΗΠΑ) με τους υποστηρικτικούς αυτών στο όρος Τρόοδος -που φιλοξενούσε επίσης σταθμό υποκλοπών της σχετικής βρετανικής υπηρεσίας GCHQ-, οι κύριες έδρες δράσης αυτής της υπηρεσίας και της αντίστοιχης αμερικανικής NSA στο Γερόλακκο και τη Μια Μηλιά πλησίον της Λευκωσίας, στην Πέργαμο και τον Αγ. Νικόλαο (πρόνοια ένταξης των δύο αυτών εγκαταστάσεων υποκλοπών σε έδαφος «βρετανικής επικράτειας», ειδικά αφότου διογκώθηκαν την τριετία 1954-1957, έδωσε στη βάση της Δεκέλειας το χαρακτηριστικό της σχήμα) στελεχωμένες από προσωπικό της RAF, του βρετανικού στρατού, των GCHQ και NSA που επισήμως συγκροτούσαν «αθώες» μονάδες διαβιβάσεων, τα συστήματα αναμετάδοσης επικοινωνιακού σήματος εγκατεσπαρμένα ανά την Κύπρο, το σύμπλεγμα στο Κάβο Γκρέκο (κι αυτό με διττή λειτουργία επικοινωνιακή-επιτήρησης), η νέα έδρα της βρετανικής Διοίκησης Μέσης Ανατολής στην Επισκοπή, η τεράστια αεροπορική βάση στο Ακρωτήρι με

[79] Β. Ο'Malley, the impact of british strategic interests on the Cyprus problem στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 486. Για το θέμα της προσπάθειας ανατροπής αυτής της πρόνοιας, αλλά και της εκμετάλλευσής του στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας βλ. παρακάτω.

την έδρα του κύριου radar στο Κάβο Γάτα (οι 3 τελευταίες εγκαταστάσεις συγκροτούν την «Περιοχή Κυρίαρχης Βάσης Ακρωτηρίου» -λεπτομέρειες στα αρμόδια κεφάλαια), συνάρθρωναν ένα ατράνταχτο επιχείρημα υπέρ της διακριτικής πλην ουσιαστικής ανάμιξης των ΗΠΑ στο ζήτημα της στρατιωτικής αξιοποίησης ολόκληρης πρακτικά της Κύπρου σε στρατηγικό επίπεδο. Οι εγκαταστάσεις που μόλις απαριθμήθηκαν, αναπτύχθηκαν σταδιακά, δεν ήταν όλες πλήρως αξιοποιήσιμες από τα τέλη της δεκαετίας του πενήντα, ήταν όμως επιχειρησιακές σε επαρκή βαθμό και πολύτιμες για την αμερικανική πλευρά από την πρώιμη κιόλας αυτή περίοδο: ενδεικτικά παρατίθενται πληροφορίες της ελλαδικής ΚΥΠ ότι τον Οκτώβριο του 1960 στο νησί υπηρετούσαν 700 περίπου αμερικανοί «...κυρίως Ραδιοτεχνικοί...», ενώ το 1961 αναφέρεται η «φιλοξενία» δύναμης 250 ανδρών του αμερικανικού ναυτικού στο Γερόλακκο (ικανοποιώντας αμερικανικό αίτημα που χρονολογείτο από το 1959) με καθήκοντα υποκλοπών επικοινωνιακών και ευρύτερα ηλεκτρομαγνητικών εκπομπών (SIGINT) της ομόλογης προς τη βρετανική GCHQ υπηρεσίας NSA. Εκτός αυτού, παρέχονταν στην Κύπρο επικοινωνιακές διευκολύνσεις προς τη CIA βάσει μίας σειράς ανεπίσημων (συχνά μάλιστα απλώς προφορικών!...) διμερών συμφωνιών μεταξύ των ΗΠΑ και ΗΒ. Επίσης, αναφέρθηκε ήδη ο σταθμός παρακολούθησης των σοβιετικών ραδιοφωνικών εκπομπών σε ξένες γλώσσες που ανήκε στην αμερικανική Foreign Broadcast Information Service (αυτός έδρευε στον Καραβά, κοντά στις βόρειες ακτές του νησιού). Η εθελούσια απομάκρυνση εξάλλου βρετανικών μονάδων υποκλοπών μαζί με τον ευαίσθητο εξοπλισμό τους ώστε να μην απειληθούν με ομηρία, κατάσχεση κλπ την επαύριο της επικράτησης του αντιδυτικού εθνικιστικού πραξικοπήματος στη Βαγδάτη τον Ιούλιο του 1958, δημιούργησε στην Κύπρο συνθήκες ενός «απέραντου προσφυγικού καταυλισμού βρετανικών μονάδων υποκλοπών» (όπως προσφυώς χαρακτήρισε βρετανός συγγραφέας το αποτέλεσμα της διαδικασίας εσπευσμένης μεταφοράς και προσωρινής παραμονής των μονάδων αυτών από το Ιράκ αλλά και άλλες μεσανατολικές χώρες). Η βρετανική απαίτηση για βάσεις στην Κύπρο έκτασης περισσότερων τετραγωνικών μιλίων (απ' όσα ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει ο Μακάριος) που πρόβαλε ο υφυπουργός εξωτερικών αρμόδιος για θέματα αποικιών J. Amery στις σκληρές όσο και παρατεταμένες διαπραγματεύσεις του με τον ελληνοκύπριο ηγέτη το 1960, σχετίζονταν με εκείνες ακριβώς τις αυξημένες ανάγκες μεταστέγασης των υπηρεσιών υποκλοπών του ΗΒ που απομακρύνονταν από την ευρύτερη Μ. Ανατολή κατά τη δεδομένη χρονική συγκυρία. Σύμφωνα με τα πρωτογενή τεκμήρια που αξιοποιούνται ερευνητικά από τον D. Easter, κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας 1960-1970 τις εγκαταστάσεις υποκλοπών του ΗΒ στην Κύπρο στελέχωναν 1.000 άτομα ανάλογων ειδικοτήτων (προέλευσης βρετανικού στρατού ξηράς

και πολεμικής αεροπορίας), παρασάγγας περισσότερα απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο σύμπλεγμα τέτοιων βάσεων της Βρετανίας παγκοσμίως [80].

[80] Το πολιτικοοικονομικό υπόβαθρο των διαπραγματευτικών ελιγμών του Μακάριου στο συγκεκριμένο ζήτημα αναφέρεται στο: S. Mayes, *Makarios: A Biography*, New York: St Martin's Press, 1981, σσ 144-147. Για τις ουδέποτε διακοπείσες σχέσεις και ανταλλαγή «προϊόντων» σε πραγματικό χρόνο μεταξύ των βρετανικών και αμερικανικών υπηρεσιών υποκλοπών που ανάγονται στα χρόνια του Β΄ΠΠ, είναι γνωστή η επικύρωση τους με δύο διαδοχικές συμφωνίες, το 1946 και το 1948 (που να αφορούν *και* στην αξιοποίηση της Κύπρου, τουλάχιστον από το Μάιο του 1949, αν όχι και νωρίτερα –σύμφωνα με δημοσίευμα των *N. York Times* στο οποίο παραπέμπουν δύο ερευνητές, οι B. O'Malley - I. Craig σ 83). Κάθε επομένως διατάραξη των βρετανικών αυτών δραστηριοτήτων είχε άμεση επίπτωση και στις αμερικανικές αντίστοιχες, μόνο που στην περίπτωση της Κύπρου υφίσταντο και εγκαταστάσεις αμιγώς των ΗΠΑ (βλ. Σ. Αργυρίου op cit σ 239: υπενθυμίζεται ότι επισήμως, οι αμερικανοί διέθεταν από τότε «τηλεπικοινωνιακές και ραδιοειδησεοληπτικές διευκολύνσεις» σε δικές τους ιδιόκτητες εγκαταστάσεις που σαφώς είναι τεχνολογικά εφικτό να συμπεριλάμβαναν δυνατότητες υποκολοπών, οι οποίες ασφαλώς δεν θα περιγράφονταν επισήμως). Καταγεγραμμένη είναι η χρήση της Κύπρου ως κέντρου αμερικανικών υποκλοπών κια παρακολουθήσεων από το Μάρτιο του 1953. Η κεφαλαιώδης Αναφορά του αμερικανικού Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας με τίτλο «Δήλωση της αμερικανικής πολιτικής προς την Κύπρο» που μνημονεύθηκε και προηγουμένως (NSC 6003, 9-2-1960, *FRUS* 1958-1960 vol X part I "doc" 347, σημείο «4», σ 820), κάνει λόγο για «σημαντικές κυβερνητικές εγκαταστάσεις επικοινωνιών και καταγραφής-υποκλοπών που θα ήταν δαπανηρό σε χρόνο και χρήμα να μετεγκατασταθούν αλλού, ενώ γενικώτερα η γεωγραφική θέση της Κύπρου θεωρείται αναντικατάστατη για το είδος των αποστολών των εγκαταστάσεων αυτών». Ο αμερικανικός σταθμός κρυπτανάλυσης της Κύπρου πέρασε από τη δικαιοδοσία της CIA σε εκείνην της «καθ' ύλην αρμόδιας» NSA το 1956, γι'αυτό και γίνεται ξεχωριστή μνεία του σε αυτό το σημείο, ως διακριτή δηλαδή από την *επικοινωνιακή* υποδομή της CIA που εξακολούθησε να υφίσταται προς όφελος της ίδιας και του State Dept και για την οποία έχει γίνει ήδη λόγος σε προηγούμενο σημείο του παρόντος κειμένου. Βλ. : A. James 2002 op cit σ 43, Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 280-281, ψηφιοποιημένο αρχείο των συλλογών του *National Security Archive* με ταυτότητα « doc 2 2008-021 Burr Release Document 1- Part B1 », σ 426)
http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB441/docs/doc%202%202008-021%20Burr%20Release%20Document%201-%20Part%20B1.pdf
Στο συγκεκριμένο είδος των *βρετανικών* βάσεων αναφέρεται διευρυνόμενη επιστημονική άρθρο/βιβλιογραφία, πρόσφατα με επαρκή παραπεμπτική σε πρωτογενείς πηγές κατοχύρωση: R. J. Aldrich, *GCHQ*, London: Harper Press, 2010, σσ 156, 161-163, N. West [R. Allason], *Historical Dictionary of British Intelligence*, Lanham, Maryland-Toronto-Oxford 2005, σσ 46, 69, 467, D. Easter 2008 op cit σσ 683-696, A. Constandinos, Britain, America, and the Sovereign Base Areas from 1960-1978, *The Cyprus Review*, vol 21 no 2, (Fall 2009), σσ 15-23, του ίδιου, *America, Britain and the Cyprus Crisis of 1974: Calculated Conspiracy or Foreign Policy Failure?* , Milton Keynes: Authorhouse 2009 σσ 31-32, E. Hatzivassiliou, Cold War pressures, regional strategies and relative decline: British military and strategic planning for Cyprus 1950-1960, *The Journal of Military History* Vol 73 no 4, (Oct 2009) σ 1148, A. Varnava, Reinterpreting Macmillan's Cyprus Policy, 1957-1960, *The Cyprus Review*, vol 22 no 1 (Spring 2010) σσ 89, 94, 98-101, A. Thomas, British Signals Intelligence after the second world war, *Intelligence and National Security* vol 3 no 4 (1988), σσ 104, 106, 108, M. Herman, Diplomacy and Intelligence, *Diplomacy and Statecraft* vol 9 no 2 (July 1998), σ 12, D. Mills, Signals Intelligence and the Coder Special Branch of the Royal Navy in the 1950s, *Intelligence and National Security* vol 26 no 5 (Oct 2011), σσ 641, 649, B. O'Malley - I. Craig ibid σσ 81-83. Ο Kl. Kyriakides (1996 op cit σσ 383-384) επισημαίνει ότι όταν τέθηκε θέμα διατήρησης σε καθεστώς κυριαρχίας ακόμη και του δρόμου που συνδέει τον Αγ. Νικόλαο με τη Δεκέλεια, όσοι από τους βρετανούς αξιωματούχους ήταν γνώστες του είδους των εγκαταστάσεων που φιλοξενούσε ο πρώτος, επέμειναν επικαλούμενοι ότι στον Αγ. Νικόλαο βρισκόταν προαποθηκευμένα τεθωρακισμένα (ίσως επισήμως ως προκεχωρημένη τέτοια βάση να διέθετε πράγματι τέτοιο υλικό, είτε για την άμεση προώθησή του και κατάληψη πχ του αεροδρομίου της Λευκωσίας είτε για την υπεράσπιση του τοπικού σταθμού υποκλοπών).

Τον αριθμό του αμερικανικού προσωπικού στην Κύπρο και το είδος εργασιών που απασχολούνταν («250 άτομα, κυρίως στις εκεί επικοινωνιακές μας [sic] εγκαταστάσεις» επιβεβαίωνε και 3 χρόνια αργότερα ο υφυπουργός εξωτερικών G. Ball όταν ρωτήθηκε σχετικά από τον L. B. Johnson στο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας που συνήλθε στις 7 Ιουλίου 1964: *FRUS* 1964-68 vol XVI, Cyprus; Greece; Turkey, "doc 82", αναφερόμενος μάλλον στο στελεχικό δυναμικό αποκλειστικά της σημαίνουσας σημασίας εγκατάστασης στο Γερόλακκο και τη Μία Μηλιά (αξίζει να αναφερθεί παρενθετικά ότι όδευση που συνέδεε την αμερικανική εγκατάσταση στη Μία Μηλιά αξιοποίησαν οι τουρκικές δυνάμεις για να παρακάψουν αμυνόμενα ελληνοκυπριακά τμήματα, κατα την εισβολή του 1974). Στον αναρτημένο τόμο συνεντεύξεων απόμαχων αμερικανών διπλωματών της «Ένωσης Διπλωματικής Εκπαίδευσης και Σπουδών» http://www.adst.org/Readers/Cyprus.pdf (που πρέπει να αξιοποιείται ως πρωτογενής πηγή μεν, με επιφύλαξη πάντως αφού πρόκειται για προφορικές μαρτυρίες), συναντά κανείς πληθώρα επιβεβαιωτικών αφηγήσεων στελεχών του State Dept – ορισμένα από τα οποία ίσως ανήκαν σε άλλες υπηρεσίες των ΗΠΑ τελώντας μόνο κατ' επίφαση υπό διπλωματική ιδιότητα- όπως του C. W. McCaskill (οικονομικού και εμπορικού ακόλουθου στην πρεσβεία της Λευκωσίας απ' το 1960 ως το 1964), του W. P. Chase, πολιτικού αξιωματούχου στην πρεσβεία των ΗΠΑ στην Άγκυρα μεταξύ 1955 και 1959, του R. F. Courtney (γενικός πρόξενος των ΗΠΑ στη Λευκωσία, 1954-1957, τις λοιπές ειδικότητες του οποίου περιγράφει ο Σ. Κ. Θεοδωρόπουλος στην εργασία του *Απ 'το δόγμα Τρούμαν στο Δόγμα Χούντα,* Αθήνα: Παπαζήσης 1977 σ 233), και τέλος του ίδιου του Fraser Wilkins (πρώτου αμερικανού πρεσβευτή στην Κύπρο από το 1960 μέχρι το 1964) σχετικά με την ύπαρξη ευμεγέθους όσο και πολύτιμου για τις ΗΠΑ δικτύου εγκαταστάσεων αναμετάδοσης τηλεπικοινωνιών, υποκλοπών και λοιπών παρακολουθήσεων. Ο F. Wilkins στη συνέντευξή του προς τον P. Jessup το 1988, αναφερόμενος στα προβλήματα ασφάλειας που προέκυψαν για την πρεσβεία της Λευκωσίας μετά τις 2 βομβιστικές επιθέσεις που υπέστη τον Φεβρουάριο του 1964, αποκαλύπτει πως υποχρεώθηκε να μεριμνήσει για την ακεραιότητα των περίπου 500 ατόμων που αριθμούσε το προσωπικό της πρεσβείας και το οποίο σε πολύ μικρό ποσοστό αφορούσε προσωπικό του State Dept, αφού η συντριπτική πλειοψηφία ανήκε στις NSA και FBIS. Στην ίδια κατάθεση υποστηρίζει ότι επιφορτίστηκε με την εκκένωση των 1200 από τους συνολικά 2000 αμερικανούς που βρίσκονταν στο νησί κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή των βομβιστικών επιθέσεων (Ο C. Foley, op cit σ 175, κάνει λόγο για εσπευσμένη μεταφορά 600 αμερικανών υπηκόων από την Κύπρο στο Λίβανο εξ αιτίας εκείνων των γεγονότων). Στην ιστοσελίδα με τα αποχαρακτηρισμένα έγγραφα της CIA τέλος, βρίσκεται μεταφρασμένο από τα ρωσικά άρθρο του τεύχους 12 (Δεκέμβριος 1964) του σοβιετικού περιοδικού στρατιωτικής λογοτεχνίας *Znamya* («Λάβαρο») όπου δημοσιεύονται μαρτυρίες των αμερικανών Mitchell, Martin και Hamilton, πρώην εργαζομένων στην υπηρεσία NSA που αυτομόλησαν στην ΕΣΣΔ μέσω Κούβας, σύμφωνα με τις οποίες συγκεκριμένοι σταθμοί υποκλοπών σε Βηρυτό, Κρήτη και Κύπρο ασχολούνταν με την υποκλοπή και αποκρυπτογράφηση επικοινωνιών του Ιράν, της Αιγύπτου, της Τουρκίας, της Λιβύης, του Μαρόκου, της Αιθιοπίας, του Σουδάν και της Ελλάδας. Έγγραφο με αρχειακό ταξιθετικό αριθμό "0000044627" και τίτλο «Proponents of the doctrine of total espionage», σ 20: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000044627.pdf (προσπελάστηκε στις 11/8/2013).

Ο R. Aldrich, αξιοποιώντας πρωτογενή πηγή, επιχειρηματολογεί πειστικά ότι οι κύριες δραστηριότητες επικοινωνιακών υποκλοπών της NSA με αντικείμενο την ΕΣΣΔ εξυπηρετούνταν από τις κατά πολύ προσφορότερες γεωγραφικά εγκαταστάσεις της υπηρεσίας στο τουρκικό έδαφος – αντίθετα, προνομιακό πεδίο δράσης του αμερικανικού σταθμού υποκλοπών USF-61 (κωδική ονομασία: APPLESAUCE) στα περίχωρα της Λευκωσίας υπήρξαν οι επικοινωνίες των μεσανατολικών κρατών (R. J. Aldrich, Intelligence, Anglo-American relations and the Suez Crisis, 1956, *Intelligence and National Security* vol 9 no 3, 1994, σ 553).

Παραδοχή της ύπαρξης ήδη πολύ πριν το 1964 των αμερικανικών εγκαταστάσεων στο νησί επιβεβαιώνεται και από κυπριακής πλευράς, από τον εκ των εμβληματικώτερων χειριστών του Κυπριακού Ν. Κρανιδιώτη «Άλλωστε, ... εμείς παλαιότερα είχαμε δώσει σημαντικές διευκολύνσεις στους Αμερικανούς. Υπήρχε ραδιοειδησεοληπτικός [sic] σταθμός κοντά στην Κυρήνεια, στον Καραβά που απασχολούσε 100 ως 200 Αμερικανούς, καθώς και άλλες στρατιωτικές διευκολύνσεις στο όρος Τρόοδος». Το ανωτέρω παρατίθεται σε συνέντευξή του στην *Καθημερινή*, αναφερόμενος στην προσφορά βάσεων από την ελληνοκυπριακή ηγεσία και την αμερικανική απόκριση, ανακαλώντας συνομιλία του υπό την ιδιότητα του πρεσβευτή της Κύπρου στην Αθήνα με τον εκεί αμερικανό ομόλογό του Labouisse στις αρχές του 1964 (φύλλο Κυριακής 12 Ιουνίου 1988 σ 16 –

Επιπλέον, οι εγκαταστάσεις αμερικανικών συμφερόντων περιλάμβαναν και ειδικού ρόλου radar για το οποίο θα γίνει λόγος αμέσως μετά. Καθώς θα υποστηριχθεί παρακάτω, η παρουσία του πολυάριθμου, υψηλής τεχνικής εξειδίκευσης και άοπλου προσωπικού που στελέχωνε τις αμερικανικές μονάδες υποκλοπών και παρακολούθησης μαζί με τον ευαίσθητο πολιτικά, άκρως απόρρητης όσο και υψηλής τεχνολογίας εξοπλισμό τους δημιουργούσαν ειδικά για την αμερικανική πλευρά -που δεν διέθετε δικές της συμβατικές στρατιωτικές βάσεις στο νησί- μια μόνιμη ανάγκη δυνατότητας άμεσης εκκένωσης (το εύφλεκτο μεταξύ ελλήνων και τούρκων κλίμα που επικρατούσε, συνέτεινε στην κατάστρωση τέτοιων λεπτομερών σχεδίων). Η δυνατότητα αυτή προβλεπόταν να υλοποιηθεί από το αμερικανικό ναυτικό, επειδή όμως η Κύπρος στερείτο επαρκών σε μέγεθος και αριθμό φυσικών λιμανιών, κάθε επιχείρηση εσπευσμένης απομάκρυνσης των αμερικανών και του υλικού τους προβλεπόταν να εμπλέξει τα αεροπορικά μέσα του 6^{ου} στόλου. Εικάζεται πως ο λόγος αυτός περιλαμβάνεται στις βασικές αιτίες εξ αιτίας των οποίων εκδηλώθηκε τέτοια λυσσαλέα αντίδραση από πλευράς ΗΠΑ στο ενδεχόμενο εγκατάστασης σύγχρονων αντιαεροπορικών συστημάτων σοβιετικής κατασκευής στην Κύπρο, ειδικά αφού οι αμερικανικές εκτιμήσεις θεωρούσαν εξαιρετικά πιθανό για την αξιοποίηση των όπλων αυτών να απαιτείτο η παρουσία σοβιετικών χειριστών /

πρωτοαποδελτιώθηκε από τον Κ. Μαρδά και περιέχεται στην έρευνά του *Η Ελλάδα στα δίχτυα των βάσεων: από το δόγμα Τρούμαν στον Α. Παπανδρέου,* Αθήνα: Καστανιώτης 1990, σ 145). Στις Εκθέσεις της ΚΥΠ που δημοσίευσε ο Μ. Ηλιάδης περιλαμβάνεται πληροφοριακό σημείωμα με ημερομηνία 7-10-1960 που κάνει λόγο για τους «700 περίπου αμερικανούς, κυρίως ραδιοτεχνικούς» που στελέχωναν τους δύο ραδιοσταθμούς, τον ένα «ναυτικό σταθμό αναμεταδόσεων» και τον ένα «ειδησεοληπτικό σταθμό δια τας ραδιοφωνικάς εκπομπάς του παραπετάσματος» (op cit σ 314). Όπως παρατηρούσαν βρετανοί αξιωματούχοι το 1976, η αμερικανική πλευρά (ο ίδιος ο H. Kissinger μάλιστα) τούς είχε καταστήσει σαφές ότι προτιμούσε τη λειτουργία των εγκαταστάσεων των ΗΠΑ υπό το ευνοϊκό καθεστώς των βάσεων του ΗΒ στην Κύπρο, συγκριτικά με κάποια επίσημη διμερή συμφωνία ενοικίασης βάσεων μεταξύ Λευκωσίας και Washington (οι πρόσφατες αμερικανικές εμπειρίες σε Ελλάδα και Τουρκία είχαν υπάρξει δυσάρεστες). Οι αμερικανοί φοβούνταν ότι αν το παρόν καθεστώς αντικαθίστατο από διμερή συμφωνία ενοικίασης, κάποια κυπριακή κυβέρνηση υπό την πίεση των Αδέσμευτων ή / και της ΕΣΣΔ θα μπορούσε να αρνηθεί στις ΗΠΑ τα δικαιώματα συλλογής πληροφοριών από τις εγκαταστάσεις στο νησί, ενδεχόμενο «...το οποίο είναι αδύνατο, για όσο η βρετανική κυβέρνηση παραμένει εθνικά κυρίαρχη στις Βάσεις». Ένα πρόσθετο άγχος που παραδέχονταν οι αμερικανοί το 1976 ήταν το σενάριο συρρίκνωσης της έκτασης των βάσεων και των ανά την κυπριακή επικράτεια θυλάκων υπό βρετανική εθνική κυριαρχία: ακόμη κι αν επρόκειτο να παραχωρηθούν στην Κυπριακή Δημοκρατία μόνον τμήματα των θυλάκων (χωρίς δηλαδή άλλη μεταβολή στη δυτική στρατιωτική παρουσία επί του νησιού), αυτό θα σήμαινε δυσμενή μεταβολή για τις αμερικανικές εγκαταστάσεις, διότι θα έπρεπε να μετεγκατασταθούν εντός των βρετανικών βάσεων (το χωρίο καταδεικνύει τόσο τη λειτουργία υποδομής υποκλοπών των ΗΠΑ σε περιοχές εκτός των δύο μεγάλων βρετανικών Βάσεων, όσο και την κρισιμότητά τους -αφού η συνέχιση της απρόσκοπτης λειτουργίας τους θεωρείτο ασφαλής μόνον αν βρίσκονταν υπό τη νομική σκέπη των συμφωνιών του 1960). Το χειρότερο για τις εγκαταστάσεις αυτές ήταν ότι, όπως παραδέχονταν οι ίδιοι οι βρετανοί το 1964, οι θύλακες εντός των οποίων βρίσκονταν δεν ήταν αυτάρκεις από καμία άποψη -εν αντιθέσει με τις δύο Βάσεις- και επομένως μπορούσαν να πολιορκηθούν αποκλεισμένες σχετικά εύκολα, αν αυτό επιδίωκε κάποτε η κυπριακή πλευρά : W. Mallinson, *Britain and Cyprus*, London & NY: I. B. Tauris 2011 σσ 88, 100-101.

εκπαιδευτών. Οι τελευταίοι, θα μπορούσαν κάλλιστα να τα στρέψουν όχι μόνο κατά των εχθρών της Κυπριακής Δημοκρατίας αλλά και για λόγους εξυπηρέτησης σκοπών της ΕΣΣΔ, δηλαδή εναντίον βρετανικών ή / και αμερικανικών αεροσκαφών, αν παρίστατο τέτοια ανάγκη.

Ένας εξίσου σοβαρός λόγος των σφοδρών αμερικανικών αντιρρήσεων στην προοπτική ενίσχυσης της κυπριακής αεράμυνας με προηγμένα μέσα εχθρικής προς τις ΗΠΑ προέλευσης λίγα χρόνια αργότερα, σχετιζόταν με το στρατηγικό βάθος του τουρκικού εναέριου χώρου που συνιστούσε (κι εξακολουθεί να αποτελεί) ο κυπριακός αντίστοιχος: η πανάκριβη αμερικανική αεροπορική βάση των Αδάνων (İncirlik), «εντός κυπριακής εμβέλειας», εξυπηρετούσε στρατηγικούς σχεδιασμούς των Ηνωμένων Πολιτειών αφού εκεί έδρευαν κατασκοπευτικά αεροσκάφη –όχι απρόσβλητα σε σύγχρονα αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα και ειδικά σ' εκείνο που θέλησε να αγοράσει η Κυπριακή δημοκρατία το 1964/5. Εκτός αυτού, τα βομβαρδιστικά αεροσκάφη πυρηνικής κρούσης που αξιοποιούσαν ως έδρα τα Άδανα υπολογιζόταν να είναι σε θέση να εκμεταλλεύονται *και* τις βρετανικές αεροπορικές βάσεις της Κύπρου ως εναλλακτικά αεροδρόμια, χώρους διασποράς, επανεφοδιασμού κλπ[81]. Πρωτίστως βέβαια, ο ίδιος ο κυπριακός εναέριος

[81] Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 177-178, 277-278, *FRUS 1958-60* vol X part I, "doc 347" op cit: NSC 6003, Washington Feb 9-2-1960, σημείο «3» σελ 820. Η πληροφορία έφτασε στην Ελλάδα τον Ιούνιο: Πληροφοριακό Σημείωμα της ΚΥΠ, 17-6-1960 (Μ. Ηλιάδης op cit σ 283). Βλ. και την αμέσως επόμενη παραπομπή. Σε ό,τι αφορά τη σχέση του κατασκοπευτικού αεροσκάφους U-2 με την αεροπορική βάση των Αδάνων (İncirlik), αξίζει να αναφερθεί ότι οι ΗΠΑ έλαβαν άδεια από την τουρκική κυβέρνηση για μία από τις πρώτες παγκοσμίως αναπτύξεις του εκτός αμερικανικού εδάφους, ήδη το Μάϊο του 1956. Επιπλέον αεροσκάφη του τύπου αναπτύχθηκαν εκεί τον Ιούλιο του 1957 με σκοπό την παρακολούθηση του σοβιετικού προγράμματος βαλλιστικών πυραύλων, το οποίο πρέπει να σημειωθεί ότι επιτηρούσαν και μέσω επίγειων συστημάτων radar -κι αυτών στην Τουρκία. Στην Τουρκία αναπτύχθηκαν επίσης και τα πρώτα νεώτερων εκδόσεων U-2C, τον Αύγουστο του 1959 (G. W. Pedlow & D. E. Welzenbach, *The CIA and the U-2 programm, 1954-1974*, History Staff, Center for the Studies of Intelligence, CIA, Washington: DOC EX and Sringfield VA: NTIS, 1988, σσ 113-114, 116, 152, C. Peebles, *Shadow Flights, America's secret air war against the Soviet Union*, Novato, CA: Presidio, 2000, σσ 152, 174, 179, 183, G. S. Harris, *Troubled Alliance / Turkish-American problems in historical perspective, 1954-1971,* Hoover Policy Study no 2, Washington: AEI for Public Policy Research, 1972, σ 57, D. R. Jenkins, *U-2 Dragon Lady*, North Branch, MN: Specialty Press 1988, σ 33, L. Davis, *U-2 spyplane in action*, Carrollton, Texas: Squadron/Signal, 1988, σ 18). Ενδεικτικά επίσης, η περίφημη κατάρριψη του κατασκοπευτικού αεροσκάφους U-2 με πιλότο τον G. Powers που συνέβη την Πρωτομαγιά του 1960 πάνω από τη σοβιετική επικράτεια, επιτεύχθηκε κυρίως από αντιαεροπορικούς πυραύλους τύπου S-75 (ομοιότυπους δηλαδή με εκείνους που επιδίωξε να αποκτήσει το 1965 η Κύπρος). Το επίμαχο κατασκοπευτικό αεροσκάφος είχε απογειωθεί για την αποστολή του από το Peshawar του Πακιστάν, όπου είχε μεταφερθεί ειδικά για το συγκεκριμένο λόγο. Μόνιμη έδρα του ήταν η βάση των Αδάνων. Ο G. Powers είχε εκτελέσει πολλές αναγνωριστικές πτήσεις πάνω από τη Μεσόγειο το 1956, καταγράφοντας την αύξηση των βρετανικών δραστηριοτήτων εν όψει τις τριπλής εισβολής Γαλλίας-Ισραήλ-ΗΒ στην Αίγυπτο το Νοέμβριο: μαρτυρία του ίδιου του Francis Gary Powers (with C. Gentry), *Operation Overflight*, N. York-Chicago-San Francisco: Holt, Rinehart, Winston, 1970, σσ 38, 308-309, C. Peebles ibid σσ 153-154 (βλ. και παρακάτω επ'αυτού). Λόγω της γνωστής σχέσης Τουρκίας-αμερικανικών κατασκοπευτικών πτήσεων,

χώρος έπρεπε να παραμείνει «καθαρός» από απειλές, αφού, σύμφωνα με τις πληροφορίες της ελλαδικής ΚΥΠ τον Ιούνιο του 1960, «[Α]μερικανικής προελεύσεως πληροφορία φέρει την Ουάσιγκτων ζητήσασα όπως η βάσις του Ακρωτηρίου χρησιμοποιείται από κοινού και υπό των Αμερικανών διά βομβαρδιστικά μεταφέροντα πυρηνικάς γομώσεις»[82] -όπως αναφέρθηκε, αυτή η χρήση της Κύπρου από πλευράς ΗΠΑ ήταν δεδομένη, ήδη το 1959 (το αργότερο). Είναι επίσης γεγονός ότι ειδικά μετά την εξαγγελία του «δόγματος Eisenhower» τον Ιανουάριο του 1957 περί αμερικανικής επέμβασης στα εσωτερικά πράγματα των

η Άγκυρα είχε αναγκαστεί να εκδόσει ενοχική ανακοίνωση αποστασιοποίησης από τα γεγονότα, αμέσως μετά την κατάρριψη του Powers. Η Μόσχα αποκρίθηκε στις 13/5/1960 ότι η Τουρκία θα όφειλε να πάψει να παράσχει στέγη στα αμερικανικά επιθετικά σχέδια κατα της ΕΣΣΔ με τη μορφή παραχώρησης βάσεων και πώς θα «λάμβανε όλα τα απαραίτητα μέτρα» αν η Άγκυρα συνέχιζε να δίνει την άδεια της γι'αυτές τις κατασκοπευτικές πτήσεις με αφετηρία το έδαφός της, σχόλιο στο οποίο η τουρκική πλευρά ανταπάντησε στερεοτυπικά ότι οι αμερικανικές βάσεις στην Τουρκία ήταν «αμυντικές». Το επεισόδιο πάντως, δεν ανέκοψε την πορεία επαναπροσέγγισης στην οποία είχαν εισέλθει οι τουρκοσοβιετικές σχέσεις: E. Tellal, Relations with the USSR, στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σσ 307-308. Για τη βρετανική διάσταση του ζητήματος «αφετηριακά αεροδρόμια των U-2», αλλά και για την υποεκδοχή «άλλοι τύποι κατασκοπευτικών αεροσκαφών των ΗΠΑ που μεταστάθμευαν στην Κύπρο», βλ. παρακάτω.

[82] «Πληροφοριακό σημείωμα» της ΚΥΠ προς το υπουργείο εξωτερικών με κοινοποίηση στον πρωθυπουργό και ημερομηνία 17-6-1960 (Μ. Ηλιάδης op cit σ 283). Σε αυτό το σημείο αναφέρεται ακροθιγώς το ακόλουθο: η εποχή υπήρξε μεταιχμιακή για την αμερικανική πυρηνική αποτροπή, σε ό,τι αφορούσε τη μεταβίβαση της πρωτοκαθεδρίας από τη Στρατηγική Διοίκηση βομβαρδιστικών (SAC) της αμερικανικής πολεμικής αεροπορίας (USAF), στα πυρηνοκίνητα υποβρύχια βαλλιστικών πυραύλων (SSBN) του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ (USN). Η αναδιάταξη αυτή υπήρξε σταδιακή και δεν επηρέασε άμεσα ούτε το μέγεθος ούτε την αξία της δύναμης της SAC, η οποία διατήρησε το σημαίνοντα ρόλο της στους στρατηγικούς σχεδιασμούς των ΗΠΑ μέχρι το τέλος της δεκαετίας 1960-1970. Την εποχή των συμφωνιών για την ανεξαρτησία της Κύπρου, η SAC είχε φτάσει στο απώγειο της αριθμητικής της ισχύος, διαθέτωντας περίπου 500 νέα βομβαρδιστικά τύπου Β-52, περισσότερα από 2.000 από τα παλαιότερα Β-47 (τα οποία λόγω περιορισμών στην ακτίνα δράσης τους χριεάζονταν βάσεις κοντά στη Σοβιετική Ένωση) και πάνω από 1.000 στροβιλοελικοφόρα κι αεριωθούμενα αεροσκάφη εναέριου ανεφοδιασμού (μεγάλα αεροσκάφη, ανάλογων απαιτήσεων σε αεροδρόμια κι υποστήριξη εδάφους). Δυό χρόνια αργότερα, στις αρχές του 1961, η SAC παρέτασσε δύναμη 538 Β-52, 1.292 Β-47, 19 νεώτερων και μικρότερων Β-58, τα οποία επικουρούσαν 1.094 αεροσκάφη εναέριου ανεφοδιασμού, χωρίς να προσμετρώνται οι διηπειρωτικοί ή οι ενδιάμεσης και μέσης εμβέλειας πύραυλοι πυρηνικών κεφαλών που ανήκαν επίσης στη δικαιοδοσία της αεροπορίας –οι ανάγκες επομένως υπολογισμού των κυπριακών αεροδρομίων στα διαθέσιμα, παρέμεναν ακμαίες για τους υπερατλαντικούς σχεδιασμούς στρατιωτικής στρατηγικής. Εξάλλου, η ευρύτερη ανατολική Μεσόγειος διατήρησε στο ακέραιο την πρώτη προτεραιότητά της ως θάλασσας ανάπτυξης των παλαιότερων μέσων του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού (των αεροπλανοφόρων με αεροσκάφη πυρηνικής κρούσης) και μάλιστα η αξία της επαυξήθηκε μετά την εισαγωγή σε υπηρεσία των πυρηνοκίνητων υποβρυχίων βαλλιστικών πυραύλων. Βλ. σχετικά, ενδεικτικά την πρώτη θεμελιώδη μονογραφία επιστημονικής αναφοράς στο θέμα: D. A. Rosenberg, the Origins of Overkill: Nuclear Weapons and American Strategy, 1945-1960, *International Security*, vol 7 no 4, (Spring 1983), ιδίως σσ 50-71. Έχει εξάλλου ήδη τονιστεί ότι οι διοικήσεις βαρέων βομβαρδιστικών των πολεμικών αεροπορίων των δύο χωρών (ΗΠΑ-ΗΒ) συνεργάζονταν στενά στον κοινό σχεδιασμό επιχειρήσεων πυρηνικής κρούσης, όπως παραδέχονταν οι ίδιοι οι διοικητές τους, απ'το 1958 ακόμη (βλ. σελ 22), ενώ οι «διευκολύνσεις» της διοίκησης των βαρέων βομβαρδιστικών της μίας αεροπορίας προς την ομόλογη διοίκηση της άλλης προϋπήρχαν και χαρακτηρίζονταν από υψηλή διαβάθμιση και μεγάλη ελευθερία κινήσεων (αδιαφάνεια και ασυδοσία ως προς την έκθεση του νησιού σε κινδύνους είτε ατυχημάτων είτε στοχοποίησης): K. W. Schake, *Strategic Frontier: American Bomber Bases Overseas, 1950-1960*, Norwegian University of Science and Technology, Department of History, 1998, σσ 246, 265.

φιλοδυτικών (τουλάχιστον) μεσανατολικών χωρών, η Washington μετρούσε την υπό βρετανική κατοχή Κύπρο στις φιλικές επικράτειες για την υποστήριξη στρατιωτικών ενεργειών με τέτοιους σκοπούς[83]. Οι δραστηριότητες των ΗΠΑ που εκτέθηκαν μόλις, ανάγονταν στην αποικιοκρατική περίοδο της κυπριακής ιστορίας. Η συνέχιση της ικανοποίησης αυτών αλλά και πρόσθετων αναγκών «άμυνας και ασφάλειας» αποτέλεσε αντικείμενο άοκνων προσπαθειών των αμερικανών ιθυνόντων με το νέο τους συνομιλητή στη Λευκωσία. Καθώς η κυβέρνηση των ΗΠΑ είχε αποδεχθεί τη σκοπιμότητα ελληνοβρετανοτουρκικών ισορροπιών κι αποδυθεί σ'έναν αγώνα τήρησής τους, βρέθηκε στη θέση να πρέπει να συνομιλεί επι μόνιμης βάσης με τον Μακάριο, για ζητήματα που δεν είχε την παραμικρή διάθεση να σταθεί ειλικρινής και σαφής απέναντί του.

Το διφυές πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι ΗΠΑ σχετικά με την εξασφάλιση χρήσης της επικράτειας τρίτων χωρών στη περιφέρεια της ΕΣΣΔ με όρους της μεγαλύτερης δυνατής ελευθερίας κι αδιαφάνειας, αποτυπωνόταν στις διμερείς σχέσεις της Washington με την κυβέρνηση που απέκτησε η Λευκωσία μετά τον Αύγουστο του 1960: α) οι αμερικανοί επιδίωκαν την απόσπαση συμφωνίας της κυπριακής κυβέρνησης για τη λειτουργία επισήμως «ραδιοφωνικών σταθμών και τηλεπικοινωνιακών διευκολύνσεων», που όμως εντός των εγκαταστάσεών τους, πολλές άλλες συσκευές, άσχετες μεν με ραδιοφωνικές εκπομπές, κρίσιμες όμως στρατιωτικά (όπως ναυτιλιακά βοηθήματα, συστήματα πλοήγησης, στρατιωτικών επικοινωνιών), με μορφή κι εξωτερική εμφάνιση που παρέπεμπε σε ραδιοφωνικό εξοπλισμό (κεραίες κλπ) μπορούσαν ανεμπόδιστα να μεταφερθούν και να λειτουργήσουν εντός των τοποθεσιών αυτών. Πρακτικά, λόγω των διαλαμβανόμενων στα κείμενα τέτοιων συμφωνιών που οι αμερικανοί φρόντιζαν πάντα να ενσωματώνουν ως διαβαθμισμένους όρους στις συμφωνίες αυτές, αποκτούσαν το δικαίωμα να μεταφέρουν και να θέσουν σε λειτουργία ανεξέλεγκτα οποιασδήποτε φύσης τεχνολογικό εξοπλισμό που δεν είχε την εξωτερική εμφάνιση οπλικών συστημάτων. Σύμφωνα με την πάγια διαπραγματευτική τακτική τους, οι αμερικανοί υποτιμούσαν την αντιληπτική δυνατότητα των κατά τόπους συνομιλητών τους συγχέοντας την με το επίπεδο κατάρτισης των τοπικών πολιτικών ηγεσιών σε θέματα τεχνολογίας αιχμής και επίσης υιοθετούσαν σκληρή γραμμή στα ζητήματα ανταλλαγμάτων (οικονομικής βοήθειας κλπ), αφού θεωρούσαν ότι έτσι γίνονταν πιο πειστικοί στην κατεύθυνση της παραπλάνησης των συνομιλητών τους –ότι δήθεν το διακύβευμα δεν ήταν κρίσιμης σημασίας για τις ΗΠΑ, ότι διέθεταν εναλλακτικές επιλογές κλπ. Ειδικά αν η πολιτική ηγεσία της εκάστοτε συνομιλήτριας χώρας δεν είχε ανάγκη άμεσης πολιτικής στήριξης (με δηλώσεις, δολοπλοκίες, υπόθαλψη ή αποτροπή

[83] Kl. Kyriakides 1996 op cit σσ 278-279.

πραξικοπηματικών προθέσεων τοπικών σφετεριστών κλπ), όπως στην περίπτωση του μακαριακού καθεστώτος που εμφάνιζε υψηλό βαθμό κοινωνικής συσπείρωσης και φιλική (ή εναλλακτική) οργανωμένη, ισχυρή πολιτική δύναμη το τοπικό κομμουνιστικό κόμμα, τα περιθώρια διαπραγμάτευσης και συγκάλυψης πραγματικών επιδιώξεων ήταν για την αμερικανική πλευρά εκ των πραγμάτων ιδιαίτερα περιορισμένα και εντοπίζονταν ως επί το πλείστον στο αμιγώς οικονομικό (βοήθειας) πεδίο και στην προοπτική αξιοποίησης του τουρκοκυπριακού παράγοντα (που όμως απαιτούσε ιδιαίτερη προσοχή και παρήγαγε άλλου είδους αρνητικές παρενέργειες για τις ΗΠΑ). β) Αυτό, διότι το μόνο άλλο αγαθό που χρειαζόταν η ελληνοκυπριακή πλευρά, την αμερικανική υποστήριξη στις διεθνείς σχέσεις της και κυρίως στην παροχή αποτροπής έναντι της Τουρκίας, η Washington για τους ευνόητους λόγους που αναφέρονται σε διάφορα σημεία του παρόντος κειμένου, δεν μπορούσε να το προσφέρει (δεν ήταν άλλωστε η πρώτη φορά που οι ΗΠΑ καλούνταν να διαχειριστούν τεταμένες σχέσεις μεταξύ συμμάχων τους). Ούτως ή άλλως, η υποστήριξη αυτή, για να γίνει πιστευτή στον Μακάριο όφειλε να λάβει διαστάσεις μονομέρειας και ουσιαστικά εγκατάλειψης της αμερικανοτουρκικής συμμαχίας –και τούτο διότι ο Αρχιεπίσκοπος παρουσιαζόταν ως ηγέτης χωρίς αυταπάτες γύρω από τη φερεγγυότητα συνολικά των αμερικανικών εγγυήσεων. Το κόστος δηλαδή της ακύρωσης της φυσιογνωμίας της κυπριακής εξωτερικής πολιτικής ως αδέσμευτης (που μεταφραζόταν σε σταθερά πολυάριθμες φιλικές ψήφους στα Ηνωμένα Έθνη[84] και προοπτική σύναψης επικερδών πολιτικοοικονομικών σχέσεων στο άμεσο μέλλον), θα ήταν απαγορευτικό, εκτός αν αντικαθίστατο με μία υπερπρονομιακή για την Κύπρο σχέση της με τις ΗΠΑ -του τύπου που με τη σειρά της η αμερικανική πλευρά ήταν αδύνατο να προσφέρει χωρίς δυσβάστακτο κόστος σε άλλα πεδία διμερών της σχέσεων. Η αμερικανική πλευρά ενεργοποίησε τα συμβατικά μέσα εντυπωσιασμού που αξιοποιούσε σε κάθε παράκτια περιοχή του πλανήτη αποστέλοντας μονάδες του πολεμικού ναυτικού της (συγκεκριμένα τη ναυαρχίδα του 6ου Στόλου της Μεσογείου και τον διοικητή της) για επίσκεψη καλής θέλησης στην Κύπρο, στις 17-18 Οκτωβρίου του 1960, ενώ και η ηγεσία της Κύπρου υπό τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο επιβιβάστηκε στο πλοίο και ξεναγήθηκε σε αυτό[85]. Τον ίδιο μήνα ο τούρκος υπουργός

[84] Η Κυπριακή Δημοκρατία είχε ανακηρυχθεί μέλος του ΟΗΕ στις 21/9/1960. Η ένταξή της είχε εξ αρχής την υποστήριξη της Αθήνας, όχι όμως και της Άγκυρας η οποία προτιμούσε η Κύπρος εκτός των Ηνωμένων Εθνών ώστε να τονίζεται ο «ημιαναεξάρτητος» χαρακτήρας το νέου κράτους. Ούτε το Λονδίνο ήταν ιδιαίτερα θετικό αρχικά στην ένταξη της Κύπρου στον ΟΗΕ (βλ. αναφορά και παρακάτω). Η Μακαριακή ηγεσία επιδίωξε επίσης –και πέτυχε- την ένταξή της στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στις 24/5/1961 : Π. Τζερμιάς op cit σσ 419-420, 424.

[85] *NHC-OAB:*RG 38, Box 705, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1959-1961, OPNAV 5750 Historical Matters, Folder 5750-5, From: Commander of

εξωτερικών S. Sarper συναντήθηκε στη Ν. Υόρκη με τον σοβιετικό ηγέτη Ν. Χρουστσώφ. Παρόλο που η τουρκική πλευρά φάνηκε δύσπιστη κι απορριπτική σε κάθε πρόταση της σοβιετικής, αυτή υπήρξε η πρώτη διμερής επαφή του είδους από το 1939 [86]. Στα τέλη Ιανουαρίου του 1961 εντωμεταξύ, ο Μακάριος φρόντισε να υπογραμμίσει τα αμερικανικά αδιέξοδα, όταν «απείλησε» ότι εφόσον η αμερικανική οικονομική βοήθεια δεν φαινόταν στον ορίζοντα, δεν θα δίσταζε να προϋπαντήσει τις σοβιετικές αντίστοιχες προσφορές[87].

Δεδομένων των παραπάνω, και συνυπολογίζοντας το δεσπόζοντα ρόλο της Κύπρου ως κόμβου υποκλοπών των αράβων (εύλογα των κοντινών Αιγύπτου-Συρίας κατά προτεραιότητα) που αναφέρθηκε, η απόφαση του Μακάριου να επιλέξει την Αίγυπτο για πρώτο προορισμό επίσημης επίσκεψής του με την ιδιότητα του αρχηγού του κυπριακού κράτους το Μάρτιο του 1961 (η στενή φιλική του σχέση με το Νάσερ ήταν από τότε δεδομένη), είναι βέβαιο ότι δεν θα πέρασε απαρατήρητη από τον υπερατλαντικό παράγοντα. Όσοι εκδήλωσαν την ενόχλησή τους από το εύρος και το βάθος των σχέσεων Κύπρου-Αιγύπτου, αδιαφόρησαν για την ύπαρξη των λόγων που τις υπαγόρευαν. Εκτός των προφανών (μία μεγάλη χώρα στο εγγύς περιβάλλον του νησιού, με πρόσφατη ιστορία δεσμών κι αλληλοϋποστήριξης στους αντιαποικιακούς αγώνες τους), η κυπριακή ηγεσία είχε τρέχοντα ζητήματα σε διμερές επίπεδο για τα οποία επιδίωκε ευνοϊκή ρύθμισή τους: κατα κύριο λόγο ο Μακάριος ανησυχούσε για το μέλλον της κοινότητας των κύπριων στην Αίγυπτο, καθώς δεν τον ενθουσίαζε η προοπτική της προσθήκης 15.000 ανέργων στην εύθραυστη οικονομία του νησιού (ενώ μέχρι τότε ήταν, αντίθετα, πηγή εισροής συναλλάγματος στην Κύπρο λόγω των εμβασμάτων τους), εφόσον η κυπριακή κοινότητα ακολουθούσε την τύχη των υπόλοιπων παροικιών στη χώρα του Νείλου. Το θέμα υπήρξε κεντρικό στη διάρκεια των συνομιλιών του με το Νάσερ το Μάρτιο. Ο αιγύπτιος ηγέτης διασύνδεσε το ζήτημα με τις ισραηλινοκυπριακές σχέσεις, που επιθυμούσε να διατηρηθούν

---

the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1960 addition to the Sixth Fleet History", February 6, 1961, σ 4.

[86] Οι σοβιετικοί μεταξύ άλλων απεύθυναν επίσημη πρόσκληση επίσκεψης στον τούρκο πρόεδρο της δημοκρατίας, προσφέρθηκαν να παράσχουν κονδύλια οικονομικής βοήθειας στην Τουρκία και, το κυριώτερο, να αποσύρουν μεγάλο όγκο των στρατευμάτων τους αρκετές εκατοντάδες χιλιόμετρα από την τουρκοσοβιετική μεθόριο έναντι αντίστοιχης τουρκικής κίνησης αλλά σε πολύ μικρότερη απόσταση. Για πρώτη φορά προθυμοποιήθηκαν να συνοδεύσουν την πρόταση αυτή από μέτρα επαλήθευσης των προθέσεών τους. Όλες οι σοβιετικές προτάσεις απορρίφθηκαν: E. Tellal, Relations with the USSR, στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 466.

[87] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 165. Οι προειδοποιήσεις του Μακάριου βασίζονταν σε απτά δεδομένα: τον Οκτώβριο του 1960 η ΕΣΣΔ προσφέρθηκε να αγοράσει το σύνολο της σοδειάς ριζιού και μεγάλο μέρος της παραγωγής εσπεριδοειδών του νησιού προσφέροντας σε αντάλλαγμα οικοδομικά υλικά (ξυλεία και τσιμέντο) με την ενεργοποίηση της μεθόδου του συμψηφισμού (clearing), κίνηση στην οποία οι ΗΠΑ είχαν ανταπαντήσει με την ανακοίνωση της αποστολής 50.000 τόνων σιτάλευρων και κριθάλευρων ώστε να αντιμετωπιστούν τα έκτακτα κυπριακά προβλήματα λόγω της ξηρασίας του έτους: T. W. Adams 1964 op cit σσ 297, 304.

στα χαμηλώτερο δυνατό επίπεδο. Τα θέματα αυτά αντιμετωπίστηκαν κατα τη δεδομένη συγκυρία με συμβιβαστική διάθεση και πνεύμα συνεργασίας χάρις στις ευρύτερες συγκλίσεις της εξωτερικής πολιτικής Νάσερ και Μακάριου [88]. Το βέβαιο είναι ότι αυτή η

[88] Το πρόβλημα της υποχρεωτικής μετανάστευσης των αλλοεθνούς προέλευσης κοινοτήτων που ζούσαν στην Αίγυπτο μετά την αναλήψη της εξουσίας από την ομάδα των εθνικιστών αξιωματικών του Νάσερ το 1952 ήταν γνωστό και δεδομένο για όλους τους εμπλεκόμενους (τα μέλη των παροικιών και τις κυβερνήσεις των χωρών προέλευσης κατα βάση). Για την ελλαδική διάσταση του ζητήματος βλ. : Α. Νταλαχάνης, *Ακυβέρνητη Παροικία / Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από την κατάργηση των προνομίων στην έξοδο, 1937-1962*, Αθήνα: MIET, 2015.
Το Κάιρο επιδίωκε να εντάξει την Λευκωσία στο αντιϊσραηλινό στρατόπεδο ώστε ο οικονομικός αποκλεισμός των ισραηλινών να είναι πλήρης. Ο εμπορικός κόσμος της Κύπρου συναλλασόταν και με τις δύο χώρες (Αίγυπτο και Ισραήλ –ασφαλώς εκθετικά περισσότερο με την πρώτη). Το Ισραήλ παρακολουθούσε στενά τις εξελίξεις στην Κύπρο από το 1959 ακόμη, διότι ήλπιζε να προσεγγίσει την Αθήνα μέσω της πρώτης. Για το λόγο αυτό, αρχικά τήρησε (επισήμως τουλάχιστον) ίσες αποστάσεις από τις δύο κοινότητες του νησιού κι απέφυγε να πιέσει την ελληνοκυπριακή πλευρά να λάβει θέση στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη. Ο Μακάριος αφετέρου, απευθύνθηκε στους ισραηλινούς τον Μάρτιο του 1959 για να τον συμβουλεύσουν -με βάση τη σχετική εμπειρία τους- πώς να διαχειριστεί τα οικονομικά αιτήματά του προς το Λονδίνο, όμως οι ισραηλινοί απέφυγαν να ικανοποιήσουν το αίτημά του ώστε να μην δυσαρεστήσουν βρετανούς και τούρκους. Κατόπιν αυτού, ο Αρχιεπίσκοπος ανακοίνωσε τον Ιούλιο του 1959 ότι δεν θα εκκινούσε διπλωματικές σχέσεις με το Ισραήλ αν δεν είχε τη σύμφωνη γνώμη της Αιγύπτου. Ο Μακάριος προχωρούσε τότε (1959) συχνά σε φιλικές προς το Ισραήλ δηλώσεις (εν πολλοίς εξαιτίας των αφίξεων 3.000 ισραηλινών τουριστών), τις οποίες όμως δεν συνόδευε από έμπρακτες χειρονομίες. Η ισραηλινή διπλωματία επιχείρησε να εξασφαλίσει το άνοιγμα πρεσβείας στη Λευκωσία μέσω αμερικανοβρετανικών πιέσεων και προσέγγισης επιφανών ελληνοαμερικανών, ισχυριζόμενη ότι κατ'αυτόν τον τρόπο θα βοηθιόταν η αντικομουνιστική και η αντιΝασερική εκστρατεία στο νησί, όμως το Λονδίνο και η Washington αντιμετώπισαν ψυχρά τις ισραηλινές προθέσεις. Έτσι, το Ισραήλ υποχρεώθηκε το 1960 να στραφεί στην ήδη σύμμαχό του Τουρκία για την άσκηση των σχετικών πιέσεων προς τον Μακάριο μέσω των τουρκοκύπριων. Στο πλαίσιο αυτό εξετάστηκε ακόμη και η παροχή στρατιωτικής βοήθειας κι εκπαίδευσης στους τουρκοκύπριους. Ο Μακάριος επιχείρησε να εξουδετερώσει τη σύναψη στενώτερων σχέσεων των τελευταίων με το Ισραήλ, μέσω της θρησκευτικής τους ηγεσίας και παρακάμπτοντας την πολιτική. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα της Αιγύπτου προειδοποίησε τον Αρχιεπίσκοπο να μην συνάψει επίσημες σχέσεις με το Ισραήλ ώστε να μην δυσαρεστηθεί η αραβική χώρα, όμως ο ελληνοκύπριος ηγέτης επικαλέστηκε τα τουρκοκυπριακά δικαιώματα στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της Κύπρου – αλλά και ο ίδιος να επιθυμούσε την απόκτηση σχέσεων με το σύνολο των μεσανατολικών κρατών, ειδικά των άμεσα γειτονικών. Όταν ο Νάσερ επισκέφθηκε την Αθήνα τον Ιούνιο του 1960, φέρεται να έπεισε την ελλαδική κυβέρνηση να πιέσει τον Μακάριο στην κατεύθυνση της σύναψης των ελάχιστων δυνατών σχέσεων με το Ισραήλ. Το τελευταίο απάντησε με την εκ νέου άσκηση αντίρροπων πιέσεων μέσω της Τουρκίας και της τουρκοκυπριακής ηγεσίας, ενώ δεν δίστασε να απευθυνθεί και στους δύο κύριους διπλωματικούς συμβούλους τον Μακάριου (τους Ζ. Ρωσσίδη και Σπ. Κυπριανού), χωρίς αποτέλεσμα. Ο Αρχιεπίσκοπος υποχρεώθηκε τελικά να ανακοινώσει τη συμμόρφωση με το νόμιμο τουρκοκυπριακό δικαίωμα έναρξης διπλωματικών σχέσεων Κύπρου-Ισραήλ τον Ιανουάριο του 1961. Η πρώτη λοιπόν κρίση που κλήθηκε να διαχειριστεί ο Μακάριος, μόλις δύο μήνες πριν την επίσκεψή του στην Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία το 1961, ήταν σε συμβολικό επίπεδο: η αποδοχή πρεσβευτών από τη μεν Αίγυπτο ήταν δεδομένη, οι δε ισραηλινοί είχαν σπεύσει να στείλουν πρώτοι διπλωμάτη στη Λευκωσία. Ο Μακάριος άφησε σε αναμονή τον ισραηλινό επι πεντάμηνο, μέχρι τελικά να στείλει και το Κάιρο δικό του πρεσβευτή στην κυπριακή πρωτεύουσα. Η αιγυπτιακή ηγεσία ήξερε ότι ο Μακάριος σκόπευε να την ικανοποιήσει ηθικά, δεχόμενος πρώτα τα διαπιστευτήρια του δικού της διπλωμάτη (παρά το γεγονός ότι ο ισραηλινός είχε αφιχθεί πολύ πριν τον αιγύπτιο ομόλογό του). Οι αιγύπτιοι αποσκοπούσαν στην ηθική μείωση των ισραηλινών και προσέβλεπαν στον εκνευρισμό τους που ίσως τους οδηγούσε στην αποχώρηση του διπλωμάτη τους. Επειδή για το ισραηλινό κράτος της εποχής η πρόκληση ρωγμών στη διεθνή του απομόνωση (που το ίδιο είχε προκαλέσει εξαιτίας της πολιτικής του στο Παλαιστιανικό) ήταν πρωτεύουσα επιδίωξη, στον ισραηλινό πρεσβευτή δώθηκαν οδηγίες να παραμείνει στο νησί και να

συναντίληψη ενοχλούσε μονίμως την τουρκοκυπριακή πλευρά (εντασσόμενη, η ενόχληση αυτή, στο ευρύτερα ψυχρό κλίμα των τουρκοαιγυπτιακών σχέσεων της περιόδου): όταν ο κύπριος Πρόεδρος ξαναβρέθηκε στην Αίγυπτο τον Ιούνιο, τουρκοκύπριοι δημοσιογράφοι στη διάρκεια συνέντευξης Τύπου, αλλά και η βασική τους εφημερίδα σε αρθρογραφία, επιτέθηκαν και σχολίασαν απαξιωτικά τις δηλώσεις του Μακάριου σύμφωνα με τις οποίες «η Κύπρος ήτο και παραμένει αδέσμευτος χώρα».

Επιπλέον, ο Αρχιεπίσκοπος, απαντώντας σε σχετική ερώτηση τόνισε ότι «...ο Κυπριακός λαός ουδέποτε θα επιτρέψη όπως αι βάσεις αυταί [οι βρετανικές] χρησιμοποιηθούν δι'επίθεσιν εναντίον χώρας και ιδίως εναντίον της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας. Αι βάσεις αυταί, άλλωστε, θα επιστραφούν μίαν ημέραν στην Κυπριακήν Δημοκρατίαν, αφ'ής στιγμής η Βρεττανία θα διαπιστώση ότι δεν τής χρειάζονται πλέον δια την λεγομένην άμυνάν της...» -οι δηλώσεις αυτές σχολιάστηκαν στη βρετανικό κοινοβούλιο ως στερούμενες κάθε σημασίας αφού η κυπριακή κυβέρνηση «ουδεμίαν απολύτως δικαιοδοσίαν έχει επι των ζητημάτων αυτών». Μία ακόμη ερώτηση που τού τέθηκε, έδωσε την ευκαιρία στον Μακάριο να απαντήσει και, μαζί με τις προηγούμενες δύο δηλώσεις του που μόλις αναφέρθηκαν, να συνοψίσει τα άγχη τούρκων, βρετανών και αμερικανών, συσπειρώντάς τους στο εχθρικό εναντίον του κλίμα: δημοσιογράφος αναφέρθηκε σε πρόσφατη δήλωση εκπροσώπου της πρεσβείας των ΗΠΑ στη Λευκωσία σύμφωνα με την οποία εκκρεμούσε αίτηση των αμερικανών για εγκατάσταση ραδιοσταθμού της «*Φωνής της Αμερικής*» στο νησί και ρώτησε σχετικά τον Μακάριο ο οποίος απάντησε «Η αίτησις εκκρεμεί πάντοτε... Άλλωστε δεν μάς υπεβλήθη επισήμως» [89]. Σύντομα το θέμα θα το έθετε το ίδιο το προεδρικό δίδυμο των ΗΠΑ. Συνιστά ειρωνεία το γεγονός πως ο Μακάριος

αποδεχθεί τα αιγυπτιακά πρωτεία αναγνώρισης. Ισραηλινή πρόταση ανταλλαγής επισκέψεων μεταξύ των ανώτατων πολιτειακών ηγεσιών των δύο χωρών δεν έγινε δεκτή από τον Μακάριο, ο οποίος δέχθηκε τα διαπιστευτήρια του αιγύπτιου M. Lutfi στις 14/1/1961 και του ισραηλινού Z. Levin 6 μέρες αργότερα. Επίσης, απέφυγε να ικανοποιήσει το ισραηλινό αίτημα αμοιβαιότητας, παρότι το επιχείρησε το 1963, επειδή υπήρξε απειλή άμεσης επίπτωσης στις σχέσεις Λευκωσίας-Καΐρου (η Κύπρος εγκαινίασε πρεσβεία στο Ισραήλ επισήμως μόλις το 1994): βλ. T. W. Adams 1964 op cit σ 296, Z. Levey, Israel's entry into Cyprus, 1959-1963: Diplomacy and Strategy in the Eastern Mediterranean, *Middle East Review of International Affairs (MERIA)* vol 7 no 3, (September 2003) σ 75, καθώς και την επίσημη σχετική καταχώρηση στην ιστοσελίδα των αρχείων του ισραηλινού υπουργείου εξωτερικών: http://www.archives.gov.il/NR/rdonlyres/492684E5-D74B-43E7-B104524C185843FE/0/Cyprus001Eng.pdf (προσπελάστηκε 11/12/2015). Τα προβλήματα συνέχισαν να υφίστανται σε αυτό το πεδίο αναφοράς, γι'αυτό και θα ξαναγίνει μνεία του αργότερα.

[89] Ο Μακάριος πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στην Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία μεταξύ 3 και 10 Ιουνίου 1961, περιοδεύοντας στη Δαμασκό, την Αλεξάνδρεια και το Κάιρο. Προχώρησε σε κοινές δηλώσεις με το Νάσερ υπέρ της αυτοδιάθεσης του αλγερινού λαού, κατά των πυρηνικών δοκιμών και των φυλετικών διακρίσεων. Για τις δηλώσεις στη συνέντευξη Τύπου της 10ης Ιουνίου, βλ. : *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄*, Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, 1992, –στο εξής "*Άπαντα Μακάριου*"-, τ. Ε΄ (Ιανουάριος 1961-Δεκέμβριος 1962), σσ 533-540, D. Markides 2009 op cit σ 235.

δήλωσε ακόμη, μετά την επιστροφή του από την Αίγυπτο, ότι δεν θα επέτρεπε ποτέ την εγκατάσταση πυρηνικών όπλων στο νησί, ενώ κυκλοφορούσε (και στην Κύπρο) φύλλο της βρετανικής εφημερίδας *Daily Express* με ανταπόκριση του C. Pincher που τιτλοφορείτο «Πυρηνικά Όπλα στην Κύπρο» και αναφερόταν στην άφιξη των πρώτων βομβών τύπου Red Beard οι οποίες αποθηκεύτηκαν προσωρινά σε εγκαταστάσεις μονάδας που έφερε το παραπλανητικό όνομα Tropical Trials Unit (επειδή δεν είχαν αποπερατωθεί ακόμη οι μόνιμες ειδικές αποθήκες στο Ακρωτήρι) [90]. Επιπλέον, οι επισκέψεις εκείνες του Μακάριου λάμβαναν χώρα σε μία οδυνηρή συγκυρία για τις ελλαδοαιγυπτιακές σχέσεις, οι οποίες εκτός από το ανοιχτό ζήτημα του μέλλοντος της αιγυπτιωτικής κοινότητας, δοκιμάζονταν από την εκούσα-άκουσα συμμετοχή των δύο χωρών στον αμερικανοσοβιετικό ανταγωνισμό που στην Ανατολική Μεσόγειο εκτυλισσόταν με πεδίο αναφοράς τη στρατιωτική και μάλιστα την πυρηνική στρατηγική των δύο Υπερδυνάμεων. Αν και θα υπάρξει διεξοδική αναφορά σε αυτήν την πτυχή στο αφιερωμένο σε αυτήν δεύτερο μέρος της παρούσας διατριβής, κρίνεται σκόπιμη η μνεία της σε τούτο το σημείο γιατί πέραν της συγκυρίας, θεωρείται πως συνεισφέρει ερμηνευτικά στο να καταδείξει ότι οι μεσανατολικές πολιτικές

[90] Μαρτυρία του απόστρατου της RAF Gp Capt K. Dearman στο *RAF Historical Society, Journal no 38* op cit, σσ 122-123. Για τα όπλα αυτά έγινε ήδη λόγος. Το μέτρο των συγκλίσεων στις ανάγκες και τις επιδιώξεις της εξωτερικής πολιτικής Κύπρου κι Αιγύπτου επί Μακάριου και Νάσερ αντίστοιχα θα καταδειχθεί στα κεφάλαια γ΄ κι επόμενα της διατριβής. Μπορεί να διατυπωθεί εισαγωγικά ότι ο αιγύπτιος ηγέτης ενίσχυε την ελληνοκυπριακή πλευρά (από την εποχή της ΕΟΚΑ ακόμα) στο βαθμό που αυτό βοηθούσε στην αδρανοποίηση της Κύπρου ως ασφαλούς ορμητηρίου μετααποικιακών επεμβάσεων κάθε λογής εναντίον της χώρας του και της περιοχής. Ο Μακάριος από πλευράς του, εκτός του προσωπικού θαυμασμού για το Νάσερ, ενέγραφε με δηλώσεις του θετικές υποθήκες για το μέλλον των διμερών σχέσεων, χρόνια πριν την κήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας, για όλους τους λόγους που αναφέρθηκαν (ενδεικτικά, ο Kl. Kyriakides 1996 op cit σ 389, παραθέτει δημόσια τοποθέτηση του Μακάριου εναντίον της χρήσης της Κύπρου για σκοπούς του δυτικόφιλου Συμφώνου της Βαγδάτης, όταν επισκέφθηκε την Αίγυπτο στις αρχές Ιουνίου 1958, οι οποίες δεν αφέθηκαν ασχολίαστες ούτε από τους αμερικανούς). Μετά το 1960, ο ελληνοκύπριος ηγέτης προσέβλεπε σε αιγυπτιακή συνδρομή διπλωματικά αλλά και στρατιωτικά (εξοπλιστικά), με τρόπους που κατά καιρούς προξενούσαν αμηχανία στο Κάιρο. Η γενική αποτίμηση των διμερών σχέσεων στη δεκαετία 1960-1970 διέρχεται από την επισήμανση ότι συχνά η ελληνοκυπριακή πλευρά έδειξε να μην αντιλαμβάνεται τον αμυντικογενή πυρήνα των αιγυπτιακών επιδιώξεων και να δίνει βάση στη δημόσια ρητορική του αιγυπτιακού καθεστώτος (που ήταν έντονα αντιαποικιοκρατική). Βασικό και πρώτιστο μέλημα των αιγύπτιων ήταν να διατηρήσουν μακρυά από τη χώρα τους ανατρεπτικούς σχεδιασμούς των δυτικών κυβερνήσεων και σε αυτό το πλαίσιο, συχνά οι ελληνοκυπριακές απαιτήσεις δεν αντιμετωπίστηκαν ευμενώς γιατί θεωρούνταν υποψήφιες αφορμές να κατηγορηθεί η Αίγυπτος για τυχοδιωκτικές –και κολάσιμες- κινήσεις στην περιφερειακή της εξωτερική πολιτική. Είναι συζητήσιμο κατά πόσο μία στάση αυτοσυγκράτησης θα ήταν επαρκής ασπίδα για το Νάσερ απέναντι στην απέχθεια του Λονδίνου και την εχθρική καχυποψία (μετά το 1955) της Washington. Η ελληνοκυπριακή πλευρά, που είχε ενεργούς δεσμούς και την αρωγή της αιγυπτιακής ηγεσίας ήδη απο τη δεκαετία 1950-1960, στρεφόταν όλο και συχνώτερα προς το Κάιρο μετά την κυπριακή ανεξαρτησία λόγω της εκδηλωμένης απροθυμίας κι αδυναμίας της Αθήνας να στηρίξει διπλωματικά και στρατιωτικά τους ελληνοκυπριακούς στόχους.

της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ επηρέαζαν άμεσα τις μεταξύ τους σχέσεις Κύπρου-Ελλάδας-Αιγύπτου[91].

Το Σεπτέμβριο του 1960, το σοβετικό ναυτικό ασκήθηκε για πρώτη φορά στο Αιγαίο με 20 μονάδες (μεταξύ αυτών αναφέρθηκε η συμμετοχή 10 υποβρυχίων) προερχόμενες από αλβανική ναυτική βάση αλλά και το Στόλο της Μαύρης Θάλασσας. Το σενάριο των γυμνασίων περιστρεφόταν γύρω από την ανάσχεση ΝΑΤΟϊκών ενισχύσεων προς την Τουρκία που θα μεταφέρονταν δια θαλάσσης. Τις ίδιες μέρες, μετά από παρακολούθηση μηνών, είχαν συλληφθεί έλληνες κάτοικοι του Πορτ Σαΐντ και του Σουέζ, μεταξύ αυτών και διοικητικοί υπάλληλοι του ελληνικού προξενείου στην πρώτη πόλη και του υποπροξενείου στη δεύτερη, με την κατηγορία της κατασκοπίας. Το δίκτυο ήταν ευρύ και περιελάμβανε από το διευθυντή του γραφείου της Ολυμπιακής Αεροπορίας, μέχρι τον αρχειοθέτη της ελλαδικής πρεσβείας (αμφότερους με έδρα το Κάιρο) – ο τελευταίος μάλιστα, αποδείχθηκε διπλός πληροφοριοδότης. Ακόμη χειρότερα, η αιγυπτιακή κυβέρνηση είχε ζητήσει την ανάκληση του βοηθού στρατιωτικού-αεροπορικού-ναυτικού ακόλουθου της Ελλάδας (πλωτάρχη του ελληνικού πολεμικού ναυτικού) για τον ίδιο λόγο. Οι αιγυπτιακές αρχές παρουσίασαν στην ελλαδική πλευρά ατράνταχτα πειστήρια γύρω από τις δραστηριότητες των συλληφθέντων αναφορικά με την παρακολούθηση διερχόμενων από τη Διώρυγα του Σουέζ αιγυπτιακών πολεμικών πλοίων, αλλά και την προώθηση των πληροφοριών που συλλέγονταν, μέσω του διπλωματικού σάκου στην Αθήνα (στοιχείο που φανέρωνε τη συνέργεια των προϊστάμενων ελληνικών διπλωματικών αρχών, όπως του προξενείου στην Αλεξάνδρεια). Παρόλον η διπλωματική ασυλία έσωσε τους τελευταίους από σύλληψη, ενώ και ο βοηθός ακόλουθος άμυνας είχε ανακληθεί έγκαιρα στην Αθήνα τότε, οι ελλαδικές στρατιωτικές αρχές πίεζαν διαρκώς το υπουργείο εξωτερικών να αποσπάσει την αιγυπτιακή συναίνεση για την ταχύτερη δυνατή αντικατάσταση του πλωτάρχη, να μην χηρεύει δηλαδή η θέση επειδή, όπως ομολογούσε ο υφυπουργός άμυνας Θέμελης, «...η μη ύπαρξις αξιωματικού του Β[ασιλικού] Ν[αυτικού] εις Αίγυπτον ως βοηθού Σ[τρατιωτικού]Α[εροπορικού]Ν[αυτικού] [Ακόλουθου], θέλει αποστέρηση ημάς ζωτικών και ουσιωδών πληροφοριών όσον αφορά μέγεθος, εξέλιξιν και προθέσεις Ναυτικού Η[νωμένης] Α[ραβικής] Δ[ημοκρατίας] εφοδιασμένου διά πολεμικών πλοίων Ρωσικής προελεύσεως». Ο έλληνας πρεσβευτής Λάμπρος απαντούσε τον Ιανουάριο του 1961 ότι η αιγυπτιακή πλευρά ήταν αναμενόμενα βαθύτατα ενοχλημένη από το θέμα και σύστηνε να

[91] Η Τουρκία υφίστατο από καιρό το κόστος της ένταξής της στον ψυχροπολεμικό διπολισμό, στις σχέσεις της με τον αραβικό κόσμο συνολικά και όταν εξαιτίας του Κυπριακού το κόστος αυτό έγινε δυσβάστακτο, οδήγησε την εξωτερική πολιτική της Άγκυρας σε απόπειρες αναπροσαρμογής, στις οποίες θα γίνει λόγος αργότερα.

μην επανέρχονται οι στρατιωτικοί στη απαίτησή τους, όμως την ίδια στιγμή η ηγεσία του ελληνικού πολεμικού ναυτικού (τότε ΒΝ), περιγράφοντας την «Εχθρική Απειλή» αναφερόταν μεταξύ άλλων στην «…ταχεία διείσδυσιν των ΣΟΒΙΕΤ εις την ΗΑΔ…» [92]. Ο Λάμπρος υπενθύμισε ότι η κυβέρνηση (όπως δήλωσαν τα μέλη της Π. Κανελλόπουλος και Κ. Τσάτσος), είχε αποφασίσει το Δεκέμβριο του 1960 να μην προχωρήσει σε κίνηση επανατοποθέτησης αξιωματικού του ΒΝ και ότι αυτό ικανοποίησε τους Αιγύπτιους. Τον Ιανουάριο του 1961 εισηγήθηκε συμβιβαστικά να τοποθετηθεί ναυτικός ακόλουθος στην Αιθιοπία ο οποίος να επισκέπτεται -ως διαπιστευμένος και εκεί- την Αίγυπτο περιοδικά, το ελλαδικό ΓΕΕΘΑ όμως δεν βρήκε επαρκή την ιδέα το Φεβρουάριο «...καθότι ούτω δεν εκπληρούται ο στρατιωτικός σκοπός δι' όν προεβλέφθη η ύπαρξις αξ[ιωματι]κού του ΒΝ εις την Αίγυπτον» και ζήτησε από τους ελλαδίτες διπλωμάτες να θεωρήσουν την κατάσταση προσωρινή, καταλήγοντας ότι «το ΓΕΕΘΑ θέλει προτείνει έτερον αξ[ιωματι]κόν του ΒΝ, ίνα τοποθετηθή ως βοηθός Σ[τρατιωτικού]Α[εροπορικού]Ν[αυτικού] Ακολούθου Καΐρου *ένα μήνα μετά την ενταύθα επίσκεψιν της προσκληθείσης Αιγυπτιακής Στρατιωτικής Αντιπροσωπείας δεδομένου ότι θεωρεί την παρουσίαν αξ[ιωματι]κού του ΒΝ εν Αιγύπτω λίαν απαραίτητον*» [πλάγια υπογράμμιση με στυλό στο πρωτότυπο]. Ο τότε διευθυντής της Δ΄ Πολιτικής Διεύθυνσης του υπουργείου εξωτερικών Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς τόνισε το Μάρτιο στους στρατιωτικούς ότι «…σοβαροί λόγοι πολιτικής σκοπιμότητος επιβάλουν όπως η θέσις αυτή μη πληρωθή επί τι χρονικόν διάστημα», αποκλείοντας ακόμη και τη λύση της Αιθιοπίας που αναφέρθηκε πριν παρέλθει ένα έτος. Στα τέλη Μαρτίου ο Νάσερ απεύθυνε στην ελληνική πολιτική και πολιτειακή ηγεσία πρόσκληση επίσημης επίσκεψης στο Κάιρο, σε μία χειρονομία λήξης του θέματος για την αιγυπτιακή πλευρά (η πρόσκληση έγινε αποδεκτή και υλοποιήθηκε στα μέσα Απριλίου). Απτόητο, το ΓΕΝ επανερχόταν στο θέμα μέχρι τον Ιούλιο, ο έλληνας πρεσβευτής όμως απαντούσε ότι οι λόγοι που επέβαλλαν την απομάκρυνση του βοηθού ακόλουθου άμυνας χωρίς να αναπληρωθεί άμεσα «εξακολουθούν κατά το μάλλον και ήττον ισχύοντες». Ο Λάμπρος προσπάθησε να κερδίσει χρόνο ζητώντας από τους προϊσταμένους του να προτείνουν στο ΓΕΝ να λησμονήσει το θέμα για λίγους μήνες και με την προϋπόθεση πως θα δήλωνε στους αιγυπτίους ότι, αν η Αθήνα ξαναέθετε το ζήτημα, με χαρά θα δεχόταν την «ανταποδοτική» τοποθέτηση αιγύπτιου αντίστοιχου ναυτικού ακολούθου στην ελληνική πρωτεύουσα. Η

[92] Μετά από 6μηνη προσπάθεια, ο Λάμπρος κατάφερε ώστε οι συλληφθέντες να απελαθούν χωρίς να τους απαγγελθούν κατηγορίες (αποφεύγοντας έτσι τόσο το διεθνή διασυρμό όσο και ενδεχόμενα μέτρα, δίκην αντιποίνων, σε βάρος των αιγυπτιωτών). Η ελλαδική στρατιωτική ηγεσία όμως, το ίδιο διάστημα επέμεινε στις πιέσεις της, προφανώς υποκύπτοντας σε αντίστοιχες των αμερικανών προς αυτούς, να οριστεί αντικαταστάτης του βοηθού στρατιωτικού ακόλουθου το συντομότερο. Για τις στρατιωτικές εκτιμήσεις βλ. *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία:* Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ 3, που συνήλθε στις 17/1/1961, σελ 8.

ελληνική ανώτατη στρατιωτική ηγεσία συμμορφώθηκε απρόθυμα (και προσωρινά) το Σεπτέμβριο του 1961[93], χωρίς όμως να θεωρήσει το θέμα λήξαν όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

[93] *Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών* (στο εξής: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*), Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1964, Φάκελος 49/υποφάκελος 3/τμήμα 1/τμήμα 1: _Φ0040/14/1, 20-1-61, _6107/21-1-61, _Φ0040/14/8, 14-2-61, _ΔΑΔ 40-22/ 14-3-61, _7286/15-7-61, _ Φ0040/14/14, 11-9-61, και απομνημονεύματα του διπλωμάτη, τότε σύμβουλου στην ελληνική πρεσβεία του Καΐρου, Ν.Καταπόδη, *Σκόρπια φύλλα της διπλωματικής μου ζωής*, Αθήνα: Ποταμός 2004, σσ 29-30, 33. Η Αθήνα ανταποκρίθηκε στην αιγυπτιακή πρόσκληση στέλνοντας τον τότε διόδοχο Κωνσταντίνο (σύμφωνα με τη μαρτυρία του τελευταίου επειδή «ο Καραμανλής δεν ήθελε και ο βασιλιάς Παύλος δεν μπορούσε»), χωρίς ο Κ. Γκλύξμπουργκ να αποφύγει πρόκληση και ατόπημα στη διάρκεια της παραμονής του στη χώρα. Τον πίεσε μάλιστα να αποδεχθεί την πρόσκληση ο ίδιος ο Αβέρωφ: απομνημονευματική μαρτυρία Κ. Γκλύξμπουργκ «με τη συγγραφική αρωγή του Γ. Μαλούχου», *Βασιλεύς Κωνσταντίνος, χωρίς τίτλο*, τ. Α', Αθήνα: το ΒΗΜΑ, 2015, σσ 321-325 και μαρτυρία Ν.Καταπόδη με τίτλο «η επίσκεψη του Νάσερ στην Αθήνα», *Καθημερινή*, 18-6-1994. Ο Κ. Δαρατζίκης, τότε πρόξενος της Ελλάδας στο Πορτ Σαΐντ, αποτίμησε ως εξής την παραπάνω υπόθεση κατασκοπίας: «Η θλιβερή αυτή υπόθεση, φοβούμαι ότι εξασθένησε, δυστυχώς, τη διαπραγματευτική μας θέση έναντι της Αιγύπτου, σχετικά με τα δυσμενή αιγυπτιακά μέτρα τα οποία ακολούθησαν (1960-1961) δυσχέρειες στη χορήγηση αδειών εργασίας, 10ετούς διαμονής, εμπορικού Μητρώου κλπ και τέλος, τον Ιούνιο του 1961, εθνικοποιήσεις ξένων περιουσίων, χωρίς καμία εξαίρεση, με τις γνωστές δυσάρεστες επιπτώσεις για τον Αιγυπτιώτη Ελληνισμό»: Κ. Ε. Δαρατζίκης (πρεσβευτής ε.τ.), *Διπλωματικές σημειώσεις από την Αίγυπτο (1955-1976*), Αθήνα: Golema 2000, σ 124. Τον αντικρούει ο Νταλαχάνης, που υπενθυμίζει τα πειστικά αντεπιχειρήματα τα οποία προέβαλε ο Λάμπρος όταν την Αίγυπτο επισκέφθηκε ο αρχηγός του ελλαδικού στρατού Αθ. Φροντιστής, τον Ιούνιο του 1961: αν το καθεστώς του Καΐρου επιθυμούσε να διασυνδέσει την υπόθεση με την επιτάχυνση της διαδικασίας εκδίωξης της αιγυπτιωτικής κοινότητας, θα την είχε εκμεταλλευτεί άμεσα (όπως είχε συμβεί με ανάλογη περίπτωση που αφορούσε τη βελγική κοινότητα της Αιγύπτου κι εκτυλισσόταν παράλληλα με την ελληνική υπόθεση κατασκοπίας): Α. Νταλαχάνης 2015 op cit, σσ 307-311. Η ευαισθησία των ελλήνων διπλωματών σε σχέση με τις επιπτώσεις του σκανδάλου των παρακολουθήσεων στο μέλλον της παροικίας ήταν δεδομένη και καταγράφηκε ξανά, λίγους μήνες αργότερα. Είναι βέβαιο ότι δεν διέφευγε του αιγυπτιακού καθεστώτος η προσπάθεια αξιοποίησης μελών της ελληνικής κοινότητας από τις δυτικές υπηρεσίες πληροφοριών, όμως μάλλον αυτό δεν αρκούσε ως αναγκαία και ικανή συνθήκη για την τελική αποδημία της. Η ελληνική παροικία σαφώς μήτε ομοιογενής οικονομικά ήταν (απείχε πολύ από του να αντιπροσώπευε συλλήβδην μεγάλα οικονομικά συμφέροντα), μήτε προξενούσε αποικιοκρατικούς συνειρμούς στους αιγύπτιους. Αφετέρου, ήταν μία ακόμη κοινότητα αλλοεθνών που θα ακολοθούσε τη μοίρα των υπόλοιπων παροικιών της Αιγύπτου εξαιτίας των ευρύτερων πολιτικοοικονομικών μεταρρυθμίσεων της Νασερικής ηγεσίας, μπορεί μάλιστα κανείς να υποθέσει ότι στους αιγυπτιώτες έλληνες δώθηκε κάποια πίστωση χρόνου ως ρευστοποίηση των υπηρεσιών που είχαν προσφέρει οι πιλότοι της στη ναυσιπλοΐα της διώρυγας κατά το κρίσιμο 1956 (μπορεί επίσης να εικάσει κανείς ότι η κυβέρνηση της Αθήνας είχε εγκρίνει -αν όχι και προτρέψει- για τη βοήθεια εκείνη τότε, ώστε να αποφύγει ένα πρόωρο και μαζικό ρεύμα μετεγκατάστασης αιγυπτιωτών στην αδύναμη οικονομικά Ελλάδα). Γενικά, η φυγή είχε ξεκινήσει ανεξαρτήτως του σκανδάλου κατασκοπίας, κυρίως σε ό,τι αφορούσε την ευμεγέθη κοινότητα της Αλεξάνδρειας (Α. Νταλαχάνης ibid σσ 313-355).
Το θέμα θίγεται στο σημείο αυτό και θα αναφερθεί πάλι (όταν ανέκυψε εκ νέου στις αρχές του 1962), γιατί αναδεικνύει μία επαναλαμβανόμενη διάσταση απόψεων, σκοπών και προτεραιοτήτων που επανεμφανιζόταν με δυσάρεστη (διαχειριστικά) για την ελλαδική κυβέρνηση περιοδικότητα καθ'όλη την ψυχροπολεμική περίοδο: αν για την οικονομική της στρατηγική και τον πολιτικό αντίκτυπο στο εσωτερικό κοινό, η κυβέρνηση προφανώς επιδίωκε την απομάκρυνση μη παραγωγικών (μη μετατρέψιμων σε ψήφους) δημοσιονομικών βαρών (είτε τακτικών είτε έκτακτων όπως τα κονδύλια που θα απαιτούνταν για την ένταξη μερικών δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων στην Ελλάδα της εποχής), ο στρατιωτικός κόσμος της χώρας, ημιαυτόνομος και με σχέσεις πελατειακής εξάρτησης – λογοδοσίας μόνον προς τον υπερατλανικό πάτρωνα, σαφώς συμμεριζόταν πρωτίστως

Επανερχόμενοι στις σχέσεις ΗΠΑ-Κύπρου της περιόδου, στις επαφές τους με τον Μακάριο οι αμερικανοί επιχειρούσαν νέα διασύνδεση της διμερούς συμφωνίας εξασφάλισης δικαιωμάτων αναφορικά με τις «επικοινωνιακές εγκαταστάσεις» των ΗΠΑ στο νησί που επιδίωκαν, αυτή τη φορά με άξονα την οικονομική βοήθεια που αναζητούσε από τη χώρα τους ο Αρχιεπίσκοπος την εποχή εκείνη [94], ενώ επίσης δεν φαίνεται άσχετη προς αυτά η

τις σκοποθέσιες του και συμμορφωνόταν στις επιθυμίες του τελευταίου, αδιαφορώντας για οποιαδήποτε άλλη επίπτωση στα ελληνικά πράγματα, οικονομική / πολιτική /κοινωνική. Ασφαλώς δεν παραβλέπονται οι παράγοντες ότι α) υφίσταντο πηγές αστάθειας κι ενδεχόμενων απειλών στο εγγύς εξωτερικό περιβάλλον της Ελλάδας, β) οι εξοπλισμοί, η πρόσβαση σε εκπαίδευση, δόγματα κπλ που αποκτούνταν μέσω των συμαχικών δεσμών με τη Δύση -έστω και με τους συχνά ταπεινωτικούς όρους, περιορισμούς, συνέπειες και δεσμεύσεις- θα ήταν εδιάλλως απροσπέλαστα αγαθά, αν επιχειρείτο δηλαδή να αποκτηθούν με εθνικούς πόρους. Αυτά δεν αναιρούν την παρατήρηση ότι το ενδιαφέρον των ελλαδιτών στρατιωτικών για τη ναυτική παρουσία της ΕΣΣΔ στην Αίγυπτο, είχε κατά προτεραιότητα αμερικανική προέλευση, όπως θα εξηγηθεί στο Β΄ Μέρος της διατριβής. Προς το παρόν παρατίθενται οι ακόλουθες εισαγωγικές πληροφορίες: στις αρχές του 1957, στο πλαίσιο της αύξησης των αμυντικών σχέσεων ΕΣΣΔ-Αιγύπτου, αιγυπτιακά πληρώματα υποβρυχίων άρχισαν εκπαιδεύονται στην Πολωνία στη χρήση σοβιετικού υλικού που επρόκειτο να αρχίσει να τους μεταβιβάζεται σύντομα (το πρώτο τους κλιμάκιο είχε εκπαιδευτεί στη Μαύρη Θάλασσα στα τέλη του 1955). Τον Ιούνιο του ίδιου έτους, η Αίγυπτος παρέλαβε τα πρώτα τρία υποβρύχια από τους σοβιετικούς, δύο τύπου 613 (ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση: "W") κι ένα μικρότερο, τύπου MV. Τον Ιανουάριο του 1958 οι σοβιετικοί ανακοίνωσαν τη μεταφορά τριών ακόμη υποβρυχίων τύπου 613 στο αιγυπτιακό ναυτικό, τα οποία παρέδωσαν στις αρχές Απριλίου, και το ίδιο έπραξαν ένα ακριβώς έτος αργότερα (μεταβίβασαν άλλα 3 υποβρύχια, ομοιότυπα, τον Ιανουάριο του 1959). Στις 18/1/1959 οι δύο χώρες υπέγραψαν συμφωνία για την κατασκευή ενός ναυπηγείου στην Αλεξάνδρεια και το Σεπτέμβριο του 1960 το σοβιετικό ναυτικό εμφανίστηκε μαζικά στο Αιγαίο για να ασκηθεί σε αντιΝΑΤΟϊκά σενάρια με αντικείμενο τον αποκλεισμό της Τουρκίας. Παρόλο που ο αιγύπτιος αρχηγός του πολεμικού ναυτικού ναύαρχος S. Izzat συμμετείχε στη στρατιωτική αντιπροσωπεία η οποία επισκέφθηκε τη Μόσχα το Δεκέμβριο του 1960 (αιτήθηκε μάλιστα μεγέθυνση της σοβιετικής βοήθειας για το ναυτικό του), η περίοδος δεν συγκαταλεγόταν στις θερμότερες των διμερών σχέσεων εξαιτίας των διώξεων που είχε εξαπολύσει το Νασερικό καθεστώς εναντίον των σύριων και των αιγύπτιων κομμουνιστών. Οι σοβιετικοί εξάλλου διέθεταν (τότε ακόμη) πρόσβαση στην Αλβανία και τις ναυτικές διευκολύνσεις που εκείνη τους παρείχε, γι'αυτό είχαν και την πολυτέλεια να αντοποκρίνονται στα αιγυπτιακά εξοπλιστικά αιτήματα επιλεκτικά και με γνώμονα αποκλειστικά τις δικές τους επιδιώξεις. Παρόλ'αυτά, σοβιετικοί κι αιγύπτιοι στρατιωτικοί δεν διέκοψαν τις σχέσεις και τις επαφές τους ούτε εκείνη τη δύσκολη διπλωματικά περίοδο –πχ το 1961 στάλθηκαν στην Αίγυπτο περί τους 200 ανατολικογερμανοί εκπαιδευτές υποβρυχίων για να αντικαταστήσουν την αντίστοιχη πολωνική αποστολή. Οι σχέσεις αποκαταστάθηκαν πλήρως στα τέλη του 1961. Είναι επίσης γεγονός ότι την περίοδο εκείνη διατυπώθηκαν από αιγυπτιακής πλευράς προθέσεις απόκτησης δυνατότητας προβολής ναυτικής ισχύος σε περιφερειακό επίπεδο. Είναι πιθανό οι δυτικοί να επιδίωκαν να διακριβώσουν αν αυτές οι σκέψεις αποτελούσαν αυτόφωτες αιγυπτιακές επιθυμίες ή αν τις είχαν υποβάλλει (ή έστω προσπαθούσν να τις εκμεταλλευτούν) οι σοβιετικοί: M. M. El Hussini, *Soviet-Egyptian relations, 1945-1985,* Hampshire & London: Macmillan Press, 1987, σσ 81, 92-97, G. S. Dragnich, *The Soviet Union's quest for access to naval facilities in Egypt prior to the June war of 1967*, Springfield, VA: NTIS, 1974, σσ 9, 17-18, N. Polmar & K. J. Moore, *Cold War submarines*, Dulles, VA: Potomac books, 2004 σ 27.

[94] Σύμφωνα με υπόμνημα υψηλού αξιωματούχου του State Dept προς ειδικό σύμβουλο εθνικής ασφάλειας του αμερικανού προέδρου, οι συνθήκες ευνοούσαν μία τέτοια διασύνδεση: "Doc 249" (υπόμνημα της 7ης Σεπτεμβρίου 1961 του L. D. Battle προς το McGeorge Bundy), *FRUS* 1961-1963 vol XVI σ 515. Οι αμερικανοί ήταν γνώστες των οικονομικών αναγκών της Κύπρου, αφού είχαν τοποθετήσει τον W. Thorp (πρώην υφυπουργό οικονομικών των ΗΠΑ), επικεφαλής επιτροπής του ΟΗΕ με αντικείμενο τη μελέτη της κυπριακής οικονομίας. Η αναφορά που συνέταξε ο Thorp είχε ολοκληρωθεί και υποβληθεί τον Απρίλιο του 1961. Σύμφωνα με αυτήν, εξωτερικά κεφάλαια ήταν

δέσμευση Ελλάδας και Τουρκίας τον Αύγουστο του 1961 να παρασχεθεί στον υπό συγκρότηση κυπριακό στρατό δωρεάν οπλισμός και λοιπό υλικό (που με τη σειρά τους θα προέρχονταν από τη σχετική αμερικανική στρατιωτική βοήθεια προς τις δύο χώρες, επομένως η υπόσχεση της Αθήνας και της Άγκυρας δινόταν εν γνώσει των ΗΠΑ)[95]. Η κυβέρνηση του Μακάριου αφετέρου κράδαινε τον κίνδυνο αποδοχής προσφοράς οικονομικής βοήθειας από την ΕΣΣΔ, πειρασμό προς τον οποίο η κυπριακή πλευρά δεν ενέδιδε προς το παρόν, όπως ανάφερε ο υπουργός εξωτερικών Σπ. Κυπριανού στον αμερικανό ομόλογό του στα μέσα Δεκεμβρίου[96]. Το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου πάντως, πολωνική εταιρία κέρδισε το συμβόλαιο επέκτασης των λιμενικών εγκαταστάσεων της Αμμοχώστου (μεγαλύτερου φυσικού λιμανιού της Κύπρου)[97]. Στα τέλη του 1961, οι ανησυχίες των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών παρέμεναν ενεργές ότι η βρετανική αλλά και η αμερικανική πρόσβαση στην κυπριακή επικράτεια και ειδικά η αξιοποίηση των «βρετανικών και αμερικανικών εγκαταστάσεων εκτός βάσεων» θα μπορούσε ανά πάσα στιγμή να γίνει επισφαλής εξαιτίας αντιρρήσεων του Μακαρίου, λόγω της εξωτερικής του πολιτικής στην περιοχή, αλλά και ως «αντικείμενο εκμετάλλευσης από την τοπική Αριστερά» η επιρροή της οποίας «αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά την ελληνοκυπριακή κοινότητα» [98]. Σε ό,τι αφορούσε πάντως την τελευταία, μειοψηφούσαν εντός της όσοι

απαραίτητο να εισρεύσουν στην οικονομία του νησιού. Αποδεχόμενη τα συμπεράσματα της Αναφοράς Thorp το Μάιο, η αμερικανική κυβέρνηση είχε υπογράψει τη σχετική τεχνική συμφωνία ώστε να ιδρυθεί αναπτυξιακή τράπεζα (T. W. Adams 1964 op cit σσ 304-305). Όπως σημείωναν χαρακτηριστικά οι *New York Times* στις 12/8 και επαναλάμβανε ο *Crhistian Science Monitor* 1,5 μήνα αργότερα , «...καθώς η ανεργία σημείωνε άνοδο, η Κύπρος ίσως να αποτελούσε τη μόνη χώρα στην οποία η ΕΣΣΔ θα μπορούσε να ελπίζει ότι ο κομμουνισμός [sic] θα μπορούσε να αναλάβει τη διακυβέρνηση με δημοκρατικά μέσα»: T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σσ 33-34. Ο αμερικανός πρόεδρος, ο οποίος με ανησυχία αντιπαρέβαλε «τον ανεπαρκή Μακάριο προς το γεμάτο ενεργητικότητα, πειθαρχία κι εμπνευσμένη ηγεσία κομμουνιστικό κόμμα, στη στρατηγικής γεωγραφικής σημασίας για εμάς και τους συμμάχους μας Κύπρο» (23/8/1961), ενέκρινε την πολιτική της ενεργότερης ανάμιξης συνολικά στα κυπριακά πράγματα (25 Σεπτεμβρίου 1961): *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 248", "doc 250" σσ 514, 516. Οι αμερικανοί ενημέρωσαν τους βρετανούς γι΄ αυτές τις προθέσεις τους 2,5 μήνες αργότερα (13-12-1961): *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 252" σ 518.

[95] Τελικά, η ελλαδοτουρκική εκείνη στρατιωτική βοήθεια προς τον κυπριακό στρατό ουδέποτε υλοποιήθηκε, για λόγους που καθίστανται σαφείς παρακάτω: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 104-106, 212-213.

[96] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 253" σσ 519-520.

[97] T. W. Adams 1964 op cit σ 297, Y. Oron (επιμελ), *Middle East Record* 1961 vol 2, Jerusalem: Tel Aviv University, 1967, σ 253.

[98] Οι συντάκτες του τεκμηρίου (έκθεσης) εκδήλωναν επίσης το σκεπτικισμό τους αναφορικά με τις Μακαριακές προτιμήσεις για τις χώρες των Αδεσμεύτων και το Νάσερ ειδικά, ενώ η τουρκοκυπριακή κοινότητα «συμμορφούμενη με τις πολιτικές της Άγκυρας» είχε κιόλας προχωρήσει στην αποστολή αντιπροσωπείας για επίσκεψη στο Ισραήλ. Αναμενόταν πάντως από τον Μακάριο να επικυρώσει, έναντι εξασφάλισης οικονομικής βοήθειας, την ισχύ των ανεπίσημων συμφωνιών που είχαν συνάψει για τις «σημαντικές τηλεπικοινωνιακές εγκαταστάσεις» τους οι ΗΠΑ με το ΗΒ πριν την κυπριακή ανεξαρτησία: Έγγραφο με αρχειακό ταξιθετικό αριθμό "0000273004" και τίτλο NIE 29.3-61, 28 Δεκεμβρίου 1961, "The outlook for Cyprus", σσ 4-5, στην ιστοσελίδα με τα αποχαρακτηρισμένα

τολμούσαν να ταχθούν υπέρ της κυπριακής ανεξαρτησίας. Αδιαφορώντας για τον αντίκτυπο των θέσεων της στους τουρκοκύπριους, η πλειοψηφία του ΑΚΕΛ χαρακτήριζε ως στόχο της την Ένωση, στα τέλη Δεκεμβρίου του 1961[99]. Η σημαντικώτερη διακύμανση του τέλους του 1961 που θα άφηνε το ίχνος της στις μελλοντικές εξελίξεις του Κυπριακού αφορούσε τις αμερικανοβρετανικές σχέσεις τοπικά: οι μεν ΗΠΑ (ο ίδιος ο πρόεδρος Kennedy για την ακρίβεια) εκδήλωναν την πρόθεσή τους να παραμερίσουν αβρότητες, ελιγμούς και απόπειρες συγκάλυψης του είδους και της έκτασης του ενδιαφέροντός τους

έγγραφα της CIA
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000273004.pdf (προσπελάστηκε στις 16/8/2013). Οι Εκθέσεις NIE (*National Intelligence Estimates*), με όλα τα κενά που προξενούσε η φυγόκεντρος κρυψίνοια των ανταγωνιστικών προς τη CIA υπηρεσιών, συνιστούσαν νομικά την υπεύθυνη εκτίμηση του Διευθυντή Κεντρικών Πληροφοριών (DCI – το επιπλέον αξίωμα που κατείχε ο εκάστοτε επικεφαλής της CIA και τού εξασφάλιζε την ιεραρχική πρωτοκαθεδρία στον πολυπρόσωπο κόσμο των υπηρεσιών Πληροφοριών των ΗΠΑ και στο σχετικό όργανο (το Συμβούλιο USIB), τουλάχιστον μέχρι το 1965 – C. Andrew, Whitehall, Washington and the Intelligence Services, International *Affairs*, vol 53 no 3, Jul., 1977, σσ 396-397, R. L. Garthoff, US Intelligence in the Cuban Missile Crisis, *Intelligence and National Security*, vol 13 no 3, 1998, σ 19, L. K. Johnson, Glimpses into the Gems of American Intelligence: The President's Daily Brief and the National Intelligence Estimate, *Intelligence and National Security,* vol 23 no 3, June 2008, σσ 333-370). Τα κείμενα αυτά αποτελούσαν λοιπόν τις εισηγήσεις σε ανώτατο επίπεδο συλλήβδην των υπηρεσιών πληροφοριών που υποβάλλονταν στην εκτελεστική εξουσία των ΗΠΑ σχετικά με εκάστοτε ζητήματα εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ.

Η τουρκοκυπριακή ηγεσία εξέφρασε κατ' αρχάς αντιρρήσεις αναφορικά με τη συμμετοχή του Μακαρίου στην 1η Σύνοδο των ηγετών των Αδεσμεύτων που έλαβε χώρα την πρώτη εβδομάδα του Σεπτεμβρίου του 1961 στο Βελιγράδι, δεν άσκησε όμως το δικαίωμα veto που είχε για τη σύνδεση της Κύπρου με την Κίνηση αυτή (των Αδεσμεύτων), έπειτα από διαβουλεύσεις με την τουρκική κυβέρνηση: J. Kerr-Lindsay, Shifting Alignments: The external orientations of Cyprus since Independence, (The Cyprus Review, Fall 2010) στο H. Faustmann & E. Solomou (επιμέλ.), *Independent Cyprus 1960-2010, Selected readings from the Cyprus Review*, Λευκωσία: University of Nicosia Press 2011, σσ 374-375, Γλ. Κληρίδης, 1988 op cit, σσ 134-135, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σσ 353-354. Όπως επισήμαινε ο Ν. Κρανιδιώτης, η προσχώρηση της Κύπρου στους Αδέσμευτους, πρακτικά υπονόμευε δραματικά τις πρόνοιες στρατιωτικής σύνδεσής της με το ΝΑΤΟ και συνεπώς κινείτο αντίθετα προς το πνεύμα της ελληνοτουρκικής «συμφωνίας κυρίων» του 1959. Αυτό, όπως ήταν αναμενόμενο, παρήγαγε στους κόλπους της ελλαδικής κυβέρνησης σοβαρή δυσαρέσκεια για τη Μακαριακή εξωτερική πολιτική: Ν. Κρανιδιώτης, *Οι διεθνείς διαστάσεις του Κυπριακού*, Αθήνα: Θεμέλιο 1983, σσ 17-18. Η D. Markides (2009 op cit σσ 235-237) επισημαίνει ότι η σύνδεση της Κύπρου με την κίνηση των Αδεσμεύτων είχε μεγάλη απήχηση μεταξύ της εξτρεμιστικής Δεξιάς αλλά και του ΑΚΕΛ στην ελληνοκυπριακή κοινότητα. Η ίδια, σε άλλο κείμενό της αναφέρει ότι σύμφωνα με τα λεγόμενα της Σουλιώτη (συνέντευξή της το 2007), ο Μακάριος πίστευε ότι σύνδεση της Κύπρου με την κίνηση των Αδεσμεύτων είχε τη διακριτική έγκριση του ίδιου του Kennedy: D. Markides, Karamanlis, Makarios and British Foreign Policy on Cyprus, 1959-1963 στα: Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ζάππειο, 5-9/7/2007) με τίτλο *Ο Κ. Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Κ. Σβολόπουλος - Κ. Ε. Μπότσιου - Ε. Χατζηβασιλείου (επιμελ), Αθήνα: ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008, τ. Β΄ σ 273. Το βέβαιο είναι πως το δικαίωμα veto (εφαρμόσιμο σε σειρά κρίσιμων ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής και άμυνας) με το οποίο είχε προικοδοτηθεί ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος, συνιστούσε μία πρόσθετη δικλείδα ασφάλειας σύμφωνα με την αρμόδια υπουργική επιτροπή του ΗΒ, σε περίπτωση που ο Μακάριος «εκτρεπόταν» σε πιο επικίνδυνες (αντιδυτικές) ατραπούς: Φ. Αργυρού - Α. Παπακωνσταντίνου op cit σ 45. Τα δικαιώματα αρνησικυρίας του αντιπροέδρου αφορούσαν το σύνολο των διεθνών σχέσεων της Κυπριακής Δημοκρατίας, εκτός από τις περιπτώσεις συμμετοχής της σε διεθνείς οργανισμούς, συμμαχίες και συνθήκες στις οποίες ήταν ήδη μέλη η Τουρκία και η Ελλάδα (Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σ 313).

[99] Π. Μ. Διγκλή op cit σσ 164-165, 178, 192.

για τη διατήρηση της Κύπρου στη σφαίρα επιρροής αλλά και τη ζώνη ελέγχου της Δύσης, εγκρίνοντας την παροχή κάθε δυνατής βοήθειας προς την τοπική κυβέρνηση. Επιπρόσθετα, οι αμερικανοί παρακινούσαν τους βρετανούς να συμμετάσχουν ως εταίροι σε αυτές τις πρωτοβουλίες των πρώτων (λχ το δίμηνο Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου πρότειναν στους βρετανούς να χρηματοδοτήσουν το πρόγραμμα εξηλεκτρισμού του νησιού, ενώ η Washington θα αναλάμβανε να παράσχει τα απαραίτητα κονδύλια για το σχέδιο υδροδότησης της Κύπρου). Αυτό ενόχλησε σφοδρά τους βρετανούς, που επιδίωκαν να αποφύγουν τον παραγκωνισμό τους (κυρίως τις πρόωρες γεωστρατηγικές του συνέπειες) από τις ΗΠΑ στην Κύπρο. Οι βρετανοί δεν ήταν διατεθειμένοι να επιτρέψουν τον απεγκλωβισμό των ΗΠΑ από την εξάρτηση τους από το Λονδίνο και δεν ήταν πρόθυμοι να δώσουν την εντύπωση σε Λευκωσία, Άγκυρα ή Αθήνα ότι η Washington εισερχόταν στα κυπριακά πράγματα ως «πρόσθετη Εγγυήτρια Δύναμη»[100]. Από τη στιγμή που –για λόγους οι οποίοι παρατέθηκαν- η ελληνοκυπριακή πλευρά και οι ΗΠΑ δεν ήταν σε θέση να ολοκληρώσουν τη σύνδεση των επιδιώξεών τους με το είδος και την έκταση της απαιτούμενης στρατηγικής συμμαχίας, οι βρετανοί με τις συμφωνίες τους για τις Βάσεις ήταν αδύνατο να παρακαμφθούν και να εξοβελιστούν από το νησί. Αυτή την αδυναμία επιχείρησε να θεραπεύσει η προεδρία Kennedy, με την επιτάχυνση των διαδικασιών κρατικής οικονομικής διείσδυσης στην Κύπρο (αμερικανικές ιδιωτικές εταιρίες ούτως ή άλλως δραστηριοποιούνταν στο νησί ως «στρατηγικοί επενδυτές» λχ στον εξορυκτικό τομέα) και την προσφορά συγχρηματοδότησης προγραμμάτων έργων υποδομής. Καταβλήθηκε προσπάθεια να συμμετάσχει και η Αθήνα σε αυτήν την προσπάθεια, η οποία λόγω της δικής της αναιμικής δυνατότητας ήταν καταδικασμένη εξ αρχής σε αποτυχία αν δεν λειτουργούσε ως «διακριτικός αγωγός» διοχέτευσης ενισχυτικών κεφαλαίων τρίτων χωρών στην κυπριακή οικονομία[101]. Ακόμη πάντως και ως υποκατάστατη της επιθυμητής αλλά μη επιτεύξιμης πολιτικής σύνδεσης της Κυπριακής Δημοκρατίας με τις ΗΠΑ, η αμερικανική αυτή προσέγγιση με άξονα την οικονομική ανάπτυξη, δεχόταν ανταγωνιστικές πιέσεις από τους παγκόσμιους αντιπάλους των δυτικών συμφερόντων. Το 1962 οι

[100] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 167-169.

[101] Βλ. χαρακτηριστικά, την έλευση του Μακάριου στην Αθήνα στις 7-8/9/1961, όταν επέστρεφε από το Βελιγράδι (όπου συμμετείχε στη Σύσκεψη Αδεσμεύτων) και την επιστολή του Κ. Καραμανλή με αυτό το περιεχόμενο (οικονομική βοήθεια της Ελλάδας προς την Κύπρο) προς τον Μακάριο και κομιστή της τον υποδιοικητή της ΤτΕ Δ. Γαλάνη, όταν ο τελευταίος ετοιμαζόταν να μεταβεί στην Κύπρο (25/11/1961). Από την επιστολή εκείνη, σταχυολογείται η παράγραφος: «Απέμεινεν όπως δοθή συνέχεια εις το ζήτημα της παροχής υπό της Ελλάδος εις την Κύπρον οικονομικής βοηθείας. Ως είναι εις γνώσιν Υμών, αι Κυπριακαί απόψεις επί του ζητήματος τούτου, υπέστησαν εξέλιξιν υπαγορεύσασαν την αντιμετώπισίν του κατά τρόπον διάφορον του αρχικώς προβλεπομένου» - *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Δ΄- τόμος 5$^{α΄}$, (1/4/1961-7/6/1963), σύνταξη κειμένων τόμου: Ε. Χατζηβασιλείου – Γ. Ματσόπουλος – Δ. Π. Καζακοπούλου, σσ 169, 246-247.

εμπορικές σχέσεις της Κύπρου με τον Ανατολικό Κόσμο επεκτάθηκαν, περιλαμβάνοντας πλέον και τις Ουγγαρία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία και Βουλγαρία, όπως και την αδέσμευτη Γιουγκοσλαβία. Οι συμφωνίες με τις χώρες αυτές ήταν επικερδείς για τη νεοπαγή Δημοκρατία επειδή συνήθως περιλάμβαναν την εισαγωγή μηχανημάτων και βιομηχανικών αγαθών έναντι της εξαγωγής γεωργικών προϊόντων και μάλιστα χωρίς την εκροή συναλλάγματος, αφού αξιοποιούσαν τη συμψηφιστική μέθοδο του bartering[102]. Οι αμερικανοί συνέχισαν να απαντούν με την έγκριση χορήγησης πιστώσεων σε είδος (ως επι το πλείστον σιτηρών) και τη σύναψη μορφωτικών συμφωνιών[103]. Πρέπει να προστεθεί ότι οι αναζητήσεις διεθνών εμπορικών εταίρων από πλευράς ελληνοκυπριακής σχεδόν αποκλειστικά, λάμβανε χώρα ενώ ήδη διαρκούσε ένα έτος αδυναμίας είσπραξης φόρων, εξαιτίας διαφωνιών μεταξύ των δύο κοινοτήτων (για τα φορολογικά νομοσχέδια απαιτείτο χωριστή πλειοψηφία των δύο εθνοτικών συνιστωσών της Βουλής. Οι τουρκοκύπριοι φορολογούνταν απ'την Κοινοτική τους Συνέλευση με αποτέλεσμα να είναι φυσιολογικά απρόθυμοι να υποστούν πρόσθετη φορολογία απ'την ενιαία κρατική διοίκηση και τελικά ο κρατικός μηχανισμός να στερείται ζωτικών εσόδων) [104].

Σε ό,τι αφορούσε τη στρατιωτική παρουσία της Ελλάδας και της Τουρκίας στο νησί, αξιοσημείωτη είναι η λεπτομερής προσέγγιση από αμερικανικής πλευράς, της διάστασης «στρατιωτικό υλικό που αξιοποιούν τα στρατιωτικά αποσπάσματα των δύο χωρών στην Κύπρο». Σύμφωνα με την ετήσια αναφορά του γενικού ελεγκτή δημόσιων δαπανών του αμερικανικού κράτους προς το Κογκρέσο που υποβλήθηκε το Φεβρουάριο του 1962 και αφορούσε τα πεπραγμένα του προηγούμενου έτους σχετικά με το πρόγραμμα

[102] Για τις συμβάσεις εμπορικών συναλλαγών και πληρωμών μεταξύ της Κύπρου και των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης, βλ. ενδεικτικά τα σχετικά ανακοινωθέντα του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας: αρ 7 (5/1/1962, με Γιουγκοσλαβία, η μόνη σύμβαση που δεν προβλέπει clearing, αλλά πληρωμές σε στερλίνα), αρ 4 (2/2/1962, με Βουλγαρία), αρ 3 (6/2/1962 με Τσεχοσλοβακία), αρ 6 (6/3/1962, με Ουγγαρία), αρ 1 (16/3/1962 με Πολωνία), αναρτημένα και προσπελάσιμα στην οικεία διεύθυνση: http://www.piopressreleases.com.cy/

[103] T. W. Adams 1964 op cit σ 305 και *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Δ΄- τόμος 5^{α}', (1/4/1961-7/6/1963), σσ 302-303 (δηλώσεις του αρμόδιου αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών των ΗΠΑ Ph. Talbot όταν επισκέφθηκε την Αθήνα, στις 18/2/1962).

[104] Π. Τζερμιάς op cit σσ 462-463, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σσ 355-357, Ε. Ν. Τζελέπης, *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του,* Αθήνα: Θεμέλιο 1975 σσ 122-123, Μ. Χριστοδούλου, *Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας / πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπλασης,* Λευκωσία: Πρόοδος 1999 τ. Α΄ σ 399, ΟΣΕ (χωρίς ονομαστική συγγραφική επιμέλεια), *Το Κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα των ελληνοκύπριων επαναστατών*, Αθήνα: Εργατική Δημοκρατία, 1989, σ 56. Οι τουρκοκύπριοι καταψήφισαν φορολογικά νομοσχέδια δύο φορές μέσα στο 1961: στις 31/3 και στις 19/12. Ο Μακάριος παραδέχθηκε τον Απρίλιο του 1961 ότι παραβίασε το Σύνταγμα όταν έδωσε εντολή στις εφοριακές Αρχές να συνεχίσουν να (επιχειρούν να) εισπράτουν φόρους απ'τους τουρκοκύπριους, παρά το ότι το θέμα εκκρεμούσε νομοθετικά. Ειδικά το νέο φορολογικό νομοσχέδιο που υποβλήθηκε το Δεκέμβριο του 1961 προνοούσε για την υψηλώτερη φορολόγηση των μεγάλων εισοδημάτων, αλλά και για ελαφρύνσεις –ως κίνητρο- στην περίπτωση διεθνών επενδυτών.

στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα, παρατηρούνταν τα ακόλουθα: ναι μεν είχε επιτραπεί στις Ελλάδα-Τουρκία να εξοπλίσουν τα αποσπάσματα της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ αντίστοιχα με υλικό προέλευσης στρατιωτικής βοήθειας των ΗΠΑ (προγράμματα MAP), ωστόσο η αμερικανική κυβέρνηση δεν είχε υπογράψει συμφωνία επίσημης αδειοδότησης μεταφοράς υλικού που είχε παρασχεθεί στο πλαίσιο στρατιωτικής βοήθειας, ειδικά για τον εξοπλισμό του ελλαδικού και του τουρκικού αποσπάσματος στην Κύπρο. Υπήρχε πάντως πρόθεση της Washington να ανταποκριθεί, εφόσον διατυπωνόταν τέτοιο αίτημα (από πλευράς Αθήνας) και να συναινέσει στον προγραμματισμό κάποιας μικρής αύξησης της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας των ΗΠΑ προς την Ελλάδα, ειδικά γι'αυτό το σκοπό. Τέτοια πρόνοια άλλωστε, είχε ήδη ενεργοποιηθεί έμμεσα, παρατηρούσε ο γενικός ελεγκτής, αφού υλικό αξίας 300.000 $ (που περιλάμβανε οχήματα σειράς –Μ, οπλισμό και πυρομαχικά, τηλεπικοινωνιακό εξοπλισμό και ανταλλακτικά, καθώς και υλικό εκπαίδευσης) είχε κρατηθεί ξεχωριστά για τον εφοδιασμό με αυτό ειδικά της ΕΛΔΥΚ[105]. Η σημασία την οποία απέδιδε η αμερικανική κυβέρνηση στο ζήτημα αυτό θα καταδεικνυόταν σε όλες της τις διαστάσεις όταν προέκυψε η διακοινοτική βία, δύο χρόνια αργότερα.

Το ενδιαφέρον των ΗΠΑ για τα τεκταινόμενα στην κυπριακή πολιτική σκηνή συνεχίστηκε αδιάπτωτο και το έτος αυτό (1962), πάντα με κίνητρο την εξασφάλιση της πολυπόθητης διμερούς συμφωνίας για άδεια λειτουργίας «τηλεπικοινωνιακών εγκαταστάσεων *και* ραδιοφωνικών σταθμών»: τόσο κατά την επίσκεψη του Μακάριου στις ΗΠΑ[106], όσο και κατά την επίσκεψη του αμερικανού αντιπροέδρου στην Κύπρο, το βασικό θέμα που έθεσε στον Αρχιεπίσκοπο το αμερικανικό προεδρικό δίδυμο σχετιζόταν απερίφραστα με την υπογραφή μιας τέτοιας συνθήκης. Όπως ομολογούσε σε υπόμνημά του προς τον αμερικανό πρόεδρο τις παραμονές της επίσκεψης του Μακάριου ο R. Komer, μέλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας (προέλευσης CIA)[107], για τις εκτεταμένες τους τηλεπικοινωνιακές

[105] *NARA, RG 330*, Records of the Office of the Secretary of Defence, office of the assistant Secretary of Defence (International Security Affairs), Secret and below, General files, 1962, Box 85, Report to the Congress of the United States by the Comptroller General of the United States, Review of the Military Assistance Program for Greece, February 1962, SECRET, σσ 4-5.

[106] Είναι χαρακτηριστικό ότι η βρετανική κυβέρνηση απέφυγε να προσκαλέσει κι εκείνη τον Μακάριο για επίσκεψη στο Λονδίνο την ίδια περίοδο, εν πολλοίς εξαιτίας της εμμένουσας αμφισβήτησης από πλευράς Αρχιεπισκόπου της ελευθερίας των βρετανών να αξιοποιούν αχαλίνωτα τις βάσεις στο νησί για μεσανατολικές επιθετικές ενέργειες: Claude Nicolet, british policy towards Cyprus, 1960-1974, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 492.

[107] Κρίνεται σκόπιμη σύντομη αναφορά στο επαγγελματικό υπόβαθρο του Komer, εξαιτίας της άμεσης ανάμιξης του σε φάσεις διαχείρισης ελλαδικών και κυπριακών ζητημάτων της περιόδου, λόγω της θεσμικής του θέσης ως μέλους του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας του αμερικανού προέδρου: αριστούχος απόφοιτος του Harvard, ο Komer υπηρέτησε στην Ιταλία με το στρατό των ΗΠΑ ως αξιωματικός πληροφοριών κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, πριν μεταπηδήσει στη CIA –της οποίας υπήρξε από τα πρωϊμότερα στελέχη. Όταν αυτή ίδρυσε κλιμάκιο υποβολής στρατηγικών

εγκαταστάσεις στην Κύπρο οι ΗΠΑ κατέβαλαν μέχρι στιγμής μικρό αντίτιμο -ήταν ωστόσο ανάγκη να επιτευχθεί συμφωνία και για την αδειοδότηση του ραδιοφωνικού σταθμού.

Ο Kennedy άνοιξε τη συζήτηση στο Λευκό Οίκο (6 Ιουνίου 1962) με το αίτημα εγκατάστασης πομπού της «*Φωνής της Αμερικής*» (VOA) στο νησί. Ο Μακάριος απάντησε ότι όσο και αν ο ίδιος προσωπικά ήταν θετικός στην ιδέα (προσθέτοντας μάλιστα ότι αισθανόταν κολακευμένος –μάλλον κι ασφαλής- που κατά πληροφορίες του ο πομπός προοριζόταν να εγκατασταθεί "at his own region", εννοώντας πιθανόν την ευρύτερη περιοχή του Προεδρικού), το πρόβλημα της εντύπωσης που θα δημιουργούσε σε κομβικής σημασίας σύμμαχα κράτη ήταν ανυπέρβλητο. Ο Μακάριος εννοούσε, και το ανέφερε ευθέως, ότι αν επέτρεπε τη λειτουργία προπαγανδιστικού ραδιοφωνικού σταθμού στην Κύπρο, θα διασαλεύονταν οι σχέσεις του με τις χώρες των Αδέσμευτων που υποστήριζαν την πολιτική του στο forum του ΟΗΕ. Αυτό δεν τον απέτρεψε απ'το να θέσει τα οικονομικής φύσης αιτήματα της Κύπρου προς τις ΗΠΑ, αναδεικνύοντας το (διαχρονικό) πρόβλημα εξασφάλισης επάρκειας νερού του νησιού, αλλά και εκδηλώνοντας ενδιαφέρον για την κατασκευή διϋλιστηρίου, την ανάπτυξη του τουρισμού και γενικά την μετάπτωση της κυπριακής οικονομίας από κυρίως αγροτική σε πολυδιάστατη. Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα της επίσκεψης 1,5 μήνα αργότερα, το αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών τοποθετούσε τις αμερικανοκυπριακές σχέσεις στο ουσιώδες τους (για τις ΗΠΑ) πλαίσιο: «Τα ζωτικά αμερικανικά συμφέροντα -η απρόσκοπτη λειτουργία των τηλεπικοινωνιακών μας μέσων, ο περιορισμός της κομμουνιστικής απειλής και η διατήρηση της ειρήνης στις διακοινοτικές σχέσεις- απαιτούν τη μέγιστη επιρροή μας στο νησί, και το ευχερέστερο όργανο στην κατεύθυνση της υλοποίησης αυτής της επιρροής, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα, είναι τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας. ... Όσο περισσότερα σύμμαχα κράτη εμπλέξουμε στην αύξηση της οικονομικής παρουσίας της Δύσης στην περιοχή τόσο το καλύτερο». Το υπόμνημα συνέχιζε με την αναφορά σε πρόγραμμα

εκτιμήσεων (το Office of National Estimates) το 1950, ο Komer υπήρξε από τα πρώτα μέλη του. Επιθετικός σε θέματα διεκδίκησης χαρτοφυλακίου αυξημένων ευθυνών, θεωρείτο ειδικός σε θέματα Μ. Ανατολής και Τουρκίας, αναμιγνυόταν όμως και σε θέματα στρατιωτικής βοήθειας και στρατιωτικών συμμαχιών όπως των ΝΑΤΟ – CENTO, ενώ αργότερα στη δεκαετία είχε κρίσιμο ρόλο στους χειρισμούς των ΗΠΑ στο Βιετνάμ. Ως μέλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας απέλαυε της εμπιστοσύνης διαδοχικά των προέδρων Kennedy - Jonhsnon και κυρίως του συμβούλου εθνικής ασφάλειας McGeorge Bundy. Ήταν ο μόνος αξιωματούχος προέλευσης CIA που να βρίσκεται, χωρίς απόκρυψη της ιδιότητάς του εκείνης, σε τόσο οφθαλμοφανή θέση στον αμερικανικό κυβερνητικό μηχανισμό. Εκ των υστέρων αποτιμήθηκε ως αυτοπροβεβλημένος και θρασύς συκοφάντης, «φαιδρή επιτομή της αμερικανικής ύβρεως» της εποχής: J.Prados, *Keepers of the Keys: A History of the National Security Council from Truman to Bush,* N. York: W. Morrow & Co, 1994, σσ 118-119, A. A. Orkaby, *The International History of the Yemen Civil War, 1962-1968*, unpublished doctoral dissertation, History and Middle Eastern Studies, Harvard University, 2014, σσ 110-111.

δυτικογερμανικής βοήθειας με πρωτοβουλία της Βόννης, αλλά και την αμερικανική διείσδυση σε θέματα εκπαίδευσης της αστυνομίας και οργάνωσης εργατικού συνδικαλισμού κατά τα αμερικανικά πρότυπα (η Λευκωσία βέβαια, απέφευγε απ' την αρχή επιμελώς την παροχή αποκλειστικότητας σε ευαίσθητα θέματα ασφάλειας, πχ το ίδιο διάστημα -θέρος 1962- είχε ξεκινήσει επαφές και συνεργασία με την αιγυπτιακή αστυνομία)[108]. Οι σκέψεις αναφορικά με την οικονομική βοήθεια προς την Κύπρο που θα μεταφραζόταν σε δυνατότητα άσκησης πολιτικών πιέσεων δεν ήταν απομονωμένο περιστατικό, αλλά εντασσόταν σε μία ευρύτερη στρατηγική της προεδρίας Kennedy, η οποία εκδιπλωνόταν ακόμη και σε «απαγορευμένα εδάφη», παρόλο που αυτή αρχικά υπονομεύτηκε για εσωτερικούς πολιτικούς λόγους: την ημέρα που αποχαιρετούσε τον Μακάριο ο οποίος επέστρεφε στην Κύπρο, ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών δεν έκρυψε τη δυσφορία του στους επίσης παριστάμενους στο αεροδρόμιο πρεβευτές Ελλάδας και ΗΒ για το «απροσδόκητο χθεσινό ψήφισμα Γερουσίας περι περικοπής κάθε αμερικανικής οικονομικής βοηθείας προς χώρες που τελούν υπό κομμουνισμόν ή μαρξισμόν». Το ψήφισμα λογιζόταν «σοβαρά αντιξοότης διά κυβέρνησιν και δυτικήν εν γένει διπλωματίαν» επειδή αφορούσε πρωτίστως τις Πολωνία- Γιουγκοσλαβία, όμως επίσης και νεοπαγή κράτη «αριστερών τάσεων». Ο D. Rusk απέδωσε το ψήφισμα της Γερουσίας σε πιέσεις των πολωνικής καταγωγής συντηρητικών ψηφοφόρων (διατυπώθηκαν εξάλλου και οι γνωστές ακραίες απόψεις, όπως τροπολογία βουλευτή -που απορρίφθηκε- να εκταμιεύεται οικονομική βοήθεια μόνο σε κομμουνιστικές χώρες που θα ανέτρεπαν τα καθεστώτα τους), ενώ τελικά στα μέσα Ιουλίου το Κογκρέσο παρείχε στον αμερικανό πρόεδρο με συντριπτική πλειοψηφία ελευθερία να παρέχει οικονομική βοήθεια σε ανατολικές χώρες. Την 1η Αυγούστου η Γερουσία υπερψήφισε τον Νόμο περί εξωτερικής βοήθειας για το οικονομικό έτος 1/6/1962 – 30/6/1963 και η Βουλή ενέκρινε 4,672 δις $ έναντι των 4,878 που είχε

[108] *FRUS* 1961-1963 vol XVI documents "259", "260", "262", Υπόμνημα συζήτησεων Μακάριου-Kennedy (5-6/6/1962), σσ 525-528, υπόμνημα του State Dept προς τον ειδικό προεδρικό σύμβουλο εθνικής ασφάλειας McGeorge Bundy (13/7/1962) σσ 530-531. Επίσης: α) αποχαρακτηρισμένο 3σέλιδο απόρρητο υπόμνημα R. Komer, 1ης Ιουνίου 1962, αναρτημένο στις ψηφιοποιημένες συλλογές της προεδρικής βιβλιοθήκης John F. Kennedy: http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKNSF-322-009.aspx (προσπελάστηκε στις 20 Δεκ 2014), β) Υπόμνημα αρ. 169 του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, στο οποίο αναφέρεται το έντονο ενδιαφέρον του Kennedy να επισπευσθεί η στρατηγική ενίσχυση της κυπριακής Οικονομίας, ώστε οι ΗΠΑ να καταστούν ο «παράγοντας-κλειδί» στην ανάπτυξη του νησιού και «να βοηθηθεί η Κυβέρνηση στους χειρισμούς της σχετικά με το σοβαρό πρόβλημα του Κομμουνισμού που αντιμετωπίζει». Ως μέτρα κατονομάζονταν: η αρωγή στην θέσμιση κοινωνικής ασφάλισης, η ίδρυση Πανεπιστημίου και η επίλυση του προβλήματος της υδροδοσίας: *NARA,* RG 273, NSAM no 169/28-7-1962. Για τις επαφές κυπριακής – αιγυπτιακής αστυνομιών βλ. ενδεικτικά ανακοινωθέν αρ 5 του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, της 30ης Ιουλίου 1962. Όλα τα ανακοινωθέντα της συγκεκριμένης προέλευσης που θα παρατεθούν στο κείμενο βρίσκονται αναρτημένα και προσπελάσιμα στην οικεία διεύθυνση: http://www.piopressreleases.com.cy/

ζητήσει ο Kennedy. Σε ό,τι αφορούσε τη βοήθεια προς κομμουνιστικές χώρες, την απαγόρευε (κατονομάζοντας τις χώρες αυτές), εκτός εάν η βοήθεια αυτή κρινόταν ζωτική για την ασφάλεια των ΗΠΑ, η λήπτρια χώρα δεν ελεγχόταν «υπό της διεθνούς κομμουνιστικής συνωμοσίας» και περαιτέρω υποβοηθείτο «η ανεξαρτητοποίησή της από το διεθνή κομμουνισμό». Η ελληνική πλευρά παρακολουθούσε στενά και με έκδηλο ενδιαφέρον τις διαδικασίες αυτές επειδή, εκτός της κυπριακής διάστασης, αφορούσαν άμεσα και το μέλλον της οικονομικής αρωγής των ΗΠΑ προς την ίδια την Αθήνα, είτε αφορούσε την απευθείας ενίσχυση της οικονομίας της είτε τη στρατιωτική βοήθεια[109].

Την ίδια περίοδο (καλοκαίρι του 1962), οι κατευθυντήριες γραμμές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής που αφορούσαν την Ελλάδα αναφέρονταν στην ανάγκη να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή της χώρας στην ειρηνική ανάπτυξη της Κύπρου ώστε η τελευταία «να διατηρήσει το φιλοδυτικό εξωτερικό της προσανατολισμό». Επίσης, παρόλο που αναγνωριζόταν η επίσημη προσήλωση της Αθήνας στην τήρηση των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, οι ιθύνοντες του State Dept έκριναν ότι η κυβέρνηση Καραμανλή θα έπρεπε να προειδοποιηθεί να μην «αναλάβει ανεξάρτητες πρωτοβουλίες στα Βαλκάνια και / ή στην Κύπρο», να νουθετηθεί ώστε να απέχει από «τυχοδιωκτισμούς στις επίμαχες περιοχές» και να τής τονιστεί ότι θα όφειλε «να συνεργαστεί με τους συμμάχους της» προκειμένου να αντιμετωπίσει τυχόν τοπικά προβλήματα εκεί [110].

Το διήμερο 30-31 Αυγούστου 1962, ο τότε αντιπρόεδρος των ΗΠΑ L. B. Johnson επισκέφθηκε την Κύπρο στο πλαίσιο μεσογειακής περιοδείας του. Ο Johnson πίεσε ακόμη περισσότερο τον Μακάριο σχετικά με την αδειοδότηση λειτουργίας σταθμού της *Φωνής της Αμερικής* (οι σχετικές διαπραγματεύσεις βρίσκονταν σε εξέλιξη εκείνη ακριβώς την

[109] Τα εγκριθέντα κονδύλια κατανέμονταν ως εξής: 1,5 δις $ για στρατιωτική βοήθεια, 1,25 δις $ για οικονομική ανάπτυξη και 2,4 δις $ βοήθεια προς χώρες της Λατινικής Αμερικής (πρόγραμμα «Συμμαχία για την Πρόοδο»). Όπως επισήμαινε ο ελλαδίτης διπλωμάτης Πηλαβάκης, επρόκειτο για την πρώτη μόνο φάση, της «κατ'αρχήν έγκρισης» (Authorization), ενώ ακολουθούσε και εκείνη του «καθορισμού των πιστώσεων» (Appropriations), στην οποία συνήθως τα νομοθετικά Σώματα περιέκοπταν –συχνά σε σημαντικό βαθμό- τα κατ'αρχάς εγκεκριμένα κοδύλια. Ακολουθούσε συζήτηση ενώπιον της αρμόδιας Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας και κοινή σύσκεψη μεταξύ αντιπροσώπων της γερουσίας και της βουλής «προς εναρμόνησιν των υπό των δύο Σωμάτων ψηφισθέντων κειμένων» που κατέληγαν σε Νόμο. Είναι η εποχή που το αμερικανικό Κογκρέσο εξέφραζε την επιθυμία «όπως τα προηγμένα και εκβιομηχανισμένα κράτη της Ευρώπης» μοιραστούν με τις ΗΠΑ τα βάρη της βοήθειας προς τις αναπτυσσόμενες χώρες: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, (στο εξής: ΚΥ), 1962, Φάκελος 26/υποφάκελος 4/τμήμα 1/τμήμα 1: _1876, 7-6-62 από Μάτσα προς Αθήνα, _ΓΗ 35-47/8-6-62 από Γ΄Πολιτική προς Μόνιμη Αντιπροσωπεία της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ (στο εξής (ΜΑ/ΝΑΤΟ), _2610/Β/13, 14-8-1962 από Πηλαβάκη (επιτετραμμένος ελλαδικής πρεσβείας στη Washington) προς τη Δ/νση Οικονομικών Υποθέσεων του ΥΠΕΞ. Φυσικά, το ζήτημα καλυπτόταν εκτενώς κι από τον ελλαδικό Τύπο (βλ. ενδεικτικά *ΈΘΝΟΣ*, φύλλο 13/7/1962).

[110] *NARA, RG 330*, Department of State, Guidelines for Policy and Operations, GREECE, July 1962, σσ 8, 13, 19.

περίοδο). Ο Αρχιεπίσκοπος έθεσε σε κίνηση τη γνωστή του επιχειρηματολογία προσφεύγοντας σε πολιτικού και οικονομικού χαρακτήρα αντίλογο και περιέγραψε στον Johnson την Κύπρο ως «το δεξιώτερο κράτος των Αδεσμεύτων» που θα ήταν κρίμα να κατακυρωθεί στην παγκόσμια κοινή γνώμη σαν ένας ακόμη τυπικός δυτικός σύμμαχος – αυτό, αν αποδεχόταν την λειτουργία του προπαγανδιστικού ραδιοφωνικού σταθμού, μια και, όπως υπενθύμισε στον συνομιλητή του ο Μακάριος, τα όρια μεταξύ αμερόληπτης ενημέρωσης και στρατευμένης ειδησεογραφίας ήταν τελείως υποκειμενικά. Ο Johnson επέμεινε: ο σταθμός θα έφερε την ουδέτερη ονομασία IBS (International Broadcasting Service) και θα συνίστατο από ένα πομπό στα μεσαία που θα εξέπεμπε πρόγραμμα στις γλώσσες του νησιού, και έναν στα βραχέα που θα μετέδιδε εκπομπές σε γλώσσες ανατολικής Ευρώπης, Κεντρικής και Νότιας Ασίας. Γι' αυτόν τον τελευταίο σταθμό, ο αμερικανός αντιπρόεδρος υποστήριξε ότι καμία γειτονική χώρα δεν θα μπορούσε να προσδιορίσει πως εδραζόταν στο νησί, ενώ οι ΗΠΑ θα ισχυρίζονταν ότι εξέπεμπε γενικώς κι αορίστως από «κάπου στην Ανατολική Μεσόγειο» (και είναι γεγονός ότι υπήρχε δυνατότητα τοποθέτησης και λειτουργίας του επί πλοίου). Ο Johnson ολοκλήρωσε τις πιέσεις του (συνεπικουρούμενος απ' τον R. Komer που συνόδευε τον αντιπρόεδρο των ΗΠΑ και ήταν ειδικός σε θέματα αξιοποίησης της άδειας λειτουργίας ραδιοφωνικών σταθμών της VOA[111]) αναφέροντας ότι οι κυπριακές αποφάσεις όφειλαν να ληφθούν το συντομότερο, αφού οι αμερικανοί είχαν προσφορές και από άλλα κράτη της περιοχής για τοποθεσίες εγκατάστασης, όμως η Κύπρος συγκέντρωνε τις αμερικανικές προτιμήσεις. Ο Μακάριος απέφυγε μέχρι τέλους να συγκατατεθεί στη σύναψη της ποθητής για τις ΗΠΑ συμφωνίας ελισσόμενος επιδέξια προκειμένου να τερματίσει τις αμερικανικές οχλήσεις: ανέβασε και πάλι τις απαιτήσεις του για προγράμματα οικονομικής βοήθειας σε δυσθεώρητα ύψη έναντι υπογραφής της επιδιωκόμενης συνθήκης, στοιχείο που προεξοφλούσε ότι θα καθιστούσε τις απαιτήσεις του απορρίψιμες (και επαληθεύτηκε καθώς τον ενημέρωσε τελικά η αμερικανική πλευρά στις αρχές Οκτωβρίου, επειδή το

[111] Αρχικά ο Johnson παρουσιάστηκε τελείως απρόθυμος για την περιοδεία, επικαλούμενος ειδικά την παντελή του άγνοια σε θέματα Τουρκίας (που περιλαμβανόταν στους προορισμούς επίσκεψης), γι'αυτό μάλιστα έθεσε ως όρο να συνοδεύεται από τον σύμβουλο εθνικής ασφάλειας McGeorge Bundy πριν αναλάβει την υλοποίηση της περιοδείας. Πείστηκε από τον Bundy αλλά και τον ίδιο τον πρόεδρο Kennedy να δεχθεί αντ' αυτού τον επαΐοντα Komer, τον κορυφαίο κατ' αυτούς ειδικό στα θέματα που επρόκειτο να θίξει κατά την περιοδεία του ο αντιπρόεδρος των ΗΠΑ. Η πατρότητα της ιδέας της περιοδείας ανήκε σε δύο αναπληρωτές υπουργούς εξωτερικών, τους W. Tyler και Ph. Talbot, οι οποίοι έπεισαν το προεδρικό δίδυμο ότι μία εντυπωσιακά υψηλόβαθμη επίσκεψη στην περιοχή, με επίκεντρο τις Ιταλία, Ελλάδα και Τουρκία (στο πρόγραμμα περιλαμβανόταν επίσης το Ιράν κι ο Λίβανος), ήταν επιβεβλημένη, ώστε να υπογραμμιστεί η σημασία των χωρών στους περιφερειακούς στρατηγικούς σχεδιασμούς των ΗΠΑ. Η έμφαση όφειλε να δοθεί στην στρατιωτική διάσταση αυτών: J.Prados 1994 op cit σ 119, M. Lerner, "A Big Tree of Peace and Justice": The Vice Presidential Travels of Lyndon Johnson, Diplomatic History, vol 34 no 2, 2010, σσ 361-362.

Κογκρέσο θα σύγκρινε τις κυπριακές απαιτήσεις με τις καταβολές «ενοικίων» για παρεμφερείς διευκολύνσεις σε άλλα σημεία του πλανήτη όπως αναφερόταν)[112]. Μην παρέχοντας στους αμερικανούς την επίσημη νομιμοποίηση της ύπαρξης των εγκαταστάσεών τους επί της Κύπρου βέβαια, ο Αρχιεπίσκοπος καθιστούσε τις ΗΠΑ «ομήρους του Λονδίνου» στο συγκεκριμένο θέμα –παραμένει υπόθεση εργασίας το τί θα κέρδιζε και τί απειλές θα προσέθετε για το κράτος και την προσωπική του πολιτική ηγεμονία, σε περίπτωση που είχε ενδώσει στα πιεστικά αμερικανικά αιτήματα (η εφημερίδα *Χαραυγή* του ΑΚΕΛ πχ, θυμίζε σε δημοσίευμά της το Σεπτέμβριο του 1962 ότι «...δεν ήταν η ΕΣΣΔ εκείνη που αναμιγνυόταν στα εσωτερικά της Κυπριακής δημοκρατίας, ούτε εκείνη που διατηρούσε στρατιωτικές βάσεις και ραδιοφωνικούς σταθμούς στο νησί, αλλά το ΗΒ και οι ΗΠΑ»[113]). Το πρόβλημα με τους ραδιοφωνικούς σταθμούς των ΗΠΑ σε ξένες χώρες, ήταν ότι ανεξαρτήτως του τί εξοπλισμός ακριβώς φιλοξενείτο εντός των εγκαταστάσεών τους, τα προπαγανδιστικά τους προγράμματα συνεπάγονταν για τα υπουργεία εξωτερικών των χωρών φιλοξενίας ένα καθόλου ευκαταφρόνητο πολιτικό κόστος στις σχέσεις των κρατών φιλοξενίας με τα κράτη-στόχους, που συνήθως τους

[112] *FRUS* 1961-1963 vol XVI documents "263" και "265": τηλεγράφημα του πρεσβευτή των ΗΠΑ H. Labouisse προς το State Dept (3/9/1962) με αντικείμενο την αποτίμηση των συνομιλιών Μακάριου-αντιπροέδρου ΗΠΑ, σσ 532-534 και τηλεγράφημα της πρεσβείας των ΗΠΑ στη Λευκωσία προς το State Dept (8/10/1962) σ 537 -κυρίως υποσημ. 1, αντίστοιχα. Ο Cl. Nicolet (2001 op cit σσ 172-174) εκτιμά, μάλλον προσεγγίζοντας με επιφανειακά στερεότυπα τα ουσιώδη κίνητρα του Μακάριου, ότι ο Αρχιεπίσκοπος έπεσε θύμα της ίδιας του της διαπραγματευτικής υπερβολής επιδιώκοντας να αποσπάσει τα μέγιστα δυνατά οικονομικά οφέλη. Με βάση όλα τα παραπάνω, η ασαφής αναφορά του Μακάριου στο θέμα (όταν απευθυνόταν σε ελλαδίτες κι ελληνοκύπριους αντιπολιτευόμενους ουσιαστικά την πολιτική του, μέλη του ΔΣ της «Πανελλήνιας Εταιρίας Αυτοδιαθέσεως Κύπρου» στη διάρκεια συνάντησής τους στην Αθήνα, στις 10 Νοεμβρίου 1966 -το παραθέτει ο Σ. Λοϊζίδης, 1980 op cit σ 208) σύμφωνα με την οποία «Ο Αρχιεπίσκοπος παρετήρησεν ότι από του 1962 εβολιδοσκόπησε τους Αμερικανούς αν θέλουν βάσιν εν Κύπρω και ηρνήθησαν», δεν ηχεί πιστευτή και εν πάση περιπτώσει διαψεύδεται από τα μέχρι σήμερα διαθέσιμα αρχειακά ευρήματα. Η μόνη περίπτωση να ευσταθούν οι ισχυρισμοί του Μακάριου είναι η εξής: να προσέφερε στους αμερικανούς στρατιωτική βάση, όμως εκείνοι να προτιμούσαν δικαίωμα λειτουργίας «απλώς» ενός ραδιοφωνικού σταθμού. Τα πάντα εξαρτώνται από το ποιά άλλη δραστηριότητα επιδίωκαν ίσως να κρύψουν οι αμερικανοί εντός των ραδιοφωνικών εγκαταστάσεων για τις οποίες με τόση ζέση επιδίωκαν να αποκτήσουν δικαιώματα. Επαναλαμβάνεται ότι το θέμα ασφαλώς διαθέτει ως πυρήνα του την επιδίωξη νομικής κατοχύρωσης της αμερικανικής παρουσίας και όχι την πραγματική προοπτική απομάκρυνσής της. Σύμφωνα εξάλλου με την αναφορά του L. B. Johnson προς τον Πρόεδρο του στις 28/9/1962, γύρω από την επίσκεψή του στο νησί και σε άλλες χώρες της περιοχής, «...η Κύπρος, αλλά και ο Λίβανος είναι εύθραυστες κρατικές οντότητες με ευαίσθητες ισορροπίες εσωτερικά και χωρίς ενιαίο εθνικό αίσθημα, που είναι προς το συμφέρον των ΗΠΑ να παραμείνουν ανεξάρτητα και αδέσμευτα κράτη» (*FRUS* 1961-1963 vol XVIII, Near East 1962-1963, "doc 29 -editorial note" σελ 72, D. Markides 2009 op cit σ 256. Ο L. B. Johnson μάλλον επιχειρούσε να αμβλύνει τις εντυπώσεις από την προσωπική του αποτυχία στις διαπραγματεύσεις με τον Μακάριο). Ενάμιση χρόνο αργότερα, στη διάρκεια διάσκεψης κορυφής μεταξύ ΗΠΑ-ΗΒ (2/3/1964), ο πρόεδρος τότε πλέον Johnson ανέφερε στο βρετανό πρωθυπουργό Wilson ότι όταν είχε συναντηθεί με τον Μακάριο, ο τελευταίος τού είχε δώσει την εντύπωση ότι ήταν "a very hard man": *FRUS* 1961-1963 vol XII, "doc 227", σ 459.

[113] Άρθρο στο φύλλο της *Χαραυγής* της 11ης Σεπτεμβρίου 1962 που αποδελτίωσε ο T. W. Adams, *AKEL: the Communist Party of Cyprus,* Stanford, California: Hoover Institution Press, 1971, σ 132.

καθιστούσε ελάχιστα δημοφιλείς, όσο φιλοδυτικές και να ήταν οι κυβερνήσεις των πρώτων. Υπενθυμίζεται ότι τέτοιος σταθμός ξεκίνησε τη λειτουργία του στη Ρόδο (αρχικά εν πλω, το 1952, μεταφέρθηκε σε επίγεια εγκατάσταση το 1964) με όλες τις συνέπειες της λειτουργίας του σε ελλαδικό έδαφος για τη χώρα, που θα αναφερθούν εκτενώς στο β΄ τμήμα της παρούσας διατριβής. Η δυνατότητα απόκτησης πρόσθετης άδειας λειτουργίας ραδιοφωνικού σταθμού στην Κύπρο όμως, δεν έπαψε να αποτελεί ζητούμενο μέχρι το 1962 όπως φαίνεται. Το ζήτημα περιπλέκεται απ' όσα ανάφεραν οι Αβέρωφ και Ν.Κρανιδιώτης αργότερα: ο Μακάριος έθεσε στον ίδιο τον Kennedy ζήτημα αναθεώρησης των ιδρυτικών συνθηκών της Κυπριακής δημοκρατίας στη συνάντησή τους τον Ιούνιο του 1962, προοπτική στην οποία η αντίδραση του αμερικανού προέδρου υπήρξε απερίφραστα αποθαρρυντική[114]. Το στοιχείο αυτό δημιουργεί είτε προβληματισμούς αναφορικά με τη διαπραγματευτική γραμμή του Αρχιεπισκόπου είτε / και για τις αμερικανικές προτεραιότητες. Πιθανόν δηλαδή ο Μακάριος να εξάρτησε το ζήτημα της αδειοδότησης των αμερικανικών εγκαταστάσεων από την αμερικανική υποστήριξη στο θέμα της τροποποίησης των συνθηκών του 1960. Τις ελπίδες αυτές είχε ασαφώς καλλιεργήσει και ο ίδιος ο Kennedy, όμως οι διαρκέστερες προτεραιότητες της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής σαφώς πρότασσαν την απρόσκοπτη στρατιωτική χρήση του ελληνοτουρκικού χώρου συγκριτικά πάντα με την Κύπρο. Αν και για παρατεταμένο διάστημα εξετάστηκε η προοπτική αντίστοιχης, συγκεκριμένης εκμετάλλευσης του νησιού από τους αμερικανούς, η επιθυμία αυτή δεν έφτασε ποτέ να λάβει τέτοιες διαστάσεις που να οδηγήσει σε εξέταση της αλλαγής της στάσης τους στο Κυπριακό. Εν τέλει, η κλίμακα του ενδεχόμενου πολιτικού τιμήματος για τη λειτουργία του σταθμού ήταν απαράδεκτη γι'αμφότερους τους δυνάμει εταίρους, τόσο για την ελληνοκυπριακή ηγεσία (που δεν ήθελε να απωλέσει την αραβική φιλία όπως αναφέρθηκε), όσο και για τις ΗΠΑ (που θα καλούνταν να ενισχύσουν τους ελληνοκύπριους σε βαθμό καταστροφής τις αμερικανοτουρκικής συμμαχίας). Εξηγείται έτσι η προτίμηση να εγκαταληφθεί τελικά η ιδέα λειτουργίας σταθμού της *Φωνής της Αμερικής* στην Κύπρο. Είναι εξάλλου αξιοσημείωτο ότι στη διάρκεια της επίσκεψης του αμερικανού αντιπροέδρου, αυτός έγινε δέκτης παρασκηνιακών παρακλήσεων από πλευράς του R. Denktaş να διοχετευτούν απευθείας στην τουρκοκυπριακή κοινότητα αμερικανικά κονδύλια, παρακάμπτοντας την κεντρική κυβέρνηση της Λευκωσίας. Παρόλο που ο L. B.

[114] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 39-41, Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό 1950-1963),* Αθήνα: Εστία 1982, Β΄τόμος op cit σσ 320-321. Ειδικά η μαρτυρία του Ν.Κρανιδιώτη (πρώτου πρεσβευτή της Κύπρου στην Αθήνα υπενθυμίζεται, μέχρι το 1979 και στενού συνεργάτη του Μακάριου) κατέχει σημαίνουσα αξία επειδή αυτός υπήρξε αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας της στιχομυθίας Kennedy - Αρχιεπισκόπου.

Johnson αρνήθηκε να αναμιχθεί κατ' αυτόν τον τρόπο σε ενδοκοινοτικές διαμάχες[115], η ευκαιρία προς εκμετάλλευση εις βάρος του Μακάριου υπήρξε σαφής και καταγράψιμη.

[115] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 174.

VI. Πρόσθετες στρατηγικές χρήσεις της κυπριακής επικράτειας, κοινού ενδιαφέροντος ΗΒ- ΗΠΑ:

Τέλος, τρείς ακόμη όψεις δυνητικής όπως και υλοποιημένης αξιοποίησης σε στρατηγικό επίπεδο της κυπριακής επικράτειας θεωρείται σκόπιμο να θιγούν ξεχωριστά, παρ'όλη την κυμαινόμενου βαθμού δυσχέρεια στην αρχειακή θεμελίωση των συγκεκριμένων ερευνητικών υποθέσεων αλλά και υπερβαίνοντας το συσχετισμό τους με την υπόλοιπη εκμετάλλευση του νησιού που αναφέρθηκε, εξαιτίας της αυτονομίας τους ως δραστηριοτήτων (και ως πρόσθετων κινήτρων διατήρησης πρόσβασης στην Κύπρο): αυτές σχετίζονται α) με τη χρήση των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο ως εφαλτηρίου με βεβαιότητα βρετανικών[116] αλλά και αμερικανικών κατασκοπευτικών αεροσκαφών (εκτός των U-2) κατά την περίοδο 1951-1967 [117],

[116] Αφότου (μετά το Φεβρουάριο του 1953) οι ειδικές εκδόσεις αναγνώρισης-υποκλοπών του βομβαρδιστικού αεριωθούμενου Canberra εφοδιάστηκαν με εξοπλισμό ELINT (βλ. σελ 119 για την επεξήγηση του αρκτικόλεξου) και προστέθηκε ρωσομαθές τρίτο μέλος πληρώματος, οι Μοίρες της RAF που διέθεταν αυτόν τον τύπο -επιβεβαιωμένα η 51η- πετούσαν συχνά σε αποστολές προς όφελος της υπηρεσίας υποκλοπών GCHQ από τις αεροπορικές βάσεις στο Bodo της Νορβηγίας και στο Ακρωτήρι της Κύπρου. Η μόνιμη έδρα τους βρισκόταν σε βρετανικό έδαφος (στο Wyton): G. S. Trenear-Harvet, *The Historical Dictionary of Air-Intelligence*, Lanham, Maryland-Toronto-Plymouth: Scarecrow, 2009 σσ 197, 203-204. Ο R. J. Aldrich op cit 2010 σσ 302, 593, παραπέμπει σε βρετανική πρωτογενή πηγή του Οκτωβρίου του 1964 που κάνει λόγο για 1000 υπερπτήσεις του τουρκικού εναέριου χώρου βρετανικών κατασκοπευτικών αεροσκαφών με αφετηρία την Κύπρο και προορισμό την τουρκοσοβιετική μεθόριο στις περιοχές Μαύρης Θάλασσας και Κασπίας κατά την περίοδο αυτή. Ακόμη, ο C. Walton παραπέμπει σε στιχομυθία μεταξύ του πρωθυπουργού και του υπουργού εθνικής άμυνας του ΗΒ (των sir A. Douglas-Home και P. Thorneycroft) η οποία κατά πάσα βεβαιότητα έλαβε χώρα το Δεκέμβριο του 1963, όταν οι διακοινοτικές ταραχές στο νησί βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη. Σύμφωνα με τον Walton, ο Thorneycroft αποκρίθηκε σε σχετικό ερώτημα του Douglas-Home ότι ακόμη κι αν όλες οι υπόλοιπες ευρύτερου στρατιωτικού περιεχομένου βρετανικές δραστηριότητες που φιλοξενούνταν στην Κύπρο μπορούσαν να υλοποιηθούν από τοποθεσίες αλλού, η Κύπρος ήταν αναντικατάστατη λόγω α)του ρόλου της ως κόμβου υποκλοπών και β) ως έδρας ειδικού, στρατηγικού ενδιαφέροντος, αναγνωριστικών πτήσεων: C. Walton, *Empire of Secrets / British Intelligence, the Cold War and the twilight of the Empire,* N.York: Overlook Press, 2013, σ 315. Θα ακολουθήσουν και άλλες αναφορές στο ζήτημα παρακάτω.

[117] Όσο και αν θα διαλεύκανε καίρια σημεία των συλλογισμών που αναπτύσσονται στο παρόν κείμενο, η εικασία σε ό,τι αφορά τα στρατηγικής αναγνώρισης αεροσκάφη U-2 δεν μπορεί να υποστηριχθεί από σαφή πρωτογενή ευρήματα -υφίστανται εντούτοις για κάπως μεταγενέστερη περίοδο. Ο L. Stern υποστήριξε στη δημοσιογραφική του εργασία –χωρίς παραπομπή σε τεκμήρια- ότι «Από την εποχή της κρίσης, στα μέσα της δεκαετίας του εξήντα, ο Αρχιεπίσκοπος είχε εγκαθιδρύσει σχέσεις αδιατάρακτης κατανόησης με την Ουάσιγκτων. Είχε συμφωνήσει σιωπηρά, τα αμερικανικά κατασκοπευτικά αεροπλάνα Υ-2 [sic] να χρησιμοποιούν την αγγλική κυρίαρχη βάση στο Ακρωτήρι, για να υπερίπτανται πάνω από τη Μ. Ανατολή»: Λ. Στερν, *Λάθος Άλογο*, Λευκωσία: Ταμασός 1977, σσ 136-137. Οι O'Malley – Craig προσθέτουν ότι οι βρετανοί είχαν από τότε δώσει την άδεια στους αμερικανούς να αξιοποιούν την Κύπρο για τις πτήσεις των U-2 που παρακολουθούσαν τα σοβιετικά προγράμματα ανάπτυξης αντιβαλλιστικής άμυνας (op cit σ 84). Αναφορά στο ίδιο θέμα απαντάται και στο J. Ranelagh, *The Agency, The rise and decline of the CIA,* New York: Touchstone, 1987, σ 318, όπου υποστηρίζεται η χορήγηση 5 αεροσκαφών U-2 στη RAF τότε, με έδρες στην Κύπρο και την Τουρκία. Πάντως η έδρα των αμερικανικών στρατηγικών κατασκοπευτικών αεροσκαφών U-2 στο γειτονικό (τουρκικό) Incirlik που αναφέρθηκε σε άλλο σημείο, υπεραρκεί ως ισοδύναμο κίνητρο

β) την ανάληψη αποστολών πυρηνικού βομβαρδισμού από τη βρετανική αεροπορία προς όφελος του ΝΑΤΟ (πέρα από τις αποστολές εθνικής αποτροπής που ήδη τής είχαν ανατεθεί δηλαδή), μετά τη συμφωνία ΗΠΑ-ΗΒ του το Δεκέμβριου του 1962[118] και

της αμερικανικής στάσης. Ακόμη, είναι σαφές σήμερα ότι χειριστές προέλευσης της RAF (και κατά πάσα βεβαιότητα και από άλλες χώρες, μεταξύ αυτών και την Ελλάδα) είχαν εκπαιδευτεί από νωρίς στην αξιοποίηση των U-2. Οι χειριστές της RAF πετούσαν με τα U-2 που εδρεύαν σίγουρα στην Τουρκία από τα τέλη του 1958 τουλάχιστον και εξουσιοδοτήθηκαν από τη βρετανική κυβέρνηση να πετάξουν πάνω από το έδαφος της ΕΣΣΔ στα τέλη του 1959: C. Peebles op cit σσ 98, 251-252. Αφότου καταρρίφθηκε το U-2 του G. Powers την Πρωτομαγιά του 1960, ο σοβιετικός υπουργός άμυνας στρατάρχης R. Malinovsky διατύπωσε στις 30/5/1960 προειδοποιητικές απειλές εναντίον του ΗΒ και της Ιαπωνίας ότι θα δέχονταν πυραυλικές επιθέσεις επειδή από αεροδρόμια στα εδάφη τους εκκινούσαν οι κατασκοπευτικές πτήσεις των U-2. Τις απειλές αυτές επανέλαβε και ο ίδιος ο Χρουστσώφ στις 3/6/1960: R. J. Aldrich, GCHQ and Sigint in the Early Cold War 1945-*70, Intelligence and National Security,* vol 16 no 1, (2001), σ 86. Είναι γνωστό ότι την εποχή εκείνη έδρευαν U-2 στο μητροπολιτικό έδαφος του ΗΒ, όμως το αν οι σοβιετικοί ιθύνοντες χρησιμοποιούσαν την έκφραση «βρετανική επικράτεια» διασταλτικά, συμπεριλαμβάνοντας και τις κυπριακές βάσεις, μένει προς διερεύνηση. Εκείνο που έχει επιβεβαιωθεί επισήμως από αμερικανικής πλευράς αφορά στην εξής διάσταση: το αμερικανικό πολεμικό ναυτικό (USN), αξιοποιούσε την Κύπρο και ειδικότερα το αεροδρόμιο της Λευκωσίας ως σημείο μεταστάθμευσης άλλων τύπων κατασκοπευτικών αεροσκαφών από πολύ νωρίτερα. Συγκεκριμένα: από τα τέλη του 1951, αεροσκάφη συλλογής ηλεκτρονικών πληροφοριών (ELINT) με έδρα το αεροδρόμιο του Port Lyautey στο γαλλικό Μαρόκο, βρίσκονταν συνεχώς ανεπτυγμένα μεταξύ άλλων στα αεροδρόμια Αθήνας και Λευκωσίας και αποστολές που καλύπταν τη Μαύρη Θάλασσα, την Ανατολική Μεσόγειο και τη Μ. Ανατολή. Τα αεροσκάφη, των τύπων διαδοχικά P 4M-1 Mercator, P2V-5F Neptune και A3D-1Q Skywarrior (τα δύο πρώτα περιορισμένων επιδόσεων αναρρρίχησης σε μεγάλα ύψη και ταχύτητας, επομένως όχι ιδανικοί στόχοι για τους πυραύλους τύπου S-75 σαν αυτούς που κατέρρπταν κατά καιρούς τα U-2 και τους επιδίωξε να αποκτήσει η Κύπρος μεταξύ 1964-1966), ήταν εντεταγμένα σε «Μοίρα Ηλεκτρονικών Αντιμέτρων», την ECMRON-2. Παγκοσμίως, το USN διέθετε μόλις δύο τέτοιες Μοίρες (η άλλη έδρευε στις Φιλιππίνες). Η Μοίρα ECMRON-2 μετεγκαταστάθηκε σταδιακά στη ναυτική βάση της ισπανικής Rota, μεταξύ Νοεμβρίου 1958 και Ιανουαρίου 1960. Στις 6 Φεβρουαρίου 1952, ένα αεροσκάφος P 4M-1 της επίμαχης Μοίρας, που πετούσε σε κατασκοπευτική αποστολή πάνω απ' τη Μαύρη Θάλασσα, εντοπίστηκε απ΄τους σοβιετικούς, αναχαιτίστηκε, καταδιώχθηκε πάνω από όλον τον τουρκικό εναέριο χώρο υφιστάμενο πυρά και τελικά εκτέλεσε αναγκαστική προσθαλάσσωση ανατολικά της Κύπρου, με μία απώλεια και 14 επιζώντες από το πλήρωμά του. Οι ναυαγοί περισυνελέγησαν, μαζί με κρίσιμο ηλεκτρονικό εξοπλισμό του αεροσκάφους, από βρετανικό αντιτορπιλικό: Captain W. H. Packard, USN (Retired), *A Century of U.S. Naval Intelligence*, A joint publication of the Office of Naval Intelligence and the Naval Historical Center, Washington: Department of the Navy, 1996 σ 107.

[118] 'Οτι η Κύπρος γεφύρωνε τις συμμαχίες NATO-CENTO έχει ήδη θιγεί. Σε αυτό το σημείο αναφέρεται η εξής πρόσθετη διάσταση του θέματος: το Μάρτιο του 1960 βρετανοί κι αμερικανοί είχαν έρθει σε συμφωνία οι μεν πρώτοι να παράσχουν στα πυρηνοκίνητα υποβρύχια βαλλιστικών πυραύλων των ΗΠΑ τη δυνατότητα να ελλιμενίζονται στο σκωτσέζικο λιμάνι του Holy Loch κι έναντι αυτού οι δεύτεροι να εφοδιάσουν τη βρετανική αεροπορία με αμερικανικής προέλευσης βαλλιστικούς πυραύλους εκτοξευόμενους από αέρα που έφεραν πυρηνική κεφαλή, τύπου AGM-48 Skybolt. Όταν η ανάπτυξη του όπλου αυτού ακυρώθηκε από την αμερικανική κυβέρνηση (για επιχειρησιακούς λόγους αλλά κι εξαιτίας του υψηλού του κόστους ενώ τα άλλα ανταγωνιστικά του προγράμματα είχαν διανύσει τα κρίσιμα στάδια ανάπτυξης και δοκιμών) το 1962, οι ανώτατες πολιτικές ηγεσίες των δύο χωρών επανεξέτασαν το περιεχόμενο της συμφωνίας τους. Στους βρετανούς αναφέρθηκαν διάφορες εναλλακτικές, καμία ικανοποιητική (δεν πρέπει να πραβλέπεται το γεγονός ότι οι ΗΠΑ κατά βάθος επιδίωκαν την υπονόμευση της απόκτησης δυνατότητας πυρηνικής αποτροπής από κάθε άλλη δυτική χώρα, την εποχή εκείνη που πιά το πυρηνικό μονοπώλιο των ΗΠΑ παγκοσμίως είχε παρέλθει ανεπιστρεπτί). Για την ακρίβεια, οι μεγαλύτεροι εχθροί των βρετανών επί του θέματος εντοπίζονταν στις τάξεις της ομάδας των «ευρωπαϊστών» του

State Dept καθώς και όσων πρόκριναν την κατοχή πυρηνικών όπλων από το ΝΑΤΟ υπό αμερικανικό έλεγχο, ενώ αντίθετα ευνοϊκά διακείμενη προς το ΗΒ ήταν η πολεμική αεροπορία των ΗΠΑ. Στο περθώριο ΝΑΤΟϊκής συνόδου στο Παρίσι και στη διάσκεψη κορυφής που έλαβε χώρα στο Nassau (Μπαχάμες) το Δεκέμβριο του 1962, οι δύο πλευρές κατέληξαν να συνεχίσουν την αρχική τους συμφωνία, απλώς οι αμερικανοί πλέον προσέφεραν στους βρετανούς -προς αντικατάσταση του Skybolt- τον υποβρυχίως εκτοξευόμενο βαλλιστικό πύραυλο τύπου Polaris (η εναλλακτική προσφορά των Polaris δεν υπήρξε καινοφανής, συζητείτο και πριν). Οι βρετανοί θα κατασκεύαζαν τα δικά τους υποβρύχια και τις δικές τους πυρηνικές κεφαλές, όμως οι πύραυλοι θα ήταν αμερικανικοί (έτσι αποφεύγονταν ένα σημαντικό έξοδο για τον αμυντικό προϋπολογισμό του ΗΒ). Επιπλέον, οι βρετανοί αναλάμβαναν να διαθέσουν τη δύναμη των υποβρυχίως εκτοξευόμενων Polaris που θα αποκτούσαν, πρωτίστως για τις ανάγκες του ΝΑΤΟ και να προσφύγουν σε χρήση των όπλων για εθνικούς σκοπούς μόνο αν το επίτασσε απόλυτη υπαρξιακή ανάγκη επιβίωσης.
Την ίδια περίοδο αναπτυσσόταν έντονος προβληματισμός μεταξύ των χωρών-μελών του ΝΑΤΟ σχετικά με τη μελλοντική βιωσιμότητα των αμερικανικών πυρηνικών εγγυήσεων ασφάλειας απέναντι στα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, αφού πια οι σοβιετικοί είχαν τη δυνατότητα να πλήξουν άμεσα το αμερικανικό έδαφος με τα δικά τους πυρηνικά όπλα. Κατατέθηκε η ιδέα μίας πολυμερούς πυρηνικής δύναμης του ΝΑΤΟ (MLF - ΠΠΔΝ στη βραχυγραφία του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών) που θα τήν αποτελούσαν πολεμικά πλοία εφοδιασμένα με τους πυραύλους Polaris και, ναι μεν θα στελεχωνόταν από πολυεθνικά πληρώματα, όμως ο έλεγχος των πυρηνικών όπλων που θα έφεραν θα παρέμενε αποκλειστικά σε αμερικανικά χέρια. Ο προβληματισμός ήταν πολυεπίπεδος και σχετιζόταν με την απέχθεια όλων να αποκτήσουν οι δυτικογερμανοί πρόσβαση σε έλεγχο, έστω και μερικό, όπλων μαζικής καταστροφής, αλλά και με την ειλικρίνεια της πρόθεσης μεγάλων χωρών όπως η Γαλλία και το ΗΒ να διαθέτουν τη δική τους εθνική πυρηνική αποτρεπτική ικανότητα προς όφελος της ασφάλειας των μικρώτερων συμμάχων τους στο ΝΑΤΟ. Παρόλο που η ιδέα της ΠΠΔΝ προχώρησε μέχρι το σημείο του δοκιμαστικής ένταξης σε υπηρεσία ενός πλοίου με πολυεθνικό πλήρωμα (στο οποίο περιλαμβανόταν μεταξύ άλλων και στελέχη του ελληνικού πολεμικού ναυτικού), το σχέδιο αποδείχθηκε βραχύβιο και αποφασίστηκε σιωπηρά η εγκατάλειψή του το 1965. Στο μεσοδιάστημα, οι βρετανοί, με τον ιδιαίτερο και συνδετήριο ρόλο τους ως στενώτερου συμμάχου των ΗΠΑ στην Ευρώπη, παρουσίασαν δικές τους παραλλαγές της ιδέας. Το ζήτημα θα αναπτυχθεί περαιτέρω σε άλλο κείμενο. Παρατέθηκε εδώ αδρομερώς, για να γίνει κατανοητό το περίγραμμα του και οι συγκυρίες που το επηρέασαν και ώστε να καταστεί σαφής η διάστασή του η οποία θίγεται σε αυτό το σημείο, γιατί οι βρετανοί μεταξύ άλλων πρόσφεραν στο ΝΑΤΟ τη δύναμη των στρατηγικών βομβαρδιστικών τους ως ενδιάμεσης λύσης ενίσχυσης της πυρηνικής δύναμης της συμμαχίας (κατά βάση ως μέρος της διμερούς διαπραγμάτευσής τους με τις ΗΠΑ και για να μην αισθάνονται πολιτικά ακάλυπτες από πυρηνική ασπίδα οι μικρότερες φιλοδυτικές χώρες της Ευρώπης). Σημειώνεται ότι η RAF διέθετε ήδη μέρος των βομβαρδιστικών της στο ΝΑΤΟ, για αποστολές τακτικού βομβαρδισμού. Οι διαπραγματεύσεις για το θέμα ήταν μακρές και πυκνές, και οι εταίροι της συμμαχίας προσπαθούσαν να κρατούνται ενήμεροι ώστε να διαμορφώνουν ανάλογα τις θέσεις και τη στρατηγική τους. Για μέρος των παραπάνω, η Β΄Πολιτική Διεύθυνση του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών (που ασχολείτο με θέματα ΝΑΤΟ) απέστειλε σημείωμα έκτασης 29 σελίδων προς τις πρεσβείες της Ελλάδας σε Washington, Οττάβα, Λονδίνο, Βόννη, Παρίσι, Ρώμη, Άγκυρα, Βρυξέλλες, Χάγη και Λισαβώνα που αφορούσε το ευρύτερο πλαίσο των ευρωατλαντικών σχέσεων. Μεταξύ άλλων, ο υπογράφων (γεν. Διευθυντής του υπουργείου Ι.-Α. Κ. Τζίρας) σταχυολογούσε το ακόλουθο: «Το γεγονός ότι η Αγγλία, πέραν των υποχρεώσεων αυτής, άς ανέλαβε διά της παραγράφου 6 της Δηλώσεως του NASSAU περί διαθέσεως μέρους [υπογράμμιση στο πρωτότυπο] της δυνάμεως της Bomber Command [της διοίκησης στρατηγικών βομβαρδιστικών], έθεσεν εις την διάθεσιν του SACEUR [του ανώτατου διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη, ενός στρατηγού ή, σπανιότερα, πτεράρχου ή ναυάρχου, πάντοτε από τις ΗΠΑ] το σύνολον της δυνάμεως ταύτης, όπερ μετά του αμερικανικού αποτρεπτικού και των τακτικών πυρηνικών όπλων [των μικρότερης ισχύος δηλαδή], των ευρισκομένων επί της ευρωπαϊκής ηπείρου, θα αποτελέσουν της διασυμμαχικήν πυρηνικήν δύναμιν μέχρι της συγκροτήσεως της πολυεθνούς δυνάμεως των POLARIS. Αμφότεραι προς το παρόν θα τελούν υπό την διοίκησιν του SACEUR, ήτοι τον απόλυτον αμερικανικόν έλεγχον»: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/2, Ν198-46, Απόρρητο, 13-2-1963, σελ 26. Βλ. επίσης: N. J. Ashton, *Kennedy, Macmillan and the Cold War / The Irony of Interdependence,* Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2002, σσ 153-160, 165-184, J. Melissen, Pre-summit diplomacy: Britain, the United States and the Nassau conference, December 1962, *Diplomacy and*

γ) με την εγκατάσταση στο νησί ειδικού ραδιοεντοπιστή (radar), τεχνολογίας OTH (Over_The_Horizon) σε ρόλο FISINT (=Foreign Instrumentation Signals INTelligence), δηλαδή υποκλοπής και αξιολόγησης μηχανικών ηλεκτρομαγνητικών εκπομπών, υποκατηγορία της ηλεκτρονικής παρακολούθησης ELINT (ELectronic INTelligence) που με τη σειρά της, μαζί με την υποκλοπή επικοινωνιών (COMmunicaitons INTelligence) συνιστούν το γενικό είδος «Ηλεκτρομαγνητική Εχθρογνωσία[119]» SIGINT –SIGnals INTelligence). Η κατηγορία αυτή ραδιοεντοπιστών αναπτύχθηκε μεταπολεμικά, όχι απρόσκοπτα από τεχνολογικής άποψης, γι' αυτό και απέδωσε αμφισβητήσιμα αποτελέσματα την επίμαχη ειδικά πρώιμη περίοδο εξέλιξής τους, υπήρξε όμως μία από τις σημαντικές πηγές ελπίδων στρατηγικής επικράτησης στους πυρηνικούς διαγκωνισμούς των δύο υπερδυνάμεων λόγω της δυνατότητας -εκτός των άλλων- που παρείχε στην παρακολούθηση και καταγραφή των επιδόσεων των αντιπυραυλικών συστημάτων των αντιπάλων: αν και δεν είναι βέβαιη η λειτουργία τέτοιου radar στην Κύπρο κατά τα μέσα της δεκαετίας του εξήντα, υφίσταται σαφής ένδειξη ότι εξεταζόταν σοβαρά η σκοπιμότητα εγκατάστασης σταθμού του ή και ότι λειτούργησε δοκιμαστικά. Η σχετική εξουσιοδότηση που η αμερικανική πολεμική αεροπορία παρείχε προς το Εργαστήριο Ναυτικών Ερευνών του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού ανάγεται στις 26 Μαρτίου του 1964. Στην αναφορά που συνέταξε το τελευταίο (το USN) δυόμιση χρόνια αργότερα, η σκοποθεσία της περιγραφόταν απερίφραστα ως «η

Statecraft, vol 7 no 3 (November 1996), σσ 652-687, A. Priest, *Kennedy, Johnson, and NATO: Britain, America, and the dynamics of alliance, 1962-1968*, London & N. York: Routledge, 2006, σσ 23-79, R. Moore 2010 op cit σσ 166-177, 182-186, 195, 208-210, H. Wynn op cit σσ 334-339, 363-372, 420-421, 440, Β. Σιταράς, *Η εξέλιξη της βρετανικής αποτρεπτικής δύναμης στον ψυχρό πόλεμο: η ικανότητα δεύτερου πλήγματος εναντίον της Μόσχας και η μεταβίβαση του αποτρεπτικού μέσου από την Αεροπορία (Royal Air Force) στο Ναυτικό (Royal Navy): ανάλυση έξι αποφάσεων προμηθειών από το Μάρτιο του 1955 έως τον Ιανουάριο του 1968*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: ΕΚΠΑ, 2012, σσ 286-287. Σύμφωνα με τα πρωτογενή τεκμήρια βρετανικής προέλευσης που έχουν αποδεσμευτεί, η προσφορά του βρετανού πρωθυπουργού έλαβε χώρα την 19η Δεκεμβρίου 1962, η εξέλιξη επισημοποιήθηκε στη ΝΑΤΟϊκή σύνοδο του Μαΐου 1963 και η σχετική οδηγία προς τον αρχηγό της RAF J. Grandy δώθηκε στις 15 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Τελικά, παράλληλα με τις εθνικές της αποστολές, όλη η Bomber Command διατέθηκε στον ανώτατο διοικητή του ΝΑΤΟ (SACEUR) για το σχεδιασμό, την επιλογή στόχων και το συντονισμό εκτέλεσης πυρηνικών κρούσεων, πάντως το Λονδίνο διατήρησε το δικαίωμα ανάκτησης της διοίκησης αν παρίσταντο λόγοι ύψιστης εθνικής ασφάλειας: M. A. Smith, 2011 op cit σσ 1391-1392, Gp Capt C. Finn & Lt Col P. Berg, Anglo-American Strategic Air Power Co-operation in the Cold War and beyond, *RAF Air Power Review*, vol 7 no 4 (Winter 2004), σ 51. Εφόσον η βρετανική δύναμη στρατηγικών βομβαρδιστικών αποκτούσε στο σύνολό της ρόλο πυρηνικής κάλυψης του ΝΑΤΟ, συνεκδοχικά, η Κύπρος (που περιλαμβανόταν στις βάσεις της) αποκτούσε και εκείνη θέση στους ΝΑΤΟϊκούς σχεδιασμούς της επίμαχης περιόδου μέχρι τουλάχιστον τα μέσα του 1969, οπότε και τέθηκαν σε υπηρεσία τα βρετανικά υποβρύχια που ήταν εξοπλισμένα με Polaris.

[119] Σύμφωνα με τη χαρακτηριστική μεταφραστική jargon του χώρου: Γ. Α. Λεονάρδου, *Αγγλοελληνικόν λεξικόν στρατιωτικών όρων*, Αθήνα 1980 σ 182. Επικαιροποιημένη ένταξη του ρόλου του εν λόγω ραδιοεντοπιστή θα μπορούσε να τον περιλάβει στις δραστηριότητες MASINT (``measurement and signature intelligence''), όμως αυτό ίσως θα συνιστούσε μεταχρονολόγηση, δεδομένου ότι το συγκεκριμένο περιγραφικό αρκτικόλεξο άρχισε να χρησιμοποιείται αργότερα.

εξέταση της αναμενόμενης απόδοσης ενός radar **OTH**, που εγκατεστημένο σε τοποθεσία επί της Κύπρου θα επιτηρεί το ευρύτερο περιβάλλον της λίμνης Balkhash», και ειδικά «τις εκτοξεύσεις πυραύλων από την περιοχή αυτή» (το Sary Shagan συγκεκριμένα, το οποίο μάλιστα παραμένει ενεργό στο ρόλο του ως πεδίο δοκιμών αντιβαλλιστικής άμυνας μέχρι σήμερα). Γύρω από την κατονομαζόμενη λίμνη που βρίσκεται στο Καζαχστάν, οι σοβιετικές ένοπλες δυνάμεις είχαν αναπτύξει ήδη από τις αρχές της δεκαετίας δίκτυο αντιβαλλιστικής άμυνας το οποίο περιελάμβανε αισθητήρες κι όπλα (radar και πυραύλους), υπήρξε μάλιστα το πεδίο δοκιμών του συστήματος που αργότερα επεκτάθηκε και σε άλλες περιοχές της ΕΣΣΔ. Όταν προωτοανακαλύφθηκε το είδος και η έκταση των σοβιετικών δραστηριοτήτων στο Sary Shagan, προκλήθηκε μεγάλη ανησυχία στις τάξεις της ανώτατης πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας των ΗΠΑ επειδή η περιοχή δεν μπορούσε να παρατηρηθεί εκ του ασφαλούς από radar εδάφους (μάλιστα, για το λόγο αυτό, η προτελευταία πτήση του U-2 που έλαβε χώρα πάνω από τη σοβιετική επικράτεια πριν την κατάρριψη του G. Powers την Πρωτομαγιά του 1960, εκτελέστηκε ακριβώς ώστε να ληφθούν φωτογραφίες του πεδίου δοκιμών στο Sary Shagan). Οι δημόσιες τοποθετήσεις των πλέον αρμόδιων σοβιετικών αξιωματούχων απλά επέτειναν το αμερικανικό άγχος, λχ τον Οκτώβριο του 1961 ο υπουργός άμυνας στρατάρχης R. Malinovsky δήλωσε στο 22^{ο} Συνέδριο του ΚΚΣΕ ότι το ζήτημα της έγκαιρης αναχαίτισης πυραύλων είχε λυθεί, ενώ τον Ιούλιο του 1962 ο Ν. Χρουστσώφ απευθυνόμενος σε αμερικανούς δημοσιογράφους προσέθεσε ότι η χώρα του είχε αναπτύξει ένα αντιπυραυλικό σύστημα που «μπορούσε να καταρρίψει μύγα στο διάστημα» (sic) [120]. Το έντονο ενδιαφέρον μαζί με την εξηγήσιμη ανησυχία με την οποία

[120] Το πεδίο δοκιμών αντιβαλλιστικών συστημάτων Sary Shagan άρχισε να χρησιμοποιείται από το 1961, αλλά ολοκληρώθηκε τα επόμενα χρόνια (ενώ είχε ήδη ρόλο στο διαστημικό πρόγραμμα της ΕΣΣΔ σαν τηλεπικοινωνιακός κόμβος απ'το 1957). Οι αμερικανοί το πρωτοφωτογράφησαν από αέρος τον Απρίλιο του 1960. Για να δυσκολέψουν τους αμερικανούς να παρακολουθήσουν τις αντιβαλλιστικές προόδους τους, οι σοβιετικοί χρησιμοποιούσαν το ίδιο πεδίο και για την ανάπτυξη αντιαεροπορικών συστημάτων (ούτως ή άλλως, η αντιβαλλιστική άμυνα ήταν τμήμα της Διοίκησης αντιαεροπορικής άμυνας στο σχετικό σοβιετικό οργανόγραμμα του κατά κλάδο διαχωρισμού των ένοπλων δυνάμεων). Τα πρώτα αντιβαλλιστικά συστήματα εντοπισμού και άμυνας κατά πυραύλων της ΕΣΣΔ είχαν αρχίσει να αναπτύσσονται νωρίτερα. Οι πρώτες επιτυχείς αναχαιτίσεις βαλλιστικών πυραύλων επιτεύχθηκαν από τους σοβιετικούς τη διετία 1960-1961: B. Chertok (A. Siddiqi επιμέλ. σειράς), *Rockets and People: Hot days of the Cold War vol III*, Washington DC: NASA History Division 2009, σ 315, A. Karpenko, ABM AND SPACE DEFENSE*, Nevsky Bastion*, No. 4, 1999, σσ 2-47, L. Freedman, *US Intelligence and the Soviet Strategic Threat*, London: Macmillan Press Ltd 1986 (πρώτη έκδοση: 1977) σσ 87, 95, J. Prados, *The Soviet Estimate / U.S. Intelligence Analysis & Soviet Strategic Forces*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986, σ 157, A. Siddiqi, *Challenge to Apollo: The Soviet Union and the Space Race 1945-1974,* Washington DC: NASA History Division, 2000, σσ 162, 262, B. Leonard (επιμέλ.) - U.S. Army Center Of Military History, *History of Strategic Air and Ballistic Missile Defense, vol II, 1956-1972*, Collingdale, PA: DIANE Publishing, 2011, σσ 271, 273, 347-348. Επισήμως, η πειραματική εγκατάσταση του περιώνυμου radar AN/FPS-95 που ειδικευόταν στην παρακολούθηση του ανωτέρω είδους δραστηριοτήτων, περιορίστηκε στις βρετανικές ακτές της Βόρειας Θάλασσας, μεταγενέστερα από το 1964-66 και ουδέποτε απέδωσε τα αναμενόμενα, όμως η

ΗΠΑ και ΕΣΣΔ αλληλοπαρακολουθούνταν, σχετιζόταν με το προφανές επίδικο: όποια πλευρά κατόρθωνε να αναπτύξει πρώτη αξιόπιστο αντιβαλλιστικό σύστημα υψηλών επιδόσεων, θα είχε αποκτήσει αναμφισβήτητο πλεονέκτημα στο πυρηνικό επίπεδο του στρατιωτικού ανταγωνισμού, ακυρώνοντας τα σχέδια αποτροπής της άλλης πλευράς αφού θα μπορούσε να αναχαιτίσει την ανταπόδοση της αντιπάλου, απειλώντας την έτσι χωρίς

ύπαρξη άλλου ανάλογου ραδιοεντοπιστή στην Κύπρο – του COBRA SHOE, ίσως μετεξέλιξης του παλαιότερου AN/FSQ-75- προκύπτει σύμφωνα με τις σχετικές πηγές και κατά πάσα βεβαιότητα λειτουργούσε στο νησί από ετών (κατά την αποχαρακτηρισμένη Αναφορά Υπομνήματος του D. B. Trizna, του Εργαστηρίου Ναυτικών Ερευνών NRL υπ'αριθμ 2721, Μάρτιος 1974, το επί της Κύπρου radar φαίνεται ότι επιχειρήθηκε να αξιοποιηθεί για τη διακρίβωση της πηγής των προβλημάτων του αντίστοιχου radar στο βρετανικό έδαφος). Κομβική θέση στην αποκάλυψη του ρόλου της Κύπρου ως θέσης εγκατάστασης του επίμαχου τύπου στρατηγικού αισθητήρα κατέχει το υπόμνημα αναφοράς που συντάχθηκε από το Εργαστήριο Ναυτικών Ερευνών με ταυτότητα εγγράφου: NRL Memorandum Report 1727, *Information on Over-the-Horizon Radar, Part IX: Missile Detection at Altitude*, Washington DC: Naval Research Laboratory, September 1966 (υπογράφοντες οι τεχνικοί J. M. Headrick – μετέπειτα επικεφαλής του τμήματος radar του εν λόγω εργαστηρίου- και E. W. Ward) όπου παρατίθενται όλα τα συγκεκριμένα στοιχεία, ημερομηνίες κλπ –μάλιστα, η αναφορά έφερε το χαρακτηρισμό «προσωρινή» και η επιστημονική εργασία θεωρείτο σε εξέλιξη. Όλα τα υπό ακροθιγή περιγραφή συστήματα υπήρξαν καρπός αμερικανοβρετανικής συνεργασίας και συνεκμετάλλευσης, ανεξαρτήτως της αρχικής προέλευσης του καθενός από αυτά, συνεργασία η οποία ξεπερνούσε την εύλογη καχυποψία που ταυτόχρονα διέπνεε τις «αφύσικα» στενές σχέσεις ανάμεσα στις δύο εξ ορισμού και αντικειμένου φιλύποπτες εθνικές αυτές υπηρεσίες. Η συνεργασία των δύο πλευρών στο συγγενές πεδίο της αντιβαλλιστικής άμυνας εξελισσόταν παράλληλα, μάλιστα το 1964 οι βρετανοί επέτρεψαν στους αμερικανούς την εγκατάσταση radar του εθνικού συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης *των ΗΠΑ* έναντι τέτοιων απειλών, επί μητροπολιτικού εδάφους (στο Fylingdales του βόρειου Yorkshire), που άρχισε να λειτουργεί το 1964. Ανάλογο βρετανικό εξάλλου πρόγραμμα ("Project Sandra"), με επίκεντρο εκδοχές του (ίδιας τεχνολογίας) radar Zinnia λειτούργησε στην Κύπρο από τα μέσα του 1962 και για μία διετία. Βλ. : A G Savel'yev, D. Trenin, N. N. Detinov, *The Big Five: Arms Control Decision-Making in the Soviet Union,* Westport: Praeger 1995, σ 96, J. Stocker, *Britain and Ballistic Missile Defence 1942-2002*, London – N. York: F. Cass, 2002, σσ 85-86, G. Georgiou, British Bases in Cyprus and Signals Intelligence, *Etudes Helleniques - Hellenic Studies,* vol 19 issue 2, (Autumn 2011), σ 124**,** P. Murtagh, *Ο βιασμός της Ελλάδας*, Αθήνα: Παπαζήσης 2005, σσ 148-9, P. Graham 2007 op cit σσ 64-65. Ο J. T. Richelson αναφέρει αόριστα ότι «το μικρό radar OTH COBRA SHOE της Κύπρου λειτούργησε από τα τέλη της δεκαετίας του εξήντα, και μέχρι τουλάχιστον το 1994», παραπέμποντας σε έγγραφο της αμερικανικής πολεμικής αεροπορίας, χωρίς αυτό να αναιρεί τις πρωτογενείς πηγές που παρατίθενται στην παρούσα υποσημείωση (δίχως να αμφισβητείται δηλαδή η έναρξη λειτουργίας του COBRA SHOE νωρίτερα, έστω και υπό δοκιμαστικό καθεστώς) – J. T. Richelson, MASINT: The New Kid in Town, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, vol 14 no 2 (2001), σ 156. Ο R. J. Aldrich (2010 op cit σσ 323, 348, 356) υποστηρίζει ότι το αμερικανικό COBRA SHOE υπήρξε διευρυμένη εκδοχή παλαιότερου, βρετανικού συστήματος ραδιοεντοπιστών έγκαιρης προειδοποίησης έναντι απειλής από επερχόμενους βαλλιστικούς πυραύλους. Σε κάθε περίπτωση, οι κυπριακές αρχές δεν είχαν την παραμικρή ενημέρωση γύρω από αυτήν την δραστηριότητα των ΗΠΑ στο νησί. Σε επιστολή του προς τον μόνιμο υφυπουργό εξωτερικών του ΗΒ το 1976, ο γραμματέας του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου τόνιζε την διαπραγματευτική (για το Λονδίνο) αξία της αμερικανικής πρόθεσης επέκτασης του επίμαχου δικτύου ραδιοεντοπιστών στο νησί –ο βρετανός αξιωματούχος εκτιμούσε ότι η πλευρά του Λονδίνου ήταν σε θέση να χειραγωγήσει συγκεκριμένες κυπριακές πολιτικές της Washington εξαιτίας της ανάγκης των ΗΠΑ να διατηρηθεί κι επεκταθεί το δίκτυο των OTH radar που υπήρχε ανεμπόδιστα στην Κύπρο, λόγω του νομικού καθεστώτος των βρετανικών βάσεων: W. Mallinson, 2011 op cit σσ 94-95. Σύντομη, εύληπτη εξήγηση των αρχών λειτουργίας ενός radar τεχνολογίας OTH: Μ. Ηλιάδης op cit σσ 90-92.

φόβο αντιποίνων με ένα ατιμώρητο πυρηνικό κτύπημα [121]. Η ευαίσθητη ισορροπία που η ύπαρξη όπλων μαζικής καταστροφής επιβάλει, περιέχει ως εκ των ουκ άνευ συστατικά της στοιχεία τόσο την ύπαρξη «ξίφους» όσο και «ασπίδας» στα οπλοστάσια αμφότερων των δύο υποψήφιων μονομάχων, ειδάλλως η «αμοιβαία εξασφαλισμένη καταστροφή» χάνει το πρώτο της περιγραφικό επίρρημα και επομένως υποβάλει την υπερέχουσα πλευρά σε πειρασμούς τελεσιγράφων ή εν πάση περιπτώσει υπαγόρευσης όρων, ενώ αντίστοιχα εκβιάζει την υστερούσα να υποκύψει λόγω της δυσβάστακτης απειλής -έτσι τουλάχιστον προσλαμβανόταν η ισορροπία στις σχέσεις των «δύο πρώτων κόσμων» της εποχής, από την πλειοψηφία των στελεχών που πλαισίωναν τις ομάδες λήψης αποφάσεων σε Μόσχα και Washington [122]. Το Λονδίνο δεν διέθετε τους οικονομικούς πόρους για να συμμετάσχει στην

[121] Αναλυτική αφήγηση της (υπό παρακολούθηση μέσω της Κύπρου) εναρκτήριας φάσης ανάπτυξης της σοβιετικής αντιβαλλιστικής άμυνας, των διλημμάτων, προβλημάτων, επιτυχιών και αδιεξόδων της στο: V. Gobarev, The early development of Russia's ballistic missile defense system, *The Journal of Slavic Military Studies*, vol 14 no 2, (June 2001), σσ 29-48. Οι σοβιετικοί άρχισαν να κρυπτογραφούν τα τηλεμετρικά τους δεδομένα μόλις το 1977: J. Bamford, *The Puzzle Palace,* London: Penguin Books, 1983, σσ 255-256. Τις σοβιετικές επιδόσεις στους βαλλιστικούς πυραύλους οι αμερικανοί τις παρακολουθούσαν με το δίκτυο των περίφημων ειδικών ραδιοεντοπιστών (radar) AN/FPS-17 που το πρώτο τέθηκε σε λειτουργία στο Diyarbakir της ανατολικής Τουρκίας από το 1955. Ενδεικτικά: C. Peebles op cit σ 167.

[122] Διασταλτική ερμηνεία του σκεπτικού αυτού –και μάλιστα πρώην σοβιετικής προέλευσης- παρατίθεται στο B. Chertok op cit σσ 4-6. Οι αμερικανοί παρατήρησαν την ανάπτυξη ζωνών αντιπυραυλικής άμυνας που να προστατεύει το Λένινγκραντ το 1961 και τη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1962. Με σκοπό να πείσει την αμερικανική Γερουσία να εγκρίνει τη χρηματοδότηση αντιπυραυλικού προγράμματος (τα απαιτούμενα κονδύλια ήταν δυσθεώρητου ύψους), ο επαΐων περί τα στρατιωτικά πράγματα (μέλος της αρμόδιας επιτροπής στρατιωτικών υποθέσεων ανελειπώς και για 40 έτη από το 1959 κι έπειτα), με τη πιο μακρά θητεία στο σώμα (48 έτη τελικά) γερουσιαστής St. Thurmond (ρατσιστής και αντιδραστικός, που εγκατέλειψε το Δημοκρατικό Κόμμα γι'αυτό το λόγο στα μέσα της δεκαετίας του εξήντα), ζήτησε τον Απρίλιο του 1963 τη σύγκλιση συνεδρίασης κεκλεισμένων των θυρών –κάτι που είχε να συμβεί από το 1943- στην οποία παρουσίασε στοιχεία προέλευσης των υπηρεσιών πληροφοριών, σύμφωνα με τα οποία το αντίστοιχο σύστημα που ανέπτυσσαν οι σοβιετικοί γύρω από το Λένινγκραντ είχε ολοκληρωθεί και ήταν αποτελεσματικό. Οι αμερικανοί υπεύθυνοι έρευνας και ανάπτυξης τεχνολογίας αιχμής στο συγκεκριμένο πεδίο αναφοράς αφετέρου, δήλωναν σκεπτικιστές στο επίμαχο θέμα των σοβιετικών επιδόσεων. Τον Οκτώβριο του 1963 η έγγραφη εκτίμηση των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ προς το Κογκρέσο με αύξοντα αριθμό NIE 11-3 αποφάνθηκε ότι «απ'όσο φαινόταν», η ΕΣΣΔ ανέπτυσσε ένα σύστημα αντιβαλλιστικής άμυνας γύρω από το Λένινγκραντ που υπολογιζόταν ότι θα ήταν επιχειρησιακό μέχρι τα μέσα του 1965: L. Freedman 1986 op cit σσ 87, 91, 93, 207. Έξι μήνες αργότερα, τον προεδρικό θώκο των ΗΠΑ κατείχε πλέον ο πιο αδαής σε στρατιωτικά ζητήματα κι ευεπίφορος σε πιέσεις / παραπληροφόρηση / χειραγώγηση L. B. Johnson. Σύμφωνα με το άκρως απόρρητο ημερήσιο ενημερωτικό δελτίο του Μαΐου 1964 που συνέτασσε το σύνολο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για την καθημερινή γνώση του προέδρου των ΗΠΑ, μεταξύ Δεκεμβρίου 1962 και Μαρτίου 1964 οι σοβιετικοί είχαν εκτελέσει 25 δοκιμαστικές εκτοξεύσεις αντιβαλλιστικών πυραύλων από το εν λόγω πεδίο δοκιμών (το Sary Shagan), στατιστική που αξιολογείτο ως είσοδος της ΕΣΣΔ σε νέα φάση εξέλιξης της στρατηγικής άμυνας της χώρας: President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 13-15/5/1964, προσπελάστηκε στις 3/7/2016 https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959179.pdf. Το Sary Shagan συνέχισε να αποτελεί βασική τοποθεσία ανάπτυξης των αντιβαλλιστικών προγραμμάτων της ΕΣΣΔ, εξ ου και κατονομάστηκε στα κείμενα της συμφωνίας "SALT I" του 1972: R. Bulkeley & G. Spinardi, *Space*

έρευνα και ανάπτυξη αντιπυραυλικών συστημάτων ανάλογων διαστάσεων, πάντως οι εμπειρικές παραστάσεις των ομάδων λήψης αποφάσεων και στις τρεις πρωτεύουσες (οι οποίες ανάγονταν στο Β΄Παγκόσμιο Πόλεμο) υπέβαλλαν σε αυτές συγκλίνουσες σκέψεις[123]. Η πρωτεύουσα θέση που κατείχε η σχετική συμφωνία ΑΒΜ επί των αμυντικών αυτών (των αντιβαλλιστικών δηλαδή) συστημάτων στις σχοινοτενείς πρώτες συνομιλίες με αντικείμενο τον περιορισμό των στρατηγικών εξοπλισμών ανάμεσα στις ΕΣΣΔ και ΗΠΑ –οι "SALT I" που διεξάχθηκαν στο Ελσίνκι και τη Βιέννη, διάρκεσαν δε 2,5 έτη μεταξύ 1969 και 1972- συντείνει προς μία τέτοια αποτίμηση της κορυφαίας αξίας της Κύπρου και από αυτήν την άποψη. Επειδή οι ταχύτητες έγκρισης ανάπτυξης, χρηματοδότησης, εισαγωγής και ωρίμανσης τεχνολογικών καινοτομιών με στρατιωτικές εφαρμογές κατά τη μέση ψυχροπολεμική περίοδο υπήρξαν συχνά ασύλληπτες, καμία πολιτική χειραγώγηση, ανατροπή και καμίας μορφής ή έκτασης ραδιουργία δεν θεωρήθηκε συνώνυμη αμοραλισμού από αξιωματούχους των δύο αντίπαλων πρωτευουσών -το αντίθετο: ο ασθμαίνων, αντανακλαστικός πατριωτισμός τους, διαποτισμένος από την αίσθηση εθνικής και ιδεολογικής υπεροχής που τούς χαρακτήριζε, παρήγαγε μία αίσθηση επείγοντος και επιπλέον μία συγκεκριμένη αντίληψη καθήκοντος να μην ριψοκινδυνεύσει η κάθε πλευρά να υστερήσει καθ' οδόν προς τη νομοτελειακή της επικράτηση. Ασφαλώς η προσέγγιση τούτη προτείνεται όχι ως ελαφρυντικό των αυτοκρατορικών συμπεριφορών ΗΠΑ και ΕΣΣΔ προς μικρότερες πολιτικές οντότητες ή απόψεις, εκτός και εντός των κρατικών τους ορίων, αλλά αποκλειστικά ως ερμηνευτική εκδοχή που προκύπτει έμμεσα από τη μελέτη των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, όπως αυτές αποτυπώθηκαν αρχειακά[124]. Εκείνο που αξίζει να προστεθεί σε αυτό το σημείο είναι το εξής: αν και παραμένει απίθανο να διατεθούν αποχαρακτηρισμένα τεκμήρια επ' αυτού, είναι εύλογη η υπόθεση ότι τα δεδομένα που συνέλεγαν οι αμερικανικοί αισθητήρες τεχνολογικής αιχμής επί της Κύπρου ενδέχεται να τύχαιναν αμερικανοβρετανικής συνεκμετάλλευσης. Εάν η σκέψη αυτή δεν είναι ανυπόστατη, ακόμη και οι σε πρώτη ανάγνωση αμερικανικών εθνικών συμφερόντων εγκαταστάσεις στο νησί ήταν (ή και παραμένουν) εμμέσως *και* βρετανικών εθνικών συμφερόντων.

Weapons: Detternce or Dellusion?, Cambridge: Polity Press, 1986, σσ 27, 150, H. D. Brauch (επιμέλ.), *Star Wars and European Initiative,* London & Hampshire: Macmillan, 1987, σσ 83, 564.

[123] R. Moore 2010 op cit σσ 251-255.

[124] Η παρατήρηση αφορά νοοτροπιακούς παράγοντες των ολιγαρχιών τεχνοκρατών-γραφειοκρατών. Τα μέλη τους θεωρητικά συνέτασσαν εισηγήσεις, πρακτικά πάντως διαμόρφωναν και τις τελικές πολιτικές αποφάσεις. Οι αντιλήψεις τους περί δημόσιου κι ευρύτερα συλλογικού συμφέροντος, ουσιαστικά δεν υπόκειντο σε καμίας μορφής ελεγκτικούς μηχανισμούς, πέραν των πιέσεων που ασκούσαν κοινωνικά κινήματα διαμαρτυρίας στη Δύση, και ανταγωνιστικές ομάδες στο εσωτερικό των ανωτάτων οργάνων του ΚΚΣΕ.

Συνοψίζοντας, τα συμφέροντα των ΗΠΑ-ΗΒ συγκρούονταν με τα αντίστοιχα των κρατών της περιοχής, παράγοντας δυσεπίλυτες περιπλοκές. Τα κίνητρα αποφάσεων και δράσεων του ΗΒ στο κυπριακό πεδίο αναφοράς περιελάμβαναν συμμαχικές δεσμεύσεις α) προς τις ΗΠΑ για λόγους διατήρησης της «ειδικής σχέσης» που συνέδεε τις δύο δυνάμεις -με πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό περιεχόμενο εξίσου βαρύ, όπως αυτό επιχειρήθηκε να περιγραφεί στοιχειωδώς, β) προς τις πετρελαιοπαραγωγούς χώρες του Περσικού Κόλπου, λόγω των στρατηγικών εξαρτήσεων της βρετανικής οικονομίας από αυτές και γ) τη διατήρηση μιας ελάχιστης αποτρεπτικής πυρηνικής ικανότητας για λόγους βρετανικής εθνικής ασφάλειας. Οι αμερικανικοί σκοποί συγκροτούνταν γύρω από στρατιωτικές επιδιώξεις κάθε κλίμακας, μεσαίας και στρατηγικής βαρύτητας. Η Κύπρος διέθετε δύο κύρια αεροδρόμια ικανά για να επιχειρούν τα βαριά βομβαρδιστικά πυρηνικής κρούσης τόσο της RAF όσο και της USAF, ενώ επίσης ο εναέριος χώρος της, τεχνικά, αποτελούσε «παρακολούθημα» του τουρκικού αντίστοιχου (στον οποίο οι ΗΠΑ είχαν ενεργά συμφέροντα λόγω της βάσης του İncirlik). Οι κοινοί σχεδιασμοί των δυό αεροποριών στο επίπεδο της πυρηνικής κρούσης καθιστούσαν τα συμφέροντά τους αλληλένδετα. Τη διετία 1961-63 η αξία των αεροδρομίων της Κύπρου και της Τουρκίας αυξήθηκε εκθετικά, όταν έγινε αποδεκτό ότι λόγω της βαριάς ανταεροπορικής άμυνας της ανατολικής Ευρώπης, οι διεισδύσεις των στρατηγικών βομβαρδιστικών της SAC και της Bomber Command θα έπρεπε να γίνονται α) σε χαμηλά ύψη (με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για την αυξημένη κατανάλωση καυσίμων και τις επιπτώσεις στην ακτίνα δράσης τους), β) από τα βόρεια και τα νότια της δυτικής ΕΣΣΔ[125]. Επιπλέον, η Κύπρος κατείχε προνομιακή θέση για την επιτήρηση των μεσανατολικών πραγμάτων αλλά ακόμη και τη «δυναμική επέμβαση» σε αυτά, εάν κρινόταν αναγκαίο. Εκτός αυτού, το νησί επιδίωχθηκε να αξιοποιηθεί για α) τη φιλοξενία ναυτιλιακών βοηθημάτων του πυρηνικού οπλοστασίου των ΗΠΑ και β) για την παρακολούθηση της εξέλιξης του αντιπυραυλικού προγράμματος στρατηγικής άμυνας της ΕΣΣΔ (η υλοποίηση της δεύτερης επιδίωξης, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις επιτεύχθηκε). Ειδικά τη δεκαετία 1960-1970, οι σκοποθεσίες των μειζόνων δυνάμεων μεταβάλλονταν ραγδαία. Νέες παράμετροι επιδραστικές στη λήψη αποφάσεων αναδύονταν, ενώ άλλες σταθερές υποχωρούσαν μέχρι εξαφανίσεως. Η ταχύτητα προσαρμογής στα δεδομένα και συνυπολογισμού αυτών υπήρξε σταθερό ζητούμενο για κάθε εμπλεκόμενο, προς το οποίο δεν κινήθηκαν όλοι με τον ίδιο βαθμό ευελιξίας κι επιτυχίας.

[125] Η κατάρριψη του U-2 του Powers το Μάιο του 1960 επισφράγισε αυτά τα συμπεράσματα βρετανών και αμερικανών: H. Wynn op cit σσ 314, 449-463, R. Moore 2010 op cit σσ 205-207, A. Tregenza, How capable was the V-Bomber Force militarily of delivering Britain's nuclear Deterrent in the late 1950's and the 1960s?, *RAF Air Power Review*, vol 7 no 1, (Spring 2004), σ 122, P. Graham 2007 op cit σ 63, G. C. Peden 2007 op cit σ 290.

<u>Κεφάλαιο 3</u>: Οι πρώτες «ενδοκυπριακές» κρίσεις και η διαχείρισή τους από τους εξωτερικούς παράγοντες μέχρι και τα γεγονότα του Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1963:

Οι εναρκτήριες απόπειρες καλλιέργειας διχαστικού κλίματος και χάραξης διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των δύο κοινοτήτων στο νησί μετά την ανεξαρτησία του 1960 (απο)τυπώθηκαν ως φυλλάδια της οργάνωσης του Ν. Σαμψών ονόματι ΟΠΕΚ, που κυκλοφόρησαν στη Λευκωσία στις 24/4/1961. Σε αυτά ο παλιός εκτελεστής της ΕΟΚΑ καλούσε τους ελληνοκύπριους να αποφεύγουν στο εξής πάση θυσία και επί ποινή την πώληση γης σε τουρκοκύπριους (ενώ και η υπό τουρκικό έλεγχο πάρανομη ένοπλη τουρκοκυπριακή οργάνωση ΤΜΤ που υφίστατο από το 1957/1958 μεθόδευε τη δική της πανομοιότυπη εκστρατεία). Η ΟΠΕΚ πάντως δεν περιόριζε τη θεματολογία της στην πολιτική διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων, αλλά σαφώς τη συμπλήρωνε με τον πάντοτε δημοφιλή αντικομμουνισμό (αναγκαίο συστατικό δημόσιου λόγου, ειδικά αν κάποιος επιδίωκε πρόσβαση στα ανάλογα αμερικανικά κονδύλια του συγκεκριμένου «ειδικού σκοπού»)[126]. Οι επίμαχες αμερικανικές ευαισθησίες ήταν δεδομένες, ούτε εξάλλου κατέβαλλαν προσπάθεια να τις αποκρύψουν οι ίδιοι οι αμερικανοί. Τις ΗΠΑ ανησυχούσε ιδιαίτερα ο συνδυασμός της νόμιμης και ισχυρής παρουσίας Αριστεράς στο νησί, με την επιλογή της κυβέρνησης της Λευκωσίας να συνάψει στενές οικονομικές και διπλωματικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ (το ΗΒ αδυνατούσε να προσφέρει την οικονομική βοήθεια που χρειαζόταν το νεοσύστατο κράτος). Μετά από αμερικανικές πιέσεις, στις αρχές του 1962, το βρετανικό υπουργείο εξωτερικών υιοθέτησε κι εκείνο την υψηλή ιεράρχηση της καταπολέμησης της Αριστεράς στην Κύπρο. Οι αμερικανοί και οι βρετανοί όμως, δεν φάνηκαν πρόθυμοι να αντιληφθούν και να κατανοήσουν ότι η αγωνιώδης τους προσπάθεια να προτάξουν την ανάγκη σύμπηξης μετώπου περιορισμού της Αριστεράς στο νησί, συνέτεινε στην ανεπιθύμητη όξυνση των διακοινοτικών διαφορών επειδή οι αντικομμουνιστικές παρατάξεις που εύλογα οι ΗΠΑ (κυρίως) ενίσχυαν ποικιλότροπα, διαπνέονταν παράλληλα και από υπερπατριωτισμό πρόθυμο για λύσεις διά της βίας.

[126] Το μέτρο των απειλών κατά όσων πωλούσαν γη θα είχε νόημα αν υπήρχαν στοιχεία έλευσης τούρκων από την ηπειρωτική πλευρά με τέτοιους οργανωμένους σκοπούς, ή έστω αν είχαν εκφραστεί τέτοιες τουρκοκυπριακές διαθέσεις, ο Μ. Δρουσιώτης όμως που αναφέρεται στο θέμα (1998 op cit σσ 381-387) δεν υποστηρίζει, ούτε διαψεύδει κάτι τέτοιο. Ασφαλώς, τότε ακόμη, το ζήτημα είχε κυρίως την έννοια της αποτροπής της δημιουργίας συμπαγών τουρκοκυπριακών θυλάκων με νόμιμα αποκτημένη εδαφική συνοχή. Για την ανάλογη κίνηση της άλλης πλευράς βλ. , ενδεικτικά, του ίδιου: M. Drousiotis, The Greco-Turkish "para-state" and Cyprus (1947-1960) στο H. Faustmann & N. Peristianis (επιμέλ.) 2006 op cit σ 231. Τα σχετικά με την ίδρυση και τη δράση της ΤΜΤ αναλύονται στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit. Ενδεικτική αναδρομή και βιβλιογραφικές παραπομπές σχετικά με αυτήν την οργάνωση παρατίθενται στο: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 218-225.

Αν επομένως η Washington επιδίωκε μόνιμα να καλλιεργεί εγρήγορση και σφριγηλότητα στα αντικομμουνιστικά αντανακλαστικά των προσφιλών γι' αυτήν ομάδων, υπονόμευε αυτήν την προτεραιότητα να επικεντρωθούν οι τοπικοί της φίλοι αποκλειστικά στην αντικομμουνιστική σταυροφορία των ΗΠΑ, επειδή ευνοούσε την ισχυροποίηση όσων στο νησί έτειναν να αποδομούν με κάθε τρόπο την συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων, μία συνύπαρξη εξ ορισμού εύθραυστη λόγω των ιδρυτικών συνταγματικών προνοιών. Οι τελευταίες, είχαν συλληφθεί όχι για να προάγουν την εύρυθμη λειτουργία ενός βιώσιμου κράτους, αλλά ώστε να κατοχυρώσουν τα ελάχιστα όρια των θεμελιωδών επιδιώξεων όσων είχαν εμπλακεί στο Κυπριακό κατά τα προηγούμενα χρόνια (της αποφυγής της ένωσης, της διχοτόμησης και της απώλειας πρόσβασης σε στρατιωτικές βάσεις επί του νησιού για την Άγκυρα, την Αθήνα, το Λονδίνο και τη Washington αντίστοιχα). Απλούστερα: στην κυπριακή περίπτωση, ο εθνικός αλυτρωτισμός υπερέβαινε ιεραρχικά τον αντικομμουνισμό των εξτρεμιστών κι ευρύτερα όσων τοπικών πολιτικών δυνάμεων δεν απέκλειαν τη φυσική βία απ'τη φαρέτρα των διαθέσιμων μέσων τους [127]. Ό,τι μέσο χρησιμοποιήθηκε για να αμβλύνει τις ελληνοτουρκικές διαφορές, δεν ήταν εκ φύσεως αρκετά ισχυρό να τις καταργήσει. Ο αντικομμουνισμός και ο υπερεθνικισμός συσστεγάζονταν

[127] Ενδεικτική η αποστροφή επιστολής του αρχετυπικού μύστη του είδους, Π. Γιωρκάτζη σε συνεργάτη του στις 16/2/1959: «Η Ελληνοτουρκική συμφωνία φαίνεται πως δεν άρεσε του κοσμάκη. Όλοι αναμένουν την τελευταίαν λέξιν όπως την πη ο λεβεντόγερός μας [εννοεί το Γρίβα]. Με την κατάστασιν που εδημιουργήθη, πολύ φοβούμαι πως θα ξεπροβάλουν οι Κομμουνισταί. Δεν αποκλείω κίνημα παρόμοιο του Δεκεμβρίου των Αθηνών». Παρατίθεται στο: Σ. Παπαγεωργίου, op cit *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τ. Α' σσ 66-67. Ο Γιωρκάτζης φρόντιζε να διατυμπανίζει σταθερά τον αντικομουνιστικό προσανατολισμό όλων του των μυστικών σχεδίων και μηχανισμών (Π. Τζερμιάς op cit σ 500). Ο βρετανός M. Packard (που η μαρτυρία του αξιοποιείται επειδή ως αξιωματικός-μέλος της τριμερών ειρηνευτικών περιπόλων «ΤΡΟ» στις αρχές του 1964 είχε πληθώρα προσωπικών επαφών κι εμπειριών) επιβεβαιώνει την παραπάνω εκτίμηση, προσθέτοντας ότι βρετανικές και αμερικανικές υπηρεσίες με τα γνωστά αντικομμουνιστικά κίνητρα, ενίσχυσαν τους εξτρεμιστές και των δύο κοινοτήτων –αναφέρει μάλιστα ότι οι βρετανικές ειδικά υπηρεσίες είχαν διαγνώσει από τα τέλη της δεκαετίας 1950-1960 ότι η τουρκοκυπριακή ΤΜΤ συνιστούσε ακόμη μεγαλύτερο κίνδυνο για την εσωτερική σταθερότητα της Κύπρου, χωρίς όμως να σταματήσουν να την ενισχύουν, λόγω του αντικομμουνιστικού της προσανατολισμού. (M. Packard, *Getting it wrong / Fragments from a Cyprus diary, 1964,* Milton Keyne: Author House 2008, σ 336). Συμφωνούν με τον Packard οι πηγές που αξιοποιεί ο Π. Τζερμιάς σχετικά με την ΤΜΤ (op cit σσ 513-521). Αναφορικά με τις βρετανικές εκφράσεις δυσαρέσκειας για την αυξανόμενη σοβιετική παρουσία στο νησί βλ. περιστατικό της 8ης Ιουλίου 1962 που παραθέτει η D. Michael, The relationship of the Soviet Union with the Republic of Cyprus 1960-1964, *Etudes Helleniques - Hellenic Studies,* vol 19 issue 2, (Autumn 2011), σ 104. Το υπουργείο Κοινοπολιτειακών Σχέσεων ενέδωσε τελευταίο στην προσυπογραφή της αξιολόγησης της «κομμουνιστικής απειλής» στην Κύπρο ως σοβαρής μόλις το φθινόπωρο του 1963, τις παραμονές της έναρξης της διακοινοτικής κρίσης δηλαδή –και τότε, πάλι, εκτιμώντας ότι το ΑΚΕΛ δεν διέθετε ούτε στρατιωτικές δυνατότητες ούτε πρόθεση κατάληψης της εξουσίας δια των όπλων (A. James 2002 op cit σ 44). Σύμφωνα με αμερικανική πηγή, ο Π. Γιωρκάτζης, ως πανίσχυρος υπουργός εσωτερικών δεν είχε ποτέ διαψεύσει, αντίθετα είχε υποθάλψει όλη τη φημολογία σχετικά με την ύπαρξη ήδη από το 1962 οργανωμένου σχεδίου εξόντωσης των αριστερών (που τού απέδιδε ο παράνομος ραδιοφωνικός σταθμός του ΑΚΕΛ «*Ελεύθερη Κύπρος*», αλλά και άλλες πλευρές) και διατηρήθηκε σε ισχύ επι αρκετά χρόνια. Κατά την ίδια πηγή, ο Μακάριος είχε υποστηρίξει ταυτόσημη άποψη σε συνέντευξή του το Μάρτιο του 1962: T. W. Adams 1971 op cit σσ 150-152.

αλληλοϋπονομευόμενοι, με τον δεύτερο να μην επικρατεί απόλυτα, αλλά τον πρώτο να υστερεί στο μεταξύ τους ισοζύγιο. Ουδέποτε κατά την επίμαχη περίοδο παραιτήθηκαν α) οι ελληνοκύπριοι από την επιδίωξη περιθωριοποίησης των τουρκοκύπριων, β) η Άγκυρα από την εξασφάλιση των αναγκών της σε επίπεδο εθνικής ασφάλειας. Δεδομένων ότι η μεν Αθήνα δεν είχε μεγάλες δυνατότητες κι αυτοπεποίθηση σε πραγματικό επίπεδο ώστε να χειραγωγήσει τους ελληνοκύπριους και να επιβληθεί στην Τουρκία, ενώ αφετέρου οι τουρκοκύπριοι βρέθηκαν απ'την αρχή υπό τον απόλυτο έλεγχο του τουρκικού κράτους, η σύγκρουση που θα εκτυλισσόταν σε βάθος χρόνου, με αιματηρές εξάρσεις και πρόσκαιρες ή αθεμελίωτες υφέσεις ως το 1974, επρόκειτο να διαθέτει αυτό το κύριο ζεύγος μονομάχων: τους ελληνοκύπριους και τους τούρκους.

Όταν γίνεται λόγος για αναθεώρηση του κυπριακού Συντάγματος και των ιδρυτικών συνθηκών (επιδίωξη των ελληνοκύπριων και αιτία απειλών για την Άγκυρα αντίστοιχα), αυτό που υπονοείται είναι μία διαδικασία με διαφορετικούς σκοπούς: η ελληνοκυπριακή επιδίωξη ελληνοποίησης του κυπριακού κράτους υπήρξε από τα πρώτα χρόνια της ύπαρξης του σύμφυτη με την ταυτόχρονη κι αντίρροπη προσπάθεια επιβολής κάποιας μορφής κι έκτασης διχοτόμησης (αν όχι εδαφικής, τουλάχιστον διοικητικής) από τουρκικής πλευράς. Για το λόγο αυτό, δικλείδα ασφάλειας και για τις δύο πλευρές θεωρείτο ο έλεγχος της τοπικής αυτοδιοίκησης (μαζί φυσικά με τη φορολογία και τη συνδιαχείριση του δημόσιου πλούτου της Κύπρου, όπως και της οποιασδήποτε εξωτερικής βοήθειας λάμβανε το νέο κράτος). Σύμφωνα με τις συνταγματικές πρόνοιες του 1960, στους 5 μεγαλύτερους δήμους έπρεπε να ιδρυθούν (για την ακρίβεια να επισημοποιηθούν) χωριστές ελληνοκυπριακές και τουρκοκυπριακές αρχές, όμως επειδή στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την εφαρμογή του μέτρου διαπιστώθηκε πλήρης διάσταση απόψεων μεταξύ των ηγεσιών των δύο κοινοτήτων, η Βουλή παρέτεινε (8 φορές μέχρι το Δεκέμβριο του 1962) την παλιά νομοθεσία ώσπου να συμφωνηθεί η νέα. Πρέπει να αναφερθεί ότι χωριστές δημοτικές αρχές στις μεγαλύτερες πόλεις είχαν de facto συσταθεί από τον Ιούνιο του 1958. Η τουρκοκυπριακή πλευρά επιχείρησε να περάσει σχετικό νόμο μέσω της δικής της κοινοτικής συνέλευσης, η ελληνοκυπριακή πλευρά αντέδρασε μέσω του υπουργικού συμβουλίου, όμως αμφότερες οι ενέργειες κρίθηκαν αντισυνταγματικές από το συνταγματικό δικαστήριο κι έτσι η Κύπρος έμεινε με προβληματική ή ανεφάρμοστη (πρακτικά χωρίς) νομοθεσία για την τοπική της αυτοδιοίκηση. Για την τουρκική πλευρά, ο ανομολόγητος κατά τα πρώτα χρόνια ύπαρξης κυπριακού κράτους σκοπός ήταν η βαθμιαία επιβολή του διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων, με όχημα τα προβλήματα που ανέκυπταν από την υλοποίηση των συνταγματικών προνοιών στα ανωτέρω πεδία. Η ελληνοκυπριακή

πλευρά ερμηνεύοντας ευχετικά και επιλεκτικά τα δεδομένα, μην έχοντας πληροφοριακή πρόσβαση στις ουσιώδεις προτεραιότητες της Άγκυρας (αφού ο κυπριακός διπλωματικός, ο ελλαδικός, ο βρετανικός και ο αμερικανικός δίαυλος ενημέρωσης ήταν για διαφορετικούς λόγους ο καθένας τους πάντως όλοι τους ανενεργοί σε ό,τι αφορούσε την ενημέρωση που έπρεπε να έχει ο Μακάριος) και εξαιτίας της κρυψίνοιας της τουρκικής κυβέρνησης, απέτυχε παταγωδώς να αξιολογήσει στην ορθή του διάσταση το ζήτημα των τουρκικών θέσεων στο θέμα της αυτοδιοίκησης κατά τα έτη 1961-1962. Η ελληνοκυπριακή πλευρά αφετέρου ομονοούσε διακομματικά στο εσωτερικό της αναφορικά με το θέμα της ανάγκης ύπαρξης κοινών Δήμων (αν και, πρέπει να σημειωθεί ότι είχε αρχικά, το 1959, συναινέσει στους δημοτικούς διαχωρισμούς, θεωρώντας μάλιστα ότι οικονομικά τη συνέφεραν, ενώ μεσομακροπρόθεσμα εκτιμούσε ως αναπόφευκτη την απορρόφησή τους από ελληνοκυπριακής διοίκησης ενιαίες δημοτικές αρχές). Το θέμα έφτασε κοντά σε λύση το Δεκέμβριο του 1962, ωστόσο η τουρκοκυπριακή ηγεσία υπαναχώρησε την τελευταία στιγμή (26/12/1962) μετά από πιέσεις της Άγκυρας, όπως παραδέχονταν ακόμη και οι αμερικανοί και οι βρετανοί. Επιπλέον προβλήματα προέκυπταν απ'τον εξ αρχής δικοινοτικό χαρακτήρα του Συντάγματος, πχ, εκτός των άνευ προηγουμένου εξουσιών του αντιπροέδρου που ήδη σχολιάστηκαν, δεν επιτρεπόταν η ίδρυση κοινών (διακοινοτικών) πολιτικών κομμάτων, ενώ επίσης υφίστατο το θέμα της φορολόγησης των τουρκοκύπριων απ'την Κοινοτική τους Συνέλευση αντί της υπαγωγής τους σε ενιαία κρατική φορολόγηση (που κι αυτό θίχθηκε). Οι αρχικές συνταγματικές πρόνοιες επί αυτών των ζωτικών θεμάτων αποδείχθηκαν πεδίο δοκιμών της επιβολής της οπτικής της μίας κοινότητας επι της άλλης. Όσοι χαρακτηρίζουν «αφορμές και όχι αιτία» όλες εκείνες τις πρόνοιες του Συντάγματος οι οποίες ευνοούσαν την ομηρία λειτουργίας της Δημοκρατίας από τις βουλήσεις τουρκοκύπριων-Τουρκίας (και τη διχοτομική απειλή) και τις οποίες αταλάντευτα επιδίωξε κι εν τέλει επιχείρησε να αποσείσει ο Μακάριος, παραβλέπουν ότι εφόσον η ελληνοκυπριακή ηγεσία «απέβλεπε (sic)» στην παράταση της κυπριακής ανεξαρτησίας (και όχι στην ένωση), ήταν επόμενο να επιδιώκει την εξομάλυνση της λειτουργίας του κράτους [128].

[128] D. Markides 2009 op cit σσ 211-284, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 39, Π. Τζερμιάς op cit σσ 458-459, N. Kızılyürek 2006 op cit σσ 74-87, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σσ 360-362, 367-372, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄- τόμος 3, σ 395, Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα – Διγενή, *Απομνημονεύματα...*, op cit σσ 386, Ε. Χατζηβασιλείου 1998 op cit σ 144, H. D. Purcell op cit σ 316. Η Markides (ibid σ 353) εύστοχα χαρακτηρίζει το πρόβλημα των Δήμων ως «μικρογραφία του Κυπριακού» συνολικά. Υπενθυμίζεται ότι οι τουρκοκύπριοι καταψήφισαν φορολογικά νομοσχέδια δύο φορές μέσα στο 1961: στις 31/3 και στις 19/12. Ο Α. Βλάχος (op cit τ. Δ΄ σ 485) υποστήριξε ότι «Οι Τουρκοκύπριοι, σε αντίποινα [για την ελληνοκυπριακή άρνηση στο θέμα των χωριστών Δήμων], δεν έστεργαν να ψηφίσουν φορολογικούς νόμους». Την ίδια άποψη είχε διατυπώσει προγενέστερα και ο H. D. Purcell (op cit σσ 312-313).

Μεταξύ της 13ης Φεβρουαρίου 1962 και της 21ης Δεκεμβρίου 1963 (ημέρα έναρξης των ιστορικών ταραχών), τούρκοι διπλωμάτες επέδωσαν όχι λιγότερα από 14 και 11 (κατ' άλλη πηγή 13) διαβήματα διαμαρτυρίας προς τις κυβερνήσεις Αθηνών και Λευκωσίας αντίστοιχα, με περιεχόμενο την αντίθεση της Άγκυρας προς κάθε απόπειρα συνταγματικής αναθεώρησης στη Κύπρο. Εκτός αυτού, οι διμερείς ελλαδοτουρκικές σχέσεις είχαν μεν βελτιωθεί αισθητά μετά την πρώτη μορφή επίλυσης του Κυπριακού, δεν απουσίαζαν όμως ούτε δομικά αίτια (μακροχρόνιες προστριβές) ούτε αφορμές για διενέξεις. Έναν ακριβώς χρόνο πριν την κήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας, επιχειρήθηκε συνολική προσέγγιση κι επίλυση των διαφορών που έλαβε τη μορφή κοινά συμφωνημένης Έκθεσης (Έκθεση Μπίτσιου-Kuneralp, 4/8/1959), ενώ τον Οκτώβριο του 1960 ο τούρκος υπουργός εξωτερικών επισκέφθηκε την Αθήνα –καμία όμως τέτοια σειρά επαφών ή άλλων πρωτοβουλιών δεν επισφράγισε την αναθέρμανση των διμερών σχέσεων επι στέρεου εδάφους. Το πρώτο δίμηνο του 1962, Μακάριος και Γιωρκάτζης προχώρησαν σε δηλώσεις πρόθεσης αναθεώρησης στο Συντάγματος και καλλιέργειας διχαστικού κλίματος αντίστοιχα, οι οποίες απαντήθηκαν αναλόγως από τουρκικής – τουρκοκυπριακής πλευράς [129]. Στο συγκεκριμένο χρονικό σημείο τοποθετείται η σύσταση και έναρξη λειτουργίας της ελληνοκυπριακής Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου (Ε.Ο.Κ.), γνωστώτερης ως «Οργάνωσης ΑΚΡΙΤΑ» ή απλά «Οργάνωσης», με διακηρυγμένες επιδιώξεις της την ανατροπή των συμφωνιών του 1959 και την ενωσιακή ολοκλήρωση του αγώνα της ΕΟΚΑ. Κύριο περιεχόμενο των δραστηριοτήτων της ήταν η εκπόνηση σχεδιών για την άμυνα της ελληνοκυπριακής κοινότητας και την επιβολή των βουλήσεών της στην τουρκοκυπριακή [130]. Εκτενέστερη αναφορά στους στόχους και της δράσεις της «Οργάνωσης» υφίσταται παρακάτω.

Η ελλαδική πλευρά (υπουργεία εξωτερικών κι εθνικής άμυνας) κατά εύλογη παράδοση παρακολουθούσε στενά κάθε τουρκική στρατιωτική δραστηριότητα, αφού διμερή θέματα

[129] Βλ. ενδεικτικά: Χ. Σαζανίδης, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στην πενταετία 1973-1978*, Θεσ/νίκη: αυτοέκδοση 1979, σ 48, Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας Β΄τόμος op cit σ 309, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 ibid σσ 363-364, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 29-35, M. Çalışkan 2012 op cit σσ 95-96.

[130] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 225-231. Κατά τον Μπήτο, «Η οργάνωση ΑΚΡΙΤΑΣ ως γνωστόν συγκροτήθηκε, με υπόδειξη του Μακαρίου, από τον ΥΠ[ουργό] ΕΣ[ωτερικών]/Κύπρου Γιωρκάτζη, σαν μυστική στρατιωτική οργάνωση με σκοπό την υποστήριξη της πολιτικής πρωτοβουλίας του Μακαρίου» και παρακάτω κάνει λόγο για ύπαρξη «Σχεδίου Μακαρίου» : Ι. Μπήτος op cit σσ 59-60. Υπαρχηγός της Οργάνωσης ήταν ο Τ. Παπαδόπουλος, ρόλο επιτελάρχη είχε ο Ν. Κόσης, ενώ συμμετείχαν επίσης οι Γλ. Κληρίδης και Σπ. Κυπριανού (ο Κληρίδης αναφέρεται και ως β΄υπαρχηγός της). Όπως ήταν αναμενόμενο, αριστεροί δεν γίνονταν δεκτοί στους κόλπους της, αφού η «Οργάνωση» διέθετε σαφές αντικομμουνιστικό πρόσημο. Ο H. D. Purcell (op cit σσ 318-319) παραθέτει την τουρκοκυπριακή άποψη ότι οι ελληνοκυπριακές στρατιωτικές προετοιμασίες ήταν γνωστές και μάλιστα ότι προκάλεσαν την αντανακλαστική αναβίωση της δικής τους αντίστοιχης οργάνωσης ΤΜΤ –αν και είναι εξαιρετικά αμφίβολο ότι η τελευταία απενεργοποιήθηκε ποτέ πλήρως.

συνοριακών (χερσαίων και θαλάσσιων) διαφορών εξακολουθούσαν να υφίστανται σε χαμηλή ένταση, συχνά όμως ανέκυπταν αιφνίδιες εξάρσεις που πλέον την Αθήνα απασχολούσε η διάχυσή τους και στην Κύπρο (τα θέματα δηλαδή ήταν και τότε αλληλένδετα και μάλιστα με διπλή φορά, χωρίς πάντοτε οι στρατιωτικές κινητοποιήσεις στην ελλαδοτουρκική μεθόριο να έχουν ως αφετηρία περιστατικά διακοινοτικής βίας στο νησί) –όταν λχ στις αρχές Φεβρουαρίου του 1962 ανακοινώθηκε μεγάλη τουρκική ναυτική άσκηση στο Αιγαίο με συμμετοχή σκαφών και του ομοσπονδιακού δυτικογερμανικού ναυτικού, το ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών ζήτησε αμέσως από το στρατιωτικό ακόλουθό της στην Άγκυρα να πληροφορηθεί «αν οι εν λόγω ασκήσεις θα περιορισθούν εις Αιγαίον ή αν θα επεκταθούν και εις γειτνιάζουσα προς Κύπρον περιοχή»[131]. Τον Μάιο, ο ακόλουθος άμυνας της ελληνικής πρεσβείας προσκλήθηκε να παρακολουθήσει «διά πρώτην φοράν» φάση μεγάλης στρατιωτικής άσκησης της 28ης Μεραρχίας Πεζικού του τουρκικού στρατού «προβλέπουσαν ατομικήν προσβολήν του εχθρού [δηλαδή με χρήση ατομικών όπλων], όμοιαν διά ρουκετών και ναπάλμ, διά πυροβολικού, εκδήλωσιν επιθέσεων μονάδων πεζικού, χρησιμοποίησιν ελικοπτέρων εις διακομιδήν τραυματιών και ενίσχυσιν δι' αλεξιπτωτιστών». Η πληροφορία παρατίθεται δεδομένου ότι η 28η Μεραχία Πεζικού ήταν επίλεκτος σχηματισμός, ο οποίος ειδικευόταν από ετών για την ανάπτυξή του σε συγκεκριμένο είδους πολεμικής αποστολής: υπήρξε η μία από τις δύο μεραρχίες που υλοποίησαν την εισβολή του 1974 στην Κύπρο. Την ελληνική πλευρά απασχολούσε επίσης το καλοκαίρι του 1962 η άνθιση των τουρκοδυτικογερμανικών σχέσεων σε αμυντικό επίπεδο, που αφορούσαν συγκεκριμένα την ανάθεση κατασκευαστικού έργου σε τουρκικά εργοστάσια κατασκευής πυρομαχικών και ανταλλακτικών από πλευράς των δυτικογερμανικών ένοπλων δυνάμεων στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, αλλά και σε θέματα στρατιωτικής βοήθειας της ΟΔΓ προς την Τουρκία που σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις συζητούνταν διακριτικά. Υπήρχαν πληροφορίες για ένα τουρκικό αίτημα δωρεάν παραχώρησης 100 μικρών μεταφορικών αεροσκαφών [132]. Οι έλληνες προβληματίζονταν έντονα καθώς το ίδιο διάστημα (1η Αυγούστου) υπερψηφίστηκε από το Κογκρέσο των ΗΠΑ Νόμος περί εξωτερικής βοήθειας που προαναφέρθηκε και αφορούσε το επόμενο

[131] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1962/88/10/1/1: _Φ1307/1/081030, 8-2-1962, _ΔΤ13-22/ 9-2-1962, _432/10-2-1962, _ΔΤ13-24/ 12-2-1962, _ΔΤ13-25/ 12-2-1962 (ανταλλαγή απόρρητων μηνυμάτων μεταξύ πρεσβείας Ελλάδας στην Άγκυρα, ΣΝΑ [Στρατιωτικού-Ναυτικού- Αεροπορικού Ακόλουθου] Ελλάδας στην Άγκυρα και ΓΕΕΘΑ/Α/ΙΙ, ΓΕΕΘΑ/Α΄ΜΕΟ [Μικτής Επιτελικής Ομάδας] /ΙΙ, Β΄ και Δ΄, Πολιτικής Διεύθυνσης και Διεύθυνσης ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ, καθώς κι ελλαδικής πρεσβείας στη Λευκωσία. Η συγκεκριμένη άσκηση τελικά δεν επεκτάθηκε νότια της Δωδεκανήσου.

[132] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1962/88/10/1/1, _ Φ1307/213, 7-5-62 από ΣΝΑ Άγκυρας προς τη Δ΄Πολιτική, _ Φ1307/283, 10-6-62, _Φ1307/297, 21-6-62, και _ Φ1307/602/355, 9-8-62, από ΣΝΑ Βόννης προς ΓΕΣ/2ον ΕΓ και Δ΄ Πολιτική (και τα τρία διαβάθμισης: ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ), _ΔΤ13-86/11-8-62, από Δ΄ Πολιτική προς ΓΕΣ/2ον ΕΓ.

οικονομικό έτος. Σύμφωνα με αυτόν, ο Πρόεδρος εξουσιοδοτείτο να περιορίζει ή και να τερματίζει «παροχάς στρατιωτικού υλικού εις χώρας αίτινες, κατά την κρίσιν του δύνανται να συντηρούν ενόπλους δυνάμεις εις κατάληλον ύψος, άνευ υπερμέτρου επιβαρύνσεως της Οικονομίας των» [133].

Ο Αβέρωφ επισκέφθηκε την Τουρκία τον Αύγουστο του 1962. Το θέμα της εφαρμογής και τήρησης των συμφωνιών του 1959 υπήρξε δεσπόζον στις εκεί συνομιλίες του. Κατηγορηματικά απορριπτική προς κάθε εκδοχή ανατροπής των συμφωνιών εξάλλου διευκρίνισε πως ήταν η τουρκική κυβέρνηση και στον ίδιο τον Μακάριο, όταν αυτός επισκέφθηκε την Άγκυρα το Νοέμβριο του 1962 με σκοπό ακριβώς να βολιδοσκοπήσει την τουρκική ηγεσία στην προοπτική αναθεώρησης του κυπριακού Συντάγματος [134]. Σύμφωνα με ανώνυμες μαρτυρίες που επικαλείται δυτική πηγή, από το έτος αυτό ο υπουργός εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης είχε ενημερώσει τους επικεφαλής του «μυστικού στρατού» του ότι ήταν στις προθέσεις του Αρχιεπισκόπου να καταθέσει προτάσεις σοβαρών συνταγματικών μεταβολών που προεξοφλείτο ότι θα οδηγούσαν σε ένοπλη τουρκοκυπριακή αντίδραση. Ο Ν. Κόσης, επιτελάρχης του Π. Γιωρκάτζη, επιβεβαιώνει ότι οι ο Μακάριος έδωσε τη σχετική εντολή έναρξης στρατιωτικών προπαρασκευών, αλλά διευκρινίζει ότι αυτές ήταν αμυντικού αποκλειστικά χαρακτήρα [135]. Οι διακοινοτικές

---

[133] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1962/26/4/1/1, 2610/Β/13 op cit από τον επιτετραμμένο ελληνικής πρεσβείας στη Washington (Πηλαβάκης), προς τη Δ/νση Οικονομικών Υποθέσεων του ΥΠΕΞ.

[134] Σ. Παπαγεωργίου, op cit *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τ. Α' σσ 185-187 και του ίδιου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 274-275 (όπου παραθέτει συνέντευξη-μαρτυρία του İ. İnönü), επίσης Α. Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Αθήνα: Εστία 1980, σσ 263-264, Ν. Σαρρής, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 625-637 (όπου περιλαμβάνονται επισημάνσεις σε τουρκικές πηγές από τη σκοπιά των τουρκικών επιδιώξεων: ο εφησυχασμός της Άγκυρας πως «για όσο στην Αθήνα κυβερνούσαν οι Καραμανλής-Αβέρωφ, ο Μακαριακός αναθεωρητισμός θα τιθασευόταν», αλλά και το σφάλμα να υποδεχθεί η τουρκική κυβέρνηση τον Αρχιεπίσκοπο ως αρχηγό κράτους αν και δεν συνοδευόταν από τον τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο). Ο Σ. Λοϊζίδης σημειώνει ότι το τελικό κοινό κυπροτουρκικό ανακοινωθέν της 26ης Νοεμβρίου 1962 χαρακτηρίστηκε από τον ελληνοκυπριακό τύπο ως «γριφώδες»: Σ. Λοϊζίδης 1998 op cit σ 193. Η D. Markides (2009 ibid σσ 235-237) εκτιμά ότι από την επίσκεψη, οι δύο πλευρές (και κυρίως ο Μακάριος) αποκόμισαν –λανθασμένα- μία εντύπωση γενικής μετριοπάθειας της άλλης πλευράς. Σαφώς ο Αρχιεπίσκοπος απέφυγε να επικυρώσει το τελεσίδικο των ιδρυτικών Συμφωνιών σε δηλώσεις του, παρά τις πιέσεις που δέχθηκε προς αυτό από την τουρκική πλευρά. Αφετέρου, η τουρκική κυβέρνηση «προσφέρθηκε να ενθαρρύνει τους τουρκοκύπριους να διευκολύνουν τη νομοθετική διαδικασία για την περί του φόρου εισοδήματος νομοθεσία, ζητώντας ως αντάλλαγμα τους χωριστούς Δήμους», αποβλέποντας εκτός των άλλων να ελαφρυνθεί από την υποχρέωση των τεράστιων επιδοτήσεων της Άγκυρας προς την τουρκοκυπριακή κοινότητα (D. Markides 2009 ibid σ 458, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α' σσ 420-421).

[135] R. A. Patrick op cit σ 46: επικαλείται συνεντεύξεις ελληνοκύπριων που τού δόθηκαν με τον όρο της ανωνυμίας. Ο Ν. Κόσης καταθέτει ότι «Κάναμε λόχους, αλλά όχι με τους αυστηρούς κανόνες της Εθνικής Φρουράς, που έγιναν όταν δημιουργήθηκε η Εθνική Φρουρά. Τούτο άρχισε το '62» και προσθέτει ότι η διαδικασία εκτυλίχθηκε σε παγκύπρια κλίμακα. Επιχειρηματολογώντας ότι δεν υπήρχε σχέδιο εξολόθρευσης των τουρκοκύπριων, αλλά καθαρά αμυντικός προσανατολισμός («...σε περίπτωση που οι Τούρκοι μάς δημιουργούσαν επεισόδια ή οτιδήποτε άλλο, να είμαστε έτοιμοι να

διαπραγματεύσεις λοιπόν, πυκνές το τελευταίο τρίμηνο του 1962, εκτυλίσσονταν παράλληλα με στρατιωτικές προετοιμασίες: το Δεκέμβριο του 1962 λχ, έλαβε χώρα «διήμερη άσκηση επί χάρτου που έγινε στην προεδρική κατοικία του Τροόδους, συγκεντρώθηκαν οι Κύπριοι που θα στελέχωναν τα επιτελικά γραφεία και τις επαρχιακές διοικήσεις ... ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ ... στη μεγάλη άσκηση του Τροόδους, το Δεκέμβριο 1962, εκτός από το μισό υπουργικό συμβούλιο και τον Πρόεδρο της Βουλής [της Κύπρου] μετείχαν και ελλαδίτες αξιωματικοί» [136]. Αντίστοιχα, έγινε μεταγενέστερα παραδεκτή από τουρκικής πλευράς η υπαιτιότητα ενεργειών που καλλιεργούσαν το διχαστικό κλίμα μεταξύ των δύο κοινοτήτων την ίδια περίοδο, ενώ επίσης δεν γίνεται να υποβαθμιστεί ο υπερεξοπλισμός των τουρκοκύπριων από το 1961 και οι στρατιωτικές προπαρασκευές τους καθ'όλο το 1962, τις οποίες κατέγραφαν κι επισήμαιναν εκτός των ελλήνων και οι βρετανοί [137]. Πρέπει να σημειωθεί, σχετικά με την Τουρκία, ότι ακόμη και μετά το πραξικόπημα του Μαΐου του 1960 που σημείωσε τη λήξη της δεκαετούς κυριαρχίας του Δημοκρατικού Κόμματος στη διακυβέρνηση της χώρας, η πολιτική αστάθεια εξακολούθησε να την ταλανίζει λόγω της εμφάνισης φραξιονιστικών τάσεων μεταξύ των κινηματιών. Στις 25 Οκτωβρίου του 1961 ο στρατηγός C. Gürsel εξελέγη πρόεδρος της Δημοκρατίας και ο παλαίμαχος İ. İnönü ανέλαβε πρωθυπουργός κυβέρνησης ευρύ συνασπισμού (είχε κερδίσει με βραχεία και σχετική πλειοψηφία τις εκλογές 10 μέρες νωρίτερα και υποχρεώθηκε να συγκυβερνήσει με όλα τα κόμματα της Εθνοσυνέλευσης, ακόμη και με το διάδοχο του Δημοκρατικού Κόμματος (το Κόμμα Δικαιοσύνης), ωστόσο απόπειρες πραξικοπηματικής

αντισταθούμε») αναφέρει ότι «...ένα μέρος του οπλισμού που είχαμε, το είχε ο Μακαριώτατος στην Αρχιεπισκοπή και τα πυρομαχικά η ΕΛΔΥΚ. ... Δεν είχαμε όπλα. Και μετά τις εξελίξεις, ακόμη δεν είχαμε οπλισμό. Ήταν άχρηστα εκείνα τα όπλα που είχαμε στα χέρια μας. Μάλιστα, σε κάποια στιγμή τελείωσαν τα πυρομαχικά, δεν είχαμε ούτε πυρομαχικά»: μαρτυρία Ν. Κόση στο *Πολύκαρπος Γιωρκάτζης 1955-1959, Μαρτυρίες*, Αθήνα-Λευκωσία, εκδόσεις Λιβάνη-εκδόσεις του Ιδρύματος Πολύκαρπου Γιωρκάτζη, 2010, σσ 162-164. Τον Κόση επιβεβαιώνει ο ελλαδίτης απόστρατος αντιστράτηγος Μπήτος που υπηρετούσε τότε ως λοχαγός στο νησί και μάλιστα με καίρια καθήκοντα εκπαιδευτή αυτών των ελληνοκυπριακών ομάδων (Ι. Μπήτος op cit σσ 59-60), προσθέτει όμως ότι οι ελληνοκύπριοι αγόραζαν όπλα από την ελεύθερη αγορά, συνεπώς δεν εξαρτιόνταν αποκλειστικά από τον οπλισμό που είχε αποθηκευμένο γι' αυτούς η Ελληνική Δύναμη Κύπρου. Για τον οπλισμό αυτό βλ. και παρακάτω. Το βέβαιο είναι υφίστατο φυλασσόμενος οπλισμός που προοριζόταν αποκλειστικά για αντικομουνιστική καταστολή και το πρόβλημα των ελληνοκύπριων ήταν πως δεν είχαν εξουσιοδοτημένη πρόσβαση σε αυτόν, αν ήθελαν να τον αξιοποιήσουν εναντίον των τουρκοκύπριων.

[136] Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 236, 439-448, 455-460 και Σ. Παπαγεωργίου 2009 op cit σσ 212-213.

[137] Η τοποθέτηση λχ βομβών σε τζαμιά του νησιού στις 25/3/1962 και η στυγερή δολοφονία στις 23/4 του ίδιου έτους δύο τουρκοκύπριων δικηγόρων και πολιτευτών που ήταν υπέρ της ειρηνικής συνύπαρξης των δύο κοινοτήτων, είχαν χαιρετήσει το πραξικόπημα της 27ης Μαΐου στην Τουρκία, ήταν υπέρ της αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής του Μακάριου, διατηρούσαν σχέσεις με το ΑΚΕΛ και εξέδιδαν αντιπολιτευόμενη προς τους Küçük - Denktaş εφημερίδα: Ο. Α. Οζκιούρ, *Η Κύπρος στη ζωή μου: μαρτυρία ενός τουρκοκύπριου διπλωμάτη,* Αθήνα: Καστανιώτης, 2000, σ 56, Α. Μ. Συρίγος 2015 op cit, σ 127, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 39-41, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σσ 365-367, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 221, M. Çalışkan 2012 op cit σ 98.

ανατροπής και της νέας κυβέρνησης συνέχισαν να συμβαίνουν, με σοβαρώτερες εκείνες της 22ας Φεβρουαρίου 1962 και της 21ης Μαΐου 1963, οι οποίες παρείχαν σοβαρό πρόσχημα για αντίστοιχες εκκαθαρίσεις των αντιφρονούντων εντός στρατεύματος. Ο πρώτος κυβερνητικός συνασπισμός διαλύθηκε στις 31/5/1962, ενώ ο İnönü κατάφερε να συγκροτήσει νέο κυβερνητικό σχήμα μέσω νέων συμμαχιών και μερικής διάσπασης της μείζονος αντιπολίτευσης [138]. Τα οικονομικά προβλήματα της Τουρκίας ήταν σοβαρά, η πόλωση μεταξύ οπαδών του εκπεσόντος Δημοκρατικού Κόμματος και των κεμαλικών του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού κόμματος έντονη, ενώ ο στρατιωτικός κόσμος της χώρας, πολυπληθής και δεσπόζουσα πολιτική δύναμη, αν και κεμαλικός ιδεολογικά, ήταν διαιρεμένος εσωτερικά. Σοβαρές έριδες τον ταλαιπωρούσαν, που αφορούσαν στις σχέσεις ανώτερων και κατώτερων στελεχών, αλλά και ανταγωνισμούς μεταξύ των κλάδων με έπαθλα το προβάδισμα στη χάραξη της κρατικής υψηλής στρατηγικής, τον καταμερισμό των κονδυλίων και σε πολλές περιπτώσεις τις αποφάσεις για τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας. Όπως ανάφερε χαρακτηριστικά η ελλαδική πρεσβεία στην Άγκυρα (10/3/1962) «Γενικώς πολιτική κατάστασις χαώδης, πλήρης αναρχία και απειθαρχία εντός κομμάτων...», εξαιτίας της οποίας «Τουρκικοί κύκλοι θεωρούν ήδη ως βεβαίαν χρηματοδότησιν υπό μελέτην πενταετούς σχεδίου δι' ενός δις $ υπό ΗΠΑ-Δυτ. Γερμανίας, εκτός γενναίας στρατιωτικής βοηθείας. Τούρκοι απαιτούν ουχί δάνειον, αλλά δωρεάν». Η εκδήλωση των ταραχών ενόσω τη χώρα επισκέπτονταν αμερικανοί επίσημοι «... ενισχύουν φήμας πιθανότητος συμπαιγνίας Λαϊκών [κεμαλικών] - κινηματιών ... αφενός μεν φιμώσουν [πολιτικούς] αντιπάλους, αφετέρου δε, αποδίδοντες κίνημα εις οικονομικοκοινωνικά αίτια, αποσπάσουν ευκολώτερον μεγάλην εξωτερικήν βοήθειαν. Παρουσία Ινονού [εις] πρωθυπουργίαν, γνωστού μαέστρου αποσπάσεων βοηθειών εκ του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου [sic] ενισχύει τοιαύτας φήμας». Η φιλοδυτική προσήλωση ήταν διακηρυγμένος κοινός τόπος για τις ομάδες επιρροής και λήψης αποφάσεων της Τουρκίας, τότε ακόμη, αν και οι διμερείς επαφές με τη Μόσχα ξεκίνησαν εκείνο τον καιρό (χωρίς πάντως ο να τολμήσει να αποδεχθεί γενναιόδωρη οικνομική βοήθεια που τού πρότεινε η Μόσχα στις αρχές του 1962)[139]. Ειδικά σε ό,τι αφορούσε τις κυπριακές πολιτικές του νέου καθεστώτος,

[138] Λ. Ιεροδιακόνου 1975 ibid σσ 378-379, Δ. Ν. Χονδροκούκης, *Η αθέατη πλευρά της Τουρκίας / Εννιακόσιες μέρες ζωής στο ΝΑΤΟ Σμύρνης*, Αθήνα: Κέδρος, (χρησιμοποιήθηκε η β΄έκδοση, του 1982, πρωτοεκδόθηκε το 1978), σσ 45-46, E. J. Zürcher, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, σσ 318-322, F. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, London & N. York: Routledge, 1993, σ 137, Γ. Ν. Καραμπελιάς, *Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας / Συγκριτική ανάλυση των μεταπολεμικών στρατιωτικών επεμβάσεων*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009 (ε΄ έκδοση), σσ 172-174.

[139] Η ελλαδική πρεσβεία παρακολουθούσε στενά τα τεκταινόμενα στην Τουρκία και προωθούσε στην Αθήνα εκτενείς αναφορές γι΄αυτά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1962/88/10/1/1: _Φ1307/24, 11-1-1962,

αξίζει να επισημανθεί ότι αυτή την πρώτη διετία ύπαρξης του κυπριακού κράτους, που συνέπεσε με την αποκαθήλωση του κόμματος του Menderes, η μεν κυβέρνηση της Άγκυρας καταδίκαζε φραστικά την ένοπλη δομή ΤΜΤ ως «Γκεστάπο του Μεντερές», ωστόσο η παρουσία της οργάνωσης έμεινε ακλόνητη στο νησί. Η δράση της διήλθε κρίση εκείνη τη διετία, καθώς υπέστη «αποκεφαλισμό» (μεταθέσεις των υψηλόβαθμων στελεχών της), όμως το «Συμβούλιο Τακτικής Επιστράτευσης» (STK -«βαθειά δομή» του τουρκικού στρατιωτικού εποικοδομήματος) διαφύλαξε την ύπαρξή της ως στρατηγικής αξίας και τελικά επανήλθε στα προηγούμενα επίπεδα ισχύος και επιρροής της μέσα στο 1962. Ενδεικτικά, η ΤΜΤ διακήρυσσε στις 23/4/1962 την πρόθεση δημιουργίας ξεχωριστού τουκροκυπριακού κράτους. Η αποστολή διπλωμάτη με φιλειρηνικές προθέσεις από το νέο καθεστώς (του E. Dirvana, πρώτου τούρκου πρεσβευτή στη Λευκωσία, απόστρατου αξιωματικού κυπριακής καταγωγής), δεν αποτέλεσε ανασχετικό παράγοντα τελικά και μάλιστα αυτός απομακρύνθηκε το Σεπτέμβριο του 1962 έπειτα από απαίτηση του R. Denktaş, ακριβώς λόγω της στάσης του στο θέμα των διακοινοτικών σχέσεων και της επιδίωξής του να διαλύσει την ΤΜΤ [140]. Για ορισμένο διάστημα, οι δομές πληροφοριών, ψυχολογικού πολέμου και «ειδικών» (αντικομμουνιστικών) επιχειρήσεων που είχαν δημιουργηθεί κατά τη δεκαετία 1950-1960 εντός των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων, αντιμετωπίστηκαν από τους κεμαλικούς οι οποίοι είχαν επανέλθει στην εξουσία με το πραξικόπημα του Μαΐου 1960 ως ταυτόχρονα: «πραιτωριανοί» του κόμματος που

_Φ1307/31, 14-1-1962, _Φ1307/32, 14-1-1962, _Φ1307/106, 23-2-1962, _Φ1307/107, 24-2-1962, _Φ1307/108, 26-2-1962, _ Φ1307/131, 10-3-1962. Επίσης: M. M. Carver, *"A CORRECT AND PROGRESSIVE ROAD": U.S.-TURKISH RELATIONS, 1945-1964*, unpublished PhD thesis, Graduate College of Bowling Green State University, 2011, σσ 359-365, 384-385, S. Laçiner 2010 op cit σ 189.

[140] Το STK μετονομάστηκε το 1965 σε ΟΗD «Γραφείο Ειδικού Πολέμου», διατηρώντας τους ίδιους ρόλους και αποστολές. Βλ. σχετικά: D. Ganser, *NATO's secret armies / Operation Gladio and terrorism in Western Europe*, London: F. Cass, 2005, σ 226, M. Çalışkan 2012 op cit σ 99, αποσπάσματα από οπτικογραφημένη συζήτηση που μεταδόθηκε από το PIK στις 30/11/2009 και περιλαμβάνεται στο Ε. Χαραλαμπίδου op cit, σσ 230, 236, 239-240. Τα αποσπάσματα ανήκουν στους Α. Λυκαύγη, Τ. Χατζηδημητρίου και Ν. Κιzılyürek. Οι συνομιλητές παραπέμπουν μάλιστα και σε γραπτή, απομνημονευματική κατάθεση ανώτερου τούρκου στρατιωτικού, ιδρυτικού στελέχους της ΤΜΤ. Επίσης, Ν. Κιzılyürek 2006 op cit, σσ 73, 95, 120-121, M. Firat, *Τουρκοελληνικές σχέσεις και Κυπριακό*, Αθήνα: Σιδέρης 2012, σ 144, H. D. Purcell op cit σ 312. Η Φ. Αργυρού αξιοποιεί πρωτογενή βρετανικά τεκμήρια που αναφέρονται σε εντατική στρατιωτική εκπαίδευση μελών της ΤΜΤ τον Αύγουστο του 1962: εφημερίδα *Σημερινή*, (Κύπρου) φύλλο 26/3/2014. Σύμφωνα με τον Ο. Α. Οζκιούρ (op cit σσ 56-57, 66), ο τούρκος πρεσβευτής Dirvana παραιτήθηκε από τη θέση του το Σεπτέμβριο του 1962 επειδή η Άγκυρα δεν ακολούθησε την εισήγησή του να απομακρυνθεί απ'την τουρκοκυπριακή ηγεσία το μέχρι τότε ηγετικό της δίδυμο Küçük - Denktaş λόγω της αποσχιστικής πολιτικής τους. Ο ίδιος ο Dirvana καυτηρίασε μετεγενέστερα σε συνένετυξή του στη *Millyet* (15/5/964) ειδικά τη στάση του Denktaş, αναφέροντας γι' αυτόν ότι αδιαφορούσε παντελώς για την κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική ευημερία των τουρκοκύπριων και πως ασχολείτο αποκλειστικά με την καλλιέργεια διχαστικού κλίματος μεταξύ των δύο κοινοτήτων: B. Özkan, Making Cyprus a national cause in Turkey's foreign policy, 1948–1965, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, vol 15 iss. 4, 2015, σ 10.

κυβέρνησε ως τότε, αλλά και ως απόδειξη συρρίκνωσης της εθνικής κυριαρχίας (ειδικά σε ένα σύμβολο με υπόσταση, όπως οι ίδιες οι ένοπλες δυνάμεις), δηλαδή ως εντολοδόχοι δυτικών μάλλον παρά εθνικών προτεραιοτήτων ασφάλειας. Πράγματι, οι παραπάνω δομές είχαν δημιουργηθεί κι ενισχυθεί από τις ΗΠΑ, λειτουργώντας πολωτικά στο εσωτερικό της χώρας και ως τοποτηρητές της δυτικόφιλης νομιμοφροσύνης στον εξωτερικό προσανατολισμό της. Για τους ουδετερόφιλης παράδοσης και προοδευτικής πολιτικής ιδεολογίας κεμαλικούς, αυτά ισοδυναμούσαν με αναίμακτες ήττες, γι'αυτό και αποπειράθηκαν να αποκαταστήσουν το πνεύμα του Κεμαλισμού μετά το 1960, με την εύνοια των πραξικοπηματιών (ορισμένοι από τον πυρήνα των οποίων επικαλέστηκαν νομιμοποιητικά το ιδεολογικό κληροδότημα του Κεμαλισμού για να επιχειρήσουν την στροφή που επιδίωκαν σε πιο τριτκοσμικές, αδέσμευτες και σοσιαλίζουσες κατευθύνσεις την εξωτερική και την εσωτερική πολιτική της Τουρκίας). Η «παλινόρθωση» αυτή του «αρχικού πνεύματος του Κεμαλισμού» υπήρξε μάλλον περιορισμένη, εν μέρει λόγω του διαρκούντος Ψυχρού Πολέμου (και παρά την αμερικανοσοβιετική «Ύφεση») κι εν μέρει λόγω της ανθεκτικότητας που παρουσίασε η απήχηση των συντηρητικών στο εκλογικό σώμα. Διευρύνοντας τα δειλά πρώτα ανοίγματα των προκατόχων τους προς την ΕΣΣΔ και τον Τρίτο Κόσμο, εν πολλοίς με πλαίοιο αναφοράς το Κυπριακό, οι κεμαλικοί επανέφεραν ποσοστό της δυνατότητας ελιγμών της Τουρκίας στις σχέσεις της με τη Μ. Ανατολή, την ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ –γι'αυτό και τα «ανοίγματα» προς την ΕΣΣΔ διατηρήθηκαν και επί της διακυβέρνησης των επιγόνων του Δημοκρατικού Κόμματος, όταν αυτοί επανέκαμψαν στην εξουσία κατά το β΄μισό της δεκαετίας. Οι ΗΠΑ είχαν πληροφορίες για το πραξικόπημα του 1960, όμως επέτρεψαν να εξελιχθεί –αν και είχαν την πρακτική, ίσως ακόμη και τη θεσμική δυνατότητα να το ματαιώσουν. Σαφώς έλαβαν έγκαιρη διαβεβαίωση ότι η συμμετοχή της χώρας στο ΝΑΤΟ και το δυτικό στρατόπεδο δεν επρόκειτο να αμφισβητηθεί επί της ουσίας απ'τους κινηματίες. Επίσης, με πλαίσιο αναφοράς πάντα το Κυπριακό, η παρουσία του Α. Türkeş στον πυρήνα των πραξικοπηματιών του 1960 επέτρεπε ελάχιστα περιθώρια αισιοδοξίας: εκτός του ότι υπήρξε καθώς αναλύθηκε στο προηγούμενο μέρος ένα υβρίδιο τουρκικής εκδοχής των Γρίβα – Γ. Παπαδόπουλου, ακροδεξιός (ναζιστικών αποκλίσεων στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου) και σωβινιστής αξιωματικός του τουρκικού στρατού, ο Α. Türkeş ήταν επίσης τουρκοκυπριακής καταγωγής, με κυπριακές «ευαισθησίες» και ενεργό ρόλο στην ίδρυση και λειτουργία των «βαθέων» αντικομμουνιστικών και υπερθνικιστικών δομών που όπως αναφέρθηκε δημιουργήθηκαν εντός των τουρκικών μηχανισμών εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας (μάλιστα, επειδή αντιπροσώπευε σκληροπυρηνικές πολιτικές απόψεις απομακρύνθηκε από τη θέση του γραμματέα του

στρατηγού Gürsel που κατείχε και μετατέθηκε στην Ινδία ως στρατωτικός ακόλουθος της Τουρκίας, επανέκαμψε όμως το 1963 και συμμετείχε σε αποτυχημένη απόπειρα ανατροπής κατά των πραξικοπηματιών του 1960, χωρίς να τιμωρηθεί γι'αυτό, ενώ ο αξιωματικός που πρωτοστάτησε και ήταν υπό την επιρροή του εκτελέστηκε) [141]. Όπως ήταν αναμενόμενο, η ΤΜΤ τελούσε αδιάπτωτα υπο την προστασία του [142].

Οι ΗΠΑ ήταν ενήμερες των προθέσεων του Μακάριου να επιδιώξει αναθεώρηση των ιδρυτικών συνθηκών (εφόσον αποδεικνυόταν τουρκοκυπριακή πρόθεση να κάνει κατάχρηση των δικαιωμάτων που τής είχαν επιδικαστεί σε βαθμό παρακώλυσης της λειτουργίας του κράτους), επειδή ο Αρχιεπίσκοπος είχε τοποθετηθεί δημόσια επ'αυτού από την αρχή του 1962, τότε όμως οι αμερικανοί δεν έλαβαν επίσημα καμία θέση [143]. Οι αμερικανικές προτεραιότητες σχετικά με το νησί εκφράστηκαν εύγλωττα με μία δεύτερη επίσκεψη καλής θέλησης του 6ου στόλου τους, δύο χρόνια μετά την πρώτη του είδους στην ανεξάρτητη πλέον Κύπρο: στις 3 Οκτωβρίου του 1962, το μεγάλο αεροπλανοφόρο *USS Forrestal* προσέγγισε το νησί. Ο Μακάριος, ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος κι 7 υπουργοί παραλήφθηκαν από το αεροδρόμιο της Λευκωσίας και μεταφέρθηκαν αεροπορικά στο γιγαντιαίο σκάφος όπου παρακολούθησαν επίδειξη πυρών και ξεναγήθηκαν στο πλοίο, ενώ ο διοικητής του 6ου στόλου επισκέφθηκε τη Λάρνακα [144].

Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Erkin δήλωνε στις 9/1/1963 η κυβέρνησή του ήταν κάθετα αντίθετη σε οποιαδήποτε ανακίνηση του Κυπριακού, με πεδίο αναφοράς το ζήτημα των Δήμων (ο πρέσβης της Τουρκίας στην Αθήνα μάλιστα είχε επιδόσει σχετικό διάβημα

[141] D. Ganser 2005 ibid σσ 226-228, S. Laçiner 2010 op cit σσ 180-187, 208, G. S. Harris, The Role of the Military in Turkey in the 1980s: Guardians or Decision-Makers?, στο M. Heper & A. Evin (επιμέλ.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s,* Berlin-N. York: Walter Gruyter, 1988, σ 185.
[142] Πολύ μεταγενέστερα (1990), αρμόδιοι ανώτατοι στρατιωτικοί της Τουρκίας παραδέχθηκαν ότι το «Τμήμα Διεξαγωγής Ειδικών Επιχειρήσεων» το οποίο «...είχε ιδρυθεί επί καθεστώτος Α. Μεντερές με απόφαση του ανώτατου συμβουλίου εθνικής άμυνας, ... είχε μεταξύ άλλων και πεδίο δράσης του την οργάνωση αντίστασης στην Κύπρο μεταξύ των ετών 1963-1974»: A. Çavit, Η «τουρκική αντιστασιακή οργάνωση» (ΤΜΤ) και το κυπριακό πρόβλημα, στο Α. Στεργίου - Η. Richter (επιμέλ.), *το Κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, Αθήνα: Ροές 2006, σ 174.
[143] Βλ. ενδεικτικά *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 254" σσ 520-521, τηλεγράφημα της πρεσβείας των ΗΠΑ στο Λονδίνο (5/1/1962), με το οποίο το State Dept πληροφορείτο τις βρετανικές ανησυχίες αναφορικά με τις αναθεωρητικές προθέσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς, όμως οι αμερικανοί απέφυγαν να συντονίσουν με τους βρετανούς τις αποθαρρυντικές παραστάσεις τους προς τον Μακάριο, εν πολλοίς επειδή οι τοπικοί διπλωμάτες των δύο χωρών στη Λευκωσία εξέφραζαν το σκεπτικισμό τους γύρω από την υπόσταση αυτών των εκτιμήσεων (αμφέβαλαν δηλαδή κατά πόσο ο Μακάριος είχε πραγματικές προθέσεις να αμφισβητήσει το κυπριακό Σύνταγμα εκείνη τη στιγμή). Στο βρετανικό Τύπο πάντως, οι προθέσεις του Αρχιεπισκόπου προβλήθηκαν επαρκώς, βλ. λχ *Times*, φύλλο 4-1-1962: T. Bahcheli, *Greek-Turkish relations since 1955,* Boulder: Westview Press 1990, σ 56.
[144] *NHC-OAB:RG 38*, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1962 addition to the Sixth Fleet History", March 21, 1963, σ 3.

στην ελληνική κυβέρνηση 4 μέρες πριν, απειλώντας με προσφυγή στα επεμβασιακά δικαιώματα της Τουρκίας που ενδεχομένως απέρρεαν από τη Συνθήκη Εγγύησης, «εν τη μερίμνη της να αποτρέψη αντισυνταγματικάς καταστάσεις»). Το ίδιο αρνητικό εμφανιζόταν και το αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών, από φόβο μήπως κάποια από τις δύο κοινότητες σκλήραινε τη στάση της, αν θεωρούσε ότι είχε εξασφαλίσει την υποστήριξη κάποιας μεγάλης δύναμης. Το κύριο ζήτημα για τις ΗΠΑ ήταν να μην τύχει εκμετάλλευσης μία απευκταία ενδοκοινοτική διαμάχη «από τους κομμουνιστές» (χωρίς να διευκρινίζεται αν εννοούσαν τη Μόσχα, το ΑΚΕΛ ή και τους δύο παράγοντες), γι' αυτό άλλωστε ήθελε να εμφανίζεται ακόμη και προς την Αθήνα απρόθυμη για οποιαδήποτε ανάμιξη στα της Κύπρου. Οι αμερικανικές ανησυχίες ήταν εύλογες: στα τέλη Ιανουαρίου η κυβέρνηση της Λευκωσίας ανακοίνωσε το περιεχόμενο των εμπορικών συναλλαγών της Κύπρου με την ΕΣΣΔ (που περιλάμβανε εξαγωγές εσπεριδοειδών κι άλλων αγροτικών προϊόντων και εισαγωγές σοβιετικών μηχανημάτων, οικοδομικών υλικών, τεχνικού εξοπλισμού, πετρελαίου, φαρμακευτικού υλικού αλλά ακόμη και καταναλωτικών αγαθών), ενώ ήδη δεκάδες ελληνοκύπριοι φοιτούσαν σε σοβιετικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης [145].

Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Βλάχος, η ελληνοκυπριακή πλευρά προετοιμαζόταν απ' τον Ιανουάριο του 1963 για την εξουδετέρωση των τουρκοκυπρίων με συμμετοχή μάλιστα και της ΕΛΔΥΚ (εν αγνοία της ελλαδικής κυβέρνησης). Το ζήτημα των ενιαίων ή χωριστών Δήμων (που σοβούσε από τον προηγούμενο Δεκέμβριο) απείλησε τη διακοινοτική ειρήνη όλο το Φεβρουάριο του 1963. Η διχογνωμία αφορούσε τόσο το πνεύμα όσο και το γράμμα των ιδρυτικών συμφωνιών της κυπριακής ανεξαρτησίας. Η Άγκυρα, επικαλούμενη τα σχετικά άρθρα των συνθηκών που προνοούσαν για τη θέσμιση χωριστών δήμων στα 5 μεγαλύτερα αστικά κέντρα του νησιού, επέμεινε σε αυτή τη ρύθμιση ώστε να διασφαλιστεί η διακριτή πολιτική φυσιογνωμία της τουρκοκυπριακής κοινότητας, ενώ αντίστροφα η ελληνοκυπριακή ηγεσία επιχείρησε να επιβάλει τον έλεγχο της κεντρικής κυβέρνησης στην τοπική εξουσία -οπουδήποτε αυτή βρισκόταν σε τουρκοκυπριακά χέρια. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα ήταν σαφώς πειθαρχημένη στις προτεραιότητες της Άγκυρας, κάτι που δεν συνέβαινε στις σχέσεις του Μακάριου με την Αθήνα (αν και ο Küçük φάνηκε έτοιμος να πειστεί από την ελληνοκυπριακή επιχειρηματολογία επί του θέματος τότε). Η τουρκική πλευρά επέμεινε στο να αποκτήσουν οι κοινοτικές συνελεύσεις εδαφική δικαιοδοσία,

[145] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "docs 268, 269" σσ 540-542, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 585-588, Σ. Ριζάς, *Ένωση-Διχοτόμηση-Ανεξαρτησία / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό 1963-1967*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σσ 21-25, Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σ 641, ανακοινωθέν αρ. 5 του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, της 25ης Ιανουαρίου 1963, D. Michael 2011 op cit σ 102, T. Bahcheli 1990 op cit σ 58.

φοβούμενη ότι τυχόν ανάκτηση από την κεντρική κυβέρνηση δημοτικών κτιρίων που είχαν καταληφθεί το καλοκαίρι του 1958 θα σήμαινε αναστροφή μίας πορείας αν όχι διχοτόμησης, πάντως συνομοσπονδίας σε βάθος χρόνου. Οι βρετανοί έλαβαν θέση υπέρ «ενός είδους ενιαίων δήμων» ως πρακτικά πιο εφαρμόσιμης λύσης και τάχθηκαν εναντίον της ανάμιξης της Άγκυρας και της Αθήνας στο θέμα, έχοντας κατά νου να μην διαταραχθεί η ειρήνη τοπικά και κατ' επέκταση να μην απειληθεί η παρουσία των βάσεών τους. Το ζήτημα απασχολούσε έντονα την τουρκική κυβέρνηση, επειδή όπως έχει ήδη αναφερθεί θεωρούσε ότι αυτό μπορούσε να υποσκάψει τα θεμέλια των ιδρυτικών συμφωνιών και να οδηγήσει στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, ενώ επίσης δήλωνε ανήσυχη για τον αντίκτυπο που μπορούσε να έχει το πρόβλημα στην πολιτική σταθερότητα της ίδιας της Τουρκίας. Οι τούρκοι επιδίωξαν ελλαδοτουρκικές συνομιλίες επί του θέματος των Δήμων, επικαλούμενοι τη «συμφωνία κυρίων» μεταξύ των δύο ηγεσιών το 1959, προς εκείνη την κατεύθυνση μάλιστα επιχείρησαν να ωθήσουν την Αθήνα και οι αμερικανοί, η ελλαδική κυβέρνηση όμως κώφευσε στις προτάσεις αυτές. Οι βρετανοί έλαβαν θέσεις ευνοϊκές προς τις ελληνικές, στις επαφές τους για το θέμα με τους αμερικανούς, εκτιμώντας ότι στη διμερή θεματολογία τα ανοικτά ζητήματα είχαν αυξηθεί με ευθύνη που σύμφωνα με τους βρετανούς θα έπρεπε να αποδοθεί στην τουρκική επιθετικότητα. Στις 22/3 ο Αβέρωφ απέστειλε εκφοβιστικό μήνυμα στον Μακάριο μεταφέροντας τουρκικές απειλές επέμβασης, ο Αρχιεπίσκοπος όμως, όπως ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην Ελλάδα Γ. Παπανδρέου, δεν έδειξαν σημεία συμπόρευσης με τη γραμμή της κυβέρνησης της Αθήνας[146]. Η ελλαδική κυβέρνηση φρόντισε το δίμηνο Απριλίου – Μαΐου, να καταστήσει σαφές στην ελληνοκυπριακή ηγεσία ότι οποιαδήποτε μονομερής προσπάθεια καταγγελίας των συμφωνιών ίδρυσης της κυπριακής δημοκρατίας έβρισκαν κάθετα αντίθετη την Αθήνα. Το ίδιο σαφείς ήταν οι (όμοιες με της Αθήνας) θέσεις που εξέφρασαν οι ηγεσίες των τουρκοκύπριων και της Τουρκίας [147]. Πρέπει να σημειωθεί ότι τη στιγμή

[146] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1963/23/11/1/1, 983/20-3-1963 εξαιρετικά επείγον-άκρως απόρρητον, από ελλαδική πρεσβεία στη Washington (Μάτσας) προς Αβέρωφ προσωπικά, μεταφέροντας συζήτηση με τον Ph. Talbot, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "docs 270-276" σσ 543-552, D. Markides 2009 op cit σσ 287-341.

[147] Βλ. ειδικά τις σαφείς προειδοποιήσεις του Αβέρωφ στην άκρως απόρρητη επιστολή του προς τον Μακάριο (ΥΟΙ-29, 19/4/1963), για τις οποίες επαίρετο στον (σκεπτικό) αμερικανό πρεσβευτή στην Αθήνα ότι «εντυπωσίασαν βαθειά τον Αρχιεπίσκοπο» και τις αντίστοιχες που προχώρησε προς τους Κληρίδη-Κυπριανού σε συνομιλίες μαζί τους στις 4/5. Ειδικά στην επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο, ο Αβέρωφ επίσειε τον κίνδυνο διασύνδεσης του Κυπριακού με άλλα θέματα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, τού τόνιζε την ευάλωτη θέση της Ελλάδας και διατύπωνε την απειλή προσφυγής σε δημοψισματική ετυμηγορία των ελλαδιτών εφόσον η ελληνοκυπριακή πλευρά επέμεινε στις προθέσεις της. Η πρώτη τέτοια αποθάρρυνση του Μακάριου προήλθε από τον ίδιο τον Κ. Καραμανλή τον Ιανουάριο του 1963, σε κατηγορηματικές δηλώσεις του προς τον ελληνοκύπριο πρεσβευτή στην Αθήνα Ν.Κρανιδιώτη: Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας, Β΄τόμος op cit σσ 324-329, Σ.

εκείνη (Απρίλιος-Μάϊος 1963) την Αθήνα απασχολούσε έντονα, στα όρια του πανικού, συγκεκριμένη εξοπλιστική πρόθεση της Άγκυρας που απειλούσε με ανατροπή κατα κύριο λόγο τη διμερή ναυτική ισορροπία στο Αιγαίο, δεν αποκλειόταν όμως να έχει επιπτώσεις και στο Κυπριακό. Η τουρκική εκείνη πρόθεση αφορούσε σε πρόσκτηση δύο ή τριών σύγχρονων υποβρυχίων από τη δυτική Γερμανία και τελικά δεν υλοποιήθηκε, θα αναπτυχθεί δε στο β΄ μέρος της διατριβής. Αξίζει να σταχυολογηθεί πάντως η έντονη ελλαδική ανησυχία όταν «εξ ασφαλούς πηγής» προέκυψε η πληροφορία ότι οι τούρκοι ζητούσαν από τους δυτικογερμανούς επιπροσθέτως και 12 τορπιλακάτους «χάριν αποτελεσματικωτέρας αμύνης περιοχών Προποντίδος και Μαύρης Θαλάσσης». Ο ελλαδίτης πρεσβευτής στην Άγκυρα Πούμπουρας σημείωνε ότι θα προσπαθούσε να εξακριβώσει «τον τύπον των αιτουμένων τορπιλακάτων» με σκοπό να διαπιστώσει αν αυτές θα μπορούσαν χρησιμοποιηθούν «δι'αλλότριους σκοπούς ... πχ διενέργειαν περιπολιών προς παρενόχλησιν ημετέρων αλιευτικών ... ή ταχείας διά νυκτός μεταφοράς οπλισμού εις Κύπρον». Στην κοινοβουλευτική διάσταση του πράγματος, ο βουλευτής Ν. Ζορμπάς κατέθεσε ερώτηση κατά πόσον ανατρέπονταν οι διμερείς ναυτικές ισορροπίες – ειδικά «[Ε]άν συνδυάσωμεν την αύξησην των μονάδων του Τουρκικού Στόλου με την προτεινόμενην επέκτασιν της Αιγιαλίτιδος Ζώνης και της ζώνης αλιείας εκ μέρους της Τουρκίας, δυνάμεθα να συναγάγωμεν συμπεράσματα δυσμενή δια την χώραν μας». Ο Αβέρωφ ζήτησε «τάχιστη» απάντηση στο Ζορμπά σύμφωνα με την οποία «[Η] σύνθεσις των στόλων Ελλάδος και Τουρκίας έχει καθωρισθή αναλόγως προς την αποστολήν εκατέρου, εν τω πλαισίω του σχεδίου αμύνης του ΝΑΤΟ. Περίπτωσις αναμετρήσεως των δύο τούτων Στόλων μόνον ως παίγιον της φαντασίας δύναται να αντιμετωπισθή». Όταν ο ελλαδίτης πρεσβευτής στη Βόννη Τσάτσος ρώτησε το δυτικογερμανό υφυπουργό εξωτερικών Lahr για το αν ευσταθούσαν οι φήμες περί παραγγελιών υποβρυχίων απ'την Τουρκία, ο Lahr τού απάντησε καθησυχαστικά ότι οι απαιτούμενες πιστώσεις δεν επαρκούσαν για το εν λόγω πρόγραμμα κι ακόμη ότι επρόκειτο «περί υποβρυχίων καταλλήλων δια τον Εύξεινον», ζήτησε πάντως απ'τον Τσάτσο η Αθήνα να διαψεύσει επίσημα ότι η Βόννη γνώριζε οτιδήποτε περί αυτού «...ίνα μην προσκληθούν δυσαρέσκειαι εις τας μετά της Τουρκίας σχέσεις». Ο δυτικογερμανός πολιτικός ρώτησε τον έλληνα διπλωμάτη αν πράγματι υπήρχαν

Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 228-231, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 74-79, Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σσ 493-497 και του ίδιου, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού* op cit σσ 274-278, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 54, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 279", σσ 558-559, D. Markides 2009 ibid σ 394, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 51-57. Το State Dept που παρακολουθούσε με προσοχή τις ελληνοκυπριακές κινήσεις αλλά και όλες τις εξελίξεις στο νησί, εκτιμούσε από τον Απρίλιο του 1963 ότι οι σχεδιασμοί του Μακάριου αποσκοπούσαν μεν στην απαλλαγή από τις δεσμεύσεις των ιδρυτικών συνθηκών, όχι όμως και στην ένωση με την Ελλάδα: *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 278" σσ 555-557.

προβλήματα σε διμερές επίπεδο μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας. Ο Τσάτσος τού τόνισε ότι «τοιαύτη επιδείνωσις ουδέποτε πρόκειται να προέλθη από την Ελλάδα» κι «ότι εν Ελλάδι πάντως, πιστεύουν ειλικρινώς εις την ανάγκην της Ελληνοτουρκικής φιλίας την οποίαν επιθυμούν να ιδούν αναπτυσσομένην, και εις ούτο οφείλεται η άκρα προσοχή μεθ'ής η Ελληνική Κυβέρνησις αποφεύγει να εισέλθη εις το κλίμα οξύτητος το οποίον εν Τουρκία πολλαχόθεν προωθείται», αποδίδοντας τα πάντα στην ταραγμένη κατάσταση που επικρατούσε στην εσωτερική πολιτική σκηνή της γείτονος [148]. Η επανεκκίνηση σχεδιασμού εθνικού ναυτικού προγράμματος με προσανατολισμούς αντιμετώπισης ενδεχόμενης τουρκικής απειλής στο Αιγαίο έλαβε χώρα αργότερα, όμως οι σχετικοί προβληματισμοί της ηγεσίας του τότε ΒΝ ανάγονταν στις συγκεκριμένες πληροφορίες του 1963, ειδικά καθώς συνδυάζονταν με τους εγκεκριμένους από το ΝΑΤΟ εθνικούς στόχους της Τουρκίας αναφορικά με τη μεσοπρόθεσμη αύξηση της δύναμης του πολεμικού της ναυτικού [149]. Σε πρόβλημα εξελίχθηκε επίσης την άνοιξη του 1963 ο ΝΑΤΟϊκός καθορισμός ζωνών έγκαιρης αεροπορικής προειδοποίησης ο οποίος είχε αποφασιστεί το προηγούμενο έτος, και άφηνε εκτός εθνικής ευθύνης μεγάλο μέρος του ανατολικού εναέριου χώρου της Ελλάδας (απ' το Διδυμότειχο μέχρι το νομό Λασιθίου). Παρά τις ελλαδικές διαμαρτυρίες μέχρι το καλοκαίρι, το θέμα παρέμενε σε εκκρεμότητα την εποχή της έναρξης της Κυπριακής κρίσης.

Σε μία χαρακτηριστική δυσμενή συγκυρία, το ίδιο διάστημα (Απρίλιος 1963), ο στρατηγός Β. Καρδαμάκης που είχε μόλις αποστρατευτεί (κατείχε τη θέση του Α/ΓΕΣ) αποκάλυψε στον αμερικανό πρέσβη τις σκέψεις ομάδων αξιωματικών να κινηθούν πραξικοπηματικά –ο Η. Labouisse δεν σχολίασε θετικά αυτές τις προθέσεις[150]. Παρόλο που τα σχέδια των επίδοξων

[148] Ενδεικτικά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, _1468/29-4-1963 από Βόννη προς Δ΄και Β΄Πολιτικές Διευθύνσεις του ΥΠΕΞ, _εξαιρετικά επείγον ΥΕΘΑ/Φ153/2517/29-4-1963 από γραφείο υπουργού άμυνας προς γραφείο υπουργού εξωτερικών, άκρως απόρρητη: _ ανταλλαγή μηνυμάτων μεταξύ ελλαδικής πρεσβείας Washington και Δ΄Πολιτικής Διεύθυνσης του ΥΠΕΞ (4433-41/23-4-163 και 1610/Β/29, 3-5-1963), _ανταλλαγή μηνυμάτων μεταξύ Δ΄ Πολιτικής Διεύθυνσης του ΥΠΕΞ και ελλαδικής πρεσβείας στην Άγκυρα (3121/4-5-1963 , ΔΤ33-70/13-5-1963, 2114/18-5-1963, 2119/20-5-1963, 2135/22-5-1963), από Δ΄ Πολιτική προς ΓΕΕΘΑ/Α2/ΙΙ και ΓΕΝ/Α2, αμέσου επιδόσεως άκρως απόρρητο ΔΤ33-73/22-5-1963, _εκτεταμένο «Υπηρεσιακό Σημείωμα» ΔΤ33-78/21-6-1963 της Δ΄Πολιτικής Διεύθυνσης του ΥΠΕΞ. Στο ενδεχόμενο ειδικά της πρόσκτησης υποβρυχίων, οι τουρκικές προθέσεις συζεύχθηκαν καίρια με την εμπορική πολιτική των δυτικογερμανικών ναυπηγείων, που επιδίωκαν την προώθηση των προϊόντων τους καλλιεργώντας διεθνώς την εντύπωση επικείμενων παραγγελιών από διάφορες χώρες. Κοινοβουλευτικά, ο Αβέρωφ απάντησε στο Ζορμπά ότι «...δεν ανήλθον εις το Βήμα διά να κηρύξω τον πόλεμον κατά της Τουρκίας, σάς είπον, ότι θα κάμωμεν τας διμερείς διαπραγματεύσεις και θα ίδωμεν κατά ποίον τρόπον θα καλυφθούν τα συμφέροντά μας...»: *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις ΠΘ', Πέμπτη 9-5-1963, σ 458.

[149] Μαρτυρία αντιναυάρχου ε.α. Ι. Βασιλειάδη, πρωτεργάτη στη σύσταση του Γραφείου Εξοπλισμών (μετέπειτα Διεύθυνσης Εξοπλισμών) του Πολεμικού Ναυτικού, τηλεφωνική συνέντευξη 22/3/2008 και *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία:* Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ 1, που συνήλθε στις 28/1/1963, σελ 12.

[150] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 343" σσ 664-666, Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 82-84.

κινηματιών δεν σχετίζονταν με το Κυπριακό, το βέβαιο είναι ότι συσσωρεύονταν σοβαρές απειλές για τη συνέχιση του βίου της κυβέρνησης στην Αθήνα. Σχεδόν παράλληλα (21 Μαΐου) σημειώθηκε απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία. Αν οι συστηματικές αποστρατείες των στελεχών των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων την προηγούμενη φορά που εκδηλώθηκε ανατρεπτική κίνηση εντός τους (το 1962) είχαν σαν πλαίσιο αναφοράς τις «σοσιαλίζουσες τάσεις» ορισμένων, οι εκκαθαρίσεις μετά την απόπειρα του 1963 αποδόθηκαν μεταξύ άλλων στον υπερεθνικιστικό ζήλο αρκετών νεαρών αξιωματικών και τις πιέσεις που αυτοί ασκούσαν για άμεση εισβολή στην Κύπρο[151]. Δυνητικά τέλος ανησυχητική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η περίοδος για τα αμερικανικά συμφέροντα στην Τουρκία, αφού στην αρχή του καλοκαιριού, μεγάλη τουρκική αντιπροσωπεία βουλευτών υπό τον πρόεδρο της Γερουσίας (και μετέπειτα πρωθυπουργό) S. Ürgüplü επισκέφθηκε την ΕΣΣΔ για δύο εβδομάδες (29/5-14/6) κι επέστρεψε με εξαίρετες εντυπώσεις, υποσχέσεις της Μόσχας για φιλία, παροχή οικονομικής βοήθειας και χρηματοδότηση προγραμμάτων βιομηχανικής ανάπτυξης [152]. Παρόμοιες εξάλλου τάσεις εμφάνιζε η Άγκυρα στις σχέσεις της με το Κάιρο, που είχαν διακοπεί απ'το 1961. Η μεν Τουρκία αναζητούσε τρόπους υπέρβασης της σχετικής απομόνωσής της απ' το εγγύς περιβάλλον της, η δε Αίγυπτος έδειξε να ευνοεί την προοπτική εξομάλυνσης στο πλαίσιο επίτευξης καλών σχέσεων με τις γειτονικές της χώρες (ο Νάσερ «ανεφέρθη χαρακτηριστικώς εις τας μετά της Ελλάδος σχέσεις της ΗΑΔ αι οποίοι, είπεν 'είναι άρισται, παρά το γεγονός ότι η Ελλάς ανήκει εις το ΝΑΤΟ' »). Κυπριακού ενδιαφέροντος υπήρξε η ανωτέρω εξέλιξη στο βαθμό που κατά το ίδιο διάστημα (α΄ τετράμηνο 1963) αξιοποιήθηκε απ' το Κάιρο ως μοχλός πίεσης προς τον Μακάριο, ώστε να αποτραπεί η διαπίστευση κύπριου πρεσβευτή στο Ισραήλ. Ο Μακάριος φέρεται να είχε υποσχεθεί στους ισραηλινούς τη λύση της παράλληλης διαπίστευσης του κύπριου πρεσβευτή στην Τουρκία ως μη-εδρεύοντος πρεσβευτή της Κυπριακής Δημοκρατίας στο Ισραήλ (σύμφωνα με ισραηλινές πηγές ο Σπ. Κυπριανού ήταν αντίθετος ακόμη και σε αυτή τη συμβιβαστική σκέψη). Εξαιτίας της συγκεκριμένης κυπριακής πρόθεσης, όχι μόνο ματαιώθηκε επίσκεψη του κύπριου υπουργού εξωτερικών στην Αίγυπτο, αλλά και απειλήθηκαν με διακοπή οι διπλωματικές σχέσεις Κύπρου-Αιγύπτου. Τελικά, στη σκέψη της ελληνοκυπριακής ηγεσίας ιεραρχήθηκε

[151] Δ. Ν. Χονδροκούκης 1982 op cit σ 186.

[152] K. Karpat and contributors, *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, Leiden: E. J. Brill, 1975 σ 88. Ο S. Ürgüplü που θα αναφερθεί και αργότερα στη διατριβή, εκτενώς, είχε διατελέσει πρεσβευτής της Τουρκίας στη Βόννη, το Λονδίνο και τη Washington, καθ'όλη τη διάρκεια της δεκαετίας 1950-1960, πριν αφιερωθεί στα καθήκοντα του γερουσιαστή. Τουρκική πηγή αναφέρει ότι η Άγκυρα δίστασε να αποδεχθεί τη σοβιετική βοήθεια, επειδή φοβήθηκε ότι αυτή θα συνοδευόταν υποχρεωτικά από τον όρο έλευσης συμβούλων: E. Tellal, Relations with the USSR, στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 467.

ως σημαντικώτερη η διατήρηση της στρατηγικής φιλίας με το Νασερικό καθεστώς –ενώ δεν διαδραμάτισαν μικρότερο ρόλο οι έντονες διαμαρτυρίες των «Κυπριακών Αδελφοτήτων» Αλεξάνδρειας και Καΐρου, οπότε η διαπίστευση αναβλήθηκε για το Μάιο [153].

Η βρετανική πλευρά (ο ύπατος αρμοστής sir A. Clark για την ακρίβεια) επιχείρησε να εισηγηθεί συμβιβαστική λύση στο θέμα των κυπριακών Δήμων, όμως δεν εισακούστηκε από τους τούρκους (οι οποίοι όπως αναφέρθηκε εκλάμβαναν το ζήτημα ως υπαρξιακό πρόκριμα για τις ανάγκες εξασφάλισης της εθνικής ασφάλειας της χώρας τους). Στέλεχος του βρετανικού υπουργείου εθνικής άμυνας εξέφρασε τον Απρίλιο τη δυσαρέσκειά του «για την προχειρότητα και την ελαφρότητα» με την οποία ο Clark συζητούσε το θέμα της συνταγματικής αναθεώρησης με τον Μακάριο [154]. Διά του μάλλον εριστικού νέου πρεσβευτή της στη Λευκωσία, η Άγκυρα υπονόμευσε τις διακοινοτικές συνομιλίες (όπως είχε κάνει το Δεκέμβριο του 1962 και το Μάρτιο του 1963) ξανά το Μάιο του 1963, οδηγώντας τον Μακάριο να ανακοινώσει την οριστική κατάρρευσή τους στις 8/5, όταν η τουρκοκυπριακή ηγεσία πρότεινε αντί άλλων μέτρων την ίδρυση ενός νέου ξεχωριστού υπουργείου εσωτερικών με τουρκοκύπριο υπουργό (ίσως και με δική του, διακριτή αστυνομική δύναμη) ώστε οι τουρκοκυπριακοί Δήμοι να τελούν υπό τον έλεγχό του [155].

---

[153] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: _ 0279/13-2-1963 από Λευκωσία (Δελιβάνης) προς Δ΄Πολιτική, _6709/27-4-1963 από Κάιρο (Ζαμαρίας) προς ΥΠΕΞ «αντί τηλεγραφήματος», _480/24-4-1963 από Βουκουρέστι (Αργυρόπουλος) προς Δ΄ Πολιτική που το ΥΠΕΞ (Αβέρωφ) κοινοποιεί στις ελλαδικές πρεσβείες Άγκυρας και Καΐρου ως κρυπτογραφ. Τηλ/φημα ΔΤ 36-15/1-5-1963. Στο θέμα αναφέρονται οι συλλογές τεκμηρίων προέλευσης του ισραηλινού υπουργείου εξωτερικών με ταυτότητες: ISA/RG 93.60/MFA/1432/1, ISA/RG 130.23/MFA/3444/13, ISA/RG 130.23/MFA/3443/30, ISA/RG 130.23/MFA/3433/49, ISA/RG 93.60/MFA/1431/18 (όλες αναγόμενες στο α΄ πεντάμηνο του 1963). Τα σχετικά έγγραφα, δεν είναι μεν αναρτημένα στην αρμόδια ιστοσελίδα, βρίσκεται όμως εκεί σύνοψη του περιεχομένου τους. Οι ελλαδικές διπλωματικές πληροφορίες έφεραν την τουρκοαιγυπτιακή επαναπροσέγγιση να επιχειρείται ιδιαίτερα διακριτικά, μέσω του τούρκου πρεσβευτή στη Ρουμανία. Τελικά οι μεν διπλωματικές σχέσεις αποκαταστάθηκαν, όμως η διαδικασία εξομάλυνσης αποδείχθηκε μακρά κι εύθραυστη.

[154] A. James 2002 op cit σ 33.

[155] Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 58. Η καθαρότερη αποτύπωση των θέσεων του sir A. Clark κατ' αντιδιαστολή προς τις πάγιες θέσεις της Τουρκίας, βρίσκεται στα δύο τεκμήρια που παραπέμπει η D. Markides: στο πρώτο, της 18ης Φεβρουαρίου 1963 η βρετανική πρεσβεία στη Λευκωσία χαρακτηρίζει τους ενιαίους δήμους ως «τη μόνη ελπίδα για τη δημιουργία αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο». Στο δεύτερο, (18/5/1963), το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών παραδεχόταν προς το State Dept ότι η κυβέρνηση της Άγκυρας προτιμούσε να υφίσταται η «παρούσα κατάσταση στην Κύπρο επ' αόριστο, όσο κι αν αυτή ήταν δυσάρεστη», παρά να επιτρέψει την επάνοδο των τουρκοκύπριων στην παλαιότερη ειρηνική συμβίωση μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Σε ό,τι αφορά ειδικά τον sir A. Clark, ο συγκεκριμένος βρετανός πρεσβευτής (ύπατος αρμοστής) ήταν η βασική πηγή πληροφόρησης του υπουργείου Κοινοπολιτειακών Σχέσεων το οποίο είχε κύριο λόγο στα εκτός Βάσεων κυπριακά πράγματα, παίρνοντας τη σκυτάλη από το Foreign Office μετά την ανεξαρτησία του 1960: D. Markides 2009 ibid σσ 341-364, 467, 476 (για τα στρατιωτικά πράγματα του νησιού, η Κύπρος ανήκε στην ευθύνη του τότε υπουργείου –πολεμικής- αεροπορίας που από το 1964 συγχωνεύθηκε μαζί με τα υπόλοιπα δύο κλαδικά υπουργεία στο ενιαίο υπουργείο εθνικής άμυνας). Ο ρόλος του sir A. Clark σχολιάζεται παρακάτω. Αξίζει τέλος να υπομνησθεί σε αυτό το

Ο Μακάριος πρότεινε στον sir A. Clark «μία πιο απλή συνθήκη συμμαχίας» με το Λονδίνο με τη διασφάλιση των βάσεων έναντι αμυντικών εγγυήσεων του ΗΒ προς την Κύπρο τον Απρίλιο, μάλιστα, μετά την κατάρρευση των διακοινοτικών συνομιλιών το Μάϊο, απέστειλε τον υπουργό εξωτερικών Σπ. Κυπριανού για σχετικές επαφές στη βρετανική πρωτεύουσα με τους βρετανούς υπουργούς εξωτερικών, οικονομικών και κοινοπολιτειακών σχέσεων – με τον τελευταίο, τον D. Sandys, ο Σπ. Κυπριανού είχε και τις πιο ενθαρρυντικές (όπως έκρινε) συζητήσεις. Αν και στο παρόν κείμενο δεν έχει αξιοποιηθεί πρωτογενές υλικό που να αφορά το περιεχόμενο εκείνων των συνομιλιών του Σπ. Κυπριανού, αξίζει να αναφερθεί ότι το προηγούμενο τρίμηνο (Φεβρουαρίου-Απριλίου) είχαν διατυπωθεί ρηξικέλευθες απόψεις στα υπουργεία άμυνας και οικονομικών του ΗΒ. Συγκεκριμένα, το Φεβρουάριο οι δύο αρμόδιοι υπουργοί (Thorneycroft και Maulding) είχαν υποστηρίξει στην κυβερνητική Επιτροπή Άμυνας ότι οι δαπάνες για την άμυνα δεν γινόταν να διατηρηθούν στο 7% του ΑΕΠ χωρίς περικοπές στο μέλλον και δεδομένου ότι είχε ήδη αποφασιστεί να συνεχιστεί κανονικά το εθνικό πρόγραμμα πυρηνικής αποτροπής, αυτές θα έπρεπε να προέλθουν από τη μείωση των δαπανών για τις συμβατικές δυνάμεις και συγκεκριμένα από τη χρηματοδότηση των υποχρεώσεων της χώρας στην Ευρώπη, τη Μέση και την Άπω Ανατολή. Ο Thorneycroft υπέβαλε μάλιστα σχετικό υπόμνημα στον πρωθυπουργό του στις 24/4. Ενδιάμεσα, το Μάρτιο, το υψηλόβαθμο στέλεχος του υπουργείου οικονομικών sir Richard Clarke επισήμανε ότι για πρώτη φορά οι ετήσιες επενδύσεις στην άμυνα της Μ. Ανατολής υπερέβαιναν τα αντίστοιχα κέρδη των πετρελαϊκών εταιρίων της χώρας (120-125 εκ. στερλίνες έναντι 100 εκ. στερλινών)[156]. Παρόλο που κύριος στόχος των εισηγούμενων περικοπών ήταν οι βρετανικές στρατιωτικές δεσμεύσεις στην Άπω Ανατολή, ενώ αφετέρου οι υποχρεώσεις στη Μ. Ανατολή δεν ξαναναμφισβητήθηκαν έκτοτε ανοικτά, είναι άγνωστο κατά πόσο οι ανωτέρω εκτιμήσεις επηρέασαν τους βρετανούς συνομιλητές του Κυπριανού, οδηγώντας τους στο να τού δημιουργήσουν παραπλανητικές εντυπώσεις. Η ανωτέρω εικασία αφετέρου, υπονομεύεται από το γεγονός την ίδια περίοδο (άνοιξη του 1963) οριστικοποιήθηκαν κρίσιμες αποφάσεις σχετικά με την εθνική πυρηνική στρατηγική του ΗΒ και συγκεκριμένα η παραδοχή ότι με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα (την ακύρωση των προγραμμάτων απόκτησης νέων πυραύλων με πυρηνικές κεφαλές, είτε των επίγεια εκτοξευόμενων βρετανικής κατασκευής Blue Streak είτε των αεροεκτοξευόμενων αμερικανικής κατασκευής Skybolt), η κύρια δύναμη αποτροπής της χώρας παρέμενε η

σημείο ότι (όπως αναλύεται στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit), η βρετανική πλευρά ήταν εκείνη που είχε επιτρέψει να πρωτοεμφανιστεί το θέμα των χωριστών Δήμων, το 1958, σύμφωνα με τις τότε προτεραιότητες του Λονδίνου που θα εξεταστούν παρακάτω.

[156] G. C. Peden 2007 op cit σσ 332-333.

δύναμη βομβαρδιστικών «V», η οποία θα εκτελούσε τις αποστολές τις εκτοξεύοντας τους πυραύλους ή αφήνοντας τις βόμβες (τα πυρηνικά της όπλα) από χαμηλά ύψη –μέχρι να ενταχθούν σε υπηρεσία τα βρετανικά πυρηνοκίνητα υποβρύχια εξοπλισμένα με τους πυραύλους Polaris [157]. Με άλλα λόγια η επίμαχη αξία της Κύπρου παρέμενε άθικτη. Το θέμα της «με δόλια κίνητρα βρετανικής ενθάρρυνσης των ελληνοκυπριακών αναθερωτικών προθέσεων» χρήζει εξονυχιστικής αρχειακής διερεύνησης σε ένα πεδίο όπου οι βρετανικές αρχές παράμενουν παροιμιωδώς φειδωλές στην αποδέσμευση πρωτογενούς υλικού.

Όταν η ελληνοκυπριακή πλευρά κατάθεσε τις ολοκληρωμένες ιδέες της στον ύπατο αρμοστή, εκείνος είχε την έμπνευση να εισηγηθεί στον Μακάριο την ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ, σκέψη που αμέσως απέρριψαν το Foreign Office και το βρετανικό υπουργείο άμυνας (οι θέσεις των δύο αυτών υπουργείων ήταν πάγιες: καμία συζήτηση για ένταξη της Κύπρου στο ΝΑΤΟ -μέχρι τον Ιανουάριο του 1964- και καμία κίνηση που θα δυσαρεστούσε την Τουρκία). Τελικά, τον Ιούνιο ο sir A. Clark συμβούλευσε προφορικά την ελληνοκυπριακή πλευρά να επιδιώκει συνταγματικές τροποποιήσεις επί το λειτουργικότερο και με την προϋπόθεση της τουρκοκυπριακής συναίνεσης, χωρίς να θιγούν οι θεμελιώδεις ιδρυτικές συνθήκες Εγγυήσεως και Συμμαχίας (αυτή η σύσταση ήταν το τελικό προϊόν της ελάχιστης συμφωνίας που επιτεύχθηκε τότε μεταξύ των υπουργείων εξωτερικών και κοινοπολιτειακών υποθέσεων στις 12/6). Όπως υποστηρίζει η D. Markides, η παρανόηση (κατά πόσο δηλαδή ενέκριναν ή όχι οι βρετανοί τις αναθεωρητικές ελληνοκυπριακές προθέσεις) οφειλόταν σε μία ευρύτερου χαρακτήρα δυσλειτουργικότητα που χαρακτήριζε την κατάτμηση της εξωτερικής πολιτικής του ΗΒ εκείνη την περίοδο [158].
Αν τις διμερείς βρετανοκυπριακές σχέσεις και επαφές εκείνων των μηνών τις χειρίζονταν το

[157] H. Wynn op cit σσ 423-439.
[158] D. Markides 2009 op cit σσ 367-388, βλ. επίσης Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 422-423. Ο Αβέρωφ ισχυρίζεται πως αρχικά, το Φεβρουάριο του 1959, το ΗΒ είχε λάβει θέσεις υπέρ της «παραμονής [της Κύπρου] εις Κοινοπολιτείαν». Η Κύπρος έγινε δεκτή ως μέλος της Κοινοπολιτείας στις 14/3/1961 (ο Μακάριος στάθηκε από την αρχή υπέρ της ένταξης σε αυτήν, ενώ σε πρώτη φάση, το Φεβρουάριο, η κυπριακή Βουλή αποφάσισε να αιτηθεί τη συμμετοχή της στην Κοινοπολιτεία για δοκιμαστική περίοδο 5 ετών). Ο sir Hugh Foot, τελευταίος Κυβερνήτης της Κύπρου, είχε εισηγηθεί (εξαιτίας των ειδικών στρατιωτικών συμφερόντων στο νησί), να παραμείνει η Κύπρος κατ'εξαίρεση, ακόμη και μετά την ανεξαρτησία της, στη δικαιοδοσία του Foreign Office αντί του υπουργείου Κοινοπολιτειακών Σχέσεων. Αρχικά προτάθηκε στους κύπριους να διατηρήσουν όλα τα προνόμια πρακτικά του μέλους της Κοινοπολιτείας, χωρίς να γίνουν επισήμως εταίροι της. Οι βρετανικές προσπάθειες δεν απέτρεψαν την κυπριακή αίτηση, ούτε και την αποδοχή της. Την ένταξη της Κύπρου στην Κοινοπολιτεία επικύρωσε με χωριστή ψηφοφορία η Βουλή του νησιού. Τότε μειοψήφισαν, καταψηφίζοντάς την, μόνον οι 9 φιλογριβικοί βουλευτές. Αξίζει να σημειωθεί εκ νέου ότι υπήρχε δυσθυμία στο Λονδίνο το 1959 ακόμη και για την προσθήκη στον ΟΗΕ του υπό ίδρυση τότε κράτους - D. Makrides στο *Ο Κ. Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Κ. Σβολόπουλος - Κ. Ε. Μπότσιου - Ε. Χατζηβασιλείου (επιμελ) op cit σ 271, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄- τόμος 3 σελ 400, A. James 2002 op cit σσ 26-27, Π. Τζερμιάς op cit σσ 423-424, H. D. Purcell op cit σ 311, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σ 353.

βρετανικό υπουργείο εξωτερικών, η αποθάρρυνση των ελληνοκύπριων θα είχε υπάρξει άμεση, σαφής και μη επιδεχόμενη πολλαπλών ερμηνειών, ωστόσο τις σχέσεις Λευκωσίας – Λονδίνου επιδίωξε να χειριστεί κατ'αποκλειστικότητα το επισήμως καθ'ύλην αρμόδιο υπουργείο Κοινοπολιτειακών Υποθέσεων, που τη στάση των δύο βασικών εκπροσώπων του (των Sir A. Clark και D. Sandys) επικαλέστηκε η ελληνοκυπριακή πλευρά ως συνώνυμη αποδοχής των δικών της σκοπών [159]. Οι ελλαδικές παραινέσεις για «ψυχραιμία και σωφροσύνη» απλά καθυστέρησαν για λίγο τις προθέσεις του Μακάριου, που εξαπέλυσε τα πρώτα «αναθεωρητικά πυρά» υπό τύπο δηλώσεων τον Ιούλιο, τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο (ασφαλώς την αίσθηση αποδέσμευσης του Μακάριου ενέτεινε η ορκωμοσία της «πολιτικοϋπηρεσιακής» κυβέρνησης της Αθήνας υπό τον Π. Πιπινέλη -πρωθυπουργό και υπουργό εξωτερικών- στις 17/6, χωρίς τελικά η απομάκρυνση των Κ. Καραμανλή-Ε. Αβέρωφ από τις θέσεις λήψης αποφάσεων να αποδώσει κάποια μεταβολή των ελλαδικών θέσεων για το Κυπριακό) [160].

[159] Πράγματι, στη ΝΑΤΟϊκή σύνοδο του Μαΐου 1963 στην Οττάβα, ο βρετανός υπουργός εξωτερικών αποθάρρυνε κάθε αναθεωρητική συνταγματική σκέψη των ελληνοκύπριων (Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σσ 35, 53). Οι πιέσεις στη διάρκεια της ίδιας συνόδου προήλθαν και από την αμερικανική πλευρά, με αποδέκτες τους Χρ. Ξανθόπουλο-Παλαμά και Ι. Καλλέργη (πρεσβευτή της χώρας στην καναδική πρωτεύουσα) και προέλευση τον αμερικανό υπουργό εξωτερικών, ο οποίος «εξέφρασεν ζωηράς ανησυχίας δι'εξέλιξιν Κύπρου και ελληνοτουρκικών σχέσεων», όμως ο D. Rusk επιχείρησε επίσης να διασκεδάσει τις εντυπώσεις της πλήρους ταύτισης των ΗΠΑ με τις τουρκικές θέσεις: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/23/9/1/1: _492/24-5-1963, από Οττάβα, διά κον Πρόεδρον Κυβερνήσεως. Η διγλωσσία των διαφορετικών (επίσημων) εκπροσώπων της βρετανικής πλευράς υπήρξε υπεύθυνη για την τοξική αύξηση της ήδη υπάρχουσας καχυποψίας εκείνου του έτους μεταξύ ελλαδικής και ελληνοκυπριακής πλευράς: όταν το ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών πληροφορείτο με κάθε ευκαιρία από το Foreign Office ότι ήταν αρνητικό σε οποιαδήποτε σκέψη ουσιώδους μεταβολής του κυπριακού Συντάγματος, δεν γνώριζε ότι διαφορετικά μηνύματα έπαιρναν οι ελληνοκύπριοι –εκείνοι από το υπουργείο κοινοπολιτειακών σχέσεων (και μάλιστα όχι συλλήβδην από εκείνο, πάντως από ηγετικά στελέχη του σε θέσεις ευθύνης). Έτσι, σύντομα οι της Αθήνας θεώρησαν τις συχνές διαβεβαιώσεις των ελληνοκύπριων ότι είχαν μία ορισμένη ενθάρρυνση (αν όχι κι έγκριση) από βρετανικής πλευράς, ως απόπειρα εξαπάτησης και σαφές τεκμήριο αφερεγγυότητας. Η αποτυχία συμφωνίας κοινά αποδεκτής γλώσσας αλληλοενημέρωσης και ελάχιστων υποχρεώσεων κοινοποιήσης πληροφοριών σε πραγματικό χρόνο μεταξύ των δύο ηγεσιών, ταλάνισε μακροχρόνια τις σχέσεις ελλαδιτών κι ελληνοκύπριων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη διάρκεια της επίμαχης ΝΑΤΟϊκής Συνόδου οι βρετανοί ανακοίνωσαν ότι έθεταν υπό τη συμμαχική διοίκηση το σύνολο της Διοίκησης των Βομβαρδιστικών της RAF όπως έχει αναφερθεί (R. Moore 2010 op cit σσ 208-210), με ό,τι αυτό συνεπαγόταν και για την Κύπρο.

[160] Το Μάϊο ο Μακάριος υπαινίχθηκε προς τους αμερικανούς ότι σκεφτόταν να προσφύγει στα Ηνωμένα Έθνη (*FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 282", σσ 562-564). Ο βασιλιάς Παύλος υποστήριξε λίγους μήνες αργότερα μιλώντας στον αμερικανό δημοσιογράφο C. Sulzberger ότι η παραίτηση Καραμανλή τον Ιούνιο του 1963 συνδεόταν μεταξύ άλλων με τα αναδυώμενα προβλήματα στο Κυπριακό. Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Γ. Λεονταρίτης εύλογα αξιολόγησε τον ισχυρισμό του Παύλου σαν εντελώς αβάσιμο: Γ. Α. Λεονταρίτης, *Τα παρασκήνια μιας εποχής*, Αθήνα: Φιλιππότης 1999, σσ 36-37. Η εντατικώτερη ελληνοκυπριακή βυθομέτρηση των αμερικανικών προθέσεων ξεκίνησε από τις αρχές Ιουνίου, κλιμακούμενη στα τέλη του μήνα (21/6/1963) με την υποβολή ανεπίσημου υπομνήματος σχετικά με τις ιδέες αναθεώρησης του Συντάγματος και επανεξέτασης των ιδρυτικών Συνθηκών. Ο αμερικανός πρεσβευτής χαρακτήρισε ακραίες τις σκέψεις προσφυγής στον

Απ' ό,τι προκύπτει, από τα τεκμήρια στα οποία παραπέμπει η ελληνοκυπριακή πλευρά, αναθεωρητικών σχεδιασμών δεν στερείτο η «άλλη πλευρά» και μάλιστα με έγκριση της τουρκικής κυβέρνησης (η οποία, παρά την κυμαινόμενου βαθμού αυτοεξαπάτηση των τοπικών βρετανών αξιωματούχων και της ελληνοκυπριακής ηγεσίας, συνέχισε να διαμηνύει σε κάθε τόνο και με κάθε ευκαιρία ότι οποιαδήποτε σκέψη για συνταγματική μεταβολή στην Κύπρο θα οδηγούσε σε ανεξέλεγκτων διαστάσεων κρίση λόγω της κάθετης άρνησης της Άγκυρας να συναινέσει σε τέτοια προοπτική) [161]. Οι προθέσεις αυτές της τουρκοκυπριακής κοινότητας (και κυρίως της Άγκυρας) επισήμως ήταν αντανακλαστικές

ΟΗΕ και συνέστησε στον Μακάριο τη συνέχιση των διακοινοτικών συνομιλιών, κατά τα άλλα όμως δεν αντέδρασε με απερίφραστα αρνητικό τρόπο στις ιδέες του ελληνοκυπριακού υπομνήματος: *FRUS* 1961-1963 vol XVI "docs 283-285", σσ 564-569. Ο Π. Πιπινέλης στάθηκε αποθαρρυντικός απέναντι στις αναθεωρητικές προθέσεις του Μακάριου τον Αύγουστο, όπως αυτές δημοσιεύθηκαν σε συνέντευξή του στην ελληνοκυπριακή εφημερίδα *Φιλελεύθερος* της 6ης Αυγούστου, ενώ στην ίδια αναθεωρητική κατεύθυνση κινείτο και η αρθογραφία της μηνιαίας φιλοκυβερνητικής ελληνοκυπριακής επιθεώρησης *Αγών* στο τεύχος του Αυγούστου: Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Ε', op cit σσ 234-235, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σ 373, D. Markides 2009 ibid σ 399, ΟΣΕ (χωρίς ονομαστική συγγραφική επιμέλεια) op cit σσ 52-53, 64-65, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 287" σσ 571-572. Γενικά τους αμερικανούς σχεδόν πανικόβαλε η προοπτική επαναφοράς του Κυπριακού στον ΟΗΕ καθ' όλο το 1963, όμως πέραν αυτού σημειώθηκε προσωπική αβελτηρία του πρεσβευτή Wilkins γύρω από το Συνταγματικό, που θα θιγεί αμέσως παρακάτω. Με το αμφίβολο προνόμιο της εκ των υστέρων γνώσης, ο Ν. Καρανιδιώτης αναδεικνύει το ρόλο των επισημάνσεων που έγιναν στον Μακάριο από πλευράς του βρετανού επιτετραμμένου στις 30/8/1963: τότε, αυτός – ο αναπληρωτής ύπατος αρμοστής στη Λευκωσία- επισκέφθηκε τον Αρχιεπίσκοπο και «...προέβη σε μία λεπτή διάκριση μεταξύ αναθεώρησης του Συντάγματος και επίλυσης των υφισταμένων προβλημάτων, εισηγούμενος, με μεγάλη διακριτικότητα, να επιδιωχθεί το δεύτερο» και «...καθόρισε τη στάση της Βρεταννικής Κυβέρνησης σε περίπτωση διακοινοτικών ταραχών» να μην αναμιχθεί σε αυτές και αντίθετα να αποσυρθεί το σύνολο της τοπικής βρετανικής παρουσίας στην ασφάλεια των βάσεων. Ο Κρανιδιώτης αποδίδει την ευρύτερη αμερικανοβρετανική πολιτική της περιόδου αναφορικά με την ανατολική Μεσόγειο στη σκλήρυνση της στάσης τους, που επέβαλε η αμφισβήτηση των δικών συμφερόντων διεθνώς (Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 79-80). Πρέπει να επισημανθεί αφετέρου πως ο Μακάριος προτίμησε να δώσει μεγαλύτερη προσοχή στις θέσεις εκείνες που προσέγγιζαν περισσότερο τις επιδιώξεις της πλευράς του και οι οποίες εξάλλου προέρχονταν από πηγές οι οποίες θεωρούνταν υπεύθυνες (τους πρεσβευτές ΗΒ και ΗΠΑ στο νησί, και την ηγεσία του υπουργείου Κοινοπολιτειακών Σχέσεων). Εξάλλου, και η γενικώτερη στάση των ΗΠΑ, δεν απέπνεε τιμωρητική ή εκβιαστική διάθεση: λχ, σε οικονομικό επίπεδο τον Ιούνιο η Washington είχε εγκρίνει την πώληση σιτηρών αξίας 2 εκ $ (και την πληρωμή τους σε κυπριακή λίρα, στο πλαίσιο του προγράμματος Food For Peace - PL 480), ενώ τον Ιούλιο εγκρίθηκε δάνειο προς την Κύπρο ύψους 2,3 εκ. $ από την αρμόδια κυβερνητική Διεύθυνση Διεθνούς Ανάπτυξης (την USAID): T. W. Adams 1964 op cit σ 306. Μπορεί να προσαφθεί στον Αρχιεπίσκοπο ότι δεν έδωσε τη δέουσα σημασία στη διάσταση απόψεων που ταλαιπωρούσε τις ομάδες λήψης αποφάσεων στο Λονδίνο ειδικά, παρόλον τού δόθηκαν ενδείξεις γι'αυτές τις ενδοβρετανικές αποκλίσεις. Σε σχέση με τις θέσεις Πιπινέλη, ο Ν. Κρανιδιώτης αναφέρει ότι στις 4/9/1963 ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας υποστήριξε στη διάρκεια συζήτησής τους ότι «δεν τίθεται θέμα περί του εάν θα γίνει αναθεώρησις του Συντάγματος και γενικώτερον των Συμφωνιών, αλλα περί του πώς θα γίνει η σχετική ενέργεια», συνέστησε όμως αποφυγή μονομερών ενεργειών (των ελληνοκύπριων): Ν. Κρανιδιώτης 1985 ibid σ 67. Δεν βρέθηκαν τεκμήρια πολιτικών ενεργειών του Πιπινέλη, πάντως αργότερα, τον Απρίλιο του 1964, θα ισχυριζόταν -σε κοινοβουλευτική συζήτηση μάλιστα- ότι ως πρωθυπουργός, το 1963 είχε αναλάβει πρωτοβουλία «θεμελιώδους» [sic] αναθεώρησης των συμφωνιών του 1959: Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του Έθνους*, Θεσ/νίκη: Επίκεντρο 2010, σ 249.

[161] Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 212-222.

προς τις ελληνικές εκείνη την περίοδο, όπως όμως έχει παρατηρηθεί, ανεξάρτητα από τις τελευταίες, οι τουρκικές σκέψεις και ενέργειες είχαν αυτόφωτη καταγωγή [162]. Οι αρχικές αδεξιότητες των δύο κοινοτήτων στο στρατιωτικό επίπεδο δεν θα πρέπει να παραπλανούν ως προς την πολιτική τους ετοιμότητα να αλληλοσπαραχθούν με πλαίσιο αναφοράς το προβληματικό Σύνταγμα. Οι ομάδες με την σωβινιστική-αντικομμουνιστική ταυτότητα είχαν προετοιμάσει επαρκώς το ψυχολογικό έδαφος και είχαν φροντίσει να απονομιμοποιήσουν (και να κατασιγάσουν παντοιοτρόπως) τις αντίθετες φωνές, εκατέρωθεν.

Σύμφωνα με τα σπαράγματα πηγών στις οποίες παραπέμπει ο Cl. Nicolet, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Κύπρο, δεν υπήρξε λιγότερο υπεύθυνος από το βρετανό ομόλογό του για την εκπομπή λαθεμένων μηνυμάτων προς την ελληνοκυπριακή ηγεσία. Ο αμερικανός διπλωμάτης, όχι απλά δεν αποθάρρυνε τον Μακάριο, αλλά επίσης χαρακτήρισε τις αναθεωρητικές περί το Σύνταγμα προτάσεις του εποικοδομητικές και μάλιστα εισηγήθηκε τη διακριτική υποστήριξή τους. Οι επισημάνσεις που τού έγιναν, όταν κλήθηκε για διαβουλεύσεις στη Washington τον Ιούλιο, να μεταβάλει στάση και να φανεί αυστηρός στον Μακάριο δεν μετέπεισαν τον F. Wilkins, που συνέχισε να αξιολογεί την κατάσταση ως μη εμπνέουσα ανησυχία. Η ηγεσία του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών διατήρησε την πίεση της προς τον πρεσβευτή της στη Λευκωσία όταν τού απέστειλε στα μέσα Αυγούστου 1963 τις εκτιμήσεις της για την κατάσταση: κατά την ερμηνεία της, ο Μακάριος επιχειρούσε εκστρατεία στον Τύπο υπέρ της αναθεώρησης των ιδρυτικών συνθηκών για σειρά εσωτερικών πολιτικών λόγων και γι' άσκηση πίεσης διεθνώς, ώστε να ενσπείρει ζιζάνια στις σχέσεις μεταξύ των εγγυητριών δυνάμεων (ΗΒ-Τουρκίας-Ελλάδας) όπως και μεταξύ του ΗΒ και των ΗΠΑ. Εν συνεχεία ο υπουργός D. Rusk σχολίασε το κυριότερο για την αμερικανική πλευρά πρόβλημα που εντοπιζόταν στη διαφαινόμενη προσπάθεια του Αρχιεπισκόπου να εξασφαλίσει την υπερατλαντική υποστήριξη προς τα αναθεωρητικά του σχέδια, με μοχλό πίεσης την πρόσβαση των ΗΠΑ «στις τηλεπικοινωνιακές εγκαταστάσεις επί της Κύπρου» εάν δημιουργούνταν συνθήκες (κρίση) που να απαιτούν την ελληνοκυπριακή έγκριση για τη συνέχιση αυτής της πρόσβασης στις εγκαταστάσεις. Αφού υπογράμμιζε αυτόν τον κίνδυνο, οι οδηγίες του Rusk προς τον πρεσβευτή F. Wilkins ήταν ότι ο Μακάριος θα έπρεπε να επικριθεί για τις «εκβιαστικές τακτικές του σε σχέση με τις συμφωνίες για τις εγκαταστάσεις, τα σχέδια για την υπογραφή των οποίων όφειλαν να

[162] Όλες οι αναθεωρητικές των συμφωνιών ελληνοκυπριακές δηλώσεις συγκεντρώθηκαν μεθοδικά από τους τούρκους και προσκομίστηκαν στη διάρκεια της Συνδιάσκεψης που έλαβε χώρα στο Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1964. Η ελληνοκυπριακή πλευρά επικαλέστηκε στη Συνδιάσκεψη εκείνη ανάλογες δηλώσεις της τουρκοκυπριακής ηγεσίας που διατυπώθηκαν στη διάρκεια του 1963: Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 266-274, 283, 289-290, 294. Επίσης: Π. Τζερμιάς op cit σσ 518-521, Γ. Χαραλαμπίδης 2011 op cit σσ 131-132.

μείνουν απαράλλακτα». Για να γίνει τελείως σαφές στον Wilkins, οι προϊστάμενοί του τού επισήμαιναν επί λέξη στις 19/8 ότι «...στα μάτια της τουρκικής κυβέρνησης η Κύπρος δεν ήταν πραγματικά ανεξάρτητη, απλά δεν ήταν πια αποικία»[163].

Η βρετανική στάση υπήρξε εξίσου αντιπαραγωγική καθ' όλο το διάστημα, οδηγώντας την ελληνοκυπριακή ηγεσία σε εσφαλμένες εντυπώσεις και συμπεράσματα. Σε ό,τι αφορά την ουσία των ελληνοκυπριακών προθέσεων (όπως αυτές κορυφώθηκαν στη διατύπωση των «δεκατριών σημείων» λίγους μήνες αργότερα), ο Π. Τζερμιάς συνοψίζει ότι αυτές αποσκοπούσαν σε σημαντική αποδυνάμωση του δικοινοτικού χαρακτήρα της κυπριακής πολιτειακής τάξης, όμως η τελική τους δραματική τύχη οφειλόταν εν μέρει στην αμοιβαία (κοινοτικά, στο νησί) δυσπιστία. Ανερξαρτήτως αυτού, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι συνταγματικές ρυθμίσεις υπήρξαν εκ γενετής ατυχείς και πηγές προστριβών [164].

---

[163] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 177-178, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 286", σσ 569-570, D. Makrides στο *Ο Κ. Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Κ. Σβολόπουλος - Κ. Ε. Μπότσιου - Ε. Χατζηβασιλείου (επιμελ) op cit σ 276. Ο Αρχιεπίσκοπος ζήτησε δημόσια στις 28 Αυγούστου την αμερικανική συνδρομή ώστε να αποδεχθεί η Τουρκία τις ιδέες του περί συνταγματικών τροποποιήσεων: Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Ε', ibid σ 238. Μόλις την προηγούμενη μέρα, ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία είχε συστήσει στον Αρχιεπίσκοπο να επιδιώξει διακριτικές επαφές με την τουρκοκυπριακή πλευρά και την Άγκυρα (*FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 288" σσ 572-573). Ο Γ. Κρανιδιώτης (1984 op cit σσ 53-54), αξιοποιώντας το αρχείο του διπλωμάτη πατέρα του επιβεβαίωσε τα παραπάνω προσθέτοντας ότι στις αρχές Σεπτεμβρίου ο Wilkins συμβούλευσε τον ελληνοκύπριο υπουργό εξωτερικών Σπ.Κυπριανού να αξιοποιήσει μεθόδους «μυστικής διπλωματίας», αλλά χωρίς μεγάλες προσδοκίες δραματικής μεταστροφής της Άγκυρας.

[164] Απ' τις επανειλημμένες διαβεβαιώσεις του Μακάριου ότι για το θέμα της «τροποποιήσεως ορισμένων συνταγματικών διατάξεων» απευθύνθηκε έγκαιρα στη βρετανική πλευρά και δέχθηκε ενθάρρυνσή της, αξίζει να συγκρατηθεί ο ισχυρισμός του ότι εκτός του ύπατου αρμοστή στο νησί Sir A. Clark, τις προθέσεις του ενέκρινε και ο D. Sandys –και μάλιστα, κατά τον Αρχιεπίσκοπο, η κατάθεση των αναθεωρητικών του προτάσεων επισπεύστηκε κατά ένα τρίμηνο ώστε να συμπίπτει με επίσκεψη του Sandys στην Κύπρο (επιστολή του Μακάριου προς τον Γ. Παπανδρέου της 1ης Μαρτίου 1964 στο Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σ 304, Λ. Γ. Παπαδόπουλος, *Το Κυπριακό Ζήτημα, Κείμενα 1959 – 1974,* Θεσ/νίκη: University Studio Press, 1999, σσ 145-148, μαρτυρία του M. Packard ότι ο Μακάριος κατάθεσε στον ελλαδίτη δημοσιογράφο Κ. Καλλιγά τα παραπάνω στις αρχές Δεκεμβρίου: M. Packard op cit σ 17). Ο ρόλος του D. Sandys στην αξιολόγηση της Κύπρου για τις στρατηγικές ανάγκες του ΗΒ περιγράφεται επαρκώς σε διάφορα σημεία της παρούσας διατριβής. Για τον A. Clark αφετέρου, η D. Markides (2009 op cit σ 233) επισημαίνει την ελλειμματική του παιδεία γύρω από τις βαθύτερες προτεραιότητες άμυνας και ασφάλειας του Λονδίνου, ενώ «είχε κερδίσει εξαιρετική φήμη ως περιφερειακός ειρηνοποιός του υπουργείου Αυτοκυβερνώμενων Αποικιών». Η ίδια (2009 ibid σσ 399-404) τονίζει ότι η αποφυγή, πέραν κάποιας προσωπικής επιστολής, της δημόσιας διακήρυξης της σταθερής δέσμευσης του ΗΒ στην τήρηση των Συνθηκών από πλευράς επίσημων φορέων της βρετανικής κυβερνητικής πολιτικής (δηλαδή του υπουργείου Κοινοπολιτειακών Σχέσεων κατά κύριο λόγο και ενάντια στις εισηγήσεις Foreign Office) μέχρι και το Σεπτέμβριο του 1963, συνεισέφερε στην καλλιέργεια των εσφαλμένων ελληνοκυπριακών εντυπώσεων. Ούτε εξάλλου βοήθησε το βρετανικό ανεπίσημο, συμβιβαστικό μνημόνιο που απεύθυνε στην τουρκική κυβέρνηση στις 26/6 και το οποίο απορρίφθηκε κατηγορηματικά από την Άγκυρα στις 3/8. Όταν το Foreign Office σύστησε στο υπουργείο Κοινοπολιτειακών Σχέσεων να υπάρξει επίσημη αποθάρρυνση του Μακάριου το Σεπτέμβριο, ο Clark διαφώνησε, αναφέροντας μάλιστα ότι την κύρια ευθύνη για τις συνταγματικές δυσλειτουργίες την έφερε η τουρκική πλευρά (A. James 2002 op cit σσ 33). Ο Π. Τζερμιάς υποθέτει (εύλογα) ότι στη σκέψη του Clark ίσως επικράτησε η προτίμηση για ενθάρρυνση των διακοινοτικών

διαπραγματεύσεων προτιμώντας την αποφυγή χειρότερων καταστάσεων, επειδή δηλαδή διέκρινε στην ελληνοκυπριακή πλευρά προθέσεις μονομερών ενεργειών (Π. Τζερμιάς op cit σσ 479, 489, 491). Την ανάγνωση της στάσης των Clark - Sandys ως αμφίσημης, καθ΄ όλο το α΄ μισό του 1963 και παρά τις αντίθετες επίσημες θέσεις της βρετανικής κυβέρνησης, προσυπογράφει κι ο Δ. Μπίτσιος (Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, op cit σσ 134-139). Ο Ριζάς διευκρινίζει ότι στην κρίσιμη επαφή Sandys-Κυπριανού (15 Μαΐου 1963) τέθηκαν από ελληνοκυπριακής πλευράς δύο διαφορετικά ζητήματα: η αναθεώρηση του Συντάγματος και η αντικατάσταση της συνθήκης εγγύησης από μία διμερή βρετανοκυπριακή επί αυτού του αντικειμένου. Ο βρετανός αξιωματούχος -για σειρά λόγων- επιφυλάχθηκε αναφορικά με το δεύτερο ζήτημα (Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 25-26). Ο ίδιος ερευνητής πιστεύει ότι από τον Απρίλιο του 1963 ακόμη, ο Μακάριος είχε συνειδητοποιήσει το ανέφικτο της ένωσης, επιδίωκε όμως εν κρυπτώ την αποδέσμευση του κράτους του από τις δουλείες των Συμφωνιών του 1959 παράλληλα με τη σταδιακή επιβολή της ελληνικής ταυτότητας ως κύριας –αν όχι και μοναδικής- του κυπριακού κράτους: Σ. Ριζάς, 2008 op cit, σσ 306-307. Ο Κληρίδης κατέθεσε την άποψη ότι ο Αρχιεπίσκοπος είχε εγκαταλείψει την ιδέα της ένωσης με βάση την παραδοχή ότι γι' αυτήν κρινόταν απαραίτητη η τουρκική συγκατάθεση, μία έγκριση που ήταν σαφές ότι δεν θα δινόταν ποτέ (Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit, σσ 225-226). Ο Γαρουφαλιάς, υπουργός εθνικής άμυνας στην κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου, αναρωτήθηκε σε ποιό βαθμό ο Μακάριος γνώριζε τις πραγματικές θέσεις της βρετανικής κυβέρνησης και πώς έφθασε σε σημείο να πιστέψει ότι η Τουρκία θα έμενε απαθής, συμπληρώνοντας ότι «Έμεινα κατάπληκτος και δεν μού ήταν δυνατόν να εννοήσω πώς ο Αρχιεπίσκοπος προέβη σε δήλωση των προθέσεών του για Αναθεώρηση του Συντάγματος χωρίς να προβλέψει τις βέβαιες αντιδράσεις της Τουρκίας και χωρίς να λάβει προηγουμένως τα μέτρα εκείνα που θα εξουδετέρωναν ή τουλάχιστον θα περιόριζαν σημαντικά τις τουρκικές αντιδράσεις. Δεν μπορούσα συγκεκριμένα να εννοήσω πώς ο Αρχιεπίσκοπος προβαίνοντας ουσιαστικά σε μονόπλευρη καταγγελία της Συνθήκης της Ζυρίχης, που έφερε την υπογραφή και των Τούρκων, πώς αντί να προβλέψει τις συνέπειες αυτής της μονομερούς ενέργειάς του, αντί να σπεύσει να καταλάβει αυτός ταυτόχρονα με την εκδήλωση των προθέσεών του τις οποίες θα έπρεπε να κρατήσει μυστικές μέχρις ότου πλήρως οργανωθεί, τις ισχυρές θέσεις με τις οποίες θα ήλεγχε ολόκληρη την Νήσο[sic], άφησε τις θέσεις αυτές ακάλυπτες για να τις καταλάβουν ανενόχλητα οι Τουρκοκύπριοι και να ελέγχουν αυτοί τμήματα της Νήσου επιτυγχάνοντες έτσι ντε φάκτο την διχοτόμηση της Κύπρου. Αν η Κυπριακή Κυβέρνηση είχε εξασφαλίσει τον έλεγχο σε ολόκληρη την Νήσο, καταλαμβάνουσα τις καίριες θέσεις, άλλη μορφή θα έπαιρνε το Κυπριακό θέμα στις μελλοντικές εξελίξεις του. ... Το διάστημα άλλωστε, που διέρρευσε από Αυγούστου μέχρι 30 Νοεμβρίου 1963, οπότε ο Αρχιεπίσκοπος επέδωσε την Διακοίνωσή του με προσδιορισμό των αναθεωρητέων άρθρων, απετέλεσε ουσιαστικά παροχή προθεσμίας στους Τούρκους για να συμπληρώσουν τα μέτρα της αντιδράσεώς τους»: Π. Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, Αθήνα: εκδ. ΜΠΕΡΓΑΔΗ, 1982, σσ 53-54. Ερμηνευτική σύνθεση των διαθέσιμων αποχαρακτηρισμένων πηγών εκθέτει ο Μ. Δρουσιώτης στην εργασία του *Η πρώτη διχοτόμηση, Κύπρος 1963-1964*, op cit σσ 67-111. Σύμφωνα με αυτήν, η βρετανική πολυφωνία δεν φρόντισε να καταστήσει κατηγορηματικά σαφές στον Μακάριο ότι το Λονδίνο θα συναινούσε σε τροποποιητικές μόνον προτάσεις (όχι αναθεώρηση του Συντάγματος) κι αυτό εφόσον δέχονταν κάτι τέτοιο οι τούρκοι, η βρετανική κυβέρνηση όμως δεν μεσολάβησε αποτελεσματικά σε αυτούς. Οι τελευταίοι (οι τούρκοι) κατά βάθος εύχονταν οι ελληνοκύπριοι να προχωρήσουν σε πραξικοπηματική κατάργηση του Συντάγματος ώστε να τούς επιτραπεί νομότυπα να ασκήσουν την επιθυμητή γι' αυτούς δυναμική πολιτική στο Κυπριακό –οι τουρκικές αυτές προσεγγίσεις επιβεβαιώνονται από τα βρετανικά τεκμήρια που παραπέμπουν οι D. Markides 2009 ibid σσ 399-407 και Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 424-425. Όσο για τον Μακάριο και τους συνεργάτες του, ίσως προσέβλεπαν σε βρετανική κάλυψη για την καταστολή των αναμενόμενων τουρκικών αντιδράσεων και διαδοχικά σε αμερικανική ή / και ΝΑΤΟϊκή βοήθεια ώστε να εκδιωχθούν έπειτα οι βρετανοί απ' το νησί (...). Ο διάδοχος του διαδόχου του Clark, ο Sir D. Hunt υποστήριξε αργότερα σε έλληνες διπλωμάτες ότι δεν βρήκε σχετική αλληλογραφία του πρώτου με το Λονδίνο και απέδωσε τη στάση του σε «ατομική πρωτοβουλία» αφήνοντας επιπλέον αιχμές για προβλήματα ιατρικής φύσης του Clark (μεταξύ της απομάκρυνσης του Clark τον Ιανούαριο του 1964 και της τοποθέτησης του Hunt παρεμβλήθηκε σύντομη θητεία του C. Pickard για την πρόωρη λήξη της οποίας θα γίνει μνεία στο αρμόδιο χρονικό σημείο). Ο M. Packard, στον οποίο ο C. Pickard κληροδότησε το αρχείο της ιδιωτικής του αλληλογραφίας, υποστήριξε ότι η αλληλογραφία μεταξύ C. Pickard - D. Sandys επιβεβαιώνει προσυμφωνημένη συκοφάντιση του Clark (την απόδοση δηλαδή ευθυνών στον τελευταίο και δη στις συνέπειες που είχε επί της διανοητικής του διαύγειας η

Από τον Απρίλιο του 1963 (αλλά και νωρίτερα), η ελλαδική στρατιωτική ηγεσία είχε εκπονήσει σχέδια αποστολής στρατιωτικής δύναμης στο νησί[165]. Στην ίδια την Κύπρο, η

κατάσταση της υγείας του): Ι. Αφεντούλη, *ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ: ο Βύρων Θεοδωρόπουλος αφηγείται στην Ινώ Αφεντούλη*, Αθήνα: Ποταμός, 2005, σ 148, M. Packard 2008 ibid, σσ 4, 338. Στα τέλη Σεπτεμβρίου έλαβε χώρα κοινή σύσκεψη στελεχών των βρετανικών υπουργείων εξωτερικών, αεροπορίας και κοινοπολιτειακών σχέσεων, στην οποία ο ύπατος αρμοστής επανέλαβε τις απόψεις του περί τουρκοκυπριακής κακοπιστίας και αδιάλλακτου μαξιμαλισμού. Στη σύσκεψη υπερίσχυσε η άποψη των D. Sandys και sir A. Clark α) να γίνει αυστηρή σύσταση στην Τουρκία ώστε να αποτραπούν προθέσεις επέμβασής της και β) να προτραπεί ο Μακάριος να καταθέσει μετριοπαθείς προτάσεις που δεν θα αντέβαιναν τα θεμελιώδη τουρκικά συμφέροντα. Όπως τονίζει ο Χριστοδούλου, το προϊόν της σύσκεψης αυτής υπήρξε ένα με υπευθυνότητα και σαφήνεια καθορισμένο επίσημο κυβερνητικό σχέδιο που βάσει αυτού, δίκην οδηγιών, και όχι με προσωπική του πρωτοβουλία κινήθηκε ο sir A. Clark: A. James 2002 op cit σσ 33-34, Μ. Χριστοδούλου 1999 σσ 424-426. Αντίληψη του γράφοντος είναι ότι καθώς ο Clark είχε αποκαλύψει τις απόψεις του σε διϋπουργικό επίπεδο και καθώς οι διαφορές μεταξύ των υπουργείων εξωτερικών και κοινοπολιτειακών υποθέσεων είχαν αναδυθεί και καταγραφεί πλήρως πλέον, αυτός αφέθηκε να εκτεθεί, ενώ οι ιθύνοντες του Foreign Office ήταν σε θέση να υπολογίσουν εκ των προτέρων τόσο την πορεία των πραγμάτων αν ο Μακάριος τελικά κατέθετε προτάσεις συνταγματικής αναθεώρησης (την τουρκική αντίθεση και την επιθετική εκδήλωση του αμερικανικού άγχους), όσο και ότι στο εσωτερικό ισοζύγιο ισχύος των βρετανικών δομών λήψης αποφάσεων εκείνο (το υπουργείο εξωτερικών) υπερτερούσε και θα είχε τον τελευταίο λόγο –μαζί με τους στρατιωτικούς. Στα ήθη άλλωστε των στελεχών του Foreign Office δεν ήταν ξένη η αμοραλιστική πρακτική της παρελκυστικής ασάφειας, ακόμη και της ανάλωσης μέχρι διασυρμού τοπικών εκπροσώπων της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής που δεν ανήκαν στα σταδιοδρομικά στελέχη του (προξενούνται συνειρμοί πχ με την περίπτωση της βρετανικής πολιτικής στη Μ. Ανατολή στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα). Ο Σπ. Λιναρδάτος τέλος, παραθέτει δύο ερμηνευτικές προτάσεις βάσει δημοσιογραφικών πληροφοριών: σύμφωνα με τη μία (που φαντάζει συνωμοσιακή ελλείψη σχετικών πρωτογενών τεκμηρίων αλλά και παρουσιάζει νοηματικά κενά), μεταφέροντας όσα ο Κ. Καλλιγάς υποστήριξε σε αρθρογραφία του στο *Βήμα* το Νοέμβριο του 1964, η στάση των βρετανών υπήρξε προσχεδιασμένη ώστε να εκμεταλλευτούν τις προεξοφλημένες διακοινοτικές συγκρούσεις με σκοπό να επαναφέρουν το προ της ανεξαρτησίας καθεστώς της πλήρους κατοχής του συνόλου του νησιού στο πλαίσιο ευρύτερου σχεδίου («να ανακτήσουν τις θέσεις τους στη Μ. Ανατολή και να προλάβουν τη Γαλλία που επίσης εξορμούσε»). Αξιολογώντας εκ των υστέρων τα όσα επακολούθησαν, «θύμα της βρετανικής ραδιουργίας» θα μπορούσε να χακτηριστεί κυρίως η αμερικανική θέση. Κατά τη δεύτερη εξήγηση, ο Μακάριος προχώρησε στις πρωτοβουλίες του για εσωτερικούς λόγους, επειδή δηλαδή επιδίωκε να αποφύγει εκλογικές απώλειες το 1964. Γνωρίζοντας την απόρριψη των ιδρυτικών Συνθηκών από την ευρεία πλειοψηφία των ελληνοκύπριων, έλπιζε με τις επίμαχες επιλογές του να συνεχίσει να συσπειρώνει τους ψηφοφόρους του (Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1986, τ. Δ΄ 1961-1964, σσ 355, 357). Συγκλίνουν σε αυτό οι επισημάνσεις κι άλλων μελετητών ότι απ'τον Αύγουστο ως το Νοέμβριο του 1963 δύο απ'τους βασικώτερους εκπροσώπους της αντιμακαριακής Δεξιάς (ο Γρίβας κι ο Θ. Δέρβης) χαρακτήρισαν τις αναθεωρητικές προθέσεις του Μακάριου ανεπαρκείς και τον εγκάλεσαν που δεν τολμούσε να καταγγείλει πλήρως τις ιδρυτικές Συνθήκες: Μ. Δρουσιώτης 2005 ibid σσ 64-65, ΟΣΕ (χωρίς ονομαστική συγγραφική επιμέλεια) op cit σσ 65-66. Αν στα παραπάνω συνυπολογιστεί και η υποστήριξη του ΑΚΕΛ σε «λελογισμένες συνταγματικές τροποποιήσεις με δημοκρατικά μέσα» (βλ. παρακάτω), αντιλαμβάνεται κανείς ότι το «Ζυριχικό δημιούργημα» δεν διέθετε δημοφιλία το 1963 και τυχόν υποστήριξή του θα προξενούσε με βεβαιότητα σοβαρές απώλειες ψήφων σε όποιον την αποτολμούσε ή έστω την επιθυμούσε. Ακόμη, ο Μακάριος υπέπεσε μάλλον σε σφάλμα υπεραπλούστευσης: εκτιμούσε ότι θα αρκούσε για να εξασφαλίσει τη βρετανική συναίνεση ή έστω ουδετερότητα στα σχέδια αναθεώρησης του Συντάγματος, αν παρείχε στο Λονδίνο βεβαιώσεις ότι η παρουσία του ΗΒ στο νησί θεωρείτο ανεξάρτητο ζήτημα και δεν απειλείτο.

[165] Ο Π. Γαρουφαλιάς, στην (πλήρη αποσιωπήσεων κρίσιμων στοιχείων, αλλά υπερπλήρη προβολής του έργου του) μαρτυρία του κάνει λόγο για «*αναθεωρημένο* κατά τον Απρίλιο του 1963 σχέδιο του ΓΕΕΘΑ υπό την επωνυμία *Πυρσός*» που πάντως, εύλογα το έκρινε ανεπαρκές: αυτό, προνοούσε για

πρώιμη επιτελική δομή των ελληνοκύπριων ασκήθηκε σε προσομοιώσεις και παίγνια (σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, χωρίς τη συμμετοχή στρατευμάτων αλλά με πλήρη επικοινωνιακή –διαβιβαστική υποστήριξη) το Μάιο, ενώ οι παραστρατιωτικές ομάδες (δύναμης περίπου 1200 ανδρών) είχαν αρχίσει να οργανώνονται στρατιωτικά, να συντονίζονται μεταξύ τους και να εκπαιδεύονται εντατικά τον Αύγουστο του ίδιου έτους - όλες οι παραπάνω ενέργειες τελέστηκαν υπό πλήρη μυστικότητα. Ο εξοπλισμός τους, ελαφρύς γενικά, είχε αγοραστεί από την ελεύθερη αγορά / κλαπεί / κατασκευαστεί τοπικά, ενώ μέρος του είχε αποσταλεί από την Ελλάδα και προερχόταν από τα αποθέματα παλαιού βρετανικού υλικού της χώρας ώστε να μην υπόκειται στους περιορισμούς χρήσης απ΄τους οποίους «έπασχε» το επίσημο ελλαδικό οπλοστάσιο αμερικανικής προέλευσης και χορηγίας. Οι τουρκοκυπριακές αντίστοιχες δυνάμεις υπολογίζονταν από την Αθήνα σε μεγαλύτερου αριθμού απ' τις ελληνοκυπριακές και ήταν οργανωμένες-διοικούμενες από τούρκους αξιωματικούς. Ο ανάλογος με τον ελλαδικό τουρκικός σχεδιασμός επέμβασης βασιζόταν σε δύναμη αλεξιπτωτιστών και κυρίως στη διευρυμένης σύνθεσης και ειδικής εκπαίδευσης 39η Μεραρχία Πεζικού που, ενισχυμένη με πρόσθετα άρματα μάχης, έδρευε μόνιμα στο κοντινό με την Κύπρο λιμάνι της Αλεξανδρέττας [166].

την αποστολή αναιμικής δύναμης ενός συντάγματος με ευάλωτα πλοία που (αν επιβίωναν) θα έφταναν στην Κύπρο απ΄ την Ελλάδα μετά από 3ήμερο πλου. Επίσης προβλεπόταν η ρίψη στο νησί της μικρής δύναμης των 100 αλεξιπτωτιστών που διέθετε τότε η Ελλάδα: Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 51-52. Βλ. και παρακάτω για τους σχεδιασμούς αυτούς. Λίγο μεταγενέστερη επιβεβαίωση του σχεδίου *Πυρσός* από τον Α/ΓΕΕΘΑ Ι. Πιπιλή απαντάται σε υπόμνημά του των αρχών Ιουλίου του 1964: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β΄ σ 86. Ο Βλάχος απέδωσε τις κατ' αυτόν αυθαίρετες έως ανεύθυνες τελικές αποφάσεις και κινήσεις της ελληνοκυπριακής ηγεσίας σε κάποιο βαθμό και στην επιρροή μαξιμαλιστών ελλαδιτών αξιωματικών που βρίσκονταν στο νησί κι εξέφραζαν ανάλογη αισιοδοξία για την έκβαση του εγχειρήματος αποδέσμευσης απ' τις ιδρυτικές Συνθήκες: Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σσ 500-503.

[166] Ο βρετανός δημοσιογράφος C. Foley αναφέρει ότι η ελληνική πλευρά υπέκλεψε τον Ιανουάριο του 1963 επικοινωνίες των τουρκοκύπριων με την Τουρκία και θορυβήθηκε, αφού κατά τις πληροφορίες εκείνες η τουρκοκυπριακή κοινότητα ήταν σε θέση να παρατάξει 2.500 άνδρες μερικώς εκπαιδευμένους και εξοπλισμένους. Σύμφωνα με βρετανικό τεκμήριο, οι βρετανοί υπολόγιζαν τα μέλη της ΤΜΤ στις 3.000 τον Σεπτέβριο του 1963: Φ. Αργυρού στην εφημερίδα *Σημερινή* (φύλλο 26/3/2014) op cit. Ο Μπήτος, op cit σσ 58-59, ανεβάζει τον αριθμό στις 7.000. Παράθεση στοιχείων σε πρόσφατη τουρκική εργασία συγκλίνει με τον αριθμό αυτό για το Δεκέμβριο του 1963 –βλ. παραπομπή 192 σ 139. Κατά τις ελληνικές πληροφορίες, αρκετοί τουρκοκύπριοι είχαν προωθηθεί από την Τουρκία σε σχολεία των ΗΠΑ και ΗΒ «...ως τούρκοι αξιωματικοί και εξεπαιδεύθησαν εις καταδρομικάς επιχειρήσεις». Η ελληνοκυπριακή αντίστοιχη κινητοποίηση ξεκίνησε πλήρως τον Ιούλιο. Μέχρι το Δεκέμβριο η ελληνοκυπριακή πλευρά διέθετε 5.000 άνδρες πλήρως εκπαιδευμένους κι οπλισμένους και ισάριθμους πρόσθετους σε κυμαινόμενο βαθμό διαθεσιμότητας, οργανωμένους σε 20 λόχους πεζικού που επιδιωκόταν να διευρυνθούν σε ισάριθμα τάγματα: C. Foley op cit, σσ 166-167, Ι. Μπήτος ibid σ 60, Π. Γαρουφαλιάς ibid σ 50, H. D. Purcell op cit σ 319. Τον Foley αντικρούει ο Ν. Κόσης όπως αναφέρθηκε, που χαρακτήριζε την οργάνωση και τον οπλισμό ανεπαρκείς. Σύμφωνα με τον ελλαδίτη στρατηγό Καραγιάννη (βλ. παρακάτω για την ανάμιξή του στα κυπριακά στρατιωτικά πράγματα), επικεφαλής ορίστηκε ο υπουργός εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης, με «υπαρχηγούς» τους Γλ. Κληρίδη και Τ. Παπαδόπουλο (τότε πρόεδρο της βουλής και υπουργό εργασίας αντίστοιχα). Το συντονισμό των ελληνοκυπριακών ομάδων ανέλαβε η ΕΛΔΥΚ,

ανεπίσημα φυσικά. Ο αρχικός πυρήνας των ελληνοκυπριακών δυνάμεων προέρχονταν από την «Οργάνωση» του Γιωρκάτζη για την οποία έγινε ήδη λόγος, την αστυνομία, το θνησιγενή πρώτο (μεικτό) κυπριακό στρατό, δηλαδή πρώην μαχητές της ΕΟΚΑ σε μεγάλο βαθμό, αλλά κι από όσους ελληνοκύπριους νεοσύλλεκτους είχαν προλάβει να εκπαιδευτούν καθώς κι ελληνοκύπριους αξιωματικούς που ανήκαν προηγουμένως στον ελλαδικό στρατό κι είχαν παραιτηθεί από αυτόν προκειμένου να στελεχώσουν το υπο ίδρυση στράτευμα του νησιού. Από τον κεντρικό ελληνοκυπριακό σχεδιασμό είχαν τότε αποκλειστεί οι αριστερής προέλευσης όπως και οι ομάδες Β. Λυσσαρίδη-Ν. Σαμψών (οι οποίες πάντως συνέχισαν να υφίστανται και να δρουν, μαζί με τις ομάδες του Ν. Λεφτή, οποίος ανήκε στο «κλίμα Σαμψών»). Αργότερα, το μεταβατικό εξάμηνο μέχρι την επίσημη ίδρυση της Εθνικής Φρουράς (βλ. παρακάτω), τα μέλη των ελληνοκυπριακών παραστρατιωτικών δυνάμεων φέρονταν δυσαρεστημένα με τις αποδοχές τους, οι οποίες ανέρχονταν στο μισό περίπου των αντίστοιχων των αστυνομικών. Οι ελληνοκυπριακοί σχεδιασμοί απέβλεπαν στην ταχεία κατάρρευση της τουρκοκυπριακής αντίστασης παράλληλα με την αντίταξη άμυνας απέναντι σε ενδεχόμενη τουρκική εισβολή -όλα αυτά με άξονα την προϋπόθεση ότι οι επιβραδυντικές ενέργειες θα αποδεικνύονταν αποτελεσματικές μέχρις ότου καταφθάσει βοήθεια από την Ελλάδα. Σύμφωνα με τον Μπήτο, «Ήρθε όμως η πρόωρη καταγγελία του Συντάγματος υπό του Μακαρίου και ματαίωσε τη φιλόδοξη αυτή προσδοκία» (C. Foley ibid, σσ 166-167, Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σ 236, T. W. Adams 1964 op cit σ 386, Α. Χρυσοστόμου 2008 op cit σ 29, Ι. Μπήτος ibid σσ 59-60, μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος α΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 13-6-1965) –βλ. και παρακάτω για τις πολιτικές σκοποθεσίες και τα στρατιωτικά ζητούμενα του σχεδίου «ΑΚΡΙΤΑΣ» που η ελληνοκυπριακή παραστρατιωτική δομή προοριζόταν να υλοποιήσει. Ο Γιωρκάτζης υπέβαλε (νέο) αίτημα για τη χορήγηση οπλισμού στο ελλαδικό ΥΠΕΞ τον Αύγουστο, όμως ο Βλάχος σημειώνει ότι δεν ανταποκρίθηκε θετικά στο αίτημά του (Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Ε', op cit σσ 234-235). Ο Κληρίδης απευθύνθηκε κι αυτός, με το ίδιο αίτημα στον Αβέρωφ, ο οποίος το απέρριψε λέγοντάς του ότι οι εκτιμήσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς περί τουρκικής απειλής δεν συνέπιπταν με εκείνες της Αθήνας, αντίθετα πίστευε ότι οι ελληνοκύπριοι αναζητούσαν οπλισμό με σκοπό να ανατρέψουν τις συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου και σε αυτό δεν έπρεπε να περιμένουν καμιά βοήθεια από την Αθήνα «...διότι η Κύπρος δεν ηδύνατο να τύχη επιτυχούς αμύνης εκ μέρους της Ελλάδος εναντίον της τουρκικής εισβολής λόγω της απόστάσεώς της εξ Ελλάδος κι εξαιτίας του γεγονότος ότι ο παρεχόμενος οπλισμός προς την Τουρκίαν υπό των συμμάχων ήτο πολύ μεγαλύτερος του παρεχομένου προς την Ελλάδα, δι' ό και η Τουρκία διέθετε υπεροχήν εις οπλισμόν»: συνέντευξη Γλ. Κληρίδη, παρατίθεται στο Α. Αθανασίου, *ο άγνωστος πόλεμος Αθηνών-Λευκωσίας*, Αθήνα: Τζιώνης 1989, σσ 10-11 και σε πληρέστερη μορφή στο Μ. Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, Αθήνα: Φλώρος 1987, σσ 343-344. Ο Μπήτος προσθέτει ότι ούτε η ηγεσία της ελληνικής στρατιωτικής δύναμης στο νησί ευνοούσε την παραχώρηση οπλισμού στους ελληνοκύπριους, επειδή τους θεωρούσε ανεύθυνους και επιδίωκε να έχει εκείνη το μονοπώλιο των στρατιωτικών κινήσεων από ελληνικής συνολικά πλευράς. Ο Μπήτος βέβαια, κατονομάζει ως αρνητικό στον αδιάκριτο εξοπλισμό των ελληνοκύπριων τον ταξίαρχο Περίδη συγκεκριμένα, ανώτατο τότε ελλαδίτη αξιωματικό στο νησί, πάντως όχι όμως ακόμη διοικητή της ΕΛΔΥΚ, αφού ως το Δεκέμβριο του 1963 υφίστατο τυπικά ενιαίος κυπριακός στρατός και το τριμερές του στρατηγείο, του οποίου προΐστατο ο Περίδης, ενώ η ΕΛΔΥΚ διέθετε άλλον διοικητή, τον συνταγματάρχη Τζουβελέκη: Ι. Μπήτος ibid σσ 41, 54. Η διευκρίνηση δεν αναιρεί την κρυφή ανάμιξη των ελλαδιτών αξιωματικών στα εξοπλιστικά, εκπαιδευτικά και επιτελικά θέματα της ελληνοκυπριακής πλευράς, είτε τα αντικομουνιστικά είτε τα αντιτουρκικά. Για τον παλιό, βρετανικής προέλευσης οπλισμό που είχε χορηγηθεί σε σχετικά μικρές μέχρι τότε ποσότητες από την Ελλάδα βλ. : Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 203, 237. Βλ. επίσης την αφήγηση του οπλαρχηγού Ν. Λεφτή που αναρτήθηκε στο ιστολόγιο του Ν. Παπαναστασίου στις 7/1/2015: σύμφωνα με αυτήν, ο ελληνοκυπριακός οπλισμός συμπληρωνόταν με κλοπές από βρετανικές εγκαταστάσεις, καθώς και ιδιοκατασκευές βιοτεχνικά παραγόμενες σε μικρά ιδωτικά οπλουργεία (αμφότερες οι μέθοδοι πρόσκτησης οπλισμού υπήρξαν δημοφιλείς από την εποχή της ΕΟΚΑ): https://nikospa.wordpress.com/2015/01/07/%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%AD%CE%BC%CE%B2%CF%81%CE%B7%CF%82-1963-%CE%B7-%CF%80%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B9%CE%BD%CE%B7-%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%AE-%CE%B7-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7/ (προσπελάστηκε στις 19-4-2016). Υπήρχε επίσης οπλισμός αγορασμένος από την Αίγυπτο, καθώς και μεταφορές παλαιών, μάλλον γερμανικής κατασκευής, όπλων της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου από την Κρήτη (Γ. Χαραλαμπίδης 2011 op cit σσ 164-170). Ο Καραγιάννης ανέφερε ότι το

Παρόλο που το Σεπτέμβριο του 1963 ο τούρκος πρωθυπουργός δήλωσε ότι θα υπερασπιζόταν τα εθνικά δίκαια στην Κύπρο με κάθε μέσο, η αντιπολίτευση της χώρας κατέθεσε στο κοινοβούλιο πρόταση δυσπιστίας με πλαίσιο αναφοράς της κυπριακές πολιτικές της κυβέρνησης (η οποία τελικά καταψηφίστηκε)[167].

Όταν στο περιθώριο γενικής συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών συναντήθηκαν οι υπουργοί εξωτερικών ΗΠΑ – Τουρκίας την 1η Οκτωβρίου, ο F.Erkin ανάφερε ότι οι κυβερνήσεις Άγκυρας κι Αθήνας επενέβησαν πολλές φορές «πυροσβεστικά» σε σχέση με τις διακοινοτικές εντάσεις στην Κύπρο, αρνήθηκε την διχοτόμηση ως βιώσιμη επιλογή αλλά και μετέφερε στον D.Rusk τις αρνητικές εντυπώσεις της κυβέρνησής του (όπως και μη κατονομαζόμενου έλληνα πολιτικού) σχετικά με την πολιτική προσωπικότητα του Αρχιεπισκόπου. Κατά τον τούρκο υπουργό εξωτερικών, κανείς δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι επηρέαζε τον Μακάριο (το συγκεκριμένο σημείο απασχολούσε τον αμερικανό συνομιλητή του). Κυρίως όμως, ο Erkin δήλωσε στο Rusk την αντίθεση της τουρκικής κυβέρνησης σε κάθε αναθεωρητική τάση του κυπριακού Συντάγματος. Σύμφωνα με τον Erkin, η πραγματική και πλήρης κυπριακή ανεξαρτησία, από τη στιγμή που θα θεμελιωνόταν στην επικράτηση της ελληνοκυπριακής κοινότητας, θα ισοδυναμούσε πρακτικά με την ένωση Ελλάδας – Κύπρου. Τέλος, οι βρετανοί συμβούλευαν τον Μακάριο να σεβαστεί τις υπάρχουσες ρυθμίσεις και να αποφύγει μονομερείς ενέργειες (αυτό τουλάχιστον απάντησε ο τούρκος υπουργός σε σχετική ερώτηση του αμερικανού ομολόγου του)[168], όμως αφετέρου, η νομική συμβουλή που ζήτησε και έλαβε η ελληνοκυπριακή

πρόβλημα δεν εντοπιζόταν τόσο στην έλλειψη όπλων και πυρομαχικών (αντίθετα, έκανε λόγο για μεγάλη οικονομική κινητοποίηση των ελληνοκύπριων με διάθεση κονδυλιών αλλά και εράνους, εξορμήσεις για την αγορά οπλισμού από «τα γειτονικά κράτη της Μ. Ανατολής και σχεδόν όλη την Ανατολική Μεσόγειο»), όσο στη σπατάλη των πυρομαχικών το 1963: μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος β΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 15-6-1965). Η αποθάρρυνση των ελληνοκύπριων από τους ελλαδίτες δεν ήταν ακόμη πειστική, εξέλιξη που επρόκειτο να συμβεί σε λίγο, όταν οι τελευταίοι αρνήθηκαν σχεδόν κάθε εγγύηση αμυντικής συνδρομής προς τους πρώτους απέναντι στις τουρκικές απειλές, μετά δηλαδή τις τελευταίες μέρες του 1963. Τον τουρκοκυπριακό εξοπλισμό είχαν αναλάβει αποστολές με πλοιάρια αλλά και η ίδια η ΤΟΥΡΔΥΚ (C. Foley ibid σ 167). Διακλαδικό κλιμάκιο τούρκων αξιωματικών με επικεφαλής τον υπαρχηγό του τουρκικού ΓΕΣ είχε επισκεφθεί το νησί στις 12 Απριλίου 1963, ενώ επίσης το πρώτο 9μηνο του 1963 κατέφθασαν στην Κύπρο –και παρέμειναν επί χρόνια- ανώτεροι τούρκοι αξιωματικοί με σκοπό την οργάνωση των τουρκοκυπριακών δυνάμεων αλλά και την άσκηση συνολικού ελέγχου στις δυνατότητες αυτοάμυνας της τουρκοκυπριακής κοινοτήτας: Π. Γαρουφαλιάς ibid σσ 51, 55, D. Markides 2009 op cit σ 334, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄σ 217 και του ίδιου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, ibid τ. Α' σσ 203, C. P. Ioannides, *In Turkey's Image / the transformation of occupied Cyprus into a Turkish province*, N. York: A.D. Caratzas, 1991, σσ 135-137. Εκτός αυτού, οι Δ. Μπίτσιος, (*Κρίσιμες ώρες*, op cit σσ 135-136) και Ν. Κρανιδιώτης (1985 op cit σ 81) κάνουν λόγο για την επίσκεψη του τούρκου υπουργού εθνικής άμυνας με συνοδεία επιτελικών αξιωματικών και ποικίλους σκοπούς στην Κύπρο κατά τα τέλη Ιουνίου του 1963.

[167] U. Uzer 2011 op cit σ 128.

[168] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 289", σσ 574-576.

πλευρά την ίδια εκείνη περίοδο, ελάχιστα την αποθάρρυνε από τα αναθεωρητικά της σχέδια [169]. Στις 2/10 ο αντιπρόεδρος της τουρκικής κυβέρνησης Feyzioğlu δήλωσε ότι «οι τούρκοι της Κύπρου δεν είναι μια συνηθισμένη μειονότητα, αλλά μία κοινότητα αυτόνομη με ειδικά δικαιώματα»[170]. Στις 3/10, μεγάλη σοβιετική εφημερίδα δημοσίευσε άρθρο σύμφωνα με το οποίο η Κύπρος συρόταν στο ΝΑΤΟϊκό άρμα και μετατρεπόταν σε βάση εξαπόλυσης πυρηνικών επιθέσεων [171]. Στις 5/10/1963, κατέπλευσε στην Αμμόχωστο το σοβιετικό επιβατικό ατμόπλοιο «*Λίτβα*» με 287 ανταποκριτές που συμμετείχαν στη Γ΄ Διεθνή Συνάντηση Δημοσιογράφων (είχε τη μορφή Μεσογειακής κρουαζιέρας). Ο Μακάριος απεύθυνε χαιρετισμό στους συμμετέχοντες και μετά συνάντησε κατ' ιδίαν σοβιετική ομάδα που αποτελείτο από τον αρχισυντάκτη της *Izvestia* (και γαμπρό του σοβιετικού ηγέτη Ν. Χρουστσώφ), ο οποίος αναμιγνυόταν έντονα σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Κύπρο, το διευθυντή της σοβιετικής ραδιοφωνίας και τηλεόρασης, τον εκδότη της *Pravda* και το διευθυντή του «Ρωσικού Πρακτορείου Ειδήσεων» (μάλλον εννοώντας το *TASS*) [172]. Δύο μέρες αργότερα, ο Αρχιεπίσκοπος επισκέφθηκε τη ναυαρχίδα του 6ου Στόλου (το καταδρομικό USS *Little Rock*), που είχε καταπλεύσει κι εκείνο στην Αμμόχωστο. Οι αμερικανοί τον δεξιώθηκαν και έπειτα

[169] Έχει ήδη σημειωθεί στην εισαγωγή και υπενθυμίζεται εδώ αναλυτικώτερα ότι μεταξύ 14/9 και 1/11/1963, ο Γλ. Κληρίδης αντάλλαξε σειρά επιστολών επί συγκεκριμένων θεμάτων που αφορούσαν κρίσιμα λειτουργικά ζητήματα της κυπριακής δημοκρατίας, με ιδιωτικό γραφείο (εταιρία) βρετανών νομικών συμβούλων του κοινοβουλίου του ΗΒ. Ειδικά στην επιμονή με την οποία ζητούσε η ελληνοκυπριακή πλευρά να πληροφορηθεί (5/10/63) το δικαίωμα ή μη εκδήλωσης πρωτοβουλίας μονομερούς δράσης από πλευράς μίας οποιασδήποτε από τις εγγυήτριες δυνάμεις χωρίς την έγκριση του συμβουλίου ασφάλειας του ΟΗΕ, βρετανός νομικός (το μέλος των Εργατικών sir F. Soskice) γνωμοδοτούσε μάλλον αρνητικά, με το σκεπτικό ότι η εκάστοτε εγγυήτρια δύναμη θα όφειλε να αποδείξει ότι είχε προηγουμένως εξαντλήσει όλα τα ειρηνικά μέσα (1/11/1963): Γλ. Κληρίδης τ. 1 σσ 478-498, ειδικά σσ 485, 495, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σσ 450-462. Ασφαλώς, η ανταλλαγή επιστολών μεταξύ μέλους της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας και ιδιωτών νομικών δεν υπέχει θέση έγκρισης των ελληνοκυπριακών προθέσεων από τη βρετανική κυβέρνηση, παρατίθεται όμως εδώ διότι α) υπήρξε ενδεικτική των ελληνοκυπριακών προθέσεων και β) είναι σχετικά δύσκολο να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ενημέρωσης της βρετανικής πολιτικής ηγεσίας από πλευράς του γραφείου παροχής των νομικών συμβουλών επί ενός προφανώς τόσο ευαίσθητου και αποκαλυπτικού προθέσεων ερωτήματος. Αξίζει να προστεθεί ότι ο Soskice επανέλαβε κατ' ουσίαν την άποψή του όταν αυτή ξαναζητήθηκε την 1η Δεκεμβρίου, ενώ το ίδιο αποφάνθηκε και άλλος επιφανής νομομαθής, ο E. Lauterpacht, δύο μήνες αργότερα, όταν πια η διακοινοτική βία είχε ξεσπάσει, με το σκεπτικό ότι το άρθρο 103 του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών υπερίσχυε: A. Constantinides 2016 op cit σ 185.

[170] Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σ 374.

[171] D. Michael 2011 op cit σ 105.

[172] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σσ 129-131. Για το ρόλο ειδικά του γαμπρού του σοβιετικού ηγέτη (του A. I. Adzhubei) σε αποστολές «ανεπίσημου προσωπικού πρεσβευτή» του Χρουστσώφ διεθνώς και την επιρροή του στη χάραξη της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής της περιόδου, βλ. ενδεικτικά: S. Khrushchev, *Nikita Khrushchev: Creation of a Superpower*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2000, σσ 711-713, W. Taubman, S. Khrushchev & A. Gleason (επιμέλ.), *Nikita Khrushchev*, New Haven & London: Yale University Press, 2000, σσ 224-225, A. Fursenko & T. Naftali, *Krushchev's Cold War*, New York-London: Norton 2006, σσ 417, 419.

προχώρησαν σε αεροπορική επίδειξη Μοίρας του αεροπλανοφόρου *Independence*, στο οποίο μάλιστα τον μετέφεραν μετά με ελικόπτερο για επίσκεψη [173].

Στις 17 Οκτωβρίου ο Μακάριος έστειλε γραπτές οδηγίες στον πρεσβευτή του στην Αθήνα όπου χαρακτήρισε την αναθεώρηση του Συντάγματος «εθνική επιταγή». Μετά από δύο μέρες, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Άγκυρα και οι αξιωματούχοι του State Dept Ph. Talbot - J. Jernegan (ενεργά αναμεμιγμένοι στα πολιτικά πράγματα της περιοχής καθ' όλη τη δεκαετία, ο δεύτερος και προγενέστερα), επισκέφθηκαν ξεχωριστά τον τούρκο πρωθυπουργό İnönü και τον αναπληρωτή του T. Feyzioğlu (που ασκούσε παράλληλα καθήκοντα υπουργού εξωτερικών). Κύριο αντικείμενο των συζητήσεών τους ήταν οι τουρκικές ανησυχίες σχετικά με την έκβαση των επερχόμενων εκλογών της Ελλάδας και οι συνέπειες που θα είχε το εκλογικό αποτέλεσμα στην κυπριακή πολιτική της Αθήνας. Η τουρκική ηγεσία σε αυτές τις συνομιλίες δεν εμφανιζόταν απορριπτική σε λειτουργικές διευθετήσεις του κυπριακού Συντάγματος, επαναλάμβανε ωστόσο την κάθετη άρνησή της σε κάθε μείζονα αναθεώρησή του ή αμφισβήτηση των ιδρυτικών Συνθηκών όπως και σε οποιαδήποτε αμφισβήτηση των τουρκοκυπριακών δικαιωμάτων. Σε κάθε τέτοια περίπτωση, η μόνη αποδεκτή συνέπεια για την Τουρκία θα ήταν η επιβολή της διχοτόμησης (αυτό η Άγκυρα το είχε διαμηνύσει ευθέως και στον Μακάριο, τον Απρίλιο, τον Οκτώβριο αλλά και στις 24 Δεκεμβρίου -μετά το ξέσπασμα της κρίσης δηλαδή) [174].

Στο Λονδίνο, παρά το γεγονός ότι στις αρχές Οκτωβρίου είχε επιτευχθεί κάποια διϋπουργική συμφωνία για τη διαχείριση του αναδυόμενου προβλήματος, εξακολουθούσε να μην υπάρχει ουσιώδης συναντίληψη μεταξύ του υπουργείου Κοινοπολιτειακών Σχέσεων και Foreign Office. Επιπλέον σημειώθηκε κυβερνητική αλλαγή και μετακίνηση προσώπων σε υψηλές κυβερνητικές θέσεις, μεταβολές που συνδυαστικά έφεραν τον βρετανό ύπατο αρμοστή να αποτελεί τον κύριο εισηγητή και λήπτη αποφάσεων σε ό,τι αφορούσε τις θέσεις του ΗΒ για τις κυπριακές εξελίξεις. Ακόμη «χειρότερα» (επί το αποπροσανατολιστικότερο δηλαδή), οι σχέσεις εγκαρδιότητας μεταξύ της ελληνοκυπριακής ηγεσίας και του Sir A. Clark κατά τις επαφές τους επί του συνταγματικού (ερήμην του έλληνα, του τούρκου αλλά και του αμερικανού πρεσβευτή [175]), απέτρεψαν την ανάδυση του πυρήνα της προσωπικής θεώρησης των πραγμάτων του Clark, που ήταν να εγκριθεί από το Λονδίνο μία άμεση χρονικά αλλά ήπια στο περιεχόμενό της συνταγματική

[173] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σ 132.
[174] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 80, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 291", σσ 577-578, Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 641-643.
[175] Αν και στις 15/11 ο αμερικανός πρεσβευτής ανάφερε ότι ο βρετανός ομόλογός του τον ενημέρωσε για τις συζητήσεις του με τον Μακάριο: *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 295", σ 584, υποσημ. 2.

αναθεώρηση, ώστε να αποτραπούν τόσο μία μονομερής καταγγελία των Συνθηκών από τους ελληνοκύπριους όσο και μία βίαια αντίδραση της Τουρκίας [176]. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών ενημέρωναν τον πρόεδρό τους στο ημερήσιο δελτίο της 23ης Οκτωβρίου ότι οι βρετανοί θα επιχειρούσαν να χειριστούν το συνταγματικό ζήτημα της Κύπρου αποσπώντας τη συναίνεση όλων των ενδιαφερόμενων και συγκεκριμένα πείθοντας τον Μακάριο να αποφύγει μονομερείς ενέργειες και οι προτάσεις που θα κατέθετε να είναι μετριοπαθείς, ενώ την Άγκυρα να μην αρνηθεί την κατ'αρχήν συζήτησή τους. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, το βρετανικό υπουργείο Κοινοπολιτειακών σχέσεων θα πρότεινε σε δεύτερη φάση ανεπίσημη συνάντηση των υπουργών εξωτερικών Ελλάδας-Τουρκίας και Κύπρου ώστε να επικυρωθούν τα όσα θα (αν) συμφωνούνταν [177]. Στις 25/10 ο κύπριος υπουργός εξωτερικών έγραφε στον πρεσβευτή του στην Αθήνα ότι «...το ζήτημα της Συνθήκης Εγγυήσεως επι του παρόντος αποτελεί μέρος το όλου προγράμματος, η δε πρώτη επιδίωξη θα περιορισθεί δια λόγους τακτικής εις την αναθεώρησιν του Συντάγματος. Αναθεώρησις ή κατάργησις της Συνθήκης Εγγυήσεως θα αντιμετωπισθή εις την κατάλληλον στιγμήν, είτε κατα την διάρκειαν της προσπαθείας προς αναθεώρησιν του Συντάγματος, εάν τα γεγονότα υπαγορεύουν τούτον, ή εις έτερον στάδιον αργότερον»[178]. Το ίδιο διάστημα κλήθηκαν από τον Π. Γιωρκάτζη σε σύσκεψη στην οικία του στελέχη της «Οργάνωσης» και ελληνοκύπριοι αξιωματικοί του κυπριακού στρατού, στη διάρκεια της οποίας ενημερώθηκαν ότι «θα

[176] Ο πρωθυπουργός H. McMillan παραιτήθηκε στις 18/10/1963. Τον διαδέχθηκε ο μέχρι τότε υπουργός εξωτερικών sir A. Douglas-Home. Ο αντικαταστάτης του τελευταίου στην ηγεσία του Foreign Office, ο R. Butler δεν είχε «προϋπηρεσία» στα του Κυπριακού. Η συγκυρία ήταν κομβική για την διαχείριση ζητημάτων στο Κογκό και στην Κένυα, και αυτά τα τρέχοντα απορρόφησαν τον –τότε υπουργό αποικιών και Κοινοπολιτειακών Σχέσεων- D. Sandys (ο οποίος επιπλέον έτεινε να επιτρέπει στον sir A. Clark να χαράσσει τη βρετανική πολιτική τοπικά, μία επιλογή αξιοπρόσεκτη, δεδομένης της παιδείας του Sandys στη στρατηγική αξία των Βάσεων του νησιού). Ο ίδιος ο Clark τέλος, απουσίασε από την Κύπρο από το Μάιο μέχρι τα τέλη Οκτωβρίου του 1963. Ορισμένες ερμηνευτικές προτάσεις για τον ρόλο του Clark καταθέτει κι ο Cl. Nicolet, προσθέτοντας στα παραπάνω στοιχεία ότι η δυσμενής συγκυρία για το βρετανικό κυβερνητικό μηχανισμό συνεχίστηκε και αργότερα (όταν, επισήμως τουλάχιστον, η εκκίνηση της κρίσης βρήκε τους ιθύνοντες του Λονδίνου σε διπλά ατυχή στιγμή: με σχετικά νέα κυβέρνηση και με αρκετά στελέχη εκτός καθηκόντων λόγω των διακοπών των Χριστουγέννων) -Claude Nicolet, british policy towards Cyprus, 1960-1974, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 493-494, D. Markides 2009 op cit σσ 408-419. Οι A. James (2002 op cit σσ 62-64) και A. Holt (*The Foreign Policy of the Douglas- Home Government Britain, the United States and the End of Empire*, Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2014, σσ 128-129, 144), εμβαθύνουν στη διάσταση αυτή, αναλύοντας επιπλέον τις διαφορές σε επίπεδο προσωπικοτήτων μεταξύ των υπουργών εξωτερικών και κοινοπολιτειακών σχέσεων, οι οποίες οδήγησαν τους δύο άνδρες σε πολύμηνη διαφωνία γύρω από τους χειρισμούς στο Κυπριακό.

[177] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 23/10/1963, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996625.pdf , προσπελάστηκε στις 14/7/2016. Περιγραφικό σχόλιο για το τί ακριβώς συνιστούσαν αυτά τα ενημερωτικά δελτία ακολουθεί σε παραπομπή παρακάτω.

[178] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 81. Ο Π. Τζερμιάς (op cit σ 510) επισημαίνει ότι ούτε στην επιστολή του Μακάριου ούτε σ'εκείνη του Σπ. Κυπριανού (αμφότερες του Οκτωβρίου 1963, με αποδέκτη τον Ν.Κρανιδιώτη) γινόταν άμεσα ή έμμεσα λόγος για την ένωση Ελλάδας – Κύπρου.

γινόταν κάτι» και συγκεκριμένα ότι «...οι Τούρκοι πρόκειται να δημιουργήσουν ταραχάς και προς τούτον έπρεπε να αναλάβωμεν την εκπαίδευσιν ανδρών διαφόρων περιοχών προς αντιμετώπισιν οιασδήποτε επιθέσεως» [179]. Στις 28 Οκτωβρίου η εισήγηση του State Dept προς το σύμβουλο εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ McGeorge Bundy ήταν να διαμηνυθεί προς κάθε κατεύθυνση ότι η αμερικανική άποψη τασσόταν υπέρ της τήρησης του κυπριακού Συντάγματος με τροποποιήσεις όπου κρινόταν από όλες τις πλευρές αναγκαίες[180]. Ο βρετανός ύπατος αρμοστής κινείτο στην κατεύθυνση των «επανερμηνειών» του Συντάγματος και της προοδευτικής του μόνο τροποποίησης, για όσο διάστημα δεν οικοδομείτο κλίμα εμπιστοσύνης ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Ενθάρρυνε τους ελληνοκύπριους να καταθέσουν όσο το δυνατό περισσότερες προτάσεις ώστε να χαρτογραφηθεί πλήρως το πεδίο των διαφωνιών και της αλληλοκαχυποψίας ανάμεσα στις δύο πλευρές. Το Foreign Office αποδοκίμασε τις σκέψεις του Clark, όμως απέφυγε να λάβει επίσημα θέση προτιμώντας να αφήσει το υπουργείο Κοινοπολιτειακών σχέσεων να χειριστεί την υπόθεση (και να εκτεθεί εκείνο). Οι τούρκοι παρέμεναν απρόθυμοι να συζητήσουν οποιαδήποτε συνταγματική τροποποίηση [181]. Οι αμερικανοί, ερμηνεύσιμα (σαν πιο ευάλωτοι νομικά ως προς το καθεστώς της παρουσίας τους κι εκτεθειμένοι σε κάθε μεταβολή των καταστάσεων στο νησί), βρίσκονταν σε μόνιμη επιφυλακή, τόσο συλλογής σχετικών με την υπόθεση πληροφοριών όσο και διακριτικής επίδρασης στις εξελίξεις. Στις 30/10 ενεργοποίησαν έναν ακόμη επικοινωνιακό δίαυλο, όταν μεσαίο στέλεχος της πρεσβείας των ΗΠΑ στο Λονδίνο (ωστόσο μεγάλου πραγματικού εκτοπίσματος, ως ειδικός σε θέματα Μ. Ανατολής) προσέγγισε ομοιόβαθμά του στελέχη του βρετανικού υπουργείου Κοινοπολιτειακών σχέσεων, ζητώντας να πληροφορηθεί εάν ο Clark θα προωθούσε προτάσεις τροποποιήσεων του Συντάγματος στον Μακάριο και σε ποιό βαθμό οι απόψεις απηχούσαν τις απόψεις του υπουργείου του (οι απαντήσεις που έλαβε από τους βρετανούς

[179] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 230, 418.
[180] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 292", σσ 579-580.
[181] Ο βρετανός ύπατος αρμοστής παρέμεινε πιστός στις απόψεις του μέχρι την «ενδεκάτη ώρα» (όταν δηλαδή η διακοινοτική ειρήνη στο νησί ήταν αβέβαια). Αυτό αποδεικνύουν οι δηλώσεις του της 11ης Δεκεμβρίου ότι πλησίαζε με ταχύτητα η στιγμή που η Κύπρος «είτε θα μετατρεπόταν σε αποικία-παράρτημα της Τουρκίας, είτε θα γινόταν ένα ανεξάρτητο κράτος-μέλος της Κοινοπολιτείας»: D. Markides 2009 op cit σσ 420-428, 444. Ασφαλώς, αυτό το έσχατο «white man's burden» της παράδοσης στη διεθνή κοινότητα των πρώην αποικιών ως οντοτήτων με ανεπτυγμένο αυτοσεβασμό (προθεσιακή αξία αρκετών λειτουργών του υπουργείου Κοινοπολιτειακών σχέσεων) φάνταζε τόσο ευγενής όσο και αφελής σκοπός στους θιασώτες του πραγματισμού ιθύνοντες του Foreign Office. Μήνες αργότερα, στο τυπικά αποχαιρετιστήριο μήνυμά του της 12ης Μαΐου 1964, ο Clark, που είχε ήδη αντικατασταθεί, θα έκανε λόγο για τριπλή αποτυχία των εμπλεκόμενων στο Κυπριακό, επιρρίπτωντας ευθύνες για το αιματηρό αδιέξοδο τόσο στη βρετανική αποικιοκρατική πολιτική που ευνοούσε το διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων, όσο και στις ηγεσίες των τελευταίων για τη μικρόψυχη αλληλοκαχυποψία τους (Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄ σσ 433-434, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 28).

ήταν καθησυχαστικές για τα αμερικανικά συμφέροντα) [182]. Ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία εκτιμούσε στις 4/11 ότι ο πολιτικός ρεαλισμός του Μακάριου θα τον οδηγούσε να αποδεχθεί τη βρετανική πρόταση για «μεθερμηνείες» του Συντάγματος, και πως μάλλον θα αρκείτο σε πρώτη φάση στην τροποποίησή του –παρότι συνέχιζε να αποβλέπει στην αποδέσμευσή του από τις ιδρυτικές Συνθήκες. Ελλαδίτες διπλωμάτες σε Άγκυρα και Washington έγιναν στις 4 και στις 6/11 αντίστοιχα κοινωνοί «εμπιστευτικών ανησυχιών», αποδέκτες πιέσεων και παραλήπτες «φιλικών» προειδοποιήσεων με προέλευση αμερικανούς και τούρκους ομολόγους τους γύρω από «...επικείμενην εκδήλωσιν περαιτέρω σκληρύνσεως τουρκικής στάσεως έναντι Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, προς προληπτικήν αποθάρρυνσιν τούτου αναλάβη πραξικοπηματικάς τυχόν πρωτοβουλίας.[sic]Προεξοφλών σιωπηράν συναίνεσιν Αθηνών» αλλά και μήπως η νέα κυβέρνηση της Αθήνας τηρήσει στο Κυπριακό «...στάσιν δυναμένην έχει επιπτώσεις επι των ελληνοτουκρικών σχέσεων». Η ελλαδική διπλωματική αντιπροσωπεία στις ΗΠΑ ειδικά ενημερώθηκε (και μετέδοσε) ότι εκτός Κύπρου βρετανοί και αμερικανοί διπλωμάτες σκόπευαν να χειριστούν οι ίδιοι πια το ζήτημα, ο μεν βρετανός πρεσβευτής στην Άγκυρα επιδώκοντας επαφές με τον τούρκο υπουργό εξωτερικών, το δε State Dept αποστέλοντας incognito έμπιστο του υπουργείου διπλωμάτη στην Κύπρο «λίαν προσεχώς». Οι διερευνητικές επαφές αμερικανών αξιωματούχων με στελέχη του βρετανικού υπουργείου Κοινοπολιτειακών σχέσεων συνεχίστηκαν στις 7/11. Το άγχος των αμερικανών περιστρεφόταν γύρω από ένα αποκλειστικά ζήτημα: να μην κατατεθεί καμία αναθεωρητική πρόταση σχετικά με το Σύνταγμα (δηλαδή και τις ιδρυτικές Συνθήκες) ώστε να μην διαταραχθεί η ειρήνη στο νησί. Η επιδίωξη των στελεχών του συγκεκριμένου βρετανικού υπουργείου παρουσιαζόταν ελάχιστα διαφοροποιημένη: να κατατεθούν προτάσεις βελτιωτικών τροποποιήσεων, χωρίς να απειληθούν βίαιες αντιδράσεις από καμία πλευρά. Λίγες μέρες αργότερα (στις 9/11), ο Σοφ. Βενιζέλος εξήγησε στον ελληνοκύπριο πρεσβευτή στην Αθήνα (όταν ο τελευταίος τον επισκέφθηκε για να τον ενημερώσει) ότι συμφωνούσε μεν στην αρνητική αποτίμηση των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και στην ανάγκη βελτίωσης των πολιτικών συνθηκών στο νησί, τόνισε όμως παράλληλα ότι κάθε προσπάθεια μεταβολής θα έπρεπε να αναληφθεί σε συνεργασία με «ξένες κυβερνήσεις» (και τη βρετανική κατά προτεραιότητα) σαν αναγκαία προϋπόθεση επιτυχίας. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Μ. Χριστοδούλου, τότε διευθυντής του Κυπριακού Πρακτορείου Ειδήσεων (και έμπιστος του Μακάριου), «[Ο] Μακάριος, για να δοκιμάσει τη σοβαρότητα των ενεργειών του Κλάρκ και να βεβαιωθεί για τις επίσημες βρετανικές αντιδράσεις, από τις 12/11 Νοεμβρίου επέδιδε σε αυτόν

[182] S. Soulioti op cit vol I σσ 293-294.

προειδοποιητικό σημείωμα με τις προτάσεις για ενημέρωση της βρετανικής κυβέρνησης και στη συνέχεια τού έδωσε γραπτώς και τους λόγους για την ανάγκη αναθεώρησης. Όχι μόνον δεν υπήρξαν αρνητικές αντιδράσεις, αλλά ο Κλάρκ επέστρεψε με ιδιόχειρες σημείωσεις στο έγγραφο οι οποίες περιελήφθησαν στο τελικό κείμενο». Οσμιζόμενος ότι ο ανώτατος διπλωμάτης των ΗΠΑ στην Κύπρο δεν αντιλαμβανόταν την επερχόμενη κρίση, ο R. Komer του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ υπενθύμιζε σε υπόμνημά του προς τον πρεσβευτή Wilkins (21/11) ότι «...το μέλλον της Κύπρου εξαρτιόταν από την ασφάλεια και τη συνεργασία της ευμεγέθους τουρκικής μειονότητας» [183]. Αφετέρου, όταν στις 26 Νοεμβρίου συναντήθηκαν και αντάλλαξαν απόψεις οι υπουργοί εξωτερικών Ελλάδας και ΗΠΑ, ο Σοφ. Βενιζέλος επισήμανε στον D. Rusk ότι η μείζων αλλαγή της (κατά τα άλλα φιλοδυτικής) νέας ελλαδικής κυβέρνησης εντοπιζόταν στο Κυπριακό: οι έλληνες πίστευαν ότι κάποιες συνταγματικές μεταβολές στην Κύπρο ήταν επιβεβλημένες, διευκρίνιζαν πάντως ότι δεν αποσκοπούσαν στην ένωση Ελλάδας – Κύπρου, αλλά μάλλον στην εύρυθμη λειτουργία «μιας δεύτερης Ελλάδας στην Κύπρο». Έγινε επίσης λόγος από πλευράς Βενιζέλου (αλλά και του πρεσβευτή Μάτσα) για βρετανική συμφωνία στην ανάγκη συνταγματικών αλλαγών στην Κύπρο, εντύπωση που οι αμερικανοί απέδωσαν σε παρεξήγηση[184]. Η ανώτατη τουρκική ηγεσία, την ίδια ημέρα στις επαφές της με τον υπουργό άμυνας R. McNamara, τον αρμόδιο βοηθό αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών J. Jernegan και ανώτερους αξιωματικούς των ΗΠΑ απαρίθμησε το Κυπριακό μεταξύ των

[183] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1963/23/3/1/1: _4388/4-11-1963, Απόρρητον, από Άγκυρα (Παναγιωτάκος) προς Διευθύνσεις Δ', Β', Γ' Πολιτική και 2893/6-11-1963 Άκρως Απόρρητον, από Washington (Μάτσας) προς Διευθύνσεις ΝΑΤΟ, Δ' και Γ' Πολιτική, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 293", σσ 581-582, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 55, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 427-428, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 184, S. Soulioti op cit vol I σ 294. Οι παροιμιωδώς εσφαλμένες εισηγήσεις και κρίση του Wilkins σχετικά με τις διακοινοτικές σχέσεις γενικά και η αποτυχία του να αποθαρρύνει έγκαιρα τον Μακάριο από την κατάθεση των «13 σημείων», οδήγησαν στην αντικατάσταση του διπλωμάτη τον Απρίλιο (που είχε αποφασιστεί νωρίτερα, αλλά καθυστέρησε λόγω των αναταράξεων στους αμερικανικούς κρατικούς μηχανισμούς εξαιτίας της δολοφονίας του Kennedy –Cl. Nicolet 2001 ibid σ 291. Βλ. και παρακάτω επ'αυτού).

[184] Μνημόνιο συνομιλιών μεταξύ D. Rusk και Σ. Βενιζέλου παρουσία των Ph. Talbot και Α. Μάτσα της 26ης Νοεμβρίου κι ενημέρωση των πρεσβειών ΗΠΑ σε Αθήνα – Λευκωσία την επομένη. Το αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών κατέτασσε *και* τον ελλαδίτη αναπληρωτή πρωθυπουργό-υπουργό εξωτερικών στους «παραπλανημένους» από τους βρετανούς: αυτό το συμπέρασμα συνήγαγαν οι αμερικανοί με τους οποίους επιδίωξε συζητήσεις (κι έγκριση) αναφορικά με πιθανές συνταγματικές αναθεωρήσεις στην Κύπρο ο Σ. Βενιζέλος, όταν βρέθηκε στην αμερικανική πρωτεύουσα ως μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας που παρακολούθησε τη νεκρώσιμη ακολουθία του δολοφονημένου 5 μέρες πριν J. F. Kennedy. Βενιζέλος και Μάτσας άφησαν να εννοηθεί ότι η κυβέρνηση της Αθήνας είχε λάβει τέτοιου είδους ενθάρρυνση από το Λονδίνο. Στη συζήτηση τονίστηκε ακόμη η ελλαδική πρόθεση να μην περικοπούν μονομερώς οι αμυντικές δαπάνες της χώρας. Οι οδηγίες του αμερικανού υπουργού εξωτερικών προς τον πρεσβευτή του στην Κύπρο ήταν για μία ακόμη φορά να δηλώσει στον Μακάριο με την πρώτη ευκαιρία κι αυστηρότητα την ενόχληση των ΗΠΑ για τις σκέψεις αναθεώρησης του Συντάγματος: *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 296", σ 585 και "doc 357",σσ 685-688.

κινδύνων για την Τουρκία [185]. Οπωσδήποτε, οι χειρισμοί Λονδίνου και Washington ακόμη και το τελευταίο δίμηνο πριν την ανάδυση της κρίσης (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1963) διακρίνονταν από α) μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις προσεγγίσεις των κέντρων λήψης αποφάσεων και τις αντίστοιχες των τοπικών εκπροσώπων της πολιτικής των δύο χωρών, β) σε σχέση με τους εκπροσώπους αυτούς, την έλλειψη διάθεσης των βρετανών να δυσαρεστήσουν τον Μακάριο ή την Άγκυρα και την απροθυμία των αμερικανών να φανούν ότι ρίχνουν το βάρος τους υπέρ της Ελλάδας ή της Τουρκίας. Η ουσία της επιδίωξης ειδικά του Sir A. Clark συνίστατο στο να επιτευχθεί ένας λειτουργικός συμβιβασμός διακοινοτικά, για να υλοποιηθεί όμως αυτός αναγκαία και ικανή συνθήκη ήταν να συναινέσει στην ίδια κατεύθυνση η Άγκυρα[186]. Για τις ανώτατες πολιτικές ηγεσίες του ΗΒ και των ΗΠΑ, οι άκαρπες πρωτοβουλίες τους ήταν το αποτέλεσμα των ευαισθησιών τους να μην ριψοκινδυνεύσουν οι αντίστοιχες σχέσεις τους με Κύπρο-Τουρκία κι Ελλάδα-Τουρκία στο στρατιωτικό επίπεδο[187], αφότου πάντως οι διπλωμάτες τους στην Κύπρο είχαν αποτύχει να μεταφέρουν με σαφήνεια στον Μακάριο το στίγμα της τοποθέτησης των κυβερνήσεών τους ή έστω της γραφειοκρατίας που χάρασσε την εξωτερική πολιτική των κρατών αυτών. Κανείς αφετέρου δεν μπορεί, ούτε αναδρομικά, να προσάψει στους κατά τόπους ελλαδίτες διπλωμάτες έλλειψη αντανακλαστικών, ετοιμότητας να ενημερωθεί το ελλαδικό υπουργείο, ή εσφαλμένη αξιολόγηση των δεδομένων. Στα τέλη Νοεμβρίου οι τουρκοκύριοι επέκτειναν αυθαίρετα το μικρό ψαρολίμανο κοντά στο χωριό της Μανσούρας στα βορειοδυτικά του νησιού, με σκοπό να είναι σε θέση να εξυπηρετεί μεγαλύτερο αριθμό μικρών έστω σκαφών [188].

Ο Μακάριος υπέβαλε –μάλλον ανακοίνωσε- τις προτάσεις αναθεώρησης του Κυπριακού συντάγματος γνωστές ως «13 σημεία» προς τον τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο Φ. Küçük στις 29 μάλλον (παρά στις 30 Νοεμβρίου) του 1963, κοινοποιώντας τες σε πραγματικό χρόνο επίσης στην αμερικανική πρεσβεία της Λευκωσίας, καθώς και στους πρωθυπουργούς των

[185] Ο πρωθυπουργός İnönü είχε μεταβεί στη Washington για τον ίδιο λόγο (την κηδεία του J. F. Kennedy). Στις 26/11, συνοδευόμενος από τον υπουργό εξωτερικών Erkin και τον πρεσβευτή της χώρας του στις ΗΠΑ Menemencioglu, συνομίλησε για θέματα εξωτερικής ασφάλειας της χώρας του με την αμερικανική πλευρά: *NARA*, RG 59, Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Office of Greek, Turkish & Iranian Affairs Desk, 1960-63, Assistant Secretary of Defense /ISA, I-28672, 29 Novemebr 1963, απόρρητο υπόμνημα των διμερών συνομιλιών που έλαβαν χώρα στις 26 Νοεμβρίου, σελ 2.

[186] D. Markides 2009 op cit σσ 445-446.

[187] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 30-36. Η αποφυγή λήψης σαφούς θέσης συνεχίστηκε από τις ΗΠΑ και το Δεκέμβριο (ibid σ 38).

[188] S. Soulioti ibid vol I σ 135. Η Μανσούρα επρόκειτο να αποτελέσει σημείο από το οποίο οι τουρκοκύπριοι λάμβαναν κάθε είδους ενισχύσεις από την Τουρκία για πολλά χρόνια, αλλά και θέατρο συγκρούσεων τον Αύγουστο του 1964.

τριών εγγυητριών δυνάμεων, επί των οποίων η τουρκοκυπριακή ηγεσία επιφυλάχθηκε επισήμως να συζητήσει. Η Άγκυρα ανακοίνωσε άμεσα την απόρριψή τους, όπως μάλιστα ανάφερε στον ελλαδίτη επιτετραμμένο ο διευθυντής πολιτικών υποθέσεων του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών, η τουρκοκυπριακή ηγεσία δεν είχε ούτε επρόκειτο να εκφράσει δικές της απόψεις προτού λάβει οδηγίες από την Άγκυρα [189]. Τα «13 σημεία» περιελάμβαναν αδρομερώς την κατάργηση του δικαιώματος veto αμφότερων των Προέδρου-αντιπροέδρου, σειρά ενοποιητικών διοικητικών μέτρων (εκλογή προέδρου κι αντιπροέδρου της βουλής από το σύνολο των βουλευτών ως ενός σώματος, κατάργηση των άρθρων που προνοούσαν για ξεχωριστές –εθνοτικές- κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες στην ψήφιση νόμων, καθιέρωση κοινών Δήμων, δικαστικών Αρχών και σωμάτων Ασφάλειας, μειώση του αριθμού των μελών της Επιτροπής Δημόσιας Υπηρεσίας και λήψη αποφάσεων δι' απλής πλειοψηφίας, αναλογία συμμετοχής ελληνοκύπριων και τουρκοκύπριων σε όλο το φάσμα του δημόσιου τομέα βάσει πραγματικών πληθυσμιακών αναλογιών και μορφωτικών προσόντων, κατάργηση της ελληνοκυπριακής Κοινοτικής βουλής) [190].

[189] Ο ίδιος ο υπουργός εξωτερικών Σπ. Κυπριανού επισκέφθηκε την αμερικανική πρεσβεία κι επέδωσε στον F. Wilkins το σχετικό υπόμνημα το μεσημέρι της 30ης Νοεμβρίου. Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ είχε ενημερωθεί από τον ίδιο τον Μακάριο γι' αυτές τις ελληνοκυπριακές προθέσεις 4 μέρες νωρίτερα: *FRUS* 1961-1963 vol XVI "docs 295, 297", σσ 584, 586-587, Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, op cit σ 138.

[190] Το ακριβές περιεχόμενο των «13 σημείων» δημοσιεύεται σε πλειάδα πηγών –ενδεικτική παραπομπή στην αγγλόφωνη εκδοχή τους: Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 589-610 («Παράρτημα 2»). Η τουρκική κυβέρνηση όπως ήταν αναμενόμενο απέρριψε κατηγορηματικά κάθε ιδέα συνταγματικής ή άλλης αναθεώρησης στο πολιτικό status quo της Κύπρου, είτε εσωτερικό είτε διεθνές. Η κυβέρνηση συνεργασίας του İnönü αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα συνοχής: ο İnönü υπέβαλε την παραίτησή του στις 3/12. Το τουρκικό υπουργικό συμβούλιο ανακοίνωσε τις θέσεις του για τις ελληνοκυπριακές προτάσεις στις 7/12 (ο τούρκος υπουργός εξωτερικών τις είχε χαρακτηρίσει απαράδεκτες μία ημέρα νωρίτερα). Ο παραδοσιακά ευαίσθητος στις τουρκικές ανάγκες και εξελίξεις πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Άγκυρα R. A. Hare φρόντισε να σκιαγραφήσει στο τηλεγράφημά του προς το State Dept την εσωτερική πολιτική συγκυρία, ωστόσο οι κυβερνητικές κρίσεις της Τουρκίας δεν επέφεραν χασμωδίες ή ασυνέχειες στα δεσπόζοντα θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας. Επισήμως, η Άγκυρα απέρριψε τα 13 σημεία με ρηματική διακοίνωση στις 16/12, την οποία ο Μακάριος επέστρεψε ως απαράδεκτη. Ο Τζερμιάς υποθέτει πως ίσως ο Μακάριος προσέβλεπε σε «μειωμένη αποφασιστικότητα» της τουρκικής κυβέρνησης λόγω της πολιτικής κρίσης. Επιπλέον, επικαλούμενος σχετικό τεκμήριο, υποστηρίζει πως ο τουρκοκύπριος ηγέτης είχε ολοκληρωμένες απόψεις να αντιτάξει στα «13 σημεία», ωστόσο η Άγκυρα υπήρξε εξ αρχής και αδιάλλακτα απορριπτική σε κάθε σχετική συζήτηση: D. Markides 2009 op cit σσ 431-433, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 298", σσ 587-588, Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 650-652, M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 436, Π. Τζερμιάς op cit σσ 484-485, 492-498, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 85. Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 133-135. Κρίνεται ότι πρέπει να σχολιαστεί η διαρκής διαφορά στον τόνο των μηνυμάτων που απέστειλαν προς το Κέντρο τους οι πρεσβευτές των ΗΠΑ σε Άγκυρα και Αθήνα. Ο τόνος αυτός απείχε χαρακτηριστικά, περιγράφοντας με προσοχή και μία διάχυτη εντύπωση θετικής αξιολόγησης τις τουρκικές σκέψεις κι αποφάσεις, κατ' αντιδιαστολή με το μάλλον επικριτικό και λεπτά ειρωνικό πνεύμα μετάδοσης των τεκταινομένων στα ελληνικά πράγματα. Το στερεότυπο που διακρίνεται είναι εκείνο των θερμόαιμων, εμπαθών και παρορμητικών, συχνά όχι ιδιαίτερα ορθολογικών ελλήνων. Για τους τούρκους, η άποψη των αμερικανών διπλωματών διακρινόταν από σαφώς μεγαλύτερο σεβασμό.

Τα «13 σημεία» του Μακάριου μαζί με τις αιματηρές διακοινοτικές συγκρούσεις που ξέσπασαν στη Λευκωσία στις 21 Δεκεμβρίου και επεκτάθηκαν ταχύτατα σε όλη σχεδόν την Κύπρο στάθηκαν το χρονικό ορόσημο μετά το οποίο η νεότευκτη Δημοκρατία εισήλθε σε φάση εσωτερικής αυτοκατάργησης ως ενιαίας οντότητας με την έννοια της σταδιακής ενθυλάκωσης της τουρκοκυπριακής κοινότητας σε ασφαλείς γι' αυτήν περιοχές, ελεγχόμενες στρατιωτικά από την ίδια (υπό τη διοίκηση αξιωματικών προερχόμενων από την Τουρκία)[191]. Επιπλέον όμως, τα όσα έλαβαν χώρα στην εκπνοή του 1963, έδωσαν το στίγμα της εξωτερικής απειλής που επρόκειτο να αιωρείται στο εξής πάνω από το νησί και που αναπόφευκτα αποτέλεσε το αφετηριακό σημείο των εξοπλιστικών προβληματισμών της ελληνοκυπριακής ηγεσίας. Το βέβαιο είναι ότι παρ' όλες τις ισχυρές ενδείξεις γι' αυτές τις εξελίξεις, η ελληνοκυπριακή ηγεσία φάνηκε τελείως ανέτοιμη να εναρμονίσει τις επιδιώξεις της με σχέδια στρατιωτικής αντιμετώπισης των ενδεχόμενων αντιδράσεων Τουρκίας και τουρκοκύπριων. Αν κατά βάθος η απόσυρση των τελευταίων σε μικρούς θύλακες ήταν αποδεκτή ως «de facto γκετοποίησή» τους, η ελληνοκυπριακή ηγεσία είχε πλέον να αντιμετωπίσει εκτός από τις διάσπαρτες και συχνά δυσπόρθητες αυτές οχυρωμένες περιοχές, είτε αστικές είτε υπαίθριες (στην παλιά πόλη της Αμμοχώστου, στην Πάφο, στον τουρκικό τομέα της πρωτεύουσας, στη Μανσούρα) επιπρόσθετα και τον έλεγχο κρίσιμων στρατιωτικά για όλη την Κύπρο σημείων (όπως του Αγ. Ιλαρίωνα) που θα καθιστούσαν αργότερα τις πολιτικές της επιδιώξεις τρωτές σε στρατιωτικό επίπεδο [192].

[191] Το πλαίσιο δυσλειτουργίας του νέου κράτους το παρείχαν τα πεδία που αναλύθηκαν (το περίφημο ζήτημα των χωριστών Δήμων, στο οποίο η ελληνοκυπριακή πλευρά μετέβαλε δραματικά τις προ ανεξαρτησίας θέσεις της, το επακόλουθο της τουρκοκυπριακής άρνησης συνεργασίας στο φορολογικό αλλά και η τουρκοκπυριακή στάση στο ζήτημα της σύνθεσης του κυπριακού στρατού). Μετά την έναρξη των γεγονότων της 21ης Δεκεμβρίου οι τουρκοκύπριοι εγκατέλειψαν τις θέσεις τους στη βουλή, την κυβέρνηση, την ευρύτερη δημόσια διοίκηση, την αστυνομία και τον υποτυπώδη στρατό του νησιού, βάσει σχεδίου τους που χρονολογείτο τουλάχιστον από το Σεπτέμβριο: Π. Γαρουφαλιάς ibid σ 49, Σ. Ριζάς 2000 ibid σσ 39-40, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 233. Ο Κληρίδης υποστηρίζει την άποψη ότι οι τουρκοκύπριοι είχαν προαποφασίσει την κρίση επειδή πίστευαν ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν θα αναλάμβανε πρωτοβουλία πριν τον Ιούνιο του 1964, με άλλα λόγια η τουρκοκυπριακή κοινότητα κινήθηκε προληπτικά θέλοντας να έχει την πρωτοβουλία: Γλ. Κληρίδης τ. 1 ibid, σσ 238-240. Ωστόσο η κατάθεση των «13 σημείων» στις 30/11 δεν οδήγησε σε *αυτεπάγγελτη* τουρκοκυπριακή *ένοπλη* αντίδραση όπως προβλεπόταν, προς αμηχανία των ελληνοκύπριων: R. A. Patrick op cit σ 46. Επ' αυτού προστίθεται η τοποθέτηση βόμβας στο άγαλμα αγωνιστή της ΕΟΚΑ (του Μ. Δράκου) στις 3/12/1963, που σύμφωνα με εκ των υστέρων παραδοχές υπήρξε ελληνοκυπριακή προβοκάτσια για να πυροδοτηθούν γεγονότα.

[192] Οι ίδιοι οι τουρκοκύπριοι συγκεντρώθηκαν σε θύλακες κατόπιν πιέσεων των τούρκων, αλλά και για λόγους ασφάλειας, τόσο έναντι των ελληνοκύπριων (είχαν ήδη σημειωθεί απαγωγές τουρκοκύπριων) όσο και από φόβο να μην αποτελέσουν παράπλευρες απώλειες ενδεχόμενων τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών, εφόσον παρέμεναν στα μικτά χωριά που θα μπορούσαν να αποτελέσουν στόχους της ΤΗΚ. 25.000 τουρκοκύπριοι, το 20% του συνολικού αρθμού της κοινότητας, προσφυγοποιήθκαν κατ' αυτόν τον τρόπο (Α.Μ. Συρίγος 2015 op cit σ 155, Μ. Δρουσιώτης 2005 ibid σσ 152-153), μετακινούμενοι στους θύλακες οι οποίοι αποτέλεσαν το 4,96% της έκτασης της Κύπρου: T. Balci, The Cyprus Crisis and the Southern Flank of NATO (1960-1975),

Κυρίως όμως, η ελληνοκυπριακή ηγεσία έδειξε ότι δεν αντιλαμβανόταν την ανάγνωση που θα είχαν οι αναθεωρητικές της προτάσεις στην Τουρκία και την Ελλάδα. Στις δύο χώρες, η συνταγματική αναθεώρηση δεν εκλήφθηκε ως «απλή» απόπειρα ηγεμόνευσης του κυπριακού κράτους από την ελληνοκυπριακή κοινότητα, αλλά ως βήμα ανατροπής των ισορροπιών που είχαν επιτευχθεί το 1959, με τελική κατάληξη την ένωση Ελλάδας-Κύπρου. Όφειλε στο εξής να θεωρείται βέβαιη η απειλή στρατιωτικής επέμβασης της Τουρκίας, ενώ επίσης μπορούσε να αναμένεται διάχυση της κρίσης στις ελλαδοτουρκικές σχέσεις, με τίμημα που καμία κυβέρνηση στην Αθήνα, από τότε, δεν επιθυμούσε να καταβάλει. Θα άξιζε επομένως τον κόπο να επιχειρηθεί κάποια ανασύσταση των ελλαδικών στρατιωτικών σκεπτικών και σχεδίων, τα οποία ωστόσο παραμένουν μη προσβάσιμα, για το διάστημα μεταξύ της έναρξης της πολιτικής κρίσης και της μετάπτωσης της σε στρατιωτική. Ελλείψει άλλων πρωτογενών πηγών, αξιοποιούνται με επιφύλαξη εκείνα που έχουν δημοσιευθεί με ευθύνη του επιμελητή τους (με ό,τι δηλαδή τυχόν προσθαφαίρεσης δεδομένων θα μπορούσαν να έχουν τύχει).

Εφόσον τα έγγραφα που παραθέτει ο Σπ. Παπαγεωργίου στη μεγαλύτερη συλλογή με τεκμήρια που δημοσίευσε αντιστοιχούν σε πλήρη και ακριβή αντίγραφα πρωτοτύπων, οι πληροφορίες οι οποίες περιλαμβάνονται σε δύο πολυσέλιδα έγγραφα με υπογραφή του

International Review of Turkish Studies, vol 2 iss. 3, (Fall 2012), σ 37. Για την συντήρησή τους, η Τουρκία επρόκειτο να δαπανά 25 εκ. $ ετησίως τα επόμενα χρόνια: American Hellenic Institute, *Cyprus in Crisis /A Report prepared for the Subcommittee to investigate problems connected with Refugees and Escapees for the Committee on the Judiciary of the United States Senate*, Washington DC: US Government Printing Office, 1974, the American Hellenic Isntitute Inc., 1975, σ 12. Υπάρχει πάντως και η δημογραφική επισήμανση ότι η τάση εγκατάλειψης της συνύπαρξης ήταν ορατή ήδη πολύ πριν το 1960 –και δη για λόγους άσχετους με τις πολιτικές διακυμάνσεις. Βλ. ενδεικτικά τα στοιχεία υποδιπλασιασμού του αριθμού μικτών χωριών σε βάθος δεκαετιών που παρατίθενται στο: C. E. R Grundy-Warr, *A geographical study of the united nations peace-keeping force in Cyprus, 1964-1984*, MA Dissertation, Durham University, 1984, σσ 22-25, 34. Ο Τζερμιάς (op cit σσ 526-527, 539) προσθέτει ότι οι μετακινήσεις υπήρξαν πιο αυθόρμητες στα αστικά κέντρα, ενώ τις εστίες τους στα χωριά οι τουρκοκύπριοι πιέστηκαν να τις εγκαταλείψουν από την ΤΜΤ. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η τουρκοκυπριακή διοίκηση –και πρωτίστως οι τούρκοι αξιωματικοί- ασκούσε έλεγχο κυρίως σε πληθυσμό παρά σε εδαφική έκταση, μετά από αυτές τις μετακινήσεις. Τουρκική πηγή αναφέρει ότι την περίοδο του ξεσπάσματος των ταραχών, οι ένοπλοι τουρκοκύπριοι ανέρχονταν σε 6.000, πλήρους και μερικής εκπαίδευσης (1.448 από αυτούς είχαν εκπαιδευθεί στην Τουρκία). Τα κύρια προβλήματά τους κατά τις πρώτες εβδομάδες των συγκρούσεων εντοπίζονταν στην έλλειψη πυρομαχικών και βαρέων όπλων, είχαν πάντως εφοδιαστεί με ελαφρά όπλα από την ΤΟΥΡΔΥΚ: Μ. Çalışkan 2012 op cit σ 103. Σε ό,τι αφορά τον Αγ. Ιλαρίωνα, θα αναφερθεί εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο, σε σχέση με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που διεξάχθηκαν αργότερα για την κατοχή του. Προς το παρόν αναφέρονται τα γεωγραφικά του δεδομένα: είναι μία κορυφή του Πενταδακτύλου με υψόμετρο 725 μ., όπου υφίσταται οχύρωση του 11ου αιώνα. Η περιοχή είναι φυσικά οχυρή, διότι περιβάλλεται από γκρεμούς με εξαίρεση τη νότια πλευρά της. Εποπτεύει τη σύνδεση του κέντρου της βόρειας ακτογραμμής του νησιού (Κερύνεια) με την πρωτεύουσα Λευκωσία. Από την κορυφή είναι ορατές ακόμη και οι απέναντι ηπειρωτικές ακτές της Τουρκίας. Ο Α. Μ. Χρυσοστόμου (2015 op cit σ 331) παραθέτει όλα τα τοπωνύμια των στρατηγικών σημείων που έσπευσαν να καταλάβουν οι τουρκοκύπριοι τότε.

αρχηγού του ελλαδικού ΓΕΕΘΑ και ημερομηνία 6/12/1963 εντυπωσιάζουν σε διάφορα σημεία τους [193] : ο «αφρασιατικός παράγων», οι μεσανατολικές χώρες «τινές αν όχι όλαι» όπως και ο «κομμουνιστικός παράγων» (διεθνής, ΑΚΕΛ, ΚΚΕ) αναμενόταν να υποστηρίξουν πλήρως την ελληνική πλευρά «τουλάχιστον μέχρι του σταδίου της αυτοδιαθέσεως». ΟΗΕ, ΝΑΤΟ και ΗΠΑ προβλεπόταν να επέμβουν άμεσα ή έμμεσα στην Κύπρο, ευνοώντας έστω και μερικώς τα Μακαριακά σχέδια. Ως άριστο κατονομαζόταν η αναγνώριση αυτοδιάθεσης και ως ελάχιστο η «κατάληψις της νήσου υπό στρατευμάτων του ΟΗΕ» που θα οδηγούσε προοδευτικά στην ένωση –αλλά αυτή η ευκαιρία χάθηκε κατά τους συντάκτες των εγγράφων με τις συμφωνίες του 1959. Οι στρατιωτικές δυνατότητες της Τουρκίας κρίνονταν πλασματικά διογκωμένες, εκτίμηση που συνδυαζόμενη με τους απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς για τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου (η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή κατηγορείτο ότι υπέκυψε σε ψυχολογικές πιέσεις και μετέβαλε τους τελικούς σκοπούς της στο Κυπριακό) επιβεβαιώνει τις υποψίες του διπλωμάτη Άγγελου Βλάχου πως ο Αρχιεπίσκοπος πιθανότατα προχώρησε στις αναθεωρητικές του ενέργειες ενθαρρυμένος και από τέτοιες εγκριτικές σκέψεις των ελλαδιτών στρατιωτικών. Η Ελλάδα, θεωρείτο από τη στρατιωτική ηγεσία της χώρας ότι ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει σύντομης διάρκειας τουρκική επέμβαση στην Κύπρο, απλώς προτεινόταν «έντασις συλλογής τακτικών και στρατιωτικών πληροφοριών εντός και εκτός ΚΥΠΡΟΥ», στρατιωτικές προετοιμασίες και πολεμική ετοιμότητα. Η Τουρκία χαρακτηριζόταν οπισθοδρομική σαν κοινωνία, με χαμηλού μορφωτικού επιπέδου πληθυσμό, χρόνιες οικονομικές κρίσεις κι εύθραυστες ισορροπίες στην πολιτική της σκηνή, πρακτικά δε χωρίς ουσιαστικές συμμαχίες διεθνώς (πλην της συμμετοχής της στο ΝΑΤΟ εννοείται) -παράμετροι που επιδρούσαν αρνητικά και στη στρατιωτική της ισχύ. Αντίθετα, για την Ελλάδα ο «από Βορράν κίνδυνος» θεωρείτο σε ύφεση και μάλιστα στα συμπεράσματα περιλαμβανόταν η ξεκάθαρη θέση σύμφωνα με την οποία «[Ο] κομμουνιστικός παράγων ευνοεί την ικανοποίησιν των εθνικών μας επιδιώξεων επί ΚΥΠΡΟΥ». Σε περίπτωση κλιμακωμένης κρίσης στο νησί, θεωρείτο ότι ενδεχόμενη απομάκρυνση των ελλαδικών, τουρκικών ακόμη και των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων απ' το κυπριακό έδαφος θα ευνοούσε την ενωσιακή προοπτική αφού θα έθετε το θέμα της αυτοδιάθεσης από μηδενικής βάσης. Οι ΗΠΑ προβλεπόταν να υποχρεωθούν να υποστηρίξουν την επέμβαση του ΟΗΕ παρά τις πραγματικές τους προθέσεις ανάμιξης. Αίγυπτος και Συρία εξάλλου είχαν υποσχεθεί στην ελληνική πλευρά διπλωματική και άλλη

[193] «Ενημερωτικό Σημείωμα» προς τον υπουργό εθνικής άμυνας και υπόμνημα με τίτλο «Εξέλιξις καταστάσεως εις Κύπρον», αμφότερα της 6ης Δεκεμβρίου 1963 και υπογεγραμμένα από τον αντιστράτηγο Ι. Πιπιλή, στο: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄σσ 258-272.

βοήθεια. Αφού εκτιμάτο ότι το Λονδίνο ευνοούσε την αναθεώρηση «αρνητικών σημείων του Συντάγματος», προτεινόταν η υλοποίηση των εξής σταδίων: πρόσκληση της τουρκοκυπριακής ηγεσίας σε διαβουλεύσεις με σκοπό την αναθεώρηση του Συντάγματος (προεξοφλείτο η αρνητική της στάση), καταγγελία της συνθήκης Εγγύησης και προσφυγή στον ΟΗΕ, αυτοδιάθεση και διατύπωση αιτήματος ένωσης προς την ελλαδική κυβέρνηση[194]. Αν και η άμεση μονομερής καταγγελία των ιδρυτικών συνθηκών πιστευόταν ότι θα οδηγούσε σε ελληνοτουρκικό πόλεμο, οι συντάκτες των εγγράφων δεν φοβούνταν ότι τυχόν τουρκική αποδοχή της αναθεώρησης άρθρων του Συντάγματος θα δέσμευε την ελληνική πλευρά σε οριστική απεμπόληση της ενωσιακής προοπτικής. Τέλος, σε περίπτωση γενικευμένων συγκρούσεων προβλεπόταν, ειδικά αν αναμιγνυόταν η Τουρκία, να πράξει το

[194] Η κλιμάκωση αυτή συνέπιπτε αδρομερώς με τα στάδια που προβλεπόταν βάσει του σχεδίου «ΑΚΡΙΤΑΣ». Το σχέδιο δημοσιοποιήθηκε μάλλον με πρωτοβουλία του Γρίβα σε άρθρο της ελληνοκυπριακής υπερσυντηρητικής εφημερίδας *Πατρίς* στις 21/4/1966, σύμφωνα με τουρκικές πηγές –αλλά και τον ίδιο το Σ. Παπαγεωργίου, πιστό του Γρίβα και τότε αρχισυντάκτη της επίμαχης εφημερίδας-, επειδή ο Γρίβας ήθελε σ'εκείνη τη φάση να εκθέσει τους Μακάριο και Γιωρκάτζη. Συντάχθηκε το 1963 (είτε στην αρχή είτε στο τέλος του έτους), από τον Π. Γιωρκάτζη (ο Γλ. Κληρίδης υποστηρίζει από τον Τ. Παπαδόπουλο, στον οποίο ο Γιωρκάτζης συχνά απευθυνόταν λόγω ελλειπούς μορφωτικού επιπέδου του τελευταίου) είχε όμως την έγκριση του Αρχιεπισκόπου, ή τουλάχιστον απηχούσε τη δική του στρατηγική : R. A. Patrick op cit σσ 35-36, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 125-128, Κ. Χατζηαντωνίου op cit σ 110, Λ. Ιεροδιακόνου 1975 op cit σσ 382-383, Π. Τζερμιάς op cit σσ 502-513, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 338 υποσημ. 7, M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σσ 436-437, T. Bahcheli 1990 op cit, σ 91 υποσημ. 18, N. Kızılyürek 2006 op cit σσ 71-72, μαρτυρία Α. Λυκαύγη στην οπτικογραφημένη συζήτηση που μεταδόθηκε από το ΡΙΚ στις 30/11/2009 και περιλαμβάνεται στο Ε. Χαραλαμπίδου op cit, σσ 229-230. Σύμφωνα με το Γλ. Κληρίδη (τ. 1 op cit σσ 222-234), που παραθέτει καίρια σημεία του σχεδίου, ο Μακάριος δεν γνώριζε και ανεχόταν μόνο την ύπαρξή του, αλλά ήξερε και το μηχανισμό που θα το υποστήριζε. Ο Τζερμιάς αποτιμά το σχέδιο ως «πολιτικά επιθετικό, αλλά στρατιωτικά αμυντικό» και επισημαίνει εύστοχα την ιδιαιτερότητα ότι ακόμη και μετά την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, τα μέλη της ελληνοκυπριακής ηγεσίας λειτουργούσαν με διπλή πολιτική ταυτότητα, ως φορείς επίσημων κρατικών αξιωμάτων και ταυτόχρονα ως συνωμότες. Για την εφαρμογή του σχεδιασμού πάντως, ήταν απαραίτητη η σύμπραξη ελλαδιτών στρατιωτικών –εξάλλου, οι περισσότεροι ήταν σύμφωνοι με το πνεύμα του σχεδίου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει κυρίως η ανάλυση του Κληρίδη, σύμφωνα με την οποία οι σχεδιασμοί ελληνοκύπριων και τουρκοκύπριων αποτέλεσαν προϊόν ματαίωσης των αρχικών επιθυμιών ένωσης και διχοτόμησης αντίστοιχα, μία προσέγγιση που αποτυπώνει με ακρίβεια τα κίνητρα όσων κινούνταν κατά αναθεωρητικούς τρόπους εντός των δύο κοινοτήτων, όμως δεν περιγράφει με πληρότητα τις αιτίες μεγέθυνσης των επίμαχων τάσεων (την ανάμιξη δηλαδή της Τουρκίας και εν μέρει της Ελλάδας, αλλά και την ένταξη των φάσεων αυτών του Κυπριακού με μεγαλύτερη ένταση στο ψυχροπολεμικό πεδίο αναφοράς, τόσο λόγω όξυνσης των ανταγωνισμών αυτών στην Ανατολική Μεσόγειο τότε, όσο και εξαιτίας χειρισμών της ελληνοκυπριακής ηγεσίας που υποδαύλιζαν περαιτέρω την ανάμιξη της Μόσχας και κυρίως της Washington στο Κυπριακό). Στρατιωτικά, οι πυρήνες των εκπαιδευμένων κι εξοπλισμένων ελληνοκυπριακών δυνάμεων προβλεπόταν να επικρατήσουν το συντομότερο επί των αντιπάλων τους στη Λευκωσία, αμέσως μετά οι ίδιες δυνάμεις να μετακινηθούν για την καταστολή της ένοπλης αντίστασης των τουρκοκύπριων σε άλλα αστικά κέντρα και στρατηγικά σημεία του νησιού ισχυρά κατεχόμενα από τους τελευταίους και το σχέδιο θα ολοκληρωνόταν με την περικύκλωση κι ομηρία όσων θυλάκων θα είχαν απομείνει ανυπεράσπιστοι πλέον. Η κατοχή των σημείων που θα είχαν καταληφθεί από τις ελληνοκυπριακές δυνάμεις προνοείτο να σταθεροποιηθεί αν επιστρατεύονταν πρόσθετες δυνάμεις ελληνοκύπριων «δεύτερης γραμμής», πλημμελέστερα εκπαιδευμένων κι εξοπλισμένων, που θα είχαν καθήκοντα επιτήρησης των αφοπλισμένων πια τουρκοκύπριων: R. A. Patrick op cit σ 36.

ίδιο και η Ελλάδα ακόμη και να προσκληθούν επικουρικά εθελοντές από Αραβικές χώρες. Αναγνωριζόταν πάντως στην τουρκική πλευρά ικανοποιητικός βαθμός προπαρασκευής για την εκδοχή της ρήξης (στρατιωτική οργάνωση, εκπαίδευση κι επαρκής εξοπλισμός τουρκοκύπριων, παράλληλα με ειδικευμένες προετοιμασίες των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων).

Όπως παρατηρούν μελετητές της πολιτικής ιστορίας της περιόδου, οι μέχρι τότε αδιανόητες αυτές διατυπώσεις των παραπάνω σκέψεων της ελλαδικής στρατιωτικής ηγεσίας για ζητήματα ειρήνης και πολέμου που εμπίπτουν αποκλειστικά στην αρμοδιότητα των κυβερνήσεων, εντάσσονταν στο πνεύμα της χρονικής περιόδου και ειδικά της εκλογικής συγκυρίας (κυβέρνηση σχετικής πλειοψηφίας της Ένωσης Κέντρου, ορατές επερχόμενες νέες εκλογές) [195]. Ενδεχομένως επίσης τα δύο αυτά έγγραφα με την υπογραφή του αξιωματικού με τη μεγαλύτερη θεσμική θέση στις ελλαδικές ένοπλες δυνάμεις να φανερώνουν και δομικά προβλήματα, σχετικά με την πληροφοριακή μονομέρεια καθώς και την ελλειπή αξιολόγηση των πηγών ενημέρωσης της ελλαδικής ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας της περιόδου [196] (γεννώντας περαιτέρω ερωτηματικά για την επάρκειά της κατα τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε περίπτωση πολέμου).

Επανερχόμενοι στη χρονική αλληλουχία των γεγονότων, στις 12 Δεκεμβρίου ο πρεσβευτής της Τουρκίας στη Washington M. Menemencioglu, συνοδευόμενος από τον σύμβουλό του I. Türkmen, συνομίλησαν με εκπροσώπους του State Dept (μεταξύ αυτών τον J. Jernegan). Οι τούρκοι αναφέρθηκαν σε ζητήματα «ζωής και θανάτου» για την τουρκοκυπριακή κοινότητα, κατονομάζοντας το δικαίωμα αρνησικυρίας (που, εφόσον απευθύνονταν σε αμερικανούς, το χαρακτήρισαν ασπίδα κατά της επικράτησης του κομμουνισμού στο νησί), καθώς και τα θέματα της κυπριακής αστυνομίας και στρατού. Σύμφωνα με αυτούς, ο Μακάριος επιχειρούσε να εκμεταλλευτεί οποιαδήποτε κυβερνητική κρίση ή υποψία κενού εξουσίας στην Άγκυρα. Ο Jernegan συνέστησε αυτοσυγκράτηση και θεώρησε ατυχή την άμεση απόρριψη των ελληνοκυπριακών προτάσεων απ' την Τουρκία, ο Menemencioglu όμως αντεπιτέθηκε ότι απ' τη στιγμή που δεν επενέβη αποδοκιμαστικά η ελλαδική

[195] Δ. Παπαδιαμάντης 2014 op cit σ 190. Ο Ε. Χατζηβασιλείου τονίζει τις βρετανικές ανησυχίες καθ'όλο το α΄ εξάμηνο του 1964, κάθε φορά που εντοπίζονταν τέτοιες φιλοπόλεμες θέσεις και ειδικά όταν συνοδεύονταν από ρηξικέλευθες, «ανεύθυνες» τοποθετήσεις γύρω από εξωτικές (εκτός Δύσης) συμπράξεις της Ελλάδας που θα συνεπάγονταν ριζικές τομές στους διεθνείς προσανατολισμούς της χώρας: Ε. Χατζηβασιλείου, Αυταπάτες, διλήμματα και η αποτυχία της πολιτικής: ο Στρατός στην Πορεία προς τη Δικτατορία, στο Μ. Βασιλάκης (επιμέλ.), *Από τον ανένδοτο στη δικτατορία*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2009, σ 429.

[196] Ο Α. Αθανασίου (op cit σ 13) υποστηρίζει ότι οι επίμαχες επιτελικές μελέτες βασίστηκαν «σχεδόν αποκλειστικά, σε αναφορές του 2ου Ε[πιτελικού] Γ[ραφείου] της ΕΛΔΥΚ, στηριγμένες σε σκόπιμες διαρροές και πληροφορίες διοχετευμένες από το μακαριακό περιβάλλον».

κυβέρνηση, αυτό όφειλαν να το πράξουν οι τούρκοι, δέχθηκε πάντως να παροτρυνθεί η τουρκοκυπριακή να εξετάσει τα επιμέρους και πιο ανώδυνα σημεία των προτάσεων του Μακάριου[197]. Ο Σοφ. Βενιζέλος προχώρησε σε κάποιες δηλώσεις υποστήριξης των ελληνοκυπριακών επιδιώξεων (που καθόλου δεν εννοούσε όπως απέδειξε σύντομα)[198]. Όταν στα μέσα Δεκεμβρίου του 1963 συναντήθηκαν οι υπουργοί εξωτερικών Τουρκίας, Ελλάδας και ΗΒ στο περιθώριο της προγραμματισμένης συνόδου υπουργών εξωτερικών του ΝΑΤΟ στο Παρίσι, ο τούρκος F. Erkin επίστησε την προσοχή των ομολόγων του στη διαφαινόμενη ανάδυση κρίσης στο νησί, παρατήρηση με την οποία οι Σ. Βενιζέλος και R. A. Butler συμφώνησαν (μάλιστα ο Βενιζέλος έδωσε και σχετικές οδηγίες στον κύπριο υπουργό εξωτερικών που βρισκόταν τις ίδιες μέρες στη γαλλική πρωτεύουσα, όμως χωρίς αποτελέσματα διαρκείας τελικά ως προς την αποφυγή της αιματοχυσίας). Ο Erkin δεσμεύτηκε στον Σοφ. Βενιζέλο ότι θα προσπαθούσε να πείσει την τουρκοκυπριακή κοινότητα να συμμετάσχει σε διαπραγματεύσεις σχετικά με το Σύνταγμα. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών εξήγησε επίσης στο βρετανό υπουργό ότι η προοπτική προσφυγής της Λευκωσίας στον ΟΗΕ δεν προβλημάτιζε ιδιαίτερα την κυβέρνησή του, δεδομένης της αδυναμίας επιβολής απτών αποφάσεων στην Κύπρο από πλευράς του Οργανισμού (μία σαφής διαφοροποίηση της αξιολόγησης του ΟΗΕ σε σχέση με τις αμερικανικές αλλά και τις βρετανικές ανησυχίες που έχουν καταγραφεί). Ο Erkin συνόψισε ότι το νησί «έπρεπε να είναι τουρκικό-ελληνικό, όχι ελληνικό ή κυπριακό». Ο βρετανός υπουργός ανάφερε στον ελλαδίτη ομόλογό του ότι το Foreign Office δεν ενέκρινε τις αναθεωρητικές προθέσεις τον Μακάριου. Ο ελληνοκύπριος υπουργός εξωτερικών μετέβη και εκείνος στη γαλλική πρωτεύουσα για να παραστεί στη συνεδρίαση της επιτροπής υπουργών εξωτερικών του Συμβουλίου της Ευρώπης, κάνοντας πριν στάση στην Αθήνα, από την πολιτικοστρατωτική ηγεσία της οποίας έλαβε διαβεβαιώσεις ότι θα αποστελλόταν άμεσα στρατιωτική βοήθεια (όπλα και πυρομαχικά) στο νησί [199]. Στο Παρίσι, ο Σοφ. Βενιζέλος αντιπαρέβαλε την αποθαρρυντική στάση του βρετανού υπουργού εξωτερικών με τις ταυτόχρονες διαβεβαιώσεις του Σπ. Κυπριανού ότι οι ελληνοκύπριοι είχαν κάποια διακριτική έγκριση

[197] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 299", σσ 588 – 600.
[198] Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 352.
[199] Την αναφορά στην υπόσχεση της Αθήνας να προωθήσει έγκαιρα πρόσθετο οπλισμό και πυρομαχικά στην Κύπρο με το πλοίο του πολεμικού ναυτικού *ΛΗΜΝΟΣ* κάνει ο Μ. Χριστοδούλου (ibid σ 351 –το αναφέρει εσφαλμένα ως οπλιταγωγό, ενώ επρόκειτο για αρματαγωγό), που ως ανταποκριτής συνόδευε συχνά τον Σπ. Κυπριανού στα ταξίδια του, καθιστώντας την εργασία του αξιοποιήσιμη κατα τόπους και σαν προσωπική μαρτυρία. Οι αμερικανοί είχαν επισημάνει από τις 17 Δεκεμβρίου την αυξημένη ετοιμότητα των αντίπαλων παραστρατιωτικών ομάδων στο νησί, όπως άλλωστε παραδεχόταν και ο Τύπος των δύο κοινοτήτων στις 19/12 : H. W. Brands jr, America enters the Cyprus tangle, 1964, *Middle Eastern Studies*, vol 23 no 3 (1987) σ 351, D. Markides 2009 op cit σ 437.

από τους βρετανούς κι εξέλαβε τους ισχυρισμούς των ελληνοκύπριων σαν απόπειρα εξαπάτησης και παγίδευσης των ελλαδιτών, επειδή αγνοούσε, όπως έχει σημειωθεί, ότι διαφορετικά μηνύματα λάμβανε το ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών από το Foreign Office και διαφορετικά το κυπριακό –το τελευταίο, από το βρετανικό υπουργείο Κονοπολιτειακών σχέσεων. Στις 18/12 συναντήθηκαν στη γαλλική πρωτεύουσα ο Σπ. Κυπριανού με τον αμερικανό ομόλογό του D. Rusk, ενώ ακόμη εκκρεμούσε συνάντηση των υπουργών εξωτερικών Κύπρου, Ελλάδας και Τουρκίας που είχε προγραμματιστεί για τις 20 Δεκεμβρίου (στο Παρίσι πάντα). Στη συζήτηση τους, ο κύπριος υπουργός εξωτερικών δήλωσε ότι η ελλαδική και η τουρκική παρουσία στο νησί υπήρξαν μάλλον πηγή προστριβών, και αφού η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν αδύνατη, στην κυπριακή κυβέρνηση απέμενε να επιδιώξει την ανεξαρτησία της εντός της Κοινοπολιτείας, χωρίς να ενοχλείται από την παραμονή αποκλειστικά των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων. Ο Κυπριανού πρόσθεσε ότι η Αθήνα δεν είχε αντιρρήσεις, η τουρκική κυβέρνηση όμως αντιδρούσε. Ζήτησε ανεπίσημα τη διατύπωση αμερικανικών θέσεων στη λύση του προβλήματος, αλλά ο Rusk απέφυγε να δεσμευτεί σε οτιδήποτε. Όλες οι πλευρές είχαν επενδύσει πολλά σε αυτές τις ανεπίσημες επαφές, μάταια αφού τελικά ακόμη κι ο βρετανός καθ' ύλην ιθύνων, ο υπουργός Κοινοπολιτειακών σχέσεων απέφυγε να παραστεί λόγω της τροπής που είχαν πάρει τα πράγματα. Με μεγάλη καθυστέρηση, στις 19/12, το Foreign Office δημοσιοποίησε τις απορριπτικές του αντιδράσεις προς το πνεύμα των πρωτοβουλιών του βρετανού ύπατου αρμοστή, επιρρίπτοντας μάλιστα ευθύνες στον τελευταίο γιατί «παραγνωρίσε τις πολιτικές πραγματικότητες της κατάστασης». Την επομένη, «προφητικά» εισηγήθηκε στην ανώτατη στρατιωτική ηγεσία του ΗΒ να επαυξήσει τα μέτρα ασφάλειας των βάσεων, να λάβει προληπτικά μέτρα διάσωσης των βρετανών υπήκοων στο νησί και να εκπονήσει σχέδια «για την ενδεχόμενη αποβίβαση διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης, πιθανόν υπό την αιγίδα του ΟΗΕ» [200]. Όταν πάντως ο βρετανός ύπατος αρμοστής αναχωρούσε για τις διακοπές των Χριστουγέννων (20/12), Μακάριος και Küçük τον διαβεβαίωναν ότι θα εξέταζαν με σύνεση τις επόμενες κινήσεις τους. Ο sir A. Clark μετέφερε τα παραπάνω με σκεπτικισμό στον αμερικανό ομόλογό του F. Wilkins. Έναυσμα των γεγονότων της 21ης Δεκεμβρίου υπήρξε η βεβαιότητα και των δύο πλευρών

[200] Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς, *Διπλωματικό Τρίπτυχο,* Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, 1979, σσ 146-147, Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 661, D. Markides 2009 ibid σσ 432, 435-436, 446-447, A. James 2002 op cit σσ 34-36, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 46, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 300", σσ 590 – 592, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 435-436. Ο Σπ. Λιναρδάτος (τ. Δ΄op cit σ 360) αναφέρει ότι η συνάντηση Κυπριανού-Βενιζέλου-Erkin έλαβε χώρα στις 19/12 και υπήρξε αμφιλεγόμενης έκβασης: ο ελλαδίτης υπουργός δήλωσε αισιόδοξος, ενώ ο ελληνοκύπριος ομόλογός του ανάφερε ότι δεν τού έγιναν αντιληπτές οι τουρκικές προθέσεις σχετικά με τις εισηγήσεις της Άγκυρας προς τον τουρκοκύπριο ηγέτη.

ότι η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη κι επέκειτο. Ένας έλεγχος τουρκοκυπριακού οχήματος βάσει πληροφοριών της ελληνοκυπριακής αστυνομίας για μεταφορές οπλισμού μαζί με την αντίδραση των παρακείμενων τουρκοκύπριων, γενικεύτηκε σύντομα σε ανταλλαγή πυροβολισμών που κατέληξαν στους θανάτους ενός τουρκοκύπριου και μίας τουρκοκύπριας. Στο περιστατικό φαίνεται να συνεπλάκησαν μέλη των εθνικιστικών οργανώσεων των δύο πλευρών με αφορμή ανταγωνισμούς για τον έλεγχο της νυχτερινής ζωής της Λευκωσίας.

Στο στρατιωτικό επίπεδο, τα αρχικά γεγονότα διακοινοτικής βίας στη Λευκωσία γενικεύτηκαν μέσα σε ένα διήμερο (21-23/12/1963) και την επομένη οι ελληνοκύπριοι πλησίασαν στην πλήρη επικράτηση επί των αντιπάλων τους, ειδικά στην ευρύτερη Λευκωσία[201]. Βρετανοί κι αμερικανοί διπλωμάτες είχαν επαφές με τις ηγεσίες των δύο κοινοτήτων στις 22/12, στη διάρκεια των οποίων ο Μακάριος επιχείρησε να υποβαθμίσει τη σημασία των γεγονότων. Την επομένη, ο ο τούρκος υπουργός εξωτερικών ενημέρωσε τον αμερικανό πρεσβευτή στην Άγκυρα ότι ο πρωθυπουργός του προσανατολιζόταν να ζητήσει από τις άλλες δύο εγγυήτριες χώρες την κοινή τους επέμβαση στην Κύπρο. Η τουρκική κυβέρνηση δήλωνε «εξοργισμένη και σε απόγνωση» επειδή είχε εφησυχάσει μετά τις «καρποφόρες» όπως τις χαρακτήρισε ο F. Erkin συνομιλίες του με το Σοφ. Βενιζέλο (εννοώντας αυτές της 20ης Δεκεμβρίου στο Παρίσι στις οποίες συμφωνήθηκε να νουθετηθούν οι ηγεσίες των δυο κοινοτήτων στην κατεύθυνση της επίλυσης των προβλημάτων μέσω διαπραγμάτευσης). Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ υπενθύμισε το status της χώρας του (ως «απλού φίλου» των εμπλεκόμενων μερών, χωρίς επίσημο ρόλο), φρόντισε όμως να μεταδώσει στο υπουργείο του την εκτίμησή του για το ενυπόστατο των τουρκικών απειλών επέμβασης. Μακάριος και Küçük απηύθυναν κοινή έκκληση για τερματισμό της αιματοχυσίας, χωρίς να εισακουστούν [202]. Ο βρετανός πρσεβευτής στην Αθήνα χαρακτήρισε στις 23/12 τα 13 σημεία των ελληνοκυπριακών αναθεωρητικών προτάσεων «ελάχιστα λογικά» [203]. Εκείνη τη μέρα ο επιτετραμμένος της ελλαδικής πρεσβείας Ε. Λαγάκος ενημέρωσε το Μακάριο ότι η κυβέρνησή του έστελνε εσπευσμένα στη Λευκωσία ανώτατο

[201] R. A. Patrick op cit σ 49, R. Stephens, *Cyprus: A place of arms,* London: Pall Mall Press, 1966 σ 183. Οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις έθεσαν υπο τον έλεγχό τους το σύνολο των λιμανιών, το αεροδρόμιο της Λευκωσίας, όλους τους σταθμούς χωροφυλακής του νησιού κι έκοψαν τις κάθε είδους τηλεπικοινωνίες των αντιπάλων τους. Στη Λευκωσία προτιμήθηκε ο αποκλεισμός του τουρκοκυπριακού τομέα της πόλης, διακόπτοντας επιπλέον την υδροτροφοδοσία και την ηλεκτροδότησή του: Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 135-139. Η πρώτη σύγκρουση μεταξύ ελληνοκύπριων και τουρκοκύπριων του κυπριακού στρατού έλαβε χώρα τη νύχτα της 22ας Δεκεμβρίου: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 235-236.
[202] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "docs 301, 302", σσ 592-595, Μ. Δρουσιώτης 2005 ibid σσ 137-138.
[203] A. James 2002 op cit σσ 34-35.

διπλωμάτη της ως ειδικό απεσταλμένο για διαβουλεύσεις. Σύμφωνα με το Λαγάκο, ο Αρχιεπίσκοπος τού ενεχείρισε εμπιστευτικά σημείωμα με αιτούμενο πολεμικό υλικό ως περιεχόμενο, που οι ελληνοκύπριοι ήλπιζαν να συνοδεύει τον ειδικό απεσταλμένο. Την παραμονή των Χριστουγέννων ο Γ. Παπανδρέου κάλεσε τον κύπριο πρεσβευτή στην Αθήνα Ν. Κρανιδιώτη και, παρουσία και άλλων κυβερνητικών παραγόντων, τον επιτίμησε έντονα για την κυπριακή πρωτοβουλία. Πολεμικό υλικό φαίνεται πως η η Ελλάδα δεν απέστειλε εκείνο το μήνα, παρά τα πιεστικά αιτήματα των ελληνοκύπριων, κι αυτό αποτέλεσε μεταξύ τους σημείο τριβής επί χρόνια (ο Μακάριος ενδεικτικά ανάφερε το Μάρτιο του 1966 πως «Απαιτείται μεγάλη αυτοσυγκράτησις εκ μέρους μου δια να μη ομιλήσω και επ'αυτού και να αναφερθώ εις το κατά τον τραγικόν Δεκέμβριον φόρτωμα και ξεφόρτωμα πλοίων με πολεμικόν υλικόν δια την Κύπρον») [204]. Το πρωί της ίδιας ημέρας (24/12) ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ έδωσε οδηγίες στον πρεσβευτή R. A. Hare να καταστήσει σαφές στον τούρκο υπουργό εξωτερικών Erkin ότι οι κυβερνήσεις του ΗΒ και των ΗΠΑ «είχαν τελείως διαφορετική ανάγνωση των γεγονότων στην Κύπρο [σε σχέση με την τουρκική]», ότι δηλαδή η διακοινοτική βία «δεν ήταν προσχεδιασμένη, οι ηγεσίες των δύο πλευρών προσπαθούσαν να επιτύχουν ειρήνευση, όμως οι παραστρατιωτικές ομάδες εκατέρωθεν δρούσαν ανεξέλεγκτα». Το απόγευμα ο τούρκος πρεσβευτής στις ΗΠΑ αιτήθηκε συνάντηση με τον αρμόδιο για την περιοχή ανώτατο αξιωματούχο του State Dept (τον Ph. Talbot). Στη διάρκεια της συζήτησής τους και αφού ευχαρίστησε τις ΗΠΑ για τις εποικοδομητικές τους μέχρι τότε ειρηνευτικές πρωτοβουλίες, ο τούρκος κοινοποίησε στον αμερικανό τις προσωπικές του εκτιμήσεις –«εκτός επίσημων οδηγιών»- ότι ο ουσιώδης παράγοντας

[204] Ο έλληνας πρωθυπουργός απέστειλε στις 24/12 στη Λευκωσία τον πολιτικό και διπλωμάτη Γ. Μελά για διαβουλεύσεις (ο Γ. Μελάς είχε υπάρξει υφυπουργός εξωτερικών του Ν. Πλαστήρα το 1945 κι επρόκειτο να διατελέσει υπουργός εξωτερικών του Νόβα, της πρώτης δηλαδή κυβέρνησης των αποστατών, το 1965, ενώ ενδιάμεσα είχε διοριστεί πρέσβευτής στη Washington, το διάστημα 1954-1958, παραιτούμενος λόγω διαφωνιών για τους χειρισμούς της Αθήνας στο Κυπριακό). Τα περισσότερα βιογραφικά στοιχεία των των ελλαδιτών διπλωματών που παρατίθενται ενημερωτικά στη διατριβή (είτε σταδιοδρομικών στελεχών είτε εκ προσωπικοτήτων) προοέρχονται από τα εξής έργα: Χ. Λ. Καραμπαρμπούνης, *ΔΙΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΟΔΟΥ, Το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο διαμόρφωσης του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών*, Αθήνα: Σιδέρης, 2007 (σε ό,τι αφορά το Γ. Μελά: σσ 315, 431) και Μ. Γρίβα, *ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ 1833-2007, Η θεσμική οργάνωση,* Αθήνα: Παπαζήσης & ΕΚΕΜ, 2008 (για το Γ. Μελά: σ 305).
Ο Παπανδρέου χαρακτήρισε μεν τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου «επαχθή κληρονομιά», όμως τόνισε την αντίθεσή του στην αναθεώρησή τους χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με την Αθήνα – ειδικά λόγω των στρατιωτικών ισορροπιών στο νησί (επικαλέσθηκε σχετικά ενημέρωση που είχε από το Γρίβα), ενώ επίσης υπενθύμισε ότι σε Άγκυρα κι Αθήνα βρίσκονταν σε εξέλιξη κυβερνητικές κρίσεις: Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 251-253, Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974 / Μια ενδοσκόπηση,* Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1987, σσ 45-47, Πλ. Σέρβας, *Κυπριακό / Ευθύνες*, τ. Β΄, ημιτόμος ΙΙ, Αθήνα: Γραμμή, 1995, σσ 354-355, Ν. Κρανιδιώτης: 1985 op cit σσ 93-96. Ο Κρανιδιώτης αναφέρει ότι τότε συνέλαβε και εισηγήθηκε στον Μακάριο τη διεθνοποίηση των αναθεωρητικών προθέσεων της ελληνοκυπριακής πλευράς.

πίεσης εντός της Τουρκίας ήταν οι ένοπλες δυνάμεις της, οι οποίες «θα αναλάμβαναν πρωτοβουλίες με ή χωρίς πολιτική κυβέρνηση». Η τουρκική κυβέρνηση προχώρησε όπως ήταν αναμενόμενο και σε παραστάσεις προς τις κυβερνήσεις Αθήνας και Λονδίνου. Ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών κατέστησε σαφές την ίδα ημέρα προς το Λονδίνο ότι «εκτός της προστασίας των ζωών των αμερικανών πολιτών τοπικά και της αποφυγής ενός 3ου παγκόσμιου πολέμου, οι ΗΠΑ δεν σκόπευαν να έχουν φυσική ανάμιξη στην Κύπρο» (η αμερικανική αυτή αφετηριακή θέση επρόκειτο να αποδειχθεί βραχύβια) [205]. Στρατιωτικά, οι τουρκοκύπριοι κινήθηκαν συντεταγμένα επιδιώκοντας συγκέντρωση των δυνάμεών τους στη βόρεια Λευκωσία, στην Αμμόχωστο και στην κωμόπολη Λεύκα (βορειοδυτικά στην επαρχία Λευκωσίας, προς τον κόλπο της Μόρφου). Ο Μακάριος αποδέσμευσε χωρίς ενθουσιασμό τη διανομή ποσοτήτων αποθηκευμένου και φυλασσόμενου ως τότε οπλισμού στους ελληνοκύπριους μαχητές της «Οργάνωσης» [206]. Ο Σπ. Κυπριανού που είχε μόλις φθάσει στο Λονδίνο για συναντήσεις με βρετανούς αξιωματούχους ειδοποιήθηκε από τη Λευκωσία να επιστρέψει αμέσως στο νησί λόγω των εξελίξεων. Ο Μ. Χριστοδούλου (ο οποίος όπως αναφέρθηκε τον συνόδευε σε πολλά ταξίδια του, μεταξύ των οποίων και στο αφηγούμενο) αναφέρει ότι με το ίδιο αεροπλάνο για τη Λευκωσία συνταξίδευε και ο βρετανός ύπατος αρμοστής, ο οποίος επέστρεφε κι εκείνος εσπευσμένα στη θέση του για τον ίδιο λόγο, με ορατή στη συμπεριφορά του τη μεταστροφή της στάσης του [207]. Η πρώτη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός μεταξύ Μακαρίου και Küçük κατάρρευσε μέσα σε λίγες ώρες [208]. Εγκαινιάζοντας ένα δίμηνο ανταλλαγής πιέσεων και μετάθεσης ευθυνών, η Washington ενημέρωσε το Λονδίνο ότι δεν σκόπευε να αναλάβει πρωτοβουλίες στο

[205] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "docs 303, 304", σσ 595-596, Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 655, A. James 2002 op cit σ 72.

[206] Μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος α΄ op cit, *Εθνικός Κήρυξ*, 13-6-196, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 237-238. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ευρύτερη περιοχή γύρω από τη Λεύκα υφίσταται ιδιαίτερα σημαντική πλουτοπαραγωγική πηγή του νησιού, τα μεταλλεία χαλκού που εκμεταλλευόταν μάλιστα η αμερικανικών συμφερόντων εταιρία CMC.

[207] «Η συνομιλία με τον Άρθουρ κατα τη διάρκεια του ταξιδιού δεν αποτελούσε ενθαρρυντικό παράγοντα για τις εξελίξεις, γιατί τής έλειπε η σαφήνεια και η κατηγορηματικότητα που χαρακτήριζε τη μέχρι πριν λίγες μέρες στάση και συμπεριφορά του Βρετανού επισήμου, ο οποίος υπήρξε ο κυριώτερος συμβουλος το Μακαρίου για την προετοιμασία και την υποβολή των αναθεωρητικών προτάσεων. Ο σερ Άρθουρ βοήθησε στη σύνταξη του εγγράφου, έκαμε τις σχετικές διορθώσεις του στα αγγλικά και στο αρχικό έγγραφο είχε βάλει στα περιθώρια τις σημειώσεις του για τις προσθήκες και αλλαγές που και αυτός –και όπως ο ίδιος ισχυριζόταν- και η κυβέρνησή του συμβούλευαν και πρόσφεραν την υποστήριξή τους για τη δημιουργία ενός όσο καλύτερου συνταγματικού καθεστώτος στην Κύπρο. Τώρα στο αεροπλάνο ο σερ Άρθουρ, παρόλο που δεν παρέλειπε να δείχνει πίστη και πεποίθηση για όλα όσα είχε συμβουλεύσει τον κύπριο πρόεδρο, δεν παρουσιαζόταν με τον ίδιο ενθουσιασμό και την ίδια επιμονή με την οποία εμφανιζόταν κατά την πρετοιμασία του εγγράφου. Ήταν περισσότερο ένας πειθαρχημένος δημόσιος υπάλληλος, τυφλό όργανο, εξάρτημα και παράγωγο των οδηγιών που θα έπρεπε αυστηρά να αναμένει και να εκτελεί υπο το φως της κρίσιμης κατάστασης που δημιουργήθηκε...»: Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 354.

[208] Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 241-242.

ζήτημα, αναγκάζοντας τους βρετανούς να επισπεύσουν την ανάμιξή τους (κι όμως, το διάστημα αυτό θα κατέληγε σε περιφανή βρετανική επικράτηση: στο Λονδίνο θα απέμεναν οι υποχρεώσεις να παράσχει στρατιωτικές και νομικές εγγυήσεις απρόσκοπτης λειτουργίας των βάσεων συν να ενισχύσει τις ειρηνευτικές δυνάμεις που επρόκειτο να αποσταλούν στην Κύπρο με βρετανικά στρατεύματα, ενώ οι ΗΠΑ θα επωμίζονταν τον οφθαλμοφανή ρόλο των πολιτικών πρωτοβουλιών –όπως και το ανάλογο πολιτικό κόστος)[209].

Σε σύσκεψη της πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας της Άγκυρας που έλαβε χώρα τις πρώτες ώρες της 25ης Δεκεμβρίου, αποφασίστηκε να ζητηθεί η άμεση, κοινή επέμβαση των τοπικών στρατιωτικών δυνάμεων ΗΒ-Ελλάδας-Τουρκίας με σκοπό τον άμεσο τερματισμό των εχθροπραξιών των δύο κοινοτήτων. Οι βρετανοί, ενώ αρχικά απέρριψαν την σκέψη ως πρόωρη, μετά από λίγες ώρες προσυπέγραψαν την τουρκική πρόταση, κυρίως εξαιτίας της ελληνοκυπριακής θριαμβολογίας περί επικείμενης πλήρους επικράτησής τους. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών πληροφόρησε τους πρεσβευτές του ΗΒ και των ΗΠΑ στην Άγκυρα ότι αν η συνδυασμένη ανάμιξη των στρατευμάτων των 3 εγγυητριών δυνάμεων που έδρευαν στο νησί σε περιορισμένης έκτασης επιχείρηση αποκατάστασης της ειρήνης δεν γινόταν να συμφωνηθεί, η χώρα του είχε την πρόθεση να δράσει ακόμη και μονομερώς, «με όλη την υποστήριξη μέσων, αεροναυτικών και χερσαίων». Εκείνο που διευκρινίστηκε ενδοβρετανικά ήταν το εξής σημείο: το ΗΒ, βάσει των συμφωνιών είχε το δικαίωμα να υπερασπιστεί το Κυπριακό Σύνταγμα, όχι την υποχρέωση να το κάνει. Απορρίφθηκε απ΄την Τουρκία ελλαδική αντιπρόταση να συνέλθει στην Κύπρο σύνοδος των υπουργών εξωτερικών των 3 χωρών, ως ιδέα ξεπερασμένη από το ρυθμό των εξελίξεων. Στην κυπριακή κυβέρνηση διαμηνύθηκε απ'τους τούρκους ότι «οι τρεις ενδιαφερόμενες δυνάμεις με βάση τη συμφωνία εγγυήσεως είναι έτοιμες να επέμβουν στη Μεγαλόνησο προκειμένου να αποκαταστήσουν σε αυτήν την τάξη». Το ίδιο περιεχόμενο είχαν τα μηνύματα της τουρκικής ηγεσίας προς το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ, στο Συμβούλιο της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας μάλιστα που συνήλθε το πρωί των Χριστουγέννων η τουρκική μόνιμη αντιπροσωπεία ανακοίνωσε την πρόθεση της Τουρκίας να αποστείλει στην Κύπρο στρατιωτικές της δυνάμεις που διέθετε για ΝΑΤΟϊκές αποστολές[210]. Το ίδιο πρωί το

[209] Claude Nicolet, British policy towards Cyprus, 1960-1974, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 494-495.

[210] M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 437, N. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 657-658, 662-663, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 140-141, A. James 2002 op cit σσ 59-60, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 305", σσ 597-598. Δόθηκαν οδηγίες στον αμερικανό μόνιμο αντιπρόσωπο στη συμμαχία να συντονίσει τις δράσεις του με τον βρετανό ομόλογό του, εφόσον οι τούρκοι υλοποιούσαν την απειλή τους να αποσύρουν στρατιωτικές δυνάμεις που διέθεταν για ΝΑΤΟϊκές αποστολές.

αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών ενημέρωνε τις πρεσβείες του σε Λευκωσία, Αθήνα κι Άγκυρα ότι, σύμφωνα με όσα υποστήριζε η βρετανική κυβέρνηση, το Λονδίνο είχε τελικά εισηγηθεί *και* αυτό στους εκεί πρεσβευτές της Ελλάδας και της Τουρκίας κοινή στρατιωτική επέμβαση των τριών εγγυητριών δυνάμεων το συντομότερο, εφόσον ο Μακάριος το πρότεινε. Ως «πρώτη ύλη» αναφερόταν οι τοπικά εδρεύουσες δυνάμεις ΗΒ-Ελλάδας-Τουρκίας υπό βρετανική διοίκηση. Η αμερικανική κυβέρνηση ενέκρινε αυτές τις ιδέες, εξαρτώντας την υλοποίησή τους μόνον απ' την ανταπόκριση που θα έβρισκαν στους έλληνες και στους τούρκους [211]. Πάντως, στις 25 Δεκεμβρίου η Τουρκική Δύναμη Κύπρου εκκένωσε το στρατόπεδό της (ιδιαίτερα ανησυχητική στρατιωτικά ένδειξη, η οποία δεν συνέβη για λόγους εντυπώσεων, αλλά βάσει σχεδίου και παρήγαγε σημαντικά αποτελέσματα). Παράλληλα κυκλοφόρησαν φήμες που επιβεβαιώθηκαν δύο ημέρες αργότερα περί εμφάνισης του τουρκικού στόλου στ' ανοικτά των βόρειων κυπριακών ακτών. Επιπλέον, αργά το μεσημέρι των Χριστουγέννων του 1963 τρία (κατ' άλλες πηγές δύο) αεριωθούμενα F-100 της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας (ΤΗΚ) παραβίασαν για πρώτη φορά τον κυπριακό εναέριο χώρο εκτελώντας χαμηλές διελεύσεις πάνω από τη Λευκωσία με ταχύτητες στο φράγμα του ήχου, πτήσεις που επαναλήφθηκαν την επομένη και τη μεθεπομένη από πέντε (ο Ν. Κρανιδιώτης -1985 op cit σ 97- γράφει για έξι) συνολικά αεροσκάφη της ΤΗΚ[212]. Με αυτόν τον τρόπο εγκαινιαζόταν η διττή χρήση της τουρκικής

[211] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 306", σ 598 –πρόκειται για μερικώς λογοκριμένο τεκμήριο. Την πληροφορία επιβεβαίωσε αργότερα και αξιόπιστη βρετανική πηγή: N. Briscoe, *Britain and UN Peacekeeping 1948-1967*, Hampshire – N. York: Pelgrave MacMillan, 2003, σ 156.

[212] Για την ακρίβεια: τις σχετικές πληροφορίες (δηλώσεις του Μ. İ. İnönü, επιδεικτική αναχώρηση μονάδων του τουρκικού πολεμικού ναυτικού και μεταγωγικών σε ρόλο οπλιταγωγών από την Κωνσταντινούπολη, τη Μερσίνα και την Αλεξανδρέττα) μετέδωσαν τα *BBC* και *Reuters* το διήμερο 25-26/12/63. Ο İnönü φέρεται να δήλωσε στο τουρκικό κοινοβούλιο ότι τα πλοία βρίσκονταν «στα ανοικτά της Κύπρου αναμένοντας διαταγές», επίσημα όμως ο αντιπρόσωπος της χώρας στα Ηνωμένα Έθνη χαρακτήρισε τους πλόες «μετακινήσεις ρουτίνας μεταξύ τουρκικών λιμένων», ενώ παράλληλα ο τούρκος υπουργός εξωτερικών F. Erkin διαβεβαίωσε τον γάλλο πρεσβευτή στην Άγκυρα ότι τα πλοία δεν μετάφεραν μονάδες προς απόβαση στην Κύπρο. Ο Erkin πάντως είχε ανακοινώσει στον τουρκικό Τύπο από τις 25/12 την αναχώρηση στόλου για τη Μερσίνα, ενώ επίσης προχώρησε σε δηλώσεις στους βρετανικούς *Times* σύμφωνα με τις οποίες η Τουρκία θα ζητούσε την κυπριακή διχοτόμηση, αν αποτύγχαναν άλλες προσπάθειες επίλυσης της κρίσης : S. Soulioti vol I op cit σ 359, G. S. Harris 1972 op cit σ 107, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 151-152, M. Çalışkan 2012 op cit σ 105, Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 506-508 (επιστολή καταγγελίας των τουρκικών αυτών κινήσεων από το μόνιμο αντιπρόσωπο της Κύπρου στον ΟΗΕ, προς το Συμβούλιο Ασφάλειας του τελευταίου στις 26/12), Σ. Ριζάς, Η ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1963-64, *ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ*, τ. 5 (2018), σ 96. Σύμφωνα με τουρκική πηγή (Z. M. Necatigil op cit σ 45), το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών είχε ανακοινώσει από τις 23 Δεκεμβρίου ότι η Τουρκία σκόπευε να ασκήσει το δικαίωμα μονομερούς επέμβασης που απέρρε από το άρθρο 4 της Συνθήκης Εγγύησης, αυτοπεριοριζόμενη προς το παρόν στην απλή προειδοποιητική διεύλευση τουρκικών πολεμικών αεριωθούμενων πάνω από το νησί. Σύμφωνα με άλλη τουρκική πηγή -M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 437-, ο İnönü είχε διατάξει ακόμη και αεροπορικούς βομβαρδισμούς ελληνοκυπριακών στόχων στις 25/12, αν οι εκφοβιστικές πτήσεις δεν είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ο Π. Γαρουφαλιάς επιβεβαιώνει ότι η στρατιωτική δύναμη απ' την Τουρκία που βάσει των συνθηκών έδρευε στην Κύπρο (η ΤΟΥΡΔΥΚ)

πολεμικής αεροπορίας ως κομιστή πολιτικών μηνυμάτων παράλληλα με την επερχόμενη επιχειρησιακή της ανάμιξη στις συγκρούσεις που επρόκειτο να ακολουθήσουν. Το βράδυ των Χριστουγέννων ο Μακάριος αιτήθηκε πιεστικά την άμεση ενίσχυση της Κύπρου απ' την Ελλάδα λόγω των πληροφοριών για επικείμενη τουρκική απόβαση, όταν επικοινώνησε τηλεφωνικά με το Σοφ. Βενιζέλο, ο τελευταίος όμως αρνήθηκε τη συνδρομή μιλώντας με σκαιότητα στον Αρχιεπίσκοπο[213]. Προς το παρόν πάντως, η ελληνική στρατιωτική αποτροπή

άφησε το στρατόπεδό της, το οποίο βρισκόταν κοντά στη Λευκωσία κι αναπτύχθηκε σε κρίσιμη στρατιωτικά κοντινή περιοχή: κατά βάση μεταξύ της προαστιακής κοινότητας Ορτάκιοϊ βόρεια της Λευκωσίας και του χωριού Κιόνελι. Επρόκειτο για το νότιο σημείο ελέγχου της οδού Λευκωσίας-Κερύνειας, μέχρι τη διάβαση της Αγύρτας –βλ. τους σχετικούς χάρτες στο Παράρτημα. Η ΤΟΥΡΔΥΚ το κατέλαβε αμαχητί μαζί με το αφύλακτο φρούριο του Αγ. Ιλαρίωνα και αμέσως μετά εγκαταστάθηκαν εκεί τουρκοκυπριακές δυνάμεις βάσει σχετικού σχεδιασμού. Ο Μακάριος παραδέχθηκε μεταγενέστερα ότι αρχικά δεν είχε δοθεί «η δέουσα σημασία» στη διατήρηση ελέγχου αυτών των τοποθεσιών. Ειδικά πάντως για την εγκατάλειψη του Αγ. Ιλαρίωνα, την ευθύνη έφερε ελλαδίτης αξιωματικός και η αμεριμνησία που επέδειξε στον τομέα της διοικητικής μέριμνας (Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 49, 52, 54, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 241, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 142-143, C. E. R Grundy-Warr op cit σ 40, Κ. Χατζηαντωνίου 2007 op cit σσ 113-114, C. Foley op cit σσ 170, 173, R. Stephens op cit σσ 184-185, F. Henn, *A business of some heat / The United Nations Force in Cyprus before and after the 1974 turkish invasion,* Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword, 2004, σ 14 αντιστράτηγος ε.α. Γ. Τσουμής, *ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ & ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠ 1950-2010 / ΓΙΑ ΚΥΠΡΟ & ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ*, Αθήνα: ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ, 2011, σ 31). Ο Μπήτος (ελλαδίτης αξιωματικός υπενθυμίζεται) κατηγόρησε την ελληνοκυπριακή πλευρά ότι εξώθησε την τουρκική δύναμη Κύπρου να εγκαταλείψει το στρατόπεδό της και να αναζητήσει τη «...διάσωσή της σε ασφαλέστερο χώρο. Το αληθές όμως ήταν ότι η ΤΟΥΡΔΥΚ αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το στρατόπεδον της διότι οι Ε/Κ της έκοψαν το ρεύμα και το νερό και εμπόδισαν την επικοινωνία της με τον έξω κόσμο»: Ι. Μπήτος, op cit σ 61. Τουρκική πηγή συνδέει τις πτήσεις της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας εκείνης της ημέρας με την ανάπτυξη της ΤΟΥΡΔΥΚ εκτός του στρατοπέδου της, κατά το ότι οι πρώτες βοήθησαν τη δεύτερη να υλοποιηθεί απρόσκοπτα (χωρίς επίγεια ελληνική αντίδραση). Επισήμως, ο τούρκος αντιπρόσωπος στα Ηνωμένα Έθνη ανέφερε στο Συμβούλιο Ασφάλειας ότι η ΤΟΥΡΔΥΚ εγκατέλειψε το στρατόπεδό της προληπτικά, λόγω γειτνίασής του με το αντίστοιχο της ΕΛΔΥΚ: Z. M. Necatigil op cit σ 34. Οι Σαρρής και Bolukbasi παραπέμπουν στις τουρκικές πηγές που επιβεβαιώνουν τις πτήσεις της ΤΗΚ και τις κινήσεις της ΤΟΥΡΔΥΚ: Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 656-657, S. Bolukbasi, The Johnson letter revisited, *Middle Eastern Studies,* vol 29 no 3, (July 1993), σ 512. Σύμφωνα με τον H. D. Purcell (op cit σ 332), οι μεν ελληνοκύπριοι είχαν την βούληση να ανακόψουν την έξοδο της ΤΟΥΡΔΥΚ απ' το στρατόπεδό της και την ανάπτυξή της στην επίμαχη περιοχή, δεν διέθεταν όμως την αναγκαία ισχύ πυρός για να υλοποιήσουν τις προθέσεις τους. Η ΕΛΔΥΚ αντίθετα, έλαβε διαταγές να μην αναμιχθεί, από φόβο σύγκρουσής της με την ΤΟΥΡΔΥΚ, που ίσως οδηγούσε σε ολοκληρωτική ελληνοτουρκική ανάφλεξη (ένα μόνιμο άγχος της ελληνικής ηγεσίας). Ο ίδιος συγγραφέας παραθέτει και τον ενδιαφέροντα τουρκικό ισχυρισμό ότι η κίνηση της τουρκικής δύναμης συνέβη «μετά από διαταγή [ίσως εννοείται άδεια]του [βρετανού υποστρατήγου] Young» (ibid σ 343). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κατάληψη του Κιόνελι, της στενωπού της Αγύρτας και του φρουρίου Αγ. Ιλαρίωνα συμπεριλαμβάνονταν εξ αρχής στις προσχεδιασμένες τουρκικές στρατιωτικές ενέργειες που θα υλοποιούνταν αυτόματα αν σημειωνόταν ελληνικές προσπάθειες αλλαγής του πολιτικού status, λόγω της τεράστιας όσο και προφανούς στρατηγικής αξίας τους για τον έλεγχο ολόκληρου του νησιού: όποιος σκόπευε να αποβιβάσει στρατιωτικές δυνάμεις στο νησί από βόρεια και να τις ενώσει με συμπαγείς θύλακες φιλικού πληθυσμού στο εσωτερικό της Κύπρου (και δη μέχρι την πρωτεύουσα Λευκωσία), όφειλε να προνοήσει για την κατοχή των επίμαχων περασμάτων –βλ. ενδεικτικά την άποψη του βρετανού στρατιωτικού M. Packard, op cit σ 275.

[213] Όπως ανάφερε ο πολιτικός και προσωπικός φίλος του Π. Γαρουφαλιάς, ο Σοφ. Βενιζέλος καθιστούσε τον Μακάριο υπεύθυνο για την υπογραφή των ιδρυτικών συμφωνιών και τού ξεκαθάρισε ότι «δεν θα μπλέξω την Ελλάδα σε πόλεμο για τα λάθη τα δικά σας»: Π. Γαρουφαλιάς op

παρέμενε επί της ουσίας λειτουργική λόγω επιτυχών χειρισμών[214] αλλά και επειδή δεν είχε καταδειχθεί ακόμη το μέγεθος της κυπριακής τρωτότητας (και της ελλαδικής αδυναμίας θεραπείας της) απέναντι στην τουρκική αεροπορική απειλή. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη δεδομένη στιγμή, ακόμη και στρατηγικής αξίας στρατιωτικές εγκαταστάσεις στην ίδια την Ελλάδα όπως ο ναύσταθμος Σαλαμίνας και οι αεροπορικές βάσεις, στερούνταν αξιοπρεπούς αντιαεροπορικής άμυνας υπό εθνικό έλεγχο, σύμφωνα τουλάχιστον με τα όσα καταθέτει ο Π.Γαρουφαλιάς[215]. Σε επίπεδο εντυπώσεων όμως, η ελληνοκυπριακή πλευρά δοκίμασε την πρώτη απτή ματαίωση προσδοκιών ανάμιξης της «μητέρας πατρίδας»: παρά τις αγωνιώδεις εκκλήσεις ηγεσίας και πολιτών, η ελλαδική στρατιωτική δύναμη που βάση των ιδρυτικών Συνθηκών έδρευε στη Λευκωσία, η ΕΛΔΥΚ, παρέμεινε εντός του στρατοπέδου της («κλειδαμπαρωμένη» σύμφωνα με τον απαξιωτικό σαρκασμό του R. Denktaş). Εκτός αυτού, οι ελλαδίτες αξιωματικοί που συνέδραμαν μέχρι τότε επιτελικά την ελληνοκυπριακή «Οργάνωση», εγκατέλειψαν μετά την έναρξη των γεγονότων το αρχηγείο της[216]. Την επόμενη μέρα, ελληνοκυπριακές δυνάμεις, υπό τη διοίκηση ελλαδιτών

---

cit σσ 49-50 και (παραπέμποντας πάλι στον Γαρουφαλιά, σε άλλη μαρτυρία του): Σ. Παπαγεωργίου, op cit *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τ. Α' σσ 251-253.

[214] Στις 26/12/1963, η ελληνική πλευρά αποκάλυψε στη βρετανική ότι επιτηρούσε κατά πόδας τις κινήσεις 5 τουρκικών υποβρυχίων, επιπλέον κοινοποιώντας τις εκτιμήσεις της για τις αποστολές τους στην Κύπρο, προκειμένου το Λονδίνο να πειστεί να πιέσει διπλωματικά στην Άγκυρα. Στην κατεύθυνση αυτή, το ελληνικό πολεμικό ναυτικό τέθηκε σε πλήρη επιφυλακή, το ίδιο εν μέρει και ο στρατός και η πολεμική αεροπορία της χώρας. Οι ενέργειες εκείνες κοινοποιήθηκαν στη βρετανική πρωτεύουσα από τη βρετανική πρεσβεία της Αθήνας με αποτέλεσμα να δοθούν την ίδια ημέρα οδηγίες από την κυβέρνηση του Λονδίνου προς την πρεσβεία του στην Άγκυρα: η Τουρκία έπρεπε με κάθε τρόπο να αποφύγει μονομερείς ενέργειες στην Κύπρο (S. Soulioti vol I op cit σ 359).

[215] Ο Γαρουφαλιάς χαρακτηρίζει τον ελλαδικό εξοπλισμό αντιαεροπορικής άμυνας του 1940 «...μυθώδη, συγκρινόμενο με τη γυμνότητα του 1963»: Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 39.

[216] Σ. Παπαγεωργίου 2009 op cit σσ 225-227, D. Markides 2009 op cit σ 473, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 241-242. Σύμφωνα με τον ελλαδίτη στρατιωτικό Μπήτο «Όταν όμως τα επακολουθήσαντα επεισόδια πήραν τις ανεξέλεγκτες διαστάσεις και τόσο η οργάνωση ΑΚΡΙΤΑΣ όσο και τα άτακτα ένοπλα σώματα των Σαμψών και Λυσσαρίδη αποδείχθηκαν ανήμπορα όχι μόνον να επιβάλουν δυναμικά το «σχέδιο Μακαρίου» αλλά –και το χειρότερο- να εμποδίσουν την εξάπλωση της 'φωτιάς' που αυτοί οι ίδιοι 'άναψαν', τότε πανικόβλητοι κατέφυγαν στην ΕΛΔΥΚ και προσπάθησαν με ψεύδη και ασχημονίες να εμπλέξουν την ΕΛΔΥΚ για να τους σώσει δήθεν, από τους Τ/Κ [τουρκοκύπριους], που απειλούσαν να 'τους σφάξουν'» : Ι. Μπήτος, op cit σ 61. Υφίστανται αφηγήσεις για προετοιμασία εξόδου λίγων οχημάτων της ΕΛΔΥΚ με σκοπό τη δημιουργία εντυπώσεων και την ανόρθωση του ηθικού των ελληνοκύπριων, που τελικά δεν υλοποιήθηκε. Ο Μ. Δρουσιώτης παραθέτει μαρτυρίες για την εκδήλωση της οργής των ελληνοκύπριων από αυτή τη στάση των ελλαδιτών στρατιωτικών, αλλά και το θυμό του Μακάριου από τις πρωτοβουλίες και τους χειρισμούς των ελληνοκύπριων ηγετών της «Οργάνωσης», τους οποίους θεωρούσε υπεύθυνους για την έναρξη και κλιμάκωση των γεγονότων (Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 144-147). Η μαρτυρία και η οπτική προσέγγιση Μπήτου, αντιπροσωπευτική των «νουνεχών και αυτοσυγκρατούμενων» στρατιωτικών φίλων της πολιτικής Κ. Καραμανλή, αντιπαραβάλλεται προς τις αντίρροπες εκτιμήσεις άλλων μελών (εξίσου επιφανών και πολυάριθμων) του ελλαδικού στρατιωτικού κόσμου -όπως φανερώνει το υπόμνημα τη 6ης Δεκεμβρίου 1963 που παρατέθηκε- και σαφώς υπογραμμίζει τη μέχρι χάσματος διάσταση απόψεων που σημειωνόταν εντός των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων της περιόδου σε ό,τι αφορούσε το μέλλον του Κυπριακού. Ο Μ. Packard (op cit σ 379 υποσημ. 1), επιβεβαιώνει τη

αξιωματικών, κινούμενες από την Κυρήνεια προς τη Λευκωσία, απέτυχαν να αφαιρέσουν από τους αντιπάλους τους τον έλεγχο της κρίσιμης αυτής όδευσης που οδηγεί από το μέσο της βόρειας κυπριακής ακτογραμμής στην πρωτεύουσα του νησιού[217].

Στις 26 Δεκεμβρίου ο αμερικανός πρόεδρος απεύθυνε έκκληση ειρήνευσης στους ηγέτες των δύο κοινοτήτων στο νησί. Σύμφωνα με το καθημερινό ενημερωτικό δελτίο που λάμβανε ο L. B. Johnson από τις υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ, οι πθανότητες επέκτασης των αιματηρών επεισοδιών τοπικά είχαν μειωθεί στο ελάχιστο, ωστόσο εκτιμάτο ότι πολιτικά προβλήματα μπορούσαν να ανακύψουν σε Αθήνα κι Άγκυρα λόγω των κυπριακών εξελίξεων (αναφερόταν πως ίσως ανέκυπτε ανάγκη σχηματισμού κυβέρνησης εθνικής ενότητας στην Ελλάδα πριν τις εκλογές, ενώ και η κυβερνητική πλειοψηφία του İnönü θεωρείτο εύθραυστη)[218]. Στην Αθήνα, οι συσκέψεις ήταν αλεπάλληλες όλο το 24ωρο, κυβερνητικές, διπλωματικές, στρατιωτικές και πολιτειακές. Ο Ν.Κρανιδιώτης (που, ως πρεσβευτής της Κύπρου, συμμετείχε σε όλες) κατάθεσε ότι ο Γ.

νομιμόφρονα προς τις Συνθήκες συμπεριφορά της ηγεσίας της ΕΛΔΥΚ. Ο Γιωρκάτζης πάντως, που αρχικά ενέκρινε την κυκλοφορία προκήρυξης διαμαρτυρίας με υπογραφή της «Οργάνωσης ΑΚΡΙΤΑ» την οποία διεύθυνε, λίγο αργότερα ανασκεύασε με νεώτερο κείμενο, στο οποίο απέσυρε τις κατηγορίες του από την ΕΛΔΥΚ κι επικέντρωσε τις καταγγελίες του στην πολιτική ηγεσία της Αθήνας (Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 279, 281).

[217] R. A. Patrick op cit, σσ 50, 52, P. Oberling op cit σ 99. Ο Ν. Κρανιδιώτης αναφέρει ότι η επίθεση διακόπηκε μετά από διαταγή των ελλαδιτών αξιωματικών που διοικούσαν την επιχείρηση, «...από φόβο μήπως οι πρελαύνουσες δυνάμεις συγκρουστούν με την ΤΟΥΡΔΥΚ» (Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 88 υποσημ. 15). Ο Καραγιάννης υποστηρίζει παραλλαγή της ίδιας εκδοχής, με επίρριψη του σφάλματος στην ελληνοκυπριακή ηγεσία, αλλά το ίδιο κίνητρο: ότι δηλαδή η τελευταία έδωσε εντολή «ανακοπής της επίθεσης» των ελληνοκύπριων εναντίον της ΤΟΥΡΔΥΚ επειδή ήθελε να αποφύγει την άμεση στρατιωτική αντιπαράθεση με την Τουρκία (μαρτυρία του αντιστράτηγου Καραγιάννη στον *Εθνικό Κήρυκα* μέρος α΄ op cit, φύλλο 13-6-1965). Όταν τον Ιούλιο του 1964 το ελλαδικό υπουργείο εθνικής άμυνας απέστειλε στην Κύπρο επιτροπή από δύο αντιστράτηγους κι έναν υποπτέραρχο με σκοπό τη διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες απωλέσθηκε ο έλεγχος κρίσιμων τοποθεσιών λίγους μήνες πριν, οι ελληνοκύπριοι φάνηκαν απρόθυμοι να αποδώσουν ευθύνες σε οποιονδήποτε γι' αυτά τα θεμελιώδη στρατιωτικά σφάλματα (ίσως επιθυμώντας ν' αποφύγουν την αποκάλυψη του αρχικού λάθους που διέπραξαν τότε, την εν συνεχεία αποτυχία τους για την οποία συνευθύνονταν με τους ελλαδίτες αξιωματικούς επικεφαλής και στο οποίο θα υπέπιπταν εκ νέου 4 μήνες αργότερα, εκείνη τη φορά ως συνέπεια αποκλειστικά ελλαδικής πολιτικής απόφασης, στο ίδιο πάντως γεωγραφικό σημείο και για τον ίδιο λόγο: την προσπάθεια να αποφευχθεί αιματηρή στρατιωτική επιχείρηση εν όψει της έναρξης εκεχειρίας). Επισήμως, ο Μακάριος «[Α]ναγκάσθηκε να διατάξει την διακοπή των επιχειρήσεων εξαιτίας της παρατάσεως του αγώνος και του δυσμενούς διεθνούς κλίματος» - Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 54.

[218] http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26643 (προσπελάστηκε στις 21/11/2014). Τα δελτία καθημερινής ενημέρωσης του αμερικανού προέδρου ονομάζονταν τότε President's Intelligence Check List (PICL), συντάσσονταν από το σύνολο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ και υποβάλλονταν στον Πρόεδρο από τον επικεφαλής των κάθε πρωΐ. Είχαν όλα υψηλή διαβάθμιση (άκρως απορρήτου). Βρίσκονται πλέον αναρτημένα στην αρμόδια ιστοσελίδα της CIA και είναι **όλα ανεξαιρέτως σε σημαντικό βαθμό λογοκριμένα** (επομένως αξιοποιήθηκαν στο μέτρο του δυνατού και σε συνδυασμό με άλλα τεκμήρια, όποτε αυτό στάθηκε εφικτό). Το επίμαχο, με ημερομηνία 26/12/1963, προσπελάστηκε στις 29/6/2016):
https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996740

Παπανδρέου τού επισήμανε πως η Ελλάδα θα έπραττε «...το καθήκον της εν τω μέτρω του δυνατού», προσθέτοντας ότι «δεν δύναμαι όμως να γίνωμαι ουραγός της Κυπριακής Κυβερνήσεως»[219]. Την ίδια ημέρα η (ελληνο)κυπριακή κυβέρνηση απευθύνθηκε για βοήθεια στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ αιτιολογώντας την προσφυγή της με βάση τις ταραχές που εκδηλωνόταν στο νησί αλλά και τις απειλές που υφίστατο με στόχους την εδαφική ακεραιότητα και την πολιτική της ανεξαρτησία. Την επομένη, η τουρκική κυβέρνηση με τηλεγράφημά της (μέσω της πρεσβείας της χώρας στη Λευκωσία) υπέδειξε στον τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο να καταγγείλει τον Μακάριο ότι, απευθυνόμενος στο Σ.Α. του ΟΗΕ χωρίς να έχει προηγουμένως ζητήσει την συγκατάθεση του υπουργικού συμβουλίου, παραβίασε τις ιδρυτικές Συνθήκες της Κυπριακής Δημοκρατίας. Παράλληλα κι εξαιτίας αυτού, κατά τον F. Küçük η ελληνοκυπριακή πλευρά παρουσίασε τα γεγονότα μονόπλευρα, φωτίζοντάς τα από την δική της σκοπιά. Οι επίμαχες αιτιάσεις διατυπώθηκαν έντονα και πειστικά, με αποτέλεσμα σύντομα (κι έκτοτε διαρκώς) η τουρκοκυπριακή πλευρά να καλείται στον ΟΗΕ για την έκφραση των δικών της θέσεων [220]. Γενικά πάντως, η προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ αποτελούσε στρατηγική εργαλειακή εφεδρεία για την ελληνοκυπριακή ηγεσία. Ο Μακάριος αποδέχθηκε επίσης την τριμερή (κατ' ουσίαν: βρετανική, μετά τα προσκόμματα που προβλήθηκαν από τουρκικής πλευράς) παρέμβαση των τοπικών στρατιωτικών δυνάμεων σε ειρηνευτικό (και όχι, όπως ορθά επισημαίνει ο Μπήτος, εγγυητικό) ρόλο – η ιδέα ανήκε στον Σοφ. Βενιζέλο. Η τουρκοκυπριακή ηγεσία ενέκρινε κι εκείνη την ιδέα. Τα βρετανικά στρατεύματα στο νησί έλαβαν για το λόγο αυτό ενισχύσεις οι οποίες στάλθηκαν από το μητροπολιτικό έδαφος αλλά και τις βρετανικές βάσεις της Λιβύης[221]. Στα πλέον αξιομνημόνευτα σημεία των

[219] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 97-98.

[220] Ι. Ιωσήφ 2000 op cit σ 210, Z. M. Necatigil op cit σ 45, A. Constantinides, The Cyprus Problem in the United Nations Security Council, στο S. Wittich – G. Loibl (επιμέλ.), *Austrian Review of International and European Law*, Vol. 19 (2014), σσ 32, 34. Το όργανο αυτό (το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ) ήταν της πάγιας προτίμησης της ελληνοκυπριακής πλευράς για προφανείς λόγους εξισορρόπησης των δυτικών προθέσεων. Το γαλλικό υπουργείο εξωτερικών εκτιμούσε ότι οι πραγματικές πιθανότητες τουρκικής εισβολής ήταν μικρές, ωστόσο την ίδια ημέρα (26/12), ο γεν. γραμματέας του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών ανέφερε ανεπίσημα στον γάλλο πρεσβευτή ότι βέλτιστη λύση για την Άγκυρα θεωρείτο η διχοτόμηση, χωρίς πάντως αυτή να συνοδευόταν υποχρεωτικά από ανταλλαγή πληθυσμών τοπικά: Σ. Ριζάς 2018 op cit σσ 97-98.

[221] Ο Μακάριος αρχικά απέρριψε την ιδέα μιας ειρηνευτικής δύναμης αυτού του συγκεκριμένου τύπου, την αποδέχθηκε όμως έπειτα από προτροπή της Αθήνας και υπό τον όρο ότι η δύναμη θα συνεργαζόταν με την κυπριακή κυβέρνηση: Σ. Ριζάς op cit 2000, σ 41, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 47, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 364, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄ σσ 437-438, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 147. Ο Μπήτος διατέθηκε από την ΕΛΔΥΚ στη συγκεκριμένη ειρηνευτική δύναμη και συμμετείχε στις δραστηριότητές της από την πρώτη μέρα ύπαρξης της, καθιστώντας τη μαρτυρία του συγκεκριμένου αξιωματικού χρήσιμη (Ι. Μπήτος, op cit σσ 71-72), αυτή όμως ήταν η εξαίρεση στην ειρηνευτική σύμπραξη στελεχών των ΕΛΔΥΚ-ΤΟΥΡΔΥΚ, η οποία πρακτικά και για ευνόητους λόγους ουδέποτε υλοποιήθηκε σε ευρεία κλίμακα. Αντίθετα, χρησιμοποιήθηκαν βρετανικά στρατεύματα τα

βρετανικών σκέψεων συγκαταλέγεται η άποψη που ακούστηκε σε ad hoc υπουργικό συμβούλιο της 26ης Δεκεμβρίου σύμφωνα με την οποία «ένα νέο σύστημα διεθνών εγγυήσεων [στην Κύπρο] ήταν ίσως αναγκαίο, κάποιο που να εμπλέκει και άλλες ενδιαφερόμενες χώρες εκτός από εμάς». Ακούστηκε επίσης η άποψη ότι για λόγους πίεσης προς τον Μακάριο (ώστε να συγκρατήσει τους ένοπλους ελληνοκύπριους), ίσως θα έπρεπε να τού τεθεί η απειλή της διχοτόμησης. Ο υπουργός εξωτερικών R. A. Butler προσέθεσε ότι η ανάμιξη του ΟΗΕ θεωρείτο σε εκείνη τη φάση ανεπιθύμητη (για την ακρίβεια, οι βρετανοί δεν σκόπευαν να αποθαρρύνουν επίσημα, αλλά μάλλον να χειραγωγήσουν το ρόλο οποιοωνδήποτε απεσταλμένων των Ηνωμένων Εθνών)[222]. Στη σφαίρα του δημόσιου λόγου, η ελλαδική πρεσβεία στο Λονδίνο παρατηρούσε ότι ο βρετανικός Τύπος κάλυπτε τα γεγονότα «με σχετική αντικειμενικότητα», όμως οι εφημερίδες της «Ηπειρωτικής Ευρώπης» δεν έδιναν «την ίδια εντύπωση» [223].

Ειδικά τη νύκτα της 26ης προς 27η Δεκεμβρίου, η αίσθηση που επιχειρήθηκε να καλλιεργηθεί στη Λευκωσία ήταν εκείνη της «από στιγμή σε στιγμή απόβασης». Παρά τις υποψίες ορισμένων μελών της κυπριακής κυβέρνησης ότι η μεταμεσονύκτια σύσκεψη στο Προεδρικό μπορούσε να αξιοποιηθεί για τη σύλληψη της ελληνοκυπριακής ηγεσίας και την επιβολή διχοτομικής λύσης πραξικοπηματικά, από εξωκυπριακούς παράγοντες, ο Μακάριος και οι συνεργάτες του αντέδρασαν με αξιοπρόσεκτη ψυχραιμία και διαχειρίστηκαν την κρίση επιτυχώς [224]. Μετά από 24 ώρες, τους τοπικούς χειρισμούς για λογαριασμό της

οποία, λόγω της διεθνούς συγκυρίας (πολλές εστίες έντασης σοβούσαν σε διάφορες περιοχές βρετανικών συμφερόντων παγκοσμίως) και της έλλειψης επαρκών χερσαίων δυνάμεων μετά την κατάργηση της υποχρεωτικής στράτευσης στο ΗΒ το 1960, διατέθηκαν με μεγάλη φειδώ και απροθυμία. Στις 26/12 αερομεταφέρθηκε στην Κύπρο ένα τάγμα δύναμης 750 ανδρών από το ΗΒ και την επομένη ένα μηχανοκίνητο συγκρότημα δύναμης 350 ανδρών από τη Λιβύη: A. James 2002 op cit σ 61, H. Kosut (επιμέλ.), *Cyprus 1946-1968*, New York: Facts on File, 1970, σ 75.

[222] A. James 2002 ibid σ 62, N. Briscoe op cit σ 157.

[223] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ,* αρχείο αλληλογραφίας ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, 1963, 11/1/1/1, Α.Π. 6751/27-12-1963, από την πρεσβεία προς τη Β' Διεύθυνση ΥΠΕΞ.

[224] Παρά τον εύθυμο τόνο στην ανάκληση (από πλευράς της συμμετέχουσας υπουργού Στ. Σουλιώτη) των όσων διαδραματίστηκαν εκείνο το βράδυ, η παρουσία και οι κινήσεις των D. Cleary (βρετανού επιτετραμμένου) και F. Wilkins (αμερικανού πρεσβευτή) στην έδρα της κυπριακής κυβέρνησης φωτίζουν τόσο το ρόλο της δυτικής διπλωματίας στην εποπτεία της άσκησης πιέσεων, όσο και το ανταγωνιστικό κλίμα Λονδίνου - Washington που συχνά δεν κόπαζε ούτε τις στιγμές των κρισιμότερων συμπορεύσεών τους. Τα μεσάνυχτα της 27ης Δεκεμβρίου, αναγνωριστικές πτήσεις της RAF επιβεβαίωσαν την παρουσία 4 τουρκικών αντιτορπιλικών, 3 οπλιταγωγών και 5 υποβρυχίων σε απόσταση 25 μιλίων από τις ακτές του νησιού: S. Soulioti vol I op cit σσ 360-363, H. Kosut op cit σ 77. Οι Δ. Μπίτσιος και Γ. Κληρίδης αναφέρουν ότι ο βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος προσέφερε εκείνη τη στιγμή την παρεμβολή των τοπικά εδρευουσών βρετανικών δυνάμεων, αρνούμενος παράλληλα να δεσμευτεί ότι αυτές θα διατάσσονταν έτσι ώστε να αποσοβήσουν ή να αποκρούσουν ενδεχόμενη τουρκική απόβαση (αφήνοντας δηλαδή να εννοηθεί, κατά τον Μπίτσιο, ότι ο ρόλος τους θα ήταν μάλλον να προστατεύσουν ένα τουρκικό προγεφύρωμα και εν συνεχεία να μην τού επιτρέψουν να υπερεπεκταθεί –με άλλα λόγια να παγιωθεί κάποια διχοτόμηση. Ο Κληρίδης

βρετανικής κυβέρνησης ανέλαβε ο D. Sandys που έφθασε στη Λευκωσία εσπευσμένα –τότε υπουργός αποικιών και Κοινοπολιτειακών σχέσεων υπενθυμίζεται και πλήρως ενήμερος της στρατιωτικής αξίας της Κύπρου για το Λονδίνο, αφού είχε διατελέσει πριν λίγα χρόνια υπουργός άμυνας του ΗΒ και αμέσως μετά υπουργός πολιτικής αεροπορίας και προμηθείων πολεμικής αεροπορίας καθώς θα αναφερθεί παρακάτω. Ο D. Sandys, με το κύρος του κυβερνητικού του αξιώματος κατάφερε να εξασφαλίσει τη συνύπαρξη αντιπροσώπων όλων των πλευρών σε μία πολιτική επιτροπή διαχείρισης των γεγονότων, ενώ εκτός αυτού συνέβαλε προσωπικά στην ανταλλαγή κι επιστροφή εκατοντάδων μελών των δύο κοινοτήτων που είχαν συλληφθεί ως όμηροι εκατέρωθεν, συνδράμοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στο έργο του υποστράτηγου Young (του διοικητή των βρετανικών δυνάμεων στην Κύπρο που από το πρωί της 27ης Δεκεμβρίου μετακίνησε έξω από τα στρατόπεδά τους και μέχρι το μεσημέρι ανέπτυξε δυνάμεις των βρετανικών βάσεων με ειρηνευτική αποστολή στη Λευκωσία). Αποφασίστηκε ότι η επιβολή της εκεχειρίας δεν θα έπρεπε να περιλαμβάνει βίαια μέσα, ώστε τα βρετανικά στρατεύματα να μην εμπλακούν σε εχθροπρξίες με καμία παράταξη, αναπτύχθηκαν όμως αποτελεσματικές μέθοδοι συλλογής πληροφοριών στην κατεύθυνση της επίτευξης κατάπαυσης του πυρός [225]. Την ίδια ημέρα (28/12) ο πρωθυπουργός sir A. Douglas-Home ζήτησε απ' τον Sandys άμεση επαναξιολόγηση της τρέχουσας στρατηγικής αξίας των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο, με

υποστηρίζει την παραπάνω εκδοχή απερίφραστα). Φυσικά η ελληνοκυπριακή ηγεσία απέρριψε την «προσφορά» και κατόπιν αυτού οι βρετανοί υποβάθμισαν το επικείμενο της τουρκικής αποβατικής απειλής (ή την απέτρεψαν, επικοινωνώντας μάλλον με τούρκους κι αμερικανούς): μαρτυρία Γλ. Κληρίδη στο N. Kızılyürek 2006 op cit σ 102, Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, op cit σσ 140-141, C. Foley op cit σσ 170-171 (Ο Foley χρονολογεί τα αφηγούμενα διαφορετικά, τοποθετώντας τα μία ημέρα νωρίτερα). Πράγματι, οι βρετανικές δυνάμεις είχαν από εκείνη την ημέρα λάβει εντολές να μην αντιπαρατεθούν υπό οποιεσδήποτε συνθήκες στα στρατιωτικά αποσπάσματα είτε της Ελλάδας είτε της Τουρκίας (A. James 2002 ibid σ 61). Για το βαθμό που η βρετανική πλευρά ευνοούσε ή όχι τη διχοτομική εκδοχή σε αυτή τη φάση των γεγονότων βλ. παρακάτω.

[225] Το κυριότερο πρόβλημα τη στιγμή εκείνη ήταν η άρνηση του τουρκικού στρατιωτικού αποσπάσματος να επανέλθει στο στρατόπεδό του και να συμμετάσχει σε μία ελληνοβρετανοτουρκική δύναμη επιβολής κατάπαυσης του πυρός. Επίσης, τα βρετανικά στρατεύματα στην Κύπρο δεν είχαν προηγούμενη εμπειρία σε τέτοιες αποστολές: J. Kerr-Lindsay, the Joint Truce Force in Cyprus, December 1963-March 1964, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 562-563, C. Foley op cit, σ 171, F. Henn σ 14, H. D. Purcell op cit σ 333. Ο Packard, κρίνοντας από τις προσωπικές του εμπειρίες και αντιλήψεις, κατατάσσει τους Young και Sandys (υποστράτηγο, ανώτατο διοικητή των χερσαίων δυνάμεων επί της Κύπρου και υπουργό αποικιών αντίστοιχα) στους φίλους της λύσης του Κυπριακού με αναίμακτο και μη-διχοτομικό τρόπο. Συμφωνεί μαζί του ο A. James (M. Packard op cit σ 3, A. James 2002 op cit σσ 65-67). Οι θέσεις τους αποτιμώνται παρακάτω. Οι θέσεις που κατείχαν οι δύο βρετανοί αξιωματούχοι (Young και Sandys) υπενθυμίζονται ώστε να καταδειχθεί ότι δεν εκπροσωπούσαν τα -διαφορετικά ιεραρχημένα- συμφέροντα της RAF και του Foreign Office. Ειδικά η πρώτη, είχε αφανή αλλά βαρύνοντα λόγο στις κρατικές απόψεις του ΗΒ για την Κύπρο. Υπήρχαν δηλαδή και πιο άκαμπτες απ' ό,τι του Sandys απόψεις.

γνωμοδότηση από την ανώτατη στρατιωτική ηγεσία [226].

Η πρώτη μονάδα του αμερικανικού ναυτικού διατάχθηκε να πλεύσει στην περιοχή την 27η Δεκεμβρίου σε ετοιμότητα μεν εκτέλεσης επιχείρησης άμεσης εκκένωσης αμερικανών από την Κύπρο, όμως παραμένοντας σε απόσταση πέραν δυνατότητας εντοπισμού του πλοίου από τις ακτές. Το αντιτορπιλικό αυτό (το DD-701 *J. W. Weeks*) αντικαταστάθηκε από άλλο, μεγαλύτερο (το DDG-5 *BIDDLE*) τις επόμενες μέρες, ενώ η παρουσία του USN στα νερά γύρω απ' το νησί (με την ίδια πάντα αποστολή επισήμως) κλιμακώθηκε εντυπωσιακά τους μήνες που ακολούθησαν. Πάνω από το δεύτερο αμερικανικό σκάφος εκτέλεσαν αναγνωριστικές διελεύσεις αεροσκάφη της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας 3 φορές [227].

Ο ελληνοκύπριος πρεσβευτής στην Αθήνα Ν. Κρανιδιώτης αναφέρει ότι τα μεσάνυχτα της 27ης προς 28η Δεκεμβρίου ο υπουργός εξωτερικών Σπ. Κυπριανού τού τηλεφώνησε για να τού ανακοινώσει ότι αναμενόταν απόβαση των τούρκων την αυγή. Ο Κρανιδιώτης έσπευσε στο ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών όπου συγκλήθηκε πολύωρη νυκτερινή σύσκεψη με τη συμμετοχή των υπουργών εξωτερικών (Σοφ. Βενιζέλου), άμυνας (Παπανικολόπουλου), οικονομικών (Μητσοτάκη) και άλλων παραγόντων της ελλαδικής κυβέρνησης καθώς και της στρατιωτικής ηγεσίας. Ο Σοφ. Βενιζέλος πρότεινε να ζητηθεί ενεργότερη βρετανική βοήθεια επειδή -όπως ο ίδιος είχε εισηγηθεί- οι βρετανοί έπρεπε να αναλάβουν τη διοίκηση των δυνάμεων αναχαίτισης των τούρκων, εάν αυτοί επιχειρούσαν απόβαση. Ο κύπριος

---

[226] Cl. Nicolet 2000 op cit σσ 373, 375. Υπενθυμίζεται ότι ο O. Wright, λογογράφος και ιδιαίτερος του βρετανού πρωθυπουργού A. Douglas-Home με ειδίκευση στα θέματα εξωτερικής πολιτικής, διατύπωνε τις ημέρες εκείνες τη σκέψη πως εφόσον η διχοτόμηση καθίστατο αναπόφευκτη, η πλήρης βρετανική στρατιωτική αποχώρηση από το νησί όφειλε να θεωρείται εξίσου δεδομένη και «εάν εξάλλου οι εγκαταστάσεις μας στην Κύπρο κρίνονται αναγκαίες για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών μας προς το CENTO, τότε, εύλογο θα ήταν να αναζητηθούν οι απαραίτητες στρατιωτικές διευκολύνσεις στην επικράτεια των χωρών-μελών του»: S. Soulioti op cit σσ 365-366.

[227] *NHC-OAB:RG 38*, Box 10, Folder 4900 (Foreign Military Assistance), απόρρητο υπόμνημα του βοηθού υπαρχηγού του αμερικανικού ΓΕΝ R. S. Benson προς τον «ειδικό (πολίτη) υφυπουργό» Ναυτικών με θέμα: «Ειδική Αναφορά για το Λευκό Οίκο», Op-09B/rg Ser 00263PO9B, 27-12-1963 και Box 12, Folder 5720/1: Special Reports for the White House, άκρως απόρρητο υπόμνημα του βοηθού υπαρχηγού του αμερικανικού ΓΕΝ R. S. Benson προς τον «ειδικό (πολίτη) υφυπουργό» Ναυτικών με θέμα: «Ειδική Αναφορά για το Λευκό Οίκο», Op-09B/ jfb Ser 0002PO9B, 3-1-1963 [sic:4], σελ 2. Πρέπει να σημειωθεί ότι ειδικά η εν λόγω ομάδα αδημοσίευτων πρωτογενών πηγών προέλευσης του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού με ταυτότητα "00-1965, subject files 5710-5710/3, Folder name: Cyprus, 1965" περιλαμβάνει αλληλογραφία κάθε μορφής των αμερικανικών διπλωματικών -αλλά και στρατιωτικών- αρχών που στη συντριπτική τους πλειοψηφία έχει εξαιρεθεί από τα περιλαμβανόμενα στη γνωστή σειρά των *FRUS* και ειδικά τον αρμόδιο τόμο "1964-1968 vol XVI Cyprus; Greece; Turkey". Το αντιτορπιλικό *Biddle* ήταν νεότευκτο, σύγχρονο και μεγάλο αντιτορπιλικό κλάσης C. F. Adams. Μετονομάστηκε σε *Claude V. Ricketts* στις 28/7/1964 και υπήρξε πλοίο δοκιμών πολυεθνικού πληρώματος (συμμετείχαν ελλήνες και τούρκοι μεταξύ άλλων) για την υπό σκέψη ΝΑΤΟϊκή πυρηνική δύναμη που τελικά δεν υλοποιήθηκε. Η ανακοίνωση της διάθεσής του γι'αυτό το νέο ρόλο του ήρθε σχεδόν αμέσως μετά το τέλος των κυπριακών αποστολών του, στις 26/2/1964, από τον αμερικανό υπουργό άμυνας: A. Priest, "In Common Cause": the NATO Multilateral Force and the Mixed-Manning Demonstration on the USS Claude V. Ricketts, 1964-1965, *The Journal of Military History*, vol 69 no3 (July 2005), σ 774.

πρεσβευτής αντέτεινε ότι μόνο αμερικανική παρέμβαση άξιζε τον κόπο να ζητηθεί, οπότε κλήθηκε στη σύσκεψη ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα Η. Labouisse. Η ελληνική πλευρά αιτήθηκε την παρεμβολή σκαφών 6ου Στόλου, ο Labouisse επικοινώνησε με τον αμερικανό πρόεδρο και στην ελληνική πλευρά συστήθηκε αυτοσυγκράτηση. Το πρωί δημιουργήθηκε στην Αθήνα μια πρόσκαιρη αίσθηση αποκλιμάκωσης και ανακούφισης. Καθώς ανάφερε ο διοικητής των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων στο νησί, την 28η Δεκεμβρίου, 3 ακόμη τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη πέταξαν σε χαμηλό ύψος πάνω από τις Λευκωσία και Λάρνακα. Τα πολεμικά ναυτικά Ελλάδας και Τουρκίας εντωμεταξύ, βρίσκονταν σε πολεμική ετοιμότητα. Ο τούρκος αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ δήλωσε ότι τα πολεμικά πλοία τις χώρας του βρίσκονταν κοντά ή μέσα στα τουρκικά χωρικά ύδατα και κινούνταν ανατολικά για να προστατεύσουν τα λιμάνια της χώρας του, χωρίς πρόθεση να προσεγγίσουν την Κύπρο. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Erkin τη μέρα εκείνη προσπάθησε να διατυπώσει πιο πειστικές απειλές γύρω από το θέμα της μακροπρόθεσμης σταθερότητας των ελληνοτουρκικών ισορροπιών, σχολιάζοντας προς τον πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Άγκυρα πως μόνο η ανταλλαγή πληθυσμών είχε αποδειχθεί ιαματική στη συγκεκριμένη διμερή σχέση. Κατά τον F. Erkin, αντίστοιχων διαστάσεων τέτοια ριζοσπαστική λύση κατά την τρέχουσα συγκυρία φάνταζε κυρίως η διχοτόμηση της Κύπρου– την οποία ο τούρκος υπουργός υποστήριξε ότι συμβούλευσε τους δημοσιογράφους της χώρας του να μην προβάλλουν, από φόβο μήπως η τουρκική κοινή γνώμη κινητοποιηθεί να την απαιτήσει[228].

Όπως διέκρινε το State Dept (28/12), η ελληνοκυπριακή πλευρά απέβλεπε στην απόσπαση κάποιας ευνοϊκής απόφασης από το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ προκειμένου να προσβάλει νομότυπα το κύρος των συνθηκών του 1959-1960. Το αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών σύμφωνα με το συγκεκριμένο έγγραφο (του State Dept προς τη Μόνιμη Αντιπροσωπεία των ΗΠΑ στον ΟΗΕ) δεν επιθυμούσε «να υποβοηθήσει τις ελληνοκυπριακές προσπάθειες υπέρβασης των Συνθηκών που κήρυξαν την Κύπρο [ανεξάρτητο] έθνος» (sic). Επίσης διατυπώνονταν φόβοι ότι σε βοήθεια των αναθεωρητικών προθέσεων του Μακάριου θα έσπευδαν η ΕΣΣΔ και το ΑΚΕΛ –για το τελευταίο σημειωνόταν πως ήταν κατά βάση ελληνοκυπριακό κόμμα, όπως και ότι είχε παράσχει σθεναρή υποστήριξη στις προθέσεις του Αρχιεπισκόπου να καταργήσει τις

[228] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 99-100, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 47, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 49, S. Bolukbasi 1993 op cit σ 512, T. Bahcheli 1990 op cit, σ 61, S. Soulioti vol I op cit σσ 360, 367, Σ. Παπαγεωργίου, op cit *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τ. Α' σσ 275-276, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 243-244, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 149, C. Foley op cit σ 172, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 307", σ 599. Κι όμως τη μέρα εκείνη, η φιλοκυβερνητική εφημερίδα *Milliyet* υποστήριξε ότι είχε έρθει η ώρα της οριστικής λύσης του Κυπριακού, που θα ρυθμιζόταν με τη διχοτόμηση (Ε. Ν. Τζελέπης op cit σ 151).

Συνθήκες[229]. Ο Μακάριος ενημέρωσε τον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ ότι την Κυπριακή Δημοκρατία είχε εξουσιοδοτήσει τον Ζ. Ρωσσίδη, μόνιμο αντιπρόσωπο της Κύπρου στα Ηνωμένα Έθνη, να υποστηρίξει τις θέσεις της κυβέρνησής του στην επερχόμενη συζήτηση, ενώ ο τούρκος μόνιμος αντιπρόσωπος A. Kural επέδωσε στον ΓΓ του ΟΗΕ επιστολή του τουρκοκύπριου ηγέτη (και αντιπροέδρου της Δημοκρατίας) F. Küçük σύμφωνα με την οποία οι τουρκοκύπριοι δεν αναγνώριζαν ως νόμιμο εκπρόσωπο του συνόλου της Κυπριακής Δημοκρατίας τον Ρωσσίδη. Η επιστολή έμεινε αναπάντητη, κατ'επέκταση ο ΟΗΕ αποδέχθηκε εμμέσως ότι η διεθνής υπόσταση της χώρας παρέμενε εκείνη που επιθυμούσαν να αναγνωρίζεται οι ελληνοκύπριοι[230].
Το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ εντωμεταξύ, που συνήλθε την ίδια ημέρα, παρήγαγε μάλλον δυσμενή για τους αμερικανούς αποτελέσματα (κατά βάση την ακύρωση της διαχείρισης της κρίσης «ενδοδυτικά», αλλά και σε απόσταση από σοβιετικές παρεμβάσεις)[231].

Ο Βενιζέλος απέστειλε στον Μακάριο αυστηρή επιστολή με ημερομηνία 29 /12/ 1963. Σε αυτήν, ο ελλαδίτης υπουργός εξωτερικών τόνιζε ότι η Αθήνα θα συνέδραμε τους ελληνοκύπριους πρωτίστως στην κατεύθυνση της βελτίωσης (κι όχι της πραξικοπηματικής κατάργησης) του Συντάγματος της Κύπρου και δη με ειρηνικά μέσα, ότι δεν δεχόταν να ρυμουλκείται από ξαφνικές πρωτοβουλίες της Λευκωσίας κι ότι απέκλειε να συμπράξει με κυβερνήσεις με τις οποίες η Αθήνα «δεν συνεργαζόταν πολιτικά», που όμως είχε πληροφορίες ότι προσέγγιζε η ελληνοκυπριακή ηγεσία[232]. Το διήμερο 29-30/12 η τουρκοκυπριακή ηγεσία χαρακτήρισε το Σύνταγμα «νεκρό» και τάχθηκε υπέρ κάθε διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων[233]. Στις 30 Δεκεμβρίου οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές στο νησί υπέγραψαν τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός, ενώ χαράχθηκε (κι επισήμως) στη Λευκωσία η αειθαλής διχοτομική «Πράσινη Γραμμή» με σκοπό την ευκολότερη μελλοντικά αποκλιμάκωση των διακοινοτικών ταραχών[234].

---

[229] *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 308", σσ 600-601.
[230] J. H. Wolfe, the United Nations and the Cyprus Question, στο N. Salem (επιμέλ.), *Cyprus, A Regional Conflict and Its Resolution*, N. York: St Martin's Press, 1992, σ 228.
[231] H. W. Brands jr, (1987) op cit σ 351.
[232] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 285-287, Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σσ 500-503.
[233] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 245.
[234] Για το κείμενο της συμφωνίας χάραξης της που συνυπέγραψαν Μακάριος-Küçük και Sandys αλλά και τη διαδικασία επίτευξης της συμφωνίας βλ. Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* ibid τ. Α΄ σ 287, Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 246-249, A. James 2002 op cit σσ 67-68. Ο Π. Τζερμιάς (op cit σσ 551-552), παραθέτει τόσο τα επικριτικά όσο και τα απολογητικά σχόλια ελληνοκύπριων μελετητών για τη συμμετοχή του Μακάριου στη διαδικασία εκείνη.

Ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία συνόψιζε την τελευταία μέρα του 1963 τις εντυπώσεις του από την πρόσφατη κρίση ως εξής: υπήρχε η εντύπωση «μεταξύ ορισμένων» ότι η θέση του Αρχιεπισκόπου είχε κλονιστεί εξαιτίας της κατάπαυσης του πυρός που αποδέχθηκε πριν οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις επιτύχουν τους στρατιωτικούς τους σκοπούς, αλλά κι επειδή δεν είχε αρνηθεί την ανάμιξη των βρετανών στην επιτήρηση της ανακωχής. Σε πολιτικό ωστόσο επίπεδο, οι απόψεις του περί επιβεβλημένης αναθεώρησης των ιδρυτικών συνθηκών φαίνονταν από τα γεγονότα να δικαιώνονται (υποστήριζε ο Wilkins). Σε ό,τι αφορούσε τις διακοινοτικές σχέσεις, ο αμερικανός διπλωμάτης τίς χαρακτήριζε αγεφύρωτες πλέον, παρά το γεγονός ότι ίσως οι τουρκοκύπριοι αρκούνταν σε αυξημένη αυτονομία με στρατιωτικές εγγυήσεις από πλευράς Τουρκίας (σε αντιδιαστολή με τις επίσημες θέσεις τους για πλήρη διχοτόμηση). Η δημόσια εικόνα των ΗΠΑ που είχε κατά τον F. Wilkins πληγεί πρόσφατα από την καλλιέργεια εντυπώσεων φιλοτουρκικής στάσης, εμφανιζόταν βελτιωμένη χάρη α) σε φήμες σχετικές με την ανάπτυξη του 6ου στόλου στο Αιγαίο [προστατευτικά για τα ελληνικά νησιά εννοείται] και β) την αμερικανική εναντίωση σε σενάρια τουρκικής εισβολής στην Κύπρο. Είχαν αφετέρου διατυπωθεί δημόσια απόψεις στο νησί κατά τις τελευταίες μέρες, που έθεταν ζήτημα αιτήματος βοήθειας προς την ΕΣΣΔ. «Τουλάχιστον» η ελληνοκυπριακή ηγεσία δεν παρουσιαζόταν προς το παρόν διατεθειμένη να ανταποκριθεί σε αιτήματα αξιοποίησής του κι εφοδιασμού του με οπλισμό, που είχε εκφράσει το τοπικό κομμουνιστικό κόμμα [235]. Ο Μακάριος πάντως δεν απέφυγε να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του προς το σοβιετικό Τύπο για την αντικειμενικότητα με την οποία παρουσίασε τα κυπριακά γεγονότα, ενώ επίσης στις 31/12 τόν επισκέφθηκε ο πρεσβευτής της ΕΣΣΔ Γερμόσιν που τού διαβίβασε μήνυμα συμπαράστασης και υποστήριξης της Μόσχας. Αργότερα την ίδια ημέρα ο Γερμόσιν είχε ιδιαίτερη συνάντηση και με τον υπουργό εξωτερικών Σπ. Κυπριανού[236]. Η αιγυπτιακή

[235] Τηλεγράφημα 423/31-12-1963 του F. Wilkins προς State Dept, *FRUS* 1961-1963 vol XVI "doc 309", σσ 601-603. Ο αμερικανός πρεσβευτής ανέφερε ότι συζητούσε συχνά με τους πρεσβευτές του Λιβάνου, της ΛΔ Κίνας, της Ιταλίας, της Γαλλίας του Ισραήλ και φυσικά της Ελλάδας, ενώ παρατηρούσε πως ο βρετανός ύπατος αρμοστής ήταν δυσεύρετος δικαιολογημένα λόγω του φόρτου των ημερών αναφορικά με τις ειρηνευτικές πρωτοβουλίες που προσπαθούσε να συντονίσει – σημείωνε εντούτοις με δυσαρέσκεια ότι ο τούρκος ομόλογός του « δεν ήταν προσβάσιμος» και πως είχε καταφέρει να έρθει σε επαφή μαζί του μόνον τηλεφωνικά.

[236] Η έκφραση φιλικού προς την ελληνοκυπριακή πλευρά επίσημου διπλωματικού ενδιαφέροντος από τη Μόσχα, ανάγεται σε εκείνες εκρηκτικές τελευταίες μέρες του 1963: αρχικά περιορίστηκε σε ένα προσεκτικά διατυπωμένο διάβημα διαμαρτυρίας προς την Άγκυρα στις 31/12/1963, για τις παραβιάσεις του κυπριακού εναέριου χώρου από την ΤΗΚ που αναφέρθηκαν και σε μήνυμα συμπαράστασης προς την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση: M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 440, Κ. Χατζηαργύρης, στα πλοκάμια μιας λερναίας, στο Α. Γ. Ξύδη, Σπ. Λιναρδάτου, Κ. Χατζηαργύρη (συλλογικό) op cit, σσ 69-70, *"Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σ 333, S. Soulioti vol I op cit σ 423, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 359.

πλευρά τέλος επιχειρούσε επαναπροσέγγιση[237] του Μακάριου τις τελευταίες μέρες, στην οποία εικαζόταν ότι ο Αρχιεπίσκοπος θα ανταποκρινόταν επειδή εξακολουθούσε να προσβλέπει στην αραβική υποστήριξη στον ΟΗΕ. Αξιολογώντας τη στάση της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου, μειοψηφίας μεν, με κατοχή κρίσιμων χαρτοφυλακίων από έμπειρους κι επιδραστικούς πολιτικούς δε, ανθρώπους που προαλείφονταν για πρωτεύοντες υπουργοί όπως ο Σ. Βενιζέλος, δεν μπορεί κανείς να ψέξει την ελληνοκυπριακή ηγεσία για την αναζήτηση ερεισμάτων «πανταχόθεν». Όπως συνόψισε με δικαιολογημένη πικρία ο Μ. Χριστοδούλου, «Κατά το πενηνταήμερο της πρωθυπουργίας του Γεωργίου Παπανδρέου η πολιτική του έναντι της κυπριακής ηγεσίας, που ξεκίνησε με μία αστάθεια, εξελίχθηκε αρχικά σε μία επιφυλακτικότητα που άγγιζε τα όρια της εχθρότητας, για να προχωρήσει σε μία ασυνέπεια προς τις μέχρι τότε διακηρύξεις του, μία ανακόλουθη και παλίμβουλη πολιτική με παλινδρομήσεις, υποψίες εναντίον της ελληνοκυπριακής ηγεσίας –που συναρτώνταν με την εσωτερική πολιτική ανωμαλία της Ελλάδας, τις πολιτικές αντιζηλίες και ανταγωνισμούς - και με αλληλοσυγκρουόμενες θέσεις και αντιφάσεις» [238].

Όταν την πρωτοχρονιά του 1964 ο κρατικός ραδιοσταθμός της Λευκωσίας ανακοίνωσε τις προθέσεις της κυπριακής κυβέρνησης να καταγγείλει τις ιδρυτικές του κράτους Συνθήκες, ο D. Sandys (που παρέμενε στο νησί μέχρι τις 3/1) σε πρώτη φάση προειδοποίησε τον Μακάριο ότι αν επέμεινε σε αυτή του την πρόθεση, η Άγκυρα ίσως ενεργοποιούσε νομότυπα το δικαίωμα επέμβασής της στην Κύπρο. Το Foreign Office εξάλλου αποφάνθηκε ότι η μονομερής καταγγελία των Συνθηκών βρίσκονταν εκτός των νόμιμων δικαιωμάτων του Μακάριου[239]. Πριν αναχωρήσει απ' τη Λευκωσία, ο βρετανός αξιωματούχος

[237] Οι διμερείς αιγυπτιοκυπριακές σχέσεις είχαν κλονιστεί σοβαρά (είχε απειληθεί μέχρι και διακοπή τους) πρόσφατα, όταν ανακοινώθηκε η απόφαση της Λευκωσίας να ορίσει πρεσβευτή στο Ισραήλ, η επισημοποίηση της οποίας κίνησης αναβλήθηκε τελικά επι δεκαετίες–περισσότερα επ' αυτού έχουν αναφερθεί σε άλλο σημείο του παρόντος κειμένου.

[238] Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σ 436.

[239] C. Göktepe, *British foreign policy towards Turkey 1959-1965,* London-Portland: F. Cass, 2003, σ 145. Ο Μακάριος υποστήριξε λίγο αργότερα (επιστολή του προς τον Sandys της 27ης Φεβρουαρίου 1964) ότι ο ίδιος ο Sandys, «σε παραπάνω από μία περιπτώσεις, με πλέον πρόσφατη εκείνην της 2ας Ιανουαρίου, μού αναφέρατε προσωπικά ότι πολύ ευχαρίστως η βρετανική Κυβέρνηση θα απέσυρε τη συμμετοχή της από τη συνθήκη Εγγύησης»: S. Soulioti op cit vol I σσ 471. Ο Ριζάς αναφέρει ότι το νομικό τμήμα του Foreign Office είχε γνωμοδοτήσει τις ίδιες μέρες ότι οι ιδρυτικές Συνθήκες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ακυρώσιμες, είτε ως αντιβαίνουσες τα θεμελιώδη του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ είτε επειδή ήταν νομικά άνισες, είχαν δηλαδή επιβληθεί ενόσω ακόμη ίσχυε το αποικιακό καθεστώς στην Κύπρο (Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 50). Ο Sandys άλλωστε, απηύθυνε την ίδια προειδοποίηση στο κυβερνητικό συμβούλιο της χώρας του εκείνη τη στιγμή: O. P. Richmond, *Mediating in Cyprus, The Cyprus Communities and the United Nations*, London-Portland OR: F. Cass, 1998, σ 92. Ο Μακάριος ανασκεύασε τελικά μερικώς (και όχι πολύ πειστικά) τα περί κατάργησης αναδιατυπώνοντάς τα σε «επιθυμία ακύρωσης» των Συνθηκών: S. Mayes op cit σσ 165, 168-169 και Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 277-278, R. A. Patrick op cit, σ 52, R. Stephens op cit σ 186.

εξασφάλισε έστω και με δυσκολία τη δέσμευση της ηγεσίας και των δύο κοινοτήτων για συμμετοχή τους σε συνδιάσκεψη σχετικά με το ζήτημα που θα προγραμματιζόταν άμεσα, με τόπο συνάντησης την πρωτεύουσα του ΗΒ [240]. Σύμφωνα με τον διαπρεπή ελλαδίτη διπλωμάτη Δ. Μπίτσιο, ο ρόλος των βρετανών και της νέας αυτής διάσκεψης πόρρω απείχαν απ' του να θεωρούνταν κατ' αρχήν έστω εποικοδομητικά στοιχεία: όπως (κατά την αφήγηση Μπίτσιου) διευκρίνιζε ο Sandys «...στη Διάσκεψη δεν θα ετίθετο κανένας περιορισμός στις συζητήσεις και συνεπώς θα μπορούσαν να εξεταστούν όλες οι λύσεις, από την ένωση μέχρι τη διχοτόμηση[241]».

Οι βρετανοί πληροφορήθηκαν επίσης ότι η Μόσχα είχε στείλει εκτός από μήνυμα συμπαράστασης στον Μακάριο και προειδοποίηση στην Άγκυρα να μην αναμιγνύεται στις εσωτερικές υποθέσεις της Κύπρου, στο οποίο οι τούρκοι απάντησαν ότι είχαν κάθε δικαίωμα που απέρρεε από τις Συνθήκες του 1960 και απλώς αυτοπεριορίζονταν σε διελεύσεις πολεμικών αεροσκαφών. Οι βρετανοί απέφυγαν να παράσχουν υποστήριξη στην Άγκυρα φοβούμενοι μήπως η Μόσχα το εκμεταλλευτεί για να θέσει θέμα παραμονής των βρετανικών βάσεων στο νησί, αφετέρου όμως ο βρετανός πρωθυπουργός εξέδωσε επίσημη Οδηγία προς την ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων να μην αντιταχθούν τα τοπικά βρετανικά στρατεύματα σε «απόβαση ή συνακόλουθες κινήσεις είτε της Ελλάδας είτε της Τουρκίας» [242]. Σύμφωνα με τα ημερήσια ενημερωτικά δελτία που συνέτασσαν οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών για τον πρόεδρο των ΗΠΑ, η αύξηση των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων στο νησί ήταν αξιόλογη, όμως αφετέρου οι ένοπλες δυνάμεις της Ελλάδας και της Τουρκίας παρέμεναν σε ανησυχητικό βαθμό επιφυλακής. Ειδικά τους

[240] Ο D. Sandys συμμετείχε ενεργά και στις συνομιλίες του Λονδίνου: S. Soulioti op cit vol II σσ 739-746. Επισήμως, ο σκοπός της συνδιάσκεψης παρουσιάστηκε στο βρετανικό υπουργικό συμβούλιο (3/1/1964) ως «η διασφάλιση μίας μεθοδικής αναθεώρησης του Συντάγματος του νησιού»: D. Markides 2009 op cit σ 448. Ο Μακάριος ανακοίνωσε επίσημα τη συμμετοχή του στις 3/1 με το αιτιολογικό ότι «[Κ]ατόπιν όμως των τελευταίων γεγονότων επιβάλλεται η ουχί κατα στάδια αντιμετώπισις των διάφορων πλευρών του Κυπριακού προβλήματος αλλά η εν τω συνόλω επανεξέτασίς του» (Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 441-442). Στην Αθήνα συνήλθε σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών υπό το βασιλιά στις 7/1, στην οποία αποφασίστηκε η συμμετοχή της Ελλάδας (Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 371). Η βρετανική ανώτατη πολιτική ηγεσία (ο πρωθυπουργός κι ο μόνιμος υφυπουργός εξωτερικών sir H. Caccia) φάνηκαν εξ αρχής απαισιόδοξοι αναφορικά με την έκβαση των συνομιλιών, ο πρωθυπουγός μάλιστα διατυπώνοντας την άποψη ότι ίσως η διχοτόμηση ήταν «μόνη πιθανή λύση» (A. James 2002 op cit σ 70). Στις 13/1/1964, παραμονές έναρξης της συνδιάσκεψης, ο Sandys παραδέχθηκε στην ελληνοκυπριακή πλευρά την αναγκαιότητα κατάρτισης νέου κυπριακού Συντάγματος και τη σκοπιμότητα κατάργησης των συνθηκών Εγγύησης και Συμμαχίας, επιφυλάχθηκε όμως για τη δυνατότητα να γίνουν αποδεκτές από την Άγκυρα τέτοιας κλίμακας μεταβολές (συνέχισε δηλαδή να στέλνει ασαφή και παραπλανητικά μηνύματα στους ελληνοκύπριους συνομιλητές του, με την έννοια ότι οι δικές του απόψεις δεν απηχούσαν τις τελικές θέσεις του συνόλου της βρετανικής ηγεσίας): Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 59.

[241] Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, op cit σ 143.

[242] C. Göktepe 2003 op cit σ 146, A. James 2002 op cit σ 61.

αμερικανούς προβλημάτιζε η συγκέντρωση δυνάμεων στη νότια Τουρκία με πρόθεση επέμβασης στην Κύπρο (που η στρατιωτική ηγεσία της χώρας επισήμως διέψευδε κατηγορηματικά), αλλά και ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες για την ετοιμότητα απόπλου έξι αντιτορπιλικών και ισάριθμων οπλιταγωγών από ελλαδικής πλευράς με προορισμό τις θαλάσσιες εκτάσεις μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου. Κατά τους αμερικανούς, η Τουρκία δεν αντιμετώπιζε ακόμη θετικά την προοπτική επίσημης συνδιάσκεψης «μέχρις ότου εξομαλυνθεί η κατάσταση στο νησί», στάση που απέδιδαν στις δυσχερείς και προβληματικές τηλεπικοινωνίες της Άγκυρας με τους τουρκοκύπριους και στην τουρκική εντύπωση ότι η διακοινοτική βία ήταν ανεξέλεγκτη. Ακόμη παρατηρείτο ότι η τουρκοκυπριακή κοινότητα εμφάνιζε συμπεριφορά περιχαράκωσης κι απροθυμίας επιστροφής στο προ των συγκρούσεων καθεστώς [243]. Ο βρετανός υφυπουργός εξωτερικών sir H. Caccia συνέταξε δύο υπομνήματα κατα το διήμερο 5-6 Ιανουαρίου, στα οποία ουσιαστικά εισηγείτο την τήρηση προσχημάτων προς κάθε κατεύθυνση (κύπριους, αμερικανούς, τούρκους και έλληνες), όμως ήταν επίσης σαφές ότι πρότεινε τους οικονομικότερους δυνατούς τρόπους (οικονομικότερους τόσο κυριολεκτικά, όσο και με τη μεταφορική, πολιτική έννοια του όρου) για τη συντήρηση των βρετανικών δικαιωμάτων τοπικά. Γνωρίζοντας την ουσιωδώς ευάλωτη θέση της αμερικανικής παρουσίας στο νησί, ανάφερε μεταξύ άλλων ως ρεαλιστική προοοπτική την ανάμιξη των Ηνωμένων Εθνών[244]. Πράγματι, τους επόμενους μηνές, το Λονδίνο θα ανησυχούσε για τον «παράγοντα ΟΗΕ»

[243] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 2/1/1964, 3/1/1964, 4/1/1964, 6/1/1964, 8/1/1964, προσπελάστηκαν στις 29/6/2016. Αξίζει να σημειωθεί οι αναφορές αυτές αφορούσαν τις τρέχουσες εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο και ότι σε όσα ημερήσια πληροφοριακά δελτία για τον πρόεδρο των ΗΠΑ παρατίθενται στο παρόν κείμενο, οι κυπριακές καταστάσεις καταλάμβαναν το 25-50% της συνολικής έκτασης των τεκμηρίων και ιεραρχούνταν ως πρώτης προτεραιότητας (ανώτερες των βιετναμικών λχ αλλά και των υπόλοιπων πλανητικών εξελίξεων). Επαναλαμβάνεται ότι αξιοποιούνται τα αποχαρακτηρισμένα χωρία τους:
https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996750 ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996752 ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996754 ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996756 ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996760

[244] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 44-46. Τότε εξάλλου, το Foreign Office απέρριψε εκ νέου τις ελληνοκυπριακές προτάσεις για σύναψη διμερούς συνθήκης σε αντικατάσταση των υπαρχουσών (που είχαν ξαναδιατυπωθεί από το Σπ. Κυπριανού στις 23/12, για δεύτερη φορά μετα το Μάιο) με το σκεπτικό ότι αν οι βρετανοί παρείχαν τις εγγυήσεις που αναζητούσαν οι ελληνοκύπριοι έναντι κάποιας τουρκικής επέμβασης, το προεξοφλημένο θύμα θα ήταν η βρετανοτουρκική συμμαχία (και η τουρκοκπυριακή κοινότητα, αλλά αυτή η παράμετρος από μόνη της δεν απασχολούσε παρά μόνο ηθικά τους βρετανούς). Το ζήτημα ήταν ότι για το Λονδίνο, η διατήρηση της στρατιωτικής του πρόσβασης σε αμφότερες τις Κύπρο και Τουρκία παρέμενε ουσιώδης επιδίωξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι τις ίδιες μέρες εμφανίστηκε εισήγηση περί ελλαδοτουρκικής συγκυριαρχίας της Κύπρου, από πλευράς στελέχους του State Dept, που δεν αποτέλεσε όμως επίσημη αμερικανική πρόταση τότε (Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 226).

μόνο στο βαθμό που κινδύνευε από αυτόν με αφαίρεση του ελέγχου των εξελίξεων (ενώ επισήμως, θα συνυπέγραφε την αμερικανική αλλεργία για την εμπλοκή του διεθνούς Οργανισμού τα κυπριακά πράγματα). Στις 6 Ιανουαρίου ο βρετανός υποστράτηγος Young επιχείρησε εκ νέου να πείσει το τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα στο νησί να επανέλθει στο στρατόπεδό του, ενώ στις 14 του μήνα πέτυχε με την ανοχή των ελληνοκύπριων να καταπλεύσουν στην Αμμόχωστο τουρκικά πολεμικά που μετέφεραν ανθρωπιστική βοήθεια για τους τουρκοκύπριους. Τις ίδιες μέρες στάλθηκαν εσπευσμένα και μυστικά οι πρώτοι πρόσθετοι ελλαδίτες αξιωματικοί προκειμένου να τεθούν επικεφαλής των ελληνοκυπριακών ένοπλων ομάδων. Μετά από συμφωνία των αντιμαχόμενων, τα οδοφράγματα απομακρύνθηκαν από τα μεγάλα αστικά κέντρα –παρέμειναν όμως στο βορειοδυτικό τμήμα του νησιού, όπου είχαν συγκεντρωθεί ήδη 6.000 τουρκοκύπριοι. Στις 13 Ιανουαρίου εντωμεταξύ, ο ΟΗΕ έλαβε βρετανικό αίτημα (που προσυπέγραφαν οι ηγεσίες των δύο κοινοτήτων στο νησί) σχετικό με την αποστολή επίσημου παρατηρητή: ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ το έκανε δεκτό και μία εβδομάδα αργότερα έφτασε στην Κύπρο ο έμπειρος σε τέτοια καθήκοντα ινδός στρατηγός Gyani, που ο U Thant τον όρισε γι' αυτήν την αποστολή (ο Gyani ορίστηκε επίσης πρώτος διοικητής της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης όταν αυτή συγκροτήθηκε δύο μήνες αργότερα) [245]. Παράλληλα, η κρίση είχε αρχίσει να παράγει και «σταδιοδρομικά θύματα»: ως αποτέλεσμα μιας άμεσης απόδοσης ευθυνών, το Λονδίνο είχε προχωρήσει τις ίδιες μέρες στην αντικατάσταση του sir A. Clark από τον C. Pickard ως ύπατου αρμοστή (πρεσβευτή του) στην Κύπρο. Ο τελευταίος θεωρείτο ότι απηχούσε τις απόψεις του Foreign Office για το Κυπριακό κι εξαιτίας της εχθρικής του στάσης προς τον Μακάριο απομακρύνθηκε μέσα σε λιγότερο από τρεις μήνες[246].

Ο συνδυασμός σοβιετικών λεκτικών εγγυήσεων και προμήθειας στρατιωτικού εξοπλισμού από την ίδια πηγή ήταν ο ευχερέστερα προσβάσιμος στη Λευκωσία την επίμαχη περίοδο

[245] Από την πρωτοχρονιά στην Κύπρο είχαν αποσταλεί επιπρόσθετες βρετανικές δυνάμεις από το ίδιο το ΗΒ, ώστε να επεκταθεί και εκτός Λευκωσίας η ανάπτυξη των στρατευμάτων αυτών (πάνω από 5 τάγματα πλέον) σε ειρηνευτικές αποστολές: J. Kerr-Lindsay, the joint truce force in Cyprus, December 1963-March 1964, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 563-566, M. Packard op cit σ 197 και υποσημ. 2 σ 377, H. Kosut op cit σ 81.

[246] Οι θέσεις του Pickard απέναντι στην ελληνοκυπριακή ηγεσία εξομαλύνθηκαν αργότερα, πάντως όταν φήμες για απαξιωτικές του δηλώσεις για τον Μακάριο έφτασαν στον Αρχιεπίσκοπο στις 24/3/1964, ο τελευταίος δεν αποδέχθηκε το διορισμό του Pickard από τη βρετανική κυβέρνηση (μία σχετικά συνήθιστη εκδήλωση ενόχλησης στα διπλωματικά χρονικά), με αποτέλεσμα την αντικατάστασή του (M. Packard op cit σσ 4, 337, A. James 2002 op cit σ 175 υποσημ. 11, L. Lloyd, *Diplomacy with a difference, the Commonwealth Office of High Commissioner, 1880-2006*, Leiden – Boston: Martinus-Nijhoff, 2007, σ 239). Για τους ίδιους λόγους, οι ΗΠΑ αντικατέστησαν το δικό τους πρέσβη 2,5 μήνες αργότερα (βλ. παρακάτω).

που α) πλέον οι κίνδυνοι πολέμου με την Άγκυρα δεν αφορούσαν μόνο το ανεξάρτητο ελλαδικό κράτος αλλά και το (ελληνο)κυπριακό εξίσου, ταυτόχρονα ή χωριστά[247], β) καθώς ο χρόνος κυλούσε, βρετανοί και προοδευτικά και αμερικανοί, πιέζοντας προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, θα ανησυχούσαν όλο και λιγότερο για την αυτεπάγγελτη έκρηξη ελλαδοτουρκικού πολέμου σε περίπτωση απειλής τουρκικής εισβολής στην Κύπρο – το Δεκέμβριο του 1963 πάντως, οι δυτικές αυτές προσδοκίες απείχαν από του να θεωρούνται βεβαιότητες, με αποτέλεσμα η ελληνική αποτροπή να παραμένει λειτουργική σε πολιτικό επίπεδο και να μην ανακύπτει άμεσα ζήτημα εξοπλιστικής αυτάρκειας της Κύπρου. Οι πολιτικές – διπλωματικές εν πάση περιπτώσει αποκλίσεις που ρηγμάτωσαν τη σχέση Αθήνας-Λευκωσίας κατά την περίοδο αυτή, συσχετιζόμενες με τον «από Βορρά» για το νησί κίνδυνο, αποτέλεσαν τη δίδυμη προϋπόθεση ώστε η ελληνοκυπριακή ηγεσία να τραπεί λίγο αργότερα στην επιδίωξη επίτευξης συνθηκών στρατιωτικής επιβίωσης με ίδια μέσα έναντι της απειλής τουρκικής εισβολής. Ελαφρυντικό για την δυσφορία ανάμικτη με αδυναμία που εξέπεμπε η Αθήνα υπήρξε η μεταιχμιακή εκλογική συγκυρία: αφού η αναμέτρηση της 3ης Νοεμβρίου 1963 δεν είχε δώσει αυτοδυναμία σε κανένα κόμμα, την κυβέρνηση σχετικής πλειοψηφίας της Ένωσης Κέντρου («κυβέρνηση των πενήντα ημερών» είχε αποκληθεί, επειδή επιβίωσε από τις 8 Νοεμβρίου ως τα τέλη Δεκεμβρίου) διαδέχθηκε στις 30 Δεκεμβρίου η υπηρεσιακή υπό τον οικονομολόγο Ι. Παρασκευόπουλο που κυβέρνησε μέχρι τις εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1964 (για την ακρίβεια ως τις 19 Φεβρουαρίου). Τα δύο αυτά για διαφορετικούς λόγους ανίσχυρα σχήματα επωμίστηκαν τους απαιτητικούς χειρισμούς που επέβαλαν οι περιγραφόμενες συνθήκες[248].

[247] Η κυπριακή κρίση διαχύθηκε στα ελλαδοτουρκικά πράγματα, όπου όπως ήδη λέχθηκε σημεία τριβής προϋπήρχαν ανεξάρτητα και παρήγαγαν σποραδικά διμερείς εντάσεις, ακόμη και το διάστημα της θεωρούμενης «νηνεμίας» στο Κυπριακό ζήτημα, την περίοδο 1959-1963 δηλαδή -βλ. χαρακτηριστικά τα ζητήματα διαχείρισης του αιγαιακού αλιευτικού πλούτου. Εκτός της επίπτωσης που είχε στην κοινότητα των ρωμιών της Κων/πολης, η κρίση του 1963-1964 έλαβε κάποια στρατιωτική διάσταση η οποία θα αναπτυχθεί σε κεφάλαιο του επόμενου Μέρους και αφορούσε στις μαζικές, συστηματικές παραβιάσεις του ελλαδικού εναέριου χώρου από πλευράς της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας. Επισήμως, η κίνηση αυτή της Άγκυρας δήλωνε την πρόθεση διασύνδεσης των κυπριακών εξελίξεων με τις ελλαδοτουρκικές σχέσεις –αναγορεύοντας την υπεράσπιση της ελλαδοτουρκικής μεθορίου σε «αδύναμο κρίκο» του προβλήματος συνολικά. Ωστόσο, υφίστατο διαφωνία της Τουρκίας για τα όρια του ελλαδικού εναέριου χώρου από πριν και όταν η κυπριακή κρίση του 1963-1964 επεκτάθηκε στο επίμαχο επίπεδο, οι προσδοκίες εκμετάλλευσής της από την τουρκική πλευρά ματαιώθηκαν (ενώ αντίθετα ωφελήθηκαν οι ελληνικές θέσεις, εξαιτίας της εμβάπτισης του όλου θέματος στις ΝΑΤΟϊκές προτεραιότητες της εποχής).

[248] Μεταξύ της αποχώρησης Κ. Καραμανλή από την πρωθυπουργία και και της δεύτερης εκλογικής επικράτησης της Ε.Κ. (το διάστημα δηλαδή μεταξύ 11/6/1963 και 19/2/1964), η Αθήνα είχε κυβερνήσεις που θα μπορούσαν, αν ήθελαν, να ισχυρισθούν πως ήταν «περιορισμένης ευθύνης» (πολιτικά). Στις 23/9/1963, ο βασιλιάς Παύλος αντικατέστησε τη μέχρι τότε «πολιτικοϋπηρεσιακή» κυβέρνηση υπό το φιλοβασιλικώτερο στέλεχος της ΕΡΕ, τον Π. Πιπινέλη, με μία πραγματικά υπηρεσιακή, υπό τον αμερόληπτο πρόεδρο του Αρ. Πάγου Στ. Μαυρομιχάλη. Η κίνηση δήλωνε την πρόθεση διεξαγωγής πραγματικά αδιάβλητων εκλογών (εν αντιθέσει με εκείνες του 1961) και

υποστηρίχθηκε πως έγινε κατόπιν αμερικανικής παραίνεσης, εκδοχή πειστική δεδομένου ότι η παράταση του βίου μίας κυβέρνησης υπό γνωστό φιλοβασιλικό πρόσωπο, κρατούσε εκτός εξουσίας αμφότερους τους Γ. Παπανδρέου - Κ. Καραμανλή. Στο σχηματισμό της κυβέρνησης υπό τον Πιπινέλη το καλοκαίρι, είχε σφοδρά αντιταχθεί ο Γ. Παπανδρέου, απειλώντας μάλιστα με εκλογική αποχή αν ο βασιλιάς τον διατηρούσε μέχρι τέλους στον πρωθυπουργικό θώκο. Σε συζήτησή του με τον αμερικανό πρεσβευτή στην Αθήνα, ο Καραμανλής είχε χαρακτηρίσει την απομάκρυνση Πιπινέλη και την αποφυγή πρόωρων εκλογών ως διπλή προδοσία του Παύλου προς τον επί 8ετία πρωθυπουργό. Στα μέσα Οκτωβρίου του 1963 εμφανίστηκαν στον ελλαδικό Τύπο πληροφορίες που έφεραν τον (τότε ακόμη υποψήφιο για το χρίσμα των Ρεπουμπλικανών και τελικά ανθυποψήφιο του L. B. Johnson στις εκλογές του 1964), υπερσυντηρητικό γερουσιαστή B. Goldwater να έχει δηλώσει ότι τον είχαν προσεγγίσει «μέλη της ΕΡΕ που τού εισηγήθηκαν [αμερικανική συνδρομή] σε [ελλαδική] δικτατορία». Την είδηση αναπαρήγαγαν σε μονόστηλα οι εφημερίδες *Έθνος, Αθηναϊκή, ΝΕΑ, Νίκη* και *Καθημερινή* στα φύλλα τους της 14ης Οκτωβρίου. Πλέον χαρακτηριστικό ήταν το σχόλιο της *ΕΣΤΙΑΣ*, όπου εκθειαζόταν η αρνητική αμερικανική απόκριση «των αμερικανών γερουσιαστών προς τα θλιβερά υποκείμενα που ετόλμησαν να εισηγηθούν εις αυτούς τα περί δικτατορίας βλακείας των», και το άρθρο συνέχιζε «Καλόν όμως είναι ότι έτυχεν ευρυτέρας δημοσιότητος η ανωτέρω απάντησις η οποία είναι και η απάντησις ολοκλήρου της Αμερικής προς οιανδήποτε επανάληψιν ομοίας εναισχύντου εισηγήσεως : πάσα απόπειρα δικτατορίας είναι και θα είναι εκ των προτέρων καταδικασμένη εις αποτυχίαν διότι θα προσκρούει εις την αποδοκιμασίαν όλου του ελευθέρου κόσμου…» [sic]. Τα δημοσιεύματα βρίσκονται ως ομάδα αποκομμάτων, χωρίς Α.Π., αποστολέα ή παραλήπτη στο *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1963/23/9/1/1.

Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου, αξιωματικοί του στρατού (συμπεριλαμβανομένου του αρχηγού του) και της αεροπορίας (ανάμεσά τους ο υπαρχηγός της) εκδήλωσαν ζωηρά την ετοιμότητα τους ν'ανταποκριθούν στην κύρια συμμαχική αποστολή τους –εκείνην της «εσωτερικής ασφάλειας»-, κοινοποιώντας στους αμερικανούς στρατιωτικούς στην Ελλάδα την πραξικοπηματική τους εγρήγορση (ενδεικτικά: Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα,* Αθήνα: Λιβάνης 2006, σσ 199-201, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 19, Κ. Γκλύξμπουργκ τ. Α΄ op cit σσ 386-389, Μ. Παπανδρέου, *Εφιάλτης στην Αθήνα*, Αθήνα: Καστανιώτης 1984 σσ 100-101, Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964*, Αθήνα: ΕΚΚΕ 1988, σσ 282-285, Α. Παπαχελάς 1997 op cit, σσ 90, 97, 99). Οι προθέσεις εκείνες θα έμεναν χωρίς υψηλή πολιτική κάλυψη, δεδομένου ότι ο Γ. Παπανδρέου είχε εγγυηθεί τον έλεγχο των ένοπλων δυναμεων από το Παλάτι, έχοντας παράσχει τις σχετικές δεσμεύσεις προς το τελευταίο (εξ ου και η διατήρηση του ακραιφνούς φιλοβασιλικού απόστρατου στρατηγού Παπανικολόπουλου στη θέση του υπουργού άμυνας). Η κίνηση του αρχηγού της Ε.Κ. είχε κριθεί απαραίτητη στο πλαίσιο πολιτικών ανταλλαγμάτων, ώστε ο βασιλιάς να μην τού δημιουργήσει προσκόμματα στην πολιτική παροχών και κυρίως για να μην αναθέσει στο Σοφ. Βενιζέλο την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, αφού η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, ως σχετικής πλειοψηφίας, δεν θα λάμβανε ψήφο εμπιστοσύνης. Η λύση της αναζήτησης άλλων υποψήφιων πρωθυπουργών, αντί και προτού να δοθεί στον Γ. Παπανδρέου το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής και προκήρυξης νέων εκλογών, θα ήταν μεν πολιτικά αίολη, όχι όμως και αντισυνταγματική. Ο Σοφ. Βενιζέλος είχε σοβαρές ελπίδες να καταφέρει να «συνθέσει» βασιλόφρονα πλειοψηφία αποτελούμενη από μέρος βουλευτών της Ε. Κ. και της ΕΡΕ (αποστατών και στις δύο περιπτώσεις. Σε παραλλαγή του σχεδίου αυτού, συγκρότηση δηλαδή κυβέρνησης ευρέως συνασπισμού Κέντρου – Δεξιάς, με τον ίδιο ως πρωθυπουργό, προσέβλεπε ο Σοφ. Βενιζέλος από το Δεκέμβριο του 1957: Γ. Π. Κασιμάτης, *Έτος Αγώνων*, Αθήναι: το Παρόν, 1965, σσ 161-162). Φαίνεται πως οι δεσμεύσεις εκείνες του Γ. Παπανδρέου προς το Παλάτι σχετικά με τον έλεγχο του Στρατού, ερμηνεύθηκαν ως παραμένουσες σε ισχύ και αργότερα (το 1964-65), παρότι είχαν εντωμεταξύ εκλείψει βιολογικά, τόσο ο βασλιάς Παύλος όσο και ο Σοφ. Βενιζέλος. Αυτήν την παράμετρο υπογράμμισε σε διάφορα σημεία της απομνημονευματικής του μαρτυρίας ο δημοσιογράφος Ν. Δεληπέτρος (έμπιστος του Γ. Παπανδρέου και του εκδότη Π. Κόκκα -αλλά και πολιτικός φίλος του Κ. Μητσοτάκη και μεταπολιτευτικά του Κ. Καραμανλή-, με ενεργό ρόλο σε κρίσιμη φάση του Κυπριακού το 1964): Ν. Δ. Δεληπέτρος, *Αποφάσισα να μιλήσω*, Αθήνα: Εστία, 1988, σσ 54-56, 118-119, 134-135. Σχετικά με τη συμφωνία Γ. Παπανδρέου – Παλατίου άλλωστε, τον επιβεβαίωσαν, τόσο ο Α. Παπανδρέου όσο και ο Κ. Μητσοτάκης (ο δεύτερος μίλησε *και* για την προοπτική συγκρότησης κυβέρνησης από το Σοφ. Βενιζέλο): Α. Παπαχελάς 1997 ibid σσ 98-99, Θ. Διαμαντόπουλος, *Κώστας Μητσοτάκης: πολιτική βιογραφία*, τ. Β΄, Αθήνα: Παπαζήσης, 1989, σσ 79-80, 122.

Υπό το φως τέλος των όσων αναφέρθηκαν στις προηγούμενες σελίδες, θα άξιζε τον κόπο να αναζητηθούν πληροφορίες (ίσως αναδιφώντας σε αρχεία καθόλα απροσπέλαστα μέχρι σήμερα, όπως το αρχείο του ΓΕΕΘΑ) σχετικά με τις σκέψεις και τη στάση κέντρων άσκησης

Επισήμως, οι αμερικανοί περιορίστηκαν να σχολιάσουν αρνητικά τις εξαγγελίες της κυβέρνησης που σχηματίστηκε το Νοέμβριο περί μείωσης των αμυτικών δαπανών (στόχος ήταν ο περιορισμός τους στα 161,4 εκ. $ για το 1964) , ως πηγής «σοβαρών κινδύνων για την ασφάλεια της χώρας και της Αντολικής Μεσογείου» (δηλώσεις του στρατηγού Α. Heusinger, επικεφαλής της Στρατιωτικής Επιτροπής του ΝΑΤΟ –ΜC), ενώ οι *New York Times* παραδέχονταν ότι η Ελλάδα επιχειρούσε να συνδυάσει έναν ήδη διογκωμένο αμυντικό πρϋπολογισμό με εξαγγελίες μεγέθυνσης του κράτους πρόνοιας, φορολογικών ελαφρύνσεων, ρύθμισης των αγροτικών χρεών, δωρεάν παιδείας, και χρηματοδότησης ενός προγράμματος ταχείας εκβιομηχάνισης, χαρακτηρίζοντας τις ισορροπίες που καλείτο να τηρήσει η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου επ' αυτών των θεμάτων ως «κλασικό δίλημμα». Αυτό που άγχωνε τους έλληνες διπλωμάτες και πολιτικούς ήταν η -εν πολλοίς ανεξάρτητη από τις τρέχουσες τοπικές συγκυρίες- ευρύτερη τάση των ΗΠΑ να περικόψουν τη στρατιωτική βοήθεια προς όσες περισσότερες χώρες την λάμβαναν μέχρι εκείνη τη στιγμή, λόγω αφενός μεν της καλυτέρευσης της δικής τους οινομικής κατάστασης κι αφετέρου της επιβράδυνσης των ρυθμών ανάπτυξης της οικονομίας των ίδιων των ΗΠΑ, η οποία επέβαλε μέτρα εξορθολογισμού της εξωτερικής βοήθειας. Στη Γερουσία των Ηνωμένων Πολιτειών ακούστηκε εκείνες τις μέρες πολλές φορές και κατά τρόπο εμφατικό η πρόταση «οι ΗΠΑ έχουν χορηγήσει σχεδόν το σύνολο του στρατιωτικού εξοπλισμού που χρησιμοποιούν η Ελλάδα και η Τουρκία»: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, _ΚΥ/1963/23/7/1/1, 2622/D/2, 17-11-1963, από Γεν. Προξενείο Ν. Υόρκης (Καψαμπέλης) προς ΥΠΕΞ/Γεν. Διεύθυνση Τύπου/Διεύθυνση Εξωτερικού Τύπου/τμήμα Α1 και _ΚΥ/1963/23/9/1/1, 9393/18-11-1963Δ/2, από ελληνικό Προξενείο Σικάγο (Τσαούσης) προς Γ΄ Πολιτική, «πρακτικό Γερουσίας ΗΠΑ της 4ης Νοεμβρίου 1963» .

Στις 2 Ιανουαρίου 1964, η Αθήνα εγκαινίασε την πολιτική της «άνευ ανταλλαγμάτων αυτοσυγκράτησης» στο Κυπριακό: στη διάρκεια μεταμεσονύκτιας σύσκεψης με τη συμμετοχή των υπηρεσιακού πρωθυπουργού Ι. Παρασκευόπουλου, των πολιτικών αρχηγών Γ.Παπανδρέου, Π. Κανελλόπουλου, του Σ. Βενιζέλου (ως υπουργού εξωτερικών μέχρι τις 31-12-1963) του υπουργού εθνικής άμυνας και των αρχηγών των Γενικών Επιτελείων, όπως και του διάδοχου Κωνσταντίνου Γκλύξμπουργκ, ανακοινώθηκε στους πρεσβευτές ΗΠΑ και ΗΒ που προσκλήθηκαν ότι «η Ελλάς κατέληξεν εις το να λάβη μέτρα ειρηνικά και αμυντικά, όχι επιθετικά άλλα καταπραϋντικά» με μόνη αξίωση την υποστήριξη των Συνθηκών και την αποτροπή τουρκικής απόβασης: Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 3-1-1964, σ 367. Και όμως, οι θέσεις εκείνες της ελλαδικής κυβέρνησης παρουσιάστηκαν από τους *New York Times* πχ (φύλλο 2-1-1964) ως ετοιμότητα της Αθήνας να ανταποδόσει με πανομοιότυπο τρόπο τυχόν τουρκική απόβαση την Κύπρο (παρατίθεται από τους T. Bahcheli 1990 σ 61 και G. S. Harris 1972 op cit σ 109). Ο Γ. Λεονταρίτης σημειώνει ότι ο Σοφ. Βενιζέλος κατηγορήθηκε από εκείνους που επιθυμούσαν «πάση θυσία αποτροπή των νέων εκλογών» (χωρίς να κατονομάζει ποιοί ήταν αυτοί) «...διότι δεν εξεμεταλλεύθη την ευκαρία εκείνο το βράδυ της Πρωτοχρονιάς για να προχωρήση σε συμμαχική κυβέρνηση» με αφορμή τις εξελίξεις στο Κυπριακό. Ήταν όμως αμφίβολο κατά πόσο θα μπορούσε, και να ήθελε, να επιβάλλει το σχηματισμό τέτοιας κυβέρνησης συνεργασίας των δύο μεγαλύτερων κομμάτων, εκτός αν υπήρχε συναινετική αποδοχή των παριστάμενων (κι αυτό ήταν μάλλον απίθανο τότε): Γ. Α. Λεονταρίτης 1999 op cit, σσ 145-146. Πιθανόν ο Λεονταρίτης υπαινισσόταν το συγκρότημα Λαμπράκη, το οποίο εσωκομματικά στήριζε το Σοφ. Βενιζέλο απέναντι στον Γ. Παπανδρέου. Οι προβληματισμοί γύρω από το ζήτημα της επί της ουσίας νομιμοποίησης ή μη, μίας υπηρεσιακής κυβέρνησης να χειριστεί τέτοιου είδους κρίσεις (διπλωματικές-στρατιωτικές), αποτυπώθηκαν σε όσα ακούστηκαν ενδεικτικά στο υπουργικό συμβούλιο της 27ης Ιανουαρίου: Ελληνική Βουλή, «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 27-1-1964, θέμα: «Ανακοινώσεις του Προέδρου [της Κυβέρνησης] επί του Κυπριακού» σσ 378-380. Ενδεικτικά παρατίθενται: η παρατήρηση του υπουργού δικαιοσύνης ότι «...κι άλλοτε ο Ελληνικός Λαός έλαβε αποφάσεις και έκαμε Πόλεμον χωρίς Κοινοβουλευτικόν Πρωθυπουργόν», ενώ σε ερώτηση του υπουργού παιδείας αν «υπάρχει ανάγκη κηδεμονίας του Υπουργικού Συμβουλίου από τον πολιτικό κόσμο», ο Παρασκευόπουλος απάντησε ότι τη συγκεκριμένη στιγμή το βάρος έπεφτε στις διπλωματικές ενέργειες καθώς και ότι «δεν ανέπτυξε δυσαρμονίαν με τους πολιτικούς ούτε εις το ελάχιστον».

επιρροής και λήψης αποφάσεων ενδοστρατιωτικά στην Ελλάδα, αναφορικά με την αποτίμηση των ως τότε χειρισμών της κατά νόμον υπεύθυνης ανώτατης πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας της χώρας, καθώς και τις ενδεικνυώμενες (σύμφωνα με τυχόν κατασταλαγμένες απόψεις μελών αυτών των «κέντρων») στο εξής ενέργειες γύρω από τις κυπριακές εξελίξεις.

Προστίθεται καταληκτικά, ότι το Δεκέμβριο του 1963 και τον Ιανουάριο του 1964, ο τούρκος υπουργός εξωτερικών επισκέφθηκε δύο φορές τη δυτικογερμανική πρωτεύουσα. Κεντρικό αντικείμενο των επαφών αυτών υπήρξε η παροχή στρατιωτικής βοήθειας της ΟΔ Γερμανίας προς την Τουρκία, και μάλιστα α) επί διμερούς βάσης κι όχι σε ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο, β) όχι σε πιστώσεις αλλά σε πολεμικό υλικό [249]. Το ζήτημα επρόκειτο να απασχολήσει έντονα την Αθήνα κατά τα επόμενα χρόνια και να επιδράσει στους ελλαδοτουρκικούς χειρισμούς του Κυπριακού, σε κρίσιμες μάλιστα διακυμάνσεις του.

[249] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, εκ των υστέρων ανακοίνωση του τουρκικού υπουργείου εθνικής άμυνας, τμήμα σύνοψης γεγονότων στο απόρρητο ΣΝΑΑ/Αγκύρας/Φ.1714/5/1283/24-3-64 από τον Ακόλουθο άμυνας της ελλαδικής πρεβείας στην Άγκυρα προς το ΓΕΕΘΑ/Α2/ΙΙ, κοινοποίηση σε ΓΕΣ/2^{ο} ΕΓ/-ΓΕΝ/Α2-ΓΕΑ/Α2-ΚΥΠ-ΠΑΑ/ΓΕΕΘΑ.

Τμήμα Δεύτερο:

Κεφάλαιο 4: Η εισαγωγή της στρατιωτικής παραμέτρου στα υπαρξιακά προβλήματα της Κυπριακής Δημοκρατίας (α΄ πεντάμηνο 1964) και ο συσχετισμός της με τις πολιτικές μεταβολές στην Ελλάδα και το διεθνές περιβάλλον της περιόδου:

Η συνδιάσκεψη του Λονδίνου, οι πρωτοβουλίες ΗΠΑ-ΗΒ και η διαρκής απειλή τουρκικής επέμβασης στην Κύπρο. Η αποστολή δύναμης του ΟΗΕ δεν αποδίδει τους προσβλεπόμενους ειρηνευτικούς καρπούς. Οι πρώτες συστηματικές συγκρούσεις μεταξύ οργανωμένων ομάδων ενόπλων των δύο κοινοτήτων και οι πρώτες σκέψεις παραγγελίας βαρύ πολεμικού υλικού από την ελληνική πλευρά λόγω του κινδύνου τουρκικής εισβολής.

Οι δραματικές και πολυαίμακτες εκείνες συγκρούσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων στο νησί τα Χριστούγεννα του ’63, προξένησαν σειρά διεθνών αντιδράσεων, θα άξιζε όμως να απομονωθεί η πρώτη πράξη της διαχείρισης της κρίσης από αμερικανικής πλευράς: ο υπουργός εξωτερικών D. Rusk ζήτησε από τους πρεσβευτές των ΗΠΑ στις ελλαδική και την τουρκική πρωτεύουσες να μεταφέρουν στις δύο κυβερνήσεις τη σαφή του υπενθύμιση ότι «οιαδήποτε χρήση εξοπλισμού προέλευσης [των αμερικανικών προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας] ΜΑΡ από πλευράς ΕΛΔΥΚ-ΤΟΥΡΔΥΚ χωρίς να έχει προηγηθεί διαβούλευση με την κυβέρνηση των ΗΠΑ θα θεωρηθεί παραβίαση του γράμματος και του πνεύματος των συμφωνιών που διέπουν τη βοήθεια αυτή». Είχαν προηγηθεί οι σχετικές παραστάσεις αξιωματούχων του State Dept προς έλληνες διπλωμάτες στην αμερικανική πρωτεύουσα: η ελληνική πλευρά αρνήθηκε κατηγορηματικά ότι η ΕΛΔΥΚ είχε προμηθεύσει με όπλα τους ελληνοκύπριους, τόνισε μάλιστα ότι οι τελευταίοι είχαν χρησιμοποιήσει όπλα «που δεν απαντώνταν στο ελλαδικό οπλοστάσιο» (sic), πως οι ελληνοκύπριοι θα μπορούσαν να έχουν προμηθευτεί όπλα από οπουδήποτε στη Μ.Ανατολή, ότι η αστυνομία είχε χρησιμοποιήσει ελαφρύ οπλισμό που τής τον είχε χορηγήσει το ΗΒ, ενώ αντίθετα οι τουκροκύπριοι διέθεταν αφθονία όπλων και πυρομαχικών [250]. Ήταν προφανές ότι οι ΗΠΑ είχαν ξεκινήσει έναν κύκλο πιέσεων στις «μητέρες-πατρίδες» με άξονα τα «πιστοποιητικά τελικού χρήστη» κι εντέλει τον έλεγχο που ασκούσαν στα μέσα συντήρησης (τα τυχόν αμερικανικής προέλευσης όπλα δηλαδή) της κυπριακής κρίσης, η οποία πλέον κινείτο στη σφαίρα των ένοπλων συγκρούσεων. Η ελλαδική πλευρά, ευαίσθητη σε τέτοιου είδους πιέσεις, αλλά κι εκ πεποιθήσεως εχθρική προς τον εξοπλισμό των Ελληνοκυπρίων ως το

[250] *NARA,* RG 59, Lot #69D15, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, Memorandum of Conversation, January 8, 1964, CONFIDENTIAL, και S. Bolukbasi 1993 op cit σσ 511-512.

1963 (στο πλαίσιο της καλλιέργειας υφεσιακού κλίματος με την Τουρκία), είχε φροντίσει να μην εμπλακεί σε αυτόν μέχρι τότε, απορρίπτοντας τα σχετικά αιτήματά τους. Και αργότερα όμως, όταν από το 1964 προχώρησε διστακτικά -και αναγκαστικά, ένεκα της αναδυόμενης τουρκικής απειλής- σε αυτήν την κίνηση, το έπραξε αξιοποιώντας κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, παλαιό, βρετανικής προέλευσης οπλισμό που βρισκόταν στα αποθέματά της και δεν υπόκειτο στις περιοριστικές ρήτρες που τη δέσμευαν (όπως και την τουρκική πλευρά άλλωστε) σχετικά με τη χρήση των δωρισμένων αμερικανικών οπλοσυστημάτων.

Η βρετανική πλευρά (και ειδικά η ηγεσία της πολεμικής αεροπορίας) πρότασσε στις αρχές Ιανουαρίου την επάνοδο του κλίματος στην ειρήνη ως αναγκαίο προαιτούμενο για την εύρυθμη λειτουργία των βάσεων, την αποφυγή περισπασμών για το στρατιωτικό προσωπικό τους σε «άσχετες» με το ρόλο τους αποστολές επιτήρησης της διακοινοτικής ειρήνης (για τις δαπανηρές πολιτικά επιχειρήσεις *επιβολής* αυτής της ειρήνης ασφαλώς δεν γινόταν λόγος, παρόλο που σημειώθηκαν τοπικά τέτοιες παρεμβάσεις, με την παρεμβολή βρετανικών αποσπασμάτων μεταξύ αντιμαχόμενων ομάδων) και την περιφρούρηση των ιδρυτικών Συνθηκών της Κυπριακής δημοκρατίας. Η RAF (που από αυτήν προερχόταν ο εκάστοτε επικεφαλής της ενοποιημένης, διακλαδικής στρατιωτικής διοίκησης στο νησί) ενδιαφερόταν για την σωτηρία των νομικών κειμένων που τής επέτρεπαν να λειτουργεί νομότυπα στο νησί, όχι για την απαγόρευση υπερπτήσεων ή άλλων δραστηριοτήτων της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας στον κυπριακό εναέριο χώρο –το ίδιο και η νομική υπηρεσία του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών. Η κυβέρνηση του Λονδίνου έκρινε ότι πλέον πρόσφορες συνθήκες για τη διαιώνιση της βρετανικής παρουσίας στην Κύπρο ήταν η παράταση της ύπαρξης μίας ευάλωτης πολιτικοστρατιωτικά, έστω κι αποκλειστικά ελληνοκυπριακής στο εξής, κυβέρνησης στη Λευκωσία παρά η πλήρης ανατροπή της (κι εννοείται αποφεύγοντας την ενίσχυσή της σε βαθμό που να είναι αυτάρκης κι απρόσβλητη σε απειλές). Βοηθούσε τη βρετανική πλευρά η τουρκική «διαλλακτικότητα» στο θέμα της επιβολής ή μη κάποιας μορφής διχοτόμησης (οι δηλώσεις της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας κατά το πρώτο δεκαήμερο του έτους μιλούσαν εναλλάξ για διχοτόμηση, ή για παροχή πρόσθετων εγγυήσεων προς την τουρκοκυπριακή κονότητα, ή επιβεβαίωση των Συνταγματικών προνοιών του 1960 κατ'ελάχιστον)[251]. Το μόνο μειονέκτημα βραχυπρόθεσμα ήταν η απαίτηση απασχόλησης διοικητικών κλιμακίων και προσωπικού των στρατιωτικών βάσεων σε «αλλότριες» αποστολές όπως αναφέρθηκε, αλλά και η σταδιακή αύξηση της ανάγκης να εξευρεθούν πρόσθετα βρετανικά στρατεύματα στην Κύπρο, γι'αυτά τα έκτακτα ειρηνευτικά καθήκοντα. Όπως όμως σημείωνε βρετανός

[251] Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 151, 156, 163.

διπλωμάτης εκείνες τις μέρες, «ίσως αυτό ήταν τμήμα του τιμήματος που έπρεπε να καταβάλλουμε έναντι της συνέχισης της ύπαρξης των βάσεων»[252]. Είναι ενδεικτική η δημοσίευση στον ελλαδικό Τύπο των αρχών του Ιανουαρίου 1964 πληροφοριών αναφορικά με την αναβάθμιση των βρετανικών βάσεων –και την ολοκλήρωση της κατασκευής ειδικών εγκαταστάσεων για τη φύλαξη, πλέον, πυρηνικών όπλων της RAF τις μέρες εκείνες[253]. Υπόμνημα της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας του ΗΒ των ίδιων ημερών (3/1/1964) συνόψιζε τους κινδύνους για τα βρετανικά και τα ευρυτέρα δυτικά συμφέροντα από μία ενδεχόμενη κατάργηση των κυπριακών βάσεων. Επρόκειτο ως επί το πλείστον για σύνθεση όσων διατυπώνονταν με μονότονη επαναληπτικότητα την τελευταία 20ετία (και παρουσιάζονται λεπτομερώς στα επιμέρους κεφάλαια της παρούσας διατριβής)[254].

[252] Το ειρηνικό κλίμα στο νησί θεωρείτο θεμελιώδες προαπαιτούμενο για την επιχειρησιακή διαθεσιμότητα των βάσεων και των μονάδων που στέγαζαν, για σειρά λόγων: α) παρά τις σοβαρές προσπάθειες αυτάρκειάς τους, οι βάσεις διατηρούσαν με το υπόλοιπο νησί ορισμένες εξαρτήσεις σε θέματα υδροτροφοδοσίας κι ενεργειακής κάλυψης, όπως και πρόσβασης στο οδικό δίκτυο και τα λιμάνια, β) οι εγκαταστάσεις εκτός βάσεων, πολλές από αυτές ιδιαίτερα κρίσιμες, ήταν ευάλωτες σε αποκλεισμό, ακόμη και πρόσκαιρο, γ) στην Κύπρο έδρευαν συνολικά περί τις 11.000 στρατιωτικού προσωπικού μόνιμα, που συνοδεύονταν από περίπου 15.000 εξαρτώμενα μέλη των οικογενειών τους, η πλειοψηφία των οποίων διαβιούσε εκτός των βάσεων, γ) σημαντικό μέρος των στρατευμάτων είχε ως κύρια ευθύνη την ασφάλεια των βάσεων και η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία του ΗΒ δεν ήθελαν να απασχολούνται σε άλλες αποστολές. Σε σχέση με το τελευταίο σημείο, αξίζει να σημειωθεί ότι οι πρώτες μονάδες των βρετανών που εισήλθαν στη Λευκωσία αφότου ξέσπασαν οι διακοινοτικές ταραχές ανήκαν στις εξειδικευμένες μονάδες του "RAF Regiment", στις Μοίρες Άμυνας-Φύλαξης κι Εσωτερικής Ασφάλειας της RAF δηλαδή που έδρευαν μόνιμα στο νησί, ήταν εξειδικευμένες στην προστασία εγκαταστάσεων και προσωπικού, γι' αυτό και θεωρούνταν πολύτιμες ώστε να αναλώνονται σε ειρηνευτικά καθήκοντα. Αξιωματικός που ανήκε σε αυτές τις μονάδες ήταν που χάραξε την «Πράσινη Γραμμή» διχοτόμησης της Λευκωσίας. Οι εθνικές (βρετανικές) προτεραιότητες των ειρηνευτικών τους καθηκόντων περιλάμβαναν την προστασία αυτονόητα των βάσεων κι εγκαταστάσεων, καθώς και των οικογενειών των στρατιωτικών και των βρετανών υπήκοων συνολικά στο νησί : A. James, Britain and the Crisis of 1963-1964. The manifestation of a special interest, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 572-577, Air cdre R. Witherow, the RAF Regiment, στο *RAF Historical Society, Journal no 38* op cit σσ 44, 47, Σ. Ριζάς 2000 op cit, σσ 46-47, A. James 2002 op cit σσ 58, 65, J. Kerr-Lindsay, the Joint Truce Force in Cyprus, December 1963-March 1964, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 564.

[253] Βλ. ενδεικτικά άρθρο του υπερσυντηρητικού (και καλά ενημερωμένου περί τα στρατιωτικά) *Ελληνικού Βορρά* στο φύλλο της 9/1/1964 με τον τίτλο «Οι βρετανοί ανεγείρουν αποθήκας στην Κύπρον προς εναποθήκευσιν πυρηνικών βομβών». Στο άρθρο αναγράφονταν λεπτομέρειες για τις ειδικές αποθήκες οπλισμού («Ήδη συνεπληρώθη η ανέγερσις μεγάλου μέρους του συγκροτήματος αποθηκών, εις εκάστην δε εξ αυτών, τέσσαρα αλεξικέραυνα, ανά εν εις εκάστην γωνίαν») όπως και αναφορές στις τεράστιες υδατοδεξαμενές εντός των βάσεων (άλλη μια ένδειξη της σπουδής με την οποία αντιμετώπιζαν οι βρετανοί το θέμα της παρατεταμένης αυτάρκειας των κυπριακών τους βάσεων), αλλά και λεπτομέρειες γύρω από κινήσεις κρίσιμων μονάδων, όπως της 6ης Μοίρας της RAF που μεταστάθμευσε εκείνο το διάστημα από το Ακρωτήρι στο Ιράν, στο πλαίσιο άσκησης.

[254] Απαριθμούνταν (αναμασώνταν) οι «αρνητικές συνέπειες για τη σταθερότητα στην Ανατολική Μεσόγειο» αν οι βρετανικές βάσεις της Κύπρου απομακρύνονταν, με πλαίσια αναφοράς το μεσανατολικό, τα ελληνοτοτουρκικά, την έμμεση και άμεση στρατιωτική αξιοποίηση του νησιού από τις ΗΠΑ, τη γεωγραφική σύνδεση των αντισοβιετικών συμμαχιών του ΝΑΤΟ και του CENTO, και τη δυνατότητα έγκαιρης υπεράσπισης των ερεισμάτων που απέμεναν στο ΗΒ (των πολύτιμων στρατιωτικά Λιβύης και οικονομικά Κουβέϊτ) έναντι τοπικών απειλών. Υπενθυμιζόταν η αξία της Κύπρου ως χώρου προαποθήκευσης πολεμικού υλικού, ως πεδίου εκπαίδευσης, ως κομβικού

Αφετέρου, τις μέρες εκείνες, η Κύπρος περιλαμβανόταν στα σημεία αναφοράς εντός της παρατεταμένης προεκλογικής περιόδου στο ΗΒ που θα κατέληγε στην επάνοδο των Εργατικών στην εξουσία: τον Ιανουάριο ο ηγέτης τους και μετέπειτα πρωθυπουργός Η. Wilson την κατονόμασε ως ένα από τα μέρη που «... η αποκαλούμενη ανεξάρτητη, αποκαλούμενη βρετανική, αποκαλούμενη [πυρηνική] αποτροπή» και οι επενδύσεις οι οποίες έγιναν γι'αυτό το σκοπό εκεί και σε άλλα μέρη (πχ στο Άντεν), απλά υπογράμμιζαν τη σπατάλη πολύτιμων πόρων που όφειλαν κατ'αυτόν να διοχετευτούν σε πραγματικές και άμεσες ανάγκες της βρετανικής οικονομίας και κοινωνίας, αντί στο αμφισβητήσιμο αγαθό της στρατηγικής πυρηνικής αυτάρκειας [255]. Στις 11/1 ο βρετανός ύπατος αρμοστής ενημέρωσε τους προϊσταμένους του στο υπουργείο Κοινοπολιτειακών υποθέσεων πως, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των στρατιωτικών του συμβούλων, η ανεξέλεγκτη αναζωπύρωση της διακοινοτικής βίας ήταν επί θύραις και ότι ήταν εμφανής η τάση στην ελληνοκυπριακή πλευρά να αναζητήσει βοήθεια από «επικίνδυνες πηγές και συγκεκριμένα την ΗΑΔ [Αίγυπτο] και την ΕΣΣΔ» [256]. Πράγματι, 2 χρόνια αργότερα,ο Γιωρκάτζης θα τόνιζε την ευγνωμοσύνη της Κυπριακής Δημοκρατίας για την αρωγή που έλαβε κατά τη δεδοδμένη στιγμή από το Κάιρο: «Απεριφράστως δε λέγω ότι κατά τας πρώτας εκείνας ημέρας της σκληροτάτης δοκιμασίας εις την οποίαν αιφνιδίως ευρέθημεν, η Αίγυπτος υπήρξε η μόνη χώρα η οποία εστάθη ανεπιφυλάκτως παρά το πλευρόν μας και μάς εβοήθησεν κατά τρόπον όντως ανεκτίμητον και αποφασιστικόν, ώστε να της οφείλωμεν πάρα πολλά» [257]. Αφετέρου, στη Διάσκεψη του Αραβικού Συνδέσμου που συνήλθε το Κάιρο εκείνο το διάστημα (13-16/1/1964), αν και ο Νάσερ «...επανήρχησε την πολεμικήν

σημείου των στρατιωτικής χρήσης αεριοδιαδρόμων που συνέδεαν το ΗΒ με τη Μέση και την Άπω Ανατολή, ως μοναδικής έδρας τηλεπικοινωνιών (και υποκλοπών) μετά την απώλεια του Nairobi - παρεπόμενης της παροχής ανεξαρτησίας στην Κένυα τον προηγούμενο Δεκέμβριο-, ως μόνης δυνατής έδρας για τις εθνικές και πυρηνικές αποστολές της RAF στην περιοχή κι εν τέλει ως αναντικατάστατης λόγω των επισφαλών εναλλακτικών (Λιβύης – Μάλτας) και του ιδεώδους (=που εξασφάλιζε ατιμώρητη ασυδοσία) νομικού καθεστώτος το οποίο διείπε την ύπαρξη των βάσεων στο νησί: Δ. Χουρχούλης, Δυτική στρατηγική, βρετανικές βάσεις, και Κύπρος, 1960-1969, στο Π. Παπαπολυβίου-Α. Συρίγος-Ε. Χατζηβασιλείου (επιμελ), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο* (Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου που διαξάχθηκε στη Λευκωσία τον Απρίλιο του 2011), Αθήνα: Πατάκης 2013, σσ 216-218, 220, A. James 2002 op cit σσ 52-58.

[255] R. Moore 2010 op cit, σ 190. Οι ρηξικέλευθες θέσεις του Wilson προμήνυαν επανάληψη της απέχθειας που έτρεφαν οι νοσταλγοί της αυτοκρατορικής δόξας για τον C. Attlee πριν μία 15ετία. Ο Wilson θα διατηρούσε το ίδιο αρνητικές θέσεις για τη βρετανική στρατιωτική παρουσία στην Κύπρο κι αργότερα (22/2/1964), ακόμη κι αν επρόκειτο για αποστολή πρόσθετων στρατευμάτων τα οποία προορίζονταν για ειρηνευτική αποστολή τοπικά: C. Göktepe 2003 op cit σ 151.

[256] S. R. Sonyel, *Cyprus: the destruction of a republic, British documents 1960-65*, Cambridgeshire: Eothen Press 1997, σ 70.

[257] *Ελληνικός Βορράς*, Πέμπτη 1η Απριλίου 1965. Ο Γιωρκάτζης ήταν υπουργός εσωτερικών κι άμυνας. Βλ. και την ίδιου περεχομένου μαρτυρία του Ν. Κόση παρακάτω. Αμφότεροι μιλούσαν μετά λόγου γνώσης.

του εναντίον της υπάρξεως ξένων βάσεων κυρίως εν Λιβύη και εμμέσως εις Άντεν, ... καθ' όλην την διάρκειαν των συζητήσεων, άπαντα τα μέλη της Επιτροπής Εμπειρογνωμόνων [της Διάσκεψης] επιμελώς απέφυγον οιανδήποτε μνείαν περί Κύπρου» [258]. Τις ίδιες μέρες ξεκίνησαν τις περιπολίες τους ανά την Κύπρο μικτής (βρετανοελληνοτουρικής) σύνθεσης ομάδες αξιωματικών, οι ΤΡΟ, με σκοπό την επανοικοδόμηση κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ των κοινοτήτων. Ο ανώτατος διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στο νησί υποστράτηγος Young τίς έθεσε στη διάθεση της Κυπριακής Κυβέρνησης και αποδείχθηκαν αποτελεσματικές στην εκπλήρωση της αποστολής τους, η κατάπαυση του πυρός όμως που πέτυχε ο Young αποδείχθηκε βραχύβια [259]. Στις 14 Ιανουαρίου συναντήθηκαν στο Λονδίνο ο τούρκος υπουργός εξωτερικών με τον βρετανό ομόλογό του (χωρίς να γίνει γνωστό το περιεχόμενο της συνομιλίας τους)[260]. Η μόνιμη ανησυχία των βρετανών, από την αρχή ακόμη της κρίσης και μέχρι να καταφέρουν να απεμπλακούν (στρατιωτικά αλλά κι πολιτικά) από το κύριο βάρος της ευθύνης διαχείρισης των εξελίξεων, ήταν να μην μείνουν οι αποκλειστικοί φορείς της ευθύνης αυτής [261]. Η τουρκοκυπριακή εντωμεταξύ ηγεσία επανάλαβε σε δηλώσεις και συνεντεύξεις προς τον τοπικό και το διεθνή Τύπο την προτίμησή της στη διχοτόμηση της Κύπρου [262].

Η συνδιάσκεψη του Λονδίνου, μακρά (15-31/1/ 1964) κι ατελέσφορη για τους αμερικανούς, ανέδειξε τις σοβαρές αποκλίσεις μεταξύ των πολιτικών ηγεσιών Αθήνας και Λευκωσίας – στοιχείο σημαντικό, διότι στην Ελλάδα επέκειτο σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις η σαρωτική αλλά κι εύθραυστη κυβερνητική ηγεμονία της Ένωσης Κέντρου. Όπως παρατηρείται, ο Μακάριος δέχθηκε να συμμετάσχει σε αυτήν ώστε να παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς τις δυτικές μεθοδεύσεις, να ελέγξει τις εξελίξεις προτού εκτραπούν σε ερήμην των ελληνοκύπριων αποφάσεις, όπως επίσης κι αποβλέποντας στο να κερδίσει χρόνο

[258] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ,* αρχείο αλληλογραφίας ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, 1964, 3/3/1, από Δ΄Πολιτική Δ/νση του ΥΠΕΞ προς το σύνολο σχεδόν των διπλωματικών αντιπροσωπειών της χώρας στις χώρες της Μ.Ανατολής, ΔΟ 78-24, 7-5-1964, σελ 2. Στη Διάσκεψη εκείνη, που ουσιώδες αντικείμενό της ήταν να αποφευχθεί αραβοϊσραηλινός πόλεμος εξαιτίας της «κλοπής» ποσοτήτων νερού του Ιορδάνη ποταμού που επιχειρούσαν τότε οι ισραηλινοί, αποφασίστηκε επίσης η ίδυση της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO) που υλοποιήθηκε το Μάιο. Οι ισραηλινοί χαρακτήρισαν το θέμα του Ιορδάνη ως ζήτημα εθνικής ασφάλειας που άξιζε ακόμη και πολεμική αναμέτρηση, ενώ ενδοαραβικά το ζήτημα ήταν για τους μεν σύριους να αποφευχθεί το ενδεχόμενο μίας τοπικής στρατιωτικής εμπλοκής χωρίς συμμετοχή τρίτων, ενώ για τους αιγύπτιους να αποφύγουν το ξπεσπασμα αραβοϊσραηλινού πολέμου χωρίς ταυτόχρονα να απωλέοσυν γόητρο ως ηγέτιδα δύναμη του αραβικού κόσμου. Για την ιορδανική μοναρχία το διακύβευμα εκτεινόταν από την ενδεχόμενη απώλεια επικράτειας μέχρι την πτώση του Χουσεΐν από το θρόνο. Ενδεικτικά: M. Kerr, *The Arab Cold War*, Oxford-N. York-Toronto: Oxford University Press, 1965, σσ 129-133.
[259] M. Packard op cit σσ 26-43, H. D. Purcell op cit σσ 338-339, N. Briscoe op cit σ 157.
[260] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 439", 18-1-1964, σ 947 υποσημ. 2.
[261] A. James 2002 op cit σ 76.
[262] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 246, H. D. Purcell op cit σσ 334-335.

προκειμένου να μεταφέρει το ζήτημα στο προτιμητέο πεδίο: τον ΟΗΕ. Οι βρετανοί γνώριζαν τις σκέψεις του Αρχιεπισκόπου, τόσο από δικές τους εκτιμήσεις όσο κι από ελλαδικές αντίστοιχες[263]. Είναι εντυπωσιακό ότι, παρά τις διαρκείς του προσπάθειες το επόμενο διάστημα να αποφευθχεί ανάμιξη του ΟΗΕ, το βρετανικό υπουργείο εξωτερικών από εκείνες ακόμη τις μέρες έθεσε διακριτικά θέμα αποστολής ειρηνευτικής δύναμης των Ηνωμένων Εθνών, με μόνη έγνοια να μην το μάθουν οι τούρκοι και αισθανθούν προδομένοι από το Λονδίνο. Η προοπτική ασφαλώς δεν ενθουσίασε καθόλου τους αμερικανούς (που φαίνεται ότι πληροφορήθηκαν άμεσα τις βρετανικές σκέψεις) γιατί θεώρησαν ότι τα δικά τους «αφανή» συμφέροντα στο νησί ίσως δοκιμάζονταν, αν τα πράγματα κατέληγαν στον ΟΗΕ [264].

Στις 16/1/1964, ο σφοδρά αντιΜακαριακός Σοφ. Βενιζέλος (ο φιλοβασιλικός συναρχηγός με τον Γ. Παπανδρέου της Ε.Κ.) εξέθετε στο βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα R. Murray ολοκληρωμένο σχέδιο προώθησης του Γρίβα στο κυβερνητικό πηδάλιο της Λευκωσίας και με παράλληλη έγκριση της Τουρκίας (που θα ήταν όπως υπέθετε ο ελλαδίτης πολιτικός ευκολώτερο να πειστεί απ'τον ίδιο το Γρίβα, αφού η δέσμη ιδεών του Σ. Βενιζέλου περιλάμβανε την αποκήρυξη της Ένωσης). Ο R. Murray χαρακτήρισε μεν την ιδέα υπερβολικά ευφάνταστη, όμως επι της ουσίας δεν απέρριψε τα σχέδια του ελλαδίτη

[263] Ι. Ιωσήφ 2000 op cit, σσ 211-212, Σ. Ριζάς 2000 op cit, σσ 42-43, 56. Ο Κληρίδης, που συμμετείχε στη συνδιάσκεψη κι αφιέρωσε εκτεταμένο μέρος των απομνημονευμάτων του σε αυτήν, υποστήριξε ότι εκείνος έπεισε τον Μακάριο να συμμετάσχει στη συνδιάσκεψη, επικαλούμενος έλλειψη επαρκών προϋποθέσεων για την άμεση προσφυγή στο συμβούλιο ασφάλειας του ΟΗΕ (απειλή ή παραβίαση εξωτερικών συνόρων κι αποτυχία σε διακοινοτικές διαπραγματεύσεις που να είχαν προηγηθεί): Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 251-331. Ο ίδιος, απέδωσε την εκ προοιμίου αποτυχία της στην επικράτηση των μαξιμαλιστών εντός της ελληνοκυπριακής πλευράς. Υπενθυμίζεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος επισήμως αιτιολόγησε τη συμμετοχή του επικαλούμενος τη βρετανική δήλωση ότι το Κυπριακό (και οι ιδρυτικές Συμφωνίες) επρόκειτο να τεθούν επι τάπητος συνολικά. Ο J. Kerr-Lindsay επισημαίνει ότι, προς σφοδρή τουρκοκυπριακή ενόχληση, οι ελληνοκυπριακές αντιπροσωπείες στη Συνδιάσκεψη ήταν αρχικά δύο, μία εκπροσωπώντας την ελληνοκυπριακή κοινότητα και μία την κυβέρνηση της Λευκωσίας: J. Kerr-Lindsay, the Joint Truce Force in Cyprus, December 1963-March 1964, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 ibid σ 565. Ο Κληρίδης (ibid σ 251) παραθέτει τα ονόματα όλων των προσώπων που αποτελούσαν τις αντιπροσωπείες. Ο ελλαδίτης διπλωμάτης Μ. Κ. Μελάς, παρών στη συνδιάσκεψη αφού ήταν ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο ΗΒ τότε, κατάθεσε στα απομνημονεύματά του ότι οι ελληνοκύπριοι είχαν προσέλθει βέβαιοι «...ότι οι Άγγλοι ήσαν εκατόν τοις εκατόν μαζί τους»: Μ. Κ. Μελάς, *Αναμνήσεις ενός πρέσβεως*, Αθήνα: Τυπογραφείο Ρόδη, χχ [1965; / 1968;], σ 229. Όπως παραδεχόταν ο ίδιος, ο Μ. Κ. Μελάς ήταν γενικά εναντίον της ιδέας της ανεξάρτητης κυπριακής κρατικής υπόστασης.

[264] C. Göktepe 2003 op cit σσ 148-149, N. Briscoe op cit σσ 158-159, *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 438" σ 945 (υπόμνημα του R. Komer, μέλους του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ προς τον αρμόδιο αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών Ph. Talbot, με ημερομηνία 16/1/1964). Επισήμως οι βρετανοί απέρριπταν την ανάμιξη του ΟΗΕ, επικαλούμενοι τυχόν αρνητικές συνέπειες για το μέλλον των βάσεών τους όπως θα αναφερθεί. Στην πράξη, ενδιαφέρονταν ταυτόχρονα α) να μην αποξενωθούν από τις ΗΠΑ και την Τουρκία, β) να διατηρήσουν αλώβητα τα δικά τους περιθώρια ελιγμών χωρίς να υποχρεωθούν να τελματωθούν σε αποκλειστικά βρετανικές αποστολές διατήρησης της διακοινοτικής ειρήνης.

πολιτικού, το Foreign Office πάντως τόν πληροφόρησε ότι οι τούρκοι απέρριπταν κατηγορηματικά τη σκέψη, όχι μόνο λόγω των ενωσιακών θέσεων του Γρίβα αλλά και γιατί είτε επιτύγχανε είτε όχι, η μακαριακή πλευρά θα εξωθείτο ακόμη περισσότερο να αναζητήσει στήριξη από το ΑΚΕΛ (αυτό το σενάριο το προσύπεγραφαν και οι βρετανοί). Το ΑΚΕΛ εξάλλου δεν υστερούσε σε υποστήριξη της ενωσιακής προοπτικής[265]. Ο ίδιος ο Γρίβας επιχείρησε να προβληθεί πολιτικά στην Αθήνα στα τέλη του μήνα διοργανώνοντας συνέδριο οπαδών του όπου κατηγόρησε τον Μακάριο για συνοδοιπορία με το ΑΚΕΛ και τη Μόσχα, ενώ ο Μακάριος εκδήλωσε την οργή του για τα παραπάνω με έντονη καταγγελία των κινήσεων του Γρίβα, η οποία μεταδώθηκε από το ΡΙΚ στις 21/1. Το συνέδριο ανέθεσε στο Γρίβα την εκπροσώπηση και διαχείριση «του εθνικού μας θέματος παρά τη ελληνική κυβερνήσει», ανακοινώθηκε μάλιστα η ίδρυση «προσωρινής επιτροπής» για συνεννόηση με την ελλαδική κυβέρνηση «επι παντός θέματος αφορώντος το κυπριακόν ζήτημα». Ουσιαστικά επρόκειτο για την έναρξη προσπάθειας ίδρυσης αντιπολιτευτικής προς τον Μακάριο κίνησης, με αφετηριακό σημείο εκτός του νησιού. Εκείνο που επισήμαινε πρόσθετα το βρετανικό υπουργείο εξωτερικών ως κίνδυνο, ήταν να αναλωθεί πολιτικά το (ούτως ή άλλως ασήμαντης αξίας) «κεφάλαιο Γρίβας» σε μία τέτοιου είδους κίνηση [266].

---

[265] Τις αποφάσεις του 10ου και του 11ου συνεδρίου του ΑΚΕΛ (το 1962 και το 1966 αντίστοιχα) μνημονεύει ο Μ. Ατταλίδης στα κυριότερα σημεία τους: να υποστηρίξουν την αναθεωρητική γραμμή του Μακάριου σχετικά με τις ιδρυτικές συνθήκες, να προτείνουν τη συμπαράταξη ελληνοκυπρίων και τουρκοκυπρίων στον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα και να υποστηρίξουν πως δεν υφίστανται προβλήματα στις μεταξύ των δύο κοινοτήτων σχέσεις: M. Attalides, *Cyprus / Nationalism and International Politics*, Edinburgh: Q Press, 1979, σσ 112, 116, 120. Ενδιαμέσως, το Μάρτιο του 1963 η Κ.Ε. του κόμματος έλαβε και πάλι την απόφαση να υποστηρίξει την προσπάθεια του Μακάριου για «τροποποίηση των ετεροβαρών προνοιών των συμφωνιών της Ζυρίχης με δημοκρατικό τρόπο, σύνεση, ψυχραιμία και πατριωτική συσπείρωση». Το ΑΚΕΛ προσυπέγραψε επίσης τις αναθεωρητικές προθέσεις του Αρχιεπισκόπου καθόλο το κρίσιμο διάστημα απ'την κλιμάκωση της κρίσης μέχρι και μετά το ξέσπασμα των διακοινοτικών συγκρούσεων, μεταξύ Οκτωβρίου και τέλους Δεκεμβρίου του 1963: ΟΣΕ (χωρίς ονομαστική συγγραφική επιμέλεια) op cit σσ 67-74, Π. Μ. Διγκλή op cit σσ 187-188. Η μέχρι τότε στάση του κόμματος κρίνεται ερμηνεύσιμη, τόσο υπό το πρίσμα της εναρμόνισης με τις σοβιετικές θέσεις όσο και για λόγους πολιτικής επιβίωσης. Σε ό,τι αφορά τις μετέπειτα απόψεις του, οι τουρκικές απειλές από το Δεκέμβριο κι ύστερα, δεν το άφησαν ανεπηρέαστο. Ο Γ. Κολοκασίδης, μέλος του ΠΓ του ΑΚΕΛ ανάφερε χαρακτηριστικά: «Έγινε μία ευρύτερη στροφή στην ένωση, μετά τα γεγονότα του '63, η οποία ως ΑΚΕΛ πιστεύουμε ήταν λάθος. Ακόμη και το ΑΚΕΛ 'ενωσιολόγησε' τότε, αλλά το ΑΚΕΛ ήταν και το μόνο κόμμα που είχε τη δύναμη σε κάποιο στάδιο αργότερα να κάνει αυτοκριτική και να πει ότι η στροφή προς την ένωση από το '64 ως το '68, ήταν ένα μεγάλο λάθος» (Απόσπασμα από οπτικογραφημένη συζήτηση που μεταδόθηκε από το ΡΙΚ στις 23/03/2009 και περιλαμβάνεται στο Ε. Χαραλαμπίδου op cit, σσ 181-182, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 63-64). Στα μέσα Ιανουαρίου και στα τέλη Φεβρουαρίου του 1964 το ΑΚΕΛ διένειμε φυλλάδια στα τουρκικά όπου καλούσε τους τουρκοκύπριους να συνεργαστούν με τους ελληνοκύπριους «ενάντια στον ιμπεριαλισμό»: Φ. Αργυρού στην εφημερίδα *Σημερινή* (φύλλο 26/3/2014) op cit. Το 1967, όταν η ελληνοκυπριακή βουλή των αντιπροσώπων ενέκρινε ψήφισμα υπέρ της ένωσης, το ΑΚΕΛ συμπεριλήφθηκε στα κόμματα που το υπερψήφισαν.

[266] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 73-74, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 52-53, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 125-127, Α. Κυριάκου, *Αυτόπτης μάρτυρας / Πολιτική Κύπρος 1940-1987*, τόμος 1ος, Λευκωσία: αυτοέκδοση, 2001, σσ 105-106, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 212-217, T. W. Adams 1964 op cit σ

Την ίδια μέρα (16/1/1964), στέλεχος του State Dept διοχέτευσε «εμπιστευτικά» σε μέλος της βρετανικής διπλωματικής αντιπροσωπείας στην αμερικανική πρωτεύουσα την πληροφορία ότι υφίσταντο ενδείξεις για τις ευθύνες της κυβέρνησης του Καΐρου και του αιγύπτιου πρεσβευτή στη Λευκωσία προσωπικά, που σύμφωνα με τον αμερικανό «ενθάρρυναν την ελληνοκυπριακή πλευρά να υιοθετήσει επιθετική στάση έναντι των τούρκων»[267]. Ο βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα εκτιμούσε (στις 16/1 κι αυτός) ότι η ελληνική κυβέρνηση θα συντασσόταν με οποιοδήποτε δυτικό σχέδιο αποστολής ειρηνευτικής αποστολής του ΟΗΕ στην Κύπρο, επειδή ο κύριος φόβος της ήταν πως ο Μακάριος προτιμούσε μία ανάμιξη των σοβιετικών και των αιγύπτιων στο ζήτημα[268].

Τα βρετανικά εντωμεταξύ σχέδια επίλυσης της κρίσης αλλά και ευρύτερων προβλημάτων του Κυπριακού συνίσταντο στη «δέσμη ιδεών» (Σχέδιο Sandys) που υποβλήθηκε εκείνες τις μέρες (17-20/1) και περιλάμβαναν αρχικά την προοπτική ένταξης της Κύπρου στο ΝΑΤΟ (που η ελληνοκυπριακή πλευρά απέρριψε), αλλά επίσης και το ενδεχόμενο γεωγραφικού διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων μετά από μετακινήσεις –σχετικά περιορισμένες, εθελούσιες- πληθυσμών, καθώς και τις αποστολές ανεξάρτητης διεθνούς αστυνομικής δύναμης για μεταβατική περίοδο και ΝΑΤΟϊκής στρατιωτικής δύναμης με βρετανό διοικητή, ο οποίος θα λάμβανε οδηγίες από διεθνή αρχή με έδρα εκτός Κύπρου[269]. Οι πρώτοι

406, Πλ. Σέρβας, *Κυπριακό / Ευθύνες*, τ. Β΄, ημιτόμος ΙΙ op cit σσ 374-381, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Β΄ σσ 23-24. Ο ρόλος και οι αποστολές του R. Murray αναφέρονται αναλυτικώτερα παρακάτω. Τις σκέψεις του Σοφ. Βενιζέλου για απομάκρυνση του Μακάριου απ' την κυπριακή εξουσία επιβεβαιώνουν τόσο ο ίδιος ο Γρίβας που μαρτυρεί ότι τού έγινε σχετική κρούση μέσω του Μποδοσάκη, όσο και ο τότε υπουργός εξωτερικών της υπηρεσιακής κυβέρνησης Παρασκευόπουλου διπλωμάτης Χρ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς (που διαδέχθηκε τον Βενιζέλο στο πηδάλιο του ΥΠΕΞ). Ο Βενιζέλος εξέθεσε τις σκέψεις του στους δύο αυτούς πριν συνομιλήσει με το Murray: Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς 1979 op cit σσ 148-149, Σ. Παπαγεωργίου, op cit *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τ. Α' σσ 299-300. Υπενθυμίζεται το προηγούμενο της έμπνευσης του Βενιζέλου να επιχειρήσει αξιοποίηση του Γρίβα και στα ελλαδικά πολιτικά πράγματα, το 1960. Ο Αθανασίου αναφέρει ότι το σχέδιο του Βενιζέλου (τον αποκαλεί πολιτικό καθοδηγητή του Γρίβα) αποκάλυψε στον Μακάριο ο Π. Πιπινέλης: Α. Αθανασίου op cit σ 17. Δύο εβδομάδες αργότερα, ο Σοφ. Βενιζέλος, απευθυνόμενος σε ογκώδη συγκέντρωση της Ε.Κ. στην Ομόνοια το βράδυ της 31ης Ιανουαρίου (η Αθήνα βρισκόταν σε προεκλογική περίοδο), δεν δίστασε να αναφερθεί στους δικούς του χειρισμούς της τρέχουσας κυπριακής κρίσης χωρίς να αποκρύψει την προσωπική του ιεράρχηση που σχετιζόταν με «... την αναγκαιότητα της ελληνοτουρκικής φιλίας, ... έπραξα το παν δια να μην διαταραχθή αύτη εις σοβαρόν βαθμόν. Αλλά η αβεβαιότης σε ό,τι αφορά το κυπριακόν αποτελεί αιτίαν και πηγήν δηλητηριάσεως των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ιδού ένας πρόσθετος λόγος δια τον οποίον πρέπει όλοι μας ... να εξαντλήσωμεν τας προσπαθείας μας δια την εξεύρεσιν μίας δικαίας και αποδεκτής λύσεως» (Γ. Δαφνής op cit σσ 581-582).

[267] S. R. Sonyel 1997 ibid σσ 71-72.

[268] C. Göktepe 2003 op cit σ 151 και υποσημ. 28 σ 186.

[269] Λ. Γ. Παπαδόπουλος 1999 op cit, σσ 135-136, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 447-448, Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, op cit σσ 144-145, Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 302-313, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σσ 514-515. Ο Sandys επιχείρησε να παρουσιάσει στους ελληνοκύπριους την ένταξη στο ΝΑΤΟ ως λύση απέναντι στις τουρκικές επιβουλές, αφού έτσι «θα σταματούσε η Τουρκία να ισχυρίζεται ότι απειλούνται οι γραμμές επικοινωνίας της».

τέσσερις ελλαδίτες αξιωματικοί αφίχθηκαν στο νησί στις 18 Ιανουαρίου με σκοπό τη σύσταση μιας έστω υποτυπώδους επιτελικής δομής που να είναι σε θέση να συντονίσει τις δράσεις των ελληνοκύπριων ένοπλων[270]. Στις 19/1 ο R. Denktaş χαρακτήρισε το «φυσικό, γεωγραφικό διαχωρισμό των μελών των δύο κοινοτήτων ως τη μόνη βάση βιώσιμης λύσης» [271]. Την επομένη κατέπελευσαν στο λιμάνι της Αμμοχώστου δύο τουρκικά πολεμικά με ανθρωπιστική βοήθεια για τους τουρκοκύπριους[272]. Από τις 21/1, «στοιχεία του 6ου Στόλου άρχισαν να αναπτύσσονται στα νερά περιμετρικά της Κύπρου»[273]. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών παρατηρούσαν με ανησυχία την αύξηση του αντιβρετανικού και αντιαμερικανικού πνεύματος μεταξύ των ελληνοκύπριων κυρίως, αλλά και την εκτράχυνση της κατάστασης με προοπτικές επανέναρξης νέου κύκλου διακοινοτικής βίας[274].

Αξιομνημόνευτη διάσταση των εσωτερικών διαπραγματεύσεων στη διάρκεια της συνδιάσκεψης στο Λονδίνο κρίνεται η εισαγωγή της αίσθησης αποστάσεων στις σκοποθεσίες και ψυχικής αποξένωσης στις σχέσεις μεταξύ ελλαδικής και ελληνοκυπριακής ηγεσίας. Η Στέλλα Σουλιώτη, τότε υπουργός δικαιοσύνης της Κύπρου, καταθέτει τη μαρτυρία της υπό την ιδιότητα του μέλους της ελληνοκυπριακής ομάδας διαπραγμάτευσης στη συνδιάσκεψη εκείνη, βασίζοντας την αφήγησή της σε έγγραφα του προσωπικού της αρχείου. Η μαρτυρία της συμφωνεί με αυτήν του επίσης παρόντος Γλ. Κληρίδη. Η εντύπωση που δημιουργείται είναι πως η Αθήνα επιθυμούσε διακαώς την αποφυγή στρατιωτικής κλιμάκωσης της ελλαδοτουρκικής διένεξης σχεδόν με κάθε κόστος, καλλιεργώντας επομένως στη Λευκωσία την αίσθηση της αμυντικής δυσπραγίας. Είναι χαρακτηριστική η προτροπή του Χρ. Ξανθόπουλου-Παλαμά προς την ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία να αποδεχθεί την έλευση στρατιωτικής δύναμης από χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ «εξηγώντας την αδυναμία της Ελλάδας να υπερασπισθεί το νησί», ενώ επίσης δήλωνε ότι «[Δ]εν είναι προς το συμφέρον είτε της Ελλάδος, είτε της Τουρκίας να αχθή το κυπριακόν θέμα εις τα Ηνωμένα Έθνη ... Η Ελλάς και η Τουρκία δεν έχουν εδαφικάς διαφοράς ... Εις τας δύο χώρας μας βασίζεται το αμυντικόν σύστημα των Βαλκανίων, της Μ. Ανατολής και το μέτωπον της κοινής απειλής εκ Βορρά». Η εύλογη αναζήτηση –από πλευράς ελληνοκυπριακής ηγεσίας-

[270] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 256-257.
[271] Ş. Kıralp, Defending Cyprus in the Early Postcolonial Era: Makarios, Cyprus, NATO, USSR, and the NAM (1964-1967), *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol 19 iss 6, 2017, σ 4.
[272] Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 372.
[273] A. B. Siegel, *The use of naval forces in the post-war era: U. S. Navy and U.S. marine Corps crisis response activity, 1946-1990, CRM 90-246,* Alexandria, Virginia: Operations and Support Division, Center for Naval Analysis, 1991 σ 33.
[274] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 23/1/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996790 , προσπελάστηκε στις 29/6/2016.

της εξασφάλισης διπλωματικής υποστήριξης «οθενδήποτε ερχομένης», ανιχνεύονται για πρώτη φορά στις επαφές ελλαδιτών κι ελληνοκυπρίων ιθυνόντων στο Λονδίνο τις συγκεκριμένες ημέρες του Ιανουαρίου 1964[275]. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του βρετανού πρεσβευτή στην Αθήνα R. Murray, η ελλαδική στρατιωτική ηγεσία άρχισε να πιέζει την κυβέρνηση στην Αθήνα για λήψη στρατιωτικών μέτρων και την εξέταση των δυνατοτήτων αντίδρασης της χώρας από τη γ΄ εβδομάδα του Ιανουαρίου, όταν και επιβεβαιώθηκε η συγκέντρωση τουρκικών δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή της Αλεξανδρέττας [276].
Ο Murray προσέθετε ότι ο Σ. Βενιζέλος επιχείρησε να αποθαρρύνει τέτοιες σκέψεις της ελλαδικής στρατιωτικής ηγεσίας επικαλούμενος την απόσταση της Ελλάδας από το νησί, που καθιστούσε απαγορευτική κάποια ελλαδική αεροπορική παρέμβαση [277]. Ο αμερικανός όμως πρέσβης ενημέρωσε τη Washington στις 24/1 ότι ούτε ο αρχηγός του ελλαδικού ΓΕΕΘΑ εμφανιζόταν ιδιαίτερα φιλοπόλεμος: εκείνος θα προτιμούσε να αποχωρήσουν όλες οι στρατιωτικές δυνάμεις της Ελλάδας και της Τουρκίας από την Κύπρο, προκειμένου να αποφευχθεί ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος. Ο Labouisse είχε συστήσει στους έλληνες συνομιλητές του να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση ακόμη κι αν η Τουρκία άρχιζε στρατιωτικές επιχειρήσεις (παρόλο που αμφέβαλε αν η Αθήνα θα μπορούσε να μείνει άπρακτη σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο), όμως τουλάχιστον –όπως παρατηρούσε- δεν διέθετε πληροφορίες για επιστρατευτικές κινήσεις ή μετακινήσεις ναυτικών δυνάμεων των

[275] Βλ. ειδικά το κλίμα επικείμενης τουρκικής εισβολής (ενδεικτικά: την απειλητική κάθοδο 5 εμπορικών οχηματαγωγών από τον Πόντο στην Αλεξανδρέττα για την οποία ο Χρ. Ξανθόπουλος Παλαμάς της ελλαδικής ομάδας ενημέρωσε τους ελληνοκύπριους) και την ανακοίνωση διακομματικής απόφασης της Αθήνας να απέχει από στρατιωτικά μέτρα αποτροπής της εισβολής αυτής, κατά τις ενδοελληνικές συνομιλίες της 24ης Ιανουαρίου: S. Soulioti op cit vol I σ 408, Γλ. Κληρίδης τ. 1 ibid, σσ 321-322, 326-327, 336, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 449-450.
[276] S. R. Sonyel 1997 op cit σ 74, Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 54. Ο Σ. Λοϊζίδης (1980 op cit σ 195) επιβεβαιώνει ότι όταν αρθρογράφησε στον αθηναϊκό Τύπο στις 30 Ιανουαρίου υπέρ μίας σθεναρής ελλαδικής στάσης κι επισκέφθηκε αμέσως μετά τον Γ. Παπανδρέου, επικαλέστηκε αισιόδοξη έκθεση του στρατηγού Α. Σιαπκαρά που εισηγήθηκε πολλές φορές στον Μακάριο και στις ελλαδικές κυβερνήσεις να αψηφούν τις τουρκικές απειλές. Ο συγκεκριμένος αξιωματικός ασκούσε αρκετά σημαντική επιρροή στο επίμαχο πεδίο επειδή συγκαταλεγόταν στους στρατιωτικούς ειδήμονες του Κυπριακού αλλά και επειδή είχε διατελέσει διοικητής ειδικών δυνάμεων (καταδρομέων για την ακρίβεια) τη διετία 1959-1961. Συνέγραψε ενδιαφέρουσες πραγματείες για τα ελληνικά στρατιωτικά πράγματα. Επίσης, θεωρείτο μετριοπαθής συντηρητικός (σαφώς όχι της στενής εμπιστοσύνης κεντρώων αξιωματικών), προαλειφόταν μάλιστα για Αρχηγός του ΓΕΣ, ως άρτιος επαγγελματικά και κοινής αποδοχής πολιτικά: υπήρξε η πρώτη προτίμηση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου το Μάρτιο του 1964. Τελικά, τον Απρίλιο προτιμήθηκε «βασιλικώτερος ανήρ» για την ηγεσία του στρατού ξηράς, ο αντιστράτηγος Γεννηματάς (βλ. παρακάτω). Ο Κ. Γκλύξμπουργκ υποστήριξε ότι ο Σιαπκαράς δεν κέκτειτο τα προσόντα για τη θέση του Αρχηγού. Ο μετέπειτα δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος, ήδη ισχυρός παρασκηνιακά, είχε δικούς του λόγους να εχθρεύεται τον Σιαπκαρά: Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967) τ. Α΄: η Ένωση Κέντρου στην εξουσία,* Αθήνα: Προσκήνιο, 1997, σσ 163-164, 225, Ν. Κακαουνάκης, *2650 ΜΕΡΟΝΥΧΤΑ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ*, τ. Α΄, Αθήνα: Παπαζήσης 1976, σσ 26-30, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 402, συνέντευξη του Κ. Γκλύξμπουργκ στον Μ. Μελετόπουλο, *Η Νέα Πολιτική*, Περίοδος Β΄ τ. 6, Ιανουάριος 2014, σσ 54-55.
[277] Σ. Ριζάς 2008 op cit σ 307.

ελλαδιτών, αν και η πολιτικοστρατιωτική ηγεσία τους τού είχε υπαινιχθεί τέτοιες «απειλές» [278].

Τα πρακτικά της σύσκεψης που έλαβε χώρα το πρωί της 25ης Ιανουαρίου στο υπουργείο εξωτερικών με συμμετοχή της πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας της Αθήνας είναι αποκαλυπτικά των ελλαδικών προτεραιοτήτων αναφορικά με την Κύπρο, την στρατιωτική κατάσταση της Ελλάδας και δεσπόζουσες διεθνείς σχέσεις της χώρας τη δεδομένη στιγμή: ο αρχηγός του ΓΕΝ διερωτόταν κατά πόσο μπορούσαν οι δυνάμεις του ΝΑΤΟ να ασκήσουν αποκλεισμό της Κύπρου (γι' απόκρουση τυχόν κίνησης των Τούρκων από την Αλεξανδρέττα), αλλά ο Π. Κανελλόπουλος θεώρησε ότι οι αμερικανοί δεν θα δέχονταν ποτέ κάτι τέτοιο. Ο αρχηγός του ΓΕΣ πρόσθεσε ότι η CIA προσπαθούσε να διακριβώσει τις προθέσεις και τις προετοιμασίες της Ελλάδας για ενδεχόμενο σύρραξης με τους τούρκους – όταν μάλιστα ο αρχηγός του ελληνικού στρατού ρωτήθηκε ευθέως από αμερικανό επ' αυτού, δεν απέκλεισε τίποτα. Ο υπουργός εθνικής άμυνας (απόστρατος στρατηγός Δ. Παπανικολόπουλος) και ο αρχηγός του ΓΕΕΘΑ (Ι. Πιπιλής) παρατήρησαν ότι εν αντιθέσει με τους τούρκους που διέθεταν σχέδιο απόβασης, στην ελληνική πλευρά δεν υφίστατο κάτι αντίστοιχο. Ο Παπανικολόπουλος εισηγήθηκε στρατιωτικές προετοιμασίες (ασκήσεις ετοιμότητας στην Αττική, συγκέντρωση καυσίμων στα προωθημένα αεροδρόμια της Ρόδου και του Καστελλίου), ανάκληση του ελληνικού κλιμακίου απ' το ΝΑΤΟϊκό στρατηγείο της Σμύρνης και διάβημα προς τις ΗΠΑ. Ο Γ. Παπανδρέου επισήμανε τον αρνητικό ρόλο ορισμένων ελλήνων στρατιωτικών που επέτρεψαν στους ελληνοκύπριους να πιστέψουν ότι η Ελλάδα διέθετε τη δυνατότητα να τούς συνδράμει αποτελεσματικά και εισηγήθηκε α) την επίδειξη ετοιμότητας και την καλλιέργεια παραπλανητικής εντύπωσης ότι η Ελλάδα αποφάσισε «ανταπόβασιν» με σκοπό την αποτροπή τουρκικής επέμβασης, αλλά και β) την επιδίωξη αποστολής διεθνούς στρατιωτικής δύναμης στο νησί. Ο πρωθυπουργός Παρασκευόπουλος μετέφερε παράκληση του Μακάριου η Αθήνα να απορρίψει τα βρετανικά σχέδια (προτάσεις Sandys) και ο Π. Κανελλόπουλος (που ήταν θετικός σε αυτά) παραπονέθηκε ότι «[Δ]εν εστάθη δυνατόν, παρά προσπαθείας όλων ημών, ποδηγετήσωμεν ελληνοκυπριακήν ηγεσίαν». Ο αρχηγός της ΕΡΕ πρόσθεσε ότι σε περίπτωση «ειρηνικής αποβάσεως» ελληνικών δυνάμεων στο νησί αν είχε προηγηθεί τουρκική απόβαση, υπήρχε μεν ο κίνδυνος de facto διχοτόμησης, όμως σε ένα τέτοιο σενάριο υφίστατο τουλάχιστον η δυνατότητα να ζητήσει η ελληνική πλευρά αμέσως μετά επιστροφή στο status quo ante, να αποχωρήσουν δηλαδή *και* οι ελληνικές *και* οι τουρκικές αυτές δυνάμεις απ' την Κύπρο. Ο αρχηγός του ΓΕΣ ανάφερε ότι υπήρχε δυνατότητα αερομεταφοράς καταδρομέων και

[278] Α. Παπαχελάς 1997 op cit, σσ 103-104.

αλεξιπτωτιστών σε 4 ώρες και βαρύτερων δυνάμεων (2 ιλών τεθωρακισμένων κλπ) σε 4 μέρες –ακτοπλοϊκά οι τελευταίες-, προέβλεπε πάντως σύρραξη «...ένεκα των επιδιώξεων των τουρκοκυπρίων». Ο Γ. Παπανδρέου συμφωνούσε ότι στην πράξη αποκλειόταν η περίπτωση «ειρηνικής απόβασης» ελλαδικών στρατιωτικών δυνάμεων, εξέφρασε όμως την (τελείως άστοχη) ελπίδα ότι μόλις ο Αρχιεπίσκοπος πληροφορείτο την προτίμηση της Αθήνας στις προτάσεις Sandys θα έσπευδε να εναρμονιστεί. Στη σύσκεψη ακούστηκαν επίσης ιδέες (διπλωματικής προέλευσης) περί «ομοσπονδιακού κράτους υπό ενιαίαν κυβέρνησιν δια γενικά ζητήματα». Ο αρχηγός του ΓΕΣ διατύπωσε την άποψη ότι υπήρχε δυνατότητα πρόσκαιρης πρόταξης επιτυχούς αντίστασης στο νησί μέχρι να παραχθεί «πολιτικός χρόνος» για αυξημένο περιθώριο ελιγμών. Τελικά αποφασίστηκαν: αποδοχή των προτάσεων Sandys, διπλωματικές κινήσεις (διαβήματα) και προετοιμασία στρατιωτικού τμήματος και μετακίνησή του στην Κρήτη ώστε να αποσταλεί στην Κύπρο το ταχύτερο αν οι τούρκοι επιχειρούσαν απόβαση[279].

Την ίδια ημέρα (Κυριακή 25/1) έλαβαν χώρα στη Washington όχι λιγότερες από 4 συναντήσεις με αντικείμενο τις κυπριακές εξελίξεις: α) διπλή αμερικανοβρετανική ανταλλαγή απόψεων (μία πριν και μία μετά τις ενδοαμερικανικές συσκέψεις)[280]

[279] Π. Πετρίδης, *Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1954-1965) / ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ*, Θεσ/νίκη: UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1998, σσ 274-281. Αναφερόμενος στις τελευταίες μέρες του Ιανουαρίου, ο P. Oberling (*The road to Bellapais: The Turkish Cypriot exodus to northern Cyprus*, Boulder: Social Science Monographs, New York: Columbia University Press, 1982, σ 103) κάνει λόγο για συγκέντρωση μονάδων του ελληνικού στόλου «γύρω από την Κρήτη». Καίτοι ο Oberling αποφεύγει να παραπέμψει σε πηγές, στην (ούτως ή άλλως προκατειλημμένη) μάλλον δημοσιογραφική εργασία του, τους ισχυρισμούς του για επιτυχείς αποτρεπτικά ελλαδικές στρατιωτικές κινήσεις επιβεβαιώνουν σχετικοί, αμέσως μεταγενέστεροι, ελλαδικοί κυβερνητικοί υπαινιγμοί: Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 4-2-1964, θέμα: «Ανακοινώσεις του κ Προέδρου [της Κυβέρνησης] επί των εξελίξεων του Κυπριακού», σσ 382-383.

[280] Για τις συζητήσεις αυτές η πληροφόρηση είναι περιορισμένη λόγω μερικού αποχαρακτηρισμού των πηγών: Σ. Ριζάς 2000 op cit, σ 53, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 197-198, G. W. Ball, *The Past has another pattern / Memoirs*, N. York-London: W.W. Norton 1983, σ 341, E. Weintal & C. Bartlett, *Facing the brink / a study of crisis diplomacy*, London: Hutchinson, 1967, σ 18. Οι O'Malley - I. Craig (op cit σ 95) αναφέρουν σκέψεις του αμερικανού υφυπουργού εξωτερικών μήπως η διχοτόμηση ήταν η βέλτιστη λύση, που διατυπώθηκαν στη διάρκεια αυτών των διμερών συσκέψεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι λίγες μέρες πριν τις εκλογές της 5ης Νοεμβρίου του 1968 -στις οποίες ο μέχρι τότε πρόεδρος L. B. Johnson δεν κατερχόταν αφού δεν είχε καν διεκδικήσει το κομματικό χρίσμα αν και είχε αυτά τα δικαιώματα-, εκπρόσωποι του Λευκού Οίκου επικοινώνησαν κατ' επανάληψη με τη διεύθυνση της CIA ζητώντας πρακτικά από τα αρχεία της υπηρεσίας αυτής «σχετικά με τη σύσκεψη με θέμα το Κυπριακό, που έλαβε χώρα στο Λευκό Οίκο την Κυριακή 26/1/1964». Όπως παρατηρούσε η CIA «προφανώς δεν υφίσταντο αντίγραφα πρακτικών της σύσκεψης αυτής, μήτε στο Λ. Οίκο μήτε στο υπουργείο εξωτερικών». «Έπειτα από σύσκεψη των αρμοδίων», η CIA απάντησε ότι κατείχε μόνο σύντομο υπόμνημα επ' αυτής της σύσκεψης, λόγω συμμετοχής μέλους της ηγεσίας της (του τότε υποδιευθυντή της, του απόστρατου αντιστράτηγου Carter συγκεκριμένα), αλλά αρνήθηκε να παραδώσει αντίγραφο του υπομνήματος αυτού σε συνεργάτες του Προέδρου L. B. Johnson. Ο διευθυντής της CIA πληροφόρησε τους εκπροσώπους του Johnson ότι δεν επιθυμούσε να προωθήσει

και β) ευρεία κυβερνητική σύσκεψη υπό τον πρόεδρο Johnson. Ενδεικτική της σοβαρότητας με την οποία προσέγγιζε την πρόσφατη κυπριακή κρίση η αμερικανική ηγεσία, υπήρξε η προκαταρκτική σύσκεψη εξέτασης του θέματος, με συμμετοχή της πολιτικής και σταδιοδρομικής ηγεσίας των υπουργείων εξωτερικών και άμυνας[281]. Οι αμερικανοί ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικοί να στείλουν ευμέγεθες στράτευμα στην Κύπρο αναλογιζόμενοι –όπως και οι βρετανοί- τον αντίκτυπο στην εσωτερική πολιτική σκηνή των χωρών τους (το 1964 ήταν έτος εκλογών σε ΗΠΑ και ΗΒ, και ειδικά στις ΗΠΑ έπρεπε να συνυπολογιστεί η επίδραση οποιασδήποτε κίνησης στους ελληνοαμερικανούς ψηφοφόρους [282]). Τα ενδεχόμενα ανάμιξης είτε του ΟΗΕ είτε του ΝΑΤΟ αντιμετωπίστηκαν με σκεπτικισμό, το πρώτο επειδή θα έδινε την ευκαιρία σε χώρες του ανατολικού συνασπισμού να αποκτήσουν στρατιωτική παρουσία στο νησί και το δεύτερο επειδή η Κύπρος δεν ήταν μέλος της βορειοατλαντικής συμμαχίας. Οι αμερικανοί κυβερνητικοί ανησυχούσαν ειδικά μήπως η ηγεσία των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων έφτανε στο σημείο να μην πειθαρχήσει στις εντολές της κυβέρνησης İnönü, ενώ για την ελληνική υπηρεσιακή κυβέρνηση δεν απέκλειαν ανατροπή της από τους στρατιωτικούς στην περίπτωση που η κυπριακή κρίση κλιμακωνόταν. Παρόλο που οι ΗΠΑ προτιμούσαν την αποστολή μίας ad hoc δύναμης ΝΑΤΟϊκής προέλευσης με ισχυρή βρετανική παρουσία - ηγεσία και συμβολική συνεισφορά 1 αμερικανικού τάγματος σε αυτήν, οι βρετανοί αντέτειναν ότι σε περίπτωση αύξησης της έντασης, εκείνοι θα περιορίζονταν να κλειστούν στις βάσεις τους και να τίς υπερασπιστούν αν εμφανιζόταν απειλή γι' αυτές –υποστήριζαν εξάλλου ότι είχαν να επωμιστούν το δυσβάστακτο πολιτικό κόστος του να διαθέτουν μία εμφανή στρατιωτική παρουσία στο νησί που μέχρι πριν λίγο εξουσίαζαν αποικιακά. Ο βρετανός πρεσβευτής στη Washington (sir D. Ormsby-Gore) ενημέρωσε –περίπου εκβιαστικά- τον αμερικανό υφυπουργό εξωτερικών G. Ball, νέο κύριο υπεύθυνο της πολιτικής των ΗΠΑ στο Κυπριακό, ότι αν μία ΝΑΤΟϊκής σύνθεσης ειρηνευτική δύναμη (το επιθυμητό σενάριο) δεν γινόταν δυνατό να

στον Λευκό Οίκο αντίγραφο του υπομνήματος Carter, επιτρέποντάς τους μόνο να προσέλθουν στα αρχεία της υπηρεσίας και να κρατήσουν χειρόγραφες σημειώσεις (!). Μονοσέλιδο τεκμήριο με τίτλο «υπόμνημα για το αρχείο» και ημερομηνία 1/11/1968, που περιλαμβάνεται στη συλλογή CIA-RDP80B01676R001400010011-6 και προσπελάστηκε στις 30/10/2014 ως: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP80B01676R001400010011-6.pdf . Είναι βέβαιο ότι η ανωτέρω αξιοσημείωτη κρυψίνοια σχετιζόταν με τα σχέδια ανατροπής του Μακαρίου από τον Γρίβα που μεταξύ άλλων εξετάστηκαν εκείνην την ημέρα. Βλ. ενδεικτικά: Cl. Nicolet 2001 ibid σ 264.

[281] *FRUS* 1964-68 vol XVI "doc 3": Μνημόνιο συνεργασίας του Προέδρου Johnson με τους G. Ball, R. McNamara, Στρατηγό M. Taylor, J. Valenti, R. Komer, B. Smith και αντικείμενο το Κυπριακό, Washington 25/1/1964, *FRUS* 1964-68 vol XVI "doc 2" υποσημ. 3, H. W. Brands jr, (1987) op cit σ 352, Σ. Ριζάς 2000 op cit, σσ 62, 68-69, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 373. Στο κείμενο παρατίθεται σύνθεση των δεδομένων από όλες τις πηγές της παρούσας υποσημείωσης.

[282] Πράγματι, ελληνοκύπριοι διαδήλωσαν έξω απ'το Whitehall στις 17/1, ενώ ελληνοαμερικανικές ενώσεις απηύθυναν μηνύματα στον πρόεδρο Johnson στις 23/1: H. D. Purcell op cit σ 339.

σταλεί στην Κύπρο, η κυβέρνησή του δεν θα δίσταζε να παραπέμψει το ζήτημα στον ΟΗΕ. Η προοπτική αυτή ήταν τρομακτική για τις ΗΠΑ επειδή θα μπορούσε να οδηγήσει είτε σε απόφαση του Συμβουλίου Ασφάλειας υπέρ της κυπριακής αυτοδιάθεσης είτε / και σε απομάκρυνση των βρετανικών βάσεων από το νησί. Σκέψεις ορισμένων στελεχών του State Dept για προώθηση της ιδέας κάποιας ανταλλαγής εδαφών (με άξονα την παράδοση της Δωδεκανήσου στην Τουρκία έναντι της προσάρτησης της Κύπρου από την Ελλάδα, με ταυτόχρονη αμοιβαία ανταλλαγή των τοπικών πληθυσμών/μειονοτήτων) δεν κρίθηκαν επαρκώς θεμελιωμένες ως προς τη βιωσιμότητά τους. Αφού ο πρόεδρος Johnson έφτασε στο σημείο να καταθέσει την ιδέα πρόσκλησης ουδέτερων όπως του Νάσερ (οι συνεργάτες του τού επισήμαναν ότι σε αυτό ακριβώς προσέβλεπε ο Μακάριος: την ανάμιξη φιλικών προς αυτόν ουδέτερων), οι αμερικανοί ιθύνοντες κατέληξαν να αποθέσουν τις ελπίδες τους στον πρεσβευτή των ΗΠΑ στο Λονδίνο (αυτός, ο D. Bruce, υπήρξε διαπρεπής διπλωμάτης και φημισμένος διαπραγματευτής), ο οποίος μπορούσε να πιέσει τους υπουργούς εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας εκμεταλλευόμενος την ταυτόχρονη παρουσία τους στη βρετανική πρωτεύουσα. Τους βρετανούς πάντως, ο Bruce απέτυχε να τους πείσει να δεχθούν μία δυτική πολυεθνική δύναμη έστω με το μανδύα της Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης (μίας αμυντικής συμφωνίας των δυτικοευρωπαϊκών κρατών που ουδέποτε είχε αποκτήσει ισχυρή υπόσταση λόγω της ύπαρξης του ΝΑΤΟ αλλά και γαλλικών αντιρρήσεων). Οι βρετανοί ήταν αμετακίνητοι στην επιδίωξή τους της για φανερή και πολυπληθή αμερικανική συμμετοχή. Επίσης, νωρίς το βράδυ της ίδιας ημέρας, ο αμερικανός και ο βρετανός μόνιμοι αντιπρόσωποι στο ΝΑΤΟ (Finletter και Schuckburgh αντίστοιχα) επιχείρησαν με ενορχηστρωμένη διοχέτευση πληροφοριών -υποτίθεται με πηγές από τις κυβερνήσεις τους- να εκβιάσουν την προσωπική ανάμιξη του ΓΓ του ΝΑΤΟ, ο οποίος είχε το δικαίωμα και την υποχρέωση να παρέμβει προκειμένου να αποσοβήσει έναν ενδοσυμμαχικό πόλεμο. Όταν ο Γεν. Γραμματέας του ΝΑΤΟ, ο ολλανδός πρώην υπουργός εξωτερικών D. Stikker, ζήτησε να μελετήσει τα σχετικά τηλεγραφήματα των κυβερνήσεων των ΗΠΑ και του ΗΒ που επικαλούνταν οι δύο διπλωμάτες προκειμένου να διαπιστώσει την ευστάθεια των ισχυρισμών σύμφωνα με τις οποίες επέκειτο έκρηξη ελλαδοτουρικού πολέμου, εκείνοι αρνήθηκαν να τα αποδεσμεύσουν επικαλούμενοι την υψηλή διαβάθμισή των απόρρητων τεκμηρίων. Ο Stikker κατέληξε να αποταθεί στον ανώτατο διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη (τον αμερικανό στρατηγό Lemnitzer) για να διασταυρώσει τις πληροφορίες [283]. Το διήμερο 26-28/1 οι βρετανοί πίεσαν τους ελληνοκύπριους - επιστρατεύοντας και την ελλαδική αντιπροσωπεία- να δεχθεί την

[283] R. S. Jordan, *Political leadership in NATO*, Boulder: Westview, 1979 σ 135.

αποστολή διεθνούς δύναμης ΝΑΤΟϊκής προέλευσης, πάντως η ελλαδική πλευρά (που θεωρητικά ενέκρινε τη βρετανική πρόταση), έθεσε σειρά απραγματοποίητων όρων για την υλοποίηση της ενέργειας. Οι βρετανοί (επισήμως) προσπάθησαν να αποφύγουν ανάμιξη του ΟΗΕ ή άλλων δυνάμεων επικαλούμενοι την ασφάλεια των βάσεών τους. Στο ελλαδικό υπουργικό συμβούλιο ακούστηκε η πληροφορία ότι τουρκοκυπριακές δυνάμεις λάμβαναν θέσεις μάχης στην Κερύνεια «προς υποστήριξιν τουρκικής αποβάσεως». Ο υπουργός άμυνας Παπανικολόπουλος εξήγησε την κατάσταση σε στρατιωτικό επίπεδο κι ενημέρωσε τους παριστάμενους ότι είχε ζητηθεί η άμεση διάλυση της ναυτικής δύναμης που είχε συγκεντρώσει η Τουρκία, «αλλ'ουδέν εγένετο»[284]. Στις 26 Ιανουαρίου, το αμερικανικό ΓΕΕΘΑ αποφάσισε «την ανασύσταση της [ναυτικής] δύναμης εκκένωσης» που επισήμως είχε διαλυθεί στο τέλος Δεκεμβρίου: το αντιτορπιλικό DD-470 *USS Bache* έλαβε τέτοια θέση ώστε να απέχει 3 ώρες πλου από το νησί (παραμένοντας σε απόσταση πέραν δυνατότητας εντοπισμού του από αυτό), ενώ επίσης διατάχθηκε η ανάπτυξη της αμφίβιας δύναμης TF 61/62 στην ευρύτερη περιοχή –αυτή απέχοντας 10 ώρες πλου από την Κύπρο (επισήμως «για την εκκένωση μεγάλου αριθμού αμερικανών και άλλων αμάχων»)[285]. Έγινε επίσης εκ νέου αυστηρή σύσταση στις Αθήνα κι Άγκυρα να αποφύγουν απειλή της συνοχής της συμμαχίας και να μην παραβλέψουν τη μέγιστη ενόχληση των ΗΠΑ από το ενδεχόμενο χρήσης των όπλων «τα οποία με τόση γενναιοδωρία τους παρείχαν, για σκοπούς αλλότριους προς τους όρους υπο τους οποίους τους χορηγούνταν»[286]. Στις 27 Ιανουαρίου η Φρειδερίκη, που βρισκόταν για επίσκεψη στην αμερικανική πρωτεύουσα, ανέφερε στο

[284] Η αποστολή της πολυεθνικής δύναμης που τελικά στάλθηκε στην Κύπρο υπήρξε απλώς η *μία* από τις ιδέες αποστολής ξένων στρατευμάτων στο νησί. Οι επαχθέστερες προτάσεις σχετίζονταν όπως ήδη αναφέρθηκε με την αποστολή ΝΑΤΟϊκής ή «συνδεδεμένης με το ΝΑΤΟ» δύναμης τουλάχιστον 9.550 ανδρών, που θα διοικείτο από διακυβερνητική επιτροπή με έδρα το Λονδίνο και χωρίς την εκπροσώπηση κυπρίων σε αυτήν (ή το δέλεαρ απόκτησης πολιτικής επιρροής νέων πρόσθετων κρατών στο νησί, γι' αυτό και δεν αντιμετωπίστηκε θετικά ούτε από άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, που επικαλέστηκαν έλλειψη ειδικά εκπαιδευμένων στρατευμάτων σε ειρηνευτικά καθήκοντα). Το θέμα αναλύεται και παρακάτω. Βλ. ενδεικτικά: Ελληνική Βουλή, «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 27-1-1964, θέμα: «Ανακοινώσεις του Προέδρου [της Κυβέρνησης] επί του Κυπριακού» σσ 378-380, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σ 531, S. Soulioti op cit vol I σσ 399, 401, 403, 406-408, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 65, Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit, σσ 322-327, A. James 2002 op cit σσ 77-79, Ι. Ιωσήφ 2000 op cit σσ 184-186, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 57-63. Έγγραφο χωρίς ημερομηνία (με βεβαιότητα συντάχθηκε το διάστημα 1-25/1/1964) προς τον πρεσβευτή των ΗΠΑ στο Λονδίνο, αποχαρακτηρισμένες τις 4 από τις σελίδες του, περιλαμβάνεται στο τεκμήριο με ταυτότητα: CIA-RDP80B01676R001400010011-6 op cit που προσπελάστηκε στις 30/10/2014:
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP80B01676R001400010011-6.pdf

[285] *NHC-OAB:RG 38*, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, σ 1.

[286] A. James 2002 op cit σ 73.

μέλος του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ (και μετέπειτα πρεσβευτή στην Άγκυρα) R. Komer ότι σε περίπτωση που η Τουρκία έστελνε στρατεύματα στην Κύπρο, η Ελλάδα θα έπραττε κι εκείνη το ίδιο [287]. Η Άγκυρα εξάλλου πίεζε αφόρητα τις ΗΠΑ με τελεσιγραφικού τύπου απειλές: σύμφωνα με τον τοπικό αμερικανό πρεσβευτή R. Hare, ο τούρκος πρωθυπουργός απειλούσε στις 28 Ιανουαρίου με εισβολή στην Κύπρο, αν η Washington δεν εκφραζόταν επίσημα πάνω στο θέμα μέχρι το επόμενο πρωί. Ο R. Komer προέβλεψε ότι αν οι ΗΠΑ δεν ήταν έτομες να αναμιχθούν δυναμικά σύντομα, ίσως βρίσκονταν τελματωμένες στην Κύπρο «για πολλά φεγγάρια» και εισηγήθηκε την απειλή διακοπής στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία ώστε να αποκλειστεί τελείως το ενδεχόμενο να βρεθούν αντιμέτωπες οι ένοπλες δυνάμεις των δύο χωρών. Οι αμερικανικές ομάδες λήψης αποφάσεων άρχισαν εκείνες τις ημέρες να αντιλαμβάνονται τον περιορισμό των περιθωρίων ελιγμών τους και πρώτη τους υποχώρηση ήταν η αποδοχή του σχεδίου αποστολής της ΝΑΤΟϊκής δύναμης σύμφωνα με τις βρετανικές προτιμήσεις[288].

[287] *FRUS* 1964-1968 vol XVI, "doc 12" παραπομπή 2. Η Φρειδερίκη ζήτησε επίσης τότε την παρέμβαση του ανώτατου διοικητή των ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων στην Ευρώπη, του αμερικανού στρατηγού Lemnitzer. Πράγματι υπήρξε πρωτοβουλία από πλευράς ΗΠΑ να αναμιχθεί και αυτός στις εξελίξεις τις επόμενες μέρες (βλ. παρακάτω): Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit, σ 113.

[288] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 443": υπόμνημα του R. Komer, μέλους όπως έχει αναφερθεί του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, με ημερομηνία 28/1/1964, σσ 952-953. Για τις σχοινοτενείς διαπραγματεύσεις ΗΠΑ-ΗΒ με αντικείμενο το θέμα, τη βρετανική στροφή 180 μοιρών σε σχέση με την πριν το 1959 αλλεργία τους προς «ΝΑΤΟποίηση» του προβλήματος και τη Μακαριακή απροθυμία να υποδεχθεί την αποστολή οποιασδήποτε ΝΑΤΟϊκής στρατιωτικής δύναμης στην Κύπρο με αυξημένες αρμοδιότητες βλ. αναλυτικά παρακάτω. Γενικά: Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 195, 202, Μ. Δρουσιώτης 2005 ibid σσ 161-169, 171 Σ. Ριζάς 2000 ibid σσ 66-67. Ο Κληρίδης υποστήριξε ότι μετά την 22^{α} Ιανουαρίου, το Λονδίνο προσανατολίστηκε στη λύση της αποστολής ΝΑΤΟϊκής δύναμης, με την συμπαράσταση των ΗΠΑ σε αυτό (Γλ. Κληρίδης τ. 1 ibid σ 335). Η βρετανική προσέγγιση καταγράφεται εναργώς από τον C. Göktepe (2003 op cit σσ 147-157) όπου γίνονται σαφείς οι αρχικές *επίσημες* θέσεις των δύο συμμάχων (ΗΒ υπέρ ΝΑΤΟϊκής λύσης, ΗΠΑ κατά της αποστολής εθνικών τους δυνάμεων). Στην ίδια εργασία, όπως και σε εκείνην των Μ. Μ. Carver (2011 op cit σ 400) και Ν. Briscoe (op cit σ 159) που αμφότεροι αξιοποιούν πρωτογενές βρετανικό υλικό, άλλα και σε τεκμήριο των *FRUS* (vol XVI: "doc 1", αμερικανοβρετανική σύσκεψη στη Washington, 24/1/1964) αναφέρεται πρόσθετη ερμηνεία των αμερικανικών ενδοιασμών για την αποστολή ΝΑΤΟϊκής δύναμης με ευμεγέθη συνεισφορά στρατευμάτων από τις ΗΠΑ: ο φόβος τυχόν αθέλητης εμπλοκής αμερικανικών με τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις ή τουρκοκύπριους ενόπλους στην Κύπρο, που αυτομάτως θα έθετε σε κίνδυνο τις σταθμεύουσες επί τουρκικού εδάφους δυνάμεις των ΗΠΑ (ύψους τότε 17.000 ανδρών). Οι Η. Kosut (op cit σ 83) και Ε. Ν. Τζελέπης, ο οποίος αξιοποίησε γαλλικές δημοσιογραφικές πηγές (op cit σ 165), αναφέρουν ότι οι ΗΠΑ αποδέχθηκαν το σχέδιο αποστολής ΝΑΤΟϊκής δύναμης μετά τις συνομιλίες μεταξύ του αμερικανού υπουργού δικαιοσύνης (αδελφού του προέδρου) R. Kennedy και του βρετανού πρωθυπουργού sir A. Douglas-Home στο Λονδίνο (26-27/1), ενώ η συμφωνία ολοκληρώθηκε σε συσκέψεις που είχε ο υπαρχηγός του βρετανικού στρατού G. H. Baker με στελέχη των υπουργείων άμυνας και εξωτερικών των ΗΠΑ στη Washington την 28η Ιανουαρίου. Ο O. P. Richmond (1998 op cit σ 91) προσθέτει ότι στη συνομιλία τους, ο Douglas-Home επιβεβαίωσε στον R. Kennedy ότι η Τουρκία πράγματι κινείτο στην κατεύθυνση της επιβολής διχοτόμησης. Είναι σαφές ότι με την αποστολή ΝΑΤΟϊκής δύναμης, οι βρετανοί αποσκοπούσαν στην επίσημη πολιτική εμπλοκή των ΗΠΑ. Ότι οι βρετανοί άσκησαν ριψοκίνδυνη «διπλωματία της κρυμνοβασίας» υπολογογίζοντας (εύστοχα) πως το μέγεθος και το είδος των αμερικανικών φόβων ξεπερνούσε τους δικούς τους και μάλιστα σε επείγοντα χαρακτήρα,

Ο Αρχιεπίσκοπος εντωμεταξύ, έστειλε τον αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών Αραούζο στο σοβιετικό πρεσβευτή στη Λευκωσία αιτούμενος βοήθεια (27/1). Ο αμερικανός πρεσβευτής στο Λονδίνο (Bruce) αποφάνθηκε ότι αν οι ΗΠΑ καθυστερούσαν περισσότερο να αναμιχθούν, καμιά άλλη χώρα δεν θα μπορούσε να αποτρέψει την τουρκική στρατιωτική επέμβαση[289]. Οι βρετανοί εξέδωσαν οδηγίες που αφορούσαν στη στάση των στρατευμάτων τους στην Κύπρο: αυτά έπρεπε να περιοριστούν στην εξασφάλιση της άμυνας των βάσεων και στην ασφαλή εκκένωση όσων βρετανών υπήκοων ζούσαν εκτός αυτών, ακόμη και αν χρειαζόταν να καταληφθεί προσωρινά το αεροδρόμιο της Λευκωσίας[290]. Το πρώτο φορτίο πρόσθετης βοήθειας σε πολεμικό υλικό μεταφέρθηκε από τον Πειραιά εσπευσμένα τότε με το αρματαγωγό *ΛΕΣΒΟΣ*, και παραδόθηκε στους ελληνοκύπριους μαζί με το τμήμα της ΕΛΔΥΚ το οποίο αποβιβάστηκε στην Αμμόχωστο για την προβλεπόμενη περιοδική αντικατάσταση των συναδέλφων τους[291]. Για όλους αυτούς τους λόγους, η αμερικανική

προκύπτει και από τις ενδοκυβερνητικές αναφορές στο Λονδίνο την ίδια στγμή: πχ στις 28/1 διατυπώθηκε η ανησυχία πως αν οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ οδηγούνταν σε αποδοχή της «αλληλοεξουδετέρωσης» των επιδιώξεών τους, ίσως στον ΟΗΕ οι εξελίξεις στο Κυπριακό κρινόταν από την «Αφρασιατική Ομάδα» [κρατών]: N. Briscoe op cit σ 158.

[289] Α. Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού* op cit σ 285, G. W. Ball, op cit σ 341, S. Soulioti op cit vol I σσ 423-424. Ο πλέον ενδιαφέρων ισχυρισμός ανήκει στον H. D. Purcell (op cit σ 336), σύμφωνα με τον οποίο ο Γρίβας ήταν εκείνος που προώθησε την ιδέα προσέγγισης της ΕΣΣΔ τον Ιανουάριο του 1964 – με σκοπό να πιεστεί η Δύση να λάβει φιλελληνική στάση (χωρίς ωστόσο να τεκμηριώνει την εκδοχή αυτή). Επισήμως, ο Αραούζος επισκέφθηκε τον Γερμόσιν ζητώντας σοβιετική βοήθεια απέναντι στην τουρκική προκλητικότητα, που θα μπορούσε να λάβει τη μορφή μίας σκληρής δήλωσης σε πρώτη φάση. Τουρκική πηγή κάνει λόγο για επαφή του Γιωρκάτζη με τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ δύο μέρες αργότερα και θέμα το ίδιο: αίτημα των ελληνοκύπριων για στρατιωτική μεταξύ άλλων βοήθεια από τη Μόσχα. Βλ. M. Aslan, *The Cyprus Question in the making and the attitude of the Soviet Union towards the Cyprus question (1960-1974),* MA thesis, Ankara: Dept of International Relations, Bilgent University, 2008, σ 53. Ο Γιωρκάτζης δήλωσε στον ελληνοκυπριακό Τύπο (υπογράφοντας ως «Ακρίτας») ότι «Επειδή εντέχνως διαδίδεται υπό ξενοκίνητων πρακτόρων ότι η επέμβασις της Τουρκίας απεφεύχθη τη επεμβάσει άλλων χωρών (πχ της Ρωσσίας), δηλούται κατηγορηματικώς ότι ούτε η Ρωσσία, ούτε οιαδήποτε άλλη χώρα προσέφερε βοήθειαν ή επενέβη, παρ'όλον ότι όλαι ειδοποιήθησαν σχετικώς. Όλα τα περί αντιθέτου αποτελούν φθηνήν προπαγάνδαν»: Πλ. Σέρβας, *Κυπριακό* / *Ευθύνες*, τ. Β΄, ημιτόμος ΙΙ op cit σσ 356-357. Ο ίδιος ο Μακάριος δήλωσε (29/1), απαντώντας σε σχετική ερώτηση του δημοσιογράφου της *Daily Express* ότι «Απόκειται εις την Σοβιετικήν Ένωσιν να προβή εις δημόσιαν ανακοίνωσιν» αν θα προσέφερε βοήθεια στην κυπριακή κυβέρνηση: "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σ 371. Την πληροφορία αναμετέδοσε αμέσως η δυτικογερμανική *Die Welt* (T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σσ 34-35). Ο Μ. Χριστοδούλου κάνει λόγο για μετάβαση των Αραούζου-Λυσσαρίδη (ο Β. Λυσσαρίδης υπήρξε πολιτικός, φίλος και γιατρός του Μακάριου) στην ΕΣΣΔ εκείνες τις μέρες και συνάντησή τους με το σοβιετικό ηγέτη Ν. Χρουστσώφ (ο οποίος μάλιστα τους δέχθηκε στο θέρετρο του Sochi στη Μαύρη θάλασσα, παρουσία του υπεύθυνου για το Κυπριακό στο σοβιετικό υπουργείο εξωτερικών, του Σ. Αστάβιν). Η συνάντηση υπήρξε «ελπιδοφόρα κι εγκάρδια»: Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit, σσ 372-373 και επαναλαμβάνεται (με ασαφέστερη διατύπωση) στο Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 449. Η πληροφορία μεταφέρεται με επιφύλαξη, δεδομένου ότι ο Χριστοδούλου δεν την χρονολογεί με ακρίβεια. Πάντως τέτοια συνάντηση (η δεύτερη ίσως) έλαβε χώρα με βεβαιότητα το Μάρτιο (βλ. παρακάτω).

[290] A. James 2002 op cit σ 61.

[291] Αντιναύαρχοι ΠΝ Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.), *Η ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966),* Αθήνα : Γενική Εκδοτική, χχ (2011), σ 24.

κυβέρνηση αποφάσισε να αξιοποιήσει επιπλέον τον ισχυρότερο εκπρόσωπο των ΗΠΑ στην Ευρώπη, που μπορούσε να απευθυνθεί εξίσου στις πολιτικές και τις στρατιωτικές ηγεσίες σε Αθήνα και Άγκυρα.

Έτσι, ενεργοποιώντας τον παράλληλο αυτό επικοινωνιακό δίαυλο, στις 28 και 29 Ιανουαρίου στάλθηκε στις δύο πρωτεύουσες ο ανώτατος διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη, ο αμερικανός στρατηγός Lemnitzer, ως προσωπικός απεσταλμένος του προέδρου Johnson με αποστολή να προειδοποιήσει τις κυβερνήσεις των δύο χωρών επί των ολέθριων συνεπειών που θα είχε για τις ίδιες αλλά και το ΝΑΤΟ ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος (κυρίως να αποτρέψει την τουρκική από τις αποβατικές προθέσεις της). Από τις αναφορές που υπέβαλε ο αμερικανός ανώτατος στρατιωτικός αξιωματούχος προς τον πολιτικό του προϊστάμενο McNamara ξεχωρίζει η εκτίμησή του ότι έβρισκε την ηγεσία των ελληνικών ΕΔ νευρική λόγω της ύπαρξης υπηρεσιακής κυβέρνησης (μάλιστα ο ο έλληνας Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγός Πιπιλής ενοχλήθηκε από την ιδιαίτερη συνομιλία που είχαν οι Παρασκευόπουλος - Lemnitzer). Κατά τον αμερικανό, οι αρχηγοί των επιτελείων, ο υπουργός εθνικής άμυνας και ο βασιλικός διάδοχος της Ελλάδας θεωρούσαν την πραξικοπηματική επιβολή διχοτόμησης της Κύπρου περίπου επικείμενη και ζητούσαν πιεστικά από αυτόν να επιβάλει στους τούρκους την απομάκρυνση των μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων που είχαν συγκεντρώσει στην Αλεξανδρέττα (το κύριο αίτημά τους κατά τον Lemnitzer), να εγκριθεί η αποστολή ευμεγέθους συμμαχικής δύναμης στο νησί με ειρηνευτική αποστολή, ή έστω, στην έσχατη των περιπτώσεων, να παρεμβληθούν μονάδες του 6^{ου} Στόλου μεταξύ της Κύπρου και των ηπειρωτικών ακτών της νότιας Τουρκίας. Παρά τη σαφή προειδοποίηση που τού απεύθυναν ότι η αγανάκτηση για τα γεγονότα στην ελλαδική κοινή γνώμη άγγιζε ήδη τις τιμές που είχε λάβει το 1940 «όταν ούτε ο βασιλιάς, ούτε η κυβέρνηση, ούτε κανείς γενικώς μπορούσαν να τιθασεύσουν τη λαϊκή εθνική ορμή», ο αμερικανός στρατηγός δεν κατέβαλε ιδιαίτερες προσπάθειες να διασκεδάσει το άγχος των συνομιλητών του –αν σκεφθεί κανείς ότι έκρινε σκόπιμο να τούς μεταφέρει την πληροφορία σύμφωνα με την οποία μονάδες του τουρκικού πολεμικού ναυτικού κινούνταν από την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας προς την Αλεξανδρέττα (τα ναυτικά των δύο χωρών τελούσαν υπό εθνικό έλεγχο και κατ' επέκταση θεωρητικά οι ΗΠΑ δεν ήταν τυπικά ενήμερες μέσω του ΝΑΤΟ σε πραγματικό χρόνο για τις κινήσεις τους). Ο Lemnitzer έκλεινε την αναφορά του με τη διατύπωση της ελπίδας ότι η μειονεκτική θέση στην οποία αντιλαμβάνονταν ότι βρίσκονταν οι έλληνες –κλίμα στην καλλιέργεια του οποίου φρόντισε και ίδιος να συνεισφέρει όπως λέχθηκε- θα τούς απέτρεπε από μονομερείς ενέργειες. Σε ό,τι αφορούσε τους τούρκους, ο στρατηγός θεωρούσε πως, παρά τις απειλές τους, η

επέμβασή τους δεν επέκειτο [292]. Στις 29/1 στέλεχη του State Dept επανήλθαν στο θέμα της «αμοιβαίας αποζημίωσης» μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, αναλύοντας διεξοδικά την επικρατέστερη υπόθεση εργασίας και συγκεκριμένα συγκρίνοντας τα πλεονεκτήματα που θα πρόεκυπταν για την κάθε πλευρά από την ανταλλαγή πληθυσμών τουρκοκύπριων και δωδεκανήσιων, αν αυτή συνόδευε την προσάρτηση των Δωδεκανήσων στην Τουρκία έναντι της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Οι αμερικανοί πίστευαν από τότε ότι η αποδοχή της ένωσης έναντι επαναδιευθέτησης της ελληνοτουρκικής μεθορίου στη Θράκη δεν ήταν εφικτή, λίγους μήνες αργότερα πάντως, απρόθυμα έστω, θα επέτρεπαν στους βρετανούς (που ήταν θιασώτες της ιδέας) να συνεχίσουν να διερευνούν τις πιθαντότητες εφαρμογής της [293]. Στο τέλος του μήνα έληξε η -εν πολλοίς καταδικασμένη εξ αρχής όπως ήδη ειπώθηκε- Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (οι τούρκοι εισηγήθηκαν την αποστολή πρόσθετων ελληνοτουρκικών στρατευμάτων και αποχώρησαν όταν αυτό απορρίφθηκε). Όπως την αποτίμησε ο Κληρίδης, η Συνδιάσκεψη μπορεί να μην παρήγαγε ειρήνη για την Κύπρο, όμως παρείχε στην ελληνοκυπριακή πλευρά σημαντικά πλεονεκτήματα: κατά κύριο λόγο μία κρίσιμη χρονική αναβολή από την απειλή μιας τουρκικής εισβολής για όσο τουλάχιστον διαρκούσε. Ακόμη, η άκαρπη έκβασή της επέτρεψε τη νομότυπη παραπομπή του θέματος ίστο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ, τροπή που ήταν και η πραγματικά σύμφωνη με τις επιθυμίες της ελληνικής πλευράς[294]. Επίσης, οι βρετανοί, απέρριψαν γι' άλλη μια φορά ελληνοκυπριακές προτάσεις για την αντικατάσταση της Συνθήκης Εγγύησης με μία διμερή

[292] *FRUS* 1964-68 vol XVI "doc 5": τηλεγράφημα του Lemnitzer προς τον McNamara, Παρίσι 30/1/1964. Επίσης: *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 448": υπόμνημα του R. Komer, μέλους όπως έχει αναφερθεί του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, με ημερομηνία 31/1/1964. Για το ίδιο: T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 61, T. W. Adams, the American concern in Cyprus, *The Annals of the American Academy* vol 401 (May 1972), σ 100, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 201, H. W. Brands jr, 1987 op cit σ 352, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 140. Η αμερικανική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία δεν επιθυμούσε να υπερπροβληθεί ο ρόλος της στη συνδιάσκεψη του Λονδίνου, μήτε όμως και να μείνει εκτός διαπραγματευτικού νυμφώνος για ένα ζήτημα στο οποίο ενδόμυχα φαίνεται να έτρεφε αμφιβολίες σχετικά με την πάλαι ποτέ βρετανική εμμονή στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο επ' αόριστο. Οι βρετανοί εξάλλου καλλιέργησαν επιμελώς τους φόβους αυτούς των ΗΠΑ, αφού όπως αναφέρθηκε στάθηκαν αρνητικοί σε αύξηση του ειρηνευτικού ρόλου των στρατιωτικών τους δυνάμεων. Ακόμη, προσθέτοντας προσκόμματα στις αμερικανικές κινήσεις, προέβαλαν αρχικά ενστάσεις αναφορικά με την επιλογή του Lemnitzer: προτιμούσαν κάποιον άλλο ανώτατο αμερικανό αξιωματικό κι όχι τον διοικητή των ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων γι' αυτήν την αποστολή, λόγω των συνειρμών που παρήγαγε περί ανάμιξης της συμμαχίας στο Κυπριακό: Cl. Nicolet 2001 ibid σ 199. Οι ΗΠΑ επέλεξαν να ασκήσουν παρασκηνιακή επιρροή στις εξελίξεις μέσω των απεσταλμένων τους – αυτό αναδίδεται από τις παραπάνω πηγές, όπου οι αμερικανοί ιθύνοντες εμφανίζονταν κατ' επανάληψη σε αναμονή ενημέρωσης για τις επαφές του Lemnitzer πριν προχωρήσουν στη λήψη αποφάσεων (άλλωστε στις μεταξύ τους συζητήσεις παραπονούνταν ανοικτά για την απουσία σαφούς αμερικανικού σχεδίου δράσης). Ο επιτελάρχης του αμερικανού στρατηγού εμπιστεύθηκε σε γάλλο συνάδελφό του ότι το αμερικανικό δίλημμα των ημερών περιστρεφόταν γύρω από το κατά πόσον οι Ηνωμένες Πολιτείες θα επενέβαιναν στην Κύπρο μονομερώς ή επιστρατεύοντας το ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο: Σ. Ριζάς 2018 op cit σ 100.

[293] Στ. Ευσταθιάδης, το *Βήμα*, 12/8/1979, σελ 11, Cl. Nicolet 2001 ibid σσ 226-227.

[294] Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit, σσ 345-346, A. Holt 2014 op cit σ 132.

βρετανοκυπριακή που θα εξασφάλιζε τα συμφέροντα άμυνας και ασφάλειας αμφότερων των πλευρών[295]. Οι αμερικανοί συνέχισαν να καταβάλλουν προσπάθειες να επηρεάσουν την ελληνοκυπριακή προτίμηση για ειρηνευτική αποστολή του ΟΗΕ, συγκριτικά με μία δυτικής πρόελευσης και σύνθεσης αποστολή που επιδίωκαν οι ΗΠΑ, αντιπαραβάλλοντας τα πλεονεκτήματα της δεύτερης (ταχύτητα ανάπτυξης) με τις δυσχέρειες συγκρότησης της πρώτης (δυσκολία εύρεσης πηγών χρηματοδότησης, ενδεχόμενες ασυμφωνίες για τον επακριβή καθορισμό της συνδρομής στρατιωτικών τμημάτων της κάθε χώρας που θα συμμετείχε)[296]. Την ίδια ημέρα (30/1), ο σοβιετικός πρεσβευτής στη Λευκωσία παρέδοσε μακροσκελή δήλωση της κυβέρνησης του προς την ελληνοκυπριακή ηγεσία, υποστηρικτική προς αυτήν και καταγγελτική των τουρκικών κινήσεων και των δυτικών μεθοδεύσεων. Σύμφωνα με το μήνυμα της Μόσχας, ενδεδειγμένο όργανο γνωμοδότησης για τις Κυπριακές εξελίξεις ήταν το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ, όργανο στο οποίο η ΕΣΣΔ θα προωθούσε άμεσα το ζήτημα. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών επισήμαιναν πικρόχολα στο ημερήσιο ενημερωτικό δελτίο που υπέβαλαν στον Πρόεδρό τους ότι η σοβιετική πλευρά απέφευγε καταγγελία πρωταρχικά της Τουρκίας –που ήταν όπως σημείωναν η επιδίωξη του Μακάριου- και περιοριζόταν σε καταδίκη κάθε διεθνούς ανάμιξης στην Κύπρο. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών παρατηρούσαν ακόμη ότι υφίστατο κίνδυνος να προσφερθούν σοβιετικά στρατεύματα για συμμετοχή σε ειρηνευτική του ΟΗΕ αποστολή στο νησί, εκτιμούσαν πάντως σαν πιθανότερη την τήρηση εφεκτικής στάσης από πλευράς Μόσχας και τον περιορισμό της στην υποδαύλιση ενδοΝΑΤΟϊκών τριβών γύρω από το ζήτημα [297]. Εντωμεταξύ σημειώθηκε η μαζική, εθελούσια συγκέντρωση των τουρκοκύπριων σε θύλακες (εγκαταλείποντας τις εστίες τους σε 42 από τα 102 μικτά

[295] Υπενθυμίζεται ότι ήταν η τρίτη φορά μέσα σε λίγους μήνες που το Λονδίνο γινόταν αποδέκτης αυτής της ελληνοκυπριακής πρότασης. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ανώτατων αξιωματούχων του Foreign Office, στην απόφαση απόρριψης των ελληνοκυπριακών προσφορών βάρυναν δύο δεδομένα: α) το Λονδίνο επιθυμούσε να αποφύγει οτιδήποτε θα δυσχέραινε τις βρετανοτουρκικές σχέσεις και β) το ΗΒ ήταν ικανοποιημένο με όσα ήδη απολάμβανε βάσει των υπαρχουσών Συνθηκών και δεν είχε κίνητρο να ριψοκινδυνεύσει κάτι για να επεκτείνει τα δικαιώματά του στην Κύπρο: D. Markides 2009 op cit σσ 469-470, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 74-75.

[296] Ο Μακάριος υποστήριξε σε μεταγενέστερη επιστολή του Μακάριου προς το Γ. Παπανδρέου, του Φεβρουαρίου 1965, ότι η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου τον πίεσε αφόρητα (31/1/1964) να αποδεχθεί τα αμερικανοβρετανικά σχέδια. Για το ίδιο θέμα ήρθε σε δημόσια διαμάχη και με τον ίδιο τον Παρασκευόπουλο (ανταλλαγή επιστολών το Μάρτιο του 1966: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 290- 300, Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σ 525). Ο Κληρίδης επιβεβαίωσε ότι τότε, στο Λονδίνο, ο βρετανός υπουργός D. Sandys «μάς εξέθεσε επίσημα αλλά προφορικά την πρόταση να σταθμεύσει μία δύναμη του ΝΑΤΟ στην Κύπρο, δηλώνοντας ότι είναι ο μόνος τρόπος να αποφευχθεί τουρκική επέμβαση»: Γλ. Κληρίδης τ. 1 ibid σ 336. Στις πηγές που επιστρατεύτηκαν για την άσκηση πίεσης προς τον Μακάριο προστέθηκαν ο βασιλιάς Παύλος και ο οικουμενικός πατριάρχης Αθηναγόρας: Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 375, A. James 2002 op cit σ 80, *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 447", 30-1-1964, σ 958.

[297] S. Soulioti op cit vol I σ 424, President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 31/1/1964, προσπελάστηκε στις 29/6/2016: https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996807

χωριά)[298]. Στις 30/1 αναχώρησαν από την Ελλάδα, με δύο διαφορετικά πλοία, φορτία 56 τόνων υλικού και 42 τόνων πυρομαχικών, με προορισμό την Κύπρο[299]. Κατά τις εκτιμήσεις των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών, η μεν τάση των δύο κοινοτήτων τοπικά ήταν για επανέναρξη της βίας, οι δε στρατιωτικές κινήσεις Ελλάδας και Τουρκίας έδειχαν επεμβασιακή εγρήγορση (ενδεικτικά αναφέρονταν η μεταστάθμευση χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων στην ανατολική Κρήτη για άμεση δράση στην Κύπρο σύμφωνα με εκπρόσωπο του τότε ΒΝ και η επιδεικτική ετοιμότητα αντίστοιχων τουρκικών χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων στην Αλεξανδρέττα της νοτιοανατολικής επικράτειας της χώρας). Παρολαυτά, οι τελικές προθέσεις των δύο κυβερνήσεων ήταν να αυτοσυγκρατηθούν σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ προς τον L. B. Johnson: Παρά την εμπλοκή τους σε ελικοειδείς αλληλοκαχυποψίες, οι δύο χώρες επιθυμούσαν κατά βάθος να αποφύγουν τη μεταξύ τους σύρραξη, εκτός αν υποχρεώνονταν να το πράξουν λόγω χειροτέρευσης της κατάστασης στην Κύπρο[300].

Στο Λονδίνο, η διαμάχη μεταξύ των υπουργείων εξωτερικών και κοινοπολιτειακών υποθέσεων συνέχισε να σοβεί. Ο πρωθυπουργός αποφάσισε το προβάδισμα να δοθεί στο δεύτερο, με τον όρο να παρίσταται και εκπρόσωπος του Foreign Office «όποτε οι εξελίξεις απαιτούσαν τη διαβούλευση με τους έλληνες, τους τούρκους ή τους αμερικανούς», απέφυγε όμως να δώσει τις σχετικές οδηγίες εγγράφως με αποτέλεσμα η δυσλειτουργικότητα στους χειρισμούς του Κυπριακού (και η προσωπική διαμάχη μεταξύ των υπουργών Sandys και Butler) να παραταθεί επί μήνες[301].

Το πρώτο δίμηνο του 1964 υπήρξε γενικά πλούσιο σε παρασκηνιακές διαβουλεύσεις με άξονα την αποστολή διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης στο νησί. Οι προτάσεις που εξετάστηκαν γύρω από το είδος, τη σύνθεση σε επίπεδο εθνικοτήτων και το μέγεθος της δύναμης αυτής σαφώς δεν περιορίζονταν στην επίσημη σκοποθεσία ανάπτυξής της: προφανώς για τις κυπριακές κοινότητες αλλά και για όλους τους υπόλοιπους εμπλεκόμενους στη διαδικασία αυτή θα είχε διαφορετικό χαρακτήρα, συμβολισμούς και προεκτάσεις η αποστολή διεθνούς γενικώς, ή ΝΑΤΟϊκης ειδικά, ή κυρίως / αποκλειστικά βρετανικής ή αμερικανικής, ή δύναμης προερχόμενης από χώρες της Βρετανικής Κοινοπολιτείας, ή των Ηνωμένων Εθνών. Το ζήτημα αποτέλεσε δεσπόζον αντικείμενο

[298] A. James 2002 op cit σ 71.
[299] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β΄ σσ 24-25.
[300] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 29-31/1/1964 και 31/1/1964, προσπελάστηκαν στις 29/6/2016, αμφότερα άκρως απόρρητα και, επαναλαμβάνεται, μερικώς λογοκριμένα: https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996807 , https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005996806
[301] A. James 2002 op cit σσ 63-64, N. Briscoe op cit σ 163, Σ. Ριζάς 2018 op cit σ 101.

συζητήσεων στη συνδιάσκεψη του Λονδίνου και στη διάρκειά της καταγράφηκε εκτός των άλλων η βρετανική απροθυμία να πιεστεί υπερβολικά η τουρκική πλευρά στην κατεύθυνση οποιασδήποτε λύσης δεν θα ήταν αρεστή στην Άγκυρα, εξαιτίας σκέψεων μετεγκατάστασης στην Τουρκία των βάσεων του ΗΒ (στην έσχατη περίπτωση της απομάκρυνσης αυτών από την Κύπρο). Ο υφυπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ G. Ball έπεισε τον αμερικανό πρόεδρο ότι η αποστολή μίας ευμεγέθους ΝΑΤΟϊκής δύναμης με αμερικανική συμμετοχή ίσως ήταν η ενδεδειγμένη λύση (αυτή η σκέψη φάνηκε να επικρατεί στη Washington για 2 εβδομάδες περίπου, από τα τέλη Ιανουαρίου ως τα μέσα του επόμενου μήνα όπως αναφέρθηκε, χωρίς όμως να πάψουν να υπάρχουν σοβαρές αντιρρήσεις στο εσωτερικό της αμερικανικής πλευράς, κυρίως λόγω της βρετανικής και της ελληνοκυπριακής στάσης). Επίσης, αποδείχθηκε η βρετανική μαεστρία στην υπονόμευση των αμερικανικών σχεδιασμών (οι ΗΠΑ προτιμούσαν να παραμένουν στην αφάνεια και να απέχουν από το χειρισμό του Κυπριακού μονίμως, παρά τα ζωτικά τους συμφέροντα στο νησί), όταν οι βρετανοί αποκάλυψαν (εξέθεσαν) τους αμερικανικούς προβληματισμούς πρόωρα στον Τύπο και στον ελληνοκύπριο υπουργό εξωτερικών (τον Σπ. Κυπριανού), μεσούσας της διάσκεψης, ενώ ακόμη, αμέσως μετά την απόρριψη του σχεδίου από τον Μακάριο, εμφανίστηκαν διατεθειμένοι να εξετάσουν ευνοϊκά τη δική του προτίμηση για ενεργώτερο ρόλο του ΟΗΕ. Ήταν δύσκολο για τους αμερικανούς ιθύνοντες εκείνες τις μέρες να επιλέξουν μεταξύ του ποιά πλευρά τους προξενούσε πιο εκνευριστική δυσαρέσκεια, η βρετανική ή η ελληνοκυπριακή –αφού οι βρετανοί τορπίλιζαν τη θέση που υποτίθεται πως προωθούσαν[302].

[302] Ο H. W. Brands jr (1987 op cit σ 352) υποστηρίζει ότι ο ίδιος ο αμερικανός πρόεδρος απεύθυνε αμέσως μετά το ναυάγιο της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (στις 2/2) ανεπίσημα προσωπική έκκληση προς τον Μακάριο να αποδεχθεί τη ΝΑΤΟϊκή δύναμη στο νησί, χωρίς φυσικά αποτέλεσμα. Την ίδια άλλωστε μέρα οι βρετανοί προσέγγισαν και εκείνοι τον Μακάριο, κομίζοντας κοινές αμερικανοβρετανικές προτάσεις επ' αυτού (Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 331-335). Τα παράπονα που διατύπωσε ο G. W. Ball για τον D. Sandys θυμίζουν τη μόνιμη ενόχληση των ελλαδικών κυβερνήσεων αναφορικά με την ελληνοκυπριακή «απειθαρχία». Το ίδιο ενοχλημένος ήταν και ο αμερικανός πρόεδρος για τη βρετανική ενέργεια. Το επεισόδιο χρονολογείται είτε στις 3 είτε στις 5/2 (G. W. Ball op cit 341, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 201, Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 63, A. James 2002 ibid σσ 78, 81-83). Οι φαινομενικά αντιφατικές βρετανικές κινήσεις των ημερών αποδίδονται τόσο στις εσωτερικές διχογνωμίες του Λονδίνου που αναφέρθηκαν, όσο και στις προθέσεις τους να μην έρθουν σε οριστική ρήξη με τον Μακάριο και να μην διευκολύνουν τους αμερικανούς άνευ όρων. Ακόμη, όταν καταβλήθηκαν τότε οι ύστατες προσπάθειες της Washington γι'ανεύρευση «προθύμων» απ'τη ΝΑΤΟϊκή δεξαμενή, αποκαλύφθηκαν οι αποκλίσεις των κινήτρων στις απορριπτικές αποκρίσεις: οι γάλλοι απέφυγαν να συνεισφέρουν επειδή δεν είχαν συμμετάσχει στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (προσεγγίστηκαν ανεπίσημα στις 31/1 και απάντησαν αρνητικά στις 4/2), ενώ οι ιταλοί δεν δέχθηκαν ώστε να μην επιδείξουν εγρήγορση μετα-αποικιοκρατικών αντανακλαστικών. Η δυτικογερμανική λαϊκή εφημερίδα *Bild* πάντως, είχε πρωτοσέλιδο τίτλο στις 3/2 «η Bundeswehr στην Κύπρο». Κατά βάση οι βρετανοί επιδίωξαν να αποφύγουν την ανάμιξη του συμβούλιου Ασφάλειας του ΟΗΕ (δηλαδή της ΕΣΣΔ και της ΛΔ Κίνας). Η ελληνική πλευρά ζητούσε η διεθνής δύναμη να έχει

και αποστολή παροχής εξωτερικής (αντιτουρκικής δηλαδή) ασφάλειας, κάτι που φυσικά δεν μπορούσαν να παράσχουν οι ΗΒ-ΗΠΑ, απλά αναφέρθηκαν στο ενδεχόμενο να συσταθεί αμερικανοβρετανική ναυτική δύναμη που να περιπολεί μεταξύ Κύπρου και Τουρκίας: S. Soulioti op cit vol I σσ 411-420, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 166-167, G. W. Ball, op cit σ 341, N. Briscoe ibid σσ 159-160, J. Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus crisis, 1963-1964*, Mannheim und Möhnesee: Bibliopolis 2004, σσ 34-65, P. Windsor, *NATO and the Cyprus crisis*, Adelphi Paper no 14 –November 1964, London: The Institute for Strategic Studies, σσ 7-14, A. Holt 2014 op cit σ 133, Ι. Ιωσήφ 2000 op cit σσ 193-196, 204-205, Σ. Ριζάς 2000 ibid σσ 67-68, του ίδιου 2018 ibid σσ 101-104.

Εκτός όμων των παραπάνω, είναι δύσκολο να παραβλεφθεί η αυξανόμενη αμερικανική δυσθυμία για την αδιαμφισβήτητη (ελληνο)κυπριακή εχθρότητα που διαπιστωνόταν κι επρόκειτο να κορυφωθεί σύντομα. Το υπό εκκόλαψη αυτό μαζικό αίσθημα σε συνδυασμό με:
_τη στήριξη που παρείχε το μεγαλύτερο οργανωμένο τοπικά κόμμα ΑΚΕΛ στην εξωτερική πολιτική του Μακάριου μετά το 1962 (οπότε και σιγουρεύτηκε για την προσήλωσή του στις αρχές των αδέσμευτων κρατών), εγκρίνοντας την εκφρασμένη του πρόθεση να αναθεωρήσει τις συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου με την πρώτη ευκαιρία,
_τη ρηξικέλευθη διπλωματική ευελιξία του Μακάριου (ενίοτε ριψοκίνδυνη, όχι όμως στο βαθμό εκείνο που συχνά τού καταλογίζεται -αν αναλογιστεί κανείς τις εσωτερικές πολιτικές ισορροπίες που όφειλε να διατηρεί προς όφελος παράτασης και της δικής του κυβερνητικής ηγεμόνευσης),
_την αρχική απειρία και την υπερεκτίμηση προσωπικών δυνατοτήτων του ίδιου του Αρχιεπισκόπου και των στενών συνεργατών του,
_το συγκεντρωτικό, σχεδόν μονοπρόσωπο τρόπο επεξεργασίας δεδομένων και λήψης αποφάσεων,
_ την αφόρητα ελλειμματική πρόσβαση της ελληνοκυπριακής ηγεσίας σε διαβαθμισμένες πληροφορίες στρατιωτικής φύσης, διεθνούς προέλευσης και πραγματικού χρόνου,
_την έλλειψη έμπιστων και νομιμοφρόνων συνεργατών με γνώσεις κι εμπειρίες από το χώρο των ένοπλων δυνάμεων και των υπηρεσιών πληροφοριών,
_τις προσωπικές παραστάσεις και προτιμήσεις του Αρχιεπισκόπου πχ προς το Νάσερ,
_την παλινδρόμηση του ελληνοκύπριου ηγέτη ανάμεσα σε έναν εξωστρεφή κοσμοπολιτισμό «βυζαντινοβρετανικού ρυθμού» και τη «μικροκλιματική» καθημερινότητα του νησιού, αλλά και
_την ευρύτερη διεθνή ατμόσφαιρα ασταθούς ισορροπίας ανάμεσα στον «απειλητικό» μαζικό ιδεαλισμό και τις γραφειοκρατικές ραδιουργίες της δεκαετίας του εξήντα,
_και τέλος, τους βρετανικούς εκ του ασφαλούς (πάντως περίτεχνους) ελιγμούς,
δεν άφηναν πολλά περιθώρια παρασκηνιακής ή φανερής χειραγώγησης της κατάστασης προς επιθυμητές κατευθύνσεις για την αμερικανική πλευρά. Μια άμεση αμερικανική επέμβαση (εισβολή) στο νησί για την επιβολή τετελεσμένων σε βάρος των συμφερόντων κάθε άλλου διεθνή δρώντα θεωρείτο απαγορευτικού πολιτικοστρατιωτικού κόστους στο εσωτερικό των ΗΠΑ και διεθνώς, επομένως και τελείως ασύμφορη για το Foggy ή το Hell's bottom (προσωνύμια στη δημοσιοϋπαλληλική jargon των υπουργείων εξωτερικών κι εθνικής άμυνας αντίστοιχα των ΗΠΑ) ή οιαδήποτε άλλη έδρα παραγωγής κυβερνητικής / γραφειοκρατικής σκέψης στη Washington. Η εφήμερη επικράτηση των αντίθετων προσεγγίσεων που εύκολα ανατράπηκαν, αυτό αποκαλύπτει.

Διακριτικές αιχμές επί της ιδιοσυγκρασιακής παραμέτρου, ατομικής και ομαδικής, της ελληνοκυπριακής ηγεσίας βρίσκονται στα N. Kızılyürek 2006 op cit σσ 75-76, 88, 96-97 και Μ. Δρουσιώτης 2005 ibid σ 83. Σχετικά ισορροπημένη βιογραφική αναδρομή κι επισήμανση της κατά στιγμές αναποφασιστικότητας του Μακάριου (που αποδίδεται στην πάγια επιθυμία τήρησης ισορροπιών από μέρους του), βρίσκεται στην εργασία πρώην εχθρικά διακείμενου προς τον Αρχιεπίσκοπο βρετανού δημοσιογράφου: S. Mayes op cit σσ 5-25, σ 131, υποσημ. 2 στο κεφ. 9 σ 282 –συγκλίνουν οι παρατηρήσεις των Crouzet: F. Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1959*, Αθήνα: MIET 2011, τ. Α' σσ 308-309 και P. N. Vanezis, *Makarios: Life and Leadership*, London: Abelard-Schuman 1979 σσ 95-96. Ο H. MacMillan τον έκρινε «ευφυή, ευχάριστο, εκλεπτυσμένο αλλά όχι εντυπωσιακό και ισχυρό -με την παραδοσιακή έννοια του όρου- ηγέτη» (τις κρίσεις του αυτές, που διατύπωσε στο αυτοβιογραφικό *Riding the storm,* συνέλεξε ο R.Holland 1998 op cit σ 317). Ο αμερικανός δημοσιογράφος C. Sulzberger (που αρεσκόταν σε περιγραφές νοοτροπιών και τού είχε πάρει συνενετεύξεις), τον βρήκε ματαιόδοξο, απλοϊκό και με υπερβολική αυτοπεποίθηση (C. L. Sulzberger 1970 op cit σ 1007). Ο N. Erim, συνταγματολόγος και βασικός εισηγητής της τουρκικής υψηλής πολιτικής στο Κυπριακό, σχολίαζε την προσοχή που επιδείκνυε ο Μακάριος αναφορικά με τη δημόσια εικόνα του και τόν χαρακτήριζε καλλιεργημένο μεν, οπισθοδρομικό εθνικιστή κι εκφραστή αλυτρωτισμού δε (Ν. Σαρρής, *Η άλλη πλευρά*, op cit τ. Β΄, βιβλίο Α΄, ΙΙ, σσ 554-555). Βιτριολικοί

αφορισμοί του D. Acheson για τον Μακάριο απαντώνται στο C. Göktepe 2003 op cit σ 169 (απόψεις του Σεπτεμβρίου 1964), όπως και D. Acheson, "Cyprus: the anatomy of the problem", *Chicago Bar Record*, XLVI.8 (May 1965), σ. 350 –παρατίθεται στο Ph. K. Savvides, US foreign policy towards Cyprus: is the "Theory of Continuity" still relevant?, *Journal of the Hellenic Diaspora* Vol 24 no 1 (1998) σ 42. Της ίδιας κλίμακας αντιΜακαριακή εμπάθεια, αυτή τη φορά προέλευσης του αμερικανού πολιτικού A. Stevenson, μετέφερε ο G. W. Ball – συμφωνώντας, όπως είναι γνωστό, μαζί του απόλυτα (G. W. Ball ibid σσ 341-346). Ο Βλάχος – op cit τ. Δ' σσ 346-349, 351, 356, 425-427, 465, 472 και: *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Αθήνα: Εστία, 1980, σσ 37-39, 42 - τον θεωρούσε ευθυνόφοβο, πολιτικά κάπως αφελή, αυτοαναφορικό και κυκλοθυμικό, «αναγνωρίζοντάς» του μόνο συνεπή αντικομμουνισμό (sic) τουλάχιστον στα πρώτα του βήματα, όμως οι κρίσεις του ελέγχονται όχι μόνο για εμπαθή υποκειμενισμό αλλά και εξαιτίας αντιφάσεων (βλ. παρακάτω). Η Στέλλα Σουλιώτη (μοναδική γυναίκα μέλος του πρώτου κυπριακού υπουργικού συμβουλίου και στενή συνεργάτης του Μακάριου) μεταφέρει την εικόνα ενός ευφυούς, προσηνούς ηγέτη με ευγένεια και διεθνή ακτινοβολία. Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, καταθέτει ότι ο Αρχιεπίσκοπος επεξεργαζόταν τα δεδομένα διεξοδικά προτού λάβει αποφάσεις –τις οποίες όμως αμέσως μετά έθετε σ' εφαρμογή με αστραπιαία ταχύτητα (S. Soulioti ibid vol II σσ 371-378). Αμερικανοί και βρετανοί διπλωμάτες δήλωναν ότι διέθετε «προσωπικό μαγνητισμό, ζεστούς ανθρώπινους τρόπους και ιδιαίτερη εκτίμηση στο πνευματώδες χιούμορ», ακόμη κι ότι τον έβρισκαν φερέγγυο στην τήρηση των εκάστοτε συμφωνηθέντων (A. James 2002 ibid σ 8). Ο στενός του συνεργάτης σε κρίσιμες στιγμές του Κυπριακού, αλλά ιδεολογικά ξένος προς τον Μακάριο, Σ. Λοϊζίδης τον θεωρούσε αρχομανή κι απέδιδε τους συχνούς μετεωρισμούς του Αρχιεπισκόπου σε εσωτερικές ιδεολογικές του συγκρούσεις κι αντικρουόμενες αντιλήψεις του περί υστεροφημίας (είτε ως επικεφαλής της ελληνοκυπριακής κοινότητας είτε ως φορέα του ελληνικού αλυτρωτισμού / ολοκλήρωσης) : Σ. Λοϊζίδης 1980 op cit σ 197. Ο έμπιστός του Ν. Κρανιδιώτης έκανε λόγο για έναν ηγέτη με πλήθος χαρισμάτων («...γρήγορη αντίληψη, καθαρή και πλατιά σκέψη, αυτοκυριαρχία, προσήλωση σε σκοπούς... επαφή με τις μάζες, ρητορική δεινότητα») που υπήρξε δυτικόφιλος μεν, χωρίς όμως δογματικές αναστολές στις σχέσεις του με τους εκπροσώπους των αντιπάλων της Δύσης διεθνώς. Ο Κρανιδιώτης πάντως κατέγραψε επίσης την εκμετάλλευση του αρχιερατικού αξιώματος για πολιτικά οφέλη, αλλά και το διχασμό που χαρακτήρισε τον Μακάριο (μετά το 1960) μεταξύ ενός βυζαντινού μεγαλοϊδεατισμού και μίας πραγματιστικής αντίληψης των πραγμάτων, όπως αυτά ιεραρχούνταν στο σύγχρονο διεθνές πολιτικό γίγνεσθαι (Ν. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια: Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία 1981, σσ 44-50). Κρίνεται σκόπιμο σε αυτό το σημείο να γίνει μνεία του ασφυκτικά οπισθοδρομικού πολιτισμικού περιβάλλοντος που χαρακτήριζε την Κύπρο της εποχής. Πολλές από τις παραπάνω παρατηρήσεις, που σταχυολόγησε και εκείνος, προσυπέγραψε -κι επαύξησε- ο Τ. Ευδόκας, όμως παρά το γεγονός ότι η επαγγελματική του ιδιότητα (ψυχίατρος) τού επέτρεψε πληθώρα παρατηρήσεων επί της υπαρξιακής συγκρότησης του Μακάριου, αυτές οι επισημάνσεις ελέγχονται για τον αποσπασματικό τους χαρακτήρα, την έλλειψη εμβάθυνσης όπως και για την εμπάθειά τους. Ο Ευδόκας έγραψε για σχεδόν κτηνώδες πολιτικό ένστικτο, αίσθηση μεσσιανισμού, ψευδαισθήσεις αλάθητου μεγαλείου, παιδιόθεν άντληση ηδονής από τη διαπραγματευτική τακτική της κρυμνοβασίας, παραλλαγμένα συμπλέγματα κατωτερότητας, αλαζονική αυτοπεποίθηση, πολυπραγμοσύνη και παντογνωσία του Μακάριου, στον οποίο επίσης προσήπτε σφετερισμό του αγώνα της ΕΟΚΑ ταυτόχρονα με περιθωριοποίηση των περισσότερων από τους ίδιους τους αγωνιστές. Ελαφρυντικό του Ευδόκα στις μάλλον μονόπλευρες τοποθετήσεις του είναι το πλήθος ταλαιπωριών που υπέστη κατά τη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα του 1968 ως ανθυποψηφίου του Μακάριου για το αξίωμα του Προέδρου: Τ. Χ. Ευδόκας, *«Εγώ είμαι η Κύπρος» / η πρώτη περίοδος της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία: Ταμασός, 1990, σσ 108-110, 171-172, 194-195, 200-210, 231, 253, 257-258. Η σοβαρότερη αιτίαση του Ευδόκα, που εντοπίζεται και από άλλους, σχετίζεται με το ενδόμυχο άγχος του Μακάριου αναφορικά με το προσωπικό του πολιτικό μέλλον, σε περίπτωση της ένωσης Κύπρου-Ελλάδας (ibid σσ 134-135). Υπενθυμίζεται σχετικά η περίφημη αποστροφή του, στη διάρκεια συζήτησής του με τον Π. Γαρουφαλιά (Αυγ. 1964 –βλ. Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 198), περί του κατά πόσο θα μπορούσε να οριστεί αντιβασιλιάς της Ελλάδας σε μία τέτοια περίπτωση (ο Μακάριος υπήρξε εξάλλου αδιάπτωτα ένθερμος θιασώτης του βασιλικού θεσμού, εκτός από την προσωπική του φιλία με τον Κ. Γκλύξμπουργκ). Αξίζει να προστεθεί ότι από το Μακάριο έλειπαν εμπειρίες διάδρασης με το τουρκοκυπριακό στοιχείο, μέχρι την εποχή που χειροτονήθηκε επίσκοπος τουλάχιστον: D. Assos, *A Study of Anti-colonial Nationalist Leadership,*

Η βρετανική κίνηση υπήρξε επιτυχής όπως φάνηκε γρήγορα: οι αμερικανοί εξωθήθηκαν να τοποθετηθούν επισήμως στις κυπριακές εξελίξεις, όταν μία ή δύο βόμβες εξερράγησαν στη πρεσβεία τους στη Λευκωσία (4/2/1964). Η εξέλιξη σημειώθηκε τη νύχτα, είχε όμως προηγηθεί διαδήλωση διαμαρτυρίας έξω από την αμερικανική πρεσβεία που είχε καταλήξει στη σοβιετική. Ο πρεσβευτής της τελευταίας, απευθυνόμενος στο πλήθος από τον εξώστη, τό διαβεβαίωσε για την υποστήριξη της ΕΣΣΔ στον αγώνα του γι'ανεξαρτησία[303]. Αυτή υπήρξε συμβολικά η στιγμή μετά την οποία θα επισημοποιείτο όλη τους η ανάμιξη στο Κυπριακό, και σύμφωνα με την αμερικανική αφήγηση, η ολοκλήρωση του βρετανικού τετελεσμένου να μεταβιβάσει στις ΗΠΑ τον πρώτο ρόλο στις δυτικές ενέργειες που θα αφορούσαν το νησί στο εξής. Ήδη πάντως, αρκετές ώρες πριν τα παραπάνω δραματικά γεγονότα, ο Μακάριος είχε προλάβει να αναλύσει στον πρεσβευτή των ΗΠΑ τους λόγους απόρριψης των αμερικανοβρετανικών προτάσεων: πέραν του ότι τις θεωρούσε και ίδιος απαράδεκτες, επικαλέστηκε επίσης το δημόσιο αίσθημα των ελληνοκύπριων, το οποίο δεν μπορούσε να αψηφίσει [304]. Το μέλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας R. Komer συνέταξε υπόμνημα «εναλλακτικής δράσης στο Κυπριακό» που υπέβαλε στον αμερικανό πρόεδρο στις 5/2, παραθέτοντας τις προϋποθέσεις ώστε οι ΗΠΑ να αποφύγουν «τη Σκύλλα μιας ανεξέλεγκτης ανάμιξης του ΟΗΕ και τη Χάρυβδη της αποστολής αμερικανικών στρατευμάτων τοπικά»[305]. Εκτός αυτού, οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών επισήμαιναν στο ημερήσιο ενημερωτικό τους δελτίο προς τον

1950-1959, unpublished PhD thesis, London: Institute of Commonwealth Studies, University of London, 2009, σ 50.

[303] R. Sonyel op cit σσ 79-80, H. Kosut op cit σ 80.

[304] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 4/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996813.pdf , προσπελάστηκε στις 29/6/2016, G. W. Ball ibid σ 342, O'Malley - I. Craig op cit σ 95, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 202, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σσ 66-67. Ο R. A. Patrick (op cit σ 55) ερμήνευσε τις ελληνοκυπριακές διαμαρτυρίες ως έμπρακτη αποδοκιμασία των αφανών σχεδιασμών για την προοπτική αποστολής της δύναμης ΝΑΤΟϊκής προέλευσης, προσυπογράφοντας τις επίσημες απόψεις του Μακάριου.

[305] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 451", 5-2-1964, σσ 965-966. Η «δέσμη ιδεών» του Komer περιλάμβανε πιέσεις προς πάσα κατεύθυνση (λεκτική επιβολή στους τούρκους, επισήμανση στους έλληνες ότι ο Μακάριος –τον αποκαλεί «Black Mak» [sic]- είχε την πρωτοβουλία των κινήσεων ενώ δεν θα έπρεπε, απειλές διακοπής της στρατιωτικής βοήθειας προς αμφότερους, την υπενθύμιση προς τον Μακάριο της ύπαρξης του Γρίβα, τη διατήρηση του πρώτου εγγύτερα σε όσο πιο δυτικόφιλο περιβάλλον συνομιλητών και μακρύτερα από το forum των Ηνωμένων Εθνών, την αντικατάσταση του αμερικανού πρεσβευτή στη Λευκωσία από έναν πιο «επιβλητικό» διαπραγματευτή κλπ). Η περίπτωση του Komer είναι χαρακτηριστική της έκτασης που θα μπορούσαν να λάβουν οι διχογνωμίες μεταξύ γραφειοκρατικών στελεχών ακόμη και σε σοβαρά θέματα, όταν «εμπλουτίζονταν» από την προσωπική, ιδιοσυγκρασιακή παράμετρο: λίγες μέρες αργότερα (στις 15/2), ο Komer συνέταξε ένα λίβελο ολκής εναντίον του μεγαλύτερου μέρους του State Dept που απέστειλε στον McGeorge Bundy (σύμβουλο εθνικής ασφάλειας του αμερικανού Προέδρου), καταγγέλοντας το υπουργείο εξωτερικών για τραγική αβελτηρία στη διαχείριση της κυπριακής κρίσης, απροθυμία ενημέρωσης του ίδιου και άλλων κυβερνητικών στελεχών και στρεφόμενος προσωπικά κατά του Ph. Talbot (*FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 481", 15-2-1964, σσ 983-984).

πρόεδρο Johnson ότι εφόσον εκκινούσε νέος κύκλος βίας στο νησί πριν προλάβει να αναπτυχθεί εκεί ειρηνευτική δύναμη των Ηνωμένων Εθνών, Ελλάδα και Τουρκία θα οδηγούνταν υποχρεωτικά σε δική τους στρατιωτική εμπλοκή, εν γνώσει τους για την καταστροφική συνέχεια [306]. Η βρετανική πλευρά παρουσιάστηκε εντελώς απρόθυμη να βγάλει τους αμερικανούς από τη δύσκολη θέση: όπως σημείωνε σε υπόμνημα της ίδιας ημέρας ο βρετανός υπουργός Κοινοπολιτειακών σχέσεων Sandys, απαντώντας σε αίτημα ενίσχυσης των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων στο νησί που διατύπωσε ο στρατηγός Young, κάτι τέτοιο, αν και εύλογο επιχειρησιακά, θα έστελνε «ανεπιθύμητα» (για το Λονδίνο) μηνύματα σε κάθε κατεύθυνση. Αντίθετα, ο Sandys ανέφερε στον Σπ. Κυπριανού ότι δεν απέκλειε κάποια απόφαση του Συμβουλίου Ασφάλειας του ΟΗΕ γι'αποστολή διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης. Η διπλή περιοδεία του αμερικανού υφυπουργού εξωτερικών στην περιοχή που θα αναφεθεί αμέσως μετά, αποδίδεται σε αυτές τις βρετανικές κινήσεις, η συνθηκολόγηση πάντως των ΗΠΑ στις βρετανικές επιδιώξεις τελικά δεν αποφεύχθηκε [307]. Στις 6 Φεβρουαρίου η ad hoc «δύναμη εκκένωσης» των αμερικανών, (η αμφίβια δύναμη "PHIBRON SIX" με το τάγμα πεζοναυτών BLT 3/2) αντικαταστάθηκε από την αντίστοιχη PHIBRON FOUR και το τάγμα BLT 1/8, νοτιοδυτικά της Κύπρου, ωστόσο οι αμερικανοί αρνήθηκαν να συμβάλουν σε κοινές με τους βρετανούς ναυτικές περιπολίες προκειμένου να περισταλεί η δια θαλάσσης διοχέτευση όπλων στις αντιμαχόμενες πλευρές του νησιού [308]. Οι αμερικανοί, στις επαφές τους με τους βρετανούς, υπενθύμιζαν επίσης την αλλεργία τους προς την παροχή οποιασδήποτε εγγύησης εξωτερικής ασφάλειας της Κυπριακής Δημοκρατίας[309]. Στις 6/2 τούρκος πρωθυπουργός İnönü δήλωσε σε ομάδα

[306] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 5/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996816.pdf , προσπελάστηκε στις 29/6/2016.

[307] C. Göktepe 2003 op cit σσ 149-150, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 206, A. James 2002 op cit σσ 81-82. Εξίσου απρόθυμος να αναμιχθεί στην κυπριακή κρίση στάθηκε τότε και ο ΓΓ του ΝΑΤΟ Stikker, αφηφώντας την έμμεση απειλή που διατυπώθηκε παρουσία του, σε σχέση με στρατιωτικές κινήσεις της Τουρκίας: *FRUS* 1964-68 vol XIII, "doc 7", σ 14 (υπόμνημα συζήτησης με συμμετοχή του αμερικανού Προέδρου και του υφυπουργού εξωτερικών G. Ball της 5ης Φεβρουαρίου 1964).

[308] *NHC-OAB:RG 38*, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, op cit σ 1. Πριν την ενσωμάτωση του ελικοπτέρου στις αμφίβιες επιχειρήσεις, αυτές οι ομάδες σκαφών (οι PHIBRON) υποστήριζαν με κάθε μέσο τη μεταφορά και ανάπτυξη στις ακτές ενός τάγματος πεζοναυτών (BLT). Ο ρόλος των πλοίων αυτών δεν έχει εκλείψει, προκειμένου για τις μεταφορές των βαρύτερων υλικών μιας δύναμης απόβασης (και αναλόγως του μεγέθους και της αποστολής της). Βλ. επίσης A. James 2002 ibid σ 82. Η κύρια αποστολή πάντως αυτής της δύναμης τις συγκεκριμένες μέρες ήταν μάλλον όντως η φυγάδευση 750 αμερικανών αμάχων από την Κύπρο, μετά τη βομβιστική επίθεση στην αμερικανική πρεσβεία. Μεταφέρθηκαν στο Λίβανο μέσα σε μία εβδομάδα: H. Kosut op cit σ 80.

[309] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 470", τηλεγράφημα του πρεσβευτή των ΗΠΑ στο Λονδίνο προς το State Dept, 7-2-1964, σσ 968-970.

αμερικανών δημοσιογράφων ότι η ανάπτυξη ΝΑΤΟϊκής δύναμης στο νησί θα συνεισέφερε στην αποκατάσταση της ειρήνης. Συμπλήρωσε ότι στόχος της Άγκυρας ήταν «ο φυσικός διαχωρισμός των δύοκοινοτήτων σε συνδυασμό με την επιβολή ενός ομοσπονδιακού προτύπου διακυβέρνησης» [310]. Ο πρέσβης των ΗΠΑ στη Λευκωσία F. Wilkins συνέχισε να εισηγείται «προσοχή και ευελιξία» στους αμερικανικούς χειρισμούς της κατάστασης. Ο σεβασμός του απέναντι στις ελληνοκυπριακές ευαισθησίες, μη εναρμονιζόμενος στο ελάχιστο με τις πραγματικές πολιτικές ιεραρχήσεις των προϊσταμένων του, ολοκλήρωνε την αποξένωσή του από εκείνους[311]. Οι εκθέσεις των αμερικανικών υπηρεσίων πληροφοριών απέπνεαν μία συνολική απαισιοδοξία: στις επερχόμενες ελλαδικές εκλογές το Κυπριακό κατείχε δεσπόζουσα θέση -ειδικά στη ρητορική της ΕΔΑ αλλά και της Ένωσης Κέντρου που αναμενόταν να επικρατήσει-, η ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία στον ΟΗΕ είχε καταστήσει ευθέως σαφές προς τους αμερικανούς ότι θα συμβουλευόταν την ΕΣΣΔ, η τουρκοκυπριακή κοινότητα έτεινε να μετοικεί σε συμπαγείς θύλακες υπερασπίσιμους στρατιωτικά (κάτι που πυροδοτούσε αντανακλαστικές ελληνοκυπριακές αντιδράσεις αφού εκλαμβανόταν ως εφαρμογή διχοτόμησης) και η ίδια η ηγεσία της επαναλάμβανε ότι η διχοτόμηση αποτελούσε τη μόνη βιώσιμη λύση, ενώ στην Τουρκία η κοινή γνώμη εκδηλωνόταν μαζικά για τα τεκταινόμενα στο νησί [312]. Το μόνο που οι αμερικανοί έβρισκαν παρήγορο τότε, ήταν η δέσμευση του Μακάριου να μην καταγγείλει τις ιδρυτικές Συνθήκες (αποσκοπώντας στο να καταστήσει παράνομη μια τουρκική επέμβαση), μέχρι να ξεκαθαρίσει το μετεκλογικό πολιτικό τοπίο στην Ελλάδα. Ο Γ. Παπανδρέου αφετέρου, έσπευσε στις 13/2 να χαρακτηρίσει τις Συμφωνίες απαράδεκτες και να προτείνει την αποχώρηση Ελλάδας-Τουρκίας απ'το νησί, αλλά και την αναζήτηση λύσης του προβλήματος στα Ηνωμένα Έθνη [313]. Στις ίδιες ημέρες πάντως, αρκετοί από τους αμερικανούς ιθύνοντες συνέχισαν να προβληματίζονται έντονα γύρω από την προοπτική άμεσης, δικής τους στρατιωτικής

[310] Ş. Kıralp 2017 op cit σ 5.
[311] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 457", 8-2-1964, σσ 975-976 και "doc 460", 13-2-1964, σσ 980-982. Η συμπάθειά του πρός τον Μακάριο προσωπικά τον οδήγησε να χαρακτηρίζει τον Αρχιεπίσκοπο «όμηρο των τριών νεαρών υπουργών -όλων δικηγόρων δυστυχώς [sic]», εννοώντας μάλλον τους Τάσσο Παπαδόπουλο, Σπύρο Κυπριανού και πιθανόν και το Γλαύκο Κληρίδη, όλους μετέπειτα προέδρους της Κυπριακής Δημοκρατίας.
[312] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 10 και 11/2/1964 , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996825.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996827.pdf , προσπελάστηκαν στις 29/6/2016. Από το πρώτο τεκμήριο της παραπομπής δεν αποχαρακτηρίστηκε ολόκληρη σελίδα από τις 2,5 συνολικά που αφορούν τις κυπριακές εξελίξεις.
[313] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 207, Κ. Χατζηαργύρης, στα πλοκάμια μιας λερναίας, στο Α. Γ. Ξύδη, Σπ. Λιναρδάτου, Κ. Χατζηαργύρη (συλλογικό) op cit σ 76. Ο Χατζηαργύρης παραπέμπει σε συνέντευξη του Παπανδρέου στη *Washington Post*.

εμπλοκής στην Κύπρο, ενδεχόμενο που ενθουσίασε την τουρκική πλευρά [314]. Επιπλέον, από αυτό το διάστημα κι έπειτα, επανήλθε, παρασκηνιακά σε πρώτη φάση, όμως με μεγάλη πραγματική βαρύτητα, ένας νέος παράγοντας επιρροής στο ισοζύγιο των αναγεννώμενων ελλαδοτουρκικών στρατιωτικών ανταγωνισμών: οι δύο χώρες άρχισαν από τότε να ερίζουν γύρω από το ύψος και τη χρονική ταχύτητα διάθεσης της δυτικογερμανικής αμυντικής βοήθειας, έχοντας πλέον υπ'όψη τις επείγουσες ανάγκες τους στο πιθανό θέατρο επιχειρήσεων της Κύπρου. Το θέμα είχε ήδη προκύψει την άνοιξη του 1963 όπως

[314] Για την τουρκική επιθυμία αμερικανικής στρατιωτικής εμπλοκής στην Κύπρο βλ. : *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 481", 15-2-1964, σ 983. Ενδιαφέρον παρουσιάζει αμερικανικής προέλευσης έγγραφο γύρω απ' το ζήτημα: CIA/Directorate of Intelligence, OCI No.0679/64, βαθμού ασφάλειας «Μη διανεμίσιμο σε αλλοδαπούς-Απόρρητο», 2σέλιδο Πληροφοριακό Υπόμνημα με τίτλο «Πιθανότητα επιθέσεων εναντίον στρατευμάτων ΗΠΑ [εάν σταλούν] στην Κύπρο» και ημερομηνία 10/2/1964: http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000567713/DOC_0000567713.pdf(προσπελάσθηκε 1/12/2012). Σε αυτό, αφού υπενθυμίζεται ότι η ελληνοκυπριακή πλειοψηφία εμφανίζεται πεπεισμένη για την υποστήριξη που οι ΗΠΑ παρέχουν στους τουρκοκύπριους και συνακόλουθα απορρίπτει το ενδεχόμενο αποστολής ΝΑΤΟϊκής ειρηνευτικής δύναμης ως συγκεκαλυμμένης απόπειρας των ΗΠΑ να επιβάλουν διχοτόμηση στο νησί, συστήνεται η αποφυγή αποστολής αμερικανικών στρατευμάτων παρά μόνο η συμμετοχή τους σε πολυεθνική δύναμη εάν αυτή αποστελλόταν στα πλαίσια επιχείρησης εγκεκριμένης από τον ΟΗΕ. Αναλυτικότερα επισημαίνεται ότι ακόμη κι αν ο Μακάριος επέτρεπε την ανάπτυξη ΝΑΤΟϊκής δύναμης στη Κύπρο, μήτε οι καλά εξοπλισμένες ομάδες εθνικιστών ελληνοκυπρίων μήτε οι εξίσου καλώς οργανωμένοι και πρόσφατα ίσως οπλισμένοι 10.000 κομμουνιστές ελληνοκύπριοι θα υποδέχονταν με αγαθές προθέσεις τυχόν αμερικανικά στρατιωτικά τμήματα. Η καταληκτική επισήμανση του υπομνήματος στρέφεται γύρω απ' τους ελαφρώς μικρότερους κινδύνους που θα αντιμετώπιζαν τα στρατεύματα των ΗΠΑ σε περιοχές με τουρκοκυπριακή πλειοψηφία ή στην ύπαιθρο -αντί της αποστολής τους στις πολωμένες αστικές περιοχές, παρατήρηση σχετικής αξίας αφού «η ανάμιξη πληθυσμών των δύο κοινοτήτων ανά την κυπριακή επικράτεια σε συνδυασμό με τις διακοινοτικές εντάσεις και τον δημοφιλή αντιαμερικανισμό [κυρίως, όπως γράφηκε στο εν λόγω υπόμνημα, μεταξύ των ελληνοκυπρίων]» καθιστούσαν την πιθανότητα επίθεσης εναντίον τους υπαρκτή. Γενικά το αμερικανικό ΓΕΕΘΑ επιθυμούσε να αποφύγει την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων που ίσως κατέληγαν εγκλωβισμένες μακροχρόνια υπό την ανεπιθύμητη ιδιότητα των δυνάμεων κατοχής ενώ θα δημιουργείτο δυσάρεστο προηγούμενο για την απαίτηση και άλλων τέτοιων αμερικανικών στρατιωτικών αποστολών σε ειρηνευτικούς ρόλους διεθνώς: *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 450" σσ 963-964. Ο αμερικανός πρέσβης την Αθήνα συμφωνούσε με αυτήν την προσέγγιση εκείνες τι μέρες: *FRUS* 1964-68 vol XXXIII, "doc 459", 10-2-1964, σσ 978-980. Ο επίσημος διπλωματικός χειρισμός από αμερικανικής πλευράς τούτων των διαπιστώσεων, με σκοπό την αποφυγή εκδήλωσης αμερικανικής αδυναμίας προς ΗΒ-Τουρκία, δεν διαφεύγει του Μ. Δρουσιώτη (2005 op cit σσ 173-206, ειδικά 173-174, 179). Η έμφαση στη διάσταση αυτή δίνεται ώστε να υπογραμμιστεί η σταδιακή απομείωση των δυνατών επιλογών που οι ΗΠΑ είχαν στη διάθεσή τους. Η επισήμανση μπορεί να παράσχει ένα επιπλέον ερμηνευτικό υπόβαθρο για τις θυελλώδεις παρασκηνιακές αντιδράσεις των ΗΠΑ απέναντι στην παραλαβή σοβιετικού στρατιωτικού υλικού από την ελληνοκυπριακή πλευρά (για το θέμα θα γίνει λόγος παρακάτω). Η εικασία που γεννά το υπόμνημα της CIA της 10ης Φεβρουαρίου, συνδυαστικά με τα υπόλοιπα στοιχεία που παρατέθηκαν, είναι κατ' αρχάς ότι μάλλον η βρετανική απροθυμία στρατιωτικής της επανεμπλοκής σε πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένη κτήση της, παραλίγο να ρυμουλκήσει τις ΗΠΑ σε δική τους ένοπλη ανάμιξη –τουλάχιστον το ενδεχόμενο αυτό εξετάστηκε εκ νέου στις αρχές Φεβρουαρίου (η ιδέα είχε ισχυρή υποστήριξη στους κόλπους της αμερικανικής κυβέρνησης μεταξύ 28/1 και 14/2 όπως έχει αναφερθεί, με διακυμάνσεις όμως). Αφετέρου, ένα πρόσθετο αντικίνητρο για μια μονομερή αποστολή αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο, πολύ περισσότερο αν προξενούσε ένοπλη ελληνοκυπριακή αντίδραση, ήταν η ενδεχόμενη αύξηση της σοβιετικής παρουσίας (κάθε είδους) στο ζήτημα, εδικά εφόσον αυτό εκτρεπόταν σε μιας μορφής επέμβαση με χαρακτηριστικά εισβολής των ΗΠΑ στην Κύπρο: Σ. Ριζάς 2008 op cit σ 309.

έχει αναφερθεί ήδη ακροθιγώς, όμως μεγεθύνθηκε συν τω χρόνω και στο παρόν τμήμα της διατριβής θα αναπτυχθεί μόνον στο βαθμό που συσχετίστηκε με τις κυπριακές εξελίξεις.

Το ζήτημα είχε τις ρίζες του στην απόφαση των ΗΠΑ να ωθηθούν οι μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες του ΝΑΤΟ (δηλ. κατά κύριο λόγο η ΟΔ Γερμανίας) να συμμετάσχουν σε προγράμματα οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας προς τις ασθενέστερες χώρες του ΝΑΤΟ (τις Ελλάδα-Τουρκία). Στο πλαίσιο αυτό λήφθηκε η απόφαση κατά την υπουργική Σύνοδο των μελών της Συμμαχίας στο Παρίσι το διήμερο 31 Μαΐου-1 Ιουνίου του 1962 να ιδρυθούν υπό την αιγίδα του ΝΑΤΟ και του ΟΟΣΑ δύο Κοινοπραξίες, μία για κάθε χώρα (η τουρκική ιδρύθηκε στις 3-4/10/1962 και η ελληνική στις 5-6/10/1963), με σκοπό τη λεπτομερή εξέταση των αναγκών της κάθε χώρας. Στην «Κοινοπραξία για την Ελλάδα» συμμετείχαν οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και οι χώρες της ΕΟΚ. Το ΗΒ αρνήθηκε να συμμετάσχει μέχρις ότου διεθευτηθεί το θέμα του προπολεμικού ελληνικού χρέους προς το Λονδίνο. Το 1963 προσφέρθηκαν στην Ελλάδα 25 εκ. $ απ'την αρμόδια Κοινοπραξία, ενώ επιπλέον το ΝΑΤΟ ανακοίνωσε πρόθεση προσφοράς αμυντικής βοήθειας της τάξης των 23 εκ. $, με τις ΗΠΑ να συνεισφέρουν 10 εκ. $ (υπό τη μορφή δανείου) και τη Δυτ. Γερμανία 8 εκατομμύρια απ'τα 13 συνολικά εκ. $ των δυτικοευρωπαίων. Τα ποσά δεν θεωρήθηκαν ικανοποιητικά απ'την κυβέρνηση Καραμανλή και η Κοινοπραξία συνεδρίασε για τελευταία φορά το Μάιο του 1963 (επανεκκίνησε τις εργασίες της το 1965). Ακόμη, οι διαδικασίες διευθέτησης του προπολεμκού ελληνικού χρέους προς το ΗΒ ξεκίνησαν με καθστέρηση το καλοκαίρι του 1963, ενώ επίσης οι βρετανοί κατηγορήσαν τους έλληνες ότι απορροφούσαν την έκτακτη ΝΑΤΟϊκή βοήθεια με μεγάλη βραδύτητα[315]. Στις 12 Φεβρουαρίου 1964 ο έλληνας μόνιμος αντιπρόσωπος στο ΝΑΤΟ (ΜΑΒΑΣ) πληροφορήθηκε από τους δυτικογερμανούς ομολόγους του ότι συμφωνήθηκε η παροχή στρατιωτικής βοήθειας σε υλικό προς την Τουρκία, ύψους 50 εκ. μάρκων(DM). Το είδος του πολεμικού υλικού θα καθοριζόταν «μετά από συνεννόηση με τις ΗΠΑ κι από κοινού με τις στρατιωτικές αρχές της Τουρκίας». Η είδηση ενέπνεε ήδη συγκρατημένη ανησυχία στους έλληνες που παρακολουθούσαν με προσοχή την εξέλιξή της, προς το παρόν πάντως μάθαιναν ότι οι παραδόσεις του υλικού θα ξεκινούσαν μετά από 4 μήνες και κυρίως ότι στην παραπάνω «πολυμερήν βοήθειαν [του ΝΑΤΟ] θέλει ενταχθή

[315] M. Pelt, *Tying Greece to the West , US-West German-Greek Relations, 1949-1974*, University of Copenhagen: Museum of Tusculanum Press, 2006, σ 241. Ο Pelt παραδέχεται ότι αν δεν προσμετρηθούν τα ήδη τότε εν εξελίξει προγράμματα βοήθειας από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, τις γερμανικές αποζημιώσεις και το πρόγραμμα χρηματοδότησης του ηλεκτροπαραγωγού σταθμού της Μεγαλόπολης, η καθαρή νέα βοήθεια ήταν πραγματικά μικρή.

ανωτέρω ποσόν 50 εκ. DM, ως γερμανική συνδρομή»[316]. Τους επόμενους μήνες το θέμα θα απασχολούσε έντονα την Αθήνα, εγγραφόμενο στις κυπριακές εντάσεις.

Εκτός αυτού, στις 11 Φεβρουαρίου παρουσίαστηκε για πρώτη φορά σε προσχέδια εγγράφων και εσωτερικές μελέτες του αμερικανικού υφυπουργείου άμυνας αρμόδιου για θέματα εξωτερικής βοήθειας, η εισήγηση μείωσης ειδικά των επιθετικών δυνατοτήτων των αεροπορικών και ναυτικών δυνάμεων της Ελλάδας. Σύμφωνα με τον Γ. Ρουμπάτη που μελέτησε τα σχετικά τεκμήρια, στη σκέψη των συντακτών εκείνων των εισηγήσεων βάραινε ιδιαίτερα η προοπτική ελληνοτουρκικής σύρραξης λόγω της Κύπρου, προς αποφυγή της οποίας σχεδίαζαν κάθε είδους προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα. Το θέμα θα λάμβανε επίσημες διαστάσεις κατά το επόμενο έτος, οι ελλαδικές πάντως στρατιωτικές αντιδράσεις υπήρξαν προβλέψιμα εξαρχής αρνητικές [317].

Στις 12-13 Φεβρουαρίου, στη διάρκεια αμερικανοβρετανικών επαφών κορυφής στο Λευκό Οίκο (είναι επίσης οι ημέρες υποβολής των σχεδίων για την Κύπρο που έφεραν το όνομα του υφυπουργού εξωτερικών των ΗΠΑ Ball), ο βρετανός πρωθυπουργός Douglas-Home τόνιζε -παρουσία του αμερικανού προέδρου- την αμοιβαία για τις δύο χώρες ωφέλεια που προέκυπτε από τη διατήρηση βρετανικών βάσεων σε Κύπρο, Άντεν και Σιγκαπούρη. Ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ παρείχε σαφείς διαβεβαιώσεις σύμφωνα με τις οποίες το ΗΒ μπορούσε να υπολογίζει στην αμέριστη αμερικανική συμπαράσταση αναφορικά με την παράταση της κατοχής και στρατιωτικής χρήσης των τριών σημείων που κατονόμαζαν οι υπερατλαντικοί συνομιλητές του[318]. Στη διμερή σύσκεψη κορυφής το πρωί της 13ης Φεβρουαρίου, ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών απέκλεισε το ενδεχόμενο να γίνει αποδεκτή η παραμικρή αμφισβήτηση της ιδρυτικής Συνθήκης Εγγύησης, αν τυχόν διατυπωνόταν από ελληνοκυπριακής πλευράς. Ο D. Rusk θύμισε επίσης ότι οι στρατιωτικές δυνάμεις Ελλάδας, ΗΒ και Τουρκίας βρίσκονταν στο νησί νομότυπα, κάτι το οποίο δεν αφορούσε σοβιετικά ή αιγυπτιακά στρατεύματα που ίσως σκεφτόταν να καλέσει εκεί ο Μακάριος. Ο βρετανός πρωθυπουργός ανέφερε ότι αν οι τούρκοι εισέβαλαν στο νησί, οι

[316] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/: 109/141, 12-2-1964, από ΜΑΒΑΣ (Παρίσι-Φρυδάς) προς tiw Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Β΄, Γ΄ Πολιτικές.

[317] Y. P. Roubatis, The United States and the Operational Responsibility of the Greek Armed Forces, 1947-1987, *Journal of the Hellenic Diaspora,* vol VI no 1, (spring 1979), σσ 49-50.

[318] M. Middeke, Britain's global military role, conventional defence and Anglo-American interdependence after Nassau, *The journal of Strategic Studies* vol 24 no 1, March 2001, σ 153. Ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών αναφέρθηκε τις ίδιες μέρες στην έγκριση που έλαβε από την ανώτατη ηγεσία ΗΠΑ και ΗΒ, κατόπιν διαβουλεύσεων μεταξύ τους (αφού ούτως ή άλλως εκτυλίσσονταν παράλληλα και οι συζητήσεις μεταξύ του Douglas-Home και του Johnson), να προωθήσει πιεστικά στον Μακάριο κάποιο τελικό κοινής αμερικανοβρετανικής εύνοιας. Η κίνηση αυτή ενόχλησε σφοδρά το βρετανό διαπραγματευτή D. Sandys: G. W. Ball, ibid σ 346.

τοπικά εδρεύουσες βρετανικές δυνάμεις θα τούς σταματούσαν σε «κάποια συγκεκριμένη γραμμή και ότι σαφώς δεν σκόπευαν να εμπλακούν σε σύγκρουση με έναν ΝΑΤΟϊκό σύμμαχο [εννοώντας την Τουρκία]». Ο αμερικανός πρόεδρος επισήμανε ότι σε περίπτωση που Ελλάδα και Τουρκία αποφάσιζαν να καταλάβουν τμήματα της Κύπρου θα έπρεπε να πειστούν ώστε να αποφευχθεί αντιπαράθεση των στρατευμάτων τους τοπικά. Οι βρετανοί πρόσθεσαν ότι ίσως ο Μακάριος προσέβλεπε σε ενεργό σοβιετική συμπαράσταση (αποτροπής ενδεχόμενης τουρκικής εισβολής), κάτι τέτοιο όμως θα επέσυρε αντισταθμιστική ανάμιξη της βορειοατλαντικής συμμαχίας –όπως το ΝΑΤΟ όφειλε να πράξει, υπενθύμισαν οι βρετανοί. Ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ απάντησε ανήσυχος ότι οποιαδήποτε στρατιωτική κινητοποίηση της Μόσχας στην τουρκοσοβιετική μεθόριο θα επιδιωκόταν να συζητηθεί στο συμβούλιο ασφάλειας του ΟΗΕ πριν απαντηθεί αναλόγως[319]. Απ' ό,τι φαίνεται, σε αυτό το κομβικό σημείο εξελίξεων, οι βρετανοί κατάφεραν να αποφύγουν τη συνήθη παρασκηνιακή υπονόμευση που υφίσταντο από τους αμερικανούς συμμάχους σε άλλες γεωγραφικές περιοχές, εγγύς της Κύπρου αλλά και παγκόσμια (και η οποία είχε σαν σκοπό τη διαδοχή του ΗΒ από τις ΗΠΑ υπό αμερικανικούς όρους). Όπως έχει αναφερθεί, το δέλεαρ της στέρεα κατοχυρωμένης νομικά παρουσίας των βρετανών στους δύσκολα υπερασπίσιμους στρατιωτικά θύλακες ανά την κυπριακή επικράτεια, θα πρέπει να διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στις αμερικανικές επιλογές. Με την αμερικανική παρουσία σχεδόν αφανή σε σχέση με τους πραγματικούς σκοπούς της ύπαρξής της στην Κύπρο, αλλά υπό την προστατευτική κάλυψη των βρετανικών συμφωνιών και βάσεων, στο εσωτερικό ισοζύγιο των σχέσεων ΗΠΑ-ΗΒ το προβάδισμα είχε μοιραία η βρετανική πλευρά – αναπόφευκτα, αφού ο Μακάριος αρνιόταν όπως έχει υπογραμμισθεί να παράσχει στους αμερικανούς επίσημα άδεια απόκτησης βάσεων[320]. Η στιγμή εξάλλου ανήκει στο μεταιχμιακό σημείο πέραν του οποίου η αμερικανική πλευρά δεν μπορούσε να κεφαλαιοποιήσει το αντιαποικιακό πνεύμα που διείπε όσες ανά την υφήλιο κοινωνίες βρέθηκαν υπό βρετανική/γαλλική εκμετάλλευση. Στην παγκόσμια κοινή γνώμη, οι ΗΠΑ

[319] *FRUS* 1964-1968 vol XVI, "doc 12". Υλοποιώντας την πλήρως πολυδιάστατη πολιτική που είχε κατά νου, είτε σε επίπεδο εντυπώσεων είτε εννοώντας την λόγω την έκτακτων συνθηκών, ο Μακάριος απευθύνθηκε τις ίδιες εκείνες ημέρες (12/13 Φεβρουαρίου) στην αμερικανική πλευρά ζητώντας από τον 6ο Στόλο να εγγυηθεί την ακεραιότητα της Κύπρου (Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 67-68).

[320] Το συνόψισε μετά από 2 εβδομάδες ο αμερικανός πρεσβευτής στο Λονδίνο D. Bruce, σημειώνοντας ότι αντιλαμβανόταν «...μία διαφορά εκτιμήσεων, ανάμεσα σ'εμάς και στους βρετανούς. Αυτοί δεν φαίνεται να μοιράζονται τη δική μας έγνοια για το ενδεχόμενο καταγγελίας των [ιδρυτικών της Κυπριακής Δημοκρατίας] Συνθηκών. Επίσης, εμφανίζονται απαλλαγμένοι από άγχη σε ό,τι αφορά την πιθανότητα τουρκικής επέμβασης. Το κύριο μέλημά τους είναι η δυσχερής θέση στην οποία βρίσκονται τα στρατεύματά τους στο νησί, στοιχείο που τούς οδηγεί να προσβλέπουν στην ανάμιξη των Ηνωμένων Εθνών για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, αδιαφορώντας για την επικινδυνότητα αυτής της προοπτικής»: τηλεγράφημά του προς το State Dept, *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 468", 27-2-1964, σ 1000.

φάνταζαν με ταχείς ρυθμούς μάλλον οι διάδοχοι παρά οι ανταγωνιστές των εξουθενωμένων ευρωπαίων αποικιοκρατών. Υπήρχε αφετέρου άλλη μεγάλη δύναμη πλανητικής εμβέλειας και ανταγωνιστική, που μπορούσε να προσφέρει εχέγγυα υποστήριξης εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων και να διατυπώσει πιστευτές προθέσεις προστασίας της εδαφικής ακεραιότητας απειλούμενων μικρών κρατών. Πράγματι, τα δυτικά άγχη διέθεταν υπόσταση: στις 7 Φεβρουαρίου, ο σοβιετικός ηγέτης Ν. Χρουστσώφ κοινοποιούσε βαρυσήμαντο μήνυμά του προς τις κυβερνήσεις ΗΠΑ-ΗΒ-Γαλλίας-Ελλάδας-Τουρκίας διά του οποίου εκδήλωνε με κάθε σαφήνεια το άμεσο ενδιαφέρον της χώρας του για τα τεκταινόμενα στο νησί, δίνοντας έμφαση στο αίτημα του Μακάριου για συζήτηση του θέματος στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και χαρακτηρίζοντας σαν ανεπιθύμητη την ανάμιξη της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας στο πρόβλημα [321]. Στις 13

[321] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 456", 7-2-1964, σ 974, Π. Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, Αθήνα: Κέδρος, 1971, 2004, σσ 412-414, H. Kosut op cit σσ 87-88, A. R. Norton, The Soviet Union and Cyprus στο N. Salem (επιμέλ.) 1992 op cit σ 103, Σ. Ριζάς 2018 op cit σ 105. Το πλήρες κείμενο (μετάφρασή του στα ελληνικά) της επιστολής Χρουστσώφ προς τον αμερικανό Πρόεδρο L. B. Johnson (7/2/1964) βρίσκεται στο: Ι. Ιωσήφ, op cit, 2000, σσ 329-335. Σταχυολογούνται: η σοβιετική αλλεργία σε θαλάσσιους αποκλεισμούς (έμμεση αναφορά στην Κουβανική Κρίση του Οκτωβρίου του 1962), καθώς και η υπόμνηση πως η Κύπρος ανήκει στην Ανατολική Μεσόγειο η οποία με τη σειρά της συνιστά εγγύς γεωπολιτικό περιβάλλον για την ΕΣΣΔ - επομένως καμία εξέλιξη σε αυτήν δεν αφήνει τη Μόσχα ασυγκίνητη. Το μήνυμα του Χρουστσώφ έλαβε ευρεία δημοσιότητα στον Τύπο των ΗΠΑ –βλ. ενδεικτικά *New York Times*, φύλλο 8/2/1964 - παρατίθεται στο A. Z. Rubinstein, *Soviet Policy toward (sic) Turkey, Iran and Afghanistan*, */ The dynamics of influence*, N. York: Preager, 1982, σ 30. Η αμερικανική πλευρά απάντησε με κατευναστική διάθεση (Σ. Ριζάς 2000 op cit, σ 66) ενώ η βρετανική σε αρκετά επιθετικώτερο τόνο (S. Soulioti op cit vol I σσ 425). Στην αμερικανική ηγεσία δημιουργήθηκε τότε (με βάση το μήνυμα του Χρουστσώφ) η υποψία ότι ίσως η ελληνοκυπριακή ηγεσία είχε λάβει μυστικά διαβεβαιώσεις ενεργώτερης σοβιετικής υπεράσπισης των ελληνοκύπριων: M. M. Carver 2011 op cit σ 404. Άλλη αξιοσημείωτη απόκριση στο μήνυμα του σοβιετικού ηγέτη προήλθε από γαλλικής πλευράς: ο De Gaulle απάντησε (τόσο σε αυτό όσο και στην προηγούμενη σχετική παρέμβαση του Χρουστσώφ) ότι οι συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου «υπογεγραμμένες από τις τότε κυρίως ενδιαφερόμενες κυβερνήσεις» ίσως έχρηζαν επανεξέτασης, αφού «οι εξελίξεις στο θέμα καθιστούν ενδεχομένως αναγκαία την προσφυγή σε άλλες διαδικασίες». Ο γάλλος πρόεδρος εξάλλου διακήρυσσε σε αυτές τις απαντήσεις του την κατηγορηματική πίστη της Γαλλίας στην αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών «την οποίαν εφήρμοσε και εκείνη προς επίλυσιν των προβλημάτων της decolonization». Ο διπλωμάτης Γ. Βαρσάμης (τότε πρεσβευτής της Ελλάδας στο Ν. Δελχί), εμβάθυνε στην προοπτική της γαλλικής προσθήκης στους αναμιγνυόμενους διεθνείς παράγοντες του Κυπριακού, παραθέτοντας τις 3 παλιές συνθήκες βάσει των οποίων το Παρίσι είχε δικαίωμα λόγου στην Κύπρο (δύο ανάγονταν στο 1916 και μία στο 1920, κατά βάση η γνωστή Sykes-Picot και η αγγλογαλλική σχετική με τις Μεσανατολικές Εντολές), οι οποίες διατηρούσαν βέβαια ελάχιστη δεσμευτική αξία πλέον, όμως μπορούσαν αν αξιοποιηθούν ως νομιμοφανές εφαλτήριο. Ο Βαρσάμης εξέφραζε την ελπίδα ότι «...ίσως η Γαλλία, με όχημα τα κείμενα, επιδιώξη να συμμετάσχει σε μελλοντική Διάσκεψη με αντικείμενον την τύχη του νησιού. Ίσως μάλιστα να μην ήτο παρακινδυνευμένη και η πρόβλεψις ότι η Γαλλία θα συνέβαλεν, αντιθέτως, διά της παρουσίας της εις την ολοκλήρωσιν των πόθων του κυπριακού λαού, προς όν θα ήτο εύλογον να ελπίζηται ότι θα παρείχεν αύτη την πλήρη της συμπαράστασιν» (*ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 600/6-3-1964, από Ν. Δελχί προς Δ΄ Πολιτική με θέμα «Γαλλία και Κυπριακόν»). Ο Μακάριος σχολίασε απολύτως θετικά την προοπτική μεσολαβητικής πρωτοβουλίας του De Gaulle: συνέντευξή του στον ανταποκριτή της *Le Monde*, 23/2/1964, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Στ΄ (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965), σ 399. Ίσως η γνώμη του

Φεβρουαρίου ο επιτετραμμένος της Αιγύπτου κι ο πρεσβευτής της Συρίας στην Αθήνα επισκέφθηκαν τον ελλαδίτη υπουργό εξωτερικών και συζήτησαν τις ελληνοαιγυπτιακές σχέσεις αλλά και τις κυπριακές εξελίξεις. Ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς ζήτησε τη στήριξη των χωρών τους αφού «..ο αραβικός κόσμος, λόγω ενδιαφέροντος αυτού διά την διατήρησιν της ειρήνης εν τη ανατολική Μεσογείω, αλλά και γεωγραφικής γειτνιάσεως (Συρίας) θα είχε συμφέρον όπως προβή εις τινά γενικής φύσεως εκδήλωσιν, αφενός μεν προς υποστήριξιν της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητος της Κύπρου και αφετέρου προς αποτροπήν μονομερούς τουρκικής επεμβάσεως, εκ της οποίας θα διεταράσσετο η ειρήνη και θα διακυβεύνοντο έστω και εμμέσως αραβικά συμφέροντα. / Η αποθάρρυνσις των τουρκικών επεκτατικών σχεδίων είναι προς το συμφέρον όλων μας και των αραβικών χωρών ειδικώτερον. / Αμφότεροι συνομιληταί μου συνεφώνησαν εις τούτο...» [322].

Ο υφυπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ G. Ball, μετά από τη σειρά αποθαρρυντικών επαφών σε Λονδίνο, Άγκυρα και Λευκωσία το Φεβρουάριο του 1964 για τις οποίες έγινε λόγος, προσέγγισε στα τέλη του ίδιου μήνα τον Dean Acheson (από τα πλέον αναγνωρίσιμα πρόσωπα της αμερικανικής διπλωματίας και γνώστη της περιοχής) με σκοπό την ανάληψη ανεπίσημου διαμεσολαβητικού ρόλου στο ζήτημα[323].

Αρχιεπισκόπου να ήταν διαφορετική, αν γνώριζε επακριβώς τις θέσεις του γάλλου πρόεδρου: όπως μετέδιδε εμπιστευτικά από τη γαλλική πρωτεύουσα το Μάιο η εκεί βρετανική πρεσβεία, ο De Gaulle δεν θεωρούσε την Κύπρο «κανονικό κράτος» και πίστευε ότι «θα ήταν προτιμώτερο να επιστραφεί στην Ελλάδα», με τον ίδιο να διαδραματίζει ρόλο ανεξάρτητου μεσολαβητή (W. Mallinson, 2011 op cit σσ 183-184). Ο D. Stikker είχε ενημερώσει εκείνες τις μέρες μέλη των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών ότι ο De Gaulle ήταν υπέρ της μαζικής μετανάστευσης των τουρκοκύπριων απ'το νησί, έναντι εδαφικής αποζημίωσης της Τουρκίας στην ελλαδική Θράκη: President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 22/2/1964 (προσπελάστηκε στις 29/6/2016), αναρτημένο ως https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996849.pdf .

[322] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: Σημείωμα με υπογραφή του υπουργού Χ. Ξανθόπουλου-Παλαμά και ημερομηνία 13-2-1964, χωρίς Α.Π., που όμως διαβιβάστηκε αυτούσιο λίγες μέρες αργότερα με κανονική ταυτότητα εγγράφου (ΔΚ212-1273/18-2-1964) στις ελλαδικές πρεσβείες Άγκυρας, Λευκωσίας, Καΐρου και στο γεν. Προξενείο της Δαμασκού.

[323] Στις ημέρες εκείνες ανάγεται και η απαρχή της περιώνυμης αντιπάθειας του αμερικανού υφυπουργού εξωτερικών για τον Αρχιεπίσκοπο, αφού στα σχετικά με το Σχέδιο ταξίδια του μεταξύ Λονδίνου-Αθήνας-Άγκυρας και Λευκωσίας ανάμεσα στις 8 και στις 14 Φεβρουαρίου, ο Ball είχε επενδύσει πολλές προσδοκίες. Ο αμερικανός υφυπουργός συνοδευόταν από ομάδα αξιωματούχων ως συνεργατών του, οι οποίοι επρόκειτο να έχουν εμπλοκή στο Κυπριακό ως χειριστές του και σε μεταγενέστερες κρίσιμες φάσεις του –αναφέρονται εδώ οι J. Jernegan (με ανάμιξη στα ελλαδικά πράγματα από πολλών ετών) και J. Sisco. Εκτός αυτού, ο G. Ball αποφάσισε τότε και την αντικατάσταση του τοπικού πρεσβευτή της χώρας του: ο Taylor G. (Toby) Belcher, παλιός γνώστης της κυπριακής πραγματικότητας (είχε διατελέσει γενικός Πρόξενος των ΗΠΑ στη Λευκωσία την 3ετία 1957-1960), διαδέχθηκε τον μέχρι τότε προϊστάμενό του πρεσβευτή των ΗΠΑ στην κυπριακή πρωτεύουσα Fraser Wilkins. Ο F. Wilkins είχε ήδη αποξενωθεί από την ιεραρχία του State Dept, κατηγορούμενος για «φιλοΜακαριακή μετριοπάθεια», ανεδαφικές προτάσεις (λχ είχε εισηγηθεί την αποστολή ελβετικής αστυνομικής Αποστολής στην Κύπρο), όχι αρκετά οξυμμένα ψυχροπολεμικά αντανακλαστικά, αλλά και αλκοολισμό. Γεγονός είναι ότι για κάποιο διάστημα υφίστατο πολυαρχία στη διπλωματική εκπροσώπηση των ΗΠΑ στην Κύπρο, με τους Wilkins, Belcher, και τον αναπληρωτή

Η διεύρυνση του κύκλου των ενασχολούμενων με το Κυπριακό στο χώρο παραγωγής της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, δεν σήμαινε μεταβολή στις νέες αμερικανικές προσεγγίσεις του ζητήματος. Η επανεκτίμηση που αναδυόταν, σχετιζόταν με το ακόλουθο: αφού οι αμερικανοί διαπίστωσαν ότι α) οι βρετανοί δεν παρουσιάζονταν πρόθυμοι να επωμιστούν το πολιτικοστρατιωτικό κόστος του κύριου χειριστή της κατάστασης, β) οι

επικεφαλής της πρεσβείας (DCM) όλους παρόντες μέχρι να οριστικοποιηθεί η ανάκληση του Wilkins. Σε κάθε περίπτωση, ο Belcher (που εξ αυτού μακροημέρευσε στο πηδάλιο της αμερικανικής πρεσβείας) θεωρείτο από τους συναδέλφους του ο κατάλληλος άνθρωπος προς τήρηση των λεπτότατων ισορροπιών που απαιτούνταν για τους τοπικούς χειρισμούς του Κυπριακού από πλευράς ΗΠΑ. Επίσης, συνδύαζε την αποτελεσματικότητα της χαμηλόφωνης ραδιουργίας με την κατανόηση των πραγματικών ζητούμενων της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής στο νησί –ο Wilkins κατ' αντιδιαστολή παρουσιαζόταν «πράος, συνεσταλμένος και ακαδημαϊκός» (σύμφωνα με τη σκιαγράφησή του από τον C. Foley op cit, σσ 175-176). Προς επίρρωση, στις δημοσιευμένες αρχειακές σειρές του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών (*FRUS*) ο μεν Belcher εμφανίζεται κατά κόρον στα έγγραφα των τόμων της περιόδου που περιλαμβάνουν την Κύπρο σε αντίθεση με την εντυπωσιακά ισχνή παρουσία του Wilkins: G. W. Ball op cit σσ 342-348, E. Weintal & C. Bartlett op cit σσ 19-20, D. Brinkley, *Dean Acheson, the Cold War years,* Yale University Press, New Haven and London, 1992, σσ 210-212, μαρτυρίες των: C.W. McCaskill, G. A. McFarland jr., εμπορικού Ακολούθου και πολιτικού Συμβούλου αντίστοιχα στην αντιπροσωπεία των ΗΠΑ στη Λευκωσία κατά την επίμαχη περίοδο, που περιλαμβάνονται στον αναρτημένο τόμο συνεντεύξεων απόμαχων αμερικανών διπλωματών της « Ένωσης Διπλωματικής Εκπαίδευσης και Σπουδών»: http://www.adst.org/Readers/Cyprus.pdf και Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 206-212.
Για την τελική διστακτική αμερικανική συγκατάνευση στο κοινό βρετανοαμερικανικό σχέδιο Sandys-Ball, τις δύο παραλλαγές σχεδίου τις οποίες υπέβαλε αποκλειστικά ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών, όπως και την τελική τους υπονόμευση από το «συνήθη ύποπτο» Μακάριο που το αποτιμούσε ως απόπειρα εξάρτησης της κυπριακής δημοκρατίας από τις εγγυήτριες δυνάμεις και το ΝΑΤΟ με παράλληλη αμφισβήτηση όσης ανεξαρτησίας απέμενε στην Κύπρο, βλ. και πάλι τις σσ 147-157 του C. Göktepe op cit, όπως και Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 169-192, Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 337-340, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 69, H. Kosut op cit σσ 85-86, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 67-69. Ο Αρχιεπίσκοπος επέμεινε και τις επόμενες μέρες, εύλογα, η όποια πολυεθνική δύναμη αναπτυσσόταν τελικά στο νησί, να βρίσκεται υπό τον έλεγχο (και όχι απλά την έγκριση) του ΟΗΕ γιατί καταλάβαινε ότι διαφορετικά θα συνιστούσε απειλή για τη δική του εξουσία, αφού ο διοικητής της θα είχε πχ το δικαίωμα να διατάξει μετακινήσεις πληθυσμών εσωτερικά στο νησί επικαλούμενος νέα επεισόδια διακοινοτικής βίας. Για τα επίσημα κείμενα των σχεδίων Sandys-Ball (31/1) και Ball (12-13/2) και την απάντηση της κυπριακής κυβέρνησης, βλ. Λ. Γ. Παπαδόπουλος 1999 op cit σσ 136-141, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 113-122. Ο Ριζάς επισημαίνει ότι οι βρετανοί αρνήθηκαν τις μέρες εκείνες να μεθοδεύσουν στρατιωτική επέμβαση των εγγυητριών δυνάμεων, αντιλαμβανόμενοι μεταξύ άλλων ότι αποκλειόταν η ελλαδική συναίνεση (2008 op cit σ 310). Επισήμως όμως (στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ), υποστήριξαν το κατά την ερμηνεία τους νομότυπο κάποιας ενδεχόμενης μονομερούς επέμβασης στο νησί «για την προστασία του Συντάγματος» (βλ. παρακάτω). Ο νέος ύπατος αρμοστής των βρετανών, ο C. Pickard, κινείτο στο ίδιο (εχθρικό προς τον Μακάριο) πνεύμα με τον G. Ball και συντόνιζε μαζί του τις πιέσεις προς τον Αρχιεπίσκοπο, όπως πχ στις συναντήσεις της 13ης Φεβρουαρίου: M. M. Carver 2011 ibid σ 403, President's Intelligence Check List (PICL), 13/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996832.pdf , (προσπελάστηκε: 29/6/2016). Γενικά, όπως ήδη ειπώθηκε κατ'επανάληψη, οι βρετανοί συνέδραμαν τους αμερικανούς στο (συγκεκριμένο) βαθμό που δεν θίγονταν τα δικά τους εθνικά συμφέροντα.
Τις ίδιες μέρες, στην αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα έφτασαν νέες πληροφορίες για πραξικοπηματικές προθέσεις στρατιωτικών ενόψει των εκλογών. Ο αρμόδιος αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ Ph. Talbot έδωσε αμέσως εντολές στον πρεσβευτή Η. Labouisse να αποθαρρύνει τέτοιες σκέψεις λόγω του Κυπριακού: ο Talbot φοβόταν ότι ένα στρατιωτικό κίνημα στην Αθήνα εκείνη τη στιγμή ίσως τύχαινε εκμετάλλευσης από την τουρκική πλευρά για εκδήλωση μονομερών ενεργειών στο νησί, με ανεξέλεγκτες συνέπειες για τα ελληνοτουρκικά συνολικά (Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 104-105).

ελληνοκύπριοι βραχυκύκλωναν κάθε σκέψη αποστολής ΝΑΤΟϊκής δύναμης, γ) για σειρά λόγων οι οποίοι απαριθμήθηκαν (πιθανότητα στρατιωτικής εμπλοκής με τους ελληνοκύπριους ή / και τους τούρκους, αύξηση του σοβιετικού ρόλου, πιθανή απώλεια ελληνοαμερικανικών ψήφων) η ανάπτυξη αμερικανικών δυνάμεων δεν παρουσιάζε προοπτικές υλοποίησης, τότε το ενδεχόμενο της διχοτόμησης δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί. Ανάμεσα στις διατυπωμένες εκείνο τον καιρό σκέψεις στελεχών του State Dept, εξέχει η πρωτόλεια εκδοχή κάποιων από τα περίφημα « Σχέδια Acheson»: στα μέσα Φεβρουαρίου καταγράφεται το σενάριο ελεγχόμενης διπλής ελλαδοτουρκικής στρατιωτικής δράσης στο νησί και διχοτόμησής του, πιθανά μάλιστα με βρετανική συναίνεση[324]. Τα τουρκικά τελεσίγραφα περί επικείμενης επέμβασής της στην Κύπρο

[324] Για την ακρίβεια: «...σε περίπτωση επαναλαμβανόμενων ελληνοκυπριακών προκλήσεων ... που θα προξενούσαν τουρκική εισβολή στη χερσόνησο της Καρπασίας ... θα οριοθετείτο ένα γεωγραφικό τρίγωνο μεταξύ Κερύνειας-Λεύκας- βόρειας Λευκωσίας το οποίο θα μπορούσαν να καταλάβουν οι τουρκικές ΕΔ επικαλούμενες τη Συνθήκη Εγγύησης ... και καθώς το υπόλοιπο νησί θα ενωνόταν με την Ελλάδα, θα αποσοβείτο ένας γενικευμένος ελληνοτουρκικός πόλεμος διατηρώντας την κρίση τοπική και αποφεύγοντας [την εντύπωση] ολοκληρωτικής στρατιωτικής εισβολής ... [sic]»]. Για το αμερικανικό αυτό σχέδιο βλ. : Χρ. Περικλέους (επιμέλεια - εισαγωγή), *Κυπριακή Δημοκρατία, 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Αθήνα: Παπαζήσης 2010, σσ 455-456, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 196-200 και Σ. Ριζάς 2000 op cit, σσ 71-72. Ο Cl. Nicolet (2001 op cit σ 213) υποστηρίζει ότι το αμερικανικό σχέδιο δεν ήταν επίσημο ούτε και οριστικό. Για τη βρετανική συναίνεση προς τις σκέψεις αυτές βλ. : B. O'Malley, the impact of british strategic interests on the Cyprus problem στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 487. Οι O'Malley - I. Craig (op cit, σσ 98-99) προσθέτουν λεπτομερείς αναφορές στο σχέδιο αυτό (της 14ης Φεβρουαρίου), όπως για παράδειγμα ότι προβλεπόταν και τουρκοκυπριακός θύλακας στην Πάφο (αναλόγως της ελληνοκυπριακής αντίστασης), ότι τα επιπλέον βρετανικά «ειρηνευτικά» στρατεύματα προορίζονταν να περιορίσουν τα τουρκικά που αν αποβιβάζονταν, ίσως έμπαιναν σε πειρασμό να κινηθούν ανεξέλεγκτα για κατάκτηση μεγαλύτερου από το προβλεπόμενο μέρους του νησιού –ή κι ολόκληρης της Κύπρου κλπ. Την αντεπιχειρηματολογία σε αυτό το ζήτημα αναπτύσσει ο A. James: η διατάραξη των σχέσεων του ΗΒ με τα υπόλοιπα μέλη της Κοινοπολιτείας, η σχεδόν προεξοφλημένη πλήρης κατάρρευση των σχέσεων Λονδίνου-Αθήνας και η πιθανή εκδίωξη των βρετανικών βάσεων απ'την Κύπρο, συνιστούσαν πλέγμα ισχυρών αντικινήτρων για τη βρετανική συναίνεση σε κάποια τουρκική απόβαση: A. James, Britain and the Crisis of 1963-1964. The manifestation of a special interest, στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σσ 580-581. Ο Ριζάς, (2008 op cit σ 309), επικαλούμενος βρετανικό και αμερικανικό τεκμήριο –της 27ης Ιανουαρίου και της 10ης Φεβρουαρίου αντίστοιχα- υποστηρίζει και εκείνος ότι οι βρετανοί στάθηκαν απορριπτικοί στο σενάριο της διχοτόμησης (που εξέταζε τότε ο Ball), επικαλούμενοι τα σχεδόν ανυπέρβλητα προβλήματα επιβεβλημένης μετακίνησης πολυάριθμων πληθυσμών όπως και τις συνέπειες για τη ΝΑΤΟϊκή συνοχή –αν και σε προηγούμενη εργασία του (2000 op cit σ 72 υποσημ. 127) ανάφερε ότι «Παράληλο σχέδιο είχαν επεξεργαστεί και οι βρετανοί». Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν γύρω από τα διαμειφθέντα μεταξύ βρετανού πρωθυπουργού και αμερικανού υπουργού εξωτερικών την 13η Φεβρουαρίου, το ζήτημα των τελικών βρετανικών θέσεων αναφορικά με τη διχοτόμηση τη δεδομένη χρονική στιγμή, παραμένει προς διερεύνηση. Στη μαρτυρία του, ο M. Packard (op cit σσ 4-6, 11, 161-162, 199, 337) προτείνει ένα ερμηνευτικό σχήμα το οποίο βασίζει στις παραστάσεις του (υπήρξε μακράν ο πλέον επιτυχημένος αξωματικός των βρετανών στις μικτές ελληνοβρετανοτουρκικές ειρηνευτικές περιπολίες στρατιωτικών το πρώτο τρίμηνο του 1964, ενώ απ'ό,τι φαίνεται είχε σχετικά σαφή εικόνα και του τί συνέβαινε στα ανώτερα κλιμάκια): το Foreign Office, η στρατιωτική ηγεσία και οι υπηρεσίες πληροφοριών του ΗΒ, υπονόμευσαν κάθε απόπειρα αναστροφής του πολεμικού διακοινοτικού κλίματος γιατί πίστευαν ότι η de facto σταδιακή διχοτόμηση της Κύπρου εξυπηρετούσε τα εναπομείναντα συμφέροντα ασφάλειας του Λονδίνου πολύ περισσότερο απ'ό,τι

επαναλαμβάνονταν ρυθμικά, πιθανόν ώστε να υποστηρίξουν (οι ΗΠΑ) ή / και να εκμεταλλευτούν (η Τουρκία) τις σε φρενήρη ρυθμό διπλωματικές επαφές του αμερικανού υφυπουργού εξωτερικών με τις ηγεσίες των Λονδίνου-Αθήνας-Άγκυρας και Λευκωσίας τις ημέρες εκείνες (9-14 Φεβρουαρίου), με διακύβευση την αποσόβηση μιας ελληνοτουρκικής σύρραξης (κατά βάθος την αποδοχή ανάπτυξης πολυεθνικής δυτικής στρατιωτικής δύναμης, ή / και της επέμβασης των εγγυητριών δυνάμεων ακόμη και της επιβολής διχοτόμησης όπως έχει κατ'επανάληψη τονιστεί)[325]. Ωστόσο, η τουρκική ηγεσία και ο

μία πραγματικά ενιαία κι ανεξάρτητη Κύπρος. Ο Packard θεωρεί ότι οι αμερικανοί (με χαρακτηριστικώτερη την περίπτωση του υφυπουργού εξωτερικών G. Ball) αλλά και ο ίδιος ο βρετανός πρωθυπουργός, είχαν πειστεί για την ορθότητα αυτής της προσέγγισης και από τα μέσα Φεβρουαρίου του 1964 κινούνταν δραστήρια στην κατεύθυνση της υλοποίησης του σχεδίου διχοτόμησης, αναδεικνύοντας τη χρονική στιγμή σε μεταιχμιακή. Στους «ηττημένους» κατατάσσει τους Young και Sandys που θεωρεί πως αντιπροσώπευαν όσους βρετανούς προσέβλεπαν σε μία διαρκέστερη φιλία της Κύπρου η οποία δεν θα βασιζόταν σε διαιρετικές ραδιουργίες αλλά σε έμπρακτες αποδείξεις σεβασμού της ανεξαρτησίας της και θα απέδιδε τελικά δομική προστασία των δεσμών ΗΒ-Κύπρου, μεταξύ αυτών και των συμφερόντων ασφάλειας του Λονδίνου στο νησί. Η πλευρά αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ηττημένη μόνο κατά το ότι δεν αναπτύχθηκε η ελληνοβρετανική εμπιστοσύνη που επιδίωκαν, διότι κατά τα άλλα η διχοτόμηση αλλά ακόμη και η ανάπτυξη στην Κύπρο δυτικής στρατιωτικής δύναμης τότε, αποσοβήθηκε τελικά. Σε υπόμνημά του της 7ης Φεβρουαρίου, στέλεχος της Κεντρικής Υπηρεσίας του Foreign Office, έθετε ως κύριους στόχους της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής α) να αποφευχθεί στα ελληνικά μάτια η ενύπωση μίας βρετανοτουρκικής συμπαιγνίας σε περίπτωση τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, και β) αν αυτή συνέβαινε, να παρέμενε τοπικό πρόβλημα και να μην εξελισσόταν σε ελλαδοτουρκική σύρραξη: C. Göktepe 2003 op cit σ 153. Η ομοιότητα με τις αμερικανικές σκέψεις που παρατέθηκαν στην αρχή της παραπομπής είναι εντυπωσιακή. Δεν σημαίνει ότι αποτέλεσαν την τελική πολιτική των δύο κυβερνήσεων σ'εκείνη τη φάση (ή εν πάση περιπτώσει τη μόνη εναλλακτική εκδοχή που εξετάστηκε), καταγράφεται όμως η τεκμηριωμένη συναντίληψη στελεχών σε υπουργεία αρμόδια για τη χάραξη των διεθνών σχέσεων του Λονδίνου και της Washington. Η σύγχυση επιτείνεται από τον αριθμό των σχεδίων τα οποία κατατέθηκαν εντός 3 ημερών (12-15/2) και τους υποστηρικτές το καθενός από αυτά. Με βάση τα όσα τεκμήρια βρίσκονται στη διάθεση των ερευνητών, ο A. James τα συνόψισε ως εξής: ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών G. Ball και ο βρετανός ύπατος αρμοστής στην Κύπρο C. Pickard (με τη σύμφωνη γνώμη μέρους της στρατιωτικής ηγεσίας των δύο χωρών και *πρόσκαιρη* υποστήριξη του προέδρου των ΗΠΑ και του πρωθυπουργού του ΗΒ) επιχείρησαν να μεθοδεύσουν την κοινή επέμβαση των εγγυητριών δυνάμεων (αυτά χαρακτηρίστηκαν βάσει των μεθόδων και των σκοπών τους ως διχοτομικά σχέδια), στα οποία αντίκειτο ο βρετανός υπουργός κοινοπολιτειακών σχέσεων D. Sandys. Τις παραλλαγές των σχεδιών αποστολής στρατιωτικής δύναμης με ΝΑΤΟϊκό ουσιαστικά χαρακτήρα ή Κοινοπολιτειακή προέλευση απέρριψαν άλλοι παράγοντες (ο Μακάριος, αλλά και οι Ιρλανδία - Σουηδία): A. James 2002 op cit σσ 84-86. Ο βρετανός πρωθυπουργός απομάκρυνε σταδιακά το Sandys από τον κύκλο των διαχειριστών της κρίσης και των ληπτών αποφάσεων μετά τις 20/2: N. Briscoe op cit σ 163. Για την αμφιταλάντευση στο εσωτερικό των βρετανικών ομάδων λήψης αποφάσεων βλ. και παρακάτω. Το πρόβλημα στη σαφή αφήγηση των εξιστορούμενων προκύπτει από τα τα δεδομένα: επρόκειτο για διαχείριση μείζονος κρίσης, όπου δύο τουλάχιστον πλευρές, η αμερικανική και η βρετανική, παρουσίαζαν δυσλειτουργική πολυφωνία στο εσωτερικό τους με δυσμενείς συνέπειες στη λήψη αποφάσεων. Επιπλέον, δεν παραγνωρίζεται το γεγονός ότι για τις δύο χώρες ήταν έτος εκλογικών αναμετρήσεων, ενώ ούτε η Τουρκία και η Ελλάδα διέθεταν ισχυρές κυβερνήσεις τότε.

[325] Σοβαρές διακοινοτικές ταραχές ξέσπασαν κι αναζωπυρώθηκαν εκείνες τις ημέρες στη Λεμεσό. Οι βρετανοί καταμαρτύρησαν την κύρια ευθύνη γι'αυτά στους ελληνοκύπριους: Γλ. Κληρίδης τ. 1 op cit σσ 340-344, President's Intelligence Check List (PICL), 14/2/1964 (προσπελάστηκε στις 29/6/2016) https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996834.pdf , R. A. Patrick op cit, σσ 57-58, R. Stephens op cit σ 189, M. M. Carver 2011 op cit σσ 401-402, A. James 2002 op cit σ 72, Z. M.

πραγματιστής πρωθυπουργός της προσωπικά (διακεκριμένος παλιός στρατιωτικός, εγνωσμένης διαύγειας κατά τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, διαπραγματευτικής δεινότητας και αναγνωρισμένης επιβολής του στη στρατιωτική ηγεσία της χώρας του) προέκριναν την ειρηνική διευθέτηση του προβλήματος, τόσο ως δέσμιοι στερεοτυπικών αντιλήψεων όσο και επειδή λάμβαναν υπ' όψη τους απτά δεδομένα. Η απροθυμία του Μ. İ. İnönü να εγκρίνει και να διατάξει αποβατική ενέργεια στρατιωτικών τμημάτων στην Κύπρο τον Δεκέμβριο 1963, και εκ νέου τον Ιανουάριο, το Φεβρουάριο το Μάρτιο, τον Ιούνιο ακόμη και τον δραματικό Αύγουστο του 1964, εκπορευόταν αφενός από τον ενδόμυχο φόβο δυναμικής σοβιετικής συμπαράστασης προς τον Μακάριο ή / και ρήξης των σχέσεων της Τουρκίας με τις ΗΠΑ και αφετέρου από την κραυγαλέα απουσία δυνατότητας διεξαγωγής τέτοιας επιχείρησης: η εκ των ενόντων λύση στην οποία θα προσέφευγε η τουρκική στρατιωτική ηγεσία περιλάμβανε την αξιοποίηση μεταγωγικών του πολεμικού

Necatigil op cit σσ 38-39). Τις ελληνοκυπριακές επιθέσεις υλοποίησαν ως επι το πλείστον αστυνομικές δυνάμεις, φέρνοντας σε μεγάλη αμηχανία τα βρετανικά στρατεύματα που δεν ήταν πρόθυμα να εμπλακούν σε ανταλλαγή πυρών με οργανωμένες δυνάμεις ασφάλειας (*FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 463", 17-2-1964, σσ 986). Οι βρετανοί, που είχαν ήδη ενισχύσει ακόμη περισσότερο τις δυνάμεις στο νησί με αποστολή νέων δυνάμεων από το μητροπολιτικό έδαφος αλλά και τη Μάλτα στις αρχές του μήνα, βρήκαν τότε την ευκαιρία να αντικαταστήσουν το διοικητή των στρατευμάτων τους στα οποία είχαν αναθέσει ειρηνευτικά καθήκοντα με άλλο στρατηγό (κίνηση που είχαν προετοιμάσει πριν ένα μήνα αλλά δίσταζαν να υλοποιήσουν ώστε να μην εκτεθούν πολιτικά στους κύπριους ότι σχεδίαζαν επανακατάληψη του συνόλου της Κύπρου με αφορμή τη διακοινοτική βία). Στον υποστράτηγο Young προσάφθηκε αβελτηρία αναφορικά με την άμεση αντιμετώπιση των νέων επεισοδίων. Σύμφωνα με αρκετούς ερευνητές, η αντικατάσταση του Young (αλλά κι η μεταφορά μεγαλύτερης –μεραρχιακής- επιτελικής δομής που συνόδευε αυτόν, τον υποστράτηγο Carver) αποσκοπούσε στην υλοποίηση των διχοτομικών σχεδιασμών της 14^{ης} Φεβρουαρίου (για την ακρίβεια η αντικατάσταση διοικητών και επιτελειών των βρετανών είχε αρχικά σχεδιαστεί με κριτήριο την εξυπηρέτηση της ανάπτυξης ΝΑΤΟϊκής δύναμης που όπως έχει αναφερθεί επιδιώχθηκε). Ο νέος αυτός διοικητής παρουσιαζόταν να αποδέχεται, αν όχι και να ευνοεί τη σύμπηξη θυλάκων και κατ' επέκταση τη βαθμιαία διχοτόμηση, παρέμεινε δε «σκιώδης» επικεφαλής της –διεθνούς πλέον- ειρηνευτικής δύναμης ακόμη και μετά τον ορισμό του ινδού στρατηγού Gyani ως ανώτατου διοικητή της Δύναμης του ΟΗΕ. Επισήμως ο Carver θα οριζόταν υποδιοικητής της (A. James 2002 ibid σσ 72-75, O'Malley - I. Craig op cit σσ 100, 102-104, M. Packard op cit σσ 3, 6-7, H. Kosut op cit σσ 95-96, P. Oberling op cit σ 106). Τα βρετανικά στρατεύματα με την ad hoc ειρηνευτική αποστολή στην Κύπρο αριθμούσαν 2.500 άνδρες στα τέλη Ιανουαρίου, 5.000 άνδρες ένα μήνα αργότερα κι 6.500 άνδρες στα τέλη Μαρτίου, όταν πια αναλάμβανε καθήκοντα η UNFICYP. Σύμφωνα με άρθρο του *Economist* των αρχών Μαρτίου του 1964, οι ελληνοκύπριοι θεωρούσαν πως τα στρατεύματα αυτά πρακτικά επέβαλαν τη διχοτόμηση υπέρ των τουρκοκύπριων. Οι τουρκοκύπριοι μέμφονταν κι εκείνοι τους βρετανούς και δήλωναν ότι «αισθάνονταν εγκαταλελειμένοι από τους φίλους τους». Αξίζει να σημειωθεί ότι το μέγεθος της δύναμης προσέγγιζε με ακρίβεια τις πραγματικές ελάχιστες ανάγκες μίας ειρηνευτικής αποστολής στην Κύπρο, όπως συνέπιπταν στους σχετικούς υπολογισμούς τους, τόσο ο βρετανός υποστράτηγος Carver όσο και ο Μακάριος, όταν ζητούσε αυτόν τον αριθμό (7.000 άνδρες) έναντι των 10.000 που πρότειναν οι αμερικανοί : J. Kerr- Lindsay the joint truce force in Cyprus, December 1963-March 1964 σσ 567-571, και A. James, Britain and the Crisis of 1963-1964. The manifestation of a special interest, αμφότερα στο H. Faustmann & N. Peristianis επιμέλ. 2006 op cit σ 572, F. Henn op cit σ 16, J. S. Joseph, The UN as an instrument of national policy: the case of Cyprus, (The Cyprus Review 1989) στο H. Faustmann & E. Solomou επιμέλ. 2011 op cit σ 249, A. James 2002 ibid σ 101, N. Briscoe op cit σ 162.

ναυτικού αλλά και επιταγμένων εμπορικών σκαφών για τη μεταφορά χερσαίων τμημάτων και την έξοδό τους στις κυπριακές ακτές με λέμβους, ενώ υπολογιζόταν ότι θα χρειαζόταν 15 μέρες κατ' ελάχιστον για τη συγκρότηση της σχετικής δύναμης[326]. Στρατιωτικά όμως η Τουρκία εισερχόταν από εκείνη την περίοδο σε τροχιά θεραπείας των αδυναμιών της, βάσει μεθοδικού σχεδιασμού. Πολιτικά, θα μπορούσε κανείς να ανιχνεύσει σε πρώιμο στάδιο τις αμερικανικές τάσεις αξιοποίησης της τουρκικής πρόθεσης επέμβασης ως μοχλού πίεσης προς την ελληνική πλευρά. Οι τουρκικές απειλές που, παρά το αυτόφωτό τους, συνήθως επιτρέπονταν από τις ΗΠΑ ως «διά πληρεξουσίου πίεση» προς τον Αρχιεπίσκοπο, άρχισαν την περίοδο αυτή να έχουν αντίθετα προς τα προσδοκώμενα για τη Washington αποτελέσματα: σε συνδυασμό με τις εντάσεις μεταξύ Αθήνας – Λευκωσίας και τη σταδιακά ορατή ελλαδική αδυναμία κι απροθυμία στρατιωτικής κάλυψης της Κύπρου, η ελληνοκυπριακή ηγεσία έδειχνε ολοένα και μεγαλύτερες προθέσεις προσφυγής στη σοβιετική αρωγή, προθέσεις που η Μόσχα ευχαρίστως υπέθαλπε[327]. Η ελλαδική αριστερά

[326] Έγινε ήδη αναφορά στις τουρκικές απειλητικές κινήσεις του Δεκεμβρίου 1963. Σε εμπιστευτική ενημέρωση στελεχών της αντιπολίτευσης τον Ιανουάριο του 1964, ο τούρκος πρωθυπουργός εξομολογήθηκε την παντελή απουσία σχεδίων απόβασης - S. Bolukbasi 1993 op cit σσ 519-521, C. Göktepe op cit σ 164, T. Bahcheli op cit σσ 62-63. Στις απειλές απόβασης που εκτόξευσε η Άγκυρα το Φεβρουάριο και το Μάρτιο αναφέρεται ο G. W. Ball op cit σσ 345, 347, 349. Ο Δ. Μπίτσιος (*Κρίσιμες ώρες*, op cit σ 141) προσθέτει την εύλογη υπόθεση ότι ο İnönü δεν μπορούσε να παραβλέψει το δυσβάστακτα δυσμενές κλίμα που θα παρήγαγε διεθνώς μία τουρκική επέμβαση σε βάρος της μικρής Κυπριακής Δημοκρατίας. Ο Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς αναφέρει ότι η γενικότερη εντύπωση των ημερών που επικρατούσε μεταξύ των ελλήνων ιθυνόντων ήταν πως η Τουρκία δίσταζε μεν να εκτελέσει απόβαση λόγω φόβων της να την υλοποιήσει χωρίς διεθνή συγκατάθεση, αν όμως την αποφάσιζε αυτή «θα ήταν τότε ένας απλός περίπατος» (Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς op cit σ 154). Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών παρατηρούσαν ότι στις 15/2 συγκροτήθηκε τουρκική αμφίβια δύναμη η οποία απέπλευσε από τα τουρκικά παράλια χωρίς όμως να απομακρυνθεί ιδιαίτερα από αυτά, σε μία κίνηση κυρίως ψυχολογικής «αυτοενίσχυσης» όπως την αξιολογούσαν οι αμερικανοί: άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, δελτίο President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνία 15-18/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996843.pdf , προσπελάστηκε στις 29/6/2016. Οι παραπάνω κινήσεις δημοσιεύθηκαν μάλιστα στους *New York Times* στους λίγες μέρες αργότερα. Καθώς θα γίνει αντιληπτό και αργότερα σε διάφορα σημεία του παρόντος, η δράση της πολεμικής της αεροπορίας υπήρξε η μοναδική ανά χείρας τουρκική δυνατότητα οποιασδήποτε επέμβασης της χώρας αυτής στην Κύπρο, γι' αυτό και η απόκτηση αντιαεροπορικής αποτρεπτικής ικανότητας επιδιώχθηκε με τέτοια ζέση από τη Λευκωσία. Προς επίρρωση, όταν το Φεβρουάριο σημειώθηκαν οι προαναφερθείσες νέες συγκρούσεις ανάμεσα σε ένοπλες ομάδες των δύο κοινοτήτων, επαναλήφθηκαν οι απειλητικές πτήσεις της ΤΗΚ πάνω από τους κυπριακούς ουρανούς: R. Sonyel op cit σ 81.

[327] Υπενθυμίζεται πως μόλις περιήλθε σε γνώση του Μακάριου η πρώτη από τις νέες τουρκικές στρατιωτικές κινήσεις (ο πλους των πολεμικών από τη Μαύρη Θάλασσα προς την Αλεξανδρέττα της 29ης Ιανουαρίου στον οποίο είχε αναφερθεί ο Lemnitzer), ο πρώτος απευθύνθηκε άμεσα στη Μόσχα για βοήθεια: P. Windsor op cit σσ 12, 17, 18. Δύο εβδομάδες αργότερα, ο Μακάριος επισκέφθηκε την Αθήνα για να ανακοινώσει στην ελλαδική κυβέρνηση την πρόθεσή του να καταθέσει προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ (κάτι που υλοποίησε εντός 3 ημερών, στις 15 Φεβρουαρίου): Α.Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σ 504. Ο Δ. Μπίτσιος, ερμηνεύοντας τις οδηγίες που έλαβε από την Αθήνα, αναφέρει πως η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου «απέκλινε προς την αμερικανική άποψη ότι έπρεπε να αποφευχθή η ανάμιξη του ΟΗΕ στην φάση εκείνη του Κυπριακού» (*Κρίσιμες ώρες* op cit σ 146).

εξάλλου, έσπευσε να ταχθεί υπέρ της καταγγελίας των συνθηκών Ζυρίχης-Λονδίνου και εναντίον κάθε ανάμιξης των ΗΠΑ στο Κυπριακό[328].

Η μόνη απειλή που έδειξε να απασχολεί σοβαρά τον Μακάριο στα μέσα Φεβρουαρίου προερχόταν από πληροφορίες ότι ο έμπιστός του υπουργός Π. Γιωρκάτζης (και επαΐων των παρασκηνιακών ελιγμών) προσέγγιζε υποστηρικτές του Γρίβα στο νησί (οι τελευταίοι κρατούσαν ενήμερο για τις κινήσεις αυτές και τον αμερικανό πρεσβευτή στη Λευκωσία). Έχει υποστηριχθεί ότι στο διάστημα εκείνο ανάγεται η πρώτη οργάνωση και εκπαίδευση στα όπλα των οπαδών του Γρίβα με σκοπό την αντικαθεστωτική (αντιΜακαριακή) δράση. Εκτός αυτού, καταβλήθηκε προσπάθεια από πλευράς των τελευταίων να καθησυχαστούν οι τούρκοι ότι ενδεχόμενη αλλαγή ηγεσίας στη Λευκωσία δεν συνιστούσε καμία απειλή για τους τουρκοκύπριους και τα ευρύτερα συμφέροντα της Άγκυρας[329]. Προφανώς με σκοπό να μετριάσει την αμερικανική υποστήριξη προς αυτή τη διαφαινόμενη προσπάθεια συγκρότησης αντιπολίτευσης με στοιχεία ιδεολογικής διαφοροποίησης και δημόσια εικόνα υπερατλαντικής έγκρισης, ο Αρχιεπίσκοπος τόνισε κατ'επανάληψη εκείνες τις μέρες σε όλους τους εκπροσώπους των ΗΠΑ ότι ανησυχούσε σοβαρά τόσο για την πολιτική όσο και για τη φυσική του επιβίωση. Το έκανε αυτό γνωρίζοντας καλά και χειραγωγώντας αναλόγως τους αμερικανούς, οι οποίοι δεν αισθάνονταν καμία ασφάλεια για τους τοπικούς υπερεθνικιστές φίλους των υπηρεσιών πληροφοριών τους, εξωθούμενοι κατ'αυτόν τον τρόπο να συνεχίσουν να ανέχονται τον Μακάριο ως το μη χείρον βέλτιστο πρόσωπο με δυνατότητες άσκησης ελέγχου επί της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Οι υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ αφετέρου, στα ημερήσια ενημερωτικά δελτία πληροφόρησης του προέδρου Johnson, κατέβαλαν κάθε προσπάθεια να εμφανίσουν τη Σοβιετική ΄Ενωση έτοιμη για παροχή οικονομικοστρατιωτικής και ήδη διπλωματικής υποστήριξης προς τους ελληνοκύπριους και ταυτόχρονα να υπογραμμίζουν την τουρκική επεμβασιακή ετοιμότητα[330]. Ο έτερος εταίρος εξύφανσης σχεδίων απομάκρυνσης του Μακάριου, ο Σοφ. Βενιζέλος έφυγε απ' τη ζωή αιφνιδιαστικά στις 7 Φεβρουαρίου. Όπως κατάθεσε ο Α.

[328] Ι. Στεφανίδης 2010 op cit σ 250.

[329] Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 218-219, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 301-303, Πλ. Σέρβας, *Κυπριακό / Ευθύνες*, τ. Β΄, ημιτόμος ΙΙ op cit σσ 411-412. Οι σοβιετικές απόψεις για τα γεγονότα, απόλυτα υποστηρικτικές προς την κυβέρνηση της Λευκωσίας, συνοψίζονταν σε άρθρο-ανασκόπηση που δημοσιεύθηκε τον επόμενο μήνα στην μηνιαία επιθεώρηση της Μόσχας «*Διεθής Ζωή*». Περίληψή του απέστειλε από τη σοβιετική πρωτεύουσα ο Δεμαθάς, του Γραφείου Τύπου της εκεί ελλαδικής πρεσβείας: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 239/Κ, 5-3-1964.

[330] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνία 15/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996837.pdf , προσπελάστηκε στις 29/6/2016.

Παπανδρέου, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα H. Labouisse τον επισκέφθηκε αμέσως αφότου ο πρώτος επέστρεψε από την κηδεία του Βενιζέλου στα Χανιά και τού αποκάλυψε ότι η αμερικανική κυβέρνηση είχε απορρίψει αίτημα απόστρατων αλλά κι εν ενεργεία ανώτατων αξιωματικών του ελληνικού στρατού να επιδοκιμαστεί από τις ΗΠΑ πραξικόπημα στην Ελλάδα[331].

Παρά τις πολλαπλές κι ασφυκτικές πιέσεις που τού ασκήθηκαν, ο Μακάριος επανενεργοποίησε την προσφυγή στον ΟΗΕ του ΟΗΕ στις 15 Φεβρουαρίου (για την ακρίβεια, βρετανικό αίτημα σύγκλισης του συμβούλιου ασφάλειας για το ίδιο θέμα κατατέθηκε λίγες ώρες νωρίτερα), το όργανο εκείνο στο οποίο όπως αναφέρθηκε η ελληνονοκυπριακή ηγεσία προσέβλεπε για α) για την αποκήρυξη της διχοτόμησης ως λύσης, β) την αναγνώριση της εδαφικής ακεραιότητας κι ενότητας του κυπριακού κράτους, γ) την αναγνώριση κατ' αρχάς της κυβέρνησης του ως μόνης νόμιμης διεθνώς (κρίσιμη απαίτηση μετά την αποχώρηση των τουρκοκύπριων), δ) την εν καιρώ επικύρωση της κατάργησης των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960 που αποπειράτο, ε) την εξουδετέρωση των δυτικών σχεδιασμών και την έλευση μίας πολυεθνικής δύναμης στο νησί υπό την εντολή του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και όχι κάποιου άλλου οργανισμού που δεν θα ήταν πολύ πρόθυμος να αντισταθεί σε τουρκικές κινήσεις[332]. Μέχρι την τελευταία στιγμή, ο

[331] Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Α. Παπανδρέου, ο αμερικανός πρεσβευτής υποστήριξε ότι οι στρατιωτικοί είχαν έρθει σε επαφή μαζί του και τού είχαν καταθέσει αυτήν την πρόταση επειδή θεωρούσαν ότι μετά το θάνατο του Σοφ. Βενιζέλου ο «απρόβλεπτος και λαϊκιστής» Γ. Παπανδρέου θα επέβαλλε τη μονοκρατορία του στο κόμμα του κέντρου: Α. Παπανδρέου 2006 op cit σ 208.

[332] Ι. Ιωσήφ op cit 2000, σσ 215-224 και του ίδιου J. S. Joseph, The UN as an instrument of national policy: the case of Cyprus, (The Cyprus Review 1989) στο H. Faustmann & E. Solomou 2011 op cit σ 251. Όπως μάλιστα παρατηρεί ο εν λόγω μελετητής, η Βρετανία «αναγκάστηκε» να καταθέσει ξεχωριστό αίτημα για σύγκλιση του Συμβουλίου Ασφάλειας του ΟΗΕ, υπό την ιδιότητα της εγγυήτριας δύναμης, 2 ώρες πριν την αντίστοιχη κυπριακή ενέργεια. Το Λονδίνο επικαλέστηκε γι' αυτό την απροθυμία της κυπριακής κυβέρνησης να συνεργαστεί με τις εγγυήτριες δυνάμεις στο επείγον θέμα της αποκατάστασης της διακοινοτικής ειρήνης. Ο Δ. Μπίτσιος –τη δεδομένη χρονική στιγμή μόνιμος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στον ΟΗΕ-, κατέθεσε μαρτυρία του σύμφωνα με την οποία τον προσέγγισε ο αναπληρωτής ομόλογός του των ΗΠΑ και τού διαμήνυσε ότι η Washington (ούτως ή άλλως αρνητική στην προσφυγή της Κύπρου) είχε την πρόθεση να εναντιωθεί στις προσπάθειες αναγνώρισης της εδαφικής ακεραιότητας κι ενότητας του νησιού, όπως και σε κάθε απόπειρα αποκήρυξης της διχοτομικής λύσης: *Κρίσιμες ώρες* op cit σ 147. Ακριβώς τις ίδιες διαβεβαιώσεις (ότι οι ΗΠΑ ήταν κάθετα αρνητικές στην πρόταξη της κυπριακής ανεξαρτησίας έναντι της Συνθήκης Εγγύησης) παρείχαν αμερικανοί διπλωμάτες στην τουρκική πλευρά, στο Συμβούλιο του ΝΑΤΟ: Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 201-202. Ο Ριζάς υποστηρίζει ότι η Βρετανία προσέφυγε πρώτη ώστε να αποφευχθεί αυτεπάγγελτη τουρκική εισβολή (Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 73). Υπό το φώς της τουρκικής διστακτικότητας να κινηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, μάλλον πρόθεση του Λονδίνου να παράσχει στην τουρκική κυβέρνηση πρόσχημα ώστε να αποφύγει κάποια κλιμάκωση ή έκθεση αδυναμίας, φαντάζει η χειρονομία αυτή –εκτός της χρησιμότητας να καλλιεργηθεί διεθνώς η εντύπωση ότι το ΗΒ διατηρούσε τον έλεγχο του ρυθμού των εξελίξεων. Πέραν των βρετανικών κινήτρων να συμμετάσχουν σε αυτήν την «προληπτική επίθεση» εναντίον των ελληνοκύπριων στον ΟΗΕ, όπως κατέδειξε ο Cl. Nicolet (2001 op cit σσ 213-214), οι αμερικανοί προσχεδίασαν την δυτική προσφυγή σε συμπαιγνία με τους βρετανούς για να αφαιρέσουν από τον Μακάριο δυνατότητα

αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών G. Ball επεξεργαζόταν σχέδια αιφνιδιαστικής αποστολής κι ανάπτυξης στην Κύπρο στρατιωτικής δύναμης με ειρηνευτικά καθήκοντα που θα αποτελείτο αποκλειστικά από τμήματα των τριών εγγυητριών δυνάμεων παρακάμπτοντας την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση, όμως οι βρετανοί δεν ανταποκρίθηκαν στις σχετικές προτάσεις. Είναι ενδεικτική της αμερικανικής ανασφάλειας να μην κλονιστεί η βρετανική (και κατ' επέκταση η αμερικανική) παρουσία στην Κύπρο ή, εναλλακτικά, να καταληφθεί το νησί -αμέσως ή εμμέσως- από υπάκουους συμμάχους υπό αδιαμφισβήτητα αμερικανικό έλεγχο, η έκκληση του L. B. Johnson προς το βρετανό πρωθυπουργό να συμφωνήσει σε τριμερή επέμβαση πριν την ανάμιξη «τρίτων» (ΟΗΕ κλπ)[333]. Τις ίδιες εκείνες ημέρες (16-17/2) αναφέρθηκε από τον αμερικανό πρόεδρο στη διάρκεια ενδοκυβερνητικών συζητήσεων το σενάριο προσφυγής σε απειλή διακοπής της βοήθειας προς την Τουρκία, εφόσον η Άγκυρα επαναλάμβανε τα τελεσίγραφα επικείμενης απόβασης στην Κύπρο – αυτό, αφότου διαπιστώθηκε ότι τα τελεσίγραφα αυτά αντί να έχουν ευεργετικές συνέπειες για τις αμερικανικές επιθυμίες, αντίθετα, πυροδοτούσαν την ελληνοκυπριακή αναζήτηση βοήθειας από τους αντιπάλους των ΗΠΑ. Στην ίδια την Ελλάδα, αμερικανικές πηγές ανέφεραν ότι η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία είχε διαμηνύσει μέσω του πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Αθήνα ότι εάν η ελλαδική κυβέρνηση δεν «κινείτο [δυναμικώτερα], ο στρατός θα μπορούσε να την αντικαταστήσει με μία άλλη, προθυμώτερη να το κάνει». Η αμερικανική ηγεσία έλαβε την απόφαση να πιέσει τους Γ. Παπανδρέου (μόλς συγκροτούσε κυβέρνηση) και İ. İnönü (στον οποίον αναγνωριζόταν μικρά περιθώρια ελιγμών έναντι των αδιάλλακτων φιλοπόλεμων στοιχείων του πολιτικού κόσμου και των ένοπλων δυνάμεων) να διαπραγματευτούν ως «οι αρμόδιοι», ενώ επίσης κρίθηκε ότι «Θα έπρεπε να έχουμε [και] έναν 'παρατηρητή' παρόντα για να εξασφαλίσει ότι η Μ. Βρετανία δεν θα ταλαντεύεται». Ο U Thant, Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ, κατέθεσε την ίδια μέρα δικό του σχέδιο για το Κυπριακό.

επικοινωνιακών ελιγμών και να τού μειώσουν την αυτοπεποίθηση ότι στα Ηνωμένα Έθνη ήταν αυτός αποκλειστικά που είχε την πρωτοβουλία κινήσεων. ΗΠΑ και ΗΒ είχαν ενημερώσει προκαταβολικά γι'αυτόν τον τακτικισμό την Τουρκία (κερδίζοντας κατ'αυτόν τον τρόπο εντυπώσεις εμπιστοσύνης), όχι όμως και την Ελλάδα. Ο A. James (2002 op cit σσ 90-91, 94) περιγράφει την προσυνεννόηση των sir H. Caccia και D.Rusk στις 14/2 αλλά και τα άμεσα αντανακλαστικά με τα οποία αντέδρασε ο Ζ.Ρωσσίδης, μόνιμος αντιπρόσωπος της Κύπρου στον ΟΗΕ. Οι O'Malley - I. Craig (op cit σ 97) επισημαίνουν ότι οι τούρκοι διέκριναν τα στάδια της μακαριακής στρατηγικής να καταργήσει βαθμιαία τα κατοχυρωμένα δικαιώματα α) της τουρκοκυπριακής αρνησικυρίας και β) επέμβασης της ίδιας της Άγκυρας, γι' αυτό και αντέδρασαν δια της διαρκούς απειλής εισβολής. Ο N. Briscoe (op cit σ 161) προεκτείνει τον ανωτέρω συλλογισμό αναφέροντας ότι οι βρετανοί προχώρησαν στην κίνηση ώστε να αποτρέψουν πιθανές ελληνοκυπριακές σκέψεις άμεσης καταγγελίας των ιδρυτικών συνθηκών.

[333] Οι βρετανοί υπενθύμιζαν στους αμερικανούς ποιός εκ των δύο –πλην του Μακάριου- είχε τον ουσιώδη έλεγχο των εξελίξεων (δεδομένων των συνθηκών) στην Κύπρο, απορρίπτοντας με ιταμότητα κάθε επανάληψη παρόμοιας αμερικανικής έκκλησης, μέχρι κι έναν μήνα αργότερα: Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 74-76.

Ο βρετανός πρωθυπουργός εκτίμησε στις 17/2 ότι αν οι τούρκοι επιχειρούσαν πχ την κατάληψη του αεροδρομίου της Λευκωσίας, οι σοβιετικοί, ανταποκρινόμενοι σε σχετική έκκληση του Μακάριου για βοήθεια, θα προχωρούσαν σε απειλητικές κινήσεις στρατευμάτων στην τουρκοσοβιετική μεθόριο, κίνηση που με τη σειρά της θα προξενούσε τουρκικό αίτημα για την ενεργοποίηση της ΝΑΤΟϊκής ασπίδας –αλλά, όπως, πίστευε, «το Συμβούλιο Ασφάλειας [του ΟΗΕ] θα είχε αναμιχθεί πριν όλα αυτά συμβούν» [334]. Οι

[334] H. W. Brands jr, (1987) op cit σσ 353-354, *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 463", 17-2-1964, σσ 985-987, O. P. Richmond 1998 op cit σ 94, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 425. Οι προτάσεις του U Thant αναφορικά με την υπό ανάπτυξη δύναμη του ΟΗΕ αφορούσαν σε ad hoc σχέδιασμούς τρίμηνης διάρκειας που σαν σκοπό τους είχαν να μην διαταράξουν υπερβολικά τις ήδη προβληματικές ισορροπίες συμφερόντων και αποτέλεσαν την πρωτόλεια μορφή της ιδέας της UNFICYP (χωρίς να αποφευχθεί η αμερικανική ενόχληση για ορισμένα στοιχεία τους (βλ. παρακάτω): N. Briscoe op cit σσ 161-162. Ο υφυπουργός εξωτερικών G. Ball χαρακτήρισε την κρίση ό,τι χειρότερο μετά την πυραυλική κρίση της Κούβας (του Οκτωβρίου 1962) –προσθέτοντας έναν ακόμη κρίκο στην αλυσίδα των αμερικανικών συνειρμών που κωδικοποίησαν την Κύπρο ως «Κούβα της Μεσογείου». Ο «επικήδειος» των αμερικανικών επιδιώξεων να αναμιχθεί το ΝΑΤΟ στην υπεράσπιση εθνικών συμφερόντων των ΗΠΑ σε γεωγραφική περιοχή εκτός των ορίων της συμμαχίας, γράφτηκε λίγους μήνες αργότερα, «δια βρετανικής χειρός» (της πλέον αρμόδιας, αν υιοθετηθεί κι εφόσον ισχύει η υπόθεση εργασίας ότι από τις πρωτεύουσες βρετανικές έγνοιες στις Κυπριακές εξελίξεις της περιόδου ήταν το να παραμείνουν τα αμερικανικά συμφέροντα εξαρτημένα από τους βρετανούς –στο πλαίσιο της αναζήτησης κατά τόπους μοχλών πίεσης, εντός του πολυεπίπεδου πλέγματος των διμερών σχέσεων του Λονδίνου με τη Washington). Όπως σημείωνε χαρακτηριστικά ο P. Windsor στην κατακλείδα του ημιεπίσημου *Adelphi Paper no 14* –November 1964, London: The Institute for Strategic Studies, που έχει ήδη παρατεθεί, εκείνου με τίτλο *NATO and the Cyprus crisis,* σ 16: «Οι ΗΠΑ και η Βρετανία, ίσως επίσης κι η Γαλλία, είναι πιθανό να βρεθούν αντιμέτωπες με άλλα προβλήματα στον απόηχο της αποαποικιοποίησης τα επόμενα χρόνια: σήμερα στη νότια Ασία, αύριο ίσως στη Μ. Ανατολή και στην Αφρική. Κρίνοντας απ'την ιστορία της Κύπρου, δεν θα χαρακτηριζόταν ευφυής επιλογή η απόπειρα ανάμιξης του ΝΑΤΟ ... και μάλλον [οι ΗΠΑ, Βρετανία, Γαλλία] θα πρέπει να είναι προειτοιμασμένες να αντιμετωπίσουν τα έκτακτα γεγονότα στον Τρίτο Κόσμο [sic] επιστρατεύοντας ίδια οικονομικά, στρατιωτικά και υλικά μέσα ... Η Κυπριακή κρίση ενίσχυσε την ισχύ του αξιώματος ότι το ΝΑΤΟ είναι μία αμυντική συμμαχία. Η διατήρηση της ειρήνης είναι έργο του ΟΗΕ ... Ακόμη κι εκεί που τα συμφέροντα του ΝΑΤΟ κρίνονται ζωτικά, η διασφάλισή τους μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικώτερα μέσω της επέμβασης του ΟΗΕ με σκοπό την πολιτική διαχείριση, παρά προσφεύγοντας στη χρήση των στρατιωτικών μέσων του ΝΑΤΟ». Βρετανοί και ελληνοκύπριοι συμπορεύτηκαν συμμαχικά στην επιδίωξη της αποφυγής έλευσης κι επίσημης ανάμιξης του ΝΑΤΟ στην Κύπρο, αφού, όπως παρατηρούσε ο Μ. Χριστοδούλου (1999 op cit σσ 45-451), η ελληνοκυπριακή ηγεσία υποχρεώθηκε να λάβει αντιΝΑΤΟϊκές θέσεις –ενώ δεν ήταν αυτός ο γενικός της πολιτικός πρσανατολισμός- επειδή καθόλο το διάστημα εκείνο το ΝΑΤΟ είχε φανεί ως υπαρξιακή απειλή για την κυπριακή Δημοκρατία, υπό την έννοια ότι προσέβλεπε σε υφαρπαγή κυριαρχικών της δικαιωμάτων. Ότι οι βρετανοί αντιστρατεύτηκαν την αποστολή ΝΑΤΟϊκης δύναμης δεν σημαίνει ότι επιδίωκαν πραγματικά την πλήρη τους απουσία απ'τα τεκταινόμενα: όταν τέθηκε θέμα συμμετοχής ή μη βρετανικών στρατευμάτων σε μία ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ, πρότειναν να αναπτυχθεί εναλλακτικά δύναμη από χώρες της Κοινοπολιτείας, ώστε να συνεχίσουν να έχουν νομότυπο δικαίωμα συνεισφοράς στρατευμάτων (μεταξύ 8 και 17 Φεβρουαρίου υπήρξαν ανησυχίες για το διπλό πρόβλημα που ίσως ανέκυπτε λόγω της ιδιότητας του ΗΒ ως μέλους του συμβούλιου ασφάλειας του ΟΗΕ αλλά κι εξαιτίας της ανάμιξής του στο συγκεκριμένο πρόβλημα ως μέρους με δικά του εθνικά συμφέροντα). Το βρετανικό κονοβούλιο ουδέποτε απέρριψε την ιδέα της παρουσίας βρετανικών στρατευμάτων σε πολυεθνική ειρηνευτική δύναμη. Απλά το Λονδίνο ήθελε να αποφύγει την υπερβολική πολιτική, οικονομική και επιχειρησιακή επιβάρυνσή των δικών του τμημάτων, ενώ ακόμη επιδίωκε να διατηρήσει τη συμμετοχή του σε μεσαία κλίμακα ώστε να αποφευχθεί ενδεχόμενη ρήξη με την Τουρκία. Επίσης ήταν εκτός συζήτησης η φιλοξενία ξένων στρατιωτικών τμημάτων εντός των βάσεων : N. Briscoe ibid σσ 165-166.

αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών μετέδιδαν ότι οι τουρκικές δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις από το νησί όξυναν περαιτέρω το κλίμα (κυκλοφορώντας λχ την ψευδή φήμη ότι δύναμη 700 ενόπλων είχε αφιχθεί στη Λεμεσό από την Ελλάδα), ενώ η εκκένωση από δυτικούς πολίτες συνεχιζόταν. Ο Γ. Παπανδρέου χαρακτηριζόταν «αίνιγμα», όμως διατυπωνόταν η ελπίδα να λειτουργήσει σταθεροποιητικά στο Κυπριακό [335].

Στο State Dept, ο αρμόδιος για την περιοχή αναπληρωτής υπουργός (και σε λίγους μήνες πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα) Ph. Talbot είχε συνομιλίες, παρουσία του υπεύθυνου για τον ελληνικό υποτομέα R. R. Schott, με τους ελλαδίτες διπλωμάτες Α. Μάτσα (πρεσβευτή) και Π. Καλογερά στις 18 Φεβρουαρίου. Οι αμερικανοί ανέλαβαν να μεταφέρουν (και φυσικά προσυπέγραφαν) τις βρετανικές αντιρρήσεις για ορισμένες βασικές αιρέσεις του σχεδίου που είχε κατά νου ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ, σε σχέση με το βρετανοαμερικανικό σχέδιο. Ο Μάτσας ζήτησε λεπτομέρειες και ο Talbot απάντησε ότι ως βασικά μειονεκτήματα των ιδεών U Thant θεωρούνταν α) η αποφυγή αναφοράς στις ιδρυτικές συνθήκες της Κυπριακής Δημοκρατίας και κυρίως στη συνθήκη Εγγύησης, β) η πρόνοια όπως ο διοικητής της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης έχει υποχρέωση αναφοράς προς τον ΓΓ του ΟΗΕ κι όχι τη βρετανική κυβέρνηση. Ο Μάτσας υπερασπίστηκε τις προτεραιότητες της ελληνοκυπριακής ηγεσίας και κυρίως την ανάγκη αναγνώρισης της ακεραιότητας του κυπριακού κράτους και ζήτησε επακριβώς από την αμερικανική κυβέρνηση να παράσχει σαφείς διαβεβαιώσεις επ'αυτού καθώς και να εκφραστεί επίσημα η εμπιστοσύνη των ΗΠΑ στην κυβέρνηση της Λευκωσίας. Ο Talbot αντεπιτέθηκε: ήταν «γνωστό ότι οι ελληνοκύπριοι επιχειρούσαν να καταργήσουν εμμέσως το άρθρο 4 της Συνθήκης [που επέτρεπε την υπό όρους «ανάληψη δράσης από πλευράς των εγγυητριών δυνάμεων] και γενικά να υποκαταστήσουν την τελευταία με μία εγγύηση των Ηνωμένων Εθνών αναφορικά με την εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου». Ο αμερικανός αξιωματούχος επέμεινε ότι οι ελληνοκύπριοι έπρεπε «να δεχθούν συμβουλές σχετικά με την αναγνώριση της ισχύος των ιδρυτικών συνθηκών κι εφόσον επίσης αποδέχονταν την αποστολή μίας διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης, τότε η ηρεμία θα επικρατούσε διακοινοτικά και η κρίση θα εξαφανιζόταν. Ενδεχόμενη αναθεώρηση συγκεκριμένων άρθρων των ιδρυτικών Συνθηκών θα μπορούσε να εξεταστεί μεταγενέστερα, αναθέτοντας την υπόθεση σε κάποια αμερόληπτη διαιτητική αρχή». Ο Μάτσας παρέμεινε ανυποχώρητος ότι το πρόβλημα θα

[335] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, δελτία President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνίες 17 και 18/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996839.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996841.pdf , προσπελάστηκαν στις 29/6/2016.

διέγραφε τροχιά φαύλου κύκλου για όσο οι ελληνοκύπριοι υφίσταντο τη διπλή απειλή της τουρκικής εισβολής και της διχοτόμησης και μάλιστα, όπως ανάφερε, η ένταση επιτεινόταν από την ανάπτυξη των τοπικά εδρευουσών στρατιωτικών δυνάμεων της Τουρκίας (της ΤΟΥΡΔΥΚ) σε στρατηγικά σημεία του νησιού, εν αντιθέσει με το ελλαδικό απόσπασμα της ΕΛΔΥΚ το οποίο παρέμεινε στο στρατόπεδό της. Το τεταμμένο κλίμα στη συζήτηση διατηρήθηκε επειδή ο Talbot απάντησε ότι, σχετικά με το τελευταίο, «οι πηγές των πληροφοριών μας [των ΗΠΑ] δεν συμφωνούν με εκείνες του κυρίου πρέσβη» και ακολούθως υπέβαλε ευθύ ερώτημα στο Μάτσα αν οι ελληνοκύπριοι αναγνώριζαν την ισχύ των [ιδρυτικών] Συνθηκών –ο ελλαδίτης διπλωμάτης απάντησε αρνητικά, επικαλούμενος τους κινδύνους τουρκικής εισβολής στην Κύπρο και συνακόλουθα της αμέσης στρατιωτικής εμπλοκής Ελλάδας και Τουρκίας. Χαρακτήρισε ακόμη το άρθρο 4 της Συνθήκης Εγγύησης ως πηγή δεινών επειδή ερμηνευόταν διασταλτικά από την Άγκυρα με σκοπό να νομιμοποιηθεί στρατιωτική της επέμβαση στην Κύπρο. Η Αθήνα πίστευε στην επίλυση της κρίσης με ειρηνικά μέσα. Η συζήτηση εκείνη έληξε σε αδιέξοδο. Ο Talbot συνέχισε να χαρακτηρίζει «καρδιά του προβλήματος» την ανάγκη νουθεσίας των ελληνοκύπριων, δηλαδή «να αντιληφθούν τη σοβρότητα της κατάστασης και ν' αποδεχθούν άμεσα την αποστολή διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης [της δυτικής ασφαλώς επιλογής σύνθεσης και όρων δράσης] κι έπειτα να δημιουργήσουν μηχανισμούς οι οποίοι θα οδηγούσαν σε μακροχρόνια επίλυση των προβλημάτων». Όταν καταληκτικά ο Μάτσας ζήτησε μία ευνοϊκώτερη δημοσιογραφικά μεταχείριση του Μακάριου, ο αμερικανός αποκρίθηκε απορριπτικά ότι «150 ανταποκριτές του διεθνούς Τύπου στην Κύπρο αναμετέδιδαν ό,τι διαπίστωναν» και πρόσθεσε ότι ίσως οι τουρκοκύπριοι δεν επιδίωκαν τη διχοτότομηση αν δεν υφίσταντο πίεση απ'την ελληνοκυπριακή πλευρά [336]. Η ανώτατη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των ΗΠΑ συνέχισε τις πιεστικές της παρακλήσεις στους βρετανούς να μην υποστηρίξουν την αποστολή διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης, φτάνοντας στο σημείο να προσφέρουν στο Λονδίνο την δυνατότητα να μειώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις στη Δυτ.Γερμανία, προκειμένου να εξοικονομηθούν βρετανικά στρατεύματα γι'αποστολή στην Κύπρο (17-19/2). Η βρετανική ηγεσία έμεινε ασυγκίνητη και σε αυτήν την ιδέα [337]. Στο forum του Συμβουλίου Ασφάλειας ΟΗΕ στις 18/2, οι βρετανοί περιορίστηκαν να τονίσουν και πάλι ότι η ανάπτυξη των δυνάμεών τους είχε συμβεί με τη σαφή συναίνεση του προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, προσθέτοντας ότι το άρθρο 4 της Συνθήκης

[336] *NARA,* RG 59, Lot #69D15, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, Memorandum of Conversation, February 18, 1964, CONFIDENTIAL, Subject: Cyprus, σσ 1-3.

[337] Ο βρετανός πρωθυπουργός απάντησε χαρακτηριστικά ότι «δεν θα πρέπει να δωθεί η εντύπωση πως οι μεγάλες δυνάμεις συνωμοτούν κατά της μικρής Κυπριακής Δημοκρατίας» (sic): Cl. Nicolet (2001 op cit σσ 216-217.

Εγγύησης προέβλεπε ρητά τη δυνατότητα μονομερούς επέμβασης με σκοπό την προστασία του κυπριακού Συντάγματος. Η τελευταία παρατήρηση του βρετανού μόνιμου αντιπροσώπου πυροδότησε όπως ήταν αναμενόμενο νέες αντεγκλίσεις, επί του θέματος της ερμηνείας του επίμαχου άρθρου, μεταξύ των αντιπροσώπων της Ελλάδας και της Τουρκίας[338].

Πληροφορίες των βρετανών ανέφεραν ότι μεταξύ 17 και 23 Φεβρουαρίου φορτία πολεμικού υλικού σοβιετικής προέλευσης που ξεκινήσαν από το αιγυπτιακό λιμάνι του Port Said εκφορτώθηκαν στην Αμμόχωστο. Οι αμερικανοί σχολίαζαν ότι αυτή ήταν η τυποποιημένη «διπλή τακτική της Μόσχας: να προωθεί στρατιωτική βοήθεια σε κάθε νέα οντότητα που είχε αποκτήσει την ανεξαρτησία της και παράλληλα να τής παράσχει διπλωματική υποστήριξη απέναντι σε οποιαδήποτε δυτική ανάμιξη στα εσωτερικά της»[339]. Οι υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ σημείωναν στα ημερήσια ενημερωτικά τους δελτία προς τον πρόεδρο Johnson ότι οι ελληνοκύπριοι εμφανίζονταν επιθετικοί κι αισιόδοξοι για την υλοποίηση των επιδιώξεών τους, ενώ συνέχιζαν την οχύρωση των βόρειων και των ανατολικών ακτών τους. Εκτός αυτού, διογκώνονταν οι οργανωμένες αντιβρετανικές λαϊκές κινητοποιήσεις τους, ενώ ακόμη χειρότερες σκέψεις είχαν προξενήσει οι ενδείξεις πως η ηγεσία τους μελετούσε τις επιπτώσεις στην κυπριακή οικονομία από το ενδεχόμενο συνολικής απομάκρυνσης των βρετανών. Σύμφωνα με το διευθυντή των αμερικανικής ιδιοκτησίας μεταλλείων χαλκού, το σύνολο των εκρηκτικών υλών της επιχείρησης είχε

[338] J. H. Wolfe 1992 op cit σσ 228-229 (αξιοποιεί τα επίσημα πρακτικά της συζήτησης που διεξάχθηκε στην 1095η σύγκληση του Συμβούλιου Ασφάλειας του ΟΗΕ, με ταυτότητα τεκμηρίου S/1095 και ημερομηνία 18/2/1964)

[339] R. Sonyel op cit σσ 83-85, S. Soulioti op cit vol I σ 470, T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 35. Οι αναφορές των βρετανών –του υπουργείου Κοινοπολιτειακών σχέσεων- περί ενδείξεων «παράνομης διοχέτευσης οπλισμού στις δύο κοινότητες από πηγές του εξωτερικού» μετά το ξέσπασμα της κρίσης, ανάγονταν στις πρώτες μέρες του Φεβρουαρίου και υπαινίσσονταν τις Τουρκία-Ελλάδα τότε, για την ελλαδική πλευρά μάλιστα, δεν γινόταν τόσο λόγος για κρατική εμπλοκή όσο για την ανάμιξη «επιχειρηματιών με ενωσιακές [Ελλάδας-Κύπρου] θέσεις». Υφίσταντο όμως παράλληλα και βρετανικές εκτιμήσεις στις οποίες σημειωνόταν ότι ίσως μερικοί στα ανώτατα κλιμάκια της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας πίστευαν στη δυνατότητα «τοπικών δράσεων», αψηφώντας τις διεθνείς περιπλοκές ή την τουρκική αντίδραση. Αμερικανική πηγή παρατηρούσε ότι τα όπλα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για άμυνα έναντι τουρκικής εισβολής , «ή, τελείως ανεξάρτητα από αυτό, για την εξόντωση των τουρκοκύπριων» : M. Elliot, A review of Cabinet Papers, January-April 1964, *Contemporary Record*, vol 9 no 2 (1995), σ 465, H. Kosut op cit σ 96, T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 ibid σ 35, E. Hatzivassiliou, The Dark Side of the Force: Loosing Control of the Army, 1963-1964, *Modern Greek Studies Yearbook* 18/19, (2002/2003), σ230. Βλ. και παρακάτω για τη συνέχεια του θέματος. Στις 25/2 οι τουρκοκύπριοι κατήγγειλαν τους σοβιετικούς ότι απέστειλαν οπλισμό στους ελληνοκύπριους, κατηγορία που διέψευσε με καθυστέρηση η *Pravda* στις 10/3: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), 272/Κ, 10/3/1964. Η ελληνοκυπριακή πλευρά απάντησε στις κατηγορίες υπενθυμίζοντας τα εξής: στις 31/12/1963 αποτάθηκε στο ΗΒ για αγορά οπλισμού. Η βρετανική πλευρά απάντησε αρνητικά στις 13/1/1964.

κλαπεί από τους ελληνοκύπριους, με αυτονόητο το περιεχόμενο των προθέσεων χρήσης τους.

Αναγνωριστικές πτήσεις της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας πάνω απο τη Ρόδο και την Κρήτη και παραβιάσεις των ελλαδικών χωρικών υδάτων είχαν προκαλέσει ελλαδική προειδοποίηση καταρρίψεων, εφόσον συνεχίζονταν. Λόγω των τουρκικών προκλήσεων, το ΓΕΑ ενημέρωσε τα ανώτατα ΝΑΤΟϊκά κλιμάκια στις 20η Φεβρουαρίου 1964 ότι από την επομένη θα αναλάμβανε την ευθύνη της πλήρους προστασίας (δηλαδή όχι μόνον της έγκαιρης προειδοποίησης, αλλά και της αεράμυνας) του συνόλου του εθνικού εναέριου χώρου της χώρας, που η ελλαδική πλευρά ταύτισε με το FIR Αθηνών (περιλαμβάνοντας έτσι και διεθνή εναέριο χώρο). Το ΝΑΤΟ κράτησε ευνοϊκή για τις ελλαδικές ανακοινώσεις στάση. Η επί τούτω διάχυση των κυπριακών περιπλοκών στις ελλαδοτουρκικές σχέσεις έλαβε εκείνο το διάστημα πρόσθετη έκφανση, με την απειλή επέκτασης της τουρκικής αλιευτικής ζώνης στα 12 μίλια. Σε πολιτικό επίπεδο πάντως, ο Γ. Παπανδρέου εμφανιζόταν προς τους αμερικανούς αξιωματούχους βέβαιος ότι θα ήταν σε θέση να ποδηγετήσει την ελληνοκυπριακή ηγεσία [340]. Στις 21 Φεβρουαρίου, ο πρέσβης της ΕΣΣΔ στη Λευκωσία επέδωσε στην ελληνοκυπριακή κυβέρνηση μήνυμα της Μόσχας σύμφωνα με το οποίο η τελευταία θα παρείχε κάθε δυνατή υποστήριξη στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ προς την κατεύθυνση της διασφάλισης της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι η ΕΣΣΔ ήταν προγραμματικά εναντίον τη αποστολής ξένων δυνάμεων σε οποιαδήποτε χώρα, στην περίπτωση της Κύπρου επιφυλασσόταν να συναινέσει στην αποστολή διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης, εξαρτώντας την τελική της στάση από τη σύνθεση, το μέγεθος, τους όρους ανάπτυξης και το ύψος της χρηματοδότησής της, όπως και του καθορισμού της ανώτερης αρχής στην οποία θα λογοδοτούσε η διοίκησή της[341]. Μάλλον εξαιτίας αυτού του διπλού φόβου (της τουρκικής απειλής και κυρίως της ελληνοκυπριακής προσφυγής στη σοβιετική συνδρομή), αποφασίστηκε στην Αθήνα σε πολιτικοστρατιωτική σύσκεψη της 23ης Φεβρουαρίου, να γίνει δεκτή η είσηγηση του Γρίβα για μυστική στρατιωτική ενίσχυση των ελληνοκύπριων από την Ελλάδα. Στην σύσκεψη εκείνη έγιναν αποδεκτά ως βάση των προβληματισμών και

[340] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/8/2/2, 1061/21-2-1964, από ελλαδική πρεσβεία Άγκυρας προς τη Δ΄ Πολιτική, άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, δελτία President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνίες 19, 20 και 22/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996844.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996846.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996849.pdf , προσπελάστηκαν στις 29/6/2016, Κ. Δ. Κεντρωτής, *Αεροναυτικές ασκήσεις στο Αιγαίο / Ελλάδα – Τουρκία: Διεθνές Δίκαιο και Γεωπολιτική*, Αθήνα: Προσκήνιο-Α. Σιδεράτος, 1999, σ 102.

[341] S. Soulioti ibid vol I σσ 426. Ο Μακάριος έστειλε θερμή ευχαριστήρια απάντηση στις 25/2.

των αποφάσεων που όφειλαν να ληφθούν, τα όσα είχαν καταδειχθεί πρόσφατα: α) τα τοπικά μέσα άμυνας του νησιού απέναντι σε τουρκική εισβολή ήταν πενιχρά και τελείως ανεπαρκή, β) η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να επέμβει έγκαιρα λόγω απόστασης ενώ επίσης γ) η τουρκική επιθετικότητα που εκφραζόταν προς την Κύπρο και την Ελλάδα εξίσου, οδήγησε τη δεύτερη σε αναδιάταξη στρατιωτικών δυνάμεων και στον ελλαδικό χώρο, με πρόταξη της «εξ Ανατολών» απειλής έκτοτε [342]. Εκείνη τη μέρα έφτασε στο νησί και το πρώτο τμήμα ομάδας υποβρύχιων καταστροφών (11μελές κλιμάκιο) στο οποίο ανατέθηκαν αρκετές αποστολές, σημαντικώτερες των οποίων ήταν η αναγνώριση των κυπριακών ακτών και η μελέτη τοποθέτησης αντιαποβατικών εμποδίων στις καταλληλώτερες από αυτές. Ακόμη, στις τάξεις του ελλαδικού πολεμικού ναυτικού (τότε ΒΝ) «κυκλοφορεί η φήμη ότι σχεδιάζεται η δημιουργία και επάνδρωση ναυτικού στην Κύπρο»[343]. Την ίδια μέρα επανήλθε σε ισχύ το χαρτοφυλάκιο του μόνιμου υφυπουργού εξωτερικών (παραδοσιακά με αντικείμενο τη διαχείριση εμπιστευτικών και ευαίσθητων πολιτικά πτυχών της εξωτερικής πολιτικής μίας κυβέρνησης), που ανατέθηκε στον παλιό διπλωμάτη Δημ. Παππά (άλλη γραφή του επωνύμου στις πηγές: Παπάς). Δύο μέρες αργότερα ο Γ. Παπανδρέου απέστειλε στον Μακάριο επιστολή στην οποία τού καθιστούσε σαφή την επιθυμία του να υπάρχει προσυνεννόηση και συμφωνία μεταξύ Αθήνας - Λευκωσίας επί οποιασδήποτε ενέργειας στο Κυπριακό.

Η τεταμένη κατάσταση τοπικά, η διαρκής τουρκική στρατιωτική απειλή και η χαώδης αυτο-οργάνωση των ελληνοκύπριων μετά την έναρξη της κρίσης, επέβαλαν τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων. Η ελληνοκυπριακή ηγεσία ανήγγειλε την ίδρυση εθελοντικής Εθνικής Φρουράς και την ενίσχυση της Αστυνομίας με «Ειδική Αστυνομική Δύναμη». Την ίδια ημέρα (25/2/1964) εξέδωσε την πρώτη βασική Διαταγή που αφορούσε θέματα συγκρότησης της εθελοντικής εκείνης Φρουράς, στελέχωσής της,

[342] Στην σύσκεψη έλαβαν μέρος οι Γ. Παπανδρέου, Στ. Κωστόπουλος, Π. Γαρουφαλιάς και η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία της Ελλάδας: Α. Αθανασίου op cit σ 18, Γαρουφαλιάς op cit σ 94, Α. Μπουλούκος op cit σ 191. Προφανώς έτσι εξηγείται ότι εκείνες τις μέρες επιχειρήθηκε πρόχειρη κι εσπευσμένη αποστολή παλιού, βρετανικής προέλευσης ελαφρού οπλισμού και νεώτερης κατασκευής πυρομαχικών. Το υλικό έφτασε ατμοπλοϊκώς από την Ελλάδα στην Αμμόχωστο με το εμπορικό σκάφος "*M/S Δημήτριος*", χαρακτηρισμένο επίσημα ως «τυπογραφικός εξοπλισμός» για την εφημερίδα *Μάχη* του Ν. Σαμψών. Η κίνηση έγινε αντιληπτή από τουρκοκύπριους λιμενεργάτες κατά το στάδιο της εκφόρτωσης και καταγγέλθηκε στους βρετανούς οι οποίοι, με την ιδιότητα της ειρηνευτικής δύναμης, έσπευσαν να κατάσχουν τα φορτία, ενώ το εμπορικό πλοίο εγκατέλειψε βιαστικά το λιμάνι και τα κυπριακά χωρικά ύδατα ώστε να αποφευχθούν δυσμενέστερες για την ελληνική συνολικά πλευρά διεθνείς περιπλοκές (M. Packard op cit σσ 171-172). Ο H. D. Purcell (op cit σ 339) χρονολογεί το περιστατικό στις 15 Φεβρουαρίου.

[343] Αντιναύαρχοι ΠΝ Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σ 30, αντιναύαρχος (ΠΝ) ε.α. Α. Χρυσικόπουλος, *Αναμνήσεις από το Κυπριακό Ναυτικό*, Αθήνα: Κορφή, 1995, σ 16, αντιναύαρχος (ΠΝ) ε.α. Γ. Δημητρόπουλος, *Το Πολεμικό Ναυτικό στην Κύπρο 1964-1966*, Πειραιάς: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2011, σ 9.

εξοπλισμού, διοίκησης κλπ. Η κατάταξη θα ήταν προαιρετική και άμισθη, κρατική θα ήταν μόνο η παροχή οπλισμού κι ένδυσης, τα τμήματα δύναμης ανώτερης λόχου θα διοικούνταν από κοινού από έναν ελλαδίτη στρατιωτικό κι έναν ελληνοκύπριο πολίτη (επιλέχθηκε αυτή η συμβιβαστική λύση ώστε να συγχωνευτούν ομαλά στο νέο σχήμα οι μέχρι τότε ένοπλες ομάδες που είχαν ως αρχηγούς αλληλοϋποβλεπόμενα πολιτικά πρόσωπα. Η δυαρχία όμως είχε υιοθετηθεί επίσης ώστε να αρχίσει η Αθήνα να ασκεί κάποιο έλεγχο επι των ανεξέλεγκτων στρατιωτικών πρωτοβουλιών). Όλο το μήνα, πρόσθετοι ελλαδίτες και ελληνοκύπριοι αξιωματικοί συνέρρεαν στην Κύπρο από την Ελλάδα για την κάλυψη των νέων αυτών αναγκών. Ουσιαστικά, σε πρώτη φάση, ως μέτρο ανάγκης, μεγεθύνθηκε ειδικό τμήμα των αστυνομικών δυνάμεων με στρατιωτικά καθήκοντα που στελεχωνόταν από εθελοντές –σύντομα όμως 700 από αυτούς προσλήφθηκαν. Ακόμη, τα τμήματα της «Οργάνωσης» του Γιωρκάτζη (ο οποίος αρχικά επιχειρήθηκε να παραμεριστεί από την Αθήνα) μετέπιπταν σε «Τακτικά Συγκροτήματα», μπορούσαν όμως να καταταγούν στη νέα δύναμη και μέλη των υπόλοιπων ένοπλων ομάδων των ελληνοκύπριων. Αυτήν την προσωρινή «δύναμη προκάλυψης» διεύθυνε ένα ad hoc και προσωρινό άτυπο επιτελείο, το «Συμβούλιο Αμύνης» (ο Μ. Χριστοδούλου αναφέρει πως αυτό είχε ιδρυθεί στην Αθήνα από τις 4/2) στο οποίο συμμετείχαν μέλη της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας και ελλαδίτες αξιωματικοί. Επρόκειτο συνολικά για τη μήτρα της Εθνικής Φρουράς. Η ελληνοκυπριακή πλευρά, καθώς ενισχυόταν υλικά και πλαισιωνόταν από ελλαδίτες αξιωματικούς, παρουσιαζόταν προοδευτικά ισχυρώτερη, πειθαρχημένη και με αυξημένη αυτοπεποίθηση. Η εκπαίδευση των ελληνοκύπριων επικεντρωνόταν στην απόκτηση δυνατοτήτας απόκρουσης κάποιας αποβατικής ενέργειας. Οι αμερικανοί ανησυχούσαν μήπως κάποια γρήγορη και επιτυχής συγκρότηση μιας τακτικής στρατιωτικής δύναμης από πλευράς ελληνοκύπριων οδηγούσε σε ταχεία κατάρρευση των τουρκοκύπριων και τελικά στον ισχυρισμό των ελληνοκύπριων ότι, έχοντας την κατάσταση υπό έλεγχο, δεν υπήρχε πλέον ανάγκη ούτε για την αποστολή διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ. Οι υπηρεσίες πληροφοριών τους κατέγραφαν επίσης κινήσεις αύξησης της στρατιωτικής εγρήγορσης της άλλης πλευράς: οι μεν τουρκοκύπριοι εμφανίζονταν να διαθέτουν σύγχρονο ελαφρύ οπλισμό, οι δε τουρκικές ένοπλες δυνάμεις προετοίμαζαν επιδεικτικά νέες αποβατικές ασκήσεις [344]. Πρόσθετο φορτίο 25 τόνων υλικού και 15 τόνων πυρομαχικών αναχώρησε από

[344] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 252-262, 266-270, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 288-290, Γαρουφαλιάς op cit σ 94, S. Soulioti op cit vol I σ 483, T. W. Adams 1964 op cit σ 387, Α. Χρυσοστόμου 2014 op cit σσ 7-8, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 218, H. Kosut op cit σ 96, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Β΄ σ 15, President's Intelligence Check List (PICL) δελτία με ημερομηνίες 25 και 26/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996853.pdf ,

την Ελλάδα στις 26/2 με προορισμό το νησί, ο απαιτήσεις όμως γι'αυξημένες ποσότητες οπλισμού καλύφθηκαν ακόμη από πληθώρα άλλων πηγών (ανεπίσημες κρατικές αλλά και ιδωτικές αγορές με χώρες προέλευσης το Βέλγιο, το Λίβανο, την Αίγυπτο και τη Γιουγκοσλαβία, ιδιοκατασκευές τοπικά κλπ) [345].

Οι πρώτες εκτιμήσεις της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα γύρω από τη νέα κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου έκαναν λόγο για προσδοκίες πρωτοβουλιών στην κατεύθυνση της εξομάλυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, ενώ επίσης διατυπωνόταν βεβαιότητα πως «θα ξεκαθαριζόταν [προς τη Λευκωσία προφανώς] ότι το κέντρο του Ελληνισμού είναι η Αθήνα κι όχι η Λευκωσία». Οι αμερικανοί πίστευαν ότι «...παραβλέποντας τις συναισθηματικές εξάρσεις αντιαμερικανισμού λόγω του Κυπριακού, καμία εθνικιστική [sic] κυβέρνηση στην Ελλάδα δεν θα άντεχε να μεταβάλει άρδην τη βασική πολιτική της εξάρτησης από τις ΗΠΑ». Στρατιωτικά αναμενόταν να επιχειρηθεί σύζευξη των αναγκών εξασφάλισης της άμυνας της χώρας χωρίς δυσβάστακτα βάρη για την οικονομία της, στόχος που θα οδηγούσε σε συνέχιση της αναζήτησης ηθικής και υλικής στήριξης των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Σε πολιτικό επίπεδο, οι συντάκτες της αναφοράς πιστεύαν ότι η σαρωτική εκλογική επικράτησή του, συνδυαστικά με το θάνατο του Σοφ. Βενιζέλου, θα επέτρεπαν στο Γ.Παπανδρέου να ακολουθήσει τις δικές του επιλογές και θα είναι ισχυροποιημένος έναντι «της ολιγαρχίας, του Παλατιού και του Στρατού, ενώ επίσης θα συνεχίσει να απορρίπτει τις προσφορές πολιτικής υποστήριξης από την ΕΔΑ των κομμουνιστών. Για όσο θα έχει την εύνοια των ΗΠΑ, θα είναι σε θέση να αντέξει απέναντι στις πιέσεις οποιωνδήποτε απ΄τους αντιπάλους του ... ίσως μάλιστα αντικαταστήσει τμήμα της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας, ειδικά εκείνους τα ονόματα των οποίων ενεπλάκησαν στην πρόσφατες φήμες περί πραξικοπήματος»[346]. Από το υπόμνημα

---

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996856.pdf , προσπελάστηκαν στις 29/6/2016, M. Packard op cit σ 197.

[345] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β΄ σσ 24-25, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 ibid σσ 272-278. Η ελληνοκυπριακή πλευρά παραδέχθηκε επισήμως την αγορά οπλισμού «από τη διεθνή αγορά», για αμυντικούς λόγους, στις 27/2/1964. Ο Ν. Κόσης, αναφερόμενος στην περίοδο, τόνισε χαρακτηριστικά ότι «εβοήθησέν μας πάρα πολλά ο Νάσερ ... Πλοιάρια που διέθεσαν φίλοι και συμπαθούντες μας [για την μεταφορά των σχετικών φορτίων], πηγαινοέρχονταν μεταξύ Κύπρου-Αιγύπτου»: συνέντευξή του στον Π. Κωνσταντίνου για την τηλεοπτική εκπομπή «*Αμύνεσθαι περί πάτρης*» που προβλήθηκε απ'το PIK SAT στις 2-10-2016.

[346] *NARA,* RG 59, Lot #69D15, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, δισέλιδο υπόμνημα με ημερομηνία: February 19, 1964, CONFIDENTIAL (στην κατηγορία 3, εξέτασης αποχαρακτηρισμού μετά την παρέλευση 12ετίας «όχι αυτόματα αποδεσμεύσιμο»), και τίτλο "Probable Policies of the Papandreou Government in Greece". Στο κείμενο γινόταν εκτεταμένη αναφορά στον «γιο του Γ.Παπανδρέου και πρώην αμερικανό πολίτη» Ανδρέα που αναμενόταν να αναλάβει το χαρτοφυλάκιο του υπουργού παρά τω πρωθυπουργώ και να συντονίσει με πνεύμα συγκεντρωτισμού, πάντως εποικοδομητικά και μεταρρυθμιστικά, την οικονομική πολιτική της νέας κυβέρνησης. Για τον Ανδρέα σημειωνόταν ότι ίσως προαλειφόταν για πολιτικός διάδοχος του πατέρα του και προβλεπόταν να αποκτήσει

απουσίαζε οποιοδήποτε σχόλιο γύρω από την τοποθέτηση των Π. Γαρουφαλιά και Στ. Κωστόπουλου ως επικεφαλής στα υπουργεία εθνικής άμυνας κι εξωτερικών αντίστοιχα, παρόλο που αυτές οι αναθέσεις είχαν θεωρηθεί από την πλειοψηφία των στελεχών της Ένωσης Κέντρου ως απρόσμενα συντηρητικές επιλογές (ακόμη και ο Κ. Γκλύξμπουργκ τις χαρακτήρισε έτσι στα απομνημονεύματά του) [347].

μεγαλύτερες αρμοδιότητες κι επιρροή, ενώ επίσης αναμενόταν και από άλλες προσωπικότητες που θα συμμετείχαν στη νέα κυβέρνηση να είναι «το ίδιο αν όχι και πιο φιλικές προς τις ΗΠΑ, συγκριτικά με ορισμένα μέλη των κυβερνήσεων Κ. Καραμανλή» (που δεν κατονομάζονταν). Οι συντάκτες του κειμένου πίστευαν ότι παρόλο που το προεκλογικό πρόγραμμα καταπολέμησης των κοινωνικών ανισοτήτων δεν χρειαζόταν πάνω από 50 εκ. $ πρόσθετων κονδυλίων ετησίως για να υλοποιηθεί και κατ'επέκταση ότι δεν θα ήταν απαραίτητη η προσφυγή σε πληθωριστικές πολιτικές, εκτιμούσαν αφετέρου πως θα αναδυόταν αδήριτη η ανάγκη εσωτερικού δανεισμού και εξωτερικής βοήθειας ώστε να επιτευχθεί. Δεν ήταν η πρώτη φορά που τα στελέχη του State Dept εκφράζονταν κολακευτικά για τον Ανδρέα: τις ίδιες παρατηρήσεις είχαν κάνει και σε προηγούμενα υπομνήματά τους (του Νοεμβρίου 1963 και του Ιανουαρίου 1964: Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 95, 107-108), όμως το συγκεκριμένο τεκμήριο συντάχθηκε αμέσως μετά την ευρεία εκλογική επικράτηση της Ε. Κ., την έκταση της οποίας οι αμερικανοί της πρεσβείας στην Αθήνα είχαν αποτύχει να προβλέψουν. Όταν στις 20/2 στον Ανδρέα είχε πια ανατεθεί το δεσπόζον χαρτοφυλάκιο του υπουργείου Προεδρίας, ο αμερικανός πρεσβευτής επιδίωξε συνάντηση μαζί του. Σε αυτήν, με ικανοποίηση άκουσε τον Ανδρέα να συμμερίζεται τις αμερικανικές ανησυχίες περί αδιανόητου ελληνοτουρκικού πολέμου και να συμφωνεί στην ανάγκη κλίματος ύφεσης γύρω από το Κυπριακό (Α. Παπαχελάς 1997 ibid σ 111). Ο Μ. Παπακωνσταντίνου, στα απομνημονεύματά του παρέπεμψε στην αρθρογραφία του Η. Δημητρακόπουλου σύμφωνα με την οποία οι προεκλογικές εκθέσεις της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα απέπνεαν έντονη ανησυχία στο ενδεχόμενο επικράτησης της Ένωσης Κέντρου: Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σσ 149-150.

[347] Ειδικά σε ό,τι αφορούσε την περίπτωση του Γαρουφαλιά, έχει υποστηριχθεί ότι αρχικά ο Γ. Παπανδρέου είχε προτείνει σε άλλο στέλεχος την Ε.Κ., στον Στ. Αλαμανή συγκεκριμένα, να αναλάβει το υπουργείο εθνικής άμυνας, εκείνος όμως αρνήθηκε: Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 396-397, Γ. Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος / Η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα, 1947-1967*, ελληνική μετάφραση, Αθήνα: Οδυσσέας 1987, σσ 200-201. Ο τέως βασιλιάς σημειώνει «Θα μπορούσε πάντως να πει κανείς ότι η κυβέρνηση αυτή του Παπανδρέου ήταν κυβέρνηση της Δεξιάς. Γιατί πώς αλλοιώς να χαρακτηριστεί μία κυβέρνηση με Κωστόπουλο, Γαρουφαλιά και Τούμπα –αλλά αυτό ήταν θέμα του Παπανδρέου και κανενός άλλου»: Κ. Γκλύξμπουργκ τ. Β΄ op cit σ 121. Αναμενόμενα ο Κ. Γκλύξμπουργκ αποφεύγει να σχολιάσει τις επίμαχες επιλογές ως έμπρακτες αποδείξεις κατευναστικού απέναντί του πνεύματος από πλευράς Παπανδρέου, αφού τα πρόσωπα αυτά είχαν την ταυτότητα του φιλοβασιλικού. Ο Γ. Χαραλαμπόπουλος, στρατιωτικής επαγγελματικά προέλευσης στενός συνεργάτης του Α. Παπανδρέου από εκείνη την εποχή της αρχικής γνωριμίας τους, κατέθεσε στη δική του απομνημονευματική μαρτυρία ότι α) οι Γ. Παπανδρέου και Μ. Παπακωνσταντίνου ενημερώθηκαν εγγράφως από δύο φιλικούς προς την Ε.Κ. ανώτατους αξιωματικούς αμέσως μετά τις εκλογές για την «...άμεση προτεραιότητα επιδίωξης πλειοψηφίας νομιμοφρόνων αξιωματικών στα ανώτατα στρατιωτικά συμβούλια», β) ότι ο Γαρουφαλιάς ξεκαθάρισε από την πρώτη στιγμή πως «δεν ήταν διατεθειμένος να θίξει το υπάρχον καθεστώς και να προχωρήσει στις αναγκαίες αλλαγές» δηλώνοντας εξ αρχής «ότι τον τελευταίο λόγο θα έχει ο Μεγαλειότατος», γ) ότι όταν αμέσως μετά τις εκλογές, με αφορμή την επικείμενη επίσκεψη του Χαραλαμπόπουλου στις ΗΠΑ, προσκλήθηκε από την αμερικανική πρεσβεία για ενημέρωση, ο πρέσβης Labouisse τού τόνισε την έντονη ανησυχία του για τις φημολογούμενες αλλαγές στην ηγεσία των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων «για τις οποίες η Αμερική δαπανά τεράσια ποσά», που αν συνέβαιναν ίσως μείωναν το ηθικό τους, αποβαίνοντας ζημιογόνες για τις ΝΑΤΟϊκές αποστολές τους και δ) ότι ο Α. Παπανδρέου «φάνηκε ιδιαίτερα προβληματισμένος από την τοποθέτηση σε κρίσιμους τομείς όπως στα Υπουργεία Άμυνας και Εξωτερικών, προσώπων για τα οποία η δημοκρατική κοινή γνώμη είχε σοβαρές επιφυλάξεις»: Γ. Χαραλαμπόπουλος, *Κρίσιμα Χρόνια / Αγώνες για τη Δημοκρατία (1936-1996)* , Αθήνα: Προσκήνιο 2000, σσ 68-69. Αξίζει να προστεθεί η εσωκομματική διάσταση των δύο επιλογών: ο μεν

Είναι γεγονός ότι στις μαζικές εκδηλώσεις (φοιτητικά συλλαλητήρια, καθιστικές διαμαρτυρίες έξω από τις πρεσβείες ΗΒ – ΗΠΑ) των ελλαδιτών σε όλη την επικράτεια με αντικείμενο το Κυπριακό κατά το δίμηνο Φεβρουαρίου-Μαρτίου, καταγραφόταν, εκτός από την άνοδο του αντιαμερικανισμού, για πρώτη φορά και η εγνωμοσύνη πολυάριθμων πολιτών της Ελλάδας προς τις κυβερνήσεις της ΕΣΣΔ και της Αιγύπτου για την υποστήριξη που παρείχαν στον Μακάριο. Σε όλες αυτές τις εκδηλώσεις, μέχρι τουλάχιστον να διαφανεί η έκβαση της Κυπριακής κρίσης στο forum του ΟΗΕ, η κυβέρνηση Παπανδρέου είχε δόσει την εντολή στην αστυνομία να μην κινηθεί κατασταλτικά, αποστέλοντας ένα σαφές μήνυμα διεθνώς (σχετικά με τη βούληση της κοινής γνώμης και την έγκρισή αυτής από την κυβέρνησή του). Στα δημοσιεύματα του ελλαδικού Τύπου ήταν ορατή η αυξητική τάση υποστήριξης ουδετερόφιλων θέσεων και η κριτική στην αμερικανική εξωτερική πολιτική γενικώτερα. Κατα τις λαϊκές κινητοποιήσεις, αυτοκίνητα αμερικανών πετροβολήθηκαν και η κατακραυγή εναντίον της αμερικανικής παρουσίας στη χώρα εξαιτίας των θέσεων των ΗΠΑ στο Κυπριακό οδήγησε στη ματαίωση της ετήσιας επίσκεψης μονάδων του 6^{ου} Στόλου στη Σούδα. Είναι η εποχή των γνωστών δηλώσεων του Γ. Παπανδρέου περί παραφροσύνης ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, που όμως η Ελλάδα δεν θα είχε άλλη επιλογή παρά να αποδεχθεί. Η ΕΔΑ, όπως ήταν αναμενόμενο, έλαβε θέσεις υπέρ της κυπριακής αυτοδιάθεσης, της άμεσης καταγγελίας των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και εναντίον της ανάμιξης του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ. Το χειρότερο που συνέβη εκείνες τις ημέρες σχετιζόταν με την απειλή που εμφανίστηκε σε βάρος κάποιας συγκεκριμένης αμερικανικής δραστηριότητας στην Ελλάδα: στα τέλη Φεβρουαρίου η κυβέρνηση διέκοψε την αναμετάδοση του ειδησεογραφικού δελτίου του *BBC* από την ελλαδική εθνική ραδιοφωνία εξαιτίας του ανθελληνικού χαρακτήρα ορισμένων σχολίων σε αρκετά δελτία. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, εισηγητής του μέτρου αυτού και καθ'ύλην αρμόδιος υπουργός, προχώρησε επίσης στην αναστολή αναμετάδοσης προγραμμάτων της «*Φωνής της Αμερικής*» (*VOA*) μέσω του δικτύου της ελλαδικής δημόσιας ραδιοφωνίας για τον ίδιο λόγο. Η προσπάθεια του V. Joyce, υπεύθυνου δημοσίων σχέσεων της αμερικανικής πρεσβείας, να μεταπείσει τον Ανδρέα να ανακαλέσει εκείνη την απόφαση, οδήγησε στην σύγκουση των δύο ανδρών και στην απομάκρυνση του πρώτου από τη θέση του μετά από επίσημο αίτημα της ελλαδικής κυβέρνησης. Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με το λιθοβολισμό από νεαρούς του αμερικανικού σκάφους που φιλοξενούσε πομπό ως πλωτός σταθμός αναμετάδοσης των προγραμμάτων της «*Φωνής της Αμερικής*» (του USCGC *Courier* -WAGR/WTR-410) στην Ρόδο, δημιούργησε στην αμερικανική πλευρά μία έντονη ανησυχία γύρω από το μέλλον

Γαρουφαλιάς υπήρξε από ετών φίλος κι έμπιστος του πρωθυπουργού, ο δε Κωστόπουλος αντιπροσώπευε την ομάδα (και το πνεύμα) του εκλειπόντος Σοφ. Βενιζέλου.

της ραδιοφωνικής παρουσίας της στην ελλαδική επικράτεια[348]. Το ζήτημα δεν ήταν μονοσήμαντο, δεν είχε δηλαδή μόνο την ορατή του διάσταση. Η λεπτότερης φύσης πτυχή αυτού του θέματος θα αναλυθεί σε επόμενο μέρος της διατριβής, είχε πάντως σύμφωνα με αρκετές ενδείξεις σοβαρές συνέπειες στους χειρισμούς των ελλαδικών πολιτικών πραγμάτων από πλευράς ΗΠΑ κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια. Προς το παρόν, σημειώνεται η έντονη ενόχληση των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών από τα δημοσιεύματα στον ελληνοκυπριακό αλλά και στο σοβιετικό Τύπο (την εφημερίδα *Izvestia* συγκεκριμένα, ειδικευμένη σε θέματα διεθνών σχέσεων) εκείνων των ημερών σύμφωνα με τα οποία οι ΗΠΑ μεθόδευαν τη διχοτόμηση της Κύπρου, με σκοπό να καταστήσουν το υπό τουρκική κατοχή τμήμα βάση υποστήριξης αμερικανικών πυρηνικών όπλων[349].

Σε μια παράλληλη εξέλιξη, στις 23 Φεβρουαρίου 1964, προσγειώθηκε στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας υπό τις ζωηρές επευφημίες συγκεντρωμένων ελληνοκύπριων (που επίσης κραύγαζαν αντιαμερικανικά συνθήματα), η πτήση πολιτικών αερογραμμών που εγκαινίαζε την υπογραφείσα στις αρχές του μήνα συμφωνία αεροπορικής σύνδεσης Μόσχας-Λευκωσίας [350]. Η επαλήθευση των δυτικών φόβων για την αύξηση της σοβιετικής ανάμιξης σε μία μέχρι τότε θεωρούμενη ως ενδοδυτική διένεξη, λάμβανε συμβολικές διαστάσεις.

---

[348] H. Kosut op cit σσ 94-95, Ι. Στεφανίδης 2010 op cit, σσ 369-375. Ο Στεφανίδης κατέγραψε και σχολίασε επίσης όλες τις εκφράσεις στον ελλαδικό δημόσιο λόγο με πλαίσιο αναφοράς το Κυπριακό (τη στάση των πανεπιστημιακών Συγκλήτων, της Ακαδημίας Αθηνών, της Εκκλησίας, συλλόγων και φορέων) εκείνο το διάστημα (ibid σσ 250, 253-258), που συχνά εκτράπηκαν σε φυλετικά σχόλια, όχι μόνον εναντίον των τούρκων. Λίγες μέρες αργότερα (2/3), ο αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα H. Labouisse προωθούσε στο State Dept την ιδέα να προβεί σε κάποια δήλωση που κι αν ακόμη δεν ενθάρρυνε την κυπριακή αυτοδιάθεση, τουλάχιστον θα κατήγγειλε τη διχοτομική προοπτική – ακριβώς προσβλέποντας στην ύφεση του ελληνικού αντιαμερικανισμού (Α. Παπαχελάς 1997 ibid σσ 112-113). Με το ίδιο σκεπτικό, αντιλαμβανόμενος δηλαδή την κεντρική θέση του Κυπριακού στην ελλαδική πολιτική σκηνή, ο σύμβουλος εθνικής ασφάλειας Komer εισηγήθηκε στον αμερικανό πρόεδρο την αναβολή των προσπαθειών επίλυσής του μέσω διμερούς ελλαδοτουρκικής συνεννόησης (Σ. Ριζάς 2008 op cit, σ 294). Τα πολυπληθή πληρώματα των δύο ομάδων μάχης αεροπλανοφόρων των ΗΠΑ που έπλεαν εκείνο το διάστημα στην ανατολική Μεσόγειο λόγω των κυπριακών εξελίξεων, αναγκάστηκαν να περιμένουν μέχρι τα πλοία τους να φτάσουν στη Μάλτα και τα λιμάνια στη Σικελία και αλλού στην Ιταλία γι'ανάπαυση τις επόμενες μέρες, σύμφωνα με την επίσημη αφήγηση αφού «...ο αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα συνέστησε να μην αγκυροβολήσουν στην Αθήνα [όπως ήταν αρχικά προγραμματισμένο] επειδή υπήρχε πολιτική αναστάτωση και δημόσιο πένθος εξαιτίας του θανάτου του Παύλου»: *NHC-OAB:RG 38*, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, op cit σ 1.

[349] President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνία 25/2/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996853.pdf op cit, προσπελάστηκε στις 29/6/2016.

[350] E. Ν Τζελέπης op cit σ 355, S. R. Sonyel 1997 op cit σ 85, T. W. Adams 1964 op cit σ 298. Ουσιαστικά, επρόκειτο για μικρή επέκταση της υπάρχουσας γραμμής Μόσχας-Δαμασκού, στην οποία προστέθηκε ως ενδιάμεσος σταθμός η Λευκωσία. Υφίσταται ζήτημα ακριβούς προσδιορισμού

Ο έλληνας πρωθυπουργός είχε εντωμεταξύ καταστήσει σαφές και μάλιστα σε αυστηρό τόνο στον Μακάριο ότι απαιτούσε από αυτόν την αναγνώριση προβαδίσματος της Αθήνας[351] στις

των ημερομηνιών επίσημης έναρξης της αερογραμμής: κατά το ανακοινωθέν αρ 4 του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, οι διμερείς διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν στις 24/2. Στον τουρκικό Τύπο της 25ης Φεβρουαρίου εμφανίστηκαν δημοσιεύματα σύμφωνα με τα οποία οι σοβιετικοί απέστειλαν συμβούλους και στρατιωτικό εξοπλισμό με τις πτήσεις αυτές (M. Aslan op cit σ 56). Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών δεν έδιναν βάση στην επίμαχη εκδοχή και σημείωναν με ψυχραιμία ότι η συμφωνία αεροπορικής σύνδεσης υπήρξε αντικείμενο διμερούς διαπραγμάτευσης από αρκετό καιρό πριν, όμως εκτιμούσαν πως η κίνηση τύχαινε πολιτικής εκμετάλλευσης ως ένδειξη στενώτερων δεσμών μεταξύ της Μόσχας και των ελληνοκύπριων. Γενικά έκριναν την ένθερμα φιλελληνική στάση της Μόσχας και την αντανακλαστική τουρκική οργή ως ευκαιρίες γι'αυξημένες δυνατότητες αμερικανικών ελιγμών: President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνίες 25, 26 και 26-28/2/1964 (προσπελάστηκαν στις 29/6/2016) https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996853.pdf ibid, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996856.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996862.pdf . Η ελλαδική πρεσβεία παρακολουθούσε κι αυτή στενά το θέμα. Ο πρέσβης στη Λευκωσία Μ. Δελιβάνης απέστειλε στην Αθήνα τις επόμενες μέρες σχετικές πληροφορίες (λχ ότι ο αναπλ. υπουργός εξωτερικών Α. Αραούζος θα μετέβαινε στη Μόσχα κάνοντας χρήση της νέας αερογραμμής), ενώ από πλευράς του το ΥΠΕΞ (Διεύθυνση Οικονομικών Υποθέσεων / τμήμα Ι) ενημέρωσε τις άλλες ενδιαφερόμενες διευθύνσεις του υπουργείου (Β΄, Δ΄Πολιτική, Δ/νση ΝΑΤΟ, πρεσβεία Λευκωσίας) για το 14σέλιδο πλήρες κείμενο της συμφωνίας στα αγγλικά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: _01062/6-3-1964 και _Φ1042Κ89-12/9-3-1964. Η Τουρκία τέλος, επιχείρησε να αξιοποιήσει το ζήτημα εργαλειακά, παρουσιάζοντάς το καταγγελτικά στην Πολιτική Επιτροπή του ΝΑΤΟ, στις 10/3, ως «παρανομία» που συνδέει την ΕΣΣΔ με ένα νησί όπου τα μέλη «της μίας κοινότητας [της ελληνοκυπριακής] είναι σε ποσοστό 40% κομμουνιστές». Ο έλληνας εκπρόσωπος Χρ. Παλαμάς αντέδρασε αποτελεσματικά τονίζοντας ότι πρόκειται για εσωτερικό θέμα ανεξάρτητου κράτους, ενώ υπήρξε και διορθωτικά απολογητικός για το θέμα των τοπικών ποσοστών της Αριστεράς: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 1812/130, 10-3-1964, Παλαμάς (Μόνιμη Αντιπροσωπεία στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο –στο εξής: ΜΑΒΑΣ-, Παρίσι) προς διευθύνσεις Α΄, Δ΄ (Πολιτικές), ΝΑΤΟ και Οικονομικών Υποθέσεων. Τον επόμενο μήνα οι αμερικανοί επίσημοι εξέφρασαν ευθέως τη δυσαρέσκειά τους προς κύπριους αξιωματούχους γι'αυτή τη στρατηγικών διαστάσεων συγκοινωνιακή συμφωνία: S. Soulioti op cit vol I σ 475. Την 1η Ιουνίου η Λευκωσία υπέγραψε συμφωνία αεροπορικής σύνδεσης και με την Ουγγαρία (Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σ 511).

[351] Ο Βλάχος επισημαίνει με πικρία ότι ενώ κατά τη διάρκεια της παρουσίασης των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου στο αθηναϊκό κοινοβούλιο τις τελευταίες μέρες του Φεβρουαρίου 1959, ο μεν Σοφ. Βενιζέλος κατάγγειλε τις συμφωνίες ο δε Γ. Παπανδρέου είχε σταθεί μετριοπαθώς κριτικός απέναντί τους, το 1963-1964 οι ρόλοι αντιστράφηκαν: ο Βενιζέλος όπως ήδη σημειώθηκε προσέφερε στους ελληνοκύπριους μόνο στήριξη στην κατεύθυνση της βελτίωσης του Συντάγματος το Δεκέμβριο του 1963. Ο Γ. Παπανδρέου αφετέρου, πρωθυπουργός πλέον, δεν απέρριπτε το ενδεχόμενο αναθεώρησης / κατάργησής του. Η ΕΡΕ -και οι μεταγενέστεροι απολογητές της από τον ιστοριογραφικό χώρο- αρέσκονταν να υπενθυμίζουν τη «συνετή και υπεύθυνη» στάση του Γ. Παπανδρέου του 1959 (βλ. πχ τη σχετική υπόμνηση αυτής από τον Π. Κανελλόπουλο στις 30/3/1964). Στα προηγούμενα χρόνια, οι θέσεις του Σ. Βενιζέλου για το Κυπριακό περιείχαν δημόσια μεν μια πατριωτική οξύτητα, περιλαμβάνοντας καταγγελίες των κυβερνήσεων Κ. Καραμανλή για μειοδοσία, εγκατάλειψη του αιτήματος της αυτοδιάθεσης κλπ τη διετία 1956-57, κατ' ιδίαν δε -στις επαφές του με βρετανούς κι αμερικανούς διπλωμάτες το ίδιο διάστημα - πολύ διαλλακτικότερες και μετριοπαθείς ιδέες. Είναι γεγονός ότι η ουσία των σχολίων του Σ. Βενιζέλου υπήρξε ευθέως αναθεωρητική το Φεβρουάριο του 1959: τότε έκανε λόγο για «καταβαράθρωση», «ενταφιασμό της εθνικής υποθέσεως». «εθνική ταπείνωση» και «συνθηκολόγηση», που επειδή κατέστησε τους τούρκους συγκυρίαρχους στο νησί δεν αναγνωρίζονταν από το κόμμα του ως δεσμευτικές. Όπως ορθά επισημαίνει ο Ε. Χατζηβασιλείου, το διαχρονικό σημείο σύγκλισης των δύο ηγετών του Κέντρου αναφορικά με το Κυπριακό υπήρξε η απαίτηση αναγνώρισης των αθηναϊκών πρωτείων επί της Λευκωσίας στη λήψη των αποφάσεων υψηλής στρατηγικής: Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σσ 474-475, 505-

μελλοντικές κινήσεις και αποφυγή τετελεσμένων, δεν τον αποθάρρυνε όμως καθόλου επί της ουσίας: σύμφωνα με άκρως απόρρητη επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο της 25ης Φεβρουαρίου, δεν απέκλειε κοινό αγώνα για την ανατροπή των συμφωνιών του 1959. Ο Μακάριος στην απάντησή του της 1ης Μαρτίου αποδεχόταν το ελλαδικό προβάδισμα και εκτιμούσε ότι οι τρέχουσες συνθήκες ήταν ευνοϊκές για να επιχειρηθεί η ακύρωση των ιδρυτικών συνθηκών[352]. Μεταξύ των δύο επιστολών, ο Παπανδρέου απέρριψε –και δεν επρόκειτο να είναι η τελευταία φορά- αμερικανική πρόταση (εγκεκριμένη απ'το Λονδίνο) για διμερείς ελλαδοτουρκικές συνομιλίες σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο για το Κυπριακό[353]. Στο κυβερνητικό του συμβούλιο, ο Γ. Παπανδρέου, διατύπωσε τις απόψεις και τα παράπονά του σε μετριασμένη εκδοχή τους: ζήτησε «πειθάρχηση των Ενόπλων Δυνάμεων της Κύπρου», τόνισε την πλήρη συμπαράσταση της κυβέρνησης προς τον (ελληνο)κυπριακό λαό και πρόσθεσε ότι «...η φύσις του θέματος επιβάλλει εμπιστευτικήν διαχείρισίν του, επιπλέον δε, τούτο εξελίσσεται από ώρας εις ώραν. Η Ελληνική Κυβέρνησις εναρμονίζει τας απόψεις της προς τας Κυπριακάς, ώστε να μην είναι ο Διεθνής Τύπος η πηγή των πληροφοριών μας δια το ζήτημα της Κύπρου. Είμεθα απολύτως αλληλέγγυοι. Περαιτέρω γραμμή: Δυναμικώς άμυνα, πολιτικώς επίθεσις»[354]. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών, στα ημερήσια ενημερωτικά τους δελτία με παραλήπτη τον πρόεδρο της χώρας, σημείωναν ότι ο Παπανδρέου είχε αρχίσει να ασκεί πιέσεις προς τις ΗΠΑ με σκοπό να εξασφαλίσει δημόσια αποκήρυξη της διχοτόμησης απ'τη Washington, επικαλούμενος την καχυποψία της ελλαδικής κοινής γνώμης σχετικά με την έλευση στρατιωτικής δύναμης του ΟΗΕ που φοβούνταν ότι ίσως επέβαλε τη συγκεκριμένη επαχθή λύση. Στις αναφορές εκείνων των ημερών συμπληρωνόταν ότι οι δημόσιες δηλώσεις της κυβέρνησης της Ε.Κ. σε

---

507 και του ίδιου, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού* op cit σσ 258-262, 286-290, Π. Τζερμιάς op cit σσ 543-545, Ε. Χατζηβασιλείου, Σοφοκλής Βενιζέλος: μία εναλλακτική πρόταση στην εξωτερική πολιτική 1953-1963, στο Τ. Σακελλαρόπουλος- Ε. Χατζηβασιλείου (επιμελ), *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος / η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή,* Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη-Χανιά: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2009, σσ 151-154, *Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄-τόμος 3, σσ 419-420, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Β΄ σ 14).

[352] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 131-140, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 430. Πράγματι, οι αμερικανοί ανέμεναν το διήμερο 27-28/2 την από στιγμή-σε-στιγμή καταγγελία των ιδρυτικών Συνθηκών από πλευράς Αρχιεπισκόπου (*FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 468", 27-2-1964, σσ 997). Για το θέμα, αντάλλαξαν επίσης επιστολές οι Sandys και Μακάριος μεταξύ 24 και 27 Φεβρουαρίου, καταλήγοντας σε νομικισμούς (οι βρετανοί υπενθύμιζαν στον Μακάριο ότι δεν είχε κατοχυρωμένο δικαίωμα μονομερούς καταγγελίας των συνθηκών, ο Αρχιεπίσκοπος απάντησε ότι οι Συνθήκες είχαν στην πράξη ακυρωθεί αφού, καίτοι προνοούσαν για την ασφάλεια της κυπριακής Δημοκρατίας, αδυνατούσαν να αναχαιτίσουν την επιθετική στάση της Τουρκίας). Είναι γεγονός ότι: η Άγκυρα α) ήταν συμβαλλόμενη στις Συνθήκες, και β) απειλούσε με επέμβαση, διότι η ελληνοκυπριακή πλευρά αμφισβητούσε την υπόσταση των Συνθηκών: S. Soulioti op cit vol I σσ 471-472.

[353] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 216-217.

[354] Ελληνική Βουλή, «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 27-2-1964, θέμα: «Συζήτησις επι του Κυπριακού», σσ 403-404.

συνδυασμό με τις στρατιωτικές της κινήσεις, επιδρούσαν θετικά στη βελτίωση των σχέσεων Αθήνας-Λευκωσίας, αλλά και στη μείωση της σοβιετικής επιρροής, ενώ ασφαλώς είχαν επίσης και πολιτικό κέρδος στο εσωτερικό της Ελλάδας. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών παρατηρούσαν αφετέρου ότι ο Γ. Παπανδρέου είχε απορρίψει βρετανικές νύξεις γι'απευθείας ελλαδοτουρκικές συνομιλίες κορυφής. Εκτός αυτού, οι ελληνοκυπριακές στρατιωτικές πιέσεις στην ευρύτερη Κερύνεια απειλούσαν να αποκόψουν την τουρκοκυπριακή πλευρά απ'τις βόρειες ακτές του νησιού και τη λήψη στρατιωτικοοικονομικής της ενίσχυσης από την Τουρκία [355]. Στις 3/3 ο Μακάριος δέχθηκε, μέσα στην ίδια μέρα τον ελλαδίτη πρεσβευτή Μ. Δελιβάνη, τον αμερικανό επιτετραμένο Τ. McKiernan και τον σοβιετικό πρεσβευτή Π.Γερμόσιν [356].

Το θέμα της στρατιωτικής ενίσχυσης της Τουρκίας απ'τη δυτ. Γερμανία έλαβε ανησυχητικές διαστάσεις για την Αθήνα εκείνες τις μέρες, εξαιτίας νεώτερων πληροφοριών: σύμφωνα με όσα είχε καταφέρει να συλλέξει το ελλαδικό προξενείο στο Chicago, τις τελευταίες μέρες του Φεβρουαρίου ο τούρκος στρατιωτικός ακόλουθος στις ΗΠΑ είχε συναντηθεί δύο φορές με το δυτικογερμανό ομόλογό του. Κατά τη δεύτερη μάλιστα συνάντηση, ο τούρκος «ανέπτυξε τη άποψη ότι η επιδείνωσις της εν Κύπρω καταστάσεως θα είναι προς όφελος των κομμουνιστών, υπεστήριξε δε ότι οι κομμουνισταί έχουν ήδη σοβαρώς διεισδύσει εντός των ομάδων των Ελλήνων. Επίσης, επανήλθε εις το θέμα των τριών υποβρυχίων τα οποία οι Τούρκοι θέλουν ν'αγοράσουν από τους Γερμανούς και αφήκε να εννοηθή ότι, εις περίπτωσιν τελικής αρνήσεως των Γερμανών, θα αποταθούν εις τους Σουηδούς, οι οποίοι είναι δήθεν διατεθειμένοι να πωλήσουν μερικά από τα παλαιότερα υποβρύχιά των, ή εις τους Γάλλους οι οποίοι έχουν εκδηλώση ομοίας προθέσεις δια τα υποβρύχιά των τύπου "L'AFRICAINE" [sic: το "L'Africaine" υπήρξε ένα από τα υποβρύχια της κλάσσης "Aurore", προπολεμικής σχεδίασης, πεπαλαιωμένα πλέον την εποχή εκείνη, παρά τον εκσυγχρονισμό τους]». Η συναλλαγή με τους γάλλους «για διαφόρους λόγους» θεωρείτο απιθανή, όχι όμως αδύνατη. «Προφανώς και αι δύο επαφαί είχον ως σκοπόν να επηρεασθή κατά τινα

[355] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 28 και 29 /2/1964, 2 και 3/3/1964, προσπελάστηκαν στις 29/6/2016 και 2/7/2016:
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996860.pdf ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996863.pdf ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996865.pdf ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996867.pdf

[356] Ανακοινωθέν αρ 7 του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, της 3ης Μαρτίου 1964. Σύμφωνα με τους αμερικανούς, ο Μακάριος ενδιαφερόταν κατα βάση να πληροφορηθεί τη στάση των ΗΠΑ κι ΕΣΣΔ απέναντι στην πρόνοια του σχεδίου του Γεν. Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών όπως ο διοικητής της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης λογοδοτεί προς τον U Thant κι όχι προς το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ (που ήταν η σοβιετική προτίμηση): *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 21", R. Stephens op cit σ 190.

τρόπο ο Γερμανός συνάδελφός του, ούτως ώστε να ασκήση ο τελευταίος ούτος πίεσιν επι των γερμανικών εργοστασίων ίνα ταύτα επισπεύσουν ή αναλάβουν την εκτέλεσιν των τελευταίων τουρκικών παραγγελιών». Επίσης, από πληροφοριακούς διαύλους δυτικογερμανικής στρατιωτικής προέλευσης, η ελλαδική πρεσβεία στην Άγκυρα μετέδιδε ότι ad hoc δυτικογερμανική στρατιωτική επισκέφθηκε το ίδιο διάστημα την Τουρκία για «διεξοδικές συνομιλίες» σχετικές με τη μορφοποίηση της διάθεσης στρατιωτικής βοήθειας σε είδος 50 εκ. DM που είχε προσφατα αποφασιστεί. Οι δυτικογερμανοί στρατιωτικοί έδωσαν στους τούρκους «λεπτομερήν κατάλογο διθέσιμου πολεμικού υλικού προς επιλογή». Οι τελευταίοι απάντησαν με δικό τους «κατάλογο αναγκών και προτιμήσεων» τον οποίο οι δυτικογερμανοί πήραν μαζί τους «στη Βόννη για μελέτη πριν απαντήσουν οριστικώς». Ιδιαίτερη προτίμηση έδειξαν οι τούρκοι για την προμήθεια αρμάτων μάχης και τορπιλακάτων κλάσης *Jaguar*. Η εντύπωση του ελλαδίτη διπλωμάτη (του Παναγιωτάκου, τότε με βαθμό Συμβούλου) από την εμπιστευτική συζήτησή του με το δυτικογερμανό συνάδελφό του («καίτοι συνομιλητής αυτού απέφυγεν παράσχη σαφήν απάντηση εν προκειμένω») ήταν ότι οι τούρκοι «επανήλθον και εις το γνωστόν αίτημά των δι'υποβρύχια τσέπης». Οι σοβιετικοί, που προφανώς είχαν την ίδια πληροφόρηση, έλαβαν άμεσα θέση, δημόσια: σε 5στηλό της, η *Izvestia* επέκρινε τη δυτικογερμανική βοήθεια προς την Τουρκία. Αφού «υπενθύμισεν παλαιάν οδών γερμανών μιλιταριστών άγουσαν προς Βυζάντιον [sic], παρατήρησεν ότι ατμόσφαιρα Ανατολικήι Μεσογείω έχει πυρακτωθή συνεπεία ενεργειών Αγγλίας και άλλων χωρών έναντι Κύπρου. ... Δυτικογερμανοί μιλιταρισταί επιθυμούν αποκομίσουν συμπληρωματικά κέρδη εξ οξύνσεως ... Προβλέπεται αποστολή [εις] Τουρκίαν αφθόνου πολεμικού υλικού και κατά δημοσιογραφικάς πληροφορίας συνεζητήθη παράδοσις δύο υποβρυχίων τζέπης [sic] δυναμένων χρησιμοποιηθώσι κατά υπαινιγμούς Βόννης εις στρατιωτικάς επιχειρήσεις εναντίον Κύπρου». Το άρθρο της *Izvestia* κατέληγε με έμμεσες απειλές εναντίον της Τουρκίας και της Δυτ. Γερμανίας εξίσου, ενώ η *Pravda* δημοσίευε συνέντευξη του Γεν. Γραμματέα του ΑΚΕΛ [357].

Η συζήτηση που ξεκίνησε στα Ηνωμένα Έθνη στις 18 Φεβρουαρίου του 1964 (τις μέρες που στην Αθήνα συγκροτείτο η νέα κυβέρνηση μετά τη σαρωτική νίκη της Ένωσης Κέντρου) με τη συμμετοχή σε αυτήν εκτός των Μονίμων Μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας και άλλων χωρών, κατέληξε στην υιοθέτηση του Ψηφίσματος του ανώτατου οργάνου υπ' αριθμόν 186

[357] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1: _ απόρρητο 0133/26-2-1964 από το ελλαδικό γενικό προξενείο προς την πρεσβεία στη Washington (διαβιβάστηκε από την τελευταία -Καλογεράς- προς τη Δ΄ Πολιτική ως 1027/Β/2928-2-1964 επείγον απόρρητο, κι από εκεί στις ΓΕΕΘΑ/Β΄ΜΕΟ/Α2 και ΓΕΝ/Α2 ως ΔΤ33-86/13-3-1964 άκρως απόρρητο, εξαιρετικώς επείγον), _1480/5-3-1964 από ελλαδική πρεσβεία Άγκυρας (Πούμπουρας) προς Διευθύνσεις ΝΑΤΟ και Δ΄ Πολιτική του ΥΠΕΞ, _από Μόσχα (Δεμαθάς) κρυπτογραφικό τηλεγράφημα MZ 178 FMOSCOU 141/138 29 2003/29-2-1964.

στις 4 Μαρτίου που γενικά δικαίωσε τις ελληνοκυπριακές προσδοκίες: πολιτικά, υπερίσχυσε το σκεπτικό του γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ (ο οποίος από τα μέσα Φεβρουαρίου τάχθηκε υπέρ της στήριξης της ανεξαρτησίας κι εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου). Επιπλέον, στις πρόνοιες του ψηφίσματος περιλαμβανόταν ο ορισμός ειδικού μεσολαβητή και η αποστολή πολυεθνικής ειρηνευτικής Δύναμης, όχι ασφαλώς του ΝΑΤΟ, αλλά του ΟΗΕ –αφετέρου πάντως, αυτή υπήρξε και η μοναδική επί δεκαετίες τέτοια απόφαση όπου το δικαίωμα veto σχετικά με τη σύνθεση της Δύναμης αναγνωρίστηκε όχι μόνο στην κυβέρνηση της χώρας-αποδέκτη, αλλά και σε τρεις ακόμη: εκείνες των Εγγυητριών Χωρών [358]. Ελλάδα κι ΕΣΣΔ αποτέλεσαν τους βασικούς συμμάχους των ελληνοκύπριων στις

[358] Ήταν η πρώτη φορά που τα μόνιμα μέλη του Συμβούλιου Ασφάλειας του ΟΗΕ αποφάσισαν ομόφωνα τη σύμπηξη μιας ειρηνευτικής δύναμης (αν και υπήρξαν διαφοροποιήσεις για τους όρους ύπαρξης και λειτουργίας της, που προήλθαν από τη Μόσχα, την Πράγα και το Παρίσι). Λεπτομέρειες για το διπλωματικό παρασκήνιο της ιδρυτικής της πράξης παρατίθενται στα: T. Ehrlich, Cyprus, the "Warlike Isle": origins and elements of the current crisis, *Stanford Law Review*, vol 18 no 6, (May 1966), σσ 1047-1054 και Δ. Μπίτσιος ibid σσ 148-150, 157-159, 171. Βλ. επίσης: A. James 2002 op cit σ 96, N. Briscoe op cit σ 167, Σ. Ριζάς 2018 op cit σσ 107-108. Τα κείμενα των Ψηφισμάτων 186/4-3-1964 κι 187/13-3-1964 του ΣΑ/ΟΗΕ βρίσκονται στο Λ. Γ. Παπαδόπουλος 1999 op cit 149-154. Ο ΓΓ του ΟΗΕ ήταν αρχικά αρνητικός στην ιδέα, λόγω των τραγικών περιπλοκών που είχαν προκύψει από την εμπλοκή του Οργανισμού στο Κογκό.
Ειδικά ο καναδός υπουργός εξωτερικών P. Martin –και η κυβέρνηση των φιλελευθέρων υπό τον L. Pearson ευρύτερα- έδειξε, μετά τους αρχικούς δισταγμούς, μεγάλο ζήλο στη γρήγορη έγκριση και την ταχύτερη δυνατή ανάπτυξη δυνάμεων του ΟΗΕ στο νησί, συντονίζοντας με τη δική του τις βρετανική, σουηδική και ιρλανδική κυβερνήσεις -για την ακρίβεια: κατ' αρχάς διαδραμάτισαν ρόλο τα θετικά φιλανδικά μηνύματα για αποδοχή του αιτήματος, που με τη σειρά τους επέτρεψαν διαδοχικά στους σουηδούς να συγκατανεύσουν (αφού ως τότε εξαρτούσαν τη συμμετοχή τους από την ύπαρξη μίας ακόμη ουδέτερης χώρας στις συμπράττουσες). Όπως έγινε λίγο αργότερα γνωστό, η Μόσχα «...δεν έδωσε μεν την ευλογία της για την αποστολή σουηδικών στρατευμάτων στη Δύναμη των Ηνωμένων Εθνών, τήν θεώρησε όμως φυσιολογική» -η σοβιετική πλευρά ενδιαφερόταν κι εκείνη να μην κλιμακωθεί ανεξέλεγκτα η κρίση. Κάμφθηκαν επίσης οι αρχικοί ιρλανδικοί ενδοιασμοί μήπως βοηθούσαν τους «βρετανούς αποικιοκράτες σε άλλη μία διχοτομική τους εκστρατεία» (το θέμα άγγιζε αυτονόητες ιστορικές ευαισθησίες των ιρλανδών λόγω των αναλογιών με το Βορειοϊρλανδικό ζήτημα, γι΄αυτό άλλωστε η Ιρλανδία είχε λάβει σταθερά φιλελληνικές θέσεις σε όλες τις ψηοφορίες του ΟΗΕ για το Κυπριακό κατά τη διετία 1957-58, ενώ η ανησυχία του Δουβλίνου διέθετε και ουσιώδες περιεχόμενο όπως θα αναφερθεί). Ο Ζ. Ρωσσίδης, υπό την ιδιότητα του μόνιμου αντιπροσώπου της Κύπρου στον ΟΗΕ, είχε προσεγγίσει τους αμερικανούς εκφράζοντας προτίμηση για «μίγμα ΝΑΤΟϊκής και εξωΝΑΤΟϊκής προέλευσης» στη σύνθεση της δύναμης, κατονομάζοντας μάλιστα «το ΗΒ, 3 σκανδιναβικές χώρες, την Ιρλανδία και την Αυστρία» από τις αρχές Φεβρουαρίου, αφού οι ΗΠΑ είχαν ασκήσει έγκαιρα veto στη συμμετοχή των γιουγκοσλάβων, και οι ελληνοκύπριοι αντίστοιχα στην προοπτική πακιστανικής αποστολής –ζήτημα συμμετοχής στρατευμάτων από κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν υπήρχε, ως τις αρχές της επόμενης δεκαετίας: A. Duncan-Jones, The Civil War in Cyprus, στο E. Luard (επιμέλ.), *The international regulation of civil wars,* London: Thames & Hudson, 1972, σ 151, N. MacQueen, Ireland and the United Nations Peacekeeping Force in Cyprus, *Review of International Studies*, Vol. 9, No. 2 (Apr., 1983), σσ 95-100, N. Briscoe ibid σ 265, A. James 2002 op cit σσ 101-111, *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 455", 7-2-1964, σσ 971-972, *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: 039/19-3-1964, από τον ελλαδίτη πρεσβευτή στη Στοκχόλμη Παπαδόπουλο προς Δ΄, Α΄, Β΄ Πολιτική. Η εμπροσθοφυλακή του καναδικού τμήματος βρισκόταν ήδη καθ' οδόν για το νησί την ώρα που η καναδική βουλή συνεδρίαζε για την έγκριση της αποστολής (η καναδική βουλή με τη σειρά της αναμένοντας τη σχετική ανακοίνωση του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ). Η βιαστική εκείνη ανάπτυξη των πρώτων τμημάτων έγινε βιαστικά λόγω νέων γεγονότων διακοινοτικής βίας (βλ. παρακάτω). Ο αρχικός

συζητήσεις αυτές, ενώ ΗΠΑ και ΗΒ δεν άσκησαν αρνησικυρία θεωρώντας το ψήφισμα σαν «μη χείρον». Διευρύνθηκαν ωστόσο οι ρωγμές στις σχέσεις τους με την Αθήνα κατά τη διάρκεια της όλης διαδικασίας–πχ οι έλληνες ενοχλήθηκαν ιδιαίτερα από την αμερικανική ιδέα να προσκληθεί και η τουρκοκυπριακή ηγεσία να εκθέσει τις δικές της θέσεις στο forum των Ηνωμένων Εθνών[359]. Στον Τύπο της ΕΣΣΔ καταγραφόταν ορυμαγδός δημοσιευμάτων γύρω από τις Κυπριακές εξελίξεις στα τέλη Φεβρουαρίου. Κοινοί τόποι όλης εκείνης της αρθρογραφίας ήταν α) ο θερμά υποστηρικτικός λόγος σχετικά με την προάσπιση της κυπριακής ανεξαρτησίας απέναντι σε διχοτομικά σχέδια δυτικής προέλευσης που παρέπεμπαν έντονα στις περιπτώσεις Κορέας-Βιετνάμ και β) οι καταγγελίες ότι οι βρετανοί βρίσκονταν στα πρόθυρα να εγκαταστήσουν βάσεις εκτόξευσης βαλλιστικών πυραύλων με πυρηνικές κεφαλές στο νησί[360]. Αν και οι αρχικές θέσεις των δύο δυτικών δυνάμεων ήταν πως η Συνθήκη Εγγύησης δεν μπορούσε να ακυρωθεί από απόφαση του Συμβουλίου Ασφάλειας του ΟΗΕ, η σοβιετική αντίδραση υπήρξε εξίσου ισχυρή αποτρέποντας το ενδεχόμενο «επιβολής ΝΑΤΟϊκού στρατιωτικού ελέγχου στη μικρή, ουδετερόφιλη Κύπρο». Λονδίνο και Washington επιθυμούσαν πάση θυσία την αποφυγή μίας κρίσης που μπορούσε να κλιμακωθεί ανεξέλεγκτα παρασέρνοντάς τες ενδεχομένως σε ευθύτερη αντιπαράθεση με την ΕΣΣΔ και σε κάθε περίπτωση θέτοντας σε κίνδυνο τις εγκαταστάσεις και βάσεις τους

σκεπτικισμός ορισμένων καναδών βουλευτών σχετιζόταν με την εικόνα «μάλλον προστασίας κάποιων βρετανικών βάσεων, παρά μιας κλασσικής ειρηνευτικής αποστολής» που παρουσίαζε η επικείμενη επιχείρηση στα μάτια των γαλλόφωνων (και αντιβρετανών) καναδών –εξάλλου, το ετοιμοπόλεμο τμήμα πεζικού που προοριζόταν για την Κύπρο αποτελείτο από γαλλόφωνους. Ο U Thant προσπάθησε αργότερα (το Μάιο) να διασκεδάσει τις εντυπώσεις εκείνες όταν, απευθυνόμενος στο καναδικό κοινοβούλιο, έκανε λόγο «…περισσότερο για αστυνομική επιχείρηση, παρά για κατασταλτικού χαρακτήρα στρατιωτική δράση» (πάντως το καναδικό τμήμα επέδειξε ζωηρή ενεργητικότητα στην άσκηση των καθηκόντων του). Το πρόβλημα του νομικού πλαισίου της UNFICYP ανέκυψε λίγο αργότερα, όταν χρειάστηκε να αναμιχθεί στο πεδίο των μαχών. Οπωσδήποτε η καναδική κυβέρνηση βρισκόταν σε στενή επαφή με την αμερικανική για ζητήματα όπως το επίμαχο (και προφανώς γι'αυτό το λόγο το καναδικό υπουργείο εθνικής άμυνας είχε εκπονήσει προκαταρκτικές μελέτες για την αερομεταφορά τμήματος στην Κύπρο με ίδια μέσα και τη μεταφορά διά θαλάσσης του βαρύτερου εξοπλισμού του ήδη από τις αρχές Φεβρουαρίου!), ενώ επιπλέον η αναζήτηση παγκόσμιου ρόλου μέσα από τέτοιες πρωτοβουλίες υπήρξε συχνή επιδίωξη των ηγεσιών αυτής της χώρας. Η καναδική ανάμιξη στις ειρηνευτικές αποστολές στην περιοχή (την ισραηλινοαιγυπτιακή μεθόριο το 1956, αλλά και στο Λίβανο) είχε κριθεί απόλυτα πετυχημένη: ο L. Pearson είχε κερδίσει το Νόμπελ Ειρήνης του 1957 για την αποστολή στο Σινά, διάκριση που μεταφράστηκε σε ευρεία εσωτερική δημοφιλία (το στοιχείο αυτό δεν διέφυγε έκτοτε της προσοχής και άλλων φιλόδοξων καναδών πολιτικών). Για την Κύπρο ειδικά το καναδικό ενδιαφέρον, τυπικά, υπήρξε συνέπεια της συμμετοχής της χώρας τόσο στη βρετανική Κοινοπολιτεία όσο και στο ΝΑΤΟ –όπως μάλιστα τόνισε ο Pearson, προτιμούσε η καναδική αποστολή να αποδοθεί στην ιδιότητα του μέλους της πρώτης. Επιπλέον οι ουδέτερες ευρωπαϊκές χώρες μαζί με τον Καναδά, ήταν οι μόνες που τύγχαναν της εξ αρχής και άνευ όρων αποδοχής του Μακάριου (N. Briscoe ibid σσ 161, 164).

[359] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII "doc 471", 28-2-1964, σσ 1004-1006. Ο R. Denktaş παρέστη τελικά, όμως μίλησε ως ιδιώτης και όχι εκπρόσωπος αναγνωρισμένης οντότητας (A. James 2002 ibid σ 98).

[360] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), _173/Κ/24-2-64, _179/Κ/24-2-64, _188/Κ/27-2-64, _209/Κ/4-3-64 και Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 372.

επί του νησιού. Οι διαστάσεις της αμερικανοσοβιετικής διαφωνίας (που επρόκειτο να υπερεκτιμηθούν σε επόμενες διακυμάνσεις του Κυπριακού από την ελληνοκυπριακή ηγεσία, με αποτέλεσμα τη διάψευση υπερδιογκωμένων προσδοκιών), άγγιξαν μάλλον τις μέγιστες τιμές τους εκείνο το διάστημα και κατά κάποιο τρόπο συνοψίστηκαν στο διάλογο που είχαν στις 28/2 ο σοβιετικός υπουργός εξωτερικών με τον αμερικανό πρέσβη στη Μόσχα: σύμφωνα με τον A. Gromyko, εφόσον οι αμερικανικές προτεραιότητες περιστρέφονταν γύρω από το σεβασμό των ιδρυτικών Συμφωνιών της κυπριακής Δημοκρατίας και όχι το σεβασμό της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της τελευταίας, τότε οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ είχαν ενώπιον τους μία αδιαμφισβήτητη διαφωνία. Ο F. Kohler αναφέρθηκε στις «δύο φωνές» της Κύπρου και έκανε λόγο για την απειλή των δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων που δεν θα έπρεπε να αφήνουν ασυγκίνητο κανέναν ενώ επίσης εκθείασε τον «ουδέτερο» ρόλο των βρετανών στην κρίση, ο Gromyko πάντως τόνισε ότι ο καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ υπερίσχυε των εκάστοτε και κατά τόπους Συνθηκών [361]. Βρετανοί κι αμερικανοί συνέκλιναν στο στόχο της αποφυγής αποκαρδιωτικής δυσαρέσκειας των τούρκων, η πρόταση πάντως του υπουργού κοινοπολιτειακών σχέσεων να τεθεί εκβιαστικά η απειλή αποχώρησης των βρετανικών στρατευμάτων από τον ειρηνευτικό τους ρόλο ως μοχλός πίεσης προς τον Μακάριο χαρακτηρίστηκε μη πειστική από το νέο ύπατο αρμοστή στη Λευκωσία. Σε ό,τι αφορούσε τους αμερικανούς, οι πραγματικοί τους φόβοι εκείνες τις ημέρες ήταν α) μήπως η ελληνοκυπριακή ηγεσία καλέσει τα βρετανικά στρατεύματα να συνδράμουν τις κυβερνητικές δυνάμεις ασφάλειας στην καταστολή της «τουρκανταρσίας» και β) οι ενδείξεις περαιτέρω σύσφιγξης των σχέσεων Κύπρου-ΕΣΣΔ. Ο Αρχιεπίσκοπος γνώριζε ότι αρκετοί (ούτε καν οι ίδιοι οι βρετανοί) δεν θα επέτρεπαν κανενός είδους στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας κατα το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Από τις πολιτικές απειλές που επιστράτευσε η ελληνοκυπριακή πλευρά εκείνες τις μέρες, σταχυολογείται το μήνυμα προς την Ταϊβάν (μόνιμο μέλος ακόμη τότε του Συμβούλιου Ασφάλειας του ΟΗΕ) ότι θα προχωρήσει σε αναγώριση της ΛΔ Κίνας –μία «κλασική» κίνηση της ψυχροπολεμικής περιόδου [362].

Τελικά βρέθηκε η συμβιβαστική λύση της επαναβεβαίωσης της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της Κύπρου χωρίς να επηρεάζεται η ισχύς της Συνθήκης Εγγύησης, αφού έγινε σεβαστή η ελληνοκυπριακή επιδίωξη ανάσχεσης μιας τουρκικής στρατιωτικής επέμβασης. Η τρέχουσα κατάσταση στο νησί αντιμετωπίστηκε σαν απειλή για τη διεθνή

[361] *FRUS* 1964-68 vol XXXIII “doc 470”, 28-2-1964, σσ 1003-1004.
[362] A. James 2002 op cit σσ 93-95, άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), 4/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996870.pdf (προσπελάστηκε: 2/7/2016).

ειρήνη και ασφάλεια[363]. Η απόφαση του Συμβουλίου Ασφάλειας του ΟΗΕ θεωρήθηκε ως μείζων επιτυχία για τις ελλαδική-ελληνοκυπριακή πλευρές, δεδομένου ότι απέφευγαν την αρχική προτίμηση των ΗΠΑ (πιθανόν και ορισμένων ελλαδιτών ιθυνόντων) για ενδοσυμμαχική διαχείριση και αποστολή αντίστοιχης ΝΑΤΟϊκής ένοπλης δύναμης. Αντίθετα, η αποστολή ειρηνευτικής δύναμης υπό της αιγίδα του ΟΗΕ σήμαινε ότι αυτή υπόκειτο σε έλεγχο (και ίσως veto) από την ΕΣΣΔ. Εκτός αυτού, το Ψήφισμα αναγνώριζε την κυριαρχία, την εδαφική ακεραιότητα και την κυβέρνηση του Μακαρίου ως τη μόνη νόμιμη της Δημοκρατίας -ανεξαρτήτως της αποχώρησης από αυτήν των τουρκοκυπριακής καταγωγής μελών της. Ο έλληνας πρωθυπουργός απέδιδε τη δυτική συγκατάθεση στην απόφαση αυτή α) «στη σκιά της Ρωσικής απειλής. Δεύτερον και κατεξοχήν [διαδραμάτισε ρόλο] η απόφασίς μας, η απόλυτος [sic], να φθάσωμεν εις τον πόλεμον. Επείσθησαν περί αυτού κι από την ιδιωτικήν μας συνομιλίαν και από τας δημοσίους ανακοινώσεις μου. Ήσκησεν απόλυτον επιρροήν. Και οι δύο [προφανώς ΗΠΑ-ΗΒ] πρέσβεις [sic] έγιναν φορείς αυτού» (επιπλέον, οι αμερικανοί είχαν θορυβηθεί από την αυξητικές τάσεις που παρουσίαζε στους κόλπους του ελλαδικού στρατιωτικού κόσμου η απογοήτευση από τη στάση των ΗΠΑ στο κυπριακό). Ο Γ. Παπανδρέου κατέληγε τονίζοντας ότι αφού η ελληνική πλευρά επέβαλε τις απόψεις της στις ΗΠΑ-ΗΒ, όφειλε τώρα να δραστηριοποιηθεί στην κατεύθυνση της αναθέρμανσης των σχέσεων μαζί τους[364]. Η ελλαδική πολιτική ηγεσία, αφού επιδοκίμασε και χαιρέτησε την ευαισθητοποίηση και τη μαχητικότητα της νεολαίας της χώρας, τήν κάλεσε να χαλάρωσει την εγρήγορσή της στο Κυπριακό (έπαιξε σε αυτή τη σύσταση ρόλο και ο έντονος αντιαμερικανισμός των συνθημάτων στις διαδηλώσεις, όπως

[363] G. W. Ball op cit σ 348, J. S. Joseph, The UN as an instrument of national policy: the case of Cyprus, (The Cyprus Review 1989) στο H. Faustmann & E. Solomou 2011 op cit σσ 252-255, Ι. Ιωσήφ op cit 2000, σσ 227-234, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σσ 81-85, M. Aslan 2008 op cit σ 55. Ο Cl. Nicolet (2001 op cit σ 220) σχολιάζει ότι, εφόσον ενταχθούν τα γεγονότα στο ψυχροπολεμικό τους διεθνές πλαίσιο, δείχνει εκ των υστέρων αμερικανικό σφάλμα ο έντονος δισταγμός να γίνει εξ αρχής αποδεκτή η ανάμιξη του ΟΗΕ ως βέλτιστη λύση τήρησης ισορροπιών.

[364] Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 5-3-1964, σσ 406-409, άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 5/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996872.pdf προσπελάστηκε στις 2/7/2016, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄ σσ 290-293, Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς op cit σ 155, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 427-428, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 163, 169, Van Coufoudakis, *Cyprus, A contemporary problem in historical perspective*, Modern Greek Studies number 15, Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota, 2006 σσ 81-82, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 75-76, Ο. P. Richmond 1998 op cit σ 97. Υπενθυμίζεται πως στις αρχικές χώρες προέλευσης της ειρηνευτικής δύναμης, από Βορειοατλαντικής πλευράς περιλαμβάνονταν μόνο οι ΗΒ (κύρια αριθμητική συνεισφορά στην UNFICYP) και Καναδάς. Η Markides παρατηρεί: με το να προνοεί ότι η λύση έπρεπε να επιτευχθεί κατόπιν διακοινοτικών διαβουλεύσεων, το Ψήφισμα 186 δεν έδινε (ούτε και μπορούσε) τέλος στο πρόβλημα: D. Markides 2009 op cit σ 480. Άλλες κριτικές του Ψηφίσματος 186 (ως όχι απόλυτα θετικού για τις ελληνοκυπριακές θέσεις) παραθέτει ο Ν. Κρανιδιώτης: 1985 op cit σσ 147-148.

και τα διαβήματα διαμαρτυρίας γι'αυτό το λόγο, των τοπικών διπλωματικών αρχών των ΗΠΑ)[365]. Οι αρχικές εκτιμήσεις του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών (υπεραισιόδοξες στα όρια του σφάλματος), ανέφεραν ότι αφού κρινόταν ρητά παράνομη κάθε μονομερής τουρκική ενέργεια, κατ'επέκταση «εν μέρει» καταργούνταν οι Συνθήκες του 1960[366]. Η εντύπωση στην τουρκική πλευρά ότι είχε εγκαταληφθεί ακόμη και από τους στενώτερους συμμάχους της στο ΝΑΤΟ και το CENTO, που όλοι τους σχεδόν απέφυγαν να καταδικάσουν την ελληνοκυπριακή πλευρά ή να υποστηρίξουν τις θέσεις της Άγκυρας[367], άσκησε βαθειά επίδραση στην ηγεσία της χώρας και τήν ώθησε να επανεξετάσει τη στάση της σε σειρά θεμάτων της διεθνούς πολιτικής έκτοτε, όπως έχει κι άλλοτε σημειωθεί. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών ματαίωσε το ταξίδι του στη Μόσχα σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη σοβιετική στάση στο Κυπριακό, επισήμως πάντως, επιχειρήθηκε από πλευράς τουρκικής κυβέρνησης και του φιλικού της Τύπου να υπογραμμιστεί ως επιτυχία η διατήρηση σε ισχύ των ιδρυτικών Συνθηκών [368]. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών σημείωναν ότι οι σχέσεις μεταξύ της υπό συγκρότηση διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης και των στρατιωτικών αποσπασμάτων Ελλάδας-Τουρκίας στο νησί επρόκειτο να είναι περιπεπλεγμένες, προεξοφλούσαν πάντως πως η Άγκυρα θα αρνείτο οποιαδήποτε σκέψη απομάκρυνσης της ΤΟΥΡΔΥΚ, ενώ στην Αθήνα και τη Λευκωσία δεν υπήρχαν αντιρρήσεις για την αμοιβαία απόσυρση της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ από την Κύπρο [369].

Μέλη του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου ζήτησαν την άποψη της βρετανικής Ύπατης Αρμοστείας στην Κύπρο αναφορικά με τη σκοπιμότητα διατήρησης των βάσεων και των πρόσθετων τοποθεσιών υπό την κυριαρχία του ΗΒ στο νησί. Η ανώτατη διπλωματική αρχή

[365] Ι. Στεφανίδης 2010 op cit, σσ 253-254.

[366] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: ΔΚ253-300/10-3-1964 από την Δ΄Πολιτική (υπογράφει ο διευθυντής Α. Πηλαβάκης) προς το σύνολο των ελλαδικών πρεσβειών και μονίμων αντιπροσωπειών, της διπλωματικής αντιπροσωπείας Ιεροσολύμων και τη Στρατιωτική Αποστολή Βερολίνου. Θεωρητικά, την ελληνοκυπριακή πλευρά ενδιέφερε η κατάργηση τόσο της συνθήκης συμμαχίας (που επέτρεπε τη νόμιμη εγκατάσταση των στρατιωτικών αποσπασμάτων από την Ελλάδα και την Τουρκία) όσο και της συνθήκης εγγύησης, που έδινε το δικαίωμα ακόμη και στρατιωτικής επέμβασης στην Ελλάδα, την Τουρκία και το ΗΒ. Πρακτικά, τη δεδομένη στιγμή, η ελληνοκυπριακή πλευρά επιδίωκε την κατάργηση της δεύτερης συνθήκης (A. James 2002 op cit σ 203 υποσημ. 58).

[367] F. Ahmad 1977 op cit σ 405. Ο S. Bolukbasi αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «Η Άγκυρα, αποδεχόμενη την αποστολή ειρηνευτικής δύναμης στην Κύπρο, παρά τη θέλησή της ευθυγραμμίστηκε με το ελληνοκυπριακό καθεστώς του Μακάριου και στην πράξη εγκατέλειψε τον εγγυητικό της ρόλο, όπως αυτός καθοριζόταν από τις συνθήκες του 1959»: S. Bolukbasi, Το Κυπριακό ζήτημα και ο ΟΗΕ: 1954-1996, αναζητώντας ειρηνική επίλυση, στο συλλογικό (F. Sönmezoğlu επιμέλ.), *Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, Μύθος και πραγματικότητα*, β΄ έκδοση 1998, ελληνική μετάφραση: Αθήνα: Ινφογνώμων, 2001, τ. Α΄, σσ 382-385.

[368] Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 434, O. P. Richmond 1998 op cit σ 95.

[369] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 7/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996877.pdf , προσπελάστηκε στις 2/7/2016.

του Λονδίνου στη Λευκωσία, ήταν της άποψης ότι τυχόν ολοκληρωτική εκκένωση των στρατιωτικού ενδιαφέροντος εγκαταστάσεων τότε (Μάρτιος 1964) θα σήμαινε κρίσιμες απώλειες για τις πάγιες βρετανικές αμυντικές ανάγκες –ακόμη κι αν καθίστατο δυνατό να μετακινηθεί μέρος των βάσεων σε άλλες χώρες. Επίσης τονιζόταν η αρνητική επίπτωση σε επίπεδο εντυπώσεων διεθνώς, που θα μπορούσε να σημαίνει απειλή εκδίωξης των βάσεων από άλλα σημεία στρατηγικού ενδιαφέροντος (κατονομαζόταν το Άντεν ενδεικτικά, ο ύπατος αρμοστής του οποίου όμως επισήμαινε χαρακτηριστικά το μήνα εκείνο ότι οι βασιλόφρονες θα μπορούσαν να εκδιώξουν το Νάσερ απ'την Υεμένη «όπως είχαν το επιτύχει οι ντόπιοι αντάρτες με τους βρετανούς στην Παλαιστίνη και στην Κύπρο, ή με τους γάλλους στην Αλγερία»). Οι στρατιωτικοί επαναλάμβαναν ότι η υπεράσπιση συγκεκριμένων, ειδικών μεσανατολικών συμφερόντων του ΗΒ, θα καθίστατο από δυσχερής μέχρι αδύνατη, αν η πρόσβαση στην Κύπρο χανόταν σε εκείνη τη φάση. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά η ηγεσία τους σε υπόμνημά της προς τον υπουργό άμυνας τότε, «…[ενδεχόμενη] απόσυρσή μας από την Κύπρο και συνεκδοχικά από τη Ανατολική Μεσόγειο θα σήμαινε απομάκρυνση ενός σταθεροποιητικού παράγοντα για τις ελληνοτουρκικές, τις ευρύτερες ενδοΝΑΤΟϊκές και στις αραβοϊσραηλινές ισορροπίες, θα αναζωπύρωνε τις αιγυπτιακές και σε μικρότερο βαθμό και τις ιρακινές φιλοδοξίες», τη στιγμή κατά την οποία οι Βάσεις ήταν «στρατηγικά τοποθετημένες πλησίον πιθανών θεάτρων στρατιωτικών επιχειρήσεων και παρείχαν τα πλέον αποτελεσματικά μέσα για την υποστήριξη έγκαιρης ανάπτυξης στρατιωτικής δύναμης». Ο νέος διοικητής του κύριου μέρους των χερσαίων δυνάμεων στην Κύπρο υποστράτηγος Carver, αλλά και ο ανώτατος διοικητής του συνόλου των βρετανικών δυνάμεων που έδρευαν στο νησί πτέραρχος Barnett, πρότειναν ως κύρια αποστολή τους όχι πλέον την προστασία των βάσεων, των λοιπών εγκαταστάσεων και των υπήκοων του ΗΒ, αλλά την ανάπτυξη τους κατά τέτοιο τρόπο που να αποκλείει τη σύγκρουση μεταξύ στρατευμάτων από την Τουρκία ή / και την Ελλάδα τα οποία ίσως αποβιβάζονταν εκεί. Η Ομάδα Σχεδιασμού του Foreign Office τέλος, συνέταξε αναφορά όπου εξεταζόταν διεξοδικά τα υπέρ και τα κατά -για τη βρετανική εννοείται πλευρά- των πλέον και των ελάχιστα προτιμητέων επιλογών της Αθήνας, της Άγκυρας, και των ελληνοκύπριων. Προκρίνονταν ως βέλτιστες προοπτικές με φθίνουσα σειρά: η κατάργηση της κυπριακής ανεξαρτησίας διά του διαμελισμού του νησιού μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η διατήρηση της ανεξαρτησίας και η «ομοσπονδοποίηση». Σε ό,τι αφορούσε το σενάριο της διπλής ένωσης, αυτό συγκέντρωσε τα αναλυτικώτερα σχόλια ως η πιο εφαρμόσιμη εκδοχή της «ένωσης με ανταλλάγματα», επειδή θεωρήθηκε ότι η μεταβίβαση τμήματος της ελλαδικής επικράτειας στην Τουρκία (δίκην αποζημίωσης) δεν

παρουσίαζε πιθατότητες αποδοχής (αναλόγως του υποσεναρίου), από καμία πλευρά. Πρέπει να σημειωθεί ότι το πρόβλημα της δυσχερούς συνδιαχείρισης του Κυπριακού από πλευράς υπουργείων εξωτερικών και κοινοπολιτειακών σχέσεων εξαιτίας των συχνών και σοβαρών διαφωνιών μεταξύ των μελών και των ηγεσίων των δύο οργανισμών, παρέμεινε αμείωτο. Παρά την παρέμβαση ακόμη και του πρωθυπουργού, η διαμάχη –που όπως έχει αναφερθεί είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα- εξακολούθησε καθ'όλο το τρίμηνο Φεβρουαρίου-Απριλίου. Τα μέλη του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου αποδέχθηκαν τελικά τις εισηγήσεις των τοπικών διπλωματών τους και της στρατιωτικής ηγεσίας, αποφάσισαν κατ'επέκταση να μην προσφερθεί στο μεσολαβητή του ΟΗΕ το ενδεχόμενο μερικής ή πλήρους παραχώρησης των βάσεων προς οποιαδήποτε πλευρά, δεν φάνηκαν όμως αφετέρου έτοιμοι να προσυπογράψουν επίσημα τη διχοτομική προοπτική [370].

Όπως αναφέρθηκε μόλις, το διάστημα των πρώτων ημερών μετά το Ψήφισμα της 4ης Μαρτίου του ΟΗΕ απείχε πολύ απ'το να χαρακτηριστεί υφεσιακό στις ελληνοτουρκικές σχέσεις: αντί της αποκλιμάκωσης, εμφανίστηκε στον ορίζοντα το φάσμα μίας τουρκικής στρατιωτικής επέμβασης που υπό τύπον τετελεσμένου θα επιχειρούσε να παραγάγει κάποιας έκτασης διχοτόμηση πριν αφιχθούν τα πρώτα τμήματα της διεθνούς Ειρηνευτικής Δύναμης. Οι δύο πλευρές στο νησί λάμβαναν με ταχείς ρυθμούς κρυφές ενισχύσεις σε οπλισμό, αλλά κι επιχειρούσαν να μεγεθύνουν τα εδαφικά κεκτημένα τους μέχρι την επίσημη ανάληψη καθηκόντων της UNFICYP (που συνέβη στις 27 Μαρτίου). Οι δυνάμεις των δύο αντιαμαχόμενων παρουσιάζονταν περισσότερο οργανωνένες και –ειδικά οι τουρκοκυπριακές- υπό την διοίκηση αξιωματικών που έστελναν οι Ελλάδα και η Τουρκία. Σύμφωνα με αναφορά των βρετανικών υπηρεσίων, στις 11 Μαρτίου, η ελληνική πλευρά παρέτασσε συνολικά 39.000 μαχητές (ελληνοκύπριους κι ελλαδίτες), αριθμός που κρίνεται διογκωμένος[371]. Στις 6/3 η μεγάλης κυκλοφορίας σοβιετική εφημερίδα *Izvestia* δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Ομηρικό ψεύδος» όπου καταγγέλονταν τουρκικά δημοσιεύματα σύμφωνα με τα οποία η Μόσχα υπέθαλπτε την κυπριακή κρίση, επειδή απορρίφθηκε από την Αθήνα αίτημά της να αγοράσει κάποια ελληνική νησίδα [372]. Το αμερικανικό πολεμικό ναυτικό είχε τρείς (τουλάχιστον) λόγους να διαθέτει επαρκείς δυνάμεις αναπτυγμένες στην περιοχή, γι'αυτό είχε προγραμματίσει για το αμέσως προσεχές διάστημα ασκήσεις στην ανατολική

[370] W. Mallinson 2011 op cit σ 87, N. Briscoe op cit σσ 155-156, Δ. Χουρχούλης, Δυτική στρατηγική, βρετανικές βάσεις, και Κύπρος, 1960-1969, στο Π. Παπαπολυβίου-Α. Συρίγος-Ε. Χατζηβασιλείου (επιμελ), 2013 op cit, σσ 220, 225, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 83-86, A. James 2002 op cit σσ 63-64, 75, A. A. Orkaby op cit σ 255.

[371] M. Packard op cit σσ 197-198, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 264.

[372] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), 245/Κ, 7/3/1964.

Μεσόγειο, ώστε α) να βρίσκεται εγγύς στην εστία της έντασης, β) να έχει υπό την εποπτεία του (αν όχι και να ασκεί πρόσκαιρα έστω άμεσο έλεγχο) στις ναυτικές δυνάμεις της Ελλάδας και της Τουρκίας (που αμφότερες βρίσκονταν υπό εθνικό έλεγχο όπως έχει αναφερθεί –και όχι ΝΑΤΟϊκό), και γ) να επιτηρεί τις κινήσεις του σοβιετικού ναυτικού, το οποίο εκείνη την εποχή αποπειράτο επανεμφάνιση κι αύξηση της παρουσίας του, που είχε δεχθεί σοβαρό πλήγμα μετά την απώλεια των αλβανικών αγκυροβολίων το 1961.

Στο διμερές ελλαδοτουρκικό επίπεδο με πεδίο αναφοράς τους αναδυώμενους στρατιωτικούς ανταγωνισμούς υπό τη σκιά του Κυπριακού και αντικείμενο ειδικά τη δυτικογερμανική βοήθεια, οι πληροφορίες στις αρχές Μαρτίου ήταν δυσάρεστες για την Αθήνα: ό,τι η Βόννη σκόπευε να παραχωρήσει προς την Άγκυρα σε πολεμικό υλικό, ήταν βοήθεια έκτακτη, εκτός του ΝΑΤΟϊκού προγραμματισμού και προερχόταν «εξ υπολοίπων βοηθείας ΗΠΑ προς Γερμανίαν, παρεσχέθη [δε] κατόπιν συγκαταθέσεως Αμερικανικής Κυβερνήσεως». Η ηγεσία του ελλαδικού ΥΠΕΞ αποφάσισε να αντιδράσει προς κάθε κατεύθυνση, επιχειρηματολογώντας επι των εξής αξόνων: α) να γίνει υπόμνηση της «νομότυπης» διαδικασίας ενίσχυσης των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων βάσει «προεγκεκριμένου προγράμματος ΝΑΤΟ» και όχι «επί διμερούς βάσεως», ακόμη κι αν επρόκειτο να ενισχυθεί το τουρκικό πολεμικό ναυτικό παραπάνω από το ελληνικό (στο πρόσφατο παρελθόν η Ελλάδα είχε τυπικά αποδεχθεί όπως όφειλε τη ΝΑΤΟϊκή επίσημη σκοποθεσία –force goals- σύμφωνα με την οποία «...Τουρκία κρίνεται ότι δέον αποκτήση Ναυτικήν Δύναμιν ισχυρωτέραν εκείνης του Β. [ασιλικού] Ναυτικού [τότε ονομασία του ελληνικού πολεμικού ναυτικού]», β) «Πέραν τούτου, τηρηθείσα υπό γείτονος στάσις [εις] Κυπριακόν, ιδία ως προς εκτροπήν προορισμού ναυτικών αυτής μονάδων επι σκοπόν εξυπηρετήσεως συγκρουομένων προς σκοπούς Συμμαχίας [ΝΑΤΟ] βλέψεων δια δημιουργίας τεχνητών εντάσεων [εις] νευραλγικήν περιοχήν Νατιοανατολικής πτέρυγος Μεσογείου, επιβάλλουσι επανεκτίμησιν force goals, πράγμα όπερ προτιθέμεθα ανακινήσωμεν [εις] στρατιωτικά όργανα Συμμαχίας», γ) να γίνει επίκληση των διατάξεων τόσο του Καταστατικού του ΟΗΕ (άρθρα 2, 33) όσο και του ΝΑΤΟϊκού πλαισίου (της ιδρυτικής πράξης της Ατλαντικής Συνθήκης, άρθρα 1, 7, και της «αυθεντικής ερμηνείας» των βορειοατλαντικών αυτών «δέλτων» που είχε διατυπώσει μεταγενέστερα σε έκθεσή της η ad hoc Επιτροπή των «Τριών Σοφών» -η φρασεολογία δεν είναι σαρκαστική, αλλά η πιστή μετάφραση του πρωτοτύπου “the Three Wise Men” όπως ονομάστηκε η συγκεκριμένη ad hoc ομάδα, αξιοποιείτο δε σαν επίσημη περιγραφική ορολογία σε επίσημα έγγραφα, τόσο ΝΑΤΟϊκά όσο κι εθνικά). Σύμφωνα με τις ερμηνείες των ανωτέρω θεμελιωδών κειμένων, «Χρήσις ενόπλου βίας παρά εταίρου τινος ΝΑΤΟ κατά μέλους Συμμαχίας είναι αδιανόητος.

... Ειδικώτερον ... προκύπτει πλήρης διαδικασία καλών υπηρεσιών προς αντιμετώπισιν ενδοσυμμαχικής διαφοράς. Ουχ ήττον, ελληνοτουρκικής διαφοράς έχει ήδη επιληφθή Συμβούλιον Ασφαλείας [του ΟΗΕ], διαφορά αύτη αφορά εις χώραν μη μέλος ΝΑΤΟ, και προσπάθεια Συμβουλίου, ιδία δε μεσολαβητού, άλλως δε θα υπονομεύετο [διατηρείται η σύνταξη του πρωτοτύπου –η επίμαχη μάλιστα αποστροφή καταδεικνύει αναμφίβολα ότι το Κυπριακό ήταν το επίδικο της «ενδοσυμμαχικής ελληνοτουρκικής διαφοράς» και συνιστούσε την αιτία του προβλήματος]. Τέλος, δ) «<u>επικουρικώς και μόνον</u> [υπογράμμιση στο πρωτότυπο], προστίθεται ενταύθα ότι άπασαι χερσαίαι και αεροπορικαί δυνάμεις Τουρκίας είναι διατεθειμέναι εις ΝΑΤΟ. Αντιθέτως ναυτικαί τοιαύται τελούν υπό εθνικήν διοίκησιν. Τούτο όμως, κατ'ουδεμίαν λογικήν ερμηνείαν κειμένων διατάξεων δύναται επιτρέψη μεταφορά χερσαίων δυνάμεων αίτινες ενεργήσουν άνευ εντολών συμμαχικού Στρατηγείου εις ο υπάγονται [παραπέμποντας σε χωρία Απόφασης του ανώτατου πολιτικού οργάνου του ΝΑΤΟ για την εφαρμογή τελικής Πράξης της Διάσκεψης του Λονδίνου, που είχε λάβει χώρα τον Οκτώβριο του 1954] και ό,τι χείρον, μεταφοράν δυνάμεων αίτινες ενεργήσουν κατά εταίρου Συμμαχίας, δι'οπλισμού και υλικού ετησίως παρεχομένου αυταίς υπό Κράτους-μέλους (ΗΠΑ) του ΝΑΤΟ. / Τονίζεται ως άνω 'επικουρικώς' καθ'όσον εν τη πράξει υπήρξαν διάφοροι περιπτώσεις ενεργείας άνευ συναινέσεως SACEUR [του ανώτατου διοικητή ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων στην Ευρώπη], αίτινες όμως ουδεμίαν επέσυραν ουσιαστικήν συνέπειαν. Εξ ετέρου, πολεμικών σκαφών θα ηδύνατο εν προκειμένω [να] επιβαίνουν [χερσαίες, αποβατικές] μονάδαι ευκόλως δυνάμεναι εμφανισθούν ως μη υπαγόμεναι [εις] συμμαχικήν διοίκησιν [η υπογράμμιση του 'επικουρικώς' σχετίζεται με την πρόθεση ομοιότυπης παρασπονδίας που είχε αποφασισθεί πρόσφατα και από την ελληνική πλευρά στην Κύπρο, καθιστώντας το επίμαχο επιχείρημα μάλλον προσχηματικό κι ενδεχομένως επιζήμιο. Οι συντάκτες του κειμένου πιθανώτατα προσπαθούσαν να κηρύξουν παράνομη τόσο μία τουρκική αποβατική ενέργεια εναντίον της Κύπρου, όσο και εναντίον ελλαδικών νησιών]. / Οπωσδήποτε εις μίαν τοιαύτην περίπτωσιν, θα ήτο και πάλιν αδιανόητον Συμμαχία παραμείνη αδιάφορος, καθ'όσον εάν Ατλαντική Συνθήκη προστατεύη, ως αναμφισβητήτως προστατεύει, μέλη αυτής κατά εχθρών των, κατά μείζονα λόγον αύτη θα πρέπει θα πρέπει να προστατεύει ταύτα υπο διαλυτικών απειθαρχούντων εταίρων». Ο νέος έλληνας πρεσβευτής στη Βόννη Κύρου, απάντησε ότι περίμενε από το ΥΠΕΞ «ειδικό σημείωμα επί του θέματος των υποβρυχίων» και ζήτησε την άδεια να επιχειρηματολογήσει όπως «υπο σημερινάς εξόχως λεπτάς ψυχολογικάς συνθήκας, σύμμαχος Γερμανία» αποφύγει εξοπλιστικές ανισομέρειες («...αποφεύγουσα προς τούτο στρατιωτικάς προμηθείας επί διμερούς βάσεως και συμβάλλουσα αντιθέτως εις

κατοχύρωσιν ισοπλοΐας ως ασφαλεστέρου εχεγγύου δια πρόληψιν ενδεχομένης εκβιαστικής χρησμοποιήσεως υπερτέρων δυνάμεων εν πνεύματι τελείως ξένου προς συνεπείας συμμαχίας [sic]» [373]. Γενικά, ο μεν Κύρου επιθυμούσε με ζέση να αποφύγει να γίνει δυσάρεστος στη δυτικογερμανική κυβέρνηση, ο δε προϊστάμενος υπουργός του Στ. Κωστόπουλος φαινόταν αγανακτισμένος και συγκρουσιακός (δικαίως, σύμφωνα με τα διαθέσιμα δεδομένα) στις αντιδράσεις του προς τη δυτικογερμανική ανάμιξη, η οποία επέφερε περαιτέρω στρεβλώσεις στα ήδη υπάρχοντα ελληνοτουρκικά προβλήματα.

Αιματηρά γεγονότα διακοινοτικής βίας το τριήμερο 5-7/3 κλιμακώθηκαν στις 9/3 (στον Αγ. Ιλαρίωνα, τη Λευκωσία και κυρίως στο Κτήμα Πάφου όπου και κατοικούσε ευμεγέθης τουρκοκυπριακή κοινότητα). Η ευθύνη ανήκε περισσότερο στην τουρκοκυπριακή πλευρά, η οποία, απαισιόδοξη για το ρόλο της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης, επιχείρησε πριν την άφιξή της να εκβιάσει στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών αφετέρου, αν και προσυπέγραφαν την ανωτέρω διαπίστωση, επέρριπταν ευθύνες για τις συγκρούσεις κυρίως στην ελληνοκυπριακή πλευρά. Πάντως, αναγνώριζαν στον Μακάριο τη θετική πρωτοβουλία της απελευθέρωσης τουρκοκύπριων ομήρων. Σημαντικές προσφυγικές ροές σε ολόκληρη τη δυτική Κύπρο σημειώθηκαν εξαιτίας εκείνων των γεγονότων [374]. Τις ίδιες ημέρες είχε μόλις ολοκληρωθεί μεγάλη πολυεθνική άσκηση στο Ιόνιο με συμμετοχή μονάδων από τα πολεμικά ναυτικά των ΗΠΑ, της Ελλάδας και του ΗΒ κι

[373] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1: _1460/5-3-1964, από ελλαδική πρεσβεία Άγκυρας προς τις Διευθύνσεις ΝΑΤΟ και Δ΄Πολιτική, _ΝΤ3-5/6-3-1964 και ΝΤ3-6/7-3-1964, αμφότερα από τη Διεύθυνση ΝΑΤΟ προς την πρεσβεία Βόννης, τό δεύτερο με κοινοποίηση σε ΓΕΕΘΑ/Γραφείο Αρχηγού, ΜΑΒΑΣ [Μόνιμη αντιπροσωπεία στο ΒορειοΑτλαντικό Συμβούλιο], Δ΄Πολιτική _1192/9-3-1964 από Βόννη προς τις Διευθύνσεις ΝΑΤΟ και Δ΄ Πολιτική. Ο κυπριακής καταγωγής βασιλόφρονας διπλωμάτης Αλ. Κύρου, αδελφός των εκδοτών της *ΕΣΤΙΑΣ* Αχιλλέα και Κύρου, διαπνεόταν από αποδεδειγμένα αντιβρετανική διάθεση ήδη προπολεμικά (είχε κατηγορηθεί γι'ανάμιξη στη μεγάλη κυπριακή εξέργερση του 1931, ενώ υπηρετούσε ως γενικός Πρόξενος στη Λευκωσία στην οποία είχε με δική του πρωτοβουλία μεταφέρει την προξενική έδρα απ΄τη Λάρνακα). Επίσης, είχε επιδείξει και ιδιαίτερο σεβασμό προς γερμανικές ευαισθησίες το 1941 (Χ. Καραμπαρμπούνης op cit σσ 150, 179 και Μ. Γρίβα op cit σσ 247-248, 291).

[374] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 222-223, Πλ. Σέρβας, *Κυπριακό* / *Ευθύνες*, τ. Β΄, ημιτόμος ΙΙ op cit σσ 398-399, N. Briscoe op cit σσ 168-169, C. E. R Grundy-Warr op cit σ 58, H. D. Purcell op cit σσ 340-341, Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Α΄σσ 452-453, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 179-181, H. Kosut op cit σσ 97-98, άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 9/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996879.pdf , προσπελάστηκε στις 2/7/2016. Σύμφωνα με τουρκοκυπριακή πηγή, οι συγκρούσεις ειδικά στην Πάφο, εκτυλίχθηκαν σε δύο φάσεις. Ως αποτέλεσμα του πρώτου γύρου των μαχών, οι τουρκοκύπριοι υπέστησαν πολεμικές απώλειες, που δεν κατάφεραν οι ίδιοι να διαπιστώσουν έγκαιρα ότι επρόκειτο για νεκρούς -πιθανά εξαιτίας εσπευσμένης αναδίπλωσής τους. Έτσι, χαρακτήρισαν τους αγνοούμενους ως απαχθέντες / αιχμαλώτους που λίγο αργότερα θεώρησαν πως είχαν εκτελεστεί. Συνυπεύθυνη σε αυτήν την παρεξήγηση ήταν και η ελληνοκυπριακή πλευρά, η οποία δεν επέστρεψε τις σορούς των τουρκοκύπριων πεσόντων άμεσα. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, ο δεύτερος κύκλος μαχών ξεκίνησε γι'αυτόν ακριβώς το λόγο, με τουρκοκυπριακή υπαιτιότητα και αντεκδικητική πρόθεση: Ο. Α. Οζκιούρ op cit σσ 64-65.

επρόκειτο να ξεκινήσει αμέσως μετά επόμενη άσκηση στο Αιγαίο, με συμμετοχή του αμερικανικού και του τουρκικού πολεμικού ναυτικού (μάλιστα μία ολόκληρη ομάδα μάχης μαζί με το αεροπλανοφόρο της, το σύγχρονο, πυρηνοκίνητο κι εντυπωσιακού μεγέθους *USS ENTERPRISE*, προσέγγιζε την Κωνσταντινούπολη για επίσκεψη αβροφροσύνης κι επίδειξη δύναμης προς κάθε κατεύθυνση), όταν έγινε γνωστή η αναζωπύρωση της διακοινοτικής βίας στην Κύπρο. Η κοινή αυτή άσκηση είχε ενοχλήσει σφοδρά την Αθήνα [375]. Στις 6/3 η δύναμη αμερικανικών πολεμικών πλοίων TF 61/62 που μέχρι τότε βρισκόταν σε ετοιμότητα επέμβασης στην Κύπρο, ήταν έτοιμη να εκτελέσει τελευταία εκπαιδευτική δραστηριότητα στο τουρκικό ακρωτήριο του Tekagac (στον κόλπο της Mandalya, στις νοτιοδυτικές αιγαιακές ακτές της Τουρκίας, κοντά στο λιμάνι Güllük, ανατολικά της Λέρου), πριν τής επιτραπεί να προσεγγίσει τα πλησιέστερα τουρκικά λιμάνια για την αποβίβαση και αναψυχή των πληρωμάτων της. Το αμερικανικό ΓΕΕΘΑ, που είχε μόλις εκδόσει διαταγή χαλάρωσης των μέτρων επαγρύπνησης, διέταξε τα πλοία εκείνα να ανακρούσουν πρύμνη λόγω της νέας κρίσης στο νησί και να ξαναβρεθούν σε 10ωρη ετοιμότητα ανάμιξης στις εξελίξεις[376]. Σύμφωνα με τις αμερικανικές υπηρεσίες πληροφορίων, ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ έλαβε εισήγηση από στρατιωτικό του σύμβουλο να ετοιμαστούν γι'άμεση αποστολή στην Κύπρο 370 βραζιλιάνοι και ισάριθμοι σουηδοί στρατιωτικοί (οι τελευταίοι μεταφερόμενοι στο νησί σε απόσπαση από την ειρηνευτική αποστολή στην οποία συμμετείχαν εκείνη τη στιγμή, στη Γάζα). Λόγω ειδικά της επιδείνωσης της στρατιωτικής κατάστασης των τουρκοκύπριων σε στρατηγικά σημεία (αναφέρεται ενδεικτικά η κατάληψη από τους ελληνοκύπριους του μεικτού χωριού Καζάφανι στην παράκτια πεδιάδα της Κερύνειας), τούρκοι αξιωματούχοι εξαπέλυσαν και πάλι απειλές επέμβασης –οι οποίες θα κλιμακώνονταν τις αμέσως επόμενες μέρες [377]. Στις 12/3 είχε προγραμματιστεί νέα ναυτική

[375] Τις κινήσεις του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού παρακολουθούσαν στενά και κατέγραφαν οι σοβιετικοί οι οποίοι, στο πλαίσιο συμβατικών ψυχολογικών επιχειρήσεων, τις δημοσίευαν με κάθε λεπτομέρεια σε δημοσιογραφικά όργανα του ΚΚΣΕ και σε αδιαβάθμητα έντυπα των ένοπλων δυνάμεων (πχ στην επιθεώρηση *Ερυθρός Αστέρας*), απ'όπου με τη σειρά του αποδελτίωνε και προωθούσε στο ελλαδικό ΥΠΕΞ μεταφρασμένα κείμενα ελλαδικού κατά την κρίση του ενδιαφέροντος ο Δεμαθάς, ακόλουθος Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα, 295/Κ, 13/3/1964. Επίσης: άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 5/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996872.pdf , (προσπελάστηκε 2/7/2016).

[376] *NHC-OAB:RG 38*, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, op cit σ 1.

[377] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), δελτία με ημερομηνίες 9 και 10/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996879.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996881.pdf, (προσπελάστηκαν: 2/7/2016).

άσκηση, που θα εκτυλισσόταν «στην ευρύτερη ανατολική Μεσόγειο» και στην οποία θα συμμετείχαν σκάφη αμερικανικού, του ελληνικού, του βρετανικού, του τουρκικού και του ιταλικού ναυτικού[378]. Την ίδια μέρα καταγραφόταν καινούρια κρούση των ΗΠΑ προς το Λονδίνο, με αντικείμενο την επέμβαση των τριών εγγυητριών δυνάμεων (τη μετέφερε ο αμερικανός πρεσβευτής στο Λονδίνο D. Bruce και απορρίφθηκε απερίφραστα από τη βρετανική κυβέρνηση, η οποία επιπλέον απείλησε με πλήρη απόσυρση από τα τεκταινόμενα, αν δεν αναλάμβανε άμεσα ειρηνευτικά καθήκοντα η Δύναμη του ΟΗΕ όπως είχε συμφωνηθεί)[379].

Τα κυπριακά γεγονότα του διαστήματος 5-9 Μαρτίου εντωμεταξύ, ακολουθήθηκαν από επίσημη τουρκική απειλή εισβολής: το τελεσίγραφο της τουρκικής κυβέρνησης στις 13 Μαρτίου 1964 αναφερόταν σε εισβολή στην Κύπρο εντός 36 ωρών (η τουρκική διακοίνωση επιδόθηκε στον ελλαδίτη πρέσβη στην Άγκυρα Α. Πούμπουρα στις 02:00 της 13^{ης} Μαρτίου, την ίδια περίπου ώρα και στους πρεσβευτές των ΗΠΑ και ΗΒ στην Άγκυρα και πάντως πριν αυτή επιδοθεί στην κυπριακή κυβέρνηση), «αν δεν διακόπτονταν άμεσα οι ελληνοκυπριακές ενέργειες». Στον αμερικανό πρεσβευτή, ο τούρκος υπουργός εξωτερικών υποστήριξε ότι δεν επρόκειτο για τελεσίγραφο, διευκρινίζοντας ότι εφόσον η ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ αναπτυσσόταν άμεσα και προστατευτικά για τους τουρκοκύπριους, οι τουρκικές απειλές δεν θα πραγματοποιούνταν [380]. Το τουρκικό έγγραφο κοινοποιήθηκε στον υπουργό εξωτερικών Στ. Κωστόπουλο δύο ώρες αργότερα, ο οποίος τη σειρά του ενημέρωσε τον υπουργό εθνικής άμυνας Π. Γαρουφαλιά. Στη συνέχεια, νωρίς το πρωΐ, συγκλήθηκε σύσκεψη με την ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων και αποφασίστηκε πολεμική

[378] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα, 295/Κ, 13/3/1964 op cit.

[379] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 76-77, A. Duncan-Jones op cit σ 151.

[380] Η τουρκική κυβέρνηση απαιτούσε «να διωχθούν άμεσα όσοι συμμετείχαν στις δολοφονίες, δηώσεις, βασανιστήρια, ληστείες βιασμούς κατα τουρκοκύπριων», δήλωνε ότι αδυνατούσε να μείνει αδιάφορη για την τύχη των «άνω των 100.000 χιλιάδων ομοαιμάτων της» και καθιστούσε την (ελληνο)κυπριακή κυβέρνηση υπεύθυνη για «τη διακοπή της σφαγής των τουρκυπρίων». Η Άγκυρα απαιτούσε άμεση κατάπαυση του πυρός, λήξη του αποκλεισμού των τουρκοκυπριακών χωριών, επάνοδο σε καθεστώς ελευθερίας επικοινωνίας και μετακίνησης, απελευθέρωση ομήρων και παράδοση σορών, ειδάλλως δήλωνε ότι θα αναλάμβανε μονομερώς δράση σύμφωνα με δικαιώματά της που απέρρεαν από τις Συνθήκες του 1960. *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από την Δ΄ Πολιτική προς όλες τις ελλαδικές διπλωματικές αντιπροσωπείες, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, ΔΚ212-1654/14-3-1964, άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 13/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996888.pdf *, (*προσπελάστηκε: 2/7/2016), R. A. Patrick op cit, σσ 60-63, F. Ahmad 1977 op cit σ 405, Ι. Μπήτος op cit σσ 83-84, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 149-153, R. Stephens op cit σσ 190-191, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 319-322, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 434-435, μαρτυρία C. W. McCaskill (οικονομικού και εμπορικού ακόλουθου στην πρεσβεία της Λευκωσίας απ' το 1960 ως το 1964), στον αναρτημένο τόμο συνεντεύξεων απόμαχων αμερικανών διπλωματών της « Ένωσης Διπλωματικής Εκπαίδευσης και Σπουδών»: http://www.adst.org/Readers/Cyprus.pdf.

ετοιμότητα (ανάκληση αδειών, μεταστάθευση αεροσκαφών στα νοτιοανατολικά αεροδρόμια, ανάπτυξη πλοίων νότια της Καρπάθου και της Ρόδου, προώθηση δυνάμεων στη Θράκη και συναγερμός των δυνάμεων που προορίζονταν να επέμβουν στην Κύπρο). Επειδή παρολαυτά ο Γαρουφαλιάς έκρινε ότι η κατάληψη της Κύπρου θα μπορούσε να συμβεί «μέσα σε λίγες ώρες», πήρε την πρωτοβουλία –χωρίς εξουσιοδότηση από τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος δεν είχε ενημερωθεί ακόμη για τίποτε από τα παραπάνω, αφού «ο Στ. Κωστόπουλος δεν θεώρησε αναγκαίο να διακόψει τον ύπνο του πρωθυπουργού»- και έστειλε στον SACEUR (ανώτατο διοικητή των ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων στην Ευρώπη), τον αμερικανό στρατηγό Lemntizer, επείγον σήμα απειλής ελληνοτουρκικού πολέμου (ότι κηρύχθηκε γενική επιφυλακή στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας καθώς και ότι απέστειλε πλοίο στη Σμύρνη με σκοπό την παραλαβή των οικογενειών των ελλήνων αξιωματικών του εκεί συμμαχικού κλιμακίου). Ο Lemnitzer απάντησε κατευναστικά, πάντως απεύθυνε προς την ανώτατη στρατιωτική ηγεσία της Τουρκίας αποτρεπτικό μήνυμα. Για να υπογραμμίσει την κρισιμότητα της κατάστασης, ο Γαρουφαλιάς απέφυγε να δεχθεί τον αμερικανό στρατιωτικό ακόλουθο στην Αθήνα, ο οποίος επιδίωξε επίμονα να τον συναντήσει, ειδικά μετά τις πληροφορίες περί ελλαδικής επιστράτευσης. Υπάρχει πάντως και η πληροφορία -που δεν στάθηκε δυνατό να διασταυρωθεί από προωτογενή τεκμήρια- ότι ο Lemnitzer πρότεινε επίσης στον Γαρουφαλιά να αποβιβαστούν στην Κύπρο ταυτόχρονα ελλαδικά και τουρκικά στρατεύματα (προφανώς με σκοπό το διαμελισμό και την κατάργηση της κυπριακής κρατικής οντότητας). Φαίνεται πως η σχετική είδηση διέρρευσε στον Μακάριο, ο οποίος τής έδωσε βάση [381]. Το απαντητικό διάβημα του ελλαδικού ΥΠΕΞ στάλθηκε αυθημερόν και ήταν απορριπτικό. Η ελληνοκυπριακή απάντηση δόθηκε στη Λευκωσία προφορικά, το απόγευμα, από την υπουργό Σ. Σουλιώτη, επειδή ο τούρκος πρέσβης αρνήθηκε να παραλάβει γραπτό κείμενο λέγοντας ότι η κυβέρνησή του δεν περίμενε καμία απάντηση[382]. Επιπλέον, η τουρκοκυπριακή ηγεσία κατηγόρησε την ελληνοκυπριακή πλευρά

[381] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 141-144, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 310-311, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit, σ 390. Ο Παπανδρέου ενέκρινε εκ των υστέρων, όταν τίς πληροφορήθηκε αργά το πρωΐ, τις ενέργειες του Γαρουφαλιά. Την πληροφορία για την πρόταση του Lemnitzer και τις ενέργεις του Αρχιεπισκόπου παραθέτει ο Μ. Δρουσιώτης (2005 op cit, σσ 221-222).

[382] Σύμφωνα με την ελληνική εκδοχή, τα γεγονότα είχαν ξεκινήσει από την τουρκοκυπριακή πλευρά (και για τα εναρκτήρια γεγονότα της Πάφου λίγες μέρες πριν, όλες οι αφηγήσεις συγκλίνουν σε αυτόν τον καταμερισμό ευθυνών). Τουρκική πηγή διευκρινίζει ότι τα αρχικά επεισόδια «αποδόθηκαν» σε τουρκοκύπριους και απαντήθηκαν από τους ελληνοκύπριους: Z. M. Necatigil op cit σ 39. Το τουρκικό κείμενο έκανε επίσης λόγο για μονομερείς αντιδράσεις της Τουρκίας –«Δεν γνωρίζωμεν ποίαν ενέργειαν έχει κατά νουν η Τουρκική κυβέρνησις ... Επιθυμούμε να επαναλάβωμε ότι εν περιπτώσει επεμβάσεως Τουρκίας εν Κύπρω, η Ελλάς δεν θα δυνηθή να μείνει αδιάφορος» (αυτό το σημείο επαναλαμβανόταν 3 φορές στην ελλαδική απάντηση). Η ελληνοκυπριακή απόκριση απέδιδε στην τουρκική στάση προθέσεις δημιουργίας συνθηκών ώστε να νομιμοποιηθεί τουρκική απόβαση στο νησί πριν αρχίσει η άφιξη των δυνάμεων του ΟΗΕ. Απέρριπτε μία προς μία τις

ότι προμηθευόταν οπλισμό από την ΕΣΣΔ[383]. Τη μέρα εκείνη, ο Μακάριος (που βρισκόταν στην Αθήνα λόγω της κηδείας του Παύλου) συμμετείχε μαζί με τους Σπ. Κυπριανού-Ν. Κρανιδιώτη σε σύσκεψη με την ελλαδική πολιτική ηγεσία (Γ. Παπανδρέου, Σ. Κωστόπουλο, Π. Γαρουφαλιά), παρουσία και των Γρίβα-Περίδη (διοικητή πλέον της ΕΛΔΥΚ). Αποφασίστηκαν, εκτός από την κοινή απόρριψη της τουρκικής διακοίνωσης, παραστάσεις προς την αμερικανική πλευρά (τηλεφωνικό διάβημα του βασιλιά στον πρόεδρο Johnson), συμβολικές κινήσεις (η αποχώρηση των οικογενειών των ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στο ΝΑΤΟϊκο κλιμάκιο της Σμύρνης που αναφέρθηκε), αίτημα της κυπριακής κυβέρνησης για έκτακτη σύγκλιση του Συμβούλιου Ασφάλειας του ΟΗΕ και κυρίως η έναρξη προετοιμασιών για την ενίσχυση της κυπριακής αμύνας με υλικό και προσωπικό, όπως αυτή είχε αποφασιστεί κατ'αρχάς στην ειδική σύσκεψη της 23ης Φεβρουαρίου. Στην Αθήνα συνήλθαν πολλές συσκέψεις για τις εξελίξεις, μία μάλιστα ο τότε υφυπουργός άμυνας Μ. Παπακωνσταντίνου τή χαρακτήρισε «πολεμικό συμβούλιο». Αυτή έλαβε χώρα στην

τουρκικές αιτιάσεις και κατέληγε ότι η τουρκική στάση υποδαύλιζε περαιτέρω το συγκρουσιακό κλίμα, κινείτο ενάντια στο πνεύμα της απόφασης των Ηνωμένων Εθνών αλλά κι εκτός των Συνθηκών του 1960: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, ΔΚ212-1654/14-3-1964 ibid. Η ελληνοκυπριακή πλευρά κατηγόρησε τις βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις ότι μετέφεραν με δικά τους μέσα «περικυκλωμένους τουρκοκύπριους εξτρεμιστές» στον Αγ. Ιλαρίωνα ο οποίος μετατρεπόταν σε «σημείο στήριξης και αποθήκη πυρομαχικών των τουρκοκύπριων». Την εκδοχή αυτή υιοθέτησαν και αναπαρήγαγαν πολλά έντυπα Μέσα της ΕΣΣΔ: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), 289/Κ, 12/3/1964 και 295/Κ, 13-3-1964.

[383] D. Michael 2011 op cit, σ 106, υποσημειώσεις 16 και 33, σσ 111-113, M. Aslan op cit σ 56. Τις ημέρες εκείνες βρισκόταν για επίσκεψη στη Μόσχα ο αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών και υπουργός εμπορίου - βιομηχανίας της Κύπρου Α. Αραούζος (που είχε αναλάβει μεγάλο μέρος των κυπροσοβιετικών επαφών), μάλιστα στις 11/3 τον δέχθηκε ο ίδιος ο Γεν. Γραμματέας του ΚΚΣΕ Ν. Χρουστσώφ. Ο Α. Αραούζος, με το διπλό χαρτοφυλάκιο, ήταν επιχειρηματίας μεγάλης οικονομικής επιφάνειας, έμπιστος φίλος του Αρχιεπισκόπου και συγγενής (θείος) του νεαρού υπουργού εξωτερικών Σπ. Κυπριανού. Υπήρξε ο αρχιτέκτονας της σύναψης των ειδικών (εξοπλιστικών) σχέσεων της Κύπρου με την ΕΣΣΔ. Ο επιτετραμμένος της ελλαδικής πρεσβείας στη σοβιετική πρωτεύουσα Ιω. Τζούνης συναντήθηκε με τον Αραούζο στις 12/3. Ο Αραούζος δήλωσε απόλυτα ικανοποιημένος από τις επαφές του με τη σοβιετική ηγεσία, απέφυγε όμως να μπει σε λεπτομέρειες. Ο ελλαδίτης διπλωμάτης συνάντησε χωριστά τον ελληνοκύπριο πολιτικό και γιατρό του Μακάριου Β. Λυσσαρίδη (που βρισκόταν επίσης στη Μόσχα), ο οποίος τού μετέφερε αναλυτικώτερη εικόνα των διαμειφθέντων. Σύμφωνα με την αφήγηση του Λυσσαρίδη, η κυπριακή αντιπροσωπεία διαβίβασε θερμό ευχαριστήριο μήνυμα του Μακάριου για τη σοβιετική συμπαράσταση στα πρόσφατα γεγονότα. «Κος Χρουστσώφ εβεβαίωσε πως αύτη θα συνεχισθεί και εις το μέλλον, η όλη όμως συζήτησις περιωρίσθη εις γενικότητας, Κυπριακής Αντιπροσωπείας μη ούσης εξουσιοδοτημένης διερευνήση πρόθεσιν και ιδίως έκτασιν μέχρι οποίας εξίχθη [sic] υποσχεθείσα συμπαράστασις», αφού η κυπριακή αντιπροσωπεία ήταν κατά το Λυσσαρίδη «απαρασκεύαστος υπό Μακαρίου» για τη διερεύνηση των ορίων των σοβιετικών εγγυήσεων. Ο Τζούνης επιχείρησε να πληροφορηθεί περισσότερα, προσεγγίζοντας και σοβιετικούς αξιωματούχους, χωρίς επιτυχία. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών παρακολουθούσαν στενά από την πρώτη στιγμή το όλο ζήτημα: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από Τζούνη (Μόσχα) προς Δ΄ και Α΄Πολιτική, 473/12-3-1964, άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 13/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996888.pdf , προσπελάστηκε στις 2/7/2016, T. W. Adams 1964 op cit σσ 330-331.

πρωθυπουργική κατοικία, στο Καστρί, μετά την αναχώρηση του Μακάριου, με συμμετοχή όλης της ανώτατης στρατωτικής ηγεσίας και κατέληξε στην απόφαση *άμεσης* ενίσχυσης της κυπριακής στρατιωτικής δυνατότητας με σκοπό την «αυτοδύναμη άμυνα» του νησιού (αφού σύμφωνα με τον αρχηγό του στρατού η *έκτακτη* αποστολή σοβαρών δυνάμεων με το βαρύ εξοπλισμό τους απαιτούσε τη μεταφορά τους με πλοία, ενώ ο αρχηγός του ναυτικού έθεσε ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ασφαλή άφιξη των πλοίων εκείνων στην Κύπρο την αεροπορική τους κάλυψη και ο αρχηγός της αεροπορίας από πλευράς του υπενθύμισε ότι λόγω απόστασης από τα αεροδρόμια της ηπειρωτικής Ελλάδας η κάλυψη αυτή δεν ήταν στην πράξη εφικτή για τη διάρκεια του πλου, εφόσον εξελισσόταν υπό πολεμικές συνθήκες). Οι διαπιστώσεις αυτές οριστικοποιήθηκαν μέσα στην άνοιξη όπως θα αναφερθεί παρακάτω και οδήγησαν σε διαφορετική προσέγγιση της υπέρβασης του αδιεξόδου. Ο Γρίβας δεν έχασε την ευκαιρία να κακοχαρακτηρίσει τα υπάρχοντα σχέδια και το συντάκτη τους, τον ταξίαρχο Περίδη ότι «δεν συνετάγησαν επί ρεαλιστικής βάσεως, το δε ΓΕΕΘΑ ωμολόγησε ότι δεν ενήργησε έλεγχον τούτων»[384]. Στους αμερικανούς διπλωμάτες

[384] Το διήμερο εκείνο έλαβαν χώρα δύο συσκέψεις σε υψηλό πολιτικό επίπεδο (ηγεσιών Αθήνας και Λευκωσίας), η μία στο Καστρί, για την οποία διατίθενται τα ανωτέρω σπαράγματα πληροφοριών και η άλλη (που μάλλον προηγήθηκε κατα μία ημέρα), στην οικία του υφυπουργού εξωτερικών Δ. Παππά, με συμμετοχή των Μακάριου, Κυπριανού, Γιωρκάτζη, Γρίβα, Γαρουφαλιά και Κωστόπουλου, για την οποία υφίσταται μόνο μία αναφορά, με πηγή τον Γαρουφαλιά: Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 155-158, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 96, 145, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σσ 171-172. Οι υπόλοιπες συσκέψεις χαρακτηρίστηκαν «πολιτικοστρατιωτικές» (συμμετείχαν υπουργοί και αρχηγοί των επιτελείων). Ειδικά για τον Γ. Περίδη, ο συνάδελφός του Π. Πανουργιάς που μελέτησε τα ανέκδοτα απομνημονεύματά του, τόν χαρακτήρισε στη δική του μαρτυρία «...[Α]ρχηγό –κρυφά- των ελληνικών και κυπριακών δυνάμεων» για την περίοδο 1963-64: Π. Πανουργιάς, *Κύπρος / Η αποχώρηση της ελληνικής Μεραρχίας την 29η Νοεμβρίου 1967 / Εθνική μειοδοσία,* Αθήνα: ΙτΒ-Α. Καρδαμίτσα, 2004 (β΄έκδοση, συμπληρωμένη), σσ 13-14.
Σε ό,τι αφορά την αδυναμία παροχής αντιαεροπορικής προστασίας του ελληνικού πολεμικού ναυτικού με ίδια, σύγχρονα μέσα αξιώσεων (πυραυλικά συστήματα «άμυνας περιοχής» και όχι απλά «σημείου» που να φέρονται επί πλοίων), αξίζει να σημειωθεί ότι στα τέλη Ιανουαρίου του 1963 εξετάστηκε εκ νέου (το θέμα είχε τεθεί και παλαιότερα) το ενδεχόμενο τέτοιου ακριβώς είδους αναβάθμισης των δυνατοτήτων της μεγαλύτερης μονάδας που διέθετε τότε το ΒΝ (του ελαφρού καταδρομικού «*ΕΛΛΗ ΙΙ*»). Η ιδέα δεν υλοποιήθηκε ένεκα των ισχνών οικονομικών δυνατοτήτων της εποχής, όμως μνημονεύεται λόγω του σκεπτικού του υποναυάρχου που ανεπίσημα την εισηγήθηκε: το «*ΕΛΛΗ ΙΙ*» (το πρώην "*EUGENIO DI SAVOIA*" ναυπήγησης 1933-1935, που είχε δοθεί από τους ιταλούς στο ΒΝ το 1950 σαν αποζημίωση για τον τορπιλισμένο *ΕΛΛΗ* του 1940 κι ενεργοποιήθηκε το επόμενο έτος), ήταν το μόνο (μαζί με το ΒΠ «*ΝΑΥΚΡΑΤΟΥΣΑ*») σκάφος εθνικής ιδιοκτησίας, άρα δεν υπήρχαν περιορισμοί στη χρήση του. Ενδιαφέρον επίσης παρουσίαζε η πρόταση να αγοραστεί για τοποθέτηση υψηλών προδιαγραφών (και απαγορευτικά ακριβό) βρετανικό αντιαεροπορικό σύστημα, που τότε ακόμη σχεδιαζόταν –συγκεκριμένα το CF.299 που ως Sea-Dart αντικατέστησε το Sea-Slug κι έμεινε σε υπηρεσία με το βρετανικό πολεμικό ναυτικό απ'το 1973 μέχρι το 2012. Όταν ο υποναύαρχος Ι. Θεοφανίδης κατέθεσε την ιδέα του, επικαλέστηκε ως λόγους μεταξύ άλλων τις συμμαχικές υποχρεώσεις της χώρας, τα ενθαρρυντικά στοιχεία οικονομοτεχνικής βιωσιμότητας της πρότασης και την άνοδο ισχύος του αιγυπτιακού ναυτικού, προτάσσοντας όμως όλων των παραπάνω την τουρκική ναυτική απειλή βάσει των σχετικών εξοπλιστικών σκοποθεσιών που είχε εγκρίνει το ΝΑΤΟ για τη χώρα αυτή. Το σχέδιο τελικά απορρίφθηκε και το «*ΕΛΛΗ ΙΙ*» παροπλίστηκε, πάντως είναι βέβαιο ότι η σκέψη εφοδιασμού του με αντιαεροπορικό πυραυλικό σύστημα

οι ελλαδίτες ιθύνοντες εξέφρασαν α) την εκτίμηση ότι επρόκειτο για κινήσεις της Άγκυρας που αποσκοπούσαν σε εσωτερικό πολιτικό αντίκρυσμα και β) την αταλάντευτη θέση ότι αν εντούτοις οι τουρκικές απειλές υλοποιούνταν, η Ελλάδα θα αντιδρούσε στρατιωτικά[385].

Το εκτενές (4σέλιδο) μήνυμα του σοβιετικού ηγέτη προς τον Μακάριο με ημερομηνία 13/3, αφού εξυμνούσε το ανυποχώρητο της ελληνοκυπριακής ηγεσίας και λαού, εξέφραζε την ανησυχία για τις φημολογούμενες αποβατικές προθέσεις της Τουρκίας και τις απέδιδε σε ΝΑΤΟϊκούς σχεδιασμούς λόγω της αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής της Λευκωσίας. Ο Χρουστσώφ κατέληγε ότι επέτρεπε στον εαυτό του να εκφράσει γνώμη για εσωτερικό θέμα της Κυπριακής Δημοκρατίας ως φίλος της που έχει αποδείξει τις προθέσεις του («...από καθαρή αγάπη ορμώμενος, προς λαό που πρόσφατα έσπασε τα αποκιακά δεσμά του...») και προχωρούσε σε συστάσεις να επιδιωχθεί το ταχύτερο διακοινοτική ειρήνευση. Τόνιζε την ανάγκη να αισθανθούν οι τουρκοκύπριοι και πάλι ασφαλείς, επικαλούμενος τη μεγάλη εμπειρία της Μόσχας στον επιτυχή χειρισμό παρόμοιων προβλημάτων εντός της πολυεθνικής ΕΣΣΔ. Όπως εκτιμούσε ο ελλαδίτης πρεσβευτής στη Λευκωσία –που προωθούσε στην Αθήνα και την παραπάνω σύνοψη των παροτρύνσεων του Γεν. Γραμματέα του ΚΚΣΕ- «[Α]ι υποδείξεις αύται της Σοβιετικής Κυβερνήσεως, αποκαλύπτουσι ίσως την ανησυχίαν αύτης μήπως οι ελληνοκύπριοι ενθαρρυνόμενοι προβούν εις ενεργείας αίτινες θα καταστήσουν δια την Τουρκίαν επιβεβλημένην την επέμβασιν. Διότι αν το τελευταίον ήθελε συμβεί, η Κυβέρνησις της ΕΣΣΔ θα περιήγετο ενώπιον του διλήμματος ή να παρέμβη ενεργώς υπέρ της Κύπρου, πράγμα όπερ πιθανώτατα δεν επιθυμεί, ή να παράσχη πλατωνικήν απλώς υποστήριξιν, οπότε θα εμειούτο κατακορύφως το μέγα γόητρον το οποίον επέτυχεν αύτη να αποκτήση μεταξύ των ελληνοκυπρίων διά της προσφάτου εντυπωσιακής συμπαραστάσεώς της εις την υπόθεσίν των»[386]. Μετά από αίτηση του έλληνα αντιπροσώπου, συγκλήθηκε τις τελευταίες ώρες της 13ης Μαρτίου νυκτερινή συνεδρίαση του ΝΑC (του ανώτατου πολιτικού οργάνου του ΝΑΤΟ, του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου δηλαδή). Ο έλληνας αντιπρόσωπος χαρακτήρισε τις τουρκικές πράξεις «acte d'aggression» και δήλωσε υποχρεωμένος να ξεκαθαρίσει ότι η χώρα του «...δεν θα

τεχνολογικής αιχμής και μεγάλης εμβέλειας, σκιαγραφούσε την επιθυμία απόκτησης δυνατότητας για κάλυψη πλόων εκτός της εμβέλειας της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας.
ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ 1, που συνήλθε δύο φορές ακριβώς για την ενδελεχή εξέταση του επίμαχου ζητήματος, 14 και 28/1/1963, σσ 12-15.

[385] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνία 13/3/1964 op cit, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996888.pdf , προσπελάστηκε στις 2/7/2016. Είναι από τα λίγα ημερήσια δελτία με έκτακτη παραρτηματική προσθήκη ("Late Item") και η οποία αφορά τις κυπριακές εξελίξεις.

[386] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 01230, 18-3-1964 από Λευκωσία (Δελιβάνης) προς Δ΄ Πολιτική, (κοινοπ.: Γραφείο Υφ/γού, Α΄ Πολιτική).

παρέμενε θεατής μίας επιδρομής εναντίον της Κύπρου υπό της Τουρκίας». Η Αθήνα, υπενθύμισε ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς, είχε καταστήσει σαφείς τις θέσεις της και «...η Τουρκία, πολύ ολιγώτερον από οιασδήποτε άλλης χώρας δεν θα εδικαιολογείτο να αμφιβάλη περί αυτού. Αι συνέπειαι θα ήσαν αυτόχρημα τραγικαί. Το να εμπλακή κανείς εις την περιπέτειαν είναι εύκολον, δυσχερής είναι η εξ αυτής έξοδος». Ο τούρκος μόνιμος αντιπρόσωπος απάντησε μάλλον αμυντικά (υποστήριξε ότι «τεχνικά» δεν επρόκειτο για τελεσίγραφο αφού δεν περιείχε προθεσμίες –το ίδιο υποστήριξε και ο ομοεθνής ομόλογός του στα Ηνωμένα Έθνη), ενώ ο αμερικανός αντιπρόσωπος χαρακτήρισε το όργανο αναρμόδιο να λάβει θέση επι των κυπριακών εξελίξεων ή πολύ περισσότερο να αναλάβει πρωτοβουλίες ενεργειών, αφού του ζητήματος είχε ήδη επιληφθεί το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ. Ο τούρκος αντιπρόσωπος ζήτησε από τη Συμμαχία να αποστείλει τουλάχιστον δικό της παρατηρητή, πάντως η συνεδρίαση του ΝΑΟ έληξε χωρίς απόφαση για τη λήψη οποιουδήποτε πρακτικού μέτρου, παρά μόνο με ευχολόγια του βοηθού γενικού γραμματέα του ΝΑΤΟ περί διαφύλαξης της ενότητας και της αλληλεγγύης μεταξύ των μελών του[387].

Μονάδες του τουρκικού ναυτικού συνοδεύοντας μεταγωγικά με αποβατική δύναμη 13.000 ανδρών απέπλευσαν από την Αλεξανδρέττα, κίνηση που απαντήθηκε από το ελληνικό πολεμικό ναυτικό με διεξαγωγή έκτακτης άσκησης μεταξύ Κρήτης και Ρόδου και κινητοποίηση χερσαίων δυνάμεων στη Θράκη. Η ελληνική πλευρά άφησε να διαρρεύσει η φήμη ότι στη ναυτική άσκηση συμμετείχαν έμφορτα οπλιταγωγά. Στο άλλο κρίσιμο διεθνές όργανο, το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ (Σ.Α./ΟΗΕ), το θέμα έφερε ο κύπριος αντιπρόσωπος, όπως είχε συμφωνηθεί στην Αθήνα. Ο τούρκος μόνιμος αντιπρόσωπος χαρακτήρισε τις απειλές στρατιωτικής επέμβασης ως αποκύημα φαντασίας. Το Σ.Α./ΟΗΕ συνεδρίασε και τις πρωϊνές ώρες της 14ης Μαρτίου επανέλαβε τα όσα είχαν συμφωνηθεί στο ψήφισμα της 4ης Μαρτίου, συμβουλεύοντας όλα τα μέρη να απέχουν από κάθε πράξη βίας[388]. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών εκτίμησαν τις τουρκικές απειλές ως ισχύουσες και βάσιμες, συμπληρώνοντας ότι η ελληνοκυπριακή ηγεσία τίς αξιολογούσε ανάλογα γι'αυτό και απέφευγε προς το παρόν νέες προκλήσεις[389]. Την ίδια μέρα, το αμερικανικό ΓΕΕΘΑ διέταξε ένα αεροπλανοφόρο μαζί με την ομάδα μάχης πολεμικών

[387] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 2037/130, 14-3-1964 και 2036/130, 14-3-1964, από ΝΑΤΟ (Παρίσι, Παλαμάς) προς ΥΠΕΞ.
[388] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 158-159, Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες* op cit σσ 173-177.
[389] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνία 14/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996891.pdf , προσπελάστηκε στις 2/7/2016.

πλοίων που το συνόδευε να βρίσκεται σε 8ωρη ετοιμότητα συνδρομής προς την αμφίβια δύναμη η οποία ήταν ήδη εκεί σε επιφυλακή για ενδεχόμενη επέμβαση στην Κύπρο. Το Task Group 60.1 με το πυρηνοκίνητο αεροπλανοφόρο USS ENTERPRISE βρέθηκε σε θέση μάχης στις 15/3 όπου και παρέμεινε για αρκετές μέρες[390]. Ο τουρκοκύπριος ηγέτης κατήγγειλε σε επιστολή του προς το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ την Κυπριακή Κυβέρνηση για απόπειρα γενοκτονίας της κοινότητάς του (15/3)[391]. Στις 16 Μαρτίου το τουρκικό κοινοβούλιο εξουσιοδότησε παμψηφεί την κυβέρνηση İnönü να αποστείλει στρατεύματα στην Κύπρο[392]. Η αποστολή των πρώτων αποσπασμάτων της ειρηνευτικής δύναμης στο νησί επισπεύσθηκε γι'αυτόν ακριβώς το λόγο[393].

[390] *NHC-OAB:RG 38*, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, op cit σ 1. Με βάση την ασαφή σύνταξη του τεκμηρίου (προέλευσης του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού) δεν αποκλείεται η παρουσία και δεύτερης ομάδας μάχης με το αεροπλανοφόρο της στην ανατολική Μεσόγειο εκείνες τις μέρες, εξαιτίας πάντοτε της ίδιας Κυπριακής κρίσης.

[391] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 159-160.

[392] Οι τούρκοι, σύμφωνα με σοβιετικά δημοσιεύματα είχαν έντονη αεροναυτική παρουσία σε όλο το χώρο μεταξύ νοτιοανατολικών ακτών της χώρας τους και της Κύπρου, ενώ επίσης είχαν κινητοποιήσει και την 39η μεραρχία πεζικού (αυτή εκπαιδευόταν από τότε για αποβατικές επιχειρήσεις στην Κύπρο και περιλαμβανόταν στους σχηματισμούς που υλοποίησαν την εισβολή το 1974). Οι Sonyel και Göktepe παραπέμπουν σε αναφορά του βρετανού πρεσβευτή στην Άγκυρα προς την Κεντρική Υπηρεσία του Foreign Office σύμφωνα με την οποία ο Turgut Sunalp, τότε ταξίαρχος-διευθυντής Κλάδου Σχεδιασμού και Επιχειρήσεων του τουρκικού ΓΕΣ, τού εκμυστηρεύτηκε στις 16 Μαρτίου τις σκέψεις της τουρκικής στρατιωτικής ηγεσίας σχετικά με ενδεχόμενη επέμβαση στην Κύπρο: μεταφορά ελαφρών δυνάμεων με αποβατικές ακάτους από πλοία στις ακτές της Σαλαμίνας (παραλιακή τοποθεσία με σημαντικές αρχαιότητες βόρεια της Αμμοχώστου), κατάληψη της πόλης με τη βοήθεια του τουρκοκυπριακού στοιχείου κι ακολούθως αξιοποίηση του λιμένα της Αμμοχώστου για την αποβίβαση βαρύτερα εξοπλισμένων ενισχύσεων προς σταθεροποίηση και διεύρυνση του προγεφυρώματος. Ο Sunalp ισχυρίστηκε ότι είχε προχωρήσει σε εκτεταμένη χαρτογράφηση του συγκεκριμένου τμήματος της κυπριακής ακτογραμμής από την εποχή που είχε διατελέσει επικεφαλής της ΤΟΥΡΔΥΚ, απέκλεισε μάλιστα οποιαδήποτε ανασχετική δράση του ελληνικού πολεμικού ναυτικού επικαλούμενος την έλλειψη επαρκούς υποβρυχιακής διάστασης σε αυτό και υπολογίζοντας ότι οι μονάδες επιφανείας του τότε ΒΝ θα γίνονταν εύκολα βορά της τουρκικής αεροπορίας. Οι βρετανοί δεν συμμερίζονταν την αισιοδοξία του τούρκου αξιωματικού: R. Sonyel op cit 90, C. Göktepe 2003 op cit σ 158. Βλ. ακόμη: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα, 295/Κ, 13/3/1964 op cit, F. Ahmad 1977 op cit σσ 11, 406, A. Alexandris, *the Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations 1918-1974*, Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1983 σ 282, M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 437, G. W. Ball op cit σ 349, C. Foley op cit σσ 177- 182, Σ. Παπαγεωργίου 2009 op cit σσ 230-240.

[393] Η καναδική αεροπορία είχε έτοιμα αιτήματα άδειας υπερπτήσεων του γαλλικού, του ιταλικού και του ελληνικού εναέριων χώρων απ' τις 6 Μαρτίου όπως έχει σημειωθεί. Η συγκρότηση της δύναμης κινείτο μέχρι τότε με βραδείς ρυθμούς λόγω αδυναμίας εξεύρεσης πρόσθετων χωρών πρόθυμων να συνεισφέρουν στρατεύματα και κονδύλια (στις 9-10/3 ο U Thant απευθύνθηκε μάταια ακόμη και σε χώρες της Λατινικής Αμερικής). Στις 11 Μαρτίου, ανήσυχος για το ενδεχόμενο μονομερούς τουρκικής ενέργειας, ο αμερικανός πρόεδρος ενέκρινε την κατά 1/3 της συνολικής δαπάνης χρηματοδότηση της ειρηνευτικής αποστολής και επικοινώνησε με τον καναδό πρωθυπουργό για να τον πείσει να επισπεύσει τη μεταφορά του στρατιωτικού αποσπάσματος. Ο Johnson ενέκρινε ακόμη τη δωρεάν κάλυψη των αναγκών αερομεταφοράς, για όσες απ'τις συμμετέχουσες χώρες αδυνατούσαν να

καλύψουν το σχετικό κονδύλι. Η βρετανική πλευρά επισφράγισε την επιβολή της στην αμερικανική όταν την τελευταία στιγμή απείλησε με συνεισφορά πολύ λιγότερων στρατιωτικών απ'όσους είχε αρχικά προσφέρει, επικαλούμενη την μακρόχρονη εχθρότητα του ελληνοκυπριακού στοιχείου προς τις βρετανικές στολές. Απειλή πλήρους αποχώρησης εκτόξευσαν οι βρετανοί και προς τους καναδούς. Οι υπόλοιπες χώρες που είχαν προσφερθεί να συμμετάσχουν με στρατιωτικά τμήματα, κωλυσιεργούσαν μέχρι τότε επικαλούμενες οικονομικές προφάσεις, όμως οι πραγματικοί λόγοι της απροθυμίας τους να υλοποιήσουν την αποστολή των στρατιωτικών τους σχετίζονταν με την δυσμενή προοπτική απωλειών επειδή δεν είχε στο μεταξύ επιτευχθεί κατάπαυση του πυρός μεταξύ των αντιμαχόμενων στην Κύπρο. Το απόγευμα της 13ης Μαρτίου ο ΓΓ του ΟΗΕ ανακοίνωσε την αποστολή της ειρηνευτικής δύναμης με την ανωτέρω πολυεθνική συμμετοχή (καναδών – σουηδών – ιρλανδών – βρετανών) όπως επίσης και αυστριακών και φιλανδών κυανόκρανων. Στις 14 Μαρτίου 1964 τα πρώτα αποσπάσματα της UNFICYP έφθασαν στην Κύπρο (ευμέγεθες, αερομεταφερόμενο καναδικό απόσπασμα και βρετανοί), κατά τα φαινόμενα την «ενδεκάτη ώρα»: στις 18 Μαρτίου τουρκικά στρατεύματα διεξήγαγαν αποβατικές ασκήσεις με πραγματικά πυρά στην περιοχή Μερσίνας-Αλεξανδρέττας (*ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 2037/130, 14-3-1964 op cit, NSAM 286, 12-3-1964, http://www.lbjlib.utexas.edu/johnson/archives.hom/NSAMs/nsam286.asp (προσεπλάστηκε 30/12/2012), Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σ 510, A. James 2002 op cit σσ 106-109, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 223-224, J. A. Stegenga, UN Peace-Keeping: The Cyprus Venture, *Journal of Peace Research*, Vol. 7, No. 1, 1970, σσ 3, 13). Ο έλληνας πρωθυπουργός εμφανιζόταν ατάραχος στις τουρκικές απειλές για το συγκεκριμένο λόγο που μόλις αναφέρθηκε: την σύντομα πολυάριθμη παρουσία καναδών ειδικά, δηλαδή «περίπου αμερικανοβρετανών» από πολιτικής άποψης κυανόκρανων στην Κύπρο - Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 17-3-1964, θέμα: «ανακοινώσεις κου Προέδρου[της Κυβέρνησης] επί του Κυπριακού» σσ 412-413. Πλοία του αμερικανικού 6ου Στόλου προσέγγισαν την Κύπρο, ενώ αναφέρθηκε και η παρουσία σοβιετικών υποβρυχίων στην ευρύτερη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Κύπρου και νοτιοανατολικών τουρκικών παραλίων. Οι δυνάμεις του ΟΗΕ ανέλαβαν επίσημα καθήκοντα στις 26, σύμφωνα με την ανακοίνωση του ΓΓ του Οργανισμού U Thant την επομένη (27/3/1964). Μέσα σε ένα μήνα, όταν πια κηρύχθηκε και ουσιαστικά επιχειρησιακή, η δύναμή της αριθμούσε 6. 369 άνδρες (κανένας απ' τους οποίους μέλος των ΕΔ των ΗΠΑ). Οι καναδοί στρατιωτικοί που υπηρετούσαν σε αυτή (όλοι επαγγελματίες και ειδικά εκπαιδευμένοι για την αποστολή τους) αντιλαμβάνονταν το ρόλο τους ως πολύ ενεργητικότερου από αυτόν που τελικά τους ανατέθηκε –συμπίπτοντας με τις υψηλόφρονες αρχικές προθέσεις και του διοικητή της UNFICYP. Επιλύθηκε τέλος το θέμα της επιλογής διοικητικού διδύμου που να είναι αποδεκτό από τους βρετανούς, όταν ορίστηκαν και επίσημα διοικητής της ο ινδός αντιστράτηγος Gyani και υποδιοικητής της ο βρετανός υποστράτηγος Carver (οι βρετανοί πρόβαλαν προσκόμματα μέχρι να επιλεγεί αυτό το σχήμα, επειδή συνεισέφεραν το μεγαλύτερο τμήμα των στρατιωτών και ευνόητα ήθελαν να έχουν αποφασιστικό λόγο στα πράγματα, χωρίς αφετέρου να εκτίθενται υπερβολικά από πολιτικής άποψης). Είναι επίσης γεγονός ότι οι βρετανοί συνεισέφεραν υλικά και σε επίπεδο πληροφοριακών δικτύων τα μέγιστα στη δύναμη του ΟΗΕ, κατά την πρώτη εκείνη κρίσιμη φάση ανάπτυξής της (παράμετρο που αργότερα αξιοποιήσαν ως επιπλέον μοχλό πίεσης προς τον ΟΗΕ): N. Briscoe op cit σσ 167-173, 184-185, A. James 2002 ibid σσ 112-113, R. Sonyel op cit σ 87, P. Oberling op cit σ 111, R. J. A. R. Gravelle, *A different shade of blue: peacekeeping by confrontation / The Canadian contingent in Cyprus, 1964-1975*, Ottawa: University of Ottawa, 1995, σσ 56-92, A. James, Canada and the Cyprus crisis of 1963-1964: Two mysteries and a mistake, *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, vol 91 Issue 365 (2002) σσ 415-430, D. A. Kielstra,Taking Care of Business: Canada's Forgotten Cold War Conflict in Cyprus, July-August, 1974, *Journal of military and strategic studies* vol 12 issue 1 (Fall 2009) σσ 3-4, G. W. Ball op cit σ 349, Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 77, O'Malley - I. Craig op cit σσ 103-104 και Κ. Νούσκας, *Ένα Ηφαίστειο στη Μεσόγειο: το Κυπριακό ζήτημα χθες και σήμερα*, Θεσ/νίκη: Λυδία, 1990 σσ 86-87. Στις 25/3 δημοσιοποιήθηκε το όνομα του μεσολαβητή του ΟΗΕ (ήταν ο φιλανδός διπλωμάτης και πρώην πρωθυπουργός S. Tuomioja, όχι η πρώτη επιλογή του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ που ήταν ο J. Rolz Bennett, επειδή είχε ενστάσεις η τουρκική πλευρά, σύμφωνα με τους ελληνοκύπριους εξαιτίας της ενοποιητικής του δράσης στο Κογκό): Ο. P. Richmond 1998 op cit σ 100. Ο Tuomioja ήταν αποδεκτός και από την Μόσχα, επειδή η σύζυγός του ήταν κόρη φινλανδής ποιήτριας εσθονικής καταγωγής, η οποία στην διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου είχε καταδικαστεί σε θάνατο καθώς είχε ταχθεί υπέρ της συνεργασίας με την ΕΣΣΔ: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από την ελλαδική πρεσβεία στην Βόννη (Κύρου), 1541/31-3-1964, προς τις Δ/νσεις Δ΄ και Α΄ Πολιτική. Οι κατ'αρχάς

όροι λειτουργίας της UNFICYP δημοσιεύθηκαν την 1η Απριλίου, σύντομα πάντως προέκυψε ανάγκη διευκρινήσεών τους. Σουηδοί, ιρλανδοί και φιλανδοί έφθασαν για πρώτη φορά τον Απρίλιο (οι δύο πρώτοι δεν είχαν καλό ιστορικό συνύπαρξης στην πρόσφατη ειρηνευτική αποστολή του Κογκό). Δανοί, αυστριακοί και πρόσθετοι σουηδοί έφθασαν το Μάιο. Ο κορμός της δύναμης μέχρι τις αρχές Μαΐου αποτελείτο από 3.500 βρετανούς (κατά μία πηγή 2.700), 1150 καναδούς, ένα φιλανδικό τάγμα 700 ανδρών κι ένα ισάριθμο σουηδικό, καθώς κι ένα ιρλανδικό με 500 άνδρες. Οι ιρλανδοί καθυστέρησαν όσο περισότερο γινόταν την οριστική έγκριση της αποστολής των δικών τους στρατιωτικών διότι, παρά τις έντονες πιέσεις που τούς ασκήθηκαν από τις ΗΠΑ, φοβούνταν (κυρίως ο υπουργός των εξωτερικών τους) ότι θα συμμετείχαν σε μία επιχείρηση τελικά επιβολής διχοτόμησης, την οποία όπως έχει αναφερθεί απεχθάνονταν ως τραυματική εθνικά ιδέα. Οι ιρλανδοί δεν υπερέβαλλαν: είναι γεγονός ότι ενδοβρετανικά, η αποστολή της UNFICYP περιγραφόταν ως «χειρισμός του de facto διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων» ήδη στις 17/3. Στα τέλη Απριλίου η δύναμή της είχε ανέλθει στους 6.369 άνδρες. Η αριθμητική δύναμη έφτασε στο απώγειό της στις αρχές Ιουνίου, με 6.4111 στελέχη. Η προοδευτική αύξηση της συμμετοχής των υπολοίπων επέτρεψε τη μείωση της βρετανικής εκπροσώπησης (τον Ιούνιο συνεισέφεραν 1792 άνδρες). Τις παραμονές της κρίσης του Αυγούστου του 1964 η UNFICYP αποτελείτο από 5.987 στρατιωτικό προσωπικό (1132 καναδούς, 1032 ιρλανδούς, 1025 βρετανούς, 981 δανούς, 971 φιλανδούς, 799 σουηδούς, και 47μελή ιατρική ομάδα των αυστριακών ΕΔ), καθώς και 173 στελέχη αστυνομίας από τις Αυστραλία-Δανία-Σουηδία-Αυστρία-Ν. Ζηλανδία, συνολικά 6.160 άτομα (ήταν η πρώτη αποστολή του είδους που περιελάμβανε πλήρη κι ανεξάρτητη αστυνομική δύναμη). Η Τουρκία δέχθηκε τελικά να συνεισφέρει οικονομικά 100.000 $ για τα λειτουργικά έξοδα της Δύναμης, τη στιγμή που η Ελλάδα προσέφερε 500.000$ και η Κυπριακή Δημοκρατία 280.000$. Τη μερίδα του λέοντος προσεσέφεραν οι ΗΠΑ με 6 εκ $, ενώ 21 ακόμη κράτη –τα περισσότερα δυτικά- ανακοίνωσαν προθέσεις οικονομικής συμμετοχής: T. W. Adams 1964 op cit, σ 421, UN SC S/5950, Report by the Secretary-General on the United Nations Operation in Cyprus, 10 September 1964, σσ 1-2, J. M. Boyd, Cyprus: Episode in Peacekeeping, *International Organization*, vol 20 no 1, (Winter, 1966), σσ 6-10, J. A. Stegenga 1970 ibid σ 4, A. James 2002 ibid σσ 115-116, 119-124). Για να αποσαφηνιστεί η κλίμακα των οικονομικών αναγκών, παρατίθενται ενδεικτικά τα ακόλουθα: Ο ΓΓ του ΟΗΕ υπολόγιζε το κόστος της Δύναμης στα 17.870.000 $ για το πρώτο 9μηνο λειτουργίας της και δεν έβρισκε ικανοποιητικό τον τρόπο της εθελοντικής συνεισφοράς, όμως δεν υπήρχαν άλλες εναλλακτικές διαθέσιμες, δεδομένου ότι κατά την περιόδο αυτή ο Οργανισμός περνούσε περίοδο σοβαρών ελλειμμάτων στους προϋπολογισμούς του -74,1 εκ. $ για το 1962 και 127,4 εκ. $ για το 1963 (το 1964, τα χρεή της ΕΣΣΔ και της Γαλλίας προς τον ΟΗΕ υπερέβαιναν τα 70 και τα 16 εκ. $ αντίστοιχα). Τελικά, από την έναρξη της ύπαρξής της (3/1964) μέχρι την εκπνοή του 1973, τα συνολικά έξοδα της UNFICYP ανήλθαν στα 165,6 εκ $ ενώ οι εθελοντικές συνεισφορές των κρατών δεν ξεπέρασαν τα 142,5 εκ. $: Σ. Κόκκινος, *Ηνωμένα Έθνη και Κυπριακό,* Λευκωσία: Εν Τύποις, 2007, σσ 62-63, 74. Κρίσεις για την απόδοση της UNFICYP διατυπώνουν οι M. Packard (op cit σσ 247-251) και Ι. Μπήτος (op cit σσ 90-92). Ορθά ο Μπίτσιος επισημαίνει ότι οι υπερβολικές ελληνικές προσδοκίες γύρω από το ρόλο της εξανεμίστηκαν μόλις διαπιστώθηκε ότι αυτή δεν βρέθηκε στην Κύπρο για να αναχαιτίσει κάποια ενδεχόμενη επέμβαση της Τουρκίας, ούτε και για να αναμιγνύεται αστυνομικά σε διακοινοτικές ταραχές –αν και επιχειρήθηκε να αποκτήσει τέτοια δικαιοδοσία όπως σημειώθηκε. Για την ακρίβεια, τα μέλη της μπορούσαν να ανοίξουν πυρ πρωτίστως για αυτοάμυνα, όπως δηλαδή συνήθως συμβαίνει με τις ad hoc ειρηνευτικές δυνάμεις του ΟΗΕ, ενώ αρχικά είχαν επίσης το δικαίωμα να πυροβολούν αν υπέπιπτε στην αντίληψή τους πρόθεση έναρξης πράξεων διακοινοτικής βίας. Πρακτικά, μέλη της UNFICYP ανταπέδοσαν σποραδικά μόνον πυρά που είχαν κατά καιρούς δεχθεί από τις δύο πλευρές. Εκτός αυτού, δεν μπορούσαν να αφοπλίσουν καν μέλη παραστρατιωτικών οργανώσεων, αν και προχώρησαν σε τέτοιες κινήσεις δύο φορές αργότερα (Δ. Μπίτσιος ibid σσ 178-179, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σ 93, N. Briscoe ibid σσ 173-174, 176, 179). Η αποστολή της περγραφόταν στην απόφαση του Σ.Α. / ΟΗΕ ως «μέγιστη προσπάθεια να αποφευχθεί επανάληψη των εχθροπραξιών, συνεισφορά στην επιβολή και διατήρηση του νόμου και της τάξης, καθώς κι επιστροφή σε συνθήκες ομαλότητας». Η τριπλή εκείνη αποστολή της χαρακτηρίστηκε (και αποδείχθηκε) προβληματικά ασαφής. Εν τέλει, πλέον επιτυχής αποδείχθηκε στην υλοποίηση της πρώτης συνιστώσας. Ο Μπήτος την περιγράφει ως «ειρηνοποιητική (peacemaking) και ειρηνοτηρητική (peecekeeping)», ενώ έχει επισημανθεί επικριτικά ότι από τις αρχικές προθέσεις αποστολής κι ανάπτυξης της UNFICYP απουσίαζε η διάσταση peacebuilding. Πρακτικά ήταν από τις συνθετώτερες και δυσχερέστερες στην εφαρμογή της επειδή δεν περιελάμβανε κάποια επιτήρηση συνοριακής γραμμής. Οι προσδοκίες

Η τουρκική ηγεσία εκτιμούσε ότι οι απειλές της είχαν υπάρξει αποτελεσματικές, πίστευε ωστόσο ότι η διαρκής επανάληψή τους μειώνε την αποτρεπτική τους αξιοπιστία απέναντι στους παραλήπτες τους. Άλλωστε, το σύνολο των τουρκικών κινήσεων (επίσημες δηλώσεις, υποδαύλιση μαζικών κινητοποιήσεων, επιδεικτική σύγκλιση ανώτατων στρατιωτικοπολιτικών οργάνων λήψης αποφάσεων και στρατιωτικές προετοιμασίες) απηχούσαν τις προσπάθειες της κυβέρνησης να πειθαναγκάσει τους ελληνοκύπριους και ταυτόχρονα να κατασιγάσει πολιτικές αμφισβήτησης στο εσωτερικό της χώρας, όπως εκτιμούσαν οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών[394].

Τόσο τα γεγονότα στο χωριό Αγ. Θεόδωρος (Σκαρίνου) στις αρχές Φεβρουαρίου όσο και τα αντίστοιχα στο χωριό Καζιβερά / Gaziveren (όπου σημειώθηκε επίθεση των ελληνοκύπριων στις 19 Μαρτίου μετά την αποχώρηση των οργανωμένων τουρκοκύπριων ένοπλων, με αδιευκρίνιστη την προέλευση της σχετικής διαταγής) αποτέλεσαν προανάκρουσμα των γεγονότων του Νοεμβρίου 1967 και των Τηλλυριακών του Αυγούστου 1964 αντίστοιχα, εύλογα αφού αποτέλεσαν θεμελιώδη στρατιωτικά διακυβεύματα: ο Αγ. Θεόδωρος (Σκαρίνου) βρισκόταν πλησίον της Κοφίνου (νομός Λάρνακας, στο κέντρο του κυπριακού νότου) και σε σημείο κομβικό για τις οδικές συνδέσεις της Λεμεσού με τη Λευκωσία και τη Λάρνακα, ενώ η Καζιβερά / Gaziveren έλεγχε την όδευση από την ακτογραμμή της Μόρφου στα βορειοδυτικά του νησιού προς τα υπό μερικό τουρκοκυπριακό έλεγχο χωριά του Λιμνίτη (τουρκοκυπριακό), των Κόκκινων (ένα από τα ελάχιστα παράκτια σημεία του νησιού που κατείχαν οι τουρκοκύπριοι και μάλιστα στη βόρεια κυπριακή ακτογραμμή, ζωτικό για την ενίσχυσή τους από την Τουρκία), αλλά και του Αμπελικού και της Λεύκας (μικτών

τόσο των ελληνοκύπριων («καταστολή της ανταρσίας ή / και αποτροπή στρατιωτικής επέμβασης της Τουρκίας») όσο και των τουρκοκύπριων («επιστροφή στο status quo των συμφωνιών του 1960 ή / και προστασία των θυλάκων τους») όφειλαν να διαψευστούν εξίσου (J. A. Stegenga 1970 ibid σ 8, I. Μπήτος ibid σ 92, J. M. Boyd ibid σσ 10-17, A. Duncan-Jones op cit σσ 151-152, 156-158, C. E. R Grundy-Warr op cit σσ 74-85, Γ. Κρανιδιώτης 1984 ibid σσ 103-105, A. James 2002 ibid σσ 128-133). Στην ελλαδική βουλή, οι αποστολές της συζητήθηκαν και σχολιάστηκαν ποικιλότροπα. Σταχυολογείται η επίκριση που διατύπωσε ο Π. Κανελλόπουλος: «Αλλά να λέγωμεν εις τον Ελληνικόν Λαόν ειλικρινώς την αλήθεια. Έπρεπε να δοθή [στην UNFICYP] η αρμοδιότης της επιβολής του νόμου. Και αυτή δεν εδόθη» - *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις ΚΑ', Παρασκευή 24-4-1964, σ 454. Αμέσως μόλις τα πρώτα τμήματα UNFICYP ανέλαβαν καθήκοντα, ο Μακάριος απαίτησε την αυτεπάγγελτη διάλυση της μέχρι τότε ελληνοβρετανοτουρκικής μικτής δύναμης επιτήρησης της ανακωχής, ώστε να καταφέρει νομότυπα να επιβάλει την επιστροφή της ΤΟΥΡΔΥΚ στο στρατόπεδό της και κατ'αυτόν τον τρόπο να εγκαταλείψει τη στρατηγικής σημασίας τοποθεσία που είχε καταλάβει το Δεκέμβριο του 1963 όπως έχει αναφερθεί (F. Henn op cit σ 16 και υποσημ. 22 σ 488, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σ 328).

[394] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, δελτία President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνίες 16 και 17/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996893.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996895.pdf, (προσπελάστηκαν: 2/7/2016).

χωριών με ευρεία τουρκοκυπριακή πλειοψηφία) στην πλησίον ενδοχώρα[395]. Το σύμπλεγμα των παραπάνω χωριών ειδικά αποτέλεσε διαρκές επίκεντρο στα γεγονότα διακοινοτικής βίας και χρόνια αργότερα. Η ελληνοκυπριακή πλευρά βρισκόταν την περίοδο αυτή υπό τη μόνιμη απειλή τουρκικής απόβασης α) στα βορειοδυτικά της Κύπρου και προέλασης μέχρι τους τουρκοκυπριακούς θύλακες του νομού Πάφου, β) στην ευρύτερη Αμμόχωστο. Το φάσμα της επιβολής διχοτόμησης στην Κύπρο με άλλα λόγια επικρεμάτο μέχρι εκείνη την εποχή στον άξονα δύσης-ανατολής, είτε με το δυτικό είτε με το ανατολικό τμήμα του νησιού υπό ενδεχόμενη τουρκική κατοχή (πιθανώτερα με το δυτικό, προοπτική που θα απομάκρυνε ακόμη περισσότερο τον ελληνοκυπριακό πληθυσμό από τη νοτιοανατολική Ελλάδα). Αυτό δεν σήμαινε ότι η περιοχή μεταξύ Κερύνειας και Λευκωσίας ήταν στρατιωτικά εξασφαλισμένη για τους ελληνοκύπριους, ειδικά εξαιτίας των τουρκοκυπριακών θυλάκων που βρίσκονταν (και) εκεί, όπως και της επέκτασής τους σε κρίσιμα από στρατιωτικής άποψης σημεία το ίδιο διάστημα (ίσως μάλιστα στο Μάρτιο του 1964 να εντοπίζεται η πρώτη καταγραφή μεταβολής των τουρκικών σχεδίων και η πρόταξη της ιδέας να ιεραρχηθεί σαν προτεραιότητα η κατοχή έκτασης μεταξύ Λευκωσίας-Κερύνειας)[396]. Πάντως, η ολιγομελής ομάδα των ελλήνων βατραχανθρώπων πέτυχε εκείνες

[395] R. A. Patrick op cit, σσ 58, 62-63, M. Packard op cit σσ 240-241, H. Kosut op cit σ 99, Z. M. Necatigil op cit σ 39.

[396] Σύμφωνα με σύνοψη αποχαρακτηρισμένων πρωτογενών τεκμηρίων βρετανικής προέλευσης που δημοσίευσε και σχολίασε η Φ. Αργυρού στην εφημερίδα *Σημερινή* (φύλλο 26/3/2014) op cit. Η διπλή απόβαση ανατολικά και δυτικά (σε Μόρφου-Αμμόχωστο) ώστε να ενωθούν τα δύο προελαύνοντα τμήματα και να υλοποιήσουν διχοτόμηση της Κύπρου σε βόρεια και νότια, λογικά θα είχε αποκλειστεί εξαρχής (ήταν πολύ πέραν των τουρκικών δυνατοτήτων, εκτός κάθε στρατιωτικής λογικής και χωρίς την εύνοια της μορφολογικής διαμόρφωσης του εδάφους). Οι βασικώτερες πληροφορίες που περιέχονται στα συγκεκριμένα τεκμήρια αφορούν στην οργανωμένη, εθελούσια μετακίνηση τουρκοκυπριακών πληθυσμών απ'τη Λεμεσό προς την Κερύνεια και στη στρατιωτική εγκατάλειψη της Πάφου. Θα είχε εντούτοις ενδιαφέρον να μελετηθεί η τύχη που προέβλεπαν τα τουρκικά στρατιωτικά σχέδια για τους τουρκοκυπριακούς θύλακες οι οποίοι θα βρίσκονταν απομονωμένοι κι εκτός του βασικού σχεδίου απόβασης. Ίσως να προορίζονταν για ανάλωση μέχρι ολοκληρωτικής θυσίας, με σκοπούς διαδοχικά να παραπλανήσουν και να φθείρουν τις ελληνοκυπριακές στρατιωτικές αντιδράσεις. Η πρόσβαση στα ανάλογα τουρκικά στρατιωτικά αρχεία θα πρέπει να θεωρείται αποκλεισμένη και πέραν λογικών προσδοκιών για το ορατό μέλλον. Σε κάθε περίπτωση, έχει ήδη αναφερθεί η διατύπωση σύγχρονων αμερικανικών σκέψεων με επίκεντρο την κατάληψη απ'την Τουρκία εδάφους μεταξύ Κερύνειας-Λευκωσίας (βλ. σ 202). Εντύπωση τέλος προκαλεί σχετική αναφορά στα «Πολεμικά Ημερολόγια» του A. Brooke αρχηγού του βρετανικού στρατού στη διάρκεια του Β΄Παγκόσμιου Πολέμου, γύρω από το θέμα: ακόμη και στη λογοκριμένη τους πρώτη έκδοση, απαντάται ότι όταν οι Churchill-Brooke επισκέφθηκαν την Κύπρο στις αρχές Φεβρουαρίου του 1943 (επιστρέφοντας από μεγάλης διπλωματικής σημασίας ταξίδι στην Τουρκία, την οποία επιχείρησαν να πείσουν να εισέλθει στον πόλεμο με δέλεαρ μεταξύ άλλων τα Δωδεκάνησα), ο Hughes, τότε ανώτατος διοικητής των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων που έδρευαν στο νησί, οδήγησε τον Brooke στην περιοχή. Εκεί, τού έδειξε «τις διαβάσεις της οδού Κερύνειας-Λευκωσίας και ένα πιθανό σημείο απόβασης κι επίθεσης στην πρωτεύουσα». Ο Churchill μάλιστα, είχε αρχικά εκφράσει την επιθυμία να προσκαλέσει στην Κύπρο την τουρκική ηγεσία για συσκέψεις σχετικά με την είσοδο της χώρας τους στον πόλεμο εκείνο το διάσημα: A. Bryant, *The Turn of the Tide (1939-1943)*, London: The Reprint Society London, 1958, σσ 457, 472-473.

τις μέρες την αναίμακτη καταστροφή της πρόσφατα κατασκευασμένης προβλήτας στα Κόκκινα, υπονομεύοντας αποφασιστικά τις τουρκικές δυνατότητες τυχόν αιφνιδιαστικής μεταφοράς βαρύ υλικού από την Τουρκία στο συγκεκριμένο σημείο[397]. Η ελληνοκυπριακή πλευρά συνέχισε να λαμβάνει υλική βοήθεια από την Ελλάδα: φορτία 176 τόνων (οι 56 από αυτούς αφορούσαν σε πυρομαχικά) ταξίδεψαν προς την Κύπρο, μεταξύ 21 και 29/3[398]. Συνεχίστηκε αφετέρου η συσσώρευση τουρκικών δυνάμεων απέναντι από το νησί, σημάδι ότι η κρίση συνεχιζόταν με αμείωτη ένταση: σύμφωνα με το *Associated Press*, στην Αλεξανδρέττα βρίσκονταν πλέον 17.000 άνδρες, επιταχυνόταν η φόρτωση βαρύ υλικού σε μεταγωγικά πλοία κι επίσης μετακινήθηκε εκεί τεθωρακισμένη ταξιαρχία. Εκτός από τον ελλαδικό Τύπο, ο σοβιετικός αντίστοιχος μετέδιδε με λεπτομέρειες κάθε πληροφορία γύρω από τις τουρκικές προετοιμασίες (αναδημοσιεύοντας ακόμη και δυτικές πηγές), κατηγορώντας μάλιστα τους βρετανούς ότι ενθάρρυναν ή κι ενέκριναν μυστικά τα τουρκικά τελεσίγραφα. Η ελλαδική πρεσβεία στη Μόσχα αποδελτίωνε με προσοχή τον όγκο αυτών των δημοσιευμάτων που εμφανίζονταν τόσο στον ειδικό Τύπο όσο και στις ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδες της ΕΣΣΔ –το τελευταίο θεωρείται σαφής ένδειξη ότι η σοβιετική ηγεσία επιδίωκε την εγρήγορση της κοινής της γνώμης γύρω από τις τρέχουσες εξελίξεις Κυπριακού[399]. Σε μία ακόμη δυσμενή συγκυρία για την περιφερειακή πολιτική ασφάλειας της χώρας του, ο αμερικανός πρόεδρος λάμβανε εκείνες τις μέρες ανησυχητικές πληροφορίες σχετικές με την προοπτική άμεσης απώλειας της μεγάλης στρατιωτικής βάσης Wheelus των ΗΠΑ στη Λιβύη (στις 22/2 ο Νάσερ είχε επιτιμήσει δημόσια το βασιλιά Idris για την ύπαρξή της, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να δεσμευτεί 4 μέρες αργότερα ότι δεν θα ανανέωνε τη συνθήκη που επέτρεπε τη λειτουργία της μέχρι το 1970, εξέλιξη που προξένησε σφοδρά παράπονα των αμερικανών προς το Νάσερ). Στο συσχετισμό της βάσης στη Λιβύη με τις αντίστοιχες της Κύπρου προχώρησε ο Η. Ηλιού της ΕΔΑ, στη διάρκεια κοινοβουλευτικής του αγόρευσης λίγες μέρες αργότερα, παραπέμποντας μάλιστα σε δημοσιεύματα του διεθνούς Τύπου [400].

---

[397] Αντιναύαρχοι ΠΝ Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit, σσ 31-32.
[398] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β΄ σσ 24-25.
[399] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 307/Κ, 312/Κ, 17-3-1964, 327/Κ, 21-3-1964, 323/Κ, 23-3-1964, 328/Κ, 22-3-1964 –όλα από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς) προς τη Δ/νση Εξωτερικού Τύπου της Γεν. Δ/νσης Τύπου της Προεδρίας της κυβέρνησης, με κοινοποιήσεις προς τις Α΄και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ. Επίσης, ενδεικτικά: το *Βήμα,* φύλλο 21/3/1964.
[400] National Security Action Memorandum (NSAM) 291, 20-3-1964: http://www.lbjlib.utexas.edu/johnson/archives.hom/NSAMs/nsam291.asp , (προσπελάστηκε: 30/12/2012), *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής* ... Συνεδρίασις 5η της 31ης Μαρτίου 1964 σελ 51, W. J. Burns, *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955-1981*, Albany: State University of N. York Press, 1985, σσ 154-155 .

Από τις πολιτικές επιλογές των δύο πλευρών -και κυρίως της τουρκικής- προέκυπτε μία απόφαση ολικής αμφισβήτησης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, σε κάθε διαθέσιμο επίπεδο αντιπαράθεσης ή άσκησης πίεσης. Η ελλαδική κυβέρνηση επιδίωξε να καταστήσει με κάθε τρόπο σαφές ότι οι πολιτικές της στο Κυπριακό θα ήταν διακηρυγμένα αναθεωρητικές, γι'αυτό ο Γ. Παπανδρέου ζήτησε στο λόγο που θα εκφωνούσε στο κοινοβούλιο ο Κ. Γκλύξμπουργκ όταν θα ορκιζόταν βασιλιάς («λόγος του Θρόνου»), να περιλαμβάνεται και η φράση «οι Συνθήκες της Ζυρίχης τυγχάνουν ανεφάρμοστες». Αυτό άλλωστε διακήρυξε και ο ίδιος ο Παπανδρέου κατά τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του στις 30/3, τονίζοντας ότι δεν ήταν η Ελλάδα που έθετε υπό αμφισβήτηση τις Συνθήκες, «...αλλά τα γεγονότα», ότι «[Μ]όνον ο τερματισμός πάσης εξωτερικής επεμβάσεως εις τη νεαράν πολιτείαν, καθώς και η πλήρης κατοχύρωσις των δικαιωμάτων της μεγάλης Ελληνικής πλειοψηφίας και της μικράς Τουρκικής μειονότητος ... δύνανται να αποτελέσουν την λύσιν του δεινού προβλήματος...», ειδάλλως χαρακτήρισε τη ρήξη με την Τουρκία αναπόφευκτη «...εις περίπτωσιν Τουρκικής αποβάσεως. Επειδή εις περίπτωσιν επιθέσεως, αποτελεί χρέος τιμής η άμυνα»[401]. Παρά τις σχετικές αμερικανικές πιέσεις, οι τουρκοκύπριοι αρνήθηκαν να επιστρέψουν στο υπουργικό συμβούλιο της Κύπρου ή να ξαναστελεχώσουν τις δημόσιες υπηρεσίες της Δημοκρατίας –ενώ ούτε ο Μακάριος ευνοούσε αυτήν την προοπτική, αφού έσπευσε να καλύψει τα κενά με ελληνοκύπριους (το ζήτημα δεν διέθετε μόνον την εμφανή ειρηνευτική χροιά επαναπροσέγγισης των δύο κονοτήτων για τις ΗΠΑ, αλλά ειδικά τη διάσταση της επανενεργοποίησης συγκεκριμένων συνταγματικών δικλείδων ασφάλειας και κατά προτεραιότητα της άσκησης veto από πλευράς τουρκοκύπριου αντιπροέδρου, όπως έχει κατ'επανάληψη τονισθεί και θα συνεχίσει να αναφέρεται με κάθε ευκαιρία στο παρόν κείμενο). Το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών ανακοίνωσε στις 16 Μαρτίου και 6 Απριλίου αποφάσεις της τουρκικής κυβέρνησης να προχωρήσει σε καταγγελίες των ελληνοτουρκικών συνθηκών του 1930 και του 1952 που προνοούσαν για την προστασία του ελληνικού στοιχείου στην Κων/πολη όπως και για σειρά άλλων θεμάτων των διμερών σχέσεων. Στη σκέψη αμερικανών ιθυνόντων (όπως του σύμβουλου εθνικής ασφάλειας R. Komer) άρχισε να αναδύεται η

[401] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 165-166, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 389, Κ. Γκλύξμπουργκ τ. Β΄ op cit σ 25. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κ. Γκλύξμπουργκ, που χαρακτήρισε την κίνηση «...μία βαριά πολιτική απόφαση του Παπανδρέου, τρία μόλις χρόνια από την υπογραφή της συνθήκης, να δηλώνει η κυβέρνηση κάτι τέτοιο διά του βασιλέως», ο Γ. Παπανδρέου τού ανάφερε ότι «Αυτό ακριβώς θέλω να ειπωθεί για τον απλούστατο λόγο ότι θέλω να ατονήσει αυτή η συμφωνία. Γιατί δίνει όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στην Αγγλία και στην Τουρκία το δικαίωμα να επέμβουν, και αυτό πρέπει να ατονήσει». Ο λόγος του Γκλύξμπουργκ προκάλεσε την επίσημη τουρκική αντίδραση (ενδεικτικά: *ΈΘΝΟΣ*, 26/3/1964).

προσέγγιση ότι ίσως οι βρετανικές βάσεις και οι τουρκοκύπριοι είχαν ασφαλέστερους όρους ύπαρξης, αν προωθείτο και εγκρινόταν από την πλειοψηφία των ενδιαφερόμενων μερών κάποιας μορφής ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα[402]. Συνέκλιναν άλλωστε σε αυτές τις ερμηνείες οι ενδείξεις που παρέθεταν οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών, σύμφωνα με τις οποίες ακόμη και ο Αρχιεπίσκοπος εμφανιζόταν θετικός στην ιδέα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και της εθελοντικής μετανάστευσης τουρκοκύπριων στην ηπειρωτική Τουρκία (η μεταφορά της διατύπωσης τέτοιων σκέψεων από πλευράς Μακαρίου αποδιδόταν στον Σπ.Κυπριανού, σημειωνόταν όμως κάποιος σκεπτικισμός στην ευστάθειά τους, δεδομένου ότι σύμφωνα με τις αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών, από την ένωση κερδισμένος πολιτικά θα ήταν μάλλον ο Γρίβας). Ενώ εκφραζόταν ικανοποίηση από τη διαφαινόμενη διάσταση απόψεων στους κόλπους της ελληνοκυπριακής ηγεσίας (λχ αναφερόταν οι φιλοενωτικές απόψεις του Γιωρκάτζη, οι οποίες αξιολογούνταν ως αντιπολιτευτικές στον Μακάριο), εκείνο που ανησυχούσε περισσότερο τους αμερικανούς ήταν το ενδεχόμενο ο ελληνοκύπριος ηγέτης να στραφεί αντανακλαστικά προς το ΑΚΕΛ σε αναζήτηση πολιτικών συμμάχων για την προστασία της κυπριακής ανεξαρτησίας –ειδικά καθώς η ιδέα της ένωσης είχε ένα εμφανές αντικομμουνιστικό πρόσημο. Οι ίδιες πηγές εξέφραζαν συγκεκαλυμμένο θαυμασμό για τους ελληνοκυπριακούς πολιτικοστρατιωτικούς χειρισμούς και συγκεκριμένα για την ευελιξία με την οποία οι ελληνοκύπριοι κλιμάκωναν τις συγκρούσεις, ελέγχοντας όμως παράλληλα το ρυθμό τους ώστε να τίς διακόπτουν λίγο πριν η Τουρκία υποχρεωθεί να επέμβει [403]. Τις τελευταίες μέρες του Μαρτίου πάντως, οι αμερικανοί θεώρησαν ότι η κατάσταση στο νησί βελτιωνόταν σε στρατιωτικό επίπεδο, γι'αυτό και στις 21/3 έκριναν ότι η παρουσία ομάδας μάχης αεροπλανοφόρου κοντά στην Κύπρο δεν ήταν πια απαραίτητη. Επίσης χαμήλωσαν την ετοιμότητα επέμβασης της αμφίβιας δύναμης στις 96 ώρες και στις 27/3 ανακάλεσαν και το αντιτορπιλικό που διατηρούσαν σε επιφυλακή για τη διεξαγωγή

[402] Βλ. ενδεικτικά: Χ. Σαζανίδης 1979 op cit σ 50, F. Ahmad 1977 op cit σ 406, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 225-227, άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνία 18/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996898.pdf , (προσπελάστηκε: 2/7/2016).

[403] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, President's Intelligence Check List (PICL) δελτία με ημερομηνίες 20/3/1964, 18-20/3/1964 και 25-27/3/1964 (προσπελάστηκαν στις 2/7/2016), https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996902.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996904.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996916.pdf.

ενδεχόμενης επιχείρησης εσπευσμένης εκκένωσης αμερικανών από το νησί, ενώ επίσης τότε τερμάτισαν πλήρως την επαγρύπνιση της αμφίβιας δύναμης[404].

Ο ελλαδίτης πρεσβευτής στη Βόννη, ο Αλ. Κύρου, μετέδωσε (24/3) με επιφύλαξη ότι ο Σμιρνώφ, σοβιετικός πρεσβευτής στη δυτικογερμανική πρωτεύουσα, τόν προσέγγισε και «με δική του πρωτοβουλία» απέδωσε «...την αντικυπριακήν (ή, ως την εχαρακτήρισεν «αντιμακαριακήν») στάσιν περισσοτέρων Γερμανικών εφημερίδων...εις κυβερνητικάς υποδείξεις. Τούτον, προς πλατωνικήν μόνον εξυπηρέτησιν Τούρκων, δεδομένου ότι Ομοσπονδιακή Κυβέρνησις καλώς εγνώριζεν εκ σχετικής ανακοινώσεως κυρίου Σμιρνώφ εις καγκελάριον Έρχαρτ ότι Τουρκική Κυβέρνησις είχεν σαφώς προειδοποιηθή υπό Μόσχας ότι αύτη θα έσπευδε πάραυτα υποστηρίξη στρατιωτικώς Μακάριον εις περίπτωσιν μονομερούς τουρκικής επεμβάσεως». Ο ελλαδικός Τύπος, παραπέμποντας σε «καλώς πληροφορημένη» κυπριακή εφημερίδα, ανέφερε ότι « η Σοβιετική Ένωσις επληροφόρησε την Κυπριακήν Κυβέρνησιν ότι είναι πρόθυμος να υπερασπίση την Κύπρον με όλα τα εις την διάθεσίν της μέσα, εις περίπτωσιν έξωθεν απειλής. ... Η ίδια εφημερίς, δεξιάς αποκλίσεως, αποκαλύπτει ότι Κύπριοι αλιείς αντελήφθησαν την παρελθούσαν εβδομάδα σοβιετικόν υποβρύχιον εκτός των χωρικών υδάτων της Κύπρου». Λίγες μέρες αργότερα (30/3), ο Τζούνης προσυπέγραφε από τη Μόσχα τις εκτιμήσεις του συναδέλφου του στη Βόννη Κύρου ότι οι σοβιετικές δηλώσεις αποσκοπούσαν μόνο στην περαιτέρω καλλιέργεια των ήδη σοβαρών αμφιβολιών της ελλαδικής κοινής γνώμης γύρω από το κόστος του φιλοδυτικού προσανατολισμού της χώρας και μάλλον στερούνταν περιεχομένου (ο Τζούνης θεωρούσε ότι οι σοβιετικοί θα περιορίζονταν στην αποστολή πολεμικού υλικού προς τους ελληνοκύπριους και χαρακτήριζε το ενδεχόμενο αποστολής «εθελοντών» στο νησί «μάλλον απίθανον»). Ο ελλαδίτης όμως διπλωμάτης, εξέφραζε κι έναν ευρύτερο προβληματισμό, θεμιτό κι επιδεχόμενο θεμελίωση (αν είχε πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με τη στρατιωτική στρατηγική των δύο Υπερδυνάμεων στην ανατολική Μεσόγειο εκείνη την εποχή): «Δυσκολεύομαι πράγματι να πιστεύσω ότι η Μόσχα αντιμετωπίζει ενδεχόμενον ευθείας ενόπλου ρίξεως με Τουρκίαν, δυναμένης εκτραπή ταχέως εις παγκόσμιον σύρραξιν. Τούτο δε, διότι τυχόν Τουρκική ενέργεια δεν θα επιδείνωνεν Σοβιετική στρατιωτικήν θέσιν εν Ανατολική Μεσογείω, όπου μόνος κίνδυνος προέρχεται εκ βάσεων ευρισκομένων ήδη [εις] Μεγαλόνησον. Αφετέρου, μού φαίνεται τουλάχιστον τολμηρόν να δεχθή τίς ότι Μόσχα θα εριψοκινδύνευε θερμοπυρηνικήν καταστροφήν προς χάριν βελτιώσεως στρατηγικής

[404] *NHC-OAB:RG 38*, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, op cit σ 1.

[της] θέσεως δι'απομακρύνσεως βρετανικών βάσεων, με ύπαρξιν [των] οποίων ηδυνήθη μέχρι τούδε συμβιώση ομαλώς». Ενδιάμεσα, στις 26/3, ο επιτετραμμένος της ελλαδικής πρεσβείας στην Άγκυρα Παναγιωτάκος, ενημέρωσε την Αθήνα ότι είχε κι εκείνος «υποστεί επίθεση φιλίας» από το σοβιετικό πρεσβευτή στην Τουρκία Ριζώφ, ο οποίος εξήρε τη φιλειρηνική στάση του Κρεμλίνου που, «...παρά τα απειλητικά διαβήματα» προς την Τουρκία, δεν εκμεταλλεύθηκε περισσότερο την ελληνοτουρκική κρίση για χάρη σκοπιμότητας «όπως θα έπρατταν οι Αμερικανοί». Ο σοβιετικός διπλωμάτης πρόσθεσε «εμπιστευτικά» ότι κατά την επίδοση των διαβημάτων της κυβέρνησής του στους İ. İnönü και C. Gürsel, αμφότεροι «...αποβάλλοντες το γνωστόν αγέρωχον ύφος, ματαίως εξελιπάρησαν Σοβιετικήν συμπαράστασιν [εις] Κυπριακόν, υποσχόμενοι αορίστως ανταλλάγματα». Ο Ριζώφ ανάφερε ακόμη ότι όταν επέδωσε νέο διάβημα στον τούρκο υπουργό εξωτερικών F. Erkin εξαιτίας της συγκέντρωσης των αμερικανικών πολεμικών στην περιοχή των Στενών κατά παράβαση των διαλαμβανόμενων στη Συνθήκη του Μοντρέ, η Άγκυρα έσπευσε να ικανοποιήσει τους σοβιετικούς «...παρά αντίθετον κομπορρυμοσύνην Τύπου». Ο Παναγιωτάκος κατέληγε απολογητικά ότι «εξ ανωτέρω μακρηγορίας Ρώσου πρεσβευτού ... ήν εκ καθήκοντος αναμεταδίδω υμίν, αξίζει ίσως συγκρατηθή σημείον απεγνωσμένων παρασκηνιακών προσπαθειών Τουρκικής Κυβερνήσεως [όπως] εξουδετερώση Σοβιετικήν υποστήριξιν προς Μακάριον»[405]. Ο Μακάριος εξάλλου, δήλωσε ότι «ναι μεν δεν εκάλεσεν τον σοβιετικόν στόλον να επισκεφθή τους λιμένας της Κύπρου, αλλ'αν πραγματοποιηθή τοιαύτη επίσκεψις, ο Κυπριακός λαός θα τον υποδεχθή με χαράν» [406]. Συνυπολογίζοντας αυτά, δεν εκπλήσσει η αποστροφή του αμερικανού βοηθού υφυπουργού εξωτερικών J. Jernegan σε συνομιλία του με το βρετανό διπλωμάτη D.A. Greenhill στις 30/3, σύμφωνα με την οποία «...η παράταση της ύπαρξης ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους δεν υποστήριζε πλέον τα δυτικά συμφέροντα. Υφίσταται αυξανόμενος κίνδυνος η ελληνοκυπριακή δυσαρέσκεια προς την Τουρκία, τις ΗΠΑ και το ΗΒ να οδηγήσει την Κυπριακή Δημοκρατία στην αγκαλιά της ΕΣΣΔ»[407]. Έκθεση άλλωστε της INR (της υπηρεσίας πληροφοριών του State Dept) ανάφερε ότι παρά το φιλολαϊκό πρόγραμμα οικονομικών μεταρρυθμίσεων που διέθετε η Ένωση Κέντρου και τη ρητορεία περί αναδιανομής των εισοδημάτων η οποία συνοδευόταν από προθέσεις μείωσης των αμυτικών δαπανών, δεν αναμένονταν -ούτε και προβλέπονταν- μεταβολές στον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας από την παράταξη που ήταν κατεξοχήν κληρονόμος της

[405] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 1462/24-3-1964 από Κύρου (Βόννη) προς Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ, 625/30-3-1964 από Τζούνη (Μόσχα) και 2060/26-3-1964, από Παναγιωτάκο (Άγκυρα) προς ίδιους παραλήπτες, Το *Βήμα,* φύλλο 24/3/1964.
[406] *ΕΘΝΟΣ*, 26/3/1964.
[407] Ph. K. Savvides 1998 op cit σ 43.

φιλελεύθερης Βενιζελικής φιλοδυτικής παράδοσης[408]. Μπορεί να διατυπωθεί η ερευνητική υπόθεση ότι οι λήπτες αποφάσεων στην Αθήνα εκείνη την περίοδο θεωρούσαν πως θα εξασφάλιζαν τελικά, έστω και με δυσκολία, την αμερικανική έγκριση της ένωσης. Οι ενδείξεις ήταν ότι τα περιθώρια ελιγμών θα στένευαν μέχρι αδιεξόδου πρώτα για την αμερικανική πλευρά, πριν εξαντληθούν τα αντίστοιχα της σοβιετικής, και γι' αυτό το λόγο οι ΗΠΑ θα εξαναγκάζονταν να συγκατατεθούν στην κατάργηση μίας παραμέτρου (της κυπριακής) η οποία απειλούσε με αύξηση της επιρροής της ΕΣΣΔ, είτε στο ανεξάρτητο κυπριακό κράτος είτε στην Τουρκία. Αυτός ο συσχετισμός αποδείχθηκε πρόσκαιρος.

Στην Κύπρο, ο υπουργός Τ. Παπαδόπουλος εκμυστηρευόταν στον βρετανό αξιωματικό (μέλος των μικτών ελληνοβρετανοτουρκικών ειρηνευτικών περιπολιών ΤΡΟ) M. Packard ότι επέκειτο η επάνοδος του Γρίβα στην Κύπρο, εξέλιξη που ενέκρινε ο Αρχιεπίσκοπος και εξουσιοδότησε σχετικά τον Π. Γιωρκάτζη, με την ελπίδα της τιθάσευσης των «ανεξέλεγτων» ελληνοκύπριων ένοπλων «εξτρεμιστών». Ότι οι ελληνοκυπριακές στρατιωτικές πρωτοβουλίες των ημερών ήταν ανησυχτικά για όλους αυτόφωτες και είχαν αποκτήσει τη δική τους δυναμική αυτο-οργάνωσης σε βαθμό μη ελεγχόμενο από την ηγεσία, ήταν γεγονός αδιαμφισβήτητο[409]. Ο Packard πάντως υποψιαζόταν ότι, για λόγους άρσης τυχόν αντιρρήσεων ή υπονομευτικών ενεργειών προς την επάνοδο του Γρίβα στην Κύπρο, υπονοήθηκε πως η κίνηση ήταν πρωτοβουλία της Αθήνας «με ενθάρρυνση από τη CIA» και διέθετε έντονα αντικομμουνιστική συνδήλωση στο σκεπτικό της[410]. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις εκείνου του διαστήματος θα μπορούσαν να είχαν αποδειχθεί λειτουργικές, εφόσον η συνέχισή τους γινόταν αποδεκτή από τα μέλη των δύο κοινοτήτων και κινείτο στην κατεύθυνση ενός «λειτουργικού διαχωρισμού» που θα συνεισέφερε στην ειρήνευση. Αποτιμώντας την απόδοση της βρετανικής ειρηνευτικής παρέμβασης μέχρι εκείνη τη στιγμή στην Κύπρο, ο M. Packard ανάφερε ότι αφενός μεν απέτρεψε τη διεύρυνση της διακοινοτικής αιματοχυσίας και την τουρκική απόβαση, ενώ αφετέρου επέτρεψε τη συγκέντρωση του τουρκοκυπριακού πληθυσμού σε θύλακες με ικανότητα αυτοάμυνας. Αυτές τις εξελίξεις, τα μέλη των κοινοτήτων των υπηρεσιών πληροφοριών ΗΠΑ και ΗΒ τις θεωρούσαν «συμφέρουσες για την εξασφάλιση των ΝΑΤΟϊκών συμφερόντων». Τότε εξάλλου τερματίστηκαν οι ΤΡΟ, οι κοινές δηλαδή

[408] Έκθεση της 16ης Μαρτίου 1964: Σ. Ριζάς 2008 op cit σσ 293-294.
[409] Άκρως απόρρητη ημερήσια ενημέρωση του αμερικανού προέδρου από τις υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας του, President's Intelligence Check List (PICL) με ημερομηνία 24/3/1964, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005996909.pdf , (προσπελάστηκε: 2/7/2016). Βλ. επίσης Α. Κυριάκου op cit σ 107.
[410] M. Packard op cit σ 229 και υποσημ. 3, σ 377.

περιπολίες τούρκων-βρετανών-ελλήνων αξιωματικών ανά την κυπριακή επικράτεια και το έργο τους αναλήφθηκε από την UNFICYP[411].

Σε στρατιωτικό επίπεδο, η ελλαδική κυβέρνηση αποφάσισε σε πρώτη φάση την αποστολή 250 ανδρών για τη συμπλήρωση της προβλεπόμενης δύναμης της ΕΛΔΥΚ με βάση την επιτρεπόμενη από τις Συνθήκες οροφή της (η δύναμη είχε μείνει μέχρι εκείνη τη στιγμή υποστελεχωμένη). Κυρίως όμως, αποφασίστηκε σε συνεννόηση με την ελληνοκυπριακή ηγεσία η ίδρυση από το ελλαδικό υπουργείο εθνικής άμυνας Ειδικού Μικτού Επιτελείου Κύπρου (του «ΕΜΕΚ»), η αναδιοργάνωση, εκπαίδευση και υλική ενίσχυση των ελληνοκυπριακών παραστρατιωτικών ομάδων και η αποστολή πολυάριθμων πρόσθετων (πλέον της ΕΛΔΥΚ) στρατευμάτων απ'την Ελλάδα για την ενίσχυσή τους. Το ΕΜΕΚ θα έδρευε στην Αθήνα, θα υπαγόταν στον ελλαδίτη υπουργό άμυνας και προβλεπόταν να μεταφερθεί στο νησί σε περίπτωση τουρκικής εισβολής. Το διήμερο 30-31 Μαρτίου συμφωνήθηκε μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας ο εφοδιασμός των πρόσθετων στρατιωτικών ενισχύσεων ελλαδικής προέλευσης με διαβατήρια της Κυπριακής Δημοκρατίας και ταξιδιωτικά έγγραφα ώστε να εμφανίζονται ως επαναπατριζόμενοι ελληνοκύπριοι «εθελοντές» (αφού η αποστολή τους θα συνέβαινε κατά παράβαση των Συνθηκών). Καταρτίστηκε οργανόγραμμα της υπό συγκρότηση δύναμης, άρχισαν να εκπονούνται επιτελικά σχέδια βάσει των νεώτερων δεδομένων και επιταχύνθηκε η παροχή στρατιωτικής εκπαίδευσης στο σύνολο πια των ελληνοκύπριων φοιτητών που σπούδαζαν στην Ελλάδα (1300 άτομα, πέραν των 150 που είχαν ήδη εκπαιδευτεί). Ο Γρίβας -εισηγήσεις του οποίου υπήρξαν τα παραπάνω μέτρα- επίλεξε επίσης έναν απόστρατο αντιστράτηγο του ελληνικού στρατού, τον Γ. Καραγιάννη, για διοικητή της Εθνικής Φρουράς, διότι η Αθήνα αρνήθηκε προς το παρόν να συγκατατεθεί στην επιθυμία του να μετεγκατασταθεί ο ίδιος στο νησί, φοβούμενη τις αντιδράσεις βρετανών και τούρκων. Τότε δημιουργήθηκε η περίπλοκη επιτελική-δοικητική δομή του ΕΜΕΚ στην Αθήνα, στο οποίο υφιστάμενο κλιμάκιο ήταν η ΣΔΙΚ, η Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου με έδρα το νησί. Ως εναλλακτική συμφωνήθηκε να παραμείνει στην Αθήνα και να εποπτεύει από εκεί τα πράγματα, μετακινούμενος στο νησί μόνον σε περίπτωση τουρκικής εισβολής. Τότε δημιουργήθηκε η περίπλοκη επιτελική-διοικητική δομή του ΕΜΕΚ στην Αθήνα, στο οποίο υφιστάμενο κλιμάκιο ήταν η ΣΔΙΚ, η Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου με έδρα τη Λευκωσία. Ο Καραγιάννης έφτασε στην Κύπρο το απόγευμα της 20ης Απριλίου. Εντωμεταξύ, ο Γρίβας υπέδειξε στον Π. Γαρουφαλιά, υπουργό εθνικής

[411] M. Packard ibid σσ 6, 244-246. Οι ΤΡΟ λειτούργησαν αποτελεσματικά για όσο διάστημα υπήρξαν (7/1-27/3/1964). Από εκείνη την ημερομηνία κι έπειτα υποβαθμίστηκαν μετονομαζόμενες σε JPO (Joint Patrol Organization) και υπαγόμενες στην UNFICYP. Στις περιπολίες αυτές συνέχισε να συμμετέχει ο ελλαδίτης αξιωματικός Ι. Μπήτος σύμφωνα με τη μαρτυρία του (op cit σ 90).

άμυνας της Ελλάδας, να σταλεί στο νησί ο επίσης απόστρατος υποστράτηγος Η. Πρόκος μαζί με άλλους 15-20 αξιωματικούς (ανώτερους, απόστρατους κι αυτούς υποστήριξε ο Γαρουφαλιάς, στην πραγματικότητα λοχαγούς και ταγματάρχες εν ενεργεία) για τη στελέχωση του επιτελείου, των ανώτερων Διοικήσεων και των 12 Τακτικών Συγκροτημάτων Μάχης που προβλεπόταν να ιδρυθούν. Αρχικά, ο Καραγιάννης είχε επιλέξει ως υπαρχηγό του τον αντιστράτηγο ε.α. Π. Συρμόπουλο, ο οποίος αν και μετέβη στην Κύπρο, αντικαταστάθηκε σε αυτή τη θέση από τον Πρόκο τον Ιούνιο, επισήμως επειδή αντιμετώπιζε πρόβλημα υγείας. Επιδίωξη των ελλήνων στρατιωτικών ήταν η Εθνική Φρουρά να διαθέτει 12 ενεργά τάγματα και 20 εφεδρικά. Η απόφαση της εκ των προτέρων ενίσχυσης της τοπικής στρατιωτικής δυνατότητας με ιδεατό σκοπό την αμυντική αυτάρκεια της Κύπρου (έναντι τουρκικής εισβολής) κατέστη μονόδρομος όταν, ύστερα από σειρά συσκέψεων της ελλαδικής στρατιωτικής ηγεσίας την άνοιξη του 1964, εμπεδώθηκε από όλους -ακόμη και τον δύσπιστο Γρίβα- ότι η αποστολή έκτακτης ευμεγέθους ενίσχυσης αφότου είχε τυχόν ξεκινήσει μία κρίση στην Κύπρο, ήταν πρακτικά εκτός των τρεχουσών δυνατοτήτων της Ελλάδας: μία μεγάλη νηοπομπή (ανάλογη του απαιτούμενου όγκου ενισχύσεων) θα εντοπιζόταν γρήγορα και θα γινόταν εύκολη λεία της τουρκικής αεροπορίας αρχικά και της συνδιασμένης δράσης της με το ναυτικό, καθώς θα προσέγγιζε την Κύπρο. Όσο τα ελλαδικά μεταγωγικά πλοία θα απομακρυνόνταν από την Κρήτη, θα υποπολλαπλασιαζόταν η (ούτως ή άλλως περιορισμένη) δυνατότητα αεροπορικής τους κάλυψης, περιορισμένη εξαιτίας συνδυασμού παραγόντων: τα αεροδρόμια της Κρήτης ήταν συγκεκριμένα (και επιτηρούμενα από τις ΗΠΑ, που τήν αξιοποιούσαν κατά κόρον στρατιωτικά), μεγάλος αριθμός αεροσκαφών της ελλαδικής αεροπορίας (που χρησιμοποιούσε υλικό το οποίο παρείχαν οι αμερικανοί και ήταν σχεδόν στο σύνολό της υπό ΝΑΤΟϊκό έλεγχο) θα έπρεπε να δεσμευτεί για ολιγόλεπτες πτήσεις αεροπορικής κάλυψης μηδαμινής αξίας, αφού επρόκειτο για αεριωθούμενα αεροσκάφη αναχαίτησης με μεγάλη κατανάλωση καυσίμου και μικρή ακτίνα δράσης. Εξάλλου, όπως έχει ήδη σημειωθεί, το ελληνικό πολεμικό ναυτικό δεν διέθετε την παραμικρή δυνατότητα σύγχρονης αντιαεροπορικής άμυνας (και πολύ περισσότερο «άμυνας περιοχής», δηλαδή μεγάλου ύψους και βεληνεκούς) εκείνη την εποχή. Είναι άγνωστο αν εξετάστηκαν σκέψεις πλόων μεμονωμένων πλοίων, που πάντως ούτε αυτά θα είχαν σημαντικά μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης, αφού η απόσταση της Ελλάδας από την Κύπρο είναι αντιστρόφως ανάλογη εκείνης από τις νότιες τουρκικές ακτές (επομένως η Τουρκία θα μπορούσε να επιτηρεί όλες τις ναυτικές κινήσεις προς το νησί). Αξίζει ακόμη να προστεθεί ότι η Ρόδος δεν ήταν τότε αξιοποιημένη αεροπορικά από την Ελλάδα, λόγω των δεσμεύσεων

αποστρατιωτικοποίησης υπό τις οποίες τα Δωδεκάνησα είχαν ενσωματωθεί στη χώρα. Κατόπιν αυτών, οι πρώτοι 250 άνδρες που δεν προβλεπόταν από τις Συνθήκες να βρίσκονται στην Κύπρο μεταφέρθηκαν ατμοπλοϊκά μαζί με τους 250 άνδρες για την «επίσημη» ΕΛΔΥΚ, με πλοία του εφοπλιστή Ποταμιάνου (προσωπικού φίλου του Γρίβα) από τον Πειραιά («[Ε]λήφθησαν φυσικά μέτρα για την απομάκρυνση από τα πληρώματα κομμουνιστικών στοιχείων για να εξασφαλιστεί η απόλυτη μυστικότητα»). Η πρώτη αυτή στρατιωτική ενίσχυση των ελληνοκύπριων με ελλαδίτες επρόκειτο να ολοκληρωθεί με την αποστολή άλλων 1.000 ανδρών. Σύντομα θα ακολουθούσε περαιτέρω μεγέθυνση της δύναμης[412]. Στο διάστημα εκείνο –και λόγω των επιτελικών προβληματισμών που ήδη αναφέρθηκαν- ανάγεται και η σκέψη ανορθόδοξης δράσης αεροσκαφών της τότε ΕΒΑ με σκοπό να πληγεί η αντίστοιχη τουρκική προσπάθεια θαλάσσιας μεταφοράς, συγκεκριμένα: η εκπόνηση σχεδίου και η έναρξη εκπαίδευσης δύο εξαμελών ομάδων χειριστών, οι οποίοι θα πετούσαν μυστικά μέσω Ρόδου στην Κύπρο με σκοπό την αιφνιδιαστική νυχτερινή προσβολή ναυτικών στόχων, αξιοποιώντας ελικοφόρα εκπαιδευτικά τύπου Harvard εξοπλισμένα με ρουκέτες και βόμβες. Στην εκτέλεση της αποστολής τους θα βοηθούνταν από κυπριακό ελικοφόρο αεροσκάφος που θα έριχνε φωτιστικές βόμβες. Μετά την επίθεσή τους, τα αεροσκάφη θα προσγειώνονταν στη Λακατάμια της Κύπρου. Η εκπαίδευση έλαβε χώρα μυστικά, στην Ανδραβίδα[413]. Τις ίδιες μέρες εντοπίστηκε μυστικός διάδρομος αποπροσγειώσεων σε υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο θύλακα της Κερύνειας (κοντά στο Κρηνί, δίπλα στην Αγύρτα), τον οποίο οι ελληνοκύπριοι επρόκειτο να αδρανοποιήσουν σε ένα μήνα. Ο διάδρομος είχε χαρακτηριστεί από τους βρετανούς επεκτάσιμος και με δυνατότητα υποστήριξης ακόμη και δικινητήριων μεταγωγικών αεροπλάνων. Αίτημα του διοικητή της UNFICYP προς την τουρκοκυπριακή ηγεσία να τόν αχρηστεύσει με δική της πρωτουβουλία, που απαντήθηκε ως εξής: θα συγκατάνευε, αν πρώτα η Δύναμη του ΟΗΕ επέβαλλε στους ελληνοκύπριους να πάψουν να παραλαμβάνουν πολεμικό υλικό που μεταφερόταν με πλοία. Στο φιλοκυβερνητικό Τύπο της Αθήνας, οι μεν τουρκοκύπριοι εμφανίζονταν στα

[412] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 176-178, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 96-101, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σ 306, Γ. Μήτσαινας op cit σσ 45-47, μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος β΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 15-6-1965, συνέντευξη του Ν. Κόση στον Π. Κωνσταντίνου για την εβδομαδιαία τηλεοπτική εκπομπή του ΡΙΚ «*Αμύνεσθαι περί πάτρης*» που προβλήθηκε στις 2-10-2016.

[413] Μαρτυρίες των εκπαιδευμένων για την εκτέλεση της αποστολής, του ταξίαρχου ε.α. της Π.Α., τότε υποσμηναγού, Β. Οικονόμου και του υποπτέραρχου ε.α., τότε επισμηναγού, διοικητή του σμήνους, Κ. Βασιλάκη: Σ. Δ. Βλάσσης – Κ. Παλουλιάν (επιμέλ.), Η αποστολή των Harvard στην Κύπρο το 1964, *Πόλεμος και Ιστορία*, τ. 75 (Ιούνιος 2004), σσ 8-11, Γ. Μήτσαινας ibid σ 56. Το σχέδιο, το οποίο προφανώς αποσκοπούσε είτε στη βύθιση των πλοίων που θα μετέφεραν το πρώτο κύμα απόβασης είτε στην προσβολή εκείνων που θα αποστέλλονταν για την υποστήριξή του ή για ενισχύσεις και για τη διοικητική του μέριμνα, παρέμεινε ενεργό και οι εκπαιδευμένοι για την υλοποίησή του χειριστές σε ετοιμότητα καθ'όλο το επόμενο διάστημα (βλ. κι επόμενο κεφάλαιο).

πρόθυρα της κατάρρευσης οι δε τουρκικοί μηχανισμοί παραγωγής εκφοβισμών ακίνδυνοι (η αποβατική τους δυνατότητα υστερούσα, τα στρατεύματά τους φθαρμένα από τις διαρκείς επιφυλακές) και ωθούμενοι από αλλότρια ελατήρια (ως απόπειρα συσπείρωσης της τουρκικής κοινής γνώμης και αποπροσανατολισμού της απ'τη μεγάλη οικονομική κρίση της χώρας). Ακόμη και ο μεγαλύτερος θύλακάς τους (στην περιοχή μεταξύ βόρειας Λευκωσίας και Κερύνειας) θεωρείτο πολύ δύσκολα υπερασπίσιμος αν δεν επενέβαινε άμεσα η τουρκική αεροπορία και δεν αποβιβαζόταν στρατός, σε περίπτωση γενικευμένων εχθροπραξιών. Ο Μακάριος παρουσιαζόταν έτοιμος να «εγκαταλείψει την ανεξαρτησία και να στραφεί στην συτοδιάθεση, δηλαδή στην ένωση» με την υποστήριξη της Αθήνας και την έγκριση της Washington. Η αισιοδοξία όμως δεν ήταν απόλυτη: παράλληλα με το σενάριο «μαζικού επαναπατρισμού των Τουρκοκυπρίων εις την Τουρκίαν», συνέχισαν να αναμεταδίδονται βρετανικές δημοσιογραφικές πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες «ως τελική λύσις ενδέχεται να προβληθή ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Κύπρου και Ρόδου! Το σχέδιον αυτό ... συζητείται παρασκηνιακώς και ανεπισήμως εις την έδραν των Ηνωμένων Εθνών ... Η Κύπρος θα καθίστατο ελληνική και η Ρόδος τουρκική» [414].

Ο ελληνοκύπριος υπουργός εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης αναφέρθηκε δημόσια (22/3) σε δύναμη με το όνομα Εθνική Φρουρά, η οποία «μαζί με την αστυνομία θα συνέδραμε τη δύναμη των Ηνωμένων Εθνών στο έργο της αποκατάστασης της τάξης και της ασφάλειας»[415]. Η ένατη επέτειος από την έναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ εορτάστηκε με εντυπωσιακή στρατιωτική παρέλαση τμημάτων «τακτικού στρατού», η σημαντικώτερη ωστόσο εξέλιξη της ημέρας υπήρξε η άρνηση του τούρκου πρεσβευτή στην Λευκωσία Η. Ozkol ακόμη και να παραλάβει επίσημη παράκληση του Μακάριου όπως το νόμιμα ευρισκόμενο στο νησί τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα της ΤΟΥΡΔΥΚ επιστρέψει στο στρατόπεδό του, ενώ η Αθήνα είχε συμφωνήσει να το πράξει για το δικό της αντίστοιχο τμήμα (υπενθυμίζεται ότι η ΤΟΥΡΔΥΚ είχε αναπτυχθεί σε κρίσιμο για τον έλεγχο του νησιού γεωγραφικό σημείο από τότε που είχαν ξεκινήσει τα γεγονότα διακοινοτικής βίας τον προηγούμενο Δεκέμβριο). Σύντομα η ελληνοκυπριακή πλευρά θα επικαλείτο αυτήν την άρνηση συμμόρφωσης ως αιτία δικών της απαντητικών κινήσεων [416]. Στις 3 Απριλίου, ο Μακάριος ανακοίνωσε τις προθέσεις του και την επομένη προχώρησε σε νέα καταγγελία

[414] Ενδεικτικά: το *Βήμα,* φύλλο 24/3/1964, *ΈΘΝΟΣ*, φύλλα 27/3/1964, 28/3/1964, 30/3/1964, 31/3/1964. Επίσης: Φ. Αργυρού στην εφημερίδα *Σημερινή* (φύλλο 26/3/2014) op cit, H. Kosut op cit σ 104, M. Packard op cit σ 299, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 288.
[415] T. W. Adams 1964 op cit σ 387.
[416] Η τουρκική κυβέρνηση απάντησε απορριπτικά στην ελληνοκυπριακή πρόταση επανόδου της ΤΟΥΡΔΥΚ στο στρατόπεδό της την επομένη, με το αιτιολογικό της αποκτάστασης της ειρήνης στο νησί, που εκκρεμούσε: Ενδεικτικά: *ΈΘΝΟΣ*, φύλλα 1/4/1964, 2/4/1964, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σ 188.

της ιδρυτικής Συνθήκης συμμαχίας με επιστολή του προς τον τούρκο πρωθυπουργό, εξαιτίας της τουρκικής επιμονής στο ζήτημα της διατήρησης της ΤΟΥΡΔΥΚ στις εκτός στρατοπέδου θέσεις της, ενώ επίσης αρνήθηκε να επιτρέψει την προβλεπόμενη περιοδική αντικατάσταση των στρατευμάτων που την αποτελούσαν. Λόγω της συμπεριφοράς της τουρκικής κυβέρνησης στο θέμα της παράνομης ανάπτυξης της ΤΟΥΡΔΥΚ, η κυπριακή κυβέρνηση θεωρούσε πλέον την ΤΟΥΡΔΥΚ «ξένο στράτευμα στάθμευον παράνομα στην Κύπρο»[417]. Ο Π. Τζερμιάς επισημαίνει τα ακόλουθα: ότι η Αθήνα δεν διατύπωσε αντιρρήσεις όταν την 1η Μαρτίου προαναγγέλθηκε αυτή η κίνηση καταγγελίας της Συνθήκης συμμαχίας από πλευράς του Μακάριου. Ακόμη, ότι κηρύχθηκε άκυρη η Συνθήκη συμμαχίας όχι όμως και η πιο ευαίσθητη για τα δυτικά συμφέροντα (γι'αυτό και καλύτερα προστατευμένη), Συνθήκη εγγυήσης[418]. Τις ίδιες μέρες οι ελληνοκύπριοι ξεκίνησαν την κατασκευή πρόσθετων πρόχειρων οχυρώσεων σε πολλά σημεία των ακτών του νησιού [419]. Την κίνηση του Αρχιεπισκόπου έσπευσε να απορρίψει κατηγορηματικά *και* το Λονδίνο, εκτός της Άγκυρας, ως «παράνομη», ενώ η Αθήνα τή χαρακτήρισε «φυσική συνέπεια». Αναφέρεται ότι στις 7/4 ο πρεσβευτής της Τουρκίας στην Αθήνα ανακοίνωσε στον ελλαδίτη υπουργό εξωτερικών Στ. Κωστόπουλο πως η χώρα του σκόπευε να εισβάλει στην Κύπρο, αν παρίστατο η ανάγκη να προστατέψει την ΤΟΥΡΔΥΚ. Αφετέρου, ενδεικτική της ελλαδικής πολιτικής ομοθυμίας υπήρξε η δήλωση του αρχιτέκτονα των συμφωνιών του 1959 Ε. Αβέρωφ στις 2/4 πως «σήμερον οφείλομεν μετά παρρησίας να αναγνωρίσωμεν ότι αι συμφωνίαι δεν αποδίδουν» [420]. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών παρατηρούσαν στα άκρως απόρρητα ημερήσια ενημερωτικά τους δελτία των αρχών του μήνα προς τον πρόεδρο των ΗΠΑ ότι οι μεν ελληνοκύπριοι (που η τακτική στρατιωτική τους δύναμη εκτιμάτο ότι σύντομα θα ξεπερνούσε τις 20.000 άνδρες) αποσκοπούσαν στην απομάκρυνση της ΤΟΥΡΔΥΚ από τα στρατηγικά τα οποία εκείνη κατείχε κι εν τέλει και από το νησί, η δε Τουρκία ασκούσε πιέσεις στην Ελλάδα (κατονομάζοντας τα μέτρα κατα των ρωμιών και την απειλή αύξησης των χωρικών της υδάτων σε 12 μίλια) ώστε να εξαναγκάσει την Αθήνα να αναλάβει πρωτοβουλίες «σωφρονισμού» του Μακάριου. Πράγματι, στην καταγγελία της Συνθήκης συμμαχίας από πλευράς Μακαρίου, η Άγκυρα είχε απαντήσει με τη διατύπωση

[417] Ενδεικτικά: *ΈΘΝΟΣ*, φύλλα 3/4/1964, 6/4/1964, *Chicago Tribune* 5/4/1964, H. Kosut op cit σ 106 Ε. Ν. Τζελέπης ibid σ 189. Είναι χαρακτηριστικό ότι με το ίδιο σκεπτικό η Άγκυρα είχε αρνηθεί να εντάξει την ΤΟΥΡΔΥΚ στην UNFICYP (N. Briscoe op cit σσ 265-266).
[418] Π. Τζερμιάς op cit σσ 566-567.
[419] Μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος β΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 15-6-1965. Τα πρώτα αντιαποβατικά κωλύματα και πρόχειρα αμυντικά έργα είχαν αρχίσει να κατασκευάζονται ήδη απ'το Μάρτιο, σύμφωνα με το σχετικό πληροφοριακό δελτίο των βρετανικών υπηρεσιών: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 270.
[420] H. Kosut op cit σ 107, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σ 188. Τη δήλωση Αβέρωφ σταχυολόγησε ο Ι. Στεφανίδης (2010 op cit σ 249).

απειλής *προς την Αθήνα,* σύμφωνα με την οποία οποιαδήποτε δράση των ελληνοκύπριων εναντίον της ΤΟΥΡΔΥΚ θα θεωρείτο ως επιθετική πράξη κατά της Τουρκίας [421].

Στο θέμα των πρόσθετων τουρκικών εξοπλισμών με αμερικανικό υλικό από τη Δυτ. Γερμανία («υπόλοιπον βοηθείας ΗΠΑ προς Γερμανίαν, ... ήτις ... παρεσχέθη κατόπιν συγκαταθέσεως Αμερικανικής Κυβερνήσεως») που παρέμενε δραματικά επίκαιρο λόγω της κατάστασης στην Κύπρο, η Βόννη επιχείρησε εκείνο το διάστημα να διασκεδάσει τις ελλαδικές ανησυχίες απαντώντας ότι η βοήθεια ύψους 50 εκ. DM «υστερούσε της βοηθείας των 68 εκ. DM που καθωρίσθησαν ως προς την Ελλάδα» για τη διετία 1963-1964 και απέκλεισε «κατηγορηματικώς ενδεχόμενον εκχωρήσεως υποβρυχίου» (υπογράμμιση στο πρωτότυπο), αφού η τιμή του «θα έφθανε το σύνολο σχεδόν της παρασχεθείσης πιστώσεως». Ο δυτικογερμανός υφυπουργός εξωτερικών εξέφρασε στον ελλαδίτη πρέσβη την προθυμία παροχής ανάλογης στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα ύψους 36 «ή και πλέον» εκ DM για το 1965, «υπό την προϋπόθεσιν όμως [όπως] εξασφαλίσωμεν βοήθειαν και από μέρους ετέρων μεγάλων δυνάμεων ΝΑΤΟ». Ο υπουργός εξωτερικών Κωστόπουλος σχολίασε εξοργισμένος ότι οι δυτικογερμανοί κωλυσιεργούσαν να ανακοινώσουν τις παραπάνω προθέσεις τους στη Γενική Γραμματεία της βορειοατλαντικής συμμαχίας με αποτέλεσμα να υφίσταται κίνδυνος ματαίωσης της έγκρισης συλλογικής βοήθειας του ΝΑΤΟ προς την Ελλάδα. Πρόσθεσε τα εξής: «Είναι προφανές ότι η κατάστασις αύτη δημιουργεί όλως προνομιακήν υπέρ Τουρκίας μεταχείρισιν, ήν συμμαχικός παράγων διαρκώς ενισχύει με αποτέλεσμα δημιουργίαν λίαν δυσμενών ψυχολογικών και πολιτικών αντικτύπων εν Ελλάδι και επικίνδυνον κλονισμόν αισθήματος συμμαχικής αλληλεγγύης. / Κατάστασιν ταύτην επεδείνωσε κρίσις Κυπριακού εις ήν προκλητική στάσις γείτονος και αδιαφορία έναντι συμμαχικών υποχρεώσεων [είναι] ασυμβίβαστος προς ανεξέλεγκτον και δη εκτός πλαισίων ΝΑΤΟ περαιτέρω στρατιωτικής ενισχύσεως αυτής [sic, σύνταξη πρωτότυπου]». Οι δυτικογερμανοί εξάλλου επέμειναν να διαχωρίζουν τη στρατιωτική βοήθεια της Βόννης προς τις δύο χώρες από την αντίστοιχη ΝΑΤΟϊκή, υπενθύμισαν ότι η Αθήνα δεν είχε εξαρχής εκφράσει αντιρρήσεις για τη δυτικογερμανική βοήθεια προς την Τουρκία και υποστήριξαν ότι η Ελλάδα έλαβε σε διμερή βάση βοήθεια ύψους 68 εκ. DM για τη διετία 1963-1964, με τον Κωστόπουλο να απαντά διαφωνώντας ότι [Π]αρεχομένη ημίν βοήθεια 68 εκ. DM υπο Γερμανικής Κυβερνήσεως συντελείται [εις] πλαίσια [sic]

[421] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 5/4/1964, 6/4/1964, 7/4/1964, προσπελάστηκαν στις 3/7/2016:
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959075.pdf
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959077.pdf
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959079.pdf

Συμμαχίας και δη κατόπιν ειδικής αποφάσεως αυτής περί συλλογικής βοηθείας ΝΑΤΟ δι'αμυντικήν προσπάθειαν Ελλάδος. Αντιθέτως, πιστώσεις δοθείσαι [εις] Τούρκον Υπουργόν Εξωτερικών κείνται εκτός πλαισίου ΝΑΤΟ και συνιστώσιν ειδικήν μεταχείρισιν μίας χώρας ΝΑΤΟ προς ετέραν δια κοινήν προσπάθειαν, ήτις δέον εκτιμάται υπό συνόλου Συμμαχίας και βάσει υφισταμένων διαδικασιών. Γεγονός τούτο ξενίζει ημάς και δη στιγμήν καθ'ήν τούτο λαμβάνει χώραν». Ο Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς (επικεφαλής της μόνιμης αντιπροσωπείας της Ελλάδας στο Βορειοατλαντικό Συμβούλιο -ΜΑΒΑΣ), παρενέβη διευκρινίζοντας ότι τα 68 εκατομμύρια μάρκα πράγματι είχαν χορηγηθεί «κατόπιν σχετικής απόφάσεως του Συμβουλίου Υπουργών ως συμμετοχή εις διετές πρόγραμμα βοηθείας δι'Ελλάδα. Δέον επίσης να ληφθή υπ'όψιν ότι ανωτέρω πρόγραμμα εγένετο δεκτόν κατόπιν διακοπής αμερικανικής βοηθείας προς Ελλάδα καθ'ήν στιγμήν αμερικανική βοήθεια προς Τουρκίαν εσυνεχίζετο συμφώνως προς έκθεσιν τριών εμπειρογνωμόνων /1962/ [επρόκειτο για την 'Επιτροπή των Τριών Σοφών']». Όταν ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς συζήτησε το θέμα με το δυτικογερμανό ομόλογό του, εκείνος τού έδωσε «φιλικάς εξηγήσεις, ηρμήνευσε το χορήγησιν πιστώσεων προς Τουρκίαν ως εκπορευομένην από διαπιστωθείσαν εν ΝΑΤΟ ανάγκην περαιτέρω ενισχύσεως νοτιοανατολικής πτέρυγος ΝΑΤΟ» Προεκτείνοντας τα παραπάνω, ο ίδιος εισηγήθηκε να μην πιεστεί περισσότερο η Βόννη (και η Washington που τα ενέκρινε όλα αυτά), αλλά να αξιοποιηθεί διαπραγματευτικά η τουρκική ενίσχυση ως πρόκριμα χορήγησης ανάλογης βοήθειας προς την Ελλάδα εν καιρώ («[Υ]πό ανωτέρω έννοιαν, διμερής γερμανο-τουρκική συμφωνία θα απετέλει προκαταβολικήν τρόπον τινα γερμανικήν συμβολήν ήτις και λογικώς θα υπελογίζετο εις μεταγενεστέρως αναγνωρισθησομένην ανάγκην ειδικωτέρας αμυντικής στηρίξεως ανωτέρω τομέως. Σημειωτέον ότι ανωτέρω ερμηνεία είναι και η περισσότερον συμφέρουσα ημάς διότι δημιουργεί προηγούμενον όπερ θα ηδυνάμεθα επικαλεσθώμεν εν καιρώ»). Ο Κωστόπουλος προσυπέγραψε πλήρως την προσέγγιση του Ξανθόπουλου-Παλαμά στο θέμα, όμως παράλληλα επέπληξε τον πρεσβευτή του στη Βόννη Κύρου για την έμμεση προσυπογραφή των δυτικογερμανικών ισχυρισμών («... παρατηρήσεις αυτόθι αρμοδίων τυγχάνουν ανεδαφικαί») και τόνισε εκ νέου ότι «...χορήγησις προς Τουρκίαν εν λόγω βοηθείας καθ'όσον χρόνον αύτη εγένετο, αποτελεί τουλάχιστον αψυχολόγητον και εσπευσμένην από απόψεως εξισορροπήσεως αναγκών Νοτιοανατολικού τομέως προκαταβολήν και δη τοιαύτην άνευ προγενεστέρας εν πλαισίω ΝΑΤΟ, μελέτης και εκτιμήσεως υπό εμπειρογνωμόνων συνόλου αναγκών τομέως, λαμβανομένου ως μονάδος {της Ελλάδας και της Τουρκίας μαζί δηλαδή] από απόψεως τόσον στρατηγικής όσον και διαθεσίμων εκ πηγών Συμμαχίας πόρων». Σύμφωνα με τον ελλαδίτη υπουργό εξωτερικών η

Βόννη «χαρακτηριστικώς από τινος εμφανίζεται φιλοτουρκική». Ο Κύρου απάντησε ότι «συμμορφωθώ οδηγίας Υμετέρας Εξοχώτητος. Έχων όμως υπ'όψιν ότι ελάχιστα βοηθά εις την επιχειρηματολογίαν μας η διατύπωσις παραπόνων περί ανίσου μεταχειρίσεως», συμφωνούσε κι εκείνος πλήρως με τον Ξανθόπουλο-Παλαμά ότι η ερμηνεία που δόθηκε στον τελευταίο από τη δυτικογερμανική πλευρά «είναι και η πλέον συμφέρουσα ημάς. ... Παρακαλώ ευαρεστηθήτε μέ εξουσιοδοτήσετε προβώ επί τοιαύτης βάσεως με προοπτικήν προς το μέλλον και όχι το παρελθόν». Το υπουργείο εξωτερικών της Αθήνας ζήτησε επίσης γωμοδότηση της Ειδικής Νομικής του Υπηρεσίας σχετικά με το κατά πόσον ήταν σε ισχύ ή είχε λήξει το προπολεμικό πρωτόκολλο περιορισμού ναυτικών εξοπλισμών το οποίο είχε υπογραφεί στις 30/10/1930 μεταξύ Τουρκίας – Ελλάδας. Στην ελλαδική βουλή το θέμα έλαβε διαστάσεις, ειδικά σε σχέση με την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού πολεμικού ναυτικού, ενώ επίσης σχολιάστηκε η πρόσφατη δημόσια τοποθέτηση του υπουργού άμυνας των ΗΠΑ αναφορικά με τις επείγουσες ανάγκες εκσυγχρονισμού του υλικού των ένοπλων δυνάμεων Ελλάδας και Τουρκίας (ο R. McNamara είχε χαρακτηρίσει την κατάσταση σχετικά ικανοποιητική μόνο για την πολεμική αεροπορία, σε ό,τι αφορούσε την Ελλάδα). Με αφορμή τέλος μεγάλες ασκήσεις της συμμαχίας του CENTO εκείνες τις μέρες, οι αμερικανοί της αντιπροσωπείας στο ΝΑΤΟ υπογράμμισαν στους έλληνες συναδέλφους τους τη στρατηγική σημασία της Τουρκίας για τη Δύση «και ειδικώτερον ως χώρας εξυπηρετούσας τας ανάγκας στρατιωτικής συνδέσεως ΝΑΤΟ-CENTO» (οι συγκεκριμένες ασκήσεις ήταν μεγάλης σχετικά κλίμακας, διακλαδικές και ενέπλεκαν τις ένοπλες δυνάμεις αποκλειστικά του Ιράν και των ΗΠΑ, αλλά με πρόβλεψη έντονης χρήσης της αμερικανικής βάσης στο τουρκικό İncirlik). Υπόμνημα του Foreign Office τις ίδιες μέρες (7/4) υπογράμμιζε και πάλι ότι το CENTO ήταν μία αδύναμη συμμαχία με πάγιες ανάγκες ηθικής και υλικής ενίσχυσης από τις ΗΠΑ και το ΗΒ, αποκλίνουσες σκοποθεσίες μεταξύ των μελών του και κύριο βραχίονα αποτροπής τις Μοίρες των βομβαρδιστικών Canberra με έδρα την Κύπρο. Σχετικά με την Τουρκία, στο ίδιο κείμενο αυτή χαρακτηριζόταν ως πιστό μεν μέλος του CENTO, που όμως αφετέρου δεν «διευκόλυνε» το έργο των δυτικών ακόλουθων άμυνας στη χώρα και συχνά δεν επιδείκνυε πνεύμα συνεργασίας και ανταπόκρισης στα πυκνά βρετανικά αιτήματα για έκδοση αδειών υπερπτήσεων, ειδικά χαμηλού ύψους των βαρέων βομβαρδιστικών Vulcan που «έμοιαζαν πολύ με τις εκπαιδευτικές πτήσεις προς όφελος του CENTO». Το χειρότερο πάντως σε σχέση με τη δυτικογερμανική στρατιωτική βοήθεια προς την Τουρκία αφορούσε στα είδη που επιδίωκαν να αποκτήσουν οι τούρκοι: «[Δ]ιαδίδεται ότι μεταξύ των άλλων εζητήθησαν υπό των Τούρκων ταχείαι τορπιλάκατοι, αποβατικά πλοιάρια LSM [sic: LCM] και αμφίβια

άρματα». Τα πάντα περιέγραφαν τουρκικές ανάγκες στα μέτωπά της με τις Ελλάδα και Κύπρο [422].

Στην Κύπρο, το (ελληνικό αποκλειστικά στη σύνθεση πια) Κυβερνητικό Συμβούλιο θέσπισε στις 8 Απριλίου τον πρώτο νόμο περί Στρατολογίας (επρόκειτο να ψηφιστεί δύο μήνες αργότερα) που προνοούσε για την αντικατάσταση της αρχικής εθελοντικής δύναμης από μία πλήρη 25.000 κληρωτών -αρχής γενομένης την 1η Ιουνίου, ενώ επίσης μετέφερε τις αρμοδιότητες του (τουρκοκύπριου) υπουργού άμυνας στο χαρτοφυλάκιο του υπουργού εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη. Η πρώτη «Ημερησία Διαταγή» του στρατηγού Π. Παντελίδη ανάγεται στην 15η Απριλίου και αφορούσε στην πρόταση έκτακτης προαγωγής αξιωματικών που εργάζονταν «...πυρετωδώς προς αξιοποίησιν του δυναμικού της Κύπρου, με σκοπόν της εξασφάλησιν [sic] της ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ του Κυπριακού Λαού» [423].

Όπως ήταν αναμενόμενο μετά τα παραπάνω, ο Απρίλιος του 1964 ξεκίνησε κι έληξε με νέες ελληνοτουρκικές συγκρούσεις για τον έλεγχο των γνωστών, κρίσιμων στρατιωτικά περιοχών -ένα ανησυχητικό προανάκρουσμα των μεγάλων μαχών του ερχόμενου καλοκαιριού: στις πρώτες μέρες του μήνα οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις αποπειράθηκαν να καταλάβουν το υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο παραλιακό χωριό των Κόκκινων (στα βορειοδυτικά του νησιού,

[422] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, _1298/17-3-1964, 1416/21-3-1964, 1539/30-3-1964 και 1626/3-4-1964 από Βόννη προς Διευθύνσεις ΝΑΤΟ και Δ΄Πολιτική του ΥΠΕΞ, _ΝΤ3-13/19-3-1964, ΝΤ3-16/28-3-1964, ΝΤ3-19/2-4-1964, από Διεύθυνση ΝΑΤΟ (υπογράφων ο υπουργός) προς την ελλαδική πρεσβεία στη Βόννη (το δεύτερο και το τρίτο έγγραφο με κοινοποίηση στη Δ' Πολιτική Διεύθυνση / τμήμα Τουρκίας και στο ΓΕΕΘΑ/Γραφείο Αρχηγού) και ΝΤ3-20/2-4-1964, _ απόρρητο ΣΝΑΑ/Αγκύρας/Φ.1714/5/1283/24-3-64 από τον Ακόλουθο άμυνας της ελλαδικής πρεβείας στην Άγκυρα προς το ΓΕΕΘΑ/Α2/ΙΙ, κοινοποίηση σε ΓΕΣ/2οΕΓ/-ΓΕΝ/Α2-ΓΕΑ/Α2-ΚΥΠ-ΠΑΑ/ΓΕΕΘΑ, _2431/140/14/31-3-1964 από ΜΑΒΑΣ (Παρίσι, Παλαμάς) προς Διευθύνσεις ΝΑΤΟ και Δ΄Πολιτική του ΥΠΕΞ. Επίσης, ανταλλαγή αλληλογραφίας μεταξύ Δ΄Πολιτικής και Διεύθυνσης Ειδικής Νομικής Υπηρεσίας: _ ΔΤ33-88/10-3-1964, _άκρως απόρρητο Ζ223.55-2/17-3-1963, _από τη Δ΄ Πολιτική προς την πρεσβεία Άγκυρας άκρως απόρρητα ΔΤ33-87 και ΔΤ33-91/17-3-1964, _άκρως απόρρητο επείγον ΔΤ33-112/20-5-1964 από Δ΄ Πολιτική προς ΓΕΝ/Α1. Για το θέμα των ασκήσεων του CENTO: _2199/135/20-3-1964 από ΜΑΒΑΣ (Παρίσι, Παλαμάς) προς τη Διεύθυνση ΝΑΤΟ και Ν151-8/27-3-1964 απόρρητο από Διεύθυνση ΝΑΤΟ (Καμπαλούρης) προς Δ' Πολιτική / τμήμα Τουρκίας, ελλαδική πρεσβεία στη Washington, ΓΕΕΘΑ/Γραφείο Αρχηγού. Επίσης: *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής* ... Συνεδρίασις 5η της 31ης Μαρτίου 1964, παρατηρήσεις βουλευτών Σ. Μερκούρη και Ν. Ζορμπά, σσ 70-71 και Συνεδρίασις 6η της 1ης Απριλίου 1964, αγορεύσεις βουλευτών Σπ. Μαρκεζίνη και Α. Φροντιστή, σσ 76, 94, M. W. Anderson, *Turkey, CENTO vs. NATO / Mutually Supporting or a Conflict of Interest?* , Carlisle Barracks, Pennsylvania: US Army War College, 1966, σσ 34-35, P. Dimitrakis, British Diplomacy and the Decline of CENTO, *Comparative Strategy,* vol 28, no 4, 2009, σσ 318, 320.

[423] Ο Συρίγος επισημαίνει, παραπέμποντας στο κείμενο του ιδρυτικού νόμου 20/1964 που δημοσιεύθηκε στις 2 Ιουνίου, ότι η Εθνική Φρουρά δεν υποκαθιστούσε τον κυπριακό στρατό: Α.Μ. Συρίγος 2015 op cit σ 158. Στο ελληνοκυπριακό υπουργικό συμβούλιο ανέκυψαν διαφωνίες σχετικά με τη θέσπιση υποχρεωτικής ή μη θητείας καθώς και για τη διάρκειά της (οι ελλαδίτες αξιωματικοί πρότειναν καθολική υποχρεωτική θητεία ενός έτους, ενώ οι ελληνοκύπριοι αξιωματούχοι ήταν υπέρ της τρίμηνης εθελοντικής): Μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος β΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 15-6-1965. Επίσης: Cl. Nicolet 2001 op cit σ 225, Α. Χρυσοστόμου 2008 op cit σσ 16-17.

απέναντι από την Τουρκία), ενώ στις τελευταίες μέρες του (23-25/4) επιτέθηκαν στο φρούριο του Αγ. Ιλαρίωνα που επίσης κατείχαν οι τουρκοκύπριοι επειδή επόπτευε τη στρατηγικής σημασίας οδό Λευκωσίας-Κερύνειας –αυτήν την είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους δυνάμεις της ΤΟΥΡΔΥΚ νωρίτερα όπως αναφέρθηκε. Ενδιάμεσα έλαβαν επίσης χώρα αψιμαχίες στην ευρύτερη Λευκωσία. Οι επιχειρήσεις αυτές θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ποικιλότροπα, ίσως όμως πρωτίστως υπό το πρίσμα σκέψεων ελλαδικής στρατιωτικής κυρίως προέλευσης, ότι, αφού το διεθνές πολιτικό κλίμα φαινόταν να ευνοεί την ενωσιακή προοοπτική, μάλλον η επιβολή του στην τουρκική και στην τουρκοκυπριακή πλευρά θα έπρεπε να επισφραγιστεί από επιτυχίες που να προοικονομούν και να καθιστούν την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα ευχερέστερη.

Από το μικρό ψαρολίμανο στη Μανσούρα, κοντά στα Κόκκινα, οι τουρκοκυπριακές δυνάμεις δέχονταν σημαντικές ενισχύσεις σε πολεμικό υλικό αλλά και ορισμένη βοήθεια σε προσωπικό (αποστολή μικρών στρατιωτικών τμημάτων του τουρκικού στρατού) το 1963 και τον Ιανουάριο του 1964 –μέχρι να υπονομευτεί από ελληνικής πλευράς η δυνατότητά του να υποστηρίξει βαρύτερες εκφορτώσεις, όπως σημειώθηκε ήδη. Οι μάχες στην ευρύτερη Τηλλυρία ήταν 4ήμερης διάρκειας (3-7/4). Λόγω της φιλοτουρκικής μεροληψίας των βρετανικών στρατευμάτων που βρίσκονταν στην περιοχή υπό ειρηνευτική ιδιότητα, αυτά απομακρύνθηκαν μετά από σχετικό ελληνοκυπριακό αίτημα (αντικαταστάθηκαν από γαλλοκαναδούς). Μάλιστα, στις 6/4 βρετανικό τμήμα αφοπλίστηκε από ελληνοκύπρους ενόπλους, κίνηση που από το βρετανικό λαϊκό Τύπο προβλήθηκε σαν ταπείνωση,, ενώ επίσης στο βρετανικό κοινοβούλιο τέθηκε θέμα σχετικά με τη δικαιοδοσία του ΟΗΕ επί του βρετανικού τμήματος της UNFICYP. Αν οι ελληνοκυπριακές επιθέσεις είχαν συνεχιστεί, ο στόχος της αποκοπής των τουρκοκύπριων από το τμήμα της ακτής που τούς συνέδεε ανεφοδιαστικά με την Τουρκία θα είχε μεν επιτευχθεί, όμως ακριβώς λόγω του στρατηγικού αυτού διακυβεύματος, η τουρκική αντίδραση θα ήταν το ίδιο σκληρή και άμεση όσο τελικά υπήρξε τον Αύγουστο, στα ίδια μέρη και για τον ίδιο ακριβώς λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι εν μέσω των συγκρούσεων, στις 4 Απριλίου, έλαβε τελικά χώρα απρόσκοπτα η αντικατάσταση των στρατιωτών που συμμετείχαν στην ΤΟΥΡΔΥΚ, αν και δεν επιτράπηκε από τις ελληνοκυπριακές αρχές να ξεφορτωθεί στην Αμμόχωστο υλικό που συνόδευε αυτή τη δύναμη με το αιτιολογικό ότι ήταν αδήλωτο[424].

[424] Λ. Λοΐζου, *Τηλλυρία, Αύγουστος 1964, Μαρτυρίες*, Λευκωσία: Εκδ. Η. Επιφανίου, 2014, σσ 19-20, M. Packard op cit σσ 254-263, N. Briscoe op cit σσ 177-178, εφημερίδα *ΈΘΝΟΣ*, φύλλο 7/4/1964, ανακοινωθέντα αρ 1 και αρ 2 του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, 5/4/1964, Ι. Μπήτος op cit σ 93. Ο H. D. Purcell (op cit σ 343) αναφέρει ότι η «ανεφοδιαστική τιμωρία» της ΤΟΥΡΔΥΚ ήρθε σαν αποτέλεσμα προηγούμενης ενέργειάς της η οποία είχε ως σκοπό

Σε πολιτικό επίπεδο στο Κυπριακό, ανάμεσα στις δύο περιόδους των τοπικών εχθροπραξιών του μήνα, είχαν μεσολαβήσει τα εξής: στις 8 Απριλίου ο Γ. Παπανδρέου απέστειλε προσωπικό μήνυμα στον τούρκο ομόλογό του στο οποίο τονιζόταν η ανάγκη αναθεώρησης των ιδρυτικών συνθηκών προκειμένου η κυπριακή δημοκρατία να καταστεί λειτουργική, ενώ επίσης διαμαρτυρόταν για την καταγγελία της ελληνοτουρκικής συνθήκης. Ο İnönü απάντησε πως προαπαιτούμενο για όλα ήταν η αποκατάσταση της ειρήνης στην Κύπρο. Την ίδια μέρα οι τούρκοι απευθύνθηκαν στη βρετανική κυβέρνηση. Ο Butler, πολιτικός επικεφαλής του Foreign Office, υποστήριξε μεν τις ιδρυτικές Συνθήκες της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ισχύουσες, συνέστησε όμως εμπιστοσύνη στα Ηνωμένα Έθνη [425]. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου στο υπουργικό του συμβούλιο (10/4), ο Αρχιεπίσκοπος είχε επιδιώξει να επισκεφθεί την Αθήνα αμέσως μετά την καταγγελία των Συνθηκών, αλλά ο Γ. Παπανδρέου τόν απέτρεψε «διά να μην δώσωμεν την εικόναν μίας συνωμοσίας». Ο ελλαδίτης πρωθυπουργός δήλωνε στους συνεργάτες του απόλυτα ευχαριστημένος, τόσο με τις τακτικές της Αθήνας στους χειρισμούς του Κυπριακού, όσο και από το επίπεδο της συνεργασίας του με τον Μακάριο (πείθοντας ελάχιστα για το δεύτερο). Στη συζήτησή του της ίδιας ημέρας με τον αμερικανό πρεσβευτή είχε φανεί πολύ πιο ειλικρινής, εκφράζοντας την πραγματική του αρνητική άποψη για τον Αρχιεπίσκοπο (ο Labouisse αμφέβαλλε για τα όρια της πραγματικής επιρροής της ελλαδικής κυβέρνησης στον Μακάριο, αλλά και για την πραγματική προσήλωση του Γ. Παπανδρέου στην κυπριακή ανεξαρτησία). Ο αμερικανός πρεσβευτής θεωρούσε ότι ο ελλαδίτης πρωθυπουργός μιλούσε για ανεξαρτησία αντί γι'αυτοδιάθεση-ένωση (τις οποίες εννοούσε) ώστε να μην εξαγριώσει την Άγκυρα και προκαλέσει ευθεία ελλαδοτουρκική αντιπαράθεση [426]. Το σημαντικώτερο που αξίζει υπογράμμισης είναι η παρουσία μίας αυτοπεποίθησης σε ό,τι αφορούσε το ενδεχόμενο ρήξης στις ελλαδοτουρκικές σχέσεις και η διάθεση ανάληψης του σχετικού πολιτικού κόστους από πλευράς του Γ.Παπανδρέου (που άμβλυνε κάπως τις αρνητικές εντυπώσεις για την τελική αποτίμηση της συνολικής πολιτικής του διαδρομής). Μη παραβλέποντας την αναμενόμενη απόπειρα ψηφοθηρικής εκμετάλλευσης της στάσης του στο εσωτερικό, πάντως σε εμφανή αντίθεση προς τους προκατόχους του, ο Γ. Παπανδρέου θα εμφανιζόταν καθ'όλη τη διάρκεια αυτής της τελευταίας πρωθυπουργίας του, σταθερός στη θέση ότι δεν επιδίωκε μεν πολεμικές περιπέτειες αλλά και ότι αφετέρου δεν θα ενέδιδε σε τέτοιου τύπου απειλές. Καθώς επίσης ξεκαθάρισε με κάθε σαφήνεια

την παρακώλυση των μετακινήσεων ελληνοκυπριακών μηχανοκίνητων μέσων. Είναι προφανές ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά επιχειρούσε να ελαχιστοποιήσει τις επιπτώσεις της παράνομης ανάπτυξης της τουρκικής δύναμης στο στρατηγικό πέρασμα που εξοκολουθούσε να κατέχει.

[425] Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄ op cit σ 438, H. D. Purcell ibid σ 343.

[426] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 31", σσ 62-65.

στους συνεργάτες του, η πολιτική σκοποθεσία της κυβέρνησής του αναφορικά με την Κύπρο ήταν η επίτευξη αδέσμευτης ανεξαρτησίας που, όπως την εννοούσε, θα οδηγούσε στην αυτοδιάθεση[427]. Το έπαθλο της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν δελεαστικό για την απόκτηση βέβαιης υστεροφημίας, εκτός από εισιτήριο εξασφαλισμένης επανεκλογής.

Ο Μακάριος τελικά μετέβη στην Αθήνα. Συμμετείχε σε δύο μακρές συσκέψεις στο Καστρί (στις 11 Απριλίου με τους Παπανδρέου, Γαρουφαλιά, Κωστόπουλο και Παππά και ξανά στις 13, με τους ίδιους σύν τους Γιωρκάτζη-Κυπριανού-Κρανιδιώτη) όπου εξετάστηκε η πολιτικοστρατιωτική κατάσταση και αποφασίστηκε η εφαρμογή όσων είχαν συμφωνηθεί στη σύσκεψη της 13ης Μαρτίου. Στην επίσημη ανακοίνωση που έδωσε στον Τύπο, ο Γ. Παπανδρέου αναφερόταν στην προσήλωση της Ελλάδας στην ειρήνη και στις αποφάσεις και τις διαδικασίες του ΟΗΕ όπως και στην καλυτέρευση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, αλλά και στην υποστήριξη προς την κίνηση του Μακάριου να καταγγείλει τις Συνθήκες (τις οποίες ο Παπανδρέου χαρακτήρισε και πάλι ανεφάρμοστες). Η «πλήρης και αδέσμευτος ανεξαρτησία» ονομαζόταν γι'άλλη μια φορά «η μόνη λύση». Το forum του ΟΗΕ προτιμήθηκε και πάλι έναντι του ΝΑΤΟ, ως ευνοϊκώτερο περιβάλλον για την επίτευξη των ελληνικών επιδιώξεων (στο βαθμό που οι ελληνοκυπριακές συνέπιπταν με τις ελλαδικές). Αποφασίστηκε ακόμη η επίσπευση της επόμενης αποστολής ευμεγέθους στρατιωτικού τμήματος από την Ελλάδα, αλλά και να υπάρξουν παράλληλα ορισμένες χειρονομίες καλής θέλησης προς την άλλη πλευρά –έστω για λόγους εντυπώσεων. Στη σύσκεψη αυτή οριστικοποιήθηκε επίσης η επάνοδος του Γρίβα στο νησί, για την αποδοχή της οποίας (ειδικά από πλευράς Μακάριου) έχουν διατυπωθεί αρκετές και διαφορετικές ερμηνείες: ότι ο Παπανδρέου τήν επιδίωξε ώστε να επιβαρύνει τον «δύσχρηστο» Μακάριο με μία πολιτικά αντίρροπη δύναμη τοπικά, ότι αυτός ήταν ο μόνος τρόπος για να ελεγχθεί από την Αθήνα και ο ίδιος ο «απρόβλεπτος» (και με επίφοβες παρασκηνιακές διασυνδέσεις στον

[427] «Θέλωμεν να ευθυγραμμίσωμεν την Ελλάδα προς τα Ηνωμένα Έθνη και να απομονώσωμεν την Τουρκίαν ... παρήγγειλα εις τον Ισμέτ [τον τούρκο πρωθυπουργό] ότι η Κύπρος δεν ημπορεί να διαταράξη τας σχέσεις μας, ... οι δύο μας δεν ημπορούμεν να λύσωμεν το θέμα, ας το αφήσωμεν εις την διεθνήν διπλωματίαν και να μην διαταράξωμεν τας σχέσεις μας. Η γραμμή μας είναι: αδέσμευτος ανεξαρτησία, μία φράσις η οποία ταυτίζεται με την αυτοδιάθεσιν ... η λύσις του ζητήματος επείγει, διότι δηλητηριάζει τας σχέσεις μεταξύ Ελλάδος, Τουρκίας και Συμμάχων και εμφανίζεται ο Κρούστσεφ ως υπερασπιστής της δικαιοσύνης. Νομίζω ότι από πλευράς Αμερικανών ωριμάζει η λύσις. Επεράσαμεν δυσχερέστατας φάσεις και απετράπη πραγματικός κίνδυνος. Διότι ο πόλεμος ήτο αναπόφευκτος. Χωρίς να πείσω ότι ημείς θα βγούμεν εις τον πόλεμον, και αποφασίζοντες την άμυναν, έχωμεν δίκαιον, [η σύνταξη στο πρωτότυπο] ήτο αδύνατον να κάμη ο Τζόνσον την επέμβασιν εις τους τούρκους και να ματαιώσουν την απόβασιν [αναφέρεται μάλλον στα γεγονότα του Μαρτίου]»: Ελληνική Βουλή, «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 10-4-1964, θέμα: «Ανακοινώσεις Προέδρου [της Κυβέρνησης] και οδηγίαι», σσ 423-424.

κόσμο των ελλαδικών και των αμερικανικών υπηρεσιών ασφάλειας) Γρίβας, ότι *και* ο Αρχιεπίσκοπος το εισηγήθηκε με το ίδιο σκεπτικό (ώστε ο Γρίβας να είναι «ορατός» και παρατηρήσιμος λόγω ανάληψης επίσημης θέσης) αλλά και αποβλέποντας στο να αμβλύνει τις διαμαρτυρίες των αντιπάλων του στο νησί. Όπως παρατηρεί ο Μ. Δρουσιώτης «Η κοινή γνώμη που είχε δημιουργηθεί δεν άφηνε στον Μακάριο μεγάλα περιθώρια ελιγμών. Άρνησή του να συνεργαστεί με το Γρίβα θα ερμηνευόταν ως απάρνηση της Ένωσης». Εκπρόσωπος των τουρκοκύπριων δήλωσε ότι τυχόν άφιξη του Γρίβα στο νησί θα σήμαινε ότι οι πρώτοι θα είχαν να αντιμετωπίσουν και την Ελλάδα, εκτός απ'τους ελληνοκύπριους [428]. Όταν ο Μακάριος επέστρεψε στο νησί, προχώρησε σε προτάσεις αποκλιμάκωσης της έντασης που δεν έπεισαν καθόλου για την ειλικρίνειά τους την τουρκοκυπριακή ηγεσία. Αξίζει να σημειωθεί ότι εκείνες τις ημέρες σημειώθηκαν συλλαλητήρια στη Λευκωσία και στην Αθήνα (5/4 και 11/4 αντίστοιχα) με αίτημα την επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο[429]. Ο Μακάριος παρακολουθούσε πάντοτε με τεταμμένη προσοχή κι αυξημένη ευαισθησία κάθε εκδήλωση αντισυσπείρωσης στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής πολιτικής σκηνής.

Στις 11 Απριλίου ο τούρκος πρεσβευτής στη Washington αιτήθηκε να γίνει δεκτός από τον G. W. Ball. Στη συνάντησή τους, επιχείρησε να αντιγράψει τις ελληνικές τακτικές απειλώντας με προσφυγή της Άγκυρας στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ, ενώ επίσης κατέκρινε τις προθέσεις του Γρίβα να επανέλθει στην Κύπρο και παραπονέθηκε για τη στάση της Αθήνας που ενθάρρυνε τις ανθεωρητικές κινήσεις των ελληνοκύπριων και «επέτρεπε την προσέγγιση Μακάριου-Γρίβα [sic]». Κατά βάση, ο Ball αποκρίθηκε με συγκεκαλυμμένα εκβιαστικό πνεύμα στον Menemencioglu ότι μια τουρκική προσφυγή στο Σ.Α. του ΟΗΕ ίσως κατέληγε να υποχρεώσει την Άγκυρα σε ανεπιθύμητη συμμόρφωση και συγκεκριμένα σε έκδοση διαταγής επιστροφής της ΤΟΥΡΔΥΚ στο νόμιμο στρατόπεδό της [430].

Σε ό,τι αφορούσε την περιοχή του Αγ. Ιλαρίωνα, οι τουρκικοί-τουρκοκυπριακοί σχεδιασμοί αποσκοπούσαν στη βαθμιαία οριοθέτηση ενός συμπαγούς και στρατιωτικά υπερασπίσιμου συμπλέγματος θυλάκων που θα εκτεινόταν από τις τουρκοκυπριακές συνοικίες της

[428] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 160-164, Α. Παπανδρέου 2006 op cit σσ 225-226, Μ. Παπακωνσταντίνου, τ. Α΄op cit σσ 188-189, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ (5/12/1964-31/12/1964), σσ 278-283, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit, σ 225, Α. Αθανασίου op cit σ 20, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 439-441, 445-447, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 333-334. Ο Πλ. Σέρβας (*Κυπριακό / Ευθύνες*, τ. Β΄, ημιτόμος ΙΙ op cit σσ 412-415) χαρακτήρισε τη δέσμη εξαγγελιών του Γ. Παπανδρέου «...ανερμάτιστο 'καταστατικό χάρτη' πλημμυρισμένο από αντιφατικότητες». Ο Κ. Γκλύξμπουργκ (τ. Β΄ op cit σσ 25-26) αναφέρει ότι ο Παπανδρέου αποσκοπούσε με την αποστολή Γρίβα στην Κύπρο στο «...να δημιουργήσει πρόβλημα στους τούρκους και στον Μακάριο».

[429] Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄ ibid σ 439, Μ. Δρουσιώτης, *Η «εισβολή» της Χούντας στην Κύπρο,* Αθήνα: Στάχυ, 1996, σ 41.

[430] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 32", σσ 66-68.

Λευκωσίας προς νότο, μέχρι την είσοδο της χερσονήσου Καρπασίας ανατολικά και μέχρι τη Μύρτου (βόρεια της Μόρφου) στα δυτικά. Το σχέδιο ήταν, πέρα από προβλέψιμο, γνωστό στους ελληνοκύπριους μέσω πληροφοριοδοτών και επιτήρησης, γι'αυτό και οι τελευταίοι εκπαιδεύονταν για την ανακατάληψη κρίσιμων σημείων του Πενταδακτύλου το προηγούμενο διάστημα. Η ελληνοκυπριακή επίθεση των επόμενων ημερών προκλήθηκε από επιτυχή τουρκοκυπριακή απόπειρα (11-13/4) να τεθούν υπό πλήρη έλεγχο τα ανατολικά και δυτικά υψώματα που επόπτευαν την οδική σύνδεση της Κερύνειας με τη Λευκωσία (εκτός του μεσαιωνικού φρουρίου του Αγ. Ιλαρίωνα το οποίο επέβλεπε όλη την επίμαχη κρίσιμη περιοχή και το οποίο όπως έχει αναφερθεί, βρισκόταν υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο ήδη από το Δεκέμβριο) [431].

Η διοίκηση της ειρηνευτικής δύναμης είχε προτείνει στους τούρκους να τεθούν οι δυνάμεις της ΤΟΥΡΔΥΚ και της ΕΛΔΥΚ υπό τη δική της διοίκηση, όμως η Άγκυρα αρνήθηκε, ώστε να αποφύγει ενδεχόμενη διαταγή από τον επικεφαλής της UNFICYP να εγκαταλείψει το στρατηγικά κρίσμο σημείο που κατείχε. Οι αμερικανοί σκέφτηκαν να εισηγηθούν τη εξής συμβιβαστική λύση: η ΤΟΥΡΔΥΚ να αποχωρήσει μεν από το σημείο, αλλά να μην επιστρέψει στη νόμιμη έδρα της και αντ'αυτού να στρατοπεδεύσει σε κοντινή περιοχή ώστε να μπορεί να αναπτυχθεί εκ νέου σε περιοχές ελέγχου του δρόμου Λευκωσίας-Κερύνειας, αν χρειαζόταν[432]. Η κύρια αμερικανική ενόχληση περιστεφόταν γύρω από την τάση των τούρκων να αποδίδουν τη δυσχερή τους θέση στις ΗΠΑ[433].

Στις 14 Απριλίου σημειώθηκαν τα πρώτα ελληνοκυπριακά πυρά με στόχο την ΤΟΥΡΔΥΚ, που οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών χαρακτήρισαν δοκιμή αντίδρασης της Άγκυρας. Οι τούρκοι απάντησαν με έξοδο ναυτικών μονάδων τους από το λιμάνι της Αλεξανδρέττας, απαντητική κίνηση απειλής η οποία έχανε σταδιακά το αποτρεπτικό της μήνυμα σύμφωνα με τους αμερικανούς. Οι τελευταίοι συνέχισαν να ανησυχούν περισσότερο για την κλιμάκωση στις διμερείς σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας λόγω των πιέσεων που ασκούνταν στο Πατριαρχείο και της προοπτικής να απειληθούν οι «100.000

[431] M. Packard op cit σ 265, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 280-282, H. Kosut op cit σ 110, H. D. Purcell op cit σ 344. Η προετοιμασία του εδάφους άλλωστε εκείνη την εποχή, (έργο διάνοιξης αντιαρματικής τάφρου στο Κιόνελι, που εντοπίστηκε έγκαιρα: Ι. Μπήτος op cit σσ 92-93) αποκάλυπτε προθέσεις σοβαρής ανάσχεσης και πρόταξης ισχυρής άμυνας από τουρκικής-τουρκοκυπριακής πλευράς.

[432] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 33", 14-4-1964, σ 70.

[433] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 11-14/4/1964, προσπελάστηκε στις 3/7/2016: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959093.pdf

τουρκογενείς πολίτες που ζουν στην Ελλάδα»[434]. Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στη Λευκωσία Τ. Belcher μετέβη στις πρωτεύουσες της Ελλάδας και της Τουρκίας στα μέσα του μήνα, χωρίς να δημοσιοποιηθεί οτιδήποτε για το περιεχόμενο εκείνων των ταξιδιών του[435].

Αξίζει να σημειωθεί ότι στη διάρκεια αυτής της συγκυρίας και συγκεκριμένα στα μέσα Απριλίου, ο Γ. Παπανδρέου κατάφερε, οριακά λόγω των αναμενόμενων προσκομμάτων από πλευράς της πλειοψηφίας των στελεχών των ένοπλων δυνάμεων αλλά και του παλατιού, να προχωρήσει σε ορισμένες αλλαγές στην ηγεσία του στρατού κυρίως και λιγότερο της αεροπορίας. Επρόκειτο για μεταβολές που αποτύπωναν σε κάποιο βαθμό την ουσία των πραγμάτων και το περιθώριο των επιλογών τις οποίες διέθετε η κυβέρνηση: οι ανωτέρω αντιρρήσεις προβλήθηκαν κυρίως για λόγους ψυχολογικούς και συμβολικούς, αφού, ενδεικτικά, ο (έξαλλα αντιπαπανδρεϊκός και φυσικά δεξιός) αρχηγός του στρατού Π. Σακελλαρίου αντικαταστάθηκε από άλλον με εξίσου υπερσυντηρητικές περγαμηνές (τον αντιστράτηγο Ι. Γεννηματά, με «αξιοζήλευτες επιδόσεις» στη διάρκεια της περιώνυμης εκλογικής διαδικασίας του 1961). Ο Γ. Παπανδρέου συνόδευσε τις μεταβολές εκείνες από πομπώδεις δηλώσεις περί ύπαρξης της μυστικής οργάνωσης ΙΔΕΑ στους κόλπους του στρατεύματος, που ο Παπανδρέου δήλωνε με στόμφο στη Βουλή ότι θα καταργούσε. Φυσικά, για όλες αυτές τις προθέσεις του κρατούσε ενήμερο τον πραγματικό στυλοβάτη και χορηγό υπόστασης των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων, τις ΗΠΑ δηλαδή. Ο αμερικανός πρεσβευτής εκδήλωνε επιφυλάξεις για κάθε πρόσθετη παρέμβαση της κυβέρνησης στην ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων της χώρας [436].

[434] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 15/4/1964, προσπελάστηκε στις 3/7/2016: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959094.pdf
[435] Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 440-441, *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 32", σ 68.
[436] Ο Γεννηματάς αντιπροσώπευε το ίδιο πνεύμα με την επιλογή του Γαρουφαλιά για τη θέση του υπουργού άμυνας: φιλοβασιλικός, αλλά όχι φίλος της ΕΡΕ. Η επιλογή θεωρήθηκε εύγλωττο δείγμα τήρησης της συμφωνίας του Νοεμβρίου μεταξύ Παλατιού – Γ. Παπανδρέου, σε ό,τι αφορούσε τον έλεγχο της ηγεσίας των ένοπλων δυνάμεων απ' τον πρώτο: Σ. Ν. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τ. Β΄, Αθήνα: Polaris 2010, σσ 682-684, Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 114-115, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σσ 164-167, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 402-405, Γ. Ρουμπάτης 1987 op cit σσ 200-201, Σ. Ριζάς 2008 op cit σσ 287-288, Θ. Διαμαντόπουλος op cit σσ 138-139, Δ. Παπαδιαμάντης, Η Ένωση Κέντρου και οι Ένοπλες Δυνάμεις, 1961-1965, στο Μ. Βασιλάκης (επιμέλ.) op cit σσ 452-453, 456-457. Ο Α. Μπουλούκος (op cit σσ 140, 144) τον χαρακτήρισε αδίστακτο αρριβίστα. Συγκλίνει η εκτίμηση του Μ. Παπακωνστατίνου (τ. Α΄ ibid σσ 282-283). Από τους συναδέλφους του θεωρείτο επιχειρησιακά ανεπαρκής, κυρίως λόγω έλλειψης πολεμικής εμπειρίας: Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967), τ. Β΄: Από τη Μοναρχία στη Δικτατορία,* Αθήνα: Προσκήνιο, 1998, σσ 79-80. Ο Κ. Γκλύξμπουργκ υποστήριξε ότι αρχικά, πριν τον θάνατο του Παύλου, προαλειφόταν για τη θέση ο (κεντρώος πολιτικά) στρατηγός Παπαθανασιάδης, αλλά υπερκεράσθηκε από τον Σακελλαρίου και πως όταν το θέμα της διαδοχής του τελευταίου έφτασε στο σημείο της καταληκτικής συζήτησης (εσφαλμένα κατονομάζει τον προκάτοχό του Καρδαμάκη αντί του Σακελλαρίου), ο ίδιος, έχοντας ανέλθει στον θρόνο πλέον, διαφώνησε με τον Γ. Παπανδρέου (ο οποίος, καθώς ήδη σημειώθηκε προτιμούσε να αναλάβει καθήκοντα νέου Αρχηγού ΓΕΣ ο

Αμερικανοί ιθύνοντες (οι R. Komer και J. Jernegan) κατέθεταν ιδέες διαχείρισης των επόμενων φάσεων του Κυπριακού με βασική παραδοχή την επικράτηση των ελληνοκύπριων και εξέταση διάφορων εναλλακτικών λύσεων που θα μπορούσαν να γίνουν δεκτές ταυτόχρονα από την Ελλάδα και την Τουρκία [437]. Καθώς ο Απρίλιος του 1964 προχωρούσε, οι βρετανοί διπλωμάτες αντιλαμβάνονταν ότι ένα μεικτό σενάριο ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα (μεικτό με την έννοια ότι θα συνοδευόταν από κάποιες εδαφικές αποζημιώσεις για την Τουρκία, στην Κύπρο ή αλλού, ενώ παράλληλα το ενιαίο κράτος στο νησί θα μετέπιπτε σε κάποια μορφή ομοσπονδίας) συνιστούσε μία ικανοποιητική προοπτική, αρκεί να υλοποιείτο με βραδύ ρυθμό και να ήταν διατεθειμένοι οι αμερικανοί να επωμιστούν το πολιτικό κόστος της προώθησης και επιβολής του. Οι σκέψεις αυτές δεν έβρισκαν αντίθετο το αρμόδιο τμήμα του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών –άλλωστε και οι πρεσβευτές των ΗΠΑ ομόθυμα προσυπέγραψαν εισηγήσεις στις ίδιες κατευθύνσεις. Στελέχη του Foreign Office πίστευαν ότι με ή χωρίς ισχυρή κυβέρνηση, η Τουρκία ίσως υποχρεωνόταν σε ολική επανεξέταση της εξωτερικής της πολιτικής εξαιτίας της διαφαινόμενης δυσμενούς για εκείνη έκβασης του Κυπριακού και πρότειναν την παροχή σημαντικής οικονομικής βοήθειας στην Άγκυρα ως αντισταθμιστικό δέλεαρ (μόνο που οι σκέψεις αυτές βασίζονταν κατά κύριο λόγο στη γενναιοδωρία των ΗΠΑ και της Δυτ. Γερμανίας, επειδή το ΗΒ αδυνατούσε να συνεισφέρει σημαντικά σε αυτό το παρηγορητικό σχέδιο) [438]. Εκτός αυτού πάντως, και το βρετανικό υπουργείο άμυνας συναινούσε σε λύση του συγκεκριμένου είδους, όπως προκύπτει από απόρρητο υπόμνημα που υπέβαλλε ο

στρατηγός Σιαπκαράς). Ο Γ. Παπανδρέου επικαλέστηκε την ανάμιξη του Γεννηματά στις εκλογές του 1961, ενώ ο βασιλιάς επιχειρηματολόγησε υπέρ του με κριτήριο τις επιτελικές επιδόσεις του (ήταν υπαρκτές) και το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο είχε ανακύψει η ανάγκη αναπροσαρμογής των αμυντικών προτεραιοτήτων της χώρας, συγκεκριμένα η πρόταξη της τουρκικής έναντι της βουλγαρικής απειλής, ισχυριζόμενος πως ο Γεννηματάς ήταν όχι μόνον ο καθολικά ικανότερος ούτως ή άλλως, αλλά επιπλέον και ο μόνος που ήταν σε θέση να φέρει σε πέρας το επίμαχο απαιτητικό έργο. Πέραν των όσων ηχούν υπερβολικά στην καλύτερη περίπτωση (πως ο Γεννηματάς υπερτερούσε σε γενικά και ειδικά προσόντα, πως ο Γκλύξμπουργκ είχε πεισθεί για την μεταβολή των προτεραιοτήτων ασφάλειας της χώρας και πως, πολύ περισσότερο, ήταν σε θέση να εγκρίνει την υλοποίηση αυτής της μεταβολής αψηφώντας το Ψυχροπολεμικό πλαίσιο αναφοράς της εποχής, τις βουλήσεις των ΗΠΑ, τις απόψεις της πλειοψηφίας του στρατιωτικού κόσμου, αλλά και εδραίες ως τότε πεποιθήσεις μεταξύ αρκετών πολιτικών και πολιτών –ενώ, ως γνωστόν, η προσθήκη της τουρκικής απειλής συνέβη εκ των πραγμάτων και η απόκριση του συστήματος υπήρξε διστακτική), ο τέως βασιλιάς υποστήριξε επίσης ότι ο Παπανδρέου παρουσιαζόταν φοβισμένος απέναντι στις αντιδράσεις των φιλικών προς την Ε.Κ. εκδοτών, κατονομάζοντας τον Κόκκα και τον Λαμπράκη, σε περίπτωση που δεν προκρινόταν η δική του πρόταση. Ο Κ. Γκλύξμπουργκ προσέθεσε ότι εκ των υστέρων ο Γ. Παπανδρέου τού δήλωσε την ευγνωμοσύνη του για την επιμονή στην επιλογή του Γεννηματά, λόγω της αρτιότητας στην εργασία μετασχηματισμού των εθνικών επιτελικών σχεδιασμών: συνέντευξη του Κ. Γκλύξμπουργκ στον Μ. Μελετόπουλο 2014 op cit σσ 54-55.

[437] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 81-87, R. Sonyel op cit 88.

[438] Σ. Ριζάς 2000 ibid σσ 88-89, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 228-229, C. Göktepe 2003 op cit σσ 161-162, Σ. Ριζάς 2008 op cit σ 311, R. Sonyel ibid σσ 88-89. Ο Nicolet σημειώνει ότι αυτές οι σκέψεις δεν μπορούν, ούτε πολιτικά ούτε νομικά να χαρακτηριστούν «διπλή ένωση».

βρετανός υφυπουργός άμυνας προς στην Επιτροπή Εξωτερικών και Άμυνας στο Λονδίνο (27/4/1964): σύμφωνα με αυτό, η λύση της ένωσης Ελλάδας – Κύπρου φάνταζε ως η πλέον υποσχόμενη από άποψης απρόσκοπτης διασφάλισης των βρετανικών στρατηγικών συμφερόντων στο νησί. Μία Κύπρος ως επαρχία ενός ΝΑΤΟϊκού εταίρου θα ήταν πρακτικά αδύνατο να βρεθεί υπό σοβιετική / αιγυπτιακή επιρροή. Αν κι αναγνωριζόταν η ανάγκη να μην δημιουργηθεί αίσθηση απομόνωσης στην τουρκική κυβέρνηση (λόγω της θέσης της στο ΝΑΤΟ, το CENTO αλλά και σε σχέση με τα δικαιώματα υπέρπτησης που αναφέρθηκαν πριν), στο υπόμνημα τονιζόταν η σκοπιμότητα η Άγκυρα «να παρακινηθεί να αντιληφθεί ότι οι επιθυμητές για εκείνην λύσεις βρίσκονταν εκτός πολιτικής πραγματικότητας»[439]. Συγκριτικά με τις προ 20ετίας απόψεις τους, ίσως οι βρετανικές αυτές προσεγγίσεις να ήταν προϊόν συνδυαστικά της πεποίθησης ότι ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της Ελλάδας ήταν δεδομένος (ή έστω θα επισφραγιζόταν κατ'αυτόν τον τρόπο) κι ότι εξάλλου η «ένωση» δεν θα μπορούσε να επηρεάσει το νομικό καθεστώς των βάσεων. Πάνω απ'όλα όμως, τα μεταπολεμικά συμφέροντα των ΗΠΑ καθιστούσαν την υπερατλαντική στρατιωτική παρουσία ηγεμονική και αδυσώπητα ορατή στη μεσογειακή καθημερινότητα των δεκαετίων μετά τη λήξη του Β΄ΠΠ, όχι αμφίβολη ή εφήμερη όπως ίσως κάποιοι φοβούνταν μεταξύ 1945-1950, αλλά πάγια και δεδομένη πια την περίοδο που εξετάζεται.

Στα δημοσιεύματα του τουρκικού Τύπου των ημερών η νευρικότητα ήταν εμφανής: γινόταν λόγος για τη σοβιετική προτίμηση στην κυπριακή ανεξαρτησία, γιατί τυχόν ένωση του νησιού με την Ελλάδα θα καθιστούσε «...τον εκκομουνισμόν [sic] Κύπρου αδύνατον και μετατροπήν της εις Κούβαν Μεσογείου», ενώ οποιαδήπτε εξέλιξη τραυμάτιζε το γόητρο της Τουρκίας θα οδηγούσε την κυβέρνησή της «να επανεξετάσει την τύχη της». Ακόμη, ανταπόκριση του *Associated Press* μιλούσε για ενδεχόμενη «ανάληψη προστασίας της ορθοδοξίας» από σοβιετικής πλευράς «μιμούμενη Τσαρικήν Ρωσίαν», με επίκεντρο το Κυπριακό [440]. Οι διαπιστώσεις του τούρκου προέδρου εκείνες τις μέρες, αφορούσαν το

[439] Ως δεύτερη καλύτερη λύση αναφερόταν η αποδοχή της ύπαρξης ενιαίου ανεξάρτητου κράτους με ελληνοκυπριακή επικράτηση εσωτερικά. Στο μεσολαβητή του ΟΗΕ, οι βρετανικές θέσεις όφειλαν να γίνουν διακριτικά σαφείς και σε εμπιστευτική βάση, ώστε να μην επικρέμεται εις βάρος του ΗΒ μομφή παρασκηνιακής του ανάμιξης στο ζήτημα, ωστόσο η παρουσία του μεσολαβητή έπρεπε να τύχει εκμετάλλευσης προτού αυτός για οποιοδήποτε λόγο απομακρυνθεί / παραιτηθεί κλπ, οπότε το Λονδίνο θα υποχρεωνόταν σε απροκάλυπτη διατύπωση των «φιλελληνικών» του θέσεων –σύμφωνα πάντοτε με το υπόμνημα, που παρατίθεται ως τεκμήριο απόψεων μέρους της αρμόδιας βρετανικής γραφειοκρατίας τη συγκεκριμένη στιγμή μάλλον, παρά γιατί αποτέλεσε την τελικά υιοθετημένη και υλοποιημένη γραμμή της βρετανικής κυβέρνησης (W. Mallinson, 2011 op cit σσ 28-31).

[440] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 2093/13-4-1964 και 2157/15-4-1964 από Κωνσταντινούπολη (γεν. Πρόξενος Θ. Χρυσανθόπουλος) προς Δ΄ και Α΄Πολιτικές Δ/νσεις, Γεν. Δ/νση Τύπου του ΥΠΕΞ. Αυτή την ερμηνεία προτιμούσε και η στρατευμένη αμερικανική μονογραφία των T. W. Adams – A. J. Cottrell (1968 op cit σ 35), όταν επιχειρούσε να περιοδολογήσει τις διακυμάνσεις στην υποστήριξη της Μόσχας προς τον Μακάριο και το ΑΚΕΛ.

«τέλος της ελληνοτουρκικής φιλίας» και συνοδεύονταν από παράπονα που διατύπωνε για την έλλειψη ΝΑΤΟϊκής υποστήριξης προς τις εθνικές δικεδικήσεις της χώρας του στην Κύπρο. Στις 16 Απριλίου, ο τούρκος πρωθυπουργός παραχώρησε συνέντευξη στον ανταποκριτή του περιοδικού *Time*. Σε αυτήν ο İnönü προειδοποίησε ότι η δυτική συμμαχία ίσως διασπάτο, αν δεν μεταβαλλόταν η γραμμή βασικών εταίρων της στο Κυπριακό και παρατήτησε ότι «στην αναδυώμενη νέα τάξη πραγμάτων η χώρα του θα έβρισκε τη θέση που τής άρμοζε». Ο αμερικανός στρατιωτικός ακόλουθος στην Άγκυρα μετέδιδε ότι η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία της Τουρκίας τού τόνιζε τους κινδύνους που απέρρεαν από το καλά οργανωμένο ΑΚΕΛ κι εξέπεμπε επαναλαμβανόμενες απειλές είτε επέμβασης στην Κύπρο είτε απόβασης σε κάποιο ελλαδικό νησί, που δεν τού φαίνονταν ιδιαίτερα πειστικές. Σύμφωνα με τον στρατιωτικό ακόλουθο των ΗΠΑ, οι τούρκοι ιθύνοντες μάλλον αναζητούσαν κάποια λύση που θα διέσωζε την εθνική τους αξιοπρέπεια στο Κυπριακό [441]. Αναμενόμενα, η Άγκυρα αρνήθηκε εκ νέου να θέσει την ΤΟΥΡΔΥΚ στη διάθεση της UNFICYP (θέτοντας απαράδεκτους όρους ως προϋποθέσεις), ενώ η Ελλάδα φάνηκε πρόθυμη σε ό,τι αφορούσε την ΕΛΔΥΚ. Οι αμερικανοί συμμερίζονταν τους λόγους της τουρκικής στάσης[442]. Την επομένη, αξιωματούχος του Foreign Office σημείωνε ότι καθώς η προοπτική ανάδειξης ενός πραγματικά ανεξάρτητου κυπριακού κράτους φάνταζε η χειρότερη δυνατή (λόγω των επιρροών που θα τού ασκούσαν η ΕΣΣΔ, η Αίγυπτος, η Γιουγκοσλαβία και της ισχύος του ΑΚΕΛ), κάποια μορφή ένωσης του νησιού με την Ελλάδα ίσως ήταν η μόνη βιώσιμη για τα δυτικά συμφέροντα εκδοχή. Το πρόβλημα που ανέκυπτε αφορούσε τις αντιδράσεις της Άγκυρας όταν θα μάθαινε ότι μια τέτοια εξέλιξη είχε ευνοηθεί από το Λονδίνο και τη Washington. Η Κεντρική Υπηρεσία του Foreign Office θεωρούσε την –τουρκικής προτίμησης- ομοσπονδιακή λύση δυσλειτουργική μέχρι ανέφικτη, εισηγείτο όμως η άποψή της να μην αποκαλυφθεί στους τούρκους, όχι μόνο για να μην εξοργιστούν οι τελευταίοι εξαιτίας της πιθανότητας να ζητηθεί η μεταφορά των βρετανικών βάσεων σε τουρκικό έδαφος (αν απειλούνταν η ύπαρξή τους στην Κύπρο), αλλά και λόγω των πολύτιμων δικαιωμάτων υπερπτήσεων του τουρκικού εναέριου χώρου, οι οποίες είχαν χαρακτηριστικά υπερβεί τις 1000 κατά το προηγούμενο έτος. Τα δικαιώματα αυτά συνέδεαν άρρηκτα τις βρετανικές αεροπορικές βάσεις επί της Κύπρου με τον εθνικά ζωτικό –για το ΗΒ- χώρο του Περσικού Κόλπου [443]. Στο ίδιο αυτό θέμα, εμφανίστηκε δημοσίευμα σε τουρκική εφημερίδα

[441] F. Ahmad 1977 op cit σ 406, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 438-439, M. Firat στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 438, *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 34", σσ 71-73.
[442] A. James 2002 op cit σσ 118-119.
[443] Για την ακρίβεια οι εναλλακτικοί αεροδιάδρομοι των βρετανών ήταν δύο: ένας (ο «Βόρειος») μέσω των εναέριων χώρων Κύπρου-Τουρκίας-Ιράν προς τον Περσικό Κόλπο και τον Ινδικό Ωκεανό και ένας που συνέδεε τη Μάλτα με τη Λιβύη, το Σουδάν και το Άντεν. Ο βόρειος ήταν βραχύτερος και

που έθετε θέμα αμφισβήτησης της παρουσίας αμερικανικών βάσεων στην Τουρκία[444]. Ο ανώτατος διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη διατύπωνε την ανησυχία ότι ίσως οι τούρκοι κινούνταν μονομερώς και προχωρούσαν ακόμη και στην κατάληψη ενός ελληνικού νησιού ως κίνησης απελπισίας, προκειμένου να αποκτήσουν διαπραγματευτικό ατού[445]. Στις 18/4 η σοβιετική περιοδική επιθεώρηση διεθνών σχέσεων *Za Roubejom* δημοσίευσε εκτενές άρθρο στο οποίο μεταξύ άλλων αναφερόταν «η επιστροφή τουρκοκύπριων στις οικίες τους από τους 'τόπους συγκέντρωσης' όπου τούς είχαν εγκλείσει τούρκοι τρομοκράτες», η αδυναμία επίτευξης «μόνιμης ειρήνευσης εξαιτίας των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και των επεμβάσεων του ΝΑΤΟ», ενώ επίσης παρατηρείτο ότι «...η UNFICYP μπήκε στο αγγλικό παιγνίδι: παραμερίζει κάθε φορά που πρέπει να σταματήσει ενέργειες τρομοκρατών (αφομοίωσε ήδη την τακτική των αγγλικών ταγμάτων)». Η παράταση της διακοινοτικής έντασης αποδιδόταν στη «ΝΑΤΟϊκή απροθυμία να παραιτηθεί από τα σχέδια στρατιωτικής κατάληψης του νησιού». Επικαλούμενο αιγυπτιακή πηγή, το άρθρο αναφερόταν σε υψηλές, μυστικές δαπάνες της βορειοατλαντικής συμμαχίας για την πρόσληψη και αποστολή στην Κύπρο παραστρατιωτικών μισθοφόρων με έφεση τη διάπραξη ωμοτήτων. Το κείμενο κατέληγε ότι η απόφαση του Αρχιεπισκόπου να καταγγείλει τις ιδρυτικές Συνθήκες, αν συνδυαζόταν με την αποχώρηση των ελληνικών και τουρικών στρατιωτικών τμημάτων, θα σήμαινε ότι «ο Κυπριακός αγώνας εισήλθε σε νέα φάση»[446]. Ο τούρκος πρωθυπουργός İnönü απέστειλε στις 19/4 στο αμερικανό πρόεδρο Johnson επιστολή, στην οποία τού εξηγούσε την τουρκική στάση συνολικά, κάνοντας ειδική μνεία στην αιτιολόγηση της απόφασης να μην εγκαταλείψει η ΤΟΥΡΔΥΚ τις στρατηγικά κρίσιμες θέσεις που είχε αναπτυχθεί[447]. Στις 20 Απριλίου ο Π. Γαρουφαλιάς συγκάλεσε σύσκεψη στην Αθήνα με τη συμμετοχή των αρχηγών ΓΕΕΘΑ και ΓΕΣ και του ελληνοκύπριου υπουργού εσωτερικών & άμυνας Π. Γιωρκάτζη. Αντικείμενο ήταν η «επεξεργασία των Σχεδίων Κύπρου υπό την ηγεσίαν μου [του Γρίβα]»[448]. Οι ελλαδικές και οι τουρκικές προτάσεις υποβλήθηκαν στον ειδικό μεσολαβητή του ΟΗΕ Tuomioja στις 18/4 και στις 27/4 αντίστοιχα και είχαν αμφότερες προβλέψιμο περιεχόμενο

χρειαζόνταν συντομώτερες διατυπώσεις (τη χορήγηση των σχετικών αδειών). Όπως πληροφορήθηκε έκπληκτος ο καναδός πρέσβης στην Κύπρο το Μάιο, οι πτήσεις βρετανικών στρατιωτικών συμφερόντων που αξιοποιούσαν τη «βόρεια οδό» υπερέβαιναν τις 20 την εβδομάδα (C. Göktepe 2003 op cit σσ 160-161, A. James 2002 op cit σσ 53-54).

[444] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 18/4/1964, προσπελάστηκε στις 3/7/2016: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959121.pdf

[445] M. M. Carver 2011 op cit σ 408.

[446] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 435/Κ, 18-4-1964 από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμάθας) προς τις Α΄και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ.

[447] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 231.

[448] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σ 331.

(Άγκυρα υπέρ της δημιουργίας δύο αυτόνομων κρατών συσστεγαζόμενων σε μορφή ομοσπονδίας, και διατήρησης των ιδρυτικών συμφωνιών σε ισχύ, Αθήνα υπέρ της πλήρους ανεξαρτησίας και της αναγνώρισης του δικαιώματος αυτοδιάθεσης). Οι αμερικανοί, διαπιστώνωντας το αδιέξοδο, δίσταζαν σε εκείνη τη φάση να ωθήσουν τις δύο πλευρές να ξεκινήσουν άμεσα μεταξύ τους συνομιλίες, φοβούμενοι ότι θα εισέπρατταν το πολιτικό κόστος της προδιαγραφόμενης αποτυχίας [449]. Με γνώμονα την ανατροπή των εξοπλιστικών ισορροπιών Ελλάδας-Τουρκίας, η Αθήνα απεύθυνε πρόσκληση επίσκεψης στο δυτικογερμανό υπουργό άμυνας, απαντητικά προς την επικείμενη έλευση του τελευταίου στην Άγκυρα, η οποία είχε προγραμματιστεί για τις αρχές του επόμενου μήνα[450].

Στην ελλαδική βουλή διεξάχθηκε μακρά συζήτηση γύρω από την εξωτερική πολιτική του κράτους με φόντο το Κυπριακό, στις 24/4. Ο υπουργός εξωτερικών Κωστόπουλος διατύπωσε τους εξής τρεις κυβερνητικούς άξονες για τις διεθνείς σχέσεις της χώρας: «εμμονή της Ελλάδος εις την πολιτικήν της ειρήνης αλλά και η απόφασις της Ελλάδος να επιδιώξη την επιβολήν μίας αντιλήψεως του ιδεώδους της διεθνούς δικαιοσύνης αλλά και μίας συγχρόνου αντιλήψεως περί αδεσμεύτου δημοκρατίας εις την Κύπρον» και «...η απόφασίς της όπως διεκδικήση όλα τα δικαιώματά μας εντός των πλαισίων της συμμαχίας κι εντός του πλαισίου του Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών. Η απόφασις αυτή δεν είναι συνέχεια ή μάλλον ωχρά απομίμησις παλαιοτέρας πολιτικής, διότι διά της όλης της εμφανίσεως σαφώς έχει υποδηλωθή η διαφορά, η οποία υπάρχει ... Σήμερον η Ελλάς είναι αποφασισμένη να μετέχη της Συμμαχίας αυτής, ως κράτος ισότιμον και όχι ως πτωχός συγγενής και δικαιούμεθα να υπερηφανευώμεθα, διότι η στάσις αυτή της Ελλάδος κατέστησε δυνατάς ωρισμένας επιτυχίας εις τον τομέαν της Κύπρου. Ασφαλώς δε, δεν θα απετέλη υπερβολήν ο ισχυρισμός ότι η όξυνσις της αδιαλλαξίας της Τουρκίας εν μέρει οφείλεται και εις την από μέρους των διαπίστωσιν της προόδου, της οποίας η Ελληνική

[449] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 207-210 και «Παράρτημα 6» σσ 619-623, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 192-193, Α. Αθανασίου op cit σ 22, R. Sonyel op cit σσ 94-95, H. Kosut op cit σ 115, M. M. Carver 2011 op cit σ 409. Ο φιλανδός είχε σχετικές συνομιλίες στην Άγκυρα στα μέσα Απριλίου και στην Αθήνα στα τέλη του μήνα. Οι θέσεις της κυβέρνησης του Μακάριου κατατέθηκαν στις 13/5 και είχαν εξίσου αναμενόμενο περιεχόμενο: η Λευκωσία ήταν υπέρ της αναθεώρησης του κυπριακού Συντάγματος με τη συνδρομή των Ηνωμένων Εθνών. Ο Μακάριος πάντως είχε καταστήσει σαφείς τις σκέψεις του στον Tuomioja από τις 20/4 και εμμέσως από τις 2/4, όταν ο φιλανδός είχε προκαταρκτική συζήτηση με τον ελληνοκύπριο πρέσβη στην Αθήνα.

[450] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, 1773/16-4-1964 από την ελλαδική πρεσβεία Βόννης (Κύρου) προς Διευθύνσεις ΝΑΤΟ, Β΄και Δ΄Πολιτική του ΥΠΕΞ. Ο δυτικογερμανός υπουργός άμυνας έλαβε την ελλαδική πρόσκληση μέσω του στρατιωτικού ακόλουθου της πρεσβείας της ΟΔΓ στην Αθήνα. Ο Κύρου, εμφανώς χολωμένος απ'την παράκαμψή του, απέστειλε στο ΥΠΕΞ συστάσεις εθιμοτυπικού πρωτοκόλλου για την επίσκεψη και υπενθύμισε τη γνωριμία του βασιλιά με τον von Hassel. Σημαντική ήταν η εκτίμησή του πως ο δυτικογερμανός υπουργός άμυνας ήταν «άριστα διατεθειμένος και θα ηδύνατο βοηθήση πολύ προώθησιν ζητήματος γερμανικής βοηθείας εντός ΝΑΤΟ».

πολιτική επέτυχε». Ο Η. Ηλίου διατύπωσε αναλυτικά τις θέσεις της ΕΔΑ: ότι τα ελληνοτουρκικά και το Κυπριακό ήταν σαφώς αλληλένδετα, ότι το Κυπριακό αφορούσε πρωτίστως τους κατοίκους του νησιού, ότι το ενδιαφέρον της Τουρκίας ήταν εύλογο μόνο σε ό,τι αφορούσε την ευημερία των τουρκοκύπριων, ότι το θέμα της αιγιαλίτιδας ζώνης και οι κοινότητες των κωνσταντινουπολιτών ρωμιών και των ελλήνων της Ίμβρου και της Τενέδου είχαν καταστεί όμηροι της πολιτικής διασύνδεσης της τύχης τους με την πορεία των πραγμάτων στην Κύπρο. Ο Ηλιού επικαλέστηκε τις πρόσφατες δηλώσεις του τούρκου προέδρου περί «τέλους της ελληνοτουρκικής φιλίας» για να διερωτηθεί «ποία είναι αυτά τα κοινά συμφέροντα [της ελλαδικής] με την Τουρκικήν Κυβέρνησιν; Και ποίαι είναι αυταί αι κοιναί επιδιώξεις; ... όταν γνωρίζωμεν ποία υπήρξε ανέκαθεν η διαγωγή της Τουρκίας, τακτική αθετήσεως συμμαχικών υποχρεώσεων; Εις τί αντιστοιχεί αυτή η πλαστή θεωρία, ότι τάχα αποτελεί προστασίαν μας η συμμαχία του ΝΑΤΟ; Μάς είπεν ό κ Πρόεδρος της Κυβερνήσεως και ο κ Υπουργός των Εξωτερικών, ότι η Ελλάς δεν δύναται να ζήση άνευ συμμαχιών και εγγυήσεων. Ζουν, και ζουν πολύ καλύτερον άνευ των συμμαχιών του ΝΑΤΟ 100 αδέσμευτοι και ουδέτεροι χώραι και εξασφαλίζουν ανεξαρτησίαν και προκοπήν»[451].

Στις 25 Απριλίου οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις κατάφεραν με καταδρομική ενέργεια να θέσουν υπό μερικό έλεγχο τον Αγ. Ιλαρίωνα (τις πρώτες ώρες του 24ώρου επίλεκτη δύναμη των ομάδων Λυσσαρίδη και απόσπασμα με επικεφαλής ελλαδίτη ταγματάρχη απελευθέρωσε το χωριό κάτω από το μεσαιωνικό κάστρο που βρίσκεται στην κορυφή του βουνού, με αποτέλεσμα ο δευτερεύων τουλάχιστον δυτικός δρόμος που συνδέει τη Λευκωσία με τις ακτές της Κερύνειας να μην είναι πια υπό τουρκικά πυρά) όταν διατάχθηκε άμεση εφαρμογή άλλης μίας κατάπαυσης πυρός. Η αρχική επίθεση υπήρξε αστραπιαία και αποτελεσματική, υποχρεώνοντας την τουρκοκυπριακή ηγεσία να εξετάσει το ενδεχόμενο ενεργοποίησης του σχεδίου εκτάκτης ανάγκης που προέβλεπε το ξέσπασμα συγκρούσεων σε όλο το νησί προκειμένου να εκβιαστεί η διεθνής συναίνεση σε σωτήρια στρατιωτική επέμβαση της Άγκυρας (το σχέδιο είχε εκπονηθεί από τούρκους στρατιωτικούς και την ηγεσία της ΤΜΤ). Αν η αρχική ελληνοκυπριακή επίθεση είχε αφεθεί να συνεχιστεί, θα είχε με βεβαιότητα παραγάγει στρατηγικών επιπτώσεων στρατιωτικά αποτελέσματα σύμφωνα με την εκτίμηση του Μ. Packard, όμως ο αρχικός σχεδιασμός προνοούσε για τη διακοπή της προέλασης και την ανασυγκρότηση των τμημάτων που την διεξήγαγαν και η ελλαδική-ελληνοκυπριακή τοπική στρατιωτική ηγεσία φάνηκε άτολμη να παρεκκλίνει από αυτόν ώστε να εκμεταλλευτεί τα ανεπάντεχα θετικά αποτελέσματα της μέχρι τότε δράσης της (και να φέρει προ τετελεσμένων εχθρούς και φίλους). Οι νέες συντονισμένες απόπειρες

[451] *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις ΚΑ', 24-4-1964, σσ 446-459.

προώθησης των ελληνοκύπριων (με μία κύρια και δύο δευτερεύουσες προσπάθειες) στα ανατολικά και στόχο την κατάληψη του υψώματος 780 της Άσπρης Μούττης δεν ευοδώθηκαν λόγω μη έγκαιρης προώθησης πυρομαχικών και των αναγκαίων όπλων υποστήριξης. Στις 27 Απριλίου διατάχτηκε από τη Λευκωσία η διακοπή κάθε περαιτέρω ενέργειας. Σύμφωνα με τους βρετανούς, *και* στην περίπτωση εκείνων των επιχειρήσεων οι τούρκοι επιτελείς είχαν εξετάσει το ενδεχόμενο να αντιδράσουν με αεροπορικούς βομβαρδισμούς, αν η πορεία των πραγμάτων στο έδαφος έβαινε χειρότερη [452]. Άλλες πάντως ταυτόχρονες επιθέσεις των ελληνοκύπριων υπό τη διοίκηση ελλαδιτών αξιωματικών στην ίδια περιοχή απέτυχαν εξ αρχής. Η διαταγή διακοπής της επίθεσης στον Αγ. Ιλαρίωνα ειδικά, είχε δυσμενέστατες συνέπειες για την ελληνοκυπριακή πλευρά μεσομακροπρόθεσμα (με την έννοια ότι η συνεχιζόμενη κατοχή του από τουρκοκυπριακές δυνάμεις, σε συνδυασμό με την κατοχή της στενωπού της Αγύρτας διαδραμάτισε, όπως και αναμενόταν, καίριο ρόλο για την επιτυχία τις διεύρυνσης του τουρκικού προγεφυρώματος και κυρίως την ένωσή του με τον βασικώτερο τουρκοκυπριακό θύλακα κατά την εισβολή του 1974). Είναι αφετέρου γεγονός ότι η επίθεση αυτή είχε ξεκινήσει σαν τοπική πρωτοβουλία (με την έγκριση του Μακάριου) χωρίς προηγούμενη ενημέρωση της Αθήνας και κατά παράβαση της συμφωνίας ανάληψης δράσεων μόνο αν είχαν προηγουμένως τη συναίνεση της ελλαδικής κυβέρνησης. Τα προβλήματα που ανέκυψαν εκείνες τις μέρες επρόκειτο να επανεμφανιστούν σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας: πολιτικές ηγεσίες σε Λευκωσία και Αθήνα θα υποδαύλιζαν κατά καιρούς τοπικές συγκρούσεις ώστε να αποκομίσουν τα εκάστοτε επιδιωκόμενα πολιτικά οφέλη, ή θα διέταζαν την πρόωρη παύση τους αγνοώντας τις πολιτικές συνέπειες των στρατιωτικών εξελίξεων, ενώ αφετέρου τοπικές (ελληνικές) στρατιωτικές ηγεσίες θα αναλάμβαναν πρωτοβουλίες που όσο κι αν κρίνονταν επιβεβλημένες από στρατιωτικής πλευράς, παρήγαγαν συχνά δυσβάσταχτες απώλειες σε διεθνές διπλωματικό (και εν τέλει στο τοπικό πολιτικοστρατιωτικό) πεδίο. Γεγονός είναι ότι ενώ οι περισσότεροι αντικειμενικοί σκοποί της επίθεσης στον Αγ. Ιλαρίωνα επιτεύχθηκαν (πχ τέθηκε υπό ελληνικά πυρά ο πρόχειρος διάδρομος αποπροσγειώσεων που είχε στρώσει η άλλη πλευρά στο Κρηνί, κοντά στη Αγύρτα), ο χειρισμός των επιχειρήσεων στο δημόσιο λόγο (προβλήθηκαν από τον ελληνοκυπριακό, τον ελλαδικό αλλά και τον διεθνή Τύπο ως πολυήμερες φονικές μάχες) δημιούργησε νέα έξαψη

[452] Οι ελληνοκύπριοι είχαν καταλάβει πρόσκαιρα τα υψώματα της Άσπρης Μούττης τον Φεβρουάριο, αλλά έπειτα τα είχαν εγκαταλείψει: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 288-290, M. Packard op cit σσ 268-271, 321, H. Kosut op cit σσ 112. Έχει υποστηριχθεί ότι τις τελευταίες επιθέσεις διεύθυνε ο Π. Γιωρκάτζης (βλ. ενδεικτικά President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 28/4/1964, προσπελάστηκε στις 3/7/2016:
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959139.pdf , H. D. Purcell op cit σ 344.
Οι εχθροπραξίες διάρκεσαν δύο ακόμη ημέρες.

στην κοινή γνώμη της Ελλάδας και της Τουρκίας. Ακόμη χειρότερα, στην ευρύτερη περιοχή ήταν ήδη αναπτυγμένο καναδικό τάγμα κυανόκρανων. Υπήρχαν μάλιστα παράπονα για τη στάση της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης, που προέρχονταν και από τους δύο αντιμαχόμενους. Τα παράπονα οφείλονταν τόσο στην εσκεμμένη αποφυγή χρήσης βίας για τον τερματισμό των συγκρούσεων από πλευράς UNFICYP, όσο και στην έλλειψη σαφούς πολιτικής σκοποθεσίας που αυτή είχε, πλην των διαταγών να μην επεμβαίνει ώστε να μην επηρεάσει την μελλοντική πολιτική διευθέτηση. Για τη δύναμη του ΟΗΕ, η τήρηση αποστάσεων από τις συγκεκριμένες μάχες διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι αυτές εκτυλίχθηκαν σε περιοχές χωρίς αμάχους (και τελικά, παρά τη σφοδρότητα και το υψηλό διακύβευμα, δεν υπήρξαν πολυαίμακτες). Κυρίως όμως, βοηθήθηκε να τηρήσει τη συγκεκριμένη στάση από υπόμνημα του ανώτατου προϊσταμένου της, του ΓΓ του ΟΗΕ δηλαδή, ο οποίος στις 11/4 (μεταξύ των δύο κύκλων εχθροπραξιών του μήνα εκείνου), τόνισε πως η Δύναμη είχε δικαίωμα να ανοίγει πυρ μόνο γι'αυτοάμυνα και υποχρέωση να αποφεύγει κάθε δράση που θα μπορούσε να την φέρει αντιμέτωπη με οποιαδήποτε από τις δύο κοινότητες. Ο μόνιμος αντιπρόσωπος των ΗΠΑ στα Ηνωμένα Έθνη έλαβε οδηγίες στις 28/4 να χαρακτηρίσει «βάσει αξιόπιστων πληροφοριών» τις ελληνικές επιχειρήσεις στον Αγ. Ιλαρίωνα ως «εκ προθέσεως δοκιμασία της θέλησης και της ισχύος» της UNFICYP που θα μπορούσε να οδηγήσει σε «απονενοημένες αντεπιθέσεις των τουρκοκύπριων ανά την επικράτεια του νησιού», ακόμη κι επέμβαση της Τουρκίας αν η Δύναμη του ΟΗΕ αποτύγχανε στο έργο της. Οι ΗΠΑ προσφέρθηκαν τότε να παράσχουν στην UNFICYP βαρύτερο οπλισμό και ακριβώτερο γενικό εξοπλισμό (όπως ελικόπτερα), όμως, όπως παραδέχονταν οι υπεύθυνοί της στον ΟΗΕ, ο βαθμός της επιτυχίας της δεν εξαρτιόταν από το πόσο εντυπωσιακό υλικό είχε στη διάθεσή της αλλά από το κατά πόσο θα κατάφερνε να πείσει τις δύο αντιμαχόμενες κοινότητες να συνεργαστούν μαζί της (άλλωστε, στον Αγ. Ιλαρίωνα οι καναδοί διέθεταν θωρακισμένα οχήματα τα οποία μάλιστα παρενέβαλαν αρχικά μεταξύ των δύο παρατάξεων, αποσύροντάς τα τελικά, όταν αντιλήφθηκαν ότι η κίνηση εκείνη δεν είχε επίπτωση στις προθέσεις των δύο πλευρών) [453]. Όπως παραδέχθηκε

[453] Σ. Ριζάς 2000 op cit, σσ 99-100, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 446-447, *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 36", 28-4-1964, σσ 75-76, Ι. Μπήτος op cit σσ 86-87, J. Theodorides, The United Nations Peacekeeping Force in Cyprus (UNFICYP), *The International and Comparative Law Quarterly* Vol 31 No 4 (Oct. 1982), σσ 766-767, A. James 2002 op cit σσ 138-139, N. Briscoe op cit σσ 179-180, H. D. Purcell op cit σ 344, H. Kosut op cit σσ 113-114. Η επίσημη αναφορά του διοικητή της UNFICYP για τα γεγονότα (με ημερομηνία 28/4) βρίσκεται στο παράρτημα ΙΙ της Αναφοράς S 5671/29-4-1964 του ΓΓ του ΟΗΕ προς το Συμβούλιο Ασφάλειας του Οργανισμού, ενώ η «ενδιάμεση σκοποθεσία» της Δύναμης στο παράρτημα Ι του ίδιου τεκμηρίου. Εκείνο που κατά βάθος επιχειρούσε να αποφύγει ο ΓΓ του ΟΗΕ ήταν η ανάληψη μεγαλύτερης ευθύνης από πλευράς UNFICYP στην επιβολή της ειρήνευσης, στην κατεύθυνση δηλαδή που τον πίεζαν αμερικανοί και βρετανοί. Ειδικά οι τελευταίοι, καθώς αισθάνονταν πλέον απαλλαγμένοι από το βάρος της αποκλειστικότητας στην πολιτικά και

ο Γ. Παπανδρέου σε υπουργικό συμβούλιο που συγκλίθηκε ένα μήνα αργότερα (στις 8/5), μετά από δική του εντολή διακόπηκε η επίθεση στον Αγ. Ιλαρίωνα, απόφαση που έλαβε ώστε να επιδείξει τις φιλειρηνικές διαθέσεις της κυβέρησής του και που όπως ανάφερε ικανοποίησε τους αμερικανούς[454]. Μάλλον στον Απρίλιο του 1964 ανάγεται η πληροφορία που παρατίθεται σε τουρκική πηγή και σύμφωνα με την οποία ο αρχηγός της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας εισηγήθηκε προς τον πρωθυπουργό του τον αεροπορικό βομβαρδισμό του προεδρικού μεγάρου της Λευκωσίας[455]. Στις 27 Απριλίου ο Γαρουφαλιάς συγκάλεσε έκτακτη σύσκεψη της ελλαδικής στρατιωτικής ηγεσίας και αποφασίστηκε να μην έχει η Λευκωσία δικαίωμα έκδοσης διαταγής έναρξης στρατιωτικών επιχειρήσεων, αλλά να ζητάει τη γνώμη του αρχηγού της Εθνικής Φρουράς ο οποίος να συντάσσει κατά την κρίση του σχετική εισήγηση προς τον επικεφαλής του ΕΜΕΚ (του επιτελείου που έδρευε στην Αθήνα), τον Γρίβα δηλαδή. Μόνον το ΕΜΕΚ θα μπορούσε να διατάξει στρατιωτικές ενέργειες, μετά από έγκριση της ελλαδικής κυβέρνησης (ο Γρίβας είχε επιτρέψει τις επιχειρήσεις των προηγούμενων ημερών). Όταν ο Καραγιάννης επέστρεψε στην Αθήνα την 1η Μαΐου, εισέπραξε τη δυσαρέσκεια του Γαρουφαλιά. Στις συσκέψεις της επόμενης μέρας (με τη συμμετοχή των Καραγιάννη-Γαρουφαλιά, των αρχηγών των γενικών επιτελείων και του υφυπουργού εξωτερικών Παππά), ο Γρίβας ζήτησε αύξηση των δυνάμεων που είχε στη διάθεσή του. Ο Γαρουφαλιάς εμφανίστηκε ανήσυχος για το ενδεχόμενο τουρκικής απόβασης στην Κύπρο τις επόμενες μέρες, όμως τον καθησύχασαν οι Καραγιάννης - Παππάς [456]. Στις 28 και στις 30/4 αναχώρησαν από την Ελλάδα για το νησί δύο πλοία με

οικονομικά δαπανηρή και στρατιωτικά επικίνδυνη παρουσία ένοπλων τμημάτων της σε ειρηνευτικές αποστολές στην Κύπρο, τόνιζαν εκ νέου στις 20/4 την εκτός σκοπών ΟΗΕ, πρόσθετη αποστολή του δικού τους τμήματος της UNFICYP: να προστατεύει μέλη των οικογενειών του βρετανικού προσωπικού των βάσεων, που ζούσαν εκτός αυτών. Ο U Thant απ'την πλευρά του, φοβόταν ότι ενδεχόμενη αύξηση των ευθύνων της πολυεθνικής UNFICYP ίσως συνεπάγονταν απώλειες στα μέλη της Δύναμης, απότοκη δυσαρέσκεια στα κράτη που συνεισέφεραν στρατιωτικά τμήματα και απόσυρση της συμμετοχής τους, σχεδόν βέβαιη εχθρότητα των ελληνοκύπριων και πιθανά veto από την ΕΣΣΔ σε επόμενες απόπειρες λήψης αποφάσεων για το Κυπριακό.

[454] Ελληνική Βουλή, *«Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων» τόμος αρ. 85, συνεδρία 8-5-1964, θέμα: «Ανακοινώσεις επί [του] Κυπριακού»,* σσ 452-453.

[455] M. Mufti, *Daring and Caution in Turkish Strategic Culture,* N. York: Palgrave Macmillan, 2009, σ 44. Ο ˙Irfan Tansel, που διατύπωσε αυτή τη σκέψη, διατέλεσε αρχηγός της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας (ΤΗΚ) για παρατεταμένο διάστημα (απ΄το 1960 ως το 1968). Θεωρείτο ακραίος συντηρητικός και υπέρ της πρωτοκαθεδρίας των στρατιωτικών στην διακυβέρνηση της Τουρκίας: G. S. Harris 1988 op cit σ 185. Όταν είχε επιχειρηθεί η απομάκρυνση (και υποβάθμισή του) του διά της μετάθεσής του στη θέση του Ακόλουθου άμυνας στη Washington, το ζήτημα αποτέλεσε αφορμή για την εκδήλωση σοβούσας έριδας μεταξύ των πραξικοπηματιών του 1960, οι πιο σκληροπυρηνικοί από τους οποίους επιδίωξαν -και πέτυχαν- τη ματαίωση της απομάκρυνσής του από τα τουρκικά κέντρα παραγωγής εξουσίας και λήψης αποφάσεων: Γ. Ν. Καραμπελιάς 2009 op cit σ 171.

[456] C.Foley op cit σσ 182- 183, O'Malley - I. Craig op cit σσ 105-106, R. A. Patrick op cit σ 64, Ι. Μπήτος op cit σσ 85-87, Α. Αθανασίου op cit σ 21, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Α' σσ 328-334, μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος β΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 15-6-1965. Για τις επιχειρήσεις ειδικά στον Αγ. Ιλαρίωνα, οι αφηγήσεις διΐστανται: ο μεν Καραγιάννης

συνολικό φορτίο 63 τόνων πρόσθετου πολεμικού υλικού και 109 τόνων πυρομαχικών. Η αποτυχία στις επιχειρήσεις του Αγ. Ιλαρίωνα (τις οποίες όπως αναφέρθηκε διεύθυναν τόσο ελληνοκύπριοι όσο κι ελλαδίτες) κατέδειξε ότι οι αρχικοί σχεδιασμοί της μυστικής αποστολής ελλαδικών στρατευμάτων δεν επαρκούσαν αμυντικά. Η διαπίστωση εκείνη οδήγησε στην απόφαση περαιτέρω διόγκωσής τους ώστε να καταστεί δυνατή η συνδυασμένη εξουδετέρωση οχυρωμένων τουρκοκύπριων και αποβιαβαζόμενων τούρκων, στην περίπτωση που η τουρκική απειλή λάμβανε τις μέγιστες διαστάσεις της. Όπως σημείωνε ο Γαρουφαλιάς, «Κατόπιν τούτου διέταξα την ραγδαία αποστολή άλλων 3.000 περίπου ανδρών, ούτως ώστε μέχρι της 1ης Ιουνίου η συνολική δύναμη του ελληνικού στρατού στην Κύπρο να έχει φθάσει τους 4.482 οπλίτες και τους 347 αξιωματικούς» (προφανώς σε αυτούς συνυπολογιζόταν οι 950 άνδρες της ΕΛΔΥΚ) [457]. Σύμφωνα με τις αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών, η ελληνική πλευρά προετοιμαζόταν για ολομέτωπη σύγκρουση με την Τουρκία στην Κύπρο, την οποία κατά τις ίδιες εκτιμήσεις ορθά θεωρούσε αναπόφευκτη, αφού η μεν τουρκοκυπριακή ηγεσία είχε κηρύξει αγώνα «ζωής και θανάτου» με σκοπό να εξασφαλίσει την άμεση επεμβασιακή υποστήριξη της Άγκυρας, ενώ ταυτόχρονα η κυβέρνηση İnönü μπορούσε ανά πάσα στιγμή να ανατραπεί είτε από την αντιπολίτευση είτε από τους στρατιωτικούς, αν κρινόταν ότι τηρούσε υπερβολικά μετριοπαθή στάση στο Κυπριακό[458]. Παράλληλα, η Αθήνα έδειξε να παίρνει τοις μετρητοίς τις τουρικές απειλές και στο Αιγαίο, οργανώνοτας άμεσα πλόες «επίδειξης σημαίας» πολεμικών πλοίων σε όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου κι εκπονώντας τα πρώτα σχέδια

υποστήριξε ότι ο αρχικός στόχος ήταν η κατάληψη των υψωμάτων Αλωνάγρας και Πρ. Ηλία για «...περιωρίσωμεν τους Τ/Κ εις το οχυρόν του Αγ. Ιλαρίωνος» και ότι αυτό επιτεύχθηκε αιφνιδιαστικά μέσα σε λίγη ώρα, ο δε Γαρουφαλιάς ανέφερε ότι «Η επιχείρηση απέτυχε. Η εκπόρθηση του φρουρίου του Αγ. Ιλαρίωνος, το οποίον οι Τούρκοι είχαν επιμελώς οχυρώσει, δεν ήταν δυνατόν με τις δυνάμεις που διατέθηκαν και με τον οπλισμό με τον οποίο ήταν εξοπλισμένες. Είχαν υποτιμηθεί προφανώς αι εχθρικές δυνάμεις και η αξία του φρουρίου του Αγ. Ιλαρίωνος ως οχυρού. Η επιχείρηση, αντί της μορφής αστραπιαίας εκκαθαρίσεως, όπως όφειλε να ήταν, έλαβε τη μορφή πολιορκίας του φρουρίου». Και σε άλλο σημείο της μαρτυρίας του υποστήριξε ο Γαρουφαλιάς αναλυτικώτερα ότι: «Η επιχείρηση όμως, δεδομένων των Διεθνών αντικτύπων και της Τουρκικής αντιδράσως, έπρεπε να σχεδιαστεί σαν αστραπιαία ενέργεια και να προπαρασκευασθεί ως εκτέλεση κατά τρόπο που θα επέτρεπε την ραγδαία πραγματοποίηση του αντικειμενικού σκοπού, ώστε να έχει δημιουργηθεί, σε συντομότατο χρονικό διάστημα και πριν ή εκδηλωθούν αι Τουρκικές και αι Διεθνείς αντιδράσεις, τετελεσμένον γεγονός». Ο Γαρουφαλιάς απέδωσε μεγάλη σημασία για την έκβαση στα πληροφοριακά κενά της ελληνοκυπριακής πλευράς («Βάδιζε πάνω σε υποθετικές εκτιμήσεις, σχεδόν τυφλά και με υπερεκχειλίζουσα αισιοδοξία») για τις πραγματικές δυνάμεις των τουρκοκύπριων και τις εντωμεταξύ οχυρώσεις τους. (Π.Γαρουφαλιάς op cit σσ 101, 147-148). Κατά τον Ν. Κρανιδιώτη (1985 op cit σσ 183-184), η επιχείρηση εκφυλίστηκε σε πολιορκία του φρουρίου μετά τη διαταγή ανακοπής της επίθεσης που ήρθε από την Αθήνα.

[457] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β΄ σσ 24-25, Π. Γαρουφαλιάς ibid σ 101.

[458] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 28 και 30/4/1964, προσπελάστηκαν στις 3/7/2016: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959139.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959145.pdf

προωθημένης άμυνάς τους. Όπως το έθεσε γλαφυρά ο τότε νεαρός αξιωματικός του ΒΝ κι αυτόπτης των εξελίξεων Α. Χρυσικόπουλος στην απομνημονευματική μαρτυρία του (ως απόστρατος αντιναύαρχος πλέον) «[Η] Κυπριακή κρίση του Δεκέμβρη του 1963, που τις παραμονές του Πάσχα του ’64 επεκτάθηκε στο Αιγαίο, ήταν για το Ναυτικό πραγματικός κεραυνός σε ξάστερο ουρανό» [459].

Στις 27 Απριλίου ο απερχόμενος Γεν. Γραμματέας του ΝΑΤΟ D. Stikker επισκέφθηκε την Άγκυρα και την επομένη την Αθήνα συνοδευόμενος από άλλους υψηλούς αξιωματούχους της συμμαχίας, μεταφέροντας προτροπές των άλλων μελών για συνδιαλλαγή μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Κύριος σκοπός της έλευσής του ήταν να συζητήσει τα ζητήματα ασφάλειας της Ελλάδας και της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ για την πενταετία 1965-1970 καθώς και για τις ελλαδικές αμυντικές δαπάνες της διετίας 1963-1964. Οι ελλαδίτες συνομιλητές του (με επικεφαλής τους υπουργούς εξωτερικών και άμυνας) επιδίωξαν να εξασφαλίσουν τη συμμαχική έγκριση και χρηματοδότηση αύξησης των χερσαίων δυνάμεων στα βορειοανατολικά της χώρας, που μέχρι τότε θεωρούνταν τόσο ευάλωτα ώστε να μην είναι υπερασπίσιμα έναντι του «από Βορράν» κινδύνου, με δυσμενή πολιτικό αντίκτυπο στο εσωτερικό της χώρας («...δέον τονισθή ότι βάσει ισχυούσης αμυντικής σχεδιάσεως προβλέπεται εξ αρχής σύμπτυξις ημετ.[έρων] δυνάμεων και διεξαγωγή κύριας αμύνης επί Στρυμόνος [τελευταία αμυντική τοποθεσία χαρακτηριζόταν στα σχέδια ο Αλιάκμονας]. Ούτω δημιουργείται μέγαν κενόν μεταξύ ελλην. και τουρκικής διατάξεως» αλλά και «... δημιουργεί ψυχολογίαν ηττοπαθείας ευνοούσαν ως εικός άκραν αριστεράν») . Εκείνο που επιχειρούσαν για αρκετά χρόνια οι ελλαδίτες ιθύνοντες ήταν να επιτύχουν αμυντική κάλυψη του συνόλου της ελλαδικής επικράτειας –μετά τις τελευταίες κυπριακές εξελίξεις μάλιστα, στα κίνητρα της Αθήνας είχε προστεθεί η πρόθεση να ενισχυθούν τα ελλαδοτουρκικά χερσαία σύνορα κατά τον πιο οικονομικό τρόπο και με επίκληση ενός τοπικού πολέμου, δηλαδή μίας βουλγαρικής εισβολής που για σειρά λόγων ίσως δεν επέσυρε την αυτεπάγγελτη ανάμιξη των δύο αντίπαλων συνασπισμών, παρά τις σχετικές τους δεσμεύσεις. Το ΝΑΤΟ παραδοσικά αντέτεινε ότι η ενδεδειγμένη λύση ήταν ένας συνδυασμός ανάπτυξης τακτικών («μικρών») ατομικών όπλων και εναπόθεσης ελπίδων στην έγκαιρη κι αποτελσματική ανάπτυξη τοπικά της «Συμμαχικής Κινητής Δύναμης» (ενός συμβολικών διαστάσεων σχηματισμού για συμμετοχή σε ασκήσεις και παραγωγή εντυπώσεων, μηδαμινής στρατιωτικής αξίας). Όπως αναμενόταν, η ελλαδική ομάδα ζήτησε επείγουσα αύξηση της ΝΑΤΟϊκής συνδρομής συνολικά, σε χρήμα και είδος. Η ομάδα του Stikker ζήτησε αναλυτικές προτάσεις βασισμένες σε λεπτομερή παράθεση

[459] Αντιναύαρχος Α. Χρυσικόπουλος 1995 op cit σ 15.

στοιχείων, επικαλούμενη τη βαθμιαία αμερικανική δυστοκία να παράσχει τη βοήθεια που ως τότε αφειδώς διέθετε προς βορειοατλαντικό όφελος. Η συζήτηση επικεντρώθηκε σε θέματα όπως _η ελληνική συνεισφορά στους εθνικούς αμυντικούς προϋπολογισμούς, _η αύξηση των επίμαχων δαπανών συγκριτικά με την αύξηση του ΑΕΠ, _η χρηματοδότηση των κυβερνητικών προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας με επίπτωση στην απήχηση της Αριστεράς, _οι καθυστερήσεις εκταμίευσης ήδη εγκεκριμένων κονδυλίων συμμαχικής αμυντικής βοήθειας προς την Ελλάδα και κυρίως _η σύγκριση μεταξύ της ΝΑΤΟϊκής στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία (ο Κωστόπουλος απερίφαστα δήλωσε ότι «διαπιστώνει οπωσδήποτε διαφορετικήν μεταχείρισιν των δύο χωρών»)[460]. Σε υψηλώτερο πολιτικό επίπεδο και σε σχέση με το Κυπριακό, ο γενικός γραμματέας του ΝΑΤΟ άκουσε από τον Γ. Παπανδρέου τις πάγιες ελληνικές θέσεις, κατά βάση την υπόμνηση της ελλαδικής νομιμοφροσύνης προς τις Συμφωνίες και τις Συνθήκες που η χώρα ήταν συμβαλλόμενη μαζί με την Τουρκία (στο ΝΑΤΟ και στην Κύπρο). Ο ολλανδός υπήρξε ιδιαίτερα προσεκτικός όταν αναφέρθηκε σε αντιφάσκουσες πληροφορίες που λάμβανε από «διάφορες συμμαχικές πηγές» για την κλίμακα της ελληνοτουρκικής κρίσης στο Κυπριακό. Επίσης ξεκαθάρισε ότι δεν ήθελε να αναλάβει στη διαμάχη εκείνη ρόλους που δεν τού αναλογούσαν, πέραν της επιβεβλημένης φροντίδας του για την εύρυθμη λειτουργία της Συμμαχίας. Εν ολίγοις, όπως και τον Ιανουάριο, ο Stikker δεν προθυμοποιήθηκε να αναλάβει το ρόλο του αγγελιοφόρου των αμερικανικών επιθυμιών, αναφέρθηκε πάντως σε «εμπιστευτική Έκθεση» μη κατονομαζόμενων συντακτών –κατά τα φαινόμενα αμερικανικής στρατιωτικής προέλευσης- που περιέγραφε με μελανά χρώματα τις εικαζόμενες συνέπειες ενός ελληνοτουρκικού πολέμου (εξάντληση των δύο πλευρών, με εκμετάλλευση της σύγκρουσης από την ΕΣΣΔ και τους συμμάχους της, κυρίως τη Βουλγαρία). Ο Γ. Παπανδρέου τόνισε και πάλι ότι ναι μεν

[460] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, ΕΤΝΑ-Άκρως Απόρρητον Ν1910-60/14-5-1964, από την Διεύθυνση ΝΑΤΟ προς ΓΕΕΘΑ/Β΄ ΜΕΟ/Ι και Γ΄ΜΕΟ [Μικτή Επιτελική Ομάδα], ενδεκασέλιδο «αντίγραφον περιληπτικών πρακτικών των συνομιλιών της 30ης Απριλίου». Στη ΝΑΤΟϊκή ομάδα συμμετείχε ο Greg (ο διαπρεπέστερος γάλλος αξιωματούχος στο ΝΑΤΟ), τότε αναπληρωτής γενικός γραμματέας αρμόδιος για οικονομικές υποθέσεις. Από ελλαδικής πλευράς, παρίσταντο οι Κωστόπουλος, Γαρουφαλιάς, Παππάς και Παπακωνσταντίνου (οι υφυπουργοί εξωτερικών και άμυνας αντίστοιχα), Πιπιλής (Αρχηγός ΓΕΕΘΑ), Ρίτσος (υποναύαρχος), Έρσελμαν (τότε συνταγματάρχης, βοηθός Α/ΓΕΕΘΑ), Καμπαλούρης και Πηλαβάκης (επικεφαλής Διευθύνσεων του ΥΠΕΞ). Το θέμα του υλικού εκσυγχρονισμού των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων δεν αναπτύσσεται διεξοδικά στο παρόν κείμενο, παρά μόνο στο βαθμό που σχετίζεται με τα της Κύπρου. Το μόνο που κρίνεται να σκόπιμο να αναφερθεί είναι ότι οι σχετικές αποφάσεις είχαν ληφθεί σε ΝΑΤΟϊκό επίπεδο προγενέστερα (βλ. λχ το κείμενο αναφοράς της Στρατιωτικής Επιτροπής του ΝΑΤΟ MCM-13-64/31-1-1964/NAMC που αφορούσε σε NBMR-NATO Basic Military Requirements). Επειδή οι διαδικασίες εφαρμογής αυτών των αποφάσεων ήταν παραδοσιακά χαμηλής ταχύτητας, πολλές φορές τις προλάβαιναν έκτακτες εξελίξεις (όπως η ελλαδοτουρκική όξυνση λόγω του Κυπριακού) και επηρεάζονταν από αυτές.

δεν ήταν η Ελλάδα που κατήγγειλε τις ιδρυτικές Συνθήκες της Κύπρου, ωστόσο αυτές ήταν εκ των πραγμάτων ξεπερασμένες, τόσο λόγω των συμβάντων της διακοινοτικής βίας όσο και εξαιτίας της άφιξης της UNFICYP και του ορισμού μεσολαβητή του ΟΗΕ (εξελίξεις που υποδήλωναν την αναγώριση αυτής της διαπίστωσης διεθνώς, σύμφωνα με τον ελλαδίτη πρωθυπουργό). Ο Παπανδρέου δικαιολόγησε τις ενέργειες του Μακάριου σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο, κατήγγειλε τις τουρκικές κινήσεις και δήλωσε ότι η Ελλάδα θα αμυνόταν αν ο πόλεμος ήταν η μόνη επιλογή που είχε. Επίσης, έθεσε ένα διαχρονικό ζήτημα εσωτερικής λειτουργίας και σκοπών ύπαρξης του ΝΑΤΟ επισημαίνοντας: «Είπατε περαιτέρω, ότι εις περίπτωσιν συρράξεως Ελλάδος και Τουρκίας, το ΝΑΤΟ θα όφειλεν να παραμείνη ουδέτερον. Διαφωνώ. Εάν υπάρξη επίθεσις ενός μέλους της Συμμαχίας εναντίον ετέρου, ημπορεί το ΝΑΤΟ να παραμείνη ουδέτερον; Η Συμμαχία μάς προστατεύει από τους εχθρούς και δεν μάς προστατεύει από τους φίλους όταν μεταβάλλωνται εις εχθρούς, όταν επιχειρούν άδικον επίθεσιν; Θέλω να ελπίζω ότι η περίπτωσις τυγχάνει απολύτως φανταστική». Ο Stikker παραπονέθηκε αργότερα ότι οι ελλαδίτες συνομιλητές του διοχέτευσαν στον Τύπο τις συζητήσεις που είχε μαζί τους, με σκοπό να βραχυκυκλώσουν τη διαχείριση του θέματος εντός των ΝΑΤΟϊκών τειχών, επειδή είχαν λάβει την απόφαση να μεταφέρουν τις διαβουλεύσεις για το Κυπριακό στον ΟΗΕ. Ο ελλαδικός Τύπος, επικαλούμενος έγκυρες πηγές, μετέφερε ένα κλίμα έμμεσου εκβιασμού από την παρέμβαση του Γεν. Γραμματέα του ΝΑΤΟ, ότι η Συμμαχία σκόπευε να τηρήσει στάση αμερόληπτου τρίτου σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύρραξης (που ο ολλανδός τη χαρακτήριζε πιθανή επικαλούμενος τις τουρκικές ετοιμασίες) [461].

Σε διεθνές επίπεδο, τον Απρίλιο του 1964 η κυπριακή κρίση απέκτησε μία πρόσθετη, ενδιαφέρουσα διάσταση: εντάχθηκε στις βαθειές διαφωνίες που εκδηλώνονταν μεταξύ ΕΣΣΔ και ΛΔ Κίνας. Το Πεκίνο τασσόταν υπέρ της κλιμάκωσης της κρίσης, ευχόμενο να καταλήξει σε «ενδοΝΑΤΟϊκό» ελληνοτουρκικό πόλεμο, ενώ η Μόσχα λάμβανε θέσεις υπέρ της ειρήνευσης στο νησί. Η ηγεσία του ΑΚΕΛ τάχθηκε αναφανδόν υπέρ των σοβιετικών θέσεων. Οι σοβιετικοί επίσημοι (Χρουστσώφ, Σουσλώφ κα) περιλάμβαναν το Κυπριακό στις

[461] R. S. Jordan 1979 op cit σ 136, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄σσ 312-319, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 448, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 201-202, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σ 189 (ο οποίος χρονολογεί εσφαλμένα την επίσκεψη του Stikker, φαίνεται ακολουθώντας τον Τζελέπη σε αυτό το σημείο), *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 528/Κ, 9-5-1964 από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμάθας) προς τις Α΄και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ.

δημόσιες αναφορές τους στο «διεθνές αντιϊμεπριαλιστικό μέτωπο των λαών που αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία τους»[462].

Όταν ο τούρκος υπουργός εξωτερικών επισκέφθηκε τη Washington τις τελευταίες μέρες του Απριλίου στο πλαίσιο προγραμματισμένης υπουργικής συνόδου του περιφερειακού αντισοβιετικού αμυντικού συμφώνου CENTO, συναντήθηκε με το κάθε μέλος της ανώτατης πολιτικής ηγεσίας των ΗΠΑ που ασχολείτο με τις διεθνείς τους σχέσεις (τον υπουργό εξωτερικών D.Rusk, τον υφυπουργό G.Ball, αλλά και με τον ίδιο τον πρόεδρο Johnson). Ο τελευταίος, εξαπάτησε τον Erkin παρέχοντάς του ψευδείς διαβεβαιώσεις ότι δεν διάκειτο ευνοϊκά απέναντι στην ιδέα της ένωσης Ελλάδας-Κύπρου, ενώ όλοι τού υποσχέθηκαν ότι θα έπρατταν οτιδήποτε για την αποφυγή ταπείνωσης της Τουρκίας. Τού ανέφεραν επίσης ότι θα πίεζαν την UNFICYP να επιτηρεί στενά την κατάσταση στην ευρύτερη Κερύνεια. Ο Erkin απ'την πλευρά του δεσμεύτηκε ότι η χώρα του θα απείχε προς το παρόν από στρατιωτικές πρωτοβουλίες επέμβασης στο νησί, εκτόξευσε πάντως τις συνήθεις προειδοποιήσεις περί «αναδυόμενης νέας Κούβας στη Μεσόγειο». Η δυτική σπουδή των ημερών να κλείσει το θέμα ερμηνεύεται βάσει απτών δεδομένων (εκτός δηλαδή των πολεμικών γεγονοτών στον Αγ. Ιλαρίωνα), που προηγήθηκαν της ελληνοκυπριακής επίθεσης εκεί και δικαίωναν το βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα, ο οποίος παρατηρούσε ότι η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου ασκούσε πολύ μικρότερη επιρροή στον Μακάριο, απ'όσο ισχυριζόταν [463] : όπως μετέδιδε από τη Λευκωσία ο εκεί ελλαδίτης πρεσβευτής Μ. Δελιβάνης, ο Αρχιεπίσκοπος είχε συνάντηση με τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στις 23/4 στην οποία ζήτησε πληροφορίες «επί φημών κυκλοφορουσών ευρέως» περί σοβιετικής βοήθειας προς την Τουρκία. Ιδιαίτερα ο Μακάριος τόνισε ότι «τυχόν παροχή ειδών ειδικώς δι'ανακούφισιν τουρκοκυπρίων θα εθεωρείτο ως μη φιλική έναντι [της] Κύπρου πράξις». Ο ελληνοκύπριος ηγέτης όμως, ρώτησε και κάτι ακόμη τον Γερμόσιν: αν η Μόσχα θα ήταν «διατεθειμένη πωλήση πολεμικόν υλικόν εις Κυπριακήν Δημοκρατίαν, ειδικώς δεν ανεφέρθη εις 3-4 τορπιλακάτους, τεθωρακισμένα και αεροσκάφη». Τέλος ο Μακάριος ανέφερε ότι εφόσον υλοποιείτο επίσκεψη του Ν. Χρουστσώφ στην Αίγυπτο «θα ήτο ευτυχής εάν Ρώσος Ηγέτης διέκοπτε [το] ταξίδιον του εις Κύπρον κατά μετάβασίν του ή επιστροφήν του ˙ ίνα δυνηθή και τόν υποδεχθή ενταύθα». Ο Μακάριος καθησύχασε τον

[462] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 375/Κ, 3-4-1964, 376/Κ, 4-4-1964, 395/Κ, 9-4-1964, 399/Κ, 12-4-1964 –όλα από Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς) προς τη Δ/νση Εξωτερικού Τύπου της Γεν. Δ/νσης Τύπου της Προεδρίας της κυβέρνησης, με κοινοποιήσεις προς τις Α΄ και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ.

[463] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 232. Ο R. Murrey καυτηρίαζε την αμερικανική απόφαση να ασκούνται πιέσεις στην Αθήνα και να παρακάμπτεται επιδεικτικά η κυβέρνηση της Λευκωσίας. Η. Kosut op cit σ 116.

Δελιβάνη ότι γι'αυτήν την συγκεκριμένη ιδέα του είχε ήδη κάνει λόγο στο Γ.Παπανδρέου[464]. Το ζήτημα της προμήθειας στρατιωτικού υλικού από την ΕΣΣΔ και μάλιστα του είδους που θα μπορούσε να παρεμποδίσει ή εν πάση περιπτώσει να λειτουργήσει στοιχειωδώς αποτρεπτικά απέναντι σε τουρκική απόβαση στην Κύπρο επρόκειτο να έχει στρατηγικές επιπτώσεις στις μετέπειτα φάσεις των εξελίξεων. Από ελλαδική πηγή, έχει υποστηριχθεί ότι η προέλευση της ιδέας σε ό,τι ειδικά αφορούσε το ναυτικό της σκέλος, ήταν ελλαδική και δη στρατιωτική: ο πριν λίγες ημέρες (16/4) τοποθετημένος στην Κύπρο ως ναυτικός της σύνδεσμος με την Ελλάδα (αντιπλοίαρχος τότε) Π. Αραπάκης[465] αναφέρει στη μαρτυρία του ότι ήταν εκείνος που υπέβαλε την ιδέα στον Μακάριο να επιδιώξει την πρόσκτηση ναυτικών μέσων απαγόρευσης μίας ενδεχόμενης τουρκικής απόβασης -τορπιλακάτους συγκεκριμένα-, εισηγούμενος αρχικά να απευθυνθεί σε δυτικές πηγές. Ο Αρχιεπίσκοπος τότε τού αποκάλυψε ότι είχε ήδη προχωρήσει σε αυτή τη διερεύνηση, με αποκαρδιωτικά αποτελέσματα: μόνο το ΗΒ είχε προσφέρει ένα παλιό ναρκαλιευτικό, τελείως ακατάλληλο για τις τρέχουσες κυπριακές ανάγκες. Ο Αραπάκης κατέθεσε ότι «...ρώτησα τον Μακάριο αν δέχονταν οι Ρώσοι να μάς δώσουν τορπιλακάτους, εφόσον ήταν γνωστό ότι διέθεταν μικρές τορπιλακάτους με δυνατότητα ανάπτυξης υψηλών ταχυτήτων, που έφταναν τους 52 κόμβους ([ναυτικά] μίλια ανά ώρα) ˙ επιπλέον, παρουσίαζαν μικρό στόχο, ήταν κατασκευασμένες από αλουμίνιο και, γενικά, είχαν αποδειχθεί πολύ αποτελεσματικές. Ο Μακάριος μέ κοίταξε στην αρχή με απορία ... Ήταν φανερό ότι διερωτούνταν πώς είναι δυνατόν Έλληνας ανώτερος αξιωματικός να κάνει τέτοια πρόταση. Αντιλαμβανόμενος τη

[464] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 01716/25-4-1964 από Λευκωσία (Δελιβάνης), απόρρητο, προς τις Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις. Ο Χρουστσώφ τελικά δεν έκανε στάση στην Κύπρο «...όπως πολλοί περίμεναν. Αναπνέει η κυβέρνησή μας [Αθήνα], ποτέ δεν είμαστε βέβαιοι ως ποιό σημείο μπορεί να φτάσει ο Μακάριος» σχολίασε ο Μ. Παπακωνσταντίνου, τ. Α΄ op cit σ 191. Ο Γ. Παπανδρέου είχε διαβεβαιώσει το βρετανό πρέσβη στις 7/5 ότι είχε ασκήσει κάθε δυνατή αποτρεπτική επιρροή στον Μακάριο ώστε να μην προσκαλέσει το γΓεν. Γραμματέα του ΚΚΣΕ στην Κύπρο όταν ο τελευταίος μετέβαινε ή όταν επέστρεφε από την Αίγυπτο (R. Sonyel op cit σ 91). Τελικά οι δύο ηγέτες περιορίστηκαν σε ανταλλαγή φιλοφρονητικών μηνυμάτων ενώ ο Χρουστσώφ βρισκόταν εν πλω προς την Αίγυπτο και το πλοίο που τόν μετέφερε έπλεε ανοικτά της Κύπρου, στις 8/5 (Ανακοινωθέν αρ 4 του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, 8/5/1964).

[465] «1. Τον Απρίλιο του 1964 διετάχθην όπως μεταβώ εις ΚΥΠΡΟΝ ίνα μελετήσω κατ'αρχήν την καταλληλότητα των ακτών και λιμένων διά την προσγειάλωσιν και προδέτησιν των αρματαγωγών και τις πιθανές περιοχές όπου θα ηδύνατο να λάβη χώραν εχθρική αποβατική ενέργεια κατά την νήσου και γενικώτερον τον τρόπον και τα απαιτούμενα μέσα αμύνης της νήσου από θαλάσσης:: εισαγωγική παράγραφος της Έκθεσης Αραπάκη «για τη ναυτική άμυνα της Κύπρου, τις επιχειρήσεις Τηλλυρίας και το θέμα της μεταφοράς των Ρωσικών Πυραύλων στην Κύπρο», χ.χ., που περιλαμβάνεται στο Σ.Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σ 15. Ο Αραπάκης έφερε τότε τον τίτλο του συμβούλου του Μακάριου για ναυτικά θέματα –όταν ιδρύθηκε η Ναυτική Διοίκηση Κύπρου λίγου μήνες αργότερα, υπήρξε ο πρώτος της διοικητής : Αντιναύαρχοι ΠΝ Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σ 25. Πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο που διαχειρίστηκε πολιτικοστρατιωτικά ζωτικό μέρος των εξελίξεων του θέρους 1974, κατέχοντας το αξίωμα του αρχηγού του ναυτικού τότε.

σκέψη του, τόν διαβεβαίωσα ότι είμουν ειλικρινής. Πίστευα ό,τι έλεγα διότι, όπως τού εξήγησα, ήταν ο μόνος τρόπος να αποκτήσουμε τορπιλακάτους, που ήταν απαραίτητες για την άμυνα του νησιού αφενός ˙ και, αφετέρου, θα ήταν δυνατόν, με τον τρόπο αυτό, να υποβάλουμε αυτούς που εμπόδιζαν τον ανεφοδιασμό [sic] της Κύπρου με αποτελεσματικά όπλα σε ανησυχία και να τους ωθήσουμε να άρουν τα απαγορευτικά μέτρα που μάς είχαν επιβάλει. ... Ο Μακάριος, ενθαρρυμένος από την ειλικρίνεια και τα επιχειρήματά μου απάντησε: ‘ _Νομίζω ότι οι Ρώσσοι θα δέχονταν, αν κρίνω από κάτι νύξεις που μού είχε κάνει ο Ρώσος [sic] πρέσβης στο παρελθόν για βοήθεια σε υλικό γενικά’ . Τότε, τόν παρακάλεσα να καλέσει το Σοβιετικό διπλωμάτη και να τού ζητήσει να ρωτήσει τη Μόσχα επί του συγκεκριμένου θέματος, εάν θα ήταν διατεθειμένοι να μάς δώσουν τέσσερις τορπιλακάτους, στην αρχή, με την πρόθεση να τις κάνουμε έξι συνολικά. Ο Μακάριος πράγματι, τόν κάλεσε την επομένη. Όπως μέ ενημέρωσε, μετά τη συνάντηση που είχε μαζί του, ο Ρώσος πρέσβης [sic] ανέλαβε ευχαρίστως να προωθήσει το αίτημα για παροχή τεσσάρων τορπιλακάτων, με τη βεβαιότητα ότι η Μόσχα θα το αποδεχόταν. / Πράγματι, μετά από λίγες μέρες, ο Μακάριος μέ κάλεσε στο γραφείο του για να μού αναγγείλει ότι μόλις έλαβε την απάντηση ότι το αίτημά μας είχε γίνει αποδεκτό[466]». Η αφήγηση Αραπάκη ηχεί πειστική, διότι εδράζεται σε δύο πιστευτά δεδομένα: α) δεν ήταν ασυνήθιστο για μικρές χώρες που δεν δεσμεύονταν από σχετικές συνθήκες όπως λχ η Κύπρος, να ασκούν πιέσεις σε μεγάλες χώρες μέσω της προσφυγής σε πηγές προέλευσης οπλισμού αντιπάλων τους –μόνο που αυτό θεωρείτο απαράδεκτο και ασυγχώρητο από πλευράς αμερικανών στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου σε ό,τι αφορούσε τους στενούς τους συμμάχους, τόσο για λόγους εντυπώσεων όσο και ουσίας (θα αναλυθούν παρακάτω) και β) το σκεπτικό ήταν έλλογο εξαιτίας των συνθηκών (υπαρκτή απειλή και έλλειψη εναλλακτικών πηγών για την προμήθεια βαρύ οπλισμού), εκτός δε τούτου, εντελώς ταιριαστό με τη διαπραγματευτική ιδιοσυγκρασία του Αρχιεπισκόπου. Όπως εξάλλου θα αναφερθεί παρακάτω, το ίδιο αίτημα πρόβαλλε κατ’επανάληψη και ο αρχηγός της υπό ίδρυση Εθνικής Φρουράς στρατηγός Καραγιάννης, χωρίς να είναι σαφές -ή να έχει ιδιαίτερη σημασία- σε ποιόν ακριβώς ανήκε η πατρότητα της ιδέας. Στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει επίσης λόγος και για την συγκατάθεση του Γρίβα στο αίτημα της πρόσκτησης των τορπιλακάτων. Το βέβαιο ήταν ότι επισήμως δεν τύχαινε πολιτικής έγκρισης από την Αθήνα. Η απόφαση υπογράμμιζε επίσης με το χαρακτηριστικώτερο τρόπο ότι η εθελούσια αποχώρηση των τουρκοκύπριων από τα όργανα κυβέρνησης και διοίκησης του κράτους είχε στερήσει από τους δυτικούς σχεδιασμούς τον πρώτο βασικό μηχανισμό

[466] Π. Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής,* Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 2000, σσ 50-52.

εξουδετέρωσης τέτοιων άμεσων κινδύνων: αν ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος είχε επανέλθει στη θέση του, είναι βέβαιο πως θα είχε ασκήσει το δικαίωμα αρνησικυρίας που το Σύνταγμα τού εξασφάλιζε ακριβώς για περιπτώσεις σαν αυτή [467].

Το Κυπριακό ζήτημα είχε αποκτήσει de facto διεθνοποίηση υψηλής προτεραιότητας για παράγοντες σε όλο το φάσμα, από συμμαχικούς μέχρι τουλάχιστον ανταγωνιστικούς προς τα αμερικανικά συμφέροντα. Ο ΓΓ του ΟΗΕ κατέθεσε επικαιροποιημένο σχέδιό του που προνοούσε για τον αφοπλισμό όλων των ένοπλων ομάδων από τις δύο κοινότητες (πλην της εθνοφυλακής και της αστυνομίας) και τη σταδιακή επανένταξη των τουρκοκύπριων στους κρατικούς μηχανισμούς της δημόσιας διοίκησης και των ΔΕΚΟ, χωρίς να εισακουστεί. Αφετέρου, σε στρατιωτικό επίπεδο, κατέστη σαφές σε όλους ότι η UNFICYP δεν θα έπρεπε επ'ουδενί να αναμιγνύεται ενεργητικά στην κατάσταση και έγινε σύσταση στο διοικητή της να αποφεύγει την αδιάκριτη κατάληψη εδαφών (που ίσως λειτουργούσε αποτελεσματικώτερα για την επιβολή και διατήρηση της διακοινοτικής ειρήνης). Μετά από απαίτηση κυρίως των ΗΠΑ (και με βάση την εμπειρία της αντίστοιχης ανάμιξης του ΟΗΕ στο Κογκό), διευκρινίστηκε ότι η διεθνής ειρηνευτική δύναμη έπρεπε πάση θυσία να αποφύγει τη «συνδρομή στις κυβερνητικές δυνάμεις» (είτε σε επίπεδο εντυπώσεων, είτε ουσίας). Μάλλον ευχόμενος παρά ερμηνεύοντας τις αμερικανικές θέσεις των ημερών, ο τούρκος υπουργός εξωτερικών τίς χαρακτήρισε στις 29 και 30/4 ως «πρόσκληση προς τους ελληνοκύπριους να διακόψουν την επιθετικότητά τους κατά της σύνοικής τους κοινότητας». Οι τούρκοι επιχείρησαν να επιστρατεύσουν το ΝΑΤΟ ως μηχανισμό νομιμοποιημένης επιβολής των προτιμήσεών τους για την Κύπρο, αιτούμενοι την έκτακτη συνέλευση του βορειοατλαντικού συμβουλίου (NAC) που όντως συνήλθε στις 2 Μαΐου στο Παρίσι, η ελλαδική πλευρά όμως επέμεινε στην πρόταξη του ΟΗΕ ως αρμοδιώτερου forum για την επίλυση του προβλήματος[468]. Σε 3σέλιδο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην *Pravda* (αρχές Μαΐου), τονιζόταν «η αλληλεγγύη της Σοβιετικής Ενώσεως μετά του ανδρείου αγώνος των Κυπρίων» που «κατά γενικήν ομολογίαν απετέλεσε την κύριαν εγγύησιν της

[467] Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό η ερμηνεία του επίμαχου δικαιώματος από τον ίδιο τον Κ. Καραμανλή, όταν ενημερώνε το ελλαδικό κοινοβούλιο υπερασπιζόμενος τις ιδρυτικές συμφωνίες στις 23/2/1959: «Επίσης, εις τας περιπτώσεις εθνικής αμύνης και εσωτερικής ασφαλείας προσδιορίζονται περιοριστικώς τα θέματα επι των οποίων θα είναι δυνατόν να ασκήται το δικαίωμα της αρνησικυρίας. Αυτό το δικαίωμα της αρνησικυρίας κατ'ουσίαν περιωρίσθη μόνον εις τα θέματα εκείνα επι των οποίων θα ήτο δυνατόν η μεγαλυτέρα κοινότης, καταχρωμένη της υπερχής της, ή να λάβη μέτρα και αποφάσεις αδίκους και μεροληπτικάς κατά της μικροτέρας κοινότητος ή να λάβη αποφάσεις επί της εξωτερικής πολιτικής στρεφομένας κατά της Τουρκίας ή κατά της Ελλάδος» (*Αρχείο Καραμανλή* op cit Περίοδος Β΄- τόμος 3, σσ 415-416).

[468] A. James 2002 op cit σσ 130-133, C. P. Henry, *Ralph Bunche, Model Negro or American Other?,* New York & London: New York University Press, 1999, σ 153, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 448-449, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 202-203, G. S. Harris 1972 op cit σ 111.

ματαιώσεως της ΝΑΤΟϊκής επιθέσεως» ενώ δεν έλειπαν οι καταγγελίες κάθε άλλου παράγοντα: της UNFICYP και του Πεκίνου, αλλά επίσης φυσικά και του ΗΒ και των ΗΠΑ, που πίεζαν την Αθήνα να επιβάλλει στον Μακάριο «συντονισμό της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής της Λευκωσίας με τις ελλαδικές αντίστοιχες» προς όφελος των δυτικών συμφερόντων. Η σοβιετική διπλωματική αντιπροσωπεία στη Washington μετέφερε στους εκεί εκπροσώπους της κυπριακής πρεσβείας την «ζωηράν ανησυχίαν [των] κομουνιστικών και [των] ουδετερόφιλων Κρατών ενώπιον τάσεως προς αναβίωσιν της Ενώσεως». Ο ελλαδίτης πρέσβης στην αμερικανική πρωτεύουσα που μετέδιδε την είδηση, σημείωνε ότι αυτή η σοβιετική αγχώδης κινητικότητα θα μπορούσε να αξιοποιηθεί διαπραγματευτικά στην επερχόμενη ΝΑΤΟϊκή Σύνοδο της Χάγης[469]. Η επίσημα διακηρυγμένη αναδιάταξη την στόχων της ελλαδικής κυβέρνησης που δήλωνε πλέον ότι η κυπριακή ανεξαρτησία αντικαθίστατο από την επιδίωξη της ένωσης (αυτό ήταν το μήνυμα της Αθήνας προς το Λονδίνο, 7-9/5[470]), όπως αποδείχθηκε θα τής αφαιρούσε διαπραγματευτικά πλεονεκτήματα και κυρίως θα προξενούσε την μεταβολή (για την ακρίβεια: τη δημόσια αποκάλυψη) της σοβιετικής στάσης, βάσει των στρατηγικών προτεραιοτήτων της Μόσχας. Η ένωση, είτε χωρίς είτε με ανταλλάγματα προς την Τουρκία, θα σήμαινε ότι η Κύπρος θα μπορούσε να αποτελέσει καθ'ολοκληρίαν (και όχι μόνο στην επικράτεια των βρετανικών βάσεων κι εγκαταστάσεων) δυτικά εκμεταλλεύσιμο στρατωτικά έδαφος. Για τη σοβιετική εξωτερική πολιτική, αυτό ήταν απαράδεκτο και δηλώθηκε σε συνέντευξη που παραχώρησε στην *Izvestia* ο Γεν. Γραμματέας του ΚΚΣΕ Ν. Χρουστσώφ στις 4 Μαΐου. Όπως επισήμαινε ο επιτετραμμένος της εκεί ελλαδικής πρεσβείας Ι. Τζούνης, σχολιάζοντάς την, πέραν των επαναλήψεων υποστήριξης της κυπριακής ανεξαρτησίας και ακεραιότητας, κατάπαυσης των εχθροπαξιών κι επίλυσης των διακοινοτικών διαφορών με απευθείας διαπραγματεύσεις των αντιμαχόμενων τοπικά, ο τόνος της Μόσχας είχε μεταβληθεί: απουσίαζε πλέον η αντιτουρκική ρητορεία. Ο Τζούνης έσπευσε να ζητήσει διευκρινήσεις από τον επικεφαλής της αρμόδιας Διεύθυνσης του σοβιετικού υπουργείου εξωτερικών επί του κατά πόσον η ΕΣΣΔ είχε αρχίσει να ενστερνίζεται «τα περί απολύτου ισοτιμίας της πλειοψηφούσας με την μειοψηφούσαν κοινότητα» στο νησί, για να λάβει καθησυχαστική απάντηση ότι η σοβετική στάση απέναντι στην κυβέρνηση του Μακάριου παρέμενε αμετάβλητη –απλά ο Χρουστσώφ έκρινε σκόπιμο να αναφερθεί ειδικά στις δύο κοινότητες «λόγω της σοβιετικής πείρας στο χειρισμό της συνυπάρξεως εθνοτήτων». Κανείς στην

[469] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 514/Κ, 4-5-1964 από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμάθας) προς τη Δ/νση Εξωτερικού Τύπου της Γεν. Δ/νσης Τύπου της Προεδρίας της κυβέρνησης και 2400/7-5-1964, Άκρως Απόρρητο, από Α. Μάτσα (Washington) προς τις Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις.

[470] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 89-90.

Ελλάδα ή στην Κύπρο δεν σκεφτόταν τον περιορισμό των τουρκοκυπριακών δικαιωμάτων ή την άνιση μεταχείρισή τους, τον διαβεβαίωσε ο Τζούνης. Στην αναφορά του προς την Αθήνα, ο διπλωμάτης τόνιζε ότι ήταν ορατή η κάμψη του αντιτουρκικού πνεύματος στο σύνολο του πιο πρόσφατου σοβιετικού δημόσιου λόγου και αυτό το απέδιδε τόσο στην απομάκρυνση της απειλής τουρκικής απόβασης στην Κύπρο όσο και στη σοβιετική επιθυμία να μην αποθαρρυνθούν «χωρίς αποχρώντα λόγο» οι πρόσφατες αντιδυτικές εκδηλώσεις στην Τουρκία «και αι συμπαρομαρτούσαι τάσεις τουρκοσοβιετικής προσεγγίσεως», καθώς και στην πάγια επιθυμία της Μόσχας να διατηρήσει την ελευθερία των μελλοντικών της κινήσεων μη ταυτιζόμενη οριστικά με καμία πλευρά. Η οξυδερκής ερμηνεία της σοβιετικής στάσης κατέληγε με την ακόλουθη εισήγηση: «Μία αντικειμενική πάντως στάθμισις των πραγματικών σοβιετικών συμφερόντων, άγει, δι' ούς λόγους και άλλοτε εξέθεσα υμίν εις το συμπέρασμα ότι ταύτα υπαγορεύουν την δημιουργίαν ανεξαρτήτου και ενιαίας Κύπρου, αποκλείοντα εξίσου την Ένωσιν και την Διχοτόμησιν, ακόμη δε και την ομοσπονδιακήν λύσιν ως συνιστώσαν διχοτόμησιν υπό παναμαϊκήν σημαίαν. Από της απόψεως αυτής, η σοβιετική στάσις ευνοεί τας επιδιώξεις μας, ας μοί επιτραπή δε να πιστεύω ότι θα απετέλη τακτικόν σφάλμα ουχί ευκαταφρόνητον η επάνοδος υφ' οιανδήποτε μορφήν, είτε ημών είτε της Κυπριακής ηγεσίας εις τα ενωτικά συνθήματα του παρελθόντος»[471]. Οι αποφάσεις όμως της Αθήνας, κινούνταν σε ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση όπως έχει ήδη σημειωθεί.

Ο T. Belcher είχε την ευκαιρία να συζητήσει αναλυτικά τις στρατιωτικές εξελίξεις με τον Μακάριο, όταν τόν επισκέφθηκε στις 4/5 με αφορμή την έγκριση από τη Γερουσία του διορισμού του ως νέου πρεσβευτή των ΗΠΑ στη Λευκωσία. Ο αμερικανός διπλωμάτης έδινε μεγάλο βάρος στα διαδραματιζόμενα στην παραλιακή Τηλλυρία και στην αχρήστευση του τουρκοκυπριακού διαδρόμου αποπροσγειώσεων στο Κρηνί –μάλιστα ήταν ήδη πλήρως κατατοπισμένος περί αυτής. Ο Μακάριος παραπονέθηκε για τη στάση της UNFICYP. Από πλευράς του ο Belcher έθεσε τα θέματα της παρουσίας του στρατηγού Καραγιάννη και της πιθανής έλευσης του Γρίβα. Ο αμερικανός εμφανίστηκε προβληματισμένος για τις τουρκικές αντιδράσεις στην επάνοδο Γρίβα, ενώ ο Μακάριος παρουσιάστηκε υπερασπιζόμενός τη «δυνατότητα του Γρίβα να επιβληθεί στους τουρκοφάγους εξτρεμιστές

[471] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: 812/5-5-1964, από Τζούνη (Μόσχα) προς Δ΄ και Α΄Πολιτική, (κοινοπ.: γραφεία Υπουργού, μον. Υφ/γού, γεν. Διευθυντή του ΥΠΕΞ, πρεσβείας Ελλάδας στη Λευκωσία). Για τη γενικά αρνητική στάση του σοβιετικού Τύπου απέναντι στην προοπτική ένταξης του συνόλου της Κύπρου στους δυτικούς στρατιωτικούς μηχανισμούς, βλ. *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 528/Κ, 9-5-1964 από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμάθας) προς τις Α΄και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥπΕξ.

της ελληνοκυπριακής πλευράς» [472]. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών ενημέρωναν τον πρόεδρο Johnson ότι αναμενόταν επανέναρξη των συγκρούσεων στην ευρύτερη περιοχή της Κερύνειας, όπου οι τούρκοι μάλλον θα αντιμετώπιζαν θετικά την ανάπτυξη σουηδών του ΟΗΕ με δυναμικές προθέσεις αφοπλισμού των ελληνοκυπριακών τοπικών δυνάμεων. Ο κίνδυνος επέμβασης της Τουρκίας φαινόταν προσωρινά μειωμένος[473].

Ο στρατηγός Καραγιάννης επέστρεψε στην Κύπρο στις 5/5. Βασικές του έγνοιες (εκτός του να προωθεί αιτήματα απόκτησης επαρκούς εξοπλισμού στην πολιτική ηγεσία Αθήνας και Λευκωσίας) ήταν η ανάπτυξη εκπαιδευτικών δομών για τους ελληνοκύπριους εθνοφρουρούς. Εκπαιδευμένοι κι οπλισμένοι επαρκώς σε αυξανόμενους αριθμούς, θα επέτρεπαν στην ηγεσία τους να προχωρήσει σε αναδιάταξη των δυνάμεών τους αφού ως τότε, εξαιτίας των δύο αυτών κρίσιμων ελλείψεων (μονάδων με εκπαιδευμένους κι εξοπλισμένους μαχητές), τα καλύτερα τμήματά τους ήταν διεσπαρμένα στις ακτές για την προσπάθεια απόκρουσης κάποιας τουρκικής απόβασης, ενάντια σε κάθε συμβατική στρατιωτική λογική. Με πολλή προσωπική εργασία και οικονομική συνεισφορά από κάθε ελληνική πηγή, με δημόσια και κυρίως ιδιωτική χρηματοδότηση, αποπερατώθηκαν κέντρα εκπαίδευσης (κυρίως σε εγκαταλειμμένες από τους βρετανούς εγκαταστάσεις, ένα σε κάθε επαρχία του νησιού) που παρείχαν βασική 15θήμερη εκπαίδευση σε 1-2 λόχους ελληνοκύπριων το καθένα. Λίγο αργότερα συστάθηκαν 5 Κέντρα Εκπαίδευσης δύναμης τάγματος πεζικού το καθένα κι από ένα για την παροχή εκπαίδευσης πυροβολικού, τεθωρακισμένων και καταδρομέων. Το βασικό πρόβλημα των ημερών ήταν η έλλειψη βαρέων μέσων πυρός κι έγκαιρης προειδοποίησης καθώς και η απουσία πολεμικής αεροπορίας και ναυτικού. Ο Γρίβας ζήτησε τη συγκρότηση ενεργού δύναμης 12 ταγμάτων κι 1 λόχου (συνολικά 8.500 άνδρών) άμεσα -εντός 10ημέρου!- όπως και δύναμης εφεδρείας πρόσθετων 20 ταγμάτων ετοιμοπόλεμων στοιχειωδώς σε 1-2 μήνες, ποσοτικά δηλαδή σύμφωνα με όσα είχαν προβλεφθεί στην Αθήνα τον προηγούμενο μήνα. Αξίζει να σταχυολογηθούν τα εξής δύο σημεία από τις αρχικές εισηγήσεις του Γρίβα το Μάϊο του 1964: α) πίστευε ότι οι ελληνοκύπριοι θα έπρεπε, αλλά και ήταν σε θέση, να αντιτάξουν μόνοι τους επαρκή άμυνα χωρίς ανάγκη εξάρτησης του επιτελικού υπολογισμού από την αποστολή στρατευμάτων από την Ελλάδα για κάποιο διάστημα τουλάχιστον, και μάλιστα με τη λογική των επιστρατευόμενων εθνοφρουρών γύρω από ένα πυρήνα ενεργών και

[472] *FRUS* 1964-68 vol XVI, “doc 38”, σσ 78-80.
[473] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 1/5/1964, 2/5/1964, 4/5/1964, προσπελάστηκαν στις 3/7/2016:
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959147.pdf
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959150.pdf
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959152.pdf

πλήρως επανδρωμένων μονάδων (όχι δηλαδή ενός μεγάλου και δαπανηρού στρατού μονίμων), β) εκκινούσε το κάθε επιχειρησιακό σκεπτικό του από τα δεδομένο ότι η κίνηση των εφεδρειών προς τις δύο κύριες αμυντικές περιοχές (Κερύνειας- κόλπου Μόρφου και Καρπασίας-κόλπου Αμμοχώστου με τις ομώνυμες ακτογραμμές που προσφέρονταν γι'απόβαση) θα λάμβανε χώρα αναπόφευκτα σε ακάλυπτο έδαφος -μέσω της πεδιάδας της Μεσαορίας- και με διαρκή παρενοχλητική δράση της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας. Ήταν γνωστό ότι οι τούρκοι είχαν αξιόλογες δυνάμεις συγκεντρωμένες στην Αλεξανδρέττα απέναντι από την Κύπρο, μία μεραχία πεζικού κι ένα σύνταγμα τεθωρακισμένων με εύκολη δυνατότητα ταχείας ενίσχυσής τους. Σκοποί των ελληνικών σχεδιασμών ήταν _η απαγόρευση αποβάσεων στις Μόρφου-Κερύνεια-Αμμόχωστο ή έστω η απαγόρευση διεύρυνσης προγεφυρωματών και πρόελασης των τούρκων στο εσωτερικό του νησιού, _η εξουδετέρωση της τουρκοκυπριακής στρατιωτικής παραμέτρου μαζί με _την εξάλειψη απειλών από τούρκους αλεξιπτωτιστές ή τμήματα που θα είχαν αερομεταφερθεί σε στρατηγικά σημεία και _η εξασφάλιση όλης της δυτικής ακτογραμμής του νησιού ώστε να μπορεί να δεχθεί αποστολή ενισχύσεων με θαλάσσια μεταφορά από την Ελλάδα. Προφανώς γνωρίζοντας, αλλά και συνυπολογίζοντας τους πολιτικούς περιορισμούς της Αθήνας στα εξοπλιστικά, εκτός από την οικονομική στενότητα, ο Γρίβας πρότεινε τη διάθεση των απολύτως απαραίτητων από πλευράς πυροβολικού, αντιαρματικών κι αντιαεροπορικών όπλων, και του αναγκαίου ατομικού οπλισμού και ελαφρών όπλων υποστήριξης για τον εξοπλισμό του μικρού τακτικού στρατού που οι ελληνοκύπριοι επιχειρούσαν να συγκροτήσουν. Από την Ελλάδα ζήτησε την αποστολή 45 ανώτερων αξιωματικών, 90 λοχαγών και 204 διμοιριτών. Ο Καραγιάννης ζητούσε κρίσιμο στρατιωτικό υλικό και νομικό πλαίσιο για να φέρει σε πέρας την κύρια αποστολή του, την απαγόρευση δηλαδή τουρκικής απόβασης: 4 radar (αυτά επρόκειτο τελικά να σταλούν από την Ελλάδα), νάρκες, 6 τορπιλακάτους και την αύξηση των χωρικών υδάτων της Κύπρου από τα 3 στα 6 ναυτικά μίλια. Στις αρχές Μαΐου μετακινήθηκε στο νησί ανώτερος αξιωματικός της ελλαδικής πολεμικής αεροπορίας με σκοπό «να εξετάσει τις δυνατότητες αποστολής κι εξυπηρέτησης αεροσκαφών σε περίπτωση αποστολής τους στην Κύπρο». Αυτός ασχολήθηκε με την προετοιμασία των αεροδρομίων Λακατάμιας και Τύμπου «για να χρησιμοποιηθούν σε περίπτωση αερομεταφοράς στρατευμάτων στην Κύπρο» και να είναι εκμεταλλεύσιμα ημέρα και νύχτα (με επιπλέον σκοπό την αξιοποίησή τους για την προσγείωση των εκπαιδευτικών Harvard πριν και μετά τη σχεδιαζόμενη αποστολή βομβαρδισμού των τουρκικών πλοίων που αναφέρθηκε). Καταβλήθηκε ακόμη προσπάθεια να χρησιμοποιηθεί το αεροδρόμιο Γεροσκήπου της Πάφου, όμως γι'αυτό ήταν απαραίτητη

η εκταμίευση κονδυλίων (απαιτούσε επιδιορθώσεις και επέκταση), που έπρεπε να εγκρίνει το κυπριακό κοινοβούλιο, αφού υπεύθυνη χρηματοδότησης του έργου ορίστηκε η Λευκωσία. Μέσα στις πρώτες δύο εβδομάδες του μήνα αφίχθηκαν στην Κύπρο 106 ελλαδίτες στρατιωτικοί, οι οποίοι συνόδευαν 50 τόνους υλικού και 160 τόνους πυρομαχικών, με δύο διαφορετικά εμπορικά πλοία. Επρόκειτο να ακολουθήσουν και άλλα τέτοια δρομολόγια τις επόμενες μέρες [474].

Αναμενόμενα, «η κυβέρνηση των ΗΠΑ αντιλαμβάνεται πλέον ως επείγουσα την ανάγκη αποκατάστασης της ηρεμίας και της έννομης τάξης στο νησί» -με αυτή τη διατύπωση κόμιζε σχετικό μήνυμα του προέδρου Johnson ως προσωπικός του απεσταλμένος ο εξέχων γερουσιαστής και πρόεδρος της Επιτροπής Διεθνών Σχέσεων της Γερουσίας J. W. Fulbright όταν επισκέφθηκε τις βρετανική, ελληνική και τουρκική πρωτεύουσες κατά τις πρώτες μέρες του Μαΐου του 1964[475]. Ενόσω διαρκούσε η περιοδεία Fulbright στις ενδιαφερόμενες

[474] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄, «Σχέδια Αμύνης της Κύπρου» και «εισηγητικό σημείωμα του αρχηγού του ΕΜΕΚ προς το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης με θέμα τη διάθεση οπλισμού προς τη τη ΣΔΙΚ» που συνέταξε ο Γρίβας το Μάιο του 1964 (υποβλήθηκαν στο Γαρουφαλιά στις 3/5), σσ 319-325, και τ. Β΄ op cit σσ 24-25, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 97, μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος γ΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 16-6-1965, Γ. Μήτσαινας op cit σ 49.

[475] Μεταξύ 4 και 13/5, ο Fulbright επισκέφθηκε διαδοχικά: το Λονδίνο, την Αθήνα, την Άγκυρα και τη Χάγη (για να παρευρεθεί στη ΝΑΤΟϊκή Σύνοδο). Επισήμως, ο γερουσιαστής δεν κόμιζε προτάσεις και οι επισκέψεις του ήταν ενημερωτικές - διερευνητικές», «απλώς ο αμερικανός πρόεδρος τού είχε ζητήσει να ενισχύσει τις προσπάθειες διατήρησης της ειρήνης στο Αιγαίο», η ελληνική πλευρά όμως (όπως και η τουρκική αρχικά) εξέφρασαν αυξημένο άγχος για το εικαζόμενο περιεχόμενο των προτάσεων που θα άκουγαν. Ο γερουσιαστής Fulbright κατέθεσε το διάστημα εκείνο δέσμη ιδεών περί αποζημιώσεων της Τουρκίας (οικονομική αποκατάσταση των τουρκοκύπριων που θα μετανάστευαν στην ηπειρωτική Τουρκία, ορισμένες εδαφικές διευθετήσεις υπέρ της Τουρκίας στα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα, συν την απόδοση κάποιων ελληνικών νησιών σε αυτήν) εφόσον η Άγκυρα συναινούσε στην ένωση Κύπρου-Ελλάδας. Ο Γ. Παπανδρέου τού έκανε λόγο για κομμουνιστικό κίνδυνο στην Κύπρο και την ελλαδική προτίμηση για αδέσμευτη ανεξαρτησία που θα τή διαδεχόταν αμέσως δημοψήφισμα, το οποίο θα κατέληγε στην ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Μία μέρα πριν ο αμερικανός πολιτικός φτάσει στην Άγκυρα, ο έμπειρος İnönü έδωσε το στίγμα της στάσης του δηλώνοντας οι θυσίες που θα απαιτούσε η προστασία των τουκροκύπριων δεν θεωρούνταν μάταιες. Η τουρκική κυβέρνηση απέρριψε τις προτάσεις του Fulbright και επέμεινε στη διχοτόμηση της Κύπρου ή την ομοσπονδία ως μόνων αποδεκτών λύσεων. Τόνισε στον αμερικανό απεσταλμένο ότι στο Κυπριακό συμπλέκονταν για την Άγκυρα 3 διαφορετικά ζητήματα: διαφύλαξης της εθνικής αξιοπρέπειας, των αναγκών στρατηγικής ασφάλειας και της προστασίας των τουρκοκύπριων. Κατηγόρησε την Αθήνα για σύμπλευση με τον Μακάριο και κόστος στις ελλαδοτουρκικές σχέσεις. Κάποια οργανωμένη μετακίνηση που είχε αρχίσει να σημειώνεται από πλευράς τουρκοκυπριακής κοινότητας τον Ιανουάριο του 1964 προς τα βόρεια του νησιού λόγω των γεγονότων, διακόπηκε εσπευσμένα με εντολή της τουρκικής κυβέρνησης. Στο Λονδίνο τού ειπώθηκε ότι αν και η διχοτόμηση θα ήταν η βέλτιστη λύση (σύμφωνα με το βρετανό πρωθυπουργό), πρακτικές πιθανότητες επιτυχίας θα είχε η ένωση Ελλάδας – Κύπρου έναντι εδαφικών ανταλλαγμάτων προς την Τουρκία στην περιοχή της ελληνικής Θράκης, ενώ δεν θα έπρεπε να αποκλείεται το σενάριο της ανταλλαγής πληθυσμών (όπως προτιμούσαν οι Sandys – Carrington). Ο τότε υφυπουργός εθνικής άμυνας Μ. Παπακωνσταντίνου κατέθεσε ότι α) από τον Fulbright άκουγε πρώτη φορά ανεπίσημες έστω προτάσεις για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα έναντι ανταλλαγμάτων προς την Τουρκία και β) «αν επέλθει ένοπλη ρήξη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας δεν

πρωτεύουσες, ο τούρκος πρέσβης στο Λονδίνο ανάφερε άτυπα ότι ίσως η παραχώρηση της μισής δυτικής Θράκης στη Τουρκία θα μπορούσε να θεωρηθεί εύλογο τίμημα για να γίνει αποδεκτή η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, ενώ ο βρετανός ομόλογός του στην Αθήνα σημείωνε ότι το πολύ θα μπορούσε να δεχθεί η Αθήνα θα ήταν η απομάκρυνση των ρωμιών της Κωνσταντινούπολης και επ'ουδενί η παραχώρηση νησιών (5/5). Ο ίδιος βρετανός πρεσβευτής (ο R.Murray) προσέθετε δύο μέρες αργότερα ότι ο Γ. Παπανδρέου, κραδαίνοντας τον κομμουνιστικό κίνδυνο στην Κύπρο, απέβλεπε στην ένωσή της με την Ελλάδα χωρίς την καταβολή κανενός ανταλλάγματος προς την Τουρκία. Εφόσον το ΑΚΕΛ και η Μόσχα ήταν οι αποκλειστικές πηγές άγχους της Άγκυρας και της Washington, η «ΝΑΤΟποίησις» της Κύπρου δια της ένωσής της με την Ελλάδα θα έπρεπε να τους αρκεί, ενώ ο Μακάριος ήταν παρακάμψιμος (κατά την ανάγνωση του Γ. Παπανδρέου). Το πρόβλημα που αντιμετώπιζε το Foreign Office ειδικά, ήταν εκείνο των μικρών περιθωρίων ελιγμών στις βρετανοτουρκικές και τις βρετανοκυπριακές σχέσεις μάλλον, παρά στις ελλαδοβρετανικές και τις αμερικανοβρετανικές αντίστοιχες. Συγκεκριμένα, επιθυμούσε να αποφύγει όξυνση των σχέσεων ΗΒ-Κύπρου, ενώ ταυτόχρονα δεν μπορούσε να αποκαρδιώσει εντελώς την Άγκυρα, αφού «...αν τυχόν εκπαραθυρωνόμασταν από την Κύπρο, υποχρεωτικά θα αναζητήσουμε πρόσθετες στρατιωτικές διευκολύνσεις στην Τουρκία» (λόγω της εγγύτητάς της στον Περσικό Κόλπο που επαναληπτικά έχει αναφερθεί ως βρετανική ζωτική ανάγκη) [476]. Η πόλωση που προξενούσαν οι κυπριακές εξελίξεις παγκοσμίως και ειδικά η δύσκολη θέση στην οποία φαινόταν να περιέρχονται οι τουρκικές θέσεις, αποτυπώθηκε σε ομοβροντία άρθρων που δημοσιεύθηκαν στον πακιστανικό Τύπο των ημερών. Το αυξημένο ενδιαφέρον που παρουσίαζε το Κυπριακό για τη μακρινή χώρα εξηγείται τόσο από τη στενή συμμαχική της σχέση με την Τουρκία όσο και από την παρουσία του ινδού στρατηγού Gyani στην ηγεσία της UNFICYP, ενώ τους εχθρικούς προς

θα πρέπει να αποκλεισθεί προσπάθεια της Βουλγαρίας για έξοδο στο Αιγαίο» (μία απειλή που από τους αμερικανούς θεωρείτο πειστική επί δεκαετίες όταν απευθύνονταν σε ελλαδικό ακροατήριο –ο Παπακωνσταντίνου αμφισβητούσε την υπόσταση των απειλών αυτών). Οι εισηγήσεις του γερουσιαστή προς τον πρόεδρό του όταν συνόψισε τις εντυπώσεις των επαφών του, φανέρωσαν αδυναμία να αντιληφθεί ότι για την ελληνική πλευρά η ένωση με παραχωρήσεις ισοδυναμούσε με διχοτόμηση, σημείωσε πάντως ότι οι έλληνες επιδίωκαν την ένωση χωρίς ανταλλάγματα. Στην πρωτοβουλία της περιοδείας του Fulbright αποδώθηκαν κίνητρα εσωτερικής (στις ΗΠΑ) επικοινωνιακής κατανάλωσης, ενώ επίσης σημειώθηκε η δυσφορία της ελληνοκυπριακής ηγεσίας να μην περιληφθεί στους σταθμούς της. Ο Nicolet την χαρακτήρισε κλασική επίδειξη αυτοκρατορικής συμπεριφοράς από πλευράς αμερικανών με την έννοια της αδιαφορίας για τις εθνικές ευαισθησίες και προτεραιότητες των τοπικών χωρών: *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 37", σ 77 υποσημ. 2, "doc 39", σσ 81-83, C. Göktepe 2003 op cit σ 163, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 233, T. W. Adams & A. J. Cottrell 1968 op cit σσ 62-63, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 91-93, G. S. Harris 1972 op cit σ 110, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σ 448, E. N. Τζελέπης op cit σσ 203-207, C. Foley op cit σσ 185-186, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σσ 189-190.

[476] R. Sonyel op cit σσ 91-92, Σ. Ριζάς 2000 ibid σ 93, C. Göktepe 2003 op cit σσ 149, 160-161, Σ. Ριζάς 2008 op cit σ 312, P. Dimitrakis 2010 op cit σ 120.

την ελληνοκυπριακή πλευρά συνειρμούς ενίσχυαν σίγουρα οι σχέσεις του Μακάριου με τους Αδέσμευτους όπου συμμετείχε η Ινδία[477]. Θυμίζοντας τις μέρες της βίαιης εκπαραθύρωσης των βρετανών από τη Μ. Ανατολή μία δεκαετία νωρίτερα (όταν και πάλι οι περιφερειακές ανακατατάξεις επηρέασαν τις κυπριακές εξελίξεις), η διεθνής συγκυρία την άνοιξη του 1964 δεν υπέβαλε αισιόδοξες προοπτικές για τις ελληνικές επιδιώξεις: σύμφωνα με υπόμνημα του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών που συντάχθηκε τις ίδιες εκείνες ημέρες, «...πρόσθετοι περιορισμοί σε ό,τι αφορά την ελευθερία κινήσεών μας [των βρετανών] οφείλουν να θεωρούνται αναμενόμενοι ακόμη και σε Hong-Kong, Σιγκαπούρη, Άντεν, Κύπρο, Μάλτα, Κένυα και Λιβύη, όπου διαθέτουμε ήδη βάσεις κι εγκαταστάσεις». Οι βρετανοί είχαν δίκιο: την ίδια ημέρα (2/5) που οι ΗΠΑ χαρακτήριζαν αναντικατάστατη τη Λιβύη, η ΕΣΣΔ χαρακτήρισε δημόσια τη βρετανική παρουσία στη Μάλτα ως «απειλή για τις χώρες της Μεσογείου» [478]. Στην Κύπρο, συγκριτικά με τις ελληνικές θέσεις και αντίθετα από εκείνες, οι τουρκικές και τουρκοκυπριακές αντίστοιχες των ημερών δεν συνιστούσαν απειλή για τα σοβιετικά συμφέροντα: όπως δημοσιεύθηκαν στο φύλλο των *New York Times* της 6ης Μαΐου, οι τουρκικές επιδιώξεις αφορούσαν σε διζωνική-δικοινοτική ομοσπονδία με αδύναμη κεντρική κυβέρνηση και τον διοικητικό έλεγχο των τουρκοκύπριων να εκτείνεται στο 39% του εδάφους του νησιού [479]. Την ίδια ημέρα ξεκίνησε με τυμπανοκρουσίες μεγάλη διακλαδική άσκηση των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στον κόλπο της Αλεξανδρέττας, απέναντι από την Κύπρο. Στους διακηρυγμένους στόχους της περιλαμβανόταν η επίδειξη προς την ελληνική πλευρά εκφοβιστικής ετοιμότητας της Άγκυρας για επέμβαση στο νησί. Σημειώθηκε επίσης παραβίαση του ελληνικού εναέριου χώρου από τουρκικό πολεμικό αεροσκάφος που πέταξε πάνω από τη Λέσβο και το οποίο η Αθήνα δήλωσε πως «θα το κατέρριπτε, αν το είχε εντοπίσει [sic]» [480].

[477] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 176/64, 5-5-1964, από το ελλαδικό προξενείο στο Καράτσι προς τις Α΄και Γ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ (κοινοποίηση στην πρεσβεία της Άγκυρας). Ενδεικτικά, «...οι έλληνες είναι οι ινδοί της ανατολικής Ευρώπης, το ίδιο σατανικοί, δολοπλόκοι και καταστροφείς μειονοτήτων ... η τουρκοκυπριακή μειονότητα μάχεται για την ύπαρξή της ... η UNFICYP κάνει τα στραβά μάτια, αλλά τί να περιμένει κανείς αφού διοικητής της είναι ο γνωστός μουσουλμανοφάγος στρατηγός Gyani ... ο Μακάριος στην πρόσφατη επίσκεψή του στην Ινδία πήρε από κοντά μαθήματα εξόντωσης μειονοτήτων ...», ενώ δεν έλειπαν και οι καταγγελίες όσων επιφανών δυτικών (όπως του πανεπιστημιακού A. Toynbee και του πολιτικού σχολιαστή W. Lippmann) κατέθεσαν συμβιβαστικές προτάσεις για την επίλυση του Κυπριακού εκείνο το διάστημα. Στις 22/4 ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Erkin είχε χαρακτηρίσει τον Gyani «πειθήνιο όργανο του Μακάριου»: A. Holt 2014 op cit σ 137.

[478] M. Middeke (2001) op cit σ 156, M. M. El Hussini op cit σ 134.

[479] T. W. Adams 1964 op cit σ 301.

[480] President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 6/5/1964, προσπελάστηκε στις 3/7/2016: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959158.pdf

Στις 8 Μαΐου, ο σοβιετικός πρεσβευτής έδωσε διάλεξη στον Κυπροσοβιετικό Σύνδεσμο με αντικείμενο την εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ, στην οποία επανέλαβε την προσήλωση της χώρας του στην ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα και την ενότητα της Κύπρου, χωρίς να παραλείψει να καταδικάσει κάθε επέμβαση στα εσωτερικά πράγματα της Δημοκρατίας. Όταν ο Γερμόσιν ερωτήθηκε από το ακροατήριο αν στην Κυπριακή ανεξαρτησία η ΕΣΣΔ περιλαμβάνει και το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, ο σοβιετικός διπλωμάτης απάντησε καταφατικά, προσθέτοντας ότι στο Σύνταγμα του κράτους του περιλαμβάνεται θεμελιώδες άρθρο που προβλέπει αυτό το δικαίωμα για κάθε εθνότητα η οποία συμμετέχει ως συστατικό στοιχείο στην ΕΣΣΔ (ένας υπαινιγμός ευνοϊκός και προς τη χωριστή τουρκοκυπριακή αυτοδιάθεση που έγινε αντιληπτός)[481]. Πριν εκπνεύσει ο Μάιος, η Αθήνα (τουλάχιστον) θα είχε στη διάθεσή της την πληροφορία για το ποιά ακριβώς ήταν η πραγματική σοβιετική θέση.

Ο πρόσφατα διορισμένος διαμεσολαβητής των Ηνωμένων Εθνών (ο φιλανδός S. Tuomioja) αποκάλυψε στον αμερικανό πρεσβευτή στη Λευκωσία (6/5) τις υπό διαμόρφωση προτάσεις του, που περιστρέφονταν γύρω από την διατήρηση σε ισχύ των ιδρυτικών Συνθηκών με κάποιες πρόσθετες πρόνοιες αυξημένης αυτονομίας ορισμένων περιοχών για τους τουρκοκύπριους και μακρόχρονη επιτήρηση της κατάστασης από τον ΟΗΕ. Ο φιλανδός δήλωνε απογοητευμένος από τις πρόσφατες επαφές του: οι τούρκοι επέμεναν στην ιδέα της συνομοσπονδίας, οι έλληνες στην ένωση και οι βρετανοί –και οι αμερικανοί- δεν είχαν σαφείς θέσεις, πίστευε. Ο T. Belcher ζήτησε από τον Tuomioja να μην βιαστεί να υποβάλει την αναφορά του στον ΓΓ του ΟΗΕ επειδή, όπως ανέφερε προς το State Dept, «η συνθετότητα των συμφερόντων μας δεν μάς επιτρέπει να δεσμευτούμε ανενδοίαστα σε οποιαδήποτε απόφαση του ΟΗΕ» και επιδίωξε να κερδίσει χρόνο. Οι προϊστάμενοί του συμφώνησαν. Ο υφυπουργός εξωτερικών G. Ball έγραψε στον υπουργό D.Rusk (που βρισκόταν στη Χάγη ενόψει της τακτικής Συνόδου των υπουργών εξωτερικών του ΝΑΤΟ) ότι αν ο Μακάριος αποδεχόταν τις προτάσεις του διαμεσολαβητή, ενώ οι τουρκοκύπριοι τις απέρριπταν (όπως και θεωρούσε πιθανώτερο), ο Αρχιεπίσκοπος θα προσέφευγε στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ, με αποτέλεσμα οι ΗΠΑ να κινδυνεύουν να βρεθούν στη δυσάρεστη θέση να εναντιωθούν αναπόφευκτα στις προτάσεις του διαμεσολαβητή (τελικά ήταν ο Γ. Παπανδρέου που απείλησε με προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφάλειας αν απορρίπτονταν οι προτάσεις του μεσολαβητή, στις 8/5). Ταυτόχρονα, η ΕΣΣΔ αναμενόταν

[481] Τη διάλεξη του Γερμόσιν παρακολούθησαν πολυάριθμοι ελληνοκύπριοι, μεταξύ τους αξιωματούχοι όπως ο υπουργός Αραούζος και ο γεν. Διευθυντής του υπουργείου εξωτερικών, οι επιτετραμμένοι Πολωνίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας. *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 01881/9-5-1964 και 01882/9-5-1964, από την Λευκωσία (Δελιβάνης) προς τις Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις.

να εκμεταλλευτεί την κατάσταση υποστηρίζοντας δημόσια τον Μακάριο, αν και ήταν γνωστό ότι απευχόταν την ένωση Ελλάδας-Κύπρου, επειδή αυτή θα σήμαινε «ΝΑΤΟποίηση του συνόλου του νησιού». Ο Ball τόνιζε την χρονική πίεση που αντιμετώπιζαν οι ΗΠΑ (η εντολή παρουσίας της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης εξέπνεε τον Ιούνιο) επειδή φοβόταν τα χειρότερα, ότι δηλαδή ο μεν Μακάριος θα πρόβαλε νέες αξιώσεις αναφορικά με τους όρους λειτουργίας της UNFICYP, ενώ οι χώρες που συνεισέφεραν στη δύναμη και στη χρηματοδότησή της ίσως αποσύρονταν απογοητευμένες, χωρίς να είναι εύκολο να βρεθούν πρόθυμοι αντικαταστάτες. Ο Ball έβρισκε ενθαρρυντικές τις πρόσφατες δηλώσεις του Παπανδρέου υπέρ της ένωσης, με το σκεπτικό ότι το νησί ήταν προτιμώτερο να βρεθεί υπο ΝΑΤΟϊκό έλεγχο παρά να μείνει στην εξουσία του «λύκου με την προβειά ιερωμένου[sic]» – με την προϋπόθεση να δεχθούν οι έλληνες την παραχώρηση εδαφικών αποζημιώσεων στην Τουρκία. Οι κυβερνήσεις Αθήνας και Άγκυρας έπρεπε λοιπόν στην επικείμενη ΝΑΤΟϊκή Σύνοδο να παρακινηθούν να αναλάβουν τον έλεγχο της κατάστασης κατα τον Ball, για να μην βρεθεί η Τουρκία «με μία Κούβα κοντά στις ακτές της», ενώ στον Tuomioja έπρεπε να διαμηνυθεί ότι ο ρόλος του ήταν αυτός του «ήσυχου [σιωπηρού] διαπραγματευτή ώστε να μην επιτείνει την αίσθηση απομόνωσης των τούρκων και για μην προσφέρει στον Μακάριο αυξημένα περιθώρια ελιγμών[482]. Όπως πρόσθετα σημείωνε ο μόνιμος αντιπρόσωπος του ΗΒ στον ΟΗΕ, είχαν πυκνώσει οι επαφές του κύπριου ομολόγου του με τη σοβιετική αλλά και άλλες αντιπροσωπείες κομμουνστικών κρατών[483]. Οι βρετανοί παρατηρούσαν το Μάϊο του 1964 ότι ναι μεν το νομικό καθεστώς των βάσεων απάλλασσε την οποιαδήποτε κυπριακή κυβέρνηση από κάθε ευθύνη για τις δραστηριότητες εντός αυτών, όμως ανησυχούσαν ιδιαίτερα για την αύξηση της αιγυπτιακής επιρροής στους ελληνοκύπριους (οι βρετανοί δεν είχαν πάψει να θεωρούν την αδέσμευτη πολιτική του Νάσερ δυνητικά απειλητική στρατιωτικά, κυρίως όμως φοβούνταν την υποδαύλιση αντιδυτικών κινήσεων σε όλη την περιοχή)[484]. Τα βρετανικά άγχη μπορούν να συνδεθούν με την αναθέρμανση των σχέσεων Καΐρου-Μόσχας τότε (βλ. αναφορά παρακάτω). Οι αρμόδιοι του State Dept (Ph.Talbot, R. Schott, K. Bracken) ανέλαβαν να ασκήσουν πίεση στον ελλαδίτη πρεσβευτή Α. Μάτσα με σκοπό να εισηγηθεί τη συμμετοχή της χώρας του στις ΝΑΤΟϊκές διαβουλεύσεις για το Κυπριακό. Ο ελλαδίτης διπλωμάτης αντιστάθηκε προβάλλοντας διάφορα επιχειρήματα: η Κύπρος δεν ανήκε στη βορειοατλαντική συμμαχία επομένως τα

[482] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 40", σσ 84-85, τηλεγράφημα από την πρεσβεία των ΗΠΑ στη Λευκωσία προς το State Dept (7/5/1964) και "doc 41", σσ 86-88, απόρρητο τηλεγράφημα από τον G.Ball στον D. Rusk, με κοινοποίηση στις αμερικανικές πρεσβείες Λονδίνου, Αθήνας, Άγκυρας και στη μόνιμη αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ (10/5/1964), Ο. P. Richmond 1998 op cit σ 101.
[483] R. Sonyel ibid σσ 92-3.
[484] A. James 2002 op cit σσ 45, 48.

όργανά της ήταν αναρμόδια να αποφανθούν για τα τεκταινόμενα στο νησί, όμως επηρέαζαν τις ενδοσυμμαχικές σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας και ήταν αυτή η διάσταση που θα όφειλε να απασχολεί τους ΝΑΤΟϊκούς εταίρους. Ο Μάτσας πρόσθεσε ότι ελλαδικές συμφιλιωτικές χειρονομίες –όπως η διάθεση της ΕΛΔΥΚ υπό τις διαταγές του ΟΗΕ-, όχι απλά δεν είχαν απαντηθεί ανάλογα από την τουρκική πλευρά, αλλά αντίθετα η Άγκυρα δίωκε τους ρωμιούς της Κωνσταντινούπολης. Σε ό, τι αφορούσε το βασικό για την Τουρκία, τις ΗΠΑ και το ΗΒ ζήτημα, εκείνο της πρόσφατης καταγγελίας των ιδρυτικών συνθηκών από πλευράς Μακάριου, ο Μάτσας υπενθύμισε ότι επρόκειτο για πρωτοβουλία της Λευκωσίας που η Αθήνα απλά προσυπέγραφε επί της ουσίας μια κι έκρινε ότι το συνταγματικό πλαίσιο λειτουργίας της Κυπριακής Δημοκρατίας έχρηζε επικαιροποίησης εκ των πραγμάτων, με το υπάρχον να έχει ξεπεραστεί από τις εξελίξεις. Θίχθηκε επίσης το θέμα των πρόσφατων μαχών στον Αγ. Ιλαρίωνα. Στις αμερικανικές έμμεσες αιτιάσεις επ'αυτού, ο Μάτσας σχολίασε ότι οι ελληνοκύπριοι υποχρεώθηκαν να αναλάβουν στρατιωτικές πρωτοβουλίες μόνον αφότου οι τουρκοκύπριοι αρνήθηκαν να συμμορφωθούν με τις υποδείξεις της UNFICYP και να παραδόσουν στις νόμιμες δυνάμεις της Δημοκρατίας τον έλεγχο των κρίσιμων οδεύσεων που συνέδεαν την Κερύνεια με τη Λευκωσία. Οι συζητήσεις κατέληξαν με τον ελλαδίτη πρεσβευτή να υπογραμμίζει την εχθρότητα που υφίστατο η κοινότητα της Κωνσταντινούπολης και τον Talbot να αποκρίνεται ότι η ρίζα αυτών των δυσάρεστων καταστάσεων ήταν η Κύπρος [485] . Στο νησί, ο Μακάριος ανελάβε σειρά συμφιλιωτικών πρωτοβουλιών με επικοινωνιακό ως επί το πλείστον χαρακτήρα και όχι ως έκφραση ειλικρινών προθέσεων (αν και στα τέλη Απριλίου είχε απορριφθεί απ΄τους τουρκοκύπριους πρόταση γενικής αμνήστευσης που τούς είχε απευθύνει, περιόδευσε σε μικτά χωριά στη δυτική Κύπρο την πρώτη εβδομάδα του Μαΐου, ως πρόεδρος του συνόλου των κατοίκων και με μηνύματα ειρήνευσης). Αναφέρεται ότι την προηγουμένη επίσκεψής του σε ένα τέτοιο μικτό χωριό (7/5), επιθεώρησε μυστική υποδομή κατασκευής όπλων στο Λεμεσό κι ανακοίνωσε σε συγκέντρωση ελληνοκύπριων ότι απώτερος σκοπός της πολιτικής του ήταν η πλήρης ανεξαρτησία της Κύπρου. Ο τουρκοκύπριος ομόλογός του δεν υστέρησε: εξέθεσε στον βρετανό βουλευτή των Συντηρητικών (και αρθογράφο της *Sunday Telegraph*) A. Lambton, το δικό του σχέδιο «μείωσης της έντασης στο νησί» που αφορούσε κατά βάση σε διχοτόμηση. Ο αναπληρωτής πρωθυπουργός της Τουρκίας Kemal Satır δήλωσε στη διάρκεια κομματικής συγκέντρωσης

[485] *NARA,* RG 59, Lot #69D15, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, δισέλιδο και τρισέλιδο υπομνήματα με ημερομηνίες 6 και 7/5, διαβάθμισης αντίστοιχα εμπιστευτικό (στην κατηγορία 3, εξέτασης αποχαρακτηρισμού μετά την παρέλευση 12ετίας «όχι αυτόματα αποδεσμεύσιμο»), και απόρρητο.

στις 11 Μαΐου ότι όλα ήταν έτοιμα για μία απόβαση στην Κύπρο, η οποία θα μπορούσε να υλοποιηθεί μέσα σε 6 ώρες [486].

Εντωμεταξύ, η στρατιωτική βοήθεια της Βόννης προς την Τουρκία οριστικοποιήθηκε στη διάρκεια της πενθήμερης επίσημης επίσκεψης του δυτικογερμανού υπουργού άμυνας στην Άγκυρα (30/4-5/5/1964), με την υπογραφή του σχετικού κειμένου συμφωνίας. Ο von Hassel χαρακτήρισε τις επαφές του καρποφόρες «αίτινες ενίσχυσαν έτι περαιτέρω την πατροπαράδοτον γερμανοτουρκικήν φιλίαν», και τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις «...καλώς εκπαιδευμένας και πειθαρχημένας αλλά ως αντιμετωπίζουσας δυσχερείας εις τον εξοπλισμόν των, αι οποίαι και υπαγόρευσαν την σύναψιν της περί στρατιωτικής βοηθείας συμφωνίαν. / Αναφερόμενος εις το Κυπριακόν είπεν ο Γερμανός Υπουργός ότι το θέμα μη εμπίπτον εις την αρμοδιότητά του, δεν συνεζητήθη ιδιαιτέρως. Οι Τούρκοι όμως κατά τας επί των οικονομικών, πολιτικών και μορφωτικών θεμάτων συζητήσεις ανέπτυξαν τας επι του Κυπριακού απόψεις των. Εξ αυτών απεκόμισεν ούτος την εντύπωσιν ότι η περί το Κυπριακόν διαφορά κατέστη διά τους Τούρκους κατά μέγα μέρος υπόθεσις εθνικής τιμής». Ο δυτικογερμανός αξιωματούχος ανακοίνωσε την επίσκεψή του στην Ελλάδα («...ήτις έχει ήδη τύχει βοηθείας παρομοίας προς την νυν προς την Τουρκίαν εξασφαλιζομένην»), που προσδιόρισε για τα τέλη του μήνα (τελικά θα υλοποιείτο στις αρχές Ιουνίου). Οι πρώτες δημοσιογραφικές αναφορές στις λεπτομέρειες της δυτικογερμανικής στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία κινητοποίησαν άμεσα την Αθήνα: «...πρόκειται η Τουρκική Αεροπορία να λάβη εντός του πλαισίου της στρατιωτικής βοηθείας και εκ των Γερμανικών διαθεσίμων πολεμικά αεροσκάφη τύπου F-84, το δε ναυτικόν τέσσαρας τορπιλακάτους, ο δε στρατός όπλα και τεχνικόν υλικόν. Η Τουρκική επιθυμία όπως χορηγηθούν νέου τύπου γερμανικά άρματα μάχης δεν είναι προς το παρόν δυνατόν να εκπληρωθή, δεδομένου ότι ο τύπος άρματος “LEOPARD” δεν έχει εισέτι εισέλθει εις φάσιν μαζικής παραγωγής». Το σύνολο των ελλαδιτών ιθυνόντων ζήτησε αμέσως τη συλλογή κάθε δυνατής πληροφορίας επί των παραπάνω («Το Β.[ασιλικόν] Ναυτικόν ιδιαιτέρως ενδιαφέρεται να πληροφορηθή κατά πόσον πράγματι θα δωθώσι εις Τουρκίαν τορπιλάκατοι, εν καταφατική δε περιπτώσει, τύπον, ταχύτηταν κλπ». Οι αρχικές εκτιμήσεις απ’ τη Βόννη είχαν καθησυχαστικό τόνο («...παράδοσις κατ’αρχήν συμφωνηθέντος υλικού ούτε ευχερής θα είναι, ούτε ταχεία. Ούτω, F-84 απαιτούν ξένα μηχανήματα [υποστηρικτικό εξοπλισμό], τιμή δε εκάστου περί 4 εκ. DM», όμως το υπουργείο εξωτερικών επέμεινε, απευθυνόμενο στην πρεσβεία της Άγκυρας και ζητώντας «πάσαν δυνατήν προσπάθειαν προς συλλογήν σχετικών πληροφοριών και επίσπευσής αποστολής των. Επί τούτοις σημειούμεν ότι τόσον ημείς όσον

[486] Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 194-196, H. Kosut op cit σσ 110-111, 118.

και κος υπουργός Εθν. Αμύνης αποδίδομεν όλως ιδιατέραν σημασίαν επι θέματος τούτου». Η ελλαδική πρεσβεία Βόννης επανήλθε αναφέροντας ότι εξακριβώθηκαν τα ακόλουθα: ο δυτικογερμανός υπουργός άμυνας σύμφωνησε με την τουρκική κυβέρνηση να «προμηθεύση μέχρι εξαντλήσεως ποσού 50 εκ. DM, 42 αεροσκάφη F-84F («πεπαλαιωμένου τύπου, εκτός ενεργείας, συμφώνως προς ημέτερον Αεροπορικόν Ακόλουθον)» σε τιμή -10% της πραγματικής, «4 τορπιλακάτους άνευ ρουκετών TARTAR [sic: επρόκειτο για ελαφρύ πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα που οι ΗΠΑ είχαν προσφατα θέσει σε υπηρεσία με ορισμένα πλοία τους, αναξιόπιστο γενικά και το οποίο σε κάθε περίπτωση ουδέποτε διατέθηκε σε ναυτικά άλλων χωρών ή για εγκατάσταση σε πλοία μικρού μεγέθους] μη καθορισθέντος εισέτι τύπου (τιμή 6-8 εκ. DM εκάστη), τεθωρακισμένα οχήματα, παλαιά αμερικανικά πυροβόλα κσι όπλα πεζικού». Ο ελλαδίτης πρέσβης στην Άγκυρα Πούμπουρας αποκρίθηκε θιγμένος ότι «...Β.[ασιλική] αυτή πρεσβεία προ δύο και πλέον μηνών εγνώρισεν υμίν τα περί χορηγήσεως Γερμανικού πολεμικού υλικού DESIDERATA [ζητούμενα] της Τουρκίας» και παρέπεμψε στις δηλώσεις του τούρκου υπουργού άμυνας που είχαν γίνει στις 8 Μαΐου και σύμφωνα με τις οποίες στην Τουρκία θα χορηγούνταν εξοπλισμός Μηχανικού και Διαβιβάσεων, αυτοκινούμενα πυροβόλα και πυρομαχικά, κανονιοφόροι και αεροσκάφη. Ο Πούμπουρας συμπλήρωνε ότι λόγω του άκρως απόρρητου χαρακτήρα του θέματος, αρμόδιος να διαφωτίσει την Αθήνα με λεπτομερείς πληροφορίες ήταν ο ΣΝΑ (στρατιωτικός-ναυτικός-αεροπορικός) ακόλουθος της ελλαδικής πρεσβείας στην Άγκυρα, ο οποίος όμως απουσίαζε από αυτήν με άδεια. Το ζήτημα είχε σαν ιδιαίτερη διάσταση την επικείμενη ψήφιση στην Τουρκία νομοσχεδίου που αφορούσε την επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης της. Καθώς η Αθήνα είχε αποφασίσει να μην αποδεχθεί την παραπάνω μονομερή (από πλευράς Τουρκίας) αλλαγή του ως τότε ισχύοντος καθεστώτος, αναγνώριζε ότι όφειλε να μεριμνήσει ώστε η απόφασή της να «συνοδευθή παραλλήλως υπό μέτρων προστασίας των Ελλην.[ικών] αλιευτικών εκ μέρους των ημετέρων Πολεμικών», γι'αυτό και σε όλα αυτά τα έγγραφά της τόνιζε την προτεραιότητα συλλογής πληροφοριών για τις τορπιλακάτους που επιδίωκε να αποκτήσει η Τουρκία [487].

[487] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, _2119/6-5-1964, 2157/9-5-1964, 2199/12-5-1964 από την ελλαδική πρεσβεία Βόννης προς τις Διευθύνσεις ΥΠΕΞ Β΄, Δ΄ Πολιτικές και ΝΑΤΟ, _τηλετυπικά κρυπτογραφήματα ΔΤ33-102, ΔΤ33-103, ΔΤ33-104 και ΔΤ33-107/7, 8, 11 και 12-5-1964 (το τελευταίο άκρως απόρρητο) από τη Δ΄ Πολιτική προς τις ελλαδικές πρεσβείες σε Λονδίνο, Παρίσι, Washington, Άγκυρα και ΜΑΒΑΣ, ανακοίνωση στην ελλαδική πρεσβεία Βόννης και κοινοποίηση σε Β΄Πολιτική-Δ/νση ΝΑΤΟ, _3251/12-5-1964 από την ελλαδική πρεσβεία Άγκυρας προς τις Διευθύνσεις ΝΑΤΟ, Δ΄ Πολιτική και Οικονομικών Υποθέσεων, _εξαιρετικώς επείγον άκρως απόρρητο ΔΤ33-108/14-5-1964 από τη Δ΄Πολιτική προς τα ΓΕΝ/Α2, ΓΕΝ/Α1, με κοινοποίηση στο γραφείο του μόνιμου υφυπουργού (αυτός, ο Παππάς, υπέγραφε όλα τα υπόλοιπα έγγραφα της Δ΄ Πολιτικής που αναφέρονται στην παρούσα παραπομπή), τη Διεύθυνση ΝΑΤΟ και τις ελλαδικές πρεσβείες Βόννης, Άγκυρας, ΜΑΒΑΣ.

Τελικά, στην τακτική εαρινή σύνοδο των υπουργών εξωτερικών των χωρών-μελών του ΝΑΤΟ που συνήλθε στη Χάγη (12-15/5), η συζήτηση για το θέμα του Κυπριακού εκφυλίστηκε γρήγορα σε ανταλλαγή κατηγοριών μεταξύ των ελλήνων και των τούρκων (χωρίς να αποθαρρύνονται από τις προειδοποιήσεις του Stikker ότι η Συμμαχία δεν θα αναμιγνυόταν σε ελληνοτουρκική σύρραξη αλλά απλώς θα διέκοπτε τη στρατιωτική βοήθεια προς τις δύο χώρες), με τους υπόλοιπους συμμάχους να συνεχίζουν να κρατούν αποστάσεις από τη διαμάχη (για τους δικούς της λόγους η κάθε χώρα) και τελικά να περιορίζονται σε επανάληψη της έκφρασης της εμπιστοσύνης τους προς τον ΟΗΕ για τη διαχείριση του προβλήματος. Στο σοβιετικό Τύπο αναδείχθηκαν οι πρόσφατες δηλώσεις Γ. Παπανδρέου ότι οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου ήταν ξεπερασμένες και κυρίως ότι το Κυπριακό δεν ήταν ΝΑΤΟϊκό πρόβλημα. Ο D.Rusk επιχείρησε να ρυμουλκήσει τους δύο ομολόγους του σε απευθείας ελλαδοτουρκικές συνομιλίες χωρίς επιτυχία: ο Κωστόπουλος επιβεβαίωσε μεν ότι η ιδρυτική Συνθήκη εγγύησης παρέμενε σε ισχύ και για την Ελλάδα, αλλά χαρακτήρισε τις Συνθήκες στο σύνολο τους ξεπερασμένες και ανεφάρμοστες. Τόνισε ακόμη την κάθετη ελλαδική διαφωνία με το δικαίωμα μονομερούς επέμβασης, που σύμφωνα με την Τουρκία απέρρεε από το άρθο 4 της συγκεκριμένης Συνθήκης και πρόσθεσε ότι η Ελλάδα δεν θεωρούσε την επέμβαση του ΝΑΤΟ στο Κυπριακό δυνατή ή χρήσιμη. Ο Erkin δήλωσε στο Rusk «εμπιστευτικά» ότι ο δικός του πρωθυπουργός ήταν υπέρ των συνομιλιών Άγκυρας-Αθήνας (ο ίδιος το είχε διαψεύσει επίσημα λίγες μέρες πριν), τού ανάφερε όμως επίσης ότι αν δεν ανανεωνόταν η εντολή παρουσίας της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης στο νησί τον Ιούνιο, η χώρα του μάλλον θα υποχρεωνόταν να επέμβει από τις αιματηρές καταστάσεις που προεξοφλούσε ότι θα εξελίσσονταν, έφτασε μάλιστα στο σημείο να ρωτήσει τον αμερικανό υπουργό εξωτερικών αν οι ΗΠΑ θα υποστήριζαν την Τουρκία σε τέτοια ενέργεια. Ο Rusk, χαρακτηριστικά, περιορίστηκε να επισημάνει ότι αυτό ήταν θέμα απόφασης του αμερικανού προέδρου, σχολιάζοντας πως δεν θεωρούσε επικείμενη την υλοποίηση των τουρκικών απειλών -όμως ο Johnson είχε αναφερθεί πρόσφατα στην επέμβαση ως «μέσο έσχατης προσφυγής» και αυτό ίσως εκλήφθηκε σαν συγκεκαλυμμένη έγκριση της συγκεκριμένης προοπτικής[488]. Διαφορετική

[488] Ο τούρκος πρωθυπουργός προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις αμερικανικές προτιμήσεις για διακριτική αξιοποίηση του ΝΑΤΟϊκού forum στην κατεύθυνση των διμερών ελλαδοτουρκικών συνομιλιών. Ο τότε υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου λόρδος Carrington ανέφερε στα υπόλοιπα μέλη του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου (12/5) ότι σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του η Αθήνα είχε πάψει να υποστηρίζει την κυπριακή ανεξαρτησία και, λόγω της αυξημένης επιρροής των κουμμουνιστών στο νησί, προτιμούσε την ένωση. Αναζητούσε μάλιστα ΝΑΤΟϊκή νομιμοποίηση κάποιου τετελεσμένου. Οι αμερικανοί επιστράτευσαν πρόταση του καναδού υπουργού εξωτερικών να οριστεί υψηλός ΝΑΤΟϊκός διαμεσολαβητής (είτε ο απερχόμενος γεν. Γραμματέας της συμμαχίας, είτε ο προαλειφόμενος διάδοχός του), καθώς και να συγκροτηθεί επιτροπή μελέτης του Κυπριακού

από του Rusk εξάλλου ήταν η εντύπωση του πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Άγκυρα, που είχε μακρά συνομιλία με τον İnönü την εναρκτήρια ημέρα της ΝΑΤΟϊκής Συνόδου. Ο τελευταίος παραπονέθηκε εκ νέου ότι ο Γ. Παπανδρέου ταυτιζόταν πλήρως με τις θέσεις του Μακάριου και, αφού σημείωσε ότι η μόνη ελλαδική κίνηση που θα στεκόταν εποικοδομητική για την εξομάλυνση της κατάστασης θα ήταν μία δήλωση υποστήριξης της ισχύος των ιδρυτικών συνθηκών της Κυπριακής Δημοκρατίας, προειδοποίησε: σύντομα η χώρα του θα αναγκαζόταν να επέμβει στρατιωτικά στην Κύπρο, καταλαμβάνοντας τμήμα του νησιού. Ο R. Hare εκτιμούσε ότι οι απειλές που διατύπωσε εκείνη την ημέρα (12/5) ο τούρκος πρωθυπουργός «δεν προοριζόταν για εσωτερική κατανάλωση, αλλά το πολύ για την άσκηση πιέσεων διεθνώς», ωστόσο γενικά συνέστησε να αξιολογηθούν ως σοβαρές και ανταποκρινόμενες σε υπαρκτές πλέον προθέσεις [489]. Ο Erkin δήλωσε ότι ήταν αδύνατο να πετύχει οποιαδήποτε μεσολάβηση του ΟΗΕ τη στιγμή που οι ιδρυτικές συνθήκες καταγγέλλονταν κι επανέλαβε τις τουρκικές θέσεις περί απουσίας νομιμότητας της ελληνοκυπριακής κυβέρνησης [490]. Το ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών προσπάθησε στις 13/5 να ενισχύσει διαπραγματευτικά το υπουργείο εθνικής άμυνας, παρέχοντάς του αναφορά στην οποία περιλαμβανόταν κάθε δυνατή νομικής προέλευσης επίκληση σύμφωνα με την οποία «Χρήσις ενόπλου βίας παρά εταίρου τινός ΝΑΤΟ κατά μέλους Συμμαχίας είναι αδιανόητος διότι θα συνίστα παραβίασιν βασικών διατάξεων Καταστατικού ΟΗΕ και Ατλαντικής Συνθήκης»[491]. Η ελληνική απόπειρα στράφηκε εναντίον της την επομένη, καθώς ο καναδός υπουργός εξωτετρικών ανακοίνωσε στον έλληνα ομόλογό του «…αναστολήν συμμετοχής Καναδά (κατά 20%) εις προαναφερθέν πρόγραμμα βοηθείας [του 1964] προς Ελλάδαν (και [υπογράμμιση στο πρωτότυπο] Τουρκίαν) λόγω

με συμμετοχή της Ελλάδας, της Τουρκίας, της Ολλανδίας, της Νορβηγίας και του Καναδά –και υποχρέωση υποβολής τελικής Έκθεσης. Όπως ορθά επισήμανε ο Τζελέπης, επρόκειτο για μηχανισμό - απομίμηση αντίστοιχων του ΟΗΕ, με πρόθεση υποκατατάστασης του τελευταίου απ'το ΝΑΤΟ. Στην απόρριψη της πρότασης, η ελληνική πλευρά είχε τη συμπαράσταση των γάλλων, των ιταλών και των ολλανδών. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αμερικανοί ήταν υπέρ της αξιοποίησης του ΝΑΤΟ ως forum συζητήσεων για την επίλυση του Κυπριακού, στάθηκαν όμως αρνητικοί στην πρόταση του ΓΓ της συμμαχίας να επιδιωχθεί σχετική Απόφαση του ανώτατου πολιτικού οργάνου της (του ΝΑC), επειδή γνώριζαν ότι ενδεχόμενη αποτυχία λήψης της θα τύχαινε επικοινωνιακής εκμετάλλευσης από την ΕΣΣΔ.: Τελικό ανακοινωθέν του ΝΑC, Χάγη 14/5/1964: http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c640512a.htm (προσπελάστηκε 01-02-2016), *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 39", σ 83 υποσημ. 3 και "doc 42", σσ 88-89 (τηλεγράφημα από τον D. Rusk προς το State Dept, 11/5/1964), *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 529/Κ, 16-5-1964 από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμάθας) προς τις Α΄και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 449-450, R. S. Jordan 1979 op cit σ 136, M. Elliot, A review of Cabinet Papers, May-August 1964, *Contemporary Record*, vol 9 no 3 (1995), σ 661, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 234, 237, M. M. Carver 2011 op cit σ 409, Κ. Χατζηαργύρης, στα πλοκάμια μιας λερναίας, στο Α. Γ. Ξύδη, Σπ. Λιναρδάτου, Κ. Χατζηαργύρη (συλλογικό) op cit σ 76, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 209-212.

[489] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 43", σσ 90-92.

[490] O. P. Richmond 1998 op cit σ 101.

[491] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄σ 326.

Κυπριακής κρίσεως κι αδυναμίας Καναδικής Κυβ/σεως όπως, εις περίπτωσιν ρήξεως μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας αναδεχθή [sic] ευθύνην χρησιμοποιήσεως Καναδ. υλικού υπό ενός συμμάχου έναντιον άλλου. (Εξηγείτο, πολύ αργότερον, από Καναδικής πλευράς, ότι ως προκειμένου περί δηλώσεως περί αποσύρσεως Καναδικής μονάδος από Κύπρον εν περιπτώσει ρήξεως, ως άνω απόφασις ωφείλετο εις δριμείαν κριτικήν Αντιπολιτεύσεως) [492]» -διατυπώθηκε επομένως *και* τέτοια εκφοβιστική προειδοποίηση από καναδικής πλευράς. Σχετικά με το ζήτημα της ΝΑΤΟϊκής και ειδικά της δυτικογερμανικής στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα, η εθνική αντιπροσωπεία πέτυχε στο τελικό ανακοινωθέν της ΝΑΤΟϊκής Συνόδου της Χάγης να συμπεριληφθεί παράγραφος που έκανε μνεία των στρατιωτικών και οικονομικών προβλημάτων του νοτιοανατολικού τομέα της συμμαχίας. Ωστόσο, όπως παρατήρησε ο Κωστόπουλος «διεπίστωσα εκ διαφόρων συνομιλιών ότι υπάρχει εφεκτικότης εκ μέρους κυριωτέρων συμμάχων ενισχύσουν στιγμήν ταύτην Ελλάδαν-Τουρκίαν λόγω οξύτητος εις ήν περιήλθον [αι] σχέσεις [των] δύο χωρών και κινδύνων οίτινες δύνανται προκύψουν εκ της παροχής προσθέτου στρατιωτ.[ικής] βοηθείας». Ο ελλαδίτης υπουργός εξωτερικών έθεσε στο δυτικογερμανό ομόλογό του τα θέματα της καθυστέρησης στην υλοποίηση της βοήθειας που είχε ήδη εγκριθεί για το προηγούμενο έτος και του ύψους της βοήθειας για το 1964. Ο δυτικογερμανός υπουργός δεσμεύτηκε να δώσει οδηγίες για την επιτάχυνση της υλοποίησης του προγράμματος για το 1963 και να πιέσει το ΗΒ και τη Γαλλία να συντονίσουν τις τρέχουσες προσπάθειές τους. «Επέμεινε πάντως επί ανάγκης όπως καταρτηθησόμενος υπό Ελλάδος πίναξ αγαθών συμπεριλάβη είδη άτινα θα ηδύναντο χαρακτηρισθώσι στρατιωτ.[ικής] φύσεως ή τουλάχιστον καλύπτοντα αμέσους ανάγκας Ελληνικού Στρατού». Ο Κωστόπουλος παραπονέθηκε επίσης για τις πρόσφατες δηλώσεις του δυτικογερμανού υπουργού άμυνας von Hassel στην Τουρκία και κυρίως για τη δυσμενή εντύπωση που προξένησε στην ελλαδική κοινή γνώμη η εκτός ΝΑΤΟϊκού πλαισίου βοήθεια των 50 εκ. μάρκων, για να λάβει την απάντηση ότι σύντομα, όταν ο von Hassel θα επισκεπτόταν την Αθήνα, θα πλειοδοτούσε σε ανάλογες χειρονομίες και δηλώσεις. Ο Κωστόπουλος αποτίμησε τις συνομιλίες του αυτές με συγκρατημένη αισιοδοξία και χαρακτήρισε τη διακρατική επαφή θετική σε επίπεδο των υπουργείων εξωτερικών [493].

[492] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: χωρίς ΑΠ ή παραλήπτη, με την ένδειξη: Β. Υπουργείον Εξωτερικών /ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΝΑΤΟ (Ν1927), με τίτλο «Καναδική Βοήθεια Μ.Α.Ρ.» και περιεχόμενο τη σύνοψη των εξελίξεων του τελευταίου έτους (από το Μάιο του 1965 ως το Μάιο του 1965). Το δακτυλογραφημένο τεκμήριο φέρει την ημερομηνία 26-5-1965, το χαρακτηρισμό «Πρόχειρον Σημείωμα» και είναι διαβαθμισμένο ως «Εμπιστευτικόν».

[493] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, 4-1230/14-5-1964, η ελλαδική πρεσβεία Χάγης (Βερύκιος) ανακοινώνει τηλεγράφημα του Στ. Κωστόπουλου προς τη Δ΄ Πολιτική του ΥΠΕΞ.

Στις 11 Μαΐου δολοφονήθηκαν δύο ελλαδίτες αξιωματικοί μαζί με τον οδηγό τους, ελληνοκύπριο εθνοφρουρό, και τραυματίστηκε ένας ακόμη, στην τουρκική συνοικία της Αμμοχώστου (η ομάδα ίσως εκτελούσε συγκεκαλυμμένα παράτολμη αναγνωριστική αποστολή). Η ενέργεια προκάλεσε ως αντίποινα την απαγωγή κι εξαφάνιση 32 τουρκοκύπριων. Καθώς οι απαγωγές τουρκοκύπριων συνεχίστηκαν, το State Dept προσπάθησε να τις εκμεταλλευτεί τονίζοντας στους μόνιμους αντιπροσώπους Ελλάδας και Κύπρου στον ΟΗΕ την ανάγκη να μεταφερθεί στον Αρχιεπίσκοπο η μεγάλη ευαισθησία με την οποία η κυβέρνηση των ΗΠΑ αντιμετώπιζε το φαινόμενο. Οι αμερικανοί επένδυαν επίσης πολλά στις παρεμβάσεις του Galo Plaza για το θέμα (που ο ΓΓ του ΟΗΕ τον είχε ορίσει νέο ειδικό διαμεσολαβητή για το Κυπριακό στις 11/5), καθώς εκφράζονταν ιδιαίτερα θετικά για τη γρήγορη αντίληψη των πραγμάτων που επιδείκνυε. Οι υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ εκτιμούσαν ότι οι δολοφονίες και οι αντεκδικητικές απαγωγές (που υπέθεταν ότι είχαν καταλήξει σε δολοφονίες των ομήρων) θα οδηγούσαν σε ανεξέλεγκτη κλιμάκωση της βίας σύντομα, ειδικά στη Λεμεσό και στην Αμμόχωστο –στην τελευταία είχε επισημανθεί απόπειρα κρυφής διείσδυσης μαχητών από την Τουρκία [494]. Ο γενικός επιθεωρητής του ελληνικού στρατού αντιστράτηγος Σιαπκαράς πρότεινε δραστικά μέτρα ως απάντηση στη δολοφονία των ελλαδιτών αξιωματικών και συγκεκριμένα την ανάκληση των συναδέλφων τους από το ΝΑΤΟϊκό στρατηγείο της Σμύρνης «προς αναπτέρωσιν ηθικού του Στρατεύματος» αλλά και για να προκληθεί αναδιάρθρωση της διοικητικής δομής της Συμμαχίας στην περιοχή «...διότι είναι βέβαιον ότι θα ιδρυθή νέον Στρατηγείον εις Κρήτην» {αν η ανάκληση των ελλαδιτών αξιωματικών είχε μόνιμο χαρακτήρα], ενώ επιπλέον «[Θ]α συγκρατήση την Τουρκίαν και την όπισθεν αυτής δρώσαν αποικιακώς και ιμπεριαλιστικώς μεγάλην δύναμιν από του να εκθέτωσιν το ΝΑΤΟ έναντι συμμάχων και ουδετέρων Χωρών χρησιμοποιούντες μεθόδους αδοκίμους (αντιδημοκρατικάς) και κατά του διεθνούς δικαίου όπερ ανανγωρίζει και το ΝΑΤΟ καταστατικόν». Ο Σιαπκαράς (που υπενθυμίζεται ότι η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου τον προόριζε για αρχηγό του στρατού) εισηγείτο τα παραπάνω αποβλέποντας στην αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των ελλήνων προς το ΝΑΤΟ όπως υποστήριζε, αλλά κι επειδή ισχυριζόταν (επικαλούμενος την πράγματι μακροπερίοδη εμπειρία του από τη λειτουργία των επιτελικών δομών της Συμμαχίας) ότι κατά βάθος και οι αμερικανοί θα αποδέχονταν αυτή τη στάση, παρά την επίσημα αρνητική τους αντίδραση. Επίσης, ο ίδιος ανώτατος αξιωματικός συνέταξε κι υπέβαλε προς το Γαρουφαλιά στις 16/5

[494] Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄ op cit σ 449, *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 45", σσ 94-96, President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 16/5/1964, προσπελάστηκε στις 3/7/2016: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959180.pdf , M. Packard op cit σσ 286 και υποσημ. 1 σ 378, A. James 2002 op cit σσ 140, I. Μπήτος op cit σσ 88-89, R. Sonyel op cit σσ 93-94, H. Kosut op cit σσ 117, 120, Z. M. Necatigil op cit σ 40.

πολύτιμο υπόμνημα όπου απαριθμούσε τις τουρκικές παραβιάσεις του ΝΑΤΟϊκού καταστατικού από κάθε άποψη (πολιτική, διπλωματική, απορρήτου, επιχειρησιακή και εκπαιδευτική) [495].

Το δεύτερο 15θήμερο του Μαΐου, αμερικανοί και βρετανοί αναζητούσαν περιοχές εντός της ελλαδικής επικράτειας ως υποψήφιες για παραχώρηση στην Τουρκία -στο πλαίσιο εξέτασης προτάσεων για ανταλλαγή εδαφών που θα μπορούσαν να υποβληθούν στην Αθήνα και την Άγκυρα, έναντι της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Διερευνήθηκαν επίσης πιθανοί τρόποι παράκαμψης του Μακάριου (αποφυγής μίας ακόμη προσφυγής του στα Ηνωμένα Έθνη), όμως οι ιθύνοντες των δύο υπουργείων εξωτερικών δεν μπόρεσαν να καταλήξουν στην ενδεδειγμένη πρόταση προς τους έλληνες, αν θα ήταν καλύτερο δηλαδή να τούς ζητήσουν είτε παραχώρηση εδάφους στην ελληνική Θράκη (η βρετανική προτίμηση) είτε νησιά του ανατολικού Αιγαίου (τη Χίο, τη Σάμο ή τα Δωδεκάνησα, που μάλλον εξέταζαν ευνοϊκώτερα οι αμερικανοί). Η διπλή ένωση της Κύπρου με τις δύο χώρες θεωρήθηκε αντιοικονομική από κάθε άποψη, κυρίως εκτιμήθηκε ότι οι αιτίες μελλοντικών προστριβών δεν θα εξέλειπαν σε εκείνο το σενάριο[496]. Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα μετέδιδε αποθαρρυντικά στις 18/5 ότι λόγω εσωκομματικών αντιδράσεων και της εθνικιστικής στάσης της ελλαδικής Αριστεράς, δεν θα έπρεπε να αναμένεται διάθεση τέτοιων παραχωρήσεων από την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου. Ο αμερικανός διπλωμάτης σημείωνε ότι ο πολιτικός κόσμος της Ελλάδας ήταν συλλήβδην κάθετα αρνητικός στην ιδέα της διχοτόμησης της Κύπρου, πόσο μάλλον της απώλειας εθνικού εδάφους (και πράγματι αυτή ήταν η στάση των κομμάτων στην Αθήνα εκείνες τις μέρες, σε ένα φάσμα από το Μαρκεζίνη μέχρι την ΕΔΑ, συμπεριλαμβανόμενης της κυβερνώσας Ένωσης Κέντρου). Η διαλλακτικότητα της ελλαδικής πλευράς μάλλον θα περιοριζόταν στην πιθανότητα να αποδεχθεί κάποια ΝΑΤΟϊκή βάση στην Κύπρο με παρουσία σε αυτήν τούρκων στρατιωτικών, συνδυαστικά με την αποδημία (ούτως ή άλλως σε εξέλιξη) της (ούτως ή άλλως ευάλωτης) κοινότητας των ρωμιών της Κωνσταντινούπολης –αν και η ΕΔΑ κάλεσε

[495] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄, «απόρρητη αναφορά (14.5.1964) του Γεν. Επιθεωρητού Στρατού αντιστρατήγου Α. Σιαπκαρά προς τον υπουργόν Εθνικής Αμύνης Π. Γαρουφαλιά με θέμα το ηθικόν των Ελλήνων αξιωματικών μετά την δολοφονία Πούλιου και Καποτά στην Αμμόχωστο, το Μάϊο 1964» και «Απόρρητη Αναφορά 16/5/1964» : σσ 327-329.

[496] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 93-96, Σ. Ριζάς 2008 op cit σ 311. Ο D. Sandys πάντως, επισήμαινε «αινιγματικά» στις 14/5 προς τους συναδέλφους του (όπως σχολίασε ο M. Elliot που εντόπισε την πληροφορία στα πρακτικά του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου), ότι «κατά την πρόσφατες συνομιλίες του στο Λονδίνο, ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών κύριος Ball απέφυγε οποιαδήποτε αναφορά σε πιθανότητα επέμβασης του 6ου Στόλου προς ματαίωση κάποιας τουρκικής απόβασης στρην Κύπρο». Ηχούσε σαν ο καλά ενημερωμένος Sandys να ήθελε να προαναγγείλει υπαινικτικά εξελίξεις. ‘Ισως δηλαδή η «διπλή ένωση» να συνέχισε να εξετάζεται και σ’εκείνη τη στιγμή: M. Elliot, A review of Cabinet Papers, May-August 1964 op cit, σ 661.

την κυβέρνηση να διακόψει κάθε συμμαχικό δεσμό με την Τουρκία, αφού εκείνη χρησιμοποιούσε την ομηρία των κωνσταντινουπολιτών ρωμιών ως μέσο εκβιασμού της Ελλάδας. Ο εκπρόσωπος της ελλαδικής Αριστεράς χαρακτήρισε το Κυπριακό ως «κρησάρα που επέτρεπε στην Ελλάδα να ξεχωρίσει τους αληθινούς φίλους απ'τους εχθρούς της» και τόνισε ότι η «φωλέα λεόντων» των δυτικών συμμάχων προσποιούνταν πως προστάτευαν την χώρα έναντι φανταστικού κινδύνου ο οποίος δήθεν προερχόταν από όσους με συνέπεια είχαν υποστηρίξει τα ελληνικά εθνικά δίκαια. Ο Labouisse εκτιμούσε επίσης ως πιθανή τη μετακίνηση του οικουμενικού πατριαρχείου από την Πόλη στην Πάτμο, στην οποία ίσως δινόταν καθεστώς αυτονομίας ώστε να αποτελέσει θρησκευτική έδρα τέτοιας περιωπής [497]. Εικάζεται ότι η αμερικανική πλευρά φοβήθηκε ανάληψη μονομερούς τουρκικής πρωτοβουλίας στην κατεύθυνση της ανταλλαγής εδαφών και γι'αυτό έσπευσε να την ακυρώσει, διοχετεύοντας εγκαίρως την απειλή στην Αθήνα. Ο τότε υπουργός άμυνας Γαρουφαλιάς υποστήριξε ότι «κατά τον Μάιο 1964» τον επισκέφθηκε ο επιτετραμένος της πρεσβείας των ΗΠΑ και τον ενημέρωσε πως επέκειτο αιφνιδιαστική τουρκική απόπειρα κατάληψης και προσάρτησης ενός μεγάλου νησιού, είτε της Χίου, είτε της Σάμου, είτε της Κω, είτε της Ρόδου. Ο αμερικανός πρότεινε στον Γαρουφαλιά να κινητοποιηθεί άμεσα διασπείροντας στρατιωτικές ενισχύσεις προς το σύνολο αυτών των νησιών και μάλιστα να διατυμπανίσει τις κινήσεις με αποτρεπτικό σκεπτικό, συμβουλή που ο ελλαδίτης ακολούθησε κατά γράμμα, παρά τις αντιρρήσεις του αρχηγού ΓΕΕΘΑ ο οποίος θεώρησε τη σχετική απόφαση επιχειρησιακά έωλη και διπλωματικά ατυχή (επειδή θα παρουσίαζε την Ελλάδα να παραβιάζει τις διεθνείς Συνθήκες περι αποστρατιωτικοποίησης των νησιών εκείνων). Ο Γαρουφαλιάς σημείωσε ότι οι τουρκικές αντιδράσεις υπήρξαν υποτονικές γιατί διαφορετικά θα όφειλαν να διαψεύσουν ότι είχαν πρώτοι ακριβώς την ίδια πρόθεση (κατάληψης κηρυγμένων αποστρατιωτικοποιημένων εδαφών, δηλαδή κατάφωρης παραβίασης των σχετικών Συνθηκών) [498]. Υψηλός αξιωματούχος του βρετανικού προξενείου Θεσσαλονίκης περιόδευσε στη Δυτ. Θράκη, προφανώς με αντικείμενο επιτόπια έρευνα και συλλογή επικαιροποιημένων δεδομένων για τη σκοπιμότητα περαιτέρω εξέτασης του ενδεχομένου ανταλλαγής της ένωσης Ελλάδας-Κύπρου με εδαφική αποζημίωση στη

[497] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 44", σσ 92-94, Ι. Στεφανίδης 2010 op cit, σσ 248-250, 378.

[498] Π.Γαρουφαλιάς op cit σσ 91-93. Υπήρχε ταχυκίνητη αρχικά προγραμματισμένη ενίσχυση για τα νησιά, που όμως ήταν περιορισμένης δύναμης (ένα σύνταγμα). Για το λόγο αυτό, είχαν αρχίσει εκείνη την εποχή να ενισχύονται οι τοπικές δυνατότητες αυτοάμυνας του καθενός από αυτά. Μετά την αποστολή του συντάγματος και επειδή αυτό παρέμεινε αναπτυγμένο εκεί, η αποστολή ενίσχυσης της άμυνας των μεγάλων σε πρώτη φάση νησιών του ανατολικού Αιγαιου ανατέθηκε σε πρόσθετες στρατιωτικές δυνάμεις που έδρευαν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Η μεγέθυνση της δύναμης των αλεξιπτωτιστών από ένα λόχο 100 ανδρών σε δύο μοίρες (τάγματα) συνολικά 1000 ανδρών συνέβη εκείνη την περίοδο, με σκοπό την ταχεία μεταφορά και ανάπτυξη στοιχειωδών ενσιχύσεων είτε στα ελλαδικά νησιά είτε –και κυρίως- στην Κύπρο: Π. Γαρουφαλιάς ibid σ 90.

βορειοανατολική ηπειρωτική απόληξη της Ελλάδας. Τους αμερικανούς απασχολούσε και το ενδεχόμενο να επιχειρήσει η γειτονική Βουλγαρία να επωφεληθεί τυχόν παρατεταμένης αστάθειας στην περιοχή, αν η υπό εξέταση ανταλλαγή εδαφών δεν οδηγούσε σε εξομάλυνση των ελλαδοτουρκικών σχέσεων αλλά αντίθετα παρήγαγε νέα εστία διμερών προστριβών μεταξύ των δύο ΝΑΤΟϊκών της συμμάχων. Όταν η υπερσυντηρητική εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς* δημοσιοποίησε τις κινήσεις του βρετανού διπλωμάτη, ο αμερικανός πρόξενος Θεσσαλονίκης D. A. Zachary που ετοιμαζόταν για ανάλογες δικές του επισκέψεις στην ελληνική Θράκη, ενημέρωσε τους ανωτέρους του στο State Dept ότι αύτη η κίνηση του διευθυντή έκδοσης Ηλία Κύρου ήταν μια ξεκάθαρη δήλωση αποδοκιμασίας των δυτικών σκέψεων. Ο πρόξενος των ΗΠΑ σκόπευε να αναβάλει για ένα μήνα το δικό του θρακικό οδοιπορικό [499].

Στην Κύπρο, οι αψιμαχίες μεταξύ ένοπλων ομάδων των δύο κοινοτήτων συνεχίστηκαν, με μικρές εκατέρωθεν απώλειες, σε περιοχές γύρω από τις Λευκωσία και Κερύνεια. Η ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ είχε αρχίσει να παίρνει αυξημένες πρωτοβουλίες, σε μία περίπτωση αφοπλίζοντας ελληνοκυπριακή ομάδα που είχε ανοίξει πυρ εναντίον περιπόλου της στο νότο του νησιού και σε μία άλλη κατασκευάζοντας 12 φυλάκια παρατήρησης στον Αγ. Ιλαρίωνα. Αφετέρου, στις 20 Μαΐου σκοτώθηκε το πρώτο μέλος της, ένας φιλανδός, κοντά σε τουρκοκυπριακό χωριό στα βορειοδυτικά της πρωτεύουσας, δίπλα στην οδό σύνδεσής της με την Κερύνεια, από πυρά τουρκοκύπριων. Οι βρετανοί αποφάσισαν να εγκαινιάσουν νέο γύρο απειλών απόσυρσης από την UNFICYP με σκοπό τον ανανεωμένο πολιτικό εκβιασμό πρωτίστως των αμερικανών και του ΟΗΕ (ωστόσο ουδέποτε αρνήθηκαν επί της ουσίας ότι η συνεχιζόμενη συμμετοχή τους στην UNFICYP τούς παρείχε σειρά προνομίων, από ένα βαθμό πολιτικής διαχείρισης των κυπριακών πραγμάτων και τη συλλογή πληροφοριών τοπικά μέχρι την απόκτηση τεχνογνωσίας στα παγκόσμιας εμβέλειας καθήκοντα του ΟΗΕ). Οι εκτιμήσεις αυτές ασφαλώς ποικίλαν ενδοβρετανικά –

[499] *NARA,* RG 59, Lot #69D15, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, από τον αμερικανό πρόξενο Θεσσαλονίκης D. A. Zachary προς τον R. Schott, υπεύθυνο ελληνικών υποθέσεων της διεύθυνσης NEA/GTI του State Dept, 26/5/1964. Ο αριθμός πρωτοκόλλου του εγγράφου καλύπτεται από το συνημμένο απόκομμα του επίμαχου μονόστηλου της ελλαδικής εφημερίδας που ο πρόξενος επισύναπτε στην αναφορά του. Η Στέλλα Σουλιώτη, αναφέρει ότι αυτό το περιεχόμενο είχαν και οι αναφορές του υπουργού Κοινοπολιτειακών σχέσεων Sandys κατά τη διάρκεια μεταξύ τους επίσημης συνάντησης στο Λονδίνο, στις 30/5 (ο βρετανός αξιωματούχος, στη συζήτησή του με τη Σουλιώτη έκανε λόγο μόνο για προσφορά εδαφικής αποζημίωσης στη Θράκη): S. Soulioti op cit vol I σσ 476. Οι βρετανοί επομένως συνέχισαν να διερευνούν τις δυνατότητες εφαρμογής αυτής της εκδοχής με δική τους πρωτοβουλία και ανεξάρτητα από τους αμερικανούς.

φέρ'ειπείν διϊσταντο οι απόψεις μεταξύ υπουργείου Κοινοπολιτειακών Υποθέσεων και Foreign Office[500].

Κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία από την Ελλάδα περιόδευσε ανά την επικράτεια των ΗΠΑ επί ενάμιση μήνα, στο πλαίσιο οργανωμένης από τους αμερικανούς γνωριμίας νέων πολιτικών προέλευσης ΝΑΤΟϊκών κρατών με τη χώρα τους. Οι ελλαδίτες πολιτικοί ήρθαν σ'επαφή με τις ελληνομερικανικές κοινότητες των Chicago, San Francisco, Houston και Minneapolis. Ο Γ. Χαραλαμπόπουλος ο οποίος συμμετείχε σε αυτήν τη μακρά επίσκεψη, τόνισε το μεγάλο ενδιαφέρον που οι αμερικανοί δημοσιογράφοι έδειχναν για την Κύπρο (παραθέτει μάλιστα δημοσίευμα εφημερίδας του Chicago η οποία στο φύλλο της 19ης Μαΐου πρόβαλε τις δηλώσεις του περί προτεινόμενης αποχώρησης των στρατιωτικών αποσπασμάτων της Ελλάδας και της Τουρκίας απ'την Κύπρο, έναντι της παραμονής αποκλειστικά της δύναμης του ΟΗΕ στο νησί)[501]. Ακόμη και ο κυνικός πραγματιστής Τ. Belcher πρότεινε (21/5) από τη Λευκωσία στον αρμόδιο βοηθό υφυπουργό του State Dept J. Jernegan η χώρα τους να λάβει ευθέως και δημόσια θέση κατά τις επόμενες συζητήσεις του Κυπριακού στα Ηνωμένα Έθνη, αντί να απέχει ή να καταψηφίζει διστακτικά αποφάσεις φιλικές προς τις ελληνοκυπριακές θέσεις. Εν τέλει, ανέφερε, με την αρνητική τους στάση απέναντι στις θεμελιωδώς ευσταθούσες ελληνοκυπριακές επιδιώξεις του σεβασμού στην αρχή της πλειοψηφίας, της αυτοδιάθεσης, της ενότητας και της ανεξαρτησίας του κράτους, οι ΗΠΑ επέτρεπαν στην ΕΣΣΔ και τους συμμάχους της να προβληθούν ως αμύντορες των δημοκρατικών αρχών. Ο Belcher εισηγείτο α) να καταβληθεί κάθε προσπάθεια ώστε να σωθούν τα προσχήματα για την τουρκική πλευρά και να μην αισθανθεί ταπεινωμένη από τις εξελίξεις, β) να αναγνωριστεί στην Τουρκία αλλά και στους τουρκοκύπριους ως εύλογη η αναζήτηση δικλείδων ασφάλειας για κάθε λύση που θα είχε ως κύριο συστατικό της κάποια μορφή ένωσης της Ελλάδας με την Κύπρο (όπως υπονοούσε). Ο αμερικανός διπλωμάτης υπενθύμιζε επίσης τα χρονικά όρια των επόμενων κινήσεων: η ελληνοκυπριακή ηγεσία τού είχε καταστήσει σαφές ότι σκόπευε να αξιοποιήσει τον ΟΗΕ, απευθυνόμενη τόσο στο Συμβούλιο Ασφάλειας τον Ιούνιο όσο και στη Γεν. Συνέλευση του Οργανισμού το φθινόπωρο [502]. Την ίδια ημέρα (21/5), ο επιτετραμμένος της Ελλάδας στη Μόσχα Ι. Τζούνης ενημέρωνε την Αθήνα ότι όπως πληροφορήθηκε «εξ ασφαλούς πηγής ..., εξ ενταύθα υπουργείου εξωτερικών [του σοβιετικού δηλαδή] εδηλώθη απεριφράστως και επισήμως εις

[500] Η. Kosut op cit σσ 117-118, N. Briscoe op cit σσ 181-182, 188-189, H. D. Purcell op cit σσ 341. Ο Ε. Ν. Τζελέπης (op cit σ 192), παραπέμποντας σε γαλλική δημοσιογραφική πηγή, χρονολογεί το θάνατο του φιλανδού στρατιώτη στις 15 Απριλίου.
[501] Γ. Χαραλαμπόπουλος 2000 op cit σσ 73-77.
[502] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 46", σσ 96-97.

Σύμβουλον Τουρκικής Πρεσβείας ότι [η] ΕΣΣΔ αντιτίθεται εις [την] Ένωσιν [της] Κύπρου μετά [της] Ελλάδος»[503]. Το σημείο αποτελεί μεταίχμιο, με την έννοια ότι συνδυαστικά με το θέμα των αναπτυσσόμενων δεσμών Μακάριου-Μόσχας, μειώνονταν δραματικά τα περιθώρια πιέσεων που θα μπορούσε να ασκήσει η Αθήνα στους βασικούς δυτικούς της συμμάχους, προοκειμένου να επιτύχει την ένωση καταβάλλοντας το ελάχιστο δυνατό τίμημα, όπως επιδίωκε. ΗΠΑ κι ΕΣΣΔ συνέπιπταν μόνο στο ακόλουθο: η τουρκική εισβολή στην Κύπρο έπρεπε να αποσοβηθεί εξίσου με την ένωσή της με την Ελλάδα. Επιπλέον παράμετροι που επηρέασαν τις εξελίξεις υπήρξαν: οι πυρηνικοί ανταγωνισμοί των δύο υπερδυνάμεων όπως αυτοί αποτυπώνονταν στην ανατολική Μεσόγειο, καθώς και η ιεράρχηση με την οποία αξιολογούσαν την κάθε επικράτεια της συγκεκριμένης περιοχής από άποψη στρατιωτικής εκμετάλλευσης οι αμερικανοί και οι σοβιετικοί στρατιωτικοί ιθύνοντες. Η Κύπρος θα μπορούσε να είχε αποτελέσει το επίκεντρο της υποφώσκουσας στρατηγικής διαπάλης, αν δεν είχε κριθεί ότι η ελλαδική επικράτεια και η αραβοϊσραηλινή διαμάχη αποτελούσαν τα ενδεδειγμένα πεδία γι'αυτή τη διάδραση –αλλά αυτό δεν θα αναπτυχθεί στο παρόν κείμενο. Το νησί πάντως διατήρησε τη θέση του στις άμεσες και έμμεσες δημόσιες αναφορές διεθνών παραγόντων.

Στα μέσα Μαΐου, ο ηγέτης της ΕΣΣΔ, επικεφαλής πολυμελούς αντιπροσωπείας, επισκέφθηκε την Αίγυπτο για να εγκαινιάσει το στρατηγικό έργο υποδομής που η Μόσχα είχε αναλάβει να υλοποιήσει στη χώρα (το φράγμα του Ασουάν). Η επίσκεψη υπήρξε πολυήμερη και αποτέλεσε την επιτομή κάθε είδους δυτικού εφιάλτη: είχε δημόσιο αντιϊμπεριλιαστικό και μαρξιστικό λόγο, ευθείες αναφορές στην ανάγκη αποπομπής από την περιοχή συγκεκριμένων κατηγοριών πυρηνικών όπλων στα οποία οι ΗΠΑ και το ΗΒ είχαν επενδύσει με σκοπό την ανάκτηση της πυρηνικής πρωτοκαθεδρίας και γνώρισε παναραβική προβολή. Συζητήθηκαν επίσης θέματα εξοπλιστικών κι επενδυτικών αναγκών της Αιγύπτου (ο Νάσερ ζητούσε περισσότερα όπλα και κεφάλαια απ' όσα μπορούσε να διαθέσει η ΕΣΣΔ στην Αίγυπτο εκείνη τη στιγμή). Στην ομιλία του ενώπιον της εθνοσυνέλευσης της ΗΑΔ στις 12/5, ο Χρουστστώφ επαύξησε τις επισημάνσεις του Νάσερ για «την ανάγκη απομάκρυνσης των ξένων στρατιωτικών βάσεων από τη Μ. Ανατολή, το Άντεν, τη Λιβύη και την Κύπρο … και κατάργησης κάθε τέτοιας εγκατάστασης από όλη την Αφρικανική Ήπειρο επειδή αυτές συνιστούν μείζονα απειλή για τις αναπτυσσόμενες χώρες σας», ενώ επίσης τόνισε ότι σύμφωνα με τη σοβιετική προσέγγιση των πραγμάτων, η παναραβική ενότητα είχε βασικά ρόλο ύπαρξης αντιϊμπεριαλιστικό και αντιαποικιακό. Η

[503] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από Τζούνη (Μόσχα) προς Δ΄ και Α΄Πολιτική, 951/21-5-1964.

ΕΣΣΔ τασσόταν υπέρ των δίκαιων απαιτήσεων όλων των αράβων σχετικά με τη συμμόρφωση του Ισραήλ προς τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ και της αποκατάστασης των παλαιστίνιων προσφύγων. Σε λόγο που εκφώνησε στο Ασουάν, τόνισε απερίφραστα ότι «είναι λάθος να θεωρούμε τον αραβικό κόσμο μία ενιαία οντότητα. Η αραβική κοινωνία χαρακτηρίζεται από σύνθετες δομές, όπως κάθε άλλη κοινωνία. Ο αραβικός κόσμος δεν είναι μονολιθικός. Υπάρχουν άραβες σκλάβοι και άραβες καπιταλιστές, άραβες αγρότες και άραβες γαιοκτήμονες, υπάρχει αραβική εργατική τάξη και αραβική αστική τάξη…» (ιδεολογικές θέσεις που μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν ανάθεμα για τον πυρήνα του κατά Νάσερ παναραβικού εθνικισμού). Σε άλλη ομιλία του (στο Port Said, στις 19/5, που αναμεταδόθηκε από εθνικής όπως επίσης και παναραβικής εμβέλειας προγράμματα του ραδιοφωνικού σταθμού του Καΐρου), ο Ν. Χρουστσώφ διακήρυξε ότι η ανάπτυξη των αμερικανικών υποβρυχίων με τους πυρηνικούς πυραύλους Polaris στη Μεσόγειο αποτελούσε σοβαρή απειλή για την ασφάλεια της περιοχής («…το ΝΑΤΟ επιδιώκει να μετατρέψει την ανατολική Μεσόγειο σε μία τεράστια βάση εκτόξευσης πυραύλων»). Πρόσθεσε ότι «οι αποικιοκράτες θέλουν τώρα να χρησιμοποιήσουν τα αεροπλανοφόρα και τα υπόλοιπα πολεμικά τους πλοία για να τα στρέψουν ενάντια στις εθνικοαπελευθερωτικές κινήσεις των λαών, για να φέρουν εντός βεληνεκούς των πυροβόλων και των πυραύλων τους τις αδέσμευτες και ουδετερόφιλες πολιτικές … οι ιμπεριαλιστές επιδιώκουν με τη Διπλωματία των Αεροπλανοφόρων [υπαινιγμός εκσυγχρονισμού της ‘Διπλωματίας των Κανονιοφόρων’] να παλινορθώσουν αντιδραστικά καθεστώτα στις χώρες της Ασίας και της Αφρικής». Στο τελικό κοινό ανακοινωθέν της 25ης Μαΐου, η σοβιετική και η αιγυπτιακή πλευρά διαπίστωναν και πάλι ότι «…είναι απαραίτητο να διαλυθούν οι στρατιωτικές βάσεις που αποτελούν ιμπεριαλιστική απειλή για την ασφάλεια των λαών. Οι ιμπεριαλιστές αποβλέπουν, με την εγκαστάταση των βάσεων, να πλήξουν το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα και να θέσουν σε κίνδυνο την παγκόσμια ειρήνη. Μία τέτοια κατάσταση δημιουργήθηκε στη Λιβύη, στο Ομάν, στην Κύπρο, στο Άντεν και σε πολλές άλλες περιοχές ακόμα». Οι αμερικανοαιγυπτιακές σχέσεις αντίθετα εισέρχονταν στη φάση της απροκάλυπτης εχθρότητας όπως υπογράμμιζαν η αποδοχή από πλευράς του προέδρου Johnson της παραίτησης του πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Αίγυπτο J. Badeau (ήταν προσωπικός φίλος του Νάσερ) και η επικείμενη επίσημη έλευση του ισραηλινού πρωθυπουργού L. Eshkol στη Washington, που ήταν η πρώτη επίσημη επίσκεψη ισραηλινού πρωθυπουργού μετά από πρόσκληση της αμερικανικής κυβέρνησης (ο Ben Gurion είχε πολλές φορές συναντηθεί με τους προέδρους Truman, Eisenhower και Kennedy, αλλά πάντοτε ανεπίσημα, στο περιθώριο γενικών συνελεύσεων του ΟΗΕ στη Ν. Υόρκη). Κυρίαρχο

εξάλλου θέμα στις συναντήσεις Johnson – Eshkol επρόκειτο να αποτελέσει το ισραηλινό αίτημα πρόσκτησης βαρέως πολεμικού υλικού από τις ΗΠΑ[504]. Ήταν προφανές ότι η σκιαμαχία των δύο υπερδυνάμεων εισερχόταν σε νέα φάση με πεδίο αναφοράς το Μεσανατολικό.

Στο Κυπριακό, στο προσκήνιο εισήλθε και πάλι το θέμα της παραγγελίας οπλικών συστημάτων απ΄τους τοπικούς ανταγωνιστές της κυπριακής εστίας έντασης: στη μεν Αθήνα η ανησυχία για τις τουρκικές παραγγελίες προς τη Βόννη κλιμακώθηκε εξαιτίας νεώτερων πληροφοριών, ενώ ταυτόχρονα προέκυψαν ειδήσεις για προμήθειες βαρέων οπλικών συστημάτων σοβιετικής προέλευσης από την ελληνοκυπριακή πλευρά.

Σε ό,τι αφορούσε την πρώτη περίπτωση και σε μία σπάνια εκδήλωση -ερμηνεύσιμης- διακομματικής σύμπνοιας στην Αθήνα, η ΕΔΑ (ο Η. Ηλιού, με ιδιόχειρο σημείωμα που απεύθυνε στον Στ. Κωστόπουλο στις 18/5) ενημέρωσε εμπιστευτικά την πολιτική ηγεσία του υπουργείου εξωτερικών γύρω από την πρόσφατη επίσκεψη του δυτικογερμανού υπουργού άμυνας στην Τουρκία ως εξής: «[Ν]ομίζω είμαι σε θέση γνωρίζω ασφαλώς ότι ... συνήφθη κατ'αρχάς συμφωνία παραχωρήσεως εκ μέρους Δυτ. Γερμανίας στρατιωτικής βοηθείας συνισταμένης εις ταχέα στρατιωτικά αεροσκάφη, τεθωρακισμένα και μηχανοκίνητα οχήματα και σημαντικό αριθμό μικρών αλλά ταχυτάτων πλοίων επιφανείας – πιθανώς τορπιλακάτων καθώς και [υπογράμμιση πρόσθετη] στρατιωτικής βοηθείας ύψους 50 εκ. DM (12,5 εκ. $). Αντιστοίχως, Τουρκική Κυβέρνησις ανέλαβε υποχρέωσιν παράσχη εις Δυτικογερμανικήν Κυβέρνησιν στρατιωτικάς ευκολίας (βάσεις, αεροδρόμια κλπ). Δεδομένης της εντάσεως των σχέσεων Ελλάδος-Τουρκίας καθώς και της οξύτητος του

[504] Ο Ν. Χρουστσώφ, ηγούμενος αντιπροσωπείας, εγκαινίασε τα έργα εκτροπής του Νείλου στο πλαίσιο της κατασκευής του φράγματος του Ασουάν. Το κλίμα μεταξύ του Νάσερ και του Χρουστσώφ υπήρξε ιδιαίτερα εγκάρδιο και επισκιάστηκε μόνον από τους διαξιφισμούς του δεύτερου με τον επίσης παρόντα πρόεδρο του Ιράκ A. S. Arif, γύρω από ιδεολογικά θέματα (ενώ οι Arif και Νάσερ βρίσκονταν σε στάδιο προχωρημένων συζητήσεων με αντικείμενο τα μέτρα που θα οδηγούσαν προοδευτικά στη συνταγματική ένωση των δύο χωρών). Είναι ενδιαφέρον ότι ο Γεν. Γραμματέας του σοβιετικού ΚΚ διατύπωσε ασαφή αλλά εξαιρετικά αρνητικά σχόλια για άλλους υψηλόβαθμους αξιωματούχους της ΕΣΣΔ που εξακολουθούσαν να διατηρούν επιφυλάξεις και να μην εμπιστεύονται πλήρως τις προθέσεις του αιγύπτιου ηγέτη εκείνη τη στιγμή. Αμέσως μετά την πτώση του, ο Χρουστσώφ κατηγορήθηκε από τους συντρόφους του μεταξύ άλλων διότι σε εκείνη την επίσκεψη παρασημοφόρησε με τις υψηλώτερες σοβιετικές ηθικές αμοιβές την αιγυπτιακή ηγεσία, απηνή διώκτη των αιγύπτιων κομμουνιστών: M. Heikal, *the Cairo documents*, N. York: Doubleplay, 1973 σσ 152-157, N.S. Khrushchev, *Khrushchev remembers*, (μετάφραση-επιμέλεια: S. Talbott, εισαγωγή-σχόλια-παρατηρήσεις: E. Crankshaw), Boston-Toronto: Little, Brown & Co, 1970, σσ 442-251, M. M. El Hussini op cit σσ 134-137, 140-141, G. S. Dragnich op cit σ 26, M. Gat, Anatomy of decline: Anglo-Soviet competition in the Middle East, 1956–67, *Israel Affairs*, vol 19 Issue 4, 2013, σσ 7-8, W. Laqueur, *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East, 1958-68,* London: Routledge & K. Paul, 1969, σ 70, A.M.Vassiliev, *Russian Policy in the Middle East*, Reading: Ithaca Press, 1993, σσ 55-58, W. J. Burns 1985 op cit σ 154, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σσ 358-359, W. Taubman, *Khrushchev, the man and his era*, London: Simon & Schuster, 2003, σσ 609-611.

Κυπριακού προβλήματος, ανησυχώ ότι ο εις γερμανικόν οπλισμόν εφοδιασμός της Τουρκίας ενδέχεται να μην στρέφεται μόνον εναντίον του προβαλλομένου ως στόχου και δικαιολογούντος τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς των δυνάμεων του ΝΑΤΟ. / Πάντως θεωρώ χρέος μου να φέρω τας πληροφορίας μου ταύτας εις γνώσιν υμών, άκρως εμπιστευτικώς και με την παράκλησιν να μην γίνει χρήσις της πηγής της πληροφορίας». Πέραν του ότι το μήνυμα του Ηλιού έτυχε επίσημης αρχειοθέτησης (σημείωση με κόκκινη μελάνη «άκρως εμπιστευτικόν» και πρόσθετη χειρόγραφη σημείωση «να τεθή εις φάκελον ΔΤ της οικείας ημερομηνίας» [όπου και πράγματι βρέθηκε]), ίσως συνδυάστηκε με ίδιου περιεχομένου πληροφορίες από άλλες πηγές και σε κάθε περίπτωση αντιμετωπίστηκε με μεγάλη σοβαρότητα από το ΥΠΕΞ. Την επομένη (19/5), ο υφυπουργός εξωτερικών Παππάς ζήτησε από την ελλαδική πρεσβεία Βόννης εξακρίβωση για τις πρόσφατες πληροφορίες «...περί παραγγελίας 42 αεροσκαφών F-84F και τεσσάρων τορπιλακάτων ων συνολική τιμή θα έδει ανέρχηται βάσει ημετέρων υπολογισμών εις 175 εκ. DM (42 X 3,6 εκ. DM / F-84F έκαστον + 24 εκ. DM= 4 τορπιλάκατοι), μάς εμβάλλουν υπονοίας μήπως πέραν επισήμως ανακοινωθείσης βοηθείας 50 εκ. DM υφίσταται πρόσθετος συμφωνία καλύπτουσα την διαφοράν του ποσού». Ο Κύρου απάντησε άμεσα ότι «[Π]ρόσθετος συμφωνία δεν υπεγράφη, ουδέ πρόκειται, καθ' ά μέχρι τούδε ηδυνήθην εξακριβώσω, αυξηθή πίστωσις 50 εκ. DM»[505].

Σχετικά με τις εξοπλιστικές αναζητήσεις της Λευκωσίας με αποδέκτη τη Μόσχα, η πιο πρόσφατη αναφορά είχε προέλθει από ημιεπίσημη ελληνοκυπριακή πηγή στις 18 Μαΐου και λίγες μέρες αργότερα επιβεβαιώθηκε από τον Γλ. Κληρίδη. Ήδη από τις 20/5 το State Dept δήλωνε την αντίθεσή του στην εισαγωγή βαρύ οπλισμού στο νησί και ειδικά προς μία κυπροσοβιετική συμφωνία με αυτό το αντικείμενο και πρωτοβουλία του Μακάριου. Οι αμερικανικές πληροφορίες (διασταυρωμένες από μέλη της διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης τοπικά που παρείχαν πληροφόρηση στους δικούς τους διπλωμάτες στη Λευκωσία, αλλά και από μη κατονομαζόμενη πηγή, που κατά τα φαινόμενα ανήκε στο στενό περιβάλλον του Μακάριου), αφορούσαν στην παραγγελία αεροσκαφών από την Αίγυπτο και στην εκπαίδευση χειριστών γι'αυτά και ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας σε ρόλο χειριστών για [ξεχωριστά] «αεροσκάφη που είχαν ήδη αγοραστεί». Οι πληροφορίες μιλούσαν για αιγυπτιακή προέλευση των αεροσκαφών (προφανώς κατασκευής ΕΣΣΔ), αλλά σοβιετική εν μέρει χρηματοδότηση και εν μέρει ευνοϊκές ρυθμίσεις αποπληρωμής. Τον πίνακα παραγγελιών που εκτός από αεροσκάφη περιλάμβανε «τα πάντα», κατάρτιζε ο στρατηγός

[505] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, _άκρως απόρρητο ΔΤ33-111/19-5-1964 από Δ΄ Πολιτική Διεύθυνση του ΥΠΕΞ προς την ελλαδική πρεσβεία Βόννης, _2327/20-5-1964 απαντητικό ελλαδικής πρεσβείας Βόννης.

Καραγιάννης. Ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία μετέδιδε τα ανωτέρω, προσέθετοντας ότι οι αξιωματούχοι του ΟΗΕ (ο δικοικητής της UNFICYP στρατηγός Gyani και ο διαμεσολαβητής Galo Plaza) συμφωνούσαν να εισηγηθούν στον ΓΓ του ΟΗΕ να τεθούν τα όπλα υπό τον έλεγχο των Ηνωμένων Εθνών, όμως ο T. Belcher προεξοφλούσε ότι η ελληνοκυπριακή ηγεσία θα επικαλείτο το νόμιμο δικαίωμα αυτοάμυνας που διέθετε – ειδικά από τη στιγμή που η UNFICYP δεν ήταν σε θέση να παράσχει εγγυήσεις ότι θα απέτρεπε διά των όπλων τυχόν τουρκική επίθεση στην Κύπρο. Ο σουηδός επιτετραμμένος τού ανέφερε ότι ο πραγματικός στόχος των ελληνοκυπριακών εξοπλιστικών κινήσεων ήταν οι τουρκοκύπριοι (αυτοί άλλωστε ήταν οι μόνιμα διατυπωμένοι επίσημα τουρκικοί φόβοι που γνώριζαν προβολή από τα μεγάλα ΜΜΕ των ΗΠΑ όπως οι *New York Times*, στο α΄μισό του 1964). Αφετέρου, ο πρέσβης των ΗΠΑ σημείωνε τα έντονα παράπονα του υπουργού εργασίας Τ. Παπαδόπουλου αναφορικά με τη συνεχιζόμενη διοχέτευση όπλων στους τουρκοκύπριους από την Τουρκία μέσω του παράκτιου θύλακα Μανσούρας-Κόκκινων, για τη διακοπή της οποίας το τοπικό σουηδικό απόσπασμα της UNFICYP έμενε επιδεικτικά άπρακτο (γενικά είχε παρατηρηθεί ότι οι σουηδοί κρατήσαν μακράν την πλέον φιλοτουρκοκυπριακή στάση απ'όσα εθνικά τμήματα συγκροτούσαν τη διεθνή ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ στο νησί). Ο Belcher εισηγήθηκε ακόμη και παραστάσεις προς την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο (μήπως και αποτρέπονταν να παραδόσουν τα όπλα στην Κύπρο), θεωρούσε όμως σαν αποτελεσματικώτερο μέτρο την απειλή εξοπλιστικού embargo στις «μητέρες-πατρίδες» (αυτή η σκέψη απορρίφθηκε σε πρώτη φάση από τους ανωτέρους του), ενώ μέτρο της πολυσχιδούς του δραστηριότητας είναι η αναφορά του ακόμη στον ισραηλινό πρεσβευτή, ο οποίος τόν διαβεβαίωσε πως είχε επιβληθεί καθολική απαγόρευση διακίνησης οπλισμού προς το νησί απ'τη χώρα του [506]. Ο ελλαδίτης πρέσβης στη Λευκωσία και ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ τόνισαν στον Μακάριο τις έντονες επιφυλάξεις της Αθήνας (ειδικά του υπουργού εξωτερικών Στ. Κωστόπουλου) και τους κινδύνους «διεθνών περιπλοκών» που ίσως απέρρεαν από την απόφασή του να προχωρήσει στην προμήθεια σοβιετικών οπλικών συστημάτων, όμως ο Μακάριος τούς απάντησε ότι θεωρούσε ειδικά την απόκτηση τορπιλακάτων ζωτικής σημασίας για την άμυνα του νησιού, η δε προσφυγή στην ΕΣΣΔ ήταν αναπόφευκτη λόγω άρνησης των δυτικών να τού τίς προσφέρουν. Ο Αρχιεπίσκοπος ανέφερε ότι ζήτησε από τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ να μεταφέρει στη Μόσχα το ενδιαφέρον του για την πρόσκτηση «3-4 τορπιλακάτων και 10 τεθωρακισμένων», ενώ

[506] H. Kosut op cit σ 119, *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 47", σσ 98-99, G. S. Harris 1972 op cit σ 112.

χαρακτήρισε «καθαρά μυθεύματα» τα περι προμήθειας «αεροσκαφών και άλλων υλικών»[507].

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το θέμα της αυτοτέλειας των ελλαδικών (και των τουρκικών) ένοπλων δυνάμεων ήταν μόνιμα παρόν από αυτή την εποχή κι έπειτα, που οι διμερείς τους σχέσεις επαναστρατιωτικοποιούνταν. Αμφότερες χρησιμοποιούσαν κύριο υλικό (από τουφέκια μέχρι αεροσκάφη, πλοία και τεθωρακισμένα, μαζί με τα υλικά υποστήριξης, την εκπαίδευση και τα πυρομαχικά) που α) σχεδόν αποκλειστικά τούς παρείχαν οι ΗΠΑ, β) με τη μορφή αδάπανων μεταβιβάσεων και γ) υπό αυστηρούς όρους αξιοποίησής του για ΝΑΤΟϊκούς σκοπούς. Η αρχική τους μέριμνα ήταν να καταφέρουν να οικοδομήσουν ένα πυρήνα δυνάμεων υπό εθνικό έλεγχο και να αρχίσουν να αποκτούν πολεμικό υλικό χωρίς δεσμεύσεις χρήσης του. Σε πρώτη φάση προσπάθησαν να συγκροτήσουν δυνάμεις α) εφοδιασμένες με όπλα κατώτερης ποιότητας που αγοράζονταν σε χαμηλές τιμές καθώς αποσύρονταν από τις ένοπλες δυνάμεις άλλων ΝΑΤΟϊκών εταίρων (η δυτικογερμανική περίπτωση που περιγράφεται υπήρξε η κυριώτερη), αλλά και β) αποσπώντας τμήματα από τις ίδιες τις δικές τους ένοπλες δυνάμεις που κατ'απόλυτη προτεραιότητα είχαν συμμαχικές αποστολές, με σκοπό να είναι σε θέση να αντιπαρατεθούν στην Κύπρο ή / και στην ελλαδοτουρκική μεθόριο, αν οι περιστάσεις το επέβαλαν. Οι πρώτες εκείνες απόπειρες «εθνικοποίησης» των όπλων και του προσωπικού καταδεικνύουν την έκταση της μεταπολεμικής εξάρτησης χωρών σαν αυτές, ακόμη και σε θεμελιώδη ζητήματα επιβίωσης όπως η δυνατότητα ένοπλης αυτοάμυνας έναντι οποιασδήποτε απειλής κι όχι επιλεκτικά βάσει κριτηρίων τρίτων παραγόντων. Η παροχή δωρεάν εξοπλισμών υπό όρους από τις ΗΠΑ και οι ΝΑΤΟϊκοί σχεδιασμοί της δομής των συμμαχικών δυνάμεων –ανά κράτος και συλλογικά-, αποτέλεσαν ζεύγος περιοριστικών δεσμεύσεων που μετά το Δεκέμβριο του 1963 κρίθηκαν από τις πολιτικοστρατιωτικές ηγεσίες της Ελλάδας και της Τουρκίας πιο δυσβάστακτες, επώδυνες κι επικίνδυνες ακόμη κι απ'την επιβάρυνση των ισχνών κρατικών τους προϋπολογισμών με κονδύλια για τον εξοπλισμό και τη συντήρηση στρατιωτικών δυνάμεων για εθνικούς σκοπούς. Στην ελλαδική μάλιστα περίπτωση, τα άγχη αυτά εδράζονταν επιπλέον στους χρόνιους φόβους εκδήλωσης αναθεωρητισμού από βουλγαρικής πλευράς –η επίκληση της συγκεκριμένης ανησυχίας δεν υπήρξε όσο προσχηματική φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Ειδικά πάντως σε ό,τι αφορούσε τους ναυτικούς ανταγωνισμούς Ελλάδας-Τουρκίας, αυτοί εντοπίζονται εν υπνώσει ήδη απ'το β΄μισό της δεκαετίας 1950-1960, σχετιζόμενοι ως επί το πλείστον με την πρόθεση της Αθήνας να ασκεί

[507] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 02143/26-5-1964, από Λευκωσία (Δελιβάνης) προς Δ΄ και Α΄Πολιτικές Δ/νσεις ΥΠΕΞ.

έλεγχο στο Αιγαίο (ως ο πρωτεύων σύμμαχος του κυρίαρχου αμερικανικού πολεμικού ναυτικού). Η επίμαχη επιδίωξη θεωρείτο και ήταν βασική προϋπόθεση υπεράσπισης των ανατολικών νησιών της ελλαδικής επικράτειας και προάσπισης δικαιωμάτων εκμετάλλευσης του εθνικού θαλάσσιου πλούτου.

Το δίμηνο Απριλίου-Μαΐου 1964, οι ΗΠΑ επρόκειτο να διαθέσουν στις δύο πολεμικές αεροπορίες (την ΕΒΑ και την ΤΗΚ) χωρίς οικονομική επιβάρυνση δύο νέους τύπους αεροσκαφών, το (φθηνό κι αξιόπιστο) «αναχαιτιστικό ημέρας» (χωρίς δηλαδή radar) Northrop F-5A και το ακριβό («αντικείμενο πόθου» λόγω των υψηλών του επιδόσεων αλλά εν τέλει υπερτιμημένο κι επικίνδυνο για τους χειριστές του διεθνώς) Lockheed F-104G [508]. Καθώς το προσωπικό που θα στελέχωνε τις πολεμικές Μοίρες με το νέο υλικό προέρχονταν από ήδη υπάρχουσες μονάδες, προβλεπόταν για ένα μεταβατικό διάστημα να αξιοποιούνται παράλληλα και τα παλαιότερα αεροσκάφη. Η ηγεσία της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας (ΕΒΑ) αποδύθηκε σε έναν αγώνα να διατηρήσει ενεργά ορισμένα πρώτης γενιάς αεριωθούμενα, τα δίωξης-βομβαρδισμού Republic F-84F και τα αναχαιτιστικά Canadair CL-13/F-86E(M) της 341 Μοίρας Αναχαίτισης Ημέρας (αμερικανικής σχεδίασης αλλά καναδικής κατασκευής και τεχνικής υποστήριξης), που επρόκειτο να αντικατασταθούν σταδιακά από τα νεώτερα F-104 κι F-5 αντίστοιχα.

Ειδικά σε ό,τι αφορούσε τα F-84F, που ήταν εκείνα τα οποία λόγω ρόλου αποτελούσαν προτεραιότητα για ενδεχόμενες αποστολές στην Κύπρο, σημειώνονται τα εξής: στη Σούδα έδρευε η 340 Μοίρα Δίωξης-Βομβαρδισμού (ΜΔΒ) χρησιμοποιώντας αεροσκάφη F-84F. Αυτή, σχεδιαζόταν τότε από το ΝΑΤΟ να μεταπέσει σε Μοίρα Κρούσης (με ατομικό δηλαδή ρόλο), διαλυόμενη προσωρινά, ενώ η 335 ΜΚ (ήδη Μοίρα Κρούσης) που ήταν επίσης εφοδιασμένη με τον παλαιότερο τύπο F-84F, σχεδιαζόταν να επανεξοπλιστεί με F-104G και

[508] Βλ. τα διθυραμβικά σχόλια του ελλαδικού Τύπου εν όψει της παραλαβής των πρώτων αεροσκαφών του τύπου F-104 –ενδεικτικά: το *Βήμα*, φύλλο 21/3/1964. Αμφότερα τα αεροσκάφη πρωταγωνίστησαν σε σκάνδαλα δωροδοκιών και παρασκηνιακής προώθησής τους ειδικά στις ΝΑΤΟϊκές αεροπορίες (που πλέον, οι περισσότερες από αυτές, έχοντας ορθοποδήσει οικονομικά, αγόραζαν το πολεμικό υλικό το οποίο μέχρι τότε τους παρεχόταν δωρεάν από τις ΗΠΑ), με τη Lockheed να επικρατεί της Northrop στο σχετικό πεδίο (ενδεικτική παραπομπή στην πρώτη τεκμηριωμένη εργασία για τα παραπάνω: A. Sampson, *The Arms Bazaar*, N. York: Viking, 1977, σσ 127-132, 144). Η Ελλάδα και η Τουρκία δεν συγκαταλέγονταν στη δυτικοευρωπαϊκή πλειοψηφία των πελατών, αφού παρέμειναν δωρολήπτριες για λίγα ακόμη χρόνια (όχι μόνον εξαιτίας της δημοσιονομικής τους καχεξίας αλλά και λόγω των διμερών αμυντικών συμφωνιών τους με τις ΗΠΑ). Το θέμα της προτίμησης του ενός τύπου έναντι του άλλου απασχόλησε μέχρι και την ελλαδική Βουλή –εκεί με άξονα αναφοράς την ποιοτική υπεροχή του ενός τύπου συγκριτικά με τον άλλο. Όταν το ζήτημα εισήλθε για συζήτηση στο ανώτατο συλλογικό όργανο αποφάσων της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας (το Ανώτατο Αεροπορικό Συμβούλιο), το 1963, οι επικεφαλής της έλαβαν επίσης σε πρώτη φάση θέση υπέρ της προτεραιότητας απόκτησης του F-104 –βλ. πρακτικά υπ'αριθμόν 202/3-7-1963. Το θέμα αναπτύσσεται διεξοδικώτερα στο αρμόδιο κεφάλαιο.

να μεταφέρει την έδρα της απ'την Τανάγρα και την 114 Πτέρυγα Μάχης στη Σούδα υπαγόμενη διοικητικά κι επιχειρησιακά στην εκεί 115 Σμηναρχία Μάχης, μεταβιβάζοντας το υλικό της (δηλαδή τα μισά αεροσκάφη F-84F με ρόλο Κρούσης) στην 340 ΜΔΒ που έδρευε απ'το 1960 στην Κρήτη. Αρχικά η σκέψη ήταν να διατηρηθούν προσωρινά δύο Μοίρες με την ίδια ταυτότητα («335»), μία πετώντας με τα παλιότερα F-84F και η άλλη με τα σύγχρονα F-104G κι αμέσως μετά, μόλις η «335» με τα νέα αεροσκάφη αξιολογείτο επιττυχώς και κηρυσσόταν επιχειρησιακή, να μετονομαστεί σε 340 ΜΚ. Οι επιτελείς της ΕΒΑ πρότειναν «την τύποις διάλυσιν της 340 ΜΔΒ με προοπτικήν επανασυγκροτήσεώς της εις έτερον αεροδρόμιον και υπό έτερον τίτλον, όταν τούτο αποφασισθή υπό της Κυβερνήσεως». Λαμβάνοντας υπ'όψη τη διακοπή της υποστήριξης της 340 ΜΔΒ από το αμερικανικό Πρόγραμμα Αμοιβαίας Βοήθειας (MAP) αλλά και «την αδυναμίαν διαθέσεως ιδιαίτερων πιστώσεων «εκ του Εθνικού Προϋπολογισμού», οι ελλαδίτες επιτελείς εισηγήθηκαν όπως τα πλεονάζοντα 13 αεροσκάφη F-84F (προέλευσης της 340 ΜΔΒ) «διατηρηθώσιν εις κατάστασιν ετοιμότητος δι'ενδεχόμενη χρησιμοποίησίν των εις επιχειρήσεις». Ως εναλλακτικούς τρόπους για την έγκριση αυτής της σκέψης πρότειναν είτε την αξιοποίηση εκείνων των δεκατριών F-84F σε ρόλο εκπαίδευσης νέων ανθυποσμηναγών (αφού ο τύπος παρέμεινε ο πολυαριθμώτερος στις τάξεις της ΕΒΑ, εξοπλίζοντας άλλες Μοίρες της ΕΒΑ, ΝΑΤΟϊκών αποστολών), είτε να αποτελέσουν το υλικό «Εθνικού Σμήνους» που πρότειναν να δημιουργηθεί υπαγόμενο στην 110 Πτέρυγα Μάχης (στη Λάρισα), είτε να διαχυθούν τα F-84F που «περίσσευαν προσωρινά» (...«κατανεμηθώσιν»...) στις τρείς Μοίρες που χρησιμοποιούσαν τον ίδιο τύπο, είτε έστω να διατηρηθούν «εν αποθέσει», όμως ως ετοιμοπόλεμα (στην Ανδραβίδα ή στη Σούδα ή στο 205 ΜΕΑ) «δια πιθανήν επιχειρησιακήν χρήσην των». Το κύριο πρόσκομμα που προσπαθούσαν να υπερβούν οι ιθύνοντες της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας, ήταν να πείσουν τους αμερικανούς να εγκρίνουν τη χρηματοδότηση της διατήρησης των 13 αεροσκαφών σε ενέργεια και υπό ελλαδικό έλεγχο, ή τουλάχιστον με αξιοποίηση μέσων υποστήριξης που θα αντλούνταν από άλλες Μοίρες της ΕΒΑ, «ΝΑΤΟϊκές». Το κόστος ανταλλακτικών των αεροσκαφών και των «μέσων εξυπηρέτησης εδάφους», επισκευής των κινητήρων τους, και των πυρομαχικών εκπαίδευσης είχε υπολογιστεί στα 24,7 εκ. δραχμές. Οι αξιωματικοί της ΕΒΑ σημείωναν ότι «[Τ]ο θέμα τούτο ... εξεταζόμενον συναρτήσει τυχόν τηρουμένης επι παρεμφερών περιπτώσεων πολιτικής ετέρων Κρατών δεχομένων Βοήθειαν MAP, παρουσιάζει (έστω και εάν η υποστήριξις της Εθνικής Μοίρας καταβληθεί προσπάθεια να καλυφθή εις ανταλλακτικά πλήρως δια του Ελληνικού προϋπολογισμού) προβλήματα τα οποία προέρχονται εκ της υφισταμένης εις τον τομέα σχέσεων με την Αμερικανικήν Αποστολήν

ουσιώδους διαφοράς πολιτικής. / Η πολιτική αύτη, ακολουθηθείσα από της ενάρξεως παροχής Αμερ[ικανικής] Βοηθείας, έχει δημιουργήσει κατάστασιν πλήρους υπ'αυτής παρακολουθήσεως και λεπτομερούς γνώσεως των υφισταμένων αποθεμάτων και δυνατοτήτων». Οι επιτελείς της ΕΒΑ αποσκοπούσαν λοιπόν σε πρώτη φάση να διατηρήσουν σε ενέργεια και να θέσουν υπό μερικό έστω έλεγχο τα λίγα αυτά F-84F. «Τα επιπλέον αυτά αερ /[οσκά]φη θα είναι δυνατόν από πλευράς ουσίας θα [sic: να] θεωρώνται προς ΓΕΕΘΑ ως μία επιπλέον Μοίρα, μή εμφανιζόμενα όμως, διά λόγους σκοπιμότητος ως τοιαύτη Μοίρα προς την Αμερικανικήν αποστολήν και μη δεσμεύοντα ιδαίτερον επίγειον εξοπλισμόν». Κατορθώθηκε τελικά να υλοποιηθεί η απόφαση διατήρησής τους μέχρι το τέλος του έτους, η κατάσταση όμως -και τα πολεμικά γεγονότα του ερχόμενου θέρους στην Κύπρο- οδήγησαν σε συστηματικώτερες τέτοιες προσπάθειες, μεγαλύτερης κλίμακας [509].

Η ενόχληση των αμερικανών εντωμεταξύ αυξήθηκε εξαιτίας της στάσης του Γ. Παπανδρέου, ο οποίος δημόσια τοποθετείτο εναντίον της ανάμιξης του ΝΑΤΟ ενώ, όπως έχει σημειωθεί, στις συνομιλίες του με τους δυτικούς εμφάνιζε την ένωση Ελλάδας-Κύπρου ως σωτήρια οδό ένταξης του νησιού στους μηχανισμούς (και τον έλεγχο) της συμμαχίας[510]. Στην Κύπρο, πρόσθετα άγχη κι εκνευρισμός για τις ΗΠΑ προήλθαν από τη διαπίστευση πρεσβευτή της Κούβας στις 27/5 αλλά και από το ενδεχόμενο σύναψης στρατηγικών οικονομικών σχέσεων της Λευκωσίας με το «ανατολικό μπλοκ» στον τομέα της ίδρυσης διϋλιστηρίου (οι σχετικές διαπραγματεύσεις εξελίσσονταν από το 1962 και σε αυτές συμμετείχαν δυτικών συμφερόντων εταιρίες και αλλά και ο σοβιετικός κρατικός φορέας)[511]. Ο Αρχιεπίσκοπος

[509] *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας (ΜΙΣΠΑ),* «αρχεία έτους 1964»: _ΓΕΕΘΑ/1104/03/8/8-4-1964, _απόρρητο, επείγον, από ΓΕΑ/κλάδο Α΄- Δ/νση Α3 το Φ.ΓΕΑ/2124/71/Οργ/Α101262, προς: 28 ΑΤΑ-30 ΑΥΥ, 02ΜΑΪΟΥ1964, _απόρρητο από ΓΕΑ/Κλ. Α΄-Δ/νση Α3 το ΣτΦ-ΓΕΑ/6731/ΟΡΓ/Α.101318 προς ΓΕΕΘΑ /Β΄ΜΕΟ, 8-5-1964, _ΓΕΑ/6731/ΟΡΓ/Α.101440, 16-5-1964, _απόρρητο, εξαιρετικά επείγον, ΓΕΑ/Κλ. Α΄-Δ/νσις Α1/ΙΙΙ, ΣτΦ. 6409/2/2/ΑΕΡ/Α/101491, 20-5-1964. *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, απόρρητα Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου) υπ'αριθμ. 182, 6-8-1964. Στις 11 Ιουνίου, 12 F-84F της 335 ΜΚ μεταστάθμευαν από την Τανάγρα στην Σούδα, αναλαμβάνοντας ΝΑΤΟϊκές αποστολές πυρηνικού βομβαρδισμού από τη νέα της έδρα ως «ενδιάμεση 340 ΜΚ»: Γ. Μήτσαινας op cit σσ 79-80. Προστίθενται διευκρινιστικά τα εξής: όσα από τα F-84F είχαν αποστολές κρούσης με ατομικές βόμβες, έφεραν ειδικό εξοπλισμό (αναλογικό υπολογιστή «Toss Bomb Computer»). Επίσης, η εκπαίδευση και πιστοποίηση χειριστών της τότε ΕΒΑ για τις συγκεκριμένες αποστολές κρούσης, παρήγαγε έναν αριθμό προσωπικού που ήταν σε θέση να σχεδιάσει και να εκτελέσει αποστολές μακράς ακτίνας (και μάλιστα με αυτόν τον τύπο αεροσκάφους). Η διάσταση αυτή κρίνεται εξίσου σημαντική με τη διαθεσιμότητα υλικού για οποιαδήποτε αποστολή προς την Κύπρο είχαν κατά νου οι επιτελείς της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας: Τηλεφωνική συνέντευξη με τον αντιπτέραρχο ε.α. Γ. Βαγιακάκο (18-10-2016), Δ. Θ. Στεργίου, Ελληνικά F-84F, *Στρατοί & Τακτικές*, τεύχος 16 (Ιούλιος-Αύγουστος 2011), σσ 32-33.

[510] R. Sonyel op cit σ 96.

[511] Ανακοινωθέντα αρ 3 (5/4/1964), αρ 4 (27/5/1964) και αρ 6 (8/5/1964) του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας. Τα διϋλιστήρια τελικώς ιδρύθηκαν στη Λάρνακα τον Απρίλιο του 1965, από κοινοπραξία των BP, Shell και Mobil. Στις αρχές του 1966, η κυβέρνηση

Βορείου και Νοτίου Αμερικής ζήτησε τη γνώμη του State Dept για την επικείμενη επίσκεψή του στην Κωνσταντινούπολη. Ο υπεύθυνος ελληνικών υποθέσεων Schott τού απάντησε ότι δεν υπήρχε αντίρρηση, «εξέφρασεν όμως ανησυχίας: α) δια σύναψιν διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Κύπρου και Κούβας κι επικείμενην εν νήσω άφιξιν Κουβανού απεσταλμένου και β) δι'εξοπλισμόν Νήσου υπό Σοβιέτ. Τέλος επέστησεν προσοχήν Αρχιεπισκόπου επί εράνων διενεργουμένων ενταύθα [στις ΗΠΑ] υπέρ Κύπρου, εν ιεροίς ναοίς. Μήπως δηλαδή χρήματα αυτά χρησιμοποιηθώσιν δι'αγοράν όπλων» (η ανησυχία του αμερικανού ήταν βάσιμη και εδραζόταν σε αξιόπιστες πληροφορίες: όπως παραδέχθηκε αργότερα ο στρατηγός Καραγιάννης, τα πλέον πολύτιμα και αξιόπιστα μέσα επιτήρησης που διέθετε η Κύπρος μέχρι να μεταφερθούν από την Ελλάδα τα 4 radar τα οποία αυτός και άλλοι ελλαδίτες στρατιωτικοί ζητούσαν πιεστικά, υπήρξαν 3 μικρά αεροσκάφη σταλμένα στο νησί ως δωρεά ελληνοκύπριων των ΗΠΑ –εκείνα στα οποία αναφερόταν ο αμερικανός πρεσβευτής Belcher). Όπως πληροφορήθηκε ο πρεσβευτής Μάτσας, ακόμη κι ο αρμόδιος για θέματα Λατινικής Αμερικής υφυπουργός του State Dept επρόκειτο να τόν αναζητήσει για παραστάσεις σχετικές με το διορισμό πρεσβευτή της Κούβας (της Καραϊβικής) στην «επίδοξη Κούβα» της ανατολικής Μεσογείου. Οι αμερικανοί τόνισαν επίσης στον ελλαδίτη διπλωμάτη να μην αποβλέπει (η Αθήνα) σε «απειλή» χειραγώγησης της ελληνοαμερικανικής ψήφου κατα τις επικείμενες προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ[512].

Ο Γρίβας προσέθεσε με τον γνωστό εμπρηστικό του τρόπο προβλήματα στην κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, όταν εκκίνησε εκείνες τις μέρες εκστρατεία πιέσεων να τού δοθεί η άδεια να μεταβεί έστω και κρυφά στην Κύπρο, απειλώντας ειδάλλως με παραίτηση από την ηγεσία του κλιμακίου που έδρευε στην Αθήνα και ήταν επιφορτισμένο με τη διοίκηση των ελληνοκυπριακών δυνάμεων. Στις μακροσκελείς σχετικές επιστολές του προς τον πρωθυπουργό και τον υπουργό άμυνας, επικαλείτο σειρά λόγων γι'αυτό: οι τούρκοι προετοιμάζονταν (είχαν πράγματι μετακινήσει 4 επιπλέον οπλιταγωγά στην Αλεξανδρέττα), όπως και «οι κομμουνισταί ... εν Κύπρω, και περί τούτου είχον σχετικήν πληροφορίαν», οι τουρκοκύπριοι εξοπλίζονταν και προωθούνταν σε κρίσιμες στρατηγικά θέσεις, η

διέθεσε το 15 από το 50% των μετοχών που δικαιούτο να αγοράσει, στην τοπικών κρατικών συμφερόντων *Πετρολίνα*.

[512] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, 2777/27-5-1964, από ελλαδική πρεσβεία Washington (Μάτσας) προς Δ΄ , Γ΄, Α΄Πολιτικές Δ/νσεις κι Εκκλησιαστική Διεύθυνση ΥΠΕΞ, μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος γ΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 16-6-1965. Για την επίτηρηση των ακτών, οι ελληνοκύπριοι αξιοποίησαν αρχικά εξοπλισμένα ασυρματοφόρα καΐκια, με πενιχρά αποτελέσματα. Το θέμα ήταν σοβαρό για την παρεμπόδιση, ή έστω την καταγραφή των συχνών περιστατικών κρυφής αποστολής στρατιωτικού προσωπικού και υλικού από την Τουρκία.

αναδιοργάνωση των ελληνοκύπριων προχωρούσε αργά, το ίδιο κι ο εξοπλισμός τους, «ενώ εις μερικούς μωροφιλοδόξους [ελληνοκύπριους] επιτρέπεται να διατηρούν ακόμη και σήμερον προσωπικά [στρατιωτικά] τμήματα». Από την ανταλλαγή απόψεων σε έντονο ύφος με το Γαρουφαλιά σημειώνονται τα εξής: α) ο ελλαδίτης υπουργός άμυνας αρνιόταν να αποδεσμεύσει το βαρύ υλικό που είχε διαθέσει για την άμυνα της Κύπρου, με το εξής αιτολογικό: «Σάς απήντησα ότι τα πυροβόλα, όπως και άπαν το Αγγλικής προελεύσεως υλικόν, θα διατάξω όπως παραδοθούν εις τας Κυπριακάς δυνάμεις όταν θα σταλούν εις Κύπρον οι ανώτεροι επιτελικοί αξιωματικοί διά την πλαισιώσιν του Στρατηγού κ Καραγιάννη, ώστε να είμαι βέβαιος ότι τα πυροβόλα θα περιέλθουν εις καλάς χείρας και όχι εις χείρας ακαταλλήλους» (μέχρι τα τέλη του μήνα η κίνηση αυτή είχε ολοκληρωθεί), και β) από πλευράς των σκέψεων του Γρίβα, προκύπτει ότι αυτός αποσκοπούσε στην βαθμιαία αποδέσμευση της κυπριακής άμυνας από την αποστολή ελλαδικών ενισχύσεων (οι οποίες ούτως ή άλλως ήταν ισχνές και υπολογίζονταν σε ένα σύνταγμα πεζικού και μία μοίρα καταδρομέων), ώστε μέχρι τα μέσα Σεπτεμβρίου να μην χρειάζεται καθόλου εμπλοκή της Ελλάδας (ο Γρίβας γνώριζε καλά πόση γοητεία ασκούσε σε οποιαδήποτε ελλαδική κυβέρνηση αυτή η δελαστική προοπτική). Το κόστος της αμυντικής αυτάρκειας που επιδίωκε πάντως, ήταν πολιτικά ήδη επιζήμιο και συγκεκριμένα διχαστικό, ενώ φάνταζε και δυσβάστακτο για την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού του νησιού με πανεπιστημιακή εκπαίδευση: ο Γρίβας πέτυχε έγκριση παροχής στρατιωτικής εκπαίδευσης σε 2.000 ελληνοκύπριους φοιτητές που σπούδαζαν στην Ελλάδα, με σκοπό να επανέλθουν στο νησί και να στελεχώσουν το στρατό ως βαθμοφόροι –προφανώς διακόπτωντας ή κι εγκαταλείποντας τις σπουδές τους-, ενώ είχαν κάνει κιόλας την εμφάνισή τους φαινόμενα πόλωσης μεταξύ τους σε «φιλογριβικούς» και «αντιγριβικούς». Επιπλέον, υπήρξαν παράπονα από τους πρώην αρχηγούς των άτακτων ομάδων που εντάχθηκαν στην Εθνοφρουρά, επειδή ήδη δεν υπήρχε αρκετός οπλισμός και αξιώματα για όλους. Οι φοιτητές συνιστούσαν νέα «απειλή αφοπλισμού και υποβιβασμού» για εκείνους που μέχρι πρόσφατα διοικούσαν «προσωπικές ομάδες ένοπλων» (εκτός αυτού, οι φοιτητές είχαν κληθεί σε εποχή που έχαναν την εξεταστική τους με αποτέλεσμα να διαμαρτύρονται έντονα γι'αυτό το λόγο όπως θα αναφερθεί παρακάτω) [513]. Απ'ό,τι προέκυψε από την μαρτυρία του Καραγιάννη, ο Γρίβας εκείνες τις μέρες «...περιελθών εις πλήρη και οριστικήν διαφωνίαν προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν ... απεφάσισε να κατέλθη εις Κύπρον εν αγνοία

[513] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄, σσ 334-344, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 109-112: αλληλογραφία του Γρίβα προς τους Γ. Παπανδρέου και Π. Γαρουφαλιά και απαντητική επιστολή του τελευταίου, 23-29/5/1964, μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος δ΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 17-6-1965, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 184.

αυτής, ίνα αγωνισθή δια την ελευθερίαν της νήσου, με απόλυτον ελευθερίαν δράσεως». Έχοντας συγκρουστεί με τον Γαρουφαλιά, «...εγκατέλειψεν οριστικώς την θέσιν του ... Μάλιστα ίνα μη ενοχληθή υπο της Ελληνικής Κυβερνήσεως, εκρύπτετο εις φιλικήν του οικίαν εις Αθήναν» [514]. Από την Ελλάδα απέπλευσαν με προορισμό την Κύπρο δύο εμπορικά πλοία στις 25 και στις 27 Μαΐου αντίστοιχα, με συνολικό φορτίο 102 τόνους πολεμικού υλικού και 191 τόνους πυρομαχικών [515]. Οι αυξημένες εκείνες ποσότητες αποκάλυπταν το μέγεθος της εξελισσόμενης μεγάλης αύξησης του στρατιωτικού προσωπικού στην ελλαδική-ελληνοκυπριακή πλευρά.

Στις 27 Μαΐου, στέλεχος της RAF που υπηρετούσε στη βάση της Επισκοπής (Ακρωτήρι) συνελήφθη από τους ελληνοκύπριους μαζί με τη σύζυγό του ενώ μετέφεραν παράνομα βαρύ οπλισμό (όλμους) για τους τουρκοκύπριους, αλλά και κρίσιμη αλληλογραφία, από τις ακτές του νησιού προς τη Λευκωσία. Η σύλληψη ήταν συμπτωματική και ακολουθήθηκε από καταδίκη σε πολυετή κάθειρξη (ο Μακάριος επέτρεψε μυστικά την απελευθέρωση και τον επαναπατρισμό τους στο ΗΒ), ωστόσο υπήρξαν πληροφορίες ότι δεν επρόκειτο για μεμονωμένο περιστατικό, αλλά αντίθετα πως στη διακίνηση οπλισμού με παραλήπτη τους τουρκοκύπριους ήταν αναμεμιγμένα και άλλα στελέχη των βρετανικών ένοπλων δυνάμεων. Τις ίδιες μέρες, σουηδοί της UNFICYP εντόπισαν έλληνες αξιωματικούς που βρίσκονταν στο νησί εφοδιασμένοι με ταξιδιωτικά έγγραφα ΝΑΤΟϊκής προέλευσης [516].

Ο στρατηγός Καραγιάννης πίεζε τον Μακάριο να ψηφιστεί άμεσα νόμος περι στρατολογίας που να προνοεί για την καθολική και υποχρεωτική στράτευση των ελληνοκύπριων. Ο Μακάριος ενέδωσε, ήταν μόνο ανένδοτος στο ζήτημα της διάρκεια της θητείας (επέμεινε να μην υπερβαίνει τους 6 μήνες). Η ολοκλήρωση της σύνταξης του σχετικού νομοσχεδίου και η κατάθεσή του στη βουλή ανακοινώθηκε από τα ΜΜΕ στις 28/5. Με συνταγματική τροποποίηση την ίδια μέρα συγχωνεύθηκαν η χωροφυλακή και η αστυνομία. Το απόγευμα της επόμενης μέρας, η Αθήνα συνέστησε στη Λευκωσία να αναβάλει την ψήφιση του νομοσχεδίου λόγω των έντονων βρετανοτουρκικών διαμαρτυριών. Η ηγεσία των

[514] Μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος δ΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 17-6-1965. Τις παραπάνω πληροφορίες μετέφερε στον Καραγιάννη τον Ιούνιο ο Σ. Ηλιάδης, φίλος και συνεργάτης του Γρίβα. Ο Καραγιάννης εξέφραζε το παράπονο ότι «[Σ]χεδόν κατά την περίοδον του Μαΐου είχον εγκαταλειφθή εις την τύχην μου».Το θέμα της επανόδου του Γρίβα στο νησί περιέχει αντιφάσεις και θα αναπτυχθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

[515] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β΄ σσ 24-25.

[516] A. James 2002 op cit σσ 134 και 216 υποσημ. 31, N. Briscoe op cit σ 267 υποσημ. 119, Ε. Ν. Τζελέπης op cit σ 199, Λ. Λοΐζου 2014 op cit σσ 407-408, Ş. Kıralp 2017 op cit σ 6, Ανακοινωθέν αρ 5 (27/5/1964) του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας. Στην κατοχή του βρετανού βρέθηκε επιστολή «μάλλον γραμμένη από έμπειρο τούρκο στρατιωτικό» που επιβεβαίωνε τα σχέδια δημιουργίας συμπαγούς περιοχής υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο, στα βορειοδυτικά του νησιού. Το θέμα επανήλθε στην επικαιρότητα το δίμηνο Ιουλίου-Αυγούστου (βλ. Μέρος Β΄).

ελληνοκύπριων και οι ελλαδίτες αξιωματικοί που τήν πλαισίωναν αποφάσισαν να αψηφίσουν τη σύσταση και το νομοσχέδιο ψηφίστηκε την 1η Ιουνίου από ειδική βουλευτική σύνοδο, δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης την επομένη, ενώ η κατάταξη άρχισε μετά από δύο εβδομάδες, καθώς τα κέντρα εκπαίδευσης ήταν ακόμη ημιτελή. Ο Γαρουφαλιάς χαρακτήρισε την κίνηση «ορθότατη ενέργεια», επειδή χωρίς την ψήφιση του νόμου θα ήταν αδύνατη η συγκρότηση της δύναμης των 32 ταγμάτων που η στρατιωτική ηγεσία είχε θέσει ως ελάχιστη ποσοτική απαίτηση: μέχρι την ημέρα της ψήφισης του νόμου, είχε κατορθωθεί να συγκροτηθεί μόνο ένα τάγμα. Επίσης, οι ελλείψεις σε κάθε φύσης υλικά ήταν τεράστιες. Ο Καραγιάννης σημειώνει ότι ζήτησε φορτικά από τον Μακάριο τη διάθεση ποσού 400-500 εκ. δραχμών για την αγορά αρμάτων μάχης και αντιαεροπορικών όπλων από την ελεύθερη αγορά. Ο Αρχιεπίσκοπος αντέτεινε ότι μόνο η ΕΣΣΔ προσφερόταν να παραδόσει τέτοιο υλικό. Σύμφωνα με τον Καραγιάννη «Αγορά εις την διάθεσίν μας υπήρχε και πολλαί βιομηχανίαι διά των πρακτόρων των μάς επεσκέπτοντο και μάς διαφήμιζον την αποτελεσματικότητα των πολεμικών των προϊόντων. / Η Κυπριακή Κυβέρνησις δεν διέθετε χρήματα και η Ελληνική Κυβέρνησις δεν εβοήθησε προς τούτο, ίσως διότι δεν ήθελε την Κύπρον αυτάρκη εις αμυντικήν ισχύν, ίνα είναι εξηρτημένη εξ αυτής. / Και το αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής υπήρξε η δημιουργία χαλαρών δεσμών μεταξύ Κυπριακής και Ελληνικής Κυβερνήσεως, η έλλειψις ειλικρινούς και στενής μεταξύ αυτών συνεργασίας και όταν διά της ατυχούς μάχης της Μανσούρας η Κύπρος ησθάνθη την ανάγκην ισχυρού συμμάχου και προστάτου, εστράφη αύτη προς την Σοβιετικήν Ρωσίαν[sic]»[517].

Ο αμερικανός πρεσβευτής Belcher συναντήθηκε με τον Μακάριο στις 28 Μαΐου και όσα διαμείφθηκαν μεταξύ τους εκείνη τη μέρα, αποτελούσαν την επιτομή των αληθινών αιτίων που παρήγαγαν την υπό διαμόρφωση αντίληψη όλων των ιθυνόντων των ΗΠΑ γύρω από τον ελληνοκύπριο ηγέτη και τις πολιτικές του σε θέματα διεθνών σχέσεων και ασφάλειας. Το πρώτο ζήτημα που έθεσε στον Αρχιεπίσκοπο ο αμερικανός ήταν εκείνο το οποίο απασχολούσε πρωταρχικά την πλευρά του: το ζήτημα της πρόσκτησης βαρέων οπλικών συστημάτων από την (ελληνο)κυπριακή Δημοκρατία και δη «ανατολικής» προέλευσης. Αφού ο Μακάριος σημείωσε ότι οι ανάγκες της Λευκωσίας ήταν αποκλειστικά αμυντικής φύσης, υπενθύμισε ότι α) ταχέα περιπολικά σκάφη δεν τού προσέφερε καμία δυτική χώρα, επομένως μάλλον θα ήταν υποχρεωμένος να στραφεί στην ΕΣΣΔ για την προμήθειά τους,

[517] Μαρτυρία απόστρατου αντιστράτηγου Καραγιάννη, μέρος γ΄, *Εθνικός Κήρυξ*, 16-6-1965, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 113, Π. Τζερμιάς op cit σ 564. Ο στρατολογικός νόμος είχε κατατεθεί ως πρόταση από τις 12/5 κι εγκριθεί από το υπουργικό συμβούλιο ήδη στις 21/5: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 296-298.

β) από τα 5 πτητικά μέσα που διέθετε το κράτος του (συμπεριλαμβανομένων δύο ελικοπτέρων), τα 4 ήταν αμερικανικής κατασκευής και κανένα σοβιετικής. Ο Belcher αναφέρει ότι δεν συζητήθηκαν οι φήμες απόκτησης αεριωθούμενων μαχητικών αεροσκαφών, ούτε και η παραλαβή ελαφρών όπλων, όμως στο θέμα της εισαγωγής στρατολογικής νομοθεσίας (που επίσης έθεσε ο αμερικανός), ο Μακάριος τού απάντησε πως έλπιζε η συγκρότηση τακτικού, πειθαρχημένου στρατεύματος να μειώσει στο ελάχιστο τις αυθαιρεσίες των ένοπλων παραστρατιωτικών ομάδων. Παραδέχθηκε ότι απώτερος στόχος ήταν η δημιουργία δύναμης 16.000 ανδρών, όμως τα υπάρχοντα σχέδια απείχαν παρασάγγας από αυτόν προς το παρόν. Πρόσθεσε καθησυχαστικά πως ο ίδιος είχε κατά νου μία μικρή δύναμη 3-5 χιλιάδων στελεχών η οποία ίσως μεγεθυνόταν το πολύ ως τις 8.000 άνδρες κι αυτό γιατί κρίθηκε ότι ένας μικρός μόνιμος στρατός ήταν προτιμώτερος από μία διευρυμένη αστυνομική δύναμη, επειδή η δεύτερη ήταν κατά πολύ ακριβώτερη (μισθολογικά-ασφαλιστικά). Ο πρεσβευτής τον ΗΠΑ επεκτάθηκε στα παράπονά του που αφορούσαν την τύχη των τουρκοκύπριων ομήρων, ως εισαγωγή για τη διατύπωση της ευρύτερης ενόχλησης της χώρας του: τη Washington ερέθιζε η σύναψη όλο και στενώτερων οικονομικών σχέσεων της Λευκωσίας με τους διεθνείς αντιπάλους της πρώτης. Ο Belcher απαρίθμησε την έναρξη δραστηριοποίησης του σοβιετικού κρατικού αερομεταφορέα στην Κύπρο, την πρόσφατη συμφωνία σύνδεσής της και με την Ανατολική Γερμανία, την εκκίνηση διπλωματικών σχέσεων με την Κούβα, αλλά και την πιθανότητα εισαγωγής πετρελαϊκών προϊόντων από την ΕΣΣΔ για κατανάλωση από την αρχή παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας του νησιού (για το τελευταίο ο Belcher αμφέβαλε αν ήταν στις προθέσεις του Μακάριου και τελικά πράγματι δεν υλοποιήθηκε). Ο Μακάριος υποβάθμισε το θέμα των αεροπορικών συνδέσεων αποδίδοντάς το στην προσδοκία αύξησης της τουριστικής κίνησης και τόν διαβεβαίωσε ότι επιδείκνυε μεγάλη προσοχή στην οικονομική προσέγγιση του ανατολικού κόσμου (ο αμερικανός πρεσβευτής παρατήρησε σαρκαστικά ότι προφανώς η προσοχή είχε άλλο ενοιολογικό περεχόμενο για τον Αρχιεπίσκοπο και εντελώς διαφορετικό για «εμάς [τις ΗΠΑ]»). Παρά τις κρίσεις αυτές, ο Belcher χαρακτήρισε το κλίμα της συζήτησης εξαιρετικά εγκάρδιο και συμφώνησε με τον Μακάριο να συναντιούνται γ'ανταλλαγή απόψεων «τουλάχιστον ανά δεκαπενθήμερο» [518]. Την ίδια

[518] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 48", σσ 100-101. Ειδικά για την ανατολικογερμανική εξωτερική πολιτική, οι σχέσεις της με τα κράτη των Αδέσμευτων ήταν ιεραρχημένες στην κορυφή λόγω της δυνατότητας αυτών να αναγνωρίσουν την κρατική υπόσταση της DDR (ενώ οι χώρες-μέλη του NATO είχαν δεσμευτεί να το αποφύγουν, στο πλαίσιο συμμαχικής αλληλεγγύης προς τη Βόννη). Σύντομα η Κύπρος κατέστη κόμβος ανάπτυξης των ανατολικογερμανικών διεθνών σχέσεων με όλη την περιοχή: A. Stergiou, Soviet Policy towards Cyprus, *The Cyprus Review*, vol 19 no 2 (Fall 2007) σσ 89, 103-104, υποσημ. 23, T. Kruse, Cyprus nd the Two German States – 'Class Struggle' in the Eastern Mediterranean, *The Cyprus Review*, vol 24 no 1, 2012, σ 62. Το ζήτημα είχε σοβαρές προεκτάσεις για

μέρα, το ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών έστελνε στον πρεσβευτή της Αθήνας στη Λευκωσία οδηγίες να επανέλθει επί των παραπάνω θεμάτων στον ελληνοκύπριο πρόεδρο, εκφράζοντας «...εκ νέου ζωηράν αντίθεσίν μας προς μελετωμένην προμήθειαν πολεμικού υλικού εκ Σοβιετικής Ενώσεως. Χορήγησις υλικού τούτου υπό Ρωσσίας απ'ευθείας ή μέσω Αιγύπτου -όπερ πιθανώτερον- ενισχύση αφενός θέσιν Τουρκίας, καθ'ήν Κύπρος εξελίσσεται εις Κούβαν Ανατολικής Μεσογείου, αφ'ετέρου δε εσωτερικόν κομμουνιστικόν μέτωπον

τις ΗΠΑ, δεδομένων κάποιων παράλληλα εκτυλισσόμενων, άσχετων με το Κυπριακό διαδράσεων, οι οποίες αναλύονται στο Παραρτηματικό κεφάλαιο της διατριβής. Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμη αδρομερής αναφορά στο θέμα: την εν λόγω εποχή, οι εξοπλιστικές ανάγκες του Ισραήλ έμεναν μετέωρες επειδή ο βασικός ως τότε προμηθευτής του, η Γαλλία, είχε μεταβάλει τη στάση της υπέρ μιας πιο «πολυδιάστατης» πολιτικής πώλησης οπλικών συστημάτων. Μετά την επίτευξη συμφωνίας ειρήνης με τους αλγερινούς το 1962, η γαλλική αμυντική βιομηχανία μπορούσε πλέον να προσφέρει τα προϊόντα της στις αραβικές χώρες και δεν χρειαζόταν πια να ενισχύει τον εχθρό του εχθρού της, το Ισραήλ απέναντι στο συμπαραστάτη του αλγερινού εθνικοαπαλευθερωτικού αγώνα Νάσερ δηλαδή (χάνοντας όμως έτσι ως τότε προοπτικές μεγάλων εσόδων από πωλήσεις όπλων στην υπόλοιπη Μ.Ανατολή). Οι ισραηλινοί αναζητούσαν εναγωνίως πάροχο-αντικαταστάτη των γάλλων, οι αμερικανοί όμως δεν ήταν τότε ακόμη έτοιμοι να ταυτιστούν ολοκληρωτικά με τη μία πλευρά της αραβοϊσραηλινής διαμάχης και γι'αυτό αρνούνταν να προσφέρουν τις ποσότητες και τα είδη των οπλικών συστημάτων που ήθελαν οι ισραηλινοί, ενώ οι κύριοι αντίπαλοί τους (Αίγυπτος και Συρία) αποκτούσαν, με κάποια δυσκολία έστω, αρκετά αξιόλογα όπλα από την ΕΣΣΔ. Επιχειρήθηκε λοιπόν να βρεθεί άλλη λύση: η προμήθεια όπλων κατασκευής ΗΠΑ μέσω των αποθεμάτων που διέθετε η Δυτική Γερμανία. Η Βόννη ουσιαστικά «έλαβε εντολή» από τη Washington να ενδώσει στις από ετών ισραηλινές πιέσεις απόκτησης οπλικών συστημάτων, για δεύτερη φορά το Μάιο του 1964. Ίσως η κίνηση συνδεόταν και με τη σύσφιγξη των διμερών σχέσεων Αιγύπτου-ΕΣΣΔ που αναφέρθηκε. Τελικά η δυτικογερμανική κυβέρνηση «συνθηκολόγησε» το φθινόπωρο του 1964 και συμφώνησε να παραδόσει στο Ισραήλ 150 αμερικανικής κατασκευής σύγχρονα άρματα μάχης Μ-48 από το οπλοστάσιό της, αλλά άφησε τη μυστική συμφωνία να διαρρεύσει στον Τύπο, με αποτέλεσμα οι παραδόσεις να σταματήσουν, όταν στο Ισραήλ είχαν μεταφερθεί μόλις 40 άρματα. Ο αιγύπτιος ηγέτης, που παρακολουθούσε με προσοχή τις σχετικές πληροφορίες, είχε αποφασίσει εκείνη την εποχή να χρησιμοποιήσει απαντητικά ως μέσο πίεσης προς τη Βόννη το ζήτημα της σύναψης σχέσεων με την Ανατολική Γερμανία. Αυτός ο συσχετισμός του μεσανατολικού με το γερμανικό ζήτημα αποτέλεσε παράδειγμα της εγγραφής περιφερειακών διαφορών στους ψυχροπολεμικούς ανταγωνισμούς, διάρκεσε μάλιστα από τα τέλη της δεκαετίας 1950-1960 μέχρι και τουλάχιστον μία δεκαετία αργότερα. Βλ. ενδεικτικά: M. Heikal op cit σσ 322-341, D. Rodman, Armoured breakthrough: the 1965 american sale of tanks to Israel, *Middle East Review of International Affairs (MERIA),* vol 8 no 2, (June 2004). Προς το παρόν η αναφορά περιορίζεται στην επισήμανση ότι Νάσερ και Μακάριος συνέκλιναν στο ακόλουθο: ενώ δεν επιθυμούσαν τη διασάλευση των σχέσεών τους με την ισχυρή οικονομικά Δυτική Γερμανία, οι αναπτυσσόμενοι δεσμοί αυτής με το Ισραήλ και οι ήδη ανεπτυγμένοι με την Τουρκία αντίστοιχα, δημιουργούσαν αντανακλαστικά την ανάγκη άσκησης πιέσεων στη Βόννη –και ο απλούστερος τρόπος να εκδηλωθεί η δυσαρέσκεια απέναντί της εκείνη την εποχή, ήταν η απειλή σύναψης σχέσεων με την DDR. Ένα περίπου χρόνο αργότερα, τους μήνες που κορυφώθηκαν οι αντιδράσεις των ΗΠΑ προς την Κύπρο (με κατάληξη τη ματαίωση της παραλαβής των κρισιμώτερων οπλικών συστημάτων τα οποία αυτή είχε αγοράσει κι επρόκειτο να παραλάβει από την ΕΣΣΔ μέσω Αιγύπτου), το Ισραήλ δεχόταν έναντι συμβολικού τιμήματος την πρώτη δόση σοβαρής στρατιωτικής βοήθειας απ'ευθείας από τις ΗΠΑ. Το θέμα θα θιγεί αναλυτικώτερα στο πλαίσιο αντιπαραβολής των δύο περιπτώσεων και απόπειρας εξήγησης τυχόν άνισης μεταχείρισης δυνητικά συγκρίσιμων αμυντικών αναγκών του Ισραήλ και της Κύπρου, από πλευράς Washington. Σε ό,τι αφορά την αποτίμηση της δυτικογερμανικής στάσης, οφείλει να διευκρινιστεί ότι ειδικά με πεδίο αναφοράς την επίμαχη «διπλωματία των στρατιωτικών εξοπλισμών», στη μεν ισραηλινή περίπτωση η Βόννη λειτούργησε ως απρόθυμος υπερατλαντικός πληρεξούσιος, ενώ αντίθετα, στην τουρκική περίπτωση το δυτικογερμανιό ενδιαφέρον υπήρξε αυτόφωτο και εμβαπτισμένο σε παραδοσιακές προσεγγίσεις δημιουργίας (ή ανασύστασης) σφαίρας επιρροής.

νήσου όπερ εργάζεται δολίως προς όφελος ιδίων αυτού σκοπών. Κύπρος, χωρίς επαυξήση ασφάλειάν της, δυσχεράνη έργον ΟΗΕ και καταστή υποχείριος Σοβιετικής πολιτικής». Αναφερόταν ακόμη ότι το ενδεχόμενο προμήθειας σοβιετικού πολεμικού υλικού από την Κύπρο «ανησυχεί σοβαρώς Αμερικανικήν Κυβέρνησιν» σύμφωνα με την αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα κι ότι το State Dept μελετούσε την υποβολή πρότασης στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ περί απαγόρευσης χορήγησης όπλων στην Κύπρο απ'οπουδήποτε, όταν ερχόταν η στιγμή να συζητηθεί το θέμα της ανανέωσης της θητείας της UNFICYP. «Άλλωστε, ... αι προμήθειαι όπλων αντίκεινται εις απόφασιν Συμβουλίου Ασφαλείας του Μαρτίου». Το ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών τόνιζε ότι «...αν δεν αποφευχθούν επιμελώς πάσαι ενέργειαι προκαλούσαι αντιδράσεις φίλων και αντιπάλων», η επερχόμενη συζήτηση στον ΟΗΕ προμηνυόταν «...δυσχερής και υπό το φάσμα της εξαφανίσεως των τουρκοκύπριων ομήρων» [519]. Εκτός όλων των άλλων, εντυπωσιάζει ασφαλώς η απόκλιση προσεγγίσεων αλλά και η έλλειψη αλληλενημέρωσης μεταξύ όσων ελλαδιτών στρατιωτικών εισηγήθηκαν, προσυπέγραψαν -ή έστω ανέχθηκαν- την πρόσκτηση σοβιετικού πολεμικού υλικού από την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση αφενός και αφετέρου της επίσημης θέσης της ελλαδικής διπλωματίας επί των ίδιων αυτών κρίσιμων θεμάτων. Μία πρόσφορη εξήγηση θα μπορούσε να κάνει λόγο για πρωτοβουλίες των στρατιωτικών που αδιαφόρησαν για τις διπλωματικές απόψεις και διαστάσεις του ζητήματος ενώ κύριο, αν όχι κι αποκλειστικό κριτήριο για τη στάση τους υπήρξε η κάλυψη των στρατιωτικών αναγκών άμυνας της Κύπρου σε επιχειρησιακό επίπεδο. Καραγιάννης και Αραπάκης λχ, ήταν εγνωσμένων αντικομουνιστικών και αντισοβιετικών φρονημάτων, ανήκοντας στο τυπικό δείγμα ελλαδιτών στρατιωτικών της περιόδου από αυτήν την άποψη. Λαμβάνονται ως δεδομένα ότι α) η ελληνοκυπριακή πλευρά απευθύνθηκε όντως για αγορά / παραχώρηση βαρέων οπλικών συστημάτων πρώτα στη Δύση και β) καμία δυτική πηγή δεν προσφέρθηκε να ικανοποιήσει αυτά τα αιτήματα. Κρίνεται σκόπιμο να προστεθεί ως εύλογη εικασία, τονίζεται όμως εξ ολοκλήρου ατεκμηρίωτη, η περίπτωση να κυριάρχησαν στις σκέψεις ελλαδιτών στρατιωτικών συσχετισμοί πιθανών εναλλακτικών χρήσεων ορισμένων κρίσιμων κατηγοριών οπλικών συστημάτων που επιχειρούσαν να αποκτήσουν οι δυνητικοί τους αντίπαλοι. Η προσήλωση στην απόκτηση τορπιλακάτων για παράδειγμα, που εκτυλίχθηκε εκατέρωθεν σχεδόν ταυτόχρονα, υποβάλει τέτοιους συνειρμούς –πολύ περισσότερο, απ'τη στιγμή που αν αυτά τα σκάφη χρησιμοποιούνταν από την τουρκική πλευρά στην Κύπρο, προσφορώτερο (αν όχι και το μόνο διαθέσιμο) οικονομικά, πολιτικά

[519] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, ΔΚ 212-2868/28-5-1964, άκρως απόρρητο τηλετυπικό κρυπτογράφημα από από Δ΄ Πολιτική Δ/νση (υπογράφων ο υπουργός Στ. Κωστόπουλος) προς την ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία.

και τεχνολογικά προσβάσιμο στη Λευκωσία μέσο εξουδετέρωσής τους θα ήταν άκατοι όμοιας κατηγορίας. Το ίδιο θα μπορούσε να έχει ισχύσει και για την τουρκική αεροπορική απειλή: όταν έγινε αντιληπτή από την ελληνική πλευρά η απαγόρευση πρόσβασης της Κύπρου σε αεροσκάφη αναχαίτισης (θα μπορούσε και να κριθεί εξαρχής ματαιοπονία η απόκτησή τους, λόγω της απόστασης Κύπρου-Τουρκίας αλλά και της έντονης αμερικανοβρετανικής αεροπορικής παρουσίας στα δύο αυτά κράτη), οι έλληνες στράφηκαν στην απόκτηση αντιαεροπορικών όπλων αξιώσεων. Όπως θα διαπίστωναν το επόμενο έτος, ακόμη και η συγκεκριμένη αμυντική προσπάθεια υπήρξε ναρκοθετημένη.

Στο θέμα της δυτικογερμανικής βοήθειας προς την Τουρκία, η αγωνία που εξέφραζαν πλέον μαζί ο Κωστόπουλος και ο Γαρουφαλιάς, μήπως τελικά ξεπερνούσε κατά πολύ τα 50 εκ μάρκα της επίσημης εξαγγελίας, συνέχισε να τυχαίνει καθησυχαστικών αποκρίσεων απ' τον ελλαδίτη πρεσβευτή στη Βόννη, ο οποίος μάλιστα δεν περιοριζόταν σε αυτές αλλά προχωρούσε και σε υποδείξεις προσεγγίσεων υπό συγκεκριμένη οπτική γωνία και χειρισμών, προς τους πολιτικούς του προϊσταμένους. Ο Κύρου κοινοποίησε μεν (όπως άλλωστε ήταν αυτονόητο ότι όφειλε) στον δυτικογερμανό υπουργό άμυνας σημείωμα με τις ελλαδικές εξοπλιστικές ανάγκες που τού είχε σταλεί εν όψει της επίσκεψης του von Hassel στην Ελλάδα, αλλά συνέχισε με κάθε ευκαιρία να τονίζει πως «[Α]πό γενικωτέρας απόψεως, θεωρώ καθήκον μου επανέλθω επί επανειλημμένων υποδείξεών μου όπως ζητώμεν παρά Γερμανικής Κυβερνήσεως ίνα συμβάλλη εις κατοχύρωσιν ισοπλοΐας μεταξύ δύο συμμάχων της ως ασφαλεστέρου εχεγγύου δια πρόληψιν ενδεχομένης εκβιαστικής χρησιμοποιήσεως υπερτέρων δυνάμεων εν πνεύματι τελείως ξένω προ σκοπούς ΝΑΤΟ. Τοιαύτη θετική θεμελίωσις αιτημάτων μας τυγχάνει απείρως πλέον αποδοτική από οιασδήποτε διαμαρτυρίας ως προς καλλιτέραν δήθεν συμπεριφοράν έναντι Τουρκίας [μία υποδειγματική σύνοψη σοβαροφανούς πνεύματος 'πτωχού συγγενούς' εν ονόματι κάποιας διεστραμμένης νοηματοδότησης της έννοιας του πραγματισμού που αδίστακτα διαστρέβλωνε ακόμη και απτά δεδομένα, όπως καταδεικνύει εξώφθαλμα εκείνο το 'δήθεν', διαχρονικής δυστυχώς ανθεκτικότητας σε μερίδα σταδιοδρομικών στελεχών του ελλαδικού κρατικού μηχανισμού, στενού κι ευρύτερου]». Κατά πάσα πιθανότητα, τον Κύρου θα είχε ερεθίσει η προσοχή με την οποία ανέλυε και η βαρύτητα που απέδιδε σε αριστερής προέλευσης πληροφορίες ο κυβερνητικός προϊστάμενός του: ο Κωστόπουλος τού διαβίβασε τις ίδιες εκείνες μέρες αυτούσιο κείμενο έκτακτου ανταποκριτή της *Αυγής* στη Βόννη (το οποίο μάλιστα κοινοποιούσε μεταξύ άλλων στο Γραφείο του Α/ΓΕΕΘΑ). Σύμφωνα με το άρθρο, ο von Hassel σκόπευε να επισκεφθεί την Αθήνα «...ως κομιστής 'συμμαχικών υποδείξεων' δι' ανανέωσιν συμμαχικών σχέσεων Ελλάδος και Τουρκίας αλλά και ως

εκφραστής πολιτικής Βόννης ενισχύση διά παροχής στρατιωτικής βοηθείας, θέσιν αυτής [εις] Ανατολικήν Μεσόγειον και εξασφαλίση υποστήριξιν προσπαθείας της εν πλαισίω ΝΑΤΟ αποκτήση πυρηνικά όπλα. ... Αντιναύαρχος ΤΕΣΝΚΕΡ [Karl-Adolf Zenker], γεν.[ικός] επιθεωρητής Γερμανικού πολεμικού ναυτικού και επιτελικός αξιωματικός εποχής Χίτλερ εδήλωσεν [εις] Τύπον προ τριημέρου ότι Γερμανία επιδώκει εφοδιάση συμμαχικάς χώρας διά πολεμικού υλικού συμβατικού τύπου ως και πυραυλικών μέσων έναντι αδείας χωρών αυτών παραμείνουν [εις] έδαφός των γερμανικαί μονάδαι αεροπορίας και πυραύλων αποκλειστικώς προς εκπαίδευσιν. / Timing δηλώσεων τούτων εν σχέσει προς επικείμενην άφιξην von Hassel ενισχύσει, κατά ανταποκριτήν [της *Αυγής*], [την] υπόθεσιν ότι αντιναύαρχος ΤΕΣΝΚΕΡ δεν ηννόει μόνον Ιταλίαν και Νορβηγίαν αλλά ότι Βόννη επιδιώκει επεκτείνη ενδιαφέρον αυτής και εις Ελλάδα. / Παρακαλούμεν ευαρεστηθήτε γνωρίσητε τυχόν υπάρχουσας κρισίμους πληροφορίας σχετικώς», κατελήγε ο ελλαδίτης υπουργός εξωτερικών [520].

Ο δυτικογερμανός υπουργός άμυνας επισκέφθηκε τελικά την Ελλάδα μεταξύ 31ης Μαΐου και 3ης Ιουνίου, είχε εκτεταμένες συνομιλίες με την πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της χώρας και περιόδευσε στα βόρεια σύνορά της. Κύριο αντικείμενο των συνομιλιών ήταν η προσπάθεια των ελλαδιτών να αποσπάσουν κονδύλια συνολικού ύψους 29 εκ. $ για τη χρηματοδότηση αρχικής συγκρότησης και συντήρησης δύο ισχυρών μεραρχιών (μίας τεθωρακισμένης και μιας μηχανοκίνητης), καθώς και την ενίσχυση της πολεμικής τους αεροπορίας με 4 Μοίρες δίωξης-βομβαρδισμού –αυτές τις αυξήσεις δυνάμεων επιχειρούσαν να τις επιτύχουν και με παράλληλες πιέσεις προς τις ΗΠΑ . Το σκεπτικό που επικαλέστηκαν ήταν (όπως έχει ήδη αναφερθεί) ότι ίσως η Βουλγαρία εξαπέλευε τοπικό περιορισμένο πόλεμο κατά της Ελλάδας με στόχο την κατάληψη της περιοχής μεταξύ Νέστου κι Έβρου. Σύμφωνα με τους ελλαδίτες ιθύνοντες, η επέμβαση του ΝΑΤΟ δεν θεωρείτο προεξοφλημένη, αντίθετα εκλαμβανόταν ως σίγουρη η τουρκική αδράνεια, επομένως τα βορειοαναντολικά σύνορα όφειλαν να διαφυλαχθούν με ελλαδικές αποκλειστικά δυνάμεις. Άξια αναφοράς σημεία από την επίσκεψη του von Hassel ήταν το ενδιαφέρον που εκδήλωσε για το ζήτημα του ελλαδικού δημόσιου χρέους προς το ΗΒ, η προθυμία για δυτικογερμανική συνδρομή σε ΝΑΤΟϊκά προγράμματα χρηματοδότησης των ελλαδικών αμυντικών προϋπολογισμών που εξέφρασε (με κεφάλαια πάντως πολύ

[520] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, _άνευ ημερομηνίας, αλλά με σφραγίδα κρυπτογράφησης 28-5-1964 ΔΤ33-114 από Δ΄ Πολιτική Δ/νση και ΝΔΓ3-15/29-5-1964 από Δ/νση ΝΑΤΟ, αμφότερα προς την ελλαδική πρεσβεία Βόννης, _2454/29-5-1964 και 2492/30-5-1964 απαντητικά προς τα πρηγούμενα, από την ελλαδική πρεσβεία Βόννης. Το θέμα της εκπαίδευσης στελεχών των δυτικογερμανικών ένοπλων δυνάμεων σε ΝΑΤΟϊκές εγκαταστάσεις, μεταξύ άλλων στην Ελλάδα, είχε υπαρκτή διάσταση που αναπτύσσεται σε άλλο κείμενο.

μικρότερα από τα ελλαδικά ζητούμενα: 8+9 εκ. $ για τα έτη 1963 και 1964, δεδομένου ότι η βοήθεια του 1963 δεν είχε απορροφηθεί ακόμη) και η ικανοποίησή του για τη νομιμοφροσύνη της Ελλάδας και το επίπεδο των ένοπλων δυνάμεών της. Σχετικά με το Κυπριακό, δήλωσε ότι θεωρούσε αναγκαία «...την ταχείαν λύσιν του, διότι ο χρόνος εργάζεται υπέρ του ΝΑΣΕΡ και ότι σκόπιμον θα είναι ο κ ΥΕΘΑ [ο Γαρουφαλιάς] να συναντηθή ανεπισήμως εις Γερμανίαν μετά του Υπουργού Αμύνης της Τουρκίας κ ΣΕΝΚΑΡ δια την εξεύρεσιν λύσεως». Ο Γαρουφαλιάς απάντησε ότι κατ'αρχήν το Κυπριακό έπρεπε «να λυθή υπό ΟΗΕ». Δημοσιογραφικό όργανο του βουλγαρικού στρατού σχολίασε την επίσκεψη του von Hassel ως εκδήλωση «...ακόρεστων ορέξεων λύκου των ρεβανσιστών της Βόννης, που δεν φείδονται μέσων και δυνάμεων δια να επωφεληθούν και των πλέον μικρών αντιθέσεων εντός του ΝΑΤΟ προκειμένου να καταλαμβάνουν διοικητικές θέσεις εντός της επιδρομικής ταύτης οργανώσεως. Κάτι περισσότερον. Μόλις εμφανισθούν αντιαμερικανικαί διαθέσεις εις ωρισμένους από τους συμμάχους, ούτοι σπεύδουν να εμφανισθούν εις εις τας περιοχάς ταύτας ουχί ως ειρηνοποιοί, ουχί ως 'ευεργέται', αλλά ως δυνατοί και ισχυροί σύμμαχοι εις τους οποίους δύναται να βασίζεται τίς. ... Το ίδιον συνέβη και κατά την διάρκειαν της οξυτάτης κρίσεως μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας εξ αφορμής του προβλήματος της Κύπρου, όταν επανειλημμένως ο Ελληνικός και ο Τουρκικός Στρατός ετίθεντο εις κατάστασιν πολεμικής ετοιμότητος. Ο Υπουργός Στρατιωτικών της Δυτικής Γερμανίας φον ΧΑΣΕΛ, τότε ακριβώς επωφελήθη της περιστάσεως να ανταποδώση την επίσκεψην προς τον Τούρκον Υπουργό Άμυνας ΣΑΝΤΣΑΡ. Καλώς πληροφορημένος περί των αντιαμερικανικών διαθέσεων εις την Τουρκίαν την εποχήν εκείνην, αφειδώς εχορήγησεν ούτος 50 εκ. DM δια τον εκσυγχρονισμόν του Τουρκικού Στρατού / Έναν μήνα αργότερον ... φον ΧΑΣΕΛ επεσκέφθη τας Αθήνας. Ακόμη και κατά την πρώτην συνέντευξίν του εις τον αερολιμένα ούτος δεν παρέλειψεν ότι οι πολιτικοί της Βόννης επιδεικνύουν εξαιρετικόν ενδιαφέρον δια την Κύπρον» και στη συνέχεια σχολιαζόταν αρνητικά η περιοδεία του δυτικογερμανού στην ανατολική Μακεδονία και την ελληνική Θράκη. Σε ανταπόκριση της μεγάλης δυτικογερμανικής εφημερίδας *FAZ* αναφέρθηκε ότι ο von Hassel αποκόμισε την εντύπωση πως «... η ελληνική Κυβέρνησις ουδαμώς επιθυμεί όπως Κυπριακόν [τήν] φέρει εις σύρραξιν μετά Τουρκίας προς βλάβην συμμαχίας». Ο μόνιμος αντιπρόσωπος στο Βορειοατλαντικό Σύμβούλιο Ξανθόπουλος-Παλαμάς τέλος, αποφάνθηκε ότι μετά από μελέτη του σχετικού φακέλου στην οποία προχώρησε με δυτικογερμανούς (τον ομόλογό του κι έναν εμπειρογνώμονα) στις αρχές Ιουνίου, κατέληξε να επικυρώσει το αρχικό δυσμενές συμπέρασμα: η δυτικογερμανική «1/...παροχή πολεμικού υλικού αξίας 50 εκ. DM εγένετο επί διμερούς βάσεως. Κατάλογος ειδών συνετάχθη από κοινού υπό Τούρκου και

Γερμανού εμπειρογνώμονος ευρισκομένου ήδη εν Τουρκία. Διεσαφηνίσθη ότι δεν χορηγείται χρηματική πίστωσις αλλά πολεμικόν υλικόν εκ των διαθεσίμων εν Γερμανία ειδών. 2/ Εν συμφωνία έχει ρητώς ορισθή ότι εάν αργότερον αποφασισθή, βάσει προβλεπομένης μελέτης δι'άμυναν Νοτιοανανατολικής πτέρυγος ΝΑΤΟ παροχή υπό Συμμαχίας αμυντικής βοηθείας προς Τουρκίαν, αξία παρεχομένου υλικού θέλει υπολογισθή εις μερίδα συμμετοχής Γερμανίας εκ της ως άνω βοηθείας. 3/ Παρετήρησα ότι εάν ανωτέρω μελέτη είτε δεν απολήξη εις εισήγησιν περί οικονομικής βοηθείας είτε αποτελματωθή παροχή υλικού [,] αποτελέση αμυντικήν βοήθειαν Γερμανίας προς Τουρκίαν επί καθαρώς διμερούς βάσεως. Συνομιληταί μου [δυτικογερμανοί] συνεφώνησαν ειπόντες ότι εν πάση περιπτώσει το δοθησόμενον υλικόν δεν πρόκεται να επιστραφή. 4/ Διεσαφηνίσθη ότι ενώ βοήθεια αμυντικής στηρίξεως προς Ελλάδα δια διετίαν 1963-1964 απετέλεσε υποκατάστατον διακοπείσης αμερικανικής βοηθείας, παρεχόμενον εις Τουρκίαν γερμανικόν υλικόν ουδόλως συνδέεται με συνεχιζομένην αμερικανικήν βοηθείαν προς Τουρκίαν» [521].

Πολιτικά, στο Κυπριακό ο Μάιος εξέπνευσε με τη διατύπωση σοβαρών ανησυχιών από πλευράς στελέχους του Foreign Office ότι ίσως ακόμη και η τόσο δύσπεπτη (σε οποιαδήποτε εκδοχή της, για κάθε εμπλεκόμενη πλευρά) ένωση, ίσως δεν σήμαινε τη λήξη των δυτικών προβλημάτων. Επόμενο δυνητικό πρόβλημα φαινόταν το σενάριο σύμφωνα με το οποίο, αφού ο Αρχιεπίσκοπος είχε προηγουμένως υπονομεύσει αποτελεσματικά την προοπτική της ένωσης, να εμφανιζόταν -όταν πλέον δεν θα μπορούσε να την ακυρώσει- ως υποκινητής κι αρχιτέκτονάς της, κεφαλαιοποιώντας κατ'αυτόν τον τρόπο επίφοβα για τους ΝΑΤΟϊκούς συμμάχους κέρδη, αυτή τη φορά στην κεντρική πολιτική σκηνή της Αθήνας (σε

[521] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1, _απόρρητα ΝΤ3-46/9-6-1964 από ΥΠΕΞ / Διεύθυνση ΝΑΤΟ και Φ107/29/100251/4-6-1964 από υπουργό εθνικής άμυνας / Γραφείο υπουργού προς ΥΠΕΞ/Διεύθυνση ΝΑΤΟ, ΓΕΕΘΑ/Γραφείο Αρχηγού, αντίστοιχα «αντίγραφον πρακτικών συνομιλιών της 1^{η}ς τρέχοντος» και «πρακτικά συνομιλίας της 2ας Ιουνίου [με παρουσία των δύο υπουργών Γαρουφαλιά - von Hassel και στρατιωτικών]», _απόρρητο Φ1202/42/1-6-1964 «αντίγραφο σημειώματος επιδοθέντος εις κ von Hassel», _τηλετυπικό κρυπτρογράφημα ΝΤ3-41/4-6-1964 από Δ/ση ΝΑΤΟ προς την ελλαδική Αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ, _ΔΤ33-114/4-6-1964 από Δ΄Πολιτική προς Γραφείο υπουργού εθνικής άμυνας, _2561 και 2578/5-6-1964 από ελλαδική πρεσβεία Βόννης προς Διευθύνσεις Δ΄, Β΄ Πολιτικές και ΝΑΤΟ, _0269/5-6-1964 από ελλαδική πρεσβεία Σόφιας (Γεωργίου) προς Δ/νσεις Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄, Πολιτικές και ΝΑΤΟ, _4026/140/14/8-6-1964 από [την ελλαδική αντιπροσωπεία] ΝΑΤΟ Παρισίων (Παλαμάς) προς Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Δ΄, Β΄ Πολιτικές. Το τελευταίο, ο Κωστόπουλος το προώθησε στον Κύρου ως ΝΤ3-47/10-6-1964 ώστε να το έχει υπ'όψη «εν συνδυασμώ προς τοποθέτησιν υμετέρου 2492/30-5-64 δι'ήν περίπτωσιν ήθελον επαναληφθή υμίν λεχθέντα ενταύθα». Ο Κύρου κατ' επανάληψη επεσήμανε προς στην Αθήνα να μην προκαλείται η δυτικογερμανική κυβέρνηση με «μικρότητες», όπως η υπόμνηση της επιδείνωσης που επέφερε η έκτακτη δυτικογερμανική βοήθεια στο ήδη ανατραπέν ισοζύγιο της ελλαδοτουρκικής στρατιωτικής ισορροπίας δυνάμεων. Αφετέρου, ο έλληνας διπλωμάτης δεν έδειξε ούτε καν εκ των υστέρων διάθεση να αναγνωρίσει τις ευθύνες του για τις εσφαλμένες εκτιμήσεις του σχετικά με το χαρακτήρα της δωρεάς της Βόννης προς την Άγκυρα.

μία επανάληψη της «απειλής» του 1957-58). Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Erkin συνδαύλισε λίγες μέρες αργότερα αυτές ακριβώς τις ανησυχίες [522].

Η νομοθέτηση καθολικής υποχρεωτικής στράτευσης των ελληνοκύπριων, συνδυαστικά με τις συσσωρευμένες πληροφορίες περί αγοράς βαρέων οπλικών συστημάτων, παρείχαν στην τουρκική ηγεσία πρόσθετα κίνητρα και σοβαρές αφορμές για να χαρακτηριστεί το Κυπριακό πρόβλημα πια όχι απλά ένα προστασίας της τουρκοκυπριακής κοινότητας, αλλά ένα στρατηγικών διαστάσεων ζήτημα εθνικής ασφάλειας της ίδιας της Τουρκίας. Αυτά υποστήριζε ο Διευθυντής της Α΄Πολιτικής Διεύνθυνσης του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών στον αμερικανό πρέσβη Hare στις 5/6 (τότε πλέον ώστε να εξηγήσει τις δραματικές αποφάσεις της κυβέρνησής του που έλαβαν χώρα στις αρχές του μήνα και θα εξιστορηθούν στο επόμενο κεφάλαιο). Οι ορατές μεταβολές στη στάση των ΗΠΑ και ΗΒ ασφαλώς υπήρξαν ο ουσιωδέστερος λόγος επιτάχυνσης για το μετασχηματισμό των τουρκικών αντιδράσεων στο Κυπριακό. Όπως ενημέρωνε στις 9 Ιουνίου τον υπουργό του ο ελλαδίτης υφυπουργός εξωτερικών Δ. Παππάς, από τα τέλη Μαΐου εκατοντάδες τούρκοι «φέρονται αποβιβασθέντες εξ υποβρυχίων εις την περιοχήν Μανσούρας και Καρπασίας ... με ελαφρόν οπλισμόν»[523]. Κι όμως, την πρώτη μέρα του καλοκαιριού του 1964, ο καθ'ύλην αρμόδιος για τη χάραξη της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής στο Κυπριακό, ο υφυπουργός G. Ball δήλωνε αισιόδοξος ότι διακρίνονταν τα πρώτα ίχνη συμβιβαστικής διάθεσης μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας για μία οριστική επίλυση του Κυπριακού στη βάση εδαφικών διευθετήσεων, αν και χαρακτήριζε τη φάση εκείνη εύθραυστη [524]. Ακόμη και η συγκρατημένη αυτή εκτίμηση επρόκειτο να αποδειχθεί υπερβολική, πολύ σύντομα. Ίσως, εκτός αυτού, συμμεριζόταν την ανησυχία του ελλαδίτη πρέσβη στη Λευκωσία Μ. Δελιβάνη, ο οποίος την επομένη προωθούσε στην Αθήνα τις απόψεις του ΑΚΕΛ για ζητήματα διεθνούς πολιτικής: ο Γεν. Γραμματέας του, ο Ε. Παπαϊωάννου, είχε δηλώσει προς το σοβιετικό ειδησεογραφικό πρακτορείο *TASS* ότι το κόμμα του υποστήριζε την πλήρη κυπριακή ανεξαρτησία κι αυτοδιάθεση, και κυρίως ότι τασσόταν υπέρ «της καταργήσεως των βρετανικών βάσεων και απομακρύνσεως των ενταύθα τηλεπικοινωνιακών εγκαταστάσεων ΗΠΑ». Στο μεσολαβητή του ΟΗΕ εξάλλου, αντιπροσωπεία του ΑΚΕΛ είχε επιδόσει στις 30/5 προτάσεις πλήρους αποστρατιωτικοποίησης του νησιού που συνόδευαν τις ανάλογες για πλήρη κυπριακή ανεξαρτησία κι αυτοδιάθεση. Ο Δελιβάνης σχολίαζε: «Σημειωτέον ότι

[522] R. Sonyel op cit σσ 96-97.
[523] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 237, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Α΄σ 358. Ο Χ. Χαραλαμπόπουλος (αντιστράτηγος ε.α., Αρχηγός του κυπριακού Γενικού Επιτελείου της Εθνικής Φρουράς την τριετία 1970-1973) έκανε λόγο για 800 άτομα, κυρίως φοιτητές, απ' την Τουρκία: *ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ «ΑΤΤΙΛΑ»*, Αθήνα: Εστία, 1992, σ 38.
[524] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 49", σσ 102-103.

τελευταίως το ΑΚΕΛ, παραλλήλως προς την προβολήν της ιδέας της ανεξαρτήτου Κύπρου, μνημονεύει και την αυτοδιάθεσιν, οσάκις αναφέρεται εις την λύσιν Κυπριακού. Τούτο, ως πληροφορούμαι, οφείλεται εις λόγους δημαγωγικούς, δεν σημαίνει δε μεταβολήν της γνωστής πολιτικής του κόμματος υπέρ της ανεξαρτησίας»[525]. Κανείς δεν μπορούσε να αμφιβάλλει ότι οι εκδοχές ένωσης με ανταλλάγματα / διχοτόμησης του νησιού τέτοιες που να μην επιφέρουν δραματικούς επαναπροσανατολισμούς στην εξωτερική πολιτική είτε της Τουρκίας είτε της Ελλάδας, αλλά που αντίθετα θα επέτρεπαν την ένταξη του συνόλου της κυπριακής επικράτειας στους δυτικούς στρατιωτικούς σχεδιασμούς, δεν περιλαμβανόταν στις επιθυμητές για τη Μόσχα καταστάσεις.

[525] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2, _1607/2-6-1964, από την ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία προς τη Δ΄ Πολιτική Δ/νση, _ 632/Κ/2-6-1964 από τον ακόλουθο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα προς τη Δ/νση Εξωτερικού Τύπου της Γεν. Δ/νσης Τύπου της Προεδρίας της κυβέρνησης, με κοινοποιήσεις προς τις Α΄ και Δ΄Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ. Ο Δελιβάνης περνούσε τις τελευταίες μέρες του στη θέση του εκεί ελλαδίτη πρεσβευτή. Η μετακίνησή του στο Βηρυτό είχε αποφασιστεί από τα τέλη Απριλίου: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 24-4-1964, σ 448. Τα καθήκοντά του επρόκειτο να αναλάβει ο διπλωμάτης Μ.Αλεξανδράκης.

Συμπερασματικό σχόλιο για τις στρατιωτικές εξελίξεις της άνοιξης του 1964:

Πίσω από τις γραφειοκρατικές και προσωπικές διχογνωμίες μεταξύ υπουργείων εξωτερικών και Κοινοπολιτειακών σχέσεων (με πιο αφανή το ρόλο των στρατιωτικών τους), διαφαίνεται η πρόθεση των βρετανών να μην δυσαρεστηθεί κανείς στην Τουρκία, την Ελλάδα και στην Κύπρο –με ζημιωμένη την αμερικανική εξωτερική πολιτική, που έπαυε πλέον να βρίσκεται στο απυρόβλητο. Η διπλωματία των ΗΠΑ «συνελήφθη κοιμώμενη» -ως μη όφειλε-, καθόσον οι ενδείξεις βρετανικής ενθάρρυνσης του Μακάριου καθ' όλο το 1963, στην κατεύθυνση της «λειτουργικής εξομάλυνσης» των δομικών συνταγματικών αβελτηριών που ταλάνιζαν εκ γενετής τη Δημοκρατία του νησιού, έπρεπε να είχαν γίνει αντιληπτές έγκαιρα. Οι αμερικανοί θα μπορούσαν να εγκαλέσουν εαυτούς συγκεκριμένα για την υποβάθμιση του εξής συνδυασμού δεδομένων: ο Μακάριος είχε κατ' επανάληψη αποκαλύψει τις αναθεωρητικές προθέσεις του, ενώ οι βρετανοί δεν σκόπευαν να ασκήσουν αποτρεπτική επιρροή σε αυτόν, περιοριζόμενοι να τόν συνδράμουν συμβουλευτικά και να τού συστήσουν μετριοπάθεια.

Στις αρχές του 1964, όταν δηλαδή υποχρεώθηκαν να εμφανιστούν πια επίσημα στο Κυπριακό, οι ΗΠΑ βρέθηκαν για πρώτη φορά ενώπιον του πολύπτυχου μετώπου προκλήσεων που επρόκειτο να αποτελέσουν το παλίμψηστο ισορροπιών τις οποίες καλούνταν να διατηρήσουν μέχρι το 1974: προστασία της (ευαίσθητης στρατηγικά) «διακριτικής» στρατιωτικής παρουσίας τους επί της Κύπρου, παράταση της ελλαδοτουρκικής ειρήνης, αργότερα συντήρηση των τουρκικών απειλών απέναντι στην Κύπρο σε κλίμακες ελεγχόμενης και διαχειρίσιμης έκτασης, αποφυγή αύξησης της αριστερής επιρροής στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό του νησιού και διατήρηση της σοβιετικής ανάμιξης σε όσο το δυνατό χαμηλότερα επίπεδα. Η επικάλυψη παλιών σκοπών από νεώτερους, χωρίς να έχει υποχωρήσει η αξία των πρώτων, επισυνέβη σε ορισμένο βαθμό από την είσοδο τεσσάρων νέων παραγόντων με άμεση επιρροή στις κυπριακές εξελίξεις, οι οποίοι επανέφεραν την κατάσταση στο status του δυσεπίλυτου προβλήματος: Α) για συνδυασμό λόγων (το τέλος της ηγεμονίας των «Ζυριχικών» πολιτικών δυνάμεων στην Ελλάδα, η κυβερνητική κρίση στην Τουρκία, μία ορισμένη βρετανική υπόθαλψη και οι επόμενες εκλογές στην ίδια την Κύπρο), ο Μακάριος επέλεξε να καταθέσει προτάσεις συνταγματικής αναθεώρησης. Β) Η κίνηση κατέληξε σύντομα στο ξέσπασμα διακοινοτικών ταραχών και στην έναρξη διατύπωσης στρατιωτικών απειλών από πλευράς Άγκυρας. Γ) Η Αθήνα διέθετε ισχυρή κυβέρνηση με νωπή συντριπτική λαϊκή εντολή από τις 19 Φεβρουαρίου και διαφορετική προσέγγιση του θέματος σε σχέση με την προκάτοχό της,

ενώ επίσης Δ) η Μόσχα εκδήλωνε δημόσιο ενδιαφέρον για κάθε εξέλιξη στην Κύπρο, λαμβάνοντας μάλιστα θέσεις υποστηρικτικές προς τους ελληνοκύπριους, αλλά και μην περιοριζόμενη πλέον σε φραστική αρωγή προς αυτούς.

Προς αποφυγή μίας ελληνοτουρκικής σύρραξης και αφότου οι αρχικές αμερικανικές προθέσεις αποστολής ΝΑΤΟϊκής Δύναμης με ειρηνευτικό νομιμοποιητικό μανδύα προσέκρουσαν στην αποτελεσματική αντίθεση των ελληνοκύπριων, επιλέχθηκε αναγκαστικά η ίδρυση και λειτουργία της UNFICYP. Όπως επισήμανε ο R. A. Patrick, η κατ' εξαίρεση απόφαση για συγκρότηση κι ανάπτυξη ειρηνευτικής δύναμης του Οργανισμού σε μία ενδοκρατική διαμάχη -ενώ ο κατ' εξοχήν ρόλος του ήταν η ανάμιξη για τον τερματισμό διακρατικών συγκρούσεων- οφειλόταν αποκλειστικά στον «γεωπολιτικό» παράγοντα, δηλαδή στην ευαίσθητη γεωγραφική θέση του νησιού, που πυροδοτούσε το ενδιαφέρον όλων των μειζόνων διεθνών δρώντων. Η αποστολή της UNFICYP διευκολύνθηκε από τον σταδιακό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων, όταν από το τέλος του 1963 άρχισαν να δημιουργούνται οι συμπαγείς εδαφικά τουρκοκυπριακοί θύλακες, πέραν αυτού όμως, η UNFICYP δεν μπορούσε να επιβάλει κανένα άλλο πολιτικό αποτέλεσμα πλην της παρακολούθησης της κατάστασης και των όποιων επεμβάσεών της για τον περιορισμό των κατά καιρούς περιστατικών ένοπλης βίας μεταξύ ελληνοκύπριων και τουρκοκύπριων. Όσο δεν προοριζόταν για όργανο επιβολής των βουλήσεων της κυβέρνησης της Λευκωσίας, άλλο τόσο δεν γινόταν να συνδράμει επισήμως την Washington (κι αυτό ανεξαρτήτως της αποκλειστικά δυτικής προέλευσης σύνθεσής της) [526].

Απουσιάζουν μέχρι τώρα διαθέσιμα τεκμήρια που να επιβεβαιώνουν ατράνταχτα την κυριώτερη (επικρατέστερη και εύλογη) εικασία πως τα ελλαδικά στρατεύματα (η «Μεραρχία») στάλθηκαν στην Κύπρο με την ανοχή των δυτικών και βασικό σκοπό να ελέγχεται ο «απρόβλεπτος» Μακάριος μέχρι την οποιαδήποτε εκδοχή de jure ένωσης Ελλάδας – Κύπρου. Ωστόσο, ενδοελληνικά υπήρχαν επαρκή κίνητρα (όπως και σοβαρές αφορμές) για την αποστολή στο νησί ισχυρού στρατιωτικού τμήματος και αυτά σχετίζονταν α) άμεσα με την απειλή της τουρκικής εισβολής και την ανεπάρκεια των ελληνοκυπριακών δυνάμεων να επιβληθούν τοπικά όπως είχε αποδειχθεί πρόσφατα, β) με την αυτονομία της ελληνοκυπριακής ηγεσίας, που δεν έδειχνε διάθεση συμμόρφωσης (δορυφοροποίησης) στους ελλαδικούς σκοπούς. Επίσης, γ) στην Αθήνα κατέστη προοδευτικά σαφές ότι το ΝΑΤΟ δεν θα αναμιγνυόταν «πυροσβεστικά», ενώ επίσης ένας ενδεχόμενος ελληνοτουρκικός πόλεμος θα μπορούσε να διατηρηθεί τοπικός και να τύχει ίσως εκμετάλλευσης από άλλους

[526] R. A. Patrick op cit σσ 422, 425, 445-446.

επίφοβους γείτονες (τη Βουλγαρία), σύμφωνα με τα ελλαδικά άγχη τουλάχιστον. Απομονωμένη, η στρατιωτική παράμετρος του προβλήματος ήταν αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη αποφυγής αποτροπής, από πλευράς ΗΠΑ, της μεταφοράς του πρόσθετου και ευμεγέθους ελλαδικού στρατεύματος στην Κύπρο. Η ανάγκη ενίσχυσης της (ελληνο)κυπριακής άμυνας έναντι της τουρκικής απειλής επέμβασης υφίστατο εδώ και μήνες, οι τουρκικές επιδιώξεις όμως θα συνέχιζαν να αντιμετωπίζονται από τη Washington ως χρήσιμος μοχλός πιέσεων προς την ελληνική συνολικά πλευρά και ως διαπραγματευτικό όπλο (ακούσιος πληρεξούσιος των ΗΠΑ), αν δεν είχε αρχίσει να αναδύεται η πλέον δυσάρεστη προοπτική: η ευκολία με την οποία ο Μακάριος έτεινε να απευθύνεται στη Μόσχα για ολοένα μεγαλύτερη υποστήριξη, διπλωματική αλλά και -το «χειρότερο»- στρατιωτική. Από πλευράς της Αθήνας, σαφώς στην επιδίωξη οικοδόμησης αμυντικής αυτάρκειας της Κύπρου συνέβαλε κατά πολύ η εισαγωγή της «αμερικανοδυτικογερμανικής παραμέτρου» στο ισοζύγιο στρατιωτικής ισχύος Ελλάδας-Τουρκίας: με την πρόσθετη υλική βοήθεια που επιδίωκαν να λάβουν οι τούρκοι από τη Βόννη (βοήθεια κυρίως σε αμερικανικής προέλευσης χερσαίο και αεροπορικό υλικό, άρα άμεσα αξιοποιήσιμο ως γνώριμο), οι ελλαδίτες είχαν να υπολογίζουν πλέον την αυξημένη απειλή απέναντι στα ευάλωτα ανατολικά νησιά τους, για την προάσπιση των οποίων μόλις και μετά βίας θα επαρκούσε (αν επαρκούσε) η ελλαδική αμυντική δυνατότητα. Σε ό,τι αφορούσε το ναυτικό υλικό ειδικά, οι κατηγορίες οπλοσυστημάτων που αναζητούσαν όλες οι πλευρές κατά προτεραιότητα (πχ συμβατικά υποβρύχια, ή τορπιλακάτους), ήταν για τεχνικούς λόγους δυσχερέστερο να προσφερθούν από τις ΗΠΑ, επειδή οι τελευταίες δεν ναυπηγούσαν πλέον τους συγκεκριμένους τύπους μέσων. Εκτός αυτού, και εάν ακόμη οι ΗΠΑ διέθεταν για μεταβίβαση παλαιότερα πλοία αυτών των κατηγοριών, είναι βέβαιο ότι α) δεν θα εκδηλωνόταν από εκείνες πρόθεση να δοθούν / πωληθούν στην ελληνοκυπριακή κυβέρνηση, β) οι νομικοί περιορισμοί στη χρήση τους, θα ακολουθούσαν την πεπατημένη (πράγματι, αυτό συνέβη και με τα τελευταία υποβρύχια που μεταβίβασαν μεταγενέστερα στην Ελλάδα και τη Τουρκία, πέραν του ότι επρόκειτο για μάλλον μικρής επιχειρησιακής αξίας σκάφη). Σε αυτό το πλαίσιο επανέκαμψαν οι ευρωπαϊκοί κατασκευαστικοί οίκοι για πρώτη φορά μεταπολεμικά, στη διαδικασία επανεξοπλισμού της Ελλάδας, της Τουρκίας αλλά και της Κύπρου, και μάλιστα η αναβίωση (για τις δύο πρώτες χώρες) των εθνικής χρηματοδότησης εξοπλιστικών προγραμμάτων τους, συνδέθηκε αρχικά με μη-αμερικανικές πηγές (εταιρίες και χώρες), πολύ πιο ελαστικές στις προθέσεις χρήσης των αγοραστών για τα όπλα που πωλούσαν, είτε επρόκειτο για δικής τους κατασκευής είτε για αμερικανικής προέλευσης, μεταχειρισμένα ή αμεταχείριστα, που αποσύρονταν ως πλεονάσματα.

Συνοψίζοντας τις ερμηνείες της αποστολής ελλαδικών στρατευμάτων στην Κύπρο, θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί κανείς σε δύο εκδοχές: Α) ότι από αμιγώς στρατιωτικής άποψης, η ανεπάρκεια των ελληνοκυπριακών δυνάμεων δημιούργησε την ανάγκη (ή και παρήγαγε ένα σοβαρό πρόσχημα) αποστολής πρόσθετου τακτικού τμήματος από την Ελλάδα. Το σκεπτικό φαίνεται να ήταν το εξής: σε περίπτωση γενικευμένων εχθροπραξιών και επέμβασης (απόβασης συγκεκριμένα) της Τουρκίας στο νησί, οι ελληνοκύπριοι να ασχολούνταν με την αδρανοποίηση των τουρκοκύπριων (που ήταν οχυρωμένοι, αξιόμαχοι και καλά οπλισμένοι ήδη), ενώ το ελλαδικό εκστρατευτικό σώμα θα αφιερωνόταν στην εξουδετέρωση των αποβιβαζόμενων τουρκικών δυνάμεων. Β) Ο ρόλος των ελλαδικών δυνάμεων πάντως, μάλλον δεν ήταν μονοσήμαντος. Παρόλο που η απόφαση μεταφοράς τους στην Κύπρο προηγήθηκε λίγο (ένα μήνα ίσως) των αμερικανικών σκέψεων να γίνει δεκτή κάποιας μορφής ένωση (με ανταλλάγματα στην Κύπρο εννοείται και ίσως και με παραχώρηση ελλαδικού εδάφους), κατά πάσα βεβαιότητα η αποστολή τους συνδεόταν επίσης με σκέψεις ελέγχου του «υπερβολικά αυτονομημένου Μακάριου», είτε σε ό,τι αφορούσε την εξωτερική του πολιτική είτε σχετικά με το ενδεχόμενο επιβολής κάποιας εκδοχής της «Ένωσης». Η μυστικότητα της μεταφοράς του πρόσθετου στρατεύματος συνδεόταν με την παρανομία της όλης κίνησης αλλά και με μία εύσχημη προσπάθεια να τηρηθούν τα προσχήματα για την Τουρκία, ωστόσο τα δυσμενή (για τη Δύση) δεδομένα επέβαλαν την ανοχή, αν όχι κι ενθάρρυνση της ενέργειας: ο αντιαμερικανισμός και τα αντιΝΑΤΟϊκά αισθήματα αντιπροσώπευαν πλέον τη σημαντικότερη μερίδα των ελληνοκύπριων ανεξαρτήτως ιδεολογικών προτιμήσεων, ενώ φυσικά αφορούσαν και το ισχυρό ΑΚΕΛ[527]. Ο Κληρίδης κατάθεσε την άποψη ότι η αποστολή της «Μεραρχίας» συνδεόταν με μία προσπάθεια να ελεγχθούν οι διακοινοτικές συγκρούσεις και να δοθεί «…η ευκαιρία για ένα διάλογο. Η Τουρκία πιθανόν να υπολόγισε ότι η παρουσία στην Κύπρο των Ελληνικών στρατευμάτων δίνει μία άλλη ευκαιρία στην Τουρκία. Η Ελλάδα, ως εγγυήτρια δύναμη, ήρθε στην Κύπρο να περιορίσει τις συγκρούσεις. Με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσε να έρθει και μία Τουρκική Μεραρχία. Γι'αυτό και δεν υπήρξε 'protestation' (διαμαρτυρία). Αντίθετα, όταν ο Μακάριος έφερε ορισμένα όπλα από την Τσεχοσλοβακία [αυτό συνέβη αργότερα, το 1966], έγινε μεγάλη φασαρία. Ήρθε μία ολόκληρη Μεραρχία υπό προϋποθέσεις»[528]. Εκ των υστέρων, ο Ν. Κρανιδιώτης προέκτεινε τις εκτιμήσεις του Κληρίδη προς πιο ουσιώδη κατεύθυνση: «…σκοπός των Ελληνικών ενόπλων δυνάμεων εις την Κύπρο ήτο και η συμπίεση του φιλοσοβιετικού αισθήματος που άρχισε τότε να

[527] Αυτή η δικαιολογημένα εδραιωμένη αντίληψη μεταξύ των ελληνοκύπριων απαντάται καλύτερα διατυπωμένη στο Μ. Χριστοδούλου 1999 op cit τ. Β΄ σσ 18-19.
[528] N. Kızılyürek 2006 op cit σ 123.

αναπτύσσεται σε μεγάλη έκταση στο νησί» [529] (υπενθυμίζεται ότι αμφότεροι κατατάσσονταν από τους βρετανούς στους πραγματιστές). Φαντάζει υπερβολική η εκτίμηση πως η τουρκική πλευρά αποδέχθηκε σιωπηρά την αυξημένη ελλαδική στρατιωτική παρουσία στην Κύπρο ως το μόνο διαθέσιμο τη στιγμή εκείνη μέσο τιθάσευσης των ελληνοκύπριων, ωστόσο α) η μονομερής επέμβαση μίας από τις εγγυήτριες δυνάμεις δεν αποκλειόταν ρητά από νομικής άποψης βάσει των ιδρυτικών Συμφωνιών όπως έχει ήδη τονιστεί (η αποστολή της «Μεραρχίας» θα μπορούσε να λογιστεί ως δυνάμει τέτοια) και β) ίσως στην Άγκυρα σκέφτονταν πως η αξιοποίηση της ελλαδικής εκείνης στρατιωτικής δυνατότητας στην κατεύθυνση της πραξικοπηματικής ένωσης του συνόλου του νησιού με την Ελλάδα δεν θα αποτολμάτο ποτέ από την κυβέρνηση της Αθήνας, γιατί η τελευταία γνώριζε ότι ήταν στρατιωτικά ευάλωτη στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και θα προεξοφλούσε ότι η Τουρκία δεν θα άφηνε ατιμώρητο καμίας μορφής ελλαδικό μαξιμαλισμό στην Κύπρο.

Στην Τουρκία εξάλλου δεν γινόταν να επιβληθεί κάποιο τετελεσμένο, ούτε διπλωματικά, ούτε στρατιωτικά, ούτε οικονομικά, από κανένα συνδυασμό παραγόντων: το μέγεθός της, η γεωγραφική θέση της, οι συλλογικοί αυτοπροσδιορισμοί της κοινής γνώμης και των ηγεσιών της, μαζί με το διπολισμό της εποχής αποτελούσαν επαρκή προστασία των στρατηγικών της συμφερόντων. Οι βασικοί της δυτικοί σύμμαχοι δεν ήταν σε θέση να τής υπαγορεύσουν ιεραρχήσεις στην εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφάλειας, ειδικά αφότου η σοβιετική απειλή απεκδυόταν ταχύτατα τον υπαρξιακό χαρακτήρα που είχε για την Τουρκία λχ το 1946.

Ανεξάρτητα από τα παραπάνω, φάνηκε ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να διαθέσει στην Κύπρο ισχυρά αποτρεπτικά μέσα, αεροναυτικά δηλαδή, αναγκαία για τη βιώσιμη προοπτική αντίταξης έγκαιρης άμυνας απέναντι σε αποβατική ενέργεια της Τουρκίας: τα μέσα αυτά ήταν λίγα, δωρισμένα υπό αυστηρούς και συγκεκριμένους όρους από τις ΗΠΑ, αλλά και απολύτως απαραίτητα για την ελλαδική άμυνα. Πριν ακόμη τον Αύγουστο του 1964 (όταν επρόκειτο να καταδειχθεί δραματικά ότι η πολεμική αεροπορία της Τουρκίας ήταν σε θέση να επηρεάσει χερσαίες επιχειρήσεις σε εξέλιξη μέχρι και να ανατρέψει την έκβασή τους), η ελληνοκυπριακή πλευρά αναζήτησε την απόκτηση τέτοιων ισχυρών αποτρεπτικών μέσων (πλωτών και τουλάχιστον αντιαεροπορικών, αν δεν γινόταν να ενταχθούν σε υπηρεσία αεροσκάφη αναχαίτισης) από τη διεθνή αγορά. Καθώς οι δυτικές πηγές αρνήθηκαν να τής προμηθεύσουν μέσα των επίμαχων κατηγοριών, η Λευκωσία

[529] Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, op cit τ. Β΄ σ 24.

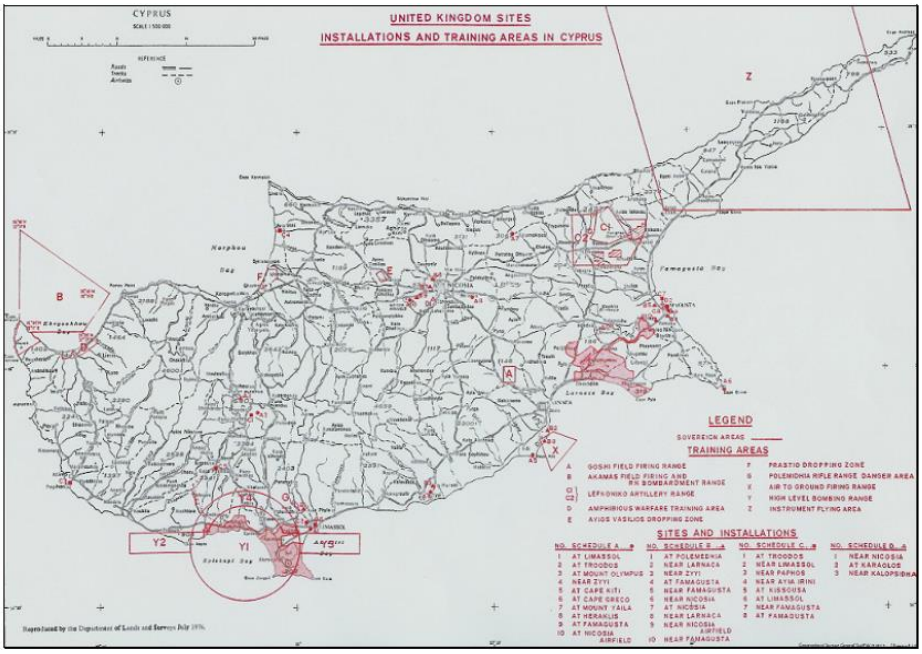
στράφηκε στη σοβιετική πλευρά, η οποία επιπλέον τής παρείχε από μήνες πολιτική-διπλωματική υποστήριξη. Οι θετικές εξ αρχής εισηγήσεις -ακόμη και πρωτοβουλίες- ορισμένων ελλαδιτών στρατιωτικών προς αυτή την κατεύθυνση, δεν θα πρέπει να προξενούν έκπληξη: η συγκροτημένη αντικομουνιστική-αντισοβιετική πολιτική ταυτότητα όλων των στελεχών των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων της εποχής ήταν δεδομένη, όμως αφετέρου αρκετοί από τους ευρισκόμενους στο νησί ελλαδίτες αξιωματικούς αντιλαμβάνονταν ως επαγγελματίες ότι, από υλικής άποψης, για τη εκπλήρωση του αντιτουρκικού σκέλους της αποστολής τους δεν διέθεταν καμία άλλη εναλλακτική, παρά μόνο την αποδοχή της ένταξης στο ελληνοκυπριακό οπλοστάσιο μέσων σοβιετικής προέλευσης. Η άμυνα της Κύπρου, με την οποία ήταν επιφορτισμένοι, δεν γινόταν να στηριχθεί αποκλειστικά σε στρατό ξηράς, αν ήθελε να είχε ελπίδες αποτελεσματικότητας. Από αυτή την άποψη, αποσαφηνίζεται ότι ακόμη και μετά την ολοκλήρωση της συγκρότησης ευμεγέθους, καλά εξοπλισμένης και επαρκώς εκπαιδευμένης Εθνικής Φρουράς (διαδικασία που ούτως ή άλλως εξελισσόταν με βραδύτητα), η αποτροπή δεν θα ήταν επαρκής έναντι της απειλής τουρκικής επέμβασης αν δεν διέθετε επίσης μέσα απόκρουσης ναυτικών κι αεροπορικών απειλών.

Στους επόμενους μήνες θα αποδεικνύονταν ακόμη τα ακόλουθα: α) η ελλαδική στρατιωτική παρουσία και η όποια οργανική αντιαεροπορική δύναμη αυτή διέθετε, δεν είχε εντολή να αποδεσμεύσει φραγμούς πυρός εναντίον των τουρκικών πολεμικών αεροσκαφών που εκτελούσαν βομβαρδισμούς στην Κύπρο. Αυτό κατέστη πασιφανές στη διάρκεια των τουρκικών αεροπορικών επιθέσεων κατά τον Αύγουστο του 1964 και επιδέχεται πολιτικές αλλά και επιχειρησιακές ερμηνευτικές εικασίες (δεν έπρεπε να αποκαλυφθεί κι επίσημα η παρουσία της ευρισκόμενης εκεί στρατιωτικής δύναμης, ούτε και να φανερωθούν τα όπλα της κι οι θέσεις τους), β) οι ΗΠΑ, που διατύπωναν ήδη σφοδρές αντιρρήσεις στην προοπτική απόκτησης αρμάτων μάχης, πυροβόλων, τεθωρακισμένων οχημάτων και τορπιλακάτων από την ΕΣΣΔ, δεν σκόπευαν να επιτρέψουν στην ελληνοκυπριακή πλευρά να αποκτήσει εναέρια μέσα ή αντιαεροπορικά.
Η ελληνική πλευρά αποπειράθηκε να θεραπεύσει την επίμαχη αδυναμία της με έναν συνδυασμό τρόπων, οι οποίοι θα αναλυθούν στα κεφάλαια του επόμενου μέρους.

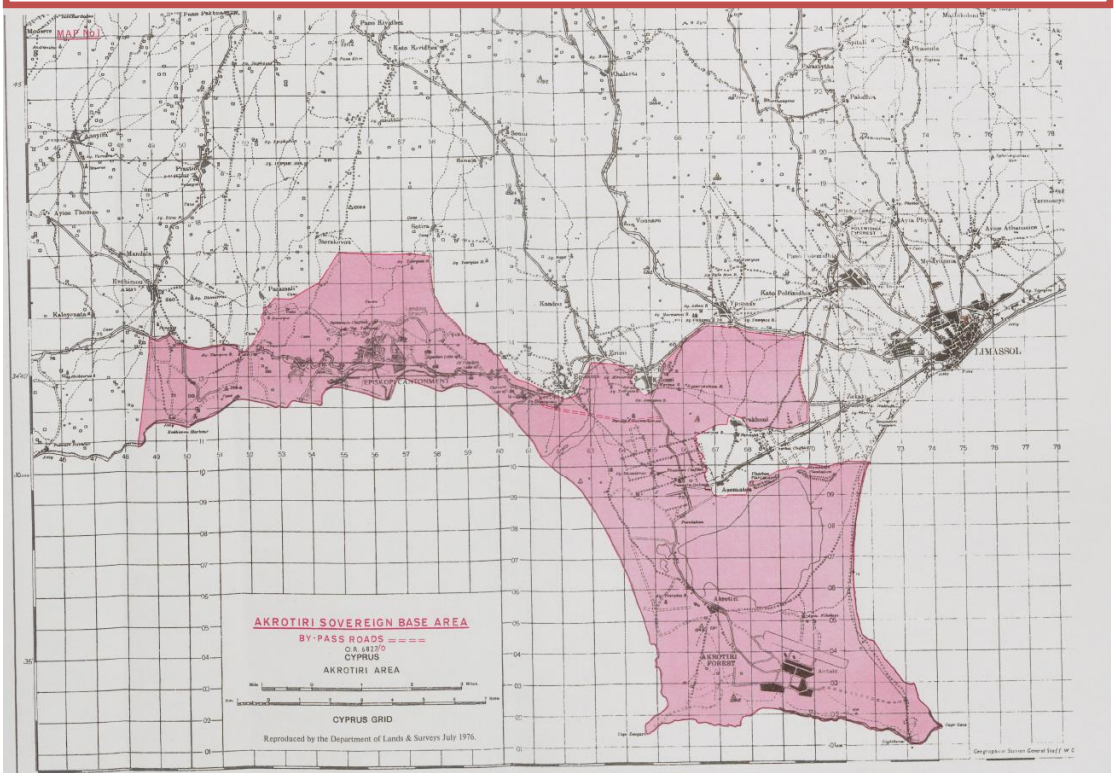
Παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων:

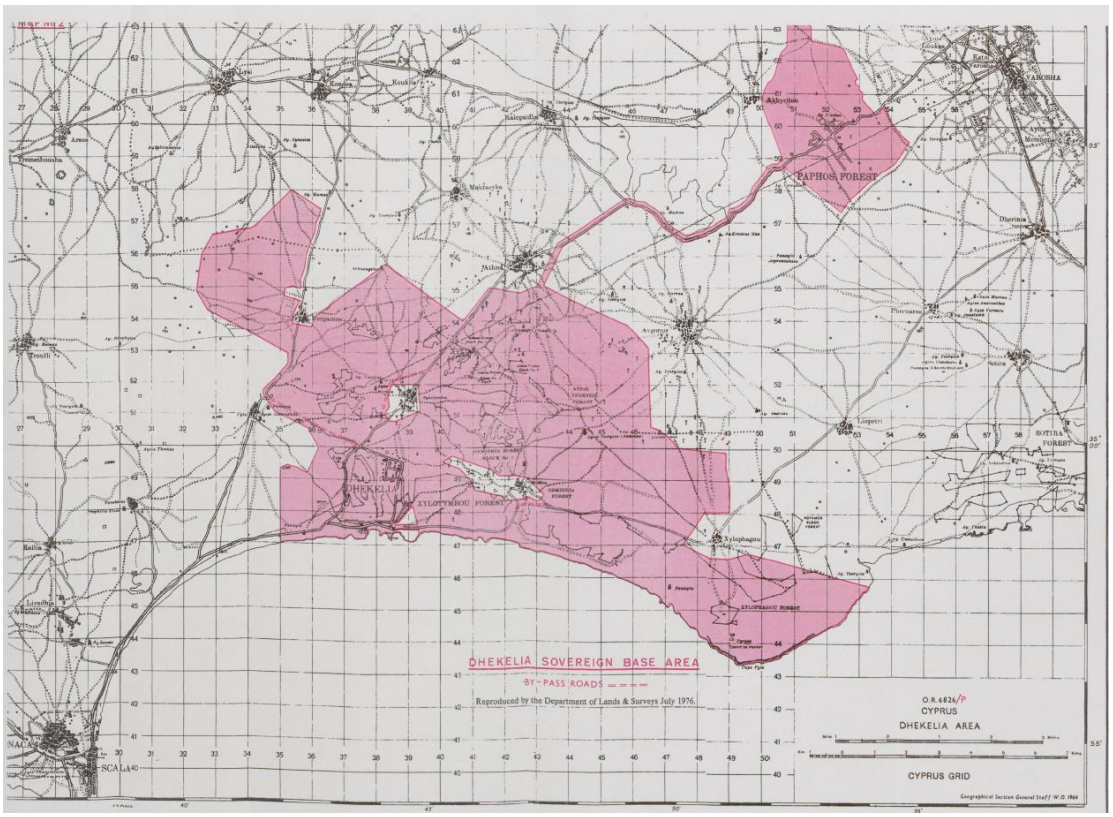

Άποψη μέρους των κτιριακών & άλλων υποδομών της βάσης στο Ακρωτήρι, αεροφωτογραφία του 1960.
Πηγή:http://www.rafakrotiri.co.uk/rafregiment/68274.jpg(προσπελάστηκε2/9/2016).

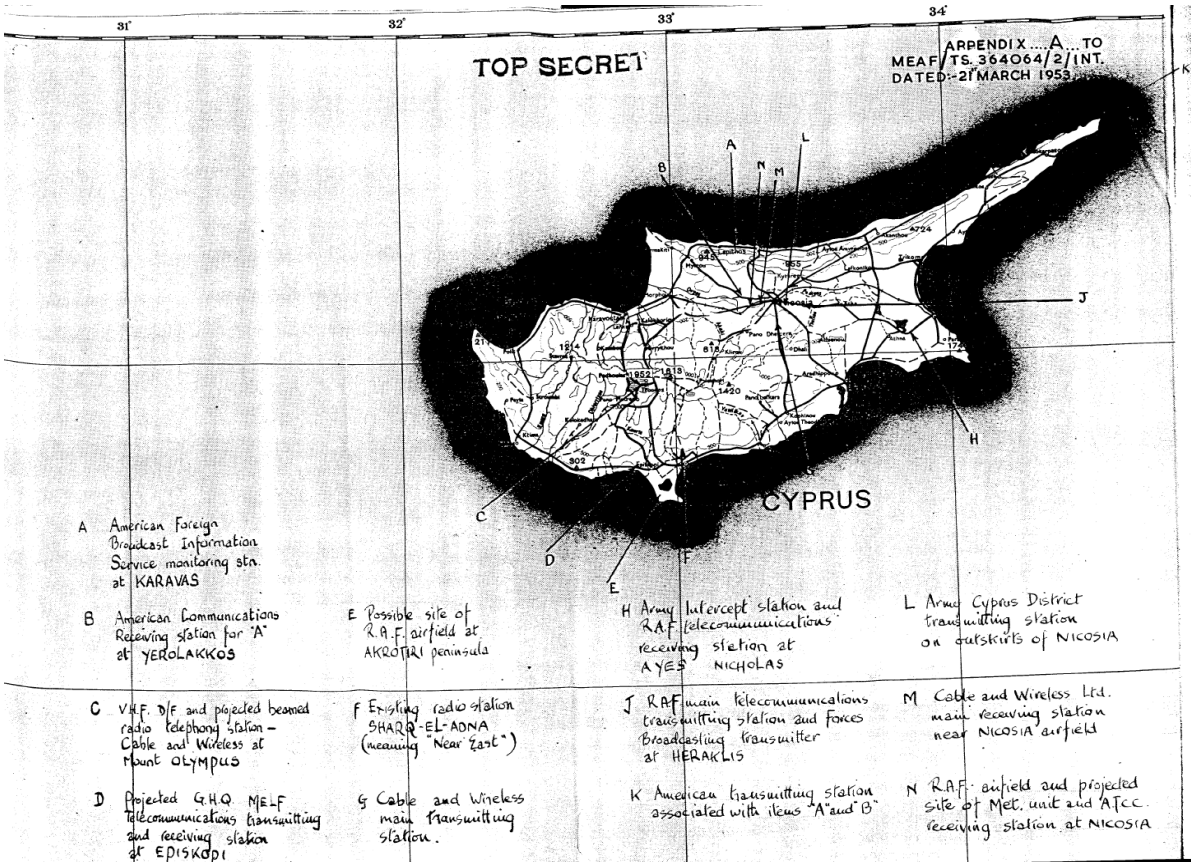

Στον ανωτέρω και τους επόμενους δύο χάρτες διακρίνονται οι δύο μείζονες περιοχές των βρετανικών βάσεων (η δυτική του Ακρωτηρίου και η ανατολική της Δεκέλειας) αλλά και οι υπόλοιπες τοποθεσίες στρατιωτικής εκμετάλλευσης του νησιού από το ΗΒ και τις ΗΠΑ. Ο πρώτος είναι ο χάρτης υπ'αριθμόν «3» και οι επόμενοι δύο είναι οι υπ'αρθμόν «1» και «2». Και οι τρεις αποτελούν το παράρτημα "V" της Συνθήκης Εγκαθίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας ("Cmnd 1093").

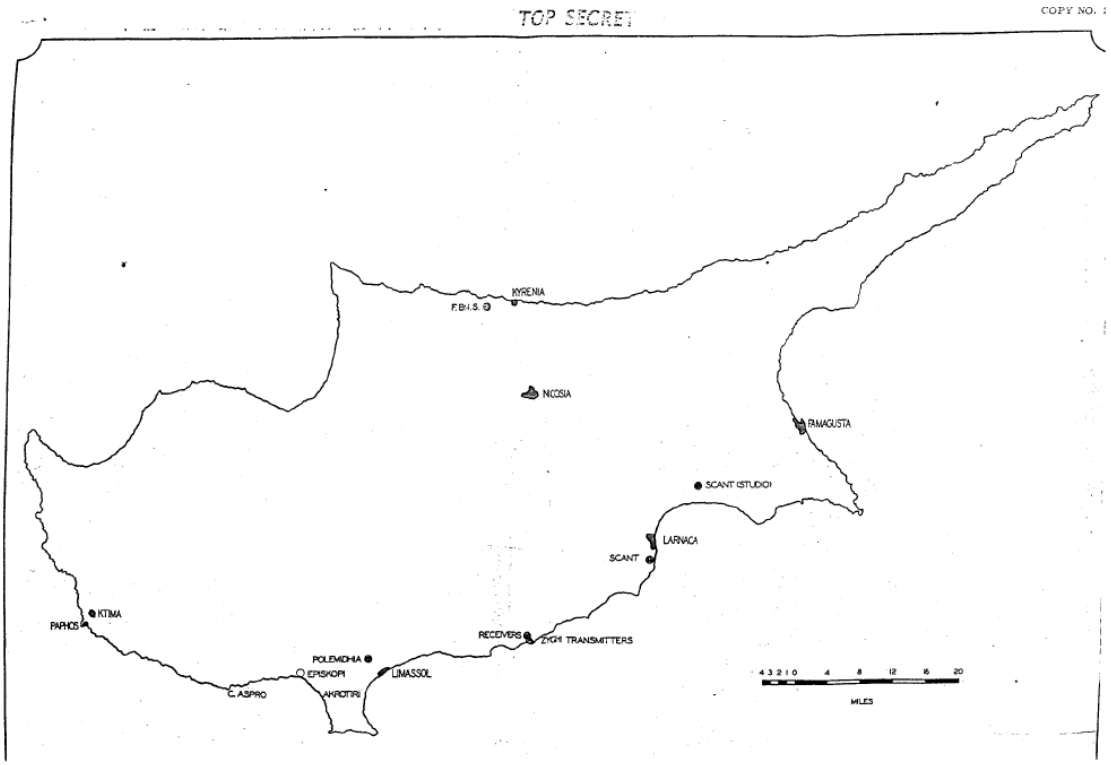

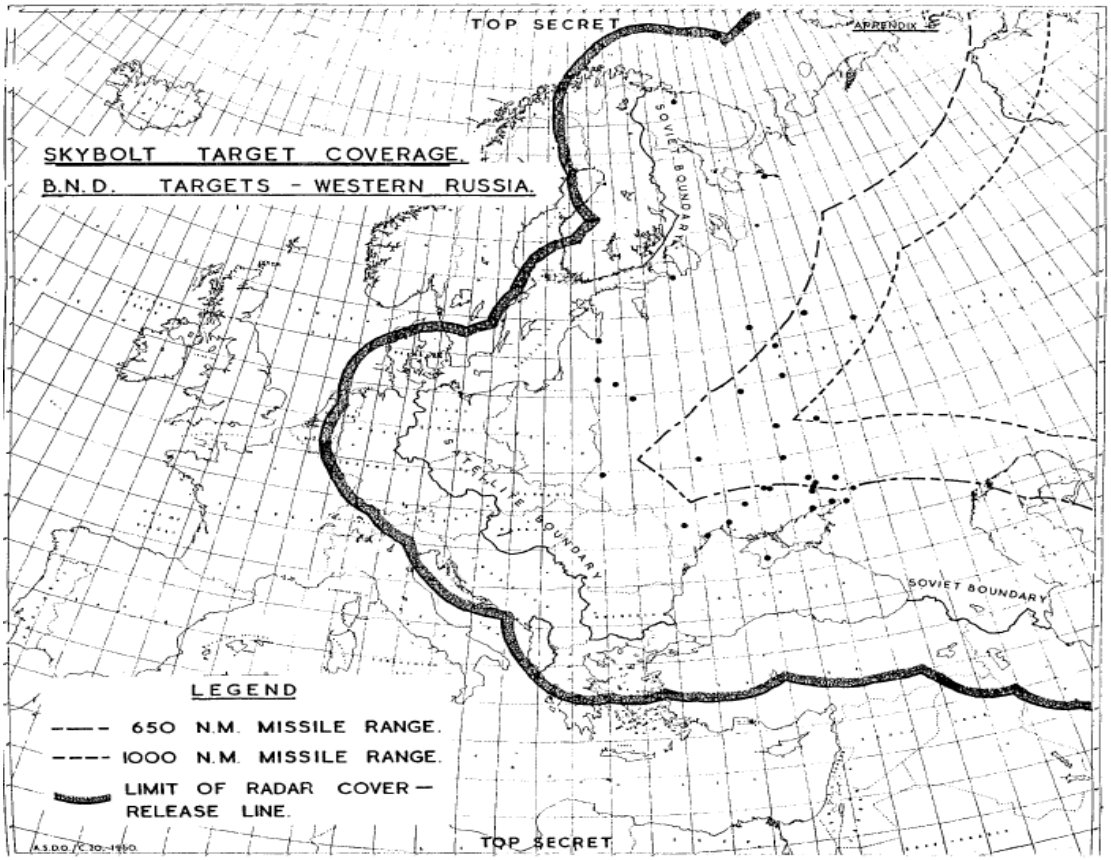
α.

TOP SECRET
APPENDIX ... A ... TO
MEAF/TS.364064/2/INT.
DATED:-21 MARCH 1953
31°
32°
33°
34°
CYPRUS
A American Foreign Broadcast Information Service monitoring sta. at KARAVAS
B American Communications Receiving station for "A" at YEROLAKKOS
C V.H.F. D/F and projected beamed radio telephony station – Cable and Wireless at Mount OLYMPUS
D Projected G.H.Q. MELF Telecommunications transmitting and receiving station at EPISKOPI
E Possible site of R.A.F. airfield at AKROTIRI peninsula
F Existing radio station SHARQ-EL-ADNA (meaning "Near East")
G Cable and Wireless main transmitting station.
H Army Intercept station and RAF Telecommunications receiving station at AYES NICHOLAS
J RAF main telecommunications transmitting station and Forces Broadcasting transmitter at HERAKLIS
K American transmitting station associated with items "A" and "B"
L Army Cyprus District transmitting station on outskirts of NICOSIA
M Cable and Wireless Ltd. main receiving station near NICOSIA airfield
N R.A.F. airfield and projected site of Met. unit and ATCC receiving station at NICOSIA

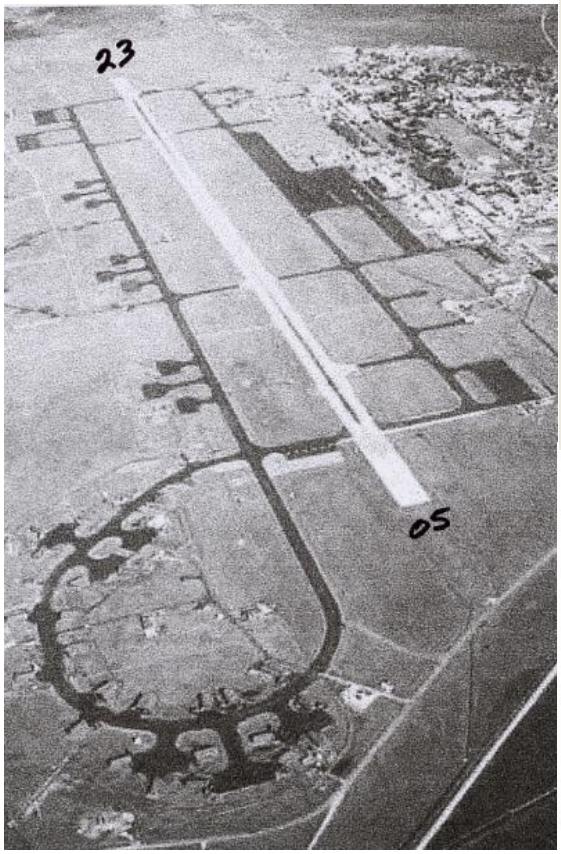
β.

TOP SECRET
COPY NO.
KYRENIA
F.B.I.S.
NICOSIA
FAMAGUSTA
SCANT (STUDIO)
LARNACA
SCANT
KTIMA
PAPHOS
RECEIVERS
ZYGI TRANSMITTERS
POLEMIDHIA
EPISKOPI
LIMASSOL
C. ASPRO
AKROTIRI
4 3 2 1 0 4 8 12 16 20
MILES

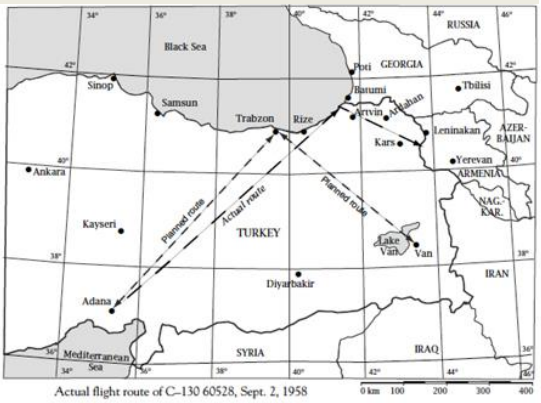
γ.

Άκρως απόρρητοι χάρτες με αδρή απεικόνιση α) «των αμερικανικών και βρετανικών ραδιοφωνικών εγκαταστάσεων στην Κύπρο την 21η Μαρτίου 1953», παράρτημα "Α" στο έγγραφο MEAF/TS 364064/2/INT., -αρχειακή ταυτότητα τεκμηρίου: PRO/AIR 20/7028, β) των «ραδιοφωνικών εγκαταστάσεων» ΗΠΑ-ΗΒ που μοίρασε ο βρετανός υπουργός εξωτερικών στα μέλη της κυβερνητικής επιτροπής αποικιακής πολιτικής, συνημμένος στο υπόμνημα CPC (57) 23 με ημερομηνία 2-7-1957, - αρχειακή ταυτότητα τεκμηρίου: PRO CAB 134/1556, γ) στόχων της «Βρετανικής Πυρηνικής Αποτροπής» προσχεδίου που υπέβαλε ο υπαρχηγός (VCAS) της RAF στο [Ανώτατο] Αεροπορικό της Συμβούλιο το 1961 - αρχειακή ταυτότητα τεκμηρίου: PRO/AIR 19/998. Ο επίμαχος χάρτης αφορά υποψήφιους σοβιετικούς στόχους της βρετανικής αεροπορίας για τους αμερικανικής προέλευσης εκτοξευόμενους από αεροσκάφη βαλλιστικούς πυραύλους που έφεραν πυρηνική κεφαλή, τύπου AGM-48 Skybolt (όπως έχει αναφερθεί, η παραγωγή του επίμαχου όπλου τελικά ακυρώθηκε, ωστόσο στο χάρτη απεικονίζονται οι σημαντικώτεροι στρατηγικοί στόχοι της ΕΣΣΔ που σκόπευε να πλήξει με οποιουδήποτε άλλου διαθέσιμου είδους πυρηνικά όπλα η βρετανική πολεμική μηχανή, από όλα τα διαθέσιμα σ'εκείνη αφετηριακά σημεία –της Κύπρου συμπεριλαμβανόμενης. Στο σύνολό τους προέρχονται από την ανέκδοτη διδακτορική διατριβή του Kl. Kyriakides, με τίτλο "*British Cold War Strategy and the Struggle to Maintain Military Bases in Cyprus, 1951-1960*" (University of Cambridge, October 1996).

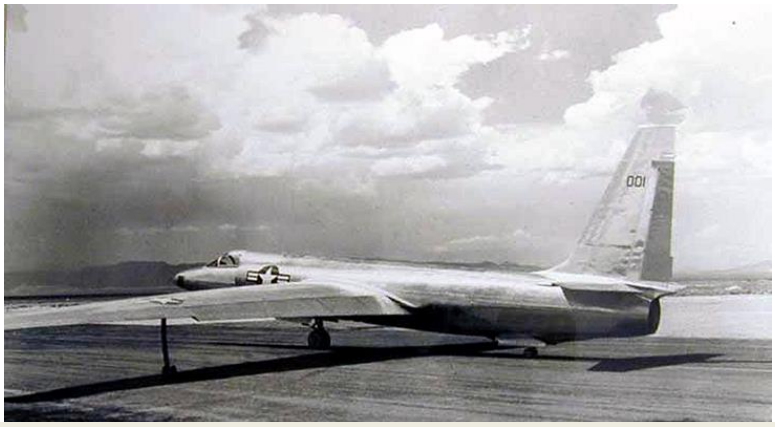

Αριστερά, αεροφωτογραφία του κύριου διαδρόμου αποπροσγειώσεων της αεροπορικής βάσης των Αδάνων (Incirlik), αναγόμενη στο 1958. Αποπερατώθηκε με αμερικανική χρηματοδότηση. Αξιοποιήθηκε κατά κόρον από τις ΗΠΑ για πληθώρα χρήσεων (μεταξύ άλλων και για κατασκοπευτικές αποστολές –στην μεσαία φωτογραφία εμφαίνονται οι χώροι που φυλάσσονταν τα U-2). Βρίσκεται εγγύτατα στην Κύπρο. Κάτω, σχεδιάγραμμα απεικόνισης της πορείας πτήσης αμερικανικού ειδικά διασκευασμένου αεροσκάφους υποκλοπών, με αφετηρία την βάση των Αδάνων.

Actual flight route of C–130 60528, Sept. 2, 1958

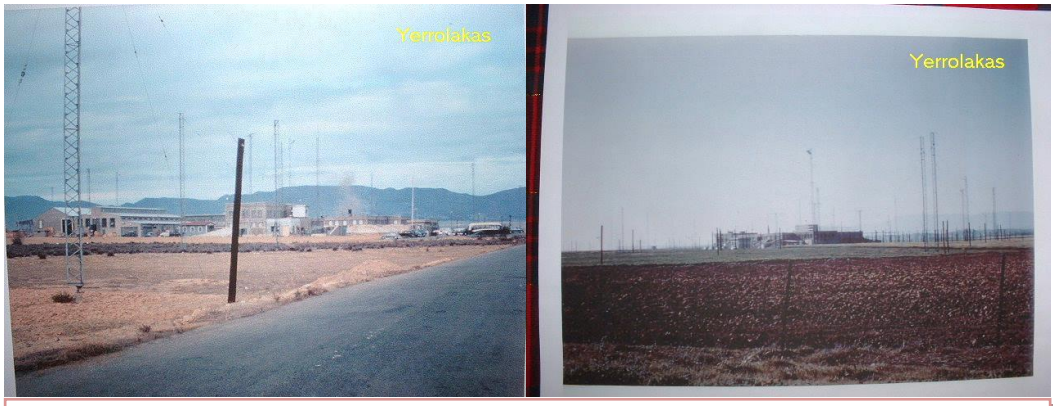
Άνω: U-2 σε φωτογραφία εποχής. Πηγές φωτογραφιών:
http://www.spyflight.co.uk/u2.htm
http://britains-smallwars.com/cyprus/Davidcarter/UFO/ufo.html
http://merhaba-usmilitary.com/1SIBERTCindex.htm
Προσπελάστηκαν 2013-2015

Χάρτης απεικόνισης όλων των κέντρων πυραυλικών δοκιμών της δυτικής ΕΣΣΔ. Διακρίνονται τα Kapustin Yar, Tyuratam και Shary Sagan, οι δραστηριότητες των οποίων παρακολουθούνταν από τους δυτικούς *και* μέσω της Κύπρου.
Πηγή: Dr J. E. Dornan jr, Strategic Rocket Froces, στο R. Bonds (επιμέλ.), *The Soviet War Machine*, Secaucus, NJ: Chartwell Books, 1977.

Η ονομασία της τηλεπικοινωνιακής μονάδας του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού στην Κύπρο ήταν USNF No 539.

Αλληλένδετες καταστάσεις: τα αμερικανικά στρατιωτικά συμφέροντα στην Κύπρο και την Τουρκία, στα τέλη της δεκαετίας 1950-1960. Άνω δεξιά: η θέση που αναπτύχθηκε μία μοίρα αμερικανικών πύραυλων IRBM Jupiter (υπό τον έλεγχο της USAF και της ΤΗΚ). Κάτω, φωτογραφίες των εγκαταστάσεων του σταθμού του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού στον Γερόλακκο, αναγόμενες στην διετία 1957-58. Λεζάντα πρωτοτύπου: U.S. NAVFAC Nicosia - circa 1957-1958. Images from George O. Hill (former CTR2). Πηγή: https://www.navycthistory.com/cyprus_Hill_5.html (προσπελάστηκε 14-1-2020).

Χάρτης που απεικονίζει την θέση της μείζονος αμερικανικής εγκατάστασης στον Γερόλακκο της Λευκωσίας. Λεζάντα πρωτοτύπου: Map of Cyprus showing location of U.S. NAVFAC Nicosia, from Tom Kotche. Πηγή: https://www.navycthistory.com/cyprus_map.html (προσπελάστηκε 14-1-2020).

Φιλελληνικό (sic) ασματίδιο, σκαρωμένο από μέλη του προσωπικού ασφαλείας που στελέχωνε τον σταθμό τηλεπικοινωνιών και παρακολούθησης του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού. Παρατίθεται όπως είναι αναρτημένο (έχουν διαγραφεί μόνον τα ονοματεπώνυμα, αντικαθιστάμενα από αποσιωπητικά) ως: https://www.navycthistory.com/cyprusthirkell.html (προσπελάστηκε στις 27-3-2020).

"Navsecgru song" for Nicosia, Cyprus circa 1958. This verse soundly reverberated in the Chez Nous, Diana Club, and other nefarious places in Cyprus. Sung to the tune of "Oh Island in the Sun", I can only remember now the first verse. Perhaps someone with better memory than mine can contribute verses 2 through X. With apologies to .....! -- ..... and ..... made up this original and then more verses were added. --

(chorus)

Oh, island in the sun,

Willed to me when my tour begun,

All my days I will sing and praise,

Of Keo Brandy and the cabarets.

(verse 1)

I saw Makarios get on the plane,

I saw Grivas in ball and chain,

I went to Kyrenia to swim in the sea,

All of EOKA was after me.

(repeat chorus)

(verse 2)

I was not at Guenyelli that night,

But I heard Greeks cry and scream in fright,

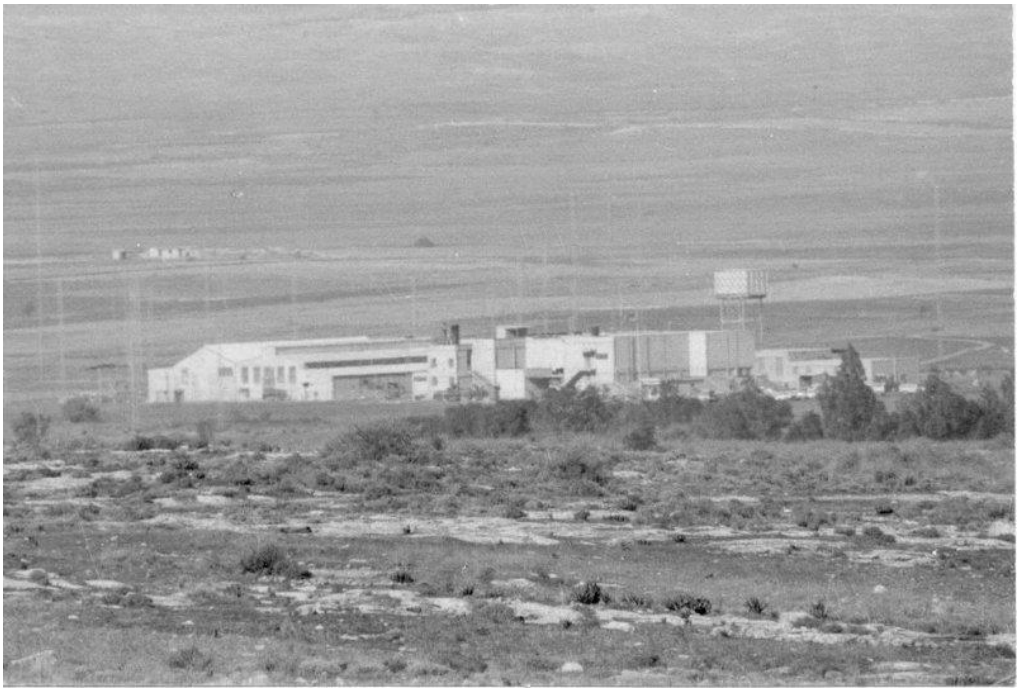
The Turks were many and very bold,

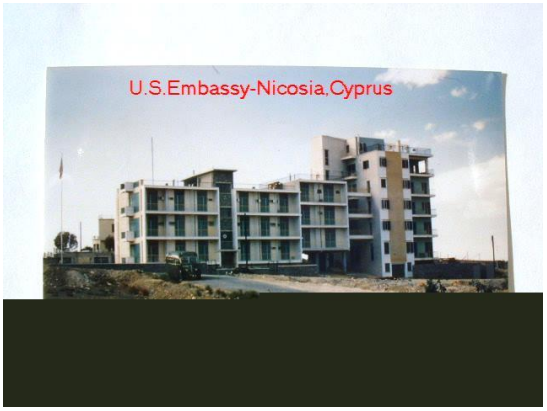
Their axes were sharp and their hearts were cold.

(repeat chorus)

Verse 3 (who can help fill this in?)

Regards, / ..... (Cyprus 1958-1960)

Σύμφωνα με τις επίσημες αμερικανικές θέσεις, υπήρχαν δύο σταθμοί τηλεπικοινωνιών & παρακολούθησης των ΗΠΑ στην Κύπρο, ένας στην Αμμόχωστο, ο οποίος συλλειτούργησε με βρετανικό σχηματισμό (το 2ο Σύνταγμα Διαβιβάσεων του βρετανικού στρατού), από το 1953 μέχρι τον Οκτώβριο του 1957 οπότε και καταργήθηκε (επισήμως τουλάχιστον). Ο σταθμός στην Λευκωσία (USNAVFAC Yerolakkos) ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1957 και καταργήθηκε στις 23-4-1974. Πηγή των πληροφοριών: https://www.navycthistory.com/CI_Stations_past_and_present_alphabetical_3a.html (προσπελάστηκε 27-3-2020).

Άνω, μία ακόμη φωτογραφία εποχής των εγκαταστάσεων στον Γερόλακκο.

Κάτω, δύο φωτογραφίες εποχής, του κτιρίου της πρεσβείας των Ηνωμένων Πολιτειών στην Λευκωσία.

Πηγή: https://www.navycthistory.com/cyprus.html (προσπελάστηκε 27-3-2020).

U. S. NAVAL FACILITY

NICOSIA, CYPRUS

NJCY/20/cr1
1513
6 December 1960

From: Commanding Officer, U. S. Naval Facility, Nicosia, Cyprus
To: PEPPER, Victor R., 327 04 32, CTI, USN

Subj: Director, National Security Agency; Letter of Appreciation from

Ref: (a) HD NAVSECGRU ltr Op-940/01h/bjf ser 00335P94 of 27 OCT 60

1. Reference (a) forwarded, with a "WELL DONE" from the Head, Naval Security Group, a Letter of Appreciation from the Director, National Security Agency, to the officers and men of this command for their "extensive effort" during a critical situation extending from 29 August to 4 October 1960.

2. In this letter, the Director expressed his appreciation for your hard work and achievement as evidenced by the large amount of work you accomplished during this period as well as its timeliness, content, and thoroughness; and he further noted the demonstrated capacity of this command to cope successfully with an emergency situation.

3. It is with pleasure that I pass this information to you since the successes of this activity are dependent on the qualities of leadership, professional ability, and industriousness possessed by the officers and men of this command.

4. A copy of this letter shall be made a part of your official record.

G. B. Tamburello
G. B. TAMBURELLO

Εύφημος μνεία για τους άνδρες του Τμήματος Ασφάλειας της «Ναυτικής Εγκατάστασης των ΗΠΑ στη Λευκωσία της Κύπρου», «ένεκα των αξιοσημείωτων προσπαθειών τους στη διάρκεια της έκτακτης κατάστασης που προέκυψε και διήρκεσε μεταξύ 29 Αυγούστου - 4 Οκτωβρίου 1960». Πηγή: https://www.navycthistory.com/pepper_cyprus.html (προσπελάστηκε 15-1-2020).

President Makarios and Vice President Kutchuk of Cyprus chat with American Ambassador Fraser Wilkins and Mrs Wilkins at the U.S. Embassy 4th of July reception.

VOL. 6. NO. 8 THE CYPRUS SEABAG 13 JULY 1962

Το προεδρικό δίδυμο της Κύπρου, τα έτη της κατ' επίφαση ειρηνικής συνύπαρξης. Ο Μακάριος κι ο Küçük, σε δεξίωση της αμερικανικής πρεσβείας για την εθνική επέτειο των ΗΠΑ, το 1962. Η εφημερίδα *Cyprus SeaBag* αποτελούσε ανεπίσημο ενημερωτικό έντυπο των υπό ποικίλες ιδιότητες ευρισκόμενων στην Κύπρο πολυάριθμων Αμερικανών. Πηγή: https://www.navycthistory.com/images/kuntz_cyprus_3a.jpg (προσπελάστηκε 15-1-2020) U.S. NAVFAC Nicosia, Cyprus Images from Charlie Kuntz.

Από την υποδοχή του Μακάριου κατά την άφιξή του στις ΗΠΑ, 5/6/1962.
Πηγή: https://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKWHP-KN-C22128 και KN-C22136.aspx
Προσπελάστηκαν 17/6/2016

Η κατάσταση στην Λευκωσία μετά το ξέσπασμα της διακοινοτικής βίας (τέλη Δεκεμβρίου 1963). Λεζάντα πρωτοτύπου: «The barricades go up at the bottom of Ledra Street at end of 1963»
Πηγή:
http://www.thecypriotpuzzle.org/51-years-since-bloody-christmasthe-spark-came-on-21-of-december-1963/
(ανακτήθηκε 22-4-2016)

Πηγή: https://sarantakos.wordpress.com/2014/01/03/mpost50-4/ **(προσπελάστηκε στις 19/4/2016).**
Δημοσιεύθηκε στην *Αυγή*, 5-1-1964

Η φωτογραφία προέρχεται από τη δημοφιλή τουρκική κινηματογραφική ταινία « οι Φρουροί της αυγής» (1963)

Πηγή: P. E. Davies-D. W. Menard, *North American Super Sabre*

Αεροσκάφη τύπου F – 100 της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας ΤΗΚ. Τέτοιου τύπου, καθώς και του τύπου F-104 ήταν όσα εκτέλεσαν τις εκφοβιστικές πτήσεις των Χροστουγέννων του 1963.

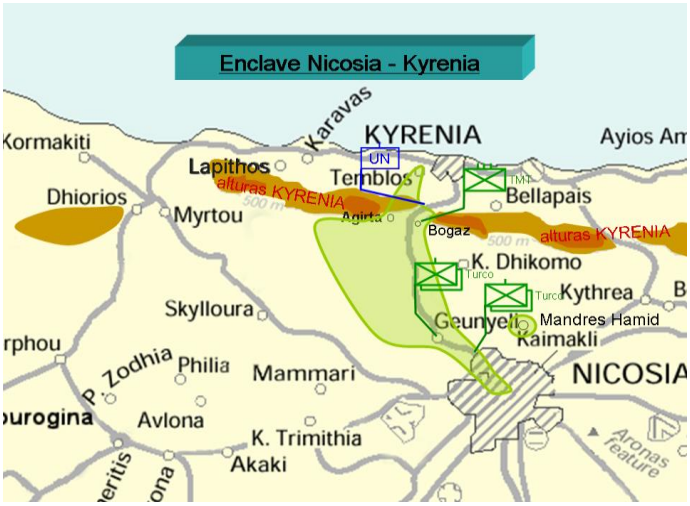
Πηγή: **P. E. Davies-D. W. Menard, *North American F-100 Super Sabre***

113 Filo pilots prepare to taxi out for a mission from Eskisehir AB. The squadron transferred to Erhac AB in August 1963 as 171 Filo. David Menard Collection

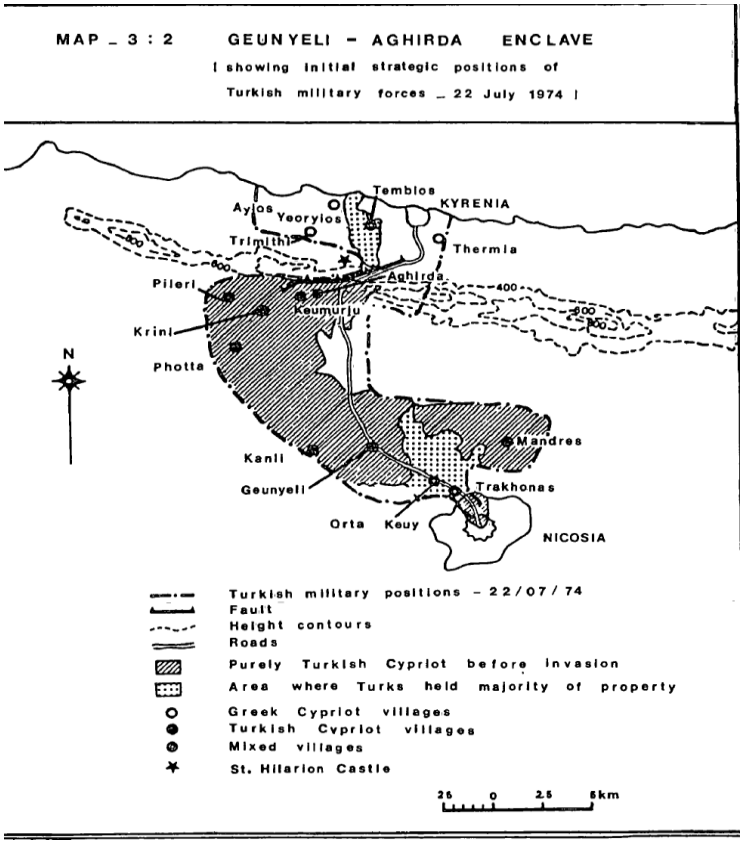

Πηγή: L. Peacock, *North American F-100 Super Sabre*

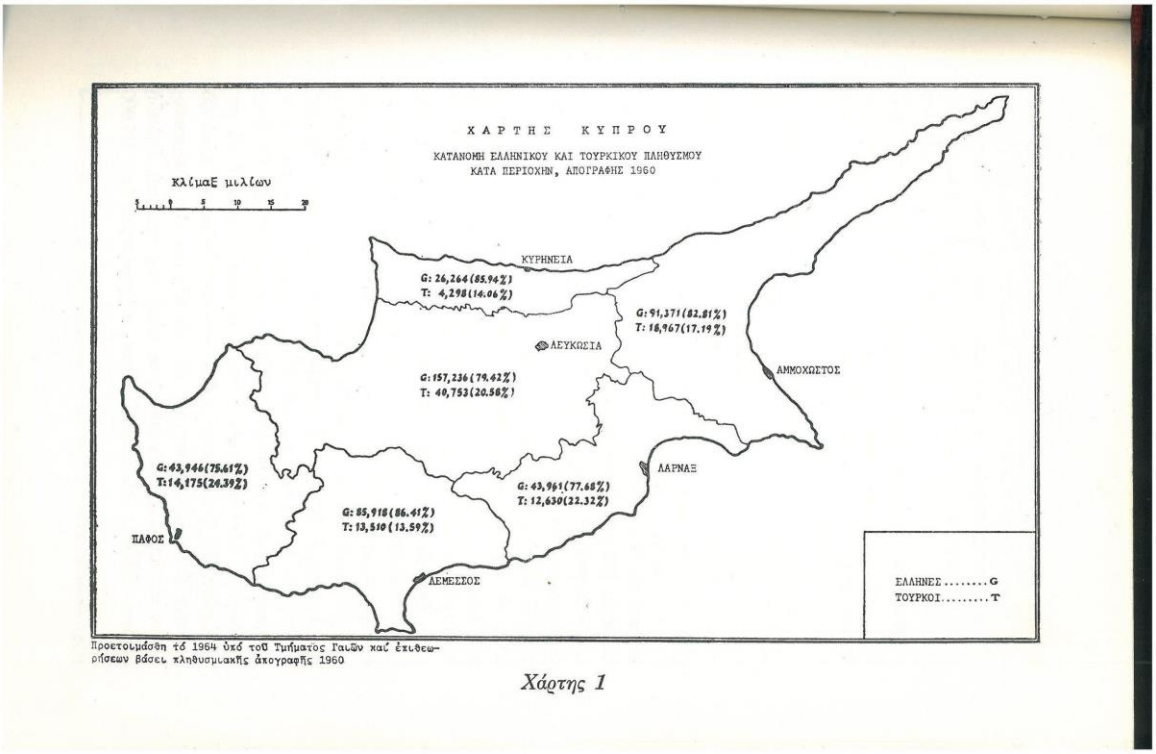

Στον χάρτη αριστερά απεικονίζονται με ευκρίνεια οι τοποθεσίες Κιόνελι (Geunyeli) και Αγύρτα (Agirta), στο μέσο του τουρκοκυπριακού θύλακα. Πηγή: http://www.wikiwand.com/es/Enclaves_turcochipriotas (προσπελάστηκε στις 22/7/2016). Δεξιά: τουρκοκύπριοι της παροικίας του Λονδίνου υποδέχονται τον τούρκο υπουργό εξωτερικών F. Erkin κατά την άφιξή του στο Heathrow (11 Ιανουαρίου 1964). Πηγή: https://www.imago-images.com/st/0081494226. Copyright: Topfoto PUBLICATIONxINxGERxSUIxAUTxONLY UnitedArchivesIPU469635 (προσπελάστηκε στις 28/10/2020).

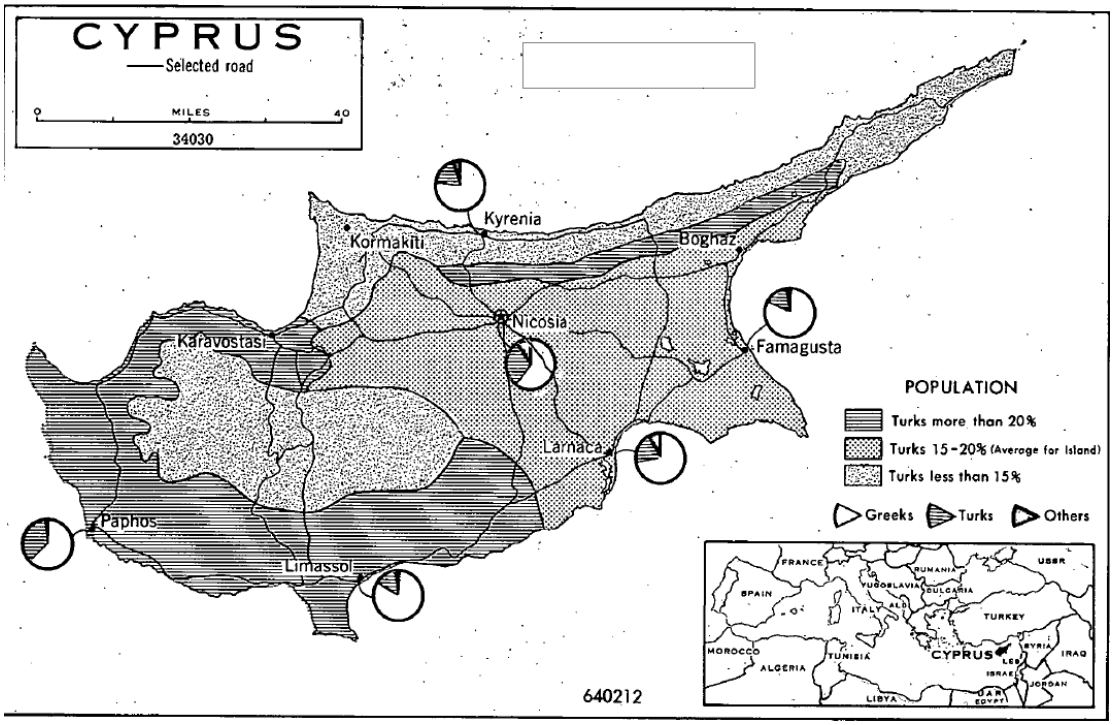

Ο μείζων τουρκοκυπριακός θύλακας «Αγύρτας – Κιόνελι» μεταξύ Κερύνειας και Λευκωσίας όπως είχε διαμορφωθεί μετά το 1963, απεικονιζόμενος με διαγώνια διαγράμμιση. Πηγή: C. E. R Grundy-Warr, *A geographical study of the united nations peace-keeping force in Cyprus, 1964-1984*, MA Dissertation, Durham University, 1984, σ 46. Διαθέσιμο ως: http://etheses.dur.ac.uk/7842/1/7842_4839.PDF?UkUDh:CyT (προσπελάστηκε 22/7/2016).

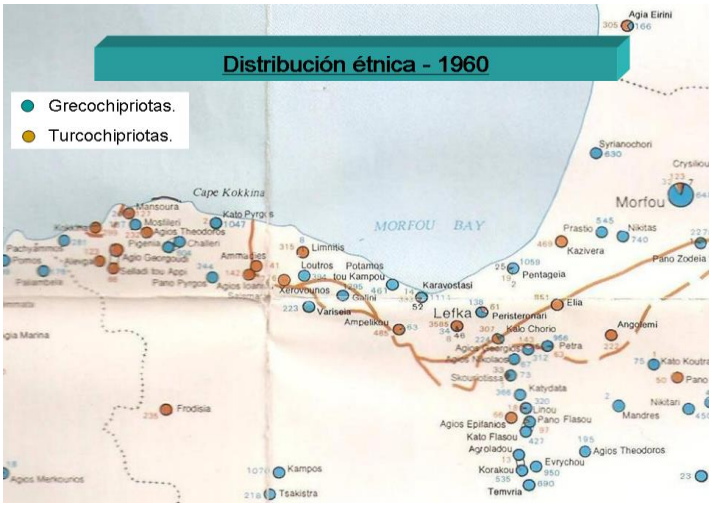
Χάρτης 1

Πηγή: Ιεροδιακόνου, Λ. , *Το Κυπριακό Πρόβλημα (Πορεία προς τη χρεωκοπία),* Αθήνα: Παπαζήσης, 1975

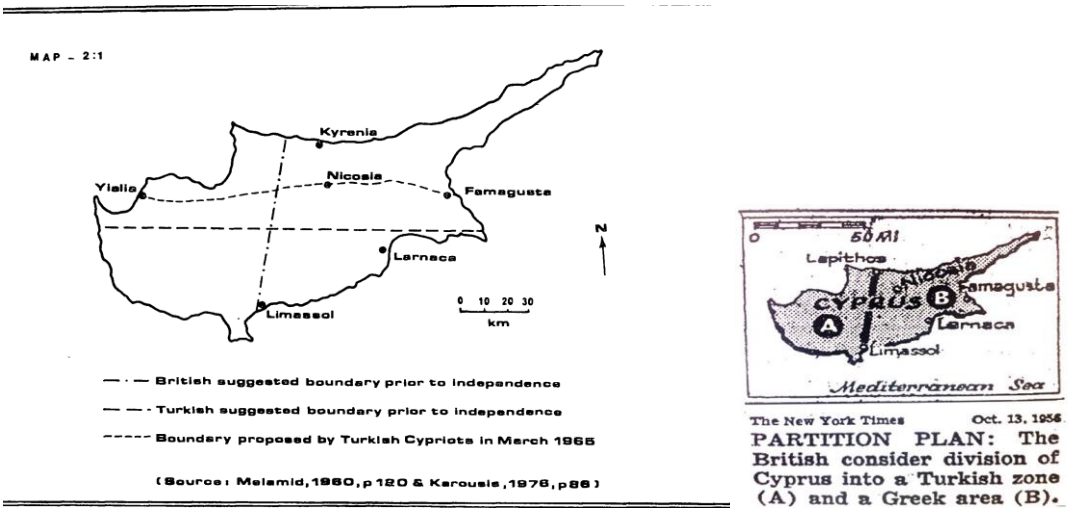
Απεικόνιση κατανομής πληθυσμού των δύο κοινοτήτων που συνόδευε το άκρως απόρρητο δελτίο καθημερινής ενημέρωσης του αμερικανού προέδρου από το σύνολο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ («President's Intelligence Check List» - PICL), με ημερομηνία 13/2/1964.

1. Ο πρώτος χάρτης απεικονίζει τη σύνθεση των κοινοτήτων βάσει εθνοτικού προσδιορισμού στην ευρύτερη περιοχή της Μόρφου. Πηγή: http://www.wikiwand.com/es/Enclaves_turcochipriotas (προσπελάστηκε 22/7/2016).

Οι σκέψεις διχοτόμησης της Κύπρου στον άξονα Ανατολής-Δύσης χρονολογούνταν από το 1956 τουλάχιστον. Στο δεύτερο χάρτη αποτυπώνονται οι εναλλακτικές διχοτομικές γραμμές, αναλόγως των συγκυριών και της προέλευσης των σχετικών προτιμήσεων. Οι πηγές του χάρτη διακρίνονται στο κάτω μέρος του.

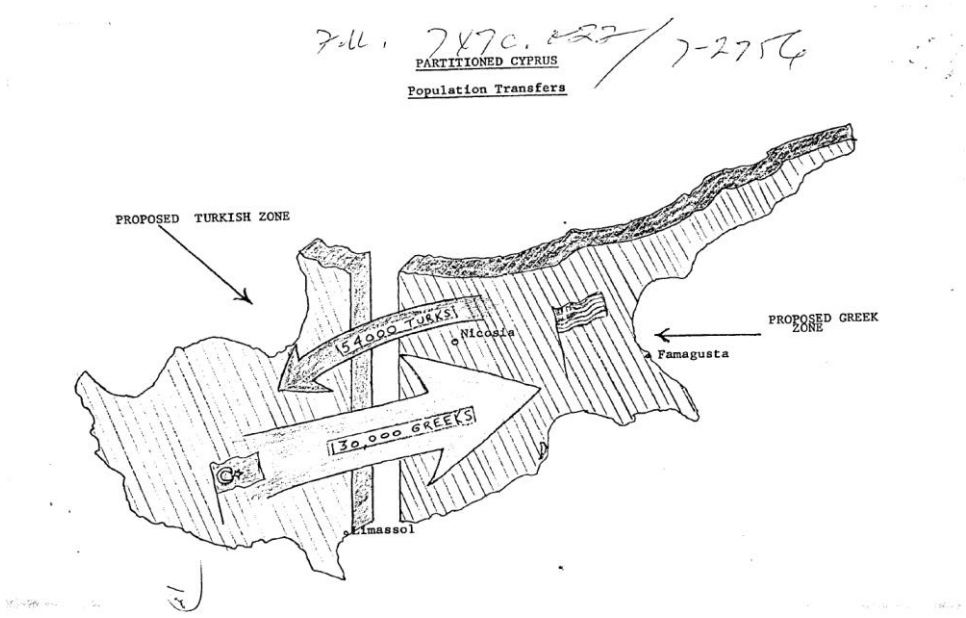
2. , 3.

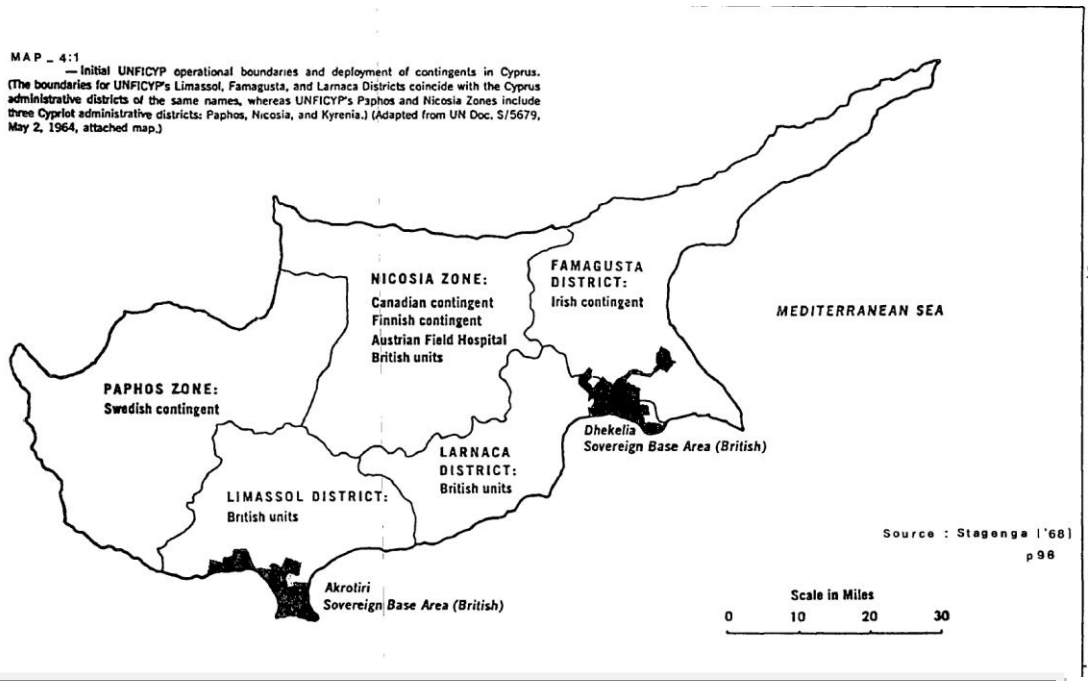

Ο τέταρτος χάρτης αποτελεί παράρτημα παλαιότερου υπομνήματος αξιωματούχων του State Dept με τίτλο «Διχοτομημένη Κύπρος: ανταλλαγές πληθυσμών», όπου επικαλούνταν «καθησυχαστικές» πληροφορίες από πλευράς πηγής του Foreign Office, σύμφωνα με τις οποίες «ίσως το HB υποχρεωνόταν να διχοτομήσει την Κύπρο». Στην λιγότερο επώδυνη υποεκδοχή του συγκεκριμένου σεναρίου (που δεν αποτυπώθηκε στο χάρτη, αλλά δημοσιεύθηκε από τους *N. York Times* στις 13/10/1956 – πρόχειρο σκαρίφημα αρ. 3), ο αριθμός των προσφύγων από αμφότερες τις κοινότητες προβλεπόταν να μην ξεπεράσει τις 120.000 –εάν η διαχωριστική γραμμή εντοπιζόταν σε κάποιο σημείο «ανατολικά της Λεμεσού». Αρχειακή ταυτότητα τεκμηρίου: US NARA, RG 59, Central Decimal Files 1955-1959, Box 3286, 747C.022/7-2754, 27 Ιουλίου 1956. Περιλαμβάνεται στην ανέκδοτη διδακτορική διατριβή του Kl. Kyriakides, με τίτλο "*British Cold War Strategy and the Struggle to Maintain Military Bases in Cyprus, 1951-1960*" (University of Cambridge, October 1996). Αξίζει ακόμη να επισημανθεί ότι, εκτός από τους

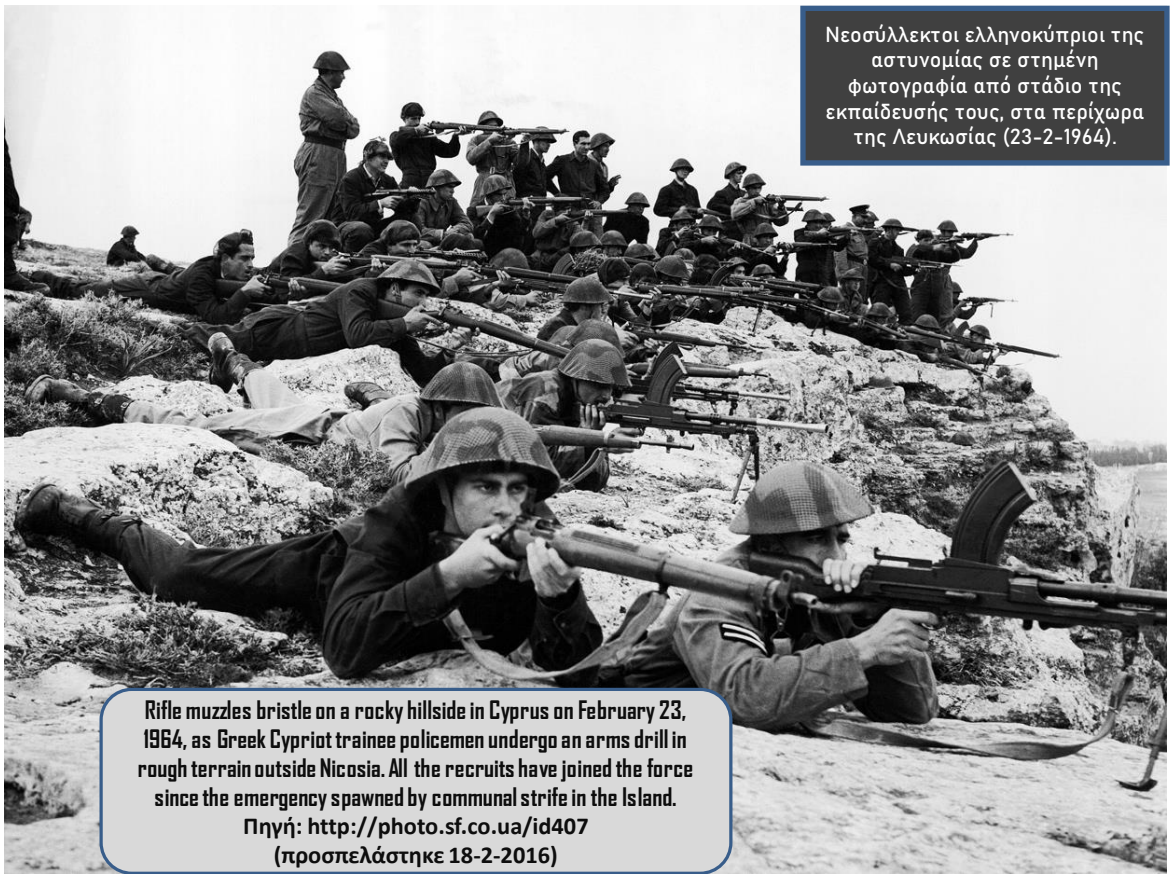
μικρότερους αριθμούς προσφυγοποιούμενων που προέβλεπε η εκδοχή της διχοτόμησης σε ανατολική και δυτική Κύπρο, επίσης θα έφερε τη βάση του Ακρωτηρίου στο υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο δυτικό τμήμα του νησιού.

4.

Τομείς ελέγχου της UNFICYP, ανά τμήμα ανάπτυξης στις περιφέρειες του νησιού, με κριτήριο την εθνική προέλευση των αποσπασμάτων της ειρηνευτικής δύναμης, στα τέλη του 1964. Πηγή: C. E. R Grundy-Warr, *A geographical study of the united nations peace-keeping force in Cyprus, 1964-1984*, MA Dissertation, Durham University, 1984, σ 91.

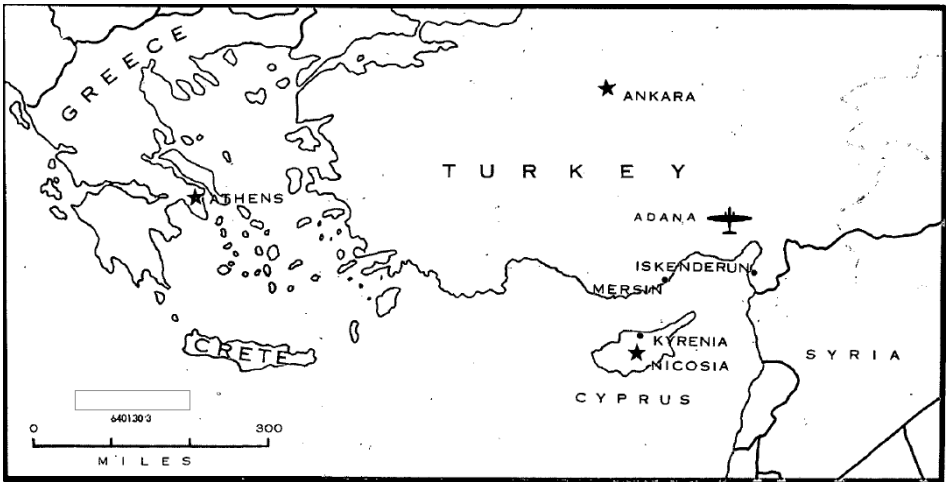

Νεοσύλλεκτοι ελληνοκύπριοι της αστυνομίας σε στημένη φωτογραφία από στάδιο της εκπαίδευσής τους, στα περίχωρα της Λευκωσίας (23-2-1964).

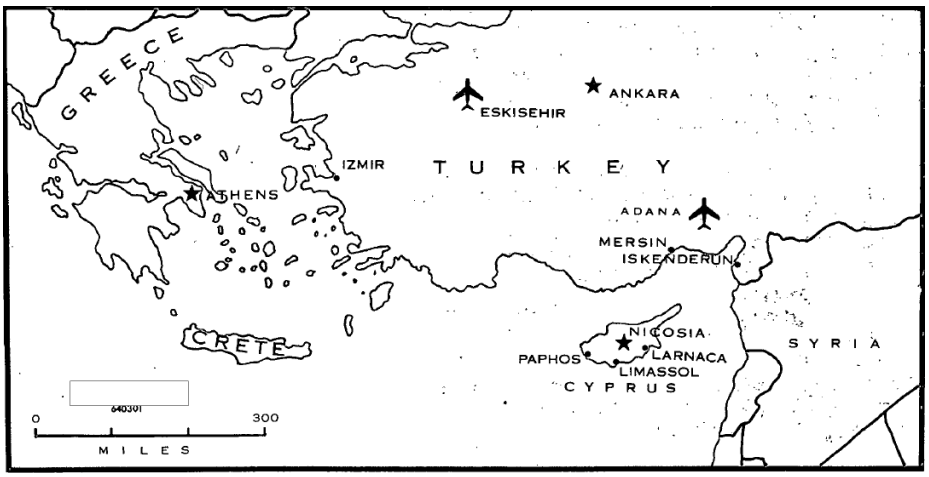
Rifle muzzles bristle on a rocky hillside in Cyprus on February 23, 1964, as Greek Cypriot trainee policemen undergo an arms drill in rough terrain outside Nicosia. All the recruits have joined the force since the emergency spawned by communal strife in the Island.
Πηγή: http://photo.sf.co.ua/id407
(προσπελάστηκε 18-2-2016)

«Τουρκοκύπριοι τρομοκράτες βάλλουν κατά Ελλήνων στη Λεμεσό, τον Φεβρουάριο 1964»: τίτλος από την πηγή
https://nikospa.wordpress.com/2016/03/21/%CE%BF-%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%BF/
(ανακτήθηκε στις 19-4-2016)

Σχεδιαγράμματα από τα άκρως απόρρητα δελτία καθημερινής ενημέρωσης του αμερικανού προέδρου («President's Intelligence Check List» - PICL), που συντασσόταν από το σύνολο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ και υποβάλλονταν στον Πρόεδρο από τον επικεφαλής των κάθε πρωΐ, τα επίμαχα με ημερομηνίες 31/1/1964 και 2/3/1964. Απεικονίζονται όλα τα σημεία αμερικανικού ενδιαφέροντος με υψηλή ιεράρχηση αλλά και το τουρκικό λιμάνι από το οποίο εκκίνησε τελικά η εισβολή το 1974.

Πηγή: https://sarantakos.wordpress.com/tag/%CF%80%CE%AD%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B3%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%86%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CF%82/ (ανακτήθηκε 20-4-2016), δημοσιεύθηκε στην *Αυγή*, 26/4/1964).

Μαθητικό αντιβρετανικό συλλαλητήριο στην Λευκωσία (τέλη Μαΐου 1964).

Cypriot youths march at the head of schoolgirls during an Anti-British demonstration in Nicosia, Cyprus, on May 29, 1964. The demonstrators were calling for the withdrawal of British troops from the UN force on the Island. Πηγή:http://photo.sf.co.ua/id407

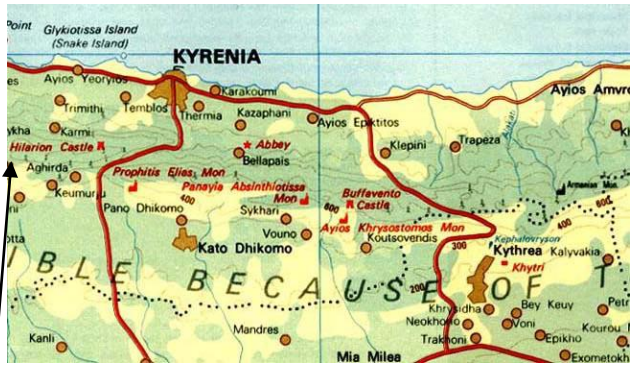
(προσπελάστηκε 18-2-2016

Αριστερά: η ορεινή χερσόνησος της Τηλλυρίας στα βορειοδυτικά του νησιού. Δεξιά: Χάρτης τμήματος της επαρχίας Κερυνείας. Πηγή: http://www.hellenicaworld.com/Cyprus/Geo/gr/Vasileia.html (προσπελάστηκε στις 19-4-2016). Διακρίνεται το χωριό Κρηνί, όπου οι τουρκοκύπριοι είχαν κατασκευάσει μικρό διάδρομο αποπροσγειώσεων.

Το φρούριο του Άγ. Ιλαρίωνα πάνω στον Πενταδάκτυλο, το οποίο οι Τούρκοι οχύρωναν από τα τέλη του 1963.Πηγή: http://lougantina.blogspot.gr/2015/07/1974_23.html (προσπελάστηκε 04-03-2016).

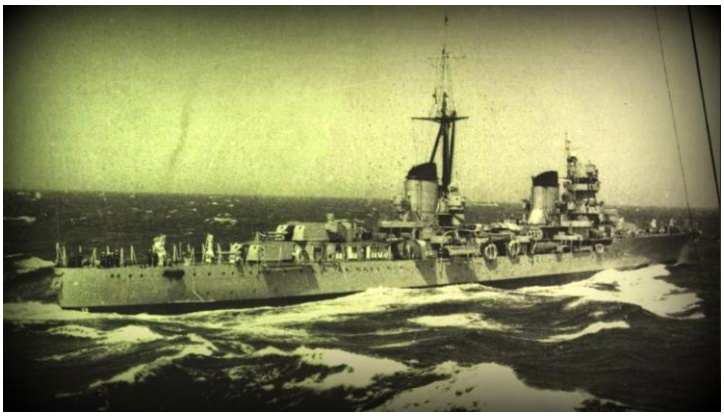
Αγ. Ιλαρίων: άνω αριστερά η άγουσα στην κορυφή οφιοειδής αμαξιτή οδός, δεξιά η θέα προς βορρά. Στη μέση: αριστερά, η θέα προς δυσμάς και δεξιά προς ανατολάς. Κάτω: το λιμάνι και το κάστρο της Κερύνειας. Δύο γειτονικά σημεία στρατηγικού ενδιαφέροντος στο κέντρο του (κατεχόμενου σήμερα) κυπριακού Βορρά, τοποθεσίες φωτογραφημένες ειδυλλιακά από στελέχη των αμερικανικών υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών και υποκλοπών, ενόσω υπηρετούσαν στο νησί, στα τέλη της δεκαετίας 1950-1960. Πηγή: https://www.navycthistory.com/cyprus.html (προσπελάστηκε 14-1-2020).

Στις τρεις φωτογραφίες διακρίνεται το μαχητικό αεριωθούμενο τύπου F-84F, των δύο Μοιρών της ΕΒΑ που επιχειρήθηκε να τεθούν εμμέσως υπό εθνικό έλεγχο λόγω των γεγονότων. Στις δύο πρώτες, ο (γερμανόφιλου παρελθόντος κι αδιάπτωτα ακραίος συντηρητικός) υφυπουργός εθνικής άμυνας Γ. Θεμελής των κυβερνήσεων ΕΡΕ, πρώην αεροπόρος και ο ίδιος, ενημερώνεται από αξιωματικό της 340 ΜΔΒ επί του αεροσκάφους F-84F, κατά την επίσκεψη του στην 111 ΠΜ (1958). Στην τρίτη, χειριστές της 335 ΜΚ, μπροστά από αεροσκάφος F-84F (1961). Πηγή: *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας (ΜΙΣΠΑ)*, με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται.

Το *ΈΛΛΗ ΙΙ* ενόσω ήταν εντεταγμένο και στην ενέργεια με το τότε ΒΝ. Σε αυτό το πλοίο, την μεγαλύτερη μονάδα μάχης του ελληνικού πολεμικού ναυτικού και μία από τις ελάχιστες υπό εθνικό έλεγχο, διατυπώθηκε αρμοδίως η σκέψη να εγκατασταθεί σύγχρονο αντιαεροπορικό σύστημα μέσου βεληνεκούς, πιθανότατα με σκοπό την δυνατότητα υπεράσπισης μίας νηοπομπής προς την Κύπρο, αν χρειαζόταν. Πηγή: *Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού (ΥΙΝ)*, με την άδεια της οποίας δημοσιεύονται.

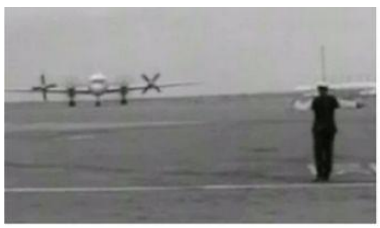

«Παραδοσιακές και καινοφανείς» παρουσίες διεθνών φτερών στην Κύπρο.

Άνω: αριστερά, ο πτέραρχος sir D. Barnett, διοικητής από τον Ιούλιο του 1962 ως τον Σεπτέμβριο του 1964 του υποστρατηγείου Εγγύς Ανατολής της RAF (NEAF) με έδρα το νησί, αποδίδει χαιρετισμό σε σχηματισμό υπεριπτάμενων τετρακινητήριων μεταγωγικών τύπου Hastings της Μοίρας 70 Στρατηγικών Μεταφορών που έδρευε μόνιμα στην Κύπρο (μεταξύ 1955-1966 στη Λευκωσία, από το 1966 ως το 1975 στο Ακρωτήρι). Στο έδαφος, διακρίνεται το ελικόπτερο μεταφοράς του πτεράρχου, τύπου Sycamore. Δεξιά, τριάδα σύγχρονων μαχητικών αεριωθούμενων της RAF, τύπου Javelin, (Μοίρα 29, επίσης με μόνιμη βάση την Κύπρο τότε) σε χαμηλή διέλευση πάνω από το αεροδρόμιο της Λευκωσίας, στον ένα διάδρομο του οποίου βρίσκεται παραταγμένο άγημα της μονάδας άμυνας-φύλαξης. Στο μέσον, μαχητικά αεριωθούμενα τύπου Hunter με υποπτερύγιες εξωτερικές δεξαμενές καυσίμων, σε ενδιάμεση στάση με προορισμό το Άντεν και μεταγωγικά τύπου Hastings της RAF στο ίδιο αεροδρόμιο (όλες οι φωτογραφίες ανάγονται στο 1963).

Κάτω: η έναρξη της αεροπορικής σύνδεσης Μόσχας – Λευκωσίας τον Φεβρουάριο του 1964, που σκόρπισε ρίγη άγχους στους αμερικανούς και τους βρετανούς. Η ενοχλημένη αμηχανία επιτάθηκε από την μαζική και ζωηρή υποδοχή που επιφύλαξαν οι ελληνοκύπριοι στο αεροσκάφος τύπου Ilyushin Il-18 της Aeroflot μετά την προσγείωσή του.

Πηγή όλων των φωτογραφιών της σελίδας:
https://www.militaryhistories.co.uk/unpa/terminal (Προσπελάστηκε στις 31/8/2021).

Πηγές Μέρους Α΄

I. Πρωτογενείς πηγές

Αδημοσίευτες

ΑΣΚΙ, Αθήνα: Αρχείο ΚΚΕ, Box 372,

ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου) *,

Ελληνική Βουλή: «Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων», τόμος αρ. 85,

ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ, Αθήνα: Αρχείο Πικρού,

Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας (ΜΙΣΠΑ), Π. Φάληρο: «αρχεία έτους 1964»,

ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία, Χολαργός: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου *,

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών (ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ), Αθήνα: Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, Αρχείο Αλληλογραφίας πρεσβείας Λονδίνου **,

Naval Historical Center (Washington Navy Yard, DC), Operational Archives Branch: Record Group 38,

The U. S. National Archives and Records Administration, College Park MD, *(NARA)* :

Decimal Files of the Department of State: RG 59,

Records of the National Security Council Action Memoranda (NSC /NSCAM): RG 273,

Records of the Office of the Secretary of Defense: RG 330

---

*Τα αρχεία του Στρατού Ξηράς (ΕΣ) φυλάσσονται στην ΥΣΑ (Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων, με έδρα το άλσος Στρατού). Η ΥΣΑ επέτρεψε μεν την επί 3ετία έρευνα σε αυτά (2004-2007), όμως τελικά το αρμόδιο Τμήμα Νομικών Υποθέσεων του ΓΕΣ (ΓΕΣ/1ο ΕΓ/8/Τ.Ν.Υ.) δεν ενέκρινε την αξιοποίηση της αναδίφησης, καθώς απέρριψε την αίτηση λήψης φωτοαντίγραφων, ενώ ακόμη αποφάσισε να απαγορεύσει τελικά και την τήρηση χειρόγραφων σημειώσεων για κάθε στοιχείο σχετικό με την παρούσα διατριβή.

** Την εποχή της έρευνας στο συγκεκριμένο αρχείο, η αλληλογραφία της ελληνικής πρεσβείας στη Washington, καίτοι ταξινομημένη μέχρι το έτος 1965, παρέμενε στις ΗΠΑ. Η αλληλογραφία των ελληνικών πρεσβειών στο Παρίσι και τη Βόννη ήταν αταξινόμητη, η μεν πρώτη «αποθηκευμένη σε χώρο απρόσιτο», ενώ για τη δεύτερη δεν υφίστατο καν κατάλογός της.

Δημοσιευμένες

_στα αγγλικά:

FRUS, 1958-1960, vol X part I: Eastern Europe Region; Soviet Union; Cyprus

FRUS, 1958-1960, vol XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula

FRUS, 1961-1963, vol XVI: Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey

FRUS, 1964-68, vol XVI: Cyprus; Greece; Turkey

FRUS, 1964-68, vol XXXIII: Organization and Management of Foreign Policy; United Nations

Macris, N. D. , (επιμέλ.), *The 1960 Treaties on Cyprus and selected subsequent Acts,* Mannheim und Moehnesee: Bibliopolis (Peleus 24), 2003

Madden, F., (επιμέλ.), *The End of Empire, Dependencies Since 1948, Part 1: The West Indies, British Honduras, Hong Kong, Fiji, Cyprus, Gibraltar, and the Falklands, Select Documents on the Constitutional History of the British Empire and Commonwealth*, Volume VIII, Westport, Connecticut-London: Greenwood Press, 2000,

NRL Memorandum Report 1727, Information on Over-the-Horizon Radar, Part IX: Missile Detection at Altitude, Washington DC: Naval Research Laboratory, September 1966, προσβάσιμο διαδικτυακά ως (ανακτήθηκε στις 27/4/2016):

http://oai.dtic.mil/oai/oai?verb=getRecord&metadataPrefix=html&identifier=ADA472351

UN SC S/5950, Report by the Secretary-General on the United Nations Operation in Cyprus, 10 September 1964

_στα ελληνικά:

Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ', Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 1992,
_ τ. Ε' (Ιανουάριος 1961-Δεκέμβριος 1962),
_ τ. Στ' (Ιανουάριος 1963-4 Μαρτίου 1965),
_ τ. Ζ' ((5 Μαρτίου 1964-31 Δεκεμβρίου1964)

Ηλιάδης, Μ. , *Το απόρρητο ημερολόγιο της ΚΥΠ για την Κύπρο,* Αθήνα: Σιδέρης, 2007

Κόντης, Β., (επιμέλ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων),* Θεσ/νίκη: Παρατηρητής, 2003

Παπαγεωργίου, Σπ. , *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού (1957-1967),* τρίτομο, Λευκωσία: Εκδ. Κ. Επιφανίου, 2000

Παπαδόπουλος, Λ. Γ. , *Το Κυπριακό Ζήτημα, Κείμενα 1959 – 1974*, Θεσ/νίκη: University Studio Press, 1999

Πετρίδης, Π. , *Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1954-1965) / ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ*, Θεσ/νίκη: UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1998

Εκδοτική επιμέλεια: Κ. Σβολόπουλος, σύνταξη κειμένων: Ε. Χατζηβασιλείου, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα,* Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής-Εκδοτική Αθηνών, 1992-1994:

_Περίοδος Β'- τόμος 3, (1/1/1958-1/3/1959), σύνταξη κειμένων τόμου: Κ. Σβολόπουλος,

_ Περίοδος Γ'- τόμος 4 (Μάρτιος 1959-Μάρτιος 1961), σύνταξη κειμένων τόμου: Ε. Χατζηβασιλείου,

_ Περίοδος Δ'- τόμος 5^{α}', (1/4/1961-7/6/1963), σύνταξη κειμένων τόμου: Ε. Χατζηβασιλείου – Γ. Ματσόπουλος – Δ. Π. Καζακοπούλου

Ελληνική Βουλή: Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής:

Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής **και** Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων

_Ψηφιοποιημένα και αναρτημένα στις επίσημους αρχειακούς ιστοτόπους πρωτογενή τεκμήρια:

Ελλάδας

http://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_establishment.pdf

Ανακοινωθέντα του γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας

http://www.piopressreleases.com.cy/

ΗΠΑ

http://history.state.gov/departmenthistory/people/principalofficers/assistant-secretary-for-near-eastern-affairs

http://www.state.gov/documents/organization/218912.pdf

https://www.cia.gov/library/readingroom/search/site/1964%20Cyprus?page

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP80B01676R003500270026-9.pdf

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP80B01676R001400010011-6.pdf

http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000567713/DOC_0000567713.pdf

http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB441/docs/doc%202%202008-021%20Burr%20Release%20Document%201-%20Part%20B1.pdf

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000273004.pdf

http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000044627.pdf

http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKNSF-322-009.aspx

http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=26643

NATO

http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c640512a.htm

Τεκμήριο από τις ψηφιοποιημένες συλλογές των Ισραηλικών Κρατικών Αρχείων

http://www.archives.gov.il/NR/rdonlyres/492684E5-D74B-43E7-B104 524C185843FE/0/Cyprus001Eng.pdf

ΙΙ. Μαρτυρίες, απομνημονεύματα, συνεντεύξεις

Αζίνας, Α. , *50 χρόνια σιωπής / Η ώρα της Αλήθειας,* τ. Α', τ. Β', Λευκωσία: Airwaves Ltd, 2001

Αντιναύαρχος Α.Χρυσικόπουλος, *Αναμνήσεις από το Κυπριακό Ναυτικό*, Αθήνα: Κορφή, 1995

Αραπάκης, Π. , *Το τέλος της σιωπής,* Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 2000

Αφεντούλη, Ι. , *ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ: ο Βύρων Θεοδωρόπουλος αφηγείται στην Ινώ Αφεντούλη*, Αθήνα: Ποταμός, 2005

Βλάχος, Α. Σ. , *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...,* τόμοι Δ'και Ε', Αθήνα: Εστία, 1986, 1987

Γαρουφαλιάς, Π. , *ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΚΥΠΡΟΣ / ΤΡΑΓΙΚΑ ΣΦΑΛΜΑΤΑ. /ΕΥΚΑΡΙΕΣ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΑΝ (19 Φεβρ. 1964 - 15 Ιούλ. 1965),* Αθήνα: εκδ. ΜΠΕΡΓΑΔΗ, 1982

Γκλύξμπουργκ, Κ. , συνέντευξη στον Μ. Μελετόπουλο, *Η Νέα Πολιτική*, Περίοδος Β' τ. 6, Ιανουάριος 2014

Γκλύξμπουργκ, Κ. , «με τη συγγραφική αρωγή του Γ. Μαλούχου», *Βασιλεύς Κωνσταντίνος, χωρίς τίτλο*, τ. Α', Αθήνα: το ΒΗΜΑ, 2015

Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα – Διγενή, *Απομνημονεύματα αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. : 1955-1959,* Αθήνα, χ.ε., 1961

Δαρατζίκης, Κ. Ε., (πρεσβευτής ε.τ.), *Διπλωματικές σημειώσεις από την Αίγυπτο (1955-1976),* Αθήνα: Golema 2000

Δεληπέτρος, Ν. Δ. , *Αποφάσισα να μιλήσω*, Αθήνα: Εστία, 1988

Δημητριάδης , Κ., – Δεμέστιχας, Γ., αντιναύαρχοι ΠΝ (επιμέλ.), *Η ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966),* Αθήνα : Γενική Εκδοτική, χχ (2011)

Καραγιάννης, Γ., μαρτυρία του του απόστρατου αντιστράτηγου σε συνέχειες, εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ*, Ιούνιος 1965

Καταπόδης, Ν., *Σκόρπια φύλλα της διπλωματικής μου ζωής*, Αθήνα: Ποταμός 2004

Κληρίδης, Γλ. , *Η Κατάθεσή μου,* τ. 1, Λευκωσία: Αλήθεια, 1988

Κρανιδιώτης, Ν. , *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974,* τ. Πρώτος, Αθήνα: Εστία 1985

Κυριάκου, Α. , *Αυτόπτης μάρτυρας / Πολιτική Κύπρος 1940-1987*, τόμος 1ος, Λευκωσία: αυτοέκδοση, 2001

Μαρτυρία Ν. Λεφτή (οπλαρχηγού των Ομάδων του Ν. Σαμψών), που αναρτήθηκε στο ιστολόγιο του Ν.Παπαναστασίου στις 7/1/2015:

https://nikospa.wordpress.com/2015/01/07/%CE%B4%CE%B5%CE%BA%CE%AD%CE%BC%CE%B2%CF%81%CE%B7%CF%82-1963-%CE%B7-%CF%80%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B9%CE%BD%CE%B7-%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%AE-%CE%B7-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7/

Λοΐζου, Λ., *Τηλλυρία, Αύγουστος 1964, Μαρτυρίες*, Λευκωσία: Εκδ. Η. Επιφανίου, 2014

Μελάς, Μ. Κ.*, Αναμνήσεις ενός πρέσβεως*, Αθήνα: Τυπογραφείο Ρόδη, χχ [1965; / 1968;]

Μήτσαινας, Γ., υποπτέραρχος (Ι) ε.α. , *Ελληνικά φτερά πάνω από την Κύπρο*, Αθήνα: αυτοέκδοση, 1989 (2005)

Μπήτος, Ι., *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες,* Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας , 1998

Μπίτσιος, Δ. , *Κρίσιμες ώρες,* Αθήνα: Εστία, 1980 (;)

Μπουλούκος, Α. , *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ,* Αθήνα: Ελληνική Άνοδος, 2010

Ξανθόπουλος-Παλαμάς, Χ. , *Διπλωματικό Τρίπτυχο*, Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, 1979

Οζκιούρ, Ο. Α., *Η Κύπρος στη ζωή μου: μαρτυρία ενός τουρκοκύπριου διπλωμάτη,* Αθήνα: Καστανιώτης, 2000

Οικονόμου, Β. , (Σ. Δ. Βλάσσης – Κ. Παλουλιάν επιμέλ.), Η αποστολή των Harvard στην Κύπρο το 1964, *Πόλεμος και Ιστορία*, τ. 75 (Ιούνιος 2004)

Παπακωνσταντίνου, Μ. , *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967) τ. Α': η Ένωση Κέντρου στην εξουσία, , τ. Β': Από τη Μοναρχία στη Δικτατορία,* Αθήνα: Προσκήνιο, 1997-1998

Παπανδρέου, Α. , *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα: Λιβάνης, 2006

Παπανδρέου, Μ. , *Εφιάλτης στην Αθήνα*, Αθήνα: Καστανιώτης 1984

Παραλίκας, Δ., *Συνωμοσίες / ΙΔΕΑ & ΑΣΠΙΔΑ /1944-1974,* Αθήνα: Βασδέκης, 1982

Πολύκαρπος Γιωρκάτζης 1955-1959, Μαρτυρίες, Αθήνα-Λευκωσία, εκδόσεις Λιβάνη-εκδόσεις του Ιδρύματος Πολύκαρπου Γιωρκάτζη, 2010 (χωρίς στοιχεία συγγραφικής επιμέλειας)

Σκαρμαλιωράκης, Α. , *Μνήμες και Μαρτυρίες (από το 1941 έως το 1973) / Μύθοι και Αλήθεια,* Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις, 2001

Τσουμής, Γ. , *ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ & ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠ 1950-2010 / ΓΙΑ ΚΥΠΡΟ & ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ,* Αθήνα: ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ, 2011

Χαραλαμπόπουλος, Χ. , *ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ «ΑΤΤΙΛΑ»*, Αθήνα: Εστία, 1992

Χαραλαμπόπουλος, Γ. , *Κρίσιμα Χρόνια / Αγώνες για τη Δημοκρατία (1936-1996) ,* Αθήνα: Προσκήνιο 2000

Χονδροκούκης, Δ. Ν. , *Η αθέατη πλευρά της Τουρκίας / Εννιακόσιες μέρες ζωής στο ΝΑΤΟ Σμύρνης,* Αθήνα: Κέδρος, 1982, (β' έκδοση)

Αναρτημένος στο διαδίκτυο τόμος συνεντεύξεων απόμαχων αμερικανών διπλωματών της «Ένωσης Διπλωματικής Εκπαίδευσης και Σπουδών»: http://www.adst.org/Readers/Cyprus.pdf

Ball, G. W. , *The Past has another pattern / Memoirs,* N. York-London: W.W. Norton, 1983

Bryant, A. ,*The Turn of the Tide (1939-1943),* London: The Reprint Society London, 1958

Copeland, M. , *Το Παιγνίδι των Εθνών*, Αθήνα: Δ. Τσάκος-Α. Καρανικόλας, χχ (1970;)

Foot, sir H. , *A Start in Freedom,* London: Hodder & Stoughton 1964

Heikal, M. , *The Cairo documents*, N. York: Doubleplay, 1973

Khrushchev, N. S. , *Khrushchev remembers*, (μετάφραση-επιμέλεια: S. Talbott, εισαγωγή-σχόλια-παρατηρήσεις: E. Crankshaw), Boston-Toronto: Little, Brown & Co, 1970

McMillan, H. , *Riding the Storm 1956-1959,* London: Macmillan, NY: Harper & Row, 1971

Packard, M. , *Getting it wrong / Fragments from a Cyprus diary, 1964,* Milton Keyne: Author House 2008

Powers, F. G. , (with Gentry, C.,), *Operation Overflight,* N. York-Chicago-San Francisco: Holt, Rinehart, Winston, 1970

Μαρτυρίες των απόστρατων της RAF _Wg cdr B. Dove, _ AVM N. Baldwin, _ Air cdre R. Witherow, _ Gp Capt K. Dearman, στο *RAF Historical Society,* Journal no 38, Northmoor: Advance Book Printing, 2007

Soulioti, S., *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964*, volumes I, II, Minneapolis, Minn.: Modern Greek Studies, University of Minnesota, 2006

Sulzberger, C. L. , *The Last of the Giants*, N. York: Macmillan, 1970

Τηλεφωνική συνέντευξη αντιναυάρχου ε. α. (ΠΝ) Ι. Βασιλειάδη, 22/3/2008

Τηλεφωνική συνέντευξη αντιπτεράρχου ε.α. (Ι) Γ. Βαγιακάκου, 18/10/2016

III. Βιβλιογραφία

Α) Στα ελληνικά

Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ε. , *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό 1950-1963),* Αθήνα: Εστία, 1982, Β΄τόμος

Αθανασίου, Α. , *ο άγνωστος πόλεμος Αθηνών-Λευκωσίας*, Αθήνα: Τζιώνης, 1989

Αλεξανδράκης, Μ. , Θεοδωρόπουλος, Β. , Λαγάκος, Ε. , *Το Κυπριακό 1950-1974 / Μια ενδοσκόπηση,* Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1987

Αλιβιζάτος, Ν. Κ. , Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, τ. 1. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1987

Αντωνίου, Α. *, Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό ζήτημα στη δεκαετία του 1950*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Βόλος, 2015

Αργυρού Φ. , - Παπακωνσταντίνου*,* Α. , *«Η Κύπρος στο σφυρί»,* London: St Paul's Press, 1991

Αργυρίου, Σ. , *Το εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων κατά την τελευταία περίοδο της Αγγλοκρατίας (1950-1960),* Αθήνα: Ασίνη, 2017

Βλάχος, Α. , *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Αθήνα: Εστία, 1980

Βασιλάκης, Μ. , (επιμέλ.), *Από τον ανένδοτο στη δικτατορία*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2009

Γεννάρης*,* Κ., *Εξ Ανατολών,* Αθήνα: Καστανιώτης, 2001

Γρηγοριάδης , Σ.Ν. , *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974,* τ. Β΄, Αθήνα: Polaris, 2010

Γρίβα, Μ. , *ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ 1833-2007, Η θεσμική οργάνωση,* Αθήνα: Παπαζήσης & ΕΚΕΜ, 2008

Δαφνής, Γ. , *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα: Ίκαρος, 1970

Διαμαντόπουλος, Θ. , *Κώστας Μητσοτάκης: πολιτική βιογραφία*, τ. Β΄: (1961-1974), Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία, , Αθήνα: Παπαζήσης, 1989

Διγκλή*,* Π. Μ. , *ΑΚΕΛ / Με τόλμη και παρρησία,* Λευκωσία: χ.ε., 2010

Δρουσιώτης*,* Μ. , *ΕΟΚΑ / Η σκοτεινή όψη,* Αθήνα: Στάχυ, 1998

Δρουσιώτης, Μ. , *Η «εισβολή» της Χούντας στην Κύπρο*, Αθήνα: Στάχυ, 1996

Δρουσιώτης*,* Μ. , *Η πρώτη διχοτόμηση, Κύπρος 1963-1964,* Λευκωσία: Αλφάδι, 2005

Ευδόκας, Τ. Χ. , *«Εγώ είμαι η Κύπρος» / η πρώτη περίοδος της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία: Ταμασός, 1990

Ηρακλείδης, Α. , *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων : μια κριτική περιδιάβαση,* Αθήνα: Σιδέρης, 2000

Θεοδωρόπουλος, Σ. Κ. , *Απ 'το δόγμα Τρούμαν στο Δόγμα Χούντα*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1977

Ιεροδιακόνου, Λ. , *Το Κυπριακό Πρόβλημα (Πορεία προς τη χρεωκοπία),* Αθήνα: Παπαζήσης, 1975

Ιωσήφ, Ι. , *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική,* Παπαζήσης, Αθήνα, 2000

Κακαουνάκης, Ν. , *2650 ΜΕΡΟΝΥΧΤΑ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ*, τ. Α', Αθήνα: Παπαζήσης, 1976

Καραμπαρμπούνης, Χ. Λ., *ΔΙΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΟΔΟΥ, Το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο διαμόρφωσης του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών,* Αθήνα: Σιδέρης, 2007

Καραμπελιάς, Γ. Ν. , *Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας / Συγκριτική ανάλυση των μεταπολεμικών στρατιωτικών επεμβάσεων*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009 (ε' έκδοση)

Κασιμάτης, Γ. Π. , *Έτος Αγώνων*, Αθήναι: το Παρόν, 1965

Κεντρωτής, Κ. Δ. , *Αεροναυτικές ασκήσεις στο Αιγαίο / Ελλάδα – Τουρκία: Διεθνές Δίκαιο και Γεωπολιτική*, Αθήνα: Προσκήνιο-Α. Σιδεράτος, 1999

Κόκκινος, Σ. , *Ηνωμένα Έθνη και Κυπριακό*, Λευκωσία: Εν Τύποις, 2007

Κρανιδιώτης, Γ. , *Το Κυπριακό Πρόβλημα 1960-1974,* Αθήνα: Θεμέλιο, 1984

Κρανιδιώτης, Ν. , *Δύσκολα Χρόνια: Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα: Εστία, 1981

Κρανιδιώτης, Ν. , *Οι διεθνείς διαστάσεις του Κυπριακού*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1983

Κρητικός, Π.Ν. , *Η ρήξη / ο Ανδρέας Γ. Παπανδρέου στη δεκαετία του '60,* Αθήνα: Προσκήνιο-Α. Σιδεράτος, 1998

Λεωνίδου, Λ. Φ. , *Γεώργιος Γρίβας Διγενής, Βιογραφία,* τ. Β', Λευκωσία: Επιφανίου, 2009

Λιναρδάτος, Σπ. , *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ' 1955-1961, τ. Δ', 1961-1964, Αθήνα: Παπαζήσης, 1978 και 1986 αντίστοιχα

Λοϊζίδης, Σ., *Άτυχη Κύπρος,* Αθήνα: Μπεργάδης, 1980

Μακρής, Σπ. , *Η θεωρία των διεθνών σχέσεων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: κονστρουκτιβισμός vs ρασιοναλισμός*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2002

Μαρδάς, Κ. , *Η Ελλάδα στα δίχτυα των βάσεων: από το δόγμα Τρούμαν στον Α. Παπανδρέου,* Αθήνα: Καστανιώτης, 1990

Νικολακόπουλος, Η. , *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964*, Αθήνα : ΕΚΚΕ, 1988

Νούσκας, Κ. , *Ένα Ηφαίστειο στη Μεσόγειο: το Κυπριακό ζήτημα χθες και σήμερα*, Θεσ/νίκη: Λυδία, 1990

Νταλαχάνης, Α. , *Ακυβέρνητη Παροικία / Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από την κατάργηση των προνομίων στην έξοδο, 1937-1962*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2015

Ξύδης, Γ. , Λιναρδάτος, Σπ., Χατζηαργύρης, Κ., (συλλογικό), *Ο Μακάριος και οι σύμμαχοί του,* Αθήνα: Gutenberg, 1974

Οικονομίδης, Χρ. , *Απομυθοποιημένη ιστορία του Κυπριακού τα τελευταία πενήντα χρόνια,* Λευκωσία: Οικονομίδης, 1993

ΟΣΕ (χωρίς ονομαστική συγγραφική επιμέλεια), *Το Κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα των ελληνοκύπριων επαναστατών,* Αθήνα: Εργατική Δημοκρατία, 1989

Πανουργιάς, Π. , *Κύπρος / Η αποχώρηση της ελληνικής Μεραρχίας την 29η Νοεμβρίου 1967 / Εθνική μειοδοσία*, Αθήνα: ΙτΒ-Α. Καρδαμίτσα, 2004

Παπαγεωργίου, Σπ. , *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Αθήνα: Λαδιάς, χχ (1980;), τ. Α', Β'

Παπαγεωργίου, Σπ. , *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β',* Αθήνα: Κ. Επιφανίου, 2009

Παπαδιαμάντης, Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967),* Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2014

Παπαπολυβίου, Π. , - Συρίγος Α. , - Χατζηβασιλείου Ε. , (επιμέλ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974: αναζητώντας θέση στον κόσμο* (Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου που διαξάχθηκε στη Λευκωσία τον Απρίλιο του 2011), Αθήνα: Πατάκης, 2013

Παπαχελάς, Α. , *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας / Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967,* Αθήνα: Εστία, 1997

Περικλέους Χρ. , (επιμέλεια - εισαγωγή), *Κυπριακή Δημοκρατία, 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2010

Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ζάππειο, 5-9/7/2007) με τίτλο *Ο Κ. Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Κ. Σβολόπουλος - Κ. Ε. Μπότσιου - Ε. Χατζηβασιλείου (επιμέλ), Αθήνα: ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, 2008, τ. Β'

Ριζάς, Σ. , *Ένωση-Διχοτόμηση-Ανεξαρτησία / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό 1963-1967*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2000

Ριζάς, Σ. , *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο / Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία,* Αθήνα: Καστανιώτης, 2008

Ρουμπάτης, Γ. , *Δούρειος Ίππος / Η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα, 1947-1967*, ελληνική μετάφραση, Αθήνα: Οδυσσέας, 1987

Σαζανίδης, Χ. , *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στην πενταετία 1973-1978*, Θεσ/νίκη: αυτοέκδοση 1979

Σακελλαρόπουλος Τ. , - Χατζηβασιλείου Ε. , (επιμέλ.*), Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος / η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή,* Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη-Χανιά: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2009

Σαρρής, Ν. , *Η άλλη πλευρά,* τ. Β', βιβλίο Α', ΙΙ, Αθήνα: Γραμμή, 1977-1983

Σέρβας, Πλ. , *Κυπριακό / Ευθύνες*, τ. Β', ημιτόμος ΙΙ, Αθήνα: Γραμμή, 1995

Σιταράς, Β. , *Η εξέλιξη της βρετανικής αποτρεπτικής δύναμης στον ψυχρό πόλεμο: η ικανότητα δεύτερου πλήγματος εναντίον της Μόσχας και η μεταβίβαση του αποτρεπτικού μέσου από την Αεροπορία (Royal Air Force) στο Ναυτικό (Royal Navy): ανάλυση έξι αποφάσεων προμηθειών από το Μάρτιο του 1955 έως τον Ιανουάριο του 1968,* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: ΕΚΠΑ, 2012

Sönmezoğlu, F. , (επιμέλ.), *Ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, Μύθος και πραγματικότητα,* β' έκδοση 1998, ελληνική μετάφραση: Αθήνα: Ινφογνώμων, 2001, τ. Α'

Στεργίου, Α. , - Richter, Η. , (επιμέλ.), *το Κυπριακό με το βλέμμα των ξένων,* Αθήνα: Ροές 2006

Στερν, Λ. , *Λάθος Άλογο*, Λευκωσία: Ταμασός, 1977

Στεφανίδης, Ι. , *Εν ονόματι του Έθνους,* Θεσ/νίκη: Επίκεντρο, 2010

Συλλογικό (χωρίς επιμελητή), *Κύπρος, η Οδύσσεια της Ανεξαρτησίας,* Αθήνα: Χ. Κ. Τεγόπουλος, 2008

Συρίγος, Α. Μ. , *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015

Τερλεξής, Π. *, Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού,* Αθήνα: Κέδρος, 1971, 2004

Τζελέπης, Ε. Ν. , *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1975

Τζερμιάς, Π. , *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας:με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών,* Αθήνα: Libro, 2001, τόμος Α'

Χαραλαμπίδης, Γ. , *Κυπριακό / Διπλωματικές Ίντριγκες / Απόρρητα έγγραφα και μαρτυρίες των πρωταγωνιστών από το 1950 ως το 2010*, Αθήνα: Ποιότητα, 2011

Χαραλαμπίδου, Ε. , *Οι λευκές σελίδες του Κυπριακού,* Αθήνα: Πάργα, 2010

Χατζηαντωνίου, Κ. , *Κύπρος 1954-1974, / από το Έπος στην Τραγωδία,* Αθήνα: Ιωλκός, 2007

Χατζηβασιλείου, Ε. , *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960: η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998

Χατζηϊωακείμ, Ν. , *Αποαποικιοποίηση υπό όρους: Ο Ψυχρός Πόλεμος και η Μεσανατολική Σύγκρουση ως διεθνές πλαίσιο αναφοράς κατά την διαδρομή προς την Κυπριακή Ανεξαρτησία (1945-1960)*, Ηράκλειο, 2020, ψηφιακή έκδοση, αναρτημένη στο αποθετήριο της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Νεοελληνικών Σπουδών ΑΝΕΜΗ του Πανεπιστημίου Κρήτης ως: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/5/3/metadata-1585212894-734488-29987.tkl

Χριστοδουλίδης, Ν. , *Τα Σχέδια Λύσης του Κυπριακού (1948-1978),* Αθήνα: Καστανιώτης, 2009

Χριστοδούλου, Μ. , *Η πορεία μιας εποχής*, Αθήνα: Φλώρος, 1987

Χριστοδούλου, Μ. , *Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας / πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπλασης*, Λευκωσία: Πρόοδος, 1999 (δίτομο)

Χρυσοστόμου, Α. Μ. , *Από τον Κυπριακό Στρατό μέχρι και τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς (1959-1964),* Λάρνακα: αυτοέκδοση, 2015

Crouzet, F. , *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1959*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2011, τ. Α'

Hallidey, F. *, Η Μέση Ανατολή στις Διεθνείς Σχέσεις: ισχύς, πολιτική και ιδεολογία,* Αθήνα: Ξιφαράς, 2010

Kızılyürek, N. , *Γλαύκος Κληρίδης / η πορεία μιας χώρας,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006

Markides, D. , *Κύπρος 1957-1963,* Αθήνα: Μεσόγειος, 2009

Melek Firat, *Τουρκοελληνικές σχέσεις και Κυπριακό*, Αθήνα: Σιδέρης, 2012

Murtagh, P. , *Ο βιασμός της Ελλάδας*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2005

Zürcher, E. J. , *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004

Β) Στα αγγλικά

Adams, T. W. , *AKEL: the Communist Party of Cyprus,* Stanford, California: Hoover Institution Press,1971

Adams, T. W. , *U.S. Army Area Handbook for Cyprus,* Dept of the Army pamphlet No. 550-22 prepared for the Dept of the Army by Foreign Areas Studies Division, Special Operations Research Office. Research and writing were completed on May 8, 1964, Washington: U.S. Government Printing Office, 5 June 1964

Adams, T. W. , –Cottrell, A. J. , *Cyprus between East and West*, Baltimore: J. Hopkins University Press, 1968

Ahmad, F. , *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975,* London: C. Hurst for the RIIA, 1977

Ahmad, F. , *The Making of Modern Turkey*, London & N. York: Routledge, 1993

Aldrich, R. J. , *GCHQ*, London: Harper Press, 2010

Alexandris, A. , *the Greek Minority of Istanbul and Greek – Turkish Relations 1918-1974,* Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1983

American Hellenic Institute, *Cyprus in Crisis /A Report prepared for the Subcommittee to investigate problems connected with Refugees and Escapees for the Committee on the Judiciary of the United States Senate,* Washington DC: US Government Printing Office, 1974, the American Hellenic Isntitute Inc., 1975

Ashton, N. J. , *Kennedy, Macmillan and the Cold War / The Irony of Interdependence*, Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2002

Aslan, M. , *The Cyprus Question in the making and the attitude of the Soviet Union towards the Cyprus question (1960-1974),* MA thesis, Ankara: Dept of International Relations, Bilgent University, 2008

Assos, D. , *A Study of Anti-colonial Nationalist Leadership, 1950-1959*, unpublished PhD thesis, London: Institute of Commonwealth Studies, University of London, 2009

Attalides, M. , *Cyprus / Nationalism and International Politics*, Edinburgh: Q Press, 1979

Bahcheli, T. , *Greek-Turkish relations since 1955,* Boulder: Westview Press, 1990

Ball, D., & Richelson, J. (επιμέλ.), *Strategic Nuclear Targeting,* Ithaca & London: Cornell University Press, 1986

Bamford, J., *The Puzzle Palace,* London: Penguin Books, 1983

Baylis, J. , *Ambiguity and Deterrence / British Nuclear Strategy 1945-1964,* Oxford: Clarendon, 1995

Brinkley, D. , *Dean Acheson, the Cold War years*, Yale University Press, New Haven and London, 1992

Briscoe, N. , *Britain and UN Peacekeeping 1948-1967*, Hampshire – N. York: Pelgrave MacMillan, 2003

Brookes, A. , *Vulkan units of the cold war,* Oxford-N. York: Osprey, 2009

Brookes, A. , *RAF Canberra units of the cold war*, Oxford-N. York: Osprey, 2014

Burns, W. J. , *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955-1981*, Albany: State University of N. York Press, 1985

Çalışkan, M. , *The development of inter-communal fighting in Cyprus, 1948-1974,* MA Thesis, Department of International Relations, Middle East Technical University, Ankara, 2012

Campbell, J. C. , *Defence of the Middle East / Problems of American Policy,* New York: Praeger, πρώτη έκδοση 1958, δεύτερη αναθεωρημένη: 1961

Carver, M. M. , *"A CORRECT AND PROGRESSIVE ROAD": U.S.-TURKISH RELATIONS, 1945-1964*, unpublished PhD thesis, Graduate College of Bowling Green State University, 2011

Chertok, B. , (A. Siddiqi επιμέλ. σειράς), *Rockets and People: Hot days of the Cold War,* vol III, Washington: NASA History Division, 2009

Constandinos, A. , *America, Britain and the Cyprus Crisis of 1974: Calculated Conspiracy or Foreign Policy Failure?* , Milton Keynes: Authorhouse, 2009

Coufoudakis, Van., *Cyprus, A contemporary problem in historical perspective,* Modern Greek Studies number 15, Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota, 2006

Crawshaw, N. , *The Cyprus revolt : an account of the struggle for union with Greece,* London: G. Allen & Unwin, 1978

Daniels, B. A. , *Diplomacy and discontents: nationalism, colonialism, imperialism and the Cyprus problem (1945-1960),* unpublished PhD thesis, University of South Africa, 2009

Davis, L. , *U-2 spyplane in action,* Carrollton, Texas: Squadron/Signal, 1988

Devereux, D.R. , *The Formulation of British Defence Policy Towards The Middle East, 1948-1956*, Hampshire & London: Macmillan Press, 1990

Dimitrakis, P. , *Military Intelligence in Cyprus, From the Great War to the Middle East Crises,* London, N York: I. B. Tauris, 2010

El Hussini, M. M. , *Soviet-Egyptian relations, 1945-1985*, Hampshire & London: Macmillan Press, 1987

Faustmann, H., & Peristianis, N., (επιμέλ.), *Britain in Cyprus / Colonialism and Post Colonialism 1878-2006,* Manheimm und Möhnesee: Bibliopolis, 2006

Foley, C. , *Legacy of Strife / Cyprus from rebellion to civil war*, London: Penguin, 1964

Freedman, L. , *US Intelligence and the Soviet Strategic Threat,* London: Macmillan Press Ltd, 1986 (πρώτη έκδοση: 1977)

Fursenko A., & Naftali, T., *Krushchev's Cold War,* New York-London: Norton, 2006

Ganser, D., *NATO's secret armies / Operation Gladio and terrorism in Western Europe*, London: F. Cass, 2005

Göktepe, C. , *British Foreign Policy towards Turkey 1959-1965*, London & Portland: F. Cass, 2003

Gravelle, J. A. R. , *A different shade of blue: peacekeeping by confrontation / The Canadian contingent in Cyprus, 1964-1975*, Ottawa: University of Ottawa, 1995

Grundy-Warr, C. E. R., *A geographical study of the united nations peace-keeping force in Cyprus, 1964-1984,* MA Dissertation, Durham University, 1984

Harris, G. S. , *Troubled Alliance / Turkish-American problems in historical perspective, 1954-1971*, Hoover Policy Study no 2, Washington: AEI for Public Policy Research, 1972

Hatzivassiliou, E. , *Greece and the Cold War Frontline State, 1952-1967*, London & N. York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2006

Henn, F. , *A business of some heat / The United Nations Force in Cyprus before and after the 1974 turkish invasion*, Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword, 2004

Henry, C. P. , *Ralph Bunche, Model Negro or American Other?,* New York & London: New York University Press, 1999

Heper, M. , & Evin, A. , (επιμέλ.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, Berlin-N. York: Walter Gruyter, 1988

Holland, R. , *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959,* Oxford: Clarendon Press, 1998

Holt, A. , *The Foreign Policy of the Douglas- Home Government Britain, the United States and the End of Empire*, Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2014

IISS (International Institute for Strategic Studies), ετήσια έκδοση με τίτλο *"The Military Balance"*, London. Αξιοποιήθηκαν οι εκδόσεις των ετών 1963, 1964 και 1965 (που αφορούσαν αντίστοιχα το 1962, το 1963 και το 1964)

Ioannides, C. P. , *In Turkey's Image / the transformation of occupied Cyprus into a Turkish province,* N. York: A.D. Caratzas, 1991

James, A. , *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964,* Hampshire-N. York: Palgrave, 2002

Jenkins, D. R. , *U-2 Dragon Lady,* North Branch, MN: Specialty Press, 1988

Jones, B. , *English Electric CANBERRA and Martin B-57*, Ramsbury: Crowood, 1999

Jordan, R. S. , *Political leadership in NATO*, Boulder: Westview, 1979

Karpat K. , and contributors, *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, Leiden: E. J. Brill, 1975

Kerr, M. , *The Arab Cold War*, Oxford-N. York-Toronto: Oxford University Press, 1965

Kiesling, J. B. , *Greek Urban Warriors /Resistance and Terrorism 1967-2014*, Athens: Lycabettus Press, 2014

Kirk, G. , *The Middle East 1945-1950*, London – N. York – Toronto: Oxford University Press, 1954

Kosut, H. , (ed.), *Cyprus 1946-1968,* New York: Facts on File, 1970

Kyriakides, Kl. , *British Cold War Strategy and the Struggle to Maintain Military Bases in Cyprus, 1951-1960*, unpublished PhD thesis, Hughes Hall, University of Cambridge, October 1996

Khrushchev, S. , *Nikita Khrushchev: Creation of a Superpower,* Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2000

Laqueur, W. , The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East, 1958-68, London: Routledge & K. Paul, 1969

Lee, sir D. , *Wings in the sun, a history of the Royal Air Force in the Mediterranean 1945-1986,* London: HMSO, 1989

Leonard, B. , (επιμέλ.) - U.S. Army Center Of Military History, *History of Strategic Air and Ballistic Missile Defense, vol II, 1956-1972*, Collingdale, PA: DIANE Publishing, 2011

Lloyd, L. , *Diplomacy with a difference, the Commonwealth Office of High Commissioner, 1880-2006,* Leiden – Boston: Martinus-Nijhoff, 2007

Louis, Wm. R. , *The British Empire in the Middle East 1945-1951,* Oxford: Clarendon Press, 1984

Luard, E. , (επιμέλ.), *The international regulation of civil wars*, London: Thames & Hudson, 1972

Mallinson, W. , *Britain and Cyprus,* London & N. York: I. B. Tauris, 2011

Mayes, S. , *Makarios: A Biography,* New York: St Martin's Press, 1981

Moore, R. *, Nuclear Illusion-nuclear reality, Britain, the United States and nuclear weapons, 1958-1964*, N. York: Pelgrave Macmillan, 2010

Mufti, M. , *Daring and Caution in Turkish Strategic Culture*, N. York: Palgrave Macmillan, 2009

Necatigil, Z. M. , *The Cyprus question and the Turkish position in international law,* Revised second edition, Oxford : Oxford University Press, 1989, 1993

Nichols, T. , Stuart, D. , McCausland, J. D., (επιμέλ.), *Tactical nuclear weapons and NATO,* Carlisle, Pennsylvania: SSI, 2012

Nicolet, Cl. , *United States policy towards Cyprus: removing the Greek-Turkish Bone of Contention,* Bibliopolis, Mannheim und Moehnesee, 2001

O'Malley, B. , - Craig, I. , *The Cyprus Conspiracy /America, Espionage and the Turkish Invasion,* London-N. York: I. B. Tauris, 1999

Oberling, P. , *The road to Bellapais: The Turkish Cypriot exodus to northern Cyprus*, Boulder: Social Science Monographs, New York: Columbia University Press, 1982

Oran, B. (επιμέλ.), *Turkish foreign policy 1919-2006: facts and analysis with documents,* Salt Lake City: University of Utah Press, 2010

Orkaby, A. A. , *The International History of the Yemen Civil War, 1962-1968,* unpublished doctoral dissertation, History & Middle Eastern Studies, Harvard University, 2014

Oron, Y. , (επιμελ), *Middle East Record 1961* vol 2, Jerusalem: Tel Aviv University, 1967

Packard, W. H. , Captain USN (Retired), *A Century of U.S. Naval Intelligence*, A joint publication of the Office of Naval Intelligence and the Naval Historical Center, Washington: Department of the Navy, 1996

Patrick, R. A. , (Bater, J. H., & Preston, R., επιμέλ.), *Political geography and the Cyprus conflict, 1963-1971,* Waterloo, Ontario: Dept. of Geography, Faculty of Environmental Studies, University of Waterloo, 1976

Peden, G. C. , *Arms, Economics and British Strategy,* Cambridge: Cambridge University Press, 2007

Pedlow, G. W., & Welzenbach, D. E. , *The CIA and the U-2 program, 1954-1974,* History Staff, Center for the Studies of Intelligence, CIA, Washington: DOC EX and Sringfield VA: NTIS, 1988

Peebles, C. , *Shadow Flights, America's secret air war against the Soviet Union,* Novato, CA: Presidio, 2000

Pelt, M. , *Tying Greece to the West , US-West German-Greek Relations, 1949-1974,* University of Copenhagen: Museum of Tusculanum Press, 2006

Polmar, P., & Moore, K. J., *Cold War submarines*, Dulles, VA: Potomac books, 2004

Prados, J. , *The Soviet Estimate / U.S. Intelligence Analysis & Soviet Strategic Forces*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986

Prados, J. , *Keepers of the Keys: A History of the National Security Council from Truman to Bush*, N. York: W. Morrow & Co, 1994

Priest, A. , *Kennedy, Johnson, and NATO: Britain, America, and the dynamics of alliance, 1962-1968,* London & N. York: Routledge, 2006

Purcell, H. D. , *Cyprus,* London: Ernest Benn, 1969

Rahman, H. , *A British Defence Problem in the Middle East*, Reading: Ithaca Press, 1994

Ranelagh, J. , *The Agency, The rise and decline of the CIA,* New York: Touchstone, 1987

Richmond, O. P. , *Mediating in Cyprus, The Cyprus Communities and the United Nations,* London-Portland OR: F. Cass, 1998

Rubinstein, A. Z. , *Soviet Policy toward (sic) Turkey, Iran and Afghanistan, / The dynamics of influence,* N. York: Preager, 1982

Salem, N. , (επιμέλ.), *Cyprus, A Regional Conflict and Its Resolution,* N. York: St Martin's Press, 1992

Savel'yev, A. G., Trenin, D., Detinov, N. N. , *The Big Five: Arms Control Decision-Making in the Soviet Union,* Westport: Praeger, 1995

Schake, K. W. , *Strategic Frontier: American Bomber Bases Overseas, 1950-1960*, Norwegian University of Science and Technology, Department of History, 1998

Shlaim, A., Jones, P., Sainsbury, K. , *British Foreign Secretaries since 1945,* N. Abbot: David & Charles, 1977

Sonyel, S. R. , *Cyprus: the destruction of a republic, British documents 1960-65*, Cambridgeshire: Eothen Press, 1997

Stephens, R. , *Cyprus: A place of arms,* London: Pall Mall Press, 1966

Stocker, J., *Britain and Ballistic Missile Defence 1942-2002*, London – N. York: F. Cass, 2002

Taubman, W. , Khrushchev, S. , & Gleason, A. , (επιμέλ.), *Nikita Khrushchev*, New Haven & London: Yale University Press, 2000

Taubman, W. , *Khrushchev, the man and his era*, London: Simon & Schuster, 2003

Taylor, T. , *Defence, technology and international integration*, London: F. Pinter, 1982

Trenear-Harvet, G. S. , *The Historical Dictionary of Air-Intelligence,* Lanham, Maryland-Toronto-Plymouth: Scarecrow, 2009

Twigge S. , - Scott, L. , *Planning Armageddon: Britain, the United States and the Command of Western Nuclear Forces, 1945-1964*, London - New York: Routledge, 2000

Uzer, U. , *Identity and Turkish foreign policy, / the kemalist influence in Cyprus and the Caucasus,* London-N. York: I. B. Tauris, 2011

Vanezis, P. N. , *Makarios: Faith and Power*, London: Abelard-Schuman, 1971/2

Vassiliev, A.M., *Russian Policy in the Middle East*, Reading: Ithaca Press, 1993

Walton, C. , *Empire of Secrets / British Intelligence, the Cold War and the twilight of the Empire,* N.York: Overlook Press, 2013

Weintal, E., & Bartlett, C. , *Facing the brink / a study of crisis diplomacy*, London: Hutchinson, 1967

West, N. , [Allason, R.], *Historical Dictionary of British Intelligence,* Lanham, Maryland-Toronto-Oxford, 2005

Westad, O. A. , (επιμέλ.), *Reviewing the Cold War /Approaches, Interpetations, Theory*, London – Portland, OR: F. Cass, 2000

Wynn, H. , *The RAF Strategic Nuclear Deterrent Forces: their origins, roles and deployment 1946-1949 / A documentary history*, London: HMSO, 1994

III α'. Μονογραφίες:

Anderson, M. W. , *Turkey, CENTO vs. NATO / Mutually Supporting or a Conflict of Interest?* , Carlisle Barracks, Pennsylvania: US Army War College, 1966

Dragnich, G. S. , *The Soviet Union's quest for access to naval facilities in Egypt prior to the June war of 1967,* Springfield, VA: NTIS, 1974

Laçiner, S. , TURKISH FOREIGN POLICY BETWEEN 1960-1971: NEO-KEMALISM VS. NEO-DEMOCRATS?, *USAK YEARBOOK*, vol 3, 2010

Rosenberg, D.A., The Origins of Overkill: Nuclear Weapons and American Strategy, 1945-1960*, International Security,* vol 7 no 4, (Spring 1983)

Siegel, A. B. , *The use of naval forces in the post-war era: U. S. Navy and U.S. marine Corps crisis response activity, 1946-1990*, CRM 90-246, Alexandria, Virginia: Operations and Support Division, Center for Naval Analysis, 1991

Windsor, P., *NATO and the Cyprus crisis*, Adelphi Paper no 14 –November 1964, London: The Institute for Strategic Studies

Δημητρόπουλος, Γ. , (αντιναύαρχος ΠΝ ε.α.), *Το Πολεμικό Ναυτικό στην Κύπρο 1964-1966*, Πειραιάς: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2011

Χρυσοστόμου, Α. , *Κυπριακός Στρατός,* Λευκωσία: Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, 2008

IV. Αρθρογραφία

Λαμπρούλιας, Σ. , Η ίδρυση της Ένωσης Κέντρου – 1961, *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β' Χρόνος 10ος, τ. 30, Ιαν. – Μάρτ. 1987

Ριζάς, Σ. , Η ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1963-64, *ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ*, τ. 5, (2018)

Στεργίου, Δ. Θ. , Ελληνικά F-84F*, Στρατοί & Τακτικές,* τ. 16 (Ιούλιος-Αύγουστος 2011)

Χρυσοστόμου, Α. , Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά*, Εθνική Φρουρά και Ιστορία,* τ. 34, Λευκωσία 2014

Acheson, D. , "Cyprus: the anatomy of the problem", *Chicago Bar Record*, XLVI.8 (May 1965)

Adams, T. W. , the American concern in Cyprus, *The Annals of the American Academy,* vol 401, (May 1972)

Aldrich, R. J. , GCHQ and Sigint in the Early Cold War 1945-70, *Intelligence and National Security,* vol 16 no 1, (2001)

Aldrich, R. J. , Intelligence, Anglo-American relations and the Suez Crisis, 1956, *Intelligence and National Security,* vol 9 no 3, 1994

Andrew, C. , Whitehall, Washington and the Intelligence Services, *International Affairs,* vol 53 no 3, Jul., 1977

Balci, T. , The Cyprus Crisis and the Southern Flank of NATO (1960-1975), *International Review of Turkish Studies*, vol 2 iss. 3, (Fall 2012)

Bolukbasi, S., The Johnson letter revisited, *Middle Eastern Studies*, vol 29 no 3, (July 1993)

Boyd, J. M. , Cyprus: Episode in Peacekeeping, *International Organization*, vol 20 no 1, (Winter, 1966)

Brands jr, H. W. , America enters the Cyprus tangle, 1964, *Middle Eastern Studies*, vol 23 no 3, (1987)

Citino, N. J. , Defending the 'post war petroleum order': the US, Britain and the 1954 Saudi-Onassis tanker deal*, Diplomacy and Statecraft,* vol 11 no 2, (July 2000)

Constandinos, A. , Britain, America, and the Sovereign Base Areas from 1960-1978*, The Cyprus Review,* vol 21 no 2, (Fall 2009)

Constantinides, A. , The Cyprus Problem in the United Nations Security Council, στο S. Wittich – G. Loibl (επιμέλ.), *Austrian Review of International and European Law*, Vol. 19 (2014)

Constantinides, A. , Hans Kelsen's Opinion on the Eligibility of the future Republic of Cyprus as a Member of the United Nations, στο C. Jabloner-T. Olechowski-K. Zeleny (επιμέλ.), *Das internationale Wirken Hans Kelsens*, Wien: MANZ΄sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2016

Constantinou, C. M. , & Richmond, O. P. , The Long Mile of Empire: Power, Legitimation and the UK Bases in Cyprus, *Mediterranean Politics,* vol 10 no 1, (March 2005)

Dimitrakis, P. , British Diplomacy and the Decline of CENTO, *Comparative Strategy*, vol 28, no 4, 2009

Dornan jr, J. E. , Strategic Rocket Froces, στο R. Bonds (επιμέλ.), *The Soviet War Machine*, Secaucus, NJ: Chartwell Books, 1977

Easter, D. , GCHQ and British External Policy in the 1960s, *Intelligence and National Security,* vol 23 no 5, (Oct 2008)

Ehrlich, T. , Cyprus, the "Warlike Isle": origins and elements of the current crisis, *Stanford Law Review*, vol 18, no 6, (May 1966)

Elliot, M. , A review of Cabinet Papers, January-April 1964, *Contemporary Record*, vol 9 no 2, (1995)

Elliot, M. , A review of Cabinet Papers, May-August 1964, *Contemporary Record*, vol 9 no 3, (1995)

Finn, C. , (Gp Capt) & Berg, P. , (Lt Col), Anglo-American Strategic Air Power Co-operation in the Cold War and beyond, *RAF Air Power Review*, vol 7 no 4, (Winter 2004)

Freedman, L. , British Nuclear Targeting, *Defence Analysis,* vol 1 no 2, 1985

Garthoff, R. L. , US Intelligence in the Cuban Missile Crisis, *Intelligence and National Security*, vol 13 no 3, 1998

Gat, M. , Anatomy of decline: Anglo-Soviet competition in the Middle East, 1956–67, *Israel Affairs*, vol 19 issue 4, 2013

Georgiou, G. , British Bases in Cyprus and Signals Intelligence, *Etudes Helleniques - Hellenic Studies,* vol 19 issue 2, (Autumn 2011)

Gobarev, V. , The early development of Russia's ballistic missile defense system, *The Journal of Slavic Military Studies,* vol 14 no 2, (June 2001)

Godwin M. , & Kirby, M. , V is for Vulnerable: Operational Research and the V-Bombers, *Defence Studies,* vol 9 no 1, (March 2009)

Graham, P. , RAF nuclear deterrence in the Cold War, *RAF Air Power Review*, vol 10 no 1, (Spring 2007)

Hatzivassiliou, E. , The Dark Side of the Force: Losing Control of the Army, 1963-1964, Minneapolis: University of Minnesota, *Modern Greek Studies Yearbook*, vol 18/19, (2002/2003)

Hatzivassiliou, E. , Cold War pressures, regional strategies and relative decline: British military and strategic planning for Cyprus 1950-1960, *The Journal of Military History,* vol 73 no 4, (Oct 2009)

Herman, M. , Diplomacy and Intelligence, *Diplomacy and Statecraft ,* vol 9 no 2, (July 1998)

James, A. , Canada and the Cyprus crisis of 1963-1964: Two mysteries and a mistake, *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, vol 91 Issue 365 (2002)

Johnson, L. K. , Glimpses into the Gems of American Intelligence: The President's Daily Brief and the National Intelligence Estimate, *Intelligence and National Security* , vol 23 no 3, June 2008

Joseph, J. S. , The UN as an instrument of national policy: the case of Cyprus, *The Cyprus Review,* vol 1 no 2, (Fall 1989)

Karpenko, A. , ABM AND SPACE DEFENSE, *Nevsky Bastion*, no 4, 1999

Kerr-Lindsay, J. , Shifting Alignments: The external orientations of Cyprus since Independence, *The Cyprus Review*, vol 22 no 2, Fall 2010

Khalil, O. F. , The Crossroads of the World: U.S. and British Foreign Policy Doctrines and the Construct of the Middle East, 1902–2007, *Diplomatic History*, vol 38 no 2, (2014)

Kielstra, A. , Taking Care of Business: Canada's Forgotten Cold War Conflict in Cyprus, July-August, 1974, *Journal of military and strategic studies,* vol 12 issue 1, (Fall 2009)

Kıralp, Ş. , Defending Cyprus in the Early Postcolonial Era: Makarios, Cyprus, NATO, USSR, and the NAM (1964-1967), *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol 19 iss 6, 2017

Kruse, T. , Cyprus nd the Two German States – 'Class Struggle' in the Eastern Mediterranean, *The Cyprus Review*, vol 24 no 1, 2012

Kyriakides, K. A. , NATO and Cyprus: The reaction of the British government to the 1959 Greco-Turkish proposal to admit an independent Cyprus to NATO*, Cambridge Review of International Affairs,* vol 6 no 1, 1992

Lerner, M. , "A Big Tree of Peace and Justice": The Vice Presidential Travels of Lyndon Johnson, *Diplomatic History*, vol 34 no 2, 2010

Levey, Z. , Israel's entry into Cyprus, 1959-1963: Diplomacy and Strategy in the Eastern Mediterranean*, Middle East Review of International Affairs (MERIA*), vol 7 no 3, (September 2003)

MacQueen, N. , Ireland and the United Nations Peacekeeping Force in Cyprus, *Review of International Studies*, vol 9 no 2, (Apr., 1983)

Melissen, J. , The Thor saga: Anglo-American nuclear relations, US IRBM development and deployment in Britain, 1955–1959, *Journal of Strategic Studies*, vol 15 no 2, 1992

Melissen, J. , Pre-summit diplomacy: Britain, the United States and the Nassau conference, December 1962, *Diplomacy and Statecraft*, vol 7 no 3, (November 1996)

Michael, D. , The relationship of the Soviet Union with the Republic of Cyprus 1960-1964, *Etudes Helleniques - Hellenic Studies*, vol 19 issue 2, (Autumn 2011)

Middeke, M. , Britain's global military role, conventional defence and Anglo-American interdependence after Nassau, *The journal of Strategic Studies,* vol 24 no 1, March 2001

Mills, D. , Signals Intelligence and the Coder Special Branch of the Royal Navy in the 1950s, *Intelligence and National Security,* vol 26 no 5, (Oct 2011)

Nicolet, Cl. , British nuclear weapons in Cyprus in the 1960s / the evidence from the archives, *Thetis,* 7, (2000)

Özalp, O. M. , Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations, *Turkish Journal of Politics*, vol 2 no 2, Winter 2011

Özdemir, H. , the turkish-american relations towards 1960 turkish "revolution", *The Turkish Yearbook of International Relations,* vol 31, 2000

Özkan, B. , Making Cyprus a national cause in Turkey's foreign policy, 1948–1965, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, vol 15 iss. 4, 2015

Priest, A. , "In Common Cause": the NATO Multilateral Force and the Mixed-Manning Demonstration on the USS Claude V. Ricketts, 1964-1965, *The Journal of Military History,* vol 69 no3, (July 2005)

Reynolds, D. , A 'Special Relationship'? America, Britain and the International Order Since the Second World War, International Affairs (Royal Institute of International Affairs), vol 62 no 1, (Winter, 1985-1986)

Richelson, J. T. , MASINT: The New Kid in Town, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence,* vol 14 no 2, (2001)

Rodman, D. , Armoured breakthrough: the 1965 american sale of tanks to Israel, *Middle East Review of International Affairs (MERIA),* vol 8 no 2, (June 2004)

Roubatis, Y. P. , The United States and the Operational Responsibility of the Greek Armed Forces, 1947-1987, *Journal of the Hellenic Diaspora,* vol VI no 1, (spring 1979)

Savvides, Ph. K. , US foreign policy towards Cyprus: is the "Theory of Continuity" still relevant?, *Journal of the Hellenic Diaspora,* vol 24 no 1, (1998)

Scott, L. , & Dylan, H. , Cover for Thor: Divine Deception Planning for Cold War Missiles, *Journal of Strategic Studies,* vol 33 no 5, October 2010

Simpson, J. , British nuclear weapons stockpiles 1953-1978, *RUSI journal,* vol 156 no 5, 2011

Smith, C. G. , The Emergence of the Middle East, *Journal of Contemporary History*, vol 3, no 3, The Middle East (Jul., 1968)

Smith, M. A. , British nuclear weapons in the Cold War and beyond, *International Affairs*, vol 87 Issue 6, (2011)

Smolansky, O. M. , Moscow and the Suez Crisis, 1956: A Reappraisal, *Political Science Quarterly,* vol 80 no 4, (Dec., 1965)

Stegenga, J. A. , UN Peace-Keeping: The Cyprus Venture, *Journal of Peace Research*, Vol. 7 No. 1, 1970

Stergiou, A. , Soviet Policy towards Cyprus, *The Cyprus Review*, vol 19 no 2, (Fall 2007)

Stergiou, A. , The Exceptional Case of the British Military Bases on Cyprus, *Middle Eastern Studies,* vol 51 issue 2, 2015

Theodorides, J. , The United Nations Peacekeeping Force in Cyprus (UNFICYP), *The International and Comparative Law Quarterly,* vol 31 no 4, (Oct. 1982)

Thomas, A. , British Signals Intelligence after the second world war, *Intelligence and National Security,* vol 3 no 4, (1988)

Tregenza, A. , 'How capable was the V-bomber force militarily of delivering Britain's nuclear deterrent in the late 1950s and 1960s?', *RAF Air Power Review*, vol 7 no 1, (Spring 2004)

Varnava, A. , *Reinterpreting Macmillan's Cyprus Policy, 1957-1960, The Cyprus Review,* vol 22 no 1, (Spring 2010)

Vlanton, E. , & Alicia, D. , The 1959 Cyprus Agreements: Oracle of Disaster, *Journal of the Hellenic Diaspora,* vol XI no 4, (Winter 1984)

Walker, J. R. , British nuclear weapons stockpiles 1953-1979, *RUSI journal,* vol 156 no 5, 2011

Wippman, D. , treaty-based Intervention: Who can say no?, *The University of Chicago Law Review,* vol 62 no 2, (Spring, 1995)

Young, K. , A most Special relationship / The Origins of Anglo-American nuclear strike planning, *Journal of Cold War Studies,* vol 9 no 2, (Spring 2007)

V. Τύπος:

Αθηναϊκός:

Το Βήμα,

Η Καθημερινή,

Ελληνικός Βορράς,

Εθνικός Κήρυξ,

ΕΣΤΙΑ,

Αυγή,

Κύπρου:

Σημερινή,

Διεθνής:

Chicago Tribune

Ιστορική θεώρηση της πολιτικής και της διεθνούς διάστασης ζητημάτων αμυντικής ασφάλειας στην Κύπρο και στην Ελλάδα στη δεκαετία 1960-1970

Μέρος Β΄

Μέσον 1964-εκπνοή 1965: οι τουρκικές απειλές κατά της Κύπρου και της Ελλάδας, η προσφυγή της πρώτης σε «απαγορευμένους» διπλωματικούς συμμάχους και πηγές για την εξεύρεση μέσων αυτοάμυνας και της δεύτερης ενδοΝΑΤΟϊκά, για τον ίδιο λόγο. Τα στρατιωτικά σχέδια, οι διεθνείς ισορροπίες και τα πολιτικά αδιέξοδα της Λευκωσίας και της Αθήνας

ΜΕΡΟΣ Β΄ ΤΗΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ 1 – 4,

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ,

ΕΙΔΙΚΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ Ι, ΙΙ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ, ΠΙΝΑΚΩΝ, ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ

Νίκος Χατζηϊωακείμ

Αθήνα, 2021

Περιεχόμενα Β' Μέρους:

Εισαγωγική υπόμνηση των κυριότερων γεγονότων και διεργασιών της άνοιξης του 1964 και ο συσχετισμός τους με ορισμένα από τα επακολουθήσαντα ……..……. σσ 5-13

Κεφάλαιο 1: το δραματικό θέρος του 1964 …….. σσ 14-211

Ο Ιούνιος της Washington (των πολεμικών απειλών και της άνωθεν επιβολής έναρξης ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων) …….. σσ 14-56

Ο Ιούλιος της Γενεύης (της νευρικότητας και των άγονων διεργασιών) ….. σσ 57-89

Ο Αύγουστος της Τηλλυρίας. Οι ελληνοκύπριοι βιώνουν το πυρίκαυστο δίλλημα: πραγματική ανεξαρτησία μέσω της ενίσχυσης των «απαγορευμένων συμμαχιών» ή μετατροπή τους σε πολίτες μακρινών (και ακρωτηριασμένων) επαρχιών του ελλαδικού κράτους ……. σσ 90-211

Κεφάλαιο 2: η κατάδυση αλλά όχι κατάργηση των σχεδίων κατάλυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η πρώτη επαφή του ελληνικού στρατιωτικού κόσμου με σοβιετικά όπλα: ……... σσ 212-337

Το τελευταίο τρίμηνο του 1964: Η σταδιακή επάνοδος των ελληνοτουρκικών σχέσεων στο προ του 1930 κλίμα …… σσ 212-301

1965: εμπεδώσεις, μεταβάσεις, ανατροπές, ματαιώσεις ……. σσ 302-337

Κεφάλαιο 3: Η «Πυραυλική Κρίση της Κύπρου» την άνοιξη του 1965 …. σσ 338-505

Μάρτιος: «Πλοίον κομίζον Σοβιετικά εφόδια» ……. σσ 338-428

Απρίλιος: «Εξαίρετον εντύπωσιν προεκάλεσαν στο κοινόν οι Ρωσικοί πύραυλοι που δεν παρήλασαν» ……..... σσ 429-461

Μάιος: ενήλικα και ανήλικα τέκνα ……...…. σσ 462-505

Κεφάλαιο 4: η Κύπρος προσπαθεί να επιβιώσει μέσω αυτοβοήθειας, η Ελλάδα προετοιμάζεται να αμυνθεί στο ελληνοτουρκικό μέτωπο, ενώ οι δύο πλευρές αλληλοϋποβλέπονται, σε κατάσταση εξωτερικών πιέσεων η μεν κι εσωτερικής πολιτικής πόλωσης η δε (το β' εξάμηνο του 1965) …….. σσ 506-581
Το καλοκαίρι της πολιτικής Κρίσης στην Αθήνα ……. σσ 506-534

Το τελευταίο τετράμηνο του 1965: η Αθήνα αποκτά νέα κυβέρνηση και η Λευκωσία αναπτύσσει ταχύτητα στον δρόμο για την απόκτηση της αδέσμευτης ανεξαρτησίας
Σεπτέμβριος ……..…….. σσ 535-541
Οκτώβριος ……..…… σσ 542-553
Νοέμβριος ……. σσ 554-561
Δεκέμβριος……..…… σσ 562-581

Δέσμες συμπερασμάτων για το Β' Μέρος και ορισμένες παρατηρήσεις που αφορούν το σύνολο της διατριβής ……...…….. σσ 582-655

i. Εισαγωγικά, τα θεμελιώδη των σκοπών του κάθε αναμεμιγμένου μέρους σσ 582-592

ii. Το πολιτικό πλαίσιο ……..…….. σσ 593-606

iii. Το περιφερειακό και το ευρύτερο διεθνές πλαίσιο ……...……. σσ 607-612

iv. Οι αλληλεπιδράσεις του Στρατιωτικού με το Οικονομικό πλαίσιο αναφοράς. Το Διεθνές υπόβαθρό τους, την εποχή των μεταβολών στο ισοζύγιο Οικονομικής ισχύος μεταξύ των μεγάλων κρατών της Δύσης …… σσ 613-633

v. Η στρατιωτική παράμετρος της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης:
α) η ελλαδική παρουσία στην Κύπρο, β) οι εξοπλισμοί της Ελλάδας και της Κύπρου,
γ) Η «πυραυλική κρίση της Κύπρου» και οι προεκτάσεις της …..…….. σσ 634-655

Βραχύς επίλογος ……...……... σσ 656-660

Ειδικό Παράρτημα Ι ……..... σσ 661-685

Ειδικό Παράρτημα ΙΙ …….. σσ 686-708

Παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων: ……... σσ 709-806

Πηγές Β' Μέρους ……..…… σσ 807-836

Συνημμένα «Α», «Β», «Γ» …….. σσ 837-839

Η σελίδα είναι επί τούτω κενή

Μέρος Β΄ της διδακτορικής διατριβής

Μέσον 1964-εκπνοή 1965: οι τουρκικές απειλές κατά της Κύπρου και της Ελλάδας, η προσφυγή της πρώτης σε «απαγορευμένους» διπλωματικούς συμμάχους και πηγές για την εξεύρεση μέσων αυτοάμυνας και της δεύτερης ενδοΝΑΤΟϊκά, για τον ίδιο λόγο. Τα στρατιωτικά σχέδια, οι διεθνείς ισορροπίες και τα πολιτικά αδιέξοδα της Λευκωσίας και της Αθήνας.

Εισαγωγική υπόμνηση των κυριότερων γεγονότων και διεργασιών της άνοιξης του 1964 και ο συσχετισμός τους με ορισμένα από τα επακολουθήσαντα

Οι αψιμαχίες μεταξύ ένοπλων ομάδων των δύο κοινοτήτων, οι ελάχιστα συγκεκαλυμμένες προετοιμασίες της Τουρκίας για στρατιωτική επέμβαση στο νησί, η συγκρότηση της Εθνικής Φρουράς με μαζική στρατολόγηση ελληνοκυπρίων από την κυβέρνηση της Λευκωσίας και η έναρξη της «εν κρυπτώ» παράνομης αποστολής στρατευμάτων από την Ελλάδα στο νησί, συνέστησαν τον ιστό εξελίξεων της Β΄ Περιόδου του αναγεννημένου μετά την δεσμευμένη ανεξαρτησία Κυπριακού, κατά το τρίμηνο που ακολούθησε την εγκατάσταση της Ειρηνευτικής Δύναμης του ΟΗΕ.

Οι πρώτες σαφείς ιδέες με αμερικανική προέλευση, κυβερνητική αλλά και στελεχών του State Dept, παρουσιάστηκαν κατά την ίδια περίοδο και, όπως έχει ήδη αναφερθεί, περιστρέφονταν γύρω από παραλλαγές της ιδέας απόδοσης στην Τουρκία:

_στρατιωτικής βάσης επί του νησιού,

_ συν δευτερεύουσας εδαφικής αποζημίωσης, (ηπειρωτικής ή νησιωτικής), ελλαδικής προέλευσης,

_ συν παροχής αυτοδιοίκησης για τους τουρκοκύπριους, είτε στο πλαίσιο θυλάκων / επαρχιών είτε με τη μορφή διζωνικής-δικοινοτικής ομοσπονδίας,

όλα αυτά έναντι της ένωσης (με όποιο περιεχόμενο τής απέμενε, κατόπιν των παραπάνω) της Κύπρου με την Ελλάδα [1].

Από πλευράς του αμερικανικού υπουργείου άμυνας, την ίδια περίοδο (Φεβρουάριος 1964) πρωτοεμφανίστηκε το σενάριο νομότυπης ελεγχόμενης ελλαδοτουρκικής στρατιωτικής επέμβασης στην Κύπρο, με άξονα τον διαμελισμό της («ένωση με παραχωρήσεις στην

[1] Cl. Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974: removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Mannheim und Moehnesee, 2001, σσ 222-235.

Τουρκία») [2] και την αναπόφευκτη απομάκρυνση του Μακαρίου, η τελευταία όμως δεν είχε αναγορευθεί ακόμη σε μείζον προαπαιτούμενο για το σύνολο των διαμορφωτών της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ. Προς το παρόν, απλώς προκρινόταν η συνεννόηση των δύο «μητρικών κρατών» και προτιμάτο η αδιαφορία για τις απόψεις των κυπρίων.

Οι διαδοχικές προσπάθειες του κράτους (κατεχόμενου από τα μέλη της ελληνοκυπριακής κοινότητας αποκλειστικά πια, ως διεθνούς φυσιογνωμίας, οργανισμού, φορέα όλων των εξουσιών) να επιβληθεί και να ελέγξει την τουρκοκυπριακή κοινότητα, που εγκατέλειψε αυτοβούλως τις θέσεις της από το σύνολο του κρατικού μηχανισμού [3], παρήγαγαν διαρκείς τριβές, οι οποίες όταν οξύνονταν προξενούσαν την εκτόξευση τελεσιγράφων περί εισβολής από την Άγκυρα προς τη Λευκωσία, αναμεμειγμένων με αεροπορικές απειλές. Ο παραπάνω κύκλος δράσεων-αντιδράσεων κατάντησε καθημερινότητα στην Κύπρο των μέσων του 1964. Παράλληλα, για ορισμένους αμερικανούς ιθύνοντες η ανάδυση μιας «Μεσογειακής [εκδοχής της] Κούβας», δηλαδή ενός κράτους που δεν θα ήταν πλέον φιλικό προς τη Δύση ενώ αυτή εξακολουθούσε να έχει κρίσιμα συμφέροντα τοπικά, εκλήφθηκε ως απευκταίο πλην πιθανό ενδεχόμενο [4]. Οι αμερικανικοί φόβοι θεωρούνταν βάσιμοι, αφού για τους δικούς της λόγους η κάθε πλευρά, Λευκωσία και Μόσχα είχαν προσεγγίσει η μία την άλλη ορατά, σε οικονομικό αλλά και σε διπλωματικό επίπεδο. Οι σχέσεις του Μακάριου με τον Νάσερ αποτελούσαν συμπληρωματική πηγή άγχους για το Λονδίνο, τη Washington αλλά και την Άγκυρα.

Σε ένα επιφανειακό επίπεδο ανάλυσης, η αντιπαλότητα που χαρακτήριζε τις σχέσεις της Μακαριακής πλειοψηφίας των ελληνοκύπριων με την Αθήνα και τους ενωτικούς ελληνοκύπριους υπό τον φυσικό ηγέτη τους Γρίβα, στο πλαίσιο ενός θανάσιμου για τη νεαρή Δημοκρατία μεταξύ τους πολιτικού ανταγωνισμού (για τον οποίο την κύρια ευθύνη έφερε η αντιΜακαριακή συμπαράταξη), παρείχε στην Άγκυρα κάθε νομότυπη αφορμή για την υλοποίηση της υψηλής στρατηγικής της επανόδου της στο νησί. Μία κάπως διεισδυτικότερη προσπάθεια προσέγγισης της σχέσης του Αρχιεπισκόπου με τον Γρίβα δείχνει ότι μετά την επιστροφή του στο νησί τον Ιούνιο, ο δεύτερος παρουσίασε πρόσκαιρα

[2] Andreas Constandinos, US-British Policy on Cyprus, 1964-1974, *The Cyprus Review*, vol 23 no 1, (Spring 2011), σ 22. Υπενθυμίζεται η διατύπωση παρεμφερούς εκδοχής με το ίδιο ουσιώδες περιεχόμενο, πάλι το Φεβρουάριο του 1964, από πλευράς υψηλόβαθμου αξιωματούχου του State Dept.

[3] Ένα από τα λίγα σφάλματα που καταλογίζονται στην τουρκοκυπριακή κοινότητα μετά τα «Δεκεμβριανά» του 1963. Ενδεικτικά: Cl. Nicolet 2001 op cit σ 293.

[4] Στους απαισιόδοξους αμερικανούς περιλαμβανόταν ο ανώτατος Διοικητής Συμμαχικών Δυνάμεων στην Ευρώπη και πρώην Α/ΓΕΕΘΑ των ΗΠΑ στρατηγός L. L. Lemnitzer, όπως και ο υφυπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ G. W. Ball.

κάποιες τάσεις αποστασιοποίησης από την ως τότε πλήρη ταύτισή του με την θεωρία του «Εθνικού Κέντρου» και την μισαλλόδοξη φιλοαμερικανική μονομέρεια.
Η ισχυρή ελληνοκυπριακή Αριστερά συνοδοιπόρησε με το ηγεμονικό κλίμα εντός της κοινότητας: «ενωσιολόγησε», εννοώντας το κατά την προηγούμενη περίοδο και προσχηματικά κατά την εξεταζόμενη, πάντως προσυπέγραψε το αφανές εθνικιστικό περιεχόμενο της αυτοδιάθεσης (με τερματικό δηλαδή στάδιο υποτίθεται την ένωση κι όχι την πλήρη ανεξαρτησία, όσο κι αν η δεύτερη προέλαυνε ακάθεκτη, ως η πραγματική προτίμηση των περισσότερων ελληνοκύπριων). Επισήμως πάντα, το ΑΚΕΛ περιοριζόταν να μην προσχωρήσει, αναμενόμενα, στις «φιλοϊμπεριαλιστικές» αναγνώσεις των συνεπειών της ένωσης. Παρότι, ιστορικά, ο αριστερής προέλευσης κυπριωτικός πατριωτισμός ευνόησε την πολιτικοοικονομική εξωστρέφεια των κύπριων κι εντέλει εισέφερε στην περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη του εγχώριου μεσοαστικού στρώματος κι ενώ η προϋπάρχουσα «συνοριακή [εκ φύσεως κοσμοπολίτικη] κουλτούρα» (πολιτισμικά – οικονομικά) ανατροφοδοτήθηκε από την προικοδότηση του νησιού με την, έστω υπό όρους, πολιτική ανεξαρτησία του, το ΑΚΕΛ, από επιλογή βασισμένη σε πραγματιστικές αντιλήψεις μεσοπρόθεσμου αντί μακροπρόθεσμου ορίζοντα, προέταξε εκείνα τα χρόνια την οικοδόμηση μίας πολιτικής ταυτότητας που διέθετε εθνοτική διάσταση. Η δολοφονία του ηγετικού στελέχους της τουρκοκυπριακής Αριστεράς (μέλους της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ) Derviş Ali Kavazoğlu (μάλιστα, μαζί με τον ελληνοκύπριο ομοϊδεάτη του Κ. Μισιαούλη) στις 11 Απριλίου του 1965, με ασύλληπτους τους δράστες, επισφράγισε το άδοξο τέλος κάθε προσπάθειας να συγκροτηθεί ένας «παγκυπριακός πατριωτισμός», εδραζόμενος, έστω κατ' αρχάς, σε ένα πολιτικό σχηματισμό και με την προοπτική διάχυσής του μεταγενέστερα [5].

Χειραγωγημένη και πιεζόμενη, χωρίς ισχυρούς ή μόνιμους εξωτερικούς συμμάχους, η τουρκοκυπριακή μειονότητα αποτέλεσε το εύκολο θύμα όλων των άλλων παραγόντων που δραστηριοποιούνταν στη διαμόρφωση του Κυπριακού καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Μετά την εισβολή του 1974, όταν τα προσχήματα προστασίας της εξέλειπαν για την Άγκυρα, περιθωριοποιήθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος της εντός της κατεχόμενης πλέον κυπριακής επικράτειας. Η επισφράγιση της ακούσιας αποστολής της ως εξαρτήματος

[5] Ενδεικτικά: Α. Παναγιώτου, Συνοριακές εμπειρίες: ερμηνεύοντας τον πατριωτισμό της Κυπριακής Αριστεράς, στο Ν. Τριμιλκινιώτης (επιμέλ.), *Το πορτοκαλί της Κύπρου*, Αθήνα: νήσος, 2005, σσ 44-46, 50, 53-54, 62-63, 65. Χαρακτηριστικά, ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ σχολίασε εγγράφως τη διπλή δολοφονία, επισημαίνοντας λίγες παραγράφους μετά, στο ίδιο κείμενό του, ότι η τάση φυσικού και γεωγραφικού διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων κλιμακωνόταν ακάθεκτη –για την ακρίβεια μάλιστα, αποδίδοντας μάλλον μεγαλύτερες ευθύνες επ' αυτού στις προθέσεις της τουρκοκυπριακής πλευράς (και σφάλλοντας, μια και γενίκευε σε ό,τι αφορούσε τους τουρκοκύπριους, ενώ αποσιωπούσε την τουρκική υπαιτιότητα): Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6426*, 10-6-1965, σσ 270-272.

αποτυπώθηκε στην επισκίαση του Fazıl Küçük από τον Rauf Raif Denktaş, που συντελέστηκε ακριβώς κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Είχε εντωμεταξύ παραπλανηθεί ως προς τη μόνη βιώσιμη (κατά τις ηγεσίες της) λύση, που θα ήταν η απόσχιση υπό τουρκικές στρατιωτικές εγγυήσεις. Μεγάλες ασφαλώς ευθύνες στο συγκεκριμένο σημείο εντοπίζονται στην ελληνοκυπριακή ηγεσία: τους μήνες που προηγήθηκαν της επίδοσης των «13 σημείων» συνταγματικής αναθεώρησης από τον Μακάριο (αλλά και τις κρίσιμες μέρες που την ακολούθησαν), ο υπουργός εξωτερικών Σπ. Κυπριανού επιχείρησε να προλειάνει το έδαφος ή /και να αποσπάσει τη δυτική αποδοχή των ελληνοκυπριακών επιδιώξεων, αδιαφορώντας παγερά για τις απόψεις και τις προτιμήσεις των τουρκοκύπριων. Τόσο στις συνομιλίες του με τους βρετανούς υπουργό αποικιών (πλέον, την περίοδο αυτή –Μάιος 1963) D. Sandys και εξωτερικών αντίστοιχα A. Douglas-Home (λίγο αργότερα πρωθυπουργό), αλλά και με τον επικεφαλής αμερικανικής διπλωματίας D. Rusk στις 18/12/1963, ο Σπ. Κυπριανού τόνιζε την ανάγκη απομάκρυνσης της επιρροής αμφότερων της Ελλάδας και της Τουρκίας. Η (ελληνοκυπριακή) Κύπρος επιθυμούσε να διατηρηθούν αποκλειστικά οι βρετανικές εγγυήσεις της ανεξαρτησίας της, να παραμείνει εντός της Κοινοπολιτείας και «την πραγματική αυτή ανεξαρτησία» να την επικυρώσουν τα Ηνωμένα Έθνη με βρετανική υποστήριξη.

Η μελετώμενη εποχή της Κυπριακής Ιστορίας ήταν μεταιχμιακή με την έννοια ότι η ένωση παρέμενε ο πυρήνας συγκρότησης του επίσημου ιδεολογικού πλαισίου εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας, ενώ η πολιτική πρακτική αποδείκνυε τόσο την βιωσιμότητα όσο και την αυξανόμενη δημοτικότητα της ανεξαρτησίας [6]. Αυτή η ανομολόγητη διαπίστωση άλλωστε υπήρξε ο βασικός ενοποιητικός παράγοντας παραγωγής διακομματικών συναινέσεων εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Όπως συνόψισε ο Σ. Ριζάς: «Διακρίνονται έτσι τα στοιχεία ενός ιδιότυπου εθνικισμού ο οποίος ανέπτυσσε ένα πολιτικό πρόγραμμα ανεξαρτησίας βασιζόμενος όχι σε διαφορετικά εθνοτικά χαρακτηριστικά έναντι της Ελλάδας, αλλά σε μία τοπική διάσταση». Είναι το φαινόμενο που στεγάστηκε υπό την άρρητη ταυτότητα του «ελληνοκυπριακού κυπριωτισμού» τότε. Ο ελληνοκυπριακός τοπικισμός (όχι άγνωστος ως φαινόμενο και στην Ελλάδα) μεγεθυνόταν από την αίσθηση υπεροχής της ανεξάρτητης κρατικής υπόστασης με την οποία είχε συμβιβαστικά προικοδοτηθεί ο πληθυσμός του νησιού το 1960, την γεωγραφική απόσταση που χώριζε την Κύπρο απ' την Ελλάδα, σαφώς δε η απήχησή του πολλαπλασιαζόταν λόγω

[6] Ενδεικτικά: Κ. Β. Μαυρατσάς, *ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ/ Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και η κοινωνική κατασκευή της ελληνοκυπριακής ταυτότητας 1974-1996*, Αθήνα: Κατάρτι, 1998, σσ 44-51.

της αδιαμφισβήτητης υπεροχής της κυπριακής οικονομίας όταν συγκρινόταν με την ελλαδική, κι ενισχυόταν από ανθρωπολογικούς παράγοντες (ξεχωρίζει η καταγεγραμμένη σε πολυάριθμες ελληνοκυπριακές μαρτυρίες ενόχληση που προξενούσαν οι ελλαδικές ειρωνείες προς το ελληνοκυπριακό γλωσσικό ιδίωμα). Ο τοπικισμός αυτός, αποκτούσε μάλλον σωβινιστικά χαρακτηριστικά όταν ασχολείτο με τους τουρκοκύπριους, αφού η επιδιωκόμενη αυξημένη («πλήρης κι αδέσμευτη») ανεξαρτησία δεν αφορούσε αυτούς – χαρακτηρίζονταν «απλή μειονότητα» εντός ενός ανεξάρτητου ελληνοκυπριακού κράτους. Μειοψηφικές φωνές, προέλευσης τόσο από το ΑΚΕΛ όσο και από εύρωστα οικονομικά στοιχεία του φιλελεύθερου αστικού χώρου, τολμούσαν να διατυπώσουν ανοικτά την πρόταξη της υπηκοότητας έναντι της εθνικότητας ως μείζονος κριτηρίου αυτοπροσδιορισμού, αλλά η απήχησή τους δεν ήταν ακόμη ευρεία [7]. Προς το παρόν, η ένωση παρέμενε το διαδεδομένο επισήμως ιδεώδες, απλώς οι όροι που έθετε η ελληνοκυπριακή πλευρά για την πραγματοποίησή της ήταν εν γνώσει της χιμαιρικοί.
Η υπονόμευση της διακηρυγμένης, αλλά ξεπερασμένης, στόχευσης λάμβανε χώρα λάθρα.

Η επικρατούσα μεταξύ των ελληνοκύπριων αξιολογική προσέγγιση της πρωτοκαθεδρίας τους, εύλογα θεωρήθηκε ότι έδινε κάθε δικαίωμα άλλων σκέψεων στην τουρκική πλευρά. Τόσο το στέλεχος του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών T. Tuluy (μετέπειτα, το 1965, πρεσβευτής της Τουρκίας στην Αθήνα) όσο και ο ίδιος ο υπουργός F. Erkin κατέστησαν σαφές στις επαφές τους με βρετανούς ο πρώτος και αμερικανούς ο δεύτερος συνομιλητές τους (το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1963 αντίστοιχα) ότι, αν οι τουρκοκύπριοι υποβιβάζονταν σε απλή μειονότητα, μπορεί μεν η Τουρκία να μην επενέβαινε άμεσα και στρατιωτικά, θα ενίσχυε πάντως κάθε διχοτομική τουρκοκυπριακή προσπάθεια με οποιοδήποτε μέσο [8]. Όπως έχει αναφερθεί στο Α΄ Μέρος της διατριβής, στον ίδιο τον Μακάριο η τουρκική κυβέρνηση είχε επίσης διευκρινίσει το συγκεκριμένο σημείο με αβρότητα (η Κοινή Γνώμη κι ο Τύπος της χώρας πιο απροκάλυπτα) κατά την επίσκεψή του στην Άγκυρα (τέλη Νοεμβρίου 1962). Οι αμερικανοί κι οι βρετανοί συμβούλευαν στην ίδια κατεύθυνση, της εξομάλυνσης των διακοινοτικών σχέσεων, με γνώμονα την εσωτερική σταθερότητα στο νησί, ως προαπαιτούμενου για την εύρυθμη κι απρόσκοπτη λειτουργία των βάσεων και των ποικίλων εγκαταστάσεων στρατιωτικής χρήσης, που δεν περιορίζονταν εντός της Επισκοπής-Ακρωτηρίου και της Δεκέλειας, αλλά ήταν εγκατεσπαρμένες ανά το

[7] Κ. Β. Μαυρατσάς, Ελληνοκυπριακή ταυτότητα και συγκρουόμενες ερμηνείες του Κυπριακού προβλήματος, στο Ν. Τριμιλκινιώτης (επιμέλ.) op cit σ 122.
[8] Σ. Ριζάς, Από την «ευκταία ένωση» στην «εφικτή ανεξαρτησία»: η μετάλλαξη του ελληνοκυπριακού εθνικισμού στη δεκαετία του 1960, στο Β. Κ. Γούναρης, Σ. Ν. Καλύβας, Ι. Δ. Στεφανίδης (επιμέλ.), *Ανορθόδοξοι Πόλεμοι / Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα: Πατάκης, 2010, σσ 440-444.

νησί. Την για λόγους βιωσιμότητας του νέου κράτους ζωτική ανάγκη προσέγγισης της τουρκοκυπριακής πλευράς τόνισαν στον Μακάριο επίσης και οι σοβιετικοί το 1964 –και φυσικά δεν είχαν πάψει να το προτείνουν κυβερνήσεις και διπλωμάτες της Ελλάδας. Ωστόσο η κυβέρνηση του Μακάριου και, σε κυμαινόμενο βαθμό, και η ελληνοκυπριακή κοινότητα σχεδόν καθ' ολοκληρίαν, τήρησαν την ίδια κατά τον Βλάχο «...περιφρονητική υπεροψία ... με επιδείξεις υπεροχής και διαθέσεις επιβολής» προς τα μέλη της τουρκοκυπριακής αντίστοιχης, που μοιραία -και συνδυαστικά με το σφιχτό εναγκαλισμό της τελευταίας από πλευράς της «μητέρας πατρίδας»- αποξένωσαν τελείως τις δύο κοινότητες [9].

Το μικρό δράμα που βίωσαν διαδοχικοί χειριστές της κυπριακής πολιτικής των ΗΠΑ σχετιζόταν με τη ξεκάθαρη τους μεν στρατηγική σκοποθεσία, τις εξίσου ευδιάκριτα δε περιορισμένες δυνατότητες ελιγμών. Όπως αποδείχθηκε σε κρίσιμες στιγμές σπασμωδικών αυτοσχεδιασμών, η Washington στερείτο σαφούς συνολικής πολιτικής στο Κυπριακό, που να αφορά κάτι παραπάνω από την περιφρούρηση των δικών της και των ευρύτερων δυτικών στρατιωτικών συμφερόντων στο νησί. Από τον Ιανουάριο του 1964 όταν και δοκίμασαν μια παραλλαγή επανάληψης του βρετανικού τελεσιγράφου αναφορικά με την επικείμενη αποχώρησή τους από την Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 1947 [10], μέχρι την τουρκική εισβολή και κατοχή μέρους της κυπριακής επικράτειας, οι ΗΠΑ διαπίστωναν πως η επιθυμητή γι' αυτές κατάσταση συνοψιζόταν σε τέσσερις προτάσεις α) τη διατήρηση του ισχυρού ΑΚΕΛ μακριά από την ανάληψη κυβερνητικής εξουσίας στην Κύπρο, β) τη μακροημέρευση της συμμαχικής (ΝΑΤΟϊκής) συνοχής διά της αποφυγής ενός ελληνοτουρκικού πολέμου και κυρίως την αποφυγή πρόκλησης υπερβολικής δυσαρέσκειας κάποιου εκ των δύο διεκδικητών του νησιού στον εφιαλτικό εκείνο βαθμό που θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόσχιση του ενός από το δυτικό στρατόπεδο, γ) την παράταση της βρετανικής παρουσίας στο νησί, η οποία συνεπαγόταν τη συνοχή της περιφερειακής συμμαχίας του CENTO με βρετανικές πυρηνικές εγγυήσεις, αντί της έκθεσης σε διεθνή πολιτική φθορά που θα σήμαινε η συμμετοχή στο CENTO των ίδιων των ΗΠΑ, δ) την προνομιακή πρόσβαση σε διακριτικές στρατιωτικές διευκολύνσεις, παρεχόμενες πρωτίστως από το ΗΒ, αλλά και από την Κυπριακή Δημοκρατία, με παράλληλη την άρνηση αντίστοιχων για τη σοβιετική πλευρά.

[9] Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Δ', Αθήνα: Εστία 1986,σσ 424, 481-484.
[10] G. W. Ball, *The Past has another pattern / Memoirs*, N. York-London: W.W. Norton, 1983, σ 340.

Μπορεί για την αυστηρά εθνική αμερικανική υψηλή στρατηγική το Κυπριακό της εποχής να είχε -στο διπολικό τοπίο τουλάχιστον -τελείως θαμπό και δευτερεύον μεσανατολικό χρώμα (πολιτικά ˙ στρατιωτικά, η απόχρωση ήταν απαστράπτουσα), πάντως υπό το πρίσμα των αραβοϊσραηλινών συγκρούσεων η Κύπρος συνιστούσε, πρωτίστως γεωγραφικά, οργανικό στοιχείο *και* της αιματηρής εκείνης εξίσωσης. Οι εξωτερικές σχέσεις της Λευκωσίας διέθεταν σημαίνουσα αραβική διάσταση, ενώ αφετέρου οι δεσμοί με την Άγκυρα ήταν πολύτιμοι για το Τελ Αβίβ, το οποίο όμως ουδέποτε παραμέλησε τις σχέσεις με την Κύπρο (ούτε αποθαρρύνθηκε επ' αυτού από τον Μακάριο).

Ο κύριος συστημικός εξωγενής παράγοντας επίδρασης στο Κυπριακό όμως, υπήρξε αναμφισβήτητα ο Ψυχροπολεμικός διπολισμός: μετά τις εντυπωσιακές διαστημικές επιδόσεις της Μόσχας, η Washington κατέφυγε στον ασφυκτικό πλέον έλεγχο των θαλάσσιων εκτάσεων σε πλανητική κλίμακα για συγκεκριμένους εξισορροπητικούς στρατιωτικούς στρατηγικούς σκοπούς και κατά προτεραιότητα στις θάλασσες πλησίον των πληθυσμιακών και οικονομικών κέντρων της ΕΣΣΔ (αυτό υπαγόρευαν οι περιορισμοί στην εμβέλεια πρωτίστως των πυραύλων και δευτερευόντως των αεροσκαφών της εποχής).
Η Ανατολική Μεσόγειος ήταν κατά κυριολεξία αναντικατάστατη για την πυρηνική αποτροπή των ΗΠΑ, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1970-1980, ακόμη και μετά την εισαγωγή σε υπηρεσία των πυρηνοκίνητων υποβρυχίων βαλλιστικών πυραύλων, για τον ίδιο λόγο (το περιορισμένο βεληνεκές των όπλων). Παρεμφερής ήταν η σοβιετική γωνία προσέγγισης, που παρήγαγε την δεξιοτεχνική εκμετάλλευση των διενέξεων στη Μέση Ανατολή.
Η ευρύτερη περιοχή δεν παρείχε μεν επιθυμητούς πόρους που να μην διέθετε *ήδη* σε αφθονία η σοβιετική επικράτεια, παρουσίαζε όμως το δομικό «μειονέκτημα» της εγγύτητας στο άνισα εύρωστο δημογραφικά και βιομηχανικά τμήμα της δυτικά των Ουραλίων ΕΣΣΔ, το οποίο αποτελούσε πλέγμα στόχων απόλυτης προτεραιότητας για τα αμερικανικά και τα βρετανικά πυρηνικά όπλα, είτε αυτά μεταφέρονταν από αεροσκάφη (αρχικά) ή από εδάφους εκτοξευόμενους πυραύλους (ενδιαμέσως, ως μεταβατική λύση ανάγκης) είτε από υποβρύχια (μεταγενέστερα). Κάθε ένα από τα προαναφερθέντα τρία μέσα, όφειλε να βρίσκεται σχετικά κοντά στους στόχους του, λόγω περιορισμών στην ακτίνα δράσης ή /και το βεληνεκές των όπλων (αν επρόκειτο για πυραύλους), καθώς ήδη τονίστηκε.
Μήτε για τις ΗΠΑ μήτε για την ΕΣΣΔ αντιπροσώπευε η Ανατολική Μεσόγειος το υπαρξιακό εκ των ουκ άνευ του ελέγχου του Σουέζ ως κόμβου στο δρόμο για την Ινδία ή για τις συντομότερες Θαλάσσιες Οδούς Διέλευσης προς τον Περσικό Κόλπο, που αποτέλεσαν τους πυλώνες της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής στην περιοχή κατά το 19^{ο} και τον 20^{ο} αιώνα.
Το ζήτημα για την πολιτική των ΗΠΑ δεν υφίστατο στο επίπεδο της στρατηγικής

σκοποθεσίας αλλά μάλλον στο επιχειρησιακό επίπεδο υλοποίησης. Καθώς η αποφυγή υπερβολικής δυσαρέσκειας κάποιου από τις Ελλάδα-Τουρκία-ΗΒ απαιτούσε αντίστοιχη τήρηση αυστηρών ισορροπιών, η αυτοπαγίδευση των αμερικανών σε διαρκείς τακτικισμούς υπήρξε αναμενόμενη συνέπεια. Τα ευρύτερα αδιέξοδά τους, οι ΗΠΑ παρουσιάζονταν να τα υπερπηδούν μόνον σε περιπτώσεις που η έκφραση επιθυμιών τους ήταν ρητή και η απαίτηση εκπλήρωσής τους εξίσου κατηγορηματική. Η περίφημη επιστολή του αμερικανού Προέδρου προς τον τούρκο πρωθυπουργό της 5ης Ιουνίου 1964 με απειλή εγκατάλειψης της Τουρκίας απέναντι σε ενδεχόμενη στρατιωτική αντίδραση της Μόσχας αν διενεργείτο τουρκική απόβαση στην Κύπρο, ταυτόχρονα με την υπενθύμιση του καθεστώτος «χρησικτησίας υπό όρους» των παρεχόμενων δωρεάν αμερικανικής προέλευσης οπλικών συστημάτων στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, υπήρξε μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση. Οι πιέσεις που ασκήθηκαν στην Ελλάδα πρωτίστως και στην Τουρκία δευτερευόντως κατά τις συνομιλίες της Washington τον Ιούνιο του 1964, οι οποίες απέδωσαν τον σχεδόν θνησιγενή διερευνητικό διάλογο που διεξάχθηκε στη Γενεύη το επόμενο δίμηνο υπήρξαν η δεύτερη στιγμή του είδους. Η επιχείρηση ακύρωσης της μεταφοράς κι εγκατάστασης στην Κύπρο του σοβιετικής προέλευσης αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος μέσου-μεγάλου βεληνεκούς και ύψους αναχαίτισης S-75 Dvina (ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση: SA -2) που εκτυλίχθηκε σε δύο φάσεις, μεταξύ Σεπτεμβρίου 1964 – Μαρτίου 1965 (η υποπερίοδος της ελλαδικής εμπλοκής) και Απριλίου – Δεκεμβρίου 1965 (η αποκλειστικά «ελληνοκυπριακή υποπερίοδος»), υπήρξε η τρίτη περίπτωση «κατ' εξαίρεση» διαύγειας της αμερικανικής στάσης. Και τα τρία σημεία διαθέτουν ένα ορατό υπόβαθρο «αποφατικής φύσης»: να μην διευρυνθούν οι δεσμοί της Λευκωσίας με τον ακηδεμόνευτο Τρίτο Κόσμο και να μην αυξηθεί η επιρροή της Μόσχας στο νησί.

Για τις ΗΠΑ (και το ΗΒ), η αρμονική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων ήταν ευκταία –αν και όχι ζωτικής σημασίας αφ' εαυτής · εκείνο που προείχε ήταν αυτή να λαμβάνει χώρα εντός του πολιτικοστρατιωτικού χώρου της Δύσης. Όμως, αντί το εύθραυστο και εκ γενετής δυσλειτουργικό (καθώς κατέδειξαν τα προβλήματα των χωριστών Δήμων και της φορολογίας) κράτος να λειτουργήσει ως χρήσιμος κρίκος στο κρίσιμο γι' αυτούς τους σχεδιασμούς ανάχωμα, η Κυπριακή Δημοκρατία άρχισε να συμπεριφέρεται μάλλον ως πολιτικό ανάθεμα: Η ανάδυση ενός μονοκοινοτικού (υπό ελληνοκυπριακό έλεγχο) κράτους, προς δυσαρέσκεια της Τουρκίας, που επιπλέον οικοδομούσε δεσμούς με εχθρούς του δυτικού χώρου (με τον αρχετυπικό εχθρό της αποικιοκρατίας, τον αιγύπτιο ηγέτη Νάσερ και με την ΕΣΣΔ εξισορροπητικά προς τις ΗΠΑ) υπήρξε πολλαπλώς δυσμενής εξέλιξη για την Washington, αλλά και για το Λονδίνο, στον βαθμό που η νέα κατάσταση αντιστρατευόταν

τους δικούς του σκοπούς (δηλαδή την χρήση της Κύπρου ως εδαφικού ερείσματος για επεμβάσεις στον πετρελαιοπαραγωγό Περσικό Κόλπο και ως τιμαλφές στο ισοζύγιο των αμερικανοβρετανικών σχέσεων, αφού στο νησί οι ΗΠΑ ήταν μάλλον φιλοξενούμενες -ως παρακολούθημα- των βρετανικών βάσεων, παρά των κυπρίων). Αντί η περιοχή να σφραγιστεί από τον κίνδυνο της σοβιετικής επιρροής, αρχής γενομένης με τα γεγονότα κατά το β΄ εξάμηνο του 1964, η Μόσχα βρέθηκε να παρέχει διπλωματικές (φραστικά έστω, παρά διά συνθήκης) εγγυήσεις και στρατιωτική βοήθεια στη Λευκωσία, υποχρεώνοντας την Άγκυρα να επανεξετάσει τις διεθνείς της σχέσεις και να προχωρήσει σε γενναίο άνοιγμα προς την ΕΣΣΔ και τον Τρίτο Κόσμο. Υπ' αυτό το πρίσμα, η ένωση με ανταλλάγματα ήταν -και παρέμεινε ως το 1974- η μόνη βιώσιμη οδός για την διαιώνιση των εξυπηρετούμενων αμερικανικών και βρετανικών συμφερόντων.

Τελικά με ορόσημο τα γεγονότα του θέρους εκείνου του μεταιχμιακού έτους, η μεν Τουρκία ικανοποιήθηκε, με βαρύ (αλλά διαχειρίσιμο) πολιτικό κόστος στις διεθνείς σχέσεις της, η δε Ελλάδα υποχρεώθηκε -όπως προβλεπόταν- να αποδεχθεί τα τετελεσμένα και χωρίς να διαφοροποιήσει τους προσανατολισμούς της εξωτερικής της πολιτικής, ενώ η μόνη ορατή διαφορά σε σχέση με τις δυτικές εκτιμήσεις και μεθοδεύσεις υπήρξε η παραμονή εν ζωή της Κυπριακής Δημοκρατίας –σοβαρά ακρωτηριασμένης, μονοκοινοτικής, αλλά με υπόσταση. Η διάθεση των ελληνοκύπριων πολιτών της να υποστηρίξουν την ύπαρξή της σφυρηλατήθηκε στους κύκλους γεγονότων που εκτυλίχθηκαν την διετία 1964-1966. Μερική αφήγηση των οποίων παρατίθεται στο Β΄ Μέρος της διατριβής που ακολουθεί.

Μέρος Β΄, Κεφάλαιο 1: το δραματικό θέρος του 1964

Ο Ιούνιος της Washington (των πολεμικών απειλών και της άνωθεν επιβολής έναρξης ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων)

Την 1η Ιουνίου η -αποκλειστικά ελληνοκυπριακής πλέον σύνθεσης- κυπριακή βουλή υπερψήφισε σειρά νόμων, ορισμένοι από τους οποίους εμπίπτουν στην εξεταζόμενη θεματική και συγκεκριμένα αφορούσαν στην θέσπιση υποχρεωτικής, καθολικής στρατιωτικής θητείας (ο ιδρυτικός της Εθνικής Φρουράς νόμος αρ. 20), καθώς και στην αναθεώρηση του Νόμου περί της σύνθεσης των Σωμάτων Ασφάλειας (Νόμος αρ. 21). Αμφότεροι θεωρήθηκε ότι καταστρατηγούσαν θεμελιώδεις Συνταγματικές πρόνοιες (τα άρθρα 129 και 130 αντίστοιχα), δεδομένου ότι δεν συναίνεσαν (ούτε καν ερωτήθηκαν) ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος κι εν γένει το «σύνοικο στοιχείο», ενώ οι ανωτέρω καινοτομίες ουσιαστικά εισήγαγαν την μονοπώληση, από την ελληνοκυπριακή συνιστώσα της Δημοκρατίας, του προνομίου άσκησης νόμιμης βίας τόσο στο πεδίο της εσωτερικής όσο και σ' εκείνο της εξωτερικής ασφάλειας. Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο νόμος περί στρατολογίας υποβλήθηκε ως πρόταση στις 8/5, εγκρίθηκε από το υπουργικό συμβούλιο της Κύπρου στις 21/5, οπότε και κατατέθηκε ως νομοσχέδιο στην βουλή των αντιπροσώπων και αφού συζητήθηκε στις αρμόδιες επιτροπές της (26-28/5) δημοσιεύθηκε κατ' αρχάς στην επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας την επομένη, 29 Μαΐου. Την 30η Μαΐου αγνοήθηκε επιστολή veto του τουρκοκύπριου αντιπροέδρου Fazıl Küçük και ο νόμος υπερψηφίστηκε την πρώτη μέρα του καλοκαιριού, δημοσιευόμενος τελεσίδικα στις 2 Ιουνίου όπως ήδη σημειώθηκε στο Α΄ Μέρος της διατριβής. Στις τάξεις της εντάχθηκαν σταδιακά το επόμενο δίμηνο τα περισσότερα ελληνοκυπριακής καταγωγής στελέχη του πάλαι ποτέ ενιαίου μικρού Κυπριακού Στρατού (ο οποίος τυπικά δεν καταργήθηκε).

Η μεγέθυνση της ελλαδικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο μαζί με τις συνεχιζόμενες αποστολές οπλισμού στο νησί και ο νέος νόμος, αναπόφευκτα θεωρήθηκαν από την Άγκυρα δύσπεπτες προκλήσεις, αλλά η απόκρισή της είχε προπαρασκευαστεί αναλόγως: αρχικά ο Küçük θα ζητούσε σύγκλιση του προ των γεγονότων του Δεκεμβρίου κι ανενεργού έκτοτε υπουργικού συμβουλίου. Έπειτα, προεξοφλώντας την απόρριψη του αιτήματός του, τουρκικά στρατεύματα που ήταν σε κατάσταση ετοιμότητας, θα επιχειρούσαν απόβαση στην Κύπρο. Πράγματι, η πρόταση έγινε κι απορρίφθηκε από ελληνοκυπριακής πλευράς ως «κενή περιεχομένου προπαγανδιστική πρωτοβουλία» (3/6). Παράλληλα, η τουρκική

κυβέρνηση πάγωσε όλα τα περιουσιακά στοιχεία της κοινότητας των ρωμιών (βρετανοί διπλωμάτες είκασαν ακόμη κι επανάληψη των Σεπτεμβριανών του 1955), ενώ η Εθνοσυνέλευση αποφάσισε την επέκταση των τουρκικών χωρικών υδάτων, την οποία η Αθήνα χαρακτήρισε απαράδεκτη με σχετική διακοίνωσή της. Την επομένη ο τούρκος πρωθυπουργός δήλωσε σε ραδιοφωνικό του διάγγελμα ότι η απόφαση να προστατευθούν οι τουρκοκύπριοι ήταν ειλημμένη, ενώ επιτράπηκαν και οι σχετικές διαρροές περί επικείμενης απόβασης προς τουρκικές εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας. Παράλληλα, καλλιεργήθηκαν εντέχνως οι σχετικές εντυπώσεις στον Ακόλουθο Άμυνας των ΗΠΑ και σε άλλους αμερικανούς στρατιωτικούς που βρίσκονταν στην νοτιοανατολική Τουρκία. Εκ των υστέρων διατυπώθηκε πειστικά η ερμηνεία ότι όλες εκείνες οι ενέργειες της Άγκυρας αποσκοπούσαν κυρίως στην άσκηση πιέσεων προς την Ελλάδα και τις ΗΠΑ εξίσου, χωρίς να είναι βεβαιωμένος ο βαθμός πραγματικής υπόστασης των σχετικών προθέσεων. Έχει μάλιστα γραφτεί ότι ο İnönü επέτρεψε σκόπιμα την πρόωρη διαρροή των σκέψεων για απόβαση, με σκοπό να διασφαλίσει τις αμερικανικές πιέσεις που προεξόφλησε ότι θα ασκούνταν στην Άγκυρα να ματαιώσει την ενέργεια, καθώς ανησυχούσε για το ενδεχόμενο να υποχρεωθεί από αδιάλλακτα μέλη της ηγεσίας να προχωρήσει στην έγκριση της κίνησης και να κινδυνεύει με ταπείνωση κι ανατροπή αν η απόβαση αποτύγχανε. Το μόνο που δεν κατάφερε να υπολογίσει ήταν την αδεξιότητα του απαντητικού αμερικανικού χειρισμού [11].

[11] Z. M. Necatigil, *The Cyprus question and the Turkish position in international law*, Revised second edition, Oxford: Oxford University Press, 1989, 1993, σ 57, Α. Μ. Χρυσοστόμου, *Από τον Κυπριακό Στρατό μέχρι και τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς (1959-1964)*, Λάρνακα: αυτοέκδοση, 2015, σσ 296-298, 309, E. Weintal & C. Bartlett, *Facing the brink / a study of crisis diplomacy*, London: Hutchinson, 1967, σσ 21-22, H. Kosut (επιμέλ.), *Cyprus 1946-1968,* New York: Facts on File, 1970, σσ 121-122, G. S. Harris, *Troubled Alliance / Turkish-American problems in historical perspective, 1954-1971*, Hoover Policy Study no 2, Washington: AEI for Public Policy Research, 1972, σ 57, 114, συνέντευξη του W. N.Dale, Συμβούλου για θέματα Αμοιβαίας Ασφάλειας στην πρεσβεία των ΗΠΑ στην Άγκυρα κατά την επίμαχη περίοδο που περιλαμβάνεται στον αναρτημένο τόμο συνεντεύξεων απόμαχων αμερικανών διπλωματών της « Ένωσης Διπλωματικής Εκπαίδευσης και Σπουδών» http://www.adst.org/Readers/Cyprus.pdf , Ν. Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τ. Πρώτος, Αθήνα: Εστία, 1985, σ 180, Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Δ΄ 1961-1964, Αθήνα: Παπαζήσης, 1986, σ 451, *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄*, Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, 1997, –στο εξής "*Άπαντα Μακάριου*"-, τ. Ζ΄ (5 Μαρτίου 1964 – 31 Δεκεμβρίου1964), σσ 350-352, Σ. Ριζάς, *Ένωση-Διχοτόμηση-Ανεξαρτησία / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό 1963-1967*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2000, σσ 100-101, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 236, 239, G. S. Harris, Turkey's Foreign Policy: Independent or Reactive? στο L. C. Brown (επιμέλ.), *DIPLOMACY IN THE MIDDLE EAST /The International Relations of Regional and Outside Powers*, London – N. York: I. B. Tauris, 2001, 2004, σ 265, Μ. Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση, Κύπρος 1963-1964*, Λευκωσία: Αλφάδι, 2005, σσ 259-260, S. Laçiner, TURKISH FOREIGN POLICY BETWEEN 1960-1971: NEO-KEMALISM VS. NEO-DEMOCRATS?, *USAK YEARBOOK*, vol 3, 2010, σ 197 υποσημ. 101, M. M. Carver, *"A CORRECT AND PROGRESSIVE ROAD": U.S.-TURKISH RELATIONS, 1945-1964*, unpublished PhD thesis, graduate college of Bowling Green State University, 2011, σσ 414-415. Αξίζει να σημειωθεί ότι 4,5 έτη μετά τα αφηγούμενα, το τουρκικό πολεμικό ναυτικό, το οποίο θα είχε αναπόφευκτα τον πρώτο λόγο στην υλοποίηση μίας απόβασης,

Λόγω των σφοδρών τουρκικών αντιδράσεων κι εξαγγελιών, ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ D. Rusk επιδίωξε να παρέμβει επειγόντως μέσω του Hare, του αμερικανού πρεσβευτή στην Άγκυρα, ενώ από την Αθήνα ο ομόλογός του Labouisse μετέδιδε πως η ελληνική κυβέρνηση επ' ουδενί δεν θα δεχόταν την διχοτόμηση ή την ομοσπονδοποίηση της Κύπρου κι ότι σε περίπτωση δυναμικής τουρκικής αντίδρασης ο ελληνοτουρκικός πόλεμος θα έπρεπε να θεωρείται δεδομένος. Ο R. A. Hare σε μεταγενέστερη μαρτυρία του κατέθεσε ότι η ένταση στους τουρκικούς διαδρόμους εξουσίας ήταν διάχυτη στις 4 Ιουνίου. Επιμένοντας, κατάφερε πρώτα να συναντήσει για λίγο τον τούρκο υπουργό εξωτερικών (γύρω στις 5 το απόγευμα), στον οποίο ανέφερε τις υποψίες του πώς η Τουρκία ετοιμαζόταν να αναλάβει δράση. Ο Erkin όχι μόνο δεν το αρνήθηκε, αλλά και τού αποκάλυψε ότι η τελική απόφαση θα λαμβανόταν στις οκτώ το βράδυ. Αμέσως ενημέρωσε το State Dept και, καθώς οι οδηγίες που έλαβε ήταν ασαφείς κι ανεπαρκείς, ανέλαβε την πρωτοβουλία να πιέσει τον İnönü για 24ωρη αναβολή των επόμενων ενεργειών της Τουρκίας. Οι δύο άνδρες συναντήθηκαν γύρω στις 19:30 και ο τούρκος ηγέτης επιβεβαίωσε κι εκείνος ότι ήταν υπό σκέψη η στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας στην Κύπρο. Ο Hare πέτυχε μετά βίας να πείσει την τουρκική ηγεσία και τελικά να υπάρξει αναβολή της ενέργειας. Ο αμερικανός διπλωμάτης είχε πάντως παράλληλα υπ' όψη τα δεδομένα ότι οι τούρκοι ούτε διέθεταν τον κατάλληλο εξοπλισμό για τη διεξαγωγή μείζονος αποβατικής επιχείρησης, ούτε είχαν προχωρήσει στην απαιτούμενου βαθμού προπαρασκευή (διεξήγαγαν όμως πράγματι ασκήσεις στην περιοχή, πέραν των ψυχολογικών επιχειρήσεων με αποδέκτη τις ΗΠΑ, διά της επιδεικτικής κινητοποίησης των στρατευμάτων, όπως σημειώθηκε). Αν αφετέρου οι τούρκοι προσέφευγαν στη χρήση της «πανίσχυρης» (κατά τον αμερικανό πρεσβευτή) αεροπορίας τους, τα αποτελέσματα θα ήταν εξίσου σοβαρά με τη διεξαγωγή τυχόν

ταλανιζόταν από προβλήματα που σχετίζονταν κατά προτεραιότητα με φόβους για το ξέσπασμα κάποιας κρίσης στην Κύπρο, ανεπάρκειες στην πλοήγηση και απειρία στη εκτέλεση μακρινών πλόων, σύμφωνα με την ετήσια Έκθεση του βρετανού Ακόλουθου άμυνας (τον Φεβρουάριο του 1969): W. Mallinson, *Britain and Cyprus*, London & N. York: I. B. Tauris, 2011, σ 172. Οι εξελίξεις των αρχών του Ιουνίου καλύφθηκαν δημοσιογραφικά και σχολιάστηκαν εκτενώς από τον σοβιετικό Τύπο (την *Pravda*, την σοβιετική περιοδική επιθεώρηση διεθνών σχέσεων *Za Roubejom,* κα): *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας (στο εξής: ΚΥ), 1964/ Φάκελος 92/ Υποφάκελος 5/ Τμήμα 2/ Τμήμα 2, _666/Κ, 8-6-1964, _744/Κ, 22-6-1964 από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς) προς τις Α΄ και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ελλαδική πλευρά φρόντιζε διακριτικά να προωθεί τις απόψεις της για το Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στον Τύπο της ΕΣΣΔ, οι δημοσιογράφοι του οποίου με την σειρά τους έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον να τις πληροφορούνται και να τις προβάλλουν. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι αρχικά είχαν σταλεί στον Δεμαθά 5 αντίτυπα της «Μαύρης Βίβλου» για τα Σεπτεμβριανά του 1955 προς διανομή στους αρχισυντάκτες των εφημερίδων και περιοδικών διεθνούς ειδησεογραφίας (*Izvestia, Pravda, Novosti, Νέοι Καιροί*). Η κυπριακή πρεσβεία στην Μόσχα είχε ζητήσει 50 πρόσθετα αντίτυπα, για να μοιραστούν σε ανταποκριτές μεγάλων διεθνών Πρακτορείων: _ 660/Κ, 8-6-1964 από τον Δεμαθά προς την Γεν. Δ/νση Τύπου.

αποτυχημένης αποβατικής επιχείρησης (εννοώντας την πιθανότητα κλιμάκωσης της κρίσης σε ελληνοτουρκικό πόλεμο). Με τις ίδιες «πυροσβεστικές» προθέσεις επισκέφθηκε εκτάκτως την Άγκυρα κι ο ανώτατος διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη, ο αμερικανός στρατηγός Lemnitzer. Το Λονδίνο συμπαραστάθηκε στη Washington, προωθώντας στον πρεσβευτή του στην Άγκυρα ταυτόσημου πνεύματος οδηγίες. Στην ελλαδική Κοινή Γνώμη η ένταση δεν είχε ακόμη ανέβει ˙ το μέγεθος της τουρκικής αντίδρασης άρχισε να καλύπτεται επαρκώς δημοσιογραφικά από την μεθεπομένη [12]. Εντωμεταξύ, συνετάχθη κι εστάλη η περίφημη επιστολή Johnson προς τον τούρκο πρωθυπουργό (βλ. παρακάτω).

Στις 5 Ιουνίου ο Γ. Παπανδρέου δήλωνε προς τα μέλη του υπουργικού του συμβουλίου πως διακατεχόταν από την αίσθηση «ότι 'έχομεν κατακτήσει την υπόθεσιν'». Χαρακτήρισε την τελευταία συνομιλία του με τον απερχόμενο ειδικό διαμεσολαβητή του ΟΗΕ Tuomioja ως «δώρο Θεού. Ο άνθρωπος ευρίσκετο εις αμηχανίαν. Έβλεπε ότι δεν υπάρχει τίποτε άλλο από την ένωσιν, αλλ' ευρίσκετο εις αμηχανίαν διατυπώσεως της τελικής του εκθέσεως. Νομίζω ότι έπειτα από την συνομιλίαν μας, κατά την οποίαν ανεπτύχθησαν το σύστημα, ο σκοπός, η μέθοδος η σκηνοθεσία της δημιουργίας του θέματος, εβγήκε δι' αυτόν ένα φως –πώς θα γράψη την έκθεσίν του, ότι αφομοίωσεν ο ίδιος το κείμενον της εκθέσεώς του. Δι' αυτό, όταν ετελειώσαμεν είπεν ' I agree'. Έβλεπεν ότι η ένωσιν ήτο λύσις, αλλ' ότι εχρειάζετο χρόνον διά να πραγματοποιηθή και ότι δεν υπήρχε τρόπος διά να γίνη δεκτή από την Τουρκίαν. Εκεί ήτο το 'σκόνταμα'. Θέλω να ελπίζω ότι η έκθεσίς του θα είναι υπέρ των απόψεών μας. Τούτο βεβαίως δεν σημαίνει κατεκτήθη οριστικώς, αλλά πάντως πορεύεται προς την ένωσιν η υπόθεσις της Κύπρου.» [13]. Πράγματι, ο Tuomioja είχε αναφέρει αυτήν του την άποψη και προς τους πρεσβευτές των ΗΠΑ και του ΗΒ στην Κύπρο εκείνες τις μέρες, προσθέτοντας πάντως ότι ήταν εκ φύσεως δύσκολο και ανακόλουθο από πλευράς του να εισηγηθεί την κατάργηση ενός κράτους-μέλους του Οργανισμού [14]. Την άκρατη αισιοδοξία του έλληνα πρωθυπουργού όμως διέψευδαν τα γεγονότα: εκτός από

[12] Μαρτυρία του R. A. Hare, Cyprus: Preventing a Greco- Turkish War, στο D. Mak και C. S. Kennedy (επιμέλ.), *American Ambassadors in a Troubled World / Interviews with Senior Diplomats,* Westport, Connecticut – London: Greenwood Press, 1992, σσ 143-144, *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 50, 51, 52, 53", H. Kosut 1970 ibid σ 121, Σ. Ριζάς 2000 ibid σσ 101-102, Cl. Nicolet 2001 ibid σσ 239-240, 244, C. Göktepe, *British foreign policy towards Turkey 1959-1965,* London-Portland: F. Cass, 2003, σ 164, Μ. Δρουσιώτης 2005 ibid σ 260, A. Holt, *The Foreign Policy of the Douglas- Home Government / Britain, the United States and the End of Empire,* Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2014, σ 138.
[13] Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 5-6-1964, σσ 476-477.
[14] Cl. Nicolet, The Development of US Plans for the Resolution of the Cyprus Conflict in 1964: 'The Limits of American Power', *Cold War History*, vol 3 no 1, (October 2002), σ 103.

όσα ήδη παρατέθηκαν, την ίδια ημέρα το αμερικανικό ΓΕΕΘΑ διέταξε την επανάληψη των περιπολιών μίας ομάδας μάχης αεροπλανοφόρου στα νερά γύρω από την Κύπρο, καθώς κι ενός αντιτορπιλικού σε ετοιμότητα, επισήμως για τη διεξαγωγή επιχείρησης εκκένωσης αμερικανών από το νησί, σε μία κίνηση που χαρακτηρίστηκε από τουρκικής πλευράς ως «επίδειξη με όλα τα χαρακτηριστικά της διπλωματίας των κανονιοφόρων» [15]. Το αεροπλανοφόρο *ENTERPISE*, συνοδευόμενο από τα καταδρομικά κατευθυνόμενων βλημάτων USS *LONG BEACH* και *BAINBRIDGE* έπλευσαν πάση δυνάμει από τη Δυτ. Μεσόγειο, η αποστολή τους όμως έχασε τον επείγοντα χαρακτήρα της μόλις την επομένη, 6/6, καθώς μεσολάβησε η περιλάλητη προεδρική επιστολική παρέμβαση [16]: στις 5 Ιουνίου, λόγω της φερεγγυότητας των τουρκικών απειλών για άμεση στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο, ο αμερικανός πρόεδρος απευθύνθηκε επισήμως και γραπτώς προς τον τούρκο πρωθυπουργό, επιχειρώντας κυρίως να αποθαρρύνει σκέψεις τυχόν στρατιωτικής επέμβασης της Άγκυρας στην Κύπρο και κατ' επέκταση να αποσοβήσει έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο. Στην (μερικώς αποχαρακτηρισμένη) άκρως απόρρητη Πληροφοριακή Επισκόπηση για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ, οι υπηρεσίες πληροφοριών της χώρας εκτιμούσαν ότι ο κίνδυνος ανάφλεξης είχε προς το παρόν αποσοβηθεί, αλλά ότι συνέχιζε να υφίσταται επειδή αφενός μεν οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις παρέμεναν κινητοποιημένες κι αφετέρου οι τουρκοκύπριοι θα μπορούσαν να εκκινήσουν επεισόδια ώστε να προκαλέσουν την επέμβασή τους [17].

Η «επιστολή Johnson» ως γνωστόν περιελάμβανε την καταγγελία των τουρκικών προθέσεων εισβολής στην Κύπρο ως ισοδύναμες παραβίασης των δεσμεύσεων της Άγκυρας προς τον ΟΗΕ, το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ, ότι στα επίμαχα διεθνή fora η Άγκυρα θα έβρισκε την Washington απέναντί της ως καταγγέλλουσα κι όχι συνοδοιπόρο της εφόσον επέμεινε στις πολεμικές εξαγγελίες της, ενώ παράλληλα επέσειε την απειλή ότι, σε περίπτωση σοβιετικών αντιδράσεων -ακόμη και δυναμικών-, η Τουρκία θα όφειλε να

[15] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 240.

[16] *NHC-OAB*:RG 38, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, σ 2. Τα πλοία αυτά, δρώντας από κοινού, συγκρότησαν την πρώτη ομάδα πολεμικών πλοίων του αμερικανικού ναυτικού που αποτελείτο αποκλειστικά από πυρηνοκίνητες μονάδες. Η δημιουργία εκείνης της ad hoc δύναμης με πλοία που ενσωμάτωναν τεχνολογία αιχμής, η οποία τους επέτρεπε αυξημένα περιθώρια αυτόνομης δράσης, υπήρξε μία επιπλέον ένδειξη της σοβαρότητας με την οποία προσέγγιζαν οι αμερικανοί ιθύνοντες την διαμορφούμενη κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο.

[17] The President's Intelligence Review (PIR), Επισκόπηση για το τριήμερο 3-5 Ιουνίου 1964 με ημερομηνία 5/6/1964 (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένη ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959220.pdf

γνωρίζει ότι θα τις αντιμετώπιζε μόνη, αφού οι ΗΠΑ δεν σκόπευαν να εντάξουν το ενδεχόμενο αυτό στις υποχρεώσεις στρατιωτικής συνδρομής, είτε ΝΑΤΟϊκής, είτε αμερικανικής, προς την κατά τα άλλα σύμμαχο Τουρκία. Τονιζόταν επίσης κατά τρόπο απερίφραστο το καθεστώς υπό το οποίο διδόταν η αμερικανική στρατιωτική βοήθεια προς την Τουρκία (ως γνωστό οι ένοπλες δυνάμεις της ήταν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα εξοπλισμένες με αμερικανικής προέλευσης υλικό, όπως άλλωστε και οι ελληνικές αντίστοιχες) και συγκεκριμένα ο θεμελιώδης όρος (το άρθρο IV της διμερούς συνθήκης του Ιουλίου του 1947) σύμφωνα με τον οποίο η Τουρκία όφειλε να ζητήσει προηγουμένως την άδεια των ΗΠΑ για να χρησιμοποιήσει το πολεμικό αυτό υλικό για σκοπούς πέραν της αντισοβιετικής άμυνας – και η άδεια αυτή δεν χορηγείτο, όπως ξεκαθάριζε με σαφήνεια ο Johnson, εάν η Τουρκία σκόπευε να επιτεθεί στην Κύπρο. Υπενθυμιζόταν ακόμη το πολιτικό κόστος που είχε ήδη υποστεί η Washington στις σχέσεις της με την Αθήνα και την Λευκωσία λόγω της υποστήριξης θέσεων που τους ήταν δυσάρεστες και σημειωνόταν ότι αν η Τουρκία επέμεινε στις προθέσεις της, υπήρχε ο επιπρόσθετος κίνδυνος του μαζικού σφαγιασμού των τουρκοκύπριων. Η επιστολή, όπως μαθεύτηκε εκ των υστέρων, συντάχθηκε από τους D. Rusk και J. Sisco (πιθανόν με τη συνδρομή των R. McNamara και McGeorge Bundy, ενώ κατά τον G.A. McFarland το πρωτόλειο προήλθε από την K. Bracken), ήταν βιαστικά και πρόχειρα γραμμένη («υπόδειγμα ατυχούς διατύπωσης» κατά τον Hare), λειτούργησε όμως αποτελεσματικά κατά το ότι συνετέλεσε τα μέγιστα στην αποτροπή κάποιας στρατιωτικής ενέργειας από τουρκικής πλευράς εκείνη τη στιγμή (ή, έστω στην τιθάσευση των φιλοπόλεμων στις τάξεις της ανώτατης πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας της Τουρκίας) –και, υπ' αυτήν την έννοια, η χρήση των συγκεκριμένων εκφραστικών μέσων (ενός ωμού λόγου που αφίστατο της συνήθους διπλωματικής αβρότητας), ήταν μάλλον επιβεβλημένη, όπως αφετέρου αναπόφευκτες υπήρξαν και οι μεσοπρόθεσμες αρνητικές της συνέπειες για τις αμερικανοτουρκικές σχέσεις. Υπό τις δεδομένες συνθήκες πάντως, η μόνη άλλη εναλλακτική που είχαν οι αμερικανοί, αν ήθελαν να ακυρώσουν τις τουρκικές επιθυμίες της στιγμής, θα ήταν η ορατή ανάπτυξη μεγαλύτερων αεροναυτικών δυνάμεων στον θαλάσσιο χώρο μεταξύ Τουρκίας - Κύπρου για παρατεταμένο διάστημα και με σαφείς προθέσεις απαγορευτικής επέμβασης, κίνηση η οποία θα είχε ασαφώς ακόμη χειρότερες επιπτώσεις στις διμερείς σχέσεις.

Ο τούρκος πρωθυπουργός απάντησε γραπτώς 8 μέρες αργότερα: με «απαράμιλλη σοφία» (όπως χαρακτηριστικά σημείωσε ο R. A. Hare), αφού παραπονέθηκε για την απειλή απόσυρσης της αυτεπάγγελτης αλληλεγγύης του ΝΑΤΟ, παραδέχθηκε ότι την άνοιξη και πιο πρόσφατα η χώρα του δήλωνε έτοιμη να επέμβει στρατιωτικά στην Κύπρο, αλλά

αποκλειστικά εκεί κι όχι διευρύνοντας με δική της πρωτοβουλία την επέμβαση σε γενικευμένη ελληνοτουρκική σύρραξη κι εν πάση περιπτώσει «…νομότυπα … για να τερματίσει τις θηριωδίες εις βάρος των τουρκοκύπριων … και τον στρατιωτικό εξοπλισμό των ελληνοκύπριων … που λάμβαναν χώρα με ελλαδική υποκίνηση … ενώ ο ΟΗΕ δεν επιδείκνυε την δέουσα αμεροληψία στο θέμα … η Κύπρος εξάλλου δεν ανήκε στο ΝΑΤΟ, οπότε μία επέμβαση εκεί δεν θα ήταν επιχείρηση εντός της συμμαχικής επικράτειας». Ο İnönü βέβαια στάθηκε περισσότερο στην αξιολόγηση της αμερικανικής πρόσκλησης για συνομιλίες στη Washington, την οποία ο Johnson απηύθυνε κατ' αρχάς προς τον ίδιο, αλλά με την πρόθεση να την λάβουν εντέλει αμφότεροι οι πρωθυπουργοί Τουρκίας – Ελλάδας, και την αποδέχθηκε. Βάσει των όσων μεσολάβησαν, η στάση του υπήρξε εύλογη. Αφετέρου, σε επίπεδο εντυπώσεων, ο İsmet İnönü φάνηκε να υποκύπτει στο αμερικανικό τελεσίγραφο, γι' αυτό η θέση του απέναντι στην εσωκομματική αντιπολίτευση, στο τουρκικό υπουργείο εξωτερικών και στην ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων κατέστη, σύμφωνα με την εκτίμηση του αμερικανού πρεσβευτή στην Άγκυρα «εξαιρετικά ευάλωτη». Το μέλος του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας R. Komer εκτίμησε ότι οι πιέσεις των ΗΠΑ ήταν μονόπλευρες, με αποκλειστικό αποδέκτη την Τουρκία, ενώ οι έλληνες έμεναν στο απυρόβλητο –εισηγήθηκε μάλιστα την σύνταξη επιστολής ανάλογης σκληρότητας, με αποδέκτη τον Γ. Παπανδρέου εκείνη τη φορά.

Το διάστημα εκείνο, ελλείψει δυνατότητας άσκησης άμεσης πίεσης στην ελληνοκυπριακή ηγεσία, η Washington μετέφερε την πίεσή της στην Αθήνα, στην κυβέρνηση της οποίας διαμηνύθηκε ότι η ζοφερή προοπτική ενός ελληνοτουρκικού πολέμου είχε αποφευχθεί προσωρινά μόνον · οι ΗΠΑ δεν θα ήταν σε θέση να τον αποσοβούν μονίμως. Η μόνη βιώσιμη οδός διευθέτησης της διαφοράς ήταν η έναρξη διμερούς διαλόγου για την διαχείριση της νέας φάσης του Κυπριακού προβλήματος με απώτερο σκοπό την οριστική επίλυσή του, ειδάλλως, σύμφωνα με τους αμερικανούς, η τουρκική εισβολή θα έπρεπε να θεωρείται βέβαιη, έστω κι αν είχε προς το παρόν αποφευχθεί η υλοποίησή της. Όπως αποδείχθηκε, οι αμερικανικές κινήσεις είχαν τα αντίθετα αποτελέσματα από τα αναμενόμενα, ενώ παράλληλα η κυπροσοβιετική προσέγγιση αναβαθμιζόταν διαρκώς [18].

[18] Πολλά κείμενα έχουν γραφτεί με αντικείμενο την ανάλυση των επιστολών που αντάλλαξαν οι δύο ηγέτες κι επίκεντρο του ενδιαφέροντος ασφαλώς την «επιστολή Johnson», ή που περιλαμβάνουν εκτενή σχόλια γι' αυτήν. Βλ. ενδεικτικά: G. S. Harris 1972 op cit σσ 114-116, H. W. Brands jr, America enters the Cyprus tangle, 1964, *Middle Eastern Studies*, vol 23 no 3, (1987), σ 355, R. A. Hare, Cyprus: Preventing a Greco-Turkish War στο D. Mak και C. S. Kennedy (επιμέλ.) op cit σ 144, συνέντευξη του G. A. McFarland jr., πολιτικού Ακόλουθου στην αντιπροσωπεία των ΗΠΑ στη Λευκωσία κατά την επίμαχη περίοδο (υπηρέτησε αργότερα στην Κωνσταντινούπολη και στο «Κυπριακό Γραφείο» του

Μεταξύ λοιπόν των δύο επιστολών (του Johnson και του İnönü), η κρίση αποκλιμακώθηκε ως προς το πολεμικό επικείμενο, η ατμόσφαιρα όμως διατηρήθηκε τεταμένη και, βάσει των εξελίξεων, αναμενόταν «απλώς αναβολή, αλλά όχι ματαίωση» των σεναρίων στρατιωτικής εμπλοκής. Είναι χαρακτηριστικό του αμερικανικού άγχους των ημερών ότι ακόμη και ο Τ. Belcher από την Λευκωσία εισηγήθηκε την επιβολή στην Τουρκία κάποιας λύσης που θα επέφερε την «ΝΑΤΟποίηση» του νησιού μέσω της σύνδεσής του με την Ελλάδα (6/6). Το διήμερο 6-7 Ιουνίου ο Η. Labouisse συναντήθηκε κατ' επανάληψη με τον Κωστόπουλο (καθώς ο Γ. Παπανδρέου απουσίαζε στην Κρήτη) και συζήτησε κάθε πτυχή αμοιβαίου ενδιαφέροντος. Ο έλληνας υπουργός εξωτερικών απέφυγε να σχολιάσει το ζήτημα του κυπριακού νόμου περί στρατολογίας, ενώ καθησύχασε τον αμερικανό πρέσβη ότι οι πρόσφατες ελληνοκυπριακές αναζητήσεις βαρύ οπλισμού δεν είχαν καταληκτικό χαρακτήρα και πως «μάλλον θα περιορίζονταν στην παραγγελία λίγων τορπιλακάτων, πιθανόν τριών». Παραπονέθηκε για την τουρκική επιθετικότητα, διαβεβαίωσε τον Labouisse ότι συνέχισε να ενθαρρύνει τον διάλογο τοπικά, τού θύμισε πόσο προτιμότερο ήταν να υπάγεται η Κύπρος σε ανώτατη πολιτειακή ηγεσία «μάλλον του μονάρχη της Ελλάδας, παρά κάποιου σαν τον Λυσσαρίδη ή και χειρότερου [sic]», απέκλεισε την παραχώρηση εδαφών για την εξασφάλιση της ένωσης (εννοώντας κατά βάσιν ελλαδικών εδαφών –γενικά πάντως, ο Κωστόπουλος ήταν ελαστικότερος από άλλους στο όλο ζήτημα όπως αποδείχθηκε), αφήνοντας ανοικτό μόνον το ενδεχόμενο ανταλλαγής πληθυσμών και επανέλαβε την θέση της κυβέρνησης ότι προς το παρόν κάθε άμεσος ελλαδοτουρκικός διάλογος θεωρείτο άκαιρος, αν δεν είχε προηγηθεί η κατάλληλη προεργασία. Ο Κωστόπουλος ανέφερε ακόμη ότι υπήρχε έντονη φημολογία περί τουρκοκυπριακών προθέσεων δημιουργίας τετελεσμένου τις αμέσως προσεχείς ημέρες, διά της ανακήρυξης

State Dept), που περιλαμβάνεται στον αναρτημένο τόμο συνεντεύξεων απόμαχων αμερικανών διπλωματών της « Ένωσης Διπλωματικής Εκπαίδευσης και Σπουδών» http://www.adst.org/Readers/Cyprus.pdf , Γ. Ρουμπάτης, *ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ / Η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1987, σ 212, S. Bolukbasi, The Johnson letter revisited, *Middle Eastern Studies*, vol 29 no 3, (July 1993), σσ 517-520, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 241-245, 247-248, N. Uslu, *The Cyprus Question as an issue of Turkish foreign policy and Turkish- American relations 1959-2003,* New York: Nova Science, 2003, σ 74, S. Laçiner 2010 op cit σσ 196-199, T. Balci, The Cyprus Crisis and the Southern Flank of NATO (1960-1975), *International Review of Turkish Studies*, vol 2 iss. 3, (Fall 2012), σσ 38-40. Το πρωτότυπο κείμενό της έχει δημοσιευθεί μεταξύ άλλων στα *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 54". Στην Τουρκία πρωτοδημοσιοποιήθηκε στις 13/1/1966, από την *Hürriyet*. Όπως αναφέρει ο Π. Τζερμιάς, όλα τα φύλλα της εφημερίδας της ημέρας εκείνης κατασχέθηκαν: Π. Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας:με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, Αθήνα: Libro, 2001, τόμος Α' , σ 1178 υποσημ. 5. Μεταφράσεις στα ελληνικά των δύο επιστολών (του Johnson και του İnönü) παρατίθενται μεταξύ άλλων στα: Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 191-195, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού (1957-1967)*, Λευκωσία: Κ. Επιφανίου 2000, τ. Α΄, σσ 346-356, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄op cit σσ 451-454.

της ανεξαρτησίας θυλάκων, κίνηση που ίσως μάλιστα αναγνωριζόταν από «2-3 χώρες, όπως το Πακιστάν και το Ιράν» (ο Labouisse παραδέχθηκε το βάσιμο των επίμαχων πληροφοριών). Γενικά, ο αμερικανός πρεσβευτής μάλλον απογοητεύτηκε που δεν βρήκε τον έλληνα υπουργό «επαρκώς αγχωμένο» εξαιτίας των πρόσφατων πολεμικών απειλών της Τουρκίας (πάντως ο Κωστόπουλος ευχαρίστησε εγγράφως τις ΗΠΑ για την παρέμβασή τους) [19]. Οι προϊστάμενοί του αντιθέτως, ο Rusk κι ο Ball, είχαν φτάσει στο σημείο να διαβουλευθούν διακριτικά με τους βρετανούς σχετικά με την αναβίωση των σκέψεων του Φεβρουαρίου περί επέμβασης των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων, εάν οι ελληνοκύπριοι άρχιζαν να παραλαμβάνουν σοβιετικό οπλισμό. Οι βρετανοί όμως παρέμεναν σκεπτικοί [20]. Εκείνες τις μέρες (6/6), οι τουρκοκύπριοι προώθησαν στον μεσολαβητή του ΟΗΕ ολοκληρωμένη οικονομοτεχνική μελέτη, στην οποία επιχειρηματολογούσαν εκτεταμένα υπέρ της βιωσιμότητας του ομοσπονδιακού υποδείγματος από οικονομικής άποψης, εφόσον υιοθετείτο στην Κύπρο [21].

Ο Γρίβας εντωμεταξύ αξιολόγησε την «πέτρα του σκανδάλου» (τον κυπριακό νόμο περί στρατολογίας) ως έκτρωμα, κυρίως επειδή προέβλεπε αυξημένες εξουσίες του (κύπριου) υπουργού άμυνας αντί αυτές να βρίσκονται στα χέρια του στρατιωτικού αρχηγού (κατά τις πάγιες ονειρώξεις του). Προετοιμάζοντας το έδαφος για την ανάληψη πολιτικοστρατιωτικού ρόλου στο Κυπριακό, τις παραμονές της «εν κρυπτώ» επανόδου του στο νησί (βλ. παρακάτω), ο ιστορικός αρχηγός της ΕΟΚΑ παραπονιόταν σε επιστολή του προς τον υφυπουργό άμυνας Μ. Παπακωνσταντίνου ότι ακόμη κι ο επικεφαλής της Εθνικής Φρουράς Γ. Καραγιάννης θα λογοδοτούσε στον υπουργό άμυνας αντί στον ίδιο. Δήλωνε ικανοποιημένος μόνον με τον οπλισμό που η Εθνική Φρουρά είχε λάβει από την Αθήνα, αλλά απορούσε για την καθυστέρηση της αποστολής radar και πρότεινε την απόκτηση είτε 4 τορπιλακάτων «είτε 5-10 αεροπλάνων» ώστε να είναι «…δυνατό να αποτραπή πάσα απόβασις». Ο υφυπουργός εξωτερικών Δ. Παππάς συμφωνούσε ότι παρατηρούνταν επιτελικές δυσλειτουργίες στο στρατιωτικό αρχηγείο και εισηγήθηκε μέγιστη διπλωματική, αλλά και στρατιωτική, εγρήγορση δεδομένου ότι υπήρχαν ασφαλείς πληροφορίες σχετικά με την αποστολή εκατοντάδων πρόσθετων στελεχών των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στο νησί την επόμενη εβδομάδα «μέχρις ου η δύναμίς των φθάση τας 2.500», για να συνδράμει τις δυνάμεις εισβολής, «της οποίας η ημερομηνία φαίνεται να έχη καθορισθή διά την 20-21^{ην} τρέχοντος». Προσέθετε ότι στην Αλεξανδρέττα είχαν οι τούρκοι είχαν

[19] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 56, 57" Γ. Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα 1960-1974*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σ 131.
[20] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 269.
[21] Γ. Κρανιδιώτης op cit 1984 σ 114.

συγκεντρώσει μεγάλες ναυτικές δυνάμεις, αποβατικές και συνοδείας, μαζί με 70-80 αεριωθούμενα των τύπων F-104 κι F-86, καθώς κι ότι μία μεραρχία ήταν έτοιμη για απόβαση. Όπως ανέφερε ο Παππάς, το πρώτο κύμα της απόβασης υπολογιζόταν σε 6.000 άνδρες, υποστηριζόμενους από τα πυρά 4 αντιτορπιλικών, ενώ τα τουρκικά υποβρύχια θα είχαν προσπαθήσει προηγουμένως να αποκλείσουν την Κύπρο περικυκλώνοντάς την. Κυρίως όμως, ο ελλαδίτης αξιωματούχος υπογράμμιζε έναν πολιτικού χαρακτήρα κίνδυνο: «Είναι πιθανόν ότι ο Ανατολικός Συνασπισμός θα επέμβη εν περιπτώσει τουρκικής εισβολής. Εις τοιούτον ενδεχόμενον υφίσταται κίνδυνος η Κύπρος να σωθή μεν από τους Τούρκους, αλλ' η νήσος, λόγω ευλόγου ψυχολογικής διαθέσεως των κατοίκων, να εκτραπή αμέσως προς τον Ανατολικόν Συνασπισμόν. /Ετέρωθεν η υπό τας σημερινάς συνθήκας παράτασις της ελληνικής αγωνίας και των δυσβαστάκτων δαπανών αναλίσκει την ψυχολογικήν και οικονομικήν ικμάδα της Ελλάδος με πολλαπλάς προβλεπομένας αλλά και απροβλέπτους επιπτώσεις. Είναι και τούτον περιστατικόν σοβαρώτατον το οποίον άγει εις το να μην είναι ανεκτή η αναβολή ημετέρων ενεργειών» [22]. Οι σκέψεις εκείνες του Παππά συνόψιζαν τα άγχη της Αθήνας αλλά ταυτόχρονα και τις ελπίδες εργαλειοποίησής τους από πλευράς της, όταν συνομιλούσε με τους υπόλοιπους αναμεμειγμένους στο Κυπριακό. Όντως, η Λευκωσία, συνέχισε να απευθύνεται στα προσφιλή της διεθνή fora για ανάμιξη φιλική προς τα συμφέροντά της: στις 9 Ιουνίου, το υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε σε έκτακτη συνεδρίασή του να ζητήσει την σύγκλιση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, λόγω των τουρκικών απειλών. Παράλληλα ο Αρχιεπίσκοπος απέστειλε τηλεγράφημα προς «πάντας τους αρχηγούς κρατών-μελών» του Οργανισμού καταγγέλλοντας την παραβίαση των χωρικών υδάτων και του εναέριου χώρου της Κυπριακής Δημοκρατίας από τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, καθώς και τις έκνομες δραστηριότητες της ΤΟΥΡΔΥΚ. Έλαβε ενθαρρυντικές απαντήσεις από την Αίγυπτο και την Γιουγκοσλαβία [23].

Ο Γρίβας επιβεβαίωσε τις πληροφορίες περί τουρκοκυπριακών προθέσεων ανακήρυξης της ανεξαρτησίας «Κρατιδίων εις ζώνας ελεγχομένας νυν υπ' αυτών, ως της Μανσούρας και του διαδρόμου Λευκωσίας – στενωπού Αγύρτας, άνευ φανεράς αποβάσεως Τουρκικών Τμημάτων». Αυτό το σενάριο δεν τον ανησυχούσε τόσο, επειδή θεωρούσε ότι μπορούσε να το εξουδετερώσει άμεσα, ειδικά υπό την προϋπόθεση ότι η Τουρκία δεν θα απέστειλε «πλέον φανερά, αεραγήματα και διά θαλάσσης» δυνάμεις για το υποστηρίξουν, «είτε από απόψεως διεθνούς δικαίου είτε δυνάμει του νόμου του ισχυρωτέρου». Εκείνο που τον

[22] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Α' σσ 356-359 (απόρρητη αναφορά του Μ. Παπακωνσταντίνου προς τους Γ. Παπανδρέου – Π. Γαρουφαλιά της 8ης Ιουνίου κι απόρρητο σημείωμα του Α. [sic] Παππά προς τον Σ. Κωστόπουλο της 9ης Ιουνίου 1964).
[23] *"Άπαντα Μακάριου"* τ. Ζ΄ op cit σσ 360-365.

προβλημάτιζε ήταν τυχόν απόβαση και κατάληψη της χερσονήσου της Καρπασίας, η οποία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως προγεφύρωμα κι εφαλτήριο για την κατάληψη ολόκληρης της Κύπρου, ειδικά εφόσον συνδυαζόταν με αποβάσεις στην Αμμόχωστο και στην βόρεια ακτογραμμή του νησιού. Ο Γρίβας παραδεχόταν ότι «[Ε]ις περίπτωσιν ταύτην νομίζω ότι δεν τίθεται πλέον ζήτημα αναμονής ημών αλλά αμέσου δράσεως, διότι ουσιαστικώς ήρχισε η εχθρική απόβασις με σχέδιον του αντιπάλου διάφορον εκείνου όπερ αρχικώς εμελετήσαμεν» και εισηγήθηκε στην περίπτωση εκείνη την πρόταξη άμυνας στην Καρπασία μέχρι να καταληφθούν οι θύλακες «εντός μίας ημέρας» και κατόπιν την απόκρουση της προεξοφλημένης απόβασης με όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις [24]. Το υπόμνημα του Γρίβα έφερε ημερομηνία την 10η Ιουνίου, ενώ δηλαδή ο ίδιος ξεκινούσε το ταξίδι του προς την Κύπρο. Σε λίγες μέρες θα επανερχόταν αναλυτικότερα και σαφέστερα στο θέμα, το οποίο διέθετε επιτελικές όψεις, αλλά κυρίως πολιτικές προεκτάσεις.

Στις 10 Ιουνίου αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών G.W. Ball, συζήτησε τις κυπριακές εξελίξεις με την πιο απομακρυσμένη εγγυήτρια δύναμη (το Λονδίνο, στις 8/6) σκοπεύοντας στον συντονισμό των μεταξύ τους κινήσεων, με άξονα τους διακριτικούς χειρισμούς του θέματος και κύριο πλαίσιο δράσης τον ΟΗΕ (όπως συμφωνήθηκε, αλλά σύντομα αθετήθηκε από αμερικανικής πλευράς). Δεν εισέπραξε αφετέρου τον προσδοκώμενο ενθουσιασμό για περαιτέρω ενέργειες, αν και η «ένωση μετά εδαφικών αποζημιώσεων ελλαδικής προέλευσης» κάθε άλλο παρά απορρίφθηκε από τους βρετανούς. Αμέσως μετά, ξεκίνησε τις υψηλές επαφές του στις δύο άλλες πρωτεύουσες. Συναντήθηκε πρώτα με τον Γ. Παπανδρέου και τον ενημέρωσε ότι εξουσιοδοτήθηκε από τον πρόεδρο Johnson να μεταφέρει μήνυμά του στην Ελλάδα και στην Τουρκία περί της ανάγκης εξεύρεσης βιώσιμης λύσης κοινής αποδοχής. Ο Παπανδρέου (ο οποίος συνέταξε και σχετική επιστολή προς επίδοση –βλ. παρακάτω), αφού ευχαρίστησε τους αμερικανούς για την πρόσφατη ειρηνοποιό τους ανάμιξη, επανέλαβε τις πάγιες ελληνικές θέσεις (ότι αν δεν επιλυόταν το θέμα διά της ένωσης, εκτός από την παράταση του κινδύνου ελληνοτουρκικής σύρραξης, υφίστατο και το εξίσου ζοφερό φάσμα της αύξησης της κομμουνιστικής επιρροής στην Κύπρο, όπως και της εκλογικής απήχησης της Αριστεράς στην Ελλάδα), πρότεινε δε την ανάμιξη ολόκληρου του ΝΑΤΟ στο θέμα, ώστε να μην επωμίζεται το βάρος των χειρισμών (και του συνεπαγόμενου πολιτικού κόστους) αποκλειστικά η Washington. Ζήτησε ακόμη την διεξαγωγή δημοψηφίσματος στο νησί υπό την εποπτεία των Ηνωμένων Εθνών. Όπως

[24] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Α' σσ 359-360, «Άκρως απόρρητον έγγραφον (10.6.1964) του αρχηγού του ΕΜΕΚ στρατηγού Γρίβα προς το Υπουργείον Εθνικής Αμύνης, με κοινοποίηση προς τον Πρωθυπουργόν, τον Υπ. Εξωτερικών και τους αρχηγούς ΓΕΕΘΑ και ΓΕΣ».

συνόψισε χαρακτηριστικά τις απόψεις του «[Η] ιστορία εξεκίνησε: Νατοποίησις ή Κούβα». Ο Ball αντέτεινε ότι ήταν προτιμότερο να μην επιλεγεί αυτή η θέση περί ένωσης ελλείψει άλλης καλής εναλλακτικής ως αφετηρία ενός ελληνοτουρκικού διαλόγου, διότι δεν άφηνε σοβαρά διαπραγματευτικά περιθώρια στην τουρκική πλευρά. Την επομένη μετέβη για συνομιλίες στην τουρκική πρωτεύουσα. Όταν ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών ενημέρωσε εγγράφως τον πρόεδρό του για τα αποτελέσματα των επαφών του, υπερβάλλοντας παραπλανητικά ώστε να συγκαλύψει την αποτυχία του, χαρακτήρισε την ελλαδική ηγεσία «για πρώτη φορά πραγματικά τρομοκρατημένη με την προοπτική ενός ελληνοτουρκικού πολέμου κι εξίσου απηυδισμένη με τον Μακάριο»,. Αξιολόγησε ανάλογα την ατμόσφαιρα στην Άγκυρα («φοβισμένη, σε σύγχυση, κατηφή») κι εκτίμησε ότι η τουρκική κυβέρνηση κατά βάθος προσέβλεπε στην επιβολή, με υπερατλαντική πρωτοβουλία, μίας λύσης που έστω θα έσωζε τα προσχήματα, ενώ σχετικά με τον Γ. Παπανδρέου σημείωσε ότι μάλλον θα απαιτείτο «ένας συγκλονισμός» για να συγκατατεθεί (τον χαρακτήρισε απαξιωτικά «γηρασμένο, κουρασμένο κι ανίκανο να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα»), γενικά όμως ο Ball δήλωσε αισιόδοξος για την συνέχεια. Εισηγήθηκε την έναρξη εμπιστευτικών διμερών συνομιλιών σε πρεσβευτικό επίπεδο, επί ουδετέρου εδάφους, με την παρουσία «κάποιας αξιοσέβαστης και ισχυρής προσωπικότητας, όπως ο έμπειρος D. Acheson, που είναι γνώστης της κατάστασης και δεν θα διστάσει να ασκήσει τις δέουσες πιέσεις» (τους δύο συνέδεε αμοιβαία εκτίμηση, ο Acheson έχαιρε μυθικών διαστάσεων ευγνωμοσύνης στις δύο πρωτεύουσες λόγω του ρόλου του στη σύλληψη και την υπερψήφιση του «Δόγματος Truman», γνώριζε από την εποχή εκείνη τόσο İ. İnönü όσο και τον F. Erkin, που είχε διατελέσει πρεσβευτής της Τουρκίας στη Washington, κι επιπλέον δεν κατείχε καμία κυβερνητική θέση το 1964, ενώ επίσης, πιο πρόσφατα, η ελλαδική κυβέρνηση είχε προσφύγει στον νομικό του Οίκο για συμβουλές). Πέραν όλων αυτών, ο Acheson τηρείτο ενήμερος για τις εξελίξεις του Κυπριακού από τον Φεβρουάριο ακόμη, μέσω του G. W. Ball όπως έχει αναφερθεί στο Α΄ Μέρος, και δεν είχε σταματήσει έκτοτε να «απεργάζεται σχέδια επίλυσής του με άξονα την κατάλυση της Κυπριακής Δημοκρατίας», όπως εύστοχα παρατήρησε ένας μελετητής –και δίχως να εισέρχεται στον κόπο να το αποκρύπτει, όπως επισήμανε άλλος. Κατά τον Ball, μόνον οι βρετανοί και ίσως ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ θα μπορούσαν να τηρηθούν ενήμεροι γι' αυτήν την διαδικασία.

Το Λονδίνο, που είχε υπ' όψη τις αρχικές θέσεις των ΗΠΑ αφού ο Ball είχε συνομιλήσει πρώτα με τους Butler (υπουργό εξωτερικών) και Sandys (που τότε κατείχε δύο υπουργικά χαρτοφυλάκια, Αποικιών και Κοινοπολιτειακών Σχέσεων) στις 8/6 και υποτίθεται πως είχαν συμφωνήσει να δράσουν πρωτίστως στα fora του ΟΗΕ, ενοχλημένο από τις νεώτερες

απόψεις του υφυπουργού εξωτερικών των ΗΠΑ περί ουσιαστικά παρασκηνιακών πρωτοβουλιών, παρουσιάστηκε απρόθυμο να αναμιχθεί στην υποστήριξή τους διότι θεωρούσε ότι θα ερχόταν σε πολλαπλώς δύσκολη θέση, κυρίως έναντι του ΟΗΕ (αλλά και των ελληνοκύπριων). Ο επικεφαλής της Κεντρικής Υπηρεσίας του Foreign Office D.S.L. Dodson προσυπέγραψε μόνον την αποφασισμένη συνάντηση των Μόνιμων Αντιπροσωπειών των δύο χωρών (ΗΠΑ-ΗΒ) με τον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ το συντομότερο κι εκτίμησε ότι από τις 4 εναλλακτικές (ενιαίο κράτος με κυριαρχία της πλειοψηφίας / διζωνική-δικοινοτική ομοσπονδία / διχοτόμηση / ένωση με αποζημίωση για την Τουρκία), η ένωση με ανταλλάγματα ήταν προτιμώμενη, αλλά απ' ό,τι φαινόταν οι ΗΠΑ ήταν υπέρ της διπλής ένωσης (δηλαδή της διχοτόμησης). Οι βρετανοί δηλαδή πίστευαν πως η Washington θα επιδίωκε στο εξής την προώθηση αυτής της επιλογής ως διαπραγματευτικής αφετηριακής βάσης, συρρικνώνοντας τα περιθώρια ελιγμών του Λονδίνου –παρόλο που *και* στο State Dept γνώριζαν ότι η ένωση με ανταλλάγματα ήταν κατά βάθος η μόνη δυνητικά εφικτή λύση και, όπως αποδείχθηκε, αυτήν προώθησαν τελικά (η CIA δεν είχε κατασταλάξει ακόμη τότε, αμφιταλαντευόμενη μεταξύ της ένωσης με ανταλλάγματα και της «διπλής ένωσης»).

Σε μυστική συνάντησή του με τους υπουργούς Butler και Sandys στο Foreign Office στις 12/6, ο Tuomioja τους πληροφόρησε ότι τασσόταν μεν υπέρ της κυπριακής ανεξαρτησίας, αλλά πως θεωρούσε βιωσιμότερη λύση την ένωση, ώστε να επιτευχθούν ο αφοπλισμός και η τιθάσευση των ελληνοκύπριων και παράλληλα να αποφευχθεί η οριστική επικράτησή τους εις βάρος των τουρκοκύπριων και η ολίσθηση της Κύπρου στο στρατόπεδο των φίλων της ΕΣΣΔ. Ο ειδικός μεσολαβητής του ΟΗΕ δεν πίστευε πως η Τουρκία μπορούσε να πετύχει πολλά, ακόμη κι αν επιχειρούσε στρατιωτική επέμβαση στο νησί (οι βρετανοί δεν συμμερίζονταν αυτήν την άποψη). Θεωρούσε ακόμη ότι ο μόνος παράγοντας με την απαιτούμενη ισχύ πειθαναγκασμού των τούρκων και των ελλήνων ήταν οι ΗΠΑ. Την ίδια μέρα, ο πρεσβευτής του ΗΒ στην Αθήνα sir R. Murray, που ως τότε πίστευε ότι η κυβέρνηση Παπανδρέου διέθετε αρκετά τακτικά πλεονεκτήματα υπέρ της, προώθησε στο Foreign Office σύνοψη συζήτησης που είχε με τον Στ. Κωστόπουλο και σύμφωνα με την οποία ο Γρίβας, ο οποίος κατέφθανε σε λίγες ώρες στην Κύπρο, υποτίθεται μυστικά (όχι πάντως κρυφά από την Αθήνα –βλ. παρακάτω), θα διαδραμάτιζε τον ρόλο του «κριού εξουδετέρωσης» του Μακαρίου. Ο Γρίβας ήταν βεβαίως μέχρι τότε «κόκκινο πανί» γι' αμφότερους τους τούρκους και τους βρετανούς λόγω του ιστορικού δράσης του ως ηγέτη της ΕΟΚΑ, ωστόσο ο Κωστόπουλος εξέφρασε την ελπίδα ότι οι δύο άλλες Εγγυήτριες Δυνάμεις δεν θα εκδήλωναν σφοδρές αντιρρήσεις για την επάνοδό του στην Κύπρο,

ενωμένες στον κοινό σκοπό της απομάκρυνσης του Αρχιεπισκόπου (ο έλληνας υπουργός εξωτερικών υποστήριξε ότι μιλούσε απηχώντας την γνώμη και του Γ. Παπανδρέου επί όσων ανέφερε). Όταν έφτασε στο ζήτημα των ανταλλαγμάτων προς την Τουρκία με σκοπό την έγκριση της ένωσης, ο Κωστόπουλος έκανε λόγο για «1-2 μικρά νησιά», κατονομάζοντας το Καστελλόριζο, καθώς και για την μετατροπή των βρετανικών βάσεων σε ΝΑΤΟϊκές, ώστε να δικαιολογηθεί μελλοντικά η τουρκική στρατιωτική παρουσία εντός τους. Ο Murray απέρριψε απερίφραστα τις σκέψεις εκείνες κι όταν ο Κωστόπουλος τού μίλησε για διαχρονικές ευθύνες του ΗΒ στο Κυπριακό, ο βρετανός αντέτεινε ότι το Λονδίνο διέσωσε την ειρήνη στο νησί με τις ποικίλες ενέργειές του, αρχής γενομένης από τα Χριστούγεννα του προηγούμενου έτους. Η γενική εντύπωση που αποκόμισε ο βρετανός πρεσβευτής ήταν πως η Αθήνα απομακρυνόταν σταδιακά και σιωπηρά από την διαδικασία των Ηνωμένων Εθνών και την πολυετή προσπάθεια εργαλειακής αξιοποίησης της κυπριακής αυτοδιάθεσης, αλλά παρέμενε ευάλωτη απέναντι στις ελληνοκυπριακές βουλήσεις και δεν διέθετε ξεκάθαρο, ή, πολύ περισσότερο, εφαρμόσιμο σχέδιο δράσης. Στις 15 Ιουνίου εξάλλου, το συμπέρασμα από όμοιου περιεχομένου συζήτηση μεταξύ του έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο και αξιωματούχου του Foreign Office, ήταν πως το σενάριο της παραχώρησης ελλαδικού εδάφους παρέμενε, επίσημα τουλάχιστον, αδιανόητο. Εκείνη τη στιγμή, εξετάζοντας τις εναλλακτικές εδαφικές αποζημιώσεις της Ελλάδας προς την Τουρκία, οι ΗΠΑ έκλιναν υπέρ της παραχώρησης νησιού, ενώ το ΗΒ ήταν υπέρ της επαναχάραξης των συνόρων στην Θράκη (σκέψη που το Foreign Office επανέφερε επί ικανό χρονικό διάστημα).

Σύμφωνα με τον σχεδιασμό που συνέλαβε ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών και που τελικά υλοποιήθηκε, σε πρώτη φάση η αμερικανική κυβέρνηση αποφάσισε να απευθύνει πρόσκληση *και* στον έλληνα πρωθυπουργό να επισκεφθεί στην Washington (ο İnönü, που την είχε λάβει πρώτος χωριστά, την είχε ήδη αποδεχθεί). Πέρα από την βρετανική ενόχληση, η σκέψη του Ball δέχθηκε επικριτικά σχόλια ενδοαμερικανικά, τόσο από «αριστερά» (ο βοηθός αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών H. Cleveland ήταν κατά του αποκλεισμού του ΟΗΕ και των υπόλοιπων «ανεπιθύμητων μεν, ενδιαφερόμενων δε» από την διαδικασία εξεύρεσης λύσης) όσο και από «τα δεξιά» (το μέλος του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας R. Komer επανέλαβε ότι οι έλληνες δεν είχαν υποστεί πιέσεις, με άξονα το τουρκικό φόβητρο, στον δέοντα βαθμό και γενικά ότι ο υφυπουργός εξωτερικών έκανε κατάχρηση της πρόσβασής του στον Πρόεδρο, ασκώντας εν τέλει προσωπική πολιτική). Η ελλαδική κυβέρνηση πάντως επέμεινε στις απόψεις της τις επόμενες μέρες, όπως αποτυπώθηκε σε δύο διαφορετικά κείμενα (επιστολή και μνημόνιο) που ο Γ. Παπανδρέου

απηύθυνε προς τον L. B. Johnson, στις 9 και στις 15 Ιουνίου αντίστοιχα. Ειδικά στο δεύτερο κείμενό του, ο έλληνας πρωθυπουργός υπογράμμιζε την ένταξη του Κυπριακού στον Ψυχροπολεμικό διπολισμό, ένα επιχείρημα που υποτίθεται πως θα συνεισέφερε στον προσεταιρισμό των ΗΠΑ για να υποστηρίξουν ενεργότερα τις απόψεις της Αθήνας –αλλά το οποίο, αντιθέτως, αναζωπύρωνε την προοπτική της κατάργησης της Κυπριακής Δημοκρατίας διά του διαμελισμού της μεταξύ των δύο ΝΑΤΟϊκών εταίρων που την διεκδικούσαν. Όπως επισήμαναν ο Σπ. Λιναρδάτος κι ο διπλωμάτης Α. Βλάχος, πέρα από ανακόλουθη και υποκριτική, η υιοθέτηση της συγκεκριμένης γραμμής από την ελλαδική κυβέρνηση υπήρξε και κοντόφθαλμα αυτοϋπονομευτική των ίδιων της των επιδιώξεων, καθώς μάλλον υπέβαλε στη Washington την ταχεία επιβολή της διχοτόμησης ως την ασφαλέστερη λύση για τα Δυτικά συμφέροντα.

Στο εσωτερικό της, η αμερικανική ηγεσία παραδεχόταν ότι το πρόβλημα παρέμενε δυσεπίλυτο και τα περιθώρια πραγματικών ελιγμών της ήταν μικρά. Ο Belcher επισήμαινε την απειλή αύξησης της κομμουνιστικής απήχησης μεταξύ των ελληνοκύπριων μεσοπρόθεσμα και εισηγήθηκε αντισταθμιστικά την προβολή του ρόλου των ΗΠΑ στην αποσόβηση της τουρκικής επέμβασης. Όταν ο έλληνας πρεσβευτής στην Washington Α. Μάτσας επέδωσε την επιστολή του Γ. Παπανδρέου στον Johnson (11/6) παρουσία των Ph. Talbot και R. Komer, ο αμερικανός πρόεδρος δήλωσε απογοητευμένος από την έλλειψη διάθεσης για απευθείας ελλαδοτουρκικό διάλογο. Ο Μάτσας αποκρίθηκε πως το κύριο πρόβλημα κατά τους έλληνες ήταν οι τουρκικές απειλές εισβολής στην Κύπρο «ή [το πρόβλημα είναι] η υποστήριξή σας προς τον Μακάριο, ή /και οι εισαγωγές όπλων από πλευράς των ελληνοκύπριων» τον διέκοψε ο Johnson και η συζήτηση συνεχίστηκε με τις προσπάθειες του ενός να εκμαιεύσει από τον άλλο το κύριο αντίστοιχο ζητούμενο, δηλαδή μία ελλαδοτουρκική διάσκεψη κορυφής και μία δέσμευση πίεσης για την άρση της απειλής εισβολής στην Κύπρο με χαρακτήρα μονιμότητας (όπως σημείωσε ο ελλαδίτης πρέσβης, «μία απλή προσωρινή διακοπή της τουρκικής απειλής για απόβαση δεν πρόκειται να ανακόψει την επιδίωξη του Μακάριου να συσσωρεύσει οπλισμό»). Ο Μάτσας ανέφερε την παραίτηση από το αίτημα της ένωσης ως επαρκές εχέγγυο καλής θέλησης της Αθήνας, όμως ο αμερικανός πρόεδρος απάντησε ότι δεν ήταν σε θέση να το αξιολογήσει μια και δεν διαπραγματευόταν εξ ονόματος των τούρκων. Αμφότεροι παραδέχθηκαν ότι είχαν μηδαμινά περιθώρια άσκησης πιέσεων στους ελληνοκύπριους, ο Johnson πάντως επέμεινε ότι η Αθήνα θα όφειλε να έχει κατά νου την αποφυγή ταπείνωσης της Άγκυρας κι ότι εν τέλει, οι τρείς τους (οι ΗΠΑ, η Ελλάδα και η Τουρκία) αναλογίζονταν τα ευρύτερα δυτικά συμφέροντα, εν αντιθέσει με τους ελληνοκύπριους.

Οι Σπ. Κυπριανού και Ζ. Ρωσσίδης συναντήθηκαν την ίδια ημέρα στη Ν. Υόρκη με τους επικεφαλής της μόνιμης αντιπροσωπείας των ΗΠΑ στον ΟΗΕ. Οι ελληνοκύπριοι αρνήθηκαν ότι ο νόμος περί στρατολογίας κι η πρόσκτηση οπλισμού από κυβερνητικής πλευράς είχαν οποιαδήποτε επίπτωση στην κατάσταση των τουρκοκύπριων, υπογράμμισαν το επιβεβλημένο των κινήσεων εκείνων επικαλούμενοι τις τουρκικές απειλές και τόνισαν ότι δεν υπήρχε θέμα ελληνοκυπριακής προτίμησης σε οπλισμό ανατολικής προέλευσης, ούτε πολύ περισσότερο σοβιετικής επιρροής ή ηγεμονίας του ΑΚΕΛ, παρά μόνον ζήτημα έλλειψης εναλλακτικών πηγών αγοράς μέσων ένοπλης αυτοάμυνας από την Δύση. «Δεν αναζητούμε αεροσκάφη και άρματα μάχης για να πολεμήσουμε τους τουρκοκύπριους» σημείωσε με νόημα ο Κυπριανού, προσθέτοντας ότι η παράνομη εισαγωγή όπλων και η εν κρυπτώ διείσδυση τούρκων στρατιωτικών στο νησί συνεχίζονταν αποδεδειγμένα. Ο ελληνοκύπριος υπουργός εξωτερικών ανέφερε ακόμη ως ικανοποιητικές οδούς επίλυσης του προβλήματος (μάλλον ρητορικά) είτε την διεθνή έγκριση της ένωσης είτε την πλήρη αποστρατιωτικοποίηση της Κύπρου (αποφεύγοντας να περιλάβει την απομάκρυνση των βρετανών σε αυτό το σενάριο) και την παροχή εγγυήσεων της κυπριακής ανεξαρτησίας από πλευράς του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ –προοπτική που οι αμερικανοί άκουσαν με βδελυγμία και ήλπιζαν να απορριφθεί από όλους τους συμμάχους τους.

Παράλληλα όμως, η κυπροσοβιετική προσέγγιση παρουσίαζε ανησυχητικά σημεία κλιμάκωσης: όπως μετέδιδε από την Λευκωσία ο ελλαδίτης πρέσβης Μ. Δελιβάνης, ο σοβιετικός ομόλογός του Π. Γερμόσιν εκφώνησε ομιλία σε συγκέντρωση που οργάνωσε ο ΚυπροΣοβιετικός Σύνδεσμος Αμμοχώστου τασσόμενος υπέρ της αυτοδιάθεσης του νησιού, ενώ απαντώντας σε σχετική ερώτηση ελληνοκύπριου δήλωσε ότι «υπάρχουν πολλά σύγχρονα μέσα για ν’ ανακοπεί η εισβολή οποιουδήποτε επιδρομέα», αποσπώντας ζωηρές επευφημίες των παρευρισκόμενων. Τις ίδιες μέρες «κατόπιν επιμελούς διαφημίσεως» ξεκίνησε τις εργασίες του το πρώτο παγκύπριο συνέδριο του ΚυπροΣοβιετικού Συνδέσμου «εις το οποίο παρέστησαν και μη αριστερά στοιχεία [sic]», με την ΕΔΑ να εκπροσωπείται από τον βουλευτή της Λ. Κύρκο. «Γενικώς επεκράτησε το διαμορφωθέν κατά τους τελευταίους μήνας γνωστόν κλίμα εγκαρδιότητος έναντι της ΕΣΣΔ». Στις 11/6 ανακοινώθηκε ότι την επομένη θα κατέφθανε στη Μόσχα ο υπουργός εμπορίου (και αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών) Α. Αραούζος για συνομιλίες «εμπορικού περιεχομένου». Ο κύπριος υπουργός συναντήθηκε με τον υπουργό εξωτερικών Α. Gromyko και παρέτεινε την παραμονή του προκειμένου να συναντηθεί επίσης με τον υπουργό εμπορίου της ΕΣΣΔ που απουσίαζε σε διαπραγματεύσεις στην Γενεύη. Όταν ο νέος πρέσβης της Ελλάδας στην Μόσχα Αλ. Σγουρδαίος επέδωσε τα διαπιστευτήριά του, εκπρόσωποι της πολιτικής ηγεσίας

και του υπουργείου εξωτερικών της ΕΣΣΔ εξήραν «σύνεσιν στάσεως Βασιλικής Κυβερνήσεως», αλλά εξέφρασαν άγχη «διά πολεμικάς προετοιμασίας [της] Τουρκικής Κυβερνήσεως».

Από την Λευκωσία, ο Belcher επέμεινε στην ανάγκη επιβολής της ένωσης άμεσα, ώστε να υπερκεραστούν όσοι κίνδυνοι απέρρεαν για τα αμερικανικά συμφέροντα από την παράταση της ανεξαρτησίας του νησιού. Οι κατά τον πρεσβευτή των ΗΠΑ «αυτοαναφορικοί ελληνοκύπριοι τοπικιστές» δεν προβλέπονταν να έχουν επί της ουσίας αντιρρήσεις στην απόδοση ελλαδικών εδαφικών αποζημιώσεων προς την Τουρκία, ούτε στην ανταλλαγή πληθυσμών ή στην μεταφορά της έδρας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, παρά μόνον στην παραχώρηση στρατιωτικής βάσης επί κυπριακού εδάφους, γι' αυτό και θεωρούσε βιώσιμη μάλλον την τουρκική πρόσβαση σε μία από τις δύο υπάρχουσες βρετανικές βάσεις, υπό ΝΑΤΟϊκό μανδύα. Αν η ένωση τίθετο ως μεσοπρόθεσμος στόχος, οι ηγεμονικές πολιτικές δυνάμεις στον ελληνοκυπριακό χώρο (οι κυβερνώντες και το ΑΚΕΛ δηλαδή), θα αποκτούσαν τον αναγκαίο χρόνο για να την υπονομεύσουν αποφασιστικά. Προέβλεψε μάλιστα πως οι «εντελώς αναξιόπιστοι, θερμόαιμοι, υπό κομμουνιστική επιρροή κι ευρέως εξοπλισμένοι ελληνοκύπριοι» θα ενέτειναν την καταστρατήγηση των δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων ως μέσο για την δημιουργία κλίματος έντασης με σκοπό την ανατροπή της οποιασδήποτε μεταβατικής λύσης. Η CIA μετέφερε με επιφύλαξη ότι κατά τους τουρκοκυπριακούς ισχυρισμούς οι ελληνοκύπριοι διέδιδαν πως σκόπευαν να επιτεθούν στα βορειοδυτικά του νησιού. Από την Αθήνα, ο Labouisse σχολίασε στις 13 Ιουνίου ως ατυχή την εκτίμηση που διατύπωσε ο Ακόλουθος Τύπου της τουρκικής πρεσβείας στην Ελλάδα, σύμφωνα με την οποία τυχόν ελληνοτουρκική σύρραξη θα επέφερε την πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου και την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας. Αντιθέτως, το κλίμα στην ελλαδική κοινή γνώμη ήταν εύφλεκτο και φιλοπόλεμο, με την κυβέρνηση να μην έχει πρακτικά περιθώρια επίδειξης συμβιβαστικού πνεύματος, όπως επισήμανε, ειδικά λόγω των προεκλογικών δεσμεύσεων (άμεσων ή υπαινικτικών) σχετικά με την αναθεώρηση των ιδρυτικών Συμφωνιών του 1959-1960 προς όφελος των ελληνικών συμφερόντων. Οι έλληνες θα εισέρχονταν πάνδημοι κι ευχαρίστως σε πόλεμο με την Τουρκία και μόνον εκ των υστέρων θα αναλογίζονταν όσα θα είχαν οδηγήσει σε αυτόν, παρατήρησε ο αμερικανός διπλωμάτης, προσθέτοντας ότι οποιαδήποτε διάδοχος κατάσταση στην Ελλάδα θα ήταν ακόμη πιο αδιάλλακτη στα θέματα της Κύπρου και των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Εντωμεταξύ, ο Γ. Παπανδρέου αποδέχθηκε την πρόσκληση του αμερικανού προέδρου για επίσκεψη στην Washington, με την προϋπόθεση να έχει προηγουμένως ολοκληρωθεί η

επίσκεψη του τούρκου ομολόγου του, ώστε να αμβλυνθούν οι δυσμενείς εντυπώσεις από την αποφυγή της μεταξύ τους συνάντησης, όρο που οι αμερικανοί αποδέχθηκαν [25]. Παράλληλα καταβλήθηκε προσπάθεια να πεισθεί ο Γρίβας να επιστρέψει στην Ελλάδα (είχε αφιχθεί στο νησί στις 12 Ιουνίου με πλοίο του Α. Ποταμιάνου, επικεφαλής 500 περίπου φοιτητών που είχαν λάβει ήδη στρατιωτική εκπαίδευση, προοριζόμενοι για βαθμοφόροι της Εθνικής Φρουράς –και σχετικά με τους οποίους σύντομα προέκυψε πρόβλημα που θα αναφερθεί παρακάτω). Ενώ ήταν σε γνώση της Αθήνας ήδη από τις 9 του μήνα η πρόθεσή του να μεταβεί στο νησί «για να οργανώσει την άμυνά του», τού είχε επιτραπεί η κάθοδος στην Κύπρο με την διπλή προϋπόθεση να κρατηθεί μυστική και η παραμονή του να είναι ολιγοήμερη. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Μακάριος δεν είχε τηρηθεί ενήμερος επ' αυτού και ότι πληροφορήθηκε την άφιξη του Γρίβα την τελευταία στιγμή, όπως εξάλλου και ο Καραγιάννης. Ο διπλωμάτης Α. Παππάς, ως απεσταλμένος της ελλαδικής κυβέρνησης, τού απηύθυνε την παράκληση να τηρηθούν οι όροι εκείνοι [26], η οποία άφησε τον στρατηγό ασυγκίνητο (επικαλέστηκε μάλιστα την θετική προδιάθεση «υπευθύνων Αμερικανικών κύκλων» επί της έλευσής του, αν και ο πρέσβης Labouisse επισήμανε στον Κωστόπουλο ότι η είδηση θα δημιουργούσε «δυσάρεστον εντύπωσιν εις το Συμβούλιον Ασφαλείας [του ΟΗΕ]») κι αντίθετα, έσπευσε να συναντήσει τον Αρχιεπίσκοπο και να τού καταθέσει προτάσεις για την εκταμίευση νέων πιστώσεων με σκοπό την κατασκευή πρόσθετων οχυρωματικών έργων και την αγορά περισσότερων όπλων (με 15-20 άρματα μάχης και 4 τορπιλακάτους «δυνάμεθα να είμεθα βέβαιοι περί της νίκης») και άλλου κρίσιμου υλικού (εκκρεμούσε η έγκριση από το ελλαδικό ΓΕΕΘΑ της μεταφοράς των 4 radar που είχε ζητήσει). Ο Γρίβας εξέφρασε ειδικά κατάπληξη κι αγανάκτηση για τις απαντήσεις που έλαβε από την ηγεσία της ΕΛΔΥΚ ότι δεν θα έπρεπε να την υπολογίζει στις διαθέσιμες δυνάμεις,

[25] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από την ελλαδική πρεσβεία στην Μόσχα _1187/10-6-1964, _1204/11-6-1964, _1212/15-6-1964, προς τις Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις, από την ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία _1743 και _1744/16-6-1964, προς την Δ΄ Πολιτική, President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 12/6/1964, άκρως απόρρητο, μερικώς αποδεσμευμένο, ημερήσιο πληροφοριακό δελτίο για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959232.pdf , Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Α' σσ 361-369, *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68", Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα: Λιβάνης, 2006, σσ 227-228, G. W. Ball op cit σσ 350-355, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 195-198, Α. Σ. Βλάχος *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Δ΄ op cit σσ 511-512, Χρ. Χρηστίδης (υπέγραψε το μικρής έκτασης, αλλά εύστοχο και επιδραστικό έργο του με το ψευδώνυμο Δαμωνίδης), *Μνημόσυνο για τον Ντήιν Άτσεσον*, Αθήνα: αυτοέκδοση, 1972, σσ 14-15, S. R. Sonyel, *Cyprus: the destruction of a republic, British documents 1960-65*, *Cambridgeshire*: Eothen Press 1997, σσ 98-100, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄ op cit σσ 457-458, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 106-122, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 248-252, 257, 265, C. Göktepe 2003 op cit σσ 164-165, A. Constandinos 2011 op cit σ 21, A. Holt 2014 op cit σσ 138-139.

[26] Ο Α. Παππάς είχε ως παράλληλη αποστολή να καθησυχάσει τον Μακάριο ότι η αποδοχή της αμερικανικής πρόσκλησης προς τον Γ. Παπανδρέου «ουδόλως μετέβαλλε» τις θέσεις της Αθήνας για το Κυπριακό: "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 372-373.

ακόμη κι αν η ΤΟΥΡΔΥΚ συμμετείχε σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, ενώ δυσφόρησε επίσης έντονα και για την αποφυγή υπαγωγής στην ΣΔΙΚ των μονάδων που είχαν σταλεί πρόσφατα κρυφά απ' την Ελλάδα («…επικρατεί σύγχυσις αρμοδιοτήτων»). Εκτός από την αναμενόμενη πρόθεσή του να θέσει υπό τον προσωπικό του έλεγχο το σύνολο των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων που βρίσκονταν ήδη και συνέχιζαν να καταφθάνουν στο νησί, τα παρεμφερούς φύσης προβλήματα που προξένησε με την διαγωγή του από την πρώτη στιγμή της επανόδου του αφορούσαν στις προσπάθειές του να αποκαταστήσει την δυσαρεστημένη μερίδα των παλιών συναγωνιστών του της ΕΟΚΑ (που τους αντιμετώπιζε ως δυνάμει πολιτική του πελατεία), όσων δηλαδή δεν είχαν αποκτήσει αξιώματα στην υπό συγκρότηση Εθνική Φρουρά, αλλά και η επιμονή του να αξιοποιηθούν ως βαθμοφόροι οι φοιτητές που τον είχαν ακολουθήσει από την Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι αυτές οι επιθυμίες του δημιουργούσαν αναστάτωση στις τρέχουσες διαδικασίες συγκρότησης δομών διοίκησης και ασφαλώς προξενούσαν αμηχανία, αλλά και πικρία, στον ως τότε αρχηγό της, τον Γ. Καραγιάννη. Ο παλιός του συμπολεμιστής τον είχε μεν υποδεχθεί χαρακτηρίζοντάς τον «φυσικό αρχηγό όλων μας» κι εξαρχής τον συμβουλευόταν αυτοβούλως, όμως ο αυταρχικός παρεμβατισμός του Γρίβα σε ζητήματα διοίκησης πρωτίστως (ενώ δεν κατείχε καμία υπεύθυνη θέση στο υπό συγκρότηση και διεύρυνση εποικοδόμημα της ελληνοκυπριακής άμυνας), εύλογα δεν αποτελούσε ευνοϊκό πρόκριμα για τις σχέσεις των δύο ανδρών. Σημαντικότερη ωστόσο κρίνεται από άποψη περιεχομένου η επιστολή που απηύθυνε στις 18/6 αποκλειστικά προς τον Π. Γαρουφαλιά: σε αυτήν, ο Γρίβας επικαλούμενος την έλλειψη επαρκών δυνάμεων και τον κορεσμό απειλών που όφειλαν να αντιμετωπίσουν, εισηγήθηκε την πρόταξη της εξάλειψης των θυλάκων στην Μανσούρα και στην Αγύρτα, αντί της ταυτόχρονης προσπάθειας να υπερασπιστεί την Καρπασία όπως πρότεινε η Αθήνα («Συνεπώς, διά του προτεινομένου υφ' υμών τρόπου, ταυτοχρόνου δηλαδή ενεργείας προς εξουδετέρωσιν των κρατιδίων τούτων, αποδυόμεθα εις αγώνα λίαν δαπανηρόν εις μέσα, εις χώρον μη ζωτικόν δι' ημάς διά την άμυνάν μας, ως τον τοιούτον της Καρπασίας. … Εάν δε αθροίσωμεν όλας τας χρησιμοποιηθησομένας δυνάμεις διά ταυτόχρονον ενέργειαν κατά Μανσούρας, Αγύρτας και Καρπασίας, δεν θα επαρκέσουν αι σήμερον διαθέσιμοι δυνάμεις μας»). Ο Γρίβας εκτιμούσε ότι η χερσόνησος της Καρπασίας ήταν ούτως ή άλλως δυσχερώς υπερασπίσιμη («…θα δέχεται τα διασταυρούμενα πυρά του εκατέρωθεν της χερσονήσου πυρ[οβολι]/κού του Τουρκικού στόλου, διότι η κυρία προσπάθεια ημών θα ακολουθήση την κυρίαν κορυφογραμμήν κατά μήκος της χερσονήσου, ήτις είναι ορατή εκατέρωθεν από θαλάσσης»). Όπως προκύπτει από λίγο μεταγενέστερο μήνυμα του Γαρουφαλιά προς τον Γιωρκάτζη, ο ελλαδίτης

υπουργός άμυνας δεν συμμεριζόταν τις προτεραιότητες του Γρίβα [27]. Θεωρητικά, ο τελευταίος στάθμιζε την κατάσταση από αποκλειστικά επιτελικής απόψεως, εντούτοις στις ανωτέρω απόψεις του αποτυπωνόταν με ευκρίνεια ένα ανομολόγητο, επιθυμητό σενάριο διαμελισμού του νησιού, με την σιωπηρή εγκατάλειψη της Καρπασίας (την οποία απέφευγε επιμελώς να παραδεχθεί, απλώς παραπέμποντάς την άμυνά της σε επόμενη φάση των επιχειρήσεων).

Ανάμεσα στις 11 και 16 Ιουνίου σημειώθηκαν 5 παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από τουρκικά αεριωθούμενα στο Αιγαίο (πάνω από τη Λέσβο, τη Σάμο και την Ρόδο) από ζεύγη ή μεμονωμένα αεροσκάφη, ενώ σε μία περίπτωση, το πρωί της 14ης Ιουνίου μία τετράδα εκτέλεσε διέλευση πάνω από την Σάμο [28]. Παράλληλα, η εκστρατεία φορολογικού στραγγαλισμού της κοινότητας των ρωμιών ώστε να εξαναγκαστούν να μεταναστεύσουν συνεχιζόταν με αμείωτη ένταση, καθώς πληροφορήθηκε στα μέσα του μήνα ο βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα από συνάδελφό του στην Κωνσταντινούπολη [29]. Ανάμικτες ήταν οι ειδήσεις σχετικά με τις εξοπλιστικές προθέσεις της Τουρκίας: ναι μεν το φιλόδοξο πρόγραμμα ναυπήγησης τριών υποβρυχίων στην Δυτ. Γερμανία -που τόσο είχε θορυβήσει την Αθήνα το 1963- ναυάγησε λόγω τεχνικών δυσχερειών, όμως υπήρχαν πληροφορίες ότι θα διατυπωνόταν αίτημα προς τις ΗΠΑ για την παραχώρηση (στο πλαίσιο της στρατιωτικής βοήθειας) 45 αμφιβίων τεθωρακισμένων «διά την εν Θράκη 1ην Τεθωρακισμένην Μεραρχίαν», ενώ ανάλογου περιεχομένου κρούση είχε γίνει και προς την Σουηδία, η οποία όμως ζήτησε την εξόφληση της υπό σκέψη αγοράς «εντός τακτού χρονικού διαστήματος. «[Κ]ατά την ανωτέρω πηγήν, η προμήθεια των ως άνω αρμάτων [sic] σκοπόν έχει την διευκόλυνσιν συζεύξεως [του] Έβρου»». Επίσης, οι τούρκοι επιδίωκαν την απόκτηση ορειβατικών πυροβόλων των 105 χλστ από το ΗΒ, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι αερομεταφερόμενες δυνάμεις των καναδών. Ήταν ελαφρά και λυόμενα «εις 12 φόρτους» ρυμουλκούμενα πυροβόλα, που μπορούσαν να μεταφερθούν από ελικόπτερα ή να

[27] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 185-186, Π. Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, Αθήνα: εκδ. ΜΠΕΡΓΑΔΗ, 1982, σσ 113-114, Γ. Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, Λευκωσία: Αλφάδι, 2003, σσ 6-7, 43-44, 48, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Β΄ op cit σσ 7-18, 70: Επιστολή Γρίβα προς τον Π. Γαρουφαλιά (18-6-1964). Εκθέσεις του Γρίβα της 18ης και της 20ης Ιουνίου προς τους Γ. Παπανδρέου, Π. Γαρουφαλιά, Στ. Κωστόπουλο, με κοινοποίηση στον βασιλιά. Επιστολή του Γαρουφαλιά προς τον Π. Γιωρκάτζη της 30ης Ιουνίου. Σημειώνεται ότι ο Π. Γιωρκάτζης συμφωνούσε με τις υπόλοιπες απόψεις του Γρίβα –πλην, εννοείται της παραμέλησης της υπεράσπισης της Καρπασίας (Σ. Παπαγεωργίου τ. Β΄ ibid σσ 19-20).

[28] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/8/2/2: δακτυλογραφημένο προσχέδιο εγγράφου στα αγγλικά, προφανώς από τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο στο ΝΑΤΟ (ΜΑ/ΝΑΤΟ – ο διπλωμάτης επικεφαλής έφερε τον τίτλο του Μόνιμου Αντιπροσώπου στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο, βραχυγραφία: ΜΑΒΑΣ– , την περίοδο αυτή ήταν ο πρέσβης Χ. Παλαμάς), διότι απευθύνεται στον Γεν. Γραμματέα του ΝΑΤΟ.

[29] W. Mallinson 2011 op cit σσ 170-171.

ρυμουλκηθούν ακόμη και από μικρά οχήματα όπως jeep, ή τα μέρη τους να φορτωθούν ακόμη και σε ημίονους [30].

Εντωμεταξύ, στις 15 Ιουνίου ξεκίνησε η κατάταξη των ελληνοκύπριων με την παρουσίαση 1400 νεοσύλλεκτων (η κατάταξη του συνόλου του ελληνοκύπριων κληρωτών συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη του μήνα), εξέλιξη που αναμενόταν κατά την CIA να «προξενήσει ρίγη αγανάκτησης στους τουρκοκύπριους και στους τούρκους εξίσου», ενώ οι ελληνοκύπριοι εξήγγειλαν και γυμνάσια με την συμμετοχή αεροσκαφών. Οι τουρκοκύπριοι είχαν λάβει εντολές να τα παρακολουθήσουν στενά, αλλά να αποφύγουν «την έναρξη άσκοπων πυρών», όμως νέα επεισόδια διακοινοτικής βίας ξέσπασαν στην Λευκωσία και στην Τηλλυρία την επομένη. Ειδικά στην δεύτερη, οι τουρκοκύπριοι αποπειράθηκαν με διήμερη επίθεση την κατάληψη ελληνοκυπριακού χωριού που υπήρχε εντός του παραλιακού θύλακά τους (η UNFICYP χρειάστηκε 4 συνολικά μέρες για να ελέγξει τις εχθροπραξίες). Ο Μακάριος επισκέφθηκε το χωριό (το Μοσφίλι), όπως και τον πλησίον Κάτω Πύργο, λίγες μέρες αργότερα, πετώντας ως εκεί με ελικόπτερο του ΟΗΕ. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών έμειναν αρχικά χωρίς επαρκή ενημέρωση, στις 19/6 όμως εκτίμησαν ότι οι τουρκοκύπριοι είχαν ενισχύσει τις οχυρώσεις τους εκεί πρόσφατα, με υλικά και όπλα που προέρχονταν από την Τουρκία. Αυτό είχε προξενήσει αναγνωριστικές διεισδύσεις των ελληνοκύπριων, οι οποίες «μάλλον κλιμακώθηκαν πέραν των προβλεπομένων», προξενώντας δριμεία τουρκοκυπριακή αντίδραση (κατά τους αμερικανούς). Ο Γρίβας επέρριψε αναδρομικά ευθύνες για τις εξελίξεις στον Καραγιάννη, προσάπτοντάς του επαγγελματική ανεπάρκεια κι αποποιήθηκε κάθε δικό του μερίδιο, επικαλούμενος την απουσία οποιασδήποτε επίσημης αρμοδιότητάς του εκείνη την στιγμή [31]. Εκείνες τις μέρες

[30] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1: από την Δ΄ Πολιτική Δ/νση, ΔΤ22-27/16-6-1964, ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, Επείγον, προς ΓΕΕΘΑ/Α΄ ΜΕΟ/Α2. Αναφορικά με τα επίμαχα οβιδοβόλα σημειώνεται ότι επρόκειτο για τα ιταλικής σχεδίασης και κατασκευής Oto Melara Mod. 56 (M56 Pack), 18 από τα οποία απέκτησαν χρόνια αργότερα οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις για την Μοίρα υποστήριξης των πεζοναυτών, ενώ τελικά ουδέποτε εντάχθηκαν στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις.

[31] Γ. Μήτσαινας, υποπτέραρχος ε.α., *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο*, Αθήνα: αυτοέκδοση, 2005, σ 65, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 141, 159, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 300-301, President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 16, 17 και 19/6/1964, άκρως απόρρητα, μερικώς αποδεσμευμένα, ημερήσια πληροφοριακά δελτία για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκαν: 14/7/2016). Αναρτημένα ως:
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959239.pdf ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959242.pdf ,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959246.pdf , "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σ 95. Αξίζει να παρατεθεί το σχόλιο των αμερικανών σχετικά με τον Γρίβα, όπως παρατίθετο στο (όπως όλα, μερικώς αποχαρακτηρισμένο) Δελτίο της 19ης Ιουνίου: «Ο Γρίβας φαίνεται αναποφάσιστος αναφορικά με την στάση του απέναντι στον Μακάριο. Εξακολουθούμε να πιστεύουμε ότι ο ρόλος του θα είναι αντιπαραγωγικός ως προς την διασφάλιση της ειρήνης και της ηρεμίας στο νησί».

εκδικάστηκε η υπόθεση του στελέχους της RAF που είχε συλληφθεί από την ελληνοκυπριακή Αστυνομία στα τέλη Μαΐου μαζί με την σύζυγό του μεταφέροντας οπλισμό, αλλά και κρίσιμα έγγραφα, προς όφελος των τουρκοκύπριων («Υπόθεση Keith Marley»). Ομολόγησε την επί πληρωμή κατ' επανάληψη επίμαχη δραστηριότητά του. Τα έγγραφα που έφερε αποδείκνυαν πως η ενίσχυση του θύλακα είχε βάθος κι ότι συνέβαινε με σοβαρές απώτερες προθέσεις [32]. Τα γεγονότα στην περιοχή, που προοιωνίζονταν την δραματική κλιμάκωση του Αυγούστου, συνέπεσαν με την υποβολή Αναφοράς από πλευράς του U Thant προς το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Στις αρχές Ιουλίου ο τουρκοκύπριος ηγέτης χαρακτήρισε την Αναφορά προκατειλημμένη εις βάρος της κοινότητάς του. Ο Küçük στάθηκε ειδικά στην έκκληση του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ προς την ΤΟΥΡΔΥΚ να επιστρέψει στο στρατόπεδό της, ενώ την ίδια στιγμή παρέβλεπε την παράνομη μεταφορά στο νησί εκατοντάδων στρατιωτών από την Ελλάδα, καθώς και την παροχή από την τελευταία υλικής και ηθικής υποστήριξης των συστηματικών παραβιάσεων του κυπριακού Συντάγματος από την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση (κι όμως, στην Αναφορά του ο U Thant περιέλαβε μνεία των παραπάνω και σχολίασε ειδικά τις εισαγωγές οπλισμού από τους ελληνοκύπριους ως «αναφαίρετο δικαίωμά τους μεν, ανακόλουθο δε προς το πνεύμα και το γράμμα της απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ της 4ης Μαρτίου») [33]. Όταν ο Belcher συναντήθηκε με τον Μακάριο δύο μέρες αργότερα, ο Αρχιεπίσκοπος τού ξεκαθάρισε αγανακτισμένος πως δεν σκόπευε να ανεχθεί «την κατάληψη μικρών ελληνικών χωριών από τους τούρκους», εκφράζοντας παράλληλα σκεπτικισμό για την υπόσταση των απειλών περί απόβασης που είχε εκτοξεύσει η Άγκυρα στις αρχές του μήνα [34]. Ο πρεσβευτής της Κύπρου στην Αθήνα Ν. Κρανιδιώτης ανέλαβε να μεταφέρει το αίτημα της στρατιωτικής ηγεσίας, που προσυπέγραφε η Λευκωσία, σχετικά με την απόκτηση ναυτικών μέσων επιτήρησης – αποτροπής (συγκεκριμένα τορπιλακάτων), για το οποίο έλαβε την απάντηση από το υπουργείο άμυνας «ότι δεν υπήρχαν ακόμη οι αναγκαίες προϋποθέσεις [εκπλήρωσης]». Αντ' αυτού, σε πρώτη φάση διενεργήθηκε εδικός έρανος «μέσω της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος» με πρωτοβουλία των Α. Ποταμιάνου και Χρ. Λαμπράκη, ο οποίος επέτρεψε την συγκέντρωση ποσού για την αγορά δύο ακταιωρών. Σημαντικότερη

[32] *Keesing's Record of World Events* (πρώην *Keesing's Contemporary Archives*), vol 10, September, 1964 Cyprus, Page 20265, S. Soulioti, *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964,* Vol. One: The Narrative, Minneapolis, Minn. : Modern Greek Studies, University of Minnesota, 2006, σ 385. Η Στέλλα Σουλιώτη, πρώτη υπουργός δικαιοσύνης της Κύπρου (κατείχε το χαρτοφυλάκιο επί 10ετία), παρέπεμψε και στο αξιόλογο προσωπικό της αρχείο, το περιέχει και έγγραφα υπηρεσιακής προέλευσης, για την κατοχύρωση της αφήγησής της.
[33] Η. Kosut 1970 op cit σ 125, Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/5950*, 10-9-1964, σσ 8, 14-15.
[34] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 69".

συνεισφορά για την υλοποίηση της ενέργειας υπήρξε η δωρεά από πλευράς του ελληνοκύπριου επιχειρηματία Α. Λεβέντη. Γι' αυτόν τον λόγο έλαβε σοβαρή ηθική διάκριση: ο Μακάριος τον παρασημοφόρησε στις 19 Ιουνίου [35]. Η ενεργοποίηση των ακταιωρών υλοποιήθηκε τον επόμενο μήνα. Οι τορπιλάκατοι, των οποίων την απόκτηση είχαν εισηγηθεί και ελλαδίτες στρατιωτικοί υπενθυμίζεται, θα αγοράζονταν τελικά, αλλά όχι με ελλαδικό χρήμα, για προφανείς πολιτικούς λόγους: οι μόνες διαθέσιμες διεθνώς προς πώληση ήταν σοβιετικές.

Σε υπόμνημα που ετοίμασαν (18 Ιουνίου 1964) στελέχη της βρετανικής Ύπατης Αρμοστείας εν όψει της μετάβασης στο Λονδίνο του προϊσταμένου τους πρεσβευτή, τονιζόταν ότι το μέλλον της εύρυθμης λειτουργίας των Βάσεων εξαρτάτο σε μεγάλο βαθμό από τη συνεργασία (ή έστω την ευμενή ανοχή) του τοπικού πληθυσμού. Στο ίδιο κείμενο περιεχόταν η επισήμανση ότι παρόλο που οι βραχυπρόθεσμοι κίνδυνοι για τις βάσεις του ΗΒ στο νησί προέρχονταν από τις πιέσεις των κύπριων αριστερών και ουδετερόφιλων προς τον Μακάριο σε συνδυασμό με υποσχέσεις οικονομικής βοήθειας από πλευράς ΕΣΣΔ ή / και Αιγύπτου, μεσομακροπρόθεσμα η παράταση της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο θα αντιμετωπιζόταν αναπόφευκτα από την πλειοψηφία του ελληνοκυπριακού πληθυσμού, όπως και της διεθνούς κοινότητας, ως ένας προκλητικός αποικιοκρατικός αναχρονισμός [36]. Υπ' αυτό το πρίσμα, στελέχη του Foreign Office έφτασαν να χαρακτηρίσουν τον Γρίβα «αναγκαίο κακό», με την έννοια ότι ίσως φαινόταν χρήσιμος τουλάχιστον κατά το στάδιο της επιβολής στη Λευκωσία μίας λύσης ελλαδοτουρκικής προτίμησης – εάν κι εφόσον αυτή επιτυγχανόταν, αφού μόνον μία τέτοιου τύπου προοπτική άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο της παραμονής τους στο νησί [37]. Υπομνήματα του Γραφείου Πληροφοριών του State Dept τις ίδιες μέρες επισήμαναν κυνικά ότι οι πολεμικές απειλές της Τουρκίας στο Αιγαίο και την Κύπρο μπορούσαν να αποδειχθούν εποικοδομητικές για τον μετριασμό της ελλαδικής αδιαλλαξίας, ότι οι ελληνοκύπριοι ίσως έφθαναν στο σημείο να αντιδράσουν ένοπλα εάν επιχειρείτο επιβολή διχοτόμησης,

[35] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 180, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 92-93. Ο Γ. Καραγιάννης, στη δημοσιευμένη μαρτυρία του σημείωσε αναλυτικά ότι η δωρεά του Λεβέντη ανήλθε στις 150.000 λίρες συνολικά, σε δύο δόσεις, η πρώτη ύψους 100.000 λιρών και μία ακόμη ύψους 50.000 λιρών, συμπληρώνοντας ότι για την αγορά των καραβιών συνεισέφεραν ποσά επίσης οι εφοπλιστές Α. Ποταμιάνος, Ι. Νομικός (σε αυτόν ανήκαν πριν –βλ. παρακάτω) και άλλοι ισχυροί οικονομικοί παράγοντες που δεν τους κατονόμασε: Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σσ 34-35.

[36] Ο προς αποφυγή παραλληλισμός που επιστράτευσαν οι συντάκτες του τεκμηρίου ήταν ότι μία βρετανική παραλλαγή του Guantanamo όφειλε να αποφευχθεί πάση θυσία (υπονοώντας την αμερικανική βάση στην Κούβα που αντιμετωπιζόταν από την κυβέρνηση Castro ως ξένο σώμα σε σχέση με την υπόλοιπη κουβανική επικράτεια -άλλη μία σύγκριση των πολιτικών κινδύνων για τα δυτικά συμφέροντα στα δύο νησιά): W. Mallinson 2011 op cit σσ 87-90.

[37] Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 122, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 236.

προσθέτοντας εύστοχα ότι η υποστήριξη της ΕΣΣΔ προς την Κύπρο θα συνέχιζε να εξαντλείται στην περιφρούρηση της κυπριακής ανεξαρτησίας και μόνον [38]. Πράγματι, την επομένη, η Μόσχα με διακοίνωσή της προς την Αθήνα, το Λονδίνο, την Washington, την Άγκυρα και το Παρίσι, υπενθύμισε την αποκλειστική αρμοδιότητα της Γεν. Συνέλευσης και του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ σχετικά με το Κυπριακό, ενώ επανέλαβε την προτίμησή της για την πλήρη και αδέσμευτη ανεξαρτησία του νησιού. Σε άρθρο της *Izvestia* σημειωνόταν ότι η Τουρκία είχε δημιουργήσει εμπρηστική κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο, για την οποία η ΕΣΣΔ δεν μπορούσε να αδιαφορήσει, ότι η Κύπρος δεν ήταν μόνη της, αλλά είχε την συμπαράσταση πολλών άλλων σοσιαλιστικών χωρών κι ότι η Σοβιετική Ένωση θα προσέτρεχε σε βοήθειά της [39]. Ο D. Rusk αφετέρου ζήτησε από τον πρεσβευτή των ΗΠΑ στη βρετανική πρωτεύουσα (21/6) να υπογραμμίσει στην κυβέρνηση του ΗΒ την ανάγκη υποστήριξης που η τελευταία όφειλε να παράσχει στις ΗΠΑ, οι οποίες σκόπευαν να πιέσουν ποικιλότροπα τους έλληνες επισείοντας τους κινδύνους επανάληψης των τουρκικών απειλών εισβολής (που δεν θα απέτρεπαν αυτή τη φορά) και πτώσης της κυβέρνησης İnönü (στις 19 Ιουνίου είχε λάβει οριακά ψήφο εμπιστοσύνης, αφού, όπως εκ των προτέρων είχαν πληροφορηθεί οι αμερικανοί, η αξιωματική αντιπολίτευση σκόπευε να την καταψηφίσει «αλλά το Κόμμα Δικαιοσύνης δεν είχε θετικό ιστορικό πειθάρχησης στις αποφάσεις των οργάνων του» -και όντως, 50 βουλευτές απείχαν τελικά). Οι υποχρεώσεις του Λονδίνου ως εγγυήτριας δύναμης ήταν ισχύουσες κι αυξημένες, επομένως κι επιβεβλημένη η ανάγκη στενής αμερικανοβρετανικής συνεργασίας, τόνιζε με άγχος ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ, συμπληρώνοντας (και αυτός) ότι η επάνοδος του Γρίβα στο νησί ίσως αποδεικνυόταν εποικοδομητική ως προς την πειθάρχηση των ελληνοκύπριων [40]. Ο υφυπουργός Ball, στη δική του συζήτηση με τον βρετανό πρεσβευτή, δεν μπήκε καν στον

[38] Σ. Ριζάς 2000 ibid σσ 124-127.

[39] Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄ op cit σσ 458-459, T. W. Adams – A. J. Cottrell, *Cyprus between East and West*, Baltimore: J. Hopkins University Press, 1968, σ 37, *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), ΑΡ331-172/20-6-1964, προς τις Α΄ και Δ΄ Πολιτικές Δ/νσεις.

[40] Οι υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ είχαν προς στιγμήν αγχωθεί πως ίσως ο İnönü αναγκαζόταν να ακυρώσει την μετάβασή του στην Washington αν έχανε και γενικά έκριναν την θέση του κοινοβουλευτικά αδύναμη, στοιχείο που προέβλεπαν ότι θα επιχειρούσε να εκμεταλλευτεί προς όφελός του κατά τις επερχόμενες συνομιλίες (επικαλούμενος δηλαδή μικρά περιθώρια συμβιβασμών στο Κυπριακό): *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 70", President's Intelligence Check List (PICL) 17/6/1964 op cit, President's Intelligence Check List (PICL) 18/6/1964 (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959244.pdf , Πληροφοριακή Ανασκόπηση (President's Intelligence Review) της 19ης Ιουνίου (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένη ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959248.pdf , President's Intelligence Check List (PICL) 20/6/1964 (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959249.pdf

κόπο να τηρήσει τα προσχήματα κι επανέφερε την προσφιλή του ιδέα περί «νομότυπης» επέμβασης των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων στην Κύπρο [41].

Επιβεβαιώνοντας τους δυτικούς φόβους, στις 22 Ιουνίου ο «επανελθών εκ Μόσχας» αναπλ. υπουργός εξωτερικών και υπουργός εμπορίου Α. Αραούζος ανακοίνωσε στον ελλαδίτη πρέσβη Μ. Δελιβάνη την υπογραφή κυπροσοβιετικής συμφωνίας εμπορικού περιεχομένου, αλλά όχι μόνον: το μεν τονισμένο σκέλος της δοσοληψίας αφορούσε στην αγορά «οινικών προϊόντων» και της συσκευασίας τους, συνολικού ύψους 1,35 εκ. κυπριακών λιρών («…εξαγωγή αύτη θα εξασφαλίση εις Κύπρον ποσόν 450.000 περίπου λιρών ετησίως μέχρι τέλους 1966»). Φαίνεται πως στο πλαίσιο εκείνων των διαπραγματεύσεων τέθηκαν τα θεμέλια και μίας ακόμη συμφωνίας, που ανακοινώθηκε τον επόμενο μήνα και αφορούσε στην αγορά μεγάλης ποσότητας πετρελαίου (400.000 τόνων) για την κάλυψη των αναγκών της Κυπριακής Δημοκρατίας σε καύσιμα και ειδικά για τον μεγάλο ηλεκτροπαραγωγό σταθμό της Δεκέλειας (απορρίφθηκε μάλιστα τότε η ανάλογη προσφορά της Shell) [42]. Όμως, η διαδικασία είχε και άλλη έκφανση: την ολοκλήρωση της συμφωνίας αγοράς 4 σοβιετικών τορπιλακάτων, η σύναψη της οποίας επιτεύχθηκε «εις οικονομικούς όρους λίαν δελεαστικούς κι ευνοϊκούς, ήτοι πώλησιν βάσει μακροχρονίου, σχεδόν ατόκου δανείου και τιμή εξευτελιστική, πολύ κατωτέρα αξίας τορπιλακάτων». Ο Αραούζος διαβεβαίωσε τον Δελιβάνη ότι «πλην τορπιλακάτων, δεν εζητήθη προμήθεια οιουδήποτε ετέρου πολεμικού υλικού εκ Ρωσσίας» [43]. Ακόμη χειρότερα για τους κοινούς φόβους που μοιράζονταν η Washington με το Λονδίνο, μοίρα του σοβιετικού πολεμικού ναυτικού ξεκίνησε εκείνον τον μήνα την πρώτη της παρατεταμένη ανάπτυξη των τελευταίων ετών. Όπως έγραψε η *Izvestia,* «τα πολεμικά της ΕΣΣΔ δεν επέστρεψαν στην Μεσόγειο για εκφοβισμό των τοπικών χωρών κι επίδειξη σημαίας όπως έπραττε ο 6ος Στόλος των ΗΠΑ, αλλά για την βελτίωση της μαχητικής τους ικανότητας». Ο Χρουστσώφ είχε εξάλλου δηλώσει πρόσφατα απευθυνόμενος στην Αραβική Κοινή Γνώμη πως τα δυτικά

[41] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 269.

[42] Ş. Kıralp, Defending Cyprus in the Early Postcolonial Era: Makarios, Cyprus, NATO, USSR, and the NAM (1964-1967), *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol 19 iss 6, 2017, σ 6. Οι οικονομικές σχέσεις της Κυπριακής Δημοκρατίας με το «Ανατολικό Μπλοκ» σχεδόν τετραπλασιάστηκαν κατά την πρώτη πενταετία ύπαρξης του νέου Κράτους, παραμένοντας πάντως και πάλι κάτω του 10%, ενώ το ποσοστό εμπορικών συναλλαγών της Κύπρου με το ΗΒ και τις χώρες της τότε ΕΟΚ το 1965 κάλυπτε το 66,8% των εισαγωγών της και το 64,2% των εξαγωγών της (ibid σ 12).

[43] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από την ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία _1234/18-6-1964, επίσης: _02622 και _02631, αμφότερα με ημερομηνία και ώρα αποστολής το βράδυ της 22ας Ιουνίου 1964, προς τις Δ/νσεις Δ΄, Α΄ Πολιτική και την Δ/νση Οικονομικών Υποθέσεων, το δεύτερο (με αντικείμενο το ζήτημα των τορπιλακάτων) διαβάθμισης ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Δ' op cit σ 511.

ναυτικά απειλούσαν την ίδια τους την ανεξαρτησία [44]. Το ίδιο διάστημα ο ινδός στρατηγός K. S. Thimayya ορίστηκε νέος διοικητής της UNFICYP, αναλαμβάνοντας καθήκοντα στις 8 Ιουλίου (ήταν εξίσου διακεκριμένος με τον προκάτοχό του, έχοντας διατελέσει Αρχηγός του ινδικού στρατού την τετραετία 1957-1961). Παράλληλα, το διήμερο 18-20 Ιουνίου, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ανανέωσε την θητεία της Δύναμης επί ένα ακόμη τρίμηνο, αφού έλαβε γνώση της Έκθεσης του Γεν. Γραμματέα του Οργανισμού. Οι βρετανοί πάντως, οι οποίοι για δικούς τους λόγους εξέταζαν αυτό το σενάριο από τις αρχές ακόμη του μήνα (θεωρούσαν ότι στα «αλλότρια ειρηνευτικά καθήκοντα» απασχολούσαν υπερβολικά μεγάλο αριθμό στρατευμάτων, που επιπλέον περιστασιακά έπεφταν θύματα επιθέσεων από ελληνοκύπριους αλλά κι από τουρκοκύπριους), ανακοίνωσαν σοβαρή μείωση της έμψυχης συνεισφοράς τους στην Ειρηνευτική Δύναμη από 1800 σε 1100 άνδρες (κάτι που ζήτησε και η αποκλειστικά ελληνοκυπριακής σύνθεσης βουλή της Δημοκρατίας λίγο αργότερα, ενώ ο Μακάριος είχε προχωρήσει ήδη στις σχετικές δηλώσεις προς καναδό και προς βρετανό δημοσιογράφο). Η Λευκωσία παρέμενε υπέρ της παρουσίας της UNFICYP και κατά της διευρυμένης συμμετοχής του ΗΒ σε αυτήν [45].

Ο υποστράτηγος Δ. Γεωργιάδης, τότε βοηθός Α/ΓΕΣ κι εν συνεχεία επικεφαλής της Μεραρχίας (ΕΛΔΥΚ/Μ) [46], μετέβη στο νησί στις 18/6 και παρέμεινε επί 3ήμερο

[44] G. S. Dragnich, *The Soviet Union's quest for access to naval facilities in Egypt prior to the June war of 1967*, Springfield, VA: NTIS, 1974, σ 27.

[45] *Keesing's Record of World Events* September 1964 Cyprus op cit, H. D. Purcell, *Cyprus*, London: Ernest Benn, 1969, σσ 347, 349, H. Kosut 1970 op cit σσ 123-124, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 354, 358, 366, 375-376, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 238.

[46] Επισήμως, η Μεραρχία ιδρύθηκε διοικητικά με διαταγή του ΓΕΕΘΑ ως «ΕΛΔΥΚ/Μ» στις 25 Ιουνίου: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ Β' σσ 74-75. Βάσει των σχεδίων που είχαν ήδη εκπονηθεί, δύο από τα συντάγματά της προέρχονταν από το Α΄ Σώμα Στρατού, όπως και οι μονάδες υποστήριξής της. Τα υπόλοιπα τμήματά της ανήκαν προηγουμένως σε μονάδες που έδρευαν στο Λεκανοπέδιο: αντιστράτηγος ε.α. Γ. Τσουμής, *ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ & ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠ 1950-2010 / ΓΙΑ ΚΥΠΡΟ & ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ,* Αθήνα: ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ, 2011, σ 19. Οι βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών υπολόγιζαν την δύναμή της σε σχεδόν 3.000 άνδρες εκείνη τη στιγμή: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 294. Στο αριθμητικό της απόγειο, η Μεραρχία αποτελείτο από 2 πλήρη συντάγματα πεζικού, ένα τρίτο, εκείνο ενισχυμένο, σύνταγμα πεζικού, δύο μοίρες καταδρομέων, μία ίλη μέσων αρμάτων και μία ελαφρών (μεταγενέστερα προικοδοτήθηκε και με δύο ίλες καταστροφέων αρμάτων τύπου Μ-18), λόχο αντιαρματικών πυραύλων και στοιχεία υποστήριξης (τα αντιαεροπορικά της μέσα ήταν ελαφρά, ολιγάριθμα και στοιχειώδη). Δεν διέθετε δικό της πυροβολικό μάχης, αλλά βασιζόταν στην υποστήριξη του πυροβολικού της Εθνικής Φρουράς – δηλαδή στα παλιά, αξιόπιστα βρετανικής κατασκευής πυροβόλα των 25 λιβρών που μεταφέρθηκαν σταδιακά από τα ελλαδικά αποθέματα στην Κύπρο. Βλ. και παρακάτω αναλυτικά για την άφιξη των μονάδων της στην Κύπρο.

Ο υποστράτηγος τεθωρακισμένων Δ. Γεωργιάδης θεωρείτο μεγάλων ικανοτήτων αξιωματικός κι επιπλέον ήταν νομιμόφρων στην κυβέρνηση της Ε.Κ., γι' αυτό και αποτέλεσε προσωπική επιλογή του Γ. Παπανδρέου (μετά από εισήγηση του Α/ΓΕΣ Γεννηματά) να αναλάβει καθήκοντα διοικητή της Μεραρχίας, θέση στην οποία διατηρήθηκε ως το 1966: αντιστράτηγος ε.α. Ι. Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, 1998, σσ 98-100.

περιοδεύοντας ώστε να σχηματίσει ίδια άποψη. Στις 21 Ιουνίου υπέβαλε Έκθεση προς το ΓΕΕΘΑ με περιεχόμενο τις πρώτες εκτιμήσεις του για την τρέχουσα στρατιωτική κατάσταση τοπικά. Συγκριτικά με τις παγίως δύσθυμες, αγχώδεις κι έντονα πολιτικολογούσες απόψεις του Γρίβα, εκείνες του Γεωργιάδη απηχούσαν νηφαλιότητα και συγκρατημένη αισιοδοξία. Θεωρούσε ότι πράγματι η συγκρότηση μονάδων της Εθνικής Φρουράς βραδυπορούσε κάπως (αυτή θεωρήθηκε ως η μόνη βάσιμη αιτίαση εις βάρος του Καραγιάννη, που πάντως μπορούσε να αποδοθεί στα αντικειμενικά προβλήματα τα οποία προέκυπταν λόγω της ανυπαρξίας προϋπαρχουσών δομών, στην συχνή παρουσία δικέφαλης ηγεσίας των περιφερειακών υποδιοικήσεων με τη συνύπαρξη ελλαδιτών αξιωματικών κι ελληνοκύπριων οπλαρχηγών, την κατά τόπους απροθυμία των τελευταίων να ενσωματωθούν στην υπό δημιουργία Εθνική Φρουρά, μία δύναμη τακτικού στρατού δηλαδή και στην μεθοδικότητα του Καραγιάννη να εργαστεί λαμβάνοντας υπ' όψη όλα τα ανωτέρω δεδομένα). Εντούτοις, ο Γεωργιάδης εκτιμούσε πως ήταν δυνατόν να δημιουργηθούν 12 τάγματα μέχρι τα τέλη Αυγούστου κι ότι αν βελτιωνόταν η κατάσταση της εκπαίδευσης, αυτά θα ήταν σε θέση να αναλάβουν ακόμη κι επιθετικές αποστολές. Προς το παρόν, σε περίπτωση πολεμικής κρίσης, οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις θα επωμίζονταν την εκκαθάριση των τουρκοκυπριακών θυλάκων με μικρή συνδρομή από τα ελλαδικά στρατεύματα σε κρίσιμους τομείς (πρωτίστως στο Μπογάζι), ο κύριος όγκος των οποίων προοριζόταν να αποκρούσει τυχόν τουρκική αποβατική ενέργεια.

Οι τουρκοκυπριακές δυνάμεις, που «μισούν τους Ε[λληνο]/Κ[ύπριους] λόγω αυτοδικίας κατά το εγγύς παρελθόν», εγκατεσπαρμένες ανά την κυπριακή επικράτεια αλλά με κύριες συγκεντρώσεις αναμενόμενα στους βασικούς θύλακες και στις ακτές στρατηγικής σημασίας, παρέτασσαν 45 λόχους, ανεπαρκώς εξοπλισμένους, υποστηριζόμενους από ικανοποιητικές οχυρώσεις, διοικούμενους από τούρκους αξιωματικούς (κατά τους ελληνικούς στρατιωτικούς υπολογισμούς συνολικά είχαν μεταφερθεί κρυφά γύρω στα 500 στελέχη των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στο νησί, ενώ το τοπικά ευρισκόμενο κλιμάκιο της ΚΥΠ εκτιμούσε ότι επιπλέον είχαν μεταφερθεί και 250 περίπου τουρκοκύπριοι φοιτητές που σπούδαζαν στην Τουρκία). «Εξ όλων των ανωτέρω Λόχων ιδιαιτέρας σημασίας τυγχάνουσι εκείνοι οι οποίοι φράσσουν δρομολόγια ή κατέχουν υψώματα τακτικής σημασίας και οι παράκτιοι οι οποίοι, κατά πληροφορίαν μη εξακριβωμένην, είναι ελεγχόμενοι των Τούρκων Αξ[ιωματι]/κών». Ο Καραγιάννης κατονόμαζε 5 ειδικά παράκτιους θύλακες υπό τουρκοκυπριακό-τουρκικό έλεγχο, δύο στην Τηλλυρία, ισάριθμους στην Καρπασία και έναν στην Πάφο. Η πραγματική δύναμη της ΤΟΥΡΔΥΚ υπολογιζόταν σε 800-900 άνδρες. Η γενική ισχύς του αντιπάλου αποτιμάτο ως κυρίως

αμυντικής φύσης, με σχετικά καλό ηθικό, αλλά μέτριες δυνατότητες διεξαγωγής επιθετικών επιχειρήσεων. Την βασική απειλή για το νησί αποτελούσε η ενισχυμένης σύνθεσης 39η Μεραρχία Πεζικού που γρηγορούσε στις απέναντι τουρκικές ακτές.

Με την δημιουργία δικτύου έγκαιρης προειδοποίησης (radar) και θαλάσσιας επιτήρησης (με πλωτά μέσα), την πόντιση θαλάσσιων και την στρώση χερσαίων ναρκοπεδίων, την (προσδοκώμενη, έστω και μικρή) αεροπορική επέμβαση από την Ελλάδα, την κάλυψη με αντιαρματικά όπλα των δύο κύριων υποψήφιων ακτών απόβασης που προσφέρονταν για την απόβαση τεθωρακισμένων (Κόλπους Αμμοχώστου και Μόρφου) και βελτιώσεις στο δίκτυο πληροφοριών και τις τηλεπικοινωνίες, ο Γεωργιάδης θεωρούσε ότι μπορούσε να αντιταχθεί επιτυχώς άμυνα -και δη χωρίς την καταβολή μεγάλου φόρου αίματος, ακόμη κι αν μία αποβατική δύναμη αναχωρούσε αιφνιδιαστικά το απόβραδο απ' τις απέναντι τουρκικές ακτές, δυνάμενη να εμφανιστεί μπροστά στην Κύπρο δύο ώρες πριν την αυγή. Ο Καραγιάννης συμφωνούσε πως ό,τι περιέγραφε ο Γεωργιάδης συγκαταλέγονταν στις πλέον επείγουσες ανάγκες προς κάλυψη. Προς το παρόν, 21 λόχοι εθνοφρουρών μπορούσαν αποδεδειγμένα να επιστρατευθούν εντός λίγων ωρών ως ενίσχυση της αστυνομίας και της χωροφυλακής, είχαν παραληφθεί από τα ελλαδικά αποθέματα λίγα τροχοφόρα τεθωρακισμένα τύπου Marmon-Herrington, 24 πυροβόλα των 25 λιβρών βρετανικής προέλευσης, 12 αντιαρματικά πυροβόλα των 6 λιβρών (επίσης βρετανικής κατασκευής) και αναμενόταν άμεσα ο διπλασιασμός τους κι η συμπλήρωση των πυροβολητών που θα τα επάνδρωναν, 20 πυροβόλα Bofors των 40 χλστ (αντιαεροπορικά – αντιαποβατικά), όλμοι και πολυβόλα κάθε κατηγορίας, αντιαρματικοί εκτοξευτές (Bazooka) και πυροβόλα (ΠΑΟ), 1000 αντιαρματικές νάρκες (αναμένονταν άλλες 1500), ενώ είχαν εκπονηθεί και σχέδια υπονόμευσης - καταστροφών. Τα αποθέματα διοικητικής μέριμνας των στρατευμάτων αλλά και λογιστικής υποστήριξης ολόκληρου του ελληνοκυπριακού πληθυσμού αρκούσαν για 4 μήνες. Το μόνο είδος που σπάνιζε ήταν τα οχήματα μεταφοράς, πάντως προβλέπονταν επιτάξεις κι αγορές μέσω του Λιβάνου. Τα συγκροτήματα άμυνας (ένα στην Πάφο, ένα στη Λεμεσό, ένα στην Κερύνεια, ένα στον Λευκόνοικο, ένα στη Μόρφου, ένα στην Αμμόχωστο, ένα στη Λάρνακα, δύο στην Λευκωσία και δύο ακόμη στην πρωτεύουσα του νησιού ως γενική εφεδρεία), παρέτασσαν συνολικά 83 επαρκώς εξοπλισμένους λόχους, με δυνατότητα άμεσης συμπλήρωσης του προσωπικού στο 100% της προβλεπόμενης πολεμικής σύνθεσής τους, διοικούμενους κατά συντριπτική πλειοψηφία από ελλαδίτες αξιωματικούς (ακόμη και σε επίπεδο διμοιριτών, μια και οι ελληνοκύπριοι οπλαρχηγοί ήταν λίγοι και οι εκπαιδευμένοι αξιωματικοί ακόμη λιγότεροι), με καλό ηθικό κι αμυντικές επιδόσεις («[Ε]ναντι αποβατικών δυνάμεων σχεδόν καλή. Τούτο θα εξαρτηθή εκ της

υποστηρίξεως υπό του Πυροβολικού, της αεροπορίας, Αρμάτων, βελτιώσεως της οχυρώσεως ήτις ήρξατο και προχωρεί»). Την στιγμή εκείνη, το απόθεμα οπλισμού επαρκούσε για 34 επιπλέον λόχους ελληνοκύπριων τυφεκιοφόρων, ενώ η συνολική δύναμη των ελλαδιτών (ΕΛΔΥΚ, πρόσθετα στρατεύματα πεζικού και καταδρομέων που είχαν μεταφερθεί παράνομα) ανερχόταν σε 30 λόχους. Συναφώς, ο Γεωργιάδης πρότεινε την μυστική αποστολή αρμάτων μάχης, την κλιμάκωση της κατασκευής οχυρώσεων και την υπαγωγή της Μεραρχίας στην διοίκηση του Καραγιάννη, όπως ο τελευταίος επιδίωκε, διότι έκρινε το αίτημα εύλογο από επιχειρησιακής άποψης (τον μόνο που θεωρούσε δυνάμει κίνδυνο αν υλοποιείτο η επίμαχη σκέψη, ήταν μήπως προξενήσει εφησυχασμό των ελληνοκύπριων και κάμψη της ζέσης τους να αποκτήσουν αξιόμαχη Εθνική Φρουρά). Το αίτημα είχε σαφώς *και* ελληνοκυπριακή πολιτική προέλευση: ο Γιωρκάτζης το είχε ζητήσει από τον Γαρουφαλιά, με δική του επιστολή την ίδια ημέρα (21/6). Σχετικά με το κλίμα μεταξύ των μελών της στρατιωτικής ηγεσίας (του Γρίβα με τον Καραγιάννη, τον υπαρχηγό της Εθνικής Φρουράς Πρόκο, τον Τσούμπα και τον ίδιο), ο επιχειρησιακός επικεφαλής της Μεραρχίας (διοικητικά, αυτή υπαγόταν στον ταξίαρχο Περίδη) σημείωνε ότι «επήλθε εις γενικάς γραμμάς ομοφωνία επί του ελιγμού των Επιχειρήσεων [sic] συμφώνως προς τας Διαταγάς του κ. Υπουργού Εθνικής Αμύνης», προσθέτοντας καθησυχαστικά ότι «[Π]άσα θερμή ενέργεια έστω κι εκκαθαρίσεως Τ[ουρκο]/Κ[υπριακών] εστιών θα διατάσσεται υπό της Κυβερνήσεως» [47]. Παράλληλα, πυρήνες στελεχών της ΕΒΑ μετέβησαν στο νησί με σκοπό να οργανώσουν την κατάσταση από αεροπορικής πλευράς. Το Αεροπορικό Απόσπασμα Κύπρου -ΑΑΚ- (το οποίο μετά την σταδιακή διεύρυνσή του μετονομάστηκε σε Αεροπορική Διοίκηση Κύπρου έναν χρόνο αργότερα), ασχολήθηκε με την συγκρότηση του πρώτου αεροπορικού σμήνους με έδρα τον διάδρομο αποπροσγειώσεων της Αθαλάσσας, αφού επανέφερε σε πτητική κατάσταση και δύο από τα υπάρχοντα αεροσκάφη. Τα διαθέσιμα μέσα ήταν μονοψήφιου αριθμού, μικρά, αποκλειστικά ελικοφόρα -εκτός από αεροσκάφη υπήρχαν επίσης δύο ελικόπτερα- και ποικίλης προέλευσης (αμερικανικής, δυτικογερμανικής κι ένα ανατολικογερμανικής κατασκευής). Εκτός από την αναγνώριση κι επιτήρηση, κύρια πολεμική αποστολή του σμήνους ήταν η κατάδειξη στόχων με φωτιστικές βόμβες για τα αεροσκάφη που θα πετούσαν από την Ελλάδα σε περίπτωση σύρραξης. Λίγο αργότερα, το 1965, αποκτήθηκε κι ένα ελικοφόρο αεροσκάφος στο οποίο τοποθετήθηκαν φωτογραφικές μηχανές. Για την αξιολόγηση των προϊόντων των πτήσεών του μετατέθηκε στο νησί και ομάδα από το Μικτό Αεροφωτογραφικό Κέντρο της Πολεμικής Αεροπορίας. Οι

[47] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Β΄ op cit σσ 20-37, 70-71, Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σσ 34, 40, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Αθήνα: Λαδιάς, (1980;), τ. Β΄, σ 30, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 ibid σσ 263-264, 279, 332.

λίγες δεκάδες αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, ιπτάμενοι και προσωπικό εδάφους διάφορων ειδικοτήτων, ανέλαβαν επίσης την εγκατάσταση και λειτουργία των πρώτων radar της αεροπορίας (βλ. παρακάτω). Ακόμη, εργάστηκαν για την δημιουργία υποδομών για την υποδοχή κι εξυπηρέτηση των ελλαδικών αεροσκαφών που θα πήγαιναν στην Κύπρο με σκοπό την προσβολή της τουρκικής αποβατικής δύναμης κι εκπαίδευσαν εισαγωγικά ελληνοκύπριους εθνοφρουρούς στα βασικά της αντιαεροπορικής άμυνας. Οι βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς όλες τις παραπάνω προσπάθειες [48].

Η πρώτη φάση των αμερικανικών σχεδιασμών για την «επίτευξη βιώσιμης λύσης» του Κυπριακού (τέτοιας που να συνάδει προς τις υπερατλαντικές προτεραιότητες), υλοποιήθηκε με την άφιξη των πρωθυπουργών της Τουρκίας και της Ελλάδας στις ΗΠΑ, στις 21 και 23 Ιουνίου αντίστοιχα. Τα επόμενα δύο διήμερα (22-23/6 και 24-25/6), οι İ. İnönü και Γ. Παπανδρέου συμμετείχαν σε γύρους συνομιλιών με ομάδες της ανώτατης πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας των αμερικανών. Όταν ο Γαρουφαλιάς κατευόδωνε τον Γ. Παπανδρέου στο αεροδρόμιο, τον διαβεβαίωσε ότι, από πλευράς αμυντικής θωράκισης της Κύπρου, θα μπορούσε να αψηφήσει οποιεσδήποτε τουρκικές απειλές επιτυχούς απόβασης.

Στις συζητήσεις του με τον τούρκο πρωθυπουργό και τους συνεργάτες του (παρίσταντο οι G. W. Ball, F. Erkin καθώς και οι πρεσβευτές των δύο χωρών), ο L. B. Johnson σημείωσε ότι «δεν διέθετε κάποια μαγική φόρμουλα επίλυσης» του Κυπριακού, επιθυμούσε ωστόσο να παράσχει το Camp David ως χώρο απευθείας ελλαδοτουρκικών συνομιλιών σε επίπεδο τεχνοκρατών με τον D. Acheson παρόντα ως πρόσωπο κοινής αποδοχής, που ευκταία θα κλιμακώνονταν έπειτα στο επίπεδο των υπουργών εξωτερικών. Οι συζητήσεις διευρυμένης σύνθεσης της επόμενης μέρας (23/6) ξεκίνησαν με τον αποκλεισμό των δύο ακραίων λύσεων (ένωσης – διχοτόμησης). Οι αμερικανοί παρουσιάστηκαν να επείγονται για σύντομη κατάληξη, επικαλούμενοι «τους κινδύνους α) της ασφάλειας, β) του Μακαρίου και γ) των κομμουνιστών». Αναγνώρισαν ως εύλογες τουρκικές έγνοιες τα ζητήματα της ασφάλειας της ίδιας της Τουρκίας, των τουρκοκύπριων και της εθνικής υπερηφάνειας της τουρκικής πλευράς συνολικά. Όταν ζητήθηκε από την τουρκική αντιπροσωπεία να σχολιάσει την επάνοδο του Γρίβα στο νησί, ο υπουργός εξωτερικών Erkin την αξιολόγησε ως «αποθαρρυντική ένδειξη», αποφεύγοντας πάντως να εκφράσει ιδιαίτερα αρνητική άποψη (κι επιβεβαιώνοντας έτσι τις σχετικές εκτιμήσεις των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών). Σε εκείνη τη φάση η τουρκική πλευρά συγκατατέθηκε ευχαρίστως να

[48] Γ. Μήτσαινας op cit σσ 50-51, 53, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 ibid σ 304.

συμμετάσχει «στις μυστικές συνομιλίες που θα αποσκοπούν στην μόνιμη επίλυση του Κυπριακού», αυτές να ξεκινήσουν μετά την 4η Ιουλίου όπως προτιμούσαν οι αμερικανοί και κατονόμασε τον διακεκριμένο πολιτικό και νομομαθή N. Erim, από ετών γνώστη και χειριστή του Κυπριακού, τότε επικεφαλής της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, ως εκπρόσωπό της. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε εκείνη την επαφή, όπως συνέβαινε άλλωστε διαρκώς, οι τούρκοι επιδείκνυαν μεγάλο άγχος για την εξασφάλιση του απρόσκοπτου ανεφοδιασμού της ΤΟΥΡΔΥΚ και ζητούσαν κατά πάγια τακτική τους την αμερικανική μεσολάβηση επ' αυτού. Γενικά, οι αμερικανοτουρκικές συζητήσεις κύλησαν ομαλά και απέδωσαν την ταχεία επαναγεφύρωση των σχέσεων, σε επίπεδο εντυπώσεων τουλάχιστον (που ανέλαβε να καλλιεργήσει στο τουρκικό ακροατήριο ο M. Toker, μεγάλης επιρροής δημοσιογράφος και γαμπρός του İsmet İnönü, ο οποίος συμμετείχε στην αντιπροσωπεία). Πηγή άγχους για τους αμερικανούς ιθύνοντες ήταν η άλλη πλευρά: τις παραμονές της έναρξης των συνομιλιών με την ελληνική αντιπροσωπεία, στο ημερήσιο πληροφοριακό της Δελτίο για τον Πρόεδρο, η CIA σημείωνε τις εξής δύο ανησυχητικές εξελίξεις, μία σε τακτικό-στρατιωτικό επίπεδο και μία σε πολιτικό-στρατηγικό: η ένταση αυξανόταν ξανά στην περιοχή Μανσούρα-Κόκκινα (οι βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών είχαν μάλιστα υπ' όψη και τα σχέδια αντεπιθέσεων αντιπερισπασμού που είχαν εκπονήσει ήδη οι υπό τουρκική διοίκηση τουρκοκύπριοι στην περιοχή), ενώ η ΕΣΣΔ και το ΑΚΕΛ έδειχναν σημεία μετατόπισης σε θέσεις ευνοϊκότερες προς την ένωση, λόγω της δημοτικότητας του ιδεώδους και προσβλέποντας κατά βάθος να υπονομεύσουν ή έστω να ποδηγετήσουν αυτήν την διόλου ευοίωνη για την Μόσχα και την Αριστερά του νησιού προοπτική (σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της CIA). Παράλληλα, διασπείρονταν φήμες περαιτέρω ενίσχυσης της οχύρωσης των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, που «μάλλον εκπορεύονταν από την Αθήνα με προφανείς σκοπούς δημιουργίας εντυπώσεων» [49].

Οι υπερατλαντικοί πολιτικοί φόβοι επιβεβαιώνονταν πλήρως, σύμφωνα με τις εκτενείς εκτιμήσεις του ελλαδίτη πρέσβη στην Λευκωσία: όπως σημείωνε ο Μ. Δελιβάνης σε 4σέλιδο άκρως απόρρητο υπόμνημά του με τίτλο «[Το] ΑΚΕΛ κηρύσσεται υπέρ [της] Ενώσεως», ο Γεν. Γραμματέας του κόμματος Ε. Παπαϊωάννου είχε πρόσφατα «εγκαινιάση σειράν διαφωτιστικών ομιλιών» επί του Κυπριακού αιφνιδιάζοντας την κοινή γνώμη με την

[49] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 71, 72, 73", Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 126, G. S. Harris 1972 op cit σσ 116-117, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 252, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 ibid σ 224, President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνίες 23 και 24/6/1964, άκρως απόρρητα, μερικώς αποδεσμευμένα, ημερήσια πληροφοριακά δελτία για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκαν: 14/7/2016). Αναρτημένα ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959254.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959257.pdf .

καινοφανή θέση ότι σε περίπτωση δημοψηφίσματος το ΑΚΕΛ θα τασσόταν χωρίς επιφυλάξεις υπέρ της ένωσης. Ο Δελιβάνης απέδιδε την στροφή της ελληνοκυπριακής Αριστεράς σε υστερόβουλες προθέσεις αποτίναξης της μομφής ότι δεν είχε υποστηρίξει τον αγώνα της ΕΟΚΑ, σε εγκόλπωση ενός αιτήματος με ούτως ή άλλως ευρύτατη λαϊκή απήχηση (κατά τον ίδιο) και διαφωνούσε με τις απόψεις που έφεραν την απόφαση να μην ακολουθείται από τον πυρήνα των κομματικών μελών. Ναι μεν το ΑΚΕΛ δεν αναμενόταν να πρωτοστατήσει στον ανανεωμένο αγώνα για την ένωση, αλλά αφετέρου δεν θα ριψοκινδύνευε την εικόνα αδυναμίας και δυνάμει διάσπασης που θα εξέπεμπε η υιοθέτηση δύο αντίθετων τάσεων στους κόλπους του κόμματος. Άλλωστε, η στάση του στοιχιζόταν προς την στάση του «ομοφρόνος εν Ελλάδι κόμματος». Εκείνο που φαινόταν δυσερμήνευτο στον ελλαδίτη διπλωμάτη (η σχετική παράγραφος έφερε σήμανση με κόκκινη μελάνη) ήταν η σοβιετική πολιτική στο ζήτημα. Ο Δελιβάνης υπέθετε ότι ίσως κι η Μόσχα να είχε αποφασίσει να «ψαρέψει σε θολά νερά», προσυπογράφοντας έναν σκοπό που ως τότε αντιστρατευόταν, «διά να πιστωθή με την συμπάθειαν του Ελληνισμού». «Βεβαίως», συμπλήρωνε, «εις την [κυπριακή πολιτική] σκηνή παραμένουν οι καιροσκόποι και οι ιθύνοντες εξακολουθούντες να ασκούν λίαν αξιόλογον επιρροήν. Την τελικήν στάσιν των θα προσδιορίση, μεταξύ άλλων, η ορμή την οποίαν θα προσλάβει το ογκούμενον ενωτικόν ρεύμα. Εν τούτοις, δεν δύναμαι να αποκλείσω το ενδεχόμενον, ότι οι γνωστοί ανθενωτικοί παράγοντες της ιθυνούσης σήμερον της Κύπρου οικονομικής και πολιτικής τάξεως, συμπράττοντες σιωπηρώς μετά των ηγετών του κομμουνιστικού κινήματος, θα καταβάλουν, εάν δεν ήρχισαν ήδη καταβάλλοντες, όλως παρασκηνιακώς, προσπαθείας κυρίως εις τας πρωτευούσας των Ανατολικών Κρατών, αλλά και των Αδεσμεύτων, διά ν' αποφύγουν το ποτήριον του δημοψηφίσματος, μη τολμώντες, ως ελέχθη ανωτέρω, ν' αντιταχθούν ευθαρσώς και δημοσία εις το ενωτικόν κίνημα» [50].

Στις 24/6 ο αμερικανός πρόεδρος κι ο G. W. Ball συναντήθηκαν με τους Παπανδρέου (ο Ανδρέας συνόδευε τον πατέρα του, όχι μόνον υπό την ιδιότητα του γνώστη των ΗΠΑ, αλλά και επειδή, ως αναπλ. Υπουργός Συντονισμού, είχε ένα στρατηγικό αίτημα οικονομικής φύσης να διατυπώσει [51]) και τον Κωστόπουλο, παρουσία των δύο πρεσβευτών (Labouisse -

[50] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από την ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία, 02638/23-6-1964, προς την Δ΄ Πολιτική Δ/νση και κοινοποιήσεις στα Γραφεία του μόνιμου υφυπουργού, του Διευθυντή του ΥπΕξ και την Α΄ Πολιτική Δ/νση.

[51] Το αίτημα αφορούσε την χορήγηση αναπτυξιακού δανείου από την Παγκόσμια Τράπεζα. Οι αρχικές επαφές επέτρεψαν αισιοδοξία, σύντομα όμως, κατέστη σαφής η διασύνδεση της έγκρισης του αιτήματος με την στάση της Αθήνας στο Κυπριακό, όπως φρόντισε να τού ξεκαθαρίσει η ηγεσία της Διεύθυνσης Οικονομικής Ανάπτυξης (USAID) του State Dept: Σ. Δραΐνας, *ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ/ η γέννηση ενός πολιτικού αντάρτη*, Αθήνα: Ψυχογιός, 2013, σσ 152-153. Στη νεοσύστατη Διεύθυνση

Μάτσα), στον Λευκό Οίκο. Επανέλαβε την δέσμη προτάσεων που είχε καταθέσει και στους τούρκους, υπενθύμισε την πυροσβεστική παρέμβαση των ΗΠΑ, τόνισε την ανάγκη αποφυγής σύρραξης μεταξύ δύο ΝΑΤΟϊκών συμμάχων, αλλά και την αξία της πρόσφατης υπερψήφισης από το Κογκρέσο του Νόμου περί εξωτερικής βοήθειας. Ο Γ. Παπανδρέου, χωρίς να αμφισβητήσει την σημασία της διατήρησης της ειρήνης, εξέφρασε αντιρρήσεις για τις απευθείας διμερείς συνομιλίες, με το σκεπτικό ότι αν ναυαγούσαν το ξέσπασμα πολέμου θα έπρεπε να θεωρηθεί δεδομένο, προσθέτοντας πως η αποτυχία των συνομιλιών σχεδόν προεξοφλείτο λόγω των μεγάλων αποκλίσεων στις θέσεις της Άγκυρας και της Αθήνας. Δήλωσε έτοιμος να μεταβεί στην Κύπρο για να συστήσει στους ελληνοκύπριους αυτοσυγκράτηση. Η ασφάλεια της Τουρκίας, την οποία συμμεριζόταν ως ζητούμενο, μπορούσε κατά την γνώμη του να εξασφαλιστεί μόνον με την ΝΑΤΟποίηση του νησιού, δηλαδή διά της ένωσής του με την Ελλάδα, ενώ η διχοτόμηση θα επέφερε αναπόφευκτα την μετάπτωση του ελληνοκυπριακού τμήματος σε κομμουνιστικό. Τάχθηκε υπέρ του διαλόγου μέσω των μηχανισμών του ΟΗΕ και κατά της χρήσης ΝΑΤΟϊκών όπλων στην ελληνοτουρκική διαμάχη. Στη δεύτερη ελληνοαμερικανική συνάντηση της ημέρας εκείνης που έλαβε χώρα μυστικά, επί της προεδρικής θαλαμηγού *Sequoia*, με την συμμετοχή της ανώτατης ηγεσίας του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (του υπουργού R. McNamara και του αρχηγού του ΓΕΕΘΑ στρατηγού M. Taylor) και υψηλόβαθμων αξιωματούχων του State Dept (του υφυπουργού G. W. Ball, των αρμοδίων για την περιοχή Ph. Talbot, J. Jernegan, G. Springsteen και του πρεσβευτή H. Labouisse), παρόντος και του D. Acheson, οι έλληνες (οι Παπανδρέου, ο Στ. Κωστόπουλος κι ο Α. Μάτσας) αποδέχθηκαν την ανάγκη ειρήνευσης τοπικά, αλλά προέταξαν την προϋπόθεση άρσης του κινδύνου ενδοσυμμαχικής πολεμικής εμπλοκής, απέρριψαν τις τουρκικές απόψεις περί νομότυπου δικαιώματος στρατιωτικής επέμβασης στην Κύπρο και τις σκέψεις για διχοτόμηση ή εφαρμογή ενός ομοσπονδιακού υποδείγματος. Οι αμερικανοί υποστήριξαν ότι με την πρότασή τους περί άμεσης έναρξης ελλαδοτουρκικού διαλόγου δεν επιχειρούσαν να υποκαταστήσουν την διαμεσολάβηση του ΟΗΕ (τον επικαλέστηκαν μάλιστα, ισχυριζόμενοι ότι ήταν δική του επιθυμία η ανάμιξή τους) και θεμελίωσαν τον ισχυρισμό τους ότι η αποδοχή του σχεδίου τους ήταν αναπόφευκτη, καθώς αφενός μεν το ΝΑΤΟ δεν θα επενέβαινε καθ' οιονδήποτε τρόπο, ενώ αφετέρου η Washington δεν σκόπευε να αποτρέψει την Τουρκία με δυναμικά μέσα, εφόσον η τελευταία επιχειρούσε επέμβαση. Αμετάπειστος, ο έλληνας πρωθυπουργός επανέλαβε ότι

Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID –έτος ίδρυσης το 1961) συγχωνεύθηκαν σταδιακά τα μέχρι τότε κατακερματισμένα προγράμματα, διευθύνσεις κλπ εξωτερικής οικονομικής βοήθειας του State Dept, υπό μια τύποις ανεξάρτητη αρχή λογοδοτούσα στον αμερικανό Πρόεδρο, το υπουργείο εξωτερικών και το συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ. Συχνά, τα επόμενα χρόνια, κεφάλαια από την USAID θα μεταφέρονταν στα προγράμματα στρατιωτικής βοήθειας ενισχύοντάς τα ατύπως.

δεν διέκρινε περιθώρια συγκλίσεων στις ελληνοτουρκικές θέσεις και κατ' επέκταση θεωρούσε τον πόλεμο πολύ πιθανό: «εάν το δίλημμα είναι επάνοδος στις παλιές συμφωνίες ή αδέσμευτη ανεξαρτησία, τότε το χάσμα μοιάζει αγεφύρωτο». Δεν απέκλεισε ωστόσο την αξία της έναρξης διερευνητικών επαφών σε επίπεδο τεχνοκρατών. Ο Acheson παρατήρησε ότι το Κυπριακό ήταν θέμα αρχών από την άποψη ότι ενέπλεκε το γόητρο των δύο χωρών, κατά τα λοιπά όμως, απαιτούσε μάλλον λεπτοφυείς, ad hoc προσεγγίσεις κατά στο ότι η μεν γεωγραφική διάσταση ευνοούσε την πρόταξη της κάλυψης των αναγκών ασφάλειας της Τουρκίας, η δε σύνθεση του κυπριακού πληθυσμού έδινε τον πρώτο λόγο στην ελληνική πλευρά. Ο Γ. Παπανδρέου έθεσε ως σκοπό την «απεριόριστη ανεξαρτησία» (όπως αυτός την αντιλαμβανόταν), θέση που απορρίφθηκε ως μη αποδεκτή βάση διαπραγμάτευσης από τον Ball. Το αδιέξοδο συνεχίστηκε στις συνομιλίες που διεξάχθηκαν σε τρεις γύρους την επομένη (25/6). Κρίνεται άξια σταχυολόγησης η εμφατική επανάληψη της επισήμανσης στην οποία προχώρησε ο πρόεδρος Johnson ότι απευχόταν μεν μία ελληνοτουρκική σύρραξη, όμως πως σκόπευε αφετέρου να εμπλέξει τις ΗΠΑ σε «πόλεμο κατά συμμάχου». Ο Α. Παπανδρέου ανέφερε ότι στη διάρκεια δείπνου που παρέθεσε ο Α. Μάτσας, ο R. McNamara αντάλλαξαν με τον πατέρα του τις γνωστές απειλές περί αεροπορικής ισχύος (ο αμερικανός υπουργός άμυνας εκθείασε απειλητικά την ισχύ της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας, για να λάβει την απάντηση του Γ. Παπανδρέου ότι υφίστατο μία πολύ ισχυρότερη πολεμική αεροπορία βορείως της Τουρκίας, η οποία ίσως επενέβαινε σε περίπτωση δράσης της ΤΗΚ κατά την Ελλάδας. Την στιχομυθία αφηγήθηκε ο Γ. Παπανδρέου και στον Μ. Παπακωνσταντίνου). Οι συζητήσεις κατέδειξαν την έλλειψη συμβιβαστικής διάθεσης των δύο μερών. Εκ των υστέρων, ο Ball απέδωσε την αδιαλλαξία του έλληνα πρωθυπουργού στην επιρροή του Ανδρέα (ο οποίος, όπως είχε αποκαλύψει στους βρετανούς, ήταν εξαρχής κατά της επίσκεψης) και της συζύγου του Μαργαρίτας. Στο ημερήσιο πληροφοριακό της Δελτίο για τον Johnson, η CIA παρατηρούσε με μοχθηρή ικανοποίηση ότι «ο Γρίβας έχει εγκατασταθεί πλέον με ασφάλεια στο νησί και διαθέτει το πλεονέκτημα της ανάληψης [πολιτικών] πρωτοβουλιών, με επαρκή υποστήριξη [αδιευκρίνιστο από ποιούς], παρόλη την πονηριά του Μακάριου» [52]. Την ίδια ημέρα, ο

[52] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 74, 75", President's Intelligence Check List (PICL) 25/6/1964 (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959259.pdf , Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 44-61, Α. Παπανδρέου 2006 op cit σσ 228-231, Π. Πετρίδης, *Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1954-1965) / ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ,* Θεσ/νίκη: UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1998, σσ 233-261, Μ. Παπανδρέου, *Εφιάλτης στην Αθήνα*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1984, σσ 112-114, G. W. Ball 1983 op cit σσ 355-356, Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας / Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967,* Αθήνα: Εστία, 1997, σσ 120-122, Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967), τ. Α΄: η Ένωση Κέντρου στην εξουσία*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1997, σσ

τούρκος Πρόεδρος Cemal Gürsel δήλωσε στη μεγάλη εφημερίδα της χώρας *Milliyet* ότι ο Γρίβας μπορούσε να αποδειχθεί «χρήσιμο χαρτί» για την Αθήνα, σε περίπτωση που ο Μακάριος καθίστατο «εντελώς ανεξέλεγκτος» [53]. Η Λευκωσία έκανε αισθητή την ενόχλησή της για τις ερήμην της διεργασίες: ο μόνιμος αντιπρόσωπος της Κύπρου στα Ηνωμένα Έθνη Ζ. Ρωσσίδης απηύθυνε επιστολή στους *N. York Times* που δημοσιεύθηκε την επομένη (26/6), στην οποία υποστήριξε πως κράτος που τού απαγορεύεται το δικαίωμα συνταγματικών αναθεωρήσεων «εσωτερικού χαρακτήρα, αν δεν έχουν πρώτα ερωτηθεί οι Εγγυήτριες Δυνάμεις» είναι κατ' ουσίαν κράτος μειωμένης κυριαρχίας [54].

Στις 26 Ιουνίου, ομάδα του State Dept υπό τον G. W. Ball (συμπεριλαμβάνονταν οι βοηθοί αναπληρωτές υπουργοί Ph. Talbot, H. Cleveland και το δίδυμο της Μόνιμης Αντιπροσωπείας των ΗΠΑ στα Ηνωμένα Έθνη A. Stevenson - C. Yost) συζήτησε διεξοδικά στη Ν. Υόρκη το ζήτημα της ανάμιξης του ΟΗΕ με τον Γεν. Γραμματέα του U Thant και τον ειδικό μεσολαβητή του Οργανισμού Tuomioja. Οι αμερικανοί επιδίωκαν την εφαρμογή του σχεδίου τους υπό την τυπική αιγίδα του ΟΗΕ και ξεκίνησαν πληροφορώντας τους εκπροσώπους του σχετικά με τις αντιρρήσεις που προέβαλλαν οι έλληνες. Σχετικά με την τοποθεσία των ελλαδοτουρκικών συνομιλιών, ο Tuomioja αντιπρότεινε μία «πιο ουδέτερη» τοποθεσία από το Camp David, «κάπου στην Ελβετία, ίσως τη Λωζάννη ή το Εβιάν» ώστε να είναι ελεγχόμενη η παρουσία του Τύπου (η Γενεύη δεν πληρούσε κατ' αυτόν το συγκεκριμένο κριτήριο), κυρίως όμως είχε αντίρρηση σε δύο πτυχές ουσίας: πώς να παρακαμφθεί η παρουσία κύπριων και πώς να δικαιολογηθεί η πρόσκληση αμερικανού διαμεσολαβητή σε μία διαδικασία που επισήμως θα διεξαγόταν από τα Ηνωμένα Έθνη – προεξοφλούσε τις αντιρρήσεις της Μόσχας και της Λευκωσίας. Ο ειδικός μεσολαβητής τασσόταν υπέρ της ένωσης ως λύσης, είτε της εκδοχής της που θα εφαρμοζόταν άμεσα είτε εκείνης που θα περιελάμβανε την ανόθευτη κυπριακή ανεξαρτησία ως μεταβατικό στάδιο, μία άποψη που εξέπληξε τους ανωτέρους του, οι οποίοι θεώρησαν ότι θα επέσυρε την

179-180, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 253-255. Ειδικά για την πρώτη συζήτηση της 24ης Ιουνίου, πολλά και αντιφατικά έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί (ότι ο Γ. Παπανδρέου παρουσιάστηκε διατεθειμένος να αποδεχθεί την παραχώρηση του Καστελλόριζου στους τούρκους έναντι της ένωσης κλπ): βλ. ενδεικτικά: Γ. Μήτσαινας ibid σσ 58-60. Πλην της ύπαρξης αμφισβητούμενων προσωπικών μαρτυριών, δεν υφίσταται ως σήμερα τεκμηρίωση των ανωτέρω ισχυρισμών διά ατράνταχτων αποδεικτικών στοιχείων. Σαφώς αφετέρου, η προσάρτηση του Καστελλόριζου από την Τουρκία στο πλαίσιο των εξεταζόμενων ανταλλαγμάτων για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, κατατέθηκε από τον Γ. Παπανδρέου λιγότερο από ένα μήνα αργότερα (βλ. παρακάτω).
Πέραν αυτού, εντυπωσιάζει η ομοιότητα των απαξιωτικών περιγραφών του D. Acheson και του Γ. Παπανδρέου που φιλοτέχνησαν αντίστοιχα ο Α. Παπανδρέου κι ο G. Ball (αμφότερες οι αφηγήσεις περιστρέφονταν γύρω από το επί λέξει δίπολο «ξεμωραμένος γέρος»): είναι σαφώς δηλωτικές της εκατέρωθεν αρνητικής διάθεσης που επικρατούσε στις ελληνοαμερικανικές επαφές των ημερών.

[53] Ş. Kıralp 2017 op cit σ 6.

[54] M. M. Carver 2011 op cit σ 416.

αγανάκτηση των τούρκων. Ο U Thant προσυπέγραψε σε γενικές γραμμές τις υπόλοιπες απόψεις του Tuomioja (ότι μία μόνιμη λύση του Κυπριακού ήταν αναγκαία), δεν παρουσιάστηκε όμως να επείγεται για την επίτευξή της. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο αναπληρωτής Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ αρμόδιος για πολιτικές υποθέσεις, ο αμερικανός R. Bunche, συμμεριζόταν τα άγχη των U Thant και Tuomioja πως οι επιδιώξεις της Washington θα μπορούσαν να προξενήσουν σημαντική φθορά στην ηγεσία και στο γόητρο αμεροληψίας του ΟΗΕ. Όλοι του οι αξιωματούχοι συμφωνούσαν ότι η πρόσκληση τουD. Acheson δεν θα έπρεπε να εμπλέξει τον θεσμό, αλλά να εμφανιστεί ως πρόταση των ελλήνων και των τούρκων. Αμέσως μετά, ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ συναντήθηκε με τον Γ. Παπανδρέου και τού ανέφερε την σκέψη για ελλαδοτουρκική διάσκεψη η οποία θα μπορούσε να οριστεί για τις αρχές Ιουλίου στην Γενεύη υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, με τον D. Acheson να «βρίσκεται εκεί και να είναι διαθέσιμος, εφόσον το ζητούσαν οι έλληνες, οι τούρκοι ή ο ειδικός μεσολαβητής», αποσπώντας τελικά την συγκατάθεση του έλληνα ηγέτη σε αυτή την ιδέα. Οι αμερικανοί και ο Tuomioja συμφωνούσαν ότι η αναγγελία της είδησης θα έπρεπε να γίνει το συντομότερο, ώστε να λειτουργήσει αποτρεπτικά προς τυχόν τουρκικούς πειρασμούς για στρατιωτικού χαρακτήρα ενέργειες εντωμεταξύ. Το απόγευμα της ίδιας μέρας, οι Ball, Talbot, Cleveland και Labouisse επισκέφθηκαν τους έλληνες (τους Παπανδρέου, τον Μάτσα και τον Ι. Σωσσίδη, σύμβουλο και γεν. διευθυντή του Διπλωματικού Γραφείου του πρωθυπουργού) στο ξενοδοχείο Plaza για μία καταληκτική συζήτηση μαζί τους. Διαφωνίες και ασάφειες επί της διαδικασίας των συνομιλιών στη Γενεύη συνέχισαν να αναφύονται μέχρι την τελευταία στιγμή, καθώς οι μεν αμερικανοί κατέστησαν σαφές ότι επιθυμούσαν να επιτραπεί στον Acheson να δει τους αντιπροσώπους της Ελλάδας και της Τουρκίας χωρίς την παρουσία του μεσολαβητή του ΟΗΕ, ο δε Γ. Παπανδρέου ότι δεν θα επέτρεπε «σε πρώτη φάση» τις απευθείας ελλαδοτουρκικές συνομιλίες, παρά μόνον εκείνες του καθενός με τους μεσολαβητές του ΟΗΕ και των ΗΠΑ. Φοβούμενοι δισταγμούς κι απροθυμία του εκπροσώπου του ΟΗΕ να ζητήσει «εξ αρχής και με την δέουσα ζέση» την ενεργό ανάμιξη του Acheson, οι αμερικανοί πρότειναν «διά παν ενδεχόμενο» να διατυπωθεί τέτοιο αίτημα απ’ τους έλληνες και τους τούρκους, αλλά ο Γ. Παπανδρέου εξέφρασε με δυσφορία αντιρρήσεις επιμένοντας στην ανάγκη να εξακολουθήσει να έχει ο ΟΗΕ τον πρώτο λόγο στον διάλογο. Ο Ball τού μετέφερε «την απογοήτευση του Προέδρου σχετικά με την αδυναμία επίτευξης κάποιας πιο απλής κι άμεσης, ευθείας διαδικασίας». Ο Γ. Παπανδρέου απ’ την πλευρά του παρατήρησε ότι είχε διαπιστώσει το υψηλό κύρος του H. Labouisse και την απήχηση που είχε στους Rusk – Johnson, στοιχείο που εκτιμούσε ως εποικοδομητικό για τις κρίσιμες επαφές που θα

ακολουθούσαν [55].

Την επομένη, οι Stevenson, Cleveland και Yost είχαν μία «μάλλον αποθαρρυντική» συζήτηση με τον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ, ο οποίος παρέμενε απρόθυμος να προσυπογράψει την πρόσκληση που οι αμερικανοί επιδίωκαν να απευθύνει ο Tuomioja στον Acheson, επικαλούμενος την πιθανή άρση της εμπιστοσύνης της Λευκωσίας προς τις καλές υπηρεσίες του ΟΗΕ. Οι αμερικανοί πληροφορήθηκαν επίσης ότι ο G. Plaza είχε εκφράσει την πρόθεση να αναχωρήσει από την Κύπρο στις αρχές Ιουλίου, μια κι έβρισκε πως «δεν είχε κάτι να προσφέρει, εκτός αν σημειωνόταν πολιτική πρόοδος στο ζήτημα». Το βασικό ζητούμενο των αμερικανών δηλώθηκε απερίφραστα σε εκείνη την συζήτηση: όπως το έθεσε ο Cleveland «το νησί κινδύνευε να βυθιστεί υπό το βάρος των οπλικών συστημάτων που συσσωρεύονταν εκεί [sic]» [56]. Όταν πάντως ο Tuomioja συνάντησε τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο της Ελλάδας στον ΟΗΕ Δ. Μπίτσιο, κύριο μέλημά του ήταν να τού καλλιεργήσει την εντύπωση ότι όντως υφίστατο κίνδυνος τουρκικής εισβολής στην Κύπρο κι ότι η παρουσία του Acheson στην Ελβετία θεωρείτο εκ των ουκ άνευ για την αίσια έκβαση των επερχόμενων συνομιλιών εκεί [57].

Στις 28 Ιουνίου, ενώ η ελληνική αποστολή ετοιμαζόταν να αναχωρήσει από τις ΗΠΑ, δέχθηκε μία ακόμη επίσκεψη αμερικανών, εκείνη την φορά μόνον των A. Stevenson και H. Cleveland (αξίζει να σημειωθεί ότι ο Α. Παπανδρέου είχε συμμετάσχει στην προεκλογική εκστρατεία του πρώτου για τις προεδρικές εκλογές του 1952 [58]). Οι καταληκτικές πιέσεις των αμερικανών αποκρούστηκαν για μία ακόμη φορά από τον Γ. Παπανδρέου. Ενδεικτικό της ερμηνείας των καταστάσεων και της στάσης που κράτησε ο έλληνας πρωθυπουργός ήταν ο χαρακτηρισμός (προς θυμηδία των αμερικανών) των τρεχουσών τουρκικών απειλών που τού ασκούνταν με υπερατλαντική μόχλευση, ως ισοδύναμων των τελεσιγράφων που είχε δεχθεί η Ελλάδα το 1940 [59]. Η μερική αποτυχία των ΗΠΑ να επιτύχουν σε εκείνη την φάση τις επιδιώξεις τους αποτυπώθηκε στα τελικά κοινά ανακοινωθέντα που εκδόθηκαν μετά το πέρας των συνομιλιών τους με τους δύο πρωθυπουργούς: ο μεν İ. İnönü έκανε λόγο

[55] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 76, 77", Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 62-63, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 262-264, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 256. Λίγο αργότερα, στο πλαίσιο κοινοβουλευτικής του αγόρευσης, ο Γ. Παπανδρέου ανέγνωσε τα πρακτικά εκείνης της συζήτησης (Π. Πετρίδης 1998 ibid σσ 217-218).

[56] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 78", H. Kosut 1970 op cit σ 127.

[57] Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, Αθήνα: Εστία, 1980 (;) σσ 184-185.

[58] Μεταγενέστερα ο Α. Παπανδρέου αξιολόγησε την εμπλοκή του εκείνη ως αφυπνιστική για την μετέπειτα ανάμιξή του στην ενεργό πολιτική: Σ. Δραΐνας, ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ, 1940-1960, στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμέλ.), Σ. Δραΐνας – Γ. Ε. Διακογιάννης (επιμέλ. συνεντεύξεων), *Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ και η εποχή του: βιογραφικό σχεδίασμα, μελετήματα και μαρτυρίες*, τ. 1ος, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000-2009, σ 71.

[59] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 63-67, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 265-270, Α. Παπανδρέου 2006 op cit σ 232, G. W. Ball 1983 op cit σ 356.

για την ισχύ των ιδρυτικών Συμφωνιών της Κυπριακής Δημοκρατίας (μία συμβολική ανταμοιβή για εσωτερική κατανάλωση που τού επιφύλαξαν οι αμερικανοί λόγω της εν γένει θετικής του στάσης ολόκληρο τον μήνα), ο δε Γ. Παπανδρέου για την ακύρωσή τους. Μόνον σχετικά με την ανάγκη σεβασμού της ανάμιξης του ΟΗΕ συμφωνούσαν οι δύο ηγέτες, αλλά με διαφορετική θέρμη. Ο Σπ. Λιναρδάτος μετέφερε μαρτυρία του Α. Μοθωνιού, ιδιαίτερου γραμματέα του Γ. Παπανδρέου, σύμφωνα με την οποία, όταν ο πρωθυπουργός πληροφορήθηκε τον τίτλο άρθρου των *N. York Times* περί κατίσχυσής του επί του αμερικανού Προέδρου, ο πρωθυπουργός αξιολόγησε με απαισιοδοξία για το μέλλον της κυβέρνησής του αυτό το δημοσίευμα, λόγω των μειωτικών εντυπώσεων που παρήγαγε για τον Johnson [60].

Ακολούθως, ο τούρκος πρωθυπουργός επισκέφθηκε το Λονδίνο για συνομιλίες με τον βρετανό ομόλογό του κι έπειτα την γαλλική πρωτεύουσα για συζητήσεις με την ηγεσία της χώρας, αλλά και για μία μυστική συνάντηση με τον ισραηλινό πρωθυπουργό L. Eshkol (στην οποία συζητήθηκαν ευαίσθητα θέματα διμερούς ενδιαφέροντος, μεταξύ αυτών η επάνοδος των διπλωματικών σχέσεων στο προ του 1956 υψηλό status και το Κυπριακό), ενώ η ελληνική αντιπροσωπεία προτίμησε να μεταβεί μόνον στο Παρίσι για συζητήσεις με τον γάλλο Πρόεδρο, έχοντας προηγουμένως απορρίψει ανάλογη πρόσκληση που είχε δεχθεί από την ηγεσία του ΗΒ (η επαφή πραγματοποιήθηκε τελικά, σχεδόν ένα μήνα αργότερα). Ο τούρκος ηγέτης λοιπόν, ακολούθησε αντίστροφο από του έλληνα πρόγραμμα: σαφώς οι βρετανοί ήταν η προτεραιότητά του. Εξάλλου, παρέμεναν Εγγυήτρια Δύναμη –εξ ου και όρισαν κι εκείνοι έναν δικό τους εκπρόσωπο, υψηλόβαθμο αξιωματούχο του Foreign Office (τον βοηθό υφυπουργό εξωτερικών S. Hood), για να παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς τα τεκταινόμενα στην Ελβετία. Στο Λονδίνο, ο İnönü ανέφερε στον sir A. Douglas-Home ότι το μόνο εύλογο τίμημα για την έγκριση της ένωσης θεωρείτο η διχοτόμηση κι η ανταλλαγή πληθυσμών (οι δύο πρωθυπουργοί επιβεβαίωσαν ότι θεωρούσαν τις ιδρυτικές Συμφωνίες ως ισχύουσες). Το ίδιο δήλωσε ο İnönü και σε διάσκεψη Τύπου. Ο βρετανός πρωθυπουργός σχημάτισε την άποψη ότι τόσο η Τουρκία όσο και οι ελληνοκύπριοι ήταν πιθανό να προσφύγουν σε ένοπλη βία σύντομα, στο πλαίσιο των επιδιώξεών τους. Σε ένδειξη ενόχλησης για την διαφαινόμενη βρετανοτουρκική σύγκλιση απόψεων, ο Μακάριος αποφάσισε να μην συμμετάσχει στην προγραμματισμένη διάσκεψη των ηγετών της Κοινοπολιτείας στο Λονδίνο (όπου όμως παρέστη ο Σπ. Κυπριανού και η ομιλία του απέσπασε την υποστήριξη των εκπροσώπων όσων άλλων νεότευκτων κρατών είχαν να διαχειριστούν παρεμφερή προβλήματα μειονοτήτων). Όταν ο İnönü συναντήθηκε με τον

[60] Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Ε΄, 1964-1967, σ 18.

γάλλο Πρόεδρο στις αρχές Ιουλίου, τού ζήτησε να επιδείξει προσωπικό ενδιαφέρον στην κατεύθυνση της επιβολής ομοσπονδιακού υποδείγματος με φυσικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων, αλλά δεν έμεινε ικανοποιημένος από τις αποκρίσεις του γάλλου ηγέτη, ο οποίος τού ανέφερε ότι, δεδομένης της αδυναμίας επιβολής της διχοτόμησης, μάλλον θα ήταν προτιμότερη η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, συνδυασμένη με την εγκαθίδρυση ενός συστήματος διεθνών εγγυήσεων προστασίας των τουρκοκυπριακών δικαιωμάτων (εννοώντας με την συμμετοχή της ΕΣΣΔ και της Γαλλίας). Από το Παρίσι, ο Γ. Παπανδρέου δήλωσε ότι θα προϋπαντούσε την παρέμβαση του De Gaulle για την επίτευξη λύσης του Κυπριακού [61]. Οι ΗΠΑ είχαν προλάβει να παρακαλέσουν τον γάλλο Πρόεδρο να μεσολαβήσει συμβουλεύοντας τον Γ. Παπανδρέου να σταθεί διαλλακτικότερος στην προοπτική έναρξης του ελλαδοτουρκικού διαλόγου για το Κυπριακό (ο Johnson του είχε στείλει σχετική επιστολή στις 29/6). Οι αμερικανοί είχαν όμως παραπλανήσει μερικώς τον De Gaulle ως προς τα δεδομένα κι αποφεύγοντας να τού αποκαλύψουν τις απώτερες σκοποθεσίες τους –χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο τελευταίος δεν τις υποψιαζόταν, ή ότι ανταποκρίθηκε στις υπερατλαντικές προσδοκίες. Τις επόμενες μέρες, σε συζητήσεις τους με την ηγεσία της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Αθήνα (ο Γ. Παπανδρέου με τον Anschuetz στις 2 Ιουλίου και ο Στ. Κωστόπουλος με τον Labouisse στις 11/7), οι έλληνες έκαναν λόγο για σκέψεις του γάλλου ηγέτη υπέρ της αυτοδιάθεσης των κυπρίων, χωρίς να διευκρινιστεί αν εννοούσε την διπλή αυτοδιάθεση (χωριστά των ελληνοκύπριων και των τουρκοκύπριων), όπως παρατήρησε ο Anschuetz. Επισήμως, ο De Gaulle τάχθηκε κατά της διχοτόμησης κι εναντίον της ανταλλαγής πληθυσμών κι εδαφών. Συγκριτικά με τις απόψεις που είχε διατυπώσει λίγους μήνες νωρίτερα ότι δεν θεωρούσε την Κυπριακή Δημοκρατία «κανονικό κράτος», πως «θα ήταν προτιμότερο να επιστραφεί στην Ελλάδα» με τον ίδιο να διαδραματίζει ρόλο ανεξάρτητου μεσολαβητή κι ότι τασσόταν ήταν υπέρ της μαζικής μετανάστευσης των τουρκοκυπρίων απ' το νησί έναντι εδαφικής αποζημίωσης της Τουρκίας στην ελλαδική Θράκη, οι θέσεις του είχαν μεταστραφεί εντυπωσιακά. Ανακτώντας την επίγνωση του βάθους της όλης υπόθεσης, ο De Gaulle φαίνεται πως στα τέλη Ιουνίου έκανε λόγο για πλήρη ανεξαρτησία της Κύπρου, με αναγνώριση μειονοτικών δικαιωμάτων στους τουρκοκύπριους, όμως συνάμα «μήτε διχοτομικής μήτε ομοσπονδιακής απόκλισης», για «μία λύση τύπου Αλσατίας», όπως μεταφέρθηκε γενικόλογα στον

[61] Η. Kosut 1970 op cit σσ 126-127, 132, H. D. Purcell op cit σ 349, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σ 259, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σ 388, M. Elliot, A review of Cabinet Papers, May-August 1964, *Contemporary Record*, vol 9 no 3, (1995), σ 662, O. Bengio, *The Turkish-Israeli relationship: changing ties of Middle Eastern outsiders*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, (2010 printing), σσ 49, 58, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 252, 256, Ş. Kıralp 2017 op cit σ 7, Σ. Ριζάς, Η ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1963-64, *ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ*, τ. 5 (2018), σσ 109-111.

Labouisse. Ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Αθήνα απέκτησε ασαφή μόνον εικόνα του τί είχε αντιπροτείνει ο γάλλος Πρόεδρος, πάντως εκδήλωσε ενδιαφέρον να διερευνηθούν λεπτομερώς το ακριβές περιεχόμενο και οι προοπτικές υλοποίησης των σκέψεων του De Gaulle. Οι θέσεις του δεν ήταν τόσο απερίφραστα φιλελληνικές όσο υποστήριξαν οι ελλαδίτες, αλλά σαφώς δεν ικανοποιούσαν τις ΗΠΑ και την Τουρκία [62].

Στην Κύπρο, ο T. Belcher -κατόπιν σχετικών οδηγιών από το State Dept- ανέλαβε να αγχώσει τον Μακάριο σχετικά με την υπόσταση των τουρκικών απειλών. Στην διάρκεια της ωριαίας μεταξύ τους συζήτησης στις 29/6, κυρίαρχα θέματα ήταν η επιστροφή του Γρίβα και η ένταση στην Τηλλυρία (η παρουσία του Γρίβα είχε δημοσιοποιηθεί ποικιλοτρόπως, με ραδιοφωνικό του μήνυμα στις 24/6, ενώ εκφώνησε ομιλίες σε ειδική συνεδρίαση της βουλής των αντιπροσώπων και σε δημόσια συγκέντρωση πλήθους 10.000 ελληνοκύπριων 4 μέρες αργότερα, διακηρύσσοντας πως ήρθε όχι ως πολιτικός, αλλά ως εθνικός ηγέτης, «με την ρομφαίαν του «αγωνιστού – ειρηνοποιού [sic]», αποβλέποντας στην ένωση και στην εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων τοπικά και συνολικά, ενώ στην Αθήνα κυβερνητική ανακοίνωση έκανε λόγο για την επάνοδό του στο νησί υπό την ιδιότητα «του απλού πολίτη» και πράγματι δεν διέθετε επισήμως κάποιο αξίωμα μέχρι τις 22 Ιουλίου [63]).

Ο Αρχιεπίσκοπος παρουσιάστηκε ψύχραιμος σχετικά με την Τηλλυρία, τόνισε ότι «η αποτυχία των πρόσφατων επαφών στις ΗΠΑ ήταν αναμενόμενη», προσθέτοντας το αυτονόητο πως οποιαδήποτε άλλη λύση πλην της ένωσης ή της αδέσμευτης ανεξαρτησίας του νησιού θα όφειλε να περιλαμβάνει στους συζητητές της την κυπριακή κυβέρνηση. Σημείωσε ότι, αν και θα απέφευγε την χρήση ένοπλης βίας, θεωρούσε αναγκαία την άσκηση άλλου είδους πιέσεων στους τουρκοκύπριους, προκειμένου οι τελευταίοι να επιτρέψουν την ελεύθερη διακίνηση πολιτών κι αγαθών ανά την κυπριακή επικράτεια. Απέρριψε μεν την μεσολάβηση των ΗΠΑ (το είχε ήδη κάνει με δημόσια δήλωση), πάντως εμφανίστηκε διαλλακτικότερος, «ίσως λόγω των συνδυασμένων πιέσεων που έχει δεχθεί από τον ΟΗΕ, τις ΗΠΑ και τον πρέσβη της Ελλάδας Μ. Δελιβάνη», έκρινε ο αμερικανός διπλωμάτης [64]. Ο Δελιβάνης είχε άλλη κύρια έγνοια εκείνες τις μέρες: πώς να διαχειριστεί

[62] *FRUS* 1964-1968, vol XVI "docs 81, 84", W. Mallinson 2011 op cit σσ 183-184, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σσ 192-193, Γ. Ρουμπάτης 1987 op cit σσ 217-219, Σ. Ριζάς 2018 ibid σσ 109-113.

[63] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 37-43, Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σσ 46-48, Σπ. Λιναρδάτος τ. Δ΄ op cit σ 460, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 377-378, H. Kosut 1970 op cit σ 128. Ο Μακάριος παρέθεσε επίσης δύο δεξιώσεις στο Προεδρικό Μέγαρο (27 και 28/6) προς τιμήν του, με πολυπληθείς προσκεκλημένους. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο βρετανικός Τύπος σχολίασε θετικά την επάνοδο του Γρίβα στην Κύπρο: Μ. Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, Αθήνα: Φλώρος 1987, σ 404.

[64] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 79". Ο Αρχιεπίσκοπος εκδήλωσε την ενόχλησή του για τις συνομιλίες της Washington και σε δηλώσεις του προς τον ανταποκριτή του Associated Press στις 27/6 («… ούτε

το θέμα της (επισήμως τουλάχιστον) εκ κρυπτώ μεταφοράς και παράνομης παρουσίας των πρόσθετων στρατευμάτων απ' την Ελλάδα. Η UNFICYP επιδίωκε να επισκεφθεί καταυλισμούς τους, που δηλώνονταν ως στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς και γενικά η είδηση συζητιόταν ευρέως στο νησί, με αποτέλεσμα να εισηγηθεί την αναστολή της αποστολής περισσότερων μονάδων. Οι Μακάριος και Περίδης (ταξίαρχος –διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου υπενθυμίζεται, στον οποίο διοικητικά υπάγονταν τα στρατεύματα της Μεραρχίας) συμφωνούσαν σε αυτό. Στις 30 Ιουνίου ο Γαρουφαλιάς έγραψε στον Γιωρκάτζη, ζητώντας του να μεριμνήσει ώστε να επιταχυνθεί η συγκρότηση της Εθνικής Φρουράς, καθώς η τρέχουσα κατάσταση των ελληνοκύπριων δεν ενέπνεε αισιοδοξία για την απόκρουση απόβασης, ούτε καν της εκκαθάρισης των τουρκοκυπριακών θυλάκων, όπως πίστευε. «Ελπίζω βασίμως ότι ταχέως θα οργανώστε τον τακτικόν Στρατόν σας, ώστε η Κύπρος να καταστή φρούριον με ικανότητα επιτυχούς αυτοδυνάμου αμύνης διά την αποφυγήν ενός Ελληνοτουρκικού Πολέμου, αγνώστων συνεπειών και καταστροφών» κατέληγε στην επιστολή του ο Γαρουφαλιάς, προσθέτοντας για το ακανθώδες θέμα του ελέγχου της Μεραρχίας ότι «[Τ]ο θέμα έχει πολλάς πλευράς. Η επιθυμία μου είναι όπως αν εν Κύπρω Ελληνικαί Δυνάμεις, αι οποίαι εις περίπτωσιν αποβάσεως θα τεθούν, ως έχουν άλλωστε διαταχθή από τούδε να πράξουν, αυτομάτως υπό την ενιαίαν διοίκησιν των κ.κ. Γρίβα – Καραγιάννη, παραμένουν μέχρι της τυχόν αποβάσεως υπό την άμεσον διοίκησιν και επίβλεψίν μου διά λόγους ενότητος και συνοχής». Ο Γαρουφαλιάς απέρριψε λοιπόν το ελληνοκυπριακό αίτημα έμμεσου ελέγχου της Μεραρχίας, όμως το θέμα θα παρέμενε ως μία δύσχρηστη εκκρεμότητα πολιτικής φύσης [65]. Την ίδια μέρα, οι Γρίβας και Καραγιάννης υπέβαλαν ταυτόχρονα αναφορές με παρεμφερές περιεχόμενο, ο πρώτος προς τον Γ. Παπανδρέου κι ο δεύτερος προς τον Μακάριο. Αμφότεροι σχολίαζαν αρνητικά την ύπαρξη δύο υπό ολοκλήρωση συγκρότησης σχηματισμών (της Εθνικής Φρουράς και της Μεραρχίας), που, αν και είχαν συμπληρωματικές αποστολές και συγκρίσιμα μεγέθη, οι μεταξύ τους δεσμοί ήταν ιδιότυπα χαλαροί και η συνεργασία τους αόριστα προσδιορισμένη. Ο Γρίβας ειδικά, καταφέρθηκε με σφοδρότητα εναντίον του ταξίαρχου Περίδη, αποδίδοντάς του όλες σχεδόν τις στρατιωτικές αβελτηρίες που είχαν ταλανίσει μέχρι εκείνη την στιγμή την ελληνική πλευρά και τής είχαν κοστίσει σε επιχειρησιακό επίπεδο. Ο Γαρουφαλιάς διαβεβαίωσε τον Γρίβα στις 3/7 ότι αυτός θα ήταν ο έλληνας αρχιστράτηγος στην Κύπρο σε πολεμική περίοδο, ότι ο Καραγιάννης ήταν «ναι μεν τυπικώς

απέδωσα ιδιαιτέραν σπουδαιότητα εις τας συνομιλίας ταύτας, εφ' όσον διεξήγοντο απόντος του κυρίως και αμέσως ενδιαφερομένου Κυπριακού λαού»: "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ ibid σσ 384-385.

[65] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 67-71, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 102, 115-117.

Αρχηγός κι υπεύθυνος του Κυπριακού Στρατού … ουσιαστικώς όμως σεις πρέπει να κατευθύνετε την όλην στρατιωτικήν οργάνωσιν της αμύνης της Κύπρου» τόσο σε επίπεδο επιτελικού σχεδιασμού όσο κι εκπαίδευσης, ότι ο νέος επικεφαλής του Τριμερούς Στρατηγείου (του ανενεργού ουσιαστικά κλιμακίου διοίκησης που προβλεπόταν από τις ιδρυτικές Συνθήκες του 1960) υποστράτηγος Δ. Γεωργιάδης, με πραγματικά καθήκοντα την διοίκηση της Μεραρχίας καθώς ήδη σημειώθηκε, είχε διαταχθεί να δέχεται στις μονάδες της επιθεωρήσεις των Γρίβα και Καραγιάννη, διασκεδάζοντας εν μέρει τα άγχη του παλιού ηγέτη της ΕΟΚΑ και σαφώς κολακεύοντας τον –ωστόσο το ζήτημα διατηρείτο επί της ουσίας ζωντανό καθώς σημειώθηκε παραπάνω. Επίσης, ο Γρίβας συνέχισε να προβάλει αντιρρήσεις για την απόκτηση των σοβιετικών τορπιλακάτων που είχε δρομολογηθεί (αντιπρότεινε να αγοραστούν γαλλικές) και ζήτησε κι εκείνος να μην σταλούν προς το παρόν πρόσθετα στρατεύματα, λόγω του κορεσμού των τοπικών υποδομών στρατωνισμού τους και του ανοργάνωτου τρόπου με τον οποίο στοιβάζονταν όσα είχαν ήδη μεταφερθεί (τα άρματα μάχης όμως ήταν καλοδεχούμενα). Προς το παρόν, όπως αποφασίστηκε σε σύσκεψη της στρατιωτικής ηγεσίας την 1η Ιουλίου, η Εθνική Φρουρά αναδιαρθρώθηκε, με πυρήνα δύο Ανώτερες Τακτικές Διοικήσεις, 9 Τακτικά Συγκροτήματα και 12 Τάγματα. Κάθε μία από τις δύο Ανώτερες Διοικήσεις επιφορτίστηκε με την οργάνωση της άμυνας στις δύο πλέον ευάλωτες γεωγραφικά περιοχές (υπό την έννοια ότι διέθεταν τις πιο πρόσφορες ακτές και παρακείμενα λιμάνια, κατ’ αρχάς για την διεξαγωγή αποβατικής ενέργειας κι εν συνεχεία για την κατάληψη κρίσιμης υποδομής που θα επέτρεπε την εκφόρτωση υλικού διοικητικής μέριμνας προς υποστήριξη των δυνάμεων που θα επιχειρούσαν μετά την απόβαση -κι εφόσον αυτή ήταν επιτυχής-, να διευρύνουν το προγεφύρωμα): μία ήταν υπεύθυνη για την περιοχή Αμμοχώστου - Λευκονοίκου και μία για την περιοχή Κερύνειας – Μόρφου. Οι μισές από τις υπό συγκρότηση μονάδες διατέθηκαν για την υπεράσπιση της πρώτης περιοχής και τα άλλα 6 τάγματα για το υπόλοιπο νησί. Αφού ποσοστό των κληρωτών θα προερχόταν από το ΑΚΕΛ, εύλογα ο Γρίβας προχώρησε σε γεφυροποιητικές χειρονομίες προς την ισχυρή ελληνοκυπριακή Αριστερά εκείνο το διάστημα [66]. Πρέπει σε αυτό το σημείο να τονιστεί ότι η διάταξη των μονάδων και υπομονάδων της Μεραρχίας δεν συνέπιπτε απολύτως με εκείνην της Εθνικής Φρουράς. Καθ΄όλο το διάστημα της παραμονής της στο νησί, αποκλειστική (επίσημη) αποστολή της Μεραρχίας ήταν η απόκρουση μείζονος τουρκικής επιθετικής ενέργειας, δηλαδή απόβασης για την κατάληψη

[66] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ Β’ σσ 72-78, Π. Γαρουφαλιάς ibid σσ 117-119, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 245, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 302-303.

της Κύπρου. Όντως, τηρήθηκε μέχρι κεραίας η επιμελής αποφυγή εμπλοκής είτε της Μεραρχίας είτε της ΕΛΔΥΚ σε οποιαδήποτε άλλη στρατιωτική επιχείρηση [67].

Ενόσω συμφωνείτο η έναρξη του ελλαδοτουρκικού διαλόγου, στις 24 Ιουνίου το καναδικό υπουργείο εξωτερικών ανακοίνωσε ότι θα συνεχιζόταν μεν η βοήθεια που είχε αποφασιστεί σε ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο (η παροχή του 1 εκ. $), «αλλά [υπογράμμιση στο πρωτότυπο] αναστολήν υποστηρίξεως ανταλλακτικών αεροσκαφών, β) ενδεχόμενον (αναλόγως εντάσεως περί Κυπριακόν) αποκλεισμού συμμετοχής Ελλάδος εις τυχόν νέας διανομάς, μέσω STANDING GROUP [NATO] πλεονάζοντος καναδικού πολεμικού υλικού και αναστολήν καναδικής συμβολής ($ 60 εκ.) εις καναδοαμερικανικόν πρόγραμμα MAP κατασκευής αεροσκαφών F-104 προοριζομένων διά χώρας ΝΑΤΟ». Αυτό το τελευταίο μέτρο ανακοινώθηκε δημόσια στις 9 Ιουλίου 1964 [68]. Η ανακοίνωση ερχόταν σε πολλαπλώς δυσμενή στιγμή για την Αθήνα: εκτός από την εκτράχυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων η οποία θα προκαλούσε αναπόφευκτα την διόγκωση των στρατιωτικών δαπανών, η τήρηση αποστάσεων από πλευράς σταθερών ως τότε συμμάχων - αρωγών (όπως ο Καναδάς) δυσχέραινε την εφαρμογή των κυβερνητικών προθέσεων που είχαν πολύ πρόσφατα εξαγγελθεί: μόλις στις 4 Ιουνίου, ο υπουργός οικονομικών Κ. Μητσοτάκης, αγορεύοντας στο κοινοβούλιο ενόψει της κατάθεσης του προϋπολογισμού, είχε επισημάνει ότι η ανάγκη να καταστεί ανταγωνιστική διεθνώς η εθνική οικονομία, θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη ως δεδομένο από τους ΝΑΤΟϊκούς συμμάχους όταν καθόριζαν το ύψος της συνεισφοράς τους στους αμυντικούς προϋπολογισμούς της Ελλάδας [69].

[67] Ι. Μπήτος op cit σ 98.
[68] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: χωρίς ΑΠ ή παραλήπτη, με την ένδειξη: Β. Υπουργείον Εξωτερικών /ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΝΑΤΟ (Ν1927), με τίτλο «Καναδική Βοήθεια Μ.Α.Ρ.» και περιεχόμενο τη σύνοψη των εξελίξεων του τελευταίου έτους (από τον Μάιο του 1964 ως τον Μάιο του 1965). Το δακτυλογραφημένο τεκμήριο φέρει την ημερομηνία 26-5-1965, το χαρακτηρισμό «Πρόχειρον Σημείωμα» και είναι διαβαθμισμένο ως «Εμπιστευτικόν».
[69] Ε. Χατζηβασιλείου, *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, 1965-1966 / Επαναδραστηριοποίηση στο Κοινοτικό Πλαίσιο*, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης, 2003, σσ 38-39. Για το ιστορικό υπόβαθρο του θέματος βλ. αναλυτική αναφορά στο Ειδικό Παράρτημα ΙΙ.

Ο Ιούλιος της Γενεύης (της νευρικότητας και των άγονων διεργασιών)

Την 1η μέρα του Ιουλίου ο Acheson προώθησε στην κυβέρνησή του εμπιστευτικό υπόμνημα με δύο θεμελιώδη σημεία που αφορούσαν «τακτικού» ίσως χαρακτήρα ελιγμούς, περιείχαν όμως τους σπόρους επιπτώσεων στρατηγικών διαστάσεων: για τον μεν ΟΗΕ επιφυλασσόταν οι περιορισμένος ρόλος της επιτήρησης σεβασμού των τουρκοκυπριακών δικαιωμάτων. Σε ό,τι αφορούσε την αμερικανική στάση έναντι των δύο διεκδικητών της (πλην των βρετανικών βάσεων εννοείται) κυπριακής επικράτειας, ο πρώην υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ εισηγείτο την άσκηση πιέσεων προς την Αθήνα να αποδεχθεί την δημιουργία μίας τουρκικής στρατιωτικής βάσης, όχι με κυριαρχικά δικαιώματα αλλά στο ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο, υπονοώντας ότι τότε το υπόλοιπο νησί θα επιτρεπόταν να προσαρτηθεί από την Ελλάδα –παραβλέποντας το κατά πόσο η τελευταία ήταν σε θέση να το επιβάλλει στους ελληνοκύπριους και το αν η Άγκυρα θα αποδεχόταν έναν τέτοιο διακανονισμό. Σε περίπτωση που α) οι ελλαδίτες για οποιοδήποτε λόγο απέρριπταν την παραπάνω σκέψη, ενώ β) οι τούρκοι εισέβαλλαν στο νησί για την επιβολή των επιδιώξεών τους, ο D. Acheson πρότεινε οι ΗΠΑ να περιορίσουν τα προσπάθειές τους στην διατήρηση της κρίσης τοπικά, την απαγόρευση κλιμάκωσής της σε ελληνοτουρκικό πόλεμο και της σφράγισης της περιοχής διά του 6ου Στόλου προς αποφυγή ανάμειξης «ανεπιθύμητων τρίτων» (της ΕΣΣΔ ή /και της Αιγύπτου) στα τεκταινόμενα. Την επόμενη μέρα εξελίξεων αυτού του τύπου, οι προσπάθειες θα επικεντρώνονταν στην υποστήριξη της Τουρκίας στα Ηνωμένα Έθνη και στην ενθάρρυνση έναρξης ενός ελληνοτουρκικού διαλόγου με βάση τα νέα δεδομένα που θα είχαν προκύψει. Εάν η Άγκυρα δεν προχωρούσε σε τέτοιου είδους ενέργεια, η αμερικανική κυβέρνηση θα όφειλε να τής παράσχει γενναιόδωρη οικονομική βοήθεια ως ελάχιστη, πολιτικής φύσης, ανακούφιση. Οπωσδήποτε, οι ΗΠΑ θα έπρεπε να κινηθούν αναλογιζόμενες ότι δεν άντεχαν να απωλέσουν την τουρκική φιλία [70]. Καθώς καθίσταται εκ των υστέρων σαφές, η επίδραση της επίμαχης δέσμης προτάσεων του Acheson στους διαδρόμους εξουσίας της Washington (μεταξύ των σταδιοδρομικών στελεχών και των πολιτικών εξίσου) υπήρξε αξιοσημείωτα μεγάλη και ανθεκτική στο χρόνο.

Εκείνη την μέρα, ο Α. Μάτσας απηύθυνε στον Γ. Παπανδρέου θερμά εγκωμιαστική επιστολή, σχετικά με την στάση του κατά τις πρόσφατες συνομιλίες του τελευταίου στις ΗΠΑ, παράλληλα όμως προεξόφλησε την συνέχιση και κλιμάκωση των υπερατλαντικών πιέσεων για την οριστική διευθέτηση του Κυπριακού. Οι εκτιμήσεις του έλληνα διπλωμάτη

[70] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 131-132.

επαληθεύθηκαν αυθημερόν: ο L. B. Johnson υπέγραψε επιστολή που είχε συνταχθεί από τον McGeorge Bundy, διορθωθεί από τον Ph. Talbot κι εγκριθεί απ' τον G. Ball, την οποία η πρεσβεία των ΗΠΑ στην Αθήνα ανέλαβε να επιδώσει στον έλληνα πρωθυπουργό την επομένη. Σε αυτήν, με ωμό και αυστηρό ύφος, ο αμερικανός ηγέτης υπογράμμιζε την επείγουσα ανάγκη έναρξης των ελλαδοτουρκικών διερευνητικών επαφών με σκοπό τον οριστικό διακανονισμό του μείζονος θέματος, υπό την διπλή προϋπόθεση η «επίλυση» να επιτευχθεί διμερώς (απόντων δηλαδή των ελληνοκύπριων) και με την ενεργό ανάμιξη των ΗΠΑ. Ο κίνδυνος της σύρραξης ήταν παρών και ακμαίος, η δε Washington δεν σκόπευε να επέμβει εκ νέου για την αποτροπή του –κι όλα αυτά, εξαιτίας της διαρκούσας έντασης τοπικά, κυρίως όμως λόγω της συσσώρευσης οπλικών συστημάτων στο νησί σημειωνόταν στο γραπτό εκείνο μήνυμα (τονίζοντας απερίφραστα την πραγματική αιτία της αμερικανικής σπουδής). Όταν ο υπαρχηγός (DCM) της αμερικανικής πρεσβείας N. Anschuetz επέδιδε την επιστολή, βρήκε τον Γ. Παπανδρέου να συσκέπτεται με τον Π. Γαρουφαλιά και τους ελληνοκύπριους Π. Γιωρκάτζη και Σ. Ηλιάδη (αξίζει να σημειωθεί ότι ο δεύτερος υπήρξε καθ' ομολογία του G. Ball ο «ασφαλής σύνδεσμος» των αμερικανών με τον Γρίβα). Ο πρωθυπουργός παρουσιάστηκε κατηφής και σταθερά απρόθυμος να ενδώσει στις αμερικανικές πιέσεις (τις οποίες εξίσωσε εκ νέου με τελεσίγραφο) και στις τουρκικές απειλές, ενώ επικαλέστηκε τον γάλλο Πρόεδρο και την προτίμησή του στην «κυπριακή αυτοδιάθεση» -χωρίς να διευκρινίσει αν σε αυτήν συμπεριελάμβανε και τους τουρκοκύπριους. Ο Παπανδρέου περιορίστηκε να επιβεβαιώσει την φημολογία ότι ως διαπραγματευτής στις επερχόμενες συνομιλίες στη Γενεύη είχε οριστεί ο έλληνας πρεσβευτής στο Βελιγράδι Νικολαρεΐζης, επιλογή που ικανοποίησε τις ΗΠΑ μια και ο εν λόγω διπλωμάτης θεωρείτο πεπειραμένος (δυσαρέστησε όμως τον εκεί Μόνιμο Αντιπρόσωπο της Ελλάδας στις Υπηρεσίες και Αρχές του ΟΗΕ για την Ευρώπη που εδρεύουν στη Γενεύη, τον πρέσβη Α. Βλάχο, ο οποίος εξέλαβε τον διορισμό του Νικολαρεΐζη αντί του ίδιου στη θέση του διαπραγματευτή ως σαφή ένδειξη δυσπιστίας απέναντί του –ενώ δεν θα έπρεπε να εκπλαγεί, αφού ήταν γνωστές οι παντοειδείς σχέσεις του με την ΕΡΕ και κυρίως η αντιπάθειά του προς τον Γ. Παπανδρέου).

Η απαντητική επιστολή του έλληνα πρωθυπουργού (6/7) έβριθε στερεοτυπικών επαναλήψεων: η Ελλάδα ήταν υπέρ της ειρήνης, στο Κυπριακό επικαλείτο τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ, αποκλειστικά υπεύθυνη για την ένταση ήταν η Τουρκία, η Αθήνα είχε μεν δεχθεί να συμμετάσχει στις διαπραγματεύσεις της Γενεύης, παρέμενε όμως σκεπτική αναφορικά με τη σκοπιμότητα και κυρίως τα παρεπόμενα της έναρξης ενός «εφ' όλης της ύλης» ελλαδοτουρκικού διαλόγου, για όσο διάστημα οι πιθανότητες ναυαγίου του ήταν οι

επικρατέστερες [71]. Ο Μακάριος εντωμεταξύ είχε φροντίσει να εκδηλώσει δημόσια την αντίθεσή του προς τον σχεδιασμένο ελλαδοτουρκικό διάλογο για το Κυπριακό, αλλά και προς την παρασκηνιακή αμερικανική παρουσία σε αυτόν: σε συνέντευξή του προς τον ανταποκριτή της εφημερίδας *Μακεδονία* την 1η Ιουλίου χαρακτήρισε προκαταβολικά άκυρη ουσιαστικά την οποιαδήποτε τυχόν συμφωνία Αθήνας – Άγκυρας «…άνευ της γνώμης και συγκαταθέσεως του πρωτίστως και κυρίως ενδιαφερομένου Κυπριακού λαού». Ο διάλογος όφειλε να παραμείνει αποκλειστικά εντός του πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών, όπως ξεκαθάρισε, συμπληρώνοντας ότι ένα δημοψήφισμα στην Κύπρο επί του θέματος θα έπρεπε να οργανωθεί άμεσα [72].

Μεταξύ των δύο επιστολών, στις 3/7, ο Γ. Παπανδρέου ενημέρωσε αδρομερώς το υπουργικό του συμβούλιο για την πορεία και το περιεχόμενο των συνομιλιών του με την αμερικανική κυβέρνηση. Τους ανέφερε ότι χρειάστηκε να επιδείξει επιμονή για να αντέξει στις πιέσεις «των R. McNamara - D. Rusk», οι οποίοι επιδίωκαν να εξασφαλίσουν την συναίνεσή του για την έναρξη απευθείας ελλαδοτουρκικών συνομιλιών. Υποστήριξε πως τελικά οι αμερικανοί υποχρεώθηκαν «να παραδεχθούν ότι το θέμα παραμένει αρμοδιότητος ΟΗΕ». Συμπλήρωσε ότι ο De Gaulle συμφωνούσε με την ευστάθεια των ελλαδικών απόψεων. Κατέληξε αναφερόμενος στην επικείμενη αναχώρηση του Νικολαρεΐζη για τη Γενεύη για συνομιλίες με τον Tuomioja: «Απο' κεί και πέρα, το τί θα κάμη ο κος Tuomioja είναι δική του δουλειά» [73]. Την ίδια μέρα, ο δημοσιογράφος Μ. Toker προανήγγειλε σε άρθρο του στην εβδομαδιαία επιθεώρηση *Akis* την στροφή διαρκείας που θα χαρακτήριζε την τουρκική εξωτερική πολιτική για την επόμενη δεκαετία, γράφοντας ότι, με υπόβαθρο το Κυπριακό, ήταν φυσικό η χώρα να αναζητήσει στο εξής «ισχυρές φιλίες στον Τρίτο Κόσμο» [74]. Την επομένη, ο Γαρουφαλιάς κάλεσε στην Αθήνα τους Γρίβα – Καραγιάννη και τους ενημέρωσε για τα βασικά σημεία της «δέσμης ιδεών του Acheson» που προέβλεπαν την κήρυξη της ένωσης στις αρχές Αυγούστου, με αντισταθμιστικά οφέλη για την τουρκική πλευρά «την αυτονομία των τουρκοκύπριων και ίσως μία μικρή στρατιωτική βάση για την Τουρκία στην Κύπρο», συμπληρώνοντας ότι θα καταβαλλόταν προσπάθεια ώστε η τελευταία αίρεση να μην υλοποιηθεί τελικά. Ο Γ. Παπανδρέου τους παρακάλεσε να μεριμνήσουν ώστε να διατηρηθεί ειρηνικό κλίμα διακοινοτικά, προς

[71] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 80, 81", G. W. Ball 1983 op cit σ 357, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 264, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 80-83, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 292-298, Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...* τ. Ε' , Αθήνα: Εστία, 1987, σ 286.
[72] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 390-391.
[73] Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 3-7-1964, σ 496. Βλ. επίσης: "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ ibid σσ 381-383.
[74] S. Laçiner 2010 op cit σσ 201-202.

διευκόλυνση της ανέφελης ολοκλήρωσης της διαδικασίας. Οι δύο έλληνες ανώτατοι στρατιωτικοί ηγέτες στην Κύπρο παρείχαν τη συναίνεσή τους στο σχέδιο [75]. Από τις 3 μέχρι τις 6 Ιουλίου, ο Γρίβας τόνισε 3 φορές δημόσια ότι σκοπός ήταν η ένωση, η οποία θα επιτυγχανόταν μέσω της προβολής του αιτήματος της αυτοδιάθεσης, πρωτίστως στα διεθνή fora κι Οργανισμούς όπως υποστήριξε παραπλανητικά. Ματαιοπονώντας, ο Μακάριος δήλωσε για μία ακόμη φορά (απαντώντας σε δημοσιογραφική ερώτηση, στις 7/7) την πλήρη αντίθεσή του στα όσα επρόκειτο να εκτυλιχθούν στην ελβετική πόλη [76]. Οι καναδοί αιτήθηκαν εκείνες τις μέρες ενημερωτικές διαβουλεύσεις με το State Dept, επικαλούμενοι ότι η κυβέρνησή τους δεχόταν σφοδρές κοινοβουλευτικές επιθέσεις από την αντιπολίτευση λόγω της αυξημένης έντασης στο νησί, ζήτημα που τους αφορούσε εξαιτίας της συμμετοχής ευμεγέθους καναδικού αποσπάσματος στην UNFICYP [77]. Ο σοβιετικός ηγέτης Ν. Χρουστσώφ προχώρησε σε δημόσιες δηλώσεις αποδοκιμασίας όλων των δυτικών επεμβάσεων στο νησί, όταν, απευθυνόμενος σε νέους αξιωματικούς της ΕΣΣΔ μετά την ορκωμοσία τους, κατηγόρησε όσους επιχειρούσαν παράνομα να επιβάλλουν στους κύπριους ένα πολιτικό μέλλον παραβλέποντας τις βουλήσεις τους, κάλεσε τους βρετανούς να καταργήσουν τις δύο βάσεις τους εκεί και προειδοποίησε ότι «τυχόν τουρκική απόβαση θα μπορούσε να οδηγήσει σε αλυσιδωτή αντίδραση» [78].

Στο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (NSC) των ΗΠΑ που συνήλθε το μεσημέρι της 7ης Ιουλίου με αντικείμενο συζήτησης το Κυπριακό, ο Ball διατύπωσε εκ νέου έντονη ανησυχία για τον «περιρρέοντα ανορθολογισμό» που επικρατούσε στην Άγκυρα και στην Αθήνα. Ειδικά η αύξηση των στρατιωτικών δυνάμεων των δύο χωρών στο νησί, θα μπορούσε να οδηγήσει σε περιπλοκές πολεμικών διαστάσεων, αν οι έλληνες επιχειρούσαν την αιφνιδιαστική κήρυξη της ένωσης, ή οι τούρκοι ενέδιδαν στον πειρασμό της εισβολής επειδή εκτιμούσαν πως ο χρόνος κυλούσε εις βάρος τους. Ο D. Acheson βρισκόταν ήδη στη Γενεύη για τις συνομιλίες που θα εκκινούσαν την ερχόμενη εβδομάδα για τις οποίες οι προγνώσεις δεν απέπνεαν αισιοδοξία (η παρουσία του είχε ανακοινωθεί επίσημα στις 4/7 και οι προκαταρκτικές επαφές του ξεκίνησαν στις 9/7). Οι διαβουλεύσεις των αμερικανών τις επόμενες μέρες με βρετανούς και καναδούς είχαν προγραμματιστεί υπό το δυσοίωνο κλίμα της εκπόνησης σχεδίων εκκένωσης αξιωματούχων και τουριστών τρίτων χωρών, σε περίπτωση ξεσπάσματος γενικευμένης βίας στην Κύπρο (αναφέρθηκε χαρακτηριστικά η

[75] S. R. Sonyel 1997 op cit σ 101, Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σσ 61-63.
[76] Η. Kosut 1970 op cit σ 129, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σ 396.
[77] Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R000400090031-7.pdf (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Επίσης: Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 125.
[78] Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄op cit σσ 33-34, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 103-104.

παρουσία 250 στελεχών των ποικιλώνυμων υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών των ΗΠΑ στο νησί εκείνη τη στιγμή). Οι βρετανοί είχαν ξεκαθαρίσει εκείνη την ημέρα ότι δεν σκόπευαν να παρεμβάλουν τα στρατεύματά των βάσεων αν σημειωνόταν «εξωτερική επέμβαση», ούτε καν να συναινέσουν στην αξιοποίηση της UNFICYP για ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Η εκτίμηση των παρισταμένων (συμμετείχαν και στρατιωτικοί στο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας) ήταν ότι η Τουρκία θα απέφευγε τη γενικευμένη σύρραξη με την Ελλάδα και πως θα περιοριζόταν στην εξασφάλιση ενός προγεφυρώματος επί της Κύπρου σε περίπτωση εχθροπραξιών, αν και η ποσοτική υπεροχή της ήταν της τάξης του 3:1 στις χερσαίες δυνάμεις και του 4:1 στις αεροπορικές εις βάρος της Ελλάδας (σε αυτό το σημείο 2,5 σειρές κειμένου παρέμειναν διαβαθμισμένες, ίσως περιλαμβάνοντας ποιοτικές συγκρίσεις), αναμενόταν όμως μεγάλες απώλειες μεταξύ των κύπριων αμάχων (της τάξης των 20-25 χιλιάδων ανθρώπων). Δεν προβλεπόταν στρατιωτική ανάμιξη της ΕΣΣΔ, παρά μόνο προσπάθεια πολιτικής εκμετάλλευσης των γεγονότων. Αποκλείστηκε η περίπτωση παρεμβολής του 6^{ου} Στόλου για την αποτροπή τυχόν τουρκικής απόβασης, κατατέθηκε όμως η ιδέα να αξιοποιηθεί ο στρατηγός Lemnitzer και το ΝΑΤΟ ώστε να πειστούν ειδικά οι ελλαδίτες στρατιωτικοί πως δεν υπήρχε περίπτωση επέμβασης της Συμμαχίας προς συγκράτηση των τούρκων. Οι καναδοί θα πίεζαν την Αθήνα προς συγκεκριμένη κατεύθυνση: ότι όπλα δωρισμένα από αυτούς και το ΝΑΤΟ κινδύνευαν να χρησιμοποιηθούν σε ενδοσυμμαχική σύγκρουση. Ο Α/ΓΕΕΘΑ των ΗΠΑ προέβλεψε ότι αν οι μάχες ήταν παρατεταμένες, η μελλοντική συμμετοχή των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ θα τίθετο σε πραγματικό κίνδυνο. Ο επικεφαλής της CIA J. McCone αναρωτήθηκε κατά πόσον η ουσία του προβλήματος ήταν το τί θα μπορούσε να προσφερθεί στην Ελλάδα ως ικανοποιητικό σχέδιο, μια και απ' ό,τι αντιλαμβανόταν η Τουρκία δεν δήλωνε ευχαριστημένη με καμία από τις προτάσεις που τής είχαν γίνει. Ο συμμετέχων υπουργός δικαιοσύνης N. Katzenbach κατέθεσε την ιδέα να αξιοποιηθούν πρόσωπα επιρροής (εξέχοντες οικονομικοί παράγοντες όπως ο Ωνάσης, τον οποίο ανέφερε ο R. McNamara προεκτείνοντας την σκέψη του Katzenbach), καθώς οι συνήθεις διπλωματικοί δίαυλοι πίεσης στις δύο πρωτεύουσες ήταν αχρηστευμένοι εξαιτίας του φιλοπόλεμου κλίματος που επικρατούσε στις δύο κοινωνίες, οι οποίες θα ερμήνευαν κάθε συμβατική παρέμβαση των ΗΠΑ ως εχθρική. Το συμπέρασμα ήταν ότι οι δύο κυβερνήσεις θα έπρεπε να πιεστούν τα μέγιστα στη Γενεύη, να επιστρατευθούν πρόσωπα επιρροής στις δύο χώρες και να υπογραμμιστεί προς τις δύο πλευρές ότι ένας πόλεμος θα είχε μόνον αρνητικές συνέπειες γι' αμφότερες και τις δύο [79].

[79] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 82", Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 123-124, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 132-133, W. Mallinson 2011 op cit σσ 32, 196 υποσημ. 5.

Ενώ οι διαδικασίες για την έναρξη των διαπραγματεύσεων της Γενεύης εισέρχονταν στην τελική τους ευθεία, οι εξελίξεις σε στρατιωτικό επίπεδο είχαν σε γενικές γραμμές ως εξής: η UNFICYP πιστοποιούσε την ραγδαία αύξηση της παράνομης μεταφοράς στρατευμάτων από τις δύο «μητέρες – πατρίδες» στο νησί: η μεν Ελλάδα είχε μεταφέρει 4.000 άνδρες (η αρχική εκτίμηση της CIA έκανε λόγο για 5-7.000 άνδρες, διορθώνοντάς την λίγες μέρες αργότερα, αλλά εμμένοντας στην άποψη ότι ο τελικός στόχος ήταν να επιτευχθεί η οροφή των 7-8.000 ανδρών. Οι βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών πίστευαν ότι η δύναμη από την Ελλάδα αριθμούσε 5.000 άνδρες εκείνη τη στιγμή). Όπως παραδέχθηκε ο Γαρουφαλιάς, η πρόθεσή του ήταν να μεταφερθούν συνολικά άνω των 8.000 ανδρών (αυτό υλοποιήθηκε ως τις αρχές του επόμενου μήνα), με σημείο καμπής την απόφασή του στα μέσα Ιουλίου να διπλασιαστεί αριθμητικά η αρχικά προγραμματισμένη παράνομη προώθηση 1.500 ακόμη ανδρών (δηλαδή τελικά έφτασαν στην Κύπρο μετά από δύο εβδομάδες άλλες 3.000 άνδρες). Βαρύ υλικό εκφορτωνόταν κυρίως τη νύχτα στο λιμάνι της Λεμεσού (η CIA κατέγραψε την αποβίβαση 28 οχημάτων την 6η Ιουλίου, ενώ στη Λεμεσό είχαν καταπλεύσει 2 φορτηγά πλοία από την Ελλάδα). Για όλα τα παραπάνω, ο Γ. Παπανδρέου είχε αδρομερή μόνον ενημέρωση από τον Γαρουφαλιά, όπως ο τελευταίος απερίφραστα παραδέχθηκε. Η τουρκική πλευρά είχε ενισχύσει κατά 1.000 άνδρες την δική της παρουσία επί της Κύπρου, που αποβιβάσθηκαν εξίσου κρυφά με μικρά πλωτά μέσα (οι υπολογισμοί των αμερικανών αναφέρονταν εννοείται στα στρατεύματα πλέον των νόμιμα ευρισκόμενων ΕΛΔΥΚ και ΤΟΥΡΔΥΚ). Κατά τον έλληνα Α/ΓΕΕΘΑ, πράγματι, εκείνη τη στιγμή στην Κύπρο βρισκόταν στράτευμα δύναμης ήδη 3.829 ανδρών (εκτός της ΕΛΔΥΚ), παράλληλα δε, είχε προωθηθεί κι επιπλέον αριθμός βαθμοφόρων (248 αξιωματικοί μαζί με 51 υπαξιωματικούς) για την στελέχωση της ηγεσίας της Εθνικής Φρουράς και την εκπαίδευσή της. Επέκειτο επίσης η αποστολή ενός ακόμη συντάγματος πεζικού (που τελικά έγιναν δύο όπως αναφέρθηκε), εκατοντάδων πρόσθετων αξιωματικών για την διοίκηση της Εθνικής Φρουράς, αλλά και βαρέος υλικού. Το ΓΕΕΘΑ ήταν σχετικά δυσαρεστημένο από το βραδύ ρυθμό με τον οποίον εξακολουθούσε να κινείται η συγκρότηση νέων ελληνοκυπριακής σύνθεσης ταγμάτων. Η ηγεσία της Ειρηνευτικής Δύναμης ανακοίνωσε μέτρα εγρήγορσης και σχέδιο επέκτασης της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης εκατέρωθεν της Πράσινης Γραμμής, αλλά και μεγέθυνσης των δικαιωμάτων της να ερευνά, να αφοπλίζει και να συλλαμβάνει οποιαδήποτε άτομα έκρινε ύποπτα εντός αυτής της ζώνης. Οι υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ φοβούνταν ότι λόγω της διόγκωσης των στρατευμάτων τοπικά και παρά την εύθραυστη ηρεμία που προς το παρόν επικρατούσε, μία πιθανή νέα ανάφλεξη ήταν πολύ πιθανό να εμπλέξει εκείνη την φορά ελλαδίτες και τούρκους στρατιωτικούς (εκτός από κύπριους, όπως συνέβαινε ως

τότε). Οι τούρκοι κατήγγειλαν στο ΝΑΤΟ το θέμα της παράνομης αύξησης των ελλαδικών δυνάμεων στην Κύπρο. Ακόμη, διαμαρτύρονταν για την αύξηση των στρατιωτικών φρουρών και στα Δωδεκάνησα. Σύμφωνα πάντως με τον (συνήθως άριστα ενημερωμένο) αεροπορικό Ακόλουθο των ΗΠΑ στην Αθήνα, ο οποίος είχε πρόσφατα επισκεφθεί τη Σάμο και τη Λέσβο, στο κάθε νησί ήταν εγκατεστημένοι μόλις 300-400 στρατιώτες. Οι τούρκοι είχαν επιβάλει πρόσφατα νέους περιορισμούς στην ελευθερία κινήσεων των αμερικανών Ακολούθων στρατού, ναυτικού κι αεροπορίας ανά την τουρκική επικράτεια και είχαν αναφέρει με άγχος στον πρεσβευτή Hare ότι υπήρχαν πληροφορίες περί ελληνικών προθέσεων πραξικοπηματικής κήρυξης της ένωσης άμεσα, τις οποίες πάντως η CIA θεωρούσε ανυπόστατες (ειδικά το σενάριο συνεργασίας του Μακάριου με τον Γρίβα προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση). Το πρώτο επιπλέον σύνταγμα από την Ελλάδα πράγματι αφίχθηκε στο νησί μετά από λίγες μέρες (900 άνδρες αποβιβάστηκαν μόνον σε μία νύχτα, το βράδυ της 13^{ης} Ιουλίου) σύμφωνα με τις αμερικανικές υπηρεσίες, οι οποίες επίσης κατέγραψαν επιμελώς την αύξηση του ελληνικού πυροβολικού (αναφέρονταν η μεταφορά 12 αντιαεροπορικών πυροβόλων των 3,7΄΄ και 30 σωλήνων των 25 λιβρών -που κατηγοριοποιούνταν εσφαλμένα- εν πάση περιπτώσει, στο σύνολό τους επρόκειτο για παλιό, βρετανικής προέλευσης και κατασκευής υλικό). Ο Γαρουφαλιάς υποστήριξε ότι όλα τα οπλοσυστήματα της Μεραρχίας ήταν αυτής της κατηγορίας (παλιά, βρετανικά, ελλαδικής πλέον ιδιοκτησίας -«[Κ]ανένα όπλο αμερικανικής προελεύσεως ή προελεύσεως ΝΑΤΟ δεν απεστάλη στην Κύπρο» έγραψε- αποσείοντας τις σχετικές αιτιάσεις και συνάμα δικαιολογώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αγορά πολεμικού υλικού από την ΕΣΣΔ), αλλά αυτό δεν ήταν απολύτως αληθές [80].

Η σημαντικότερων επιπτώσεων εξέλιξη πάντως, η οποία αποτέλεσε σε επιχειρησιακό μεν

[80] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 82", President's Intelligence Check List (PICL) 3/7, 9/7 και 10/7/1964, Πληροφοριακή Ανασκόπηση (President's Intelligence Review), 11-14/7/1964, άκρως απόρρητα, μερικώς αποδεσμευμένα, ημερήσια -και ένα συγκεντρωτικό τριημέρου- ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκαν: 14/7/2016). Αναρτημένα ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959275.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959287.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959289.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959298.pdf, (αξίζει να σημειωθεί ότι στα δελτία των επόμενων δύο ημερών -15-16/7- τα σκέλη των αναφορών στην Κύπρο διατηρήθηκαν εξ ολοκλήρου διαβαθμισμένα), H. Kosut 1970 op cit σ 125, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σσ 83-87, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 102-103, 124-126, 130, S. R. Sonyel 1997 op cit σ 101, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 294. Για την συγκρότηση ειδικά των μονάδων πυροβολικού, που θεωρείτο και από τους τούρκους ιδιαίτερα επίφοβο κατά το ότι το Όπλο αυτό μπορούσε να πλήξει αποφασιστικά μία αποβατική ενέργεια στα πρώτα κρίσιμα στάδιά της (βλ. και παρακάτω επ' αυτού), αξίζει να σημειωθεί ότι οι πρώτες μοίρες ιδρύθηκαν τότε (το δίμηνο Ιουνίου – Ιουλίου), ενώ είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι η Διοίκηση Πυροβολικού ξεκίνησε να δημιουργείται από την 31^{η} Μαΐου ακόμη, πριν καν ολοκληρωθεί η ψήφιση του ιδρυτικού Νόμου της Εθνικής Φρουράς: Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 ibid σ 304.

επίπεδο γενεσιουργό αιτία για τα γεγονότα του Αυγούστου, σε στρατηγικό δε ένδειξη έναρξης υλοποίησης ενός ημιτελούς προσχεδιασμού, υπήρξε μία τουρκική επιτυχία επί του εδάφους, η οποία μάλιστα προήλθε από αινιγματική επανάληψη ελληνικής αβελτηρίας: στην περιοχή της Τηλλυρίας, στις βορειοδυτικές ακτές της Κύπρου, βρίσκονται τα τουρκοκυπριακά χωριά της Μανσούρας και των Κόκκινων, με μικρό ψαρολίμανο, μέσω του οποίου όπως έχει ήδη αναφερθεί οι τουρκοκυπριακές δυνάμεις δέχονταν σημαντικές ενισχύσεις σε πολεμικό υλικό αλλά και ορισμένη βοήθεια σε προσωπικό (αποστολή μικρών στρατιωτικών τμημάτων του τουρκικού στρατού) ήδη από το 1963. Ο όλος θύλακας Μανσούρας - Κόκκινων περιελάμβανε 6 χωριά αμιγώς τουρκοκυπριακά, με 1000 περίπου κατοίκους συνολικά (850 γηγενείς και 150 πρόσφυγες) και ήταν έκτασης 20-25 τετραγωνικών χλμ [81]. Καθώς η περιοχή είναι δασώδης κι ορεινή, ζωτικό έδαφος για τον έλεγχό της από την στεριά είναι το ύψωμα του Λωρόβουνου (λόφος με ύψος 173 μ. απ' το γύρω έδαφος, όμως 637 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, γι' αυτό τυπικά κατατάσσεται στα βουνά), σε απόσταση περίπου 4,5 χλμ απ' την παραλία, που εποπτεύει κι επιτρέπει ή απαγορεύει κάθε προσπάθεια προσέγγισης του παράκτιου θύλακα με τον πολύτιμο όρμο. Οι τουρκοκύπριοι κατέλαβαν αιφνιδιαστικά το ύψωμα στις 9-10 Ιουλίου, ενώ η εξ Ελλάδας ανώτατη στρατιωτική ηγεσία αμέλησε να αναφέρει το γεγονός, πολύ δε περισσότερο αδιαφόρησε για την εκπόνηση σχεδίου και την εξαπόλυση επίθεσης προς ανατροπή του νέου δεδομένου. Είναι αξιοσημείωτο ότι εκείνες τις μέρες περιόδευσαν στο νησί οι υπαρχηγοί ΓΕΕΘΑ-ΓΕΣ και ΓΕΑ (γεγονός για το οποίο ο Γρίβας εξέφρασε έντονη ενόχληση) κι ενώ ανασκόπησαν εκτενώς την τρέχουσα στρατιωτική κατάσταση ανά την επικράτεια και το ιστορικό της, ενώ συζητήθηκαν θέματα όπως η απόκτηση αεροσκαφών από τη Γιουγκοσλαβία και η επέκταση των αεροπορικών υποδομών της Εθνικής Φρουράς, ενώ ο Γρίβας, που είχε αναλάβει ανεπίσημα υπενθυμίζεται, αρχηγικά καθήκοντα, συνέχισε να παραπονιέται για την κολοβή (σύμφωνα με τις απόψεις του) άσκηση ελέγχου επί της μεταφερόμενης Μεραρχίας (διοικητικά ήταν υπόλογη αποκλειστικά προς την Αθήνα, καθώς έχει σημειωθεί), η Τηλλυρία αναφέρθηκε παρενθετικά μόνον, χωρίς μάλιστα να σχολιαστεί καθόλου η πλέον πρόσφατη και άκρως δυσμενής εξέλιξη. Στις εκ των υστέρων αναφορές του ο Γρίβας ισχυρίστηκε ότι είχε επισημάνει έγκαιρα τη δυνητική βαρύτητα των γεγονότων, αλλά πως η δική του αντιληπτική εγρήγορση προσέκρουσε στην λανθασμένη αξιολόγηση της κατάστασης από πλευράς Καραγιάννη, ο οποίος αδιαφόρησε για τις

[81] Σύμφωνα με την έκθεση του υποστράτηγου Η. Πρόκου, υπαρχηγού της Εθνικής Φρουράς (Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Β' σσ 157-159. Βλ. επίσης Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σ 68. Ο Ν. Κρανιδιώτης (1985 op cit σ 239) έκανε λόγο για θύλακα 5 χωριών, έκτασης 20,75 τετραγων. χλμ.

πιθανές συνέπειες (το διάστημα εκείνο ήταν μεταβατικό και θολό, από την άποψη ότι στον Γρίβα είχαν μεν αναγνωριστεί «αρχιστρατηγικά δικαιώματα» στην Κύπρο, αλλά δεν τού είχαν ακόμη ανατεθεί επισήμως τέτοια καθήκοντα) . Στην προσπάθειά του να κακολογήσει τον Καραγιάννη, ο Γρίβας δεν δίστασε να χαρακτηρίσει «το Τουρκικόν προγεφύρωμα Μανσούρας – Κοκκίνων, σοβαρώτερον ίσως και αυτού του Αγ. Ιλαρίωνος - Αγύρτας» (δοξασία κραυγαλέα ανυπόστατη από επιτελικής άποψης, πολύ περισσότερο προερχόμενη από τον άνθρωπο που εισηγήθηκε ανερυθρίαστα την υποτίμηση της αξίας της Καρπασίας). Οι ελληνοκύπριοι περιορίστηκαν να παραπονεθούν στην UNFICYP (που θεωρητικά κατείχε μέχρι τότε τον Λωρόβουνο, καθώς εμπεριεχόταν στην τοπική ουδέτερη ζώνη), αλλά η Ειρηνευτική Δύναμη δεν έλαβε εντολές προσπάθειας για αποκατάσταση του status quo ante [82]. Η ελλαδική στρατιωτική αμεριμνησία -συνδυαζόμενη μάλιστα με την υποτονική αντίδραση της UNFICYP- ίσως κατά πρώτη ανάγνωση φανέρωνε επιπολαιότητα και υποτίμηση κινδύνου, πιθανότερο όμως είναι να υπέκρυπτε σπέρματα βημάτων ενός επιχειρούμενου σχεδιασμού, ίσως όχι εκείνου που επιχειρούσε να αναδείξει ο Γρίβας. Οπωσδήποτε, η ακτή της Τηλλυρίας δεν προσφερόταν για μεγάλης κλίμακας στρατιωτικές επιχειρήσεις με πολιτικές επιπτώσεις (αποβάσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε κατάληψη αστικού κέντρου ή/ και συνένωση με μείζονα τουρκοκυπριακό θύλακα, όπως ήταν οι ακτές της Αμμοχώστου και της Κερύνειας, στις οποίες ήταν σχεδόν αποκλειστικά εστιασμένη η ελληνική προσοχή) -παραδοχή αυτού απαντάται στο ανωτέρω υπόμνημα του Μπάλλα-, ωστόσο οι εξελίξεις στην περιοχή θα μπορούσαν να παράσχουν αφορμή για έναρξη επεισοδίων ένοπλης βίας με ανεξέλεγκτη κλιμάκωση –όπως και συνέβη. Η στρατιωτική ηγεσία στην Κύπρο (ο Γρίβας και οι πιστοί σε αυτόν συνεργάτες του), εκπόνησε έστω κι όψιμα, σχέδια αντιμετώπισης του τετελεσμένου, φοβούμενη κυρίως ένα άλλο σενάριο, ότι δηλαδή αν ο θύλακας διευρυνόταν και κατεχόταν ισχυρά από τους τουρκοκύπριους, θα δυσχεραινόταν κάθε απόπειρα εκπόρθησής του, ενώ η αξία του θα μπορούσε να αποδειχθεί μεγάλη από την άποψη της παραγωγής πολιτικών αποτελεσμάτων: ακόμη κι αν η Τουρκία περιοριζόταν στην αποβίβαση εκεί υπολογίσιμης στρατιωτικής δύναμης, έστω και χωρίς αυτή να διεξήγαγε έπειτα επιθετικές επιχειρήσεις, μία τέτοια εξέλιξη ίσως επέτρεπε στην Άγκυρα να προσέλθει σε διαπραγμάτευση με τον ισχυρισμό πως είχε ήδη δημιουργηθεί de facto δεδομένο (αυτό υποστηρίχθηκε βάσιμα από τους Π. Γιωρκάτζη και Η. Πρόκο). Ο Καραγιάννης δικαιολογήθηκε εκ των υστέρων

[82] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Β' σσ 88-97, 121, 141, 194-195, Ι. Μπήτος op cit σ 106, Γ. Καραγιάννης 2003 ibid σ 64. Η πληροφορία για τα γεγονότα της 10ης Ιουλίου περιλαμβανόταν στην εισαγωγή υπομνήματος με το ιστορικό της υπόθεσης, που συνέταξε ο ταξίαρχος Α. Γ. Μπάλλας «κατόπιν προφορικής εντολής» του Π. Γαρουφαλιά, στις 20/8/1964.

αναφέροντας ότι η όλη διάταξη των τούρκων στην περιοχή παρουσίαζε κενά, η οργάνωσή τους ήταν «ασθενεστάτη», η κατάσταση ήταν υπό επιτήρηση κι έλεγχο, δεν ενέπνεε ιδιαίτερες ανησυχίες και πως παρόλ' αυτά εκπονήθηκαν δύο διαφορετικά σχέδια εκπόρθησης της περιοχής, ένα με νυκτερινές καταδρομικές ενέργειες κατά των φυλακίων κι ένα με «ορθόδοξη» (συμβατική) μετωπική επίθεση. Σημείωσε επίσης ότι οι παραστάσεις του προς την ηγεσία της UNFICYP συνέπεσαν με την αλλαγή στην ηγεσία της (πράγματι η αντικατάσταση του στρατηγού Gyani από τον ομοιόβαθμο και συμπατριώτη του Thimayya έλαβε χώρα τότε). Με βεβαιότητα πάντως, πρωτεύουσα στρατιωτική έγνοια της Αθήνας εκείνες τις μέρες έδειχνε να είναι η ραγδαία αύξηση των στρατευμάτων που μεταφέρονταν από την Ελλάδα. Αναδρομικά, προσάφθηκαν σοβαρές ευθύνες (για «ουσιώδη παράλειψιν») στο σύνολο της στρατιωτικής ηγεσίας του νησιού (ΣΔΙΚ, Μεραρχία), ακόμη και στην ελλαδική πρεσβεία «εάν αύτη είχε λάβει γνώσιν των γεγονότων», σχετικά με «την μη άμεσον ενημέρωσίν μας [της Αθήνας] περί της καταλήψεως του ΛΩΡΟΒΟΥΝΟΥ υπό των Τ[ουρκο]/Κ[ύπριων] και περί της αρνήσεως επεμβάσεως της Ειρηνευτικής εν Κύπρω Δυνάμεως». Ο Γρίβας επιδίωξε αργότερα να εκμεταλλευτεί την αναιμική εκείνη αντίδραση για να διαβάλει τον Καραγιάννη [83], όμως οφείλει να αναγνωριστεί στον μεν πρώτο ότι διέβλεψε κίνδυνο που ίσως υστερόβουλα υποτίμησε ο δεύτερος (βλ. παρακάτω), στον δε Καραγιάννη ότι διοχέτευσε τους κάθε είδους διαθέσιμους πόρους του (από την εκπόνηση σχεδίων ως τις δυνάμεις) ιεραρχώντας ορθόδοξα τις προτεραιότητες που όφειλε να καλύψει εκείνη τη στιγμή. Αρχειακά, την υπόθεση της ανίχνευσης κάποιας προμελέτης ενισχύουν τα εξής σημαντικά ευρήματα του Cl. Nicolet: στις 8 Ιουλίου ο βρετανός πρέσβης στις ΗΠΑ sir D. Ormsby-Gore (λόρδος Harlech) προέτρεψε το Foreign Office να επανεξεταστούν οι αμερικανικές σκέψεις της άνοιξης περί «περιορισμένης τουρκικής επέμβασης που θα απέληγε σε ελεγχόμενη διχοτόμηση». Οι βρετανοί επεσήμαναν εκείνες τις μέρες ότι η συντελούμενη σοβαρή παρασπονδία (η μεταφορά της Μεραρχίας) θα μπορούσε να αποτελέσει σοβαρό διαπραγματευτικό όπλο και κίνητρο αξιοποίησής του από ελλαδικής πλευράς, σε μελλοντικές προσπάθειες επίτευξης διακανονισμού του Κυπριακού με την Τουρκία. Κατά τον Nicolet, ο νέος επικεφαλής της UNFICYP είχε μυηθεί στο σενάριο της εν κρυπτώ εξισορροπητικής μεταφοράς υπολογίσιμου τουρκικού στρατεύματος στο νησί, η οποία αναπόφευκτα θα ήταν δυνατόν να υλοποιηθεί μέσω του θύλακα στην Τηλλυρία, της μόνης παράκτιας τοποθεσίας υπό τουρκοκυπριακό-τουρκικό έλεγχο. Η όλη ενέργεια προϋπέθετε ασφαλέστερη κατοχή-έλεγχο της περιοχής και ει δυνατόν διεύρυνση

[83] Γ. Καραγιάννης 2003 ibid σσ 70-73, 75, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Β' σσ 143-144, 160, 194-195, Λ. Λοΐζου, *Τηλλυρία 1964 / Μαρτυρίες*, Λευκωσία: Εκδ. Η. Επιφανίου, 2014, σ 367.

των ορίων του θύλακα, στο πλαίσιο της οποίας έπρεπε να καταληφθεί κι ο Λωρόβουνος υπό την ανοχή των ανεπτυγμένων τοπικά τμημάτων της Ειρηνευτικής Δύναμης [84].

Στις αρχές Ιουλίου η ελληνική πολεμική αεροπορία ανακοίνωσε στις ΝΑΤΟϊκές αρχές ότι είχε ολοκληρώσει τον προγραμματισμένο σχεδιασμό για την διασπορά των μονάδων της κι επομένως ήταν απαραίτητο να αποκτηθεί το συντομότερο ο ανάλογος κινητός εξοπλισμός υποστήριξης των αεροδρομίων της χώρας [85]. Μερίδα του τουρκικού Τύπου διατυμπάνισε εκείνες τις μέρες (εντελώς αναληθείς) ισχυρισμούς σύμφωνα με τους οποίους η πολεμική αεροπορία της χώρας επρόκειτο να παραλάβει το 1965, στο πλαίσιο του συμμαχικού προγράμματος ανανέωσης οπλισμού, τα νέα αεριωθούμενα μαχητικά τύπου F-5, ενώ υποτίθεται ότι δεν υπήρχε τέτοια πρόβλεψη για την ελληνική αντίστοιχη [86]. Στην πραγματικότητα, όχι μόνον είχε προγραμματιστεί η ταυτόχρονη ένταξη των F-5 στις δύο πολεμικές αεροπορίες (μάλιστα, τελικά η ΕΒΑ, πρώτη μεταξύ όλων των πολεμικών αεροπορίων του ΝΑΤΟ, παρέλαβε τα πρώτα δικά της σχεδόν 6 μήνες νωρίτερα από την ΤΗΚ) [87], αλλά και τα υπόλοιπα προγράμματα δωρεάν δανεισμού όπλων από τις ΗΠΑ προς τις δύο χώρες συνεχίζονταν κανονικά –λχ, το ίδιο διάστημα υψώθηκε στο ναύσταθμο της Βοστώνης η ελληνική σημαία σε ένα νεότευκτο παράκτιο ναρκαλιευτικό, το *ΔΑΦΝΗ* και οριστικοποιήθηκε η παραλαβή ενός ακόμη, ομοιότυπου, του *ΚΙΧΛΗ*, για τον επόμενο μήνα [88].

[84] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 281, Cl. Nicolet 2002 op cit σ 117.
[85] *Αρχεία του ΝΑΤΟ* (ΝΑΤΟ HQ, *Archives Reading Room* – στο εξής: *NARR*), MCM-85-64/9-7-1964, σ 6.
[86] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1: _ ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ Φ.1307/350/96/1-7-1964 από την ελλαδική πρεσβεία στην Άγκυρα (από τον ΣΝΑ Ακόλουθο Αλεξάνδρου) προς τις Δ/νσεις ΝΑΤΟ και Δ΄ Πολιτική (το πρωτότυπο: προς το ΓΕΑ/Α2), _ ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ ΝΤ4-88/4-7-1964 από τη Δ/νση ΝΑΤΟ προς τη Μόνιμη Αντιπροσωπεία της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ.
[87] Η τελετή παράδοσης των πρώτων F-5 στην ελληνική πολεμική αεροπορία συνέπεσε με την κορύφωση της πολιτικής κρίσης των Ιουλιανών του 1965: Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967), τ. Β΄: Από τη Μοναρχία στη Δικτατορία*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1998, σ 184. Η πρώτη μοίρα ελληνικών F-5 (η 341 Μοίρα Αναχαίτισης *Ημέρα*ς) κηρύχθηκε επιχειρησιακή έξι μήνες αργότερα (Χ. Χαρούσης, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΕΡΙΩΘΟΥΜΕΝΩΝ, 1951-69, *Ελληνικά Φτερά*, τ. 3, Φθινόπωρο 2007, σ 76), περίπου τις ίδιες μέρες που η τουρκική πολεμική αεροπορία παρέλαβε τα πρώτα δικά της (στις 25/12/1965): https://www.the-northrop-f-5-enthusiast-page.info/AirForces/TurkeyAF.html, προσπελάστηκε 6-9-2020.
[88] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/30/2/1/1: _ 3613/Ι/2/8-7-1964, από την ελλαδική πρεσβεία στη Washington προς τη Γ' Πολιτική Δ/νση, _ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ 0011042/8/64/10-7-1964, από ΥΕΘΑ/ΓΕΝ/Α1-Ι.Τα δύο πλοία (κλάσης MSC 294, με την τότε επωνυμία *Albatross*) μεταφέρθηκαν ουσιαστικά αμεταχείριστα στο τότε ΒΝ, μετά από ολιγόμηνη παραμονή σε υπηρεσία στις τάξεις του USN. Κατέπλευσαν στην Ελλάδα το φθινόπωρο, αφού ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες εκπαίδευσης, διαδικασιών απομαγνητισμού κλπ. Το ουσιώδες είναι ότι: α) παραδόθηκαν κανονικά, χωρίς καθυστερήσεις λόγω της ελληνοτουρκικής έντασης, εν πολλοίς διότι β) ήταν εξαρχής κι απερίφραστα (όπως άλλωστε το σύνολο του πολεμικού υλικού που παραλάμβαναν οι δύο χώρες στο πλαίσιο της συμμετοχής τους στο ΝΑΤΟ), προγραμματισμένα επισήμως να τεθούν απευθείας υπό συμμαχική διοίκηση για να αναλάβουν ΝΑΤΟϊκές αποστολές.

Η πρώτη εβδομάδα των επαφών στη Γενεύη κύλησε ως επί το πλείστον με αμερικανοτουρκικές συζητήσεις μεταξύ του Erim και της ακολουθίας του αφενός και του Acheson (που συνοδευόταν από τον βοηθό αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών αρμόδιο για θέματα Εγγύς Ανατολής και Νότιας Ασίας Jernegan). Ο ρόλος του Tuomioja υπήρξε καθ' όλη την διάρκεια εκείνων των ημερών διακοσμητικός, όπως παραδέχθηκε κι ο ίδιος, περιοριζόμενος να προλειαίνει το έδαφος κυρίως πριν από κάθε ελλαδομαερικανική συνομιλία (δεν έχασε όμως την ευκαιρία να τονίσει στη διάρκεια ιδιωτικής συζήτησης με τον Α. Βλάχο ότι ο ίδιος ήταν υπέρ της αδέσμευτης ανεξαρτησίας της Κύπρου με διεθνείς εγγυήσεις, στάδιο που δήλωσε βέβαιος ότι θα οδηγούσε στην ένωση με την Ελλάδα). Ο Βλάχος ομολόγησε ότι όταν απέστειλε ενημερωτικό τηλεγράφημα στην Κεντρική Υπηρεσία του ΥπΕξ για την συζήτησή του με τον Tuomioja, απέφυγε να αναφέρει τις πεποιθήσεις αυτές του διαπραγματευτή. Τα βασικά σημεία εκείνου του πρώτου γύρου των συζητήσεων ήταν ο αποκλεισμός α) της αδέσμευτης ανεξαρτησίας λόγω της «απρόβλεπτης» εξωτερικής πολιτικής των ελληνοκύπριων και β) της διπλής ένωσης /διχοτόμησης ή της μετάπτωσης σε συνομοσπονδία (κυρίως λόγω της αξεπέραστης ελληνοκυπριακής αντίθεσης) αλλά η δημιουργία εντυπώσεων μερικής υιοθέτησης αυτών των εκδοχών προς ικανοποίηση της τουρκικής Κοινής Γνώμης. Παράλληλα αναζητείτο φόρμουλα α) εξασφάλισης μίας βάσης στην Καρπασία, για το μέγεθος της οποίας πάντως οι τουρκικές απαιτήσεις προσέγγιζαν τις διαστάσεις της διχοτόμησης, ενώ σχετικά με το καθεστώς της ζήτησαν να είναι εκείνο της κυριαρχίας, β) παροχής αυτονομίας στις περιοχές που το τουρκοκυπριακό στοιχείο υπερτερούσε (ειδικά μετά τη σταδιακή κι εν εξελίξει γκετοποίησή του) και γ) ανταλλαγής εδαφών μεταξύ Ελλάδας – Τουρκίας ώστε το αντίτιμο της ένωσης να θεωρηθεί επαρκές. Η επαναχάραξη της μεθορίου στον Έβρο αναδύθηκε πρόσκαιρα μόνον, τότε κι εκ νέου στις 24/7. Παρά την έκφραση μαξιμαλιστικών επιθυμιών περί Λέσβου ή Σάμου ή Κω, τις οποίες αποθάρρυναν άμεσα οι αμερικανοί, οι τούρκοι επέδειξαν συγκρατημένα μεν, πραγματικό ενδιαφέρον δε, για το Καστελλόριζο. Στις 14 Ιουλίου κατέφθασε στη Γενεύη και ο τούρκος στρατηγός Τ. Sunalp για να εξετάσει αυτές τις πτυχές, η στάση του όμως υπήρξε άκαμπτη, απαιτώντας μέγεθος βάσης στην Κύπρο τέτοιο που να μπορούσε να στεγάσει το σύνολο των τουρκοκύπριων αν χρειαζόταν, απειλώντας διαφορετικά με επέμβαση και δηλώνοντας αδιάφορος για τον φόρο αίματος που θα καλείτο να καταβάλει η πλευρά του προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς της (εξοργίζοντας έτσι τον Acheson). Οι τούρκοι παρουσιάστηκαν προσηλωμένοι στην διχοτόμηση, αλλά κατά βάθος διατεθειμένοι να διαπραγματευτούν επί των αμερικανικών εισηγήσεων. Στον Νικολαρεΐζη ο αμερικανός προέβαλε κυρίως τα θέματα μίας τουρκικής βάσης στην Καρπασία και της αυτονομίας των δύο επαρχιών με

τους μείζονες τουρκοκυπριακούς θύλακες, «υπό υψηλή ελληνική διοίκηση». Τα παραπάνω θα συνοδεύονταν από εγκαθίδρυση στις υπόλοιπες επαρχίες του νησιού παράλληλων αστυνομικών, εφοριακών κι εκπαιδευτικών δομών με στόχο την περιφρούρηση των μειονοτικών δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων, που κατ' αυτόν τον τρόπο τουλάχιστον δεν θα συνεπαγόταν τον περαιτέρω γεωγραφικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων όπως τόνισε ο Acheson, ο οποίος χαρακτήρισε τον έλληνα διπλωμάτη καλής πίστης, αλλά χωρίς ουσιώδη εξουσιοδότηση διαπραγμάτευσης. Ο πρώτος γύρος έληξε με την κατάθεση της δέσμης των αμερικανικών ιδεών που έμειναν γνωστές ως «το πρώτο Σχέδιο Acheson» και τις οποίες οι δύο ομάδες ανέλαβαν να μεταφέρουν στις κυβερνήσεις τους. Το Σχέδιο εκείνο, στην πρωτόλεια τελική μορφή του, περιστρεφόταν γύρω από το καταστάλαγμα όσων παρατέθηκαν μόλις, δηλαδή την μεταβίβαση κατά πλήρη κυριαρχία στην Τουρκία περιοχής στην Καρπασία, έκτασης επαρκούς για την δημιουργία στρατιωτικής βάσης, όχι όμως για την μετακίνηση σε αυτήν του συνόλου των τουρκοκύπριων, την παροχή αυξημένης διοικητικής αυτονομίας σε 1-3 επαρχίες του νησιού (που θα παρέμεναν υπό την ελληνική εποπτεία) και την εγκαθίδρυση στην Λευκωσία ενός κεντρικού μηχανισμού επίβλεψης του σεβασμού των μειονοτικών δικαιωμάτων ανά την κυπριακή επικράτεια. Πρέπει να σημειωθεί ότι η πρόκριση της Καρπασίας είχε έρεισμα, τόσο από πολιτικής όσο κι από στρατηγικής άποψης: η χερσόνησος – βορειοανατολική απόληξη της Κύπρου είναι σχετικά απομονωμένη γεωγραφικά, ενώ ταυτόχρονα εποπτεύει μεγάλης σημασίας περιοχή της Τουρκίας, δηλαδή τον κόλπο της Αλεξανδρέττας και το λιμάνι της Μερσίνας, δύο πύλες των θαλάσσιων δρόμων που καταλήγουν σε τουρκικά παράλια. Σαφώς αφετέρου, η έκταση που διεκδικούσαν οι τούρκοι ήταν τέτοια που υπερέβαινε κατά πολύ την ικανοποίηση των ανωτέρω αναγκών και μάλλον παρέπεμπε σε κατοχύρωση της δυνατότητας εκπομπής αιφνιδιαστικής επίθεσης για την κατάληψη ολόκληρου του νησιού (βλ. παρακάτω για την απόδειξη ότι πράγματι οι τούρκοι στρατιωτικοί σκόπευαν να στεγάσουν επαρκούς μεγέθους δύναμη γι' αυτήν την αποστολή). Το ίδιο διάστημα, οι βρετανοί είχαν επωμισθεί το καθήκον να διαμαρτυρηθούν θορυβωδώς στους έλληνες για την αύξηση των στρατιωτικών τους δυνατοτήτων τοπικά και να τους αποθαρρύνουν από τυχόν «χειρονομίες απελπισίας» με επίκεντρο την μονομερή κήρυξη της ένωσης. Οι βρετανοί ανέλαβαν παράλληλα να ανακινήσουν το ζήτημα σε ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο, συνεργαζόμενοι επ' αυτού με τους καναδούς. Οι αμερικανοί ενεργοποίησαν επίσης κάθε άλλο μοχλό πίεσης: ο πρεσβευτής Labouisse συναντήθηκε πρώτα με τον Κωστόπουλο στις 11/7. Ο έλληνας υπουργός εξωτερικών τον βεβαίωσε ότι δεν υπήρχε περίπτωση σύμπραξης του Μακάριου με τον Γρίβα στο σενάριο της αιφνιδιαστικής κήρυξης της ένωσης, υποβίβασε την

παράνομη παρουσία ελλαδικών στρατευμάτων στην Κύπρο κι απέκλεισε κάθε άλλη συνδιαλλαγή με εδαφικό δέλεαρ για την Τουρκία -πλην ίσως της εκχώρησης του Καστελλόριζου (την παραχώρηση του Καστελλόριζου θα έθετε επίσημα επί τάπητος τις επόμενες μέρες κι ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου, όπως πληροφορήθηκαν πρώτοι οι βρετανοί). Την επομένη ο αμερικανός πρεσβευτής επισκέφθηκε τον βασιλιά. Το ίδιο έκανε έπειτα κι ο Νιάρχος, που συναντήθηκε επίσης με τον Γ. Παπανδρέου, υλοποιώντας το σκέλος της αξιοποίησης καλών υπηρεσιών «σημαινόντων παραγόντων επιρροής, προς συνετισμό της Αθήνας κι έκκληση για την επίδειξη πνεύματος πραγματισμού» από πλευράς της. Ο έλληνας εφοπλιστής είχε σκοπό να κολακεύσει μάλλον παρά να πιέσει τον Παπανδρέου, ενώ διέθετε και προσωπικές ιδέες που περιελάμβαναν την ένωση έναντι της απομάκρυνσης των ρωμιών και του Πατριαρχείου από την τουρκική επικράτεια (τις δύο αυτές προοπτικές ανέφερε ως ούτως ή άλλως δεδομένες κι ο Erim στον Acheson, ήδη από τις 9/7). Ο Μακάριος εξέφρασε τις αντιρρήσεις του για τις εξελίξεις κατά αποτελεσματικό τρόπο, όταν κατήγγειλε την παράνομη διείσδυση τουρκικών στρατευμάτων στο νησί σε έκτακτη συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου (11/7) βάσει αναφορών για την πρόσφατη μεταφορά 300 ανδρών κι απείλησε την Τουρκία με τη λήψη ένοπλων μέτρων εναντίον τους, εντείνοντας παράλληλα τον αποκλεισμό των θυλάκων (14-15/7). Τουρκική κυβερνητική πηγή επιβεβαίωσε ότι «αντάρτες μεταφέρονταν κρυφά στο νησί εδώ και μήνες» [89]. Η επιθεώρηση *Za Roubejom* (βήμα δημοσίευσης απόψεων των «δεξαμενών σκέψης» του σοβιετικού υπουργείου εξωτερικών) χαρακτήρισε τις συνομιλίες στη Γενεύη «συνωμοσία εναντίον της Κυπριακής Δημοκρατίας» και αναδημοσίευσε δημοσιογραφικό σχόλιο γαλλικής προέλευσης σύμφωνα με το οποίο η αντικατάσταση του Μακαρίου από τον Γρίβα ήταν η τελευταία ελπίδα του ΗΒ να διατηρηθεί στρατιωτικά στο νησί, συνδέοντας την ύπαρξη των βάσεων με σχέδια αξιοποίησης της Μάλτας και της Κύπρου για τον ελλιμενισμό των πυρηνοκίνητων υποβρυχίων βαλλιστικών πυραύλων που επρόκειτο να αποκτήσει η

[89] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 83, 84, 85, 86", ανυπόγραφο χρονικό βασισμένο σε διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία, Chronology June 16, 1964-August 31, 1964, *Middle East Journal*, vol 18 no 4, (Autumn, 1964), σσ 456-457, H. Kosut 1970 op cit σσ 130-131, N. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 213-216, 624-627, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 749-754, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 218-223, 233-235, 259-266, 334-335, Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...* τ. Ε' op cit σ 284, M. Elliot 1995 op cit σ 662, Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 124-126, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄op cit σσ 33-34, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 426, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 134-137, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 255-260, F. Henn, *A business of some heat / The United Nations Force in Cyprus before and after the 1974 turkish invasion*, Barnsley, S. Yorkshire: Pen & Sword, 2004, σ 21, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 249, 264-271.

Βρετανία [90]. Σύμφωνα με το ημερήσιο πληροφοριακό δελτίο των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών για τον Πρόεδρο της 17ης Ιουλίου, οι τούρκοι υποστήριζαν ότι είχε περιέλθει στην κατοχή τους ελλαδικό στρατιωτικό σχέδιο επίθεσης στην Ανατολική Θράκη, μάλλον για να δικαιολογήσουν την αύξηση των δικών τους δυνάμεων στην περιοχή (όπως εκτιμούσε η CIA), οι οποίες πάντως δεν είχαν τεθεί σε κατάσταση ετοιμότητας. Επίσης, σκόπευαν να προωθήσουν εφόδια στην ΤΟΥΡΔΥΚ με κάθε κόστος, χαρακτηρίζοντας την κατάσταση στην Κύπρο «εκρηκτική». Εκτός αυτού, στις 14/7 είχε διεξαχθεί μεγάλη άσκηση κοντά στην Άγκυρα με τη συμμετοχή αλεξιπτωτιστών, την οποία οι αμερικανοί αξιολόγησαν ως δοκιμή επέμβασης στο νησί [91].

Ο Αγόρος, αρχηγός της ΚΥΠ, ζήτησε εκείνο το διάστημα από τον Σωτόπουλο (τον επικεφαλής του κλιμακίου της υπηρεσίας στην Κύπρο), να προσεγγίσει τον Σαμψών «προς συλλογή πληροφοριών» (ο Σαμψών, εκτός από θεωρούμενος ως προσκείμενος στον Μακάριο, διοικούσε δικό του μικρό «ιδιωτικό ένοπλο τμήμα», όπως και ο Λυσσαρίδης, για τα οποία ασκούνταν πιέσεις αφομοίωσής τους στην Εθνική Φρουρά). Ο Σωτόπουλος, «αφελέστατα ευθυγραμμιζόμενος με την πολιτική Μακαρίου» (όπως έγραψε ο Α. Μπουλούκος, που ήταν σε θέση να γνωρίζει αυτά που υποστήριζε, αφού λίγο αργότερα μετατέθηκε εκεί και μπορούσε να συμβουλευθεί το σχετικό υπηρεσιακό αρχείο), απάντησε στις 18 Ιουλίου εισηγούμενος την έναρξη εμπιστευτικών επαφών μεταξύ του Β. Λυσσαρίδη και του Α. Παπανδρέου (με διάμεσο τον Δ. Κουλουριάνο, έμπιστο του Ανδρέα), συνεισφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο αποφασιστικά στην αναβάθμιση των δυνατοτήτων του Αρχιεπισκόπου να τηρείται ενήμερος των προθέσεων της Αθήνας σε πραγματικό χρόνο. Κατά τον Μπουλούκο, ο Σωτόπουλος με την πρότασή του εκτέλεσε, και μάλιστα παράτυπα, εντολή του Μακάριου, όμως κινούμενος «από αγνά κριτήρια και παραπλανημένος» (πάντα σύμφωνα με τις κρίσεις του Μπουλούκου) σχετικά με τη σκοπιμότητα της ενέργειάς του: ο μεν Β. Λυσσαρίδης ήταν (πράγματι) εξ απορρήτων σύμβουλος του ελληνοκύπριου ηγέτη, ο οποίος με τη σειρά του θεωρείτο «... ο πρόμαχος του εθνικού αγώνα στην έπαλξη της Κύπρου», ο δε Ανδρέας «…θεωρείτο επίσης από όλους μέσα στην ΚΥΠ ως το 'ALTER EGO' του πρωθυπουργού πατέρα του ... [οι Αγόρος και Σωτόπουλος] Νόμιζαν ότι σύσφιγξη

[90] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), 825Κ/11-7-1964, προς την Γεν. Δ/νση Τύπου/Διεύθυνση Εξωτερικού Τύπου της Προεδρίας της Κυβέρνησης.

[91] President's Intelligence Check List (PICL) 17/7/1964, Πληροφοριακή Ανασκόπηση (President's Intelligence Review), 15-17/7/1964, άκρως απόρρητα, μερικώς αποδεσμευμένα ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον Πρόεδρο, ένα ημερήσιο κι ένα συγκεντρωτικό τριημέρου (προσπελάστηκαν: 14/7/2016). Αναρτημένα ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959303.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959305.pdf

σχέσεων ανάμεσα στον Κύπριο Εθνάρχη και τον γιό του Έλληνα πρωθυπουργού ήταν κάτι το επιβαλλόμενο από τις περιστάσεις … Αυτό ήταν το κλίμα της εποχής. Ακόμη και όταν αργότερα ο μεν Αγόρος υποπτεύθηκε τον Ανδρέα Παπανδρέου ως υπαίτιο διαρροών των όσων απεφασίζοντο στο Καστρί προς τον Μακάριο, ο δε Σωτόπουλος άρχισε να έχει επιφυλάξεις για τις βαθύτερες προθέσεις του Μακαρίου, ακόμη και τότε οι δύο στρατηγοί δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι ήταν δυνατόν οι Μακάριος και Ανδρέας Παπανδρέου να αντιμάχονται από κοινού την Ένωση και να στοχεύουν στην 'αδέσμευτη ανεξαρτησία' της Κύπρου. Άλλωστε, Μακάριος και Ανδρέας Παπανδρέου εξακολουθούσαν πάντοτε να μιλούν για Ένωση…». Ο Αγόρος πάντως, «εμπειρότερος από τον Σωτόπουλο και πολύ πιο μακριά από οποιαδήποτε 'επιρροή' του Μακαρίου», φρόντισε ώστε ο Γ. Παπανδρέου να αποκτήσει διαύλους εμπιστευτικής επικοινωνίας τόσο με τον Λυσσαρίδη, όσο και με τον Σαμψών [92].

Στις 18 Ιουλίου ο Γρίβας συζήτησε διά μακρών τις εξελίξεις με τον Μακάριο και διαφώνησαν επί της ακολουθητέας γραμμής: ο πρώτος ήταν υπέρ της ένωσης διά της διενέργειας δημοψηφίσματος στην Κύπρο μετά από έντονη προπαγανδιστική εκστρατεία, ενώ ο δεύτερος, τασσόμενος υπέρ της αδέσμευτης ανεξαρτησίας, αντιπρότεινε την ελληνική στρατιωτική επικράτηση στο νησί σε πρώτη φάση και την κήρυξη ένωσης αμέσως μετά. Όπως τού απάντησε ο Γρίβας, η πρώτη προϋπόθεση δεν ήταν πραγματοποιήσιμη εκείνη τη στιγμή, ενώ ίσως θα προξενούσε και γενικευμένη ελληνοτουρκική σύρραξη. Ο Γρίβας επικαλέστηκε ακόμη τον Χρ. Λαμπράκη και τη δική του ευνοϊκή στάση απέναντι στις απόψεις του στρατηγού, κατά την πρόσφατη περιοδεία του εκδότη στην Κύπρο [93].
Το απόγευμα της Κυριακής 19 Ιουλίου ο Γ. Παπανδρέου συναντήθηκε με τον Labouisse (παρών ήταν και ο επικεφαλής του Πολιτικού Τμήματος της πρεσβείας στην Αθήνα D. Brewster [94]). Αφού επανέλαβε τα παράπονα που είχε διατυπώσει και ο Κωστόπουλος περί επιμονής των ΗΠΑ στη διαδικασία έναρξης ενός απευθείας ελλαδοτουρκικού διαλόγου παρά στην ουσία το προβλήματος, παρουσιάστηκε (μάλλον απρόσμενα) επειγόμενος να

[92] Α. Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα: Ελληνική Άνοδος, 2010, σσ 216-217. Στην ογκώδη απομνημονευματική μαρτυρία του, Μπουλούκος παρέπεμψε κατά τόπους (*και* αναφορικά με το επίμαχο σημείο) σε αρχειακά έγγραφα προέλευσης του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κύπρο.
[93] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 99-101.
[94] Ο D. Brewster συνέχισε να ασχολείται με τα ελληνικά πράγματα και μετά την μετάθεσή του (βλ. παρακάτω). Η Μαργαρίτα Παπανδρέου ανέφερε ότι είχε υπάρξει συμμαθητής του Α. Παπανδρέου στο Κολλέγιο Αθηνών. Τον χαρακτήρισε εμμονικά αντιδραστικό και «κύριο γραφειοκρατικό εκπρόσωπο της καταστροφικής πολιτικής των Ενωμένων Πολιτειών στην Ελλάδα από το 1963 κι εδώθε» (Μ. Παπανδρέου 1984 op cit σ 326). Σε πιο συγκρατημένο τόνο, επί της ουσίας την επιβεβαίωσε ο R. V. Keeley, *Η αμερικανική Πρεσβεία και η κατάρρευση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα, 1966-1969*, Αθήνα: Πατάκης, 2010, σσ 79-80 (βασικό χαρακτηριστικό του Brewster κατά τον Keeley ήταν η σταθερά υψηλή του εκτίμηση προς τον Κ. Καραμανλή).

επιτευχθεί μία συμφωνία με τους τούρκους επειδή, καθώς ανέφερε, ο Μακάριος προσέγγιζε ήδη περισσότερο τον Νάσερ και τους σοβιετικούς χωρίς να συμβουλεύεται την Αθήνα. Όμως τα μοναδικά ανταλλάγματα που φάνηκε διατεθειμένος να συζητήσει ήταν η παραχώρηση του Καστελλόριζου και η μετατροπή των βρετανικών βάσεων σε ΝΑΤΟϊκές, με δυνατότητα εγκατάστασης σε αυτές τουρκικών στρατευμάτων και υπό τούρκους διοικητές (υποστήριξε μάλιστα ότι ο Σπ. Κυπριανού τού είχε αναφέρει την ευνοϊκή στάση των βρετανών επ' αυτού). Κάθε άλλη σκέψη ήταν εκτός συζήτησης είπε ο έλληνας πρωθυπουργός, τονίζοντας παράλληλα ότι ήταν πεπεισμένος για το ολέθριο του ξεσπάσματος ενός ελληνοτουρκικού πολέμου. Διαβεβαίωσε επιπλέον τους αμερικανούς ότι θα σκόπευε να νουθετήσει με αυστηρότητα τον Αρχιεπίσκοπο κατά την επερχόμενη συνάντησή τους, που είχε οριστεί για τις 26/7, να απέχει από προκλήσεις έναντι των τουρκοκύπριων [95]. Η αποδέσμευση του πρωτογενούς αμερικανικού τεκμηρίου σχετικά με το Καστελλόριζο, διαλευκαίνει την προέλευση της επίσημης εισαγωγής του ως διαπραγματευτικής παραμέτρου σε εκείνη την κομβική χρονική στιγμή κι επιτρέπει την ένταξη κι αξιολόγηση αυτού του στοιχείου στον αφηγηματικό ιστό των διαπραγματεύσεων [96]. Το σημαντικότερο που αξίζει να τονιστεί είναι πως σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις η ελλαδική πλευρά κατέθεσε το επίμαχο δέλεαρ ως υποκατάστατο της τουρκικής βάσης στην Κύπρο, προεξοφλώντας τις ανυπέρβλητες ελληνοκυπριακές αντιρρήσεις και πως προχώρησε στην προσφορά παραχώρησης ελλαδικού εδάφους σε μία μάλλον απέλπιδα προσπάθεια να υπερπηδήσει την δημόσια ρητορική της Λευκωσίας περί αταλάντευτης προσήλωσης στην ένωση του συνόλου της Κύπρου με την Ελλάδα.

Όταν οι δύο αντιπροσωπείες επανήλθαν στη Γενεύη, οι συνομιλίες μέσω των Acheson - Tuomioja επανεκκίνησαν στις 20 Ιουλίου. Οι οδηγίες που είχε λάβει από την Άγκυρα ο Erim ήταν να διαπραγματευτεί τις κρίσιμες λεπτομέρειες των αμερικανικών ιδεών με έμφαση στην έκταση και το νομικό καθεστώς της υπό εξέταση τουρκικής στρατιωτικής βάσης στην Καρπασία. Ο İnönü τού είχε σαφώς ξεκαθαρίσει ότι δεν υπήρχε δυνατότητα μεγάλης αποβατικής ενέργειας, έγινε όμως παράλληλα αναφορά στην μόνη άλλη εναλλακτική λύση αντίδρασης που απέμενε στην Τουρκία σε περίπτωση επανέναρξης των ελληνικών επιθέσεων κατά των τουρκοκυπριακών θυλάκων, η εξαπόλυση δηλαδή αεροπορικών επιδρομών (σε σαφή υπαινιγμό προσφυγής σε αεροπορικούς βομβαρδισμούς προχώρησε εξάλλου δημόσια ο τούρκος πρόεδρος Gürsel τότε). Η τουρκική ομάδα (συμμετείχε σε

[95] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 87".
[96] Για τη σχετική σύγχυση που επικρατεί σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές επ' αυτού, βλ.: Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 259-260. Όταν η είδηση δημοσιεύθηκε στον ελλαδικό Τύπο, η πατρότητα της ιδέας αποδόθηκε στον Acheson: Σ. Ριζάς 1997 op cit σ 58.

αυτήν και πάλι ο στρατηγός Sunalp) προέβαλλε τη μαξιμαλιστική απαίτηση της δημιουργίας βάσης έκτασης 795 τετραγωνικών μιλίων (ίσης με το 21% της κυπριακής επικράτειας), τέτοιας που να περιλαμβάνει μεγάλο μέρος της οροσειράς του Πενταδάκτυλου και το λιμάνι της Κερύνειας στον βορρά, φτάνοντας ως τα κράσπεδα της Αμμοχώστου στο νότο, για την οποία αρκέστηκαν να προτείνουν την μετατροπή της σε ΝΑΤΟϊκή βάση, λόγω του φυσικού της λιμανιού.

Ο Νικολαρεΐζης, που είχε επανέλθει με οφθαλμοφανώς διευρυμένη εξουσιοδότηση διαπραγμάτευσης, κατέθεσε τις προτάσεις της Αθήνας: διοικητική (μεταγενέστερα και δικαστική) αυτονομία δύο κυπριακών επαρχιών διοικούμενες από τουρκοκύπριους επάρχους (που όμως θα επιλέγονταν και θα διορίζονταν απ' την Αθήνα), μεταβίβαση στην Τουρκία του Καστελλόριζου και εγκατάσταση τουρκικών στρατευμάτων στις βρετανικές βάσεις ως φιλοξενούμενων εκεί, ώστε αφενός μεν να εγκατασταθούν νομότυπα τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις σε αυτές, χωρίς όμως αφετέρου να αλλοιωθεί το νομικό τους καθεστώς ως βρετανικής ιδιοκτησίας, διότι διαφορετικά τα εδάφη τους θα έπρεπε να μεταφερθούν στην Κυπριακή Δημοκρατία, σύμφωνα με τους όρους των τελικών συμφωνιών του 1960 (το επίμαχο σημείο δεν διέφευγε, τότε ακόμη, της προσοχής κανενός). Στον Νικολαρεΐζη κατέστη σαφές ότι η κύρια αμερικανική ανησυχία περιστρεφόταν γύρω απ' την προοπτική παγίωσης της αδέσμευτης ανεξαρτησίας της Κύπρου, εφόσον μεσολαβούσε κάποιο διάστημα μεταξύ της όποιας ελλαδοτουρκικής συμφωνίας προέκυπτε στη Γενεύη και της έναρξης εφαρμογής της. Ο Γ. Παπανδρέου συνοδευόμενος από τους Στ. Κωστόπουλο, Α. Παπανδρέου και Ι. Σωσσίδη, είχε μεταβεί στο Λονδίνο (20-21/7), για να διερευνηθούν οι πιθανότητες αποδοχής των πτυχών βρετανικού ενδιαφέροντος του σχεδίου, χωρίς τελικά να λάβουν την απαιτούμενη ενθάρρυνση από την κυβέρνηση του ΗΒ (το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο που προέκυψε από εκείνες τις συνομιλίες ήταν η παραδοχή του Γ. Παπανδρέου προς τον βρετανό υπουργό εξωτερικών ότι ο Γρίβας είχε επιστρέψει στην Κύπρο κι είχε παραμείνει εκεί με τις ευλογίες των ΗΠΑ). Στη Γενεύη, ο βρετανός παρατηρητής Hood απέφευγε να αναμιχθεί, περιοριζόμενος να παρατηρεί τη πορεία των συνομιλιών. Η μόνη του παρέμβαση αφορούσε σε εκτίμηση που μοιράστηκε με τον Tuomioja ότι το Λονδίνο πράγματι δεν επιθυμούσε «παραιτηθεί καθολικής διοικήσεως βάσεων και αποκλειστικής ως προς αυτάς ευθύνης των. Δεν απέκλεισεν όμως ενδεχόμενον Βρετανική Κυβέρνησις συναινέση όπως παράσχη εις Τούρκους 'ευκολίας' [,] χωρίς προσδιορίση περιεχόμενον εννοίας ταύτης».

Όπως είχε προβλέψει απαισιόδοξα ο Acheson, οι τούρκοι επέμειναν στο ζήτημα της βάσης με κυριαρχικά δικαιώματα. Συμβιβαστική προοπτική διαφάνηκε πρόσκαιρα στις 21 ή 22 Ιουλίου, εάν ισχύει η εκδοχή ότι οι τούρκοι αντιπρότειναν (ως λύση υπαλλακτική προς την βάση επί της Κύπρου) την παραχώρηση του Καστελλόριζου συν την «παραχώρηση λωρίδας Ελληνικού εδάφους κατά μήκος ελληνοτουρκικών συνόρων Θράκης», την απόρριψη της οποίας έσπευσε να προεξοφλήσει ο Tuomioja (όταν την άκουσε με σκοπό να την μεταφέρει), μια και η προσφορά του Καστελλόριζου θεωρείτο πως περιέγραφε τις ανώτατες τιμές των ελλαδικών προθέσεων για συνδιαλλαγή. Επανερχόμενοι στο θέμα της βάσης επί κυπριακού εδάφους, αδυνατώντας να αντιπαρατεθεί με τον Sunalp στο επίπεδο της στρατιωτικής επιχειρηματολογίας, ο Acheson ζήτησε από την Washington να στείλει στην Γενεύη σχετικούς με τα θέματα αυτά ειδήμονες. Η κυβέρνηση ανταποκρίθηκε κι απέστειλε τον υποστράτηγο Oberbeck (επιτελή του Lemnitzer) και τον συνταγματάρχη Gussie, Ακόλουθο άμυνας των ΗΠΑ στην Κύπρο, όμως ο τούρκος στρατηγός παρέμεινε αμετάπειστος. Το ίδιο (εκόντες-άκοντες) ανένδοτοι να διαπραγματευτούν την παροχή κυριαρχικών δικαιωμάτων επί της Κύπρου στάθηκαν κι οι ελλαδίτες, οπότε οι Acheson - Tuomioja εισήγαγαν την συμβιβαστική πρόταση της μακροχρόνιας μίσθωσης μίας τουρκικής βάσης στην Καρπασία, έκτασης 350-400 τετραγωνικών μιλίων (ίσης με το 11% της κυπριακής επικράτειας), σκέψη που σε αρκετές πηγές απαντάται κωδικοποιημένη ως «Δεύτερο Σχέδιο Acheson». Στις 23 και στις 24 Ιουλίου ο Κωστόπουλος ενημέρωσε αναλυτικά τον ελληνοκύπριο πρεσβευτή στην Αθήνα Ν. Κρανιδιώτη για την προσφορά του Καστελλόριζου, τα σχέδια συγκρότησης «2-3 αυτόνομων καντονιών για τους Τουρκοκυπρίους» και την απόρριψη της δημιουργίας κυρίαρχης τουρκικής βάσης επί της Κύπρου, αλλά, ίσως την ενοικίαση μίας περιοχής στο νησί για την προσωρινή στέγαση μίας βάσης. Ο Αρχιεπίσκοπος δεν έχανε ευκαιρία να καυτηριάζει σε συνεντεύξεις του (στην *Καθημερινή* στις 23/7, στη *Μακεδονία* δύο μέρες αργότερα) την «συμπεφωνημένη λύση» το Κυπριακού, εφόσον δεν είχε ερωτηθεί κι αφού η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν συμπεριλαμβανόταν στους βασικούς παράγοντες λήψης οποιασδήποτε απόφασης. Επίσης, σε συνέντευξή του προς ανταποκριτή του Μοσχοβίτικου πρακτορείου *TASS* (25/7) χαιρέτησε ως εμψυχωτική την πρόσφατη μνεία του Χρουστσώφ στο Κυπριακό. Ο Μακάριος είχε λάβει εκείνες τις μέρες διακοίνωση από τον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ απαίτησης να μην παρεμποδίζεται η UNFICYP κατά την διενέργεια ελέγχων στο λιμάνι της Λεμεσού και σε άλλες «ευαίσθητες περιοχές» (παραλίγο να σημειωθούν επεισόδια ένοπλης βίας μεταξύ των ελληνοκυπριακών αρχών ασφαλείας και μελών της Ειρηνευτικής Δύναμης τότε στο λιμάνι, λόγω της εκατέρωθεν ζέσης, οι μεν να περιφρουρήσουν την μυστικότητα της

εκφόρτωσης πολεμικού υλικού από ελληνικά φορτηγά πλοία, οι δε να επιτηρήσουν την διαδικασία).

Εντωμεταξύ, στις 22 Ιουλίου, σχεδόν πραξικοπηματικά όπως υποστήριξε ο Καραγιάννης, ο Γρίβας «εγκατεστάθη αυθαιρέτως επί του θώκου του Αρχιστρατήγου» παραμερίζοντάς τον, με αφορμή τις διαμαρτυρίες των ελληνοκύπριων φοιτητών που ζητούσαν την επάνοδό τους στην Ελλάδα, καθώς, άπραγοι στην Κύπρο, έχαναν την εξεταστική τους στα ελλαδικά πανεπιστήμια που φοιτούσαν. Η Σολομώντεια λύση στην οποία κατέληξε η Αθήνα ήταν δημιουργία του διοικητικού κλιμακίου της ΑΣΔΑΚ (Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκησις Αμύνης Κύπρου) με επικεφαλής τον Γρίβα και η διατήρηση του Καραγιάννη ως υφισταμένου του κι επικεφαλής του διοικητικού κλιμακίου ΣΔΙΚ (Στρατιωτική Διοίκησις Κύπρου), δηλαδή ως αρχηγού της ελληνοκυπριακής Εθνικής Φρουράς μόνον. Λόγω της συχνά έκρυθμης κατάστασης, αλλά κι εξαιτίας της ευαίσθητης πολιτικά φύσης της ΑΣΔΑΚ (σε περίοδο πολεμικών επιχειρήσεων, αυτή θα διοικούσε το σύνολο των ελληνικών δυνάμεων στο νησί, δηλαδή την Μεραρχία, την Εθνική Φρουρά και την ΕΛΔΥΚ), η ΑΣΔΑΚ δεν εντάχθηκε στην αλυσίδα διοίκησης ως υφιστάμενο κλιμάκιο του ΓΕΣ ή του ΓΕΕΘΑ, αλλά υπαγόταν απευθείας στον ελλαδίτη υπουργό εθνικής άμυνας. Αξίζει να προστεθεί ότι στα Άκρως Απόρρητα (Κατεπείγον κι Επείγον) σήματα που αντάλλαξαν το ελλαδικό υπουργείο εθνικής άμυνας με το 3^{ο} ΕΓ του «Τριμερούς Στρατηγείου» στην Κύπρο την 21^{η} Ιουλίου και με τα οποία επισημοποιείτο ο (ανακοινωμένος στον ίδιο από τις 3 του μήνα υπενθυμίζεται) διορισμός του Γρίβα ως «αρχιστρατήγου σε περίοδο πολεμικών επιχειρήσεων, περιλαμβάνονταν επίσης α) η εξής προτροπή προς την ηγεσία της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας στο νησί: «προετοιμάσατε πληθυσμόν εις [sic] αντιμετώπισιν αεροπορικών επιδρομών» και β) η ύψωση πολεμικής σημαίας στις δύο ακταιωρούς (επιλέχθηκε η κυπριακή), ώστε να μην θεωρηθούν πειρατικές –η Αθήνα εν ολίγοις, έδειχνε να λαμβάνει υπ’ όψη της σοβαρά το ενδεχόμενο ξεσπάσματος γενικευμένων συγκρούσεων. Εντωμεταξύ, στις 22 Ιουλίου ο Γιωρκάτζης παραπονέθηκε εκ νέου στην UNFICYP για την αδιαφορία της να υποχρεώσει τους τουρκοκύπριους να αποσυρθούν από τον Λωρόβουνο, διαμαρτυρία στην οποία ο επικεφαλής της Ειρηνευτικής Δύναμης απάντησε δύο μέρες αργότερα ότι δεν σκόπευε να αναλάβει οποιαδήποτε πρωτοβουλία τέτοιου είδους, από φόβο μήπως υπονομεύσει το κλίμα εξομάλυνσης τοπικά. Προηγουμένως, στο κενό είχαν πέσει ανάλογα παράπονα του ίδιου του Μακάριου προς τον νέο επικεφαλής της UNFICYP στρατηγό Thimayya.

Η σοβιετική επιθεώρηση *Za Roubejom* σημείωσε σε άρθρο της (25/7) ότι η αναβάθμιση του Γρίβα σηματοδοτούσε την απόπειρα δημιουργίας δύο αντιμαχόμενων πόλων εξουσίας στην Κύπρο, με τον Αρχιεπίσκοπο να τάσσεται υπέρ της ανεξαρτησίας, έχοντας την υποστήριξη του ΑΚΕΛ, του Ανατολικού Συνασπισμού και των Ουδετερόφιλων χωρών, ενώ ο Γρίβας διευκόλυνε τα ΝΑΤΟϊκά και τα αμερικανικά συμφέροντα. Δύο μέρες αργότερα, η *Izvestia* δημοσίευσε πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες ο μείζων τουρκοκυπριακός θύλακας μεταξύ της Λευκωσίας και της Κερύνειας είχε ενισχυθεί με 200 αλεξιπτωτιστές και βαρέα όπλα είχαν ριφθεί από αέρος «στην περιοχήν της Βορειοδυτικής παραλίας διά τους εξτρεμιστάς (ιδανικόν ορμητήριον διά την απόβασίν μας' κατά τουρκικάς εφημερίδας)». Ο Μακάριος μετέβη στην Αθήνα στις 27 Ιουλίου, με σκοπό να παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς τις διεργασίες και να επηρεάσει την ελλαδική κυβέρνηση στις προτάσεις της, ώστε να απορριφθούν οι σχεδιαζόμενες εκδοχές των κατά Acheson λύσεων και «να διακηρυχθή η σταθερά κοινή απόφασις αντιμετωπίσεως του Κυπριακού κατά τρόπον μη επιτρέποντα συμβιβαστικήν και νόθον λύσιν, αλλά λύσιν βασιζομένην επί των δημοκρατικών αρχών του Καταστατικού Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών». Το επόμενο τριήμερο συμμετείχε, μαζί με τον Σπ. Κυπριανού, τον Ν. Κρανιδιώτη και τον Π. Γιωρκάτζη, σε πολύωρες συσκέψεις με το σύνολο της ανώτατης πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας της Ελλάδας. Εξετάστηκαν μεταξύ άλλων το περιεχόμενο της προσφυγής που θα κατέθετε η κυπριακή κυβέρνηση στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ μετά το τέλος των συνομιλιών της Γενεύης και οι πρόοδοι στην στρατιωτική προπαρασκευή της Κύπρου. Τότε οριστικοποιήθηκε και η αποστολή μονάδας τεθωρακισμένων προς ενίσχυση της Μεραρχίας, αλλά και οι τρόποι αεροπορικής ενίσχυσης της ελληνικής άμυνας στην Κύπρο (δεν αποκλείεται εντός εκείνων των συσκέψεων να έλαβε χώρα η ασαφής χρονικά αναφορά του Κρανιδιώτη σε σκέψεις κρούσης προς την Γιουγκοσλαβία «να μάς πουλήσει παλιά αεροπλάνα»: στην γιουγκοσλαβική πολεμική αεροπορία είχαν μεταβιβαστεί από την ΕΒΑ λίγα χρόνια νωρίτερα δεκάδες αεριωθούμενα μαχητικά τύπου F-84G, καθ' υπόδειξη των ΗΠΑ, που τα είχαν αρχικά δωρίσει στην Ελλάδα. Το προσωπικό της ΕΒΑ ήταν επομένως εξοικειωμένο με τον συγκεκριμένο τύπο αεροσκαφών, τα οποία, αν και ξεπερασμένα, θα ήταν υπό εθνικό έλεγχο. Το σχέδιο εν πάση περιπτώσει δεν τελεσφόρησε).

Ενώ η ελλαδική κυβέρνηση συνεργαζόταν με τον Αρχιεπίσκοπο, την ίδια στιγμή απεργαζόταν σχέδια υπερκέρασης των αντιρρήσεών του μέσω παρασκηνιακών διαβουλεύσεων με τους αμερικανούς και σκέψεων να τον φέρουν προ τετελεσμένων (βλ. παρακάτω). Ο Sunalp εντωμεταξύ επέμεινε ότι η προτεινόμενη έκταση στην Καρπασία δεν αρκούσε για την στέγαση μίας μεραρχίας, την εγκατάσταση μίας αεροπορικής μοίρας και

την δημιουργία ενός λιμανιού (επιχειρηματολογία που απέκρουσαν οι αμερικανοί στρατιωτικοί), φαίνεται όμως ότι ήδη συζητείτο ο υποδιπλασιασμός της αρχικά διατυπωμένης απαίτησης σε «κάτι περισσότερο από 200 τετραγωνικά μίλια» -μάλλον λοιπόν ευσταθούσαν οι ισχυρισμοί του Γαρουφαλιά περί «400 περίπου τετραγωνικών χιλιομέτρων, αντιστοιχούντων στα 4,5% περίπου της όλης εκτάσεως της Κύπρου» και παρά τις διαψεύσεις του Erim επ' αυτού του σημείου (η «Τρίτη Εκδοχή» του «Σχεδίου Acheson» που κατατέθηκε τον επόμενο μήνα, αυτήν την έκταση προέβλεπε). Βάσει των ελλαδικών θέσεων που είχε πληροφορηθεί την προηγουμένη, στις 27 Ιουλίου ο Acheson ανασκόπησε την διαμορφούμενη κατάσταση ως εξής: το μεν ζήτημα της περιφρούρησης των μειονοτικών δικαιωμάτων και της παροχής διοικητικής αυτονομίας σε 1-3 επαρχίες της Κύπρου προς όφελος των τουρκοκύπριων θεωρείτο επιλύσιμο (ασχέτως των ασαφειών στις προτάσεις, που θα μπορούσαν να παράγουν έναν «πολιτειακό τραγέλαφο αποκρουστικώτερον από ό,τι ήτο ο τεχθείς εις την Ζυρίχην», όπως αξιολόγησε χαρακτηριστικά ο Σπ. Παπαγεωργίου), ενώ το θέμα της τουρκικής στρατιωτικής παρουσίας παρουσίαζε σοβαρές δυσχέρειες. Τουρκικά στρατεύματα βρίσκονταν ήδη μεν στο νησί, ωστόσο στο κέντρο του, κρινόταν επομένως ως εύλογη η απόκτηση μίας βάσης σε γεωγραφική θέση τέτοια που να αποτρέπει την περικύκλωσή τους. Έπειτα, η Άγκυρα απέρριπτε το σενάριο της φιλοξενίας σε μία από τις βρετανικές βάσεις διότι υπήρχε το ανυπέρβλητο πρόβλημα του τί θα συνέβαινε αν μελλοντικά το Λονδίνο αναθεωρούσε τις στρατηγικές του ανάγκες κι εγκατέλειπε τα δικαιώματά του σε αυτές τις δύο βάσεις. Υποτίθεται ότι ο Γρίβας υπολόγιζε ακριβώς αυτές τις παραμέτρους όταν τάχθηκε τότε υπέρ της προσφοράς της βάσης της Δεκέλειας για την στρατοπέδευση τουρκικών στρατευμάτων («Αντί να έχουμε τους Τούρκους της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. έξωθι της Λευκωσίας, διατί να μην τους μαντρώσουμε στη Δεκέλεια, που, άλλως τε, δεν μας ανήκει;» είχε παρατηρήσει υπεραπλουστεύοντας επικίνδυνα τα πράγματα, όπως επισήμανε ακόμη κι ο κατά τα άλλα συνεπής απολογητής του Σπ. Παπαγεωργίου, ο οποίος και παρέθεσε την επίμαχη άποψη του Γρίβα). Είναι ενδιαφέρον ότι στις 24 Ιουλίου η βρετανική ανώτατη στρατιωτική ηγεσία άμβλυνε κάπως τις αντιρρήσεις της στο σενάριο «ΝΑΤΟποίησης» της Δεκέλειας, κάνοντας όμως λόγο για την ευνοϊκή εξέταση της προοπτικής φιλοξενίας μίας μοίρας της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας κι όχι για χερσαία στρατεύματα (είναι άγνωστο αν οι βρετανοί εννοούσαν την φιλοξενία της στο Ακρωτήρι, που είχε μεγάλη αεροπορική βάση ή στην Δεκέλεια, η οποία διέθετε έναν απλώς επαρκή διάδρομο αποπροσγειώσεων για τα μεταγωγικά αεροσκάφη της ταξιαρχίας που στρατοπέδευε μόνιμα εκεί). Εκτός των παραπάνω κι ανεξαρτήτως του αν η Κύπρος θα αποκτούσε πληρέστερη ανεξαρτησία ή αν

θα ενωνόταν με την Ελλάδα, κρινόταν ως ανελαστική η απαίτηση να συμπληρώνονταν οι υπάρχουσες δεσμεύσεις ή, ακόμη κι αν αντικαθίσταντο από νεοπαγείς, να συνοδεύονταν από όρο σύμφωνα με τον οποίο θα ήταν εγγυημένη στο διηνεκές η διατήρηση «μη φιλικών προς το ΗΒ, την Ελλάδα και την Τουρκία χωρών» εκτός του νησιού, από την άποψη της στρατιωτικής παρουσίας. Σύμφωνα με τις Συνθήκες του 1960, θεωρείτο πως η Τουρκία είχε δικαίωμα στρατιωτικής επέμβασης αν στο νησί επικρατούσε η Αριστερά, ενώ η προτεινόμενη απόκτηση βάσης θα γινόταν υπό την αίρεση ότι η Τουρκία θα μπορούσε να την αξιοποιήσει ως εφαλτήριο επιχειρήσεων αποκλειστικά για τις περιπτώσεις της απειλής της δικής της ενδοχώρας ή αν, μετά από αίτημα της Ελλάδας, προσέτρεχε σε συνδρομή της δεύτερης για την απόκρουσης μία εξωτερικής απειλής κατά της Κύπρου (οι αμερικανοί δηλαδή επιφύλασσαν στην Αθήνα το ρόλο του θεματοφύλακα των δυτικών συμφερόντων στο εκτός της Καρπασίας μέρος του νησιού, είτε αυτό γινόταν εντελώς ανεξάρτητο είτε ενωνόταν με την Ελλάδα). Από τις 24 ως τις 29/7 οι Acheson - Tuomioja πίεσαν κατ' επανάληψη τους τούρκους να δεχθούν την ενοικίαση της προτεινόμενης περιοχής στην Καρπασία επί 99 έτη για την εγκαθίδρυση της ποθητής στρατιωτικής βάσης. Όπως σημείωνε ο G. Ball, το μεγαλύτερο πρόσκομμα παρέμενε η στάση του Μακάριου. Ο Κωστόπουλος, που συμφωνούσε, εισηγήθηκε στον επιτετραμμένο της πρεσβείας των ΗΠΑ (28/7) την ακόλουθη μεθόδευση: πρώτα να επιτευχθεί ελλαδοτουρική συμφωνία στη Γενεύη, ακολούθως να κηρυχθεί από τα κοινοβούλια Αθήνας και Λευκωσίας η ένωση κι αμέσως μετά η ελληνική κυβέρνηση, ενδεδυμένη (αραχνοϋφαντο) μανδύα νομιμότητας, να εφαρμόσει τα συμφωνηθέντα με τους τούρκους, δηλαδή την κατοχύρωση εγγυήσεων για τους τουρκοκύπριους και την ενοικίαση επί 25ετία μικρής περιοχής (πολύ μικρότερης από τις εναλλακτικές έκτασης που ως τότε είχε κατατεθεί) στους τούρκους για τη δημιουργία εκεί στρατιωτικής βάσης. Στις 30 Ιουλίου η τουρκική αντιπροσωπεία απέρριψε την σκέψη, ενώ το ίδιο αρνητικά αντέδρασε και η Κοινή Γνώμη στην Αθήνα, μετά από διαρροή ασαφούς εκδοχής του Σχεδίου που δημοσιεύθηκε στο *Βήμα* (μάλλον με πρωτοβουλία του Μακάριου, όταν πληροφορήθηκε το περιεχόμενό του, ώστε αυτό να υπονομευθεί αναίμακτά μεν, αποτελεσματικά δε). Οι ελληνοκυπριακές αντιδράσεις αφορούσαν εξίσου και την παροχή επαρχιακής αυτονομίας στους τουρκοκύπριους, που χαρακτηρίστηκε ως πρακτικά ισοδύναμη διχοτόμησης. Πριν την αναχώρησή του από την Αθήνα, στις 30 Ιουλίου, ο Μακάριος αναφέρθηκε σε δημόσιες δηλώσεις του απαξιωτικά σε «αυτόκλητους μεσολαβητές» οι οποίοι «ανέπτυξαν προσφάτως εις τα παρασκήνια της Γενεύης έντονον δραστηριότητα προς εκτροχιασμόν του Κυπριακού εκ της ακολουθητέας γραμμής». Ο Αρχιεπίσκοπος κατήγγειλε τους πάντες και τα πάντα για την διαφαινόμενη μεθόδευση

κατάργησης της Κυπριακής Δημοκρατίας, διεκδικώντας τα εύσημα του ηγέτη-υπερασπιστή των δικαίων του Ελληνισμού (αν και, με πολιτικά ή /και μικροπολιτικά ελατήρια, η Αριστερά και η Δεξιά στην Ελλάδα δεν έπαυσαν καθ' όλον τον Ιούλιο να καυτηριάζουν τα βασικά σημεία όσων από τα διαμειβόμενα στη Γενεύη δημοσιεύονταν ως δημοσιογραφικά σπαράγματα). Από τις απαντήσεις του Αρχιεπισκόπου προς τους ανταποκριτές των ειδησεογραφικών πρακτορείων προέκυπτε επίσης ότι δεν τού διέφευγαν τα σκεπτικά στα οποία βάσισε τις ραδιουργίες που ο Κωστόπουλος εξέθεσε στους αμερικανούς την 28η Ιουλίου. Την ίδια μέρα (30/7), η βουλή της Λευκωσίας ενέκρινε ομόφωνα ψήφισμα με το οποίο διατράνωνε την επιθυμία «ο Κυπριακός λαός να αποφασίση ελευθέρως και αδεσμεύτως διά το μέλλον ολοκλήρου της νήσου διά της ενασκήσεως, εντός του ελαχίστου δυνατού χρονικού ορίου, του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως». Αμερικανοί και τούρκοι δήλωσαν απηυδισμένοι με την επικράτηση των ελληνοκύπριων (ενώ μέχρι το πρωί της 30ης Ιουλίου ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών αισιοδοξούσε ότι η κατάσταση παρουσίαζε προοπτικές διαχείρισης). Είναι γεγονός ότι ο Κωστόπουλος έσπευσε να τους καθησυχάσει: παρά τις δημόσιες δηλώσεις, η Αθήνα σκόπευε να συνεχίσει τις ελλαδοτουρκικές διαπραγματεύσεις στην ελβετική πόλη.

Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Erkin δήλωσε στον αμερικανό πρέσβη Hare (31/7) ενοχλημένος και από τις διαρροές στον βρετανικό Τύπο, προσθέτοντας ότι οι εδαφικές αποζημιώσεις που προτείνονταν στην Τουρκία ήταν απαράδεκτες (χαρακτήρισε το Καστελλόριζο τελείως ανεπαρκές και τις σκέψεις που είχαν εκπορευθεί από το Λονδίνο περί παροχής έκτασης «κάπου στην Δυτική Ευρώπη» ως αδιάφορες). Ζήτησε από τις ΗΠΑ να καταλήξουν σε μία αμερικανοτουρκική συμφωνία κι έπειτα να την επιβάλλουν στους έλληνες (για την ακρίβεια στην Αθήνα κι εκείνη με τη σειρά της στη Λευκωσία). Διείδε το ενδεχόμενο αδιεξόδου των συνομιλιών στη Γενεύη και ζήτησε από τους αμερικανούς να υποστηρίξουν «δράσεις που πιθανόν θα υποχρεωνόταν να αναλάβει» αμέσως μετά η χώρα του (ο αμερικανός διπλωμάτης απέφευγε να απαντήσει, χαρακτηρίζοντας το σενάριο κατάρρευσης των συνομιλιών «υποθετικό») . Ο Γ. Παπανδρέου συζήτησε την ίδια μέρα με ηγετικούς αξιωματούχους της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Αθήνα. Κατηγόρησε τον Μακάριο στους Labouisse και Brewster ότι επιδιδόταν «σε νασερικού τύπου ελιγμούς» και πως επιδίωκε «να ιδρύσει μία ανεξάρτητη Κύπρο ως αραβικό κράτος [sic]». Επανέλαβε ότι η «Κουβανοποίηση» της Κύπρου μπορούσε να αποφευχθεί μόνον μέσω της ένωσης κι επαναδιατύπωσε τη μηχανορραφία του Κωστόπουλου στην παραλλαγή της νομότυπης εγκατάστασης τουρκικών στρατευμάτων, «σε μία ΝΑΤΟϊκή βάση που θα παρείχε η Ελλάδα στην Τουρκία [επί της Κύπρου]». Ο χαρακτηρισμός του Μακάριου ως «εχθρού» από τον Γ.

Παπανδρέου άφησε ασυγκίνητο τον αμερικανό πρέσβη, που προεξόφλησε την απόρριψη του σχεδίου από την Άγκυρα. Το μόνο σημείο των λεγομένων του έλληνα πρωθυπουργού που δεν σχολίασε με καχυποψία ή σαρκασμό, αφορούσε στην ελλαδική στρατιωτική παρουσία: «ποιά εναλλακτική υπήρχε σε αυτήν;» διερωτήθηκε ρητορικά ο Γ. Παπανδρέου, απαντώντας ο ίδιος: «η προσφυγή των ελληνοκύπριων στο Κάιρο για συνδρομή, την οποία ο Νάσερ έχει ήδη υποσχεθεί». Παράλληλα, ο Γαρουφαλιάς ανέφερε προς τους αμερικανούς ότι ο Μακάριος «είχε παραδεχθεί την παραγγελία 4 τορπιλακάτων στην ΕΣΣΔ» [97].

Εκείνη την ημέρα, την τελευταία του Ιουλίου, ο πάντοτε σε αντιδραστικής απόκλισης συνωμοτική εγρήγορση αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία συζήτησε με τον Ν. Φαρμάκη, «ελεγχόμενη πηγή [=προστατευόμενο και φερέγγυο πληροφοριοδότη των ΗΠΑ], πρώην πολιτευτή της ΕΡΕ και μέλος ομάδας αντιφρονούντων, πολιτών και στρατιωτικών, στην Ελλάδα», ο οποίος βρισκόταν στο νησί, για μία εκ του σύνεγγυς συλλογή στοιχείων προς όφελος της ομάδας που αντιπροσώπευε (ο Φαρμάκης περιηγήθηκε εκτεταμένα και στρατιωτικές εγκαταστάσεις). Οι εκτιμήσεις του ήταν ότι οι ελληνοκύπριοι θα δημιουργούσαν στρατιωτικά επεισόδια επιτιθέμενοι εντός του επόμενου 1,5 μήνα κι ότι αμέσως μετά σκόπευαν να εκβιάσουν ευνοϊκή γι' αυτούς απόφαση στη Γεν. Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Επίσης, ότι είχε αυξηθεί η εξάρτησή τους από την Αίγυπτο, ότι είχαν ήδη αποσπάσει δέσμευση του Νάσερ να αξιοποιηθούν αιγυπτιακά αεροδρόμια για τη στάθμευση μαχητικών αεροσκαφών της ΕΒΑ προς υπεράσπιση της Κύπρου, ότι «ο Γ. Παπανδρέου ήταν κατά 50% σύμφωνος σε αυτό», καθώς κι ότι αναζητούσαν επιπλέον αεροπορική υποστήριξη από τα Συρία –συγκεκριμένα την υπόσχεση προσβολής τουρκικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην Αλεξανδρέττα, σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης κατά

[97] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98", President's Intelligence Check List (PICL) 30/7/1964 (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959328.pdf , *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), _884Κ/25-7-1964, ΛΙΑΝ ΕΠΕΙΓΟΝ, προς την Γεν. Δ/νση Τύπου/Διεύθυνση Εξωτερικού Τύπου της Προεδρίας της Κυβέρνησης, ΚΥ/1964/92/5/2/1: _ 893/Κ, 27-7-1964, από τον ίδιο αποστολέα με τους ίδιους παραλήπτες, Α. Αζίνας, *50 χρόνια σιωπής / Η ώρα της Αλήθειας*, Λευκωσία: Airwaves Ltd, 2008, τ. Γ', σσ 1239-1253, H. Kosut 1970 op cit σ 132, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 102, 127, 223-231, 261-262, 266-274, τ. Γ΄ op cit σσ 255-256, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 188, 212-213, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 404-439, 755-762, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 131, 179, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Β΄ op cit σ 90, Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σσ 50-51, 76, Α. Παπανδρέου 2006 op cit σσ 232-233, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄op cit σσ 35-41, 46, R. J. A. R. Gravelle, *A different shade of blue: peacekeeping by confrontation / The Canadian contingent in Cyprus, 1964-1975*, Ottawa: University of Ottawa, 1995, σσ 100-101, Σ. Ριζάς, *Το Κυπριακό στην κρίσιμη καμπή: η ελληνική πολιτική και το σχέδιο Acheson (1964),* Αθήνα: Γρηγόρης, 1997, σσ 61-63, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σσ 32, 98-109, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 137-142, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 260-262, 265, N. Uslu 2003 op cit σ 62, C. Göktepe 2003 op cit σσ 166-167, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 271-283, A. Holt 2014 op cit σσ 139-140, Λ. Λοΐζου 2014 op cit σσ 368-369.

της Κύπρου. Το πλέον ανησυχητικό που ανέφερε ο Ν. Φαρμάκης στον Τ. Belcher αφορούσε στην πρόθεση μεταφοράς αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων από την Ελλάδα στο νησί. Σύμφωνα με τον ελλαδίτη, οι επίμαχες εγκαταστάσεις αποπερατώνονταν υπό την επίβλεψη ελλαδιτών στρατιωτικών (ισχυρίστηκε ότι τις είχε επισκεφθεί), απλώς δεν είχαν μεταφερθεί ακόμη τα όπλα. Ο Belcher συμπλήρωσε ότι η συγκεκριμένη πληροφορία συνδυαζόταν με άλλες, παρεμφερούς περιεχομένου, που προέρχονταν από διαφορετικές πηγές. Ο Φαρμάκης τού είπε «με αξιοπρόσεκτα νηφάλια ωμότητα» (εντυπωσιάζει από μόνο του το γεγονός του σχολιασμού του ύφους του Φαρμάκη, δεδομένου ότι ήταν άνθρωποι ίδιων αντιλήψεων αλλά και ιδιοσυγκρασίας) πως παρόλο που, λόγω της υψηλής δημοτικότητας του Γ. Παπανδρέου, η ανατροπή του ήταν πρακτικά αδύνατη, οι σύντροφοι του Φαρμάκη εξέταζαν μία υποπερίπτωση αυτής της σκέψης: να τον απειλούσαν με πραξικόπημα, ώστε να τον εκφοβίσουν με απώτερο σκοπό να εγκρίνει την απομάκρυνση του Μακαρίου από το κυπριακό πηδάλιο διά δυναμικών μέσων. Σε αυτό οι συνωμότες ήταν αποφασισμένοι (σε τηλεγράφημα των επόμενων ημερών κατονομάζονταν και δύο ελληνοκύπριοι ανάμεσά τους, οι Ν. Σαμψών και Τ. Παπαδόπουλος), καθώς ήταν πεπεισμένοι ότι αμέσως μετά την παύση του Αρχιεπισκόπου από το προεδρικό αξίωμα, θα άνοιγε ο δρόμος για έναν τελεσίδικο ελληνοτουρκικό διακανονισμό του Κυπριακού, με συστατικά στοιχεία την ένωση και «την παροχή μικρής περιοχής στους τούρκους επί του νησιού για να την διοικούν» χωρίς άλλες λεπτομέρειες (ο αμερικανός διπλωμάτης διέκρινε μία γενικότερη αδιαφορία για τις απόψεις της Άγκυρας επί όλων αυτών). Οι επίδοξοι πραξικοπηματίες προσέβλεπαν στην υποστήριξη των ΗΠΑ, δεδομένου ότι δήλωναν κατ' απόλυτη προτεραιότητα ορκισμένοι αντικομμουνιστές [98]. Όταν η *Αυγή* δημοσίευσε τις

[98] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 96". Για τις συζητήσεις του Φαρμάκη με τον Belcher βλ. επίσης: Cl. Nicolet 2001 op cit σ 265, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 328-330. Για μία διαφοροποιημένη εκτίμηση των αμερικανών διπλωματών στην πρεσβεία της Αθήνας («γνωστός φαφλατάς και ένας κάπως σκοτεινός παράγοντας του παρασκηνίου, το μόνο μέλος του Κοινοβουλίου που περιέγραφε τον εαυτό του ως 'φασίστα' και που διακήρυσσε ανοικτά την ανάγκη για στρατιωτικό πραξικόπημα σε όποιον καθόταν να τον ακούσει»), βλ.: R. V. Keeley 2010 op cit σ 179 –όπου πάντως ο R. Keeley παραθέτει ότι ο Φαρμάκης είχε ενημερώσει εγκαίρως την πρεσβεία για το Απριλιανό πραξικόπημα, όμως μόνον ο Anschuetz είχε αξιολογήσει την πληροφορία ως ευσταθούσα. Γενικά, ο Φαρμάκης ήταν προνομιακός συνομιλητής και συνεργάτης ακροδεξιών αμερικανών, κυρίως από το χώρο των υπηρεσιών πληροφοριών και των ένοπλων δυνάμεων.
Σχετικά με την αποκάλυψη του ονόματος του Τ. Παπαδόπουλου μεταξύ των συνωμοτών με στόχο την ανατροπή του Μακάριου, σημειώνεται ότι οι επιμελητές έκδοσης των τόμων των *FRUS* έχουν σταθεί άκρως προστατευτικοί ως προς την απόκρυψη της ταυτότητας πολλών άλλων τοπικών πολιτικών προσώπων σε Ελλάδα, Κύπρο και ανά την υφήλιο, που υπήρξαν εμπιστευτικοί πληροφοριοδότες τους ή ύποπτα φιλικοί προς τις αμερικανικές θέσεις κι επιδώξεις. Η προθυμία αποκάλυψης δεδομένων στους τόμους των *FRUS* είναι παραδοσιακά επιλεκτική, με κριτήρια μάλλον πολιτικά παρά επιστημονικά (ερευνητικά ιστορικά).

πληροφορίες την 1η Αυγούστου σε πρωτοσέλιδο οκτάστηλο, κυβερνητικοί κύκλοι στην Αθήνα περιορίστηκαν να δηλώσουν ότι τα σχέδια αυτά ήταν εν γνώσει τους [99].

Στα τέλη Ιούλιου κατατέθηκαν οι ελληνικές και οι τουρκικές προτάσεις σχετικά με τους στόχους που θα έθεταν για τις ένοπλες δυνάμεις τους για την επόμενη πενταετία και σχολιάστηκαν σε πρώτη φάση από τα αρμόδια ΝΑΤΟϊκά όργανα (για την ακρίβεια, οι τουρκικές προτάσεις αυτοπεριορίζονταν από την άποψη του χρονικού ορίζοντα, θέτοντας ως καταληκτικό τους σημείο το τέλος του 1967). Η μεν Ελλάδα επιδίωκε την δημιουργία πρόσθετων μονάδων, σε αριθμό που υπερέβαινε ακόμη και τις ΝΑΤΟϊκές πρόνοιες (αύξηση κατά 30% των υφισταμένων), όμως από ποιοτικής άποψης αυτές θα ήταν χαμηλής απόδοσης –αν αξιολογούνταν σύμφωνα με τα συμμαχικά πρότυπα. Επίσης, οι ελληνικές προτάσεις βασίζονταν στην διφυή παραδοχή ότι όλο το πολεμικό υλικό θα συνέχιζε να παρέχεται υπό την μορφή βοήθειας και πως το ποσοστό του κόστους λειτουργίας και συντήρησης των ένοπλων δυνάμεων που ξεπερνούσε τις δυνατότητες των ελληνικών προϋπολογισμών, θα καλυπτόταν από τη συμμαχική βοήθεια. Οι ΝΑΤΟϊκές αρχές υπολόγιζαν ότι, με βάση τις ελληνικές απαιτήσεις, το ύψος της ετήσιας εξωτερικής βοήθειας θα έπρεπε να κινηθεί πάνω από τα 300 εκ. $ (230 εκ. $ για πολεμικό υλικό - τριπλάσιας αξίας σε σχέση με το χορηγούμενο από τις ΗΠΑ- και 80 εκ. $ ως οικονομική συνδρομή στην ελληνική άμυνα). Οι τούρκοι είχαν εκπονήσει τρεις διαφορετικές εκδοχές: μία που προνοούσε για την διατήρηση της παρούσας ποσοτικής οροφής (426.000 άνδρες υπό τα όπλα), με βελτίωση της ποιότητας τόσο του έμψυχου όσο και του άψυχου υλικού τους, όμως αυτό το σχέδιο χαρακτηριζόταν κι από τους ίδιους τους τούρκους απραγματοποίητο οικονομικά. Η δεύτερη εκδοχή προέβλεπε τις ίδιους στόχους, περικομμένους, όμως και πάλι απαιτούσε μεγάλη εξωτερική βοήθεια σε πολεμικό υλικό και οικονομική συνεισφορά, λόγω των ισχνών διαθέσιμων εθνικών πόρων. Η τρίτη επιλογή έκανε λόγο για δραστικές περικοπές στο σύνολο των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων (τόσο των διατιθέμενων στο ΝΑΤΟ, όσο και των εθνικά διοικούμενων) υπό την αίρεση της παντελούς απουσίας εξωτερικής αρωγής. Παρόλο που και γι' αυτό ακόμη το σενάριο, οι εθνικοί πόροι δεν επαρκούσαν, θεωρείτο από τους τούρκους απαράδεκτο διότι θα επέφερε αναπροσαρμογή σε όλους τους επιτελικούς σχεδιασμούς –συμπεριλαμβανομένων των συμμαχικών, που προνοούσαν για την προωθημένη άμυνα, όπως συμπλήρωναν με νόημα. Αφετηριακό σημείο του συμμαχικού σχολιασμού ήταν οι πανομοιότυπες και για τις δύο χώρες εισαγωγικές παρατηρήσεις ότι ακόμη και οι πλήρους σύνθεσης μονάδες των δύο στρατών ήταν ανεπαρκώς εξοπλισμένες, ελλιπώς εκσυγχρονισμένες και το υλικό τους

[99] Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σ 204, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄op cit σσ 42-43.

φθειρόταν με ταχείς ρυθμούς. Τα πολεμικά τους ναυτικά στηρίζονταν σε πλοία γηρασμένα («με την εξαίρεση λίγων μονάδων που είχαν πρόσφατα παραδοθεί από τις ΗΠΑ στο ΒΝ», όπως σημειωνόταν –εννοώντας τα αντιτορπιλικά τύπου Fletcher) και των οποίων η αντικατάσταση δεν προβλεπόταν άμεσα, ενώ οι αεροπορίες τους ήταν σε πολύ περιορισμένο βαθμό ανανεωμένες. Επίσης, τα αποθέματα πολεμικού υλικού κάθε είδους ήταν τόσο μικρά που θεωρούνταν πρακτικώς ανύπαρκτα. Επί της ουσίας, το ΝΑΤΟ απάντησε λίγο αργότερα, τον Αύγουστο, όταν τα πράγματα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις είχαν λάβει δραματική τροπή λόγω της Κύπρου, όμως γενικά βασίστηκαν εν μέρει σε εκτιμήσεις που αφορούσαν το σύνολο των κρατών-μελών της Συμμαχίας και διατυπώθηκαν ανεξαρτήτως των ελληνοτουρκικών περιπλοκών. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Ανώτατο Στρατηγείο Συμμαχικών Δυνάμεων (SHAPE) για τους ΝΑΤΟϊκούς στόχους συνολικά (Force Goals), αυτοί διαρθρώνονταν σε δύο εκδοχές («ALPHA» και «BRAVO»), από τις οποίες η πρώτη βασιζόταν στην πλήρη ικανοποίηση των επιδιώξεων και η δεύτερη η περιείχε τις ελάχιστες απαιτήσεις. Σε ό,τι αφορούσε την Ελλάδα, οι δικές της προτάσεις ήταν οικονομικότερες και των δύο ΝΑΤΟϊκών εναλλακτικών («ALPHA» - «BRAVO»), πάλι όμως προϋπέθεταν εξωτερική βοήθεια. Το θετικό των ελληνικών σκέψεων ήταν ότι προνοούσαν για πολλές μεν μονάδες του στρατού ξηράς, μικρότερου μεγέθους κι επαρκώς οπλισμένες δε, ήταν επομένως πιο προσαρμοσμένες στο γεωγραφικό ανάγλυφο της χώρας (και μάλιστα έναντι τόσο της επίσημης «από Βορράν» Απειλής όσο και της αναδυόμενης «εξ Ανατολών» -ένας συγκερασμός που αναμφίβολα συνιστούσε απόδειξη ευελιξίας στο στάδιο της «Εκτίμησης Απειλής κι επιτελική επιτυχία). Οι συμμαχικές Αρχές περιορίστηκαν να επισημάνουν ότι η υιοθέτηση οποιουδήποτε από τα δύο ΝΑΤΟϊκά σχέδια, αλλά και του ελληνικού, προσέκρουσε κατά την υλοποίηση σε σοβαρά εμπόδια οικονομικής φύσης, όμως αναγνωριζόταν πως τα ΝΑΤΟϊκά σχέδια ήταν δαπανηρότερα κατά το ότι προέβλεπαν πολυάνθρωπη σύνθεση (στους Πίνακες Οργάνωσης και Υλικού όπως ονομάζονται), ενώ οι ελληνικές προτάσεις εκμεταλλεύονταν ιδεατά τους διαθέσιμους ανθρώπινους πόρους, αφού η επιδίωξη ήταν να υπάρχουν πολλές, μικρού μεγέθους, αλλά επαρκώς οπλισμένες μονάδες (αυτό σχολιαζόταν έμμεσα από ΝΑΤΟϊκής πλευράς, διά της επισήμανσης ότι τόσο τα ΝΑΤΟϊκά όσο και το ελληνικό σχέδιο βασίζονταν στις ίδιας ποσότητας και ποιότητας εξοπλισμούς). Τα σχέδια για την Τουρκία, τόσο τα εθνικά όσο και τα ΝΑΤΟϊκά (η εφαρμογή είτε του «ALPHA» είτε του «BRAVO»), αξιολογήθηκαν από τους ΝΑΤΟϊκούς αξιωματούχους ως εξίσου ανεφάρμοστα, εξαιτίας των ανυπέρβλητων οικονομικών προσκομμάτων που παρουσίαζε η προσπάθεια επίτευξής τους [100].

[100] *NARR*, AC/248-D(64)3/25-11-1964, NATO SECRET σσ 3-9.

Η ενίσχυση της Εθνικής Φρουράς και της Μεραρχίας κλιμακώθηκε το ίδιο διάστημα: στις 28 Ιουλίου κατέπλευσαν στη Λεμεσό τα δύο παράκτια περιπολικά που είχαν αγοραστεί με τη δωρεά κυρίως του επιχειρηματία Λεβέντη. Οι δύο ακταιωροί με τα ονόματα *ΑΡΙΩΝ* και *ΦΑΕΘΩΝ*, που είχαν σημαντική αποστολή (την επιτήρηση των ακτών της Κύπρου για να περιοριστούν οι κρυφές μεταφορές όπλων και στρατιωτικών από την Τουρκία), ανέλαβαν βιαστικά τα καθήκοντά τους. Σύντομα θα λάμβαναν και το βάπτισμα του πυρός [101].

[101] Τα μικρά εκείνα πλοία ήταν γερμανικής ναυπήγησης του 1940 (στα Ναυπηγεία Burmester της Βρέμης, τα μετέπειτα Lürssen, από τα οποία προήλθαν οι περισσότερες τορπιλάκατοι και πυραυλάκατοι που αγόρασε το τουρκικό πολεμικό ναυτικό μεταπολεμικά), ως πολυμορφικός τύπος παράκτιων ναρκαλιευτικών (Räumboote, R-Boote) με δυνατότητες ανάληψης πρόσθετων καθηκόντων –κυρίως περιπολίας. Καθώς ναυπηγήθηκαν κατά εκατοντάδες και 140 από αυτά επιβίωσαν του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αριθμός τους κατέληξε ως αποζημίωση σε άλλα Ναυτικά μετά την λήξη του, μεταξύ αυτών και στο σοβιετικό. Το προαναφερθέν δεδομένο έδωσε την αφορμή για την δημοσίευση εσφαλμένης εικασίας σε βρετανική επιθεώρηση του ειδικού Τύπου της εποχής, ότι ίσως επρόκειτο για πρώην σοβιετικά πλοία (μία υπόθεση εύλογη λόγω των σύγχρονων εξελίξεων, που ίσως αφετέρου διατυπώθηκε υποβολιμαία, με σκοπό να καταδείξει τις υπό σκέψη μυστικής έναρξης εξοπλιστικές σχέσεις των ελληνοκύπριων με το «Ανατολικό Μπλοκ», διεγείροντας ή ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο εύκολα τα σχετικά αμερικανικά αντανακλαστικά). Στο ίδιο άρθρο σημειωνόταν ως εναλλακτική ερμηνεία ότι μπορεί και να επρόκειτο και για πλοία που άφησαν πίσω τους ημιβυθισμένα οι γερμανοί στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, κατά την υποχώρησή τους το φθινόπωρο του 1944 και κατονομάζοντας δύο βοηθητικά πλοία του ναυστάθμου Σαλαμίνας (τα Βοηθητικά Βάσης ΒΒ16 *ΘΑΣΟΣ* και ΒΒ17 *ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ*), για τα οποία ελάχιστα στοιχεία είναι διαθέσιμα. Τα επίμαχα δύο πλοία πάντως (τα *ΦΑΕΘΩΝ* και *ΑΡΙΩΝ*), τα πρώτα πλωτά μέσα που απέκτησε η Κυπριακή Δημοκρατία, μετά την εναρκτήρια ναζιστική περίοδο ζωής τους, είχαν ενταχθεί στο Πολεμικό Ναυτικό της Δανίας τον Δεκέμβριο του 1945. Μετέπειτα, το 1961, αγοράστηκαν από τη ναυτιλιακή εταιρία Ν. Ι. Νομικός και αξιοποιήθηκαν εντατικά στην Ερυθρά Θάλασσα ως ανεφοδιαστικά γεωτρύπανων. Εκτόπιζαν 125 τόνους, έφεραν δύο πετρελαιοκινητήρες που τους επέτρεπαν να αναπτύσσουν ταχύτητα θεωρητικά 20 κόμβων (πρακτικά 17-18, σύμφωνα με όσους υπηρέτησαν τότε σε αυτά) και είχαν πλήρωμα 21 ανδρών (στο οποίο μπορούσαν να προσκολληθούν και 2-3 ακόμη άτομα, αναλόγως των περιστάσεων και του είδους της αποστολής). Στο καθένα τοποθετήθηκαν 1 πυροβόλο Bofors 40 χλστ, 2 Oerlikon των 20 χλστ και 2 πολυβόλα. Κατηγοριοποιήθηκαν ως ΠΠ (Παράκτια Περιπολικά), αλλά ήσαν γνωστά και ως ακταιωροί (όροι εξίσου ορθοί περιγραφικά), γι' αυτό και οι δύο ονομασίες τύπων χρησιμοποιούνται εναλλακτικά στο παρόν κείμενο. Η *ΦΑΕΘΩΝ* απωλέσθηκε τον επόμενο μήνα σε πολεμικές επιχειρήσεις (βλ. παρακάτω), ενώ η *ΑΡΙΩΝ*, που διασώθηκε, μετονομάσθηκε σε *ΛΕΒΕΝΤΗΣ* κι εκσυγχρονίστηκε τον Οκτώβριο. Παρέμεινε στην ενέργεια την επόμενη 10ετία. Καταστράφηκε το 1974, ευρισκόμενη για επισκευές στη Ναυτική Βάση Χρυσούλης, ώστε μην καταστεί λάφυρο των τουρκικών στρατευμάτων που προέλαυναν ταχέως. Καθώς οι ανάγκες επιτήρησης των κυπριακών ακτών ήταν μεγάλες κι επείγουσες (τουρκικά στρατεύματα και πολεμικό υλικό μεταφέρονταν συχνά, κυρίως μέσω του θύλακα Μανσούρας – Κόκκινων), ενώ έντονη ήταν και η παρουσία τουρκικών υποβρυχίων στις θάλασσες γύρω από το νησί (με αποστολές συλλογής πληροφοριών και άλλες), μικρός αριθμός πετρελαιοκίνητων ακάτων εντάχθηκε επίσης τότε στις τάξεις της Διοίκησης Ναυτικού, οι οποίες αξιοποιήθηκαν συμπληρωματικά για μεταφορές ομάδων της Εθνικής Φρουράς. Ενδεικτικά: E. C. Fisher, The Mystery of the Cypriot Patrol Boat, *Warship International*, vol 2 no 1, (January 1965), σσ 30-32, H. T. Lenton, *Navies of the Second World War /German Surface Vessels 2*, London: Macdonald, 1966, σσ 82, 87, R. Gardiner (Διεύθ. Έκδοσης), *Conway's All the World's Fighting Ships, 1922-1946*, London: Conway Maritime Press, 1980, σ 251, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 139, αντιναύαρχος (ΠΝ) ε.α. Γ. Δημητρόπουλος, *Το Πολεμικό Ναυτικό στην Κύπρο 1964-1966*, Πειραιάς: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2011, σ 13, Η. Νταλούμης, *ΤΑ ΠΛΟΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ / 1826-2017*, ΠΕΙΡΑΙΑΣ: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2017, σσ 395-398, Ι. Γ. Αντωνόπουλος, *Η Δράσις του Π/Π ΛΕΒΕΝΤΗΣ στην Κύπρο*, Βόλος: Παλμός, 2018 (β΄ έκδοση), σσ 17, 25, 33-37.

Παράλληλα, τη νύχτα της τελευταίας μέρας του Ιουλίου κατέπλευσε στην Κύπρο το φορτηγό που μετέφερε την ίλη 17 μέσων αρμάτων μάχης τύπου Μ-47. Τα άρματα εκφορτώθηκαν στο Μπογάζι με ρυμουλκούμενες φορτηγίδες και παρέμειναν σε πρώτη φάση κρυμμένα εκεί, μετακινούμενα τμηματικά με αυτοσχέδιους αρματοφορείς στους χώρους διασποράς τους [102]. Κανείς νηφάλιος και στοιχειωδώς αμερόληπτος ερευνητής των γεγονότων της περιόδου δεν μπορεί να παραβλέψει το γεγονός ή να το υποτιμήσει, όταν εξετάζεται η εκδοχή της υπερατλαντικής ανοχής στη μεταφορά της Μεραρχίας και στα κίνητρά για την επίδειξη της συγκεκριμένης στάσης: τα Μ-47, πολύτιμα για την άμυνα του ελλαδικού χώρου με μοναδικό τους μειονέκτημα την ποσοτική τους ανεπάρκεια στο

Τα πληρώματά τους, όχι εθελοντές, άρχισαν να συγκεντρώνονται με μυστικότητα και να εκπαιδεύονται αμέσως μετά την αγορά τους το 1964. Κυβερνήτης του *ΑΡΙΟΝΑ* ήταν ο ανθυποπλοίαρχος Ν. Μπέτσης και του *ΦΑΕΘΟΝΤΑ* ο ομοιόβαθμός του Δ. Μητσάτσος. Δύο εβδομάδες πριν ξεκινήσουν το ταξίδι τους για την Κύπρο, οι κυβερνήτες τους αποκάλυψαν στα πληρώματα τον πραγματικό τους προορισμό. Αφού επισκευάσθηκαν στοιχειωδώς στα Ναυπηγεία Θ. Ζέρβα στο Πέραμα (όχι επαρκώς, στοιχείο στο οποίο απέδωσε αρκετά από τα προβλήματα του δικού του καραβιού ο Μητσάτσος), εισέπλευσαν (μάλλον στις 12 Ιουλίου) στο Ναύσταθμο για την τοποθέτηση του οπλισμού τους, ο οποίος εν συνεχεία αποσυναρμολογήθηκε. Απέπλευσαν από την Προβλήτα Πυρομαχικών του Ναυστάθμου Σαλαμίνας και με συνοδεία του αντιτορπιλικού *ΑΕΤΟΣ* κι ενός υποβρυχίου ξεκίνησαν για την Κρήτη με τον Αραπάκη επιβαίνοντα στο *ΑΡΙΩΝ*. Μετά από σύντομη στάση μίας διανυκτέρευσης στον Αγ. Νικόλαο και πιθανόν μίας ακόμη στη Ρόδο, άρχισε το κύριο σκέλος του ταξιδιού τους. Ο Δ. Μητσάτσος ανέφερε ότι «Φύγαμε χωρίς σημαία, με ψεύτικα ονόματα, χωρίς ταυτότητα», ενώ οι Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας έγραψαν ότι τα δύο πλοία είχαν υψώσει ελληνική σημαία του εμπορικού ναυτικού. Τα πληρώματα θυμούνται ότι έπλευσαν υπό «κάποια εμπορική σημαία». Σαφώς είχαν εφοδιαστεί με πλαστά έγγραφα και χρησιμοποιούσαν ψευδώνυμα, όπως και τα στελέχη των άλλων δύο Κλάδων των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων που μετακινήθηκαν στην Κύπρο. Τα δύο μικρά πλοία διέθεταν ένα radar ναυτιλίας κι ένα ραδιογωνιόμετρο και με αυτά τα στοιχειώδη ναυτιλιακά βοηθήματα ταξίδεψαν καλύπτοντας την απόσταση Ρόδου - Κύπρου. Κατέπλευσαν στη Λεμεσό τις απογευματινές ώρες της 28ης Ιουλίου και σχεδόν αμέσως 9μελές συνεργείο ξεκίνησε τις εργασίες βαφής (με την τυποποιημένη φαιά των πολεμικών του τότε ΒΝ) κι επανεγκατάστασης των όπλων τους. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν εντός 24ώρου. Εν συνεχεία εκτέλεσαν «πυρά στερεώσεως» και από την 1η Αυγούστου ξεκίνησαν τις αποστολές επιτήρησης, εντοπίζοντας συχνά πλοιάρια και περισκόπια υποβρυχίων: Έκθεση Αραπάκη «για τη ναυτική άμυνα της Κύπρου, τις επιχειρήσεις Τηλλυρίας και το θέμα της μεταφοράς των Ρωσικών Πυραύλων στην Κύπρο», χ.χ. (βάσει όμως του βαθμού που έφερε κατά την υποβολή της, θα πρέπει να αναχθεί στο 1968-1969), που περιλαμβάνεται στο Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σ 16, Αντιναύαρχοι Π.Ν. Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.), *Η ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966)*, Αθήνα: Γενική Εκδοτική, 2011, σσ 27-28, συνεντεύξεις του Δ. Μητσάτσου (τότε κυβερνήτη του παράκτιου περιπολικού *ΦΑΕΘΩΝ*), στον Στ. Χελιδόνη, *Καθημερινή*, φύλλο 25-11-2007 και τηλεφωνικά στον υποψήφιο διδάκτορα, στις 15-11-2019 (για τη δράση του λήφθηκε χωριστή, διά ζώσης συνέντευξη -βλ. παρακάτω), διά ζώσης συνεντεύξεις των Θ. Μπιλιαρδή και Η. Ραπανάκη, μονίμων υπαξιωματικών του τότε ΒΝ, μέλη του πληρώματος της ακταιωρού *ΑΡΙΩΝ*, Αθήνα, 25-11-2019, 17-12-2019.

[102] Ι. Σ. Μαμουνιδάκης, *Τα Τεθωρακισμένα στην Κύπρο /Εξέλιξη και Δράση*, Αθήνα: Δούρειος Ίππος, 2008, σ 15, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 328, Αντιναύαρχος ε.α. Γ. Δημητρόπουλος -μαρτυρία του στο Γ. Μήτσαινας op cit σ 48 (ο Δημητρόπουλος μεταχρονολογεί την ενέργεια κατά λίγες μέρες, εσφαλμένα). Η κίνηση έλαβε χώρα ως υλοποίηση της σχετικής απόφασης που είχε ληφθεί λίγες μέρες νωρίτερα στη διάρκεια των συσκέψεων μεταξύ των ελλαδιτών και των ελληνοκύπριων, όπως αναφέρθηκε. Ο Ν. Κρανιδιώτης παρέθεσε στο έργο του αντίγραφο τεκμηρίου σύμφωνα με το οποίο ο Γαρουφαλιάς είχε την πρόθεση να μεταφερθούν τα άρματα από την Ελλάδα στην Κύπρο μέσω της Αιγύπτου: Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 241.

οπλοστάσιο της χώρας, ήταν αξιόλογης σημασίας βαρύ στρατιωτικό υλικό – δωρεά των ΗΠΑ. Η διπλή κορωνίδα λοιπόν της ενίσχυσης της Μεραρχίας, ο αριθμητικός της διπλασιασμός και η προικοδότησή της με άρματα μάχης που έλαβαν χώρα τότε, αποκλείεται να συνέβησαν εν αγνοία των ΗΠΑ ή χωρίς την άτυπη και σιωπηρή συγκατάθεσή τους [103], αν και διατυπώθηκε, ειδικά για την μεταφορά των επίμαχων αρμάτων και η αντίθετη δοξασία (ότι δεν υπέπεσε στην αντίληψη κανενός άλλου) [104]. Όπως αποδείχθηκε κατ' επανάληψη, ειδικά κατά την πρώιμη και την μέση Ψυχροπολεμική περίοδο (και, στην κυπριακή περίπτωση, περίτρανα τον Μάρτιο του 1965), α) οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν πλήρη επίγνωση όλων των τεκταινομένων στην Ανατολική Μεσόγειο (ήταν ζωτικής σημασίας θαλάσσια περιοχή για τα ζωτικά τους στρατηγικά εθνικά συμφέροντα, διέθεταν δε τα μέσα για την επιτήρηση, τη συλλογή πληροφοριών και την κάθε είδους επέμβαση τοπικά), β) δεν δίσταζαν να κινηθούν δυναμικά, όποτε το έκριναν αναγκαίο ή αναπόφευκτο. Ακόμη και η τμηματική αποστολή μικρών δυνάμεων, όπως αυτή που έλαβε χώρα ως το καλοκαίρι, θα μπορούσε να εγείρει εύλογες αμερικανικές υποψίες κι αποτελεσματικές κι αντιρρήσεις: το δημιουργημένο και συντηρούμενο από τις ΗΠΑ ελλαδικό αμυντικό εποικοδόμημα, στερείτο ήδη σημαντικών πόρων με την μετακίνηση στελεχών εξειδικευμένης, δαπανηρής εκπαίδευσης και κρίσιμων ειδικοτήτων (υποβρύχιοι καταστροφείς, στελέχη της Αεροπορίας, αξιωματικοί για την επάνδρωση του επιτελείου, των εκπαιδευτικών δομών και της διοίκησης της Εθνικής Φρουράς), που αναπόφευκτα αφαίμασσαν τις ένοπλες δυνάμεις της Ελλάδας κι υπονόμευαν την επιτυχή εκτέλεση των ήδη οριακά εκπληρούμενων ΝΑΤΟϊκών τους καθηκόντων. Η κατάσταση επιδεινώθηκε όταν μεταφέρθηκαν στην Κύπρο ευμέγεθες στράτευμα και βαρύ υλικό. Ασφαλώς, για να γίνει αποδεκτή αυτή η άμβλυνση ικανοτήτων, το τίμημα δεν μπορεί παρά να θεωρείτο εύλογο από πλευράς Washington. Ο έλεγχος των ελληνοκύπριων και η αποτροπή τυχόν τουρκικών πειρασμών για «δυναμικούς μαξιμαλισμούς» πείθει ερμηνευτικά ως το διφυές, απτό αμερικανικό κίνητρο.

[103] Βλ. ενδεικτικά την εδραιωμένη επ' αυτού πεποίθηση του στρατιωτικού Ι. Μπήτου, που κατ' επανάληψη υπογράμμισε στην σημαντική μαρτυρία του: Ι. Μπήτος op cit σσ 132-133. Υφίσταται εξάλλου ο ισχυρισμός του Ν. Δεληπέτρου (ενός βενιζελογενή, πιστού φίλου του Γ. Παπανδρέου, που γι' αυτό ανέλαβε σύντομα την αποστολή αναστύλωσης του ενωσιακού ιδεώδους μέσω του Τύπου στην Κύπρο, ο οποίος είχε πιθανότατα ίδιου επιπέδου με τον Ι. Σωσσίδη πρόσβαση σε ευαίσθητες πληροφορίες), ότι οι ΗΠΑ «μάς είχαν συμβουλεύσει» να αποσταλεί η Μεραρχία: Ν. Δ. Δεληπέτρος, *Αποφάσισα να μιλήσω*, Αθήνα: Εστία, 1988, σ 115. Για τα πεπραγμένα του Δεληπέτρου στην Κύπρο βλ. παρακάτω και σύνοψη στο επόμενο Κεφάλαιο.

[104] Π. Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 2000, σ 65. Ο Αραπάκης είχε οργανώσει κι επιβλέψει την εκφόρτωσή τους.

Επανερχόμενοι στα της προπαρασκευής της κυπριακής άμυνας, λίγο νωρίτερα, μεταφέρθηκαν με δύο διαφορετικά πλοία, τα M/S *ΕΛΕΝΗ* και M/S *Γ. ΒΕΝΤΟΥΡΗΣ* σε ισάριθμους πλόες (αναχώρησαν από την Ελλάδα στις 26/6 και στις 6/7/1964 αντίστοιχα) δύο ζεύγη radar του Ναυτικού, τα τρία από τα οποία εγκαταστάθηκαν άμεσα σε θέσεις που επελέγησαν με κριτήριο την όσο το δυνατόν πληρέστερη κάλυψη των θαλασσών που περιβάλουν το νησί. Με αναντικατάστατο «προϊόν» τα δεδομένα που λαμβάνονταν από τα radar, δημιουργήθηκε Θάλαμος Επιχειρήσεων που αποδείχθηκε πολύτιμος τον επόμενο μήνα. Παράλληλα, το πρώτο απόσπασμα της Αεροπορίας (Αεροπορικό Απόσπασμα Κύπρου –ΑΑΚ), 42 άτομα εκ των οποίων οι 39 αξιωματικοί και υπαξιωματικοί), εγκατέστησε ένα υποτυπώδες σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης που ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο. Σύντομα λειτούργησαν 2 σταθμοί radar (με ένα radar έρευνας κι ένα radar εύρεσης ύψους ο καθένας) της αεροπορίας για την επιτήρηση του κυπριακού εναέριου χώρου [105].

[105] Τα 5 (τελικά) συνολικά radar του ναυτικού που μεταφέρθηκαν στην Κύπρο ήταν της Canadian Marconi τύπου 6/4, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ελλαδιτών αξιωματικών του τότε ΒΝ. Μάλλον εννοούνταν τα No 4 Mk 6, διπλού ρόλου (έρευνας-έγκαιρης προειδοποίησης και ελέγχου πυρός). Ομοιότυπους ραδιοεντοπιστές αξιοποιούσαν οι βρετανικές ένοπλες δυνάμεις επί του νησιού κατά τα προηγούμενα χρόνια (και πιθανότατα συνέχισαν να βρίσκονται σε χρήση και μετά την ανεξαρτησία. Για τα βρετανικά Canadian Marconi τύπου No 6 Mk 4 στην Κύπρο, της 188ης πυροβολαρχίας του στρατού, βλ. ενδεικτικά μαρτυρία στο http://www.cypruswar.com/ , προσπελάστηκε 14-1-2020). Ήταν «ημι-κινητά» (φέρονταν σε τροχοφόρα περίκλειστα αμαξώματα, ήταν όμως ρυμουλκούμενα χωρίς δυνατότητα αυτοκίνησης, χρειάζονταν δηλαδή εξωτερικούς ελκυστήρες). Οι αρχικές θέσεις στις οποίες αναπτύχθηκαν ήταν επιβεβαιωμένα στις εξής τοποθεσίες: βόρεια, στο χωριό Λιβερά (35 χλμ δυτικά της Κερύνειας, δίπλα στον Φάρο του Κορμακίτη), στα νοτιοανατολικά στον Πρωταρά της Αγ. Νάπας και στα βορειοανατολικά στον Προφήτη Ηλία (δίπλα στο χωριό Ριζοκάρπασο). Λίγο αργότερα δημιουργήθηκαν επίσης θέσεις όπου μπορούσαν να λειτουργήσουν αν χρειαζόταν, στο Πισσούρι στα νοτιοδυτικά (στο μέσον της απόστασης Λεμεσού – Πάφου) και στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου. Εκεί, εγκαταστάθηκε το 4^{ο} radar το 1965. Δύο ακόμη θέσεις προετοιμάστηκαν, μία κοντά στο Μπογάζι, (στο Τρίκωμο, σε προαύλιο εκκλησίας, όπου τοποθετήθηκε το 5^{ο}, ως τότε εφεδρικό radar) και μία στο Λατσί (αμφότερες σχετίζονταν με αγκυροβόλια των τορπιλακάτων του ναυτικού - βλ. παρακάτω- επομένως προορίζονταν να τις υποστηρίζουν στα επίπεδα της έρευνας και της έγκαιρης προειδοποίησης). Σε εκείνη την πρώτη φάση επιχειρήθηκε η τοποθέτηση ενός radar κοντά στον Αγ. Ιλαρίωνα, όμως οι τουρκοκύπριοι το αντιλήφθηκαν, έβαλαν κατά των ελληνοκύπριων που δοκίμασαν να το εγκαταστήσουν κι έτσι η προσπάθεια εγκαταλείφθηκε (σύμφωνα με τον Αραπάκη). Κοντά στην τοποθεσία ενός από τα radar του Ναυτικού, στον Κορμακίτη αλλά σε μεγαλύτερο υψόμετρο (στην θέση Βίγλα), τοποθετήθηκε ο ένας σταθμός radar της αεροπορίας και στην Καντάρα (σημείο στην ανατολική απόληξη του Πενταδακτύλου που εποπτεύει ταυτόχρονα την βορειοανατολική ακτή, την πεδιάδα της Μεσαορίας και την είσοδο στην χερσόνησο της Καρπασίας) ο δεύτερος (είναι ασαφές αν τα radar της Αεροπορίας ήταν 2 ή 3 και πότε ακριβώς ξεκίνησαν να λειτουργούν –λχ εκείνο της Βίγλας εγκαταστάθηκε στη θέση του το καλοκαίρι αλλά πιθανόν κατέστη επιχειρησιακό τον Σεπτέμβριο). Πάντως, στις δύο εκείνες θέσεις το 1974 λειτουργούσαν «παλαιοί σταθμοί radar, ήταν 1Ε και 1D». Στο Ριζοκάρπασο σημαντική υπήρξε η συνεισφορά του ελληνοκύπριου επιχειρηματία Πηλακούτη, ο οποίος δώρισε σημαντικό μέρος του εξοπλισμού υποστήριξης (ηλεκτρογεννήτρια κλπ): Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β’ σσ 24-25, τ. Γ΄ σσ 15-16, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 132, 139, Π. Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 2000, σσ 48-49, Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) 2011 op cit σσ 28-29, 108-109, 113, Γ. Δημητρόπουλος 2011 op cit σσ 15, 31, Γ. Μήτσαινας op cit σσ 50-51, τηλεφωνικές συνεντεύξεις του Ιωσήφ «Τίτου» Σκουρίδη (28/4/2015 και 14/1/2020).

Ο ελληνοκύπριος Ι. Σκουρίδης, γεννημένος στην Λευκωσία το 1943, ήταν απόφοιτος τεχνικής σχολής του νησιού, που μετέπειτα ολοκλήρωσε τις σπουδές του επί του ραδιοφώνου και των τηλεπικοινωνιών στο Northern Polytechnic (ΤΕΙ στο Holloway του βόρειου Λονδίνου). Πρόλαβε να προσληφθεί από το BBC και να εργαστεί σε σταθμό αναμετάδοσής του (relay station), λίγο πριν κληθεί να υπηρετήσει στις ελληνοκυπριακές ένοπλες δυνάμεις. Ο Ι. Σκουρίδης κατατάγηκε στο Κυπριακό Ναυτικό τον Ιούλιο του 1964. Παρά το γεγονός ότι η αρχική υποχρέωση των στρατεύσιμων αφορούσε σε 6μηνη θητεία, εκείνος, ως βαθμοφόρος και κυρίως ως ένας από τους ελάχιστους και πολύτιμους στρατεύσιμους με την επιθυμητή υψηλή τεχνική κατάρτιση για τις περιζήτητες ειδικότητες, είχε εξ αρχής πιο επιμήκη θητεία (με διαρκείς ανανεώσεις, απολύθηκε στις αρχές του 1966). Η μαρτυρία του υπήρξε πολύτιμη κατά το ότι ενεπλάκη άμεσα, κυριολεκτικά από την πρώτη ημέρα της κατάταξής του, στην ενεργοποίηση των radar του Ναυτικού και στην προπαρασκευή των θέσεων στον Προφήτη Ηλία, στα Λιβερά, στον Πρωταρά, στο Πισσούρι, στο Τρίκωμο και στο Λατσί, «με μόνο βοήθημα ένα ογκώδες, πάχους 2 ιντσών εγχειρίδιο» που τού δόθηκε. Η εκπαίδευσή του σε πρόσθετα, κρίσιμα οπλικά συστήματα της Κυπριακής Δημοκρατίας συνεχίστηκε και αργότερα, γι' αυτό και θα γίνει εκτενής μνεία σε διαφορετικά σημεία των συνεντεύξεών του παρακάτω.

Η αναφορά στον σταθμό radar της Καντάρας και γενικά στα radar της αεροπορίας έγινε από τον υποπτέραρχο ε.α. Ι. Καραστατήρα, επικεφαλής της Αεροπορικής Διοίκησης Κύπρου και διευθυντή αεροπορικών δυνάμεων τοπικά το 1974, στο πλαίσιο της κατάθεσής του, για τον «Φάκελο της Κύπρου»: Βουλή των Ελλήνων: γενικός συντονισμός: Β. Τσακανίκα, γενική επιμέλεια: Έ. Δρούλια, επιμέλεια: Ό. Ησαΐα, Άρης Σωτηρόπουλος / Βουλή των Αντιπροσώπων: γενικός συντονισμός: Ε. Ηλιάδη, επιμέλεια: Φ. Φλουρέντζου, Σ. Βανέζου, *Φάκελος Κύπρου*, Αθήνα-Λευκωσία: Βουλή των Ελλήνων, Βουλή των Αντιπροσώπων, 2018, τ. ΣΤ΄ (Φάκελοι 16-18), σσ 457, 499-502, 504. Δεν υπάρχει λόγος να υποτεθεί πως ο σταθμός αυτός βρισκόταν σε διαφορετικό σημείο το 1964 (τα γεωγραφικά δεδομένα που υπαγορεύουν την επιλογή της βέλτιστης τοποθεσίας για την τοποθέτηση ενός radar παραμένουν αναλλοίωτα –πολλώ δε μάλλον αφού η απειλή που καλούνταν να εκτοπίσουν έγκαιρα τα radar αυτά ήταν η ίδια: η τουρκική). Ο τότε ταξίαρχος της ΕΒΑ Ι. Αναγνωστόπουλος ανέφερε ότι διαπίστωσε την ύπαρξη και λειτουργία του όταν επισκέφθηκε το νησί το 1965 (θεώρησε μάλιστα την ανάπτυξή του ατυχή, κατά το ότι ήταν εντελώς εκτεθειμένο): Μαρτυρία του Ι. Αναγνωστόπουλου στο Γ. Μήτσαινας ibid σ 99. Δεν είναι γνωστό ποιοί ακριβώς τύποι radar της αεροπορίας μεταφέρθηκαν στην Κύπρο αρχικά. Σε ό,τι αφορά πάντως τους τύπους radar που ασαφώς κατονόμασε ο Καραστατήρας, σημειώνονται τα εξής: Ως μεν «1Ε» μάλλον εννοείται το ελαφρύ, κινητό radar έρευνας τύπου AN/TPS-1E, που σχεδιάστηκε και τέθηκε σε παραγωγή για πρώτη φορά στην διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, παραμένοντας σε υπηρεσία διεθνώς (και στην Ελλάδα) επί 4 δεκαετίες. Στις μονάδες που το διέθεταν συμπεριλαμβάνονταν το 2^{ο} ΑΚΕ (με έδρα τότε στο Καβούρι, εξοπλισμένο με τέτοιου τύπου radar από το 1955) και η 3^{η} ΜΣΕΠ (στη Λήμνο, από το 1966-67), σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Πολεμικής Αεροπορίας (προσπελάστηκαν 10-9-2020): https://www.haf.gr/structure/ata/2ake/ , https://www.haf.gr/structure/ata/8msep/

Σχετικά με τα «1D» παρατίθεται το ακόλουθο δεδομένο: Στις 11 Μαρτίου 1966, το Ανώτατο Αεροπορικό Συμβούλιο της ΕΒΑ αποφάσισε ομόφωνα την αγορά 12 radar (έξι του τύπου AN/TPS-1D και ισάριθμων του τύπου AN/TPS-10D, κατασκευής της αμερικανικής TECHNICAL RESOURCES), μέσω απευθείας ανάθεσης «άνευ διαγωνισμού» σε εγχώριο Οίκο που αντιπροσώπευε την κατασκευάστρια εταιρία, επικυρώνοντας την σχετική γνωμοδότηση του αρμόδιας υποδιεύθυνσης (ΚΕΠ/ΓΕΑ) που είχε διατυπωθεί την 1^{η} Φεβρουαρίου. Τα δεύτερα, ήταν εύρεσης ύψους και θεωρούντο απηρχαιωμένα την εποχή της λήψης της απόφασης για την πρόσκτησή τους (εκτίμηση διατυπωμένη και από επιτελή που συμμετείχε στην σύσκεψη εκείνη). Τα πρώτα, ήταν έρευνας, έγκαιρης προειδοποίησης και ελέγχου, ελαφρά και κινητά, με μικρές απαιτήσεις επάνδρωσης και συντήρησης, μέσης εμβέλειας. Αξιοποιούνταν επίσης από το πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα *ΝΙΚΗ* ως ο βασικός αισθητήρας του. Αμφότερα είχαν σχεδιαστεί στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, πάντως ήταν ακόμη σε χρήση διεθνώς τότε. Το σκεπτικό της απόφασης ήταν ότι «[δ]ιά την αποτελεσματικήν κάλυψιν της περιοχής Αιγαίου εξ εχθρικής εναερίου προσβολής, εκρίθη αναγκαία η προμήθεια και εγκατάστασις συγκροτημάτων RADARS εις ενίας θέσεις των νήσων του Αιγαίου πελάγους». Το ΓΕΑ είχε προχωρήσει σε προκαταρκτική «έρευνα αγοράς» μέσω των αεροπορικών Ακόλουθων της χώρας που ήταν διαπιστευμένοι στις πρεσβείες της Washington, του Λονδίνου, της Ρώμης και της Βόννης, «εις διαφόρους Οίκους, προς βολιδοσκόπησιν της υπάρξεως RADARS και της δυνατότητος εφοδιασμού της ΕΒΑ δι' αριθμού τοιούτων, καταλλήλων προς κάλυψιν των ελαχίστων

Ο Αύγουστος της Τηλλυρίας. Οι ελληνοκύπριοι βιώνουν το πυρίκαυστο δίλλημα: πραγματική ανεξαρτησία μέσω της ενίσχυσης των «απαγορευμένων συμμαχιών» ή μετατροπή τους σε πολίτες μακρινών (και ακρωτηριασμένων) επαρχιών του ελλαδικού κράτους

Τις πρώτες μέρες του Αυγούστου, η Μεραρχία απόκτησε την πλήρη της αριθμητική δύναμη προσωπικού στην αρχική της σύνθεση. Πλέον, στην Κύπρο βρίσκονταν συνολικά 7.328 άνδρες και 957 αξιωματικοί (η συντριπτική πλειοψηφία των οπλιτών και των υπαξιωματικών, καθώς και η πλειοψηφία των αξιωματικών ανήκαν στη δύναμη της Μεραρχίας). Τον Οκτώβριο πάντως η Μεραρχία ενισχύθηκε σημαντικά περαιτέρω [106].

απαιτήσεών του από πλευράς επιδόσεων». Λόγω της ευαίσθητης φύσης του αναζητούμενου υλικού, ελάχιστοι Οίκοι ανταποκρίθηκαν «και ούτοι όμως, δεν υπέβαλον επισήμους προσφοράς και όρους πωλήσεως, αλλά ενδεικτικά μόνον στοιχεία δι' ενίους των υπ' αυτών κατασκευαζομένων τύπων RADAR, αιτούντες συμπληρωματικάς διευκρινήσεις επί των απαιτήσεων άς τα αιτούμενα υπό της EBA RADARS δέον να καλύψωσι και επισημαίνοντες (ιδία Αμερικανικοί και Ιταλικοί Οίκοι) τας δυσχερείας ως προς την επίτευξιν αδείας εξαγωγής εκ μέρους των Κυβερνήσεών των». Η προσφορά που εγκρίθηκε είχε κατατεθεί κατ' εξαίρεση απευθείας και γι' αυτό απέκτησε εξ αρχής προβάδισμα. Εξάλλου, ήταν σε ανταγωνιστική τιμή (14.900 $ ανά συσκευή, ένα τίμημα εύλογο ειδικά καθώς τα AN/TPS-10D ήταν μεταχειρισμένα), με μικρό επιπλέον κόστος ασφάλισης στα λιμάνια Ν. Υόρκης και Πειραιά, ενώ επίσης είχαν σχετικά βραχείς χρόνους παράδοσης (τα πρώτα τρία του κάθε τύπου εντός του προσεχούς τετραμήνου και τα υπόλοιπα σε δύο τριάδες, 5 κι 9 μήνες μετά την υπογραφή της σύμβασης αντίστοιχα), παράμετρος που δελέαζε την ελληνική πλευρά εξίσου με την χαμηλή τιμή τους. Παρόλο που εκφράστηκε η σκέψη να διεξαχθεί διαγωνισμός, προτιμήθηκε η λύση αυτή «λόγω του υπερεπείγοντος και του απορρήτου της προμηθείας», αλλά και του απαγορευτικού κόστους της αγοράς σύγχρονων radar («αντί των 100 εκ. [δραχμών] που θα εστοίχιζον τα καινουργή, τα προτεινόμενα τα προμηθευόμεθα μόνον με 10 εκατομμύρια … Δι' αυτών θα αυξήσωμεν την εμβέλειαν των υφισταμένων … Η επιχειρησιακή των αξία έχει εκτιμηθή υπό του ΑΣΑ [του Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου]». Η έκδοση του απαιτούμενου χρηματικού εντάλματος πληρωμής θα γινόταν «βάσει των εξαιρέσεων του άρθρου 34 του Νόμου ΣΙΒ' περί Δημοσίου Λογιστικού, λόγω του επείγοντος και του απορρήτου» της αγοράς: *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 32, 11-3-1966. Οπωσδήποτε, δύο ή τρία από αυτά μεταφέρθηκαν κι εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο αμέσως μετά την παραλαβή τους, καθώς ήταν εξοπλισμός εθνικής κι όχι ΝΑΤΟϊκής ιδιοκτησίας.

[106] Τους συνολικούς αριθμούς παρέθεσε στις μαρτυρίες του το δίδυμο της πολιτικής ηγεσία του υπογργείου εθνικής άμυνας: Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 124, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σ 199. Ο Γαρουφαλιάς επικαλέστηκε την βραδύτητα κατά την συγκρότηση των ταγμάτων της Εθνικής Φρουράς, για να δικαιολογήσει την διόγκωση της Μεραρχίας (ήταν ένα από τα ελάχιστα σημεία στα οποία στάθηκε επικριτικός προς τον Καραγιάννη, αποφεύγοντας πάντως να τον κατονομάσει). Δεν ήταν όλοι οι σταλμένοι ελλαδίτες στρατιωτικοί εντεταγμένοι στη Μεραρχία, όπως έχει ήδη τονιστεί. Ως τον Ιούνιο, για τη δική της δύναμη είχαν μεταφερθεί 4.793 άνδρες, στους οποίους προστέθηκαν άλλοι 2.164 τον Ιούλιο, άρα όταν τα Τηλλυριακά ξεκινούσαν η Μεραρχία («ΕΛΔΥΚ/Μ», κωδική ονομασία: ΜΕΝΕΛΑΟΣ) διέθετε 6.957 άνδρες. Τον Οκτώβριο στάλθηκαν άλλοι 1.294 του στρατού ξηράς κι 77 του ναυτικού, ως περαιτέρω ενίσχυση, πάλι ως επί το πλείστον της Μεραρχίας: Σ. Καρκαλέτσης, (1964-1967) /ΕΛΔΥΚ –«Μ» /Η Ιστορία της Ελληνικής Μεραρχίας Κύπρου, *Στρατιωτική Ιστορία*, τ. 67, Μάρτιος 2002, σ 32. Επομένως, στο απώγειό της η Μεραρχία αριθμούσε maximum 8.251 άνδρες, χωρίς σε αυτόν τον αριθμό να συμπεριλαμβάνονται οι αξιωματικοί που στελέχωναν την διοίκηση και τα επιτελεία της Εθνικής Φρουράς, ούτε τα κλιμάκια του ΒΝ και της ΕΒΑ.

Η είσοδος του Αυγούστου συνέπεσε με την κλιμάκωση των υπερατλαντικών σκέψεων υπέρβασης των ελληνοκυπριακών αντιδράσεων διά της νομιμοφανούς -πλην, επί της ουσίας πραξικοπηματικής- παράκαμψης της Λευκωσίας: την 1η Αυγούστου, ο G. Ball προώθησε στον Acheson ως ενδεδειγμένη τη λύση της κήρυξης της ένωσης άμεσα (ιδέα που είχε αρχικά συλλάβει ο Κωστόπουλος), ώστε να μην μεσολαβήσει μεταβατικό διάστημα ανεξαρτησίας της Κύπρου, η οποία «υπήρχε κίνδυνος» να παγιωθεί. Το υπονοούμενο ήταν ότι αν η ένωση κηρυσσόταν πρώτα (με αυτονόητη, απαραίτητη προϋπόθεση να είχε επιτευχθεί προηγουμένως μυστική ελλαδοτουρκική συμφωνία), αυτή θα γινόταν να εφαρμοστεί επιβαλλόμενη «καθ' άπασα την ελληνική επικράτεια», δηλαδή και στην (ελληνική πλέον) Κύπρο. Ο D. Acheson αποκρίθηκε την επομένη ότι θα ήταν προτιμότερη η σταδιακή εφαρμογή των σκέψεων εκείνων, προκρίνοντας εύλογα σε πρώτη φάση την επίτευξη αμοιβαία αποδεκτού διακανονισμού ανάμεσα στις δύο «μητέρες-πατρίδες», οι οποίες έπειτα θα ήταν σε θέση να προχωρήσουν σε κάποιο σκοπίμως γενικόλογα ασαφές κοινό ανακοινωθέν, ώστε «η απόφαση να λάβει σάρκα και οστά διά δημοψηφίσματος ή με κάποια άλλη δράση». Στο τηλεγράφημά του προς τους Ball, Talbot και Finletter (τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο των ΗΠΑ στο ΝΑΤΟ, ο οποίος συμπεριλήφθηκε στους αποδέκτες επειδή είχε εισηγηθεί την ενεργό ανάμιξη της Συμμαχίας στα τεκταινόμενα), ο Acheson έδωσε περισσότερο δίκιο στους τούρκους, αλλά ζήτησε χρόνο για να καταφέρει να τους πείσει να δεχθούν την εκμίσθωση βάσης, μικρής έκτασης και για περιορισμένη διάρκεια. Όλοι οι εμπλεκόμενοι θα έπρεπε να σταθούν προσεκτικοί, προνοητικοί κι άκρως εχέμυθοι. Επικαλούμενος την τελευταία αυτήν παράμετρο, τάχθηκε εναντίον της ΝΑΤΟϊκής παρέμβασης: «έτσι, θα πληροφορούνταν πρόωρα τις εξελίξεις ο Ανατολικός συνασπισμός και το ΑφροΑσιατικό Μπλοκ και θα έσπευδαν όλοι, μάλλον μαζί με τον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ, να υποστηρίξουν τον Μακάριο, ενώ η ελλαδική κυβέρνηση θα παρουσιαζόταν να υποκύπτει στις 'ΑγγλοΣαξωνικές πιέσεις' κι εξάλλου το ΝΑΤΟ δεν είχε αποδειχθεί επαρκής μοχλός πίεσης στην όλη υπόθεση», σημείωσε ο Acheson, μάλλον αισιοδοξώντας κατά βάθος για την έκβαση των διεργασιών και επιδιώκοντας να διατηρήσει οποιονδήποτε άλλον διαπραγματευτή εκτός ευσήμων. Προσέθεσε κινδυνολογικά ότι αν δεν σημειωνόταν σύντομα πρόοδος στη Γενεύη, η κυβέρνηση İnönü κινδύνευε να πέσει – επομένως η Αθήνα έπρεπε να συμμορφωθεί τάχιστα στο πνεύμα των ημερών, κατέληξε ο Acheson. Πράγματι, στις 3/8 ο Κωστόπουλος εξουσιοδότησε, παρουσία του ηγετικού διδύμου της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα, τον Νικολαρεΐζη να συζητήσει προκαταρκτικά και χωρίς δεσμεύσεις με τους τούρκους όχι μόνον το θέμα μίας ΝΑΤΟϊκής βάσης ή της φιλοξενίας τουρκικών στρατευμάτων σε βρετανική βάση, αλλά και το σενάριο

της ενοικίασης μίας περιοχής γι' αυτόν τον σκοπό. Ο Labouisse δεν ήταν βέβαιος αν αυτή η άδεια προερχόταν από τον έλληνα υπουργό εξωτερικών αποκλειστικά ή αν ήταν εν γνώσει επίσης του πρωθυπουργού του. Σχετικά με το ζήτημα της προστασίας των τουρκοκύπριων, όπως ανέφερε ο Κωστόπουλος, οι τούρκοι δεν είχαν τηρήσει τα συμφωνηθέντα περί αυτοδιοίκησης των ίμβριων και των τενέδιων, προσθέτοντας ότι αν κατορθωνόταν να συμφωνηθεί ο μαζικός εκπατρισμός των τουρκοκύπριων, η παροχή τουρκικής στρατιωτικής βάσης θα γινόταν λιγότερο δύσπεπτη για την ελληνική συνολικά πλευρά. Οι δύο έλληνες παραδέχονταν ότι ήταν αναγκαίο να αποφευχθεί η αίσθηση ή η δημόσια εντύπωση ταπείνωσης των τούρκων. Διόλου συμπτωματικά, τότε ακριβώς (3/8) ο Γρίβας πρότεινε με επιστολές του προς τον Κωστόπουλο την διεξαγωγή δημοψηφίσματος το ταχύτερο, ώστε να διευκολυνθεί το σύνθημα «Αυτοδιάθεσις-Ένωσις» και η άμεση εφαρμογή του, χαρακτηρίζοντας την «αδέσμευτον Ανεξαρτησίαν … εάν πρόκειται να γίνη καθεστώς … τάφον της Ενώσεως». Ο Γρίβας υποστήριξε ότι το κλίμα στο νησί ήταν ευνοϊκό για το ενωσιακό ιδεώδες, καθώς «ούτε οι κομμουνισταί δεν δύνανται να [το] καταπολεμήσουν φανερά, διότι αντιλαμβάνονται ότι θα αποξενωθούν ενός μεγάλου μέρους των οπαδών των». Χαρακτήρισε «ασύμφορον την παρεμβολήν του αιτήματος 'αδέσμευτος ανεξαρτησία'» στον ΟΗΕ, καθώς ένα ψήφισμα εκεί υπέρ αυτής «πιθανώς να οδηγήση εις την εδραίωσιν της Κυπριακής Δημοκρατίας ως αυτοτελούς ανεξαρτήτου κράτους», επικαλέστηκε πάγια νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης περί αναγνώρισης του δικαιώματος μίας συλλογικότητας να αποσχισθεί από ένα κράτος ή να ενωθεί με άλλο κράτος και απαξίωσε το αίτημα για αδέσμευτη κυπριακή ανεξαρτησία ως «ιστορικόν υπόλειμμα παρελθούσης ήδη εποχής». Συναφώς, εισηγήθηκε την προβολή της διεκδίκησης της ανεξαρτησίας «ουχί ως καθεστώς, αλλά ως ιδέαν επιτρέπουσαν την αυτοδιάθεσιν». Διαβεβαίωσε επίσης τον Κωστόπουλο ότι μέχρι τα μέσα Σεπτεμβρίου η Εθνική Φρουρά θα διέθετε παρατακτή δύναμη «περίπου 38 τ[αγμάτων] π[εζικού]» κι απέρριψε την ίδρυση τουρκοκυπριακών καντονιών, περιοριζόμενος να αποδεχθεί την παραχώρηση μέρους των δύο βρετανικών βάσεων στους τούρκους υπό ειδικό καθεστώς και αυστηρά για όσο διάστημα το ΗΒ θα διατηρούσε την δική του στρατιωτική παρουσία στο νησί. Η CIA πάντως, εκείνες τις πρώτες μέρες του Αυγούστου έκρινε δύσθυμα ότι «ακόμη κι ο Γρίβας έχει ρυμουλκηθεί από την περί επικείμενης τουρκικής εισβολής υστερική ομοψυχία [sic] των ελληνοκύπριων, στην οποία πρωτοστατούν οι κομμουνιστές και φαίνεται να έχει κηρύξει εκεχειρία προς αυτούς». Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών βασίζονταν ιδιαίτερα στις αναλύσεις του Belcher, που εκτιμούσε ότι η Κύπρος έτεινε ραγδαία να μετατραπεί στον πάγιο εφιάλτη τους («μία Μεσογειακή εκδοχή της Κούβας» επί λέξει), αποδίδοντας

ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι πρόσφατα οι ελληνοκύπριοι δεν είχαν διστάσει να ανοίξουν πυρ και κατά θέσεων της ΤΟΥΡΔΥΚ, κάτι που απέφευγαν γενικά. Ο αμερικανός πρέσβης προσέθετε ότι η μόνη σοβαρή προοπτική αποφυγής χειρότερων εξελίξεων θα ήταν η ταχεία υιοθέτηση μίας λύσης σύμφωνης με τις ελληνικές προτιμήσεις, καθώς ο Μακάριος διακήρυσσε ότι οποιαδήποτε συμφωνία κι αν επιτυγχανόταν στη Γενεύη θα ήταν άκυρη αν δεν την επικύρωνε ο ίδιος, ως ο νόμιμος ηγέτης των κύπριων για τους οποίους δεν είχε δικαίωμα να λαμβάνει αποφάσεις η Αθήνα. Ήταν ενθαρρυντικό τουλάχιστον για τον Belcher ότι, όπως τού εκμυστηρεύθηκε «κάποιος ελλαδίτης αξιωματικός», ο ελληνικός στρατός δεν βρισκόταν στην Κύπρο «μόνον για να την υπερασπιστεί [έναντι τουρκικής εισβολής], αλλά και ως ασφαλιστική δικλείδα, σε περίπτωση που ο Αρχιεπίσκοπος καθίστατο ανεξέλεγκτος». Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών αφετέρου, είχε αναφέρει στον πρεσβευτή Hare ότι στην Άγκυρα είχαν ήδη μετανιώσει που δεν προχώρησαν σε επέμβαση τον Ιούνιο, προσθέτοντας ότι η τουρκική κυβέρνηση εξέταζε σοβαρά το ενδεχόμενο της «πρόκλησης μίας διεθνούς κρίσης», ώστε να επιδείξει στην ελληνική πλευρά την σοβαρότητα της όλης κατάστασης. Αρκετοί αξιωματικοί δήλωναν επίσης απογοητευμένοι από τους υποτονικούς χειρισμούς του İnönü. Το μόνο παρήγορο για τους αμερικανούς ήταν ότι οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν συσσωρευτεί στην Αλεξανδρέττα θα χρειάζονταν 24-48 ώρες πριν ξεκινήσουν μία αμφίβια επιχείρηση, επομένως θα υπήρχε λίγος χρόνος προειδοποίησης για να υλοποιηθεί κάποια αντίδραση των ΗΠΑ, εφόσον αποφασιζόταν. Η UNFICYP μετέδιδε ότι, λόγω της αυξανόμενης έντασης, σύντομα θα έπρεπε είτε να ενισχυθεί σημαντικά με πρόσθετες δυνάμεις είτε να εξεταστεί το ενδεχόμενο απόσυρσής της.

Ενώ η *Hürriyet* δημοσίευε στις 4/8 ισχυρισμό (που αναδημοσιεύθηκε ευρέως στον ελλαδικό Τύπο) περί παραχώρησης στην Τουρκία του 20% του εδάφους της Κύπρου, εν τέλει ο Γρίβας, αφού κλήθηκε για διαβουλεύσεις στην Αθήνα μαζί με τον Καραγιάννη (5/8), μετά βίας συναίνεσε στην ενοικίαση έκτασης 40 τετραγωνικών χιλιομέτρων, στο μικρό ακρωτήρι-χερσόνησο του Κάβο Γκρέκο, στα νοτιοανατολικά του νησιού. Απαισιοδοξία άρχισε να καταλαμβάνει τους Acheson και Erim στις κατά τα άλλα εγκάρδιες μεταξύ τους συζητήσεις, ότι οι ελλαδίτες μάλλον έδειχναν να υποκύπτουν στις ελληνοκυπριακές απαιτήσεις (ή ακόμη και να συμπράττουν εκ προμελέτης) και να μην συμβιβάζονται στις επιθυμητές κατευθύνσεις. Προς έκπληξη των προεδρικών συμβούλων εθνικής ασφάλειας McGeorge Bundy και R. Komer, στο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας που συνήλθε στις 4 Αυγούστου ο G. Ball παρουσιάστηκε να διατηρεί τις ελπίδες του για την επίτευξη συμφωνίας. Οι προσδοκίες του εκπορεύονταν ως επί το πλείστον από τις εκπονούμενες

μηχανορραφίες για τον παραμερισμό του Αρχιεπισκόπου, οι οποίες είχαν ενθουσιάσει και τον βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα sir R. Murray, όταν ο τελευταίος τις πληροφορήθηκε (ο αντικομμουνιστικός παλμός κι ο κυνισμός του συναγωνίζονταν μόνον εκείνους του T. Belcher [107]).

Το απόγευμα της 5ης Αυγούστου ο Νικολαρεΐζης συζήτησε επίσημα με τον Acheson τις προτάσεις της Αθήνας, που ήταν αποθαρρυντικές: μόνον η ενοικίαση 25ετούς διάρκειας μικρής έκτασης μπορούσε να εξεταστεί –κι εκείνη υπό όρους, με βασικότερο να έχει προηγουμένως κηρυχθεί η ένωση, μια και οι αντιρρήσεις του Μακαρίου θα ήταν διαφορετικά ανυπέρβλητο εμπόδιο. Σχετικά με την προστασία των τουρκοκύπριων, η ελλαδική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να παράσχει «εγγυήσεις τύπου Λωζάννης», υπό την επίβλεψη των Ηνωμένων Εθνών. Επίσης, απορριπτόταν η διοικητική αυτοτέλεια των τουρκοκύπριων: απλώς γινόταν δεκτό να διορίζονται δύο τουρκοκύπριοι ως έπαρχοι. Ο Acheson στάθηκε στο σημείο που οι αμερικανικές και οι ελλαδικές απόψεις συνέκλιναν, ότι δηλαδή η άμεση κήρυξη της ένωσης ήταν προτιμότερη από το να μεσολαβούσε ένα μεταβατικό διάστημα κυπριακής ανεξαρτησίας, αρνήθηκε όμως να το εισηγηθεί εγγράφως (όπως τού πρότεινε ο ελλαδίτης διαπραγματευτής) για να μην εκτεθεί. Χαρακτήρισε «παραφροσύνη να επιτρέψωμεν εις τον Μακάριον να ακολουθήση την οδόν την άγουσαν εις την αδέσμευτον ανεξαρτησίαν», επικαλούμενος τις σχέσεις που ανέπτυσσε με την ΕΣΣΔ και τον Αραβικό Κόσμο «μετά των οποίων διαπραγματεύεται αγνώστου περιεχομένου συμφωνίας διά την ενίσχυσιν της στρατιωτικής του θέσεως. Επιβάλλεται η ένωσις, η οποία δέον να πραγματοποιηθή το ταχύτερον. Αλλ' η λύσις αυτή, η μόνη εξασφαλίζουσα την ειρήνην, προϋποθέτει συμφωνίαν Ελλάδος – Τουρκίας, η οποία όμως, δεν θα επιτευχθή εάν η Κυβέρνησίς σας δεν αντιληφθή ότι η Τουρκία έχει το δικαίωμα να αξιώσει περισσότερα από όσα προσφέρετε την στιγμήν ταύτην». Αφού ο αμερικανός διαπραγματευτής επιχείρησε να υπερασπιστεί τις τουρκικές απαιτήσεις, κατέθεσε την ιδέα της δημιουργίας μίας «πολιτικοαμυντικής κοινοπραξίας Ελλάδας – Τουρκίας, με υπόβαθρο τις κοινές επιδιώξεις ασφάλειας στην Ανατολική Μεσόγειο και έδαφος την Κύπρο», υπογραμμίζοντας

[107] Ο sir R. Murray είχε υπάρξει στέλεχος των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών, με ειδίκευση στις Ψυχολογικές Επιχειρήσεις και είχε ταραχώδες παρελθόν ανάμιξης στο Μεσανατολικό. Αφότου μετατάχθηκε στο Foreign Office, το 1962, τοποθετήθηκε στην Αθήνα ως ο διαπιστευμένος πρέσβης του ΗΒ εκεί, διατηρώντας το αξίωμά του μέχρι και το 1967. Αναλυτικά στοιχεία του βιογραφικού του παρατίθενται στο: Ν. Χατζηϊωακείμ, *Η θέση της Κύπρου στους σχεδιασμούς και τις επιχειρήσεις στρατιωτικών επεμβάσεων στην ευρύτερη Μέση Ανατολή (1945-1967)*, Λευκωσία: Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, 2018, σ 135.

ταυτόχρονα την ανάγκη να περιφρουρηθούν το γόητρο και το μέλλον της κυβέρνησης İnönü.

Στις 6 Αυγούστου, ο Acheson δήλωσε ότι ενστερνιζόταν, κι εκείνος πλέον, την ελλαδική πρόταση για εκμίσθωση περιοχής στην Κύπρο με σκοπό την ίδρυση εκεί τουρκικής στρατιωτικής βάσης (που υπήρξε δική του αρχική σύλληψη υπενθυμίζεται), απογοητεύοντας τους τούρκους, οι οποίοι θεώρησαν ότι οι ελιγμοί της Αθήνας και του Γρίβα είχαν αποδειχθεί αποδοτικοί στον προσεταιρισμό των αμερικανών. Ο Erim επέστρεψε τότε στην Τουρκία για διαβουλεύσεις, σημειώνοντας πριν αναχωρήσει ότι αποδεχόταν ως βάση συνέχισης του έμμεσου διαλόγου την προσάρτηση της Καρπασίας και του Καστελλόριζου, αλλά απορρίπτοντας κατηγορηματικά την εκδοχή της ενοικίασης. Στις 6 Αυγούστου, ο Tuomioja προειδοποίησε τον Νικολαρεΐζη ότι εάν οι συνομιλίες δεν απέδιδαν καρπούς άμεσα, σκόπευε να εισηγηθεί διά Εκθέσεως προς τον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ τον σεβασμό της Κυπριακής Ανεξαρτησίας, αλλά και των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960 συνάμα. Ο αμερικανός πρεσβευτής στην Τουρκία Hare είχε μακρά συζήτηση με τον υπουργό εξωτερικών Erkin το βράδυ της ίδιας ημέρας, στην οποία αναφέρθηκαν πολλά κι ενδιαφέροντα: ο Hare υπενθύμισε κατ' αρχάς τις πρόσφατες παροχές οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία. Θεωρούσε μία ελληνοτουρκική σύρραξη παράλογη –αν μη τί άλλο λόγω της τουρκικής αριθμητικής υπεροπλίας, όπως είπε. Ο Erkin αντεπιτέθηκε απαριθμώντας φιλοπόλεμες δηλώσεις (του Γ. Παπανδρέου και του ελλαδίτη πρεσβευτή στη Λευκωσία), ελλαδικές στρατιωτικές κινήσεις από τον Έβρο ως τη Ρόδο, την ανάπτυξη ναυτικών δυνάμεων κι αναδιάταξη χερσαίων (που επιπλέον αποδυνάμωναν το κοινό μέτωπο προς τη Βουλγαρία, καθώς επισήμανε με νόημα) και τέλος αναρωτήθηκε τί σκόπευαν να πράξουν οι ΗΠΑ σχετικά με το ζέον θέμα, τις διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό. Η Τουρκία στεκόταν στο πλευρό των ΗΠΑ σε ό,τι αφορούσε τη δυναμική αντιμετώπιση των περιπλοκών στο Βιετνάμ [108] και το ίδιο δικαίωμα επεφύλασσε και για τον εαυτό της στην Κύπρο, μια και α) οι ελλαδίτες φαίνονταν αποφασισμένοι να παραμείνουν αδιάλλακτοι στην Γενεύη, β) ενόσω παράλληλα ο Μακάριος εξακολουθούσε να έχει λόγο στα πράγματα. Ο αμερικανός παρέθεσε τουρκοκυπριακές προκλήσεις, τις οποίες ο τούρκος άκουσε με συγκατάβαση. Αναφορικά με τον Αρχιεπίσκοπο ειδικά, ο Erkin σημείωσε ότι θα μπορούσε να τεθεί εκτός εικόνας είτε αν απομακρυνόταν «νομότυπα» στο πλαίσιο «συμπεφωνημένης λύσης» με τους ελλαδίτες, είτε αν τον ανέτρεπε ο Γρίβας –παρατήρηση

[108] Εκείνες τις μέρες ως γνωστόν εκτυλίσσονταν παράλληλα τα ναυτικά γεγονότα που έμειναν γνωστά ως «τα δύο περιστατικά στον Κόλπο του Tonkin», στο Βόρειο Βιετνάμ, στις 2 και 4 Αυγούστου αντίστοιχα, από τα οποία το ένα υπήρξε αμερικανική υπερβολή και το άλλο σκηνοθετημένο, οδηγώντας στην έναρξη της άμεσης εμπλοκής των ΗΠΑ στον εκεί Πόλεμο.

που εύλογα διήγειρε την απορία του Hare κατά πόσον η Άγκυρα βρισκόταν σε επαφή μαζί του (με τον Γρίβα), εντύπωση την οποία έσπευσε να διαλύσει ο τούρκος υπουργός.

Στην τελευταία του συνομιλία με τον Νικολαρεΐζη (7/8) , ο Hood χαρακτήρισε έμμεσα ως προσβλητική για τη νοημοσύνη οποιουδήποτε στρατιωτικού την προσφορά ασήμαντης έκτασης για βάση στα νοτιοανατολικά του νησιού, μακριά από τις ηπειρωτικές ακτές της Τουρκίας. Το απόγευμα της 7ης Αυγούστου ο Acheson ενημέρωσε σε απαισιόδοξο τόνο τον Ball ότι ο τρέχων γύρος συνομιλιών όδευε προς την ολοκλήρωσή του και πως θα έπρεπε να ασκηθούν οι μέγιστες πιέσεις προς πάσα κατεύθυνση πριν την επανέναρξή τους στις 20/8, κυρίως όμως προς τον Γ. Παπανδρέου, τον οποίο ο αμερικανός μεσολαβητής έβρισκε ανέτοιμο να αναλάβει την πρωτοβουλία αποδοχής των προτεινόμενων σημείων για την επίτευξη συμφωνίας. Ο Acheson εισηγήθηκε να προειδοποιηθούν οι τούρκοι πως εφόσον σκόπευαν να κινηθούν στρατιωτικά, οι ΗΠΑ δεν θα τους σταματούσαν, ούτε όμως και θα τους συνέδραμαν εφόσον συναντούσαν οποιεσδήποτε δυσκολίες (σύμφωνα μάλιστα με τουρκική πηγή που συμβουλεύθηκε το ημερολόγιο του Erim στο πρωτότυπο, αυτό το είχε αναφέρει ο Acheson ήδη στις 4/8). Στους έλληνες πρότεινε να επισημανθεί ότι η ένωση θα ήταν βιώσιμη μόνον αν δεν σημειωνόταν αντίδραση σε περίπτωση που τουρκικά στρατεύματα αποβιβάζονταν στην Κύπρο ˙ πως αυτά, θα έπρεπε να μην αντιμετωπιστούν ως εχθρικά, αλλά ως ερχόμενα στο νησί για να βοηθήσουν στην υλοποίηση της ένωσης και συγκεκριμένα για να εμπεδωθεί το αίσθημα ασφάλειας μεταξύ των τουρκοκύπριων (και να μην απειληθεί με αντικυβερνητικές ταραχές η ίδια η Τουρκία προσέθεσε). Έλαβε την σχετική έγκριση και μετέφερε τα παραπάνω στους ενδιαφερόμενους. Αν κρίνει κανείς από τον αυξανόμενο εκνευρισμό που ήταν απτός, τόσο στην τουρκική όσο και στην αμερικανική πλευρά εκείνη τη στιγμή, οι ελλαδίτες δεν έδειχναν ομόθυμη ετοιμότητα προϋπάντησης αυτών των σκέψεων. Οι πληροφορίες και οι εκτιμήσεις, τόσο του Belcher όσο και του Acheson, ήταν ότι σύντομα θα μπορούσε να ξεσπάσει πολεμικού τύπου κρίση τοπικά.

Πράγματι, η βαρυθυμία για το διαφαινόμενο αδιέξοδο στη Γενεύη επρόκειτο να αποδειχθεί βραχύβια, ελέω των ελληνικών πρωτοβουλιών στα πεδία των μαχών: ενώ μέχρι τότε επιδείκνυαν αυτοσυγκράτηση και δεν ανταπέδιδαν τα πυρά των τουρκοκύπριων, το βράδυ της 4ης προς 5η Αυγούστου, ελληνοκυπριακές στρατιωτικές δυνάμεις υπό ελλαδική διοίκηση, έχοντας πρόσφατα μετακινήσει ενισχύσεις στην περιοχή (κυρίως το 206 τάγμα νεοσυλλέκτων που είχαν μόλις ολοκληρώσει τη βασική τους εκπαίδευση) και χρησιμοποιήσει τα ολιγάριθμα πλωτά τους μέσα για αναγνωρίσεις από τη θάλασσα, ξεκίνησαν προκαταρκτικές ενέργειες για α) την ανατροπή της πρόσφατης επιτυχίας των

τουρκοκύπριων στην περιοχή της Μανσούρας (δηλαδή της κατάληψης του Λωρόβουνου) και β) την συρρίκνωση του θύλακά τους, επιτιθέμενοι και καταλαμβάνοντας με τη σειρά τους το κοντινό ύψωμα με την ονομασία Ακόνι (βρίσκεται περίπου 1 χλμ ανατολικά του Λωρόβουνου), που ως εκείνη τη στιγμή κατείχε η UNFICYP. Κατά μία εκδοχή το εκκένωσαν οικειοθελώς οι σουηδοί που το φύλασσαν, προληπτικά για να αποφύγουν δικές τους απώλειες, καθώς το κλίμα εκτραχυνόταν τοπικά (όλες τις προηγούμενες μέρες, οι μεν τουρκοκύπριοι παρενοχλούσαν με σποραδικά πυρά τις ελληνοκυπριακές θέσεις όπως αναφέρθηκε, ενώ κι οι ελληνοκύπριοι εκτελούσαν επιθετικές αναγνωρίσεις). Σύμφωνα με την αφήγηση του Ι. Μπήτου αφετέρου, τους σουηδούς της UNFICYP απομάκρυνε ο διοικητής του 206 τάγματος πεζικού της Εθνικής Φρουράς Ν. Ντερτιλής, «ο γνωστός μετέπειτα χουντικός [και αποδεδειγμένα δολοφόνος στα γεγονότα του Πολυτεχνείου] … Αυτός, λοιπόν, ο ανόητος αξιωματικός χωρίς εκτίμηση της τακτικής κατάστασης και χωρίς την έγκριση των προϊσταμένων του, αυτοβούλως και με δική του ευθύνη [sic] -εκδιώξας την τοπική ειρηνευτική δύναμη των Σουηδών που παρεμβάλλοντο- άρχισε τη νύκτα 4ης/5ης Αυγούστου στρατιωτική επιχείρηση κατά του υψώματος Λορόβουνο [sic] φυσικά ανεπιτυχώς και με τέσσερις νεκρούς εθνοφρουρούς. Την επιχείρηση συνέχισε και στις 5 και 6 Αυγούστου και έτσι ρυμούλκησε [sic] την Ε[θνική] Φ[ρουρά] να εμπλακεί στην επιχείρηση[,] με συγκατάθεση όμως και του ΓΕΕΦ». Σε αυτά τα στοιχεία συμφωνούν τόσο α) το υπόμνημα που συνέταξε στις 20/8/1964 ο ταξίαρχος Α. Γ. Μπάλλας «κατόπιν προφορικής εντολής» του Π. Γαρουφαλιά, ο οποίος παρέπεμψε σε όλα τα σήματα του ΓΕΕΘΑ που έμειναν αναπάντητα ή απαντήθηκαν ασαφώς κατά το κρίσιμο εκείνο διάστημα, όσο και β) η μαρτυρία του τότε υπολοχαγού Δ. Κουτράκου, επικεφαλής του τμήματος που κατέλαβε το Ακόνι (κατά την δική του αφήγηση το βράδυ της 4ης προς 5 Αυγούστου, κατά δε την Έκθεση του Η. Πρόκου ένα 24ωρο αργότερα). Είναι χαρακτηριστικό ότι, όπως ομολόγησε στη μαρτυρία του ο Κουτράκος, όταν ρωτήθηκε από τον σουηδό επικεφαλής του φυλακίου ποιός ήταν κι αν εκπροσωπούσε τον ελληνικό ή τον κυπριακό στρατό, απάντησε σε έντονο ύφος «τον ελληνικό ˙ δεν υπάρχει κυπριακός στρατός». Το σχέδιο κατάληψης των δύο υψωμάτων είχε καταρτιστεί από τον Ντερτιλή. Στην περιοχή δραστηριοποιούνταν ήδη δύο μονάδες μεγέθους τάγματος, εκ των οποίων το ένα, εκείνο που αναπτύχθηκε αρχικά όπως αναφέρθηκε, το διοικούσε ο Ν. Ντερτιλής, τότε ταγματάρχης (αξίζει να προστεθεί η αξιολόγησή του από τον Δ. Αλευρομάγειρο, τότε διοικητή ενός από τους λόχους στο συγκεκριμένο τάγμα ως «ικανού και φιλόδοξου»), και το άλλο ο Π. Χρόνης, ο οποίος είχε και τον πρώτο λόγο ως ανώτερος (ήταν αντισυνταγματάρχης). Επίσης, είχαν προωθηθεί και δυνάμεις καταδρομέων και

πυροβολικού (βλ. παρακάτω). Οι τοπικοί επικεφαλής είχαν σε πρώτη φάση αποφασίσει να επιχειρήσουν την κατάληψη του αυχένα ανάμεσα στο Λωρόβουνο και το Ακόνι, αλλά εντωμεταξύ δόθηκε η ευκαιρία κατάληψης του δεύτερου. Οι τουρκοκύπριοι, αντιλαμβανόμενοι τις ελληνικές κινήσεις (διοικούνταν κατά ελληνικές πληροφορίες από τούρκο αντισυνταγματάρχη ή συνταγματάρχη με μικρό επιτελείο επίσης τούρκων στρατιωτικών) άρχισαν αμέσως παρενοχλητικά πυρά από τις θέσεις τους. Το ΓΕΕΦ πρότεινε στους αντιπάλους του την εκκένωση και των δύο υψωμάτων, δηλαδή την αμοιβαία υποχώρηση των ελληνοκύπριων και των τουρκοκύπριων από το Ακόνι και τον Λωρόβουνο, πρόταση που έμεινε αναπάντητη. Ο Μπήτος παρατήρησε με αγανάκτηση ότι δεν ήταν σαφές ποιός διέταξε την αρχική ενέργεια (λόγω της απουσίας στην Αθήνα των Γρίβα – Καραγιάννη). Οι αψιμαχίες που ξέσπασαν λοιπόν, σύντομα κλιμακώθηκαν στα γεγονότα που έμειναν γνωστά ως «Τηλλυριακά του 1964». Όταν αυτά ξεκινούσαν, στις 6 Αυγούστου ο Μακάριος διαβεβαίωνε την UNFICYP ότι θα τής επέτρεπε ελευθερία κινήσεων κι επιθεωρήσεων, με την εξαίρεση της πρόσβασης σε περιοχές ευαίσθητες για την άμυνα του κράτους, η οποία θα αποτελούσε αντικείμενο προηγούμενης διαβούλευσης μεταξύ του διοικητή της Ειρηνευτικής Δύναμης και της κυβέρνησης (ο Μακάριος ανασκεύασε με αυτόν τον τρόπο τις δηλώσεις του της 30^{ης} Ιουλίου περί επιβολής μεγαλύτερων περιορισμών στις κινήσεις της UNFICYP). Κρίνεται σκόπιμο σε αυτό το σημείο να τονιστεί για άλλη μία φορά η σημασία του ελέγχου της περιοχής: αυτή δεν ήταν ζωτικής σημασίας στρατηγικά καθώς, μόνον μία μεγάλη διεύρυνση του παράκτιου τουρκοκυπριακού θύλακα προς νότο θα μπορούσε να αποφέρει μερικό έλεγχο του ορεινού όγκου του Τροόδους, που θα επέτρεπε την διεξαγωγή αντάρτικου και την παρακώλυση όσων συνδετήριων οδεύσεων της Πάφου και της Λεμεσού με τη βόρεια Κύπρο διέρχονταν μέσω του Τροόδους. Δύο ακόμη δυνητικοί κίνδυνοι απέρρεαν από την διεύρυνση του θύλακα προς τα ανατολικά, την κωμόπολη Λεύκα και το χωριό Αμπελικού, (υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο από την άνοιξη), ή δευτερευόντως, παράκτια προς δυσμάς (όπου δεν υπήρχε όμως μεγάλη ακτή ή λιμάνι για να αξιοποιηθούν ως εφαλτήριο διεύρυνσης ενός προγεφυρώματος). Επίσης, ήταν αδύνατη στρατιωτικά η αιφνιδιαστική υλοποίηση οποιασδήποτε από τις παραπάνω ενέργειες. Σε καμία περίπτωση ο έλεγχος της ακτογραμμής από τα Κόκκινα ως τον Παχύαμμο δεν θα μπορούσε να αποφέρει στους τουρκοκύπριους ή /και στους τούρκους τα στρατιωτικά και πολιτικά οφέλη που θα απέρρεαν από την κατάληψη της παράκτιας Κερύνειας ή Αμμοχώστου. Η μόνη ελληνική έγνοια που ηχεί πειστική από πολιτικοστρατιωτικής άποψης είναι αυτή που παρέθεσε ο Πρόκος και αναφέρθηκε παραπάνω: η δυνατότητα σταδιακής κι εν κρυπτώ αποβίβασης ευμεγέθους τουρκικού στρατιωτικού τμήματος, ώστε να

προβαλλόταν έπειτα από την Άγκυρα ο ισχυρισμός δημιουργίας τετελεσμένου (ύπαρξης δηλαδή προγεφυρώματος). Βέβαια, ούτε αυτό μπορούσε να λάβει χώρα εντελώς απροειδοποίητα –όμως η βαθμιαία μεταφορά τουρκικού στρατεύματος ήταν ένα σενάριο με δυνητικά σοβαρές επιπτώσεις και ίσως όχι παντελώς άγνωστο στην Αθήνα, είναι δε αυτό που προξένησε και τις μεγαλύτερες διχογνωμίες ενδοελλαδικά, ίσως μάλιστα επηρέασε και τον αμέσως μεταγενέστερο κύκλο πολιτικών σχεδίων και γεγονότων με διεθνή ανάμιξη (βλ. παρακάτω). Τέλος, από τον προηγούμενο μήνα είχε ξεκινήσει η υπονόμευση κάθε προσπάθειας για την δημιουργία ενός ασφαλούς τουρκοκυπριακού προμαχώνα οπουδήποτε στο νησί, καθώς η ελληνοκυπριακή κυβέρνηση επέβαλε περιορισμούς κι ελέγχους στις εισαγωγές οικοδομικών και άλλων υλικών τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από το πάλαι ποτέ «σύνοικο στοιχείο» για την κατασκευή οχυρώσεων. Αφετέρου, ο R. Denktaş είχε επιστρέψει κρυφά στο νησί στις 2/8, ευρισκόμενος στα Κόκκινα (αυτό συνιστούσε ανησυχητική ένδειξη, δεδομένου ότι ο ανταγωνιστής του Küçük ήταν εγνωσμένων αδιάλλακτων πεποιθήσεων, δεν είναι όμως γνωστό αν οι έλληνες πληροφορήθηκαν την επάνοδό του σε πραγματικό χρόνο, ούτε αν αξιολόγησαν την πληροφορία αναλόγως – ίσως εξάλλου ο Denktaş σκόπευε να προωθηθεί στα ενδότερα κι απλώς αξιοποίησε για ασφαλή αποβίβαση το στέρεα κατεχόμενο ψαρολίμανο).

Οι Γρίβας και Καραγιάννης επέστρεψαν πάντως στο νησί εσπευσμένα (πρώτος έφτασε ο Γρίβας το απόγευμα της 6^{ης} Αυγούστου). Ο Πρόκος ενημέρωσε άμεσα τον Γρίβα κι ακολούθως οι δυο τους συμμετείχαν, μαζί με τον Γεωργιάδη, σε υπουργικό συμβούλιο που είχε συγκληθεί έκτακτα υπό τον Μακάριο. Ο τότε Διευθυντής του 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου (του Γραφείου Επιχειρήσεων δηλαδή) της ΑΣΔΑΚ αντισυνταγματάρχης Ι. Ντάβος -κομβικού ρόλου στην μεταπολίτευση του 1974 και μετέπειτα Α/ΓΕΣ κι Α/ΓΕΕΘΑ διαδοχικά- ενημέρωσε τους παριστάμενους για την κατάσταση. Αποφασίστηκε η «βελτίωση και σταθεροποίηση της γραμμής αντιπαραθέσεως και όχι ολοκληρωτική εκκαθάριση τούτου» (αυτό υπογράμμισε ο Μπήτος), ενώ σύμφωνα με την Έκθεση του Πρόκου «…απεφασίσθη διά την επομένην ενέργεια προς σταθεροποίησιν της θέσεώς μας εις ΤΗΛΛΥΡΙΑΝ, διά της καταλήψεως Ζωτικών Εδαφικών Σημείων και η παράλληλος προς τούτο ενημέρωσις της Ελληνικής Κυβερνήσεως από τε της Στρατιωτικής και Πολιτικής κατευθύνσεως». Το Σήμα-Διαταγή Επιχειρήσεων που στάλθηκε στις 21:00 (το παρέθεσε ο Πρόκος στην Έκθεσή του) έκανε λόγο σαφώς για κατάληψη του Λωρόβουνου. Εντωμεταξύ, αργά το απόγευμα οι δύο ακταιωροί απέπλευσαν απ' την Κερύνεια για περιπολία στα ανοιχτά της Μανσούρας, μαζί λόγω του ότι το radar της *ΑΡΙΩΝ* είχε τεθεί εκτός λειτουργίας. Μετά το δειλινό, ο Γρίβας τις τις διέταξε να παραλάβουν ελληνοκύπριους συνδέσμους από το χωριό Κάτω Πύργος «προς

υπόδειξιν στόχων διά βομβαρδισμόν» και να εκτελέσουν νυκτερινά «πυρά αγκιστρώσεως» κατά των Κόκκινων, παρά τις αντιρρήσεις που εξέφρασε ο ναυτικός διοικητής (ο Αραπάκης). Αρχικά έβαλλαν κατά λάθος εναντίον ελληνοκυπριακού χωριού αρκετά νοτιότερα, ενώ στη συνέχεια η ευστοχία τους βελτιώθηκε βοηθούμενη από τις φωτιές σήμανσης που είχαν ανάψει οι Τουρκοκύπριοι στην ελεγχόμενη από αυτούς ακτογραμμή, καθώς εξέλαβαν τα δύο παράκτια περιπολικά ως σκάφη που έρχονταν από την Τουρκία. Κατ' αυτόν τον έμμεσο πλην αδιάψευστο τρόπο, δικαιώθηκε ο Αραπάκης που είχε εκφράσει αντιρρήσεις προς τον Γρίβα σχετικά με την αξιοποίησή τους για την διεξαγωγή ναυτικού βομβαρδισμού, καθώς η κύρια (και σημαντικότερη) αποστολή τους παρέμενε η θαλάσσια επιτήρηση και η άσκηση απαγόρευσης θαλάσσιων μεταφορών μεταξύ της Τουρκίας και του θύλακα. Επιπλέον, ο βαρύτερος οπλισμός που διέθεταν, τα πυροβόλα Bofors δηλαδή, παρουσίασαν εμπλοκές. Μετά την 50λεπτή εκτέλεση πυρών με τα ελαφρύτερα πυροβόλα τους, λίγο πριν το χάραμα διατάχθηκαν να καταπλεύσουν στον όρμο Ξηρού – Καραβοστάσι προς αποκατάσταση των προβλημάτων τους και για ανάπαυση. Ο Καραγιάννης, που δεν ήταν παρών (έφτασε στο νησί την επομένη 7/8) επιβεβαίωσε ότι αποφασίστηκε να καταληφθεί ο Λωρόβουνος, υποστήριξε πως ο Γρίβας, που συνέλαβε την ιδέα, θέλησε να την προωθήσει άμεσα, «ίνα αποβάλη όμως την ευθύνην της ενεργείας του ταύτης, εζήτησε την έγκρισιν τηλεφωνικώς παρά του Προέδρου Μακαρίου», αλλά πως ο Μακάριος προτίμησε να συγκαλέσει την παραπάνω σύσκεψη του υπουργικού συμβουλίου. Ο Καραγιάννης συμπλήρωσε ότι ο Μακάριος πρότεινε να ενημερωθεί ο Κωστόπουλος (τον αναζήτησε μάλιστα ευθύς αμέσως τηλεφωνικά, ανεπιτυχώς), αλλά ότι ο Γρίβας χαρακτήρισε περιττή την επικοινωνία, καθησυχάζοντάς τον πως θα μιλούσε ο ίδιος με τον Γαρουφαλιά (ή, κατ' άλλη εκδοχή με τον Κωστόπουλο) πριν την έναρξη της επιχείρησης. Το βέβαιο είναι ότι η απόφαση, αν και ουσιαστικά απαγόρευε την διεξαγωγή σοβαρής επίθεσης, ερμηνεύθηκε διασταλτικά από τον Γρίβα ως επιτρέπουσα την ανάληψη στρατιωτικής πρωτοβουλίας κλιμάκωσης των ελληνοκυπριακών προωθήσεων. Ο Γρίβας επικαλέστηκε για εκείνη την προτίμησή του την φύση του εδάφους και την τουρκοκυπριακή αντίσταση, αλλά τουλάχιστον διέταξε στις έντεκα το βράδυ την ολιγόωρη αναβολή της ενέργειας. Επιπλέον τόνισε ότι ενημέρωσε για τις ευρύτερες προθέσεις του την κυβέρνηση στην Αθήνα, αλλά παραδεχόμενος ότι το έπραξε με σήμα στις 00:45 της 7ης Αυγούστου και σίγουρα επέλεξε διατύπωση καθησυχαστική, ουσιαστικά λοιπόν την έφερε προ τετελεσμένων. Ο ταξίαρχος Μπάλλας, που καταμαρτύρησε ευθέως και κατ' επανάληψη το σοβαρό αυτό παράπτωμα του Γρίβα στο ανωτέρω υπόμνημά του, συμπλήρωσε στο συμπερασματικό του σκέλος ότι «[Μ]έχρι και της 6ης Αυγούστου, η ενημέρωσίς μας [του ελλαδικού υπουργείου εθνικής άμυνας] είναι

πλημμελής, ασυνεχής και άκαιρος και τας περισσοτέρας πληροφορίας αρυόμεθα εκ του Τύπου». Ο Μ. Δρουσιώτης, παραπέμποντας σε πρωτογενές τεκμήριο αμερικανικής προέλευσης, σημείωσε ότι εκείνη τη στιγμή ο ελληνοκύπριος υπουργός Τ. Παπαδόπουλος διατύπωσε προς τις ΗΠΑ την απειλή μαζικής εκκαθάρισης των τουρκοκυπριακών θυλάκων εφόσον τουρκικά πλοία παραβίαζαν τα κυπριακά χωρικά ύδατα [109]. Ακολουθεί η καταγραφή του κυρίως κύκλου των πολεμικών γεγονότων, με το σύνολο των πηγών που αξιοποιήθηκαν να παρατίθεται στη λήξη της αφήγησής τους.

Ως τις 7 Αυγούστου, εντός του θύλακα υφίσταντο τα οργανωμένα τμήματα των τουρκοκύπριων αμυνόμενων μεγέθους τριών λόχων συν ένας τουλάχιστον λόχος του τουρκικού στρατού (ο Καραγιάννης έγραψε για 400-500 άνδρες, εκ των οποίων οι 200 ντόπιοι και οι 200-300 τούρκοι), ελαφρά οχυρωμένοι (μόνον τα σημεία στήριξης ήταν από

[109] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106", President's Intelligence Check List (PICL) 3/8 και 5/8/1964, Πληροφοριακή Ανασκόπηση (President's Intelligence Review), 1-4/8/1964, άκρως απόρρητα, μερικώς αποδεσμευμένα, ημερήσια -και ένα συγκεντρωτικό τριημέρου- ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκαν: 14/7/2016). Αναρτημένα ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959335.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959340.pdf, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959339.pdf, Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6102*, 12-12-1964, σ 46, H. Kosut 1970 op cit σ 134, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 221-222, 239-240, Α. Αζίνας op cit τ. Γ' σσ 1253-1266, Ι. Μπήτος op cit σσ 106-109, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 102-109, 115, 121-122, 133-134, 141-142, 160-171, 196-199, 204, 254-255, 274-276, τ. Γ΄ σ 17 (Έκθεση Αραπάκη), διά ζώσης συνεντεύξεις των Θ. Μπιλιαρδή και Η. Ραπανάκη, Αθήνα, 25-11-2019, 17-12-2019 op cit, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 184, Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σσ 63-66, 77, Γ. Μήτσαινας op cit σσ 65-66, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 44-45, Σ. Ριζάς 1997 op cit σ 60, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σσ 135, 139-140, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 142-143, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 263-266, N. Uslu 2003 op cit σσ 63, 67, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 311, 331, συνέντευξη υποστράτηγου ε.α. Δ. Κουτράκου, *Στρατοί και Τακτικές*, τ. 22, Ιούλιος-Αύγουστος 2012, σσ 37-38. Σημειώνεται ότι για την απόπειρα ανασύστασης των πολεμικών γεγονότων που εκτυλίχθηκαν τις επόμενες μέρες, αξιοποιούνται όσοι συγγραφείς παρέπεμψαν σε πρωτογενή τεκμήρια, δηλαδή οι Σ. Παπαγεωργίου, Ι. Μπήτος και Α. Μπουλούκος, κυρίως όμως ο δεύτερος, ο οποίος, επιπλέον των Εκθέσεων των στρατηγών, των αρμόδιων οργάνων του ΓΕΕΘΑ και του Π. Αραπάκη (που περιέλαβε στους τόμους του ο Παπαγεωργίου), επικαλέστηκε και Εκθέσεις τοπικών διοικητών. Επίσης κατέθεσε και την προσωπική του μαρτυρία ως αξιωματικού-συνδέσμου της Μεραρχίας με την περιοχή που έλαβαν χώρα τα γεγονότα. Ο Μπήτος στελέχωνε το 3^{ο} Επιτελικό Γραφείο (Επιχειρήσεων) της Μεραρχίας εκείνο το διάστημα, επομένως θεωρείται πως έγραψε έχοντας εμβριθή άποψη για τα πράγματα. Ο Μπουλούκος είχε πρόσβαση στο υπηρεσιακό αρχείο του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κύπρο, όπου υπηρέτησε λίγο αργότερα ως λοχαγός-διευθυντής του τμήματος Αντικατασκοπίας (στη μαρτυρία του δημοσίευσε σπαράγματα από αυτό). Ως εξαιρετικά διαφωτιστικές έχουν αξιολογηθεί επίσης οι μαρτυρίες που συνέλεξε και δημοσίευσε ο υποπτέραρχος ε.α. Γ. Μήτσαινας στη δική του εργασία. Οι υπόλοιπες πηγές παρατίθενται στις επόμενες παραπομπές. Ατυχώς, μετά την σχετική απόφαση του Νομικού Τμήματος του ΓΕΣ, δεν κατέστη δυνατή η χρήση πολυάριθμων και κρίσιμων αδημοσίευτων πρωτογενών τεκμηρίων που είχαν εντοπιστεί κατά την έρευνα στα αρχεία της ΥΣΑ (Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων του Στρατού Ξηράς): δεν επιτράπηκε τελικώς η αποδέσμευση των φωτοτυπημένων αντιγράφων τους, ενώ επίσης απαγορεύθηκε ρητά οποιαδήποτε μορφή αξιοποίησής τους, ακόμη και η από μνήμης επίκληση των αντίστοιχων δεδομένων που ο υποψήφιος διδάκτορας ανέγνωσε μικροφωτογραφημένα (βλ. «Συνημμένο Γ'»).

ισχυρά υλικά, κυρίως λιθόκτιστα ενισχυμένα με τσιμέντο και λίγα από μπετόν, όλα επιμελώς κατασκευασμένα). Ο οπλισμός τους ήταν κυρίως αμερικανικής και λιγότερο βρετανικής προέλευσης. Η ελληνική πλευρά αντίστοιχα, ολοκλήρωνε την προώθηση δυνάμεων δύο τακτικών συγκροτημάτων, του 8ου υπό τον Χρόνη και του 12ου υπό τον Ντερτιλή. Το καθένα από αυτά ήταν μεγέθους τάγματος πεζικού, εκ των οποίων εκείνο που αναπτύχθηκε νότια και δυτικά ήταν ενισχυμένο με επιπλέον 2 λόχους και 3 διμοιρίες αξιόμαχων όπως αποδείχθηκε ντόπιων εθελοντών (στις μάχες συμμετείχαν συνολικά 4 λόχοι ελληνοκύπριων εθελοντών). Προωθήθηκαν κι αναπτύχθηκαν ταυτόχρονα, μία μοίρα καταδρομέων, η 31η «…εις ενίσχυσιν του 12ου Τ[ακτικού] Σ[υγκροτήματος], καίτοι δεν είχε συμπληρώσει την ειδικήν εκ/[παίδευ]σιν», επειδή οι αξιωματικοί της γνώριζαν το έδαφος και θεωρείτο πιο επίλεκτη από το πεζικό, μικρή δύναμη πεδινού πυροβολικού (πυροβολαρχία 6 σωλήνων των 25 λιβρών, με ανεπαρκή αναχορηγία βλημάτων, για την αυτοάμυνα της οποίας ο διοικητής της προνόησε με δική του πρωτοβουλία να συνοδευθεί από δύο τετράδυμα βαριά αντιαεροπορικά πολυβόλα), διμοιρία βαρέων όλμων και ουλαμός ελαφρών τεθωρακισμένων οχημάτων. Τελικά, η έναρξη της κύριας προσπάθειας πραγματοποιήθηκε αργά το μεσημέρι. Όπως όριζε σαφώς η σχετική Διαταγή Επιχειρήσεων που εκδόθηκε το βράδυ της προηγουμένης από τον Γρίβα, ως αντικειμενικός σκοπός της επίθεσης ορίστηκε η κατάληψη του Λωρόβουνου. Κατά τον Μπήτο, τόσο η εκπόνηση όσο και η εκτέλεση του σχεδίου παρουσίασαν σοβαρές επιτελικές αδυναμίες. Όπως ανέφερε στην αφήγησή του, ενώ το ΓΕΕΦ είχε προικοδοτηθεί με άριστα καταρτισμένους αξιωματικούς, την σκιώδη (αλλά πραγματική) εξουσία είχαν άνθρωποι όπως ο τότε υπασπιστής του Καραγιάννη λοχαγός Θ. Θεοφιλογιαννάκος και οι τότε υπασπιστές του Γρίβα λοχαγός Κ. Τριανταφύλλου και υπολοχαγός Χ. Παλαΐνης (και οι τρεις μη εξαιρετέοι, λόγω της μετέπειτα «σταδιοδρομίας» τους στις τάξεις των Απριλιανών και των Ιωαννιδικών εξίσου). Η ενέργεια, εξαρχής κακοσχεδιασμένη, ανατέθηκε ανορθόδοξα κυρίως σε καταδρομείς, τους οποίους θα συνέδραμε ένας λόχος εθνοφρουρών –δηλαδή την ανέλαβαν ένα μίγμα τμημάτων που είτε δεν ήταν εκπαιδευμένα να έχουν ως κύρια αποστολή τους μία συμβατική επιχείρηση με φως ημέρας, είτε ήταν στοιχειωδώς μόνον (και αν) εκπαιδευμένοι νεοσύλλεκτοι. Μοιραία η επίθεση απέτυχε, καθώς προσέκρουσε στην πεισματική κι αποτελεσματική άμυνα των τουρκοκύπριων. Παράλληλα, απέτυχαν και οι δευτερεύουσες επιθέσεις που διεξήγαγαν οι υπόλοιπες ελληνοκυπριακές δυνάμεις, υπό την διοίκηση των ελλαδιτών αξιωματικών. Διαφάνηκε τότε και η επαγγελματική ανεπάρκεια των τελευταίων στο επίπεδο του σχεδιασμού, καθώς διέσπασαν τις δυνάμεις τους σε 4 ταυτόχρονες κινήσεις (από τις οποίες η μία ήταν στην κύρια κατεύθυνση, εκείνη

δηλαδή της κατάληψης του Λωρόβουνου). Ο Γρίβας ισχυρίστηκε πως «[Η] επίθεσις προπαρασκευάσθη πολύ καλώς και εδόθησαν εις τας διοικήσεις και τα τμήματα λογικώτατα χρονικά όρια». Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γρίβας απέφυγε να ενημερώσει το κλιμάκιο της ΚΥΠ στη Λευκωσία, ο επικεφαλής του οποίου (ο υποστράτηγος Σωτόπουλος) έγινε ακούσιος ωτακουστής των προετοιμασιών για την επίθεση και μόνον κατ' αυτόν τον τρόπο πληροφορήθηκε τα τεκταινόμενα, κινητοποιώντας αμέσως τους υφισταμένους του με δική του πρωτοβουλία. Το στοιχείο αυτό είναι από μόνο του ενδεικτικό του μεγέθους της καχυποψίας και της κρυψίνοιας του Γρίβα (και των συν αυτώ) απέναντι στο κλιμάκιο της ΚΥΠ, του οποίου η ηγεσία θεωρείτο νομιμόφρων προς την κυβέρνηση της Αθήνας. Η ΚΥΠ αφετέρου, την εποχή εκείνη, βάσει δυνατοτήτων και δικαιοδοσίας, ήταν η βασική (αν και όχι η αποκλειστική) πηγή συλλογής πληροφοριών στρατιωτικής φύσης σε στρατηγικό επίπεδο. Ο Γρίβας κινήθηκε στεγανοποιώντας τις αποφάσεις που υλοποιούσε. Εκ των υστέρων αναγνώρισε τη συμβολή του κλιμακίου στην συλλογή πληροφοριών και ειδικά στις επιτυχείς τηλεπικοινωνιακές υποκλοπές εκείνων των ημερών.

Το απόγευμα οι δύο ακταιωροί, έχοντας επιβιβασμένους κι ελληνοκύπριους συνδέσμους για να κατατοπίσουν τα πληρώματα σχετικά με τη γεωγραφία της περιοχής, προσέγγισαν εκ νέου τα Κόκκινα κι εκτέλεσαν πάλι πυρά με στόχους εντός του τουρκοκυπριακού θύλακα. Αρχικά έβαλλαν κατά λάθος εναντίον ελληνοκυπριακού χωριού, ενώ στη συνέχεια η ευστοχία τους βελτιώθηκε βοηθούμενη από τις φωτιές σήμανσης που είχαν ανάψει οι τουρκοκύπριοι στην ελεγχόμενη από αυτούς ακτογραμμή, καθώς εξέλαβαν τα δύο παράκτια περιπολικά ως σκάφη που έρχονταν από την Τουρκία. Δικαιώθηκε έτσι ο Αραπάκης, που είχε εκφράσει αντιρρήσεις προς τον Γρίβα σχετικά με την αξιοποίησή τους για την διεξαγωγή ναυτικού βομβαρδισμού, καθώς η κύρια αποστολή τους παρέμενε η θαλάσσια επιτήρηση και η άσκηση απαγόρευσης θαλάσσιων μεταφορών μεταξύ της Τουρκίας και του θύλακα. Μετά από λίγο, η μία από τις δύο μηχανές του *ΦΑΕΘΟΝΤΑ* παρουσίασε σοβαρή βλάβη ενώ υπέστησαν εμπλοκές και 2 από τα 3 πυροβόλα του *ΑΡΙΟΝΑ*. Εξαιτίας των προβλημάτων αυτών, οι δύο ακταιωροί διατάχθηκαν να επαναπλεύσουν στον όρμο Ξηρού. Λίγο πριν το τελευταίο φως της μέρας (στις 19:20) εμφανίστηκε για πρώτη φορά μία τετράδα τουρκικών πολεμικών αεροσκαφών πάνω από την περιοχή, ενέργεια για την οποία η Άγκυρα είχε ενημερώσει προκαταβολικά τις ΗΠΑ, προξενώντας τους μία φρενίτιδα διπλωματικών επαφών με την Ελλάδα, την Τουρκία, την Κύπρο και τον ΟΗΕ. Η έμφαση όμως των πιέσεων δόθηκε προς την Αθήνα, για να τιθασεύσει τις ελληνικές στρατιωτικές αντιδράσεις στην Κύπρο, κυρίως δε να αποφευχθεί πάση θυσία η κατάρριψη τουρκικών αεροσκαφών. Κατά βάθος, όπως φαινόταν πως ήλπιζε

ο Ball, οι εκφοβιστικές υπερπτήσεις ίσως συνέτιζαν τους έλληνες. Αυτό άλλωστε είχε υπαινιχθεί κι ο Acheson κατά την τελευταία του συνομιλία με τον Erim, εντύπωση που ο τελευταίος μετέφερε όταν επέστρεψε. Η εκτίμηση εκείνη επέδρασε θετικά στη λήψη της σχετικής απόφασης από το τουρκικό Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας, το οποίο είχε συνέλθει εκτάκτως την ίδια ημέρα. Οι αρχικές ελπίδες ότι η ΤΗΚ θα περιοριζόταν σε διελεύσεις «δήλωσης προθέσεων» διαψεύστηκαν από τους ίδιους τους τούρκους, που δήλωσαν ευθέως στους αμερικανούς ότι αν κάτι δεν άλλαζε δραματικά, θα ξεκινούσαν πολυβολισμούς και βομβαρδισμούς την επομένη, οπότε οι αμερικανοί τους παρακάλεσαν να αποφευχθεί αιματοχυσία. Είναι όμως γεγονός ότι οι πρώτες πτήσεις, της 7ης Αυγούστου, δεν ήταν πολεμικές με τη στενή έννοια (δεν αφέθηκαν φορτία βομβών, παρά μόνον φωτοβολίδες προς εμψύχωση των δοκιμαζόμενων υπερασπιστών του θύλακα) και πιθανόν η δράση της τουρκικής αεροπορίας να μην είχε κλιμακωθεί αν δεν συνεχίζονταν οι ελληνικές επιθέσεις στο έδαφος στις 8/8 (οι οποίες οδήγησαν στην σχεδόν ολοκληρωτική εγκατάλειψη της Μανσούρας και στην δραματική συρρίκνωση των τουρκοκυπριακών αμυντικών γραμμών γύρω από τον τελευταίο σημείο του παράκτιου θύλακά τους στα Κόκκινα). Οι πληροφορίες που μεταδόθηκαν πάντως στους αμερικανούς ήταν συγκεχυμένες, όπως προκύπτει από συζήτηση της επομένης μεταξύ του υπουργού άμυνας McNamara και του προέδρου Johnson, οι οποίοι πίστευαν ότι τα τουρκικά αεροσκάφη «είχαν εκτελέσει πολυβολισμούς ενός λιμανιού». Το ελλαδικό υπουργείο άμυνας συνέστησε στη Λευκωσία αυτοσυγκράτηση, χωρίς να επιχειρηματολογήσει πειστικά επ' αυτού: τα σήματα που τής απέστειλε το ΓΕΕΘΑ στις 20:15 και στις 20:50 (αφότου δηλαδή τα τουρκικά αεροσκάφη είχαν πετάξει πάνω από την περιοχή) την πληροφορούσαν ότι «…κατ' απολύτως θετικάς πληροφορίας [οι] Τούρκοι πρόκειται προβούν εις ενέργειαν αγνώστου φύσεως. Πιθανόν εις θεαματικήν αεροπορικήν επίδειξιν άνωθεν Κύπρου και συνιστά εις περίπτωσιν ταύτην απόλυτον ψυχραιμίαν όπως μη προκληθή εξ υπερβολικού ζήλου επικίνδυνος επιπλοκή [sic] ... «[ε]ίναι πιθανόν εις περίπτωσιν Τουρκικής Αεροπορικής Επιδείξεως, γίνη ρίψις Αλεξιπτωτιστών και ληφθώσι ψυχραίμως μέτρα [sic]». Όταν ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία συνοδευόμενος από τον επικεφαλής της UNFICYP επισκέφθηκε τον Μακάριο αμέσως μετά τις τουρκικές υπερπτήσεις (κατόπιν σχετικής πρότασης που προωθήθηκε μέσω του Γιωρκάτζη), οι Belcher και Thimayya τού πρότειναν να παύσουν αμέσως οι επιχειρήσεις και να αποσυρθούν οι δυνάμεις εκατέρωθεν της γραμμής αντιπαράθεσης για να καταληφθούν οι θέσεις εκείνες από στρατεύματα της Ειρηνευτικής Δύναμης. Ο Μακάριος απάντησε απερίφραστα ότι συμφωνούσε κι ότι είχε την ίδια σκέψη, γι' αυτό εξάλλου επιδίωξε να τους δει άμεσα, διακόπτοντας υπουργικό

συμβούλιο εν εξελίξει –δήλωσε μάλιστα ότι ήταν διατεθειμένος να διατάξει ακόμη και την μονομερή απόσυρση των ελληνοκυπριακών τμημάτων, με μόνη προϋπόθεση να αντικατασταθούν άμεσα από την UNFICYP. Ο γραμματέας του Αρχιεπισκόπου αιτήθηκε επίσης την αποστολή ελικοπτέρων της Ειρηνευτικής Δύναμης για να βοηθήσουν στην εκκένωση ελληνοκύπριων αμάχων που είχαν τραυματιστεί. Ο Μακάριος προσέθεσε ότι ήταν έτοιμος να μεταβεί στο αρχηγείο του Γρίβα για να τον διατάξει προσωπικά να υπακούσει στη σχετική εντολή. Ο πρεσβευτής Belcher προσφέρθηκε να μεταφέρει τις προθέσεις του ελληνοκύπριου προέδρου στους τούρκους, τονίζοντας την ανάγκη να έχει πρώτα επέλθει κατάπαυση του πυρός, ώστε το μήνυμά του να διαθέτει υπόσταση. Εκείνη τη στιγμή ο Γιωρκάτζης βρισκόταν μαζί με τον Γρίβα στο κέντρο διοίκησης στην κοντινή Αθαλάσσα (προάστιο της Λευκωσίας) και η βασική δυσχέρεια τόσο για τον Μακάριο όσο και για τον Thimayya ήταν τα σοβαρά τηλεπικοινωνιακά προβλήματα όταν προσπαθούσαν να έρθουν σε επαφή με τους στρατιωτικούς επικεφαλής των ελληνοκύπριων τοπικά (δηλαδή των ελλαδιτών αξιωματικών που διηύθυναν τις επιχειρήσεις πέριξ της Μανσούρας), αλλά και η απροθυμία τους να αποκριθούν στα μηνύματα. Οι αμερικανοί παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς τις εξελίξεις, καθώς ο υπουργός εξωτερικών D. Rusk φοβόταν σοβαρά την ελληνική στρατιωτική αντίδραση σε περίπτωση που η Τουρκία επενέβαινε ανοικτά στο νησί. Στην Αθήνα ο Γαρουφαλιάς κήρυξε στις 23:00 συναγερμό στο ναυτικό, στις ειδικές δυνάμεις και σε επιθετικές μοίρες της ΕΒΑ, διατάσσοντας παράλληλα αυξημένη επιφυλακή στις χερσαίες δυνάμεις στον Έβρο και στα νησιά, καθώς και τη μεταστάθμευση αεροπορικών δυνάμεων στην Κρήτη. Η ελλαδική κυβέρνηση απηύθυνε στην Λευκωσία έκκληση αποφυγής περαιτέρω ενεργειών με σήμα της στις 02:00 της 8^{ης} Αυγούστου. Πριν ξημερώσει ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος Küçük και στενοί συνεργάτες του συναντήθηκαν με τον αμερικανό πρεσβευτή ζητώντας την παρέμβαση του διοικητή της UNFICYP, η έκκληση όμως του τελευταίου προς τον Μακάριο να διατάξει κατάπαυση του πυρός έμεινε αναπάντητη. Τις ίδιες ώρες, τη νύχτα της 7^{ης} προς 8^{η} Αυγούστου, οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις κατέλαβαν εξ εφόδου την πρώτη κορυφή του Λωρόβουνου και νωρίς το πρωί ολοκλήρωσαν την κατάληψη της ψηλότερης και οχυρωμένης κορυφής του που είχε μείνει αφύλακτη πλέον (την εκκένωσαν οι υπερασπιστές του, λόγω της αριθμητικής υπεροχής των ελληνικών δυνάμεων που το είχαν περισφίξει). Στην πολύωρη μάχη με φονικές ανταλλαγές πυρών που προηγήθηκε, αμφότεροι οι αντίπαλοι επέδειξαν υψηλή μαχητικότητα και προσήλωση στις αποστολές τους (οι καταδρομείς υπέστησαν απώλειες τριών νεκρών, ενός ελλαδίτη υπολοχαγού και δύο ελληνοκύπριων στρατιωτών). Από τις δεκάδες καταγεγραμμένες μαρτυρίες των μαχητών της πρώτης γραμμής προκύπτει

ότι εκτός από τα πυκνά τουρκικά πυρά στο έδαφος και την δράση της τουρκικής αεροπορίας, κύρια προβλήματα που αντιμετώπισαν όλες τις ημέρες των επιχειρήσεων ήταν πρωτίστως η αφόρητη δίψα, αλλά επίσης η πείνα, η παντελής έλλειψη υλικών υπαίθριας διαβίωσης που τους ταλαιπώρησε εξαιτίας των απότομων θερμοκρασιακών μεταβολών μεταξύ των ημερήσιων και των νυκτερινών ωρών (ενδείξεις δυσλειτουργιών και απειρίας σε ζητήματα πρόνοιας διοικητικής μέριμνας έστω και για τα στοιχειώδη), καθώς και η πυρκαγιά που ξέσπασε λόγω των πυρών του ελληνικού πυροβολικού και των τουρκικών όλμων κατακαίγοντας σχεδόν ολοκληρωτικά το δάσος στην περιοχή των επιχειρήσεων. Ακόμη, οι τηλεπικοινωνίες των ελληνικών τμημάτων, μεταξύ τους και με τα ανώτερα κλιμάκια, υπήρξαν άκρως προβληματικές (κι αυτό δεν ήταν μόνον πρόσχημα), τόσο λόγω του γεωγραφικού ανάγλυφου όσο και λόγω των ελλείψεων σε υλικό διαβιβάσεων, κυρίως ασύρματο και μεγάλης εμβέλειας. Τα τεθωρακισμένα και το πυροβολικό αντιμετώπισαν εξίσου τέτοιας φύσης προσκόμματα. Σε στρατιωτικούς όρους, η Διοίκηση και ο Έλεγχος, ειδικά σε περίοδο επιχειρήσεων με ρευστότητα και μεταβολές στο πεδίο της μάχης, κατ' επέκταση και ο συντονισμός, υπήρξαν συχνά ελλιπείς λόγω των παραπάνω Επικοινωνιακών ανεπαρκειών. Ενδεικτικά, το 12^{ο} Τακτικό Συγκρότημα κατάφερε να βρίσκεται διαρκέστερα σε επαφή με την ηγεσία στη Λευκωσία χάρη στο άθικτο ενσύρματο τηλεφωνικό σύστημα της Δασικής Υπηρεσίας που αξιοποίησε κατά κόρον, καθώς το προσωπικό της Υπηρεσίας αποκαθιστούσε με αυτοθυσία το δίκτυο, ακόμη κι όταν καταστρεφόταν μέρος του λόγω της πυρκαγιάς. Τηλεπικοινωνιακά προβλήματα αντιμετώπισαν και οι ακταιωροί, μικρότερης όμως κλίμακας (αυτές διέθεταν και ραδιοτηλέφωνα).

Στις 06:30 της 8^{ης} Αυγούστου, ο Καραγιάννης κάλεσε στο γραφείο του τον επιτελάρχη και τους διευθυντές των Επιτελικών Γραφείων του ΓΕΕΦ και, «υπό την ιδιότητά του ως Αρχηγού ΓΕΕΦ» όπως ανέφερε στην πολυσέλιδη επίσημη Έκθεσή του ο υπαρχηγός του Η. Πρόκος, «διέταξε όπως ανασταλούν αι επιχειρήσεις και διευκρινισθή η κατάστασις, καθ' όσον το Κυπριακόν λύεται εντός των ημερών και δεν επιτρέπεται να δημιουργούμεν προσκόμματα». Οι υφιστάμενοί του τού ζήτησαν ενημερωθεί επ' αυτού ο Γρίβας κι ο Καραγιάννης συμφώνησε.

Νωρίς το πρωί, ο αμερικανός πρέσβης στην Άγκυρα Hare συναντήθηκε με τον υπουργό εξωτερικών Erkin, ο οποίος τού έθεσε ως όρο για την αποφυγή αεροπορικών βομβαρδισμών την επιστροφή όσων εδαφών είχαν καταλάβει οι έλληνες, προσθέτοντας ότι στο χθεσινοβραδινό υπουργικό συμβούλιο παραλίγο να είχαν επικρατήσει οι φιλοπόλεμοι, αν δεν τους συγκρατούσε ο ίδιος με την βοήθεια του πρωθυπουργού και του Αρχηγού των ένοπλων δυνάμεων στρατηγού Sunay. Στις 08:35 η Αθήνα ρώτησε τον Γρίβα σε πόσο χρόνο

εκτιμούσε ότι θα είχε ολοκληρωθεί η εκπόρθηση του θύλακα. Επανερχόμενη στις 10:05 τον ενημέρωσε ότι σύμφωνα με ασφαλείς πληροφορίες επέκειτο αεροπορική επέμβαση της Τουρκίας σε ολόκληρη την περιοχή των εκτυλισσόμενων επιχειρήσεων, καθώς κι ότι «ενόψει σοβαρωτάτων πολιτικών κινδύνων, ουδεμία επιθετική ενέργεια [συνιστάται]». Ο Γρίβας μετέβη στη ζώνη επιχειρήσεων μαζί με τον υπουργό εσωτερικών κι άμυνας Π. Γιωρκάτζη, πετώντας ως εκεί με ελικόπτερο «προς εμψύχωσιν των μαχομένων τμημάτων». Ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου τον αναζήτησε και τηλεφωνικά ακόμη, όμως ο Γρίβας κώφευσε, διατάσσοντας τον διαβιβαστή να απαντήσει ότι «έλειπε, ήταν στο πεδίο της μάχης» (σύμφωνα με τις μαρτυρίες παριστάμενων ελλαδιτών αξιωματικών). Οι πιέσεις της ελλαδικής πολιτικής ηγεσίας επικεντρώθηκαν στον (μη κρυπτώμενο) Μακάριο, ο οποίος ανέλαβε να διαβιβάσει στον Γρίβα τις εντολές της Αθήνας, αμφιβάλλοντας αν θα κατάφερνε να τον πείσει. Όταν εντέλει ο Γρίβας δήλωσε παρών, ισχυρίστηκε πως έλαβε στις 14:00 το σήμα που τού είχε στείλει η Αθήνα 12 ώρες νωρίτερα κι αποκρίθηκε ότι δεν σκόπευε να διακόψει την επίθεση, προσθέτοντας πως εντός της επόμενης ώρας θα καταλάμβανε τα Κόκκινα (επί της ουσίας δηλαδή, αρνήθηκε να πειθαρχήσει). Απτόητος, ο Γρίβας συνέχισε, μάλιστα οι δύο ακταιωροί διατάχθηκαν να επανεμφανιστούν στα ανοικτά των Κόκκινων και να επαναλάβουν τον κανονιοβολισμό τους. Ο ναυτικός διοικητής Π. Αραπάκης επενέβη και με δική του ευθύνη διέταξε την *ΦΑΕΘΩΝ* να επιστρέψει στον όρμο, καθώς η βλάβη στη μία μηχανή της δεν είχε αποκατασταθεί κι επομένως το αξιόμαχό της ήταν μειωμένο. Από υποκλοπές του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κύπρο ήταν σαφές ότι οι αμυνόμενοι στον θύλακα αιτούνταν πια με επιμονή την επέμβαση της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας, καθώς απειλούνταν με κατάρρευση. Τις πληροφορίες επιβεβαίωσε η πλέον αδιάψευστη ένδειξη: τουρκικά αεριωθούμενα εκτέλεσαν αναγνωριστικές διελεύσεις πάνω από όλη την περιοχή. Όπως ανέφερε στον Γρίβα ο χειριστής του ελικοπτέρου (ελλαδίτης πιλότος της τότε ΕΒΑ), εκτιμούσε ότι σε λίγο θα εμφανίζονταν και αεροσκάφη για την εκτέλεση επιθέσεων. Πράγματι, παρόλο που ο Γρίβας αψήφησε και αυτόν τον κίνδυνο, λίγα λεπτά μετά τις 16:00 του Σαββάτου 8/8 η ΤΗΚ (αεριωθούμενα των τύπων F-100 κι F-84G σε τετράδες, ενώ χρησιμοποιήθηκαν και T-33) άρχισε να προσβάλει με ρουκέτες, πυροβόλα και πολυβόλα τα ελληνικά τμήματα, προξενώντας τους απώλειες. Η προσοχή των αεροσκαφών ήταν στραμμένη ειδικά στις δύο ακταιωρούς και στην πυροβολαρχία, οι θέσεις της οποίας ήταν αινιγματικά γνωστές στους τούρκους, όπως έγραψε ο Πρόκος κι επιβεβαίωσε ο διοικητής της (εννοώντας ότι η UNFICYP παρείχε τις αναγκαίες πληροφορίες στους τούρκους). Μετά από αναγνωριστική διέλευση, τετράδες αεροσκαφών προσέβαλαν και τα δύο περιπολικά, τα οποία είχαν διαταχθεί να απομακρυνθούν λόγω της επικείμενης

προσβολής τους. Συνολικά αξιοποιήθηκαν 64 αεροσκάφη εκείνες τις μέρες (30 στις επιδρομές της 8ης Αυγούστου κι 64 την επομένη), σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ελλήνων κι αμερικανών που επιβεβαίωσαν αργότερα οι τούρκοι. Όπως είναι γνωστό, η *ΦΑΕΘΩΝ*, που ανέμενε εν όρμω ανταλλακτικά και πυρομαχικά, ενώ διέθετε μόνον ένα πυροβόλο λειτουργικό λόγω σφαλμάτων στη λογιστική υποστήριξή της πριν ξεκινήσει το ταξίδι της για την Κύπρο, προσπάθησε ανεπιτυχώς να βρει καταφύγιο μεταξύ εμπορικών πλοίων που ελλιμενίζονταν εκεί (στον όρμο Ξηρού φόρτωναν χαλκό που εξόρυσσε από τα μεγάλα μεταλλεία του νησιού η αμερικανικών συμφερόντων εταιρία CMC), αλλά επλήγη με θύματα (είχε συνολικά 7 νεκρούς -μεταξύ αυτών τον ύπαρχό της, δύο υπαξιωματικούς και τον ελληνοκύπριο σύνδεσμο- και 6 τραυματίες). Ο κυβερνήτης της προσπάθησε, αν και τραυματισμένος, να προσαράξει και το πέτυχε διατάσσοντας εγκατάλειψη του πλοίου. Τα τουρκικά αεροσκάφη το κατέκαψαν έπειτα, αλλά τουλάχιστον πρόλαβαν να σωθούν τα υπόλοιπα μέλη του πληρώματός της (ενώ τα τουρκικά αεροσκάφη σάρωναν με πυρά την θάλασσα και την απέναντι ακτή). Η *ΑΡΙΩΝ*, που μετά την απομάκρυνσή της αγκυροβόλησε αρχικά νοτιότερα, έξω από το χωριό Γιαλιά, υπέστη εκεί την εναρκτήρια επίθεση, ανεπιτυχή όπως και όλες οι επόμενες, από αεριωθούμενο μαχητικό της ΤΗΚ στις 17:40. Απήρε βιαστικά (ο επ' αυτής βατραχάνθρωπος σήκωσε την άγκυρα με τα χέρια, πριν επανδρώσει το ένα πυροβόλο) και ξεκίνησε να ανταποδίδει τα πυρά. Αν και έλαβε τη διαταγή να εξοκείλει και να εγκαταληφθεί, ο κυβερνήτης της αποφάσισε να επιχειρήσει διαφυγή. Πλέοντας ελίγδην προς την ανοιχτή θάλασσα, αρχικά βορειοδυτικά κι έπειτα νότια, υπέστη νέες επιθέσεις, οι οποίες διήρκεσαν τουλάχιστον 15΄, μέχρι το λυκόφως. Απέφυγε με δεξιοτεχνία τις βολές των διωκτών της (υπέστη μόλις ένα ασήμαντο πλήγμα στην πρύμνη, χωρίς απώλειες ή ζημιές) κι ανταποδίδοντας τα πυρά, κατευθύνθηκε αρχικά προς το Ακρωτήρι με την ελπίδα να καταστήσει απρόθυμους τους τούρκους χειριστές να συνεχίσουν ή να επαναλάβουν τις επιθέσεις τους πλησίον της βρετανικής βάσης (τελικά τα αεροσκάφη αποχώρησαν λόγω σκότους) και κατόρθωσε να καταπλεύσει ασφαλής στη Λεμεσό. Η δράση της ΤΗΚ, που η τουρκική κυβέρνηση είχε διατάξει μετά από περίσκεψη κι εξαιτίας της δυσμενούς τροπής των μαχών στο έδαφος, είχε σημαντική επίπτωση και στο ηθικό των ελληνοκυπριακών χερσαίων δυνάμεων, το οποίο κατέπεσε, χωρίς πάντως να έχει καταρρακωθεί ακόμη, μια και προς το παρόν διατήρησαν τη συνοχή και τις θέσεις τους (γενικά οι τούρκοι πιλότοι ήταν άστοχοι, όπως παρατήρησαν όσοι ελλαδίτες-στελέχη της αεροπορίας ήταν αυτόπτες). Απωλέσθηκε τότε ένα αεριωθούμενο τύπου F-100, την κατάρριψη του οποίου διεκδίκησαν το ναυτικό και τα αντιαεροπορικά πολυβόλα του πυροβολικού, με πιθανότερο υπαίτιο το πρώτο, το οποίο διέθετε βαρύτερο και

μεγαλύτερης εμβέλειας οπλισμό (πυροβόλα επί των ακταιωρών και πρόσθετα ανεπτυγμένα σε χερσαίες θέσεις στην περιοχή, στα οποία και μάλλον πιστώθηκε η επιτυχία). Ο χειριστής του το εγκατέλειψε επιτυχώς, πιθανόν όμως να τραυματίστηκε κατά την διαδικασία. Φημολογείται πως δέχθηκε πυρά κατά την κάθοδό του με το αλεξίπτωτο, ενώ έπειτα πιθανόν κακοποιήθηκε και από τους εξαγριωμένους εθνοφρουρούς που τον συνέλαβαν. Εξέπνευσε στο νοσοκομείο της Λευκωσίας όπου διακομίσθηκε, η σύντομη ανάκριση στην οποία πρόλαβαν να τον υποβάλουν ελλαδίτες αξιωματικοί πάντως, καθώς κι ευρήματα στην στολή του (έγγραφα) αποδείχθηκαν εξαιρετικά σημαντικά κι αποκαλυπτικά (βλ. Κεφάλαιο 2). Ένα ακόμη αεροσκάφος της ΤΗΚ υπέστη πλήγματα και ζημιές, χωρίς να είναι βέβαιο ότι κατάφερε να επιστρέψει στη βάση του.

Στην Ελλάδα, η επέμβαση της ΤΗΚ και κυρίως η προώθηση τουρκικών στρατευμάτων στην Ανατολ. Θράκη, οδήγησαν στον παραμερισμό και των τελευταίων δισταγμών, οπότε διατάχθηκε μερική επιφυλακή στον Έβρο και στα νησιά του Ανατολ. Αιγαίου, στις μικρές φρουρές των οποίων προωθήθηκαν και ορισμένες ενισχύσεις.

Όταν ο Γρίβας επανήλθε στη Λευκωσία στις 20:00 «ευρίσκετο εν πλήρει συγχύσει και ηγνόει παντελώς την κατάστασιν εις το πεδίον της μάχης» όπως έγραψε ο παρών Καραγιάννης. Στο υπουργικό συμβούλιο που συνήλθε μισή ώρα αργότερα δήλωσε ότι ήθελε μεν να ολοκληρώσει την κατάληψη του θύλακα, όμως παραδέχθηκε πως η επίθεση δεν γινόταν να συνεχισθεί άμεσα λόγω του «κλονισμού των τμημάτων εκ [των] βομβαρδισμών» και -πιεζόμενος από τον Καραγιάννη- παραδέχθηκε ότι ήταν αδύνατη η εκτέλεση νέας επίθεσης πριν παρέλθει σχεδόν ένα 24ωρο (αυτό υποστήριξε ο Καραγιάννης στη δική του μαρτυρία, ο οποίος τάχθηκε γενικά κατά της επανάληψης των επιθέσεων). Από την Αθήνα, ο Γαρουφαλιάς τούς συνέστησε να ολοκληρώσουν τουλάχιστον την κατάληψη των Κόκκινων, ενώ τις αμέσως προηγούμενες ώρες ο Γ. Παπανδρέου είχε εξαπολύσει τους περιβόητους μύδρους («…άλλα συμφωνούμεν και άλλα πράττετε») με μήνυμά του μέσω της ελλαδικής πρεσβείας κι αποδέκτες του τους Μακάριο, Γρίβα, Καραγιάννη και Γεωργιάδη. Προ του αδιεξόδου, ο υπουργός Α. Αραούζος (ο έμπιστος του Μακάριου πολιτικός κι επιχειρηματίας που είχε ήδη αναλάβει το ευαίσθητο κεφάλαιο των κυπροσοβιετικών σχέσεων) εισηγήθηκε την διατύπωση έκκλησης προς τη Μόσχα για την άμεση στρατιωτική εμπλοκή της τελευταίας, διά της πολεμικής της αεροπορίας, προς ανακούφιση της Κύπρου «αφού δεν γίνεται να μάς προστατεύση η Ελλάς από τας τουρκικάς επιθέσεις» (κατά τον Καραγιάννη). Σύμφωνα με τον ίδιο, η πρόταση έγινε ομόφωνα δεκτή, ακόμη κι από τον Γρίβα. Ο μόνος που εξέφρασε σφοδρές αντιρρήσεις ήταν

ο ίδιος ο Καραγιάννης, που τόνισε ότι α) τυχόν τουρκική απόβαση μπορούσε να αποκρουσθεί ευχερώς, επομένως δεν θα έπρεπε να ληφθεί απόφαση τέτοιας πολιτικής βαρύτητας υπό το κράτος αδικαιολόγητου άγχους, β) η σοβιετική εμπλοκή θα ήταν υστερόβουλη, θα περιέπλεκε τα πράγματα προς ανεπιθύμητες κατευθύνσεις, ενώ η συνδρομή της Ελλάδας ήταν ορατή κι υπεραρκετή. Ο Μακάριος αποδέχθηκε την επιχειρηματολογία του Καραγιάννη και αποφασίστηκε η αντίδραση προς το παρόν να περιοριστεί στην προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ για το θέμα των αεροπορικών βομβαρδισμών (ενώ η Τουρκία προπορευόταν ελαφρώς σε αυτό το μέτωπο, καθώς κατέθετε εκείνες τις στιγμές πανομοιότυπο αίτημα στο ίδιο όργανο, επικαλούμενη γενικά την εξελισσόμενη κρίση). Σύντομα ο Αρχιεπίσκοπος θα μεταπειθόταν, λόγω των εξελίξεων. Σε συγκέντρωση στο γραφείο του Γρίβα στο ΓΕΕΦ που επακολούθησε μετά το τέλος του υπουργικού συμβουλίου, ο στρατηγός παρουσία των Γιωρκάτζη, Καραγιάννη, Πρόκου και του επιτελάρχη του ΓΕΕΦ, δήλωσε «αντάρτης», που παράκουσε τις εντολές της Αθήνας. Επικαλούμενος αυτό υπέβαλε παραίτηση από τα καθήκοντά του («δηλώσας παραίτησιν αρχιστρατήγου»), ευχόμενος σε όλους καλή τύχη (κατά την εκδοχή του Γρίβα, υπέβαλε την παραίτησή του πριν, στη διάρκεια του υπουργικού συμβουλίου, όταν διαφώνησαν με τον Καραγιάννη σχετικά με το εφικτό και τη σκοπιμότητα της εξαπόλυσης νυχτερινής επίθεσης για την πλήρη κατάληψη του τουρκοκυπριακού θύλακα). Εκείνη τη στιγμή οι αμυνόμενοι τουρκοκύπριοι είχαν υποχωρήσει σε μία συρρικνωμένη περίμετρο μήκους 3 χλμ παραλίας με επίκεντρο το χωριό Κόκκινα, της οποίας το βάθος ήταν 1-1,5 χλμ από την ακτή ως την ενδοχώρα. Τα νέα σχετικά με την πρόθεση έκκλησης για βοήθεια «αλλαχόθεν» έφθασαν άμεσα στην Αθήνα και μάλλον εξαιτίας τους αποφασίστηκε η ενεργοποίηση ενός σχεδίου έκτατης ανάγκης που αναφέρθηκε στο προηγούμενο Μέρος, δηλαδή η αποστολή λίγων μονοκινητήριων ελικοφόρων εκπαιδευτικών τύπου Harvard, τα οποία θα χειρίζονταν ειδικά προς αυτό εκπαιδευμένα ήδη διμελή πληρώματα, με φορτίο ρουκετών και αποστολή τη νυχτερινή προσβολή καραβιών ή επίγειων στόχων (του προγεφυρώματος που θα είχε επιτύχει μία ξαφνική τουρκική απόβαση, σύμφωνα με τα σενάρια που εξετάστηκαν την άνοιξη). Πέντε Harvard απογειώθηκαν απ’ το Τατόι, κατά μία εκδοχή στις 22:00 ενώ κατά μία άλλη μετά τα μεσάνυχτα, προσγειώθηκαν (κρυφά και παράνομα) στην (αποστρατιωτικοποιημένη) Ρόδο τρεις ώρες αργότερα και ανέμεναν διαταγή απογείωσης για την Κύπρο. Τα αεροσκάφη φορτώθηκαν και ξεφορτώθηκαν οπλισμό 2-3 φορές, λόγω των διαδοχικών διαταγών που έρχονταν από την Αθήνα, τελικά όμως η αποστολή εκείνης της πεντάδας ματαιώθηκε και τα αεροσκάφη επέστρεψαν στο Τατόι λίγο πριν ξημερώσει, ώστε να ελαχιστοποιηθούν οι πιθανότητες εντοπισμού τους

στην Ρόδο. Είναι ενδιαφέρον ότι, σύμφωνα με απρωτοκόλλητο έγγραφο αμερικανικής προέλευσης, τον Αύγουστο του 1964 ο Αλ. Ξύδης του υπουργείου εξωτερικών είχε θέσει θέμα αξιοποίησης της Ρόδου από το αμερικανικό πολεμικό ναυτικό και ειδικά από αεροπλανοφόρο του, κατά παράβαση της Συνθήκης των Παρισίων (άρθρο 14, παράγραφος 5) του 1947, σύμφωνα με την οποία απαγορευόταν ρητά η παρουσία οποιασδήποτε στρατιωτικής δύναμης, χερσαίας, ναυτικής ή αεροπορικής ανεξαιρέτως, στα Δωδεκάνησα. Ο Ξύδης το είχε θέσει με τον εξής τρόπο τότε στους αμερικανούς: ότι, παρόλο που η Τουρκία δεν ήταν συμβαλλόμενο μέρος στην παραπάνω Συνθήκη, ίσως παραπονείτο για την παραβίαση του ως άνω όρου (αποφεύγοντας δηλαδή να μιλήσει για τους σοβιετικούς, οι οποίοι όντως διατύπωναν κατά καιρούς την ενόχλησή τους για την εκμετάλλευση της Ρόδου από τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις). Εκείνο που υπονοούσε σαφώς ο έλληνας διπλωμάτης ήταν πως στο θέμα της παράνομης χρήσης της Ρόδου, οι έλληνες κι οι αμερικανοί ήταν συνένοχοι έναντι όλων. Είναι επίσης σημαντική η υπόμνηση του Σ. Ριζά ότι οι ΗΠΑ και το ΗΒ είχαν επιδείξει απροθυμία να εγκρίνουν την αεροπορική αξιοποίηση της Ρόδου για οτιδήποτε άλλο πλην του σημείου διέλευσης για αεροσκάφη, ακόμη κι εν μέσω των επιχειρήσεων του Εμφυλίου, όταν ο κυβερνητικός στρατός χρειάστηκε να αερομεταφέρει στρατεύματα στη Σάμο (η τότε στάση τους όμως, μπορούσε να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα της πρόσφατης συγκατάθεσης της ΕΣΣΔ στην προσάρτηση της Δωδεκανήσου απ' την Ελλάδα, μία χειρονομία που όσο κι αν έκρυβε υστεροβουλία κρίθηκε πως δεν έπρεπε να απαντηθεί με προκλήσεις. Αφετέρου, μία δεκαετία αργότερα, η Ρόδος αξιοποιήθηκε από τις ΗΠΑ, αφανώς μεν, για μία στρατηγικών διαστάσεων στρατιωτική χρήση δε, της οποίας ο εκτενής σχολιασμός αποτελεί αντικείμενο ξεχωριστού κειμένου).

Ο Καραγιάννης εντωμεταξύ, που ανέλαβε καθήκοντα ανώτατου διοικητή, ζήτησε αμέσως συνδρομή από μονάδα της Μεραρχίας προκειμένου να μοχλευτεί η επίθεση, αίτημα που απορρίφθηκε από την Αθήνα (τον διέταξε απλώς να επιτευχθεί η εδραίωση των τμημάτων στις νέες θέσεις τους). Την ίδια απάντηση εισέπραξαν κι ο Γιωρκάτζης, αλλά κι ο Μακάριος όταν επανέλαβαν το αίτημα (αμφότεροι το διατύπωσαν μετά τα μεσάνυχτα, στις 2 και 2:30 αντίστοιχα, ενώ ο Καραγιάννης επανέλαβε το αίτημα με νέο σήμα στις 03:45). Ο Γαρουφαλιάς μάλιστα αμφισβήτησε την δυνατότητα εύκολης κατάληψης των Κόκκινων υποστηρίζοντας πως ειδάλλως ο Γρίβας ούτε θα είχε αποχωρήσει από το πεδίο της μάχης, ούτε πολύ περισσότερο θα είχε παραιτηθεί, αν δεν είχε διακρίνει δυσχέρειες στο εγχείρημα, για να δρέψει τις δάφνες. Ο Καραγιάννης είχε ήδη πληροφορηθεί από τον ανώτερο ελλαδίτη αξιωματικό που βρισκόταν στην περιοχή (τον Χρόνη), ότι οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις δεν ήταν σε θέση να εξαπολύσουν νυκτερινή επίθεση και εκείνο

που ζητούσε ήταν να προωθηθεί ένα τάγμα της Μεραρχίας στον Λωρόβουνο, ώστε να είναι στέρεα κατεχόμενο και για να αποδεσμευτούν δυνάμεις της Εθνικής Φρουράς, όμως ο Γαρουφαλιάς τού το αρνήθηκε με το (κατά βάθος έωλο) σκεπτικό ότι, όπως έγραψε, «εφόσον [η μονάδα της Μεραρχίας] δεν επρόκειτο να μετάσχει στις νυκτερινές επιχειρήσεις για να ενισχύσει τις τοπικές μονάδες [σενάριο του οποίου η διαρρήδην απόρριψη από ελλαδικής πλευράς προεξοφλείτο στη Λευκωσία γι' αυτό και δεν τολμήθηκε να ζητηθεί, αλλά ο Γαρουφαλιάς απέφυγε να σχολιάσει], η μετακίνησή του για την απόκρουση τυχόν αποβάσεως θα μετέτρεπε [sic] την διάταξη, που καθόρισε το Γενικό Σχέδιο Αμύνης για την απόκρουση τουρκικής αποβάσεως». Σαφώς με την όλη του στάση αποθάρρυνε την επίθεση. Η ελληνοκυπριακή αγωνία όμως, είχε επιταθεί λόγω πληροφοριών για την εμφάνιση 5 ή 6 αντιτορπιλικών στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Τουρκίας και Κύπρου. Ο Γαρουφαλιάς εκτίμησε ότι δεν θα γινόταν μεγάλη απόβαση, παρά μόνον απόπειρα αποβίβασης τούρκων καταδρομέων και κανονιοβολισμοί για να ενισχύσουν «εν συνδυασμώ με αεροπορικούς βομβαρδισμούς την άμυνα Κοκκίνων και ενδεχομένως διά την ανακατάληψιν της Μανσούρας» ή για την ισχυροποίηση του θύλακα κοντά στον Αγ. Ιλαρίωνα. Συνέστησε στους ελληνοκύπριους να τάξουν πυροβολικό σε θέσεις κατάλληλες ώστε να πληγούν τα πλοία αν χρειαζόταν, αλλά απέκλεισε απόκρουση των αεροπορικών επιδρομών με ελλαδικά μέσα ή /και την αξιοποίηση της Μεραρχίας προς το παρόν. Στην πραγματικότητα, όπως πληροφορήθηκαν οι έλληνες από υποκλοπές λίγο αργότερα, τα πλοία είχαν σκοπό να παραδώσουν ενισχύσεις, να παραλάβουν τραυματίες και ίσως να εκκενώσουν όσους υψηλόβαθμους τούρκους βρίσκονταν εντός του θύλακα, καθώς όμως καθυστέρησαν να αποπλεύσουν από την Αλεξανδρέττα, δίστασαν να πλησιάσουν τις κυπριακές ακτές τη νύχτα. Τις ίδιες ώρες εντοπίστηκε και «ΒΔ της νήσου μεγάλο σκάφος[,] πλέον με μεγάλη ταχύτητα προς Ανατολάς[,] το ποίον ανέστρεψε τελικώς προς δυσμάς και απεμακρύνθη. Προφανώς επρόκειτο περί αεροπλανοφόρου του 6^{ου} Στόλου διότι παρετηρήθη συγχρόνως και κίνησις αεροσκαφών εις την περιοχήν του» (σύμφωνα με την Έκθεση του Αραπάκη). Οι αμερικανικές πηγές περιορίζονται να αναφέρουν ότι υπήρχαν σε ετοιμότητα αντιτορπιλικά, για την εκκένωση όσων αμερικανών κρινόταν απαραίτητο σε πρώτη φάση (οι ίδιοι εκτιμούσαν γύρω στα 350 άτομα, προφανώς διπλωματικό προσωπικό και στελέχη των ποικίλων -τηλεπικοινωνιακών κι υποκλοπών πρωτίστως- εγκαταστάσεων του Ναυτικού τους). Τα πάντα εκείνο το βράδυ απέπνεαν δύο εντυπώσεις: α) ότι στην ελληνική πλευρά υπήρχε κατά βάθος δισταγμός να υλοποιηθεί η πλήρης εξάλειψη του τουρκοκυπριακού θύλακα · εκτός από τον προφανή φόβο για την κλιμάκωση των τουρκικών αντιδράσεων, διατυπώθηκαν υπόνοιες που με τη σειρά τους

υποβάλουν την εικασία μήπως υφίστατο ήδη κάποια άτυπη, μυστική ελλαδοτουρκική συμφωνία αποβίβασης στην περιοχή ενός υπολογίσιμου τουρκικού στρατεύματος, σε μία κίνηση – αντικατοπτρισμό της μεταφοράς της Μεραρχίας, που εκ των πραγμάτων θα ακυρωνόταν ακόμη και ως θεωρητική δυνατότητα, αν εξαλειφόταν ο θύλακας και β) ποιος θα γινόταν ο αποδιοπομπαίος τράγος είτε της τήρησης είτε της καταστρατήγησης μίας τέτοιας συμφωνίας –εφόσον αυτή όντως υφίστατο. Στις προσβάσιμες πηγές, αυτή η εκδοχή υφέρπει υπαινικτικά και αξιολογείται ως αρκετά πειστική. Ίσως η εισαγωγή του παράγοντα ΕΣΣΔ να επέβαλλε περισυλλογή κι αναδιάταξη σχεδίων σε όποιους αφανείς παράγοντες είχαν εκπονήσει και συνομολογήσει τα παραπάνω τυχόν μυστικά σχέδια.

Αργά τη νύχτα του Σαββάτου προς Κυριακή 8-9 Αυγούστου, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ κάλεσε με επείγοντα τηλεγραφήματα τις αντιμαχόμενες Λευκωσία κι Άγκυρα να απέχουν από πράξεις βίας, δίχως όμως να εκδοθεί Απόφαση. Ο τούρκος Μόνιμος Αντιπρόσωπος περιορίστηκε να διαβεβαιώσει τους ομολόγους του ότι η χώρα του δεν θα εκτελούσε την επομένη απόβαση στην Κύπρο. Δικαιολόγησε όμως την δράση της ΤΗΚ επικαλούμενος την προστασία των τουρκοκύπριων, που προφανώς αδυνατούσε να τους παράσχει η UNFICYP (γενικά, σε όλη την επιχειρηματολογία του τις επόμενες ώρες, ο πρέσβης Eralp προσέφυγε εξίσου στην επίκληση του άρθρου 51 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ περί νόμιμου δικαιώματος στην αυτοάμυνα των ομοεθνών του, όσο και στο άρθρο 4 της ιδρυτικής Συνθήκης Εγγύησης της Κύπρου που προέβλεπε ρητά μεν, υπό όρους δε, την δυνατότητα μονομερούς επέμβασης των Εγγυητριών Δυνάμεων για την επαναφορά στο status quo ante). Το ξημέρωμα ο Κυπριανού ενημέρωσε τον Belcher ότι είχε ζητηθεί βοήθεια από την ΕΣΣΔ, είδηση που αρχικά θορύβησε τους αμερικανούς, σύντομα όμως επικράτησε η πιο ψύχραιμη εκτίμηση. Βάσει των υφιστάμενων δεδομένων και πληροφοριών, δεν υπήρχε στρατιωτική κινητικότητα από πλευράς Μόσχας. Ωστόσο η εγρήγορση διατηρήθηκε στο State Dept, το οποίο οργάνωσε ad hoc ομάδα 24ωρης παρακολούθησης της κρίσης. Ο G. Ball διανυκτέρευσε στο γραφείο του τις επόμενες 72 ώρες, στο πλαίσιο εκείνης της «κυπριακής επιφυλακής» στην οποία βρέθηκε η αμερικανική διπλωματία. Ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών συνομίλησε τηλεφωνικά νωρίς το πρωί με τον πρόεδρο Johnson και τον καθησύχασε ότι μόνον αεροπορικά θα μπορούσε να επέμβει η ΕΣΣΔ, αλλά κι αυτό το θεωρούσε απίθανο. Ο πρόεδρος έδειξε νευρικότητα και προσπάθησε να εξαντλήσει τα περιθώρια συγκρότησης πολυεθνικής δύναμης ή αξιοποίησης και της ίδιας της UNFICYP με αποστολή την απόκρουση τουρκικής απόβασης. Ο Ball τον αποθάρρυνε επί όλων αυτών των σκέψεων ως ανέφικτων, αν και ο άμεσος προϊστάμενός του (ο υπουργός Rusk) έδειξε να συμμερίζεται τις απόψεις του προέδρου,

προωθώντας την -εξίσου ανεδαφική- άποψη της αποστολής ΝΑΤΟϊκής Δύναμης επέμβασης, για εφαλτήριο της οποίας σκέφθηκε να αξιοποιηθούν οι βρετανικές βάσεις. Το μόνο αισιόδοξο που ο Ball είχε να αναφέρει στον Johnson ήταν ότι η Αθήνα έδειχνε νουνεχής κι ότι είχαν ανανεωθεί οι ελπίδες να επιχειρηθεί απομάκρυνση του Μακάριου από την προεδρία –«ίσως με τη βοήθεια του Γρίβα». Αμφότεροι απέκλεισαν επίσης την πιθανότητα άμεσης αμερικανικής στρατιωτικής επέμβασης. Στην Αθήνα, ο Γ. Παπανδρέου ζήτησε από τον ελληνοκύπριο πρέσβη να μεταφέρει στον Μακάριο ισχυρή σύσταση για άμεση κατάπαυση του πυρός. Ο Κρανιδιώτης τον βεβαίωσε ότι θα το έπραττε άμεσα, «[τ]αυτόχρονα όμως επανέλαβα προηγούμενη τηλεφωνική παράκλησή μου να σταλεί χωρίς άλλη καθυστέρηση Ελληνικό σμήνος στο Νησί, για την αναχαίτιση περαιτέρω Τουρκικών επιθέσεων. Ο Παπανδρέου μού είπε 'Κι αυτό θα γίνει' . Και μέ κάλεσε να τον συναντήσω το απόγευμα στο Καστρί».

Η τουρκική πολεμική αεροπορία πάντως, συνέχισε και κλιμάκωσε τους βομβαρδισμούς, χρησιμοποιώντας τα πυροβόλα και πολυβόλα των αεροσκαφών, βόμβες γενικής χρήσης (ακόμη και μεγάλες, των 750 λιβρών), ρουκέτες, καθώς κι εμπρηστικά πυρομαχικά (napalm ξανά), κατά μάχιμων κι αμάχων των γύρω χωριών αδιακρίτως. Βομβάρδισε διαδοχικά μία κωμόπολη (την Πόλη Χρυσοχούς) και τρία χωριά αργά το πρωί και τρία ακόμη χωριά το μεσημέρι. Στρατιωτικό επίκεντρο των βομβαρδισμών ήταν το δυτικό άκρο της πιεζόμενης τουρκοκυπριακής αμυντικής γραμμής, ο Παχύαμμος, όπου δραστηριοποιήθηκαν και τα τροχοφόρα ελαφρά θωρακισμένα οχήματα των ελλήνων. Η ΤΗΚ δεν δίστασε να πλήξει με napalm κι ένα κτίριο που είχε μετατραπεί σε πρόχειρο νοσοκομειακό σταθμό, παρά την εμφανή του σήμανση, καταστρέφοντάς το ολοσχερώς και φονεύοντας σχεδόν όλους όσους βρίσκονταν εντός του. Κατά λάθος βόμβες έπεσαν ακόμη κι εντός των Κόκκινων, με αποτέλεσμα να εκραγεί μεγάλη αποθήκη πυρομαχικών των τουρκοκύπριων. Υπερβάλλοντας, η Λευκωσία ανακοίνωσε την ύπαρξη εκατοντάδων θυμάτων. Ο Ball ζήτησε από τον Labouisse να συναντηθεί με τον Παπανδρέου άμεσα και να τού τονίσει την ανάγκη επιβολής ελέγχου στους ελληνοκύπριους ώστε να διακοπούν οι εχθροπραξίες, να απομακρυνθεί ο κίνδυνος γενικευμένης αιματοχυσίας και να κρατηθούν η ΕΣΣΔ και η Αίγυπτος εκτός των εξελίξεων. Το μήνυμα που έπρεπε να δοθεί στην Ελλάδα και στην Τουρκία ήταν πως «[επί λέξει] δεν ήταν η κατάλληλη ώρα για παζάρια, γριφώδεις εκφράσεις ή ρητορικές εξάρσεις». Το αμερικανικό άγχος εκπορευόταν από μάλλον ασφαλείς πληροφορίες, εξ ου και η ελλαδική διπλωματία κινήθηκε δραστήρια για την συλλογή των αναγκαίων πληροφοριών: παρά το ότι ο Μακάριος είχε πειστεί και αποτραπεί από την επιχειρηματολογία του Καραγιάννη, ο *Φιλελεύθερος,* «φερέφωνον Κυπριακής

κυβερνήσεως» , είχε ήδη κυκλοφορήσει «δίδων εντυπωσιακήν δημοσιότηταν εις είδησιν περί αποφάσεως ληφθείσης εις έκτακτον νυκτερινήν συνεδρίαν Υπουργικού Συμβουλίου όπως ζητηθή στρατιωτικήν βοήθεια από Ρωσσίαν, Αίγυπτον, Συρίαν και 'από άλλους φίλους' », όπως μετέδιδε στο πρώτο πρωινό του τηλεγράφημα από τη Λευκωσία ο πρέσβης Μ. Δελιβάνης. Τις επόμενες ώρες, με διαδοχικά τηλεγραφήματα προς την Αθήνα, ο Δελιβάνης θα την πληροφορούσε ακόμη ότι ο Μακάριος αρχικά (10:30) τον διαβεβαίωσε πως ο Σπ. Κυπριανού απλώς ενημέρωσε τον σοβιετικό πρέσβη και τού ζήτησε πληροφορίες σχετικά με τη στάση που σκόπευε να τηρήσει η ΕΣΣΔ στο θέμα της Κρίσης. Εν συνεχεία όμως (11:50), εύλογα καθώς οι επιδρομές της ΤΗΚ που είχαν ξεκινήσει από τις 10:30 συνεχίζονταν ακατάπαυστα, ο Αρχιεπίσκοπος παραδέχθηκε ότι ο ίδιος ζήτησε την παρέμβαση της σοβιετικής πολεμικής αεροπορίας, σε περίπτωση που δεν έπαυαν οι τουρκικοί αεροπορικοί βομβαρδισμοί εντός ολιγόωρης προθεσμίας. «Αρχιεπίσκοπος προσέθηκεν ότι κατά την γνώμην του θα ήτο απαραίτητος [η] στάθμευσις εις Κύπρον 15-20 καταδιωκτικών αεροσκαφών, διότι ειδάλλως [οι] Τούρκοι θα εσυνέχιζον ανενόχλητοι [τας] επεμβάσεις των». Στις 13:00 ο Κυπριανού ενημέρωσε τον Δελιβάνη ότι «πλην Ρωσσίας, εζητήθη και από Αίγυπτον στρατιωτική βοήθεια». Στη Μόσχα, το μόνο που κατάφερε να μάθει ο πρέσβης Σγουρδαίος ήταν πως ο ελληνοκύπριος ομόλογός του Γεωργιάδης είχε γίνει δεκτός από τον πρώτο τη τάξει υφυπουργό εξωτερικών V. Kuznetsov, λόγω απουσίας του A. Gromyko και πως «συγκεκριμένως αίτημα βοηθείας δεν διετυπώθη». Ο υπαρχηγός της αμερικανικής πρεσβείας Anschuetz συναντήθηκε με τους Γ. Παπανδρέου – Στ. Κωστόπουλο και Π. Γαρουφαλιά νωρίς το μεσημέρι, κατόπιν δικού τους αιτήματος. Βρήκε τους έλληνες πολιτικούς σε έξαψη, καθώς τα νέα ήταν άσχημα: ο Μακάριος είχε ζητήσει τη συνδρομή της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας, η Κοινή Γνώμη ήταν εξαγριωμένη και ο Σπ. Κυπριανού τούς είχε επιδώσει τηλεφωνικό τελεσίγραφο πως αν έως τις 13:30 η Αθήνα δεν προχωρούσε σε δημόσιες δηλώσεις δεσμευτικής στήριξης, η Λευκωσία θα «αιτείτο βοήθεια από αλλού». Ο Anschuetz τους διαβεβαίωσε ότι οι ΗΠΑ θα κατέβαλλαν κάθε δυνατή προσπάθεια αποκλιμάκωσης της κρίσης, εκτίμησε πως προς το παρόν η στρατιωτική ανάμιξη είτε της Μόσχας είτε του Καΐρου θεωρείτο «μάλλον απίθανη» κι απέσπασε την υπόσχεσή τους ότι οι ελλαδικές ένοπλες δυνάμεις δεν θα προχωρούσαν άμεσα σε οποιαδήποτε κίνηση αν δεν είχαν προηγηθεί ελληνοαμερικανικές διαβουλεύσεις. Ο Γιωρκάτζης έστειλε σήμα προς τον Γαρουφαλιά στις 14:00 ότι «[Η]θικόν καταπίπτει επικινδύνως. Ανάγκη δυναμικής επεμβάσεως της Ελλάδος, άλλως καταστροφή ανεπανόρθωτος. Γίνεται σκέψις, εάν βομβαρδισμοί συνεχισθούν μέχρι 15:30 ώρας, επιτεθούν Ελληνοκύπριοι εναντίον Τουρκικών χωριών» (ο Καραγιάννης όμως τού δήλωσε

ότι αρνιόταν να γίνει σφαγέας αμάχων κι ότι δεν θα εκτελούσε τέτοια διαταγή). Ο Μακάριος τηλεφώνησε μισή ώρα αργότερα στον Γαρουφαλιά για να τού περιγράψει την δραματική κατάσταση και να τού αναφέρει ότι αναμενόταν τουρκική απόβαση την επόμενη νύχτα. Ο Γαρουφαλιάς, επιδιώκοντας να κερδίσει χρόνο, τού απάντησε ότι είχε οριστεί σύγκλιση υπουργικού συμβουλίου για τις 15:30. Το ελληνοκυπριακό τελεσίγραφο ήταν πειστικό, καθώς υπήρξε προϊόν απόφασης του ελληνοκυπριακού υπουργικού συμβουλίου, είχε δε προηγουμένως επιδοθεί και στην τουρκική πρεσβεία στη Λευκωσία (μέσω της αμερικανικής. Ο Belcher το παρέλαβε από τον Μακάριο αυτοπροσώπως, ενώ τη συζήτησή τους διέκοπταν οι ειδήσεις περί νεώτερων αεροπορικών βομβαρδισμών σε ελληνοκυπριακά χωριά). Πιεζόμενος από την προθεσμία της Λευκωσίας, ο Κωστόπουλος ζήτησε από τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο της Ελλάδας στον ΟΗΕ να ανακοινώσει ότι αν οι βομβαρδισμοί δεν έπαυαν άμεσα, η χώρα θα απέστελλε σε λίγες ώρες στρατιωτική βοήθεια -και αεροπορική- στην Κύπρο. Η ανακοίνωση προξένησε πολυγωνικούς διπλωματικούς ελιγμούς στην έδρα του Οργανισμού, που κατέληξαν στην έκδοση Απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας έπειτα από αμερικανοβρετανικές υποχωρήσεις και με αποχή της ΕΣΣΔ. Ο κίνδυνος που διαγράφηκε ήταν είτε να εξέπνεε η ελλαδική προθεσμία και να αποδεικνυόταν «άσφαιρη» (αφήνοντας τη σοβιετική πλευρά ως μόνη υποψήφια στρατιωτική σύμμαχο της ελληνοκυπριακής κυβέρνησης), είτε να υλοποιείτο η εξαγγελία με ορατή πια συνέπεια την απευθείας ελληνοτουρκική σύγκρουση. Η Απόφαση υπ’ αριθμ. 193 (S/5868), η οποία υπερψηφίστηκε από 9 χώρες (η ΕΣΣΔ και η Τσεχοσλοβακία απείχαν), καλούσε τους αντιμαχόμενους να εφαρμόσουν άμεσα κατάπαυση του πυρός, χωρίς στο κείμενό της να περιληφθεί τελικά ρητή απαίτηση για εγκατάλειψη των εδαφών που είχαν καταλάβει οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις ως τότε, προς μεγάλη απογοήτευση των τούρκων, ούτε και καταδίκη της Τουρκίας ως επιτιθέμενης αφετέρου, προς ανάλογη απογοήτευση των ελληνοκύπριων, όμως τουλάχιστον επιβεβαίωνε τις προηγούμενες Αποφάσεις (οι οποίες αναγνώριζαν το δικαίωμα ύπαρξης της Κυπριακής Δημοκρατίας). Αθήνα και Washington είχαν να διαχειριστούν εκείνη τη στιγμή μία διπλή και δυνάμει τριπλή απειλή: τις εύστοχες και πειστικές απειλές της Λευκωσίας ότι θα προσέφευγε σε λύσεις απελπισίας (τη σφαγή τουρκοκύπριων αμάχων αν δεν έπαυαν άμεσα οι τουρκικοί αεροπορικοί βομβαρδισμοί και την αναζήτηση βοήθειας από την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο σε περίπτωση που αυτοί συνεχίζονταν ενώ η Ελλάδα έμενε άπρακτη). Το πρόβλημα επιτεινόταν από το προφανές αδιέξοδο: εάν η Ελλάδα εμπλεκόταν άμεσα, θα ξεσπούσε ελληνοτουρκικός πόλεμος, αν όχι απειλείτο με πτώση η κυβέρνηση. Για την τουρκική ηγεσία τα ερωτήματα ήταν κυρίως χειρισμών διαδικαστικής φύσης επί του παρόντος · σοβαρές ευθύνες θα

προέκυπταν, αν προέκυπταν, στο μέλλον (πώς παρέδωσε την Κύπρο στους έλληνες αν υποχωρούσε, ή πώς επέτρεψε σε μία απελπισμένη ή/ και αδίστακτη κυβέρνηση ελληνοκύπριων να πραγματοποιήσει τις απονενοημένες απειλές της αν επέμενε). Οι ΗΠΑ αποφάσισαν να εξακολουθήσουν να πιέζουν τον «πλέον αδύναμο κρίκο» (την Αθήνα), μια και τα πράγματα στην Άγκυρα θεωρούνταν λιγότερο ελέγξιμα (οι στρατιωτικοί εκεί επέβαλλαν τις απόψεις τους ευκολότερα) και να περιορίσουν τις «δυνητικές ζημίες» διά της σφράγισης της περιοχής από τυχόν σοβιετοαιγυπτιακές παρεμβατικές προθέσεις. Διά παν ενδεχόμενο, πέντε Harvard (της δεύτερης ομάδας των ειδικά εκπαιδευμένων πληρωμάτων) διατάχθηκαν να απογειωθούν απ' το Τατόι, στις 17:00 ή στις 17:30, τα οποία προσγειώθηκαν κι εκείνα στη Ρόδο τρεις ώρες αργότερα για ανεφοδιασμό καυσίμων.

Το απόγευμα της Κυριακής 9 Αυγούστου, στην Αθήνα συγκλήθηκε νέο «πολεμικό συμβούλιο» (μειωμένης σύνθεσης υπουργικό), μετά την πρώτη σύσκεψη που είχε ξεκινήσει στις 15:30 και στην οποία είχε ληφθεί η απόφαση να διαταχθεί η εξάλειψη του εναπομείναντος θύλακα στα Κόκκινα. Στο ad hoc όργανο του απογεύματος (18:30) συμμετείχαν οι Π. Γαρουφαλιάς, Π. Κωστόπουλος, Γ. Μαύρος, Α. Παπανδρέου, Μ. Παπακωνσταντίνου, ενώ παρούσα ήταν επίσης η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία. Σε λίγο έσπευσε κι ο βασιλιάς, που είχε διακόψει την αναψυχή του στην Κέρκυρα κι είχε επιστρέψει στην πρωτεύουσα λόγω της Κρίσης. Στη διάρκειά του ακούστηκαν κι εντελώς φιλοπόλεμες απόψεις, τελικά όμως πρυτάνευσε η μετριοπάθεια και προφανώς στον απόηχό του, εξαιτίας των σφοδρών αντιρρήσεων που εξέφρασαν οι κορυφαίοι παριστάμενοι, ακυρώθηκαν τα σχέδια κατάληψης των Κόκκινων (βλ. παρακάτω). Προηγουμένως είχε ληφθεί η απόφαση (υποτίθεται εν αγνοία του Γ. Παπανδρέου) τα μέτρα να περιοριστούν στην υπερπτήση τετράδας μαχητικών αεριωθουμένων της ΕΒΑ πάνω από τη Λευκωσία, προς εμψύχωση των ελληνοκύπριων και κυρίως για να μην μείνει εντελώς εκτεθειμένη η Ελλάδα απέναντι στην Κύπρο ως παντελώς αδρανούσα. Η λύση που προκρίθηκε υπήρξε σύλληψη του υφυπουργού άμυνας Μ. Παπακωνσταντίνου, πρόταση την οποία ενστερνίστηκε απρόθυμα και ο Π. Γαρουφαλιάς κρίνοντάς την ως επαρκές, από πολιτικής πλευράς, υποκατάστατο της πολεμικής δράσης της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας. Την πρόταση ενέκρινε ο πρωθυπουργός, όπως παραδέχθηκε λίγες μέρες αργότερα. Ο τύπος αεροσκάφους που επέλεξαν αρχικά και, αμφότεροι και οι δύο πολιτικοί προϊστάμενοι του υπουργείου άμυνας κατονόμασαν στις γραπτές μαρτυρίες τους, το F-104 διέθετε ένα κρίσιμης σημασίας πλεονέκτημα για το είδος της αποστολής που θα εκτελούσε η τετράδα: ήταν ταχύτατο (ακόμη και με τα δεδομένα των μαχητικών αεροσκαφών του πρώιμου 21^{ου} αιώνα), όντας σε θέση να ξεπεράσει δύο φορές την ταχύτητα του ήχου. Ήταν

επομένως ιδεατό για την ακαριαία δημιουργία εντυπώσεων. Αφετέρου, τα F-104 στις τάξεις της ΕΒΑ ήταν σύγχρονα, λίγα και πολύτιμα, είχαν αρχίσει να παραλαμβάνονται τον Μάρτιο και να εντάσσονται σε υπηρεσία στα μέσα Απριλίου, με πρωτεύουσα αποστολή την πυρηνική κρούση, δηλαδή την πεμπτουσία της επιθετικής συνεισφοράς της Ελλάδας στους ΝΑΤΟϊκούς σχεδιασμούς, επιπλέον με συζητήσιμη διαθεσιμότητα εκείνη τη στιγμή (καθώς στις 4 Μαΐου είχε σκοτωθεί σε ατύχημα το ηγετικό και καλύτερα εκπαιδευμένο δίδυμο της πρώτης μοίρας της ΕΒΑ που εξοπλιζόταν με F-104). Για όλους τους παραπάνω λόγους, την αποστολή εκτέλεσαν τελικά 4 αεριωθούμενα μαχητικά παλαιότερου τύπου (F-84F) της 338 μοίρας, τα οποία ξεκίνησαν από την Σούδα με μόνο πολεμικό φορτίο τα πυρομαχικά των πολυβόλων τους, φέροντας εξωτερικές δεξαμενές καυσίμου και ειδικές πυραυλικές συσκευές για την υποβοήθηση της απογείωσής τους (τα αεροσκάφη εκείνα βρίσκονταν ήδη σε ετοιμότητα για να πετάξουν αν χρειαζόταν σε ολιγόλεπτες πολεμικές αποστολές απελπισίας πάνω από την Κύπρο). Οι χειριστές της ΕΒΑ διερωτήθηκαν πώς θα αντιδρούσαν οι βρετανοί και οι τούρκοι μόλις τα δικά τους επίγεια radar των δικτύων έγκαιρης προειδοποίησης τούς εντόπιζαν και πώς θα όφειλαν να αντιδράσουν οι ίδιοι αν υφίσταντο αναχαίτιση είτε από αεροσκάφη της RAF είτε της ΤΗΚ, αλλά δεν έλαβαν καμία απάντηση επ' αυτών από τα προϊστάμενα κλιμάκια. Η καθόλα ανεμπόδιστη πτήση τους (εκτός από τις δύο δυνητικές απειλές που κατονόμασαν οι έλληνες πιλότοι, επιπλέον -και κυρίως- οι αμερικανοί ήταν σε θέση να την πληροφορηθούν έγκαιρα και, είτε να την ματαιώσουν προκαταβολικά, είτε να την εντοπίσουν και να την παρεμποδίσουν αποτελεσματικά διά των αεροναυτικών μέσων που διέθεταν στην περιοχή), όλες οι ορατές ενδείξεις μαρτυρούν ότι η ενέργεια υλοποιήθηκε με την «ενεργητική ανοχή» των ΗΠΑ, δηλαδή την προηγούμενη σύμφωνη γνώμη τους. Την επομένη ο Στ. Κωστόπουλος χαρακτήρισε την πτήση «επίδειξιν δυνάμεως», σε δήλωσή του που δημοσιεύθηκε στον ελληνοκυπριακό Τύπο. Καθώς εξάλλου διατυμπάνισε ο Κ. Γκλύξμπουργκ, χάρη στη νουνεχή του παρέμβαση, προϊόν συνισταμένης ψυχραιμίας και τεχνικής κατάρτισης όπως υπαινίχθηκε, αποφεύχθηκε ο αυτοχειριασμός της ΕΒΑ μέσω της αρχικής σκέψης να εκτελέσει αεροπορικούς βομβαρδισμούς κι εκείνη, όπως η ΤΗΚ, καθιστώντας μαθηματικά βέβαιη την εμπλοκή της Ελλάδας σε πλήρους κλίμακας πολεμική περιπέτεια με την Τουρκία κατά την δεδομένη στιγμή. Σύμφωνα με όσα υποστήριξε, εμφανίστηκε στο συμβούλιο, που είχε συγκληθεί στην Εκάλη (κατόπιν πληροφόρησης του συμβούλου του Χοϊδά, πιθανόν από τον ίδιο τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος ίσως έκρινε ότι χρειαζόταν υποστήριξη για την απόρριψη των πιο φιλοπόλεμων εισηγήσεων που τού είχαν υποβληθεί). Όταν εισήλθε στην αίθουσα και ζήτησε να ενημερωθεί, πληροφορήθηκε από τον πρωθυπουργό πως «μέ έχουν πείσει ότι πρέπει να

στείλω την πολεμική αεροπορία». Στις αυστηρές ερωτήσεις του Κ. Γκλύξμπουργκ, ο αρχηγός της ΕΒΑ απάντησε ότι τα αεροσκάφη (κατονόμασε τον τύπο F-84G, είτε εκ παραδρομής, είτε αποκαλύπτοντας αθέλητα ότι ίσως υπήρχαν αποθηκευμένα ορισμένα από αυτά, όσα δεν είχαν μεταβιβαστεί στην Γιουγκοσλαβία, υπό εθνικό έλεγχο πρακτικά, μια και οι αμερικανοί τα θεωρούσαν από χρόνια απηρχαιωμένα και δεν θα επιτηρούσαν με εγρήγορση την τυχόν διατήρηση λίγων υπό ελληνική κατοχή σε καλή κατάσταση και την ύπαρξη αποθέματος ανταλλακτικών κι υλικών υποστήριξης γι' αυτά) θα χρειάζονταν 45΄για να φτάσουν πάνω από την Κύπρο, έχοντας απογειωθεί από την Ρόδο και την Κρήτη, η δε ένδειά τους σε καύσιμα θα τους επέτρεπε τη διεξαγωγή αναχαιτιστικών αερομαχιών για μόλις 3-4' κι εν συνεχεία «άλλα θα πέσουν στη θάλασσα, άλλα θα πάνε στο Λίβανο, ό,τι βρούνε». Αφού δήλωσε τη μαχητική εγρήγορση και τη θαρραλέα του προθυμία να ηγηθεί ενός πολεμικού εγχειρήματος, αποκλειστικά αμυντικής όμως αφετηρίας όπως διευκρίνισε, ο γενναίος μα συνάμα συνετός βασιλιάς κατακεραύνωσε τους παρισταμένους για ανευθυνότητα κι εμμέσως πλην σαφώς προσήψε στους στρατιωτικούς ανεπάρκεια. Ο ανώτατος πολιτειακός παράγοντας της χώρας, εκείνος με το δικαίωμα υπογραφής των διαταγμάτων που θα αφορούσαν την κήρυξη πολέμου και τη διεξαγωγή του, κατέληξε λέγοντας ότι «…αλλά να πάω να πολεμήσω τον Τούρκο επειδή ξύπνησαν οι Κύπριοι και έγινε σαματάς, δεν πάω, έχω την ευθύνη 9 εκατομμυρίων ανθρώπων, δεν πάω σε πόλεμο έτσι για να περάσει η ώρα, ξέρω τί θα πει πόλεμος, ξέρω τί θα πει να σκοτωθούμε [;]. … νομίζω ότι αν πάμε σε πόλεμο πρέπει να υπογράψω. Εγώ τέτοια υπογραφή δεν δίνω...». Αμέσως, ο πρωθυπουργός διέλυσε με θυμηδία το συμβούλιο, εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη του προς τον άνακτα (προφανώς και προς τις πολυετείς πολεμικές του δάφνες που επικαλέστηκε -ίσως κληρονομημένες, ως ορμέμφυτο, από τον στρατηλάτη παππού του- και στις οποίες είχαν γαλβανιστεί οι φυσικές του ηγετικές αρετές). Σε άλλη, επίσης μεταγενέστερη, συνέντευξή του παραδέχθηκε ότι δέχθηκε δριμεία κριτική από τον (κατά τά άλλα πιστό φίλο του) Μακάριο για την επίμαχη απόφαση. Με εκείνη την ψύχραιμη παρέμβασή του, ο (εμφανιζόμενος από τον εαυτό του ως) νεαρός πλην σώφρων Κ. Γκλύξμπουργκ, αποσόβησε μία ελληνοτουρκική σύρραξη τον Αύγουστο του 1964.

Εντωμεταξύ, τα ΜΜΕ διεθνώς -και στην Κύπρο- ανακοίνωναν την λήψη της Απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, προδιαθέτοντας ανάλογα παντού την Κοινή Γνώμη.

Το ίδιο απόγευμα, γνωρίζοντας ότι τα τουρκικά αεροσκάφη μπορούσαν να δράσουν για λίγη ώρα ακόμη, μέχρι να πέσει το σκοτάδι, ο αμερικανός πρεσβευτής Hare, συνοδευόμενος από τον τούρκο υπουργό εξωτερικών Erkin, επισκέφθηκαν τον İnönü στην

κατοικία του με την παράκληση να μην επαναληφθούν οι βομβαρδισμοί. Ο τούρκος πρωθυπουργός δέχθηκε υπό την προϋπόθεση να τερματιστούν άμεσα οι ελληνοκυπριακές επιθέσεις και να αποσυρθούν τα στρατεύματά τους από τα εδάφη που είχαν καταλάβει ως τότε. Παρείχε αρχικά προθεσμία ως την αυγή, την οποία με δυσφορία παρέτεινε ως τις 9 το πρωί της επομένης, 10ης Αυγούστου. Εκείνη την ώρα και με το ίδιο σκεπτικό (ότι υπήρχε μικρό περιθώριο τουρκικής αντίδρασης), εμφανίστηκαν πάνω από την Κύπρο για δύο σύντομες διελεύσεις τα 4 αεριωθούμενα της ΕΒΑ, ένα ζεύγος υπεριπτάμενο της Λευκωσίας κι ένα του πεδίου των μαχών στη Μανσούρα, υπό την ενθουσιώδη αναγγελία τους από το PIK.Η ΤΗΚ πάντως, είχε διακόψει τις δικές της πτήσεις 2,5 ώρες νωρίτερα και δεν θα ήταν υπερβολή να υποτεθεί ότι με αμερικανική παραίνεση θα είχε εκ των προτέρων αποκλειστεί δική της αντίδραση, ακόμη κι αν είχε εντοπίσει τα ελληνικά αεροσκάφη. Όπως επισημάνθηκε αργότερα, με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα έγινε συνένοχος της Τουρκίας στην παραβίαση του κυπριακού εναέριου χώρου (αν και πλημμελληματικού βαθμού, συγκρινόμενη με την δράση της τουρκικής αεροπορίας). Τα F-84F επέστρεψαν με δυσκολία στην Κρήτη (τα 3 προσγειώθηκαν στη Σούδα και το 4ο στο Καστέλλι, όλα έχοντας εξαντλήσει τα καύσιμά τους). Η *Καθημερινή* δημοσίευσε με ακρίβεια τα καθέκαστα.

Στην Αθήνα, αμέσως μετά τη λήξη της ενδοελλαδικής σύσκεψης κορυφής, ο Γ. Παπανδρέου συναντήθηκε χολωμένος με τον ελληνοκύπριο πρέσβη Ν. Κρανιδιώτη, εκφράζοντάς του σφοδρά παράπονα εις βάρος του Μακάριου για την κρίση που είχε ξεσπάσει «εν πλήρει αγνοία της ελληνικής κυβερνήσεως και του Γενικού Επιτελείου Στρατού [επί του δεύτερου ειδικά σημείου υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες, που αναλύονται παρακάτω]», παραπονούμενος πως ενώ είχε θέσει τα πάντα στην διάθεση της Κύπρου και «της κοινής εθνικής υποθέσεως», η ελληνοκυπριακή ηγεσία τορπίλιζε τις συνομιλίες της Γενεύης. Δήλωσε πως «ηπατήθη [sic]» προσθέτοντας απειλητικά ότι «[Ε]ίμαι βαθύτατα αγανακτισμένος. Εάν αυτή είναι η πολιτική των εν Κύπρω, τότε είμαι έτοιμος να διαχωρίσω τις ευθύνες μου και να προχωρήσω εις εφαρμογήν της πολιτικής, την οποία εξέθεσα στις τελευταίες με τον Μακάριο και τον Στρατηγό Γρίβα συσκέψεις, και την οποία πλήρως επεδοκίμασαν» (σύμφωνα με την μαρτυρία του Κρανιδιώτη). Δεν είναι γνωστό αν έγινε μνεία της εν εξελίξει προσπάθειας της ΕΒΑ να δώσει συμβολικό έστω παρών στους κυπριακούς ουρανούς (ο Κρανιδιώτης δεν ανέφερε τίποτε σχετικό στην μαρτυρία του, την μόνη διαθέσιμη για τη συζήτησή του με τον Γ. Παπανδρέου). Το μόνο που κατέθεσε ο Κρανιδιώτης ήταν η απόκρισή του ότι δεν ήταν ώρα για «επιμερισμό ευθυνών και κριτικής θεώρησης των πραγμάτων … Εκείνο που προέχει είναι η έμπρακτη Ελληνική αντίδραση στις Τουρκικές αυθαιρεσίες. Ο Κυπριακός λαός … είναι βαθύτατα πικραμένος, γιατί η Ελληνική

Αεροπορία απουσίασε την ώρα της δοκιμασίας του». Την φορτισμένη συζήτησή τους διέκοψε η αναγγελία της άφιξης του αμερικανού πρεσβευτή. Προφανώς, αν ισχύει η αλληλουχία που προκύπτει από τη σύνθεση των μαρτυριών και των αρχειακών τεκμηρίων, το μεν συμβούλιο υπό τον βασιλιά είχε διαρκέσει λιγότερο από μία ώρα, ενώ η εν συνεχεία συζήτηση του Γ. Παπανδρέου με τον Ν. Κρανιδιώτη κράτησε λίγα λεπτά, καθώς οι Labouisse - Anschuetz φέρονται να συναντήθηκαν στις 19:30 με τους Παπανδρέου και Κωστόπουλο (τα αεροσκάφη της ΕΒΑ μάλλον πέταξαν πάνω από τη Λευκωσία την ώρα που ο Γ. Παπανδρέου συνομιλούσε με τον Ν. Κρανιδιώτη). Ο πρωθυπουργός ξεκίνησε τις επαφές του με τους αμερικανούς διπλωμάτες επιρρίπτοντας τις ευθύνες για το ξέσπασμα της κρίσης πρωτίστως στον Μακάριο («που επί ικανό διάστημα έδειξε να σχεδιάζει κάτι στην περιοχή») αλλά και στον Γρίβα, που δεν έχανε την ευκαιρία να βελτιώνει στρατιωτικά τις ελληνικές θέσεις παραβλέποντας τις πολιτικές προεκτάσεις των ενεργειών του (κατά τον Γ. Παπανδρέου). Ο πρωθυπουργός χαρακτήρισε τις τουρκικές αεροπορικές επιδρομές της 8ης Αυγούστου «δικαιολογημένες ως απάντηση στις ελληνοκυπριακές πρωτοβουλίες των προηγούμενων ημερών, εν αντιθέσει με τους σημερινούς βομβαρδισμούς» και δεσμεύτηκε να επιβάλλει στην Εθνική Φρουρά αυτοσυγκράτηση εφόσον η Άγκυρα παρείχε ανάλογες δεσμεύσεις, φοβόταν όμως πρωτοβουλίες του Γιωρκάτζη εις βάρος των τουρκοκύπριων. Παραδέχθηκε την (πιστεύεται ήδη γνωστή στους αμερικανούς, όπως ήδη σημειώθηκε) διατεταγμένη υπέρπτηση των αεροσκαφών της ΕΒΑ πάνω από το νησί, υποβαθμίζοντάς την σε «θεατρική κίνηση» ανόρθωσης του ελληνοκυπριακού ηθικού. Η διαδικασία της Γενεύης συζητήθηκε παρενθετικά μεν, λόγω των συμβάντων που την επισκίαζαν πρόσκαιρα, ωστόσο υπέφωσκε πάντα παρούσα: ο αμερικανός πρέσβης διέκρινε ελπίδες συμβιβασμού κι αποδοχής της ιδέας μίας τουρκικής βάσης στην Κύπρο «επί δανεισμώ», όμως πολλά έμεναν να διευκρινιστούν σχετικά με την έκτασή της και άλλες σημαντικές «λεπτομέρειες» γύρω από αυτήν την ιδέα. Ο βρετανός ύπατος αρμοστής (πρεσβευτής) συνεισέφερε τα μέγιστα εκείνες τις ώρες στην αποφυγή εκδήλωσης νέας ελληνοκυπριακής επίθεσης, όπως παραδέχθηκε ο αμερικανός ομόλογός του.

Ενώ λάμβαναν χώρα οι πυρετώδεις διεργασίες στην Αθήνα, ο Μακάριος απευθύνθηκε στο σύνολο της διεθνούς κοινότητας με τηλεγραφήματα αργά το απόγευμα της 9ης Αυγούστου, καταγγέλλοντας τους τουρκικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς. Τού απάντησαν εμψυχωτικά σοσιαλιστικές και τριτοκοσμικές χώρες. Ο Σπ. Κυπριανού επανέλαβε στον πρέσβη των ΗΠΑ Belcher ότι είχε ζητηθεί η στρατιωτική παρέμβαση της Μόσχας, ενώ το ίδιο ανέφερε σε δηλώσεις του και ο ελληνοκύπριος πρέσβης στο Λονδίνο. Ο σοβιετικός ηγέτης Ν. Χρουστσώφ έστειλε άμεσα (στις 9/8) τρία μηνύματα, από ένα στους Μακάριο, U.

Thant και İnönü, λαμβάνοντας απροκάλυπτα θέσεις φιλικές προς τους ελληνοκύπριους, αλλά ταυτόχρονα καλώντας τους αντιμαχόμενους να απέχουν από πράξεις βίας. Το μήνυμα είχε συνταχθεί από το υπουργείο εξωτερικών της ΕΣΣΔ και είχε απλώς εγκριθεί απ' τον σοβιετικό ηγέτη, ο οποίος περιόδευε στο Βόλγα εκείνες τις μέρες (μάλιστα, όταν τον ξύπνησαν τη νύχτα της 8ης προς 9η Αυγούστου για να τού αναγγείλουν ότι είχε προκύψει κρίση στην Κύπρο, κατάκοπος καθώς ήταν, έδωσε εντολή να μην επαναληφθεί την επόμενη νύχτα η αιφνιδιαστική αφύπνισή του, «ακόμη κι αν ξεσπούσε κανονικός πόλεμος»). Παρουσιάζει ενδιαφέρον η αντίδραση ενός στενού του συνεργάτη εκείνες τις στιγμές, όταν ζητήθηκε η έγκριση του κειμένου απ' τον Χρουστσώφ πριν σταλεί: «εσείς [η διπλωματική υπηρεσία της ΕΣΣΔ] ήσασταν που επιμείνατε να εισέλθουμε στο Κυπριακό, και τώρα διστάζετε να στείλετε ένα απλό μήνυμα;». Το σχόλιο του στενού συνεργάτη του σοβιετικού ηγέτη υπήρξε αποκαλυπτικό για την βασική πηγή απ' την οποία εκπορεύονταν ουσιαστικά οι χειρισμοί της Μόσχας στο επίμαχο πεδίο κατά την συγκεκριμένη περίοδο. Η έκκληση της Λευκωσίας για βοήθεια ειδικά προς την Σοβιετική Ένωση και την Αίγυπτο προβλήθηκε από τα βρετανικά ΜΜΕ, μαζί με τις διαφωνίες που προέκυψαν ενδοκυβερνητικά στη Λευκωσία γύρω από αυτό το θέμα. Ο Μακάριος διέψευσε τα περί διαφωνιών κι ακόμη χειρότερα, ο αμερικανός αεροπορικός Ακόλουθος στην Αθήνα συνέλεξε πληροφορίες που έφεραν την ελληνοκυπριακή ηγεσία να επιδιώκει την εξασφάλιση δικαιώματος πρόσβασης σε αιγυπτιακό στρατιωτικό αεροδρόμιο. Ο πρόεδρος Johnson κάλεσε με επιστολή του τις κυβερνήσεις σε Λευκωσία, Άγκυρα κι Αθήνα, που τους επιδόθηκε ταυτόχρονα εκείνο το βράδυ, να απέχουν από πράξεις βίας και να συνεργαστούν άμεσα με τον ΟΗΕ για την τήρηση της κατάπαυσης του πυρός. Ο Δελιβάνης παρατήρησε με ικανοποίηση ότι το μήνυμα Χρουστσώφ ήταν «γενικόλογον και άνευ υποσχέσεως ουσιαστικής βοηθείας», γεννώντας στους ελληνοκύπριους («λαόν και ηγεσίαν») αμφιβολίες για τις απώτερες σκέψεις της Μόσχας: η σύστασή της ήταν για προτίμηση σε διαπραγματεύσεις, διαδικασία που «…ως γνωστόν δεν είναι συμπαθής εις την κυπριακήν ηγεσίαν». Ο ελλαδίτης πρέσβης στη Λευκωσία εισηγήθηκε να προβληθεί έντονα αυτή η ανάγνωση των πραγμάτων από τον Τύπο σε Ελλάδα και Κύπρο εξίσου. Η *Χαραυγή* δικαιολόγησε την αναιμική σοβιετική αντίδραση αποδίδοντάς την στο επείγον κι ανεπάντεχο του αιτήματος, που θα είχε τύχει ανταπόκρισης αν είχε διατυπωθεί «νωρίτερα κι όχι την τελευταία στιγμή και ταυτόχρονα αν είχαν μελετηθεί έγκαιρα από μέρους μας όλα τα τεχνικά προβλήματα μιας πιθανής στρατιωτικής βοήθειας [από την ΕΣΣΔ], προβλήματα που αναμφίβολα είναι πολλά».

Τις ίδιες ώρες, αφότου διακόπηκαν οι τουρκικές αεροπορικές επιδρομές, ο Γαρουφαλιάς διέταξε την στρατιωτική ηγεσία στην Κύπρο να προετοιμάσει την εκκαθάριση του θύλακα

και να την εκτελέσει με νυχτερινή επίθεση, αξιοποιώντας όλα τα διαθέσιμα τμήματα της Εθνικής Φρουράς (επιμένοντας όμως να μην αξιοποιηθεί καθόλου η Μεραρχία, άρα κατά βάθος αποδυναμώνοντας σημαντικά την εντολή του). Λίγες ώρες μετά, η παραπάνω διαταγή ακυρώθηκε με νεώτερη, καθώς η Αθήνα επέλεξε να συμμορφωθεί στην Απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ –εξαιρώντας την περίπτωση απόκρουσης τουρκικής αποβατικής ενέργειας. Η διαταγή αναμεταδόθηκε μετ' επιτάσεως και τηλεφωνικά, από το σύνολο της πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας του ελλαδικού υπουργείου άμυνας προς τους ομολόγους τους στη Λευκωσία. Έχει σημασία ότι λίγο πριν σταλούν τα δύο σήματα από την Αθήνα, εκείνο που καλούσε σε προπαρασκευή επίθεσης, χωρίς εννοείται την χρήση δυνάμεων της Μεραρχίας (18:48 της 9^{ης} Αυγούστου) και του επόμενου που ακύρωνε την επίθεση (εκδόθηκε στις 21:50, παραλήφθηκε στις 23:45), προηγήθηκε ένα, στις 17:15, το οποίο επέτρεπε την αξιοποίηση μίας μονάδας (ακόμη και δύο αν χρειαζόταν) της Μεραρχίας που έδρευε κοντά, επί του Τροόδους, στην νυκτερινή επίθεση της 9^{ης} προς 10^{η} Αυγούστου. Το αίτημα προήλθε από τον Καραγιάννη, μάλλον με τη σύμφωνη γνώμη και του διοικητή της Μεραρχίας (του Γεωργιάδη). Όμως, η διοίκηση του τάγματος δήλωσε αδυναμία συμμετοχής πριν παρέλθει ένα διάστημα περίπου 18 ωρών, ώστε να έχουν εκτελεστεί προηγουμένως οι ελάχιστες αναγκαίες αναγνωρίσεις και παράλληλα να μειωθούν οι πιθανότητες προσβολής του από τουρκικά αεροσκάφη, εφόσον επιτίθετο με φως ημέρας. Αφετέρου, όταν αναδύθηκε η απειλή απόβασης κι ο Μακάριος, ενδίδοντας στις απαισιόδοξες εκτιμήσεις των Γρίβα – Γιωρκάτζη (κατά τον Καραγιάννη), αιτήθηκε την ανάμιξη της ΕΛΔΥΚ στην απόκρουσή της, ο Καραγιάννης δήλωσε πως η Εθνική Φρουρά ήταν σε θέση να αποκρούσει μόνη της κάθε τουρκική αποβατική απόπειρα. Επομένως, ο Καραγιάννης πίστευε κατά την δεδομένη στιγμή ότι η Εθνική Φρουρά μπορούσε να αμυνθεί σε περίπτωση απόβασης, ζήτησε όμως τη βοήθεια της Μεραρχίας για την διεξαγωγή επίθεσης ώστε να καταληφθούν τα Κόκκινα και να μην υπάρχει ήδη επάκτιο τουρκοκυπριακό έρεισμα που θα μόχλευσε σημαντικά την ενδεχόμενη τουρκική απόβαση. Ίσως ο Καραγιάννης να αμφιταλαντεύθηκε και προς στιγμήν να ενέδωσε στον πειρασμό της επίθεσης, αν και το πιθανότερο είναι πως προεξόφλησε την απόρριψη του αιτήματος να τού διατεθεί τάγμα της Μεραρχίας για επιθετικές ενέργειες. Διόλου δεν αποκλείεται εξάλλου η διοίκηση της Μεραρχίας να έλαβε στο μεταξύ απόρρητη διαταγή από την Αθήνα να μην συμμετάσχει, με το πρόσχημα της αδυναμίας να επιτεθεί έγκαιρα. Σημειώνεται ότι η αρχική εντολή εκκαθάρισης του θύλακα στάλθηκε λίγα λεπτά αφότου ξεκίνησε η σύσκεψη υπό τον βασιλιά και πριν τη συνάντηση του Γ. Παπανδρέου με τον Κρανιδιώτη κι εν συνεχεία με το αμερικανικό πρεσβευτικό δίδυμο στην Αθήνα, δεν μπορούσε επομένως

παρά να είναι προϊόν απόφασης που λήφθηκε κατά το «μικρό υπουργικό συμβούλιο» το οποίο είχε συγκληθεί πρώτο, στις 15:30. Η δε (εξίσου βραχύβια) άδεια αξιοποίησης μονάδας της Μεραρχίας εντοπίζεται στο ίδιο περίπου χρονικό σημείο (17:15). Σύμφωνα με την χρονική ακολουθία που προκύπτει από τα παραπάνω, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η δεύτερη σύσκεψη, εκείνη στην οποία προσήλθε ο Κ. Γκλύξμπουργκ, συγκλήθηκε πιθανόν με σκοπό να ανατραπούν οι αποφάσεις που είχαν ληφθεί στο προηγηθέν «μικρό υπουργικό συμβούλιο». Αν η εικαζόμενη μεθόδευση όντως συνέβη, αυτή υπήρξε σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις αποτέλεσμα επιθυμίας *και* του πρωθυπουργού. Ο Γαρουφαλιάς ισχυρίστηκε ότι όταν ενέκρινε τη νυχτερινή επίθεση, το έπραξε «παρά την Πρωθυπουργική διαταγή», με προσωπική του ευθύνη. Η ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία ανέλαβε έπειτα να διαβιβάσει στον Γρίβα παράκληση του Γ. Παπανδρέου να επανέλθει στα καθήκοντά του λόγω της κρισιμότητας των στιγμών και ο Γρίβας, κολακευμένος, αποδέχθηκε. Επέστρεψε στο γραφείο του στις 21:30 μιλώντας με αυταρχική οίηση στον διοικητή της ΕΛΔΥΚ και στον Καραγιάννη. Αυτό υπήρξε και το τέλος της συνεργασίας τους: ο Καραγιάννης παραιτήθηκε 2 μέρες αργότερα, θεωρώντας ότι εκτός της τουρκικής απειλής, έπρεπε και «να λαμβάνωμεν μέτρα διά την αντιμετώπισιν των ιδιοτροπιών του στρατηγού Γρίβα-Διγενή, εκ των οποίων μερικές διέφευγον του ελέγχου της λογικής και εδημιούργουν αμφιβολίας διά την ψυχικήν αντοχήν του». Οι δύο άνδρες αντάλλαξαν έπειτα βαρύτατες κατηγορίες στις επίσημες Εκθέσεις που υπέβαλλαν.

Εντωμεταξύ, στις 21:30, λίγο πριν εκδοθεί το σήμα ακύρωσης της χερσαίας επίθεσης, τα πέντε μονοκινητήρια ελικοφόρα Harvard ξεκίνησαν από τη Ρόδο για την Κύπρο. Προσγειώθηκαν με πλήρη συσκότιση στο μικρό αεροδρόμιο της Λακατάμιας στις 02:00 (λανθασμένα ο Γρίβας έγραψε ότι έφτασαν στις 23:30, όντας ούτως ή άλλως αδύνατον για τις επιδόσεις τους), χάνοντας ένα από τα αεροσκάφη σε ατύχημα επί κυπριακού εδάφους, λίγο πριν προσγειωθεί (το πλήρωμα ευτυχώς διασώθηκε). Είτε στη Ρόδο, είτε στην Κύπρο, τα αεροσκάφη απέκτησαν κυπριακά εθνόσημα, για προφανείς λόγους. Αρχικά, η αποστολή τους ήταν να χτυπήσουν σημεία στην ακτή για να βοηθηθεί η επίθεση της Εθνικής Φρουράς, αλλά μέχρι τα αεροσκάφη να φτάσουν στην Κύπρο, πολλά είχαν μεσολαβήσει που αναφέρθηκαν μόλις. Αναδύθηκε όμως νέος κίνδυνος για την θραύση της εκεχειρίας, εξαιτίας της εμφάνισης μονάδων του τουρκικού πολεμικού ναυτικού στα παράκτια νερά του νησιού. Βάσει των διαθέσιμων πρώτων πληροφοριών, εκείνες τις ώρες είχε διαπιστωθεί παραβίαση των κυπριακών χωρικών υδάτων από 4 τουρκικά πολεμικά πλοία, δύο από τα οποία είχαν προσεγγίσει τον όρμο στα Κόκκινα, ενώ δύο ακόμη, βρίσκονταν ακριβώς έξω από τον κολπίσκο. Επρόκειτο με βεβαιότητα για αντιτορπιλικά (από ‘κει και

πέρα, απαντώνται διάφορες εκδοχές: ότι συνόδευαν κανονιοφόρους, ή οπλιταγωγό, ή πετρελαιοφόρο, ή ότι καθέλκυσαν ακάτους), πάντως οπωσδήποτε α) παραβίασαν τα χωρικά ύδατα της Κύπρου και β) διεξήγαγαν αρκετά μετά τα μεσάνυχτα την επιχείρηση την οποία είχαν αποπειραθεί την προηγούμενη νύχτα: αποβίβασαν λίγους εθελοντές, απομάκρυναν τραυματίες, εκκένωναν τον θύλακα από τα ευρισκόμενα εντός του τουρκικά στρατιωτικά τμήματα, μεταξύ αυτών αξιωματικούς και τον R. Denktaş, ενόψει της θεωρούμενης ως επικείμενης νέας ελληνοκυπριακής επίθεσης, καθώς ήταν πια ορατό το φάσμα της πλήρους κατάρρευσης της τουρκοκυπριακής άμυνας. Η επιχείρηση ολοκληρώθηκε στις 03:00 και ο στολίσκος αποχώρησε. Τα Harvard αρχικά διατάχθηκαν να είναι έτοιμα να απογειωθούν για να προσβάλουν τα πλοία. Οι Γιωρκάτζης και Γρίβας πίεσαν προς αυτήν την κατεύθυνση την Αθήνα, καθώς φοβούνταν ότι αυτά τα πλοία θα διεξήγαγαν απόβαση, κατά τον Σπ. Κυπριανού μάλιστα αξιωματούχοι του ΟΗΕ που ρωτήθηκαν σχετικά, έκριναν ότι λόγω της παραβίασης των κυπριακών χωρικών υδάτων η επίθεση εναντίον τους ήταν νομότυπη. Τελικά όμως η εντολή απογείωσης ήρθε με άλλο περιεχόμενο: την επιστροφή στην Ελλάδα. Ο Γαρουφαλιάς παρότρυνα για μία ακόμη φορά τους ελληνοκύπριους να βασιστούν στο πυροβολικό για την απώθηση των πλοίων, εφόσον αυτά δοκίμαζαν να διεξαγάγουν απόβαση. Το ελικοφόρο Dornier 27 της Κυπριακής Δημοκρατίας (δώρο του Καγκελάριου Adenauer προς τον Μακάριο), που προηγουμένως είχε την αποστολή ρίψης φωτιστικών βομβών για την καταύγαση στόχων προς όφελος των Harvard, με διμελές πλήρωμα ελλαδιτών, εκτέλεσε αναγνωριστική πτήση πάνω από τον Κόλπο και, πετώντας κοντά στα τουρκικά πλοία, εξακρίβωσε τον αριθμό και τον τύπο τους. Επέστρεψε στη Λευκωσία με τα ανακουφιστικά νέα ότι δεν αποτελούσαν «αρμάδα απόβασης» και η είδηση συνεισέφερε αποφασιστικά στην άμβλυνση της αγχώδους υπερέντασης που είχε καταλάβει την ηγεσία. Παράλληλα, το αμερικανικό αεροπλανοφόρο συνέχισε να επιτηρεί από απόσταση τα τεκταινόμενα. Ο Αραπάκης έγραψε αργότερα ότι, κατά τη γνώμη του, αν τα ελληνικά χερσαία τμήματα είχαν τηρήσει την κατάπαυση του πυρός και εάν το τουρκικό ναυτικό είχε καταφέρει να προσεγγίσει τον θύλακα μία νύχτα νωρίτερα (δηλαδή την πρώτη φορά που το είχε αποπειραθεί αλλά δεν τα κατάφερε εξαιτίας δικής του αβελτηρίας καθώς σημειώθηκε), ίσως οι αεροπορικοί βομβαρδισμοί της 9^{ης} Αυγούστου να είχαν αποφευχθεί. Πάντως, τη νύχτα της 9^{ης} προς 10^{η} Αυγούστου, μέχρι να λάβει γνώση των ευρημάτων της αναγνωριστικής πτήσης, η ανώτατη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία της Κύπρου αγωνιούσε συγκεντρωμένη στον υποτυπώδη θάλαμο επιχειρήσεων του Ναυτικού, όπου το ολιγομελές κλιμάκιο του τότε ΒΝ προσπαθούσε να ερμηνεύσει τις τουρκικές προθέσεις βάσει των κινήσεων των ιχνών στα radar. Στα αρχεία

του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού υφίστανται οι εξής παραδοχές: α) ότι αεροπλανοφόρο του 6ου Στόλου έπλεε σε θαλάσσιες εκτάσεις πέριξ της Κύπρου από τις 8 Αυγούστου ως τις 2 Σεπτεμβρίου και β) ότι το απόγευμα της Κυριακής 9 Αυγούστου, το αμερικανικό ΓΕΕΘΑ διέταξε την ταχεία ανάπτυξη μίας ομάδας μάχης αεροπλανοφόρου στα νερά γύρω από την Κύπρο. Η ομάδα με την επωνυμία TG 60.2, ενώ ήταν έτοιμη να αποπλεύσει από τη Νάπολη για ασκήσεις στη Δυτ. Μεσόγειο, κινήθηκε ολοταχώς προς ανατολάς. Αφίχθηκε στους τομείς περιπολίας της στις 12 Αυγούστου, αποτελούμενη από το αεροπλανοφόρο *F. D. ROOSEVELT* (CVA-42), το καταδρομικό *BOSTON* και αντιτορπιλικά. Παρέμεινε στην περιοχή μέχρι τις 29 Αυγούστου, οπότε και αντικαταστάθηκε από την ομάδα μάχης TG 60.1, η οποία είχε ως επίκεντρο το αεροπλανοφόρο *ENTERPRISE* (CVN-65) . Η αμερικανική στρατιωτική ηγεσία εκτίμησε ότι εξέλειπαν οι λόγοι για την αυξημένη ναυτική παρουσία στην περιοχή μόλις στις 5 Σεπτεμβρίου, ημερομηνία κατά την οποία διέταξαν την απόσυρση του αεροπλανοφόρου. Αντιτορπιλικό σε ετοιμότητα για τη διεξαγωγή επιχείρησης εκκένωσης αμερικανών από το νησί πάντως, παρέμεινε στην περιοχή ως τις 17 Οκτωβρίου. Σημειώνεται ότι ο 6ος Στόλος διέθετε μονίμως 2 αεροπλανοφόρα (μαζί με τις ομάδες μάχης που τα περιέβαλλαν) στη δύναμή του εκείνη την εποχή, καθώς και ότι το αεροπλανοφόρο *FORRESTAL* (CVA-59) διήγε τον «6ο κύκλο ανάπτυξής του» στη Μεσόγειο μεταξύ 10ης Ιουλίου 1964 και 13ης Μαρτίου 1965. Άρθρο των *New York Times* της 8ης Αυγούστου επιβεβαίωνε την παρουσία των 2 προαναφερθέντων αεροπλανοφόρων στην Ανατολική Μεσόγειο, λόγω της Κυπριακής κρίσης. Σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν, συνάγεται πως το αεροπλανοφόρο που βρέθηκε πρώτο κοντά στη διακεκαυμένη ζώνη και παρακολούθησε τις εξελίξεις ήταν το *FORRESTAL.* Η ενεργητική παρουσία του 6ου Στόλου στην περιοχή εκείνο το διάστημα, αξιολογήθηκε μεταγενέστερα από τούρκους ιθύνοντες, ακόμη και από τον μετριοπαθή και πραγματιστή υπουργό εξωτερικών İ. S. Çağlayangil, ως παρέμβαση των ΗΠΑ με σκοπό την αποτροπή διεξαγωγής τουρκικής απόβασης στην Κύπρο. Ο Γαρουφαλιάς αφετέρου έγραψε ότι τη νύχτα της 9ης προς 10η Αυγούστου, από το αεροπλανοφόρο είχαν απονηωθεί αεροσκάφη που πετούσαν σχεδόν προστατευτικά στην ευρύτερη περιοχή όπου έπλεαν τα τουρκικά πλοία. Η επιφυλακή των ελληνικών δυνάμεων διατηρήθηκε αμείωτη, καθώς είχε μεν επικρατήσει προσωρινά κατάπαυση πυρός, αλλά η κατάσταση παρέμενε τεταμένη, με κύριο θέμα τις επόμενες κινήσεις του τουρκικού στόλου. Κατά τις πληροφορίες που είχαν καταφέρει να συλλέξουν ως τότε οι αμερικανοί, παρά την «αεροπορική επίδειξη» (όπως την χαρακτήρισε ο Γ. Παπανδρέου) της ΕΒΑ πάνω απ' την Κύπρο, η γενική αίσθηση της ελλαδικής

στρατιωτικής απραγίας ήταν μειωτική σε απαράδεκτο βαθμό για τα στελέχη των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων.

Το πρωί της 10ης Αυγούστου ο αμερικανός πρέσβης Hare συναντήθηκε με τον τούρκο υπουργό εξωτερικών Erkin ο οποίος δήλωσε άκρως δυσαρεστημένος με την διαμορφωμένη κατάσταση, καθώς οι ελληνοκύπριοι δεν υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν τα εδάφη που είχαν κατακτήσει στην Τηλλυρία, ενώ επιπλέον από την Κύπρο έφθαναν ειδήσεις ότι είχαν ξαναξεκινήσει οι επιθέσεις με στόχο την κατάληψη των Κόκκινων. Ο αρχηγός της Αεροπορίας δήλωσε πεπεισμένος ότι ήταν σε θέση να εξαναγκάσει τους ελληνοκύπριους να συμμορφωθούν στις τουρκικές απαιτήσεις, αν είχε στη διάθεσή του ένα ακόμη 24ωρο επιχειρήσεων. Ο Erkin ζήτησε να ασκηθούν οι μέγιστες πιέσεις επ' αυτού από τις ΗΠΑ στην Ελλάδα κι ο Hare υποσχέθηκε να μεταφέρει το αίτημα. Αμέσως μετά, συγκλήθηκε υπουργικό συμβούλιο με τη συμμετοχή της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας, στην οποία ο İsmet İnönü μετά βίας επέβαλε την άποψή του να τηρηθεί η κατάπαυση του πυρός. Τελικά εκείνη την ημέρα η ΤΗΚ περιορίστηκε στην εκτέλεση ως επί το πλείστον αναγνωριστικών αποστολών πάνω από την Κύπρο, ζεύγος όμως μαχητικών αεριωθούμενων πολυβόλησε και πάλι ελληνοκυπριακό πληθυσμιακό κέντρο (την δημοτική αγορά και τον κινηματογράφο της Πόλης Χρυσοχούς), παραβιάζοντας τις σχετικές εντολές. Επίσης, η Τουρκία απέσυρε (όψιμα) την αεροπορία της από το ΝΑΤΟ, όπως ανακοίνωσε στο Βορειοατλαντικό Συμβούλιο που συνεδρίασε και στο πλαίσιο του οποίου ο καναδός Μόνιμος Αντιπρόσωπος έθεσε γενικώς το «θέμα χρησιμοποιήσεως υλικού ΝΑΤΟ δι' αλλοτρίους σκοπούς» (για τους λόγους της τουρκικής κίνησης βλ. επεξήγηση παρακάτω). Στην *Καθημερινή* δημοσιεύθηκε αρνητικό σχόλιο, σχετικά με την αποφυγή της εκμετάλλευσης της νέας τουρκικής αεροπορικής επιδρομής, επειδή δεν απαντήθηκαν με επανάληψη των χερσαίων επιθέσων κατά του θύλακα. Το μεσημέρι, ο Γαρουφαλιάς διέταξε την στρατιωτική ηγεσία στην Κύπρο με ανοικτό σήμα να απέχει από οποιαδήποτε στρατιωτική ενέργεια χωρίς την έγκριση της Αθήνας. Ο Μπήτος υποστήριξε πως εκείνες τις ώρες ο Γ. Παπανδρέου επιχείρησε την πρώτη άμεση εκμετάλλευση των γεγονότων και του κλονισμού των ελληνοκύπριων στον οποίο προσέβλεπε, στέλνοντας με άκρως απόρρητο σήμα προς τον Μακάριο την πρόταση «να κηρύξει την Ένωση της Κύπρου μετά της Ελλάδας και στην περίπτωση αυτή η Ελλάδα θ' αναλάμβανε το πολιτικό και στρατιωτικό κόστος της πράξης αυτής [χωρίς ο Μπήτος, που κόμισε το μήνυμα, να διευκρινίσει αν σε αυτό περιλαμβανόταν νύξη για το αναπόφευκτο εδαφικό αντίτιμο προς την Τουρκία]». Στη Washington αποφασίστηκε να συνεχιστούν οι προσπάθειες εξεύρεσης πολιτικής λύσης, μέσω της συνέχισης των συνομιλιών στη Γενεύη. Η προσθήκη του διευθυντή του διπλωματικού του γραφείου, του Ι. Σωσσίδη, στην ελλαδική

διαπραγματευτική ομάδα χαρακτηρίστηκε ενθαρρυντική ένδειξη. Ο έλληνας επιτετραμμένος στο Κάιρο Μ. Κωττάκης εντωμεταξύ, απέστειλε με άκρως απόρρητο επείγον ραδιοτηλεγράφημα προς την Αθήνα ενθαρρυντικές ειδήσεις: ο Νάσερ απέφυγε να ανταποκριθεί στο αίτημα της Λευκωσίας για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας. Επιπλέον, «σημαίνων αρχισυντάκτης ενταύθα εφημερίδος … εξ εμπίστων περιβάλλοντος προέδρου NASSER [κατά πάσα βεβαιότητα υπονοείται ο M. Heikal]» τού ανέφερε «όλως εμπιστευτικώς ότι Πρόεδρος Η.Α.Δ. [Αιγύπτου] λίαν ηνωχλημένος εξ εξελίξεως Κυπριακού και κυρίως εκ γεγονότος ότι [ο] Μακάριος, παρά επανειλημμένας ρητάς προς αυτόν διαβεβαιώσεις[,] ήδη αποκαλύπτεται επιδιώκων γενίκευσιν [της] συρράξεως εις νοτιοανατολικήν Μεσόγειον θάλασσαν, όπερ απεύχεται ζωηρώς NASSER ως δυνάμενον έστω και εμμέσως θέση εν κινδύνω [το] καθεστώς του … Ευαρεστηθήτε γνωρίσητε αν θεωρήτε ότι δυνάμεθα εκμεταλλευθώμεν οπωσδήποτε εποικοδομητικώς την ως άνω διάθεσιν Προέδρου Η.Α.Δ.» [110]. Το θέμα θα είχε συνέχεια.

[110] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119", *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από την ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία _03295, _03296, _ 03307, _ 03310/όλα 9-8-1964, προς τις Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις, _ 2559/11-8-1964 προς την Δ΄ Πολιτική, από την ελλαδική πρεσβεία στην Μόσχα _1583/9-8-1964 προς τις Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις, από την ελλαδική πρεσβεία στην Άγκυρα _5062/10-8-1964 προς τις Δ΄, Γ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις, ΚΥ/49/2/1/1, από Κάιρο _730Α/10-8-1964 προς Δ΄, Ε΄ Πολιτικές Δ/νσεις, Ι. Μπήτος ibid σσ 108-115, 119, 132, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Β' σσ 110-118, 121-128, 133-140, 143-153, 171-193, 199-204 (Εκθέσεις των Γρίβα, Καραγιάννη, Πρόκου και υπόμνημα Μπάλλα), 217, 208, 276-277, 344, τ. Γ΄ op cit σσ 17-21 (Έκθεση Αραπάκη), Στρατηγού Γρ. Μπονάνου, *Η ΑΛΗΘΕΙΑ / 21η Απριλίου, 25η Νοεμβρίου, Κυπριακόν*, Αθήνα: χ. ό. (αυτοέκδοση;), 1986, σσ 26-27, Π. Αραπάκης 2000 op cit σσ 59-60, Ν. Κρανιδιώτης 1985 ibid σσ 243-248, Π. Γαρουφαλιάς ibid σσ 154-167, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σσ 204-206, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 442-453, 459-461, Δ. Μπίτσιος *Κρίσιμες ώρες* op cit σσ 186-194, G. W. Ball 1983 op cit σσ 357-358, Γ. Καραγιάννης 2003 ibid σσ 63-69, 78-88 (πρέπει να τονιστεί ότι στο παρόν Β΄ Μέρος της διατριβής αξιοποιείται η συγκεντρωμένη αρθρογραφία του Καραγιάννη όπως εκδόθηκε σε βιβλίο, έχει όμως ληφθεί υπ' όψιν και η πρωτόλεια εκδοχή της μαρτυρίας του, η οποία είχε δημοσιευθεί αυτολεξεί σε συνέχειες από τον *Εθνικό Κήρυκα* της Αθήνας τον Ιούνιο του 1965. Τα πλέον εντυπωσιακά σημεία της δημοσιεύθηκαν στην 8η συνέχεια της αρθρογραφίας του, στο φύλλο της Τρίτης 22 Ιουνίου 1965, σσ 1, 7), Λ. Λοϊζου 2014 op cit σσ 31-406 (συλλογή δεκάδων μαρτυριών μαχητών που συμμετείχαν στις μάχες, κληρωτών και στελεχών, ελληνοκύπριων κι ελλαδιτών, προερχόμενων από όλες τις εμπλεκόμενες μονάδες, Όπλα και Κλάδους), Άκρως Απόρρητη «Έκθεση Γ. Σωτόπουλου για τα γεγονότα στην Κύπρο τον Αύγουστο του 1964», 11-8-196 στο Α. Μπουλούκος op cit σσ 475-478, Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 33-43, Γ. Μήτσαινας ibid σσ 66-70, 80-83, Γ. Τσουμής 2011 op cit σσ 22-26, *NHC-OAB*:RG 38, OPNAV 5750 Historical Matters, Post-1946 Command File / Fleets / Sixth Fleet / Histories 1947-1969, Command History 1962-1964, Folder 5750-5, Folder name: Command History 1966, Box 705, From: Commander of the 6th Fleet to: Chief of Naval Operations, "1964 addition to the Sixth Fleet History", 05 Feb, 1965, Enclosure (1): 1964 Sixth Fleet History, σ 2, *NARA*, RG 59, Lot #68D91, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, δακτυλογραφημένο προσχέδιο σημειώματος με χειρόγραφες παρατηρήσεις, χωρίς Α.Π. και ημερομηνία, με μόνες ενδείξεις ταυτότητας τον αποστολέα, τον παραλήπτη και τον τίτλο: To HDB, From JPO, Subject: Soviet Note to US re alleged violation of Peace Treaty of 1947, σ 1, A. B. Siegel, *The use of naval forces in the post-war era: U. S. Navy and U.S. marine Corps crisis response activity, 1946-1990, CRM 90-246,* Alexandria, Virginia: Operations and Support Division, Center for Naval Analysis, 1991 σ 33,

https://www.nytimes.com/1964/08/09/archives/6th-fleet-ready-for-crisis-action-force-of-50-ships-25000-men.html (προσπελάστηκε 28-9-2020), T. Ehrlich, Cyprus, the "Warlike Isle": origins and elements of the current crisis, *Stanford Law Review*, vol 18 no 6, (May 1966), σσ 1075-1078, H. Kosut 1970 ibid σσ 134-141, *Keesing's Record of World Events* September 1964 Cyprus op cit, G. S. Harris 1972 op cit σ 169, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ ibid σσ 45-47, Σ. Ν. Γρηγοριάδης , *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τ. Β΄, Αθήνα: Polaris 2010, σσ 689-692, *Καθημερινή*, φύλλο Τρίτης 11-8-1964, ελληνοκυπριακή εφημερίδα *Αλήθεια*, φύλλο Δευτέρας 10-8-1964, σ 6 και βρετανική λαϊκή *Daily Express* (φύλλο 10-8-1964, σσ 1-2), αμφότερα τα δημοσιεύματα αποδελτιωμένα από τον Δ. Φράγκο και προέλευσης του προσωπικού του Αρχείου, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 436, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ ibid σσ 138-172, Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 127-128, Χ. Χαρούσης 2007 op cit σσ 68-70, Z. M. Necatigil op cit σσ 41-43, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 102-104, Σ. Ριζάς 2000 ibid σσ 143-145, Cl. Nicolet 2001 ibid σσ 267-270, N. Uslu 2003 ibid σσ 64-65, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 300-303, 310-313, W. Taubman, *Khrushchev, the man and his era*, London: Simon & Schuster, 2003, σσ 617-618, S. Khrushchev (επιμέλ.), *Memoirs of Nikita Khrushchev*, Vol. 2, *REFORMER (1945-1964)*, University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 2006, σ 639, Σ. Ριζάς, *ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ /1973-1976*, Αθήνα: Σιδέρης, 2006, σσ 24-25, M. Aslan, *The Cyprus Question in the making and the attitude of the Soviet Union towards the Cyprus question (1960-1974),* MA thesis, Ankara: Dept of International Relations, Bilgent University, 2008, σσ 60-61, A. Constandinos 2011 op cit σ 22, A. Holt 2014 op cit σσ 140-141, συνεντεύξεις του Κ. Γκλύξμπουργκ στον Α. Παπαχελά, *το Βήμα*, 5-2-2006, στον δημοσιογράφο του ΡΙΚ Τ. Τρύφωνος (προβλήθηκε στις 22:00 της Δευτέρας 2/6/2014, στο πλαίσιο της εκπομπής *Τετ Α Τετ*) και αναλυτικότερα στον Μ. Μελετόπουλο, *Η Νέα Πολιτική*, Περίοδος Β΄ τ. 6, Ιανουάριος 2014, σσ 53-54 (οι αξιολογικές κρίσεις της επίμαχης μαρτυρίας είναι προσωπικές, του υποψήφιου διδάκτορα), μαρτυρίες των εκπαιδευμένων χειριστών Harvard για την εκτέλεση της αποστολής, του ταξίαρχου ε.α. της Π.Α., τότε υποσμηναγού, Β. Οικονόμου, του ταξίαρχου ε.α. της Π.Α., τότε ανθυποσμηναγού Γ. Κατσιγιάννη και του υποπτέραρχου ε.α., τότε επισμηναγού, διοικητή του σμήνους, Κ. Βασιλάκη, καθώς και του τότε σμηναγού Α. Βογιατζάκη που εκτέλεσε στην αναγνωριστική αποστολή με το Do-27 στο Σ. Δ. Βλάσσης – Κ. Παλουλιάν (επιμέλ.), Η αποστολή των Harvard στην Κύπρο το 1964, *Πόλεμος και Ιστορία*, τ. 75 (Ιούνιος 2004), σσ 11-14 και στο Γ. Μήτσαινας ibid σσ 72-73, 83-88, απόσπασμα από το ημερολόγιο του κυβερνήτη της *ΑΡΙΩΝ* Ν. Μπέτση που δημοσιεύθηκε στην *Καθημερινή* (φύλλο Κυριακής-Δευτέρας 9-10 Αυγούστου 1987, σ 7), Ι. Γ. Αντωνόπουλος 2018 op cit σσ 27-30, 37-45, 122-123, Γ. Δημητρόπουλος 2011 op cit σσ 16-17, συνεντεύξεις του Δ. Μητσάτσου (τότε κυβερνήτη του παράκτιου περιπολικού *ΦΑΕΘΩΝ*), στον Στ. Χελιδόνη, *Καθημερινή*, φύλλο 25-11-2007 και διά ζώσης στον υποψήφιο διδάκτορα, στις 12-11-2019, διά ζώσης συνεντεύξεις των Θ. Μπιλιαρδή και Η. Ραπανάκη, Αθήνα, 25-11-2019, 17-12-2019 op cit, συνεντεύξεις του πλωτάρχη (ΠΝ) ε.α. Δ. Φράγκου, τότε διόπου τηλεγραφητή της *ΦΑΕΘΩΝ*, στον υποψ. διδάκτορα (τηλεφωνική 26-3-2021 και διά ζώσης 29-3-2021). Ο Μητσάτσος χειρουργήθηκε αρχικά στην Κύπρο κι εν συνεχεία διακομίστηκε στην Ελλάδα, όπου η ανώτατη πολιτικοστρατιωτική ηγεσία τον απέκρυψε σε νοσοκομεία του Πειραιά και της Αθήνας για να μην παρουσιαστεί σε δημοσιογράφους, ουσιαστικά χωρίς ιατρική φροντίδα κατά τα πρώτα δύο 24ωρα, μέχρι που κινδύνεψε με γάγγραινα και ο ακρωτηριασμός ολόκληρου του δεξιού του βραχίονα κατέστη αναπόφευκτος. Τού προτάθηκε να συμμετάσχει στην συγκάλυψη δικαιολογούμενος για τον τραυματισμό του πως δήθεν συνέβη σε ατύχημα με έκρηξη. Καθώς εμφανίστηκε απρόθυμος να συμμορφωθεί, διατάχθηκε με εκφοβισμούς να μην αποκαλύψει οπουδήποτε οτιδήποτε σχετικά με τα πολεμικά γεγονότα στα οποία συμμετείχε. Παρότι ζήτησε να παραμείνει στις τάξεις του ΒΝ και να συνεχίσει τη σταδιοδρομία του, ουσιαστικά εξωθήθηκε σε παραίτηση, διότι κατά την τότε ηγεσία του Ναυτικού δεν ήταν πλέον ευπαρουσίαστος και οι συνθήκες του τραυματισμού του ήταν «πολιτικά ευαίσθητες, καθώς όλα συνέβησαν στο πλαίσιο 'αδελφοκτόνας' εμπλοκής εκατέρωθεν στρατιωτικών, μεταξύ δύο ΝΑΤΟϊκών εταίρων». Αποφοίτησε από το ΕΜΠ και ακολούθησε επιχειρηματική πορεία στο ναυτιλιακό χώρο, στο πλαίσιο της οποίας έχει βραβευτεί από τους τούρκους. Το ελλαδικό Δημόσιο αρνείτο να τον αποκαταστήσει επί δεκαετίες. Έχει συντάξει 13σέλιδο υπόμνημα για τα συμβάντα, το οποίο διατηρείται σε συμβολαιογραφικό γραφείο, με την εντολή να δημοσιοποιηθεί μετά θάνατον, «εάν χρειαστεί να διαψευστούν ισχυρισμοί άλλων» (στοιχεία από τις συνεντεύξεις του).

Τα Τηλλυριακά, εγγράφηκαν πολλαπλώς στη σύγχρονη Κυπριακή Ιστορία, ως η πρώτη μείζων ένοπλη σύγκρουση στην οποία έλαβε το βάπτισμα του πυρός η Εθνική Φρουρά και κυρίως ως η πρώτη επαφή της ελληνοκυπριακής κοινωνίας με μία από τις πλέον απεχθείς μορφές ολοκληρωτικού πολέμου, τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς. Δυστυχώς υπήρξαν και απειλές αντεκδικητικών εκκαθαρίσεων με υποψήφια θύματα τους τουρκοκύπριους ανεξαιρέτως, μάχιμους κι αμάχους, που ευτυχώς δεν πραγματώθηκαν. Η ιστοριογραφική έρευνα σχετικά με τα Τηλλυριακά περιστράφηκε γύρω από τρία θεμελιώδη ερωτήματα: ποιες σκοπιμότητες συγκροτούσαν το υπόβαθρο εκείνων των γεγονότων, τίνων υπευθυνότητα υπήρξε το ξέσπασμά τους και ποιούς εξυπηρέτησε η εκτύλιξή τους. Οι αντικρουόμενες απόψεις που διατυπώθηκαν από σημαίνοντα πρόσωπα κατέχοντα τις πλέον υπεύθυνες θέσεις, υποβάλουν την προσπάθεια να ανιχνευθεί η αρχική πηγή των πρωτοβουλιών και να σκιαγραφηθούν οι διαδικασίες κατά την λήψη των πρώτων και των εν συνεχεία κρίσιμων αποφάσεων. Πιο εμπεριστατωμένη απόπειρα απαντήσεων θα προϋπέθετε πρόσβαση σε όγκο πρωτογενών τεκμηρίων που παραμένουν απροσπέλαστα. Μία απόπειρα, έστω και δέσμια του παραπάνω σοβαρού περιορισμού, αναλύεται παρακάτω. Οι σημαντικότερες λοιπόν επισημάνσεις και τα μετ' επιφυλάξεως συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από τα Τηλλυριακά έχουν ως εξής:

_ Οι προεργασίες για την εκκίνηση των συγκρούσεων έγιναν με αποκλειστική ευθύνη της «ελληνοκυπριακής στρατιωτικής ηγεσίας», όπως επέλεξε να την κατονομάσει στο υπόμνημά του ο υποστράτηγος Σωτόπουλος, ο οποίος, ως ο πλέον αρμόδιος (επικεφαλής του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κύπρο εκείνη την περίοδο), ήταν σε θέση να γνωρίζει τον ηθικό αυτουργό των Τηλλυριακών και θα χρησιμοποιούσε ειδάλλως άλλο λεκτικό σχήμα, εάν η κύρια ευθύνη εκπορευόταν κυρίως από το Προεδρικό Μέγαρο της Λευκωσίας [111]. Η γνώμη όμως του Σωτόπουλου αποδυναμώνεται αν συνυπολογιστεί η σχέση του με τον Μακάριο. Ο Π. Γιωρκάτζης υποστήριξε, σε επιστολή του προς τον Μακάριο την επαύριον των γεγονότων, ότι αυτά άρχισαν «τη συγκαταθέσει της Ελληνικής Κυβερνήσεως» [112]. Ο Γαρουφαλιάς αφετέρου τόνισε ότι η «πρόχειρη και βεβιασμένη επιχείρηση» εξελίχθηκε «με πλήρη άγνοια της Ελλ. Κυβερνήσεως» [113]. Αυτή ήταν εξάλλου η επίσημη θέση της Αθήνας, όπως δημοσιοποιήθηκε με επίσημο ανακοινωθέν που μεταδόθηκε από τον κρατικό ραδιοσταθμό στις 11/8: «Την παρελθούσαν Πέμπτην, η κυπριακή ηγεσία, εξ ιδίας πρωτοβουλίας και εν απολύτω αγνοία της Ελληνικής Κυβερνήσεως, κατόπιν ωρισμένων

[111] Α. Μπουλούκος ibid σ 475.
[112] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σ 128.
[113] Π.Γαρουφαλιάς op cit σ 149.

τουρκικών κινήσεων, ανέλαβε την στρατιωτικήν επιχείρησιν εκκαθαρίσεως της Μανσούρας» [114]. Στην πρώτη post mortem ελληνική σύσκεψη που σχολιάστηκαν τα γεγονότα, εκείνη της 11ης Αυγούστου, ο Γ. Παπανδρέου ανέφερε απαξιωτικά, εις επήκοον των παρόντων Σπ. Κυπριανού και Ν. Κρανιδιώτη, προφανώς αποσκοπώντας στο να φτάσει στα αυτιά του Αρχιεπισκόπου, αλλά και για να ελεγχθούν οι αντιδράσεις των παριστάμενων ηγετών των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων: «Ελέχθη ότι υπήρξεν περί ταύτης [της έναρξης των γεγονότων] συννενόησις με κάποιον Αξιωματικόν του Επιτελείου [ο πρωθυπουργός δεν διευκρίνισε αν εννοούσε του ΓΕΣ ή του ΓΕΕΘΑ, μία λεπτομέρεια που ενδεχομένως είχε σημασία]. Δεν ξέρω εάν υπήρξεν ούτε και τί ήτο αύτη»[115].

_ Μακάριος και Γρίβας συνέπεσαν μεν στην έγκριση έναρξης των επιθετικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο προσπάθειας να αποκτηθεί μέσω ενέργειας *τακτικού χαρακτήρα* ένα *τοπικό* πλεονέκτημα (το ύψωμα Ακόνι) και κατόπιν να διορθωθεί η αβλεψία της 9ης Ιουλίου, δηλαδή να καταληφθεί ο ακόμη σημαντικότερος Λωρόβουνος. Μπορεί κανείς να δικαιολογήσει τις ενέργειες εκείνες εντάσσοντάς τες στην εγρήγορση που όψιμα έστω επιδεικνυόταν να μην επαναληφθούν σφάλματα τύπου «Άγιος Ιλαρίων» (απώλεια ελέγχου εδαφικών ερεισμάτων στρατηγικής σημασίας). Εκτός αυτού, οι ενδείξεις το προηγούμενο δίμηνο φώτιζαν μία τουρκική προσπάθεια εν εξελίξει, που επικεντρωνόταν στην συγκεκριμένη περιοχή. Αυτά αναδύονται από την ερμηνεία των γεγονότων και των αιτίων τους σε επιστολή που απηύθυνε αργότερα ο Μακάριος, απαντώντας σε ανάλογη του Γ. Παπανδρέου [116], όμως η συνέχεια υπήρξε άλλη, καθώς οι δύο ελληνοκύπριοι ηγέτες κινήθηκαν από εντελώς διαφορετικά κίνητρα ορμώμενοι: ο μεν πρώτος, διακρίνοντας την ευκαιρία μειώσει τις πιθανότητες επιβολής ελλαδοτουρκικού τετελεσμένου που οσφραινόταν ότι εξυφαινόταν με τις διεργασίες των συνομιλιών αρχικά της Washington και διαδοχικά της Γενεύης (από αμφότερες είχε τηρηθεί επιδεικτικά εκτός, εντείνοντας τις ανησυχίες του ότι απέβλεπαν στην κατάργηση της Κυπριακής Δημοκρατίας), ο δε δεύτερος στο πλαίσιο εκκαθάρισης των ελασσόνων τουρκοκυπριακών θυλάκων ώστε να διευκολυνθεί ένας διακανονισμός με την παροχή βάσης στην Τουρκία (κατά προτίμηση μικρής, κάπου στα ανατολικά του νησιού, όπως με δυσφορία αποδέχθηκε) αλλά εξαλείφοντας συνάμα τις δευτερεύουσες εστίες στρατιωτικής ισχύος στα μετόπισθεν της υπόλοιπης Κύπρου. Οι δύο (Μακάριος και Γρίβας) συμφωνούσαν ότι έπρεπε να εξουδετερωθεί ο κίνδυνος απόβασης. Τη στιγμή εκείνη, το μόνο παραλιακό σημείο του

[114] Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Δ' op cit σσ 513-514.
[115] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ' op cit σ 766, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σ 207.
[116] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 270-272.

νησιού υπό τουρκοκυπριακό-τουρκικό έλεγχο ήταν ο θύλακας στην Τηλλυρία. Πρέπει όμως να επισημανθεί παράλληλα ότι ο Αρχιεπίσκοπος εκδήλωσε αδιαμφισβήτητα την πρόθεση να ενημερωθεί και να ερωτηθεί η ελλαδική κυβέρνηση μόλις τα γεγονότα άρχισαν να διογκώνονται. Επίσης, κατά τα πρώιμες ακόμη στιγμές κλιμάκωσης των εχθροπραξιών όταν, σύμφωνα με όλες οι ενδείξεις, θα μπορούσαν να καταστούν ανεξέλεγκτες, ο Μακάριος κατέβαλε ουσιώδεις προσπάθειες κατάσβεσης της κρίσης. Αν λοιπόν γίνεται να επιλεγεί ως ακριβής μία διατύπωση, αυτή θα είχε ως εξής: ο Αρχιεπίσκοπος επιθυμούσε την κατάρρευση των συνομιλιών της Γενεύης κι αναζητούσε πρόσφορα μέσα για να το επιτύχει. Οι διαρκείς του δημόσιες δηλώσεις επ' αυτού αφετέρου όλο το προηγούμενο διάστημα, φανέρωναν κι έναν εκνευρισμό –οι δηλώσεις ήταν το μέγιστο που μπορούσε να πράξει χωρίς να φοβηθεί τις συνέπειες (αντίθετα, καρπωνόταν ένα πολιτικό όφελος σε Κύπρο κι Ελλάδα, ισόποσο με τις απώλειες που υφίσταντο, παρουσιαζόμενοι ως ενδοτικοί, οι συνομιλητές των τούρκων και των αμερικανών). Οπωσδήποτε επίσης, παρά την γνωστή ροπή του στην κρημνοβασία, θα θεωρούσε ριψοκίνδυνο στα όρια του αδιανόητου το να προκαλούσε ένταση πολεμικής κλίμακας, από την στιγμή που δεν ήλεγχε τα μέσα διεξαγωγής της, δηλαδή τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις επί της Κύπρου (ούτε την Μεραρχία, ούτε την ΕΛΔΥΚ, ούτε καν -πρακτικά- την αρτισύστατη και στα σπάργανα ακόμη Εθνική Φρουρά, αφού κι εκείνην την διοικούσαν ελλαδίτες). Ο Μακάριος δίστασε να εγκρίνει τη συνέχιση των επιχειρήσεων, ενώ -έχει σημασία να υπενθυμιστεί- αυτές είχαν ήδη ξεκινήσει. Προτίμησε την «σταθεροποίηση» της κατάστασης κι επιδίωξε να επικοινωνήσει με τον Κωστόπουλο. Ότι τα γεγονότα απέβησαν προς όφελος των σκοπών του ήταν κάτι που αποδείχθηκε μόνον μετά την έναρξή τους και κατέστησαν εκμεταλλεύσιμα χάρη στο πολιτικό αισθητήριο που διέθετε, η δε αξιοποίησή τους δεν συνέβη χωρίς κλυδωνισμούς και κινδύνους για την ελληνοκυπριακή ηγεσία, η οποία επωφελήθηκε από αυτά, αλλά χωρίς να έχει προσχεδιάσει την αλληλουχία των εξελίξεων. Εν αντιθέσει με το υποτιμητικό σχόλιο του ελλαδίτη πρεσβευτή στο Λονδίνο Μ. Μελά στις 11/8 περί του «χειραγωγημένου, από τον Μακάριο, Γρίβα» [117], στην προκειμένη περίπτωση το πιθανότερο είναι ο Γρίβας να εισακούστηκε από τον Μακάριο όταν εξέφρασε την πρόθεση εξάλειψης του θύλακα της Τηλλυρίας –χωρίς, εννοείται να συμπίπτουν από 'κει και πέρα οι σκοποθεσίες τους, καθώς επισημάνθηκε ήδη: ο Μακάριος επιδίωκε την κυπριακή ανεξαρτησία, ενώ ο Γρίβας προσπαθούσε να διασφαλίσει ότι οι τούρκοι θα αποκτούσαν κάποια μικρή βάση σε περιοχή λιγότερο επισφαλή για την άμυνα της υπόλοιπης Κύπρου. Η ευκαιριακή σύμπραξή τους άρκεσε για να μειωθεί η επιρροή του

[117] Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 147.

Γρίβα στον ελλαδικό στρατιωτικό κόσμο και κυρίως οδήγησε στην μείωση της εμπιστοσύνης που τού έδειχνε ως τότε η κυβέρνηση στην Αθήνα ως «αφοσιωμένου πληρεξουσίου της». Η πανηγυρική αφαίρεση εξουσιών που υπέστη την επαύριον των γεγονότων [118] και η συμπερίληψη στις αποστολές του Ν. Δεληπέτρου της επαναφοράς του (του Γρίβα) στο «αθηναϊκό στρατόπεδο»[119], αυτό μαρτυρούν.

Εκτός αυτού, υπήρχαν, όπως φάνηκε, στρατιωτικά κέντρα λήψης αποφάσεων στην Αθήνα που κινούνταν ανεξαρτήτως των βουλήσεων της πολιτικής ηγεσίας της χώρας, σε συγχορδία με τις απόψεις Γρίβα, και ίσως όργανο αυτών ήταν ο «ανόητος Ντερτιλής» που κατά πάσα βεβαιότητα δεν ανέλαβε δράση με δική του πρωτοβουλία. Όταν ο Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγός Ι. Πιπιλής εξέφρασε σφοδρά παράπονα επ' αυτού λίγες μέρες μετά το τέλος της κρίσης και με άλλη αφορμή, σημείωσε ότι «[Α]πό της κρίσεως Ιουνίου 1964 … -σημειώ ενταύθα ότι αύτη συμπίπτει με την ανάληψιν των καθηκόντων Α/ΓΕΣ υπό του νυν αρχηγού [του Γεννηματά] –αι αντιδράσεις ημών χαρακτηρίζονται από σπουδήν εις έλλειψιν ψυχραιμίας. Η ακολουθουμένη κατά τούτο διαδικασία είναι ανορθόδοξος και αντίθετος προς πάσαν έννοιαν καλής λειτουργίας των επιτελείων. Η λήψις αποφάσεων γίνεται κατ' εισηγήσεις αναρμοδίων ή ανευθύνων ενώ το ΓΕΕΘΑ, αρμόδιον όργανον και υπεύθυνον[,] ή τελεί εν αγνοία ή τελεί προ ειλημμένων αποφάσεων. Παραδείγματα δύναμαι ν' αναφέρω προχείρως το της αρχικής αποστολής Δυνάμεων εις Κύπρον, το της αναδιατάξεως Δυνάμεων εις Β[όρειον]. Ελλάδα, το της αποστολής Δυνάμεων εις Νήσους, το της ανακλήσεως ταξ/[ιάρ]χου Περίδη, το της αποστολής Αντ/[ιστρατήγ]ου Λαναρά [στην Κύπρο] … Περιττόν ν' αναπτύξω το άτοπον και επικίνδυνον της τοιαύτης διαδικασίας εις την λήψιν αποφάσεων Στρατιωτικού χαρακτήρος. Εκδίδονται Δ/[ιαταγ]αί και διοχετεύονται εις το επιτελείον προς Διαβίβασιν[,] καθισταμένου ούτω του επιτελείου [του ΓΕΕΘΑ] διαβιβαστικού οργάνου και ουχί οργάνου Συμβουλευτικού, προπαρασκευαστικού των αποφάσεων, εκτιμήσεως και Σχεδιάσεως» [120]. Αν μεν τα πρώτα παράπονα του Πιπιλή «φωτογράφιζαν» την γενική μεταχείριση που τού επιφύλασσαν ο Γαρουφαλιάς κι ο Γεννηματάς, τα τελευταία σχετικά με την Κύπρο παράπονα, δεν υπογράμμιζαν απλώς την ενόχλησή του εξαιτίας της παράκαμψής του (ούτως ή άλλως, ούτε το ΓΕΕΘΑ είχε αυξημένες διοικητικές εξουσίες εκείνη την εποχή, ούτε ο Πιπιλής φημιζόταν για την εγρήγορσή του να αναπροσαρμόσει τους επιτελικούς σχεδιασμούς βάσει της αναγεννημένης ελληνοτουρκικής

[118] Ι. Μπήτος op cit σσ 116, 121. Αναφέρεται αναλυτικά παρακάτω.
[119] Ν. Δεληπέτρος op cit σ 169. Όπως επί λέξει αξιολόγησε τα αποτελέσματα της επίμαχης αποστολής του «Αλλά το σπουδαιότερο ήταν ότι, εκτελώντας προσωπικές εντολές του Έλληνα Πρωθυπουργού, είχα κατορθώσει να αποσπάσω τελείως τον Γρίβα-Διγενή από την πολιτική του Μακαρίου».
[120] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β', «Έγγραφον (19.8.1964) του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ στρατηγού Πιπιλή προς τον Υπ. Εθνικής Αμύνης Π. Γαρουφαλιά», σ 305.

διαμάχης [121]), αλλά επιπλέον -και κυρίως- αποκάλυπταν και την ύπαρξη μηχανισμών αποτελεσματικής έκφρασης διαφορετικών βουλήσεων εντός του ελλαδικού στρατιωτικού εποικοδομήματος.

Οι διαθέσιμες μαρτυρίες συνηγορούν στην εκτίμηση ότι ο Α/ΓΕΣ, ο αντιστράτηγος Ι. Γεννηματάς, ήταν πολυπράγμων, ραδιούργος, είχε την τάση να προωθεί παρασκηνιακά δικές του προτεραιότητες επί παντός επιστητού, ήταν ισχυρογνώμων και κυρίως συνήθιζε να υποθάλπει την ύπαρξη ανταγωνιστικών μεταξύ τους απόψεων, με ιδιοτελείς απώτερους σκοπούς [122]. Αυτή η ιδιοσυγκρασία εκδηλωνόταν σε συμπεριφορές που αφορούσαν ασφαλώς κατά προτεραιότητα θέματα διοικητικού ελέγχου, όμως το υψηλό αξίωμα που κατείχε επέτρεπε την διάχυση του τρόπου σκέπτεσθαι κι ενεργείν επίσης σε ζητήματα στρατιωτικής στρατηγικής και πολιτικής. Το ΓΕΕΘΑ διοικούσε την Μεραρχία, ενώ την Εθνική Φρουρά την διοικούσε ο Καραγιάννης, που υπάκουε τυπικά και ουσιαστικά στον Γαρουφαλιά, όπως και ο Γρίβας (η ΑΣΔΑΚ, στην οποία υπαγόταν από τις 22 Ιουλίου η Εθνική Φρουρά). Το ΓΕΣ όμως είχε τη δυνατότητα να εγκρίνει μικρότερης κλίμακας επιχειρήσεις παρακάμπτοντας το ΓΕΕΘΑ, αν πχ ένας τοπικός διοικητής προτιμούσε να απευθυνθεί στο ΓΕΣ για άδεια να ενεργήσει κατά την κρίση του (και ίσως αυτό συνέβη προς συνεπικουρία των προθέσεων του Γρίβα, στην περίπτωση της έναρξης των επιχειρήσεων). Για την ακρίβεια, το ΓΕΣ είχε την υποχρέωση να συμβουλεύεται το ΓΕΕΘΑ. Το ΓΕΕΘΑ άρχισε να ενημερώνεται κανονικά για την έκταση των γεγονότων από το βράδυ της 7ης Αυγούστου και κυρίως από τις 8 Αυγούστου [123], αφότου αυτά είχαν ξεκινήσει. Από την ανταλλαγή των σημάτων μεταξύ του ΓΕΕΦ και του ΓΕΕΘΑ το προηγούμενο -και κρίσιμο διήμερο- προκύπτει ότι το δεύτερο είχε μεν πληροφόρηση, αλλά που δεν είναι σαφές αν αυτή ενέπνεε τη δέουσα ανησυχία («επεισόδια … σταθεροποίηση … Ειρηνευτική Δύναμις δεν επενέβη μέχρι τούδε προς κατάπαυσιν πυρός καίτοι εζητήθη τούτο») [124]. Ο (Χίτικου παρελθόντος) Μπονάνος, ένας ακόμη από τους Απριλιανούς που είχε μακρά προϊστορία υπηρεσιακής και άλλης εντρύφησης στο Κυπριακό, στην αυτονόητα άκρως αμφιλεγόμενη μαρτυρία του σημείωσε ότι τη νύχτα της 8ης Αυγούστου (τότε που παραιτήθηκε ο Γρίβας) «αποτόλμησε να ρωτήσει» τον Γεννηματά για ποιό λόγο διατασσόταν η ανάκληση της έγκρισης για την

[121] Ο Μ. Παπακωνσταντίνου (op cit τ. Α΄ σ 283) που γνώρισε σε βάθος όλη τη στρατιωτική ιεραρχία της εποχής και συνεργάστηκε με το κάθε μέλος της υπό ιδιαίτερα πιεστικές συνθήκες, τον χαρακτήρισε έντιμο και αξιοπρεπή, βασιλόφρονα, αστικής καταγωγής bon vivant, όχι ιδιαίτερου επαγγελματικού ζήλου.
[122] Συγκλίνουν οι περιγραφές των Μ. Παπακωνστατίνου (τ. Α΄ ibid σσ 282-283) και Α. Μπουλούκου (op cit σσ 144, 148), όπως αναφέρθηκε ήδη στο Α΄ Μέρος της διατριβής.
[123] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β', «Επιστολή Γρίβα (11.8.1964) προς τον Βασιλέα», σσ 122-123.
[124] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Β', σσ 107-110.

επίθεση κατάληψης των Κόκκινων «… η οποία θα επέτρεπεν οριστικήν εκκαθάρισιν της περιοχής και θα απέδιδεν εξαιρετικά πλεονεκτήματα, με ανυπολογίστους ευμενείς επιπτώσεις επί του προβλήματος της Κύπρου κατά το μέλλον [ο Μπονάνος είχε αναλάβει να συντάξει τη διαταγή ακύρωσης της επίθεσης και απηύθυνε την ερώτηση στον Α/ΓΕΣ όταν πήγε να τού την υπογράψει για να την αποστείλει]. Ο Γεννηματάς μέ εκοίταξε σιωπηλός επ' ολίγον και κατόπιν μού είπε: ' Το εζήτησε ο Μακάριος από τον Γ. Παπανδρέου' … Παρ' όλα αυτά όμως, πιστεύω ότι η ανάκλησις της διαταγής προς τον Γρίβαν, δεν προήλθε μόνον από την απαίτησιν του Μακαρίου προς τον Γ. Παπανδρέου, όπως μού είπε τότε ο Γεννηματάς». Ο Μπονάνος είχε λόγους να μέμφεται τον Γεννηματά (ο τελευταίος λειτούργησε κάθε άλλο παρά προστατευτικά προς τους μετέπειτα πραξικοπηματίες του 1967, ήδη από τότε οργανωμένους καλά συνωμότες · επιπλέον, ο Γεννηματάς απέρριψε λίγο αργότερα αίτημα του Μπονάνου να μετατεθεί την Κύπρο). Είτε η αφήγηση του Μπονάνου αφορά όντως το βράδυ της 8ης Αυγούστου, είτε εσφαλμένα τοποθέτησε σε εκείνη την ημερομηνία τα γεγονότα που συνέβησαν ένα 24ώρο αργότερα, είναι επουσιώδες. Ο μόνος λόγος για τον οποίο παρατέθηκαν οι ισχυρισμοί του Μπονάνου είναι γιατί γίνονται πιστευτοί στο σημείο όπου ο Γεννηματάς επεξεργαζόταν την απάντηση που θα έδινε στο περί ματαίωσης της επίθεσης ερώτημα του Μπονάνου και στην αποτυχία του να τον πείσει, ούτε καν αυτόν (τον αμετανόητα αντικοινοβουλευτικό, που στα ογκώδη του απομνημονεύματα κάθε άλλο παρά φειδωλός στάθηκε στα εχθρικά και περιφρονητικά του σχόλια εις βάρος των Κ. Καραμανλή, Ε. Αβέρωφ, Γ. Παπανδρέου και -εννοείται του Μακάριου-, κατά τις εκτεταμένες αναφορές του στο Κυπριακό) [125]. Έχει σε αυτό το σημείο αξία να προστεθούν ορισμένα στοιχεία γύρω από την ταυτότητα και την τοποθέτηση του Ντερτιλή, από την μονάδα του οποίου ξεκίνησαν τα κυρίως Τηλλυριακά: σύμφωνα με την εκτεταμένη έρευνα του Ν. Κακαουνάκη, μυήθηκε στους Απριλιανούς σχετικά όψιμα, το 1966, από τον Σταματελόπουλο, ο οποίος ήρθε σε σύγκρουση με τον Γ. Παπαδόπουλο νωρίς μετά το πραξικόπημα και παραγκωνίστηκε (ήταν σκληροπυρηνικός αντικοινοβουλευτικός και υπέρ της αποδυνάμωσης του παλατιού). Ο Ντερτιλής δήλωνε ανένταχτος σε ομάδες. Μετά την εκπαραθύρωση του Παπαδόπουλου το 1973, επιδίωξε να προβληθεί ως φιλικός προς τον Ιωαννίδη, χωρίς να τον πείσει, γι' αυτό και υποβαθμίστηκε κατά την δική του δικτατορική περίοδο [126]. Τα παραπάνω σημειώθηκαν με το σκεπτικό ότι εκτός από τους οργανωμένους

[125] Γρ. Μπονάνος op cit σσ 28-29. Ο Μπονάνος υπηρετούσε από το 1963, τότε αντισυνταγματάρχης, στο ΓΕΣ/2ο ΕΓ, ως διευθυντής του Τμήματος Πληροφοριών Μάχης. Είχε συμμετάσχει αυτοπροσώπως σε συσκέψεις της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της Ελλάδας με αντικείμενο την διαχείριση κρίσεων του Κυπριακού, από τον Δεκέμβριο του 1963 ακόμα (ibid σσ 15, 25, 27).

[126] Ν. Κακαουνάκης, *2650 ΜΕΡΟΝΥΧΤΑ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1976, τ. Α΄ σσ 78, 300, τ. Β΄ σ 9.

πυρήνες που συνεργάστηκαν στο πραξικόπημα του 1967 και είχαν ήδη υπερατλαντικές επαφές, υπήρχαν και άλλες ομάδες με ανάλογες προθέσεις, σχετικά με τις οποίες δεν είναι γνωστό αν έδειξαν την ίδια επιμέλεια για την καλλιέργεια σχέσεων με τους διεθνείς παράγοντες που κυριαρχούσαν στην Ελλάδα. Δεν αποκλείεται αυτά τα ίσως όχι τόσο καλά οργανωμένα από αυτήν την άποψη «ρεύματα», να κινήθηκαν συντεταγμένα στην κατεύθυνση της συμπόρευσης με τις προθέσεις του Γρίβα. Περαιτέρω, εκτιμάται πως όσοι στο ΓΕΣ συντάχθηκαν παρασκηνιακά με τον Γρίβα κατά το αρχικό στάδιο εκδίπλωσης των πρωτοβουλιών του, απέσυραν έπειτα την υποστήριξή τους λόγω των ήδη ορατών περιπλοκών (κινητοποίηση της Τουρκίας, αντίθεση της ελλαδικής κυβέρνησης, διεθνείς αντιδράσεις). Δεν υπονοείται ότι ο Γεννηματάς προσυπέγραψε τις σκέψεις του Γρίβα, αλλά εικάζεται πως τις πληροφορήθηκε κι ανέχθηκε να ξεκινήσει η υλοποίησή τους από καιροσκοπισμό. Μόλις η κατάσταση επιδεινώθηκε, ο Α/ΓΕΣ «καταδύθηκε», όπως και όσοι διστακτικά ή ενθουσιωδώς συνοδοιπόρησαν ως τότε με τον Γρίβα. Σε εκείνη τη φάση, για όλα τα εικαζόμενα εξωθεσμικά κέντρα λήψης αποφάσεων στην Αθήνα, κύριο θέμα θα ήταν η απόκρυψη ιχνών και η ευκαιριακή επίρριψη ευθυνών σε «συνήθεις υπόπτους» για την δημιουργία εντυπώσεων.

_ Συναφώς, όταν ο Γρίβας παραιτήθηκε με την παραδοχή ότι λειτούργησε ως «αντάρτης», εννοούσε, όπως και το διευκρίνισε, προς την κυβέρνηση της Αθήνας, της οποίας τις διαταγές αγνόησε κατ' επανάληψη. Το ΓΕΣ αφετέρου, κρατήθηκε εξαρχής και λεπτομερώς ενήμερο όλων των προθέσεων και των κινήσεων της ελληνικής συνολικά πολεμικής μηχανής στην Κύπρο. Εάν λοιπόν μπορεί να σκιαγραφηθεί μία ευρύτερων διαστάσεων πρόσκαιρη σύμπτωση επιλογής μέσων, αλλά με εντελώς αποκλίνοντα ελατήρια, αυτή είναι μεταξύ μερίδας του ΓΕΣ αφενός (πιθανότατα και του ίδιου του αρχηγού του) και του Μακαρίου αφετέρου –απλώς, το πρώτο πίστευε πως διέθετε ως τοπικό του «δυνάμει πληρεξούσιο» τον Γρίβα (τα εισαγωγικά τίθενται διότι είναι αλήθεια πως ο Γρίβας, όπως και αποδείχθηκε, δεν διακατεχόταν από το ίδιο πνεύμα «κατανόησης των τουρκικών αναγκών ασφάλειας» που χαρακτήριζε την σκέψη αρκετών ανώτατων αξιωματικών του στρατού ξηράς, τόσο του ΓΕΣ όσο και του ΓΕΕΘΑ, ελαστική ειδικά αν επρόκειτο να παραχωρηθεί κυπριακό έδαφος στην Τουρκία). Γι' αυτό μετά τον Αύγουστο κλονίστηκε η εμπιστοσύνη όλων των αντιΜακαριακών ελλαδιτών προς το πρόσωπό του: τα Τηλλυριακά ερμηνεύθηκαν ως αποσκίρτησή του και προσχώρησή του στις ελληνοκυπριακές επιδιώξεις, καθώς ήδη υπογραμμίστηκε [127]. Αυτή η απόκλιση μεταξύ του Γρίβα και της πλειοψηφίας της ηγεσίας

[127] Επιπρόσθετα, το γόητρό του μεταξύ των στρατιωτικών τρώθηκε εντυπωσιακά, λόγω της αστάθειας που επέδειξε σε κρίσιμες στιγμές των επιχειρήσεων.

των ΓΕΣ-ΓΕΕΘΑ μάλλον υπήρξε γενεσιουργός αιτία του προβλήματος: ο μεν πρώτος ήθελε να βεβαιωθεί ότι η Τουρκία θα έχανε το βασικότερο παράκτιο έρεισμά της, πριν η Ελλάδα συνεχίσει, από θέση ισχύος πια, την διαπραγμάτευση για την παραχώρηση συμβολικής έκτασης «κάπου στα ανατολικά» (στην Καρπασία ή στο Κάβο Γκρέκο) –γι' αυτό και κατέβαλε εργώδεις προσπάθειες να εμπλέξει στις μάχες ακόμη και τις ελλαδικές ένοπλες δυνάμεις, καθώς ήταν πολύ πιο αξιόμαχες (βλ. τα επαναλαμβανόμενα και πιεστικά του αιτήματα για την αξιοποίηση της Μεραρχίας και των αεροσκαφών Harvard). Το δε ΓΕΣ, πιθανόν και το ΓΕΕΘΑ, αμφότερα κατά πλειοψηφία, μάλλον δεν θα είχαν αντίρρηση στην αποβίβαση τουρκικού στρατεύματος στον μικρό παράκτιο θύλακα της Μανσούρας και των Κόκκινων, ως αφετηριακού σημείου διαμελισμού του νησιού και κατάλυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η μερίδα της ελλαδικής ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας στην Αθήνα (του ΓΕΕΘΑ και κυρίως του ΓΕΣ) που συμφωνούσε με τον Γρίβα, επέτρεψε την περιορισμένη επιχείρηση που κατέληξε στο ξέσπασμα της κρίσης των Τηλλυριακών, έχοντας ως απώτερο σκοπό την επιβολή της «ένωσης μετ' ανταλλαγμάτων» στην επιθυμητή περιοχή («κάπου στα ανατολικά» κι όχι στην Τηλλυρία) [128]. Καμία από τις δύο εικαζόμενες ομάδες δεν επιθυμούσε, ούτε επιδίωξε συνειδητά την κλιμάκωση των «τοπικών γεγονότων» σε πρόθυρα ελληνοτουρκικού πολέμου, αμφότερες όμως κινήθηκαν με ελατήριο το πολιτικό momentum που συνιστούσαν οι συνομιλίες της Γενεύης και το κλίμα προσμονής εξελίξεων που είχε καλλιεργηθεί. Σε τέτοιες στιγμές, και πολύ περισσότερο όταν υφίστανται διχογνωμίες στο εσωτερικό της ενός πολυπρόσωπου οργανισμού, είναι συχνό φαινόμενο ένας πόλος να σπεύδει να προλειάνει το έδαφος για την επιβολή της επιθυμητής λύσης κι ένας άλλος, που τον αντιστρατεύεται, να υπονομεύει τις κινήσεις του πρώτου. Υπ' αυτό το πρίσμα, δεν αποκλείεται η εμφάνιση στις 8 Αυγούστου και τρίτης άποψης, σύνθεσης των

[128] Το προτεινόμενο ερμηνευτικό σχήμα που παρατίθεται, προεκτείνει και τροποποιεί πολιτικές αποτιμήσεις των Τηλλυριακών οι οποίες εντοπίζονται στα γραπτά των Λιναρδάτου και Χρυσοστόμου: Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄op cit σσ 46-47, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 294 (αμφότεροι μίλησαν για γνώση του ΓΕΕΘΑ, ο Λιναρδάτος μάλιστα παρέπεμψε σε ελληνοκύπριο ιστοριοδίφη που διατύπωσε την υποψία ότι η έναρξη των επεισοδίων επιτράπηκε από το ελληνικό ΓΕΕΘΑ για να δοθεί η αφορμή στην Τουρκία να επέμβει, όμως η υπόθεση παρουσιάζει σοβαρές αδυναμίες, με κυριότερη ότι η επέμβαση της Τουρκίας, όποια μορφή και να λάμβανε, δεν ήταν διαχειρίσιμη για την ελλαδική πλευρά, επομένως δεν μπορεί να ήταν επιθυμητή). Για την αρχειακή κατοχύρωση οποιασδήποτε υποεκδοχής της εικασίας που εκτέθηκε ανωτέρω, επίκεντρο της οποίας είναι ότι το ΓΕΕΘΑ γνώριζε τα πάντα και δη σε πραγματικό χρόνο, βλ. σήμα του πρέσβη Δελιβάνη το πρωινό της 8ης Αυγούστου, στο οποίο αναφέρονταν οι σχετικές διαβεβαιώσεις των Γρίβα και Καραγιάννη: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σ 113. Κανείς από το ΓΕΕΘΑ δεν τους διέψευσε, καθώς αυτό θα συνεπαγόταν την παραδοχή είτε α) ότι δεν αναλύθηκαν με τη δέουσα εγρήγορση κι ενδελέχεια οι πρώτες αναφορές, του διημέρου 6-7 Αυγούστου, έστω κι αν αυτές υποβάθμιζαν ίσως παραπλανητικά την έκταση των γεγονότων, είτε β) της εσκεμμένης ανοχής των ληπτών των αναφορών προς τα διαδραματιζόμενα. Για τον Αρχηγό του ΓΕΕΘΑ, τον Πιπιλή, το πιθανότερο με βάση τα όσα εκτέθηκαν είναι να τον αφορά η πρώτη περίπτωση.

δύο, που μπορεί να συγκροτήθηκε με πρώτη ύλη την πορεία των επιχειρήσεων και τα σπαράγματα των πληροφοριών γύρω από την πορεία των διαπραγματεύσεων της Γενεύης και των εκτιμήσεων γι' αυτές (βλ. παρακάτω). Αδιαμφισβήτητο παραμένει ότι η ελληνική στρατιωτική πλευρά συνολικά (προέλευσης από τον στρατό ξηράς) έσφαλε στην παράβλεψη των τουρκικών αντιδράσεων και της έντασής τους, ενώ θα έπρεπε να τις προεξοφλήσει: δεν υπήρχε περίπτωση οι τούρκοι στρατιωτικοί να παραδώσουν αμαχητί την μοναδική παραλία της Κύπρου που ήλεγχαν, ούτε καν εν όψει ενός «συνολικού και τελεσίδικου διακανονισμού», όχι τουλάχιστον προτού αυτός επιτευχθεί και κατοχυρωθεί επαρκώς, εγγράφως κι εδαφικά ταυτόχρονα. Η σκέψη αναλύεται και παρακάτω.

Ο Γαρουφαλιάς στη δική του μαρτυρία κατέθεσε ότι όταν οι Γρίβας – Καραγιάννης κλήθηκαν στην Αθήνα στις 5 Αυγούστου για διαβουλεύσεις, συμμετείχαν σε δύο συσκέψεις (μία στο Καστρί, στις 5/8 με συμμετοχή μόνον των Γ. Παπανδρέου, Γ. Γρίβα, Σ. Κωστόπουλου, Π. Γαρουφαλιά και μία την επομένη, με συμμετοχή επιπλέον της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας και του Καραγιάννη), στη διάρκεια των οποίων ο Γρίβας δεν ανέφερε το παραμικρό για εξελισσόμενες στρατιωτικές επιχειρήσεις στο νησί. Αντικείμενα των συσκέψεων ήταν οι διαπραγματεύσεις στη Γενεύη και η εντολή του πρωθυπουργού να αποφευχθεί οποιοδήποτε τοπικό επεισόδιο που θα μπορούσε να δυναμιτίσει την όλη διαδικασία «εξεύρεσης συμπεφωνημένης λύσεως του Κυπριακού», εντολή που ο Γαρουφαλιάς επανέλαβε στον Γρίβα όταν τον κατευόδωνε στις 6/8. Ο Γαρουφαλιάς πίστεψε, όπως έγραψε, ότι ούτε ο Γρίβας ούτε ο Καραγιάννης ήταν ενήμεροι των εξελίξεων και προτίμησε να αποδώσει τις ευθύνες γι' αυτές στον Αρχιεπίσκοπο (κι εμμέσως και στον Πρόκο), χωρίς όμως να επιχειρηματολογήσει πειστικά επ' αυτού (στη μαρτυρία του διαφαίνεται ότι αμφέβαλλε σχετικά με το επίμαχο σημείο ή, το πιθανότερο, ότι δεν ήθελε να αποκαλύψει όσα γνώριζε, συναφώς δε για όσα γνώριζε *και* ο Καραγιάννης) [129]. Δεν είναι εύκολο να υποστηριχθεί ο ισχυρισμός πως ο Γαρουφαλιάς κινήθηκε σε «διπλό ταμπλώ», γνωρίζοντας κι ενθαρρύνοντας τις προθέσεις και των δύο, του Γρίβα και του Καραγιάννη, υιοθετώντας στάση αναμονής αναλόγως με την έκβαση των επιχειρήσεων. Εκ των πραγμάτων πιθανότερη είναι η <u>αρχική</u> τοποθέτηση του Γαρουφαλιά υπέρ της σιωπηρής αποδοχής ενός μικρού τουρκικού τετελεσμένου στον θύλακα. Μετά την εκκίνηση των γεγονότων, αμφιταλαντεύθηκε και ενέκρινε πρόσκαιρα πότε τη μία και πότε την άλλη άποψη, αναποφάσιστος –αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει τη μόνη εύλογη εξήγηση για τη στάση του και τις κατά στιγμές εντολές που διαβίβασε στην Κύπρο, ορισμένες εν αγνοία του Γ. Παπανδρέου όπως υποστήριξε. Τη στάση αναμονής όμως, πιθανόν θεώρησαν ως

[129] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 149-153, 155.

πλέον πρόσφορη αρκετοί από τους αφανείς στρατιωτικούς λήπτες αποφάσεων στην Αθήνα: οι στρατιωτικές δυνατότητες της Τουρκίας τοπικά και των τουρκοκύπριων ήταν μία παράμετρος που μπορούσε θεωρητικά μόνον να υπολογιστεί μέχρι εκείνη τη στιγμή, αφού μόνον ευρείες αψιμαχίες, μικρές μάχες κι αιφνιδιασμοί είχαν λάβει χώρα.
Επαναλαμβάνεται ότι μείζον ατόπημα που βαρύνει όλες ανεξαιρέτως τις ομάδες των ελλαδιτών στρατιωτικών (του στρατού ξηράς), ανεξαρτήτως των εσωτερικών διαφωνιών τους, είναι η υποτίμηση των υπολογισμών και των αντιδράσεων των τούρκων ομολόγων τους. Το σφάλμα περιέχει μία έντονη χροιά αντίφασης: ενώ έδειχναν να αντιλαμβάνονται και (σε κυμαινόμενο βαθμό) να συμμερίζονται τις ανάγκες ασφαλείας της Τουρκίας σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής, όπως τις προσδιόριζε το επιτελικό κατεστημένο της, την ίδια στιγμή, σχεδόν ευχετικά σκεπτόμενοι κι αυθυποβαλλόμενοι, οι αξιωματικοί των ΓΕΣ- ΓΕΕΘΑ ήταν βέβαιοι ότι είτε οι τούρκοι θα αρκούνταν σε ένα ανυπόληπτο προγεφύρωμα συμβολικών διαστάσεων (αυτό αντιπροσώπευε σε τετραγωνικά χιλιόμετρα, καθώς και σε επίπεδο στρατιωτικής αξίας, ο θύλακας, ακόμη και μετά την κατάληψη του Λωρόβουνου) χωρίς να επιχειρήσουν έπειτα να το αξιοποιήσουν ως εφαλτήριο επέκτασης αντί να καταστούν εγκλωβισμένοι όμηροί του (βλ. παρακάτω), είτε ότι θα αντιδρούσαν υποτονικά κι ότι εν πάση περιπτώσει θα αποδέχονταν την εκδίωξή τους από την Τηλλυρία, εν αναμονή της αντικατάστασής της από ένα εξίσου ελάσσονος αξίας έρεισμα στη Καρπασία ή στο Κάβο Γκρέκο. Ο παρασκηνιακός παρεμβατισμός σε θέματα που ενέπιπταν πρωτίστως στην σφαίρα των πολιτικών αποφάσεων, η αναγνώριση «εθιμικού δικαιώματος» να υπάρχει επιρροή και σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, η πολυπραγμοσύνη, η έπαρση, η ελλειμματική επίγνωση του διεθνούς περιβάλλοντος του Κυπριακού, ροπές όλες ενδημικές στην πλειοψηφία του σώματος των αξιωματικών του στρατού ξηράς της μετεμφυλιακής εποχής, υπήρξαν καθοριστικά παρούσες στον κύκλο των γεγονότων των αρχών του Αυγούστου κι επέδρασαν πριν απ’ όλα στην γέννησή τους.

_ Ο Η. Πρόκος, υπαρχηγός επισήμως του Καραγιάννη αλλά κατ’ ουσίαν του Γρίβα, ο άνθρωπος που ανέλαβε να φέρει σε πέρας τις επιθυμίες του Γρίβα, προσπαθώντας την επαύριον της λήξης των γεγονότων να δικαιολογήσει την στρατιωτική πρωτοβουλία που αναλήφθηκε, υποστήριξε εμφατικά και απολογητικά ότι «η μάχη της ΤΗΛΛΥΡΙΑΣ απομάκρυνε την περίπτωσιν Ελληνοτουρκικού πολέμου διότι εάν δεν απετρέπετο η αποβίβασις Τουρκικών Τακτικών Δυνάμεων διά της εξαλείψεως του προγεφυρώματος, τότε η σύγκρουσις των εν Νήσω Ελληνικών Δυνάμεων, λαμβανομένης υπ’ όψιν της υφισταμένης καταστάσεως από απόψεως αναπτύξεως του Κυπριακού Στρατού και της πλήρους αδυναμίας τούτου κατά την εποχήν εκείνην να αντιμετωπίση μίαν τοιαύτην κατάστασιν

μετά των Τουρκικών τοιούτων, θα ήτο πραγματικότης και πιθανώς ένας Ελληνοτουρκικός πόλεμος να απέβαινεν αναπόφευκτος. … Απέτρεψεν, επαναλαμβάνομεν, μίαν Ελληνοτουρκικήν σύρραξιν ήτις δεν απέκλειε και το ενδεχόμενον να εγενικεύετο, και παρέσχεν εις την Πολιτικήν Ηγεσίαν πολύτιμον χρόνον, μακρόν σχετικώς δι' αναλόγους ελιγμούς προς προβολήν του ζητήματος και δη από θέσιν ισχύος. Τελείως διάφορος ασφαλώς θα ήτο η υφισταμένη σήμερον κατάστασις και από της πλευράς αυτής εάν επρολάμβανον να αποβιβασθούν επί του προγεφυρώματος ΜΑΝΣΟΥΡΑΣ Τακτικαί Τουρκικαί Δυνάμεις» [130]. Ο Πρόκος, όπως και ο Γρίβας, ίσως είχαν πληροφορηθεί, ή έστω απλώς εκτίμησαν ορθά την πρόθεση των τούρκων να αποβιβάσουν είτε σταδιακά, είτε στο πλαίσιο συμφωνίας, ευμέγεθες στράτευμα στο θύλακα για τη δημιουργία τετελεσμένου (αυτό υποστήριξε ο Γρίβας, εγγράφως, στην πολυσέλιδη Έκθεση που υπέβαλλε για τα γεγονότα). Υφίσταται εξάλλου μαρτυρία νεαρού τότε αξιωματικού, του Στ. Παυλάγκου, ο οποίος ήταν σε θέση να πληροφορηθεί το περιεχόμενο όσων εγγράφων περιήλθαν στην κατοχή των ελληνοκυπριακών δυνάμεων μετά την μερική κατάληψη της Μανσούρας και την ολοκληρωτική του Λωρόβουνου. Όπως κατέθεσε στη μαρτυρία του «Υπόψη ότι στις 13 Αυγούστου 1964, οι Τούρκοι επρόκειτο να αποβιβάσουν μία Μεραρχία τουρκικού στρατού, όπως τούτο διαπιστώνεται από τα ανευρεθέντα έγγραφα τόσο στην περιοχή των επιχειρήσεων όσο και στην κατοχή Άγγλων που συνελήφθησαν από τις Δυνάμεις Ασφαλείας της Κυπριακής Δημοκρατίας» (αναφερόταν στο περιστατικό της σύλληψης του στελέχους της RAF στα τέλη Μαΐου) [131]. Το αν χωρούσε, έστω και για ολιγοήμερη παραμονή, το προσωπικό και το υλικό μίας μεραρχίας σε 20 τετραγωνικά χιλιόμετρα είναι ασφαλώς ρητορικό ερώτημα. Πιθανόν από αυτήν την άποψη να ευσταθεί περισσότερο η εκδοχή άλλου νεαρού τότε αξιωματικού, διοικητή λόχου επίσης στο τάγμα του Ντερτιλή, που έκανε κι εκείνος λόγο για προσυμφωνημένη με τους ελλαδίτες αποβίβαση τουρκικών στρατευμάτων, αλλά μεγέθους συντάγματος [132]. Δεν σχολιάστηκε όμως από κανέναν ελλαδίτη αξιωματικό το τί θα συνέβαινε αν επιχειρείτο απροσχημάτιστα μία απόβαση επαρκούς δύναμης χωρίς προηγούμενη ελλαδοτουρκική συμφωνία, ούτε τί θα συνέβαινε

[130] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ Β', «Έκθεση (Αύγουστος 1964) του Στρατηγού Ηλία Πρόκου», σ 193.

[131] Λ. Λοΐζου 2014 op cit σ 235, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ Β', σ 149. Ο τότε υπολοχαγός Παυλάγκος διοικούσε τον Λόχο υποστήριξης του ενός από τα δύο τάγματα της Εθνικής Φρουράς που έλαβαν μέρος στις επιχειρήσεις, του 206 ΤΠ με διοικητή τον Ντερτιλή. Υπό την ιδιότητά του, ήταν πολύ εύκολο να δει και να μελετήσει το περιεχόμενο των εγγράφων που αναφέρει, αμέσως μόλις περιήλθαν στην κατοχή των ελληνοκυπριακών δυνάμεων, προτού αυτά παραδοθούν σε ανώτερα κλιμάκια.

[132] Λ. Λοΐζου 2014 ibid σ 197. Μαρτυρία του τότε υπολοχαγού Αγγελίδη. Παυλάγκος, Αγγελίδης, Κουτράκος κι Αλευρομάγειρος ήταν και οι 4 τότε υπολοχαγοί, απόφοιτοι της ΣΣΕ, που διοικούσαν λόχους στο τάγμα του Ντερτιλή.

αν θα δοκίμαζε αυτή η τουρκική μεραρχία, ή έστω σύνταγμα, ακόμη κι αν επιτυγχανόταν η «εν κρυπτώ» μεταφορά του, να προελάσει στα ενδότερα του νησιού πάλι χωρίς συμφωνία. Και δύο χρόνια αργότερα, όταν ο Πρόκος εξέθεσε το αιτιολογικό της έναρξης των επιχειρήσεων απευθυνόμενος στην ελληνική κοινή γνώμη και υπό την ιδιότητα του αρχηγού της Εθνικής Φρουράς (την οποία διατήρησε ως το 1967), επανέλαβε ότι «[Ω]ς εκ τούτου το προγεφύρωμα της Μανσούρας είχεν αρχίσει να προσλαμβάνη όλως ιδιαιτέραν σημασίαν διά την περαιτέρω εξέλιξην του αγώνος εν τη Νήσω. Ο εχθρός ηδύνατο να αποβιβάση αρκετάς Δυνάμεις εις το προγεφύρωμα και βαρέα μέσα και να επιδιώξη ανάπτυξιν τούτου προς δημιουργίαν ντε φάκτο καταστάσεως. Αλλά και μόνον να απεβίβαζε Δυνάμεις χωρίς καν να κινηθή ήτο αρκετό δι' αυτόν. Ο ηθικός αντίκτυπος εις το εσωτερικόν θα ήτο μέγας και η πολιτική κατάστασις θα επηρεάζετο σημαντικώς εις βάρος ημών εκ της παρουσίας Τουρκικών Δυνάμεων εν τη Νήσω, έστω και ανεπισήμως [133]». Οι αναλυτικά διατυπωμένες θέσεις του Πρόκου και δη με την ευχέρεια χρονικής αποστασιοποίησης από τα γεγονότα, δεν πείθουν –ούτε για την απόλυτη ειλικρίνεια (αυτό ήταν το λιγότερο, υπό την έννοια ότι δεν διαστρέβλωσε σκεπτικά ή γεγονότα, παρά απέκρυψε στοιχεία τους που εντούτοις ήταν ορατά), ούτε (και κυρίως) για την ευστάθειά τους. Με τις απόψεις του, ο Πρόκος είτε προσπάθησε να δικαιολογήσει τον Ντερτιλή, είτε να συγκαλύψει εκ των υστέρων την δική του αποτυχία να ασκήσει αποτελεσματικά διοίκηση κι έλεγχο επί του Ντερτιλή κατά την απουσία του Γρίβα, είτε αποκάλυψε ότι υπήρχαν εξ αρχής προθέσεις ενεργειών που απλώς επιχειρήθηκε να αποκρυφτεί το πραγματικό τους μέγεθος. Είναι επίσης γεγονός ότι κανείς στοιχειωδώς καταρτισμένος επιτελικά επαγγελματίας δεν θα προχωρούσε σε απλή αποβίβαση στρατιωτικών δυνάμεων υπολογίσιμου μεγέθους στη συγκεκριμένη περιοχή, αν δεν σκόπευε να τα κινήσει. Οι περιορισμοί του θύλακα θα καθιστούσαν εντός λίγων ημερών εκείνα τα στρατεύματα απλώς εγκλωβισμένα και δέσμια λογιστικής υποστήριξης για την αναγκαία γενική και διοικητική μέριμνά τους α) από την Τουρκία, β) κατά τρόπο οφθαλμοφανή (με καράβια που θα πηγαινοέρχονταν · είναι αδύνατο να υδροτροφοδοτηθεί μία έστω και μεσαίου μεγέθους δύναμη μέσω νυχτερινών μεταφορών με ταχύπλοα και υποβρύχια και δη για παρατεταμένο διάστημα). Μένει προς διερεύνηση στα τουρκικά στρατιωτικά και διπλωματικά αρχεία το κατά πόσον αρκούσε στην ηγεσία της χώρας να αποκτηθεί βάση έκτασης 20 τετραγωνικών χλμ στην Τηλλυρία ως τελική επιδίωξη. Όλα τα διαθέσιμα δεδομένα υποβάλουν να δοθεί αρνητική απάντηση σε αυτό το ερώτημα.

[133] Λ. Λοΐζου 2014 ibid σ 390. Το απόσπασμα προέρχεται από αναλυτική ενημέρωση που παρείχε ο Η. Πρόκος σε ελλαδίτες δημοσιογράφους σχετικά με τα Τηλλυριακά, τον Οκτώβριο του 1966.

Σχηματίζεται λοιπόν η εξής αδρομερής εικόνα: ο Μακάριος ενέκρινε την επιχείρηση που εισηγήθηκε και διέταξε ο Γρίβας «εγκλωβισμού αρχικώς και είτα εξαλείψεως» του θύλακα, χωρίς να είναι σε θέση να προβλέψει την τροπή που θα έπαιρνε. Μετά την κατάληψη του Λωρόβουνου, συναίνεσε στις εισηγήσεις των Γρίβα – Γιωρκάτζη για την συνέχιση της ενέργειας και την εκπόρθηση όλου του θύλακα. Ο Γρίβας επιχείρησε να επιβάλλει την δική του επιθυμία και στην ελλαδική ηγεσία, τόσο την πολιτική όσο και την στρατιωτική (σε όσα μέλη τους είχαν αντίληψη κι επιδιώξεις διαφορετικές από τις δικές του). Εάν αυτά ισχύουν, τότε τροποποιείται σημαντικά η εντύπωση που επιδίωξαν να καλλιεργήσουν όσοι υποστήριξαν πως ανιχνεύεται σύμπραξη του Μακαρίου με τμήμα της τοπικής στρατιωτικής ηγεσίας (ελλαδικής μεν, της Εθνικής Φρουράς δε) και πως οι ευθύνες της υπαιτιότητας έναρξης των γεγονότων θα πρέπει να καταλογιστούν σε αυτούς τους δύο παράγοντες (τον Μακάριο, τον Γρίβα και όσους τους ακολουθούσαν), πρωτίστως δε στον Αρχιεπίσκοπο με απώτερο σκοπό αποκλειστικά την υπονόμευση των συνομιλιών της Γενεύης.

_ Ο Καραγιάννης κινήθηκε με νομιμοφροσύνη κι επιφυλακτικότητα: νομιμοφροσύνη προς την Αθήνα και τη Λευκωσία ταυτόχρονα (μία εκ των πραγμάτων αντιφατική στάση που θα τον οδηγούσε αργά ή γρήγορα είτε σε παραίτηση είτε σε επιλογή «στρατοπέδου»). Η απροθυμία του να εμπλέξει την Εθνική Φρουρά ερμηνεύεται εξίσου α) από πολιτικής πλευράς (εξ ου και η αντίδρασή του στην πρόταση του Ντερτιλή, λίγες μέρες πριν, να εκκαθαριστεί ο τουρκοκυπριακός θύλακας της Κοφίνου -κατά σύμπτωση, η τοποθεσία στην οποία εκτυλίχθηκαν γεγονότα που έδωσαν τη λαβή για την απομάκρυνση της Μεραρχίας τον Νοέμβριο του 1967- «νομίζετε ότι ήλθαμε εδώ να κάμουμε πόλεμο;» είπε τότε ο Καραγιάννης) [134], εννοώντας ότι πρωτεύουσα αποστολή όλων των ελλαδιτών στρατιωτικών στην Κύπρο ήταν η επιτήρηση των ελληνοκύπριων, του εντελώς συζητήσιμου φιλοδυτικού προσανατολισμού του κράτους τους δηλαδή, καθώς και η εφαρμογή όποιας νέας συμφωνίας επίλυσης του Κυπριακού προέκυπτε και β) από τεχνικής άποψης: η οργάνωση της Εθνικής Φρουράς κινήθηκε με πολύ αργούς ρυθμούς υπό την ηγεσία του και δεν ήταν ακόμη υπολογίσιμη δύναμη σε ποσοτικό επίπεδο, ούτε επαρκώς εκπαιδευμένη. Αυτό, θα μπορούσε να αποδοθεί στην μεθοδικότητά του, στην αντίληψη ότι η ενσωμάτωση των διάφορων ένοπλων ομάδων σε έναν στρατό θα έπαιρνε υποχρεωτικά χρόνο, αλλά και στην υπόρρητη πεποίθησή του ότι σε εύθετο χρόνο η Εθνική Φρουρά θα περίττευε, αφού το Κυπριακό θα είχε επιλυθεί μέσω ελλαδοτουρκικού διακανονισμού και με σχεδόν βέβαιο όρο την κατάργηση της κρατικής υπόστασης του νησιού. Όταν τα Τηλλυριακά ξεκίνησαν, σε

[134] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ Β', «Έκθεση (12.12.1964) του Στρατηγού Γρίβα με θέμα την μάχη Μανσούρας – Κοκκίνων και όσα είχαν προηγηθή», σσ 141-142.

αυτά συμμετείχαν πρακτικά τα δύο μοναδικά τάγματα της Εθνικής Φρουράς που είχαν προλάβει να συγκροτηθούν, έστω κι από νεοσυλλέκτους. Ο δημοσιογράφος Α. Αθανασίου ανέδειξε το γεγονός ότι στη σύσκεψη των επιτελών του που συγκάλεσε την αυγή της 8ης Αυγούστου, ο Καραγιάννης επιχείρησε να διατάξει αναστολή των ελληνοκυπριακών επιθέσεων παρακάμπτοντας τόσο τον Μακάριο όσο και τον Γρίβα. Η άποψη του Αθανασίου ευσταθεί, διαβάζοντας προσεκτικά την Έκθεση του υπαρχηγού του, Η. Πρόκου. Το ζήτημα είναι αν ισχύει η ερμηνεία του ότι ο Καραγιάννης απλώς «ανέλαβε παρασκηνιακή προσπάθεια για την προώθηση των απόψεών του» ή αν επιχείρησε να επιβάλλει τις βουλήσεις της Αθήνας στην υπόλοιπη στρατιωτική ηγεσία που βρισκόταν στην Κύπρο [135]. Ο ίδιος ο Καραγιάννης περιέγραψε λίγο αργότερα το ευρύτερο αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει ως εξής: «Δεν ήτο δυνατόν να είμαι υπεύθυνος έναντι της Κυπριακής Κυβερνήσεως τύποις και ουσία (διότι είχον αναλάβει την Αρχηγίαν των δυνάμεων της Κύπρου κατόπιν εγγράφου προς αυτήν συμφωνίας), ηθικώς έναντι της Ελληνικής Κυβερνήσεως η οποία διά παν ζήτημα απηυθύνετο προς εμέ και ολοκληρωτικώς έναντι της ιστορίας της Πατρίδος διά την διεξαγωγήν του αγώνος προς απελευθέρωσιν της Κύπρου, και να χειρίζεται άπαντα τα ζητήματα της αρμοδιότητός μου ο στρατηγός Γρίβας-Διγενής άνευ της γνώμης μου, αυθαιρέτως, εν υπερβολαίς και εν πολλοίς αστόχως» [136]. Σε γενικές γραμμές, οι Γαρουφαλιάς και Καραγιάννης συντόνισαν τις κινήσεις τους κατά τις χαώδεις μέρες των μαχών -και δη στην κατεύθυνση της ελληνικής συνολικά αυτοσυγκράτησης, στοιχείο που μπορεί να αναγνωσθεί ως ένδειξη πως είχε τροχοδρομηθεί (αν δεν υπήρχε ήδη, άτυπα κι ημιτελώς) κάποια μυστική συμφωνία Ελλάδας – Τουρκίας για την ανεμπόδιστη αποβίβαση τουρκικού στρατεύματος στον θύλακα. Επαναλαμβάνεται σε αυτό το σημείο η επίσημη άποψη του Καραγιάννη, την οποία δημοσιοποίησε, εκτός από τον αθηναϊκό *Εθνικό Κήρυκα*, επίσης και σε άρθρο του σε ελληνοκυπριακή εφημερίδα, στις 26/6/1965, ότι ο υπάρχων στις αρχές Αυγούστου του 1964 θύλακας δεν ήταν εκμεταλλεύσιμος «για σοβαρή αποβατική ενέργεια λόγω της ακαταλληλότητας των ακτών του, του ορεινού όγκου και του διακεκομμένου εδάφους του» [137]. Η εκτίμηση αυτή, από αυστηρά επιτελικής άποψης κρίνεται ορθή (ανεξαρτήτως δηλαδή του αν υπήρξε άτυπη ελλαδοτουρκική συμφωνία ή έστω προθέσεις σύναψής της την εποχή των γεγονότων ή λίγο πριν αυτά ξεσπάσουν). Με λίγα λόγια, ο μεν Καραγιάννης επιδίωξε να δικαιολογήσει την υποτονική αρχική αντίδραση της Εθνικής Φρουράς το πρώτο δίμηνο του θέρους του 1964, ο

[135] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ Β', «Έκθεση (Αύγουστος 1964) του Στρατηγού Ηλία Πρόκου», σ 177, Α. Αθανασίου, *Ο άγνωστος πόλεμος Αθηνών-Λευκωσίας*, Αθήνα: Τζιώνης, 1989, σσ 30-31.
[136] Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σ 88.
[137] Λ. Λοΐζου 2014 op cit σ 387.

δε Πρόκος να δικαιολογήσει την επιχείρηση που ξεκίνησε στις αρχές Αυγούστου. Όταν οι δυο τους (Γαρουφαλιάς – Καραγιάννης) συναντήθηκαν, αμέσως μετά την παραίτηση του δεύτερου και την επιστροφή του στην Αθήνα, σχολίασαν την στάση του Γρίβα ως ανερμάτιστη και προβληματική, συμφωνώντας ότι ο τελευταίος έστρεψε τα πυρά του εναντίον τους, υποτίθεται αδικώντας τους: στην πραγματικότητα, «στρεψοδικούσε», όπως υποστήριξε ο Καραγιάννης · η αποτυχία πλήρους εξάλειψης του θύλακα δεν οφειλόταν στις «…συστάσεις συνέσεως και ορθοφροσύνης της Ελληνικής Κυβερνήσεως, αλλά εις την κακήν οργάνωσιν και διεύθυνσιν υπ' αυτού [του Γρίβα] της επιχειρήσεως». Αυτά περιορίστηκε να αποκαλύψει ο Καραγιάννης [138], ενώ δεν αποκλείεται να συζήτησε τότε (14/8) με τον Γαρουφαλιά και για την παρακώλυση την οποία προξένησαν τα γεγονότα στον εικαζόμενο παρασκηνιακό διακανονισμό μεταξύ Ελλάδας – Τουρκίας. Οπωσδήποτε, δεν θα έπρεπε να αναμένει κανείς την αποκάλυψη τέτοιας παραδοχής, μήτε από πλευράς Καραγιάννη μήτε (πολύ περισσότερο) από τον Γαρουφαλιά. Θεωρείται εύλογη η άποψη του Σωτόπουλου ότι ο Καραγιάννης αποδέχθηκε μόνον την κατάληψη του Λωρόβουνου (ως τετελεσμένο) ώστε να εποπτεύεται επαρκώς ο θύλακας, αντιτασσόμενος στην πλήρη εκπόρθησή του [139].

Συνοψίζοντας, η άποψη του υποψήφιου διδάκτορα είναι πως τα Τηλλυριακά υπήρξαν προϊόν των εξής επιδιώξεων που διασταυρώθηκαν σε μία πρόσκαιρη και σημειακή σύμπτωση επιλογής της μεθόδου υλοποίησης κατά τα άλλα εντελώς αποκλινόντων σκοπών: ο Μακάριος γνώριζε ότι υφίστατο ισχυρός θύλακας στην περιοχή, που μάλιστα παρήγαγε τριβές και προβλήματα (είχε αναγκαστεί να επισκεφθεί την περιοχή τον Ιούλιο γι' αυτόν τον λόγο υπενθυμίζεται). Ο Γρίβας, συζητούσε μεν την παραχώρηση στην Τουρκία έκτασης στην Καρπασία (αρχικά) ή στο Κάβο Γκρέκο (εν συνεχεία) για την δημιουργία μικρής στρατιωτικής βάσης, όμως παράλληλα επιδίωκε διαρκώς την εξάλειψη κάθε αξιοποιήσιμου στρατιωτικά ερείσματός της οπουδήποτε αλλού και ειδικά στα δυτικά και βορειοδυτικά του νησιού (στα δυτικά, εγγύτερα δηλαδή προς την Ελλάδα, υπήρχε ευμεγέθης τουρκοκυπριακός πληθυσμός στα νότια της επαρχίας Πάφου). Σαφώς επίσης αποδείχθηκε ότι δεν ήταν διατεθειμένος να επιτρέψει ούτε την εν κρυπτώ μετακίνηση τουρκικού στρατεύματος στην περιοχή, το οποίο θα μπορούσε να αξιοποιηθεί διαπραγματευτικά εν συνεχεία. Οι δυο τους (Μακάριος – Γρίβας) συνέκλιναν ότι έπρεπε να εξουδετερωθεί η τουρκοκυπριακή-τουρκική απειλή στην Τηλλυρία αλλά, όπως αποδείχθηκε, δεν διέθεταν επαρκή μέσα στη διάθεσή τους για να ικανοποιήσουν τον κοινό τους στόχο. Οι μόνοι που υπάκουσαν στον Γρίβα εξ αρχής και μέχρι τέλους ήταν ο Πρόκος, και ορισμένοι διοικητές

[138] Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σ 89.
[139] «Έκθεση Γ. Σωτόπουλου» στο Α. Μπουλούκος op cit σ 476.

όπως ο Ντερτιλής (όχι όμως ο Καρούσος, διοικητής της μοίρας των καταδρομέων, επομένως παράγοντας με σοβαρή επίδραση στην πορεία των γεγονότων, στενός συνεργάτης του Γρίβα τότε και μετέπειτα, που σε κρίσιμη στιγμή των επιχειρήσεων υπάκουσε στην Αθήνα και δεν συνέχισε την επίθεση προς τα Κόκκινα η οποία, εξαιτίας και της κατάστασης των τουρκοκύπριων, προδιαγεγραμμένα θα κατέληγε στην ολοκλήρωση της κατάληψης του θύλακα [140]). Το αφανές κέντρο λήψης πολιτικών αποφάσεων που κατοικοέδρευε κυρίως στο ΓΕΣ πίστευε ότι μπορούσε να επιβάλλει την ένωση, είτε με εδαφικά ανταλλάγματα προς την Τουρκία, (συναινώντας να συναφθεί τέτοια συμφωνία, αλλά διχογνωμώντας στο πού, στην Τηλλυρία ή στα ανατολικά) είτε άνευ αυτών (υποκρινόμενο ότι το αποδέχεται κι επιφυλασσόμενο να παρασπονδήσει έναντι των τούρκων με την πρώτη ευκαιρία [141]). Είναι πολύ πιθανό οι δύο /τρεις ανωτέρω απόψεις να συνυπήρχαν ανταγωνιστικά μεταξύ τους καθ' όλη την διάρκεια των γεγονότων, χωρίς η διάσταση αυτή απόψεων να παραμεριστεί ούτε καν κατά το συγκεκριμένο διάστημα. Ο Γαρουφαλιάς, υπέρ της σιωπηρής αποδοχής ενός μικρού τουρκικού τετελεσμένου στην Τηλλυρία αρχικά κι αμφιταλαντευόμενος εν συνεχεία, τελικά πειθάρχησε στις εντολές του

[140] Λ. Λοΐζου 2014 op cit σ 197 (μαρτυρία του τότε υπολοχαγού Αγγελίδη). Κατά τον Μπήτο (op cit σ 106), ο Καρούσος, αποτιμώντας τα Τηλλυριακά, μίλησε (αινιγματικά, κατά την κρίση του υποψήφιου διδάκτορα, υπό την έννοια ότι περιέγραψε με σαφήνεια τις ευθύνες κάποιων, αλλά με κενά την ανάμιξη άλλων), για επιχείρηση που «δεν ήταν προαποφασισμένη ή προγραμματισμένη. Επιβλήθηκε από την απρόσμενη τακτική κατάσταση, ως απότοκη μίας άτυχης επιθετικής πρωτοβουλίας του 206 Τ.Π. [του Ντερτιλή], το οποίο εστάλη στην περιοχή με αποστολή τον έλεγχο αυτής και τον θετικότερο προσδιορισμό της γραμμής αντιπαραθέσεως [έλεγχος περιοχής γειτνιάζουσας άμεσα με περιοχή κατεχόμενη από εχθρό δεν νοείται χωρίς να αναμένεται αντίδρασή του, ειδικά αν δεν έχει προσυμφωνηθεί μαζί του λεπτομερές και τηρούμενο ευλαβικά σχέδιο εκατέρωθεν προωθήσεων και κατάληψης αυστηρά προσδιορισμένων θέσεων. Υποτίθεται πως τέτοιο ελλαδοτουρκικό σχέδιο δεν υπήρχε]. Η προπαρασκευή της επιχείρησης δεν κάλυψε τις προβλεπόμενες από τον κανονισμό φάσεις [απόδοση τακτικής αβελτηρίας, που αναιρείται από τον μόλις προηγηθέντα ψόγο: ή κακώς εξέπεμψε επίθεση εξ αρχής ο Ντερτιλής, ή δεν προπαρασκεύασε επαρκώς την επίθεσή του]. Το αποτέλεσμα της επιχείρησης ήταν καρπός της αναποφασιστικότητας των κυβερνήσεων Ελλάδας και Κύπρου. Να σημειωθεί ότι η αναποφασιστικότητα αυτή αποτελεί γενικότερα το κύριο στοιχείο του Κυπριακού Ζητήματος, το οποίο, ως πρόβλημα, ρυμουλκούσε τις δύο κυβερνήσεις σε βαθμό απαράδεκτο». Το ίδιο γενικόλογος και ασαφής υπήρξε και σε κάθε μεταγενέστερη αναφορά του γύρω από τα Τηλλυριακά (βλ. ενδεικτικά: Λ. Λοΐζου 2014 ibid σσ 81-91). Ο Καρούσος με λίγα λόγια, υπάκουσε στην Αθήνα, ως όφειλε, αλλά σχολίασε -όπως κι ο Μπήτος, προφανώς και αρκετοί άλλοι στρατιωτικοί- άκρως επικριτικά την συνέχεια και την κατάληξη των γεγονότων. Απέφυγε κι εκείνος να θίξει την πτυχή των διχογνωμιών εντός του ΓΕΣ και του ΓΕΕΘΑ.

[141] Ο Δεληπέτρος ήρθε σε επαφή με τέτοιους μαξιμαλιστές λίγο μετά τα γεγονότα, στη Λέσχη Αξιωματικών της Λευκωσίας, όπου δραστηριοποιείτο ο υπερσυντηρητικός κι υπερεθνικιστής, τότε ακόμη διευθυντής της *Απογευματινής* και μετέπειτα εκδότης του φιλοχουντικού *Ελεύθερου Κόσμου* (πιστός προσωπικός φίλος του Μακάριου) Σ. Κωνσταντόπουλος, για τον οποίο φημολογείτο πως «είχε πείσει ορισμένους αξιωματικούς να παρεμποδίσουν την εφαρμογή του σχεδίου' Άτσεσον' ή οποιασδήποτε παραλλαγής του». Κατά τις φημολογίες που άκουσε ο Δεληπέτρος, ο Κωνσταντόπουλος είχε πείσει τους αξιωματικούς εκείνους ότι ο Αρχιεπίσκοπος ήταν υπέρ της «καθαρής και πλήρους ένωσης … και όχι της ψευτοένωσης σαν αυτή που μαγείρευαν οι Αμερικανοί, οι Έλληνες και οι Τούρκοι». Ο Δεληπέτρος κατέγραψε την παραπάνω εκδοχή, χωρίς να τής δώσει μεγάλη πίστη (όπως ισχυρίστηκε): Ν. Δεληπέτρος op cit σ 165.

πρωθυπουργού και συμμορφώθηκε στις υπερατλαντικές επιθυμίες. Το μόνο που τον ενδιέφερε αδιάπτωτα, εκτός από την συγκάλυψη πτυχών του προσωπικού του ρόλου στην κρίση, ήταν να αποφευχθεί η άμεση και ορατή ανάμιξη των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων, ώστε να αποσοβηθούν τόσο ένας πόλεμος, όσο και σκληρές κυρώσεις από τις ΗΠΑ. Ο Καραγιάννης είχε τη νομιμοφροσύνη του διαμοιρασμένη μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, αλλά όχι ισομερώς: τις κρίσιμες στιγμές λειτούργησε στην γραμμή εξυπηρέτησης των ελλαδικών σκοπών. Όσοι, όπως ο Μπήτος, υπέθεσαν ότι ανιχνεύονταν σκιές συμπαιγνίας, χωρίς όμως να είναι οι ίδιοι αναμεμειγμένοι σε αυτές, μέμφθηκαν την ελλαδική ανώτατη ηγεσία ευθέως, γιατί α) δεν άσκησε επαρκή έλεγχο στον Γρίβα και στους πιστούς σε αυτόν αξιωματικούς, ούτως ώστε να μην είχαν ξεκινήσει καθόλου τα γεγονότα και β) αφότου, έστω κακώς, τα γεγονότα κλιμακώθηκαν, για ποιούς λόγους δεν προσάρμοσε τις εντολές της στη ροή των γεγονότων και δεν προχώρησε πάση δυνάμει στην εξάλειψη του θύλακα το διήμερο 8-9/8, παρά τήρησε υποδειγματικά την εκεχειρία [142]. Τα Τηλλυριακά εν ολίγοις, υπήρξαν προϊόν εγχειρήματος που αναλήφθηκε χωρίς πρόνοια για τους κινδύνους κλιμάκωσής του, ενώ παράλληλα απέβλεπε σε εξουδετέρωση κινδύνου που στην υπάρχουσα μορφή του ήταν μικρός και στην δυνάμει μπορούσε να μεγεθυνθεί υπό σειρά προϋποθέσεων, για την εξουδετέρωση των οποίων οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ήταν κάθε άλλο παρά πρόσφορο εργαλείο (αρκούσε να διατηρηθεί ο αποκλεισμός της περιοχής). Τέλος, κανείς στον ελλαδικό στρατιωτικό κόσμο δεν προκύπτει αρχειακά να εισηγήθηκε την επίδειξη ανοχής σε πρώτη φάση για την εν κρυπτώ αποβίβαση των τούρκων, οι οποίοι έπειτα θα ήταν εκείνοι οι πιεζόμενοι χρονικά, λόγω των πιεστικών αναγκών διοικητικής μέριμνας που αναφέρθηκαν, είτε να επιτεθούν είτε να εκκενώσουν τον θύλακα. Ίσως το σενάριο αυτό της εκ προθέσεως παγίδευσης της Τουρκίας να μην εξετάστηκε ή να θεωρήθηκε παρακινδυνευμένο. Αναμφίβολα, τα γεγονότα κατέδειξαν ότι υφίστατο σοβαρή διχογνωμία στο εσωτερικό του ελλαδικού στρατού ξηράς σχετικά με την προοπτική σιωπηρής συναίνεσης να δημιουργηθεί ένα τετελεσμένο (η αποβίβαση υπολογίσιμου τουρκικού στρατιωτικού τμήματος) στην περιοχή. Το τμήμα αυτό μπορούσε στη συνέχεια είτε να αξιοποιηθεί ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα εξισορρόπησης της παρουσίας της ελλαδικής Μεραρχίας και να τού επιτραπεί να μετακινηθεί ανεμπόδιστα προς την επιθυμητή Καρπασία (στο πλαίσιο συμφωνίας), είτε να επιτεθεί και να αποπειραθεί διεύρυνση του θύλακα, αν οι έλληνες δεν παρουσιάζονταν διατεθειμένοι να καταλήξουν σε συμφωνία (αλλά σε εκείνη την περίπτωση η Τουρκία θα αψηφούσε ουσιαστικά τον υπαρκτό κίνδυνο ξεσπάσματος ελληνοτουρκικού πολέμου κι εξάλλου η ενέργεια θα είχε

[142] Ι. Μπήτος op cit σσ 113-114.

αβέβαιη έκβαση). Σαφώς τα γεγονότα, ακουσίως ασφαλώς, τίναξαν στον αέρα μία βάσιμα εικαζόμενη ελλαδοτουρκική συμπαιγνία εις βάρος της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Οι υποθέσεις που κατατέθηκαν αναλυτικά παραπάνω, αποτελούν μέχρι στιγμής εικασίες βασισμένες την ανάλυση των διαθέσιμων δεδομένων και, ελλείψει ατράνταχτων στοιχείων, σε δημοσιευμένες απόψεις ανθρώπων που ήταν σε θέση να έχουν σχετική εικόνα των αφανών διαδικασιών, καθώς και στα πρωτογενή έγγραφα που παρέπεμψαν ή /και παρέθεσαν, πλαισιώνοντας τις δημοσιευμένες μαρτυρίες τους. Είναι σίγουρο ότι μεγάλος όγκος κρίσιμων τεκμηρίων που θα επέτρεπε την επιβεβαίωση ή την διάψευσή τους, παραμένει απροσπέλαστος ερευνητικά –με κύριο αρχειακό αποθετήριο, χωρίς δυνατότητα πρόσβασης ως σήμερα, να κατονομάζεται το αρχείο μικροφωτογραφημένων εγγράφων που τηρείται στο ελλαδικό ΓΕΕΘΑ.

_ Τα Τηλλυριακά, εύστοχα χαρακτηρίστηκαν από έναν ελληνοκύπριο μαχητή που συμμετείχε σε αυτά ως «Πόλεμος σε μικρογραφία», αφού σε αυτά ενεπλάκησαν εκατέρωθεν οργανωμένα χερσαία τμήματα, αξιοποιήθηκαν πυροβολικό και τεθωρακισμένα μέσα από ελληνικής πλευράς, αεροπορία από τουρκικής, ναυτικά μέσα από αμφότερους τους αντιμαχόμενους (από τους έλληνες σε αποστολές μάχης κι απ' τους τούρκους για εκφοβισμό, επιτήρηση, μεταφορά λογιστικής υποστήριξης κι εκκενώσεις), σημειώθηκαν καθηλώσεις κι ελιγμοί (επιθέσεις, αναδιπλώσεις, απαγκιστρώσεις), ενώ επίσης βομβαρδίστηκαν άμαχοι και διατυπώθηκαν προθέσεις αντεκδικήσεων επίσης εις βάρος αμάχων, για την επίτευξη πολιτικών σκοπών. Στην ευρύτερη περιοχή, παρούσα ήταν τουλάχιστον μία μεγάλη Δύναμη σε ρόλο παρατηρητή και με δυνατότητες επέμβασης, οι ΗΠΑ. Ακόμη, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι βρετανοί, οι σοβιετικοί και τα εγγύς μεσανατολικά κράτη παρακολούθησαν στενά τις εξελίξεις. Παρόλο που υφίστανται αποκλίσεις σχετικά με τον φόρο αίματος που κατέβαλαν οι αντίπαλοι, σημειώνονται οι εξής αριθμοί: 53 ελληνοκύπριοι κι ελλαδίτες σκοτώθηκαν (25 στρατιωτικοί κι 28 πολίτες), 125 τραυματίστηκαν (69 στρατιωτικοί και 56 πολίτες). Αυτοί οι αριθμοί υιοθετούνται και από τουρκικής πλευράς, πηγές της οποίας παραθέτουν για τις τουρκικές – τουρκοκυπριακές απώλειες τους αριθμούς των 12 νεκρών, 4 αγνοουμένων και 32 τραυματιών, απολογισμός μάλλον χαμηλός. Υπάρχει όμως και τουρκική πηγή (που παραπέμπει σε αναφορά του βρετανού ακόλουθου άμυνας στην Αθήνα) και κάνει λόγο για 25 τουρκοκύπριους νεκρούς - πιθανόν και τούρκους ανάμεσά τους- μέχρι τις 9 Αυγούστου [143]. Κατά τον Λ. Λοΐζου [144]

[143] Chronology June 16, 1964-August 31, 1964, *Middle East Journal* op cit σ 461, Σπ. Λιναρδάτος op cit σ 47, Γ. Καραγιάννης op cit σ 106, S. R. Sonyel 1997 op cit σ 103, H. Kosut 1970 op cit σ 138, G. Yellice,

έχασαν τις ζωές τους 62 ελληνοκύπριοι κι ελλαδίτες (κατονόμασε τους 60 από αυτούς). Αμφότεροι οι αντιμαχόμενοι απώλεσαν σημαντικό μέρος του πολεμικού υλικού τους, εξαιτίας της υποχώρησης κι εκκένωσης θέσεων (η τουρκική πλευρά) και λόγω των αεροπορικών βομβαρδισμών (η ελληνική πλευρά). Από τις αξιοσημείωτες παράπλευρες ειδήσεις σταχυολογούνται: η ελληνοκυπριακή άρνηση να παραληφθεί ιατρική βοήθεια προσφερόμενη από τις ΗΠΑ (πλάσμα αίματος) και η επίσκεψη στην Τηλλυρία του δημάρχου της Αθήνας Γ. Πλυτά αμέσως μετά την λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων, σε ένδειξη συμπαράστασης της ελλαδικής κοινωνίας [145]. Παρουσιάζουν επίσης ενδιαφέρον οι εντυπώσεις του γάλλου πρέσβη στην Αθήνα στον απόηχο των γεγονότων, όπως τις προώθησε στον γάλλο υπουργό εξωτερικών την επαύριον της λήξης τους: η ελλαδική Κοινή Γνώμη δεν βρισκόταν σε όσο φιλοπόλεμη εγρήγορση την παρουσίαζε ο εγχώριος Τύπος. Ο M. Baeyens σημείωνε ότι στην νεολαία τα αντιτουρκικά αντανακλαστικά δεν ήταν τόσο οξυμμένα, σε σύγκριση με εκείνα των μεγαλύτερων, και η ελλαδική κοινωνία ήταν προσανατολισμένη κυρίως στο όραμα της ευημερίας. Ο γάλλος διπλωμάτης διέκρινε επίσης κάποια ενόχληση της ελίτ με την εικόνα ρυμούλκησης της εξωτερικής πολιτικής της χώρας από τις επιλογές της ελληνοκυπριακής ηγεσίας [146].

Στο αμιγώς εξοπλιστικό επίπεδο στρατιωτικής αντίδρασης της Ελλάδας και προπαρασκευής για την αυτοάμυνά της σε εκείνο το χρονικό σημείο, κατά την εκκίνηση της κρίσης η ηγεσία της ΕΒΑ αποφάσισε την δέσμευση του αναγκαίου προσωπικού που χρειαζόταν για την διατήρηση εν ενεργεία της μοίρας αναχαίτισης η οποία ήταν εξοπλισμένη με τα ξεπερασμένα αεριωθούμενα τύπου F-86E, μια και είχε μεριμνήσει έγκαιρα για την δημιουργία αποθέματος εφεδρικών κινητήρων τύπου J47-GE-13 γι' αυτά, καθώς και όσων άλλων υλικών (ανταλλακτικών κλπ) ήταν απαραίτητα για την διαθεσιμότητα των αεροσκαφών επί ένα περίπου ακόμη έτος (ως τα τέλη Ιουνίου του 1965 –βλ. και παρακάτω επ' αυτού). Την ίδια εξάλλου ημέρα, στις 6 Αυγούστου, το Ανώτατο Αεροπορικό Συμβούλιο ενέκρινε την υποστήριξη «εις ανταλλακτικά διά του Εθνικού Προϋπολογισμού» μίας μοίρας εξοπλισμένης με αεριωθούμενα δίωξης-βομβαρδισμού τύπου F-84F, πέραν των ομοιότυπων μοιρών που υποστηρίζονταν μέσω των αμερικανικών προγραμμάτων

THE AMERICAN INTERVENTION IN THE 1964 CYPRUS CRISIS AND THE GREEK POLITICAL REACTION (FEBRUARY-AUGUST 1964), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies)*, XVII/35 (2017-Güz/Autumn), σ 388.

[144] Λ. Λοΐζου op cit σσ 29, 183, 245-246, 303, 315, 331-333, 364.

[145] Chronology June 16, 1964-August 31, 1964, *Middle East Journal* op cit σ 460, Λ. Λοΐζου ibid σσ 235-236.

[146] Σ. Ριζάς, *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο / Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2008, σ 304.

στρατιωτικής βοήθειας ΜΑΡ, μία διαδικασία που είχε αρχίσει 3 μήνες νωρίτερα καθώς ήδη αναφέρθηκε στο Α΄ Μέρος της παρούσας διατριβής [147].

Την εβδομάδα αποκορύφωσης της κρίσης, οι παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από τουρκικά αεριωθούμενα ανήλθαν σε 7, έξι τις οποίες εκτέλεσαν μεμονωμένα αεροσκάφη, πάνω από την Σύμη, την Ρόδο, την Κάρπαθο και την Σάμο. Αξιοσημείωτες ενέργειες υπήρξαν δύο πτήσεις πάνω από ελληνικά πολεμικά πλοία στις 9/8 (η πρώτη μάλιστα σε σχετικά χαμηλό ύψος), καθώς και δύο απειλητικές διελεύσεις πάνω από το αεροδρόμιο και την πόλη της Ρόδου το διήμερο 9-10 Αυγούστου [148]. Τέσσερα από τα λίγα και πολύτιμα αεριωθούμενα αναχαίτισης παντός καιρού (δηλαδή που έφεραν radar) τύπου F-86D της 337 μοίρας μεταστάθμευσαν εσπευσμένα από την Ελευσίνα στην Σούδα, στις 9 Αυγούστου. Παρέμειναν εκεί για τις επόμενες δώδεκα ημέρες [149]. Ένα ακόμη συμβάν διάχυσης της Κυπριακής κρίσης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις σημειώθηκε στις 11 Αυγούστου, όταν μικρό ελληνικό πλοίο που εκτελούσε πολιτικές μεταφορές φορτίου κι επιβατών μεταξύ των ελληνικών θρακικών ακτών και της Λέσβου προσορμίστηκε αναγκαστικά λόγω καιρικών συνθηκών στην Τένεδο. Όταν το καραβάκι επιχείρησε να επιστρέψει στην Λέσβο, τουρκική διωκτική ακταιωρός το υποχρέωσε να την ακολουθήσει στην Τουρκία. Παρόλο που η έρευνα στο πλοίο δεν απέδωσε τίποτε ύποπτο, οι τούρκοι ανέκριναν τους επιβαίνοντες επί τριήμερο και προσπάθησαν να τους αποσπάσουν πληροφορίες σχετικά με την διάταξη στρατιωτικών μονάδων στη Λέσβο, επιμένοντας να μάθουν ειδικά αν υπήρχε πυροβολικό στις βορειοανατολικές ακτές του νησιού. Κατά τις διαδοχικές μεταγωγές τους, οι αρχές περιέφεραν τους συλληφθέντες σε χωριά, όπου προπηλακίστηκαν από τους κατοίκους τους [150]. Με λίγα λόγια, παρατηρήθηκε μεν επέκταση της έντασης στην ελληνοτουρκική μεθόριο, αλλά περιορισμένης έκτασης.

Με καύσιμη ύλη τα καπνίζοντα ερείπια των αντιμαχόμενων στην Τηλλυρία, οι ΗΠΑ επανήλθαν με ορμή στις πιέσεις τους για την συνέχιση κι ολοκλήρωση των συνομιλιών στη Γενεύη. Ο Labouisse συναντήθηκε πρώτα με τον έλληνα υπουργό εξωτερικών μόνο κι

[147] *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Αποφάσεις στα Πρακτικά υπ' αριθμ. 181 κι 182, 6-8-1964.
[148] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/8/2/2: δακτυλογραφημένο προσχέδιο εγγράφου στα αγγλικά, προφανώς από τον ΜΑΒΑΣ, διότι απευθύνεται στον Γεν. Γραμματέα του ΝΑΤΟ op cit. Πρβλ.: *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας* (στο εξής: *ΜΙΣΠΑ*), Box 204/8, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ, Περίοδος Στ΄ 1950-20/4/1967, 142 ΣΑΕ 1957-1966, Φάκελος 142 ΣΑΕ, Ημερολόγια 1962-3-4, «Αύγουστος 1964», σσ 1-2.
[149] *ΜΙΣΠΑ*, Φάκελος 112 ΠΜ, Ημερολόγια ετών 1963-4-5-6, «Αύγουστος 1964», σ 6, Γ. Μήτσαινας op cit σ 77. Έχουν εντοπιστεί φήμες ότι τα F-86D αναχαίτισαν και φωτοαναγνωριστικά Canberra της RAF πάνω από την Κρήτη εκείνο το διάστημα -και μάλιστα πως αρχικά είχαν μετασταθμεύσει γι'αυτό.
[150] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/5/1/1: από το Γραφείο Λιμενικής Αστυνομίας του Λιμεναρχείου Λέσβου, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, _Α766/23-8-64 προς την Δ΄ Πολιτική Δ/νση του ΥΠΕΞ.

έπειτα με τον Γ. Παπανδρέου και τον Κωστόπουλο για τον ίδιο λόγο, στις 10 Αυγούστου. Απέκρουσε οργισμένος τις κατηγορίες του Κωστόπουλου περί τουρκικών ευθυνών για το ξέσπασμα της βίας και μέμφθηκε την Αθήνα που «αδράνησε αντί να συγκρατήσει εγκαίρως τον Αρχιεπίσκοπο». Προσήψε με σφοδρότητα στους έλληνες αδιαλλαξία και πλεονεξία «εν αντιθέσει με την τουρκική ευκαμψία», παραπονέθηκε για την μειωμένη εξουσιοδότηση του Νικολαρεΐζη (ο Σωσσίδης είχε ήδη σταλεί στη Γενεύη να τον συνδράμει) κι επανέλαβε τις προτάσεις περί ίδρυσης κάποιου ελληνοτουρκικού οργάνου για τη διμερή ασφάλεια, με εδαφικό σημείο αναφοράς την Κύπρο (όργανό στην θετική επίδραση του οποίου επένδυαν πολλά οι βρετανοί). Επί του πλέον ζέοντος ζητήματος, εκείνου της τουρκικής βάσης, ο Παπανδρέου απάντησε ότι η προοπτική εκμίσθωσης κάποιας έκτασης θεωρείτο συζητήσιμη – ο Labouisse τον διέκοψε: όχι όμως για την συμβολικών διαστάσεων έκταση που είχαν αναφέρει στην τελευταία τους επαφή οι έλληνες, οπότε επανέφερε την παραχώρηση εδάφους στην Καρπασία. Ο Κωστόπουλος έθεσε θέμα τού τί θα γινόταν με τους ελληνοκύπριους κατοίκους της περιοχής κι ο αμερικανός απάντησε ότι αυτό ήταν διαπραγματεύσιμο, γνωρίζοντας ότι είχαν υπάρξει ανάλογες πρόνοιες και για τα χωριά εντός των βρετανικών βάσεων. Σε ό,τι αφορούσε τα μειονοτικά δικαιώματα των τουρκοκύπριων, ο Γ. Παπανδρέου επέμεινε πως αποκλειόταν προκαταβολικά οποιαδήποτε συμφωνία θα έμοιαζε με περιτύλιγμα διχοτόμησης ή συνομοσπονδίας. «Έστω κι αν ο Μακάριος απομακρυνθεί, η βούληση των ελληνοκύπριων δεν γίνεται να παρακαμφθεί ή να περιφρονηθεί» τόνισε. Ακόμη και τον βασιλιά πίεσε ο Labouisse. Ο Κ. Γκλύξμπουργκ περιορίστηκε να τού υποσχεθεί βοήθεια στο επίπεδο της επίτευξης συναίνεσης τουλάχιστον μεταξύ της Ε.Κ και της Ε.Ρ.Ε., εάν ένα τελικό σχέδιο συμφωνίας εμφανιζόταν για ψήφιση (σημειώνεται ότι την επομένη η *Καθημερινή* καλούσε τον Γ. Παπανδρέου να παραιτηθεί). Εκτός πάντως από την δέσμευση να νουθετήσει την Ε.Ρ.Ε., ο βασιλιάς διαφώνησε στο θέμα της απόκτησης τουρκικής βάσης (χαρακτήρισε την επιδίωξη ξεπερασμένη, από τεχνικής πλευράς, ως επαΐων που θεωρείτο στα στρατιωτικά). Ενόψει της επιστροφής και του τούρκου διαπραγματευτή Erim στη Γενεύη, ο αμερικανός πρέσβης στην Άγκυρα Hare συζήτησε με τον υπουργό εξωτερικών Erkin κι επιχείρησε να καλλιεργήσει κλίμα συγκρατημένων προσδοκιών, πως οι έλληνες θα ήταν πιο διαλλακτικοί στον νέο γύρο συνομιλιών. Σε συμβολικό επίπεδο, η αποκλιμάκωση υπογραμμίστηκε από επιστολή που έστειλε ο İ. İnönü στον έλληνα ομόλογό του εκείνη την ημέρα (11/8) με συμφιλιωτικό περιεχόμενο και η οποία απαντήθηκε δύο ημέρες αργότερα από τον Γ. Παπανδρέου, στο ίδιο πνεύμα [151]. Την ίδια μέρα (11/8) ο Καραγιάννης υπέβαλε την

[151] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 120, 121", Σ. Ριζάς 1997 op cit σ 64, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 269-

παραίτησή του από τη θέση του αρχηγού της Εθνικής Φρουράς, δηλώνοντας αδυναμία συνεργασίας με τον Γρίβα και φτάνοντας στο σημείο να θέσει την απομάκρυνσή του ως όρο για την δική του παραμονή. Ο Καραγιάννης δήλωσε επίσης αδυναμία συνεργασίας και με τον ελληνοκύπριο υπουργό εσωτερικών κι άμυνας Π. Γιωρκάτζη (ο οποίος επιβεβαίωσε την άποψη, αλλά διέψευσε κατηγορηματικά ότι υπήρχε διχογνωμία μεταξύ αυτού και του Π. Γαρουφαλιά). Το ουσιώδες υπόβαθρο της διαφωνίας Γιωρκάτζη – Καραγιάννη ήταν ότι σε κρίσιμες στιγμές ο πρώτος προσπάθησε να θέσει υπό τις διαταγές του τον δεύτερο, καθώς ο Γιωρκάτζης δίσταζε να έρθει ανοικτά σε σύγκρουση με τον ίδιο τον Γαρουφαλιά, λόγω της υφιστάμενης κι αυξανόμενης αμυντικής εξάρτησης της Κύπρου απ' την Ελλάδα. «Ο Πρόεδρος Μακάριος συνεμερίσθη τας απόψεις μου [του Καραγιάννη για τον Γρίβα], αλλά διεπίστωσα ότι ήτο δέσμιος και της ελληνικής Κυβερνήσεως και του στρατηγού Γρίβα-Διγενή και δεν είχε την δύναμιν να αποφασίση τελεσιδίκως επί του ζητήματος τούτου», οπότε η παραίτησή του έγινε «μετά πολλής λύπης» δεκτή από τον Μακάριο [152]. Η σημαντικότερη όμως εξέλιξη έλαβε χώρα νωρίς το βράδυ εκείνης της ημέρας, στην Ελλάδα, όταν στην πρωθυπουργική κατοικία συνήλθε ευρείας σύνθεσης σύσκεψη με την συμμετοχή του Γ. Παπανδρέου, του Στ. Κωστόπουλου, του διδύμου της πολιτικής ηγεσίας του υπουργείου εθνικής άμυνας, του ελληνοκύπριου υπουργού εξωτερικών Σπ. Κυπριανού, του πρέσβη Ν. Κρανιδιώτη, και του συνόλου της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας της χώρας (του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ των Αρχηγών και των υπαρχηγών του ΓΕΣ, του ΓΕΝ και του ΓΕΑ). Παρών ήταν και ο ταξίαρχος Α. Μπάλλας, ως επικεφαλής της αρμόδιας Μικτής Επιτελικής Ομάδας του ΓΕΕΘΑ. Το θέμα της σύσκεψης ήταν η «Εξέτασις της Δημιουργηθείσης εν Κύπρω Πολιτικοστρατιωτικής Καταστάσεως».

Ο Γ. Παπανδρέου ξεκίνησε με το παράπονο ότι οι πρωτοβουλίες Μακάριου – Γρίβα προξενούσαν σημαντική πολιτική φθορά στην Αθήνα, ενώ παρήγαγαν κέρδη για τη Λευκωσία. «Ταυτοχρόνως μάς κατέλαβε η αγωνία των ενδεχομένων του ολοκαυτώματος του πληθυσμού και του ότι θα καθίστατο ο κουμμουνισμός ο μόνος πατριώτης και η ΜΟΣΧΑ ο μόνος προστάτης [sic: μία άριστη σύνοψη του ψυχροπολεμικού εφιάλτη για την Αθήνα, καθώς το φάσμα δεν τίθετο καν διαζευκτικά, όπως στην διεθνή του δυτική διατύπωση "red or dead" αλλά συνδυαστικά ως "dead and red"]». Ο Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγός Ι. Πιπιλής σχολίασε αρνητικά την έλλειψη προπαρασκευής για την έναρξη της ελληνοκυπριακής επίθεσης, τόνισε ότι η απόσταση Ελλάδας-Κύπρου καθιστούσε μεν δυσχερή την άμεση απόκριση σε τετελεσμένα, αλλά ότι είχαν αποσταλεί επαρκείς δυνάμεις

270.

[152] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 128-131, Γ. Καραγιάννης 2003 op cit σ 90-91.

κι υλικό για την απόκρουση μία τουρκικής επίθεσης. Σχολίασε ότι με την αεροπορία μόνον, η Τουρκία δεν ήταν σε θέση να καταλάβει το νησί κι απέδωσε τις απώλειες του άμαχου πληθυσμού και την επίπτωση στο ηθικό του στον αιφνιδιασμό που υπέστη η Κύπρος. Χαρακτήρισε το σύστημα παθητικής αεράμυνας με το οποίο είχε προικοδοτηθεί από τους βρετανούς ως άριστο και εκτίμησε πως αν στο μέλλον προλάβαινε να ενεργοποιηθεί, συνδυαστικά με την ψυχολογική προετοιμασία της κυπριακής κοινωνίας για την οποία όφειλε να μεριμνήσει η τοπική κυβέρνηση, σε περίπτωση επανάληψης αεροπορικών βομβαρδισμών, οι απώλειες θα ήταν πολύ χαμηλές. Ο Αρχηγός της Αεροπορίας που έλαβε τον λόγο μετά, σημείωσε ότι ποσοτικά η ΤΗΚ υπερτερούσε κατά 2,5 φορές έναντι της ΕΒΑ κι ότι ο παράγοντας απόσταση επέτρεπε στην ΤΗΚ να κυριαρχεί στους αιθέρες ανεμπόδιστη. Τα ελληνικά μαχητικά θα είχαν στη διάθεσή τους πρακτικά λίγα λεπτά είτε για αερομαχίες είτε για βομβαρδισμούς και μετά θα έπρεπε να εγκαταλειφθούν. Οι ελλαδικές επιθέσεις θα περιορίζονταν υποχρεωτικά σε στόχους μεγάλης αξίας (πλοία), ενώ η προσβολή επίγειων «στόχων ευκαιρίας» θεωρείτο απροσπέλαστη πολυτέλεια. Για τη Ρόδο σχολίασε ότι απαιτούνταν μεγάλες επενδύσεις στις υποδομές του αεροδρομίου της πριν καταστεί εκμεταλλεύσιμο, γι' αυτό προς το παρόν μπορούσε να αξιοποιηθεί αποκλειστικά σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης (υπεξέφευγε, μια και τα πρόβλημα αξιοποίησης της Ρόδου ήταν πρωτίστως νομικής φύσης όπως σημειώθηκε). Το Καστέλλι του Ηρακλείου έπασχε κι εκείνο, όπως και της Ρόδου, από ανεπάρκειες ακόμη και στο μέγεθος του διαδρόμου αποπροσγειώσεων. Αποστολές αναγνώρισης και μεταφορών (των δεύτερων ειδικά κατά τη νύχτα) πάντως, ήταν εντός των δυνατοτήτων της ΕΒΑ [153]. Αποσιωπώντας τους περιορισμούς στη χρήση πολεμικού υλικού δωρισμένου για ΝΑΤΟϊκές αποστολές, ο αρχηγός της αεροπορίας χαρακτήρισε τα μονοκινητήρια ελικοφόρα εκπαιδευτικά Harvard ως την πλέον

[153] Όταν όμως η ΕΒΑ αποπειράθηκε την εκτέλεση φωτοαναγνωριστικής πτήσης τις επόμενες μέρες, διαθέτοντας γι' αυτό 6 από τα μοναδικά ειδικευμένα μέσα που είχε στη διάθεσή της (αεριωθούμενα RF-84F, με καλά εκπαιδευμένους χειριστές), αναχαιτιστικά της RAF που έδρευαν στο νησί παρεμπόδισαν σε μεγάλο βαθμό την ικανοποιητική εκτέλεση της αποστολής, γι' αυτό και διατάχθηκε-εκτελέστηκε επανάληψή της από ζεύγος αεροσκαφών το απόγευμα της ίδιας μέρας (χωρίς δυστυχώς να προσδιορίζεται αυτή επακριβώς στις αρμόδιες μαρτυρίες). Ο τρόπος με τον οποίο έλαβαν οι έλληνες πιλότοι τη διαταγή εκτέλεσης της αποστολής μαρτυρούσε για μία ακόμη φορά τη διστακτικότητα, τις διχογνωμίες και την ευθυνοφοβία της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας: Γ. Μήτσαινας op cit σσ 88-92. Σημειώνεται ότι ο αριθμός των αεροσκαφών που διατέθηκαν (ισοδυναμούσε με το 1/3 της συνολικής δύναμης των άκρως ειδικευμένων εκείνων αεροσκαφών που είχε τότε στις τάξεις της η ΕΒΑ) και το γεγονός ότι η μοναδική μοίρα που τα χρησιμοποιούσε, η 348 ΜΤΑ, αναλάμβανε από χρόνια ευαίσθητες ΝΑΤΟϊκές αποστολές, υπογραμμίζουν την αυτονόητη υψηλή πολιτική αξία της επίμαχης αποστολής, δηλαδή την συλλογή δεδομένων σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε εκείνη τη στιγμή επί των πεδίων σε ολόκληρη την Κύπρο. Προφανώς, όσοι την διέταξαν, χρειάζονταν αυτές τις πληροφορίες για να τις αξιοποιούν στις εν εξελίξει διαπραγματεύσεις και στη διαμόρφωση εικόνας για την λήψη αποφάσεων, αλλά δεν είχαν εμπιστοσύνη σε άλλους υπάρχοντες τοπικά διαύλους συλλογής των πληροφοριών που έκριναν ότι χρειάζονταν.

ενδεδειγμένη λύση για την παρουσία της ΕΒΑ στην Κύπρο. Ο Γαρουφαλιάς, που παρενέβη για να εξάρει το επίτευγμα της μετατροπής τους σε αεροσκάφη κρούσης, προσέθεσε ότι κι εκείνα ακόμη, διέτρεχαν τον κίνδυνο πρόωρης καταστροφής τους στο έδαφος, αποφαινόμενος χαρακτηριστικά ότι «Θα έλεγον ότι η αεροπορία μας αυτή είναι αεροπορία θυσίας. Καμικάζι, και οι χειρισταί της εθελονταί θανάτου». Ο Κυπριανού ρώτησε πώς θα αντιμετωπιζόταν η προοπτική αποστολής αεριωθούμενων της ΕΒΑ εάν κατορθωνόταν να εξασφαλιστεί η πρόσβαση σε πολεμικό αεροδρόμιο της Συρίας, ώστε να επιλυθεί το πρόβλημα της απόστασης. Ο Κωστόπουλος απέρριψε αμέσως τη σκέψη, επικαλούμενος την αδυναμίας απόκρυψης των αεροσκαφών και των πληρωμάτων τους εκεί, ο Γαρουφαλιάς όμως θεώρησε σκόπιμη την έναρξη νύξεων της Λευκωσίας προς τη Δαμασκό για να εξασφαλιστούν εκ των προτέρων τέτοια δικαιώματα, στων οποίων τη χρήση η Αθήνα θα μπορούσε να καταφύγει σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου. «[Π]άντως, εφ' όσον εξασφαλίσητε αεροδρόμιον εις την Συρίαν, … τα αεροσκάφη ΧΑΡΒΑΡΤ [sic] θα πρέπει οπωσδήποτε να μετασταθμεύσουν εκεί. Εν τω μεταξύ, ημείς θα μελετήσωμεν το ζήτημα και διά τα JET [τα αεριωθούμενα μαχητικά]». Ο υπαρχηγός του ΓΕΑ επισήμανε ότι αν τα Harvard έδρευαν στη Συρία κι αν εξακολουθούσαν να φέρουν κυπριακά εθνόσημα, θα μπορούσαν να πλήξουν στόχους τόσο στην Κύπρο όσο και στην Τουρκία. Η αεροπορία με λίγα λόγια ήταν δυνάμενη και διατεθειμένη εκείνη τη στιγμή να προσφέρει μόνον το προσωπικό και το υλικό για την ειδική αποστολή εφάπαξ κρούσης με τα 10 μονοκινητήρια ελικοφόρα εκπαιδευτικά που είχε προϋπολογίσει από την άνοιξη. Σύντομα θα κλιμάκωνε τις προσπάθειες να αποκτηθούν νέα αεροσκάφη υπό εθνικό ιδιοκτησιακό καθεστώς, καθώς και να τεθούν (με αλχημείες που είχαν ξεκινήσει από την άνοιξη, όπως αναφέρθηκε στο Α΄ Μέρος) υπό εθνικό έλεγχο ορισμένα από τα δωρισμένα αεροσκάφη που χρησιμοποιούσε. Ο Α/ΓΕΝ δήλωσε ότι εκτός από τις θαλάσσιες μεταφορές, το ΒΝ δεν υπήρχε περίπτωση να συνεισφέρει κάπως αλλιώς στην αμυντική προσπάθεια της Κύπρου: πλοία που θα δοκίμαζαν να πλεύσουν στην Ανατολική Μεσόγειο χωρίς αεροπορική κάλυψη (ή σοβαρή αντιαεροπορική άμυνα) δεν είχαν πιθανότητες επιβίωσης. Η ελληνική πλευρά εξάλλου είχε αξιόπιστες πληροφορίες ότι 5 τουρκικά υποβρύχια έπλεαν γύρω από το νησί (εκτίμηση μάλλον υπερβολική, λόγω της πραγματικής διαθεσιμότητας του υποβρυχιακού στόλου σε συνάρτηση με τις πάγιες ανάγκες ανάπτυξής τους και σε άλλες θαλάσσιες εκτάσεις τουρκικών συμφερόντων). Το Ναυτικό είχε στραμμένη την προσοχή του αποκλειστικά στην προάσπιση των χωρικών υδάτων και των νησιών στο Αιγαίο. Ο Α/ΓΕΣ σημείωσε ότι υπήρχε δυνατότητα προβολής επιτυχούς άμυνας των χερσαίων στρατευμάτων στο νησί, έστω και χωρίς αεροναυτική συνδρομή, αρκεί να μην φθείρονταν πρόωρα άνθρωποι, μηχανές κι

εφόδια σε μικρομεσαίας κλίμακας εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ανά το νησί (ένας σαφής υπαινιγμός κι ελιγμός τήρησης αποστάσεων από τα πρόσφατα Τηλλυριακά). Ο Γεννηματάς προσέθεσε ότι ίσως θα έπρεπε να εξεταστεί μία προσοδοφόρα, αλλά κι ευαίσθητη συνάμα, από πολιτικής πλευράς προοπτική, εκείνη της επίσημα ανακοινωμένης εκ των προτέρων μεταστάθμευσης μίας μοίρας αεριωθούμενων μαχητικών της ΕΒΑ στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας. Ο Α/ΓΕΣ κατέθεσε λοιπόν την μόνη αξιόλογη για τους κύπριους ιδέα, η οποία όμως απορρίφθηκε με το αιτιολογικό ότι οι βρετανοί θα αδρανοποιούσαν οπωσδήποτε κάθε παρόμοια απόπειρα (σημειώνεται ότι, βάσει των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960, το ΗΒ είχε κατοχυρωμένα δικαιώματα αξιοποίησης των λιμανιών, αεροδρομίων και του οδικού δικτύου του νησιού. Ειδικά το αεροδρόμιο της Λευκωσίας παρέμενε οφθαλμοφανώς «ιδιοκτησία» της RAF ως τα τέλη του 1966 κι αφανώς έκτοτε, επομένως η ελλαδική απαισιοδοξία ήταν βάσιμη). Πριν αποχωρήσει προσωρινά από τη σύσκεψη, ο Γ. Παπανδρέου πήρε τον λόγο για να υπογραμμίσει ότι προκρινόταν η πολιτική διαχείριση και λύση του θέματος, παράλληλα όμως η ελληνική πλευρά όφειλε να είναι προετοιμασμένη για «αιφνιδιαστικήν και καθολικήν [στρατιωτικήν] επιχείρησιν». Ο Κυπριανού έθεσε σειρά κρίσιμων ερωτημάτων: ποιά θα ήταν η αντίδραση σε περίπτωση επανάληψης της τουρκικής απόπειρας κρυφής νυκτερινής απόβασης; Ο Κωστόπουλος, που προήδρευε πλέον στη σύσκεψη, απάντησε ότι «θα τους κτυπήσωμεν, μετά διαπίστωσιν βεβαίως του Διαιτητού [του ΟΗΕ] και καταγγελίαν, ο δε κ. ΥΕΘΑ [ο Γαρουφαλιάς] προσέθεσεν ότι πρέπει επί του προκειμένου να μη πάμε ‘φιρί φιρί’». Ο Κυπριανού επέμεινε: με δεδομένο ότι η Κύπρος είχε ήδη κηρυγμένη χωρική θάλασσα 12 μιλίων, «έχομεν δικαίωμα προσβολής των Τουρκικών πλοίων με JET εφ’ όσον οι Τούρκοι παραβιάσουν την τοιαύτην ζώνην;». Ο Κωστόπουλος απάντησε ότι υφίστατο μεν τυπικά τέτοιο δικαίωμα, «[Α]λλ’ επειδή ο αντίπαλος είναι ισχυρότερος, δεν συμφέρει να κτυπήσετε εάν δεν κάνη πραγματικήν απόβασιν». Ο Γαρουφαλιάς επισήμανε ότι βάσει των Συνθηκών του 1960, η Τουρκία είχε δικαίωμα μονομερούς επέμβασης, το οποίο να μεν δεν αναγνωριζόταν από ελλαδικής κι ελληνοκυπριακής πλευράς, «αλλ’ ουδείς μάς εγγυάται ότι και οι άλλοι (ΟΗΕ, Συμβούλιον Ασφαλείας) δεν τους το αναγνωρίζουν». Στο ερώτημα του Κυπριανού πώς θα αντιδρούσε η Ελλάδα σε περίπτωση επανάληψης των αεροπορικών βομβαρδισμών ή μίας απόβασης, ο Γαρουφαλιάς αποκρίθηκε ότι «το ζήτημα είναι εξαιρετικώς λεπτόν και ότι το πρώτιστον επί του προκειμένου είναι η ορθή εκτίμησις της τουρκικής ενεργείας, η σοβαρότης και ο σκοπός ταύτης». Διευκρίνισε ότι μεμονωμένα περιστατικά πχ ενός αεροσκάφους που θα εκτελούσε «μερικούς πολυβολισμούς» ή θα έριχνε «1-2 ρουκέτες», σαφώς δεν θα δικαιολογούσε υπέρμετρη ελλαδική αντίδραση του τύπου «αεροπορικοί βομβαρδισμοί»

και προς επίρρωση ανέφερε το παράδειγμα της πρόσφατης επιχείρησης των τουρκικών πλοίων τη νύχτα της 9ης προς 10η Αυγούστου, που σωστά δεν προσβλήθηκαν από τα Harvard. Τί θα γινόταν αν οι τούρκοι επαναλάμβαναν τις τμηματικές αποβιβάσεις μικρών τμημάτων σε διαδοχικές τέτοιες, μικρής κλίμακας ενέργειες, επέμεινε ο Κυπριανού (υπαινισσόμενος με ακρίβεια τα διλήμματα των πρώτων ημερών του μήνα). Ο Γαρουφαλιάς χαρακτήρισε το σενάριο απίθανο, πάντως, «εν πάση περιπτώσει, ημείς [η Αθήνα] θα πρέπει να είμεθα εκείνοι, οι οποίοι θα εκτιμήσωμεν την σοβαρότηταν των εχθρικών προσβολών και ενεργειών και ουδείς άλλος, και να είσθε βέβαιοι ότι εάν εκτιμήσωμεν ότι αι τουρκικαί ενέργειαι πρέπει να κτυπηθούν, θα κτυπηθούν αμειλίκτως και αποτελεσματικώς». Ο Γ. Παπανδρέου επανεμφανίστηκε για να τονίσει με γλαφυρότητα ότι η ένωση έρχεται και το μόνο που απέμενε υπό συζήτηση ήταν το τίμημα γι' αυτήν. Ο Γαρουφαλιάς προσέθεσε πως προείχε να μην απαντώνται οι προκλήσεις της άλλης πλευράς, οπότε ο Κρανιδιώτης παρατήρησε ότι αν οι τουρκοκυπριακές ενέργειες έμεναν αναπάντητες, το ελληνοκυπριακό ηθικό θα κατέπιπτε. Μόλις ο Παπανδρέου παραδέχθηκε την ευστάθεια της επισήμανσης, ο Γαρουφαλιάς έσπευσε να τονίσει ότι «δικαίωμα αποφάσεως δι' επιχείρησιν ΘΕΡΜΗΝ θα έχω μόνον εγώ και δεν δέχομαι από τους Κυπρίους παρά μόνον εισηγήσεις, αναφοράς και πληροφορίας». Οι υπεκφυγές της ελλαδικής πλευράς και η επιμονή του Κυπριανού είχαν επιτέλους αποδώσει καρπούς · ο απροκάλυπτος αυταρχισμός και ο τόνος οργής της απάντησης του Γαρουφαλιά, αποκάλυπτε το ελλαδικό υπονοούμενο που υπέφωσκε σε όλη την ως τότε συζήτηση, ότι η Ελλάδα μπορούσε και ήθελε να αντιμετωπίσει σχεδόν αποκλειστικά το σενάριο με τις μικρότερες πιθανότητες υλοποίησης: μία μαζική τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Η παραδοχή αδυναμίας (ή έλλειψης βούλησης) να αντιμετωπιστεί οποιαδήποτε άλλη εκδοχή αμφισβήτησης της κυπριακής ακεραιότητας, επέτρεψε στον Κυπριανού να κλιμακώσει την επίθεσή του. Ήταν η ώρα για το ερώτημα «εάν συμφέρη και εάν χρειαζώμεθα βοήθειαν από αλλού και συγκεκριμένως από χώρας ανατολικού παραπετάσματος. Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως απήντησεν: Όχι. Αλλάσσει πλήρως την φυσιογνωμίαν του αγώνος μας μία τοιαύτη ενέργεια. Κατόπιν τούτου, ο κ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ εζήτησεν να πληροφορηθή εάν δύναται η Κύπρος ν' αγοράση υλικόν από χώρας ανατολικάς. Η απάντησις εις τούτο κατόπιν διαλογικής συζητήσεως, ήτο ότι δύναται η Κύπρος ν' αγοράση πολεμικόν υλικόν, από χώρας ανατολικάς αλλά εφ' όσον πρόκειται κυρίως περί αεροπλάνων, το ζήτημα δεν δύναται να υλοποιηθή διότι διά ν' αξιοποιηθούν τα αγορασθησόμενα αεροπλάνα θα πρέπει να εξευρεθή αεροδρόμιον εις άλλην χώραν, π.χ. Αίγυπτον και να σταλούν εκεί Ελληνικά [ελλαδικά] πληρώματα διά να εκπαιδευθούν εκεί εις τον νέον και ξένον προς την Ελληνικήν αεροπορίαν υλικόν. Αι πολιτικαί εκ τούτου

δυσχέρειαι αλλά και αι τεχνικαί μάς υπαγορεύουν να αποκλείσωμεν και την περίπτωσιν ταύτην». Ο Α/ΓΕΑ παρενέβη για να υπερπηδηθεί το αδιέξοδο, αναφέροντας ότι η δυτικογερμανική πολεμική αεροπορία διέθετε F-84F που προσέφερε για πώληση ως πλεονασματικά, έναντι 1,2 εκ. δρχ το καθένα. Ο Παπανδρέου ενέκρινε την έναρξη ενεργειών για την αγορά τους και συνέστησε στον Σπ. Κυπριανού να ξεκινήσει επαφές με τη συριακή κυβέρνηση για την εξασφάλιση δικαιώματος προς την Κύπρο χρήσης συριακού αεροδρομίου «διά να εγκατασταθούν [εκεί] τα εν λόγω αεροπλάνα». Στα συμπεράσματα της σύσκεψης αναφέρθηκαν τα ακόλουθα: η Ελλάδα θα εμπλεκόταν σε «Καθολική Πολεμική Επιχείρηση» εφόσον η Κύπρος υφίστατο είτε μεγάλης κλίμακας αεροπορικούς βομβαρδισμούς, είτε ανάλογου μεγέθους απόβαση «ή συνεχείς τμηματικές αποβάσεις απαρτίζουσες σειράν γενικής αποβάσεως» (το σημείο αποτέλεσε την δεύτερη κυπριακή νίκη της σύσκεψης). Αφετέρου, απαγορευόταν ρητά η εκκίνηση τοπικών ενεργειών από ελληνικής πλευράς και ζητείτο η διαχείριση των τοπικών τριβών με σύνεση και άμεση πληροφόρηση της Αθήνας. Σχετικά με την απόκτηση αεροπορικής ισχύος, η απόφαση ήταν «JET Γερμανίας: Το ΓΕΑ να μεριμνήση διά να προμηθευθώμεν από Δυτ. Γερμανίαν επί πληρωμή, 10 αεροπλάνα F-84, τα οποία θα πωλήσωμεν εν συνεχεία εις Κυπριακήν Κυβέρνησιν. Επηνδρωμένα φυσικά με ελληνικά πληρώματα». Για τα Harvard αποφασίστηκε να ολοκληρωθούν σε όλα οι εργασίες τροποποίησης ώστε να φέρουν το αναγκαίο πολεμικό φορτίο «και να είναι έτοιμα δι' αποστολήν, κατά τας διαταγάς του κ. ΥΕΘΑ [του Γαρουφαλιά], είτε εις Κύπρον είτε ενδεχομένως εις Συρίαν» και συναφώς να διερευνήσει η κυπριακή κυβέρνηση τις δυνατότητες εξασφάλισης της απαραίτητης διευκόλυνσης μέσω επαφών με την Δαμασκό. Το κοινό ανακοινωθέν ελλαδικό – ελληνοκυπριακό συμφωνήθηκε να περιλαμβάνει γενικόλογη αναφορά σε απόφαση συνεργασίας για την αντιμετώπιση «πάσης τουρκικής επιθέσεως» [154]. Αυτό άρκεσε στους *New York Times* για να τιτλοφορήσουν το άρθρο για τις Κυπριακές εξελίξεις στο φύλλο της επόμενης μέρας με τον τίτλο «Η Ελλάδα δεσμεύτηκε να συνδράμει στρατιωτικά την Κύπρο σε περίπτωση επανάληψης των τουρκικών επιθέσεων», βασισμένο στις ανταποκρίσεις σχετικά με την σύσκεψη [155]. Το ίδιο βράδυ (μάλλον ξεκίνησε μετά την σύσκεψη στο Καστρί), το υπουργικό συμβούλιο που συνήλθε στη Λευκωσία αποφάσισε να αντιπαλέψει κάθε επόμενη αμερικανική μεθόδευση, να συνεχιστεί ο αγώνας στον ΟΗΕ για την κατοχύρωση

[154] Αντίγραφο του τεκμηρίου παρατίθεται αυτούσιο στα: "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 765-774, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Β' σσ 206-216. Αναφορές στα βασικά του σημεία απαντώνται επίσης στις μαρτυρίες των Π. Γαρουφαλιά (op cit σσ 130-131, 169-174) και Ν. Κρανιδιώτη (1985 op cit σσ 248-249).

[155] https://www.nytimes.com/1964/08/12/archives/greece-promises-support.html, προσπελάστηκε 28-12-2019.

αυτοδιάθεσης και παράλληλα να διατυπωθεί αίτημα στρατιωτικής βοήθειας προς την ΕΣΣΔ. Ενώ ο διεθνής Τύπος προέβαλε το αίτημα των ελληνοκύπριων να σταλούν στο νησί «φιλικά αεροσκάφη», το Foreign Office κι ο βρετανός πρεσβευτής στη Μόσχα sir H. Trevelyan εκτιμούσαν ότι η απευθείας ανάμιξη της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό ήταν μάλλον απίθανη. Ανησυχούσαν όμως για την αεροπορική αποστολή ελαφρού οπλισμού στους ελληνοκύπριους «μέσω τρίτων» (της Αιγύπτου). Το ενδεχόμενο αυτό τους απασχολούσε διότι αν υλοποιείτο, θα αξιοποιοιείτο κατά πάσα πιθανότητα το αεροδρόμιο της Λευκωσίας κι αυτό θα τους έφερνε σε δύσκολη θέση, δεδομένου ότι εξακολουθούσε να βρίσκεται υπό τον έλεγχό τους. Γι' αυτόν τον λόγο, επείγονταν να αναμιχθεί ο ΟΗΕ άμεσα κι οφθαλμοφανώς στο πρόβλημα [156]. Η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία του ΗΒ (COS) συνεδρίασε στις 11 Αυγούστου με θέμα την εξέταση της «πιθανής παραχώρησης στο ΝΑΤΟ επιπλέον δικαιωμάτων χρήσης των βρετανικών εγκαταστάσεων επί του νησιού» (επί της ουσίας το προς εξέταση ζήτημα ήταν το ποσοστό συνεισφοράς των βρετανών στην ικανοποίηση των επιδιώξεων των τούρκων συναδέλφων τους). Στην άκρως απόρρητη Αναφορά που συνέταξαν την επομένη, περιεχόταν η υπόμνηση ότι η συμμαχία είχε ήδη πρόσβαση σε δεδομένα που συλλέγονταν από τα μεγάλα radar στο Κάβο Γάτα του Ακρωτηρίου, στον Όλυμπο, στο Τρόοδος (πρακτικά απ' το σύνολο των αισθητήρων που τροφοδοτούσε το σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης του ΗΒ επί κυπριακού εδάφους), αλλά και στα κέντρα αεροπορικού ελέγχου που στεγάζονταν στο νησί. Εκτός από την επωφελούμενη ΝΑΤΟϊκή αεράμυνα, οι βρετανοί παρείχαν και τηλεπικοινωνιακές διευκολύνσεις στο ΝΑΤΟ –ένας μάλιστα μείζων τέτοιος σταθμός τηλεπικοινωνιακών αναμεταδοτών, κυρίως εκμετάλλευσης από το ΝΑΤΟ, εδραζόταν στο Κάβο Γκρέκο (εκεί που ο Γρίβας, αλλά και ο Γ. Παπανδρέου, ανεχόταν να δημιουργηθεί μικρή τουρκική βάση) [157].

Στις 12 Αυγούστου συνεδρίασε εκτάκτως η (αποκλειστικά ελληνοκυπριακής σύνθεσης) Βουλή των Αντιπροσώπων, στην οποία αγόρευσαν μεταξύ άλλων οι Κληρίδης και Γιωρκάτζης, ενώ ο Μακάριος εκφώνησε διάγγελμα. Η Βουλή ενέκρινε ομόφωνα ψήφισμα καταδίκης της τουρκικής επιθετικότητας και έγκρισης της κυβερνητικής απόφασης να αναζητηθεί στρατιωτική βοήθεια «εξ οιασδήποτε φίλης χώρας». Μόνον ο Γιωρκάτζης εξήρε την στάση της Ελλάδας στα πρόσφατα γεγονότα, εκφράζοντας ευγνωμοσύνη για την «μοναδικήν συμβολήν της εις την ενίσχυσιν της Κύπρου». Ο Κληρίδης αφετέρου, μιλώντας εναντίον των Σχεδίων Acheson, επισήμανε ότι χωρίς τη συγκατάθεση του ΗΒ και των ΗΠΑ, η

[156] A. Holt 2014 op cit σ 141.
[157] A. Constandinos, Britain, America, and the Sovereign Base Areas from 1960-1978, *The Cyprus Review*, vol 21 no 2, (Fall 2009), σ 20, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 325.

Τουρκία «δεν θα ετόλμα να διενεργήση επίθεσιν δι' αεροπλάνων του ΝΑΤΟ». Ο Γρίβας, που έστελνε όλες τις παραπάνω πληροφορίες εντός «ενημερωτικού σημειώματος σε παράγοντες και πολιτικούς φίλους του των Αθηνών» συμπλήρωσε ότι ο Γεν. Γραμματέας του ΑΚΕΛ Ε. Παπαϊωάννου επρόκειτο να αναχωρήσει την επομένη για τη Μόσχα, με σκοπό, κατά τον Γρίβα, να συζητήσει διεξοδικά το κυπριακό αίτημα με την σοβιετική ηγεσία. Ο Γρίβας υποστήριξε ακόμη ότι «κύκλοι του Π.Γ. του ΑΚΕΛ» διέδιδαν πως εντός των ημερών η ΕΣΣΔ θα πρότεινε επίσημα την παραχώρηση στην Κύπρο αεριωθούμενων μαχητικών MiG «δυναμένων να σταθμεύσουν και εις Συρίαν υπό τον μοναδικόν όρον της μη αποδοχής εκ μέρους της Κύπρου λύσεως επιτρεπούσης βάσεις του ΝΑΤΟ εις την Νήσον. Ως γνωστόν, η τελευταία γραμμή του ΑΚΕΛ επί του Κυπριακού εναρμονίζεται προς την ως άνω Σοβιετικήν θέσιν και έχει ως ακολούθως: ' Ένωσιν ναι – Βάσεις όχι ' ». Ο Γρίβας ολοκλήρωνε την ενημέρωση των φίλων του διατεινόμενος ότι ήταν θύμα της δραστήριας ανθενωτικής προπαγάνδας που τον έφερε να ευθυγραμμίζεται με τις επιδιώξεις της Δύσης και να συγκρούεται με τον Μακάριο. Ο Γρίβας παραδεχόταν ότι η γραμμή απόρριψης των Σχεδίων Acheson, ναι μεν ήταν Μακαριακή και υποστηριζόμενη απ' την Αριστερά, ωστόσο «έχει την συμπαράστασιν της μεγίστης πλειοψηφίας του λαού, φανατισθέντος κατά του ΝΑΤΟ ιδία κατόπιν των Τουρκικών επιδρομών». Οι ανθενωτικοί φοβούνταν ότι η κατάσταση εγκυμονούσε τον διπλό κίνδυνο είτε της διχοτόμησης είτε της πρόωρης ένωσης. Εντωμεταξύ «η τυχόν αποδοχή της Σοβιετικής βοηθείας ουσιαστικώς θέτει την Κύπρον εις την σφαίραν της Σοβιετικής επιρροής και υπονομεύει την ένωσιν … Αι διαδόσεις ότι και η Ελλάς 'ενέκρινε' τους Τουρκικούς επιδρομικούς εκβιασμούς προς επιβολήν του Σχεδίου 'Ατσεσον' δημιουργούν αφόρητον εις βάρος ημών κατάστασιν» [158]. Ήταν προφανές ότι ο Γρίβας ανασύντασσε τις δυνάμεις του κι επιχειρούσε να δικαιολογήσει τις πρόσφατες αμφιλεγόμενες αποφάσεις του.

Στις 12 Αυγούστου όλα ήταν έτοιμα για την επανεκκίνηση των συνομιλιών στη Γενεύη. Ο Νικολαρεΐζης δήλωνε περιχαρής για την πλαισίωσή του από τον «νέο, φερέλπιδα κι ευφυή, επιπλέον στο στενό πρωθυπουργικό περιβάλλον» Ι. Σωσσίδη, ο οποίος, μαζί με τον Στ. Στεφανόπουλο και τον Γ. Παπανδρέου ανήκαν στους πλέον ένθερμους θιασώτες της εξεύρεσης λύσης (κατά τον έλληνα διαπραγματευτή, μόνον ο Κωστόπουλος εξέφραζε ενστάσεις για ορισμένες πτυχές του διαλόγου). Πάντως, στην Αθήνα υπήρχε η πρόθεση να σημειωθεί αποφασιστική πρόοδος εδικά σε ό,τι αφορούσε τα πλέον ακανθώδη ζητήματα, δηλαδή τα τουρκοκυπριακά δικαιώματα και την τουρκική στρατιωτική βάση. Εν αναμονή της επιστροφής της τουρκικής ομάδας και του έλευσης του Σωσσίδη, ο Acheson αισθανόταν

[158] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Β' σσ 131-133, Σπ. Λιναρδάτος op cit σ 47.

συγκρατημένα αισιόδοξος. Σε μία χειρονομία καλής θέλησης, ο αμερικανός ενέδωσε στις πιέσεις του Σωσσίδη στο πιο ανώδυνο από τα δύο πεδία αναφοράς, επέμεινε όμως στο πιο ζωτικό για την τουρκική πλευρά: αποδέχθηκε να προωθήσει προτάσεις διορισμού τουρκοκύπριων επάρχων όχι σε συγκεκριμένες, αλλά σε εναλλασσόμενες επαρχίες (ώστε να μειωθεί η πιθανότητα επιτάχυνσης της εσωτερικής μετανάστευσης και συγκέντρωσης των τουρκοκύπριων σε τοποθεσίες που θα καθιστούσαν την Κύπρο de facto διζωνική), καθώς και τη συρρίκνωση αρμοδιοτήτων που υπό ίδρυση στη Λευκωσία Γραφείου Τουρκικών Υποθέσεων. Αφετέρου, δεν δέχθηκε να τεθεί θέμα μείωσης της υπό διαπραγμάτευση τουρκικής βάσης στο ελάχιστο δυνατό μέγεθος έκτασης. Οι βρετανοί έκαναν για πρώτη φορά αισθητή την παρουσία τους στη διαδικασία, καταθέτοντας αναλυτικές προτάσεις σχετικά με την θέσπιση ελληνοτουρκικού οργάνου για τη διμερή ασφάλεια: στο Συμβούλιο θα συμμετείχαν οι υπουργοί εξωτερικών κι άμυνας, καθώς και οι αρχηγοί των ΓΕΕΘΑ των δύο χωρών, θα συνερχόταν κάθε 4 μήνες, εναλλάξ στην Αθήνα και στην Άγκυρα, με την παρουσία εκπροσώπου του ανώτατου στρατιωτικού διοικητή του ΝΑΤΟ. Ο επίσημα διακηρυγμένος σκοπός του θα ήταν η παροχή συμβουλευτικών εισηγήσεων προς τις δύο κυβερνήσεις κι ενδεχομένως και προς το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο, «σχετικά με την ασφάλεια και τη σταθερότητα στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς και η αναζήτηση σύσφιγξης των διμερών δεσμών μέσω της αύξησης της μεταξύ τους συνεργασίας» [159]. Το Λονδίνο προώθησε με ζέση την ιδέα, διότι εκτός των άλλων μπορούσε να αξιοποιηθεί στη δημόσια σφαίρα προβάλλοντας ως κύριο ζητούμενο την εξομάλυνση διαρκείας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στο πλαίσιο αυτού του σκοπού θα λάμβαναν χώρα η έγκριση της προσάρτησης της Κύπρου απ' την Ελλάδα, έναντι της (πλέον της ΤΟΥΡΔΥΚ) απόκτησης στρατιωτικής πρόσβασης στο νησί για την Τουρκία. Δηλαδή η κατάργηση της κυπριακής ανεξαρτησίας κι ο διαμελισμός του νησιού θα παρουσιαζόταν ως το «κεφάλαιο κίνησης» για «την ειρήνη και την ασφάλεια στην Ανατολική Μεσόγειο» (με δυτικούς εννοείται όρους) . Η διαδικασία της Γενεύης όμως, είχε περάσει πια σε δεύτερη μοίρα στα αρμόδια αμερικανικά μάτια, λόγω των εξαγγελιών της Λευκωσίας πως ήδη είχε αποφασίσει να στραφεί στη Μόσχα για κάθε είδους βοήθεια και κυρίως για στρατιωτική. Παρόλο που η θετική ανταπόκριση της ΕΣΣΔ δεν προβλεπόταν πιθανή ως τότε, με βάση εύλογα σκεπτικά που θα αναφερθούν εν τάχει, προείχε πλέον η απομάκρυνση του Αρχιεπισκόπου από την εξουσία λόγω των διαρκών του επιδείξεων ενός πνεύματος και μίας πολιτικής που και δημοφιλής ήταν ανάμεσα στους ελληνοκύπριους και δεν μπορούσε να χαλιναγωγηθεί.

[159] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 122", Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 148-149, M. M. Carver 2011 op cit σσ 416-417.

Παρά την ανταλλαγή των κατευναστικών πρωθυπουργικών επιστολών, η επανεκκίνηση των συνομιλιών, εύλογα, δεν συνέβαινε σε κλίμα εγκαρδιότητας ή χαλάρωσης: στις 13 Αυγούστου ο εκπρόσωπος της τουρκικής κυβέρνησης δήλωσε προειδοποιητικά –απειλητικά ότι το σύνολο της κοινότητας των ρωμιών της Κωνσταντινούπολης θα μπορούσε να απελαθεί μαζικά ανά πάσα στιγμή [160]. Την ίδια μέρα ο Γρίβας πληροφόρησε τον Γαρουφαλιά ότι επισκέφθηκε την περιοχή Μανσούρας – Κόκκινων με τον επικεφαλής της UNFICYP στρατηγό Thimayya και συμπέρανε πως, παρά την αδράνεια του Καραγιάννη όταν ο θύλακας διευρυνόταν, η τρέχουσα συρρικνωμένη περίμετρός του τον καθιστούσε ασήμαντο και μη εκμεταλλεύσιμο από στρατηγικής άποψης. Δεν έχασε την ευκαιρία να ρωτήσει τον Thimayya ποιάν θα θεωρούσε ενδεδειγμένη ελληνοκυπριακή στάση «εάν αντιληφθώμεν εις τον ορμίσκον ΚΟΚΚΙΝΑ Τουρκικά σκάφη;», οπότε ο Thimayya «απήντησε αδιστάκτως 'Να κτυπήσετε' ». Ο Γρίβας έσπευσε να κοινοποιήσει την απόκριση του αρχηγού της UNFICYP και στον διοικητή του σουηδικού αποσπάσματος της Ειρηνευτικής Δύναμης που παρέμενε ανεπτυγμένο στην περιοχή [161].

Εντωμεταξύ, εφαρμόζοντας τις αποφάσεις που λήφθηκαν το βράδυ της 11ης Αυγούστου, στις 14 Αυγούστου το ελληνικό Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας (ΓΕΑ) ζήτησε μέσω του αεροπορικού Ακόλουθου στην Βόννη να αγοράσει επειγόντως 10 αεριωθούμενα αεροσκάφη δίωξης-βομβαρδισμού τύπου F-84F (από τα εκατοντάδες που διέθετε η Luftwaffe και απέσυρε από την υπηρεσία της), «πληρωτέων απ' ευθείας και ουχί εντός πλαισίου Γερμανικής στρατιωτικής βοηθείας». Το θέμα παραπέμφθηκε στο δυτικογερμανικό υπουργείο εξωτερικών για διαβούλευση. Θα παρέρχονταν δύο εβδομάδες πριν οι έλληνες έχουν νεώτερα επί του βιαστικού αιτήματός τους [162].

Σύμφωνα με το ημερήσιο ενημερωτικό δελτίο που οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών έθεταν υπ' όψη του προέδρου κάθε πρωί, η κατάπαυση πυρός που είχε επιτευχθεί τοπικά έμοιαζε τελείως εύθραυστη ˙ ο επικεφαλής της UNFICYP εκτιμούσε ότι η επανάληψη των ελληνοκυπριακών επιθέσεων στα Κόκκινα ήταν αναπόφευκτη κι ότι οι τουρκοκύπριοι ήταν προετοιμασμένοι να τις αντιμετωπίσουν. Σχετικά με τον Γρίβα, οι αμερικανικές υπηρεσίες σημείωναν ότι ήταν αποφασισμένος να εξουδετερώσει κάθε τουρκοκυπριακή εστία αντίστασης, ενώ παράλληλα η ελλαδική κυβέρνηση υπολόγιζε πολλά στη στάση και στις δράσεις του, εφόσον τα πράγματα στις σχέσεις της με τον

[160] Δ. Μπίτσιος *Κρίσιμες ώρες* op cit σ 197.
[161] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σ 156.
[162] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1:_3848/26-8-1964, Εξαιρετικώς Επείγον, από την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη (Κύρου) προς την Δ' Πολιτική Δ/νση. Η ταυτότητα του εγγράφου του ΓΕΑ που παρατίθεται στο διπλωματικό τεκμήριο είναι: ΓΕΑ/2673/18Δ/ΕΦ/Α.333995/14-8-1964.

Αρχιεπίσκοπο έφθαναν στην πλήρη ρήξη. Παρήγορο για τους αμερικανούς ήταν ότι σύμφωνα με τις διαθέσιμες στους ίδιους ενδείξεις, η Μόσχα δεν προτίθετο να παράσχει άμεσα υλική βοήθεια στους ελληνοκύπριους [163]. Η ακροτελεύτια πρόταση του δελτίου θα καθίστατο δραματικά επίκαιρη τις αμέσως επόμενες ώρες, εξαιτίας της διάψευσής της. Κατά το μέλος του Συμβούλιου Εθνικής Ασφάλειας R. Komer, οι ΗΠΑ έπρεπε να κινηθούν με ταχύτητα, ώστε να προλάβουν να βραχυκυκλώσουν πρώτες τον Μακάριο, πριν το κάνει ο ίδιος για μία ακόμη φορά (με σύνηθες θύμα τις πρωτοβουλίες τους). Επικαλούμενος «ανατριχιαστικά σχέδια της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας να βομβαρδίσει αιφνιδιαστικά το σύνολο των ελλαδικών αεροπορικών βάσεων» σε περίπτωση επανέναρξης της διακοινοτικής βίας στην Κύπρο, εισηγήθηκε τη νομότυπη απομάκρυνση του Αρχιεπισκόπου με τετελεσμένο, προτού απευθυνθεί στον ΟΗΕ για βοήθεια. Αν οι ελλαδίτες παρουσιάζονταν ως συνήθως απρόθυμοι ή /και ανίκανοι να επιβάλλουν μία κοινά αποδεκτή λύση με μη-βίαια μέσα, η εναλλακτική που απέμενε -κατά τον Komer- ήταν να προηγηθεί τουρκική επέμβαση στην Κύπρο, η οποία να ακολουθηθεί από την κήρυξη της ένωσής της με την Ελλάδα. Οι βρετανοί, για πρώτη φορά τους τελευταίους μήνες, ενημερώθηκαν απευθείας γι' αυτά τα σχέδια (τα παρέπεμπαν έντονα στην «παρεξήγηση» που οδήγησε στο ξέσπασμα των Τηλλυριακών) . Στον Acheson άρεσε η πρώτη εκδοχή και περιορίστηκε να εισηγηθεί την προσεκτική της εφαρμογή, επί της ουσίας καταστρώνοντας λεπτομερώς την ενδεδειγμένη σειρά: πρώτα θα έπρεπε να επιτευχθεί συμφωνία στη Γενεύη, αμέσως μετά να ψηφιστεί η ένωση απ' τα κοινοβούλια της Ελλάδας και της Κύπρου, ταυτόχρονα όμως με την αναγγελία της συμφωνίας στην Κοινή Γνώμη της Τουρκίας (για να αποφευχθούν οι κίνδυνοι ανατροπής του İnönü). Οι ελλαδικές στρατιωτικές δυνάμεις επί της Κύπρου θα αναλάμβαναν την ομαλή εφαρμογή των παραπάνω, καταπνίγοντας κάθε ελληνοκυπριακή αντίδραση, περιλαμβάνοντας και το ενδεχόμενο απομάκρυνσης του Μακάριου απ' την προεδρία, αν χρειαζόταν και με προσφυγή σε «δυναμικά μέσα». Ο βρετανός διαπραγματευτής Hood χαρακτήρισε το σχέδιο «εκρηκτικό». Η δολοπλοκία προσέκρουσε στην έλλειψη ενθουσιασμού από ελλαδικής πλευράς, η οποία δεν εντυπωσιαζόταν από το φάσμα των τουρκικών απειλών ή την περίπτωση ενεργού ανάμιξης της ΕΣΣΔ στα πράγματα. Το επίσημο ανακοινωθέν που θα μεταδιδόταν από το *TASS* το απόγευμα, θα ανέτρεπε πανηγυρικά τον εφησυχασμό της Αθήνας (όπως ακριβώς και όλων των Δυτικών) σχετικά με την δεύτερη παράμετρο.

[163] President's Intelligence Check List (PICL) 15/8/1964, άκρως απόρρητο, μερικώς αποδεσμευμένο ημερήσιο ενημερωτικό δελτίο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον Πρόεδρο. Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959362.pdf (προσπελάστηκε: 14/7/2016).

Στις επαφές του πρωινού της 15ης Αυγούστου, οι τούρκοι διαπραγματευτές Erim και Sunalp (ειδικά ο δεύτερος, ως στρατιωτικός), απέρριψαν ως «γελοίες και κωμικές» τις, πράγματι ανούσιες στρατιωτικά και πολιτικά, προτάσεις που κόμισαν οι Νικολαρεΐζης – Σωσσίδης περί παροχής έκτασης 34 τετραγωνικών χλμ νότια- νοτιοανατολικά του Παραλιμνίου και της Αγ. Νάπας με καθεστώς ενοικίασης 25ετούς διάρκειας για την βάση που επιθυμούσαν. Οι ελλαδίτες δηλαδή, επανέφεραν την πρόταση που είχε αποδεχθεί μετά βίας ο Γρίβας λίγο πριν την έναρξη της κυρίως φάσης των Τηλλυριακών, για το απομονωμένο Κάβο Γκρέκο. Οι τούρκοι αντιπρότειναν τον διαχωρισμό της Κύπρου σε τέσσερις ζώνες που θα την διέτρεχαν διαγωνίως, από βορειοανατολικά προς νοτιοδυτικά, όλες υπό τον πλήρη έλεγχο της Τουρκία και της Ελλάδας αντίστοιχα. Οι δύο χώρες θα αποκτούσαν αναγνωρισμένο δικαίωμα στρατιωτικοποίησης των δύο ακραίων περιοχών (στη βορειοανατολική ζώνη η Τουρκία και στη νοτιοδυτική η Ελλάδα), ενώ οι δύο ενδιάμεσες θα κηρύσσονταν αποστρατιωτικοποιημένες. Οι τούρκοι είχαν προετοιμάσει και σχετικό χάρτη, τον οποίο έδειξαν στον Acheson. Ο τελευταίος, αναμενόμενα απέρριψε τις αποτυπωμένες σκέψεις ως διχοτομικές. Τόνισε στους τούρκους ότι δύο ήταν τα μείζονα απευκταία: η προσφυγή της Κύπρου στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ και η έκρηξη ελληνοτουρκικού πολέμου. Όταν ο Erim αξιολόγησε ως πιο ελπιδοφόρα για τα συνολικά τουρκικά δίκαια την προσφυγή στον ΟΗΕ, συγκρινόμενη με «κάποια συμφωνία με τους αφερέγγυους έλληνες», ο Acheson τους απείλησε ότι «ίσως, μέχρι να συγκληθεί η Γεν. Συνέλευση, οι ελληνοκύπριοι να έχουν εξαπολύσει νέο κύκλο βίας», οπότε ο Sunalp απάντησε ότι σε εκείνη την περίπτωση η στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας θα έπρεπε να θωρείται από όλους ως δεδομένη. Οι τούρκοι, όπως και οι έλληνες, παρουσιάζονταν σκληροί διαπραγματευτές, ενώ το οπλοστάσιο του αμερικανού ήταν φτωχό (κυρίως τις περί πολέμου απειλές επέσειε εκατέρωθεν). Η νευρικότητα κι η αδημονία του έγιναν εμφανείς όταν προσπάθησε να πείσει τους συνομιλητές του να δεχθούν τις ελλαδικές προτάσεις ως «μη χείρον βέλτιστον, αφού τουλάχιστον θα απάλλασσαν τους πάντες απ' τον παράφρονα Μακάριο [sic], που είχε χώρο ελιγμών επειδή οι ελλαδίτες δεν είχαν καταφέρει να τον περιορίσουν». Οι τούρκοι απάντησαν φλεγματικά ότι δεν σκόπευαν να καταβάλουν το τίμημα αυτού του ελλαδικού σφάλματος και η συνομιλία έληξε με την κατηγορηματική απόρριψη τόσο της προσφοράς για βάση στο Κάβο Γκρέκο, όσο και για την εκμίσθωση περιοχής στην Καρπασία. Η απόκτηση βάσης στην Κύπρο υπό καθεστώς κυριαρχίας παρέμενε ανελαστικός όρος κάθε διαπραγμάτευσης, ξεκαθάρισαν στον Acheson οι Erim – Sunalp. Στην απογευματινή του συνάντηση με τους Νικολαρεΐζη – Σωσσίδη εντούτοις, άφησε να διαφανούν ελπίδες ότι η Τουρκία ίσως αποδεχόταν τελικά την εκμίσθωση, εφόσον υπήρχε συμφωνία στα ζητήματα

της τοποθεσίας, της έκτασης και των όρων της εκμίσθωσης. Οι ελλαδίτες αφού επανέλαβαν μονότονα την επιχειρηματολογία τους, επί της ουσίας απάντησαν ότι τα μόνα υπό συζήτηση σημεία αφορούσαν την μικρή μεγέθυνση της έκτασης στο Κάβο Γκρέκο, ώστε να χωρά την στέγαση αεροναυτικής βάσης. Όταν ο Acheson ανέφερε την περίπτωση της μακροπερίοδης ενοικίασης στην Καρπασία, οι έλληνες αποκρίθηκαν ότι κατά βάθος οι τούρκοι επέμειναν σε κάποια μορφή διχοτόμησης (την αποτίμηση αυτή την προσυπέγραψε κι ο Acheson). Ο Σωσσίδης παρατήρησε ότι το μόνο που απέμενε στην Ελλάδα μετά την επικείμενη κατάρρευση των συνομιλιών, θα ήταν να υποστηρίξουν τον Μακάριο στον αγώνα του για πλήρη κι αδέσμευτη ανεξαρτησία. Ο αμερικανός συμφώνησε δύσθυμα και ζήτησε από τον Σωσσίδη να μεταφέρει στον Γ. Παπανδρέου τις δύο διαφαινόμενες εναλλακτικές: είτε να δεχθεί να διαπραγματευτεί με άξονα την παραχώρηση έκτασης στην Καρπασία, είτε να συνομολογήσει το τέλος της διαδικασίας στη Γενεύη και να επικεντρωθεί στην τιθάσευση του Αρχιεπισκόπου. Ο Σωσσίδης συγκατάνευσε. Εν όψει της αδιαλλαξίας αμφότερων των ζευγών των συνομιλητών του, ο Acheson συμπέρανε ότι θα ήταν προτιμότερο για τις ΗΠΑ να παραδεχθούν την ήττα τους, με κέρδος τη μείωση των πιθανοτήτων οι ελληνοκύπριοι να προσφύγουν εκ νέου σε βία για να τορπιλίσουν τις συνομιλίες. Το καταληκτικό του σχόλιο ήταν ότι διέκρινε κάποιες πιθανότητες όντως οι τούρκοι να συζητήσουν το σενάριο της ενοικίασης, αν και ήταν ανένδοτοι στην προτίμηση της Καρπασίας. Για τους ελλαδίτες εκτίμησε ότι ήταν αμφίβολο αν υπήρχαν ελπίδες να προσφέρουν οποιαδήποτε έκταση στην Καρπασία κι ότι επ' ουδενί δεν συζητούσαν την παραχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων.

Στο επίσημο κείμενο που εξέδωσε η Μόσχα την ώρα που ολοκληρώνονταν η ελληνοαμερικανική συζήτηση, υπενθυμιζόταν ότι η ΕΣΣΔ είχε ήδη προειδοποιήσει, στις 9/8, για τις συνέπειες που θα είχε μία νέα επίθεση κατά της Κύπρου. Αυτή τη φορά σημειωνόταν ρητά ότι «Η Σοβιετική Ένωση δεν θα μείνει αδιάφορη μπροστά την απειλή μίας ένοπλης σύγκρουσης, που θα μπορούσε να εκραγεί κοντά στα νότια σύνορά της και να επηρεάσει την ασφάλεια της χώρας μας, καθώς επίσης την ασφάλεια χωρών που είναι φίλες και σύμμαχοί μας … Η Σοβιετική Ένωση θα εξακολουθήσει να καταβάλλει προσπάθειες για την επίτευξη μίας ειρηνικής διευθέτησης του Κυπριακού προβλήματος, που να εναρμονίζεται με τα συμφέροντα της Ελληνικής και της Τουρκικής κοινότητας και με το γενικότερο συμφέρον της διαφύλαξης της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας της Κύπρου. Εάν όμως τα γεγονότα εξελιχθούν διαφορετικά, εάν η κατάσταση εξακολουθήσει να επιδεινούται, και το έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας υποστεί εισβολή, η Σοβιετική Ένωση δεν θα παραμείνει στο περιθώριο. Ανταποκρινόμενη

στην έκκληση της Κυπριακής Δημοκρατίας και προσωπικά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, η Σοβιετική Κυβέρνηση διακηρύσσει ότι, αν λάβει χώρα ξένη ένοπλη εισβολή στο έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας, η Σοβιετική Ένωση θα βοηθήσει την Δημοκρατία της Κύπρου να υπερασπίσει την ελευθερία και την ανεξαρτησία της από μία τέτοια εισβολή, και είναι έτοιμη να αρχίσει αμέσως τώρα διαπραγματεύσεις γι' αυτό το θέμα».

Το ανακοινωθέν υπήρξε κεραυνός εν αιθρία, όχι μόνον για τις αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών και την Αθήνα, όπως σημειώθηκε ήδη, αλλά και για σύνολο των κορυφαίων στελεχών του State Dept (μεταξύ τους και για τον πρέσβη των ΗΠΑ στη Μόσχα F. Kohler, που κάθε άλλο παρά αδαής ήταν στη συγκέντρωση και αξιολόγηση πληροφοριών της επίμαχης φύσης), καθώς και για την υπηρεσία πληροφοριών του υπουργείου (την INR): στο ενδεικτικό απάνθισμα εκτιμήσεων και αναλύσεων που παρέθεσε ο Cl. Nicolet αναφορικά με την επικρατούσα άποψη καθ' όλη τη διάρκεια του θέρους, στην «μετά την επιστολή Johnson εποχή» και μέχρι και τις παραμονές του ανακοινωθέντος, αναδύεται η ορθολογική αξιολόγηση των εξής παραγόντων: ότι η Κύπρος ήταν δύσκολα προσπελάσιμη γεωγραφικά και δεν προσφερόταν για μία άμεση σοβιετική παρέμβαση, πως, αντιθέτως, η άγαρμπη επιστολή Johnson προσφερόταν για εκμετάλλευση στην κατεύθυνση της «αδάπανης» τουρκοσοβιετικής προσέγγισης κι ότι εξάλλου, αν όντως λάμβανε χώρα τουρκική απόβαση στην Κύπρο, τα καταστροφικά της αποτελέσματα στο ΝΑΤΟ θα ήταν ούτως ή άλλως υπολογίσιμα -ακόμη κι άνευ της παραμικρής σοβιετικής παρέμβασης. Τα παραπάνω προσυπέγραφε και ο ίδιος ο υπουργός D. Rusk, με σχετική δήλωση του στις 13/8.
Στο βραδινό του απαντητικό τηλεγράφημα, λαμβάνοντας προφανώς υπ' όψη το σοβιετικό ανακοινωθέν, ο Ball επιδίωξε να ανορθώσει το ηθικό του Acheson. Κατ' αρχάς, σχολίασε αρνητικά τον τουρκικό μαξιμαλισμό και τον εκτός πολιτικού ελέγχου στρατιωτικό αυταρχισμό που ηγεμόνευε στους τουρκικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων (τον οποίο εκπροσωπούσε στην εντέλεια ο Sunalp, όπως έκρινε ο Ball). Ο αμερικανός υφυπουργός περιέγραψε το φιλοπόλεμο πνεύμα που επικρατούσε εκατέρωθεν (συνισταμένη αυτοσυντήρησης για τους ελληνοκύπριους, έπαρσης για τους τούρκους, αίσθησης γοήτρου κι αξιοπρέπειας για τους ελλαδίτες κι απελπισίας για τους τουρκοκύπριους), που κατά την γνώμη του θα απέδιδε επανέναρξη της βίας σε 5-6 ημέρες. Ενόψει της ανάκαμψης της κρίσης, ο Ball σκέφτηκε τα εξής 3 μέτρα: να πιέσει την Αθήνα να εξαντλήσει τη γενναιοδωρία της στο ζήτημα της έκτασης της βάσης, με την προϋπόθεση οι τούρκοι να αποδέχονταν το καθεστώς εκμίσθωσης, να σταλούν νέες προεδρικές επιστολές προς τους δύο πρωθυπουργούς, αυστηρή ειδικά προς τον İnönü, αλλά όχι ταπεινωτική αυτή την φορά, κυρίως δε να αξιοποιηθεί ο παράγοντας της εξοπλιστικής εξάρτησης των ένοπλων

δυνάμεων αμφότερων των χωρών από τη ΝΑΤΟϊκή βοήθεια, μία αχίλλειο πτέρνα τους που οι ΗΠΑ είχαν εκμεταλλευτεί υποτονικά ως τότε, όπως παρατήρησε ο Ball, προσθέτοντας πως ήταν η κατάλληλη στιγμή να επιστρατευτεί σε αυτόν τον άξονα το συμβούλιο των υπουργών εξωτερικών της συμμαχίας. Οι δύο χώρες αντάλλασαν απειλές, όντας εφοδιασμένες με πολεμικό υλικό που τους είχε δοθεί για να αντιμετωπίσουν την σοβιετική απειλή –ενώ εκείνες οι δύο συμπεριφέρονταν με τρόπο που απειλούσε να τινάξει στον αέρα τον ίδιο τον αιμοδότη τους, το ΝΑΤΟ [164]. Η *Καθημερινή* συνέχισε να στηλιτεύει την συνέχιση των συνομιλιών, αφού αυτές οδηγούσαν ουσιαστικά στην διχοτόμηση («…πρόκειται περί πλήρους και ουσιαστικής διχοτομήσεως υπό την χειροτέραν δυνατήν μορφήν»), με επιπλέον απορρέοντες κινδύνους να επαναληφθούν οι διωγμοί κατά των ρωμιών και του Πατριαρχείου, ακόμη και τα γεγονότα της περιόδου 1920-1922, εν τέλει να αναγεννηθεί ο εθνικός διχασμός [sic] [165].

Ο Γεν. Γραμματέας του ΑΚΕΛ Ε. Παπαϊωάννου εντωμεταξύ συναντήθηκε με τον L. Brehznev, πανίσχυρο μέλος του Π.Γ. του ΚΚΣΕ, μέχρι πριν ένα μήνα επικεφαλής του Presidium (και μετά τα μέσα Οκτωβρίου πρώτο μεταξύ ίσων στην τριανδρία που κυριάρχησε στην ηγεσία της χώρας, αφότου πρωτοστάτησε στην απομάκρυνση του Ν. Χρουστσώφ από την εξουσία), καθώς και με τον υπουργό εξωτερικών Α. Gromyko, λόγω απουσίας του Χρουστσώφ απ' τη σοβιετική πρωτεύουσα εκείνες τις μέρες. Οι σοβιετικοί υψηλοί αξιωματούχοι διαβεβαίωσαν τόσο τον Ε. Παπαϊωάννου, όσο και τον έμπιστο σύμβουλο και προσωπικό γιατρό του Μακάριου Β. Λυσσαρίδη που επίσης μετέβη στη Μόσχα, ότι οι εγγυήσεις ασφάλειας και η διμερής συνεργασία θα αποκτούσαν στρατιωτική έκφανση. Ο Χρουστσώφ άλλωστε, επανέλαβε το περιεχόμενο του ανακοινωθέντος την επομένη, ενώπιον κοινού στρατιωτικών του κράτους του [166].

Η ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα μετέδωσε τις επόμενες μέρες ότι, παρά τις προσπάθειες του Τύπου να υποβαθμιστεί η εντύπωση του σοβιετικού ανακοινωθέντος στην τουρκική κυβέρνηση, ο επιτετραμμένος της πρεσβείας της ΕΣΣΔ «εκλήθη δις την αυτήν ημέρα» από το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών για αποσαφηνίσεις του μηνύματος του Ν. Χρουστσώφ. Έλαβαν την άκρως αποθαρρυντική διευκρίνηση ότι τυχόν επόμενες αεροπορικές επιδρομές

[164] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 123, 124, 125", *American Foreign Policy*: Current Documents 1964, Dept of State publication 8253, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released August 1967, σσ 586-587, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 230-231, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σ 775, T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 38, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 149-150, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 270-271, 273, 275, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 325-326.
[165] Σ. Ριζάς 1997 op cit σσ 64-65.
[166] *American Foreign Policy*: Current Documents 1964 op cit σσ 587-588, Η. Kosut 1970 op cit σ 142, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σσ 437-438.

κατά της Κύπρου περιλαμβάνονταν «εις τας ενεργείας εις άς η ΕΣΣΔ προτίθεται να αντιδράση σοβαρώς». Πανομοιότυπες διασαφήσεις έλαβε και ο τούρκος πρέσβης στη Μόσχα [167].

Η λεπτομερής αναδίφηση στα γεγονότα της περιόδου οδηγεί στην αξιολόγηση του διαστήματος 11-15 Αυγούστου 1964 ως ενός σημαντικού μεταιχμίου για το Κυπριακό. Τέσσερις εξελίξεις αιτιωδώς συνδεδεμένες μεταξύ τους, συνέβησαν κατά σειρά και αφότου σημειώθηκαν, ξεκίνησε η έκτοτε αλληλεπίδρασή τους:

1. Οι ελληνοκύπριοι εμπέδωσαν ότι έναντι της κύριας εξωτερικής απειλής για το κράτος τους, της Τουρκίας, η Ελλάδα εν πολλοίς δεν μπορούσε, και σε ορισμένο βαθμό ούτε ήθελε να τούς καλύψει αμυντικά, στις αναγκαίες κλίμακες. Εκτός αυτού, καμία Δυτική δύναμη δεν αντέδρασε προς όφελός τους τότε
2. Η ελληνοκυπριακή κοινωνία, μετά από 4 χρόνια αυτοδιοίκησης, ήταν κατά πλειοψηφία εντελώς απρόθυμη να αποδεχθεί το τέλος της κρατικής της υπόστασης και το διαμελισμό του νησιού. Αναγκαστικά, η κυβέρνηση της Λευκωσίας στράφηκε προς την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο για αναζήτηση στρατιωτικής βοήθειας
3. Η Μόσχα ανταποκρίθηκε δημοσίως θετικά στο αίτημα ˙ ενθαρρυντικές ενδείξεις σχετικά με την στάση του Καΐρου προϋπήρχαν
4. Κορυφαίοι κυβερνητικοί παράγοντες της Washington και σταδιοδρομικά στελέχη του State Dept, του υπουργείου άμυνας και των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ υιοθέτησαν τελεσίδικα ως ζωτική προϋπόθεση για την ευόδωση των επιδιώξεών τους την με κάθε τρόπο απομάκρυνση του Μακαρίου απ΄ το ηγετικό του αξίωμα. Η κατάργηση της κρατικής αυτοτέλειας της Κύπρου συζητήθηκε αναλυτικά και κατ΄ επανάληψη στους κύκλους αυτούς από τις 25 Ιανουαρίου –το νέο στοιχείο που εισάχθηκε σταδιακά, καταδεικνύοντας κάποια αντιληπτική τροποποίηση, αφορούσε στην έξωση /έκπτωση του Αρχιεπισκόπου από τα Προεδρικά καθήκοντα ως αναγκαία συνθήκη είτε για την κατάργηση του Κυπριακού Κράτους είτε για την μετάπτωσή του ίσως σε μία πιο συνεργάσιμη με τη Δύση (συν)ομοσπονδία.

Με αξιολογικό κριτήριο την εισαγωγή των ανωτέρω παραμέτρων, μπορεί να θεωρηθεί πως η «Β΄ Περίοδος του Κυπριακού» (εκείνη με ξεκίνησε με την κατάθεση των «13 σημείων»

[167] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από την ελλαδική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας), 5220/17-8-1964, προς τις Δ΄, Γ΄, Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις και τη Δ/νση ΝΑΤΟ, President's Intelligence Check List (PICL) 18/8/1964, άκρως απόρρητο, μερικώς αποδεσμευμένο ημερήσιο ενημερωτικό δελτίο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον Πρόεδρο. Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959366.pdf (προσπελάστηκε: 14/7/2016).

αναθεώρησης του Συντάγματος από τον Μακάριο στα τέλη του προηγούμενου έτους) εισήλθε σε νέα φάση μετά τα μέσα Αυγούστου του 1964. Αυτή η ουσιώδης περιοδολόγηση προτείνεται στο παρόν κείμενο, έστω κι αν τηρείται για συμβατικούς λόγους η μηνιαία κατάτμηση της αφήγησης, για να είναι ευχερής η χρήση της ως ερμηνευτικού χρονικού, όπου η αλληλουχία διεργασιών και γεγονότων αναδεικνύει στο μέτρο του δυνατού τις αιτιώδεις σχέσεις τους και την δυναμική της αλληλεπίδρασής τους.

Στις 16 Αυγούστου ο αμερικανός πρόεδρος έστειλε τις επιστολές που είχαν εξαγγελθεί. Ειδικά προς τον Γ. Παπανδρέου απηύθυνε έκκληση να μην αποχωρίσει από τις συνομιλίες της Γενεύης, να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να τηρηθεί η εκεχειρία στο νησί και κυρίως να γίνει δεκτή η παραχώρηση έκτασης στην Καρπασία, με το αιτιολογικό ότι η επίμαχη χερσόνησος προστάτευε τον Κόλπο της Αλεξανδρέττας. Η αντίστοιχη επιστολή προς τον İnönü ήταν σε παραινετικό τόνο. Τον καλούσε να αντιληφθεί ότι υπήρχαν όρια στις δυνατότητες της αμερικανικής κυβέρνησης να παρέμβει, ενώ ταυτόχρονα αυτή υφίστατο πολλαπλές πιέσεις να επιβάλει κυρώσεις στην Τουρκία, εφόσον επαναλαμβανόταν η αξιοποίηση «των δωρεάν παρεχόμενων όπλων για εξωΝΑΤΟϊκές περιπέτειες». Παράλληλα, στη Γενεύη κλιμακώθηκαν οι πιέσεις της δυτικής ομάδας (στους αμερικανούς Acheson – Jernegan είχε προστεθεί για την περίσταση κι ο βρετανός Hood) προς αμφότερες τις δύο αντιπροσωπείες να συζητήσουν το σενάριο της εκμίσθωσης κάποιας έκτασης στην Καρπασία για την στέγαση εκεί μίας τουρκικής στρατιωτικής βάσης. Ο Σωσσίδης πρότεινε την προσφυγή σε κοινής αποδοχής επιδιαιτητή με στρατιωτικό υπόβαθρο, κατονομάζοντας τον SACEUR (ανώτατο στρατιωτικό διοικητή του ΝΑΤΟ), προσβλέποντας στην έξωθεν νομιμοποίηση των ελλαδικών αντιρρήσεων για το μέγεθος της έκτασης που ζητούσαν οι τούρκοι. Ο Acheson διαφώνησε: το ζήτημα δεν ήταν αποκλειστικά τεχνικό, αλλά και πολιτικό. Ο Σωσσίδης το παραδέχθηκε και πρότεινε έναν εμπειρικό οιονεί αλγόριθμο: να πολλαπλασιαστεί ο αριθμός των τετραγωνικών που θα πρότεινε ως επαρκή ο SACEUR επί έναν αριθμό που θα αντιπροσώπευε την εισαγωγή της πολιτικής παραμέτρου στο θέμα. Συμφώνησαν ο Σωσσίδης να μεταβεί στην Αθήνα για διαβουλεύσεις και να επιστρέψει το ταχύτερο για την συνέχιση των επαφών, ενώ ο Acheson θα αναλάμβανε να συστήσει στους τούρκους την αποφυγή κάθε είδους προκλήσεων, από την εκδίωξη ρωμιών μέχρι την επανάληψη υπερπτήσεων στην Κύπρο. Ο διαμεσολαβητής του ΟΗΕ S. Tuomioja υπέστη εγκεφαλική συμφόρηση εκείνη την ημέρα, από την οποία δεν συνήλθε (εξέπνευσε στις 9/9). Η απουσία του και η βραδύτητα με την οποία ο U Thant κινήθηκε για τον ορισμό διαδόχου του (περιορίστηκε να αποστείλει στη Γενεύη τον Spinelli, αναπληρωτή του, αλλά όχι υπό επίσημη ιδιότητα), όσο κι αν ήταν ερμηνεύσιμη (επρόκειτο για συμμετοχή σε

διαδικασία που απέβλεπε στην κατάργηση ενός κράτους-μέλους του Οργανισμού υπενθυμίζεται), απλώς διευκόλυνε την αποθράσυνση των αμερικανών, που τις επόμενες μέρες θα κατέθεταν αδιανόητα σχέδια «επίλυσης» του αναγεννημένου Κυπριακού.

Ο Κωστόπουλος παρέλαβε την επιστολή Johnson στις 17/8 διαβεβαιώνοντας τους αμερικανούς ότι οι διαπραγματεύσεις θα συνεχίζονταν με καλή πίστη. Ο Ball ενημέρωσε τον Acheson ότι σκόπευε να πιέσει τους βρετανούς να κρατήσουν την ΕΣΣΔ εκτός Κύπρου υπό την ιδιότητά τους ως Εγγυήτριας Δύναμης και να εισαγάγει ενεργότερα το Συμβούλιο των υπουργών εξωτερικών του ΝΑΤΟ ως επιπλέον μοχλό πίεσης προς τις δύο χώρες, με κύριο όπλο την απαγόρευση χρήσης ΝΑΤΟϊκού πολεμικού υλικού στη μεταξύ τους διαμάχη. Όταν το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ συσκέφθηκε επί των εξελίξεων (επίσης στις 17/8), ο Ball πληροφόρησε τα υπόλοιπα μέλη του μεταξύ άλλων ότι ο Γρίβας αισθανόταν προδομένος από την ελλαδική κυβέρνηση και ότι η Τουρκία παρουσιαζόταν πρόθυμη τόσο να τηρήσει την κατάπαυση του πυρός όσο και να επιτευχθεί ο πολυπόθητος συμβιβασμός στη Γενεύη. Ο Γ. Παπανδρέου, που μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν έδειξε να θορυβείται ιδιαίτερα από το σοβιετικό ανακοινωθέν, για πρώτη φορά δήλωσε ανήσυχος μετά την ενημέρωση που είχε από τον Σπ. Κυπριανού (είχε ταξιδέψει στην Αθήνα γι' αυτόν τον λόγο), ότι επρόκειτο να μεταβεί στη Μόσχα τις επόμενες μέρες με σκοπό την ρύθμιση όλων των κρίσιμων πλευρών του ζητήματος της προμήθειας όπλων από το Ανατολικό Μπλοκ. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών εκτιμούσαν ότι η διελκυστίνδα με διφυές αντικείμενο την έκταση και το καθεστώς της τουρκικής βάσης θα συνεχιζόταν, διέβλεπαν όμως ορισμένες αισιόδοξες προοπτικές: οι τούρκοι ίσως τελικά συμβιβάζονταν με το status της εκμίσθωσης, ενώ απ' την πλευρά τους οι ελλαδίτες φαίνονταν (ομόθυμα πια) αποφασισμένοι να χαλιναγωγήσουν τις στρατιωτικές πρωτοβουλίες των ελληνοκύπριων. Ο Α΄ υπαρχηγός του ΓΕΣ αντιστράτηγος Αθ. Λαναράς είχε σταλεί στο νησί με αυτήν τη αποστολή. Αφετέρου, η Τουρκία συνέχιζε να πιέζει για την επιστροφή εδαφών στην Τηλλυρία, ώστε ο θύλακας να επανέλθει στην αρχική του έκταση. Η UNFICYP είχε καταφέρει να παρεμβάλει μικρό τμήμα μεταξύ των αντιπάλων και η εικόνα που μετέδιδε από τα Κόκκινα ήταν αποκαρδιωτική για την κατάσταση των τουρκοκύπριων (χαρακτηρίζονταν απελπισμένοι και γι' αυτό ίσως αποδύονταν σε κάποια απονενοημένη ενέργεια). Επίσης, προβλήματα αναμένονταν από ένα σύνηθες σημείο τριβής: την περιοδική αντικατάσταση προσωπικού της ΤΟΥΡΔΥΚ και τα εμπόδια που έφερε συχνά στην διαδικασία η ελληνοκυπριακή πλευρά. Το σοβιετικό ανακοινωθέν της 15^{ης} Αυγούστου σχολιαζόταν μουδιασμένα, ως το ισχυρότερης διατύπωσης ως τότε μεν, άνευ περιεχόμενου συγκεκριμένων εγγυήσεων δε (η αμηχανία των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ ήταν

εξηγήσιμη, αφού είχαν καταληφθεί εξ απήνης). Υπήρχε πάντως στη κατακλείδα του δελτίου η επισήμανση – παραδοχή πως σύντομα θα ξεκινούσαν κυπροσοβιετικές διαπραγματεύσεις με αντικείμενο τον επακριβή προσδιορισμό της αμυντικής βοήθειας που επρόκειτο να λάβουν οι ελληνοκύπριοι. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών παραδέχθηκε επίσημα εκείνη την ημέρα (17/8) ότι «το σοβιετικό ανακοινωθέν εισήγαγε μία νέα παράμετρο στην Κυπριακή Κρίση». Το τρέχον διάχυτο άγχος σε Άγκυρα, Λονδίνο και Washington περιστρεφόταν γύρω από το σενάριο σύναψης διμερούς συμμαχίας Λευκωσίας-Μόσχας, αμυντικού περιεχομένου [168]. Εκείνες ακριβώς τις μέρες επιχειρήθηκε να προγραμματιστεί και επίσκεψη του Ανδρέα στην Αίγυπτο, η οποία υπονομεύθηκε αποτελεσματικά απ' όσους την απεύχονταν (βλ. παρακάτω).

Οι ΗΠΑ δεν ήταν οι μόνες που θα επιχειρούσαν την μεταφορά της κυπριακής περιπλοκής στα ΝΑΤΟϊκά fora: ο Γαρουφαλιάς παραπονέθηκε εγγράφως (16/8) στον ανώτατο στρατιωτικό διοικητή του ΝΑΤΟ ότι η παράταση του Κυπριακού προβλήματος προξενούσε αύξηση της σοβιετικής επιρροής και γοήτρου στο νησί, οπότε σε λίγο όχι απλά θα εξέλιπε το όραμα αύξησης της κατοχυρωμένης ΝΑΤΟϊκής παρουσίας επ' αυτού, αλλά επιπλέον θα κινδύνευαν και οι υπάρχουσες βρετανικές βάσεις. Στις 17 Αυγούστου η ελληνική μόνιμη αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ ενημέρωσε τις συμμαχικές Αρχές ότι η χώρα προχωρούσε σε δύο μέτρα σχετιζόμενα με την ελληνοτουρκική κρίση: απέσυρε από τη συμμαχική διοίκηση το σύνολο των «αναγκαιουσών» ένοπλων δυνάμεων που διέθετε στο ΝΑΤΟ και τα έθετε υπό εθνική, επικαλούμενη «έκτακτη ανάγκη ύψιστης εθνικής σημασίας για την άμυνα της χώρας». Επίσης απέσυρε τα ελληνικά κλιμάκια που υπηρετούσαν στα ΝΑΤΟϊκά στρατηγεία της Σμύρνης (στο Land SouthEast των χερσαίων δυνάμεων και στο αεροπορικό 6th ATAF), μεταφέροντας την λειτουργία τους στην Θεσσαλονίκη. Υπενθυμίζεται ότι η Τουρκία είχε ανακοινώσει την μεταφορά των δυνάμεων της πολεμικής της αεροπορίας (ΤΗΚ) υπό εθνικό έλεγχο, αναδρομικά έστω, μετά την δράση της στην Κύπρο, ως φύλλο συκής (για να αποφύγει την κατακραυγή και την απερίφραστη καταδίκη της εντός του ΝΑΤΟ, με το αιτιολογικό ότι η διάθεση μεγάλου μέρους της αεροπορίας της σε εθνικές αποστολές έθεσε σε κίνδυνο την συμμαχική ετοιμότητα ανταπόκρισης σε σοβιετικές απειλές). Πάντως, οι κινήσεις της Αθήνας καταδικάστηκαν από την ΕΡΕ ως σαφής ένδειξη προθέσεων αντιδυτικής στροφής της κυβέρνησης και από τον Α/ΓΕΕΘΑ ως αυθαίρετοι κι επιζήμιοι

[168] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 126, 127, 128", Α. Αζίνας op cit τ. Γ' σ 987, President's Intelligence Check List (PICL) 17/8/1964, άκρως απόρρητο, μερικώς αποδεσμευμένο ημερήσιο ενημερωτικό δελτίο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον Πρόεδρο. Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959364.pdf (προσπελάστηκε: 14/7/2016), H. Kosut 1970 op cit σ 143, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 272, A. Holt 2014 op cit σ 141.

αυτοσχεδιασμοί, ισοδύναμοι -στις αρχικές ειδικά εκδοχές των αποφάσεων- με αποχώρηση της Ελλάδας από τη Βορειοατλαντική συμμαχία (ο Πιπιλής καταφέρθηκε έμμεσα και εναντίον του Γεννηματά, ως συμπλέοντος με τις κυβερνητικές αποφάσεις που καυτηρίαζε). Εξαιτίας των συγκεκριμένων αποφάσεων, ο Μαρκεζίνης κατήγγειλε στις 18/8 την πολιτική του Γ. Παπανδρέου στο Κυπριακό ως δέσμια της Λευκωσίας και της ΕΔΑ [169].

Ο Labouisse συνάντησε τον Γ. Παπανδρέου κατ' επανάληψη και τον βρήκε αδύναμο από κάθε άποψη. Η απαισιόδοξη εκτίμηση του αμερικανού διπλωμάτη ήταν ότι σε αυτόν τον ισχνό εταίρο οι ΗΠΑ ήταν υποχρεωμένες να στηριχτούν, προκειμένου να περιστείλουν την διείσδυση της Μόσχας στο Κυπριακό. Υπ' αυτό το πρίσμα παρατήρησε ότι, ελλείψει εναλλακτικής, ίσως η Washington να ήταν αναγκασμένη να υποκύψει στην κήρυξη της ένωσης προτού επιτευχθεί ελλαδοτουρκική συμφωνία και αυτή να αναβληθεί για μετά την ένωση, αφού εκείνο που προείχε πλέον ήταν ανάσχεση της σοβιετικής επέλασης.

Το πρόβλημα ήταν πως η Άγκυρα αποκλειόταν να δεχθεί τέτοια εξέλιξη αδιαμαρτύρητα. Ο Acheson εντωμεταξύ συνέχιζε να καταστρώνει πλεκτάνες προκειμένου να επιτύχει τα επιθυμητά αποτελέσματα (τον ταχύ διαμελισμό της Κύπρου και την εκπαραθύρωση του Μακαρίου ως αναγκαίας και ικανής συνθήκης για τον διαμελισμό): στο μεσημβρινό του μήνυμα της 18ης Αυγούστου προς τον Ball ανέλυσε ένα σενάριο που είχε εκμυστηρευτεί στον βρετανό ομόλογό του την προηγουμένη. Σύμφωνα με αυτό το βασισμένο στις ακόμη εν ισχύι Συνθήκες του 1960 σχέδιο, οι ελλαδικές ένοπλες δυνάμεις θα επενέβαιναν για να επιτρέψουν την περιοδική αντικατάσταση και τροφοδοσία της ΤΟΥΡΔΥΚ, «την οποία ταπεινωτικά παρακώλυε διαρκώς ο Αρχιεπίσκοπος». Η επέμβαση θα κατέληγε στην ανατροπή του Μακάριου, υπό την ανοχή των τούρκων (αφού, στη δημόσια σφαίρα, οι ελλαδίτες θα τους είχαν προστατεύσει). Το σχέδιο περιελάμβανε μία δεξιοτεχνική μίξη προσφυγής σε ΝΑΤΟϊκές πρόνοιες (ενεργοποιώντας ακόμη και το Άρθρο 5 αν χρειαζόταν) και όρους των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960, και βέβαια με απαραίτητη την εγρήγορση του 6ου Στόλου για να επιτηρεί την εφαρμογή της μηχανορραφίας και να αποτρέψει το ξέσπασμα ή την επέκταση ένοπλων συγκρούσεων μεταξύ ελλαδικών και τουρκικών ένοπλων δυνάμεων (κυρίως απόπειρες των δύο πολεμικών αεροπορικών να εξουδετερώσουν προληπτικά η μία την άλλη, έναν κοινό τόπο στις αμερικανικές σκέψεις των τελευταίων ημερών, που μάλλον βασίζονταν σε εκατέρωθεν εκμυστηρεύσεις-απειλές). Οι κινήσεις των στρατευμάτων στο ίδιο το νησί, μετά τα Τηλλυριακά θα είχαν ως κύριο άξονα την ταχεία μετακίνηση της ΤΟΥΡΔΥΚ στα ανατολικά και την κατάληψη της

[169] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 301-306, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 174-177, H. Kosut 1970 ibid σσ 143-144, Σ. Ριζάς 1997 op cit σ 65.

προσυμφωνημένης έκτασης στην Καρπασία. Η όλη κίνηση θα συνοδευόταν από πραξικόπημα ανατροπής του Μακάριου, αντικατάστασή του από τον Γρίβα, ελλαδική ανακοίνωση της προσάρτησης της Κύπρου και ανταλλαγή κατηγοριών μεταξύ της Άγκυρας και της Αθήνας επί της όλης ραδιουργίας προς αποφυγή της ηθικής μομφής των δύο στη δημόσια σφαίρα. Η βρετανική συνεισφορά ως στρατιωτικά παρούσας Εγγυήτριας Δύναμης ήταν απαραίτητη για δύο λόγους: ώστε να επιτευχθεί η ανεμπόδιστη μετακίνηση της ΤΟΥΡΔΥΚ και για να αναγνωριστεί άμεσα το καθεστώς του Γρίβα που θα προέκυπτε μετά την ανατροπή του Μακάριου. Το Foreign Office παρείχε πρόσκαιρα την βραχύβια συγκατάθεσή του (την ανακάλεσε στις 20/8), υπό τις αιρέσεις να υποκριθεί άγνοια, η όλη κίνηση να παρουσιαστεί ως ενδοκυπριακή υπόθεση και να μην προκληθεί ελληνοτουρκικός πόλεμος εξαιτίας του. Η απροθυμία του Λονδίνου δεν οφειλόταν μόνον στις σοβαρές ενστάσεις για την βιωσιμότητα των επίμαχων σκέψεων και των συνεπειών τους, αλλά και στο μείζον ηθικό ζήτημα έκθεσής του που θα προέκυπτε από την συμμετοχή ή έστω την ανοχή του στο πραξικόπημα εις βάρος κυβέρνησης ενός κράτους-μέλους της Κοινοπολιτείας. Τις ίδιες ώρες, ο T. Belcher προσπαθούσε να πείσει τον Αρχιεπίσκοπο να χαλαρώσει τα μέτρα αποκλεισμού των τουρκοκυπριακών θυλάκων. Ο Μακάριος συγκατατέθηκε, όμως μόνον μέσω των μεσολαβητικών διαδικασιών του ΟΗΕ, ενώ τού τόνισε τη μηδαμινή αξία των συνομιλιών της Γενεύης, απ' τη στιγμή που η κυβέρνησή του δεν είχε προσκληθεί σε αυτές. «Ο Γ. Παπανδρέου θα συμφωνήσει σε ό,τι εισηγηθώ, ενώ εγώ δεν δεσμεύομαι έναντί του να συμμορφωθώ σε οποιαδήποτε απόφαση εκείνος λάβει ερήμην μου», δήλωσε στον αμερικανό πρέσβη.

Κατά τον Π. Γαρουφαλιά, οι αμερικανοί δεν ήταν οι μόνοι που κατέστρωναν σχέδια «υπέρβασης του αδιεξόδου». Ο ίδιος, συνέλαβε σχέδιο μονομερούς κήρυξης της ένωσης, το οποίο «δεν είχε καμία απολύτως σχέση με την επιβολή του Σχεδίου Acheson [sic]». Κατά την αφήγηση του ελλαδίτη υπουργού άμυνας, οι δικές του σκέψεις βασίστηκαν στις παραδοχές ότι οι ΗΠΑ θα επενέβαιναν άμεσα για την κατάπνιξη των τουρκικών αντιδράσεων, ενώ αν είχε εντωμεταξύ κηρυχθεί πόλεμος (ο Γαρουφαλιάς ισχυριζόταν ότι οι πιθανότητες σύρραξης ήταν «κάτω του 10%»), το μόνο που θα είχαν καταφέρει οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις θα ήταν η κατάληψη του Καστελλόριζου «ενδεχομένως και της Σύμης», αλλά ριψοκινδυνεύοντας σοβαρά με απώλεια του κύρους τους αν οι επιτυχίες του περιορίζονταν σε αυτά τα κέρδη, όπως ο Γαρουφαλιάς προεξοφλούσε πως θα συνέβαινε, αφού θεωρούσε την Κύπρο «σωστό φρούριο» πλέον, τα υπόλοιπα πλην Καστελλόριζου – Σύμης ελλαδικά νησιά κι εκείνα σχεδόν απόρθητα πια και το μέτωπο στη Θράκη ακόμη λιγότερο πρόσφορο για προελάσεις του εχθρού. Με το ίδιο πνεύμα προσέγγισε και το θέμα

της τύχης των ρωμιών και των τουρκοκύπριων. Όταν ο Γαρουφαλιάς ανέπτυξε το σκεπτικό του «Σχεδίου του» στα απομνημονεύματά του, ομολόγησε εμμέσως ότι κατά βάθος η υλοποίηση και η επιτυχία του στηριζόταν στην αμερικανική παρέμβαση, που θα υποχρέωνε την Ελλάδα να παράσχει στην Τουρκία εδαφικές αποζημιώσεις επί της Κύπρου με σκοπό να αποφευχθεί μία πλήρους κλίμακας ελληνοτουρκική σύρραξη. Έσπευσε να θέσει το «προσωπικής έμπνευσης» εκείνο σχέδιο υπ' όψη του Σπ. Κυπριανού, «για να βυθομετρήσει τις ελληνοκυπριακές αντιδράσεις» και να έχει την άποψή του για την παράμετρο των αντιδράσεων διεθνώς, εφόσον η σκέψη πραγματοποιείτο. Ο υπουργός εξωτερικών του Μακάριου αντέδρασε «με ενθουσιασμό», το ίδιο και ο Γ. Παπανδρέου (κατά τον Σπ. Λιναρδάτο, ο οποίος επικαλέστηκε τις απόψεις τόσο του Ανδρέα όσο και του Π. Κανελλόπουλου, αυτός ήταν ο πραγματικός πνευματικός πατέρας της επίμαχής ιδέας). Ο πρωθυπουργός κάλεσε τον Κωστόπουλο στο Καστρί για να τού ανακοινώσει «την προσωπική ιδέα» του Γαρουφαλιά (σύμφωνα πάντα με την αφήγηση του ίδιου του τότε υπουργού άμυνας). Το μέτρο του ενθουσιασμού ειδικά του Σπ. Κυπριανού δόθηκε από τον ίδιο, σε δηλώσεις του προς τον αθηναϊκό Τύπο αυθημερόν ότι «η βοήθεια της Ελλάδας προς την Κύπρο δεν σημαίνει ότι περιττεύει η σοβιετική βοήθεια» (αυτή η διαβεβαίωση εξάλλου ήταν ο λόγος της παρουσίας του στην Αθήνα, καθώς αναφέρθηκε). Ο Γ. Παπανδρέου έθεσε υπ' όψη και του Labouisse τη «διανοητική σύλληψη του Γαρουφαλιά». Παρόλο που ο Μακάριος ενημερώθηκε σύντομα αναφορικά με τις πιο πρόσφατες σκέψεις του Acheson για την κατάργηση του κυπριακού κράτους μέσω του Ανδρέα, η κοινοποίηση του «Σχεδίου Γαρουφαλιά» στον ελληνοκύπριο υπουργό εξωτερικών υπεραρκούσε για να τον προϊδεάσει ανάλογα. Έχει σημασία ότι το σχέδιο του Γαρουφαλιά παρουσίαζε την εξής ουσιώδη καινοτομία, συμπίπτοντας με τα συμπεράσματα του Labouisse: παρέκαμπτε (κατ' αρχάς τουλάχιστον) την Τουρκία, βασιζόμενο στην σπουδή των ΗΠΑ να προλάβουν την επικείμενη κυπροσοβιετική συμφωνία. Η ένωση θα κηρυσσόταν, χωρίς να χρειάζεται πια να έχει προηγηθεί ελλαδοτουρκικός συμβιβασμός. Ο υπαινιγμός ήταν πως οι ελλαδίτες θα έδιναν *μετά* στους τούρκους το «κυπριακό μερίδιο» που τους αναλογούσε. Οι βρετανοί βολιδοσκοπήθηκαν επ' αυτού, σε συζήτηση του Κωστόπουλου με τον πρεσβευτή Murray.

Ο Komer εισηγήθηκε την επιτάχυνση των προσπαθειών στη Γενεύη, ευχόμενος το σοβιετικό ανακοινωθέν της 15^{ης} Αυγούστου να λειτουργήσει αφυπνιστικά και συγκολλητικά για τους δύο τοπικούς συμμάχους-μνηστήρες. Το Κυπριακό ξανασυζητήθηκε από το αμερικανικό Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας, αναλύοντας τις σκέψεις των Acheson και Labouisse, με βάση το σχετικό υπόμνημα που συνέταξε ο Komer στις 18/8. Η προοπτική ανάμιξης του ΝΑΤΟ, ακόμη και με πιθανή την ενεργοποίηση του άρθρου 5 προκειμένου να

τερματιστούν οι πολεμικές απειλές μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας φάνηκε η πλέον ελπιδοφόρα από πολιτικής άποψης επίκληση, ασφαλώς σε συνδυασμό με την απειλή επιβολής κυρώσεων ευαίσθητης φύσης (εξοπλιστικού embargo). Οι ΗΠΑ θα προέτασσαν την παρέμβαση της συμμαχίας κι ο Acheson θα πρότεινε μία κυριολεκτικά σολομώντειο λύση, την δημιουργία τουρκικής βάσης στην Κύπρο με έκταση που θα μοίραζε στη μέση την διαφορά μεταξύ των ελλαδικών προθέσεων και των τουρκικών απαιτήσεων. Εντυπωσιάζει το γεγονός ότι ο πρόεδρος Johnson δήλωνε εκείνη τη στιγμή βέβαιος (αυτό ανέφερε ο Ball στον βρετανό πρέσβη) πως επέκειτο η έναρξη στρατιωτικής εκμετάλλευσης της Κύπρου απ' τους σοβιετικούς, με προτεραιότητα την ανάπτυξη εξελιγμένων πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων, σε μία επανάληψη των γεγονότων που είχαν οδηγήσει στην κλιμάκωση της κουβανικής Κρίσης δύο έτη νωρίτερα (διόλου δεν αποκλείεται αυτή αυθαίρετη εκτίμηση να τού είχε υποβληθεί από τους συμβούλους του, που τον χειραγωγούσαν σχετικά εύκολα σε θέματα εξωτερικής πολιτικής). Οι υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ από την πλευρά τους, στα ενημερωτικά δελτία των ημερών (15-19) Αυγούστου υπογράμμισαν κατ' επανάληψη ότι δεν υπήρχαν ακόμη σαφείς πληροφορίες σχετικά με το είδος της εξοπλιστικής αρωγής ή /και της αμυντικής κάλυψης που σκόπευε να παράσχει στο νησί η Μόσχα. Προς το παρόν, παρατηρούσαν ότι η μείζων επίπτωση από το σοβιετικό ανακοινωθέν αφορούσε στην τουρκική αυτοσυγκράτηση: ο υπουργός εξωτερικών Erkin τόνισε ότι δεν υπήρχε στο άμεσο μέλλον περίπτωση επανάληψης των αεροπορικών βομβαρδισμών από την ΤΗΚ. Μολονότι οι στρατιωτικοί της χώρας δεν διακατέχονταν από το ίδιο πνεύμα περίσκεψης, ο Erkin επιχείρησε εκείνες τις μέρες να εκμεταλλευθεί την επίδραση των σοβιετικών απειλών στις αποφάσεις της Άγκυρας, προκειμένου να ευαισθητοποιήσει περαιτέρω τις ΗΠΑ, με σκοπό να υιοθετήσουν θέσεις φιλικότερες προς τις τουρκικές. Το ίδιο ακριβώς έπρατταν και οι ελλαδίτες, με αποτέλεσμα το αδιέξοδο να παρατείνεται. Πέραν αυτού, οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών παραδέχονταν ότι τοπικά υπήρχε ένταση, αλλά όχι ενδείξεις επικείμενης επανέναρξης γεγονότων: ο αποκλεισμός των τουρκοκύπριων παρουσίαζε σημεία χαλάρωσης, ενώ οι στρατιωτικές δυνάμεις των τούρκων απέναντι συνέχιζαν να ασκούνται, αλλά όχι να προετοιμάζονται για απόβαση. Τα δελτία απέπνεαν δυσθυμία για την μείωση της έντασης, κατά πάσα βεβαιότητα επειδή η αποκλιμάκωση εκτιμάτο πως ανατροφοδοτούσε τα περιθώρια ελιγμών και επιμονής των δύο πλευρών να επιτύχουν τους στόχους τους.

Εντωμεταξύ, το πρωί της 19ης Αυγούστου ο Κ. Γκλύξμπουργκ ενημερώθηκε από τον Γ. Παπανδρέου για το «Σχέδιο Γαρουφαλιά» περί της κήρυξης της ένωσης μονομερώς, και το μεσημέρι συναντήθηκε διαδοχικά με τους Σπ. Κυπριανού και Π. Κανελλόπουλο. Το

απόγευμα συγκλήθηκε δίωρης διάρκειας σύσκεψη κορυφής στην Αθήνα με τη συμμετοχή του βασιλιά, του πρωθυπουργού, των υπουργών εξωτερικών κι άμυνας και του αρχηγού της ΕΡΕ «που κατέληξε στην ομόθυμη και ανεπιφύλακτη αποδοχή του Σχεδίου [Γαρουφαλιά]», παρόλο που ο Σωσσίδης είχε πληροφορήσει τον Γ. Παπανδρέου ότι την επομένη ο Labouisse θα κόμιζε τη νεώτερη εκδοχή του Σχεδίου Acheson. Ο Μακάριος, επιτείνοντας τον εκνευρισμό όλων, απάντησε εκείνη τη μέρα στο σοβιετικό ανακοινωθέν της 15ης Αυγούστου, ευχαριστώντας τον Χρουστσώφ με τηλεγράφημα που μεταδόθηκε πανηγυρικά από το *TASS* για «την πανίσχυρον υποστήριξιν της μεγάλης χώρας σας … Η απερίφαστος προειδοποίησίς σας προς τον επιδρομέα αποτελεί ανεκτίμητον συμβολήν εις την διεθνή ειρήνην, η οποία τίθεται εν κινδύνω, υπό των δυνάμεων αι οποίαι ενεργούν χάριν των στενών των συμφερόντων». Η ελληνική πρεσβεία στο Βουκουρέστι έγινε αποδέκτης πολλαπλών οχλήσεων από τους πρεσβευτές της Τουρκίας, των ΗΠΑ και του Βελγίου σχετικά με τις προθέσεις του Αρχιεπισκόπου. Όλοι ήθελαν να διασταυρώσουν αν ίσχυαν οι φήμες γύρω από πιθανή μετάβασή του στη Μόσχα, χαρακτηρίζοντας τη στάση του ελληνοκύπριου ηγέτη «λίαν επικίνδυνον … παίγνιον με τη φωτιά». Ο έλληνας πρέσβης στη Ρώμη μετέδωσε ότι η «βρετανική ταραχή» για την σύσφιγξη των κυπροσοβιετικών σχέσεων ήταν έκδηλη.

Όταν ο Acheson συναντήθηκε με τους Erim – Sunalp την ίδια ημέρα (19/8), με σκοπό να τους πείσει να προσυπογράψουν την πιο πρόσφατη (βάσει των εξελίξεων) αμερικανική προτεραιότητα, δηλαδή την αντισοβιετική, βρήκε τους τούρκους διαπραγματευτές δικαιολογημένα καχύποπτους: κανείς από τους Γ. Παπανδρέου και Γ. Γρίβα δεν θεωρείτο αξιόπιστος για τη σύναψη μυστικής συμφωνίας πριν την ένωση, η οποία θα ενεργοποιείτο μετά από αυτήν. Ο πρώτος θεωρείτο «αξιοθρήνητα αδύναμος» κι ο δεύτερος «φανατικά εχθρικός έναντι των τουρκικών επιδιώξεων». Η τουρκική κυβέρνηση είχε δηλώσει ξεκάθαρα ότι θα προτιμούσε να έχει άλλους ως συνομιλητές, αποκλειστικά ελλαδίτες, παρά αυτούς τους δύο (κατονόμασε μάλιστα τους Καραμανλή, Πιπινέλη και Κανελόπουλο). Η πλέον πρόσφατη προσφορά βάσης από πλευράς Αθήνας εκείνη τη στιγμή, έκανε λόγο για έκταση 50 τετραγωνικών μιλίων και επιμήκυνση της διάρκειας εκμίσθωσης στη 45ετία. Ο Acheson είχε αρχίσει να υποστηρίζει πως οι αμερικανικές προσπάθειες θα έπρεπε να επικεντρωθούν στην απόσπαση δέσμευσης από τον Γρίβα, ότι θα τηρούσε μία συμφωνία για τουρκική βάση «μετά το πραξικόπημα [της κήρυξης ένωσης και της ανατροπής του Μακάριου]». Το αξεπέραστο πρόβλημα παρέμενε ένα: οι τούρκοι θα ερμήνευαν σίγουρα την διαδικασία ως συμπαιγνία εις βάρος τους και θα εισέβαλλαν αμέσως στην Κύπρο, αφού δεν περίμεναν

από τους διαδόχους του Αρχιεπισκόπου να τηρήσουν οτιδήποτε θα είχαν υποσχεθεί προς οποιονδήποτε πριν το εγχείρημά τους.

Ο τουρκικός εκνευρισμός έγινε ορατός και σε ένα ακόμη επίπεδο σημαντικών περιφερειακών σχέσεων: εκείνη την ημέρα έγινε γνωστό ότι ο πρόεδρος του Ισραήλ Zalman Shazar, έπειτα από διαβουλεύσεις με τον πρωθυπουργό και τον υπουργό εξωτερικών της χώρας, είχε απαντήσει στις 14/8 στο διεθνές μήνυμα-καταγγελία των τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών που είχε αποστείλει σε πολυάριθμους αποδέκτες ο Μακάριος 5 μέρες νωρίτερα. Παρόλο που η απόκριση του ισραηλινού πολιτειακού ανώτατου άρχοντα υπήρξε πολύ προσεκτικά διατυπωμένη (μιλούσε για θλίψη επί αποκλειστικά ανθρωπιστικής βάσης) και περιείχε τυπική μνεία προσφοράς ανθρωπιστικής βοήθειας, η χειρονομία και μόνον άρκεσε για να πληγώσει την τουρκική πλευρά όταν μαθεύτηκε. Οι τουρκοϊσραηλινές σχέσεις είχαν οικοδομηθεί σταδιακά από τη δεκαετία 1940-1950, είχαν γίνει από την προηγούμενη δεκαετία εξαιρετικά θερμές, στενές ειδικά στο πεδίο της στρατιωτικής συνεργασίας (εκεί διατηρήθηκαν άθικτες και μετά το 1964), αλλά ήταν διακριτικές (προς ενόχληση των ισραηλινών, που επιδίωκαν διακαώς την σταδιακή θραύση της διεθνούς απομόνωσης την οποία υφίσταντο λόγω του Παλαιστινιακού και της συχνά τυχοδιωκτικά επιθετικής πολιτικής τους έναντι των περισσότερων από τους Άραβες γείτονές τους). Το συμβάν χρησίμευσε στην επιτάχυνση της προσέγγισης των Αράβων (και των πολύτιμων ψήφων τους στο ΟΗΕ) από πλευράς Τουρκίας το ερχόμενο διάστημα.

Στις 20 Αυγούστου ο Acheson προώθησε με επιστολή του προς τον Γ. Παπανδρέου και τον Κ. Γκλύξμπουργκ το νεώτερο σχέδιό του, συμβατικά οριζόμενο ως «Τρίτο Σχέδιο Acheson» [170] για την υπέρβαση του αδιεξόδου (αξίζει να σημειωθεί ότι φρόντισε να τεθεί υπ' όψη των τούρκων διαπραγματευτών πριν το κοινοποιήσει στους ελλαδίτες). Σύμφωνα με αυτό, προτεινόταν η υιοθέτηση ρυθμίσεων κοινής αποδοχής σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων (ανθρωπίνων και μειονοτικών, με επιτήρηση από ύπατο αρμοστή του ΟΗΕ), η κατάτμηση της Κύπρου σε 7-8 διοικητικές περιφέρειες από τις οποίες οι δύο θα διέθεταν τουρκοκύπριους έπαρχους, διορισμένους από την ελληνική κυβέρνηση, κυρίως δε η εκμίσθωση έκτασης 200 τετραγων. μιλίων στην Καρπασία («4,6% της έκτασης της Κύπρου όπως σημείωσε ο Σωσσίδης), 50ετούς διάρκειας, της οποίας τα όρια θα καθορίζονταν με το διπλό κριτήριο της επάρκειας για την στέγαση υπολογίσιμης τουρκικής

[170] Χρονολογικά περί αυτού επρόκειτο, ωστόσο σε αρκετές πηγές απαντάται κωδικοποιημένο ως «Δεύτερο». Ανεξαρτήτως της τυπολογίας και των συγχύσεων, οι βασικές τροποποιήσεις επί της αρχικής του ιδέας αφορούσαν στο καθεστώς (μακροχρόνια εκμίσθωση αντί των κυριαχικών δικαιωμάτων) και στην έκταση της τουρκικής βάσης.

στρατιωτικής δύναμης και της δυνατότητας για άμεση επέμβαση στους πλησιέστερους τουρκοκυπριακούς θύλακες, ώστε η δύναμη εκείνη να ήταν σε θέση να επέμβει άμεσα για την σωτηρία των ομοεθνών της, εφόσον παρίστατο ποτέ τέτοια ανάγκη. Ως επιδιαιτητής μπορούσε να κληθεί ο ανώτατος διοικητής στρατιωτικών δυνάμεων στην Ευρώπη (γινόταν δηλαδή δεκτή η πρόταση του Σωσσίδη), αλλά με την προϋπόθεση η εισήγηση του SACEUR να θεωρηθεί δεσμευτική. Ο Acheson προσέφερε στην Αθήνα τη δυνατότητα να κηρύξει την ένωση αμέσως μετά, ενώ οι ΗΠΑ θα αναλάμβαναν να συγκρατήσουν την Τουρκία και να την αποτρέψουν από του να επιμείνει στον δικό της θεμελιώδη όρο. Δηλαδή οι αγχωμένοι λόγω της σοβιετικής παρέμβασης αμερικανοί πίεζαν εναλλάξ τις δύο πλευρές με έκδηλη ταραχή, για να παραχθεί πρώτα ένα τετελεσμένο, το οποίο να αξιοποιηθεί ως μοχλός για την επιβολή και των επόμενων. Εκείνη τη στιγμή, αυτό που προτεινόταν ήταν να κηρυχθεί η ένωση χωρίς να έχει προηγηθεί συμφωνία μεταξύ των κυβερνήσεων της Ελλάδας και της Τουρκίας (σύμφωνα με το τρέχον αμερικανικό χρονοδιάγραμμα, αυτή δεν θα αναβαλλόταν, απλώς θα επακολουθούσε), άρα εντοπιζόταν μία σημαντική ομοιότητα με το «Σχέδιο Γαρουφαλιά». Η Αθήνα έπρεπε όμως να κινηθεί άμεσα, τόνιζε ο αμερικανός, τώρα που η ΕΣΣΔ είχε αποφασίσει να κάνει αισθητή την παρουσία της και ο κίνδυνος ολίσθησης της Κύπρου στο κομμουνιστικό στρατόπεδο δεν ήταν πια θεωρητικός. Ο Labouisse έλαβε από τον Ball τη σαφή εντολή να πιέσει την ελλαδική κυβέρνηση να αποδεχθεί το σχέδιο άμεσα, μια και ο Σπ. Κυπριανού δεν είχε ακόμη μεταβεί στη Μόσχα, ενώ αντίθετα ο Γαρουφαλιάς ταξίδευε για τη Λευκωσία με σκοπό να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια αποδοχής του σχεδίου από τον Μακάριο. Το σχέδιο θα ανακοινωνόταν ταυτόχρονα και στους τούρκους. Η «επικών διαστάσεων αποστολή [sic: αυτή ήταν αυτολεξεί η έκφραση του Ball]» που αναλάμβανε ο αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα ήταν να αποσπάσει τη ρητή της συγκατάθεση εντός 48 ωρών και να προκύψει πανεθνική δέσμευση της αποδοχής του (ο υφυπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ κατονόμαζε τον βασιλιά, τις ένοπλες δυνάμεις και την αξιωματική αντιπολίτευση). Ο Labouisse προχώρησε σε μία προκαταρκτική ενημέρωση του Κωστόπουλου και το βράδυ (20/8) επέδωσε την επιστολή με κάθε επισημότητα στον Γ. Παπανδρέου, συνοδευόμενος από τους Anschuetz – Brewster, παρουσία των Στ. Κωστόπουλου, Α. Παπανδρέου και Ι. Σωσσίδη. Το κείμενο αναγνώστηκε και μεταφράστηκε από τον Ανδρέα, ενώ όλοι οι παριστάμενοι είχαν τεταμένη την προσοχή τους. Δύο ώρες νωρίτερα, ο Κωστόπουλος τού είχε κάνει την σημαντικότερη διασαφητική προσθήκη: οι ελλαδίτες ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν έκταση 99 τετραγων. μιλίων, για συμβολικούς λόγους (ώστε να μην υπερβαίνει την έκταση που είχαν αποσπάσει οι βρετανοί το 1960). «Αν είχα να παρουσιάσω την πρόταση μόνον ενώπιον του ελλαδικού κοινού, θα

μπορούσα και να διπλασιάσω την έκταση, όμως έχω επίσης να συνυπολογίσω τις αντιδράσεις των ελληνοκύπριων και του σατανικού ηγέτη τους» ανέφερε χαρακτηριστικά ο εμφανώς ικανοποιημένος με την τροπή των πραγμάτων Γ. Παπανδρέου. Ο Labouisse τόνισε ότι το σχέδιο συνιστούσε καταληκτική πρόταση κι όχι αρχικό πλαίσιο προς διαπραγμάτευση (αυτό τεκμηριώθηκε αρχειακά, διαψεύδοντας τους μεταγενέστερους ισχυρισμούς του Jernegan ότι το σχέδιο ήταν συζητήσιμο). Ο αμερικανός πρέσβης αξιολόγησε την προσφερόμενη έκταση ως minimum, το οποίο εξεταζόταν μόνον και μόνον ένεκα των έκτακτων περιστάσεων, «δηλαδή του κομμουνιστικού κινδύνου». Αμέσως μετά, ανοίχτηκαν χάρτες για την ανεύρεση των ιδεατών γεωγραφικών σημείων που θα οριοθετούσαν προς δυσμάς την τουρκική βάση στην Καρπασία. Ο Σωσσίδης θα αναχωρούσε την επομένη για τη Γενεύη και η συνάντηση έληξε σε κλίμα αισιοδοξίας, μένοντας να καθοριστούν οι λεπτομέρειες των σχετικών ανακοινώσεων. Οι αμερικανοί άφηναν στους ελλαδίτες το (δύσκολο όπως αποδείχθηκε) καθήκον της χάραξης ενός σχεδίου εφαρμογής της συμφωνίας. Ο Labouisse συνάντησε μετά και τον βασιλιά, ο οποίος τού υποσχέθηκε να προσπαθήσει να επηρεάσει την ΕΡΕ στην κατεύθυνση της αποδοχής του νέου Σχεδίου, τού ζήτησε όμως παράλληλα να υπάρξει τουρκική δέσμευση ότι θα έπαυαν οι απειλές διώξεων εις βάρος της κοινότητας των ρωμιών.

Το State Dept δεν ήταν ικανοποιημένο με τις ειδήσεις από τον Labouisse. Τον πίεσε να επιμείνει στην παροχή έκτασης 204 τετραγωνικών μιλιών και στην αταλάντευτη δέσμευση όλων των ελλαδιτών ότι τα συμφωνηθέντα θα τηρούνταν άμεσα, χωρίς καν να αναμένουν την επανάληψη των συνομιλιών στη Γενεύη. Κυρίως, η αμερικανική ηγεσία (και ο πρόεδρος Johnson προσωπικά) ήταν εξοργισμένη εξαιτίας της διστακτικότητας με την οποία κινούνταν όλοι στην Αθήνα, αντί να επιδείξουν την «απαιτούμενη από τις περιστάσεις πυγμή» και να παραμερίσουν χωρίς αναστολές τον Μακάριο δίχως να προσπαθούν να αποσπάσουν την συναίνεσή του στις επιθυμίες τους, έργο φύσει αδύνατο κατά τις εκτιμήσεις τους. Το μόνο που θα επιτύγχαναν θα ήταν να τού δώσουν μία ακόμη ευκαιρία να ακυρώσει τα αμερικανικά σχέδια. Ο Μακάριος υπέθαλψε την αμερικανική αδημονία με συνέντευξή που παραχώρησε τότε (20/8) στο *TASS*: σε αυτήν ανέδειξε την αποδεδειγμένη χρήση δωρισμένου πολεμικού υλικού εις βάρος της Κύπρου («…μεγάλη ποσότης όπλων και πυρομαχικών, τα οποία εκυριεύθησαν εις την περιοχήν της Μανσούρας ανήκον εις το ΝΑΤΟ») και επανέλαβε την έκφραση «θερμοτάτης ευγνωμοσύνης προς όλας τας χώρας, αι οποίαι μας υποστήριξαν κατά τας δυσχερείς αυτάς διά την Κύπρον ημέρας και ευχαριστούμε ιδιαιτέρως την Σοβιετικήν Ένωσιν και τον Πρωθυπουργόν της κ. Κρούστσεφ δι' όλας τας αποφασιστικάς ενεργείας, τας οποίας ανέλαβον διά την υπεράσπισιν της

Κυπριακής Δημοκρατίας και του Κυπριακού Λαού». Προς το παρόν τουλάχιστον, στη Washington αποφασίστηκε να μην υλοποιηθεί η πλεκτάνη του πραξικοπήματος και του διαμελισμού της Κύπρου, εν αναμονή των αποτελεσμάτων του ταξιδιού του Γαρουφαλιά, το οποίο ήταν καταδικασμένο σε αποτυχία πριν ο υπουργός άμυνας ξεκινήσει την πτήση του: πέραν όλων των άλλων (των συζητήσιμων διαπραγματευτικών επιδόσεων του Γαρουφαλιά, ειδικά έναντι του Μακάριου), όπως πειστικά υποστηρίχθηκε, το περιεχόμενο των ελλαδοαμερικανικών συζητήσεων διέρρευσε ακαριαία και λεπτομερώς προς τον Αρχιεπίσκοπο, μέσω του Α. Παπανδρέου [171].

Εκείνη την ημέρα η UNFICYP κατέστρεψε τρία τουρκοκυπριακά πολυβολεία από γαιόσακους, που είχαν δημιουργηθεί κοντά στην «Πράσινη Γραμμή», δίπλα στο αρχηγείο της στη Λευκωσία, με μία υπερβολική κινητοποίηση 200 καναδών, δανών και φινλανδών και χρήση τεθωρακισμένων οχημάτων, σε μία κίνηση με προφανείς σκοπούς δημιουργίας εντυπώσεων [172]. Παράλληλα, ως χειρονομία δηλωτική της επιθυμίας για την ταχύτερη δυνατή επάνοδο στη συμμαχική «νομιμοφροσύνη και κανονικότητα», η Αθήνα ανακοίνωσε (επισήμως στις 20/8) την επαναφορά υπό ΝΑΤΟϊκή διοίκηση όλων των δυνάμεων του ΕΣ, του ΒΝ και της ΕΒΑ που είχε αποσύρει 3 μέρες νωρίτερα. Η Τουρκία είχε προχωρήσει στην ανάλογη κίνηση για τις μονάδες και τους σχηματισμούς της ΤΗΚ από τις 19/8, εν πολλοίς εξαιτίας των πιέσεων που της είχαν ασκηθεί ενδοσυμμαχικά. Ανεπίσημα, λόγω των ίδιων πιέσεων, εστάλη αμέσως μετά το τουρκικό, πάντως στις 19/8 επίσης, ανάλογο ελληνικό σήμα επανόδου των δυνάμεών της στο status quo ante. Η ΝΑΤΟϊκή αλληλεγγύη έπρεπε να

[171] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137", President's Intelligence Check List (PICL) 18/8 και 19/8/1964, Πληροφοριακή Ανασκόπηση (President's Intelligence Review), 15-18/8/1964, άκρως απόρρητα, μερικώς αποδεσμευμένα, ημερήσια -και ένα συγκεντρωτικό τριημέρου- ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκαν: 14/7/2016). Αναρτημένα ως:
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959366.pdf,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959369.pdf,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959368.pdf, P. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War / Cyprus: a firsthand account of crisis management, 1965-1968*, Durham & London: Duke University Press, 1990, σσ 183-185, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 181, 185-191, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 277, 311, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 466-468, 470-471, 781-782, συνέντευξη που παραχώρησε ο Ι. Σωσσίδης στον Α. Παπαχελά το 2001 και δημοσιεύθηκε στο *ΒΗΜΑ* στις 6-11-2005, *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από την ελλαδική πρεσβεία στη Ρώμη (Χατζηβασιλείου), 3526/19-8-1964 προς τις Δ΄, Β΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις, από την ελλαδική πρεσβεία στο Βουκουρέστι (Κερκινός), 1406/20-8-1964, προς τις Δ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις, H. Kosut 1970 op cit σσ 144-145, Χρ. Χρηστίδης 1972 op cit σσ 35-36, Α. Μπουλούκος op cit σσ 205-208, 218, Μ. Χριστοδούλου 1987 op cit σ 438, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 53, 56-57, Α. Αθανασίου op cit 1989 σ 38, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 150-157, Α. Παπαχελάς 1997 op cit σσ 128-129, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 274-277, Cl. Nicolet 2002 op cit σσ 109-112, O. Bengio 2004 (2010) op cit σ 58, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σσ 327-328, 331-335, A. Constandinos 2011 op cit σσ 23-24, A. Holt 2014 op cit σ 142.

[172] *Keesing's Record of World Events* September 1964 Cyprus op cit.

επανεμφανιστεί, καθώς υπήρξαν πληροφορίες για σοβιετικό πλοίο που μετέφερε όπλα στην Κύπρο. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών δήλωσε ότι σε περίπτωση στρατιωτικών απειλών της Μόσχας κατά της χώρας του, ή επιβεβαιωμένης αποστολής όπλων στην Κύπρο, η Τουρκία επιφυλασσόταν να επιβάλλει περιορισμούς στην ελευθεροπλοΐα των Στενών εις βάρος της ΕΣΣΔ. Λίγες μέρες αργότερα, στο πλαίσιο της ενεργότερης ανάμιξης του ΝΑΤΟ στο Κυπριακό καθ' υπόδειξη των ΗΠΑ, ο Γεν. Γραμματέας του ΝΑΤΟ M. Brosio απέστειλε στον Γ. Παπανδρέου ευχαριστήρια επιστολή για την επίδειξη πνεύματος «συμμαχικής υπευθυνότητας». Κατά τα άλλα, απέφυγε τελείως να σχολιάσει τα Τηλλυριακά ή να πάρει θέση, υπογράμμισε όμως τον βαρύνοντα ρόλο της Ελλάδας στο Κυπριακό, επειδή ήταν «η χώρα με τους στενωτέρους δεσμούς και την μεγαλυτέραν επιρροήν επί της Κύπρου» [173]. Ο απολογισμός των παραβιάσεων του ελληνικού εναέριου χώρου από αεροσκάφη της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας (ΤΗΚ) μόνον κατά την εβδομάδα 12-19 Αυγούστου ήταν: 6 πράξεις από 8 συνολικά αεριωθούμενα (τις δύο πρώτες από μεμονωμένα και τις επόμενες τέσσερις από ζεύγη), πάνω από την Ρόδο, την Κάρπαθο, την Σάμο, την πόλη και το αεροδρόμιο της Μυτιλήνης [174]. Λόγω της κατάστασης, στις 21/8 τα τέσσερα F-86D της 337 μοίρας που είχαν πρόσφατα μετακινηθεί στην Κρήτη, μεταστάθμευσαν από την Σούδα στο Καστέλλι Ηρακλείου (στο κέντρο του νομού, 37 χλμ νοτιοανατολικά της πόλης), στο ανατολικότερο στρατιωτικά εκμεταλλεύσιμο αεροδρόμιο του νησιού (το οποίο πάντως δεν διέθετε σοβαρές υποδομές εκείνη την εποχή), όπου και παρέμειναν τις επόμενες μέρες [175].

Ο Γαρουφαλιάς μετέβη στην Λευκωσία και κατέβαλε τις γνωστές προσπάθειες αποδοχής από τον Μακάριο του σχεδίου εθελούσιου παραμερισμού του, αυτοκατάργησης της Κυπριακής Δημοκρατίας κι αποδοχής της δημιουργίας τουρκικής στρατιωτικής βάσης στην Καρπασία (χωρίς εννοείται αυτά να αναφερθούν ευθέως). Ο ελλαδίτης φρόντισε να περιτυλίξει το σχέδιο της πραξικοπηματικής ένωσης μέσω ταυτόχρονων ψηφοφοριών των δύο κοινοβουλίων που θα έφερε το σύνολο της διεθνούς κοινότητας προ τετελεσμένου, με καθησυχαστικές ρήτρες (ότι οι βουλευτές, οι υπουργοί και οι διπλωμάτες της Κύπρου θα διατηρούσαν τα αξιώματά τους, πως τα περί οικονομικών κινδύνων για τους ελληνοκύπριους λόγω της διαφοράς του βιοτικού επιπέδου μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου

[173] *NARR*, _ RDC/64/358/18-8-1964, _ RDC/64/365/27-8-1964, _ MC 5/19/9-2-1965, σ 20, όλα διαβάθμισης NATO SECRET, Π. Γαρουφαλιάς ibid σ 177, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 299-301, H. Kosut 1970 ibid σ 143.

[174] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/8/2/1: από τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ (Παλαμάς) _5687/130/21-8-1964 προς την Δ΄ Πολιτική.

[175] *ΜΙΣΠΑ*, Φάκελος 112 ΠΜ, Ημερολόγια ετών 1963-4-5-6, «Αύγουστος 1964» op cit σσ 6-7, Γ. Μήτσαινας op cit σ 78. Στο Ημερολόγιο της Πτέρυγας αναφερόταν ότι «[λ]όγω της κρίσεως εκ του Κυπριακού θέματος, [αυτό] είχε ως συνέπειαν την μείωσιν του πτητικού έργου της 337 ΜΠ/Κ».

ήταν ανυπόστατα και πως εν πάση περιπτώσει θα λαμβάνονταν ειδικές πρόνοιες επ' αυτού, όπως είχε συμβεί και κατά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, ότι οι ελληνοκύπριοι θα μπορούσαν να σταδιοδρομήσουν παντοιοτρόπως στο νέο κράτος κλπ). Ο Μακάριος, που γνώριζε ήδη τον λόγο της έλευσης του Γαρουφαλιά, κατά την αφήγηση του ίδιου κωλυσιέργησε να απαντήσει το βράδυ της πρώτης μέρας (20/8) και την επομένη, όταν μάλλον πληροφορήθηκε μέσω του διαύλου Λυσσαρίδη-Ανδρέα ότι δεύτερος είχε καταφέρει εντωμεταξύ να πείσει τον πατέρα του να υπαναχωρήσει, επικαλέστηκε εύσχημες προφάσεις για να δώσει στον Γαρουφαλιά την ευκαιρία να απεμπλακεί αξιοπρεπώς: αρχικά τού πρότεινε την ενσωμάτωση όρου που θα προέβλεπε την πλήρη αποστρατιωτικοποίηση του νησιού (γνωρίζοντας ότι ήταν απίθανη η απομάκρυνση των βρετανών και κατ' επέκταση των αμερικανών), έπειτα τού ζήτησε να τον διαβεβαιώσει ότι αποκλειόταν ρητά η αιματηρή εφαρμογή της όποιας συμφωνίας και στο τέλος τού ζήτησε να παραμείνει σε λειτουργία το κυπριακό κοινοβούλιο επί ένα εξάμηνο για την ομαλή μετάβαση στο νέο καθεστώς. Ο Γαρουφαλιάς ενημερώθηκε για την μεταστροφή του Γ. Παπανδρέου αργά το μεσημέρι της 21^{ης} Αυγούστου από τον Κωστόπουλο, αλλά επέμεινε, καθώς τα πολιτικά εύσημα από την τυχόν επιτυχία αποδοχής του σχεδίου του δεν ήταν ευκατοφρόνητα. Όπως είναι γνωστό, μεγάλη προβολή δόθηκε εκ των υστέρων στο αίτημα του Αρχιεπισκόπου να αναγορευθεί σε αντιβασιλιά, που και αν ακόμη διατυπώθηκε (εκδοχή εξαιρετικά πιθανή), ο Γαρουφαλιάς το απέρριψε βιαστικά και χωρίς ιδιαίτερη σκέψη. Περισσότερο εντυπωσιάζει η αφέλεια του ελλαδίτη πολιτικού, στον αντίποδα της ευστροφίας και της δεινότητας ελιγμών του Αρχιεπισκόπου: ο Μακάριος ρώτησε διαδοχικά τί θα συνέβαινε αν οι τούρκοι αντιδρούσαν στρατιωτικά. Όταν έλαβε την απάντηση ότι θα τους συγκρατούσαν οι ΗΠΑ, αναρωτήθηκε αν το σχέδιο ήταν σε γνώση των τελευταίων κι ο Γαρουφαλιάς αποκρίθηκε καταφατικά (παραδεχόμενος, ίσως αθέλητα, την όλη συμπαιγνία). Γενικά, το περιεχόμενο των συζητήσεών τους δεν μπορεί εύκολα να διασταυρωθεί, καθώς, με την εξαίρεση της πρώτης συζήτησής τους στην οποία παρίσταντο και οι Γιωρκάτζης – Κυπριανού, όλες οι άλλες έγιναν κατ' ιδίαν. Η μόνη διαθέσιμη εκτενής μαρτυρία γι' αυτές είναι του ίδιου του Γαρουφαλιά, υφίστανται πάντως και διαφωτιστικά σπαράγματα έμμεσης μαρτυρίας του Μακάριου (όσα κατέγραψε στη δική του αφήγηση ο Ν. Κρανιδιώτης και όσα συζήτησε εκ των υστέρων με τον ελλαδίτη πρέσβη Αλεξανδράκη). Απουσιάζει, αναμενόμενα, οποιαδήποτε νύξη για το θέμα (γύρω από τον πιθανολογούμενο ευρέως δικό του ρόλο στις εξελίξεις) στη μαρτυρία του Α. Παπανδρέου. Απαντώντας σε δημοσιογραφικές ερωτήσεις στη Λευκωσία, ο Μακάριος διέψευσε πως ο Γαρουφαλιάς είχε έρθει να επιβάλλει οποιοδήποτε σχέδιο, ενώ παράλληλα υπογράμμισε ότι «[Η] πολιτική της Κυπριακής

Κυβερνήσεως, όσον αφορά το θέμα της Σοβιετικής στρατιωτικής βοηθείας παραμένει αναλλοίωτος». Άπρακτος, ο Γαρουφαλιάς απήλθε και όταν έφτασε στο Καστρί πληροφορήθηκε από τον ίδιο τον Γ. Παπανδρέου ότι, επισήμως τουλάχιστον, άλλαξε γνώμη και απέσυρε την υποστήριξή του προς το δικό του «Σχέδιο» για να την παράσχει στο «Σχέδιο Acheson», επειδή είχε πληροφορηθεί ότι οι ελληνοκύπριοι τελικά θα αποδέχονταν το δεύτερο (αυτό τουλάχιστον αναφέρθηκε). Εντωμεταξύ όμως, ο Γ. Παπανδρέου απέσυρε την υποστήριξή του και από το «Σχέδιο Acheson», όπως ενημέρωσε τον Σωσσίδη στις 19:30, επικαλούμενος την απόρριψή του από τον Μακάριο (μάλιστα, προέτρεψε τον παριστάμενο Γαρουφαλιά να συμμετάσχει κι εκείνος στην τηλεφωνική συνομιλία Παπανδρέου-Σωσσίδη, για να επιβεβαιώσει την αντίθεση της ελληνοκυπριακής ηγεσίας). Μεταγενέστερα, ο Σωσσίδης σε επιστολή του προς τον Ν. Δεληπέτρο έγραψε περιφρονητικά ότι ουδέποτε υπήρξε σχέδιο Γαρουφαλιά επί της ουσίας, όλα ήταν ζήτημα αποδοχής της τροποποιημένης δέσμης ιδεών του Acheson (ο Σωσσίδης γενικά εχθρευόταν τον Γαρουφαλιά). Αργότερα εκείνη την ημέρα, ο τελευταίος ανέλυσε την κατάσταση με τον Κωστόπουλο και συμφώνησαν ότι οι ευθύνες για τα πραγματικά αίτια της αλλαγής της στάσης του Γ. Παπανδρέου θα έπρεπε να επιμερισθούν ανάμεσα στον Μακάριο και στον Ανδρέα, που εξαπάτησαν τον Γ. Παπανδρέου περί της δήθεν ελληνοκυπριακής συναίνεσης προς το «Σχέδιο Acheson», με σκοπό να τον πείσουν να αποσύρει την υποστήριξή του προς το «Σχέδιο Γαρουφαλιά», ώστε να υπονομεύσουν επιτυχώς διαδοχικά και τα δύο Σχέδια. Ευθύνες απέδωσαν και στον ελληνοκυπριακής καταγωγής υφυπουργό παιδείας Λ. Ακρίτα, φίλο του Γ. Παπανδρέου και παριστάμενο στο άμεσο πρωθυπουργικό περιβάλλον εκείνες τις στιγμές, που πράγματι τού συνέστησε να μην κινηθεί ενάντια στις βουλήσεις των ελληνοκύπριων. Ο Γαρουφαλιάς παρέπεμψε σε μεταγενέστερο δημοσίευμα της προσκείμενης στον Β. Λυσσαρίδη ελληνοκυπριακής εφημερίδας *Τελευταία Ώρα* (στο φύλλο της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1966), όπου γραφόταν παραδοχή της επίμαχης παρασκηνιακής ανάμιξης του Ανδρέα. Υφίσταται εξάλλου και η μαρτυρία του Δ. Πουρνάρα σύμφωνα με την οποία *και* ο Γ. Παπανδρέου υποστήριξε εκ των υστέρων πως τον μετέπεισαν ο Γαρουφαλιάς με τον Ανδρέα, ο πρώτος πειθόμενος από τον ελληνοκύπριο ηγέτη κι ο δεύτερος δρώντας υπό την επιρροή του «καλόγερου [sic]». Ο Μακάριος έδωσε μία πειστική εξήγηση στον μετέπειτα πρέσβη της Ελλάδας Μ. Αλεξανδράκη, που τον ρώτησε σχετικά τρεις μήνες αργότερα, ότι η αποδοχή της μονομερούς ένωσης θα συνιστούσε «ανόητο ηρωισμό» με κατάληξη την επέμβαση της Τουρκίας, τη διχοτόμηση και τη συσσώρευση δυσβάστακτων ζημιών τόσο για την Κύπρο όσο και για την Ελλάδα. Αυτήν την προσέγγιση, σύμφωνα με άρθρο του Σ. Κωνσταντόπουλου, ο Μακάριος την ανέφερε και στις συζητήσεις του με τον Γ.

Παπανδρέου, στις 25/8 (αν και ο Γαρουφαλιάς υποστήριξε ότι δεν το θέμα δεν θίχθηκε τότε –ίσως να συζητήθηκε αποκλειστικά σε κατ' ιδίαν συνάντηση των δύο ελλήνων ηγετών). Μόλις πληροφορήθηκε την υπαναχώρηση του έλληνα πρωθυπουργού, ο καταρρακωμένος κι αγανακτισμένος συνάμα Acheson αντέδρασε λέγοντας ότι «απεδίδετο υπερβολική σημασία εις τον Μακάριον, όστις επιτέλους δεν είχεν αποδειχθή και τόσον αδιάλλακτος, όταν υπέγραφε τας Συμφωνίας της Ζυρίχης και του Λονδίνου». Συμφωνώντας, ο Γαρουφαλιάς ξεκίνησε συζητήσεις με τους αμερικανούς σχετικά με την μεθόδευση πραξικοπηματικής ανατροπής του Αρχιεπισκόπου [176]. Στην ίδια στιγμή εντάσσονται και οι θρυλούμενες νέες εκρήξεις οργής του αμερικανού προέδρου, με αποδέκτες τον έλληνα πρέσβη στη Washington, την ελληνική κυβέρνηση και την πολιτειακή σταθερότητα της Ελλάδας.

Οι περισσότερες εσωστρεφείς αναλύσεις στην ελληνόφωνη εργογραφία εμμένουν εμφατικά στο ταξίδι του Γαρουφαλιά και στην άδοξη έκβασή του, υποτιμώντας την κύρια παράλληλη αιτία της παράτασης του αδιεξόδου: Η τουρκική κυβέρνηση, έχοντας λάβει κι επίσημα γνώση του νέου «Σχεδίου Acheson» (εστάλη η σχετική επιστολή στον İnönü), το απέρριψε ήδη το πρωί της 21ης Αυγούστου (ώρα Γενεύης), λόγω του ότι δεν ικανοποιούσε την βασικότερη επιθυμία της, την απόκτηση κυριαρχικών δικαιωμάτων για την υπό συζήτηση στρατιωτική βάση (ο μόνος που απέδωσε την δέουσα βαρύτητα σε αυτήν την παράμετρο υπήρξε ο Π. Γαρουφαλιάς, μεταγενέστερα –πιθανόν για να αποσείσει την υποτιμητική μομφή του εμπαιγμένου που τον περιέβαλε). Οι αμερικανοί έπρεπε να αναμένουν την τουρκική απόρριψη, δεδομένου ότι οι κατ' αρχήν αποτιμήσεις των δύο διαπραγματευτών στις 20/8 είχαν υπάρξει εξίσου αρνητικές: ο μεν Erim αμφέβαλλε για την δυνατότητα επιτυχούς υποστήριξης της αμερικανικής πρότασης στην τουρκική Εθνοσυνέλευση, ο δε Sunalp για το υπερασπίσιμο της προτεινόμενης έκτασης της βάσης από στρατιωτικής άποψης. Θεμελιωδώς, τους τούρκους απασχολούσε ο ιδιαίτερα χαμηλός βαθμός φερεγγυότητας των ελλήνων, ειδικά καθώς επρόκειτο για την τήρηση της μίας συμφωνίας τέτοιας ολκής, η εφαρμογή της οποίας προέβλεπε στάδια, μετά την εφαρμογή του πρώτου από τα οποία η Αθήνα θα είχε τη δυνατότητα να φανεί ασυνεπής. Ζήτησαν από τους αμερικανούς να αποσπάσουν ρητές και γραπτές ελλαδικές δεσμεύσεις και, σε ό,τι αφορούσε την κατοχύρωση των τουρκοκυπριακών δικαιωμάτων, τόνισαν με νόημα προς

[176] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 191-209, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 224-228, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 476-478, 814-815, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σσ 312-313, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 277-278, Α. Μπουλούκος op cit σσ 209-210, Ν. Δεληπέτρος op cit σ 177, Α. Αθανασίου op cit 1989 σ 41, Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974 /Μια ενδοσκόπηση*, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1987, σσ 38-39, Π. Τζερμιάς op cit σ 597, Μ. Δρουσιώτης 2005 op cit σ 339.

τους αμερικανούς ότι οι σοβιετικοί ουδέποτε αντιτάχθηκαν στην ομοσπονδιακή προοπτική. Συνεισφέροντας σε αυτόν τον καταρράκτη αρνητικών ειδήσεων, ο Belcher μετέδιδε από τη Λευκωσία εντελώς αποθαρρυντικές ειδήσεις κι εκτιμήσεις: δεν υφίστατο επαρκής αριθμός ελλαδικών στρατευμάτων πρόθυμων να ανατρέψουν τον Μακάριο, ενώ η ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη ήταν εχθρικά διακείμενη ακόμη και στην προοπτική ενοικίασης μίας έκτασης για την δημιουργία τουρκικής βάσης. Ο T. Belcher καυτηρίασε την σπασμωδική, από πλευράς Washington, ταυτόχρονη έγκριση των δύο σχεδίων (της συνέχισης των διαπραγματεύσεων στη Γενεύη και της πραξικοπηματικής κήρυξης της ένωσης), καθώς ήταν σε θέση να γνωρίζει ότι έστω κι αν η δεύτερη πετύχαινε -που το απέκλειε, καθώς αναφέρθηκε-, με βεβαιότητα οι Γιωρκάτζης – Γρίβας (οι «άνθρωποι της επόμενης μέρας στην μεταΜακαριακή εποχή») δεν θα συναινούσαν στην παροχή βάσης στους τούρκους. Το αποτέλεσμα θα ήταν η πολεμική αιματοχυσία και η ρήξη στις αμερικανοτουρκικές σχέσεις, εκτίμησε, πάντως οι προϊστάμενοί του περιορίστηκαν να τού συστήσουν εχεμύθεια [177]. Η σύσταση σχετιζόταν κατά πάσα βεβαιότητα με όσα άλλα στοιχεία παρέθεσε ο αμερικανός πρέσβης και, εύλογα, δεν θεωρήθηκαν αποδεσμεύσιμα, ήρθαν όμως στην επιφάνεια κατά τη διάρκεια εκδίκασης μίας αγωγής στο επαρχιακό δικαστήριο της Λευκωσίας στα τέλη του 2007: την αγωγή είχε καταθέσει ο Σ. Ηλιάδης κατά των Κ. Βενιζέλου (δημοσιογράφου), Μ. Ευριβιάδη (πανεπιστημιακού) και του εκδοτικού Οίκου Λιβάνη, υποστηρίζοντας πως υπέστη δυσφήμιση και επιζήμια ψευδολογία στο δημοσιευμένο έργο τους με τίτλο *«Τα Μυστικά Αρχεία του Κίσιντζερ: Η Απόφαση για τη Διχοτόμηση»*. Στο αιτιολογικό απόρριψης της αγωγής, δεσπόζοντα ρόλο διαδραμάτισε η κατάθεση από τους εναγόμενους τεκμηρίων αμερικανικής προέλευσης στα οποία θεμελίωναν τις ερευνητικές υποθέσεις τους, μεταξύ άλλων τηλεγραφήματος του Belcher με ημερομηνία 20/8/1964, στο οποίο ο ενάγων αναφερόταν ονομαστικά, ως συμμετέχων στις παρασκηνιακές διεργασίες πραξικοπηματικής ανατροπής του Μακάριου με σκοπό την επιβολή της τρέχουσας εκδοχής του «Σχεδίου Acheson» [178].

Ενώ οι δολοπλοκίες των ΗΠΑ στο Κυπριακό συγκέντρωναν δικαίως τα ελληνοκυπριακά και αρκετά ελλαδικά πυρά, εξίσου δικαίως οι Στ. Κωστόπουλος και Ι. Πιπιλής εξαπέλυαν μύδρους κατά της Βόννης, η οποία συνέχιζε ακάθεκτη την καιροσκοπική της εξοπλιστική διπλωματία, με ωφελημένη την Άγκυρα κι εξοργίζοντας ανάλογα την αγχωμένη λόγω των

[177] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 138, 139", Χρ. Χρηστίδης 1972 op cit σσ 53, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 106-107, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 278-280.

[178] Το κείμενο και το σκεπτικό της απόφασης σχετικά με την αγωγή 1491/04 βρίσκονται αναρτημένα στις αρμόδιες επίσημες ιστοσελίδες: http://www.cyecli.org/ecli/ECLI-CY-EDLEF-2007-A146 , http://cylaw.org/cgi-bin/open.pl?file=/apofaseised/pol/2007/1120070142.htm (προσπελάστηκαν 4-1-2020).

ελληνοτουρκικών Αθήνα. Η θρυαλλίδα ήταν αθέατη και σχετιζόταν με μία τουρκική εξαγγελία που αναγόταν μεν στο προηγούμενο έτος, όμως η (αρχικά ανακοινωμένη) έναρξη εφαρμογής του περιεχομένου της συνέπιπτε με την τρέχουσα, άκρως ευαίσθητη συγκυρία. Την αρχή έκανε η αρμόδια Διεύθυνση του υπουργείου εξωτερικών, η οποία στις 20 Αυγούστου υπενθύμισε ότι η Αθήνα είχε επιστήσει στην Βόννη τους κινδύνους που απέρρεαν από την πρόθεση ανταπόκρισης της δεύτερης σε αιτήματα της Άγκυρας για λήψη ναυτικής βοήθειας, χρονολογούμενα από τον Απρίλιο του 1963 (βλ. Μέρος Α΄ της διατριβής), «…ιδιαιτέρως κατόπιν της καταθέσεως τον Φεβρουάριον του 1963 του Τουρκικού νομοσχεδίου περί αιγιαλίτιδος ζώνης και ζώνης αλιείας. Ο νόμος ούτος έχει ψηφισθή έκτοτε, θα τεθή δε εις εφαρμογήν την 25^{ην} Αυγούστου 1964. Υπό τας τεταμένας σήμερον σχέσεις μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας[,] ενίσχυσις Τουρκικού στόλου διά της παροχής δύο τορπιλακάτων του τελειωτέρου τύπου, πέραν της εκ του ασφαλούς καταδίκης της Γερμανικής ταύτης χειρονομίας υπό της Ελληνικής κοινής γνώμης, θα ενθαρρύνη έτι περαιτέρω τας Τουρκικάς ναυτικάς αρχάς εις την τρομοκράτησιν των Ελλήνων αλιέων των νήσων του Αιγαίου». Αφού γινόταν υπόμνηση του αιματηρού επεισοδίου με το αλιευτικό *Μαρίτσα* και θύματα 2 έλληνες (το Νοέμβριο του 1962), αλλά και πρόσθετων παρεμφερών γεγονότων «καθ' ά πτωχοί έλληνες αλιείς συλλαμβάνονται υπό των Τουρκικών Αρχών και καταδικάζονται εις βαρυτάτας ποινάς διά λαθραλιείαν», στο υπηρεσιακό σημείωμα της 20^{ης} Αυγούστου με συντάκτη την Δ΄ Πολιτική Διεύθυνση του υπουργείου εξωτερικών και παραλήπτη τον Κωστόπουλο τονιζόταν ότι «Με τον νέον Τουρκικό νόμον περί αιγιαλίτιδος ζώνης και αλιείας όστις καθιεροί ζώνην αλιείας 12 μιλίων ήτοι έκτασιν όλως αντίθετον προς τας αρχάς άς πρεσβεύει η Ομοσπονδιακή Κυβέρνησις επί του προκειμένου θέματος, είναι επόμενον τα αλιευτικά επεισόδια να πολλαπλασιασθούν και να καταστή ούτω έτι δυσχερεστέρα η αποκατάστασις των Ελληνοτουρκικών σχέσεων όταν επέλθη η στιγμή. / Πέραν όμως των προκυπτόντων προβλημάτων εκ της αλιείας πλησίον των Ελληνοτουρκικών θαλασσίων συνόρων, η χορήγησις εις την Τουρκίαν δύο προσθέτων τορπιλακάτων θα αποτελέση νέον πειρασμόν διά την υπό της τελευταίας άσκησιν της προσφιλούς αύτη πολιτικής γοήτρου. Ως εικός είναι επόμενον ότι η Ελλάς ευρίσκεται ήδη προ της ανάγκης όπως προβή και αύτη εις αντιστοίχους εξοπλισμούς με αποτέλεσμα όπως δημιουργηθή ούτω νοσηρός συναγωνισμός ουδόλως ανταποκρινόμενος προς τους σκοπούς της Ατλαντικής Συμμαχίας». Στο δικό του απόρρητο-ταχύ έγγραφο προς την Δ΄ Πολιτική Διεύθυνση την ίδια ημέρα (20/8), ο Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγός Πιπιλής, αφού επικαλείτο δημοσιεύματα ότι η Δυτ. Γερμανία προμήθευε τη μεν Τουρκία με 2 τορπιλακάτους, τη δε Ελλάδα με 10 λεωφορεία για στρατιωτική χρήση, υπογράμμιζε ότι «[Κ]ατά την παρούσαν

κατάστασιν του Κυπριακού η μονομερής και άκαιρος ενίσχυσις του Στόλου της Τουρκίας όστις εγκαταλείψας τας προς τον εχθρόν Βορείας επάλξεις της Ν[οτιο]Α[ντολικής] πτέρυγος της Συμμαχίας απειλή [sic] την Κύπρον[,] χαρακτηρίζεται ως εχθρική καθ' ημών ενέργεια ήτις έχει σοβαράς ηθικάς, ψυχολογικάς, πολιτικάς, και στρατιωτικάς επιπτώσεις, ούτω [:] α. ο ελληνικός λαός προκαλείται, β. Είναι δυσχερές να μεταπεισθή η Κυπριακή Κυβέρνησις και μη λάβη Σοβιετικήν βοήθειαν όταν οι Σύμμαχοι εφοδιάζουν δι' επιθετικών όπλων την Τουρκίαν, γ. Ενθαρρύνεται η Τουρκία διά περαιτέρω επιθετικάς ενεργείας». Ο Πιπιλής εισηγήθηκε είτε να ανασταλεί η παράδοση των δύο τορπιλακάτων είτε η Βόννη να δεσμεύσει την Άγκυρα ώστε τα πλοία να μην αναπτυχθούν στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο, αλλά μόνον στην Μαύρη Θάλασσα «μέχρι λύσεως του Κυπριακού. Θα ήτο εξίσου επιθυμητή ενέργεια και προς ΝΑΤΟ[,] προς ευρείαν εκμετάλλευσιν της ατόπου ενεργείας των Γερμανών».

Την επομένη, 21/8, η κρίση στις σχέσεις της Ελλάδας με την ΟΔΓ άγγιξε το πρώτο της αποκορύφωμα, όταν ο Κωστόπουλος κάλεσε τον δυτικογερμανό πρέσβη και τού εξέφρασε την έντονη δυσφορία του για την παράδοση των 2 τορπιλακάτων «εις πλέον απρόσφορον στιγμήν» λόγω της επικείμενης εφαρμογής της επέκτασης της τουρκικής ζώνης αλιείας «…και ως εκ τούτου κίνδυνος επεισοδίων επαυξάνεται, δεν θεωρώ δε ότι θα ήτο επιθυμία της Ομοσπονδιακής Κυβερνήσεως να θιγούν ενδεχομένως Ελληνικά αλιευτικά σκάφη από σκάφη χορηγηθέντα δι' ενίσχυσιν αμύνης Τουρκίας ως μέλους [της] Ατλαντικής Συμμαχίας». Παρόλο που το Κυπριακό δεν αναφέρθηκε ούτε καν υπαινικτικά, «[Κ]ος [W.] Melchers εχολώθη σφόδρα εξ ανωτέρω παρατηρήσεων και εις ύφος οργίλον επέσεισε την διακοπήν βοηθείας και προς Ελλάδαν και προς Τουρκίαν». Ο Κωστόπουλος αντέτεινε ότι δεν ενοχλούσε τη χώρα του γενικά η παροχή δυτικογερμανικής βοήθειας προς την Τουρκία, αλλά το είδος και η χρονική συγκυρία της χειρονομίας. «[Ε]ις το σημείον αυτό [ο] Γερμανός, απωλέσας πλέον την ψυχραιμίαν του και εις ύφος οργίλον ηρώτησεν εάν πρόκειται περί διαμαρτυρίας. Απήντησα ότι όντως πρόκειται περί διαμαρτυρίας και τον παρακαλώ όπως την διαβιβάση εις την Κυβέρνησίν του, εφ' ού και κύριος Melchers εγερθείς απεχώρησε». Ο Κωστόπουλος ζήτησε από τον έλληνα πρέσβη να διερευνήσει το μέγεθος των δυτικογερμανικών εξοπλιστικών προθέσεων έναντι της Τουρκίας, αλλά και να επιδώσει σχετικό διάβημα διαμαρτυρίας. Ο Κύρου πειθάρχησε στην υπουργική εντολή αυθημερόν. Έλαβε μάλλον κατευναστικές εξηγήσεις από το Auswärtiges Amt (το δυτικογερμανικό υπουργείο εξωτερικών), έγινε πάντως κι εκείνος παραλήπτης της απειλής που είχε διατυπώσει ο ομόλογός του Melchers: υπήρχε σκέψη αναστολής της βοήθειας και προς τις δύο χώρες, εκείνης τουλάχιστον από την βοήθεια που τους δινόταν στο ΝΑΤΟϊκο πλαίσιο.

Την ίδια ημέρα (21 Αυγούστου), ο αεροπορικός Ακόλουθος της ελλαδικής πρεσβείας στη Βόννη σμήναρχος Ν. Κοσκινάς, απάντησε με κατεπείγον απόρρητο σήμα στα ερωτήματα του ΓΕΑ ότι τα F-84F από τα αποθέματα της Luftwaffe που αναζητούσε η ελληνική πλευρά παρέμεναν διαθέσιμα προς πώληση (όχι όμως χωρίς πολιτικής φύσης προσκόμματα, όπως πληροφορήθηκαν τις επόμενες μέρες οι έλληνες), ενώ παράλληλα αξιωματούχος του ομοσπονδιακού υπουργείου άμυνας τον ενημέρωσε ότι τα «περί τα 20» ομοιότυπα μαχητικά αεριωθούμενα είχαν παραδοθεί στην τουρκική πολεμική αεροπορία κι ακόμη χειρότερα, «επακολουθήση λίαν προσεχώς παράδοσις υπολοίπων» [179].

Στην Άγκυρα, ο πρέσβης Hare συζήτησε με τους İnönü κι Erkin για άλλη μια φορά το ακανθώδες θέμα της βάσης στις 22 Αυγούστου. Ο αμερικανός διπλωμάτης διέκρινε στην στάση του τούρκου πρωθυπουργού αμυδρές ελπίδες αποδοχής του καθεστώτος ενοικίασης, όμως ήταν ανησυχητική η αντίδραση του υπουργού εξωτερικών στο θέμα της διαφαινόμενης σοβιετικής υποστήριξης προς την υιοθέτηση του ομοσπονδιακού υποδείγματος πολιτειακής οργάνωσης της Κύπρου στο μέλλον (ένας υπαινιγμός που είχε κάνει κι ο Erim συζητώντας με τον Acheson πρόσφατα). Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών εκτιμούσαν πως η τουρκική κυβέρνηση σύντομα θα καλείτο να απαντήσει στο δίλημμα «ολική αναδίπλωση ή έναρξη στρατιωτικών επιχειρήσεων», με το μέλλον της να κρίνεται εύθραυστο ούτως ή άλλως. Σχετικά με την ελλαδική πλευρά μεταφέρθηκε σχόλιο του «διαπραγματευτή στη Γενεύη» σύμφωνα με το οποίο ο Γαρουφαλιάς αποκλειστικά -κι όχι ο Γ. Παπανδρέου- διέθετε την απαιτούμενη πυγμή κι αποφασιστικότητα για να επιβάλει τα επιθυμητά σχέδια (χωρίς στο πληροφοριακό δελτίο των υπηρεσιών πληροφοριών να διευκρινίζεται ποιος εκ των δύο εξέφερε την συγκεκριμένη κρίση, ο Νικολαρεΐζης ή ο Σωσσίδης –το πιθανότερο ο πρώτος). Ο Γ. Παπανδρέου απάντησε εγγράφως στον Acheson την ίδια ημέρα ότι εκείνο που μπορούσε να προσφέρει ήταν η βάση επί μισθώσει. Οτιδήποτε άλλο ήταν εκτός των δυνατοτήτων της ελλαδικής κυβέρνησης. Το μόνο που κατάφερε να αποσπάσει απ' τους ελληνοκύπριους ήταν η προσωρινή αναβολή των επισκέψεών τους στη Μόσχα και στο Κάιρο. Ο αμερικανός, αφού πρώτα εισηγήθηκε στο ελλαδικό διαπραγματευτικό δίδυμο (το πρωί) την άμεση

[179] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1: _ 3450/19-8-1964, ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) προς την Δ' Πολιτική, _ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ Φ.1307/04/255/19-8-1964 από την ελλαδική πρεσβεία στην Άγκυρα (από τον ΣΝΑ Ακόλουθο Αλεξάνδρου) προς τις Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Δ΄ και Γ΄ Πολιτική, _3506/02/447/20-8-64, από το ΓΕΕΘΑ χωρίς ευανάγνωστα στοιχεία παραληπτών, _ 3762/21-8-1964, _3763/21-8-1964, _ 3764/21-8-1964 και _ 3765/21-8-1964, από την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη (Κύρου) προς την Δ΄ Πολιτική. Από την Δ΄ Πολιτική _ ΔΤ33-13?[δυσανάγνωστο]/20-8-1964, Συντάκτης: Τμήμα Τουρκίας, «Υπηρεσιακόν Σημείωμα διά Κύριον Υπουργόν», Θέμα: «Χορήγησις εις Τουρκίαν δύο τορπιλακάτων», _ ΔΤ33-131/21-8-64 προς ΓΕΕΘΑ/Α΄ ΜΕΟ/2/ΙΙΙ.

κήρυξη της ένωσης με άξονα την χρήση των ελλαδικών στρατευμάτων ως κατ' ουσίαν στρατευμάτων κατοχής και κατάλυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας, περίλυπος τηλεγράφησε στο State Dept απ' τη Γενεύη το απόγευμα, προτείνοντας να αναγγελθεί ο άδοξος τερματισμός των συνομιλιών. Απτόητος ο Ball, σε μία έξαρση αιθεροβάμονα λυρισμού ιλαρών διαστάσεων αναμεμειγμένου με κυνισμό επί σαθρών βάσεων, πρότεινε να κληθεί άμεσα ο Γρίβας στην Αθήνα (ως να επρόκειτο για τον επόμενο ηγέτη της Κύπρου στον προθάλαμο, παραβλέποντας δηλαδή εντελώς, όχι απλώς το εκφρασμένο εκλογικό σώμα της Κύπρου, αλλά ακόμη και τις πληροφορίες του Belcher) και, με την συγκατάθεση των Γ. Παπανδρέου – Π. Κανελλόπουλου, να τού τονιστεί από τον βασιλιά (καθώς ο Κ. Γκλύξμπουργκ τού ασκούσε τη μεγαλύτερη επιρροή) ότι εφόσον, σε μία υψηλόφρονα κίνηση ιστορικής τόλμης που θα δικαιολογούσε το πολεμικό του ψευδώνυμο ως Διγενή, προσυπέγραφε την ίδρυση τουρκικής βάσης, θα συνεισέφερε στην ανάκτηση του γενέθλιου τόπου του προς όφελος του Ελληνισμού, διασώζοντάς τον απ' τον Κομμουνισμό στον οποίον τον έτρεπε ο Μακάριος και θα βοηθούσε το νησί του ν' ανθίσει ως ρόδο [sic]. Διατυπώνοντας τις σκέψεις του σε πιο πεζούς όρους, οι ΗΠΑ θα αποδέσμευαν προσφορά οικονομικής και τεχνικής βοήθειας προς την Κύπρο (ο Ball μιλούσε για εγκαταστάσεις αφαλάτωσης κι εγγειοβελτιωτικά έργα). Το βράδυ, ο Γ. Παπανδρέου επανέλαβε και προφορικά στον Labouisse τα βασικά σημεία της επιστολής του προς τον Acheson [180]. Η ελληνική διαπραγματευτική τακτική άγγιξε τα ανώτατα όρια επιμονής της δεδομένων των συνθηκών, με μικρές, αλλά υπαρκτές πιθανότητες επιτυχίας.

Σύμφωνα με την αρθρογραφία των *New York Times*, στις 22 Αυγούστου, «αρκετές ώρες αφότου ο Π. Γαρουφαλιάς είχε αναχωρήσει από την Κύπρο», ο Αρχιεπίσκοπος συνομίλησε επί δίωρο με τον σοβιετικό πρεσβευτή Π. Γερμόσιν, παρουσία και του Σπ. Κυπριανού. Αντικείμενο της συζήτησης ήταν η μορφή της βοήθειας που θα παρείχε η ΕΣΣΔ στους ελληνοκύπριους. Κατά τους *New York Times*, παρά τις διαψεύσεις αμφότερων του Μακάριου και του Γαρουφαλιά, ο ελλαδίτης υπουργός είχε προσπαθήσει να πείσει τον Μακάριο να αποδεχθεί την δέσμη ιδεών του Acheson και παράλληλα να τον αποτρέψει από την αναζήτηση σοβιετικής στρατιωτικής βοήθειας. Ο Κυπριανού ανακοίνωσε αργότερα ότι σύντομα θα μετέβαινε στην Μόσχα για συνομιλίες [181]. Αναπόφευκτα οι Acheson – Ball

[180] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 140, 141, 142, 143", "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 802-803, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Β' σ 313, President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 22/8/1964, άκρως απόρρητο, μερικώς αποδεσμευμένο, ημερήσιο πληροφοριακό δελτίο για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959376.pdf .

[181] *New York Times*, 22 Αυγούστου 1964. Τίτλος του άρθρου: «MAKARIOS TALKS TO RUSSIAN ON AID; Kyprianou to Visit Moscow—Greek Leaves Nicosia». Αναρτημένο ως:

συνέχισαν να αναζητούν συνταγές υπέρβασης του αδιεξόδου. Στα μάτια τους, η ελλαδική πλευρά είχε ένα συνδυασμό μειονεκτήματος και πλεονεκτήματος που, για 1-2 μέρες ακόμη, την καθιστούσε σχεδόν ρυθμίστρια των πραγμάτων: δήλωνε και ήταν υπερβολικά ασθενής για να επιβάλλει οτιδήποτε στους ελληνοκύπριους, ενώ ταυτόχρονα διέθετε ευμέγεθες δικό της στράτευμα επί του νησιού (εν αντιθέσει με τους τούρκους). Οι αμερικανοί ήταν έτοιμοι να ενδώσουν (αυτό πρότεινε κατ' ουσίαν ο Ball στον Acheson, αφού τού ζήτησε να παρατείνει την παραμονή του στη Γενεύη και τις προσπάθειές του για να κηρυχθεί η ένωση χωρίς προηγούμενη ελλαδοτουρκική συμφωνία κι απλώς να δεσμευτούν οι ελλαδίτες ότι θα εξασφάλιζαν έπειτα τα τουρκοκυπριακά δικαιώματα και την παροχή βάσης προς την Τουρκία, δηλαδή να μην αντιδράσει η Τουρκία και να τηρηθεί «αιχμάλωτος της καλής θέλησης της Αθήνας»), όταν επενέβησαν οι βρετανοί: «δεν θα είχε νόημα να κερδίσουμε τους κύπριους, αν το αντίτιμο γι' αυτό θα είναι να απωλέσουμε τους τούρκους», επεσήμαναν στους αμερικανούς στις 22/8, έχοντας κατά νου τις δικές τους πάγιες στρατηγικές ανάγκες που έχουν ήδη επισημανθεί [182] σχετικά με την ανεμπόδιστη αξιοποίηση του κυπριακού συνδυαστικά με τον τουρκικό εναέριο χώρο, για την προστασία των στρατηγικών οικονομικών συμφερόντων του ΗΒ στον Περσικό Κόλπο. Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στο Λονδίνο D. Bruce, με μεγάλη επιρροή στην κυβέρνησή των ΗΠΑ, έσπευσε να συμφωνήσει με τους βρετανούς. Δεδομένου ότι α) οι ΗΠΑ ήταν φιλοξενούμενες του ΗΒ στην Κύπρο, όπως κατ' επανάληψη υπενθυμίζεται στο παρούσα διατριβή και β) το ΗΒ ήταν εξαρτημένο από την Τουρκία όπως μόλις προαναφέρθηκε, δεν είναι δύσκολο να ερμηνευθεί η στάση ούτε του Λονδίνου ούτε της Washington. Ούτως ή άλλως, η Αθήνα δεν παρουσίαζε σημεία κάμψης σε κανένα από τα δύο υπερατλαντικά ζητούμενα (μία αμοιβαία αποδεκτή κατάληξη για το θέμα της βάσης και την πτώση του Μακάριου): στις 23/8 η ελλαδική διαπραγματευτική ομάδα στη Γενεύη επανέλαβε την προσφορά στο Κάβο Γκρέκο αντί για την Καρπασία, ενώ παράλληλα η κυβέρνηση δήλωνε σταθερά ότι η δημοτικότητα του Αρχιεπισκόπου καθιστούσε άκρως παρακινδυνευμένη, πρακτικά ανεπιθύμητη, οποιαδήποτε σκέψη ανατροπής του. Όπως τόνισε ακόμη και ο Κ. Γκλύξμπουργκ στον Labouisse (23/8), τυχόν συγκατάθεση για την ίδρυση τουρκικής βάσης θα προξενούσε λαϊκή κατακραυγή σε Κύπρο κι Ελλάδα εξίσου [183]. Ο μόνιμος υφυπουργός εξωτερικών sir H. Caccia κατέθεσε την εναλλακτική σκέψη της άσκησης πιέσεων προς τον Μακάριο μέσω της συντονισμένης αμερικανοβρετανικής απειλής διακοπής της χρηματοδότησης της UNFICYP.

---

https://www.nytimes.com/1964/08/23/archives/makarios-talks-to-russian-on-aid-kyprianou-to-visit-moscowgreek.html (προσπελάστηκε 28-12-2019).

[182] Βλ. ενδεικτικά: Ν. Χατζηϊωακείμ 2018 op cit σσ 228-229.

[183] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 144, 145", G. W. Ball 1983 op cit σ 358, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 108-109, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 281-283, Cl. Nicolet 2002 op cit σ 115.

Η ιδέα δεν αντιμετωπίστηκε με ενθουσιασμό, καθόσον θα απέδιδε καρπούς μετά από εβδομάδες, ενώ επίσης άλλα στελέχη του Foreign Office επισήμαναν ότι η κίνηση θα είχε αναπόφευκτα δημόσιο χαρακτήρα και θα ανέδιδε αποφορά εκβιασμού, νομιμοποιώντας περαιτέρω κι επιταχύνοντας την επισφράγιση της κυπροσοβιετικής προσέγγισης [184].

Ο ελληνοκυπριακός Τύπος εντωμεταξύ, ασκούσε με την αρθρογραφία του ισχυρή πίεση για την επίσπευση της μετάβασης του Σπ. Κυπριανού στη Μόσχα [185]. Η προτεραιότητα όμως ήταν να διευκρινιστούν οριστικά στην Αθήνα οι τρέχουσες προτεραιότητες της Λευκωσίας. Για τον λόγο αυτό ο ελληνοκύπριος υπουργός εξωτερικών επισκέφθηκε πρώτα την ελλαδική πρωτεύουσα στις 24 Αυγούστου και, σε έκτακτη σύσκεψη στο Καστρί, υπογράμμισε την βούληση της κυβέρνησης του Μακάριου να μην αποδεχθεί το «Σχέδιο Acheson» σε οποιαδήποτε παραλλαγή του. Αποδέχθηκε την ολιγοήμερη αναβολή της επίσκεψής του στη Μόσχα, όπως πληροφορήθηκαν άμεσα οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών. Την ίδια ημέρα ο Μακάριος δήλωσε έτοιμος «να αποθάνη σε χαράκωμα, όπως θα το πράξουν όλοι οι Κύπριοι», όταν τού ζητήθηκε από δημοσιογράφους να σχολιάσει τις φήμες περί των τρεχόντων σχεδίων σε βάρος της Κύπρου και διέψευσε την είδηση που μετέδωσε το ισραηλινό ραδιόφωνο περί διακοπής των συνομιλιών με την ΕΣΣΔ. Ελβετός δημοσιογράφος της εβδομαδιαίας επιθεώρησης *Weltwoche* τον ρώτησε ευθέως αν ήταν έτοιμος να συγκατατεθεί σε παραχώρηση βάσης στην Τουρκία. Ο Αρχιεπίσκοπος απάντησε αρνητικά, ακόμη κι αν επρόκειτο για ΝΑΤΟϊκή βάση –αυτά ήταν σχέδια του Acheson, που προσπαθούσε να υποκαταστήσει τον μεσολαβητή του ΟΗΕ, είπε. Σε επίμονες ερωτήσεις του ίδιου δημοσιογράφου αν η λήψη βοήθειας από την ΕΣΣΔ προοιωνιζόταν την σύναψη διμερούς αμυντικού συμφώνου και ειδικά την παροχή δικαιώματος για τη δημιουργία ναυτικής βάσης, ο Μακάριος ξεκαθάρισε ότι ήταν υπέρ της αυστηρής ουδετερότητας και διέψευσε κατηγορηματικά τα περί σοβιετικής βάσης. Στο μόνο που υπεξέφυγε αφορούσε μία εξαιρετικά καλοζυγισμένη ερώτηση: πόσο θα διαρκούσε η ουδετεροφιλία της Κύπρου; Μέχρι να επιτευχθεί η ένωση; Θα ήταν έτοιμος να δεχθεί την ουδετερότητα με διεθνείς εγγυήσεις όπως λχ η μεταπολεμική Αυστρία; «Αν μάς προσφερόταν η αδέσμευτη ανεξαρτησία και κατ' επέκταση το δικαίωμα να ενωθούμε με την Ελλάδα, το νέο κράτος που θα προέκυπτε θα είχε ενιαία εξωτερική πολιτική» ήταν η απάντηση, θεμελιωμένη (εν γνώσει του) σε μία μη πραγματοποιήσιμη προϋπόθεση. Σε άλλη συνέντευξη της ίδια ημέρας, αιγύπτιος δημοσιογράφος τον ρώτησε αν αλήθευε ότι οι

[184] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 161-162, A. Holt 2014 op cit σ 142.
[185] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/2: από την ελλαδική πρεσβεία στη Λευκωσία _03585/24-8-1964, προς τις Δ΄, Γ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις και τη Δ/νση ΝΑΤΟ.

ΗΠΑ τού ασκούσαν πιέσεις μέσω της Ελλάδας με σκοπό να παρεμποδιστεί η σύναψη κυπροσοβιετικής συμφωνίας στρατιωτικής βοήθειας. Ο Μακάριος το επιβεβαίωσε προσεκτικά, αποφεύγοντας να δώσει λεπτομέρειες σχετικά με το είδος της βοήθειας που ζητούσε από την Αίγυπτο και την ΕΣΣΔ. Περιορίστηκε να εκφράσει με θερμότητα την ευγνωμοσύνη του προς τον Νάσερ και τους 30 αιγύπτιους νέους που προσφέρθηκαν να καταταγούν εθελοντικά στη Εθνική Φρουρά (απέρριψε όμως την προσφορά). Ακόμη, σχολίασε αρνητικά σε σκληρό τόνο την πρόσφατη επίθεση του Küçük κατά του Νάσερ, σε συνέντευξη που είχε παραχωρήσει ο πρώτος προς δύο ισραηλινούς. Στην τελική ερώτηση σχετικά με την ένωση απάντησε ότι επιδίωξη των κύπριων ήταν η αδέσμευτη ανεξαρτησία· «Η Ένωσις αποτελεί εσωτερικόν ζήτημα της Κύπρου». Η ελλαδική κυβέρνηση τον προσκάλεσε για άμεσες συνομιλίες κι ο Μακάριος ανταποκρίθηκε. Την ίδια ημέρα, σε δική του συνέντευξη προς γιουγκοσλάβους δημοσιογράφους, ο Γλ. Κληρίδης υπογράμμισε την αξία της κατάκτησης της αυτοδιάθεσης πριν τεθεί θέμα ένωσης με την Ελλάδα [186].

Το διήμερο 22-24 Αυγούστου, η ελληνική διπλωματία επανήλθε στο θέμα των ειδήσεων ότι η Τουρκία επρόκειτο να ενισχυθεί με τορπιλακάτους από τη Δυτ. Γερμανία, αυτή τη φορά όμως ο αριθμός που αναφέρθηκε ήταν ανατρεπτικού ύψους: 4 ως 10. Αιτία είχε σταθεί ο συνδυασμός πληροφοριών από το ΝΑΤΟ και δημοσιογραφικών δημοσιευμάτων των αμέσως προηγούμενων ημερών. Τελικά, το ΓΕΕΘΑ καθησύχασε το ΥΠΕΞ ότι τα ΝΑΤΟϊκά σχέδια μελετών δεν ισοδυναμούσαν με αποφάσεις, αλλά θα εξετάζονταν από το ανώτατο πολιτικό όργανο της συμμαχίας, το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο (NAC). Εξάλλου, οι επίμαχες προθέσεις αφορούσαν σκέψεις του SACEUR (ανώτατου διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη) να βελτιωθούν μεσοπρόθεσμα -με ορίζοντα την επόμενη πενταετία- οι δυνατότητες της Τουρκίας να υπερασπιστεί τα Στενά («διά φρούρησιν Βοσπόρου». Το έγγραφο ήταν το «SACEUR 1970 Force Goals for ACE SHAPE/203/64»). Οι σχετικές εισηγήσεις των στρατιωτικών οργάνων του ΝΑΤΟ, όπως αποτυπώνονταν στο έγγραφο του 1963 C-M(63)93, *Turkey Country Chapter of Intermediate Review*, έκαναν λόγο για 8 τορπιλακάτους, προϋπήρχαν της ελληνοτουρκικής κρίσης και ήταν ανεξάρτητες του Κυπριακού. Η Τουρκία είχε καταθέσει αναθεωρημένη απάντησή της με το έγγραφο AR(64) Turkey-D/1, Forces Section, Navy, ότι είχε προγραμματίσει την παραλαβή 2 τορπιλακάτων για το 1964 και άλλων 6 ως το τέλος του 1965. Επί του παρόντος πάντως, όπως ανακοίνωσε

[186] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 480-488, President's Intelligence Check List (PICL), με ημερομηνία 24/8/1964, άκρως απόρρητο, μερικώς αποδεσμευμένο, ημερήσιο πληροφοριακό δελτίο για τον Πρόεδρο (προσπελάστηκε: 14/7/2016). Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959378.pdf , Π. Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, Αθήνα: Κέδρος, 1971, 2004, σ 418.

το τουρκικό ειδησεογραφικό πρακτορείο *Anadolu* στις 26/8, «αφίκοντο εις Ναύσταθμον Νικομηδείας δύο τορπιλάκατοι [187] παρασχεθείσαι [εις] Τουρκίαν παρά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας Γερμανίας». Σύμφωνα με τις πληροφορίες των στελεχών των ελληνικών πρεσβειών στην Άγκυρα και στη Βόννη, οι δύο τορπιλάκατοι είχαν φορτωθεί σε δυτικογερμανικό φορτηγό πλοίο στο λιμάνι της Βρέμης στις 15/8 και, επισήμως τουλάχιστον, «χορηγούνται επί δανεισμώ δι' εκπαίδευσιν πληρωμάτων εν όψει μελλοντικής αποκτήσεως υπό Τούρκων [των ήδη] παραγγελθεισών 4 Τ[ορπιλ]/Α[κάτων] *Jaguar* [188]» (όπως επισήμαινε ο τότε στρατιωτικός Ακόλουθος στη Βόννη αντισυνταγματάρχης πυροβολικού Ν. Μακαρέζος), ωστόσο υπήρχαν αντιφατικές πληροφορίες επ' αυτού του σημείου: όπως σημείωνε ο Ακόλουθος άμυνας στην Άγκυρα, «πιστεύεται ενταύθα ότι ανωτέρω σκάφη εδόθησαν εν τω πλαισίω της οικονομικής βοηθείας εκ 50 εκ. DM άτινα προεβλέφθησαν ως στρατιωτική βοήθεια [Δυτ.] Γερμανίας προς Τουρκίαν … Ως γνωστόν, οι Τούρκοι κατά τας μετά των Γερμανών διαπραγματεύσεις είχον εκδηλώσει προτίμησίν των προς [τας] τορπιλακάτους. Υπάρχει πιθανότης ο αριθμός των σκαφών να αυξηθή εις τέσσαρα (4) συνολικώς, ως φημολογείται» [189]. Επομένως, οι δύο τορπιλάκατοι κλάσης *NASTY* μάλλον δεν δίνονταν «επί δανεισμώ», αλλά ως μόνιμα παραχωρούμενες (και όντως αυτό αποδείχθηκε ότι ίσχυσε τελικά). Το θέμα θα είχε συνέχεια, η ουσία του όμως ήταν ξεκάθαρη: σε μία στιγμή δύσκολη για την Ελλάδα, όταν

[187] Οι περί ου ο λόγος τορπιλάκατοι ήταν της κλάσης *NASTY* (αμερικανική ονομασία της κλάσης *Tjield*, νορβηγικής σχεδίασης). Οι *NASTY* δόθηκαν στο τουρκικό πολεμικό ναυτικό (TDK) από το δυτικογερμανικό (Bundesmarine) υπό καθεστώς δανεισμού και με την αρχική πρόθεση επιστροφής τους όταν θα άρχιζαν να παραλαμβάνονται οι δυτικογερμανικής κατασκευής, ωστόσο διατηρήθηκαν σε τουρκικά χέρια, παραμένοντας σε υπηρεσία για την επόμενη δεκαετία (βλ. σχόλιο παρακάτω). Επρόκειτο για εξαιρετικής σχεδίασης και κατασκευής σκάφη –ήταν τόσο επιτυχημένα που οι ΗΠΑ αγόρασαν 16 και ναυπήγησαν κατόπιν άδειας άλλες 6. Ακόμη περισσότερο βελτιωμένη μετά από μικρές παρεμβάσεις, η *NASTY* προτιμήθηκε *και* από το ελληνικό πολεμικό ναυτικό (ΒΝ), για την πρώτη μεταπολεμική αγορά -και όχι παραχώρηση στο πλαίσιο βοήθειας- πολεμικού υλικού από πλευράς των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων, στα τέλη του 1965 (βλ. παρακάτω).

[188] Αυτές, οι υπό πλήρη μεταβίβαση δυτικογερμανικής σχεδίασης και ναυπήγησης τορπιλάκατοι, ανήκαν στην κλάση S-140 *Jaguar* και ήταν σχετικά νέα σκάφη, αφού είχαν αρχίσει να εντάσσονται σε υπηρεσία με το δυτικογερμανικό πολεμικό ναυτικό μόλις στα τέλη του 1957. Η κλάση αποτελείτο από τα μεγαλύτερα πλοία του τύπου αυτού διεθνώς: εκτόπιζαν έμφορτες 210 τόνους, είχαν υψηλή ταχύτητα, ικανή αυτονομία (ακτίνα ενεργείας), πλήρωμα 39 ατόμων, δύο radar και διέθεταν ισχυρό οπλισμό αποτελούμενο από 4 τορπιλοβλητικούς σωλήνες των 533 χλστ, 2 πυροβόλα Bofors των 40 χλστ, ενώ επίσης είχαν δυνατότητα ναρκοθέτησης. Το τουρκικό πολεμικό ναυτικό TDK ενέταξε 7 σκάφη της κλάσης αυτής στις τάξεις του τα επόμενα χρόνια.

[189] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/73/1/2/1: Από την Δ΄ Πολιτική _ ΔΤ33-137/22-8-64 προς την ΜΑ/ΝΑΤΟ, _ ΔΤ33-141/22-8-64 προς την πρεσβεία Βόννης. *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: Από τον ΜΑΒΑΣ _ 5704/140/4/24-8-64 προς τις Δ΄, Γ΄, Πολιτικές Δ/νσεις και την Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ. Από την Δ΄ Πολιτική _ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ ΔΤ33-143/26-8-64 προς το ΓΕΕΘΑ/Α΄ ΜΕΟ/2/ΙΙΙ. Από το ελληνικό Προξενείο Κων/πολης (Χρυσανθόπουλος) _5822/26-8-64 προς τις Δ/νσεις Δ΄ Πολιτική και ΝΑΤΟ. Από το ΓΕΕΘΑ/Α΄ ΜΕΟ/2/ΙΙ, _ΕΤΝΑ-ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, Φ3506/02/15/14-9-1964 προς την Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ.

αναζητούσε εναγωνίως στοιχειώδη μέσα αυτοάμυνας εθνικής ιδιοκτησίας, η δυτικογερμανική εύνοια προς την Τουρκία παρήγαγε αποσταθεροποιητικών διαστάσεων μεγέθυνση της εξοπλιστικής ανισότητας στο ελληνοτουρκικό ισοζύγιο ισχύος, με τις χειρονομίες της Βόννης να διοχετεύονται στο αεροναυτικό ειδικά πεδίο αναφοράς, το πλέον ευαίσθητο για την εκδίπλωση των επιδιώξεων των δύο κρατών (της Ελλάδας και της Τουρκίας) και με επιπτώσεις που εκτείνονταν ως την Κύπρο, λόγω της ελλαδικής αδυναμίας να προσφέρει την αναγκαία βοήθεια εκεί.

Ενόψει της άφιξης του Αρχιεπισκόπου στην Αθήνα στις 25 Αυγούστου, οι Labouisse – Brewster συζήτησαν με τον Γ. Παπανδρέου παρουσία του Ανδρέα. Οι αμερικανοί εγκάλεσαν τον πρωθυπουργό για την (δημόσια πια) ταύτισή του με τον Μακάριο, ειδικά στα δύο θέματα πρωτεύοντος αμερικανικού ενδιαφέροντος, την προοπτική συμφωνίας για την τουρκική βάση και την έναρξη εξοπλιστικών δεσμών μεταξύ ΕΣΣΔ-Κύπρου. Ο Γ. Παπανδρέου δικαιολογήθηκε ότι οι κινήσεις του ήταν τακτικού χαρακτήρα, στο πλαίσιο του «θανάσιμου αγώνα[sic]» στον οποίο είχε εμπλακεί με τον ελληνοκύπριο ηγέτη. Επί της ουσίας, ο Παπανδρέου παραδέχθηκε ότι «…από την στιγμή που η Ελλάδα δεν βοήθησε και δεν μπορούσε να βοηθήσει την Κύπρο, δεν θα μπορούσε να καταδικάσει τον Μακάριο αν έκανε δεκτή κάποια αυθόρμητη προσφορά βοήθειας εκ μέρους της ΕΣΣΔ, σε περίπτωση νέας τουρκικής επίθεσης … εξίσου βέβαιο όμως, θα έπρεπε να θεωρείται ότι αυτό δεν θα επιδρούσε στους διεθνείς προσανατολισμούς της Ελλάδας, καθώς κι ότι αν ο Μακάριος αναλάμβανε δεσμεύσεις προς τους σοβιετικούς, [ο Γ. Παπανδρέου] σκόπευε να τού καταστήσει σαφές ότι οι δρόμοι Ελλάδας-Κύπρου θα χώριζαν» και οι ελλαδικές στρατιωτικές δυνάμεις θα αποσύρονταν απ' το νησί (αυτό το επανέλαβε εμφατικά). Συνόψισε τις θέσεις του ως εξής: ήταν διατεθειμένος να εξασφαλίσει για την Τουρκία βάση με καθεστώς εκμίσθωσης κι έκταση όχι μεγαλύτερη εκείνης των βρετανικών, προσέβλεπε «στην πραξικοπηματική επιβολή της ένωσης, η οποία θα καθιστούσε τον Αρχιεπίσκοπο όμηρό του [του Παπανδρέου] και θα επέτρεπε την απάλειψή του». Αναμενόμενα, επιχείρησε να επιρρίψει τις ευθύνες για την αποτυχία των διαπραγματεύσεων εξίσου και στους τούρκους, που κακώς επέμεναν στην αξίωσή τους περί εξασφάλισης βάσης με κυριαρχικά δικαιώματα. Αν η Τουρκία επαναλάμβανε τις επιθέσεις της, η Ελλάδα θα συμπολεμούσε με την Κύπρο, αλλά εν ονόματι της ένωσης κι όχι της κυπριακής ανεξαρτησίας. Ο Labouisse τον κατέστησε υπεύθυνο για την τήρηση της ειρήνης στο νησί, με το σκεπτικό ότι η ελλαδική δημόσια υποστήριξη προς τους ελληνοκύπριους, τους επέτρεπε να λαμβάνουν επιθετικά μέτρα εις βάρος των τουρκοκύπριων αποχαλινωμένοι κι εκ του ασφαλούς. Ο πρωθυπουργός υπερθεμάτισε, σημειώνοντας ότι προς αυτήν την

κατεύθυνση ήταν έτοιμος ακόμη και να αυξήσει την δύναμη των ελλαδικών στρατευμάτων, για να επιτηρούν ακόμη πιο αυστηρά την τήρηση των μέτρων ειρήνευσης από ελληνοκυπριακής πλευράς, οπότε ο αμερικανός διπλωμάτης τού επέστησε την προσοχή να αποφευχθεί πάντως η ανάπτυξη ελλαδικών αεροπορικών δυνάμεων στο νησί. Καθώς η παρατήρηση ήταν ξεκάθαρη (ότι η στρατιωτική παρουσία της Ελλάδας ήταν καλοδεχούμενη για τις ΗΠΑ, αποκλειστικά και μόνον στο πλαίσιο «αστυνομικών καθηκόντων») ο Γ. Παπανδρέου εξερράγη: «αν δεν σταλούν ελλαδικά αεροσκάφη, ο Μακάριος θα ζητήσει να σταλούν από αλλού» παρατήρησε. Η συζήτηση έληξε σε κλίμα που παρέπεμπε σε συνάντηση για την επίδοση οδηγιών κι επιπλήξεων ανθυπάτου προς τοπικό ηγεμόνα: ο Labouisse τού επέστησε την προσοχή σχετικά με τους κινδύνους που θα απέρρεαν «για την διεθνή εικόνα της χώρας, αν η ΕΔΑ κατάφερνε να εκλέξει δήμαρχο Αθήνας προσκείμενο σε αυτήν, στις επερχόμενες δημοτικές εκλογές». Ο Παπανδρέου δεσμεύτηκε να αποτρέψει και αυτό το δυσμενές ενδεχόμενο [190]. Το μεσημέρι έλαβε χώρα στο Καστρί 4ωρης διάρκειας σύσκεψη με την συμμετοχή του Μακάριου, του Γ. Παπανδρέου και των Στ. Κωστόπουλου - Π. Γαρουφαλιά - Α. Παπανδρέου - Σπ. Κυπριανού - Π. Γιωρκάτζη. Έπειτα ο Μακάριος συναντήθηκε και με τον βασιλιά. Το αποτέλεσμα των συσκέψεων ήταν η επίσημη κήρυξη ενταφιασμού των προσπαθειών να επιβληθούν τα αμερικανικά Σχέδια και η προετοιμασία για την επαναφορά του αγώνα στην κονίστρα του ΟΗΕ. Αποκλειστικά απέναντι στον Κ. Γκλύξμπουργκ φάνηκε διαλλακτικός ο (σταθερά φιλοβασιλικός) Μακάριος και τού επέτρεψε αμυδρές ελπίδες αποδοχής ενός διακανονισμού δυτικής αποδοχής, εν ονόματι της αποφυγής ελληνοτουρκικού πολέμου. Η συγκατάθεσή εκείνη, θεωρήθηκε άμεσα εκμεταλλεύσιμη από ελλαδικής πλευράς, αλλά δεν απέδωσε τίποτε ουσιώδες (βλ. παρακάτω). Απ' ό,τι προκύπτει από συνεντεύξεις του Αρχιεπισκόπου της 27ης Αυγούστου, το μόνο απτό που κατάφεραν να τού αποσπάσουν οι ελλαδίτες ήταν η επιβεβαίωση μικρής αναβολής της μετάβασης ελληνοκυπριακής αντιπροσωπείας στην ΕΣΣΔ (το είχε ήδη δεχθεί ο Σπ. Κυπριανού καθώς αναφέρθηκε), αλλά όχι και στην Αίγυπτο (λογικό, από τη στιγμή που εκκρεμούσε η αναζήτηση αεροπορικών διευκολύνσεων εκεί). Η επιπλέον υπόθεση που μπορεί να γίνει για το περιεχόμενο και την κατάληξη σε συμφωνία των συσκέψεων εκείνης της ημέρας, με βάση τα συμφραζόμενα των επόμενων ημερών και κυρίως με ό,τι συνάγεται από τα διαλαμβανόμενα στην επιστολή του Γ. Παπανδρέου της 29ης Αυγούστου, είναι πως παράχθηκε η ελάχιστη συναίνεση για την αντιμετώπιση ενός συγκεκριμένου σεναρίου: σε περίπτωση τουρκικής εισβολής πλήρους κλίμακας, τα δύο κοινοβούλια θα κήρυσσαν την ένωση, ώστε οι ελλαδίτες να μπορέσουν νομότυπα να συμπολεμήσουν με τους

[190] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 146".

ελληνοκύπριους. Συσχετίζοντας την εικασία αυτή με τα όσα άλλα περιγράφηκαν, η συμφωνία αυτού του τύπου θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένα ελάχιστο φύλλο συκής της Αθήνας, δύο πάντως όψεων, τόσο προς τους ελληνοκύπριους (εάν η Τουρκία δοκίμαζε μαξιμαλισμούς, η Ελλάδα δεν θα έμενε απαθής), όσο και προς τους συνομιλητές της Γενεύης (εφόσον οι συνθήκες το επέβαλαν, το κυπριακό κράτος θα εξαναγκαζόταν σε αυτοκατάργηση). Ο Γαρουφαλιάς παρέθεσε ως αξιοσημείωτο ότι απουσίασε οποιαδήποτε νύξη στα πρόσφατα ματαιωμένα σχέδια (Acheson και το «δικό του»), αν και, όπως σημειώθηκε παραπάνω, ίσως απλώς δεν συζητήθηκε ενώπιόν του. Απαντώντας σε δημοσιογραφικές ερωτήσεις, ο μεν κύπριος πρόεδρος ευχήθηκε «[Κ]αλήν αντάμωσιν εις την Κύπρον ηνωμένην με την Ελλάδα», ο δε ελλαδίτης πρωθυπουργός ανέφερε επί λέξει «[Π]λήρης η αρμονία απόψεων, οι σκοποί, τα μέσα, όλα». Βρετανικά ΜΜΕ επισήμαναν την ηχηρή απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην κυπριακή αυτοδιάθεση. Οι ελληνοκύπριοι απήλθαν νικητές (όπως πίστευαν) κι επέστρεψαν το ίδιο βράδυ στη Λευκωσία επευφημούμενοι [191]. Μάλλον λόγω της αδυναμίας αποφυγής της σύσφιγξης των αιγυπτιοκυπριακών σχέσεων, ορισμένες πρόσφατες ειδήσεις απέκτησαν πρόσθετο «ειδικό βάρος» στην Αθήνα: η Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφάλειας του υπουργείου εσωτερικών προώθησε αμέσως στη Δ΄ Πολιτική Δ/σνη του ΥπΕξ με απόρρητο ραδιογράφημα λεπτομερή αναφορά κινήσεων αιγύπτιων αξιωματούχων που είχαν επισκεφθεί τη βόρειο Ελλάδα στις αρχές του μήνα. Συγκεκριμένα, ο αιγύπτιος πρέσβης, συνοδευόμενος από τον στρατιωτικό και τον μορφωτικό Ακόλουθο είχαν μεταβεί στη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα και τη Θάσο το τριήμερο 5-8 Αυγούστου, στη δεύτερη και στην τρίτη με σκοπό να ρυθμιστούν περιουσιακά ζητήματα ιδιωτών και βακουφίων. Στη συμπρωτεύουσα επιδίωξαν να πείσουν τη διοίκηση της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών να βοηθήσει στην επανίδρυση του τοπικού ΕλληνοΑραβικού Συνδέσμου που είχε διαλυθεί το 1957 λόγω εσωτερικών διαφωνιών των μελών του. Επίσης επισκέφθηκαν τον αντιπρύτανη του ΑΠΘ και τού πρότειναν να ιδρυθεί έδρα Αραβικού Πολιτισμού. Παρόλο που σε όλες εκείνες τις επαφές τους οι αιγύπτιοι φρόντιζαν να τονίζουν την συμπαράσταση του λαού τους έναντι των δοκιμαζόμενων κυπρίων (σημειώνεται ότι οι επαφές εκείνες έλαβαν χώρα συμπτωματικά κατά την έναρξη των Τηλλυριακών και ακριβώς πριν τις αεροπορικές επιδρομές των τούρκων), οι θεσσαλονικείς επίσημοι τους υποδέχθηκαν με ψυχρότητα. Εντυπωσιακό είναι ότι οι αιγύπτιοι επισκέφθηκαν και τους μουφτήδες της Ξάνθης και της Κομοτηνής, στους οποίους

[191] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 489-490, 494, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 210, *Keesing's Record of World Events* September 1964 Cyprus op cit, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄op cit σσ 65-66, Α. Αθανασίου op cit 1989 σσ 42-43. Ο Ν. Κρανιδιώτης (1985 op cit σ 238) περιορίστηκε να σχολιάσει ότι η διακυβερνητική σύσκεψη υπήρξε «δραματική», χωρίς να παραθέσει καμία λεπτομέρεια για τα διαμειφθέντα. Απουσιάζουν άλλα προσβάσιμα τεκμήρια γι' αυτήν.

δώρισαν βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου και Κοράνια, «άπαντα γραμμένα εις την Αραβικήν», καθώς και «50 δίσκους γραμμοφώνου εφ' ών, τη υποκρούση μουσικής, έχουσι μαγνητοφωνηθή περικοπαί του Κορανίου και προσευχαί προς χρήσιν κατά τα εορτάς του Μπαϊραμίου κλπ». Αν οι ελλαδοαιγυπτιακές σχέσεις χαρακτηρίζονταν από εκατέρωθεν καχυποψία λόγω της ένταξής τους στο Ψυχροπολεμικό πλαίσιο, με ευθύνη κυρίως ελλαδική (βλ. Μέρος Α΄), το περιεχόμενό τους εμπλουτιζόταν (και το ανωτέρω πρόσημό τους ενισχυόταν) λόγω των εξελίξεων στο Κυπριακό [192].

Αργότερα την ίδια μέρα (25/8), ο Κ. Γκλύξμπουργκ επιχείρησε να προωθήσει σχέδιο για την υπέρβαση του προβλήματος, αποστέλλοντας στον αμερικανό πρόεδρο επιστολή που προέβλεπε την άμεση κήρυξη της ένωσης έναντι ανταλλαγμάτων (η επιστολή υπήρξε προϊόν παράκλησης του Γ. Παπανδρέου προς τον βασιλιά κατά τον Ι. Σωσσίδη, ο οποίος υποστήριξε ότι ο έλληνας πρωθυπουργός είχε επηρεαστεί από δικό του μακροσκελές υπόμνημα που τού είχε μόλις υποβάλει. Σύμφωνα με τον Κ. Γκλύξμπουργκ η επιστολή ήταν δική του ιδέα, σε προέκταση της συμφωνίας που πέτυχε με τον Μακάριο στη μεταξύ τους συζήτηση που είχε μόλις προηγηθεί). Το κείμενο της επιστολής είχε ως εξής: «Κατά την σημερινήν συνομιλίαν μου με τον … Μακάριον κατόρθωσα να έχω την δήλωσίν του ότι αποδέχεται την εγκατάστασιν βάσεως του ΝΑΤΟ εις την Κύπρον εάν πρόκειται να συνελεσθή ένωσις της Κύπρου μετά της Ελλάδος / Η Κυβέρνησίς μου καθώς και η Αντιπολίτευσις είναι επίσης σύμφωνοι και επιπλέον δέχονται να εγκατασταθή επί μισθώσει τουρκική βάσις εις την ελληνικήν νήσον Καστελλόριζον. Είναι επίσης σύμφωνοι να παρασχεθούν πλήρεις εγγυήσεις διά την τουρκικήν μειονότηταν της νήσου … Κατοχυρώνομεν τοιουτοτρόπως την ειρήνην και εκτοπίζομεν ολοσχερώς την σοβιετικήν επιρροήν εκ της ανατολικής Μεσογείου». Καθώς η ιδέα παρουσίαζε πρακτικά μηδαμινές προοπτικές αποδοχής από την Τουρκία, ο Johnson αρνήθηκε να παράσχει την υποστήριξή του και αντιπρότεινε την υιοθέτηση κάποιας παραλλαγής του επικαιροποιημένου «σχεδίου Acheson», δυσαρεστώντας τον βασιλιά (και τον Labouisse, που εκτίμησε ότι ο βασιλιάς φθειρόταν στο εσωτερικό από την ατυχή κατάληξη της ανάμιξής του και εισέπραττε την απόρριψη ως προσωπική του αποτυχία στο πεδίο των ελληνοαμερικανικών σχέσεων).

Ακουλουθώντας τους βρετανούς και τον πρεσβευτή των ΗΠΑ στο Λονδίνο, οι δύο αμερικανοί που χειρίζονταν εκείνη τη στιγμή το Κυπριακό ανέκρουσαν πρύμναν και επανήλθαν στις προηγούμενες, πιο παραδοσιακές και συμβατικές θέσεις. Οι Acheson και Ball συμφωνούσαν ότι άνευ τουρκικής συγκατάθεσης και προηγούμενης ελλαδοτουρκικής

[192] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: Από ΓΔΕΑ, Απόρρητο 8728/123917/25-8-1964 προς τη Δ΄ Πολιτική.

συμφωνίας, κανένα σχέδιο δεν γινόταν να θεωρηθεί βιώσιμο (ο Acheson μάλιστα σε συζήτηση που είχε την ίδια ημέρα με τους Erim – Sunalp, χαρακτήρισε τις τουρκικές αεροπορικές επιδρομές «χρήσιμη και σωστή πράξη»). Η δέσμη ιδεών του Κ. Γκλύξμπουργκ ωστόσο αξιολογήθηκε ως υπό όρους συζητήσιμη, με έκδηλη ικανοποίηση για την μικρή στροφή που ήταν ήδη ορατή στην στάση της Αθήνας. Ο υπαρχηγός (DCM) της αμερικανικής πρεσβείας N. Anschuetz είχε μία εισαγωγική συζήτηση με τον Κωστόπουλο, στη διάρκεια της οποίας ο δεύτερος παρείχε σειρά κρίσιμων διευκρινήσεων: εκτός από τη βάση στο Καστελλόριζο, η Αθήνα ήταν διατεθειμένη να δεσμευτεί εγγράφως ότι οι «ΝΑΤΟϊκές» (τουρκικές) βάσεις στην Κύπρο θα μπορούσαν να είναι δύο, μία στο Κάβο Γκρέκο και μία στην Καρπασία, έκτασης 50 τετραγων. μιλίων έκαστη (με παραμένοντα γνώμονα το σύνολό τους να μην υπερβαίνει εκείνο των βρετανικών αντίστοιχων). Ο Γρίβας θα καλείτο άμεσα να συγκατατεθεί, χωρίς να δοθεί είτε σε αυτόν είτε στον Μακάριο το περιθώριο να διαπραγματευτούν την ή τις τοποθεσίες των τουρκικών βάσεων, ούτε για την ακριβή τους έκταση. Η διαχείριση της ευαίσθητης πτυχής της δημοσιοποίησης που είχε κατά νου η ελλαδική κυβέρνηση ήταν ότι μετά την υπερψήφιση της ένωσης από τα δύο κοινοβούλια, η Αθήνα θα εξέδιδε ανακοίνωση πρόθεσης παροχής ΝΑΤΟϊκών βάσεων προς την Τουρκία. Οι Κυπριανού - Γιωρκάτζης δήλωναν έτοιμοι να αποστασιοποιηθούν απόν Αρχιεπίσκοπο (όπως αποκάλυψε «άκρως εμπιστευτικά» στον αμερικανό ο Κωστόπουλος), εφόσον ο τελευταίος συμφωνούσε αλλά έπειτα υπαναχωρούσε. Περίπου 500 άτομα πρόσθετου στρατιωτικού προσωπικού αποστέλλονταν στην Κύπρο «κυρίως τεχνικοί, όχι μάχιμοι», κατά τους καθησυχαστικούς ισχυρισμούς του Κωστόπουλου. Αξιολογώντας με σκεπτικισμό τα όσα άκουσε, ο Anschuetz επέμεινε να μάθει όσα περισσότερα μπορούσε σχετικά με τις πιστευτές, έστω κι αν ήταν δυσάρεστες, υπό εξέλιξη διεργασίες: ζήτησε πιεστικά διευκρινήσεις για το σημείο που βρίσκονταν οι εξοπλιστικές διαθέσεις των ελληνοκύπριων. Ο Κωστόπουλος ανέφερε ασαφώς ότι η επικείμενη μετάβαση του Μακάριου στην Αίγυπτο σχετιζόταν με την εξασφάλιση δικαιώματος χρήσης ενός στρατιωτικού αεροδρομίου εκεί για τα «15 αεροσκάφη» που ο Μακάριος ήταν αποφασισμένος να εξασφαλίσει από την ΕΣΣΔ. Στην ελλαδική κυβέρνηση υπήρχε η σκέψη διάθεσης χειριστών από την πολιτική αεροπορία γι’ αυτά τα αεροσκάφη. Ο Labouisse εισηγήθηκε να εξεταστούν με προσοχή από πλευράς ΗΠΑ, ΗΒ και Τουρκίας οι όλες οι «εποικοδομητικές» ελλαδικές προθέσεις που εξέθεσε πρώτες ο Κωστόπουλος, υπό την αίρεση ότι θα εξασφαλίζονταν ρητές δεσμεύσεις από το σύνολο της ελληνικής ηγεσίας. Εντωμεταξύ, αμερικανός στρατηγός που είχε υπηρετήσει ως εκπρόσωπος της χώρας του στο CENTO, επισκέφθηκε την Τουρκία εκμεταλλευόμενος την ιδιότητα του παλιού γνώριμου της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας

της, με σκοπό να διερευνήσει τις διαθέσεις της έναντι των επιλογών δικής της (της τουρκικής) κυβέρνησης. Ο στρατηγός επιβεβαίωσε ότι η Άγκυρα ομόθυμα απέρριπτε τις προσβλητικές προτάσεις για το Κάβο Γκρέκο κι αντίθετα, ήταν έτοιμη να εισβάλλει στο νησί, σε περίπτωση κήρυξης μονομερώς της ένωσης. Ενδεικτικό της διαρκώς τεταμένης ατμόσφαιρας και της διάχυτης αίσθησης περί των παρασκηνιακών κινήσεων που επικρατούσε τόσο την Ελλάδα και την Κύπρο όσο και στην Τουρκία, ήταν η ερμηνεία που δόθηκε από ομάδα τούρκων δημοσιογράφων υπό τον Toker (τον γαμπρό του τούρκου πρωθυπουργού), στην συγκεκριμένη επίσκεψη: τη συνέδεσε με απόπειρες ανατροπής του İnönü κι αναζήτησης διαδόχου του. Η πλέον εντυπωσιακή όμως είδηση εκείνης της πυκνής σε ζυμώσεις ημέρας, της 25ης Αυγούστου, προήλθε από την Γενεύη: ο Νικολαρεΐζης πρότεινε off the record στους τούρκους (μέσω του Acheson) να καταλάβουν την Καρπασία με απόβαση άμεσα, χωρίς προσυνεννόηση με την Αθήνα, ώστε να είναι βέβαιοι πως δεν θα κατέβαλαν εκείνοι το αντίτιμο τυχόν ελληνικής παρασπονδίας. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά, πολύ αμφέβαλλε κατά πόσον τα ελλαδικά στρατεύματα θα προέβαλλαν αντίσταση τοπικά (εκτίμηση εξαιρετικά αμφίβολης ευστάθειας, εάν υπήρχαν στην περιοχή ήδη ανεπτυγμένα τμήματα της Μεραρχίας).

Συναγωνιζόμενος τον Σωσσίδη, ο Acheson κατέθεσε την επομένη την πλέον ραδιούργο εκδοχή των «Σχεδίων» του, την «Τέταρτη» κατά χρονολογική σειρά, που αποτέλεσε και τον (παρατεταμένο ως τις 8 Σεπτεμβρίου) επιθανάτιο ρόγχο τους. Σύμφωνα με αυτήν, πρώτα το σύνολο των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο -Μεραρχία, ΕΛΔΥΚ, Εθνική Φρουρά- θα περιερχόταν υπό τον έλεγχο ενός «ισχυρού άνδρα» (κατονομαζόταν ο Γαρουφαλιάς) κι αμέσως μετά θα αίρονταν οι ποικίλες παρεμποδίσεις στην λειτουργία της ΤΟΥΡΔΥΚ που επέβαλαν συνήθως οι ελληνοκύπριοι διά του αποκλεισμού της (επιδρώντας στον απρόσκοπτο ανεφοδιασμό και την περιοδική αντικατάσταση του προσωπικού της). Αν ο Μακάριος επέλεγε να αντιδράσει δυναμικά, τόσο το καλύτερο, σύμφωνα με τον Acheson. Η σύγκρουση μαζί του ήταν ευπρόσδεκτη, προσέθεσε, αφού «ο κρετίνος Παπανδρέου ήταν ανίκανος να την φέρει σε πέρας» (άρα την κίνηση θα διέτασσε πραξικοπηματικά ο Γαρουφαλιάς). Έπειτα, διακριτικά, θα παρεχόταν κάθε είδους επιτελική βοήθεια στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, για να σχεδιάσουν την απόβασή τους στην Καρπασία. Με προεξοφλημένη την αντίδραση είτε των ελληνοκύπριων αποκλειστικά (που ίσως κήρυσσαν την αδέσμευτη ανεξαρτησία, δηλαδή την πλήρη κατάργηση των ιδρυτικών Συνθηκών), είτε μαζί με τους ελλαδίτες (προχωρώντας στην μονομερή κήρυξη της ένωσης χωρίς ανταλλάγματα προς την Τουρκία), οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις θα προχωρούσαν στην υλοποίηση της στρατιωτικής επιχείρησης καταλαμβάνοντας όση έκταση στην Καρπασία

έκριναν αναγκαία. Επιπλέον μέριμνα θα λαμβανόταν εκ των προτέρων, ώστε από τουρκικής πλευράς να αξιοποιηθούν όπλα δωρισμένα μέσω των προγραμμάτων ΜΑΡ σε όσο στο δυνατόν μικρότερη κλίμακα. Η εξέταση του σχεδίου αναβλήθηκε για το πρώτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου (βλ. επόμενο Κεφάλαιο), ωστόσο αποδείχθηκε θνησιγενές εξαιτίας σειράς λόγων: ο Johnson είχε ήδη να διαχειριστεί την αυξανόμενη εμπλοκή στο Βιετνάμ, αναλογίστηκε ότι σε περίπτωση αποτυχίας κατά την εφαρμογή του (λχ πρόταξης ελληνοκυπριακής αντίστασης πέραν του αναμενόμενου, ή νέες αμφιταλαντεύσεις των ελλαδιτών στρατιωτικών) η αιματοχυσία που θα προκαλείτο θα ήταν άκρως ζημιογόνα πολιτικά στο εσωτερικό των ΗΠΑ και σε διεθνές επίπεδο, οι προεδρικές εκλογές ήταν επερχόμενες και το φάσμα της απώλειας της ελληνοαμερικανικής ψήφου υπέφωσκε, ενώ (και κυρίως), η Μόσχα δεν επιδείκνυε εγρήγορση να εκμεταλλευτεί την κατάσταση στο έπακρο (στην πραγματικότητα, όσοι χάρασσαν την σοβιετική πολιτική άμυνας κι ασφάλειας διέκριναν ήδη προοπτικές απόσπασης μεγαλύτερων κερδών αλλού: στο πεδίο των τουρκοσοβιετικών σχέσεων), ενώ και στο ίδιο το νησί παρουσιάζονταν ενδείξεις αποκλιμάκωσης διαρκείας, με πρωτοβουλία των ελληνοκύπριων. «Διά παν ενδεχόμενον», ο Acheson προέτρεψε εμπιστευτικά τους Erim – Sunalp να αρχίσουν να σχεδιάζουν εισβολή στην Κύπρο και να την υλοποιήσουν με την πρώτη ευκαιρία, δίχως να χρειάζεται να ανησυχεί η Τουρκία για αποτρεπτική παρέμβαση του 6ου Στόλου –«τουναντίον θα σας καλύψει, θα σάς προστατεύσει» [193]. Την ίδια ημέρα πάντως (26 Αυγούστου), δημοσιεύθηκαν από τρεις ελληνοκυπριακές εφημερίδες λεπτομέρειες για σχέδια πραξικοπηματικής ανατροπής του Αρχιεπισκόπου [194] κι έλαβε χώρα αντιδυτικό συλλαλητήριο στην Λεμεσό. Τη μέρα εκείνη συνέπεσε να επιδώσει τα διαπιστευτήριά του ο νέος πρέσβης της Ελλάδας στην Λευκωσία Αλεξανδράκης, διάδοχος του Μ. Δελιβάνη [195]. Αν ο Δελιβάνης είχε χαρακτηριστεί από τους εν Ελλάδι αντιπάλους του Αρχιεπισκόπου «χλιαρός», από τον Αλεξανδράκη δεν έλειπε ο αντιΜακαριακός ζήλος, καθώς αποδείχθηκε στα πολυάριθμα τηλεγραφήματα και αναφορές του προς την Αθήνα με ανάλογο περιεχόμενο [196]. Ο Αλεξανδράκης διατήρησε την θέση του επί 6ετία. Ο διάδοχός του, Κ. Παναγιωτάκος, απολογητής του δικτάτορα Ιωαννίδη -υφυπουργός όμως εξωτερικών ήδη

[193] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "docs 147, 148, 149", Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ Β' σσ 277-278, 311-319, N. Δεληπέτρος op cit σ 176, συνέντευξη του Ι. Σωσσίδη στον Α. Παπαχελά, *το Βήμα*, 6-11-2005 op cit, συνέντευξη του Κ. Γκλύξμπουργκ στον Α. Παπαχελά, *το Βήμα*, 5-2-2006 op cit, G. S. Harris 1972 op cit σ 119, S. Bolukbasi 1993 op cit σσ 518-519, Π. Πετρίδης 1998 op cit σ 302, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 284-287, 306-307, Σ. Ριζάς 2008 op cit σ 316, A. Holt 2014 op cit σ 142.

[194] *"Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 41, 492. Βλ. περισσότερες πληροφορίες επ' αυτού παρακάτω.

[195] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 236.

[196] Η ελληνοκυπριακή ηγεσία παρατηρούσε ενοχλημένη την όλη του δραστηριότητα. Ενδεικτικά: Α. Αζίνας op cit τ. Γ' σ 995.

επί Παπαδόπουλου, λόγω μάλιστα της «αριστίνδην» εκείνης προαγωγής του ολοκληρώθηκε η θητεία του στην Κύπρο στις αρχές του 1972-, στα πικρόχολά απομνημονεύματά του χαρακτήρισε τον Αλεξανδράκη «κομπάρσο», που δεν προωθούσε τις επιδιώξεις της Αθήνας με τον δέοντα δυναμισμό [197].

Ο Α/ΓΕΕΘΑ Ι. Πιπιλής υπέβαλε εγγράφως τότε (26/8) τις εκτιμήσεις του στον Π. Γαρουφαλιά, σχετικά με το ενδεχόμενο ελληνοτουρκικού πολέμου, με το αιτιολογικό ότι «ενόψει ναυαγίου των διαπραγματεύσεων Γενεύης» και συνδυαστικά με την ανάμιξη της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό, το ΝΑΤΟ εξέφραζε φόβους ακόμη και για εκτροπή της ελληνοτουρκικής διένεξης σε παγκόσμιο πόλεμο. Σχολίασε τρία υποψήφια θέατρα στρατιωτικών επιχειρήσεων: στην Κύπρο, στο Αιγαίο και στο μέτωπο της Θράκης. Αξιολόγησε το τελευταίο ως το λιγότερο προσφερόμενο για εκατέρωθεν επιθέσεις, καθώς ήταν τεχνητά στενό, λόγω της Βουλγαρίας. Για την Κύπρο σημείωσε ότι ήταν επαρκώς καλυμμένη, θα ήταν όμως χρήσιμο να στείλει η Ελλάδα τα διασκευασμένα ελικοφόρα τύπου Harvard για ψυχολογικούς λόγους. Χαρακτήρισε την διαρκή προβολή της απειλής απόβασης είτε ως σκοπούμενη τουρκική υπερβολή, είτε ως ευκαιρία εκβιασμών από πλευράς των ελληνοκύπριων και των σοβιετικών. Τάχθηκε υπέρ της λήψης βοήθειας από την ΕΣΣΔ μόνον εφόσον θα είχε ξεκινήσει κάποια τουρκική αποβατική ενέργεια, συμπληρώνοντας ότι θα ήταν προτιμότερο η σοβιετική συνδρομή να μην λάβει εκ των προτέρων εξοπλιστική μορφή. Υπονόησε δηλαδή ότι θα ήταν ιδεατό να επέμβει η Σοβιετική Ένωση μετά την έναρξη κάποιας τουρκικής ενέργειας κι αυτό θα σήμαινε να εμπλακεί άμεσα, με τις δικές τις ένοπλες δυνάμεις –κάτι όμως που προϋπέθετε σύναψη αμυντικού συμφώνου, προοπτική που ο Πιπιλής γνώριζε ότι ήταν ακόμη πιο απαράδεκτη από την υπογραφή εξοπλιστικής συμφωνίας. Αναφέρθηκε στην ένδεια αποθεμάτων πολεμικού υλικού των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων ως υπερδιογκωμένη: στην πραγματικότητα αρκούσαν για 20 μέρες επιχειρήσεων και όχι για μία βδομάδα όπως φημολογείτο κι εν πάση περιπτώσει μπορούσαν να αυξηθούν αν υπήρχε προκαταβολική μέριμνα κι αν γίνονταν κινήσεις αγοράς λχ πυρομαχικών από τρίτες συμμαχικές χώρες. Υπογράμμισε ότι η τουρκική αεροπορική ισχύς όντως υπερείχε σοβαρά συγκρινόμενη με την ελλαδική, σε ποσοτικό επίπεδο τουλάχιστον. Το πλέον ενδιαφέρον σημείο του υπομνήματός του παρουσιαζόταν σε ό,τι αφορούσε τα νησιά: ο Πιπιλής ήταν εναντίον της εκ των προτέρων ενίσχυσης των φρουρών τους, επικαλούμενος την διασπορά και την κατάτμηση των δυνάμεων (έγραψε για 300 νησιά με ανάγκη αμυντικής κάλυψης), που στερούσε από την ελλαδική στρατιωτική ηγεσία εφεδρείες και ήταν δαπανηρή από κάθε άποψη. Συμπλήρωσε ότι ως αφετηριακό

[197] Κ. Παναγιωτάκος, *Στην πρώτη γραμμή αμύνης…*, Αθήνα: χ.ε., 1982 (4η έκδοση), σ 111.

σημείο των συλλογισμών του εκλάμβανε την παραδοχή πως αν η Τουρκία αφιέρωνε διεξοδικό επιτελικό σχεδιασμό και συγκέντρωνε τις απαραίτητες δυνάμεις «θα πρέπει να δεχθώμεν ότι θα επιτύχη μίαν τοιαύτην κατάληψιν [νησιού]». Ο Πιπιλής κατέληξε εισηγούμενος να μην γίνει αυτομάτως κι αμέσως δεκτό τυχόν ελληνοκυπριακό αίτημα ένωσης, ούτε και πραξικόπημα στην Κύπρο με αυτό το περιεχόμενο (είχε φτάσει στο σημείο να θεωρεί ότι ίσως υπήρχε δυτικός δάκτυλος προώθησης αυτού του χιμαιρικού μαξιμαλισμού, με σκοπό να επιβληθούν επαχθείς διακανονισμοί την επαύριον μία ήττας). Γενικά ήταν βέβαιος ότι η επιδίωξη της ένωσης «μη προερχομένης εκ κοινής συμφωνίας μέσω Διεθνούς Οργανισμού» αύξανε τις πιθανότητες ελληνοτουρκικής σύρραξης και δη ολοκληρωτικής, ενώ αν η Αθήνα τηρούσε στάση αναμονής στην αποδοχή ενός ελληνοκυπριακής προέλευσης αιτήματος για την ένωση, ίσως τότε ο πόλεμος, αν ξεσπούσε, τουλάχιστον να κρατιόταν τοπικός [198]. Παρατίθενται, ως ελάχιστη υπόμνηση, για την ευχερή αντιπαραβολή στοιχείων και απόψεων, οι -μάλλον δικαιολογημένοι σε αυτό το σημείο- κομπασμοί του Γαρουφαλιά, ότι κατόπιν δικών του και του Γεννηματά μέριμνας κι ενεργειών, προωθήθηκε σε πρώτη φάση την άνοιξη ένα σύνταγμα στα απειλούμενα μεγάλα νησιά του Ανατολ. Αιγαίου λόγω απειλής απόβασης που είχε διαμηνύσει η Τουρκία μέσω των ΗΠΑ τότε (βλ. Μέρος Α΄ της διατριβής), καθώς κι ότι δημιουργήθηκε ταχυκίνητη εφεδρεία έτοιμη να αναπτυχθεί σε οποιοδήποτε άλλο απειλούμενο γειτονικό νησί –και το σύνταγμα που μεταγκαταστάθηκε μόνιμα εξάλλου, αρχικά είχε αυτόν τον ρόλο (της ταχυκίνητης εφεδρείας). Όταν ο Γαρουφαλιάς με τον Γεννηματά κατέστρωσαν και υλοποίησαν τον σχεδιασμό της αλληλοϋποστήριξης των νησιών, της δημιουργίας δικτύου έγκαιρης προειδοποίησης σε αυτά, της μεγέθυνσης των τοπικών ταγμάτων εθνοφυλακής και δυνάμεων χωροφυλακής, της ενίσχυσής τους με λίγο πυροβολικό και ελαφρά τεθωρακισμένα, αλλά και της αύξησης των συνολικών αποθεμάτων πολεμοφοδίων, σε όλες τις άλλες πλην της τελευταίας κίνησης, ο Πιπιλής είχε εκφράσει ζωηρές αντιρρήσεις, με την ίδια επιχειρηματολογία που ανέπτυξε στο υπόμνημά του, όπως επιβεβαίωσε και ο Γαρουφαλιάς [199]. Από το υπόμνημα του Πιπιλή και ειδικά από τις επισημάνσεις του σχετικά

[198] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ Β' σσ 319-322.

[199] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 91-93. Σχετικά με την μεταφορά πυροβολικού και τεθωρακισμένων ειδικά στα νησιά, παρατίθενται οι εξής παραδοχές, όπως απαντώνται στα επίσημα κείμενα Ιστορίας των αντίστοιχων Όπλων: το 1964 «αρχίζει η ενεργοποίηση μονάδων Πυροβολικού στα νησιά του Αιγαίου» (ΓΕΣ/Διεύθυνση Εκπαιδεύσεως, *ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΣΚ 900-22, ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΙΚΟΥ*, Αθήνα: ΤΥΕΣ, 1997, σ Α-10), ενώ το επόμενο έτος, δύο ίλες (οι λόχοι στα τεθωρακισμένα) αναγνώρισης, επανεξοπλισμένες πρόσφατα με ελαφρά άρματα μάχης αμερικανικής κατασκευής, της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, τύπου Μ-24, οι Β΄ και Γ΄ ΙΛΑΝ, μεταφέρθηκαν από το Λιτόχωρο στη Ρόδο και από τις Σέρρες στη Λέσβο αντίστοιχα (ΓΕΣ/Διεύθυνση Εκπαιδεύσεως/3α, *ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΣΚ 900-23, ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΠΠΙΚΟΥ - ΤΕΘΩΡΑΚΙΣΜΕΝΩΝ*, Αθήνα: ΤΥΕΣ, 1995, σσ 93-94).

με την Κύπρο, προέκυπτε ευκρινώς ότι οι ενδοστρατιωτικές διαφορές εκτιμήσεων στην Αθήνα, που είχαν πιθανόν οδηγήσει στα Τηλλυριακά, διατηρούνταν εν ζωή άθικτες.

Λόγω της πειστικής αποφασιστικότητας των ελληνοκύπριων να προμηθευτούν άμεσα αεροσκάφη από οπουδήποτε ήταν διαθέσιμα, το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών επανήλθε εκείνη τη μέρα (26/8) με επείγουσα υπενθύμιση προς την Βόννη να επανεξετάσει το αίτημα αγοράς των 10 αεριωθούμενων μαχητικών F-84F που εκκρεμούσε. Ο πρέσβης Κύρου είχε αναφέρει στην Αθήνα ότι οι δυτικογερμανοί είχαν αρχικά απαντήσει πως η «χορήγησις αεροπλάνων εκτός της στρατιωτικής βοηθείας θα είναι δυσχερής και θα προκαλέση διαμαρτυρίας Τουρκίας» και προσέθεσε «δοθέντος ότι ως προβλέπω πρότασις αγοράς αεροπλάνων αποκρουσθή μέχρι διαλευκάνσεως κινδύνου εκ Κυπριακού, σκόπιμον είναι όπως τοποθετήσωμεν αίτημα εντός πλαισίου Γερμανικής στρατιωτικής βοηθείας» (υπήρχε ανεκτέλεστο υπόλοιπο ύψους 3,5 εκ. μάρκων από το 1963 και ο Κύρου εισηγήθηκε να προταθεί στους δυτικογερμανούς η κάλυψη της διαφοράς, αν το ποσό αυτό δεν αρκούσε για να εξοφληθεί η πρόσκτηση των αεροσκαφών και η άμεση παράδοσή τους στην Ελλάδα, όπως ήταν το ελληνικό αίτημα). Το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών δεν είχε αντίρρηση ως προς την μεθόδευση που πρότεινε ο διπλωμάτης, κατά τα άλλα όμως απάντησε αγανακτισμένο ότι η δυτικογερμανική στάση ερχόταν να προστεθεί στην άμεση παράδοση των δύο τορπιλακάτων στην Τουρκία (και μάλιστα, «ών πλήρωμα εξεπαιδεύθη [sic: πληρώματα εξεπαιδεύθησαν] προηγουμένως εν Γερμανία, εις τρόπον ώστε χρησιμοποίησις των δύο μονάδων να καθίσταται ικανή, άμα τη παραλαβή αυτών»), δικαιώνοντας «πλήρως έκφρασιν ημετέρας δυσφορίας δι' επειδεικνυομένην από τινος εκ μέρους Γερμανίας άνισον μεταχείρισιν ημών έναντι Τουρκίας εις τομέαν στρατιωτικής βοηθείας, ασχέτως αν αύτη παρέχεται εν πλαισίω ΝΑΤΟ ή χορηγείται βάσει διμερών συμφωνιών, ως έχει περίπτωσις Τουρκίας. / Προσθέτομεν ότι επιδειχθείσα εκ μέρους Γερμανικής Κυβερνήσεως σπουδή προς ικανοποίησιν τουρκικού αιτήματος πέραν σοβαρών ψυχολογικών επιπτώσεων, άς δημιουργεί παρά τη κοινή γνώμη εν Ελλάδι, παρά τη οποία εμφανίζεται ως ενθάρρυνσις προκλητικών διαθέσεων γείτονος έναντι Κύπρου και Ελλάδος, δύναται εκληφθή ως μη φιλική έναντι ημών ενέργεια. / Προμήθεια υπό Ελληνικής Κυβερνήσεως αεροπλάνων εντασσομένη [εις] πρόγραμμα αεροπορικής ενισχύσεως Ελλάδος βάσει κριτηρίων αμύνης χωρών ΝΑΤΟ, ουδεμίαν δύναται προκαλέση αντίρρησιν εκ μέρους Τουρκίας αλλ' ούτε ΗΠΑ, αίτινες αντιθέτως προς ό,τι έπραξαν έναντι Τουρκίας» καθυστερούσαν την παράδοση των νεώτερης γενιάς μαχητικών αεριωθουμένων στην Ελλάδα (το παρεμπίπτον παράπονο αφορούσε στην καθυστέρηση παράδοσης πρόσθετων F-5 και F-104 από τις ΗΠΑ). «[Δ]ι' ανωτέρω λόγους επισημαίνομεν ανάγκην εξασφαλίσεως

ίσης μεταχειρίσεως με γείτονα, περίπτωσις δε αύτη αποτελέση κριτήριον αντικειμενικότητας και διαθέσεων Γερμανικής Κυβερνήσεως έναντι ημών» [200].

Στις 27 Αυγούστου ο έλληνας πρεσβευτής στη Βόννη τόνισε στους δυτικογερμανούς πως μόνον η άμεση εκτέλεση της ελληνικής παραγγελίας θα αποδείκνυε ότι η πλευρά τους δεν επιφύλασσε άνιση μεταχείριση της Ελλάδας σε σχέση με την Τουρκία στο θέμα της στρατιωτικής βοήθειας και πρότεινε, ως λύση, η χορήγηση των 10 F-84F να συμπεριληφθεί στη ΝΑΤΟϊκή βοήθεια προς την Ελλάδα για το 1963. Όπως πληροφορήθηκαν στελέχη της ελληνικής πρεσβείας τις επόμενες μέρες από πηγή τους εντός του δυτικογερμανικού υπουργείου άμυνας, η απόφαση των υπουργείων άμυνας κι εξωτερικών της ΟΔΓ ήταν να χορηγηθούν στην ΕΒΑ τα 10 F-84F, συνοδευόμενα από ποσότητες ανταλλακτικών, με προέλευση τα αποθέματα της Luftwaffe και σε άγνωστη τιμή. Θα παραδίδονταν σταδιακά μέχρι το τέλος του μήνα, πετώντας ως την Ελλάδα από γερμανούς χειριστές. Όλα βρίσκονταν σε ενεργό πτητική κατάσταση. Λόγω της Κυπριακής κρίσης πάντως, η Βόννη δεν δεχόταν να χορηγήσει καμία άλλη κατηγορία υλικού (τετράδυμα αντιαεροπορικά πολυβόλα, αεροπορικά όπλα και πυρομαχικά όπως ρουκέτες 2,75'', φυσίγγια πολυβόλων, δεξαμενές καυσίμων κλπ), που ζητούσαν επιπροσθέτως οι έλληνες [201].

Επίσης στις 27 Αυγούστου, δημοσιεύθηκε στον *Economist* δίκην άρθρου το προσχέδιο μίας «συνδυαστικής λύσης» του Κυπριακού που θα περιελάμβανε α) την επαναχάραξη της ελληνοτουρκικής μεθορίου στα βορειανατολικά του νομού Έβρου (σε μία ρύθμιση που θα οδηγούσε στην συμπερίληψη της σιδηροδρομικής γραμμής εντελώς εντός της τουρκικής επικράτειας), β) την μετεγκατάσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείο στον Άθω ή στην Πάτμο, γ) την παραχώρηση του Καστελλόριζου στην Τουρκία, δ) την μεταβίβαση μίας από τις βρετανικές βάσεις στο ΝΑΤΟ με τον όρο να έχει πρόσβαση σε αυτήν η Τουρκία, ε) κατοχύρωση μειονοτικών δικαιωμάτων στους τουρκοκύπριους, καθώς και στ) μεγάλη οικονομική αποζημίωση της Τουρκίας, Όπως υπέθεταν οι αμερικανοί, η πατρότητα της ιδέας θα έπρεπε να αποδοθεί στον Στ. Κωστόπουλο [202]. Δέκα μήνες αργότερα, η προαναφερθείσα «δέσμη ιδεών» θα επανεμφανιζόταν σε παραλλαγή της, εν μέρει διατυπωμένη από τους τούρκους κι εν μέρει από το ελληνικό ΥπΕξ.

---

[200] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: από Βόννη (Κύρου), ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΣ ΕΠΕΙΓΟΝ _3848, 26-8-64 προς την Δ' Πολιτική, από την Δ/νση ΝΑΤΟ (υπογράφει ο υπουργός Κωστόπουλος) _Ν147-546/26-8-64 προς την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη.

[201] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: _3852, 27-8-67 [sic: 4, δηλαδή 1964] και _3880, 31-8-67 [sic: 4, δηλαδή 1964], από Βόννη (Κύρου) προς Διευθύνσεις ΝΑΤΟ, Β', Δ' , Γ' Πολιτικές. Με το δεύτερο, διαβιβάζεται το ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ –ΚΑΤΕΠΕΙΓΟΝ από αεροπορικό Ακόλουθο Βόννης (σμήναρχο Ν. Κοσκινά) προς Α/ΓΕΑ Α/6/105/Α.027.

[202] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 151".

Ο Μακάριος παραχώρησε εκείνη τη μέρα συνεντεύξεις σε δύο άραβες και έναν γιουγκοσλάβο ανταποκριτή. Επανέλαβε ότι η ένωση αποτελούσε εσωτερικό θέμα των κύπριων και ότι, εάν τελικά συνέβαινε, απαράβατος όρος γι' αυτήν ήταν «να πραγματοποιηθή χωρίς παραχωρήσεις ξένων βάσεων», ενώ προείχε η κατοχύρωση της αυτοδιάθεσης, της αδέσμευτης ανεξαρτησίας και η επίσημη ακύρωση των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960, ίσως με δημοψήφισμα επιτηρούμενο από τον ΟΗΕ. Απέφυγε να κατηγορήσει ευθέως τις ΗΠΑ για τους τουρκικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς, περιοριζόμενος να παραπονεθεί ότι δεν έκαναν όσα μπορούσαν για να τους αποτρέψουν κι επιβεβαίωσε ότι ο Αραβικός Κόσμος είχε ήδη παράσχει πέραν της ηθικής και ορισμένη υλική αρωγή στην κυβέρνησή του. Όταν ρωτήθηκε αν, μετά τις συσκέψεις με την ελλαδική ηγεσία δύο μέρες νωρίτερα, η τελευταία θα εξακολουθούσε να επιδιώκει την επίτευξη ελλαδοτουρικής συμφωνίας για το Κυπριακό, τόνισε ότι «[Σ]άς είπα, ότι τίποτε δεν μπορεί να συμβή χωρίς την συγκατάθεσιν του Κυπριακού λαού. Αν αι Αθήναι και η Άγκυρα δεν κατορθώσουν να εύρουν μίαν λύσιν αποδεκτήν από ημάς, είναι ανωφελές να συζητούν» [203]. Ο Σ. Κωνσταντόπουλος έγραψε την ίδια ημέρα στην *Απογευματινή* ότι εξυφαινόταν πραξικόπημα ανατροπής του Μακάριου κι αντικατάτασής του από τον Γρίβα, με τα νήματα να κινούνται από την Αθήνα. Το δημοσίευμα επανήλθε στην επικαιρότητα αργότερα, τον Ιανουάριο του 1965, στο πλαίσιο του δημοσιογραφικού πολέμου που διεξαγόταν ακατάπαυστα την Αθήνα, μεταξύ των πιστών φίλων του Αρχιεπισκόπου (όπως ο Σ. Κωνσταντόπουλος) και των φανατικών εχθρών του (όπως ο Π. Κόκκας) [204]. Η σοβιετική εβδομαδιαία πολύγλωσση επιθεώρηση διεθνών σχέσεων *Νέοι Καιροί* δημοσίευσε αναλυτικό άρθρο με θέμα την περίσφιγξη της Κύπρου από μονάδες των πολεμικών ναυτικών του ΗΒ και των ΗΠΑ με τη συμμετοχή αεροπλανοφόρου και υποβρυχίων, αλλά και την επιδεικτικά έντονη παρουσία της RAF στους κυπριακούς ουρανούς, με εικαζόμενο σκοπό να παραχθεί ένα τετελεσμένο πριν την επόμενη εξέταση του Κυπριακού από την Γεν.

[203] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 493-499.

[204] Οκτάστηλο πρωτοσέλιδο άρθρο στην *Απογευματινή*, 27-8-1964. Το άρθρο βασιζόταν σε προσωπικές πληροφορίες του Σ. Κωνσταντόπουλου, που επιβεβαίωνε μεν τα ανάλογου περιεχομένου δημοσιεύματα των τριών ελληνοκυπριακών εφημερίδων της προηγουμένης, αλλά δεν τα αναπαρήγαγε. Σε ένα σημείο του άρθρου του, ο Σ. Κωνσταντόπουλος προσέθετε απειλητικά ότι «Η 'λύσις' του Κυπριακού κατά την χειρουργικήν μέθοδον Παπανδρέου εματαιώθη, τουλάχιστον προς το παρόν. Το διατί θα το είπωμεν άλλοτε … Ας αρκεσθή η κυβέρνησις των Αθηνών εις το γεγονός ότι δεν εγράψαμεν όλα όσα γνωρίζομεν. Και ας μην μας υποχρεώση να προχωρήσωμεν. Είναι το καλύτερον δι' αυτήν». Βλ. επίσης Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 277. Ο Σωσσίδης, με την πολυετή ανάμιξη σε παρασκηνιακές ραδιουργίες και ειδικά εις βάρος του Α. Παπανδρέου μεταγενέστερα, αρνήθηκε διαρρήδην ότι υπήρχε προμελέτη ανατροπής του Μακάριου, παρά μόνον σχέδιο καταγγελίας του αν απέρριπτε μία ελλαδοτουρκοαμερικανική συμφωνία, η οποία καταγγελία θα οδηγούσε «ενδεχομένως στην ανατροπή του ή εν πάση περιπτώσει εις την ανατροπήν της καταστάσεως εις την Κύπρον»: συνέντευξη του Ι. Σωσσίδη στον Α. Παπαχελά, *Βήμα*, 6-11-2005 op cit.

Συνέλευση του ΟΗΕ. Ο ελλαδίτης πρέσβης στη Μόσχα πληροφορήθηκε ότι, μέσω του ελληνοκύπριου ομολόγου του, το υπουργείο εξωτερικών της Κύπρου είχε αρχίσει να λαμβάνει συμβουλευτικές οδηγίες από την σοβιετική διπλωματία (λχ ότι η προβολή των ελληνοκυπριακών θέσεων υστερούσε στη Λατινική Αμερική και στην υποΣαχάρια Αφρική) [205]. Τους επόμενους μήνες οι ελληνοκύπριοι διπλωμάτες και πολιτικοί δραστηριοποιήθηκαν έντονα στις υποδεικνυόμενες κατευθύνσεις.

Η άδοξη κατάληξη των «Σχεδίων Acheson» ερμηνεύθηκε από την τουρκική Κοινή Γνώμη ως προδοσία των ΗΠΑ. Το επόμενο διήμερο λοιπόν, την σκυτάλη των λαϊκών κινητοποιήσεων ανέλαβαν από τους κύπριους οι τούρκοι: στις 27-28 Αυγούστου μεγάλα πλήθη επιτέθηκαν διαδοχικά στις πρεσβείες των ΗΠΑ και της Ελλάδας στην Άγκυρα, ενώ αμέσως μετά σοβαρές ταραχές ξέσπασαν στην Σμύρνη (εκεί, οι πολυάριθμοι διαδηλωτές επιτέθηκαν στις εγκαταστάσεις της Διεθνούς Έκθεσης που είχε διοργανωθεί στον πόλη και ειδικά στα περίπτερα των ΗΠΑ, της ΕΣΣΔ, της Αιγύπτου και της Βουλγαρίας). Οι σοβιετικοί διαμαρτυρήθηκαν για την ισοπεδωτική είσπραξη δυσαρέσκειας όπως την χαρακτήρισαν, δεδομένου ότι οι δικές τους παρεμβάσεις αφορούσαν και τις δύο κοινότητες στην Κύπρο, τις οποίες είχαν καλέσει να επανέλθουν στην οδό της ειρηνικής συμβίωσης (όπως υποστήριξαν, παραλείποντας τις απειλές παρέμβασης υπέρ των ελληνοκύπριων που είχαν εκτοξεύσει). Στην τουρκική έκρηξη αγανάκτησης πρωτοστατούσαν ο Τύπος, τα φοιτητικά κινήματα, αλλά και οι στρατιωτικοί (αξιωματικοί συμμετείχαν στα συλλαλητήρια, ένστολοι). Ταυτόχρονα με τα γεγονότα εκείνα, πριν ξεκινήσει για την Αίγυπτο, ο Αρχιεπίσκοπος διέταξε την παρεμπόδιση της προγραμματισμένης μερικής αντικατάστασης (335 στελεχών) του προσωπικού της ΤΟΥΡΔΥΚ, επιτρέποντας ακόμη και την προσφυγή της Εθνικής Φρουράς στην χρήση ένοπλης βίας γι' αυτό. Η Άγκυρα αποκρίθηκε στο ίδιο πνεύμα. Λαμβάνοντας υπ' όψη όσα παρατέθηκαν διεξοδικά σχετικά με τις αμερικανικές προθέσεις αξιοποίησης μίας εξέλιξης αυτού του τύπου, μπορεί να αξιολογηθεί αναλόγως η απόφαση της ελληνοκυπριακής κυβέρνησης. Για την απόφασή του εκείνη ο Μακάριος επικαλέστηκε τόσο την καταγγελία της ιδρυτικής Συνθήκης Συμμαχίας στην οποία είχε ήδη προχωρήσει, όσο και την παρατεινόμενη παρανομία της τουρκικής στρατιωτικής δύναμης να κατέχει κρίσιμο γεωγραφικό σημείο (πέρασμα στην όδευση της Λευκωσίας με την Κερύνεια), αντί να επιστρέψει στο στρατόπεδό της ως όφειλε. Αφού η Άγκυρα δήλωσε ότι θα απαντούσε αναλόγως η ένταση παρουσίασε σημεία ανάκαμψης, όμως τελικά έστερξε να αναβάλει για

[205] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: _ από το Γραφείο Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς), 1122Κ/27-8-1964, προς την Γεν. Δ/νση Τύπου/Διεύθυνση Εξωτερικού Τύπου της Προεδρίας της Κυβέρνησης, _ από την ελλαδική πρεσβεία στην Μόσχα (Σγουρδαίος), 1709/28-8-1964, προς τις Δ΄ Γ΄ και Α΄ Πολιτικές Δ/νσεις.

λίγες μέρες την αντικατάσταση των ανδρών της ΤΟΥΡΔΥΚ (δήλωσε πάντως έτοιμη να προσφέρει αεροναυτική κάλυψη στο πλοίο που θα μετέφερε το καινούριο στρατιωτικό προσωπικό, διά παν ενδεχόμενο). Ήταν η δεύτερη φορά μέσα σε 15 μέρες που οι τούρκοι δέχονταν να αναβάλουν την προγραμματισμένη εκείνη ενέργεια, εν μέρει υποκύπτοντας σε σχετικές παραινέσεις της Washington (ένδειξη πως τελικά ο Acheson δεν είχε, προς το παρόν, εισακουστεί). Δεν έχασαν αφετέρου την ευκαιρία να κατηγορήσουν την Αθήνα ότι είχε προωθήσει κρυφά στο νησί τμήμα 200 ανδρών τακτικού στρατού κι ότι η ΕΒΑ εκτέλεσε κατασκοπευτική πτήση «πάνω από τουρκικούς θύλακες στα ΒΔ της Κύπρου» (η ελληνική πλευρά απάντησε ισχυριζόμενη ότι επρόκειτο για αθώο μεταγωγικό που μετέφερε πλάσμα αίματος για τους εγκαυματίες κι απλώς παρεξέκλινε της πορείας του επειδή αντιμετώπισε μηχανικό πρόβλημα). Η Τουρκία προσήψε επίσης στην Κύπρο ότι παραβίασε το διπλωματικό απόρρητο ανοίγοντας σάκους της τουρκικής πρεσβείας στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας. Αν και η στάση της ελληνοκυπριακής πλευράς ριψοκινδύνευε την αξιοποίηση του γεγονότος ως αφορμής για την υλοποίηση ευρύτερων στρατιωτικών απειλών σε βάρος της υπόστασης της Κυπριακής Δημοκρατίας, η βούλησή της δεν κάμφθηκε κι εν τέλει δικαιώθηκε λίγο αργότερα [206].

Ενώ ήταν στα σπάργανα η παραπάνω αναζωπύρωση, στις 27 Αυγούστου ορίστηκε κι επίσημα νέος αρχηγός της Εθνικής Φρουράς ο Η. Πρόκος [207]. Στις 29 Αυγούστου το ΓΕΕΘΑ με άκρως απόρρητο σήμα του προς το ΓΕΕΦ, τον διοικητή της Μεραρχίας (τον Γεωργιάδη) και προς τον ίδιο τον Γρίβα τους ενημέρωσε ότι στο εξής έπαυε οποιαδήποτε σχέση διοικητικής υπαγωγής των πρώτων στον τελευταίο. Μετά τη δραστική περικοπή εξουσιών που υπέστη, οι αποστολές του ΑΣΔΑΚ περιορίστηκαν στον συντονισμό της τακτικής εκπαίδευσης και των επιτελικών σχεδίων του συνολικού ελληνικού στρατιωτικού πλέγματος στην Κύπρο. Με αυστηρή επιστολή του Γ. Παπανδρέου προς τον Μακάριο και τον Γρίβα τονιζόταν η ανάγκη να μην αναληφθεί στο μέλλον καμία πρωτοβουλία «άγουσα εις εχθροπραξίας» [208]. Ο Πρόκος λοιπόν, αν και υπάκουος στον Γρίβα, αναβαθμίστηκε. Ο ως τότε αρχηγός του όμως καταβαραθρώθηκε, αφού η όλη του πολιτεία δεν ενέπνεε πια εμπιστοσύνη στην Αθήνα (και το χειρότερο, όπως παραδέχθηκε ο Γαρουφαλιάς, ούτε και στις ΗΠΑ, που τον θεωρούσαν αποκλειστικά υπεύθυνο για το ξέσπασμα των Τηλλυριακών

[206] Chronology June 16, 1964-August 31, 1964, *Middle East Journal* op cit σ 462, H. Kosut 1970 op cit σσ 148-151, G. S. Harris 1972 op cit σσ 118-119, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 260, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 210-211.
[207] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 318.
[208] Ι. Μπήτος op cit σσ 116, 121.

[209]). Η ανάκτηση των εξουσιών του Γρίβα επρόκειτο να αναδυθεί εκ νέου ως προοπτική στις αρχές του 1966, επί κυβέρνησης του σταθερά εχθρικού προς τον Μακάριο Στ. Στεφανόπουλου. Η ελληνοκυπριακή ηγεσία πρότεινε τότε στην Αθήνα τον απόστρατο πια Γεννηματά για αρχηγό της Εθνικής Φρουράς, σκοπεύοντας να προσφέρει στον Η. Πρόκο άλλο αξίωμα, χωρίς η πρόταση να εισακουστεί (ο Γεννηματάς πάντως, είχε δεχθεί) [210]. Η ιδέα ήταν καλή, διότι ο Γεννηματάς θα λειτουργούσε αποτελεσματικά ως αντίβαρο του Γρίβα. Μένει προς διερεύνηση με ποια άλλα κριτήρια οδηγήθηκε ο Μακάριος στην επίμαχη επιλογή, κατά πόσον δηλαδή και τί ακριβώς είχε πληροφορηθεί για την στάση του Γεννηματά στα Τηλλυριακά. Τελικά ο Πρόκος διατήρησε τα καθήκοντά του.

Ο Αρχιεπίσκοπος μετέβη στην Αίγυπτο (28/8), συνοδευόμενος από τον Κυπριανού και τον αιγύπτιο πρέσβη στη Λευκωσία, για επαφές με την ηγεσία της χώρας και βασικό αντικείμενο την πολύπτυχη αίτηση βοήθειας αντιμετώπισης της τουρκικής απειλής σε στρατιωτικό επίπεδο. Προσγειώθηκε στην Αλεξάνδρεια (εκεί έλαβαν χώρα όλες οι διμερείς συνομιλίες), όπου τον υποδέχθηκαν ο Νάσερ, οι δύο αντιπρόεδροί του, ο πρόεδρος της βουλής, ο αντιπρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου, πολλοί υπουργοί και η στρατιωτική ηγεσία της Αιγύπτου. Οι συζητήσεις ήταν πολύωρες (διήρκεσαν 7 ώρες το πρωί και το απόγευμα της 29ης Αυγούστου, οι οποίες συνεχίστηκαν την επομένη). Παρόντες ήταν από κυπριακής πλευράς οι Μακάριος, Σπ. Κυπριανού και Β. Κότσαπας (ο κύπριος πρέσβης στο Κάιρο), ενώ από αιγυπτιακής ο Νάσερ, οι έμπιστοί του αντιπρόεδροι M.A.H. Amer, Z. Mohieddin κι ο πρέσβης του στην Λευκωσία M. Lutfi. Τα αποτελέσματα δεν ήταν πενιχρά, αλλά ούτε και τα αναμενόμενα. Στο βασικό κυπριακό αίτημα πρόσβασης σε αιγυπτιακό πολεμικό αεροδρόμιο για να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί αεροσκάφη προοριζόμενα να υπερασπιστούν την Κύπρο, δεν υπήρξε η επιθυμητή ανταπόκριση. Απαντώντας σε επίμονες δημοσιογραφικές ερωτήσεις, ο Αρχιεπίσκοπος επιβεβαίωσε την σύναψη συμφωνίας αμυντικής συνεργασίας Λευκωσίας-Καΐρου, αποφεύγοντας να υπεισέλθει σε λεπτομέρειες. Επίσης, δεν απέκλεισε την αποδοχή της προσφοράς στρατευμάτων από την Αίγυπτο «όχι μόνον Ελληνοκυπρίων [Αιγυπτιωτών] αλλά και πραγματικών Αιγυπτίων [sic] εθελοντών, εάν παρίστατο ανάγκη». Σε δηλώσεις του υπογράμμισε και πάλι ότι επιδίωκε την ένωση με την Ελλάδα, όχι με το ΝΑΤΟ, με την Κύπρο εντελώς αποστρατιωτικοποιημένη, χωρίς βρετανικές, ή τουρκικές, ή ελληνικές, ή ΝΑΤΟϊκές βάσεις. Συνέντευξη παραχώρησε κι ο Νάσερ προς έλληνες δημοσιογράφους, παρουσιάζει μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον γραπτό

[209] Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 231.
[210] Ενδεικτικά: Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Αθήνα: Λαδιάς, (1980;), τ. Γ', σσ 74-75. Το θέμα δεν αναλύεται περαιτέρω γιατί εκφεύγει του αφηγηματικού ιστού χρονικά. Παρατίθεται όμως λόγω του ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν τα πρόσωπα.

ερωτηματολόγιο που τού υπέβαλαν ο Σ. Κωνσταντόπουλος μαζί με τον Ν. Σαμψών, στο οποίο ο αιγύπτιος ηγέτης απάντησε στα αγγλικά, ενώ ο (παρών) Μακάριος κράτησε ιδιόγραφες σημειώσεις τους στα ελληνικά. Η επίσκεψη καλύφθηκε εκτενώς δημοσιογραφικά και προβλήθηκε αναλόγως. Ο Νάσερ καταδίκασε τις αεροπορικές επιδρομές της Τουρκίας, απέφυγε όμως να προσυπογράψει την εκτίμηση ότι έγιναν με την ανοχή «ξένων δυνάμεων», ή να επιβεβαιώσει ότι η Τουρκία έλαβε ισραηλινή βοήθεια, ούτε αποκάλυψε αν σκόπευε να αντιδράσει σε περίπτωση επανάληψής τους ή τουρκικής εισβολής στην Κύπρο. Επίσης δεν έλαβε θέση στο κατά πόσο «είναι ωφέλιμον διά την Κύπρον να τύχει βοηθείας εκ της Σοβιετικής Ενώσεως». Ο αρχισυντάκτης της ελληνοκυπριακής *Τελευταίας Ώρας* υπέβαλε κι εκείνος ερωτήσεις με τον ίδιο τρόπο. Στις δύο κρίσιμες ερωτήσεις, πώς θα αντιδρούσε η Αίγυπτος σε περίπτωση τουρκικής εισβολής και πώς θα έπρεπε να αντιδράσει η Κύπρος εάν υφίστατο τριπλό στρατιωτικό χτύπημα από τον 6^{ο} στόλο, τις βρετανικές βάσεις και την Τουρκία (μία υπαινικτική υπόμνηση της τριπλής εισβολής που είχε υποστεί η Αίγυπτος το 1956), ο Νάσερ αποκρίθηκε στη μεν πρώτη ότι η χώρα του θα παρείχε κάθε δυνατή βοήθεια στην Κύπρο, στη δε δεύτερη ότι «αι φιλειρηνικαί χώραι του κόσμου δεν θα μείνουν αδιάφοραι». Ο ελλαδίτης πρόξενος στην Αλεξάνδρεια Κωνσταντόπουλος συναντήθηκε με τον Μακάριο πριν αυτός επιστρέψει στην Κύπρο, καθαρά εθιμοτυπικά όπως υπογράμμισε, αφού δεν είχε ειδικές εντολές από το ΥπΕξ. Ο Κωνσταντόπουλος συνόψισε τη συζήτησή τους ως εξής: τα οφέλη από την προσέγγιση ήταν «πανεθνικής εμβέλειας», αφού, σε περίπτωση ένωσης, η Ελλάδα θα γειτνίαζε με την Αίγυπτο. Επίσης, «[Ε]ις τον Πρόεδρον Νάσσερ [sic] υπέμνησα [ο Μακάριος] το γεγονός ότι εντός του προσεχούς μηνός θα επισκεφθή την Η.Α.Δ. [Αίγυπτο] ο υπουργός κ. Ανδρέας Παπανδρέου, λίαν αξιόλογον στέλεχος της Ελληνικής Κυβερνήσεως, μεθ' ού θα έχει την ευκαιρία να συζητήση τα μεταξύ Ελλάδος και Αιγύπτου εκκρεμή ζητήματα. Μοί απήντησεν ότι έχει ακούσει περί του κ. Α. Παπανδρέου και θα χαρή πολύ να τον γνωρίσει. Κατά τας συζητήσεις μας ο Πρόεδρος Νάσσερ μοι εγνώρισεν ότι οι Αμερικανοί, επί τη ευκαιρία της ενταύθα επισκέψεώς μου, τού παρεπονέθησαν και τού επέστησαν την προσοχήν επί του γεγονότος ότι παροχή στρατιωτικής βοηθείας εις την Κύπρον σήμερον, κινδυνεύει να χειροτερεύση την κατάστασιν εν τη περιοχή ταύτη της Μεσογείου και να δημιουργήσει πρόβλημα εφάμιλλον του Κουβανικού. Ο Πρόεδρος απήντησεν εν προκειμένω εις τους Αμερικανούς ότι το Κουβανικό πρόβλημα το εδημιούργησαν οι ίδιοι διότι δεν ηθέλησαν να αφήσουν την επανάστασιν της Κούβας ελευθέραν». Ο Νάσερ τού τόνισε ακόμη ότι στο μεν εσωτερικό της Αιγύπτου, το καθεστώς του ακολουθούσε μέτρα σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, στην εξωτερική του πολιτική όμως παρέμενε

προσηλωμένο στην ουδετερότητα. Το τηλεγράφημα του Κωνσταντόπουλου έληγε απότομα, παραλείποντας την αναφορά στο τί ακριβώς υποσχέθηκε να προσφέρει από υλικής άποψης ο Νάσερ στην Κύπρο. Όταν ο Μακάριος αναχωρούσε από την Αλεξάνδρεια την τελευταία μέρα του επεισοδιακού θέρους του 1964 (ο ίδιος ο Νάσερ προϊστατο της αντιπροσωπείας που τον κατευόδωνε), συγκατάνευσε στο πλήθος που τον αποχαιρετούσε φωνάζοντας ότι οι τουρκικές αεροπορικές επιδρομές συνέβησαν, από άποψη ηθικής αυτουργίας, με αμερικανοβρετανική ευθύνη. Το αεροσκάφος που μετέφερε την ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία πέταξε ως την Κύπρο συνοδευόμενο προστατευτικά από αιγυπτιακά μαχητικά αεριωθούμενα [211]. Τις αμέσως επόμενες μέρες θα συνεχιζόταν η αγωνιώδης προσπάθεια της Αθήνας να εξακριβώσει κρίσιμες λεπτομέρειες εκείνων των συζητήσεων.

Στις 30 Αυγούστου, δημοσιοποιήθηκε η ύπαρξη ενός παράπλευρού θύματος των Τηλλυριακών που αναφέρθηκε ήδη, όταν τα ισραηλινά ΜΜΕ σχολίασαν την αποστολή του μηνύματος του προέδρου της χώρας προς τον Μακάριο. Η τουρκική Κοινή Γνώμη το πληροφορήθηκε από τον τουρκικό Τύπο και σχολιάστηκε δυσμενέστατα ως συμπαράσταση του Ισραήλ προς τους ελληνοκύπριους. Ο İnönü απέστειλε σχετικό μήνυμα δυσαρέσκειας προς τον ισραηλινό ομόλογό του L. Eshkol, εκφράζοντας όμως παράλληλα την ελπίδα σύσφιγξης των διμερών σχέσεων *και* στο Κυπριακό. Η ισραηλινή κυβέρνηση έσπευσε να αποστείλει την ίδια ημέρα στην Άγκυρα τον επικεφαλής της Mossad M. Amit για συνομιλίες με εκπροσώπους της τουρκικής κυβέρνησης, «κομίζων πλούσια δώρα» που δεν κατονομάζονταν, πάντως αφορούσαν «στρατηγικής σημασίας δεσμεύσεις» κατά την γενικόλογη περιγραφή τους. Όπως σχολίασε τις αμέσως επόμενες μέρες ο ισραηλινός πολιτικός E. Sasson (ο οποίος είχε διευθύνει την διπλωματική αντιπροσωπεία του κράτους του στην Τουρκία κατά τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας), η έντονη τουρκική

[211] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: από το προξενείο στην Αλεξάνδρεια (Κωνσταντόπουλος) _ ΕΠ 381/30-8-1964, _ΕΠ 383 κι _ άκρως απόρρητο ΕΠ 386 (αμφότερα 31-8-64), προς την ελλαδική πρεσβεία του Καΐρου, τις Α΄, Β΄, Δ΄, Ε΄, Πολιτικές Δ/νσεις, τη Δ/νση ΝΑΤΟ, από το Γραφείο Τύπου της πρεσβείας στο Κάιρο (Τσουκαλάς), ΕΠΕΙΓΟΝ, _584/1-9-64 προς το Υπουργείο Προεδρίας / Γεν. Δ/νση Τύπου/ Δ/νση Εξωτερικού Τύπου. *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από τον Κ. Γ. Πολίτη (έλληνα υποπρόξενο στο Toronto) _1235/18-9-1964, προς την Α΄ Πολιτική, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 500-523, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 261, H. Kosut 1970 op cit σ 151, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄op cit σ 67. Η επίσκεψη του Ανδρέα στην Αίγυπτο επρόκειτο να ματαιωθεί, έπειτα από αποτελεσματική της βραχυκύκλωση με πρωτοβουλία κατά πάσα βεβαιότητα εκπορευόμενη από την Αθήνα, καθ' υπόδειξη τρίτων (ΗΠΑ- ΗΒ, για προφανείς λόγους) και με εκτελεστικό όργανο της όλης μηχανορραφίας τον διπλωμάτη Μ. Κωττάκη (βλ. επόμενο κεφάλαιο). Ο Κωττάκης, συνδύαζε τη ροπή στις ραδιουργίες με την υπερσυντηρητική πολιτική του τοποθέτηση. Διατέλεσε διευθυντής του γραφείου του Π. Πιπινέλη, όταν ο τελευταίος ανέλαβε καθήκοντα υπουργού εξωτερικών υπό το Απριλιανό καθεστώς. Το επίσημο πρόσχημα, τόσο της επίσκεψης του Ανδρέα, όσο και της ακύρωσής της, σχετιζόταν με ένα ουσιώδες επίδικο για την Ελλάδα: την τύχη της εναπομείνασας Αιγυπτιωτικής κοινότητας.

ενόχληση και αντίδραση θα έπρεπε να ερμηνευθεί μάλλον με συναισθηματικούς παρά με ψυχρά ορθολογικούς όρους [212]. Η αμυχή στους τουρκοϊσραηλινούς δεσμούς ήταν ανεπαίσθητη, περισσότερο το περιστατικό προϊδέαζε για την προσπάθεια προσέγγισης του Αραβικού Κόσμου από πλευράς Τουρκίας, με δέλεαρ τις ψήφους στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ καθώς αναφέρθηκε, ένας σκοπός που θα αποκτούσε προτεραιότητα από τον Δεκέμβριο του επόμενου έτους.

Η κυβέρνηση απέστειλε στο νησί τον Γαρουφαλιά (αφού πρώτα ο Κωστόπουλος απέφυγε να μεταβεί εκείνος, επικαλούμενος την αρνητική προδιάθεση του Μακαρίου απέναντί του, λόγω της σύνδεσης του έλληνα υπουργού με τον Γρίβα) με 3 αποστολές: να επιδώσει στον Μακάριο μία αυστηρή επιστολή του Γ. Παπανδρέου, να πληροφορηθεί όσα περισσότερα μπορούσε γύρω από τις αιγυπτιακές επαφές του Αρχιεπισκόπου και να αποθαρρύνει την επίσκεψη του Σπ. Κυπριανού στην Μόσχα. Στην επιστολή του (ημερομηνίας 29 Αυγούστου), ο έλληνας πρωθυπουργός αξιολογούσε τα Τηλλυριακά ως εκβιαστική απόπειρα της Κύπρου να επιβληθεί στην Ελλάδα, με κίνδυνο να την ρυμουλκήσει σε ελληνοτουρκικό πόλεμο. Υπό το ίδιο πρίσμα σχολίαζε και τα προσκόμματα στην περιοδική αντικατάσταση του προσωπικού της ΤΟΥΡΔΥΚ, παραβλέποντας το σκεπτικό της ελληνοκυπριακής πίεσης (να επανέλθει η ΤΟΥΡΔΥΚ στο στρατόπεδό της) και παρόλο που την ίδια στιγμή, ο Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Ελλάδας στα Ηνωμένα Έθνη Δ. Μπίτσιος ανέφερε πως *και* ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ πρότεινε στην Τουρκία να αναβάλει την ενέργεια αποστολής αντικαταστατών ώστε να συμβάλει στην περαιτέρω αποκλιμάκωση της έντασης τοπικά, αλλά και να διατάξει την ΤΟΥΡΔΥΚ να επανέλθει στο στρατόπεδό της εγκαταλείποντας την κατοχή του κρίσιμου περάσματος. Το βασικό όμως σημείο της επιστολής ήταν η παρότρυνση προς τον Μακάριο «να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα», έπειτα από την κοινή απόφαση (μάλλον της 25ης Αυγούστου) ότι, σε περίπτωση απρόκλητης τουρκικής επίθεσης, «εν πολέμω αι δύο Βουλαί θα ανακηρύξουν αμέσως την Ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα και εν ονόματι της Ενώσεως θα διεξαχθή ο Αγών … Το κρίσιμον θέμα όμως είναι, ποίος θα εκτιμήση την συγκεκριμένην ενέργειαν, εάν αποτελή επίθεσιν, πρόκλησιν ή άμυναν. Και κατά πόσον αυτό το δικαίωμα ανήκει μονομερώς και αποκλειστικώς εις την Κυπριακήν ηγεσίαν, όπως έχει συμβή μέχρι τούδε ες την πράξιν. Αυτό είναι το μέγα θέμα. … Ελπίζω ότι η πλήρης και οριστική αυτή διευκρίνησις θα εύρη εκ μέρους σας ανεπιφύλακτον αναγνωρίσιν. Και επί των Αρχών αυτών θα συναφθή των εθνικόν μας συμβόλαιον. Θα προστεθή τοιουτοτρόπως μία νέα μεγάλη εγγύησις της ευοδώσεως του κοινού μας εθνικού αγώνος, της Ενώσεως, η οποία θα επιτρέψη εις την Κύπρον να αναλάβη την νέαν ιστορικήν

[212] Ο. Bengio 2004 (2010) op cit σσ 58-59, 68.

της αποστολήν: Να καταστή το εκπολιτιστικόν ορμητήριον του Ελληνισμού εις την Ανατολήν». Πέραν της ανάθεσης αυτών των καθηκόντων του προς Ανατολάς εφαλτηρίου για την αναστήλωση του συλλογικού αυτοκρατορικού πεπρωμένου, στα πιο εγκόσμια ο Γ. Παπανδρέου τόνιζε στο κείμενό του πως τα πρωτεία ανήκαν στην Αθήνα κι απαγόρευε ρητά τα τετελεσμένα στο εξής. Η επιστολή αποτέλεσε την πλέον εύγλωττη σύνοψη της θεωρίας του «Εθνικού Κέντρου» [213]. Ο Μακάριος αποκρίθηκε μισό έτος αργότερα στο ελλαδικό «ημι-τελεσίγραφο» ˙ σαφώς ο τόνος και το πνεύμα της επιστολής αποτέλεσαν το ισχυρότερο τονωτικό στα κίνητρα της Λευκωσίας να στραφεί προς άλλες κατευθύνσεις για την αποφυγή του ακρωτηριασμού ή/ και της κατάργησης της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Οι εξελίξεις του Αυγούστου επισφράγισαν τα συμπεράσματα και τις νέες κατευθύνσεις της εξοπλιστικής πολιτικής της Κυπριακής Δημοκρατίας: α) επειδή οι τουρκικές στρατιωτικές απειλές είχαν για πρώτη φορά αποκτήσει υπόσταση, β) αφού τα επί του νησιού ελλαδικά στρατεύματα διέθεταν οπλισμό αμερικανικής προέλευσης που τους είχε δοθεί υπό όρους και περιορισμούς στην χρήση τους, γ) και καθώς οι μείζονες Δυτικές χώρες δεν ήθελαν να προσφέρουν ή δεν διέθεταν προς πώληση τα είδη υλικής αυτοάμυνας που ήταν απαραίτητα στους ελληνοκύπριους, δ) οι τελευταίοι στράφηκαν υποχρεωτικά στον Ανατολικό Κόσμο και σε χώρες των Αδεσμεύτων για να τα αποκτήσουν.

Σε πολιτικό επίπεδο, η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα είχε πάψει να αποτελεί σχεδόν πάνδημο αίτημα μεταξύ των ελληνοκύπριων, όπως είχε υπάρξει κατά την προ της ανεξαρτησίας εποχή. Η ένωση (μετά αποζημιώσεων, κατά προτεραιότητα εδαφικών προς την Τουρκία και δευτερευόντως διά της κατοχυρωμένης προστασίας των τουρκοκύπριων), από το 1964 ήταν εκ των άνωθεν (της Αθήνας και της Washington) προβαλλόμενος στόχος, με αφανές περιεχόμενο όχι την ικανοποίηση των ελληνικών συλλογικών επιθυμιών, αλλά την κατάργηση μίας πηγής ενδοσυμμαχικών εντάσεων και μίας απειλής για την επαύξηση της σοβιετικής παρουσίας κι επιρροής στην κομβική περιοχή που βρίσκεται η Κύπρος.

Το Λονδίνο, παρόν στο νησί, μετά από πρόσκαιρη αμφιταλάντευση απέφυγε την προσυπογραφή της ανατροπής της Μακαριακής κυβέρνησης, ειδικά απ' τη στιγμή που δεν σημειώνονταν δυσβάστακτες απώλειες στο επίπεδο των πολύτιμων διμερών του σχέσεων με τη Washington και την Άγκυρα. Οι ελληνοκύπριοι, έχοντας αποκτήσει σε πρώτη φάση κρατική υπόσταση κι επιδιώκοντας τη μονοπώλησή του, συναινώντας κατά πλειοψηφία στην προάσπιση της αυτοτέλειάς τους και στην πλήρη περιθωριοποίηση του σύνοικου

[213] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ Β' σσ 323-325, 333-334, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 821-823, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 211-214.

στοιχείου, αναζήτησαν συμμαχίες με την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο για την ευόδωση των δικών τους σκοπών. Η διεθνοποίηση του Κυπριακού είχε συντελεστεί ήδη από την προηγούμενη δεκαετία ˙ αυτό που προστίθετο τώρα ήταν η ένταξή του σε δύο μείζονα πεδία αναφοράς, στο Ψυχροπολεμικό και στο Μεσανατολικό, με πρωτοβουλία της Λευκωσίας, στο πλαίσιο ανταπάντησης στην διαρκή προσπάθεια να «επιλυθεί ενδοσυμμαχικά», με λίγα λόγια ως αντίδραση για να διαρραγεί η τάση σφράγισης του Κυπριακού και χαρακτηρισμού του ως «διμερούς ενδοοικογενειακής διαφοράς». Οι διακοινοτικές συναλλαγές περιορίζονταν πια στην ανταλλαγή βίας ως επί το πλείστον, με την δορυφοροποίηση των τουρκοκύπριων από την Τουρκία να συντελείται ανεμπόδιστα, ελλείψει οποιασδήποτε άλλης βιώσιμης εναλλακτικής επιλογής για την εθνοθρησκευτική μειονότητα των κατοίκων του νησιού.

<u>Κεφάλαιο 2</u>: η κατάδυση αλλά όχι κατάργηση των σχεδίων κατάλυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η πρώτη επαφή του ελληνικού στρατιωτικού κόσμου με σοβιετικά όπλα

Το τελευταίο τρίμηνο του 1964: Η σταδιακή επάνοδος των ελληνοτουρκικών σχέσεων στο προ του 1930 κλίμα

Το απόγευμα της 1ης Σεπτεμβρίου, ο Γαρουφαλιάς ξεκίνησε τον κύκλο των επαφών του με την ελληνοκυπριακή ηγεσία στην Λευκωσία. Ο Κωστόπουλος, λίγες ώρες πριν ο ομόλογος του της άμυνας αναχωρήσει για το νησί, τού είχε ζητήσει να αποσπάσει από τον Αρχιεπίσκοπο έγγραφες ει δυνατόν απαντήσεις και να τού εξηγήσει ότι από τη στιγμή που η Τουρκία δεν αποδεχόταν την υπαγωγή της ΕΛΔΥΚ και της ΤΟΥΡΔΥΚ στην UNFICYP (οπότε κάθε πρόβλημα σχετικά με αυτές «θα ελύετο αυτομάτως»), θα έπρεπε τουλάχιστον να δεσμευτεί ότι θα ήρε τα εμπόδια κατά την περιοδική αντικατάσταση του προσωπικού της ΤΟΥΡΔΥΚ, ειδάλλως απειλείτο ακόμη κι ελληνοτουρκικός πόλεμος. Η επιστολή του Κωστόπουλου προς «τον αγαπητό Πέτρο» έκλεινε με την ευχή «Καλή τύχη!» και το υστερόγραφο «Θα μπορέσεις να αποσπάσης το μυστικόν που είπε στους Κυπρίους η Σφίγξ του Καΐρου; [sic]». Ο Γαρουφαλιάς προσπάθησε να ανταποκριθεί στις προσδοκίες του πολιτικού προϊσταμένου της ελλαδικής διπλωματίας. Μόλις στην αίθουσα του Προεδρικού παρέμειναν ο ίδιος και οι Μακάριος, Κυπριανού και Γιωρκάτζης, το πρώτο που ζήτησε να μάθει ήταν τι είδους όπλα προσέφερε στην Κύπρο ο Νάσερ. Όταν ο Μακάριος τού απάντησε ότι ο αιγύπτιος ηγέτης «ευχαρίστως θα έδιδε αντιαεροπορικά πολυβόλα, όχι όμως τηλεκατευθυνόμενα αντιαεροπορικά πυροβόλα, γιατί δεν είχε διαθέσιμα», ο ελλαδίτης υπουργός έσπευσε να σχολιάσει με οίηση πως «[Α]ντιαεροπορικά πολυβόλα, και μάλιστα ακαθορίστου ποιότητος και αξίας, δεν είναι ανάγκη να πάρουμε από τον Νάσερ. Φρόντισα ήδη και αγόρασα. Θα σάς εφοδιάσω με τελειώτατα Γαλλικά τετραδύμα αντιαεροπορικά πολυβόλα [sic]» –πρώτη αρχειακή αναφορά σχετικά με αυτά, απαντάται σχεδόν 9 μήνες αργότερα (βλ. παρακάτω). Είτε ο ισχυρισμός του Γαρουφαλιά ήταν αποτέλεσμα χρονικής σύγχυσης στη μαρτυρία του, είτε σκόπιμα προχρονολόγησε το εν λόγω δεδομένο, είτε είχε προχωρήσει σε ανεπίσημες διερευνητικές κινήσεις που τις εμφάνισε ως τετελεσμένο γεγονός για να εντυπωσιάσει τους ελληνοκύπριους και να αποθαρρύνει τις προθέσεις τους να στηριχθούν σε ανεπιθύμητες πηγές οπλισμού. Ο Αρχιεπίσκοπος ανέφερε ακόμη ότι ο αιγύπτιος ηγέτης αρνήθηκε να παράσχει άδεια «για να παραμείνουν Κυπριακά αεροπλάνα σε Αιγυπτιακά αεροδρόμια, εφόσον ήθελε αποκτήσει αεροπλάνα η Κυπριακή Κυβέρνηση. Δέχθηκε μόνον να επιτρέψει την στάθμευση για μία και

μόνη φορά αεροπλάνων, που θα περνούσαν από την Αίγυπτο με προορισμό την Κύπρο». Ο Γαρουφαλιάς σχολίασε ότι αυτό αποτελούσε το κυριότερο κυπριακό αίτημα (περί «παραμονής Κυπριακών αεροπλάνων σε αεροδρόμια της Αιγύπτου, για να είναι έτοιμα να απογειωθούν σε περίπτωση τουρκικής εισβολής») και υπογράμμισε ότι «αποκρούστηκε από τον Νάσερ, παρά την επίμονη έκκληση του Αρχιεπισκόπου». Ο Γαρουφαλιάς επέδωσε την επιστολή του Γ. Παπανδρέου, προσπάθησε ανεπιτυχώς να αποτρέψει το ταξίδι του Σπ. Κυπριανού στην Μόσχα, απέσπασε εκμυστήρευση του Αρχιεπισκόπου πως δεν σκόπευε να επιμείνει στο θέμα της μερικής αντικατάστασης του προσωπικού της ΤΟΥΡΔΥΚ κι αποχώρησε. Όταν επέστρεψε στην Αθήνα συγκλήθηκε «μικρό υπουργικό συμβούλιο», στο οποίο τους ανέφερε τα διαμειφθέντα με τον Μακάριο [214]. Ο Κωστόπουλος και το ελλαδικό ΥπΕξ διέθεταν ένα πρόσθετο δίαυλο ασφαλούς πληροφόρησης, ο οποίος μάλιστα εξέπεμπε στο αρεστό μήκος ιδεολογικού κύματος: την ίδια ημέρα, ο επιτετραμμένος της ελλαδικής πρεσβείας Μ. Κωττάκης απέστειλε αναλυτικό απόρρητο υπόμνημα με επιβεβαίωση των όσων είχε καταφέρει να μάθει ο Γαρουφαλιάς κι ακόμη περισσότερα. Συγκεκριμένα, ο Κωττάκης, αξιοποιώντας ανεξάρτητη «ασφαλή πηγή», καθώς η κυπριακή πρεσβεία στο Κάιρο δεν φάνηκε καθόλου συνεργάσιμη να τον ενημερώσει, «[Τ]αξίδιον εις Η.Α.Δ. Κυπρίου Προέδρου υπαγορεύθη εξ ανάγκης [όπως] διερευνήση ούτος [τα] όρια μέχρις οποίων δύναται υπολογίζη [εις] ενεργόν υποστήριξην φίλων του, επί σκοπώ καθορισμού διαστάσεων ανέτου κινήσεως αυτού, τόσον εις περαιτέρω προώθησιν σχεδίων του, όσο και εις απ' ευθείας διαπραγματεύσεις του μετά Αθηνών. /Πιεσθείς υπό Αθηνών να εγκαταλείψη προσπάθειαν αναμίξεως ρωσικού παράγοντος εις Κυπριακήν υπόθεσιν, διά χορηγήσεως εις Κύπρον σοβιετικού πολεμικού υλικού, [ο] Πρόεδρος Μακάριος εστράφη προς [τον] Νάσσερ ίνα επιτύχη τριγωνικήν συμφωνίαν και χορήγησιν υλικού μέσω Αιγύπτου. Εζήτησε συγκεκριμένως αποστολήν εις Κύπρον αντιαεροπορικών πυραύλων και αεροσκαφών και γενικώς υλικού προς οργάνωσιν αεροπορικών και αντιαεροπορικών Δυνάμεων [της] χώρας [του –της Κύπρου]. Δεδομένου ότι αεροσκάφη, τυχόν παραχωρούμενα, θα εδίδοντο άνευ χειριστών, Πρόεδρος Μακάριος εζήτησε χρησιμοποίησιν βάσεων εν Αιγύπτω προς εκπαίδευσιν προσωπικού Κυπριακής προελεύσεως (αφήκε να εννοηθή ότι εις Ελληνικήν Βασιλικήν Αεροπορίαν υπηρετεί σημαντικός αριθμός Κυπρίων χειριστών, οίτινες ασφαλώς θα προσεφέροντο να πλαισιώσουν κυπριακόν αεροπορικόν προσωπικόν [sic] ως και προς ανεφοδιασμόν και επισκευήν αεροσκαφών)». Ο Αρχιεπίσκοπος ζήτησε ακόμη την διεύρυνση της διπλωματικής

[214] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 215-218, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σσ 325-327.

υποστήριξης στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ, όχι μόνον από τον Αραβικό Κόσμο, αλλά και από το σύνολο των Αδεσμεύτων. Ο Νάσερ αποκρίθηκε γενικόλογα, κατά τον πληροφοριοδότη του Κωττάκη, έδωσε έμφαση στην απομάκρυνση των βρετανικών βάσεων από την Κύπρο, «[υ]πεσχέθη χορήγησιν πολεμικού υλικού εις περίπτωσιν ενεργού επιθέσεως εναντίον Κύπρου [υπογράμμιση στο πρωτότυπο]» και συνέστησε αποκλιμάκωση τοπικά και μεταφορά του αγώνα στα Ηνωμένα Έθνη. Ο αιγύπτιος ηγέτης αναρωτήθηκε ακόμη «πώς θα είχε το όλον θέμα εις περίπτωσιν ενώσεως Κύπρου – Ελλάδος». Ο Μακάριος απάντησε καθησυχαστικά ότι δεν υπήρχε περίπτωση να εγκρίνει την ένωση αν επρόκειτο να δημιουργηθούν κι άλλες στρατιωτικές βάσεις στο νησί [215].

Ο Κωστόπουλος έσπευσε στις 2 Σεπτεμβρίου να συζητήσει το ζήτημα με τον Labouisse, περιοριζόμενος να τού αναφέρει ότι ο Νάσερ δεν θα διέθετε αεροδρόμια στους κύπριους, μόνον πολεμικό υλικό (ο αμερικανός υπέθετε παλαιό, βρετανικής προέλευσης, εύλογα αφού οι κύπριοι ήταν εξοικειωμένοι με την χρήση του), ότι ο Μακάριος επέμεινε στην ανάγκη όπως ο Κυπριανού μεταβεί το συντομότερο στην Μόσχα, αλλά κι ότι ο τελευταίος προτίθετο να συναντήσει τον πρεσβευτή των ΗΠΑ όταν θα ταξίδευε στην Αθήνα την επομένη (μάλλον για να τού μεταφέρει διαβεβαιώσεις του Αρχιεπισκόπου πως «δεν σκόπευε να ενταχθεί στη σοβιετική σφαίρα επιρροής» όπως είκαζε ο Labouisse). Ο Κωστόπουλος τού ανέφερε ακόμη ότι «μάλλον» οι τορπιλάκατοι είχαν παραδοθεί στους κύπριους κι επανδρώνονταν από ελλαδίτες, αλλά ήταν σαφής επ' αυτού. Ο Μακάριος είχε ακόμη συμφωνήσει να επιτρέψει την αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ, αλλά υπό την εποπτεία της UNFICYP, ώστε οι τούρκοι να μην επαναπατρίσουν «άμαχους χωρικούς αντί μάχιμων στρατευμάτων» και να μην προωθήσουν αποκλειστικά αξιωματικούς ως δήθεν απλούς στρατιώτες. Ο Labouisse υπενθύμισε τις αμερικανικές θέσεις επί όλων των θεμάτων (ότι η περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ ήταν νομότυπη, ότι οι ιδρυτικές Συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου μπορούσαν να αλλάξουν μόνον μετά από συμφωνία όλων των συμβληθέντων μερών, ότι η μεταφορά οπλισμού που είχε δοθεί στο πλαίσιο της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας ήταν απαγορευμένη), καθώς κι ότι η εισαγωγή οπλισμού οποιασδήποτε προέλευσης στην Κύπρο μπορούσε να θεωρηθεί παραβίαση των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ –σχόλιο στο οποίο ο Κωστόπουλος απάντησε «υπομειδιώντας ειρωνικά» πως αυτό τού θύμιζε παρεμφερή αποστροφή του Acheson προς τον Νικολαρεΐζη. Ο έλληνας υπουργός πίστευε ότι έπρεπε να οριστεί νέος ειδικός μεσολαβητής των Ηνωμένων Εθνών το συντομότερο, καθώς ο ρόλος του

[215] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: από την ελλαδική πρεσβεία στο Κάιρο (Κωττάκης), απόρρητο 7453/1-9-64, προς την Δ΄ Πολιτική Δ/νση.

Οργανισμού είχε αποδειχθεί ιδιαίτερα εποικοδομητικός στην αποκλιμάκωση της έντασης τοπικά. Κατόπιν σχολίασαν το σχέδιο που είχε δημοσιευθεί από τον *Economist* στις 27/8 κι ο Labouisse δεν έχασε την ευκαιρία να το αξιολογήσει: εκτός από απίθανο να γίνει αποδεκτό από τους τούρκους, ήταν βασισμένο σε οικονομική αποζημίωση που μάλλον θα καλούνταν να καταβάλλουν οι ΗΠΑ, μαζί με εδαφικό δέλεαρ που θα προερχόταν από τις βρετανικές βάσεις (ο Κωστόπουλος συγκατάνευσε). Οι δύο συνομιλητές συμφώνησαν ότι η προοπτική «αποκατάστασης» του Μακάριου διά της ενθρόνισής του στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, όση υπερβατική αύρα κι αν απέπνεε, δεν παρουσίαζε προοπτικές να συγκινήσει τον ελληνοκύπριο ηγέτη. Ο D. Rusk έγραψε στον Labouisse την επομένη ότι το ζητούμενο για τις ΗΠΑ ήταν η αποκλιμάκωση στο σύνολο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, διά των συστάσεων προς τις δύο πλευρές να απέχουν από εκατέρωθεν προκλήσεις και ίσως να επαναλάβουν τον διμερή διάλογο. Σχετικά με την Κύπρο σημείωσε ότι η παρουσία της ελλαδικής Μεραρχίας καθώς και το γεγονός ότι η Εθνική Φρουρά διοικείτο από ελλαδίτες αξιωματικούς, συνιστούσαν μηχανισμούς ελέγχου, ακόμη κι επιβολής της ειρήνης αν παρίστατο ανάγκη. Στην Τουρκία, ο Α/ΓΕΣ στρατηγός Tural συμμετείχε σε φοιτητικό συλλαλητήριο υπέρ της επέμβασης στην Κύπρο (στις 2 Σεπτεμβρίου) και την επομένη, ο τούρκος πρωθυπουργός, μιλώντας στην βουλή, χαρακτήρισε την κήρυξη της ένωσης ως casus belli. Ο İsmet İnönü δήλωσε επίσης στην ίδια συνεδρίαση ότι στο εξής η κυβέρνησή του θα προωθούσε την ιδέα της μετάπτωσης της Κύπρου σε ομοσπονδία, ως ζωτικού προαπαιτούμενου για να μην αντιτεθεί στην προοπτική της πλήρους ανεξαρτησίας της.

Στις 4/9 ο Labouisse συνομίλησε με τον βασιλιά και τον βρήκε απογοητευμένο λόγω της αδράνειας των ΗΠΑ και ειδικά της έλλειψης ανταπόκρισης του προέδρου Johnson στις πρόσφατες εκκλήσεις του. Ο βασιλιάς δήλωσε ότι θεωρούσε απίθανο να πείσει τον Μακάριο για οτιδήποτε άλλο πλην της εξέτασης μίας παροχής μίας βρετανικής βάσης στο ΝΑΤΟ, ενώ ο αμερικανός διπλωμάτης χαρακτήρισε μεγαλύτερο πρόβλημα την ταύτιση της ελλαδικής κυβέρνησης με την κυπριακή στην δημόσια σφαίρα, εξέλιξη που είχε καταστήσει την πρώτη υποχείριο της δεύτερης. Ο Κ. Γκλύξμπουργκ συμφώνησε, αλλά προσέθεσε ότι τα όρια επιβολής της Αθήνας στην Λευκωσία ήταν εγγενώς περιορισμένα, σχόλιο που στον Labouisse ήχησε τυπική ελλαδική ηττοπάθεια. Ο βασιλιάς ήταν απαισιόδοξος λόγω των οικονομικών, πολιτικών και ψυχολογικών επιπτώσεων στο εσωτερικό της χώρας, από την συνεχιζόμενη Κυπριακή κρίση και επιθυμούσε «να παγιδεύσει τον Μακάριο [χρησιμοποίησε αυτήν την έκφραση δύο φορές]», αφετέρου όμως οι τουρκικές αεροπορικές απειλές απλώς ενίσχυαν την δημοτικότητα κι εν τέλει την δύναμη του Αρχιεπισκόπου. Έπειτα, μεταξύ σοβαρού και αστείου, ο Κωνσταντίνος ρώτησε τον

αμερικανό αν οι ΗΠΑ θα ήθελαν αν απομακρύνει τον Γ. Παπανδρέου απ' την εξουσία ˙ ο πρεσβευτής απάντησε αναρωτώμενος αν ο βασιλιάς ήταν σε θέση να το πράξει κι ο τελευταίος παραδέχθηκε ότι «προς το παρόν όχι». Από την Λευκωσία την ίδια ημέρα, ο Τ. Belcher παρουσιαζόταν στεναχωρημένος με το γεγονός ότι οι αντικομμουνιστικές πολιτικές δυνάμεις στο νησί δεν ήταν επαρκώς εκμεταλλεύσιμη ύλη, «λόγω της αντιαμερικανικής υστερίας που κατέτρυχε τον ελληνοκυπριακό πληθυσμό συνολικά, επειδή θεωρούσε την στάση των ΗΠΑ φιλοτουρκική». Ο αμερικανός αξιωματούχος αξιολογούσε κι εκείνος ως θετική παράμετρο την ελλαδική παρουσία στην κορυφή της διοίκησης των στρατιωτικών δυνάμεων τοπικά (και του Γρίβα ειδικά), όμως δεν επαναπαυόταν. Μεταξύ α) της προώθησης της ιδέας της «ένωσης_μετά_ΝΑΤΟϊκής_βάσεως» μέσω του προσεταιρισμού σημαινουσών προσωπικοτήτων στην ελληνοκυπριακή πλευρά και β) της καλλιέργειας ενός «φιλοαμερικανισμού από τα κάτω» (μέσω, ενδεικτικά, υποτροφιών, επιδότησης αθλητικών δραστηριοτήτων, της αύξησης των ωρών ραδιοφωνικού προγράμματος ελληνόφωνων εκπομπών της *Φωνής της Αμερικής* και άλλων συναφών προπαγανδιστικών μεθόδων), προέκρινε ως ασφαλέστερη για τα αμερικανικά συμφέροντα την δεύτερη οδό, μόνον και μόνον επειδή, καθώς ανέφερε, αν η πρώτη υλοποιούμενη διέρρεε στην τουρκική πλευρά, θα ερμηνευόταν ως πανούργα υπόθαλψη των ελληνικών επιδιώξεων. Εκείνο που άγχωνε περισσότερο τον συνωμοτικών κλίσεων εμπαθή αμερικανό ήταν ότι η σοβιετική διείσδυση στην Κύπρο παρουσίαζε αυξητικές τάσεις κι ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά εμφανιζόταν «εμφορούμενη από μία απλοϊκά επηρμένη τάση [sic] να αξιοποιεί αντισταθμιστικά κι εξισορροπητικά τις επιδιώξεις των δύο Υπερδυνάμεων προς όφελός της». Ο Belcher ήταν βαθύτατα ενοχλημένος από αυτό και εισηγείτο να διαμηνυθεί με κάθε τρόπο στην Μόσχα πως το νησί ανήκε στην σφαίρα επιρροής της Δύσης κατ' αποκλειστικότητα [216]. Ίσως ο εκνευρισμός του αμερικανού εξηγείτο από το γεγονός ότι δύο ημέρες νωρίτερα ο κύπριος υπουργός εξωτερικών είχε δηλώσει δημόσια ότι οι τουρκικές αεροπορικές επιδρομές είχαν λάβει χώρα «με την αμερικανοβρετανική ανοχή» και ότι οι δύο χώρες είχαν αποφύγει να καταδικάσουν «τις βαρβαρικές εκείνες επιθέσεις κατά αμάχων». Ο Belcher ζήτησε από τον Μακάριο να διαψεύσει τις δηλώσεις, αλλά το αίτημά του απορρίφθηκε [217]. Ο Μακάριος εξακολούθησε να δηλώσει σε συνεντεύξεις του προς το διεθνές ακροατήριο ότι ήταν υπέρ της αδέσμευτης ανεξαρτησίας που θα οδηγούσε στην ένωση και παράλληλα ότι πριν απ' τη δεύτερη, η κυβέρνηση της Αθήνας θα έπρεπε να διαπραγματευτεί την κατάργηση των

[216] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "docs 151, 152, 153, 154, 156", G. S. Harris 1972 op cit σ 112, N. Uslu 2003 op cit σ 76.
[217] H. Kosut 1970 op cit σ 151.

βρετανικών βάσεων και να πιστοποιήσει την ήδη κατοχυρωμένη υποχρέωση των βρετανών να μην παραχωρήσουν αλλού τα επίμαχα δικά τους δικαιώματα [218].

Τότε, στις 5 Σεπτεμβρίου συγκεκριμένα όπως υποστήριξε ο Σπ. Παπαγεωργίου, οριστικοποιήθηκε η απόφαση της Λευκωσίας «διά την προμήθειαν του ρωσσικού οπλισμού» [219]. Ο Κυπριανού πάντως ενημέρωσε διά ζώσης την Αθήνα για το ταξίδι του στην Μόσχα κι «επέτυχε την συγκατάθεση του Γ. Παπανδρέου», η οποία από τον Γαρουφαλιά αποδόθηκε «σε παρέμβαση του Α. Παπανδρέου» [220]. Η σχετική κυβερνητική ανακοίνωση ήρθε από πλευράς Λευκωσίας στις 7/9: οι Α. Αραούζος (υπουργός εμπορίου και βιομηχανίας, επίσης αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών) και Κ. Ασσιώτης (Γεν. Διευθυντής του κυπριακού ΥπΕξ) θα μετέβαιναν στην Μόσχα την επομένη (τελικά έφτασαν στις 11/9], ενώ ο Κυπριανού αργότερα, «ενδεχομένως, εκ Νέας Υόρκης [επρόκειτο να μεταβεί εκεί για συνομιλίες με τον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ και τον αμερικανό ομόλογό του Rusk]» [221]. Το ελλαδικό κοινό ενημερώθηκε για τις επικείμενες κυπροσοβιετικές επαφές μέσω συνέντευξης του Αρχιεπισκόπου στον Σ. Κωνσταντόπουλο. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά ο Μακάριος «Εζητήσαμεν και αποδεχόμεθα βοήθειαν οποθενδήποτε προερχομένην. Εξ Ανατολών και εκ Δυσμών». Εκμεταλλεύτηκε τις ευνοϊκές ερωτήσεις του φίλου του διευθυντή της *Απογευματινής* για να καταγγείλει γι' άλλη μια φορά τα «Σχέδια Acheson» ως «απάτη … με επικεφαλίδα την Ένωσιν και περιεχομένον την διχοτόμησιν». Διέψευσε κατηγορηματικά τους ψιθύρους περί προσωπικών του πολιτικών φιλοδοξιών · «Εάν έχω μίαν φιλοδοξίαν, είναι η σύνδεσις του ονόματός μου με την Ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα. Η διά της Ενώσεως της Κύπρου επέκτασις των συνόρων της Ελλάδος μέχρι των ακτών της Βορείου Αφρικής. Αυτή είναι η μόνη μου φιλοδοξία, διά την πραγματοποίησιν της οποίας θα συνεχίσω μέχρι θανάτου πιστώς αγωνιζόμενος» [222]. Σε μία ατυχή έμπνευσή του, ο Γ. Παπανδρέου τόνισε δημοσίως τότε, απευθυνόμενος σε συγκεντρωμένους αξιωματικούς στην στρατιωτική Λέσχη της Θεσσαλονίκης, ότι η ένωση βρισκόταν επί θύραις

[218] "Άπαντα Μακάριου", τ. Ζ΄ op cit σσ 529-533 (δηλώσεις του σε δυτικογερμανούς δημοσιογράφους, στις 5/9).
[219] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 215.
[220] Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σ 72, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 219.
[221] *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, Ανακοινωθέν αρ. 7, 7 Σεπτεμβρίου 1964. Όλες οι ανακοινώσεις της παραπάνω προέλευσης που παρατίθενται στο παρόν κείμενο, βρίσκονται αναρτημένες στην οικεία ιστοσελίδα http://www.piopressreleases.com.cy
[222] "Άπαντα Μακάριου", τ. Ζ΄ op cit σσ 534-536 (συνέντευξη της 7ης Σεπτεμβρίου).

[223]. Η δήλωση, πέραν του ότι δεν ανταποκρινόταν σε περιγραφή προσδοκιών με υλοποιήσιμο ορίζοντα, σύντομα αξιοποιήθηκε από τουρκικής πλευράς.

Τις ίδιες μέρες (αρχές Σεπτεμβρίου του 1964), οι τουρκοκύπριοι υπάλληλοι διεκδίκησαν αποζημίωση για την (εθελούσια πάντως) απομάκρυνση από τα καθήκοντά τους μετά τον Ιανουάριο, καθώς και την επιστροφή τους σε αυτά, όμως η (αποκλειστικά πλέον ελληνοκυπριακής σύνθεσης) κυβέρνηση τούς απάντησε αρνητικά με το αιτιολογικό ότι το ζήτημα ήταν πολιτικό και πως συνδεόταν με την επίλυση συνολικά του Κυπριακού [224].

Την πρώτη εβδομάδα του Σεπτεμβρίου η ελληνική πλευρά συνέχισε να παρακολουθεί με έκδηλο άγχος την ενίσχυση που σύμφωνα με τον Τύπο λάμβανε η Τουρκία από τη Δυτ. Γερμανία, ειδικά σε ό,τι αφορούσε τα αμερικανικής κατασκευής αεριωθούμενα μαχητικά F-84F. Επιδίωκε να πληροφορηθεί τον ακριβή αριθμό τους, καθώς «ληφθείσα υπό Γερμανικής Κυβερνήσεως απόφασις περί αναστολής πάσης περαιτέρω χορηγήσεως πολεμικού υλικού εις Ελλάδαν & Τουρκίαν συνιστά νέαν μεροληπτικήν εις βάρος ημών ενέργειαν και πολιτικήν πράξην … Προκειμένου να καθορίσωμεν στάσιν ημών έναντι θέσεως ταύτης Γερμανικής Κυβερνήσεως, παρίσταται ανάγκη έχωμεν το ταχύτερον πλήρη πίνακα παραχωρηθέντος ή εγκριθέντος υλικού προοριζομένου διά Τουρκίαν, ίνα δυνηθώμεν παραβάλωμεν τούτο με παραχωρηθέν ημίν υλικόν. Εξ αντιπαραβολής ταύτης προτιθέμεθα συναγάγωμεν συμπεράσματα και καθωρίσωμεν μελλοντικήν ημών στάσιν». Σύμφωνα με τις πληροφορίες του ελληνικού ΓΕΕΘΑ, οι τούρκοι είχαν παραλάβει εντός του Αυγούστου 35 αεροσκάφη F-84F, ενώ ανέμεναν κι άλλα 12, των οποίων η παράδοσή καθυστερούσε λόγω παράκλησης της Αθήνας προς τη Βόννη να αναβληθεί η πτήση τους πάνω από ελληνικό έδαφος «διά λόγους ψυχολογικούς» (παράκληση που ο πρέσβης στη Βόννη Κύρου κατέκρινε για σειρά λόγων: επειδή είχε προξενήσει «καταφανήν ψύχρανσιν Γερμανών Στρατιωτικών. Σημειωτέον ότι δεδομένου ότι ταύτα δύνανται αποσταλούν μέσω Νοτίου Γαλλίας, τοιαύτη ημετέρα στάσις θα έχη ίσως ως μοναδικόν αποτέλεσμα μάς αποστερήση δυνατότητας ελέγχου κατά στάθμευσιν [των αεροσκαφών εις] Ελευσίνα»). Η ελληνική πρεσβεία στην Βόννη επιβεβαίωσε ακόμη (εσφαλμένα) ότι οι 2 τορπιλάκατοι κλάσης *NASTY* είχαν χορηγηθεί με καθεστώς δανεισμού, μέχρι να παραχωρηθούν 4 σκάφη του ίδιου τύπου, κλάσης *JAGUAR* (διευκρινίστηκε τότε ότι η μία θα παραδιδόταν εντός του 1964 κι οι υπόλοιπες το 1965). «Έναντι αυτών, η Ελλάς επέτυχεν εξασφαλίση προμήθειαν 10 α[εροσακ]φ[ών] F-84F, ών παράδοσις διά τεχνικούς λόγους δεν δύναται

[223] Α. Σ. Βλάχος *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Δ΄ op cit σ 529, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 254.
[224] Z. M. Necatigil op cit σ 56.

πραγματοποιηθεί προ της παρελεύσεως 1 μηνός». Μετά από πιέσεις του έλληνα αεροπορικού Ακολούθου προς τη Luftwaffe, οι δυτικογερμανοί δέχθηκαν να συντομεύσουν την παράδοση αυτών των ολιγάριθμων F-84F που αποδέσμευαν προς την ΕΒΑ, αλλά θα επρόκειτο για εκδόσεις του με παλαιότερο τύπο κινητήρα, ενώ επίσης προσέφεραν στους έλληνες πενιχρές ποσότητες ανταλλακτικών κι αρνήθηκαν να αποδεσμεύσουν διάφορες κατηγορίες υλικών υποστήριξης. Κυρίως, οι δυτικογερμανοί εξάρτησαν εκβιαστικά την παράδοση των F-84F από την παροχή άδειας υπερπτήσεων των ομοιότυπων και περισσότερων αεροσκαφών που σκόπευαν να παραδώσουν στην τουρκική πολεμική αεροπορία (ΤΗΚ) πάνω από ελληνικό έδαφος. Ο τουρκικός Τύπος ανέφερε ότι τα F-84F θα παραδίδονταν από γερμανούς χειριστές στην τουρκική αεροπορική βάση του Eskişehir (απ' όπου είχαν εξαοπολυθεί οι περισσότερες επιδρομές κατά τα πρόσφατα Τηλλυριακά).
Ο έλληνας Ακόλουθος άμυνας στην Άγκυρα έμαθε ακόμη (από χαμηλής φερεγγυότητας πηγή) ότι η Τουρκία ζήτησε από τη Δυτ. Γερμανία σύγχρονα άρματα γερμανικής κατασκευής τύπου Leopard σε αριθμό επαρκή για τη συγκρότηση τουλάχιστον 2 επιλαρχιών (των αντίστοιχου με τα τάγματα μεγέθους μονάδων στα τεθωρακισμένα). Μάλιστα, όλα τα παραπάνω πρότεινε να συνυπολογισθούν στη βοήθεια των 50 εκ. DM (δυτικογερμανικών μάρκων). Όταν η πληροφορία μαθεύτηκε μεταξύ των υπόλοιπων Ακολούθων άμυνας στην τουρκική πρωτεύουσα, ένας, εκπροσωπώντας χώρα του Συμφώνου της Βαρσοβίας, σχολίασε ειρωνικά «δεν εφανταζόμην ότι με 50 εκ. DM δύναται τίς ν' αγοράσει ολόκληρον την Ομοσπονδιακήν Δημοκρατίαν της Γερμανίας». Εκείνο που είχε κατορθωθεί να διασταυρωθεί μέχρι στιγμής αφορούσε στην ακόλουθη κατανομή ποσών: 30 εκ. μάρκα θα διοχετεύονταν στην αγορά των 4 τορπιλακάτων, 7,23 εκ. DM θα απορροφούσε η πρόσκτηση των 47 μαχητικών αεριωθουμένων F-84F και το υπολειπόμενο ποσό των 12,767 εκ. μάρκων θα διοχετευόταν στην αγορά ανταλλακτικών ή πιθανόν πρόσθετων αεροσκαφών [225].

[225] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/52/6/1/1:_ 5573/1-9-64, από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) προς Διευθύνσεις Δ' Πολιτική και ΝΑΤΟ, (διαβιβάζοντας το Α/6/107/Α.028 ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ). Από την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη (Κύρου) _3957/1-9-64, _3981/2-9-64, _3983/3-9-64 προς Διευθύνσεις Δ', Β', Γ' Πολιτικές, Δ/νση ΝΑΤΟ. Από Δ/νση ΝΑΤΟ,_Ν147-573 και Ν147-576/ 2-9-64, προς πρεσβεία Βόννης. _Φ1307/98/292, ΕΠΕΙΓΟΝ 3-9-64 προς το ΓΕΑ/Α2 και _Φ1307/108/311, 5-9-54 προς ΓΕΣ/2^{ο} ΕΓ, αμφότερα από τον έλληνα Σ[τρατιωτικό]Ν[αυτικό]Α[εροπορικό]Ακόλουθο στην Άγκυρα (κοινοποίηση: Δ/νσεις Δ', Γ' Πολιτικές , ΝΑΤΟ). Λίγες μέρες αργότερα, η πληροφορία για τα Leopard ανασκευάστηκε («ελέγχεται ως ανακριβής»), αφού «η σειριακή παραγωγή του εν λόγω τύπου δεν πρόκειται να αρχίση πριν την άνοιξη του 1965, οπότε και θα δεήσει να προηγηθεί ο εφοδιασμός 8 γερμανικών τεθωρακισμένων μεραρχιών, πριν ή γίνει σκέψις περί χορηγήσεως των εις ξένην χώραν», ενώ και για τις τορπιλακάτους οι νεώτερες πληροφορίες ήταν πιο καθησυχαστικές (ότι δεν είχε καν υπογραφεί ακόμη και η σχετική σύμβαση κι ότι αποκλειόταν να καθελκυστούν πριν την παρέλευση 1,5 έτους): _ Τηλετυπ. κρυπτογράφημα 4102/ 10-9-64, από Βόννη (Κύρου) προς Δ' ,

Ο Κωστόπουλος ζήτησε από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα να εξακριβώσει το βάσιμο των ανωτέρω πληροφοριών, κι επιπλέον επέμεινε εάν οι τουρκικές παραγγελίες «βρίσκονται εντός πλαισίου της έκτακτης γερμανικής βοήθειας των 50 εκ. Μάρκων προς Τουρκία, ή αν βαίνουν και πέραν αυτής». Ο έλληνας Ακόλουθος άμυνας στην τουρκική πρωτεύουσα Αλεξάνδρου αποκρίθηκε ότι 1) κατά πληροφορίες από αξιόπιστη πηγή, η Δυτ. Γερμανία θα παρέδιδε συνολικά 44 μαχητικά αεριωθούμενα τύπου F-84F στην τουρκική πολεμική αεροπορία (ΤΗΚ), καθώς και ότι αυτά δίνονταν εντός της στρατιωτικής βοήθειας των 50 εκ. DM. 2) Ήδη είχαν παραδοθεί 22 από αυτά, τα οποία βρίσκονταν στο νεοκατασκευασμένο αεροδρόμιο του AKHISAR (βορειοανατολικά της Σμύρνης). Τα υπόλοιπα αναμένονταν τις προσεχείς μέρες (σύμφωνα με μικρότερης φερεγγυότητας πηγή). 3) Κατά ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες, οι δυτικογερμανοί «χαρακτηριστικώς προς Τουρκίαν, υπελόγισαν την αξία των ανωτέρω α[εροσκα]φ[ών] εις λίαν χαμηλήν τιμήν, ίνα αφ' ενός μεν καταστεί δυνατή η χορήγησις του ανωτέρω αριθμού εκ τούτων, αφ' ετέρου δε εντός του πλαισίου της βοηθείας των 50 εκ. DM παραμείνουν ευρέα περιθώρια διά χορήγησιν και ετέρων στρατιωτ[ικών] υλικών ως Τ[ορπιλ]/Α[κάτους], άρματα, κλπ». Το σήμα κατέληγε ως εξής: «ΣΧΟΛΙΟΝ: Η κατά την διάρκειαν των εν Αγκύρα οργανωμένων διαδηλώσεων συγκέντρωσις των διαδηλωτών (μετά τον λιθοβολισμόν της Ελληνικής Πρεσβείας) προ Γερμανικής Πρεσβείας, διά των κραυγών «να ζήσει η φίλη και μοναδική μας σύμμαχος Γερμανία», δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία, αλλά ως κατευθυνόμενη ενέργεια αυτής της Κυβερνήσεως». Ο ίδιος Ακόλουθος άμυνας επανήλθε στις 8/9 με απόρρητο επείγον σήμα, προσθέτοντας ότι σύμφωνα με απόλυτης αξιοπιστίας πηγή, στο Akhisar υπήρχαν 25 μαχητικά τύπου F-84F ήδη από τις 26 Αυγούστου, ενώ επίσης ότι «ο σημερινός τουρκ[ικός] Τύπος αναγράφει πως 16 α/φ F-84F αφίχθησαν στο α[ερο]/δ[ρόμιο] της Πανόρμου (BANDIRMA), μεταφερθέντα από Δυτ. Γερμανίαν υπό γερμανών χειριστών. Δεν αναγράφεται η ημερομηνία αφίξεως των». Ο Αλεξάνδρου εκτιμούσε όλα ή τα περισσότερα απ' τα F-84F που χορηγούνταν από τους δυτικογερμανούς στους τούρκους στο πλαίσιο της βοήθειας των 50 εκ. DM βρίσκονταν ήδη στην Τουρκία, και συγκεκριμένα στα αεροδρόμια «BANDIRMA-BALIKESIR-AKHISAR». Φημολογείτο ότι με αυτά θα συγκροτούνταν 2 νέες εθνικές μοίρες της ΤΗΚ [226].

Β΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ. Το διαβίβασε η Δ' Πολιτική προς την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα με το ΔΤ 33-167, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, 15-9-64.

[226] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: _Φ1307/107/312, από ΣΝΑΑ ΑΓΚΥΡΑΣ (Αλεξάνδρου) προς ΓΕΑ/Α2 (και Δ' Πολιτική ΥΠΕΞ), ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ, 05-17:15-ΣΕΠ64. Το ανωτέρω κοινοποιήθηκε από το ΓΕΕΘΑ/Α'ΜΕΟ/2/ΙΙ στη Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ (όπως η ίδια υποστήριξε τουλάχιστον) μόλις στις 24-9-64 με το Φ.3506/02/732. Η Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ το ανακοίνωσε στις: πρεσβεία Βόννης, Δ' Πολιτική,

Η ελληνική ανώτατη στρατιωτική ηγεσία παρουσίαζε έντονα σημάδια αποδιοργάνωσης των σκέψεών της σε συλλογικό επίπεδο: όπως ανέφερε σε μαρτυρία του ο τότε διευθυντής του Κλάδου Επιχειρήσεων της ΕΒΑ ταξίαρχος Ι. Αναγνωστόπουλος, που ανέλαβε καθήκοντα εκείνες τις μέρες, υπήρχε έγγραφη απόφαση του Συμβουλίου Αρχηγών Γενικών Επιτελείων (ΣΑΓΕ) να προετοιμαστεί στρατιωτική αντίδραση με βάση την υπόθεση εργασίας ότι οι τούρκοι θα εμφανίζονταν μόνον στον Έβρο (και μην αναφέροντας καθόλου τα νησιά) [227]. Αυτές οι σκέψεις θα συνέχιζαν να χαρακτηρίζουν και ανώτατους αξιωματικούς του στρατού ξηράς. Είτε ορισμένοι είχαν λάβει διαβεβαιώσεις ότι υπήρχαν διεθνώς επιθυμίες να μην μεταβληθεί το status των νησιών (ενδεχόμενο απίθανο), είτε θεωρούσαν ότι τα νησιά ήταν απρόσβλητα λόγω της τουρκικής ναυτικής μειονεξίας, είτε αυτοεξαπατούνταν.

Εντωμεταξύ, ο έλληνας αεροπορικός Ακόλουθος στη Βόννη ενημερώθηκε προφορικά από δυτικογερμανό επιτελή πως τα διατιθέμενα προς την Ελλάδα 10 μαχητικά τύπου F-84F βρίσκονταν στο στρατιωτικό αεροδρόμιο του MEMMINGEN, 120 χλμ δυτικά του Μονάχου κι ότι μπορούσε να επιθεωρήσει μετά τις 17 Σεπτεμβρίου. Ο έλληνας πρέσβης ζήτησε από το υπουργείο άμυνας της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΟΔΓ) να σχολιάσει τουρκικά δημοσιεύματα ότι διατέθηκαν ακόμη και γερμανοί χειριστές για τα αεροπλάνα (στην πραγματικότητα δυτικογερμανοί πιλότοι είχαν απλώς παραδώσει τα αεροσκάφη στην Τουρκία). Η Βόννη πάντως, δεν άφηνε ανεκμετάλλευτη καμία ευκαιρία για περαιτέρω σύσφιγξη των τουρκοδυτικογερμανικών στρατιωτικών σχέσεων με καμβά την ελληνοτουρκική κρίση –λχ, διέθεσε ευμέγεθες εξειδικευμένο κλιμάκιο στρατιωτικών της για την επάνδρωση του ΝΑΤΟϊκού στρατηγείου της Σμύρνης ενόψει της διεξαγωγής της μεγάλης άσκησης με την επωνυμία FALLEX 64 «σε ένδειξη συμμαχικής αλληλεγγύης», επειδή το ελληνικό αντίστοιχο κλιμάκιο που είχε αποσυρθεί λόγω των γεγονότων του Αυγούστου δεν είχε ακόμη επιστρέψει. Το ελληνικό ΥπΕξ, παραπονιόταν για την εκδήλωση δύο μέτρων και δύο σταθμών από πλευράς Βόννης, καθώς δύο παρόμοιες ασκήσεις (εκείνες με την επωνυμία EASTERN EXPRESS και DEEP FURROW) είχαν ματαιωθεί πρόσφατα, εξαιτίας ανάλογης χειρονομίας της Τουρκίας να αποσύρει τα δικά της κλιμάκια, ένεκα του ίδιου λόγου: της ελληνοτουρκικής κρίσης [228]. Κατά τα άλλα, η άσκηση

Μόνιμη Αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ με το ΝΤ3-51/28-9-64 ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ , _ Φ1307/112/317, 08-18:55-ΣΕΠ64 ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ- ΕΠΕΙΓΟΝ από ΣΝΑΑ ΑΓΚΥΡΑΣ (Αλεξάνδρου) προς ΓΕΑ/Α2.

[227] Μαρτυρία του Ι. Αναγνωστόπουλου στο Γ. Μήτσαινας op cit σσ 96-97.

[228] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: _4072/8-9-64, από Βόννη (Κύρου) προς Δ', Β' Πολιτικές, διαβιβάζοντας το Α/6/110/Α. 032, 8-9-64 τηλεγράφημα του αεροπορικού Ακόλουθου προς ΓΕΑ/Α1-Γ1-Γ2, _4093/9-9-64, από Βόννη (Κύρου) προς Β', Δ' Πολιτικές, Δ/νση ΝΑΤΟ. _Ν39-85/9-9-64, τηλετυπ. κρυπτογράφημα από Δ/νση ΝΑΤΟ προς την ελληνική πρεσβεία Βόννης (με κοινοποίηση προς ΜΑ/ΝΑΤΟ, Δ' Πολιτική, ΓΕΕΘΑ/Β'ΜΕΟ, Β3).

υλοποιήθηκε κανονικά, όπως εξάλλου και η υπόλοιπη συμμετοχή της Ελλάδας στην FALLEX 64 (έλαβαν μέρος οι μοίρες αεροσκαφών και τα radar της ΕΒΑ), ενώ συνεχίστηκαν αμείωτες και οι τουρκικές προκλήσεις (παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου στον Έβρο από μικρά αεροσκάφη παρατήρησης -ΕΝΠΑΡ- ιδιοκτησίας του τουρκικού στρατού ξηράς) [229]. Στις 8 Σεπτεμβρίου ο Κωστόπουλος ζήτησε από την πρεσβεία στην Βόννη να μάθει αν ίσχυαν οι πληροφορίες που είχαν δημοσιευθεί στην μεγάλη δυτικογερμανική εφημερίδα *FAZ* ότι η κυβέρνηση σκόπευε να συνεχίσει την παροχή της στρατιωτικής βοήθειας (στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ) προς τις δύο χώρες, «ανεξαρτήτως υφισταμένων περιπλοκών … εις το Κυπριακόν» και να ελέγξει αν υπήρχε η δυνατότητα να αξιοποιηθεί άμεσα τόσο το ανεκτέλεστο υπόλοιπο της ΝΑΤΟϊκής βοήθειας του 1963, όσο και ολόκληρο το ποσό του 1964 αποκλειστικά για την πρόσκτηση στρατιωτικού υλικού (ενώ πρωτύτερα η Αθήνα σκόπευε να διοχετεύσει μέρος του ποσού στην πολιτική Οικονομία). Τόνισε ακόμη ότι το επείγον ελληνικό αίτημα για άμεση στρατιωτική ενίσχυση δεν «θα έδει να ξενίση Γερμανούς, εφ' όσον ανταποκρίνεται εις δημιουργηθείσαν κατάστασιν και σημερινάς επιτακτικάς ανάγκας. Υπεροπλία Τουρκίας ενισχύθη εκ διμερούς συμφωνίας Κυβερνήσεων Βόννης – Αγκύρας ενώ άμυνα Ελληνικού τομέως Συμμαχίας καθυστερεί παρά αποφάσεις Συμβουλίου ΝΑΤΟ και συμμετοχήν κρατών μεταξύ των οποίων Γερμανία κατέχει δευτέραν θέσιν μετά τας Ηνωμένας Πολιτείας Αμερικής. / Εν πάση περιπτώσει παρακαλούμεν τονίσητε ότι διά να κριθή ίση μεταχείρησις [sic] πέραν επιταγών και κριτηρίων ΝΑΤΟ, υπάρχει και πραγματικότης η οποία συνίσταται εις την εμφανή της Τουρκίας υπεροχήν. Εντεύθεν η ανάγκη ηυξημένων προς Ελλάδαν παροχών, εάν ως κριτήριον της Γερμανικής Κυβερνήσεως παραμένει η ίση και δικαία μεταχείρησις [sic] των μερών. Παρακαλούμεν όπως ενεργήσητε υπό το ως άνω πνεύμα και τηλεγραφήσητε» [230]. Την ίδια ημέρα αφετέρου, ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Άγκυρα Hare μετέδιδε σε ανησυχητικό τόνο ότι το αντιδυτικό πνεύμα στην κοινή γνώμη και τον Τύπο το ανταγωνιζόταν μόνον η φιλοπόλεμη διάθεση με αντικείμενο το Κυπριακό. Ακόμη και βουλευτές με απήχηση, εξέφραζαν την άποψη πως ίσως η απόσυρση της χώρας από το ΝΑΤΟ ήταν προς το εθνικό συμφέρον της Τουρκίας [231].

Στις 8 Σεπτεμβρίου επίσης, σε γεύμα εργασίας με την συμμετοχή της ανώτατης πολιτικής ηγεσίας των ΗΠΑ (L. B. Johnson, R. McNamara, D. Rusk, McGeorge Bundy, G. Ball, D.

[229] *ΜΙΣΠΑ*, Box 204/8, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ, Περίοδος Στ΄ 1950-20/4/1967, 142 ΣΑΕ 1957-1966, Φάκελος 142 ΣΑΕ, Ημερολόγια 1962-3-4, «Σεπτέμβριος 1964».
[230] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: από τη Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ _Ν1924-187/8-9-64 προς την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη.
[231] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 156", 8-9-1964.

Acheson), εξετάστηκε η αναβίωση της πιο αποκρουστικής εκδοχής των ως τότε αμερικανικών μεθοδεύσεων για το Κυπριακό, βάσει των δεδομένων ανά χείρας. Με την πρώτη αφορμή (το ποιά ακριβώς, ήταν αδιάφορο ˙ το προεξοφλημένο ήταν πως κάποια νέα θα προέκυπτε σύντομα, με πιθανότερη τα συνήθη προσκόμματα κατά την περιοδική αντικατάσταση του προσωπικού της ΤΟΥΡΔΥΚ, καθώς αποκρίθηκε ο D. Acheson στον McGeorge Bundy), η Τουρκία θα προσαρτούσε την Καρπασία (με στρατιωτική ενέργεια) και η υπόλοιπη Κυπριακή Δημοκρατία θα καταργείτο διά της ελλαδικής επέμβασης. Ο όλος σχεδιασμός βασιζόταν στην ενεργοποίηση της ένωσης, που είχε ήδη προσυμφωνηθεί μεταξύ Λευκωσίας κι Αθήνας σε περίπτωση τουρκικής εισβολής και ήταν εν γνώσει των αμερικανών. Σύμφωνα με το έγγραφο των πρακτικών του γεύματος εργασίας, ο Αρχιεπίσκοπος και όσοι άλλοι είχαν αντίρρηση, θα παρακάμπτονταν «νομότυπα». Το σενάριο να απευθυνθεί ο Μακάριος στην Μόσχα για ουσιώδη συνδρομή υποβαθμίστηκε, με την υπόθεση ότι οι σοβιετικοί ούτε θα ήθελαν ούτε θα μπορούσαν να αναμιχθούν κατά τρόπο που να απειλήσει την εφαρμογή των αναλυόμενων σκέψεων. Όπως ακούστηκε, «…με λίγη τύχη κι επίδειξη πνεύματος καλής συνεργασίας κι ανταπόκρισης όλων των εμπλεκόμενων τοπικά, το σύνολο των ενεργειών θα ολοκληρωνόταν με περιορισμένη αιματοχυσία, … ή χρήση όπλων της αμερικανικής βοήθειας από τουρκικής πλευράς … και, ιδεατά, χωρίς την προσφυγή σε αεροπορικές επιδρομές, που ήταν ιδιαίτερα αντιπαθείς διεθνώς» (αυτά απάντησαν οι Ball και Acheson στην ερώτηση του Johnson τί επίπτωση θα είχε στους τουρκοκύπριους η εφαρμογή ενός τέτοιου σχεδίου). Ο G. Ball επεσήμανε την σημασία του να μείνει η Αθήνα απληροφόρητη επί όλων αυτών, λόγω του προφανούς κινδύνου της επανάληψης διαρροών προς την Λευκωσία. Ο Acheson προσέθεσε ότι «από συζήτηση που είχε με μέλος της τουρκικής στρατιωτικής ηγεσίας, υπήρχε θετικό ενδιαφέρον για ένα σχέδιο αυτού του είδους», ενώ σε ό,τι αφορούσε το Λονδίνο, καθώς παρατήρησε, εξαρτάτο από το αν θα εξέφερε γνώμη πχ ο (απερχόμενος) υπουργός εξωτερικών R. Butler με τις ευαισθησίες περί της προστασίας των μελών της Κοινοπολιτείας ή ο Α/ΓΕΕΘΑ λόρδος Mountbatten με τις περγαμηνές του κυνικού αμοραλισμού που τον συνόδευαν λόγω της ιστορικού του στις αμερικανοβρετανικές σχέσεις ˙ «άλλωστε, οι βάσεις τους, με το σχέδιό μας θα προστατεύονταν», όπως συμπλήρωσε. Τελικά προκρίθηκε η αναβολή της εφαρμογής του σχεδίου που εκτέθηκε, μόνον και μόνον επειδή ο Johnson ήταν πεπεισμένος ότι η Ελλάδα θα κινείτο στρατιωτικά πάση δυνάμει για την εξάλειψη ενός τουρκικού προγεφυρώματος κι ο κίνδυνος ανεξέλεγκτης κλιμάκωσης τού φαινόταν υπαρκτός, ενώ παράλληλα πρυτάνευσε η λογική της εσωτερικής πολιτικής σκοπιμότητας: όπως τόνισε ο πρόεδρος, το διάστημα ως τις αμερικανικές εθνικές εκλογές του Νοεμβρίου

έπρεπε να κυλήσει με όσο το δυνατόν λιγότερες περιπέτειες στις διεθνείς σχέσεις. Το σχέδιο παραπέμφθηκε σε «πιο ενδελεχή επιτελική μελέτη, υπό την εποπτεία του Ball», όπως αποφάνθηκε ο Johnson [232].

Στην Κύπρο, ο Γρίβας παραπονιόταν ότι ο Μακάριος παρεμπόδιζε την συγκρότηση εφεδρικών ταγμάτων της Εθνικής Φρουράς, παρά τις εμπεριστατωμένες προτροπές των αρμόδιων ελλαδιτών επιτελών τοπικά, στάση που απέδιδε στον φόβο του ελληνοκύπριου ηγέτη να ενσωματωθούν στους μηχανισμούς υπό τον έλεγχο της Αθήνας και του ίδιου οι ως τότε αυτονομημένες ελληνοκυπριακές ένοπλες ομάδες (ο Γρίβας δεν παρέλειπε να καυτηριάσει την ολιγωρία επ' αυτού, του παλιού του συμπολεμιστή και πλέον άσπονδου εχθρού του, στρατηγού Καραγιάννη). Ο Γρίβας επιδίωκε την διάλυση των ομάδων αυτών και την παράδοση του οπλισμού τους. Σύντομα ανέκρουσε πρύμναν όταν, με έναν ακόμη ελιγμό υπερφαλάγγισής του, ο Μακάριος πρότεινε την ένταξη των ομάδων στην Εθνική Φρουρά χωρίς όμως συνάμα να αυτοκαταργηθούν (να ενσωματωθούν άθικτες κι ολόκληρες με την υπάρχουσα σύνθεσή τους, δίχως να διαλυθούν) [233]. Παράλληλα, με έναν ακόμη επιδέξιο ελιγμό, η κυβέρνηση ανακοίνωσε στις 7/9 την επέκταση των μέτρων οικονομικού αποκλεισμού των τουρκοκύπριων της Αμμοχώστου και της Λάρνακας, την οποία ανακάλεσε μετά από δύο μέρες, ως χειρονομία καλής θέλησης (τα μέτρα όμως, ήδη επιβεβλημένα στους τουρκοκύπριους της Λευκωσίας, της Λεύκας και των Κόκκινων, παρέμειναν σε ισχύ εκεί) [234]. Ο Γ. Παπανδρέου διατηρούσε τις ελπίδες του ότι ίσως στο προσεχές μέλλον παρουσιάζονταν νέες ευκαιρίες κατάργησης της Κυπριακής Δημοκρατίας, γεγονός που θα σήμαινε την πολιτική επιβίωση της κυβέρνησής του. Στις 9 Σεπτεμβρίου νουθέτησε σχετικά τον Σπ. Κυπριανού, να καλλιεργείται στο νησί το ανάλογο κλίμα: «Εφ' όσον απέτυχε η προσπάθεια για την συμπεφωνημένη λύση, μία ειρηνική μεταβατική περίοδος ευνοεί και την εκ μέρους μας διαμόρφωση συνθηκών, που θα μάς επιτρέψουν την δημιουργία de facto γεγονότων για την εν καιρώ ανακήρυξη της Ενώσεως» [235]. Εκείνη την ημέρα, στις 9 Σεπτεμβρίου, έφυγε απ' την ζωή ο ως τότε μεσολαβητής του ΟΗΕ για το

[232] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 155". Λόγω του περιεχομένου εκείνης της συζήτησης, αλλά και της προκλητικής γλώσσας που χρησιμοποιήθηκε, το τεκμήριο θεωρήθηκε αξιοσημείωτο κι ενδεικτικό του πνεύματος με το οποίο προσέγγιζαν το Κυπριακό εκείνη την περίοδο οι λήπτες αποφάσεων στην Washington. Το δημοσίευσαν πρώτοι ο H. W. Brands jr (1987 op cit σσ 358-360) αποσπασματικά κι αναλυτικά ο P. Hart, αμερικανός διπλωμάτης και πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Τουρκία, από το φθινόπωρο του 1965 ως το φθινόπωρο του 1968: P. Hart 1990 op cit σσ 186-187.
[233] Επιστολές του Γρίβα προς τον Γ. Παπανδρέου, 9-9 και 2-10-1964: "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 824-829, 835-837, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σσ 336-344.
[234] *Keesing's Record of World Events* September 1964 Cyprus op cit.
[235] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 255.

Κυπριακό (όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Sakari Tuomiojia είχε υποστεί εγκεφαλική συμφόρηση στις 16/8, ενόσω παρίστατο στις άκαρπες διαπραγματεύσεις της Γενεύης, και θεωρήθηκε πως αποτέλεσε ένα ακόμη θύμα του Κυπριακού). Αντικαταστάτης του ορίστηκε ο πρώην πρόεδρος του Ισημερινού Galo Plaza Lasso χωρίς, παραδόξως, να εκφραστούν αντιρρήσεις από πλευράς Τουρκίας (όχι εκείνη την στιγμή τουλάχιστον), μια και ήταν εκ των προτέρων γνωστές οι φιλοΜακαριακές απόψεις του. Ο G. Plaza ανέλαβε επισήμως τα νέα του καθήκοντα στις 28 Σεπτεμβρίου [236].

Στη διάρκεια της Β΄ Διάσκεψης των αρχηγών κρατών του Αραβικού Συνδέσμου που συνήλθε στην Αλεξάνδρεια μεταξύ 5 και 11 Σεπτεμβρίου του 1964, παρότι το κλίμα ήταν ευαίσθητο (κυρίως λόγω των τριβών μεταξύ της Αιγύπτου και της Σαουδ. Αραβίας σχετικά με την Υεμένη), οι βρετανικές βάσεις, ειδικά στην Κύπρο και στο Άντεν, χαρακτηρίστηκαν ομόφωνα «ιμπεριαλιστικές απειλές για την ασφάλεια των αραβικών χωρών, προς απομάκρυνση» [237]. Το Ισραήλ παρακολουθούσε με μεγάλο ενδιαφέρον κι έντονη ανησυχία την ανάληψη ενεργότερου ρόλου στο Κυπριακό από πλευράς της Μόσχας. Κυρίως τους ισραηλινούς άγχωνε η είσοδος της ΕΣΣΔ στα εξοπλιστικά πράγματα του νησιού. Καθώς οι αμερικανικές προεδρικές εκλογές ήταν κοντά (τον Νοέμβριο), σε μερίδα του ισραηλινού Τύπου εκφραζόταν η ελπίδα να αναμιχθούν αντισταθμιστικά στο θέμα οι ΗΠΑ, ακόμη δυναμικότερα, με σκοπό να διαμηνύσουν στον αντίπαλο πόλο πως «δεν θα ανεχόταν ένα ακόμη σοβιετικό προγεφύρωμα στην περιοχή». Άλλες εφημερίδες χαρακτήριζαν «αινιγματική» την τόσο οφθαλμοφανή ανάμιξη της Μόσχας υπέρ των ελληνοκύπριων και αναρωτιόταν αν υπήρχε πράγματι προοπτική ανάδυσης «δεύτερης Κούβας» και κατά πόσον η Μόσχα ήταν διατεθειμένη να υπονομεύσει την προσπάθεια οικοδόμησης υφεσιακού κλίματος στις σχέσεις των δύο Υπερδυνάμεων [238]. Σε μία αξιοσημείωτη σύμπτωση αναβλήθηκε τότε η επίσκεψη του Α. Παπανδρέου στην Αίγυπτο, όπως είχε εισηγηθεί από τον προηγούμενο μήνα ο επιτετραμμένος της ελληνικής πρεσβείας στο Κάιρο Μ. Κωττάκης. Η επίσκεψη είχε εμπιστευτικά προγραμματιστεί για τις 22/9 (αυτές ήταν οι δημοσιογραφικές πληροφορίες στις 19 Αυγούστου), όμως ο Κωττάκης εξέφρασε

[236] https://www.nytimes.com/1964/09/10/archives/sakari-tuomioja-un-mediator-in-cyprus-dispute-dead-at-53-finnish.html (προσπελάστηκε 7-2-2020), H. D. Purcell op cit σ 355, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 321.

[237] S. C. Tucker- P. Roberts (επιμέλ.), *The encyclopedia of the Arab-Israeli conflict*, Santa Barbara-Denver-Oxford: ABC-Clio, 2008, σσ 1280-1281, A. A. Orkaby, *The International History of the Yemen Civil War, 1962-1968*, unpublished doctoral dissertation, History and Middle Eastern Studies, Harvard University, 2014, σσ 213-214.

[238] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: _676-680/ΑΕΡ/10-9-64 από το Γραφείο Τύπου της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπείας στην Ιερουσαλήμ (Σ. Ιτσχάκης) προς την Γενική Διεύθυνση Τύπου/ Διεύθυνση εξωτερικού Τύπου του υπουργείου Προεδρίας.

σκεπτικισμό για τον αντίκτυπο που θα είχε η έλευση ενός ανθρώπου ο οποίος τελούσε υπό τριπλή ιδιότητα «ως μέλους του Υπουργικού Συμβουλίου, αλλά και ως Πρωθυπουργικού υιού, όπως και ως σημαίνουσας Οικονομικής προσωπικότητος, … θα εκληφθεί μοιραίως υπό των εν ψυχική υποτονία διαβιούντων σήμερον ενταύθα ημετέρων υπηκόων, ως αποσκοπούσα εις την ριζικήν ρύθμισιν πάντων των θεμάτων των αφορόντων εις τον Αιγυπτιώτην ελληνισμόν και ως μέλλουσα να δημιουργήση προοπτικάς προνομιακής υπό των Αιγυπτίων μεταχειρίσεως του ελληνικού στοιχείου … θα δημιουργηθή μοιραίως η εντύπωσις ότι διά της ενταύθα αφίξεώς του θα τεθή η σφραγίς επί των διεξαγομένων ήδη συνομιλιών διά τας αποζημιώσεις και θα δημιουργηθή η πεποίθησις ότι αύται θα καταλήξουν, διαρκούσης της ενταύθα παρουσίας του κου Υπουργού, εις άμεσον και αίσιον αποτέλεσμα … Όθεν, ένεκα της επικρατούσης ενταύθα μεταξύ των ημετέρων παροίκων λίαν ευαισθήτου ψυχολογικής καταστάσεως, υφίσταται ο κίνδυνος, όπως, μη πραγματοποιουμένων των εκ των πραγμάτων εν πολλοίς ανεδαφικών προσδοκιών των, η αποστολή του κου Υπουργού τελικώς θεωρηθή ως δήθεν αποτυχούσα, πράγμα όπερ θα έδει βεβαίως να αποφύγωμεν, καθόσον τούτο και εις τον κον Υπουργόν προσωπικώς θα είναι ανεπιθύμητον, αλλά και την παροικίαν θα βυθίση εις μεγαλυτέραν απογοήτευσιν και θα εντείνει την τάσιν της προώρου φυγής». Ο Κωττάκης κατέληγε εισηγούμενος την αναβολή του ταξιδιού του Α. Παπανδρέου «δι' ευθετώτερον χρόνον, ενδεχομένως δε μετά την οριστικήν υπογραφήν της συμφωνίας Ελλάδος-ΗΑΔ περί αποζημιώσεων» [239]. Μένουν άγνωστες οι προθέσεις και το περιεχόμενο εκείνης της επίσκεψης του Ανδρέα στην Αίγυπτο, αν αφορούσαν το σύνολο των διμερών σχέσεων ή την κοινότητα των αιγυπτιωτών ειδικά. Θα μπορούσε ίσως ακόμη και να εικαστεί η πρόθεση διερεύνησης του ρόλου της Αιγύπτου στην βοήθεια που αναζητούσε η Κύπρος, ως προσωπικού απεσταλμένου του πατέρα του, αποστολή που θα υποβοηθιόταν λόγω των σχέσεων που ήδη ανέπτυσσε ο Ανδρέας με τον Μακάριο μέσω του Β. Λυσσαρίδη και της πρόσφατα αποδεδειγμένα θετικής διάθεσης του Ανδρέα να ακυρωθούν οι αμερικανικές μηχανορραφίες σε βάρος της Κύπρου. Η έλλειψη συμπληρωματικών πληροφοριών οποιασδήποτε προέλευσης καθιστά όλες τις υποθέσεις επισφαλείς.

Στις 11 Σεπτεμβρίου, κορυφώθηκε ένας ακόμη ελληνοτουρκικός διαξιφισμός στα Ηνωμένα Έθνη που είχε ξεκινήσει 6 μέρες νωρίτερα, εκείνη τη φορά με θέμα τις τουρκικές απειλές για την άμεση μαζική απέλαση των 12.500 ρωμιών που είχαν απομείνει στην

[239] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/8/1/1: από τον επιτετραμμένο της ελληνικής πρεσβείας στο Κάιρο (Κωττάκης), ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ, _7364/17-8-64 προς την Ε΄ Πολιτική, από την Ε΄ Πολιτική ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ – ΚΡΥΠΤΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ _ΡΑΔ 40-96/8-9-64 προς την ελληνική πρεσβεία Καΐρου.

Κωνσταντινούπολη (η πρώτη απέλαση 1810 ατόμων είχε προγραμματιστεί για το β΄ δεκαπενθήμερο του μήνα, ενώ πάνω από 1000 άτομα είχαν εγκαταλείψει την Πόλη από τότε που είχαν ξεκινήσει τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1963). Οι τούρκοι απαιτούσαν να επιτραπεί η παράδοση ανθρωπιστικής βοήθειας στον θύλακα των Κόκκινων και είχαν ανακοινώσει την αποστολή πλοίου με επισιτιστική βοήθεια για τους (πράγματι) λιμοκτονούντες εντός του τουρκοκύπριους. Ο Μακάριος είχε δηλώσει ότι «[ε]άν Τουρκικόν πλοίον, υπό οποιονδήποτε πρόσχημα, προσεγγίση άνευ αδείας της Κυβερνήσεως τας Κυπριακάς ακτάς, αι συνέπειαι θα είναι πολύ δυσάρεστοι» και κάλεσε την UNFICYP, τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, ακόμη και τον τούρκο επιτετραμμένο, να διακριβώσουν την κατάσταση ιδίοις όμμασι. Η αντέγκληση έληξε με καταδίκη των τουρκικών προθέσεων (οι οποίες απλά ανεστάλησαν), τα αξιοσημείωτα πάντως ήταν δύο άλλα στοιχεία που είχαν προκύψει κατά την διαδικασία: αφενός μεν, κατά την εξέταση του θέματος από το Συμβούλιο Ασφαλείας, η Ελλάδα είχε λάβει την υποστήριξη της ΕΣΣΔ (δεν ήταν η πρώτη φορά, όμως τώρα την είχε ζητήσει, οι σοβιετικοί δηλαδή ανταποκρίθηκαν σε ελληνικό αίτημα), όπως και των μη-μόνιμων μελών του Συμβουλίου, κυρίως κρατών της Λατινικής Αμερικής, αλλά κι ενός αφρικανικού. Αφετέρου, ο τούρκος αντιπρόσωπος αποκάλυψε ότι ο Κωστόπουλος είχε παραδεχθεί σε συζήτησή του με τον τούρκο πρεσβευτή στην Αθήνα τις προηγούμενες μέρες την παρουσία της ελλαδικής Μεραρχίας στην Κύπρο. Ο έλληνας επικεφαλής της μόνιμης αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ Δ. Μπίτσιος βρέθηκε σε αμήχανα δύσκολη θέση να πρέπει να διαχειριστεί ένα νέα δείγμα μυστικής διπλωματίας του πολιτικού του προϊσταμένου, μυστικής ακόμη κι απ' τα ανώτερα σταδιοδρομία στελέχη του υπουργείου εξωτερικών [240]. Ο Κωστόπουλος θα συνέχιζε να λειτουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο και το επόμενο διάστημα, σε κρίσιμες μάλιστα φάσεις του Κυπριακού (βλ. παρακάτω), εξ ου και τού ανατέθηκε το χαρτοφυλάκιο της εθνικής άμυνας στα κυβερνητικά σχήματα των αποστατών. Θεωρείτο -και έπραττε- ως μάλλον έμπιστος των ΗΠΑ. Στην διάρκεια των παραπάνω συζητήσεων στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, ο τούρκος αντιπρόσωπος είχε επίσης ζητήσει να σταλεί στην Κύπρο επιτροπή του Οργανισμού για να διερευνήσει συγκεκριμένα ζητήματα στρατιωτικού ενδιαφέροντος, πρόταση στην οποία θα επανερχόταν σύντομα. Τις επόμενες μέρες, οι αμερικανοί διπλωμάτες περιορίστηκαν να απευθύνουν προειδοποιήσεις στις κυβερνήσεις της Αθήνας και της Άγκυρας: στην πρώτη, που αναρωτιόταν αν θα έπρεπε να αποσύρει την Μεραρχία από την Κύπρο σε περίπτωση

[240] Δ. Μπίτσιος *Κρίσιμες Ώρες* op cit σσ 195-210, H. Kosut 1970 op cit σσ 152-153, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 540-542. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε φροντίσει κατ' επανάληψη να δηλώσει επίσημα ότι θα απείχε από αντεκδικητικές απελάσεις στη Δυτ. Θράκη: Χρ. Σαζανίδης, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στην πενταετία 1973-1978*, Θεσ/νίκη: αυτοέκδοση 1979, σσ 50-51.

που ο Μακάριος αποσπούσε εγγυήσεις ασφάλειας από την ΕΣΣΔ, τονίστηκε ότι η γενεσιουργός αιτία των ελληνοτουρκικών προβλημάτων ήταν η αδυναμία επιβολής των ελλαδικών βουλήσεων στους ελληνοκύπριους (αυτό τόνισε ο Labouisse στον Κωστόπουλο στις 16/9). Στην δεύτερη, διαμηνύθηκε ότι η ελλαδική κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να λάβει μέτρα τιθάσευσης του Αρχιεπισκόπου, τώρα πλέον που η ΕΣΣΔ είχε εμφανιστεί αποφασιστικά στο προσκήνιο του Κυπριακού και προτάθηκε να χαλαρώσουν τα εκδικητικά μέτρα κατά της κοινότητας των Κωνσταντινουπολιτών Ρωμιών (αυτό ανέφερε ο Hare στον Erkin, στις 17/9) [241]. Ο Αρχιεπίσκοπος παρουσιάστηκε να υποκύπτει στις πιέσεις του Γ. Παπανδρέου και συγκατατέθηκε να ακολουθήσει κατευναστική πολιτική έναντι των τουρκοκύπριων. Σε πρώτη φάση, χαλάρωσε τα μέτρα οικονομικού αποκλεισμού τους [242].

Στο εξοπλιστικό μέτωπο, οι εκατέρωθεν προσπάθειες συνέχισαν να εξελίσσονται: Η πρεσβεία στην Άγκυρα μετέφερε δημοσίευμα της εφημερίδας *ULUS* σύμφωνα με το οποίο μεγάλο ναρκαλιευτικό (1.800 τόνων, ταχύτητας 25 κόμβων), που είχε παραγγελθεί στη Δανία, θ' απέπλεε από την Κοπεγχάγη για την Τουρκία στο τέλος του μήνα. Κατά το ίδιο δημοσίευμα, οι ΗΠΑ θα παρέδιδαν στο τουρκικό πολεμικό ναυτικό (TDK) 9 περιπολικά σκάφη μέχρι το τέλος του τρέχοντος έτους κι ότι 4 ακόμη κανονιοφόροι (gunboats) του ίδιου τύπου με εκείνες που πρόσφατα είχαν παραδοθεί από τη Δυτ. Γερμανία (πιθανόν να εννοούνταν οι τορπιλάκατοι), επρόκειτο να τεθούν σύντομα σε υπηρεσία στο TDK. Το χειρότερο όμως για την ελληνική πλευρά ήταν ότι, σύμφωνα με άρθρο της *MILLYET,* η Βόννη είχε μεν αποφασίσει να αναστείλει προσωρινά τη στρατιωτική της βοήθεια προς την Τουρκία λόγω της όξυνσης στα ελληνοτουρκικά, όμως η απόφαση εκείνη δεν αφορούσε σε όσες συμφωνίες είχαν ήδη υπογραφεί –ως εκ τούτου, η βοήθεια των 50 εκ. μάρκων προς Τουρκία θα συνεχιζόταν κανονικά και θα ολοκληρωνόταν εντός διετίας [243]. Η ελληνική πολεμική αεροπορία θα παραλάμβανε τα 10 αεροσκάφη από τους δυτικογερμανούς σε 2 δόσεις, από τα τέλη Σεπτεμβρίου ως τα μέσα του επόμενου μήνα, «άνευ εκτελέσεως περιοδικής επιθεωρήσεως», καθώς ήταν ήδη σε πτητική κατάσταση, μαζί με οριακά επαρκή ποσότητα ανταλλακτικών, επίγειο εξοπλισμό, εφεδρικούς κινητήρες κλπ (τα μισά υλικά θα μεταφέρονταν αεροπορικώς και τα μισά ακτοπλοϊκώς). Τα F-84F θα παραδίδονταν από δυτικογερμανούς χειριστές. Αν οι έλληνες ήθελαν περισσότερα ανταλλακτικά, αυτά θα μπορούσαν να δοθούν «με ξεχωριστή πληρωμή», που θα συνυπολογιζόταν στο υπόλοιπο

[241] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "docs 157, 158".
[242] H. Kosut 1970 op cit σσ 154-155.
[243] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: _ ΔΤ33-166/ 10-9-64, από τη Δ' Πολιτική Δ/νση προς το ΓΕΝ/Α2, _5730/ 9-9-64, _5949/18-9-64 από Άγκυρα (Πούμπουρας, Βίτσαξης) προς Δ', Β' Πολιτικές (το 5949 διαβιβάστηκε από την Δ΄ Πολιτική στην πρεσβεία Βόννης με το ΔΤ 33-170/22-9-64 τηλετυπικό κρυπτογράφημα).

της στρατιωτικής βοήθειας της ΟΔΓ προς την Ελλάδα για το 1963 [244]. Τελικά τα αεροσκάφη μεν αποκτήθηκαν, το σχέδιο όμως απόκτησης βάσης γι' αυτά στη Συρία δεν ευοδώθηκε, λόγω άρνησης της Δαμασκού να παράσχει την άδεια για την κρίσιμη εκείνη διευκόλυνση [245].

Ο Μακάριος, σε διεθνή συνέντευξη Τύπου στις 14 Σεπτεμβρίου, απαντώντας σε σχετικές ερωτήσεις, δήλωσε τα ακόλουθα: προς δημοσιογράφους του τσεχοσλοβακικού πρακτορείου ειδήσεων και του ανατολικογερμανικού αντίστοιχου, παραδέχθηκε ότι υπήρχαν διαφωνίες με την Αθήνα στο θέμα του αιτήματος βοήθειας προς την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο και δήλωσε υπέρ της αποστρατιωτικοποίησης του νησιού και κατά της παρουσίας «ξένων βάσεων … εις περίπτωσιν Ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα» (συναφώς, τόνισε προς καναδό ανταποκριτή ότι το σενάριο της ένωσης αφορούσε ολόκληρο το νησί, συμπεριλαμβανομένων των βρετανικών βάσεων). Απάντησε σε αιγύπτιο δημοσιογράφο αρνούμενος να επιβεβαιώσει τις φημολογούμενες λεπτομέρειες της στρατιωτικής βοήθειας (εξοπλιστικής κι εκπαιδευτικής) της Αιγύπτου προς την Κύπρο, επικαλούμενος την διαβαθμισμένη φύση του θέματος. Επίσης, απέφυγε να σχολιάσει ερωτήσεις ιταλού δημοσιογράφου περί του αν είχαν ζητηθεί ανταλλάγματα από την ΕΣΣΔ για την υποστήριξή της προς την κυπριακή ανεξαρτησία, ούτε αν είχαν υπολογισθεί οι αντιδράσεις του ΗΒ στην τυχόν αποστολή και παρουσία σοβιετικών ή / και αιγυπτιακών στρατευμάτων στο νησί – διέψευσε πάντως κατηγορηματικά ότι υπήρχαν σοβιετικοί τεχνικοί ή σύμβουλοι στην Κύπρο εκείνη την στιγμή. Ευχαρίστησε την Μόσχα για την βοήθειά της μέσω του ανταποκριτή μεγάλου σοβιετικού περιοδικού κι απέδωσε την τουρκική επιθετικότητα σε εσωτερικά προβλήματα της χώρας (αυτό δήλωσε σε γάλλο δημοσιογράφο). Σε αποκλειστική συνέντευξή του προς γαλλίδα δημοσιογράφο την επομένη, μέμφθηκε την Τουρκία ότι υποδαύλιζε τα αμερικανικά ψυχροπολεμικά άγχη προς ίδιον όφελος, στις δε ΗΠΑ προσήψε γενικότερη δυσπιστία (στην οποία μάλιστα απέδωσε την στροφή του Φ. Κάστρο προς την ΕΣΣΔ) [246]. Σε εκείνες τις μέρες εντοπίζεται η τελευταία ένδειξη αμφιταλάντευσής του να εξετάσει σοβαρά την προοπτική της ένωσης, από φόβο ότι διαφορετικά ίσως η διχοτόμηση επιβαλλόταν παρακάμπτοντας επιτυχώς τις ελληνοκυπριακές βουλήσεις, έστω και διά της βίας: έδωσε εντολή στον Ν. Κρανιδιώτη να συντάξει επιστολή αποδοχής «της αυτοκατάλυσης της Δημοκρατίας ύστερα από μία

[244] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: _από τον Αεροπορικό Ακόλουθο την ελληνικής πρεσβείας Βόννη προς ΓΕΑ/Α1-Α2-Γ1-Γ2, ΕΠΕΙΓΟΝ Α./6/114/Α.036, 19-9-64 (4274/19-9-64 από πρεσβεία Βόννης προς ΝΑΤΟ, Δ', Γ', Β' Πολιτικές Δ/νσεις).
[245] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 188.
[246] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Ζ΄ op cit σσ 543-564.

μεταβατική περίοδο», απευθυνόμενη στον βασιλιά. Ο ελληνοκύπριος πρέσβης στην Αθήνα ετοίμασε προσχέδιό της και το παρέδωσε στον Αρχιεπίσκοπο στις 16 Σεπτεμβρίου όταν εκείνος κατέφτασε στην Αθήνα για να παραστεί στους βασιλικούς γάμους, αλλά η επιστολή δεν επιδόθηκε ποτέ στον Κ. Γκλύξμπουργκ. Ο Μακάριος αποφάσισε ότι η Κυπριακή Δημοκρατία δεν είχε ακόμη εκμετρήσει το ζην [247].

Στις 17 Σεπτεμβρίου, η σοβιετική αντιπροσωπεία στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ επανέλαβε το περιεχόμενο του ανακοινωθέντος της 15ης Αυγούστου, ότι αν η Κύπρος δεχόταν εξωτερική επιβουλή η ΕΣΣΔ θα προσέτρεχε σε υπεράσπισή της, ακόμη και μονομερώς (σενάριο που, υπενθυμίζεται, δεν ανησυχούσε τους αμερικανούς, ως ανεφάρμοστο κατά την κρίση τους). Την προηγουμένη, ενώ συζητείτο η εξαμηνιαία έκθεση του Γεν. Γραμματέα του Οργανισμού, ο τούρκος αντιπρόσωπος Ο. Eralp επανέφερε το θέμα της αποστολής στο νησί ερευνητικής επιτροπής και την συναφή διεύρυνση της εντολής της UNFICYP, με αντικείμενο την διακρίβωση των τουρκικών καταγγελιών περί «παράνομης μεταφοράς οπλισμού» στο νησί και σχετικά με το ανθρωπιστικό ζήτημα που προέκυπτε από τον αποκλεισμό υπό κατάσταση πολιορκίας του τουρκοκυπριακού χωριού (και τουρκικού παράκτιου ερείσματος) στα Κόκκινα. Ο Σπ. Κυπριανού αντεπιτέθηκε καταγγέλλοντας την παράνομη χρήση αμερικανικού πολεμικού υλικού από τουρκικής πλευράς κατά τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς του Αυγούστου κι επιδεικνύοντας τα σχετικά φωτογραφικά τεκμήρια. Η τουρκική αντιπροσωπεία ανταπάντησε μνημονεύοντας εκ νέου την παρουσία της ελλαδικής Μεραρχίας (χαρακτηρίστηκε «στρατός κατοχής») και τις δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου στην Στρατιωτική Λέσχη Θεσσαλονίκης ως αδιαμφισβήτητη απόδειξη των ελλαδικών προθέσεων εδαφικού επεκτατισμού. Δήλωσε επίσης ότι η ΤΟΥΡΚΔΥΚ δεν επρόκειτο να εγκαταλείψει τον έλεγχο της οδού Κερύνειας – Λευκωσίας [248]. Το τελευταίο αυτό θέμα επανερχόταν συχνά από ελληνικής πλευράς, ως τότε εις μάτην. Το βέβαιο είναι ότι δημιουργούσε σοβαρότατες δυσχέρειες στους ελληνικούς στρατιωτικούς σχεδιασμούς, ενώ αντίστροφα αποτελούσε προαπαιτούμενο επίτευξης των τουρκικών, ώστε σε περίπτωση απόβασης να μπορεί να υλοποιηθεί η συνένωση του βασικού τουρκοκυπριακού θύλακα του νησιού με ένα επάκτιο προγεφύρωμα στην Κερύνεια. Την ανάγκη φιλοτιμία ποιούμενος, ο κατά τα άλλα κήρυκας της επερχόμενης ένωσης Γ. Παπανδρέου υπερασπίστηκε δημόσια το -υπογραμμισμένο πρόσφατα λόγω ελλαδικής αδυναμίας αντίδρασης- αναφαίρετο «[δ]ικαίωμα και χρέος να

[247] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 256-259. Ο Κρανιδιώτης παρέθεσε αντίγραφο του τεκμηρίου.
[248] Οι τουρκικές επιδιώξεις δεν ευοδώθηκαν, όπως κατέγραψε η Απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ στις 25/9: Δ. Μπίτσιος *Κρίσιμες Ώρες* op cit σσ 211-216.

ζητήση η Κύπρος βοήθειαν διά την άμυνάν της από όπου εύρη. Είναι αδύνατον να ζητήσω από την Κύπρον να μείνη ανυπεράσπιστος εις περίπτωσιν επιθέσεως» [249]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόσκαιρη ευθυγράμμιση των θέσεων της Αθήνας με την Λευκωσία αλλά και την Μόσχα άγγιξε τις ανώτατες τιμές της εκείνες τις μέρες, όπως θα αποδεικνυόταν απ' την ραγδαία αποσυσπείρωση του επόμενου διαστήματος. Ασφαλώς, σημαίνουσα θέση στις επόμενες εξελίξεις κατείχαν δύο γεγονότα με επίκεντρο την ΕΣΣΔ: η αναίμακτη απομάκρυνση του Ν. Χρουστσώφ από την εξουσία στα μέσα του επόμενου μήνα και η τουρκοσοβιετική προσέγγιση που επισημοποιήθηκε στα τέλη Οκτωβρίου. Εντωμεταξύ, στην Αθήνα κρίθηκε πως η κατάσταση προσφερόταν για εκμετάλλευση των δυτικών ανησυχιών (βλ. παρακάτω).

Ο Μακάριος είχε προσκληθεί στην Μόσχα, αλλά απέφυγε να ανταποκριθεί. Ο Κυπριανού, που βρισκόταν στην Washington για συνομιλίες επί του Κυπριακού με τον αμερικανό ομόλογό του Rusk, επιχείρησε να εξηγήσει στον τελευταίο στις 18/9 ότι έπρεπε να μεταβεί στην Μόσχα ώστε να μην προσβληθούν οι σοβιετικοί. Δικαιολογήθηκε στον Rusk ότι θα επιδίωκε να αναλύσει στους σοβιετικούς την ανάγκη να εγκρίνουν την ένωση και τον ρώτησε αν οι τουρκικές αντιρρήσεις θα κάμπτονταν σε περίπτωση που οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ δήλωναν από κοινού ότι ενέκριναν την ένωση. Ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών απάντησε απειλητικά, οργισμένος και με εμφανή την αίσθηση πως ο Κυπριανού τον ενέπαιζε, ότι η Κύπρος θα αντιμετώπιζε σοβαρούς κινδύνους εφόσον εγκατέλειπε την ουδετερότητά της και συνήπτε στρατιωτικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ. Η απειλή για την παγκόσμια ασφάλεια θα ήταν υπαρκτή και, είτε προκαλείτο αντιπαράθεση μεταξύ των δύο συνασπισμών (ΝΑΤΟ και Συμφώνου της Βαρσοβίας), είτε απευθείας των ΗΠΑ με την ΕΣΣΔ, το αποτέλεσμα θα ήταν η σύνθλιψη της Κύπρου. Ο Rusk επέστησε ακόμη την προσοχή του συνομιλητή του στο φάσμα να βρεθεί το νησί «μπλεγμένο στο διπλό ή ίσως και τριπλό παιγνίδι της Μόσχας» και στο ενδεχόμενο η τελευταία να παρωθούσε μυστικά την Άγκυρα να συνεχίσει να αντιτάσσεται στην ένωση. Ο Κυπριανού δεσμεύτηκε να ενημερώσει μυστικά τον Belcher για τις εντυπώσεις που θα αποκόμιζε από τις επαφές του με τους σοβιετικούς, μόλις επέστρεφε από την Μόσχα στην Λευκωσία [250]. Ο Χρουστσώφ συνδαύλισε τις αμερικανικές ανασφάλειες με επίσημη ανακοίνωση (19/9) σοβιετικής

[249] Τού το προσήψε ο Π. Κανελλόπουλος δύο μήνες αργότερα: *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίασις Ζ', Τετάρτη 25-11-1964, σ 101.
[250] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 159".

υποστήριξης στον αγώνα της (ελληνο)κυπριακής κυβέρνησης να αντιπαλέψει τα ΝΑΤΟϊκά σχέδια [251].

Από την Λευκωσία, ο πρέσβης Αλεξανδράκης προώθησε στην Αθήνα το πλήρες κείμενο της ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΑΚΕΛ που είχε συνέλθει εκτάκτως στις 19/9. Σε αυτό μεταξύ άλλων διατυπωνόταν η ελπίδα να διαρραγούν οι σχέσεις («τα δεσμά») των τουρκοκύπριων με τους «τρομοκράτες της ΤΜΤ» και η ελπίδα ότι στο τέλος θα επιτυγχανόταν «η ανόθευτη Ένωση με την βοήθεια της Ελλάδας και την αποφασιστική βοήθεια και συμπαράσταση της ακατανίκητης ΕΣΣΔ και των άλλων λαών και τη συνειδητή αντιϊμπεριαλιστική επαγρύπνηση του Κυπριακού λαού … ενάντια στους Τούρκους χωροφύλακες των Αγγλοαμερικανών». Αυτά είχε άλλωστε εισηγηθεί ο Γεν. Γραμματέας του κόμματος Ε. Παπαϊωάννου κατά την ομιλία του στην έναρξη των εργασιών (15/9) : «ανεξαρτησία – αυτοδιάθεση με κατάργηση όλων των βάσεων, … σαν αποτέλεσμα ελεύθερης έκφρασης του κυπριακού λαού μετά την κατάργηση όλων των ιμπεριαλιστικών δεσμεύσεων κι όχι σαν αποτέλεσμα ιμπεριαλιστικού παζαρέματος … η βοήθεια της μητέρας-πατρίδας θά' ταν αποτελεσματικότερη κι αποφασιστικότερη αν έλειπαν οι ΝΑΤΟϊκές δεσμεύσεις». Εκτός του ΑΚΕΛ εξάλλου, η ελληνοκυπριακή εφημερίδα *Ελευθερία* μεμφόταν τον Μακάριο επειδή δεν είχε τεθεί ο ίδιος επικεφαλής της αντιπροσωπείας που θα μετέβαινε στην Μόσχα, «υποκύπτοντας σε πιέσεις». Στο σύνολό του ο ελληνοκυπριακός Τύπος αναφερόταν σε «σατανικά σχέδια των Αμερικανών» [252]. Ο Γ. Παπανδρέου επιδίωξε να κεφαλαιοποιήσει τα δυτικά άγχη που γεννούσε η σύσφιγξη των κυπροσοβιετικών σχέσεων, δηλώνοντας στις 20 Σεπτεμβρίου ότι ο μόνος αρμόδιος να αποφασίσει την εγκατάσταση ΝΑΤΟϊκών βάσεων στην Κύπρο [sic] θα ήταν ο πρωθυπουργός της Ελλάδας μετά την ένωση. Ελλαδίτης διπλωμάτης συμπλήρωσε ότι η επέκταση του ΝΑΤΟ στο νησί, όταν θα ήταν πλέον τμήμα της ελληνικής επικράτειας, έπρεπε να θεωρείται βέβαια [253].

Την ίδια ημέρα (20/9), αφότου ο σοβιετικός ηγέτης Ν. Χρουστσώφ συσκέφθηκε με τον πρώτο υφυπουργό εξωτερικών V. Kuznetsov, τον I. Arkhipov, αναπληρωτή επικεφαλής της διϋπουργικής Επιτροπής διεθνών Οικονομικών Σχέσεων της ΕΣΣΔ και τον στρατηγό που ήταν αρμόδιος για θέματα διεθνούς στρατιωτικής βοήθειας, συναντήθηκε με την κυπριακή αντιπροσωπεία υπό τον υπουργό Α. Αραούζο και τον Κ. Ασσιώτη (τον γεν. διευθυντή του υπουργείου εξωτερικών της Κύπρου) που βρίσκονταν ήδη στην Μόσχα από ημερών καθώς

[251] Ş. Kıralp 2017 op cit σ 7.
[252] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: _3005/15-9-64, _3074/21-9-64, _3116/23-9-64 προς την Δ΄ Πολιτική.
[253] Ε. Ν. Τζελέπης, *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, Αθήνα: Θεμέλιο 1975 σ 319.

αναφέρθηκε. Ο έλληνας πρέσβης Αλ. Σγουρδαίος, που παρακολουθούσε εκ του σύνεγγυς τα τεκταινόμενα, μετέδιδε ότι «μέχρι στιγμής και υπό την επιφύλαξιν ότι συνομιληταί μου δεν μοι απέκρυψαν τι το κρίσιμον» οι συνομιλίες κυλούσαν σε κλίμα θετικό κι ενθαρρυντικό: οι σοβιετικοί δεν προέβαλαν πολιτικούς όρους ως προαπαιτούμενο αντάλλαγμα για την εξοπλιστική βοήθεια προς την Κύπρο, ενώ δεν απέκλειαν ακόμη και την υποστήριξη της ένωσης, ήταν όμως σαφώς υπέρ της αποστρατιωτικοποίησης του νησιού, συγκλίνοντας σε αυτό με τον Μακάριο. Πάντως, το ζήτημα ειδικά των βρετανικών βάσεων δεν είχε μέχρι στιγμής θιγεί. Μέχρι να μεταβεί και ο Κυπριανού στην σοβιετική πρωτεύουσα (αναμενόταν στις 24/9, από τη Ν. Υόρκη), η κυπριακή αντιπροσωπεία παρέδωσε στους οικοδεσπότες της την καταρτισμένη λίστα με τα αιτούμενα οπλικά συστήματα. Ο έλληνας διπλωμάτης πληροφορήθηκε ανήσυχος ότι [το σημείο δεν ήταν αποκρυπτογραφημένο στο τεκμήριο που μελετήθηκε, εικάζεται ότι υποκείμενο της πρότασης που ακολουθούσε ήταν «ο Αρχιεπίσκοπος»] θα έπαυε να αποκλείει «ρητώς αποστολήν Σοβιετικών εκπαιδευτών ή ειδικών εις Κύπρον». Ο Αραούζος έθεσε στους σοβιετικούς θέμα παροχής εγγυήσεων εξωτερικής ασφάλειας, όμως ο Kuznetsov ανέβαλε την συζήτηση επ' αυτού μέχρι να αφιχθεί στην Μόσχα κι ο κύπριος υπουργός εξωτερικών. Οι Αραούζος και Ασσιώτης εκτίμησαν ότι η απάντηση θα ήταν αρνητική. Σε ό,τι αφορούσε την εξοπλιστική παράμετρο, υπήρχε διχογνωμία: για τις υπό συζήτηση κατηγορίες όπλων, οι κύπριοι ζητούσαν άλλους τύπους και διαφορετικούς προσέφεραν οι σοβιετικοί (για τον λόγο αυτό, ο κύπριος πρεσβευτής στην Μόσχα Λ. Γεωργιάδης αναχώρησε εσπευσμένα για την Λευκωσία, προκειμένου να διαβουλευθεί με την πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της). Το οικονομικό τίμημα φαινόταν να είναι εντός των κυπριακών δυνατοτήτων. Ο ελλαδίτης πρέσβης Αλεξανδράκης τηρείτο ενήμερος για την πορεία των σοβιετοκυπριακών συνομιλιών από τον ίδιο τον Μακάριο. Επισήμως (στην δημόσια σφαίρα), η Αθήνα εξέπεμπε αρνητικά μηνύματα για την σοβιετικοκυπριακή προσέγγιση, στοιχείο που αναπαραγόταν στον διεθνή Τύπο [254]. Όταν ο κύπριος διπλωμάτης έφτασε στην Λευκωσία, συγκλήθηκε σύσκεψη με την συμμετοχή του Μακάριου, του Γρίβα, του Γιωρκάτζη και των ελλαδιτών ανώτατων αξιωματικών αντιστράτηγου Πρόκου και υποπτέραρχου Βουτσινά, προκειμένου να αξιολογηθούν οι σοβιετικές προσφορές. Ο Γρίβας αποτίμησε αρνητικά την απροθυμία των σοβιετικών να αποδεσμεύσουν διπλής χρήσης πυραυλικά συστήματα (που να μπορούν να αξιοποιηθούν ως αντιαεροπορικά και κατά πλοίων). Χαρακτήρισε τα

[254] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από την ελληνική πρεσβεία στην Μόσχα _1888/20-9-64, _1886/20-9-64 (απόρρητο), _1902/22-9-64, _1918/25-9-64, όλα προς Α΄, Δ΄ Πολιτικές. Από την ελληνική πρεσβεία στη Λευκωσία (Αλεξανδράκης): _03941/22-9-64, προς Δ΄, Α΄ Πολιτικές. Από την ελληνική πρεσβεία στη Βόννη (Κύρου), _300/24-9-64 προς Δ΄, Β΄, Γ΄, Α΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σ 592 (ανακοινωθέν της κυπριακής κυβέρνησης).

προσφερόμενα ως ακατάλληλα λόγω των περιορισμών τους (στο ελάχιστο ύψος αναχαίτισης) και του απαιτούμενου διαστήματος μέχρι να κηρυχθούν επιχειρησιακά (απαιτείτο 12μηνη εκπαίδευση). Ομοίως θεώρησε ακατάλληλα και τα προσφερόμενα 8 αεροσκάφη, ενώ για τις δύο πρόσθετες τορπιλακάτους που είχαν ζητηθεί, οι σοβιετικοί προσέφεραν αντ' αυτών μικρά περιπολικά. Ο Μακάριος πάντως, αποφάσισε να διατηρήσει το αεροπορικού ενδιαφέροντος υλικό στην λίστα, ως δυνάμει επιλέξιμο («option»). Το χερσαίο υλικό τουλάχιστον [255], έτυχε της έγκρισης του Γρίβα. Όπως όμως συμπέρανε μάλλον απαξιωτικά «Η Σοβιετική Ένωση δεν ηθέλησε να ικανοποιήση τας μάλλον επειγούσας ανάγκας μας εις αεροπορίαν και κατευθυνόμενα βλήματα, αι οποίαι είναι και αι ουσιωδέστεραι». Ο Γρίβας διερωτάτο ρητορικά για ποιους λόγους η ΕΣΣΔ δεν προσέφερε αεροσκάφη των τύπων που ήταν απαραίτητοι για την κυπριακή άμυνα («Εζητήθησαν τοιαύτα ΥΑΚ, τα οποία αύτη διέθεσεν εις Υεμένην, τα οποία όμως δεν μας εδώθησαν») και κυρίως, ως προς το πυραυλικό υλικό, γιατί ενώ «έχει εις τα αποθήκας της και δεν το χρησιμοποιεί, ως πεπαλαιωμένου τύπου, μας το παραδίδει μετά εξάμηνον από της υπογραφής της σχετικής συμφωνίας»; Απορρίπτοντας ως δικαιολογίες τα περί αναγκών δοκιμής μετά την ενεργοποίησή τους που μετέφερε ο κύπριος πρέσβης, ερμήνευσε την σοβιετική στάση ως υστερόβουλη («σκοπός της … είναι να δείξη μόνον προθυμίαν … και εκμεταλλευθή τούτο πολιτικώς, γνωρίζουσα ότι μετά εξάμηνον, οπότε θα περεδίδετο το υλικόν ή και ακόμη μετά μικράν τινα καθυστέρησιν, εν ανάγκη, το Κυπριακόν πιθανώς θα ελύετο». Ο Γρίβας κατέληγε ότι από την στιγμή που οι σοβιετικοί δεν προσέφεραν υλικό τέτοιο που να προσδίδει αποφασιστικό στρατιωτικό πλεονέκτημα στην ελληνική πλευρά, θα ήταν προτιμότερο να συνεχιστεί η αναζήτηση αντιαεροπορικών όπλων (εκείνων δηλαδή που κρίνονταν ζωτικής σημασίας), τα οποία «εάν κατορθώσωμεν να εύρωμεν εξ άλλης πηγής … δυνάμεθα να αποποιηθώμεν την Ρωσσικήν βοήθειαν». Ο Γρίβας φοβόταν ότι άπαξ και τα σοβιετικά όπλα παραδίδονταν στην Κύπρο, θα ενίσχυαν ψυχολογικά τους θιασώτες της ανεξαρτησίας, θα παραγόταν η εντύπωση στην κοινή γνώμη τόσο της Κύπρου όσο και της Ελλάδας ότι η Μόσχα ενδιαφερόταν εμπράκτως για την άμυνα του ελληνισμού, η Αριστερά θα αποκόμιζε πολιτικά κέρδη και οι σχέσεις με την Δύση θα επιβαρύνονταν σημαντικά [256].

[255] 200 βαριά αντιαεροπορικά πολυβόλα των 12,7 και των 14,5 χλστ, 2 μοίρες πεδινού πυροβολικού (20 σωλήνες τύπου Μ-1944/BS-3 των 100 χλστ) με τα συνοδά τους οχήματα, 32 άρματα μάχης Τ-34/85, ισάριθμα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού BTR-152V1 (για την μετατροπή ενός τάγματος πεζικού σε μηχανοκίνητο, ως ταχυκίνητη εφεδρεία), 100 φορτηγά τριών τόνων και υλικό διαβιβάσεων.

[256] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σσ 348-349. Ο αριθμός των αρμάτων που παραγγέλθηκαν ήταν σχετικά μικρός, πιθανόν επειδή υπήρχαν ήδη στο νησί οι δύο

Ο ελληνοτουρκικός συνολικά (της Αθήνας και της Λευκωσίας έναντι της Άγκυρας) εξοπλιστικός ανταγωνισμός δεν συνέβαινε σε περίοδο αποκλιμάκωσης των μεταξύ τους σχέσεων, στοιχείο που υπογραμμίζει τον επείγοντα χαρακτήρα των εκατέρωθεν κινήσεων: σε δύο αποδελτιωμένες αναφορές της υπηρεσίας FBIS (Foreign Broadcast Information Service), της υπηρεσίας δηλαδή συλλογής πληροφοριών από ανοικτές (αδιαβάθμητες) πηγές, η οποία υπαγόταν στη CIA, αμφότερες αναγόμενες στην ίδια ημερομηνία (24/9/1964), σημειωνόταν ότι είχαν ανασταλεί οι άδειες όλου του προσωπικού των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων, το ίδιο και η απόλυση όσων κληρωτών είχαν συμπληρώσει εκείνη τη στιγμή την προβλεπόμενη διάρκεια θητείας, όπως είχε ανακοινωθεί επίσημα από το τουρκικό υπουργείο εθνικής άμυνας το οποίο επικαλείτο τις «επικρατούσες κρίσιμες συνθήκες» (το δημοσίευμα ήταν γραμμένο στα γαλλικά και προερχόταν από τα κεντρικά του διεθνούς ειδησεογραφικού πρακτορείου AFP στο Παρίσι). Στην Τουρκία, η κρατική ραδιοφωνία μετέδωσε πως από την προηγουμένη «ο Μακάριος είχε σφραγίσει κυριολεκτικά τις τουρκοκυπριακές συνοικίες της Λευκωσίας, επιβάλλοντας πλήρη αποκλεισμό τους, απαγόρευση σε όλους αδιακρίτως εισόδου κι εξόδου από αυτές, ακόμη και σε άτομα χρήζοντα ιατρικής φροντίδας» [257]. Την ίδια ημέρα (24/9) εκπρόσωπος της αμερικανικής πρεσβείας στην Άγκυρα δήλωσε ότι οι ΗΠΑ θα στέκονταν στο πλευρό της Τουρκίας, αν η τελευταία έκανε χρήση των βάσει των Συνθηκών δικαιωμάτων της στην Κύπρο και δεχόταν γι' αυτό επίθεση από την ΕΣΣΔ [258]. Την επομένη, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ενέκρινε την παράταση της παρουσίας της Ειρηνευτικής Δύναμης για ένα ακόμη τρίμηνο [259]. Συμπτωματικά, τότε εντοπίστηκε μεγάλης έκτασης παράνομη δραστηριότητα δύο σουηδών αξιωματικών της UNFICYP, οι οποίοι επιχείρησαν να παραδώσουν 2,5 τόνους όπλων και πυρομαχικών στους τουρκοκυπριακούς θύλακες των Κόκκινων και της Λεύκας (κοντινούς μεταξύ τους), χρησιμοποιώντας για την μεταφορά οχήματα της Ειρηνευτικής Δύναμης. Το περιστατικό έγινε αντικείμενο εκτεταμένης έρευνας

ελλαδικές ίλες και ίσως θεωρήθηκε ότι ο συνδυασμός τους κάλυπτε τις ανάγκες και τα σχέδια. Τα T-34 που παραδόθηκαν ήταν μεταχειρισμένα, αλλά ανακατασκευασμένα, ενώ τα BTR-152V1 παραλήφθηκαν καινούρια (Ι. Σ. Μαμουνιδάκης op cit σσ 18, 22-23). Τα πυροβόλα των 100 χλστ ήταν της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Αξιόλογου βεληνεκούς, εύχρηστα, σχετικά ελαφρά (άρα με ικανοποιητικούς χρόνους τάξης και μετακίνησης), οικονομικά και απλά στην συντήρηση, αξιόπιστα και ακριβή, ικανά για βολές ευθυτενούς και καμπύλης τροχιάς εξίσου, απέδωσαν εξαιρετικά το καλοκαίρι του 1974. Παρέμεναν σε υπηρεσία την εποχή υποβολής της παρούσας διατριβής, καθιστάμενα το μακροβιότερο οπλικό σύστημα της Εθνικής Φρουράς που είχε αγοραστεί επισήμως.

[257] *NHC-OAB*:RG 38, Subject File 5710, Box 18, Folder: International Relations, συνημμένο 09 σε υπόμνημα χωρίς ΑΠ, ημερομηνία ή άλλα στοιχεία ταυτότητας εγγράφου, FBIS Reports «42» και «43» με την ένδειξη «For Official Use only».

[258] G. S. Harris 1972 op cit σ 120.

[259] Ψήφισμα 194, υιοθετήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 1964. Την αίτηση για την κάθε ανανέωση της παρουσίας της UNFICYP την κατέθετε η κυπριακή κυβέρνηση: Λ. Γ. Παπαδόπουλος op cit σσ 185-186.

από τον ΟΗΕ και τις σουηδικές Αρχές [260]. Το ίδιο διάστημα, η Αθήνα επιστράτευσε αντίμετρα και σε πρόσθετα πεδία, με αποτέλεσμα την διάχυση της ελληνοτουρκικής κρίσης στο σύνολο σχεδόν των προνομιακών διεθνών σχέσεων της χώρας: συγκεκριμένα επιχείρησε, εκμεταλλευόμενη τη συμμετοχή της σε ad hoc ομάδα εργασίας της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT), να παρακωλύσει την σύνδεση της Τουρκίας με την ΕΟΚ, η οποία εξεταζόταν στο πλαίσιο της GATT [261]. Σε εκείνες τις μέρες εντοπίζονται προσπάθειες προσώπων «περιφερειακής αξίας» (του Κ. Γκλύξμπουργκ και του Γεν. Γραμματέα του ΝΑΤΟ Μ. Brosio) να διαδραματίσουν αυξημένο πολιτικό ρόλο στο Κυπριακό, που εκφράσθηκαν με την πρόθεση ανάληψης μεσολαβητικών και παρεμφερών πρωτοβουλιών. Η διαθεσιμότητά τους δεν προϋπαντήθηκε από κανέναν άλλο ενδιαφερόμενο στην Αθήνα, το Λονδίνο, την Washington, ή πολύ περισσότερο στην Άγκυρα, πάντως ο βασιλιάς κατέθεσε τότε πρόταση υπέρβασης των αδιεξόδων του Κυπριακού διά της μεταβίβασης της μίας βρετανικής βάσης (εκείνης της Δεκέλειας) από το ΗΒ στο ΝΑΤΟ, η οποία, όσο κι αν ήταν ανεπαρκής, θα επανεμφανιζόταν σε τακτά διαστήματα ως ελληνική πρόταση κατά την επόμενη τριετία [262].

Στις 28 Σεπτεμβρίου, ο πρέσβης Κύρου από τη Βόννη μεθερμήνευε πρόσφατες δηλώσεις του δυτικογερμανού Καγκελάριου ως εξής: δεν θα χορηγείτο «πολεμικόν υλικόν επί διμερούς βάσεως», εκτός δηλαδή της βοήθειας που είχε καθοριστεί σε συμμαχικό πλαίσιο, όμως αφετέρου δεν ίσχυε κανένας περιορισμός σχετικά με την τελευταία. Καθώς η αρμόδια δυτικογερμανική Επιτροπή επρόκειτο να μεταβεί στην Ελλάδα στις 11 Οκτωβρίου και μετά από επαφές που είχε με τα μέλη της, ο Κύρου εισηγείτο να εξετασθεί η προμήθεια υλικών σύμφωνα με τον πίνακα των προσφερόμενων που είχαν συντάξει οι δυτικογερμανοί το καλοκαίρι. Ειδάλλως, ο Κύρου δεν απέκλειε να επωφεληθούν απ' την προσφορά της Βόννης οι τούρκοι. Ο Κύρου προσέθεσε εξάλλου ότι «η παράδοση του πολεμικού υλικού δεν θα είναι ενδεχομένως ταχεία και ούτω δεν αποκλείεται βραδύτερον μερική αλλαγή συνταχθησομένων πινάκων ίνα περιληφθούν δραχμογόνα υλικά εφόσον τούτο ήθελε κριθεί αναγκαίον. Θα ήτο σκόπιμον όπως κατάρτισις πινάκων συμπληρωθεί αυτόθι ίνα κατά έλευσιν ενταύθα κου ΥΕΘΑ επιτευχθεί τακτική συμφωνία διά βοήθειαν ΝΑΤΟ 1964» [263].

[260] Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6102*, 12-12-1964 op cit σ 46.
[261] Ε. Χατζηβασιλείου, *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, 1965-1966 / Επαναδραστηριοποίηση στο Κοινοτικό Πλαίσιο*, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης, 2003, σσ 20-22.
[262] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 167-168.
[263] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: 4382/28-9-64, από την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη (Κύρου) προς Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Δ' , Β' Πολιτικές, απαντώντας στο «υμέτερο Ν1924-197/28-9-64». Ο Κύρου

Καθώς ο Σεπτέμβριος εξέπνεε, ο Γρίβας συνέχιζε τον «τακτικό βομβαρδισμό» της Αθήνας, με ενημερωτικά σημειώματα, επιστολές, υπομνήματα και κύρια σημεία του περιεχομένου τους: «ο Μακάριος παραπαίει, … Το στράτευμα είναι απολύτως εις χείρας μας, … Αναμένομεν τα 8 τετράδυμα Α/Α [αντιαεροπορικά πολυβόλα] άτινα μας υπεσχέθη ο Αρχηγός του ΓΕΑ». Εκείνο που ο Γρίβας επιχειρούσε να ολοκληρώσει με πυρετώδεις προσπάθειες ήταν να τού παραδοθεί το σύνολο του οπλισμού που βρισκόταν στα χέρια των ανεξέλεγκτων «καπετανάτων» (των Ομάδων του Σαμψών και του Λυσσαρίδη πρωτίστως) [264]. Η επίμαχη έγνοια και οι ενέργειές του ερμηνεύονται εύκολα, βάσει των προαναφερθέντων σχεδίων δυτικής προέλευσης που εξυφαίνονταν όλο το διάστημα με σκοπό την αναίμακτη κατάλυση της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Απαντώντας σε δημοσιογραφική ερώτηση ο Μακάριος εξέφρασε την βαθειά του ευγνωμοσύνη προς την Αίγυπτο και τον Νάσερ προσωπικά γιατί «εις στιγμάς κρισίμους διά την Κύπρον απεδείχθη ότι είναι σταθερός και ειλικρινής φίλος μας, η δε βοήθεια της χώρας του, ηθική και υλική, υπήρξε σημαντική και πολύτιμος» [265]. Τις ίδιες ημέρες, παρά τον εχθρικό σκεπτικισμό που είχε εκφράσει ο Γρίβας, επιτεύχθηκε η κυπροσοβιετική εξοπλιστική συμφωνία (30/9), έπειτα από την επιτυχή κατάληξη των συνομιλιών του Σπ. Κυπριανού, ο οποίος είχε φτάσει στην Μόσχα 4 μέρες νωρίτερα, με τον A. Mikoyan, επικεφαλής του Presidium (του οργάνου που είχε αντικαταστήσει την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή του ΚΚΣΕ εκείνη την εποχή). Η συμφωνία επρόκειτο να επισφραγιστεί με την υπογραφή του σχετικού τελικού κειμένου την 1η Οκτωβρίου, το οποίο σύμφωνα με τις πληροφορίες των ελλαδιτών θα αφορούσε «μόνον παραχώρησιν στρατιωτικού υλικού, όπερ γνωρίζετε ήδη, ως μοί είπεν Κύπριος Υπουργός Εξωτερικών … Εκπαίδευσις γίνη εν Αιγύπτω. Ρωσική πλευρά επιθυμεί προφανώς καταδείξη ότι χειρονομία της γίνεται άνευ δεσμεύσεων και χάριν αρχών, επέμεινε ιδία εις μη αποστολήν εκπαιδευτών [εις] Κύπρον». Ο Κυπριανού σκόπευε να πληροφορηθεί και τις θέσεις της Μόσχας επί της ένωσης, πριν αναχωρήσει αεροπορικώς κατ' ευθείαν για το Κάιρο [266]. Εντωμεταξύ, από την Washington ο Μάτσας ενημέρωνε την Αθήνα ότι οι σοβιετικοί εισηγούνταν την υιοθέτηση μίας παραλλαγής των προτάσεων λύσης του Κυπριακού που είχε καταθέσει πρόσφατα ο De Gaulle και σύμφωνα με τις οποίες θα μπορούσαν να δοθούν διεθνείς εγγυήσεις της

παρέπεμπε επίσης στο δικής του υπογραφής 3211/16-7-64, σχετικά με το υλικό που προσέφεραν οι δυτικογερμανοί.

[264] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σσ 345-348 (όλα τα τεκμήρια έχουν ημερομηνία 28-9-1964).

[265] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 574 (δήλωση στις 30 Σεπτεμβρίου).

[266] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: από την ελληνική πρεσβεία στην Μόσχα (Σγουρδαίος) _1938/25-9-64, _1968/30-9-64, προς Δ΄, Α΄ Πολιτική.

κυπριακής ανεξαρτησίας, με την συμμετοχή των ΗΠΑ, της ΕΣΣΔ, του ΗΒ, της Γαλλίας και της Αιγύπτου (ως εκπροσώπου των Αδεσμεύτων). Ο έλληνας διπλωμάτης εκτιμούσε ότι ο Χρουστσώφ είχε προχωρήσει στην δημοσιοποίηση της πρότασης κάπως πρόωρα, σκόπιμα, με σκοπό να υπερβεί το πρόβλημα που τού δημιουργούσε το (ελληνο)κυπριακό αίτημα περί διεθνών εγγυήσεων, πίστευε πάντως ότι η σοβιετική πρόταση παρουσίαζε ευοίωνες προοπτικές να συζητηθεί στον ΟΗΕ και είχε «διεθνήν επιφάνειαν» καθώς στηριζόταν στην συνεργασία Δύσης – Ανατολής, κυρίως δε, διέσωζε τα προσχήματα *και* για τους κύπριους (ότι δεν επαφίονταν αποκλειστικά στην σοβιετική καλή θέληση), γι' αυτό άλλωστε την αξιολογούσε ως «…ελκυστικήν. Τέλος, κολακεύει πάντας, απανταχού, αντιστρατευομένους Ένωσιν». Οι πρώτες αμερικανικές αντιδράσεις ήταν αρνητικές («…διότι εισέρχεται Ρωσσικός παράγων εις Μεσογειακά πράγματα»), ίσως όμως η στάση αυτή μεταβαλλόταν, αν γινόταν αντιληπτό ότι η Μόσχα ήταν έτοιμη να προχωρήσει στην παροχή αποκλειστικά δικών της εγγυήσεων, όπως τού είχε αναφέρει ο υφυπουργός εξωτερικών G. Ball. Μετά τις εκλογές, αναμενόταν από τον L. B. Johnson να επιδιώξει επαναπροσέγγιση του De Gaulle και καλλιέργεια του υφεσιακού κλίματος με την ΕΣΣΔ, το οποίο είχε αποδειχθεί μονόδρομος μετά την κουβανική Κρίση του 1962 όπως σημείωνε ο Μάτσας, καταλήγοντας ότι όλα αυτά ήταν «βεβαίως υποθέσεις και εικασίαι. Νομίζω όμως ότι το σχέδιον De Gaulle ανοίγει εις πορείαν Κυπριακού νέαν και αξιοπρόσεκτον πάροδον. Και αύτη δεν φαίνεται άγουσαν προς Ένωσιν». Όταν ο Αλεξανδράκης ρώτησε σχετικά τον Μακάριο, εκείνος τού αποκάλυψε ότι οι γάλλοι δεν ήταν τόσο θερμοί στην υιοθέτηση της σοβιετικής παραλλαγής της ιδέας του ηγέτη τους (ο γάλλος πρέσβης είχε ζητήσει να λάβει γραπτό κείμενο των προτάσεων), ενώ οι σοβιετικοί είχαν καταστήσει σαφές στον Κυπριανού ότι «δεν είχον αντίρρησιν διά Ένωσιν. Αντιτίθεντο όμως εις βάσεις ΝΑΤΟ, έστω και μετά Ένωσιν». Από την Μόσχα αφετέρου, ο Σγουρδαίος ανάφερε την ίδια ημέρα ότι η εξοπλιστική συμφωνία είχε μόλις υπογραφεί «υπό λίαν συμφέροντας όρους», προσθέτοντας ως «Άξιον περιεργείας καταστάσεως» ότι ο Kuznetsov είχε πει στον Κυπριανού πως «η ΕΣΣΔ δεν αντιτίθεται εις εκπλήρωσιν οιασδήποτε επιθυμίας Κυπριακού λαού, συμπεριλαμβανομένης και Ενώσεως» και πως προσέβλεπε στην βελτίωση των ελληνοσοβιετικών και των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων «χωρίς τούτον αν συνεπάγεται [την] αποχώρησιν [της] Ελλάδος εκ [του] ΝΑΤΟ». Ο Κυπριανού τού είχε απαντήσει ότι απ' όσο γνώριζε η κυβέρνηση Παπανδρέου τηρούσε τις συμμαχικές της δεσμεύσεις αλλά ταυτόχρονα ότι επιδίωκε τις φιλικές σχέσεις και με την ΕΣΣΔ. «Ανέπτυξε επίσης θέσιν [ότι το] κοινό συμφέρον [των] ΕΣΣΔ – ΗΠΑ εξυπηρετείται υπό [της] Ενώσεως [της] Κύπρου, καταργουμένων των εν αυτή βάσεων. Ετόνισεν επίσης πεποίθησίν του ότι εφαρμογή τοιαύτης τυχόν Αμερικανοσοβιετικής συμφωνίας δεν θα

ηδύνατο να εμποδισθή εξ οιασδήποτε πλευράς». Σύμβουλος της βρετανικής πρεσβείας στην Μόσχα εξάλλου, είχε αναφέρει στον έλληνα διπλωμάτη Τζούνη ότι σύμφωνα με πληροφορίες που είχε από την Washington, ο D. Rusk είχε δηλώσει πως μετά την αποτυχία των πρωτοβουλιών του Acheson, οι ΗΠΑ θεωρούσαν το Κυπριακό αμιγώς ελληνοτουρκικό θέμα. Στην ερμηνεία των λεγόμενων του Rusk από τον βρετανό, παρενέβη εύστοχα ο έλληνας πρεσβευτής στην Washington Μάτσας, υπενθυμίζοντας εκείνο που είχε κατ' επανάληψη υπογραμμίσει ώστε η Αθήνα να μην βαυκαλίζεται με φρούδες ελπίδες: οι αμερικανοί θα χαρακτήριζαν ουσιωδώς το Κυπριακό θέμα εμπίπτον σε διμερή ελληνοτουρκική διαχείριση *αφότου* θα είχε εκπληρωθεί το κατ' αυτούς θεμελιώδες προαπαιτούμενο, δηλαδή αφού πρώτα οι ελλαδίτες θα είχαν επιβληθεί στους ελληνοκύπριους. Το βέβαιο ήταν ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά είχε επιτύχει μία εξοπλιστική συμφωνία με την ΕΣΣΔ άκρως συμφέρουσα από οικονομικής άποψης, υψηλών συμβολισμών, που όμως αφετέρου δεν είχε συνοδευθεί από την απόσπαση δεσμεύσεων για στρατιωτικές αντιδράσεις της Μόσχας σε περίπτωση νέων τουρκικών απειλών, παρά τις πιέσεις που η τελευταία δέχθηκε από την κυπριακή αντιπροσωπεία («Σοβιετική Κυβέρνησις προτιμά μη, επαναλαμβάνω μη, αποσαφηνίσει φράσιν ότι δεν θα παρέμενεν αδιάφορος εις περίπτωσιν επιθέσεως. Σοβιετικοί παρετήρησαν ότι είναι αδύνατον αντιμετωπισθούν από τούδε άπαντα ενδεχόμενα, Ερωτηθέντες αν θα αντιμετώπιζον επιτεθούν Τουρκίαν ή αλλαχού, ούτοι ηρνήθησαν απάντησιν» όπως παραδέχθηκε στον Αλεξανδράκη, αλλά και στον Γρίβα, ο Αρχιεπίσκοπος, προσθέτοντας πάντως ότι «απεφεύχθησαν κίνδυνοι κομμουνιστικών επιρροών εν τω εσωτερικώ» (αυτό ζήτησε μετ' επιτάσεως να μεταφερθεί στην Αθήνα, καθώς ο ελλαδίτης διπλωμάτης παρατήρησε ανήσυχος ότι στο σύνολο του ο ελληνοκυπριακός Τύπος «τοποθετείται εξτρεμιστικά» [εγκωμιαστικά για την ΕΣΣΔ]». Τις διαβεβαιώσεις του Μακάριου έσπευδε με δική της πρωτοβουλία και διασταλτικά να διαδώσει σε στάση αμυνόμενης η Αθήνα, κοινοποιώντας προς τις απανταχού πρεσβείες της -πλην των άμεσα ενδιαφερόμενων που ήταν ήδη ενήμερες- πως δεν υπήρχε «τι το μυστικόν ή αντιδυτικόν» στην κυπροσοβιετική επαφή κορυφής και στην σύναψη της συμφωνίας, πως αν συνεχίζονταν οι τουρκικές προκλήσεις η Λευκωσία θα αναγκαζόταν να αναζητήσει βοήθεια από οπουδήποτε της προσφερόταν, ότι η σοβιετική βοήθεια είχε καθαρά αμυντικό χαρακτήρα, εξ ου και ούτε οι κύπριοι είχαν ζητήσει, ούτε η ΕΣΣΔ είχε προσφερθεί να στείλει συμβούλους (όμως, ότι εντούτοις «κίνδυνος μετατραπή εις Κούβαν» δεν είχε εκλείψει), ενώ δεν παρέλειπε να παραπέμψει και σε στοιχεία που είχε δημοσιεύσει πρόσφατα ο *Economist* σχετικά με την βοήθεια που λάμβανε η Ινδία από τη Δύση και την ΕΣΣΔ ταυτόχρονα και διερωτώμενη γιατί η Τουρκία, χώρα-μέλος του CENTO, δεν διαμαρτυρόταν

προς τις ΗΠΑ για την διπλή εκείνη βοήθεια που λάμβανε το ασιατικό κράτος με την γνωστή αντιπαλότητά του προς το Πακιστάν (στενό σύμμαχο της Άγκυρας σε πλειάδα ζητημάτων). Το μήνυμα της ελληνικής διπλωματίας παγκοσμίως, σχετικά με την κυπροσοβιετική συμφωνία, ήταν ότι δεν υπήρξαν πολιτικές δεσμεύσεις, «παρά μόνον προσφορά και αποδοχή ελαχίστου πολεμικού υλικού» [267]. Το μήνυμα θεωρήθηκε απαραίτητο, μια κι ο ίδιος ο Χρουστσώφ ήδη διατυμπάνιζε με ανακοίνωσή του (που αναμεταδόθηκε από τις ελλαδικές εφημερίδες) ότι η ΕΣΣΔ θα παρείχε κάθε βοήθεια στην Λευκωσία κατά των «μηχανορραφιών ωρισμένων χωρών του ΝΑΤΟ που αποσκοπούν να επιβάλουν εις την Κύπρον πολιτικάς αποφάσεις απαραδέκτους διά τον λαόν της» [268]. Ίσως αυτοί οι κομπασμοί, μαζί με τις αγχώδεις ελληνικές διαβεβαιώσεις πως δεν υφίστατο διαβαθμισμένο σκέλος εγγυήσεων και πολιτικών δεσμεύσεων στην κυπροσοβιετική επαφή, να ήταν υπεύθυνα για την κατ' αρχάς υποβάθμιση της εξοπλιστικής διάστασης της συμφωνίας, από πλευράς της αμερικανικής πρεσβείας στην Μόσχα [269]. Στο νησί όμως, ο πολυπράγμων και σε μόνιμη ψυχροπολεμική επαγρύπνηση Belcher είχε ήδη από τις 30/9 διαδώσει σε επιφανείς ελληνοκύπριους της Λευκωσίας ότι «κατά τας πληροφορίας τας ποίας είχεν, η ΡΩΣΣΙΑ παρεχώρησε Πυραύλους και ως εκ τούτου θα ήτο ανάγκη να έλθη και Ρωσσικόν Προσωπικόν εις ΚΥΠΡΟΝ διά να χειρισθή τους Πυραύλους αυτούς, θα εγένετο δε τοιουτοτρόπως Ρωσσική διείσδυσις εις ΚΥΠΡΟΝ. Οι φόβοι του διά την διείσδυσιν ταύτην είναι πολύ μεγάλοι, άφησε δε να εννοηθή ότι διά την αναχαίτισιν της Κομμουνιστικής Επεκτάσεως εν ΚΥΠΡΩ βασίζεται επί του Ελληνικού Στρατού» [270]. Η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα εκτιμούσε την ίδια ημέρα ότι το Κυπριακό και οι περιπλοκές του απορροφούσαν εντελώς την ενεργητικότητα της ελλαδικής κυβέρνησης, η οποία είχε

[267] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: _5140/1-10-1964, _5185/3-10-64, από την ελληνική πρεσβεία στην Washington (Μάτσας), Άκρως Απόρρητον, διά Α.Α. και Ε.Ε. Πρωθ/γόν και ΥπΕξ, προς Δ/νσεις Δ΄,Α΄, Β΄, Γ΄, Ε΄ Πολιτικές. Από την ελληνική πρεσβεία στην Μόσχα (Σγουρδαίος) _1973/1-10-64 και _1975/1-10-64 προς Δ/νσεις Δ΄,Α΄, Γ΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ. Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _04087/2-10-64 προς Δ/νσεις Δ΄, Α΄, Γ΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ. Από την Δ΄ Πολιτική προς το σύνολο των ελληνικών διπλωματικών αντιπροσωπειών παγκοσμίως (πλην Λευκωσίας, Άγκυρας, Washington, Παρισίων, Λονδίνου, Βόννης, Ρώμης, Βρυξελλών, Χάγης, Βελιγραδίου, Σόφιας, ΝΑΤΟ, ΟΗΕ): _ΔΚ316-76δις/2-10-1964. Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σ 357. Ο απόηχος της εγκωμιαστικής αρθρογραφίας του συνόλου του ελληνοκυπριακού Τύπου (από τον φιλοκυβερνητικό μέχρι τον «Γριβικό» κι «ενωσιακό», αλλά κι εκείνον της ευρύτερης Αριστεράς) σχετικά με την συμφωνία παρακολουθείτο και καταγραφόταν διεθνώς. Ενδεικτική είναι η παρουσίασή της στις μεγάλες εφημερίδες της Γιουγκοσλαβίας, με παραπομπές σε μεταφράσεις από τον *Φιλελεύθερο*, την *Ελευθερία* και την *Χαραυγή*). Η αίσθηση ήταν ότι η ΕΣΣΔ είχε εκφράσει την πρόθεση να προσφέρει στην Κύπρο «ακόμη και μοντέρνα αντιαεροπορικά κατευθυνόμενα βλήματα μεγάλου βεληνεκούς, άνευ όρων ή ειδικών υποχρεώσεων»: την σχετική αποδελτίωση προώθησε ο Νικολαρεΐζης από το Βελιγράδι (_2311/5-10-64) προς την Δ΄ Πολιτική.

[268] Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σ 73.

[269] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 309.

[270] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σ 361.

αυτοπαγιδευτεί σε απραγματοποίητες δεσμεύσεις προς την εγχώρια Κοινή Γνώμη λόγω των ρητορικών εξάρσεων του πρωθυπουργού. Την χάραξη της πολιτικής την υπαγόρευαν μάλλον ο πιο αποφασισμένος και με πανελλήνια απήχηση Μακάριος, καθώς κι ο Τύπος, παρά ο Γ. Παπανδρέου, που χαρακτηριζόταν ως αδύναμος κι ελλιπών οργανωτικών ικανοτήτων, με πρόσθετο αποτέλεσμα την εμφάνιση φυγόκεντρων τάσεων εσωκομματικά. Εξαιτίας όλων αυτών, είχαν εμφανιστεί εκ νέου και προθέσεις πραξικοπηματικής απομάκρυνσης της Ε.Κ. από ομάδα συνωμοτών αξιωματικών [271].

Την 1η Οκτωβρίου ο αμερικανός πρεσβευτής στην Άγκυρα μετέδιδε ότι εκεί ήταν διάχυτη η αίσθηση εγκατάλειψης από τις ΗΠΑ [272], ενώ στην Λευκωσία η κυβερνητική ανακοίνωση για την υπογραφή της συμφωνίας με την ΕΣΣΔ ήταν διατυπωμένη σε επίσημο ύφος και συγκρατημένη [273]. Μεγάλη εντύπωση προκάλεσε το γεγονός και στο Ισραήλ, όπου η απήχηση της είδησης αποτυπώθηκε σε 5στηλα και 8στηλα πρωτοσέλιδα κι ανταποκρίσεις από την Μόσχα και την Λευκωσία. Τα σχόλια κυμαίνονταν από διθυραμβικά (της Αριστεράς), μέχρι εξαιρετικά επιφυλακτικά. Γενικά, οι πιο νηφάλιες αποτιμήσεις έκαναν λόγο για έξοχη σοβιετική κίνηση τακτικής (επίθεση φιλίας στους έλληνες, χωρίς αφετέρου να προσφερθούν εγγυήσεις ασφάλειας της Κύπρου) [274].

Στις 2 Οκτωβρίου απευθυνόμενος στο υπουργικό του συμβούλιο, ο Γ. Παπανδρέου δήλωνε ότι «…το Κυπριακό θέμα παρουσιάζει ήδη ύφεσιν», η οποία θα επέτρεπε στην κυβέρνησή του να συγκεντρωθεί «περισσότερον εις την αντιμετώπισιν των εσωτερικών προβλημάτων της χώρας. Προσέθεσε ότι χάρη στις προσπάθειες της κυβέρνησης είχε καταστεί «πλέον κοινή συνείδησις του Δυτικού Κόσμου ότι μόνη λύσις του Κυπριακού είναι η Ένωσις» [275]. Σε συνέντευξή του προς τον E. Rouleau του *Monde* την ίδια ημέρα, ο Μακάριος έλαβε την πλέον ευθεία κι εύστοχη ερώτηση από τον γάλλο δημοσιογράφο. Απάντησε αναλόγως: το αίτημα της ένωσης δεν ήταν αντιφατικό προς την αδέσμευτη εξωτερική πολιτική της Κύπρου, κατά το ότι αμέσως μετά την ένωση οι διεθνείς προσανατολισμοί της Κύπρου θα ήταν αυτονόητα μέρος των ελληνικών –όμως, με την αίρεση πως προηγουμένως θα είχε ξεκαθαριστεί ότι το νησί δεν θα φιλοξενούσε καμία ξένη βάση (αυτό ανέφερε και σε

[271] Α. Παπαχελάς op cit σσ 140-142.
[272] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 161".
[273] *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, Ανακοινωθέν αρ. 2, 1η Οκτωβρίου 1964.
[274] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: _από το Γραφείο Τύπου της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπείας στην Ιερουσαλήμ (Σ. Ιτσχάκης), 741-44/ΑΕΡ/2-10-1964, προς την Γενική Διεύθυνση Τύπου/ διεύθυνση εξωτερικού Τύπου /Ειδικόν Γραφείον /Τμήμα Α3.
[275] Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 85, συνεδρία 2-10-1964, θέμα: «Ανακοινώσεις του Προέδρου [της Κυβέρνησης]», σ 580.

νορβηγό δημοσιογράφο) [276]. Την επομένη, ο Γαρουφαλιάς ζήτησε από τον Γρίβα α) να τού προωθήσει άμεσα όσες πληροφορίες είχε για την κυπροσοβιετική συμφωνία καθώς και β) να μεριμνήσει ώστε τα βαρύτερα οπλικά συστήματα σοβιετικής προέλευσης (πυροβολικό, τεθωρακισμένα κι αντιαεροπορικά) να επανδρωθούν από ελλαδίτες στρατιωτικούς [277].

Η «γαλλική παράμετρος» επανέκαμψε όταν ο Μακάριος απευθύνθηκε εκ νέου στον γάλλο πρέσβη, ζητώντας του να μεταφέρει προφορικά στο Παρίσι («και ουχί εγγράφως ίνα μη θέση εις δύσκολον θέσιν την Γαλλικήν Κυβ[έρνη]/σιν») «αίτημα εγγυήσεως [της Κυπριακής] ακεραιότητος». Όπως αποκάλυψε ο Αρχιεπίσκοπος στον γάλλο διπλωμάτη, ο Χρουστσώφ είχε αναφέρει στον Αραούζο χαρακτηριστικά ότι «δεν επιθυμεί μεταβάλει Κύπρον εις ετέραν Κούβαν». Από την Άγκυρα εξάλλου, ο έλληνας πρέσβης μετέδωσε ότι ο τούρκος αντιπρόεδρος της κυβέρνησης K. Satir αξιολόγησε τις ελληνοκυπριακές δηλώσεις μετά την σύναψη της κυπροσοβιετικής συμφωνίας ως απλές «καυχησιολογίας» [278]. Ο Α. Παπανδρέου έδωσε συνέντευξη κι εκείνος στον E. Rouleau αμέσως μετά τον Μακάριο, που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 4-5/10 του *Monde* και η οποία προστέθηκε στα αρνητικά του διαπιστευτήρια ως αιρετικού σχετικά με τα ζητήματα των διεθνών προσανατολισμών της Ελλάδας. Μεταξύ άλλων, ο Ανδρέας τόνισε την ανάγκη να επαναπροσδιοριστούν οι ελληνοαμερικανικοί δεσμοί επί το ισότιμο και κατήγγειλε δημόσια τις ΗΠΑ για παρασκηνιακές πιέσεις με σκοπό να επέλθει διχασμός μεταξύ της Αθήνας και της Λευκωσίας, ώστε εντέλει να επιτευχθεί η ένωση έναντι εδαφικών ανταλλαγμάτων προς την Τουρκία. Οι απόψεις - αποκαλύψεις εκείνες (από ένα πολιτικό πρόσωπο με καίρια θέση στους επίσημους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων) χαιρετίστηκαν με ενθουσιασμό από τον ελληνοκυπριακό Τύπο, αποτέλεσαν όμως εύλογα και αιτία σοβαρής αμερικανικής δυσαρέσκειας. Ο Ανδρέας εξάλλου είχε προχωρήσει και στην διατύπωση μίας «άβολης» για τους υπερατλαντικούς σχεδιασμούς αξιολόγησης της σοβιετικής παραμέτρου στο Κυπριακό (βλ. παρακάτω) [279]. Ο αμερικανός πρέσβης στην Λευκωσία εισηγείτο λήψη μέτρων για την διευκόλυνση της επιβολής της «ένωσης» (του διαμελισμού και της κατάργησης της

[276] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 577-580. Ο Μακάριος δεν δίσταζε να υπογραμμίζει αυτήν την πεποίθηση ούτε όταν απευθυνόταν στο ελλαδικό κοινό, από το οποίο δεν απέκρυπτε τις απόψεις του: βλ. ενδεικτικά συνεντεύξεις του λίγες μέρες αργότερα στον Π. Καλαντζή των *Ελληνικών Επικαίρων* (ibid σ 636) και στον Κ. Χατζηαργύρη του *ΕΘΝΟΥΣ* (ibid σσ 651-654).
[277] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σ 359.
[278] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _04114/5-10-64 προς την Δ΄ Πολιτική. Από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) _6410/5-10-64 προς Δ/νσεις Δ΄, Α΄ Πολιτικές.
[279] Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 92, 95, Α. Παπανδρέου 2006 op cit σ 234, J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, τ. Β΄: βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία,* Αθήνα: Σαβάλλας, 2002 (β΄ έκδοση), σ 66, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 245.

Κυπριακής Δημοκρατίας) εντοπίζοντας ως κύρια δεδομένα α) την υψηλή δημοτικότητα του Μακάριου και την αντίστοιχη αποσυσπείρωση των αντιΜακαριακών δυνάμεων, β) την αποδοχή των αμερικανικών προτιμήσεων, από πλευράς της Άγκυρας και των τουρκοκύπριων. Ο Belcher σχολίασε την πρώτη παράμετρο ως βασικό αίτιο της επιτυχούς υπονόμευσης της ιδέας παροχής πρόσβασης των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων σε μία βάση επί του νησιού (απαριθμούσε όλες τις παραλλαγές της πρότασης που απορρίφθηκαν από τους ελληνοκύπριους), προσθέτοντας ότι το κλίμα μεταξύ των ελληνοκύπριων κληρωτών της Εθνικής Φρουράς και των ελλαδιτών αξιωματικών ήταν χείριστο, κατάσταση που συνδαυλιζόταν από τις Μακαριακές δυνάμεις (Τύπο κλπ). Όλες οι αναλύσεις του αμερικανού επ' αυτού χωρίς υπερβολή θύμιζαν εκείνες του Γρίβα: ήταν διατυπωμένες στον ταυτόσημης κλίμακας υψηλό τόνο εμπάθειας. Μετά την αποτυχία της Αθήνας να ανασυγκροτήσει την αντιΜακαριακή αντιπολίτευση μέσω της αποστολής Δεληπέτρου [280], ο Belcher εκτιμούσε ότι ο χρόνος επιβολής μίας λύσης σύμφωνης προς τα αμερικανικά συμφέροντα ήταν απελπιστικά βραχύς και πρότεινε την προσφυγή στην απομάκρυνση του Αρχιεπισκόπου μέσω της επέμβασης της Μεραρχίας και των τμημάτων της Εθνικής Φρουράς που διοικούνταν από ελλαδίτες αξιωματικούς –με λίγα λόγια εισηγήθηκε και αυτός την πραξικοπηματική ανατροπή του Μακάριου, για όσο τουλάχιστον αυτό ήταν ακόμη δυνατόν. Ο Belcher προέβλεπε ότι μετά από την πιθανή επιτυχία της Λευκωσίας στην επερχόμενη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ, θα άνοιγε αμετάκλητα ο δρόμος για την επικράτηση των αντιδυτικών πολιτικών δυνάμεων και η μετατροπή της Κύπρου σε Μεσογειακή εκδοχή της Κούβας θα έπρεπε να θεωρείται αναπόφευκτη. Κατά τον αμερικανό, όλα τα ανωτέρω δεδομένα έπρεπε, συναρθρωμένα στην ανάλογη

[280] Ο Ν. Δεληπέτρος, ο «προσωπικός και προσωρινός απεσταλμένος» του Γ. Παπανδρέου στην Κύπρο (διορισμένος τον Σεπτέμβριο ως επικεφαλής του Γραφείου Τύπου της ελλαδικής πρεσβείας στη Λευκωσία), αφού διεξήγαγε μία ατυχή (ο Belcher την χαρακτήρισε «heavyhanded» στο τηλεγράφημά του) δημοσιογραφική και άλλη εκστρατεία κατά του Μακάριου και υπέρ της ένωσης, σύντομα κηρύχθηκε ανεπιθύμητο πρόσωπο από τον Αρχιεπίσκοπο και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το νησί εκείνες τις μέρες, έχοντας αποτύχει να εξασφαλίσει την υποστήριξη ακόμη και του ελλαδίτη πρέσβη Μ. Αλεξανδράκη. Ανάμεσα στις αποστολές του ήταν να κοινοποιεί στην ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη τις θέσεις της Αθήνας, να επιτηρεί τον Γρίβα και να παρακολουθεί τις δραστηριότητες του υπερσυντηρητικού κι επιδραστικού ελλαδίτη δημοσιογράφου Σ. Κωνσταντόπουλου, στενού φίλου του Μακάριου (για την σχέση τους, ο Δεληπέτρος υποστήριξε πως ο πρώτος υπήρξε σύνδεσμος του δεύτερου με «παλιούς ΙΔΕΑτες αξιωμστικούς») . Ο Δεληπέτρος είχε καυτηριάσει μέσω του εντύπου οργάνου του (της εφημερίδας *Εθνική*) μεταξύ άλλων το ταξίδι του Αραούζου στην Μόσχα και τις δηλώσεις που έκανε όταν επέστρεψε περί κυπριακής αυτοτέλειας. Ο Ανδρέας Παπανδρέου προσπαθούσε μέσω δικού του πληροφοριοδότη να τηρείται ενήμερος των δραστηριοτήτων του Δεληπέτρου. Ο Μακάριος εξήγησε στους ελλαδίτες αξιωματικούς τους λόγους «δι' ούς εζήτησεν την απομάκρυνσίν του»: Ν. Δεληπέτρος op cit σσ 161-179, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σ 28. Σύντομα η Αθήνα επανέλαβε τις προσπάθειές της, αποστέλλοντας άλλον δημοσιογράφο με την ίδια αποστολή, ενώ επίσης χρηματοδότησε μυστικά και την έκδοση νέας εφημερίδας, του ιδίου φυράματος, με την επωνυμία «*ΠΑΤΡΙΣ*»: Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 254-255, 293, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 71-72.

επιχειρηματολογία, να υπογραμμιστούν στην τουρκική πλευρά, με σκοπό να καμφθούν οι αντιρρήσεις της στην ενωσιακή προοπτική [281]. Εφόσον η επιστολή του Σ. Ηλιάδη προς τον Α. Ποταμιάνο που παρέθεσε ο Σπ. Παπαγεωργίου σε ύστερη εργασία του είναι αυθεντική, ο Γρίβας δήλωνε πρόθυμος εκείνον τον καιρό να παραιτηθεί και να επιστρέψει στην Αθήνα, επειδή εκτιμούσε πως το μεν αντιτουρκικό σκέλος της αποστολής του είχε ολοκληρωθεί επιτυχώς, ενώ το αντιΜακαριακό δεν παρουσίαζε ευοίωνες προοπτικές εφαρμογής άμεσα [282]. Στις 8 Οκτωβρίου συνωμοτική ομάδα απόστρατων κι εν ενεργεία αξιωματικών (σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, έχοντας ως πυρήνα τους Απριλιανούς του 1967), προσέγγισε τον N. Anschuetz της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα, βολιδοσκοπώντας τον σχετικά με τη στάση της Washington, αν μεθοδευόταν η απομάκρυνση του Γ. Παπανδρέου από την εξουσία [283].

Στο άκρως απόρρητο ενημερωτικό δελτίο της για τον Πρόεδρο, η CIA ανέφερε (7-9 Οκτωβρίου) ότι ο G. Plaza δήλωνε στον Belcher απαισιόδοξος για τις εξελίξεις, δεδομένου ότι η ελληνοκυπριακή αδιαλλαξία ενδυναμωνόταν λόγω της σοβιετικής υποστήριξης. Ο Μακάριος αναμενόταν να εμφανιστεί το ίδιο ενισχυμένος και από το Κάιρο. Οι τούρκοι όφειλαν να επιδείξουν συμβιβαστικό πνεύμα και να αρκεστούν σε μία βάση υπό ΝΑΤΟϊκό μανδύα (για να πειστούν, ο ειδικός διαμεσολαβητής του ΟΗΕ προσέβλεπε στην αμερικανική υποστήριξη). Συγκλίνοντας με τον βρετανό ύπατο αρμοστή, ο G. Plaza έτεινε να θεωρεί την ένωση ως τη βέλτιστη λύση, αν και έβρισκε απίθανο να εγκριθεί από τη Γεν. Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών η αυτοκατάργηση ενός μέλους του Οργανισμού και εκτιμούσε πως του θα προκρινόταν η λύση της αυτοδιάθεσης με ενίσχυση του ρόλου της πλειοψηφικής κοινότητας. Αναφορικά με τη σοβιετική εξοπλιστική αρωγή της Λευκωσίας, η CIA εκτιμούσε προς το παρόν ότι επρόκειτο για «απλή υπόσχεση παράδοσης σε μεταγενέστερο χρόνο ορισμένου πεπαλαιωμένου και 'αμυντικού' υλικού. Όμως, οι οπαδοί του Μακάριου υπαινίσσονται πως πρόκειται για κάτι πολύ σημαντικότερο, εν μέρει αποσκοπώντας να αποσπάσουν την υποστήριξη του Γρίβα» [284]. Ο Labouisse σχολίαζε ότι στο σύνολό της, η ελλαδική πολιτική σκηνή συνέκλινε στην απογοήτευση που γεννούσαν οι Δυτικές παρεμβάσεις στο Κυπριακό, με κορωνίδα την αξιοποίηση του ΝΑΤΟϊκού οπλισμού από τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις στη διάρκεια των Τηλλυριακών. Κατά τα άλλα όμως, δεν υπήρχε ομοφωνία στην αντίληψη του ρόλου της ΕΣΣΔ: άλλοι, όπως ο Ανδρέας

[281] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 162", τηλεγράφημα του T. Belcher προς το State Dept στις 6/10.
[282] Σ. Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β΄*, Αθήνα: Κ. Επιφανίου 2009, σ 297.
[283] Α. Παπαχελάς op cit σσ 142-145.
[284] Το Δελτίο αυτό είναι από τα ελάχιστα που αποχαρακτηρίστηκαν πλήρως: President's Intelligence Review, με ημερομηνία 7-9/10/1964 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005959475.pdf

Παπανδρέου (η επιρροή του στον πατέρα του μάλλον, παρά η προσωπική του ακτινοβολία, ήταν μόνιμη επωδός ως υπόμνηση του είδους της ισχύος του εκείνη την εποχή στις υπηρεσιακές αναλύσεις των αμερικανών) δεν αντιμετώπιζαν εχθρικά την εισαγωγή της σοβιετικής διάστασης στο Κυπριακό -ο Ανδρέας, στην συνέντευξη που είχε παραχωρήσει στον *Monde,* είχε υποστηρίξει την θέση ότι η σοβιετική παρέμβαση λειτουργούσε αποθαρρυντικά για την Τουρκία, υπό την αίρεση αφετέρου ότι δεν θα έφτανε στο σημείο σύναψης σοβιετοκυπριακής συμμαχίας (σχόλιο του οποίου το δεύτερο σκέλος υποβαθμίστηκε από τους αντιπάλους του [285])-, κι άλλοι όπως οι Γαρουφαλιάς και Κωστόπουλος θεωρούσαν αδιανόητη την θετική συνεισφορά της. Όλοι ωστόσο (Μακάριος κι ελλαδίτες) επιδίωκαν κατά βάθος να δρέψουν πολιτικούς καρπούς και να αποφύγουν το ανάλογο κόστος, προωθώντας δικής τους προτίμησης εκδοχές της ένωσης, που φαίνεται ότι, σε κάποια εκδοχή της, την θεωρούσαν επικείμενη. Ο αμερικανός πρέσβης χαρακτήριζε την ελληνική πλευρά συνολικά επαναπαυμένη, ότι μετά την κυπροσοβιετική συμφωνία, σε συνδυασμό μάλιστα με την αποτρεπτική ισχύ της Μεραρχίας (εάν αξιοποιείτο σε αντιτουρκική κι όχι πραξικοπηματική αποστολή), η επανεξέταση των ιδεών του Acheson περίττευε ˙ στην δημόσια σφαίρα, είχε υπερτονιστεί η εξοπλιστική παράμετρος, είχε όμως υποβαθμιστεί τελείως η αποφυγή παροχής εγγυήσεων της κυπριακής ασφάλειας από πλευράς της Μόσχας και η προσέγγισή της με την Άγκυρα που είχε μόλις ξεκινήσει. Ενδεικτικό των αίολων αναλύσεων που ακούγονταν στην Αθήνα ήταν εκείνο που ανέφερε στον Labouisse ο (διαβόητος πολιτικός εχθρός του Μακάριου και του Α. Παπανδρέου, στενός φίλος των ΗΠΑ επί δεκαετίες) διευθυντής του διπλωματικού γραφείου του πρωθυπουργού Ι. Σωσσίδης, ότι δηλαδή, εάν βρισκόταν μία λύση αποδεκτή «στο νησί [εννοώντας την ελληνοκυπριακή πλευρά]» και οι ΗΠΑ με το ΗΒ συγκρατούσαν τους τούρκους, τα ελλαδικά στρατεύματα θα αναλάμβαναν την απομάκρυνση του Μακάριου από την εξουσία (προφανώς ο Σωσσίδης αυτοεξαπατάτο, παραβλέποντας την πολιτική ηγεμονία του Αρχιεπισκόπου). Ο Labouisse θεωρούσε πιθανή την ανοικτή ρήξη Αθήνας-Λευκωσίας μόνον αν η δεύτερη κλιμάκωνε την σύνδεσή της με το «Σοβιετικό Μπλοκ» [286]. Αυτή η σύνδεση, πράγματι επιχειρείτο (σε οικονομικό επίπεδο, βλ. παρακάτω), πάντως όμως δεν διαφαινόταν πιθανή σε στρατιωτικό επίπεδο, όσο κι αν την επιθυμούσαν διακαώς οι περισσότεροι ελληνοκύπριοι και την απεύχονταν στην Αθήνα, την Washington και αλλού, καθώς για την Μόσχα η προοπτική ουσιώδους βελτίωσης των τουρκοσοβιετικών σχέσεων αποτελούσε, εύλογα, πολύ υψηλότερης αξίας δέλεαρ. Ως απόδειξη ότι το στοιχείο

[285] Σ. Δραΐνας 2013 op cit σσ 177-178.
[286] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 163", τηλεγράφημα του H. Labouisse προς το State Dept στις 9/10.

αυτό ήταν διαθέσιμο προς αξιολόγηση κι ενσωμάτωση σε τεχνοκρατικές ή /και πολιτικές αναλύσεις σε πραγματικό χρόνο, παρατίθεται ενδεικτικά το σχόλιο του πρέσβη της ΕΣΣΔ στην Λευκωσία, που ο ελλαδίτης ομόλογός του πληροφορήθηκε μέσω του σουηδού συναδέλφου τους την επομένη της διατύπωσής του, στις 7/10: «…οι Τουρκοκύπριοι δεν είναι δυνατόν πωληθώσιν εις την Ελλάδα διά να γίνη η Ένωσις». Η άποψη του ίδιου του σουηδού διπλωμάτη παρεμπιπτόντως ήταν ότι αν η Κύπρος έρεπε «καθημερινώς εις λύσιν Σοβιετικής και ουδετεροφίλου εμπνεύσεως, τούτον οφείλεται εις πολιτικήν Δύσεως». Από την αμερικανική πρωτεύουσα, ο Καλογεράς (διπλωμάτης της εκεί ελληνικής πρεσβείας) μετέδιδε ότι ο σοβιετικός ομόλογός του A. Dobrynin τού μίλησε «αυθορμήτως» για την κυπροσοβιετική συμφωνία, λέγοντάς του ότι οι απανταχού φίλοι της ειρήνης θα έπρεπε να αισθάνονται απόλυτα ικανοποιημένοι με αυτήν και τον διαβεβαίωσε ότι κατά επερχόμενη συζήτηση του Κυπριακού στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ, η στάση της σοβιετικής αντιπροσωπείας δεν θα διέφερε ουσιαστικά από εκείνην της ελληνικής. «Κυβέρνησίς του επιθυμεί όπως Κύπρος αποκτήσει αδέσμευτον ανεξαρτησίαν». Ο Καλογεράς συμφώνησε προσθέτοντας ότι αυτή «εμπεριέχει δικαίωμα απολύτου αυτοδιαθέσεως και ανέφερον Ένωσιν. Συνομιλητής απεκρίθη ότι πάσα απόφασις Κυπριακού Λαού, ελευθέρως ληφθησομένη, δέον είναι σεβαστή». Όταν ο G.W. Ball συνομίλησε επί παντός επιστητού με τον Γεν. Γραμματέα του ΝΑΤΟ M. Brosio κατά τη διάρκεια επίσκεψης του δεύτερου στη Washington, σχετικά με το Κυπριακό οι δύο άνδρες συμφώνησαν ότι η ελλαδική αδιαλλαξία στο μείζον θέμα της παραχώρησης κυπριακού εδάφους για τη δημιουργία τουρκικής στρατιωτικής βάσης ήταν η βασική αιτία της παράτασης του όλου αδιεξόδου.

Από την μόνιμη ελληνική αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ ερχόταν πληροφορίες τις ίδιες ημέρες (μέσα Οκτωβρίου) ότι ο δυτικογερμανός και ο ιταλός ειδικά εκεί πρέσβεις είχαν ανησυχήσει με τις δηλώσεις Λυσσαρίδη υπέρ της αναγνώρισης της Λαοκρατικής Δημοκρατίας (Ανατολικής) Γερμανίας από πλευράς Κύπρου, φόβος που είχε επιταθεί διότι είχε υπογραφεί εμπορική συμφωνία με την ΛΔ Γερμανίας η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε de facto αναγνώρισή της. Υπήρχε εξάλλου ανατολικογερμανική διάσταση ιατρικής φύσης, με πολιτικές προεκτάσεις, που είχε ενοχλήσει σφοδρά την Αθήνα: οι ελληνοκύπριοι είχαν επιλέξει να στείλουν θύματα των τουρκικών βομβαρδισμών με napalm για θεραπεία στην συγκεκριμένη χώρα του Ανατολικού Συνασπισμού, αποποιούμενοι την παρεμφερή ελλαδική προσφορά και παρόλο που η Αθήνα είχε προωθήσει άμεσα στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας ειδικό χειρουργό για την άμεση περίθαλψη των εγκαυματιών. Η ελλαδική πρεσβεία είχε εκφράσει την ενόχλησή της και το άγχος της για το ενδεχόμενο εκμετάλλευσης του θέματος από το ΑΚΕΛ, ψυχαγωγώντας τον ελληνοκύπριο ηγέτη. Ο

γάλλος, ο ολλανδός και ο πορτογάλος μόνιμος αντιπρόσωπος τάχθηκαν υπέρ της εγγραφής του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου, ενώ ο γάλλος υπερθεμάτισε επ' αυτού, εισηγούμενος όπως το θέμα ενταχθεί στην ημερήσια διάταξη του οργάνου επί μονίμου βάσεως. Ο έλληνας αντιπρόσωπος Παλαμάς επιφυλάχθηκε. Την σχετική συζήτηση είχε πυροδοτήσει πρόταση του τούρκου αντιπροσώπου να συζητηθεί η κυπροσοβιετική εξοπλιστική συμφωνία, διότι κατά την γνώμη της κυβέρνησής του, το θέμα αφορούσε την συμμαχία κατά το ότι παρήγαγε κινδύνους για το ΝΑΤΟ [287]. Αξίζει να σημειωθεί πως, όπως υποστήριξε αργότερα ο φιλοχουντικός διπλωμάτης Κ. Παναγιωτάκος, ο Η. Τσιριμώκος τού εμπιστεύτηκε ότι εκείνες τις μέρες, λίγο πριν τις βρετανικές βουλευτικές εκλογές της 15ης Οκτωβρίου, ο ηγέτης των Εργατικών Η. Wilson (που τις κέρδισε), τού είχε εκθέσει την ακόλουθη δέσμη σκέψεων: να κηρυχθεί η ένωση, να μεταφερθεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο Άγιο Όρος, να παραχωρηθεί στην Τουρκία το Καστελλόριζο, να ανταλλαγούν πληθυσμοί (κοινότητες ρωμιών – τουρκοκύπριοι), να τροποποιηθεί το καθεστώς των βρετανικών βάσεων στο νησί από κυρίαρχες σε επί μισθώσει με παράλληλη πρόβλεψη να επιτραπεί η στάθμευση σε αυτές ελληνικών και τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων, να αποστρατιωτικοποιηθεί το υπόλοιπο νησί και να προταθεί από κοινού (από την Ελλάδα και το ΗΒ) στις ΗΠΑ η χορήγηση μεγάλης οικονομικής βοήθειας προς την Τουρκία. Σύμφωνα με τον Παναγιωτάκο (και τα όσα υποστήριξε πως τού παρέθεσε ο Τσιριμώκος, που έγινε αποδέκτης της πρότασης υπό την ιδιότητα του προέδρου της βουλής που έφερε τότε), ο Γ. Παπανδρέου απέρριψε το σχέδιο [288]. Οι παραπάνω διεργασίες συνέβαιναν ενώ ο αμερικανός αεροπορικός Ακόλουθος W. A. Williams (μακράν το ένστολο στέλεχος της πρεσβείας με τις περισσότερες πολιτικές «ανησυχίες», ποικίλες διασυνδέσεις και ύποπτες δραστηριότητες που θίγονται παρακάτω), ενημερωνόταν από υψηλόβαθμο απόστρατο της ΕΒΑ ότι ο έλληνας πρωθυπουργός σχεδίαζε την αποστρατεία της φιλοβασιλικής ηγεσίας των ένοπλων δυνάμεων και γι' αυτό

[287] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _04148/7-10-64 προς τις Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Α΄ Πολιτική. _5265/12-10-64 από την ελληνική πρεσβεία στην Washington (Καλογεράς) προς Δ΄, Α΄ Πολιτικές, _6436/130/14-10-64 από ΜΑΒΑΣ (Παλαμάς) προς Δ΄, Α΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ, _04234/19-10-64 ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ και _04235/19-10-64, από ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Λαγάκος), προς Δ΄, Α΄ Πολιτικές, *FRUS,* 1964-1968, Vol XIII: Western Europe Region, "doc 39" (8-10-1964), Α.Σ. Βλάχος *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης*... τ. Δ΄ op cit σ 527. Το θέμα των σχέσεων της Λευκωσίας με τις δύο Γερμανίες έγινε αντικείμενο ανταγωνισμού μεταξύ τους, ενώ αμφότερες άσκησαν επίσης έντονες πιέσεις στην κυπριακή κυβέρνηση (η οποία επιδίωκε την συνέχιση των οικονομικών σχέσεων μαζί τους). Τελικά, η Ανατολική Γερμανία αναγνωρίστηκε επίσημα από την Κυπριακή Δημοκρατία μόλις το 1972. Βλ.: T. Kruse, Cyprus and the Two German States – 'Class Struggle' in the Eastern Mediterranean, *The Cyprus Review*, vol 24 no 1, 2012, σσ 62-68, W. G. Gray, *GERMANY' S COLD WAR /The Global Campaign to Isolate East Germany, 1949-1969*, Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 2003, σσ 159, 169.

[288] Κ. Παναγιωτάκος 1982 op cit σ 285.

οργανωνόταν μυστικά «αντίδραση με συμμετοχή πολιτικών» και ζητούσε την υπερατλαντική υποστήριξη [289]. Το θέμα θίγεται εκ νέου παρακάτω, λόγω της εμπλοκής συγκεκριμένου προσώπου σε εκείνη την κρούση των επίδοξων πραξικοπηματιών προς τις ΗΠΑ, το οποίο συμμετείχε και στην βολιδοσκόπηση του Anschuetz λίγες μέρες νωρίτερα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η Αθήνα λάμβανε όσα μέτρα μπορούσε για την αποκλιμάκωση της έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, προσφεύγοντας στο μίγμα αντιδράσεων το οποίο θα αξιοποιούσε και τις επόμενες δεκαετίες: Καταγγελία της Τουρκίας σε όσα διεθνή fora μπορούσε και έλεγχο των διασυνοριακών περιστατικών βίας. Αφενός μεν ανέφερε στο ΝΑΤΟ τις τουρκικές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από αεροσκάφη της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας (ΤΗΚ). Αφετέρου, το ΓΕΕΘΑ ζήτησε από τις παραμεθόριες μονάδες του στρατού στον Έβρο να συνδράμουν τις τοπικές τελωνειακές και αστυνομικές Αρχές στην πάταξη του λαθρεμπορίου, καθότι αυτό πολύ συχνά οδηγούσε σε επεισόδια τα οποία υπήρχε κίνδυνος να εξελιχθούν σε εμπλοκή των εκατέρωθεν στρατιωτικών δυνάμεων [290].

Σε διεθνές επίπεδο, κατά την Σύνοδο των Αδεσμεύτων που συνήλθε στο Κάιρο (5-11/10/1964), η Τουρκία απέτυχε για μία ακόμη φορά να προσεγγίσει τουλάχιστον τις εγγύτερες γεωγραφικά χώρες: παρόλο που έστειλε δύο πρεσβευτές της να παρακολουθήσουν τις εργασίες της (τους διαπιστευμένους στη Βηρυτό και στο Αλγέρι), η Σύνοδος εξέδωσε ανακοινωθέν στο οποίο καλούσε την διεθνή κοινότητα να σεβαστεί την ακεραιότητα της νησιωτικής Δημοκρατίας και ζητούσε από όσες ξένες δυνάμεις είχαν αναπτύξει στρατεύματα στην Κύπρο να τα αποσύρουν» [291]. Το κείμενο είχε αξιοσημείωτη επίδραση διεθνώς, αν αναλογιστεί κανείς ότι αποτέλεσε το πρωτόλειο επί του οποίου

[289] M. Pelt, *Tying Greece to the West , US-West German-Greek Relations, 1949-1974*, University of Copenhagen: Museum of Tusculanum Press, 2006, σ 267.

[290] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/8/2/1: από τον εκτελούντα χρέη Μόνιμου Αντιπροσώπου της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ (Φρυδάς) _6332/140/14/26-9-1964 προς την Δ΄ Πολιτική. ΚΥ/1964/72/6/2/1: από το ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/ Α΄ ΜΕΟ/2/ΙΙΙ, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ _Φ.0422/00/1/10-10-64 προς το ΓΕΣ/2^{ο} ΕΓ/ κοινοποίηση σε Δ΄ Πολιτική Δ/νση του ΥΠΕΞ, Υπουργείο Οικονομικών /Γεν. Διεύθυνση Φορολογίας, ΥπΕσ/ΓΔΕΑ και Δ/νση Αλλοδαπών, ΓΕΝ/Α2, ΓΕΑ/ΑΣΦ, ΚΥΠ/Β. Για το δεύτερο ζήτημα, ενδιαφέρουσα πτυχή παρουσιάζεται σε εκτενές υπόμνημα του έλληνα υποπρόξενου στην Αδριανούπολη, ο οποίος σχολιάζοντας «την ενδειμούσαν μάστιγαν» του λαθρεμπορίου σημείωσε ότι οι ντόπιοι που επιδίδονταν σε αυτήν την επικερδή παρανομία στις δύο πλευρές των συνόρων, είχαν οργανωθεί σε σπείρες εκμεταλλευόμενοι στη μεν ελληνική πλευρά την ατιμωρησία στην δε τουρκική «την συνεργασίαν και της τουρκικής στρατοχωροφυλακής ως φαίνεται, ήτις, καλώς επανδρωμένη, ελέγχει πλήρως πάσαν την γραμμήν των συνόρων»: ΚΥ/1964/72/6/2/1, από τον υποπρόξενο Αδριανούπολης Σωτηράκο, _Δ437Δ/4/5-8-64 προς τις Διευθύνσεις του ΥΠΕΞ Δ΄ Πολιτική και Διοικητικών-Δικαστικών Υποθέσεων.

[291] F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, London: C. Hurst for the RIIA, 1977, σσ 410-411, S. Laçiner 2010 op cit σ 206.

βασίστηκε ένα βαρύνον Ψήφισμα του ΟΗΕ στα τέλη του επόμενου έτους (βλ. παρακάτω). Ο Μακάριος δεν παρέλειψε να παραστεί στην Σύνοδο αυτών των σταθερών του συμμάχων σε διεθνές επίπεδο, συνοδευμένος από τον έμπιστό του υπουργό Α. Αραούζο (οι δυο τους είχαν κάνει στάση προηγουμένως στην Βηρυτό), εκφώνησε μάλιστα ομιλία στις 9 Οκτωβρίου. Ο ίδιος ο Νάσερ τον υποδέχθηκε και πάλι στο αεροδρόμιο, ενώ ο Σπ. Κυπριανού βρισκόταν στο Κάιρο για να παρακολουθήσει την Σύνοδο από την 1η Οκτωβρίου, ένα εύγλωττο σημάδι της σημασίας την οποία απέδιδε η (ελληνο)κυπριακή κυβέρνηση στο forum αυτό. Σε συνέντευξή του που μεταδόθηκε ηχογραφημένη από τον κρατικό ραδιοσταθμό του Καΐρου, ο Αρχιεπίσκοπος υπογράμμισε εκ νέου ότι σε περίπτωση ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα «θα διασφαλίσωμεν όπως μη υπάρξουν εν Κύπρω ξέναι βάσεις» (μία διαρκής υπόμνηση που, δεδομένων των συνθηκών, πράγματι ισοδυναμούσε με εύσχημη, έμμεση πλην σαφή διαβεβαίωση προς φίλους κι εχθρούς ότι η ένωση θα παρέμενε αποκλεισμένη πρακτικά). Εξήγησε επίσης σύντομα και με απλούς όρους στην αιγυπτιακή Κοινή Γνώμη τα θεμελιώδη στρατιωτικά δεδομένα που αιτιολογούσαν την ελληνοκυπριακή επιμονή να εγκαταλειφθεί ο έλεγχος της οδού Κερύνειας – Λευκωσίας από την ΤΟΥΡΔΥΚ και τη σύστοιχη τουρκική εμμονή διατήρησης του επίμαχου περάσματος υπό στρατιωτική κατοχή: «… διά να χρησιμοποιηθεί υπό των τουρκικών στρατευμάτων εις περίπτωσιν αποβάσεως. Είναι η βραχυτέρα οδός, ήτις οδηγεί εκ της παραλίας προς τον τουρκικόν τομέαν της Λευκωσίας» (το σχέδιο που υλοποιήθηκε τον Ιούλιο του 1974 και που ήταν η ορθόδοξη επιτελικά «ιδέα ενεργείας» για κάθε επίδοξο εισβολέα όπως είχαν επισημάνει οι βρετανοί στρατιωτικοί ήδη από τα χρόνια του Β΄ ΠΠ –βλ. κεφάλαιο 4 του προηγούμενου Μέρους της παρούσας διατριβής). Σε άλλες συνεντεύξεις του προς αιγύπτιους δημοσιογράφους αναφέρθηκε διά μακρών στην προσήλωση της Κύπρου στα ιδεώδη της Κίνησης των Αδεσμεύτων (αναλύοντάς τα κι επιδεικνύοντας ιδεολογική κατάρτιση) κι εξήρε τους δεσμούς της Λευκωσίας με το Κάιρο. Ο Μακάριος παρέμεινε στην Αίγυπτο ως τις 13/10 και επέστρεψε στην Κύπρο αφού περιηγήθηκε την χώρα και συνομίλησε διεξοδικά με τον Νάσερ. Μαχητικά αεριωθούμενα της αιγυπτιακής πολεμικής αεροπορίας συνόδευσαν και πάλι μέχρι το νησί το αεροσκάφος που τού είχε διαθέσει ο αιγύπτιος ηγέτης [292] (περιττό να σχολιασθεί τι είδους εντυπώσεις προκάλεσε αυτό σε αμερικανούς και βρετανούς – η κίνηση όμως δικαιολογείτο από την άποψη της ασφάλειας). Οι *New York Times* είχαν φροντίσει να καυτηριάσουν την «διπροσωπία» του Μακάριου από την στιγμή που μετέβη στο Κάιρο, πως «σπεύδει στην Σύνοδο προς αναζήτηση πολιτικής

[292] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 584-589, 591-602, 605-610, H. D. Purcell op cit σ 356. Στον Μακάριο δόθηκε η ευκαιρία να απευθυνθεί και τηλεοπτικά στο αιγυπτιακό κοινό εκείνες τις μέρες.

υποστήριξης από τους Αδεσμεύτους, στην ομάδα των οποίων φαίνεται να προσδένει την Κύπρο, παρά τις κατά καιρούς -και πρόσφατες-δηλώσεις του υπέρ της Ένωσης με τη ΝΑΤΟϊκή Ελλάδα» [293]. Ο Αρχιεπίσκοπος εκτίμησε ότι έπρεπε να προχωρήσει σε μία χειρονομία αν όχι κατευνασμού, τουλάχιστον καθησύχασης της Αθήνας –και σίγουρα, να προλάβει ανάλογη κίνηση του Γρίβα (στην οποία εκείνος με βεβαιότητα θα προχωρούσε, ευθύς μόλις αποκτούσε πρόσβαση στα σχετικά έγγραφα): Η βασικότερη λοιπόν εξέλιξη ήταν των ημερών ήταν ενδοελληνική και αφορούσε στην ανακοίνωση από τον Μακάριο της πρόθεσης να παραδοθεί εμπιστευτικά αντίγραφο της κυπροσβιετικής συμφωνίας («και πινάκων [υλικού]») στην ελληνική ηγεσία, συνοδεύοντας την δέσμευσή του με την αυτονόητη παράκληση να τηρηθεί ο άκρως απόρρητος χαρακτήρας της κίνησης ώστε να αποφευχθεί ο εξευτελιστικός και επικίνδυνος αντίκτυπος από την αποκάλυψή της. Ο Αρχιεπίσκοπος επιδίωξε με εκείνη την χειρονομία να ανταποκριθεί στην σχετική ελλαδική απαίτηση και να αποδείξει ότι δεν κρατούσε μυστικά από την Αθήνα για το θέμα. Την ενέργεια θα υλοποιούσε ο ίδιος ο υπουργός εξωτερικών, ο Σπ. Κυπριανού, ο οποίος θα μετέβαινε τις προσεχείς ημέρες στην Αθήνα και θα ενημέρωνε επίσης «Υμάς πλήρως, εφ' όλων των προφορικώς διαμειφθέντων, άτινα, σπουδαιότερα, ως είπεν, [της] Συμφωνίας» [294]. Όπως θα αναφερθεί παρακάτω (στο Κεφάλαιο 3), σύντομα οι αμερικανοί πληροφορήθηκαν από τους ελλαδίτες το περιεχόμενο των κειμένων εκείνων, με βεβαιότητα εν μέρει (υπάρχει μεγάλη αμφιβολία σχετικά μόνον με το αν έλαβαν γνώση του παραρτήματος για τα πυραυλικά αντιαεροπορικά συστήματα S-75/SA-2) -εντοπίστηκε εξάλλου το σχετικό τεκμήριο σε αμερικανικά κρατικά αρχεία, όπως σημειώνεται παρακάτω.

Στα μέσα Οκτωβρίου έλαβε χώρα και η αλλαγή φρουράς στο Κρεμλίνο, όταν παύθηκε αναίμακτα ο Ν. Χρουστσώφ. Για ένα διάστημα, όπως είχε συμβεί και την επαύριον του θανάτου του Στάλιν, την ηγεσία ανέλαβε τριανδρία (N. Podgorny, A. Kosygin, L. Brezhnev). Σύντομα θα επικρατούσε ο τελευταίος, επισκιάζοντας τον πρώτο και παραμερίζοντας τον

[293] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: από την Δ/νση Τύπου και Πληροφοριών της ελληνικής πρεσβείας στις ΗΠΑ (Καψαμπέλης) _2350/F/4/5-10-64, προς το Υπουργείο Προεδρίας /Γεν. Δ/νση Τύπου /Δ/νση Εξωτερ. Τύπου /τμ. Α1. Το άρθρο φιλοξενούσε παράπονα του διοικητή της αποκλεισμένης ΤΟΥΡΔΥΚ, ενώ με το ίδιο έγγραφο ο Καψαμπέλης προωθούσε στην Αθήνα και άλλα δημοσιεύματα του μείζονος Τύπου των ΗΠΑ, εξίσου εχθρικά για τον Μακάριο.

[294] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _04223/15-10-64, ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, προς τις Δ/νσεις Δ΄, Γ΄ Πολιτική, ΝΑΤΟ, «διά κον Πρόεδρον Κυβ/νήσεως και κον Υπουργόν Εξωτερικών». Πάντως, ο Γρίβας, σε έγγραφό του 3-4 μέρες αργότερα -«Έκθεση (18.10.1964) Γ.Ε.Ε.Φ. προς του Υπ. Εθνικής Αμύνης της Ελλάδος και την Κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου»- (Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σ 12) συνέχισε να καταγγέλλει ότι «Η δυσπιστία έναντι της ημετέρας Κυβερνήσεως ογκουμένη οδηγεί εις απόκρυψιν των κειμένων της Ρωσο-κυπριακής συμφωνίας»: Εικάζεται ότι είτε ο Γρίβας δεν τηρείτο ενήμερος της υπόσχεσης του Μακάριου προς τον Αλεξανδράκη είτε δεν πίστευε τον Αρχιεπίσκοπο.

δεύτερο (ο οποίος υπήρξε ο βασικός του αντίπαλος, εισηγητής ανανεωτικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων που έμειναν ανεκτέλεστες). Η σοβιετική εξωτερική πολιτική μετατοπίστηκε σταδιακά σε πιο κυνικές κατευθύνσεις. Στο Κυπριακό παρέμεινε μάλλον αμετάβλητη στους απώτερους σκοπούς της, στην ελληνοκυπριακή Κοινή Γνώμη πάντως, η απομάκρυνση του Ν. Χρουστσώφ χαρακτηρίστηκε αργότερα ως απώλεια φίλου.

Εκείνες τις ίδιες μέρες, ο γιουγκοσλάβος ηγέτης Τίτο επισκέφθηκε επίσημα το νησί. Απευθυνόμενος σε πολυπληθές κοινό κατά την ομιλία του στη Λευκωσία, αναφέρθηκε επαινετικά στους αντιαποικιοκρατικούς αγώνες των κύπριων, εξήρε την συμμετοχή του Αρχιεπισκόπου στο κίνημα των Αδέσμευτων κι ευχήθηκε ειρηνική επίλυση του Κυπριακού. Η επίσκεψη, οι συμβολισμοί της και η χρήση κρατικών συμβόλων (σημαίας, εμβατηρίου) κυπριακών κι όχι ελλαδικών, παρήγαγαν μεγάλο εκνευρισμό στους ελλαδίτες αξιωματικούς και τις ανάλογες ιερεμιάδες του Γρίβα («…επίκειται προσχώρησις Κύπρου διά της δημιουργίας του άξονος Μόσχας – Βελιγραδίου – Λευκωσίας – Καΐρου … απειλείται να υπερφαλαγγισθή η ελληνική εξωτερική πολιτική και να καταστή αδύνατος η Ένωσις … η προσχώρησις της Κύπρου εις την φιλοσοβιετικήν πτέρυγαν των αδεσμεύτων δέον να θεωρηθή ουχί πρόσκαιρος …»). Λόγω και των αυξανόμενων προστριβών μεταξύ ελλαδιτών αξιωματικών και ντόπιων, ο Μακάριος κάλεσε τους πρώτους στο Προεδρικό για δύο «συσκέψεις ευρείας σύνθεσης» (την μία φορά, στις 16/10, προσκάλεσε 130 από αυτούς και την άλλη, την επομένη, 80, με κριτήριο τους βαθμούς τους) και, παρουσία της ιεραρχίας (Γρίβα, Γεωργιάδη, Πρόκου), προσπάθησε να διασκεδάσει τις εντυπώσεις ότι η Κύπρος έρεπε «προς τον Κομμουνισμόν» (αλλά παραδέχθηκε ότι «οι Κομμουνισταί επωφελούνται του αντιδυτικού πνεύματος και κατά κάποιον τρόπον κερδίζουν έδαφος»). Ο Αρχιεπίσκοπος τους διαβεβαίωσε ότι παρέμενε προσηλωμένος στο ενωσιακό ιδεώδες [295]. Περίπου τις ίδιες μέρες, στο State Dept άρχισαν να αποδέχονται, απρόθυμα έστω, να αντικατασταθεί η λύση της ένωσης από εκείνην της ανεξαρτησίας κι αποστρατιωτικοποίησης του νησιού (πρώτος τόλμησε να το εισηγηθεί ανοικτά ο H. Labouisse). Σύντομα η ιδέα εγκαταλείφθηκε σιωπηρά, καθώς εκτιμήθηκε ότι θα σήμαινε δυσβάστακτες απώλειες κατ' αρχάς στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις [296], ωστόσο υπήρξε μία -βραχυπρόθεσμη έστω- μεταβολή, ισοδύναμη παραδοχής ήττας για την διπλωματία των ΗΠΑ. Ο βρετανός ύπατος αρμοστής, πιο επίμονος να μην χαθεί εντελώς ούτε η πρόσβαση στην Κύπρο ούτε η αμερικανική εξάρτηση από την κατοχυρωμένη εκεί παρουσία του ΗΒ, επανέφερε την ιδέα της

[295] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 298, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* ibid τ. Γ' σσ 10-15, 24-29, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 619-625.
[296] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 308.

παραχώρησης της βάσης της Δεκέλειας στους τούρκους άμεσα ή στο ΝΑΤΟ (και πάλι στους τούρκους, αλλά έμμεσα) ως τελικής λύσης. Την ιδέα προσυπέγραφε κι ο Γ. Παπανδρέου, παρόλο που μόλις 3 εβδομάδες νωρίτερα είχε εκφράσει σκεπτικισμό για την ίδια πρόταση, όταν είχε διατυπωθεί απ' τον βασιλιά. Αναμενόμενα, μετά την απόρριψη πιο γενναιόδωρων προσφορών το καλοκαίρι, η Άγκυρα δήλωσε ασυγκίνητη. Ακόμη και μία ανεξάρτητη ουδετερόφιλη Κύπρος ήταν προτιμότερη, δήλωσε στους αμερικανούς [297].

Είναι αξιοσημείωτο πως, το ίδιο διάστημα, το άγχος των σοβιετικών να πληροφορηθούν το είδος και το βάθος των αναπτυσσόμενων δεσμών Καΐρου – Λευκωσίας δεν θα πρέπει να ήταν μικρότερο. Αυτό τουλάχιστον προκύπτει ενδεχομένως από την επίσκεψη του έμπιστου της υπερορίας (του ΚΚΕ και κατ' επέκταση της ΕΣΣΔ) βουλευτή της ΕΔΑ Β. Εφραιμίδη στην Αίγυπτο, ο οποίος ίσως θα προσπάθησε να πληροφορηθεί ό,τι δεν θα μπορούσε να μάθει η Μόσχα ούτε μέσω του ΑΚΕΛ (το οποίο ο Μακάριος δεν θα κρατούσε πληροφορημένο για τις σχέσεις Αιγύπτου - Κύπρου στον ίδιο βαθμό που το ενημέρωνε και το αξιοποιούσε στο πεδίο των κυπροσοβιετικών σχέσεων), ούτε από την ίδια την Αίγυπτο (καθώς οι συμμαχικοί δεσμοί της τελευταίας με την ΕΣΣΔ είχαν αντιδυτικό πρόσημο, αλλά σαφώς δεν εκτείνονταν στο πλήρες φάσμα των διεθνών σχέσεων). Είναι λοιπόν πιθανόν ο χαρακτήρας της επίσκεψης του Εφραιμίδη να είχε ευρύτερα διερευνητικό χαρακτήρα κι όχι απλώς εθιμοτυπικό ή ενημερωτικό για λογαριασμό της ΕΔΑ μόνον. Επισήμως, το Γραφείο Τύπου της ελληνικής πρεσβείας περιορίστηκε να σχολιάσει την συνέντευξη του Β. Εφραιμίδη στην αιγυπτιωτική εφημερίδα *Φως*, που έδωσε στο πλαίσιο της επίσκεψής του και «της συναντήσεώς του μετά του εκ των Αντιπροέδρων της ΗΑΔ κου Ζακαρία Μογχιεντίν, με τον οποίο αντήλλαξαν απόψεις επί του Κυπριακού και των εξελίξεων εις την Εγγύς Ανατολήν». Οι υποψίες που αναφέρθηκαν ενισχύονται από την ασυνήθιστη λίστα κοινοποιήσεων, πέραν του αποδέκτη του τεκμηρίου [298].

Οι εξελίξεις στο στρατιωτικό πεδίο αναφοράς υπήρξαν πυκνές το ίδιο διάστημα. Το φθινόπωρο του 1964 το ελληνικό ΓΕΕΘΑ αντιδρούσε μάλλον με νηφαλιότητα στη διακοπή της καναδικής στρατιωτικής βοήθειας που είχε εξαγγελθεί και εφαρμοζόταν από το καλοκαίρι λόγω της Κυπριακής κρίσης. Ως μόνη άξια λόγου επίπτωση από το embargo

[297] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 168-169, Cl. Nicolet 2001 ibid σ 319.

[298] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/8/1/ 1: από τον Τσουκαλά, Διευθυντή Τύπου της ελλαδικής Πρεσβείας στο Κάιρο, άνευ Α.Π. ή ημερομηνίας, προς το Υπουργείο Προεδρίας/ Γεν. Δ/νση Τύπου /Δ/νση Εξωτερ. Τύπου (κοινοποιήσεις: 1. Πολιτικό Γραφείο Πρωθ/γού, 2. Ιδιαίτερο γραφείο Προέδρου Βουλής, 3. Ιδιαίτερο Γραφείο Υφ/γού Προεδρίας, 4. Δ΄, Ε΄ Πολιτικές Δ/νσεις του ΥΠΕΞ, 5. Ελλαδική πρεσβεία Καΐρου). Ατυχώς, η εκτεταμένη έρευνα και απόπειρα εντοπισμού της ίδιας της συνέντευξης σε αρχειακά αποθετήρια στην Ελλάδα και στην Αίγυπτο, στάθηκε άκαρπη.

χαρακτήριζε τον κίνδυνο ακινητοποίησης των περίπου 20 αεριωθούμενων εκπαιδευτικών της ΕΒΑ, τύπου T-33 Mk III (αμερικανικής σχεδίασης αλλά καναδικής κατασκευής, ως CT-133AN Silver Star 3 · οι δύο κωδικοποιήσεις χρησιμοποιούνται εναλλάξιμα στο παρόν κείμενο). Κυρίως ήταν εφησυχασμένο επειδή είχε λάβει διαβεβαιώσεις ότι θα παραλάμβανε οπωσδήποτε κανονικά τα νεώτερα F-104, στο σύνολο του αριθμού που τού είχαν υποσχεθεί, σίγουρα από την αμερικανική γραμμή παραγωγής (σύμφωνα με τον αρχικό ΝΑΤΟϊκό προγραμματισμό, του 1963, επρόκειτο να παραληφθούν F-104G για τις δύο υπό επανεξοπλισμό με αυτά τα αεροσκάφη μοίρες της ΕΒΑ, από ισάριθμες γραμμές παραγωγής, μία αμερικανική και μία καναδική [299]). Η ελληνική πλευρά προχώρησε σε διαβήματα προς την καναδική για το θέμα, ενώ παρατηρούσε ότι το ίδιο έπρατταν και οι τούρκοι -αποδέκτες ανάλογης καναδικής τιμωρίας-, οι οποίοι μάλιστα ήταν περισσότερο εξαρτημένοι (συγκριτικά με τους έλληνες) από την απρόσκοπτη ροή τεχνικής υποστήριξης, όχι μόνον για τα εκπαιδευτικά τους, αλλά και για έναν τύπο μαχητικών τους αεριωθουμένων (3 μοίρες αναχαίτισης της ΤΗΚ ήταν εξοπλισμένες με καναδικής κατασκευής F-86E εκείνη τη στιγμή) [300]. Η ΕΒΑ χρησιμοποιούσε μεν κι εκείνη καναδικής κατασκευής F-86E, τα Canadair CL-13/F-86E(M) καθώς έχει ήδη αναφερθεί (είχε παραλάβει μεταχειρισμένα 107 συνολικά από αυτά, μετά από εκσυγχρονισμό τους σε βρετανικά κυρίως εργοστάσια, βάσει διαδοχικών προγραμμάτων της εντός ΝΑΤΟ καναδικής στρατιωτικής βοήθειας από το 1954 ως το 1962, αξίας 12,4 εκ. $), εντούτοις είχε σχεδιάσει να τα αποσύρει σύντομα και μέχρι τότε, να τα αξιοποιεί βάσει αποθέματος κρίσιμων ανταλλακτικών κάθε είδους που είχε μεριμνήσει να συσσωρεύσει εγκαίρως, καθόσον είχε λάβει υπ' όψιν της την καναδική ενημέρωση ότι η υποστήριξη των F-86E(M) θα έπαυε μετά τα μέσα του 1964 [301]. Σύντομα η Αθήνα θα παρουσιαζόταν λιγότερο μακάρια επί του

[299] *NARA*, RG 59/250/63, General Records of the State Dept /Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Office of Greek, Turkish & Iranian Affairs Desk, 1960-63, σχέδιο απόρρητου εγγράφου χωρίς Α.Π., με ημερομηνία 4-1-1963 και τίτλο «Τρέχουσα κατάσταση των θεμάτων που εθίγησαν κατά τις επαφές του αντιπροέδρου L. B. Johnson με την ελληνική ηγεσία [κατά την επίσημη επίσκεψη του πρώτου στην Ελλάδα, 4 μήνες νωρίτερα]», συνταγμένο από τους αρμόδιους αξιωματούχους του State Dept, Ph. Talbot (NEA) και J. Bowling (NEA/GTI), σ 2.

[300] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965, 52/ 6/1/1: χωρίς ΑΠ ή παραλήπτη, με την ένδειξη: Β. Υπουργείον Εξωτερικών /ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΝΑΤΟ (Ν1927), με τίτλο «Καναδική Βοήθεια Μ.Α.Ρ.» και περιεχόμενο τη σύνοψη των εξελίξεων του τελευταίου έτους (από το Μάιο του 1964 ως το Μάιο του 1965). Το δακτυλογραφημένο τεκμήριο φέρει την ημερομηνία 26-5-1965, το χαρακτηρισμό «Πρόχειρον Σημείωμα» και είναι διαβαθμισμένο ως «Εμπιστευτικόν».

[301] *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία ετών 1962-1963»: Φ.ΓΕΑ/2612/3/ΕΦ/375957/7-2-1963, απόρρητο, από ΓΕΑ/Κλ. Α΄ προς 30 ΑΑΥ και θέμα «Πολιτική εκμεταλλεύσεως F-86E». Πολύ πριν την εκτράχυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω του αναγεννημένου Κυπριακού, η καναδική πλευρά είχε ζητήσει να πληροφορηθεί από την ελληνική πολεμική αεροπορία μέχρι πότε σκόπευε να αξιοποιεί τον επίμαχο τύπο, ώστε να προγραμματίσει έγκαιρα την παραγωγή και παράδοση επαρκών ανταλλακτικών, διότι το κόστος λογιστικής υποστήριξης των αεροσκαφών το επιβαρύνονταν αποκλειστικά οι καναδοί.

θέματος του καναδικού embargo στην τεχνική υποστήριξη αεροσκαφών, εξαιτίας ενός συνδυασμού λόγων, που σχετίζονταν με τον άλλο τύπο αεριωθουμένων καναδικής κατασκευής που χρησιμοποιούσε: ναι μεν τα αεριωθούμενα T-33 Mk III ήταν εκπαιδευτικά, μπορούσαν όμως να αξιοποιηθούν και σε πολεμικές αποστολές, αναλαμβάνοντας ρόλο εγγύς υποστήριξης (είχαν δυνατότητα μεταφοράς φορτίου ρουκετών, βομβών 500 ακόμη και 1000 λιβρών, γενικής χρήσης ή napalm, και έφεραν στοιχειώδη οπλισμό δύο πολυβόλων). Η ΕΒΑ και η ΤΗΚ χρησιμοποιούσαν τόσο αμερικανικής όσο και καναδικής κατασκευής, ειδικά πάντως τα καναδικής προέλευσης, εκτός από την δυνατότητα μεταφοράς οπλισμού που είχαν, θεωρούνταν πιο αξιόπιστα σε συνθήκες μάχης λόγω του ισχυρότερου, βρετανικής προέλευσης κινητήρα τους (του Rolls Royce Nene που υπήρξε σημείο αναφοράς διεθνώς και είχε αντιγραφεί και παραχθεί άνευ άδειας ακόμη και στην ΕΣΣΔ) [302]. Η ΕΒΑ είχε παραλάβει 23 καναδικά T-33 Mk III (στο πλαίσιο των προαναφερθέντων προγραμμάτων) και η ΤΗΚ 35 ομοιότυπα [303]. Εξαιτίας των αρετών τους

Καθώς οι επιτελείς της ΕΒΑ είχαν μάθει για τα προβλήματα χαμηλής διαθεσιμότητας που αντιμετώπιζε η ιταλική πολεμική αεροπορία -επίσης χρήστης των F-86E(M)- λόγω του κακού προγραμματισμού στην ροή των ανταλλακτικών, φρόντισαν από τότε (1963) να προμηθευθούν ακόμη κι 93 εφεδρικούς κινητήρες, με αποτέλεσμα το απόθεμα ανταλλακτικών να αρκεί για την χρήση των αεροσκαφών μέχρι τουλάχιστον τα τέλη Φεβρουαρίου του 1965. Τα πρώτα F-86E(M) είχαν αρχίσει να αποσύρονται σχετικά γρήγορα και να αποθηκεύονται, στις αρχές του 1961 (ενώ δηλαδή ακόμη παραλαμβάνονταν από τον Καναδά ομοιότυπα): *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία έτους 1961»: _Φ.ΓΕΑ/3323/ΣΥΝΤ, _ΓΕΑ/2603/18/ΕΦ/Α/391045/13-2-1961, απόρρητο, επείγον, από ΓΕΑ/Κλ. Γ΄ /Δ/νση Γ1/Τμ. ΙΙ & Δ/νση Γ2/Τμ. V προς 30 ΑΑΥ. Τελικά, λόγω της διαρκούς σχεδόν στρατιωτικής έντασης που ταλάνισε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις καθ' όλο το επόμενο έτος, η 341 μοίρα, η οποία έμεινε η τελευταία που τα αξιοποιούσε, υποχρεώθηκε να διατηρηθεί «δισυπόστατη», κρατώντας επιχειρησιακά ενεργό έναν μειούμενο αριθμό από τα παλαιότερα F-86E(M) ενώ η υπόλοιπη μετέπιπτε στον νέο τύπο F-5. Τα F-86E(M) αποσύρθηκαν οριστικά τον Δεκέμβριο του 1965 (βλ. παρακάτω), επομένως η προνοητικότητα των ανθρώπων της ΕΒΑ δικαιώθηκε εκ των πραγμάτων.

[302] Το 1946, επί πρωθυπουργίας Attlee, επιτράπηκε η πώληση λίγων δεκάδων τέτοιων κινητήρων στην ΕΣΣΔ, παρά τις σφοδρές αντιρρήσεις του υπουργού εξωτερικών Bevin και της στρατιωτικής ηγεσίας. Η ενέργεια του Attlee προξένησε σοβαρή κρίση στις αμερικανοβρετανικές στρατιωτικές σχέσεις. Οι σοβιετικοί τον αντέγραψαν και, τροποποιημένο ελαφρά, τον παρήγαγαν μαζικά, αρχικά ως RD-45 και κυρίως ως KV-1.Το γόητρό του απογειώθηκε διεθνώς στη διάρκεια του Πολέμου της Κορέας λόγω των επιδόσεων του MiG-15, του αεριωθούμενου μαχητικού που τον έφερε. Αναλύεται στο: Ν. Χατζηϊωακείμ, *Αποαποικιοποίηση υπό όρους: Ο Ψυχρός Πόλεμος και η Μεσανατολική Σύγκρουση ως διεθνές πλαίσιο αναφοράς κατά την διαδρομή προς την Κυπριακή Ανεξαρτησία (1945-1960)*, ψηφιακή έκδοση, αναρτημένη στο αποθετήριο της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Νεοελληνικών Σπουδών ΑΝΕΜΗ του Πανεπιστημίου Κρήτης ως: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/5/3/metadata-1585212894-734488-29987.tkl , σ 126.

[303] Τα αριθμητικά στοιχεία που παρατίθενται για το σύνολο των παραληφθέντων από τις δύο αεροπορίες αεροσκαφών καναδικής κατασκευής των δύο επίμαχων τύπων (CL-13 και CT-133) αντλήθηκαν από προσχέδια δύο εγγράφων αμερικανικής προέλευσης (*NARA*, RG 59), απόρρητης διαβάθμισης, χωρίς Α.Π., με τον ίδιο τίτλο: «Σύνοδος υπουργών άμυνας του ΝΑΤΟ, Ιούλιος 1966 / βοήθεια τρίτων χωρών προς την Τουρκία –ενημερωτικό υπόμνημα» και «προς την Ελλάδα». Το πρώτο έφερε ημερομηνία σύνταξης 11/7/1966 και το δεύτερο 14/7/1966. Είχαν συνταχθεί από τον H. L. Guild, στέλεχος του υφυπουργείου διεθνών υποθέσεων του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (DoD/ISA). Συγκλίνουν οι αριθμοί που παραθέτει ο αξιωματικός της Π.Α. και ιστοριοδίφης Χ. Χαρούσης: 112 F-86E(M) για την ΕΒΑ κι 117 για την ΤΗΚ (Χ. Χαρούσης 2007 op cit σσ 21-22, 50-51). Οι

που παρατέθηκαν εν συντομία, τα επίμαχα αεροσκάφη κατείχαν σημαντική θέση στους εθνικούς σχεδιασμούς χρήσης της αεροπορικής ισχύος, με αντίπαλο την Τουρκία πάνω από τα ελληνικά νησιά και κυρίως την Κύπρο. Συγκεκριμένα, τα Τ-33 Mk III, είχαν ενταχθεί σε εκπαιδευτική μοίρα, με σκοπό την πτήση προς την Κύπρο («η 362 Μ.Ε.Ε με αερ[οσκά]/φη Τ-33 Mk III εδημιουργήθη διά την εξυπηρέτησιν του Σχεδίου 'Κ' » [304]). Ο Γαρουφαλιάς, στην απομνημονευματική μαρτυρία του ανέφερε με σαφήνεια ότι τόσο η μοίρα 362 όσο και μία ακόμη, η 361 συγκροτήθηκαν τότε, ακριβώς για να δράσουν στην Κύπρο, μαζί με την μοίρα που είχε εξοπλιστεί με τα διασκευασμένα εκπαιδευτικά ελικοφόρα τύπου Τ-6 Harvard. Για τις 361 και 362 μοίρες, ο Γαρουφαλιάς έγραψε ότι «[Κ]αι οι δύο αυτές μοίρες απαρτίσθηκαν από αεριωθούμενα εκπαιδευτικά αεροσκάφη τύπου Τ-33 που μετατράπηκαν ταχύτατα ώστε να μπορούν να αναλάβουν αποστολή διώξεως και βομβαρδισμού. Και αι τρεις ως άνω μοίρες θα έσπευδαν σε περίπτωση Τουρκικής επιθέσεως κατά την Κύπρου να εγκατασταθούν σε Κυπριακά αεροδρόμια. / Για τον σκοπό αυτό δημιουργήθηκε η Αεροπορική Διοίκηση Κύπρου [ΑΔΚ] και στάλθηκε ο υποπτέραρχος Βουτσινάς να οργανώσει την υποδοχή και εγκατάσταση στην δεδομένη κρίσιμη στιγμή στην Κύπρο των τριών ως άν[ω] μοιρών. Δημιουργήθηκαν τοιουτοτρόπως βοηθητικά αεροδρόμια στην Κύπρο -το Αεροδρόμιο της Λευκωσίας ήταν ακόμα υπό τον έλεγχο των Άγγλων» [305]. Ότι οι παλιοί διάδρομοι αποπροσγειώσεων στην Λακατάμια (στα νοτιοδυτικά της Λευκωσίας) και κυρίως στην Τύμπου (17 χλμ ΝΑ της Λευκωσίας και κοντά στην τότε κύρια οδό σύνδεσής της πρωτεύουσας με την Αμμόχωστο), που είχαν αξιοποιηθεί από τους γαλλοβρετανούς κατά την επέμβαση του Σουέζ το 1956, ήταν εντεταγμένοι στους ελληνικούς στρατιωτικούς σχεδιασμούς με βεβαιότητα την περίοδο 1964-66, προκύπτει έμμεσα από τα διαλαμβανόμενα στον δημοσιευμένο πολύτομο «*Φάκελο της Κύπρου*»: στις

αριθμοί για τα Τ-33 συμπίπτουν σε όλες τις διαθέσιμες πηγές. Για τα τεχνικά στοιχεία ειδικά των καναδικών Τ-33 (ισχυρότεροι κινητήρες, πολυβόλα, δυνατότητα μεταφοράς οπλικού φορτίου σε υποπτερύγιους πυλώνες), βλ. ενδεικτικά: M. O' Learey, *SHOOTING STARS / LOCKHEED' S LEGENDARY T-BIRD*, London: Osprey, 1988, σ 89, 93.

[304] *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία έτους 1965»: _Άκρως απόρρητον, εξαιρετικώς επείγον, από ΓΕΑ/Κλάδος Α΄-Δ/νσις Α3 ΣτΦ.ΓΕΑ/2051/40/ ΟΡΓ/4568/7ΔΕΚ65 προς ΓΕΑ/Β΄, Γ΄, Δ΄ Κλάδους, ΓΕΑ/Α1-Α6-Β4-Γ1-Γ2-Γ5-Δ2 και θέμα «Σύγκλισις συσκέψεως» (συνημμένο ενημερωτικό σημείωμα, σ 3). Επισήμως, η μοίρα 362 ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1965 βάσει της σχετικής Διαταγής (ΥΕΘΑ/ΓΕΑ/2125/ΟΡΓ/151594/24-4-1965), οπωσδήποτε όμως η συγκρότησή της είχε ξεκινήσει νωρίτερα: στοιχεία από το απόρρητο σημείωμα 202/1967 του Γραφείου Ιστορίας της 110 ΠΜ με τίτλο «Έκθεσις ιστορικών στοιχείων».

[305] Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 132. Ο Γαρουφαλιάς προσέθεσε στο ίδιο σημείο της αφήγησής του ότι επιπλέον «…απεστάλη προσωπικόν για την επάνδρωση των αεροδρομίων, των Οχημάτων Επαφής (συνεργασία αέρος-εδάφους), των διαφόρων τύπων πολεμικών αεροσκαφών τα οποία θα εγκαθίσταντο, για την αντιαεροπορική και επίγειο άμυνα, καθώς και για την αεροπορική δραστηριότητα της Α.Δ.Κ. Απεστάλησαν τετράδυμα αντιαεροπορικά πολυβόλα που αγοράσαμε από την Γαλλία [αυτό έγινε μεταγενέστερα –βλ. παρακάτω]. Στείλαμε επίσης υλικό εγκαίρου προειδοποιήσεως (Κινητά RADAR) [όπως ήδη αναφέρθηκε] με προσωπικό επιχειρήσεων και συντηρήσεως, καθώς και πυρομαχικά και άλλα υλικά σε πλήρη επάρκεια».

καταθέσεις του, ένας από τους μάρτυρες που εξετάστηκαν και ήταν σχετικός με το αντικείμενο (ο ανώτερος αξιωματικός της Πολεμικής Αεροπορίας στο νησί), έκανε λόγο για παρουσία, στην Τύμπου, το 1974, Μοίρας Προστασίας Αεροδρομίου (της χερσαίας αυτοάμυνας μίας αεροπορικής βάσης) και παρόλο που τότε η RAF δεν ήταν πλέον ο κύριος χρήστης του μεγάλου αεροδρομίου της Λευκωσίας, όπως ήταν μέχρι το 1967. Σαφώς, ο Καραστατήρας χαρακτήρισε τα δύο σημεία «απλά πεδία προσγειώσεων, όχι κανονικά αεροδρόμια», ωστόσο παραδέχθηκε ότι ήταν ενεργά και περιλαμβάνονταν στους πολεμικούς σχεδιασμούς [306]. Λακατάμια και Τύμπου απέκτησαν από μία Μοίρα Προστασίας στις αρχές του 1965 άρα, χωρίς αμφιβολία, διέθεταν από τότε καίριο ρόλο στους σχετικούς σχεδιασμούς [307]. Εξ ου και η Εθνική Φρουρά κατείχε αμφότερα τα πεδία (Τύμπου και Λακατάμια), δηλώνοντάς τα μάλιστα ως στρατόπεδα, επομένως ήταν υπό τον πλήρη της έλεγχο. Ο λόγος δεν ήταν μόνον για να απαγορεύσει τυχόν αιφνιδιαστική κατάληψή τους από τουρκικής πλευράς: εφόσον οι γαλλοβρετανοί τα είχαν αξιοποιήσει για μέσα μεταγωγικά και μαχητικά αεριωθούμενα -στην περίπτωση μάλιστα των μαχητικών, αυτά ήταν όμοια με όσα αποτελούσαν τον κύριο τύπο που διέθετε η ΕΒΑ [308]-, είναι σχεδόν σίγουρο πως η απλή διατήρηση των διαδρόμων και η πρόνοια χρήσης τους (χωρίς να απαιτείται η διαρκής συντήρηση τους και κυρίως η επέκτασή τους, διαδικασίες οφθαλμοφανείς γι' αυτό και προς αποφυγήν), αρκούσαν για την ένταξη των δύο τοποθεσιών στους επιτελικούς σχεδιασμούς της ΕΒΑ και του ΓΕΕΘΑ, με την προϋπόθεση ότι θα επανενεργοποιούνταν εύκολα πλήρως σε περίπτωση ανάγκης. Εν ολίγοις, αν το 1974 υπήρχε μέριμνα ισχυρής κατοχής και προστασίας των δύο μικρών διαδρόμων και μάλιστα ενώ οι βρετανοί δεν κατείχαν πια το κύριο αεροδρόμιο της πρωτεύουσας, οπωσδήποτε η ένταξη της Λακατάμιας και της Τύμπου στους ελληνικούς επιτελικούς σχεδιασμούς μία δεκαετία νωρίτερα χαρακτηρίζεται επαληθεύσιμη από όλες τις διαθέσιμες ισχυρές ενδείξεις που παρατέθηκαν. Η προσφυγή στην αξιοποίησή τους θεωρείται βέβαιο πως υπαγορεύθηκε από την αποτυχία εξασφάλισης δικαιωμάτων χρήσης στρατιωτικών αεροδρομίων στη Συρία και στην Αίγυπτο. Για τον ίδιο άλλωστε λόγο δεν υλοποιήθηκε

[306] Κατάθεση του υποπτέραρχου ε.α. Ι. Καραστατήρα, επικεφαλής της Αεροπορικής διοίκησης Κύπρου το 1974, *Φάκελος Κύπρου* τ. ΣΤ΄ op cit σσ 443-444, 499, 554. Ο Καραστατήρας ανέφερε ότι μόνον ένα μικρό μονοκινητήριο ελικοφόρο πετούσε από εκεί το 1974.
[307] Γ. Μήτσαινας op cit σσ 52-53.
[308] Στην διάρκεια των προετοιμασιών για την τριπλή εισβολή στην Αίγυπτο τον Νοέμβριο του 1956, αλλά και κατά τις επιχειρήσεις καθαυτές, ειδικά το αεροδρόμιο της Τύμπου είχε παραχωρηθεί προσωρινά στην γαλλική πολεμική αεροπορία (AdlA), η οποία το αξιοποίησε κατά κόρον για τα πολυάριθμα μεταγωγικά της (Noratlas), ενώ σε μία τουλάχιστον περίπτωση το χρησιμοποίησε ως ενδιάμεσο σταθμό και για αεριωθούμενα μαχητικά, όταν δύο ή τρεις μοίρες της με F-84F μετακινήθηκαν στο Ισραήλ για να δράσουν από εκεί: Ν. Χατζηϊωακείμ 2018 op cit σσ 97, 99-100, 113, 126, 128.

τελικά ο αρχικός σχεδιασμός συγκρότησης τριών «κυπριακών» μοιρών (με κυπριακά εθνόσημα), ανά μίας εξοπλισμένες με F-84F, T-33 και Harvard (υπενθυμίζεται ότι τα πρώτα 10 αεριωθούμενα F-84F που αγοράστηκαν βιαστικά από τη Δυτ. Γερμανία προορίζονταν για την Κύπρο). Όπως πάντως έγραψε ο Ν. Κρανιδιώτης, τα αεροσκάφη των άλλων δύο τύπων «μεταφέρθηκαν στο Νησί και εγκαταστάθηκαν σε ειδικά αεροδρόμια, που κατασκευάστηκαν για τον σκοπό αυτό» [309]. Ο ισχυρισμός του Κρανιδιώτη δεν είναι εύκολο να διασταυρωθεί, ούτε γίνεται πιστευτή η μόνιμη μεταστάθμευσή τους. Σαφώς πάντως, οι επιδόσεις της ακτίνας δράσης των T-33 καθιστούσαν επιβεβλημένη είτε την προσγείωσή τους στην Κύπρο, είτε την εγκατάλειψή τους μετά την ολοκλήρωση της αποστολής τους (είναι άγνωστο αν έστω και οριακά είχαν τη δυνατότητα να προσγειωθούν σε αεροδρόμια άλλων τρίτων χωρών της περιοχής, ακόμη κι αν είχαν συναφθεί τέτοιες συμφωνίες όπως φημολογείτο [310]). Με βάση όμως τις ανάγκες τους για σχετικά περιορισμένου μήκους διαδρόμους (άρα εκείνος της Τύμπου ειδικά, θα αρκούσε έστω και οριακά για να προσγειωθούν τουλάχιστον), μπορεί βάσιμα να υποτεθεί ότι θα είχε σχεδιαστεί η πτήση τους από την Κρήτη και είτε α) η αιφνιδιαστική εμφάνισή τους με πλήρες πολεμικό φορτίο πάνω από μία τουρκική συγκέντρωση πλοίων /στρατευμάτων σε έναν αιγιαλό απόβασης (το πιο πιθανό –εξάλλου, και τα F-84F βάσει τέτοιου σχεδιασμού θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν βέλτιστα: αν προσέβαλαν μία δύναμη στην πλέον ευάλωτη φάση ανάπτυξής της, μόλις θα είχε αποβιβαστεί, οπότε πλοία, χερσαίο στρατιωτικό υλικό και στρατεύματα θα ήταν συγκεντρωμένα σε περιορισμένο χώρο και θα αρκούσε να πληγούν ακόμη και για περιορισμένο χρόνο και με λίγα όπλα ώστε να καταστραφούν [311]), είτε β) η προσγείωσή τους στα δύο μικρά αεροδρόμια στα πέριξ της Λευκωσίας και η φόρτωσή τους με όπλα

[309] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 188-189, Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 132.

[310] Ενδεικτικά: κατάθεση του Ι. Καραστατήρα για τα 18 αεροσκάφη F-84F που «ίσως προσγειώνονταν στη Βηρυτό» το 1974, *Φάκελος Κύπρου* τ. ΣΤ΄ op cit σσ 528-529.

[311] Αυτό υπαινίσσεται ευθέως στην κατάθεσή του για τον «Φάκελο της Κύπρου» και ο «διεθνούς εμβέλειας» πραξικοπηματίας (και στην Ελλάδα το 1967 και στην Κύπρο το 1974) αξιωματικός Κ. Κοντώσης, προέλευσης μεν του στρατού ξηράς, αλλά σε βάθος γνώστης όλων των θεμελιωδών παραδοχών επί των οποίων εδράζονταν τα επιχειρησιακά σχέδια άμυνας (εφόσον ο προς απόκρουση εχθρός ήταν οι τούρκοι): *Φάκελος Κύπρου* τ. ΣΤ΄ ibid σ 135. Οι επισημάνσεις του Κοντώση για το 1974 αφορούσαν εξίσου και το 1964. Επιβεβαιώνεται ότι σε αυτό το (ορθόδοξο) σκεπτικό βασίστηκε εξαρχής ο σχετικός επιτελικός σχεδιασμός: Γ. Μήτσαινας op cit σ 52. Το ίδιο υποστήριξε και ο (αρμοδιότερος) Ι. Καραστατήρας (ibid σσ 530, 557-558). Κατά την κατάθεση του Καραστατήρα, ο συμμετέχων στην επιτροπή και ερωτών Ι. Παπαδονικολάκης, επίσης αεροπόρος, έκανε λόγο (ibid σ 575) για τροποποιημένες εξωτερικές δεξαμενές καυσίμων των F-84F, που προσέδιδαν στα αεροσκάφη εκείνα αυξημένη ακτίνα δράσης, αλλά είναι άγνωστο κατά πόσον αυτή η ευρεσιτεχνία είχε επινοηθεί κι εφαρμοστεί ήδη από νωρίτερα (ο Παπαδονικολάκης, σε άλλο σημείο, *Φάκελος Κύπρου* τ. Γ΄ op cit σσ 310-311, εξετάζοντας τον Κομπόκη, διευκρίνισε ότι επρόκειτο για μάλλον μεταγενέστερο σχεδιασμό, χωρίς όμως να προσδιορίζει χρονικά το πότε. Το σημείο σχολιάζεται διότι αφορά επιχειρησιακό σχεδιασμό με πολιτικές προεκτάσεις –δηλαδή εάν τα ελληνικά F-84F που επρόκειτο να πετάξουν ως την Κύπρο θα ήταν έπειτα αναγκασμένα να προσγειωθούν σε τρίτη χώρα ή όχι).

προαποθηκευμένα εκεί (το πιο βολικό αλλά και λιγότερο πιθανό σενάριο, μια και θα ήταν πολύ δύσκολο να μεταφερθούν στην Κύπρο αεροπορικής χρήσης όπλα ΝΑΤΟϊκής ιδιοκτησίας˙ οι αμερικανοί είχαν σαφή εικόνα των θέσεων που βρίσκονταν ανά πάσα στιγμή τα βαρύτερα από τα υλικά που παραχωρούσαν στις κατά τόπους συμμάχους τους). Επίσης, τα καναδικά Τ-33 είχαν ένα ακόμη πλεονέκτημα: από απόσταση, ή ως ίχνη radar, έδειχναν «αθώα εκπαιδευτικά», άρα η ξαφνική συγκέντρωσή τους στην Κρήτη ώστε να πετάξουν μετά προς την Κύπρο, θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητη – τουλάχιστον στο σκέλος της πτήσης εντός του ελληνικού εναέριου χώρου: οι πτήσεις τους θα μπορούσαν να εκληφθούν ως απλές εκπαιδευτικές, στο στάδιο που θα πετούσαν από τα υπόλοιπα ελλαδικά αεροδρόμια στα οποία ήταν διασκορπισμένα, ανάμεσα στα αμερικανικής προέλευσης (τα αμιγώς εκπαιδευτικά) Τ-33 της ΕΒΑ, προς την Κρήτη (το αναπόφευκτο σημείο αφετηρίας στην πτήση τους προς την Κύπρο, μια κι η Ρόδος δεν θεωρείτο εκμεταλλεύσιμη λόγω του νομικού της status, ούτε κι η Κάρπαθος, η οποία επιπλέον δεν διέθετε τότε ακόμη την κατάλληλη υποδομή). Δεδομένων των συνθηκών, οι έλληνες επιτελείς ήταν αναγκασμένοι να τηρήσουν στο έπακρο το αξίωμα περί «Οικονομίας της Δύναμης» κατά τον σχεδιασμό των δικών τους επιχειρήσεων απόκρουσης μίας τουρκικής απόβασης. Τέλος, από πολιτικής άποψης, οι ελληνοκαναδικές σχέσεις δεν διέθεταν το «ειδικό βάρος» των ελληνοαμερικανικών αντίστοιχων: ακόμη και αν απειλούνταν με διακοπή (εξέλιξη που προεξοφλείτο για όποιον από τους δύο μεσογειακούς συμμάχους συλλαμβανόταν να παραβιάζει τους σχετικούς περιορισμούς), οι συνέπειες δεν θα είχαν τις δραματικές επιπτώσεις της οργής της Washington, θα ήταν τρόπον τινα αντιμετωπίσιμες ως προς το αξιόμαχο των ένοπλων δυνάμεων συνολικότερα (συγκριτικά με τις συνέπειες από την αμερικανική μήνιν). Επομένως, για το σύνολο των λόγων και της αλληλεπίδρασής τους που αναλύθηκαν ανωτέρω, το παρατεινόμενο καναδικό embargo ανταλλακτικών για τα Τ-33 Mk III ενοχλούσε και προβλημάτιζε έντονα -όσο κι εύλογα- την ελληνική πλευρά.

Στις 5/10 ο Γιωρκάτζης ενημέρωσε τον Γαρουφαλιά ότι οι τορπιλάκατοι «θα είναι έτοιμαι από της 10ης τρέχοντος στον λιμέναν Αλεξανδρείας, συνεπώς δε, το εκπαιδευθησόμενον πλήρωμα δέον να ευρίσκεται εκεί μέχρι της ημερομηνίας ταύτης» [312]. Πράγματι, ο πρώτος πυρήνας στελεχών του ελληνικού πολεμικού ναυτικού (τότε ΒΝ), περίπου 60 έφεδροι εκ μονίμων ως επί το πλείστον (η δύναμη περιελάμβανε πληρώματα για την επάνδρωση 4 τορπιλακάτων και μικρό κλιμάκιο τεχνικής υποστήριξης), κατέφτασε στην Κύπρο με μεγάλη μυστικότητα σε δύο ταξίδια, στις 6 και στις 13 Οκτωβρίου και προχώρησε σε έναν πρώτο

[312] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σ 363, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 229-230.

επιτόπιο έλεγχο των επάκτιων προσβάσεων του νησιού. Το βράδυ της 29ης Οκτωβρίου, μετέβησαν αεροπορικώς στην Αίγυπτο και αφού εγκαταστάθηκαν σε ένα παλιό βρετανικό στρατόπεδο 25 χλμ δυτικά της Αλεξάνδρειας, άρχισαν να εκπαιδεύονται εντατικά στις υπό παραλαβή σοβιετικές τορπιλακάτους, προχωρώντας στην υλοποίηση των αναγκαίων σταδίων, που ήταν αρκετά και απαιτητικά, δεδομένου ότι ήταν υλικό προέλευσης με την οποία πρώτη φορά έρχονταν σε επαφή στελέχη των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων (για την ακρίβεια μάλιστα: προέλευσης εχθρικής), επομένως έπρεπε να προηγηθεί η μετάφραση των αναγκαίων εγχειριδίων. Ακόμη εντυπωσιακότερη μπορεί να θεωρηθεί η επαφή των ελλαδιτών επαγγελματιών στρατιωτικών με σοβιετικούς εκπαιδευτές (η εκπαίδευση γινόταν στα αγγλικά). Για όλους αυτούς τους λόγους της άνευ προηγουμένου διαδικασίας, κρίθηκε απαραίτητη η παρουσία ακόμη και ανώτατου αξιωματικού ώστε να την εποπτεύει με το ανάλογο κύρος, του υποναύαρχου Γ. Καρβέλη που, υπό την ιδιότητα του Συμβούλου του Μακάριου (αυτήν την ιδιότητα έφερε και ο τότε αντιπλοίαρχος Π. Αραπάκης [313]), είχε οριστεί υπεύθυνος παραλαβής όλου του σοβιετικής προέλευσης πολεμικού υλικού, ανεξαρτήτως Κλάδου. Για προφανείς λόγους τήρησης του απορρήτου, η επικοινωνία των στελεχών με τον έξω κόσμο ήταν απολύτως απαγορευμένη μέχρι τα τέλη του έτους. Οι τορπιλάκατοι, 4 από τις οποίες βρίσκονταν ήδη στην Αλεξάνδρεια μαζί με τα υλικά που απαιτούνταν για την υποστήριξή τους (οι άλλες δύο έφτασαν εκεί, φορτωμένες σε εμπορικό πλοίο, μετά από ένα δίμηνο), ήταν ιδιαίτερα μικρές, υψηλότατης ταχύτητας, διέθεταν στοιχειώδη ναυτιλιακό, ηλεκτρονικό και τηλεπικοινωνιακό εξοπλισμό (το μοναδικό radar τους ήταν βραχείας εμβέλειας [314]), ήταν στενάχωρων συνθηκών για τα ολιγομελή πληρώματα (τις παρομοίαζαν με εκείνες ενός μαχητικού αεροσκάφους), είχαν ακτίνα ενεργείας (δράσης) ~ 600 μίλια και έφεραν ως κύριο οπλισμό δύο τορπίλες σε ισάριθμους σωλήνες 450 χλστ (ευτυχώς επρόκειτο για προσαρμοσμένα σε μικρότερο

[313] Ο Αραπάκης υποστήριξε ότι δική του ήταν η ιδέα της μετάβασης των εθελοντών του ΒΝ στην Αίγυπτο για την εκπαίδευσή τους, ειδάλλως θα έπρεπε να γίνει αποδεκτή η προσφορά του σοβιετικού πρεσβευτή για την αποστολή στην Κύπρο ομάδας εκπαιδευτών και τεχνικών για τον λόγο αυτό, με ό,τι συνειρμούς θα παρήγαγε μία τέτοια κίνηση στους Δυτικούς (ότι δηλαδή στρατιωτικοί σύμβουλοι από την ΕΣΣΔ αναπτύχθηκαν στο νησί). Τον Π. Αραπάκη διαδέχθηκε στις 10 Νοεμβρίου ο τότε πλωτάρχης Γ. Δημητρόπουλος, ως Ναυτικός Διοικητής Κύπρου, όμως ο Δημητρόπουλος ήταν παράλληλα και ο αντικαταστάτης του πλωτάρχη Στεφανάδη, ο οποίος ήταν επικεφαλής της ναυτικής συνιστώσας του διακλαδικού ΕΜΕΚ (του προϋπάρχοντος της ΑΣΔΑΚ επιτελείου): Π. Αραπάκης 2000 op cit σσ 54-55, 64, Α. Χρυσικόπουλος op cit σ 38, Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 63, 122, Γ. Μήτσαινας op cit σσ 48, 52, Ε. Α. Ζαρόκωστας, Αναμνήσεις από τη ζωή στο ΠΝ, *Ναυτική Επιθεώρηση*, τ. 606, τόμος 179 (Δεκ. 2018-Ιαν.Φεβ. 2019), σσ 60-62. Ο Καρβέλης, ψύχραιμος και προικισμένος με επικοινωνιακές αρετές, μακροημέρευσε στα καθήκοντά του (1964-1969).

[314] Κατά τον μεν Α. Χρυσικόπουλο (ibid σ 63), το radar είχε θεωρητική εμβέλεια 5 μιλίων που σε συνθήκες μάχης περιοριζόταν πρακτικά στα 2, σύμφωνα δε με τον Γρ. Δεμέστιχα (τηλεφωνική συνέντευξη 14/1/2020) είχε 8-9 μίλια (αμφότερων οι απόψεις αξιολογούνται ως ιδιαίτερα φερέγγυες, δεδομένου ότι υπήρξαν κυβερνήτες των δύο από τις τορπιλακάτους εκείνη την περίοδο).

διαμέτρημα αντίγραφα των βρετανικών Mk VIII, όπως διαπίστωσε το ήδη εξοικειωμένο σε αυτές ελλαδικό προσωπικό). Ο δευτερεύων αμυντικός οπλισμός τους περιοριζόταν σε ένα δίδυμο βαρύ πολυβόλο 14,5 χλστ [315]. Θεωρούντο αποτελεσματικότατες για την αποστολή επιτήρησης ακτών και κυρίως άμυνας κατά αιφνιδιαστικής απόβασης, με προβλεπόμενους κύριους στόχους τα αρματαγωγά και τα οπλιταγωγά των τούρκων. Ήταν σκάφη προοριζόμενα να δράσουν σχετικά κοντά στις βάσεις τους (το μικρό εκτόπισμα κι ο στοιχειώδης οπλισμός τους τούς επέτρεπε μίαν ουσιαστικά επίθεση πριν επιστρέψουν υποχρεωτικά στις βάσεις τους για την παραλαβή αναχορηγίας τορπιλών καθώς δεν υπήρχαν σκάφη εν πλω επανεφοδιασμού τους). Είχαν εν ολίγοις καθαρά δυνατότητες εκτέλεσης αποστολών αμυντικού μόνον χαρακτήρα και κατ' επέκταση δεν γινόταν να χαρακτηριστούν αποσταθεροποιητικό οπλοσύστημα από κανέναν. Κρίνεται αφετέρου αξιοσημείωτο να αναφερθεί επιπροσθέτως, ότι μετά την αρχική περίοδο εξοικείωσης μαζί τους, οι πρώτοι ελλαδίτες κυβερνήτες (τότε νεαροί, μόνιμοι αξιωματικοί του ΒΝ), προχώρησαν σε ανάπτυξη τακτικών μάχης εκ του μηδενός (οι σοβιετικοί δεν τούς δίδαξαν τέτοιες, περιοριζόμενοι στην παροχή βοήθειας για την μετάφραση στα αγγλικά των εγχειριδίων τεχνικής υποστήριξης των σκαφών), σε βαθμό να σχεδιάσουν λίγο αργότερα, το επόμενο έτος, ακόμη κι αιφνιδιαστική νυκτερινή -ούτως ή άλλως, το δόγμα χρήσης τους προέβλεπε την δράση τους σε συνθήκες σκότους, ώστε να αυξάνει η παθητική τους προστασία, καθώς θα δρούσαν υπό καθεστώς τουρκικής αεροπορικής, ίσως δε και ναυτικής κυριαρχίας- προσβολή τουρκικών μεταγωγικών και συνοδών «στα λιμάνια της νότιας Τουρκίας [κατά προτεραιότητα στην Αλεξανδρέττα, αλλά και στη Μερσίνα]. … Τα σχεδιάσαμε με προσοχή, διαλέξαμε τις ημέρες με ασέληνες νύκτες και καλέσαμε τον Διοικητή να τού παρουσιάσουμε το σχέδιο. Θα περιμέναμε την έγκριση της ηγεσίας και προβλέπαμε διαφυγή στον Λίβανο μετά την προσβολή» (η σκέψη υποβλήθηκε προφορικά στα μέσα του 1965 και συνάντησε όπως ήταν αναμενόμενο την οργίλη απόρριψή της από τα προϊστάμενα κλιμάκια). Αναπτύχθηκαν τακτικές επίθεσης ακόμη και κατά μικρών αποβατικών, ενώ αξιοποιήθηκαν και σε συνεργασία με τους καταδρομείς για την υλοποίηση ανορθόδοξων επιχειρήσεων. Επίσης, τα πληρώματα αυτοσχεδίασαν προσθέτοντας στο οπλοστάσιό τους μικρού μεγέθους εκρηκτικές συσκευές σε ρόλο βομβών βάθους, με σκοπό να αποθαρρύνουν την προσέγγιση των τουρκικών υποβρυχίων, τα οποία αξιοποιούνταν για τις αθέατες μεταφορές προσωπικού και ελαφρών υλικών από την Τουρκία στους τουρκοκυπριακούς θύλακες. Η σταδιακά μεγαλύτερη προσφυγή των

[315] Για τα τεχνικά στοιχεία τους βλ.: Γ. Δημητρόπουλος 2011 op cit σ 23, Η. Νταλούμης op cit σσ 396-397.

τούρκων σε αυτό το μέσο μεταφοράς δήλωνε έμμεσα και το μέτρο της επιτυχίας σε μία ακόμη «εκτός πρωτοκόλλου» (και πρακτικών δυνατοτήτων) αξιοποίηση των μικρών τορπιλακάτων, εκείνην της επιτήρησης των θαλασσίων συνόρων της Δημοκρατίας: πυκνές βραδινές περιπολίες, νηοψίες κι «επίδειξη σημαίας» συνέβαλαν σημαντικά ως έκφραση προθέσεων να περιφρουρηθούν στην πράξη το σύνολο των δικαιωμάτων της έναντι όσων -πλην της Ελλάδας- τα επιβουλεύονταν. Η τουρκική πλευρά παρακολουθούσε με προσοχή τις προόδους του μικρού κυπριακού ναυτικού και αυτό με βεβαιότητα τής υπέβαλε την σκέψη ότι «τυχόν απόβαση στην Κύπρο δεν θα ήταν περίπατος από στρατιωτικής άποψης» (τα λόγια ενός από τους πρώτους κυβερνήτες τους). Όλα τα στελέχη του τότε ΒΝ που συγκρότησαν εκείνον τον πρώτο πυρήνα των «τορπιλακατιέρηδων» συμφωνούν στις αποτιμήσεις τους ότι η απόκτηση των επίμαχων σοβιετικών σκαφών αποτέλεσε «παρεμπίπτον ευεργέτημα» για το ελλαδικό πολεμικό ναυτικό, κατά το ότι επέτρεψε την συσσώρευση εμπειρίας και οδήγησε στην ανάπτυξη δογμάτων μάχης που στάθηκαν πολύτιμο κεφάλαιο «αρχικής κίνησης» για το ΒΝ, το οποίο εξέταζε από καιρό την απόκτηση τέτοιου τύπου σκαφών για την άμυνα του Αιγαίου [316]. Σε εκείνο εξάλλου το χρονικό σημείο συντάχθηκε και υποβλήθηκε η πρώτη «εκτίμηση απειλής» με αντικείμενο μελέτης την Τουρκία, σε υπηρεσιακό επίπεδο, από πλευράς στελεχών του ΒΝ (ανώτερων αξιωματικών προς τους επικεφαλής του Κλάδου), βάσει των διαθέσιμων πληροφοριών από τις εκφρασμένες επιδιώξεις της κάθε χώρας στο ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο. Εφόσον η πολιτική ηγεσία πειθόταν ότι ο τουρκικός αναθεωρητισμός αποτυπωνόταν και σε εξοπλιστικό επίπεδο, θα εγκρινόταν σε δεύτερη φάση η εκπόνηση και η υλοποίηση ανάλογου «ανταπαντητικού – εξισορροπητικού» εθνικού ναυτικού προγράμματος της Ελλάδας [317].

[316] Αντιναύαρχος Π.Ν. Α. Χρυσικόπουλος, *Αναμνήσεις από το Κυπριακό Ναυτικό*, Αθήνα: Κορφή, 1995, σσ 62-70, 111-112, 118, 123-124, αντιναύαρχοι Π.Ν. Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 58-59, 61-63, 65, 76-81, Γ. Δημητρόπουλος 2011 ibid σ 31. Όπως παρατήρησε ο αντιναύαρχος Α. Χρυσικόπουλος (ibid σ 37), η επιλογή των εφέδρων εκ μονίμων έγινε με κριτήριο να αποφευχθούν οι περιπλοκές που είχαν προκύψει μετά τα Τηλλυριακά, όταν η Ελλάδα βρέθηκε «ΝΑΤΟϊκά εκτεθειμένη» να έχει στείλει κρυφά στην Κύπρο εν ενεργεία στελέχη της τα οποία ενεπλάκησαν σε πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον «συμμάχου χώρας». Το αποτέλεσμα ήταν ως γνωστόν η Αθήνα να αρνείται επισήμως την συμμετοχή της στα γεγονότα (με ό,τι οικτρό αυτό συνεπαγόταν από την άποψη της κάθε είδους αποκατάστασης και απονομής ηθικών αμοιβών σε στελέχη των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων που βρίσκονταν στην Κύπρο). Βλ. και παρακάτω σχόλιο επ' αυτού.

[317] Βασική πηγή των πληροφοριών για να θεμελιωθεί το επιχείρημα περί απειλής που απέρρεε από το τουρκικό ναυτικό πρόγραμμα ήταν οι σχετικές δηλώσεις προθέσεων στις οποίες προέβαιναν υποχρεωτικά όλες οι χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ (ονομάζονταν "Country Chapters") και ήταν της υψηλότερης δυνατής διαβάθμισης απορρήτου, επιπέδου COSMIC TOP SECRET. Το σύντομο (δισέλιδο) υπόμνημα προς την ηγεσία του ΒΝ συνέταξε ο Ι. Βασιλειάδης (1924-2012): Διά ζώσης συνέντευξη του αντιναύαρχου ε.α. (ΠΝ) Ι. Βασιλειάδη, 19/6/2006. Ο Ι. Βασιλειάδης, τοποθετήθηκε στην αρμόδια διεύθυνση (τότε Α.Ι-1) του ΓΕΝ επισήμως μεν τον Μάιο του 1965 ως αντιπλοίαρχος,

Σε πολιτικό επίπεδο, ο Μακάριος συνέχισε τις συμφιλιωτικές χειρονομίες προς την Αθήνα, μάλλον για να κερδίσει χρόνο και να δημιουργήσει έγκαιρα κλίμα αφοπλισμού των επόμενου γύρου πιέσεων που ανέμενε να τού ασκηθούν: Στις 14 Οκτωβρίου ο Ν. Κρανιδιώτης συσκέφθηκε με τον Κωστόπουλο, με σκοπό την κατάρτιση Συμβουλίου, του οποίου η σύσταση είχε συμφωνηθεί λίγο νωρίτερα και αντικείμενο εργασίας της θα ήταν να μελετήσει τις οικονομικές επιπτώσεις που θα είχε για την Κύπρο η ένωσή της με την Ελλάδα. Ο ελληνοκύπριος πρέσβης συζήτησε τότε και με τον πρωθυπουργό, ο οποίος αισιοδοξούσε ότι η ένωση θα επιτυγχανόταν σύντομα, με προικώο την παραχώρηση των βρετανικών βάσεων στο ΝΑΤΟ [318]. Ο Σπ. Κυπριανού μετέβη στην Αθήνα 3 μέρες αργότερα και συναντήθηκε με τους Γ. Παπανδρέου και Στ. Κωστόπουλο, μάλλον για να τους παραδώσει αντίγραφο της κυπροσοβιετικής εξοπλιστικής συμφωνίας, όπως είχε υποσχεθεί

ανεπισήμως όμως είχε αναλάβει καθήκοντα εκεί εσπευσμένα ήδη από πλωτάρχης, το φθινόπωρο του 1964, λόγω μετάθεσης του προκατόχου του Γ. Στεφανάδη στις ΗΠΑ. Ο Βασιλειάδης είχε προηγουμένως παραστάσεις από τον τρόπο λειτουργίας του επιτελείου και των πραγματικών απόψεων του ΓΕΝ για την τουρκική απειλή, έχοντας υπηρετήσει στην Α.Ι-3 (διεύθυνση επιχειρήσεων), κατά την διετία 1960-62. Ο Βασιλειάδης, μαζί με δύο ομοιόβαθμούς του μηχανικούς του ΒΝ (ο ίδιος ήταν μάχιμος), τους Δ. Ανδριτσόπουλο και Σ. Γεωργιάδη, αλλά και με την αποφασιστική συνδρομή ενός ακόμη αξιωματικού-μηχανικού του πολεμικού ναυτικού, του Μ. Ζωγραφάκη, υπήρξαν τρία χρόνια αργότερα ο ιδρυτικός πυρήνας του Γραφείου Μελετών Εξοπλισμών του Πολεμικού Ναυτικού, το οποίο μεταγενέστερα αναβαθμίστηκε εξελισσόμενο στην Διεύθυνση Εξοπλισμών. Ήταν οι άνθρωποι που συνέλαβαν κι έφεραν σε πέρας το σύνολο σχεδόν των πρώτων μεταπολεμικών συμβάσεων αγοράς πολεμικών πλοίων της Ελλάδας (της πρόσκτησης των 6 τορπιλακάτων κλάσης *NASTY* από την Νορβηγία -βλ. παρακάτω γι' αυτές-, της παραχώρησης 2 τορπιλακάτων κλάσης «*153*», υποκλάσεων *BRAVE* και *FEROCITY* από την Δυτ. Γερμανία -μία απαίτηση που προβλήθηκε και ικανοποιήθηκε λόγω της παραχώρησης προηγουμένως των δύο *NASTY* από την Δυτ. Γερμανία προς την Τουρκία, των αγορών των 4+4 υποβρυχίων των κλάσεων *209*/*1100* και /*1200* επίσης από την Δυτ. Γερμανία, των πυραυλακάτων *La Combattante* κλάσεων II -αγοράστηκαν 4-, III -αγοράστηκαν 4- , IIIb -αγοράστηκαν 6- από την Γαλλία, ναυπηγήθηκαν στην Ελλάδα- των ολλανδικών φρεγατών κλάσης "S" -αγοράστηκαν 2 αρχικά- και των 4 γερμανικών κλάσης "*ΜΕΚΟ 200*"). Ο Βασιλειάδης, αναμεμιγμένος ενεργά στο «βασιλικό αντιπραξικόπημα» της 13ης Δεκεμβρίου 1967 και στο «κίνημα του Ναυτικού» του 1973, διασώθηκε από τις εκκαθαρίσεις των δικτατορικών καθεστώτων, όπως εξάλλου και τα περισσότερα στελέχη του Πολεμικού Ναυτικού, λόγω της προστασίας που τους παρείχαν διαδοχικές διοικήσεις του Κλάδου (δεν γινόταν αλλιώς, αφού η πλειοψηφία των αξιωματικών του Ναυτικού, όπως και της Αεροπορίας κινήθηκαν ευόρκως και δεν συμμετείχαν στο Απριλιανό πραξικόπημα, ούτε υποστήριξαν τους επίορκους συναδέλφους τους -που στην συντριπτική τους πλειοψηφία προέρχονταν από τον στρατό ξηράς). Ο Βασιλειάδης διετέλεσε διαδοχικά διοικητής της ΣΕΝΤ (Σχολή Εξάσκησης Ναυτικής Τακτικής), του 2ου Στολίσκου Αντιτορπιλικών, της Δ.Α. (Διοίκησης Αντιτορπιλικών), διευθυντής Κλάδου Γ΄ του ΠΝ και Υπαρχηγός του ΓΕΝ. Οι Δ. Ανδριτσόπουλος και Σ. Γεωργιάδης, ως νέοι αξιωματικοί εστάλησαν για μετεκπαίδευση κατά την δεκαετία 1950-1960 στο Royal Naval College του Greenwich (την υψηλού κύρους Σχολή Πολέμου του βρετανικού πολεμικού ναυτικού), από το οποίο αποφοίτησαν με πτυχία Ναυπηγού-Μηχανικού (ισότιμα προς εκείνα του ΕΜΠ), εξελισσόμενοι αμφότεροι (διαδοχικά) σε: διοικητή του Κέντρου Εκπαίδευσης στην Ναυτική Βάση Κανελλόπουλος, τεχνικό διευθυντή του Ναυστάθμου Κρήτης, διευθυντή της Διεύθυνσης Εξοπλισμών και Γενικό Επιθεωρητή Ναυτικού. Ο πρώτος ειδικά, υπηρέτησε ως έφεδρος εκ μονίμων στην Διεύθυνση Εξοπλισμών μεταξύ 1983 και 2000. Διά ζώσης συνεντεύξεις, του Δ. Ανδριτσόπουλου στο Π. Φάληρο (28-1-2010) και του Σ. Γεωργιάδη, στην Δροσιά (18-12-2009), αμφότερων υποναυάρχων (Μ) ε.α. τότε.

[318] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 256.

ο Αρχιεπίσκοπος. Επίσης, ο Κυπριανού πρότεινε στον Γαρουφαλιά να επισκεφθεί την Κύπρο, με σκοπό να συμβουλεύσει τον Γρίβα να ρίξει τους τόνους στην αντιΜακαριακή ρητορική του που ήταν πάλι σε έξαρση [319]. Αμέσως η ελλαδική πλευρά ανταπέδωσε τις ελληνοκυπριακές κινήσεις: σε συνέντευξή του προς ιταλική εφημερίδα στις 21/10, ο Στ. Κωστόπουλος προχώρησε σε υποστηρικτική δήλωση σχετικά με το δικαίωμα της Κύπρου να αποκτήσει μέσα αυτοάμυνας από όποια πλευρά τής τα προσέφερε [320].

Το διήμερο 20-21/10 ο έλληνας Ακόλουθος άμυνας (Στρατιωτικός - Ναυτικός - Αεροπορικός –αρκτικόλεξο: ΣΝΑ) στην Άγκυρα ενημέρωσε το ΓΕΑ/Α2 με δύο απόρρητα κι επείγοντα σήματα ότι σύμφωνα με κυμαινόμενης αξιοπιστίας μεν, διαφορετικές δε πηγές, υπήρχαν πληροφορίες ότι η τουρκική πολεμική αεροπορία (ΤΗΚ) επρόκειτο να συγκροτήσει άμεσα μία μοίρα και μέχρι τα τέλη του έτους μάλλον δύο πρόσθετες, όλες υπό εθνική διοίκηση, τις οποίες θα εξόπλιζε με τα «προσφάτως παραληφθέντα» 44 αεριωθούμενα αμερικανικής κατασκευής τύπου F-84F, με προέλευση τη Δυτ. Γερμανία. Επίσης, από τις ΗΠΑ είχαν παραληφθεί ήδη δύο τετρακινητήρια μεταγωγικά τύπου C-130, ενώ προβλεπόταν η παράδοση 16 συνολικά τέτοιων αεροσκαφών, πιθανόν μάλιστα σε εξαιρετικά βραχύ διάστημα, ως τα τέλη του 1965 [321]. Αναπόφευκτα, αξιολογώντας τις ανησυχητικές ειδήσεις περί της περαιτέρω ενδυνάμωσης της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας που διαρκώς κατέφθαναν, οι έλληνες επιτελείς προσανατολίστηκαν στο να διατηρήσουν ενεργό για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο διάστημα κάθε διαθέσιμο αμυντικό μέσο, μεταξύ αυτών και τα παλαιότερα αεροσκάφη αναχαίτισης καναδικής προέλευσης F-86E(M), παρόλο που αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα διαθεσιμότητας, κυρίως ετοιμοπόλεμου προσωπικού γι’ αυτά. Η ΕΒΑ βρισκόταν εκείνην την περίοδο στο όριο των δυνατοτήτων της από άποψης χειριστών, υπολόγων εδάφους και οικονομικής επιβάρυνσης, καθώς η ελληνοτουρκική κρίση συνέβαινε (και διαρκούσε) ενόσω η ελληνική πολεμική αεροπορία διήγε φάση μετάβασης σε νέους τύπους αεροσκαφών (των «2ης γενιάς» αεριωθούμενων μαχητικών F-

[319] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 224-225.
[320] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 209.
[321] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ 1965, 52/6/1/1: _Φ1307/207/462, 20-10-64, _Φ1307/210/465, 21-10-64. Τελικά, ως το τέλος του 1964 είχαν παραδοθεί 4 μεταγωγικά τύπου C-130E (G. S. Harris 1972 op cit σ 120) και τα επόμενα δεν θα παραλαμβάνονταν από την ΤΗΚ πριν το 1971, ωστόσο οι παραδόσεις εκείνες του 1964 είχαν στρατηγικού χαρακτήρα δυνητικά αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις, καθώς τα τετρακινητήρια C-130 είχαν μεγάλη μεταφορική ικανότητα κι ακτίνα δράσης, επιτρέποντας στην Τουρκία να αερομεταφέρει ευμέγεθες στρατιωτικό τμήμα (72 οπλιτών το καθένα) και να εκτελέσει μαζική ρίψη μέχρι 64 αλεξιπτωτιστών. Πράγματι, τα C-130 εκτέλεσαν πληθώρα τέτοιων αποστολών πάνω από την Κύπρο το 1974.

104G κι F-5A/B). Σε πρώτη φάση αποφασίστηκε η διατήρηση εν ζωή της 341 μοίρας με τα F-86E(M) ως τον Ιούλιο του επόμενου έτους, αν κι η μονάδα μετέπιπτε στο νέο τύπο F-5A [322].

Στις 26 Οκτωβρίου το ΝΑΤΟ αποφάσισε την παροχή ποσού βοήθειας για τον αμυντικό προϋπολογισμό της Ελλάδας, συνολικού ύψους 23,4 εκ. $. Από αυτά, τα 2,4 εκ. θα προσέφερε η Ιταλία (εν τέλει η δική της συνεισφορά αναβλήθηκε) και το 1 εκ. η Ολλανδία (η δική της αρχική προσφορά αφορούσε σε μεταχειρισμένο στρατιωτικό υλικό, την οποία η Αθήνα αποποιήθηκε λόγω της κακής κατάστασης και της φύσης του υλικού, που θεωρήθηκε άσχετο με τις ανάγκες της χώρας, ενώ εν συνεχεία η βοήθεια μετατράπηκε σε οικονομική κατά 10% ως δωρεά και κατά το υπόλοιπο ως χαμηλότοκο δάνειο. Τα ποσά διοχετεύτηκαν, μαζί με την εκκρεμούσα ισόποση βοήθεια του προηγούμενου έτους στην αγορά ρυμουλκών σκαφών για την κάλυψη επειγουσών αναγκών του ΒΝ [323]). Τελικά, το υλοποιημένο σκέλος της υπεσχημένης αρωγής προήλθε περίπου κατά το ήμισυ από τις ΗΠΑ και κατά το ήμισυ (9 εκ. $) από την ΟΔΓ. Υπογραμμίζοντας την διπλή πλέον απειλή που

[322] *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία έτους 1964»: όλα με την διαβάθμιση «Άκρως απόρρητον» και τον χαρακτηρισμό «εξαιρετικώς επείγον», _από ΓΕΑ/Κλάδος Α΄- Δ/νσις Α6, ΣτΦ.ΓΕΑ/8451/ΑΡΜ/ ΑΑ4419/26-9-64 προς ΓΕΑ/Α1-Β4-Γ1-Γ2-Δ2, _ από ΓΕΑ/Κλ.Γ΄/Γ-1, Φ.ΓΕΑ/Α.3128/ΣΥΝΤ/ΑΑ4213/7-10-64 προς ΓΕΑ/Α6, _από 30 ΑΑΥ/Κλ.Β΄/Φ.30ΑΑΥ/6556/ΑΑ501/12-10-64 προς ΓΕΑ/Γ2, _από ΓΕΑ/Κλ.Β΄/Γ΄(Β4-Γ1) Φ.ΓΕΑ/ΔΑ3128/ΣΥΝΤ/ΑΑ4389/5-11-64 προς ΓΕΑ/Α6. Ασχέτως της προνοητικότητας που έδειξαν οι έλληνες επιτελείς να συσσωρεύσουν απόθεμα ανταλλακτικών και υλικών υποστήριξης για τον συγκεκριμένο τύπο, σύμφωνα με την επίσημη αξιολόγηση της Στρατιωτικής Επιτροπής του ΝΑΤΟ (ΜC) τα F-86E χαρακτηρίζονταν επισήμως ήδη από το έτος 1961 απηρχαιωμένα (O –Obsolete) στην σχετική κλίμακα τριών βαθμίδων. Η κλίμακα αναφερόταν στην δυνατότητα όλων των χρησιμοποιούμενων τύπων αεροσκαφών κάθε κατηγορίας να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους. Οι βαθμίδες ήταν: «Πλήρους Αποτελεσματικότητας», Περιορισμένης Αποτελεσματικότητας», «Απηρχαιωμένο»: *Αρχεία ΝΑΤΟ* (*NATO HQ, Archives Reading Room* – στο εξής *NARR*), Απόρρητο υπόμνημα SGM-456-62/7-8-1962, σ 4.

[323] Τα Ρυμουλκά συνιστούσαν ειδικά εκείνη την εποχή, λόγω των ιδιαιτεροτήτων των μηχανών των μεγαλύτερων μονάδων μάχης του ΒΝ (όλα τα αντιτορπιλικά διέθεταν προωστήριο σκεύος αποτελούμενο από υπερθερμαινόμενους ατμολέβητες υψηλής πίεσης), έναν αφανή, αλλά κρίσιμο παράγοντα επαύξησης της δυνατότητας να αποπλέουν άμεσα και οικονομικά. Τα Ρυμουλκά χρησιμοποιούνταν και σε άλλους ρόλους. Επιπλέον, καθώς θεωρούνταν δευτερεύουσες μονάδες, δεν χρηματοδοτούνταν από τα Προγράμματα της Αμερικανικής Στρατιωτικής Βοήθειας (ΜΑΡ) κι αυτό σήμαινε ότι αφενός μεν ειδάλλως θα έπρεπε να διοχετευτούν εθνικοί πόροι για την αντικατάσταση του υπάρχοντος στόλου Ρυμουλκών (προοπτική απαγορευτική, αν αναλογιστεί κανείς ότι το αποθεματικό του Ταμείου Εθνικού Στόλου -ΤΕΣ- περιοριζόταν εκείνη την στιγμή στο μάλλον πενιχρό ποσό των 2 εκ. δρχ, το οποίο προόριζε για την κάλυψη άλλων επειγουσών αναγκών), ενώ αφετέρου δεν είχε νόημα η διεξαγωγή διεθνούς διαγωνισμού (αφού δεν υπήρχαν κεφάλαια προς διάθεση). Το ΒΝ διέθετε τότε 2 σχετικά νέα, 8 παλιά και 2 που διατηρούνταν στην ενέργεια (σε υπηρεσία), εξαιτίας της έλλειψης εναλλακτικών (το ένα έκαιγε κάρβουνο για καύσιμο). Από τα 11 λειτουργικά, τα 4 ήταν μεγάλης ιπποδύναμης, τα 3 μέσης και τα 4 μικρής (αυτά είχαν πρακτικά μηδαμινή αξία, ενώ ακόμη και τα μεγάλα ήταν περιορισμένων δυνατοτήτων όταν επρόκειτο να καλύψουν ανάγκες εκτός λιμένων). Το 1965 λοιπόν (η ΝΑΤΟϊκή βοήθεια αποδεσμευόταν με καθυστέρηση), αποφασίστηκε να αξιοποιηθούν τα κεφάλαια της ολλανδικής βοήθειας για την αγορά δύο ρυμουλκών από ναυπηγεία της δωροδότριας χώρας, αλλά και να δεσμευθούν εθνικοί πόροι για την αγορά ενός ακόμη (τόσο επείγουσες ήταν οι ανάγκες σχετικά με τον επίμαχο τύπο πλοίου): *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ 5, 13/3/1965, σσ 13-17.

αντιμετώπιζε η χώρα («από Βορράν και εξ Ανατολών»), η ελληνική αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ είχε προχωρήσει έγκαιρα σε στις απαιτούμενες παραστάσεις για την έγκριση μεγαλύτερης, κυρίως δε προθυμότερης και υλοποιήσιμης βοήθειας. Επισήμως, στο ΝΑΤΟϊκό κοινό προτασσόταν ο αποδεκτός κίνδυνος («…Ελλάς δεν ζητεί χρήματα, αλλά κατοχύρωσιν των Βορείων αυτής συνόρων») [324]. Μετά την έναρξη της ελληνοτουρκικής κρίσης, δεν υπήρχε μόνον το θέμα της ένταξης του συνόλου της ελληνικής επικράτειας στα υπερασπίσιμα βάσει στρατιωτικού σχεδιασμού εδάφη της συμμαχίας (ένα πάγιο αίτημα της Αθήνας), αλλά επιπλέον και μία επείγουσα ανάγκη να εξοικονομηθούν εθνικοί πόροι μέσω μίας ανακατανομής και της απόσπασης πρόσθετης εξωτερικής αρωγής για την αντιμετώπιση της «ενδοσυμμαχικής απειλής» που είχε ανακάμψει κι ήταν απτή.

Παράλληλα με την διαχείριση του απόηχου της Κυπριακής κρίσης στο διπλωματικό πεδίο και την εξοπλιστική αρένα, όλον τον Οκτώβριο εκτυλίχθηκε ευρείας έκτασης συζήτηση (συνοδευμένη από έντονες διαφωνίες) στις ΗΠΑ, τόσο μεταξύ των υπουργείων εξωτερικών και άμυνας, όσο και ενδοϋπουργικά. Αντικείμενο ήταν οι αυξανόμενες επιπτώσεις της εμπλοκής της χώρας στον «ακήρυκτο πόλεμο» της Νοτιοανατολικής Ασίας (όπως τον χαρακτήρισε σε υπόμνημά του για το θέμα ο σύμβουλος εθνικής ασφάλειας R. Komer), που απορροφούσε ήδη ποσά ύψους 300 εκ. $, εις βάρος των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας (MAP) ειδικά προς 5 συγκεκριμένα κράτη της «πρώτης γραμμής» («Χώρες Προωθημένης Άμυνας» - “Forward Defense Countries”), την Ελλάδα, την Τουρκία, την Ν. Κορέα, την Ταϊβάν και το Ιράν (οι 4 πρώτες μοιράζονταν την μερίδα του λέοντος). Η τάση περικοπής αυτών των προγραμμάτων προς τις εν λόγω λήπτριες είχε εμφανιστεί ήδη νωρίτερα καθώς αναφέρθηκε, για ευρύτερους λόγους (την σχετική καλυτέρευση των Οικονομιών τους, σε συνδυασμό με προβλήματα στους αμερικανικούς προϋπολογισμούς), όμως επιτάθηκε σαφώς εξαιτίας της βούλησης να μεταφερθούν κονδύλια από την βοήθεια προς τις 5 κατονομαζόμενες χώρες προς όφελος του Ν. Βιετνάμ και του Λάος. Η Ελλάδα ήταν υποψήφια «δευτεραθλήτρια» στις περικοπές εκείνη την στιγμή, με προτεινόμενο ποσοστό συρρίκνωσης των MAP της τάξης του 23,6%, με πρώτη την Ταϊβάν (-27,5%) και τρίτη την Τουρκία (-17,5%). Συνολικά, για τις 5 χώρες προτεινόταν η μείωση αυτού του είδους βοήθειας κατά 94,3 εκ. $. Η κυβέρνηση σκόπευε να ζητήσει από το Κογκρέσο είτε την διαχείριση της εμπλοκής στην Νοτιοανατολική Ασία ξεχωριστά -με ειδικό λογαριασμό-,

[324] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: Από ΜΑΒΑΣ (Παλαμάς), ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ _ 6442/141/13-10-64 προς Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Δ΄, Α΄ Πολιτικές (με κοινοποίηση στους Στ. Κωστόπουλο, Α. Παπανδρέου και Π. Γαρουφαλιά). *NARA*, RG 59, απόρρητο ενημερωτικό υπόμνημα για τον υπουργό άμυνας των ΗΠΑ με τίτλο «Βοήθεια Τρίτων Χωρών προς την Ελλάδα», ενόψει της συνόδου των υπουργών άμυνας του ΝΑΤΟ του Ιουλίου του 1966.

είτε την συνολική αύξηση των MAP από το 1 δις $ τουλάχιστον στο 1,2 δις $ (αν συμπεριελάμβανε τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ασίας). Το επιπλέον πρόβλημα ήταν ότι αφενός μεν αναγνωριζόταν πως οι 5 χώρες καλούνταν να φέρουν σε πέρας τις ίδιες αποστολές σε συμμαχικό επίπεδο ενώ η αμερικανική βοήθεια έβαινε μειούμενη και αφετέρου ότι παρόλη την βελτίωση των επιμέρους τους δεικτών, οι Οικονομίες τους παρέμεναν ασθενείς κι ασταθείς. Λύση που συγκέντρωνε τις περισσότερες πιθανότητες μεταξύ των στελεχών των δύο αμερικανικών υπουργείων ήταν να καταφύγουν σε δημοσιονομικές αλχημείες (μεταφορές ποσών) ώστε οι περικοπές να κρατηθούν σε όσο το δυνατόν χαμηλότερα επίπεδα. Οι διαβουλεύσεις συνεχίστηκαν το επόμενο δίμηνο, με την αναπτυσσόμενη επιχειρηματολογία να εμπλουτίζεται από ποιοτικά σχόλια ως προς την αποτελεσματικότητα των υπό περικοπή προγραμμάτων –πχ η Ελλάδα, μαζί με την Ταϊβάν και το Ισραήλ κατατάσσονταν στις επικερδείς επενδύσεις, με την έννοια ότι τα προγράμματα είχαν οδηγήσει σε «πολιτική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη» των χωρών αυτών, ενώ εκείνα της Τουρκίας και της Ν. Κορέας «παρά το ότι ήταν εξίσου ευμεγέθη [με τα αντίστοιχα των 'επιτυχημένων κρατών']» δεν είχαν σταθεί ικανά να προξενήσουν την προσδοκώμενη ευημερία που ανάμεναν οι αμερικανοί λόγω της ελάφρυνσης των εθνικών τους αμυντικών προϋπολογισμών [325]. Εντούτοις, οι πλέον υψηλόβαθμοι χειριστές του Κυπριακού στο State Dept (ο G. Ball κι ο J. Jernegan) πίεζαν να διασωθεί στο μέγιστο δυνατό ποσοστό το τουρκικό πρόγραμμα στρατιωτικής βοήθειας, για προφανείς πολιτικούς λόγους: οι διμερείς σχέσεις δεν άντεχαν πρόσθετη δοκιμασία μετά το πρόσφατο ναυάγιο της Γενεύης [326].

Ενώ προχωρούσε η υλοποίηση των ελληνικών προσπαθειών να θεραπευτούν οι αδυναμίες στο στρατιωτικό επίπεδο, μία αμφίβολης υπόστασης και σκοπιμοτήτων δημοσιογραφική αποκάλυψη και μία πρόσκαιρη βελτίωση της κατάστασης τοπικά, κυρίως όμως διπλωματικές εξελίξεις σημαντικών εντυπώσεων έλαβαν χώρα σχεδόν ταυτόχρονα: στην Τουρκία, η ιστορική εφημερίδα των Κεμαλιστών *Cumhuriyet* δημοσίευσε άρθρο στις 21 Οκτωβρίου, σύμφωνα με το οποίο, ο Μακάριος είχε υπογράψει μυστική συμφωνία με την σοβιετική κυβέρνηση, στο πλαίσιο της οποίας δεσμευόταν να συνεχίσει τον αγώνα του για την προάσπιση της κυπριακής ανεξαρτησίας, να εξακολουθήσει να μην επιτρέπει την ανάπτυξη ΝΑΤΟϊκών στρατευμάτων στην Κύπρο κι έναντι αυτού, η ΕΣΣΔ θα τού παρείχε υποστήριξη (τί είδους και πότε συνάφθηκε η συμφωνία, δεν αναφερόταν στο ύποπτα

[325] *FRUS* 1964-1968, vol IX, International Development and Economic Defense Policy; Commodities, "docs 12, 15, 16, 19".
[326] Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 169.

ασαφές δημοσίευμα) [327]. Την ίδια ημέρα ο Γρίβας ενημέρωνε την Αθήνα ότι κατά τους επερχόμενους εορτασμούς για την 28η Οκτωβρίου, σκόπευε να διατάξει την συμμετοχή στις παρελάσεις, ανά τις κυπριακές πόλεις, του συνόλου σχεδόν των μονάδων που έδρευαν στο νησί «και επιδείξεως του επιτρεπομένου υλικού, ότε ο Κυπριακός λαός θα αντιληφθή την απάτην μεθ' ής τρέφεται ως προς την Ρωσσικήν βοήθειαν». Ο Γρίβας είχε ενοχληθεί ιδιαίτερα από τις συχνές επισκέψεις του Μακάριου σε ό,τι θεωρούσε «δικό του ποίμνιο» (δηλαδή σε στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς και της Μεραρχίας) [328]. Την επομένη ανακοινώθηκε η επίτευξη διακανονισμού σύμφωνα με τον οποίο η ΤΟΥΡΔΥΚ θα παρέδιδε στην UNFICYP τον μήκους 16 μιλίων δρόμο που συνέδεε την Κερύνεια με την Λευκωσία κι έναντι αυτού η κυπριακή κυβέρνηση θα επέτρεπε την αντικατάσταση του μισού προσωπικού της ΤΟΥΡΔΥΚ. Η συμφωνία εφαρμόστηκε άπαξ στις 26/10, αλλά δεν είχε συνέχεια, καθώς η εδαφική διακύβευση κρίθηκε ως υψηλότερης αξίας για την τουρκική πλευρά, η οποία επιφυλάχθηκε να διατάξει την ΤΟΥΡΔΥΚ να ανακαταλάβει τις θέσεις της, ύστερα κι από τις έντονες πιέσεις που άσκησαν οι τουρκοκύπριοι [329]. Ο Γαρουφαλιάς μετέβη στο νησί για να παρακολουθήσει τις εορταστικές εκδηλώσεις για την 28η Οκτωβρίου και μετά το πέρας της μεγάλης στρατιωτικής παρέλασης στην Λευκωσία δήλωσε έκθαμβος με ό,τι αντίκρισε. Κατά την αφήγησή του συμβούλευσε τον Γρίβα, την ελληνοκυπριακή ηγεσία και τους ελλαδίτες αξιωματικούς εξίσου, να απέχουν από μεταξύ τους προστριβές [330]. Ο Γ. Παπανδρέου, απευθυνόμενος στους φοιτητές του ΑΠΘ στο πλαίσιο της ίδιας επετείου, τους ανακοίνωσε ότι «Θα έλθη η Ένωσις. Έρχεται» [331]. Σε διάσκεψη με εκπροσώπους του State Dept που έλαβε χώρα στη Washington στα τέλη του μήνα, ο βρετανός υπουργός εξωτερικών Gordon-Walker συμφώνησε ότι η κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο ήταν αποθαρρυντική και δήλωσε ότι η κυβέρνησή του ευχαρίστως θα συνέδραμε σε όποια εποικοδομητική διπλωματική προσπάθεια επίλυσης του Κυπριακού, προσθέτοντας όμως ότι δεν σκόπευε να αναλάβει η ίδια καμία τέτοια πρωτοβουλία [332].

Την πρώτη εβδομάδα του Νοεμβρίου οι ελληνικές πρεσβείες στην Άγκυρα και στην Βόννη (ειδικά η πρώτη) βρίσκονταν σε πυρετώδη αναζήτηση πληροφοριών και παράλληλα προσπαθούσαν να διασταυρώσουν ανεπιβεβαίωτες φήμες σχετικά με το νέο κεφάλαιο των τουρκοδυτικογερμανικών αμυντικών σχέσεων. Ο τουρκικός Τύπος υποστήριζε την 1η Νοεμβρίου πως, όπως αποφασίστηκε κατά την πρόσφατη επίσκεψη του τούρκου υπουργού

[327] M. Aslan 2008 op cit σ 58.
[328] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σ 31.
[329] H. Kosut 1970 op cit σ 155.
[330] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 225-227.
[331] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 235.
[332] H. W. Brands jr 1987 op cit σ 360.

άμυνας στην ΟΔΓ, η δεύτερη «θα παραχωρήση εις την Τουρκίαν εν τω πλαισίω ΝΑΤΟ νέαν αμυντικήν βοήθειαν εκ 50 εκ. DM». Από την Βόννη ο Κύρου, μετά από επαφές με την πολιτική ηγεσία του δυτικογερμανικού υπουργείου άμυνας και στρατηγούς, επιβεβαίωνε την παραπάνω είδηση, χωρίς να καταφέρει να μάθει αν το ποσό ήταν όντως αυτό, καθώς και ότι είχε επίσης συμφωνηθεί «επηυξημένη βοήθεια διά την εκπαίδευσιν Τούρκων Αξιωματικών και ειδικευμένου προσωπικού παρά τη BUNDESWEHR [=δυτικογερμανικές ένοπλες δυνάμεις]». Η Δυτ. Γερμανία ανακοίνωσε ότι η νέα βοήθεια που θα παρείχε στην Τουρκία δινόταν «βάσει των υπό του ΝΑΤΟ γενομένων συστάσεων». Επιπλέον, η ΟΔΓ είχε δεσμευθεί να υποστηρίξει τα τουρκικά αιτήματα για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας και από άλλες χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ. Ο ακόλουθος άμυνας (ΣΝΑ) στην Άγκυρα είχε μάθει πως οι τούρκοι είχαν ζητήσει άρματα μάχης τύπου Μ-48, δύο ακόμη τορπιλακάτους, πρόσθετα αεριωθούμενα μαχητικά τύπου F-84F και υλικό για την υπό συγκρότηση ταξιαρχία αλεξιπτωτιστών. Τις πληροφορίες αυτές αναμετέδιδε η Αθήνα «μετ' επιφυλάξεως», καθώς από την Βόννη ο Κύρου τις χαρακτήριζε «αν μη τί άλλο προώρους». Ο έλληνας Ακόλουθος άμυνας στην Τουρκία επανήλθε στο θέμα άμεσα, συμπληρώνοντας ότι η αρχική βοήθεια των 50 εκ. DM πράγματι επρόκειτο να επεκταθεί, αλλά για το ύψος της υπήρχαν προς το παρόν απλώς διαδόσεις. Πάντως φημολογείτο επίσης ότι η ΟΔΓ είχε ζητήσει από την Τουρκία να συναινέσει στην ίδρυση δυτικογερμανικής βάσης εκπαίδευσης για τεθωρακισμένα κοντά στο Ικόνιο. Ο ίδιος έλληνας Ακόλουθος άμυνας συμπλήρωνε ότι ο μεν τούρκος υπουργός άμυνας Sancar είχε επιστρέψει περιχαρής από την ΟΔΓ, ο δε δυτικογερμανός ομόλογός του von Hassel σκόπευε να επισκεφθεί σύντομα την Τουρκία για την επικύρωση όλων όσων προαναφέρθηκαν και για να υπογράψει την δεύτερη διμερή συμφωνία αμυντικής συνεργασίας. Λόγω των εξελίξεων, η ηγεσία της ΕΒΑ αποφάσισε σε σύσκεψή της την 2^{α} Νοεμβρίου να αποδεχθεί την δυτικογερμανική προσφορά για την προμήθεια 10 δικινητήριων ελικοφόρων αεροσκαφών ελαφρών μεταφορών τύπου Do-28 και των αναγκαίων ανταλλακτικών για την υποστήριξή τους κατά την πρώτη διετία μετά την ένταξή τους σε ελληνική υπηρεσία, παρά το γεγονός ότι η ανάγκη γι' αυτά δεν ήταν επείγουσα, ούτε οι επιδόσεις τους ικανοποιητικές, ενώ παράλληλα θα αυξανόταν η πολυτυπία του υλικού που χρησιμοποιούσε η ελληνική πολεμική αεροπορία. Από την Κύπρο μεταδιδόταν ότι επικρατούσε ηρεμία. Σύμφωνα με άκρως απόρρητη εκτίμηση του 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου του ΓΕΕΦ, τη στιγμή εκείνη (1/11) η συνολική παρατακτή δύναμη των τούρκων και των τουρκοκύπριων ανερχόταν στους 103 λόχους (περιλαμβανόμενης της ΤΟΥΡΔΥΚ) [333].

[333] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ 1965, 52/6/1/1: _7015/2-11-1964 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Γαρουφαλιάς μετέβη στον Βόννη στις 3 Νοεμβρίου, με σκοπό να ζητήσει από τους δυτικογερμανούς να μεσολαβήσουν στους αμερικανούς για την παράταση της στρατιωτικής βοήθειας, να παρακαλέσει για την συμπλήρωσή της από τα θαλερά δυτικογερμανικά θυλάκια και με το συμπληρωματικό αίτημα για την μεσολάβηση της Βόννης στην Άγκυρα ώστε να μειωθούν οι απειλές που η τελευταία συχνά εξέπεμπε κατά της Κύπρου και της Ελλάδας εξίσου. Υπό ευρεία δημοσιογραφική κάλυψη, ο Γαρουφαλιάς επισκέφθηκε επίσης το Βερολίνο και το τείχος που χώριζε στα δύο την πόλη. Ο καγκελάριος L. Erhard, παλιός γνώριμος των Γ. Παπανδρέου και Π. Γαρουφαλιά από τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, επιφύλαξε στον έλληνα υπουργό θερμή υποδοχή και ικανοποίησε τα αιτήματά του, με βασικότερο την δέσμευση παροχής αμυντικής βοήθειας (στο πλαίσιο πάντοτε του ΝΑΤΟ) ύψους 36 εκ. DM. Ο δυτικογερμανός ηγέτης έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να πληροφορηθεί με λεπτομέρειες τα του Κυπριακού. Ο Γαρουφαλιάς δεν έχασε την ευκαιρία να διαβάλει εμμέσως τον Μακάριο, αλλά σύμφωνα με την αφήγησή του παραβίαζε ανοικτές θύρες: ο Erhard εμφανίστηκε πεπεισμένος ότι ο Αρχιεπίσκοπος απεργαζόταν την ένωση, ενώ, όπως τού τόνισε ο Γαρουφαλιάς, αυτό ήταν το μόνο σενάριο που θα άφηνε την Κύπρο εκτός της σοβιετικής επιρροής. Στην εκθειαστική του αποτίμηση των αποτελεσμάτων της επίσκεψης του Γαρουφαλιά, ο πρέσβης Κύρου σημείωσε ότι αυτό «[Π]λην, όμως θα έπρεπε εν σημαντικώ μέτρω, να αποδοθή και εις το, εκ πρώτης μόνον όψεως παράδοξον γεγονός ότι οι επί κεφαλής της BUNDESWEHR [των Ομοσπονδιακών ένοπλων δυνάμεων] ανώτατοι στρατιωτικοί διαπνέονται, κατά γενικόν κανόνα, υπό ασυγκρίτως φιλελληνικωτέρων αισθημάτων, από ότι συμβαίνει με τους

(Βίτσαξης) προς την Δ/νση ΝΑΤΟ, _ 4813/29-10-1964, 4115/4-11-1964 από την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη (Κύρου) προς Δ/νσεις Β΄ , Δ΄ Πολιτικές, _ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, ΔΙ΄ ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΥ, ΔΣΚ, περίοδος 0307:00 – 0407:00/11-64, από ΓΕΕΘΑ/Α΄ΜΕΟ/Α1/Κ προς ΥΕΘΑ, ΥΦΕΘΑ, Α/ΓΕΕΘΑ, Υ/ΓΕΕΘΑ, Α/ΓΕΣ, Α/ΓΕΝ, Α/ΓΕΑ, ΓΕΠΣ, ΓΕΣ/2ο ΕΓ, ΓΕΣ/3ο ΕΓ, ΓΕΝ, ΓΕΑ, ΚΥΠ, Β΄ - Δ΄ - Ε΄ ΜΕΟ, Α΄ΜΕΟ (Α1 Δ/ντή), Α2 (Αίθουσα Επιχειρήσεων), Α2/VI, Α3, Α5, Π-Σ, Α1/Κ3, Δ΄ Πολιτική του ΥΠΕΞ, _Τηλετυπικό ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ κρυπτογράφημα Φ1307/236/446/4-11-64, από ΣΝΑ Αγκύρας προς ΓΕΕΘΑ/Α2/ΙΙ, Δ΄, Γ΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ, κοινοπ.: ΓΕΣ/2ο ΕΓ, ΓΕΝ/Α2, ΓΕΑ/Α2, ΚΥΠ, ΠΑΑ, _ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΣ ΕΠΕΙΓΟΝ κρυπτογράφημα ΔΤ33-185/5-11-64 από την Δ΄ Πολιτική προς την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη, _ 4912/5-11-64 από την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη (Κύρου) προς Δ/νσεις Δ΄, Β΄ Πολιτική, ΝΑΤΟ, _ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ Φ1307/245/455/6-11-64 και _ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ Φ1307/255/467/11-11-64, από ΣΝΑ Αγκύρας προς ΓΕΕΘΑ/Α2/ΙΙ, Δ/νσεις Δ΄, Β΄ Πολιτική, ΝΑΤΟ, _ ΔΤ33-187/7-11-64, ΔΤ-190/12-11-64 από την Δ΄ Πολιτική προς την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη. *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 215, 2-11-1964, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σ 224. Η τελική έγκριση αποδοχής των Do-28 δόθηκε δύο χρόνια αργότερα, αφορούσε την τελευταία έκδοση (D) του αεροσκάφους και η ηγεσία της ΕΒΑ δέχθηκε να τα παραλάβει κυρίως με το σκεπτικό ότι ειδάλλως θα διεκδικούνταν από τον Στρατό ή από το Ναυτικό, το οποίο παράλληλα προσέβλεπε στην απόκτηση μοίρας αεροσκαφών ναυτικής συνεργασίας από τις ΗΠΑ (ένας πολυετής «ευσεβής πόθος» του ΒΝ): Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 153, 11-7-1966. Η υλοποίηση της απόφασης έλαβε χώρα με καθυστέρηση ετών. Ομοιότυπα αεροσκάφη παρέλαβε η Τουρκία, η οποία τα ενέταξε στην υπηρεσία κυρίως του Στρατού.

πολιτικούς ηγέτας της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας…». Ο Πρόξενος στο Βερολίνο Κοσμαδόπουλος συμπλήρωσε ότι όταν ο τούρκος υπουργός άμυνας είχε επισκεφθεί την χώρα μία εβδομάδα νωρίτερα, είχε αποφύγει να αναφερθεί στο Κυπριακό [334].

Σε στρατηγικό επίπεδο, αδιαμφισβήτητα σοβαρών εντυπώσεων κι εν μέρει επιπτώσεων υπήρξε η επίσημη επίσκεψη του τούρκου υπουργού εξωτερικών στην Μόσχα, μεταξύ 30 Οκτωβρίου και 6 Νοεμβρίου. Αυτή ήταν η πρώτη επαφή κορυφής των δύο πλευρών κατά την τελευταία 25ετία, γι' αυτό και στον συμπολιτευόμενο Τύπο της Τουρκίας συνδέθηκε με μία «…πιο εθνική, ανεξάρτητη κι αξιοπρεπή πολιτική εντός των κόλπων της Δυτικής συμμαχίας» στο εξής. Ο F. Erkin συναντήθηκε με προσωπικότητες της ανώτατης πολιτικής ηγεσίας των σοβιετικών (τον A. Mikoyan, τον πρωθυπουργό A. Kosygin, τον ομόλογό του A. Gromyko και τον υπουργό διεθνούς εμπορίου N. Patolichev). Η αναθέρμανση των διμερών σχέσεων επισφραγίστηκε από την υπογραφή μίας συμφωνίας μάλλον συμβολικού χαρακτήρα (περί πολιτιστικής κι επιστημονικής συνεργασίας, η οποία μάλιστα καθυστέρησε να επικυρωθεί από την τουρκική Εθνοσυνέλευση λόγω αντιρρήσεων ενός εθνικιστικού κόμματος), κυρίως όμως συνοδεύθηκε από την έκδοση κοινού ανακοινωθέντος, στο οποίο μεταξύ άλλων γινόταν λόγος για την αμοιβαία αναγνώριση της εθνικής κυριαρχίας των δύο κρατών και για την ανάγκη ειρηνικής επίλυσης του Κυπριακού, βασισμένης στον σεβασμό της ανεξαρτησίας, της εδαφικής ακεραιότητας και των νόμιμων δικαιωμάτων των δύο κοινοτήτων [335]. Η αναγνώριση της ύπαρξης δύο κοινοτήτων (χωρίς μάλιστα να συνοδεύεται από διευκρινήσεις περί πλειοψηφούσας και μειοψηφούσας πλευράς) υπήρξε πλήγμα για τις κυπροσοβιετικές σχέσεις και ως τέτοιο εισπράχθηκε και σχολιάστηκε σε Ελλάδα, Κύπρο και διεθνώς. Ασφαλώς οι ΗΠΑ δοκίμασαν την ίδια αμηχανία με την ελληνική πλευρά, από την εξέλιξη, όσο κι αν προσπάθησαν εύλογα να το εκμεταλλευθούν στις ελληνοαμερικανικές συνομιλίες. Στη Λευκωσία, το τουρκοσοβιετικό κοινό ανακοινωθέν προκάλεσε ανησυχία: ο Κυπριανού εμφανίστηκε στον ελλαδίτη πρέσβη ψύχραιμος, ο Αρχιεπίσκοπος όμως ήταν προβληματισμένος λόγω της μνείας σε «δικαιώματα των δύο κοινοτήτων». Ο Αλεξανδράκης φρονούσε ότι η ελληνοκυπριακή ηγεσία είχε αρχίσει να αντιλαμβάνεται πως η σοβιετική πολιτική «δεν είναι δυνατόν παρά

[334] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 64-70, Δ. Α. Αποστολόπουλος, Ελλάδα – Γερμανία 1961-1967 – Εξωτερική Πολιτική: Συνέχεια ή Ασυνέχεια; στο Α. Ρήγος, Σ. Ι. Σεφεριάδης, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμέλ.), *Η «ΣΥΝΤΟΜΗ» ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '60 /Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες,* Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης - Καστανιώτης, 2008, σ 328.

[335] K. Karpat and contributors, *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, Leiden: E. J. Brill, 1975, σσ 92-93, E. Tellal, Relations with the USSR, στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σσ 467-469, S. Laçiner 2010 op cit σ 207, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σ 121.

να αποβλέπη εις πλείονας του ενός σκοπούς». Ο ελληνοκυπριακός Τύπος σχολίασε την είδηση ως απόδειξη ότι η Σοβιετική Ένωση κινείτο όπως όλες οι χώρες, με γνώμονα το εθνικό της συμφέρον, πλην της *Χαραυγής* η οποία αξιολόγησε ότι ο Erkin «επέστρεψε με ψυχρολουσία από την Μόσχα». Τις επόμενες μέρες, ο κύπριος πρέσβης στην Μόσχα Λ. Γεωργιάδης, ζήτησε με προσοχή και τακτ διευκρινήσεις για την εξέλιξη. Ο σοβιετικός υφυπουργός εξωτερικών V. Zorin τού αποκρίθηκε ότι η Σοβιετική Ένωση παρέμενε υπέρμαχος της κυπριακής ανεξαρτησίας, «παρά ταύτα … δεν εφάνη ευνοϊκώς διατεθειμένος υπέρ της ενώσεως [της] Κύπρου μετά [της] Ελλάδος». Παρεμφερής υπήρξε και η επιχειρηματολογία του σοβιετικού πρέσβη στην Λευκωσία προς τον ελλαδίτη ομόλογό του. Στον διπλωμάτη Τζούνη της ελλαδικής πρεσβείας στη Μόσχα, οι σοβιετικοί προέβαλαν τις θετικές για την ελληνική πλευρά όψεις των τουρκοσοβιετικών συγκλίσεων επί του Κυπριακού: η διχοτόμηση ήταν ανεπιθύμητη για την Μόσχα, ενώ οι τούρκοι απέκλειαν την ομοσπονδιακή λύση που τους προτάθηκε ως «ανεπαρκή». Ο πρέσβης Σγουρδαίος σημείωσε καταληκτικά: «Ελάχιστον όπερ δύναται λεχθή πάντως είναι ότι χωρίς να αποστή εμφανώς μέχρι τούδε γραμμής της [η] ΕΣΣΔ διατηρεί απόλυτον ελευθερίαν χειρισμών και εκμεταλλεύσεως μελλοντικών περιστάσεων». Το Λονδίνο σχολίασε ότι η ΕΣΣΔ απέβλεπε στην «παρεμπόδισιν [της] Ενώσεως εκ του αφανούς». Στο περιφερειακό επίπεδο, ο ισραηλινός Τύπος ασχολήθηκε αρκετά με την τουρκοσοβιετική προσέγγιση, αναγιγνώσκοντάς την ως συνώνυμη του ενταφιασμού της ένωσης κι αφετέρου απομάκρυνσης του ενδεχομένου να επέμβει στρατιωτικά στην Κύπρο η Τουρκία [336]. Ο Γαρουφαλιάς υποστήριξε ότι η επίσκεψη του Κυπριανού στην Μόσχα ήταν εκείνη που, από πολιτικής άποψης, άνοιξε τον δρόμο για την αντίστοιχη του Erkin [337]. Ο Μακάριος κατέβαλε προσπάθεια να αντισταθμίσει την εξέλιξη προσεγγίζοντας την γαλλική πλευρά, διά μίας μάλλον ανορθόδοξης οδού (απηύθυνε επιστολή στον De Gaulle με ημερομηνία 6/11 με την οποία ζητούσε την παρέμβασή του και ανέλαβε να εγχειρίσει προσωπικά ο Ν. Κρανιδιώτης μέσω του ελλαδίτη βουλευτή Στ. Μερκούρη). Η απόπειρα αποκρούστηκε από το Παρίσι, παρόλο που η ελληνοκυπριακή πλευρά επέμεινε (τελικά η επιστολή επιδόθηκε από τον υπουργό εμπορίου και βιομηχανίας – αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών Α. Αραούζο στον γάλλο υπουργό εξωτερικών στις 20/11). Εκ του αποτελέσματος ήταν ατυχής η επιλογή του

[336] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _ 3608/10-11-64, _4455/11-11-64, _4513/16-11-64, προς τις Δ/νσεις Δ΄, Α΄, Γ΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ. Από την ελληνική πρεσβεία στην Μόσχα (Σγουρδαίος) _2242/12-11-64, _2270/20-11-64, προς Δ΄, Α΄ Πολιτική. Από το Γραφείο Τύπου της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπείας στην Ιερουσαλήμ (Σ. Ιτσχάκης) _8066, 807/ΑΕΡ/9-11-64 προς την Γενική Δ/νση Τύπου/ δ/νση εξωτερικού Τύπου του υπουργείου Προεδρίας, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 310.
[337] Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 220.

τρόπου επίδοσης και εν πάση περιπτώσει η κίνηση υπήρξε άκαρπη: ο διευθυντής πολιτικών υποθέσεων του Quai d'Orsay απάντησε στον Κρανιδιώτη ότι προς το παρόν το καλύτερο ήταν να συνεχίσει να ασχολείται κυρίως ο ΟΗΕ με το Κυπριακό [338]. Την ίδια ημέρα που συνέταξε την επιστολή προς τον De Gaulle, ο Αρχιεπίσκοπος απευθύνθηκε τηλεοπτικά στους αμερικανούς πολίτες μέσω συνέντευξής του στο μεγάλο, παναμερικανικής εμβέλειας ειδησεογραφικό δίκτυο *NBC*. Απαντώντας σε σχετικές ερωτήσεις, είπε ότι «και αν ακόμη δεν τεθεί από πλευράς μας θέμα παραμονής των βρετανικών βάσεων [μετά την ένωση], αυτές, κατά τις ιδρυτικές Συνθήκες δεν μπορούν να δοθούν σε οιονδήποτε τρίτο [η ερώτηση ήταν αν θα μπορούσαν να μεταπέσουν σε ΝΑΤΟϊκές]». Υπενθύμισε ότι πριν λάβει στρατιωτική βοήθεια από την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο την είχε ζητήσει ανεπιτυχώς από την Δύση και έψεξε την αμερικανική προσέγγιση του Κυπριακού υπό το πρίσμα της συμμετοχής της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ [339].

Ενώ ο τούρκος υπουργός εξωτερικών βρισκόταν στην Μόσχα, ο Γεν. Γραμματέας του ΝΑΤΟ M. Brosio και η αντιπροσωπεία που τον συνόδευε επισκέφθηκαν τη Αθήνα. Συζήτησαν με τον Γ. Παπανδρέου και 4 έλληνες διπλωμάτες το σύνολο της κοινού ενδιαφέροντος θεματολογίας (4/11). Το ένα επίκεντρο από ελληνικής πλευράς ήταν η αντιμετώπιση της βουλγαρικής απειλής. Με καμβά το Κυπριακό, έλληνας πρωθυπουργός πρότεινε να αποβάλλεται από το ΝΑΤΟ όποια χώρα απειλεί με πόλεμο σύμμαχό της, αναφέρθηκε μάλλον περιφρονητικά στους τουρκοκύπριους (« …όταν πρόκειται, μάλιστα, περί τόσον ασημάντου κοινότητος 18% [sic]») και μίλησε για την «δημοκρατικήν επανάστασιν [των ελληνοκύπριων] προς εξασφάλισιν των ελευθεριών του λαού της νήσου», οι οποίοι, αφού διεκδικούσαν το αυτονόητο (αυτοδιάθεση), ήταν δικό τους δικαίωμα να αποφασίσουν σχετικά με την προσφορά εδαφικών ανταλλαγμάτων στην Τουρκία –τέτοιου τύπου αποζημίωση με ελλαδικό έδαφος ήταν αδιανόητη, προσέθεσε [340]. Την ίδια μέρα, ο επικεφαλής του πολιτικού τμήματος της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα D. Brewster επισήμανε ότι το Κυπριακό και η «υποτιθέμενη φιλοτουρκική στάση των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας» στο θέμα, συνέτειναν στην ραγδαία αποξένωση της ελλαδικής Κοινής Γνώμης από τις ΗΠΑ, τον περαιτέρω κλονισμό της εμπιστοσύνης της προς το ΝΑΤΟ και «την διάβρωση του κύρους της Δεξιάς», ειδικά λόγω της κυβερνητικής στάσης «να υποθάλπει ή έστω να ανέχεται» αυτές τις θεάσεις και τις εκδηλώσεις που γεννούσαν. Στην Ε.Κ. καταμαρτυρείτο επίσης άμβλυνση του αντικομουνιστικού οίστρου στην δημόσια σφαίρα.

[338] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 305-307, 629-630, "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 645-647.
[339] "Άπαντα Μακάριου", τ. Ζ΄ ibid σσ 642-644.
[340] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 72-73, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 40-44, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 304-309.

Ο βασικός φόβος που αναδυόταν ήταν η ριζοσπαστικοποίηση μερίδας του Κέντρου και η ισχυροποίηση των τάσεων απομάκρυνσης της Ελλάδας από το δυτικό στρατόπεδο, λόγω του Κυπριακού [341]. Συγκριτικά ωστόσο με τις αντίστοιχες ροπές των ελληνοκύπριων, η κατάσταση στην Ελλάδα θεωρείτο λιγότερο επισφαλής, γι' αυτό και στις αμερικανοβρετανικές συνομιλίες της περιόδου καταγράφηκε ταύτιση απόψεων σε ένα ζήτημα χειρισμών: «οι διαμαρτυρίες μας απέναντι σε τυχόν νέα αύξηση των ελλαδικών στρατευμάτων στο νησί θα έπρεπε να είναι ιδιαίτερα χαμηλόφωνες» [342]. Μετά την επίσκεψή του στην Αθήνα, ο M. Brosio έσπευσε στην Τουρκία, όπου έλαβε καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις ότι οι εξωτερικοί προσανατολισμοί της χώρας δεν τελούσαν υπό αναθεώρηση και η προσήλωση στις ΝΑΤΟϊκές επιταγές παρέμενε άθικτη [343]. Οι συμβολικές χειρονομίες στις τουρκοσοβιετικές σχέσεις ωστόσο συνεχίστηκαν: την ημέρα εορτασμού της Οκτωβριανής επανάστασης, ο πρωθυπουργός İsmet İnönü επισκέφθηκε την σοβιετική πρεσβεία στην Άγκυρα, για να υποβάλει τα σέβη του, επικεφαλής πολυάριθμης αντιπροσωπείας αξιωματούχων [344]. Υπό το πρίσμα του περιρρέοντος κλίματος και των αναλύσεων που παρατέθηκαν, δεν εκπλήσσει η εκπόνηση σεναρίων από του αμερικανικό υπουργείο άμυνας εκείνο τον μήνα, με άξονα τις υποθέσεις εργασίας ότι α) σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου η ΕΣΣΔ δεν θα τηρούσε αποστάσεις, αλλά αντιθέτως θα αναμιγνυόταν συνδράμοντας στρατιωτικά την μία από τις δύο χώρες, β) με πιθανότερη λήπτρια βοήθειας την Ελλάδα, η ηγεσία της οποίας θα έκρινε πως θα ήταν υποχρεωμένη να στραφεί στη Μόσχα απευθύνοντάς της το ανάλογο αίτημα, εφόσον οι ΗΠΑ έμεναν ουδέτερες –όπως είχαν ήδη ανακοινώσει στην κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου ότι θα έπρατταν, εάν αναζωπυρωνόταν η κρίση στην Κύπρο [345].

Τα υπό ένταξη στην Κυπριακή φαρέτρα οπλικά συστήματα σύντομα έγιναν αντικείμενο συζητήσεων στο ΝΑΤΟϊκό forum: όπως μετέδωσε από το Παρίσι η μόνιμη αντιπροσωπεία της Ελλάδας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο, το γαλλικό ειδησεογραφικό πρακτορείο *AFP* δημοσίευσε πληροφορίες («Ως προέλευσις δίδεται αξιόπιστος διπλωματική πηγή») σύμφωνα με τις οποίες α) σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορικοί πύραυλοι μεταφέρονταν στην Κύπρο μέσω Αιγύπτου και β) κλιμάκιο 58 ελληνοκύπριων [sic] είχε αναχωρήσει την προηγούμενη εβδομάδα, επίσης για την Αίγυπτο, για εκπαίδευση στις τορπιλακάτους. Το θέμα αναμενόταν να εγερθεί στην προγραμματισμένη συνέλευση του

[341] Σ. Δραΐνας 2013 op cit σσ 187-189.
[342] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 307.
[343] H. D. Purcell op cit σ 357.
[344] A. Z. Rubinstein, *Soviet Policy toward (sic) Turkey, Iran and Afghanistan, / The dynamics of influence*, N. York: Preager, 1982, σ 21.
[345] Γ. Ρουμπάτης 1987 op cit σ 250.

οργάνου την Τρίτη 11/10, όπως και έγινε, με πρωτοβουλία του τούρκου αντιπροσώπου. Ο έλληνας ομόλογός του απάντησε πως δεν ήταν σε θέση να επιβεβαιώσει τα στοιχεία, αλλά ότι, και αν ακόμη ίσχυαν, σίγουρα θα επρόκειτο για αμυντικής φύσης υλικό, καθώς ανέφερε [346].

Στις 9 Νοεμβρίου εντωμεταξύ, ο νέος ειδικός μεσολαβητής των Ηνωμένων Εθνών για το Κυπριακό G. Plaza συναντήθηκε με την ηγεσία και τους αρμόδιους χειριστές του Κυπριακού στο State Dept (D. Rusk, G. Ball, Ph.Talbot, H. Cleveland, G. D. King), για μία εφ' όλης της ύλης ανασκόπηση των ως τότε εντυπώσεών του από τις επαφές που είχε με τα τοπικά ενδιαφερόμενα μέρη κι εν όψει της συζήτησης του θέματος στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ. Ο Μακάριος ήταν κατά τον Plaza ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης όχι μόνον της Κύπρου αλλά των ελλήνων συνολικά. Τον βρήκε πολιτικό πολύ μεγαλύτερου βεληνεκούς από κάθε άλλη ελληνική προσωπικότητα, ενώ επίσης τού φάνηκε άνθρωπος ισχυρής βούλησης, με τάσεις ναρκισσισμού. Η τουρκική ηγεσία αναζητούσε διέξοδο τέτοια που να την υποβάλει στο μικρότερο πολιτικό κόστος, παράλληλα δε να εξασφαλίζει την κατοχύρωση των επιδιώξεων ασφάλειας για την ίδια την Τουρκία και καθεστώς αξιοπρεπούς διαβίωσης για τους τουρκοκύπριους. Ο Plaza τους κατέστησε σαφές ότι ήταν αντίθετος σε κάθε λύση ομοσπονδίας και διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων. Τούρκοι κι έλληνες τού ανέφεραν ότι δεν θα απέρριπταν μία λύση βασισμένη στην αδέσμευτη ανεξαρτησία κι αποστρατιωτικοποίηση του νησιού, παρόλο που την θεωρούσαν επικίνδυνη από την άποψη της Δυτικής ασφάλειας. Ειδικά οι τούρκοι παρουσιάστηκαν πιο θετικοί σε αυτό το σενάριο. Ο ίδιος ο Plaza θεωρούσε εφικτή μία κατάληξη αυτού του τύπου, βασισμένη σε διεθνείς εγγυήσεις (με συμβολή και της ΕΣΣΔ σε αυτές), παρέπεμψε μάλιστα στο Αυστριακό υπόδειγμα [347]. Όταν οι βρετανοί τον ρώτησαν πώς έβρισκε την ιδέα της επιβολής της ένωσης με βραχίονα εφαρμογής τα τοπικά εδρεύοντα ελλαδικά στρατεύματα, τους απάντησε ότι θεωρούσε το σχέδιο ανεφάρμοστο λόγω της ισχύος του Αρχιεπισκόπου – εξάλλου, προσέθεσε, ότι ο ΟΗΕ δεν θα συναινούσε εκ προοιμίου στην κατάργηση ενός κράτους-μέλους του, παρά μόνον αν προηγουμένως συμφωνούσαν σε αυτό όλοι οι εμπλεκόμενοι (εννοώντας *και* οι κύπριοι). Οι έλληνες τού ανέλυσαν ένα σχέδιο βασισμένο

[346] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ 1965, 52/6/1/1: _7014/130/6-11-64, από ΜΑΒΑΣ (Φρυδάς) και _7034/130/10-11-64 από ΜΑΒΑΣ (Παλαμάς) προς τις Δ/νσεις Δ΄, Α΄ Γ΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ.

[347] Ο Δ. Μπίτσιος (*Κρίσιμες Ώρες* op cit σσ 219-220) έγραψε ότι οι τούρκοι έκαναν πρώτοι λόγο για το Αυστριακό υπόδειγμα, μπορεί λοιπόν ο Plaza να είχε υιοθετήσει σε αυτό το σημείο δική τους ιδέα. Ο Μπίτσιος χαρακτήρισε την Αυστριακή ανεξαρτησία «δεσμευμένη» (που ήταν), αν όμως ακολουθείτο η σκέψη του μεσολαβητή, δηλαδή αν συμμετείχε και η ΕΣΣΔ στις εγγυήσεις, το μέλλον της δυτικής στρατιωτικής παρουσίας στο νησί ίσως τίθετο υπό αμφισβήτηση. Για το σύνολο των κύπριων, ίσως αυτή να ήταν η άριστη λύση.

«στην προσφορά ενός από τα μικρά νησιά τους στους τούρκους για 50ετή εκμίσθωση με δικαιώματα κατασκευής στρατιωτικής βάσης συν την παροχή μίας από τις δύο βρετανικές βάσεις επί της Κύπρου στο ΝΑΤΟ με την προοπτική να έχουν πρόσβαση και σε αυτήν τουρκικά στρατεύματα». Όταν ρώτησε επ' αυτού τους βρετανούς, εκείνοι δεν τού το απέκλεισαν, ενώ ούτε ο Μακάριος το απέρριπτε (όπως τον διαβεβαίωσε ο έλληνας βασιλιάς). Ο Plaza εκτιμούσε ότι οι τούρκοι θα έπρεπε να μετριάσουν τις απαιτήσεις τους «και να φανούν ρεαλιστές». Οι αμερικανοί παρατήρησαν ότι οι πρόσφατες τουρκοσοβιετικές επαφές μάλλον θα απογοήτευσαν τους ελληνοκύπριους και ξεκαθάρισαν ότι δεν σκόπευαν να πιέσουν τους τούρκους, λόγω του απαγορευτικού πολιτικού κόστους στις διμερείς σχέσεις. Ο G. Ball διατύπωσε την πιο ενδιαφέρουσα παρατήρηση εκείνης της συζήτησης, όταν βολιδοσκόπησε τον Plaza από νομικής άποψης: πώς θα ήταν δυνατόν να μεταβληθεί το ιδιοκτησιακό καθεστώς μίας βρετανικής βάσης, αν αναλογιζόταν κανείς τις πρόνοιες των συμφωνιών του 1960 περί επιστροφής των βάσεων στην Κυπριακή Δημοκρατία; Ο Plaza αποκρίθηκε ότι η λύση θα ήταν εύκολη και νομότυπη: η «ΝΑΤΟποίηση» μίας βάσης δεν παρουσίαζε θεμελιώδη προβλήματα από νομικής πλευράς (συνιστούσε μάλλον τροποποίηση παρά ριζική μεταβολή χρήσης φαινόταν να υπονοεί) κι άλλωστε η όλη ενέργεια όφειλε να έχει εκ των προτέρων εξασφαλισμένες τις ευλογίες του Αρχιεπισκόπου, επομένως, αν αποσπόταν προηγουμένως η δική του συγκατάθεση, δεν θα υπήρχε πλευρά που να διατυπώσει αποτελεσματικές αντιρρήσεις (θεωρούσε κατ' επέκταση ότι η ΕΣΣΔ και το ΑΚΕΛ δεν θα είχαν μάλλον την πρόθεση και με βεβαιότητα ούτε τις δυνατότητες να υπονομεύσουν το σχέδιο). Ο Plaza ζήτησε από τους αμερικανούς να τον υποστηρίξουν σε θέματα συλλογής πληροφοριών και να τον συνδράμουν στις προσπάθειές του να πείσει τους τούρκους (άρα εμπιστευόταν τις ΗΠΑ απόλυτα) [348]. Τις επόμενες μέρες ο Plaza ανταποκρίθηκε θετικά σε πρόταση συνάντησης που τού απηύθυνε ο σοβιετικός πρεσβευτής στην Λευκωσία [349].

Ο έλληνας πρεσβευτής στην Άγκυρα ανέφερε στις 11 Νοεμβρίου ότι η τουρκική κυβέρνηση «κινείται εντόνως προς βελτίωσιν σχέσεών της μετά Αράβων –προφανώς εν όψει συζητήσεως Κυπριακού υπό Γεν. Συνέλευσης ΟΗΕ». Σύμφωνα με τις πληροφορίες του, που ακόμη δεν είχε κατορθώσει να διασταυρώσει, ο τούρκος υπουργός εξωτερικών κατά το πρόσφατο ταξίδι του στη Μόσχα είχε ζητήσει από τους σοβιετικούς να μεσολαβήσουν ώστε να βελτιωθούν οι τουρκοαιγυπτιακές διπλωματικές σχέσεις και να «επανέλθουν εις

[348] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 164".
[349] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _4513/16-11-64 προς τις Διευθύνσεις Δ΄, Γ΄ Α΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ.

επίπεδον Πρεσβευτών». Ο Πούμπουρας υπενθύμισε ότι η διπλωματική εκπροσώπηση της Αιγύπτου «συμβαίνει αυτήν την στιγμήν διά ad hoc Επιτετραμμένου εις Άγκυραν» [350]. Ο βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα αναρωτιόταν την ίδια ημέρα αν η Τουρκία ήταν έτοιμη να αποδεχθεί τις διακοινοτικές συνομιλίες, εφόσον αυτές θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ομοσπονδία και να αποφευχθεί η ένωση. Το ερώτημα εδραζόταν στην διαπίστωση που θα επανεμφανιζόταν τους επόμενους μήνες, ότι δηλαδή η ΕΣΣΔ (αυτή επισήμως), η Τουρκία αλλά και ο Μακάριος (ανομολόγητα) έκλιναν για τους δικούς της λόγους η κάθε πλευρά να ευνοήσουν μάλλον την ανεξαρτησία παρά την ένωση. Ο λόρδος Hood του Foreign Office, που διαφωνούσε με αυτήν την ανάλυση, όπως σημείωνε δύο εβδομάδες αργότερα, εκτιμούσε ότι το πολιτικό κόστος της εγκατάλειψης της αυτοδιάθεσης (δηλαδή της ένωσης) προς όφελος της ανεξαρτησίας παρέμενε απαγορευτικά υψηλό για τον Αρχιεπίσκοπο, αλλά ότι κάτι ανάλογο ίσχυε και για την Τουρκία (ότι δηλαδή δεν γινόταν εύκολα να αποδεχθεί δημοσίως την ανεξαρτησία, έστω και στην εκδοχή της διζωνικής λύσης). Οι δύο βρετανοί συμφωνούσαν ότι χωρίς εδαφικό αντάλλαγμα επί της Κύπρου, η Άγκυρα δεν θα συζητούσε εύκολα καμία λύση. Σαφώς πάντως, οι βρετανικές σκέψεις ήταν ρεαλιστικά ελαστικές, λόγω διαύγειας των ζητουμένων του Λονδίνου: καλή και προτιμητέα ήταν οποιαδήποτε εξέλιξη επέτρεπε την ακώλυτη διαιώνιση της παρουσίας των βάσεών τους [351]. Πάντως, ο Erkin δήλωσε στην *Milliyet* (17/11) ότι τασσόταν υπέρ είτε της διπλής ένωσης είτε της ομοσπονδίας [352].

Ο Α. Παπανδρέου παραιτήθηκε από το χαρτοφυλάκιό του (ήταν αναπληρωτής υπουργός συντονισμού) στα μέσα του μήνα. Η έντονη φημολογία στις αθηναϊκές εφημερίδες ότι οι λόγοι της κίνησής του σχετίζονταν με το Κυπριακό και με πιέσεις που ασκήθηκαν από την αμερικανική πρεσβεία [353], υποχρέωσαν τον Labouisse να εκδώσει τις επόμενες μέρες ανακοίνωση διάψευσης την οποία με καθυστέρηση προσυπέγραψε ο Γ. Παπανδρέου –προς μεγάλη ενόχληση του αμερικανού πρέσβη. Ο Μακάριος εντωμεταξύ, απηύθυνε πρόσκληση στην Ανδρέα για επίσκεψη στο νησί (ή, για την ακρίβεια, οι Παπανδρέου εκμαίευσαν την πρόσκληση σε συνέχεια της επαινετικής για τον Ανδρέα διαμαρτυρίας του ελληνοκύπριου ηγέτη λόγω της απώλειας από τα κυβερνητικά έδρανα ενός αφοσιωμένου φίλου της Κύπρου), την οποία ο Labouisse προέβλεπε ότι ο οικοδεσπότης και ο προσκεκλημένος θα εκμεταλλεύονταν εξίσου, για να προβληθούν ως αντιστεκόμενα θύματα των αμερικανικών

[350] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: _7172/11-11-64 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) προς τις Διευθύνσεις Δ΄και Α΄ Πολιτική.
[351] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 172-173.
[352] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 243.
[353] Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 94-98, J. Meynaud τ. Β΄op cit σ 64.

ραδιουργιών [354]. Η τετραήμερης διάρκειας (20-24/11) παραμονή του Α. Παπανδρέου στον νησί (πήγε συνοδευόμενος απ' τους Γ. Αλευρά και Δ. Μαρούδα, τού επιφυλάχθηκε επίσημη όσο και θερμότατη υποδοχή, τόσο από την κυβέρνηση όσο κι από τον λαό, με έντονη την παρουσία οργανωμένων οπαδών του ΑΚΕΛ), υπήρξε αφορμή σοβαρών προστριβών μεταξύ των ελλαδιτών αξιωματικών (επιχειρήθηκε η αποθάρρυνσή τους να παραστούν σε δημόσια ομιλία του σε κλειστό χώρο, αν και ο μέραρχος υποστράτηγος Γεωργιάδης τούς κάλεσε να την παρακολουθήσουν προαιρετικά). Ο Γρίβας, χολωμένος από την απήχηση του Ανδρέα, συνέδεσε την επίσκεψή του με προσπάθεια πολιτικού προσηλυτισμού αξιωματικών, ενώ η *Καθημερινή* σχολίασε αρνητικά την πρόσκληση του «πρωταθλητού της εκτροπής της Ελληνικής πολιτικής» στην Κύπρο. Αν κάποιος με βεβαιότητα ολοκλήρωσε τον προσεταιρισμό προσωπικότητας, αυτός ήταν ο Μακάριος: τα εκθειαστικά σχόλια του ελλαδίτη πολιτικού για τα «μαθήματα πολιτικής ηγεσίας στην πράξη» που έλαβε από τον Αρχιεπίσκοπο (ο οποίος τού επέτρεψε να τον παρακολουθήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του), δεν αφήνουν αμφιβολία ότι ο ελληνοκύπριος ηγέτης λειτούργησε παραδειγματικά για τον μετέπειτα πρωθυπουργό. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής οι αναλύσεις τους συνέπιπταν ούτως ή άλλως, ενώ στο επίπεδο της τακτικής και των ελιγμών, της επιτυχούς υλοποίησης των σχεδιασμών που φάνταζαν τολμηροί ως αιθεροβάμονες και απαξιώνονταν φθονερά από τους αντιπάλους τους ως τυχοδιωκτική κρυμνοβασία, οι συγκλίσεις τους ήταν τέτοιες που μπορεί με μία δόση υπερβολής να λεχθεί ότι ο Μακάριος υπήρξε «πολιτικός μέντορας» του Ανδρέα –με βεβαιότητα τον επηρέασε πολύ περισσότερο απ' ό,τι ο βιολογικός πατέρας του Γ. Παπανδρέου. Στο επίπεδο της τρέχουσας συγκυρίας πάντως, ο δημόσιος λόγος του Ανδρέα κατά την επίσκεψή του εκείνη απέπνεε προσπάθεια σφυρηλάτησης της αίσθησης ενότητας μεταξύ της ελλαδικής και της ελληνοκυπριακής ηγεσίας –με άλλα λόγια, δεν σημειώθηκε από αυτήν την άποψη κάποια επίσημη ανατρεπτική εισήγηση της θεωρίας του «εθνικού κέντρου», καθώς ορθά επισήμανε ο Π. Τζερμιάς [355]. Το ίδιο διάστημα, δημοσιεύθηκαν στους *Times* Λονδίνου και στον Παρισινό *Le*

[354] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 165", Σ. Δραΐνας 2013 op cit σσ 191-192.

[355] Α. Παπανδρέου 2006 op cit σσ 236-237, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 298-302, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 106-107, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 223-224, Δ. Παραλίκας, *Συνωμοσίες / ΙΔΕΑ & ΑΣΠΙΔΑ /1944-1974*, Αθήνα: Βασδέκης, 1982, σ 279, Ι. Μπήτος op cit σ 143, Π. Τζερμιάς op cit σσ 620-621. Ο Β. Λυσσαρίδης χαρακτήρισε τολμηρή την κίνηση του Μακάριου να προσκαλέσει τον Ανδρέα: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμέλ.), Σ. Δραΐνας – Γ. Ε. Διακογιάννης (επιμέλ. συνεντεύξεων), *Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ και η εποχή του: βιογραφικό σχεδίασμα, μελετήματα και μαρτυρίες*, τ. 2ος, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000-2009, σ 86. Η επισημότητα με την οποία τον υποδέχθηκε η κυπριακή Πολιτεία, η παρουσία στρατιωτικού αγήματος και η πρόσκληση αξιωματικών στην ομιλία του αξιοποιήθηκαν αργότερα, στην «υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ». Ο Γρίβας, δυσανασχετώντας έστω, παρέστη στην υποδοχή κι επέτρεψε την επίσκεψη του Ανδρέα στο στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ (Σ. Δραΐνας 2013 ibid σ 192). Από τα συμφραζόμενα όμως προκύπτει ότι αντιλήφθηκε ως πολιτική απειλή τον γιό του

Figaro συγκλίνοντα άρθρα ότι ο Μακάριος επιδίωκε την μείωση ων ελλαδικών στρατευμάτων στο νησί και της Εθνικής Φρουράς (στο πλαίσιο μυστικής συμφωνίας του με την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο όπως υποστήριζε ο *Figaro* [356]).

Ότι η τουρκοσοβιετική προσέγγιση διέθετε αποκλειστικά πραγματιστικό υπόβαθρο κατέστη σαφές εκείνες τις μέρες, όταν έγινε γνωστό ότι κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία με επικεφαλής Γερουσιαστή του συντηρητικού κόμματος Δικαιοσύνης θα μετέβαινε στην Ταϊβάν για να μετάσχει στην «1η Συνέλευσιν της Αντικομμουνιστικής Ενώσεως Ασιατικών Χωρών, ήτις θα συνέλθη εν Φορμόζη». Σε αυτήν οι τούρκοι σκόπευαν να υποβάλουν έκθεση όπου περιέγραφαν κι ανέλυαν τους κινδύνους του Κυπριακού «από απόψεως Κομμουνισμού» [357]. Αφετέρου, ότι η εκ νέου διεθνοποίηση του Κυπριακού στη Β΄ φάση της

πρωθυπουργού και λίγο αργότερα, από τις αρχές Δεκεμβρίου, ξεκίνησε πυκνή προσωπική αλληλογραφία προς τον βασιλιά αποκλειστικά, χωρίς να εμπιστεύεται πλέον τον Γ. Παπανδρέου, εξαιτίας του ευρύτερου ερείσματος που φαινόταν να αποκτά ο Ανδρέας: Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σσ 253-256. Ούτε ο αρχηγός της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλος έχασε την ευκαιρία λίγο μεταγενέστερα να στηλιτεύσει από το βήμα της Βουλής τις πολιτικές προεκτάσεις της υποδοχής του Ανδρέα, αναφέροντας χαρακτηριστικά «Δεν ήτο ο Μακάριος, ο οποίος παρέταξε στα στρατιωτικά τμήματα, ήτο η ΕΛΔΥΚ»: *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, 25-11-1964 op cit σ 102.

[356] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ ibid σσ 230-231.

[357] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: _7271/16-11-64 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) προς τις Διευθύνσεις Α΄ και Δ΄ Πολιτική. Η τελευταία (η Δ΄ Πολιτική Δ/νση του ΥπΕξ) ζήτησε από την ελληνική πρεσβεία στο Τόκυο να τηρηθεί ενήμερη «επί των Τουρκικών δραστηριοτήτων» στην επίμαχη σύνοδο (_ΔΚ212-5064/17-11-64). Ο έλληνας πρέσβης Αλ. Λιάτης καθησύχασε το Κέντρο παρέχοντας όσες πληροφορίες χρειαζόταν: η μεν Σύνοδος ήταν προϊόν 10ετούς παρελθόντος και συγκεκριμένα προσπάθειας της Ταϊβάν, της Ν. Κορέας και του Ν. Βιετνάμ να συντονίσουν την προπαγάνδα τους εις βάρος της ΛΔ Κίνας. Οι ιάπωνες αντιμετώπισαν αφ' υψηλού τόσο την Σύνοδο όσο και την τουρκική αντιπροσωπεία η οποία επισκέφθηκε έπειτα το Τόκυο, όμως η προσπάθειά της ήταν αξιοσημείωτη. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι όταν συναντήθηκαν με τον ιάπωνα υφυπουργό εξωτερικών τού μίλησαν για το πανίσχυρο ΑΚΕΛ με τα εκλογικά ποσοστά άνω του 30% (υπερβάλλοντας κατά τι, όπως συμπλήρωσε ο ενημερωμένος για την απήχηση της κυπριακής Αριστεράς πρέσβης, που στην πραγματικότητα κυμαινόταν στο 29%, καθώς σημείωνε). Ο ιαπωνικός Τύπος αδιαφόρησε πλήρως για την έλευση της τουρκικής αντιπροσωπείας: από την ελληνική πρεσβεία στο Τόκυο (Λιάτης) _1628/Δ4β/προς την Δ΄ Πολιτική. Το όλο περιστατικό ήταν ένα από τα πολλά παρεμφερή που εκτυλίχθηκαν και παρατέθηκε ως τυπικό δείγμα της εγγραφής του Κυπριακού στον Ψυχροπολεμικό διπολισμό και για την ακρίβεια των προσπαθειών εκμετάλλευσης του δεύτερου για την προβολή του πρώτου. Ειδικά η τουρκική πλευρά αναζητούσε εναγωνίως διεθνή ερείσματα, λόγω της ελληνοκυπριακής υπεροχής σε απήχηση στο στερέωμα των κρατών παγκοσμίως. Η ελληνοκυπριακή πλευρά υπήρξε ιδιαίτερα δραστήρια, δεν επαναπαυόταν στην εικόνα του μικρού κι ευάλωτου κράτους που υφίστατο διαρκείς απειλές από τον μεγάλο του βόρειο γείτονα. Συνδύαζε πάντοτε την οικονομική διπλωματία με «Αποστολάς διαφωτίσεως», των οποίων προΐσταντο μέλη της κυβέρνησης, της Βουλής των Αντιπροσώπων (ad hoc αποστολές στην Άπω Ανατολή όπου δεν υπήρχε κυπριακή διαπίστευση) και κυρίως στελέχη του ολιγάριθμού αλλά εξαιρετικά παραγωγικού διπλωματικού σώματος (στην Λατινική Αμερική ο Κ. Ασσιώτης, γεν. Δ/της του υπουργείου, στην Αφρική ο Β. Κότσαπας, πρέσβης της Κύπρου στο Κάιρο, στη Σκανδιναβία ο πρέσβης της Κύπρου στην Μόσχα Λ. Γεωργιάδης). Βλ. ενδεικτικά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: από την Δ΄ Πολιτική _ΔΚ252-573/30-12-64 προς σειρά περιφερειακών πρεσβειών (Στοκχόλμης, Ρίο, Ν. Δελχί, Κοπεγχάγης) και την Μ.Α./ΟΗΕ, Ş. Kıralp 2017 op cit σ 8. Η κυπριακή Αριστερά κινείτο αναλόγως: όταν πχ η νεολαία του ΑΚΕΛ, η ΕΔΟΝ, οργάνωσε «Διεθνές Σεμινάριο Νεολαίας»,

ύπαρξής του, απασχολούσε έντονα την τουρκική ηγεσία και προξενούσε προσεκτικές αναθεωρήσεις της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, αποτυπώθηκε σε ένα κρίσιμο στρατιωτικά πεδίο διμερών σχέσεων, το τουρκοϊσραηλινό: στα τέλη Νοεμβρίου ακυρώθηκε η επίσκεψη του αρχηγού της ισραηλινής πολεμικής αεροπορίας E. Weizman (και μετέπειτα υπουργού άμυνας και προέδρου της χώρας) στην Τουρκία, που είχε προγραμματιστεί για τις 8/12, παρά τη σφοδρή επιθυμία του τούρκου ομολόγου του I. Tansel να πραγματοποιηθεί. Σύμφωνα με την επικρατέστερη ερμηνευτική εκδοχή, η ακύρωση υπήρξε αποτέλεσμα επιθυμίας του πρωθυπουργού İnönü. Ο παλαίμαχος ηγέτης έκρινε ότι οι χειρονομίες καλής θέλησης προς τον Αραβικό Κόσμο έπρεπε να κλιμακωθούν, αν επρόκειτο να αποσπαστούν κάποτε θετικές ψήφοι του για το Κυπριακό στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ. Η ενόχληση του Ισραήλ ήταν έντονη, διότι όλα τα προηγούμενα χρόνια είχε θέσει στην διάθεση της Τουρκίας την υποστήριξη όσων ομάδων πίεσης διέθετε στις ΗΠΑ και στην Λατινική Αμερική, ενώ επίσης οι δεσμοί στη στρατιωτική σφαίρα ήταν ιδιαίτερα ισχυροί και έμοιαζαν ακατάλυτοι. Το μείζον πρόβλημα των διμερών σχέσεων της εποχής ήταν η επιβεβλημένη διακριτικότητα: ούτε το Ισραήλ ήθελε να διαρρήξει τις σχέσεις του με τη Ελλάδα και την Κύπρο, ούτε η Τουρκία ήθελε να ταυτίζεται δημοσίως με το Ισραήλ [358].

Στις επαφές κορυφής μεταξύ δυτικογερμανών και αμερικανών εκείνες τις μέρες (συζητήσεις των δύο υπουργών άμυνας von Hassel – R. McNamara με συμμετοχή και του υφυπουργού εξωτερικών των ΗΠΑ G.Ball), οι δύο πλευρές συμφώνησαν μεν ότι η Κύπρος, «αποστρατιωτικοποιουμένη, δήθεν ανεξάρτητος», θα ήταν δυνητικά πολύ μεγαλύτερη

φρόντισε ώστε οι αντιπροσωπείες από την ΕΣΣΔ, την Βουλγαρία και την ΛΔ της Γερμανίας να περιηγηθούν περιοχή στις ακτές του Τηλλυρίας με οδηγό-αφηγητή ένα θύμα των αεροπορικών βομβαρδισμών του περασμένου Αυγούστου «εδώ … τουρκικά αεροπλάνα έσπειραν τον θάνατο μεταξύ γυναικών, γερόντων, παιδιών. Στις βόμβες που χρησιμοποίησαν οι επιτιθέμενοι υπήρχε το σήμα 'κατεσκευάσθη εις τας ΗΠΑ' , στα αεροπλάνα ήταν σημειωμένο ιδιοκτησία του ΝΑΤΟ΄…». Οι εκδηλώσεις κατέληξαν με εορταστικές εκδηλώσεις ευγνωμοσύνης των κύπριων προς τους σοβιετικούς επισκέπτες. Ανάλογη υποδοχή είχαν επιφυλάξει στους ελληνοκύπριους συνομήλικους ομοϊδεάτες τους οι νεολαίοι του ΚΚΣΕ σε διεθνούς συμμετοχής εκδήλωση που είχε διοργανωθεί στην Μόσχα το αμέσως προηγούμενο διάστημα, στο πρόγραμμα της οποίας είχαν συμπεριλάβει «Ημέρα αλληλεγγύης στον Κυπριακό Λαό»: Από το Γραφείο Τύπου της ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα (Δεμαθάς) _1334/Κ/24-10-64, προς τη Δ/νση Εξωτερικού Τύπου της Γεν. Δ/νσης Τύπου της Προεδρίας της κυβέρνησης. Σε «Έκτακτη Παγκύπρια Συνδιάσκεψη της ΕΔΟΝ» που συγκλήθηκε τον Δεκέμβριο του 1964 και στην οποία είχαν προσκληθεί νεολαιίστικες οργανώσεις από την Ελλάδα, την ΕΣΣΔ, την Ανατολ. Γερμανία και την Αίγυπτο, εκδόθηκαν ψηφίσματα καταδίκης των τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών, του αγγλοαμερικανικού ιμπεριαλισμού που αποκαλείτο «ο κύριος εχθρός της εθνικής μας υπόθεσης, που ενθάρρυνε, χρηματοδότησε και εξόπλισε την ξενοκίνητη ανταρσία και βυσσοδομεί για την διάσπαση του λαού μας, … για την υποδούλωση στα ΝΑΤΟϊκά σχέδια προς εξυπηρέτηση των ιμπεριαλιστικών συμφερόντων στην Μ. Ανατολή», της παρουσίας των βρετανικών βάσεων, «της χρησιμοποίησης της Νήσου για την Πολυμερή Πυρηνική Δύναμη του ΝΑΤΟ» και «όλων των ξένων επεμβάσεων που αλλοιώνουν την ανεξαρτησία της Κύπρου»: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _3938/14-12-64 προς την Δ΄ Πολιτική Δ/νση.

[358] Ο. Bengio 2004 (2010) op cit σσ 59-61.

απειλή για την Τουρκία, κατά τα άλλα όμως, η κάθε πλευρά προέβαλε τις δικές της προτεραιότητες: οι δυτικογερμανοί δεν έβλεπαν μεγάλες δυσκολίες στην μετατροπή όχι μόνον μίας, αλλά και των δύο βρετανικών βάσεων σε ΝΑΤΟϊκές και στην παράλληλη απόσυρση του Μακάριου από πολιτικές εξουσίες μετά την ένωση, οι δε αμερικανοί δήλωσαν εντελώς απρόθυμοι να επαναλάβουν τις πιέσεις τους προς την τουρκική κυβέρνηση (κάτι που ο Ball απέκλεισε επικαλούμενος την παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης της Άγκυρας προς την «σημερινήν Ελληνικήν Κυβέρνησιν») [359].

Στις 25 Νοεμβρίου, η Επιτροπή Αμυντικού Σχεδιασμού του ΝΑΤΟ συνέταξε προκαταρκτική Αναφορά για υπουργική χρήση κατά την επερχόμενη Σύνοδο του Δεκεμβρίου, σχετικά με τις προόδους των Ομάδων Εργασίας που εξέταζαν τα προβλήματα της Νοτιοανατολικής Περιοχής της συμμαχίας. Τα θέματα που με βάση τις ως τότε προόδους χαρακτηρίζονταν ως «χρήζοντα περαιτέρω μελέτης» ήταν: «η αξιολόγηση των ανά Κλάδο [των ελληνικών και των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων] προτεραιοτήτων σχετικά με τις αποστολές τους, η πιθανότητα επαναφοράς ορισμένων από τις δυνάμεις υπό εθνική διοίκηση στο status των υπό ΝΑΤΟϊκή διοίκηση, καθώς και το είδος και η έκταση της βοήθειας που θα λάμβαναν σε περίπτωση ανάγκης, αν δηλαδή θα αποδεσμεύονταν για την άμυνα της περιοχής πυρηνικά όπλα και κυρίως νάρκες ατομικής γόμωσης, ή αν θα αναπτυσσόταν η Δύναμη Ταχείας Αντίδρασης του ΝΑΤΟ [360], ή αν θα προωθούνταν τοπικά στρατηγικές εφεδρείες». Τα προς το παρόν συμπεράσματα συνοψίζονταν στις ακόλουθες παρατηρήσεις: οτιδήποτε αποφασιζόταν για τις δύο χώρες, θα έπρεπε υποχρεωτικά να εναρμονιστεί με τον υπόλοιπο προγραμματισμό που εκπονείτο για το σύνολο των κρατών-μελών της συμμαχίας. Οι δύο χώρες δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στα ΝΑΤΟϊκά τους καθήκοντα άνευ συμμαχικής συνδρομής, η οποία όφειλε να εκταθεί σημαντικά, τόσο σε υλική όσο και σε οικονομική ενίσχυση, ακόμη κι αν επρόκειτο να εφαρμοστούν οι σχετικοί σχεδιασμοί στην εκδοχή των πλέον περιορισμένων εκσυγχρονισμών κι αναβάθμισης της αμυντικής ικανότητας της συμμαχίας. Σε μείζονα συλλογική επιδίωξη αναγορευόταν η προσπάθεια αναπροσαρμογής των αποστολών της Ελλάδας και της Τουρκίας ώστε να είναι σε θέση να προτάξουν άμυνα με την βοήθεια των εταίρων τους, κυρίως όμως με την μέγιστη δυνατή αξιοποίηση των δικών τους εθνικών πόρων. Στις 27/11 η Ομάδα Εργασίας για τα αμυντικά προβλήματα της ΝοτιοΑνατολικής Περιοχής της συμμαχίας ζήτησε από τους επιτελείς του ΝΑΤΟ να

[359] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 45-46.
[360] Επρόκειτο για μικρό σχηματισμό, αρχικά ταξιαρχίας, που αργότερα μεγεθύνθηκε, επρόκειτο όμως και πάλι για αμφίβολης αποτελεσματικότητας δύναμη. Ιδρύθηκε το 1961: F. A. Beer, *Integration and Disintegration in NATO* / *Processes of Alliance Cohesion and Prospects for Atlantic Community,* Columbus, OH: Ohio State University Press, 1969, σσ 53, 101-102.

συνδράμουν τεχνικά τους έλληνες αρμοδίους στην σύνταξη των αναθεωρημένων στόχων για τις στρατιωτικές δυνατότητες της χώρας [361].

Στις 25 Νοεμβρίου στην αθηναϊκή Βουλή διεξάχθηκε έντονη συζήτηση με αντικείμενο την αποτίμηση των εξελίξεων στο Κυπριακό. Ο ηγέτης της μείζονος αντιπολίτευσης Π. Κανελλόπουλος επικέντρωσε την κριτική του στους κυβερνητικούς χειρισμούς, κατηγορώντας τον Γ. Παπανδρέου για διπροσωπία και άσκηση μυστικής διπλωματίας, ενώ εκείνος που προκάλεσε τον κοινοβουλευτικό διάλογο, ο Σπ. Μαρκεζίνης, επιτέθηκε κατά του Αρχιεπισκόπου, προσάπτοντάς του εύστοχα υποκριτική διάθεση, αφού οι προϋποθέσεις που έθετε για την αποδοχή της ένωσης (να έχει προηγηθεί ουσιώδης αυτοδιάθεση, να απομακρυνθούν οι βρετανικές βάσεις και να μην ιδρυθούν νέες, να μην παρασχεθεί κανενός είδους εδαφική αντισταθμιστική ικανοποίηση στην Τουρκία), την καθιστούσαν χίμαιρα. Η ΕΔΑ περιορίστηκε να εξάρει την στάση της ΕΣΣΔ και των κρατών με προοδευτικά καθεστώτα έναντι της Κύπρου, τόνισε την ανάγκη κατάργησης των συμφωνιών του 1959-1960 και συνέχισε να καταγγέλλει τα δυτικά σχέδια ως κατά βάθος διχοτομικά. Ο Στ. Κωστόπουλος απέδωσε τις τρέχουσες δυσχέρειες στα βάρη της περιόδου των ιδρυτικών Συνθηκών, στην τουρκική αδιαλλαξία και στην υποβάθμιση των ελληνοκυπριακών επιθυμιών από πλευράς «του διεθνούς παράγοντα [sic: των ΗΠΑ]» [362]. Οι τουρκικές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου συνεχίστηκαν εκείνο τον μήνα, κυρίως πάνω από την Λέσβο [363].

Την τελευταία μέρα του Νοεμβρίου ο Μακάριος παραχώρησε συνέντευξη στον Ν. Μπότση της αθηναϊκής *Ακροπόλεως*, στην οποία επανέλαβε ότι δεν υφίσταντο πολιτικές δεσμεύσεις συνοδευτικές της εξοπλιστικής συμφωνίας με την ΕΣΣΔ, ότι η σχετική πράξη είχε συναφθεί σε καθαρά εμπορική βάση, αρνήθηκε να δημοσιοποιήσει το περιεχόμενό της ως εθνικά επιζήμια ενέργεια, υπενθύμισε για μία ακόμη φορά ότι είχε προηγουμένως αποταθεί στο ΗΒ «και ακολούθως εις διαφόρους άλλας χώρας» υφιστάμενος απόρριψη και χαρακτήρισε την Κύπρο «φρούριον, του οποίου η εκπόρθησις δεν αποτελεί εύκολον εγχείρημα». Ως προς την μεταβολή του καθεστώτος των βρετανικών βάσεων σημείωσε τα ακόλουθα: θεωρούσε ότι το προβάδισμα για την διαπραγμάτευση του μέλλοντός τους το είχε η Λευκωσία και διέψευσε ότι είχε δεσμευθεί «νομικά και πολιτικά» προς την Μόσχα και τους Αδεσμεύτους να μην δεχθεί την ένωση αν προηγουμένως δεν είχε επιτύχει την κατάργηση

[361] *NARR*, AC/248-D(64)3/25-11-1964 op cit σσ 10-11, AC/248-D(65)1/13-5-1965, σ 1.
[362] Σ. Ριζάς 1997 op cit σσ 66-70, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σ 111.
[363] *ΜΙΣΠΑ*, Box 204/8, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ, Περίοδος Στ΄ 1950-20/4/1967, 142 ΣΑΕ 1957-1966, Φάκελος 142 ΣΑΕ, Ημερολόγια 1962-3-4, «Νοέμβριος 1964».

των βάσεων. Επισήμως, ο Αρχιεπίσκοπος δεν θεωρούσε ότι είχε επέλθει ουσιώδης μεταβολή της στάσης της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό [364]. Κατά σύμπτωση, εκείνη τη μέρα ο έλληνας Πρόξενος στην Ιερουσαλήμ είχε μία ενδιαφέρουσα συζήτηση με τον πρέσβη της ΕΣΣΔ στο Ισραήλ, στη διάρκεια της οποίας ο πρώτος εξέφρασε παράπονα για την πρόσφατη μεταβολή της σοβιετικής στάσης στο Κυπριακό, αλλά και για την πάγια αντίθεση της Μόσχας στην ένωση. Ο σοβιετικός διπλωμάτης τού απάντησε χωρίς περιστροφές ότι το μόνο στο οποίο αντιτασσόταν η χώρα του «ήταν η δημιουργία ΝΑΤΟϊκών βάσεων στο νησί, ακόμη και η παρουσία των βρετανικών βάσεων» [365]. Το ίδιο διάστημα, οι βρετανοί απέρριψαν κάθε προοπτική εμπιστευτικών επαφών με τον Μακάριο: όταν το Foreign Office πληροφορήθηκε ότι καταβλήθηκε προσπάθεια δημιουργίας τέτοιου διαύλου μέσω του ελληνοκύπριου υπουργού Τ. Παπαδόπουλου και του βρετανού αξιωματικού (μέλους των μικτών ελληνοβρετανοτουρκικών ειρηνευτικών περιπολιών στο νησί, αποδεδειγμένα φίλου της ειρηνικής συνύπαρξης των δύο κοινοτήτων) M. Packard, αντέδρασε με οργή και η προσέγγιση ναυάγησε [366].

Την ημέρα που ο Μακάριος παραχώρησε την συνέντευξη στον Μπότση (30/11), ο αμερικανός πρέσβης στην Άγκυρα Hare απέστειλε στο State Dept μακροσκελές μήνυμα με την ανασκόπηση των πρόσφατων εξελίξεων στην οποία σημείωνε τα εξής: α) ο Μακάριος ήταν ο αδιαφιλονίκητος κυρίαρχος πολιτικά στην ελληνική πλευρά, β) η ένωση (στην εκδοχή που προωθούσαν οι ΗΠΑ), απομακρυνόταν από τον ορίζοντα της υλοποιήσιμης εξέλιξης βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον ˙ τούρκοι κι ελληνοκύπριοι συνέκλιναν -έστω και από τελείως διαφορετικές αφετηρίες κινήτρων- στην πρόκριση της ανεξαρτησίας, γ) η οποία ανεξαρτησία, υποστηριζόμενη από την ΕΣΣΔ, δεν είχε απλώς εισαγάγει τη Μόσχα στην «Κυπριακή εξίσωση», αλλά επιπλέον τής είχε επιτρέψει να κερδίσει τον σεβασμό τόσο των τούρκων όσο και των ελληνοκύπριων, δ) και επομένως, βάσει της αλληλεπίδρασης αυτών των προτιμήσεων, η ανεξαρτησία, σε όποια εκδοχή της κι αν προκρινόταν, αποτελούσε προς το παρόν την μόνη βιώσιμη λύση και για τις ΗΠΑ, ε) ο νέος ειδικός μεσολαβητής του ΟΗΕ, παρόλη την προσωπική του διαπραγματευτική δεξιοτεχνία, δεν συνεισέφερε παραγωγικά (για τις δυτικές θέσεις) στην όλη διαδικασία, στ) εξαιτίας των εξισορροπητικών προσπαθειών των ΗΠΑ, η απήχησή τους σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη («στην Άγκυρα, στην Αθήνα και στην Λευκωσία» συνολικά), συρρικνωνόταν, ζ) η πίστη της Ελλάδας και της

[364] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 659-664.
[365] A. Stergiou, THE COMMUNIST PARTY OF CYPRUS AND SOVIET POLICY IN THE EASTERN MEDITERRANEAN, *Modern Greek Studies Yearbook*, vol 30/31, 2014/15, Minneapolis, MN: University of Minnesota,σ 219 υποσημ. 49.
[366] M. Packard, *Getting it wrong / Fragments from a Cyprus diary, 1964*, Milton Keyne: Author House 2008, σσ 332-333.

Τουρκίας στο ΝΑΤΟ είχε εξανεμιστεί. Ο Hare προσμετρούσε στα λίγα θετικά την αποφυγή ενός ελληνοτουρκικού πολέμου (εξαιρώντας την περίπτωση αιφνιδιαστικής κήρυξης της ένωσης, χωρίς προσυνεννόηση με την Τουρκία, οπότε προεξοφλούσε την σύρραξη). Υπενθύμιζε ότι τα αμερικανικά συμφέροντα στις δύο χώρες (Ελλάδα – Τουρκία) ήταν «εφάμιλλα μεν από ποιοτικής άποψης, όμως ποσοτικά εκείνα στην Τουρκία υπερτερούν». Βάσει των υπαινιγμών του τούρκου υπουργού εξωτερικών προς τους πρέσβεις του ΗΒ και της ΟΔΓ, ο Hare συμπέραινε ότι η Άγκυρα θα επιδίωκε στο εξής την προώθηση μίας λύσης του Κυπριακού που θα περιείχε την ανεξαρτησία και την μετάπτωση σε ομοσπονδία, προσέβλεπε δε στην απόσπαση υποστήριξης από όλους τους διεθνείς παράγοντες (από τις ΗΠΑ και το ΗΒ μέχρι τον ΟΗΕ και την ΕΣΣΔ) σε αυτήν την κατεύθυνση. Απορρίπτοντας την -όπως συνήθως εξτρεμιστική- εισήγηση του Belcher περί επιβολής της ομοσπονδίας στους ελληνοκύπριους διά της βίας, ο Hare πίστευε ότι αυτή μπορούσε να εφαρμοστεί κατά τρόπο βιώσιμο μόνον εφόσον την ενέκρινε ο Μακάριος˙ οι διαρκείς (πάντως όχι αιματηρές, μακριά λοιπόν από τις προτιμήσεις του ομολόγου του στην Λευκωσία) πιέσεις προς τον Αρχιεπίσκοπο για να αποσπασθεί η συναίνεσή του, ήταν η ενδεδειγμένη μέθοδος επίτευξης του σκοπού, κατά τον Hare. Ο Belcher σχολίασε την μεθεπομένη (2/12) ότι η αδιαφιλονίκητη ισχύς των ελληνοκύπριων από κάθε άποψη τοπικά (στρατιωτική, ελέγχου των κρατικών μηχανισμών κλπ) σε συνδυασμό με την αποφασιστικότητά τους να επιτύχουν την αδέσμευτη ανεξαρτησία, τους καθιστούσε αδιάλλακτους και αυτό τους οδηγούσε σε σταδιακή κλιμάκωση των ενεργειών τους με τελικό σκοπό την σταδιακή εφαρμογή των «13 σημείων του 1963» (ο Belcher, ορθά σε αυτό το σημείο, εκτιμούσε ότι αν το ελληνοκυπριακό σχέδιο επιτύγχανε, οι τουρκοκύπριοι θα είχαν σύντομα «την τύχη των Αράβων [Παλαιστίνιων] προσφύγων στον Λίβανο, την Ιορδανία και τη Γάζα»). Ο νέος αυτός γύρος προκλήσεων θα καθιστούσε εντέλει την τουρκική επέμβαση αναπόφευκτη, με ό,τι αυτό θα συνεπαγόταν για τη ΝΑΤΟϊκή συνοχή και τα αμερικανικά συμφέροντα. Επιπλέον, με την υπάρχουσα κατάσταση και πορεία των πραγμάτων, στο πλαίσιο των ελληνοκυπριακών προσπαθειών επίτευξης της αδέσμευτης ανεξαρτησίας, οι βρετανικές βάσεις θα απειλούνταν, ενώ ταυτόχρονα «ο Κομμουνισμός στο νησί και άλλου θα κάλπαζε. … Οι δικές μας τηλεπικοινωνιακές εγκαταστάσεις εξάλλου, είναι εύκολος στόχος και το πρώτο θύμα για την εκδίωξη της δυτικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο». Χωρίς εδαφική αποζημίωση για την Τουρκία, θα δοκιμάζονταν επίσης οι αμερικανοτουρκικές σχέσεις προσέθεσε, ακόμη κι αν ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος αποφευγόταν. Αφού λοιπόν απορριπτόταν η (αναπόφευκτα διά της βίας) εφαρμογή της «ομοσπονδίας à la Turque», η οποία ήταν αιτία πολέμου για την Ελλάδα όπως ακριβώς ήταν η ένωση για την

Τουρκία, μόνη λύση που απέμενε για τις ΗΠΑ -όπως το έθετε ρητορικά- ήταν η αδράνεια, ώστε να τουλάχιστον ελαχιστοποιηθούν οι βραχυπρόθεσμες ζημίες. Εκείνο που ο Belcher εισηγείτο ήταν η υπέρβαση της διλημματικής επιλογής, διά της εκλογής μίας συνδυαστικής λύσης: της δυναμικής εφαρμογής της ένωσης, με διπλή προϋπόθεση εφαρμογής της α) την απομάκρυνση των Μακαριακών δυνάμεων από την εξουσία και β) τον πειθαναγκασμό της Τουρκίας να αποδεχθεί την ένωση Κύπρου-Ελλάδας με το minimum των αποζημιώσεων που θα τής επιδικάζονταν [367] .

Την ίδια ημέρα (2/12), ο Κωστόπουλος είχε μακράς διάρκειας συνομιλία εφ' όλης της ύλης με τον σοβιετικό ομόλογό του στην Ν. Υόρκη. Ο έλληνας υπουργός εξωτερικών ξεκίνησε με μία σύντομη ανασκόπηση των σχέσεων της Ελλάδας με όσες Ανατολικές χώρες η Αθήνα κατέβαλε προσπάθειες εξομάλυνσης μαζί τους και αμέσως προχώρησε στο επίκεντρο των ζητημάτων αμοιβαία ζωτικού ενδιαφέροντος: αξιολόγησε την τουρκοσοβιετική προσέγγιση ως θετική εξέλιξη για την σταθερότητα στην περιοχή και, περνώντας στο Κυπριακό, τόνισε ότι δεν το θεωρούσε ελληνοτουρκικό, αλλά θέμα «δικαιωμάτων [του] Κυπριακού λαού συμφώνως προς [τον] Καταστατικόν Χάρτη [του] ΟΗΕ». Υπενθύμισε ότι η Ελλάδα απέφυγε να απαντήσει με αντίποινα στην Δυτ. Θράκη για τα μέτρα κατά των Ρωμιών και δεν παρέλειψε να ευχαριστήσει την ΕΣΣΔ για την ως τότε εποικοδομητική (φιλελληνική] της στάση στα Ηνωμένα Έθνη. Ο A. Gromyko συνόψισε τις σοβιετικές θέσεις ως εξής: Η Κύπρος ήταν ανεξάρτητο κράτος–μέλος του ΟΗΕ, αυτό όφειλαν να το σεβαστούν όλοι οι διεθνείς δρώντες και η ύπαρξη δύο κοινοτήτων ήταν «γεγονός ιστορικόν κι αναμφισβήτητον. Η μία κοινότητα αποτελεί μειονότηταν». Η Μόσχα φρονούσε ότι οι δύο κοινότητες ήταν σε θέση να επιλύσουν τα μεταξύ τους προβλήματα, εάν έμεναν ανενόχλητες από εξωτερικές παρεμβάσεις. Στο Κυπριακό, θα συμπαρατασσόταν με όποια πλευρά λειτουργούσε «υπέρ της ανεξαρτησίας και ακεραιότητος της νήσου» και θα αντιτασσόταν σε όποια χώρα επιχειρούσε «ανάμιξιν τρίτων, λχ του ΝΑΤΟ». Για τις ιδρυτικές Συμφωνίες οι σοβιετικοί δεν είχαν άποψη, καθώς δεν είχε ζητηθεί η γνώμη τους όταν αυτές συντάσσονταν. Η ΕΣΣΔ ήταν γειτονική χώρα κι επομένως εύλογα διακατεχόταν από νευρικότητα όταν «συσσωρεύονταν νέφη» πάνω από την Κύπρο. Για τις τουρκοσοβιετικές σχέσεις είπε πως «υφίστανται ενδείξεις ποιάς τινος βελτιώσεως», προοπτική που ήταν επιθυμητή και για τις ελληνοσοβιετικές αντίστοιχες. Ο Κωστόπουλος απάντησε (χωρίς να έχει καταληφθεί από κρίση ειλικρίνειας) ότι η Ελλάδα ήταν κατά της ανάμιξης του ΝΑΤΟ, εναντίον του ελληνοτουρκικού διαλόγου για το Κυπριακό ερήμην των κύπριων, ενώ διέψευσε και τα περί «δήθεν ελληνικών σχεδίων προσαρτήσεως της Κύπρου» ως ανυπόστατους τουρκικούς

[367] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "docs 166, 167".

ισχυρισμούς. Ήλπιζε ότι η Σοβιετική Ένωση δεν θα ήγειρε αντιρρήσεις «εάν ο Κυπριακός Λαός ήσκει το δικαίωμα της αυτοδιαθέσεως». Επικαλέστηκε τις εντυπώσεις του G. Plaza πως έπειτα από τις δύο επαφές του με τους τούρκους, τους είχε μεν βρει ελαστικούς αρχικά, αλλά με ενισχυμένη την αδιαλλαξία τους μετά την επίσκεψη του Erkin στη Μόσχα – η σκλήρυνση της τουρκικής στάσης θα μπορούσε να αποδοθεί σε υποσχέσεις που ίσως είχε λάβει ο τούρκος υπουργός εξωτερικών από την ΕΣΣΔ. Ο Gromyko απάντησε γενικόλογα ότι η χώρα του συνέχιζε να υποστηρίζει τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, ότι δεν επιδίωκε να «τοποθετήση κεφάλαια ή βάσεις» στην Κύπρο και απέφυγε να εκφέρει γνώμη για την αυτοδιάθεση που μάλλον θα οδηγούσε στην ένωση. Όπως συμπέρανε ο Κωστόπουλος, η Μόσχα θα διατηρούσε την υποστήριξή της στην ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας διότι αυτό την συνέφερε και θα παρέμενε καιροσκοπική, επιδιώκοντας πλήρη ελευθερία κινήσεων. Ζήτησε να ενημερωθεί άμεσα για το περιεχόμενο της συνομιλίας του με τον Gromyko ο Μακάριος [368]. Την επομένη δημοσιεύθηκε στην *Pravda* άρθρο του Γεν. Γραμματέα του ΑΚΕΛ Ε. Παπαϊωάννου, το οποίο μάλιστα αναγνώσθηκε από τον κρατικό ραδιοσταθμό της Μόσχας, ενώ μετάφρασή του αναδημοσίευσε η *Χαραυγή*. Σε αυτό, ήταν εμφανής η προσπάθεια που κατέβαλε ο ηγέτης του κυπριακού κομμουνιστικού κόμματος για την ανασύνταξη του χώρου που ηγείτο, ύστερα προφανώς από συνεννόηση με την σοβιετική ηγεσία, στον απόηχο της τουρκοσοβιετικής προσέγγισης: καταφερόταν ενάντια στον «αγγλοαμερικανικό ιμπεριαλισμό» ως «υπαίτιο για τα δεινά του κυπριακού λαού», εξυμνούσε την ΕΣΣΔ για την ανιδιοτελή της βοήθεια προς την Κύπρο και πρότεινε την σύγκλιση διεθνούς διάσκεψης με συμμετοχή των αδελφών κομμάτων για να συνεξετάσουν το Κυπριακό. Στο άρθρο γινόταν επίσης μνεία της απόφασης που είχε ληφθεί κατά το 10^{ο} Συνέδριο του ΑΚΕΛ (τον Μάρτιο του 1962) και προφανώς υπονοείτο ότι βρισκόταν ακόμα σε ισχύ. Σύμφωνα με αυτήν, η Κύπρος βρισκόταν στο στάδιο του εθνικοαπελευθερωτικού και αντιϊμπεριαλιστικού αγώνα και βασικός σκοπός του Κόμματος παρέμενε η οργάνωση του αγώνα αυτού για την επίτευξη της πλήρους ανεξαρτησίας κι αυτοδιάθεσης. Κυριότερος εχθρός παρέμενε «ο ιμπεριαλισμός και το όργανό του, το ΝΑΤΟ» [369].

Στις 3 Δεκεμβρίου, ο κύπριος υπουργός εξωτερικών συναντήθηκε στη Ν. Υόρκη και με τον σοβιετικό ομόλογό του, όπου συνέπεσαν για να παρευρεθούν στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ. Ο A. Gromyko τόνισε την ανάγκη εξεύρεσης λύσης μέσω αποκλειστικά διακοινοτικών

[368] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: Από την Μόνιμη Αντιπροσωπεία στον ΟΗΕ (Μπίτσιος) _ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ Π4294-593/2-12-64, προς τις Δ/νσεις Δ΄, Α΄, Γ΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ.
[369] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _3874/5-12-64 προς την Δ΄ Πολιτική.

συνομιλιών και χωρίς την ανάμιξη των τριών Εγγυητριών Δυνάμεων, ενώ χρησιμοποίησε επανειλημμένα την έκφραση «δύο κοινότητες», προς μεγάλη δυσφορία του Κυπριανού. Την επομένη, Rusk και Κυπριανού εκμεταλλεύθηκαν την ευκαιρία της κοινής παρουσίας τους στην αμερικανική μητρόπολη για τον ίδιο λόγο και είχαν μία ακόμη διεξοδική συζήτηση, παρουσία δύο διπλωματών, μελών των μονίμων αντιπροσωπειών των χωρών τους στον ΟΗΕ. Το κλίμα ήταν το σύνηθες μεταξύ τους: στην διάθεση του αμερικανού (μίγμα διερεύνησης κι επιθετικότητας, καχυποψίας και έπαρσης), ο Κυπριανού ανταπέδιδε τα κτυπήματα με αυτοπεποίθηση (που μάλλον εκνεύριζε τον Rusk). Οι σοβιετικοί δεν είχαν μεταβάλει δραματικά τις απόψεις τους, τις είχαν απλώς τροποποιήσει κατά το ότι δεν ενέκριναν πλέον την ένωση, άρα, οι θέσεις τους συνέκλιναν πλέον με τις τουρκικές παρατήρησε ο Κυπριανού –θα την αποδέχονταν ωστόσο, αν αυτή ήταν η βούληση του κυπριακού λαού. Αυτό τού είχε πει ο υφυπουργός εξωτερικών Kuznetsov, ανέφερε, προσθέτοντας ότι η ΕΣΣΔ παρέμενε υπέρμαχος της κυπριακής ανεξαρτησίας, κυριαρχίας κι εδαφικής ακεραιότητας (ενώ για τις ΗΠΑ αμφέβαλε, αυτός ήταν ο υπαινιγμός). Ο Κυπριανού ξεκαθάρισε ακόμη ότι η ομοσπονδιακή λύση ισοδυναμούσε, στην τουρκική εκδοχή της, με διχοτόμηση (αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως φρόντισε να τονίσει ο ελληνοκύπριος αξιωματούχος, συναντήθηκε με τον Kosygin, αλλά όχι με τον Χρουστσώφ, που τότε βρισκόταν ακόμη στην εξουσία). Ο Rusk διερωτήθηκε αν μία νέα συζήτηση του Κυπριακού στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ δεν θα δυσχέραινε περαιτέρω τα πράγματα · ο Κυπριανού σχολίασε ότι αντιθέτως, «η σωστή απόφαση» ίσως προσέφερε ορισμένης μορφής σανίδα σωτηρίας στην Τουρκία (εννοώντας ότι θα μπορούσε να ισχυριστεί στο εσωτερικό πως αγωνίστηκε αλλά έχασε). Το πρόβλημα δεν ήταν η «ανύπαρκτη» (κατά τον Κυπριανού) τουρκική Κοινή Γνώμη, αλλά ο στρατός της χώρας. Επικαλέστηκε για άλλη μια φορά το άρθρο 103 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ (σύμφωνα με αυτό, ο Καταστατικός Χάρτης υπερίσχυε όλων των Συνθηκών, επομένως και των προβληματικών Ιδρυτικών της Κυπριακής Δημοκρατίας) και υποστήριξε ότι το κλίμα στο νησί ήταν ειρηνικό εκείνη την στιγμή. Απάντησε ακόμη ότι δεν υπήρχε επικοινωνία με την τουρκοκυπριακή πλευρά και τόνισε ότι η ελληνοκυπριακή ηγεσία δεν είχε τίποτε να προσφέρει στην Τουρκία εκτός από την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων. Δεν υφίστατο θέμα εδαφικών παραχωρήσεων: «αν το διανοηθούμε, θα μάς κρεμάσουν όλους». Ο Κυπριανού ανέφερε ακόμη ότι: η αποστρατιωτικοποίηση ήταν ευπρόσδεκτη στην Λευκωσία μόνον σε περίπτωση έγκρισης της ένωσης, ότι αντιλαμβανόταν την τριπλή διακύβευση για την Τουρκία (ασφάλειας, γοήτρου και κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων), ενώ στους τελευταίους, αν αφήνονταν να αποφασίσουν μόνοι τους τί να ζητήσουν, θα

αρκούσε, καθώς υποστήριξε, κάποια μορφή αυτονομίας και οικονομικής ενίσχυσης, αλλά πως τους ήταν μάλλον αδιάφορο αν θα εφαρμοζόταν η ένωση ή η ανεξαρτησία. Είναι χαρακτηριστικό της ενόχλησης των αμερικανών με την τροπή που είχε πάρει το Κυπριακό λόγω της πλήρους εισαγωγής της ΕΣΣΔ «στην εξίσωση» (μετά την διαφαινόμενη αναθέρμανση των τουρκοσοβιετικών σχέσεων) ότι σε μία αποστροφή του λόγου του, ο Rusk ρώτησε τον Κυπριανού αν ο Μακάριος είχε λάβει υπ' όψιν του την συμβουλή που τού είχε απευθύνει πρόσφατα ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών να εξοβελιστεί η τουρκοκυπριακή παράμετρος με ήπια μέσα: «The Secretary asked what progress had been made on his suggestion of "killing the Turk Cypriots with kindness." Kyprianou observed that he had relayed to Makarios Secretary Rusk's advice in this regard». Ο Κυπριανού συνομίλησε και με τον ιρλανδό ομόλογο του, ο οποίος με κυνισμό αποφάνθηκε ότι το Κυπριακό δεν θα λυνόταν με διαπραγματεύσεις ή αποφάσεις του ΟΗΕ αλλά «διά της δημιουργίας DE FACTO προϋποθέσεων άτινας συν τω χρόνω άπαντες υποχρεωθούν αποδεχθούν» [370]. Εν όψει της επόμενης εξέτασης του Κυπριακού από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, ο Κωστόπουλος απηύθυνε επιστολή στον G. Plaza μέσω του Δ. Μπίτσιου, στην οποία διέψευδε τα περί πραξικοπηματικών προθέσεων ή επεκτατικών τάσεων της Ελλάδας και τόνιζε ότι η Αθήνα θα σεβόταν το αποτέλεσμα ενός δημοψηφίσματος μεταξύ των νησιωτών σχετικά με το μέλλον τους [371]. Ο Ι. Σωσσίδης όμως αποκάλυψε στον M. Packard στις 6/12 ότι ο Γ. Παπανδρέου είχε απηυδήσει με τον Μακάριο και ότι αναζητούσε την ευκαιρία για να τον ανατρέψει, καθώς τον θεωρούσε κίνδυνο για τα ελλαδικά εθνικά συμφέροντα (όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο Σωσσίδης). Συμπλήρωσε ότι οι συνθήκες θεωρούνταν πια πρόσφορες λόγω της ευμεγέθους ελλαδικής στρατιωτικής παρουσίας στο νησί, ότι είχε ήδη την αμερικανική έγκριση επ' αυτού κι ότι αναζητούσε την ανάλογη βρετανική συγκατάθεση ˙ καθώς βέβαια δεν θεωρούσε προσήκον να απευθυνθεί στο Λονδίνο γι' αυτό το θέμα μέσω των τυπικών διπλωματικών διαύλων, πρότεινε στον Packard τον ρόλο του μυστικού αγγελιοφόρου. Ο τελευταίος αρνήθηκε, αντιπροτείνοντας τον πολιτευτή των Εργατικών (με συμφέροντα στην Ελλάδα και γνώστη του Κυπριακού) F. Noel-Baker [372]. Η σύσταση του Packard αποδείχθηκε εκ των υστέρων εύστοχη –αν αναλογιστεί κανείς ότι ο F. Noel-Baker υπήρξε απολογητής των Απριλιανών επίορκων.

Οι εξελίξεις στο μέτωπο της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας εντωμεταξύ, ήταν ιδιαίτερα δυσμενείς για την Ελλάδα: όπως σημείωνε στις 4/12 ο D. E. Bell, επικεφαλής της

[370] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 168", Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 48-50, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σσ 249-251.
[371] Δ. Μπίτσιος *Κρίσιμες Ώρες* op cit σ 222.
[372] M. Packard op cit σσ 333-334.

Διεύθυνσης Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID), σε επιστολή του προς τον διευθυντή του Γραφείου Προϋπολογισμού, «ορισμένες χώρες – λήπτριες των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας MAP όπως η Ελλάδα, η Ταϊβάν και το Ιράν, είναι ήδη σε θέση να καλύψουν μερικές από τις ανάγκες τους μέσω της εγχώριας παραγωγής [προφανώς εννοούσε σε είδη όπως ο ιματισμός και ίσως λίγες κατηγορίες πυρομαχικών ή υποσυστημάτων που, στην ελληνική περίπτωση, είχαν αρχίσει να συμπαράγονται μέσω ΝΑΤΟϊκών διαδικασιών] και μάλιστα, ίσως καταφέρουν ακόμη και να χρηματοδοτήσουν μερικές αγορές υλικού, αν και η πολιτική τους κατάσταση δεν επιτρέπει προς το παρόν την εγκατάλειψη της μεθόδου της [δωρεάν] στρατιωτικής βοήθειας και την αντικατάσταση της από προγράμματα πιστώσεων ή αγορών». Συναφώς, ο D. E. Bell έγραψε στον πρόεδρο Johnson 5 μέρες αργότερα, ότι κατά την γνώμη του, οι Οικονομίες κρατών όπως η Ελλάδα, η Ταϊβάν, το Ισραήλ, το Μεξικό και η Βενεζουέλα, έχουν επιτύχει προόδους τέτοιες που τα αμερικανικά προγράμματα οικονομικής βοήθειας προς αυτά δεν κρινόταν πλέον απαραίτητα. Η αντίστοιχη βοήθεια προς την Τουρκία δεν θα τερματιζόταν, θα περικοπτόταν όμως –ο εκπρόσωπος της USAID στην Άγκυρα προχώρησε σε διευκρινιστικές δηλώσεις τότε, σύμφωνα με τις οποίες η κίνηση δεν θα έπρεπε να ερμηνευτεί ως τιμωρητική, υπό το πρίσμα των εξελίξεων στην Κύπρο. Γενικά, η αμιγώς οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ προς τρίτες χώρες, η οποία μόλις λίγα χρόνια πριν ανερχόταν στο ύψος του 1,1 δις $, για αρκετές από αυτές είχε τερματιστεί στα τέλη του 1964 [373]. Την ίδια ημέρα, η Επιτροπή Αμυντικού Σχεδιασμού του ΝΑΤΟ κατέθεσε προς αξιοποίηση από το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο «Αναφορά προόδου σχετικά με την αντιμετώπιση των αμυντικών προβλημάτων στη Νοτιοανατολική Περιοχή της συμμαχίας». Οι αδυναμίες στις ένοπλες δυνάμεις της Ελλάδας και της Τουρκίας εντοπίζονταν κυρίως στους στρατούς και στα ναυτικά τους: ακόμη και οι μεραρχίες πλήρους σύνθεσης ήταν ανεπαρκώς εξοπλισμένες και με φθαρμένο υλικό, τα πλοία ήταν ως επί το πλείστον γερασμένα και τα αποθέματα πολεμοφοδίων απολύτως ανεπαρκή. Μόνον στον εκσυγχρονισμό των αεροποριών είχαν σημειωθεί πρόοδοι, αλλά κι εκεί σε περιορισμένο βαθμό. Από την άποψη του έμψυχου υλικού, οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις παρέτασσαν 157.000 άνδρες, από τους οποίους όμως, πολύ μικρό ποσοστό (16%) ήταν μόνιμοι, ενώ παράλληλα στο σύνολό τους (περιλαμβάνοντας δηλαδή και το πολιτικό προσωπικό),

[373] *FRUS* 1964-1968, vol IX, "docs 21, 23", G. S. Harris 1972 op cit σ 120. Υπενθυμίζεται ότι στη νεοσύστατη Διεύθυνση Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID –έτος ίδρυσης το 1961) συγχωνεύθηκαν σταδιακά τα μέχρι τότε κατακερματισμένα προγράμματα, διευθύνσεις κλπ εξωτερικής οικονομικής βοήθειας του State Dept, υπό μια τύποις ανεξάρτητη αρχή λογοδοτούσα στον αμερικανό Πρόεδρο, το υπουργείο εξωτερικών και το συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ. Συχνά, τα επόμενα χρόνια, κεφάλαια από την USAID θα μεταφέρονταν στα προγράμματα στρατιωτικής βοήθειας ενισχύοντάς τα ατύπως.

απασχολούσαν το 5,3% του συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας, στερώντας το από παραγωγικούς τομείς της Οικονομίας. Οι δαπάνες για την Άμυνα απορροφούσαν το 4,3% του ΑΕΠ, όμως αυτές αφιερώνονταν κατά 90% στην κάλυψη των λειτουργικών εξόδων των ένοπλων δυνάμεων˙ σε έργα υποδομών κατέληγε το 7%, με αποτέλεσμα να περισσεύει μόλις 3% για τον την ανανέωση του εξοπλισμού. Στα ίδια ακριβώς ποσοστά κατανέμονταν και οι αντίστοιχες αμυντικές δαπάνες της Τουρκίας, με τις ένοπλες δυνάμεις κι εκείνης να ταλανίζονται από πανομοιότυπα προβλήματα (από τις 426.000 άνδρες τους, μόλις 17% αναλογούσε σε μόνιμο προσωπικό). Η Τουρκία διέθετε το 3.6% του εργατικού της δυναμικού (ένστολα και πολιτικά στελέχη) στην εθνική άμυνα. Οι δαπάνες γι' αυτήν απορροφούσαν το 5,9% του ΑΕΠ στην τουρκική περίπτωση. Αμφότερες οι χώρες, χαρακτηρισμένες ως φτωχές μεταξύ των εταίρων τους, στηρίζονταν στην εξωτερική βοήθεια, τόσο για την κάλυψη των τρεχουσών λειτουργικών εξόδων τους όσο και για τις υλικές ανάγκες τους (την πρόσκτηση νέου υλικού, την συντήρηση και τον περιοδικό εκσυγχρονισμό του υπάρχοντος). Σημειωνόταν η παραδοχή ότι χωρίς εξωτερική βοήθεια, υλική και οικονομική, οι δύο χώρες δεν ήταν σε θέση να διατηρήσουν την απαιτούμενη από τη συμμαχία αμυντική τους ικανότητα. Η βασική αποστολή των ελληνικών και των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων παρέμενε η υπεράσπιση της Θράκης και των Στενών, σε σχέση με την οποία χαρακτηρίζονταν ελλιπείς στα τεθωρακισμένα, την αντιαεροπορική άμυνα και την ευκινησία. Το ΝΑΤΟ πρότεινε ως μέτρα θεραπείας την επανιεράρχηση των προτεραιοτήτων του κάθε Κλάδου τους, την μεταβίβαση δυνάμεων από εκείνες που τελούσαν ως τότε υπό εθνική διοίκηση προς τις αφιερωμένες για την συλλογική άμυνα, συνδυαστικά με την αύξηση της συμμαχικής βοήθειας και την προσχεδιασμένη ανάπτυξη τοπικά της ταχυκίνητης ΝΑΤΟϊκής εφεδρείας, μαζί με όπλα μαζικής καταστροφής (κυρίως νάρκες ατομικής γόμωσης), σε περίπτωση σύρραξης με τον αντίπαλο συνασπισμό [374]. Οι πρώτες δύο από τις εισηγήσεις για διορθωτικές κινήσεις διέθεταν καταφανώς πολιτικό υπόβαθρο: οι δυνάμεις που διέθεταν οι δύο χώρες προς τη συμμαχία ήταν υπερεπαρκείς ποσοτικά και οι καλύτερες ποιοτικά (αναπόδραστα: ήταν εξοπλισμένες με δωρισμένα μέσα). Αν όμως δέσμευαν ακόμη περισσότερες για το ΝΑΤΟ κι αν προσηλώνονταν στη βελτίωση των ικανοτήτων των χερσαίων συνιστωσών τους, θα περιορίζονταν οι τάσεις που επιδείκνυαν το τελευταίο διάστημα να ανταγωνίζονται μεταξύ τους και να προετοιμάζονται ακόμη και για ελληνοτουρκικό πόλεμο.

[374] Υπόμνημα C-M(64)121/4-12-1964, στο D. Chourchoulis, C. Christides, V. Kalogrias, P.-S. Karavis, M. Koumas & S. Papastamkou (επιμέλ.), *GREECE DURING THE EARLY COLD WAR / THE VIEW FROM THE WESTERN ARCHIVES: DOCUMENTS*, Thessaloniki: University of Macedonia, 2015, σσ 220-228. Για το υπόβαθρο της υπόθεσης βλ. Ειδικό Παράρτημα ΙΙ.

Ενώ η αμερικανική στρατιωτική βοήθεια έφθινε, συνέχιζαν να φθάνουν στην Αθήνα ανησυχητικές πληροφορίες για την εξοπλιστική ενίσχυση της Τουρκίας: Όπως μετέδωσε η ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (και επιβεβαίωσε σύντομα εκείνη στη Βόννη), ο τούρκος υπουργός άμυνας ανακοίνωσε σε δημοσιογράφους στις 12 Δεκεμβρίου ότι η τουρκική πολεμική αεροπορία είχε ολοκληρώσει την παραλαβή 56 αεριωθούμενων μαχητικών από την Luftwaffe. Ο δυτικογερμανός υπουργός άμυνας επιβεβαίωσε τα λεγόμενα του ομολόγου του. Τα τελευταία 14 μαχητικά F-84F «εντός πλαισίου στρατιωτικής βοηθείας» όπως υπενθύμιζαν με κάθε ευκαιρία οι δυτικογερμανοί, είχαν παραδοθεί «κατά τον αυτόν χρόνον καθ' όν είχον παραχωρηθεί εις Ελλάδαν κατόπιν αιτήσεως ημών 10 JETS [αεριωθούμενα]» [375]. Οι κύριες πάντως έγνοιες του Π. Γαρουφαλιά όταν συναντήθηκε με τον R. McNamara την προηγουμένη, ήταν να εξασφαλίσει αύξηση της συμμαχικής οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, συνδρομή στον εκσυγχρονισμό των χερσαίων δυνάμεων (μετατροπή δύο μεραρχιών πεζικού, μία σε μηχανοκίνητη και μία σε τεθωρακισμένη), καθώς και να αποσπάσει αμερικανική δήλωση ότι ο 6ος Στόλος θα επενέβαινε υπέρ της Ελλάδας, σε περίπτωση εκδήλωσης βουλγαρικής απειλής. Ο αμερικανός ομόλογός του υπεξέφυγε επ' αυτού, υποβάθμισε το μέγεθος της βουλγαρικής απειλής (τού θύμισε ότι, βάσει των ΝΑΤΟϊκών σχεδίων, τουρκικά στρατεύματα θα συνέδραμαν τα ελληνικά στην Θράκη) και τού τόνισε τις βασικές αποστολές των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων στο ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο: επιβραδυντικός αγώνας κι εξασφάλιση ερεισμάτων μέχρι να αναμιχθούν συμμαχικές δυνάμεις στις στρατιωτικές επιχειρήσεις.
Ο McNamara προσέθεσε ότι, ενώ έκρινε πως δεν χρειαζόταν να αυξηθούν οι αμυντικοί προϋπολογισμοί της χώρας ως ποσοστού του ΑΕΠ, θα ήταν καλό να ακολουθούν την άνοδο του τελευταίου. Είναι ακόμη αξιοσημείωτη η παρατήρησή του ότι «στο πλαίσιο της αναγκαίας αναθεώρησης των οργανωτικών προτεραιοτήτων και του περιορισμού ορισμένων αντιοικονομικών και περιττών δυνάμεων, θα ήταν χρήσιμο να δοθεί προτεραιότητα στον στρατό και λιγότερο στο ναυτικό [της Ελλάδας]». Ο Γαρουφαλιάς «συμφώνησε απολύτως» σε όλα αυτά [376].

---

[375] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ 1965, 52/6/1/1: _ 7934/23-12-1964 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) προς Διευθύνσεις Δ' , Β΄ Πολιτική και ΝΑΤΟ, _ΔΤ33-191/31-12-64, ΔΤ33-193/22-1-65, από τη Δ΄ Πολιτική προς ΓΕΕΘΑ, ΜΑ/ΝΑΤΟ, πρεσβεία Άγκυρας, _46 Α /ΙΙ/12-1-1965, από την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη (επιτετραμμένος Τουλούπας) προς Δ΄ τη Πολιτική.

[376] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 74-83 (παρέλειψε προφανώς ό,τι έκρινε σκόπιμο). Πλήρης καταγραφή της συζήτησης, απαντάται στο αντίγραφο του σχετικού τεκμηρίου που κατέθεσε λίγα χρόνια αργότερα (το 1971) ο Η. Δημητρακόπουλος, στο πλαίσιο των ακροάσεων της αρμόδιας υποεπιτροπής (για την Ευρώπη), της επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων της αμερικανικής βουλής, με αντικείμενο την Ελλάδα, την Ισπανία και τη Νότια Στρατηγική του ΝΑΤΟ: *Greece, Spain, and the Southern NATO Strategy*: Hearings before the Subcommittee on Europe, of the Committee on Foreign

Στην Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ με ημερομηνία υποβολής την 12η Δεκεμβρίου (ανασκοπούσε τις εξελίξεις του τριμήνου 10/9-12/12/1964), η παρατακτή ένοπλη δύναμη των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο υπολογιζόταν να κινείται σε παρεμφερή αριθμητικά επίπεδα: 11.200 άνδρες για την Εθνική Φρουρά και περίπου 12.000 για την τουρκοκυπριακή πλευρά. Τα τμήματα της (ελληνοκυπριακής) αστυνομίας-χωροφυλακής παρέμεναν ύψους 5.000 ανδρών ενώ γινόταν χωριστή, γενικόλογη μνεία των στρατευμάτων από την Ελλάδα και την Τουρκία [377]. Σύμφωνα με τον επιτελάρχη της UNFICYP το 1974, τον ταξίαρχο F. Henn, που ασφαλώς θα είχε πρόσβαση σε δεδομένα διαθέσιμα στην Ειρηνευτική Δύναμη (και συχνά συνέλεγαν τα στελέχη της ίδιας), εκείνη την στιγμή οι τουρκοκύπριοι είχαν εγκαταλείψει 136 από τα 226 συνολικά χωριά αποκλειστικά δικά τους ως τότε, ή μικτά [378].

Καλλιεργώντας ελπίδες κι άγχη στο εγχώριο και στο διεθνές ακροατήριο, ο İsmet İnönü δήλωσε σε συνέντευξή του ότι οι τουρκοσοβιετικές σχέσεις είχαν εισέλθει σε καινοφανή περίοδο: «Αναμφιβόλως ευρισκόμεθα εις ατμόσφαιραν νέας κατανοήσεως μετά της ΕΣΣΔ. Αναμφιβόλως η Κυπριακή υπόθεσις ωδήγησεν ημάς εις ταχείαν σύναψιν στενών επαφών» [379]. Λίγες μέρες αργότερα (στις 21/12) ο σοβιετικός πρεσβευτής στην Άγκυρα συναντήθηκε με τον αρχηγό ενός μικρού κόμματος της συμπολίτευσης (τον A. Oğuz, του εθνικού αγροτικού ρεπουμπλικανικού κόμματος CKMP) και τού υποσχέθηκε απτή και σημαντική οικονομική βοήθεια: η ΕΣΣΔ θα προχωρούσε στην αγορά τουρκικών καπνών και αγροτικών προϊόντων αξίας 80 εκ. $ και μάλιστα, αξιοποιώντας την συμψηφιστική πρακτική, θα εξοφλούσε την Τουρκία με την παραχώρηση ίσης αξίας μηχανολογικού εξοπλισμού (κατά πάγια προτίμηση της Μόσχας, η οποία με αυτόν τον τρόπο απέφευγε την χρήση του αμερικανικού νομίσματος στις συναλλαγές της και ταυτόχρονα δέσμευε τα πλεονάσματα

Affairs/ House of Representatives / Ninety-second Congress, First Session, July 12, 14, 19, 21; August 3; September 9 and 15, 1971, Washington DC: U.S. Government Printing Office, 1971, σσ 77-81. Το πρόβλημα ήταν γνωστό από καιρό και σχετιζόταν με την δυσμενή γεωγραφική διαμόρφωση της περιοχής της Θράκης. Ώστε να υπάρξουν ελπίδες υπεράσπισής της, θα έπρεπε να αυξηθούν οι ενεργές δυνάμεις της Ελλάδας (πράγματι, είχε εγκριθεί τα αμέσως προηγούμενα έτη η μετατροπή μίας μεραρχίας σε πλήρους σύνθεσης), αλλά και να προσχεδιαστούν επιθετικές κινήσεις κατάληψης βουλγαρικού εδάφους από την εναρκτήρια ακόμη φάση των επιχειρήσεων, σενάριο που θεωρείτο πολιτικά ανεπιθύμητο και στρατιωτικά ανέφικτο –βλ. ενδεικτικά: υπόμνημα της Στρατιωτικής Επιτροπής του ΝΑΤΟ σχετικά με την εξέταση «των πιθανοτήτων ενεργότερης άμυνας στην περιοχή των Βαλκανίων» MCM-164-61/6-12-1961 (ειδικά το συνημμένο του "SHAPE-221-61/23-11-1961"), στο D. Chourchoulis, C. Christides, V. Kalogrias, P.-S. Karavis, M. Koumas & S. Papastamkou (επιμέλ.) 2015 op cit σ 211-215.

[377] Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6102*, 12-12-1964 op cit σσ 48-51.

[378] F. Henn op cit σ 489, υποσημ. 2.

[379] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: _7796/14-12-64 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) προς τις Διευθύνσεις Α΄ και Δ΄ Πολιτική.

των προϊόντων των χωρών με τις οποίες συνήπτε αυτές τις σχέσεις –το αποτέλεσμα ήταν να μην διατίθεται προς πώληση στην υπό δυτικό έλεγχο διεθνή αγορά). Ο τούρκος πολιτικός έθεσε και θέμα Κυπριακού, στο οποίο ο N. Ryzhov απάντησε ότι η ΕΣΣΔ τασσόταν κατά της ένωσης, ότι αντιλαμβανόταν πως για την Τουρκία ήταν θέμα εθνικού γοήτρου κι ότι «σύντομα η τελευταία θα είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει ότι η Σοβιετική Ένωση δεν συμμετείχε σε 'παιγνίδια' επ' αυτού του ζητήματος» [380].

Τα περιθώρια ελιγμών της τουρκικής διπλωματίας παρουσίαζαν ανησυχητικά αυξητικές τάσεις κι αυτό δεν διέφευγε των βρετανών, ως εξέλιξη συνεκτιμώμενη με δυνητικά απειλητικές για τα συμφέροντα του ΗΒ προεκτάσεις. Κατά τη διάρκεια συνεδρίασης της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας του ΗΒ στην οποία παρίσταντο και πολίτες, αξιωματούχοι του Foreign Office, του υπουργείου Κοινοπολιτειακών Υποθέσεων καθώς και ο ύπατος αρμοστής, ο πρεσβευτής δηλαδή του ΗΒ στη Λευκωσία sir A. Bishop, που έλαβε χώρα στο Λονδίνο στις 15/12/1964, ανασκοπήθηκαν οι τελευταίες εξελίξεις στην Κύπρο. Οι βρετανοί δεν ήταν ιδιαίτερα αγχωμένοι με την προοπτική αύξησης της απήχησης της εγχώριας Αριστεράς, ούτε με το ενδεχόμενο να ζητηθεί η απομάκρυνση των βάσεων απ' το νησί (όπως εκτίμησε ο Bishop, «το πολύ να μάς ζητηθεί η αντικατάσταση των κυριαρχικών δικαιωμάτων από μία νέα συνθήκη μακροχρόνιας μίσθωσης εκατονταετούς διάρκειας … οι Βάσεις μας παραμένουν μείζων εργοδότης για το ντόπιο εργατικό δυναμικό κι αυτό δεν παραβλέπεται από την ελληνοκυπριακή ηγεσία»). Στέλεχος του υπουργείου Κοινοπολιτειακών Υποθέσεων ανέφερε όμως ότι ο Σπ. Κυπριανού είχε σχηματίσει την λανθασμένη εντύπωση πως το καθεστώς το βάσεων ήταν διαπραγματεύσιμο κι ακόμη ότι το θέμα θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο πιέσεων με σκοπό να αποσπαστεί η βρετανική υποστήριξη στα fora του ΟΗΕ. Είχε επίσης παρατηρηθεί αισιοδοξία μεταξύ των τουρκοκύπριων, ότι η πρόσφατη αναθέρμανση των τουρκοσοβιετικών σχέσεων ίσως θα είχε ευνοϊκό αντίκτυπο στη στάση της ΕΣΣΔ, όταν το Κυπριακό θα επανεξεταζόταν εκεί (στον ΟΗΕ). Η Ελλάδα διατηρούσε κατ' εκτίμηση δύναμη περίπου 9.000 ανδρών στο νησί, ενώ αφετέρου η Τουρκία εμφανιζόταν με αυτοπεποίθηση μετά την επιτυχή δράση της αεροπορίας της τον Αύγουστο, επομένως η κατάσταση θεωρείτο εξισορροπημένη από στρατιωτικής άποψης. Κυρίως πάντως, έκαναν εντύπωση οι επισημάνσεις του αντιπτεράρχου Prickett, ανώτατου διοικητή των βρετανικών δυνάμεων στην Κύπρο: ο Prickett ανέφερε ότι την προηγούμενη εβδομάδα είχε συναντήσει την ανώτατη

[380] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: _7930/22-12-64 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (ο σύμβουλος Βίτσαξης) προς την Δ΄ Πολιτική Δ/νση. Η συνάντηση είχε καλυφθεί δημοσιογραφικά από την μεγάλης κυκλοφορίας *Milliyet*.

πολιτικοστρατιωτική ηγεσία του τουρκικού υπουργείου εθνικής άμυνας στην Άγκυρα και είχε διαπιστώσει τον (μεγάλο) βαθμό στον οποίο οι τούρκοι συνομιλητές του είχαν συνειδητοποιήσει τη βρετανική εξάρτηση από την καλή προαίρεση των τούρκων, σχετικά με τα δικαιώματα υπεπτήσεων της RAF στον τουρκικό εναέριο χώρο, έστω κι αν απλώς την υπαινίχθηκαν. Ο πρεσβευτής του ΗΒ στην Τουρκία, επίσης παρών στη συνεδρίαση, συμφώνησε απόλυτα με την παρατήρηση του Prickett. Ακόμη και ο Σάχης είχε πρόσφατα θέσει την διατήρηση των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο και στο Άντεν ως όρο για την παράταση των ανεμπόδιστων διελεύσεων της RAF από τον ιρανικό εναέριο χώρο. Άλλο στέλεχος του Foreign Office διατύπωνε την ανησυχία μήπως το Λονδίνο υποχρεωνόταν, λόγω της τουρκικής αγανάκτησης μετά από κάποια δυσμενή εξέλιξη στον ΟΗΕ, να επιλέξει μεταξύ της διατήρησης των βάσεων στην Κύπρο και του δικαιώματος υπερπτήσεων του τουρκικού εναέριου χώρου. Το συμπέρασμα ήταν διαυγές: στα τέλη του 1964, ως θεμελιώδες στοιχείο χάραξης πολιτικής συνέχιζε να εκλαμβάνεται από τους βρετανούς ιθύνοντες ότι ο εναέριος χώρος Κύπρου-Τουρκίας θεωρείτο αδιαίρετος από επιτελικής άποψης [381], είτε για την εύρυθμη λειτουργία της πυρηνικής αποτροπής του ΗΒ (των πτήσεων βομβαρδιστικών πυρηνικής κρούσης που με αφετηρία την Κύπρο θα πετούσαν μέσω Τουρκίας για να πλήξουν στόχους εντός της Σοβιετικής Ένωσης), είτε ως αναντικατάστατου προαπαιτούμενου για άμεσες στρατιωτικές επεμβάσεις ανά την βρετανική σφαίρα επιρροής στον πετρελαιοφόρο Περσικό Κόλπο, εφόσον παρουσιαζόταν η ανάγκη υπεράσπισης ζωτικών οικονομικών συμφερόντων εκεί. Από τη στιγμή που οι εναέριοι χώροι της Αιγύπτου και του Σουδάν είχαν καταστεί απαγορευμένος καρπός για τους βρετανούς, η εξάρτηση τους από την απρόσκοπτη πρόσβαση στους αντίστοιχους της Κύπρου και της Τουρκίας *συνδυαστικά*, είχε καταστεί εκ των ουκ άνευ ανελαστικό ζητούμενο [382].

Στην σύνοδο των υπουργών εξωτερικών του ΝΑΤΟ που έλαβε χώρα στα μέσα Δεκεμβρίου, η Ελλάδα, με αμερικανική συνδρομή, απέσπασε υπόσχεση συλλογικής βοήθειας: ΟΔΓ, ΗΒ, Ιταλία και Βέλγιο τής υποσχέθηκαν συνολικά 13, 3 εκ. $ (όμως μόνον οι δύο τελευταίες χώρες στάθηκαν άμεσα συνεπείς το επόμενο διάστημα, με συνεισφορά ύψους 2,4 κι 1 εκ. $ αντίστοιχα, αφήνοντας κενό 9,9 εκ. $ που προέκυψε το 1965) [383]. Στην ίδια σύνοδο, ο τούρκος υπουργός πρότεινε γι' άλλη μια φορά να τεθεί το Κυπριακό σε ενδοσυμμαχική

[381] *TNA* (PRO), DEFE 4-178-73, Top Secret, COS 73/64, 15-12-1964, σσ 1-4.
[382] Η παράμετρος αυτή αναλύεται διεξοδικά στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2018 op cit σσ 225-231.
[383] Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 84. Επίσης: *NARA*, RG 59, μεταγενέστερο αμερικανικό εμπιστευτικό σημείωμα χωρίς Α.Π. ,παραλήπτη και ημερομηνία, με τίτλο «σημειώσεις σχετικά με το προτεινόμενο πρόγραμμα [στρατιωτικών] πωλήσεων προς την Ελλάδα».

διαβούλευση κι εφόσον μεταφερθεί στον ΟΗΕ, εκεί να τηρηθεί κοινή στάση από όλα τα μέλη της συμμαχίας. ΗΠΑ , Δυτ. Γερμανία, Καναδάς και Βέλγιο αντιμετώπισαν ευμενώς τις τουρκικές προτάσεις, το ΗΒ υπογράμμισε την σημασία του να μείνουν οι βάσεις του εκτός οποιασδήποτε συζήτησης και μόνον η Γαλλία τήρησε «εφεκτική στάση». Όπως ήταν αναμενόμενο, ο Στ. Κωστόπουλος εξέφρασε την άρνησή του στις εισηγήσεις του ομολόγου του Erkin [384]. Σε επίπεδο στρατιωτικής ετοιμότητας της Ελλάδας και της Τουρκίας να ανταποκριθούν στις συμμαχικές τους αποστολές, επαυξάνοντας τα πρόσφατα συμπεράσματα που παρατέθηκαν, η Στρατιωτική Επιτροπή του ΝΑΤΟ σημείωσε δύο στοιχεία: α) ότι καμία από τις δύο χώρες δεν στάθηκε ικανή να εκσυγχρονίσει το κύριο υλικό της ή να αποκτήσει επαρκές νεώτερης γενιάς (κατονομάζονταν τα αεροσκάφη, τα πλοία, τα άρματα μάχης και τα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού) «που θα επέτρεπαν στις ένοπλες δυνάμεις τους να αντιμετωπίσουν την διαρκώς αναβαθμιζόμενη βουλγαρική και σοβιετική απειλή», β) ότι «η δεξιά μας Πτέρυγα, ήδη αποδυναμωμένη από αυτές τις ελλείψεις μέσων, απειλείται επίσης από την απότοκη της Κυπριακής κρίσης διχόνοια». Οπωσδήποτε, η προσεκτική επιλογή ουδέτερης φρασεολογίας σε ό,τι αφορούσε το σκέλος της υλικής αναβάθμισης των στρατιωτικών τους δυνατοτήτων («…να αποκτήσουν»), ενώ ήταν εμπεδωμένο δεδομένο ότι αμφότερες στηρίζονταν ως τότε σχεδόν αποκλειστικά στις δωρεάν παραχωρήσεις όπλων, ήταν στοιχείο που αξιοποιήθηκε και από τις δύο ακτές του Αιγαίου, όταν προχώρησαν στις πρώτες τους σχετικές αγορές –στην πραγματικότητα για να καλύψουν ανάγκες που αφορούσαν τα μεταξύ τους προβλήματα. Μία ακόμη αξιοπρόσεκτη διαπίστωση στρατιωτικής υφής που διατυπώθηκε σε εκείνην την Σύνοδο αφορούσε στις ανεπάρκειες της πυραυλικής αντιαεροπορικής άμυνας της συμμαχίας συνολικά, οι οποίες χαρακτηρίζονταν δραματικές και δυνητικά στρατηγιών επιπτώσεων: η ανάπτυξη των συστημάτων μεγάλου βεληνεκούς και ύψους τύπου *ΝΙΚΗ* καθυστερούσε, ενώ το δίκτυο για χαμηλότερα ύψη αναχαίτισης, των μοιρών *HAWK* δηλαδή, θεωρείτο «πρακτικά ανύπαρκτο … αν και το υλικό είχε αρχίσει να παραδίδεται, η

[384] Στον ελλαδικό Τύπο η είδηση δημοσιεύθηκε αμέσως: *Αυγή,* Πέμπτη 17 Δεκεμβρίου 1964. Μια εβδομάδα αργότερα, επιβεβαιώθηκε ότι στην υπουργική εκείνη Σύνοδο του ΝΑΤΟ, οι υπουργοί εξωτερικών των ΗΠΑ, του ΗΒ και της Γαλλίας είχαν συμφωνήσει να συνεργαστούν παρασκηνιακά οι Μόνιμες Αντιπροσωπείες των χωρών τους στον ΟΗΕ «ώστε απόφασις επί Κυπριακού διατυπωθή κατά τρόπον τελείως άχρουν και μη ικανόν ενισχύση Αρχιεπίσκοπον». Οι «συνωμότες» ήλπιζαν μάλιστα να έχουν και την «προς τούτον σιωπηράν ανοχήν [της] Σοβιετικής Αντιπροσωπείας»: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1, από την ελληνική πρεσβεία στη Βόννη (Κύρου), _5610/24-12-64 προς τις Δ΄, Β΄, Γ΄, Α΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ. Το Τελικό Ανακοινωθέν της Συνόδου περιελάμβανε γενικόλογη αναφορά στην ανάγκη επιτήρησης της Κυπριακής κρίσης κι εγρήγορσης από πλευράς Συμμαχίας, ώστε να αποφευχθούν μελλοντικά εντάσεις μεταξύ των δύο ΝΑΤΟϊκών εταίρων: αναρτημένο ως http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26618.htm?selectedLocale=en (προσπελάστηκε 7/3/2016).

εκπαίδευση του προσωπικού είχε ολοκληρωθεί και τα απαιτούμενα κεφάλαια είχαν διατεθεί ήδη, επειδή δεν είχε ολοκληρωθεί η κατασκευή των υποδομών στέγασης των μονάδων και δεν είχαν βρεθεί οι κατάλληλες τοποθεσίες για την ανάπτυξή τους … πρόβλημα που, σε συνδυασμό με την ραγδαία απαξίωση των αεροσκαφών αναχαίτισης, θα υποχρέωνε την συμμαχία να προσβάλει με ατομικά όπλα τις σοβιετικές αεροπορικές βάσεις απ' την πρώτη κιόλας μέρα των επιχειρήσεων» [385]. Στην Τουρκία, το κυβερνόν κόμμα εκτιμούσε ότι η χώρα θα χρειαζόταν εξωτερική βοήθεια ύψους 4,2 δις $ προκειμένου οι ένοπλες δυνάμεις της να ανταποκριθούν στους στόχους που έθετε γι' αυτές η συμμαχία [386].

Στον ελληνοκυπριακό Τύπο δημοσιεύθηκε έκκληση προς την σοβιετική ηγεσία να επαναληφθούν «αι προειδοποιήσεις ΧΡΟΥΣΤΣΩΦ προς Τουρκίαν … ειδάλλως δικαιώνεται κος ΕΡΚΙΝ όστις εδήλωσεν εις το Συμβούλιον ΝΑΤΟ ότι η πολιτική της νέας Σοβιετικής Κυβερνήσεως καλυτέρα εκείνης ΧΡΟΥΣΤΣΩΦ» [387]. Αυτό τόνισε και σε συνέντευξή του προς το σοβιετικό ειδησεογραφικό πρακτορείο *TASS* λίγες μέρες αργότερα ο Μακάριος: όταν ρωτήθηκε ποιος επιβουλεύεται την κυπριακή ανεξαρτησία κι εδαφική ακεραιότητα, απάντησε δολιχοδρομώντας ότι το θέμα της πολιτειακής οργάνωσης ενός κράτους είναι αποκλειστικά εσωτερική του υπόθεση (κατέθεσε δηλαδή την πικρία του για την μεταστροφή της σοβιετικής πολιτικής υπέρ της ομοσπονδίας) [388]. Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ενέκρινε την παράταση της παρουσίας της Ειρηνευτικής Δύναμης για ένα ακόμη τρίμηνο [389].

Στις 17 Δεκεμβρίου εμφανίστηκαν στον αθηναϊκό Τύπο τα πρώτα δημοσιεύματα για την έναρξη παράδοσης σοβιετικού πολεμικού υλικού στην Κύπρο (τα αντίστοιχα στον ελληνοκυπριακό ήταν «πηχυαία και διθυραμβικά» [390]): «Το ρωσικόν φορτηγόν '*Νικολάϊ Μπουρντένκο*' ήρχισεν σήμερον την εκφόρτωσιν της πρώτης αποστολής ρωσικού στρατιωτικού υλικού, η οποία έφθασεν εις Κύπρον από της υπογραφής της μυστικής

[385] *NARR*, MCM-11-65/7-1-1965, COSMIC TOP SECRET, σσ 2-4.Το ζήτημα των κενών στη ΝΑΤΟϊκή αεράμυνα θεωρείτο ύψιστης σημασίας και απασχόλησε ως προτεραιότητα διαδοχικές ανώτατες στρατιωτικές ηγεσίες της συμμαχίας από την προηγούμενη ακόμη δεκαετία: F. A. Beer 1969 op cit σσ 100, 192. Η πρώτη ελληνική μοίρα HAWK (η 180 ΜΚΒ) συγκροτήθηκε το 1964, αλλά κηρύχθηκε επιχειρησιακή το επόμενο έτος, με έδρα το Καπανδρίτι: Χρ. Σαζανίδης, *ΞΕΝΟΙ, ΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΥΡΗΝΙΚΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*, Θεσ/νίκη: αυτοέκδοση, 1985, σ 278.
[386] G. S. Harris 1972 op cit σ 156.
[387] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _4813/17-12-64 προς τις Διευθύνσεις Δ΄, Γ΄, Α΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ.
[388] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σσ 675-678: συνέντευξη της 22ης Δεκεμβρίου. Βλ. και σχόλιο του Κλ. Νεάρχου, επιμελητή του τόμου.
[389] Ψήφισμα 198, υιοθετήθηκε στις 18 Δεκεμβρίου 1964: Λ. Γ. Παπαδόπουλος op cit σσ 187-188.
[390] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1: Από την ελληνική πρεσβεία στην Λευκωσία (Αλεξανδράκης) _4815/18-12-64 προς τις Δ΄, Γ΄, Α΄, Πολιτικές Δ/νσεις.

συμφωνίας στρατιωτικής βοηθείας μετά της Ρωσίας, κατά τον παρελθόντα Σεπτέμβριον. … Το ρωσικόν πλοίον επλεύρισεν υπό την σκιάν των υψηλών μεσαιωνικών τειχών της παλαιάς πόλεως της Αμμοχώστου. Σουηδοί στρατιώται της διεθνούς δυνάμεως, οι οποίοι έχουν τα φυλάκιά των επί των επάλξεων, παρηκολούθησαν με ενδιαφέρον τας εκφορτώσεις του στρατιωτικού υλικού». Οι πληροφορίες απέκλιναν, υπήρχαν φερ' ειπείν ακόμη και φήμες για την εκφόρτωση «τεμαχίων αεροπλάνων Μιγκ προς συναρμολόγησιν, αερόστατων αντιαεροπορικού φραγμού» κλπ, οι οποίες μεταφέρονταν στην αρθρογραφία με μεγάλη επιφύλαξη («εντούτοις, τα περί αεροπλάνων ελέγχονται αρμοδίως ως ανακριβή»). Γινόταν λόγος με βεβαιότητα για 124 ή 130 μεγάλα οχήματα (αυτό ήταν το μόνο που επιβεβαίωσε ο Γρίβας προς τον ελλαδίτη πρέσβη Αλεξανδράκη), υλικό για το πυροβολικό και άλλα μέσα υποστήριξης. Κάθε εφημερίδα ευνόητα φώτιζε τα γεγονότα από την δική της σκοπιά, πχ η *Καθημερινή* σημείωνε με νόημα ότι «Το 'Μπουρντένκο' προέρχεται εξ Οδησσού και διήλθε από τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων» (υπαινισσόμενη την ανοχή των τούρκων, σε μία προσπάθεια υποβάθμισης της αξίας των όπλων που αποκτούσε η Κυπριακή Δημοκρατία), ενώ η *Αυγή* τόνιζε ότι η παράδοση σε «περίοδο επανάληψης των ωμών τουρκικών απειλών, για εισβολή και νέους βομβαρδισμούς … αποτελεί προειδοποίηση ότι η ΕΣΣΔ δεν πρόκειται ν' αφήσει ανυπεράσπιστη την Κύπρο, σε περίπτωση επίθεσης ή επιβουλής εναντίον της» [391]. Οι αναφορές εδικά σε παραδόσεις «τμημάτων αεροσκαφών MiG» απασχόλησαν αναπόφευκτα και τον τουρκικό Τύπο. Στην *Hürriyet* δημοσιεύθηκε ότι ο σοβιετικός πρέσβης επισκέφθηκε τον τούρκο αντιπρόεδρο της κυβέρνησης K. Satir και διέψευσε τις σχετικές φημολογίες ως «κυπριακή προπαγάνδα». Ο Satir δήλωσε καθησυχαστικά ότι «οι Σοβιετικοί υπεσχέθησαν όπως μη παράσχουν βοήθειαν εις όπλα [sic] προς τον Μακάριον. Άλλωστε, ένα MiG στοιχίζει 8 εκ. $ ˙ πού θα τα εύρισκεν ο Μακάριος τόσα χρήματα;» [392]. Το θέμα παρουσίασε εκτενώς ο τούρκος αντιπρόσωπος στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο, με πληροφοριακό υπόμνημα που φρόντισε να κυκλοφορήσει μεταξύ των ομολόγων του των λοιπών κρατών-μελών πριν το καταθέσει ως επιστολή προς τον Γεν. Γραμματέα της συμμαχίας (με κοινοποίηση σε όλες τις αντιπροσωπείες). Στο κείμενο περιέχονταν όσες λεπτομέρειες θα μπορούσαν να επιδείξουν τον βαθμό ενημέρωσης της Τουρκίας και όσα στοιχεία θα δημιουργούσαν τις επιδιωκόμενες εντυπώσεις: «…το *Nikolaj Burdenko*, μεταφορικό πλοίο εκτοπίσματος 3.182 τ., με πλήρωμα 48 ανδρών, νηολογημένο στο λιμάνι της Οδησσού, απ' όπου και είχε αποπλεύσει, κατέφθασε στην Αμμόχωστο χωρίς καμία ενδιάμεση στάση κι εκφόρτωσε το

[391] *Αυγή, Καθημερινή*, Πέμπτη 17 Δεκεμβρίου 1964.
[392] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: _7910/21-12-64 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Πούμπουρας) προς τις Διευθύνσεις Α΄ και Δ΄ Πολιτική.

βράδυ της 16ης Δεκεμβρίου [κατονομαζόταν επακριβώς η αποβάθρα του λιμανιού] στρατιωτικό εξοπλισμό τον οποίο παρέλαβαν οι αριστεριστές ελληνοκύπριοι [sic], ενώ η ελληνοκυπριακή αστυνομία κατέσχεσε την φωτογραφική μηχανή ενός στρατιωτικού της UNFICYP που επιχείρησε να καταγράψει την όλη ενέργεια και κατέστρεψε τα films» [393]. Αξίζει να προστεθεί ότι το συγκεκριμένο καράβι (το *Nikolaj Burdenko*) είχε συμμετάσχει και στην μεταφορά ανδρών και υλικού του σοβιετικού εκστρατευτικού σώματος που είχε αναπτυχθεί στην Κούβα πριν την κρίση του φθινοπώρου του 1962, ήταν επομένως πλοίο ανάλογης διαμόρφωσης και στελεχωμένο με προσωπικό πεπειραμένο στο είδος της αποστολής που είχε αναλάβει να φέρει σε πέρας. Σύμφωνα με τον ΟΗΕ, η ελληνοκυπριακή κυβέρνηση προτιμούσε να ενημερώνει εγκαίρως την UNFICYP επιλεκτικά, μόνον όταν επρόκειτο να εκφορτωθεί «ανώδυνο» και ήδη γνωστό υλικό (πυρομαχικά). Στην έκθεση του ΟΗΕ σημειωνόταν ότι αυτή η απότομη αύξηση παραλαβής βαρύ πολεμικού υλικού είχε δύο αντικρουόμενες συνέπειες: «μεγέθυνε την δυνατότητα της κυπριακής κυβέρνησης να αποκρούσει μία ξένη επέμβαση, αλλά ταυτόχρονα γινόταν αιτία αύξησης της έντασης» [394].

Παράλληλα, κλιμακώθηκαν οι μυστικές προετοιμασίες της ναυτικής βάσης στο Μπογάζι (μικρό λιμάνι περίπου 22 χλμ βόρεια της Αμμοχώστου, στο βορειοδυτικό άκρο του ομώνυμου κόλπου), το οποίο επρόκειτο να αποτελέσει τόσο το λίκνο, ουσιαστικά, του Κυπριακού Πολεμικού Ναυτικού, όσο και μία ασφαλή τοποθεσία για τις επόμενες εκφορτώσεις πολεμικού υλικού, αθέατη σε αδιάκριτα βλέμματα. Η βάση ονομάστηκε «Χρυσούλης» (Ναυτική Βάση Χρυσούλης - NBX) προς τιμήν του νεκρού υπάρχου της ακταιωρού *ΦΑΕΘΩΝ,* του επίκουρου σημαιοφόρου (εφέδρου) που σκοτώθηκε κατά την τουρκική αεροπορική προσβολή του πλοίου του τον Αύγουστο του 1964 [395].

[393] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/2/1/1: _8001/130/29-12-64 από ΜΑΒΑΣ (Παλαμάς) προς τις Δ/νσεις Δ΄, Α΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ.

[394] Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6228*, 11-3-1965, σ 12.

[395] Αναλυτικά για την συχνά υπό συνθήκες (κυριολεκτικού) σκότους (λόγω της επιτήρησης από ελικόπτερα της UNFICYP και αεροσκάφη της RAF) αναβάθμιση του ελάσσονος τότε λιμανιού με μία μοναδική προβλήτα, την διαρκή -λόγω προσχώσεων- εκβάθυνσή του και την δημιουργία κυματοθραύστη, τις εργασίες επισκευής κι επέκτασης των κτηριακών και λιμενικών εγκαταστάσεων ενδιαίτησης και συντήρησης των τορπιλακάτων, των αποθηκευτικών χώρων για τον οπλισμό, τα πυρομαχικά και τα υλικά υποστήριξης (οι υπάρχουσες υποδομές προέρχονταν από εγκαταλελειμμένη γυψοποιία ιδιοκτησίας του Μποδοσάκη), την κατασκευή αυτοσχέδιου γερανού, την οχύρωση της περιμέτρου του, την μεταφορά κι εγκατάσταση αριθμού ελαφρών πυροβόλων Oerlikon των 20 χλστ που είχαν προηγουμένως αφαιρεθεί από παροπλισμένα αρματαγωγά του ΒΝ με σκοπό την αντιαεροπορική αυτοάμυνα της βάσης, για την ποικιλότροπη αρωγή που παρείχαν οι ντόπιοι για την αποπεράτωση εκείνου του πρώτου «εμβρυώδους ναυστάθμου» του κυπριακού ναυτικού και ευρύτερα στον πυρήνα (ελλαδίτες κι ελληνοκύπριους) που τον στελέχωνε, καθώς και

Ενώ σημειώνονταν αυτές οι πρόοδοι στην αμυντική προπαρασκευή των ελληνοκύπριων, η Άγκυρα υλοποίησε μίαν ακόμη αντεπιθετική κίνηση διάχυσης της κυπριακής κρίσης στα ελληνοτουρκικά: διαψεύδοντας τους τουρκικούς ισχυρισμούς περί ανώδυνων εργασιών του σκάφους ωκεανογραφικών ερευνών *KANDARLI* [sic: *ÇANDARLI*] «στον περί την Ίμβρο θαλάσσιο χώρο», το ελληνικό ΓΕΝ πληροφόρησε το ΥΠΕΞ (επισυνάπτοντας χάρτη με τις περιοχές που κινήθηκε το *ÇANDARLI*) ότι: «το πλοίο ενήργησε ερεύνας εις ολόκληρον το Αιγαίον. Περί αυτού βεβαίως είχεν προηγηθή επίσημος ειδοποίησις διά του COMEDNOREAST [του αρμόδιου ΝΑΤΟϊκού κλιμακίου διοίκησης] 141059Z/NOEM σήματος, αλλά και εις αυτό εμνημονεύοντο αορίστως 2 περιοχαί, αι του Βορείου και του Νοτίου Αιγαίου. Εξ όσων είμεθα εις θέσιν να γνωρίζομεν το εν θέματι Ωκεανογραφικόν εκινήθη και ειργάσθη επί 20ήμερον εις ολόκληρον τον χώρον του Αιγαίου Πελάγους, ειδικώτερον δε, περί την Νήσον ΛΗΜΝΟΝ, Ανατολικώς Ν. Ευβοίας, εις τας νήσους ΣΑΜΟΝ-ΧΙΟΝ, Ανατολικώς ΚΥΘΗΡΩΝ, και Βορείως ΚΡΗΤΗΣ-ΡΟΔΟΥ» [396]. Λίγες μέρες νωρίτερα, ελληνικά αλιευτικά που είχαν ρίξει δίχτυα σε απόσταση 4 – 6 ναυτικών μιλίων «δυτικώς του ακρωτηρίου Γκρέμνα Τουρκίας και εντός των Τουρκικών χωρικών υδάτων, συμφώνως προς την τελευταίαν επέκτασιν της αιγιαλίτιδος ζώνης υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως [στα 6 ναυτικά μίλια]», καταδιώχθηκαν από τουρκικό περιπολικό [397].

Την τελευταία Κυριακή του έτους, η μεγάλης κυκλοφορίας βρετανική συντηρητική εφημερίδα *Sunday Telegraph* δημοσίευσε πρωτοσέλιδη ανταπόκριση από την Κύπρο, την οποία ο έλληνας πρεσβευτής στο Λονδίνο αξιολόγησε ως «εντυπωσιακήν … φιλοτουρκικήν, αντιΜακαριακήν», αλλά όχι ανθελληνική. Στο εκτενές κείμενο (του οποίου ο Νικολαρεΐζης προώθησε στο Κέντρο «αναλυτικήν περίληψιν [sic]»), διεκτραγωδείτο η οικτρή κατάσταση των τουρκοκύπριων, αναφερόταν το «de facto μονοπώλιον εξουσίας» που είχε επιτύχει να επιβάλει ο Μακάριος κατά παραβίαση των όρων του κυπριακού Συντάγματος και σχολιαζόταν το «επιβλητικόν οπλοστάσιον» που είχαν καταφέρει να αποκτήσουν οι ελληνοκύπριοι «χάρις εις προμηθείας υλικού εκ Ρωσσίας, Αιγύπτου και Ελλάδος». Το άρθρο φιλοτεχνούσε ένα πολιτικό πορτραίτο του Μακάριου που πυροδοτούσε όλα τα φοβικά αντανακλαστικά του αναγνωστικού κοινού της εφημερίδας: ο ελληνοκύπριος

γενικά για τις συνθήκες υπό τις οποίες αναπτύχθηκε η ΝΒΧ, βλ.: αντιναύαρχος ε.α. Α. Χρυσικόπουλος op cit σσ 31-51, αντιναύαρχοι ΠΝ Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 50, 67-70.

[396] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/4/1/1, από ΓΕΝ/Α2/Α2-ΙΙ, ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, _0010157/32/64, 23-12-64, προς την Δ΄ Πολιτική. Η έξοδος του σκάφους είχε εντοπιστεί από τα τέλη του προηγούμενου μήνα: από την Δ΄ Πολιτική ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ, _ΔΤ 4521-157/26-11-64 προς το ΓΕΝ/Α2. Το *ÇANDARLI* επανεμφανίστηκε στο Αιγαίο για 6 ερευνητικούς πλόες τον Μάιο του 1974.

[397] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/72/4/1/1, Από το «Γραφείον Λιμενάρχου Αλεξ[ανδρου]/πόλεως», ΕΠΕΙΓΟΥΣΑ-ΑΠΟΡΡΗΤΟΣ, _Α667/403/17-12-64 προς ΑΑΠ [το Αρχηγείο Αιγαίου Πελάγους του Πολεμικού Ναυτικού].

ηγέτης ήταν συνοδοιπόρος του ΑΚΕΛ, φίλος των Αδεσμεύτων διεθνώς και «θα ηγηθή εκστρατείας ίνα το προσεχές έτος καταστή το έτος της εξώσεως των Βρετανικών εκ της Κύπρου στρατιωτικών βάσεων». Μόνη ελπίδα των Δυτικών (και φόβητρο της ΕΣΣΔ, καθώς υπογραμμιζόταν) ήταν ο Γρίβας και οι παρούσες στο νησί ελλαδικές στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες «ευτυχώς» έλεγχαν επιπλέον και την Εθνική Φρουρά. Οι ελλαδίτες αξιωματικοί, όπως παραδεχόταν η βρετανική εφημερίδα, περιόδευαν στην κυπριακή ύπαιθρο «προπαγανδίζοντας εναντίον Κομμουνισμού» διότι «ανησυχούσαν διά την αυξανόμενη δύναμιν του ΑΚΕΛ» και δεν είχαν αντιμετωπίσει ευμενώς την πρόσφατη πρόσκτηση οπλισμού από την ΕΣΣΔ [398].

Την μεθεπομένη (29/12), ο τούρκος γερουσιαστής, νομομαθής και βαθύς γνώστης του Κυπριακού N. Erim ανασκόπησε στην Washington τις εξελίξεις του έτους με τον αμερικανό υφυπουργό εξωτερικών G. Ball. Επρόκειτο για μία επανάληψη του «διαλόγου μεταξύ κωφών» που τον τελευταίο καιρό οι αμερικανοί βίωναν εναλλάξ, με τους έλληνες και τους τούρκους: στο σχόλιο του υφυπουργού του State Dept ότι, καθώς «η ένωση [με ανταλλάγματα] ή η διπλή ένωση» δεν φαινόταν επιτεύξιμη, οι ΗΠΑ προσανατολίζονταν στην υποστήριξη της κυπριακής ανεξαρτησίας με κατοχύρωση των τουρκοκυπριακών δικαιωμάτων [399], ο Erim απάντησε ότι συμφωνούσε, υπό την έννοια ότι τα δικαιώματα αυτά θα προστατεύονταν μέσω της μετάπτωσης στο ομοσπονδιακό σύστημα που θα έπρεπε επιπλέον να είναι οπωσδήποτε διζωνικό. Πρώτα παραπονέθηκε για την στάση των Ηνωμένων Πολιτειών να αποσοβήσουν την τουρκική απόβαση το καλοκαίρι, ενώ ταυτόχρονα επέτρεψαν την ολοκλήρωση της μεταφοράς της ελλαδικής Μεραρχίας. Υπογράμμισε επίσης οι χειρισμοί αυτοί είχαν οδηγήσει στην ανάδειξη της ΕΣΣΔ ως νέου εταίρου του Κυπριακού κι έπειτα πρότεινε την παρέμβαση των βρετανών και συγκεκριμένα την σύγκλιση νέας διάσκεψης των εγγυητριών Δυνάμεων. Προς το παρόν, όπως ανέφερε, μόνο εμπόδιο στο δρόμο του Μακάριου και των ελλήνων συνολικά ήταν η στρατιωτική κατοχή νευραλγικών σημείων του νησιού απ' την ΤΟΥΡΔΥΚ και τους τουρκοκύπριους [400]. Ότι οι έλληνες και οι τούρκοι διαγκωνίζονταν να πείσουν τους αμερικανούς ποια ακριβώς

[398] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/92/5/2/1, από την ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο (Νικολαρεΐζης), _7680/28-12-64 προς τις Δ/νσεις Δ΄, Γ΄, Α΄ Πολιτικές, ΝΑΤΟ.

[399] Πριν συνομιλήσει με τον Ball, ο Erim είχε συζήτηση επί του ίδιου θέματος με τον Acheson. Ο τελευταίος μοιράστηκε με τον Ball τις εντυπώσεις από εκείνη τη συζήτηση. Οι δύο αμερικανοί συμφωνούσαν ότι προείχε η διάσωση των αμερικανοτουρκικών σχέσεων κι ότι «κάποιας μορφής ομοσπονδία» ίσως αποσπούσε ευρύτερες συναινέσεις (των τούρκων σίγουρα, των σοβιετικών πολύ πιθανόν, ακόμη και των ελλαδιτών). Αμφότεροι απέφυγαν να αναφερθούν στη διζωνική μορφή που επιδίωκαν οι τούρκοι, τί θα συνεπαγόταν η εφαρμογή της κι αν θα συμφωνούσαν σε αυτήν την εκδοχή οι ελληνοκύπριοι: Α. Παπαχελάς op cit σσ 150-152, Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 170.

[400] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 169".

δύναμη (η Μεραρχία και οι εξ Ελλάδος αξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς ή η ανεπτυγμένη εκτός του στρατοπέδου της ΤΟΥΡΔΥΚ και οι υπό την διοίκηση τούρκων αξιωματικών τουρκοκυπριακές φρουρές του Αγ. Ιλαρίωνα, των Κόκκινων, του κάστρου της Αμμοχώστου) διατηρούσε -μετά βίας έστω- την Κύπρο εκτός του Σοσιαλιστικού Κόσμου ή των Αδέσμευτων, ήταν η μόνη ευοίωνη ένδειξη για τις ΗΠΑ ότι ο ρόλος τους ως αυτοκρατορικού επιδιαιτητή δεν είχε αποδυναμωθεί –όχι ακόμη τουλάχιστον, ο κίνδυνος όμως να μοιραστούν αυτήν την θέση με την ΕΣΣΔ παρουσιαζόταν πλέον ορατός.

Σε υπόμνημα του State Dept που υποβλήθηκε την τελευταία μέρα του έτους, σημειωνόταν ότι μεταξύ των δύο ερμηνειών της ανεξαρτησίας που προέβαλαν οι δύο «μητέρες – πατρίδες» (με πρόταξη της αρχής της πλειοψηφίας ή με μετάπτωση στο ομοσπονδιακό μοντέλο διζωνικής απόκλισης), μάλλον συνέφερε τις ΗΠΑ να νουθετήσουν την Άγκυρα να αποδεχθεί το ομοσπονδιακό υπόδειγμα, χωρίς όμως να συνοδεύεται από μετακινήσεις πληθυσμών και την δημιουργία δύο ζωνών όπως επιθυμούσαν οι τούρκοι [401].

Στις 29 Δεκεμβρίου συνήλθε το Ανώτατο Αεροπορικό Συμβούλιο (ΑΑΣ -τότε ονομασία Ανώτατον Συμβούλιον Αεροπορίας, ΑΣΑ), δηλαδή το ανώτατο όργανο λήψης αποφάσεων της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας (τότε ΕΒΑ), για να απαντήσει σε σχετική διαταγή του ΓΕΕΘΑ που είχε εκδοθεί 6 μέρες πριν και σύμφωνα με την οποία ζητείτο η έκφραση αναγκών του κάθε Κλάδου των ένοπλων δυνάμεων για τις ανάγκες που θα ήθελε να καλύψει μέσω «των υλικών των προσφερομένων υπό της Γερμανικής Συμβολής ΝΑΤΟ». Το ΑΑΣ έπρεπε να αποφασίσει αν θα αποδεχόταν την προσφορά 59 αεριωθούμενων μαχητικών τύπου F-84F από τα δυτικογερμανικά αποθέματα, ομοιότυπων με όσα ήδη χρησιμοποιούσε και με όσα παραχωρούνταν στην τουρκική πολεμική αεροπορία (ΤΗΚ) και είχαν προξενήσει την έντονη και δικαιολογημένη ανησυχία των ελλήνων επιτελών, μια και α) οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βρίσκονταν πλέον σε κατάσταση μόνιμης όξυνσης και απειλών, β) είτε τα αποδεχόταν η ελληνική πλευρά, είτε αποποιείτο της προσφοράς και κατέληγαν στην τουρκική (εξέλιξη που προεξοφλείτο), τα επίμαχα δυτικογερμανικής προέλευσης αεροσκάφη επιτρεπόταν να ενταχθούν σε μοίρες υπό εθνική διοίκηση, δεν συνοδεύονταν δηλαδή από τους συνήθεις ΝΑΤΟϊκούς περιοριστικούς όρους της δωρεάν βοήθειας. Με αυτό το σκεπτικό έγινε δεκτή η παραλαβή τους, μαζί με τον συνοδευτικό εξοπλισμό εδάφους και όσο περισσότερα ανταλλακτικά ήταν δυνατόν να αποκτηθούν, όπως εισηγήθηκε ο επικεφαλής του κλάδου επιχειρήσεων, παρόλο που εκφράστηκαν επιφυλάξεις από ορισμένα μέλη της ηγεσίας της ΕΒΑ (λχ τον υπαρχηγό της και τον

[401] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 311.

επικεφαλής της διεύθυνσης τεχνικής υποστήριξης) αναφορικά με τις τρέχουσες δυνατότητες της αεροπορίας να αναλάβει το συνεπαγόμενο έργο και δη για τόσο μεγάλο αριθμό αεροσκαφών («…συναρτήσει των δυνατοτήτων συντηρήσεως και διατηρήσεως τούτων εν πτητική ενεργεία, λαμβανομένου υπ' όψιν των ήδη βεβαρυμμένων συνθηκών εργασίας του Τεχνικού προσωπικού και της λήψεως κρισίμων ανταλλακτικών υποστηρίξεως αερ[οσκα]/φών F-84F»). Όταν ο αρχηγός της ΕΒΑ (Α/ΓΕΑ) άνοιξε τη συζήτηση, ξεκίνησε με την φράση «Η απόφασις ήν θα λάβωμεν θα είναι ιστορικής σημασίας εν όψει των κρισίμων σχέσεων Ελλάδος – Τουρκίας». Ο Α/ΓΕΑ δεν υποβάθμισε τα υφιστάμενα σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπιζε η αεροπορία από την άποψη της παρουσίας ανεπαρκούς αριθμού καταρτισμένων τεχνικών στελεχών, ή αποθέματος ανταλλακτικών, ωστόσο υπερίσχυσαν οι πραγματιστικές εκτιμήσεις βάσει των δεδομένων που προαναφέρθηκαν (η βεβαιότητα ότι αν δεν ενέτασσε τα αεροσκάφη εκείνα στην δύναμή της, θα κατέληγαν στις μοίρες της ΤΗΚ, η οποία, αναπόφευκτα, βάσει των εξελίξεων της τελευταίας διετίας, αντιμετωπιζόταν πλέον ως δυνητικός αντίπαλος, εκτός από εταίρος που εξακολουθούσε να είναι σε ΝΑΤΟϊκό επίπεδο). Ο Α/ΓΕΑ περιέγραψε αυτήν την κατάσταση με ψυχραιμία, νηφαλιότητα και την δέουσα σοβαρότητα. Είναι ενδεικτικό της εμπεδωμένης αίσθησης απειλής από την Τουρκία η αναφορά του ακόμη και στην παράμετρο της φθοράς της ιπτάμενης υλικής υπόστασης της αεροπορίας εν καιρώ ειρήνης ή πολέμου, η οποία ήταν σημαντικό να συνυπολογιστεί, κατά την αξιολόγηση της χρησιμότητας ένταξης των 59 μεταχειρισμένων F-84F στο δυναμικό των μοιρών της ΕΒΑ. Ο Α/ΓΕΑ ανέφερε ακόμη ότι θα ζητούσε άμεσα από την πολιτική ηγεσία του υπουργείου άμυνας την έγκριση της έκτακτης αύξησης του ιπτάμενου και του τεχνικού προσωπικού που θα χρειαζόταν για την υποστήριξη των αεροσκαφών, ακόμη και «ανακαλουμένου τοιούτου εκ της εφεδρείας» [402]. Αξιοσημείωτο επίτευγμα κατά την υλοποίηση της απόφασης υπήρξε ότι η ΕΒΑ έφερε σε πέρας την διεύρυνση των μοιρών της χωρίς να αυξήσει παρά ελάχιστα το προσωπικό της, ενώ η ΤΗΚ υποχρεώθηκε να διπλασιάσει το δικό της το ίδιο διάστημα, εξαιτίας της ανάλογης αριθμητικής μεγέθυνσης του κύριου υλικού της [403].

[402] *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 242, 29-12-1964.
[403] W. T. R. Fox & A. B. Fox, The Role of the United States in NATO στο F. A. Beer (επιμέλ.), *Alliances: latent war communities in the contemporary world*, N. York: Holt, Rinehart and Winston, 1970, σσ 375-376, 383.

1965: εμπεδώσεις, μεταβάσεις, ανατροπές, ματαιώσεις

Την πρώτη εβδομάδα του έτους, ο τούρκος πρωθυπουργός εκτόξευσε δύο φορές (την 1η και την 8η Ιανουαρίου) πολεμικές απειλές κατά της Κύπρου και της Ελλάδας, εφόσον η ένωση κηρυσσόταν αιφνιδιαστικά. Ο İsmet İnönü προσέθεσε ότι η χώρα του θα αδιαφορούσε αυτήν την φορά για τις τυχόν αμερικανικές αντιρρήσεις [404]. Ενδιαμέσως, στις 3 Ιανουαρίου ο Μακάριος εισηγήθηκε συνταγματική τροποποίηση σύμφωνα με την οποία οι χωριστές για τις δύο κοινότητες εκλογικές διαδικασίες θα καταργούνταν και το εκλογικό σώμα θα αντιμετωπιζόταν ως ενιαίο –το αποτέλεσμα θα ήταν να μην καταφέρουν να εκλέξουν κανέναν βουλευτή στο εξής οι τουρκοκύπριοι. Ο βρετανός ύπατος αρμοστής sir A.Bishop εξέφρασε το ίδιο διάστημα την έντονη ανησυχία του σχετικά με την «απάθεια» με την οποία αντιμετώπιζε η ελληνοκυπριακή ηγεσία την προοπτική ξεσπάσματος ελληνοτουρκικού πολέμου εξαιτίας του Κυπριακού, αλλά και «της υπερβολικής αυτοπεποίθησης» με την οποία προσέγγιζε το ζήτημα της τουρκικής αεροπορικής απειλής, με αποτέλεσμα να υπάρχει ορατός κίνδυνος υποτίμησης των αντιδράσεων της Άγκυρας σε περίπτωση νέων ελληνοκυπριακών πρωτοβουλιών. Την ανησυχία αυτή εξέφρασε προς τον Γ. Κληρίδη και ο εκπρόσωπος του ΟΗΕ στο νησί, ο M. Bernardes. Ο Κληρίδης τού απάντησε ότι ήταν εν γνώσει της κυβέρνησης της Λευκωσίας το ενδεχόμενο τουρκικής επέμβασης, εάν επαναλαμβάνονταν οι επιθέσεις κατά τουρκοκυπρίων ή αν κηρυσσόταν αιφνιδιαστικά και μονομερώς η ένωση [405].

Ο επιτετραμμένος της ελληνικής πρεσβείας στην Ottawa Μητσόπουλος μετέδιδε ότι σε επαφές του με καναδούς αρμοδίους, τους πίεσε για την επανέναρξη παροχής ανταλλακτικών των καναδικής κατασκευής αεριωθούμενων εκπαιδευτικών T-33 MK III (των CT-133 στα οποία, όπως έχει αναφερθεί, η ΕΒΑ στήριζε σχέδιά της για την δράση τους στην Κύπρο αν παρίστατο τέτοια ανάγκη). Ο έλληνας διπλωμάτης βέβαια, επικαλέστηκε γενικότερους λόγους «αμυντικής προπαρασκευής της ΕΒΑ καλυπτούσης ζωτικόν τομέα του ΝΑΤΟ, οίτινες επέβαλον τούτο», διότι γνώριζε ότι αυτό το επιχείρημα ήταν ιδιαιτέρως πειστικό εκεί. Οι καναδοί τού απάντησαν ότι το θέμα εξεταζόταν σε επίπεδο υπουργικού συμβουλίου, πάντως βάσει πληροφοριών ο Μητσόπουλος είχε σχηματίσει την εντύπωση ότι οι τούρκοι ήταν πολύ πιο θιγμένοι από το embargo που εφάρμοζαν οι καναδοί προς τις δύο χώρες, καθώς ήταν εξαρτημένοι για την υποστήριξη όχι μόνον των δικών τους ομοιότυπων αεροσκαφών, αλλά και ενός αριθμού μαχητικών της πολεμικής τους

[404] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 297.
[405] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 118-119.

αεροπορίας (η ετήσια αξία των ανταλλακτικών που παραλάμβανε από τον Καναδά η ΕΒΑ ανερχόταν στα 600.000 $, ενώ εκείνων που παραλάμβανε η ΤΗΚ ήταν διπλάσια). Οι καναδοί επανέλαβαν για μία ακόμη φορά ότι τυχόν άρση του embargo θα αφορούσε αμφότερους τους δύο συμμάχους τους [406]. Οι καναδοί είχαν πάντως φανεί απρόθυμοι ακόμη και να πωλήσουν ανταλλακτικά για τους κινητήρες των σχετικά γερασμένων μεταγωγικών τύπου C-47 (Dakota) που χρησιμοποιούσε η ελληνική πολεμική αεροπορία [407].

Η Άγκυρα ανακοίνωσε επίσημα εκείνο το διάστημα την αποχώρησή της από την Πολυμερή Πυρηνική Δύναμη του ΝΑΤΟ (MLF - η ελληνική βραχυγραφία ήταν ΠΠΔΝ). Καθώς αναφέρθηκε στο Α΄ Μέρος της διατριβής, η ΠΠΔΝ επιχειρήθηκε κατά την προηγούμενη διετία να συγκροτηθεί με άξονα μία πολυεθνική ναυτική δύναμη που θα την αποτελούσαν πολεμικά πλοία εφοδιασμένα με πυραύλους πυρηνικών κεφαλών τύπου Polaris, τα οποία ναι μεν θα στελεχώνονταν από πολυεθνικά πληρώματα, αλλά τα όπλα θα βρίσκονταν αποκλειστικά υπό αμερικανικό έλεγχο. Η υλοποίηση του σχεδίου ούτως ή άλλως δεν προχώρησε, για λόγους άσχετους προς την τουρκική ακύρωση συμμετοχής, κυρίως ένεκα των γαλλικών και βρετανικών σχεδίων να διατηρήσουν τα εθνικά τους πυρηνικά οπλοστάσια και της παράλληλης απέχθειας όλων, σε Ανατολή και Δύση εξίσου, να αποκτήσει έστω εντός συμμαχικού πλαισίου πρόσβαση σε τέτοιου είδους όπλα η Βόννη (ΗΠΑ και Ο.Δ. Γερμανίας υπήρξαν οι βασικοί θιασώτες της ιδέας, οι μεν ώστε να την εκμεταλλευτούν δίκην οχήματος για να κηρυχθούν τα γαλλικά και βρετανικά πυρηνικά ως περιττά έπειτα και για να αξιώσουν την απορρόφησή τους στη ΝΑΤΟϊκή δύναμη μέχρι να καταργηθεί η εθνική ιδιοκτησία τους, οι δε δυτικογερμανοί λόγω του προφανούς επάθλου που προαναφέρθηκε). Η τουρκική κίνηση πάντως, παρόλο που είχε κοινοποιηθεί εμπιστευτικά στις ΗΠΑ και στη συμμαχία τρεις μήνες νωρίτερα, συνδέθηκε ερμηνευτικά με την προσπάθεια τήξης των πάγων στις τουρκοσοβιετικές σχέσεις, προβλήθηκε δηλαδή ως κίνηση καλής θέλησης από πλευράς Άγκυρας προς την ΕΣΣΔ. Αφετέρου εκλήφθηκε ως έμμεσο μήνυμα προς την Δύση, συγκεκριμένα ως προανάκρουσμα τήρησης αποστάσεων

[406] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ 1965, 52/6/1/1: _ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ 67/2-1-1965 από την ελληνική πρεσβεία στην Ottawa προς τη Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ. Τα στοιχεία επιβεβαιώνονται και από αμερικανικής πλευράς: *NARA*, RG 59, προσχέδιο εγγράφου απόρρητης διαβάθμισης, χωρίς Α.Π., με τίτλο: «Σύνοδος υπουργών άμυνας του ΝΑΤΟ, Ιούλιος 1966 / βοήθεια τρίτων χωρών προς την Τουρκία –ενημερωτικό υπόμνημα», με ημερομηνία σύνταξης 11/7/1966, από το υφυπουργείο διεθνών υποθέσεων του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (DoD/ISA) op cit.

[407] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965, 52/6/1/1: χωρίς ΑΠ ή παραλήπτη, με την ένδειξη: Β. Υπουργείον Εξωτερικών /ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΝΑΤΟ (Ν1927), κείμενο με τίτλο «Καναδική Βοήθεια Μ.Α.Ρ.» και περιεχόμενο τη σύνοψη των εξελίξεων του τελευταίου έτους (από το Μάιο του 1964 ως το Μάιο του 1965). Το δακτυλογραφημένο τεκμήριο φέρει την ημερομηνία 26-5-1965, το χαρακτηρισμό «Πρόχειρον Σημείωμα» και είναι διαβαθμισμένο ως «Εμπιστευτικόν».

από τη συμμαχία. Το ζήτημα δεν αναλύεται περισσότερο, παρότι απασχόλησε διά μακρών τα υπουργεία εξωτερικών των ΝΑΤΟϊκών κρατών. Σημειώνεται μόνον ότι εκδηλώθηκε έγνοια κι άγχος στους κόλπους της ελληνικής διπλωματίας, μην τυχόν κι αποδοθούν ευθύνες στο Κυπριακό για την εξέλιξη και συγκεκριμένα να μην χρεωθεί στο Κυπριακό η τουρκική απόφαση, δήθεν ως εκδήλωση τουρκικής απογοήτευσης για την έλλειψη στήριξης της Άγκυρας από τη συμμαχία στις κυπριακές της επιδιώξεις. Επίσης, ελληνικός προβληματισμός είχε αναπτυχθεί για τις δυτικογερμανικές αντιδράσεις, με σταθερά κύριο μέλημα να μην δυσαρεστηθεί η Βόννη από την ακύρωση της τουρκικής συμμετοχής και κατηγορήσει γι' αυτό την Αθήνα, ότι ήταν ηθικά υπαίτια για την τουρκική απροθυμία συμμετοχής, λόγω πάντοτε του Κυπριακού, συντελώντας -σύμφωνα με αυτήν την ανάγνωση- στην ματαίωση μίας δυτικογερμανικής επιδίωξης (μόνον ο Κωστόπουλος φαινόταν απρόσβλητος από την ευρύτερη αυτή ελληνική υπερευαισθησία για τις απόψεις του δυτικογερμανικού παράγοντα, μάλλον λόγω των αποκλειστικά υπερατλαντικών του προσωπικών προτιμήσεων). Η Ελλάδα πάντως, συνέχισε να εξετάζει ευμενώς την δική της συμμετοχή στην ΠΠΔΝ [408].

Υψηλόβαθμη σοβιετική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον β΄ γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ N. Podgorny επισκέφθηκε επίσημα την Τουρκία (4-13/1/1965), εκφώνησε μάλιστα και λόγο στην Εθνοσυνέλευση (δηλαδή στο κοινοβούλιο), παρά τις αντιρρήσεις της ελάσσονος αντιπολίτευσης. Οι ΗΠΑ, το ΗΒ και άλλες ΝΑΤΟϊκές χώρες παρακολουθούσαν στενά την τουρκοσοβιετική επαναπροσέγγιση σε επίπεδο κορυφής, παρόλη την εγνωσμένης ευρωστίας αντικομμουνιστική στάση της συντριπτικής πλειοψηφίας της τουρκικής κοινωνίας μέχρι εκείνη την περίοδο. Ο βρετανός πρέσβης στην Άγκυρα D. Allen σημείωνε ότι με υπόβαθρο το Κυπριακό, η τουρκική εξωτερική πολιτική επαναπροσανατολιζόταν σε πιο πολυδιάστατες κατευθύνσεις (προς την ΕΣΣΔ, τον Αραβικό Κόσμο, τα Βαλκάνια, τα Αφρασιατικά Κράτη και την Λατινική Αμερική). Η νέα τάση αναμενόταν να έχει συνέχεια, εκτός αν η Μόσχα λάμβανε ξεκάθαρα φιλελληνικές θέσεις, ωστόσο δεν προβλεπόταν δραματικές μεταβολές στη διεθνή θέση της Τουρκίας (λχ αλλαγή

[408] Βλ. ενδεικτικά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, αλληλογραφία της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο που αφορά σε ανταλλαγές μηνυμάτων μεταξύ του Κέντρου και των ελληνικών πρεσβειών σε Λονδίνο, Βόννη, Washington, Άγκυρα και Μόνιμη Αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ για το επίμαχο θέμα καθ' όλο το διάστημα μεταξύ Οκτωβρίου 1964 – Φεβρουαρίου 1965: _6414 και 6417/7-10-64, _N116-360/10-10-64, _N166-331/10-10-64, _5264/12-10-64, _6440/140/Β/13-10-64, _5283/14-10-64, _4589/15-10-64, _4654/21-10-64, _N166-344/24-10-64, _6956/Στ/Κζ/30-10-64, _726/Στ/Κζ/23-11-64, _7306/2-12-64, _7410/140/Β/23-12-64, _7515/140/Β/24-12-64, _189/13-1-1965, _ 261/16-1-65, _265/Στ/Κζ/19-1-65, _ΔΚ254-5/25-1-65, _N166-34/28-1-65, _ 566/13-2-65, _644/15-2-65, _ 665/Α/7/15-2-65, _858/Στ/Κζ/15-2-65, _ΔΤ30-31/15-2-65, _891/17-2-65, _ 803/1450/Β/17-2-65, _924/Στ/Κζ/18-2-65, _724/19-2-65, _1029/22-2-65, _N166-44/26-2-65.

«στρατοπέδου»), παρά μόνον αύξηση των προσπαθειών άρσης της απομόνωσης στην οποία είχε περιέλθει, αρχικά λόγω του Ψυχρού Πολέμου και των σαφών προτιμήσεων στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη και η οποία είχε επιταθεί μετά την ανάδυση του Κυπριακού. Από τον συντηρητικό ελλαδικό Τύπο η επίσκεψη προβλήθηκε ως απόδειξη πραγματιστικού κυνισμού εκ μέρους της Μόσχας και της Άγκυρας. Βοήθησε σε αυτό και η αρθρογραφία των *Times* του Λονδίνου που σημείωσε ότι «Η ακριβής πορεία της τουρκοσοβιετικής φιλίας θα εξαρτηθή από την στάσιν των Αγγλοαμερικανών εις το Κυπριακόν». Η επίμαχη ανάγνωση συνοδεύθηκε από την αναπαραγωγή φημολογίας ότι «η Σοβιετική Ρωσία εγκαινιάζει πολιτική πιέσεως επί του Μακαρίου με την εξαγγελία επανεξετάσεως (επ' ωφελεία των Τούρκων) του ζητήματος της διαθέσεων όπλων εις Κύπρον, ελπίζουσα ότι, αποστερούσα μέσων αμύνης τον κυπριακόν στρατόν, θα καταστήση ενδοτικόν τον Πρόεδρον της Κυπριακής Δημοκρατίας». Μερίδα του τουρκικού Τύπου υποστήριξε ότι ο Podgorny έκανε λόγο για την ύπαρξη άτυπης περιοριστικής ρήτρας στα παρεχόμενα οπλικά συστήματα, όπως αξιοποιηθούν αποκλειστικά για την άμυνα έναντι ξένης επέμβασης στην Κύπρο. Υπήρξαν επίσης δημοσιογραφικές πληροφορίες τουρκικής προέλευσης που αναμεταδόθηκαν διεθνώς και σύμφωνα με τις οποίες η ΕΣΣΔ είχε αποσπάσει την τουρκική συναίνεση να αποστρατιωτικοποιηθεί εντελώς η Κύπρος, συγκεκριμένα να αποχωρήσουν τόσο η ΕΛΔΥΚ με την ΤΟΥΡΔΥΚ όσο και οι βρετανοί (δηλαδή να καταργηθούν οι βάσεις τους). Ο Podgorny αφετέρου, όπως επισήμαναν οι αμερικανοί στην δική τους αποτίμηση (βλ. παρακάτω) της επίσκεψης κι εν γένει της αναθέρμανσης των διμερών σχέσεων της Άγκυρας με τη Μόσχα, είχε αποφύγει να αναφερθεί στις ιδρυτικές Συνθήκες Ζυρίχης – Λονδίνου και ειδικά για το αν θεωρούσε ότι παρέμεναν σε ισχύ, παράμετρος που ενδιέφερε ιδιαίτερα την Τουρκία, αφού αυτές επικαλείτο κάθε φορά που απειλούσε με στρατιωτική επέμβαση στο νησί. Επίσης δεν ήταν σαφές αν είχε δεσμευτεί μυστικά να προωθήσει την ομοσπονδιακή λύση (ή αν απλώς αυτός ήταν ο ευσεβής τουρκικός πόθος). Τα μόνα ερωτηματικά που έμεναν αναπάντητα ήταν κατά πόσον θα ήταν διατεθειμένος ο Μακάριος να απεμπολήσει την επιδίωξη της ένωσης και να παράσχει επαρκείς εγγυήσεις για την ασφάλεια των τουρκοκύπριων, σύμφωνα με την τουρκική αρθογραφία. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι, αντισταθμιστικά, ανακοινώθηκε στις 13 Ιανουαρίου η επίσκεψη προσεχώς στη Μόσχα αντιπροσωπείας του ΑΚΕΛ, με σκοπό να συζητηθεί το Κυπριακό. Μέλος της βρετανικής διπλωματικής αντιπροσωπείας στην Λευκωσία εξακολουθούσε να ανησυχεί στις 14 Ιανουαρίου ότι ίσως οι ελληνοκύπριοι ενέδιδαν στον πειρασμό να επαναλάβουν τις επιθέσεις τους στους τουρκοκύπριους αψηφώντας την απειλή τιμωρητικών αεροπορικών βομβαρδισμών, όπως σημείωνε σε υπόμνημά του προς τα

υπουργεία Κοινοπολιτειακών υποθέσεων και εξωτερικών –συμπληρώνοντας ότι θα ήταν προτιμότερο το ΗΒ να συνεχίσει να κοινοποιεί αυτά του τα άγχη «μέσω των εκπροσώπων των Ηνωμένων Εθνών, παρά ευθέως, ώστε να μην εκληφθούν ως επέμβαση κατόπιν προσυνεννόησης με την Τουρκία».

Στις 15 του μήνα, ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Erkin μετέβη στο Λονδίνο όπου συναντήθηκε με τον βρετανό ομόλογό του P. Gordon-Walker, αλλά και με τον πρωθυπουργό Wilson (μία κολακευτική κίνηση στην οποία προχώρησαν υστερόβουλα οι βρετανοί, έχοντας κατά νου όχι μόνον την κομβική σημασία της Τουρκίας για την Βορειοατλαντική Συμμαχία, αλλά και την αξία της χώρας λόγω των δικαιωμάτων υπερπτήσεων του τουρκικού εναέριου χώρου που παρείχε στη RAF). Κύριο αντικείμενο των συνομιλιών του Erkin με την βρετανική ηγεσία υπήρξε το Κυπριακό.

Σε σύσκεψη στην Αθήνα (18/1) του Γ. Παπανδρέου με τους Στ. Κωστόπουλο, Π. Γαρουφαλιά και την συμμετοχή των πρέσβεων σε Λευκωσία και Μόσχα και του επικεφαλής της αρμόδιας Δ/νσης του ΥπΕξ, αποφασίστηκε να τονιστεί για μία ακόμη φορά στον Μακάριο ότι δεν θα γίνονταν ανεκτές μονομερείς πρωτοβουλίες και τετελεσμένα επί ποινή της «ρήξεως σχέσεων» και η διαπίστωση ότι η πολιτική που είχε επιλέξει ο Αρχιεπίσκοπος έναντι της Σοβιετικής Ένωσης είχε χρεοκοπήσει, αν και την είχε ακολουθήσει «παρά τας ρητάς και επανειλημμένας αντιρρήσεις της Ελληνικής Κυβερνήσεως». Προς επίρρωση, στις 22 Ιανουαρίου δημοσιεύθηκε στην *Izvestia* συνέντευξη που έδωσε την προηγουμένη ο υπουργός εξωτερικών της ΕΣΣΔ και στην οποία ανέφερε ότι το τρέχον πολιτικό αδιέξοδο στην Κύπρο θα αιρόταν «αν οι δύο εθνοτικές κοινότητες του νησιού επέλεγαν την μετάπτωση στο ομοσπονδιακό μοντέλο» οργάνωσης του κράτους. Παρόλο που η πλήρης δήλωση του Gromyko περιελάμβανε επίσης την προϋπόθεση ύπαρξης κεντρικής κυβέρνησης, Λευκωσία και Αθήνα την σχολίασαν αρνητικά (ο Αρχιεπίσκοπος εξέφρασε την απογοήτευσή του, το ίδιο έκαναν, με προσοχή όμως, τόσο η ΕΔΑ όσο και ο Γ. Παπανδρέου), ενώ ο Στ. Κωστόπουλος επισήμανε το «απαράδεκτον αλλά και ανεδαφικόν» των περί ομοσπονδίας αναφορών, καθώς ενδεχομένως να υπαινίσσονταν τον περαιτέρω διαχωρισμό των δυο κοινοτήτων. Σε εμπιστευτική συζήτησή του με τον αμερικανό πρέσβη, ο Γ. Παπανδρέου χαιρεκακούσε με την εξέλιξη, η οποία ανάγκαζε τον Μακάριο να προσπαθεί να διαχειριστεί εκείνες τις θέσεις «της συμμάχου του Μόσχας, ευρισκόμενος σε δεινή θέση αντίστοιχη μ’ εκείνην που δοκίμαζε ο ίδιος, όταν υποχρεωνόταν να υπερασπιστεί την ελληνοαμερικανική φιλία». Παρά ταύτα, η CIA λάμβανε την ίδια μέρα πληροφορίες ότι ο βασιλιάς εξέταζε ήδη το σενάριο της μεθοδευμένης εξώθησης του Γ. Παπανδρέου σε

παραίτηση κι αντικατάστασης του από τον Στ. Στεφανόπουλο, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδιασμού που προέβλεπε την διάσπαση τόσο της ΕΚ όσο και της ΕΡΕ, προκειμένου να παραχθεί κάποιο φιλοανακτορικό κοινοβουλευτικό μόρφωμα. Πιθανολογείται πως οι Παπανδρέου είχαν λάβει γνώση των σκέψεων του Κ. Γκλύξμπουργκ [409].

Ο D. Rusk ενημέρωσε τον H. Labouisse στις 22 Ιανουαρίου ότι οι ΗΠΑ θεωρούσαν μεν τις ιδρυτικές Συνθήκες Λονδίνου-Ζυρίχης εν ισχύι, πάντως δεν απέκλειαν πλέον την συζήτηση τροποποίησής τους –απλώς συνέχιζαν να προτιμούν να μην συζητούνται τέτοιου είδους θέματα στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ, για να μην καταστεί σταδιακά εθιμικό δικαίωμά της να γνωμοδοτεί ή πολύ περισσότερο να επικυρώνει μονομερείς καταγγελίες διεθνών συμφωνιών [410]. Στην Κύπρο ο Μακάριος ανακοίνωσε την επομένη στον πρεσβευτή των ΗΠΑ T. Belcher ότι ήταν υπό σκέψη η κατάθεση νέου Συντάγματος και η επικύρωσή του με δημοψήφισμα. Ο Αρχιεπίσκοπος παρουσιάστηκε αδιάφορος για το αν θα συμμετείχαν στη διαδικασία οι τουρκοκύπριοι, ενώ αφετέρου δήλωσε ότι θα απέφευγε να δώσει στην Τουρκία αφορμή πολεμικών απειλών, το οποίο κατά τον Belcher σήμαινε ότι δεν θα κήρυττε την ένωση προς το παρόν. Χαρακτήρισε τις δηλώσεις Gromyko υπέρ της ομοσπονδοποίησης της Κύπρου ως ανακόλουθες προς τους απώτερους σκοπούς της ΕΣΣΔ (και της Αιγύπτου), που εξυπηρετούνταν βέλτιστα από μία πραγματικά ανεξάρτητη Κύπρο παρά από μία Κύπρο με ένα πολιτειακό σύστημα οργάνωσης όπως το ομοσπονδιακό, υπό την έννοια ότι αυτό θα ευνοούσε μεσοπρόθεσμα την ένωση ή -κυρίως- τη διχοτόμηση. Αναγνώριζε με πραγματισμό ότι η Μόσχα μοιραία θα προέκρινε την προσέγγισή της με την Άγκυρα, έναντι της μονόπλευρης υποστήριξης της Λευκωσίας και εξακολούθησε να δηλώνει υπέρμαχος της ένωσης, αλλά θεωρούσε ότι το μέλλον της Κύπρου αφορούσε πρωτίστως τους κατοίκους της (ο Belcher υπαινισσόταν ότι ο Αρχιεπίσκοπος ήταν υπέρ μίας ανεξάρτητης Κύπρου υπό ελληνοκυπριακή ηγεμονία, εκτίμηση που μάλλον δεν απείχε απ' τους ημι-ανομολόγητους απώτερους σκοπούς του Μακάριου). Γενικά ο ελληνοκύπριος ηγέτης φρονούσε ότι ο χρόνος κυλούσε προς όφελος των ελληνοκυπριακών επιδιώξεων και ήθελε να αποφύγει συνομιλίες στο άμεσο μέλλον. Προς το παρόν, Μόσχα, Λευκωσία κι

[409] *Ελληνικός Βορράς*, 13, 15 και 16 Ιανουαρίου, *Βήμα,* 14 Ιανουαρίου 1965, T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σσ 41-42, H. Kosut 1970 op cit σ 158, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 122-126, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 221-222, A. Z. Rubinstein 1982 op cit σ 21, 31, N. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 252-253, S. R. Sonyel 1997 ibid σσ 119-120, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 179-184, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 310-312, C. Göktepe 2003 op cit σσ 173-174, M. Aslan 2008 op cit σσ 61-62, Α. Παπαχελάς op cit σ 156, Σ. Δραΐνας 2013 op cit σσ 198-199, 219.
[410] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 170".

Άγκυρα έτειναν να προτιμούν την ανεξαρτησία του νησιού [411]. Άλλωστε, οι πρόσφατες εξελίξεις με επίκεντρο την απόκτηση των πρώτων μέσων αυτοπροστασίας της ανεξαρτησίας -και δη κυπριακής ιδιοκτησίας- επέτρεπαν την σχετική αισιοδοξία. Οι επαφές του αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών Α. Αραούζου με αξιωματούχους της σοβιετικής πρεσβείας (τον επιτετραμμένο και τον στρατιωτικό Ακόλουθο) ήταν πυκνές εκείνες τις μέρες, πιθανότατα σχετιζόμενες με την παραλαβή του πολεμικού υλικού. Παράλληλα ολοκληρώθηκαν οι διαπραγματεύσεις για την σύναψη μεγάλης συμφωνίας εμπορίου με την ΕΣΣΔ, τριετούς διάρκειας (υπογράφηκε στα τέλη του επόμενου μήνα) [412]. Στην Αθήνα, ο Γ. Παπανδρέου και ο Στ. Κωστόπουλος παραπονέθηκαν (25/1) στον σοβιετικό πρέσβη ότι η ΕΣΣΔ «πρώτη και μόνη» έλαβε τόσο ξεκάθαρα φιλοτουρκική θέση διά της εύνοιας προς την ομοσπονδιακή προοπτική που εξέφρασε ο Gromyko, ενώ ο Koriukin δικαιολόγησε τις δηλώσεις του πολιτικού του προϊσταμένου εντάσσοντάς τες στην πάγια θέση της χώρας του κατά της επέκτασης του ΝΑΤΟ στην Μ. Ανατολή (την οποία θα συνεπαγόταν η ένωση). Η όλη συζήτηση δεν διέθετε εκατέρωθεν υψηλές πολιτικές προσδοκίες, ακούστηκαν όμως μερικές ενδιαφέρουσες επισημάνσεις από πλευράς των ελλήνων: ότι η στάση της ΕΣΣΔ προξένησε διαπαραταξιακή αντισοβιετική συσπείρωση στην Ελλάδα, έφερε σε δύσκολη θέση τον Αρχιεπίσκοπο (όπως είπε ο Γ. Παπανδρέου), ενώ ο Στ. Κωστόπουλος υποστήριξε ότι η αποστρατιωτικοποίηση του νησιού στερείτο νοήματος ως σκοπού, δεδομένου «ότι και με την λύσιν αυτήν οπωσδήποτε θα παραμείνουν αι Αγγλικαί βάσεις εν Κύπρω, εφ' όσον αποτελούν κυρίαρχο τμήμα του Αγγλικού εδάφους και δεν αποτελούν τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας» [413]. Αξίζει να προστεθεί ότι η πλέον έγκριτη από τις μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδες της Τουρκίας, η *Cumhuriyet*, υποστήριξε ότι ήταν η πολιτική προσέγγισης της Μόσχας που εγκαινιάστηκε από τους Μακάριο και Γ. Παπανδρέου εκείνη που «άνοιξε την πόρτα» για να ακολουθήσει την ίδιο οδό και η Άγκυρα [414]. Υπενθυμίζεται ότι κατ' αυτόν τον τρόπο είχε σχολιάσει και την επίσκεψη του Erkin στην Μόσχα ο Π. Γαρουφαλιάς (όλοι οι τοπικοί δρώντες δηλαδή επιχειρούσαν να αποσείσουν την ευθύνη για την ως τότε «ανάρμοστη» ενέργεια της εισαγωγής της ΕΣΣΔ στο ζήτημα).

[411] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 171". Αυτό άλλωστε ήταν που προξενούσε νευρικότητα στις ΗΠΑ και στην αντιΜακαριακή Δεξιά (βλ. χαρακτηριστικά την προβολή της αρθρογραφίας της *Χαραυγής* - 24/1/1965- περί σχεδίων «Καλαμαράδων και Γρίβα … να ανατρέψουν τον Μακάριο … για να δώσουν την Κύπρο στους Τούρκους». Σταχυολόγηση από τον Α. Αθανασίου 1989 op cit σ 50.
[412] *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, ανακοινωθέντα αρ. 10, 21 Ιανουαρίου και αρ. 9, 23 Ιανουαρίου, αρ. 11, 26 Ιανουαρίου, αρ. 3, 22 Φεβρουαρίου 1965.
[413] Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 313-316.
[414] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 283.

Στα τέλη του μήνα το State Dept προσπάθησε να ανανεώσει το ενδιαφέρον των ελλήνων και των τούρκων για νέες συνομιλίες επί του Κυπριακού, «έστω και τριμερείς» (με τη συμμετοχή της Λευκωσίας δηλαδή), ορμώμενο από την έκφραση σχετικής ελλαδικής διάθεσης. Η Αθήνα επιδίωκε να συζητηθούν όλες οι διμερείς εκκρεμότητες, ενώ η Άγκυρα προτιμούσε να επικεντρωθούν αποκλειστικά στην επίλυση το Κυπριακού σε εκείνη τη φάση, μέσω μυστικών επαφών και χωρίς τη μεσολάβηση του G. Plaza (προς τον οποίο δυσπιστούσαν απόλυτα). Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Erkin ανάφερε στον αμερικανό υφυπουργό Ball ότι ο «φυσικός διαχωρισμός» των δύο κοινοτήτων δεν θα ήταν όσο δύσκολος φαινόταν κι ότι η Τουρκία θα παραιτείτο από τις διχοτομικές απαιτήσεις εάν εφαρμοζόταν κάποια μορφή διζωνικής – δικοινοτικής συνομοσπονδίας (υπό την προϋπόθεση η Ελλάδα να μην επιδίωκε την προσάρτηση του ελληνοκυπριακού τμήματος, προσέθεσε). Η Λευκωσία ήταν αντίθετη στην επανέναρξη συνομιλιών. Αυτό χαροποιούσε τους αμερικανούς, που προτιμούσαν το θέμα να λυθεί διμερώς, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αλλά δεν ήθελαν να αναμιχθούν πιο άμεσα στην όλη διαδικασία επί του παρόντος, ούτε και διέκριναν προοπτικές ευόδωσής της [415]. Όταν ο αντιπρόεδρος της τουρκικής κυβέρνησης K. Satir επισκέφθηκε το Λονδίνο στις 29 Ιανουαρίου, παρείχε στους βρετανούς διαβεβαιώσεις ότι δεν επέκειτο άρδην μεταστροφή της εξωτερικής πολιτικής της χώρας του κι ότι η Άγκυρα δεν έτρεφε αυταπάτες γύρω από τα όρια των τουρκοσοβιετικών συγκλίσεων. Ο απερχόμενος υπουργός εξωτερικών Gordon-Walker ανέφερε ότι, ναι μεν το Foreign Office δεν ήταν καταστατικά αντίθετο στην συζήτηση για την υιοθέτηση ομοσπονδιακού μοντέλου, όμως εισηγείτο να μην υπάρξει εμμονική προσκόλληση των τούρκων «σε αυτήν την θεωρητική αρχή». Οι βρετανοί συμφώνησαν ακόμη ότι οι ιδρυτικές Συνθήκες της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν γινόταν να μεταβληθούν ή να καταργηθούν μετά από μεμονωμένες πρωτοβουλίες ενός από τα συμβαλλόμενα μέρη. Το ΗΒ παρέμενε ιδιαίτερα ευαίσθητο και αρνητικό στην προοπτική να ανοίξει εκ νέου οποιαδήποτε συζήτηση για τις βάσεις του στην Κύπρο [416].

Ο αθηναϊκός Τύπος έγραψε πως στην Αμμόχωστο (ή, σύμφωνα με την *Αυγή*, σε μικρό λιμάνι στα νότια της Καρπασίας –οι πληροφορίες της *Αυγής* ήταν εν μέρει σωστές) κατέφθασε «σοβιετικό φορτηγό πλοίο» με φορτίο πολεμικού υλικού σοβιετικής προέλευσης, που εκφορτώθηκε άμεσα. Μαζί, «κατέπλευσαν από την Αίγυπτο και τρεις σοβιετικής κατασκευής τορπιλάκατοι» για το υπό ανασυγκρότηση μικρό ναυτικό της Κυπριακής Δημοκρατίας, «επανδρωμένες με Κύπριους εκπαιδευμένους στην ΗΑΔ» (κατά

[415] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 172", 28-1-1965.
[416] C. Göktepe 2003 op cit σ 175, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 120-121.

την δημοσιογραφική αρθρογραφία –οι μαρτυρίες των απόστρατων του ελληνικού πολεμικού ναυτικού που στην πραγματικότητα επάνδρωναν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα τα πλοία εκείνη την στιγμή, κάνουν λόγο για την μεταφορά τους σε ζεύγη, επί συγκεκριμένου, ελληνικής πλοιοκτησίας, φορτηγού πλοίου και σε τρία ταξίδια, το πρώτο από τα οποία έλαβε χώρα στις 28/1). Την ίδια νύκτα και στην ίδια τοποθεσία, στο Μπογάζι, παραδόθηκε επίσης βαρύ υλικό, (τα άρματα μάχης Τ-34 και τα πυροβόλα για την χερσαία δύναμη της Εθνικής Φρουράς), αλλά και υλικά υποστήριξης («Υλικό Βάσεως») των τορπιλακάτων. Παράλληλα όμως, όπως μετέδωσε το κυπριακό πρακτορείο ειδήσεων (και αναδημοσίευσε η *Αυγή*), ο επιτετραμμένος της πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Λευκωσία προειδοποίησε την κυβέρνησή της ότι η χώρα του δεν θα προσέτρεχε στο πλευρό της Κύπρου σε περίπτωση που υφίστατο τουρκική εισβολή λόγω «βίαιης προσάρτησής της» από την Ελλάδα. Η προειδοποίηση εκείνη σύντομα θα αναδεικνυόταν από αμερικανικής πλευράς. Καθιστάμενα ευδιάκριτα τα όρια και οι όροι της στήριξης που παρείχε η Μόσχα στην Λευκωσία, δημιουργούνταν νέα περιθώρια ελιγμών για την Washington. Η *Ελευθερία* του Π. Κόκκα επιτέθηκε με δριμύτητα στον Αρχιεπίσκοπο, προσάπτοντάς του ευθύνες για την ματαίωση της ένωσης, ενώ ο τότε υποδιοικητής της ΤτΕ Ι. Πεσμαζόγλου, στη διάρκεια παράλληλα εκτυλισσόμενης επίσκεψής του στο νησί, δήλωνε με βεβαιότητα ότι η Οικονομία του θα αναπτυσσόταν με ταχείς ρυθμούς αφότου θα ενωνόταν με την Ελλάδα «διότι ο δυναμισμός της ελληνικής οικονομίας θα ασκήση ισχυράν προωθητικήν επίδρασην και επί της κυπριακής οικονομίας». Τρία αεριωθούμενα της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας εκτέλεσαν εκφοβιστικές πτήσεις σε χαμηλό ύψος πάνω από ισάριθμες κυπριακές ακταιωρούς, κοντά στα βορειοδυτικά παράλια του νησιού [417]. Τέτοιες

[417] *Αυγή*, Πέμπτη 28 Ιανουαρίου, Σάββατο 30 Ιανουαρίου, *ΕΘΝΟΣ*, *Αθηναϊκή, Ελευθερία*, Παρασκευή 29 Ιανουαρίου, Σάββατο 30 Ιανουαρίου και Κυριακή 31 Ιανουαρίου 1965. Από το πρωτοσέλιδο οκτάστηλο της *Ελευθερίας* (φύλλο 31/1/1965) σταχυολογείται μεταξύ άλλων το χαρακτηριστικό απόσπασμα: «IV_ Απετέλεσεν απιστίαν του κ. Μακαρίου κατά του Ελληνισμού και της Κύπρου ότι έφθασε, με τας εμπνεομένας από αυτόν εφημερίδας και με τα όργανα του αθλίου προσωπικού καθεστώτος που έχει εγκαθιδρύσει, το ραδιόφωνον, την τηλεόρασιν, τους πράκτορας και τους 'σμπίρους' του, να διεξάγη διαφανή και ενίοτε απροκάλυπτον ανθελληνικήν προπαγάνδαν. Εγνώριζε προκαταβολικώς ότι η ελληνική αεροπορία, όπως την είχαν εγκαταλείψει οι φίλοι και συνένοχοί του της ΕΡΕ, δεν ηδύνατο, λόγω περιορισμένης ακτίνος δράσεως, να καλύψη τον χώρον της Κύπρου. Και εν τούτοις ελέχθη κατά κόρον εις τον κυπριακόν λαόν ότι τον εγκατέλειψεν η Ελλάς αβοήθητον κατά τους βομβαρδισμούς του Αυγούστου 1964. Ελέχθη ακόμη εις τον κυπριακόν λαόν ότι ούτε καν υγειονομικήν περίθαλψην διά τα θύματα των βομβαρδισμών ηθέλησεν να παράσχη η Ελλάς. Ενώ ο ίδιος παρημπόδιζεν ως περιττά, τα έτοιμα συνεργεία, που ανέμεναν την άδειάν του, εις το αεροδρόμιον του Ελληνικού. Εχρειάσθη να τού ασκηθή πίεσις, διά να αναγνωρίση επιτέλους ότι η Ελλάς προσέφερε την βοήθειάν της». Ο Μακάριος απάντησε με την αναμενόμενη (και δικαιολογημένη) αυστηρότητα: "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 185-193. Σε εξίσου έντονο ύφος σχολίασαν τα δημοσιεύματα της *Ελευθερίας* τόσο ο Γ. όσο και ο Α. Παπανδρέου, όπως σημείωσε ο Ν. Κρανιδιώτης (παραλείποντας να αναφέρει ότι μόνον ο νεώτερος Παπανδρέου θιγόταν πραγματικά από την επίθεση του Π. Κόκκα).

συμπτώσεις συνόψιζαν τις ποικιλώνυμες πιέσεις που ασκούνταν στην διακριτή φυσιογνωμία της Κυπριακής Δημοκρατίας με στόχο την κατάργησή της, καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο.

Συζητώντας με τον βασιλιά, ο αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα Labouisse άκουσε τα παράπονά του για τις επιπτώσεις του Κυπριακού στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, αλλά και

Σε ό,τι αφορά την διά θαλάσσης μεταφορά των σοβιετικών όπλων, η νέα δόση τους μεταφέρθηκε από την ΕΣΣΔ στην Αίγυπτο όπου και εκφορτώθηκε τις πρώτες μέρες του έτους. Ο υποναύαρχος Καρβέλης έσπευσε να τα επιθεωρήσει και να τα παραλάβει: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 52-53. Ακολούθως, μεταφέρθηκαν από την Αίγυπτο στην Κύπρο, κυρίως με ένα καράβι. Όσοι έγραψαν σχετικά, έκαναν λόγο για το φορτηγό *Κ. Μπουσσές*, με τους χιώτες πλοιοκτήτες του οποίου συμφωνήθηκε από πλευράς κυπριακής κυβέρνησης «και σε συνεργασία με τον αντιπλοίαρχο Π. Αραπάκη κι άλλους αξιωματικούς του Π. Ναυτικού», να εκτελέσει τρεις πλόες. Το πλοίο αυτό θα γινόταν το επίκεντρο μίας σοβαρής κρίσης δύο μήνες αργότερα: Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 308-310. Το παλιό, μικρό (2.500 τόνων) M/S (Motor Ship), που είχε προτιμηθεί λόγω του περιορισμένου του όγκου ώστε να μην κινεί υποψίες, εκτέλεσε το πλείστο των μεταφορών αξιόλογου υλικού που παραλάμβαναν οι νεοσύστατες ένοπλες δυνάμεις της Κύπρου, ασφαλώς με όχι ευκαταφρόνητο κόστος ναύλωσης, από την Αλεξάνδρεια προς το Μπογάζι κυρίως (εξετάστηκε η μεταφορά από την Αίγυπτο στην Κύπρο μέσω Κρήτης κι απορρίφθηκε, για να αποφευχθούν πολιτικά προβλήματα και περαιτέρω διόγκωση των ναύλων). Το πρώτο ταξίδι υλοποιήθηκε στις 28/1 και τα δύο υπόλοιπα τον επόμενο μήνα, με πορεία του καραβιού από την Αλεξάνδρεια πρώτα προς ανατολικά για λόγους παραπλάνησης. Όλες οι εκφορτώσεις έλαβαν χώρα νύκτα, ώστε να αποφευχθεί ο εντοπισμός τους από την UNFICYP, τους τούρκους και τους βρετανούς. Συγκλίνουν επ' αυτού στις αφηγήσεις τους οι 5 αντιναύαρχοι ΠΝ ε.α. που τοποθετήθηκαν εγγράφως: οι Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 50-52, 64, 70-72, ο Α. Χρυσικόπουλος op cit σσ 53-54, ο Γ. Δημητρόπουλος -μαρτυρία του στο Γ. Μήτσαινας op cit σσ 48-49 και Γ. Δημητρόπουλος 2011 op cit σ 29, Ε. Α. Ζαρόκωστας op cit σ 62. Βλ. ακόμη: Ι. Γ. Αντωνόπουλος 2018 op cit σσ 58-59, «Έκθεση του πλοιάρχου Πέτρου Αραπάκη για την ναυτική άμυνα της Κύπρο, τις επιχειρήσεις Τηλλυρίας και το θέμα της μεταφοράς των Ρωσσικών Πυραύλων στην Κύπρο» op cit (και ένα τα ελάχιστα δημοσιοποιημένα σημεία της που δεν περιλαμβάνουν αριστοτεχνικό μείγμα αποσιωπήσεων και σκοπίμως παραποιημένων δεδομένων για το συγκεκριμένο θέμα), η οποία περιλαμβάνεται στο Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σ 22. Στα απομνημονεύματά του ο Π. Αραπάκης παρέλειψε όσα από τα σημεία των ημερών του στην Κύπρο (Απρίλιος 1964-Σεπτέμβριος 1965, ως ναυτικού συνδέσμου Ελλάδας-Κύπρου τότε) έχρηζαν διευκρινήσεων, και ειδικά οτιδήποτε αφορούσε την εμπλοκή του στη δραματική διακοπή των κρίσιμων τελευταίων παραδόσεων των αντιαεροπορικών πυραύλων λίγο αργότερα. Στο αρμόδιο πάντως κεφάλαιο πάντως, το 2^{ο}, (Π. Αραπάκης 2000 op cit σσ 47-65) υποστήριξε, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ότι εκείνος υπέβαλε στο Μακάριο την ιδέα να προσεγγισθεί η ΕΣΣΔ με σκοπό την προμήθεια από αυτήν τορπιλακάτων, μετά τη σχετική άρνηση δυτικών κυβερνήσεων να πωλήσουν στη κυπριακή κυβέρνηση κύριο ναυτικό υλικό. Η UNFICYP παρακολουθούσε όσο μπορούσε *και* τις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στο Μπογάζι. Προχώρησε μάλιστα σε σχετικές παραστάσεις προς τον αρμόδιο υπουργό Π. Γιωρκάτζη δύο φορές εκείνο το διάστημα: Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6228* op cit σσ 12-13. Η ΝΑΤΟϊκή διάσταση των Τυλληριακών, η προμήθεια όπλων από την «επάρατο» ΕΣΣΔ και το αυξανόμενο έρεισμα του ιδεώδους της αδέσμευτα ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας (οι φιλικές προς τον Μακάριο τοπικές πολιτικές δυνάμεις αποκαλούνταν απαξιωτικά «ανεξαρτησιακές» από αρκετούς στην Αθήνα), δημιούργησαν ένα κλίμα «ημι-αποθάρρυνσης» όταν ήρθε η ώρα της συμπλήρωσης του πρώτου, ολιγάριθμου κλιμακίου ναυτικών που είχαν μεταβεί στην Αίγυπτο με εθελοντές που αναζητήθηκαν εκ νέου από τις τάξεις των μόνιμων στελεχών του ελλαδικού πολεμικού ναυτικού. Βλ. χαρακτηριστικά σχόλια και αφηγήσεις των Κ. Δημητριάδη – Γ. Δεμέστιχα (επιμέλ.) op cit σ 76 κι Α. Χρυσικόπουλου op cit σσ 20-23: «Πήγαινε να πολεμήσεις για τον Γεωρκάτζη [sic]».

μία παράδοξη πρόταση να ζητηθεί από την Ελλάδα και την Τουρκία να αποσύρουν τα στρατεύματά τους απ' το νησί, ενόψει κάποιας μελλοντικής διαπραγμάτευσης για την παροχή «1-2 βάσεων» στην Τουρκία. Ο αμερικανός συνέδεσε αυτήν την εκ πρώτης όψεως ανερμάτιστη ιδέα που τού ανέφερε ο Κωνσταντίνος με φημολογίες περί προθέσεων του Γρίβα να ανατρέψει πραξικοπηματικά τον Μακάριο, τις οποίες πάντως δεν ενέκρινε η κυβέρνηση Παπανδρέου (ο Γρίβας βρισκόταν στην Αθήνα εκείνες τις μέρες για να ζητήσει την επαναφορά της διοικητικής δικαιοδοσίας του επί των ελλαδικών στρατευμάτων και αύξηση των ελλαδιτών αξιωματικών στο νησί, όπως πληροφορήθηκε από τον βασιλιά ο Labouisse) [418]. Ίσως οι συζητήσεις του Γρίβα με τον βασιλιά να μην είχαν περιοριστεί σε αυτό το θέμα. Η σκέψη που εξέθεσε ο βασιλιάς υπήρξε προϊόν προσχεδίου, όπως θα αποδεικνυόταν από την επανεμφάνισή της λίγο αργότερα, εκείνη τη φορά από τον Γ. Παπανδρέου προς τον ειδικό διαμεσολαβητή του ΟΗΕ. Πιθανόν οι σκέψεις του Κ. Γκλύξμπουργκ, στην ολοκληρωμένη τους μορφή, να περιελάμβαναν κάποια δραματική εξέλιξη στο Κυπριακό σε συνδυασμό με την απομάκρυνση του Μακάριου από την εξουσία, όπως φαίνεται να εξέθεσε στον Rusk όταν τον συνάντησε ιδιωτικά στο Λονδίνο, όπου συνέπεσαν για την κηδεία του W. Churchill το τελευταίο διήμερο του Ιανουαρίου [419] (πληροφορίες αυτού του περιεχομένου εξάλλου δημοσιεύθηκαν από την *Χαραυγή* καθώς αναφέρθηκε, ενώ ο συντηρητικός Τύπος της Αθήνας κλιμάκωνε τις επιθέσεις του κατά του Μακάριου «τα ράσα του οποίου έγιναν διά την περίστασιν ερυθρά» [420]). Σαφώς, ένα τέτοιο σχέδιο, ο Γρίβας θα είχε φροντίσει να το εκθέσει τόσο στον βασιλιά όσο και στους αμερικανούς, ώστε να το εγκρίνουν και να τον συνδράμουν. Ο Μακάριος φρόντισε αμέσως να δηλώσει ότι δεν υπήρχε περίπτωση να παραχωρηθούν βάσεις επί κυπριακού εδάφους «ούτε εις τον ΝΑΤΟ, ούτε εις την Τουρκίαν ούτε εις οιανδήποτε άλλην Δύναμιν» [421].

Στις 30 Ιανουαρίου ο Gordon-Walker συναντήθηκε με τον αντιπρόεδρο της ελλαδικής κυβέρνησης Στ. Στεφανόπουλο και τού επέστησε την προσοχή στις συνθήκες διαβίωσης των τουρκοκύπριων, επισημαίνοντάς του ότι αν η ελληνοκυπριακή ηγεσία πιο ανεκτική και ελαστική στάση απέναντί τους, θα ήταν ευκολότερο για την Άγκυρα να υιοθετήσει «εποικοδομητικότερες θέσεις» στο Κυπριακό. Συμφώνησαν ότι οι επιλογές του Μακάριου παρήγαγαν περιπλοκές ανεπιθύμητες για τις δύο χώρες, ενώ ο Στ. Στεφανόπουλος τόνισε ότι έκρινε μεσομακροπρόθεσμα ασύμφορες τόσο την ομοσπονδιακή λύση, όσο και την πλήρως ανεξάρτητη («…ως εκ τούτου απρόβλεπτη») Κύπρο, επιμένοντας -και αυτός, όπως

[418] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 173", 29 Ιανουαρίου 1965.
[419] Α. Παπαχελάς op cit σσ 162-163.
[420] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σσ 266-269, 284.
[421] *ΕΘΝΟΣ*, *Ελευθερία*, 30 Ιανουαρίου 1965.

τα περισσότερα μέλη της κυβερνητικής παράταξης- ότι, υπ' αυτό το πρίσμα, η Τουρκία δεν θα έπρεπε να φοβάται ή να συνεχίσει να υπονομεύει την ένωση [422].

Την 1η Φεβρουαρίου ο Belcher μετέδωσε απ' το νησί τα εξής: ο σοβιετικός επιτετραμμένος Satouchin ξεκαθάρισε στον Μακάριο πως δεν θα έπρεπε να αναμένει βοήθεια από τη Μόσχα σε περίπτωση που κήρυσσε την ένωση, ή αν η Κύπρος υφίστατο επίθεση από την Τουρκία εξαιτίας βιαιοπραγιών των ελληνοκύπριων σε βάρος των τουρκοκύπριων. Με την κυνική γλαφυρότητα που διέκρινε τη γραφή του, ο αμερικανός πρέσβης σχολίαζε μεταξύ άλλων ότι «με τον πραγματισμό από τον οποίο περιστασιακά έστω πάσχουν οι έλληνες», φαίνονταν να αντιλαμβάνονται ότι η σοβιετική υποστήριξη στην κονίστρα του ΟΗΕ δεν ήταν άνευ όρων, ούτε απεριόριστη. Ο Belcher ευνοούσε στην εισήγησή του μάλλον τις απευθείας διαπραγματεύσεις της Λευκωσίας με την Άγκυρα, παρά εκείνες μεταξύ Τουρκίας- Ελλάδας, επειδή οι τελευταίες θα έδιναν την ευκαιρία στον Μακάριο να τις υπονομεύσει, «εμφανιζόμενος και πάλι ως υπερπατριώτης». Σύμφωνα με τον Belcher, δεν έπρεπε να προσφερθεί η ευκαιρία απεγκλωβισμού της ελληνοκυπριακής ηγεσίας από την τρέχουσα αυτοπαγίδευσή της στην αναμονή σοβιετικής αρωγής, που αποδεικνυόταν δύσχρηστη κι αμφίβολη πλέον. Ο αμερικανός εκτιμούσε ότι θα ήταν καλό να συνεχίσει να αξιοποιείται ο G. Plaza (οι τούρκοι μπορούσαν να πειστούν με αμερικανικές παραινέσεις πως δεν ήταν τόσο δυσάρεστη η παρουσία του ως διαπραγματευτή, ανέφερε) κι εξάλλου, η δική του παρέμβαση θα μπορούσε να στοιχηθεί καλύτερα προς τις Μακαριακές προτιμήσεις (οι οποίες είχαν και διεθνή απήχηση, όπως υπενθύμιζε ο Belcher). Αν προηγείτο συμφωνία μεταξύ των ελληνοκύπριων και της Τουρκίας μέσω των μηχανισμών του ΟΗΕ σε πρώτη φάση, ή αν ο Μακάριος κατέληγε σε συμφωνημένη κοινή στάση με την Αθήνα προηγουμένως, θα γινόταν έπειτα αποδεκτό η συναίνεση εκείνη να ακολουθηθεί από διμερή (Τουρκίας - Ελλάδας) επισφράγισή της, αφαιρώντας σε κάθε περίπτωση από τον Μακάριο το περιθώριο πιέσεων κι εκ των υστέρων επιβολής των απόψεών του στην Αθήνα [423]. Αψηφώντας τις τουρκικές απειλές, η κυβέρνηση της Λευκωσίας ανακοίνωσε ότι προχωρούσε ακάθεκτη στην κατάρτιση νέου εκλογικού νόμου, προσηλωμένη στην επιδίωξή της να διεξαχθούν γενικές εκλογές στα μέσα του έτους [424].

Το ίδιο διάστημα, υψηλόβαθμες αντιπροσωπείες των ΗΠΑ και της Κυπριακής Δημοκρατίας είχαν στη Washington ωριαίας διάρκειας και πλήρη ελιγμών (όπως επίσης ορισμών) συζήτηση. Αυτή διεξάχθηκε μεταξύ των Σπ. Κυπριανού, Ζ. Ρωσσίδη (Μόνιμου

[422] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 123-124, C. Göktepe 2003 op cit σσ 175-176.
[423] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 174", 1 Φεβρουαρίου 1965.
[424] *ΕΘΝΟΣ*, 2 Φεβρουαρίου 1965, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 122-123.

Αντιπροσώπου της Κύπρου στα Ηνωμένα Έθνη, παράλληλα πρεσβευτή της χώρας του στις ΗΠΑ) αφενός και των W. Ball, J. Jernegan (βοηθού αναπληρωτή υπουργού εξωτερικών αρμόδιου για θέματα Εγγύς Ανατολής και Νότιας Ασίας), R. Anderson, G. King αφετέρου. Από την συζήτηση σταχυολογούνται ενδεικτικά η «ημι-ρητορική» ερώτηση του κύπριου υπουργού εξωτερικών αναφορικά με το ποιό ήταν το τουρκικό ζητούμενο, η αποκόμιση εδαφικών κερδών ή η διάσωση του κύρους της χώρας, η αποστροφή του J. Jernegan (ο αμφιλεγόμενος ρόλος του ως κομιστή των αμερικανικών προθέσεων θα καταδεικνυόταν στην «shuttle diplomacy» μεταξύ Άγκυρας-Αθήνας ένα μήνα αργότερα) πως για τις ΗΠΑ η επιλογή της ομοσπονδίας ή της ένωσης αφορούσε ζήτημα που τις άφηνε παγερά αδιάφορες, αρκεί να επικρατούσε ειρήνη στο νησί, καθώς και η επισήμανση του Σπ. Κυπριανού ότι αν κάπου συνέπιπταν η τουρκική με τη σοβιετική θέση, η σύγκλιση αφορούσε στην αμοιβαία απέχθειά τους για την ένωση Ελλάδας-Κύπρου. Ο ελληνοκύπριος υπουργός εξωτερικών προσέθεσε ότι κακώς οι αμερικανοί ανέμεναν αντισοβετική στροφή της ελληνοκυπριακής κοινής γνώμης και επισήμανε τα δύο μέτρα και δύο σταθμά της Washington, όταν καταδίκαζε την Λευκωσία για την προσέγγισή της με τη Μόσχα, αλλά παρέμενε σιωπηλή για την ανάλογη εξέλιξη στις τουρκοσοβιετικές σχέσεις. Οι αμερικανοί αντέδρασαν με αμηχανία, αναγκαζόμενοι να σχολιάσουν ότι ήταν αναφαίρετο δικαίωμα της Άγκυρας να χαράσσει την εξωτερικής της πολιτική, αλλά δεν πίστευαν πως η τουρκοσοβιετική προσέγγιση είχε το χαρακτήρα μακράς πνοής. Η κατάδειξη από πλευράς Κυπριανού της περίπου δεδομένης (ως ορθολογικής επιλογής) υποστήριξης που η Κύπρος θα λάμβανε εκ μέρους της ΕΣΣΔ από την επόμενη στιγμή που η Λευκωσία θα έπαυε να επιδιώκει την ένωση, μαζί με την επανάληψη της δήλωσης ότι η κυβέρνησή του αφετέρου θα συνέχιζε να επιδιώκει την ένωση μέσω της αυτοδιάθεσης (της ελληνοκυπριακής πλειοψηφίας των κατοίκων του νησιού) θα πρέπει να προξένησε αφόρητη ενόχληση στους αμερικανούς ιθύνοντες, που μάλλον ήταν ψυχολογικά απροετοίμαστοι να έρθουν αντιμέτωποι με την πραγματιστική αποτίμηση των δεδομένων, τα άμεσα αντανακλαστικά και την προσαρμοστική εγρήγορση της (ελληνο)κυπριακής διπλωματίας [425]. Τρέχον πρόβλημα συνιστούσαν για τις ΗΠΑ η εξαγγελία προεδρικών εκλογών στην Κύπρο και κυρίως τα προσκόμματα στην περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ (οι ελληνοκύπριοι υποστήριζαν ότι η Τουρκία ενίσχυε την στρατιωτική της παρουσία παράνομα, εκμεταλλευόμενη την επίμαχη διαδικασία). Η Λευκωσία διαμήνυσε στην Άγκυρα μέσω αξιωματούχου του ΟΗΕ ότι θα ήρε τα εμπόδια αντικατάστασης της ΤΟΥΡΔΥΚ υπό τον όρο

[425] *FRUS* 1964-1968 vol XVI, "doc 175" (memorandum of conversation, Feb 4, 1965). Ο τίτλος του υπομνήματος καταγραφής της αμερικανοκυπριακής συνομιλίας ήταν: «οι θέσεις της αμερικανικής και της κυπριακής κυβερνήσεων επί του Κυπριακού προβλήματος».

ότι η οδός Κερύνειας – Λευκωσίας θα επανερχόταν υπό τον πλήρη της έλεγχο, πρόταση που απορρίφθηκε, μια και θα σήμαινε απεμπόληση μείζονος στρατιωτικού πλεονεκτήματος από τουρκικής πλευράς. Οι αμερικανοί απηυδισμένοι από το αδιέξοδο, αποφάσισαν να αφήσουν στον ΟΗΕ το άχαρο έργο της άσκησης πιέσεων για την άρση του αδιεξόδου [426]. Οι βρετανοί εξακολουθούσαν να ανησυχούν για τις συνέπειες της στροφής της τουρκικής εξωτερικής πολιτική προς πιο πολυδιάστατες κατευθύνσεις και ειδικά για τις δυνητικές επιπτώσεις αυτής της εξέλιξης στα δικαιώματα υπερπτήσεων του τουρκικού εναέριου χώρου από την RAF. Όλα ξεκινούσαν από τις αξιοσημείωτες δυνατότητες ελιγμών που ξεδίπλωνε η ελληνοκυπριακή πλευρά στις διεθνείς της σχέσεις. Κάθε φόρα που εκτιμούσε πως πιεζόταν υπέρμετρα (ή όντως αυτό συνέβαινε), ο Μακάριος φρόντιζε να «επαναφέρει στην τάξη» το Λονδίνο, όπως για παράδειγμα έπραξε εκείνες τις μέρες με συνεντεύξεις του προς ελβετική εφημερίδα και προς την αθηναϊκή *Μεσημβρινή*, όπου υπεραμύνθηκε για μία ακόμη φορά της «ανόθευτης και πλήρους ένωσης», χωρίς ανταλλάγματα και με προαπαιτούμενο την απομάκρυνση των βρετανικών βάσεων, συμπληρώνοντας πως οι ιδρυτικές Συνθήκες ήταν κατ' ουσίαν νεκρές. «Μία ελληνική λύση, ή μία τουρκική λύση, ή ένας συνδυασμός αυτών, θα ήταν προτιμότερη από μία Μακαριακή λύση σε ό,τι αφορά τη διασφάλιση του μέλλοντος των βάσεών μας στην Κύπρο» σημείωνε εμφατικά το Foreign Office σε υπόμνημά του προς τον πρωθυπουργό τις ίδιες μέρες [427].

Στις 6 Φεβρουαρίου ο Labouisse επισκέφθηκε τον Κωστόπουλο και συνομίλησε μαζί του για αμοιβαίου ενδιαφέροντος θέματα εξωτερικής πολιτικής των δύο χωρών. Ο αμερικανός διπλωμάτης άνοιξε τη συζήτηση εκφράζοντας ανησυχία για τις πρόσφατες ενδείξεις προσέγγισης μεταξύ Ελλάδας – Γιουγκοσλαβίας και διερωτήθηκε κατά πόσον αυτές αποτελούσαν προανάκρουσμα στροφής της Αθήνας σε προσανατολισμούς «Αδεσμεύτων». Ο Κωστόπουλος τον καθησύχασε χαριτολογώντας και η συζήτηση εισήλθε στο κυρίως θέμα της, τις κυπριακές εξελίξεις. Ο Labouisse ρώτησε αν τα τελευταία επεισόδια διακοινοτικής βίας στην Αμμόχωστο είχαν συμβεί κατ' εντολήν ή έστω εν γνώσει της Αθήνας, μια και ο Γρίβας είχε βρεθεί προ ημερών στην ελληνική πρωτεύουσα. Ο Κωστόπουλος απάντησε ότι αντιθέτως, τού είχαν δοθεί οδηγίες επιδίωξης και τήρησης ειρηνικού κλίματος. Ενώ ο Labouisse ετοιμάστηκε να φύγει, ο Κωστόπουλος τού ζήτησε να παραμείνει για να εξετάσουν από κοινού τις πλέον ανησυχητικές -κατά την Αθήνα- ειδήσεις: όπως του είχε αναφέρει ο Σπ. Κυπριανού, στην πρόσφατη συνάντησή του με τον υφυπουργό G.W.Ball, τον

[426] *FRUS* 1964-1968 vol XVI, "doc 176", 10 Φεβρουαρίου 1965.
[427] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 121-122, Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σ 289.

ρώτησε ευθέως αν ευσταθούσαν οι πληροφορίες ότι οι θεαματικές τουρκοσοβιετικές συγκλίσεις είχε συμβεί με υπερατλαντικές ευλογίες. Ανήσυχος σύμφωνα με τον Κυπριανού, ο Ball είχε απαντήσει γενικόλογα, αποφεύγοντας να διαψεύσει οτιδήποτε. Εφόσον όλα αυτά ίσχυαν και ειδικά αφού δεν αποκηρυσσόταν «διά μέρους των Δυτικών Δυνάμεων η Ρωσοτουρκική προσέγγισις», ο Κωστόπουλος αναρωτήθηκε ρητορικά μήπως αποτελούσαν «πλέον μίαν καθαρόν ενθάρρυνσιν προς όλους μας ίνα μεταβώμεν εις Μόσχαν». Ο έλληνας υπουργός εξωτερικών κλιμάκωσε την επίθεσή του επισημαίνοντας ότι η «η επίμονος σύστασις κου Μπώλλ» προς τον Κυπριανού κατά την επίμαχη συνομιλία τους για έναρξη απευθείας διαπραγματεύσεων μεταξύ Λευκωσίας και Άγκυρας, στις οποίες, όπως είπε ο Ball, δεν ήταν απαραίτητη η συμμετοχή της Αθήνας, σήμαινε παραμερισμό της Ελλάδας από την άσκηση της όποιας επιρροής της επί της Κύπρου και «κυριολεκτικώς, παραδίδει το Κυπριακόν θέμα εις τας μηχανορραφίας της 'ρωσικής διπλωματίας'. Ως είναι σαφές … οι Κύπριοι και οι Τούρκοι θα καταστούν ευκολώτατα πειθήνια όργανα της Σοβιετικής Πολιτικής εν τη Ανατολή, δεδομένου ότι η Ελλάς τίθεται κατά μέρους, η δε Αμερική, νίπτουσα τας χείρας της, ωθεί τους Κυπρίους εις απ' ευθείας συνεννόησιν μετά των Τούρκων». Ο Κωστόπουλος κατέληξε ότι σε συνδυασμό με τις τουρκικές πολεμικές απειλές εις βάρος της Ελλάδας, καθίστατο πιθανή η διάσπαση της «Ανατολικής Πτέρυγος του ΝΑΤΟ δι' ενός Ελληνο-τουρκικού πολέμου» κι ότι η κάθοδος της ΕΣΣΔ στη Μεσόγειο, μετά την εγκατάλειψη της προσπάθειας σύνδεσής της με την Κύπρο «…η οποία ηπειλήθη να μεταβληθή εις Κούβαν») αντικαταστάθηκε από την τουρκοσοβιετική προσέγγιση. Ο αμερικανός πρεσβευτής χαρακτήρισε τα ελληνικά άγχη υπερβολικά, οπότε ο Κωστόπουλος τού απάντησε ότι «έχομεν εγγράφους αποδείξεις, εκ των οποίων προκύπτει ότι διαρκούσης της επιδρομής της Τουρκικής Πολεμικής Αεροπορίας εναντίον της Κύπρου, η οποία, ως γνωστόν, εγένετο με αεροπλάνα του ΝΑΤΟ, αι οδηγίαι προς τους Τούρκους Αεροπόρους ήσαν όπως επεκτείνουν την επιδρομήν και εναντίον των αεροπορικών μας βάσεων εις Κρήτην» (σε μία σαφή προσπάθεια να θορυβήσει τον αμερικανό, δεδομένου ότι, ειδικά στη Σούδα, οι βάσεις Ελλάδας και ΗΠΑ γειτνιάζουν άμεσα) [428]. Ο Labouisse δήλωσε έκπληξη και

[428] Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό ότι σύμφωνα με όσα υποστήριξε ο αντιστράτηγος ε.α. (τότε λοχαγός) Αλ. Καλεντερίδης ο οποίος πρόλαβε να ανακρίνει τον τούρκο χειριστή που είχε καταρριφθεί στην διάρκεια των Τηλλυριακών πριν εκπνεύσει, αλλά και σύμφωνα με τα έγγραφα που αυτός έφερε, υφίσταντο εκπονημένα και προς εκτέλεση σχέδια προσβολής της Σούδας, για την ακρίβεια ότι «κύρια αποστολή [του τούρκου χειριστή] ήταν η Κύπρος και εναλλακτικά ο βομβαρδισμός του αεροδρομίου της Σούδας». Τα περί παρουσίας των εγγράφων που πιστοποιούσαν τις τουρκικές προθέσεις επέκτασης των επιχειρήσεων κατά της Ελλάδας επιβεβαίωσε στην δική του μαρτυρία και ο αντιπτέραρχος ε.α. (τότε ταξίαρχος) Ι. Αναγνωστόπουλος: Γ. Μήτσαινας op cit σσ 71, 97. Ο Ι. Μπήτος (op cit σσ 147-148) αξιολόγησε τον Καλεντερίδη ως ιδιαίτερα υψηλού επιπέδου επαγγελματία και ηθικά ακέραιο –επομένως η αφήγησή του μπορεί να θεωρηθεί φερέγγυα. Όσο τυχοδιωκτικό (ως παράλογο) κι αν φαντάζει από πολιτικής πλευράς, ένας σχεδιασμός

ζήτησε να λάβει αντίγραφα των τεκμηρίων που επικαλέστηκε ο έλληνας υπουργός εξωτερικών. Ο Κωστόπουλος τον διαβεβαίωσε ότι θα τού τα παρέδιδε, αν συμφωνούσε προηγουμένως η ελληνική στρατιωτική ηγεσία και κατέληξε λέγοντας ότι «η γεωγραφική θέσις της Ελλάδος και η ύπαρξις πλείστων Ελληνικών Νήσων εγγύς τη Μ. Ασίας και μάλιστα ανοχυρώτων βάσει των Διεθνών συνθηκών, αποτελεί ένα μόνιμον πειρασμόν εις την Τουρκικήν αδιαλλαξίαν, και προκλητικότητα. Και έχομεν κάθε λόγον ν' ανησυχώμεν διά την τελευταίως δημιουργηθείσαν εν τη Εγγύς Ανατολή ανατροπήν της καθεστηκυίας πολιτικής. Δι' ό και θεωρούμεν χρέον μας να επιστήσωμεν επισήμως την προσοχήν της Αμερικανικής Κυβερνήσεως» [429]. Την ίδια ημέρα ο Podgorny μίλησε εκ νέου για «τις δύο κοινότητες στην Κύπρο» (στο πλαίσιο αποτίμησης της πρόσφατης επίσκεψής του η οποία δημοσιεύθηκε στην *Pravda* της επομένης), που επέτειναν τον εφησυχασμό των τούρκων ότι η σοβιετική φιλία είχε κερδηθεί και μάλιστα εις βάρος των ελληνοκύπριων, σε αυτό που η μεν Άγκυρα προσελάμβανε ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος, ενώ η Μόσχα απέβλεπε στην αποκόμιση πολλαπλών κερδών, δηλαδή στην βελτίωση των τουρκοσοβιετικών σχέσεων, χωρίς παράλληλα να υποβαθμιστούν οι αναπτυσσόμενοι δεσμοί με την Λευκωσία. Όπως προέκυπτε από τα δεδομένα (την παράδοση οπλικών συστημάτων στους ελληνοκύπριους, ενώ κλιμακώνονταν οι τουρκοσοβιετικές επαφές), η Μόσχα ήταν πιο επιτυχημένη εκείνη την στιγμή από την Washington στην υλοποίηση των ανωτέρω ασύμβατων μεταξύ τους επιδιώξεων [430]. Ο Γεν. Γραμματέας του ΑΚΕΛ τοποθετήθηκε δημόσια, εκφράζοντας προσεκτικά την δυσφορία του κόμματος για τις εξελίξεις (σε συνέντευξή του στις 8 Φεβρουαρίου ανέφερε ότι δεν τον έβρισκαν σύμφωνο οι δηλώσεις Gromyko της 21^{ης} Ιανουαρίου) [431].

Στις 8 Φεβρουαρίου το ΓΕΑ ζήτησε από το ΥπΕξ να πληροφορηθεί επειγόντως «ποίαι αι εν ισχύι συνθήκαι αίτινες καθορίζουν το καθεστώς» των Λέσβου, Χίου, Σάμου, Ικαρίας και Δωδεκανήσων, καθώς επιδίωκε την εγκατάσταση σε ορισμένα από αυτά τα νησιά ενός

αυτού του είδους έστεκε από επιχειρησιακής πλευράς: θα πληττόταν το πλησιέστερο μεγάλο ελλαδικό πολεμικό αεροδρόμιο από το οποίο μπορούσε να εξαπολύσει δική της αεροπορική κρούση η Ελλάδα (με στόχους στην Κύπρο και στη νότια Τουρκία), επομένως η αδρανοποίηση της εκεί βάσης θα απέδιδε στρατιωτικά οφέλη στην Τουρκία. Δεν αποκλείεται καθόλου εξάλλου να σκέφτονταν κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο και οι επιτελείς της ΕΒΑ (βλ. ερμηνεία των σχεδίων «Τ» και «Καλυψώ» που αναφέρεται στα συμπεράσματα).

[429] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Πικρού, Box: Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ 1965, Φάκελος: Κυπριακό 1965 (1960): οκτασέλιδο δακτυλογραφημένο κείμενο χωρίς αριθμό πρωτοκόλλου με μόνη ένδειξη «Γ.Τζ. έξ.» [υπογράμμιση στο πρωτότυπο] και τίτλο «Συνομιλία του Υπουργού των Εξωτερικών κου Σταύρου Κωστοπούλου μετά του Αμερικανού Πρεσβευτού, Κου Λάμπουϊς._ Σάββατον, 6 Φεβρουαρίου 1965».

[430] T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 42, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 312.

[431] W. M. Dobell, Division over Cyprus, *International Journal*, vol 22 no 2, (Spring, 1967), σ 287.

δικτυού radar, που έκρινε πως «καθίσταται επιβεβλημένη». Το ΓΕΑ ήθελε να μάθει γι' αυτήν του την πρόθεση «κατά πόσον … θα θεωρηθή ως παραβίασις των εν ισχύι Διεθνών συνθηκών εκ μέρους της Ελλάδος». Ειδικά για τα Δωδεκάνησα, ήταν σε γνώση του ΓΕΑ ότι «…όμως υφίστανται ωρισμέναι δεσμεύσεις στρατιωτικής μορφής δι' ημάς». Προσπαθώντας να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του, το ΓΕΑ σημείωνε «…οι σταθμοί ΡΑΝΤΑΡ χρησιμοποιούνται διά την παρακολούθησιν της εναερίου κυκλοφορίας και μόνον [sic], εν ουδεμία δε περιπτώσει δύνανται να θεωρηθώσιν ως πολεμικά μέσα». Η ερμηνεία αυτή ήταν σαφώς διασταλτική, ωστόσο την προσυπέγραψε η Ειδική Νομική Υπηρεσία του ΥπΕξ όταν αποκρίθηκε ένα μήνα αργότερα (ενώ είχε ξεκινήσει η «Πυραυλική Κρίση» στην Κύπρο): για τις μεν Λέσβο, Χίο, Σάμο και Ικαρία απαντούσε ότι «Κατά την ημετέραν γνώμην δύναται να λεχθή μετά βεβαιότητος ότι οι σταθμοί Ραντάρ δεν εμπίπτουν εις τους περιορισμούς [περί αποστρατιωτικοποίησης] των σχετικών διατάξεων [του άρθρου 13] της Συνθήκης της Λωζάννης, αι οποίαι απαγορεύουν μόνον 'ναυτικάς βάσεις' και 'ανέγερσιν οχυρωματικών έργων' και συνεπώς είναι δυνατή η εγκατάστασίς των εις τας νήσους…», για τα δε Δωδεκάνησα, το ΥΠΕΞ αποφαινόταν ότι ναι μεν οι διατάξεις της Συνθήκης Ειρήνης με την Ιταλία (ειδικά το άρθρο 14) απαγόρευαν όχι μόνον τις οχυρώσεις «αλλά 'πάσης εγκαταστάσεως' ναυτικής, στρατιωτικής και της ναυτικής αεροπορίας. Ούτω, αι εγκαταστάσεις σταθμών Ραντάρ, καθ' ό δυνάμεναι να υποβοηθήσουν πολεμικήν ενέργειαν, θα ήτο δυνατόν να θεωρηθούν ως εμπίπτουσαι εις την απαγόρευσιν. Η άποψις αυτή θα εξησθένει εάν επρόκειτο περί εγκαταστάσεων σταθμών Ραντάρ μην χρησιμοποιουμένων αποκλειστικώς διά στρατιωτικούς σκοπούς, αλλ' εξ εκείνων οι οποίοι χρησιμοποιούνται διά την παρακολούθησιν της εναερίου κυκλοφορίας εν γένει υπό πολιτικών αεροδρομίων … και ότι συνεπώς οι περί ών πρόκειται σταθμοί δεν εμπίπτουν εις την απαγόρευσιν» [432]. Λίγες μέρες νωρίτερα, ο καλά πληροφορημένος βρετανός στρατιωτικός Ακόλουθος στην Αθήνα είχε καταγράψει στην ετήσια Αναφορά που υπέβαλε σχετικά με τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις ότι η προσπάθεια οχύρωσης, ενίσχυσης των φρουρών και γενικά προστασίας των ελληνικών νησιών του Αιγαίου που είχε ξεκινήσει από το 1964, κλιμακωνόταν [433]. Το υπό διεύρυνση προς Ανατολάς εθνικό δίκτυο έγκαιρης προειδοποίησης θα προστατευόταν κι εκείνο με αυτά τα μέτρα (σημειώνεται δηλαδή ότι, από στρατιωτικής άποψης, η επέκταση

[432] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ* (Αθήνα): Αρχείο Πικρού, Box: «Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ ... 1965», Φάκελος: «1965 (1960)», _ΒΟ1-756/12-2-65, από την αρμόδια Διεύθυνση του ΥπΕξ προς την Ειδική Νομική Υπηρεσία του υπουργείου, διαβιβάζοντας το ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟ έγγραφο του ΓΕΑ/ΚΛΑΔΟΣ ΑΕΡΟΣ-Δ/ΝΣΙΣ Α2, Φ.ΓΕΑ/259/2/ΠΑ/524056/8-2-65 προς το ΥπΕξ με θέμα «Καθεστώς Νήσων ΑΙΓΑΙΟΥ», _ από την Ειδική Νομική Υπηρεσία του ΥΠΕΞ προς τη Β΄ Πολιτική Διεύθυνση, Ζ223.58-2/11-3-1965 με θέμα «Καθεστώς νήσων Αιγαίου και Δωδεκανήσου (Ραντάρ)».
[433] Σ. Ριζάς 2006 op cit σ 24.

του δικτύου έγκαιρης προειδοποίησης κι ελέγχου αεράμυνας δεν ταυτιζόταν με την βελτίωση της φρούρησης των νησιών, αλλά ωφελείτο από αυτήν την παράλληλη εξέλιξη).

Στην Κύπρο, τον Γρίβα συνέχισε να απασχολεί σοβαρά το θέμα της αεράμυνας συνολικά (ενεργητικής και παθητικής) του νησιού. Σε αναφορά του στις 8/2, αφού απαριθμούσε τα όπλα που ως εκείνη την στιγμή είχε καταφέρει να συγκεντρώσει (4 πυροβόλα των 3,7΄΄ ναυτικής προέλευσης -αν και αυτά είχαν επωμισθεί πρωτίστως αντιαποβατικές αποστολές προσβολής ναυτικών στόχων-, 20 ελαφρά πυροβόλα Oerlikon των 20 χλστ, 100 μονά και 30 δίδυμα βαριά πολυβόλα των 12,7 χλστ, 10 δίδυμα βαριά πολυβόλα των 14,5 χλστ –τα τελευταία περιλαμβάνονταν στα σοβιετικής προέλευσης που είχαν πρόσφατα παραληφθεί), πρότεινε την δημιουργία ενός ολοκληρωμένου συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης κι ελέγχου ώστε σε αυτό να ενταχθεί το σύνολο των διατιθέμενων μέσων για την μέγιστη εκμετάλλευσή τους συνδυαστικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως προκύπτει από το τεκμήριο, α) θεωρούσε βέβαιη την παραλαβή των πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων (αν και τα είχε αξιολογήσει δυσμενώς καθώς αναφέρθηκε), β) πρότεινε τον ορισμό ανώτατου αεροπορικού διοικητή της Κύπρου κατονομάζοντας τον υποπτέραρχο Δ. Βουτσινά, ο ποίος θα διοικούσε όχι μόνον όλα τα αεροπορικού ενδιαφέροντος μέσα που βρίσκονταν στο νησί, αλλά «και την Αεροπορικήν Δύναμιν ήτις θέλει διατεθή ημίν [από την Ελλάδα] καθ’ οιονδήποτε τρόπον», γ) ζήτησε να αποδεσμευθεί κονδύλι για την κατασκευή υποδομής Πολιτικής Άμυνας και την προστασία του πληθυσμού συνολικά. Ο συγκεντρωτισμός του, εύλογος από επιχειρησιακής άποψης, αποκάλυπτε τις απώτερες (αλλά γνωστές) επιδιώξεις του να θέσει υπό τον έλεγχό του κάθε έκφανση της άμυνας του νησιού, ασφαλώς έχοντας κατά νουν όχι μόνον τις πάγιες και δεδομένες προθέσεις ανατροπής του Μακάριου, αλλά επίσης και να ανανεώσει τις αμφισβητούμενες εμπράκτως πια σχέσεις εξάρτησης της Λευκωσίας απ’ την Αθήνα στο αμυντικό πεδίο. Άλλωστε, στο ίδιο κείμενο, δεν παρέλειπε να εισηγηθεί και την συγκρότηση ενός «παράλληλου στρατιωτικού προϋπολογισμού», που να βρίσκεται εκτός του ελέγχου της κυπριακής κυβέρνησης (αν και η διατύπωση των σκέψεών του ήταν ασαφής σε αυτό το σημείο) [434]. Εκείνο το διάστημα σημειώθηκαν τουρκοκυπριακές κινήσεις στρατιωτικού χαρακτήρα στην ευρύτερη περιοχή της Αμμοχώστου, με προφανή σκοπό την δυνατότητα αιφνιδιαστικής απομόνωσης κι επίθεσης στην κύρια λιμενική πύλη όλου του νησιού, που αξιοποιείτο και για τις μεταφορές αρκετών από τα υλικά που παραλάμβανε η Εθνική Φρουρά [435]. Σύμφωνα με τον ΟΗΕ, οι

[434] «Αναφορά (8.2.1965) του Στρατηγού Γρίβα, από την Λευκωσία, προς την στρατιωτικήν ηγεσίαν της Ελλάδος»: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ’ op cit σσ 55-57.
[435] *“Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 210-212.

δύο πλευρές είχαν κλιμακώσει καθ' όλο το διάστημα του χειμώνα 1964-65 τις στρατιωτικές προπαρασκευές τους (επισκευή κι επέκταση των οχυρωματικών έργων, αύξηση των ανδρών υπό τα όπλα εκατέρωθεν και των εκπαιδευμένων να τα χρησιμοποιούν -η μεν Εθνική Φρουρά παρέτασσε πλέον 14.000 άνδρες «και έστελνε μερικούς για επιπλέον εκπαίδευση στο εξωτερικό», οι δε τουρκοκύπριοι 12.000-, ενώ το ηθικό αμφότερων χαρακτηριζόταν υψηλό). Η απότομη αύξηση των τουρκικών αντιδράσεων εκείνες τις ημέρες, κατά τα φαινόμενα σχετιζόταν με την συνεχιζόμενη παραλαβή του βαρύ πολεμικού υλικού από ελληνοκυπριακής πλευράς: ο μόνιμος αντιπρόσωπος της Τουρκίας στα Ηνωμένα Έθνη ενημέρωσε δι' επιστολής τον Γεν. Γραμματέα του Οργανισμού στις 9/2 ότι υφίσταντο πληροφορίες περί προετοιμαζόμενης μαζικής αιφνιδιαστικής επίθεσης των ελληνοκύπριων κατά των τουρκοκύπριων. Σε ανάλογες παραστάσεις προχώρησε ο τούρκος Πρόξενος στη Λευκωσία προς τον διοικητή της UNFICYP. Στις 11/2, ο έλληνας μόνιμος αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ δήλωσε ότι σε περίπτωση τουρκικής επέμβασης στην Κύπρο, «η Ελλάδα θα αντιδρούσε αυτόματα» και ζήτησε κι εκείνος την άποψη της Ειρηνευτικής Δύναμης για το κατά πόσον οι τουρκικές αιτιάσεις διέθεταν υπόσταση. Την επομένη, ο επικεφαλής της UNFICYP μαζί με τον ειδικό μεσολαβητή του ΟΗΕ επισκέφθηκαν τον Μακάριο και τον ενημέρωσαν για τις κατηγορίες που εκτόξευε εις βάρος της κυβέρνησής του η Άγκυρα, τις οποίες ο Αρχιεπίσκοπος απέρριψε ως παντελώς αβάσιμες. Στην αναφορά συμπεραινόταν ότι, σύμφωνα με όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες και την ανυπαρξία ενδείξεων περί του αντιθέτου, οι ελληνοκύπριοι είχαν δίκιο, καταγραφόταν πάντως προσεκτικά η διασύνδεση της εξοπλιστικής ενίσχυσής τους με τις τουρκικές μομφές κι απειλές [436].

Σε πολιτικό επίπεδο, ο Jean Meynaud στο επίτομο έργο του αναφέρθηκε σε συνομιλία του Σπ. Κυπριανού με τον Γ. Παπανδρέου που έλαβε χώρα στις 10 Φεβρουαρίου και για την οποία δεν υφίσταται δυνατότητα αρχειακής τεκμηρίωσης, ωστόσο το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ο γάλλος πολιτικός επιστήμονας είναι ότι παρατηρείτο η σύμπηξη δύο αντίπαλων πόλων: αφενός μεν η Τουρκία και η ΕΣΣΔ έτειναν να υποστηρίζουν την Κυπριακή ανεξαρτησία, ενώ αφετέρου συνέκλιναν εκ νέου οι θέσεις της Washington με την Αθήνα υπέρ της ένωσης [437].

Στις 12 Φεβρουαρίου, ο εκτελών χρέη επικεφαλής της CIA και κατ' επέκταση Διευθυντής Κεντρικών Πληροφοριών (DCI – το επιπλέον αξίωμα που κατείχε ο εκάστοτε αρχηγός της

[436] Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6228* op cit σσ 11-14, 18-19.
[437] J. Meynaud τ. Β΄ op cit σ 50.

CIA, ώστε να έχει το προβάδισμα στο αρμόδιο Συμβούλιο) αντιστράτηγος Marshall Carter [438] προώθησε στον υπουργό άμυνας R. McNamara, με κοινοποίηση σε κάθε ενδιαφερόμενο υψηλόβαθμο αξιωματούχο και συγκεκριμένα στους McGeorge Bundy, A. Harriman, G. Ball, Ph. Talbot, J. McNaughton, C. Vance, E. G. Wheeler, δύο εκτενή απόρρητα υπομνήματα σχετικά με την Κύπρο. Το πρώτο ήταν ουσιαστικά μία ανασκόπηση όλων των πρόσφατων γεγονότων (περιελάμβανε επίσης ένα αδρομερές τρέχον ισοζύγιο στρατιωτικής ισχύος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας), ενώ το δεύτερο ήταν Ειδική Αναφορά που έφερε τον τίτλο «Σοβιετική Πολιτική και Τακτικές στην Κυπριακή Διαμάχη» [439]. Το κείμενο - ανασκόπηση χαρακτήριζε την κατάσταση τοπικά ως «εκρηκτικά στάσιμη», αξιολογούσε ως δυσμενή για τους ελληνοκύπριους εξέλιξη την καλυτέρευση των τουρκοσοβιετικών σχέσεων και κυρίως τη νέα θέση της Μόσχας ότι θα απέφευγε να βοηθήσει τη Λευκωσία σε περίπτωση μονομερών πρωτοβουλιών της τελευταίας, είκαζε δε ότι το ίδιο θα έκαναν και τα κράτη των Αδεσμεύτων -καθιστώντας τα Ηνωμένα Έθνη ένα πεδίο δραστηριοποίησης λιγότερο προνομιακό για τους ελληνοκύπριους απ' ό,τι μέχρι τότε-, λόγω της ταύτισης του περί αυτοδιάθεσης ελληνοκυπριακού αιτήματος με την ένωση. Χαρακτήριζε ως βραχυ/μεσοπρόθεσμου ορίζοντα κινδύνους τα) α προβλήματα που δημιουργούσαν οι ελληνοκύπριοι στην περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ, β) την Συνταγματική αναθεώρηση και γ) την τροποποίηση του εκλογικού νόμου που είχε εξαγγείλει ο Μακάριος. Υπενθυμιζόταν ότι η ελληνική πλευρά διέθετε μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση μετά την παραλαβή των σοβιετικών όπλων, που τής επέτρεπε αύξηση της αδιαλλαξίας της με κίνδυνο να προκληθεί εντέλει στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας όχι μόνον στην Κύπρο, αλλά και σε νησιά του ανατολικού Αιγαίου ή στην Θράκη. «Η κατάσταση έχει εκτραχυνθεί λόγω των τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών του περασμένου θέρους … η από το προηγούμενο έτος συγκροτημένη, de facto αποκλειστικά ελληνοκυπριακής σύνθεσης, κυβέρνηση ελέγχει το 95% της επικράτειας και έχει περιορίσει δραστικά τα αυξημένα

[438] Εκείνο το διάστημα ο μέχρι τότε διευθυντής της CIA John McCone τελούσε υπό παραίτηση, λόγω των έντονων διαφωνιών του με τον πρόεδρο L. B. Johnson για σειρά σοβαρών ζητημάτων. Αργότερα, εντός του ίδιου έτους, ο Marshall Carter ορίστηκε επικεφαλής της NSA (της Υπηρεσίας που ως αντικείμενο εργασιών της έχει τις πάσης φύσεως υποκλοπές), διατηρούμενος στη θέση εκείνη την επόμενη τετραετία. Αξίζει να προστεθεί ότι σύμφωνα με ασαφές σχόλιο του J. Meynaud (τ. Β΄ ibid σ 80), είναι πολύ πιθανόν ο McCone να είχε συνειδητά επιτρέψει την διαρροή στοιχείων προς την ελληνική κυβέρνηση πριν την πολιτική κρίση του 1965, τα οποία μπορούσαν να αξιολογηθούν ως ενδείξεις ότι επέκειτο η έκφραση της «ενεργού αποδοκιμασίας» των επιλογών του Γ. Παπανδρέου από πλευράς της Washington.

[439] Το επίμαχο διπλό υπόμνημα κυπριακού ενδιαφέροντος, στην μία από τις δύο μερικώς αποδεσμευμένες εκδοχές του, φέρει και μία επιπλέον διαβίβαση προς τον αμερικανό υπουργό άμυνας, κατά τι μεταγενέστερη, με ημερομηνία 15 Μαρτίου, με το σχόλιο ότι ο McCone το είχε μελετήσει και το ενέκρινε (προφανώς ο McNamara εμπιστευόταν την κρίση του και επιζητούσε την άποψή του, παρόλο που ο πρώτος ήταν πλέον σε αποδρομή).

δικαιώματα των οποίων ως τότε απέλαυαν οι τουρκοκύπριοι, … ενώ η Συνταγματική τροποποίηση των 13 σημείων που είχε εισηγηθεί ο Μακάριος το 1963 -και που η Άγκυρα είχε απορρίψει εξ ονόματος των τουρκοκύπριων- έχει πλέον αρχίσει να υλοποιείται στα 10 από αυτά ˙ τα υπόλοιπα 3 αναμένεται να εφαρμοσθούν σύντομα. … Παρά την αυξημένη ανεργία και τις πρωτόγονες συνθήκες υπό τις οποίες έχουν αναγκαστεί να διαβιούν εντός των θυλάκων όπου κατέφυγαν οι τουρκοκύπριοι, είναι απρόθυμοι να επιστρέψουν στα χωριά τους υπό ελληνοκυπριακό πολιτικό έλεγχο. Το ηθικό τους παρουσιάζεται ανυψωμένο λόγω των μεταβολών στο διεθνές τοπίο αναφορικά με το θέμα τους. Αντιθέτως, διχαστικά φαινόμενα παρατηρούνται στο ελληνοκυπριακό στρατόπεδο από πολιτικής άποψης, λόγω της αντίθεσης των δεξιών και του Γρίβα στις επιλογές του Αρχιεπισκόπου». Οι συντάκτες του εγγράφου προσδιόριζαν την μεταβολή της σοβιετικής στάσης ως ρίζα των όσων παρατηρούσαν, με άξονα την εύνοια της Μόσχας προς την ομοσπονδιακή λύση (που εξόργιζε τους έλληνες συνολικά) και χρονικά μεταίχμια την επίσκεψη του Erkin στην Μόσχα τον Νοέμβριο του 1964 και τις θέσεις που είχε πρόσφατα διατυπώσει ο Gromyko. Η σοβιετική στάση υπέρ της ανεξαρτησίας και -ιδεατά- της αποστρατιωτικοποίησης του νησιού, εναντίον τόσο της ένωσης όσο και της διχοτόμησης, ερμηνευόταν ως απότοκη της επιθυμίας να μην περιέλθουν οι βρετανικές βάσεις υπό ΝΑΤΟϊκό έλεγχο (ο υπαινιγμός ήταν σαφής: όσο οι βάσεις ήταν υπό βρετανική κυριαρχία, οι αντισοβιετικές της χρήσεις θεωρούνταν πιο ελέγξιμες σε διπλωματικό τουλάχιστον επίπεδο). Από την εκτίμηση δεν απουσίαζε η πάγια (απαξιωτική για την Αθήνα) επισήμανση ότι οι ελληνοκύπριοι, ως ακηδεμόνευτοι, δεν ήταν παρακάμψιμη παράμετρος σε καμία ελληνοτουρκική διαπραγμάτευση για το μέλλον του νησιού. Σαφώς επίσης, αναγνωριζόταν ότι καμία κυβέρνηση στην Αθήνα δεν θα κατόρθωνε να επιβιώσει πολιτικά εάν τολμούσε να συμμετάσχει σε διάλογο που θα απέκλειε εκ προοιμίου την ένωση, όπως εξίσου απαράδεκτη θεωρείτο η τουρκική απαίτηση για διζωνική – δικοινοτική ομοσπονδία. Ο ειδικός διαπραγματευτής του ΟΗΕ ήταν συμπαθής στην ελληνική πλευρά, ενώ αντίθετα δυσπιστούσε προς αυτόν η τουρκική. Προσεχές σενάριο με μεγαλύτερες πιθανότητες υλοποίησης θεωρείτο μάλλον η σταδιακή περαιτέρω σύσφιγξη των δεσμών της Αθήνας με τη Λευκωσία συνολικά («σε βάθος μηνών ή και ετών») που θα οδηγούσε στην σιωπηρή επίτευξη της ένωσης de facto, παρά η αιφνιδιαστική κήρυξή της (είτε από τους πολιτικούς αντιπάλους του Μακάριου, είτε από τον ίδιο για να επιβιώσει), μόνον και μόνον επειδή προεξοφλείτο τουρκική στρατιωτική αντίδραση. Η ελληνοκυπριακή ηγεσία αδιαφορούσε για την απόσπαση τουρκοκυπριακής συναίνεσης στα παραπάνω, ενώ παράλληλα θεωρούσε ότι πλέον δεν χρειαζόταν να υποκύπτει στις τουρκικές απειλές εισβολής, καθώς

η Κύπρος ήταν επαρκώς θωρακισμένη αμυντικά, αίσθηση που είχε μεγεθυνθεί μετά την παραλαβή των όπλων από την ΕΣΣΔ. Η παρουσία ειδικά των τελευταίων κρινόταν ως αποσταθεροποιητική, λόγω της πιθανότητας να προκληθεί προληπτική στρατιωτική αντίδραση της Άγκυρας, με σκοπό να αποφευχθεί η κήρυξή τους σε επιχειρησιακά. Ήταν προφανής σε αυτό το σημείο ο παραλληλισμός με τις ισραηλινές σκέψεις κατά τις παραμονές της ένταξης των πρώτων σοβιετικής προέλευσης οπλοσυστημάτων στις αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις, σχεδόν δέκα χρόνια νωρίτερα. Συναφώς, αιωρείτο η υπόνοια ότι ίσως οι τουρκικές αγχώδεις αντιδράσεις θα μπορούσαν να συνδαυλιστούν ή και να χειραγωγηθούν προς όφελος των αμερικανικών συμφερόντων. Εν πάση περιπτώσει, κρινόταν σκόπιμο να παρατεθούν εκ νέου οι ως τότε διαθέσιμες επ' αυτού πληροφορίες: οι παραδόσεις είχαν ξεκινήσει τον περασμένο Δεκέμβριο με την εκφόρτωση 100 οχημάτων γεμάτων πολεμικό υλικό από σοβιετικό φορτηγό πλοίο στην Αμμόχωστο, «επίσης δε, υπήρχαν αναφορές για την εκφόρτωση αντιαρματικών και αντιαεροπορικών όπλων, πεδινών πυροβόλων, σημαντικών ποσοτήτων πυρομαχικών και τουλάχιστον δύο τορπιλακάτων από ελληνικά φορτηγά πλοία στα τέλη Ιανουαρίου και στις αρχές Φεβρουαρίου, που είχαν αποπλεύσει από την Αλεξάνδρεια. Έχει προγραμματιστεί ακόμη η παράδοση αρμάτων τύπου Τ-34 και πρόσθετων τορπιλακάτων σύντομα [το τεκμήριο δεν έχει αποχαρακτηριστεί στα εδάφια που αναφέρει τους αριθμούς των αρμάτων, των προσθετών σκαφών και κυρίως στο σχετικό με το πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα S-75]». Σημειωνόταν ακόμη ότι πιθανόν οι ελληνοκύπριοι να προκαλούσαν εσκεμμένα τους τουρκοκύπριους διά της αποστολής αστυνομικών περιπολιών στους τουρκοκυπριακούς θύλακες, ώστε η βέβαιη τουρκοκυπριακή αντίδραση να νομιμοποιήσει την στρατιωτική αντίδραση των ελληνοκύπριων (με χρήση μάλιστα των νέων σοβιετικής κατασκευής όπλων, όπως τονιζόταν) –παρεμφερής άλλωστε υπήρξε η αλληλουχία του πρώτου κύκλου των γεγονότων κατά την κρίση του Νοεμβρίου του 1967, με επίκεντρο τα συμβάντα της Κοφίνου. Ο Γρίβας εξάλλου, είχε πρόσφατα πυκνώσει τα παράπονά του για την ασφυκτική επιτήρηση που ασκούσε στις δυνάμεις του η UNFICYP. Επαναλαμβανόταν η διατύπωση ανησυχίας για τα προσκόμματα που θα έφερε η ελληνοκυπριακή πλευρά στην περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ. Ο πρόσφατος διακανονισμός που περιέλαβε την άδεια αντικατάστασης μέρους του προσωπικού της με αντάλλαγμα την διάνοιξη του δρόμου Κερύνειας - Λευκωσίας ήταν άπαξ και οι δύο πλευρές παρουσιάζονταν εξίσου ανυποχώρητες επί του θέματος (η Άγκυρα ισχυριζόμενη πως ήταν αναφαίρετο δικαίωμά της που απέρρεε από την εφαρμογή των ιδρυτικών Συνθηκών και η Λευκωσία πως οι Συνθήκες είχαν ήδη καταγγελθεί κι ακυρωθεί στην πράξη). Διατυπωνόταν επίσης ο φόβος

μήπως, εάν δεν σημειωνόταν δραματική μεταβολή της κατάστασης και ο χρόνος κυλούσε υπέρ των ελληνοκυπριακών επιδιώξεων, οι τουρκοκύπριοι προκαλούσαν κάποια γεγονότα ώστε να εκβιάσουν την υπέρμετρη ελληνοκυπριακή αντίδραση για να θυματοποιηθούν ως στόχοι της υπέρτερης αριθμητικά οντότητας. Στην κατακλείδα του πρώτου υπομνήματος αναφερόταν δυσοίωνα ότι, σε περίπτωση νέας κρίσης, τα αμερικανικά και τα ΝΑΤΟϊκά συμφέροντα θα τελούσαν υπό άμεση απειλή, επειδή, καθώς η άμυνα της Κύπρου είχε ισχυροποιηθεί θεαματικά, η οποιαδήποτε τουρκική αντίδραση αναμενόταν, «βάσει των πληροφοριών από την Άγκυρα» να διοχετευτεί κατά της Ελλάδας, «υλοποιούμενη διά αποβάσεως σε νησιά του Αιγαίου πλησίον της τουρκικής ακτογραμμής ή στην Θράκη». Στην περί της σοβιετικής πολιτικής επί του Κυπριακού Ειδική Αναφορά, καταμαρτυρούνταν στην Μόσχα χειριστικές προθέσεις των φιλοδοξιών όλων των τοπικών εμπλεκομένων, με κανέναν από τους οποίους δεν ταυτιζόταν –αν και «έτεινε να κλίνει προς την Τουρκία εσχάτως». Τής αποδιδόταν ακόμη προθέσεις: α) διάσπασης της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ, β) υπονόμευσης κάθε σχεδίου λύσης (δυτικής εννοείται προτίμησης), γ) δυσφήμησης των φιλοδυτικών πολιτικών δυνάμεων του νησιού κι ενίσχυσης της απήχησης του ΑΚΕΛ (σχέδιο στην υλοποίηση του οποίου βοηθούσε η διπρόσωπη πολιτική του Μακάριου, σύμφωνα με την εν λόγω αμερικανική ανάλυση), δ) η επιδίωξη κατάργησης των βρετανικών βάσεων. Για την μόχλευση των παραπάνω, η ΕΣΣΔ παρείχε υποστήριξη στην προοπτική πλήρους και ουσιώδους ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, χωρίς όμως συνάμα να απεμπολήσει τις πιθανότητες συνεννόησης με την Άγκυρα –το αντίθετο μάλιστα: η πρόσφατη προσέγγιση των δύο πλευρών αποσκοπούσε στην προώθηση της τουρκικής ουδετεροφιλίας, μια και φαινόταν να είχε εκτιμηθεί ότι οι σοβιετικοί περιφερειακοί σκοποί θα εξυπηρετούνταν περισσότερο μέσω της Τουρκίας. Η σοβιετική «επίθεση φιλίας» είχε ξεκινήσει στα μέσα του 1962 και ανανεωνόταν, παρά τις σποραδικές αναβολές της λόγω των έκτακτων κρίσεων του Κυπριακού. Η αναδρομή στο ρόλο της Μόσχας περιελάμβανε την υπενθύμιση ότι ο Μακάριος είχε λάβει διπλωματική βοήθεια όταν κατήγγειλε τις συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου και όταν αντιτάχθηκε στην ανάπτυξη ΝΑΤΟϊκής δύναμη στο νησί, αφετέρου όμως η ΕΣΣΔ είχε αποφύγει να παράσχει στρατιωτικές εγγυήσεις ασφάλειας της Κυπριακής Δημοκρατίας τότε. Η νέα φάση διεξαγωγής της σοβιετικής πολιτικής επί του Κυπριακού εντοπιζόταν στην ύστερη άνοιξη του 1964 και στις δηλώσεις του Χρουστσώφ περί ιμπεριαλιστικών σχεδίων που είχαν δημοσιευθεί την ίδια ημέρα (4/5) στις *Izvestia* και *Pravda,* οι οποίες έχρηζαν προσεκτικής ανάγνωσης επειδή σε εκείνες είχε αμβλυνθεί ο ως τότε σαφής αντιτουρκικός τόνος. Γινόταν επίσης μνεία των δηλώσεων του Erkin στις 2/6 σύμφωνα με τις οποίες η σοβιετική κυβέρνηση είχε δεσμευθεί να μην παράσχει

στρατιωτικό εξοπλισμό στους ελληνοκύπριους. Στο ίδιο ιστορικό αναφερόταν επίσης η πρόσκαιρη υπαναχώρηση της Μόσχας το θέρος του 1964 (μνημονευόταν ειδικά η συνέντευξη του Μακάριου στην *Pravda*, στις 26 Ιουλίου, στην οποία «είχε μεν επιτραπεί στον Αρχιεπίσκοπο η διασταλτική ερμηνεία των δηλώσεων του Ν. Χρουστσώφ περί αποτροπής τυχόν τουρκικής στρατιωτικής επέμβασης στο νησί, όμως λίγες μέρες αργότερα ο κύπριος Πρόεδρος είχε προειδοποιηθεί από τον σοβιετικό πρεσβευτή να μην προσβλέπει σε στρατιωτική ανάμιξη της χώρας του για την απαγόρευση εισβολής της Τουρκίας»). Την ίδια άλλωστε στάση είχε τηρήσει και κατά τα γεγονότα του Αυγούστου, όταν προχώρησε σε δηλώσεις εγγύησης της κυπριακής ανεξαρτησίας όψιμα, μόνον αφότου ο κίνδυνος είχε παρέλθει, στις 15 Αυγούστου και όχι μία εβδομάδα νωρίτερα όταν, στο αποκορύφωμα της κρίσης, ο κύπριος υπουργός εξωτερικών Σπ. Κυπριανού είχε απευθύνει τέτοιου περιεχομένου έκκληση προς την Μόσχα. Στο κείμενο ωστόσο απαντάτο η παραδοχή ότι «προφανώς, στις 15 Αυγούστου είχαν όντως διατυπωθεί προειδοποιήσεις του Gromyko προς τον τούρκο ομόλογό του Erkin σχετικά με την παροχή στρατιωτικής βοήθειας της ΕΣΣΔ προς την Κύπρο, εφόσον επαναλαμβάνονταν οι δράσεις της Τουρκίας, (σύμφωνα με όσα ο Erkin είχε αποκαλύψει στον βρετανό πρεσβευτή στην Άγκυρα)» εξ ου και οι «άνω της μίας οχλήσεις του Erkin προς τον αμερικανό πρέσβη, με αντικείμενο την απόσπαση εγγυήσεων αμερικανικής αντίδρασης σε περίπτωση σοβιετικών αντιποίνων προς απάντηση μελλοντικών τουρκικών ενεργειών στην Κύπρο. Πιθανολογείται πως ο τούρκος υπουργός εξωτερικών υπερέβαλλε σχετικά με τις σοβιετικές απειλές, ώστε να εξασφαλιστεί προκαταβολικά αμερικανική στήριξη, προτού αναληφθεί νέα στρατιωτική δράση εναντίον της Κύπρου». Σχετικά με την εξοπλιστική συμφωνία της 30ης Σεπτεμβρίου 1964, σημειωνόταν ότι δεν υφίσταντο ακόμη ολοκληρωμένες πληροφορίες γι' αυτήν, όμως υπήρχαν «εκτιμήσεις» ότι κάλυπτε «μεγάλο εύρος [κατηγορίες] πολεμικού υλικού», πως οι παραδόσεις είχαν ξεκινήσει τον Ιανουάριο του 1965 και αναμενόταν να ολοκληρωθούν στα μέσα του μήνα υποβολής της Αναφοράς. «Έχει γίνει γνωστό ότι η ΕΣΣΔ μετέφερε στην Κύπρο διά θαλάσσης, μέσω αιγυπτιακών λιμένων, αντιαεροπορικά πυροβόλα [sic], πυροβολικό, άρματα μάχης και τεθωρακισμένα οχήματα, καθώς και ποσότητα πυρομαχικών κι ανταλλακτικών». Εκτιμάτο εντούτοις ότι ήδη, την εποχή της επίσκεψης του Αραούζου στην Μόσχα για την σύναψη της συμφωνίας, είχε επέλθει η μεταβολή της σοβιετικής πολιτικής βάσει των εξής διαπιστώσεων: α) η Τουρκία είχε εγκαταλείψει τα σχέδια εισβολής, ενώ β) ο Μακάριος κινείτο στην κατεύθυνση υλοποίησης της ένωσης κι επομένως τα συμφέροντα της ΕΣΣΔ θα εξυπηρετούνταν καλύτερα μέσω της προσπάθειας προσέγγισης της Άγκυρας, με κοινό σκοπό την αποτροπή της ένωσης της Κύπρου με την

Ελλάδα, προσπάθεια που ενισχύθηκε λόγω της επιστολής Johnson. Το πρώτο βήμα που σημειώθηκε με την επίσκεψη Erkin στη Μόσχα (30/10-6/11/1964) είχε αποφέρει την αναγνώριση «των νόμιμων δικαιωμάτων [εισαγωγικά στο πρωτότυπο]» της τουρκοκυπριακής κοινότητας και είχε αξιοποιηθεί από αμφότερες τις κυβερνήσεις για την επίδειξη της αναθέρμανσης των διμερών τους σχέσεων. Η κίνηση είχε ακολουθηθεί από την επίσκεψη τουρκικής αντιπροσωπείας στη Μόσχα διάρκειας δύο εβδομάδων τον Δεκέμβριο, που είχε καταλήξει στη σύναψη εμπορικής συμφωνίας. Η αναδρομή έφθανε μέχρι τις ημέρες σύνταξης της Αναφοράς, περιελάμβανε δηλαδή την επίσκεψη του Podgorny στην Τουρκία, η οποία σχολιαζόταν όπως ήδη παρατέθηκε, και της ανακοίνωσης για την αποστολή αντιπροσωπείας του ΑΚΕΛ στην Μόσχα, ενώ σχολιαζόταν επίσης εκτενώς ο αρνητικός αντίκτυπος των δηλώσεων Gromyko σε Αθήνα και Λευκωσία ως μη-αναμενόμενος και κυρίως οι εκλογικές συνέπειες που προβλεπόταν να έχουν για το ΑΚΕΛ. Η ανάλυση κατέληγε σε σειρά εκτιμήσεων, σύμφωνα με τις οποίες οι πρόσφατες ανταλλαγές επισκέψεων τόσο υψηλόβαθμων αξιωματούχων ήταν δηλωτικές των αμοιβαίων προθέσεων της επαναπροσέγγισης Τουρκίας-ΕΣΣΔ, ενώ η πτώση του Χρουστσώφ δεν φαινόταν να είχε επηρεάσει τη νέα αυτή τάση. Αφετέρου, αναγνωριζόταν ότι σε περίπτωση αναζωπύρωσης του Κυπριακού, η σοβιετική εξωτερική πολιτική θα βρισκόταν σε εξαιρετικά δύσκολη θέση (όπως άλλωστε και εκείνη των ΗΠΑ). Επίσης, παρά «τις πρόσφατες κλίσεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής προς ανεξαρτησία και τυχοδιωκτισμό [sic]», ακμαίο στην κοινή γνώμη παρέμενε το αντιρωσικό πνεύμα. Η επερχόμενη εκλογική επικράτηση του κόμματος Δικαιοσύνης θα απέφερε την επανεμφάνιση του σκεπτικισμού απέναντι στη Μόσχα, καθώς το κόμμα αυτό είχε ήδη εκφράσει αντιρρήσεις για την όλη κίνηση της καλλιέργειας και της προβολής του καινοφανούς φιλικού κλίματος στις τουρκοσοβιετικές σχέσεις (οι συντάκτες του κειμένου προφανώς παρέβλεπαν ότι αυτή είχε ξεκινήσει επί Menderes κι ότι εν πάση περιπτώσει σχετιζόταν με δομικούς παράγοντες μάλλον, παρά ήταν προϊόν συγκυριών). Εκτιμάτο ότι η Μόσχα θα συνέχιζε να προκρίνει την αποφυγή επίλυσης του προβλήματος, εάν θεωρούσε πως τα συμφέροντά της απειλούνταν από συγκεκριμένα σενάρια κι αποκλειόταν να παράσχει έγκριση στις διχοτομικές προτιμήσεις της Άγκυρας, πάντως θα συνέχιζε να επιδιώκει την βελτίωση των διμερών σχέσεων [440].

[440] Τα δύο τεκμήρια φέρουν αντίστοιχα την ταυτότητα εγγράφου: OCI No.0763/65 και OCI No.0276/65A, αμφότερα με ημερομηνία 12 Φεβρουαρίου 1965. Παρουσιάζει επιπλέον ενδιαφέρον ότι είναι αναρτημένα στην ιστοσελίδα με τα εν μέρει ή εν όλω αποχαρακτηρισμένα πρωτογενή τεκμήρια της CIA, σε δύο διαφορετικές εκδοχές: η μία εκδοχή περιλαμβάνει παράρτημα με την παράθεση του τρέχοντος στρατιωτικού ισοζυγίου ισχύος στην Κύπρο και μεταξύ Ελλάδας – Τουρκίας συνολικά. Κυρίως όμως, οι δύο εκδοχές φέρουν διαφορετικά χωρία αποχαρακτηρισμένα ή επαναδιαβαθμισμένα. Κύρια έγνοια φαίνεται πως υπήρξε η συγκάλυψη της ταυτότητας των

Από τα κείμενα της CIA απουσίαζε ο σχολιασμός μίας άλλης περιφερειακής εξέλιξης, που αποκτούσε ήδη τη δική της δυναμική: η αιμορραγία στις διακριτικές, πλην στενές, τουρκοϊσραηλινές σχέσεις κλιμακωνόταν, έστω και σε αποκλειστικά πολιτικό – διπλωματικό επίπεδο (οι στρατιωτικοί δεσμοί διατηρούνταν άθικτοι, καθώς έχει σημειωθεί): η Άγκυρα απέστειλε εκείνο το διάστημα αντιπροσωπείες διαφώτισης σχετικά με τις απόψεις της για το Κυπριακό αποκλειστικά στις αραβικές χώρες της Μ. Ανατολής, εξαιρώντας επιδεικτικά το Ισραήλ. Στα ΜΜΕ της Τουρκίας παρατηρείτο στροφή προς φιλοΑραβικές θέσεις επί του Μεσανατολικού, καταβαλλόταν επιμελής προσπάθεια αναβάθμισης των οικονομικών σχέσεων της χώρας με τον Αραβικό Κόσμο, ενώ επίσης ιδρύθηκε και «Κέντρο Αραβικής Ειδησεογραφικής Ενημέρωσης» [441].

Οι εκτιμήσεις του αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα (Labouisse) συνέκλιναν με αυτές του ομολόγου του στη Λευκωσία (Belcher) ότι αν και ο Γρίβας είχε λάβει σε όλους τους τόνους μήνυμα από ελλαδικής πλευράς να αποφύγει μια «νέα Μανσούρα» (επανάληψη των γεγονότων του Αυγούστου του 1964), η προσωπική κρίση του στρατηγού ίσως έβρισκε το περιβάλλον πρόσφορο για «καινούριες ευκαιρίες προς εκμετάλλευση». Επιπλέον, παρόλο που οι στρατιωτικοί επιτελείς στην Αθήνα περιέγραφαν με ελάχιστα κολακευτικούς χαρακτηρισμούς την ιδιοσυγκρασία του («πεισματάρικος κυπραίϊκος όνος»- sic), μήτε ο βασιλιάς μήτε ο υπουργός εξωτερικών Κωστόπουλος απέκλειαν την προσωπική επιρροή και διασυνδέσεις του Γρίβα με αξιωματικούς στην Αθήνα. Ακόμη, είχε εγκριθεί η αριθμητική αύξηση των ελλαδιτών αξιωματικών που είχε ζητήσει. Αξιοσημείωτη διαφοροποίηση μεταξύ των όσων υποστήριζε ο Jernegan στη συζήτησή του με τον Σπ. Κυπριανού στις 4 Φεβρουαρίου (επί λέξει: «…μήτε αποδοκιμάζουμε μήτε ευνοούμε, είτε την ομοσπονδία είτε την ένωση…») και των εκτιμήσεων του Labouisse καταγράφεται στο συγκεκριμένο τεκμήριο: στην κατακλείδα του τηλεγραφήματός του προς το State Dept, ο τελευταίος εξακολουθούσε να πρεσβεύει ότι μόνη μακροπρόθεσμα βιώσιμη λύση συνιστούσε η ένωση

πληροφοριοδοτών, ένα πρόβλημα που επικαλύπτει όλα τα αρμόδια αμερικανικά τεκμήρια της περιόδου και πιθανόν να σχετίζεται με την «προστασία προσωπικών δεδομένων» προσώπων στο περιβάλλον του Αρχιεπισκόπου (πέραν της πάγιας και δεδομένης ροής πληροφοριών από την Αθήνα ή τους ανθρώπους της τοπικά, προς τις ΗΠΑ, σχετικά με τις Μακαριακές σκέψεις). Σαρωμένα αντίγραφα των δύο υπομνημάτων απαντώνται ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R000400040013-2.pdf (το 29σέλιδο) και https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R001300060015-8.pdf (το 25σέλιδο). Προσπελάστηκαν στις 22-3-2015. Οι ελληνικής προέλευσης μαρτυρίες επιβεβαιώνουν την παραλαβή (στο Μπογάζι) των υπόλοιπων 4 τορπιλακάτων με δύο μυστικές εκφορτώσεις εμπορικού πλοίου στις 12 και στις 22 Φεβρουαρίου, ενώ συνεχίστηκαν οι τμηματικές παραδόσεις του πολεμικού υλικού αεροπορικού και χερσαίου ενδιαφέροντος για την Εθνική Φρουρά, οι οποίες είχαν ξεκινήσει νωρίτερα καθώς ήδη αναφέρθηκε: Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σ 72, Η. Νταλούμης op cit σσ 396-397.

[441] Ο. Bengio 2004 (2010) op cit σ 63.

Κύπρου-Ελλάδας. Η διαφοροποίηση θα μπορούσε να παραπλανήσει, ειδικά αν λαμβανόταν υπόψη προγενέστερη πεποίθηση του Jernegan πως η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα θα έπρεπε να θεωρείται περίπου δεδομένη, τόσο ως σχεδόν κατορθωμένη πρακτικά όσο και ως η μόνη συμφέρουσα λύση για τις ΗΠΑ («μια ανεξάρτητη Κύπρος θα ερωτοτροπούσε επικίνδυνα με την ΕΣΣΔ» κλπ), ένα έτος νωρίτερα [442]. Η διγλωσσία (ή οι αποκλίνουσες εκτιμήσεις) του Jernegan δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα ερμηνευτικά προβλήματα: αφενός δεν αποκλείεται στον ελληνοκύπριο υπουργό να λεγόταν εκείνο που θα επιθυμούσε περισσότερο να ακούσει, αφετέρου υπενθυμίζεται πως κατά τη χρονική αυτή περίοδο συντελέσθηκε η μεταβολή της θέσης και των δύο Υπερδυνάμεων, οι οποίες για τους δικούς της λόγους η καθεμιά (να μην «ΝΑΤΟποιηθεί περαιτέρω» το νησί, ούτε να χαθούν ευκαιρίες προσέγγισης της Τουρκίας και, αντίστοιχα, να μην προκληθεί ανεπανόρθωτο ρήγμα στις σχέσεις είτε με την Ελλάδα είτε με την Τουρκία), πλειοψηφούσες φωνές στην Μόσχα και στην Washington τάσσονταν υπέρ της παράτασης της κυπριακής ανεξαρτησίας. Επανερχόμενοι στις σκέψεις του Labouisse, ο αμερικανός διπλωμάτης ιχνηλατούσε ασφαλώς τη δυσχέρεια που παρουσίαζε για τις ελληνικές ηγεσίες, τόσο η εκκρεμότητα του Κυπριακού όσο και μια λύση που θα προϋπέθετε ανταλλάγματα προς την Τουρκία, ή ακόμη και μία ενδιάμεση συμφωνία ανεξάρτητης κι αποστρατιωτικοποιημένης Κύπρου (η «παράδοξη ιδέα» που είχε ακούσει από τον βασιλιά στα τέλη του προηγούμενου μήνα). Κάθε μία από τις προαναφερθείσες εκδοχές συνιστούσε απειλή για την μακροημέρευση της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου –εξ ου και ο τελευταίος θα προτιμούσε οποιαδήποτε πρωτοβουλία να προέλθει από τον Μακάριο (ο οποίος, για τους ίδιους λόγους -τον κίνδυνο καταποντισμού της ηγεσίας του στην Κύπρο και της επιρροής του στην Ελλάδα-, ήταν εξίσου απρόθυμος να επωμισθεί τέτοιο πολιτικό κόστος). Το πλέον ανησυχητικό που επισήμαινε ο Labouisse αφορούσε στις ζωηρές υποψίες του πως κατά την πρόσφατη επίσκεψή του στην Αθήνα, ο Γρίβας έθεσε ξανά στους ελλαδίτες συνομιλητές του («πολιτική ηγεσία και άλλους») την προοπτική πραξικοπηματικής απομάκρυνσης του Αρχιεπισκόπου από το πηδάλιο της Λευκωσίας και την προσήλωση μιας νέας ελληνοκυπριακής ηγεσίας σε πιο φιλοενωτικές και αντικομουνιστικές θέσεις. Σε καμία στιγμή, όπως θα διαπιστωθεί και σε μεταγενέστερες αναλύσεις του, δεν θα διέφυγε του αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα πως, είτε προερχόταν από τον Γρίβα είτε από τον Μακάριο, μια μονομερής ανακήρυξη της ένωσης θα έφερε προ αδιέξοδων τετελεσμένων οποιαδήποτε σχεδόν ελληνική κυβέρνηση, αφού θα είχε να διαχειριστεί είτε την άμεση

[442] Ph. K. Savvides, US foreign policy towards Cyprus: is the "Theory of Continuity" still relevant?, *Journal of the Hellenic Diaspora,* vol 24 no 1, (1998), σ 43, S. R. Sonyel 1997 op cit σ 88.

στρατιωτική αντίδραση της Άγκυρας, είτε την πτώση της υπό τη λαϊκή κατακραυγή, εφόσον απέρριπτε ένα τέτοιο τετελεσμένο από φόβο της Άγκυρας, ή αν υλοποιούσε την ένωση με οποιασδήποτε μορφής εδαφική αποζημίωση προς την Τουρκία [443].

Στις 18 Φεβρουαρίου ο Γ. Παπανδρέου είχε εκτενή συζήτηση με τον ειδικό διαμεσολαβητή του ΟΗΕ, ο οποίος μεταξύ άλλων τού παραπονέθηκε για την εχθρική προς την UNFICYP στάση των ελλήνων στην Κύπρο συνολικά. Ο Παπανδρέου, επαναλαμβάνοντας την πρόταση του βασιλιά προς τους αμερικανούς, πρότεινε την αποχώρηση των ΕΛΔΥΚ – ΤΟΥΡΔΥΚ και την αποστρατιωτικοποίηση της Κύπρου, ιδέες προς τις οποίες ο G. Plaza εξέφρασε σκεπτικισμό, ενώ προσέθεσε ότι εισηγήθηκε στους βρετανούς την παράταση της κυριαρχίας τους στα εδάφη των βάσεων, αλλά για ορισμένο χρόνο -εφόσον πρώτα επιτυγχανόταν η επίλυση των υπόλοιπων πτυχών του προβλήματος. Οι βρετανοί εμφανίστηκαν διατεθειμένοι να εξετάσουν τη σκέψη, με τον όρο να δημοσιοποιηθεί [444]. Σε δακτυλογραφημένο, εντελώς ανεπίσημο έγγραφο που μοιάζει μάλλον σημειώσεις προορισμένες για το προσωπικό του αρχείο (απουσιάζουν παραλήπτης, Α.Π.) ο Ε. Λαγάκος ανέφερε στις 19 Φεβρουαρίου 1965 ότι, στη διάρκεια «χθεσινής φιλικής συγκεντρώσεως», υπέβαλε σειρά ερωτήσεων στον G. Plaza, ο οποίος τού δήλωσε αποφασισμένος μετά τις προσεχείς επαφές του σε Άγκυρα, Λονδίνο, Λευκωσία και Αθήνα να υποβάλει συγκεκριμένες προτάσεις στη Ν. Υόρκη κι ότι δεν φοβόταν την παρέμβαση τρίτων για την ματαίωση της υποβολής τους. Ειδικά για τον Μακάριο, είπε ότι λάμβανε πάντοτε σοβαρά τις σκέψεις του ειδικού μεσολαβητή. Δήλωσε βέβαιος για την υποστήριξη από πλευράς ΗΠΑ, ΗΒ κι ΕΣΣΔ κάθε λύσης με προέλευση τον ΟΗΕ, προσθέτοντας πως ούτε η Τουρκία θα την απέρριπτε ασυζητητί, παρά την δημοσίως αδιάλλακτη στάση του υπουργού εξωτερικών Erkin. Σύμφωνα με τον G. Plaza ο η επιρροή του τουρκοκύπριου ηγέτη R. Denktaş στην Άγκυρα ήταν μειωμένη και είχε μάλλον περιπέσει σε δυσμένεια. Χαρακτήρισε το ΑΚΕΛ ως το καλύτερα οργανωμένο κόμμα στο νησί και τού απέδωσε «μάλλον Τιτοϊκήν χροιάν». Αμερικανός αξιωματούχος της πρεσβείας που παρίστατο στη συζήτηση του Λαγάκου με τον Plaza, παρενέβη για να αναφέρει ότι τού προξένησε μεγάλη εντύπωση η απόκριση που έλαβε από τον Γεν. Γραμματέα του ΑΚΕΛ, σε ερώτηση του αμερικανού πώς είναι δυνατόν το

[443] *FRUS* 1964-68 vol XVI, "doc 177", Telegram From the Embassy in Greece to the Department of State και ειδικό εισαγωγικό σχόλιο του Labouisse προς τον Jernegan (απαντητικό στο Deptel 1032 της 11ης Φεβρουαρίου), 1227/16-2-1965.
[444] Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 317-325.

κόμμα του να τάσσεται υπέρ της ένωσης με ΝΑΤΟϊκή χώρα: «Αι ελληνικαί κυβερνήσεις έρχονται και παρέρχονται. Η Ελλάς είναι αιωνία» [445].

Επί του στρατιωτικού πεδίου αναφοράς, η Αθήνα επανήλθε με διάβημά της (15 Φεβρουαρίου) προς την καναδική κυβέρνηση και αντικείμενο την άρση του άτυπου embargo ανταλλακτικών που η δεύτερη είχε επιβάλλει για τα καναδικής προέλευσης αεροσκάφη της ΕΒΑ [446]. Στις 20 του μήνα έφτασε στην χώρα κλιμάκιο 16 αμερικανών επιτελών («Ομάδα Μελέτης Άρτεμις 65») υπό τον αντιστράτηγο του αμερικανικού στρατού C. Bonesteel, τότε διευθυντή Ειδικών Μελετών του Επιτελικού Γραφείου Αρχηγού του αμερικανικού ΓΕΣ, με σκοπό να ερευνήσουν επιτοπίως τις ελληνικές στρατιωτικές δυνατότητες κι ανάγκες, σε σχέση με την «από Βορράν» απειλή εννοείται, ώστε να εισηγηθούν αναλόγως. Η αποστολή παρέμεινε στην χώρα επί δύο εβδομάδες [447] και σύντομα ο Bonesteel υπέβαλε την αναφορά του, σε μία μάλιστα κομβική στιγμή για το σύνολο των αφηγουμένων, το περιεχόμενο της οποίας αιφνιδίασε αρνητικά την Αθήνα (βλ. παρακάτω).

Στις 21 Φεβρουαρίου ο τούρκος πρόεδρος Cemal Gürsel ανέθεσε στον Suat Hayri Ürgüplü τον σχηματισμό πολυκομματικής κυβέρνησης συνεργασίας (η κυβέρνηση μειοψηφίας του İsmet İnönü έχασε τη δεδηλωμένη στις 14 του μήνα). Ο Ürgüplü ήταν γνώστης κρίσιμων φάσεων του Κυπριακού, πρώην πρεσβευτής της χώρας του σε Βόννη, Λονδίνο και Washington καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας 1950-1960, ενώ ως επικεφαλής της γερουσίας είχε ηγηθεί της πρώτης επίσημης τουρκικής αντιπροσωπείας που είχε επισκεφθεί την ΕΣΣΔ το 1963. Ο νέος πρωθυπουργός εξήγγειλε ότι θα κλιμάκωνε την επάνοδο στην παραδοσιακή τουρκική προτίμηση για πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική, πιστός στο Κεμαλικό πρότυπο, ειδικά δε τόνισε ότι η ανάγκη συνέχισης της βελτίωσης των τουρκοσοβιετικών σχέσεων θα αποτελούσε προτεραιότητα της κυβέρνησής του (μία εύγλωττη υπογράμμιση αυτού του τελευταίου στοιχείου υπήρξε η προτίμησή του να ορίσει υπουργό εξωτερικών τον H. E. Işık, προηγουμένως πρέσβη της Τουρκίας στη Μόσχα). Σχετικά με το Κυπριακό, δήλωσε διαλλακτικός και υπέρ της επίλυσής του μέσω διαπραγματεύσεων. Ο νέος υπουργός εξωτερικών του ΗΒ M. Stewart πάντως ανησυχούσε για το ισχνό έρεισμα της αρτισύστατης κυβέρνησης στο στράτευμα, που ίσως έδινε στην

[445] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ* (Αθήνα): Αρχείο Πικρού, Box: «Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ ... 1965», Φάκελος: «1965 (1960)».
[446] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*/ΚΥ/1965/52/6/1/1, Ν1927-5/15-2-65.
[447] Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 88.

ηγεσία του τελευταίου αυξημένα περιθώρια πίεσης για επέμβαση στην Κύπρο [448]. Κατά σύμπτωση, την ίδια ημέρα ο Μακάριος απέστειλε την από εξαμήνου εκκρεμούσα απόκρισή του στην επιστολή του Γ. Παπανδρέου, στην οποία αφενός μεν διακήρυσσε την πίστη του στον σκοπό της ένωσης και την δέσμευση ότι θα απείχε από πρωτοβουλίες που ίσως έθεταν την Αθήνα προ τετελεσμένων, αφετέρου όμως, τόνιζε πως η Λευκωσία διατηρούσε το δικαίωμα διαφωνίας σε πρωτοβουλίες που θα εξανάγκαζαν τους ελληνοκύπριους σε οδυνηρούς συμβιβασμούς [449]. Ο έλληνας πρωθυπουργός εκείνη την εβδομάδα ήταν απορροφημένος από την δριμεία επίθεση της ΕΡΕ, που επιδίωξε να εμπλέξει το παλάτι στην προσπάθεια διάσπασης της ΕΚ, επικαλούμενη την αριστερή στροφή της κυβέρνησης. Η προτροπή του Π. Κανελλόπουλου -πιθανόν ύστερα από ενθάρρυνση του Κ. Καραμανλή- προς την κοινοβουλευτική ομάδα της συμπολίτευσης σε αποστασία, είχε γίνει μάλιστα δημόσια. Ο Γ. Παπανδρέου αντεπιτέθηκε με την δημοσιοποίηση του πορίσματος για το σχέδιο «ΠΕΡΙΚΛΗΣ», το οποίο είχε υλοποιηθεί κατά την εκλογική αναμέτρηση βίας και νοθείας του 1961. Η επιλογή κρίθηκε εκ των υστέρων αμφιλεγόμενη (κατά πόσον αποσκοπούσε στην επανασυσπείρωση του κόμματός του ή αν προεξοφλούσε την πτώση της κυβέρνησής του και προετοίμαζε το έδαφος για τις επόμενες κινήσεις του με αυτήν την ενέργεια –«κίνηση αντιπερισπασμού» την είχε χαρακτηρίσει η ΕΡΕ), πάντως η απόφαση του Γ. Παπανδρέου επιτάχυνε την αντιπαράθεσή του με τον θρόνο και τον στρατό. Το Κυπριακό, ένα από τα σοβαρά αίτια και θρυαλλίδα συνάμα για την πολιτική κρίση διαρκείας που ταλάνισε την Ελλάδα τα επόμενα χρόνια, απουσίαζε από τα κίνητρα του Γ. Παπανδρέου γι' αυτήν του την επιλογή, όμως η αλληλεπίδρασή του (του προβλήματος ως παράγοντα που είχε ευρύτερες επιπτώσεις στα ελληνοτουρκικά) με την όξυνση του εσωτερικού πολιτικού κλίματος, ήταν διαρκώς παρούσα καθώς θα αποδεικνυόταν πολλαπλώς, σύντομα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, ήδη αρνητικές απέναντί του μετά τις κυπριακές εξελίξεις του προηγούμενου έτους, δεν επρόκειτο να τον υποστηρίξουν, παρά μόνον να τον συνδράμουν ευκαιριακά στα θέματα που έκριναν ότι τις συνέφερε –αυτή η παρατήρηση αφορούσε πρωτίστως το Κυπριακό καθαυτό, αλλά και συνολικά την μακροημέρευση του Γ.

[448] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 310, K. Karpat and contributors 1975 op cit σ 94, C. Göktepe 2003 op cit σσ 176-177, S. Laçiner 2010 op cit σ 208.

[449] Για το πλήρες κείμενο της εκτενούς επιστολής βλ.: Ν. Κρανιδιώτης 1985 ibid σσ 265-275, Λ. Γ. Παπαδόπουλος op cit σσ 189-193, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σ 213-218, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Β' σσ 327-333, Α. Αζίνας op cit τ. Γ' σσ 1003-1012. Στην επίμαχη επιστολή ο Μακάριος αναφέρθηκε αναλυτικά σε στρατιωτικού ενδιαφέροντος γεγονότα (όπως τα Τυλληριακά του προηγούμενου έτους, ή τα προσκόμματα στην περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ με σκοπό την απόσπαση ανταλλαγμάτων) τα οποία έχουν παρατεθεί στα κατάλληλα σημεία του παρόντος κειμένου. Η επιστολή δόθηκε στη δημοσιότητα από τον Μακάριο ένα περίπου έτος αργότερα, στο πλαίσιο αξιοποίησής της με σκοπό την υπονόμευση ανανεωμένης εκδοχής της διπλής ένωσης που είχε εμφανιστεί τότε (βλ. παρακάτω).

Παπανδρέου και των προτιμήσεών του στο πολιτικό προσκήνιο της χώρας. Συναφώς, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι αμερικανοί ευνοούσαν μία διακομματική κυβέρνηση συνεργασίας, με αναγκαία συνθήκη προηγουμένως την διάσπαση της ΕΚ και την αλλαγή ηγεσίας της, ώστε να επιτευχθεί ελληνοτουρκική συμφωνία για το Κυπριακό έχοντας προηγουμένως εξασφαλίσει στην Αθήνα την μέγιστη δυνατή συναίνεση με τον τρόπο που περιγράφηκε [450].

Όταν στις 23 Φεβρουαρίου ο έλληνας πρεσβευτής στη Washington Α. Μάτσας συνοδευόμενος από τον α΄ γραμματέα της πρεσβείας Α. Κουντουριώτη συναντήθηκαν με τον υφυπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ G. Ball και τον σύμβουλό του R. Anderson για να συνεξετάσουν τις εξελίξεις στο Κυπριακό [451], ο έλληνας διπλωμάτης μεταξύ άλλων μετέφερε παράπονα της κυβέρνησής του στον αμερικανό αξιωματούχο ότι κυβέρνηση των ΗΠΑ παρέκαμπτε την ελληνική –εφόσον ίσχυαν οι ισχυρισμοί του κύπριου υπουργού εξωτερικών σύμφωνα με τους οποίους η Λευκωσία ενθαρρυνόταν από τη Washington να επιδιώξει απευθείας συνομιλίες με την Άγκυρα [452]. Η ελλαδική πλευρά εξακολούθησε να δηλώνει έκπληκτη κι ενοχλημένη, ειδικά αφού οι τρέχουσες τάσεις Κύπρου και Τουρκίας παρουσίαζαν εμφανή σημεία μεταξύ τους άμιλλας αναφορικά με την προτίμηση ανάληψης διαμεσολαβητικού ρόλου από τη Μόσχα (όπως άλλωστε είχε επισημάνει ο Κωστόπουλος). Σύντομα οι θέσεις των εταίρων της συζήτησης αυτής θα αντιστρέφονταν και, κατά τον επόμενο μήνα, η μεν αμερικανική πλευρά θα επανερχόταν φορτικά στο θέμα των «υποχρεώσεων συνέτισης» της Λευκωσίας από την «μητέρα» Αθήνα, ενώ η τελευταία θα υπενθύμιζε αμήχανα ότι τα δικαιώματα ανάμιξής της στα εσωτερικά ανεξάρτητης χώρας (και δη αναφορικά με ζητήματα εθνικής άμυνας) ήταν περιορισμένα –για όσο εννοείται η

[450] Το ζήτημα της κρίσης με επίκεντρο το μέλλον της Ένωσης Κέντρου δεν αναπτύσσεται περαιτέρω και θίγεται μόνον στον βαθμό που άπτεται της εξεταζόμενης θεματικής. Για αναλυτικές εκτιμήσεις βλ. ενδεικτικά: Π. Παρασκευόπουλος, *Φιλελεύθερα ανοίγματα στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ / ΤΑ ΔΡΑΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ 1961-1967*, Αθήνα: Φυτράκης/ «Ο Τύπος», 1988, σσ 152-159, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 146-150, Σ. Δραΐνας 2013 op cit σσ 203-205, Α. Παπανδρέου 2006 op cit σσ 241-242, εκδοτική επιμέλεια: Κ. Σβολόπουλος, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα*, τ. 6, Περίοδος δοκιμασίας, 1963-1974: περίοδος Α', 8 Ιουνίου 1963- 21 Απριλίου 1967, σύνταξη κειμένων τόμου: Κ. Σβολόπουλος, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής-Εκδοτική Αθηνών, 1994, σσ 168-172, Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία / κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, σσ 348-350, Λ. Καλλιβρετάκης, Οι γνωστοί «άγνωστοι» Απριλιανοί συνωμότες, στο συλλογικό (επιμ. σειράς Ηλ. Νικολακόπουλος & Β. Παναγιωτόπουλος / επιμ. τόμου Β. Καραμανωλάκης), *ΕΞΙ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΑ: τ. 6, Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα: ΔΟΛ, 2012 (ψηφιακή έκδοση ως «N digital –Ιστορία»), σσ 43-44. Η άποψη για τις υπερατλαντικές σκοποθεσίες ανήκει στον Ν. Κρανιδιώτη (1985 ibid σσ 319-321).

[451] *NARA*, RG 59, Lot #69D15, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966. Υπόμνημα συνομιλίας της 23ης Φεβρουαρίου 1965, Εμπιστευτικό. Κοινοποίηση προτεραιότητας στον R. W. Barham (υπεύθυνο ελληνικών υποθέσεων της υποδιεύθυνσης NEA/GTI του State Dept).

[452] Ο Μάτσας αναφερόταν στην αμερικανοκυπριακή συζήτηση της 4ης Φεβρουαρίου.

χώρα αυτή υφίστατο ανεξάρτητη. Το στοιχείο που απουσίαζε από την ελληνοαμερικανική επαφή της 23ης Φεβρουαρίου και επρόκειτο να προσθέσει απειλητικά σύννεφα στους ήδη βαρείς ουρανούς των διμερών σχέσεων, αφορούσε στη νέα τεχνική παράμετρο (δηλαδή την απόκτηση αντιαεροπορικών πυραύλων) που, αν υλοποιείτο, θα απαγόρευε στο εξής την ατιμώρητη εναέρια κυκλοφορία επιβουλών πάνω από την κυπριακή επικράτεια.

Την επομένη (24/2) στελέχη του State Dept συζήτησαν στοιχεία της επερχόμενης Έκθεσης του ειδικού μεσολαβητή του ΟΗΕ με τον βρετανό πρόξενο στη Washington. Διαπιστώθηκε ότι σχεδόν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (ΗΒ, Τουρκία, Ελλάδα) ήταν κατά της υποβολής ουσιωδών προτάσεων από πλευράς G.Plaza και πολύ περισσότερο της δημοσιοποίησής τους, ωστόσο καταγραφόταν η αποφασιστικότητα του ειδικού μεσολαβητή να προχωρήσει στην κίνηση. Σημείο ενδιαφέροντος που συζητήθηκε εκείνη την ημέρα μεταξύ αμερικανών και βρετανών ήταν η διατύπωση περί αποστρατιωτικοποίησης που περιλαμβανόταν στο προσχέδιο των προτάσεων Plaza: όπως επισήμαναν οι αμερικανοί, γινόταν λόγος για «το νησί» και όχι για «τη Δημοκρατία», δηλαδή η πρόταση θα μπορούσε να αφορά *και* τις βάσεις του ΗΒ [453].

Επί του στρατιωτικού πεδίου αναφοράς, αξιοσημείωτες εξελίξεις για το ελληνοκυπριακό οπλοστάσιο κατά τις τελευταίες μέρες του Φεβρουαρίου υπήρξαν: α) η ολοκλήρωση της παραλαβής των έξι συνολικά τορπιλακάτων και η είσοδος στην κυρίως φάση ενεργοποίησής τους που επισφραγίστηκε με τον χωρισμό τους σε δύο μοίρες των τριών σκαφών, τον ορισμό πληρωμάτων και την ανάθεση καθηκόντων κυβερνητών σε ισάριθμα στελέχη ελλαδικής προέλευσης, β) η έναρξη αξιοποίησης μίας προωθημένης βάσης («Κλιμακίου αραίωσης») σε εναλλακτική τοποθεσία, όπως απαιτείτο λόγω κοινής επιχειρησιακής λογικής (η συσσώρευση του συνόλου των σκαφών με τα πληρώματά τους, των πυρομαχικών, των καυσίμων, των υλικών υποστήριξής τους σε μία μόνον βάση παρήγαγε σοβαρούς κινδύνους αιφνιδιαστικής προσβολής της από αέρος ή θαλάσσης και ολοκληρωτικής εξουδετέρωσης της ναυτικής διάστασης της ελληνοκυπριακής ναυτικής άμυνας). Η επιλογή του εναλλακτικού αγκυροβολίου υπήρξε ρηξικέλευθη κι εύστοχη, σε φυσική εσοχή, όπου εξέβαλλε μικρός ποταμός, με καλή απόκρυψη, δυτικά της Αγ. Νάπας και ανατολικά της Δεκέλειας, δίπλα σχεδόν στην ομώνυμη βρετανική βάση (στοιχείο που μάλλον εκτιμήθηκε πως αύξανε την «παθητική άμυνά της από πολιτικής άποψης», καθώς η γειτνίαση την καθιστούσε δυσπρόσιτο στόχο για τους τούρκους). Η προωθημένη εκείνη βάση δίπλα στο χωρίο Ξυλοφάγου με την ανεπίσημη επωνυμία «Ποτάμι» δεν διέθετε

[453] *FRUS* 1964-1968 vol XVI, "doc 178", 25 Φεβρουαρίου 1965.

προϋπάρχουσες υποδομές, με αποτέλεσμα τα πληρώματα των τριών τορπιλακάτων του κάθε ζεύγους ή μοίρας που μεταστάθμευε εναλλασσόμενη διαδοχικά εκεί κάθε δύο εβδομάδες, να λειτουργούν υπό πρωτόγονες συνθήκες διαβίωσης. Η βελτίωσή τους κατέστη δυνατή και σε εκείνη την περίπτωση, χάρη σε εθελοντικές πρωτοβουλίες των ντόπιων. Λήφθηκε επίσης μέριμνα για την στοιχειώδη αντιαεροπορική αυτοάμυνα και αυτής της τοποθεσίας [454].

Στις 26 Φεβρουαρίου (κατά σύμπτωση ημέρα συγκρότησης της υπηρεσιακής κυβέρνησης συνεργασίας στην Άγκυρα υπό τον Suat Hayri Ürgüplü), εκτοξευτές πυραύλων S-75 (σύμφωνα με τη ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση: SA-2) και άλλο υλικό του συστήματος έγιναν αντιληπτά σε συγκεκριμένη αποβάθρα του λιμανιού της Αλεξάνδρειας που είχε χρησιμοποιηθεί για τις προηγούμενες μεταφορές σοβιετικής προέλευσης πολεμικού υλικού στην Κύπρο. Την 1η Μαρτίου ένα ελληνικό πλοίο θεάθηκε να επιβιβάζει οχήματα και ρυμουλκά που πιθανολογήθηκε ότι αποτελούσαν συνοδευτικό υλικό του συστήματος, ενώ ταυτόχρονα εκτοξευτές εκφορτώνονταν από σοβιετικό πλοίο στην ακριβώς διπλανή προκυμαία [455]. Οι αμερικανοί συνδύαζαν τα ανωτέρω στοιχεία με ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες προσωπικό της ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας λάμβανε εκπαίδευση επί του συστήματος στην Αίγυπτο και κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι η ένταξη του S-75 στο κυπριακό οπλοστάσιο ήταν επικείμενη. Ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία αποπειράθηκε μία αρχική αποτίμηση της επίδρασης που η εγκατάσταση των νέων αντιαεροπορικών πυραύλων θα είχε στο νησί και την ενέγραψε στο ψυχολογικό πεδίο: η αυτοπεποίθηση του Μακάριου για δράση ανεξάρτητη από τις ελλαδικές βουλές κι εγγυήσεις προβλεπόταν να εκτιναχθεί, το ίδιο και οι πιέσεις των φιλοπόλεμων ελληνοκυπρίων (όπως του Γρίβα, εξτρεμιστικών και φιλοενωτικών στοιχείων στην Εθνοφρουρά) για αναζωογονημένη επιθετικότητα έναντι των τουρκοκυπρίων. Οι τελευταίοι θα δοκίμαζαν νέα ηθική κάμψη (με την έννοια ότι δεν θα μπορούσαν πλέον να

[454] Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 77, 84-92, Α. Χρυσικόπουλος op cit σσ 75-84. Σε εκείνη την τοποθεσία «αραίωσης» (διασποράς) κατέφυγαν για λόγους ασφαλείας οι δύο τορπιλάκατοι που έδρευαν στο Μπογάζι, την πρώτη μέρα των τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών το 1974: κατάθεση Γ. Παπαγιάννη, Φάκελος Κύπρου τ. Ζ΄ op cit σ 104.

[455] Η περιγραφή θα μπορούσε βέβαια να αποδοθεί σε πληροφορίες έμψυχης προέλευσης (HUMINT) ή/και επίγεια συλλογή δεδομένων, αποπνέει πάντως ανάλυση εναέριας φωτοαναγνώρισης. Όπως είναι γνωστό, μία πτήση U-2 με αποστολή συλλογής στοιχείων επιχειρησιακού επιπέδου δεν ήταν δυσχερής (από την Τουρκία, ακόμη και την ίδια την Κύπρο ίσως) ούτε σπάνια στην περιοχή κατά τη μελετώμενη περίοδο.

προσβλέπουν σε ευεργετικές-εκφοβιστικές υπέρ τους επεμβάσεις της ΤΗΚ) ενώ και η σοβιετική επιρροή αναμενόταν περαιτέρω αυξημένη [456].

Καθώς η Κυπριακή εκδοχή της «πυραυλικής κρίσης» εισερχόταν στο εαρινό τρίμηνο της δραματικής κορύφωσής της, αξίζει να παρατεθεί εισαγωγικά μία παρατήρηση βάσει των διαθέσιμων αρχειακών σπαραγμάτων που, λόγω της κατακερματισμένης τους μορφής, δεν γίνεται προς το παρόν να κατοχυρώσουν με ασφάλεια οποιαδήποτε απόπειρα πλήρους ανασύστασης γεγονότων ή έστω την κατάθεση ολοκληρωμένης εικασίας. Τα μεγαλύτερα ερωτηματικά σχετικά α) με την πιθανή απόπειρα της ελληνικής κυβέρνησης να προσφέρει στην Κύπρο εναλλακτική (προς εκείνη της προμήθειας πυραυλικού συστήματος από την ΕΣΣΔ) λύση για την αντιαεροπορική της κάλυψη και β) με την παράλληλη προσπάθεια των ΗΠΑ να συλλέξουν πληροφορίες γύρω από την κυπριακή πρόθεση αγοράς πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος σοβιετικής προέλευσης, εγείρονται από την εισαγωγική ερωταπόκριση που διαμείφθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1965 μεταξύ του στρατοδίκη της δίκης του ΑΣΠΙΔΑ Π. Λαγάνη και του μάρτυρα Γ. Κυρατζή (λοχαγού πεζικού εκείνη τη στιγμή), στο πλαίσιο της δίκης. Το πρόβλημα στην προσπάθεια αξιοποίησης της συγκεκριμένης πηγής («αρχείο Τουλούπα») σχετίζεται με την ακαταστασία της, η οποία επιτάθηκε από τις εικαζόμενες παρεμβάσεις δύο μη-κατονομαζόμενων ατόμων και αδιευκρίνιστης ιδιότητας, στα οποία δόθηκε ερευνητική πρόσβαση το 2010. Σαφώς απουσιάζουν δακτυλογραφημένα φύλλα από καταθέσεις μαρτύρων της δίκης, που είναι άγνωστο αν υπήρχαν και αφαιρέθηκαν, ή αν το υλικό παραδόθηκε εξαρχής με κενά στον φορέα που βρισκόταν όταν μελετήθηκε. Εν πάση περιπτώσει, η κατάθεση Κυρατζή διασώζεται ολοκληρωμένη και παρατίθεται αυτούσιο το αρμόδιο απόσπασμα:

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ο Αντ[ισυνταγματά]/ρχης Δαμβουνέλης του κλιμακίου Κ.Υ.Π. Κύπρου είχεν υπηρεσιακήν εντολήν να χειρισθή θέμα προμηθείας διά [sic: σύνταξη στο πρωτότυπο] συμμαχικών φορητών πυραύλων των Κυπριακών ενόπλων δυνάμεων; Και εάν είχεν τοιαύτην εντολήν θα εχειρίζετο ταύτην δι' επιστολών υπηρεσιακής αλληλογραφίας μετά του προσωπάρχου ή του βοηθού τούτου του ΓΕΑ, ή αυστηρώς υπηρεσιακώς;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ: Ότε εδημιουργήθη θέμα προμηθείας του Κυπριακού Στρατού διά Ρωσσικών πυραύλων, τότε η Κ.Υ.Π. διέταξε το Κλιμάκιον Κ.Υ.Π. Κύπρου όπως συλλέξη πληροφορίας

[456] *NHC-OAB*: RG 38, Box 18, Folder 5710 (International Relations, Folder name: Cyprus 1965), Jan-Apr30. Οι πληροφορίες περιέχονται σε 2σέλιδη σύνοψη σημάτων, τηλεγραφημάτων κλπ που αφορούσαν στο θέμα των πυραύλων, με ταυτότητα τεκμηρίου: Op-61 6C/jm, 15 March 1965. Τα δεδομένα που αντιστοιχούν στην παραπομπή, περιέχονται σε περίληψη δύο εγγράφων χωρίς στοιχεία ταυτότητας (συντάκτης, παραλήπτες, ημερομηνία κλπ).

εάν πράγματι επρομηθεύθη ο Κυπριακός Στρατός με Ρωσσικούς πυραύλους [sic] και εάν και πόσους και ποίας κατηγορίας. Επειδή το θέμα ήτο άκρως απόρρητον υψίστης Εθνικής σημασίας, διά τούτο εζητήσαμε πληροφορίας από τας αρμοδίας στρατ[ιωτι]/κάς αρχάς της Κύπρου, αι οποίαι δεν μας έδωσαν σχετικάς πληροφορίας με τον ισχυρισμόν ότι αι πληροφορίαι αύται δεν αφορούν τον εχθρόν αλλά τας ημετέρας δυνάμεις και κατά συνέπειαν η ΚΥΠ δεν πρέπει να ενδιαφέρεται δι' αυτό, καθ' όσον δύναται να πληροφορηθή τούτο υπηρεσιακώς, μέσω ΓΕΕΘΑ, το οποίον γνωρίζει τα πάντα». Ο Κυρατζής προσέθεσε επικριτικά ότι υφίσταντο ακριβή πρωτόκολλα χειρισμού τέτοιων θεμάτων εκ φύσεως ευαίσθητων και υψηλότατης διαβάθμισης, που επιπλέον αφορούσαν αποκλειστικά τα υπηρεσιακώς εξουσιοδοτημένα στελέχη. «Κατόπιν τούτου [ο Δαμβουνέλης] έδη να χειρισθή το θέμα υπηρεσιακώς και ουχί ιδιωτικώς και μάλιστα με αναρμόδια πρόσωπα ως είναι ο προσωπάρχης του ΓΕΑ κ.λ.π.» [457].

Η Αθήνα θα προσπαθούσε πράγματι, επιβεβαιωμένα, τους επόμενους μήνες να υπερβεί το αδιέξοδο, αναζητώντας λύσεις – υποκατάστατα από λιγότερο ανεπιθύμητες πηγές (βλ. παρακάτω). Τουλάχιστον από υλικής άποψης, η Ελλάδα εισερχόταν στη νέα υποπερίοδο πολεμικής έντασης με την Τουρκία σε στοιχειωδώς καλύτερη κατάσταση απ' ό,τι στο πρόσφατο παρελθόν σε ό,τι αφορούσε την αεράμυνα της χώρας: σε εφαρμογή των σχετικών αποφάσεων του ΓΕΕΘΑ που λήφθηκαν τον Φεβρουάριο, από την 1η Μαρτίου η 341 Μοίρα Αναχαίτισης Ημέρας (η οποία βρισκόταν στο στάδιο μετάπτωσής της στα νεώτερα F-5), θα επανεξοπλιζόταν μεν, αλλά θα διατηρούσε και τα παλαιότερα αεριωθούμενα F-86E που αξιοποιούσε ως τότε, τα τελευταία υπό εθνική διοίκηση (και χρηματοδότηση) πλέον. Επίσης, στις 9 Μαρτίου συγκροτήθηκε επίσημα η 3η Μ.ΣΕΠ (Μοίρα Σταθμού Ελέγχου και Προειδοποίησης), παρέχοντας αυξημένη δυνατότητα επιτήρησης των τουρκικών δραστηριοτήτων και προστασίας ολόκληρου του Αιγαίου, μέσω των radar της στην Λήμνο. Το πρώτο δίμηνο του 1965, οι καταγεγραμμένες παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από τουρκικά στρατιωτικά αεροσκάφη ήταν μόλις 2, αλλά σε ικανό βάθος,

[457] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Τουλούπα: κατάθεση Κυρατζή της 20ης Οκτωβρίου 1965. Ο Τουλούπας υπήρξε εκ των συνηγόρων των κατηγορουμένων στην Δίκη για τον ΑΣΠΙΔΑ: Δ. Χονδροκούκης 1974 op cit σσ 272, 274, Α. Μπουλούκος op cit σσ 353-354. Η κατάθεση του τότε λοχαγού Κυρατζή έχει βαρύνουσα σημασία, δεδομένου ότι, μαζί με τον ταγματάρχη πολεμικής διαθεσιμότητας Γερασίμου, ήταν οι επικεφαλής του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κύπρο μέχρι τις αρχές Φεβρουαρίου του 1965, επομένως μιλούσε μετά λόγου γνώσης. Τους Γερασίμου και Κυρατζή αντικατέστησαν ο αντισυνταγματάρχης Δαμβουνέλης και ο λοχαγός Α. Μπουλούκος αντίστοιχα, οι οποίοι ανέλαβαν τα καθήκοντά τους αμέσως ώστε «το Κλιμάκιο της ΚΥΠ Λευκωσίας να γίνει καθαρά φιλοκυβερνητικό». Ο Κυρατζής είχε «ένοχο εφηβικό παρελθόν: είχε βοηθήσει τους αντάρτες [του ΕΛΑΣ προφανώς]» κι έκτοτε επιδίωκε να επιδεικνύει «αντικομουνιστική νομιμοφροσύνη» με κάθε ευκαιρία: Α. Μπουλούκος ibid σσ 241-242, 373, 378.

αμφότερες στα βορειοανατολικά (στον Έβρο και στη Σαμοθράκη) και η μία είχε εκτελεστεί από ζεύγος φωτοαναγνωριστικών RF-84F (σαφής ένδειξη πρόθεσης συλλογής κρίσιμων πληροφοριών) [458].

[458] *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία έτους 1965»: _Άκρως απόρρητο, επείγον, από ΓΕΑ/Κλάδο Α΄- Δ/νση Α3/Ι ΣτΦ.ΓΕΑ/ΑΑ6741/Ι ΟΡΓ/ΑΑ2490/27ΦΕΒ65 προς ΓΕΑ/Β΄, Γ΄, Δ΄ Κλάδους Αρχηγεία (28ΑΤΑ – 30 ΑΑΥ – 111 ΠΜ) και θέμα «Άρσις υπαγωγής 341 ΜΑΗ εις τας αρχάς ΝΑΤΟ» (σχετικό: ΓΕΕΘΑ/Β΄ ΜΕΟ/0432/Φ1104/03/Ι/20-2-1965), _ ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ, από ΓΕΑ/Κλάδος Α΄ Δ/νσις Α3 /ΣτΦ-ΓΕΑ/Ε.2125/ΟΡΓ/Ε.150921/9-2-1965 προς ΕΣΩΤΕΡ. & ΕΞΩΤΕΡ. ΔΙΑΝΟΜΗ (ΓΕΑ/Α3, /Β4, /Α4-Α6, /Β1-Β2, /Γ1-Γ2-Δ5, 28 ΑΤΑ, 30 ΑΑΥ, 31 ΑΑΕ, 142 ΣΑΕ, ΣΜΥΕΔ), θέμα: «Συγκρότησις 3ης Μοίρας Σταθμού Ελέγχου & Προειδοποιήσεως (3ΜΣΕΠ)», _Απόρρητο από ΓΕΑ/Κλάδος Α΄/ΣτΦ. ΓΕΑ/2162/23/ΟΡΓ/Α.101099/7-4-1965 προς ΓΕΕΘΑ/Β/Ι, _Box 204/8, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ, Περίοδος Στ΄ 1950-20/4/1967, 142 ΣΑΕ 1957-1966, Φάκελος 142 ΣΑΕ, Ημερολόγια 1965-66, «Ιανουάριος 1965», «Φεβρουάριος 1965», Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 90. Οι πρώτες ενδείξεις εγκατάστασης radar στη Λήμνο ανάγονται στο 1960 (απαλλοτριώσεις εκτάσεων για την εγκατάσταση της 4ης ΜΚΕΠ αρχικά). Οι απαλλοτριώσεις στη Λήμνο για τις επίμαχες υποδομές κλιμακώθηκαν το καλοκαίρι του 1965. Βλ. ενδεικτικά: ΦΕΚ 22/2/60, τεύχος 4ον , Αρ. φύλλου 21 (σσ 149-155), ΦΕΚ 14/8/65, τεύχος 4ον, Αρ. Φύλλου 128 (σ 918). Τα έργα συνεχίστηκαν τον Μάιο του 1967 και τον Μάιο του 1969.

<u>Κεφάλαιο 3:</u> Η «Πυραυλική Κρίση της Κύπρου» την άνοιξη του 1965.

Μάρτιος: «Πλοίον κομίζον Σοβιετικά εφόδια»

Στις πρώτες μέρες του μήνα ο D.S.L. Dodson, επικεφαλής της Κεντρικής Υπηρεσίας του Foreign Office, σημείωνε ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν ήταν εκ προοιμίου αντίθετη στην ένωση (ασφαλώς με ορισμένης μορφής αποζημίωση προς την Τουρκία), αρκεί αυτή να υλοποιείτο βάσει σχεδίου, εντός ευνοϊκής συγκυρίας κι έπειτα από προσυνεννόηση με τις ΗΠΑ «και τους ΝΑΤΟϊκούς μας συμμάχους». Παράλληλα, ο Dodson σημείωνε ότι αν η Τουρκία κλιμάκωνε την αντίθεσή της στις προθέσεις των ελληνοκύπριων να αναθεωρήσουν τον εκλογικό νόμο και η Άγκυρα ζητούσε την συνδρομή του Λονδίνου, θα ήταν προτιμότερο να τηρηθούν αποστάσεις. Δεδομένου ότι τέτοιο αίτημα θα ήταν δύσκολο να απορριφθεί, την αντίρρηση θα ήταν χρήσιμο να αναλάβουν να την εκφράσουν «ο ΟΗΕ και η Αθήνα». Σε πρώτη φάση οι βρετανοί προσπάθησαν να κερδίσουν χρόνο, δηλώνοντας ότι θα ανέμεναν αν μελετήσουν το προσχέδιο του νόμου πριν αποφανθούν [459]. Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα επισκέφθηκε τον έλληνα υπουργό εξωτερικών Σ. Κωστόπουλο στις 2 Μαρτίου, εγκαινιάζοντας έτσι τη σειρά των πυκνών επαφών τους εκείνου του μήνα. Ο H. Labouisse απέφυγε να αναφερθεί ευθέως στον πραγματικό λόγο της επίσκεψής του (τις αμερικανικές ανησυχίες για τις εξελίξεις στα εξοπλιστικά πράγματα της Κύπρου). Αντ' αυτού, ακολούθησε μία ανταλλαγή «αναγνωριστικών επιχειρημάτων» με σαφείς υπαινιγμούς και από τις δύο πλευρές. Ο αμερικανός σχολίασε δυσμενώς τη δημόσια αναγνώριση, από πλευράς Αθήνας, της παρέμβασης του Χρουστσώφ κατά τις ημέρες των τουρκικών βομβαρδισμών του προηγούμενου έτους ως σημαντικής συνεισφοράς στην ειρήνευση. Ο συνομιλητής του αντεπιτέθηκε, παραπονούμενος για τη δημοσιοποίηση Έκθεσης 7μελούς αποστολής μελών του Κογκρέσου που είχε επισκεφθεί την Αθήνα μεταξύ 4-7 Δεκεμβρίου 1964 και η οποία περιείχε κυρίως αρνητικά σχόλια για το οικονομικό κλίμα της χώρας. Ο Σ. Κωστόπουλος κλιμάκωσε το λόγο του μεταφέροντας το ενδιαφέρον της συζήτησης στο Κυπριακό: οι πρόσφατες δηλώσεις του υπουργού εθνικής άμυνας των ΗΠΑ περί «Μακαριακών προθέσεων επιβολής ελληνοκυπριακής δικτατορίας σε βάρος των τουρκοκυπρίων», συνέπιπταν επί της ουσίας με τις σοβιετικές θέσεις. Επιπλέον ο R. McNamara μεταχειρίστηκε με δύο μέτρα και δύο σταθμά την προσέγγιση της Λευκωσίας και της Άγκυρας από την Μόσχα, καταγγέλλοντας μόνον την πρώτη. Ειδικά η εντύπωση που φαίνεται να είχε δημιουργηθεί στην Τουρκία για αμερικανοσοβιετική σύμπλευση στο Κυπριακό, όφειλε να αποσαφηνιστεί με ευθύνη των ΗΠΑ, τόνιζε ο έλληνας υπουργός.

[459] C. Göktepe 2003 op cit σ 178, S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 123, 126.

Η τακτική του Σ. Κωστόπουλου να μην αφήσει στον αμερικανό διπλωμάτη περιθώριο να θέσει άμεσα το ζήτημα των SA-2 μάλλον απέδωσε, αφού ο H. Labouisse αποχώρησε σχολιάζοντας γενικόλογα όλα τα ελληνικά παράπονα και χωρίς να θίξει το επίμαχο θέμα – βοήθησαν στην κατεύθυνση αυτή και οι επιθετικοί υπαινιγμοί του έλληνα αξιωματούχου αναφορικά με τους τουρκικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς του 1964 στην Κύπρο. Θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο σε αυτό το πλαίσιο για την αμερικανική πλευρά να θέσει το ζήτημα της πρόσκτησης αντιαεροπορικών όπλων από την κυπριακή κυβέρνηση και να το υποστηρίξει πειστικά [460]. Εντωμεταξύ, στις 6 Μαρτίου οι *New York Times* αναδημοσίευσαν πληροφορίες που άντλησαν από αρθογραφία της προσκείμενης στον Π. Γιωρκάτζη εφημερίδας *Αγών* σύμφωνα με τις οποίες η κυπριακή αστυνομία είχε μόλις εξαρθρώσει κατασκοπευτικό δίκτυο στο οποίο συμμετείχαν ελληνοκύπριοι και αλλοδαποί, η ηγεσία του ήταν αμερικανική και το ήλεγχε από το Λονδίνο (μάλιστα, αναφερόταν ότι στις κατασκοπευτικές δραστηριότητες ήταν αναμεμειγμένος ο πρώην πρεσβευτής των ΗΠΑ στο νησί, F. Wilkins). Τους ισχυρισμούς διέψευσε, όπως ήταν αναμενόμενο, ο εκπρόσωπος του State Dept [461].

Σύμφωνα με το άκρως απόρρητο ημερήσιο δελτίο των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών για τον Πρόεδρο, στις 9 Μαρτίου υπήρχαν αυξημένες ενδείξεις ότι η Κυπριακή Δημοκρατία παραλάμβανε σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα μέσω της Αιγύπτου, «πιθανόν με τις ευλογίες της Αθήνας, στο πλαίσιο ίσως κάποιας συμφωνίας να τεθούν υπό ελλαδικό έλεγχο». Σημειωνόταν ωστόσο, ότι οι πύραυλοι δεν είχαν μεταφερθεί ακόμη στο νησί, ούτε είχε προλάβει να εκπαιδευθεί ελληνοκυπριακό προσωπικό στη χρήση τους. Ο πρέσβης Belcher διατύπωνε την ανησυχία του για τις αποσταθεροποιητικές συνέπειες επί των «ευαίσθητων ισορροπιών» τοπικά που θα προκαλούσε η ένταξη των όπλων αυτών στο κυπριακό οπλοστάσιο, κατά το ότι θα επέτρεπε στους ελληνοκύπριους να αψηφούν στο εξής τις τιμωρητικές απειλές της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας και να κινηθούν ανεξέλεγκτα εναντίον των

[460] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Πικρού, Box: Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ 1965, Φάκελος:Κυπριακό 1965 (1960): Οκτασέλιδο δακτυλογραφημένο κείμενο χωρίς αριθμό πρωτοκόλλου με τίτλο «Συνομιλία του Υπουργού των Εξωτερικών κου Σταύρου Κωστοπούλου μετά του Πρεσβευτού των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής Κου Λάμπουϊς._Τρίτης=2 Μαρτίου 1965».

[461] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 7/3/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP75-00001R000400470024-7.pdf . Οι Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σ 89, αναφέρουν ότι σημειώθηκε περιστατικό απόπειρας φωτογράφησης του ναυτικού κλιμακίου Ξυλοφάγου που κατέληξε σε κατάσχεση της φωτογραφικής μηχανής ιδιώτη κι ότι το γεγονός παρουσιάστηκε διογκωμένο στον ελληνοκυπριακό Τύπο την 1η Μαρτίου. Ίσως πρόκειται για το ίδιο συμβάν.

τουρκοκύπριων [462]. Η επόμενη αναφορά της αμερικανικής πρεσβείας στη Λευκωσία (1083/12-3-65, περιέχουσα παραπομπές σε συγκεκριμένα σήματα, που παρακάτω παρατίθενται όσα στοιχεία τους αναφέρονται στο κατονομαζόμενο «κέλυφος» με Α.Π. 1083) σήμαινε συναγερμό σε αδιαμφισβήτητο τόνο: για την κυπριακή κρίση οι ώρες που ακολουθούσαν χαρακτηριζόταν ως οι πλέον κρίσιμες, αφού οι επιτελείς του Γρίβα εξέταζαν το σενάριο μίας σαρωτικής επίθεσης με στόχο στο σύνολο των τουρκοκυπριακών θυλάκων και κατόπιν την τήρηση αμυντικής στάσης με σκοπό την απορρόφηση μιας προεξοφλημένης τιμωρητικής τουρκικής αεροπορικής επίθεσης μέχρι να επέμβουν τα Ηνωμένα Έθνη ή/και οι ΗΠΑ για τη διακοπή της. Από θέση ισχύος πλέον, σύμφωνα με την εκδοχή αυτή των εξελίξεων, οι ελληνοκύπριοι θα ήταν σε θέση είτε να διαπραγματευτούν με ευνοϊκούς όρους, είτε να αποκρούσουν μια αμφίβια τουρκική ενέργεια. Τον αμερικανό πρεσβευτή απασχολούσε περισσότερο και πάλι ο ψυχολογικός αντίκτυπος που θα μπορούσε να έχει ένα τέτοιο σχέδιο: την «επιπόλαια ευφορία» των ελληνοκυπρίων, απότοκης ενός ενθουσιασμού που θα προερχόταν από τη άρτι αποκτημένη σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορική τους ασπίδα. Ο Μακάριος προβλεπόταν πλέον να είναι απόλυτος και άτεγκτος, όσον δε αφορά τα σοβιετικά κίνητρα να εξοπλίσει την Κυπριακή κυβέρνηση με ένα τέτοιο σύστημα, σε αυτά αποδίδονταν απώτερη πρόθεση να προκληθεί σύρραξη με εμπλοκή Ελλάδας-Τουρκίας, απ' την οποία αναμενόταν να προκύψει προσχώρηση της μίας ή και των δύο χωρών στην ομάδα των Αδέσμευτων. Κατονομαζόταν η εκφόρτωση υλικού του SA-2 στο Μπογάζι απ' το ελληνικό εμπορικό σκάφος «*Europe*» ενώ αναμενόταν η άφιξη ενός ακόμη, του *Κ. Μπουσσές* εν πλω από την Αλεξάνδρεια, και αυτό με φορτίο αποτελούμενο από υποσυστήματα του όπλου [463]. Ο αεροπορικός ακόλουθος των ΗΠΑ στην Αθήνα επιβεβαίωνε την παρουσία ήδη στην Κύπρο 2 σμηνών S-75 (εφοδιασμένων με 6 εκτοξευτές και ένα radar το καθένα) καθώς και ενός σμήνους υποστήριξης, ενώ τα περίπου 30 στελέχη της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας που βρίσκονταν μέσω Κύπρου στην Αίγυπτο εκτιμάτο ότι θα αποτελούσαν τον εκπαιδευτικό πυρήνα για τους ελληνοκύπριους χειριστές [464].

[462] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 9/3/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967562.pdf

[463] *NHC-OAB*: RG 38, Box 18, Folder 5710 (International Relations, Folder name: Cyprus 1965), Jan-Apr30, Op-61 6C/jm, 15 March 1965 op cit, με ταυτότητα σήματος 111735Z αλλά χωρίς στοιχεία αποστολέα. Επίσης: The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 13/3/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967570.pdf

[464] *NHC-OAB*: RG 38, Box 18, Folder 5710 (International Relations, Folder name: Cyprus 1965), Jan-Apr30, Op-61 6C/jm, 15 March 1965 ibid, USAIRA ATHENS 121335Z. Την έμψυχη διάσταση επρόκειτο κατ' επανάληψη να διαψεύδουν πεισματικά οι έλληνες ιθύνοντες τις επόμενες μέρες, στη διάρκεια των αφόρητων πιέσεων που θα δέχονταν απ' τους αμερικανούς. Ότι «προσωπικό της Πολεμικής

Ο στρατιωτικός, ο ναυτικός κι ο αεροπορικός ακόλουθος των ΗΠΑ στην Άγκυρα εντωμεταξύ, μετέδιδαν εκτίμησή τους σύμφωνα με την οποία η είδηση της άφιξης των S-75 θα επιδρούσε καταλυτικά στις σχέσεις της Άγκυρας με την ΕΣΣΔ, το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ και δη αρνητικά για τις τελευταίες. Οι ανωτέρω αμερικανοί στρατιωτικοί πίστευαν ότι είτε θα έπρεπε να συνεργαστούν με την Τουρκία προκειμένου να «αναιρεθεί» ο κίνδυνος (η εγκατάσταση των S-75 δηλαδή) από το νησί, είτε θα έπρεπε να αναμένεται μονομερής τουρκική αντίδραση, περίπτωση ολωσδιόλου απευκταία, αφού θα μπορούσε να καταλήξει σε απώλεια πρόσβασης των ΗΠΑ ή/και του ΝΑΤΟ στην πολύτιμη τουρκική επικράτεια εάν οι ΗΠΑ υποχρεώνονταν να αποτρέψουν δυναμικές τουρκικές ενέργειες.

Ο ανώτατος διοικητής των αμερικανικών δυνάμεων στην Ευρώπη (CINCEUR) διέταξε τον επικεφαλής των ναυτικών δυνάμεων των ΗΠΑ στην περιοχή (CINCUSNAVEUR) να εκτελέσει πτήσεις (δήθεν εκπαιδευτικές ώστε να μην προκληθούν ανησυχίες της Αθήνας) επιτήρησης των ελληνικών φορτηγών σκαφών που μετέφεραν το επίφοβο φορτίο [465]. Ο συντάκτης της αναφοράς των ανωτέρω συμβάντων, W. F. Schlech jr, Διευθυντής της Op-61 (Op-61: Διεύθυνση Στρατιωτικοπολιτικής Πολιτικής του αμερικανικού πολεμικού Ναυτικού) συνόψιζε τις εντυπώσεις του σύμφωνα με τις οποίες η εισαγωγή του συστήματος μετέβαλε άρδην τις στρατιωτικές ισορροπίες στην Κύπρο όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί απ' τον Αύγουστο του 1964, ενώ οι πιθανότητες κρίσης είχαν αυξηθεί με την έκβαση να αναμένεται αρνητική για τα αμερικανικά ενδιαφέροντα, γι' αυτό και μάλλον απαιτείτο δυναμική ανάμιξη. «Εθνικά, ΝΑΤΟϊκά και δη τουρκικά συμφέροντα στην περιοχή, επιτάσσουν ενέργειες των ΗΠΑ ή άλλων που θα αναστείλουν ή και θα εξουδετερώσουν πλήρως το όποιο πλεονέκτημα απέκτησε με την κατοχή των σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων ο Μακάριος» [466].

Αεροπορίας εκπαιδεύονταν στη λειτουργία και συντήρηση του συστήματος» επιβεβαιώνουν κατηγορηματικά τόσο ο Ν. Κουρής, που μάλιστα μετέβη τη συγκεκριμένη περίοδο στην Κύπρο συνοδεύοντας τον διευθυντή Α΄ Κλάδου του ΓΕΑ ως επιτελής τότε στο Τμήμα Σχεδίων της Διεύθυνσης Επιχειρήσεων του ΓΕΑ προκειμένου να επιλέξουν τις βέλτιστες θέσεις ανάπτυξης των S-75 (Ν. Κουρής, *Ελλάδα – Τουρκία, ο Πεντηκονταετής; «Πόλεμος»*, Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, 1997, σσ 92-93, του ίδιου, *Αποστολή εξετελέσθη*, Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, 2010, σ 28), όσο και ο ίδιος ο διευθυντής Α΄ Κλάδου του ΓΕΑ, τότε ταξίαρχος Ι. Αναγνωστόπουλος (βλ. μαρτυρία του, στο Γ. Μήτσαινας op cit σ 99).

[465] *NHC-OAB*:RG 38, Box 18, Folder 5710 (International Relations, Folder name: Cyprus 1965), Jan-Apr30, Op-61 6C/jm, 15 March 1965 ibid. Κατά τον Ν. Κουρή (1997 ibid σ 94) οι πτήσεις ήταν εκφοβιστικές («…λίγα μέτρα πάνω απ' τα κατάρτια των πλοίων…»), εκδοχή μάλλον πιθανότερη αφού ταιριάζει με τη συνήθη πρακτική της USAF, όποτε αυτή ήθελε να δηλώσει επιδεικτικά την ενόχλησή της για την πορεία ακόμη και σοβιετικών πλοίων ή αεροπλάνων.

[466] *NHC-OAB*: RG 38, Box 18, Folder 5710 (International Relations, Folder name: Cyprus 1965), Jan-Apr30, Op-61 6C/jm, 15 March 1965 ibid.

Στις 12 και στι 13 Μαρτίου, ο βρετανός πρωθυπουργός H. Wilson κι ο υπουργός εξωτερικών Gordon-Walker ζήτησαν από τον Σπ. Κυπριανού (ο οποίος έκανε στάση στο Λονδίνο καθ' οδόν προς τη Ν. Υόρκη, όπου μετέβαινε για να υποστηρίξει το αίτημα ανανέωσης της θητείας της UNFICYP στον ΟΗΕ), να μην υπάρξει οποιαδήποτε ανακίνηση του θέματος της ύπαρξης των βρετανικών βάσεων στο νησί λόγω των εξελίξεων. Οι βρετανοί δεν έχασαν την ευκαιρία να βολιδοσκοπήσουν για μία ακόμη φορά τον κύπριο υπουργό εξωτερικών σχετικά με το πώς αντιμετώπιζαν οι ελληνοκύπριοι την ένωση. Ο Κυπριανού αποκρίθηκε ότι η ένωση σαφώς θα αποσπούσε ευρύτατη πλειοψηφία αν ετίθετο ως θέμα σε δημοψήφισμα κι ότι ήταν ευκταία, αφότου όμως θα είχε προηγουμένως επιτευχθεί η πραγματική ανεξαρτησία της Κύπρου, προσθέτοντας ότι σε κάθε περίπτωση η ένωση επί τη βάσει ενός σχεδίου τύπου Acheson ήταν εκτός συζήτησης [467].

Ο έλληνας πρεσβευτής στην Washington Α. Μάτσας μετέδιδε σε ανησυχητικό τόνο ότι κλήθηκε από τον αμερικανό υφυπουργό εξωτερικών G. Ball νωρίς το απόγευμα της 12ης Μαρτίου (εναρκτήριας ημέρας τοπικής μικροσυμπλοκής στην Κύπρο, που όπως θα αναφερθεί αργότερα επιχειρήθηκε να τύχει ευρύτερης εκμετάλλευσης από τις ΗΠΑ), και παρουσία των P. Talbot (τότε προϊσταμένου, με το βαθμό αναπληρωτή υπουργού, της Διεύθυνσης Εγγύς Ανατολής και Νότιας Ασίας ΝΕΑ του υπουργείου εξωτερικών των ΗΠΑ, στην οποία υπαγόταν η υποδιεύθυνση ελληνικών-τουρκικών-ιρανικών υποθέσεων GTI. Τον Οκτώβριο του 1965 ο P. Talbot διορίστηκε πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Ελλάδα) και της K. Bracken (τότε Διευθύντριας του GTI, μετέπειτα -απ' τον Μάιο του 1966- επικεφαλής του πολιτικού τμήματος της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα) [468], ερωτήθηκε αν ίσχυαν

[467] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 1228-129, C. Göktepe 2003 op cit σ 175.

[468] Η εποχή που εκτυλίσσονται τα διαδραματιζόμενα ανήκε στις μεταβατικές για τις εσωτερικές γραφειοκρατικές ισορροπίες του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών : οι γεωγραφικές διευθύνσεις με τους προϊσταμένους τους αποτελούσαν μέχρι περίπου τότε τη σπονδυλική στήλη της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, όχι μόνο σε ό,τι αφορούσε τη διεξαγωγή της αλλά και τους εισηγητικούς σχεδιασμούς της (καθιστώντας το σχετικό αρχειακό υλικό πολυτιμότερο ως ιστορικής πηγής για την ανασύσταση περιόδων όπως την εν λόγω). Το Foggy Bottom (State Dept) δεν υπήρξε απρόσβλητο σε ευρύτερες μεταβολές της αμερικανικής κοινωνίας και πολιτικής: η αποτελεσματικότητα, όπως και η επιρροή του εντός και εκτός ΗΠΑ, καθορίστηκε από πληθώρα περιοδικών παραγόντων. Αυτοί περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων α) την εκάστοτε προσωπικότητα που το διεύθυνε (πχ ο υπουργός D. Rusk, κατατάσσεται στους κατ' επίφαση «άχρωμους χαμηλών τόνων», αφού στάθηκε μάλλον παρασκηνιακός θιασώτης επιθετικών σχεδιασμών στην αμερικανική εξωτερική πολιτική), β) τη σχέση του εκάστοτε Προέδρου με το αντικείμενο των διεθνών σχέσεων (εν αντιθέσει με τον προκάτοχό του, ο L. B. Johnson υπήρξε από τις πλέον ισχνές παρουσίες σ' αυτό το πεδίο), γ) τη διεύρυνση του ρόλου του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας (NSC) στη χάραξη και διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, μέχρι δ) τους στρατηγικώτερους πολιτικοοικονομικούς συσχετισμούς που αποτυπώνονται σε αυτήν την πολιτική (τη δεκαετία υπό εξέταση μεγεθύνθηκαν οι «εξωστρεφείς ανησυχίες» του υπουργείου εθνικής άμυνας και των

πρόσφατες αμερικανικές πληροφορίες σχετικές με την εισαγωγή σοβιετικής προέλευσης οπλικών συστημάτων από κυπριακής πλευράς. Ο αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα είχε συναντηθεί για το ίδιο θέμα με τον ελλαδίτη υπουργό εξωτερικών λίγο νωρίτερα, και ο Στ. Κωστόπουλος παραδέχθηκε την «παραλαβή αρμάτων μάχης και Surface-to-Air Missiles», των πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων μάλιστα δύο ημέρες πριν. Σύμφωνα με την αμερικανική πληροφόρηση γινόταν επιπλέον αναφορά σε εκπαίδευση στα επίμαχα πυραυλικά συστήματα προσωπικού της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας (τότε ΕΒΑ) επί αιγυπτιακού εδάφους. Ο G. Ball έκανε λόγο για αμερικανικό συγκλονισμό σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο («profound shock») που προερχόταν από την άνευ προηγουμένου πρόσβαση «ΝΑΤΟϊκού στρατιωτικού προσωπικού σε όπλα προερχόμενα από εχθρική δύναμη και εκπαίδευση αυτών σε ουδετερόφιλη χώρα, οπλισμού που προορίζεται να χρησιμοποιηθεί από σύμμαχο εναντίον συμμάχου». Ο αμερικανός υφυπουργός απαίτησε εξηγήσεις αν υφίσταντο συμφωνίες της Ελλάδας με τις ΕΣΣΔ και ΗΑΔ (Αίγυπτο) , πληροφόρηση που θα μπορούσε να αξιωθεί και σε ΝΑΤΟϊκό επίπεδο εφόσον τέτοιες συμφωνίες συνάφθηκαν εν αγνοία της βορειοατλαντικής συμμαχίας.

Ο Μάτσας επιφυλάχθηκε να παράσχει πληρέστερες εξηγήσεις μόλις ενημερωνόταν σχετικά από την Αθήνα, δηλώνοντας σε πρώτη φάση πλήρη άγνοια, έσπευσε όμως να υπενθυμίσει το κλίμα το οποίο επικρατούσε στο νησί και τις προεκτάσεις αυτού, που παρήγαγαν προβληματισμούς ασφάλειας σε Ελλάδα-Κύπρο, όπως και τον αναπάντεχα προβληματικό ρόλο του ΝΑΤΟ για την ελληνική εθνική ασφάλεια, αφού η κλίση ενδοσυμμαχικά υπέρ της Τουρκίας είχε ανατρέψει το εξοπλιστικό ισοζύγιο ανάμεσα στις δύο χώρες. Για την Ελλάδα η συμμετοχή στο ΝΑΤΟ παρήγαγε το παράδοξο να απολαμβάνει εγγυήσεις «κατά μη απειλούντος αντιπάλου» ενώ μεγεθυνόταν ο «κίνδυνος εξ απειλούντος Συμμάχου». Ο έλληνας διπλωμάτης φρόντισε επίσης να καυτηριάσει περαιτέρω τη κατευναστική αντίδραση των ΗΠΑ σχετικά με την πρόσφατη μετάβαση τουρκικής

υπηρεσιών πληροφοριών-ασφάλειας, για να κατονομαστούν οι ζωηρώτεροι από τους νεοεισερχόμενους ενδιαφερόμενους που εκτόπισαν το διπλωματικό σώμα από τη μονοπωλιακή του ενασχόληση με το χαρτοφυλάκιο των διεθνών σχέσεων των ΗΠΑ). Συμπυκνωμένος υπαινικτικός σχολιασμός των ανωτέρω βρίσκεται στην αποτίμηση ενός κεντρικού προσώπου στο παρόν κείμενο και καθ' ύλην αρμόδιου: G. W. Ball, *Diplomacy for a Crowded World / an American Foreign Policy*, Boston: Little, Brown & Co, 1976, ειδικά κεφ. 11. Λεπτομερείς αναφορές σε προσωπικές παραμέτρους (ιδιοσγκρασία, μεταξύ τους σχέσεις, επαγγελματικό παρελθόν στην ενασχόληση με τα ελληνικά πράγματα) όλων των αξιωματούχων του State Dept (Talbot, Anschuetz, Bracken, Brewster κ.ά.) που υπηρέτησαν στην πρεσβεία ή ήταν υπεύθυνοι ελληνικών υποθέσεων του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών, αλλά και όσων στρατιωτικών υπηρέτησαν εκείνο το διάστημα στην πρεσβεία των ΗΠΑ στην Αθήνα, απαντώνται στην μαρτυρία του διπλωμάτη R. V. Keeley (2010 op cit, ειδικά σσ 57-81), γιού επίσης παλιού διπλωμάτη, που έζησε και υπηρέτησε επί μεγάλο διάστημα στην Ελλάδα.

αντιπροσωπείας στη Μόσχα. Προσέθεσε, αυτοσχεδιάζοντας «λόγω απροπαρασκευάστου ως και παντελούς αγνοίας υποθέσεως», ότι και αν ακόμη αλήθευαν τα περί παραλαβής σοβιετικής προέλευσης οπλικών συστημάτων από την Κύπρο, κρινόταν σαφώς ασφαλέστερο αυτά να «ευρίσκονται εις χείρας Ελληνικών δυνάμεων μάλλον ή Κυπριακών», υπαινισσόμενος ότι το κενό ασφάλειας που βίωνε η Κύπρος υποχρέωσε τις ελλαδικές αρχές να παρακολουθούν στενά τις εύλογες ελληνοκυπριακές εξοπλιστικές κινήσεις. Η επιχειρηματολογική αυτή γραμμή θεωρήθηκε πειστική κι επεκτάθηκε αργότερα από πλευράς Αθήνας: προβλήθηκε η, έστω με αυτόν τον ανορθόδοξο και μη-σκοπούμενο τρόπο, η αξία της έμμεσης πρόσβασης του ΝΑΤΟ σε προηγμένα σοβιετικά όπλα. Ο επιτακτικός τόνος του αμερικανού υφυπουργού δεν μεταβλήθηκε πάντως καθόλου, όπως ανέφερε ο έλληνας διπλωμάτης. Η αναφορά Μάτσα κατέληγε ότι η K. Bracken ενημέρωσε τους συνομιλητές της σχετικά με πληροφόρηση που ζήτησε από το State Dept η μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδα *New York Times,* μετά από φημολογία προερχόμενη από το Λονδίνο, αναφορικά με το ζήτημα, ένδειξη που προοιωνιζόταν αρνητική δημοσιότητα για την Ελλάδα [469] . Οι οδηγίες που έλαβε ο έλληνας διπλωμάτης περιελάμβαναν την ενοχλημένη και κατηγορηματική άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με την ύπαρξη συμφωνιών Ελλάδας-ΕΣΣΔ/ΗΑΔ, καθώς και την υπόμνηση του δημόσιου χαρακτήρα των κυπροσοβιετικών συμφωνιών προμήθειας αμυντικού υλικού «για τις οποίες ούτε καν οι Τούρκοι δεν επιχείρησαν να διαμαρτυρηθούν όταν ο N. Podgorny επισκέφθηκε πρόσφατα την Άγκυρα – επίσκεψη που παρεμπιπτόντως δεν ακούστηκε να επισύρει την αναμενόμενη συμμαχική επίκριση» (απ' ό,τι προκύπτει από τα αναφερόμενα παρακάτω, αμφισβητείται η σε βάθος γνώση από πλευράς ΗΠΑ των όρων της κυπροσοβιετικής συμφωνίας στα μέσα Μαρτίου ακόμη). Αναφορικά με το προσωπικό της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας που εκπαιδευόταν στην Αίγυπτο, αυτό «ήταν σε αποστρατεία, που είχε προσληφθεί από την κυπριακή κυβέρνηση, όπως άλλωστε συνέβαινε ήδη σε ευρεία κλίμακα με ελλαδίτες στρατιωτικούς που υπηρετούσαν υπό αυτό το καθεστώς, μεταξύ αυτών και η τότε τριμελής ανώτατη ηγεσία των ελληνοκυπριακών ένοπλων δυνάμεων» [470]. Ο οπλισμός εξάλλου της

[469] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 62-64, τηλεγράφημα [1120/12-34-65] Αλ. Μάτσα από την Washington προς τους Πρωθ/γό-ΥΠΕΞ Ελλάδας. Στο FRUS, 1964-1968, Vol XVI, "doc 179" επιβεβαιώνεται το βαρύ κλίμα που επικράτησε στη συνάντηση – υποσημείωση 3: Τηλεγράφημα State Dept προς την Πρεσβεία του στην Αθήνα αρ 1048/12-3. Εκείνο που απουσιάζει απ' την εξιστόρηση Μάτσα της συγκεκριμένης συνάντησης είναι το αμερικανικό αίτημα προς την ελληνική κυβέρνηση να καθυστερήσει η άφιξη στην Κύπρο του δεύτερου (έμφαση πρόσθετη) πλοίου με το κρίσιμο πυραυλικό φορτίο για 3-4 ημέρες: *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, 16 March 1965, καλυπτόμενο διάστημα 13-15 Μαρτίου 1965, σ 1.

[470] Παραλείποντας οι συντάκτες του τηλεγραφήματος να συμπληρώσουν ότι επρόκειτο για το νομικό πρόσχημα υπό το οποίο κατήλθε στην Κύπρο πλήθος ελλαδιτών εκπαιδευτών της Εθνοφρουράς. Υπενθυμίζεται ότι για την ανάλογη απόκρυψη της ταυτότητας των στελεχών της «Μεραρχίας»

Κύπρου ήταν «αμυντικός αποκλειστικά, ενώ ο ΝΑΤΟΪκής προέλευσης τουρκικός αντίστοιχος είχε προλάβει να αξιοποιηθεί σε βομβαρδισμούς αμάχων» [471]. Ο έλληνας πρεσβευτής στην αμερικανική πρωτεύουσα εντωμεταξύ, όταν συναντήθηκε συμπτωματικά σε κοινωνική εκδήλωση με τον υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ το βράδυ της 12ης Μαρτίου, πήρε την πρωτοβουλία να τού αναπτύξει την υπερασπιστική γραμμή που συνέλαβε και εισηγήθηκε στην κυβέρνησή του: καθώς η ευθύνη της Αθήνας εντοπιζόταν αποκλειστικά στο ζήτημα της εκπαίδευσης στα SA-2 ελλαδικού προσωπικού προηγουμένως εκπαιδευμένου στα αντίστοιχα αμερικανικής κατασκευής *ΝΙΚΗ*, οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να διακρίνουν τη θετική πλευρά της υπόθεσης, ότι δηλαδή μπορούσε να αναγνωριστεί ως προτιμότερο σενάριο η διατήρηση του ελέγχου των πυραύλων στα εγνωσμένης «εμπειρίας, πειθαρχίας και συνείδησιν γενικωτέρων ευθυνών» ελλαδικά χέρια. Αυτό γινόταν να ισχύει ευρύτερα για το βαρύ οπλισμό σοβιετικής προέλευσης που παραλάμβανε η Κύπρος, υλικό για την παραγγελία του οποίου κανείς δύσκολα μπορούσε να κατηγορήσει τη Λευκωσία υπο το πρίσμα των πρόσφατων τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών με NAPALM εκτός των άλλων. Ο D. Rusk «ουδέν τούτων αντέκρουσεν», με την εξαίρεση των αμερικανικών ευαισθησιών αναφορικά με την εξαιρετικά πιθανή πρόσβαση σε διαβαθμισμένα χαρακτηριστικά και τεχνικές χρήσης του αμερικανικού *ΝΙΚΗ* από πλευράς των σοβιετικών συμβούλων που εκπαίδευαν τους έλληνες στο χειρισμό των S-75. Ο Rusk απάντησε κατηγορηματικά στις αμφιβολίες του Μάτσα: επρόκειτο επιβεβαιωμένα για ελλαδίτες στρατιωτικούς που προηγουμένως είχαν πιστοποιηθεί στη χρήση του αμερικανικής προέλευσης αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος [472].

Η αντίδραση του State εξακτινώθηκε ακόμη προς τις αντιπροσωπείες του στα Ηνωμένα Έθνη και ΝΑΤΟ (οι οποίες ενημερώθηκαν ότι παρόλο που το αμερικανικό συμφέρον επέτασσε να μην κοινοποιηθεί το ζήτημα στο παγκόσμιο forum του ΟΗΕ, αυτές θα όφειλαν να είναι έτοιμες γι' αυτό το ενδεχόμενο), καθώς και προς την πρεσβεία του στην Άγκυρα: η τουρκική κυβέρνηση έπρεπε να ενημερωθεί ότι η μεταφορά «βαρύ κι εξελιγμένου

(ΕΛΔΥΚ/Μ) επιστρατεύθηκαν οι μέθοδοι της «κυπριακής καταγωγής» και της «λιποταξίας ελληνοκύπριων υπηρετούντων στις ελλαδικές ένοπλες δυνάμεις» -Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 98-99, 126-127. Ότι η ελλαδική πλευρά ψευδόταν κατάφωρα προκύπτει από τη μαρτυρία του τότε ταξίαρχου Ι. Αναγνωστόπουλου, ο οποίος κατονόμαζε τους «τότε διοικητή της Σμηναρχίας ΝΙΚΗ» και έναν ακόμη υψηλόβαθμο (τεχνικό αξιωματικό της Αεροπορίας), «...οι οποίοι είχαν ήδη πάει στην Αίγυπτο για να πάρουν στοιχεία, να δουν επί τόπου πώς είναι οργανωμένοι, τί προσωπικό χρειάζεται και τί εκπαίδευση»: Γ. Μήτσαινας op cit σ 99.

[471] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 65-66, «Απάντηση Γ. Παπανδρέου προς την Κυβέρνηση ΗΠΑ μέσω του ελληνικού ΥΠΕΞ και της ελληνικής πρεσβείας στη Washington» (13-3-65).

[472] Σ. Παπαγεωργίου ibid, τηλεγράφημα Μάτσα 1124/13-3-65 προς τους Γ. Παπανδρέου και Σ. Κωστόπουλο.

οπλισμού» βρισκόταν σε εξέλιξη στην Κύπρο, αποφεύγοντας συνάμα να κατονομαστεί το αντιαεροπορικό πυραυλικό σύστημα, αλλά και παρέχοντας διαβεβαιώσεις ότι οι ΗΠΑ επιλαμβάνονταν του ζητήματος [473]. Ακόμη, να υπάρξει εισήγηση προς «άλλες άμεσα ενδιαφερόμενες πρωτεύουσες» (προφανώς την Αθήνα και το Λονδίνο) για να εξεταστεί είτε η απομάκρυνση των SA-2 απ' το νησί, είτε να τεθούν αυτοί υπό ελλαδικό ή τον έλεγχο της UNFICYP.

Ξημέρωνε το Σάββατο 13 Μαρτίου και στη μικρή ελληνοκυπριακή ναυτική βάση εξελισσόταν η συνήθης βραδινή εν κρυπτώ διαδικασία εκφόρτωσης υλικού που, τούτη τη φορά περιελάμβανε το κρίσιμο υλικό (εκτοξευτήρες, οχήματα, πιθανόν και ραδιοεντοπιστές) των S-75 - εξ ου και η παρουσία του (ελλαδίτη) Αεροπορικού Διοικητή Κύπρου στο σημείο [474]. Ειδικός αγγελιοφόρος σταλμένος από το ΓΕΕΦ κατέφθασε τότε, κομιστής σήματος από το ΓΕΕΘΑ στην Αθήνα προς τον Ναυτικό Διοικητή Κύπρου, σύμφωνα με το οποίο «άμα τη εώ βομβαρδίζεται ναυτική Βάση Μπογαζίου. Εκκενώσατε την περιοχή». Ο ναυτικός διοικητής μετά από σύσκεψη με τους υφισταμένους του αποφάσισε να ολοκληρώσει την εκφόρτωση του υλικού, αφού διέθετε έστω οριακά το απαιτούμενο χρόνο γι' αυτή τη δραστηριότητα πριν διατάξει τη διασπορά προσωπικού και υλικού (μόνον οι ευρισκόμενες στη βάση τορπιλάκατοι κατέφυγαν προληπτικά στο Λατσί και σε άλλες θέσεις απόκρυψης, στις ακτές της Αγ. Νάπας). Αποφασίστηκε επίσης να επανδρωθούν τα λίγα αντιαεροπορικά όπλα της βάσης εν αναμονή της αεροπορικής προσβολής της, με επικεφαλής των ομοχειριών όλους τους παριστάμενους αξιωματικούς,

[473] Οι τούρκοι δήλωσαν ενημερωμένοι (είναι αμφίβολο αν αυτό ευσταθούσε) και φάνηκαν συγκρατημένοι στην πρώτη τους αντίδραση. Το μόνο που τους απασχολούσε ήταν η στάση της Αθήνας: *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, 16 March 1965 (καλυπτόμενο διάστημα 13-15 Μαρτίου 1965) op cit. Μερίδα του ελλαδικού Τύπου εμφάνιζε, λίγες μέρες αργότερα, την Άγκυρα λεπτομερώς -αν και ίσως επί τούτω ανακριβώς- ενημερωμένη: ήδη το 20% των προβλεπόμενων από τη κυπροσοβιετική εμπορική συμφωνία βλημάτων είχαν παραδοθεί, όταν η τουρκική κυβέρνηση προχώρησε (κατά πάσα βεβαιότητα το δημοσίευμα αναφέρεται στο διήμερο 12-12 Μαρτίου) σε διάβημα προς τον Μακάριο και την Washington σχετικά με την παράδοση των υπολειπόμενων, τα οποία θεωρούσε επιθετικά, ικανά να πλήξουν το τουρκικό έδαφος: Απογευματινή, 2η έκδοση, Τετάρτη 17/3/1965, «…σοβιετικόν πολεμικόν (sic) επρόκειτο να εκφορτώση την παρελθούσαν εβδομάδα το τελευταίο μέρος των σοβιετικών βλημάτων». Ο αρθρογράφος, γνώστης αξιοσημείωτων τεχνικών δεδομένων, έκανε λόγο για «τηλεκατευθυνόμενα βλήματα εδάφους-αέρος κινούμενα δι' υγρών καυσίμων» (όπως σημειώνεται στο Ειδικό Παράρτημα Ι, οι SA-2 είχαν κινητήρα δύο σταδίων, που αξιοποιούσε στερεά και υγρά καύσιμα).

[474] Μαρτυρία του τότε υποσμηναγού Μ. Μαντζαβινάτου, στο Γ. Μήτσαινας op cit σελ 54. Στη συγκεκριμένη αφήγηση, που τοποθετείται χρονικά στον Μάρτιο του 1965 χωρίς άλλες λεπτομέρειες, γίνεται λόγος για δύο εκφορτώσεις υλικού αεροπορικού ενδιαφέροντος (πιθανόν εκ παραδρομής στο λιμάνι της Αμμοχώστου, αν και δεν αποκλείεται βάσει όσων αναφέρθηκαν), συγκεκριμένα τμημάτων του σοβιετικού αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος τα οποία μετά την παραλαβή τους μεταφέρθηκαν στο όρος Τρόοδος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά σε βρετανικό ελικόπτερο που επιτηρούσε επιδεικτικά τη διαδικασία εκφόρτωσης, όπως και όλη την πορεία του σκάφους από τη στιγμή που εισήλθε στα κυπριακά χωρικά ύδατα.

συμπεριλαμβανομένου του Ναυτικού Διοικητή Κύπρου. Το Μπογάζι τελικώς δεν υπέστη αεροπορική ή άλλη επίθεση, δημιουργώντας εύλογα ερωτηματικά γύρω από το ρόλο επιτελών στην Αθήνα που με την αποστολή του εκφοβιστικού σήματος είτε έπεσαν θύματα παραπληροφόρησης, είτε συμμετείχαν εκουσίως στη διενέργεια ψυχολογικών επιχειρήσεων εις βάρος των συναδέλφων τους, όπως και εις βάρος της πολιτικοστρατιωτικής ελλαδικής-ελληνοκυπριακής ηγεσίας στη Λευκωσία [475]. Οι ραγδαίες εξελίξεις των τελευταίων ωρών υπήρξαν κατά πάσα βεβαιότητα ο λόγος που ο Π. Γαρουφαλιάς έσπευσε να διαβουλευθεί με τον Γ. Παπανδρέου στο Καστρί στις 10 το βράδυ [476].

Η αντίδραση της κυπριακής κυβέρνησης που μετέδιδε η πρεσβεία των ΗΠΑ στη Λευκωσία περιστρεφόταν γύρω από την ενόχληση της πρώτης στην προοπτική της έκφρασης αντιρρήσεων, Αθηναϊκής προέλευσης: το ζήτημα αφορούσε αποκλειστικά τους ελληνοκυπρίους. Η σχετική εκστρατεία νομιμοποίησης της εγκατάστασης του αντιαεροπορικού συστήματος που είχε ήδη εκκινήσει στον ελληνοκυπριακό Τύπο, καθιστούσε το θέμα υποψήφιο για πρωτοσέλιδα σύντομα. Η αρχική πάντως εισήγηση της αμερικανικής πρεσβείας προς το State Dept έκλινε προς την πρόταση ανάληψης ελέγχου των πυραύλων από την ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ.

[475] Μεταξύ των δύο πηγών (αφηγήσεις στελεχών του τότε ΒΝ) διακρίνεται μία σημαντική διαφορά: ο μεν Χρυσικόπουλος υποστηρίζει ότι η εκφόρτωση ολοκληρώθηκε, κάνει εντούτοις λόγο για τα «ειδικά καύσιμα των πυραύλων που δεν έφτασαν ποτέ στην Κύπρο», οι δε Δημητριάδης-Δεμέστιχας ότι το πλοίο με το πυραυλικό φορτίο διατάχθηκε να μην καταπλεύσει. Αν και η λογική της ταχείας μεταφοράς ευαίσθητου φορτίου υπαγορεύει το αντίθετο, ενδέχεται τα φορτηγά σκάφη που προσέγγιζαν τη βάση του Μπογαζίου την επίμαχη νύχτα να ήταν δύο (όχι ένα) και η επαπειλούμενη επιδρομή της τουρκικής αεροπορίας να ματαιώθηκε όταν η αμερικανική πλευρά την τιθάσευσε, μετά από την σχετική πληροφόρηση περί της απομάκρυνσης του πλοίου με το ευαίσθητο φορτίο. Υπήρχε εξάλλου η ασαφής αμερικανική μνεία «δεύτερου πλοίου» (βλ. υποσημ. 469), καθώς και η κατ' επανάληψη ονομαστική αναφορά τους (των ΗΠΑ) σε τρία διαφορετικά καράβια, το *Κ. Μπουσές*, το *EUROPE* και το *Ελένη* (βλ. παρακάτω αναφορά σε αυτό), τα οποία είχαν κατορθώσει να ταυτοποιήσουν ως εμπλεκόμενα στις μεταφορές που τους ενδιέφεραν. Πρβλ: Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 53-55, Α. Χρυσικόπουλος, op cit σσ 55-59. Ο Σπ. Παπαγεωργίου έγραψε (*Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σ 218) ότι «…ήρχισε δε η μεταφορά των προωστικών σωλήνων εις την Κύπρον [βλ. ανωτέρω την επεξήγηση για τον κινητήρα δύο σταδίων των πυραύλων]. Όταν ήλθεν η ώρα φορτωθούν οι εκρηκτικοί κώνοι, περί τα τέλη Μαρτίου, εσημειώθη η αντίδρασις» (βλ. παρακάτω). Σχετικά με το εκφοβιστικό σήμα, όταν ο τότε Ναυτικός Διοικητής Κύπρου Γ. Δημητρόπουλος διεξήγαγε μετσγενέστερα έρευνα στο πλαίσιο συγγραφής του ιστορικού του πονήματος (ως αντιναύαρχος ε.α.), σημείωσε κατηγορηματικά ότι «δεν κατέστη δυνατό να βρεθεί ο εκδότης [εννοώντας τα φυσικά πρόσωπα που το συνέταξαν-απέστειλαν] και η αιτία που υπαγόρευσε την αποστολή του ανωτέρω σήματος από το ΓΕΕΘΑ»: Γ. Δημητρόπουλος 2011 op cit σ 30. Σύμφωνα με την εκδοχή που δημοσίευσε στο πρωτοσέλιδό της η συμπολιτευόμενη *ΈΘΝΟΣ* στις 15/3 η τουρκική πλευρά είχε διαμηνύσει στις Λευκωσία-Αθήνα μέσω της αμερικανικής πρεσβείας στην Κύπρο ότι σκόπευε να πλήξει από αέρος το χώρο εκφόρτωσης του πολεμικού υλικού αμέσως μόλις τον εντόπιζε, ενώ η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης υπήρξε πως κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν την αντίδραση της ΕΒΑ.

[476] Εφημερίδα *ΈΘΝΟΣ*, πρωτοσέλιδο Σαββάτου 13/3/1965.

Ο αμερικανός πρεσβευτής Η. Labouisse επισκέφθηκε τον Π. Γαρουφαλιά την επομένη (13 Μαρτίου) με σκοπό να αποσπάσει τις δεσμεύσεις του στα ακόλουθα: _να σταλεί μήνυμα στο Μακάριο που να τού ζητά το πάγωμα των παραλαβών των SA-2 από την Κύπρο, _να ανακληθεί στην Ελλάδα ο Γρίβας, _να ζητηθεί από τον τελευταίο να μεριμνήσει ώστε το οπλικό σύστημα να παραμείνει συσκευασμένο, _να παραδοθεί στις ΗΠΑ πλήρης κατάλογος των σοβιετικών όπλων που παραλήφθηκαν, _και να ασκηθούν πιέσεις ώστε να ανακληθούν οι ελλαδίτες εκπαιδευόμενοι στα SA-2 στρατιωτικοί. Ο ελλαδίτης υπουργός εθνικής άμυνας αποκρίθηκε σχεδόν αγανακτισμένος ότι αφενός μεν η Αθήνα δεν ήλεγχε τον Μακάριο, ενώ αφετέρου δεν ήταν αναμεμειγμένη στο συγκεκριμένο θέμα. Ο Labouisse ήταν γενικά αντίθετος στη δημοσιοποίηση του ζητήματος ακόμη και σε ΝΑΤΟϊκό επίπεδο και προέκρινε τους λεπτούς χειρισμούς που δεν θα έφερναν σε δύσκολη θέση στο εσωτερικό την κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, για να μην υποχρεωθεί αυτή να υιοθετήσει σκληρή γραμμή. Από ελλαδικής πλευράς παρασχέθηκαν διαβεβαιώσεις ότι τόσο ο κατάπλους του δεύτερου πλοίου με το επίμαχο φορτίο είχε αναβληθεί (στις 14 Μαρτίου) όσο και πως ο Γρίβας αναμενόταν στην Αθήνα για διαβουλεύσεις στις 17. Η Αθήνα σε κάθε περίπτωση δήλωνε προς τους αμερικανούς συνομιλητές της σε έντονους τόνους την ενόχλησή της για την επιτιμητική συμπεριφορά που επιφυλάχθηκε στον Μάτσα αλλά και την έκπληξή της για την αμερικανική αντίδραση σε ένα θέμα που απτόταν της άμυνας μιας ανεξάρτητης και κυρίαρχης κρατικής οντότητας. Ακόμη τονιζόταν η ΝΑΤΟϊκή νομιμοφροσύνη της Ελλάδας. Η ελληνική κυβέρνηση διέψευδε τέλος κατηγορηματικά οποιαδήποτε διμερή συμφωνία της με την ΕΣΣΔ με τέτοιο περιεχόμενο [477].

Στις ιδέες πάντως της (εμφανώς επηρεασμένης από τους σχετικούς χειρισμούς στη διάρκεια της κουβανικής κρίσης του Οκτωβρίου 1962) αμερικανικής πρεσβείας στη Λευκωσία να προταθεί τουλάχιστο στην Άγκυρα -προεξοφλείτο η οργίλη αντίδρασή της- κάποια σταδιακή κλιμάκωση (επιβολή επιλεκτικού θαλάσσιου αποκλεισμού της Κύπρου / επίθεση κατά αποκλειστικά στρατιωτικών στόχων αρχικά κλπ), άμεσα αρνητική υπήρξε η εισήγηση του έμπειρου Labouisse: οι ΗΠΑ όφειλαν να αποφύγουν τέτοιου είδους αυτοεγκλωβισμούς, αντίθετα προτιμούσε το πρόβλημα να τεθεί ανοικτά και να τύχει διαπραγμάτευσης μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου δίχως αμερικανική διαμεσολάβηση [478] (λίγο αργότερα η διπλωματική αποστολή των ΗΠΑ στη Λευκωσία προσπάθησε να δικαιολογηθεί με την αποστολή συμπληρωματικών διευκρινήσεων –οι σκέψεις της

[477] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, 16 March 1965 op cit.
[478] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, 16 March 1965 ibid: 1095 από πρεσβεία ΗΠΑ Λευκωσίας, απαντητικό 1360 από πρεσβεία Αθήνας.

φορούσαν το δυσμενέστερο δυνατό συνδυασμό πιθανών συνθηκών: εκείνον της ελλαδικής άρνησης/αδυναμίας επιβολής περιορισμών στον Μακάριο και παράλληλα της πιθανής εξαπόλυσης μαζικών τουρκικών βομβαρδισμών [479]).

Από τη Μόσχα τέλος, ο εκεί αμερικανός πρεσβευτής F. Kohler εκτιμούσε ότι ενδεχόμενοι δυναμικοί χειρισμοί των ΗΠΑ στην κατεύθυνση της απαγόρευσης είτε της άφιξης των πυραύλων στην Κύπρο είτε της εγκατάστασής τους, δεν θα προξενούσαν υπέρμετρη σοβιετική αντίδραση. Κατά τον αμερικανό διπλωμάτη οι σοβιετικοί είχαν ήδη απομαγευθεί από τη μακαριακή γοητεία και απλώς επιδίωκαν ευκαιριακή εκμετάλλευση του όλου προβλήματος [480] (πιο συγκεκριμένα, οι νέες προτεραιότητες εξωτερικής πολιτικής για την περιοχή της ούτως ή άλλως πολύ πιο πραγματιστικής -συγκριτικά με τη Χρουστσωφική προκάτοχό της- ηγεσίας στη Μόσχα έκαναν πιθανή μία απλώς προσχηματική απόπειρα τήρησης της συμφωνίας πώλησης των S-75, χωρίς όμως υπαρκτούς κινδύνους δυναμικής σοβιετικής αντίδρασης, ακόμη και στην περίπτωση της επιβολής εκ μέρους του αμερικανικού ναυτικού της επιστροφής στην Αίγυπτο πλοίων με πυραυλικό φορτίο που θα έπλεαν προς την Κύπρο [481]). Στο δημοσιογραφικό επίπεδο, αναγνωριστική νύξη του ζητήματος αναλήφθηκε με άρθρο που δημοσιεύθηκε στην ευρωπαϊκή (την παρισινή) κυριακάτικη έκδοση των *New York Times* της 14ης Μαρτίου. Σύμφωνα με το άρθρο, η Άγκυρα παρουσιαζόταν ως η πλευρά που ανέλαβε την πρωτοβουλία κατάδειξης του κινδύνου διαρροής στοιχείων του *ΝΙΚΗ* (η Τουρκία είχε κι εκείνη εξοπλιστεί πρόσφατα στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ με το συγκεκριμένο μεγάλου ύψους και μακράς εμβέλειας πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα αμερικανικής κατασκευής), προχωρώντας σε διάβημα επ' αυτού προς την αμερικανική πλευρά. Το πλέον ενδιαφέρον τμήμα του άρθρου αφορούσε στη διαχείριση των πληροφοριών γύρω από τους S-75: «τουρκική πηγή εδήλωσεν ενταύθα (εις ΟΗΕ) ότι τουρκοκύπριοι ανέφεραν την εκφόρτωσιν διαφόρων ειδών, περιλαμβανομένων και μεγάλων 'κλωβών' και βαρέων οχημάτων. Δεδομένου ότι η εκφόρτωσις εγένετο τη νύκτα και είχον ληφθή αυστηρά μέτρα ασφαλείας, δεν εγνώσθησαν λεπτομέρειαι» [482].

Η επόμενη συνάντηση Ball-Μάτσα (Δευτέρα 15 Μαρτίου) ξεκίνησε με την ανταλλαγή των συνηθισμένων τις τελευταίες μέρες λεκτικών «πυρών»: ο έλληνας πρεσβευτής κατάθεσε

[479] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, SECRET, Brief Summary of Cyprus Traffic, "eleven messages warrant attention for the period 15 to 16 March 1965", 17 March 1965, 1105 από πρεσβεία ΗΠΑ στη Λευκωσία, σ 1.
[480] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, 16 March 1965 op cit.
[481] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 314.
[482] Η αναμετάδοση του επίμαχου δημοσιεύματος των παρισινών *New York Times* έγινε από τις έχουσες πρόσβαση στον πυρήνα των ομάδων λήψης αποφάσεων της κυβερνητικής παράταξης εφημερίδες, τις συμπολιτευόμενες *Ελευθερία* και *ΈΘΝΟΣ*, στην αρθρογραφία τους της 16ης Μαρτίου.

υπόμνημα της κυβέρνησής του με κύρια σημεία την υπενθύμιση της ελλαδικής νομιμοφροσύνης στη βορειοατλαντική συμμαχία και την παντελή [sic] απουσία ελέγχου επί των στρατιωτικών εξοπλισμών της Κύπρου. Ο αμερικανός συνομιλητής του χαρακτήρισε την στάση της Αθήνας επιζήμια για το ΝΑΤΟ λόγω ενίσχυσης της κυπριακής αδιαλλαξίας μετά την εισαγωγή των σοβιετικών πυραυλικών συστημάτων, που μάλιστα επρόκειτο να τα χειρίζονται πεπειραμένοι ελλαδίτες, προηγουμένως εκπαιδευμένοι στα διαβαθμισμένα ανάλογα αμερικανικά συστήματα και οι οποίοι είχαν πλέον έρθει σε επαφή με σοβιετικούς τεχνικούς συμβούλους -με ό,τι αυτό μπορούσε να συνεπάγεται για τη διασφάλιση του ΝΑΤΟϊκού απορρήτου.

Η μάλλον εν θερμώ αποτίμηση της επιχειρηματολογίας του έλληνα διπλωμάτη υπήρξε ελάχιστα κολακευτική («φλύαρα απολογητικός») ενώ επί της ουσίας το υπόμνημα κρίθηκε πως «ήγειρε περισσότερα ερωτήματα απ' όσα διευκρίνιζε»: κατά τις αμερικανικές πληροφορίες, τα εξ Ελλάδος στελέχη είχαν σταλεί στην Αίγυπτο το Φεβρουάριο και το γεγονός ότι είχαν καταφέρει να ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους εντός ενός μήνα αντί τριών (ελάχιστη απαίτηση χρονικής επένδυσης για το στοιχειωδώς αξιόμαχο ενός τόσο εξελιγμένου συστήματος), αποτελούσε την πλέον αδιάψευστη ένδειξη ότι επρόκειτο για άνδρες εκπαιδευμένους ήδη στο αντίστοιχο *NIKH* (που οι ΗΠΑ είχαν χορηγήσει σε σειρά ΝΑΤΟϊκών συμμάχων πρόσφατα) [483]. Είτε επρόκειτο για παραιτηθέντα στελέχη (σε αποστρατεία λοιπόν) είτε όχι, η τήρηση των συμμαχικών διαβαθμίσεων ασφαλείας σε ό,τι αφορούσε επιχειρησιακά και λοιπά στρατιωτικά ζητήματα ήταν αναμφισβήτητα σε ισχύ και γι' αυτούς τους ελλαδίτες στρατιωτικούς, τόνιζε ο Ball. Ο Μάτσας επιφυλάχθηκε να ζητήσει περισσότερες πληροφορίες από την κυβέρνησή του, σημείωσε όμως «με θράσος» ότι ήταν συνήθης πρακτική η αποστολή αποστράτων σε ρόλο αμυντικών συμβούλων χωρίς να ενημερώνεται η βορειοατλαντική συμμαχία: η Αθήνα επιφύλασσε στον σύμμαχό της Μακάριο την προνομιακή μεταχείριση που υιοθετούσαν και οι βρετανοί προς διάφορους

[483] Ελλείψει διαθέσιμων πρωτογενών τεκμηρίων (όπως σημειώνεται παρακάτω, οι αρχειακές σειρές που έχουν αξιοποιηθεί κατά τόπους στο παρόν κείμενο είναι ελλιπείς), παρατίθεται σε αυτό το σημείο η διαφωτιστική πληροφορία με προέλευση το έργο του J. Meynaud: σύμφωνα με αυτήν, κατά τη διάρκεια των (μακρών και βασισμένων σε πολυάριθμες μαρτυρικές καταθέσεις) ακροαματικών διαδικασιών στο πλαίσιο της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ -βλ. παρακάτω-, υπαίτιος της διαρροής υπήρξε ο τότε λοχαγός Δαμηλάκος, «που όταν βρισκόταν στην Αίγυπτο σε εκπαιδευτική αποστολή [εκμάθησης της χρήσης των S-75] εμπιστεύτηκε τα της αποστολής του στον Ιταλό στρατιωτικό ακόλουθο της πρεσβείας του Καΐρου» (J. Meynaud op cit τ. Β' σ 48). Ο Γ. Δαμηλάκος υπήρξε προσωπικός φίλος του Α. Μπουλούκου (βλ. παρακάτω), συνωμότης μαζί του στο πλαίσιο της Γριβικής κίνησης την περίοδο 1960-1961 και αρχικά συγκατηγορούμενός του για τον ΑΣΠΙΔΑ, προτού μετατραπεί σε βασικό μάρτυρα κατηγορίας στην δίκη που επακολούθησε (Δ. Παραλίκας op cit σ 464, 469-470, 480). Σύμφωνα με την προσωπική αφήγηση του Α. Μπουλούκου και με το βούλευμα για τον ΑΣΠΙΔΑ που παραθέτει στην μαρτυρία του (σσ 180, 513, 515, 522) ο τότε λοχαγός Γ. Δαμηλάκος ανήκε στο όπλο του Μηχανικού και στις αρχές του 1965 υπηρετούσε στην Κύπρο.

πολιτικούς φίλους της, λχ προς τους ηγεμόνες της Ιορδανίας ή της Μαλαισίας –ούτε το Λονδίνο πληροφορούσε το ΝΑΤΟ επί αυτών των συνεργασιών, τόνισε ο ελλαδίτης πρεσβευτής. Τα επιχειρήματά του δεν αποδείχθηκαν επαρκή, όπως αποδείχθηκε λίγη ώρα αργότερα. Ο Ball έπειτα υπενθύμισε στο συνομιλητή του ότι η «αμερικανική σιωπηρή αποδοχή στη μεταφορά περίπου 13.000 [ανδρών του] ελλαδικού στρατού στο νησί [το 1964] είχε προσφερθεί με τη διπλή προϋπόθεση του περιορισμού α) της βίας που εκδιπλωνόταν κατά των τουρκοκύπριων και β) των προκλήσεων εις βάρος της ίδιας της Τουρκίας –όπως για παράδειγμα της ακώλυτης περιοδικής αντικατάστασης της ΤΟΥΡΔΥΚ [484]». Μάλιστα ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία μετέδιδε πως ο στρατηγός Thimayya (διοικητής της UNFICYP απ'τον Ιούλιο του 1964) υπέβαλε αναφορά στη Ηνωμένα Έθνη σύμφωνα με την οποία «μέρη του SA-2 βρίσκονταν κιόλας στην Κύπρο, ώστε ήταν θέμα χρόνου να το πληροφορηθεί αυτό και η τουρκική πλευρά». Ο Μάτσας συνέχισε σε αυτό το σημείο να κρατά αμυντική στάση απέναντι στην εκ νέου και άνευ περιστροφών αμερικανική πίεση: «αν υφίστανται κίνητρα για την παραμονή ελλαδικού στρατού στην Κύπρο, αυτά συνδέονται ευθέως με την τήρηση της τάξης και την αποφυγή προκλήσεων» (sic)» [485]. Η δισυπόστατη αμερικανική απειλή διατυπωνόταν ευθέως και σχετιζόταν με την επανεξέταση της στάσης των ΗΠΑ αναφορικά με τη συγκράτηση της τουρκικής αντίδρασης, αλλά και με την ανοχή τους στη συνέχιση του εξοπλισμού της Κύπρου από την Ελλάδα. Ο έλληνας διπλωμάτης επικέντρωσε την απάντησή του στις πραγματοποιημένες τουρκικές απειλές, όπως επίσης στον κατά βάθος σταθεροποιητικό χαρακτήρα της πρόσκτησης των S-75 -και δη στην αξιοποίησή τους από ελλαδίτες χειριστές: μήτε η Τουρκία θα εισερχόταν σε πειρασμούς επανάληψης των αεροπορικών της επιδρομών απ' τη στιγμή που ένα φύσει αποτρεπτικό οπλοσύστημα θα εισερχόταν σε υπηρεσία, μήτε κίνδυνος διείσδυσης σοβιετικών τεχνικών συμβούλων στις κυπριακές ένοπλες δυνάμεις με πρόσχημα την αδυναμία εξοικείωσης των κύπριων χειριστών με ένα τόσο εξελιγμένο οπλικό σύστημα θα υφίστατο, αφού η ΝΑΤΟϊκή νομιμοφροσύνη των εξ Ελλάδας χειριστών έπρεπε να θεωρείται αυτονόητη, ενώ η τεχνική τους επάρκεια θα καθιστούσε την αναζήτηση εναλλακτικής προέλευσης επάνδρωσης περιττή για την Κύπρο. Η απόκριση του έλληνα διπλωμάτη επί αυτής της θεματικής κατέληγε με την αποστροφή πως, αφού στο εξής πλέον

[484] *FRUS, 1964-1968*, Vol XVI, "doc 179" : τηλεγράφημα 1161/15-3-1965, 8:30 πμ, απ' το State Dept προς την πρεσβεία ΗΠΑ στην Αθήνα.

[485] Την υπογράμμιση της αμερικανικής ανοχής στην αποστολή ελλαδικών δυνάμεων (καθ' υπέρβαση των Συνθηκών) «διότι υπονοείτο ότι έλεγχος της τοπικής καταστάσεως θα εξησφαλίζετο ούτω παρ' Ελληνικής Κυβερνήσεως, ήδη όμως βαρύς οπλισμός εισάγεται εις νήσον» δεν υποβαθμίζει ούτε ο Μάτσας στη δική του αναφορά για τη συνάντηση -Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' , τηλεγράφημα 1126/15-3-1965 προς Γ. Παπανδρέου- Σ. Κωστόπουλο, σ 67.

η Κύπρος θα διέθετε δικά της μέσα αυτοάμυνας, απομακρυνόταν η προοπτική της «αυτεπάγγελτης» ελλαδικής εμπλοκής σε κάθε εξωτερική απειλή που το νησί θα δεχόταν, επομένως μειωνόταν ο κίνδυνος άμεσης ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης [486].

Ακολούθως το «σφυροκόπημα» του έλληνα διπλωμάτη ανέλαβε ο Ph. Talbot: το ερώτημα που απασχολούσε τους αμερικανούς στρατιωτικούς ιθύνοντες, όπως και τα στελέχη των υπηρεσιών πληροφοριών, αφορούσε στο κατά πόσο οι ελλαδίτες που στάλθηκαν να εκπαιδευθούν από σοβιετικούς ή αιγύπτιους ήταν προηγουμένως εκπαιδευμένοι στο *ΝΙΚΗ*, ή έστω γνώριζαν στοιχεία του, αφού κάτι τέτοιο θα αποτελούσε ευκαιρία για τους σοβιετικούς να αποσπάσουν πληροφορίες γύρω από το ΝΑΤΟ γενικά και την πυραυλική του άμυνα ειδικά. Επίσης οι ΗΠΑ αναρωτιούνταν αν η ελληνική κυβέρνηση θα συζητούσε το ζήτημα εφόσον παραδεχόταν την «ενοχή» της. Οι αμερικανοί συνομιλητές του Μάτσα επέμειναν κι επανέφεραν το ζήτημα, μια και για εκείνους δεν ήταν απλό, «τύπων»: εάν ελλαδικό στρατιωτικό προσωπικό που είχε ενόρκως δεσμευθεί για τη νομιμοφροσύνη του προς την ελληνική κυβέρνηση έλαβε στρατιωτική εκπαίδευση για χρήση σοβιετικού πολεμικού υλικού, αυτό όφειλε να αναφερθεί επισήμως στο ΝΑΤΟ. Προφανώς τα θεμελιώδη κείμενα που καθόριζαν τους όρους συμμετοχής των εταίρων στη Συμμαχία προσφέρονταν για παραδειγματική διαπόμπευση όποιας χώρας παρασπονδούσε –και τούτο τον κίνδυνο επέσειαν οι Ball- Talbot [487] (ο δεύτερος υπαινίχθηκε ακόμη κι

[486] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' ibid σσ 68-69. Εάν ληφθεί υπόψη η επιχειρηματολογική δεινότητα του Αλ. Μάτσα, ο υποτιμητικός τόνος στην αμερικανική εξιστόρηση της συνάντησης καθίσταται σε κάποιο βαθμό ερμηνεύσιμος.

[487] Υπενθυμίζεται ότι λχ η στρατιωτική βοήθεια των ΗΠΑ προς άλλες χώρες -που σχεδόν καθ' ολοκληρία σε αυτήν οφειλόταν ο εξοπλισμός των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων την περίοδο υπό εξέταση, με τη μορφή δωρεάν παραχώρησης παλαιότερου, όμως και σύγχρονου κατά περίπτωση υλικού χαρακτηρισμένου ως πλεονασματικού (EDA)-, επεφύλασσε βαρύνοντα ρυθμιστικό ρόλο στο αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών. Μεταξύ εξάλλου των αναγκαίων και ικανών προϋποθέσεων για τη λήψη τέτοιας βοήθειας στο ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο προνοείτο ως «εξωτερική νομική περίμετρος ασφάλειάς της» η απόλυτη νομιμοφροσύνη στη Βορειοατλαντική Συμμαχία (πάγια επιλογή των ΗΠΑ ώστε να καθίστανται οι εκάστοτε διμερείς συμφωνίες πιο «εύπεπτες» για τα κατά τόπους εθνικά εκλογικά σώματα, με την επίκληση συλλογικών αμυντικών αναγκών και παράλληλα λιγότερο ευπρόσβλητες τελώντας σε σκοπούμενη αφάνεια), εξ ου και οι συγκεκαλυμμένες απειλές των αμερικανών αξιωματούχων σε αυτό το σημείο. Γεγονός παραμένει ότι ο πυρήνας των σχέσεων στο επίμαχο πεδίο συγκροτείτο γύρω από διμερείς συμφωνίες.

Ούτως ή άλλως, καμία από διαδοχικές νομοθετικές πράξεις των ΗΠΑ με αντικείμενο την εξωτερική βοήθεια ασφάλειας που παρείχε η χώρα (ήτοι, καλειδοσκοπικά, στην στρατιωτική, την οικονομική και την τεχνολογική σφαίρα) δεν αφήνει ευμεγέθη περιθώρια παρερμηνείας σχετικά με τους όρους και τις προϋποθέσεις της παροχής αυτής προς τρίτα κράτη. Ανατρέχοντας ενδεικτικά στα περί στρατιωτικής αρωγής διαλαμβανόμενα του (ακόμη σε ισχύ ως κελύφους, παρά τις κατά καιρούς αναθεωρήσεις του) Νόμου 87-195 της 4ης Σεπτεμβρίου 1961, γνωστού ως Foreign Assistance Act of 1961, διαπιστώνεται η σύνδεση της παροχής αμυντικής βοήθειας με τον ολοκληρωτικά αντικομουνιστικό προσανατολισμό της δωρολήπτριας χώρας, σε αμφότερες την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική της τελευταίας. Στο FAA 1961 περιέχονται εξουσιοδοτήσεις που αφορούν στο πλήρες φάσμα τους την υλική, την εκπαιδευτική και την οικονομική ενίσχυση ένοπλων δυνάμεων

επιπτώσεις της παραγγελίας των S-75 στην ανανέωση της παραμονής της UNFICYP, απειλή που ο Μάτσας απέρριψε σχετικά εύκολα υπενθυμίζοντας πως η κυβέρνησή του μήτε ενθάρρυνε την επίμαχη εξοπλιστική πρωτοβουλία του Μακάριου μήτε και ήταν σε θέση να την αποτρέψει [488]). Ο Ball ανέλαβε το διαλλακτικό ρόλο στις ασφυκτικές πιέσεις που υφίστατο ο Μάτσας, «παραπονούμενος» για την ελληνική κρυψίνοια που πόρρω απείχε

ξένων χωρών (MAP, IMET, ESF αντίστοιχα). Το ίδιο νομοθέτημα περιλαμβάνει ακόμη το οργανόγραμμα της Διεύθυνσης Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID), της τύποις ανεξάρτητης αρχής (λογοδοτούσε στον αμερικανό Πρόεδρο, το υπουργείο εξωτερικών και το συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ), η οποία, καθώς έχει ήδη αναφερθεί, ήλεγχε τα ποικίλα προγράμματα βοήθειας του State Dept προς τρίτες χώρες. Θα απαιτούσε σοφιστικών διαστάσεων επιχειρηματολογική ρώμη από ελληνικής πλευράς ώστε να υποστηριχθεί ότι η πρόσκτηση από την Κυπριακή έστω Δημοκρατία (πάντως με ελλαδική αναγκαία συνέργεια) σοβιετικού κύριου και τεχνολογικά εξελιγμένου πολεμικού υλικού μαζί με τις συνεπαγόμενες απαιτήσεις του σε εκπαίδευση προσωπικού, θα μπορούσαν να αποδειχθούν επωφελείς για την άμυνα και ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών –όρος που επίσης περιγραφόταν με σαφήνεια στο FAA 1961 προκειμένου να εγκριθεί η παροχή αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας. Οι έλληνες πολιτικοί και διπλωμάτες αποπειράθηκαν να αντιτάξουν ακόμη και κάποιο τέτοιο σκεπτικό παρ' ολ' αυτά, για το οποίο θα γίνει λόγος αργότερα. Διεξοδική αναφορά στους λόγους για τους οποίους οι μεταπολεμικές ελληνικές κυβερνήσεις επέλεξαν / οδηγήθηκαν στη σύναψη τούτων των ετεροβαρών συμφωνιών, με την πληθώρα μειωτικών για την εθνική ανεξαρτησία και κυριαρχία δουλειών, κρίνεται εκτός θέματος στο παρόν κείμενο, επομένως δεν θα αναπτυχθεί περαιτέρω.

Σχετικά με τις επίμαχες διατάξεις: The Foreign Assistance Act of 1961: Public Law 87-195, approved September 4, 1961, Part II, Chapters 1, 2 -ειδικά Sections 502 & 503. Χρησιμοποιήθηκε η σειρά *American Foreign Policy*, Current Documents 1961, Dept of State publication 7808, released June 1965, Historical Office, Bureau of Public Affairs, Washington DC, σσ 1278-1281.

Ταυτόσημη λογική διείπε και το αμέσως προηγούμενο νομικό πλαίσιο εξωτερικής αμυντικής βοηθείας των ΗΠΑ (Mutual Security Act of 1951, που επικαιροποιείτο περιοδικά με τροπολογίες μέχρι και το 1954), όπως και το πριν από αυτό (Mutual Defense Assistance Act of 1949), που προικοδοτούσε με υλική υπόσταση το νεότευκτο ΝΑΤΟ. Αρχετυπικός πρόγονος των παραπάνω υπήρξε ιστορικά το νομοθέτημα Greek-Turkish Aid Act of 1947. Ταχεία αναδρομή των παραπάνω απαντάται σε χαρακτηριστικό απόσπασμα σχετικής ομιλίας ενός πολιτικού ο οποίος μάλιστα κατατάχθηκε στους εναργέστερους θιασώτες περιορισμού των αμερικανικών αμυντικών δαπανών ευρύτερα (των συγκεκριμένων συμπεριλαμβανομένων), που εκφωνήθηκε στο εκπνέον έτος της οκταετούς του προεδρικής θητείας, το μεταιχμιακό 1960: «Προγράμματα Αμοιβαίας Ασφάλειας και συναφών Εξωτερικής Βοήθειας, Πρόγραμμα Αμοιβαίας Ασφάλειας», μήνυμα του Προέδρου Eisenhower προς το Κογκρέσο στο πλαίσιο των συζητήσεων για την έγκριση των προγραμμάτων αυτών για το Οικονομικό Έτος 1961 (*American Foreign Policy*, Current Documents 1960, Dept of State publication 7624, released March 1964, Historical Office, Bureau of Public Affairs, Washington DC, Part XII, The Mutual Security and Related Foreign Aid Programs -Τεκμήριο αρ 390, σσ 830-832). Για τον ρόλο των Ομάδων Στρατιωτικών Συμβούλων που αναλάμβαναν τη υλοποίηση των ανωτέρω, βλ. μνεία στο Ειδικό Παράρτημα ΙΙ. Για μία ξεχωριστή διάσταση αυτού του νομικού πλαισίου και των περιεχόμενων προνοιών, αναφορικά με το δικαίωμα χρήσης των δωρισμένων αμερικανικών όπλων σε ελληνοτουρκική σύρραξη, βλ. παρακάτω.

[488] Από το Δεκέμβριο του 1964 είχε τεθεί σε ισχύ συμφωνία μεταξύ της Κυπριακής Κυβέρνησης και του Διοικητή της UNFICYP σύμφωνα με την οποία η τελευταία θα ενημερωνόταν και θα είχε δικαίωμα επίβλεψης της διαδικασίας κάθε φορά που επρόκειτο να εκφορτωθεί στρατιωτικός εξοπλισμός στο νησί, η συμφωνία όμως κατονόμαζε συγκεκριμένα τις λιμενικές εγκαταστάσεις της Λεμεσού ενώ περιορισμοί κι εξαιρέσεις στην ελεύθερη κίνηση των δυνάμεων του ΟΗΕ είχαν ζητηθεί από το Γρίβα, που αφορούσαν σε 23+63 κυπριακές τοποθεσίες, κυρίως παραλιακές (εξαιρουμένων ακτών αναψυχής), οι οποίες χαρακτηρίζονταν ως «ζώνες στρατιωτικού ενδιαφέροντος» -συμφωνίες της 10ης Σεπτεμβρίου και 10ης Νοεμβρίου αντίστοιχα: Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6102*, 12-12-1964 op cit σσ 46-48.

απ' το να επιβραβεύει την αμερικανική ανάμιξη στο Κυπριακό, ενώ αντίθετα φαινόταν αγνώμων σχετικά με την έκθεση της Washington στο ανάλογο πολιτικό κόστος. Όταν ο Μάτσας παρουσίασε σημεία κάμψης, ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών προχώρησε στην απαρίθμηση των απαιτήσεων της κυβέρνησής του: α) να αποφευχθεί η εγκατάσταση των SA-2 στην Κύπρο, β) να τερματιστεί συλλήβδην η παράδοση κάθε βαρύ εξοπλισμού στο Μακάριο (ακόμη και συγκεκριμένης αναφοράς στα υπό παράδοση πυροβόλα των 100 χιλ τύπου BS-3 δεν φείσθηκε ο αμερικανός αξιωματούχος, κι ας επρόκειτο για εξαίρετης απόδοσης μεν, εποχής Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου δε, υλικό), γ) να μην κωλύεται η περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ [489]. Ο έλληνας πρεσβευτής ανταπάντησε ότι μόνον αν απουσίαζαν οι τουρκικές απειλές και ειδικά οι αεροπορικές επιδρομές θα υπήρχε περίπτωση να επιχειρηθεί εκ μέρους της Αθήνας η ακύρωση παραλαβής του επίμαχου στρατιωτικού υλικού από την κυπριακή δημοκρατία. Σε εκείνο το σημείο ο Ball παρατήρησε ότι το κέντρο βάρους του προβλήματος εντοπιζόταν στον «προκλητικό» χαρακτήρα του συγκεκριμένου εξοπλισμού και της ενισχυμένης αδιαλλαξίας που αυτός θα εξασφάλιζε στον Μακάριο. Η λύση να τεθούν τα όπλα αυτά υπό τον έλεγχο του ΟΗΕ θα απαιτούσε διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της σχετικής εξουσιοδοτικής εντολής συνέχισε ο Μάτσας, για να αντιτείνει ο Ball ότι η συγκεκριμένη έκφανση ήταν διαδικαστική: κατά τους αμερικανούς το ουσιώδες ζητούμενο ήταν η αδρανοποίηση του σοβιετικής προέλευσης εξοπλισμού [490].

Η συζήτηση της 15ης Μαρτίου έληξε με τη διατύπωση ελληνικών ανησυχιών για τις αντιδράσεις της Άγκυρας (τις οποίες η Washington επιχειρούσε με μαεστρία να χειραγωγήσει προς ίδιο όφελος διατηρώντας τες σε ελεγχόμενη ένταση μετά την αρχική υποδαύλιση), ανησυχιών που εύλογα οι αμερικανοί συνομιλητές του Μάτσα φρόντισαν να μην κατασιγάσουν. Για όσο διάστημα η ελληνική πλευρά, στην προκείμενη περίπτωση διά στόματος Μάτσα, διεμήνυε ότι εφόσον συνέχιζε να αιωρείται η τουρκική απειλή δεν σκόπευε να απαιτήσει από την κυπριακή πλευρά να μην τεθούν τα νεοαποκτημένα όπλα σε επιχειρησιακή διαθεσιμότητα κι ετοιμότητα, η απειλή αυτή θα συνέχιζε να επικρέμεται πάνω από τη Λευκωσία και κατ' επέκταση και την Αθήνα. Το ραντεβού ανανεώθηκε για την επομένη.

[489] Στη δική του αφήγηση ο Μάτσας αποκαλεί «κλειδί» των αμερικανικών ενδιαφερόντων τις «προκλητικές» (κατά τις ΗΠΑ) κυπριακές παραγγελίες πολεμικού υλικού, με ουσιώδες επίκεντρο να «μη στηθώσιν εν Κύπρω Σοβιετικοί πύραυλοι, ή τουλάχιστον παραδοθώσιν εις έλεγχον UNFICYP. Το αυτόν και διά τάνκς και βαρύ πυροβολικόν»- Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σ 69.

[490] *FRUS*, 1964-1968, Volume XVI, "doc 179": 1161/15-3-1965 op cit.

Στην Αθήνα, το άγχος που παρήγαγε η συζήτηση στη Washington αποτυπώθηκε στο σήμα της Διεύθυνσης ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ προς την ελληνική πρεσβεία στην Ottawa, όπου ζητούσε να πληροφορηθεί από τον ίδιο τον καναδό υπουργό εξωτερικών τί σκεφτόταν να πράξει σχετικά με την άρση του embargo ανταλλακτικών για τα καναδικής προέλευσης αεροσκάφη που χρησιμοποιούσε η ελληνική πολεμική αεροπορία (υπενθυμίζεται ότι το αίτημα είχε διατυπωθεί πιεστικά από ελληνικής πλευράς) [491].

Ο Labouisse εντωμεταξύ έλαβε οδηγίες να κινηθεί με ψυχραιμία και πραγματισμό, αποφεύγοντας υπερβολική σκληρότητα στις επαφές του με την ελληνική ηγεσία –εκείνο που προτασσόταν ήταν η «αδρανοποίηση» των S-75, καθώς και να μην παραλείψει να αναφερθεί σε άλλων κατηγοριών αντιαεροπορικά όπλα και άρματα μάχης. Από αμερικανικής πλευράς αποτιμάτο ότι ο Μάτσας δεν είχε θορυβηθεί στον επιθυμητό βαθμό ώστε να μεταφέρει το σχετικό κλίμα στην κυβέρνησή του. Κυρίως απασχολούσαν τους αμερικανούς εκτιμήσεις από επαφές τους με μη κατονομαζόμενες πηγές τους («φιλικά προς τις ΗΠΑ ανώτερα στελέχη της ΕΒΑ») σύμφωνα με τις οποίες ίσως ο Μακάριος έμπαινε στον πειρασμό να αιτηθεί την αποστολή σοβιετικών χειριστών, αν η άφιξη των S-75 στην Κύπρο προηγείτο της ολοκλήρωσης εκπαίδευσης του ελληνικού προσωπικού. Το State Dept άφηνε στην διακριτική ευχέρεια του ανώτατου εκπροσώπου του στην ελληνική πρωτεύουσα να ζητήσει τη συνδρομή αυτών των έμπιστων ελλαδιτών στρατιωτικών για την εφαρμογή μιας συνδυασμένης προσπάθειας «αδρανοποίησης των πυραύλων και καθυστέρησης αποστολής των επόμενων σχετικών φορτίων στην Κύπρο, ει δυνατόν πριν τις διαβουλεύσεις με το Γρίβα [492]» (εννοείται πριν εκπεμφθούν στοχευμένες αμερικανικές

[491] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*/ΚΥ/1965/52/6/1/1, Ν1927-8, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, 15-3-1965.

[492] *FRUS*, 1964-1968, Volume XVI, "doc 179": 1161/15-3-1965 op cit. Περί της πιθανής ταυτότητας των στελεχών της ΕΒΑ με τις επίορκης κλίμακας συμμαχικές ευαισθησίες, κατ' επανάληψη διατυπώθηκαν υποψίες στρεφόμενες γύρω από τα ίδια συγκεκριμένα πρόσωπα. Μια από τις πρωιμώτερες -αλλά και πληρέστερες- αναφορές βρίσκεται στο Στ. Ρουσέας, *Ο θάνατος μιας δημοκρατίας / Η Ελλάδα και η Αμερικανική Συνείδηση*, Αθήνα: Καστανιώτης χχ (1974;), ελληνική μετάφραση του αγγλικού πρωτοτύπου (έτος έκδοσης 1967), σσ 54-55, όπου υποστηρίζεται ότι ο κυριότερος ύποπτος, ο Α. Σκαρμαλιωράκης, παρακολουθείτο από την εποχή των κυβερνήσεων της ΕΡΕ ακόμη, ως πιθανός πληροφοριοδότης των τούρκων. Ονομαστική αναφορά στον ίδιο αξιωματικό της πολεμικής αεροπορίας λόγω της προς διερεύνηση τότε και μάλλον αποδεδειγμένης τελικά ανάμιξής του στο θέμα των SA-2, εμφανίζεται διάσπαρτη σε απομνημονεύματα αλλά και πρωτογενή τεκμήρια (έστω και αν απέφυγε την δίωξη και τιμωρία του, λόγω της υπερατλαντικής υψηλής κάλυψης που απολάμβανε). Σαφής υπαινιγμός για το πρόσωπο αυτό εντοπίζεται στο: Ν. Κουρής 1997 op cit σ 94. Ο Α. Παπαχελάς τον εμφανίζει εμπλεκόμενο άμεσα στην ομάδα των Απριλιανών πραξικοπηματιών ήδη από το 1964 –εκδοχή εξαιρετικά πιθανή, όπως αποτυπώθηκε στη χαρακτηριστική συμμετοχή του τη νύχτα της 21/4/1967 (Α. Παπαχελάς op cit σσ 142-144 και παραπομπές 232-235, σελ 424). Η βαρύτητα των κατηγοριών που επικρέμονταν πάνω από το συγκεκριμένο άτομο κατέστη εμφανής στη διάρκεια της κρίσιμης ενδιάμεσης δικαστικής φάσης της δίκης για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ (μετά το πρώτο πόρισμα της στρατιωτικής δικαιοσύνης, αλλά πριν την έκδοση του βουλεύματος για την παραπομπή της υπόθεσης σε δίκη), οπότε και δημοσιοποιήθηκε

διαταγή παρακολούθησης και σύνταξης δελτίων υποκλοπής της τηλεφωνικής γραμμής της κατοικίας του, για υπόθεση κατασκοπείας και συγκεκριμένα για την αποκάλυψη της συνδρομής του στις αμερικανικές προσπάθειες να συγκεντρωθούν πληροφορίες σχετικά με τους κυπριακούς S-75: καταθέσεις του αντισυνταγματάρχη Τ. Κατσιμήτρου (25/7/1965, παρατίθεται αναλυτικά αμέσως μετά) και του στρατηγού Αγόρου (20/8/1965) –αμφότεροι υπηρετούσαν τότε στην ΚΥΠ, ο δεύτερος μάλιστα, όντας διευθυντής της. Στην δική του κατάθεση (7/8/1965), ο απόστρατος τότε πλέον, στη διάρκεια της δίκης (εν ενεργεία όμως και μάλιστα με το βαθμό του σμηνάρχου κατά την περίοδο των εξιστορούμενων) Α. Σκαρμαλιωράκης αρνήθηκε την κατηγορία, ενώ την απέδωσε σε κομμουνιστική εις βάρος του σκευωρία, εμφανίζοντας τον εαυτό του ως θύμα πολιτικής δίωξης αν και (κατά δήλωσή του) κεντρώος. Εύλογα, απέφυγε την παραμικρή μνεία των ανωτέρω στα απομνημονεύματά του. Εν μέρει πειστική ηχεί η κάλυψη που τού παρείχε σε σχέση με τη συγκεκριμένη αιτίαση ο Π. Γαρουφαλιάς (μαρτυρική κατάθεση της 5ης Αυγούστου 1965 –βλ. παρακάτω επ' αυτού). Τους Γαρουφαλιά και Σκαρμαλιωράκη διαψεύδει κατηγορηματικά ο αξιωματικός που ήταν επιφορτισμένος με την υλοποίηση της παγίδευσης της τηλεφωνικής γραμμής του δεύτερου (συμπεριλαμβανόταν στους κατηγορουμένους της δίκης για τον ΑΣΠΙΔΑ που καταδικάστηκαν): Χρ. Θεοδώρου, *Πώς φθάσαμε από τον Ι.Δ.Ε.Α. στα Ιουλιανά και στον ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα: Βασδέκης, 1988, σσ 139-148. Επίσης, καταθέσεις κατηγορούμενων και μαρτύρων, αποσπασματικές ή πλήρεις, παραθέτουν στις μαρτυρίες τους δύο από τους βασικούς κατηγορούμενους στη «Δίκη του ΑΣΠΙΔΑ». Σε αυτές, απαντώνται στοιχεία σχετιζόμενα άμεσα με την υπό εξέταση διάσταση της υπόθεσης. Ενδεικτικά, η κατάθεση του Αγόρου καταγράφεται από τον Δ. Παραλίκα op cit, για το αρμόδιο χωρίο βλ. σ 503: «[Η] ΚΥΠ είχε πληροφορίες ότι ο Σκαρμαλιωράκης εγνώριζε διά τους πυραύλους και διά τον λόγον τούτον, τού παρακολουθούσε το τηλέφωνον». Ο συνταγματάρχης Αλ. Παπατέρπος (υποδιευθυντής της ΚΥΠ κατά τους μήνες των αφηγούμενων, τοποθετημένος στην θέση εκείνη από τον Ιούλιο του προηγούμενου έτους) επιβεβαίωσε ότι, αναπληρών τον στρατηγό Αγόρο λόγω απουσίας του στο εξωτερικό, έδωσε προσωπικά την εντολή παρακολούθησής του επειδή «...αφορούσε ασφάλειαν διαρροής πληροφοριών επί των πυραύλων του Κυπριακού Στρατού...», (κατάθεση Παπατέρπου, επίσης κατηγορούμενου στην ίδια δίκη, παρατίθεται στο: Δ. Χονδροκούκης 1974 op cit σσ 411-413). Εν τέλει, ναι μεν το υπόλογο άτομο (ο Σκαρμαλιωράκης) κατείχε κατά την επίμαχη περίοδο άσχετη προς το ζήτημα των SA-2 θέση, αφετέρου όμως, οι στενές του σχέσεις με τις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ υπήρξαν δεδομένες, είναι λοιπόν σχεδόν βέβαιο ότι προσεγγίστηκε από αμερικανούς ιθύνοντες με απώτερο σκοπό την έμμεση συλλογή ζωτικών πληροφοριών μέσω των προσωπικών του επαφών (εν ενεργεία δηλαδή στελεχών της ΕΒΑ). Τέλος, παρόλο που η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ δεν αποτελεί αντικείμενο μελέτης της παρούσας διατριβής, εξετάζεται στον βαθμό που περιλαμβάνει στοιχεία ενδιαφέροντος σχετικού με τους κυπριακούς SA-2. Εν πάση περιπτώσει, συνιστά αξιοπρόσεκτη σύμπτωση το γεγονός ότι, σύμφωνα με τις μαρτυρικές καταθέσεις τους αργότερα στο Στρατοδικείο, η ηγεσία του υπουργείου και του στρατού (ο Π. Γαρουφαλιάς και ο Α/ΓΕΣ Γεννηματάς) πληροφορήθηκαν την ύπαρξη συνωμοτικής οργάνωσης αξιωματικών με την επωνυμία ΑΣΠΙΔΑ για πρώτη φορά την ημέρα εκείνη (15 Μαρτίου): καταθέσεις Γαρουφαλιά και Γεννηματά (Δ. Χονδροκούκης 1974 ibid σσ 297, 305, 404, Δ. Παραλίκας ibid σσ 494-495). Οι απόψεις των δύο εξάλλου συνέκλιναν ότι «ο ΑΣΠΙΔΑ εκυοφορήθη κι εξετράφη εις την ΚΥΠ», εξ ου και το γεγονός ότι απέφυγαν να ενημερώσουν την τότε ηγεσία της ΚΥΠ σχετικά, αφού δεν εμπιστεύονταν πολιτικά τον νομιμόφρονα Αγόρο (Δ. Χονδροκούκης 1974 ibid σσ 293, 299). Ο Α. Μπουλούκος επιβεβαίωσε τα παραπάνω: Α. Μπουλούκος op cit σσ 249-250, 263. Αφετέρου, αναπτύχθηκε φημολογία το ίδιο διάστημα σχετικά με προθέσεις αξιωματικών του ΙΔΕΑ να ανατρέψουν πραξικοπηματικά την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου (Δ. Χονδροκούκης 1974 ibid σσ 327-329). Ο συσχετισμός των παραπάνω πληροφοριών με την παράλληλα εκτυλισσόμενη υπόθεση των κυπριακών S-75 εικάζεται, όμως απουσιάζει περαιτέρω προσβάσιμο αρχειακό υλικό για την τεκμηρίωση της υπόθεσης.

Επανερχόμενοι στο θέμα της παροχής πληροφοριών από έλληνες αξιωματικούς προς τις ΗΠΑ σχετικά με τους SA-2 της Κύπρου, ο αντισυνταγματάρχης Τ. Κατσιμήτρος (που υπηρετούσε στην ΚΥΠ απ' τον Αύγουστο του 1964) κατέθεσε ότι τον «[Κ]ατά μήνα Απρίλιον ίσως αν ενθυμούμαι καλώς,...» διατάχθηκε από τον υποδιευθυντή της ΚΥΠ συνταγματάρχη Α. Παπατέρπο να παρακολουθεί τις τηλεφωνικές επικοινωνίες σμηνάρχου της ΕΒΑ, προσθέτοντας ότι «[Η] εργασία αύτη εσυνεχίσθη μέχρι της 12ης ή 13ης περίπου τρέχοντος μηνός [12-13/7/1965]». Τα παραπάνω δείχνουν με σαφήνεια ότι η εμπλοκή του στελέχους αυτού στην πληροφοριακή ροή προς την αμερικανική πλευρά λάμβανε

πιέσεις *και* προς τον Γρίβα, προλαβαίνοντας τις επόμενες προσπάθειές του να υπερπηδήσει τα προσκόμματα ώστε να παραληφθούν τελικά οι SA-2, των οποίων την πρόσκτηση είχε (απρόθυμα έστω) αποδεχθεί. Ο Belcher μετέδιδε από τη Λευκωσία πως η Αθήνα είχε διαβιβάσει στην κυπριακή κυβέρνηση την ουσία των αμερικανικών αιτιάσεων γύρω από το θέμα, αφού ο κύπριος υπουργός άμυνας τον επισκέφθηκε για να διαμαρτυρηθεί. Όμως ο καχύποπτος αμερικανός διπλωμάτης αποτιμούσε με σκεπτικισμό αυτές οι κινήσεις, εντάσσοντάς τες σε κάποιο ευρύτερο ελλαδο-ελληνοκυπριακό σχεδιασμό επίδειξης της υποτίθεται (κατ' αυτόν) περιορισμένης δυνατότητας ελέγχου που η Αθήνα μπορούσε να ασκήσει στον αυτονομημένο πολιτικά Αρχιεπίσκοπο. Σύμφωνα με την κρίση του αμερικανού διπλωμάτη, η επινόηση αυτή είχε προετοιμαστεί κατά προτεραιότητα για «αμερικανική κατανάλωση» [493]. Από τουρκικής πλευράς, ο Α/ΓΕΣ στρατηγός Tural προχώρησε επιδεικτική επιθεώρηση μονάδων στη Μερσίνα, ευρισκόμενος καθ' οδόν για την Αλεξανδρέττα [494].

Την αφήγηση της συνάντησης που είχε στο Καστρί με τον Γ. Παπανδρέου το βράδυ της ίδιας ημέρας (15/3), ο Labouisse εκκίνησε στο σχετικό του τηλεγράφημα σκιαγραφώντας

ήδη χώρα το Μάρτιο –κατά πάσα βεβαιότητα και από αρκετά νωρίτερα. Σε θραύσμα τεκμηρίου από την ίδια δίκη (απουσιάζουν από αυτό οι πρώτες δύο σελίδες όπου μεταξύ άλλων δηλώνεται η ταυτότητα του μάρτυρα που καταθέτει, συνάγεται όμως άνετα από τα συμφραζόμενα ότι κατείχε επιτελική θέση στην ΚΥΠ), παρόλο που ο μάρτυρας καταθέτει πως δεν θυμόταν αν από τα τηλεφωνήματα του παρακολουθούμενου σμηνάρχου «...ελάβαμε πληροφορίας συγκεκριμένας περί των πυραύλων. Εν τούτοις, το γεγονός ότι εσυνεχίζετο η επιχείρησις εδικαιολόγη το βάσιμον της παρακολουθήσεως» (σελ 4). Όλες οι καταθέσεις (αξιωματικών και του Γαρουφαλιά), που παρατέθηκαν και δόθηκαν στο πλαίσιο της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ (ειδικά της διαδικασίας που οδήγησε στην δίκη), βρίσκονται στο: ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ, Αρχείο Τουλούπα. Ο Κ. Παπαγεωργόπουλος, πρώτος διευθυντής της ΚΥΠ επί κυβερνήσεων των «Αποστατών», επιβεβαίωσε στα δικά του απομνημονεύματα ότι η οικιακή τηλεφωνική γραμμή του συγκεκριμένου σμηνάρχου συνέχιζε να παρακολουθείται όπως διαπίστωσε ο ίδιος την ημέρα που ανέλαβε τα καθήκοντά του τον Ιούλιο του 1965 (Κ. Παπαγεωργόπουλος, *Μνήμες πολέμου και ειρήνης*, τ. Β΄, Αθήνα: Δήλος 1995, σσ 371-375). Ως προς την έναρξη της παρακολούθησης των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων του Σκαρμαλιωράκη, ο Α. Μπουλούκος (υπηρετούσε στην ΚΥΠ από το 1964, βασικός κατηγορούμενος στην δίκη ΑΣΠΙΔΑ) αναφέρει ότι όταν το 1964 η ΚΥΠ αρνήθηκε να συνεργαστεί με τη CIA, που αναζητούσε εναγωνίως πληροφορίες για τους S-75, η τελευταία «κατά πληροφορίες μας [της ΚΥΠ]» στράφηκε προς δύο αξιωματικούς της ΕΒΑ (κατονομάζει τους Σκαρμαλιωράκη και Παλαιολόγο) για συνεργασία, με αποτέλεσμα να ξεκινήσει η παρακολούθησή τους από την ΚΥΠ: Α. Μπουλούκος op cit σ 159.

[493] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 179" : 1161/15-3-1965 op cit υποσημείωση 6, που παραπέμπει στο σχολασμένο τηλεγράφημα με Α.Π. 1101 από την πρεσβεία των ΗΠΑ στην κυπριακή πρωτεύουσα.

[494] Εφημερίδα *Θάρρος* 16/3 (ανταπόκριση από τη Λευκωσία της προηγούμενης μέρας). Στο σημείο αυτό σταχυολογείται άρθρο από την συγκεκριμένη εφημερίδα του τοπικού μεσσηνιακού Τύπου, η οποία, μάλλον λόγω της καταγωγής του Στ. Κωστόπουλου, αφιέρωνε συχνά λεπτομερείς αναφορές σε ζητήματα διεθνούς ειδησεογραφίας κι εξωτερικής πολιτικής.

την ψυχολογική κατάσταση του συνομιλητή του, που τού φαινόταν κουρασμένος και σε μελαγχολική περίσκεψη [495].

Σε γενικές γραμμές οι δύο πλευρές επανέλαβαν τις γνωστές ήδη θέσεις τους. Οι S-75 χαρακτηρίστηκαν από τον αμερικανό ως «η σταγόνα που θα ξεχείλιζε το ποτήρι της τουρκικής υπομονής», ενώ επανέλαβε και τις «θεολογικού χαρακτήρα» εγκλήσεις της ελληνικής πλευράς για την ανίερη παρασπονδία της «να επιτρέψει σε πολίτες της να εκπαιδευτούν σε σοβιετικό οπλισμό». Ο Γ. Παπανδρέου αποκρίθηκε αντεπιτιθέμενος: ο τρόπος που οι αμερικανοί είχαν απευθυνθεί στον Μάτσα υπήρξε απαράδεκτος, δεν υπήρχε πιστότερος σύμμαχος των ΗΠΑ απ' την Ελλάδα, διαδοχικές παρεξηγήσεις ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις είχαν επιτρέψει στη Μόσχα να παρεμβληθεί στο Κυπριακό, ενώ ο Παπανδρέου είχε με ευελιξία απορρίψει- τηρώντας παράλληλα τα προσχήματα- πρόσκληση επίσκεψης που τού είχε απευθύνει το Κρεμλίνο [496]. Αν επιθυμούσε να ερωτοτροπήσει πολιτικά με τη Μόσχα υπό δεσμευτική προοπτική, ο έλληνας πρωθυπουργός δεν θα είχε εν γνώσει του θέσει απραγματοποίητες προϋποθέσεις για την επίσκεψη -τώρα που πλέον είχε διαφανεί η απόρριψη από την ΕΣΣΔ της κυπριακής αυτοδιάθεσης κι ένωσης (με την Ελλάδα). Τέλος, απόφασή του ήταν να μειώσει τη δύναμη της ελληνικής Αριστεράς με

[495] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 180": τηλεγράφημα 1364/16-3-1965, 5 πμ, απ' την πρεσβεία ΗΠΑ στην Αθήνα προς το State Dept.

[496] Η προοπτική μετάβασης του έλληνα πρωθυπουργού στη σοβιετική πρωτεύουσα δεν είχε ακόμη αποκλειστεί τελείως. Για την προτροπή του επί μακρό διάστημα ΜΑΒΑΣ (μόνιμου έλληνα διπλωματικού αντιπροσώπου στο ΝΑΤΟ) και υπουργού εξωτερικών στην υπηρεσιακή Κυβέρνηση Παρασκευόπουλου (αρχές 1964) Χ. Ξανθόπουλου-Παλαμά προς τον Γ. Παπανδρέου να πραγματοποιήσει το ταξίδι αυτό, όπως και τις παρασκηνιακές αμερικανικές αντιδράσεις που οδήγησαν στη ματαίωσή του βλ. στα απομνημονεύματα του διακεκριμένου διπλωμάτη: Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς, *Διπλωματικό Τρίπτυχο*, Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, 1979, σσ 156-158, 220, 277. Η χρονική σύμπτωση της σοβιετικής «επέλασης» στην ευρύτερη περιοχή είχε καταστήσει τις ΗΠΑ ιδιαίτερα νευρικές σε κάθε υψηλού επιπέδου επαφή τοπικών πολιτικών ηγεσιών με την ΕΣΣΔ. Το ταξίδι ανακοινώθηκε ως πρόθεση, αναβλήθηκε και τελικά ματαιώθηκε, όχι μόνον λόγω της παραπάνω «αξιωματικής» ενόχλησης των ΗΠΑ, αλλά και εξαιτίας του φόβου τους μήπως, με εφαλτήριο την πρόσφατη έναρξη των σοβιετοκυπριακών εξοπλιστικών σχέσεων και με επιδραστικό διάμεσο τον Α. Παπανδρέου, ο Γ. Παπανδρέου ρυμουλκείτο από τον απρόβλεπτο Μακάριο σε «αδέσμευτες ατραπούς» (με αφορμή / αίτιο τις αμυντικές ανάγκες Ελλάδας-Κύπρου σε σχέση με την τουρκική απειλή, ανάγκες που ήταν αδύνατο να καλυφθούν με δυτική συνδρομή). Στην τελική κατάληξη της προοπτικής της μετάβασης του έλληνα πρωθυπουργού στη Μόσχα αποτυπώνουν με σχετική ακρίβεια τα όρια αυτενέργειας που διέθετε μία κυβέρνηση μικρής χώρας εντεταγμένης σε ένα στρατόπεδο, κατά την ψυχροπολεμική περίοδο. Σταχυολογημένα δημοσιεύματα γύρω από το θέμα: *ΈΘΝΟΣ* 6, 10, 12/3, ΕΣΤΙΑ 13/4, *Εθνικός Κήρυξ, ΈΘΝΟΣ, Μεσημβρινή* 15/4, *Μεσημβρινή* 20/4, *Εθνικός Κήρυξ, Βήμα* 22/4, *Βήμα* 24/4. Η τελική ματαίωση της επίσκεψης πάντως, στις 25 Μαΐου, οφειλόταν επιπλέον στην απογοήτευση του Γ. Παπανδρέου αναφορικά με την στάση της Μόσχας στο Κυπριακό –όταν οι σοβιετικές θέσεις θεωρήθηκε ότι τηρούσαν μόνιμα πια πολιτική ίσων αποστάσεων έναντι της Ελλάδας της Κύπρου και της Τουρκίας: S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 132-133, T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 43. (επικαλούμενοι την ίδια πηγή με του Sonyel: *New York Times*, 25/5/1965). Σύμφωνα με την Καθημερινή (25/5/1965), η ματαίωση είχε προαποφασιστεί σχεδόν την επαύριον της αρχικής αποδοχής της. Βλ. αναλυτική αναφορά παρακάτω.

δημοκρατικά μέσα. Όλα αυτά όφειλαν να θεωρούνται ως υπερεπαρκή εχέγγυα της ελλαδικής νομιμοφροσύνης, αυτό ήταν το εννοούμενο των υπομνήσεων του Παπανδρέου – ίσως να ήταν έτσι, αν οι αμερικανικές ανησυχίες είχαν το περιεχόμενο που ο έλληνας πρωθυπουργός είκαζε. Όμως είναι αμφίβολο αν ο έλληνας πρωθυπουργός είχε πρόσβαση στις προσλαμβάνουσες των πολιτικών ηγετών και των κρατικών αξιωματούχων ΗΠΑ γύρω από τις μεθόδους και τα στάδια διείσδυσης της σοβιετικής διπλωματίας σε αδέσμευτες χώρες, με το δέλεαρ των στρατιωτικών εξοπλισμών σε ρόλο «Δούρειου Ίππου». Συμπληρωματική προς αυτήν που μόλις αναφέρθηκε ουσιώδης προϋπόθεση επιτυχών χειρισμών, θα ήταν ο Γ. Παπανδρέου να είχε υπόψη του το αντιληπτικό υπόβαθρο και τις διαδικασίες επεξεργασίας δεδομένων των σταδιοδρομικών στελεχών στα υπουργεία εξωτερικών κι εθνικής άμυνας των ΗΠΑ που σχηματοποιούσαν, μεθόδευαν, διόγκωναν ή υποβάθμιζαν κατά περίπτωση τις ανησυχίες / φοβίες / εμμονές των πολιτικών τους κυβερνητικών προϊσταμένων γύρω από την ΕΣΣΔ [497]. Εκ των υστέρων προκύπτει ότι ο παλαιός πολιτικός, δέσμιος ίσως και των παραστάσεων που τον καθόρισαν σε κομβικές στιγμές της σταδιοδρομίας του (και οι οποίες πάντως δεν τον βοηθούσαν να αντιληφθεί στις αμερικανικές προτεραιότητες της εποχής), αγνοούσε τις κρίσιμες παραμέτρους που μόλις αναφέρθηκαν και γι' αυτό δεν κατάφερε να τις συνυπολογίσει έγκαιρα κατά την διάρκεια του σχεδιασμού και της υλοποίησης των κινήσεών του. Ο Α. Παπανδρέου, παρόλο που σαφώς βρισκόταν σε διαρκή και στενή συνεργασία μαζί του, δεν ήταν ακόμη σε θέση να τον διαφωτίσει επ' αυτών των παραμέτρων: το εύρος του εμπειρικού και συνολικά του γνωσιολογικού του υποβάθρου σχετικά με τις ΗΠΑ συλλήβδην, δεν εκτεινόταν εκείνη την περίοδο ως τις επίμαχες υπερατλαντικές προτεραιότητες, όπως καταδείχθηκε από ορισμένες παροιμιωδώς ατυχείς πρωτοβουλίες του κατά την αφηγούμενη εποχή.

Επανερχόμενοι στη συζήτησή του με τον αμερικανό πρεσβευτή, η αντεπίθεση Παπανδρέου σε αυτό το σημείο κλιμακώθηκε, κινούμενος στην επιχειρηματολογική γραμμή του Μάτσα, εκείνην στην οποία ο τελευταίος είχε προσφύγει κατά την συνομιλία

[497] Γύρω από τη «μετα-Σπούτνικ» ιδεοληπτική εμμονή των ΗΠΑ με τη σοβιετική στρατιωτική τεχνολογία που εκτραχύνθηκε σε τεχνηέντως υπερβάλλουσα «πυραυλοφοβία», ελέω και των ρητορικών κομπασμών του Ν. Χρουστσώφ, της κατάρριψης του U-2 του G. Powers και άλλων συμβάντων, έχει ήδη γίνει μνεία νωρίτερα. Οι στάσεις μονιμότερου χαρακτήρα που τείνουν να υιοθετούν ευρείς οργανισμοί στο πεδίο των εκτιμώμενων απειλών κρίνεται σκόπιμο να μην αναλυθούν εδώ. Η διεπιστημονική ανάλυση των φαινομένων αυτής της διάστασης γνώρισαν άνθηση στον αρμόδιο ακαδημαϊκό χώρο στις ΗΠΑ, την περίοδο περισυλλογής και αναστοχασμού, με καμβά τα στρατηγικά σφάλματα του πολέμου του Βιετνάμ (β' μισό της δεκαετίας '70). Ενδεικτικά προτείνεται παραπομπή στο μεγάλης και μακροχρόνιας επίδρασης συλλογικό έργο των M. H. Halperin & A. Kanter (επιμέλ.), *Readings in American Foreign Policy / A Bureaucratic Perspective*, Boston: Little, Brown & Co, 1973, ως ενδεικτικού της συγχρονικής, εντούτοις κραταιής βιβλιογραφικής παραγωγής για το θέμα.

του με τον αμερικανό υπουργό εξωτερικών 2 μέρες νωρίτερα: η πρόσκτηση των φύσει αμυντικών S-75 δεν συνιστούσε απειλή προς την Τουρκία, παρά επιβεβλημένη απάντηση στις ατιμώρητες απώλειες στρατιωτών και πολιτικών από τις αεροπορικές προσβολές της ΤΗΚ στην Κύπρο τον προηγούμενο Αύγουστο. Μήπως, κατ' επέκταση, αναρωτιόταν ο Παπανδρέου, οι αμερικανοί θα προτιμούσαν τα πυραυλικά συστήματα να τα επανδρώνουν σοβιετικοί αντί ελλαδίτες χειριστές; Αυτοί οι χειριστές είχαν εξάλλου πλέον πρόσβαση σε τεχνικά δεδομένα χρήσης ενός αντίπαλου οπλικού συστήματος μεγάλης περιωπής, τα οποία θα μπορούσαν εν συνεχεία να μεταδώσουν στις ΗΠΑ (ο αμερικανός διπλωμάτης αποκρίθηκε με έπαρση -που ορισμένες εξελίξεις θα τον διέψευδαν σύντομα- ότι η χώρα του έβρισκε «πολιτικά υψηλό» το αντίτιμο απόκτησης αυτών των δεδομένων) [498].

Αμέσως μετά ο έλληνας πρωθυπουργός επιχείρησε να αποσπάσει αμερικανικές εγγυήσεις απαγόρευσης επέμβασης εξωτερικών δυνάμεων στα κυπριακά πράγματα –αίτημα που η αμερικανική πλευρά χαρακτήρισε επαναλαμβανόμενο- ως προϋπόθεση ελλαδικής ανάληψης πρωτοβουλίας πιέσεων γύρω από τους SA-2 αλλά κι ευρύτερης «συμμόρφωσης» του Μακάριου. Το quid-pro-quo που πρότεινε ο έλληνας ηγέτης ήταν το μόνο κατά την κρίση του έλλογο: πώς θα μπορούσε να απαγορεύσει το Μακάριο να αναζητά από οπουδήποτε εγγυήσεις ασφάλειας, απέναντι στην τουρκική επιθετικότητα; Και τί θα είχε να αντιτείνει ο Παπανδρέου; Εκτός αν ο μόνος επιθυμητός τρίτος (οι ΗΠΑ) παρεμβάλλονταν, απευθύνοντας παράλληλες προειδοποιήσεις προς αμφότερες τις Ελλάδα-Τουρκία. Η Ελλάδα τότε θα έσπευδε να ανταποκριθεί και ταυτόχρονα να εξαργυρώσει μια τέτοια αμερικανική πρωτοβουλία στο ενδοελληνικό ισοζύγιο ισχύος, προσκομίζοντάς την ως την ιδανική εγγύηση της κυπριακής ανεξαρτησίας –κατά πολύ ανώτερη κάθε σοβιετικού οπλικού συστήματος.

Ο Labouisse δεν διέθεσε χρόνο σε εκδίπλωση περίτεχνων μαιάνδρων δικανικής υφολογίας. Το τρέχον κυπριακό πρόβλημα για τη δική του κυβέρνηση δεν ήταν άλλο από τους υπό παραλαβή S-75. Συνέχισε στον ίδιο απότομο τόνο πως «η τουρκική κυβέρνηση δεν σκόπευε να υποκύψει στον επιχειρούμενο από τον Αρχιεπίσκοπο εκβιασμό,

[498] *FRUS,* 1964-1968, Vol XVI, "doc 180": 1364/16-3-1965 op cit. Αποδείχθηκε ότι είτε οι ελλαδίτες χειριστές δεν πρόλαβαν να μυηθούν επαρκώς στα πιο διαβαθμισμένα σκέλη της λειτουργίας του S-75, είτε οι σοβιετικοί είχαν μεριμνήσει για την παροχή εκπαίδευσης κατά τρόπο που δεν θα επέτρεπε πρόσβαση στον πυρήνα των ηλεκτρονικών υποσυστημάτων του προηγμένου αντιαεροπορικού όπλου (αυτό ήταν και το πιθανότερο: οι σοβιετικοί έπρεπε να έχουν φροντίσει γι' αυτήν την «διαμερισματοποίηση», δεδομένου ότι οι ορισμένες εκδόσεις του όπλου ήταν διαθέσιμες για τους ανά τον πλανήτη συμμάχους ή /και πελάτες τους). Η αγωνιώδης αναζήτηση ενός συστήματος SA-2 λίγο αργότερα από αμερικανικής πλευράς, με σκοπό την προσπάθεια κατασκευής αντίμετρων, λόγω των αυξημένων απωλειών που επέφερε σε αμερικανικά αεροσκάφη πάνω απ' στους βιετναμικούς ουρανούς, θα διέψευδε πανηγυρικά την αλαζονεία του Labouisse.

επιφυλασσόμενη για τα απορρέοντα από τις Συνθήκες δικαιώματά της κατά την δική της [της Άγκυρας] ερμηνεία» [499]. Ο Ball ανέμενε εξηγήσεις από τον Μάτσα και ο αμερικανός πρεσβευτής από τον έλληνα υπουργό εθνικής άμυνας επί του ζητήματος της συμφωνίας εκπαίδευσης ελλήνων στρατιωτικών στους SA-2 από τις ΕΣΣΔ/ ΗΑΔ (Αίγυπτο), τον αριθμό των πυραυλικών συστημάτων κλπ. Αγανακτισμένος ο Παπανδρέου αποκρίθηκε τονίζοντας και πάλι τα περί ανυπαρξίας οιασδήποτε τέτοιας διμερούς συμφωνίας της Ελλάδας, πως τα στελέχη υπό συζήτηση ήταν σε αποστρατεία που είχαν αυτοβούλως ενταχθεί στις κυπριακές ένοπλες δυνάμεις, την παρουσία των οποίων στην Κύπρο ο ίδιος πληροφορήθηκε μόνον αφότου ανέκυψε το όλο θέμα. Τότε ο Labouisse αναφέρθηκε σε λεπτομέρειες που γεννούσαν τις δυσμενέστερες εικασίες: οι έλληνες τεχνικοί που είχαν μόλις ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους στο επόμενης γενιάς αντιαεροπορικό πυραυλικό σύστημα, το *ΝΙΚΗ-Ηρακλής*, είχαν ανακληθεί εσπευσμένα από την Αθήνα μετά το πέρας της εξειδίκευσής τους αντί να τους επιτραπεί ολιγοήμερη άδεια παράτασης παραμονής τους στις ΗΠΑ κατά τα μέχρι τότε ειωθότα: μάλλον αυτό συνδεόταν με κενά στην στελέχωση της ελληνικής πυραυλικής αντιαεροπορικής άμυνας που τα μόλις εκπαιδευμένα στελέχη καλούνταν να αναπληρώσουν, κενά που κατά πάσα πιθανότητα είχαν προκληθεί από τη μετακίνηση άλλων για την επάνδρωση των SA-2. Ο Παπανδρέου δήλωσε ανεπιφύλακτα ότι θα εξουσιοδοτούσε άμεσα το Γαρουφαλιά να επιδώσει στον πρεσβευτή των ΗΠΑ όλα τα αιτούμενα από τον τελευταίο στοιχεία. Επιπλέον θα συμβούλευε το Γρίβα (επέκειτο επίσκεψή του στην Αθήνα) να αποφύγει κάθε επιθετική πρόκληση στην Κύπρο ειδάλλως να παραιτηθεί από την αρχηγία των ένοπλων δυνάμεων του νησιού. Σε ό,τι αφορούσε αφετέρου την άλλη προϋπόθεση που ζητούσε ο έλληνας πρωθυπουργός, ο Labouisse έκρινε ως πρακτικά απίθανη την τουρκική συγκατάθεση στην εξάρτηση της παραλαβής ή μη του οπλικού συστήματος από την παροχή εγγυήσεων διακοπής των τουρκικών αεροπορικών επιδρομών –ακόμη και αν προβλεπόταν να «εξαιρείται η περίπτωση σοβαρών προκλήσεων».

Αφού η σύνδεση των θεμάτων δεν έτυχε αμερικανικής αποδοχής, ο Παπανδρέου συμφώνησε κατηφής να επιχειρήσει ικανοποίηση του τρέχοντος αμερικανικού αιτήματος. Η δυσχερής θέση του Παπανδρέου που απέρρεε από την πολλαπλή αντίφαση την οποία

[499] Πρβλ. δηλώσεις του τούρκου προέδρου Gürsel γύρω από το Κυπριακό όπως δημοσιεύθηκαν στο φύλλο της 15ης Μαρτίου της *Hürriyet* καθώς και αντίστοιχες τουρκοκύπριων ηγετών στον τουρκικό Τύπο της ίδιας μέρας –παρατίθενται στο Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σσ 298-299. Άξια τονισμού είναι η απότομη όξυνση του ύφους και κυρίως του περιεχομένου των τουρκικών δημοσιευμάτων μετά την ημερομηνία αυτή, συγκριτικά με την μέχρι τις 15 Μαρτίου δημοσιογραφική αξιολόγηση της είδησης, ασφαλώς απότοκη των αμερικανικών «εμπιστευτικών πληροφοριών» που διοχετεύθηκαν καίρια στην τουρκική πλευρά.

καλείτο να διαχειριστεί (αποφυγή έκθεσης τόσο στο εγχώριο εκλογικό σώμα όσο και στην κοινή γνώμη της Κύπρου ή των ΗΠΑ -αναλόγως του τι θα έπραττε-, συναισθηματική αποδοχή των ελληνοκυπριακών δικαίων, αδυναμία επιβολής στο Μακάριο) αναγνωριζόταν από τον αμερικανό πρεσβευτή στα σχόλια κατακλείδας του τηλεγραφήματός του με αριθμό πρωτοκόλλου 1364. Ο Labouisse εκτιμούσε ότι στην Αθήνα εκλάμβαναν ως δεδομένα την υπόθαλψη των τουρκικών θέσεων από τη Washington αφενός και την αμυντική φύση του αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος απέναντι σε υπαρκτές τουρκικές απειλές αφετέρου, καταλήγοντας ότι τυχόν υπερβολική πίεση επί της ελληνικής κυβέρνησης είτε από τις ΗΠΑ είτε απ' την Τουρκία θα λειτουργούσε αποσταθεροποιητικά για την πρώτη και κατ' επέκταση η κατάσταση θα περιπλεκόταν περαιτέρω. Μικρή έκπληξη επιφυλασσόταν στην καταληκτική παράγραφο, όπου ο αμερικανός διπλωμάτης παρέβαινε την παραδοσιακά αυστηρή εχεμύθεια γύρω από την ταυτότητα τοπικών παραγόντων φιλικά διακείμενων προς τις ΗΠΑ (και ο Στ. Κωστόπουλος χαρακτηριζόταν «φιλικότατος», εκτός από εγνωσμένης φερεγγυότητας πηγή πληροφοριών): ο Labouisse αναφέρθηκε στις πληροφορίες που τού παρείχε ο έλληνας υπουργός εξωτερικών. Σύμφωνα με αυτές, δεν έγινε μνεία σε εν ενεργεία στελέχη των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων υπό εκπαίδευση στην Αίγυπτο, παρά αόριστα σε «ελληνικά πληρώματα των S-75». Καθώς μάλιστα η αταλάντευτα φιλοαμερικανική στάση του Κωστόπουλου «πιθανόν να τού επιφυλάσσει 'ακραία καθήκοντα'» (όπως και συνέβη), ο Labouisse καθησύχαζε τους προϊσταμένους του ότι στη χθεσινοβραδινή συζήτησή του με τον Παπανδρέου φρόντισε να μην εκθέσει τον έλληνα υπουργό, υποβαθμίζοντας την έκταση των πληροφοριών που αυτός τού παρείχε και αποπροσανατολίζοντας τον έλληνα πρωθυπουργό με τη δικαιολογία ότι επισκέφθηκε τον Κωστόπουλο για να πιστοποιήσει πληροφορίες που είχε συλλέξει από άλλες πηγές. Ο Κωστόπουλος είχε βεβαίως παραδεχθεί ότι οι S-75 βρίσκονταν καθ' οδόν και έλληνες εκπαιδεύονταν στη χρήση τους, όμως δεν μίλησε στον αμερικανό διπλωμάτη για εν ενεργεία στελέχη. Το συμπέρασμα, όπως είχε βεβαιώσει ο αμερικανός διπλωμάτης τον πρόεδρο της ελληνικής κυβέρνησης, προερχόταν αποκλειστικά από εύλογες αμερικανικές προεκτάσεις συλλογισμών περί φυσιολογικής προτίμησης ανδρών που είχαν προηγουμένως εκπαιδευθεί στο ίδια κατηγορίας αντίστοιχο αμερικανικό αντιαεροπορικό πυραυλικό σύστημα *NIKH*, επρόκειτο επομένως «προφανώς για τέτοια στελέχη των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων» [500].

[500] *FRUS*, 1964-1968, Volume XVI, "doc 180" : 1364/16-3-1965 op cit. Στον Στ. Κωστόπουλο, της γνωστής οικογένειας τραπεζιτών και πολιτευόμενο στη γενέθλια πόλη του Καλαμάτα από την προπολεμική ακόμη περίοδο, πολιτικά συνδεδεμένο κυρίως με τους Σοφ. Βενιζέλο και Γ. Γρίβα,

Την επομένη, 16 Μαρτίου, τα πράγματα εξελίχθηκαν απολύτως ικανοποιητικά για τις ΗΠΑ. Ο νο 2 της αμερικανικής διπλωματικής αποστολής N. Anschuetz συναντήθηκε με τον έλληνα υπουργό εθνικής άμυνας και τού απέσπασε υπόσχεση σύμφωνα με την οποία θα επιχειρείτο από πλευράς Γαρουφαλιά: α) η καθυστέρηση παράδοσης «πρόσθετων SAM» (των επίμαχων αντιαεροπορικών πυραύλων δηλαδή) για 15 μέρες [501], β) η αποφυγή ανάπτυξης του οπλικού συστήματος τελικά στην Κύπρο, ενώ επίσης γ) θα διατασσόταν ο επαναπατρισμός ελλαδικού προσωπικού που είχε ήδη εκπαιδευθεί στα *ΝΙΚΗ,* αφού ενδεχόμενος χειρισμός των SA-2 από πλευράς τους θα συνιστούσε μείζονα παραβίαση των συμμαχικών κανονισμών ασφάλειας. Ο Γαρουφαλιάς τουλάχιστον δεν έχασε την ευκαιρία να δηλώσει την κατάπληξή του για την οξύτητα της αμερικανικής αντίδρασης και επιπλέον να αρνηθεί ότι άλλα είδη βαρύ οπλισμού (όπως πχ άρματα μάχης) ανήκαν στην ίδια κατηγορία με το επίμαχο πυραυλικό σύστημα. Ο έλληνας υπουργός εθνικής άμυνας εκτιμούσε ότι η Άγκυρα αποδυόταν σε μια εσκεμμένη καλλιέργεια κλίματος τεχνητής έντασης εξαιτίας της επερχόμενης Έκθεσης του ειδικού μεσολαβητή του ΟΗΕ για το Κυριακό G.Plaza που προεξοφλείτο αρνητική για την τουρκική πλευρά [502]. Το πρωΐ της ίδιας μέρας επιδόθηκε στο Γαρουφαλιά μήνυμα του αμερικανού ομολόγου του McNamara που συνέδεε κάθε μελλοντική συνεργασία ή ακόμη και συνάντηση μεταξύ των δύο τους με τις αμερικανικές αιτιάσεις (και “shock”) γύρω από τα υποστηριζόμενα περί «εκπαίδευσης στελεχών των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων σε εξελιγμένο οπλισμό σοβιετικής προέλευσης προς ανάπτυξη στην Κύπρο και δη χωρίς ενημέρωση της Συμμαχίας από την Αθήνα» [503]. Οι απειλές της Washington κλιμακώνονταν πλέον προς τον πυρήνα των ελληνικών φοβιών: όπως τις διατύπωνε ο ίδιος ο Γαρουφαλιάς στις συνοδευτικές οδηγίες της απάντησής του

ανατέθηκε το κρίσιμο χαρτοφυλάκιο της εθνικής άμυνας στην πρώτη νόθα κυβέρνηση μετά τα Ιουλιανά του 1965 (Αθανασιάδη-Νόβα). Εν τέλει διατηρήθηκε ως υπουργός σε αυτό, καθ’ όλη τη διάρκεια προσπαθειών σχηματισμού διαδοχικών κυβερνητικών σχημάτων των «αποστατών» (Αθανασιάδη-Νόβα, Η. Τσιριμώκου, Στ. Στεφανόπουλου) τη διετία 1965-1966. Βιογραφικά στοιχεία συναθροίζονται στο Χ. Κ. Ρέππας, Σ. Ι. Κωστόπουλος (1899-1968), ο ευπατρίδης πολιτικός, *Μεσσηνιακά Χρονικά*, τ. Β΄ (2001-2002). Άγνωστη παραμένει η ύπαρξη και η κατάληξη τυχόν προσωπικού αρχείου του Στ. Κωστόπουλου που να αφορά στα πολιτικά του πεπραγμένα (σύμφωνα με τα στελέχη των αρχείων της Alphabank και του Ιδρύματος Ι. Φ. Κωστοπούλου, σε αυτά τα αποθετήρια δεν διατηρούνται τεκμήρια του επίμαχου ενδιαφέροντος).

[501] Ο Μάτσας λίγες μέρες αργότερα παραπονέθηκε ότι κρατήθηκε σε άγνοια από το Κέντρο αναφορικά με αυτή την κρίσιμη πληροφορία, που μάλιστα τού την μετέδωσε τηλεφωνικά το στέλεχος του State Dept K. Bracken λίγο πριν αυτός ξεκινήσει για τη συνάντησή του με τον αμερικανό υπουργό εθνικής άμυνας: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ’, τηλεγράφημα Μάτσα 19-3-65, σ 78 (β. και παρακάτω). Η συνάντηση Anschuetz – Γαρουφαλιά αναφέρθηκε στον ελλαδικό Τύπο (όχι όμως και το περιεχόμενό της) μόλις την επόμενη: Ελευθερία (πρωτοσέλιδο), και Αυγή: 17/3/1965.

[502] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, SECRET, Brief Summary of Cyprus Traffic, “eleven messages warrant attention for the period 15 to 16 March 1965” 17 March 1965 op cit.

[503] Σ.Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ’ σσ 70-71. Επιβεβαίωσε ο ίδιος ο Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 134-135.

προς τον McNamara που απέστειλε στον Μάτσα, «δεδομένου ότι ειδική στρατιωτική αποστολή αμερικανών εμπειρογνωμόνων ετερμάτισεν ήδη έρευναν της και υποβάλλει σχετική έκθεση, υπό τους όρους αυτούς παρακαλούμεν επιδιώξητε μη, επαναλαμβάνομεν μη, αναβληθή συνάντησις εις ήν αποδίδομεν μεγάλην σημασίαν» (τόσο μεγάλη ώστε ο Γαρουφαλιάς να προσφερθεί να μεταβεί εκείνος στη Washington, αν ο R. McNamara κωλυόταν να επισκεφθεί την Αθήνα [504]). Πράγματι, σε μία παράλληλη και εκ πρώτης όψεως ασύνδετη προς τα αφηγούμενα εξέλιξη, 9 ημέρες αργότερα υποβλήθηκε στις αρμόδιες αμερικανικές αρχές από την «Ομάδα Μελέτης της Ελληνικής Άμυνας» του αμερικανικού ΓΕΕΘΑ η έκθεση «Επανεκτίμησης της αμυντικής κατάστασης της Ελλάδας για την περίοδο μεταξύ των Οικονομικών Ετών 1966 και 1971», γνωστότερη ως «Αναφορά Bonesteel». Η Αναφορά υπογραφόταν από τον ομώνυμο αντιστράτηγο του αμερικανικού στρατού, τότε διευθυντή Ειδικών Μελετών του επιτελικού γραφείου Αρχηγού του αμερικανικού ΓΕΣ. Υπήρξε ανεπιθύμητος καρπός αιτήματος που ο Γαρουφαλιάς απεύθυνε στον αμερικανό ομόλογό του τον Δεκέμβριο του 1964 σχετικά με την επικαιροποίηση των ελληνικών αμυντικών αναγκών, με κύριο σενάριο μια ενδεχόμενη βουλγαρική επίθεση στην ελληνική Θράκη. Η Αναφορά περιελάμβανε ρηξικέλευθες εισηγήσεις-αναθέματα για ποσοτικές

[504] Σ.Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* ibid τ. Γ' σ 71. Η αρχική πρόθεση επίσημης πρόσκλησης του McNamara από τον Γαρουφαλιά είχε δημοσιοποιηθεί μία εβδομάδα νωρίτερα –βλ. λχ σχετικό πρωτοσέλιδο του *Έθνους* της 9ης Μαρτίου. Κατά ειρωνική σύμπτωση, την ίδια μέρα ένας από τους επικεφαλής της αμερικανικής Διεύθυνσης Διεθνούς Ανάπτυξης απέστειλε μήνυμα με παραλήπτη τον D. Rusk, ενημερώνοντάς τον ότι ο ομόλογός του της εθνικής άμυνας προσέβλεπε σε περαιτέρω περικοπές των ήδη συρρικνωμένων κονδυλίων βοήθειας με αποδέκτες τις Ελλάδα-Κορέα-Τουρκία-Ταϊβάν, προς όφελος της αντίστοιχής προς το Ν. Βιετνάμ: *FRUS* 1964-1968, vol IX, "doc 30", memo from the dep. Administrator of the AID W. S. Gaud to Sec State Rusk, status of MAP funds –FY 1966, March 9, 1965. Ο Σύμβουλος της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Αθήνα επί Ζητημάτων Αμοιβαίας Ασφάλειας σε μήνυμά του προς τον R. W. Barham, υπεύθυνο του «ελληνικού Γραφείου» της υποδιεύθυνσης GTI του State Dept, τον ενημέρωνε -ενόψει της επικείμενης υποβολής της Αναφοράς Bonesteel στα υπουργεία εξωτερικών (State) και άμυνας (DoD) - ότι παρ' όλο που η ελληνική πλευρά επέμεινε στην προσπάθειά της να αποσπάσει υποσχέσεις της υπό τον Bonesteel ομάδας εργασίας σχετικά με τη διάθεση επαρκών δυνάμεων για την άμυνα της χώρας, τουλάχιστον δεν κατονόμαζε πλέον (όπως πρωτύτερα) αιτούμενα οπλικά συστήματα γοήτρου –όπως νεώτερης γενιάς μαχητικά αεροσκάφη. Ο υπογράφων το μήνυμα χαρακτήριζε εύλογα «ευκαιρία» την ελληνική υποχώρηση επί το γενικόλογο σε επίπεδο φρασεολογίας κατ' αρχάς, ευκαιρία που οι αμερικανοί εμπειρογνώμονες εκμεταλλεύθηκαν στο έπακρο ώστε να αποφύγουν συγκεκριμένες δεσμεύσεις. Η γενική εικόνα που αποτυπώνεται στη συγκεκριμένη εκτίμηση παρουσίαζε την ελληνική πλευρά ως αιθεροβάμονα, που προέβαλε απαιτήσεις αδιαφορώντας για την αναγκαία ανάλογη διαθεσιμότητα πόρων. Καταγραφόταν ακόμη η μικροπολιτική απόπειρα του αντιπολιτευόμενου συντηρητικού Τύπου να εμφανίσει την αμερικανική πλευρά απρόθυμη να αυξήσει την ισχύ πυρός των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων, από φόβο μήπως αυτή χρησιμοποιηθεί κατά της συμμάχου Τουρκίας εξαιτίας του Κυπριακού, μία άποψη σαφώς προς εσωτερική κατανάλωση και όχι για να πληγεί το κύρος της ad hoc αυτής αμερικανικής αποστολής, όπως εκτιμούσε ο αμερικανός Σύμβουλος. *NARA*, RG 59, Lot #69D15, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, American Embassy, Athens, March 16, 1965, Official-Informal SECRET.

μειώσεις στην οροφή των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων σε διακλαδικό επίπεδο [505]. Καθώς η υποβολή της «Αναφοράς Bonesteel» συνέπεσε με τα κυπριακά τεκταινόμενα, δόθηκε η ευκαιρία στην Washington να επισείσει, αυθαιρετώντας ή μη, την διασύνδεση των

[505] Ενδεικτικά: μείωση των Μοιρών της ΕΒΑ σε 8 με 144 συνολικά μαχητικά αεροσκάφη, συρρίκνωση του προβλεπόμενου εκσυγχρονισμού του τότε ΒΝ (Πολεμικού Ναυτικού), μετάπτωση 2 μεραρχιών του ΕΣ από πλήρους δύναμης σε επιστρατευόμενες, απόρριψη ελληνικών αιτημάτων ενίσχυσης των μόνιμων οχυρωματικών έργων στη βόρεια μεθόριο της χώρας με Ατομικές Νάρκες (ADM) αντίστοιχες εκείνων που προβλέπονταν για κρίσιμες διόδους της τουρκοσοβιετικής συνοριακής γραμμής. Η Αναφορά θεωρούσε υπερβολικό το ελληνικό αίτημα αυτάρκειας στην Άμυνα ακόμη και έναντι εκδήλωσης περιορισμένης, συλλογικής πάντως εκ μέρους του Συμφώνου Βαρσοβίας, επίθεσης και πρότεινε την επικέντρωση των ελληνικών προσπαθειών κατά προτεραιότητα στο σενάριο αναχαίτισης περιορισμένης τοπικής εχθρικής ενέργειας. Ειδικά οι προτεινόμενες μειώσεις της αεροναυτικής συνιστώσας της ελληνικής στρατιωτικής δυνατότητας, απ' την φύση τους απειλούσαν την στοιχειώδη αποτρεπτική ικανότητα της Ελλάδας στο τεταμένο πια πεδίο των σχέσεών της με την Τουρκία, όπως ορθά παρατήρησε ο Γ. Ρουμπάτης που αξιοποίησε πρώτος τη συγκεκριμένη αρχειακή πηγή: Hellenic Defense Study Team of the Joint Chiefs of Staff headed by Charles H. Bonesteel III, "a Reappraisal of the Defense posture of Greece for the period FY 1966-FY 1971": Y. P. Roubatis, The United States and the Operational Responsibility of the Greek Armed Forces, 1947-1987, *Journal of the Hellenic Diaspora*, vol VI no 1, (spring 1979), σσ 50-51. Στην έκδοση από τον W. S. Poole του *The Joint Chiefs of Staff and National Policy 1965-1968*, Office of Joint History, Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington DC 2012, σσ 105-109, περιλαμβάνονται επιπλέον σημεία του εγγράφου, που είχαν αρχικά παραμείνει διαβαθμισμένα στην πρώτη δημοσίευσή του από την τότε αρμόδια Διεύθυνση Ιστορίας (Historical Division, Joint Secretariat, JCS) και σχετίζονταν με την παραδοχή της ένδειας αεροσκαφών της τότε ΕΒΑ για αποστολές τακτικού βομβαρδισμού, δεδομένου ότι τα διατιθέμενα μέσα όφειλαν να δεσμεύονται κατά προτεραιότητα για αποστολές πυρηνικής κρούσης και αναχαίτισης σύμφωνα με τους βορειοατλαντικούς σχεδιασμούς. Η ηγεσία της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας αρνήθηκε να προσυπογράψει τη συμμόρφωσή της στις συγκεκριμένες εισηγήσεις κατά τις επίσημες Αποκρίσεις της προς το Ετήσιο Ερωτηματολόγιο του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου για το έτος 1966 –βλ. Th. Veremis, *Greek Security Considerations, a historical perspective*, Athens: Papazissis, 1980, σ 80. Με εξισορροπητικούς σκοπούς, τον Ιανουάριο εγκρίθηκε και τον Απρίλιο του 1965 συστάθηκε αντίστοιχη αμερικανική Ομάδα Μελέτης αμυντικών αναγκών της Τουρκίας.

Η επανεισαγωγή της προοπτικής ένοπλης αντιπαράθεσης στις διμερείς σχέσεις Αθήνας-Άγκυρας οδήγησε διαδοχικές πολιτικοστρατιωτικές ηγεσίες στις δύο χώρες, πρώτη χρονικά την πλέον ανασφαλή λόγω δημογραφικής υστέρησης και εκτεθειμένης γεωγραφικής θέσης ελληνική πλευρά, στην έναρξη εθνικών εξοπλιστικών προγραμμάτων. Η ερμηνευτική αυτή πρόταξη δεν παραβλέπει άλλους, εξωγενείς παράγοντες όπως την Ύφεση στις σχέσεις Δύσης-Ανατολής (στον ευρωπαϊκό χώρο τουλάχιστον) κατά την εξεταζόμενη περίοδο, εξέλιξη που σχετικοποιούσε το μέγεθος της εκτιμώμενης στρατιωτικής απειλής για τα ευρωπαϊκά κράτη και συναφώς άμβλυνε την απήχηση των ελληνικών κινδυνολογικών επιχειρημάτων, μήτε και την αμερικανική μεταστροφή στις εξοπλιστικές της σχέσεις με τις σύμμαχές της χώρες (από την παροχή δωρεάν βοήθειας, στην πώληση οπλικών συστημάτων με χαμηλότοκο δανεισμό για οικονομικούς λόγους). Η ανάλυση, ο συσχετισμός, η ποιοτική αξιολόγηση και η ιεράρχηση των όσων ακροθιγώς μόλις αναφέρθηκαν αποτελούν αντικείμενο χωριστής μελέτης.

Γενικά, το πνεύμα «εξορθολογισμού» (δηλαδή της μείωσης) των ελληνικών εξοπλιστικών προγραμμάτων που υποστηρίζονταν οικονομικά-τεχνικά από τις Ηνωμένες Πολιτείες μπορεί να υποτεθεί ότι συνδεόταν εν μέρει μόνο με αμερικανικές ανησυχίες αναφορικά με την όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων -ασχέτως αν αξιοποιήθηκε τα μέγιστα στο πλαίσιο ελιγμών και πιέσεων των ΗΠΑ προς την Ελλάδα για την υπό εξέταση περίπτωση. Η παράμετρος αυτή θα αποτιμηθεί στο συμπερασματικό μέρος της χωριστής μελέτης που προαναφέρθηκε. Ο κύριος «υπεύθυνος» για τις υπερατλαντικές απόψεις εντοπίζεται γεωγραφικά στο χώρο της ΝΑ Ασίας (την από κάθε άποψη δαπανηρή εμπλοκή των ΗΠΑ στο Βιετνάμ, που κατά την επίμαχη περίοδο γνώριζε διαδοχικές κλιμακώσεις και συνεπαγόταν δέσμευση πόρων).

«απαγορευμένων» κυπριακών εξοπλισμών με τη συνέχιση της υλικής αιμοδοσίας των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων σε μακροχρόνια και στρατηγική κλίμακα - ερμηνεύοντας διασταλτικά ίσως, μετά βεβαιότητας πολιτικά, τις αιρέσεις υπό τις οποίες οι ΗΠΑ παρείχαν δωρεάν αρχικά, σε ελκυστικά προνομιακούς όρους στη συνέχεια, την άψυχη υπόσταση της ελληνικής άμυνας. Η απειλή έμεινε αιωρούμενη δίχως να πραγματοποιηθεί, κατά πάσα βεβαιότητα λόγω α) στρατηγικών αναγκαιοτήτων να μην αποσυντεθεί η ελληνική αμυντική ικανότητα, ώστε να μην οδηγηθεί σε κατάρρευση η πολύτιμη για τις ΗΠΑ διμερής στρατιωτική σχέση, β) αμιγώς επιχειρησιακών σκέψεων, δηλαδή των ΝΑΤΟϊκώνσχεδίων που προέβλεπαν σύντομη και περιορισμένη έστω επιβράδυνση των προελαυνόντων μηχανοκίνητων σχηματισμών του Συμφώνου της Βαρσοβίας την οποία ίσως επιτύγχαναν οι ελληνικές δυνάμεις, σε περίπτωση ευρύτερης σύγκρουσης Ανατολής-Δύσης, γ) της ανάδυσης «γραφειοκρατικο-συναισθηματικών» ελατηρίων (οι μετεμφυλιακές ελληνικές ένοπλες δυνάμεις υπήρξαν δημιούργημα των συμβούλων της περιώνυμης αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής ΜΟΣΒΗΠΕ -JUSMAGG- και μάλιστα, ιστορικά, ένα από τα πρώτα μιας σειράς παρεμφερών τέτοιων «τέκνων» των ανά την υφήλιο αμερικανικών στρατιωτικών Αποστολών). Εντούτοις, η Αναφορά προξένησε στην ελληνική πλευρά την επιδιωκόμενη ταραχή (“profound shock”) –ανάλογο προς εκείνο που ισχυρίζονταν ότι δοκίμασαν οι ΗΠΑ από την κυπριακή παραγγελία των S-75 [506]. Ενισχυτικά προς τα παραπάνω παρατίθεται το εξής: στις 16 Μαρτίου ο έλληνας Πρόξενος στο Chicago, παραδοσιακά δικτυωμένο με αμφιβόλου προέλευσης και προθέσεων πληροφοριοδότες στο μείζον αυτό αστικό κέντρο των ΗΠΑ (επίσης, με υπολογίσιμη κοινότητα ελληνοαμερικανών), ενημέρωσε με άκρως απόρρητη αναφορά τον Μάτσα ότι ο «[Π]ρο ημερών μέ επεσκέφθη ο Σ. Δ., γνωστός σας από την παλαιάν υπόθεσιν των αεροπλάνων της

[506] Οι εισηγήσεις της Αναφοράς Bonesteel δεν εισακούστηκαν από το αμερικανικό ΓΕΕΘΑ (JCS –αν και το όργανο αυτό ήταν από την άποψη των αρμοδιοτήτων ένα υβρίδιο μεταξύ ΓΕΕΘΑ και ΣΑΓΕ, επιλέγεται η αντιστοίχισή του προς το ΓΕΕΘΑ διότι διέθετε περίπου τις αυτές εξουσίες εκείνη την εποχή). Το JCS δεν έκρινε επαρκείς για τις ελληνικές αμυντικές ανάγκες ούτε τις μετριοπαθείς εκτιμήσεις που περιέχονταν στην Αναφορά σχετικά με το ύψος της απαραίτητης ετήσιας στρατιωτικής βοήθειας (μεταξύ 71 και 80 εκ. $, έναντι αρχικών σκέψεων του McNamara να την περικόψει στα 65 εκατομμύρια). Το ΓΕΕΘΑ των ΗΠΑ, παρότι αποδεχόταν ως επιβεβλημένη την πολυμερή συμμαχική αρωγή στους αμυντικούς προϋπολογισμούς της Αθήνας, τελικά πρότεινε βοήθεια ύψους 131,1 εκ. $ (που να προέρχεται από τις ΗΠΑ αποκλειστικά κι ανεξαρτήτως της όποιας συνεισφοράς τρίτων). Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί ότι οι εισηγήσεις των JCS παρασάγγας απείχαν από το να είναι δεσμευτικές ή έστω να κρίνονται σεβαστές από τον τελικό κριτή (τον υπουργό εθνικής άμυνας). Ενδεικτικά, οι προθέσεις του McNamara αναφορικά με την αμυντική βοήθεια των ΗΠΑ (εκείνη των προγραμμάτων MAP αποκλειστικά) προς την Ελλάδα, κατ’ εξαίρεση για το Οικονομικό Έτος 1966, αφορούσαν ποσό της τάξης των 75 εκ. $. Η βοήθεια που τελικά εγκρίθηκε ανήλθε στα 77, 4 εκ. $ (κοντά επομένως στην εισήγηση της Αναφοράς Bonesteel). Το ελληνικό ΥΠΕΘΑ έλαβε γνώση περίληψης της Αναφοράς Bonesteel στις 7/12/1965: W. S. Poole ibid σ 106, σ 284 υποσημ. 62, σ 130.

εταιρίας ΝΟΡΘΡΟΠ» και συζήτησαν το θέμα που είχε προκύψει με την προτίμηση της ελληνικής πλευράς να παραλάβει περισσότερα F-104 αντί F-5, καθώς το πρώτο θεωρείτο πολύ πιο εξελιγμένο [507]. Ο «Σ. Δ.» επιχείρησε να τρομοκρατήσει τον Πρόξενο, κραδαίνοντας τον κίνδυνο να βρεθεί η Ελλάδα χωρίς αναχαιτιστικά αεροσκάφη «εντός των προσεχών μηνών». Ακολούθως τον προέτρεψε να εισηγηθεί στην Αθήνα την διάθεση περιορισμένου κονδυλίου (~10 εκ. $) για την αγορά συμβολικού αριθμού 6-7 μαχητικών τύπου F-100 («τα οποία έχουν οι Τούρκοι [508]» και κατά τον «Σ. Δ.» υπερτερούσαν έναντι των F-5), με σκοπό να υποστηριχθεί το αίτημα δωρεάν παραχώρησης μεγαλύτερου αριθμού F-100 («…αν [οι έλληνες] δείξουν διάθεσιν να εξοδεύσουν μερικά εξ ιδίων, θα δώσουν την εντύπωσιν ότι 'σοβαρολογούν' και θα διευκολύνουν την όλην συναλλαγήν»). Η κρούση υπήρξε αντικείμενο αλληλογραφίας μεταξύ της ελληνικής πρεσβείας στη Washington, των αρμόδιων διευθύνσεων του ΥΠΕΞ και του ΓΕΕΘΑ το επόμενο τρίμηνο. Τελικά επικράτησε η νηφάλια και αυστηρή απόφανση των στρατιωτικών ότι «αι προτάσεις έχουν καθαρώς εμπορικά κίνητρα. Υπό έλεγχον τίθεται, κατόπιν των ανωτέρω, η αξιοπιστία της χρησιμοποιήσεως εν Σικάγω πηγής» με την οποία συνέκλιναν και οι απόψεις του υπουργείου εξωτερικών ([Δ]εδομένου εξάλλου ότι εξ όσων ηδυνήθημεν να αρυσθώμε εν τω μεταξύ πληροφοριών, εγεννήθησαν και ημίν αμφιβολίαι περί του αξιοπίστου της αναφερομένης εν τη αλληλογραφία πηγής» [509]. Το επεισόδιο είναι ενδεικτικό της διάχυτης εντύπωσης σε διάφορους υπερατλαντικούς «κύκλους» ότι η επερχόμενη συρρίκνωση των προγραμμάτων δωρεάν βοήθειας των ΗΠΑ προς τρίτες χώρες παγκοσμίως και η σταδιακή μετάπτωσή τους σε πωλήσεις, σε συνδυασμό με την διαρκούσα ελληνοτουρκική κρίση, ερμηνευόταν από μεσάζοντες (υπό πολλαπλές ιδιότητες, συχνά και πληροφοριοδοτών) ως

[507] Το θέμα της προτίμησης των F-104 αντί των F-5 έγινε αντικείμενο αντιπαράθεσης ενδοκομματικά μεν - δημοσία δε, στην Βουλή λίγο αργότερα, μεταξύ του βουλευτή Ηρακλείου της Ε.Κ. (απόστρατου της ΕΒΑ) Κ. Κονιωτάκη και του Π. Γαρουφαλιά, όταν ο πρώτος διατύπωσε σφοδρά παράπονα λόγω της υστέρησης των επιδόσεων του F-5 έναντι των νεώτερων MiG της βουλγαρικής πολεμικής αεροπορίας, τα οποία μπορούσε να αντιμετωπίσει μόνον το F-104 (κατά τον Κονιωτάκη). *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄ Σύνοδος Β΄, 14 Νοεμβρίου 1964-25 Ιουνίου 1965, τ. Γ΄, Συνεδρίασις 63η της 30ης Μαρτίου 1965, σσ 282-283.

[508] Υπήρξαν ΝΑΤΟϊκές σκέψεις ο τύπος να προσφερθεί στην ΕΒΑ το 1957, που απορρίφθηκαν επειδή το λειτουργικό κόστος του F-100 κρίθηκε υπέρογκο για τις ελληνικές δυνατότητες: Ι. Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2002, σ 282. Το F -100 είχε σχεδόν διπλάσια ταχύτητα, υπερδιπλάσια ακτίνα δράσης και λίγο μεγαλύτερη ικανότητα μεταφοράς φορτίου από το F-84F, που αποτελούσε τον κορμό και των δύο αεροποριών τότε. Η ΤΗΚ χρησιμοποίησε εντατικά τα F -100 πάνω απ' την Κύπρο μεταξύ 1964-74.

[509] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*/ΚΥ/1965/52/6/1/1, _0183/16-3-1965 ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ από το ελληνικό Προξενείο του Chicago (Τσαούσης) προς την πρεσβεία στη Washington, _ 1201/Β/29/22-3-65 ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ από την πρεσβεία στη Washington προς τη Δ΄ Πολιτική Δ/νση του ΥΠΕΞ, _Ν1925-26/10-4-65 ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ - ΕΠΕΙΓΟΝ από Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ προς το Γραφείου του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ, _ ΓΕΑ/6931/6/ΑΠΡ/Α-Α 2950, 6-5-1965, _Φ2190/00/26, 21-6-65 ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ - ΕΠΕΙΓΟΝ από ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/Γ΄ΜΕΟ/Γ2 προς Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ, _ Ν1925-38/21-8-1965 ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ από Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ προς την πρεσβεία στη Washington.

πεδίο δόξης λαμπρό για την προώθηση οπλικών συστημάτων έναντι αντιτίμου κι εξασφάλισης αδιαφανών προμηθειών διά της υποδαύλισης φόβων.

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω καθίσταται εξηγήσιμη η σπουδή του έλληνα ΥΕΘΑ να παράσχει ασθμαίνων τις απαιτούμενες από τον αμερικανό ομόλογό του εξηγήσεις, σε δύο διαδοχικά μηνύματα την 16η και την 17η Μαρτίου. Η εσπευσμένη εξάλλου αεροπορική άφιξη του Γρίβα στην Αθήνα μία μέρα νωρίτερα απ' την αρχικά ανακοινωμένη, προφανώς σχετιζόταν με το όλο θέμα, ειδικά κρίνοντας απ' τις σχετικές του εκθειαστικές για την αντιαεροπορική οργάνωση της Κύπρου δηλώσεις, αν και βάραινε κυρίως το ζήτημα της ενημέρωσης και των διαβουλεύσεων σχετικά με ό,τι θα κατέληγε στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ το επόμενο διάστημα [510]) . Στα δύο εκείνα μηνύματα προς τον McNamara πάντως, ο Γαρουφαλιάς επέμεινε ότι ούτε εν ενεργεία ούτε και σε αποστρατεία στελέχη των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων εκπαιδευμένα προηγουμένως στο *ΝΙΚΗ* μετέβησαν ποτέ στην Αίγυπτο για την εκμάθηση χειρισμού των S-75, παρά μόνον απόστρατοι πια πρώην χειριστές των *ΝΙΚΗ* στην Κύπρο «διά να προσφέρουν τας υπηρεσίας των» στην κυβέρνηση της Λευκωσίας. Ο Γαρουφαλιάς επαναλάμβανε και πάλι ότι θεωρούσε αναφαίρετο δικαίωμα της κυπριακής κυβέρνησης να προμηθεύεται τα της αυτοάμυνάς της ειδικά υπό το πρίσμα των τουρκικών απειλών, ότι η Άγκυρα είχε την ευκαιρία να ενημερωθεί για τις επίμαχες κυπριακές προμήθειες από την ίδια τη σοβιετική ηγεσία δια στόματος Podgorny κατά την πρόσφατη επίσκεψη του τελευταίου στην Άγκυρα, ότι οι SA-2 είναι αμυντικοί, πως όσο η Κύπρος δεν απολάμβανε αμυντικών εγγυήσεων αναφορικά με την παύση των τουρκικών απειλών δικαιούταν να θωρακίζεται κατά την κρίση της κυβέρνησής της κλπ [511].

Ο M. Brosio πάντως (τότε γεν. γραμματέας του ΝΑΤΟ) ανέβαλε τη συνάντηση μόνιμων αντιπροσώπων «επιλεγμένων χωρών» που είχε οριστεί για την 16η Μαρτίου με αντικείμενο την κλιμάκωση των εξοπλισμών στην Κύπρο, ενοχλημένος από την αμερικανική απαίτηση να μην κατονομαστούν ευθέως οι S-75 [512].

---

[510] *ΕΣΤΙΑ*, φύλλα Δευτέρας 15 και Τρίτης 16 Μαρτίου, σελ 2 σε αμφότερα. Από τα δημοσιεύματα αυτά προκύπτει ασάφεια σχετικά με τον σκοπό της ξαφνικής επίσκεψης: «διαβουλεύσεις με τον έλληνα ΥΕΘΑ Π. Γαρουφαλιά». Επίσης: *Ελευθερία*, 17/3/1965, στο εκτενές άρθρο της οποίας αναφέρεται η «μακρά συνομιλία» του Γρίβα αρχικά με τον Γαρουφαλιά κι έπειτα με τον Κωστόπουλο στις 16/3, χωρίς περισσότερες πληροφορίες.

[511] Μηνύματα Γαρουφαλιά προς McNamara μέσω της ελληνικής πρεσβείας στην αμερικανική πρωτεύουσα, 16 και 17/3/1965 στο Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 70-72, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 135-136.

[512] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, SECRET, Brief Summary of Cyprus Traffic, "eleven messages…" op cit. Θα μπορούσε κανείς να ανιχνεύσει απωθημένα της Συμμαχίας για τον εξοστρακισμό που τής είχε επιφυλαχθεί, σχεδόν από κάθε πλευρά, αναφορικά με την αναζήτηση

Η ανασκόπηση των πρόσφατων εξελίξεων γύρω από το θέμα που απέστειλε το Κέντρο της αμερικανικής διπλωματίας προς την πρεσβεία του στην Άγκυρα διέβλεπε μέσα από την κρισιμότητα των στιγμών την ευκαιρία υπέρβασης του κυπριακού αδιεξόδου δια της αναγκαστικής προσφυγής σε συνομιλίες των κύριων δρώντων και αναζήτηση λύσεων. Στο τηλεγράφημα αυτό προς τον R. A. Hare (Α.Π. 1010), το State Dept συγκεφαλαίωνε και προς τους πρεσβευτές του στην περιοχή τις αμερικανικές απαιτήσεις από την κάθε πλευρά, ώστε οι τυχόν συνομιλίες να συνεπάγονταν όφελος για τις ΗΠΑ ως εξής: από την ελλαδική πλευρά ζητείτο α) η αδρανοποίηση των SA-2 και η παύση περαιτέρω παραδόσεων πολεμικού υλικού ανατολικής προέλευσης στην Κύπρο, β) ο έλεγχος της τοπικής κυβέρνησης με σκοπό την αποφυγή κρίσεων, γ) να επιτραπεί η άνευ προσκομμάτων αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ, δ) η εκπομπή σαφούς μηνύματος προς την τουρκική πλευρά διά της αναδιάταξης των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Θράκη με προσανατολισμό εκ νέου αντιβουλγαρικό και τέλος ε) η αποδοχή συμβιβασμών στο Κυπριακό ζήτημα ως αναπόφευκτων. Οι αμερικανικές απαιτήσεις σε ό,τι αφορούσε την Άγκυρα περιστρέφονταν γύρω από α) τη δέσμευση αποφυγής στρατιωτικής επίθεσης (δεν διευκρινιζόταν αν εννοείτο κατά της Κύπρου αποκλειστικά ή και της Ελλάδας), β) την εξέταση των απόψεών της υπό το πρίσμα της προοπτικής διμερών συνομιλιών (με άλλα λόγια η τουρκική κυβέρνηση θα συμβουλευόταν να εξαρτήσει την αδιαλλαξία της από την ελληνική αποδοχή ή μη των συνομιλιών μαζί της) και γ) την ετοιμότητα για συμβιβασμούς. Από την Λευκωσία τέλος αναμενόταν να επιδείξει πνεύμα συνεργασίας με την Αθήνα σχετικά με την ακύρωση της εγκατάστασης των αντιαεροπορικών πυραύλων και διάθεση για συνομιλίες. Η αμερικανική στροφή προς την υποστήριξη της κυπριακής ανεξαρτησίας ως μόνης βιώσιμης εκδοχής, με κύρια έγνοια την εξασφάλιση ειρηνικής συνύπαρξης των δύο κοινοτήτων στο νησί καταγράφεται χωρίς περιστροφές στο βαρυσήμαντο από αυτήν την άποψη τηλεγράφημα του State Dept και κατά πάσα βεβαιότητα αποτελεί το τελικό προϊόν των προβληματισμών που αναπτύχθηκαν στη Washington από την εντελώς ανεπιθύμητη τροπή των κυπριακών εξοπλισμών και την επαπειλούμενη στρατηγικών διαστάσεων σοβιετική διείσδυση στο Κυπριακό «διά της οπλικής οδού» [513].

Από τη μόνιμη αντιπροσωπεία των ΗΠΑ στον ΟΗΕ μεταδιδόταν στις 16 Μαρτίου ότι υπήρχε η πιθανότητα της σύζευξης των απαιτήσεων του Συμβούλιου Ασφάλειας για

ρόλου στο Κυπριακό, από τη δεκαετία του ‘50 ακόμη –βλ. R. Holland, NATO and the struggle for Cyprus, *Journal of Modern Greek Studies*, Vol 13 no 1 (May 1995).

[513] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, SECRET, Brief Summary of Cyprus Traffic, “eleven messages warrant attention for the period 15 to 16 March 1965”, 17 March 1965 ibid.

περιορισμούς των εξοπλισμών στο νησί καθώς και για αυτοσυγκράτηση των εμπλεκομένων πλευρών, με την απόφαση για παράταση παραμονής της UNFICYP [514].

Τα επόμενα δύο αμερικανικά διπλωματικά τηλεγραφήματα που περιλαμβάνονται στο συγκεκριμένο απάνθισμα μηνυμάτων περιέχουν εξίσου σημαντικές πληροφορίες: από τη Λευκωσία μεταδιδόταν ότι [επιτέλους;] αναδύθηκε η αναζητούμενη εναγωνίως αφορμή η οποία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως εφαλτήριο πρωτοβουλιών κατάπαυσης του πυρός που στο περιεχόμενο τους θα μπορούσε να περιτυλιχθεί μεταξύ άλλων όρων και η ποθητή απομάκρυνση των SA-2: στην περιοχή Λεύκας-Αμπελικού (μεικτές κωμόπολη και κοινότητα αντίστοιχα, +50 χλμ δυτικά της Λευκωσίας, εν μέρει κατεχόμενες μετά το 1974) ξεκίνησαν αψιμαχίες [515], χωρίς μεν σοβαρές εκατέρωθεν απώλειες, που πάντως η ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ δήλωνε αδυναμία να ελέγξει την κλιμάκωσή τους. Ο στρατιωτικός ακόλουθος των ΗΠΑ άρχισε να υποβάλει εκθέσεις της κατάστασης σε καθημερινή βάση. Στην Αθήνα έκαναν την εμφάνισή τους στις 16 Μαρτίου τα πρώτα δημοσιεύματα με αντικείμενο τους πυραύλους, αλλά κυρίως τις ξαφνικές απειλές διασάλευσης της ειρήνης [516]. Ο τούρκος πρεσβευτής στη Washington επισκέφθηκε το State Dept για να το

[514] Ibid. Την έμμεση απειλή για την UNFICYP διατύπωσε και ο καναδός υπουργός εξωτερικών: Ελευθερία 17/3/1965.

[515] Αυτές που ο έλληνας πρεσβευτής στη Washington διαβεβαίωνε τους αμερικανούς επίσημους συνομιλητές του ότι η ελλαδική πλευρά παρακολουθούσε στενά, ώστε να μην εξελιχθούν σε οτιδήποτε παραπάνω από «προστριβές»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Γ' σ 70. Τα γεγονότα είχαν την αφετηρία τους στην τουρκοκυπριακή απόπειρα να στρωθεί κανονική οδός σύνδεσης μεταξύ των δύο συγκεκριμένων οικισμών με τη χρήση γαιοπροωθητών στις 12 Μαρτίου, ενέργεια που εκλήφθηκε ως απόπειρα συνένωσης αυτών σε θύλακα και πυροδότησε την ένοπλη ελληνοκυπριακή αντίδραση (κατάληψη γειτονικών λόφων). Η ανταλλαγή σποραδικών πυρών προξένησε δύο θανάτους κι έναν τραυματισμό. Η Δύναμη του ΟΗΕ απέτυχε να συγκρατήσει τη βία, ο επικεφαλής της πάντως χαρακτήρισε τις εξελίξεις ως ελάσσονος κλίμακας ταραχές: Embtel 1110 από την πρεσβεία ΗΠΑ στη Λευκωσία, Brief summary of Cyprus MSG traffic (17 March), Op-616c/jm, 18 March 65, Walter F Schlech jr, Director Politico-Military Policy Division. Η οριακά άξια λόγου έκταση των συγκρούσεων δεν απέτρεψε τη σκόπιμη μεγέθυνσή τους από την αμερικανική πλευρά, που κατά τη χρονική εκείνη στιγμή αναζητούσε εναγωνίως αφορμές για να προφασισθεί την ύπαρξη Κρίσης, ώστε να επινοήσει μέτρα κατάπαυσης του πυρός και αποκλιμάκωσης τα οποία θα περιελάμβαναν τον αφοπλισμό των αντιμαχομένων γενικά και την διακαώς επιθυμητή αναστολή των ελληνοκυπριακών εξοπλισμών ειδικά. Στο πλαίσιο της τελευταίας, ασφαλώς οι SA-2 είχαν εξασφαλισμένη την περίοπτη θέση. Για την τουρκική αντίδραση (διάβημα) γίνεται λόγος αμέσως μετά.

[516] Ενδεικτικά – *Αθηναϊκή*: «Πυκνούνται τα νέφη πολέμου εις Κύπρον /ενώ η Ουάσιγκτων ανησυχεί και οι Τούρκοι απειλούν με νέους βομβαρδισμούς και 'εισβολήν' / Μακάριος: θα αποκρούσωμεν πάσαν επίθεσιν /Αθρόα εισροή στρατού (και τούρκων επιτελαρχών) εις Αλεξανδρέττα». *Μεσημβρινή*: «Το κυπριακόν ηφαίστιον πάλιν εν ενεργεία / απειλή βομβαρδισμών», *Καθημερινή*: «Εκρηκτική απέβη η κατάστασις εις Κύπρον / Απειλούνται νέοι τουρκικοί αεροπορικοί βομβαρδισμοί / Μακάριος: θα εξουδετερωθούν όλοι οι τουρκικοί θύλακοι». *Ελευθερία*: «Ρωσικοί πύραυλοι εις την Κύπρον; / Τούρκοι απειλούν βομβαρδισμόν», *Εθνικός Κήρυξ*: «Έκρυθμος η κατάστασις εις Κύπρον / οι τούρκοι απειλούν επέμβασιν και βομβαρδισμόν της νήσου», και (η πλέον εύστοχη ίσως σύνοψη) *ΈΘΝΟΣ*: «Η Τουρκία ηπείλησεν χθες επισήμως: Επέμβασις εις Κύπρον. /Αιτία: η αποστολή αντιαεροπορικών πυραύλων /Αφορμή: η επιτυχής ενέργεια της Εθνοφρουράς εις Αμπελικού». Όλα

ενημερώσει ότι οι προμήθειες των τουρκοκύπριων στα Κόκκινα, όπως και σε άλλους θύλακες, κόντευαν να εξαντληθούν και ίσως γινόταν απαραίτητη η αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας διά θαλάσσης παρόλο που η κυπριακή κυβέρνηση δεν επέτρεπε στην Ερυθρά Ημισέληνο την εκφόρτωσή της. Επιπλέον, το Αμπελικό υφίστατο αποκλεισμό που η UNFICYP αδυνατούσε να τερματίσει. Η ασυνήθιστη αντίδραση της τουρκικής κυβέρνησης αναφορικά με ένα ουσιαστικά ήσσον συμβάν στην Κύπρο (ο τούρκος υπουργός εξωτερικών είχε καλέσει στις 10 το βράδυ επειγόντως τον έλληνα πρεσβευτή στην Άγκυρα Πούμπουρα για να τού επιδώσει διάβημα της κυβέρνησής του σχετικά με τα συμβάντα Λεύκας - Αμπελικού), έγινε αντικείμενο ειδικής σύσκεψης των Γαρουφαλιά και Κωστόπουλου στην Αθήνα, προκειμένου να αποφασιστεί ο τόνος και το περιεχόμενο της ελληνικής απάντησης [517]. Η Τουρκία εξάλλου είχε μόλις προχωρήσει σε μία ακόμη επιδεικτική κίνηση στρατιωτικού χαρακτήρα, κινητοποιώντας πολυάριθμες μονάδες του ναυτικού της. Ο ακόλουθος άμυνας των ΗΠΑ στην Άγκυρα επιβεβαίωνε την επιφυλακή των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων. Παρατήρησε ακόμη ότι «η ένταση που επικρατεί στον στρατιωτικό κόσμο της χώρας, όπως και στον ευρύτερο πληθυσμό, υποδαυλίζεται από εμπρηστικά δημοσιεύματα στον Τύπο [518], ενώ το τουρκικό ΓΕΕΘΑ λαμβάνει σκληρή αντιαμερικανική θέση». Ο αμερικανός στρατιωτικός εμφανιζόταν απαισιόδοξος αναφορικά με την επανάληψη κατευναστικών πολιτικών πρωτοβουλιών που στο παρελθόν αποδείχθηκαν λειτουργικές, δεδομένου ότι η διάθεση των τούρκων συνομιλητών του

τα ανωτέρω αφορούν στους τίτλους των οκτάστηλων πρωτοσέλιδων της 16ης Μαρτίου. Το *Βήμα*, που συντονίστηκε με ημερήσια αργοπορία (πρωτοσέλιδο οκτάστηλο 17/3: «Σοβιετικοί πύραυλοι εις την Αίγυπτον προορίζονται δι' άμυναν της Κύπρου») περιείχε, αποκλειστικά αυτό, ισχυρισμό σύμφωνα με τον οποίο «υπό της ελληνικής κυβερνήσεως εδόθη εις την Ουάσιγκτων η απάντησις ότι η αποστολή των σοβιετικών όπλων, ως και η άφιξις των σοβιετικών πυραύλων εις Αίγυπτον εγένετο συμφώνως προς τους όρους παλαιοτέρας σοβιετοκυπριακής συμφωνίας, η εκτέλεσις της οποίας συμπληρώνεται, κατά τας υπάρχουσας εις Αθήνα πληροφορίας». Για το πότε ακριβώς και σε ποιο βαθμό περιήλθε σε γνώση των ΗΠΑ η επίμαχη συμφωνία, γίνεται λόγος παρακάτω.

[517] Η είδηση δημοσιεύθηκε μία μέρα αργότερα (*Ελευθερία, Αυγή, Βήμα*: Τετάρτη 17/3/1965).

[518] Ο Σπ. Παπαγεωργίου, στο έργο του *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ op cit σσ 299-301, παραθέτει μεταξύ άλλων άρθρο γνώμης του Abdi *İpekçi* στη *Millyet*, δημοσίευμα κατά του Γρίβα στη *Yeni gazette* και άρθρο περί επιφυλακής των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στο φύλλο της *Aksam*, (όλα στα φύλλα της 16ης Μαρτίου). Πλέον απειλητικό υπήρξε ένα άρθρο στην *Tertzuman* της ίδιας ημέρας, σύμφωνα με το οποίο «αρμάδα» αποτελούμενη από αντιτορπιλικά, 6 υποβρύχια, 8 αποβατικά (άγνωστου μεγέθους) και 10 τορπιλακάτους απέπλευσε απ' τον ναύσταθμο του Gölcük με προορισμό την Αλεξανδρέττα. Όλα τα πλοία ήταν «ανεφοδιασμένα με προμήθειες τροφίμων επαρκείς για 5 μήνες [sic]». Την αναφορά αυτή επρόκειτο να αναπαράγουν οι αθηναϊκές εφημερίδες, στην διογκωμένη μάλιστα εκδοχή της που παρουσιάστηκε από το ειδησεογραφικό πρακτορείο *Associated Press* («μοίρες συνολικής δύναμης 33 σκαφών του τουρκικού πολεμικού ναυτικού αποτελούμενες από 9 αντιτορπιλικά, 6 υποβρύχια, 8 αποβατικά και 10 τορπιλακάτους εισήλθαν στη Μεσόγειο προερχόμενες από τον Μαρμαρά»): *Ελευθερία*, 2η έκδοση *Απογευματινής*, *Μεσημβρινή,* 17/3*, Αυγή* 18/3.

χαρακτηριζόταν πλέον από «επικοινωνιακή απροθυμία» [519]. Παρουσιάζοντάς το ενδεχομένως ως συνέπεια του κλίματος εκτράχυνσης που προέκυπτε απ' όλα τα παραπάνω, η αξιωματούχος του State Dept K. Bracken ανέφερε στις 16 Μαρτίου στον Αλ. Μάτσα ότι ο Γρίβας διέταξε -κατόπιν κυβερνητικών οδηγιών από την Αθήνα- «πλοίον κομίζον Σοβιετικά εφόδια … επαναπλεύσει εις Αίγυπτον χωρίς να εκφορτώση εν Κύπρω» [520].

Το πρωί της 17ης Μαρτίου ο ελληνοκύπριος υπουργός εσωτερικών και άμυνας Π. Γιωρκάτζης συνάντησε στην κυπριακή πρωτεύουσα εσπευσμένα τον σοβιετικό στρατιωτικό ακόλουθο και αντιπροσωπεία της Κεντρικής Επιτροπής του ΑΚΕΛ (με θέμα κατά δημοσιογραφικές πληροφορίες τα τεκταινόμενα) [521], ενώ ο Μάτσας επισκέφθηκε τον αμερικανό ΥΕΘΑ για να τού επιδώσει το μήνυμα του Π. Γαρουφαλιά. Σε δύο διαδοχικά τηλεγραφήματα της ημέρας αυτής με αποδέκτες τους Γ. Παπανδρέου - Π. Γαρουφαλιά - Σ. Κωστόπουλο, ο έλληνας πρεσβευτής συνόψιζε τις παραμέτρους που καθόρισαν τη συζήτησή του με τον R. McNamara: κατά τον έλληνα διπλωμάτη ευδιάκριτες ήταν η επιχειρησιακή, η πολιτική, και η διεθνής συνιστώσα των αμερικανικών αιτιάσεων, αναπόφευκτα λοιπόν και των ελληνικών αποκρίσεων.

---

[519] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, Op-61 616C/jm, SECRET, Brief Summary of Cyprus Traffic, "eleven messages…" op cit σ 2.

[520] Τηλεγράφημα 19-3-1965 του Μάτσα προς τους Γ. Παπανδρέου-Π. Γαρουφαλιά- Σ. Κωστόπουλο στο Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Γ' σ 78. Ο Αλ. Μάτσας δεν απευθύνθηκε άμεσα στους προϊσταμένους του για το σχολιασμό των επίμαχων πληροφοριών, ούτε για περαιτέρω οδηγίες, πριν παρέλθουν 3 ολόκληρες ημέρες -αν και βρισκόταν σε πυκνή καθημερινή επαφή με την Αθήνα. Πιθανόν να συνήγαγε πως σκόπιμα δεν ενημερώθηκε από την Αθήνα και όταν, συμπτωματικά μόνον, υπέπεσε στην αντίληψή του αυτή η εξέλιξη μέσω ανορθόδοξης οδού (της στιχομυθίας με την K. Bracken), απέφυγε να ζητήσει διευκρινήσεις «σε πραγματικό χρόνο», υποψιαζόμενος την διεξαγωγή μυστικής διπλωματίας που δεν τού κοινοποιήθηκε «για ευρύτερους λόγους ασφαλείας». Ούτως ή άλλως, οι διαβεβαιώσεις του έλληνα ΥΕΘΑ προς τον αμερικανό διπλωμάτη N. Anschuetz ήταν από τη φύση τους ευαίσθητες, τόσο πολιτικά (αφού παρασχέθηκαν κρυφά από την Κοινή Γνώμη) όσο και επιχειρησιακά (αμετάπειστοι σε Αθήνα και Λευκωσία -ο Γρίβας λχ- προεξοφλείτο ότι δεν θα τηρούσαν ένα εξοπλιστικό "moratorium", ειδικά σε μία τόσο κρίσιμη στιγμή). Για όλους αυτούς τους λόγους, δεν αποκλείεται ο Α. Μάτσας να κρατήθηκε σε πρώτη φάση επί τούτω σε άγνοια από τους προϊσταμένους του. Καθώς ήταν έμπειρος, εικάζεται πως υποψιάστηκε το παρασκήνιο κι άφησε να παρέλθουν λίγες μέρες πριν αποστείλει το ανωτέρω μήνυμα στο οποίο εξέφραζε προσεκτικά την ενόχλησή του για την έλλειψη πληροφόρησης που τού επιφύλαξαν όλοι οι αποδέκτες του μηνύματός του (ήταν άλλωστε γνωστή η εγκάρδια προσωπική του σχέση με τον έλληνα πρωθυπουργό). Είναι εν πάση περιπτώσει γεγονός ότι μετά την αόριστη συγκατάνευση του Γ. Παπανδρέου στις 15 Μαρτίου και κυρίως την απότοκη δέσμευση του Π. Γαρουφαλιά προς τον αναπληρωτή επικεφαλής της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα την επομένη, οι υποψίες προσωπικής παρέμβασης του έλληνα υπουργού για την αναστροφή πλοίων με το επίμαχο φορτίο αιωρούνται βάσιμα και μόνιμα, συμπεριλαμβανομένης και της παρεμπόδισης πρόσθετων πλόων για τους οποίους δεν έγινε δυνατή καμία περαιτέρω διασταύρωση. Παρακάτω σημειώνονται μόνον όσα αφορούν σε επιβεβαιωμένους πλόες καραβιών που επέστρεψαν άπρακτα στην Αίγυπτο.

[521] *Αυγή*, 17/3/1965.

Εκκινώντας από την αποτίμηση του ελληνικού μνημονίου προς τον G. W. Ball, ο αμερικανός υπουργός εθνικής άμυνας τόνισε πως « προκύπτουν εκ τούτου πολλά ζητήματα, ως σπουδαιότατον ασφαλείας. Προσωπικόν εκπαιδευθέν επί μυστικών όπλων εκτίθεται εις συνεχή επαφήν μετά τεχνικών εχθρού ίνα διδαχθή χειρισμόν εχθρικών όπλων. Δεν διδάσκεται μόνον, αλλά ακουσίως διδάσκει. Δημιουργείται άμεσος κίνδυνος συρράξεως. Απειλείται διασπασθή Συμμαχία. Αλλά, πολύ αμεσώτερον, απειλείται καταστραφή Ελλάς [522]». Οι απειλές McNamara απώλεσαν τον απλοϊκά κινδυνολογικό τόνο τους μετά τις εκ νέου επικλήσεις του Μάτσα περί νομότυπης ελευθερίας στρατολόγησης απολυμένων ελλήνων στρατιωτικών από αλλοδαπές ένοπλες δυνάμεις: αν αναπτυσσόταν δημόσια συζήτηση γύρω από το ζήτημα, η (προεξοφλημένη) κατακραυγή στο Κογκρέσο θα προσέθετε μεγάλες δυσκολίες στη συνέχιση του προγράμματος αμυντικής βοήθειας προς την Ελλάδα, ενώ θα επιβάρυνε και συνολικότερα τις διμερείς σχέσεις όπως και την «κοινή προσπάθεια αμύνης ΝΑΤΟ», αντέτεινε με νόημα ο συνομιλητής του Αλ. Μάτσα (υπαινισσόμενος την προγραμματισμένη και τις ad hoc αμερικανικές / ΝΑΤΟϊκές «αιμοδοσίες» των ελληνικών ΕΔ) [523]. Σχετικά με την πληροφόρηση και τις αντιδράσεις της Τουρκίας, ο McNamara υποκρίθηκε άγνοια, εκμεταλλεύθηκε πάντως πλήρως τις ανησυχίες που διατύπωσε ο Μάτσας μήπως η Μόσχα υπαινιχθεί στην Άγκυρα ότι «οι πύραυλοι δεν είναι μόνον αμυντικοί. Προς εξαπόλυσιν καταστροφής [524]» και συνδαύλισε τούτους τους φόβους [525]. Οι Ηνωμένες Πολιτείες εν πάση περιπτώσει καταμαρτυρούσαν στην ελληνική

[522] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* ibid τ. Γ' τηλεγράφημα Μάτσα 1182/17-3-65 προς Γ. Παπανδρέου-Π. Γαρουφαλιά- Σ. Κωστόπουλο, σ 72.

[523] Το σύνολο των σημείων αυτών επιβεβαιώνεται στο τηλεγράφημα 1172 από το State Dept προς την πρεσβεία ΗΠΑ στην Αθήνα, *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, … Brief summary of Cyprus MSG traffic (17 March), Op-616c/jm, 18 March 65 op cit.

[524] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σ 73.

[525] Σχετικά με τον επίμαχο υπαινιγμό, θα μπορούσε να σημειωθεί ότι παραμένει άγνωστος ο τότε βαθμός πληροφόρησης της ελληνικής πλευράς για ορισμένες κρίσιμες «λεπτομέρειες» της κουβανικής κρίσης του Οκτωβρίου 1962, όπως για την παρουσία τακτικών ατομικών όπλων στη διάθεση του σοβιετικού ανώτατου τοπικού διοικητή, διάσταση που αποδείχθηκε ότι είχε διαφύγει της αμερικανικής επιτήρησης και που παραλίγο να είχε οδηγήσει σε λανθασμένες εκτιμήσεις και στη σύρραξη καθ' αυτήν τελικά. Σε εκείνην την Κρίση, η έγκαιρη ανάπτυξη των SA-2 είχε επιτρέψει στους σοβιετικούς να προωθήσουν με άνεση (χωρίς δηλαδή τον φόβο αμερικανικών αεροπορικών πληγμάτων) στο νησί της Καραϊβικής ευμέγεθες εκστρατευτικό σώμα που υποστηριζόταν από βαριά όπλα (μεταξύ άλλων και από τους προαναφερθέντες «τακτικούς» πυραύλους εδάφους-εδάφους βραχέος βεληνεκούς με ατομικές κεφαλές). Είχε τότε υπάρξει διχογνωμία μεταξύ των αμερικανών ιθυνόντων, κατά πόσον η παρουσία της σοβιετικής αντιαεροπορικής «ομπρέλας» και κυρίως των S-75 (οι οποίοι είχαν εντοπιστεί εγκαίρως), προοιωνιζόταν δυσμενείς εξελίξεις. Περαιτέρω, στην κορύφωση της κρίσης εκείνης (27/10/1962), ένα κατασκοπευτικό τους αεροσκάφος τύπου U-2 καταρρίφθηκε πάνω από την Κούβα, έπειτα από επιτυχή του αναχαίτιση με υπαίτιο το επίμαχο σύστημα (SA-2), πύραυλοι του οποίου οδήγησαν στην απώλεια του αεροσκάφους και στον θάνατο του χειριστή του, R. Anderson. Το βέβαιον είναι ότι οι ΗΠΑ παρουσιάζονταν δικαιολογημένα υπερευαίσθητες έκτοτε, κάθε φορά που πληροφορούνταν την παρουσία του σε ένα εν ενεργεία ή εν δυνάμει θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αφετέρου, φαντάζει από κάθε άποψη υπερβολικό να

πλευρά, επίσημα τουλάχιστον, όχι την αποτυχία ελέγχου επί των κυπριακών εξοπλιστικών παραγγελιών, αλλά την απόκρυψη της πληροφόρησης που είχε γύρω από αυτές η Αθήνα, όπως και την εικαζόμενη εκπαίδευση ελλαδιτών ήδη εξοικειωμένων με παρεμφερή συστήματα. Ο Μάτσας ζητούσε από το Κέντρο οδηγίες κυρίως τί να απαντούσε στους αμερικανούς σχετικά με το πότε και ποιές ακριβώς πληροφορίες είχε η ελληνική πλευρά πάνω στο θέμα διότι το ζήτημα, όπως το αντιλαμβανόταν εκείνος, διέθετε ηθική και πρακτική συνάμα υπόσταση: ούτε θα μπορούσε η Αθήνα να προκρίνει τη συμμαχική νομιμοφροσύνη απέναντι στην κυπριακή ασφάλεια, ούτε και και θα ήταν σε θέση να παρεμποδίσει κάποια κίνηση αμυντικής θωράκισης της Λευκωσίας, παρά μόνο με «ασύλληπτο δυναμική επέμβαση» -που, κι αν ακόμη επιλεγόταν ως ύστατο μέσο, «θα έπληττεν όμως ανεπανορθώτως πάσαν επιρροήν Ελλάδος επί Κύπρου. Ώστε Συμμαχία μόνο ζημίαν θα απεκόμιζεν». Ο έλληνας πρεσβευτής εύλογα απέφυγε να προβάλλει τις σκέψεις του αυτές κατά τις συνομιλίες με τους αμερικανούς, αφού «θα εκινδύνευον εκληφθούν ως ομολογία γνώσεως και αποκρύψεως». Προτίμησε να υπενθυμίσει στον McNamara τις ήδη γνωστές στο State Dept διαβεβαιώσεις του Γαρουφαλιά [526] ότι διά του Γρίβα θα επιχειρείτο να επιτευχθεί 15θήμερη αναβολή της εγκατάστασης των SA-2 στην Κύπρο, όπως και ότι είχε κιόλας αποσταλεί στην Αίγυπτο ανώτατος αξιωματικός της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας για τη διερεύνηση του θέματος ασφάλειας που

φοβούνταν οι ΗΠΑ την ανάπτυξη σοβιετικών ατομικών /πυρηνικών όπλων μεταγενέστερα στην Κύπρο, αφότου οι κυπριακοί SA-2 θα είχαν κηρυχθεί επιχειρησιακοί. Εκτός αυτού, κάθε άλλη, εναλλακτική ερμηνεία κρίνεται άστοχη: το σύστημα, στην διαθέσιμη εκδοχή του, δεν πληρούσε προδιαγραφές επιθετικής αξιοποίησης για να πλήξει τουρκικό έδαφος χρησιμοποιούμενο ως πυραυλικό σύστημα εδάφους-εδάφους. Επίσης, η ειδική έκδοσή του με ατομική κεφαλή βρισκόταν σε αποκλειστικά στην υπηρεσία της αεράμυνας της ΕΣΣΔ (βλ. και παρακάτω αναφορά στο άστοχο του παραλληλισμού με την περίπτωση της Κούβας). Ίσως ο συλλογισμός του Μάτσα να εδραζόταν απλώς σε γενικότερες σκέψεις και άγχη, εύλογα μια και στην συνείδηση των μη-καταρτισμένων τεχνικά πολιτών ανά την υφήλιο, την εποχή εκείνη οι πύραυλοι ήταν ταυτισμένοι με τα όπλα μαζικής καταστροφής ως μέσα μεταφοράς τέτοιων κεφαλών. Η αμερικανική πρεσβεία πάντως μετέδιδε από την Άγκυρα την ίδια μέρα ότι στη συνομιλία που είχε ο R. A. Hare με τον τούρκο πρωθυπουργό Ürgüplü, μνεία των S-75 δεν έγινε από καμία πλευρά. Η τουρκική ηγεσία περιορίστηκε να δηλώσει την έλλειψη διάθεσης αυτοπεριορισμού της σε περίπτωση που συνεχίζονταν οι ελληνοκυπριακές επιθέσεις ή ακόμη και προκλήσεις, καθώς και την δυσαρέσκειά της για τη διακριτική αμερικανική έγκριση του υπερεξοπλισμού των ελλήνων που παρήγαγε τοπικές ανισορροπίες στην Κύπρο. Ο επικεφαλής της τουρκικής κυβέρνησης εκφράσθηκε θετικά υπέρ ενός πρώτου βήματος προσέγγισης που θα περιελάμβανε τις δύο «μητρικές» κυβερνήσεις χωρίς τη συμμετοχή του Μακάριου (κοινός τόπος έκτοτε των τουρκικών, συχνότατα και των κυβερνητικών θέσεων της Αθήνας επίσης), και αρνητικά για την άποψη του ειδικού μεσολαβητή του ΟΗΕ, η οποία υποβίβαζε την τουρκοκυπριακή πλευρά σε εξεγερμένη κοινότητα κατά της νόμιμης κυβέρνησής της. Embtel 1355/17 Μαρτίου 1965, Brief summary of Cyprus MSG traffic (17 March), Op-616c/jm, 18 March 65 op cit.

[526] Εκείνες για τις οποίες στις 19/3 διατύπωσε παράπονα προς το Κέντρο ότι είχε προφορική μόνο πληροφόρηση την «ενδεκάτη ώρα» από αμερικανική μάλιστα πηγή, ενώ κανένα από τα δύο αρμόδια υπουργεία (εξωτερικών-εθνικής άμυνας) της χώρας του δεν τον ενημέρωσαν σχετικά –βλ. υποσημ. 520.

απασχολούσε τις ΗΠΑ. Ο McNamara δεν αρνήθηκε τις ουσιαστικές αμερικανικές προτεραιότητες, χαρακτηρίζοντας την πρώτη ενέργεια «λίαν εποικοδομητική», πάντως δεν έδειξε να μεταπείθεται αναφορικά με την αναβολή της συνάντησής του με τον Γαρουφαλιά, ακόμη και για λόγους εντυπώσεων: αν η συνάντηση πραγματοποιείτο κανονικά, οι ΗΠΑ θα εμφανίζονταν να εγκρίνουν τις τελευταίες αυτές εξελίξεις, στις οποίες στην πραγματικότητα τόσο σφοδρά αντιτίθεντο [527].

Μέχρι το μεσημέρι, ο Γαρουφαλιάς είχε διαδοχικές συσκέψεις με τους βασιλιά, Γρίβα (με αυτόν, διόλου συμπτωματικά, σε χώρους του ΓΕΝ) και με όλη την υπόλοιπη ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων (τον υφυπουργό του, τους αρχηγούς του ΓΕΕΘΑ, του ΓΕΣ και του ΓΕΑ) πριν μεταβεί στο Καστρί [528]. Από το μεσημέρι μέχρι το βράδυ, ο Γρίβας (αφού όπως αναφέρθηκε ταξίδεψε από την Κύπρο εσπευσμένα επί τούτω) συναντήθηκε κατά σειρά με τους Στ. Στεφανόπουλο (αντιπρόεδρο της κυβέρνησης), Γ. Παπανδρέου, Στ. Κωστόπουλο, τον Α/ΓΕΕΘΑ Πιπιλή, και τον πρεσβευτή της Αθήνας στη Λευκωσία Μ. Αλεξανδράκη. Οι πληροφορίες για επικείμενη όξυνση των τουρκικών αντιδράσεων δεν άφηναν περιθώρια χαλάρωσης [529]. Ο συμπολιτευόμενος αθηναϊκός Τύπος εντωμεταξύ εκκίνησε ενημερωτική εκστρατεία του ελλαδικού κοινού σχετικά με την σκοπιμότητα εφοδιασμού της Κύπρου με σύγχρονα αντιαεροπορικά όπλα, θέτοντας τις βασικές παραμέτρους του ζητήματος ως εξής: δεδομένη, ειδικά μετά τον Αύγουστο του 1964, ήταν η απειλή, πρακτικά ανύπαρκτη αφετέρου η δυνατότητα εκτέλεσης αποστολών αναχαίτισης από πλευράς ΕΒΑ εφόσον τα αεροσκάφη της εξορμούσαν από ελλαδικά αεροδρόμια, αντιστρόφως ανάλογη η ευχέρεια της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας ΤΗΚ να δράσει ανενόχλητη για σχεδόν ανεξάντλητο χρονικό διάστημα επιχειρώντας από τις κοντινές στην Κύπρο βάσεις της επί τουρκικού εδάφους, συναφής η ικανότητά της να εκτελέσει όχι απλώς επιθέσεις κορεσμού της ούτως ή άλλως υποτυπώδους ελληνοκυπριακής αντιαεροπορικής άμυνας, αλλά ακόμη και να προχωρήσει σε απομόνωση του χερσαίου πεδίου μάχης αφού θα είχε προηγουμένως επιτύχει απόλυτη τοπική αεροπορική υπεροχή (κυριαρχία) στους ουρανούς οιασδήποτε επιμέρους περιοχής του κυπριακού θεάτρου επιχειρήσεων [530] (εννοείται με την εξαίρεση της περίπτωσης που θα είχε διαφορετική άποψη η τοπικά εδρεύουσα RAF).

Το μεσημβρινό μήνυμα (17 Μαρτίου) του αμερικανού στρατιωτικού ακόλουθου στην Άγκυρα προς τη Washington έκανε λόγο για προοδευτική αύξηση της τουρκικής

[527] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Γ' σσ 72-75.
[528] *Απογευματινή, Καθημερινή*, 17/3/1965.
[529] *Ελευθερία*, Τετάρτη 17 Μαρτίου και *ΈΘΝΟΣ*, Πέμπτη 18 Μαρτίου.
[530] Υπαινικτικά και με απλουστευμένη διατύπωση, τα ανωτέρω απαντώνται στο κύριο άρθρο της *Ελευθερίας*, φύλλο Τετάρτης 17/3/1965.

στρατιωτικής κινητικότητας και κυρίως για την καλλιέργεια κλίματος όξυνσης στην κοινή γνώμη από τον εγχώριο Τύπο [531]. Ο ένστολος αξιωματούχος των ΗΠΑ εκτιμούσε ότι οι αρχικές τουρκικές επιλογές θα κινούνταν μεταξύ αεροπορικής και ναυτικής δράσης (βομβαρδισμών) –αν και δεν υπήρχαν σαφείς ενδείξεις για επικείμενη αποβατική ενέργεια, εκτός αν επιχειρείτο εξάλειψη των τουρκοκυπριακών θυλάκων από ελληνοκυπριακής πλευράς. Σε εκείνη την περίπτωση, μάλλον θα πυροδοτείτο ανεξέλεγκτα κάθε δυνατή τουρκική στρατιωτική αντίδραση, πιθανόν ακόμη και «εν βρασμώ», χωρίς να τηρηθούν τα «επιχειρησιακά πρωτόκολλα» ενδεδειγμένων κινήσεων [532]. Ο στρατιωτικός ακόλουθος κατέληγε ότι η τουρκική ηγεσία θα απέφευγε οποιαδήποτε πρωτοβουλία πριν εξαντλήσει τις διπλωματικές προσπάθειες εξεύρεσης λύσης και εφόσον δεν προκαλείτο, προέβλεπε όμως ότι η κατάσταση θα μεταβαλλόταν μόλις γίνονταν γνωστές στην Άγκυρα ακριβείς

[531] Ο Σ. Παπαγεωργίου (*Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σσ 301-302, 304) παραθέτει τα πηχυαία (5στηλα-8στηλα) πρωτοσέλιδα των ευρύτατης κυκλοφορίας *Milliyet, Hürriyet, Ulus, Dünya, Haber, Yeni Istambul, Yeni Gazette, Tertzuman*, που όλα περιείχαν προειδοποιήσεις πολέμου προς την Ελλάδα. Χαρακτηριστικότερο όλων το άρθρο της *Yeni Gazette*, συνέδεε εικασίες ότι «οι ρωμιοί σχεδιάζουν να κατασφάξουν τους τουρκοκύπριους την 25η Μαρτίου … στα πλαίσια βρυκολακιάσματος της Μεγάλης Ιδέας» με αναφορά στα νέα αντιαεροπορικά μέσα που ήταν υπό απόκτηση από την Κύπρο. Απειλούσε ότι το τουρκικό ναυτικό με την αεροπορία θα έσωζαν και τους ομοεθνείς τους στην Κύπρο αλλά και θα εξαπέλυαν αιφνιδιαστικές επιδρομές στη Ρόδο ή τη Θεσ/νίκη την ημέρα της ελληνικής εθνικής γιορτής, που οι αντίπαλοί τους θα επιχειρούσαν την εθνοκάθαρση στο νησί και θα ανέμεναν τιμωρητικές αεροπορικές επιδρομές μόνον πάνω απ' τους κυπριακούς ουρανούς. Συγκρινόταν τέλος το αίσθημα εθνικής ομοψυχίας που διέπνεε την τουρκική κοινωνία με εκείνο που επικρατούσε το 1922.

[532] Ο *Εθνικός Κήρυξ* (18/3/65) αναπαρήγαγε δημοσίευμα των *Times* του Λονδίνου (κατατοπιστικός υπότιτλος: «ουδείς πιστεύει εις την απόβασιν») που έθετε τα επίμαχα δεδομένα στην ορθή τους αιτιώδη αλληλουχία: η απειλή των τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών παρέμενε μεν, όμως αν αυτοί υλοποιούνταν εκ νέου, «θα έδιδον την ευκαιρίαν εις τους ελληνοκυπρίους καταλάβουν όλας τας υπολοίπους θέσεις των τουρκοκυπρίων και να εμφανίσουν εις τον ΟΗΕ ως τετελεσμένον γεγονός την ελληνοκυπριακήν κατοχήν ολοκλήρου της νήσου». Η παρατήρηση αυτή συνιστά κρίσιμης σημασίας επισήμανση και ασφαλώς θα ενσωματώθηκε στην επιχειρησιακή παραμετροποίηση των στρατιωτικών αντιδράσεων που εξέταζαν οι τούρκοι επιτελείς (μέχρι το 1974). Μόνο η κατάληψη κάποιου ελάχιστου τμήματος της κυπριακής επικράτειας θα μπορούσε να κριθεί πολιτικά αποδεκτό για την Τουρκία ισοδύναμο τετελεσμένο της σάρωσης των τουρκοκυπριακών θυλάκων από τις ελληνικές δυνάμεις. Μέχρι επομένως να πιστοποιηθεί -στα ίδια τα τουρκικά μάτια και δη των καθ' ύλην αρμόδιων στρατιωτικών- η δυνατότητα της Άγκυρας για εκτέλεση απόβασης στρατηγικού χαρακτήρα (οπότε η αεροπορική της υπεροχή πάνω από το νησί θα συνέδραμε αυτήν την ενέργεια αποφασιστικά, λειτουργώντας ως κρίσιμο προαπαιτούμενο), οι επιδρομές από αέρος μπορούσαν απλά να αποδειχθούν αφορμή-θρυαλλίδα εφαρμογής των ελληνοκυπριακών εκκαθαρίσεων, εάν επαναλαμβάνονταν με τα πολυαίμακτα και ταπεινωτικά τους αποτελέσματα για τον ελληνοκυπριακό λαό και την ηγεσία του. Με αυτό το σκεπτικό, η ενίσχυση της κυπριακής αντιαεροπορικής άμυνας μπορούσε να λειτουργήσει αποτρεπτικά για τους μελλοντικούς τουρκικούς σχεδιασμούς, όπως και αδιαμφισβήτητα να περιορίσει ακόμη περισσότερο την αξιοποίηση της ΤΗΚ ως βραχίονα εκδήλωσης της εκάστοτε ενόχλησης της Άγκυρας στα τεκταινόμενα επί του κυπριακού εδάφους. Τα βρετανοαμερικανικά κίνητρα για την απομάκρυνση των S-75 αφετέρου, ήταν πολύ πιο επείγοντα: είτε οι τούρκοι θα αντιδρούσαν ανεξέλεγκτα (προοπτική ανεπιθύμητη, αφού θα κατέληγε μάλλον σε ελληνοτουρκικό πόλεμο παρά στην -κατά βάθος ευκταία- ανατροπή του Μακάριου), είτε το αντιαεροπορικό σύστημα θα κηρυσσόταν επιχειρησιακό, μεταβάλλοντας τις ισορροπίες, δηλαδή επιδρώντας αρνητικά στην τουρκική ψυχολογία, κυρίως όμως απειλώντας όλες τις πτήσεις των κατασκοπευτικών αεροσκαφών του ΗΒ και των ΗΠΑ που απογειώνονταν από την Κύπρο.

πληροφορίες για την επικείμενη άφιξη στην Κύπρο των σοβιετικής προέλευσης πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων [533]. Στον ελληνικό Τύπο συνέχισαν να εμφανίζονται απειλητικά οκτάστηλα γύρω από το ζήτημα [534]. Ανταπόκριση ενός γαλλικού πρακτορείου ειδήσεων αφετέρου (που αναπαράχθηκε στον τουρκικό όπως και τον ελληνικό Τύπο), έφεραν τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Άγκυρα Ριζώφ να συναντάται τη μέρα αυτή με τον τούρκο πρωθυπουργό Ürgüplü και να επιχειρεί σαφή υποβάθμιση της σοβιετικής ανάμιξης (διάψευση απευθείας αποστολής σοβιετικών «βαρέων όπλων» στην Κύπρο, αδυναμία της Μόσχας «να γνωρίζη εάν όπλα σοβιετικής κατασκευής, παραδοθέντα εις άλλας χώρας, εστάλησαν εν συνεχεία υπ' αυτών εις την Κύπρον») [535]. Στην Washington προσέβλεπαν με ικανοποίηση στην «πρόωρη λήξη των τουρκοσοβιετικών ερωτοτροπιών», εξαιτίας των παραπάνω. Αφετέρου, οι αμερικανοί παρατηρούσαν ενοχλημένοι ότι στην Αθήνα η κυβέρνηση είχε διοχετεύσει στον Τύπο την άποψη πως τα σοβιετικής προέλευσης οπλικά συστήματα ήταν «αποκλειστικώς αμυντικά», ενώ επισημαινόταν και η ύπαρξη αρθρογραφίας που κατηγορούσε τις ΗΠΑ για υποκρισία επειδή αντιδρούσαν. Κυρίως, καταγραφόταν ότι ο Ürgüplü δήλωνε ανήμπορος να κατασιγάσει το φιλοπόλεμο κλίμα στην

[533] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, … JANAF Attache, Ankara, 171215Z, Brief summary of Cyprus MSG traffic (17 March), Op-616C/jm, 18 March 65 op cit. Όπως είναι πλέον γνωστό, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις διέθεταν ανάξια λόγου δυνατότητα διεξαγωγής μετακίνησης ευμεγέθους στρατεύματος διά θαλάσσης στην περιοχή (τους έλειπαν τα αποβατικά μέσα γενικά), ενώ επίσης στερούνταν ικανότητας αεροκίνησης και κάθετης υπερκέρασης χερσαίων τμημάτων (διέθεταν πολύ λιγότερα ελικόπτερα απ' όσα τους ήταν απαραίτητα), περισσότερο από 2,5 έτη μετά τα αφηγούμενα, κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο, σύμφωνα με όσα παραθέτει για τα του Νοεμβρίου του 1967 ο İhsan Sabri Çağlayangil, διακεκριμένος κι επί σειρά ετών υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας στα απομνημονεύματά του (Ι. Σ. Τσαγλαγιαγκίλ, *Οι Αναμνήσεις μου*, Αθήνα: Ποταμός, 2001, σσ 265-268). Στον αντίποδα, για αρκετά διογκωμένη όψιμα τουρκική αποβατική και αεραποβατική δυνατότητα εμφανιζόταν πεπεισμένος ο βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος στην Άγκυρα το 1965, μάλλον με μία δόση υπερβολής, αφού και ίδιος απέφυγε να αξιολογήσει ως ικανές -προς το παρόν- να παράγουν στρατηγικό αποτέλεσμα τις νέες τουρκικές στρατιωτικές δυνατότητες που περιέγραφε (S. R. Sonyel 1997 op cit σελ 154). Καθώς ο Sonyel δεν χρονολογεί με ακρίβεια σε ποιο ακριβώς σημείο του 1965 τοποθετείται η εκτίμηση του βρετανού αξιωματικού, είναι πολύ πιθανόν να περιγράφει την διόγκωση των δυνάμεων και των αποβατικών μέσων της Τουρκίας που άρχισε να υλοποιείται εντός του έτους (βλ. παρακάτω).

[534] Ενδεικτικά, στη «2η έκδοση» της συνήθως καλά ενημερωμένης περί τα κυπριακά πράγματα (λόγω των στενών πολιτικών σχέσεων Μακάριου-Σ. Κωνσταντόπουλου) *Απογευματινή*, φύλλο 17/3: κατάσταση επιφυλακής στις στρατιωτικές βάσεις νότιας Τουρκίας … ακυρώθηκαν άδειες στελεχών των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων … εμπορικά σκάφη που έπλεαν στη γύρω περιοχή διατάχθηκαν να καταφύγουν στην Αλεξανδρέττα … ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Işık ακύρωσε επίσκεψή του στο Καράτσι … επιπλέον κάλεσε τον Πούμπουρα (έλληνα πρεσβευτή στη Άγκυρα) και τον ενημέρωσε ότι αν επεκτείνονταν οι αποκλεισμοί τουρκοκυπριακών χωριών, η χώρα του θα αναγκαζόταν να επέμβει. Ακόμη πιο εύφλεκτο το πρωτοσέλιδο του *ΕΘΝΟΥΣ* της 18ης Μαρτίου: «Επί του πιεστηρίου / Θα επιτεθούν σήμερον οι Τούρκοι εις Κύπρον; / εις επιφυλακήν η Εθνοφρουρά / το θέμα των αντιαεροπορικών πυραύλων».

[535] *Ελευθερία, Εθνικός Κήρυξ*: Πέμπτη 18/3/1965. Η αντιπολιτευόμενη *Καθημερινή* αφετέρου (18/3) ερμήνευε τις δηλώσεις Ριζώφ ως έμμεση παραδοχή της αποστολής των SA-2 στην Κύπρο. Το ζήτημα της σοβιετικής στάσης και της κυμαινόμενης ανεξαρτησίας των αιγυπτιακών χειρισμών επρόκειτο να απασχολεί τις σκέψεις όλων των εμπλεκομένων στο ζήτημα των κυπριακών S-75 του 1965.

κυβέρνηση και στο κοινοβούλιο, «εάν σημειωνόταν έστω και μία επιθετική πράξη κατά των τουρκοκύπριων». Στο αποχαρακτηρισμένο μέρος του ημερήσιου ενημερωτικού δελτίου για τον αμερικανό Πρόεδρο υπογραμμιζόταν εκ νέου το εύθραυστο κύρος του Ürgüplü στις ένοπλες δυνάμεις (συγκριτικά με εκείνο του İnönü) [536]. Στο Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ που συνεδρίασε με αντικείμενο την έγκριση παράτασης επί τρίμηνο της UNFICYP, ο κύπριος υπουργός εξωτερικών Σπ. Κυπριανού λαμβάνοντας πρώτος το λόγο κατάγγειλε τις απειλητικές κινήσεις του τουρκικού στρατού και στόλου απέναντι και κοντά στις κυπριακές ακτές αντίστοιχα, ενώ επιπλέον τόνισε ότι η κυβέρνησή το «δεν είναι διατεθειμένη να εγκαταλείψη τας ευθύνας της διά την άμυναν της νήσου και θα συνεχίση την λήψιν των καταλλήλων μέτρων με σθεναρότητα και αποφασιστικότητα» [537]. Οι *New York Times* κυκλοφόρησαν με δημοσίευμα ότι μια νέα κρίση στην Κύπρο βρισκόταν σε εξέλιξη εξαιτίας αναφορών σύμφωνα με τις οποίες πλοίο έμφορτο με αντιαεροπορικούς πυραύλους κατευθυνόταν προς το νησί, φημολογία που πυροδότησε τουρκικές απειλές αεροπορικών βομβαρδισμών [538].

Το ίδιο απόγευμα, οι Anschuetz και Labouisse επισκέφθηκαν τον έλληνα υπουργό εξωτερικών στην κατοικία του με σκοπό να συζητήσουν μαζί του «τις τρέχουσες κυπριακές εξελίξεις». Ο Κωστόπουλος τούς αρνήθηκε κατηγορηματικά (μετά τη συμμετοχή του, νωρίτερα την ίδια μέρα, σε σύσκεψη με τους Παπανδρέου, Γαρουφαλιά και Γρίβα) τη μετάβαση οιουδήποτε ελλαδίτη στρατιωτικού, ακόμη κι απόστρατου, στην Αίγυπτο με σκοπό την εκπαίδευσή του στα υπό παραλαβή από την Κύπρο αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα –απλώς, περί τα 30 άτομα, τα οποία η Αθήνα θα επαναπάτριζε άμεσα, βρίσκονταν στην Κύπρο εν αναμονή παραλαβής των S-75. Όταν ο αμερικανός πρεσβευτής τον ρώτησε «ποιάς επιτέλους εθνικότητας ήταν τότε οι εκπαιδευόμενοι σε πυραύλους στην Αίγυπτο», ο Κωστόπουλος αποκρίθηκε ότι «καλή τη πίστη» τούς θεωρούσε κύπριους [539] ενώ αναφορικά με τους SA-2 καθαυτούς, «θα διακρατούνταν στην Αίγυπτο μέχρι νεώτερων

[536] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 18/3/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967578.pdf
[537] *Εθνικός Κήρυξ*, 18/3. Η παράταση παρουσίας της UNFICYP εγκρίθηκε ομόφωνα από το Συμβούλιο Ασφάλειας του ΟΗΕ στις 19 Μαρτίου –Ψήφισμα 201 (Λ. Γ. Παπαδόπουλος op cit σσ 195-196).
[538] *New York Times*, 17/3/1965. Είτε πρόκειται για πληροφορία που αντανακλά υπαρκτή απόπειρα (μια από τις πολλές των ημερών) να συνεχιστούν οι παραδόσεις φορτίων σχετικών με τους S-75, είτε η αμερικανική εφημερίδα μεταχρονολόγησε τα γεγονότα της νύχτας του Σαββάτου 13/3.
[539] Ο *Εθνικός Κήρυξ* (18/3) δημοσίευσε αναλυτικά την εκδοχή αυτή επικαλούμενος «κυπριακή πηγή»: «όσον αφορά το θέμα των εις την Αίγυπτον εκπαιδευόμενων ανδρών … πρόκειται περί Ελληνοκυπρίων, είτε περί Κυπρίων του εξωτερικού, οι οποίοι έχουν καταταγή εις τον κυπριακόν στρατόν ως κληρωτοί ή εθελονταί και οι οποίοι εκπαιδεύονται εκεί εις τον χειρισμόν του παρεχομένου σοβιετικού πολεμικού υλικού».

διαβουλεύσεων [540], πάντως για ικανό χρονικό διάστημα ελάχιστα μέτρα μπορούσαν να ληφθούν [από πλευράς του] για όσα τμήματα του συστήματος είχαν ήδη παραληφθεί». Ο Labouisse επιφυλασσόταν να σχολιάσει τις πληροφορίες αυτές εν όψει της συνάντησης του αναπληρωτή επικεφαλής της αμερικανικής διπλωματικής εκπροσώπησης N. Anschuetz με τον Γαρουφαλιά την επομένη. Ο Κωστόπουλος, παρά την ενόχλησή του απ' τις συνεχιζόμενες φραστικές απειλές του τούρκου προέδρου Gürsel, δήλωσε ικανοποιημένος απ' τον διαλλακτικό τόνο στον οποίο ο τούρκος ομόλογός του H. E. Işık αντάλλαξε εξηγήσεις γύρω από την ένταση στις κοινότητες Λεύκας-Αμπελικού με τον έλληνα πρεσβευτή στην Άγκυρα, χαρακτήρισε όμως πρόωρο το σενάριο έναρξης διμερών συνομιλιών μεταθέτοντάς το για μετά τις τουρκικές εκλογές. Επίσης, ο Κωστόπουλος συμφώνησε να νουθετήσει το Γρίβα στην επερχόμενη (αργότερα την ίδια μέρα) συνάντηση μαζί του να απέχει από προκλήσεις και να βρίσκεται σε διαρκή επαφή με τον επικεφαλής της UNFICYP, ενώ παραπονέθηκε για την ανεκτικότητα που αυτός (ο Thimayya) επιδείκνυε προς την τουρκοκυπριακή πλευρά συμπεριλαμβανομένης της κρίσης Λεύκας-Αμπελικού, αλλά και για τις τουρκοκυπριακές προκλήσεις γενικότερα. Το πρώτο σχόλιο για του Labouisse γι' αυτή την απογευματινή συνομιλία του με τον έλληνα υπουργό εξωτερικών εμφορείτο από μείγμα ελαφρά ειρωνικού σκεπτικισμού και συγκρατημένης αισιοδοξίας [541]. Το ίδιο βράδυ η ελληνοκυπριακή εθνοφρουρά ήταν σε αυξημένη επιφυλακή εξαιτίας πληροφοριών σύμφωνα με τις οποίες «μικρά αεροπλάνα θα έρριπτον βαρύ πολεμικό υλικό εις τους τρομοκράτας της Λεύκας και του Αμπελικού» από στιγμή σε στιγμή [542]. Το ΡΙΚ μετέδωσε στο βραδινό του πρόγραμμα την ακόλουθη ενημερωτική καταγγελία: «οι εχθροί του ελληνισμού θα προτιμούσαν να μην έχουμε όπλα για να μπορέσουν να μας υποδουλώσουν πιο εύκολα. Όμως η Κύπρος προς λύπη τους διαθέτει βαρύ οπλισμό και ισχυρή αντιαεροπορική άμυνα και είναι έτοιμη να αποκρούσει κάθε επιδρομέα. Την ειρήνη ζητούμε και όχι τον πόλεμο» [543].

[540] Την προσωρινή αποθήκευση του οπλοσυστήματος στην Αίγυπτο επιβεβαίωναν σε σχεδόν «πραγματικό χρόνο» (την επομένη, 18/3) οι *London Times*. Εξίσου γρήγορα αναμετέδιδε την είδηση η αθηναϊκή *Ακρόπολις* (19/3).

[541] «Συνυπολογίζοντας το βαθμό δυσχέρειας σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα διάκρισης ενός ελλαδίτη από έναν κύπριο (ειδικά στην Αλεξάνδρεια [sic]), εν αναμονή της διασταύρωσης -ή μη- των ισχυρισμών του Κωστόπουλου, και με την αίσθηση ότι βρισκόμαστε σε καλό δρόμο σχετικά με την ευόδωση των επιδιώξεών μας, θεώρησα εχέφρονα την κατ' αρχάς αποδοχή των όσων δήλωσε ο έλληνας υπουργός εξωτερικών» συνόψιζε ο αμερικανός πρεσβευτής στην αναφορά του προς το State Dept. *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, March 17, 1965, SECRET, O 171840Z, NOTE: passed White House at 3:48, pm, 3/17/65, σσ 1-3.

[542] Εφημερίδες *ΈΘΝΟΣ, Ακρόπολις, Αυγή, Βήμα*: 19/3/1965.

[543] *Αυγή*, 18/3/1965.

Στη συνάντηση της επομένης (18 Μαρτίου), ο Γαρουφαλιάς πράγματι δεσμεύθηκε στον αμερικανό συνομιλητή του (για 2η φορά: είχε προηγηθεί παρεμφερής υπόσχεσή του στις 16/3 - βλ. σ 25 του παρόντος «…πρόσθετων SAM…») να επιβάλει 10ήμερη αναστολή παραδόσεων των βλημάτων των S-75 και ανάπτυξης όσων υποσυστημάτων του είχαν ήδη εκφορτωθεί στην Κύπρο. Επιπλέον, καθώς τυπικά, η Ελλάδα δεν ήλεγχε υπηρεσιακά τα «20-25» άτομα, πρώην προσωπικό της ΕΒΑ πιστοποιημένο στη χρήση των *ΝΙΚΗ*, είχε ήδη ζητηθεί από τον Γρίβα (ως διοικητικά αρμόδιο) να μεριμνήσει για τον επαναπατρισμό τους. Ο έλληνας ΥΕΘΑ εγγυήθηκε προσωπικά την τήρηση των συμμαχικών κανονισμών ασφάλειας σε ό,τι αφορούσε τα χαρακτηριστικά και τις διαδικασίες χειρισμού των *ΝΙΚΗ* ενώ επανέλαβε και την ανάγκη διεθνούς αποτροπής των τουρκικών απειλών. Αν μάλιστα μία παρέμβαση αυτού του είδους συνοδεύονταν από δέσμευση της Άγκυρας για αποκλεισμό στρατιωτικής επέμβασής της στο νησί, το ζήτημα των σοβιετικής προέλευσης εξοπλισμών της κυπριακής δημοκρατίας θα μπορούσε εύκολα να διευθετηθεί [544].

Η 18η Μαρτίου υπήρξε επίσης ημέρα διατύπωσης των αποτιμήσεών τους για δύο διπλωμάτες, έναν διαπιστευμένο στην αμερικανική και τον άλλον στην ελληνική πρωτεύουσα.

Ο έλληνας πρεσβευτής στη Washington επιχειρούσε μια πρώτη συμπερασματική σύνοψη του κύκλου πρόσφατων επαφών του με τους G. Ball - R. McNamara: ενώ θεωρούσε υπερβάσιμη την αμερικανική αιτίαση γύρω από το ποιοί εκπαιδεύονταν στην Αίγυπτο για την χρήση των SA-2, ο Μάτσας εντόπιζε ως ουσιώδες το ζήτημα του «εάν, πότε και τί εγνώριζεν Ελληνική Κυβέρνησις εκ συμφωνηθέντων εν Μόσχα και συντελουμένων εν Αιγύπτω». Ιεραρχώντας τη βαρύτητα της αιωρούμενης έλλειψης φερεγγυότητας ως δυνητικά βλαπτικής μακροχρόνια για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, ο Αλ. Μάτσας προέκρινε την παραδοχή των όσων τυχόν «Σύμμαχος Ελλάς απεσιώπησεν εξ Ηνωμένων Πολιτειών» αφού η «βασισθείσα επί ανοχής παρ' Ηνωμένων Πολιτειών ελλαδική στρατιωτική ενίσχυσις Κύπρου» δεν φάνηκε ικανή και αναγκαία να αποσοβήσει «μείζον περί Κύπρου Σοβιετικόν εγχείρημα όπερ ανατρέπει όλην ισορροπίαν δυνάμεων». Περαιτέρω, εισηγείτο την υιοθέτηση της γραμμής που πρότεινε την προηγούμενη μέρα (τηλεγράφημα 1182) σύμφωνα με την οποία έπρεπε να γίνει επίκληση των «ηθικών και πρακτικών» παραμέτρων που ανέλυε στο μήνυμά του εκείνο, αφού «εάν άγνοια δεν δύναται προβληθή πειστικώς, προτιμότερον λεχθεί πικρά αύτη πραγματικότης. Διότι σιγή

[544] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Brief summary of Cyprus traffic (18 March), Op-616C/jm, SECRET, 19 March 65.

φαίνεται ένοχος» [545]. Ο δραματικός τόνος του έλληνα διπλωμάτη στο έγγραφο αυτό συμπυκνώνει εναργώς τον μετεωρισμό μεταξύ της προάσπισης των αμιγώς εθνικών συμφερόντων (ιδεαλιστικής ή / και ξεπερασμένης μαξιμαλιστικής αφετηρίας σύμφωνα με ορισμένες αναγνώσεις) και του ψυχροπολεμικού πραγματισμού που επέβαλε σε χώρες όπως η Ελλάδα να θυσιάζουν στενά εθνικές προτεραιότητες στο βωμό της συμμαχικής ενότητας εν ονόματι της προστασίας που οι συμμαχικοί αυτοί δεσμοί παρείχαν. Ο διπολισμός αυτός, που κατέτρυχε την ελληνική εξωτερική πολιτική της περιόδου, λάμβανε απόλυτες τιμές όποτε η ταυτόχρονη ικανοποίηση ούτως ή άλλως αποκλινουσών σκοποθεσιών (εν προκειμένω η εθνική γεωεθνολογική «ολοκλήρωση» διά της ενσωμάτωσης της Κύπρου στον ίδιο κρατικό ιστό, ανταγωνιστικά προς την εξασφάλιση των υπαρχόντων συνόρων) τις καθιστούσε αλληλοαποκλειόμενες –ειδικά κάθε φορά που η παρέμβαση εξωγενών παραγόντων, των ΗΠΑ εν προκειμένω, γινόταν άμεση. Η σύγχρονη απειλή εξάλλου παρέμενε σε ισχύ, σε επίπεδο αντιλήψεων τουλάχιστον (παγκόσμια: σοβιετική, «τοπική»: βουλγαρική και κατά καιρούς γιουγκοσλαβική), ενώ η «προαιώνια» (: τουρκική) αναβίωνε ακμαία και κατά τα φαινόμενα με χαρακτηριστικά μονιμότητας. Η ταυτόχρονη αποτροπή όλων, φαινόταν (ή και ήταν) απαγορευμένη πολυτέλεια για μία χώρα όπως η Ελλάδα της δεκαετίας του εξήντα, που μάλιστα αποδυόταν σε απόπειρα επέκτασης της επικράτειάς της προς την πολλαπλώς διακεκαυμένη μεσογειακή-μεσανατολική ζώνη. Η κατακλείδα της αποτίμησης που υπέγραφε ο έλληνας διπλωμάτης ανέδιδε μία μελαγχολική αποφορά υποταγής στις φοβίες, που επιτυχώς υπέθαλπε η αμερικανική πλευρά: αφού «πάσα λύσις μη αποδεκτή παρά Τουρκίας επαναφέρει και διαιωνίζει κινδύνους διά περιοχήν και διά Συμμαχίαν», ο Μάτσας ενέδιδε στην υπερατλαντική επιμονή και συμβούλευε τους προϊσταμένους του να υποκύψουν στην απειλή άμεσου κινδύνου τουρκικής επέμβασης. «Εξοπλισμοί δεν αποτρέπουν απολύτως τουρκικήν επιδρομήν. Παρεμποδίζουν όμως συνδιαλλαγήν ήν αναζητούν ΗΠΑ… Ηνωμέναι Πολιτείαι δεν πρόκειται αποτρέψουν [τουρκικό] όλεθρον εάν εξαπολυθή [εναντίον της Ελλάδας]» [546].

Στο δικό του τηλεγράφημά του της 18ης Μαρτίου, εκείνος προς το State Dept, ο Labouisse συνόψιζε τη σύζευξη των τουρκικών και των αμερικανικών ζητούμενων, στην τελική επιθυμητή για τις ΗΠΑ κατάσταση: η Άγκυρα κατονόμαζε ως πιθανές αιτίες επέμβασής της στην Κύπρο είτε α) την αιφνιδιαστική κήρυξη ένωσης του νησιού με την Ελλάδα, β) την

[545] Τηλεγράφημα Μάτσα (18-3-1965) προς Γ. Παπανδρέου-Π. Γαρουφαλιά- Σ. Κωστόπουλο, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 75-76.
[546] Ibid σ 76.

επανάληψη βιαιοπραγιών που θα έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια των τουρκοκύπριων, γ) την πρόκληση προβλημάτων στην περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ . Οι ΗΠΑ αφετέρου, συνέδεαν την επιθυμία τους να κατασιγαστούν τα ενδοκυπριακά πάθη με την πρόσφατη αμυντική θωράκιση της νόμιμης κυπριακής Κυβέρνησης. Αυτό που ο αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα εισηγείτο υπήρξε εξ αρχής ο (εξαγγελμένος ή άδηλος αδιάφορο) σκοπός της αμερικανικής πλευράς και προς την συγκεκριμένη κατεύθυνση ρυμουλκούσε (αρκετά δεξιοτεχνικά, βοηθούσας και της σοβιετικής ηθελημένης υποτονικότητας στο θέμα) την ελλαδική και την τουρκική πλευρά –την πρώτη επισείοντας τον κίνδυνο στρατιωτικής αντιπαράθεσης και ήττας, τη δεύτερη διοχετεύοντάς της ελεγχόμενα σκόπιμα ασαφείς όσο και δυσοίωνες πληροφορίες γύρω απ' τα εξοπλιστικά προγράμματα της Κύπρου. Σύμφωνη με τα συμφέροντά της κατάληξη της κρίσης για την Washington, ήταν εκείνη η οποία θα συνδύαζε α) την απομάκρυνση του ενδεχομένου εφοδιασμού του νησιού με σοβιετικά όπλα τόσο εξελιγμένα που ίσως συνεπάγονταν την ανά πάσα μεταγενέστερη στιγμή είσοδο της ΕΣΣΔ στα ευρύτερα κυπριακά πράγματα, β) με την αποφυγή άμεσης έκθεσης των ΗΠΑ ως αναμειγνυόμενων επεμβατικά στις βουλήσεις ανεξάρτητου κράτους. Η δίδυμη τούτη αμερικανική σκοποθεσία είχε στην παρούσα συγκυρία αποκτήσει αυτόνομη όσο κι απόλυτης προτεραιότητας δυναμική, παραμερίζοντας προσωρινά τη μακροπρόθεσμη επιδίωξη ειρήνευσης στην Κύπρο ως αναγκαίας συνθήκης εξομάλυνσης των διμερών ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ορθά αφετέρου, ο πεπειραμένος αμερικανός διπλωμάτης εκτιμούσε ότι η ευόδωση των παραπάνω εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό απ' την «ανεξάρτητη Μακαριακή μεταβλητή»: κανείς αμερικανός αξιωματούχος δεν έτρεφε αυταπάτες γύρω από τον (ανύπαρκτό) βαθμό ελέγχου που οιοδήποτε κυβερνητικό σχήμα στην Αθήνα μπορούσε να ασκήσει στον ελληνοκύπριο ηγέτη [547]. Αναγνώριζε πάντως ο Labouisse τη μείωση κύρους που θα δοκίμαζε ο Μακάριος απ' την υπαναχώρηση σε ήδη συμφωνημένη αγορά αγαθών γοήτρου (των πυραύλων) και τη συνεπαγόμενη ανάγκη να εξευρεθεί λύση που θα διέσωζε τη δημόσια εικόνα του Αρχιεπισκόπου. Όσο για την τεχνική παράμετρο του προβλήματος, ο αμερικανός διπλωμάτης έθετε -υπό τύπον αναζήτησης οδηγιών από το State Dept- χωρίς περιστροφές ερωτήματα που σε ομόκεντρους κύκλους συνιστούσαν το άμεσο όπως και το μακροπρόθεσμο περίγραμμα των αμερικανικών θέσεων πάνω στο

[547] «Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι την κρίσιμη ώρα, ο Μακάριος θα είναι ο κύριος των εξελίξεων και εκείνος από του οποίου τις αποφάσεις θα εξαρτηθεί η έξαρση ή η αποκλιμάκωση της έντασης». Εκτός αυτού, ο Labouisse θεωρούσε δύσκολες (αλλά όχι ανέφικτες) την τουρκική δέσμευση να απέχει από ανάληψη στρατιωτικών δράσεων στην Κύπρο σε συνάρτηση αποκλειστικά με τις 3 κατονομαζόμενες αιτίες, και αντίστοιχα την επίσημη αποκήρυξη του ιδεώδους της ένωσης απ' την Αθήνα. *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Athens Embtel 1382 to SECSTATE, SECRET, March 18, 1965 και Cl. Nicolet 2001 op cit σ 314.

ζήτημα της ελλαδικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο: «αναρωτιέμαι αν πραγματικά προκρίνουμε τη λύση του να περιέλθουν οι πύραυλοι υπό ελλαδικό έλεγχο, εφόσον αυτό θα έθετε συνεκδοχικά θέμα περί της κάτω από ορισμένες συνθήκες χρήσης τους κατά τουρκικών αεροσκαφών. Το σημείο αυτό γεννά νέα ερωτήματα περί την πολιτική μας αναφορικά με την ελλαδική παρουσία στο νησί και το βαθμό στον οποίο επιθυμούμε να συγκατατεθούμε ή να τής εναντιωθούμε. Προσβλέπω στις απόψεις του Υπουργείου πάνω στο θέμα». Ο Labouisse τέλος εκτιμούσε ως αναμενόμενη την υπόμνηση από πλευράς Ελλάδας της έγκαιρης ενημέρωσης που παρείχαν στις ΗΠΑ (πλήρη κατάλογο των που παραγγελία από τη Λευκωσία σοβιετικών οπλικών συστημάτων) ήδη από τον Οκτώβριο του 1964 [548].

Την ημέρα εκείνη (18 Μαρτίου) , ο Γρίβας συνέχισε να έχει πυρετώδεις διαβουλεύσεις με το σύνολο της στρατιωτικής, πολιτικής και πολιτειακής ηγεσίας στην Αθήνα. Όλες οι πληροφορίες και εικασίες συνέκλιναν πως το αντικείμενο των συσκέψεών του με τους Κ. Γκλύξμπουργκ, Π. Γαρουφαλιά, Μ. Παπακωνσταντίνου, Α/ΓΕΕΘΑ, Α/ΓΕΣ, Α/ΓΕΑ αφορούσε στις κυπριακές εξελίξεις [549]. Από το συμπολιτευόμενο Τύπο, το *Έθνος* ανέλαβε τη δημοσιοποίηση της επίσημης κυβερνητικής θέσης: «ουδείς εν ενεργεία έλλην στρατιωτικός υπηρετεί εις Κύπρον, αλλά μόνον κυπριακής καταγωγής έλληνες εθελονταί» (sic), κι εκτός αυτού «είναι ασυγκρίτως μικροτέρας σημασίας αι πληροφορίαι αίτινες θα ηδύναντο να διαρρεύσουν προς τους Ρώσους, έναντι του γεγονότος ότι στρατιωτικοί, ανήκοντες εις μέλος του ΝΑΤΟ, πληροφορούνται τα της λειτουργίας των ρωσικών πυραύλων, έστω και εάν αυτοί δεν είναι του τελευταίου τύπου» [550]. Στην κυπριακή πρωτεύουσα, ο αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών Α. Αραούζος (γνωστός από τη σύναψη των

[548] Όντως, υπήρξε τέτοια υπόμνηση από ελλαδικής πλευράς, στη διάρκεια μίας μη κατονομαζόμενης -από τις πυκνές των ημερών- ελληνοαμερικανικής επαφής: η πληροφορία ανακυκλώνεται δημοσιογραφικά (:*Ακρόπολις*, 19/3, παραπέμποντας σε άρθρο των *Times* Λονδίνου που με τη σειρά τους επικαλούνται ελληνικές συμπολιτευόμενες δημοσιογραφικές εκμυστηρεύσεις). Παρ' όλον ότι η σύνδεση στο κείμενο της *Ακροπόλεως* γίνεται εντελώς εύλογα με απειλές προέλευσης ΗΠΑ για τις ενδεχόμενες συνέπειες που ο σοβιετικός εξοπλισμός της Κύπρου θα είχε στις διμερείς σχέσεις Αθήνας-Washington (προοπτική η οποία εμφανώς σκίαζε το σύνολο των ελληνοαμερικανικών συναντήσεων κατά την επίμαχη περίοδο), δεν στάθηκε δυνατό να διασταυρωθεί αρχειακά από τις διαθέσιμες τουλάχιστον πρωτογενείς πηγές που παρατίθενται στο παρόν. Η ενημέρωση των ΗΠΑ για την Συμφωνία ΕΣΣΔ – Κύπρου της 30ης Σεπτεμβρίου 1964 θα λάμβανε χώρα (εκ νέου ίσως), πάντως κατά τον πιο αδιαμφισβήτητο τρόπο, στις αρχές Απριλίου 1965 και με πηγή την Αθήνα (βλ. παρακάτω).

[549] *Καθημερινή* 18/3, *Βήμα, Αυγή* 19/3, ενδεχομένως όμως όχι και με τον Α/ΓΕΝ: η *Ακρόπολις* δεν τον περιλαμβάνει στους κατονομαζόμενους υπόλοιπους αρχηγούς (Ι. Πιπιλή, Ι. Γεννηματά και Γ. Αντωνάκο αντίστοιχα) -άρθρο 19/3.

[550] *Έθνος*, 18/3. Η επίσης φιλοκυβερνητική *Ελευθερία* υπερέβαλε στο δικό της πρωτοσέλιδο: «Εγελοιοποιήθη ήδη το θέμα των πυραύλων / ουδείς έλλην ή κύπριος εκπαιδεύεται εις την χρήσιν των όπλων αυτών» (18/3). *Αθηναϊκή*, 18/3: «Οι πύραυλοι της Αιγύπτου ήσαν 'φιάσκο' / Ενώ η απειλή Τουρκίας έπεσεν εις το κενόν και η ηρεμία αποκατεστάθη εκ νέου εις την Μεγαλόνησον».

κυπροσοβιετικών συμφωνιών του 1964) δέχθηκε την επίσκεψη του πρεσβευτή της ΕΣΣΔ Γερμόσιν [551]. Σύμφωνα με υπόμνημα που υποβλήθηκε την ίδια ημέρα, το βρετανικό Foreign Office προσυπέγραφε απόλυτα «τις αμερικανικές ανησυχίες των πιθανών συνεπειών που θα μπορούσε να έχει η πρόσφατη παραλαβή σοβιετικού οπλισμού από ελληνοκυπριακής πλευράς» [552]. Οι βρετανοί δεν ήταν αρνητικοί στην προοπτική έναρξης διαπραγματεύσεων μεταξύ των τοπικών εταίρων, ούτε απέρριπταν εκ προοιμίου την κατάθεση προτάσεων ουσίας από πλευράς του G. Plaza. Αντίθετα, θεωρούσαν ότι αν οι δύο κοινότητες κατέληγαν σε μεταξύ τους συμβιβαστική συμφωνία, αυτή θα μπορούσε κατ' επέκταση να γίνει αποδεκτή και από την τουρκική κοινή γνώμη. Εκείνο το οποίο (αναμενόμενα) τόνιζαν ότι παρέμενε εκτός συζήτησης, ήταν η παραμονή των βάσεών τους [553].

Οι τούρκοι εμφανίζονταν ανήσυχοι όχι μόνο για την πρόσφατη ροή πολεμικού υλικού σοβιετικής κατασκευής στο νησί, αλλά και για τα ήδη υπάρχοντα όπλα «περιλαμβανομένων των ΝΑΤΟϊκής προέλευσης» (σαφής υπαινιγμός για την κατά παράβαση των Συνθηκών μεταφορά συστημάτων από την Ελλάδα, όμως και καταγγελία που δημιουργούσε προβλήματα στους αμερικανικούς σχεδιασμούς: για τους τελευταίους, η υπερεξοπλισμένη ελλαδική Μεραρχία -που ούτως ή άλλως ήταν αμφίβολο αν η Άγκυρα γνώριζε επακριβώς το μέγεθος της ισχύος της- αποτελούσε δυνητικό όχημα αποτροπής κάποιας αιφνιδιαστικής στροφής της Λευκωσίας προς τη Μόσχα). Αντίθετα, η ΕΛΔΥΚ / Μ για την Τουρκία συνιστούσε το μεγαλύτερο πρόσκομμα υλοποίησης των απειλών της προς το Μακάριο, όχι μόνο λόγω της αμυντικής της αποστολής στην Κύπρο, αλλά κυρίως εξαιτίας του κινδύνου επέκτασης της σύρραξης με την ίδια την Ελλάδα, εάν τμήματά της πλήττονταν κατά τη διάρκεια μιας τουρκικής αεροπορικής ή άλλης επιχείρησης στο νησί. Οι τούρκοι ιθύνοντες, με κάποια ορατή δόση υψηλοφροσύνης, επικαλούνταν την αμερικανική ρητορική νομιμοποίησης της αυξανόμενης εμπλοκής τους στο Βιετνάμ ως ισοδύναμου ανάλογου για την δική τους περίπτωση: ίσως για παρόμοιους λόγους να υποχρεώνονταν και εκείνοι σε αντίστοιχου χαρακτήρα ανάμιξη στην Κύπρο. Την Άγκυρα ενδιέφερε κατά κύριο λόγο η αποκατάσταση της τοπικής στρατιωτικής ισορροπίας στο νησί, όπως αυτή την αντιλαμβανόταν τουλάχιστον [554].

[551] Ανακοινωθέν αρ. 3 του Γραφείου Δημόσιων Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας (18/3) και *Αυγή*,19/3/65.
[552] S. R. Sonyel 1997 op cit σ 129.
[553] Σ. Ριζάς 2000 op cit σ 176.
[554] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, BRIEF SUMMARY OF CYPRUS TRAFFIC (18 MARCH), SECRET, Op-616C/jm, 19 March 1965 op cit. Στις 23/3 ο κρατικός ραδιοσταθμός της Άγκυρας προχώρησε και

Η αμερικανική πρεσβεία στη Λευκωσία θεωρούσε απίθανη την επίδειξη από ελληνοκυπριακής πλευράς πνεύματος συνεργασίας με την Αθήνα αναφορικά με την αποδοχή εθελούσιας συρρίκνωσης της πρόσφατα αποκτημένης αυξημένης αμυντικής της ικανότητας και εκτιμούσε ως πιθανή τη «φραστική υποστήριξη που ο Μακάριος θα μπορούσε δημόσια να παράσχει σε μία 'Πανεθνική Συναίνεση' ενώ παρασκηνιακά θα συνέχιζε να υπονομεύει κάθε κίνηση εξομάλυνσης στην Κύπρο, όπως έπραξε και με τον τορπιλισμό του Σχεδίου Acheson» [555].

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, το State Dept έστειλε οδηγίες στην αμερικανική πρεσβεία στην Άγκυρα να ενημερώσει τους τούρκους ότι οι ΗΠΑ εργάζονταν πυρετωδώς στην κατεύθυνση της συγκέντρωσης πληροφοριών γύρω απ' τους τύπους των οπλικών συστημάτων που εισάγονταν τον τελευταίο καιρό στο νησί, καθώς και ότι επιτεύχθηκε συναίνεση της Αθήνας για την 15θήμερη αναστολή περαιτέρω εκφορτώσεων τέτοιου υλικού –σε καμία όμως περίπτωση να μην γίνει άμεση μνεία των S-75 κατά τις αμερικανοτουρκικές επαφές [556]. Ασαφές παραμένει σε ποιό βαθμό κρατιόταν ενήμερη η τουρκική πλευρά (στο σύνολό της ή επιλεκτικά στελέχη των ένοπλων δυνάμεων ή / και της διπλωματίας της) –λχ, το Σάββατο 27/3 δημοσιεύτηκε στον ελληνικό Τύπο ότι, σύμφωνα με τα όσα μετέδωσαν στις 26/3 το ιταλικό ειδησεογραφικό πρακτορείο *ANSA* όπως και ένα γαλλικό αντίστοιχο, εκπρόσωπος του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών δήλωσε πως η αμερικανική κυβέρνηση ενημέρωσε την τουρκική πλευρά *προ δεκαημέρου* ότι προέβη ή σκόπευε να προβεί σε διαβήματα για την απομάκρυνση των αντιαεροπορικών πυραύλων που είχαν εγκατασταθεί στην Κύπρο [557]. Είναι εξαιρετικά πιθανή η έντεχνη σταδιακή διοχέτευση πληροφοριών στη διεθνή δημοσιογραφική κοινότητα, αναλόγως των συγχρονικών απαιτήσεων χειρισμών, είτε αυτοί αφορούσαν άμεσα πιέσεις προς άλλες κυβερνήσεις είτε έμμεσα τη χειραγώγηση της κατά τόπους κοινής γνώμης (από αμερικανικής κυρίως πλευράς, που ηγεμόνευε αδιαμφισβήτητα και στο επικοινωνιακό πεδίο). Η διαπιστωμένα ελεγχόμενη αυτή ροή δεδομένων προς «ανοικτές» (αδιαβάθμητες) πηγές, δηλαδή ΜΜΕ, επιτρέπει την ακόλουθη εικασία για το συγκεκριμένο χρονικό σημείο: καθώς η «συμβατική, διακριτική» διεξαγωγή της διπλωματίας δεν απέφερε για τις ΗΠΑ την άμεση και τελεσίδικη ικανοποίηση των απαιτήσεών τους (την οριστική δηλαδή

πάλι σε αυτήν την παρομοίωση: «…όπως οι ΗΠΑ καταστρέφουν τις βάσεις των αντιαεροπορικών πυραύλων στο Βόρειο Βιετνάμ με βόμβες ναπάλμ, με τον ίδιο τρόπο θα καταστρέψει και η Τουρκία τους πυραύλους στην Κύπρο» -Αυγή 23/3.

[555] *NHC-OAB*:RG 38 Box 18, Folder 5710, BRIEF SUMMARY OF CYPRUS TRAFFIC (18 MARCH), SECRET, Op-616C/jm, 19 March 1965 ibid.

[556] Ibid.

[557] *Εστία, Αυγή, Ακρόπολις, Ελευθερία*: Σάββατο 27/3/1965.

απομάκρυνση του σεναρίου εγκατάστασης του σοβιετικής προέλευσης προηγμένου αντιαεροπορικού συστήματος μακράς ακτίνας στην Κύπρο), η τάση να μετέλθουν όλες τις μορφές και μέσα πίεσης, ήταν αναμενόμενο να αναπτύσσεται σε κάθε διαθέσιμο φάσμα – και εφόσον η παρασκηνιακή απομάκρυνση του Μακάριου με βίαια μέσα δεν κρινόταν εφικτή / συμφέρουσα, η εκδήλωση δυσαρέσκειας στη δημόσια σφαίρα μάλλον κρίθηκε από το State Dept ως πρόσφορη μέθοδος δημιουργίας συνθηκών που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην εξυπηρέτηση της σκοποθεσίας του –ή, έστω, να αυξήσουν τα πεδία στα οποία θα τού επέτρεπαν να εκδιπλώσει τους ελιγμούς του. Στις 18 Μαρτίου, ο ιδιαίτερα επιτυχής (γι' αυτό και επί 9 ολόκληρα έτη, μεταξύ 1964 και 1973) εκπρόσωπος Τύπου του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών R. J. McCloskey [558] δήλωσε, ερωτώμενος σχετικά, ότι η εισαγωγή βαρύ οπλισμού και μεταξύ αυτών και αντιαεροπορικών πυραύλων, ελάχιστα συνεισέφερε στη διατήρηση της ειρήνης στο νησί. Η δημόσια αυτή αποδοκιμασία των κυπριακών SA -2 συνοδεύτηκε από γενικόλογη διαβεβαίωση σύμφωνα με την οποία οι ΗΠΑ ήλεγχαν απόλυτα τα όπλα που είχαν χορηγήσει στην Τουρκία και ότι «δεν θα χρησιμοποιηθούν για σκοπούς άλλους από εκείνους για τους οποίους έχουν δοθεί» [559]. Επειδή, τέλος, οι αμερικανοί ιθύνοντες ήταν γνώστες των αντιδράσεων της Άγκυρας που μέχρι τότε περιελάμβαναν φραστικές εκρήξεις με συχνή αποδοχή τετελεσμένων αμέσως μετά, η διατήρηση της έντασης της τουρκικής αγανάκτησης σε ηχηρά επίπεδα επί παρατεταμένο διάστημα δεν αποκλείεται να κρίθηκε από αμερικανικής πλευράς ότι απαιτούσε την επιστρατευμένη εγρήγορση επιπρόσθετα *και* της τουρκικής κοινής γνώμης, η οποία θα πίεζε ή δεν θα επέτρεπε στην κυβέρνηση της χώρας να παραβλέψει όσες κυπριακές εξελίξεις ενδιέφεραν τις ΗΠΑ τουλάχιστον [560]. Διά παν ενδεχόμενο, από τους

[558] Και κατά σύμπτωση (ή μη) ένας μεταγενέστερα επί μακρόν γνώριμος των ελλήνων: πρεσβευτής των ΗΠΑ στη Λευκωσία (1973-1974) και στην Αθήνα (1978-1981).

[559] Οι δηλώσεις McCloskey παρουσιάστηκαν αναλυτικά σε ελληνικές εφημερίδες (λχ *ΈΘΝΟΣ*, 2η έκδοση 19/3, *Καθημερινή* 20/3, *Απογευματινή* 19/3, *Εθνικός Κήρυξ* 20/3).

[560] Η ηγεμονική (όχι όμως μονοπωλιακή) θέση των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στις ομάδες λήψης αποφάσεων της περιόδου είναι γενικά γνωστές, το ζήτημα είναι ότι στην κυβέρνηση ευρείας συνεργασίας που συγκροτήθηκε στις 26/2/1965, το συντηρητικό Κόμμα Δικαιοσύνης (ΑΡ), το οποίο είχε τόσο βίαια απομακρυνθεί από τους στρατιωτικούς το 1960, επανήλθε «διακριτικά» στην πρωτοκαθεδρία της συμπολίτευσης (ο ίδιος ο πρωθυπουργός Ürgüplü ήταν ανεξάρτητος γερουσιαστής εκλεγμένος με το Κόμμα Δικαιοσύνης). Η «κάτω βουλή» (η τουρκική Εθνοσυνέλευση, που μαζί με την Γερουσία συγκροτούσαν την Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση), διέθετε -σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1961- σοβαρή θεσμική ισχύ στην χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Η όλη τουρκική πολιτική σκηνή μετεωριζόταν με άγνωστες τις τελικές τοποθετήσεις (βαθμό ανοχής στη λαϊκή βούληση) του σώματος των αξιωματικών, που σε κάθε περίπτωση, λόγω της ανοικτής αντιπαλότητάς τους προς το συγκεκριμένο πολιτικό χώρο (του ΑΡ), διατηρούσαν επαυξημένο λόγο στα χαρτοφυλάκια εξωτερικών και άμυνας της χώρας. Όταν ο ως τότε ηγέτης του κόμματος έφυγε από τη ζωή τον Ιούνιο του 1964, παραλίγο να αναλάβουν τα ηνία του σφοδροί επικριτές του πραξικοπήματος του 1960, με αποτέλεσμα να επέμβει στα εσωτερικά του ο Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγός Sunay (μετά το 1966 Πρόεδρος της Δημοκρατίας) για να υποδείξει την ανάρρηση του μετριοπαθούς

New York Times διέρρεε πως «σοβιετικοί αντιαεροπορικοί πύραυλοι που προορίζονταν για το νησί, παρέμεναν προς το παρόν αποθηκευμένοι στην ΗΑΔ [Αίγυπτο], όπου αξιωματικοί και άνδρες από την Κύπρο λάμβαναν εκπαίδευση χρήσης τους» [561].

Στην έδρα της βορειοατλαντικής συμμαχίας εντωμεταξύ, ο γεν. γραμματέας M. Brosio αδημονούσε να φέρει το θέμα επίσημα σε γνώση «Μονίμων Αντιπροσώπων επιλεγμένων χωρών-μελών», και μάλλον θα είχε ήδη προχωρήσει σε μια τέτοια κίνηση, αν δεν υπήρχαν αμερικανικοί και καναδικοί ενδοιασμοί (τελικά συμφώνησε διστακτικά να μην κάνει αναφορά στους SA-2 στις συνομιλίες της ερχόμενης Παρασκευής, εκτός αν τους έφεραν στο προσκήνιο άλλοι ΝΑΤΟϊκοί διπλωμάτες) [562].

Demirel στην αρχηγία του ΑΡ. Το σκηνικό πόλωσης κι «εθνικής εγρήγορσης» συμπλήρωναν έντονες φημολογίες, σύγχρονες προς τα γεγονότα, ότι οι συντηρητικοί είχαν την υπερατλαντική εύνοια - υποψία που καθιστούσε τους τούρκους στρατιωτικούς πιο καχύποπτους κι αδιάλλακτους στο πεδίο των διεθνών σχέσεων. Την κατηγορία εκτόξευαν ταυτόχρονα η Αριστερά, η εθνικιστική ακροδεξιά αλλά και πηγές του κεμαλικού κόμματος CHP που μάλιστα απέδιδαν την πτώση του από την εξουσία σε αμερικανικό δάκτυλο, όταν, όπως υποστηριζόταν, την επαύριον της απόρριψης των σχεδίων Acheson οι ΗΠΑ αναζητούσαν λιγότερο αδιάλλακτες ηγεσίες (και) στην Τουρκία με σκοπό μια συναινετική ελληνοτουρκική διευθέτηση του Κυπριακού σύμφωνα με τις αμερικανικές βουλήσεις. Τη φημολογία διέψευσε ο ως τότε πρωθυπουργός (και ιστορικός ηγέτης του CHP) İsmet İnönü (βλ: F. Ahmad 1977 op cit σσ 224-227, 409, R. C. Campany jr, *Turkey and the United States /The Arms Embargo Period*, N. York – Westport, CT – London: Praeger, 1986, σσ 40, 44, N. Uslu 2003 op cit σσ 87-89, E. J. Zürcher, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004, σ 325). Αν ισχύει έστω και ψήγμα της «μετριοπαθούς, πραγματιστικής» αύρας που περιέβαλε το συντηρητικό κόμμα ΑΡ, ειδικά υπό την ηγεσία του S. Demirel, οι σχεδιαστές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής ίσως είχαν λόγους να ανησυχούν για τον υποτονικό χειρισμό της «κρίσης» από πλευράς τουρκικής κυβέρνησης, που καθόλου δεν θα εξυπηρετούσε τις τρέχουσες σκοποθεσίες των ΗΠΑ υπό εξέταση (τη συντήρηση του κλίματος όξυνσης δηλαδή, με άξονα την απειλή επέμβασης της Άγκυρας, ώστε να μην χρειαστεί να εκτεθούν οι ίδιες αμεσότερα). Ευτυχώς για τις ΗΠΑ, ο σημαίνων ρόλος των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της χώρας τους έχει αξιολογηθεί τελεσίδικα από ιστορικής απόψεως ως αδιαμφισβήτητος, υφίστατο δηλαδή υποκείμενο εντός των τουρκικών δομών και ομάδων λήψης απόφασης που εμφορείτο από συγκεκριμένα κίνητρα και διέθετε την ισχύ για την ηχηρή διατύπωση φιλοπόλεμων εκφοβισμών διαρκείας με αποδέκτες στις Λευκωσία – Αθήνα, έστω και όχι ιδεατά εναρμονισμένο με τις αμερικανικές απαιτήσεις. Ως γενική παρατήρηση επαναλαμβάνεται ότι η πολυκομματική τουρκική κυβέρνηση επιδίωξε να επιβιώσει υπερθεματίζοντας σε ρητορική, αλλά κι ετοιμότητα δράσης, απέναντι στην Κύπρο και στην Ελλάδα εκείνη την στιγμή (σε βαθμό να την καταγγείλουν οι Κεμαλικοί λίγο αργότερα για «ύποπτα ή σκόπιμα» μεγαλοποιημένες αντιδράσεις στην όλη ελληνοτουρκική Κρίση της άνοιξης του 1965). Οι Κεμαλικοί όμως, όπως και πλειάδα παρατηρητών διεθνώς, γνώριζαν ότι η κυβέρνηση θα κατέβαλλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να γίνει αρεστή στους στρατιωτικούς, επομένως θα υιοθετούσε τις δικές τους επιθυμίες (βλ. και παρακάτω τις ανάλογες διαπιστώσεις των αμερικανών). Η συγκεκριμένη τουρκική κυβέρνηση εξάλλου, έδειξε προσήλωση στην υλοποίηση εθνικών εξοπλιστικών προγραμμάτων και «επανεθνικοποίησης» μέρους των ένοπλων δυνάμεων (δηλαδή μερικής ή ολικής, φανερής ή εν κρυπτώ, κατάργησης της υπαγωγής τους στο ΝΑΤΟ), όπως ακριβώς έπραξαν και διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις της ίδιας περιόδου.

[561] *New York Times* March 18, τίτλος: "Soviet missiles said to be ready".

[562] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, BRIEF SUMMARY OF CYPRUS TRAFFIC (18 MARCH), SECRET, Op-616C/jm, 19 March 1965 op cit.

Στις 19 Μαρτίου, με άμεσο απόρρητο σήμα του, ο ανώτατος διοικητής ναυτικών δυνάμεων των ΗΠΑ στην Ευρώπη (CINCUSNAVEUR) ενημέρωνε το αμερικανικό διακλαδικό συμβούλιο αρχηγών γενικών επιτελείων JCS (το αντίστοιχων με το ΓΕΕΘΑ ρόλων όργανο) όπως και τον ανώτατο διοικητή των αμερικανικών δυνάμεων στην Ευρώπη (USCINCEUR) ότι σύμφωνα με αξιόπιστη πηγή ("Controlled American Source" -CAS) το ελλαδικών συμφερόντων φορτηγό πλοίο *Κ. Μπουσσές* έδεσε στην προβλήτα JG του στρατιωτικού τμήματος του λιμανιού [της Αλεξάνδρειας] λίγο μετά τις 5 το απόγευμα τοπική ώρα. Δεν παρατηρήθηκε καμία δραστηριότητα πάνω στο καράβι, εκφόρτωσης ή άλλη, ενώ στο κατάστρωμά του εντοπίστηκαν καλυμμένοι δύο ρυμουλκούμενοι φορείς πυραύλων SA-2. Λίγο μετά τις 6 πάντως, εμπορική αμαξοστοιχία παραβλήθηκε στο πλοίο. Παρόλο που η περιβάλλουσα άμεσα το ελληνικό σκάφος περιοχή ήταν «καθαρή» (κενή από οποιοδήποτε αντικείμενο), τουλάχιστον 6 ρυμουλκούμενοι πυραυλικοί φορείς και 4 οχήματα ρυμούλκησης φορέων ήταν ορατοί στο ευρύτερο περιβάλλον της συγκεκριμένης προκυμαίας [563]. Την ίδια ημέρα ο Γρίβας ζητούσε συνάντηση με αξιωματούχο της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα. Το State Dept τού διαμήνυσε μέσω του Labouisse τις ίδιες ανησυχίες που είχε υπογραμμίσει και στην ελλαδική ηγεσία (φόβοι περί εκπαίδευσης στελεχών της ΕΒΑ στα SA-2, προηγουμένως πιστοποιημένων στα *ΝΙΚΗ* κλπ) και μάλιστα τού ζήτησε να διευκρινίσει στην αμερικανική πλευρά τις προθέσεις του –αν δηλαδή σκόπευε να συμμεριστεί τις ανησυχίες των ΗΠΑ («να συνεργαστεί με ελληνικά σχέδια για τον έλεγχο της κατάστασης») ή «αν έχει δικά του, ανεξάρτητα σχέδια» (=αν επιμείνει να προχωρήσει στην παραλαβή κι ενεργοποίηση του σοβιετικού αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος). Τότε ο Γρίβας, ο οποίος προφανώς προτίθετο να αξιοποιήσει τους S-75, εύλογα απέφυγε να εμφανιστεί στη συνάντηση που ο ίδιος είχε ζητήσει και προτίμησε να συνοδεύσει τους Π. Γαρουφαλιά και Μ. Αλεξανδράκη (έλληνα πρεσβευτή στην Κύπρο) στη Λευκωσία. Η αμερικανική διπλωματία, που διάθεσε για την αιτούμενη επαφή τον νο 2 της αποστολής της στην Αθήνα (τον DCM N.Anschuetz, αποτελεσματικό διαπραγματευτή στις συνομιλίες με τον έλληνα ΥΕΘΑ γύρω από το θέμα των SA-2 όπως έχει αναφερθεί), θα πρέπει να εξέλαβε την

[563] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Naval message, SECRET, NOFORN (EXCPET UK), PRIORITY, 191356Z MAR 65. Δεν πρέπει να αποκλειστεί ο συνδυασμός επίγειας παρατήρησης από συνεργάτες των αμερικανικών υπηρεσιών (HUMINT) με αεροφωτογράφηση. Συνήθως οι ΗΠΑ της εποχής άφηναν να αιωρείται το ακαταμάχητο της δεινότητάς τους στην αναγνωριστική απεικόνιση με χρήση αεροσκαφών και (των τότε στα πρώτα στάδια αξιοποίησής τους) δορυφόρων -χωρίς να την παραδέχονται ευθέως. Στην προκείμενη περίπτωση πρόκειται για εσωτερική ενημέρωση και μάλιστα σε υψηλό επίπεδο στρατιωτικής ηγεσίας, οπότε κατά πάσα πιθανότητα ευσταθεί η αποκλειστική σύνδεση με προϊόντα παρατήρησης «γυμνού οφθαλμού». Η όλη περιγραφή πάντως παραπέμπει και σε περιοδική λήψη δεδομένων από αέρος, πιθανόν συμπληρωματικά. Το σήμα δεν αποκλείει κοινοποίηση των διαλαμβανομένων στους βρετανούς.

αποφυγή συνάντησης από πλευράς του Γρίβα ως εύγλωττη ένδειξη των προθέσεών του [564]. Η ηγεσία των ΗΠΑ πάντως, είτε προτείνοντας μια χειρονομία εν γνώσει της μη-πραγματοποιήσιμη προκειμένου να συντηρεί την ελληνοτουρκική ένταση και την εξ αυτής παραγόμενη απαίτηση «ειρηνοποιητικής» διαμεσολάβησης στο πλαίσιο της οποίας επιχειρείτο η ικανοποίηση των επίμαχων αμερικανικών επιδιώξεων (αποφυγή εγκατάστασης στην Κύπρο των S-75), είτε φοβούμενη ανεξέλεγκτη τουρκική αντίδραση, είτε τέλος επιχειρώντας να αποκομίσει παράπλευρα στρατηγικά οφέλη (την ελληνοτουρκική διαλλακτικότητα μετά τη μεταξύ τους ένταση) απομυζώντας μια κρίση που οι ίδιες (οι ΗΠΑ) κλιμάκωσαν, προέτρεψε τον πρεσβευτή τους στην Ελλάδα να επαναφέρει πιεστικά την πάγια τουρκική πρόταση για απ' ευθείας διμερείς συνομιλίες Αθήνας-Άγκυρας κατά την επόμενη συνάντησή του με τον Γ. Παπανδρέου[565]. Εν μέσω αυτών των δραματικών διπλωματικών ελιγμών, ο πρεσβευτής της ΕΣΣΔ στην Αθήνα Κοριούκιν επέδωσε στον πρόεδρο της βουλής Α. Νόβα πρόσκληση «του ανωτάτου σοβιέτ να επισκεφθεί τη Σοβιετική Ένωση ελληνική κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία και προσωπικά ο ίδιος»[566] - ο συγχρονισμός θα προξένησε ακόμη μεγαλύτερο εκνευρισμό στους αμερικανούς. Η χειρότερη είδηση για τις ΗΠΑ (την οποία οι αξιωματούχοι της επρόκειτο να πληροφορηθούν στην Άγκυρα λίγες ώρες αργότερα) υπήρξε η απόρριψη πρότασης του τούρκου πρωθυπουργού για έναρξη απευθείας ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων που τής επιφύλαξε ο έλληνας ομόλογός του –αυτή τη φορά η πρόταση διατυπώθηκε διά «ανορθόδοξης οδού»: ο αρθρογράφος του *ΈΘΝΟΥΣ* Γ. Ν. Δρόσος, υποψήφιος της κυβερνητικής παράταξης στις εκλογές του 1963 και προσωπικός φίλος του έλληνα αντιπροέδρου της κυβέρνησης Στ. Στεφανόπουλου -που με τη σειρά του συνδεόταν φιλικά από ετών με τον πρόεδρο της τουρκικής κυβέρνησης Ürgüplü - , βρέθηκε στην τουρκική πρωτεύουσα για συνέντευξη με τον τούρκο πρωθυπουργό που εξελίχθηκε σε «μακρά συνομιλία, πολλά σημεία της οποίας δεν προορίζονται για δημοσίευση». Αν και πολλά θρυλούνται για το περιεχόμενο των ελληνικών προτάσεων που ίσως κόμιζε ο Γ. Δρόσος, το βέβαιο είναι πως και αυτή η (μάλλον ατυχώς διατυπωμένη εν προκειμένω) πρόταση του

[564] Δεν είναι σαφές με ποιο τρόπο περιήλθε σε γνώση του Γρίβα το περιεχόμενο του μηνύματος του State Dept πριν τη συνάντησή του με τον αμερικανό διπλωμάτη. Η πηγή είναι δευτερογενής και οι ασάφειες που τη χαρακτηρίζουν δεν στάθηκε δυνατό να διαλευκανθούν –πχ το εύρημα στο οποίο στηρίζεται η αφήγηση σε αυτό το σημείο δεν προσδιορίζεται παρά ως "SECRET, State to Embassy, 19 March 1965", χωρίς άλλα στοιχεία -κυρίως αρ. Πρωτ. τηλεγραφήματος- που να προσδιορίζουν την ταυτότητα του εγγράφου: Α. Παπαχελάς op cit σσ 163-164 και παραπομπή 264 σελ 425.
[565] *FRUS,* 1964-1968, Vol XVI, "doc 181" υποσημ 3 (: Telegram 1187/March 19, State to Athens).
[566] *Αυγή*, 20/3.

τούρκου πρωθυπουργού για «φανερές ή μυστικές συνομιλίες με αντικείμενο το κυπριακό» συνάντησε την πάγια (και εύλογη) άρνηση του Γ. Παπανδρέου [567].

Το απόγευμα της μέρας αυτής, οι Hare και Jernegan (πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Άγκυρα και βοηθός αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών αρμόδιος για θέματα της περιοχής αντίστοιχα) επισκέφθηκαν τον τούρκο πρωθυπουργό Ürgüplü, ο οποίος καλλιέργησε στους αμερικανούς συνομιλητές του κλίμα επικείμενης επέμβασης της Άγκυρας στην Κύπρο. Στοιχεία που ερέθισαν τους δύο αξιωματούχους των ΗΠΑ υπήρξαν: η ευμενής αναφορά του Ürgüplü στη σοβιετική λεκτική και χλιαρή έστω, εν πάση περιπτώσει υποστήριξη ειρήνευσης στο νησί κρατώντας ίσες αποστάσεις, όπως και η (απότοκη πιθανότατα του στοιχείου που μόλις αναφέρθηκε) αποφυγή έστω υπαινιγμού περι κυπριακών εξοπλισμών ως αιτίας της τουρκικής οργής. Επιπλέον ο τούρκος ηγέτης αναφέρθηκε σε συνεδριάσεις των πολιτικών αρχηγών όπως και της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης (δηλαδή του κοινοβουλίου και της γερουσίας) ορισμένες για τη Δευτέρα 22 Μαρτίου, όλες κεκλεισμένων των θυρών. Ο πρωθυπουργός της Τουρκίας αποσαφήνισε τέλος στους αμερικανούς ότι κάθε νέα ανάμιξη των ΗΠΑ κατά τα πρότυπα του 1964 θα απέβαινε καταστροφική για τις αμερικανοτουρκικές σχέσεις. Όταν μάλιστα ο Jernegan επιχείρησε να προβάλει εκτενώς την προοπτική απ' ευθείας ελληνοτουρκικών συνομιλιών ως ιδανικού πλαισίου επίλυσης του προβλήματος, ο Ürgüplü την απέρριψε ως παρωχημένη κι ούτως ή άλλως μη επιθυμητή ούτε από την ελληνική πλευρά [568]. Ο ιδιαίτερα έμπειρος και επιδραστικός στο υπουργείο του αμερικανός πρεσβευτής στην Άγκυρα, προσέδιδε στη συνάντησή του αυτή τις μελανότερες αποχρώσεις για το μέλλον των σχέσεων της Άγκυρας με τους συμμάχους της αλλά και της ειρήνης στην

[567] Η συνέντευξη του τούρκου πρωθυπουργού δημοσιεύθηκε (οκτάστηλη, πρωτοσέλιδη, ως αποκλειστικότητα που ήταν) στο φύλλο της 19ης Μαρτίου του *ΕΘΝΟΥΣ*. Το πληρέστερο σχόλιο επί της «συνέντευξης-διπλωματικής αποστολής» του Γ. Δρόσου προέρχεται από την *Αυγή* της 20ης Μαρτίου. Ευρύτερα μιλώντας, η συγκεκριμένη επιλογή διάνοιξης επιπρόσθετου διαύλου διμερούς επικοινωνίας, εκτός των επίσημων, δεν θα πρέπει να ξενίζει, αφού εντάσσεται σε ένα μάλλον διαχρονικό πρότυπο αφανών μεν-εξίσου παραδοσιακών δε, οδών ανταλλαγής μηνυμάτων, ειδικά σε περιόδους κρίσης, όταν η διακύβευση είναι υψηλή και το ενδεχόμενο σφάλματος λόγω παρεξήγησης επιχειρείται να αποκλειστεί με κάθε δυνατό τρόπο. Υπενθυμίζεται ότι η επίμαχη ελλαδοτουρκική περίπτωση παραπέμπει σε αμερικανοσοβιετικούς χειρισμούς της ίδιας περιόδου, κατά την κρίση στην Καραϊβική τον Οκτώβριο του 1962 δηλαδή (ενδεικτικά: H. Bradford Westerfield, America and the world of intelligence liaison, *Intelligence and National Security*, vol 11 no 3, July 1996 σ 537). Μένει προς διερεύνηση το περιεχόμενο του συγκεκριμένου μηνύματος και η υποδοχή που τού έτυχε στη φάση αυτή των σχέσεων Αθήνας – Άγκυρας (θεωρητικά δεν θα πρέπει να αποκλείεται ακόμη και το σενάριο εύρεσης αρχειακών τεκμηρίων γύρω από αυτό).

[568] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 182", Embtel 1376/March 19 1965, Ankara to State. Διευκρινίστηκε λίγο αργότερα στους αμερικανούς αξιωματούχους ότι ο τούρκος πρωθυπουργός αναφερόταν στο περιεχόμενο των ελληνικών προθέσεων, όπως αυτό διαβιβάστηκε πρόσφατα στην Άγκυρα από «κάποιο ανεπίσημο απεσταλμένο της Αθήνας υπό δημοσιογραφική ιδιότητα ονόματι Δρόσο».

περιοχή: «αυτή τη φορά δεν συνομιλούσαμε με κάποιον πολιτικό της ολκής του İnönü που αρεσκόταν στη διαπραγματευτική κρυμνοβασία, μήτε με μια εκ φύσεως αγχώδη προσωπικότητα όπως ο Erkin, αλλά με έναν άνθρωπο που έδινε πειστικά την εντύπωση ότι δρούσε υπό την επιρροή πανίσχυρων παρασκηνιακών δυνάμεων των οποίων ήταν δέσμιος και ελάχιστα ήλεγχε» [569]. Η δυναμική των συνθηκών απαιτούσε από τις ΗΠΑ να διατηρηθούν εντός διαπραγμάτευσης, επιδεικνύοντας επίσημα μια πολιτική στοιχειωδώς ίσων αποστάσεων απέναντι στις ηγεσίες των δύο σύμμαχών τους χωρών (δίχως να αποξενωθούν από τον Μακάριο συνάμα), ενώ παράλληλα θα εξακολουθούσαν να ασκούν παρασκηνιακά τον έλεγχο του ρυθμού αλλά και της ουσίας των εξελίξεων. Σε αυτό το πλαίσιο, στους *New York Times* έκανε την εμφάνισή του δημοσίευμα που έφερε την κυβέρνηση L. B. Johnson να διαθέτει «επαρκείς ενδείξεις σύμφωνα με τις οποίες η εγκατάσταση σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορικών πυραύλων στην Κύπρο ήταν επικείμενη» [570]. Στο ίδιο άρθρο γινόταν λόγος για τον αμερικανικό σκεπτικισμό αναφορικά με τον (ανησυχητικά περιορισμένο) βαθμό επιρροής της κυβέρνησης της Αθήνας στον Μακάριο, όπως και ότι ο φόβος για τουρκικές προληπτικές αεροπορικές επιθέσεις κατά των θέσεων των πυραύλων στην Κύπρο, που μοιραία θα κλιμακωνόταν σε ελληνοτουρκικό πόλεμο, ήταν βάσιμος. Η «ειδική ομάδα παρακολούθησης» που είχε κατά το δημοσίευμα συσταθεί με επικεφαλής τον υφυπουργό εξωτερικών G. W. Ball ανάφερε ότι «αι βασικαί εγκαταστάσεις των πυραύλων έχουν συμπληρωθεί» και «προορίζονται διά ρωσικής κατασκευής αντιαεροπορικούς πυραύλους, παρομοίους με εκείνους που εδόθησαν εις την Κούβαν, το Ιράκ και την Αίγυπτον». Το μήνυμα επιχειρείτο πρόδηλα να δοθεί σε τόνο αρκούντως απειλητικό ώστε να μην επιδέχεται παρανοήσεις από τους παραλήπτες του [571].

[569] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 182" ibid. Ο Hare ορίστηκε αναπλ. υπουργός εξωτερικών για θέματα Εγγύς Ανατολής-Νότιας Ασίας του State Dept το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, αντικαθιστώντας τον Ph. Talbot, όταν ο τελευταίος ορίστηκε ως ο νέος πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα. Ο Talbot διαπιστεύτηκε τον Οκτώβριο, προφανώς για πολιτικούς λόγους που θα θιγούν παρακάτω.

[570] Πρωτοσέλιδο της αμερικανικής εφημερίδας της 19ης Μαρτίου που η περίληψη του αποδόθηκε στα ελληνικά από την *Καθημερινή* στο φύλλο της του Σαββάτου 20/3.

[571] Όπως και σε πολλά ακόμη σημεία της κυπριακής πυραυλικής κρίσης του 1965 (αμερικανοσοβιετική αντιπαράθεση με αφορμή εγγυήσεις ανεξαρτησίας νησιωτικού κράτους κλπ), οι συνειρμοί με την αντίστοιχη κρίση στην Κούβα τον Οκτώβριο του 1962 είναι συχνοί και εύλογοι. Σημειώνεται σε τούτο το σημείο ότι α) η συγκριτική ανάλυση των δύο κρίσεων κρίνεται ότι απαιτεί αυτοτελές κείμενο με αυτό ως μελετητικό επίκεντρο και αντίστοιχο τίτλο, β) ορισμένες διαφοροποιητικές μεταβλητές είναι ορατές διά γυμνού οφθαλμού: λχ, παρότι υπήρξε τουρκική διάσταση και στην Κρίση του 1962, σχετιζόμενη με τους υπό ανταλλαγή / αντικατάσταση / απομάκρυνση αμερικανικούς πυραύλους μέσου βεληνεκούς Jupiter που ήταν εγκατεστημένοι στην χώρα, απουσίαζαν από τη Δημοκρατία της Καραϊβικής οι πολιτικού χαρακτήρα παράμετροι «τοπικές εθνοτικές κοινότητες – εμπλοκή «μητέρων πατρίδων», ενώ αντίστοιχα δεν παρίσταντο στην Κύπρο πυρηνικά όπλα κάποιας από τις δύο Υπερδυνάμεις -εννοείται εξαιρώντας τις βρετανικές αεροπορικές βόμβες και τα αφανή δικαιώματα υποστήριξης των αμερικανικών στρατηγικών

βομβαρδιστικών. Απουσίαζαν ακόμη στην κυπριακή περίπτωση: η άμεση γειτνίαση με μία από τις δύο Υπερδυνάμεις, ή γενικότερα η φανερή εμπλοκή τους, παράγοντες δηλαδή εμφανείς στην κουβανική περίπτωση · έλειπε επομένως η ανάλογη υπαρξιακή διακύβευση γι' αυτές. Το βέβαιο είναι ότι ο Μακάριος και το νησί του δεν απέφυγαν το δυσοίωνο (για τη Δύση) παραλληλισμό που κωδικοποιήθηκε στη δημοσιογραφική jargon («ο Κάστρο/ η Κούβα της Μεσογείου»). Αυτοί οι αφορισμοί εμφανίζονταν συχνά και στις εκφρασμένες σκέψεις ιθυνόντων, αμερικανών ως επί το πλείστον, άλλοτε προσχηματικά και ενίοτε πραγματικά. Η D. Markides σταχυολόγησε την πρώτη αναφορά στον κίνδυνο να μετατραπεί η Κύπρος σε «Κούβα της Μεσογείου» σε δημοσίευμα του βρετανού R. Beeston (εφημερίδα *Sunday Telegraph*), στις 7/1/1962: D. Markides, *Κύπρος 1957-1963*, Αθήνα: Μεσόγειος 2009, σ 255. Στην κατακλείδα άρθρου του στους *New York Times* (φύλλο 26/08/1963) ο C. L Sulzberger, γνωστός για τις διασυνδέσεις του με το προεδρικό περιβάλλον της Washington, αφού περιέγραφε τη δύναμη και την επιρροή του ΑΚΕΛ στην κυπριακή κοινωνία συμπέραινε ότι «οι κύπριοι κομμουνιστές αποβλέπουν στην εγκαθίδρυση μίας Κούβας στην Ανατολική Μεσόγειο» (S. Soulioti Vol. One op cit σ 207). Κατά την αποτυχημένη συνδιάσκεψη του Λονδίνου (Ιανουάριος 1964) ο τουρκοκύπριος R. Denktaş απηύθυνε ενώπιον των βρετανών κι αμερικανών συνομιλητών του μομφή κατά των ελληνοκύπριων που, «όντες σε ποσοστό 35% κομμουνιστές και συμπαθούντες, έχουν την πρόθεση να μετατρέψουν την Κύπρο σε Κούβα» (M. Tüzünkan, *The Cyprus question: Continuity, transformation and tendencies*, unpublished PhD thesis, 2007, B. Özkan, Making Cyprus a national cause in Turkey's foreign policy, 1948–1965, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies,* vol 15 iss. 4, 2015, σ 15). Ενδιαφέρουσα, έστω και σε ύφος οριακά ιλαρό, φαίνεται η σύγκριση Κάστρο-Μακαρίου που επιχειρήθηκε σε κύριο άρθρο της *Washington Post* της 3ης Μαρτίου 1964: «...εκτός από γενειοφόροι, αμφότεροι παρουσιάζονται επιπόλαιοι για τις συνέπειες των πράξεών τους, όμηροι εξτρεμιστών, ενώ ακόμη αψηφούν τα συμφέροντα άλλων [sic]...». Το άρθρο υπέγραφε ο επιδραστικός δημοσιογράφος R. Estabrook, εγνωσμένος εχθρός της Μακαρθικής αντικομμουνιστικής υστερίας στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας και κατ' επέκταση μη ανταποκρινόμενος στο στερεότυπο του προβλέψιμα συντηρητικού σχολιαστή (το αποδελτίωσε ο M.Attalides op cit σ 121). Ο Αρχιεπίσκοπος, σε επιστολή του προς τον Γ. Παπανδρέου δύο ημέρες πριν (1η Μαρτίου), αποποιούμενος την κατηγορία «...οι έλληνες της Κύπρου και ιδιαιτερώς εγώ προσωπικώς, ότι παρεσύρθημεν επικινδύνως εις κομμουνιστικά δίκτυα, και ότι η Κύπρος δυνατόν να καταστή μία νέα Κούβα», τόνιζε ότι η Κύπρος «ιστορικώς και πολιτισμικώς» ανήκε στη Δύση. Ο Μακάριος πρόσθετε πως μολονότι η εχθρική θέση της τελευταίας αντιπαραβαλλόταν προς τη συμπαράσταση της Ανατολής, η Κύπρος δεν άλλαζε μεν «ιδεολογικό στρατόπεδο», σκόπευε πάντως να συνεχίσει την αδέσμευτη εξωτερική πολιτική της (Λ. Γ. Παπαδόπουλος, *Το Κυπριακό Ζήτημα / Κείμενα 1959-1974*, Θεσ/νίκη:University Studio Press 1999, σ 148). Δύσκολα μπορεί να αποτιμηθεί άλλως από ατυχής η σύλληψη ψυχολογικού εκβιασμού που αποπειράθηκε -παραβιάζοντας ανοικτές θύρες σχετικών αμερικανικών ανησυχιών- ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου ήδη τον Ιούνιο του 1964, οπότε και έθεσε για το κυπριακό μέλλον διλημματικές επιλογές του τύπου «ΝΑΤΟποίηση [διά της ένωσης με την Ελλάδα] ή Κούβα» (έγινε μνεία των δηλώσεων αυτών ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο). Για το πλήρες κείμενο βλ. Σ.Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Α' σσ 361-369, 'Πρακτικά συναντήσεως 10-6-1964 στην Αθήνα, του Γ.Παπανδρέου και του υφυπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ Τζ. Μπώλ (όπως αποδόθηκαν από την εφ[ημερίδα]. Ημέρα την 11η και 13η Σεπτεμβρίου 1966) και απόσπασμα μνημονίου (15-6-1964) του Γ. Παπανδρέου προς τον Πρόεδρο Λ. Τζόνσον εν όψει της επισκέψεώς του στις ΗΠΑ'. Και ο συντηρητικός έλληνας διπλωμάτης Α. Βλάχος αξιολόγησε αρνητικά τον παραλληλισμό εκείνον του Γ. Παπανδρέου (Α. Σ. Βλάχος, *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...* τ. Ε' op cit σ 282). Αξιοσημείωτη, όσο κι αποκαλυπτική του πόσο τραυματική στάθηκε η εμπειρία του Οκτωβρίου του 1962 ακόμη και για τη θεωρούμενη ως νικήτρια αμερικανική πλευρά, είναι η διατυπωμένη τον Αύγουστο του 1964 αδημονία του αμερικανού προέδρου L. B. Johnson και του βετεράνου της εξωτερικής πολιτικής D. Acheson να αποφευχθεί με κάθε τρόπο η επανάληψη της κουβανικής Κρίσης, αφού η κατάσταση στην Κύπρο προσομοίαζε την περίοδο που η υποτίμηση της εγκατάστασης αντιαεροπορικών πυραύλων στην Κούβα από πλευράς ΗΠΑ συνετέλεσε στην κλιμάκωση της κρίσης αργότερα –αναφέρθηκε ήδη στο 1ο Κεφάλαιο του Β΄ Μέρους. Βλ. αρχειακή κατοχύρωση γι' αυτό το σημείο στο: Α. Κωνσταντίνου, Η πολιτική ΗΠΑ-Βρετανίας στο Κυπριακό 1964-1974 σσ 458-459 (περιλαμβάνεται στο Χρ.Περικλέους, επιμέλ.-εισαγ., *Κυπριακή Δημοκρατία, 50 χρόνια επώδυνη πορεία,* Αθήνα: Παπαζήσης, 2010). Αυτή υπήρξε και η πλέον αξιόλογη αιτία να

παραλληλιστούν οι δύο Κρίσεις: με την άποψη Acheson συμπαρατασσόταν η ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων και των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ κατά την περίοδο αποτίμησης της κουβανικής Κρίσης, ότι δηλαδή στα αφετηριακά σημεία των αμερικανικών προβλημάτων στην Κούβα το 1962 κατείχε δεσπόζουσα θέση η υποτίμηση του κινδύνου που αντιπροσώπευε η έλευση των σύγχρονων πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων (ομοιότυπων μάλιστα με αυτά που επιδίωκε να προμηθευτεί η ελληνοκυπριακή πλευρά, όπως ήδη σημειώθηκε). Σύμφωνα με την εύλογη προέκταση των αμερικανικών σκέψεων, αν επιτρεπόταν στους ελληνοκύπριους να καταστήσουν κάποια περιοχή της Κύπρου απροσπέλαστη στην εναέρια παρατήρηση ή / και προσβολή, πολλώ δε μάλλον με σοβιετική ή/ και αιγυπτιακή συνδρομή, τίποτε δεν απέκλειε παρεμφερούς κλίμακας περιπλοκές μεταγενέστερα, ειδικά σε ένα νησί με πολλαπλή αμερικανοβρετανική παρουσία (στρατιωτική και συλλογής πληροφοριών). Επ' αυτού, ενδεικτικά, από την πλούσια και ανανεούμενη εργογραφία, κείμενα με έμφαση στη συγκεκριμένη παράμετρο (και δη την υποπερίπτωση σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων με ατομικές κεφαλές): D. G. Coleman, the missiles of November, December, January, February… The problem of acceptable risk in the Cuban missile crisis settlement, *Journal of Cold War Studies*, vol 9 νο 3, Summer 2007, σσ 5-48, A. I. Cyr, The Cuban missile crisis after 50 years, *Orbis*, vol 57 iss. 1, 2013, ειδικά σσ 8-12. Το θέμα της ύπαρξης αρχικά ελλαδιτών εκπαιδευμένων σε αμερικανικά τέτοια συστήματα, οι οποίοι προοριζόταν για αξιοποίηση στην Κύπρο σοβιετικών όπλων με ανάλογες δυνατότητες, είναι και το μόνο που προσδίδει υπόσταση σοβαρότητας από τεχνικής άποψης, στις κατά τα άλλα προσχηματικές αμερικανικές αιτιάσεις προς την κυβέρνηση της Αθήνας, για τις οποίες γίνεται λόγος στο παρόν κείμενο. Κρίνεται σκόπιμο να επαναληφθεί ότι: η αμερικανοβρετανική εμμονή με τους κυπριακούς S-75 δεν μπορεί να αποδοθεί σε άγχη μήπως τυχόν εμφανίζονταν σοβιετικά πυρηνικά όπλα επί της Κύπρου (νησιού ούτως ή άλλως μακριά από τα μητροπολιτικά κέντρα των ΗΠΑ και ΗΒ), αλλά μάλλον πρέπει να σχετιστεί αιτιωδώς α) με πολιτικού περιεχομένου έγνοιες (να μην εκτεθούν στην Τουρκία, την Ελλάδα και στις χώρες της περιοχής ότι αδυνατούν να ασκήσουν περιορισμούς στην εξωτερική πολιτική εύθραυστων μικρών κρατικών οντοτήτων) και β) σε δικά τους, διαβαθμισμένα ζητούμενα στρατηγικού χαρακτήρα, πρωτίστως να μην τεθούν σε κίνδυνο οι κατασκοπευτικές τους πτήσεις με αφετηρία την Κύπρο, αλλά και να μην προστεθεί μία ακόμη απειλή για την αεροναυτική τους παρουσία στην όλο και λιγότερο φιλική γι' αυτούς -πάλαι ποτέ «λίμνη τους»- ανατολική Μεσόγειο.

Επανερχόμενοι στην επί της δημόσιας σφαίρας διάσταση του θέματος, είναι γνωστός ο βαθμός αρνητικά φορτισμένων συνειρμών τους οποίους προξενούσε στην αμερικανική κοινή γνώμη η πληροφόρησή της γι' αυτήν την άκρως ανησυχητική εξέλιξη-προάγγελο δυνητικών δεινών, που καταγραφόταν στην Κύπρο του 1965. Στις ανταποκρίσεις του από το νησί πάντως, ο μεγάλης κυκλοφορίας Τύπος των ΗΠΑ προχωρούσε συχνά σε τέτοιου είδους παραλληλισμούς με την Κούβα (βλ. την αρθρογραφία των *Washington Post* και *New York Times* με θέμα την εγκατάσταση σοβιετικής προέλευσης αντιαεροπορικών πυραύλων στην Κύπρο, καθ' όλο το διάστημα Μαρτίου – Μαΐου). Ενδιαφέρον ακόμη παρουσιάζει η σύγκριση από πλευράς Αριστεράς, με το «κουβανικό προηγούμενο ιμπεριαλιστικής επέμβασης» –χαρακτηριστικό οκτάστηλο *Αυγής* 21/3/1965: «Αγγλοαμερικανικές πιέσεις να εμποδισθή η ενίσχυση της άμυνας της κυπριακής δημοκρατίας / κατά τους κυπριακούς κύκλους, κατάσταση όμοια της Κούβας / ενοχλεί τους ιμπεριαλιστές η αποστολή σοβιετικών όπλων». Εύστοχη a posteriori αποτίμηση σε κλίμακες εγγύτερα στις πραγματικές πολιτικές διαστάσεις, από τον Γλ. Κληρίδη, βλ. στο N. Kizilyurek, *Γλαύκος Κληρίδης / η πορεία μιας χώρας,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, σσ 103-104. Μεγαλύτερης βαρύτητας όλων υπήρξε η διευκρίνιση του ίδιου του Μακάριου (απόσπασμα συνέντευξης στο λιβανικό Τύπο τον Απρίλιο του 1965): «Δεν νομίζω ότι η σύγκρισις μεταξύ Κύπρου και Κούβας είναι ορθή» . Ο Μακάριος υπενθύμιζε ότι α) η Κύπρος κατέβαλε χρηματικό αντίτιμο [και σχετικά υψηλό] για τους S-75, δεν τής παραχωρήθηκαν, ούτε τής προτάθηκε να παραχωρηθούν υπό τον όρο να στελεχωθούν από αλλοδαπό προσωπκό, β) «εζητήσαμεν να αγοράσωμεν στρατιωτικόν υλικόν όχι μόνον από τη Σοβιετική Ένωσιν, αλλά από άλλας δυτικάς δυνάμεις, αι οποίαι όμως απέρριψαν το αίτημά μας» - όπως δηλαδή είχε συμβεί και με την Αίγυπτο του Νάσερ πριν υποχρεωθεί να στραφεί προς άλλες πηγές προμήθειας οπλισμού το 1955, αλλά και με το Ισραήλ και με όποια άλλη χώρα δεχόταν εξωτερική απειλή. Ο Αρχιεπίσκοπος αναρωτιόταν αγανακτισμένος αν κάποιοι περίμεναν από την κυπριακή ηγεσία να διατηρούσε το νησί ανυπεράσπιστο από αεροπορικές επιθέσεις «υπό τουρκικών αεροπλάνων και βομβών ναπάλμ παραχωρηθείσών εις την Τουρκίαν υπο των Ηνωμένων Πολιτειών, παρά να υπερασπίσωμεν την νήσο μας με σοβιετικά όπλα;»: «Συνέντευξις δωθείσα υπό της Α.Μ. του

Την ημέρα αυτή τέλος, ο ισραηλινός πρεσβευτής στη Λευκωσία T. Arazi απέστειλε στη Διεύθυνση Δυτ. Ευρώπης του υπουργείου του ενημερωτικό γύρω από το «σοβιετικής κατασκευής οπλισμό που έφτασε στην Κύπρο μέσω Αιγύπτου» (η ισραηλινή πλευρά περιλαμβανόταν ασφαλώς στους άμεσα ενδιαφερόμενους για την εξέλιξη, τόσο λόγω του σχετικά πρόσφατου εφοδιασμού των αιγύπτιων αντιπάλων τους με το επίμαχο αντιαεροπορικό σύστημα όσο και επειδή η εγκατάσταση ενός πυραυλικού όπλου υψηλών επιδόσεων στο εγγύς περιβάλλον της θα μπορούσε να επηρεάσει άμεσα τους ευρύτερους σχεδιασμούς της ισραηλινής πολεμικής αεροπορίας) [572].

Στο τηλεγράφημά του της 20ης Μαρτίου προς το State Dept ο Labouisse θύμιζε μεταξύ άλλων την εγγενή δυσχέρεια του να εγκληθεί πειστικά η ελληνική πλευρά για διοχέτευση ΝΑΤΟϊκής προέλευσης οπλισμού στην Κύπρο: αφενός μεν η Αθήνα είχε φανεί αρκούντως προνοητική στην προσχηματική τήρηση της νομιμότητας, διοχετεύοντας κατά κύριο λόγο βρετανικής κατασκευής όπλα (παλαιά, κατά εθνική πλέον κυριότητα και χωρίς δεσμευτικές ρήτρες για τις προϋποθέσεις χρήσης τους), ενώ αφετέρου το πρόγραμμα προμήθειας αμυντικού υλικού απ' την ΕΣΣΔ συνιστούσε αφ ' εαυτού σαφές τεκμήριο αθωότητας: αν ευσταθούσαν τα περί συγκεκαλυμμένης μεταβίβασης σύγχρονου ΝΑΤΟϊκού εξοπλισμού στην Κύπρο, θα εξέλιπε το βασικό κίνητρο αναζήτησης εναλλακτικών πηγών προμήθειας τέτοιων συστημάτων [573]. Ο αμερικανός διπλωμάτης δραττόταν της ευκαιρίας να υπενθυμίσει στο υπουργείο του ότι οι μέχρι τότε τουρκικές απειλές έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον έμπειρο πολιτικά Μακάριο, περιορίζοντας τις δυνατότητες της Αθήνας να προωθήσει με αποφασιστικότητα στην κυπριακή κοινή γνώμη μία συμβιβαστική γραμμή αναφορικά με το πολιτικό μέλλον του νησιού. Ο H. Labouisse πρότεινε ειλικρίνεια και παρρησία στις αμερικανοτουρκικές σχέσεις, σε ανταπόκριση της ευθύτητας του νέου τούρκου πρωθυπουργού Ürgüplü: «σε τελική ανάλυση, τα διδάγματα από τις τουρκικές επιθέσεις με αμερικανικά όπλα του προηγούμενου Αυγούστου δεν γίνεται να παραβλεφθούν [αναφέρεται στην εμβληματική ρίψη napalm κατά ελληνοκύπριων αμάχων

Προέδρου της Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προς τον κύριον Σαλίμ Νασσάρ της εφημερίδος του Λιβάνου '*Ασσαφά*' την 2αν Απριλίου 1965», *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, Ανακοινωθέν αρ. 6, 10η Απριλίου 1965 (υφίστανται και παρακάτω παραπομπές σε σταχυολογημένα σημεία από τη συνέντευξη αυτή).

[572] Στα ισραηλινά κρατικά αρχεία υφίσταται το σχετικό τεκμήριο με ταυτότητα ISA/RG 130.23/MFA/3598/17, ωστόσο δεν είναι αναρτημένο και δεν έχει μελετηθεί. Σύντομη περιγραφή του περιεχομένου του είναι προσβάσιμη στην οικεία ιστοσελίδα: http://www.archives.gov.il/archivegov_eng/publications/electronicpirsum/cyprus/cyprusdocumentslist124-172.htm
(προσπελάστηκε στις 8/10/2015).

[573] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Embtel to SecState, PRIORITY, SECRET, 202159Z (71930), March 20, 1965.

από την ΤΗΚ]. Ο αρνητικός αντίκτυπος για τη δημόσια εικόνα των ΗΠΑ, τόσο σε περιφερειακό επίπεδο όσο και σε παγκόσμιο, συνδυάστηκε με μία έκβαση που μάλλον υπονόμευσε παρά ευνόησε την ειρηνική διευθέτηση του προβλήματος. Υποθέτω ότι η ουσία των όσων σε κατηγορηματικό τόνο διαμηνύσαμε προς την Άγκυρα τον περασμένο Αύγουστο αντανακλούν και τις τρέχουσες ιεραρχήσεις της αμερικανικής πολιτικής στο ζήτημα [574]».

Ο Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Κυπριακής Δημοκρατίας στον ΟΗΕ και πρεσβευτής της στις ΗΠΑ εντωμεταξύ, Ζ. Ρωσσίδης, ερωτώμενος σχετικά από δημοσιογράφους σε συνέντευξη Τύπου απάντησε ότι για όσο διάστημα η χώρα του απειλείτο ή υφίστατο αεροπορικές επιδρομές, ενώ μάλιστα δεν τής παρέχονταν εγγυήσεις ασφάλειας από καμία πλευρά, «...και αν ακόμη δεν διέθετε, θα έπρεπε να προμηθευτεί κάθε διαθέσιμο μέσο αντιαεροπορικής άμυνα χωρίς να εξαιρούνται οι πύραυλοι», δήλωση που εκλήφθηκε ως ημιεπίσημη παραδοχή προμήθειας των S-75 [575]. Ο τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος F. Küçük αφετέρου διαβεβαίωνε κατηγορηματικά την ίδια μέρα γαλλικό ειδησεογραφικό πρακτορείο ότι «ως οι περισσότεροι σοβαροί άνθρωποι, δεν φρονεί ότι υπάρχουν εις την Κύπρον αντιαεροπορικοί πύραυλοι, τους οποίους, άλλωστε, ως ετόνισεν, οι [ελληνο]κύπριοι θα ήσαν ανίκανοι να χειρισθούν» (sic) [576]. Ο R. Denktaş όμως, στη Ν. Υόρκη εκείνες τις μέρες, δήλωσε ότι θα ζητούσε από τον ΟΗΕ να διενεργήσει έρευνες αναφορικά με τις πληροφορίες περί αποστολής σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων στην Κύπρο – μάλιστα, αφού κατάγγειλε την ΕΣΣΔ «γιατί εφοδιάζει με πυραύλους και άλλα όπλα την κυπριακή κυβέρνηση μέσω της ΗΑΔ [Αιγύπτου]», προχώρησε σε επίδειξη πρόσβασης σε πληροφορίες γύρω από κρίσιμες επιχειρησιακές λεπτομέρειες, κάνοντας λόγο για «βάσεις πυραύλων που εγκαθίστανται στις βόρειες παράκτιες περιοχές [της Κύπρου] και γύρω από τη Λευκωσία» (οι ισχυρισμοί του περιείχαν δόση ανακρίβειας) [577]. Ο γεν. γραμματέας του

[574] Ibid.

[575] Εφημερίδες *ΕΣΤΙΑ, Αθηναϊκή*, φύλλα Σαββάτου 20/3/1965. Σε ό,τι αφορούσε τον αμερικανικό Τύπο, το θέμα αναδύθηκε στην Α1 σελίδα και της *Washington Post*: John M. Goshko, "Rocket Sites Being Built on Cyprus." 20 Mar. 1965 –στην (κατά τα φαινόμενα ακριβή) αναφορά που συνεχιζόταν σε επόμενη σελίδα, αναφερόταν πως μολονότι «πηγές στις ΗΠΑ δεν θεωρούν ότι εισάχθηκαν στο νησί σοβιετικοί πύραυλοι, εντούτοις επιβεβαιώνουν την προπαρασκευή σε εξέλιξη θέσεων κατάλληλων για την εκτόξευση σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορικών πυραύλων, σε περιοχές ελεγχόμενες από την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου». Το θέμα συντηρήθηκε από την ίδια εφημερίδα και την επομένη, στο κυριακάτικο φύλλο της δηλαδή, με άρθρο αναφερόμενο στην έντονη διπλωματική κινητικότητα του Σαββάτου που αναπτύχθηκε εξαιτίας των πληροφοριών περί κατασκευής θέσεων εκτόξευσης των SA-2.

[576] *Καθημερινή*, 21/3/1965.

[577] *Αυγή, Βήμα,* 20/3. Τίτλος του σχετικού δημοσιεύματος στο *Βήμα*: «Αι ΗΠΑ κατά της εγκαταστάσεως πυραύλων εις Κύπρον». Οκτάστηλο πρωτοσέλιδο της ίδιας μέρας στον υπερσυντηρητικό *Ελληνικό Βορρά* της Θεσσαλονίκης (που φιλοξενούσε πάντως συχνότερα σχεδόν

ΟΗΕ κράτησε αποστάσεις από το ζήτημα: σε σχετικές δημοσιογραφικές ερωτήσεις απάντησε ότι, ναι μεν ενημερώθηκε σχετικά από τις ΗΠΑ, ο στρατιωτικός διοικητής της UNFICYP ωστόσο δεν επιβεβαίωσε τα περί S-75 λεγόμενα [578]. Ο ίδιος ο Μακάριος τέλος, επρόκειτο να ματαιώσει κάθε προοπτική ανάμιξης του ΟΗΕ (στην κονίστρα του οποίου αποκόμιζε παραδοσιακά στρατηγικά οφέλη για την κυβέρνησή του) 3 μέρες αργότερα, όταν σε συνέντευξή του υπενθύμισε πως ο έλεγχος του πολεμικού υλικού με το οποίο εφοδιαζόταν η Εθνοφρουρά ξέφευγε εντελώς των αρμοδιοτήτων της ειρηνευτικής δύναμης. Επίσης, διέψευσε ότι τού ζητήθηκε από την UNFICYP ενημέρωση γύρω από τις εξοπλιστικές επιδόσεις της Κύπρου, αναγνωρίζοντας παράλληλα ως εύλογο το ενδιαφέρον των Ηνωμένων Εθνών για τις νόμιμες, όπως τόνισε, κυπριακές αμυντικές δυνατότητες [579].

Στο εισηγητικό υπόμνημα του Σαββάτου (20 Μαρτίου) που η αμερικανική κυβέρνηση υπέβαλε στην ελληνική με αντικείμενο προτάσεις «για εξάμηνη περίοδο υφέσεως» προς την τουρκική πλευρά, απουσίαζε κάθε αναφορά σε ελέγχους ή «πάγωμα» των κυπριακών εξοπλισμών [580]. Δημοσιογραφικές πληροφορίες της εποχής, που αναφέρονταν σε βραδινή συνάντηση του υπουργού εξωτερικών Στ. Κωστόπουλου με τους H. Labouisse και R. Murrey (τον βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα), μάλλον γύρω από το θέμα των κυπριακών SA-2, δεν

από κάθε άλλη ελληνική εφημερίδα -πλην της *ΕΣΤΙΑΣ*- μεταφρασμένη αρθρογραφία των *London Times,* με επιπρόσθετο προσόν την προνομιακή πληροφόρηση που ενίοτε είχε, ένεκα πολιτικού προσανατολισμού): «Αι ΗΠΑ αντιτίθενται εις τον εξοπλισμόν της Κύπρου δια πυραύλων /απηύθυναν χθες προειδοποίησιν προς τα ενδιαφερόμενα μέρη».

[578] Δηλώσεις 19ης Μαρτίου, στις *Καθημερινή, Αυγή* και *Εθνικός Κήρυξ* του Σαββάτου 20/3.

[579] Από την αποκλειστική συνέντευξη που παραχώρησε στον Χρ. Οικονόμου της *Μεσημβρινής* (φύλλο 23ης Μαρτίου 1965).

[580] Όπως εξάλλου απουσίαζε και από τις οδηγίες που προώθησε το State Dept στον Labouisse στις 18/3: ο αμερικανός πρεσβευτής όφειλε ως προϋπόθεση «εγγυήσεων ασφάλειας» να κάνει λόγο αποκλειστικά για μέτρα υπό την επωνυμία «αποφυγή προκλήσεων» που δεν περιείχαν ούτε καν υπαινιγμό για τους πρόσφατους κυπριακούς εξοπλισμούς: *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 181" (Telegram from the Dept of State to the Embassy in Greece 1179 / March 18, 1965). Ίσως προτιμήθηκε το ζήτημα των SA-2 να πλανάται στην ατμόσφαιρα δίχως να κατονομάζεται, τόσο λόγω της ευθιξίας της ελληνικής κοινής γνώμης, όσο και σε συνδυασμό με τους αμερικανικούς φόβους για Μακαριακούς ελιγμούς, αν υπήρχε ευθεία απαίτηση για περιορισμούς στην άσκηση των θεμελιωδών κυριαρχικών δικαιωμάτων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ο έλληνας πρωθυπουργός θα υποχρεωνόταν να αντιληφθεί μόνον από τα συμφραζόμενα, τα ουσιώδη ανταλλάγματα που καλείτο να καταβάλει, εφόσον επιθυμούσε την αμερικανική ανάμιξη στην αποφυγή πολεμικής εμπλοκής με την Τουρκία. Πιθανόν δηλαδή, επισήμως τουλάχιστον, να επιδιώχθηκε εκείνη τη στιγμή από αμερικανικής πλευράς η αποσύνδεση του θέματος της αποκλιμάκωσης της κρίσης και της «πυροσβεστικής ανάμιξης» των ΗΠΑ από το ζήτημα της ένταξης των S-75 σε κυπριακή υπηρεσία, ώστε να τηρηθούν τα προσχήματα και να μην δίνεται η εντύπωση του εκβιασμού (όσο κι αν περί αυτού ακριβώς επρόκειτο). Ο Παπανδρέου είχε ήδη πιεστεί αρκετά, όταν τού ζητήθηκε ο λόγος για την παρουσία των ελλαδικών πληρωμάτων και όταν κλήθηκε να παρέμβει ώστε να εξασφαλιστεί η αναβολή άφιξης των πυραύλων στην Κύπρο βραχυπρόθεσμα. Το να απαιτηθεί η εμπλοκή του στην ακύρωση της παραλαβής τους από το ανεξάρτητο κυπριακό κράτος, πιθανόν να θεωρήθηκε υπερβολικό και εκτός των δυνατοτήτων του.

στάθηκε δυνατό να διασταυρωθούν αρχειακά [581]. Το μεσημέρι της επομένης, και αφού προηγήθηκε μια τελευταία πρωϊνή ανασκόπηση των δεδομένων σε σύσκεψη με όλους τους εμπλεκόμενους (Γαρουφαλιά, Γρίβα, Κωστόπουλο, Παπακωνσταντίνου, πρεσβευτές Αλεξανδράκη και Πηλαβάκη, αρχηγούς των επιτελείων) [582], ο έλληνας πρωθυπουργός αποπειράθηκε μία ύστατη διαπραγματευτική διασύνδεση των προτεινόμενων από τις ΗΠΑ μέτρων αποκλιμάκωσης της «κρίσης» στο νησί με αντίστοιχες διαβεβαιώσεις της Άγκυρας γι' αποχή από επιθετικές ενέργειες. Η προσπάθεια του Γ. Παπανδρέου δεν έτυχε ανταπόκρισης: στη συνάντησή του (μετά από δική του πρωτοβουλία) με το ηγετικό δίδυμο της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα, τού διαμηνύθηκε κατηγορηματικά ότι όφειλε να παράσχει χωρίς προϋποθέσεις εγγυήσεις για την άρση του οικονομικού αποκλεισμού της τουρκοκυπριακής κοινότητας, την επανέναρξη παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας από την Ερυθρά Ημισέληνο όπως και την απρόσκοπτη περιοδική αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ, στενότερη συνεργασία με την UNFICP κλπ, έτσι ώστε με αυτές τις ελληνικές δεσμεύσεις ανά χείρας να επιχειρήσει η διπλωματία των ΗΠΑ στη συνέχεια να αποσπάσει τις επιδιωκόμενες από την Αθήνα τουρκικές εγγυήσεις. Ο Γαρουφαλιάς (παρών στη συνάντηση αυτή, όπως και οι Κωστόπουλος-Παπακωνσταντίνου-Αλεξανδράκης) διαβεβαίωσε τους Labouisse-Anschuetz ότι σκόπευε κατ' εντολή του Γ. Παπανδρέου να μεταβεί άμεσα στην κυπριακή πρωτεύουσα προκειμένου μέχρι την Τρίτη να είχε και την επίσημη συγκατάθεση του Μακάριου στα σημεία υπό συμφωνία, ενώ υπερασπίστηκε τον Γρίβα για τα πρόσφατα γεγονότα Λεύκας-Αμπελικού. Ο Κωστόπουλος περιορίστηκε να ρωτήσει τους αμερικανούς διπλωμάτες σε ποιό βαθμό πίστευαν οι τελευταίοι ότι ίσχυαν οι δημοσιογραφικές πληροφορίες περί επικείμενου τελεσίγραφου της τουρκικής κυβέρνησης προς την κυπριακή (σε περίπτωση ίσως που η ελληνική πλευρά δεν αισθανόταν αρκετά πιεσμένη). Ο Labouisse απέφυγε επιμελώς να διασκεδάσει τα άγχη του ελλαδίτη υπουργού, τονίζοντας την ανάγκη εκτόνωσης της υποτίθεται έκρυθμης κατάστασης στην Κύπρο ακόμη και προς τον Μ. Αλεξανδράκη, καθώς εκείνος τον ξεπροβόδιζε [583]. Η ανησυχία της ελληνικής στρατιωτικής

[581] *Αυγή* 23/3. Η βρετανική σύμπλευση με τις αμερικανικές κινήσεις παρουσιάστηκε στον αθηναϊκό Τύπο μετά τις 21/3.

[582] *Μεσημβρινή*, οκτάστηλο πρωτοσέλιδο «Ασκείται ασφυκτική πίεσις δι' ανακωχήν εις την Κύπρον», φύλλο 22/3. *Αυγή* της ίδια ημερομηνίας: «Η Κύπρος απέρριψε την εκεχειρία».

[583] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 183" (Telegram from the Embassy in Greece to the Dept of State 1402/March 21, 1965). Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ σχολίαζε με ικανοποίηση ότι ενδεικτικό της σοβαρότητας με την οποία η ελληνική ηγεσία προσέγγιζε τις εξελίξεις υπήρξε το γεγονός της κυριακάτικης καθόδου του πρωθυπουργού στο κέντρο της πρωτεύουσας, όπως και των πολύωρων διαβουλεύσεών του με το Γρίβα και άλλους υψηλόβαθμους συνεργάτες του πριν τον συναντήσει. Παρέμενε όμως σκεπτικός αναφορικά με τις άλλες αναγκαίες συνθήκες κάποιας αίσιας ρύθμισης (τη συναίνεση των ελληνοκύπριων και την διακοπή των τουρκικών απειλών). Η τουρκική πλευρά αφετέρου, αρνείτο να υποτάξει τις εθνικές της σκοποθεσίες στον περιορισμένο ρόλο για τον οποίο

ηγεσίας εξελισσόταν, όπως καταδείκνυε σύσκεψη του διοικητή Στρατιάς και των 3 σωματαρχών υπό την προεδρία του Α/ΓΕΣ Γεννηματά στη Θεσσαλονίκη: κατά δημοσιογραφικές πληροφορίες, το αντικείμενο ήταν η συσσώρευση τουρκικών ναυτικών δυνάμεων στην Αλεξανδρέττα και χερσαίων αντίστοιχων στην ηπειρωτική ελληνοτουρκική μεθόριο [584]. Άλλες δημοσιογραφικές πληροφορίες αναφέρονταν στον εντοπισμό (19/3) τουρκικού πολεμικού που έπλεε εντός των κυπριακών χωρικών υδάτων (έξω από το τουρκοκυπριακό χωριό Λιμνίτης) από ελληνοκυπριακή ακταιωρό, ενώ υπήρξαν και πληροφορίες για εντεινόμενη αμερικανική ναυτική παρουσία στην περιοχή [585].

Με τη δέσμη των επιθυμιών της Washington πια καταγεγραμμένη, ο έλληνας ΥΕΘΑ έσπευσε αεροπορικώς το απόγευμα της Κυριακής (21 Μαρτίου) στη Λευκωσία [586] για να εξετάσει το περιθώριο αποδοχής τους από την ελληνοκυπριακή πλευρά. Όταν οι ιδέες των ΗΠΑ συζητήθηκαν έντονα μεταξύ του Π. Γαρουφαλιά και της ελληνοκυπριακής ηγεσίας την επομένη (σε πρωινή και απογευματινή σύσκεψη, παρουσία του έλληνα πρεσβευτή στη Λευκωσία, του Γρίβα, του αντιπρόεδρου της κυπριακής κυβέρνησης και προέδρου της Βουλής Γλ. Κληρίδη [587], όπως και αρκετών ελληνοκύπριων υπουργών) ο Μακάριος - διακρίνοντας το ουσιαστικό επίκεντρο των υπερατλαντικών σκοπών [588]- εντόπισε αοριστία στις αμερικανικές προτάσεις περί αποφυγής προκλήσεων: κατά τον ελληνοκύπριο ηγέτη «η

την προόριζαν οι αμερικανικοί σχεδιασμοί: ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Işık κατήγγειλε ευθέως την επομένη (21/3) τις παραλαβές οπλισμού από τους ελληνοκύπριους συλλήβδην, αποφεύγοντας να εξαιρέσει τις σύμμαχες ΝΑΤΟϊκές χώρες προέλευσης «...δεν αποκηρύσσουμε ως πιο επιθετικά τα όπλα που παραλαμβάνονται μέσω Δαρδανελλίων συγκριτικά με εκείνα που φθάνουν στο νησί μέσω Γιβραλτάρ» - H. Kosut op cit σ 163.

[584] *Απογευματινή*, Σάββατο 20/3/1965.

[585] *Έθνος* 20/3, *Αυγή,* 21/3.

[586] Στις καθιερωμένες μάλιστα δηλώσεις προς τους δημοσιογράφους μετά την άφιξή του στον αερολιμένα της κυπριακής πρωτεύουσας επιχείρησε να υποβαθμίσει τη βαρύτητα των τουρκικών απειλών –*ΕΣΤΙΑ*, Δευτέρα 22 Μαρτίου 1965, σελ 2.

[587] Ο οποίος έφερε το κύριο βάρος της σύγκρουσης με τον έλληνα ΥΕΘΑ κατά τη θυελλώδη πρωϊνή συνάντηση –βλ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' , Έκθεση Γρίβα προς τον βασιλιά (24/3/1965) σ 85. Εκτός της βαρύνουσας θεσμικής του θέσης, ο Γλ. Κληρίδης είχε ανάμιξη στην όλη υπόθεση των SA-2. Ο ίδιος βέβαια, παραδέχθηκε μόνον τη σχετική του ειδημοσύνη -ήταν γνωστή η αξιόλογη πολεμική του δράση ως μέλους πληρώματος βομβαρδιστικών της RAF κατά τον Β΄ ΠΠ- όταν αποκλήθηκε «ο προστάτης των πυραύλων» σε συνέντευξη Τύπου στις 21/1/1966 (βλ. παρακάτω). Δυστυχώς, από τα ογκώδη του απομνημονεύματα (Η κατάθεσή μου, 4τομο, Λευκωσία: Αλήθεια 1988-1991), απουσιάζει έστω και ακροθιγής αναφορά στην επιστάμενη γνώση του ζητήματος των SA-2 που ασφαλώς είχε –όπως άλλωστε περιγραφικό κενό παρατηρείται σε κάθε σχεδόν πρωτογενή μαρτυρία γύρω από τα τεκταινόμενα του α΄ εξαμήνου του 1965. Επίσης, οι διά βίου βαθύτατα φιλοδυτικοί προσανατολισμοί του Κληρίδη προξενούν σκεπτικισμό γύρω από το προσωνύμιο του «προστάτη των [σοβιετικής κατασκευής] πυραύλων» που τού αποδόθηκε λίγο αργότερα από μερίδα του Τύπου.

[588] που ούτως ή άλλως σταδιακά αναδυόταν και στη δημόσια σφαίρα: «…εις την πρώτην σειράν του διπλωματικού ενδιαφέροντος διά την περαιτέρω εξομάλυνσιν της καταστάσεως τοποθετείται και το θέμα της παραχωρήσεως εις την Κύπρον αντιαεροπορικών βλημάτων.»: *Απογευματινή*, Δευτέρα 22/3/65.

οχύρωσις της Νήσου προς απόκρουσιν εισβολής και δη εις σημεία μη έχοντα σχέσιν με τας οχυρωμένας θέσεις των Τουρκοκυπρίων δεν αποτελεί πρόκλησιν». Εν τέλει η ελληνοκυπριακή πλευρά προσέφερε την παροχή βεβαιώσεων πάνω στο ζητήματα της απρόσκοπτης αντικατάστασης της ΤΟΥΡΔΥΚ, της αποκατάστασης της ροής ανθρωπιστικής βοήθειας (από την Ερυθρά Ημισέληνο) προς τους τουρκοκυπριακούς θύλακες, απέρριψε εντούτοις κάθε πιθανότητα εγκατάλειψης των ελληνοκυπριακών θέσεων στα χωριά που ξέσπασαν τα πρόσφατα επεισόδια –απλά συμφώνησε να προσκληθεί η UNFICYP να εγκαταστήσει δικά της φυλάκια παρατήρησης σε υψώματα της περιοχής ώστε να εποπτεύει «ιδίοις όμμασι» την τοπική κατάσταση. Κυρίως όμως, στο τελικό κείμενο που «ύστερα από σφοδρές αντιγνωμίες και συζητήσεις» (όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Ν. Κρανιδιώτης) αποφάσισαν ο Μακάριος και το υπουργικό του συμβούλιο να επιδώσουν στον ελλαδίτη επισκέπτη τους τονιζόταν πως: «Η Ελληνική Κυβέρνησις, εάν το εθεώρει σκόπιμον, θα ηδύνατο να υπομνήση εις τους Αμερικανούς ότι η Κύπρος διατηρεί το φυσικόν και νόμιμον δικαίωμα ενόπλου αμύνης εις περίπτωσιν παραβιάσεως της κυριαρχίας της» [589]. Η μομφή του Γρίβα προς τον Γαρουφαλιά κατά τα διαμειφθέντα στη διπλή (πρωϊνή-απογευματινή) συνεδρίαση της 22ης Μαρτίου αντικατόπτριζε τη δομική διάσταση απόψεων που ταλάνιζε τις ηγεσίες της ελληνικής πλευράς στην Αθήνα και στη Λευκωσία, ακόμη σε επίπεδο πρόσληψης της περιβάλλουσας κατάστασης και ειδικά των ιεραρχήσεων ασφάλειας: σύμφωνα με τον ελλαδίτη υπουργό εθνικής άμυνας οι προκλήσεις επιβαλλόταν να αποφεύγονται αφού σε ενδεχόμενο ελληνοτουρκικό πόλεμο η Ελλάδα θα έχανε ή στην καλύτερη περίπτωση θα «ερχόταν ισόπαλη» συνεπώς «είπεν η λύσις του Κυπριακού θα είναι εναντίον μας». Στο σημείωμά του προς τον βασιλιά, ο Γρίβας σημείωνε με πικρία πως «τοιαύται αντιλήψεις δεν θα έπρεπε να λέγωνται εις ανθρώπους ανεξαρτησιακούς» και εν πάση περιπτώσει, ακόμη και σε περίπτωση ισοπαλίας αν συνέβαινε άμεση ελληνοτουρκική σύρραξη «η νίκη είναι δική μας, διότι ακριβώς η αδυναμία της Τουρκίας να επιβληθή εν Ελλάδι και εισβάλη εις Κύπρον, μάς επιτρέπει τότε να κηρύξωμεν την Ένωσιν». Ο Γρίβας κατέληγε ότι θα έπρεπε να υποδειχθεί στο Γαρουφαλιά πως η Ελλάδα όφειλε και μπορούσε να προπαρασκευαστεί γι' αυτόν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο [590].

[589] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 312.

[590] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 82-87 και *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σσ 310-315, *Μεσημβρινή* 23/3/1965. Είναι άγνωστο τί επίδραση ασκούσαν στον Κ. Γκλύξμπουργκ οι παρατηρήσεις του Γρίβα, δεδομένου ότι, όπως παραδέχθηκε, από ένα σημείο κι έπειτα δεν διάβαζε καν τις (παροιμιωδώς πυκνές και μακροσκελείς, του γνωστού ιδιόρρυθμου περιεχομένου) επιστολές του στρατηγού: απομνημονευματική μαρτυρία Κ. Γκλύξμπουργκ με τη «συγγραφική αρωγή του Γ.Μαλούχου», *Βασιλεύς Κωνσταντίνος*, χωρίς τίτλο, τ. Β', Αθήνα: το ΒΗΜΑ, 2015, σ 54.

Για τα όσα διαδραματίστηκαν σε Αθήνα – Κύπρο – Αλεξάνδρεια κατά τη διήμερη αυτή απουσία του Γαρουφαλιά προκειμένου να συμμετάσχει στις παραπάνω κρίσιμες διαβουλεύσεις στη Λευκωσία, υφίστανται διαθέσιμα πληροφοριακά σπαράγματα μόνον. Εκτιμώντας ως εξηγήσιμη την απουσία αποδεσμευμένου συμπαγούς πρωτογενούς αρχειακού υλικού, η ανασύσταση των γεγονότων αναπόφευκτα επιχειρείται με τη σύνθεση κάθε διαθέσιμου στοιχείου / αφήγησης γύρω από αυτά: Το απόγευμα του Σαββάτου της 20ης Μαρτίου αναχώρησε για την Αλεξάνδρεια ο στενός συνεργάτης του Γρίβα Ανδ. Ποταμιάνος ο οποίος, σύμφωνα με πληροφορίες της Αθήνας, σκόπευε να ειδοποιήσει το έμφορτο με το «γνωστόν υλικόν» (τους πυραύλους που θα επέτρεπαν στους παραλήπτες του συστήματος S-75 να το αποκτήσουν πλήρες κι ακολούθως να το καταστήσουν επιτέλους επιχειρησιακό) πλοίο *Κ. Μπουσσές* να αποπλεύσει και τελικά να ξεφορτώσει στην Κύπρο. Ο συντάκτης της πηγής (επιστολής προς τον άμεσα προϊστάμενό του Π. Γαρουφαλιά), τότε υφυπουργός εθνικής άμυνας (ΥΦΕΘΑ) Μ. Παπακωνσταντίνου είκαζε ότι ο Ποταμιάνος ενεργούσε κατόπιν εντολής του Γρίβα «κατά τρόπον μυστικόν», υπόθεση που οδήγησε τον έλληνα ΥΦΕΘΑ να ενημερώσει σχετικά τον υπουργό εξωτερικών Στ. Κωστόπουλο (δεδομένης της απουσίας του Γαρουφαλιά στην Κύπρο [591]). Αφού ο

[591] Ή ίσως α) με μυστική παραίνεση από τον Π. Γαρουφαλιά να κινηθεί κατ' αυτόν το νομότυπο τρόπο -η ημερομηνία βέβαια της επιστολής επιτρέπει ακόμη και υπόθεση ότι ο Μ. Παπακωνσταντίνου απλά επιχειρούσε να τηρήσει τυπικά ενήμερο τον υπουργό του, «ελαφρώς εκ ων υστέρων»-, β) ακόμη και με την έγκριση του ίδιου του Γ. Παπανδρέου (που έτρεφε απόλυτη εμπιστοσύνη ούτως ή άλλως στο νεαρό τότε πολιτικό, σε βαθμό να τού εμπιστευτεί το κρίσιμο υφυπουργείο εθνικής άμυνας), και είχε ίσως εντωμεταξύ υποκύψει και εκείνος στις διακριτικές αλλά έντονες αμερικανικές πιέσεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Ως προς την πιθανότητα έγκρισης από πλευράς του Γ. Παπανδρέου ειδικά, δεν υφίσταται για εκείνη τη χρονική στιγμή το παραμικρό τεκμήριο ή ένδειξη, ούτε και λογική έστω απλή εικασία προς αυτήν την κατεύθυνση, αφού θα αντέφασκε προς το βαρύτατο πολιτικό κόστος που επωμίστηκε με το να συνεχίσει να τηρεί την ίδια αδιάλλακτη στάση κατά τις συνομιλίες του με τους αμερικανούς και τις επόμενες μέρες. Ο ίδιος ο Π. Γαρουφαλιάς, στη δική του εκδοχή έκανε λόγο αρχικά (Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 134) για ολιγοήμερη απουσία του στην Ελβετία (sic –στην κατά τα άλλα πιστή αντιγραφή των επίμαχων παραγράφων των απομνημονευμάτων του Γαρουφαλιά στην οποία προχώρησε ο Σπ. Παπαγεωργίου στο έργο του *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* ibid τ. Β΄ σ 212, άλλαξε μόνον την λέξη «Ελβετία» επί το αληθοφανέστερον: «Κύπρο»). Παρακάτω στην μαρτυρία του (ibid σσ 230-236) ο Γαρουφαλιάς παραδέχθηκε μεν ότι το διήμερο 21-22/3 μετέβη στην Κύπρο, αλλά στην ούτως ή άλλως ελάχιστα διασαφητική του αφήγηση αναφορικά με το επίμαχο σημείο, περιορίστηκε να περιγράψει τις πιέσεις που άσκησε τους ελληνοκύπριους με σκοπό την χαλάρωση των πιέσεών τους προς τους τουρκοκύπριους και την ΤΟΥΡΔΥΚ. Η παταγώδης αποτυχία του να πείσει την ελληνοκυπριακή ηγεσία να προσυπογράψει την ελλαδική αναδίπλωση στο θέμα των πυραύλων, συσχετιζόμενη με τις δύο διαδοχικές (16 και 18/3) προφορικές εγγυήσεις του προς τον διπλωμάτη των ΗΠΑ Ν. Anschuetz που, όπως αναφέρθηκε, παραδίδονται από τις αμερικανικές αρχειακές πηγές, αποτελούν τις πιθανότερες αιτίες αποσιώπησης της επίμαχης πτυχής των συνομιλιών του στη Λευκωσία. Καθόλου δεν θα πρέπει να αποκλειστεί και το σενάριο ο υπουργός άμυνας να περιορίστηκε όντως στην προώθηση των θεμάτων που ανέφερε, αλλά με σκοπό να κρατήσει απασχολημένη την ελληνοκυπριακή ηγεσία ενόσω εκτυλίσσονταν οι ενέργειες υπονόμευσης της παράδοσης των πυραύλων. Η εκδοχή της συναίνεσης του έλληνα πρωθυπουργού διατυπώθηκε αποκλειστικά από τον Γαρουφαλιά όταν, μήνες αργότερα (τον Οκτώβριο, βλ. παρακάτω) το ζήτημα αναδύθηκε εκ νέου και ο πρώην πλέον

Παπακωνσταντίνου έλαβε διαβεβαιώσεις από τον Κωστόπουλο ότι η προσπάθεια παράδοσης του υλικού στην Κύπρο συνέβαινε εν αγνοία του, ο πρώτος διέταξε κατεπειγόντως το φορτηγό είτε να παραμείνει στην Αλεξάνδρεια είτε να επιστρέψει σε αυτήν –αν είχε ήδη αποπλεύσει [592]. Ο Σπ. Παπαγεωργίου, που παραδίδει μάλλον τη σαφέστερη (και πλησιέστερη στην πραγματικότητα, με πιθανή εξαίρεση το ρόλο Γαρουφαλιά) εικόνα, κάνει λόγο στο επίμαχο χωρίο της εργασίας του για ένα «βραχυκυκλωμένο» Γρίβα που όταν -καθώς ήδη αναφέρθηκε- η αμερικανική πλευρά σιγουρεύτηκε για τις απόψεις του στο ζήτημα, εφάρμοσε σχέδιο παράκαμψής του, όπως ίσως εξάλλου και του Π. Γαρουφαλιά: οι δύο τους, αν και είχαν αρχικά εκφράσει (πολιτικού αλλά και επιχειρησιακού χαρακτήρα) αντιρρήσεις στη σχεδιαζόμενη προμήθεια των SA-2 καθώς ήδη σημειώθηκε, εν συνεχεία -μετά την ολοκλήρωση δηλαδή της αγοράς τους από

ΥΕΘΑ επιχείρησε να δικαιολογήσει τη στάση του ως νομότυπη, αποσείοντας τις σοβαρότατες ευθύνες που τον βάρυναν, ειδικά την για ορισμένο τουλάχιστον διάστημα εν κρυπτώ ανυπακοή και την άσκηση «προσωπικής» (καθ' υπαγόρευσιν των ΗΠΑ για την ακρίβεια) εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής, εν αγνοία του προϊσταμένου του. Συνοψίζοντας, μετέωρες στο σημείο αυτό μένουν οι εξής υποθέσεις: κατά πόσον ο έλληνας υπουργός εθνικής άμυνας συμμετείχε από την εξεταζόμενη χρονική στιγμή κι έπειτα στην ακύρωση της παράδοσης των πυραύλων στην Κυπριακή Δημοκρατία διά προσωπικών εντολών, ή αν αυτή η εμπλοκή του ξεκίνησε λίγες μέρες αργότερα, καθώς και εάν σε εκείνες τις μεταγενέστερες αποτυχημένες προσπάθειες παράδοσης των S-75 υπήρξε έστω απρόθυμη συγκατάθεση και του Γ. Παπανδρέου. Θα επιχειρηθεί διαλεύκανση παρακάτω, με βάση τις διαθέσιμες πηγές.

[592] Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σ 80: επιστολή του ΥΦΕΘΑ Παπακωνσταντίνου προς τον ΥΕΘΑ Γαρουφαλιά (22-3-65). Ο ίδιος ο Μ. Παπακωνσταντίνου αρκείται σε μια γενικόλογη ακροθιγή αναφορά στο συμβάν. Παρατηρεί όμως (μάλλον με ειλικρίνεια) ότι «οι Τούρκοι, προειδοποιημένοι προφανώς» απειλούσαν με επέμβαση στο νησί, πέραν του ότι είχαν συγκεντρώσει ναυτικές δυνάμεις στις ακτές τους απέναντι από την Κύπρο: Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Α΄ op cit σ 285. Ο Α. Ποταμιάνος υπήρξε έμπιστος της ελληνικής πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας πλοιοκτήτης που συνεργάστηκε μεταξύ άλλων στη «μυστική μεταφορά της Μεραρχίας» την άνοιξη και το θέρος του 1964 - Μ. Παπακωνσταντίνου ibid σ 198- πριν καταλήξει χρηματοδότης της ΕΟΚΑ Β΄ (L. Stern, Bitter Lessons: How We Failed in Cyprus, *Foreign Policy*, No. 19, Summer 1975, σελ 42) . Ο Α. Αθανασίου προσθέτει ότι ο Μ. Παπακωνσταντίνου κάλεσε τον κυβερνήτη του *Κ. Μπουσσές* που βρισκόταν στην Αίγυπτο να αγνοήσει τις εντολές των Γρίβα – Ποταμιάνου και να ματαιώσει τη μεταφορά: Α. Αθανασίου 1989 op cit σ 52. Μπορεί ο υφυπουργός εθνικής άμυνας να εκτελούσε προσυμφωνημένη με τον υπουργό του κίνηση, ή να αναζητούσε εντολές / νομιμοποίηση ειλημμένης απόφασης από τον κατά νόμο εγγύτερο πολιτικό του ανώτερο (τον υπουργό εξωτερικών Κωστόπουλο), που τύχαινε να είναι και αποδεδειγμένα μυημένος εξ αρχής πρωταγωνιστής στην ακύρωση της παράδοσης των SA-2. Γενικότερα, οι συγκεκριμένες δράσεις που αποδίδονται στον ελλαδίτη ΥΦΕΘΑ μπορούν να χαρακτηριστούν αινιγματικές, φαίνεται δύσκολο να είναι αποτέλεσμα προσωπικών πρωτοβουλιών (αν συσχετισθεί η υψηλή επίμαχη διακύβευση με το μάλλον μικρό εκτόπισμα του νεαρού πολιτικού από τη βορειοελλαδική επαρχία) και πάντως χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης. Τα καθεστωτικά του διαπιστευτήρια ήταν ατράνταχτα, από την είσοδό του ακόμη στην πολιτική σκηνή: συστάσεις του Σοφ. Βενιζέλου, έγκριση και προώθηση από το συγκρότημα Λαμπράκη (βλ. νεκρολογία του στο Βήμα, 17/1/2010). Η αφοσίωσή του αφετέρου στο πρόσωπο του πρωθυπουργού καθώς και η προσήλωσή του στην υλοποίηση κρίσιμων πολιτικών επιλογών που σχετίζονταν με αλλαγές στη ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων δεν αμφισβητούνται –ενδεικτικά: Δ. Αποστολόπουλος, Η πορεία από τον ανένδοτο στη Δικτατορία: η οπτική των δυτικογερμανικών κυβερνήσεων στο συλλογικό Μ. Βασιλάκης (επιμέλ.), *Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία* Αθήνα: ΙΚΚΜ και Παπαζήσης, 2009, σσ 455-460.

τον Μακάριο- στάθηκαν σταθεροί (ο Γαρουφαλιάς μέχρι τις 16 Μαρτίου τουλάχιστον) στην πρόθεση μεταφοράς και ένταξης του συστήματος στην κυπριακή άμυνα και είχαν συμφωνήσει να επιτρέψουν την κίνηση αυτή να εκτυλιχθεί μυστικά μέχρι να ολοκληρωθεί, ώστε να εμφανιστεί ως τετελεσμένο. Θα μπορούσε κανείς ακόμη και να εικάσει ότι ο έλληνας υπουργός α) εξωθήθηκε βάσει σχεδίου σε έκτακτη μετάβαση στην Κύπρο προκειμένου να απουσιάζει, ώστε να παρακαμφθεί ευκολότερα, ή, εξίσου πιθανόν, β) ώστε να πιέσει την ελληνοκυπριακή ηγεσία στις κατευθύνσεις που δεσμεύτηκε, ή γ) στο πλαίσιο προσχεδιασμένου αποπροσανατολισμού της Λευκωσίας. Σε κάθε περίπτωση ο κύπριος ιστοριοδίφης (αλλά και πολιτικό πρόσωπο σε παρασκηνιακό συμβουλευτικό ρόλο, με πολυετή γνώση ορισμένων ομάδων λήψης απόφασης στο νησί και πρόσβαση σε πλούτο πρωτογενούς αρχειακού υλικού που σε γενικές γραμμές δημοσιοποίησε αφότου το αλλοίωσε κατά τόπους) Σπ. Παπαγεωργίου, προχώρησε σε μία πειστική ανασύσταση της δρομολόγησης ακύρωσης της παράδοσης των πυραύλων: ο έλληνας υπουργός εξωτερικών Στ. Κωστόπουλος σε διαρκή και άμεση επαφή με τον αντιπλοίαρχο του πολεμικού ναυτικού Π. Αραπάκη ΒΝ (εκείνον που είχε οριστεί υπεύθυνος για τη μεταφορά των SA-2) καθώς και τον καπετάνιο του *Κ. Μπουσσές*, τούς απαγόρευσε την παράδοση των οπλικών συστημάτων αν δεν είχαν την έγκρισή του. Ο Παπαγεωργίου έκανε επιπλέον λόγο για «εν Κύπρω [Ελλαδίτες] αξιωματικούς» που «είχον διαταχθή ανορθοδόξως να παρακολουθούν τα πράγματα και να μη επιτρέψουν την παραλαβή των πυραύλων, έστω και αν ούτοι επετυγχάνετο να μεταφερθούν εξ Αλεξανδρείας εις Μπογάζι». Το μόνο αμφισβητήσιμο σημείο στην αφήγηση του Παπαγεωργίου αφορά στην απόδοση έμμεσης αυτουργίας: ήταν οι τούρκοι που απείλησαν με παρεμπόδιση του πλοίου, όπως υποστήριξε [593]. Ανεξαρτήτως αυτού, καθώς παρατήρησε με πικρία, δεν αρκούσε ότι έλειπαν η ομοφωνία κι ο συντονισμός μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, «ελειτούργουν και σκιώδεις διοικήσεις, αθέμιτοι διασυνδέσεις και ιδιότυπον πλέγμα διαύλων συνεννοήσεως που τελικώς κατέληγαν εις δεινάς εμπλοκάς. Η ματαίωσις της μεταφοράς των πυραύλων εγένετο διά της οδού: Αμερικανοί-Στ. Κωστόπουλος-Π.Αραπάκης-πλοίαρχος του *Κ. Μπουσσές* [594]». Πέραν

[593] «…(όσο και να έγραφε πάντοτε [ο Γρίβας] ότι ήλεγχε απολύτως το στράτευμα)». Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σσ 212, 315-316.

[594] Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* τ. Β΄ ibid σ 316. Όπως θα διαπιστωθεί και σε άλλα σημεία του παρόντος κειμένου, το τοπίο των γεγονότων -όταν αυτά ειδικά βρίσκονταν στη δυναμική ακμή τους- είναι εξαιρετικά δυσδιάκριτο λόγω α) της αδυναμίας πιστοποίησης μέσω πρωτογενών ελληνικών πηγών, των αντικρουόμενων μαρτυριών (αυτές δε, ερμηνεύσιμα, υποβάθμισαν ή διαστρέβλωσαν και μεταχρονολόγησαν κρίσιμες εξελίξεις εξαιτίας προσωπικών ευθυνών και της παρέλευσης ικανού χρόνου από τα αφηγούμενα), β) του ότι τα εμπλεκόμενα πολιτικά πρόσωπα επιχείρησαν να συγκαλύψουν και να μεταθέσουν ατομικές ευθύνες των ίδιων, αλλά και να αναδείξουν εκείνες των αντιπάλων τους. Τα πρόσωπα αυτά, συνεχίζοντας να συνιστούν δρώντα υποκείμενα στις ομάδες λήψης απόφασης ή επιρροής σε Αθήνα – Λευκωσία, προσέφευγαν

αυτού, εικάζεται πως οι προσωπικές πολιτικές πεποιθήσεις και προτιμήσεις του Σπ. Παπαγεωργίου τον ώθησαν να αποσιωπήσει τον ρόλο του Γαρουφαλιά και κυρίως του Γρίβα στα γεγονότα που επακολούθησαν. Το βέβαιο είναι ότι εκείνες τις μέρες ο Στ.

σε δημόσιες αλληλοκαταγγελίες τον Οκτώβριο του 1965 λχ (βλ. παρακάτω), αξιοποιώντας όψεις των γεγονότων της άνοιξης του 1965, προκειμένου να δημιουργηθούν αξιοποιήσιμες πολιτικά εντυπώσεις κατά τον τρέχοντα χρόνο των αποκαλύψεων. Οι δύο παράμετροι, καίτοι δεν μπορούν να χαρακτηριστούν καινοφανείς, συνδυαστικά παράγουν δύσβατο στα όρια του απαγορευμένου προς εξιστόρηση έδαφος. Προς αποφυγή αφετέρου της υποβάθμισης ψόγων σε απλές σκιές παραφιλολογικής και μικροπολιτικής σημασίας, κρίνεται σκόπιμο να παρατεθούν σε αυτό το σημείο δύο αναφορές επειδή υπήρξαν ελάχιστα μεταγενέστερες των αφηγούμενων, ενώ επίσης διαφωτίζουν έμμεσα το ζήτημα της ευστάθειας στον καταμερισμού ευθυνών: στη διάρκεια κοινοβουλευτικής συζήτησης στις 25 Αυγούστου του 1965 -την εποχή ο αριστερογενής Η. Τσιριμώκος προσπαθούσε απεγνωσμένα να κερδίσει ψήφο εμπιστοσύνης στην Βουλή ως 2^{ος} υποψήφιος πρωθυπουργός της Αποστασίας-, ο βουλευτής της ΕΔΑ (και γνώστης του Κυπριακού ως αναμεμειγμένος στην αντιαποικιοκρατική του φάση) Στ. Μερκούρης επιτέθηκε με σφοδρότητα στον Γαρουφαλιά προσάπτοντάς του ευθύνες για την ακύρωση της παραλαβής των SA-2 (*Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής,* Συνεδρίασις 8^{η} της 25^{ης} Αυγούστου 1965, σ 289). Έξι μήνες αργότερα, στην διάρκεια κοινοβουλευτικής συζήτησης (τέλη Φεβρουαρίου του 1966), ο Στ. Μερκούρης επανήλθε, καταθέτοντας ερώτηση που μετέτρεψε σε επερώτηση με αντικείμενο «την ματαίωσιν του εξοπλισμού των εθνικών ενόπλων δυνάμεων δι' αντιαεροπορικών πυραύλων της Κυπριακής Δημοκρατίας». Ο Σ. Κωστόπουλος, τότε πλέον υπουργός εθνικής άμυνας της μακροβιότερης κυβέρνησης αποστατών, επιχείρησε να υπεκφύγει δηλώνοντας αναρμόδιος να απαντήσει «...διότι ο κύριος συνάδελφος δεν ερώτα διά γεγονότα που συνέβησαν εις τον Ελληνικόν Στρατόν, αλλά ερωτά διά γεγονότα που συνέβησαν εις την Εθνοφρουράν της Κύπρου. Νομίζω ότι αρμόδιον είναι το Υπουργείον των Εξωτερικών» -αν όμως ίσχυε η λογική του Κωστόπουλου, αυτό ήδη συνιστά έμμεση παραδοχή της ανάμιξής του ως νομότυπης κατά την επίμαχη απόπειρα ματαίωσης της μεταφοράς των πυραύλων στην Κύπρο το 1965, αφού τότε κατείχε το συγκεκριμένο χαρτοφυλάκιο (του ΥΠΕΞ). Ο Κωστόπουλος απέφυγε να δώσει ευθέως απάντηση στην ερώτηση του Μερκούρη και ελίχθηκε εκνευρίζοντας τον τελευταίο, με αποτέλεσμα σύντομα η συζήτηση να εκτραπεί σε ανταλλαγή σκληρών εκφράσεων. Ο Μερκούρης πάντως φρόντισε να επαναφέρει το ζήτημα με το τελευταίο του σχόλιο σ' εκείνη τη συνεδρίαση επί του θέματος: «Κύριε Πρόεδρε, επειδή είμαι παλαιός κοινοβουλευτικός, αντελήφθην διά ποίον λόγον ο κ. Υπουργός Εθνικής Αμύνης δεν ηθέλησεν να αναπαντήση εις την ερώτησιν. Πρέπει να γνωρίζη ο κ. Υπουργός Εθνικής Αμύνης, ότι πολλοί γνωρίζουν ποίος εματαίωσεν τον εξοπλισμόν των Εθνικών Ενόπλων Δυνάμεων δι' αντιαεροπορικών πυραύλων». Η μομφή υπήρξε σαφής όσο και βαρύτατη, ο Κωστόπουλος όμως την άφησε ασχολίαστη και πάλι. Εννοείται ότι ο Μερκούρης αναφερόταν στην περίοδο που καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε οι S-75 να μεταφερθούν στην Κύπρο και να στελεχωθούν από ελλαδίτες χειριστές και όχι σε ό,τι ακολούθησε (με αποκλειστικά ελληνοκυπριακή πλέον πρωτοβουλία): *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής* –Συνεδρίασις 49^{η} της 28^{ης} Φεβρουαρίου 1966, (Περίοδος Η΄, Σύνοδος Γ΄, 13/11/1965-23/11/1966), τ. Β΄, σ 601. Ο Αραπάκης περιορίστηκε να ολοκληρώσει την Αναφορά του με την σιβυλλική παράγραφο: «Μετά την μεταφοράν των τορπιλλακάτων και μεγάλου μέρους εκ του λοιπού πολεμικού υλικού και ενώ επρόκειτο να αρχίση η μεταφορά των πυραύλων διετάχθη όπως μη πραγματοποιηθή η μεταφορά αύτη των πυραύλων καίτοι οι πύραυλοι ήσαν ήδη φορτωμένοι επί του πλοίου το οποίον επρόκειτο να αποπλεύση εξ Αιγύπτου [sic]»: «Έκθεση του πλοιάρχου Πέτρου Αραπάκη για την ναυτική άμυνα της Κύπρο, τις επιχειρήσεις Τηλλυρίας και το θέμα της μεταφοράς των Ρωσσικών Πυραύλων στην Κύπρο» op cit, που περιλαμβάνεται στο Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σ 22.

Αναφορικά με την εμπλοκή των ελλαδιτών ένστολων συμπληρώνεται το εξής: παραβλέπεται εντελώς από τον Σπ. Παπαγεωργίου ο ρόλος στελεχών της ελλαδικής πολεμικής αεροπορίας (που θίγεται κατ' επανάληψη αναλυτικά στην παρούσα διατριβή) και αφορούσε κατ' ελάχιστο στο σκέλος της συλλογής εκ μέρους των ΗΠΑ πληροφοριών σε πραγματικό χρόνο από «φερέγγυες πηγές» (αξιωματικούς της τότε ΕΒΑ), σχετικά με τον εκάστοτε απόπλου «εδικού ενδιαφέροντος» από την Αίγυπτο. Υπενθυμίζονται ενδεικτικά στο σημείο αυτό όσα ακούστηκαν κατά τη διάρκεια των δικαστικών ερευνών για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ.

Κωστόπουλος πρόδωσε την εμπιστοσύνη που είχε δείξει ο Μακάριος στο ελλαδικό υπουργείο εξωτερικών 5,5 μήνες νωρίτερα: παράδωσε αντίγραφο της κυπροσβιετικής εξοπλιστικής συμφωνίας στους αμερικανούς –ατυχώς για τις ΗΠΑ, από το έγγραφο απουσίαζε το κρίσιμο περί των πυραύλων παράρτημα [595]. Συγκαλύπτοντας την παραπάνω ραδιουργία, η *ΕΣΤΙΑ* σε δημοσίευμά της την επόμενη μέρα έφερε την ελληνοκυπριακή ηγεσία να συγκατανεύει τελικά στη «ματαίωση μεταφοράς των εις Αίγυπτον ευρισκομένων αντιαεροπορικών πυραύλων» [596]. Μία ακριβώς εβδομάδα μετά τα συμβάντα, η κυπριακή εφημερίδα *Χαραυγή* (όργανο του ΑΚΕΛ), σημείωνε ότι «επιβεβαιώθηκε το προχθεσινό δημοσίευμα» της *Washington Post* σύμφωνα με το οποίο «πλοίον προερχόμενον εξ Αιγύπτου και μεταφέρον εις Κύπρον Σοβιετικούς πυραύλους, απέπλευσεν εκείθεν χωρίς να εκφορτώση τούτους, κατόπιν αμερικανικών πιέσεων επί της Ελληνικής κυβερνήσεως». Κατά την ελληνοκυπριακή εφημερίδα, για την ακρίβεια οι πιέσεις που ασκήθηκαν στη Λευκωσία προέρχονταν από την Αθήνα που με τη σειρά της μετέφερε αντανακλαστικά τις αντίστοιχες οι οποίες τής είχαν ασκηθεί από την Washington. Το άρθρο της *Χαραυγής* (που στον ελλαδικό Τύπο αναπαρήγαγαν η συντηρητική *ΕΣΤΙΑ* και η φιλοκυβερνητική *ΕΘΝΟΣ*) υποστήριζε ότι το «φέρον πυραύλους πλοίον απέπλευσεν χωρίς να εκφορτώση τούτους την παρελθούσαν Δευτέραν [22 Μαρτίου], καθ' όν χρόνο ευρίσκετο εις την Κύπρον ο έλληνας Υπουργός Εθνικής Αμύνης» μην αφήνοντας περιθώρια λαθεμένης χρονολόγησης των συγκυριών [597].

Τα πιο δυσάρεστα για τις ΗΠΑ είχαν λοιπόν αποσοβηθεί, προσωρινά ωστόσο: όπως πληροφορούσε ο Γρίβας τον Γαρουφαλιά (στον οποίο εξακολουθούσε να δείχνει κατά τις ενδείξεις αυτές εμπιστοσύνη), η «ανακατάταξις του φορτίου (επί του πλοίου)» σχεδιαζόταν να ξεκινήσει το πρωινό της Κυριακής 28 Μαρτίου, ο απόπλους του *Κ. Μπουσσές* είχε καθοριστεί για το απόγευμα της Τετάρτης (31 Μαρτίου) ώστε να καταπλεύσει μετά από διαδρομή 72 ωρών (πρώτα βορειοδυτικά, σε μία εμφανή απόπειρα παραπλάνησης όσων το παρακολουθούσαν και μετά προς το μη κατονομαζόμενο «αγκυροβολείον» όπου αναμενόταν το απόγευμα του Σαββάτου 3 Απριλίου). Ο Γρίβας ζητούσε από το Γαρουφαλιά: α) να αποφανθεί για τα παραπάνω μέχρι την Κυριακή 28 Μαρτίου

[595] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 319, υποσημ. 35.
[596] *ΕΣΤΙΑ*, δημοσίευμα με αντικείμενο την επιστροφή του Γαρουφαλιά στη Αθήνα, Τρίτη 23/3, σελ 2.
[597] Αναφορά στα δημοσιεύματα *ΕΣΤΙΑΣ, Έθνους* και *Απογευματινής* (Δευτέρα 29/3) που περιέχουν χωρία του άρθρου της *Χαραυγής* το οποίο με τη σειρά του βασίστηκε στο σχετικό της *Washington Post* (παρατηρείται στο σημείο αυτό η συχνά απαντώμενη στον Τύπο της εποχής τήρηση της δεοντολογίας και η παραπομπή στα πηγαία κείμενα). Η ουσία του άρθρου της *Washington Post* (φύλλο 27/3) πράγματι μιλούσε σαφώς για «εντατικές πιέσεις της αμερικανικής κυβέρνησης επί της ελληνικής, που είχαν ως αποτέλεσμα την προσωρινή αναστολή παράδοσης διά θαλάσσης, φορτίου σοβιετικής προέλευσης αντιαεροπορικών πυραύλων στους ελληνοκυπρίους».

«δεδομένου ότι το πλοίον δεν είναι δυνατόν παραμείνη εισέτι φορτωμένον», β) να τού ορίσει εναλλακτικό λιμάνι κατάπλου του φορτηγού στην Ελλάδα «εάν δημιουργηθούν συνθήκαι μη επιτρέπουσαι την εκφόρτωσιν μετά τον απόπλουν» (είχε ρυθμιστεί επικοινωνία με τον πλοίαρχό του για ένα τέτοιο ενδεχόμενο, πιθανόν μετά την πρόσφατη αρνητική εμπειρία παράκαμψης της επαφής του με το Γρίβα), γ) σε περίπτωση απόφασης εκφόρτωσης του πλοίου (στην Αίγυπτο και αποφυγής παράδοσης των πυραύλων στην Κύπρο) να αποφασίσει «τί πρέπει να γίνει με το φορτίον». Ο έμπειρος συνωμοτικά Γρίβας εφιστούσε την προσοχή του ΥΕΘΑ: «Παράκλησις όπως ουδέν πρόσωπον ή υπηρεσία (εν Ελλάδι) αναμειχθή εις τα της κινήσεως καθότι δυνατόν να προέλθη σύγχυσις» [598]. Συνυπολογίζοντας τις προθέσεις τους αφενός και τους απαγορευτικούς περιορισμούς που αντιμετώπιζαν αφετέρου, κρίνοντας επίσης από τα παραπάνω (υπό την προϋπόθεση ότι ισχύουν), φαίνεται πως υπήρχε η επιθυμία από τον Γρίβα -και με την υποθετική συνδρομή του Γαρουφαλιά- να καταβληθεί μία ύστατη προσπάθεια ένταξης τελικά των S-75 στο κυπριακό οπλοστάσιο πριν καταθέσουν τα όπλα και επικυρώσουν διά της έμπρακτης συνενοχής τους την ακύρωση της επιδίωξης αυτής. Ο Γαρουφαλιάς όμως, εκτός των δεσμεύσεών του προς τους αμερικανούς, είχε επιπλέον να διαχειριστεί επικοινωνιακά στην Αθήνα και την έκβαση των επαφών του με την ελληνοκυπριακή ηγεσία: ο φιλοκυβερνητικός Τύπος επιχειρούσε να εμφανίσει σε σύμπνοια τις κυβερνήσεις Ελλάδας – Κύπρου, ενώ ο αντιπολιτευόμενος αναφερόταν σε ναυάγιο (μάλιστα ο έλληνας ΥΕΘΑ αρνιόταν ότι οι SA-2 περιλαμβάνονταν στα αντικείμενα των συζητήσεών του στη Λευκωσία, επισύροντας μοιραία τη θυμηδία του συντηρητικού αθηναϊκού Τύπου) [599]. Σε ό,τι αφορούσε την εικόνα των ΗΠΑ, στις αθηναϊκές εφημερίδες οι χαρακτηρισμοί της κινούνταν μεταξύ του παρασκηνιακού εκβιαστή προς συνδρομή της Τουρκίας είτε, στην καλύτερη περίπτωση, του «Πόντιου Πιλάτου» που δεν σκόπευε αυτή τη φορά να αναμιχθεί πυροσβεστικά στην ελληνοτουρκοκυπριακή κρίση. Οι αμερικανικές πιέσεις αναπόφευκτα κόστιζαν και σε

[598] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 80-81: «σημείωμα (περί 23ην Μαρτίου 1965) του Στρατηγού Γρίβα προς τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης της Ελλάδος».

[599] Ενδεικτικά: πρωτοσέλιδο οκτάστηλο *Απογευματινής*, Τρίτη 23 Μαρτίου: «Η Λευκωσία απέρριψε τας προτάσεις της κυβερνήσεως περί συμβιβασμού / Αρνείται διάλογον με την Άγκυραν ερήμην των κυπρίων -διευρύνεται το χάσμα». *Μεσημβρινή* 23/3: «Απερρίφθη η εκεχειρία και επιστρέφει άπρακτος εκ της Λευκωσία ο κ Γαρουφαλιάς», *Ελευθερία* 24/3, «Συμφωνία Αθηνών-Λευκωσίας», *Εθνικός Κήρυξ* 23/3: «Προς συμφωνίαν υφέσεως εις Κύπρον διά να αποτραπή ο κίνδυνος / το ταξίδιον του κ Γαρουφαλιά – θα διακοπή η παραλαβή ρωσικού πολεμικού υλικού που των Κυπρίων;», *Βήμα* 24/3: «Η τουρκική στάσις θα κρίνη την ειρήνην / Κοινή στάσις Αθηνών-Λευκωσίας», *Καθημερινή* 24/3: «πρωτοφανούς ευρύτητος η διαφωνία Αθηνών-Λευκωσίας». Σε άρθρο της δεύτερης οι απαντήσεις Γαρουφαλιά σχετικά με τους S-75 χαρακτηρίζονταν παιδαριώδεις. Ο Α. Παπανδρέου τέλος, αναφέρθηκε σε άπρακτη επιστροφή του «επιδόσαντος το τελεσίγραφο» Π. Γαρουφαλιά –*Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη 2006 σ 239 (α΄ έκδοση στα αγγλικά: 1970).

επίπεδο διαθέσεων της κοινής γνώμης, ειδικά σε Ελλάδα - Κύπρο. Ο κρατικός ραδιοσταθμός της Λευκωσίας μετέδιδε οργίλη απάντηση της Κύπρου στις απαιτήσεις αφοπλισμού της [600]. Τέλος, ανακοινωθέν της ημέρας εκείνης από το Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας, έκανε ολιγόλογη αναφορά σε επαφή του πρεσβευτή της ΕΣΣΔ με τον Αρχιεπίσκοπο, χωρίς κανένα σχόλιο [601].

Το ημερήσιο δελτίο των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών για τον αμερικανό Πρόεδρο έκανε λόγο για την επικράτηση σχετικής ηρεμίας στο νησί «από άποψη ασφαλείας», προσθέτοντας ότι αξιωματούχοι της τουρκικής αντιπολίτευσης «που μέχρι πρόσφατα κυβερνούσε» δήλωναν προβληματισμένοι με τους χειρισμούς του πρωθυπουργού, οι οποίοι κατά την γνώμη τους είχαν οδηγήσει τα πράγματα σε υπερβολική κλιμάκωση και χαρακτήριζαν την κρίση «κατά κάποιον τρόπο τεχνητή». Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών ήταν ενήμερες σε πραγματικό χρόνο για την απόφαση της Αθήνας να τοποθετήσει ως πρεσβευτή της στην Άγκυρα τον Κωνσταντινουπολίτικης καταγωγής Αλ. Σγουρδαίο, μετακινώντας τον από την Μόσχα (μία κίνηση που θα ανακοινωνόταν επισήμως 1,5 μήνα αργότερα). Η κίνηση ερμηνευόταν ως δηλωτική προθέσεων για την έναρξη διμερών διαπραγματεύσεων, δεδομένου ότι, όπως τονιζόταν στο δελτίο, ο Σγουρδαίος είχε κατά το παρελθόν συνεργαστεί στενά με τον νέο υπουργό εξωτερικών της Τουρκίας Işık [602].

Την επόμενη εβδομάδα το ενδιαφέρον των εμπλεκομένων επανήλθε (επισήμως τουλάχιστον) στην ευρύτερη πολιτική διάσταση του Κυπριακού: ο αμερικανός πρεσβευτής μετέφερε «ανησυχίες τρίτων» ότι ο Μακάριος θα μπορούσε να δηλώσει δημόσια έτοιμος να κηρύξει αιφνιδιαστικά την ένωση με την Ελλάδα, εφόσον λάμβανε έστω και τις ελάχιστες εγγυήσεις αποφυγής μιας τουρκικής τιμωρητικής επίθεσης. Ο Labouisse παρέπεμπε στους φόβους μεταξύ άλλων του αναπλ. πρωθυπουργού Στ. Στεφανόπουλου και του έμπιστου αυτού αλλά και συμβούλου του Γ. Παπανδρέου Ι. Σωσσίδη, σύμφωνα με τους οποίους ο Αρχιεπίσκοπος θα μπορούσε πράγματι να προχωρήσει σε μια τέτοια αίολη εκ πρώτης όψεως ενέργεια αφού, προεξοφλώντας την απορριπτική στάση της ελληνικής κυβέρνησης (εξ αιτίας ευνόητων φόβων ακραίων τουρκικών αντιδράσεων), θα απολάμβανε στο εξής απόλυτη ελευθερία κινήσεων ως ηγέτης με αξιοπρέπεια –ενώ η

[600] « Δεν δικαιούται κανείς, και πολύ περισσότερο οι Αμερικανοί, να μάς ζητούν αν πετάξωμε τα όπλα. Τα χρειαζόμεθα διά την άμυνάν μας και θα τα κρατήσωμεν…εφόσον παραμένει η εξωτερική απειλή»: το αναμετέδιδε η *Αυγή*, 23/3.
[601] *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, ανακοινωθέν αρ 5, 23 Μαρτίου 1965.
[602] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 23/3/1965 (προσπελάστηκε: 6/7/2016). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967587.pdf

κυβέρνηση της Αθήνας θα είχε υποστεί απόλυτο εξευτελισμό, τόσο στα μάτια της ελλαδικής όσο και της ελληνοκυπριακής κοινής γνώμης. Ο αμερικανός διπλωμάτης προσέθετε με σκεπτικισμό ότι μία παρόμοια κίνηση έκθεσης της Αθήνας θα μπορούσε να επιχειρηθεί κατά τον συγκεκριμένο τρόπο ανά πάσα στιγμή από τον Μακάριο. Η αίτηση ένωσης δεν ήταν καν προαπαιτούμενη, αφού ήταν εν γνώσει του Αρχιεπισκόπου η ανέφικτη από πλευράς της Αθήνας παροχή κατηγορηματικών εγγυήσεων ασφάλειας [603]. Κάποια τέλος τουρκική πρόθεση να συμπεριληφθεί το Κυπριακό στα προς συζήτηση θέματα της επερχόμενης ΝΑΤΟϊκής Συνόδου της 31ης Μαρτίου αποθαρρύνθηκε απερίφραστα από αμερικανοβρετανικής πλευράς [604]. Οι τούρκοι ιθύνοντες επρόκειτο να περιοριστούν, όπως θα αναφερθεί σχετικά, σε μια καταγγελία οχύρωσης των Δωδεκανήσων.

Στις 24 Μαρτίου (κι ενώ πια στην Αθήνα πλήθαιναν οι δημόσιες αναφορές περί ελληνοτουρκικής κρίσης [605]), είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για μία κατ' αρχάς αποτίμηση του αντίκτυπου των αμερικανικών χειρισμών στον κύριο αποδέκτη τους. Μετά από αίτημα του κύπριου υπουργού εξωτερικών Σπ. Κυπριανού, αυτός συνομίλησε με όλη την ηγεσία του State Dept (Rusk –Ball- Talbot) απέναντί του. Στη συζήτηση που διήρκεσε 1,5 ώρα, ο Κυπριανού απέφυγε με δεξιοτεχνία να υποκύψει στη δημιουργία κλίματος υποχωρήσεων στις οποίες θα ήταν «σώφρον» να προβεί η Λευκωσία, προκειμένου να συνεισφέρει στην αποκλιμάκωση της έντασης στο νησί (παρόλο που η συνεπαγόμενη εξάτμιση των αναγκών διαμεσολάβησης -επομένως και ρόλου της «Κρίσης» ως οχήματος για τη διακριτική

[603] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, Embtel to SecState, SECRET, P 2221725Z (73631), March 22, 1965. Είναι εμφανής η αγωνία του αμερικανού πρεσβευτή να «κλείσει» το θέμα των SA-2, διατηρώντας το σε απομόνωση και συνδεόμενο όσο λιγότερο γινόταν με το πολύπτυχο και δυσεπίλυτο ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο του Κυπριακού. Όσο για τη ζοφερή προοπτική επικοινωνιακής έκθεσης της ελλαδικής κυβέρνησης με αντικείμενο ακριβώς την αδυναμία υποστήριξης της «επαπειλούμενης μονομερούς κήρυξης ένωσης» κατόπιν Μακαριακής πρωτοβουλίας, αυτή επαληθεύτηκε χωρίς περιστροφές 1 μήνα αργότερα σε σχετικό πρωτοσέλιδο άρθρο του ισχυρότερου φίλου του ελληνοκύπριου ηγέτη στο δημοσιογραφικό κόσμο της Αθήνας: Σ. Κωνσταντόπουλου, «Πού ευρίσκεται η κυπριακή υπόθεσις;», *Απογευματινή*, Τρίτη 20/4/1965. Ο Μακάριος αναμενόταν να προσφύγει και σ' αυτό το «μέσο απελπισίας», αν πίστευε ότι απειλούνται το κράτος και το αξίωμα του. Αφού το ζήτημα των SA-2 αντιπροσώπευε δυνάμει απειλή υπαρξιακής κλίμακας, ο Labouisse υποβάθμιζε εσφαλμένα το μέγεθος και την ποιότητα του προβλήματος που αντιμετώπιζε -ή έστω έκρινε ότι αντιμετώπιζε- ο Αρχιεπίσκοπος.

[604] S. R. Sonyel 1997 op cit σελ 129.

[605] «Σημειώθησαν ύποπτοι κινήσεις ισχυρών τουρκικών δυνάμεων προς τα σύνορα / μηχανοκίνητοι μονάδες προωθήθησαν εις Αδριανούπολιν / ενώ ο κ Ουργκιουπλού ωμίλησε προς την [τουρκική] εθνοσυνέλευσιν κεκλεισμένων των θυρών» -Οκτάστηλο πρωτοσέλιδο *Απογευματινής*, 24/3, σχεδόν πανομοιότυπης διατύπωσης άρθρα στις *Καθημερινή, Μεσημβρινή, Εθνικό Κήρυκα, Βήμα* της ίδιας μέρας και στην *Αυγή* της 25/3. Μόνον ο *Ελληνικός Βορράς* (25/3) εμφανιζόταν καθησυχαστικός ότι επρόκειτο για συνήθη άσκηση «μη δυναμένη να δημιουργήση στρατιωτική επιπλοκή», με την υπόμνηση μάλιστα ότι η ελληνική πλευρά είχε πριν λίγες μέρες πραγματοποιήσει αντίστοιχα γυμνάσια.

επίτευξη των δικών τους εθνικών επιδιώξεων- την οποία επακολούθως θα «υφίσταντο» οι ΗΠΑ από μια τέτοια εξέλιξη, θέτουν σε αμφιβολία την ειλικρίνεια των προθέσεών τους σε τούτο το σημείο). Ο Κυπριανού εν πάση περιπτώσει αντιπαρήλθε την παραίνεση του αμερικανού υφυπουργού εξωτερικών σχετικά με την υποχρεωτική συμμετοχή της Λευκωσίας, αν επρόκειτο να ασκηθούν έπειτα πιέσεις στην Άγκυρα από πλευράς Washington (είχε προηγηθεί επαινετική αμερικανική μνεία στην κυβέρνηση της Αθήνας, «λόγω της υπεύθυνης στάσης της» στο θέμα). Επιπλέον, ο κύπριος υπουργός τόνισε ότι οι πραγματικές τουρκικές επιδιώξεις περιστρέφονταν γύρω από τη διχοτόμηση του νησιού και όχι την ασφάλεια των τουρκοκύπριων –ειδικά αφού ο «αυτοαποκλεισμός» (sic) των τελευταίων συντηρούσε μοιραία την ένταση στο διηνεκές. Οι αποκρίσεις του Σπ. Κυπριανού, όταν μάλιστα αυτός έκανε αναφορά στα μειονοτικά δικαιώματα που η Λευκωσία ήταν έτοιμη να αναγνωρίσει στους τουρκοκύπριους, με εγγυήσεις του ΟΗΕ, «είτε η Κύπρος παραμείνει ανεξάρτητη είτε ως τμήμα της ελλαδικής επικράτειας», αφόπλισαν κι ανάγκασαν σ' εκείνο το σημείο το ηγετικό δίδυμο του State Dept να κατονομάσει μεταξύ άλλων το ζήτημα των στρατιωτικών εξοπλισμών στο νησί ως σοβαρού προβλήματος [606]. Στη συνέχεια ο Rusk έθεσε τεχνικά θέματα διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο κοινοτήτων στο νησί, μη προκρίνοντας όμως απευθείας κυπροτουρκικές επαφές, όπως προέκυψε μετά από διερευνητική νύξη του Κυπριανού. Το μόνο σημείο στο οποίο διαφάνηκε ευκαιρία εκμετάλλευσης για τους αμερικανούς, εντοπίστηκε στην εξουσιοδότηση που ο Κυπριανού προφανώς δεν είχε αναφορικά με ενδεχόμενη αποχώρηση από τις πρόσφατα καταληφθείσες θέσεις στην περίμετρο των κοινοτήτων Λεύκας-Αμπελικού, «σύμφωνα με τις υποδείξεις της UNFICYP». Η όλη συζήτηση διεξάχθηκε εν αναμονή δύο εξελίξεων: της δημοσίευσης της Έκθεσης του ειδικού μεσολαβητή των Ηνωμένων Εθνών γύρω από το Κυπριακό, και της παγίωσης της πολιτικής σταθερότητας στην Άγκυρα (υπενθυμίζεται ότι η νέα κυβέρνηση συνεργασίας με επικεφαλής το κόμμα Δικαιοσύνης είχε συγκροτηθεί μόλις 1 μήνα πριν, στις 26 Φεβρουαρίου) [607]. Την ίδια ημέρα ο Μακάριος είχε συνομιλία με το σοβιετικό πρεσβευτή στη Λευκωσία Γερμόσιν [608]. Η πρώτη μεθοριακή αψιμαχία μεταξύ

[606] Απαντώντας σε σχετική ερώτηση ανταποκριτή του Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων, ο Σπ. Κυπριανού τήρησε τα προσχήματα, διαψεύδοντας κατηγορηματικά δημοσίευμα των *New York Times* σύμφωνα με το οποίο ο D. Rusk εξέφρασε την ανησυχία του για την προοπτική ένταξης των S-75 στην ελληνοκυπριακή φαρέτρα – «το ζήτημα εθίγη μόνον παροδικώς», και πράγματι το χωρίο στην πηγή (το τεκμήριο αρ. 185 των *FRUS* για το οποίο υπάρχει παραπομπή στην αμέσως επόμενη υποσημ.) μπορεί να οδηγήσει σε υποτίμηση της διάστασης αν αξιολογηθεί μεμονωμένα: *Αυγή, Εθνικός Κήρυξ* 26/3.

[607] *FRUS,* 1964-1968, Vol XVI, "doc 185" (Telegram from the Dept of State to the Embassy in Cyprus 620 / March 26, 1965). Απόρρητο, περιορισμένης διανομής, κοινοποίηση στις διπλωματικές αποστολές στις Άγκυρα, Αθήνα, Λονδίνο, μόνιμες αντιπροσωπείες στα Ηνωμένα Έθνη-ΝΑΤΟ-ΕΟΚ.

[608] *Καθημερινή,* 24/3.

ελληνικής και τουρκικής περιπόλου (που είχε εισέλθει παράνομα σε ελληνικό έδαφος) έλαβε χώρα στην ευρύτερη περιοχή μεταξύ Ν. Ορεστιάδας – Αδριανούπολης εκείνη τη νύχτα, ενδεικτική της περιρρέουσας νευρικότητας στα ελληνοτουρκικά σύνορα [609]. Στην εφημερίδα *Απογευματινή* του φύλλου της 25ης Μαρτίου δημοσιεύθηκε αινιγματική δήλωση του εκπροσώπου Τύπου του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών R. J. McCloskey της προηγούμενης νύκτας, σύμφωνα με την οποία έφτανε η ώρα της ανάληψης δράσης αποσκοπούσας στη μείωση της έντασης στην Κύπρο, χωρίς, σημείωνε ο συντάκτης, να προχωρήσει ο αμερικανός αξιωματούχος στην αποκάλυψη των μέτρων που οι ΗΠΑ σκόπευαν να λάβουν [610]. Εκ των υστέρων συνάγεται πως η σιβυλλική αναφορά του McCloskey στις 24 Μαρτίου σχετιζόταν με τις πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν από αμερικανικής πλευράς 3 μέρες αργότερα (και πόρρω απείχαν από τις συνήθεις διπλωματικές ενέργειές τους).

Στις 25 Μαρτίου ο έλληνας πρεσβευτής στη Washington Α. Μάτσας ενημέρωσε τον P. Talbot ότι ο Κυπριανού παρατήρησε σε συζήτηση που είχε μαζί του πως από την επαφή του με τους αμερικανούς επισήμους, δεν τους βρήκε διόλου θορυβημένους αναφορικά με την κατάσταση στο νησί ή σε κινδύνους που ελλόχευαν από την «Κρίση» σε εξέλιξη. Οι αμερικανοί ερμήνευσαν τα σχόλια του κύπριου υπουργού εξωτερικών ως ελιγμό που αποσκοπούσε στη μείωση των ελλαδικών πιέσεων [611], ενώ την ίδια μέρα ο Π. Γιωρκάτζης δήλωνε στα ΜΜΕ ότι «θα έχουμε νέο ’21 αν επιτεθούν οι Τούρκοι» [612]. Η παρέλαση της 25ης Μαρτίου στην Λευκωσία είχε ωστόσο αναβληθεί «λόγω της επικρατούσης ανωμάλου καταστάσεως», συγχωνευόμενη με εκείνην της 1ης Απριλίου (10ης επετείου από την έναρξη του αντιαποικιοκρατικού αγώνα της ΕΟΚΑ). Η ελληνοκυπριακή ηγεσία αυτοδεσμευόταν κατ’ αυτόν τον τρόπο σε μία παράταση απόπειρας επικράτησης στο πεδίο των εντυπώσεων αλλά και υπερπήδησης των αφόρητων αμερικανοτουρκικών πιέσεων: «Κατά την παρέλασιν εις την Κύπρον, θα επιδειχθούν -ως εγνώσθη- και πύραυλοι, εξ εκείνων με τους οποίους εφωδιάσθη προσφάτως η Κύπρος δια την άμυνάν της» [613].

Στην Αθήνα το βράδυ της ημέρας αυτής ο βοηθός αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών αρμόδιος για θέματα Εγγύς Ανατολής και Νότιας Ασίας Jernegan μαζί με τους Labouisse και Anschuetz, επισκέφθηκαν τον έλληνα πρωθυπουργό και, παρουσία των Κωστόπουλου-

[609] Το περιστατικό δημοσιοποιήθηκε 2 μέρες αργότερα: *Μεσημβρινή, Εθνικός Κήρυξ, Αυγή*, 26/3
[610] *Απογευματινή,* πρωτοσέλιδο Πέμπτης 25 Μαρτίου.
[611] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, “doc 185” op cit.
[612] *ΕΣΤΙΑ, ΈΘΝΟΣ*, Πέμπτη 25 Μαρτίου 1965.
[613] *ΈΘΝΟΣ*, πρωτοσέλιδο με τίτλο 25η Μαρτίου: επίδειξη ισχύος / και πύραυλοι εις τον εορτασμόν της Κύπρου», 25/3/1965.

Σωσσίδη, συζήτησαν τα αποτελέσματα των πρόσφατων επαφών του Jernegan στην τουρκική πρωτεύουσα (βλ. παραπάνω. Η άφιξη Jernegan το πρωί της προηγουμένης υπήρξε δημοσιογραφικά εντυπωσιακή, με μικρό αεροσκάφος των τουρκικών αερογραμμών, και επιδεικτική αποφυγή της καθιερωμένης κατά τα ειωθότα συνέντευξης Τύπου στο αεροδρόμιο [614]). Στη συνάντηση υπέβοσκε το θέμα των S-75 ως απαγορευμένο ζήτημα που όλοι οι παριστάμενοι είχαν υπ' όψη τους όμως κανένας δεν αναφερόταν ευθέως σε αυτό για λόγους που καθίστανται με βάση τα μέχρι τώρα περιγραφόμενα ευνόητοι [615], ήταν πάντως σαφές ότι η αμερικανική πίεση επικεντρωνόταν πλέον στις Άγκυρα-Αθήνα και όχι στη Λευκωσία. Ο αμερικανός αξιωματούχος αναφέρθηκε σε πάγιες και εσωτερικές αιτίες για τις οποίες η νέα κυβέρνηση στην Άγκυρα αισθανόταν υποχρεωμένη να μην επιτρέψει τη διαιώνιση της «υπάρχουσας κατάστασης» στην Κύπρο: τόσο τα μόνιμα συμφέροντα της Τουρκίας στο νησί όσο και η επιθυμία των νέων κυβερνόντων να βελτιώσουν τις σχέσεις τους με τους στρατιωτικούς, επέβαλαν στη γείτονα να μην αποκλείει ακόμη και το τραγικό ενδεχόμενο ενός πολέμου με την Ελλάδα. Ο Γ. Παπανδρέου δεν φάνηκε να ενδίδει στο δημιουργούμενο απειλητικό κλίμα και προσέφυγε ρητορικούς ελιγμούς –κατανοούσε ως ηγέτης και ο ίδιος τα ψυχολογικά και πολιτικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η τουρκική πλευρά, όμως εφόσον τα βασικά τουρκικά αιτήματα για ομαλοποίηση της περιοδικής αντικατάστασης της ΤΟΥΡΔΥΚ, λήξη του οικονομικού αποκλεισμού των τουρκοκύπριων και αποφυγή στρατιωτικών προκλήσεων ικανοποιούνταν κι εξέλειπαν από ελληνοκυπριακής πλευράς οι ανάλογες αφορμές μετά τις πιέσεις της Αθήνας, η ειρήνη στην Κύπρο όφειλε να θεωρείται δεδομένη. Εκτός αυτού, η αυξημένη ελλαδική στρατιωτική παρουσία στο νησί, αποτέλεσμα η ίδια των τουρκικών απειλών απέναντι στις οποίες η Κύπρος ήταν άοπλη, προξενούσε νέες τουρκικές απειλές

[614] Το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών, αλλά και η πρεσβεία των ΗΠΑ, απέφυγαν ακόμη και ν' ανακοινώσουν ακριβή ώρα άφιξής του. Όλες οι παραπάνω υπερβάσεις των «λεπτομερειών πρωτοκόλλου» χαρακτηρίστηκαν συλλήβδην «περίεργη και πρωτοφανής ενέργεια». Αρχικά μάλιστα είχαν υπάρξει πληροφορίες ότι ο Jernegan θα επέσπευδε την προγραμματισμένη του μετάβαση από την Άγκυρα στην Αθήνα κατά 3 ημέρες (*Καθημερινή* 21/3). Ο εν λόγω αξιωματούχος προαλειφόταν επιπλέον για διάδοχος του H. Labouisse στο πηδάλιο της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα. (ΕΣΤΙΑ, Τετάρτη 24/4/1965, σελ 2) ή στην Άγκυρα (*Έθνος* 25/3/1965). Κατά την *Αυγή* (25/3) ο αμερικανός βοηθός αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών είχε πρώτα ξεχωριστή συνάντηση με τον Στ. Κωστόπουλο.

[615] Μόνο στο φύλλο της 25ης Μαρτίου του *Ελληνικού Βορρά* απαντάται σημείο στο οποίο «κατά τας ιδίας πληροφορίας ο αμερικανός υφυπουργός θα προσφέρη τας φημολογουμένας από τινων ημερών εγγυήσεις των ΗΠΑ κατά πάσης τουρκικής επεμβάσεως εις την Κύπρον, εφόσον η κυβέρνησις [της Αθήνας] κατόρθωνε τελικώς να επιτύχη συγκατάθεσιν του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου εις την διατήρησιν επί 6μηνον του σημερινού 'στάτους κβό' και την παύσιν του εξοπλισμού του κυπριακού στρατού με σοβιετικόν υλικόν, εις τρόπον ώστε να διευκολυνθούν συνομιλίαι μεταξύ των ενδιαφερομένων διά την λύσιν του προβλήματος» [sic – η όλη διατύπωση μπορεί να χαρακτηρισθεί ως ο ορισμός της μεταφοράς των σχετικών αμερικανικών προθέσεων]

αυτή τη φορά εξαιτίας της αποκτημένης πλέον κυπριακής αμυντικής ικανότητας. Ο φαύλος αυτός κύκλος όφειλε κατά τον Γ. Παπανδρέου να τερματισθεί. Σ' εκείνο το σημείο ο έλληνας πρωθυπουργός προχώρησε στη σαφέστερη γι' αυτή τη συνάντηση έμμεση υπόμνηση των SA-2: αν και η Αθήνα είχε τη δυνατότητα να επιβάλει τη βούλησή της στη Λευκωσία, ο Μακάριος υπερίσχυε ηθικά, καθώς το κράτος του αντιμετώπιζε κινδύνους εισβολής και βομβαρδισμών. Ο πόλεμος μεταξύ Ελλάδας – Τουρκίας, μολονότι απίθανος, δεν μπορούσε να αποκλειστεί τελείως και, εάν οι Τούρκοι επιδίωκαν σύρραξη, θα την επιτύγχαναν μόνον και μόνον επειδή η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να την αποφύγει, δήλωνε στους αμερικανούς συνομιλητές του ο έλληνας πρωθυπουργός. Στη συνέχεια μάλιστα ο Παπανδρέου ανταπέδωσε τη δημιουργία εντυπώσεων που επιχείρησαν οι συνομιλητές του, λέγοντας ότι ένας τέτοιος πόλεμος δεν θα παράμενε περιορισμένος: Η Βουλγαρία ίσως θα κινείτο με πρόφαση την προστασία της Ελλάδας ενώ και ο Τίτο δεν θα έμενε άπραγος, από φόβο μήπως η Θεσσαλονίκη έπεφτε στα χέρια της Σόφιας (sic). Με τις σκέψεις αυτές, το μόνο για το οποίο μπορούσε να δεσμευτεί η ελληνική πλευρά ήταν πως δεν θα παρείχε την αφορμή για το ξέσπασμα ενός τέτοιου πολέμου, ούτε κι επρόκειτο συνειδητά να συναινέσει σε μία παρεξήγηση που θα οδηγούσε σε αυτόν, επειδή δεν θα ήθελε να φέρει την ιστορική ευθύνη για την έναρξή του. Όμως, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ανάλυσης, απέκλεισε κάθε προοπτική άμεσου ελληνοτουρκικού διαλόγου διότι αν αποτύγχανε θα είχε ασφαλώς απευκταία αποτελέσματα πολεμικού τύπου. Εκείνο που ο Παπανδρέου δεν απέρριπτε ήταν επαφές και συχνή επικοινωνία με τη νέα τουρκική ηγεσία, αναφέροντας ότι θεωρούσε καλών προθέσεων τον πρωθυπουργό Ürgüplü, τον υπουργό εξωτερικών Η. Ε. Işık (της βραχύβιας όμως τελικά κυβέρνησης, αφού διατηρήθηκε στην εξουσία μεταξύ Φεβρουαρίου - Οκτωβρίου 1965), όπως και τον νέο πρεσβευτή της Άγκυρας στην Αθήνα Tuluy. Όταν ο Labouisse χαρακτήρισε την πρωινή του συζήτηση με τον Γαρουφαλιά ελάχιστα ενθαρρυντική αναφορικά με τις προθέσεις της Λευκωσίας, ο Παπανδρέου απάντησε γελώντας ότι μάλλον θα επρόκειτο για ατυχή αποτίμηση των συνομιλιών του υπουργού του με την ελληνοκυπριακή ηγεσία, ερμηνεία που απέδωσε στην κούραση του Γαρουφαλιά απ' το ταξίδι (…). Ο αμερικανός πρεσβευτής έκλεινε την αναφορά του παρατηρώντας με δυσθυμία ότι ο Γ. Παπανδρέου παρουσιάστηκε πεισματικά προσκολλημένος στην αναμονή της επικείμενης (και προσδοκόμενου περιεχομένου) Έκθεσης του ειδικού μεσολαβητή του ΟΗΕ, προκειμένου να αποφύγει τις απευθείας διμερείς συνομιλίες με την Άγκυρα [616]. Νέα τουρκική τέλος βολιδοσκόπηση μήπως οι

[616] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 184" (Telegram from the Embassy in Greece to the Dept of State 1439/March 26 1965, SECRET). Μετά το πρόγευμα εργασίας που είχαν οι Jernegan-Κωστόπουλος-

κυπριακές εξελίξεις συζητούνταν κατά τη σύνοδο του Μόνιμου Συμβουλίου του ΝΑΤΟ την επόμενη Τετάρτη, αποκρούστηκε από τον έλληνα Μόνιμο Αντιπρόσωπο στη Συμμαχία πρεσβευτή Χ. Ξανθόπουλο-Παλαμά [617]. Την επομένη πάντως, ο πρεσβευτής της Αθήνας στη Λευκωσία ενημέρωνε τους Γ. Παπανδρέου-Στ. Κωστόπουλο - Π. Γαρουφαλιά ότι σε συνάντηση που είχε με τον αμερικανό ομόλογό του Τ. Belcher, διέψευσε τη φημολογία και τα δημοσιεύματα του ελληνοκυπριακού Τύπου περί «σθεναρής απόρριψης» των ελλαδικών εισηγήσεων από την ελληνοκυπριακή ηγεσία [618].

Παράλληλα, την ίδια ημέρα, το καναδικό υπουργείο εξωτερικών ενημέρωσε το ελλαδικό ότι η επανάληψη της παροχής ανταλλακτικών για τα καναδικής προέλευσης αεροσκάφη της ΕΒΑ, όπως και η αποδέσμευση χρηματικής βοήθειας σε εκκρεμότητα, διασυνδέονταν με τις εξελίξεις του Κυπριακού. Η καναδική κυβέρνηση έθεσε ως προϋπόθεση επανέναρξης της ροής τεχνικής βοήθειας προς την Ελλάδα, αλλά και την Τουρκία, την παροχή γραπτών δεσμεύσεων ότι το καναδικό πολεμικό υλικό θα αξιοποιείτο αποκλειστικά για ΝΑΤΟϊκούς σκοπούς («…will continue to use any material received from Canada solely for the defense of the NATO area against outside aggression»). Εκτός αυτού, «Επί ημετέρα ικανοποιητική απαντήσει, Καναδική Κυβ/σις θα ήτο διατεθειμένη συζητήση επί παροχής ημίν βοηθείας ΝΑΤΟ ($ 1 εκ. του 1964)». Ο επιτετραμμένος της ελληνικής πρεσβείας στην Ottawa ζητούσε από την Αθήνα να τον πληροφορήσει «τυχόν απόφασίν σας όπως επανατοποθετήσητε τας ως άνω παραγγελίας εις ανάλογα εργοστάσια των ΗΠΑ ή αν θέλητε αναμείνη την υπό τας εκτεθείσας προϋποθέσεις παροχήν εν καιρώ υπό της Κυβερνήσεως του Καναδά της αδείας εκτελέσεως των υμετέρων παραγγελιών» [619]. Το θέμα αφορούσε κυρίως σε ανταλλακτικά για τα CT-133 Mk III.

Γαρουφαλιάς (προφανώς με αντικείμενο τις προθέσεις της Μακαριακής Κυβέρνησης) διέρρευσε ότι ο Γ. Παπανδρέου ίσως συναινούσε σε ελληνοτουρκικές συνομιλίες, υπό τον όρο ότι οι ΗΠΑ θα παρείχαν «εγγυήσεις ειρήνης τιθεμένου, ούτω, τέρματος εις τας τουρκικάς απειλάς» -*ΕΣΤΙΑ,* Πέμπτη 25/3/1965, σελ 2. Στο ίδιο πνεύμα κινείτο και το σχετικό πρωτοσέλιδο της *Απογευματινής*. Αυτή εξάλλου ήταν η εκτίμηση που, με επιφύλαξη, προσυπέγραφαν και οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών (ερχόμενες σε αντίθεση με την ερμηνεία του Labouisse) και προσθέτοντας ότι ο Αρχιεπίσκοπος ευνοούσε αποκλειστικά τις διακοινοτικές συνομιλίες σε εκείνη την φάση: Ημερήσιο Πληροφοριακό Δελτίο των αρμόδιων Υπηρεσιών για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ (PDB) της 27ης Μαρτίου (προσπελάστηκε 6/11/2019). Το συγκεκριμένο τεκμήριο είναι από τα λιγότερο αποχαρακτηρισμένα του είδους του (οι αναφορές στην Κύπρο και στο Βιετνάμ ιεραρχούνται όπως συνήθως εκείνη την περίοδο πρώτες, και μάλιστα η περί Κύπρου, που προπορεύεται, αριθμεί δύο σελίδες, από τις οποίες παραμένει εντελώς διαβαθμισμένη η 2η και μερικώς η 1η: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967595.pdf

[617] *Ελευθερία*, 26/3.

[618] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Γ' σσ 87-88: τηλεγράφημα 26-3-1965.

[619] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: Οι πληροφορίες περιέχονται σε δύο έγγραφα, παρεμφερούς περιεχομένου, χωρίς ΑΠ ή παραλήπτη, συντεταγμένα την ίδια ημερομηνία (26-5-1965), με σύνοψη

Ο J. Jernegan μετέβη στη Θεσσαλονίκη, και επέστρεψε στην Αθήνα την επομένη (Σάββατο 27 Μαρτίου) για να συναντηθεί σε γεύμα εργασίας με τους Π. Γαρουφαλιά - Στ. Κωστόπουλο - H. Labouisse - N. Anschuetz στην κατοικία του πρώτου, πριν αναχωρήσει για τις ΗΠΑ την Κυριακή. Δημοσιογραφικές πληροφορίες ανέφεραν ακόμη ότι ο βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα είχε συνάντηση την Παρασκευή με τον Στ. Κωστόπουλο, ενώ ο Γ. Παπανδρέου δέχθηκε τον τούρκο πρεσβευτή το Σάββατο, όπως και ο έλληνας υπουργός εξωτερικών [620]. Ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Τουρκία Hare ανέφερε στον συνήθη υμνητικό του τόνο «ότι την τελευταία εβδομάδα, έχει επιτευχθεί χωρίς τυμπανοκρουσίες αξιοθαύμαστη συναίνεση μεταξύ της κυβέρνησης, του κοινοβουλίου και του στρατιωτικού κόσμου της χώρας με σοβαρότητα, σταθερότητα κι αποφασιστικότητα σχετικά με το ότι έχει έρθει η ώρα της τελικής αναμέτρησης [στην Κύπρο]. Οι τούρκοι θεωρούν ότι η στρατιωτική δράση κατά της ίδιας της Ελλάδας θα ήταν ένα μέσο έσχατης προσφυγής» [621]. Υπενθυμίζεται σε αυτό το σημείο ότι το Σάββατο 27/3 εμφανίστηκε στον ελληνικό Τύπο σωρεία δημοσιευμάτων σύμφωνα με τα οποία μεταδόθηκε μία μέρα πριν από το ιταλικό ειδησεογραφικό πρακτορείο *ANSA* όπως και κάποιο γαλλικό αντίστοιχο, δήλωση του εκπροσώπου του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών σύμφωνα με την οποία «η αμερικανική κυβέρνηση ενημέρωσε την τουρκική πλευρά προ δεκαημέρου ότι προέβη ή σκοπεύει να προβεί σε διαβήματα για την απομάκρυνση των αντιαεροπορικών πυραύλων που είχαν εγκατασταθεί στην Κύπρο». Η πιθανότερη εξήγηση, συμπληρωματική προς εκείνη που ήδη αναφέρθηκε ερμηνευτικά για την α΄ φάση των γεγονότων , γύρω από αυτόν τον συγχρονισμό των αποκαλύψεων, είναι ότι μπορεί να σχετιζόταν με την επικείμενη αναπόφευκτη αποκάλυψη του ρόλου των ΗΠΑ, προοπτική που πλέον ήρε την επιβεβλημένη διαβάθμιση των μέχρι τότε παρασκηνιακών ενεργειών τους. Ίσως έτσι να δικαιολογείται και το περιλάλητο άρθρο της καλά ενημερωμένης, φιλοκυβερνητικής *Washington Post* εκείνου του Σαββάτου (που όπως διαπιστώθηκε αναφερόταν στα

των εξελίξεων του τελευταίου έτους (από το Μάιο του 1964 ως το Μάιο του 1965), το ένα με τίτλο «Καναδική Βοήθεια Μ.Α.Ρ.» και το άλλο ως «Καναδικό τμήμα συμβολής ΝΑΤΟ (1963 και 1964) εις αμυντικάς δαπάνας της Ελλάδος». Αμφότερα φέρουν την ένδειξη: Β. Υπουργείον Εξωτερικών /ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΝΑΤΟ (Ν1927), το χαρακτηρισμό «Πρόχειρον Σημείωμα» και τη διαβάθμιση «Εμπιστευτικόν». Βλ. επίσης: _ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ 245/26-3-65 από Ottawa (Μητσόπουλος) προς τον Αεροπορικό Ακόλουθο της ελληνικής πρεσβείας στη Washington. _Αντί τηλεγραφήματος ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΩΣ 286/26-3-65 από Ottawa προς ΥΠΕΞ/Διεύθυνση ΝΑΤΟ.

[620] *Αυγή* 27, 28/3/1965, *Εθνικός Κήρυξ* 28/3 (σε αυτόν αναφέρονταν και οι πρωινές παραβιάσεις της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας πάνω από τη Ρόδο), *Μεσημβρινή* 29/3. Ο *Εθνικός Κήρυξ* (27/3) υποστήριζε ότι η απογευματινή επίσκεψη του R. Murray απέβλεπε στο να πληροφορηθεί από τον Στ. Κωστόπουλο το περιεχόμενο των συνομιλιών του J. Jernegan με την ελληνική κυβέρνηση.

[621] Ημερήσιο Πληροφοριακό Δελτίο των αρμόδιων Υπηρεσιών για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ (PDB) της 27ης Μαρτίου op cit (προσπελάστηκε 6/11/2019): https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967595.pdf

γεγονότα της προηγούμενης εβδομάδας): κατά κάποιο τρόπο προανήγγειλε τις νυκτερινές εξελίξεις.

Η ανασύσταση της αλληλουχίας των όσων διαδραματίστηκαν το βράδυ της ημέρας αυτής προκύπτει συγκεχυμένα από την ελληνική αρθρογραφία των επομένων ημερών, που ευτυχώς διασταυρώνεται έμμεσα -πλην με σαφήνεια-, αξιοποιώντας πρωτογενές τεκμήριο και αποδίδουν την τρίτη κατά σειρά καταγεγραμμένη επιτυχή προσπάθεια των ΗΠΑ να ματαιώσουν την άφιξη των πυραύλων του S-75 στην Κύπρο, μάλλον και την δραματικότερη, αφού υλοποιήθηκε με άμεση αυτή τη φορά αμερικανική ανάμιξη του πολεμικού ναυτικού τους και ενόσω υψηλός αξιωματούχος τους (ο J. Jernegan) συμμετείχε ακόμη σε συνομιλίες επί ελληνικού εδάφους.

Το ειδησεογραφικό πρακτορείο *Reuters* μετέδιδε στις 27/3 από την αμερικανική πρωτεύουσα αόριστα ότι οι ΗΠΑ «προσπαθούν με ισχυρές διπλωματικές πιέσεις να αποτρέψουν την εγκατάσταση πυραύλων στην Κύπρο» [622]. Από τα δημοσιεύματα του ελληνοκυπριακού Τύπου (που αναπαρήγαγε σημαντική μερίδα του ελλαδικού), οι ισχυρές πιέσεις είχαν λάβει τη μορφή ναυτικού αποκλεισμού της Κύπρου με αποστολή την απαγόρευση προσέγγισης και εκφόρτωσης πλοίου/πλοίων που μετέφεραν τους V-750 (τους πυραύλους καθαυτούς του συστήματος S-75) στο νησί: σύμφωνα με την εφημερίδα «*Θάρρος*» -φύλλο 29/3-της Λευκωσίας, εβδομαδιαία έκδοση της καθημερινής *ΜΑΧΗ* (ιδιοκτησίας Ν. Σαμψών) που κυκλοφορούσε κάθε Δευτέρα, τη νύχτα του Σαββάτου 27/3 μονάδες του 6ου Στόλου «σε συνεργασία με συμμαχικά Πολεμικά Ναυτικά» (η αρχειακή τεκμηρίωση της πιθανής συνδρομής των «βασικών υπόπτων» RN – TDK εκφεύγει των σκοπών του παρόντος, όπως όμως συνάγεται από πρωτογενείς αμερικανικές πηγές που θα εξεταστούν αργότερα, η τουρκική πλευρά ήταν αμέτοχη και μάλλον τελούσε σε άγνοια των κινήσεων αυτών) σταμάτησαν «στην ανοικτή θάλασσα» ελληνικό φορτηγό που μετέφερε τους πυραύλους από την Αίγυπτο στην Κύπρο. Η ελληνοκυπριακή εφημερίδα προσέθετε -χωρίς να κατονομάζει τις πηγές της- ότι το ελληνικό πλοίο εξαναγκάστηκε να επιστρέψει στο αιγυπτιακό λιμάνι αφετηρίας του. Δεδομένης της στενής σχέσης Σαμψών-Γρίβα, η εβδομαδιαία (όπως και η καθημερινή) εφημερίδα του πρώτου αξιοποιήθηκε ως βήμα διατύπωσης της έντονης πικρίας του δεύτερου, ή έστω για να υπογραμμιστεί εμμέσως πλην δημόσια η τήρηση αποστάσεων από εντολές στις οποίες ο Γρίβας βρέθηκε υποχρεωμένος να πειθαρχήσει δίχως να τις προσυπογράφει. Θα μπορούσε κανείς να

[622] *Αυγή* 28/3. Ο τότε ταξίαρχος της ΕΒΑ. Ι. Αναγνωστόπουλος ήταν σαφέστερος: «Στην συνέχεια επενέβησαν οι Αμερικανοί και μάς είπαν ότι θα βυθίσουν τα καράβια, εάν μετεφέρετο το δεύτερο μέρος των SA-2» –βλ. μαρτυρία του στο Γ. Μήτσαινας op cit σσ 99-100.

παρατηρήσει επίσης ότι το ζήτημα των S-75 υπήρξε ένα από τα ελάχιστα στα οποία η σύγκλιση των άμεσων επιδιώξεων του Μακάριου και του Γρίβα δύναται να χαρακτηριστεί απτή, έστω και με διαφορετικά κίνητρα ή απώτερους σκοπούς. Όπως αναμενόταν, τις πληροφορίες διέψευσε το ελλαδικό υπουργείο άμυνας, χαρακτηρίζοντάς τες «παντελώς ανακριβείς και φανταστικές», ενώ «αρμόδιοι κυβερνητικοί κύκλοι» στην Αθήνα θεώρησαν απλά «υπερβολική» τη φημολογία γύρω από νηοψία που υπέστη ελληνικό πλοίο εκ μέρους του αμερικανικού ναυτικού, εντός μάλιστα κυπριακών χωρικών υδάτων. Οι δηλώσεις πάντως του εκπροσώπου του State Dept, καθώς και κύκλων των DoD - USN (του υπουργείου εθνικής άμυνας και του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ αντίστοιχα) που φιλοξενήθηκαν και στον αθηναϊκό Τύπο (: «…το πλοίο, άγνωστης εθνικότητας, που είχε αποπλεύσει από την Αίγυπτο στην Κύπρο δεν έγινε δεκτό [sic] και επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια … το συμβάν έλαβε χώρα ενόσω ο J. Jernegan βρισκόταν στην Αθήνα … ο κυβερνήτης του ανέκρουσε αυτοβούλως πρύμναν … η εισαγωγή παρόμοιου στρατιωτικού υλικού στην Κύπρο θα προκαλούσε σοβαρές ανησυχίες»), η αποφυγή διάψευσης εκ μέρους των ΗΠΑ ότι στη Λευκωσία είχε διαμηνυθεί μέσω Αθήνας προειδοποίηση περί δυναμικής επέμβασης του 6ου Στόλου αν προσπαθούσε να παραλάβει τους πυραύλους, όπως και η απουσία παροχής διευκρινήσεων αναφορικά με τη μεσολάβηση ποιών προσώπων επιτεύχθηκαν όλα αυτά (όλα τα παραπάνω στο πλαίσιο δηλώσεων αμερικανών ιθυνόντων), μπορούν να αξιολογηθούν ως ελάχιστα συγκεκαλυμμένη παραδοχή αναφορικά με το βαθμό και το είδος των αμερικανικών δράσεων. Οι τελευταίες υπήρξαν κατά τα φαινόμενα πολύπλευρες και μέσω αυτών επιχειρήθηκε η όσο το δυνατόν συνολικότερη αντιμετώπιση του προβλήματος που συνιστούσαν οι SA-2 για τις ΗΠΑ (και το ΗΒ), αν τυχόν κηρύσσονταν επιχειρησιακοί. Αυτό συνάγεται επιπρόσθετα από την οργίλη αντίδραση του Μακαρίου προς τον Γ. Παπανδρέου, εξαιτίας της ανάκλησης που ο τελευταίος διέταξε όσων ελλαδιτών χειριστών είχαν προλάβει να μετεκπαιδευτούν -και σε όποιο βαθμό- στην αξιοποίηση του σοβιετικού αντιαεροπορικού συστήματος. Ο Μακάριος φαίνεται ότι «απείλησε» (όχι για πρώτη ή τελευταία φορά, όπως θα διαπιστωθεί) την Αθήνα με προσφυγή στις ΕΣΣΔ – Αίγυπτο γι' αποστολή χειριστών, σε περίπτωση που η ελλαδική κυβέρνηση επέμεινε στην απομάκρυνση από την Αίγυπτο των εξ Ελλάδος στελεχών πριν την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής τους. Η συνάντηση που επιδίωξε στο χρονικό αυτό σημείο ο κύπριος αναπληρ. υπουργός εξωτερικών Α. Αραούζος με το σοβιετικό πρεσβευτή στη Λευκωσία είχε προφανώς αυτό το αντικείμενο συζήτησης [623]. Αργότερα θα επιδιωκόταν και άλλου τύπου

[623] Σύνθεση στοιχείων δημοσιευμένων στη σχετική αρθρογραφία των: *ΈΘΝΟΥΣ, Απογευματινής, Μεσημβρινής* (φύλλα Δευτέρας 29/3/1965), *Αθηναϊκής, Αυγής, Εθνικού Κήρυκα, Απογευματινής,*

λύσεις στο πρόβλημα της επάνδρωσης των όπλων, αν αυτά ποτέ κατορθωνόταν να μεταφερθούν στο νησί. Προς το παρόν ο Μακάριος είχε να διαχειριστεί α) το επείγον θέμα της παραλαβής των πυραύλων και β) τη στελέχωσή τους με εκπαιδευμένο προσωπικό. Και στα δύο προβλήματα οι σύμμαχοί του στην Αθήνα φυλλοροούσαν ταχύτατα, η δε στάση των στρατιωτικών στην Κύπρο ταλαντευόταν πλέον σε επίπεδο ηγεσίας .

Μόνον στις *Μεσημβρινή* και *Αυγή* της ημέρας εκείνης, επικαλούμενες «αρμόδια κυπριακή πηγή», εμφανίστηκε εκδοχή η οποία έφερε τον Γαρουφαλιά να διατάσει «επί απειλή Ναυτοδικείου» τον κυβερνήτη του πλοίου που είχε καταφτάσει τις αρχές της περασμένης εβδομάδας φορτωμένο με τους σοβιετικούς πυραύλους, να αποπλεύσει από την Κύπρο χωρίς να τους ξεφορτώσει –το κόμμα της ΕΔΑ σε κάθε περίπτωση αιτήθηκε με επιστολή προς τον πρόεδρο της βουλής διεξαγωγή προ ημερήσιας διάταξης κοινοβουλευτικής συζήτησης με θέμα την εσωτερική κι εξωτερική κατάσταση, κάνοντας ειδικά λόγο για «ωμή επέμβαση του συμμαχικού παράγοντα με σκοπό την απεμπόληση των δικαιότερων εθνικών κι ανθρώπινων δικαιωμάτων… τη θυσία του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του κυπριακού λαού και την εγκατάλειψη της γραμμής συμπαράστασης προς αυτόν» από ελλαδικής πλευράς , που κατά την ΕΔΑ συρόταν αντιθέτως σε αντικυπριακή σύμπραξη με την Τουρκία [624] (η αμηχανία που δοκίμασαν η ΕΔΑ [625] και το

Ελληνικού Βορρά (φύλλα Τρίτης 30 και Τετάρτης 31/3), *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, Ανακοινωθέν αρ. 1, 30 Μαρτίου 1965. Από πλευράς αμερικανικού Τύπου, η πρώτη, σύντομη, αναφορά στο θέμα εμφανίστηκε στους κυριακάτικους *Los Angeles Times* της 28ης Μαρτίου ("Ship Carrying Soviet Arms Turned Back") παραπέμποντας σε «δηλώσεις διπλωματικών πηγών» της προηγούμενης μέρας, σύμφωνα με τις οποίες «πλοίο που μετέφερε βαρείς αντιαεροπορικούς πυραύλους σοβιετικής κατασκευής από την Αίγυπτο στην Κύπρο ανέκρουσε πρύμνα πρόσφατα χωρίς να τους εκφορτώσει στον αρχικό του προορισμό, κατόπιν δυτικών πιέσεων». Όσο κι αν η περιγραφή παραπέμπει στο περιστατικό της 22ας Μαρτίου, η δημοσίευση μάλλον έγινε στο πλαίσιο υπαινικτικής αναφοράς σε όσα είχαν λάβει χώρα μόλις.

[624] *Αυγή, Μεσημβρινή* , πρωτοσέλιδα Τρίτης 30/3/1965. Τα στοιχεία που υποβάλουν ερευνητικές υποθέσεις αναζήτησης ψηγμάτων αλήθειας στα υποστηριζόμενα από την αρθρογραφία αυτή σχετίζονται: Α) με το «Σημείωμα Γρίβα προς Γαρουφαλιά περί τις 23 Μαρτίου» που παραθέτει ο Σπ. Παπαγεωργίου στο Γ΄ τόμο των *Κρίσιμων Ντοκουμέντων* του (σ. 80). Σε αυτό, όπως έχει ήδη παρατεθεί στο παρόν, γίνεται μεν λόγος για «ανακατάταξη του φορτίου (**επί του πλοίου**)» και ακολούθως για παραπλανητικό πλου διάρκειας 72 ωρών «εν αρχή ΒΔ και είτα προς [**μη κατονομαζόμενο**] αγκυροβολείον» (χωρίς έμφαση στο πρωτότυπο). Παρόλο δεν αναφέρεται εκ νέου κατάπλους, θα μπορούσε να εικαστεί μία πορεία από απόπλου μέχρι κατάπλου τύπου 'Κύπρος-ανατολική Μεσόγειος-Κύπρος', χωρίς πολλές πιθανότητες επαλήθευσης ωστόσο.
Β) Την «επιστράτευση» και του έλληνα ΥΕΘΑ, εφιστώντας του «εθνικούς κινδύνους κι ανάγκη τήρησης υπεύθυνης στάσης» (πιθανόν από πλευράς Στ. Κωστόπουλου, εκτός των γνωστών ήδη άμεσων αμερικανικών πιέσεων). Το τελευταίο υποστηρίζεται και σε άρθρο της Αθηναϊκής λίγες μέρες αργότερα (7 Απριλίου): επικαλούμενη αναφορά της ελληνοκυπριακής (φιλοκυβερνητικής) Τελευταίας Ώρας, αναφέρει πως η απόφαση λήφθηκε από τους Γαρουφαλιά-Κωστόπουλο από κοινού «κατόπιν ΝΑΤΟϊκής εντολής και σε πλήρη αγνοία των Γ. Παπανδρέου - Μακαρίου» κι ακόλουθα διαβιβάστηκε στον Γρίβα, με σκοπό ο τελευταίος να διατάξει «τον κυβερνήτη του σκάφους που μετέφερε τους πυραύλους να επιστρέψη εις αραβικό λιμένα». Η παραπομπή σε

ΑΚΕΛ μετά την υπέρ της ένωσης διακηρυγμένη πολιτική τους κατ' αντιδιαστολή με τις κατ' επανάληψη σοβιετικές δηλώσεις ίσων αποστάσεων απέναντι στις δύο κοινότητες του νησιού απ' το 1965 κι εντεύθεν κρίνονται εκτός θέματος, γι' αυτό και δεν θα αναπτυχθούν στο παρόν κεφάλαιο πέραν των όσων ήδη θίχθηκαν στο πρώτο μέρος του κειμένου). Το άρθρο που, σύμφωνα με τη συνάρθρωση των υπαρχουσών ενδείξεων, ολοκλήρωνε την εικόνα των διαδραματιζόμενων τις ημέρες αυτές εμφανίστηκε στην ελληνοκυπριακή εφημερίδα *ΜΑΧΗ* στις 31/3 και αναπαράχθηκε στην Ελλάδα από τον *Ελληνικό Βορρά* της Θεσ/νίκης [626] μία ημέρα αργότερα: στην ελληνική κυβέρνηση διοχετεύτηκαν

δημοσιογραφικές εικασίες γίνεται για λόγους αναπαράστασης του κλίματος και των υφερπουσών υποψιών των ημερών: περιττεύει απ' τη στιγμή που είναι πλέον διαθέσιμα τα «πειστήρια ενοχής» του έλληνα ΥΕΘΑ –υπενθυμίζονται οι διαβεβαιώσεις του προς τον Ν. Anschuetz, και μάλιστα σε δύο διαφορετικές συναντήσεις τους, ήδη στις 16 και στις 18 Μαρτίου όπως αναφέρεται από αμερικανικές πρωτογενείς πηγές (βλ σσ 25-26 και σ 42). Φαίνεται ότι απαιτήθηκε από τις ΗΠΑ, βάσει αυθαίρετα διασταλτικής ερμηνείας τους, η τήρηση εκείνων των κρίσιμων δεσμεύσεων του Π. Γαρουφαλιά, πιέσεις στις οποίες εν τέλει υπέκυψε. Ακόμη κι αν παραμένει εν αμφιβόλω για τα γεγονότα της 22ας Μαρτίου, η τελική κάμψη του Γαρουφαλιά οφείλει βάσει όλων όσων προηγήθηκαν να θεωρηθεί δεδομένη σε ό,τι αφορά τα αφηγούμενα της 28ης προς 29η του ίδιου μήνα. Όταν αυτό υπέπεσε στην αντίληψη του πρωθυπουργού (είτε άμεσα, είτε συνάχθηκε από τα δεδομένα), ο κλονισμός των σχέσεων Γ. Παπανδρέου – Π. Γαρουφαλιά, μπορεί να υποτεθεί πως απέκτησε άλλη μια σοβαρότατη αιτία, πριν ακόμη η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ κλιμακωθεί.

[625] Βλ. ενδεικτική πρωτοσέλιδη ανάλυση με σύντομη αναδρομή και τίτλο «ΕΣΣΔ και Κύπρος» στην *Αυγή* Τρίτης 13/10/1965, εξ αφορμής της επόμενης φάσης της κυπριακής πυραυλικής κρίσης.

[626] Για το μεν *Ελληνικό Βορρά* έχει ήδη γίνει λόγος (η ακραία συντηρητική και φιλοστρατιωτική του τοποθέτηση τού εξασφάλιζε προνομιακή πρόσβαση σε πληροφόρηση), για τη δε μεγάλης κυκλοφορίας *ΜΑΧΗ* (που σχεδόν μόνον ο *Ελλ. Βορράς* αξιοποίησε αρθρογραφία της των ημερών) επισημαίνεται ότι άρχισε να εκδίδεται στη Λευκωσία τον Οκτώβριο του 1960 με πρώτα κεφάλαια κίνησης ελλαδικής προέλευσης από τον Ν. Σαμψών, πραξικοπηματία κι ολιγοήμερο «Πρόεδρο» της Κυπριακής Δημοκρατίας του Ιουλίου 1974, σημαίνον στέλεχος του αγώνα της ΕΟΚΑ που παραμερίστηκε στην κατάληψη αξιωμάτων μετά την κυπριακή ανεξαρτησία, με αμφιλεγόμενης σκληρότητας αντιτουρκοκυπριακή δράση το 1963, ηγέτη ομάδας ένοπλων ατάκτων, υπερεθνικιστή με έφεση στον αιματηρό εξτρεμισμό, πιθανότατα πάσχοντα από διαταραχές προσωπικότητας, φίλα προσκείμενο επί παρατεταμένο διάστημα προς το Μακάριο κυρίως όμως αφοσιωμένο μέχρι προσωπολατρείας στο Γρίβα (βλ. χαρακτηριστικά τη γλαφυρή περιγραφή στιγμιότυπων από την κηδεία του Γρίβα στο L. Stern 1975 op cit σσ 34-35), αποδεδειγμένα ψευδομάρτυρα στη δίκη ΑΣΠΙΔΑ, κατά υποψίες συνδεδεμένο με αμερικανικές υπηρεσίες όπως επίσης και με τον -εξίσου ύποπτο για τέτοιες συνδέσεις- ελλαδίτη δημοσιογράφο Σ. Κωνσταντόπουλο (για τη σχέση των δύο ατόμων βλ. Α. Κάτσης, *Από την Ανεξαρτησία στην τουρκική εισβολή*, Αθήνα: Παπαζήσης, β΄έκδοση, χχ, σελ 81, βλ. επίσης, Μ. Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ / Η σκοτεινή όψη*, Αθήνα: Στάχυ 1988 σσ 371-376). Στις εμπεριστατωμένες του στρατευμένες μονογραφίες για την Κύπρο (συνδυασμός μελετών και πληροφοριακών δελτίων υπό μορφή ανοικτών πηγών) , ο γνωστός «Κύπρο/κομμουνιστο-λόγος» Τ. W. Adams (συγγραφέας εργασιών για τα ΑΚΕΛ και ΚΚ Βενεζουέλας μεταξύ άλλων, που κινήθηκε σε Κύπρο και Μ. Ανατολή επί 1 έτος υπό δημοσιογραφική ιδιότητα), προσέφερε πληθώρα δεδομένων για τον κυπριακό Τύπο. Σταχυολογούνται: πίνακας κυκλοφορίας των εφημερίδων (στοιχεία 1964: *Χαραυγή* και *ΜΑΧΗ* προπορεύονται μακράν των υπολοίπων), η στροφή της *ΜΑΧΗΣ* από αριστερής απόκλισης σε φιλοκυβερνητική (Μακαριακή): T. W. Adams, *U S Army Area handbook for Cyprus, Dept of the Army pamphlet No. 550-22 prepared for the Dept of the Army by Foreign Areas Studies Division*, Special Operations Research Office, Washington: The American University, June 1964, σσ 311-313. Σε λεπτομερέστατη «χαρτογράφηση» των ΜΜΕ του νησιού προχώρησε σε άλλη εργασία του (T. W. Adams, *AKEL: the communist party of Cyprus*, Hoover Institution Studies 27, Stanford CA: Hoover University Press, 1971, ενδεικτικά: σ 83).

παραπλανητικές πληροφορίες γύρω από επικείμενη τουρκική επιθετική ενέργεια κατά της Ελλάδας είτε στο χερσαίο θρακικό μέτωπο είτε στο Αιγαιακό νησιωτικό (σύμφωνα μάλιστα με τα όσα «αποκάλυπταν» οι -αν ίσχυαν τα υποστηριζόμενα από την ελληνοκυπριακή εφημερίδα- «βρετανικές και δυτικογερμανικές πηγές» στους ιθύνοντες της Αθήνας, η στρατιωτική προπαρασκευή της Άγκυρας σε σχέση με τα επαπειλούμενα είχε ολοκληρωθεί) . Συμπεριφερόμενα κατά προβλέψιμο τρόπο, μέλη της ελληνικής κυβέρνησης (με σχετική βεβαιότητα το υπουργικό δίδυμο Στ. Κωστόπουλου – Π. Γαρουφαλιά, πιθανόν αυτή τη φορά με έγκριση και του ίδιου του Γ. Παπανδρέου), δίνοντας βάση στα παραπάνω, επιδίωξαν άμεσα αμερικανική παρέμβαση με σκοπό την αποφυγή της κλιμάκωσης. Οι ΗΠΑ μεσολάβησαν ευχαρίστως, «μετ' όλίγον δε διεβιβάζον εις την ελληνικήν κυβέρνησιν τους γνωστούς τουρκικούς όρους, βασικώτερος των οποίων ήτο η μη-εγκατάστασις εις την Κύπρον αντιαεροπορικών πυραύλων. Εις την ελληνικήν κυβέρνησιν ετονίσθη ιδιαιτέρως ότι η Τουρκία έδιδε ιδιαιτέραν σημασίαν εις το θέμα τούτο, διότι η Κύπρος θα ηδύνατο να καταστρέψη το ήμισυ της αεροπορίας της [sic] διά των πυραύλων που επρόκειτο να προμηθευθή. Ακριβώς εις αυτήν την δεδομένην στιγμήν, ότε αι κυβερνήσεις Ελλάδος και Τουρκίας ευρίσκοντο εις διαπραγματεύσεις μέσω των Αμερικανών [μην αφήνοντας αμφιβολία ότι υπαινίσσεται τις επισκέψεις J. Jernegan σε Τουρκία – Ελλάδα, στην τελευταία υπενθυμίζεται μεταξύ 24 και 28/3], τη μεσολάβηση των οποίων είχε ζητήσει, ως ανεφέρθη ανωτέρω η ελληνική κυβέρνησις, ελήφθη η πληροφορία εις Αθήνας ότι ήδη εν πλοίον ευρίσκετο καθ 'όδόν προς την Κύπρον, κομίζον φορτίον πυραύλων. Τότε η ελληνική κυβέρνησις, διά να διευκολύνη τας συνεχιζομένας συνεννοήσεις έδωσεν εντολήν εις το Γενικόν Επιτελείον της Ελλάδος, μέσω του κ. Γαρουφαλιά [sic] όπως φροντίση διά να μην εκφορτωθούν οι πύραυλοι εις την Κύπρον / Το Γενικόν Επιτελείον της Ελλάδος ειδοποίησεν αμέσως και απ' ευθείας σχετικώς τας στρατιωτικάς αρχάς της Κύπρου αι οποίαι με την σειράν των ειδοποίησαν τον πλοίαρχον του μεταφέροντος τους πυραύλους πλοίου, το οποίον σημειωτέον ανήκει εις έλληνα πλοιοκτήτην, όπως επιστρέψη εις την Αλεξάνδρειαν, απ' όπου τους παρέλαβε. Κατά τας υπάρχουσας εγκύρους πληροφορίας η 'εντολή' [εντός εισαγωγικών στο πρωτότυπο] του Γενικού Επιτελείου της Ελλάδος προς τας στρατιωτικάς αρχάς της Κύπρου διεβιβάσθη εις προκεχωρημένην ώραν, ήτοι την 11.30 νυκτερινήν, αύτη δε εξετελέσθη χωρίς να τεθή ενώπιον του προέδρου της δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου» [627]. Ο συνδυασμός που προκύπτει από τη σύνθεση των ανωτέρω οδηγεί σε

[627] *Ελληνικός Βορράς*, 1/4/1965, αναπαράγοντας αυτούσιο το πρωτότυπο στο οποίο παραπέμπει (άρθρο της ελληνοκυπριακής *ΜΑΧΗΣ*, φύλλο 31/3). Πολύ αργότερα (8 Οκτωβρίου 1965) και ενώ στην Ελλάδα είχε μεσολαβήσει η δραματική ανατροπή της νόμιμης κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, το ζήτημα ανακινήθηκε με αφορμή σοβαρές διαφωνίες του Μακαρίου με τον -πλέον πρωθυπουργό- Στ.

ένα μείγμα μέσων πολιτικής χειραγώγησης (διά της χάλκευσης / παραποίησης πληροφοριών περί θανάσιμου κινδύνου της ασφάλειας της ελλαδικής επικράτειας) και «δυναμικής, τρισδιάστατης διπλωματίας» με μονάδες του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού σε ρόλο φυσικού αυτουργού (διά της παρεμπόδισης πλου, της νηοψίας και άλλων παρεμφερών μεθόδων απαγόρευσης ολοκλήρωσης της αποστολής του φορτηγού πλοίου με το πυραυλικό φορτίο). Ελλείψει άλλων διαθέσιμων πρωτογενών πηγών, μπορεί να υποτεθεί ότι η εγγύηση συμμόρφωσης των ελλήνων ιθυνόντων με τις αμερικανικές επιθυμίες (και απειλές αποδέσμευσης του τουρκικού φόβητρου) δεν κρίθηκε επαρκής ως διασφαλίζουσα τους αμερικανικούς σκοπούς, ώστε προληπτικά επιστρατεύθηκαν επιπλέον μέσα δυναμικής επιβολής (ο διακριτικός ναυτικός αποκλεισμός των νότιων ακτών της Κύπρου). Καίτοι παραμένει μένει ασαφές αν τα τελευταία γεγονότα έλαβαν χώρα την ίδια (μάλλον) ή σε δύο διαδοχικές νύκτες και κατά πόσο οι αμερικανικές ενέργειες είχαν ως αντικείμενο ένα (συγκεντρώνει περισσότερες πιθανότητες) ή δύο διαφορετικά εμπορικά σκάφη, η ουσία της υπόθεσης δεν μεταβάλλεται. **Μπορεί, δίκην σύνοψης, να διατυπωθεί η εξής υπόθεση: μετά την ακύρωση της πρώτης προσπάθειας να παραδοθούν οι πύραυλοι, στα μέσα του μήνα, το καράβι που τους μετέφερε κατόρθωσε μεν να φτάσει**

Στεφανόπουλο, προς τον οποίο η Λευκωσία δυσπιστούσε σοβαρά λόγω της στάσης του κατά τη διάρκεια του αντιαποικιοκρατικού αγώνα, από τη δεκαετία του πενήντα δηλαδή. Τότε, (τον Οκτώβριο του 1965, όπως σημειώθηκε ήδη και θα αναφερθεί και παρακάτω, το θέμα επανήλθε στην επικαιρότητα με βαριές αλληλοκατηγορίες εκατέρωθεν, εξ αφορμής της τρέχουσας διάστασης απόψεων Αθήνας-Λευκωσίας. Από το σύνολο σχεδόν των μάλλον συσκοτιστικών δηλώσεων και ανταπαντήσεων που δημοσιεύθηκαν στον ελληνοκυπριακό και τον ελλαδικό Τύπο, δημιουργείτο η εντύπωση ότι η ελλαδική παρέμβαση για τη ματαίωση της παράδοσης των πυραύλων στην Κύπρο έλαβε χώρα τον Απρίλιο του 1965 (ενώ εκείνο που συνέβη ήταν η επανάληψή της, αλλά απλώς προστέθηκε στις κρίσιμες παρεμβάσεις του Μαρτίου). Μόνον στο *Βήμα* παρουσιάστηκε αναλυτικά η άποψη «ανώτερου [ελληνοκύπριου] κυβερνητικού παράγοντα» σύμφωνα με την οποία «η απαγόρευσις ή μάλλον η παρεμπόδισις της αφίξεως πυραύλων εν Κύπρω έγινε πολύ ενωρίτερον». Η ad hoc «αλυσίδα διοίκησης» προκειμένου να υλοποιηθεί η επιστροφή του πλοίου με το πυραυλικό φορτίο στην Αίγυπτο σύμφωνα με την ελληνοκυπριακή αυτή δήλωση περιελάμβανε ως αφετηριακό πρόσωπο τον αμερικανό ΥΕΘΑ, αρχικό λήπτη της επιθυμίας του R. McNamara τον ελλαδίτη ΥΕΘΑ Π. Γαρουφαλιά, επόμενο διάμεσο το Γρίβα στον οποίο ο Γαρουφαλιάς απέστειλε επείγον τηλεγράφημα και τελικό αποδέκτη της εντολής τον πλοίαρχο του φορτηγού που ο Γρίβας τού τη διαβίβασε με ασύρματη επικοινωνία. Ο Γαρουφαλιάς ισχυρίστηκε κατ' επανάληψη ότι ενέργησε με απόλυτη πολιτική κάλυψη από τον προϊστάμενό του Γ. Παπανδρέου, ενώ σύμφωνα με τη Λευκωσία όλα εκτυλίχθηκαν εν αγνοία των Μακάριου – Γ. Παπανδρέου. Είναι αυτές τις πληροφορίες , όπως ακριβώς τυπώθηκαν στο *Βήμα* (φύλλο της 9^{ης} Οκτωβρίου 1965) που αναπαρήγαγε ο Α. Παπανδρέου στα πλέον γνωστά και διαδεδομένα γύρω από το ζήτημα χωρία του έργου του *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα* (op cit σελ 379 –είναι το σημείο στο οποίο προτιμά να παραπέμπει συνήθως η αγγλόφωνη δευτερογενής βιβλιογραφία, λόγω της ευκολίας πρόσβασης. Υπενθυμίζεται ότι το πρωτότυπο γράφτηκε στα αγγλικά). Επειδή στο επίμαχο σημείο αναφέρθηκε διευκρινιστικά και ο στενά συνδεδεμένος με τον Μακάριο Σ. Κωνσταντόπουλος της *Απογευματινής* προσάπτοντας σαφώς ευθύνες στον Γ. Παπανδρέου, τοποθετώντας όμως (όπως έπραξαν και άλλες ελλαδικές πηγές) χρονικά τους ισχυρισμούς του τον Απρίλιο, κρίνεται σκόπιμη η εκτενέστερη αναφορά στην άποψη Κωνσταντόπουλου αργότερα, εγγράφοντας τους ισχυρισμούς αυτούς στην περίοδο που συγκεντρώνει τις περισσότερες πιθανότητες να ευσταθούν.

στις κυπριακές ακτές στις 22/3, αλλά διατάχθηκε να μην τους ξεφορτώσει και να επιστρέψει στην Αίγυπτο (η περί ανάγκης «ανατάξεως του φορτίου» παρατήρηση του Γρίβα, ίσως σημαίνει ότι, ενώ επέκειτο η παράδοσή τους στη στεριά, ήρθε η διαταγή απαγόρευσης της ενέργειας κι επιστροφής του πλοίου, άρα έπρεπε να προσδεθούν εκ νέου για να είναι ασφαλής ο πλους). Το καράβι είτε παρέμεινε στην Κύπρο, πάντως έμφορτο, είτε υποχρεώθηκε να επαναπλεύσει στην Αίγυπτο. Στην τρίτη κατά σειρά προσπάθεια, της 27-28/3, είτε οι πύραυλοι είχαν εκφορτωθεί από το καράβι που τους μετέφερε μία εβδομάδα νωρίτερα και είχαν μεταφορτωθεί σε άλλο (σε μία προσπάθεια παραπλάνησης των δυτικών), είτε το ίδιο καράβι αποπειράθηκε εκ νέου να εκτελέσει την αποστολή και, εκείνη πια την φορά, σημειώθηκε πιο δυναμική επέμβαση, που υλοποιήθηκε από πολεμικά πλοία των ΗΠΑ (πιθανόν σε συνεργασία με βρετανικά). Στους *Times* του Λονδίνου της 14ης Απριλίου 1965 τυπώθηκε η λακωνικότερη περίληψη των γεγονότων, συμπεριλαμβανομένης της αιτιώδους αλλοίωσης που αποτέλεσε τον πυρήνα του αμερικανικού (με εικαζόμενη βρετανική συνεισφορά) τεχνάσματος εξαπάτησης της Αθήνας: «Ουδεμία υπάρχει αμφιβολία ότι προ δύο εβδομάδων εν σκάφος το οποίον επρόκειτο να εκφορτώση εις την Κύπρον πυραύλους εδάφους-αέρος διετάχθη να επιστρέψη εις το λιμένα εκ του οποίου είχεν αποπλεύσει κατόπιν ισχυράς πιέσεως εκ μέρους της αμερικανικής κυβερνήσεως, επί της οποίας προηγουμένως είχεν ασκηθή ασφαλώς εξ ίσου ισχυρά πίεσις υπό της τουρκικής κυβερνήσεως» [628]. Γεννήτορες και διαμετακομιστές των τουρκικών φόβων, οι αμερικανοί ιθύνοντες κατάφερναν να διατηρήσουν τη θέση κόμβου που επιφύλασσαν για τους εαυτούς τους στη συγχρονισμένη διοχέτευση ελεγχόμενων ποσοτήτων απειλής, είτε προς την Άγκυρα είτε προς την Αθήνα – συνήθως, όπως τονίζεται κατ' επανάληψη, η Λευκωσία της περιόδου υπό εξέταση δεν διακρινόταν για την ευπιστία ή τον πραγματισμό της (αναλόγως της γωνίας φωτισμού και αποτίμησης των επιλογών των ελληνοκυπριακών ομάδων λήψης αποφάσεων). Πάντως, οι δυτικοί «έπραξαν τα δέοντα», επικαλούμενοι τους τούρκους. Η υπόσταση του κινδύνου των SA-2 ήταν ασφαλώς θεμελιακά διαφορετική για την Τουρκία αφενός και για τις ΗΠΑ-ΗΒ αφετέρου. Στη *Washington Post* της 29ης Μαρτίου καταγραφόταν, τηρώντας τυπικά τα

[628] Μετάφραση ολόκληρου του άρθρου στον *Ελληνικό Βορρά* (φύλλο 15/4/1965) και επιγραμματική μνεία του στον *Εθνικό Κήρυκα* της ίδιας ημέρας. Το μόνο ανεξιχνίαστο σημείο στο δημοσίευμα είναι η αναφορά σε «άλλους παρόμοιους πυραύλους που έχουν φθάσει ήδη εις την Κύπρον, σχετικώς ελαφρά, κινητά όπλα, μη απαιτούντα 'σκληράς' βάσεις εκτοξεύσεως». Πρβλ. την ερώτηση που υποβλήθηκε προς τον τότε λοχαγό Κυρατζή και παρατέθηκε ήδη: αποτελεί και το μόνο συναφές αρχειακό εύρημα.

προσχήματα, η έκδηλη αμερικανική ικανοποίηση για τη σοβιετική «αυτοσυγκράτηση» στις εξελίξεις [629].

Ο Γλ. Κληρίδης εντωμεταξύ δήλωσε σε συνέντευξή του προς αιγυπτιακή εφημερίδα ότι θα συνιστούσε πολιτικό σφάλμα ολκής για την κυβέρνηση της Αθήνας εφόσον συναινούσε σε απευθείας διάλογο με την τουρκική –εκτός αν αυτό προτεινόταν από τον Μεσολαβητή του ΟΗΕ [630]. Οι *New York Times* τέλος, σημείωναν σε εκτενή τους ανταπόκριση από την κυπριακή πρωτεύουσα στις 29 Μαρτίου ότι ο Αρχιεπίσκοπος δήλωνε πως «μέρη» των σοβιετικής κατασκευής πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων βρίσκονταν ήδη στο νησί (απέφευγε όμως να επιβεβαιώσει την παραλαβή των πυραύλων καθαυτών, σημείωνε η αμερικανική εφημερίδα), επιβεβαιώνοντας έτσι «εκτιμήσεις δυτικών διπλωματών όπως και πηγών των Ηνωμένων Εθνών ότι radar ιχνηλάτησης βρίσκονταν ήδη επί κυπριακού εδάφους, όπως επίσης πως είχε ξεκινήσει η προετοιμασία θέσεων εκτόξευσης εκεί, ενώ επιπλέον ήταν σε εξέλιξη στην Αίγυπτο η εκπαίδευση στελεχών των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων που είχαν προσκολληθεί στις ελληνοκυπριακές δυνάμεις ασφάλειας». Ο Μακάριος ακόμη δήλωσε ότι η παραλαβή του υλικού αποτελούσε υλοποίηση της διμερούς συμφωνίας με την ΕΣΣΔ που είχε συναφθεί τον προηγούμενο Σεπτέμβριο και στο πλαίσιο της οποίας οι ελληνοκυπριακές ένοπλες δυνάμεις είχαν πρόσφατα παραλάβει «32 μέσα άρματα, 6 τορπιλακάτους κλάσης Comar [sic –είχαν τελικά προτιμηθεί οι τορπιλάκατοι τύπου Κ-123 καθώς έχει αναφερθεί] και αξιόλογη ποσότητα αντιαεροπορικών όπλων». Το δημοσίευμα της αμερικανικής εφημερίδας δεν αποσιωπούσε την αποδοκιμασία των ΗΠΑ ειδικά για τις εν εξελίξει εργασίες υποδοχής των S-75 που χαρακτηρίζονταν σε υποτιμητικά παραπλανητικό τόνο ως «πρόκληση για την Τουρκία», ούτε και υποβάθμιζε την διακήρυξη του ελληνοκύπριου ηγέτη ότι τους θεωρούσε απαραίτητους για την αυτοάμυνα του κράτους του [631].

Τη Δευτέρα 29 Μαρτίου επίσης, ξεκίνησε σε τεταμένη ατμόσφαιρα η αντικατάσταση τμήματος της ΤΟΥΡΔΥΚ στην Κύπρο -και ίσως με αυτήν να σχετιζόταν και η επίσκεψη του τούρκου πρεσβευτή Tuluy στο ελληνικό ΥΠΕΘΑ για 45λεπτη συνομιλία με τον Π. Γαρουφαλιά. Η τουρκική νευρικότητα ήταν εμφανής, αφού για τον ασφαλή κατάπλου του

[629] *Washington Post*, March 29 1965: "the Soviet Union has added weight but not proof to Western reports, unconfirmed here, that it is furnishing antiaircraft missiles to Cyprus" –ανταπόκριση της προηγουμένης, 28/3, από τη Μόσχα, του S. S. Rosenfield. Όντως, η *Pravda* στο φύλλο της 28ης Μαρτίου περιορίστηκε σε γενικόλογη καταγγελία των ΗΠΑ «παρεμπόδισης ενίσχυσης των ελληνοκυπριακών αμυντικών δυνατοτήτων» -Η. Kasut (επιμέλ.)op cit σ 163.

[630] *Μεσημβρινή, ΕΣΤΙΑ*, 30/3.

[631] *New York Times*, March 30, 1965, άρθρο του W. G. Blair: "He is silent on missiles, but tells of some arms gear".

τουρκικού μεταγωγικού '*Ονοράν*', που μετέφερε στην Αμμόχωστο 21 αξιωματικούς, 19 υπαξιωματικούς και 291 οπλίτες, έθεσε σε γενικό συναγερμό το σύνολο σχεδόν των ένοπλων δυνάμεων της (με πρόσχημα τη διεξαγωγή ασκήσεων) από την Αλεξανδρέττα μέχρι την Ανατολ. Θράκη, ενώ αεροπορικές μοίρες της ΤΗΚ εδρεύουσες στο Εσκί Σεχήρ ήταν επίσης έτοιμες να επέμβουν αν χρειαζόταν [632].

Το ημερήσιο δελτίο πληροφοριών για τον Πρόεδρο σημείωνε στις 29 Μαρτίου με ικανοποίηση ότι η αντικατάσταση της ΤΟΥΡΔΥΚ εξελισσόταν απρόσκοπτα. Ευχάριστες θεωρούνταν και οι εξελίξεις (βλ. παρακάτω) σχετικά με το ελληνικό πλοίο που «ενώ προοριζόταν να παραδώσει το φορτίο του στην Κύπρο, είχε διακρατηθεί στην Αλεξάνδρεια τις τελευταίες δύο εβδομάδες, κατόπιν εντολών της Αθήνας, η οποία είχε δεχθεί τις σχετικές προειδοποιήσεις από τις ΗΠΑ. Ο έλληνας υπουργός άμυνας ανέφερε ότι θα συνέχιζε να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια για την παρεμπόδιση της παράδοσης των αντιαεροπορικών πυραύλων στην Κύπρο, αλλά υπαινίχθηκε πως ίσως δεν θα ήταν σε θέση να επιβάλλει το ίδιο και στους ελληνοκύπριους και προσέθεσε ότι πιθανόν ελληνοκύπριοι θα αποστέλλονταν στην ΗΑΔ για εκπαίδευση σε αυτά τα συστήματα» [633]. Αξιόπιστοι πληροφοριοδότες (CAS= Controlled American Source) επιβεβαίωναν τον αμερικανό πρεσβευτή στη Λευκωσία ότι το πυραυλικό φορτίο του ελληνικού φορτηγού *Κ. Μπουσσές* εκφορτωνόταν τελικά στην Αλεξάνδρεια –συναγόταν λοιπόν ότι ίσως τελικά οι V-750 δεν θα μεταφέρονταν στην Κύπρο, «[ό]χι προς το παρόν τουλάχιστον. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις πως τα στελέχη της ΕΒΑ που παρέμεναν προσωρινά στο νησί ενόψει μετάβασής τους στην Αίγυπτο για την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής τους, έχουν επιστρέψει στην Ελλάδα. Παρόλο οι εξελίξεις αυτές είναι ευπρόσδεκτες, οι [τοπικοί αμερικανοί] υπεύθυνοι συνιστούν επιφυλακτικότητα ως προς την εντύπωση ότι η κυπριακή πυραυλική κρίση έχει λήξει» [634].

Στο ίδιο άκρως απόρρητο σήμα του, ο πρέσβης των ΗΠΑ σημείωνε: «Εκτιμούμε ότι είτε με ενεργό ελλαδική διαπλοκή / συναίνεση είτε χωρίς αυτήν, η ελληνοκυπριακή πλευρά θα εμμείνει στην υλοποίηση της ένταξης πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος στις δυνάμεις της, βρίσκοντας προσωπικό να το υπηρετήσει ανεξαρτήτως προέλευσης. Οδηγούμαστε στην πεποίθηση αυτή από τις εξής διαπιστώσεις: α) η ελληνοκυπριακή ιδιοσυγκρασία έχει αποδειχθεί παραδοσιακά ανθεκτική (μέχρι αντιδραστική [sic]) σε

[632] *Απογευματινή, ΕΣΤΙΑ* 29/3, *Εθνικός Κήρυξ, Καθημερινή, Ελληνικός Βορράς*: 30/3.
[633] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 29/3/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967597.pdf
[634] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, AMEMBASSY NICOSIA to SecState, TOP SECRET, P 301515Z (84099), March 30, 1965, "Possible SAMS and jets for Cyprus".

εξωτερικές πιέσεις, ακόμη και στις προερχόμενες απ' την Ελλάδα, β) ο φόβος των τουρκικών αεροπορικών επιθέσεων πρέπει να θεωρείται εύλογος, και τέλος γ) επειδή οι επικρατούσες συνθήκες θεωρούνται πρόσφορες για πολιτική εκμετάλλευση από πλευράς ΕΣΣΔ-ΗΑΔ [Αιγύπτου]-Συρίας, εφόσον επιμείνουν στην παρούσα επιλογή τους να διευκολύνουν την εισαγωγή οπλικών συστημάτων στην Κύπρο». Ο T. Belcher παρέπεμπε σε αυτό το σημείο στην προαναφερθείσα ανταπόκριση του W .G. Blair της προηγούμενης μέρας (που φιλοξένησαν οι *New York Times* στις 30 Μαρτίου), για να υπογραμμίσει το αιτιολογικό σκεπτικό της εισήγησής του: οι ελληνοκύπριοι είχαν καταβάλει σεβαστό οικονομικό τίμημα για την αγορά των S-75, είχαν ήδη παραλάβει τμήματά τους και αυτό αποτελούσε επιπλέον λόγο να δεσμευτεί η ηγεσία τους δημόσια ότι η παραλαβή τους θα ολοκληρωνόταν. Ο αμερικανός διπλωμάτης προσέθετε ότι ο ελληνοκυπριακός Τύπος είχε ξεκινήσει εκ νέου τις «τυπικές επιθετικές φωνασκίες του απαιτώντας την επιστροφή των πυραύλων».

Εν συνεχεία ο Belcher, επιδεικνύοντας και πάλι αξιοσημείωτη για διπλωμάτη αντιληπτική επάρκεια γύρω από τις τεχνικές παραμέτρους του ζητήματος, επισήμαινε δύο εκφάνσεις του τις οποίες συνέδεε με «[π]ολύ δύσκολες πολιτικές αποφάσεις που απαιτούν έγκαιρη λήψη και συγκεκριμένα: α) με ποιους τρόπους θα ματαιωθεί η εισαγωγή τέτοιων οπλικών συστημάτων [στο νησί], και β) κατά πόσο θα κρινόταν σκόπιμη [από πλευράς ΗΠΑ] η ενθάρρυνση ή η αποθάρρυνση αξιοποίησης των SA-2 από πληρώματα εξ Ελλάδος, αν τελικά σταθεί αδύνατη η ανακοπή παράδοσής τους στην Κύπρο».

Ο αμερικανός διπλωμάτης εξέταζε με τεχνοκρατική ψυχρότητα τις επιλογές της χώρας του σε ό,τι αφορούσε το πρώτο θέμα και, απαριθμώντας εναλλακτικές, τίς αποτιμούσε ανάλογα: «Προφανώς ο καλύτερος τρόπος θα ήταν διά μη-βίαιων μέτρων, αν δηλαδή οι ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ, ο ΟΗΕ ή άλλοι δρώντες ήταν σε θέση να προσφέρουν αξιόπιστες εγγυήσεις σχετικά με τις τουρκικές απειλές αεροπορικών βομβαρδισμών ή εισβολής [εγγυήσεις παύσης των απειλών αυτών δηλαδή]. Αμφισβητείται κατά πόσο η μονομερής παροχή τέτοιων εγγυήσεων από πλευράς ΗΠΑ θα αποδεικνυόταν προς όφελος των αμερικανικών συμφερόντων, αφού αναμφίβολα δεν είμαστε σε θέση να εξασφαλίσουμε εξαρτώμενο από την παροχή τέτοιων εγγυήσεων 'δούναι και λαβείν' (το σημείο τούτο πρέπει να υπογραμμιστεί –[*έμφαση στο πρωτότυπο*]), εκ μέρους του Μακάριου [635]. Η προσφυγή σε

[635] Υπονοείται μάλλον ότι το ισοζύγιο εκδουλεύσεων που θα μπορούσαν οι ΗΠΑ και η ελληνοκυπριακή πλευρά να παράσχουν η μία στην άλλη άγγιζε τιμές απόλυτων ισορροπιών διαρκείας. Αφ' ής στιγμής οι «διευκολύνσεις», δηλαδή οι αμερικανικές εγκαταστάσεις που έκριναν οι ΗΠΑ αναγκαίες για την ασφάλειά τους τούς είχαν επιτραπεί επί της Κύπρου, το αναλογούν

έμμεσες πιέσεις μέσω της Ελλάδας κατά πάσα βεβαιότητα θα είχαν την ίδια προβλέψιμη κατάληξη με πρόσφατες παρόμοιες απόπειρες: βλ. την τελευταία προσπάθεια του Γαρουφαλιά. Απευθείας πιέσεις της Άγκυρας στον Μακάριο, ειδικά αν περιελάμβαναν απειλές επέμβασης, θα είχαν περισσότερα εχέγγυα επιτυχίας, όμως θα όφειλαν να γίνουν αντικείμενο χειρισμών άνευ προηγουμένου λεπτότητας και ακρίβειας, προκειμένου να αποφευχθεί η πλέον αρνητική εξέλιξη –να εμπλακούν δηλαδή η Λευκωσία κι η Άγκυρα σε έναν κύκλο επιλογών αναπόδραστης κλιμάκωσης που θα επέσπευδε [μια κυπροτουρκική κι ενδεχομένως συνεπαγόμενη ελληνοτουρκική στρατιωτική εμπλοκή (η απόληξη του κειμένου σε αυτήν την παράγραφο εικάζεται, λόγω του συνδυασμένου προβλήματος της διαγραφής ορισμένων λέξεων και της παράλειψης αποκρυπτογράφησης άλλων)]. Σε ένα τέτοιο ακραίο ενδεχόμενο θα ήταν χρήσιμο να επανεξεταστούν οι προτεινόμενες ελεγχόμενες αντιδράσεις σε όσα περιγράφονται στο ημέτερο 1095 προς Κέντρο [636]».

Γύρω από τη «δεύτερη γραμμή άμυνας» των αμερικανικών επιδιώξεων -αν δηλαδή δεν αποφευγόταν η ένταξη των SA-2 στο κυπριακό οπλοστάσιο- , ο T. Belcher τόνιζε εκ νέου την αφετηρία των συλλογισμών του: ο Αρχιεπίσκοπος ήταν αποφασισμένος να εξασφαλίσει εκπαιδευμένους χειριστές για τα συστήματα, ανεξαρτήτως (εθνικής) προέλευσης. Περαιτέρω, ο αμερικανός διπλωμάτης πίστευε ότι η Αίγυπτος δεν θα απέρριπτε ένα τέτοιο αίτημα, ίσως ούτε καν η ΕΣΣΔ δεν θα τού αρνιόταν παρόμοια βοήθεια αν ο Μακάριος στρεφόταν και προς εκείνην, ενώ τουλάχιστον «ελπίζεται ότι τυχόν εξ Ελλάδος προσωπικό θα διασφάλιζε σοβαρή επιρροή του ελεύθερου κόσμου[sic] στο νησί . Αφετέρου βέβαια,

---

οικονομικό τίμημα είχε γίνει αποδεκτό, και η δημοτικότητα του Μακαρίου στο εσωτερικό συνδυαστικά με την ανάγκη τήρησης διεθνών ισορροπιών ουσιαστικά απέτρεπαν την πραξικοπηματική ανατροπή του Αρχιεπισκόπου, καθίστατο πρακτικά αδύνατη η διαπραγμάτευση με τον ελληνοκύπριο ηγέτη ή η απομάκρυνσή του από την εξουσία. Αν, κατά τις εκτιμήσεις πολλών, η ελληνοκυπριακή πλευρά διέφευγε της 'δαμοκλείου σπάθης' της Άγκυρας, τότε θα ολοκλήρωνε ανενόχλητη την περιθωριοποίηση (μέχρι ίσως της διά πλαγίων μέσων εκδίωξης) του τουρκοκυπριακού στοιχείου στο νησί, καταργώντας μ' αυτόν τον τρόπο τον κύριο κίνδυνο υπονόμευσης της ηγεμονίας της . Οι συνέπειες της ανωτέρω προοπτικής για τα αμερικανικά συμφέροντα, τόσο τοπικά όσο και περιφερειακά, ειδικά στο διμερές αμερικανοτουρκικό επίπεδο σχέσεων, δεν θα ήταν υπερβολικό να χαρακτηριστούν εφιαλτικές (απ' την σκοπιά της Washington) και προς αποφυγή με κάθε τίμημα.

[636] Υπενθυμίζεται ότι στα μέσα Μαρτίου ο T. Belcher εισηγήθηκε στο State Dept, σε περίπτωση που η τουρκική πλευρά παρουσιαζόταν αμετάπειστη στην κατεύθυνση ανάληψης στρατιωτικής δράσης στην Κύπρο, τουλάχιστον να επιχειρείτο να πειστεί η Άγκυρα ώστε τέτοιες αντιδράσεις της να ήταν βαθμιαίες και συγκεκριμένες («χειρουργικές», όπως λχ επιβολή θαλάσσιου αποκλεισμού των πλοίων που θα μετέφεραν τους σοβιετικούς πυραύλους, βομβαρδισμός αμιγώς στρατιωτικών στόχων κλπ). Οι θέσεις εκείνες αφορίστηκαν τότε άμεσα ως ρηξικέλευθες με την αρνητική έννοια από τον εμπειρότερο Labouisse καθώς προαναφέρθηκε. Τώρα, ο Belcher θεωρούσε σκόπιμο να επαναφέρει στα υπό εξέταση σενάρια τους καρπούς εκείνων των σκέψεών του (που δεν πρόδιδαν μόνο ερασιτεχνική συλλογιστική σε ό,τι αφορούσε τις παράπλευρες συνέπειες στο πεδίο των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, αλλά κι έναν απροκάλυπτο κυνισμό). Οι συγκρίσεις με τις αμερικανικές επιλογές του 1974 δεν κρίνεται αναγκαίο να αναπτυχθούν στο παρόν.

τυχόν ελλαδικός έλεγχος των αντιαεροπορικών συστημάτων θα παρήγαγε άλλους κινδύνους: κάθε τουρκική ενέργεια με στόχο τους S-75 μπορούσε να κλιμακωθεί σε άμεση ελληνοτουρκική αντιπαράθεση. Τέλος, μία επιπρόσθετη έγνοια θα αποτελούσε η ενδεχόμενη απόκτηση αεροπορικού βραχίονα ισχύος από ελληνοκυπριακής πλευράς, ακόμη και εάν αυτός έδρευε στη Συρία. Η δυνατότητα συνδυασμού αεροπορικής δύναμης στη διάθεση των ελληνοκύπριων με κάποια προηγμένη ικανότητα έγκαιρης προειδοποίησης, θα ανέτρεπε σημαντικά -αν όχι αποφασιστικά- την [τοπική] ισορροπία ισχύος. Σύμφωνα δε με αναφορές των υπηρεσιών πληροφοριών, η κυβέρνηση της Λευκωσίας ίσως διαθέτει ήδη μέχρι και 52 μαχητικά αεροσκάφη με βάσεις εξόρμησης σε συριακά εδάφη. Ο βαθμός ετοιμότητάς τους να δράσουν πάνω από την Κύπρο παραμένει άγνωστός, όμως δεν θα πρέπει να εφησυχάζουμε στο διηνεκές» [637]. Υπό το πρίσμα των όσων παρατέθηκαν μόλις, ηχούν πειστικοί οι ισχυρισμοί του Α. Μπουλούκου ότι «[Ά]ρχισε λοιπόν στα τέλη Μαρτίου να διαχέεται στη Λευκωσία η φήμη ότι οι νεοΙΔΕΑτες θα κινηθούν υπό τον Γρίβα εναντίον του Μακαρίου», αλλά ότι ο Γρίβας ήταν αβέβαιος για την επιτυχία του εγχειρήματος, ενώ η δημοτικότητα του Αρχιεπισκόπου τον αποθάρρυνε περαιτέρω [638]. Σε δημόσια ομιλία του το απόγευμα της 31ης Μαρτίου που εκ των υστέρων χαρακτηρίστηκε βαρυσήμαντη, ο Γλ. Κληρίδης, παρουσία του Αρχιεπισκόπου κι απευθυνόμενος στην πολυπληθέστερη οργάνωση νεολαίας του συντηρητικού χώρου, την ΟΧΕΝ (Ορθόδοξη Χριστιανική Ένωση Νέων), κάλεσε τους ελληνοκύπριους να εμπεδώσουν ότι η ένωση κινείτο πλέον μάλλον στην σφαίρα του ευσεβούς πόθου [639].

Στην άκρως απόρρητη σύνοψη της υπηρεσιακής αλληλογραφίας σχετικά με τις εξελίξεις στην Κύπρο που συνέταξε στις 31 Μαρτίου, ο W. F. Schlech jr, (διευθυντής του τμήματος Πολιτικοστρατιωτικής πολιτικής του Επιτελικού Γραφείου του Αρχηγού του αμερικανού πολεμικού ναυτικού) μετέφερε και προσυπέγραψε όλα όσα προαναφέρθηκαν. Κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί το περιεχόμενο της σύνοψης (επανάληψη όσων παρατέθηκαν μόλις), λόγω της επιρροής που ασκούσε ειδικά το USN στην λήψη των τελικών αποφάσεων

[637] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, TOP SECRET, P 301515Z (84099), March 30, 1965 op cit. Η εκδοχή της ύπαρξης σχεδίου επέμβασης εθνικών μοιρών της ΕΒΑ εξοπλισμένων με αεροσκάφη F-84F μετά από πιθανολογούμενη μεταβίβασή τους στην Κυπριακή Δημοκρατία, καθώς και εικασίες διμερών συμφωνιών μεταστάθμευσης αυτών στη Συρία δεν εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο λόγω αδυναμίας διασταύρωσής τους. Αναφορά στις σκέψεις αυτές, πατρότητας του τότε Α/ΓΕΑ Αντωνάκου, διατυπωμένες ως σύλληψη για αντίδραση έκτακτης ανάγκης κατά τις ώρες δοκιμασίας του Αυγούστου του 1964, γίνεται στο Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 131-132 κι εκτενώς στο Κεφάλαιο 1 του παρόντος Β΄ Μέρους της διατριβής.

[638] Α. Μπουλούκος op cit σσ 249, 251, ο οποίος αναφέρει και ονομαστικά τον πυρήνα των επίδοξων πραξικοπηματιών, αλλά και τις δικές του ενέργειες για την αποτροπή της ενέργειας.

[639] Σ. Παπαγεωργίου (*Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σσ 323-324, 330.

σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο στην Washington: τα στελέχη της πρεσβείας των ΗΠΑ στη Λευκωσία θεωρούσαν πως η «πυραυλική κρίση» δεν είχε λήξει, παρά τις ενθαρρυντικές αναφορές σχετικά με τον επανάπλου στην Αλεξάνδρεια του καραβιού που τους μετέφερε και την ανάκληση του ειδικευμένου προσωπικού της ΕΒΑ στην Ελλάδα. Οι εκτιμήσεις της πρεσβείας ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά θα επέμεινε στην υλοποίηση των προθέσεών της βασίζονταν στο συνυπολογισμό των ακόλουθων παραγόντων: «της ελληνοκυπριακής ευαισθησίας και τάσης να αψηφά τις εξωγενείς πιέσεις ανεξαρτήτως προελεύσεως (δηλαδή της ελλαδικής συμπεριλαμβανομένης), β) των υπαρκτών φόβων σχετικά με την απειλή που συνιστούσε η αεροπορική ισχύς της Τουρκίας, γ) των συνεχιζόμενων προσπαθειών της ΕΣΣΔ, της ΗΑΔ και της Συρίας να εκμεταλλευτούν πολιτικά την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί και δ) του γεγονότος ότι για την αγορά του επίμαχου υλικού έχει ήδη καταβληθεί σχετικό αντίτιμο ˙ ο Μακάριος είναι αποφασισμένος να ολοκληρώσει τα σχέδιά του». Η πρεσβεία διέκρινε την ανάγκη λήψης πολιτικών αποφάσεων επί δύο διακριτών θεμάτων: των τρόπων μέσω των οποίων θα συνεχιζόταν η απαγόρευση μεταφοράς των SA-2 στο νησί και η εξέταση του κατά πόσον θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί ή να αποθαρρυνθεί η επάνδρωσή τους (εφόσον τελικά δεν αποτρεπόταν η παραλαβή τους) από ελλαδίτες χειριστές. Το βέβαιο σύμφωνα με τις ανωτέρω αναλύσεις ήταν ότι ο συνδυασμός των S-75 με την εικαζόμενη απόκτηση 52 αεροσκαφών, τα οποία θα έδρευαν στη Συρία αλλά προορίζονταν να δράσουν υπέρ της Κύπρου, ανέτρεπε πλήρως τις στρατιωτικές ισορροπίες τοπικά.

Σε ό,τι αφορούσε τις εξελίξεις από «το μέτωπο του ΟΗΕ» οι αμερικανοί αποτιμούσαν ως απολύτως αναμενόμενης σύνθεσης τη δέσμη προτάσεων που περιλαμβανόταν στην πρόσφατη αναφορά του G. Plaza (Έκθεση, όπως αυτή είχε υποβληθεί στις 26/3): οι εισηγήσεις του ειδικού μεσολαβητή του ΟΗΕ εδράζονταν α) στην αποκήρυξη της ένωσης έναντι της ανακοίνωσης δημοψηφίσματος υπέρ ή κατά της κυπριακής ανεξαρτησίας, β) στην επιδίωξη αφοπλισμού των δύο κοινοτήτων, γ) στην διασφάλιση της εδαφικής ενότητας ως ζωτικής προϋπόθεσης αποφυγής του διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων, δ) στην παροχή εγγυήσεων (ακόμη και διεθνών) για την προστασία των ατομικών και των μειονοτικών δικαιωμάτων, ε) στην λήψη μέτρων για τη διασφάλιση της ενεργού συμμετοχής μελών των μειονοτήτων στα κοινοτικά πράγματα, με αποκορύφωμα την τελική

διευθέτηση του προβλήματος σε δύο στάδια (πρώτα σε διακοινοτικό επίπεδο κι εν συνεχεία με την επικύρωση των αποφάσεων των κύπριων απ' τις εγγυήτριες δυνάμεις [640].

Στην Έκθεση των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών NIE number 36.1-65 και τίτλο «*Προβλήματα και Προοπτικές της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας*» που υποβλήθηκε την ίδια ημέρα (31/3), απαντάται το ακόλουθο απόσπασμα: «Επιπροσθέτως, ο Νάσερ αντιμετωπίζει τη Δύση, εξαιτίας της αρωγής που παρέχει στο Ισραήλ και στα συντηρητικά αραβικά καθεστώτα, ως εμπόδιο για την επίτευξη των σκοπών του στην Εγγύς Ανατολή και την Αφρική. Απόρροια αυτής της εκτίμησης είναι η διάχυτη μεταξύ της αιγυπτιακής ηγεσίας αίσθηση ότι υφίσταται σε βαθμό ορισμένο βαθμό ταύτιση επιδιώξεων με την ΕΣΣΔ ˙ [οι αιγύπτιοι κρατούντες] κρίνουν τους σοβιετικούς ως απαλλαγμένους από το αποικιοκρατικό στίγμα και πιστεύουν πως μοιράζονται ταυτόσημους σκοπούς επαναστατικής ανατροπής [του διεθνούς status], καθώς και την επιθυμία του Καΐρου να εξαλείψει την Δυτική πολιτική, στρατιωτική και οικονομική παρουσία από τη Μ. Ανατολή. Τα παραπάνω κίνητρα κι επιδιώξεις, έχουν οδηγήσει συχνά τον Νάσερ να δρα ως μεσάζων των σοβιετικών. Στην περίπτωση της Κύπρου, παρείχε τις εγκαταστάσεις για την εκπαίδευση των ελληνοκύπριων σε σοβιετικό στρατιωτικό εξοπλισμό ο οποίος παρασχέθηκε σε αυτούς [από την Αίγυπτο] και έναντι του οποίου παρέλαβε πιο σύγχρονο υλικό σε αντικατάσταση [του παραχωρηθέντος στους ελληνοκύπριους]» [641]. Μία εβδομάδα νωρίτερα, στις 24 Μαρτίου, ο υπουργός εξωτερικών του HB M. Stewart είχε διανείμει στα μέλη του υπουργικού

[640] *NHC-OAB*: RG 38, Box 18, Folder 5710, BRIEF SUMMARY OF CYPRUS TRAFFIC (31 MARCH), TOP SECRET, Op-616C/jm, 31 March 1965. Η αναφορά του πρώην προέδρου του Ισημερινού Galo Plaza υποβλήθηκε στον γενικό γραμματέα του ΟΗΕ στις 25 Μαρτίου, δημοσιοποιήθηκε την επόμενη μέρα (*S/6253*, 26-3-1965) και θεωρήθηκε γενικά υπόδειγμα τεχνικής αρτιότητας. Επί της ουσίας, απορρίφθηκε από την τουρκοκυπριακή πλευρά καθώς εμμέσως έκρινε σχετικά ευνοϊκά το ελληνοκυπριακό αίτημα για ένωση με την Ελλάδα ως μελλοντικά βιώσιμο (επισήμως πάντως απέκλειε τις αυτοδιάθεση-ένωση), ενώ αποτιμούσε δυσμενώς το τουρκοκυπριακό αίτημα για ομοσπονδοποίηση, αφού προϋπέθετε τη μαζική μετακίνηση πληθυσμών. Ακόμη, αξιολογούσε αρνητικά την επιστροφή στο καθεστώς των Συνθηκών Ζυρίχης-Λονδίνου, προέκρινε την αντικατάσταση των τριμερών εγγυήσεων από αντίστοιχες του ΟΗΕ και υπαινισσόταν την σε εύθετο χρόνο απομάκρυνση όλων των εγκαταστάσεων στρατιωτικών διευκολύνσεων από το νησί. Το πλήρες κείμενο απαντάται σε πληθώρα πηγών –για την ελληνική μετάφρασή του, τις διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα της μακροσκελούς Έκθεσης βλ. ενδεικτικά στα: Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 89-120, Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 379-459, Λ. Γ. Παπαδόπουλος 1999 op cit σσ 197-243. Βλ. επίσης Λ. Γ. Παπαδόπουλος (ibid σσ 245-251 και 251-252 αντίστοιχα), Η. Kosut op cit σ 165, Γ. Κρανιδιώτης 1984 op cit σσ 116-124, για τις επίσημες αντιδράσεις (απογοήτευση) της Τουρκίας και των τουρκοκύπριων, όπως και τη συγκρατημένη αποδοχή της από ελλαδικής κι ελληνοκυπριακής πλευράς. Ο Ν. Κρανιδιώτης (1985 τ. Α΄ op cit σ 286) σημείωσε ότι ο Μακάριος χαρακτήρισε το κείμενο «καλοζυγισμένο». Ο περαιτέρω σχολιασμός της «Έκθεσης Plaza» παρατίθεται και παρακάτω.

[641] 18σέλιδο έγγραφο με 4σέλιδο παράρτημα πινάκων, ραβδογραμμάτων κλπ. Ταυτότητα τεκμηρίου: NIE number 36.1-65 με τίτλο "Problems and Prospects for the United Arab Republic" και ημερομηνία έκδοσης 31 Μαρτίου 1965, σελ. 11. Αναρτημένο τεκμήριο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000012089.pdf (προσπελάστηκε 06/11/2019)

συμβουλίου της χώρας του υπόμνημα στο οποίο σημείωνε απερίφραστα ότι «ο Νάσερ έχει καταστήσει βασικό σκοπό του την πλήρη εξάλειψη της δυτικής επιρροής από κάθε σημείο της Μ. Ανατολής κι έχει ιεραρχήσει τη δική μας παρουσία ως πρώτο υποψήφιο θύμα των σχεδίων του» [642]. Ο δραματικός τόνος στο έγγραφο οφειλόταν στο μεταιχμιακό σημείο από το οποίο διερχόταν ο εμφύλιος της Υεμένης, πάντως το σχόλιο απηχούσε τις απόψεις της βρετανικής κυβέρνησης για την (συνεχιζόμενη) αντιπαράθεσή της με τον αιγύπτιο ηγέτη και θέατρο συγκρούσεων ολόκληρη την περιοχή, δηλαδή και την Κύπρο. Ανησυχητική για τις προσεχείς σκέψεις των δυτικών ιθυνόντων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η και η δήλωση του αιγύπτιου πρεσβευτή στη Λευκωσία Lutfi περί ευμενούς αντιμετώπισης από πλευράς Καΐρου τυχόν αιτήματος της κυπριακής κυβέρνησης για αποστολή αιγύπτιων χειριστών των S-75 [643] (προοπτική που καθώς έχει αναφερθεί τους απασχολούσε ήδη και θα συνέχιζαν να εξετάζουν, όπως θα παρατεθεί). Αξίζει να σημειωθεί ότι η αιγυπτιακή πλευρά είχε φανεί πολύ αποτελεσματικά προνοητική σε αντίστοιχη περίπτωση, μία δεκαετία πριν, όταν στο πλαίσιο της απόκτησης οπλοσυστημάτων ανατολικής προέλευσης (που τότε προμηθεύτηκε για πρώτη φορά), είχαν προτιμηθεί για τη μεταφορά τους στην Αίγυπτο πλοία μη αιγυπτιακής πλοιοκτησίας, σημαίας κλπ –με αποτέλεσμα να είναι πολύ δυσκολότερο για τον 6^{ο} στόλο να επέμβει δυναμικά (απροκάλυπτα) για την ανακοπή του πλου τους [644].

Καθώς ο Μάρτιος του 1965 εξέπνεε, η κυπριακή «πυραυλική Κρίση» εισερχόταν στην επόμενη φάση της, μετά την αλλαγή στάσης της ελλαδικής συνιστώσας. Αμείωτη εντούτοις έμενε η ελληνοκυπριακή διακαής επιθυμία πρόσκτησης κι εγκατάστασης των S-75 -όπως δηλαδή ακριβώς είχε προβλέψει ο διαπιστευμένος στη Λευκωσία αμερικανός πρεσβευτής T. Belcher.

[642] R. McNamara, *Britain, Nasser and the balance of power in the Middle East 1952-1967*, London - Portland: F. Cass, 2003, σσ 215-216.
[643] *Έθνος*, 2^{η} έκδοση 1/4/1965, *Αυγή* της ίδιας μέρας: αμφότερες αναπαράγοντας δηλώσεις του αιγύπτιου διπλωμάτη προς τον *Φιλελεύθερο* της Λευκωσίας.
[644] Εν γνώσει του Νάσερ γι' αυτήν την κρίσιμη διάσταση του ζητήματος: G. S. Dragnich 1974 op cit σσ 5-6.

Απρίλιος: «Εξαίρετον εντύπωσιν προεκάλεσαν στο κοινόν οι Ρωσικοί πύραυλοι που δεν παρήλασαν».

Το στοίχημα των εντυπώσεων δεν στάθηκε δυνατό να κερδηθεί από την Λευκωσία: στην παρέλαση της 1ης Απριλίου οι S-75 δεν επιδείχθηκαν, αφού οι πύραυλοί τους δεν παραλήφθηκαν, και αυτό σχολιάστηκε αναλόγως από τα ΜΜΕ [645], παρ' όλο που μέχρι τελευταίας στιγμής επιχειρήθηκε (ατυχώς) η καλλιέργεια τέτοιων προσδοκιών από μεγάλη μερίδα του ελληνοκυπριακού Τύπου και δηλώσεις κορυφαίων πολιτικών στη Λευκωσία [646].

Στο Συμβούλιο Μόνιμων Αντιπροσώπων της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας της 1ης Απριλίου εκδιπλώθηκε τουρκική πρωτοβουλία που καθιστούσε και πάλι, εκ των πραγμάτων, τον χώρο Ελλάδας-Κύπρου «ενιαίο αμυντικά», αν μη τί άλλο λόγω της κοινής απειλής: συγκεκριμένα, ο τούρκος αντιπρόσωπος (ΜΑΒΑΣ) N. Birgi κατήγγειλε την Ελλάδα ότι εξόπλιζε παράνομα τα Δωδεκάνησα, κατά παράβαση των υφιστάμενων Συνθηκών. Με σκοπό να συζητήσουν, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, το ζήτημα αυτό, ο τούρκος πρεσβευτής στην Αθήνα επισκέφθηκε τον έλληνα υπουργό εξωτερικών και είχε μαζί του αξιοσημείωτα μακρά συνομιλία (διάρκειας 1,5 ώρας), που μάλιστα το πέρας της δεν απέδωσε εκατέρωθεν δηλώσεις [647].

---

[645] *ΕΣΤΙΑ*, φύλλα 1ης και 2ας Απριλίου, ελληνοκυπριακός Τύπος ενδεικτικά: εφημερίδα *ΜΑΧΗ, Σατιρική Επιθεώρηση*, τ. 33 (3/4/65) –η τελευταία δημοσίευσε σκίτσο του Γ. Μαυρογένη με τον καυστικό υπότιτλο «Εξαίρετον εντύπωσιν προεκάλεσαν στο κοινόν οι Ρωσικοί πύραυλοι που δεν παρήλασαν. Στην εικόνα μας ο Διγενής από εξέδρας χαιρετών τους πυραύλους». Το σύνολο σχεδόν του ελληνοκυπριακού Τύπου (*Φιλελεύθερός, Χαραυγή, ΜΑΧΗ, Ελευθερία*), είχε πάντως καταγγείλει σε κύρια άρθρα τους τις ΗΠΑ για την παρεμπόδιση της παράδοσης των πυραύλων δύο ημέρες πριν, ήδη στις 30/3.

[646] Η *ΕΣΤΙΑ* στο φύλλο της 31ης Μαρτίου καθώς και οι *Ελευθερία, ΈΘΝΟΣ* (1/4) φιλοξένησαν καλειδοσκόπιο τέτοιων αναφορών που έφεραν τους SA-2 «στο τελικό στάδιο συναρμολόγησης» με την παραλαβή τους να «έχει ήδη διευθετηθεί», επομένως η επίδειξή τους στην παρέλαση της επομένης όφειλε να θεωρηθεί δεδομένη, με πηγή τα σχετικά άρθρα στις συμπολιτευόμενες ελληνοκυπριακές εφημερίδες *Τελευταία Ώρα* και *Αγών* (φύλλα 31/3). Ο *Αγών* εκδιδόταν από τον Ν. Κόση ιστορικό στέλεχος της ΕΟΚΑ, στενά συνδεδεμένο όπως έχει αναφερθεί με τον Π. Γιωρκάτζη – για τη σχέση αυτή βλ. Α. Κυριακού, *Αυτόπτης Μάρτυρας*, τ. Α΄ Λευκωσία: αυτοέκδοση, 2001, σελ 108, Μ. Δρουσιώτης 1998 op cit σ 367, T. W. Adams 1971 op cit σ 147. Μακροσκελείς δηλώσεις του Π. Γιωρκάτζη για το θέμα στην εφημερίδα *Φιλελεύθερος* (31/3) και στον αιγυπτιακό Τύπο αναπαρήγαγαν οι *Μεσημβρινή*, 31/3, *Ελευθερία,* και *Ελληνικός Βορράς*, 1/4). Ανάλογες του Γλ. Κληρίδη («…αναφαίρετο δικαίωμα του κυπριακού λαού να αμυνθή δια της χρησιμοποιήσεως σοβιετικής κατασκευής πυραύλων, που ηγοράσθησαν με κυπριακά χρήματα, κατά των επιθέσεων που εγένοντο υπό αμερικανικής κατασκευής καταδιωκτικών και βομβαρδιστικών αεροπλάνων, που εχρησιμοποίησαν βόμβας εκρηκτικάς ως και βόμβας Ναπάλμ, που εδόθησαν ως στρατιωτική βοήθεια στην Τουρκία») παρουσιάστηκαν σε εκτενή άρθρα των *ΈΘΝΟΥΣ, Αυγής,* της 1ης Απριλίου με οκτάστηλους τίτλους: «Η Κύπρος θα επιδείξη τους πυραύλους» και «Πρέπει να επιταχυνθεί η φόρτωση των αντιαεροπορικών πυραύλων» (αντίστοιχα).

[647] *ΕΣΤΙΑ, Απογευματινή*, Μεσημβρινή (αυτή αναφέρει τον I. Turkmen κι όχι τον Tuluy), 2/4/1965.

Στην διάρκεια της προγραμματισμένης συνόδου του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου (NAC - του ανώτατου πολιτικού οργάνου του ΝΑΤΟ) την ίδια ημέρα, οι τούρκοι έθεσαν το ζήτημα της παραλαβής «εκατοντάδων πυραύλων» από την Κυπριακή Δημοκρατία, ενώ η ελληνική αντιπροσωπεία τους αντέκρουσε αναφέροντας πως ήταν αναφαίρετο δικαίωμά της να προστατευτεί μετά τις αεροπορικές επιδρομές που είχε υποστεί «υπό των Τούρκων διά συμμαχικών βομβών, εζήτησε δε την βοήθειαν όλων των χωρών και όχι μόνον της Σ. Ενώσεως» [648]. Οι τούρκοι καταφέρθηκαν και σε αυτό το forum εναντίον του G. Plaza, μεμφόμενοί τον ότι, διατυπώνοντας υποδείξεις για την ουσία του Κυπριακού, είχε ξεπεράσει τα εσκαμμένα [649]. Κυρίως, εκφράστηκαν αρνητικά για τις απορριπτικές απόψεις του σχετικά με την ομοσπονδιακή προοπτική, που ως γνωστόν εκείνοι προέκριναν. Οι έλληνες κράτησαν ευνοϊκότερη στάση. Το μόνο που τους ενοχλούσε ήταν ότι ο ειδικός διαπραγματευτής δεν ενέκρινε τις σκέψεις περί ένωσης. Το Foreign Office και εκπρόσωποι των δύο μεγάλων κομμάτων του ΗΒ αποφάνθηκαν ανεπισήμως θετικά για την Έκθεση, σε ομάδα ελλήνων εκδοτών Τύπου που βρισκόταν στο Λονδίνο . Ο Μακάριος δήλωσε στον Belcher ότι σκόπευε να ξεκινήσει «επίθεση ειρήνης» ανά την κυπριακή επικράτεια [650]. Ο Μάτσας πρότεινε στον αναπληρωτή υπουργό άμυνας των ΗΠΑ (αρμόδιο για θέματα διεθνούς ασφάλειας) J. McNaughton να απευθυνθεί πρόσκληση επίσκεψης του Γαρουφαλιά στη Washington «προς διάλυσιν πάσης παρεξηγήσεως επί εγερθέντος ζητήματος ασφαλείας αμερικανικών πυραύλων» [651].

Η *Αυγή* αναδημοσίευσε (αδιασταύρωτες) πληροφορίες με προέλευση μη κατονομαζόμενη αμερικανική εφημερίδα, σύμφωνα με τις οποίες πλοία του 6ου στόλου παρακολούθησαν τον πλου των σοβιετικής κατασκευής τορπιλακάτων που είχε αγοράσει η Κυπριακή Δημοκρατία από την Αίγυπτο προς το νησί, αλλά δεν επιχείρησαν να τον ανακόψουν (ενώ είχε εκφραστεί τέτοια επιθυμία από πλευράς των αμερικανών στρατιωτικών), καθώς και (ανακριβώς) ότι τα σκάφη διέθεταν πυραυλικό κύριο οπλισμό «ακτίνας 30 μιλίων» [652].

[648] *Αθηναϊκή*, 2 Απριλίου 1965.
[649] Η τουρκική κριτική ήταν ότι, από διεθνοδικαιϊκής άποψης, κατά την σύνταξη της Έκθεσής του ο G. Plaza είχε λειτουργήσει μάλλον ως επιδιαιτητής, παρά ως διαμεσολαβητής (Z. M. Necatigil op cit σσ 52-53). Οι αμερικανοί, οι βρετανοί και ο γεν. γραμματέας του ΟΗΕ τους κάλεσαν να μην απορρίψουν τις προτάσεις του Plaza, με το σκεπτικό ότι η παραίνεση για διακοινοτικό διάλογο δεν απέκλειε εκ προοιμίου την έναρξη ελληνοτουρκικού διαλόγου σε δεύτερη φάση: S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 129-130.
[650] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 2/4/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967605.pdf , *Ελληνικός Βορράς*, Σάββατο 3 Απριλίου, *Θάρρος*, Πέμπτη 8 Απριλίου 1965.
[651] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 120-121.
[652] *Αυγή*, Παρασκευή 2 Απριλίου 1965.

Το μεσημέρι της 2ας Απριλίου ο Belcher, με το σύνηθες προκλητικά κυνικό πνεύμα και τον ιδιαζόντως οξύ, σαρκαστικό τόνο στις διατυπώσεις των σκέψεών του, σημείωνε σε άκρως απόρρητο σήμα του προς το State Dept πως αν τελικά οι S-75 παραλαμβάνονταν και μεταφέρονταν στην Κύπρο, η αρχική στελέχωσή τους από αιγύπτιους δεν θα έπρεπε να φαντάζει ζοφερή, δεδομένων ότι «θα ήταν δύσκολο να αποφευχθούν οι ανταγωνισμοί μεταξύ αφενός μεν μουσουλμάνων και ειδικά αιγύπτιων κι αφετέρου των σωβινιστών δεξιών αξιωματικών εξ Ελλάδος, αλλά και των ελληνοκύπριων, παροιμιωδώς αντιδραστικών απέναντι σε κάθε είδους ή προέλευσης συμβουλευτική εισήγηση [sic]. Επιπλέον, οι πολεμικές επιδόσεις των αιγύπτιων αποκλείεται να εμπνεύσουν [στους έλληνες] εμπιστοσύνη, αν και αναμένεται να αποσταλούν εκπαιδευμένα στελέχη επιλεγμένα με βάση τα επαγγελματικά και τα ευρύτερα μορφωτικά τους προσόντα. Ίσως δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο προς τους μεν τούρκους να γίνουν καθησυχαστικές συστάσεις ότι θα είχαν πολύ λιγότερα να φοβηθούν από ένα σύστημα επανδρωμένο από αιγύπτιους -συγκριτικά με το να ήταν από ελλαδίτες ή, πολύ περισσότερο, σοβιετικούς- , προς τη δε Αθήνα να απευθυνθεί νουθεσία απαλλαγής από το άγχος ότι υφίσταται κίνδυνος κομμουνιστικής ανατροπής στην Κύπρο, ως όργανο υλοποίησης της οποίας, θα ήταν, σε τελική ανάλυση, μάλλον απίθανο να αποδειχθούν κάποιοι αιγύπτιοι τεχνικοί σύμβουλοι [sic]». Ανεξαρτήτως των ιδεολογικών και υφολογικών εντυπώσεων που παράγει η ανάγνωση του σήματος του αμερικανού διπλωμάτη, στο επίμαχο τεκμήριο αποτυπώνεται εναργώς η διαυγής κι εύστοχη εκτίμηση του Belcher περί του τί συνιστούσε ιεραρχημένη προτεραιότητα ασφάλειας στην κάθε ακτή του Αιγαίου [653].

Δύο περίπου ώρες αργότερα, ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία επανήλθε σε εκτεταμένη (4σέλιδη -6σέλιδο σήμα-) και ταχύτερης επίδοσης αναφορά του προς τους προϊσταμένους του, με προτάσεις προς εξέταση εν όψει της διάσκεψης των διπλωματών των ΗΠΑ στην περιοχή και αντικείμενο τις κυπριακές εξελίξεις (επρόκειτο να συνέλθει στη Γενεύη). Ο Belcher εκτιμούσε ότι α) δεν παρουσιάζονταν ευοίωνες προοπτικές αποδοχής της δέσμης ιδεών G. Plaza από τους τοπικούς ενδιαφερόμενους (στην πραγματικότητα μόνον οι τούρκοι την αντιστρατεύτηκαν), ενώ β) τα δεδομένα επέτασσαν τη λήψη μάλλον δραστικών μέτρων παρά την υιοθέτηση μετριοπαθούς στάσης, από υπερατλαντικής πλευράς. Αφού απαρίθμησε τους παράγοντες οι οποίοι διαδρούσαν υπονομευτικά για την επανέναρξη άμεσων συνομιλιών μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων (η Τουρκία ήταν υπέρ ενός ελληνοτουρκικού αποκλειστικά διαλόγου και κατά των συζητήσεων με τον

[653] *NHC-OAB*:RG 38, Subject File 5710, Box 19, Folder: Cyprus 1965, TOP SECRET, R 021415Z (88885) / April 2, 1965.

Αρχιεπίσκοπο, ενώ επίσης δεν θωρούσε αμερόληπτο τον ειδικό διαμεσολαβητή του ΟΗΕ, η Αθήνα είχε αποδειχθεί «αδύναμη ή / και απρόθυμη να επιβληθεί στο Μακάριο», ο τελευταίος ήταν διατεθειμένος να συνομιλήσει με τους τουρκοκύπριους με μοναδικό αντικείμενο τα μειονοτικά δικαιώματα και «διακρινόταν για την ικανότητα να υπονομεύει κάθε ελληνοτουρκικό συμβιβασμό [sic]», οι κίνδυνοι για το αμερικανικό γόητρο είχαν αυξηθεί καθώς Αθήνα κι Άγκυρα εξακολουθούσαν να πιέζουν τη Washington «όπως αναλάβει ενεργό ρόλο, επιβάλλοντας κάποια συγκεκριμένη λύση»), ο Belcher εισηγήθηκε μία εκδοχή μυστικής διπλωματίας χαμηλού κινδύνου και ανύπαρκτου κόστους για τις ΗΠΑ αν αποτύγχανε, ενώ διέσωζε το κύρος τους και υπογράμμιζε την επιθυμία να συνεχίσουν να διαδραματίζουν ρόλο στα πράγματα. Συγκεκριμένα, ο Belcher εισηγήθηκε να προταθεί στον Μακάριο η διάθεση ενός μέσου βαθμού διπλωματικού υπαλλήλου από την πρεσβεία των ΗΠΑ στη Λευκωσία, οποίος θα αναλάμβανε να μεταφέρει διακριτικά και χωρίς να δημοσιογραφική κάλυψη (περνώντας απαρατήρητος λόγω του status του), τις απόψεις της ελληνοκυπριακής ηγεσίας προς την Άγκυρα κι αντιστρόφως. Το στέλεχος δεν θα είχε (επισήμως τουλάχιστον) καθεστώς διαμεσολαβητή, θα λειτουργούσε δηλαδή απλώς ως «ταχυδρόμος» κι όχι με αποστολή διαπραγματευτή –χωρίς αυτό να σήμαινε ότι ο άνθρωπος που θα επιφορτιζόταν με αυτό το καθήκον θα απείχε από «την άσκηση πιέσεων δι' άλλων οδών και επιπέδου», καθώς προσέθεσε χαρακτηριστικά. Το σκεπτικό του Belcher ήταν να διατηρηθεί ενεργός ο αμερικανικός ρόλος στα γεγονότα, να συντηρείται αυτή η εντύπωση και να συνεχίσει να ασκείται επιρροή σε όλους τους εμπλεκόμενους, ταυτόχρονα δε το State Dept να κρατείται ενήμερο των απόψεών τους. Σε δεύτερη φάση, «εφόσον η διαδικασία αποδεικνυόταν καρποφόρα, θα μπορούσε να δημοσιοποιηθεί, να εξελιχθεί στη σύγκλιση διάσκεψης με τη συμμετοχή των εγγυητριών δυνάμεων και κατάληξη την προώθηση μίας λύσης σύμφωνης προς τις αμερικανικές επιδιώξεις και συμφέροντα». Αξιοσημείωτο της νοοτροπίας του και της μάλλον έμφυτης ροπής του σε παρασκηνιακούς χειρισμούς, είναι η καταληκτική επισήμανσή του ότι η προτεινόμενη διαδικασία δεν θα παρακώλυε «άλλες διαπραγματεύσεις [για το ίδιο θέμα] οι οποίες μπορεί να λάμβαναν χώρα παραλλήλως κάπου άλλου» [654].

Την ίδια ημέρα (2 Απρίλιου) ο αμερικανός πρεσβευτής στην Άγκυρα R. Hare ενημέρωσε το State Dept ότι το πρωί επισκέφθηκε την πρεσβεία των ΗΠΑ ο αξιωματούχος του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών Yüksel Söylemez και συζήτησε μαζί με (μη κατονομαζόμενο) αξιωματούχο της το θέμα των κυπριακών αντιαεροπορικών πυραύλων. Όπως τού ανέφερε

[654] *NHC-OAB*:RG 38, Subject File 5710, Box 19, Folder: Cyprus 1965, SECRET, P R 021630Z (89217) / April 2 1965.

ο Söylemez, η τουρκική στρατιωτική ηγεσία είχε πληροφορίες ότι οι εκτοξευτές είχαν ήδη παραληφθεί και μεταφερθεί στο νησί, ενώ δεν απέκλειαν το ίδιο και για τους πυραύλους, τους οποίους οι ελληνοκύπριοι είχαν πιθανόν αποθηκεύσει σε μυστική τοποθεσία. Καθώς οι πληροφορίες που είχαν αναδυθεί στον ελλαδικό, τον ελληνοκυπριακό και τον αμερικανικό Τύπο θεωρούνταν ασαφείς, ο Söylemez ζήτησε από τον συνομιλητή του να μάθει ό,τι άλλο γνώριζε η αμερικανική κυβέρνηση και μπορούσε να το κοινοποιήσει στην τουρκική. Εν συνεχεία ο τούρκος αξιωματούχος έγινε πιο συγκεκριμένος και ρώτησε κατά πόσον ευσταθούσαν τα δημοσιεύματα που έφεραν τον 6^{ο} Στόλο να έχει επέμβει εξαναγκάζοντας πλοίο που μετέφερε πυραύλους και συνοδευτικό τους υλικό με προορισμό την Κύπρο να επιστρέψει στην Αλεξάνδρεια. Ο αμερικανός δήλωσε ότι το ζήτημα απασχολούσε σοβαρά τις ΗΠΑ, όμως ότι αυτές είχαν περιοριστεί σε παραστάσεις προς την ελλαδική πλευρά προ ημερών, χωρίς να τις επεκτείνουν προς τη Λευκωσία. Παρέπεμψε στις δηλώσεις του εκπροσώπου Τύπου του State Dept της 29^{ης} Μαρτίου που διέψευδαν τις πληροφορίες περί αμερικανικών κινήσεων εξαναγκασμού πλοίου να μην προσεγγίσει την Κύπρο και προσέθεσε ότι «κατά πληροφορίες του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών, άγνωστης εθνικότητας καράβι που μετέφερε άγνωστης φύσης φορτίο είχε επαναπλεύσει στην ΗΑΔ ενώ κατευθυνόταν προς κυπριακό λιμάνι [sic]». Ο αξιωματούχος της πρεσβείας δεσμεύθηκε να ζητήσει από το State Dept «οποιαδήποτε επιπλέον πληροφορία εμπιστευτικής φύσης με σκοπό αυστηρά την ενημέρωση της τουρκικής κυβέρνησης». Επίσης, ο Söylemez εκθείασε τη δήλωση στην οποία είχε προχωρήσει την προηγουμένη (1^{η} Απριλίου) ο αμερικανός υφυπουργός εξωτερικών κατά τη συνεδρίαση του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου και στην οποία είχε χαρακτηρίσει ρητά τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου ως τη μόνη αποδεκτή αφετηρία διαπραγματεύσεων με σκοπό την επίτευξη νεώτερου διακανονισμού του Κυπριακού [655].

Η τουρκική κυβέρνηση συνέχισε το «διπλωματικό σφυροκόπημα» της ελληνικής, απευθύνοντάς της εκτενές διάβημα, στο οποίο πάντως περιοριζόταν να την καλεί να πιέσει τη Λευκωσία ώστε η τελευταία να λάβει μέτρα καλυτέρευσης των συνθηκών ζωής των τουρκοκύπριων (να τερματιστεί ο αποκλεισμός τους, γεωγραφικός, οικονομικός, πολιτικός), να αρθούν όλα τα μέτρα διακρίσεων εις βάρος τους, «να εγκαταλειφθή η εξαιρετικώς επικίνδυνη ιδέα ότι θα ήτο δυνατόν να καθορισθή λύσις του προβλήματος της Κύπρου διά τετελεσμένων γεγονότων και διά της χρησιμοποιήσεως βίας», ενώ αξιοσημείωτη ήταν η απουσία κάθε μνείας στους αντιαεροπορικούς πυραύλους. Ακόμη και η παρουσία της

[655] *NHC-OAB*:RG 38, Subject File 5710, Box 19, Folder: Cyprus 1965, SECRET, P R 021543Z (89241) / April 2 1965

Μεραρχίας σχολιαζόταν εμμέσως μόνον στην κατακλείδα του διαβήματος [656] (πιθανόν επειδή, λόγω της ένταξης ήδη των πρώτων σοβιετικής προέλευσης όπλων, η αυξημένη ελλαδική στρατιωτική παρουσία, αν και παράτυπη, ίσως αντιμετωπιζόταν εκείνη τη στιγμή ως έσχατη δικλείδα ασφαλείας επαναφοράς της Κύπρου στη «φιλοδυτική Τάξη»).

Την επομένη, σύμφωνα με τον Γρίβα, ο γενικός διευθυντής του κυπριακού υπουργείου εσωτερικών αποκάλυψε στον διευθυντή του 2ου Γραφείου (Πληροφοριών) της ΣΔΙΚ (Στρατιωτικής Διοίκησης Κύπρου) ότι ο σοβιετικός ακόλουθος άμυνας στο νησί διέψευσε όλα τα πρόσφατα δημοσιεύματα σχετικά με τους SA-2. Σύμφωνα με τον σοβιετικό, «…οι πύραυλοι σήμερον ή αύριον αφικνούνται εις Αλεξάνδρειαν εκ Ρωσσίας [εάν αυτό ίσχυε, θα σήμαινε ότι τον Μάρτιο είχαν καταβληθεί προσπάθειες να μεταφερθούν στο νησί SA-2 από το αιγυπτιακό οπλοστάσιο]. Εάν φοβείσθε να τους μεταφέρετε δι' ιδικών σας πλοίων, δυνάμεθα να τους μεταφέρωμεν διά Ρωσσικών πλοίων εις Κύπρον, και μάλιστα περισσοτέρους ακόμη των όσων παραγγείλατε, εάν χρειάζεσθε. Όταν τού ελέχθη ότι οι πύραυλοι εφωτογραφήθησαν επί του πλοίου από Αγγλικά αεροσκάφη και αι σχετικαί πληροφορίαι εδόθησαν εις Αμερικανούς, ο Ρώσσος στρατιωτικός ακόλουθος απήντησεν ότι και τούτο είναι αναληθές, διότι έκαστος πύραυλος αποτελείται από τρία τεμάχια τεθειμένα εις κιβώτια και συνεπώς δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθούν από φωτογραφίας εξ αεροσκάφους». Ο Γρίβας αμφέβαλε για το κατά πόσον αυτή η στιχομυθία πράγματι έλαβε χώρα «και προς τίνα σκοπόν μας την εσέρβιρεν ανεπισήμως ο Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Εσωτερικών, του οποίου τας ενεργείας είχον την ευκαιρίαν και άλλοτε να καταγγείλω» [657]. Την ίδια ημέρα (3 Απριλίου) ο έλληνας υπουργός εξωτερικών κάλεσε τον τούρκο πρεσβευτή και τού παραπονέθηκε ανεπίσημα για δύο σοβαρές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου, μία από ζεύγος τουρκικών μαχητικών πάνω από την Κω την 1η Απριλίου και μία από 3 αεροσκάφη που πέταξαν σε χαμηλό ύψος πάνω από χωριό του Έβρου, σε βάθος δύο χιλιομέτρων από τη μεθόριο, μία πράξη με «…σαφώς χαρακτήρα τρομοκρατήσεως των παραμεθορίων Ελληνικών Πληθυσμών ή, ενδεχομένως, και ενθαρρύνσεως εις εξέγερσιν της Τουρκικής Κοινότητος Θράκης». Ο Κωστόπουλος τού παραπονέθηκε ακόμη ότι ενώ ήταν προγραμματισμένο να συζητηθεί διμερώς το Κυπριακό, στο υπόμνημα που τού είχε επιδώσει ο τούρκος διπλωμάτης την προηγούμενη, περιέχονταν ευρείες αναφορές στο ζήτημα της στρατιωτικοποίησης νησιών του Αιγαίου

[656] «Τουρκικό Διάβημα (2.4.1965) προς την Ελληνικήν Κυβέρνηση με όρους που απευθύνονται προς την Κυπρ. Κυβέρνηση»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 121-124.

[657] «Έκθεση (4.4.1965) Γρίβα προς την Ελλ. Κυβέρνηση»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Γ' ibid σσ 127-128.

από πλευράς Ελλάδας και διατυπώνονταν πολεμικές απειλές σε βάρος της. Ο Tuluy παρείχε καθησυχαστικές διευκρινήσεις σε ό,τι αφορούσε τα ελληνοτουρκικά, επέμεινε όμως ότι οι συνθήκες διαβίωσης των τουρκοκύπριων είχαν γίνει ανυπόφορες το τελευταίο διάστημα κι ότι υπήρχε επείγουσα ανάγκη μεταβολής αυτής της κατάστασης. Ο Κωστόπουλος τού απάντησε ότι εφόσον δεν υπήρχαν τουρκικές απειλές κατά της Ελλάδας, θα καλούσε τον κύπριο πρεσβευτή για να τού θέσει υπόψη τα τουρκικά παράπονα για την Κύπρο [658]. Την επομένη ο Tuluy επανήλθε και παρέδωσε στον Κωστόπουλο λίστα αιτημάτων σχετικών με την καλυτέρευση των όρων διαβίωσης των τουρκοκύπριων [659].

Η *Αυγή* δημοσίευσε σενάριο «σύμφωνα με απόλυτα έγκυρες πηγές από το Παρίσι» ότι είχε εξυφανθεί δολοπλοκία με διπλό σκοπό αφενός μεν την κατάργηση της Κυπριακής Δημοκρατίας και το διαμελισμό του νησιού κι αφετέρου την πτώση της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου. Άξονας του σχεδίου ήταν η πρόκληση ενός «σκιώδους» ελληνοτουρκικού πολέμου, που θα ξεκινούσε μετά από πρόκληση σκηνοθετημένης έντασης στην Κύπρο, θα περιελάμβανε την κατάληψη νησιών, τον βομβαρδισμό ελλαδικών πόλεων και θα έληγε με επέμβαση του ΝΑΤΟ. Τα γεγονότα θα ακολουθούνταν από συγκρότηση μίας κυβέρνησης εθνικής ενότητας στην Αθήνα που θα αναλάμβανε να «κλείσει» το Κυπριακό εντός ΝΑΤΟϊκού πλαισίου. «Στη συνωμοσία είναι μυημένοι και ανώτατοι κύκλοι της ΕΡΕ». Ακόμη, σύμφωνα με την εκτεταμένη αρθρογραφία της *Αυγής*, τουρκικές εφημερίδες υποστήριζαν ότι ο τούρκος πρωθυπουργός είχε ζητήσει την επέμβαση των ΗΠΑ για την παρεμπόδιση της αποστολής σοβιετικών όπλων στην Κύπρο κι ότι είχε εισακουστεί. Ο υπερσυντηρητικός *Ελληνικός Βορράς* υποστήριζε πως η ελληνική κυβέρνηση επιδίωκε την ενεργό ανάμιξη των ΗΠΑ επειδή πίστευε ότι συνέκλιναν τα συμφέροντά τους (και φαίνεται ότι αυτό άγχωνε την ΕΡΕ), καθώς και ότι οι αμερικανοί ήταν υπέρ της ένωσης με ανταλλάγματα προς την Τουρκία. Την Δευτέρα 5 Απριλίου, επιστρέφοντας από τη Ν. Υόρκη, ο κύπριος υπουργός εξωτερικών Σπ. Κυπριανού έκανε στάση στην Αθήνα, ενώ την ίδια ημέρα ήρθαν επίσης στην ελληνική πρωτεύουσα οι πρεσβευτές της χώρας στη Λευκωσία (Αλεξανδράκης), στον ΟΗΕ (Μπίτσιος) και στο Τόκυο (Λιάτης – ο τελευταίος επειδή επρόκειτο να διαδεχθεί τον Μπίτσιο). Οι διαβουλεύσεις ήταν πυκνές, σε διπλωματικό και ανώτατο κυβερνητικό

[658] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Πικρού, Box: Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ 1965, Φάκελος: Κυπριακό 1965 (1960): τετρασέλιδο δακτυλογραφημένο κείμενο χωρίς αριθμό πρωτοκόλλου με μόνη ένδειξη «) Γ.Τζ. 5 (.» και τίτλο «Συνομιλία του Υπουργού των Εξωτερικών κου Σταύρου Κωστοπούλου μετά του Τούρκου Πρεσβευτού Κου ΤΟΥΛΟΥΙ= Σάββατον. 3. 4. 1965».

[659] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 187" (Telegram from the Embassy in Greece to the Dept of State, 1519/April 9, 1965, υποσήμ. 4.

επίπεδο εκείνο το διήμερο στην Αθήνα. Ο Κυπριανού τόνισε ότι η ένωση με ανταλλάγματα που να αφορούν κυπριακά εδάφη ήταν απαράδεκτη [660].

Το State Dept εκτιμούσε ότι η τουρκική νευρικότητα είχε αγγίξει το σημείο του παραλογισμού και ότι η γενικότερη επιθετικότητα της Άγκυρας (η διαρκής εκτόξευση απειλών προς τους έλληνες, η απορριπτική εχθρότητα προς τις προτάσεις του G. Plaza), την απομόνωναν διεθνώς, ενώ ταυτόχρονα είχε αρχίσει να θεωρείται αντιπαραγωγική κι απ' τους ίδιους τους αμερικανούς. Οι ΗΠΑ σκόπευαν να πιέσουν τους τούρκους να προσδιορίσουν επακριβώς τις τρέχουσες επιδιώξεις τους στο Κυπριακό και να προβάλλουν τα θετικότερα (σύμφωνα με τις αμερικανικές προτεραιότητες) σημεία των προτάσεων του ειδικού διαμεσολαβητή, δηλαδή τον τοπικό αφοπλισμό (των δύο κοινοτήτων) και την αναγνώριση διακριτής φυσιογνωμίας κι αυξημένης αυτονομίας αμφοτέρων [661].

Στις 5 Απριλίου επισκέφθηκαν τον Γρίβα διαδοχικά οι Αραούζος, Ασσιώτης (γεν. διευθυντής του υπουργείου εξωτερικών της Κύπρου) και Αναστασίου (γεν. διευθυντής του υπουργείου εσωτερικών και άμυνας). Από τις συζητήσεις μαζί τους, ο Γρίβας, όπως ενημέρωσε τον βασιλιά και τον Γαρουφαλιά, «αντελήφθην ότι κάτι παίζεται εκ μέρους της Κυπριακής Κυβερνήσεως εν σχέσει με την μεταφοράν των πυραύλων ενταύθα». Ο Ασσιώτης περιορίστηκε να τού αναφέρει ότι θα μετέβαινε στην Αίγυπτο την επομένη για να ρυθμίσει «ζητήματα αφορώντα το αφιχθέν προ τινων ημερών υλικόν εκ Ρωσσίας» χωρίς άλλες διευκρινήσεις. Ο Αραούζος τού είπε ότι θα πρέπει να υπάρξει συντονισμός μεταξύ ελληνοκυπριακής και ελλαδικής πλευράς για την μεταφορά του υλικού, καθώς και να ενημερώνεται σχετικά ο κύπριος πρέσβης στο Κάιρο. Ο Γρίβας τού απάντησε ότι «το ζήτημα τούτο της μεταφοράς των πυραύλων είναι διττόν, πολιτικόν και τεχνικόν», πολιτικό γιατί προϋπέθετε τη συναπόφαση Λευκωσίας – Αθήνας και τεχνικό «διότι πρέπει να εξευρεθούν τα μεταφορικά πλοία, ζήτημα όπερ μέχρι σήμερον είχεν αναλάβει η Στρατιωτική ηγεσία εν Ελλάδι και τέλος να γίνη η μεταφορά ενταύθα και η εκφόρτωσις, δι' ά αρμοδία είναι η εν Κύπρω στρατιωτική ηγεσία [δηλαδή ο ίδιος]». Η απόκρισή του εκείνη περί κατανομής των αρμοδιοτήτων δυσαρέστησε τον ελληνοκύπριο και ο Γρίβας υποψιάστηκε ότι μάλλον σχεδιαζόταν η μεταφορά των S-75 «με πρωτοβουλίαν της Κυπριακής Κυβερνήσεως», εικασία που ενισχύθηκε από όσα τού παρέθεσε ο Αναστασίου. Σύμφωνα με τον τελευταίο, ο ακόλουθος άμυνας της ΕΣΣΔ δήλωσε ότι η Μόσχα προσφερόταν να διαθέσει η ίδια τα

[660] *Αυγή*, Κυριακή 4 και Τρίτη 6 Απριλίου 1965. *Ελληνικός Βορράς*, Κυριακή 4 Απριλίου. *ΕΣΤΙΑ*, Τετάρτη 7 Απρίλιου 1965.
[661] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 186" (Telegram from the Dept of State (Ball) to the Secretary of State (Rusk), ToSec16/April 6, 1965).

απαραίτητα καράβια, ενώ επίσης λίγες μέρες νωρίτερα (σύμφωνα πάντοτε με τον Αναστασίου) είχε προβεί σε μειωτικά σχόλια για την επάρκεια των παράκτιων οχυρώσεων και ευρύτερα για το επίπεδο αμυντικής προπαρασκευής του νησιού, της οποίας προΐσταντο οι ελλαδίτες αξιωματικοί. Εκτός από εξοργισμένος για την αμφισβήτηση της επαγγελματικής επάρκειας τους, ο Γρίβας συνδύαζε όλα τα παραπάνω στοιχεία συνάγοντας το συμπέρασμα ότι το κλίμα προετοιμαζόταν για την έλευση αφενός μεν σοβιετικών ή αιγύπτιων χειριστών για τους πυραύλους («ελλείψει Ελλήνων αξιωματικών διά να αναλάβουν την εκπαίδευσιν» όπως συμπλήρωνε πικρόχολα), και αφετέρου Στρατιωτικής Αποστολής. Ο Γρίβας κατέληγε εισηγούμενος να «ειδοποιηθεί [sic]» η Λευκωσία ότι το ζήτημα των πυραύλων θα το χειριζόταν αποκλειστικά η Αθήνα και προσθέτοντας την ακόλουθη ανάλυση: «Η αδυναμία ήν αισθάνεται η Κυπριακή Κυβέρνησις να επηρεάση και να κατευθύνη τον ενταύθα στρατόν σύμφωνα προς τας πολιτικάς της επιδιώξεις, την ήγαγεν εις το παρελθόν να επιζητήση να θέση χείρα επί του στρατού είτε διά διοικητικών μέσων, άτινα εζήτησεν από την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, είτε και διά του εκφοβισμού των αξιωματικών και της κατασυκοφαντήσεώς των να τους επηρεάση και ούτω εμμέσως ούτοι να πειθαρχούν εις τα κελεύσματά της και ουχί εις τα τοιαύτα της ηγεσίας του στρατού. Σήμερον, ότε ουδέν των ανωτέρω μέσων έφερεν τους καρπούς του, προσπαθεί αφενός μεν να δημιουργήση τετελεσμένα γεγονότα ή τοιαύτα ώστε, ως νομίζει να παρασύρη την ενταύθα στρατιωτικήν ηγεσίαν εις ενεργείας σύμφωνα με τας πολιτικάς επιδιώξεις της, αφ' ετέρου δε, εάν τούτο δεν αποφέρει καρπούς, να κατασυκοφαντήση στρατιωτικούς ηγέτας και στελέχη με τον απώτερον σκοπόν να τους εξουδετερώση και απομακρύνη ώστε να εύρη πεδίον ελεύθερον και εισορμήση εντός του στρατεύματος». Η επίμαχη σύνοψη του Γρίβα αποκάλυπτε τις προτεραιότητες της Αθήνας, ενώ συνάμα φώτιζε πειστικά και τα κίνητρα της Λευκωσίας, σχετικά με τις σκοπιμότητες και τις εκατέρωθεν επιδιώξεις της παρουσίας και της αξιοποίησης της ελλαδικής Μεραρχίας στην Κύπρο [662]. Στην Αθήνα, το κλίμα για το

[662] «Έκθεση (6.4.1965) του Στρατηγού Γρίβα προς τον Βασιλέα και προς τον υπουργόν Εθνικής Αμύνης»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Γ' op cit σσ 128-132. Για την ελληνοκυπριακή όψη του θέματος, βλ. ενδεικτικά αίτημα του Π. Γιωρκάτζη προς τον Γαρουφαλιά να απομακρυνθεί από την Κύπρο ο ελλαδίτης ανώτερος αξιωματικός Λ. Σταθόπουλος επειδή ο τελευταίος εκφραζόταν αρνητικά για τον ελληνοκύπριο υπουργό εσωτερικών και άμυνας, αλλά και η άποψη που διατύπωνε ο Γιωρκάτζης «Με όσα θα αναφέρω κατωτέρω δεν σημαίνει, προς Θεού, ότι παύω να πιστεύω ακραδάντως ότι το Εθνικόν Κέντρον ευρίσκεται εις τας Αθήνας. … Νομίζω όμως πως πρέπει να έχω κάθε δικαίωμα να διεκδικώ πρωτεύοντα λόγον διά θέματα αφορώντα τους εξ Ελλάδος Αξιωματικούς» (επιστολή του προς τον Γαρουφαλιά, 17/4: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Γ' ibid σσ 144-146, Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 121-123). Ο Σταθόπουλος κατείχε την θέση του επικεφαλής του 2ου Γραφείου του Γρίβα και σύμφωνα με μαρτυρία διοικητή ελλαδικής μονάδας που παραθέτει ο Μπουλούκος, πρωτοστατούσε στην προλείανση το εδάφους για πραξικοπηματική ανατροπή του Αρχιεπισκόπου όλο εκείνο το διάστημα. Επίσης, ο Σταθόπουλος ανήκε στον πλέον έμπιστο κύκλο του Παπαδόπουλου, αλλά και του Ιωαννίδη (ανέλαβε επικεφαλής

θέμα είχε ήδη υποδαυλιστεί –σε εκτεταμένο άρθρο της, η *Καθημερινή* (φύλλο 3ης Απριλίου) σημείωνε μεταξύ άλλων χαρακτηριστικά: « Και ούτε ημπορεί ούτε πρέπει να τεθούν αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και υλικόν υπό τας διαταγάς προσώπου, το οποίον δεν θα τυγχάνη της εγκρίσεως του Ελληνικού Βασιλείου, αλλά της εγκρίσεως του κ. Γεωρκάτζη, φερομένου [sic] ως υπουργού Αμύνης της Κύπρου. Το άλλο, το οποίον έχει σπουδαιοτέραν και γενικωτέραν σημασίαν είναι ότι ολόκληρος ο κομμουνιστικός κόσμος, ετάχθη αναφανδόν υπέρ της φερομένης ως απόψεως του κ. Μακαρίου και ζητεί όπως η Κυπριακή Δημοκρατία αναλάβη τον έλεγχον όλων των εις αυτήν ενόπλων δυνάμεων και όπως αποχωρήσουν εκείθεν όλοι οι 'ξένοι' στρατοί –χωρίς να κάμνη εξαίρεσιν του Ελληνικού στρατού … Διότι είναι σαφές ότι ο κομμουνιστικός κόσμος επιδιώκει να καταστήση την μονάδα αυτήν [sic: την Εθνοφρουρά] το όργανον της μεταβολής της Κύπρου εις ερυθράν βάσιν» [663]. Ο Μακάριος την ίδια μέρα, σε νεώτερη συνέντευξή του προς δημοσιογράφους δύο διαφορετικών εφημερίδων του Λιβάνου διέψευσε κατηγορηματικά την απόσυρση ελλαδιτών χειριστών για τους SA-2 αρνούμενος ότι υπήρχαν ποτέ τέτοιοι. Ελληνοκύπριοι εκπαιδεύονταν στην χρήση τους αντέτεινε, προσθέτοντας με αυτοπεποίθηση ότι αν παρίστατο ανάγκη άμεσης αξιοποίησής τους, δεν θα δυσκολευόταν να βρει εθελοντές «διεθνώς» [664].

Στις 6 Απριλίου του 1965, η πρεσβεία των ΗΠΑ στην Αθήνα έστειλε στο State Dept μέσω του διπλωματικού σάκου απόρρητο αντίγραφο της διμερούς συμφωνίας αγοράς όπλων που είχε συναφθεί στις 30 Σεπτεμβρίου του προηγούμενου έτους μεταξύ της Κύπρου και της ΕΣΣΔ «το οποίο παρέδωσε πρόσφατα ο έλληνας υπουργός εξωτερικών Κωστόπουλος

της ΚΥΠ μετά την επικράτηση του πραξικοπήματος του δεύτερου, το 1973), ορθώς δε τού αποδίδονται βαρύτατες ευθύνες ακόμη και για τα γεγονότα του 1974 (Α. Μπουλούκος op cit σσ 240, 246, 367-368, Δ. Παραλίκας op cit σ 177, Ν. Κακαουνάκης τ. Β΄ op cit σ 114, Ι. Μπήτος op cit σ 144). Παρόλ' αυτά, ο Αβέρωφ όχι μόνον δεν ζήτησε την αποστρατεία του κατά την Μεταπολίτευση, αλλά εξελίχθηκε κανονικά και προάχθηκε ακόμη και Αρχηγό της Στρατιάς. Ο Γρίβας συνέχισε να παραπονείται όλο το επόμενο διάστημα για προσπάθειες «κομματικοποίησης» των ελλαδικών δυνάμεων στην Κύπρο, κατονομάζοντας ως υπαίτιο γι' αυτό τον Γιωρκάτζη και ψέγοντας τον προκάτοχό του Καραγιάννη ότι επί των ημερών του το ΓΕΕΦ είχε «καταντήσει ξέφρακτο χωράφι» (επιστολή του προς τον Γαρουφαλιά με κοινοποίηση στον βασιλιά, 2/5: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' ibid σσ 166-169). Για τις ημερομηνίες των επιστολών του προς την Αθήνα με αντικείμενο το επίμαχο θέμα καθ' όλο το διάστημα φθινοπώρου 1964-άνοιξης 1965, βλ. Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Γ' ibid σ 183. Η σημαντικότερη παράλληλη εξέλιξη που είχε σημειωθεί αφορούσε στην αποκάλυψη από πλευράς Γρίβα του δικτύου μύησης που επιχειρούσε να στήσει ο λοχαγός Μπουλούκος (κατά την αφήγηση στου Γρίβα αυτό συνέβη στις 2/4): βλ. Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Γ' ibid σ 184, αλλά και παρακάτω. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, παρεμφερούς περιεχομένου πληροφορίες είχαν περιέλθει σε γνώση του ελλαδικού υπουργείου άμυνας από τον Μάρτιο). Τον επόμενο μήνα τα γεγονότα θα εξελίσσονταν στην «υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ».

[663] Σ. Παπαγεωργίου Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν op cit τ. Β' σσ 328-329.

[664] *"Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 253-255.

στον πρεσβευτή μας Labouisse». Στο συνοδευτικό έγγραφο πάντως, ο υπογράφων δεύτερος γραμματέας της πρεσβείας A. Velletri σημείωνε ότι «το κείμενο ωστόσο, δεν περιλαμβάνει το Παράρτημα 'περί ειδικού εξοπλισμού'» (υπενθυμίζεται ότι αυτό ήταν το παράπονο των αμερικανών και δύο εβδομάδες νωρίτερα, όταν είχαν λάβει για πρώτη φορά γνώση του κειμένου). Στο προοίμιο γινόταν ρητή μνεία στον αμοιβαίο σεβασμό της κυριαρχίας των δύο πλευρών και στην δέσμευση αποφυγής ανάμιξης στα εσωτερικά πράγματα η μία της άλλης, καθώς και ότι συναπτόταν λόγω των απειλών της ανεξαρτησίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της κυριαρχίας που είχε υποστεί πρόσφατα η Κυπριακή Δημοκρατία και οι οποίες την είχαν οδηγήσει στη διατύπωση του σχετικού αιτήματος προς τη Μόσχα. Στο πρώτο άρθρο αναφερόταν η δέσμευση της ΕΣΣΔ να εφοδιάσει την Κυπριακή Δημοκρατία με τον «ειδικό εξοπλισμό του τύπου και της ποσότητας» που κατονομαζόταν στο επίμαχο Παράρτημα, εντός τη διετίας 1964-1965. Η αξία της πράξης προσδιοριζόταν στα 12.334.980 ρούβλια. Το υλικό θα παραδιδόταν στην Αλεξάνδρεια, με τη σύμφωνη γνώμη της αιγυπτιακής κυβέρνησης και θα μεταβιβαζόταν άμεσα σε εκπρόσωπο της Κυπριακής Δημοκρατίας (άρθρο II). Στα επόμενα 4 άρθρα κανονίζονταν οι λεπτομέρειες της αποπληρωμής, που σε γενικές γραμμές αφορούσαν στην έκπτωση 50% επί της αρχικής τιμής, με πίστωση που θα ανοιγόταν αμέσως από σοβιετικής πλευράς, στη δυνατότητα αποπληρωμής είτε σε σκληρό νόμισμα είτε μέσω συμψηφισμού (αντιπραγματισμού με κυπριακά προϊόντα) είτε διά συνδυασμού των δύο τρόπων, σε 13 ετήσιες δόσεις και δυνατότητα πρόωρης εξόφλησης, με σταθερό επιτόκιο 2%. Για την υλοποίηση της διαδικασίας θα ανοίγονταν αμέσως λογαριασμοί στις Κεντρικές Τράπεζες των δύο χωρών (ή στην Τράπεζα Εξωτερικού Εμπορίου της Σοβιετικής Ένωσης). Σύμφωνα με το άρθρο VII, στο πλαίσιο της ισχύουσας διμερούς συμφωνίας Εμπορίου θα παραδίδονταν επίσης στην Κύπρο 145 οχήματα και ανταλλακτικά γι' αυτά, με 5ετή ορίζοντα πληρωμής για την αγορά τους. Στο επόμενο άρθρο ως τόπος εκπαίδευσης των κύπριων για τη λειτουργία και τη συντήρηση του αγοραζόμενου υλικού κατονομαζόταν η Αίγυπτος, βάσει ξεχωριστής επί τούτω συμφωνίας μεταξύ της Λευκωσίας και του Καΐρου, ενώ επίσης στην κυπριακή πλευρά παρεχόταν και η δυνατότητα μετάβασης προσωπικού για εκπαίδευση στην ίδια την ΕΣΣΔ. Στο μεθεπόμενο άρθρο συμφωνείτο η δωρεάν παροχή εκπαιδευτικών εγχειριδίων, οδηγιών και τεχνικών περιγραφών του υπό παράδοση εξοπλισμού. Με το ενδέκατο άρθρο απαγορευόταν ρητά η μεταβίβαση του υλικού ή πληροφοριών γι' αυτό σε οποιοδήποτε Τρίτο Μέρος, εκτός εάν συναινούσε προς αυτό η ΕΣΣΔ και στο επόμενο άρθρο συμφωνείτο

η απόρρητη φύση της συμφωνίας. Κατά το προτελευταίο άρθρο της, ως γλώσσα αλληλογραφίας της οριζόταν η αγγλική [665].

Στις 6 Απρίλιου ο επιτετραμμένος της ελληνικής πρεσβείας στη Λευκωσία δήλωσε στον αναπληρωτή επικεφαλής (DCM) της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Κύπρο ότι το ζήτημα της εισαγωγής εξελιγμένων οπλοσυστημάτων στο νησί φαινόταν να έχει διευθετηθεί, υπονοώντας τη βεβαιότητα ότι είχε ματαιωθεί [666]. Εκείνη την ημέρα, η ελληνοκυπριακή *Τελευταία Ώρα* δημοσίευσε εκ νέου πλήρη και πειστική αφήγηση των όσων είχαν λάβει χώρα τον προηγούμενο μήνα, ότι δηλαδή ο Γαρουφαλιάς, «εν συνεννοήσει μετά του κου Κωστοπούλου, κατόπιν εντολής του Αρχηγείου του ΝΑΤΟ» είχε εξουσιοδοτήσει (πιέσει) τον Γρίβα (ο οποίος τότε βρισκόταν στην Αθήνα) να στείλει μέσω των ελληνοκύπριων συνεργατών του διαταγή επιστροφής στην Αίγυπτο του πλοίου που μετέφερε τους πυραύλους προς την Κύπρο , εν αγνοία των Γ. Παπανδρέου και Μακάριου [667]. Ειδικά το επίμαχο δημοσίευμα προκάλεσε την οργίλη αντίδραση του Γρίβα, ο οποίος έσπευσε να το καταγγείλει στον Γ. Παπανδρέου (χαρακτηρίζοντάς το διοχετευμένο από την κυπριακή κυβέρνηση, αποκάλυψη απόρρητων, «απαράδεκτον και προδοτική» κίνηση της Λευκωσίας). Τού υπενθύμισε ακόμη ότι, αξιολογώντας την όλη στάση του ελληνοκυπριακού Τύπου, ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου είχε «κατά την τελευταίαν συνάντησίν μας εις ΑΘΗΝΑΣ» ταχθεί υπέρ της επιβολής λογοκρισίας στην Κύπρο, «καθ' όσον, ως και υμείς χαρακτηριστικώς ετονίσατε, τούτο δικαιολογείται πλήρως, καθ' όσον η Κύρος ευρίσκεται εις πολεμικήν κατάστασιν». Η ελλαδική πρεσβεία συμμεριζόταν απόλυτα το μένος του Γρίβα, σταχυολογώντας από την αρθογραφία ειδικά της *Τελευταίας Ώρας* σημεία που αφορούσαν τους Κωστόπουλο – Γαρουφαλιά (για τους οποίους προτεινόταν η παραπομπή σε ειδικό δικαστήριο, καθώς ειδικά ο πρώτος αποκαλείτο «κοινός καταχραστής δημοσίου χρήματος» επειδή διέθετε μυστικά κονδύλια για την χρηματοδότηση αντιΜακαριακών εντύπων, ενώ ο πρωθυπουργός καλείτο να εκδιώξει τους «πεμπτοφαλαγγίτας, και τοποτηρητάς και πράκτορας των ξένων»). Οι Αραούζος, Κυπριανού

[665] Το σύνολο των 14 άρθρων με τους διαλαμβανόμενους όρους της 5σέλιδης συμφωνίας που υπέγραφαν ως εκπρόσωποι των δύο κυβερνήσεων οι Σπ. Κυπριανού και Sitarovic, βρίσκεται στο τεκμήριο *NHC-OAB*: RG 38, Box 18, Folder 5710 (International Relations, Folder name: Cyprus 1965), Jan-Apr30, A-812 (98259), 6 April 1965. Κατά τους υπολογισμούς της CIA τον Σεπτέμβριο, το τελικό τίμημα της συμφωνίας υπολογιζόταν στα 7 εκ. $ (επί της αρχικής αξίας των 14 εκ. $, πριν την κατά 50% έκπτωση). Απόρρητη Αναφορά No 115, CIA/RR ER65-25, September 1965, με τίτλο «*Το σοβιετικό πρόγραμμα στρατιωτικής βοήθειας προς λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, 1955-1965*», σ 21, αναρτημένη ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000232637.pdf (προσπελάστηκε 29-11-2012).

[666] *NHC-OAB*: RG 38, εμπιστευτικό τηλεγράφημα του Belcher προς το State Dept, R 071410Z (95677) / April 7, 1965.

[667] *Αθηναϊκή*, *Αυγή*, Τετάρτη 7 Απριλίου 1965.

και Γιωρκάτζης απάντησαν στο διάβημα των ελλαδιτών αποδίδοντας τα σε «πληροφορίες περί πυραύλων, αίτινες διέρρευσαν από πρόσωπον όπερ είχεν παραστή εις σύσκεψιν Προεδρικού Μεγάρου εις ήν είχε μετάσχει και ο κ ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑΣ» -ο υπαινιγμός αφορούσε τον Γλ. Κληρίδη σύμφωνα με τις πληροφορίες της πρεσβείας. Με εμφανή περίσσεια θράσους, οι Κωστόπουλος – Γαρουφαλιάς εξέφρασαν τις επόμενες μέρες μέσω της ελλαδικής πρεσβείας στον Μακάριο την οργή, «την βαθύτατη πικρία και την απογοήτευσή τους» για τις συκοφαντικές επιθέσεις που είχαν υποστεί αλλά και για τη χλιαρή αποδοκιμασία τους από πλευράς Αρχιεπισκόπου, ενώ εκείνοι είχαν απαιτήσει «απερίφραστον αναγνώρισιν υπηρεσιών άς προσέφεραν και εξακολουθούν ούτοι να προσφέρουν εις εθνικό θέμα Κύπρου» [668]. Ο αφηγηματικός ιστός που παρέθετε η *Τελευταία Ώρα* θα ερχόταν στη δημοσιότητα εκ νέου τον Οκτώβριο, τότε μάλιστα αναλυτικότερα, στο πλαίσιο μίας ανανεωμένης προσπάθειας πρόσκτησης των SA-2, κυρίως όμως επιστρατευμένος στην ανταλλαγή χτυπημάτων μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας –αλλά κι εντεταγμένος στην πολιτική διαπάλη που διεξαγόταν εντός της ελλαδικής κυβέρνησης. Την επομένη, δημοσιογραφικές πληροφορίες ανέφεραν ότι ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία είχε επισκεφθεί τον κύπριο αναπληρ. υπουργό εξωτερικών Α. Αραούζο «και προέβη σε νέο εκβιαστικό διάβημα εναντίον της μεταφοράς [των πυραύλων] επισείοντας εκ νέου την απειλή της τουρκικής επέμβασης». Ο Αραούζος είχε συναντηθεί προηγουμένως με τον σοβιετικό πρέσβη Γερμόσιν, ενώ ο Μακάριος συζήτησε την ίδια μέρα με τον αιγύπτιο πρέσβη Lutfi. Κατά πάσα βεβαιότητα και οι δύο συνομιλίες περιστράφηκαν γύρω από το ζήτημα των προβλημάτων με την παραλαβή του εξοπλισμού για την Εθνική Φρουρά [669].

Στην Άγκυρα, η ανώτατη πολιτική και πολιτειακή ηγεσία (πρωθυπουργός και πρόεδρος) γι' άλλη μια φορά διασυνέδεσαν σε δηλώσεις τους την τύχη της κοινότητας των ρωμιών και του Οικουμενικού Πατριαρχείου με τις εξελίξεις του Κυπριακού, ενώ ο F. Küçük απέρριψε την προοπτική επανέναρξης διαλόγου με το Μακάριο. Την ίδια ημέρα (8/4), 5 τουρκικά πολεμικά αεροπλάνα πέταξαν πάνω από τα κεντρικά Δωδεκάνησα (Ρόδο, Σύμη, Τήλο, Κω) κι ένα από αυτά εκτέλεσε χαμηλή διέλευση πάνω από το αντιτορπιλικό *ΙΕΡΑΞ* του ΒΝ που έπλεε στην θαλάσσια περιοχή. Εντωμεταξύ, οι υπουργοί εξωτερικών του CENTO που συνεδρίαζαν στην Τεχεράνη εξέφρασαν την ανησυχία τους για τα της Κύπρου. Η

[668] «Μήνυμα (7.4.1965) Γρίβα προς τον Γ. Παπανδρέου», τηλεγραφήματα της ελληνικής πρεσβείας προς το ΥΠΕΞ, 7-9/4/1965, επιστολές των Γαρουφαλιά – Κωστόπουλου, μεταξύ τους και προς την πρεσβεία Λευκωσίας, απάντησή της (9-16/4) : Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* τ. Γ' op cit σσ 132-138.
[669] *Αυγή*, *Ελευθερία*, Πέμπτη 8 Απριλίου 1965.

Ελευθερία, παραπέμποντας αόριστα σε «βρετανική πηγή» προσέθεσε ότι σε «μυστική σύσκεψη» των υπουργών, ο βρετανός υπουργός M. Stewart σχολίασε τη σοβιετική στάση ως τυχοδιωκτική, αφού επώλησεν όπλα εις τους ελληνοκυπρίους ενώ συγχρόνως προέβη εις φιλικάς χειρονομίας προς την Τουρκίαν» [670]. Ο Labouisse είχε βραδινή συνομιλία με τους Γ. Παπανδρέου – Σ. Κωστόπουλο, στην οποία οι έλληνες ανέφεραν ότι είχαν παρατηρήσει μία αντίφαση στην Έκθεση του ειδικού διαμεσολαβητή του ΟΗΕ, ενώ δηλαδή τασσόταν υπέρ της αυτοδιάθεσης, καλούσε τους κύπριους να την απαρνηθούν εξαιτίας των τουρκικών απειλών. Ισχυρίστηκαν επίσης πως είχαν επιβάλει στον Μακάριο να εφαρμόσει πολιτική ειρήνευσης στο νησί. Ο Παπανδρέου συμπλήρωσε ότι (όπως δήλωσε στον τούρκο πρεσβευτή Tuluy) σκόπευε να συνεχίσει να αποφεύγει τον απευθείας ελληνοτουρκικό διάλογο, με το ίδιο πάντοτε σκεπτικό (επειδή αν αποτύγχανε, πιθανόν η κρίση να κλιμακωνόταν σε σύρραξη, ειδικά αφού, ενόψει των εκλογών του φθινοπώρου, η τουρκική κυβέρνηση δεν θα ήταν σε θέση να προβεί σε οδυνηρούς συμβιβασμούς) και αντιπρότεινε την επανέναρξη επαφών μεταξύ των δύο κοινοτήτων στο νησί. Ανέφερε ότι θεωρούσε πώς ο χρόνος κυλούσε προς όφελος των ελλήνων που έλεγχαν το 98% της Κύπρου, όμως το ζήτημα παρέμενε ανοικτό: οι ΗΠΑ είχαν να επιλέξουν μεταξύ μίας πραγματικά ανεξάρτητης «και πιθανόν φιλοανατολικής» Κύπρου ή της εγγραφής της στο Δυτικό στρατόπεδο διά της ένωσης και της ένταξής της στο ΝΑΤΟ, με εγγυήσεις ασφάλειας για τους τουρκοκύπριους και με παράλληλη διασφάλιση του τουρκικού γοήτρου. Όταν ο αμερικανός τον ρώτησε πιεστικά τί θα έδινε η Ελλάδα στην Τουρκία σε αντάλλαγμα, ο Παπανδρέου απάντησε αοριστολογώντας «κάτι», αλλά δεν είχε ακριβώς συλλάβει τί μέχρι στιγμής. Έπειτα, ο Labouisse έκανε μνεία του θέματος που τους απασχολούσε περισσότερο, των SA-2 δηλαδή. Ο Παπανδρέου χαρακτήρισε το θέμα λήξαν, τόνισε ότι ο υπουργός άμυνας Γαρουφαλιάς είχε δώσει αυστηρές οδηγίες απεμπλοκής του ελλαδικού προσωπικού από το ζήτημα, ενώ σε σχετικές, πιεστικές ερωτήσεις του αμερικανού δήλωσε πλήρη άγνοια για «τυχόν συμφωνίες του Μακάριου να εκπαιδευθούν ελληνοκύπριοι στο χειρισμό τους, ή κατά πόσον παραδόθηκε σε αυτούς πρόσθετος αριθμός πυραύλων». Ο Κωστόπουλος παρενέβη και μίλησε για φημολογία που τού είχε μεταφέρει ο Γρίβας περί «πιθανολογούμενης παροχής εκπαίδευσης σε ελληνοκύπριους από αιγύπτιους, εν αγνοία της ελλαδικής κυβέρνησης». Τόνισε επίσης ότι είχε δώσει σαφείς οδηγίες στον ελλαδίτη πρεσβευτή να πληροφορήσει τη Λευκωσία ότι σε περίπτωση που κάτι τέτοιο συνέβαινε, η τελευταία θα «έπρεπε να θεωρεί τις συμφωνίες Ελλάδας - Κύπρου νεκρές στο σύνολό τους (sic) [ειρωνικό sic στο πρωτότυπο]». Οι αμερικανοί διπλωμάτες στην Αθήνα εκτιμούσαν ότι η ελληνική

[670] *Ελευθερία*, Πέμπτη 8 και Σάββατο 10 Απριλίου. *Καθημερινή*, Παρασκευή 9 Απριλίου.

κυβέρνηση είχε ειλικρινείς προθέσεις αποκλιμάκωσης της ελληνοτουρκικής έντασης, αλλά υφίστατο εντός της και μία εν ζωή ελπίδα ρυμούλκησης των ΗΠΑ σε φιλελληνικές θέσεις. Πίστευαν ακόμη ότι ήταν υπαρκτός ο κίνδυνος υποδαύλισης επεισοδίων στο νησί με πρωτοβουλία της Άγκυρας [671].

Στην πολυσέλιδη Ειδική Αναφορά που ετοίμασε η CIA για τον αμερικανό Πρόεδρο με τίτλο «Η Σοβιετική Ένωση [στην] μετά τον Χρουστσώφ [εποχή]» και υπέβαλε στις 9 Απριλίου, η Κύπρος καταλάμβανε τη μία από τις δύο παραγράφους που αφιερώνονταν στις ΑφροΑσιατικές χώρες. Διαπιστωνόταν ότι οι νέοι κυβερνώντες στη Μόσχα τηρούσαν την πολιτική του προκατόχου τους, δηλαδή «απέβλεπαν στη δημιουργία προβλημάτων στη νότια πτέρυγα του ΝΑΤΟ, στην απόσυρση των ξένων στρατευμάτων και βάσεων από το νησί και στην παρεμπόδιση της πολιτικής διευθέτησης του προβλήματος. Εμμένουν στην προσπάθεια ικανοποίησης όλων των εμπλεκομένων, δίχως να ταυτίζονται απόλυτα με καμία πλευρά. Η Μόσχα έχει τηρήσει την εξοπλιστική συμφωνία που υπέγραψε ο Χρουστσώφ δύο εβδομάδες πριν την πτώση του κι εξακολουθεί να αντιτίθεται με σφοδρότητα σε οποιαδήποτε ξένη στρατιωτική επέμβαση. Αφετέρου, έχει υιοθετήσει εξισορροπητική στάση, λαμβάνοντας φιλικότερες θέσεις έναντι της Τουρκίας» [672].

Το πρωί της 9ης Απριλίου ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Η. Ε. Işık δήλωσε στον αμερικανό ομόλογό του (ενώ βρίσκονταν στην Τεχεράνη, στο πλαίσιο υπουργικής συνόδου του CENTO) ότι η Άγκυρα δεν μπορούσε να δεσμευθεί πως θα συμβουλευόταν το ΝΑΤΟ πριν αναλάβει οποιαδήποτε στρατιωτική ενέργεια προστασίας των τουρκοκύπριων και πως για όσο αυτοί απειλούνταν, ή υφίστατο πρόθεση προσάρτησης της Κύπρου από την Ελλάδα δεν θα μπορούσε να υπάρξει εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, παρόλο που η Τουρκία το επιθυμούσε –κατ' αρχάς μέσω μυστικών διαπραγματεύσεων της Άγκυρας με την Αθήνα [673]. Εκείνη την ημέρα, το θέμα των πυραύλων απέκτησε μία μάλλον grotesque διάσταση: η (ελλαδική) ναυτιλιακή εταιρία που είχε αναλάβει τη μεταφορά τους στην Κύπρο, απαίτησε από την κυπριακή κυβέρνηση να τής καταβληθούν τα μεταφορικά ναύλα (ύψους 9,5 χιλ. λιρών) για την έστω μη – υλοποιημένη ενέργεια. Ο *Ελληνικός Βορράς,* που παρέθετε την πληροφορία αντλώντας την από την εφημερίδα *ΜΑΧΗ* του Ν. Σαμψών, συμπλήρωνε σε ειρωνικό τόνο ότι ήταν άγνωστο αν η Λευκωσία θα προχωρούσε στην πληρωμή, δεδομένου ότι η παραλαβή των πυραύλων ματαιώθηκε λόγω της ελλαδικής

[671] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 187" (Telegram from the Embassy in Greece to the Dept of State, 1519/April 9, 1965.
[672] *FRUS*, 1964-1968, Vol XIV: Soviet Union, "doc 106" (9-4-65), Απόρρητη Αναφορά SC No. 00665/65A
[673] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 188" (9-4-65), The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 10/4/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019).
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967619.pdf , S. R. Sonyel 1997 op cit σ 130.

παρέμβασης. Η ελλαδική πρεσβεία Λευκωσίας μετέδωσε αυθημερόν στο Κέντρο το δημοσίευμα της *ΜΑΧΗΣ*. Ο πρέσβης Αλεξανδράκης προσέθεσε ότι Μακάριος αντιμετώπιζε με σοβαρότητα το ζήτημα (για το λόγο αυτό θα ταξίδευε στην Αίγυπτο ο γεν. διευθυντής του υπουργείου εξωτερικών). Ανέφερε ακόμη ότι σύμφωνα με πληροφορίες του, ο αιγύπτιος πρέσβης θα μετέβαινε στο Κάιρο για 15θήμερη παραμονή και πριν την αναχώρησή του είχε μακρά συνομιλία με τον Μακάριο. Την ίδια μέρα ο πρεσβευτής της Αιγύπτου επισκέφθηκε τον Κωστόπουλο, χωρίς να ανακοινωθεί το αντικείμενο ή το περιεχόμενο των συνομιλιών τους [674].

Στις 10 Απριλίου η *ΕΣΤΙΑ* και την επομένη ο *Εθνικός Κήρυξ* αναδημοσίευσαν άρθρο της *Daily Telegraph* το οποίο ανέφερε το ουσιωδέστερο βρετανικό και κατ' επέκταση δυτικό κίνητρο για τη λυσσαλέα αντίδραση στην εγκατάσταση των SA-2 στην Κύπρο: « 'Αι Βρετανικαί κυρίαρχοι στρατιωτικαί βάσεις εις την Κύπρον αποτελούν απαραίτητον τμήμα της αμύνης του ΣΕΝΤΟ. Η ασφάλεια των εκεί αεροδρομίων της ΡΑΦ απειλείται αμέσως εκ της επιχειρουμένης εγκαταστάσεως ρωσσικών πυραύλων εδάφους-αέρος εις την νήσον. Μόνον η έντονος γλώσσα της Ουάσιγκτων προς τας Αθήνας απέτρεψεν ελληνικά πλοία να μεταφέρουν τους πυραύλους αυτούς εις την Κύπρον, εκ της Αιγύπτου. / Είναι άδηλον επί πόσον χρόνον ακόμη θα καταστή δυνατή η αναβολή των όπλων αυτών διά της ισχύος των λόγων. Ο Τούρκος υπουργός των Εξωτερικών επετέθη δριμέως κατά την διάρκειαν της διασκέψεως του ΣΕΝΤΟ επί της πολιτικής της Ελληνοκυπριακής Κυβερνήσεως' ». Η *ΕΣΤΙΑ* συνέχιζε την παράθεση στοιχείων από άλλα δημοσιεύματα της *Daily Telegraph* με αντικείμενο την υπουργική σύνοδο του CENTO στην Τεχεράνη: « 'Αφ' ής αι ενδιαφερόμεναι δυνάμεις συνεκρότησαν προ 10ετίας το στρατιωτικόν σύμφωνον του ΣΕΝΤΟ πολλά έχουν μεταβληθή εις την Μέσην Ανατολήν. Η αρχική κατά μέτωπον απειλή υπό την κατεύθυνσιν της Ρωσσίας έχει υποχωρήσει. Ταύτην όμως (την απειλήν) άλλαι απειλαί έχουν υποκαταστήσει. Ο Σάχης ανησυχεί με την δραστηριότητα του Νάσερ εις τον Περσικόν κόλπον. Η Τουρκία φοβείται τον κομμουνισμόν εις την Κύπρον. Το Πακιστάν είναι απορροφημένον με την διένεξίν του με τας Ινδίας επί του προβλήματος του Κασμίρ είς τοιούτον βαθμόν ώστε να διακινδυνεύη προσέγγισίν του με την Κίναν» [675].

Ο Μακάριος δήλωσε ότι θα προσέφευγε σύντομα σε ανανέωση της λαϊκής εντολής λόγω των εξωτερικών απειλών που υφίστατο η Δημοκρατία. Υπενθύμισε επίσης ότι η Λευκωσία

[674] *Ελληνικός Βορράς*, Σάββατο 10 και Κυριακή 11 Απριλίου, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 138-139.
[675] *ΕΣΤΙΑ*, Σάββατο 10 Απριλίου 1965, *Εθνικός Κήρυξ*, Κυριακή 11 Απριλίου. Για την ευστάθεια των ισχυρισμών της Daily Telegraph βλ. μαρτυρία στο Ειδικό Παράρτημα Ι.

είχε αποταθεί και σε Δυτικές δυνάμεις «για την αγορά στρατιωτικού υλικού, αι οποίαι όμως απέρριψαν το αίτημά μας». Από τον ελλαδικό Τύπο γινόταν επίσης γνωστό ότι η μεν Δυτ. Γερμανία υποστήριζε τις τουρκικές θέσεις στο Κυπριακό, η δε Τσεχοσλοβακία τις σύμφωνες προς τον καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ. Στα ίδια δημοσιεύματα, οι αθηναϊκές εφημερίδες φιλοξενούσαν τα βασικά σημεία της συνέντευξης του Αρχιεπισκόπου σε εφημερίδα του Λιβάνου (αυτής που είχε παραχωρήσει την προηγούμενη εβδομάδα), μεταξύ των οποίων περίοπτη θέση κατείχε η διάψευσή του για την επέμβαση του 6ου Στόλου («ουδέποτε ανέκοψεν ή ηρεύνησε οιονδήποτε πλοίον μεταφέρον στρατιωτικόν οπλισμόν εις Κύπρον»). Το πιο ενδιαφέρον σημείο από την εκτεταμένη αρθρογραφία της ημέρας αφορούσε στην δήλωση του Μακάριου (που αναδημοσιευόταν από την αγγλόφωνη *Cyprus Mail*) σύμφωνα με την οποία ο ελληνοκύπριος ηγέτης δεν είχε δικαίωμα να επέμβει, αν η Ελλάδα προσέφερε «μη-Κυπριακά» εδαφικά ανταλλάγματα» στην Τουρκία, με σκοπό την επίτευξη της ένωσης. Σχετικά με τους S-75, ο Αρχιεπίσκοπος, μιλώντας στον άραβα δημοσιογράφο στις 2 Απριλίου, φρόντισε να διαψεύσει ότι είχαν έρθει στο νησί σοβιετικοί χειριστές, ή τεχνικοί ή σύμβουλοι και απέρριψε τις συγκρίσεις με την Κούβα («Οι Ρωσσικοί πύραυλοι εν Κύπρω δεν σημαίνουν Σοβιετικήν παρουσίαν εις την νήσον. … δεν υπάρχουν εν Κύπρω Ρώσσοι τεχνικοί εμπειρογνώμονες»). Συνελήφθησαν πάντως δύο αμερικανοί, μέλη των Peace Corps, ενώ προσπαθούσαν « δι' υπερσύγχρονων φωτογραφικών μηχανών να φωτογραφήσουν εγκαταστάσεις εκτοξεύσεων ρωσικών πυραύλων και άλλας στρατιωτικάς εγκαταστάσεις» [676]. Οι αμερικανοί διέθεταν περίσσεια άλλων μέσων για τη συλλογή στοιχείων αυτής της κατηγορίας (τα αεροσκάφη στρατηγικής αναγνώρισης, καθώς κι ένα ειδικό για την επίμαχη αποστολή δορυφορικό σύστημα, πρώιμο μεν ήδη σε υπηρεσία δε), ωστόσο συχνά οι δυνατότητες απόκρυψης των εκάστοτε στόχων παρακολούθησης απαιτούσαν την προσφυγή σε συμπληρωματικές δράσεις διά «παραδοσιακών μεθόδων» (στη σχετική ορολογία ο όρος είναι HUMINT –HUMan INTelligence, δηλαδή προϋποθέτει ενέργειες κατασκόπων με την συμβατική έννοια). Για μία

[676] *ΕΘΝΟΣ*, Παρασκευή 9 Απριλίου 1965. *ΕΣΤΙΑ*, *Θάρρος*, Σάββατο 10 Απριλίου. *Καθημερινή*, *Αυγή*, *Εθνικός Κήρυξ, Ελευθερία*, Κυριακή 11 Απριλίου, «Συνέντευξις δωθείσα υπό της Α.Μ. του Προέδρου της Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προς τον κύριον Σαλίμ Νασσάρ της εφημερίδος του Λιβάνου 'Ασσαφά' την 2αν Απριλίου 1965», *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, Ανακοινωθέν αρ. 6, 10η Απριλίου 1965 op cit.
Τα «Σώματα Ειρήνης» (Peace Corps) είναι αμερικανικό κυβερνητικό, μη κερδοσκοπικό πρόγραμμα παροχής υπηρεσιών και οργάνωσης προγραμμάτων «κοινωνικοοικονομικού εκσυγχρονισμού» που στελεχώνεται από εθελοντές. Θεσπίστηκε τον Μάρτιο του 1961 και λειτουργεί ως σήμερα. Κατά καιρούς τού έχει προσαφθεί σοβαρές κατηγορίες (συλλογή δεδομένων προς όφελος των κρατικών υπηρεσιών πληροφοριών, υποστήριξη σε αυταρχικά ή και δικτατορικά φιλοδυτικά καθεστώτα, αντιφατικά αποτελέσματα των ίδιων των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων που εισηγείτο). Επισήμως, το απόσπασμά τους στην Κύπρο λειτούργησε τη διετία 1962-1964: T. W. Adams 1964 op cit σ 306.

ενδεικτική φωτογραφία άμεσα σχετιζόμενη με το παρόν κείμενο, προϊόν προφανώς αεροφωτογράφισης, βλ. στο παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων. Ο Γρίβας παραπονέθηκε στον Κωστόπουλο ότι η ελλαδική πρεσβεία, παραπλανημένη από «ύποπτους κύκλους πέριξ της» τον εμφάνιζε να σχεδιάζει εν κρυπτώ μείζονα στρατιωτική επιχείρηση στην περιοχή του Πενταδακτύλου. Ο Γρίβας ήθελε να αποσείσει την μομφή ότι κινείτο ανεύθυνα, αλλά παράλληλα εξέφραζε (την παραδοσιακή του) ενόχληση ότι ενημερωνόταν για τις διεθνείς εξελίξεις του Κυπριακού «από τας εφημερίδας» [677].

Στις 12 Απριλίου η ελληνοκυπριακή *Αλήθεια* δημοσίευσε την πληροφορία ότι «γίνονται συνεννοήσεις όπως η Αίγυπτος παραχωρήση τον αναγκαίον αριθμόν χειριστών πυραύλων μέχρις ότου οι Κύπριοι, καταλλήλως μετεκπαιδευόμενοι [,] είναι εις θέσιν να αναλάβουν υπευθύνως τον χειρισμόν αυτών. Προς τον σκοπόν αυτόν από εβδομάδος ευρίσκεται εις Κάϊρον ο γενικός διευθυντής του [κυπριακού] υπουργείου Εξωτερικών κ Κώστας Ασσιώτης, προ τινών ημερών δε μετέβη εκεί και ο ενταύθα πρεσβευτής της ΗΑΔ κ Μουσταφά Λουτφή». Ο Μακάριος δήλωσε ότι «το θέμα της οργανώσεως της αμύνης της Κύπρου είναι της αποκλειστικότητος της κυπριακής κυβερνήσεως». Επίσης, είχε ήδη υπογραμμίσει στην συνέντευξη της 2ας Απριλίου ότι, σε περίπτωση επόμενης αραβοϊσραηλινής ανάφλεξης, η Κύπρος θα συντασσόταν με την αραβική πλευρά «από ευγνωμοσύνη για την αραβική αλληλεγγύη» και θα απαγόρευε την αξιοποίηση των βρετανικών βάσεων. Οι ειδήσεις αναδημοσιεύθηκαν στον ελλαδικό Τύπο της επομένης, μαζί με πληροφορίες ότι η Άγκυρα απειλούσε τις ΗΠΑ και το ΗΒ με αποχώρηση από το CENTO, κατηγορώντας τις δύο δυτικές δυνάμεις ότι είχαν δώσει τη συγκατάθεσή τους στον G. Plaza πριν αυτός υποβάλει την Έκθεσή του. Παράλληλα, η Τουρκία οργάνωνε επιδεικτικά την διεξαγωγή μεγάλης στρατιωτικής άσκησης απέναντι από την Κύπρο [678]. Στις 13 Απριλίου, η CIA πληροφορήθηκε ότι το απόσπασμα των περίπου 30 στελεχών της ΕΒΑ είχε επιστρέψει στην Κύπρο χωρίς να αποκαλύπτεται από πού, αλλά ότι είχε προγραμματιστεί η [εκ νέου;] μετάβασή τους στην Αίγυπτο. Ο Γ. Παπανδρέου είχε βέβαια δηλώσει ότι η εμπλοκή της Αθήνας στο θέμα των

[677] «Επιστολή (11.4.1965) του Στρατηγού Γρίβα, από την Λευκωσία, προς τον Υπ. Εξωτερικών Κωστόπουλον». Ο Κωστόπουλος τού απάντησε καθησυχαστικά μία εβδομάδα αργότερα: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 139-141, 151-153.
[678] *Μεσημβρινή*, 12 Απριλίου. *Αθηναϊκή*, *Καθημερινή*, *Ελληνικός Βορράς*, *Απογευματινή*, Τρίτη 13 Απριλίου. Την είδηση για την μετάβαση του αιγύπτιου πρέσβη από τη Λευκωσία στο Κάιρο ανέφερε πρώτη η *ΕΣΤΙΑ*, Τετάρτη 7 Απρίλιου 1965. «Συνέντευξις δωθείσα υπό της Α.Μ. του Προέδρου της Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου προς τον κύριον Σαλίμ Νασσάρ της εφημερίδος του Λιβάνου 'Ασσαφά' την 2αν Απριλίου 1965», *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας,* Ανακοινωθέν αρ. 6, 10η Απριλίου 1965 ibid, «Τηλεγράφημα του (12.4.1965) του πρέσβεως Μ. Αλεξανδράκη, από την Λευκωσία, προς το Υπουργείον Εξωτερικών της Ελλάδος»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 146-147.

σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων είχε παύσει, οι αμερικανοί όμως θεωρούσαν ότι η Ελλάδα δύσκολα θα επέτρεπε στην Αίγυπτο να καλύψει το κενό της [679]. Σε μεταγενέστερο υπόμνημά της, η CIA προσέθεσε ότι ναι μεν αυτή η ομάδα των 30 στελεχών επαναπατρίστηκε τελικά στην Ελλάδα, όμως αυτή ήταν μόνον η μία από τις τρεις συνολικά με προέλευση την ελληνική πολεμική αεροπορία, που είχε επιστρέψει άπρακτη [680].

Στις 14 Απριλίου η *ΕΣΤΙΑ* δημοσίευσε πρωτοσέλιδη επίθεση κατά του Μακαρίου πρωτοφανούς οξύτητας, με αφορμή τη δημοσιοποίηση της άποψής του ότι η άμυνα της Κύπρου αφορούσε την κυβέρνησή του αποκλειστικά και ότι το Κυπριακό δεν συνιστούσε ελληνοτουρκική διαφορά («αναιδεστάτην δήλωσιν» που η Αθήνα εγκαλείτο ότι άφησε αναπάντητη, αν και «επέτυχεν από τον κ. Παπανδρέου την αποστολήν 15.000 Ελλήνων στρατιωτών εις Κύπρον» … «Εάν όμως … ο κ. Μακάριος δεν αναγνωρίζει εις την Ελλάδα το δικαίωμα να αποφασίση επί του μέλλοντος της Κύπρου, διατί μας αναμειγνύει συνεχώς εις τα 'τετελεσμένα γεγονότα' του;» … «Εάν δε η Ένωσις δεν έγινεν από ετών ήδη, πταίει αυτός και μόνον αυτός, ο οποίος έπεισε τους Έλληνας προδότας να συνυπογράψουν μαζί του το πρακτικόν περί αποδοχής της Ζυρίχης…» … «Θα φονεύονται, δηλαδή, οι Έλληνες στρατιώται διά το μέλλον της Κύπρου, αλλά δεν θ' αποφασίζη περί αυτού παρά μόνον ο επίορκος της Φανερωμένης;…» … «Και αφού ο κ. Μακάριος παρέσυρεν τον γηραλέον κ. Παπανδρέου εις τας περυσινάς αθλιότητας και τού απηγόρευσε να έλθη εις απ' ευθείας συνομιλίας με τους Τούρκους, έχει και δικαίωμα και καθήκον η Ελλάς ν' αναμιχθή εις την ρύθμισιν του Κυπριακού, αν όχι εξ ονόματος του κ. Μακαρίου και της προδοτικής σπείρας του, βεβαίως όμως εξ ονόματος του Ελληνισμού και της τρισχιλιετούς ιστορίας του, καθώς και εξ ονόματος των 15.0000 στρατιωτών μας, που διακινδυνεύουν την ζωήν των, εις το Μακαριακόν κρατίδιον!... / Παραδόξως όμως, επί πάντων τούτων, τηρεί σιγήν ιχθυός η Κυβέρνησις Παπανδρέου. Και η σιωπή της επιτρέπει την υπόνοιαν ότι, διά μίαν ακόμη φοράν, ο ερυθρός καλόγηρος της Λευκωσίας χαράσσει αυτός την εξωτερικήν πολιτικήν της Ελλάδος, σύρων όπισθεν του άρματός του τον Έλληνα πρωθυπουργόν!... [sic – σύνταξη και στίξη στο πρωτότυπο] ». Το άρθρο παρατέθηκε ως ενδεικτικό της μισαλλοδοξίας η οποία ταλάνισε μερίδα της πολιτικής σκηνής και του Τύπου της Αθήνας, καλλιεργώντας ένα κλίμα

[679] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 13/4/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967623.pdf

[680] Πληροφοριακό Σημείωμα με τίτλο «*Status της Σοβιετικής Στρατιωτικής Βοήθειας προς την Κύπρο*», με συντάκτη το Γραφείο Ερευνών και Αναφορών της Διεύθυνσης Πληροφοριών της CIA, ταυτότητα εγγράφου *CIA /RR CB 65-69* και χρονολογία σύνταξης τις αρχές Οκτωβρίου του 1965, σ 3. Αναρτημένο στην αρμόδια ιστοσελίδα ως https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T01003A002400090001-5.pdf (προσπελάστηκε: 6/11/2019).

και συντηρώντας σε μέρος της υπερσυντηρητικής κοινής γνώμης μία οπτική που διατηρήθηκαν ακμαία ως το 1974 [681].

Σε πολιτικό και διεθνές επίπεδο, οι πληροφορίες στη δημόσια σφαίρα ήταν ότι ο χρόνος κυλούσε προ όφελος των ελληνικών επιδιώξεων. Το Foreign Office (ο «Φαβιανής καταγωγής» υπουργός M. Stewart) δήλωνε ότι οι ιδρυτικές Συνθήκες του 1959 θα έπρεπε να ληφθούν υπ' όψιν εξίσου με την Έκθεση G. Plaza σε κάθε επόμενη διμερή διαπραγμάτευση Αθήνας-Άγκυρας. Στο εσωτερικό πεδίο ελλαδικής αναφοράς, η «ομάς Μητσοτάκη» αντιδρούσε εκνευρισμένα στις «αιτιάσεις της Άκρας Αριστεράς», ενώ ήταν αναφανδόν υπέρ της ένωσης. Ο Μακάριος αξιολόγησε τις προτάσεις του ειδικού διαμεσολαβητή ως εποικοδομητικές γενικά, Στον ΟΗΕ, η ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία αντάλλαξε κατηγορίες με την τουρκική επαναφέροντας θέμα των αεροπορικών επιδρομών του Αυγούστου, τις οποίες οι τούρκοι χαρακτήρισαν «αμυντικού χαρακτήρα» [682].

Στις 14/4, όπως ενημερώθηκε το ΓΕΕΘΑ από το ΓΕΑ δέκα μέρες αργότερα, 2 αμερικανικά μαχητικά αεριωθούμενα τύπου F-84F «διήλθαν μεν εντός του Ελληνικού FIR, πλην όμως εκτός Ελληνικής Επικρατείας» που είχαν απογειωθεί «από το ιταλικό αεροδρόμιο της Amendola με προορισμόν το Εσκί Σεχήρ. … Ο τρόπος διακινήσεων των αεροσκαφών αυτών, εν συνδυασμώ με την κατά το παρελθόν απορριφθείσαν υπό του ΓΕΑ αίτησιν του ενταύθα Αμερικανού Σμηνάρχου Phillip Hallam της JUSMAGG όπως επιτραπή η υπεράνω Ελληνικού εδάφους μεταφορά 20 Ολλανδικών αεροσκαφών εις Τουρκίαν δι' Αμερικανικών πληρωμάτων, δημιουργεί υπόνοιας ότι τα αεροσκάφη ταύτα είναι τα Ολλανδικά τα οποία παραδίδονται εις Τουρκίαν διά του τρόπου τούτου». Αν και δεν υφίσταντο θέματα παραβιάσεως του ελληνικού εναέριου χώρου ή παραβάσεων των κανόνων εναέριας κυκλοφορίας, το ΓΕΑ ζητούσε από το ΓΕΕΘΑ «… εν περιπτώσει καθ ' ήν διαπιστωθή ότι τα μεταφερόμενα αεροσκάφη αποτελούν νέαν βοήθειαν προς Τουρκίαν, εκδηλωθώσιν, εάν θεωρηθή σκόπιμον, αι δέουσαι επί του πολιτικού πεδίου ενέργειαι» [683].

Την ίδια ημέρα, ο Κωστόπουλος συζήτησε με τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Αθήνα τη στάση της Μόσχας στο Κυπριακό. Οι απόψεις της Σοβιετικής Ένωσης περί μη-ανάμιξης δεν θεωρήθηκαν αρκούντως φιλελληνικές και η συνομιλία επισφράγισε την απόφαση αναβολής της επίσκεψης του Γ. Παπανδρέου στη σοβιετική πρωτεύουσα (επισήμως

[681] *ΕΣΤΙΑ*, Τετάρτη 14 Απριλίου 1965.
[682] *Καθημερινή*, φύλλα Τρίτης 13 και Τετάρτης 14 Απριλίου.
[683] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: Φ. ΓΕΑ/250/14/ΠΛ/Α 518856, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ – ΕΠΕΙΓΟΝ, από ΓΕΑ/Κάδος /Α2-ΙΙ/ προς ΓΕΕΘΑ/Α2, 24-5-1965. Το ΥΠΕΞ ενημερώθηκε δύο εβδομάδες αργότερα από το ΓΕΕΘΑ με το _Φ3583/01/5, 4-5-65, από ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/Α΄ΜΕΟ/2/ΙΙΙ προς Δ΄ Πολιτική, χωρίς να δοθεί συνέχεια στο θέμα.

διαψεύστηκε, όμως η ανακοίνωσή της απλώς θα καθυστερούσε για λίγες ακόμη μέρες). Η απόφαση είχε επίσης αποδοθεί στην προτίμηση της Αθήνας για διμερή μυστική διπλωματία με την Άγκυρα για την επίλυση του Κυπριακού, σενάριο στο οποίο δεσπόζοντα ρόλο θα κατείχαν παρασκηνιακά οι ΗΠΑ και όχι η ΕΣΣΔ [684]. Την επομένη, προκλήθηκε απ' τους τουρκοκύπριους αναίμακτη αψιμαχία την Πράσινη Γραμμή της Λευκωσίας, που απαντήθηκε από ελληνοκυπριακής πλευράς με τον αποκλεισμό του τουρκοκυπριακού τομέα της πρωτεύουσας [685].

Στις 16 Απριλίου η κυπριακή κυβέρνηση εξέτασε τις επόμενες κινήσεις της σχετικά με την παραλαβή των S-75, με βάση τη συζήτηση για το θέμα και για τις συνεχιζόμενες τουρκικές απειλές που είχαν λίγες ώρες πριν ο Κυπριανού με τον σοβιετικό πρέσβη Γερμόσιν. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, ο Γ. Παπανδρέου πίεζε τον Μακάριο να αναβληθεί επί δίμηνο η παραλαβή των πυραύλων, αλλά η ελληνοκυπριακή πλευρά παρέμενε ανένδοτη στις προθέσεις της να εξασφαλιστεί το συντομότερο απέναντι στις αεροπορικές απειλές της Τουρκίας. Η τοπικά εδρεύουσα RAF είχε αρχίσει να παρακολουθεί τις πτήσεις αραβικών αεροσκαφών της πολιτικής αεροπορίας προς την Κύπρο, με το σκεπτικό πως ίσως αξιοποιούνταν γα την μεταφορά των πυραύλων [686]. Το θέμα θα είχε συνέχεια. Επισήμως, ο Νάσερ εμφανίστηκε αδιάφορος για το Κυπριακό κατά τις συζητήσεις που είχε με τον αμερικανό πρέσβη L. Battle και τον Ph. Talbot, οι οποίοι τον επισκέφθηκαν στο Κάιρο στις 18 Απριλίου, για να ανασκοπήσουν μαζί του το σύνολο των διμερών σχέσεων [687]. Ο Γρίβας συναντήθηκε με τον ειδικό απεσταλμένο του γεν. γραμματέα του ΟΗΕ και τον επικεφαλής της UNFICYP, στους οποίους παραπονέθηκε ότι παρακώλυαν τις αμυντικές προετοιμασίες των ελληνοκύπριων στην Αμμόχωστο και στην Κερύνεια, ενώ επέτρεπαν τη διεύρυνση του τουρκοκυπριακού προγεφυρώματος στην περιοχή Λεύκας – Αμπελικού. Γενικά όμως, ακόμη και ο Γρίβας παραδεχόταν ότι η συνεργασία του με την ειρηνευτική δύναμη παρουσίαζε σημεία βελτίωσης [688].

Σύμφωνα με την αναφορά της CIA προς τον πρόεδρο με ημερομηνία 19 Απριλίου, το ελληνικό εμπορικό πλοίο *Ελένη* είχε αποπλεύσει νωρίτερα εκείνη την ημέρα από την Αλεξάνδρεια, αυτή τη φορά μεταφέροντας μάλλον πολεμικές κεφαλές των πυραύλων,

[684] *ΕΣΤΙΑ*, Τετάρτη 14 Απριλίου. *Απογευματινή*, *ΕΘΝΟΣ*, *Μεσημβρινή*, *Θάρρος*, Πέμπτη 15 Απριλίου. *Καθημερινή*, Τετάρτη 21 Απριλίου.
[685] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 141-142, A. Duncan-Jones, The Civil War in Cyprus, στο E. Luard (επιμέλ.), *The international regulation of civil wars*, London: Thames & Hudson, 1972, σ 159.
[686] *Ελληνικός Βορράς*, Παρασκευή 16 Απριλίου. *Αυγή*, Σάββατο 17 Απριλίου.
[687] *FRUS,* 1964-1968, vol XVIII, Arab-Israeli Dispute, 1964-1967, "doc 208".
[688] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 148-151.

σύμφωνα με την αξιολόγηση των σχετικών πληροφοριών για την τοποθεσία στην οποία ήταν προηγουμένως αγκυροβολημένο. Το *Ελένη* είχε εκφορτώσει άλλο υλικό την προηγούμενη εβδομάδα στη Λεμεσό «υπό άνευ προηγουμένου μέτρα ασφάλειας», ενώ ο Μακάριος είχε δηλώσει στον Belcher πως δεν είχε άλλη εναλλακτική παρά να φέρει τους SA-2 στο νησί. Από αμερικανικής πλευράς προεξοφλείτο περαιτέρω κινητοποίηση της Άγκυρας, η κυβέρνηση της οποίας βρισκόταν ήδη σε αναβρασμό λόγω του αποκλεισμού που είχε επιβληθεί στον τουρκοκυπριακό τομέα της Λευκωσίας και σχεδίαζε την εφαρμογή αντεκδικητικών μέτρων στα οποία περιλαμβανόταν η ανακοίνωση εκδίωξης όλων των ρωμιών από την Τουρκία. Η είδηση για το *Ελένη* δημοσιοποιήθηκαν έπειτα από λίγες μέρες στην Τύπο Κύπρου κι Ελλάδας μαζί με πληροφορίες ότι «παρηνωχλήθη υπό αντιτορπιλικού του 6^{ου} Στόλου, το οποίον έκαμεν επανειλημμένως ελιγμούς γύρω του, μέχρι σημείου να προσκρούση επί του σκάφους με τον κίνδυνον να τού δημιουργήση ρήγματα. Επίσης αμερικανικά αεριωθούμενα καταδιωκτικά το παρηκολούθησαν κατά τον πλουν μεταξύ Αιγύπτου και Κύπρου, κατερχόμενα πολύ πλησίον του καταστρώματος διά να δυνηθούν να διαπιστώσουν το είδος του φορτίου του». Η Λευκωσία αρνήθηκε να επιβεβαιώσει τα δημοσιεύματα ή να προχωρήσει σε διάβημα προς τις ΗΠΑ [689]. Η αιγυπτιακή κυβέρνηση δήλωσε δημόσια ετοιμότητα να συνοδεύσει «με αντιτορπιλικά» τα επόμενα πλοία που θα επιχειρούσαν να μεταφέρουν τους πυραύλους σε κυπριακό λιμάνι. Η ελληνοκυπριακή *Τελευταία Ώρα* έγραψε ότι ο Νάσερ προσφέρθηκε επίσης να αποστείλει αιγυπτιακό στρατιωτικό προσωπικό για την αξιοποίηση των πυραύλων (και μάλιστα παραμένοντας στις μισθοδοτικές καταστάσεις των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων), απαντώντας θετικά στο σχετικό αίτημα του Μακάριου. Σύμφωνα με το άρθρο, η αξία των κυπριακών S-75 ανερχόταν στο ποσό των 3 εκ. κυπριακών λιρών, που χαρακτήριζε «απιθάνως χαμηλήν τιμήν». Δημοσιεύθηκε επίσης στον Αθηναϊκό Τύπο ότι οι ελλαδίτες «εθελοντές» που είχαν εκπαιδευθεί στο χειρισμό τους στην Αίγυπτο και είχαν ανακληθεί, «…δεν επέστρεψαν εις την μεγαλόνησον και διαγράφεται κίνδυνος να αχρηστευθούν οι αγορασθέντες υπό της κυπριακής κυβερνήσεως πύραυλοι». Ο Κωστόπουλος είχε άλλη μία άκαρπη και σε κλίμα έντονου εκνευρισμού συνάντηση με τον τούρκο πρεσβευτή, ενώ είχε προηγηθεί η επίδοση βραδινού διαβήματος διαμαρτυρίας στον επιτετραμμένο της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα. Αντικείμενο των τουρκικών διαμαρτυριών ήταν ο συνεχιζόμενος αποκλεισμός των

[689] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 19/4/1965, (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967633.pdf , *Καθημερινή*, *ΕΘΝΟΣ*, Παρασκευή 23 Απριλίου, αναδημοσιεύοντας πληροφορίες από τις ελληνοκυπριακές *Μάχη* και *Τελευταία Ώρα*.

τουρκοκυπριακών συνοικιών της Λευκωσίας [690]. Ο Γρίβας απ' την πλευρά του αντέτεινε ότι οι μεν τουρκοκύπριοι εισήγαγαν οικοδομικά υλικά και λιπάσματα που τα αξιοποιούσαν για την κατασκευή οχυρωματικών έργων κι εκρηκτικών υλών, η δε UNFICYP ασκούσε πλημμελώς τα καθήκοντα επιτήρησης αυτών των ροών, με αποτέλεσμα να είναι υποχρεωμένος να διατάξει τον διαρκή, αυστηρό αποκλεισμό των τουρκοκυπριακών θυλάκων ώστε να ελέγχει τη διακίνηση των υλικών αυτών [691].

Στις 20 Απριλίου ο βοηθός αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών αρμόδιος για θέματα Εγγύς Ανατολής και Νότιας Ασίας Jernegan εισηγήθηκε στον υπουργό άμυνας McNamara να αποστείλει μήνυμα στον έλληνα ομόλογό του Γαρουφαλιά στο οποίο να τον ευχαριστεί μεν για τις ως τότε επιτυχείς παρεμβάσεις του που είχαν προς το παρόν αποτρέψει την παράδοση των πυραύλων στην Κύπρο, αλλά να τού επισημαίνει παράλληλα ότι υφίσταντο αξιόπιστες πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες η ελληνοκυπριακή ηγεσία σχεδίαζε να επαναλάβει τις προσπάθειες παραλαβής των επίμαχων συστημάτων [692]. Την ίδια ημέρα το State Dept προωθούσε οδηγίες προς τον αποχωρούντα πρεσβευτή του στην Αθήνα, τον H. Labouisse, με την ευκαιρία των αποχαιρετιστήριων επαφών του στην ελληνική πρωτεύουσα, να τονίσει σε όλους ότι η λύση της ένωσης άνευ ανταλλαγμάτων θα έπρεπε να εξοβελιστεί οριστικά από τους ελληνικούς πόθους, είτε τους άμεσους είτε τους μεσοπρόθεσμους. Η Washington, και να ήταν σε θέση να υπαγορεύσει αποφάσεις στην Άγκυρα, δεν θα το έκανε, διότι δεν μπορούσε να ριψοκινδυνεύσει μία στροφή της Τουρκίας σε ουδετερόφιλες θέσεις. Το State Dept ήλπιζε πως αυτό ειδικά το επιχείρημα θα ευαισθητοποιούσε τους «πραγματιστές» όπως τον Κωστόπουλο και θα τον οδηγούσε σε επαφές με τον τούρκο ομόλογο του «υπό αναλόγως εποικοδομητικό πνεύμα» στην επερχόμενη υπουργική σύνοδο του ΝΑΤΟ και «υπό την προϋπόθεση ότι το κλίμα δεν θα έχει εντωμεταξύ δυναμιτιστεί από τυχόν ενέργειες εις βάρος των ρωμιών» [693]. Ο D. Rusk

[690] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 153-154, *Ελληνικός Βορράς*, *Θάρρος*, *Μεσημβρινή*, Τρίτη 20 Απριλίου.
[691] «Επιστολή (16.4.1965) Γρίβα προς Γαρουφαλιάν»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' ibid σσ 141-144.
[692] *NHC-OAB*:RG 38, Subject File 5710, Box 19, Folder: Cyprus 1965, Απόρρητο Άμεσης Επίδοσης O 201715Z (108 499) / April 20, 1965.
[693] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 189" (Telegram from the Dept of State (Rusk) to the Embassy in Greece, 1342/April 20, 1965). Ο Labouisse ήταν προγραμματισμένο να αποχωρήσει από την Ελλάδα στις 8 Μαΐου. Την επόμενη 15ετία άσκησε τα καθήκοντα του επικεφαλής της UNICEF, χωρίς να αποκόψει τους δεσμούς του με την Ελλάδα: αμέσως μετά τη ολοκλήρωση της μακράς θητείας του στο πηδάλιο της UNICEF, υπήρξε πρόεδρος του ΔΣ της Αμερικανικής Γεωργικής Σχολής στη Θεσσαλονίκη, από το 1980 ως το 1985. Ο αντικαταστάτης του, διακεκριμένο μεν και υψηλόβαθμο στέλεχος του State Dept, ο Ph. Talbot, δεν ανέλαβε πάντως καθήκοντα πριν το φθινόπωρο. Το *Βήμα* σχολίασε ήδη σε πρωτοσέλιδο άρθρο του στις 29 Απριλίου: «Περί του αντικαταστάτου του εις Αθήναν ουδέν νεώτερον έχει γνωσθή, είναι δε αμφίβολον αν μέχρι της αναχωρήσεώς του θα έχει

είχε εξάλλου μόλις τονίσει και στον τούρκο ομόλογό του ότι τυχόν μονομερής στρατιωτική ενέργεια της Τουρκίας στην Κύπρο χωρίς προηγούμενη διαβούλευση εντός του ΝΑΤΟϊκού πλαισίου θα απέβαινε καταστροφική. Ο Η. Ε. Işık αρκέστηκε να απαντήσει και πάλι ότι δεν μπορούσε να δεσμευτεί επ΄αυτού, αλλά γενικά πως η χώρα του δεν θα προχωρούσε σε επέμβαση στην Κύπρο, «εκτός αν αισθανόταν αναγκασμένη από τις συνθήκες να το πράξει» [694]. Η τουρκική κυβέρνηση, επιβεβαιώνοντας τα υπερατλαντικά άγχη, εξέφρασε για μία ακόμη φορά δημοσίως προθέσεις αναθεώρησης τη Συνθήκης της Λωζάννης και ζήτησε από την εθνοσυνέλευση ανανέωση της άδειας για ανάπτυξη στρατιωτικών δυνάμεων εκτός Τουρκίας, εξαιτίας του Κυπριακού. Επίσης, ο πρωθυπουργός Ürgüplü συνέχισε να καταγγέλλει την παράνομη παρουσία ελλαδικών στρατευμάτων στο νησί υπογραμμίζοντας ότι επρόκειτο για την άνευ συμμαχικής αδείας ανάπτυξη ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων (μομφή που επέσυρε τα ειρωνικά σχόλια του αθηναϊκού Τύπου, ο οποίος, στο ίδιο πνεύμα, υπενθύμισε την χρήση τουρκικών, επομένως ΝΑΤΟϊκών, αεροσκαφών και πυρομαχικών για τους βομβαρδισμούς του Αυγούστου του περασμένου έτους, αλλά και την απόσυρση στρατιωτικών δυνάμεων της Τουρκίας από τη βορειοατλαντική διοίκηση). Στο νησί, οι τουρκοκύπριοι συνέλαβαν 3 ελλαδίτες αξιωματικούς οι οποίοι «απωλέσαντες τον προσανατολισμόν τους, εισήλθον εκ λάθους» στον τουρκικό τομέα της Λευκωσίας και τους κράτησε επί διήμερο. Τουλάχιστον θετική εξέλιξη για τους αμερικανούς ήταν η οριστικοποίηση της επ' αόριστον αναβολής της επίσκεψης του Γ. Παπανδρέου στη Μόσχα που συζητήθηκε κατά τη συνάντησή του με τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Αθήνα και δημοσιεύθηκε στον Τύπο την επομένη (21/4). Τουρκικές υπερπτήσεις συνεχίστηκαν πάνω από τα Δωδεκάνησα, η Αθήνα απείλησε με ματαίωση της συνάντησης των υπουργών εξωτερικών των δύο χωρών εφόσον συνεχίζονταν οι τουρκικές προκλήσεις, ενώ ο Μακάριος δήλωσε ότι θα αντιτασσόταν σε κάθε διμερή συνομιλία Ελλάδας – Τουρκίας αν δεν είχε ως βάση της την ένωση. Επίσης, σε συνέντευξη που παραχώρησε σε βελγική εφημερίδα στις 21 Απριλίου, τόνισε ότι η Κύπρος διέθετε αντιαεροπορικούς πυραύλους, αλλά με κύπριους κι όχι ελλαδίτες χειριστές, προσθέτοντας πως «[Ε]άν παρίστατο ανάγκη, θα ηδυνάμεθα να προσλάβωμεν και ξένους τεχνικούς». Η *Herald Tribune* της Ν. Υόρκης

ρυθμισθή μετά της Ελληνικής Κυβερνήσεως το θέμα. Εκ των υπαρχουσών πάντως ενδείξεων, φαίνεται ότι η διπλωματική εκπροσώπησις των Ηνωμένων Πολιτειών εις την Ελλάδαν είναι πιθανόν να ασκήται επί μακρόν διάστημα υπό του α΄ πολιτικού συμβούλου της Πρεσβείας κ. Άνσουτς [sic], οποίος κατ' ουσίαν έχει ήδη αναλάβει την διεύθυνσιν των εν Ελλάδι αμερικανικών διπλωματικών υπηρεσιών». Ο Κ. Γκλύξμπουργκ στην απομνημονευματική του μαρτυρία (τ. Β΄op cit σσ 152-153) αξιολόγησε ως ατυχή την αντικατάσταση του Labouisse («ήταν ένας σοβαρός και θετικός άνθρωπος»), ενώ κακοχαρακτήρισε ευθέως τον Anschuetz («νάρκισσος … δεν μπορούσα να τον εμπιστευθώ και πιστεύω πως ήταν λάθος της αμερικανικής κυβέρνησης που επέτρεψαν σε έναν τέτοιον άνθρωπο να ασκεί καθήκοντα πρέσβεως για ένα τέτοιο χρονικό διάστημα»)

[694] C. Göktepe 2003 op cit σ 177.

έγραψε ότι επέκειτο η παράδοσή τους, ενώ οι φίλοι του Αρχιεπισκόπου στην Αθήνα, ανεξαρτήτως ιδεολογικών προτιμήσεων, υπερτόνιζαν την -κατ' αυτούς- ενωσιακή ετοιμότητα της Λευκωσίας έναντι της ελλαδικής ατολμίας, αλλά και την επιμονή των ελληνοκύπριων στην παραλαβή των SA-2 που ήλπιζαν ότι θα έκαμπτε τις αμερικανικές αντιρρήσεις. Το μικρό κυπριακό πολεμικό ναυτικό συνέχιζε την εντατική του εκπαίδευση στις σοβιετικής κατασκευής τορπιλακάτους του, με ορόσημο την πρώτη εκσφενδόνιση εκπαιδευτικής τορπίλης σε άσκηση, στις 21/4 [695].

Η CIA αποτιμούσε απαξιωτικά στις 22 Απριλίου τόσο την απόφαση των ελληνοκύπριων να άρουν επιλεκτικά τον αποκλεισμό που είχαν επιβάλει στους τουρκοκυπριακούς θύλακες -εξαιρώντας όμως τις τουρκοκυπριακές συνοικίες της Λευκωσίας-, όσο και την ανοχή που επεδείκνυε η τουρκοκυπριακή στρατιωτική ηγεσία («…την έλλειψη αποστροφής προς την παράταση αυτής της πρόκλησης»). Ο τουρκικός Τύπος πρότεινε δυναμικές λύσεις για το σύνολο των διμερών εκκρεμοτήτων. Η Αθήνα από πλευράς της σημείωνε (εμφανώς αντιστρέφοντας τα αίτια με τα αιτιατά) ότι η τουρκική εκστρατεία δηλώσεων και προθέσεων κατά των ρωμιών (είχε εξαγγελθεί η απέλαση 2.000 μελών της Κωνσταντινουπολίτικης κοινότητας) και του Πατριαρχείου, υπονόμευε αποφασιστικά τις ελληνοτουρκικές συνομιλίες για το Κυπριακό [696].

Στις 22-23 Απριλίου μεταδόθηκε η είδηση πως, σύμφωνα με ελληνική στρατιωτική πηγή», είχε ολοκληρωθεί παραλαβή όλων των επί μέρους υποσυστημάτων των S-75, και «αριθμός πυραύλων, … συνεπληρώθη η εγκατάστασίς των και ήδη είναι έτοιμοι προς χρήσιν». Οι πληροφορίες ήταν συγκεχυμένες, πχ η ελληνοκυπριακή *Μάχη* έκανε λόγο για δύο πλοία, ένα σοβιετικό που μετέφερε «προ τινων ημερών» εκατοντάδες πυραύλους (το οποίο μάλιστα φερόταν να είχε υποστεί «απόπειρα νηοψίας» από πολεμικά του 6ου Στόλου, ή, κατ' άλλη εκδοχή, η νηοψία να είχε όντως συμβεί) κι ένα αιγυπτιακό που εκφόρτωσε 70 από αυτούς στη Λεμεσό (όμως η πηγή της ειρηνευτικής δύναμης του ΟΗΕ στην οποία αποδιδόταν η είδηση, είχε αρνηθεί να επιβεβαιώσει σχετικά με το πλοίο που είχε εκφορτώσει κιβώτια «στρατιωτικού ενδιαφέροντος» ότι όντως αυτά περιείχαν πυραύλους). Τα παραπάνω στοιχεία αναμιγνύονταν στην αρθρογραφία των ημερών, μαζί με άλλα για το *Ελένη* που προαναφέρθηκαν, ενώ η Λάρνακα είχε προστεθεί στα λιμάνια όπου «νύκτωρ»

[695] *Απογευματινή*, *Μεσημβρινή*, Τρίτη 20 Απριλίου. *Εθνικός Κήρυξ, Βήμα, Θάρρος*, *Ελευθερία* και *Καθημερινή*, φύλλα Τετάρτης 21 και Πέμπτης 22 Απριλίου. *ΕΘΝΟΣ*, *Αυγή*, *Ελληνικός Βορράς*, Πέμπτη 22 Απριλίου. *ΕΘΝΟΣ,* Παρασκευή 23 Απριλίου, Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σ 81.
[696] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 22/4/1965, (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967639.pdf . *Μεσημβρινή*, 21/4, *Θάρρος*, 22/4, Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σσ 306-308, H. Kosut op cit σ 166.

είχαν εκφορτωθεί εκείνοι οι πύραυλοι των οποίων η παράδοση είχε παρεμποδιστεί το Μάρτιο. Όσο και αν η διαλεύκανση των λεπτομερειών θα ήταν ματαιοπονία ελλείψει πρόσβασης σε πρωτογενές αρχειακό υλικό στρατιωτικής και διπλωματικής προέλευσης, εικάζεται βάσιμα ότι στις 19-20 Απριλίου είχε επιχειρηθεί εκ νέου η παραλαβή κρίσιμων υποσυστημάτων των S-75. Βρετανική εφημερίδα ανέφερε ότι «σύμφωνα με τη RAF» δύο τουρκικά αεριωθούμενα είχαν πετάξει πάνω από τη βορειοανατολική Κύπρο την Πέμπτη 22 Απριλίου, προσπαθώντας να ανακαλύψουν τις θέσεις τους. Γαλλικές κι ελληνοκυπριακές δημοσιογραφικές πηγές προσέθεταν ότι ο Μακάριος «φέρεται δηλώσας ότι 'έχομεν πυραύλους και εκπαιδεύονται Κύπριοι εις τον χειρισμόν των' … [τους πυραύλους] συνώδευσαν εις Κύπρον πολλοί Αιγύπτιοι ειδικοί», όμως «[Κ]ατά τηλεγράφημα εκ Λονδίνου θεωρείται απίθανον εκεί να επραγματοποιήθη εκφόρτωσις πυραύλων εις Κύπρον χωρίς να γίνη αντιληπτή υπό βρετανικών στρατιωτικών αρχών της νήσου». Η *Αυγή*, πιο ενημερωμένη σε αυτό το σημείο, συνέκλινε με τη βρετανική εκτίμηση σημειώνοντας ότι «[Κ]ατά το τελευταίο δεκαπενθήμερο μεταφέρθηκε πραγματικά κάποιο φορτίο πυραύλων, όχι όμως ο βασικός όγκος του οπλισμού αυτού». Το *Βήμα* παρέθεσε πληροφορία με προέλευση την ελληνοκυπριακή *Μάχη* που ισχυριζόταν ότι οι πύραυλοι είχαν μεταφερθεί στην Κύπρο «αεροπορικώς». Ο Γαρουφαλιάς διέψευσε τους τουρκικούς ισχυρισμούς ότι «η Ελλάδα αποστέλλει υλικόν του ΝΑΤΟ εις Κύπρον» και τόνισε ότι το επίμαχο πολεμικό υλικό είχε επιστραφεί στην Ελλάδα. Ο αρχηγός του ΓΕΣ αντιστράτηγος Γεννηματάς επιθεώρησε αιφνιδιαστικά μονάδες στην ελληνική Θράκη «φθάσας μέχρι των ακραίων φυλακίων» [697]. Εντωμεταξύ, στις 23 Απριλίου σημειώθηκαν εκρήξεις στις αποθήκες καυσίμων τσιμεντοβιομηχανίας ελληνικής ιδιοκτησίας, κοντά στη Λεμεσό, που προξένησαν μεγάλη πυρκαγιά. Βάσει των μαρτυριών, διατυπώθηκαν εικασίες πως ίσως επρόκειτο για δολιοφθορά, ακόμη και για καταδρομική ενέργεια με τη συμμετοχή πολεμικών πλοίων άγνωστης εθνικότητας. Σε διπλωματικό επίπεδο, ανακοινώθηκε η επίσκεψη στην Κύπρο του καναδού υπουργού εξωτερικών Paul Martin Sr, ο οποίος αναμενόταν να κομίσει επικαιροποιημένες προτάσεις επίλυσης του Κυπριακού δυτικής έμπνευσης, βραχυπρόθεσμου ορίζοντα και ενάντια στη βούληση των ελληνοκύπριων. Επίσης, κατατέθηκαν από τον ΟΗΕ σκέψεις κατάληψης περιοχών εκατέρωθεν της γραμμής εκεχειρίας στη Λευκωσία, με σκοπό τη μείωση της διακοινοτικής έντασης [698]. Παράλληλα, η Αθήνα πληροφορήθηκε ότι οι τούρκοι είχαν ενδώσει στις καναδικές πιέσεις και είχαν

[697] *Μεσημβρινή*, Πέμπτη 22 Απριλίου. *Αθηναϊκή*, *Απογευματινή*, *Εθνικός Κήρυξ, ΕΘΝΟΣ, Ελληνικός Βορράς*, Παρασκευή 23 Απριλίου. *Ελευθερία, Καθημερινή*, *Εθνικός Κήρυξ, Μεσημβρινή*, Σάββατο 24 Απριλίου. *Βήμα, Αυγή,* Κυριακή 25 Απριλίου.
[698] *Μεσημβρινή*, *Καθημερινή*, *Ελευθερία,* Σάββατο 24 Απριλίου. *Αυγή,* Κυριακή 25 Απριλίου.

δεσμευτεί γραπτώς να μην αξιοποιήσουν σε ελληνοτουρκικές περιπέτειες το καναδικής προέλευσης στρατιωτικό υλικό που χρησιμοποιούσαν και κατόπιν αυτού, οι παραδόσεις ειδικά ανταλλακτικών για τα εκπαιδευτικά αεριωθούμενα, θα επανεκκινούσαν «λίαν προσεχώς». Η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε την τουρκική κατά πόδας, φροντίζοντας πάντως προηγουμένως να διευκρινιστεί μία κρίσιμη λεπτομέρεια (βλ. παρακάτω). Οι καναδοί δήλωσαν επίσης ότι θα επανεξέταζαν με θετική διάθεση τα υπόλοιπα ανοικτά ζητήματα παροχής οικονομικής και υλικής ενίσχυσης των ένοπλων δυνάμεων των δύο χωρών, κατά την επερχόμενη σύνοδο υπουργών άμυνας του ΝΑΤΟ (στο Παρίσι τον Μάιο) [699].

Σε υπόμνημα που συντάχθηκε από το αρμόδιο όργανο του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού και υποβλήθηκε στις 26/4 απευθυνόμενο στην ανώτατη πολιτική ηγεσία του, με τίτλο «Η Ελλάδα συμμετέχει στην ενίσχυση της κυπριακής αεράμυνας» σημειωνόταν μεταξύ άλλων ότι «τις τελευταίες εβδομάδες η ελλαδική κυβέρνηση παρείχε στις ΗΠΑ ρητές διαβεβαιώσεις» σύμφωνα με τις οποίες δεν υφίστατο πλέον πρόβλημα αντιαεροπορικών πυραύλων στην Κύπρο. «Κατ' επανάληψη ο πρωθυπουργός και υπουργός άμυνας της Ελλάδας ενημέρωσαν τον Labouisse ότι ο Μακάριος δεν θα προχωρήσει στην παραλαβή πρόσθετου υλικού της επίμαχης κατηγορίας». Επιπροσθέτως, διαβεβαίωσαν τους αμερικανούς ότι «όλο το προσωπικό των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων, είτε προέλευσης της ΕΒΑ είτε και ευρύτερα πιστοποιημένο στην χρήση πυραυλικών συστημάτων, είχε επαναπατρισθεί και αποκλειόταν να συμμετάσχει είτε στην επάνδρωση πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων είτε στην εκπαίδευση άλλων προσώπων σε αυτά». Οι αμερικανοί ωστόσο ήταν σκεπτικοί, καθώς, όπως σημείωναν, υπήρχαν απτές ενδείξεις περί του αντιθέτου: οι παραδόσεις συνοδευτικού υλικού των S-75 «είτε συνεχίζονταν, είτε επέκειντο, ενώ επίσης, αποσπάσματα ελλαδιτών μονίμων αξιωματικών κι υπαξιωματικών βρίσκονται στην Κύπρο και στην ΗΑΔ με σκοπό την επάνδρωση των συστημάτων. Επιπλέον, η κυπριακή κυβέρνηση φέρεται από αξιόπιστες πηγές να έχει στη διάθεσή της ένα σύνολο 52 αεροσκαφών MiG [χωρίς να κατονομάζεται ο τύπος] σοβιετικής προέλευσης [sic], ευρισκόμενα στη Συρία και στην ΗΑΔ [Αίγυπτο]. Η εθνικότητα των χειριστών αυτών των αεροσκαφών δεν έχει προσδιοριστεί. Ο αμερικανός πρεσβευτής στη Λευκωσία έχει κατ' επανάληψη επισημάνει ότι, παρά τις περί του αντιθέτου συχνές δηλώσεις των ελλαδιτών, ο Μακάριος θα επιμείνει στην υλοποίηση του προγράμματος οικοδόμησης αεράμυνας στο νησί». Στο ίδιο έγγραφο σημειωνόταν ακόμη η υπενθύμιση του Belcher σχετικά με τις

[699] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ 1965, 52/6/1/1: _ 443/22-4-1965 από την ελληνική πρεσβεία στην Ottawa προς τη Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ.

αναγόμενες στις 16 Απριλίου δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου ότι, ελλείψει εγγυήσεων απάλειψης της τουρκικής αεροπορικής απειλής, η κυβέρνησή του θα προχωρούσε στη μεταφορά των SA-2 από την Αίγυπτο, όπου προς το παρόν βρίσκονταν. Το υπόμνημα κατέληγε ότι «οι αδέξιες απόπειρες των ελλαδιτών να αποκρύψουν τη συμμετοχή τους στη συνεχιζόμενη προσπάθεια ενίσχυσης της κυπριακής αντιαεροπορικής άμυνας, προβληματίζουν και εμμέσως συνεισφέρουν στη συντήρηση της κρίσης. Η διπλοπροσωπία αυτή θα μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, πέραν της παρούσας κατάστασης στην Κύπρο. Εκτός αυτού, σε κίνδυνο τίθενται και οι αμερικανοτουρκικές σχέσεις, εφόσον συνεχιστεί η αναβάθμιση της κυπριακής αεράμυνας κατ' αυτόν τον δήθεν μυστικό τρόπο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα έπρεπε να επιτρέψουν στην τουρκική πλευρά να ερμηνεύσει τη σιγή μας ως παροχή διακριτικής έγκρισής μας να ενισχυθεί η κυπριακή αεράμυνα», όπως σημείωνε ο συντάκτης, προφανώς υπονοώντας σε αντίθεση με ό,τι είχε συμβεί κατά τη μεταφορά της ελληνικής μεραρχίας στο νησί [700].

Το βράδυ της ίδιας ημέρας το τουρκικό υπουργικό συμβούλιο συνεδρίασε δύο φορές με κεντρικό θέμα την πολιτική άμυνας και ασφάλειας της χώρας συσχετίζοντάς τες με το Κυπριακό, τη μία από κοινού με το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας. Στις 27 Απριλίου η τουρκική κυβέρνηση εξαπέλυσε ολομέτωπη επίθεση κατά των ελληνοκυπριακών εξοπλισμών, τόσο δυτικής όσο και ανατολικής προέλευσης: ανακοίνωσε την πρόθεσή της να καταγγείλει στα ΝΑΤΟϊκά fora (αλλά και στο Συμβούλιο της Ευρώπης) την παράνομη παρουσία ΝΑΤΟϊκών στρατευμάτων και όπλων (δηλαδή ελλαδικών) στο νησί, ενώ παράλληλα δήλωσε ότι θα διακρίβωνε την ευστάθεια των διαψεύσεων της πρεσβείας της ΕΣΣΔ σχετικά με την αποφυγή παράδοσης σοβιετικών όπλων στην Κυπριακή Δημοκρατία. Η τουρκική πλευρά δήλωνε πως σκόπευε να διαλευκάνει το όλο θέμα ζητώντας αναλυτικές εξηγήσεις από τον σοβιετικό υπουργό εξωτερικών A. Gromyko, ο οποίος θα επισκεπτόταν την Άγκυρα το Μάιο. Οι νέοι προσανατολισμοί στην εξωτερική και αμυντική πολιτικής της Τουρκίας φαίνεται πως αποκρυσταλλώθηκαν κατά τις κρίσιμες συνεδριάσεις των ανώτατων πολιτικών οργάνων λήψης αποφάσεων εκείνων των ημερών. Μάλιστα, ο πρωθυπουργός Ürgüplü απηύθυνε ραδιοφωνικό διάγγελμα για το θέμα [701]. Το Foreign Office, πάντοτε σε εγρήγορση να μην απειληθούν οι αλληλένδετες επιδιώξεις της περί απρόσκοπτης χρήσης των βάσεων στην Κύπρο και των δικαιωμάτων υπερπτήσεων του τουρκικού εναέριου χώρου, εισηγήθηκε στις 27 Απριλίου τη αύξηση της βρετανικής συνδρομής για την παροχή

[700] *NHC-OAB*:RG 38, Subject File 5710, Box 18, Folder: International Relations, Jan-30 Apr 1965, Op-616c/mg, Ser 002534P61, 26 April 1965, απόρρητο υπόμνημα του W. F. Schlech jr, (διευθυντή του τμήματος Πολιτικο-στρατιωτικής πολιτικής του Επιτελικού Γραφείου του αμερικανού Α/ΓΕΝ) προς τον υπουργό των Ναυτικών.

[701] *Καθημερινή*, *Ελληνικός Βορράς*, Τετάρτη 28 Απριλίου.

αναπτυξιακών κονδυλίων στο πλαίσιο του προγράμματος του ΟΟΣΑ για την βοήθεια προς την Τουρκία [702].

Στις 28 Απριλίου ο κύπριος υπουργός οικονομικών Ρ. Σολομίδης τηλεγραφούσε στον Σπ. Κυπριανού που βρισκόταν στην Αθήνα για να τού ζητήσει να υπενθυμίσει στους ελλαδίτες την εκκρεμούσα υλοποίηση της υπόσχεσης του Κ. Καραμανλή η οποία αναγόταν στην περίοδο 1959-60 και αφορούσε στην ενίσχυση της κυπριακής οικονομίας με το ποσό των 7 εκ. κυπριακών λιρών. Ο Σολομίδης ζητούσε από τον Κυπριανού να το πράξει λόγω της υπέρογκης επιβάρυνσης του κρατικού προϋπολογισμού της Κύπρου με τις αμυντικές δαπάνες που συνεπαγόταν η εισηγούμενη από τον Γρίβα αύξηση των ένοπλων δυνάμεων. Σύμφωνα με τον ελληνοκύπριο υπουργό, αν η Αθήνα δεν παρείχε βοήθεια ίση με το 1/3 των αμυντικών δαπανών της Κυπριακής Δημοκρατίας (2 από τα 6 εκ. κυπριακές λίρες δηλαδή), η οικονομία της απειλείτο με «οικονομικήν καθίζησιν» [703]. Την ίδια ημέρα, οι βρετανοί, ενοχλημένοι από τη δημοσιοποίηση στον ελληνοκυπριακό Τύπο πληροφοριών γύρω από την κατάληψη του αεροδρομίου της Λευκωσίας, έστειλαν τον ανώτατο στρατιωτικό διοικητή των βρετανικών βάσεων (πτέραρχο) και τον ύπατο αρμοστή (πρεσβευτή) τους να συσκέφθηκαν με τους Μακάριο και Γρίβα και πέτυχαν να συμφωνήσουν μαζί τους σχετικά με τη διαχείριση του θέματος στη δημόσια σφαίρα: οι ελληνικές δυνάμεις θα παρέμεναν στο αεροδρόμιο, απλώς θα εκκενώνονταν τα φυλάκια που το περιέζωναν (ήταν κατασκευασμένα από τους βρετανούς), με δυνατότητα ωστόσο άμεσης ανακατάληψής τους από ελληνικής πλευράς. Η κατοχή του αεροδρομίου της Λευκωσίας ήταν αυτονόητα στρατηγικής σημασίας, καθώς θα αποτελούσε το μείζον αποθετήριο ενισχύσεων στρατευμάτων κι ελαφρών φορτίων από αέρος για όποιον είχε τον έλεγχό του. Μετά την αποχώρηση των βρετανών από τη σύσκεψη, οι ελληνοκύπριοι ηγέτες συνέχισαν τη διαβούλευση μεταξύ τους. Ο Γρίβας τού υπενθύμισε ότι είχε ζητήσει την αγορά «εκ Ρωσίας» 100 τετράδυμων αντιαεροπορικών πολυβόλων και 4-8 πυροβολαρχιών Α/Α (αντιαεροπορικών πυροβόλων). Ο Μακάριος απάντησε ότι δεν υπήρχε χρόνος για τη σύναψη νέας εξοπλιστικής σύμβασης με τη Μόσχα και φοβόταν ότι οι σοβιετικοί θα κωλυσιεργούσαν να απαντήσουν, ειδικά εν όψει της επίσκεψης του Gromyko στην Τουρκία (τον διαβεβαίωσε ότι «εάν Γκρομύκο ομιλήση εις Τουρκίαν περί ομοσπονδοποιήσεως, τότε 'ούτος [ο Μακάριος] εκδηλωθή σφοδρώς αντισοβιετικός'»). Η σφοδρή πολεμική του Γρίβα κατά του Αρχιεπισκόπου παρουσίαζε ύφεση επειδή, όπως ο Γρίβας υποστήριζε, η ανθενωτική στάση του Μακαρίου είχε μετριαστεί σημαντικά («έχει κάμει στροφήν 180° ») ,

[702] C. Göktepe 2003 op cit σ 176.
[703] Σ. Παπαγεωργίου *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β' σ 337.

σημείωνε όμως πως οι σκληροπυρηνικοί οπαδοί του διατηρούσαν ακέραιες τις απόψεις τους. Ο Γρίβας επιχειρούσε εκείνο το διάστημα συστηματικά να αποσείσει το στερεότυπο του ταραχοποιού που τού αποδιδόταν, περιγράφοντας διά μακρών διάφορες «ειρηνοποιητικές πρωτοβουλίες» που αναλάμβανε, ή κατευναστικές αντιδράσεις του προς τουρκικές – τουρκοκυπριακές προκλήσεις και εμφανίζοντας την ηγεσία της UNFICYP να συμμερίζεται τις απόψεις του. Ενημέρωσε επίσης τον βασιλιά πως, σύμφωνα με όσα τού αποκάλυψε ο Σαμψών, ο Ανδρέας Παπανδρέου σκόπευε να ιδρύσει νέο πολιτικό κόμμα με την ονομασία «Κόμμα Αδεσμεύτων», στο οποίο θα επιδίωκε να συγχωνεύσει την ΕΔΑ κι ότι είχε προσεγγίσει πρόσωπα από την πολιτική σκηνή του Κύπρου με σκοπό να τα εντάξει στο υπό σκέψη κόμμα [704] (ο Ανδρέας ανέλαβε εκ νέου καθήκοντα αναπληρωτή υπουργού συντονισμού στις 29/4, προς μεγάλη ενόχληση των Μητσοτάκη και Στεφανόπουλου εσωκομματικά, αλλά και προς μεγάλη ανησυχία της αμερικανικής πρεσβείας, που προέβλεπε αριστερή στροφή της κυβέρνησης σε θέματα οικονομικής κι εξωτερικής πολιτικής εξαιτίας της εξέλιξης [705]).

Στο ημερήσιο πληροφοριακό της δελτίο της 29ης Απριλίου η CIA επισήμαινε ότι «στον κυπριακό βορρά, οι τουρκοκύπριοι δημιουργούν δυσκολίες στην ειρηνευτική δύναμη του ΟΗΕ» [706]. Εν όψει της επίσκεψης Gromyko στην Άγκυρα τον επόμενο μήνα, ο Μακάριος έστειλε στην Αθήνα τον Κυπριανού για να συσκεφθεί με την ελλαδική κυβέρνηση, πριν μεταβεί και ο ίδιος εκεί, ώστε να αξιολογήσουν μαζί τις ενδεχόμενες συνέπειες επί του Κυπριακού από μία αναβάθμιση των τουρκοσοβιετικών σχέσεων. Η σοβιετική ηγεσία ενέκρινε το ταξίδι του Αρχιεπισκόπου Μόσχας στο νησί, ο οποίος θα παρακολουθούσε τις εκδηλώσεις που είχαν προγραμματιστεί τοπικά για την εβδομάδα Κυπροσοβιετικής φιλίας. Στον ελλαδικό Τύπο τα πρωτοσέλιδα ασχολούνταν με την απαίτηση των τούρκων στρατιωτικών για «άμεσον εισβολήν εις Κύπρον», τις νυχτερινές αποβατικές ασκήσεις της 39ης Μεραρχίας Πεζικού στον περιοχή της Αλεξανδρέττας (ο επίμαχος σχηματισμός υπήρξε ο ένας από τους δύο που συμμετείχαν στην υλοποίηση της εισβολής το 1974, τελούσε υπό εθνική τουρκική διοίκηση -ήταν δηλαδή εκτός ΝΑΤΟ- και παρακολουθείτο στενά από ελληνικής πλευράς [707]), τη διάθεση κονδυλίου για τη συγκρότηση στρατιωτικής δύναμης επίσης υπό εθνική (δηλαδή όχι ΝΑΤΟϊκή) διοίκηση και την ανακοίνωση της επικείμενης καθέλκυσης της πρώτης μοίρας τουρκικών αποβατικών σκαφών που απέδωσε το σχετικό

[704] «Επιστολή (30.4.1965) Γρίβα προς Βασιλέα»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 157-161.
[705] Α. Παπαχελάς op cit σ 167.
[706] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 29/4/1965, (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967651.pdf
[707] Κατάθεση Α. Σημαιοφορρίδη, *Φάκελος Κύπρου* τ. Η΄ op cit σ 27.

εθνικό πρόγραμμα ναυπήγησης. Την 1η Μαΐου ο μέχρι εκείνη την ημέρα πρεσβευτής της Ελλάδας στην Άγκυρα Πούμπουρας φερόταν να είχε αναλάβει να μεταφέρει στην Αθήνα προφορική ρηματική διακοίνωση της Τουρκίας σχετικά με ελληνικές κινήσεις ανατροπής της Συνθήκης της Λωζάννης και αναφορικά με την αξιοπρεπή διαβίωση των τουρκοκύπριων (το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών το διέψευσε), ενώ ο Κωστόπουλος καλούσε τους επιτετραμμένους των πρεσβειών ΗΠΑ και ΗΒ για να τους εκφράσει τις ανησυχίες του ειδικά για τις κινήσεις των τουρκοκύπριων να βελτιώσουν τον δρόμο που συνέδεε του Αγ. Ιλαρίωνα με το χωρίο Τέμπλος, ώστε να επιτρέπεται η ανεμπόδιστη μεταφορά βαρέως πολεμικού υλικού από την ακτή στον κύριο τουρκοκυπριακό θύλακα που βρισκόταν μεταξύ Λευκωσίας και Κερύνειας. Σύμφωνα με την μαρτυρία του διπλωμάτη Χ. Ξανθόπουλου-Παλαμά, την Πρωτομαγιά ο Πούμπουρας κατέθεσε στον Γ. Παπανδρέου την εκτίμηση ότι όλες οι υπάρχουσες ενδείξεις φανέρωναν πως «…οι τουρκικές πολεμικές προπαρασκευές δεν αποτελούσαν εκβιαστική μπλόφα. Είχε ξεσπάσει ανθελληνική υστερία στις μάζες του τουρκικού λαού και η Κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη να δράση. Ο Πρωθυπουργός βαρύθυμος, άκουσε την έκθεση του Πρέσβεως» και αποκάλυψε την πρόθεσή του να εκκινήσει άμεσα διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, με σκοπό την ένωση και παράλληλα αποφεύγοντας μία ελληνοτουρκική σύρραξη, επειδή η μεν άμυνα της Κύπρου ήταν πλέον διασφαλισμένη όπως τον είχαν διαβεβαιώσει ο Μακάριος και ο Γρίβας, ενώ η Ελλάδα εξακολουθούσε να αισθάνεται εκτεθειμένη (προφανώς ειδικά στο ανατολικό Αιγαίο). Στο Καστρί έλαβε χώρα σύσκεψη με τη συμμετοχή των Γ. Παπανδρέου, Στ. Κωστόπουλου και ελλήνων διπλωματών. Θέμα της ήταν η πιθανή συζήτηση του Κυπριακού κατά την επερχόμενη υπουργική σύνοδο του ΝΑΤΟ. Εντωμεταξύ, ο αιγυπτιακός κρατικός ραδιοσταθμός μετέδιδε ότι η Κύπρος είχε πρόσφατα προμηθευτεί βαρύ οπλισμό από την ΗΑΔ, συμπεριλαμβανομένων αντιαεροπορικών πυραύλων. Προειδοποίησε επίσης το διεθνές κοινό του ότι το Κάιρο σκόπευε να παράσχει στην Κύπρο κάθε είδους βοήθεια, προκειμένου η τελευταία να μπορεί να υπερασπιστεί την ακεραιότητά της [708].

Η εισήγηση του Jernegan προς τον υπουργό άμυνας McNamara να αποστείλει μήνυμα στον έλληνα ομόλογό του Γαρουφαλιά εισακούστηκε στις 30 Απριλίου. Ο τελευταίος έλαβε εκείνη την ημέρα επιστολή στην οποία ο έπαινος για την αποτροπή παραλαβής των SA-2 ακολουθείτο από την επισήμανση ότι η εγρήγορση όφειλε να παραμείνει ακέραια, επειδή

[708] *Βήμα*, *ΕΘΝΟΣ,* Πέμπτη 29 Απριλίου. *Αθηναϊκή*, *Αυγή, Ελληνικός Βορράς*, *Μεσημβρινή*, Παρασκευή 30 Απριλίου. *Αυγή, Εθνικός Κήρυξ, Ελευθερία*, Κυριακή 2 Μαΐου 1965 Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς op cit σσ 158-159. Ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς δήλωσε κατηγορηματικά και σε άλλο σημείο των απομνημονευμάτων του (ibid σ 155) ότι το δίμηνο Απριλίου –Μαΐου η ένταση στα ελληνοτουρκικά «έφθασε σε κίνδυνο δυναμικής εκρήξεως».

«φημολογείτο» πως η ελληνοκυπριακή ηγεσία σχεδίαζε να επαναλάβει τις προσπάθειες παραλαβής των πυραύλων [709].

Συνθέτοντας στοιχεία από τις καταθέσεις των Παπατέρπου, Κατσιμήτρου, Σκαρμαλιωράκη και Γαρουφαλιά κατά την διαδικασία που οδήγησε στην δίκη για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ τον Αύγουστο, προέκυπτε η εξής εικόνα: «περί τα τέλη Απριλίου ή αρχάς Μαΐου 1965» ο αμερικανός αεροπορικός ακόλουθος Williams «προσεπάθει να συλλέξη στοιχεία διά τους πυραύλους του Κυπριακού Στρατού, παρ' Αξ[ιωματικ]/κού της Αεροπορίας Σκαρμαλιωράκη», μέσω του επισμηναγού Καρύδα. Ο Αλ. Παπατέρπος (υποδιευθυντής της ΚΥΠ) μετέφερε την πληροφορία και στον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος τού υπέδειξε να συνεννοείται με τον Γαρουφαλιά για το θέμα. Ο τελευταίος υποστήριξε ότι είχε διατάξει «όλας τας Στρατιωτικάς Υπηρεσίας» να αρνούνται την παροχή οποιασδήποτε πληροφορίας και να παραπέμπουν στον ίδιο όποιον επιχειρούσε να τις συλλέξει και προσέθεσε ότι «[Τ]ον διέταξα [τον Παπατέρπου] όπως δώση την ίδιαν απάντησιν και ο ίδιος εις τον Αμερικανόν Ακόλουθον. Έκτοτε το θέμα εκλήσθη διότι απλούστατα η Αμερικανική Πρεσβεία ήλθε εις επαφήν μαζί μου και έδωσα εξηγήσεις ότι δεν είναι δυνατόν να δοθούν στοιχεία αφορώντα μυστικά ξένου Κράτους». Ο Γαρουφαλιάς υποστήριξε επίσης ότι ναι μεν πράγματι η ΚΥΠ παρακολουθούσε την τηλεφωνική γραμμή του Σκαρμαλιωράκη (όπως άλλωστε επιβεβαίωσε και ο Τ. Κατσιμήτρος καθώς ήδη αναφέρθηκε), αλλά πως ό,τι προϊόν υποκλοπών τού είχε επιδειχθεί σχετιζόταν με υποψίες ανάμιξής του σε συνωμοτική οργάνωση με πολιτικούς σκοπούς και όχι «με τους Ρωσικούς πυραύλους. Ούτε ήτο εις θέσιν ο Σκαρμαλιωράκης να δώση την οιανδήποτε πληροφορίαν διά τους Ρωσικούς πυραύλους, οι οποίοι ευρίσκοντο εις Αλεξάνδρειαν. Ακόμη και οι δύο Αξ[ιωματι]/κοί ειδικοί της Αεροπορίας οι οποίοι είχον σταλή εις Αλεξάνδρειαν κατά την άφιξην των πυραύλων, επιστρέψαντες δεν ήσαν εις θέσιν να δώσουν πληροφορίας διά το μυστικόν των Ρωσικών πυραύλων». Ο Σκαρμαλιωράκης υποστήριξε ότι ο αμερικανός σμήναρχος δεν χρειαζόταν να τον προσεγγίσει μέσω του Καρύδα, δεδομένου ότι είχαν και οι ίδιοι (ο Σκαρμαλιωράκης με τον Williams) «φιλίαν» [710]. Ο Γαρουφαλιάς επανέλαβε τα όσα υποστήριξε παραπάνω, στην διάρκεια της δίκης που ξεκίνησε αργότερα, τον Νοέμβριο του 1966 [711].

[709] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σ 162.
[710] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Τουλούπα: κατάθεση Κατσιμήτρου της 25ης Ιουλίου 1965, κατάθεση Γαρουφαλιά της 5ης Αυγούστου 1965, κατάθεση Σκαρμαλιωράκη της 7ης Αυγούστου 1965. Καρύδας και Williams είχαν συνεργαστεί τον Οκτώβριο του 1964 για να μεταφέρουν στον υπαρχηγό της αμερικανικής πρεσβείας Anschuetz συνωμοτικό σχέδιο εν ενεργεία κι απόστρατων αξιωματικών (με την συμμετοχή επίσης του Σκαρμαλιωράκη) και στόχο την ανατροπή της ελληνικής κυβέρνησης, επειδή ίσως συμπήγνυε «λαϊκό μέτωπο»: Α. Παπαχελάς op cit σσ 142-145.
[711] Δ. Χονδροκούκης 1974 op cit σ 302.

Στις 29 Απριλίου, οι αμερικανικές πτήσεις κατασκοπευτικών αεροσκαφών απέδωσαν τις πρώτες απτές ενδείξεις ότι η προετοιμασία για την υποδοχή και την εγκατάσταση των σοβιετικών S-75 επί κυπριακού εδάφους συνεχιζόταν πυρετωδώς. Τα προϊόντα της επόμενης αποστολής, εκείνης της 3ης Μαΐου, όταν αξιολογήθηκαν από το αρμόδιο όργανο «συνιδιοκτησίας» της CIA και του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (το «Εθνικό Κέντρο Ερμηνείας Αεροφωτογραφιών» - NPIC [712], αντίστοιχο προς το Μικτό Αεροφωτογραφικό Κέντρο της Πολεμικής Αεροπορίας), φανέρωσαν την ύπαρξη των εξής υποσυστημάτων σε δασώδη θέση στην ενδοχώρα του νότου, που ισαπέχει σχεδόν μεταξύ Λευκωσίας, Λάρνακας και Λεμεσού: 15 τροχοφόρων φορέων πυραύλων, 3 ή 4 εκτοξευτών πυραύλων με τα ρυμουλκά τους κι ενός χωρίς, πιθανόν τριών κινητών radar τύπου FanSong (ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση) με τους ελκυστήρες τους, ενός κλωβου με τον θάλαμο για τους χειριστές του radar, δύο ακόμη οχημάτων καθώς και μίας ρυμούλκας γεννήτριας (μόνον τα πρώτα ευρήματα είχε καταστεί δυνατό να ταυτοποιηθούν σε πρώτη φάση). Οι αεροφωτογραφίες έφεραν την ένδειξη «στρατόπεδο Κόρνου (Πυργά) [713]». Στις 19 Μαΐου οι πληροφορίες αυτές, δηλαδή το περιεχόμενο των δύο πρώτων απόρρητων σημάτων του NPIC [714], θα αναλύονταν περαιτέρω (βλ. παρακάτω και στο παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων για την αποδεσμευμένη φωτογραφία) .

[712] Σύντομο ιστορικό της ίδρυσης (το 1961) και λειτουργίας του National Photographic Interpretation Center είναι διαδικτυακά προσβάσιμο στον σύνδεσμο της CIA https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2007-featured-story-archive/a-look-back-the-founding-of-npic-1961.html (ανακτήθηκε στις 19/2/2020).

[713] Ο Κόρνος είναι κοινότητα της επαρχίας Λάρνακας, περίπου 27 χλμ δυτικά της πόλης της Λάρνακας και 25 χλμ νοτιοδυτικά της Λευκωσίας. Υφίσταται και άλλη τοποθεσία με την ονομασία Κόρνος στην Κύπρο, αλλά αυτή είναι στα βόρεια του νησιού, ένας λόφος νοτιοδυτικά της Λαπήθου. Τα Πυργά είναι επίσης χωριό, κτισμένο σε υψόμετρο 270 μέτρων, εν μέσω πευκοδάσους. Το χωριό απέχει 23 περίπου χιλιόμετρα από τη Λάρνακα και 30 από την Λευκωσία. Ήταν μικτό χωριό ως το 1963, οπότε οι τουρκοκύπριοι κάτοικοί του το εγκατέλειψαν μαζικά.

[714] Δύο διαδοχικά, απόρρητα σήματα με ταυτότητες: 1965 MAY 19 1835Z και 1849Z (ως εξερχόμενα αντίστοιχα: OUT55769 και OUT55770), με αποστολέα το NPIC/Washington DC και παραλήπτη την αρμόδια υποδιεύθυνση της USAF (κοινοποίηση στις αρμόδιες υποδιευθύνσεις της υπηρεσίας στρατιωτικών πληροφοριών DIA, τον διευθυντή της υπηρεσίας υποκλοπών NSA και την CIA). Αναρτημένα στην ιστοσελίδα της CIA και προσβάσιμα μέσω των αντίστοιχων συνδέσμων ως τεκμήρια: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78B04558A000900030021-7.pdf , https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78B04558A000400160068-7.pdf (ανακτήθηκαν στις 6-11-2019).

Μάιος: ενήλικα και ανήλικα τέκνα

Το θέμα των S-75, κλιμακωμένο ήδη κατά το προηγούμενο δίμηνο στην έκφανση της ολοκλήρωσης της παραλαβής των όπλων από κυπριακής πλευράς, παρέμενε κορυφαίας σημασίας σε ό,τι αφορούσε την ελλαδική του διάσταση, τόσο ως στρατιωτικού απορρήτου, όσο κι εξαιτίας των διπλωματικών περιπλοκών και των πολιτικών του προεκτάσεων.

Στις αρχές Μαΐου αναμενόταν καναδική παρέμβαση σε υψηλό διπλωματικό επίπεδο στο Κυπριακό: ανακοινώθηκε ότι ο υπουργός εξωτερικών Martin θα μετέβαινε στο νησί στις 5 Μαΐου για ξεχωριστές συναντήσεις με την ελληνοκυπριακή και την τουρκοκυπριακή ηγεσία, κομιστής προτάσεων «μεταβατικής» λύσης του Κυπριακού, δυτικής έμπνευσης [715], οι οποίες πάντως έμοιαζαν σε αρκετά σημεία με την «παράδοξη» ενδιάμεση λύση που είχε αναφέρει ο Κ. Γκλύξμπουργκ στον αμερικανό πρεσβευτή τον Ιανουάριο. Το ίδιο διάστημα, Αθήνα κι Άγκυρα συμμορφώθηκαν στην απαίτηση που είχε διατυπώσει η καναδική κυβέρνηση τον Μάρτιο και παρείχαν τις σχετικές γραπτές δεσμεύσεις να περιορίσουν αποκλειστικά για ΝΑΤΟϊκούς σκοπούς την αξιοποίηση του κάθε φύσης πολεμικού υλικού καναδικής προέλευσης που βρισκόταν εντεταγμένο σε υπηρεσία στις ένοπλες δυνάμεις των δύο χωρών. Η αρχική διατύπωση περιοριζόταν να μνημονεύσει την απαγόρευση χρήσης του σε ενδοσυμμαχική (δηλαδή ελληνοτουρκική) στρατιωτική εμπλοκή, χωρίς η ρήτρα να περιλαμβάνει χρήση του κατά μη-μέλους του ΝΑΤΟ, όπως ήταν η Κύπρος. Η Αθήνα είχε πιέσει ώστε τελικά οι προϋποθέσεις επανέναρξης της καναδικής στρατιωτικής βοήθειας προς τις δύο χώρες να επεκταθούν και τελικά να αφορούν *και* την Κυπριακή Δημοκρατία. Η μεταβολή της καναδικής στάσης μετά από την ικανοποίηση των όρων που έθεσε, επιβεβαιώθηκε ανεπίσημα κατά την συνάντηση των μόνιμων Αντιπροσωπειών των Βορειοατλαντικών εταίρων (στις 19/5). Οι καναδοί ζήτησαν από τους έλληνες και τους τούρκους να μην δώσουν ευρεία δημοσιότητα στο όλο θέμα [716]. Η μετ' επιτάσεως αναφορά και η εν γένει σπουδή που επιδείκνυε η ελληνική πλευρά σε ό,τι αφορούσε ειδικά

[715] *Αυγή*, 4 Μαΐου, *Καθημερινή*, 5 Μαΐου 1965.

[716] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: _N1927-16/1-5-1965, N1927-17/3-5-1965 και N1927-18/4-5-65 από Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ προς ΓΕΕΘΑ/Γ΄ΜΕΟ/2, ελληνική πρεσβεία στην Ottawa, _480/6-5-1965, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ ΑΝΤΙ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑΤΟΣ από την ελληνική πρεσβεία στην Ottawa προς τη Δ/νση ΝΑΤΟ, κοινοποίηση: Γραφείο υπουργού, Γ΄, Δ΄ Πολιτική, _2495/141/19-5-1965 από ΜΑ/ΒΑΣ (Παρίσι, Παλαμάς), προς Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Δ΄ Πολιτική.
Επίσης, βλ. τα δύο έγγραφα που ήδη μνημονεύθηκαν, παρεμφερούς περιεχομένου, χωρίς ΑΠ ή παραλήπτη, συντεταγμένα την ίδια ημερομηνία (26-5-1965), με σύνοψη των εξελίξεων του τελευταίου έτους (από το Μάιο του 1964 ως το Μάιο του 1965), το ένα με τίτλο «Καναδική Βοήθεια Μ.Α.Ρ.» και το άλλο ως «Καναδικό τμήμα συμβολής ΝΑΤΟ (1963 και 1964) εις αμυντικάς δαπάνας της Ελλάδος» op cit. Αμφότερα φέρουν την ένδειξη: Β. Υπουργείον Εξωτερικών /ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΝΑΤΟ (Ν1927), το χαρακτηρισμό «Πρόχειρον Σημείωμα» και τη διαβάθμιση «Εμπιστευτικόν».

την επανέναρξη της ροής ανταλλακτικών για τα καναδικής κατασκευής αεριωθούμενα εκπαιδευτικά με τις δυνατότητες εκτέλεσης αποστολών μάχης, για τα T-33 MK III (τα CT-133), αποτελούν ισχυρές ενδείξεις ότι η ΕΒΑ συνέχιζε να στηρίζει στα συγκεκριμένα αεροσκάφη μεγάλο μέρος των σχεδιασμών της για την αντίδραση σε μελλοντικές αποβατικές απειλές από την Τουρκία. Φαίνεται ότι οι επιδόσεις τους σε συνδυασμό με τις μάλλον περιορισμένες απαιτήσεις που είχαν για τις αποπροσγειώσεις τους, τα καθιστούσαν ιδανικά για να αξιοποιηθούν από τα «βοηθητικά αεροδρόμια» που είχαν μυστικά δημιουργηθεί στο νησί, (όπως υπενθυμίζεται ότι αποκάλυψε ο Π. Γαρουφαλιάς) κι αναντικατάστατα από αυτήν την άποψη˙ επομένως, κατά πάσα πιθανότητα η Αθήνα προσχεδίαζε να παρασπονδήσει προς τους καναδούς. Μόνον έτσι μπορεί να ερμηνευθεί η κατ' εξακολούθηση μνεία των καναδικών T-33 σε πλειάδα εγγράφων της αλληλογραφίας του ΥΠΕΞ (με κύρια ενδιαφερόμενα μέρη το ΓΕΕΘΑ και την ΕΒΑ). Αφετέρου, αξίζει να σημειωθεί ότι έξι μήνες αργότερα, την καναδική στάση μιμήθηκαν οι αμερικανοί και οι δυτικογερμανοί (βλ. παρακάτω). Έλληνες και τούρκοι αναπόφευκτα υπέκυψαν και τότε. Εφόσον, εκτός «μικρών παρεκκλίσεων» (όπως με την εικαζόμενη ελληνική, σχετικά με τα καναδικά CT-133, η οποία υπαγορευόταν εν πολλοίς από επιχειρησιακής φύσης σκεπτικά), η Αθήνα και η Άγκυρα σκόπευαν να τηρήσουν τις δεσμεύσεις τους, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα: α) ότι η υιοθέτηση της καναδικής σκέψης από την Βόννη (χλιαρά) και κυρίως την Washington μάλλον δεν ήταν προσχηματική, β) εξηγείται κατ' αυτόν τον τρόπο η γενική ελληνοτουρκική απροθυμία, που άρχισε να παρατηρείται λίγο αργότερα και εμφανώς διήρκεσε μέχρι του 1974, να εμπλέξουν άμεσα τις εξοπλισμένες με αμερικανικής κατασκευής (αλλά αμερικανικής και δυτικογερμανικής προέλευσης) πολεμικό υλικό ένοπλες δυνάμεις τους στην μεταξύ τους διένεξη, ακόμη και τα υπό εθνική διοίκηση (και χρηματοδότηση) τμήματα αυτών. Γι' αυτό εξάλλου, γ) παρά τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι εθνικές οικονομίες των δύο χωρών, αμφότερες στράφηκαν σταδιακά στην πρόσκτηση πολεμικού υλικού μέσω αγορών (η Ελλάδα από την Γαλλία, που ουδέποτε πρόβαλε αντιρρήσεις ή προσκόμματα στην χρήση τους) κι εγχώριων κατασκευών (βλ. ειδικά το τουρκικό πρόγραμμα ναυπήγησης αποβατικών σκαφών), ώστε να καταστεί δυνατή η υπέρβαση των περιορισμών που αντιμετώπιζαν ακόμη και για την χρήση των μεταχειρισμένων οπλικών συστημάτων τα οποία ενέτασσαν μαζικά μέσω αγορών έναντι συμβολικού τιμήματος (ουσιαστικά επρόκειτο για παραχωρήσεις) οι δύο χώρες το 1964-65, πρωτίστως από την Δυτ. Γερμανία. Η γενική αρχή που διέπει την όλη διαδικασία είναι: οι πλευρές που δωρίζουν το υλικό έχουν τον κύριο λόγο στη χρήση του, είτε άμεσα (νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα), είτε έμμεσα (πολιτικοοικονομικές πιέσεις, embargo στην τεχνική

υποστήριξη). Αυτή ωστόσο ήταν παράμετρος που θα συνειδητοποιείτο συν τω χρόνω, από πλευράς Αθήνας κι Άγκυρας. Εκείνο που προείχε για τις δύο χώρες κατά την πρώτη διετία της ελληνοτουρκικής κρίσης (το 1964-65), ήταν η απόκτηση όπλων που να μην έχουν δωριστεί άμεσα από τις ΗΠΑ στο πλαίσιο των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας (MAP) και για ΝΑΤΟϊκούς αποκλειστικά σκοπούς. Η ισραηλινή εξαίρεση της ακώλυτης αξιοποίησης των όπλων που αποκτούσε, ανεξαρτήτως προέλευσης και μεθόδου, (βλ. Παραρτηματικό Κεφάλαιο) κατέστη δυνατή για συγκεκριμένους λόγους που εκτίθενται εκεί.

Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις βρίσκονταν στο στάδιο συγκρότησης δεύτερου σχηματισμού υπό εθνική διοίκηση, επιπέδου μεραρχίας, που θα συνέδραμε την 39η Μεραρχία σε τυχόν απόβαση με στόχο την Κύπρο. Οι τούρκοι αναζητούσαν υλικό γι' αυτήν και για τις μονάδες υποστήριξης των δύο μεραρχιών, ενώ παράλληλα ανακοίνωσαν ότι προετοιμάζονταν για ελληνοτουρκικό πόλεμο και ανταλλαγή πληθυσμών, απέλαση του Πατριάρχη κλπ. Η Άγκυρα εξέφρασε επίσης την δυσαρέσκειά της για την συνέχιση της εξοπλιστικής αρωγής της Μόσχας προς την Λευκωσία, ενώ είχε ήδη ανακοινωθεί η ημερομηνία της επίσκεψης του σοβιετικού υπουργού εξωτερικών Α. Gromyko στην Τουρκία. Από τον αθηναϊκό Τύπο, η προσκείμενη στον Κ. Μητσοτάκη *Ελευθερία* του Π. Κόκκα υποστήριξε ότι η εγρήγορση των τούρκων στρατιωτικών και η «αδημονία προς ανάληψιν αποφασιστικής δράσεως εις το Κυπριακόν» θα μπορούσε να αποδοθεί στο άγχος τους μήπως τυχόν οι σοβιετικοί πύραυλοι εντάσσονταν τελικά στο κυπριακό οπλοστάσιο, οπότε, αργά ή γρήγορα θα κηρύσσονταν επιχειρησιακοί και κατ' αυτόν τον τρόπο θα ήταν δύσκολη μέχρι αδύνατη η επέμβαση της πολεμικής τους αεροπορίας στο εξής. Η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία της Ελλάδας και των στρατευμάτων που βρίσκονταν στην Κύπρο συνεδρίασε στην Αθήνα στις 5 Μαΐου. Την ίδια ημέρα κατέφθασε στην Αθήνα δυτικογερμανός στρατηγός, για εξετάσει μεταξύ άλλων την πορεία υλοποίησης της διμερούς στρατιωτικής συνεργασίας. Η τουρκική κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της να εκπονήσει μεθοδικά και να υλοποιήσει μείζον πρόγραμμα ισχυροποίησης του ναυτικού της χώρας μέσω εράνου και επέκτασης της ναυπηγικής υποδομής στο ναύσταθμο του Gölcük [717]. Το τελευταίο αυτό θέμα, είχε ως εξής: Στις 29-30 Απριλίου και την 1η Μαΐου, ο δημοσιογράφος Y. Çetiner δημοσίευσε μεγάλο άρθρο σε τρεις συνέχειες, στην μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδα των Κεμαλικών *Cumhuriyet*, στο οποίο διατεινόταν ότι η αμερικανική στρατιωτική βοήθεια ήταν μονόπλευρη στο ναυτικό της σκέλος κι ευνοούσε κατάφωρα τους έλληνες εις βάρος των τούρκων. Το άρθρο περιείχε

[717] *Ελευθερία*, φύλλα 2ας και 5ης Μαΐου, *Μεσημβρινή*, 3 Μαΐου, *Εθνικός Κήρυξ, Αυγή*, *Απογευματινή*, *Καθημερινή*, φύλλα 4ης και 5ης Μαΐου 1965, G. S. Harris 1972 op cit σ 152.

σημαντικές ανακρίβειες (υποστήριζε λχ πως τα στελέχη του ΒΝ είχαν σταθεί ανίκανα να αξιοποιήσουν εξελιγμένα υποβρύχια που υποτίθεται ότι προσέφεραν μεταχειρισμένα οι ΗΠΑ κι αντ' αυτού παρέλαβαν σκάφη επιφανείας ανθυποβρυχιακών αποστολών). Μετά από μία ανασκόπηση του ιστορικού της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία με έμφαση στους επίμαχους ποιοτικούς δείκτες (ότι από το 1948 που ξεκίνησε, διοχετευόταν σε ποσοστό 60% στον στρατό, 30% στην αεροπορία και μόλις 10% στο ναυτικό, πως μετά το 1954 και την παραχώρηση 4 σχετικά σύγχρονων μεταχειρισμένων αντιτορπιλικών και 10 υποβρυχίων, οι ΗΠΑ είχαν πρακτικά διακόψει την αναβάθμιση του TDK -του τουρκικού πολεμικού ναυτικού- σε κύριες μονάδες μάχης) και μία σύγκριση με την Ελλάδα (ότι «μόνον την τελευταία πενταετία τα υπερατλαντικά δώρα προς το ΒΝ περιελάμβαναν 6 αντιτορπιλικά και 9 πλοία υποστήριξης αποβάσεων, ενώ προς το TDK περιοριζόταν στην παραχώρηση ναρκαλιευτικών»), κατέληγε στο βασικό παράπονο, ότι δηλαδή οι αμερικανοί διόγκωναν τον αποβατικό στόλο των ελλήνων (με πλοία του οποίου είχαν μεταφερθεί παράνομα τα επιπλέον ελλαδικά στρατεύματα στην Κύπρο, το προηγούμενο καλοκαίρι, όπως σημείωνε χαρακτηριστικά), ενώ την ίδια στιγμή απέφευγαν να παραδώσουν ομοιότυπα πλοία στους τούρκους ˙ «η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι ήταν η μεταβίβαση 44 αποβατικών ακάτων στο ΒΝ, αν και το TDK είχε προηγουμένως αιτηθεί εκείνο την απόκτησή τους». Σημειωνόταν επίσης ότι η αποστολή Bonesteel είχε γίνει αποδέκτης αυτών των παραπόνων όταν επισκέφθηκε την Τουρκία και συνομίλησε με την πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της χώρας. Το μεγάλο άρθρο έθιγε παράλληλα το ζήτημα των αμερικανικών βάσεων επί τουρκικού εδάφους, υποστηρίζοντας ότι οι ΗΠΑ όφειλαν στην Τουρκία περί τα 200 εκ.$ επειδή δεν πλήρωναν ενοίκιο γι' αυτές (εν αντιθέσει με την πρακτική που είχαν υιοθετήσει απέναντι στην Γαλλία). Το συνολικό χρέος των ΗΠΑ προς την Τουρκία όμως ανερχόταν στα 350 εκ. $, εφόσον συνυπολογιζόταν το ποσοστό της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας που κατέληγε στην μισθοδοσία και τις ποικίλες άλλες έμμεσες αποδοχές, αποζημιώσεις κλπ της Αποστολής των αμερικανών Συμβούλων (το προσωπικό της οποίας αριθμούσε 19.500 άτομα εκείνη την στιγμή, κατά τον δημοσιογράφο). Το διά ταύτα των κειμένων του Y. Çetiner ήταν ότι καθιστούσε υπεύθυνες τις ΗΠΑ για την ανατροπή της ναυτικής ισορροπίας στο Αιγαίο προς όφελος της Ελλάδας. Το εκτεταμένο άρθρο είχε αξιοσημείωτη απήχηση στην τουρκική κοινή γνώμη, οπότε η διεύθυνση της *Cumhuriyet* ξεκίνησε δημόσια εκστρατεία ενίσχυσης του TDK, η οποία απέδωσε εντυπωσιακούς καρπούς: αυθόρμητες δωρεές από υψηλόβαθμους κρατικούς αξιωματούχους και πολυάριθμους πολίτες, προερχόμενους εξίσου από τις τάξεις των διακεκριμένων μεγάλης οικονομικής επιφάνειας και των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Το

επιδραστικό άρθρο και η επακόλουθη κίνηση της εφημερίδας, με την σειρά τους αποτέλεσαν παράγοντες πίεσης προς την κυβέρνηση να λάβει μέτρα. Πράγματι, σύντομα ιδρύθηκε «Εθνική Λέσχη Ενίσχυσης του Ναυτικού» (Donanma Cemiyeti), στα πρότυπα ανάλογης κίνησης των αρχών του αιώνα (ανάλογη του Ταμείου Εθνικού Στόλου -ΤΕΣ- στην Ελλάδα). Σύνοψη του άρθρου του Çetiner δημοσιεύθηκε αργότερα (τον Αύγουστο) στα αγγλικά, στην μηναία επισκόπηση του διεθνούς Τύπου της επιθεώρησης *Atlas*, που είχε ως επί το πλείστον διπλωματικό αναγνωστικό κοινό ανά την υφήλιο [718].

Η άλλη όψη του νομίσματος ήταν ότι α) είχε εκπονηθεί «εθνικό ναυτικό πρόγραμμα» από ελληνικής πλευράς, του οποίου η θεμελιώδης ιδιοτυπία ήταν ότι βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην έγκρισή του από το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ, προκειμένου εν συνεχεία να υλοποιηθεί μέσω των ανάλογων υπερατλαντικών δωρεών [719],

[718] *Atlas: The Magazine of the World Press*, vol 10 no 2, 1965, σσ 107-108. Ο τίτλος που είχε δοθεί στην μεταφρασμένη σύνοψη του άρθρου από τον ανώνυμο ερανιστή ήταν: «Tukey turns Anti-American». Επίσης: Y. Emre, *THE EMERGENCE OF SOCIAL DEMOCRACY IN TURKEY /The Left and the transformation of the Republican People' s Party*, London – N. York: I. B. Tauris, 2014, σ 190.

[719] Από το 1956 καταβαλλόταν προσπάθεια να πειστεί το ΝΑΤΟ να εγκρίνει ένα ελληνικό Ναυτικό Πρόγραμμα, στο οποίο να συζευχθούν οι εθνικές με τις συμμαχικές ανάγκες, το έθεσε μάλιστα υπ' όψη της JUSMAGG, η οποία τοποθετήθηκε εγγράφως στις 31 Ιουλίου. Σύμφωνα με τα ελληνικά αιτήματα όπως αποτυπώθηκαν οριστικά το 1957, το ΒΝ έπρεπε να διαθέτει 10 αντιτορπιλικά μάχης και 8 συνοδείας (το Ανώτατο Στρατηγείο Συμμαχικών Δυνάμεων της Συμμαχικής Διοίκησης Ευρώπης SHAPE αντιπρότεινε την ύπαρξη 12 αντιτορπιλικών συνοδείας). Κατά τα άλλα, συνέπιπταν γενικά οι απόψεις των δύο πλευρών αναφορικά με τον αριθμό των υποβρυχίων (4), των περιπολικών (6), των ναρκοθέτιδων (2) και των πλοίων αποβάσεων (12), ενώ διαφοροποιήσεις σημειώνονταν σε ορισμένες επιμέρους κατηγορίες: οι έλληνες ζητούσαν 12 (έναντι 9 που προέβλεπε το ΝΑΤΟ) αρματαγωγά, αλλά και τορπιλακάτους, αεροσκάφη ναυτικής συνεργασίας και διπλάσια ναρκαλιευτικά (24 έναντι της ΝΑΤΟϊκής πρόβλεψης για 12, επειδή υπήρχε η πικρή εμπειρία της πολύχρονης και με φόρο αίματος εκκαθάρισης των ελληνικών θαλασσών από τα εκτεταμένα ναρκοπέδια που είχαν ποντιστεί στην διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου). Η απόκτηση ειδικά αεροσκαφών ναυτικής συνεργασίας, δηλαδή των άριστων μέσων διεξαγωγής σύγχρονου ανθυποβρυχιακού αγώνα, υπήρξε ελληνικός ευσεβής πόθος από το 1951 και λόγω της εμπειρίας που είχε συσσωρευτεί από την χρήση τους προπολεμικά ακόμη, όμως αποκρουόταν σταθερά από αμερικανικής πλευράς, η οποία θα χρηματοδοτούσε την τυχόν απόκτησή τους. Για την ακρίβεια, ο τότε επικεφαλής της JUSMAGG υποστράτηγος R. E. Jenkins το είχε θέσει ως εξής: αν οι έλληνες ήθελαν οπωσδήποτε να αποκτήσουν πτητικά μέσα της επίμαχης κατηγορίας, θα έπρεπε να επιλέξουν μεταξύ της χρηματοδότησης της αγοράς τους με εθνικούς πόρους ή της περικοπής παραχώρησης πλοίων επιφανείας από τα αμερικανικά πλεονάσματα: ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ. 32, 1/6/1951, σσ 4-5. Αυτή παρέμεινε η αμερικανική θέση επί του ζητήματος και αργότερα: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ. 6, 21/3/1958, σ 3. Το ίδιο ίσχυε και για τις τορπιλακάτους (βλ. αναλυτικά σχόλια επ' αυτού παρακάτω). Οι έλληνες παραδέχονταν ότι επιδίωκαν να πείσουν την συμμαχία σχετικά με την σκοπιμότητα υιοθέτησης του εθνικού προγράμματος, ως ΝΑΤΟϊκού, ομολογούσαν όμως ταυτόχρονα πως «[Δ]ιά την υλοποίησιν του Προγράμματος μόνη πηγή είναι η M.D.A.P. [τα αμερικανικά προγράμματα αμοιβαίας αμυντικής βοήθειας που συνεποπτεύονταν από τα υπουργεία εξωτερικών, άμυνας και την Διεύθυνση Οικονομικής Συνεργασίας. Τα MDAP ήταν δημιούργημα του 1950, που γεφύρωναν το Σχέδιο Marshall με τον Νόμο περί Αμοιβαίας Ασφάλειας -Mutual Security Act- του 1951, αλλά η βραχυγραφία παρέμεινε σε χρήση, εννοώντας την αμερικανική στρατιωτική βοήθεια]

μέσω των συστάσεων του ΝΑΤΟ, της JUSMAGG και γενικώς του Αμερικανικού Ναυτικού». Ακόμη, προσπαθούσαν με αυτοσχεδιασμούς να συντηρήσουν μία παράλληλη δομή επισκευών-υποστήριξης των πλοίων μέσω ιδιωτικών ναυπηγείων και προσλήψεων-απολύσεων-επαναπροσλήψεων πολιτικού προσωπικού, αλλά και να επιλύσουν το ευρύτερο πρόβλημα της επάνδρωσης μέσω της αύξησης της θητείας των στρατεύσιμων. Το 1958 οι αμερικανοί πρότειναν την διαγραφή αρκετών από τα παλαιότερα πλοία και την μεταφορά τους στην εφεδρεία, για να μην χρηματοδοτούνται από το ναυτικό πρόγραμμα (επικαλέστηκαν ότι αυτή η πρακτική ακολουθείτο και από το USN). Επίσης, ο επικεφαλής της αμερικανικής ναυτικής αποστολής (A.A.N.A.) πλοίαρχος Russell τάχθηκε κατηγορηματικά υπέρ της απόσυρσης του ελαφρού καταδρομικού «*ΕΛΛΗ ΙΙ*» (του πρώην ιταλικού "*EUGENIO DI SAVOIA*", της μεγαλύτερης μονάδας επιφανείας του ΒΝ και πλοίου υπό ελληνική ιδιοκτησία) αναφέροντας ότι «τούτο δεν έχει θέσιν εις το Ν[αυτικό] Πρόγραμμα, ούτε προβλέπεται συντήρησις ή ενίσχυσίς του από Αμερικανικής πλευράς», παρόλο που η ελληνική ηγεσία υποστήριζε από το προηγούμενο έτος ότι «πάντες επείσθησαν ότι δεν πρέπει να εγκαταληφθή»: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ. 27, 28/11/1957, σσ 2-6, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'αριθμ. 6, 21/3/1958, σσ 2-3. Τον Απρίλιο του 1959 το όλο θέμα εξετάστηκε εκτενώς και στο πλήρες φάσμα του ως αντικείμενο συζήτησης με τίτλο «Σχέδιον Πρωτεύοντος Ναυτικού Προγράμματος 1959-1963», παρουσία πάντοτε του A.A.N.A. (ήταν πλέον ο πλοίαρχος O. Scherini). Ως δεδομένα συμπεριλήφθηκαν οι εθνικές ανάγκες και οικονομικές δυνατότητες, οι υποχρεώσεις έναντι του ΝΑΤΟ βάσει του Σχεδίου Ελάχιστων Απαιτήσεων MC 70, οι συστάσεις της συμμαχίας, οι απόψεις της JUSMAGG, ο ψηφισμένος από την αμερικανική Γερουσία νόμος περί δανεισμού πλοίων και η επιτακτική χρεία αντικατάστασης όσων πλοίων θα μετέπιπταν στο status «πεπαλαιωμένα» μέχρι το 1963. Διευκρινιζόταν ότι «Όταν ομιλούμεν περί ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ εννοούμεν την συνισταμένην δύο στενώς μεν συνδεδεμένων προγραμμάτων [κεφαλαία και υπογράμμιση στο πρωτότυπο], αλλά σαφώς διαχωρισμένων εις ό,τι αφορά την υλοποίησίν των, ήτοι (α) Ναυτικού Προγράμματος ΝΑΤΟ και (β) Εθνικού Ναυτικού Προγράμματος». Αποσαφηνιζόταν ότι πρώτο χρηματοδοτείτο από τα MDAP και αφορούσε «τα υποστηριζόμενα υπό JUSMAG πλοία διά τα οποία όμως διατίθενται και συμπληρωματικαί πιστώσεις εκ του Εθνικού προϋπολογισμού», ενώ το δεύτερο αναφερόταν στα σκάφη «τα ουδόλως υποστηριζόμενα υπό MDAP και αποσκοπεί εις την καλυτέραν δυνατήν χρησιμοποίησιν των πιστώσεων του προϋπολογισμού ίνα εν τω μέτρω του δυνατού συμπληρωθή το πρόγραμμα ΝΑΤΟ προς εκπλήρωσιν των Εθνικών μας απαιτήσεων». Σχετικά με τις κύριες μονάδες μάχης ήταν υπό παραλαβή από τις ΗΠΑ τα 4 αντιτορπιλικά κλάσης Fletcher τα οποία, μαζί με όσα ακόμη της ίδιας κλάσης αποκτούνταν και με τα 2 υπάρχοντα κλάσης Livermore (τα *ΝΙΚΗ* και *ΔΟΞΑ*), θα συγκροτούσαν τον κορμό των πιο σύγχρονων και αξιόμαχων πλοίων (ως Livermore εννοείται η κλάση που μεταγενέστερα κωδικοποιήθηκε ως Benson-Gleaves. Το τουρκικό πολεμικό ναυτικό είχε παραλάβει 4 τέτοια πρώτο, το 1949). Επειδή πάντως οι έλληνες χαρακτήριζαν τα Livermore «Συνοδείας», σκόπευαν να αιτηθούν τον δανεισμό δύο ακόμη Fletcher. Αμερικανικής προέλευσης ήταν επίσης τα 4 αντιτορπιλικά συνοδείας κλάσης Cannon που υπηρετούσαν στο ΒΝ από το 1951 μαζί με τα Livermore και τα δύο υποβρύχια, ενώ και θα διεκδικείτο η παράδοση άλλων δύο υποβρυχίων (βλ. παρακάτω). Τα βρετανικής προέλευσης 8 αντιτορπιλικά HUNT επρόκειτο να επιστραφούν (τα 5 άμεσα και τα τελευταία 3 ως το 1963). Για τα περιπολικά δεν προβλεπόταν αντικατάσταση την επόμενη 4ετία, επειδή, αν και κάποιας ηλικίας, είχαν περάσει από γενική επισκευή πρόσφατα. Ούτε για τις υπάρχουσες δύο ναρκοθέτιδες σημειωνόταν κάποιο ειδικό σχόλιο, καθώς ήταν σε καλή κατάσταση. Αρκετά από τα αρματαγωγά ήταν «λίαν πεπαλαιωμένα και εφθαρμένα», αλλά είχε προγραμματιστεί η ανανέωση μέσω αντικατάστασης από νεώτερα. Κατά τα λοιπά ο στόλος μεταφορών κι αποβάσεων ήταν επαρκής αριθμητικά και ποιοτικά. Σχετικά με τα ναρκαλιευτικά συνέχισε να είναι ζητούμενο ο διπλασιασμός τους σχεδόν (το 1958 ήταν 14, ενώ κρινόταν ότι χρειάζονταν 24), αλλά και η αντικατάσταση των περισσότερων από τα υπηρετούντα, καθώς η κατάσταση όλων χαρακτηριζόταν «μετριωτάτη». Για το *ΕΛΛΗ* (το μοναδικό εθνικής ιδιοκτησίας και χρηματοδότησης) σημειωνόταν «ουδεμία προβολή απαιτήσεων συγχρονισμού προς ΝΑΤΟ ή JUSMAG να ανακινηθή», αλλά να καταβληθούν προσπάθειες αύξησης των αντιαεροπορικών του δυνατοτήτων μέσω της εγκατάστασης «μικρών κατευθυνομένων βλημάτων» (αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος –πιθανόν έχοντας κατά νου την ανάλογη ιταλική πρωτοβουλία εξοπλισμού του όμοιας κλάσης *Giuseppe Garibaldi* με αμερικανικούς αντιαεροπορικούς πυραύλους τύπου RIM-2 Terrier που υλοποιείτο εκείνη την εποχή). Σχετικά με τα υποβρύχια, συζητήθηκε η ανάγκη ύπαρξης κι επαύξησης της δύναμης τους σε αριθμό

β) οι αμερικανοί άσκησαν μεγάλες και αποτελεσματικές πιέσεις για την αντικατάσταση των βρετανικής πρόελευσης πλοίων. Ανεξαρτήτως του αν επρόκειτο για πλοία δανεικά, παλιά και φθαρμένα, αφετέρου, ήταν εύχρηστα, εύκολα στην συντήρηση και απαραίτητα για την υλοποίηση των αποστολών που έπρεπε να φέρει σε πέρας το ΒΝ στο πλαίσιο των ΝΑΤΟϊκών του αποστολών [720],

---

και ποιότητα για να μην χάσει επαφή το Ναυτικό με αυτόν τον τύπο μονάδων μάχης καθώς επίσης κι επειδή το υπαγόρευαν οι τεχνολογικές εξελίξεις διεθνώς και η διαμόρφωση του Αιγαίου (για να φτάσουν σε αυτή τη συναινετική διατύπωση τα μέλη του ΑΝΣ, μεσολάβησαν πολλά μεταξύ των προκατόχων τους, που εκτίθενται αμέσως παρακάτω, κυρίως όμως εδράστηκε στην ανάθεση συμμαχικών αποστολών εντός της Μαύρης Θάλασσας *και* σε ελληνικά υποβρύχια). Η επάνδρωση των πλοίων για τις ΝΑΤΟϊκές αποστολές προβλεπόταν σταθερά υψηλότερη απ' ό,τι εκείνων για τις εθνικές, ένα αναπόφευκτο παρεπόμενο του γεγονότος ότι η συντριπτική πλειοψηφία των πλοίων που απαριθμήθηκαν παραπάνω (πρακτικά, το σύνολο των μονάδων μάχης), χρηματοδοτούνταν για την λειτουργία τους κυρίως μέσω των MDAP. Το SHAPE μάλιστα, προχωρούσε διαρκώς σε συστάσεις επ' αυτού. Όπως αποδείχθηκε στην πράξη, οι αμερικανοί συνέχισαν να προτάσσουν την ανάγκη ανταπόκρισης του ΒΝ στις δικές τους προτεραιότητες: εκείνο που βεβαιωμένα σκόπευαν το 1959, ήταν η παραχώρηση ενός πετρελαιοφόρου και 4 αρματαγωγών, ενώ αποφασίστηκε η αγορά ενός ακόμη μικρού πετρελαιοφόρου, βρετανικής προέλευσης, που ήδη χρησιμοποιείτο. Η ηγεσία του ΒΝ συνέχισε να προβάλει την πρόθεση διατήρησης του *ΕΛΛΗ* την επόμενη διετία, αποσκοπώντας να το αξιοποιήσει είτε επιχειρησιακά (εφόσον εκσυγχρονιζόταν, ως επίκεντρο ομάδας μάχης), είτε ως διαπραγματευτικού «όπλου» (αιτούμενη την αντικατάστασή του με πρόσθετα δανεικά αντιτορπιλικά, ακόμη και εξοπλισμένα με αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα). Η έμφαση δινόταν στην δεύτερη εκδοχή, δεδομένου ότι ήταν πλοίο με απαγορευτικά υψηλές απαιτήσεις επάνδρωσης και αρκετά ακριβό στο λειτουργικό του κόστος, επομένως η διατήρησή του μεσοπρόθεσμα ήταν εκτός των τρεχουσών ελληνικών δυνατοτήτων. Συν το χρόνω, οι ελληνικές επιθυμίες προσέκρουαν στις περικοπές των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας, οι οποίες για τα συμμαχικά ναυτικά των ΗΠΑ άρχισαν να αποτυπώνονται στις σχετικές αναθεωρήσεις ήδη από τα μέσα του 1961: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 9, 3/4/1959, σσ 1-12, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 15, 19/6/1959, σ 2, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 3, 17/1/1961, σσ 6-7, 11, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 21, 25/7/1961, σ 3, *NHC-OAB*: RG 38, Folder 4002 (Loans, Aids & Transfers, MAP, Jan.-Jun.1961), Box 5, Op-631G, 1 May 1961, τίτλος υπομνήματος: «Πρόβλημα: η απαρχαίωση μονάδων του ελληνικού βασιλικού ναυτικού».

[720] Το 1958 οι έλληνες ήθελαν να διατηρήσουν ενεργά και τα οκτώ παλιά αντιτορπιλικά τύπου HUNT (είχαν επισκευαστεί 6 κι εκσυγχρονιστεί στοιχειωδώς τα 3 από αυτά), αλλά φοβούνταν ότι θα υποχρεώνονταν σύντομα να αρχίσουν να τα αποσύρουν, αν οι ΗΠΑ έθεταν ως προϋπόθεση παράδοσης πρόσθετων αμερικανικών αντιτορπιλικών την απόσυρση των βρετανικών. Το ΒΝ υποχώρησε σταδιακά στις αμερικανικές (με ΝΑΤΟϊκό μανδύα) απαιτήσεις, εγκρίνοντας την αποσύρση των δύο πρώτων HUNT τον Δεκέμβριο. Το 1961 αποφασίστηκε ο παροπλισμός, η επιστροφή ή η εκποίηση τριών αρματαγωγών, μίας κορβέτας και πέντε «Ταχύπλοων Αμύνης Λιμένων» του τύπου HDML (μικρών παράκτιων περιπολικών), όλων βρετανικής προέλευσης. Το ίδιο έτος, ανταποκρινόμενες στις διαρκείς ελληνικές πιέσεις, οι ΗΠΑ αποφάσισαν την ταχεία επισκευή, παράδοση (επί δανεισμώ πάντοτε) κι εκπαίδευση πληρωμάτων δύο ακόμη αντιτορπιλικών Fletcher (των *ΘΥΕΛΛΑ* και *ΝΑΥΑΡΙΝΟΝ*), τα οποία επρόκειτο να προστεθούν στα υπάρχοντα 4 ομοιότυπα του ΒΝ (ήταν οι κύριες μονάδες επιφανείας του ΒΝ επί μία 15ετία). Για την ολοκλήρωση της διαδικασίας, «[Π]ροϋποθέσεις από αμερικανικής πλευράς αίτινες θα τεθούν υπό Αμερικανικής Αποστολής εν Ελλάδι ως κατωτέρω: Επιστροφή δύο HUNT / Ουχί αύξησις οροφής προσωπικού / Ουχί αύξησις βοηθείας εθνικής αμύνης (DEFENSE SUPPORT)». Η επιστροφή των τελευταίων τριών HUNT επισπεύστηκε σις αρχές του 1962, λόγω των οικονομικών περικοπών εκείνου του έτους και της κακής κατάστασης στην οποία βρίσκονταν πια τα σκάφη και οι μηχανές των πλοίων. Πρώτα αποσύρθηκαν τα *ΑΣΤΙΓΞ* και *ΑΔΡΙΑΣ*: *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ'

γ) οι ΗΠΑ τήρησαν σε γενικές γραμμές τις ισορροπίες στην παροχή κύριων μονάδων μάχης προς τους επίμαχους τοπικούς δύο συμμάχους τους καθ' όλη την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, λαμβάνοντας υπ' όψιν τόσο τις ποιοτικές επιχειρησιακές παραμέτρους (είδη

αριθμ. 22, 25/7/1958, σσ 13-15, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 41, 5/12/1958, σσ 6-7 Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 3, 17/1/1961, σ 11, *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/11/5/1/1, 228/18-1-1962, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ-ΕΠΕΙΓΟΝ από την ελληνική πρεσβεία στη Washington (Λιάτης), ως τηλεγράφημα του ναυτικού Ακολούθου προς το ΓΕΝ και το ΓΕΕΘΑ, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 3, (19/2/1962), σσ 12-14.
Γενικά, το ζήτημα της επιβεβλημένης αντικατάστασης του βρετανικής προέλευσης οπλισμού στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις που έλαβε χώρα κατά την δεκαετία 1950-1960, διαθέτει πλούσιο και πλήρως αποδείξιμο παρασκήνιο ως προς τις πιέσεις που τους ασκήθηκαν από αμερικανικής πλευράς, το οποίο αναπτύσσεται παρενθετικά μόνον, λόγω του ότι εκφεύγει του χρονικού πλαισίου της αφήγησης. Κατά τα άλλα, η επικαλύπτουσα παρατήρηση αφορά στο εξής: ναι μεν επρόκειτο για παλιό και αρκετά φθαρμένο (στα χέρια των ελλήνων) πολεμικό υλικό, το οποίο αφετέρου ήταν εύχρηστο, γνώριμο, σχετικά απλά και οικονομικά συντηρούμενο, το οποίο ήταν σαφώς αξιοποιήσιμο κατά αντιπάλου που δεν θα διέθετε σύγχρονα όπλα και δόγματα ή έστω εξοικείωση με αυτά. Ένα επιπλέον προσόν τους ήταν η ελευθερία αξιοποίησής του κατά το δοκούν και εναντίον οποιουδήποτε αντιπάλου (δεν είχε συνοδευθεί από περιοριστικές ρήτρες του τύπου «πιστοποιητικό τελικού χρήστη» ή άλλους όρους υπό τους οποίους, όπως έχει σημειωθεί, δόθηκε το αμερικανικό πολεμικό υλικό). Ήταν επομένως ιδεατό για την αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής σε όσα ελληνικά νησιά είχαν αμφισβητούμενο ή «προβληματικό» νομικό καθεστώς σχετικά με το δικαίωμα αυτοάμυνάς τους, καθώς και για την μεταφορά του στην Κύπρο. Αυτό συνέβη σε σχετικά μεγάλη κλίμακα με το χερσαίο υλικό (όπλα πεζικού, πυροβόλα, τροχοφόρα τεθωρακισμένα οχήματα). Ασφαλώς δεν μπορούσε να ισχύσει για τα ελικοφόρα αεροσκάφη που αποσύρθηκαν ως παντελώς απηρχαιωμένα, ούτε για τα πλοία, που ήταν δανεικά, παλιά, με ανάγκες επάνδρωσης και συντήρησης οι οποίες υπερέβαιναν κατά πολύ τις τρέχουσες ελληνικές οικονομικές δυνατότητες. Το θέμα των υποβρυχίων θα αναφερθεί εν εκτάσει διότι επρόκειτο για εξαίρεση και δη με σοβαρή αμιγώς στρατιωτική διάσταση (την αξία τους σε μία ελληνοτουρκική σύρραξη).
Οι αμερικανοί είχαν ασκήσει εντεινόμενες πιέσεις για τον εκτοπισμό των βρετανών από τα στρατιωτικά πράγματα της Ελλάδας, ο οποίος θα συνέβαινε ούτως ή άλλως με ελληνική πρωτοβουλία λόγω της ανάδυσης του Κυπριακού, όμως βοηθήθηκε κι επιταχύνθηκε εξαιτίας της υπερατλαντικής εμμονής. Βέβαια, οι έλληνες δεν ήταν άμοιροι ευθυνών: λχ, οι ίδιοι ζητούσαν μετ' επιτάσεως την μεγέθυνση της διείσδυσης και της επιρροής των αμερικανών, όταν ζητούσαν να παρίστανται αξιωματικοί του ναυτικού σκέλους της JUSMAGG σε κάθε άσκηση του ΒΝ, ή να αναλαμβάνουν διδακτικά καθήκοντα στις Σχολές του, «…επί τω σκοπώ ου μόνον αναπτύξεως της συνεργασίας, αλλά και μεταδόσεως της πολυτίμου πείρας των»: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 25, 16/12/1955, σσ 8-9. Αφετέρου, οι ελληνοβρετανικοί δεσμοί στο συγκεκριμένο πεδίο ήταν πολυετείς και θεωρούνταν αμοιβαία αποδοτικοί (πχ, όταν ιδρύθηκε το κατ΄εξοχήν όργανο παραγωγής ναυτικής τακτικής, η σχολή ΣΕΝΤ, το 1963, πρωτοπόρα εντός των ένοπλων δυνάμεων, η ελληνική πλευρά προσέφυγε στην συσσωρευμένη εμπειρία των βρετανών που υπολόγιζε, σεβόταν, αλλά και για την οποία είχε ίδια άποψη λόγω προγενέστερης συνεργασίας. Όλο το επιτελείο της σχολής φοίτησε σε ειδικό σχολείο των βρετανών στην Μάλτα τον Δεκέμβριο του 1964, ενώ ακόμη και ο εξοπλισμός της αγοράστηκε από αυτούς, με χρηματοδότηση μάλιστα από το αμερικανικό πρόγραμμα MDAP): Χρ. Λυμπέρης, *Πορεία σε ταραγμένες θάλασσες*, Αθήνα: Ποιότητα, 2009 (Δ΄ έκδοση), σσ 182-184.
Σε κάθε περίπτωση, ήδη κατά το α΄ μισό της δεκαετίας 1950-1960, σύμφωνα με την ίδια την ηγεσία του ΒΝ (η οποία απλώς περιέγραφε την κατάσταση και μάλιστα όχι επακριβώς, διότι παρέλειπε να μιλήσει ευθέως για τα επί δανεισμώ πλοία αμερικανικής προέλευσης, έστω και αν αυτά δεν αποτελούσαν ακόμη τον κορμό των μονάδων μάχης του), τα σκάφη του χωρίζονταν σε «Ελληνικής και Βρετανικής ιδιοκτησίας. Εκάστη των κατηγοριών, αναλόγως της πηγής συντηρήσεως υποδιαιρείται α) εις τα συντηρουμένα υπό MDAP, β) εις τα πλοία μη συντηρουμένα υπό MDAP, αλλά υπό του Ελληνικού Προϋπολογισμού» (Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 1, 15/1/1954, σ 10). Άρα, τα περιθώρια επιλογών ήταν συγκεκριμένα κι εξαιρετικά περιορισμένα.

αποστολών, καλυπτόμενες θαλάσσιες εκτάσεις και «ναυτοσύνη» του κάθε πολεμικού ναυτικού), όσο και την ανάγκη «επίδειξης πνεύματος ισονομίας» απέναντί τους [721],

δ) στις αρχές της δεκαετίας 1960-1970 εισηγήθηκαν, εξαιτίας της έκτακτης, ραγδαίας μείωσης της βοήθειάς τους, μικρή συρρίκνωση της παρατακτής δύναμης του ΒΝ, στο ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο αναφοράς (υπήρχε μελέτη με την επωνυμία «ΑΘΗΝΑ» που εκπόνησαν οι ελληνικές στρατιωτικές Αρχές σε συνεργασία με την Στρατιωτική Επιτροπή της συμμαχίας -Military Committee- ήδη από την διετία 1962-63 για τους στόχους του 1966 –βλ. και στο Ειδικό Παράρτημα ΙΙ γι' αυτήν), προοπτική που άγχωσε σοβαρά την ηγεσία του [722],

[721] Βλ. ενδεικτικά τον συνολικό αριθμό παραχωρηθέντων αντιτορπιλικών προς το ΒΝ και το TDK στο: Στ. Χαρατσής, Γενεαλογικά Χαρακτηριστικά των Αμερικανικής Προελεύσεως Αντιτορπιλικών του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού στην Τεσσαρακονταετία 1951-1991. Ανάτυπο από το Περιοδικό «*Ναυτική Επιθεώρηση*», Αθήνα: Νοέμβριος 1991, σσ 211-240. Είναι χαρακτηριστικό ότι εν μέσω της ελληνοτουρκικής κρίσης του 1965, οι ΗΠΑ αφενός μεν ανανέωσαν τον δανεισμό τεσσάρων πολύτιμων αντιτορπιλικών του ΒΝ στις 16 Μαρτίου κι αφετέρου ανακοίνωσαν την πρόθεση δανεισμού δύο ακόμη αντιτορπιλικών στο TDK, στις 5 Νοεμβρίου (US Department of State, *United States Treaties and Other Internatiomnal Agreements*, Vol 16, Part 1, Washington DC: Government Printing Office, 1966, TIAS 5786, σσ 642-643, *American Foreign Policy*, Current Documents 1965, Dept of State publication 8372, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released April 1968, σ 1154). Το θέμα της ανανέωσης της περιόδου δανεισμού, πόρρω απείχε από του να θεωρείται τυπικό-διαδικαστικό: είναι χαρακτηριστική η σπουδή της ηγεσίας του ΒΝ να εξασφαλίσει έγκαιρα, την διετία 1961-1962, την επέκταση της πρώτης 5ετίας (αυτοί ήταν οι αρχικοί όροι από αμερικανικής πλευράς) για τον δανεισμό των δύο υποβρυχίων και των πλέον αξιόμαχων αντιτορπιλικών, των 4 Fletcher, σε μία εποχή πολύ πιο ανέφελη για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η πρώτη πενταετία δανεισμού τους εξέπνεε στις 24/9/1962 και στις 21/4/1963 (για τα υποβρύχια), ενώ για τα αντιτορπιλικά στις 16/6/1964 (του *ΒΕΛΟΣ*), στις 21/8/1964 (του *ΣΦΕΝΔΟΝΗ*), την 1/10/1964 (του *ΑΣΠΙΣ*) και στις 9/2/1965 (του *ΛΟΓΧΗ*) αντίστοιχα: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/11/5/1/1, _ 010599/61 από ΓΕΝ προς Α/ΓΕΕΘΑ, _ 4111/Ι/2 από την ελληνική πρεσβεία στη Washington (Λιάτης) προς την Γ΄ Πολιτική Δ/νση,_ 010244/62/17-7-1962 από ΥΕΘΑ/ΓΕΝ προς ΓΕΕΘΑ/Γ΄ ΜΕΟ, _ ΓΗ43-36/20-8-1962 από την Γ΄ Πολιτική Δ/νση του ΥΠΕΞ προς ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/Γ΄ ΜΕΟ, ΛΙΑΝ ΕΠΕΙΓΟΝ, _ 010244/3/62/5-9-1962, από τον Α/ΓΕΝ προς την Γ΄ Πολιτική Δ/νση του ΥΠΕΞ, ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΣ ΕΠΕΙΓΟΝ, _ GH43-39/10Sep62 από το ΥπΕξ προς την αμερικανική πρεσβεία.

[722] *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 1, ΕΤΝΑ-ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, συνήλθε για την εξέταση της ίδιας θεματολογίας (επειδή ήταν εκτεταμένη και σοβαρότατων συνεπειών) δύο φορές, στις 14 και στις 28/1/1963, σσ 2-3, 9-10. Η μείωση της αμερικανικής βοήθειας συμπαρέσυρε την εθνική (ελληνική) συνεισφορά στον αμυντικό προϋπολογισμό της χώρας για το 1963, η οποία μειώθηκε κατά 60 εκ. δρχ (από 3,12 δις σε 3,06 δις) στον κατατεθέντα (στον εκτελεσθέντα η διαφορά ήταν πολύ μεγαλύτερη: 235,5 εκ. δρχ, σύμφωνα με τα στοιχεία που κατέθεσε στην Βουλή ο ίδιος ο υπουργός άμυνας: *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 6η της 1ης Απριλίου 1964, σ 94). Το αξιοσημείωτο είναι ότι εκτός της συνολικής μείωσης, επήλθε και ανακατανομή πόρων εσωτερικά, με αποτέλεσμα να θιγούν το ναυτικό (αντί για 480 εκ. δρχ, όπως είχε αρχικά προβλεφθεί και προγραμματιστεί τον Νοέμβριο του 1962, θα λάμβανε 472 εκ. δρχ) και η αεροπορία (αντί για 590 εκ. δρχ θα λάμβανε 577 εκ. δρχ), όχι όμως και ο στρατός, του οποίου το μερίδιο αυξανόταν, έστω κι ελάχιστα (από 2 δις σε 2.011.000.000 δρχ). Η ΝΑΤΟϊκή συμβολή είχε καθορισθεί στα 23,5 εκ. $ (705 εκ. δρχ, με τον στρατό να λαμβάνει και πάλι την μερίδα του λέοντος -453 εκ. δρχ- και τους άλλους δύο Κλάδους ως «φτωχούς συγγενείς» να μοιράζονται 152 εκ. δρχ, με την ΕΒΑ να παίρνει τα 105 από αυτά και το ΒΝ τα υπόλοιπα 47 εκ. δρχ, ενώ προβλεπόταν και δίκην εφεδρείας ένα «Αποθεματικόν» του υπουργείου ύψους 100 εκ. δρχ). Από εκείνα τα «ΝΑΤΟϊκά» 23,5 εκ. $, τα 10 εκ. $ / 300 εκ. δρχ δόθηκαν σε χρήμα (το ΓΕΣ πήρε 150 εκ., το ΓΕΑ 34 και

ε) καθ' υπόδειξη των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, το ΒΝ είχε παραμελήσει κρίσιμες δυνατότητες για την διεξαγωγή αποστολών, στις οποίες μάλιστα διέθετε συσσωρευμένη εμπειρία, διότι οι συμμαχικοί σχεδιασμοί προέβλεπαν την ανάθεση στο ελληνικό πολεμικό ναυτικό της διεξαγωγής κατά προτεραιότητα θαλάσσιων μεταφορών (με σκοπό κατ' αρχάς την μεταφορά ενισχύσεων από τα νησιά στην Θράκη για την απόκρουση επίθεσης «από Βορράν» επίθεσης [723] κι εν συνεχεία για την μετακίνηση της ΝΑΤΟϊκής Δύναμης Ταχείας

το ΓΕΝ 16, με το Υπουργείο να κρατά τα υπόλοιπα 100 εκ. δρχ). Σε επίπεδο κύριων μονάδων μάχης, το ΝΑΤΟϊκό κείμενο MC26/4 του 1962 διέφερε συγκριτικά με τον προγραμματισμό του ΒΝ, κατά το ότι προέβλεπε την μείωση της δύναμης των μεγάλων πλοίων στρατιωτικών μεταφορών, απάλειφε την παρουσία του μοναδικού LPD (πλοίου-δεξαμενής για αποβατικά), της *ΝΑΥΚΡΑΤΟΥΣΑΣ*, ενώ επίσης απέρριπτε τα ελληνικά αιτήματα για την απόκτηση τόσο μίας μοίρας αεροσκαφών ναυτικής συνεργασίας όσο και ενός πλοίου διοίκησης αμφίβιων επιχειρήσεων. Στο επόμενο ΝΑΤΟϊκό κείμενο του 1962, το SHAPE 128/62, που καθόριζε την δομή της δύναμης του ΒΝ σύμφωνα με τους στόχους που έθετε ο αρχηγός των στρατιωτικών δυνάμεων της συμμαχίας (ο SACEUR) τον Νοέμβριο του 1962, προβλεπόταν περαιτέρω μικρή μείωση του ΒΝ. Αναλυτικά, έθετε ως στόχους την παρουσία (είτε την διατήρηση στην ενέργεια είτε, κατά περίπτωση, και την απόκτηση μονάδων που δεν υπήρχαν ως εκείνη την στιγμή στην δύναμη του ελληνικού πολεμικού ναυτικού) των εξής: 5 σύγχρονων αντιτορπιλικών κατευθυνόμενων βλημάτων (4 στην κατηγορία «Α» κι ενός υπό πλήρη ενεργοποίηση), 4 συμβατικών αντιτορπιλικών (3 στην κατηγορία «Α» κι ενός υπό πλήρη ενεργοποίηση), 7 κανονιοφόρων κι ελαφρών συνοδών (5 στην κατηγορία «Α» και 2 υπό πλήρη ενεργοποίηση), 4 υποβρυχίων (3 στην κατηγορία «Α» κι ενός υπό πλήρη ενεργοποίηση), 2 ναρκοθέτιδων (εκ των οποίων η μία στην κατηγορία «Α»), 8 ταχέων περιπολικών /τορπιλακάτων (6 στην κατηγορία «Α» και 2 υπό πλήρη ενεργοποίηση), 7 μέσων αρματαγωγών /οχηματαγωγών (LST/LSM) και 9 αποβατικών πλοιαρίων γενικής χρήσης(LCU), μικρότερου εκτοπίσματος και μεταφορικής ικανότητας από τα LST/LSM. Όλοι οι ανωτέρω αριθμοί αφορούσαν σε στόχους (επιδιώξεις). Στην πραγματικότητα, αναφορικά ειδικά με τις αιτιάσεις του τούρκου δημοσιογράφου, το ΒΝ διέσχισε την δεκαετία συνεχίζοντας να παρατάσσει την δύναμη των (αποκλειστικά αμερικανικής προέλευσης και κατασκευής) πλοίων στρατιωτικών μεταφορών που διέθετε εξ αρχής, δηλαδή της *ΝΑΥΚΡΑΤΟΥΣΑΣ*, 6 οχηματαγωγών, 4 αρματαγωγών και 8 LCU (όλων πλην της *ΝΑΥΚΡΑΤΟΥΣΑΣ* που είχε αγοραστεί από τον ΟΔΙΣΥ-Οργανισμό Διαχειρίσεως Συμμαχικού Υλικού-παραχωρηθέντων επί δανεισμώ). Η μόνη πραγματική μείζων μεταβολή κατά τα χρόνια της περιόδου ήταν η παράδοση ενός από αυτά, του αρματαγωγού *ΣΥΡΟΣ* L 144, τον Μάιο του 1964.

[723] Βλ. ενδεικτικά τις πιέσεις που ασκήθηκαν το 1955 στην ηγεσία του ΒΝ από τον A.A.N.A. (αρχηγό της αμερικανικής ναυτικής αποστολής) υποναύαρχο J. W. Cooper για την αποδοχή μεταβίβασης μέσω του προγράμματος MDAP αποβατικών πλοίων και πλοίων υποστήριξης αποβάσεων (LSIL και LSSL), παρότι η ελληνική πλευρά προσπάθησε να την αποφύγει, μια και θα επιβάρυνε τον μικρό ελληνικό στόλο με πλοία κατηγοριών που δεν ήταν στις δικές της προτεραιότητες ενίσχυσής του. Οι αμερικανοί επέμειναν και το επόμενο έτος (όπως το έθεσε απερίφραστα ο Cooper, «φρονεί ότι η κυρία αποστολή του Β.Ν. είναι να βοηθή τον Στρατόν»), με αποτέλεσμα οι έλληνες να ενδώσουν και να παραλάβουν τελικά δύο πλοία του τύπου LSSL, παλιά και αργά σκάφη, ναυπήγησης του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου ήδη μεταχειρισμένα από το αμερικανικό πολεμικό ναυτικό, αλλά και από το γαλλικό, με συμμετοχή στον αποικιοκρατικό πόλεμο της Ινδοκίνας. Παραλήφθηκαν αμφότερα στον αμερικανικό ναύσταθμο του Subic Bay στις Φιλιππίνες από ελληνικά πληρώματα (σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν έμπειροι αξιωματικοί, καθώς και διακεκριμένοι μετέπειτα κυβερνήτες και ηγέτες, όπως οι Χρ. Λυμπέρης, Ε. Καναβαριώτης, Δ. Μητσάτσος). Το πρώτο, το *Βλαχάβας*-P95 κατέπλευσε στη Σαλαμίνα τον Δεκέμβριο του 1957 και το δεύτερο, το *Μαριδάκης*-P94, ένα χρόνο αργότερα και τα δύο μετά από πλόες δίμηνης περίπου διάρκειας, περιπετειώδεις κατά στιγμές, καθώς ήταν πλοία χωρίς καρίνα. Κατά την μαρτυρία του Χρ.Λυμπέρη, το *Βλαχάβας* επιβίωσε ακόμη και τυφώνα. Παροπλίστηκαν το καλοκαίρι του 1976.

Σε μία θυελλώδη συνεδρίαση του Ανωτάτου Ναυτικού Συμβουλίου στις 2/5/1957 (βλ. αμέσως παρακάτω), ο A.A.N.A. (ο επικεφαλής της αμερικανικής ναυτικής αποστολής) υποναύαρχος J. W.

Cooper είχε καθορίσει ωμά και λεπτομερώς τις κύριες αποστολές του ΒΝ ως εξής: «Η Ελλάς χρειάζεται έν Ναυτικόν ικανόν να υποστηρίξη τον κατά ξηράν Στρατόν της ως και τας χερσαίας εγκαταστάσεις και δυνάμεις της Β[ασιλικής]. Αεροπορίας. Εκ της αποστολής ταύτης προκύπτουν τα κάτωθι καθήκοντα:
(α) Προστασία των θαλασσίων συγκοινωνιών, συμπεριλαμβανομένης της αμύνης των χωρικών υδάτων και των κυρίων λιμένων και βάσεων. Τούτο περιλαμβάνει:
(ι) Προστασίαν νηοπομπών επί ακτών μήκους 8.000 περίπου μιλίων.
(ιι) Εκτεταμένην ναρκαλιείαν.
(ιιι) Επιθετικήν και αμυντικήν ναρκοθέτησιν.-
(β) Παροχή περιωρισμένης αμφιβίου υποστηρίξεως εις την παραλίαν διά τας χερσαίας δυνάμεις τας δρώσας επί της ηπειρωτικής Ελλάδος και των νήσων. Υποστήριξις επιθετικών επιχειρήσεων, ανασχηματισμών δυνάμεων, ανεφοδιασμών και εκκενώσεων περιοχών.
(γ) Η διατήρησις του ναυτικού ελέγχου επί του ναυτιλιακού συστήματος, όστις να εξασφαλίση την προστασίαν των ακτοπλοϊκών συγκοινωνιών, ίνα μη, αφ' ενός μεν παρεμποδισθή η των Συμμάχων αμυντική προσπάθεια, αφ' ετέρου δε ίνα παρεμποδισθή το προς τον εχθρόν λαθρεμπόριον πολέμου.-
Ο κύριος σκοπός των Ναυτικών δυνάμεων του ΝΑΤΟ πηγάζει εκ της βασικής αντιλήψεως της παροχής, διά συλλογικής ενεργείας, προστασίας εις τα κράτη-μέλη εναντίον επιθέσεως υπό εχθρικού συνασπισμού. Ελπίζωμεν ότι η Ελλάς θα διατηρήση μίαν Ναυτικήν δύναμιν ήτις πρωτίστως θα είναι αμυντικού χαρακτήρος και κατά δεύτερον λόγον θα συμπληρώνη τας ναυτικάς δυνάμεις των άλλων χωρών του ΝΑΤΟ δρώσας εις την περιοχήν αυτήν της Μεσογείου».
Περαιτέρω, όταν το 1958 οι αμερικανοί πληροφόρησαν τους έλληνες για την πρόθεση παράδοσης διάφορων τύπων πλοίων μεταφορών και ακάτων απόβασης (LSM, LCU, LCVP κι LCM), η ηγεσία του ΒΝ εξέφρασε την δυσφορία της για την καθυστέρηση της έγκρισης μεταβίβασης αντιτορπιλικών με αποτέλεσμα να «…ευρισκόμεθα και πάλιν ενώπιον αιτήσεως παραλαβής χρησίμων μεν αλλά δευτερευούσης σημασίας μονάδων … Πάντως τα πλοία ταύτα, έστω και εις δευτέραν προτεραιότητα, προβλέπονται υπό του Ν[αυτικού] Προγράμματος και δεδομένου ότι ουδεμία άλλη συγκεκριμένη προπτική υπάρχει επί του παρόντος, προτείνεται όπως αποδεχθώμεν την παραλαβήν αυτών, υπό τον όρον ότι, εξ αυτής, ουδόλως θέλει επηρεασθή η αναμενομένη ουσιαστική ενίσχυσις του Β. Ναυτικού εις κυρίας μονάδας Αντιτορπιλικών Στόλου και Υποβρυχίων». Ο τότε αρχηγός του Ναυστάθμου (ΑΒΝ) υποναύαρχος Σπανίδης εξέφρασε την ανησυχία του μήπως εξαιτίας των εξελίξεων επιταχυνόταν η επιβολή στο ΒΝ της απόσυρσης των βρετανικής προέλευσης αντιτορπιλικών HUNT. Ο Α/ΓΕΝ αντιναύαρχος Λάππας τού απάντησε ότι «υπάρχει εκκρεμότης μεταξύ 2 προγραμμάτων, αφ' ενός μεν του υποστηριζομένου υπό του ΝΑΤΟ και της Αμερικανικής Βοηθείας και αφ' ετέρου του παραδεκτού υπ' αυτών Εθνικού όμως, όπερ δεν υποστηρίζεται, εν καιρώ δε θέλει ρυθμιστή, ευθύς ως το MC 70 [η προβλεπόμενη Δομή Δυνάμεων για το σύνολο των κρατών-μελών της συμμαχίας –βλ. παρακάτω] εγκριθή υπό της MILITARY COMMITTEE και του οικείου COUNCIL οπότε και θα αχθή προ του Α.Ν.Σ.». Άλλο μέλος του ΑΝΣ, ο υποναύαρχος Δ. Ζέπος διερωτήθηκε «πώς θα ελεγχθή ότι αποδεχόμενοι τα προσφερόμενα πλοία δεν θα στερηθώμεν των κυρίων μονάδων;» οπότε ο μεν επικεφαλής του Κλάδου Α΄ τού απάντησε ότι «τούτο θα βεβαιωθή δι' εγγράφου της Αμερικανικής Αποστολής», ο δε (πάντοτε παριστάμενος στις συνεδριάσεις του Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου, ως μέλος άνευ ψήφου) αρχηγός της αμερικανικής ναυτικής αποστολής (Α.Α.Ν.Α.) πλοίαρχος Russell προσέθεσε πως «διά πλοία δευτερευούσης σημασίας δεν χρειάζεται η έγκρισις του CONGRESS. Διά τα Αντιτορπιλικά όμως είναι απαραίτητος» (πράγματι, αυτό ίσχυε για κάθε τέτοιο δανεισμό προς οποιοδήποτε συμμαχικό των ΗΠΑ ναυτικό). Οι βασικές αποστολές του ΒΝ δεν μεταβλήθηκαν σημαντικά τα επόμενα χρόνια. Ενδεικτικά, το 1961 περιελάμβαναν τον έλεγχο των ελληνικών θαλασσών, η έμφαση όμως εξακολούθησε να δίνεται στις μεταφορές, τις εκκενώσεις και την προστασία νηοπομπών. Απλώς, με αφετηριακό το 1962, προσοχή άρχισε να δίδεται επιπρόσθετα στην βελτίωση των ανθυποβρυχιακών του δυνατοτήτων –αυτό όμως συνέβη στο πλαίσιο αύξησης της σοβιετικής υποβρυχιακής απειλής παγκοσμίως και της συνακόλουθης μέριμνας του USN να αναβαθμιστούν οι δυνατότητες συνδρομής των συμμαχικών ναυτικών και δη σε περίοδο οικονομικών περικοπών των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας των ΗΠΑ: *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 24, 25/11/1955, σσ 2-4, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 22, 12/10/1956, σσ 14-15, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 10, 2/5/1957, σ 8, Πρακτικά

Επέμβασης) και της διατήρησης ασφαλών διαύλων για τον ίδιο λόγο (εξ ου και τής είχαν παραχωρήσει εφάμιλλο με της Τουρκίας στόλο μικρών ναρκαλιευτικών).

Τρανταχτό παράδειγμα υποβάθμισης ικανοτήτων ήταν ο υποβρυχιακός αγώνας, ο κατ' εξοχήν επιθετικός ενός ναυτικού: μετά την απόσυρση (επιστροφή) των 4 βρετανικής προέλευσης υποβρυχίων κλάσης V (στο ΒΝ ήταν γνωστά ως «τύπου ΠΙΠΙΝΟΣ») κατά την διετία 1957-58 [724], ουσιαστικά καθ' όλη την δεκαετία 1960-1970, το ΒΝ διέθετε μόνον 2-3

Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 2, 24/1/1958, σ 2, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 3, 17/1/1961, σ 9, *NHC-OAB*: RG 38, Folder 4900 (Foreign Military Assistance and Mutual Security Programs / General), Op-601F3/jrc, 6 May 1961, τίτλος υπομνήματος: «Ελληνικό Ναυτικό: Αποστολή, Καθήκοντα, Ανάλυση Δύναμης», Op-601F3/rfb, Re ser 00926P60, 2AUG62, Αναφορά του αμερικανού Α/ΓΕΝ προς τον υπουργό άμυνας με τίτλο: «Στρατιωτική Βοήθεια για τις Ανθυποβρυχιακές Δυνάμεις Μικρών Χωρών» (η Ελλάδα μνημονευόταν κατ' επανάληψη), αμφότερα απόρρητα, Χρ. Λυμπέρης op cit σσ 41-47, Η. Νταλούμης op cit σσ 100, 237, D. R. Snyder, Arming the "Bundesmarine": the United States and the Built-Up of the German Federal Navy, 1950-1960, *The Journal of Military History*, vol 66 no 2, (Apr., 2002), σσ 490-491.

[724] Την διετία 1944-46, το ΒΝ είχε παραλάβει από το Royal Navy 2 υποβρύχια κλάσης U που επιστράφηκαν το 1952 και 4 της ελαφρά βελτιωμένης κλάσης V, που υποχρεώθηκε από τους αμερικανούς να επιστρέψει στους βρετανούς το 1957-58. Ο διακεκριμένος (ήταν ο πρώτος από τους μηχανικούς που είχε σταλεί στο Naval Postgraduate School του Monterey στην California) αξιωματικός μηχανικός του τότε ΒΝ Μ. Παπαθανασίου (1928-2009) υποστήριξε ότι τα βρετανικά υποβρύχια είχαν χρόνο εκμετάλλευσης μπροστά τους και απέδωσε την επιστροφή τους στην επιμονή του τότε Α/ΓΕΝ Π. Λάππα (ο Παπαθανασίου είχε διατελέσει μεταξύ άλλων πρώτος μηχανικός σε ένα από αυτά, το *ΠΙΠΙΝΟΣ* Υ8, είχε λοιπόν προσωπική άποψη –το *ΠΙΠΙΝΟΣ* είχε εξαιρετικά αξιόλογη δράση στον πόλεμο και ήταν το πρώτο στο οποίο υψώθηκε ελληνική σημαία, το 1943, έχοντας παραδοθεί καινούριο). Στην συνέντευξή του ανέφερε χαρακτηριστικά ότι το βασικότερο μειονέκτημα των βρετανικών υποβρυχίων ήταν το υλικό κατασκευής των υπό πίεση σωληνώσεών τους (ήταν χαλύβδινες κι όχι από νικέλιο): διά ζώσης συνέντευξη του υποναυάρχου (Μ) ε.α. Μ. Παπαθανασίου, Κηφισιά, 2-6-2007. Εκτός αυτού, τα βρετανικά υποβρύχια που παροπλίστηκαν κι επιστράφηκαν στους βρετανούς, ήταν ομήλικα των αμερικανικών. Ο Παπαθανασίου είχε απόλυτο δίκιο: η συζήτηση για την διατήρηση ή μη των 4 βρετανικών υποβρυχίων κλάσης V είχε ξεκινήσει από νωρίς (1953), κυρίως λόγω των προβλημάτων στην υποστήριξή τους, αλλά και του ότι όντως ήταν ξεπερασμένα όταν αντιμετώπιζαν σύγχρονες ανθυποβρυχιακές μονάδες και τακτικές (στις πρώτες ΝΑΤΟϊκές ασκήσεις, συχνά εντοπίζονταν εύκολα –όταν είχαν να συνασκηθούν με ναυτικά πρώτης γραμμής όμως). Αρχικά, οι αμερικανοί είχαν επιχειρήσει έμμεσα να εξαναγκάσουν την ηγεσία του ΒΝ να τα επιστρέψει, αποφεύγοντας να τα συμπεριλάβουν στα πλοία που υποστηρίζονταν από τα δικά τους προγράμματα χρηματοδότησης (όπως εξάλλου έπραξαν αργότερα και σχετικά με τα αντιτορπιλικά τύπου HUNT, παρά την αδιαμφισβήτητη χρησιμότητά τους στους ΝΑΤΟϊκούς προγραμματισμούς ως συνοδών νηοπομπών). Βάσει των MDAP, προβλεπόταν η υποστήριξη μόνον 74 σκαφών, 70 στην ενεργών και 4 στην εφεδρεία. Το «θέμα των αγγλικών υποβρυχίων» έφτασε στο αποκορύφωμά του το 1957, όταν ξέσπασε διχογνωμία εντός της ηγεσίας του ΒΝ. Τον Ιανουάριο, ο Α/ΓΕΝ αντιναύαρχος Λάππας, συνεργαζόμενος με τον επικεφαλής της αμερικανικής ναυτικής αποστολής, ανακοίνωσε «άκρως εμπιστευτικά» (για να εντυπωσιάσει τους υπόλοιπους ναυάρχους του Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου) ότι «ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. απεφάσισε την 9ην Ιανουαρίου 1957 όπως εκχωρήση εις την Ελλάδαν υπό τύπον δανεισμού δύο Υποβρύχια». Στις 2 Μαΐου διεξάχθηκε έντονη συζήτηση στο ΑΝΣ γύρω από την επιστροφή των βρετανικών υποβρυχίων, ενόψει της παραλαβής των αμερικανικών. Η αμερικανική πλευρά δήλωσε ότι δεν προτίθετο να διαθέτει εφεξής πιστώσεις για την διατήρηση των «*ΠΙΠΙΝΟΣ*», που τα χαρακτήριζε ξεπερασμένα και μη αποδοτικά κι επιχείρησε με ανυπόστατη επιχειρηματολογία να επιβάλει την άποψή της (ότι θα έπρεπε να ληφθεί υπ' όψιν το εκτόπισμα των υποβρυχίων και για κάθε ένα αμερικανικό να αποσύρονται δύο βρετανικά). Έλληνες και ΝΑΤΟϊκοί αξιωματούχοι συνέκλιναν το 1956 ότι θα ήταν χρήσιμο να υπάρχουν 4-6 σύγχρονα

υποβρύχια στην δύναμη του ΒΝ για να φέρουν σε πέρας τις ΝΑΤΟϊκές αποστολές τους (επιθετικές περιπολίες και αντιμετώπιση σοβιετικών υποβρυχίων στο Αιγαίο). Ο αριθμός των δύο μετά βίας επαρκούσε για την ανθυποβρυχιακή εκπαίδευση μονάδων επιφανείας και η διαθεσιμότητά τους για την ανάληψη κάθε άλλης αποστολής θα ήταν πρακτικά ανύπαρκτη. Ο Λάππας είχε ταχθεί κατηγορηματικά υπέρ της απόσυρσης των «*ΠΙΠΙΝΟΣ*», προσεταιριζόμενος μάλιστα και τον επικεφαλής της Διοίκησης Υποβρυχίων, του οποίου την σχετική εισηγητική έκθεση απέσπασε κατ' ουσίαν παράτυπα «κατόπιν προφορικής εντολής». Όπως προσέθεσε, ο Α/ΓΕΝ θεωρούσε τα υποβρύχια μέσο απαγόρευσης και όχι κυριαρχίας, «πλοία ήσσονος δυνάμεως» (φανερώνοντας το μέγεθος της άγνοιάς του για τις εξελίξεις στο επάγγελμά του). «Οπωσδήποτε σήμερον το Β.Ν. έχει άχρηστα υποβρύχια, διά τον [εκ]συγχρονισμόν των οποίων υπάρχει ανάγκη χρημάτων, άτινα δεν διατίθενται». Ο αρχηγός ναυτικής εκπαίδευσης υποναύαρχος Γ. Ζέπος επιτέθηκε λάβρος κατά της απόσυρσης των «*ΠΙΠΙΝΟΣ*» αναφέροντας ότι «διά το παρόν θέμα θα έπρεπε να γίνη μία προσύσκεψις των εθνικών μελών του Α.Ν.Σ. διά την εκατέρωθεν ανταλλαγήν απόψεων και προετοιμασίαν της παρούσης συζητήσεως ενώπιον αλλοδαπών. Θα είχε πολλά να είπη εντός εθνικού πλαισίου εκ της πείρας ην απεκόμμισεν προσφάτως ως ΕΣΑΕ/ΠΑΡΙΣΙΩΝ [ως μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στο ΝΑΤΟ]. Φρονεί ότι προ πάσης παραδόσεως θα έδει να προηγήται αντίστοιχος παραλαβή. Τα ήδη παραδιδόμενα δύο νέα υποβρύχια παραδίδονται εις αντικατάστασιν των προ διετίας επιστραφέντων. Συνεπώς πρέπει να επακολουθήσουν συζητήσεις διά την αντικατάστασιν των υπολειφθέντων 4 παλαιών υποβρυχίων. Δεδομένου ότι τα πράγματα δεν ετέθησαν ούτω, και λαμβανομένων υπόψη των απειλών γειτονικής μας συμμαχικής χώρας, θα είναι υποχρεωμένος να καταψηφίση την πρότασιν». Ο αρχηγός του κλάδου Β΄ πλοίαρχος Δ. Κιοσσές τού παρείχε «πυρά υποστήριξης» ρωτώντας ευθέως «διά ποίον υποτιθέμενον εχθρόν το ΓΕΝ κατήρτισε την μελέτην του διά το Ναυτικόν Πρόγραμμα (εννοώντας ότι επέμεινε κι εκείνος για περισσότερα υποβρύχια λόγω των οξυμμένων σχέσεων με την Τουρκία εξαιτίας του Κυπριακού και των απειλών της κατά της Ελλάδας)», οπότε ο Λάππας αποκρίθηκε «ως εχθρός θεωρείται η ΡΩΣΣΙΑ και προσέθεσεν ότι μεμονωμένοι πόλεμοι αποκλείονται, εν περιπτώσει δε οιασδήποτε απειλής θα επέμβουν οι Σύμμαχοι του ΝΑΤΟ».Ο Λάππας κλιμάκωσε την αντεπίθεσή του συστήνοντας στον Ζέπο να υποβάλει αναφορά στην κυβέρνηση, αφού είχε άλλες απόψεις (ο Ζέπος ανταπάντησε ότι μιλούσε ως μέλος του ΑΝΣ προς τον Α/ΓΕΝ, αλλά ότι αν χρειαζόταν, θα έγραφε και στην κυβέρνηση). Ο (πιστός στον Λάππα) αναπληρωτής αρχηγός υποναύαρχος Τσάτσος τον ρώτησε «βάσει ποίων στοιχείων φρονεί ότι δεν ενημερώθη η Κυβέρνησις;», οπότε ο Ζέπος αποκρίθηκε με επιχειρησιακή ευστοχία και παρρησία ότι «κυριαρχία του Αιγαίου υπό πλοίων επιφανείας προϋποθέτει ανύπαρκτον [δηλαδή αδύνατη για την Ελλάδα] υπεροπλίαν από αέρος. Ως εκ τούτου σχετική κυριαρχία θα ήτο δυνατή διά διαθέσεως του μεγαλυτέρου δυνατού αριθμού Υ/Β [υποβρυχίων]. Επαναλαμβάνει όμως ότι δεν δύναται να αναπτύξη τας απόψεις του παρουσία αλλοδαπών [εννοώντας τον παριστάμενο υποναύαρχο J. W. Cooper του USN]». Ο υποναύαρχος Σπανίδης εισήλθε στη συζήτηση με το μέρος των Κιοσσέ και Ζέπου προσθέτοντας ότι «ο αριθμός και το είδος των υποβρυχίων καθορίζει κυρίως την στρατηγικήν αυτών χρήσιν και την σύνθεσιν του Στόλου και ουχί το μέγεθος αυτών. Το μέγεθος των υποβρυχίων καθορίζεται εκ της περιοχής της πιθανής αυτών δράσεως. Ούτω, εις ωκεανούς και ανοικτάς θαλάσσας απαιτούνται μεγάλα υποβρύχια. Εις κλειστάς θαλάσσας απαιτούνται μικρά. Διά τας Ελληνικάς δε θάλασσα απαιτούνται πολλά μικρά υποβρύχια και ουχί ολίγα μεγάλα [όπως θα κατέληγε η σύνθεση του ελληνικού υποβρυχιακού στόλου αν υιοθετείτο η αμερικανική προτίμηση]». Ο Λάππας απάντησε ρωτώντας τον «αν τα παλαιά υποβρύχιά μας δεν τα θεωρεί ως άχρηστα και αν εις παρελθούσαν περίπτωσιν, ως διοικητής πλοίων επιφανείας, δεν ενετόπισεν εντός ολίγων ωρών περιπολούν υποβρύχιον». Ο Σπανίδης αποκρίθηκε ότι «αν το υποβρύχιον ήτο μέγα θα το ενετόπιζε ταχύτερον» και ότι κατά τη γνώμη του χρειαζόταν υποβρύχια με radar αντί αναπνευστήρες (Snorkel). Ο Τσάτσος επανέφερε το θέμα στην πολιτική του διάσταση θυμίζοντας ότι «κατά τας Αμερικανικάς αντιλήψεις και τας του ΝΑΤΟ, η Ελλάς δεν πρέπει να έχη υποβρύχια, ει μη μόνον δι' εκπαιδευτικούς σκοπούς και δη διά τας ασκήσεις των πλοίων επιφανείας». Ο Ζέπος επανήλθε στη συζήτηση παραδεχόμενος ότι αν και τα 4 παλιά υποβρύχια ήταν «ομολογουμένως μειωμένης μαχητικής αξίας, είναι χρησιμοποιήσιμα εις περίπτωσιν πραγματοποιήσεως των απειλών της γείτονος συμμάχου μας». Ο Σπανίδης πρότεινε να διατηρηθεί το ζήτημα ανοικτό σε ελληνοαμερικανικό διάλογο για να κερδηθεί χρόνος και ζήτησε να πληροφορηθεί την επίσημη θέση «του Πενταγώνου και της Ελληνικής Κυβερνήσεως», ενώ ο Λάππας θεωρούσε ότι όλα είχαν κριθεί επικαλούμενος την οικονομική διάσταση: «διά την στοιχειώδη αυτών

[των βρετανικών υποβρυχίων] επισκευήν απαιτούνται δραχμ. 12.000.000 τουλάχιστον, αίτινες δεν διατίθενται» (ο Σπανίδης διαφώνησε και σε αυτό, όπως και ο Γ. Ζέπος, ο οποίος προσέθεσε ότι η οικονομική διάσταση ανήκε στην σφαίρα αποφάσεων της κυβέρνησης, ενώ το ΑΝΣ όφειλε να γνωμοδοτήσει επί των αρμοδιοτήτων του –«υποχρεούται να θέση υπ' όψει της Κυβερνήσεως την αναγκαίαν και ειλικρινή επιτελικήν λύσιν. Η Κυβέρνησις αναλόγως των οικονομικών δυνατοτήτων θα αποφασίση. Δεν είναι πρέπον το Α.Ν.Σ. να συνδυάζη την επιτελικήν λύσιν προς το οικονομικόν πρόβλημα, διότι ούτω παραπλανά την Κυβέρνησιν»). Μπροστά στο διαφαινόμενο αδιέξοδο, ο Cooper επιφυλάχθηκε να λάβει θέση επί της πολιτικής διάστασης, τοποθετήθηκε όμως ευθέως, κατά τρόπο πρωτοφανή, ορίζοντας στο ΒΝ αναλυτικά τις αποστολές του όπως αναφέρθηκε, και επί των «*ΠΙΠΙΝΟΣ*» (τα αποκαλούσε λανθασμένα «κλάσεως Unity») λέγοντας ότι είναι παντελώς απηρχαιωμένα (περιορισμένο βάθος κατάδυσης, ξεπερασμένα ηλεκτρονικά και ηλεκτρικά συστήματα ελέγχου, σχετικά μικρή ταχύτητα κλπ), ενώ τα αμερικανικά υπό παραλαβή ήταν ανανεωμένα κι εκσυγχρονισμένα, «με ποικίλας συσκευάς ασφαλείας και τελευταίου τύπου radar δι΄εντοπισμόν αεροσκαφών», με απαιτήσεις πληρώματος σχεδόν ισάριθμου με εκείνου ενός βρετανικού. Ζήτησε από τα μέλη του ΑΝΣ να αναλογιστούν τις συμμαχικές αποστολές του ΒΝ και εισήγαγε χωρίς περιστροφές την βασικότερη παράμετρο: «Εάν αυξήσητε τον υποβρύχιον στόλον σας, τούτο πρέπει να γίνη εις βάρος μίας ή περισσοτέρων κατηγοριών πλοίων ετέρων τύπων. Εάν ακολουθήτο τοιαύτη πορεία, ποίου είδους πλοία θα ήσθο έτοιμοι να μειώσητε: τα αντιτορπιλικά, αποβατικά ή ναρκαλιευτικά; Ουδενός η μείωσις δύναται να δικαιολογηθή. … Προτείνεται όπως κατά μήναν Ιούνιον 1957 γίνη απαρχή σχεδιάσεως διά την επιστροφήν των πρώτων επιλεγέντων να αποσυρθούν πλοίων». Οι Σπανίδης και Γ. Ζέπος επέμειναν ότι θα έπρεπε να «προηγηθεί ιδιαίτερα συζήτησις», όμως ο Λάππας αντέτεινε «ότι το θέμα είναι επείγον, προτιμά δεν συζήτησιν προ της αντικαταστάσεως του Υποναυάρχου Cooper». Ο Κιοσσές κατέθεσε συμβιβαστική πρόταση προς ψήφιση, σύμφωνα με την οποία το ΑΝΣ θα εισηγείτο την διατήρηση των 4 βρετανικών μέχρι την παραλαβή αμφότερων των αμερικανικών υποβρυχίων, να χορηγηθούν έκτακτες ειδικές πιστώσεις για την επισκευή των τεσσάρων και αυτά να επιστραφούν στο Royal Navy μόνον αν δεν εγκρίνονταν οι πιστώσεις, όμως ο Λάππας επανέλαβε ότι «ο κ. Υπουργός Εθνικής Αμύνης εδήλωσεν ότι δεν διατίθεται χρήμα» (ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι είχε ήδη ληφθεί μέριμνα από άποψη προγραμματισμού ώστε να υπάρχει επάρκεια πληρωμάτων για την στελέχωσή τους). Τελικά εγκρίθηκε με ψήφους 3 έναντι 2 η πρόταση του αρχηγού του Κλάδου Α΄ πλοιάρχου Παναγιωτόπουλου (μετέπειτα Α/ΓΕΝ) να ξεκινήσουν οι διαδικασίες επιστροφής των 4 παλιών υποβρυχίων στους βρετανούς και να παρακληθούν οι αμερικανοί να επανεξετάσουν το ελληνικό αίτημα για την παραχώρηση δύο ακόμη υποβρυχίων, συμφωνώντας «κατά τούτο και προς τας απόψεις και συστάσεις των αρμοδίων Αρχών του Ν.Α.Τ.Ο. [το οποίο επικαλούνταν και οι δύο πλευρές, λόγω του ακαδημαϊκού χαρακτήρα αρκετών από τις εισηγήσεις του]». Οι μειοψηφήσαντες Σπανίδης και Γ. Ζέπος σημείωσαν στην ακροτελεύτια πρόταση του σκεπτικού της αντιπρότασής τους ότι «[Ο]ι ειδικοί λόγοι οι επιβάλλοντες την διατήρησιν των 4 υποβρυχίων είναι η υφισταμένη σήμερον οξύτης σχέσεων μετά γειτόνων κρατών». Την 1η Ιουνίου η απόφαση οριστικοποιήθηκε (ΓΕΝ 0090012/57/1-6-1957), καθώς «εγνωστοποιήθη ότι θα αρχίσουν συνεννοήσεις μετά της Βρετανικής Κυβερνήσεως διά την επιστροφήν δύο Υποβρυχίων τύπου '*ΠΙΠΙΝΟΣ*' άμα τη παραλαβή του πρώτου Αμερικανικού υποβρυχίου και δεικνύει πρόθεσιν επιστροφής και των ετέρων δύο άμα τη παραλαβή του δευτέρου Αμερικανικού υποβρυχίου». Τον Αύγουστο επιχειρήθηκε η οριστική επικύρωση των τετελεσμένων με παράλληλη προσπάθεια εξευμενισμού των μειοψηφούντων: ο αναπληρωτής Α/ΓΕΝ υποναύαρχος Τσάτσος διάβασε στο ΑΝΣ επιστολή του επικεφαλής του ναυτικού τμήματος της JUSMAGG (0021/8-6-57), σύμφωνα με την οποία ο τελευταίος δήλωνε «ικανοποιημένος από την πρόθεσιν ταύτην προς την οποίαν και συμφωνεί απολύτως [sic –για την ακρίβεια, την επέβαλε]. … επιθυμεί επί τη ευκαιρία ταύτη να βεβαιώση το γεγονός ότι η καθορισθείσα υπό του ΝΑΤΟ δύναμις Υ/Β διά το ΒΝ είναι τέσσαρα. Οπωσδήποτε σημειούται ότι η προτεραιότης πλοίων ετέρου τύπου αποκλείει τον προγραμματισμόν προσθέτων Υ/Β κατά τον παρόντα χρόνον». Ο Λάππας «δηλοί ότι το Γ.Ε.Ν. μετ' ευχαριστήσεως διαπιστώνει ότι η Αμερικανική Αποστολή αναγνωρίζει ότι ο καθοριζόμενος υπό του ΝΑΤΟ αριθμός Υ/Β διά το Ελληνικόν Β.Ν. είναι τέσσαρα και προτίθεται όπως εντός των προσεχών ημερών επανέλθη επί του θέματος τούτου, προκειμένου ο αριθμός των τεσσάρων (4) Υ/Β εγκριθή υπό των αρμοδίων Αμερικανικών Αρχών». Το ζήτημα επανέκαμπτε μέχρι και το επόμενο έτος, έχοντας λάβει πια και προσωπικό χαρακτήρα (λόγω των προϋπαρχουσών διαφορών του Λάππα με τους Ζέπο και Σπανίδη). Όταν το 1958 ανακοινώθηκε η ημερομηνία

απόπλου του πρώτου αμερικανικής προέλευσης υποβρυχίου από τις ΗΠΑ με προορισμό την Ελλάδα (βλ. αμέσως παρακάτω), και «συμφώνως προς την ληφθείσαν απόφασιν κατά την συνεδρίασιν του Α.Ν.Σ. της 2ας /5/57, κατόπιν της επισήμου ανακοινώσεως της ενταύθα Αμερικανικής Ν[αυτικής] Αποστολής, δι' ής αναγνωρίζεται ο αριθμός των τεσσάρων [υπογράμμιση στο πρωτότυπο] αναγκαιούντων Υποβρυχίων διά το Β. Ναυτικόν, (σχετική επιστολή JUSMMAG/NS/006 από 6-5-58), θα αρχίσουν αι ενέργειαι διά την επιστροφήν των τελευταίων δύο παλαιών Υ/Β «*TPIAINA*» και «*ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ*» εις το Βρεττανικόν Ναυτικόν». Δύο μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1958, «ρίφθηκαν οι τελευταίες βολές» της διαμάχης, όταν ο Γ. Ζέπος εξέφρασε την άποψη ότι θα ήτο ευκταίον να περιληφθούν εις την ανωτέρω διατήρησιν [των HUNT] και τα δύο Υποβρύχια Αγγλικής προελεύσεως» για τού απαντήσει ο Λάππας ότι «το πεπαλαιωμένον τούτων και το περιορισμένον της δυνατότητος καταδύσεών τους, ομού μετά των συνεπαγομένων τα ανωτέρω μειονεκτήματα κινδύνων, τον καθιστά λίαν επιφυλακτικόν επί της χρησιμοποιήσεώς των και συνεπώς της διατηρήσεώς των». Η ελληνική πλευρά θα συνέχιζε να διεκδικεί την απόκτηση δύο ακόμη υποβρυχίων από τις ΗΠΑ κι εκείνες να κωλυσιεργούν στην ανταπόκρισή τους: *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου υπ' αριθμ. 15, 10/7/1953, σσ 2-4, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου υπ' αριθμ. 1, 18/1/1957, σσ 2-3, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου υπ' αριθμ. 10, 2/5/1957, σσ 3-11, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου υπ' αριθμ. 17, 2/8/1957, σ 2, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου υπ' αριθμ. 13, 30/5/1958, σ 2, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου υπ' αριθμ. 22, 25/7/1958, σ 15, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 3, 17/1/1961, σ 10, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 24, 29/8/1961, σσ 2-3, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 30, 29/9/1961, σ 2. Τα ελληνικά άγχη λόγω των τουρκικών απειλών έναντι των νησιών του Αιγαίου, ως συνέπεια του Κυπριακού, αποτυπώθηκαν και σε μία ακόμη κίνηση την ίδια περίοδο (αρχές 1958): την διατύπωση πιεστικού αιτήματος για την επί δανεισμώ μεταφορά πρόσθετων μεγάλων αμερικανικών αντιτορπιλικών με μακράς εμβέλειας radar και ισχυρό αντιαεροπορικό οπλισμό, καθώς και την εισήγηση προς τον αμερικανό ανώτατο διοικητή συμμαχικών δυνάμεων Ευρώπης του ΝΑΤΟ (SACEUR) με σκοπό να καταλήξουν στο ΒΝ δύο αντιτορπιλικά που προορίζονταν για το ΤΔΚ. Αφορμή γι' αυτό ήταν η ανακοίνωση από το τελευταίο της απόκτησης 4 μεταχειρισμένων αντιτορπιλικών, προέλευσης του Royal Navy (ήταν 4 κλάσης Μ, εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, παραχωρήθηκαν βάσει διμερούς συμφωνίας που υπογράφηκε τον Αύγουστο του 1957, παραλήφθηκαν δύο χρόνια αργότερα ελαφρώς εκσυγχρονισμένα και παρέμειναν σε υπηρεσία ως τις αρχές της δεκαετίας 1970-1980). Επομένως, όπως υποστήριξε το ΒΝ, οι ΝΑΤΟϊκοί στόχοι είχαν εκπληρωθεί για το τουρκικό πολεμικό ναυτικό, ενώ το ελληνικό υπολειπόταν κατά δύο τέτοιου τύπου μονάδες: ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ, ΚΥ/1961/11/5/1/1, _ Φ1109/02/3-1-1958, από ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/ Α΄ ΜΕΟ/Β/Ι προς το ΥπΕξ, ΕΤΝΑ ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, ΕΠΕΙΓΟΝ.

Τον Σεπτέμβριο του 1958 ο Σπανίδης αποστρατεύθηκε μαζί με τους δύο υποναυάρχους που είχαν συμπλεύσει, τους αδελφούς Δ. και Γ. Ζέπο (αμφότεροι είχαν διατελέσει κυβερνήτες του υποβρυχίου Υ5 *Τρίτων* το 1940-41, έχοντας εκτελέσει επιτυχείς πολεμικές αποστολές). Στα απομνημονεύματά του ο Σπανίδης απέδωσε το γεγονός στην μνησικακία και στον φθόνο του Λάππα για τις πολεμικές περγαμηνές των πρώτων και το φιλελεύθερο πνεύμα τους (ανάλογα σχολιάστηκε από μεγάλη μερίδα του Τύπου, ως «σφαγή» με προσωπικά κίνητρα). Με τα ίδια άλλωστε κριτήρια είχε εξωθήσει σε παραίτηση τον Τούμπα προηγουμένως. Στον Σπανίδη ειδικά, ο Λάππας προσήπτε τις επαφές του με όλους τους πολιτικούς χώρους (αν και ο Σπανίδης πρόσκειτο στην ΕΡΕ) και τάσεις αυτοπροβολής, τιμωρώντας τον χαρακτηριστικά επειδή είχε καλέσει τον Μακάριο, ως παλιό του γνώριμο, να συνεορτάσουν το Πάσχα του 1957 στον ναύσταθμο (ο Μακάριος είχε μόλις αφιχθεί στην Ελλάδα, μετά την απελευθέρωσή του από τους βρετανούς και τον τερματισμό της εξορίας του στις Σεϋχέλλες). Ο Λάππας παρέμεινε στην ηγεσία του ναυτικού το άνευ προηγουμένου διάστημα των 7,5 ετών, λόγω (μεταξύ άλλων, ίδιας κατηγορίας «προσόντων») ισχυρών δεσμών με το περιβάλλον του Κ. Καραμανλή. Τον διαδέχθηκε ο (απόλεμος) Τσάτσος, εξάδελφος του γνωστού ακαδημαϊκού και πολιτικού. Μάλλον πάντως δεν υπήρξε υπερατλαντικός δάκτυλος στις αποστρατείες, διότι αμέσως μετά ο Σπανίδης συνέχισε να συνεργάζεται στενά με τους αμερικανούς και μάλιστα επί ιδιαίτερα ευαίσθητων πεδίων, ως πρόεδρος της Ελληνικής Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας (επί των ημερών του εγκαινιάστηκε ο ατομικός αντιδραστήρας στο Κέντρο Ερευνών Δημόκριτος, το 1961): Α. Γ. Σπανίδης, *ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1987, σσ 446-481. Ο Λάππας υπήρξε ένας από τους πιο αμφιλεγόμενους γενικά αρχηγούς του πολεμικού ναυτικού, του οποίου το κύριο προσόν

υποβρύχια αμερικανικής προέλευσης (της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, τα οποία είχαν παραδοθεί στοιχειωδώς εκσυγχρονισμένα, αλλά σε μέτρια κατάσταση και πολύ φτωχές επιδόσεις). Την στιγμή εκείνη συγκεκριμένα, επρόκειτο να παραλάβει επανενεργοποιημένο στο πλαίσιο του προγράμματος MDAP το *ΤΡΙΑΙΝΑ*- S 86 (πρώην SS 397 *SCABBARDFISH*, κλάσης BALAO 27, ναυπηγημένο στις αρχές του 1944), του οποίου ο δανεισμός είχε προγραμματιστεί από τις αρχές του 1963 (η σχετική ανακοίνωση χρονολογείτο από το 1961). Όμως, ενώ οι πρώτες δύο σύγχρονες τορπίλες γι' αυτό (τύπου Mk 37mod0, ηλεκτροκίνητες κι όχι ατμού), καθώς και τα αμοιβά υλικά του είχαν παραληφθεί το 1964, καθυστερούσε η παράδοση του ίδιου του υποβρυχίου λόγω προβλημάτων που είχαν ανακύψει κατά τον μερικό εκσυγχρονισμό του στις ΗΠΑ, με αποτέλεσμα να μένουν στην ενέργεια (σε υπηρεσία) τα μοναδικά δύο άλλα που διέθετε (δανεικά κι εκείνα), τα κλάσης GATO (πρώην *LAPON* SS 260 και *JACK* SS 259 αντίστοιχα) *ΠΟΣΕΙΔΩΝ* (Υ 16, μετά την αλλαγή πλευρικού αριθμού S 78) και *ΑΜΦΙΤΡΙΤΗ* (Υ 17, μετά την αλλαγή πλευρικού αριθμού S 09). Αυτά, είχαν παραληφθεί την διετία 1957-58 (είχαν ναυπηγηθεί το 1942, είχαν λάβει μέρος στις επιχειρήσεις του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και είχαν περάσει στην εφεδρεία το 1946), ήταν μεγάλα («ωκεάνια»), με ευρείες ενδιαιτήσεις και αποθηκευτικούς χώρους υδροτροφοδοσίας, αλλά είχαν εισαγάγει το προσωπικό της διοίκησης υποβρυχίων σε νέες τεχνολογίες σε πολύ περιορισμένο βαθμό (αναπνευστήρα και βαθυθερμογράφο). Κατά τα άλλα, η κατάστασή τους ήταν πλέον κακή, ειδικά του *ΑΜΦΙΤΡΙΤΗ* : όταν χρειάστηκε να αντικατασταθεί η συστοιχία -η μπαταρία του δηλαδή- το 1962, αποφασίστηκε ακόμη και η αναστολή της λειτουργίας του Σχολείου Κυβερνητών, αν και ο αριθμός των σπουδαστών του ήταν συμβολικός: 4 πλωτάρχες επρόκειτο να φοιτήσουν σε αυτό. Κατά τον δεξαμενισμό του *ΑΜΦΙΤΡΙΤΗ* το 1964 είχαν διαπιστωθεί φθορές «εις το ανθεκτικόν σκάφος υπερβαίνουσαι τα επιτρεπτά όρια». Γενικά, η πραγματική τους επιχειρησιακή αξία αμφίβολη (κανένα δεν μπορούσε να καταδυθεί σε βάθος μεγαλύτερο των 50 μ.), με αποτέλεσμα αμφότερα να «δύνανται να χρησιμοποιηθώσιν διά περιορισμένην μόνον εκπαιδευτική δραστηριότητα», ενώ ήταν επείγουσα η ανάγκη να αποσυρθούν προς συντήρηση για μακρά περίοδο (και τα δύο βρέθηκαν για μεγάλα διαστήματα σε Κατάσταση είτε Περιορισμένης είτε Μακράς Ακινησίας – ΠΕΑΚ και ΜΑΚ αντίστοιχα). Η ηγεσία του ΒΝ, θεωρώντας την προοπτική εκσυγχρονισμού τους ασύμφορη συνολικά (τεχνικά δυσχερή, δαπανηρή και χρονοβόρα), προτιμούσε να επιστραφεί στις ΗΠΑ το *ΑΜΦΙΤΡΙΤΗ* και να αντικατασταθεί από άλλο,

---

υπήρξαν οι αποτελεσματικές διασυνδέσεις του με τις ΗΠΑ, από τα χρόνια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου ακόμη. Ως ναυτικός είχε αποδεδειγμένα σοβαρές ανεπάρκειες.

νεώτερο και σε καλύτερη κατάσταση, εις μάτην όπως αποδείχθηκε (μέχρι και τον Οκτώβριο πίεζαν την JUSMAGG «επισήμως και ανεπισήμως … άνευ αποτελέσματος»). Οι αμερικανοί χρονοτριβούσαν στην παράδοση ανταλλακτικών ζωτικής σημασίας, με αποτέλεσμα το *ΠΟΣΕΙΔΩΝ* να επιβάλλεται να τεθεί σε ακινησία άμεσα τον Μάρτιο του 1965, καθώς η συντήρηση και οι επισκευές του σε επίπεδο Γενικής Επισκευής είχαν αναβληθεί για ένα ολόκληρο 18μηνο [725]. Το TDK αντιθέτως, βρέθηκε με συντριπτική αριθμητική υπεροπλία έναντι του ΒΝ σε υποβρύχια καθ' όλη την δεκαετία [726] και γενικά έλαβε τη μέγιστη δυνατή βοήθεια από τις ΗΠΑ ώστε, εκτός του να είναι επαρκώς εξοπλισμένο, επίσης να συντηρείται και να εκπαιδεύεται με σκοπό να βελτιωθεί και να αποτελεί μία έστω και μέτριας μαχητικής ικανότητας δύναμη (βλ. ενδεικτικά και δύο σχετικούς πίνακες στο αρμόδιο παράρτημα, σταχυολογημένους από την υπό εξέταση περίοδο).

Πλέον εύγλωττη σύνοψη όλων αυτών απαντάται σε υπόμνημα των αρχών Δεκεμβρίου του 1963, σύμφωνα με το οποίο, το θεμελιώδες σκεπτικό του USN κατά την διαμόρφωση του ναυτικού σκέλους των απανταχού προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας (MAP) συγκροτείτο γύρω από «την παροχή σε μικρά Ναυτικά του Ελεύθερου Κόσμου [sic] της δυνατότητας ανάληψης σχετικά απλών, αλλά στρατηγικής σημασίας αποστολών στα δικά τους ύδατα, ασφαλώς ως υποβοηθητικών κι όχι υποκατάστατων της αμερικανικής ναυτικής παρουσίας στην εκάστοτε ίδια περιοχή». Είχε μάλιστα εκπονηθεί ειδική επ' αυτού μελέτη, με τίτλο «Φιλικά Ναυτικά (Friendly Foreign Navies)» η οποία βασιζόταν στην

[725] *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 17, (20/6/1961), σ 2. *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/11/5/1/1, _ ΓΗ43-29/16-3-1962, _ ΓΗ43-34/2-5-1962, από την Γ΄ Πολιτική Δ/νση του ΥπΕξ προς το ΓΕΝ. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 13, (6/8/1962), σσ 6-7. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 1, (14 και 28/1/1963), σσ 8-9. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 16 (25/7/1964), σσ 7-8. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 5 (13/3/1965), σσ 17-19. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 16 (2/12/1966), σσ 3-6. Για τα τεχνικά στοιχεία των κλάσεων και την ιστορία του κάθε υποβρυχίου βλ: Τ. Μασούρας – Θ. Κατωπόδης, (αντιναύαρχοι ΠΝ ε.α. –επίτιμοι Αρχηγοί Στόλου), *ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ*, Πειραιάς: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2010, τ. Β΄, σσ 72-149, Α. Μαδωνής – Γ. Μαστρογεωργίου, *ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ 1885-2010*, Αθήνα: Κλειδάριθμος, 2010, σσ 122-125. Οι τορπίλες τύπου Mk 37mod0 ήταν οι πρώτες πραγματικά σύγχρονες που παρέλαβε το ΒΝ μεταπολεμικά (ασύρματες μεν, πάντως «ενεργητικής και παθητικής ακροάσεως», με περιορισμένες έστω, αλλά υπαρκτές ανθυποβρυχιακές επιδόσεις). Παραλήφθηκαν λίγες, μέσω της αμερικανικής βοήθειας και αξιοποιήθηκαν σε πρώτη φάση αποκλειστικά από το *ΤΡΙΑΙΝΑ*, που ήταν σε καλή κατάσταση και πολύ πιο εκσυγχρονισμένο από τα άλλα δύο (λχ, διέθετε εγκατεστημένο το εξελιγμένο ναυτιλιακό βοήθημα τύπου LORAN-C, του οποίου όμως, μόνον ο κυβερνήτης του Τζ. Τζανετάκης γνώριζε τη χρήση –«ή έτσι υποστήριζε, πείθοντάς μας τουλάχιστον»): συνέντευξη στις 10 Σεπτεμβρίου 2020 του αντιναυάρχου ε.α. Σπ. Περβαινά, που υπηρέτησε στο *ΤΡΙΑΙΝΑ* εκείνη την εποχή ως ανθυποπλοίαρχος).

[726] Για το πόσο απασχολούσε την ελληνική πλευρά το θέμα βλ. ενδεικτικά: *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 5η της 31ης Μαρτίου 1964, σ 71. Η πραγματική επιχειρησιακή διαθεσιμότητα των τουρκικών υποβρυχίων ήταν πάντως κι εκείνη μειωμένη, για τους ίδους λόγους που εκτέθηκαν παραπάνω (συνέντευξη του αντιναυάρχου ε.α. Σπ. Περβαινά ibid).

παραμετροποίηση των εξής παραγόντων: της στρατηγικής (γεωγραφικής) θέσης της κάθε χώρας, της «δεδηλωμένης βούλησης συμμετοχής της στην [κοινή] άμυνα», του βιομηχανικού, οικονομικού και πληθυσμιακού δυναμικού της, της ευρύτερης ναυτοσύνης του προσωπικού του κάθε ναυτικού, καθώς και του ρόλου του USN στην εκάστοτε περιφέρεια. Βάσει των πληροφοριών που αποκτιόνταν από διάφορες κατονομαζόμενες πηγές (από τις κατά τόπους Ναυτικές Αποστολές των ΗΠΑ, από τις παρατηρήσεις που συγκέντρωναν σε υπομνήματα οι αμερικανικοί Στόλοι που ήταν ανεπτυγμένοι παγκοσμίως κι ελλιμενίζονταν τοπικά, από εκθέσεις των τεχνικών Γραφείων και των Υπηρεσιών υποστήριξης του δωριζόμενου πολεμικού υλικού, από όσα δεδομένα συνέλεγε η Υπηρεσία Στρατιωτικών Πληροφοριών DIA και προηγουμένως η ανάλογη Υπηρεσία του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού ONI, καθώς και από τα στοιχεία που επεξεργαζόταν το Επιτελικό Γραφείο του Αρχηγού του USN), σκιαγραφήθηκαν οι αποστολές που θα μπορούσαν να ανατεθούν στα «Φιλικά Ναυτικά» και ακολούθως συντάχθηκαν Πίνακες με τις απαιτούμενες δυνάμεις προκειμένου αυτά τα Ναυτικά να είναι σε θέση να τις φέρουν σε πέρας. Επρόκειτο για «κείμενο αρχών», που δεν υπείχε θέση οριστικών αποφάσεων, αλλά αποτελούσε περισσότερο ένα αδρομερές «Σχέδιο Ικανοτήτων» για την ενίσχυση των «Φιλικών Ναυτικών» μέσω των MAP, με γνώμονα τα στρατηγικά ζητούμενα του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ και την «δι΄ εύλογων τρόπων» ικανοποίησή τους. Με λίγα λόγια, ήταν ένας οδηγός για την βέλτιστη αξιοποίηση των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας, με σκοπό την ανάθεση αποστολών αμερικανικού ενδιαφέροντος στα ναυτικά αυτά [727].

Τα παράπονα επομένως των ελλήνων και των τούρκων ήταν το ίδιο βάσιμα, υπό την έννοια ότι, καθώς τα Ναυτικά τους ήταν εξαρτημένα από την αμερικανική βοήθεια, το αντίτιμο ήταν να αναλαμβάνουν αποστολές, να εκπαιδεύονται αναλόγως και να παραλαμβάνουν υλικό σύμφωνα με τους ΝΑΤΟϊκούς και τους αμερικανικούς εθνικούς σχεδιασμούς. Αυτό

[727] *NHC-OAB*: RG 38, Folder 4900 (Foreign Military Assistance and Mutual Security Programs / General), Box 10, OP09, Op-601F/me, Ser: 001012P60, 4DEC1963, απόρρητο υπόμνημα για τον υπουργό ναυτικών των ΗΠΑ P. Nitze με τίτλο: «Διαδικασίες του [αμερικανικού πολεμικού] Ναυτικού σχετικά με τον προσδιορισμό του επιπέδου ισχύος για Ναυτικά του Ελεύθερου Κόσμου [sic]», ενόψει συζήτησής του με τον υπουργό άμυνας R. McNamara. Η αναζήτηση στο αρχειακό αποθετήριο του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού του κειμένου της ίδιας της μελέτης, απέβη άκαρπη –σαφώς όμως, ήταν εκτενής όπως δηλώνεται από την έκταση των παραρτημάτων της, τα περιγράφονταν στο υπόμνημα για τον P. Nitze. Ο Nitze είχε μόλις αναλάβει καθήκοντα τότε. Διατήρησε το χαρτοφυλάκιό του επί 4ετία, έχοντας προηγουμένως διατελέσει αναπληρωτής υπουργός άμυνας αρμόδιος για «θέματα διεθνούς ασφάλειας» (DoD/ISA), δηλαδή στρατιωτικής βοήθειας, επομένως ήταν πλήρως κατατοπισμένος σχετικά με τις πολιτικές σκοποθεσίες των MAP. Υψηλών ακαδημαϊκών προσόντων, υπήρξε αδιάπτωτα «ιέρακας» και από τους πλέον φιλοπόλεμους συμβούλους του R. Reagan. Κατείχε διαρκώς θέσεις ευθύνης σε όλες τις κυβερνήσεις των Δημοκρατικών, ενώ αξιοποιήθηκε και από τους Ρεπουμπλικανούς ως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

οδήγησε και τις δύο πλευρές στην επανέναρξη των εξοπλιστικών ανταγωνισμών τους, όταν ανέκυψαν τα μεταξύ τους προβλήματα κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Το μικρό κυπριακό ναυτικό επαγρυπνούσε, όμως υπέστη την πρώτη του απώλεια εκείνες τις μέρες (και, τηρώντας τις σχετικές παραδόσεις, αυτή προήλθε από «φίλια πυρά»): ο Γρίβας κατάφερε να επιτύχει την απομάκρυνση του Ναυτικού Διοικητή Κύπρου, λόγω προσωπικών διαφωνιών μαζί του και παρά το γεγονός ότι ο δεύτερος ήταν ικανότατος, ακέραιος και σεβαστός από το υπ' αυτόν προσωπικό (ο Γρίβας δήλωσε αργότερα μετανιωμένος για εκείνη την επίδειξη μικρόνοιας και μικροψυχίας) [728].

Στις 6 Μαΐου ο Μακάριος μετέβη στην Αθήνα μαζί με τους υπουργούς εξωτερικών και άμυνας για διαβουλεύσεις με την ελλαδική κυβέρνηση. Θα παρέμενε εκεί μέχρι να επιστρέψει ο Κωστόπουλος από το Λονδίνο, ώστε να πληροφορηθεί άμεσα το περιεχόμενο και την έκβαση των ελληνοτουρκικών συνομιλιών στη βρετανική πρωτεύουσα. Ο αθηναϊκός Τύπος είχε προαναγγείλει ότι ερχόταν με σκοπό να πείσει την κυβέρνηση της Ε. Κ. για την αναγκαιότητα διενέργειας προεδρικών εκλογών στην Κύπρο, εκμετάλλευσης της Έκθεσης του G. Plaza και ολοκλήρωσης της παραλαβής των σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων. Υπήρχαν επίσης ήδη πληροφορίες ότι η Αθήνα είχε δεχθεί αμερικανικές πιέσεις να ξεκινήσει νέο γύρο διαλόγου με την Τουρκία, αλλά και ότι ο Αρχιεπίσκοπος σκόπευε να προτείνει την άμεση κήρυξη της ένωσης, ώστε να θέσει τους πολεμίους της προς τετελεσμένου [729]. Στη διάρκεια της οκταήμερης επίσκεψής του, συμμετείχε σε σειρά συσκέψεων ουσίας με την ελλαδική πολιτική ηγεσία. Ο Α. Μπουλούκος υποστήριξε ότι κατά βάθος, ο Αρχιεπίσκοπος επέλεξε εκείνη την στιγμή να συμπράξει με τις υπερσυντηρητικές πολιτικές δυνάμεις της Αθήνας και με το Παλάτι, μέσω μάλιστα των ακροδεξιών συνωμοτών αξιωματικών, ώστε να αποδυναμώσει πολιτικά τον Γ. Παπανδρέου, του οποίου τα σχέδια για την επίτευξη της ένωσης υπό όρους έβρισκαν την Λευκωσία κάθετα αντίθετη. Την ίδια ανάγνωση υιοθετούσε και ο διευθυντής της ΚΥΠ στρατηγός Αγόρος (σύμφωνα με την μαρτυρία του Α. Μπουλούκου) [730].

Μόλις έφτασε στην Αθήνα, ο Μακάριος έλαβε μέρος (μαζί με τους Γιωρκάτζη και Κυπριανού που τον συνόδευαν) σε συνεδρίαση της ελλαδικής Κυβερνητικής Πολιτικής Επιτροπής (με τη συμμετοχή των Γ. Παπανδρέου, Στ. Στεφανόπουλου, Στ. Κωστόπουλου, Π. Γαρουφαλιά). Οι συνομιλίες διεξάχθηκαν σε οξύ κλίμα, με τον Γ. Παπανδρέου να επιτιμά

[728] Α. Χρυσικόπουλος op cit σ 87, Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σ 60.
[729] *Μεσημβρινή*, 3 και 6 Μαΐου, *Εθνικός Κήρυξ,* 4 Μαΐου, *Απογευματινή,* 6 Μαΐου 1965.
[730] Α. Μπουλούκος op cit σσ 253, 255, 260.

τους ελληνοκύπριους σε ειρωνικό τόνο για τα μέτρα αποκλεισμού των τουρκοκύπριων και κυρίως να τους εγκαλεί για την αδιαφορία που επιδείκνυαν ως προς τον αντίκτυπο των κινήσεών τους εκείνων στις ελλαδοτουρκικές σχέσεις. Ο Αρχιεπίσκοπος μίλησε για «Τούρκους της Κύπρου» κι εξέφρασε την άποψη ότι ο İnönü, τον οποίον ο τουρκικός στρατός εμπιστευόταν περισσότερο, δεν θα προσέφευγε σε πόλεμο. Υπογράμμισε επίσης ότι δεν είχε αντιρρήσεις για τις διμερείς ελλαδοτουρκικές διαπραγματεύσεις, όμως μόνον εφόσον αυτές αφορούσαν την ένωση («διά την συμπεφωνημένην Ένωσιν» σχολίασε ο Γ. Παπανδρέου). Ο τελευταίος έκανε λόγο για το «χρέος χαράξεως νέας γραμμής», υπενθύμισε ότι απέφυγε τις διμερείς συνομιλίες το προηγούμενο έτος επειδή υπήρχε σοβαρό ενδεχόμενο κατάρρευσής τους και πολέμου, αποτίμησε τα διεθνή δεδομένα («[Η] Μόσχα λοιπόν δεν ευνοεί την Ένωσιν. Το ΝΑΤΟ είναι φιλότουρκον», η κυβέρνηση στην Τουρκία ήταν συνεργασίας τεσσάρων κομμάτων «τα οποία πλειοδοτούν εις εξετάσεις απέναντι του στρατού και έχομεν καθημερινώς απειλάς») και υπαινίχθηκε με σαφήνεια ότι τασσόταν υπέρ των συνομιλιών με την Τουρκία μόνον σε συλλογικό πλαίσιο. Ο Γαρουφαλιάς ανακοίνωσε την τουρκική προσφυγή στο ΝΑΤΟ για το Κυπριακό, κατά την επερχόμενη σύνοδο των υπουργών άμυνας στο Παρίσι (31/5). Ο Στεφανόπουλος ρώτησε τον Αρχιεπίσκοπο τί είχε κατά νου για τις επόμενες κινήσεις του, από τη στιγμή που τασσόταν υπέρ της ένωσης μεν, χωρίς ανταλλάγματα προς την Τουρκία δε. Ο Μακάριος απέφυγε να απαντήσει ευθέως, περιοριζόμενος να τονίσει ότι παρέμενε αταλάντευτα ενωτικός, ενώ σημείωσε επίσης ότι η προσφορά βάσεων προς το ΝΑΤΟ έναντι της εξασφάλισης έγκρισης της ένωσης δεν αποτελούσε διαπραγματευτικό δέλεαρ για τους αμερικανούς, οι οποίοι, όταν τούς το έθεσε απάντησαν αφοπλιστικά ότι δεν τους ενδιέφερε, δεδομένου ότι η συμμαχία είχε ούτως ή άλλως νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα πρόσβασης στις βρετανικές βάσεις. Ο Στεφανόπουλος συνέχισε να πιέζει και η συζήτηση φαινόταν να καταλήγει σε ανταλλαγή ψόγων για το ποιος θα έφερε το ηθικό βάρος της αποτυχίας να επιτευχθεί η ένωση. Ο Παπανδρέου ανέφερε ευθέως ότι «[Υ]πό τα σημερινάς συνθήκας κήρυξις της Ενώσεως [άνευ ανταλλαγμάτων] σημαίνει πόλεμον. Και πόλεμος σημαίνει όχι πραγματοποίησιν αλλά ενταφιασμόν της Ενώσεως. Πρέπει να πραγματοποιήσωμεν την Ένωσιν, αλλά και να αποφύγωμεν τον πόλεμον, του οποίου αποτέλεσμα θα είναι ο ενταφιασμός της Ενώσεως και η σφαγή εις την Κύπρον, την Θράκην και την Πόλην» και προσέθεσε ότι από τη στιγμή που θεωρείτο αδύνατη μία επιβολή στην Τουρκία των ελληνικών επιθυμιών διά των όπλων, η σύρραξη όφειλε να αποφευχθεί πάση θυσία. Οι διαφωνίες και οι αλληλοκατηγορίες συνεχίστηκαν επί όλων των θεμάτων του πρόσφατου παρελθόντος (για τη Ζυρίχη, για το αν πληροφορήθηκε έγκαιρα ο Μακάριος το

περιεχόμενο των «σχεδίων Acheson» -ο Κωστόπουλος παρενέβη και, συμπληρώνοντας τον Παπανδρέου, σημείωσε ότι στο τελικό στάδιο των διαπραγματεύσεων οι μεν ελλαδίτες διαφωνούσαν σχετικά με τη διάρκεια μίσθωσης της υπό συζήτηση τουρκικής βάσης, ενώ οι τούρκοι επέμειναν για κυριαρχικά δικαιώματα στην Καρπασία- , για το κατά πόσον είχε δικαίωμα η Λευκωσία να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες τοπικού χαρακτήρα με στρατηγικές συνέπειες -αναφέρθηκαν και πάλι τα Τηλλυριακά-, σχετικά με το πολιτικό κόστος που υπέστη η ελλαδική κυβέρνηση σε Ελλάδα και Κύπρο λόγω της αποφυγής του πολέμου τότε, για το αν η ελληνοκυπριακή ηγεσία κινήθηκε αυτοβούλως στο θέμα της προσέγγισης της ΕΣΣΔ για όπλα) και η συζήτηση έληξε χωρίς τη λήψη αποφάσεων, με την απόκλιση μεταξύ των δύο ηγεσιών απροκάλυπτη (ο Παπανδρέου συνέχισε τις επιθέσεις του στον Μακάριο) [731].

Την επομένη (7 Μαΐου) συγκλήθηκαν δύο συσκέψεις για το Κυπριακό, μία πρωινή, στο Καστρί, όμοιας σύνθεσης και περιεχομένου συζητήσεων με εκείνη την προηγουμένης (είχαν μόνον προστεθεί δύο ελλαδίτες υπουργοί, οι Η. Τσιριμώκος και Κ. Μητσοτάκης και δύο διπλωμάτες, ένας από κάθε πλευρά, οι Ν. Κρανιδιώτης και Μ. Αλεξανδράκης) [732] και μία απογευματινή, στα ανάκτορα, διευρυμένης σύνθεσης, υπό την προεδρία του βασιλιά και με τη συμμετοχή του νυν αλλά και πρώην πρωθυπουργών (των Κ. Τσαλδάρη, Κ. Γεωργακόπουλου, Π. Πιπινέλη), του αρχηγού της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλου, καθώς και των αρμόδιων υπουργών Στ. Κωστόπουλου - Π. Γαρουφαλιά. Από ελληνοκυπριακής πλευράς συμμετείχαν ο Μακάριος, ο Σπ. Κυπριανού (υπουργός εξωτερικών) κι ο Π. Γιωρκάτζης (υπουργός εσωτερικών και άμυνας). Ο Αρχιεπίσκοπος τόνισε ότι στόχος των ελληνοκύπριων παρέμενε η ένωση με την Ελλάδα, όμως έμενε να βρεθεί ο τρόπος, διέψευσε ότι υφίσταται ανθενωτικό ρεύμα στην ελληνοκυπριακή πλευρά (είτε κοινωνία είτε ηγεσία), δήλωσε ότι η τρέχουσα κατάσταση ήταν προτιμότερη, αφού το κράτος βρισκόταν πρακτικά σε ελληνοκυπριακά χέρια, χαρακτήρισε την Έκθεση του ειδικού διαμεσολαβητή του ΟΗΕ μάλλον ευνοϊκή, αμφισβήτησε την προοπτική έγκρισης της ένωσης από πλευράς Τουρκίας αν προηγουμένως δεν εξασφάλιζε για την ίδια σοβαρά (όμως απαράδεκτα για τους έλληνες) ανταλλάγματα και εξέφρασε το άγχος ότι για τους παραπάνω λόγους, πιθανόν οι τούρκοι θα αξιοποιούσαν την τουρκοκυπριακή κοινότητα ως όχημα πρόκλησης έντασης και

[731] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 77-88, Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 170-181. Από τη μελέτη του τεκμηρίου δημιουργείται η εντύπωση πως είτε δεν υφίσταται αρχειακά άθικτο, είτε ότι έχει περικοπεί (λογοκριθεί), κυρίως στο καταληκτικό του μέρος και αναφορικά με εξοπλιστικές κι άλλες στρατιωτικού ενδιαφέροντος πληροφορίες που ακούστηκαν κατά την επίμαχη συνεδρίαση. Πληροφορίες για το κλίμα των συνομιλιών της 6ης Μαΐου διέρρευσαν από τον Μακάριο στον φιλικό προς αυτόν αθηναϊκό Τύπο: *Απογευματινή*, 7 Μαΐου 1965.
[732] Κάνει λόγο γι' αυτήν ο Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 321-322.

εξαναγκασμού της Λευκωσίας να προσφύγει σε «αντεπιθετική» βία. Τόνισε ακόμη ότι δεν συνέφερε η μεταφορά του διαλόγου από την κονίστρα του ΟΗΕ σε διμερές ελληνοτουρκικό επίπεδο και ξεκαθάρισε ότι θα αντιτασσόταν σε έναν τέτοιο διάλογο εφόσον αφορούσε «την συνταγματικήν διάρθρωσιν της Κύπρου». Απαντώντας σε σχετικές διερευνητικές ερωτήσεις του βασιλιά, απέρριψε κάθε εκδοχή εδαφικών ανταλλαγμάτων επί της Κύπρου, συμπεριλαμβανομένης της μίσθωσης βάσης και επανέλαβε την ετοιμότητα χορήγησης «ηυξημένων και κατοχυρωμένων μειονοτικών δικαιωμάτων». Πιεζόμενος από τους Κανελλόπουλο και Πιπινέλη, διευκρίνισε ότι θα προτιμούσε να αρνηθεί ακόμη και τη μίσθωση εδάφους ανεξαρτήτως έκτασης, ενώ παράλληλα ομολόγησε ότι ήθελε και να αποφύγει την μομφή ότι «εξ υπερβολικής αδιαλλαξίας εις το θέμα της Ενώσεως [των ανταλλαγμάτων για την πανταχόθεν έγκρισή της], ματαιώνω αυτήν» και απείλησε με παραίτηση αν το θέμα τού ετίθετο εκβιαστικά (ο Γ. Παπανδρέου παρατήρησε ενοχλημένος ότι το 1959 δεν είχε παραιτηθεί και ο Μακάριος τον απέκρουσε υποστηρίζοντας ότι «εκεί δεν ημπορούσα να παραιτηθώ»). Εν συνεχεία ο Κανελλόπουλος τον βολιδοσκόπησε πώς θα έβλεπε την συζήτηση του Κωστόπουλου με τον Τούρκο ομόλογό του στο Λονδίνο (επρόκειτο να συναντηθούν στο πλαίσιο της υπουργικής συνόδου του ΝΑΤΟ) ως ευκαιρία μεθόδευσης συνομιλιών εφ’ όλης της ύλης του Κυπριακού κι όχι « αν περιορισθή εις θέματα ειρηνεύσεως εις την νήσον». Ο Μακάριος αποκρίθηκε και πάλι «Εάν επρόκειτο να συζητήσουν ποίον Σύνταγμα θα είναι εις την Κύπρον, θα έλεγα όχι. Αν επρόκειτο να συζητήσουν την τελική λύσιν του προβλήματος δεν έχω αντίρρησιν –ούτε και δικαιούμαι να έχω». Υπενθύμισε ακόμη τις επιθέσεις που κατά καιρούς δεχόταν επειδή απέφευγε να κηρύξει μονομερώς την ένωση, ενώ αφετέρου, λόγω των πρωτοβουλιών για δημιουργία μικρών τετελεσμένων που κατά καιρούς έλαβε ώστε να μειώσει τις τουρκικές απαιτήσεις, βρέθηκε κατηγορούμενος στην Ελλάδα «ότι με αυτά που κάμνω πηγαίνω πώς να στερεώσω μίαν ανεξάρτητον Κύπρον», οπότε ο Πιπινέλης τού επισήμανε ότι αυτές οι πρωτοβουλίες συνεπάγονταν κινδύνους για την Ελλάδα. Τη σκυτάλη τότε πήρε ο Κανελλόπουλος, κρούοντας τον κίνδυνο εκτροπής της ελληνοτουρκικής έντασης σε πόλεμο: «Και όχι μόνον δεν θα επήρχετο η ένωσις, αλλά θα είχομεν και μείωσιν του κύρους του Ελληνισμού. Ασχέτως των οιωνδήποτε συνεπειών εν Κωνσταντινουπόλει, όπου η υπόθεσις έχει πάρει τον δρόμον τον κακόν, θα είχομεν συνεπείας τραγικάς, λόγω της ανισότητος, της αποστάσεως μεταξύ Ελλάδος και Κύπρου, λόγω της ευκολίας με την οποίαν οι Τούρκοι θα ήτο δυνατόν να καταλάβουν ωρισμένα νησιά μας, διότι ημείς δεν ημπορούμεν να αμυνθώμεν κατά τρόπον αποτελεσματικόν παντού». Ο Κωστόπουλος έσπευσε να συμπληρώσει «Και διότι είναι ανοχύρωτα». Ο Κανελλόπουλος συνέχισε «Εν πάση

περιπτώσει δεν τίθεται ζήτημα εκείνην την στιγμήν οιασδήποτε θυσίας» και ο Γαρουφαλιάς επωφελήθηκε για να προσθέσει «[οι τούρκοι] έχουν το πλεονέκτημα ότι μπορούν να διαλέξουν πού θα κτυπήσουν». Ο Κανελλόπουλος ολοκλήρωσε την επίθεση υπογραμμίζοντας στον Μακάριο ότι δεν διέκρινε «ηθικήν βάσιν» για τις επαπειλούμενες θυσίες στις οποίες καλείτο να υποβληθεί ο Ελληνισμός και ο Μακάριος αναγκάστηκε να απαντήσει ότι «Εις τοιαύτην περίπτωσιν θα είχε προτεραιότηταν θυσιών η Κύπρος». Ο Γ. Παπανδρέου πήρε τότε τον λόγο για να αναφέρει τη σύνοψη της συγκυρίας και του τρόπου με τον οποίο αυτή βιωνόταν από την Αθήνα: «Παρήλθεν η εποχή του μεμονωμένου κινδύνου της Κύπρου. Έγινε, μάλιστα, εναλλαγή των κινδύνων, λόγω της στρατιωτικής ενισχύσεως της Κύπρου. Σήμερον, κατά πρώτον λόγον απειλείται η Ελλάς». Ο Μακάριος καθησύχασε τους συνομιλητές του ότι οι αμερικανοί θα επανέρχονταν με κάποια πρωτοβουλία τους, ήταν κατά την γνώμη του στην ελληνική ευχέρεια η πρόκλησή της, καθώς, «Οι Αμερικανοί ενδιαφέρονται να ευρεθή λύσις, περισσότερον δε ευνοούν την Ένωσιν, παρά ανεξάρτητον Κύπρον, διότι η μικρά ανεξάρτητος Κύπρος ημπορεί να υφίσταται πολλάς επιρροάς». Ο Πιπινέλης το αμφισβήτησε, λόγω των ανοικτών μετώπων των ΗΠΑ στην εξωτερική τους πολιτική (οι απόψεις και των δύο έστεκαν εξίσου). Ο Αρχιεπίσκοπος χαρακτήρισε την κατάσταση ενθαρρυντική και υπό διαρκή βελτίωση, σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο («εις το εσωτερικόν σήμερα οι Τούρκοι ελέγχουν το 1,67% του εδάφους μας, δηλαδή τίποτε σχεδόν. Ως ακατοίκητον έδαφος δεν ελέγχουν πέραν των 5 τετρ[αγωνικών] μιλίων, δεν ελέγχουν ούτε τα χωράφια τους». Όταν οι κλιμακωμένες πιέσεις του θα απέδιδαν, όπως ήλπιζε, τότε θα προκαλούσε την υπερατλαντική παρέμβαση θέτοντάς τους το εκβιαστικό δίλημμα ποιο από τα δύο αρνητικά για την Τουρκία σενάρια θα προτιμούσε να προσυπογράψει η Washington «μίαν ανεξάρτητον Κύπρον, ένα κρατίδιον υφιστάμενον πλείονας επιρροάς και δυνάμενον κάποτε να γίνη ένα κομμουνιστικόν κρατίδιον ή την Ένωσιν με την Ελλάδα, με την οποία η Τουρκία είναι σύμμαχος και, λόγω της γεωγραφικής των θέσεως, η τύχη των είναι να βρίσκονται εις την ίδια βάρκαν;». Ο Κανελλόπουλος παραδέχθηκε ότι το έθεσε κατά τον ίδιο τρόπο στον αμερικανό πρέσβη, οι ελλαδίτες ωστόσο επέμειναν στις πιέσεις τους να εξασφαλίσουν συναίνεση των ελληνοκύπριων σε κάποιου είδους εδαφική παραχώρηση: ο βασιλιάς επισήμανε ότι η τουρκική κυβέρνηση προς το παρόν «έδινε εξετάσεις» στο στρατό της χώρας και άρα δεν γινόταν να υποχρεωθεί σε οδυνηρούς συμβιβασμούς, ενώ όταν τέθηκε το θέμα προσφοράς είτε ελλαδικού είτε κυπριακού εδάφους για την υποψήφια στρατιωτική (ο Παπανδρέου μάλιστα μίλησε για αεροπορική) βάση των τούρκων, οι δύο πλευρές φάνηκαν εξίσου απρόθυμες να εξετάσουν το σενάριο. Αντιπαρερχόμενοι

διασπαστικό ελιγμό που επιχείρησαν οι Μακάριος και Κυπριανού, οι ελλαδίτες τόνισαν ότι θα ήταν αδύνατο να παραχωρηθεί έδαφος «εις Κρήτην, ή Μυτιλήνην, ή Θράκην, ή Δωδεκάνησον, ή αλλαχού της Ελλάδος», επικαλούμενοι ότι αυτά ήταν ήδη τμήματα της ελληνικής επικράτειας, επί της ουσίας ομολογώντας (και ομονοώντας) ότι το πολιτικό κόστος θα ήταν -διακομματικά- απαγορευτικό, ενώ μπορούσε να συζητηθεί για κυπριακό έδαφος, τυπικά επειδή η ένωση δεν είχε ακόμη λάβει χώρα. Μετά από την άκαρπη σχετική στιχομυθία, οι ελλαδίτες δεν επέμειναν (προς το παρόν), καθώς ο λόγος του Μακάριου εξέπεμπε διαύγεια και αποφασιστικότητα. Στο τέλος ο Γ. Παπανδρέου, επισείοντας και πάλι τον κίνδυνο του πολέμου, επιδίωξε να αποσπάσει από τον ελληνοκύπριο ηγέτη τουλάχιστον μία πρόταση μελλοντικών κινήσεων και, κυρίως, μία δέσμευση ότι αναγνωρίζονταν τα πρωτεία της Αθήνας στη λήψη των τελικών αποφάσεων κι ότι η σταδιακή επιβολή μίας de facto κατάστασης διά της συσσώρευσης μικρών τετελεσμένων θα γινόταν με προσοχή. Ο Μακάριος ανέφερε ως σχέδιο ότι θα μπορούσαν να συνεχιστούν οι κλήσεις προς τους τουρκοκύπριους για συνομιλίες, των οποίων την απόρριψη -καθ' υπόδειξη της Άγκυρας- προεξοφλούσε, μέχρις ότου αναγκαστούν οι αμερικανοί να επανεμφανιστούν στο προσκήνιο ή έστω παρασκηνιακά, πάντως συγκρατώντας τους τούρκους. Ο Αρχιεπίσκοπος υπέδειξε στον Κωστόπουλο να αποφύγει οποιαδήποτε συνομιλία επί της ουσίας του Κυπριακού, κατά τις επερχόμενες επαφές του με τον Işık (θα ήταν η πρώτη συνάντησή υπουργών εξωτερικών των δύο χωρών τους τελευταίους 16 μήνες) [733]. Έχει υποστηριχθεί πειστικά ότι ο Κωστόπουλος παρέθεσε αυθαίρετα

[733] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Πικρού, Box: Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ 1965, Φάκελος: Κυπριακό 1965 (1960) και Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 351-376: Στενογραφημένα Πρακτικά της σύσκεψης τα Ανάκτορα για το Κυπριακό, 7-5-1965. Ο Ν. Κρανιδιώτης (1985 ibid σσ 322-324) μεταφέροντας την κυπριακή αποτίμηση της σύσκεψης, έκανε λόγο για «σύγχυση, αμφιταλαντεύσεις, παλινωδίες, … πατριωτικές εξάρσεις και μελοδραματικές ωραιολογίες» στις ελλαδικές απόψεις, με κοινό τους τόπο την αναγνώριση του δικαιώματος λήψης τελικών αποφάσεων στην Αθήνα, την καθ' υπόδειξιν των ΗΠΑ έναρξη ελλαδοτουρκικού διαλόγου για το θέμα και την απόσπαση ελληνοκυπριακής συγκατάθεσης για την ένωση με εδαφικό τίμημα στην Κύπρο (χωρίς οι σκοποί αυτοί να επιτευχθούν τελικά επί της ουσίας, όπως σχολίασε ο Ν. Κρανιδιώτης). Πληροφορίες ότι η σύσκεψη της 7ης Μαΐου διεξάχθηκε σε κλίμα «βαρείας και δραματικής ατμοσφαίρας» δημοσιεύθηκαν και πάλι από την φιλική προς τον Μακάριο *Απογευματινή,* την επομένη (8 Μαΐου 1965), στην αρθρογραφία της οποίας επισημάνθηκε επίσης ότι «Δεν εκλήθησαν ο επί οκταετίαν κοινοβουλευτικός πρωθυπουργός κ. Κ. Καραμανλής, τη εισηγήσει της κυβερνήσεως. Ο αρχηγός των Προοδευτικών κ. Μαρκεζίνης και ο αρχηγός της ΕΔΑ κ. Πασαλίδης, με την δικαιολογίαν ότι δεν έχουν διατελέσει πρωθυπουργοί. Εις τους πολιτικούς κύκλους υπστηρίζετο ότι ο κ. Μαρκεζίνης απεκλείσθη διά να μη μετάσχη του Συμβουλίου και ο πρόεδρος της ΕΔΑ, η πολιτική της οποίας δεν ευρίσκεται εντός των εθνικών πλαισίων [sic]». Σε παρόμοια γλώσσα δημοσιεύθηκε και το οκτάστηλο πρωτοσέλιδο άρθρο της *Μεσημβρινής* (φύλλο της 8ης Μαΐου): «Εις επίπονον συνεδρίασιν η οποία εκράτησεν από το σούρουπο έως μετά τα μεσάνυκτα, και υπό το κλίμα της επικρατούσης από ημερών νευρικότητος λόγω της απροκαλύπτου διαστάσεως Αθηνών και Λευκωσίας, το Συμβούλιον τούτο, που έγινεν υπό την προεδρίαν του Βασιλέως, … εδημιούργησεν εικόνα ραγδαίων και δραματικών εξελίξεων».

διαστρεβλωμένη εκδοχή των παραπάνω διαμειφθέντων στον τούρκο ομόλογο του (βλ. παρακάτω).

Σε άλλη σύσκεψη εκείνες τις μέρες, με τη συμμετοχή των Γ. Παπανδρέου, Π. Γαρουφαλιά και Μακαρίου, ο Αρχιεπίσκοπος επέμεινε πως έπρεπε να ολοκληρωθεί η παραλαβή των SA-2 επειδή είχε ήδη καταβληθεί το αντίτιμο της αγοράς τους (λίγα χρόνια μετά, στους χουντικούς θα υποστήριζε ότι υπήρχε ανεξόφλητο υπόλοιπο), επειδή ήταν εκ φύσεως αμυντικό όπλο και καθώς εξακολουθούσε υφιστάμενη η τουρκική απειλή. Αναρωτήθηκε για ποιους λόγους οι ΗΠΑ ήταν τόσο αταλάντευτα αντίθετες στην παραλαβή τους, ο ίδιος έβρισκε ως μόνη λογική εξήγηση «την απροθυμία τους να δουν Ρωσσικά όπλα να εισάγονται στην Κύπρο». Ο Γαρουφαλιάς απέκρουσε την ερμηνεία εκείνη, επικαλούμενος την ανυπαρξία υπερατλαντικών αντιρρήσεων στην προμήθεια των τορπιλακάτων και απέδωσε την αμερικανική στάση σε πιέσεις που είχαν ασκηθεί, με προέλευση την Άγκυρα («[Ο]ι Τούρκοι, ολοκλήρωσα, είναι αυτοί που παρουσίασαν το όλο θέμα σαν αιτία πολέμου»). Συμβούλευσε τον Μακάριο να αναβάλει την παραλαβή των πυραύλων μέχρι να επιστρέψει από το Παρίσι, όπου θα συναντούσε τον αμερικανό ομόλογό του McNamara για να συζητήσουν το θέμα. Για όλα αυτά, ο Γαρουφαλιάς ενημέρωσε τον McNamara λίγες μέρες αργότερα [734]. Ο Μακάριος δεν πείστηκε κι αυτό αποδείχθηκε τον επόμενο μήνα, όταν τα ίδια ακριβώς ερωτήματα έθεσε ευθέως στους αμερικανούς ιθύνοντες, μέσω του Σπ. Κυπριανού. Διόλου συμπτωματικά, η *Washington Post* δημοσίευσε στις 7 Μαΐου άρθρο σύμφωνα με το οποίο «συνεχίζονταν οι παραδόσεις σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων στην Κύπρο» [735], ενώ η αρθρογραφία του τουρκικού Τύπου εξέπεμπε συνολικά βαθιά απαισιοδοξία ότι η ένωση επιτυγχανόταν de facto και χωρίς σοβαρά περιθώρια ανατροπής της κατάστασης, λόγω των ενδοΝΑΤΟϊκών ισορροπιών και της εξάρτησης της Τουρκίας από την συμμαχία για την άμυνά της [736].

Στο Λονδίνο, ο τούρκος υπουργός εξωτερικών Işık παραχώρησε συνέντευξη πριν ξεκινήσουν οι συνομιλίες του με τον Κωστόπουλο, η οποία αν και θεωρητικά θα αφορούσε ζητήματα ΝΑΤΟ εξελίχθηκε σε μονοθεματική, σχετική αποκλειστικά με το Κυπριακό. Την ίδια ημέρα (10/5) παραχώρησε χωριστή, αποκλειστική συνέντευξη στον Eric Rouleau του *Monde*. Στις δηλώσεις του, ο Işık δεν απέκλεισε την ανταλλαγή πληθυσμών, «αν ανακύψη η

[734] «Επιστολή (17.4 [sic: 5].1965) Γαρουφαλιά προς Μακναμάρα»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 162-163.
[735] T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 42, S. R. Sonyel 1997 op cit σ 120. Το άρθρο υπέγραφε ο R. Estabrook, με λεπτομέρειες: «20-40 αντιαεροπορικοί πύραυλοι έχουν παραδοθεί στους ελληνοκύπριους και βρίσκονται ήδη στο νησί».
[736] Σ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σσ 341-343.

ανάγκη». Εκφράστηκε υπέρ των διμερών διαπραγματεύσεων με την Ελλάδα, χωρίς την παρουσία του ΗΒ, δεν έκρυψε τη δυσφορία του για την στάση των ΗΠΑ και μίλησε ευνοϊκά για τις νεώτερες απόψεις της Μόσχας επί του ζητήματος, όμως «[Ό]σον αφορά την παρουσίαν σοβιετικών πυραύλων και σοβιετικού πολεμικού υλικού εις την Κύπρον, αύτη αποτελεί έν επιπλέον πρόβλημα, όπως και, γενικώτερον, η παρουσία πολεμικού υλικού και στρατιωτικών δυνάμεων, καθώς και η προέλευσίς των δημιουργούν προσθέτους ανησυχίας διά την Τουρκίαν». Υποστήριξε πως η Κύπρος, ως μέλος του ΟΗΕ «θεωρείται ανεξάρτητον κράτος», υπεξέφυγε πάντως όταν ρωτήθηκε ευθέως «Αφού η Κύπρος είναι ανεξάρτητον κράτος, πώς θα εμποδισθή ο εφοδιασμός της δι' όπλων;». Ομοίως, δεν απάντησε αν η Τουρκία σκόπευε να προχωρήσει σε παραστάσεις προς τη Μόσχα και το Κάιρο για το θέμα των κυπριακών εξοπλισμών, περιοριζόμενος να σχολιάσει αρνητικά τον υπερεξοπλισμό της ΕΛΔΥΚ. Εκείνον τον πρώτο κύκλο των ελληνοτουρκικών επαφών μεταξύ των δύο υπουργών (10-11/5) επιτηρούσε ο υφυπουργός εξωτερικών G. Ball, που συναντιόταν κάθε μέρα μαζί τους, ξεχωριστά. Τις επόμενες μέρες τη σκυτάλη θα έπαιρνε ο υπουργός D. Rusk (μία σαφής ένδειξη της βαρύτητας που είχαν για τις ΗΠΑ οι επίμαχες συνομιλίες) [737]. Σύμφωνα με την ενημέρωση που ο Κωστόπουλος παρείχε «σε πραγματικό χρόνο» προς τον βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα sir R. Murray, ο έλληνας υπουργός εξωτερικών επιδόθηκε σε διαφημιστική εκστρατεία των θετικών επιπτώσεων της ένωσης (οι τουρκοκύπριοι θα τελούσαν υπό την προστασία των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων και σωμάτων ασφάλειας, θα απομακρυνόταν ο κίνδυνος της αυξημένης επιρροής των κομμουνιστών και του Καΐρου επί των κυπριακών πραγμάτων κλπ), αλλά παράλληλα δήλωσε στον Işık ότι δεν είχε εξουσιοδοτηθεί να συζητήσει ζητήματα ανταλλαγμάτων δίκην αποζημίωσης προς την Τουρκία. Το πλέον ενδιαφέρον σημείο από την αφήγηση του Κωστόπουλου προς τον Murray για την συζήτησή του με τον τούρκο ομόλογό του στις 11 Μαΐου αφορούσε στην εκδοχή που ο πρώτος παρέθεσε στον τελευταίο αναφορικά με το ποιο περιεχόμενο είχαν οι συνομιλίες του «Συμβουλίου του Στέμματος» (καταχρηστική ονομασία) της 7ης Μαΐου. Σύμφωνα με όσα ισχυρίστηκε ο Κωστόπουλος, ο Αρχιεπίσκοπος είχε υποχρεωθεί από την ελλαδική κυβέρνηση να αποδεχθεί την προοπτική παροχής αποζημίωσης με την μορφή

[737] *Ελληνικός Βορράς, Αυγή, Απογευματινή, Εθνικός Κήρυξ,* 11 Μαΐου 1965. Μόνον η εφημερίδα *Θάρρος* της Καλαμάτας (φύλλο 11ης Μαΐου), που απηχούσε τις απόψεις του Κωστόπουλου, αναμετέδιδε σε αισιόδοξο τόνο άρθρο μεγάλης τουρκικής εφημερίδας ότι η στάση της Τουρκίας ήταν «εύκαμπτος» και τα περιθώρια συνεννόησης μεγάλα, αφού ο Μακάριος δεν απέκλειε την παροχή εδαφικών ανταλλαγμάτων εκτός Κύπρου. Την ίδια άλλωστε εκτίμηση περί τουρκικής ετοιμότητας να διαπραγματευτεί την ένωση μυστικά με την Ελλάδα «εφόσον η τελευταία έμπαινε στον κόπο να καταθέσει σοβαρές προτάσεις», είχε ήδη διατυπώσει προς τους βρετανούς και ο J. Jernegan του State Dept, βασιζόμενος σε ερμηνεία συζήτησης που είχε με τον Işık (S. R. Sonyel 1997 op cit σ 131).

μεταβίβασης κυπριακού εδάφους στην Τουρκία, έναντι της έγκρισης της ένωσης –απλώς, ο Κωστόπουλος «θεωρούσε πως ο Μακάριος θα υπαναχωρούσε με την πρώτη ευκαιρία και θα επιχειρούσε να αποδεσμευθεί, εφόσον έκρινε ότι αυτό θα τον συνέφερε» [738].

Ο Μακάριος συναντήθηκε με υψηλόβαθμη αντιπροσωπεία της ΕΔΑ (Α. Μπριλλάκης – Λ. Κύρκος) η οποία τού εξέφρασε την συμπαράσταση της ελλαδικής Αριστεράς στην ανυποχώρητη πολιτική του και στις 11 Μαΐου επισκέφθηκε επίσημα την Θεσσαλονίκη για να ανακηρυχθεί επίτιμος διδάκτωρ της Νομικής του ΑΠΘ. Η βασική συντηρητική εφημερίδα της πόλης, ο *Ελληνικός Βορράς* σημείωνε την αποφασιστικότητα των ελληνοκύπριων υπουργών που τον συνόδευαν να μην ενδώσουν στις απειλές της Τουρκίας, αντιπαραβάλλοντάς τες προς τον εξαναγκασμό του Στ. Κωστόπουλου και της κυβέρνησης της ΕΚ να «συρθεί» σε διμερείς διαπραγματεύσεις με την Τουρκία (ακόμη και ο *Ελληνικός Βορράς* πάντως, αναγνώριζε ότι ο Γ. Παπανδρέου είχε τηρήσει αταλάντευτη στάση το προηγούμενο διάστημα). Ο Αρχιεπίσκοπος εκφώνησε διαπρύσια ομιλία υπέρ της ένωσης και με σαφείς αιχμές εναντίον των πρωτοβουλιών για εν κρυπτώ διμερείς ελλαδοτουρκικές διαπραγματεύσεις, οι οποίες προβλημάτισαν και ενόχλησαν τον πρωθυπουργό. Όταν επανήλθε στην Αθήνα, συνομίλησε με τον βασιλιά κεκλεισμένων των θυρών, ενώ οι πρώτες πληροφορίες από το Λονδίνο ήταν ότι υπήρχαν πιέσεις για ενδοΝΑΤΟϊκή διαχείριση του Κυπριακού και υποβάθμιση της Έκθεσης του G. Plaza. Στις 12 Μαΐου οι Κυπριανού και Γιωρκάτζης συναντήθηκαν με το σύνολο της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας της Ελλάδας και συζήτησαν εκτενώς την τρέχουσα κατάσταση στο νησί. Συνέπεσε την ίδια ημέρα να υπογραφεί συμφωνία μεταξύ της Δυτ. Γερμανίας και της Ελλάδας για την παροχή από την πρώτη στη δεύτερη στρατιωτική βοήθεια ύψους 36 εκ. $ (στο πλαίσιο της σχετικής απόφασης που είχε ληφθεί από το ΝΑΤΟ τον Δεκέμβριο του 1962) [739].

Η ελληνική κυβέρνηση απέφυγε να σχολιάσει την είδηση σύμφωνα με την οποία ο τούρκος υπουργός εξωτερικών είχε προτείνει τη σύσταση «μόνιμου και ειδικού διπλωματικού μηχανισμού» αντιμετώπισης επόμενων κυπριακών κρίσεων, ο οποίος θα συγκροτείτο από τους πρεσβευτές της Ελλάδας και της Τουρκίας που ήταν διαπιστευμένοι σε τρίτη χώρα και θα συναντιούνταν τακτικά «υπό την προεδρίαν τρίτου προσώπου κοινής εμπιστοσύνης» [740]. Επί του ουσιώδους μέρους της επαφής, προκύπτει πως οι τούρκοι ξεκίνησαν προτείνοντας τη διχοτόμηση του νησιού και την εξασφάλιση του 18% του εδάφους του για τους

[738] S. R. Sonyel 1997 ibid σσ 130-131. Ο ερευνητής παραπέμπει στο σχετικό τεκμήριο, πρωτογενές και βρετανικής προέλευσης, με ημερομηνία 12-5-1965.
[739] *Αυγή, Ελληνικός Βορράς,* Τρίτη 11 και Πέμπτη 13 Μαΐου 1965, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 90-97, Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Β΄ op cit σ 77.
[740] *ΕΣΤΙΑ*, *Απογευματινή,* Τετάρτη 12 Μαΐου, *Ελληνικός Βορράς,* Παρασκευή 14 Μαΐου 1965.

τουρκοκύπριους, ένα αφετηριακό σημείο προφανώς απαράδεκτο, επομένως η συζήτηση κινήθηκε στην κατεύθυνση της εξεύρεσης ενός πλαισίου διαπραγμάτευσης και στην ανίχνευση του εδάφους σχετικά με τις αμερικανικές απόψεις [741]. Η *Αυγή* πρωτοδημοσίευσε λεπτομέρειες του σχεδίου, το οποίο στο πρωτοσέλιδό της (της 14ης Μαΐου) χαρακτήρισε ως «τετραχοτόμηση … τερατώδες» [742]. Οι πληροφορίες γύρω από τις συζητήσεις των δύο υπουργών παρέμειναν συγκεχυμένες, ωστόσο τις επόμενες μέρες εμφανίστηκαν στον αθηναϊκό Τύπο δημοσιεύματα περί «συμπεφωνημένης λύσης μετά ανταλλαγμάτων» [743]. Όταν ήρθε η ώρα να παρουσιαστεί στον Γρίβα, αναδύθηκαν και οι συνιστώσες του σχεδίου που συζητήθηκε εκείνες τις μέρες στο Λονδίνο και τις οποίες περιέγραψε πρώτη η *Αυγή* (βλ. αμέσως παρακάτω).

Ο Μακάριος, έπειτα από μία ακόμη άκαρπη σύσκεψη με μέλη της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας (Γ. Παπανδρέου και Π. Γαρουφαλιά, που τον πίεσαν εκ νέου να δεχθεί την έναρξη διαλόγου για ένωση με ανταλλάγματα) αποφάσισε να επιστρέψει στην Κύπρο «χολωθείς», επειδή κατάλαβε ότι ο Κωστόπουλος παρέτεινε με διάφορες δικαιολογίες την παραμονή του στο Λονδίνο ώστε να αποφύγει να συναντηθεί κατά πρόσωπο με τον κύπριο Πρόεδρο και να τον ενημερώσει για το περιεχόμενο των ελληνοτουρκικών συνομιλιών στη βρετανική πρωτεύουσα. Στην Αθήνα παρέμεινε μόνον ο Σπ. Κυπριανού. Εντύπωση κι ερωτηματικά ήγειρε η είδηση ότι ο Γρίβας σκόπευε να μεταβεί στην Αθήνα τις αμέσως επόμενες μέρες, επισήμως προσκεκλημένος του Γαρουφαλιά. Δεδομένου ότι τον Μακάριο είχε συνοδεύσει στην Αθήνα ο Γιωρκάτζης, αποκλειόταν η έλευση του Γρίβα να σχετιζόταν με συζητήσεις για την αμυντική προπαρασκευή της Κύπρου [744]. Σύντομα, θα αποκαλύπτονταν οι πραγματικοί λόγοι του ταξιδιού του Γρίβα. Απαντώντας σε ερωτήσεις δημοσιογράφων το βράδυ της 14ης Μαΐου όταν επέστρεψε στην Λευκωσία, δεν έκρυψε την ενόχλησή του για τις ελληνοτουρκικές επαφές, ενώ όταν ρωτήθηκε αν είχε δεσμευθεί προς την κυβέρνηση Παπανδρέου να αναβάλει τις εκλογές και να ματαιώσει την παραλαβή των πυραυλικών συστημάτων απάντησε αρνητικά μεν, με αξιοσημείωτη ασάφεια δε [745].

Επανερχόμενοι στο θέμα των συνομιλιών του Κωστόπουλου με τον Işık, οι υποψίες του Αρχιεπισκόπου ήταν βάσιμες: στο Λονδίνο, ο D. Rusk κατέθεσε στις αντιπροσωπείες των ελλήνων και των τούρκων «δέσμη θεμελιωδών ιδεών» επίλυσης του Κυπριακού. Στις 12 και

[741] Α. Παπαχελάς op cit σ 171. Η πρόταση είχε χαρακτηριστεί απ' τους αμερικανούς «πανούργα» και είχε πανικοβάλει την ελληνική πλευρά επί ένα δίμηνο: S. R. Sonyel 1997 op cit σ 132.
[742] *Αυγή*, 14 Μαΐου 1965.
[743] *Ελληνικός Βορράς*, Τρίτη 18 Μαΐου.
[744] *ΕΣΤΙΑ*, *Ελληνικός Βορράς, Απογευματινή,* Παρασκευή 14, Σάββατο 15 Μαΐου 1965.
[745] *"Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 283-290

13/5 πίεσε διαδοχικά τον Işık και τον Κωστόπουλο να εκκινήσουν άμεσα διμερείς διαπραγματεύσεις, που θα είχαν ως αντικείμενό τους την ένωση τη Κύπρου με την Ελλάδα «μετά αποζημιώσεως» της Τουρκίας. Σύμφωνα με όσα υποστήριξε ο Jernegan, οι Rusk και Ball ανέφεραν ως υπαλλακτικές εκδοχές είτε την παροχή βάσης επί κυπριακού εδάφους υπό καθεστώς πλήρους κυριαρχίας (δηλαδή μία επάνοδο στο «Πρώτο Σχέδιο Acheson»), είτε την μεταβίβαση της κυριότητας ενός μεγάλου ελλαδικού νησιού ώστε να διασκεδαστούν οι εντυπώσεις περικύκλωσης της Τουρκίας (εάν ισχύει κάτι τέτοιο, προφανώς ο Κωστόπουλος αρνήθηκε να συζητήσει ειδικά το δεύτερο σενάριο) [746]. Σχετικά με το πρώτο, ο έλληνας υπουργός εξωτερικών παρέμενε διστακτικός κι επανέλαβε, με πιο προσεκτική διατύπωση, αυτό που είχε αναφέρει και στις 11/5: ότι δηλαδή αμφέβαλε κατά πόσον θα μπορούσε να διαπραγματευτεί ένα τόσο σοβαρό θέμα εν αγνοία του Μακαρίου – ή, αψηφώντας τις αντιδράσεις του. Απέρριψε το ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο οποιουδήποτε κύκλου ελληνοτουρκικών συνομιλιών επ' αυτού και προέκρινε το πλαίσιο του ΟΗΕ. Ο Κωστόπουλος φοβόταν επίσης ότι οι τούρκοι θα αποκάλυπταν πρόωρα το θέμα στον Τύπο, ότι θα προσέρχονταν πλημμελώς προετοιμασμένοι κι ότι θα προσέφευγαν εκ νέου σε πολεμικές απειλές, εάν οι διαπραγματεύσεις αποδεικνύονταν άκαρπες. Ανέφερε ακόμη ότι θα βοηθούσε μία δημόσια δήλωση υποστήριξης οποιασδήποτε νέας διαπραγματευτικής προσπάθειας από πλευράς του İsmet İnönü, ώστε να διασφαλιζόταν ότι δεν θα γινόταν αντικείμενο εσωτερικής πολιτικής εκμετάλλευσης στην Τουρκία (ο Rusk ήταν σύμφωνος σε αυτό). Ο Κωστόπουλος εμφανιζόταν, όπως και ο Işık εξάλλου, σύμφωνος επί της αρχής με την αμερικανική δέσμη ιδεών, αν και ο πρώτος επισήμανε ότι ορισμένες συνιστώσες της δέσμης αντέβαιναν το Ψήφισμα της 4ης Μαρτίου 1964 του ΟΗΕ. Ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών αντέτεινε ότι άπαξ και οι δύο χώρες (Ελλάδα – Τουρκία) κατέληγαν σε συμφωνία, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ θα βρισκόταν περίπου υποχρεωμένο να την εγκρίνει -και μάλιστα ομοφώνως. Ακολούθως ανέκυψε το ζήτημα του χρόνου δημοσιοποίησης αυτών των προθέσεων, δεδομένου ότι η μεν Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα και στην Τουρκία θα τις προϋπαντούσαν, η δε ελληνοκυπριακή θα αντιδρούσε αρνητικά. Οι αμερικανοί επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στη διαδικασία έναρξης του διαλόγου, ενώ ο Κωστόπουλος θεωρούσε προτεραιότητα τη συμφωνία στις θέσεις των δύο πλευρών, που καλούνταν να συγκεραστούν. Εκτός αυτού, θεωρούσε μείζονος σημασίας την επίτευξη και διατήρηση ειρηνικού κλίματος στο νησί ως βασικής προϋπόθεσης για τις όποιες διαπραγματεύσεις, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι αν οι τούρκοι προσέφευγαν σε πράξεις βίας (αεροπορικές επιθέσεις ή απόβαση στην Κύπρο), «ο Μακάριος θα απαντούσε

[746] S. R. Sonyel 1997 op cit σ 131.

εξοντώνοντας όλους τους τουρκοκύπριους και τότε οι τούρκοι θα αντεκδικούνταν δολοφονώντας όλα τα μέλη της κοινότητας των ρωμιών της Πόλης [sic]». Ο Αρχιεπίσκοπος πάντως είχε κατά τον Κωστόπουλο δώσει πρόσφατα δείγματα θετικής διάθεσης, α) με τη χαλάρωση των μέτρων κατά των τουρκοκύπριων, β) διά της ανακοίνωσης ότι θα ανέβαλλε τις προγραμματισμένες για το καλοκαίρι βουλευτικές και προεδρικές εκλογές (τελικά ο Μακάριος το διέψευσε κι υπαναχώρησε όταν επέστρεψε στη Λευκωσία), καθώς και γ) αποδεχόμενος την εισήγηση της ελλαδικής κυβέρνησης να αποφύγει την ανάθεση υπουργικών καθηκόντων σε έναν φιλέλληνα τουρκοκύπριο (η Αθήνα τον είχε συμβουλεύσει να μην προχωρήσει σε μία κίνηση που «θα έδινε την εικόνα τοποθέτησης ενός Quisling στο υπουργικό συμβούλιο»). Ο Κωστόπουλος κατέληξε ότι επιθυμούσε μεν την υπερατλαντική αρωγή κι ενδιαφέρον, όχι όμως την οφθαλμοφανή ανάμιξη της Washington, για να μην φανεί δημοσίως ότι η Αθήνα και η Λευκωσία τελούν υπό αμερικανικές πιέσεις [747]. Σε δηλώσεις του στον Τύπο στις 13/5, ο Κωστόπουλος τόνισε ότι ο ΟΗΕ δεν γινόταν να παραμερισθεί, οι όποιες διαπραγματεύσεις δεν θα μπορούσαν να έχουν ως σημείο αναφοράς τους την προσπάθεια επανεφαρμογής των Συνθηκών Ζυρίχης – Λονδίνου και απέρριψε την τουρκική άποψη ότι λόγω του Κυπριακού απειλούνταν με διατάραξη οι ισορροπίες που είχαν παραχθεί από τη Συνθήκη της Λωζάννης. Ως προς τις βρετανικές βάσεις, θεωρούσε το καθεστώς τους είχε ρυθμιστεί μεταξύ της Λευκωσίας και του Λονδίνου και αυτά ήταν τα δύο μέρη στα οποία επαφίονταν κατ' αποκλειστικότητα κάθε τυχόν επαναδιαπραγμάτευση για τις βάσεις του ΗΒ (τόσο ο Κωστόπουλος όσο και ο Işık, είχαν εντωμεταξύ συναντηθεί χωριστά με τον βρετανό ομόλογό τους). Ενώ οι συνομιλίες ολοκληρώνονταν, δημοσιεύθηκε η είδηση ότι στο νησί είχαν μόλις μεταφερθεί κρυφά 400 τούρκοι βαριά οπλισμένοι στρατιώτες [748]. Ο Ν. Κρανιδιώτης έγραψε αργότερα ότι ο τούρκος υπουργός εξωτερικών αποδέχθηκε την ανάγκη «τροποποίησης» των ιδρυτικών Συνθηκών πριν επανέλθουν πραγματικά σε ισχύ, ότι μίλησε για την πιθανότητα αντικατάστασης των υπαρχουσών εγγυήσεων από πολυμερείς («διεθνείς»), όμως η μόνη βιώσιμη οργάνωση του κυπριακού κράτους στο εξής θα ήταν κατά την γνώμη του τα «πλήρως αυτονομημένα καντόνια» [749]. Ο Ανδρέας Παπανδρέου συνέστησε σε αμερικανούς, διπλωματικούς παράγοντες (υπηρετούντες αλλά και διερχόμενους από την Αθήνα), να επιδείξουν υπομονή κι αυτοσυγκράτηση σε ένα σύνθετο ζήτημα όπως ήταν το Κυπριακό [750]. Σε μία παράλληλη εξέλιξη, ο Γρίβας απέστειλε στις 12/5 μακροσκελή επιστολή στους

[747] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 190" (London, telegram from Secretary of State Rusk to the Dept of State). 13 Μαΐου 1965.
[748] *Ελληνικός Βορράς*, Παρασκευή 14 Μαΐου 1965.
[749] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 329-330.
[750] Α. Παπαχελάς op cit σ 169.

βασιλιά και Γαρουφαλιά, με την οποία τους ενημέρωνε (και επισήμως) για την αποκάλυψη του συνωμοτικού δικτύου ελλαδιτών αξιωματικών που κατέληξε στην «υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ». Ο Γρίβας διατύπωνε υπόνοιες ότι το δίκτυο, με επίκεντρο το κλιμάκιο της ΚΥΠ στην Κύπρο, κατευθυνόταν από πολιτικό πρόσωπο (ή πρόσωπα) στην Αθήνα -υπονοώντας σαφώς τον Α. Παπανδρέου-, αλλά και ότι υπήρχαν σχέσεις του με τους Γιωρκάτζη και Λυσσαρίδη. Το θέμα, για την ακρίβεια μία κρίσιμη έκφανσή του, εκείνη των τηλεφωνικών υποκλοπών (υπήρχε έντονη αυτή η διάσταση στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ), απασχολούσε ήδη από την 8η Μαΐου ενδοκυβερνητικά την ΕΚ σε υψηλό επίπεδο, σύμφωνα με την μαρτυρία του Ν. Κρανιδιώτη, τότε ακόμη υπό τύπον «ασαφών διαπληκτισμών … με πνεύμα αστεϊσμού και χωρίς ιδιαίτερη οξύτητα» [751].

Ταυτόχρονα με το διπλωματικό παρασκήνιο εκτυλισσόταν το θέμα της συνεχιζόμενης εξοπλιστικής ενίσχυσης της Τουρκίας από την Δυτ. Γερμανία που τόσο ανησυχούσε την Αθήνα, μια και διατάρασσε την στρατιωτική ισορροπία μεταξύ των δύο γειτονικών χωρών, ενόσω οι σχέσεις τους δοκιμάζονταν σκληρά με υπόβαθρο το Κυπριακό και τις τουρκικές απειλές κατά της Ελλάδας και της Κύπρου εξίσου. Στις 15 Μαΐου ανακοινώθηκε η παροχή προς την Τουρκία 60 αεριωθουμένων τύπου F-84, 150 κι αρμάτων μάχης τύπου M-48 (αμφότερων αμερικανικής κατασκευής επαναλαμβάνεται) καθώς και πολεμικού υλικού άλλων κατηγοριών από τα δυτικογερμανικά αποθέματα, στο πλαίσιο της περιλάλητης βοήθειας των 50 εκ. DM, ποσού για το οποίο στον αθηναϊκό Τύπο σημειωνόταν διευκρινιστικά πως «πρόκειται περί συμβατικού προσδιορισμού της αξίας και ουχί περί της αγοραίας τοιαύτης»). Υπήρχαν επίσης πληροφορίες ότι η Βόννη είχε προσφερθεί να μεταβιβάσει στο τουρκικό πολεμικό ναυτικό (TDK) κι ένα αντιτορπιλικό, είδηση που προξενούσε πρόσθετο άγχος στην ελληνική πλευρά, ειδικά λόγω των πρόσφατων εξαγγελιών -αλλά κι ενεργειών- της Άγκυρας με σκοπό τη μεγέθυνση της ναυτικής ισχύος της [752]. Λόγω της Κύπρου και των νησιών του Αιγαίου, κάθε πληροφορία του είδους προξενούσε αναστάτωση στην πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της Αθήνας, της οποίας πρώτιστο πλέον μέλημα ήταν η ενίσχυσή της στο αεροναυτικό πεδίο, ώστε να μην βρεθεί αιφνιδιασμένη. Η οχύρωση των νησιών και η σταδιακή δημιουργία εθνικού δικτύου radar για την εξασφάλιση έγκαιρης προειδοποίησης που περιγράφονται στο παρόν Μέρος της διατριβής, συντελούνταν με το ίδιο σκεπτικό.

[751] «Έκθεση (12.5.1965) Γρίβα προς τον Υπουργό Εθνικής Αμύνης Π. Γαρουφαλιά με θέμα την οργάνωση ΑΣΠΙΔΑ»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 183-188, Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 325-326.
[752] *Ελληνικός Βορράς*, Σάββατο 15 Μαΐου 1965.

Στις 13 Μαΐου η ηγεσία της ΕΒΑ έκρινε πως «Η υφιστάμενη αεροπορική απειλή εκ του Δευτέρου Κράτους [εννοείται η Τουρκία], το νυν διατιθέμενον δυναμικόν της ΕΒΑ ως και το αξιόμαχον του F – 86E [η εκδοχή του αεροσκάφους που περιοριζόταν αποκλειστικά σε αναχαιτίσεις ημέρας, δεδομένου ότι δεν διέθετε radar] κατά μεταφορικών [μεταγωγικών] και αεριωθουμένων της κατηγορίας F– 84F, F– 84G, T– 33 [ήταν τύποι με αξιόλογες δυνατότητες για την ανάληψη αποστολών δίωξης-βομβαρδισμού αλλά υποδεέστερων επιδόσεων στην εναέρια μάχη, δηλαδή στις αερομαχίες], επιβάλλουν την προσωρινήν διατήρησιν της 341 Μοίρας F – 86E [στο εξής θα αναφέρεται ως «παλιά» 341] υπό Εθνικήν Διοίκησιν [καθώς, όπως υπενθυμίζεται, είχε αποφασιστεί] ως κάτωθι: Η αποστολή της 341/F – 86E θα είναι η ενεργός αεράμυνα με δευτερεύοντα ρόλον τον της επιθετικής αναγνωρίσεως. Έδρα της εν λόγω Μοίρας θα είναι το αεροδρόμιον της 111 Π[τέρυγα] Μ[άχης] [στη Ν. Αγχίαλο Μαγνησίας]. Θα διαθέτει 25 αερ[οσκά]/φη εκ των εχόντων το μεγαλύτερον υπόλοιπον ωρών διά την συμπλήρωσιν των 2000 ωρών.» Εγκρίθηκε επίσης η διάθεση ισάριθμων πεπειραμένων χειριστών. Το κόστος της υπολογιζόταν στα 13 εκ. δραχμές [753].

Στην Κύπρο, ολοκληρωνόταν με ταχύτητα η εκπαίδευση ελληνοκύπριων οι οποίοι θα πλαισίωναν τις κατά βάση ελλαδικής επάνδρωσης μονάδες ελιγμού της ελληνικής πλευράς (τις 2 ίλες των Τ-34, το τάγμα μηχανοκίνητου πεζικού και την επιλαρχία αναγνώρισης με τα παλιά, ελαφρά θωρακισμένα τροχοφόρα οχήματα Marmon Herrington), οι οποίες ως 23 ΕΜΑ, 286 ΜΤΠ και 21 ΕΑΝ αντίστοιχα, θα καλούνταν να διαδραματίσουν αποφασιστικό ρόλο κατά την εξάλειψη τυχόν τουρκικού προγεφυρώματος [754].

Ο σοβιετικός υπουργός εξωτερικών Α. Gromyko κατέφθασε στην Άγκυρα για συνομιλίες στις 17 Μαΐου (ήταν η πρώτη επίσκεψη του είδους τα τελευταία 30 χρόνια). Οι δημοσιογραφικές πληροφορίες ανέφεραν ότι θα συζητούνταν τα θέματα της εξοπλιστικής ενίσχυσης της Κύπρου μέσω της Αιγύπτου (το τουρκικό αίτημα διακοπής τους), οι προτάσεις περί υιοθέτησης ομοσπονδιακού μοντέλου στο νησί, η αποστρατιωτικοποίησή του και ίσως η διασύνδεσή όλων των παραπάνω με την παρουσία αμερικανικών βάσεων στην Τουρκία. Στην Κύπρο, ο Γιωρκάτζης, σχολιάζοντας σχετικό δημοσίευμα της ελληνοκυπριακής ακροδεξιάς εφημερίδας *Πατρίς* ότι το σοβιετικό πυραυλικό αντιαεροπορικό ήταν απηρχαιωμένο κι ότι εν πάση περιπτώσει δεν είχε παραληφθεί,

[753] *ΜΙΣΠΑ*, ΓΕΑ/ Κλάδος Α΄/Δ/νσις Α6 προς 28 ΑΤΑ, ΣτΦ ΓΕΑ/8450/ΑΡΜ/3013, 13-5-1965. Θέμα: «341 ΜΟΙΡΑ F – 86Ε».

[754] Το επίπεδο, ποσοτικό και ποιοτικό, της στελέχωσης αυτών των μονάδων ήταν πολύ υψηλό: Ι. Σ. Μαμουνιδάκης op cit σσ 22-23.

διέψευσε τις παραπάνω απόψεις. Δήλωσε ακόμη ότι πράγματι οι SA-2 είχαν αγοραστεί (και μάλιστα, όπως παραδέχθηκε για πρώτη φορά, στο πλαίσιο της εξοπλιστικής συμφωνίας του προηγούμενου φθινοπώρου με την ΕΣΣΔ), ότι είχαν μεταφερθεί στην Αλεξάνδρεια από τον Δεκέμβριο κι ότι είχαν παραληφθεί από εκπροσώπους της κυπριακής κυβέρνησης, επιβεβαιώνοντας εμμέσως τα τουρκικής και γαλλικής προέλευσης δημοσιεύματα ότι δεν είχαν εγκατασταθεί ακόμη στο νησί. Ο Αραούζος συναντήθηκε εντός της ίδιας μέρας (16/5) με τους πρεσβευτές της ΕΣΣΔ και της Αιγύπτου [755]. Οι *New York Times* (φύλλο Τετάρτης 19 Μαΐου 1965) ανέφεραν ότι οι συζητήσεις μεταξύ των υπουργών εξωτερικών ΕΣΣΔ και Τουρκίας στη Άγκυρα (18/5), περιστράφηκαν γύρω «από όλες τις πλευρές του Κυπριακού – περιλαμβανομένων των σοβιετικών διά θαλάσσης μεταφορών οπλισμού στο νησί». Οι συζητήσεις χαρακτηρίστηκαν χρήσιμες κι ειλικρινείς, αλλά «δίχως άμεσες αναφορές σε Ομοσπονδοποίηση». Υπήρξαν πληροφορίες ότι οι σοβιετικοί επανέλαβαν την υποστήριξή τους προς μία «εντελώς ανεξάρτητη Κύπρο», και την αντίθεσή τους στην ένωση με την Ελλάδα. Στη διάρκεια της 6ήμερης επίσκεψής του στην Τουρκία, ο Gromyko συναντήθηκε και με τον πρωθυπουργό S. H. Ürgüplü. Κατά την 90λεπτη επαφή τους συζήτησαν τις διμερείς σχέσεις «εντελώς εκτός πλαισίου δεσμών Τουρκίας-Δύσης» [756]. Επίσης, ο τούρκος πρωθυπουργός αποδέχθηκε πρόσκληση να επισκεφθεί την Μόσχα τον Ιούλιο. Ο ελληνοκυπριακός Τύπος αφετέρου, σύσσωμος (συμπεριλαμβανομένης της *Χαραυγής* του ΑΚΕΛ όπως υπογράμμισε ο αθηναϊκός Τύπος), έβαλε εναντίον των θέσεων του Gromyko, καθώς στην αρθογραφία του είχαν μεταφερθεί πληροφορίες για σαφείς δηλώσεις του σοβιετικού υπουργού -ενόσω αυτός βρισκόταν στην Τουρκία- κατά της (ελληνο)κυπριακής αυτοδιάθεσης εφόσον οδηγούσε στην ένωση και υπέρ του ομοσπονδιακού μοντέλου (στις δεύτερες είχε πράγματι προχωρήσει όταν, ερωτώμενος σχετικά από δημοσιογράφους, σημείωσε ότι ίσχυαν οι δηλώσεις του της 21ης Ιανουαρίου). Οι θέσεις Gromyko αξιολογήθηκαν ως παρεμβάσεις στα εσωτερικά της Κύπρου. Την επίμαχη ερμηνεία των απόψεων του Gromyko είχε διατυμπανίσει ο τούρκος ομόλογός του, ενώ η ανταπόκριση του *Reuters* συνέκλινε με το άρθρο των *New York Times*. Ο σοβιετικός υπουργός φερόταν επίσης να είχε παράσχει διαβεβαιώσεις στους τούρκους συνομιλητές του ότι δεν είχαν υπάρξει νέες παραδόσεις όπλων στην Κύπρο (χαρακτήρισε ανοησίες τη σχετική εικοτολογία), ενώ από τουρκικής πλευράς υποστηρίχθηκε ότι ο Gromyko είχε επίσης

[755] *Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας*, Ανακοινωθέντα αρ. 7, 16 Μαΐου και αρ. 9, 18 Μαΐου 1965, *Μεσημβρινή*, φύλλα 17ης, 18ης και 19ης Μαΐου, *Θάρρος, Ελευθερία*, Τρίτη 18 Μαΐου, *Ελληνικός Βορράς*, *Αυγή, Εθνικός Κήρυξ, ΈΘΝΟΣ,* φύλλα 18ης, 19ης και 20ης Μαΐου, *Απογευματινή*, 21 Μαΐου 1965.

[756] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/ 22/4/ 5/1: 1000/48, 11-6-65, από το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών της ελληνικής πρεσβείας στη Washington (Γ. Τσιγάντες) προς τη Δ΄ Πολιτική.

δηλώσει πως τα σοβιετικής κατασκευής άρματα και πύραυλοι είχαν μεταφερθεί στην Κύπρο από την αιγυπτιακή κυβέρνηση, με πλοία υπό αμερικανική σημαία, καθώς κι ότι οι παραδόσεις της ίδιας της ΕΣΣΔ προς την Κυπριακή Δημοκρατία είχαν περιοριστεί σε «όπλα πεζικού και πολεμοφόδια». Ο σοβιετικός αξιωματούχος έθεσε επίσης θέμα παροχής πιστώσεων για την ανάπτυξη της τουρκικής βιομηχανίας. Γενικά, αν και οι πληροφορίες για το περιεχόμενο των επαφών του στην Τουρκία ήταν αντικρουόμενες, μάλλον το ταξίδι του Gromyko δεν είχε αποδώσει την ταχεία σύσφιγξη των τουρκοσοβιετικών σχέσεων σύμφωνα με τις αρχικές προσδοκίες –είχε όμως πετύχει να θορυβήσει αρκετά τη Δύση, ώστε να χαρακτηρίσει την προσέγγιση των δύο χωρών ως υστερόβουλη κι εκβιαστική. Ο Μακάριος, σε ομιλία του στη Λάρνακα στις 17 Μαΐου φρόντισε να υπογραμμίσει την άρνησή του στην παροχή οποιουδήποτε ανταλλάγματος προς την Τουρκία για την έγκριση της ένωσης, την απόρριψη κάθε παρέμβασης τρίτης πλευράς και την ελληνοκυπριακή αποφασιστικότητα να μην υποκύψει σε τουρκικές πολεμικές απειλές. Η Τουρκία ανακοίνωσε μεγάλης κλίμακας στρατιωτικές ασκήσεις με επιθετικά σενάρια, που θα διεξάγονταν κοντά στα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα. Στο φύλλο της 18ης Μαΐου της *Ελευθερίας* δημοσιεύθηκε εκτενής στρατιωτική ανάλυση του αντιστράτηγου Ευθ. Βάσιλα, η οποία τόνιζε καθησυχαστικά ότι α) τα τρέχοντα δεδομένα στην Κύπρο ήταν αποθαρρυντικά για την ανάληψη μείζονος αποβατικής ενέργειας από πλευράς Τουρκίας (η κατάσταση ήταν δραματικά βελτιωμένη μετά τις ελληνικές κινήσεις το τελευταίο έτος), β) εξίσου ασύμφορη θα ήταν οποιαδήποτε προσπάθεια εισβολής της στον Έβρο, όμως γ) δεν ήταν πειστικός -ούτε και σαφής- σε ό,τι αφορούσε την εξέταση του σεναρίου κατάληψης ενός ελληνικού νησιού του ανατολικού Αιγαίου (εξέλιξη που μάλιστα χαρακτήριζε «μάλλον άσχετον προ το κυπριακόν θέμα», ενώ κάθε άλλο παρά ως τέτοια αξιολογείτο από την πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της Αθήνας). Ο Βάσιλας σημείωνε γενικά ότι, ακόμη και από αμιγώς τεχνικής άποψης, η αριθμητική υπεροχή των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων δεν παρήγαγε συνθήκες στρατηγικής ανισορροπίας ισχύος στο συνολικό ελληνοτουρκικό ισοζύγιο [757].

Στις 19 Μαΐου ο Γαρουφαλιάς είχε μακρά συνομιλία στο ΓΕΝ με τον επικεφαλής της αμερικανικής πρεσβείας N. Anschuetz, για το περιεχόμενο της οποίας δεν εκδόθηκε καμία ανακοίνωση. Αμέσως μετά, τον έλληνα υπουργό άμυνας επισκέφθηκε ο κύπριος υπουργός εξωτερικών. Έπειτα, ο Κυπριανού συναντήθηκε με τον Κωστόπουλο, πριν επιστρέψει στην

[757] *Απογευματινή*, Δευτέρα 17 και Τρίτη 18 Μαΐου, *Ελευθερία*, Τρίτη 18 Μαΐου και Τρίτη 25 Μαΐου, *Ελληνικός Βορράς*, Τρίτη 18, Τετάρτη 19, Πέμπτη 20, Παρασκευή 21 και Σάββατο 22 Μαΐου, *Αυγή*, Τετάρτη 19 Μαΐου, Σάββατο 22 Μαΐου, *ΈΘΝΟΣ,* Τετάρτη 19 Μαΐου, Παρασκευή 21 Μαΐου, Σάββατο 22 Μαΐου, *Καθημερινή*, Τετάρτη 19, Πέμπτη 20, Παρασκευή 21 και Σάββατο 22 Μαΐου, Σάββατο 29 Μαΐου (αναμεταδίδοντας αποτίμηση του *Economist*), *Θάρρος,* Παρασκευή 21 και Σάββατο 22 Μαΐου, *Μεσημβρινή,* Δευτέρα 24 Μαΐου, *Εθνικός Κήρυξ,* Τρίτη 25 Μαΐου 1965.

Κύπρο. Εντωμεταξύ, ο Γρίβας συναντήθηκε με τον βασιλιά κι αμέσως μετά ανηφόρισε στο Καστρί μαζί με τον Γαρουφαλιά, για «γεύμα εργασίας» με τους Γ. Παπανδρέου – Στ. Κωστόπουλο. Οι φήμες ήταν ότι ασκούνταν πιέσεις στον Γρίβα να αποδεχθεί αμερικανικό σχέδιο λύσης του Κυπριακού (εκείνο που στα βασικά του σημεία είχε συζητηθεί στο Λονδίνο μεταξύ Κωστόπουλου – Işık) με άξονα την ένωση έναντι α) της παροχής βάσης προς την Τουρκία (υπολογίσιμης έκτασης: περίπου των 250 τετραγωνικών χλμ, στην περιοχή της Καρπασίας), υπό καθεστώς μίσθωσης διάρκειας 35 (ή, κατ' άλλες πληροφορίες, 50) ετών και β) την μετατροπή της μίας από τις δύο βρετανικές βάσεις σε ΝΑΤΟϊκή. Όπως προκύπτει από λίγο μεταγενέστερη νύξη του βρετανού ύπατου αρμοστή (τον Σεπτέμβριο του 1965), οι βρετανοί, πλήρως ενήμεροι σε πραγματικό χρόνο καθώς ήδη αναφέρθηκε, για τις ελληνοτουρκικές συζητήσεις που διεξάχθηκαν εκείνο τον μήνα στην πρωτεύουσά τους, ήταν διατεθειμένοι να παράσχουν κυριολεκτικά και μεταφορικά το αναγκαίο έδαφος για έναν ελληνοτουρκικό συμβιβασμό. Συγκεκριμένα, για την υποστήριξη του σχεδίου «ένωση έναντι ανταλλαγμάτων» φαίνεται πως θα συναινούσαν στην παραχώρηση τμήματος της μίας από τις δύο βάσεις τους, στην Δεκέλεια, προς την Τουρκία –εννοείται διατηρώντας τα κυριαρχικά τους δικαιώματα στην άλλη (της Επισκοπής-Ακρωτηρίου) και στο υπόλοιπο της Δεκέλειας. Ο ύπατος αρμοστής sir David Hunt ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «τον Μάιο οι δύο κυβερνήσεις (Ελλάδας – Τουρκίας] είχαν φτάσει πολύ κοντά στην επίτευξη συμφωνίας» [758]. Το σχέδιο προέβλεπε ακόμη, σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες, την ανακήρυξη του Κ. Γκλύξμπουργκ σε βασιλιά της Ελλάδας και της Κύπρου, την ανάληψη της εξωτερικής πολιτικής της Κύπρου από την Αθήνα (αλλά την διατήρηση της οικονομικής αυτοδιοίκησης για τους ελληνοκύπριους), την παροχή πολιτικής αυτοδιοίκησης στους τουρκοκύπριους με τη μορφή καντονιών και τη δυνατότητα αποζημίωσης για όποιους τουρκοκύπριους αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους στο νησί. Από «κύκλους» σημειώνονταν και τα ακόλουθα: «Υπενθυμίζετο δε ότι αι Ηνωμέναι Πολιτείαι έχουν εξαρτήσει απολύτως την μεσολάβησίν των εις το Κυπριακόν, προς την άμεσον αποχώρησιν εκ της Μεγαλονήσου των εκεί ευρισκομένων Ελληνικών στρατιωτικών τμημάτων -πέραν της ΕΛΔΥΚ- ή, τουλάχιστον, το εις το ελάχιστον περιορισμόν των. Διετυπούτο δε η υποψία, μήπως η Κυβέρνησις προτίθεται να αποδεχθή την αξίωσιν ταύτην». Δημοσιεύθηκαν για πρώτη φορά πληροφορίες ότι ο Γαρουφαλιάς επιδίωκε την αγορά «απηρχαιωμένων αντιαεροπορικών πυροβόλων» από την Σουηδία (εάν υπονοούνταν τα τοπικής σχεδίασης Bofors, το δημοσιογραφικό σχόλιο υπήρξε άστοχο, κατά το ότι τα όπλα αυτά ήταν άκρως αποτελεσματικά), σε αντικατάσταση του σοβιετικού πυραυλικού συστήματος. Όταν ο

[758] *TNA (PRO)*, DEFE 4-190-49, Secret, COS 49/65, 28-9-1965, σ 27 (2).

Γρίβας επέστρεψε στη Λευκωσία, δήλωσε αισιόδοξος ότι η ένωση πλησίαζε, αλλά επιφυλάχθηκε να τοποθετηθεί μεταγενέστερα για το θέμα των σοβιετικών πυραύλων (το ίδιο είχε κάνει όταν είχε ερωτηθεί σχετικά κατά την άφιξή του στην Αθήνα). Εξίσου καθησυχαστικός προσπάθησε να φανεί και ο Κυπριανού, στις δικές του δηλώσεις σχετικά με το περιεχόμενο των συνομιλιών Κωστόπουλου – Işık όταν επέστρεψε στη Λευκωσία. Την ίδια ημέρα δημοσιοποιήθηκαν οι μεταθέσεις του ως τότε επικεφαλής του ΓΕΣ/Α2 ταξίαρχου Τσεπαπαδάκη και του συνταγματάρχη Παπατέρπου από τη θέση του υποδιευθυντή της ΚΥΠ, ενώ επέκειτο ο ορισμός αντικαταστάτη του αντιστράτηγου Αγόρου στη θέση του νέου διευθυντή της ΚΥΠ (για τους λόγους παραίτησης του τελευταίου δεν δόθηκε καμία εξήγηση) [759]. Ο Σκαρμαλιωράκης αφετέρου είχε αποστρατευτεί λίγες μέρες νωρίτερα (το Διάταγμα της αποστρατείας του είχε ημερομηνία 8/5) -χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ανέστειλε ή διέκοψε τις «διεθνείς επαφές» του, αφού ως ηγετικό μέλος ομάδων πραξικοπηματικών συνωμοσιών, υπήρξε πολύτιμος για τις διασυνδέσεις του με τους αμερικανούς, τις οποίες συντήρησε στο έπακρο [760]. Από την επομένη (20/5) αναδύθηκαν στον αθηναϊκό Τύπο τα πρώτα οκτάστηλα πρωτοσέλιδα σχετικά με την αποκάλυψη του δικτύου ΑΣΠΙΔΑ («οργάνωσις ΝΑΣΕΡΙΚΟΥ τύπου» … «διά τον εκπαπανδρεϊσμόν [sic] του στρατεύματος») και ειδική αναφορά στο επί της Κύπρου παρακλάδι του, επισκιάζοντας ακόμη και την είδηση ότι τα χωρικά ύδατα και ο εναέριος χώρος της Ελλάδας είχαν

[759] *Αυγή*, Παρασκευή 14 Μαΐου, Πέμπτη 20 Μαΐου, *Θάρρος,* Τρίτη 18 Μαΐου, *Ελληνικός Βορράς*, Τρίτη 18 και Πέμπτη 20 Μαΐου, *Απογευματινή*, Πέμπτη 20 και Παρασκευή 21 Μαΐου, *ΕΣΤΙΑ*, *Εθνικός Κήρυξ, ΈΘΝΟΣ,* Τετάρτη 19 Μαΐου, Πέμπτη 20 Μαΐου, Παρασκευή 21 Μαΐου, Πέμπτη 27 Μαΐου 1965. Ο Κ. Γκλύξμπουργκ χαρακτήρισε στην απομνημονευματική του μαρτυρία (τ. Β΄op cit σ 116) τον Παπατέρπο «σφοδρά αντιβασιλικό» αλλά και «αξιότατο». Για να μετατεθεί, αφαιρέθηκαν αιφνιδιαστικά αρμοδιότητες από τον υφυπουργό Μ. Παπακωνσταντίνου, εν αγνοία του (όταν το έμαθε από τον υπασπιστή του, απείλησε με παραίτηση την οποία ανακάλεσε κατόπιν πιέσεων του Γ. Παπανδρέου): Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Β΄ op cit σσ 81-86, 95-96. Η αμερικανική πρεσβεία εξέφρασε την ικανοποίησή της για την απομάκρυνσή του από τη νευραλγική θέση που κατείχε: Σ.Ριζάς 2008 op cit σ 287. Ο Χονδροκούκης σημείωσε στην δική του απομνημονευματική μαρτυρία ότι «ο το πρώτον τοποθετηθείς επί κυβερνήσεως Παπανδρέου έντιμος και ικανώτατος στρατηγός Αγόρος ηναγκάσθη να παραιτηθή, γιατί δεν τού λύσανε τα χέρια να ξεκαθαρίση τη φωλιά αυτή [την ΚΥΠ] εκ των ποικίλων αντιπαπανδρεϊκών κατασκόπων και άλλων εγγενών και μη, δυσκολιών, που προβαλλόταν στο έργο του. Το βάρος αυτό θέλησαν να το αναλάβουν οι επιγιγνόμενοί του Συνταγματάρχες Παπατέρπος και Αναγνωστόπουλος αλλά έμοιαζαν σαν να θέλουν με μία οδοντόβουρτσα να καθαρίσουν την οδό Σταδίου. Πάλαιψαν σκληρά, αλλά στο τέλος βρέθηκαν κι αυτοί κατηγορούμενοι για ‘εσχάτη προδοσία’»: Δ. Χονδροκούκης 1974 op cit σ 87. Ο Γαρουφαλιάς παρουσίασε τον Αγόρο ως ανεπαρκή στα όρια της γραφικότητας, παραθέτοντας δύο ενδεικτικά επεισόδια για να θεμελιώσει τον ισχυρισμό του ότι ο Γ. Παπανδρέου τον αντικατέστησε με αυτό το σκεπτικό (της υστέρησής του στην συλλογή, επεξεργασία κι αξιολόγηση των πληροφοριών που συνέλεγε η ΚΥΠ): Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 106-107. Στην κατάθεσή του όταν εξεταζόταν ως μάρτυρας για την δίκη του ΑΣΠΙΔΑ, ο Γ. Παπανδρέου παραδέχθηκε (6/2/1966) ότι «Αληθές ήτο ότι ο Δ/κτής της ΚΥΠ Στρατηγός κ. Αγόρος δεν ευρίσκετο εις αρμονικάς σχέσεις με τον κ. Γαρουφαλιάν, ίσως λόγω και τοπικής αντιθέσεως» (Ν. Κακαουνάκης τ. Α΄ op cit σ 67).

[760] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Τουλούπα: κατάθεση Σκαρμαλιωράκη της 7ης Αυγούστου 1965, Α. Παπαχελάς op cit σσ 196-197.

παραβιαστεί πέριξ της Λέσβου, από μοίρα του τουρκικού στόλου και 8 στρατιωτικά αεροσκάφη της Τουρκίας. Παράλληλα, δημοσιοποιήθηκε και η κριτική που ασκούσε η σοσιαλδημοκρατική αντιπολίτευση στην Δυτ. Γερμανία για τις πληροφορίες επανάληψης της παροχής στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα και κυρίως προς την Τουρκία, καθώς οι δύο κατά τα άλλα σύμμαχες χώρες βρίσκονταν σε μονίμως οξυμμένες μεταξύ τους σχέσεις λόγω του Κυπριακού [761]. Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ αρχικά ανατέθηκε στον αντιστράτηγο της στρατιωτικής δικαιοσύνης Σίμο, ο οποίος διεξήγαγε σειρά ανακρίσεων (με επίκεντρο την Κύπρο) και κατέληξε στην υποβολή πορίσματος σχετικά σύντομα, την 1η Ιουνίου. Επιβεβαίωνε την ύπαρξη οργάνωσης, όμως απέδιδε μάλλον συνδικαλιστικά κίνητρα στους συνωμότες και δεν εντόπιζε εμπλοκή πολιτικών προσώπων, ούτε αντικαθεστωτικές ή πραξικοπηματικές προθέσεις [762]. Είναι προφανές ότι η εξέλιξη δεν ικανοποίησε όσους επιδίωκαν την πολιτική εκμετάλλευση της υπόθεσης, της οποίας πολλές και κρίσιμες πλευρές παραμένουν ανεξιχνίαστες, πάντως ακολούθησε παραπομπή της στην Στρατιωτική Δικαιοσύνη. Η τετράμηνη (14/11/1966-16/3/1967) Δίκη που ακολούθησε την έκδοση (29/9/1966) του σχετικού βουλεύματος για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ δεν παρουσιάζεται στο παρόν κείμενο καθώς εκφεύγει των σκοπών του –ωστόσο, καθώς προαναφέρθηκε, γίνεται εκτενής μνεία σε συγκεκριμένα χωρία καταθέσεων (όσα τουλάχιστον είναι αρχειακώς διαθέσιμα και προσβάσιμα) ορισμένων από τους πρωταγωνιστές της, διότι αυτά σχετίζονται άμεσα με το θέμα της διατριβής και διαφωτίζουν κρίσιμες όψεις του.

[761] Ενδεικτικά: *Καθημερινή, Εθνικός Κήρυξ, Απογευματινή*, *Ελληνικός Βορράς*, Πέμπτη 20 Μαΐου. *Απογευματινή*, Παρασκευή 21, Σάββατο 22 Μαΐου. *Καθημερινή,* Σάββατο 22 Μαΐου 1965. Η δημοσιοποίηση της υπόθεσης είχε ξεκινήσει στις 18 Μαΐου από την τοπική εφημερίδα της Λάρισας *Ημερήσιος Κήρυξ*, που πρόσκειτο στον ακραίο συντηρητικό πολιτευτή της ΕΡΕ Κ. Ροδόπουλο (πρόεδρο της βουλής κατά την πρώτη οκταετία διακυβέρνησης του Κ. Καραμανλή). Στο άρθρο της γινόταν λόγος για δύο οργανώσεις, μία «αριστερή» (τον ΑΣΠΙΔΑ) και μία «κεντρώα» (τον ΦΑΕ», στην οποία αναφέρθηκε ανάμιξη του Κ. Μητσοτάκη): Σ. Ν. Γρηγοριάδης τ. Β΄ op cit σσ 708-709, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 184-190.

[762] Στο πόρισμα Σίμου επισημαινόταν μεταξύ άλλων η ανάμιξη του βασικού εμπλεκόμενου λοχαγού Α. Μπουλούκου σε «εξωστρατιωτικήν κίνησιν υπέρ του στρατηγού Γρίβα» το 1961 (τα βασικά σημεία του πορίσματος παρατίθενται στο: Δ. Χονδροκούκης 1974 op cit σσ 50-53). Ο Μπουλούκος αρνήθηκε ακόμη και αυτά τα κίνητρα στην απομνημονευματική του μαρτυρία, υποστηρίζοντας ότι τα μέλη του ΑΣΠΙΔΑ ορμώνταν αποκλειστικά από τις προθέσεις προστασίας της νόμιμης κυβέρνησης κι επανόδου της αξιοκρατίας στις ένοπλες δυνάμεις (Α. Μπουλούκος op cit σ 160). Οπωσδήποτε, υφίσταντο σοβαρές υπόνοιες ανάμιξης πολιτικών προσώπων, που επιχειρούσαν να αποκτήσουν έρεισμα εντός των αξιωματικών, πρωτίστως δε αυτές περιστρέφονταν γύρω από δύο ανθρώπους οι οποίοι θα έριζαν τις επόμενες δεκαετίες με επίδικο την ηγεμονία στον «μεσαίο χώρο», του κεντροαριστερού Α. Παπανδρέου και του κεντροδεξιού Κ. Μητσοτάκη. Δεκαετίες αργότερα, σε παρέμβασή του κατά την τελευταία ημέρα διεξαγωγής του 2ου Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου του Ιδρύματος Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης, το οποίο διεξάχθηκε στην Αθήνα (στο αμφιθέατρο Καρατζά, της ΕΤΕ, 6-8 Μαΐου 2008), ο Μπουλούκος υποστήριξε ότι αυτός και οι σύντροφοί του «εξωθήθηκαν να προσεγγίσουν διαδοχικά τους Κ. Μητσοτάκη και Α. Παπανδρέου» χωρίς να διευκρινίσει από ποιούς. Ο Μπουλούκος δήλωσε επίσης τότε συμπληρωματικά «φανατικός Κωστοπουλικός [πολιτικός φίλος του συντοπίτη του Στ. Κωστόπουλου]».

Συγκεκριμένα, όπως ήδη σημειώθηκε με την παράθεση των σχετικών στοιχείων προηγουμένως, στην ακροαματική διαδικασία (μέρος της οποίας διεξήχθη κεκλεισμένων των θυρών), αλλά και γενικά κατά την 17μήνη συνολικά ανάκριση στο πλαίσιο της οποίας λήφθηκαν περί τις 600 καταθέσεις, αναδύθηκε η διάσταση της κατασκοπίας που σχετιζόταν με την συλλογή πληροφοριών μέσω ελλήνων και προς όφελος των ΗΠΑ, σχετικά με την απόκτηση των σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων από την Κυπριακή Δημοκρατία.

Ενώ στην Αθήνα ξεκινούσε η πολιτική κρίση που θα κατέληγε στην πτώση της κυβέρνησης 2 μήνες αργότερα, το αμερικανικό Κέντρο Ανάλυσης Αεροφωτογραφιών, το NPIC, «συνιδιοκτησίας» της CIA και του υπουργείου άμυνας, συνέταξε κι υπέβαλε στους αρμόδιους ενδιαφερόμενους που είχαν λάβει και τα σήματά του στα τέλη του προηγούμενου μήνα, σύντομη αναφορά σύνοψης και σχολιασμού των τεκμηρίων που είχε στη διάθεσή του, καθώς αναφέρθηκε. Αφού επιβεβαιωνόταν η περιγραφή των ευρημάτων και αυτά συνδέονταν με τον εξοπλισμό δύο μοιρών πυρός και μίας μοίρας υποστήριξης του πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος S-75, σημειώνονταν επίσης τα ακόλουθα: το υλικό ήταν καλυμμένο με δίχτυ παραλλαγής και φυλλώματα, σε δασώδη τοποθεσία ακριβώς έξω από το στρατόπεδο εκστρατείας (καταυλισμό αντίσκηνων) που βρισκόταν ~2 χλμ νοτιοανατολικά του χωριού Κόρνος. Είχε επίσης εντοπιστεί δύναμη 22 ανδρών ανεπτυγμένη γύρω από τον δρόμο προς το μικρό στρατόπεδο. Έξω από το μοναδικό (προκατασκευασμένο) κτίριο στο κέντρο του καταυλισμού υπήρχε πινακίδα που έφερε στα ελληνικά την επιγραφή «Λόχος Υποστήριξης [ΛΥΠ]» [763]. Οι εκτιμήσεις των αμερικανών ήταν ακριβείς: οι ελληνοκυπριακοί σχεδιασμοί προέβλεπαν την συγκρότηση «δύο ταγμάτων εκτοξευτών κι ενός τάγματος Τεχνικών (αυτό, δύναμης περίπου των 100 ανδρών, θα ήταν υπεύθυνο για την πλήρωση των πυραύλων με καύσιμα και την εν γένει προετοιμασία τους για εκτόξευση)» [764].

Στο άκρως απόρρητο (και βαρέως λογοκριμένο πάντα προτού αποδεσμευθεί αρχειακά) ημερήσιο πληροφοριακό δελτίο για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ της 21ης Μαΐου, το περί Κύπρου εδάφιο αφιερωνόταν αποκλειστικά στους SA-2 και ανέφερε ότι παρόλο που δεν είχαν μεταβληθεί οι προθέσεις της κυπριακής κυβέρνησης να εγκαταστήσει τελικά τους S-75 επί κυπριακού εδάφους, δεν είχαν παρατηρηθεί ενδείξεις ότι οι πύραυλοι είχαν μεταφερθεί

[763] Αναρτημένη στην ιστοσελίδα της CIA και προσβάσιμη μέσω του αντίστοιχου συνδέσμου ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80T01471R000800110011-1.pdf (προσπελάστηκε: 6/11/2019).
[764] Τηλεφωνική συνέντευξη του Ιωσήφ «Τίτου» Σκουρίδη (28/4/2015) op cit.

στο νησί. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, η Αθήνα εξακολουθούσε να αρνείται την διάθεση δικού της στρατιωτικού προσωπικού για την στελέχωση των συστημάτων, όμως σχεδιαζόταν να μεταβούν στην Κύπρο αιγύπτιοι με σκοπό να εγκαταστήσουν και να στελεχώσουν τα συστήματα για το μεταβατικό στάδιο μέχρις ότου ολοκληρωθεί η εκπαίδευση ελληνοκύπριων στην χρήση τους [765]. Την ίδια ημέρα ο Μακάριος απηύθυνε στον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ επιστολή στην οποία υπογράμμιζε την προτίμηση της κυβέρνησής του να συνεχίσει να έχει τον πρώτο λόγο στη διαχείριση του Κυπριακού ο Οργανισμός, τον διαβεβαίωνε πως ο G. Plaza έχαιρε της απόλυτης εκτίμησης της Λευκωσίας και τού τόνιζε ότι το Κυπριακό ήταν διακοινοτικό ζήτημα κι όχι ελληνοτουρκική διαφορά [766]. Το Foreign Office (σε υπόμνημα επίσης της 21ης Μαΐου), παρατηρούσε ότι μία λύση του τύπου «ένωση μετά αποζημιώσεων [προς την Τουρκία] θα ήταν η πλησιέστερη προς τα δυτικά συμφέροντα, … ωστόσο η πρωτοβουλία θα πρέπει να προέλθει από την Ελλάδα ή την Τουρκία κι όχι από εμάς. Δεν μπορούμε να επέμβουμε. Οι αμερικανοί οφείλουν να είναι προετοιμασμένοι για το ενδεχόμενο υπονόμευσης μίας τέτοιας λύσης από πλευράς ελληνοκυπρίων, εφόσον αυτή δεν τους περιλάβει ως εταίρο των σχετικών διαπραγματεύσεων και ιδίως εάν η λύση είναι του συγκεκριμένου τύπου» [767].

Στις 26/5, μία ημέρα μετά την ανακοίνωση της ματαίωσης του ταξιδιού του στην Μόσχα με αφορμή τις δηλώσεις Gromyko στην Άγκυρα [768], ο Γ. Παπανδρέου συζήτησε την πολιτική της κυβέρνησής του για το Κυπριακό με τον εκτελούντα χρέη πρεσβευτή των ΗΠΑ N. Anschuetz. Εκείνο που ήταν διατεθειμένος να εξετάσει, όπως δήλωσε στον αμερικανό, ήταν μία δέσμη μέτρων βασισμένη στην παραχώρηση της (βρετανικής) βάσης της Δεκέλειας, αυξημένη αυτονομία (όχι πάντως «ομοσπονδιακής έκτασης») στους τουρκοκύπριους κι ανταλλαγή πληθυσμών (των ρωμιών της Κων/πολης, Ίμβρου και της Τενέδου έναντι των τουρκογενών μουσουλμάνων της Δυτ. Θράκης) [769]. Ο Ανδρέας ήταν παρών και, σύμφωνα με

[765] Είναι χαρακτηριστικό ότι στο 6σέλιδο Δελτίο (που πραγματευόταν τοπικές εξελίξεις ανά την υφήλιο) δέσποζε η ολοσέλιδη αεροφωτογραφία μίας εγκατεστημένης μοίρας SA-2 στο Ανόι του Βόρειου Βιετνάμ. The President's Daily Brief (PDB) με ημερομηνία 21/5/1965, (προσπελάστηκε: 6/11/2019). https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967689.pdf

[766] N. Κρανιδιώτης 1985 op cit σσ 324-325.

[767] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 131-132.

[768] *Καθημερινή, Θάρρος*, *Ελευθερία*, Τρίτη 25 Μαΐου 1965. Η *Ελευθερία* αναδημοσίευσε στις 27/5 επικριτικό άρθρο των *Times* του Λονδίνου, που επισήμαινε ότι ακριβώς επειδή υπήρχαν διμερείς διαφορές προς επίλυση, αλλά και αμφιβολίες προς αποσαφήνιση, η επίσκεψη θα έπρεπε να λάβει χώρα τελικά (μία άποψη που απηχούσε τις απώτερες βρετανικές προτιμήσεις για την πολυφωνική διπλωματία στο Κυπριακό, ίσως κατά βάθος ως συνθήκη εξασφάλισης των βρετανικών επιδιώξεων, μέσω της αλληλεπίδρασης κι αλληλεξουδετέρωσης αντικρουόμενων συμφερόντων). Αξίζει να παρατεθεί η εισαγωγή του σχετικού άρθρου της *Ελευθερίας*: «Η αποδιδόμενη εις τον Γ. Παπανδρέου απόφασις ματαιώσεως της επισκέψεώς του εις Μόσχαν…».

[769] Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 320-321.

τις υποψίες του Κωστόπουλου, μετέφερε το περιεχόμενο της συνομιλίας στον Μακάριο [770]. Οι βρετανοί επιδίωκαν να κρατούνται ενήμεροι των εξελίξεων δίχως να αναμειγνύονται άμεσα σε αυτές. Δεν επιθυμούσαν να επωμιστούν οποιοδήποτε πολιτικό κόστος θα απειλούσε την παρουσία τους στην Κύπρο και την ταυτόχρονη παράταση της απρόσκοπτης εκμετάλλευσης του τουρκικού εναερίου χώρου, η στάση τους επομένως κρίνεται εύλογη. Αξίζει να σημειωθεί πως κατά βάθος προτιμούσαν την παράταση του υπάρχοντος status (με την εύθραυστη ανεξαρτησία, την παρουσία της UNFICYP κλπ), παρά την αναβίωση των σχεδίων Acheson [771]. Μάλλον το υπόρρητο άγχος τους εξακολουθούσε να σχετίζεται με τους κινδύνους που θα απέρρεαν για την παρουσία τους από οποιασδήποτε μορφής συμφωνημένη ένωση, η οποία, ασχέτως των ανταλλαγμάτων της, πιθανότατα θα συνεπαγόταν την επαναδιαπραγμάτευση για τις βάσεις τους –και μάλιστα, σε αναβίωση του χείριστου γι' αυτούς σεναρίου, δηλαδή με την επανεξέταση του θέματος επί «νέας βάσεως», μεταξύ των ΗΠΑ, της Τουρκίας και της Ελλάδας, η οποία ίσως απέληγε στην επισημοποίηση της αμερικανικής παρουσίας στο νησί απαλλαγμένης πλέον από τις αφανείς βρετανικές εξαρτήσεις. Οι ΗΠΑ εξάλλου, είχαν ήδη κατοχυρωμένα δικαιώματα υπερπτήσεων του τουρκικού εναερίου χώρου και την παρακείμενη μείζονα βάση των Αδάνων. Την ίδια ημέρα, ο Γρίβας ενημέρωσε τον Γ. Παπανδρέου ότι ο Μακάριος και οι πολιτικές δυνάμεις που τον υποστήριζαν ξεχωριστά είχαν παραμερίσει τις μεταξύ τους διαφορές, εξοπλίζονταν κρυφά και ετοιμάζονταν να επιχειρήσουν να θέσουν την Εθνική Φρουρά υπό τον έλεγχό τους, υπάγοντάς την στο υπουργείο εσωτερικών - άμυνας και διορίζοντας αρχηγό της κάποιον ελληνοκύπριο ή ακόμη και αιγύπτιο αξιωματικό [772]. Ανακοινώθηκε ότι ο Μακάριος θα συμμετείχε στη Σύνοδο Αφρασιατικών Κρατών που θα συνερχόταν τον επόμενο μήνα στο Αλγέρι, μεταβαίνοντας ενδιαμέσως στο Κάιρο για επαφές με τον Νάσερ (υπήρχε και Σύνοδος των Κρατών της βρετανικής Κοινοπολιτείας προγραμματισμένη για τον Ιούνιο, στην οποία θα εκπροσωπούσε την Κύπρο ο υπουργός εξωτερικών). Αφετέρου, ο κρατικός αιγυπτιακός ραδιοσταθμός ανακοίνωσε τον περιορισμό των εκπομπών του που απευθύνονταν στο κυπριακό κοινό. Δημοσιεύθηκε πάντως και η πιθανότητα συνάντησης του Αρχιεπισκόπου στη Σύνοδο Αφρασιατικών Κρατών με τον επίσης συμμετέχοντα τούρκο πρωθυπουργό. Ο Μακάριος έσπευσε να σχολιάσει ότι και αν ακόμη λάμβανε χώρα τέτοια επαφή, η παροχή εδαφικών ανταλλαγμάτων στην Τουρκία

[770] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 192" (Telegram From the Embassy in Greece to the Department of State, June 1).
[771] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 181-183.
[772] «Επιστολή (26.5.1965) Γρίβα προς Γ. Παπανδρέου»: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 188-190.

ήταν εκτός συζήτησης. Σύντομα, η Λευκωσία διέψευσε την προοπτική συνομιλιών με την τουρκική ηγεσία στο Αλγέρι [773], οι σχετικές φημολογίες όμως θα συνεχίζονταν.

Ο Μακάριος εκφώνησε ομιλία στην Καρπασία (26/5) στην οποία τόνισε την διαρκή προσήλωση στο σκοπό της ένωσης. Αποδοκιμάστηκε από μέλη του υπουργικού συμβουλίου στην Αθήνα, τα οποία τού προσήψαν «έλλειψη ρεαλισμού» (λίγο αργότερα, τον Ιούνιο, ο Στ. Στεφανόπουλος έκανε ακόμη πιο ιταμούς υπαινιγμούς για «σατανικές, εωσφορικές, φαρισαϊκές δυνάμεις» που είχαν, αντίθετα, τορπιλίσει την ένωση, τις οποίες ανακάλεσε δημόσια λίγο μεταγενέστερα και μάλιστα σε κομβική πολιτικά στιγμή, ομολογώντας άγνοια θεμελιωδών δεδομένων την εποχή που τις έκανε [774]). Μέσω διαρροών ο Αρχιεπίσκοπος υπεραμύνθηκε της πρόθεσής του να διενεργηθούν τουλάχιστον προεδρικές εκλογές, έστω και αν αναβάλλονταν οι βουλευτικές, ώστε να έχει νωπή λαϊκή εντολή και τη μέγιστη δυνατή νομιμοποίηση διεθνώς, λόγω του Κυπριακού. Επίσης, οι ελληνικές δυνάμεις εκτέλεσαν ασκήσεις με πραγματικά πυρά στον κόλπο της Μόρφου, στις οποίες χρησιμοποιήθηκαν και τα νέα σοβιετικής προέλευσης πυροβόλα. Από τουρκικής πλευράς προβλήθηκε ο απόπλους 10 μεγάλων αποβατικών από το Αμβούργο, τα οποία είχαν αγοραστεί από την Δυτ. Γερμανία, ενώ ανακοινώθηκε και η έναρξη ειδικής εκπαίδευσης χειριστών της πολεμικής αεροπορίας για την διεξαγωγή νυκτερινών αεροπορικών βομβαρδισμών. Ακόμη και η *Καθημερινή* σημείωνε ότι η Άγκυρα δεν είχε εγκαταλείψει τα επιθετικά της σχέδια και ότι «οι σπεύδοντες να χαρακτηρίσουν ως πρόκλησιν οιανδήποτε προσπάθειαν της Κυβερνήσεως της Κύπρου όπως συνεχίση την άμυνάν της διά σύγχρονων αντιαεροπορικών πυραύλων κλείουν τους οφθαλμούς των ενώπιον των σοβαρωτάτων κινδύνων της παγκοσμίου ειρήνης εκ των τουρκικών προκλήσεων» [775].

Ο D. Rusk αντιμετώπισε με σκεπτικισμό την εκφρασμένη πρόσφατα ετοιμότητα του Μακάριου να επανεκκινήσει άμεσες επαφές με την Άγκυρα. Ο αμερικανός υπουργός την απέδιδε σε τακτικισμό του Αρχιεπισκόπου, ώστε να ανακτήσει την πρωτοβουλία των διπλωματικών κινήσεων και να υπονομεύσει το ελληνοτουρκικό πλαίσιο επίλυσης του προβλήματος. Προεξόφλησε την απορριπτική αντίδραση τόσο της Αθήνας όσο και της

[773] *Εθνικός Κήρυξ, Καθημερινή*, Τετάρτη 26 Μαΐου, *ΈΘΝΟΣ,* Πέμπτη 27 και Σάββατο 29 Μαΐου, *Ελευθερία*, Σάββατο 29 Μαΐου1965.
[774] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 28, 115-117, 310-311. Ο Στεφανόπουλος έκανε την αναφορά στο πλαίσιο ομιλίας στην Βουλή, στις 27 Αυγούστου, ενώ είχε δρομολογηθεί η πρωθυπουργοποίησή του.
[775] *Καθημερινή*, Τρίτη 25 και Τετάρτη 26 Μαΐου, *Εθνικός Κήρυξ*, Παρασκευή 28 Μαΐου 1965, *Βραδυνή*, Πέμπτη 24 Ιουνίου.

Άγκυρας και ζήτησε τις απόψεις των τριών πρεσβειών των ΗΠΑ στο «διακεκαυμένο τρίγωνο». Η της Άγκυρας αποκρίθηκε ότι οι τούρκοι μάλλον δεν θα απέρριπταν την Μακαριακή πρωτοβουλία, αλλά όχι εις βάρος των επαφών με την Ελλάδα, ενώ εκείνη της Αθήνας εκτιμούσε ότι η ιδέα των συνομιλιών μεταξύ των υπουργών εξωτερικών της Κύπρου και της Τουρκίας θα προξενούσε την έντονη καχυποψία της ελλαδικής κυβέρνησης [776]. Ο Belcher συναντήθηκε χωριστά με τον Μακάριο και τον Σπ. Κυπριανού (28/5) και, σύμφωνα με τον αθηναϊκό Τύπο, επανέλαβε τις αμερικανικές πιέσεις «να συγκατατεθούν στον ελληνοτουρκικό διάλογο και στο κλείσιμο του Κυπριακού με βάση το διαμελιστικό σχέδιο Άτσεσον». Βολιδοσκόπησε ακόμη τον Μακάριο και για τη δική του -του Αρχιεπισκόπου- συμμετοχή σε μεταγενέστερο στάδιο των διαπραγματεύσεων της Αθήνας με την Άγκυρα κι εξέφρασε την δυσαρέσκειά του για την ανακοίνωση εκλογών στο νησί και κυρίως για την παραλαβή των σοβιετικών όπλων (για την ακρίβεια: «της εγκατάστασης πυραύλων και άλλων ισχυρών όπλων στην Κύπρο»). Ο ελληνοκύπριος ηγέτης απέρριψε στο σύνολό τους τις παραπάνω προτάσεις, ενώ η *Τελευταία Ώρα* δημοσίευσε είδηση σύμφωνα με την οποία συνάφθηκε νέα εξοπλιστική συμφωνία με την ΕΣΣΔ για την αγορά αντιαεροπορικών πυραύλων, αρμάτων μάχης, τορπιλακάτων και άλλου βαρύ υλικού, αξίας 20 εκ. κυπριακών λιρών. Ο Γιωρκάτζης μάλιστα απείλησε με παραίτηση «αν γινόταν δεκτή η επιταγή του κ. Γαρουφαλιά για ματαίωση της άφιξης των σοβιετικών πυραύλων» [777].

Στις 29 Μαΐου ο Κωστόπουλος είχε μία ακόμη συνάντηση με τον τούρκο πρέσβη Tuluy, ο οποίος τού μετέφερε την ικανοποίηση του Işık για την πρόσφατη εποικοδομητική επαφή τους στο Λονδίνο («Διεσκορπήσατε τα σύννεφα και βελτιώσατε το κλίμα»). Ζήτησε να πληροφορηθεί τους λόγους αναβολής της διαπίστευσης του νέου έλληνα πρεσβευτή στην Άγκυρα (είχε ορισθεί ο Σγουρδαίος, όπως εγκαίρως γνώριζαν οι αμερικανοί) και ο Κωστόπουλος τον καθησύχασε ότι η καθυστέρηση οφειλόταν στην επιθυμία του Γ. Παπανδρέου να συνομιλήσει με τον Σγουρδαίο πριν την αναχώρησή του. Ο έλληνας υπουργός εξωτερικών επιβεβαίωσε την αμοιβαιότητα εντυπώσεων για το εγκάρδιο κλίμα στις επαφές του με τον τούρκο ομόλογό του(«… με ευρύτητα αντιλήψεων, … οικονομολόγοι αμφότεροι…») και διατύπωσε την άποψη ότι «πρέπει να αρχίσωμεν να σκεπτώμεθα σαν Ευρωπαίοι και όχι σαν Ανατολίται. Προς τον σκοπόν αυτόν δεν είναι αρκετόν η ιθύνουσα τάξις εις έκαστην χώραν να σκέπτεται κατά τον τρόπον αυτόν. Πρέπει τον τρόπον αυτόν του σκέπτεσθαι να τον διαδόσωμεν μεταξύ του λαού». Ακολούθως ο Κωστόπουλος τού έθεσε

[776] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 191", Telegram from the Dept of State (Rusk) to the Embassy in Cyprus, 1332/May 28, 1965).
[777] *Αυγή*, *Καθημερινή*, Σάββατο 29 Μαΐου 1965.

το θέμα των πρόσφατων αψιμαχιών στην Κύπρο, που είχαν καταλήξει στο θάνατο τριών εθνοφρουρών (για μία ακόμη φορά στην περιοχή Αμπελικού) και τού επισήμανε ότι «πρέπει να συνεργασθώμεν διότι υπάρχουν άνθρωποι εν Κύπρω και αλλαχού, που επιθυμούν να καταντήσουν τον διάλογόν μας αδύνατον… Επ' αυτού θα μού επιτρέψετε να σάς επαναλάβω όσα επιγραμματικώς έχει είπει ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως: η διαφορά μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας είναι ότι η Ελλάς έχει εν Κύπρω ενήλικα τέκνα (έχουν Κυβέρνησιν και είναι δυσχερέστερος ο έλεγχός των) ενώ η Τουρκία έχει τέκνα ανήλικα, άτινα υπακούουν εις τας οδηγίας εξ Αγκύρας». Ο Tuluy εξέφρασε λύπη για τα επεισόδια, αλλά αρνήθηκε τα περί ελέγχου των τουρκοκύπριων και θύμισε την επιτυχή έναρξη εφαρμογής σχεδίου αποκλιμάκωσης των εντάσεων τοπικά. Ο Κωστόπουλος τού έθεσε επίσης το θέμα της εκστρατείας οικονομικών διώξεων και φίμωσης κατά των ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου, αλλά και του Πατριαρχείου, εν αντιθέσει προς τη μεταχείριση που επιφύλασσε η Ελλάδα στη μουσουλμανική κοινότητα της Θράκης. Τέλος, τού ζήτησε να μεταφέρει στην κυβέρνησή του την επισήμανση «όπως πάσα επαφή μεταξύ των δύο Κυβερνήσεων πρέπει να γίνηται μεταξύ της συνήθους διπλωματικής οδού». Ο Κωστόπουλος κατονόμασε τον δημοσιογράφο Δρόσο, λόγω των επαφών του με μέλη της τουρκικής κυβέρνησης («…είναι μεν ένας διακεκριμένος δημοσιογράφος και μάλιστα πολιτικώς ανήκει εις το κυβερνητικόν κόμμα, κατ' ουδένα όμως τρόπο θα έπρεπε να θεωρήται ως εκπροσωπών ή ερμηνεύων τας γνώμας της Ελληνικής Κυβερνήσεως») [778].

Στις 30 και 31 Μαΐου ο Γαρουφαλιάς συναντήθηκε στο Παρίσι διαδοχικά με τους Brosio (γεν. Γραμματέα του ΝΑΤΟ) και McNamara, στους οποίους ανέφερε ότι η πραγματική ανεξαρτησία της Κύπρου θα σήμαινε την ολίσθησή της στο κομμουνιστικό στρατόπεδο εντός διετίας (ο McNamara συμφώνησε), ενώ υπεραμύνθηκε την ένωσης και για πρόσθετους λόγους: αν οι τούρκοι συνέχιζαν να τηρούν άκαμπτη στάση και, ακόμη χειρότερα, επιχειρούσαν να εκφοβίσουν δυναμικά την Αθήνα, οι ενέργειές τους θα έπεφταν στο κενό: οποιαδήποτε τουρκική επίθεση σε ελλαδικό νησί θα αποκρουόταν, ενώ ο ελληνοτουρκικός πόλεμος που αναπόφευκτα θα ακολουθούσε, θα κατέληγε σε μαζική σφαγή αμάχων εκατέρωθεν (των τουρκοκύπριων, των κοινοτήτων των Ρωμιών στην Τουρκία και της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτ. Θράκη). Ο Brosio τού ανέφερε εμπιστευτικά κι ενθαρρυντικά ότι οι τούρκοι επέμειναν στα περί διχοτόμησης και ομοσπονδίας χωρίς να τα εννοούν, απλώς για διαπραγματευτικούς λόγους. Ο Γαρουφαλιάς

[778] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Πικρού, Box: Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ 1965, Φάκελος: Κυπριακό 1965 (1960), οκτασέλιδο δακτυλογραφημένο κείμενο χωρίς Α.Π. και τίτλο «Συνομιλία: κ. Υπουργού επί των Εξωτερικών μετά του Πρέσβεως της Τουρκίας κ. TULUY (29 Μαΐου 1965) / Εν τω Υπουργείω των Εξωτερικών».

υπογράμμισε την αντιΝΑΤΟϊκή στάση του Αρχιεπισκόπου και τις επιθέσεις του κατά της κυβέρνησης της Αθήνας και στον McNamara τόνισε ότι η ελλαδική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να συζητήσει τη μίσθωση της (βρετανικής) βάσης της Δεκέλειας, η οποία θα συνοδευόταν είτε από ανταλλαγή πληθυσμών είτε από την παροχή αυξημένων εγγυήσεων για την ασφάλεια και την αυτοδιοίκηση των τουρκοκύπριων. Αξίζει να προστεθεί ότι όλα αυτά συζητούνταν την ίδια στιγμή που η ελληνική πλευρά πίεζε τις ΗΠΑ να μην μειώσουν την οικονομική και στρατιωτική βοήθεια τους προς την χώρα [779].

Την τελευταία ημέρα του μήνα, οι Γ. Παπανδρέου και Στ. Κωστόπουλος είχαν μία ακόμη συνάντηση με τον τούρκο πρέσβη Tuluy και την επομένη με τον έλληνα ομόλογό του Σγουρδαίο για την παροχή τελευταίων οδηγιών, λίγες ώρες πριν αυτός αναχωρήσει για την Άγκυρα. Ο Κωστόπουλος συναντήθηκε επίσης με τον Anschuetz ˙ κατά πάσα βεβαιότητα, το θέμα συζήτησής τους ήταν το Κυπριακό [780]. Στις 31/5, σε πολιτικό συμβούλιο με τη συμμετοχή των κορυφαίων υπουργών Στ. Στεφανόπουλου, Η. Τσιριμώκου, Κ. Μητσοτάκη, Α. Παπανδρέου (μόνον ο Γαρουφαλιάς απουσίαζε, ευρισκόμενος στο Παρίσι), ο Γ. Παπανδρέου ανακοίνωσε την απόφασή του να συνεχίσει τις συνομιλίες με τους τούρκους και να συγκρουστεί με τον Μακάριο, αν αυτό καθίστατο αναπόφευκτο [781].

[779] Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 190-192.
[780] *Εθνικός Κήρυξ*, 1 Ιουνίου, *Αυγή,* 2 Ιουνίου 1965.
[781] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 192".

<u>Κεφάλαιο 4</u>: η Κύπρος προσπαθεί να επιβιώσει μέσω αυτοβοήθειας, η Ελλάδα προετοιμάζεται να αμυνθεί στο ελληνοτουρκικό μέτωπο, ενώ οι δύο πλευρές αλληλοϋποβλέπονται, σε κατάσταση εξωτερικών πιέσεων η μεν κι εσωτερικής πολιτικής πόλωσης η δε (το β΄ εξάμηνο του 1965).

Το καλοκαίρι της πολιτικής Κρίσης στην Αθήνα

Ο Ιούνιος ξεκίνησε με μία ανασκόπηση των πρόσφατων ελληνοτουρκικών επαφών (στο Λονδίνο και στην Αθήνα), την οποία συζήτησε ο Ανδρέας Παπανδρέου με τον υπαρχηγό της αμερικανικής διπλωματικής αποστολής στην χώρα, N. Anschuetz. Ο Ανδρέας τού εξήγησε ότι ο Μακάριος δεν προτίθετο να προχωρήσει σε οποιαδήποτε εδαφική παραχώρηση έναντι της ένωσης (γι' αυτό εξάλλου τον κατηγορούσαν πολλοί ελλαδίτες πολιτικοί ότι κατά βάθος ήθελε να αποφύγει τη ένωση) κι εκτίμησε πως, παρά τις πρόσφατες διαβεβαιώσεις του περί του αντιθέτου, θα ανακοίνωνε εντός του μήνα τις (κανονικά προγραμματισμένες, πριν προκύψουν τα γεγονότα) προεδρικές εκλογές ώστε, διαθέτοντας ανανεωμένη εντολή, να διαπραγματεύεται με όλους από θέση ισχύος. Ο Anschuetz πίστευε ότι οι Παπανδρέου επιδίωκαν μεν την επίλυση του Κυπριακού, αλλά χωρίς παραχωρήσεις προς την Τουρκία, με μόνο «δέλεαρ» την ένταξή της στο ΝΑΤΟ και την κατοχύρωση μειονοτικών δικαιωμάτων για τους τουρκοκύπριους. Ο αμερικανός θεωρούσε πως ο Ανδρέας έκλινε να υποστηρίζει τον Μακάριο [782]. Τις αμέσως επόμενες ημέρες, ο Anschuetz εισηγήθηκε στον Κωστόπουλο «μικρές τροποποιήσεις» στην εδαφική συνοριογραμμή (στα βόρεια του νομού Έβρου) και ανάλογες παραχωρήσεις επί της Κύπρου, προκειμένου να εγκριθεί από την Τουρκία η ένωση. Η απόκριση του έλληνα υπουργού εξωτερικών ήταν απορριπτική, επικαλούμενος στοιχειώδεις λόγους πολιτικής επιβίωσης οποιασδήποτε κυβέρνησης προχωρούσε στην αδιανόητη κίνηση παραχώρησης εθνικού εδάφους, ωστόσο ο αμερικανός ομόλογός του εξέφραζε συγκρατημένη αισιοδοξία ως ίσως υπήρχε συνέχεια στην ελληνοτουρκική διαπραγμάτευση [783]. Η Λευκωσία συνέχισε να εκφράζει την αντίθεσή της στον ελληνοτουρκικό διάλογο που την αφορούσε άμεσα (την σκοπιμότητα και την ειλικρίνεια του οποίου αμφισβητούσε επίσης η *Καθημερινή*) και να διαψεύδει ότι υπήρχε πιθανότητα συνάντησης του Αρχιεπισκόπου στη Σύνοδο Αφρασιατικών Κρατών του Αλγερίου με τον επίσης συμμετέχοντα τούρκο πρωθυπουργό (όμως αναφέρονταν ήδη ονόματα υποψήφιων ad hoc μεσολαβητών που θα παρίσταντο στην Σύνοδο, με κυριότερα εκείνα του

[782] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 192".
[783] Α. Παπαχελάς op cit σσ 170-171.

πρωθυπουργού της Νιγηρίας και του αυτοκράτορα της Αιθιοπίας –ο τελευταίος συγκέντρωνε τις δυτικές προτιμήσεις). Ο Μακάριος συναντήθηκε με τον αιγύπτιο πρέσβη και είχε μαζί του «ιδιαιτέρως μακράν» συνομιλία, επισήμως ενόψει επόμενης συνάντησής του με τον Νάσερ (αλλά δεν αποκλείεται να συζητήθηκαν λεπτομέρειες της επόμενης φάσης των κυπριακών προσπαθειών να παραληφθούν οι πύραυλοι). Για τα ίδια θέματα συζήτησαν και ο Κωστόπουλος με τον αιγύπτιο πρέσβη στην Αθήνα. Παράλληλα ανακοινώθηκε η απόφαση της κυπριακής βουλής για αύξηση της στρατιωτικής θητείας από 12 σε 18 μήνες, «λόγω των συνθηκών». Στο ελλαδικό πεδίο αναφοράς, ο Γαρουφαλιάς αποκάλυψε ότι υπήρχαν ελπίδες αύξησης κατά 4 εκ. $ της δυτικογερμανικής στρατιωτικής βοήθειας για το τρέχον έτος, πέραν των υπεσχημένων 9 εκ. $ [784].

Αεροσκάφη της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας εκτελούσαν συχνά πτήσεις χαμηλά πάνω από τις βόρειες ακτές της Κύπρου εκείνες τις μέρες [785]. Στις 7/6 κατέπλευσαν στην Κερύνεια οι δύο πρώτες τορπιλάκατοι του κυπριακού ναυτικού, ενώ την επόμενη εβδομάδα ελλιμενίστηκε για πρώτη φορά μία από αυτές σε ένα πρόσθετο «σημείο αραίωσης» (το «βοηθητικό κλιμάκιο» στο Λατσί, μικρό εγκαταλελειμμένο λιμάνι στον μυχό του Κόλπου της Χρυσοχούς, στα ΒΔ της Κύπρου). Το Λατσί επρόκειτο να αξιοποιηθεί για βραχύ διάστημα ώστε να είναι εξασφαλισμένες οι περιμετρική επιτήρηση των ακτών του νησιού και η δυνατότητα διασποράς σε περίπτωση κινδύνου. Οι συνθήκες διαβίωσης εκεί ήταν άθλιες και σταμάτησε να αξιοποιείται το 1966. Τους επόμενους μήνες η μεν Κερύνεια θα εξελισσόταν στην δεύτερη έδρα των τορπιλακάτων (τα πληρώματα διέμεναν εντός του μεσαιωνικού φρουρίου, υπό πολύ καλές συνθήκες, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για την ψυχολογική τους κατάσταση), ενώ επίσης η γεωγραφική της θέση πλεονεκτούσε: απέναντι από τις τουρκικές ακτές και βόρεια του μεγαλύτερου τουρκοκυπριακού θύλακα, εκείνου που εκτεινόταν ως την πρωτεύουσα, ήταν σε θέση να αξιοποιήσει άμεσα τα ευρήματα των radar που επόπτευαν όλες τις βόρειες ακτές της Κύπρου (των δύο του Ναυτικού στα Λιβερά και στο Ριζοκάρπασο, αλλά κι εκείνου της Αεροπορίας αν χρειαζόταν, στον παρακείμενο προς τα Λιβερά Κορμακίτη). Για τον λόγο αυτό, η ναυτική παρουσία της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Κερύνεια βρέθηκε αμέσως κι απροσχημάτιστα υπό το μικροσκόπιο τόσο των σουηδών της UNFICYP (διόλου δεν αποκλείεται να ισχύει η εικασία ότι εστάλησαν ακόμη κι αξιωματικοί του ναυτικού τους, καθώς οι αψιμαχίες με το σοβιετικό πολεμικό ναυτικό ήταν σύνηθες φαινόμενο καθ' όλη την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και οι δύο

[784] *Καθημερινή*, Τρίτη 1, Τετάρτη 2, Παρασκευή 4 Ιουνίου, *Απογευματινή*, *ΕΘΝΟΣ, Ελευθερία*, Πέμπτη 3 Ιουνίου, *Ελληνικός Βορράς, Αυγή*, Παρασκευή 4 Ιουνίου 1965.
[785] *ΕΣΤΙΑ*, *Ελληνικός Βορράς*, Παρασκευή 4 Ιουνίου.

πλευρές δεν έχαναν την ευκαιρία να μελετήσει η μία το υλικό της άλλης, όποτε ήταν δυνατό), όσο και των βρετανών (που εκμεταλλεύονταν τουριστικά το λιμάνι από πολλών ετών). Παράλληλα, πυρομαχικά, καύσιμα και ανταλλακτικά προαποθηκεύτηκαν επίσης στο Λατσί και στο λιμάνι της Πάφου [786]. Ουσιαστικά, από την Κερύνεια και το Μπογάζι ήταν εξασφαλισμένη η άμεση αντίδραση σε περίπτωση τουρκικής αποβατικής απόπειρας σε οποιαδήποτε από τις δύο υποψήφιες γι' αυτό ακτές, της Κερύνειας και της Αμμοχώστου (εξ ου και το γεγονός ότι οι δύο βάσεις είχαν απευθείας τηλεπικοινωνιακή σύνδεση με το Αρχηγείο του Ναυτικού -ΝΔΚ- στην Λευκωσία).

Ενώ ο F. Küçük δήλωνε σε δυτικογερμανό δημοσιογράφο υπέρ του ενιαίου κράτους, αλλά υπό την μορφή διζωνικής –δικοινοτικής ομοσπονδίας (8/6), ο τούρκος υπουργός εξωτερικών διέψευσε ότι είχαν ζητηθεί εδαφικά ανταλλάγματα από την Ελλάδα για να εγκριθεί η ένωση. Όλες όμως οι ελλαδικές εφημερίδες έγραφαν για συγκεκριμένη τουρκική απαίτηση παραχώρησης εδάφους έκτασης 1080 τετρ. χλμ, κατά προτίμηση ελλαδικού (είχε δηλαδή επανακάμψει η πρόταση μεταβίβασης έκτασης ίσης ποσοστιαία με το 18% που αντιπροσώπευε η τουρκοκυπριακή κοινότητα επί του συνόλου του πληθυσμού της Κύπρου). Ο Κυπριανού, ευρισκόμενος στην Αθήνα καθ' οδόν προς τη Ν. Υόρκη, προχώρησε σε δηλώσεις ότι δεν υφίστατο θέμα παραχώρησης κυπριακού εδάφους, τονίζοντας ότι αυτό θα σήμαινε διχοτόμηση. Παραπονέθηκε επίσης δημόσια (και πολύ εντονότερα στις κατ' ιδίαν συζητήσεις του με τους Γ. Παπανδρέου και Στ. Κωστόπουλο) ότι δεν είχε ζητηθεί η γνώμη της Λευκωσίας για την έναρξη του εν εξελίξει ελλαδοτουρκικού διαλόγου, ο οποίος συνεχιζόταν σε πλήρη συσκότιση των ελληνοκύπριων, ως υλοποίηση μυστικής διπλωματίας με την κλασική έννοια του όρου [787]. Τα παράπονα, όχι μόνον γύρω από αυτόν τον διάλογο αλλά και εντός του, επανεμφανίστηκαν στη συνάντηση του Κωστόπουλου με τον τούρκο πρέσβη (9/6). Τα προβλήματα ήταν και πάλι: η ελληνοκυπριακή στρατιωτική προπαρασκευή (οχυρώσεις περίσφιγξης ενός τουρκοκυπριακού χωριού), η εκατέρωθεν παρακώλυση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων (τούρκων δασκάλων στην Κύπρο και των ρωμιών στην Τουρκία), ορισμένων αμφιλεγόμενων δηλώσεων έλληνα διπλωμάτη στο Αλγέρι «ασυμβίβαστων προς το πνεύμα του Λονδίνου» (ο Tuluy εννοούσε προς όσων είχαν συμφωνηθεί τον προηγούμενο μήνα μεταξύ Κωστόπουλου - Işık) και -πρωτοτυπώντας-, ένα τουρκικό άγχος σχετικά την κυβερνητική παροχή άδειας για γυρίσματα στην Ελλάδα, στο

[786] Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σσ 93-99, 102, Α. Χρυσικόπουλος op cit σσ 88-94, 96-97. Υπενθυμίζεται ότι στο Λατσί και κοντά στο Μπογάζι ετοιμάστηκαν θέσεις για πρόσθετα radar και με βεβαιότητα η πέμπτη συσκευή είχε μετακινηθεί κατά καιρούς σε εκείνες τις τοποθεσίες: τηλεφωνική συνέντευξη του Ιωσήφ «Τίτου» Σκουρίδη (28/4/2015) op cit.

[787] *Βραδυνή*, Δευτέρα 7 Ιουνίου, *Αυγή*, Τετάρτη 9 Ιουνίου, *Εθνικός Κήρυξ*, *Καθημερινή*, *Ελληνικός Βορράς*, Τρίτη 8 Ιουνίου, Πέμπτη 10 Ιουνίου, Π. Τζερμιάς op cit σσ 532-533.

πλαίσιο κινηματογραφικής μεταφοράς ενός λογοτεχνικού έργου με θέμα την μαζική σφαγή των Αρμενίων [788].

Από την επομένη, το πολιτικό κλίμα στην Αθήνα επιβαρύνθηκε απότομα, λόγω της δημοσιοποίησης των πρώτων λεπτομερειών γύρω από το σκάνδαλο που έμεινε γνωστό ως «σαμποτάζ του Έβρου» και στο οποίο είχε ως γνωστόν πρωτοστατήσει ο μετέπειτα αρχιπραξικοπηματίας Γ. Παπαδόπουλος. Σε συνδυασμό με την υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ» και την άσκηση (στις 9/6) κακουργηματικών ποινικών διώξεων εις βάρος των πρωταιτίων της υπόθεσης του σχεδίου «ΠΕΡΙΚΛΗΣ» (αποστράτων στρατηγών, αλλά και ορισμένων εν ενεργεία ανώτερων αξιωματικών), πλήθυναν οι φήμες της έντονης κινητικότητας στο στρατό με θέμα την κατάσταση που είχε προκύψει. Ο N. Anschuetz δεν έκρυβε την αντιπάθειά του για τον «αριστερόφιλο» Ανδρέα, αλλά θεωρούσε πιθανή την επιβίωση της κυβέρνησης του πατέρα του λόγω της λαϊκής της απήχησης [789]. Όταν ο Γρίβας υπέβαλε την παραίτησή του λίγες μέρες αργότερα, στην σχετική επιστολή του προς τον Γαρουφαλιά (15/6) βυσσοδομούσε τόσο κατά της κυβέρνησης στην Αθήνα (τής προσήπτε πολιτική κάλυψη όσων τον αντιστρατεύτηκαν και την απουσία διοικητικού ελέγχου επί των στελεχών της Μεραρχίας και του κλιμακίου της ΚΥΠ, που τού την είχε αποστερήσει η Αθήνα, αφήνοντάς τον «απλώς» να προΐσταται των κυπριακών ένοπλων δυνάμεων), όσο και κατά του παλιού του συνεργάτη και συμπολεμιστή στρατηγού Γ. Καραγιάννη. Εναντίον του τελευταίου καταφερόταν αποδίδοντάς του αβελτηρία κατά την αμυντική προπαρασκευή του νησιού («… διότι δεν είχε συλλάβει το έργον, το οποίον έδει να επιτελέση ενταύθα και ο οποίος έδει να είχε λογοδοτήσει απέναντι της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης διά τεράστια στρατιωτικά σφάλματα, περί ών δι' αναφορών μου και της εκθέσεως επί της μάχης της Μανσούρας ανέφερα, ο υπαίτιος πλείστων Τουρκικών προγεφυρωμάτων τα οποία υφίστανται σήμερον, έχει το θράσος να ομιλεί από των στηλών του Αθηναϊκού τύπου διά το εδώ έργον του, να κατηγορή, να λέγη αναληθείας [αναφερόταν στα άρθρα του Καραγιάννη που δημοσιεύθηκαν σε συνέχειες από τον *Εθνικό Κήρυκα*] ». Στην εφημερίδα καταμαρτυρούσε κρυφή χρηματοδότηση από την κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου και ειδικά από την ΚΥΠ «του περιφήμου Παπατέρπου, όστις δεν

[788] *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ*, Αρχείο Πικρού, Box: Κυπριακό, Αλληλογραφία ΥΠΕΞ 1965, Φάκελος: Κυπριακό 1965 (1960), πεντασέλιδο δακτυλογραφημένο κείμενο χωρίς Α.Π. και τίτλο «Συνομιλία: Υπουργού Εξωτερικών κ. Σταύρου Κωστοπούλου μετά του Τούρκου Πρέσβεως κ. TULUY (Εν των Υπουργείω των Εξωτερικών) / 9 Ιουνίου 1965 ».

[789] Το ζήτημα δεν αναπτύσσεται περαιτέρω. Ενδεικτικά: Α. Παπαχελάς op cit σσ 171-174, Λ. Καλλιβρετάκης, Οι γνωστοί «άγνωστοι» Απριλιανοί συνωμότες, στο συλλογικό (επιμ. σειράς Ηλ. Νικολακόπουλος & Β. Παναγιωτόπουλος / επιμ. τόμου Β. Καραμανωλάκης) op cit σσ 45-50.

δύναται να μέ συγχωρήση διότι απεκάλυψα την υπό την έμπνευσίν του οργάνωσιν 'ΑΣΠΙΔΑ' εκπληρών και εις τούτον εθνικόν καθήκον» [790].

Εντωμεταξύ, στις 10 Ιουνίου έλαβε χώρα νέα συνομιλία μεταξύ υψηλόβαθμων αντιπροσωπειών των ΗΠΑ και της Κύπρου, με συμμετοχή των D. Rusk, G. Ball, Ph. Talbot, Ch. W. McCascill (υπεύθυνου Κυπριακών Υποθέσεων της αρμόδιας υποδιεύθυνσης του State Dept) από αμερικανικής πλευράς και των Σπ. Κυπριανού, Ζ. Ρωσσίδη, Α. Φράγκου (Προξένου της Κύπρου στις ΗΠΑ) από κυπριακής. Αφού θίχθηκε το θέμα της 6μηνης παράτασης της UNFICYP (πράγματι αυτή επικυρώθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη 5 μέρες αργότερα), η ελληνοκυπριακή πλευρά τόνισε την αντίθεσή της σε οποιαδήποτε μορφή διχοτόμησης και εκφράστηκε αρνητικά για τις ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις, εφόσον αυτές είχαν άλλο αντικείμενο πλην της ένωσης. Αν υπήρχε άλλη θεματική, η Κύπρος έπρεπε να κληθεί να συμμετάσχει ως ανεξάρτητο κράτος. Σε ό,τι αφορούσε την προοπτική της ένωσης, οι ελληνοκύπριοι θεωρούσαν επαρκείς εγγυήσεις προς την Τουρκία μία συμφωνία αποστρατιωτικοποίησης «τύπου Δωδεκανήσων» συν την παροχή ισχυρών εγγυήσεων για τα δικαιώματα των τουρκοκύπριων. Ο Κυπριανού πρότεινε στον Rusk, μεταφέροντας την επιθυμία του Μακαρίου, να ξεκινήσουν αμερικανοκυπριακές διαπραγματεύσεις, σε περίπτωση που η Washington είχε καταλήξει ποια λύση επιθυμούσε και ειδικά εάν προέκρινε την ένωση –«τότε, οι έλληνες και οι τούρκοι δεν θα αισθάνονταν να παρακάμπτονται, αφού ανάμεσα στις ΗΠΑ καις την Κύπρο θα συζητείτο το ίδιο θέμα που εξέταζαν μεταξύ τους η Αθήνα με την Άγκυρα». Οι αμερικανοί απέρριψαν την ιδέα επικαλούμενοι το αδιέξοδο άλλων ανάλογων πρωτοβουλιών τους κατά το πρόσφατο παρελθόν, όμως οι ελληνοκύπριοι επέμειναν χαρακτηρίζοντας την ιδέα τους ως τη μόνη με πιθανότητες επιτυχίας (επιβολής της ένωσης). Αμέσως μετά, η συζήτηση μετακινήθηκε κατά τρόπο απροσδόκητα απροκάλυπτο στο θέμα των S-75 και μάλιστα με κυπριακή πρωτοβουλία, όταν ο Κυπριανού ανέφερε ότι ο Μακάριος τελούσε υπό μεγάλη εσωτερική πολιτική πίεση να τους παραλάβει, μια και η αγορά τους είχε ανακοινωθεί δημόσια. Κυρίως ο Αρχιεπίσκοπος ζητούσε να πληροφορηθεί για ποιο λόγο υπήρχαν αμερικανικές αντιρρήσεις στην παραλαβή ενός κατ' εξοχήν αμυντικού οπλικού συστήματος. Ο Rusk απάντησε ότι θα μιλούσε με «πολύ μεγάλη ειλικρίνεια [very, very frankly]»: ενώ τα στρατιωτικά του πλεονεκτήματα ήταν τουλάχιστον συζητήσιμα, αφού ήταν ακατάλληλα να αναχαιτίσουν χαμηλά ιπτάμενα αεροσκάφη, τα πολιτικά του μειονεκτήματα ήταν αξιοσημείωτα. Κάλεσε τον Μακάριο να εξετάσει τόσο την αμιγώς τεχνική όψη του θέματος, όσο και την πολιτική. Ο Κυπριανού αναρωτήθηκε σχετικά με τη σκοπιμότητα της έντασης

[790] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 193-196.

των αμερικανικών ενστάσεων, εφόσον επρόκειτο για όπλο αμφίβολης αξίας όπως οι ίδιοι οι αμερικανοί υποστήριζαν και ο Rusk αποκρίθηκε αορίστως ότι «αυξάνουν την ένταση», ότι δεν είναι δυνατόν η Κύπρος να επιδιώκει την ένωσή της με μία χώρα- μέλος του ΝΑΤΟ και την ίδια στιγμή να παραλαμβάνει σοβιετικής προέλευσης όπλα. Ο Ball προσέθεσε ότι αρχικά το πρόβλημα για τις ΗΠΑ ήταν οι κίνδυνοι αποκάλυψης τεχνικών χαρακτηριστικών και επιδόσεων ΝΑΤΟϊκών πυραυλικών συστημάτων που θα προέκυπταν από την εκπαίδευση σε σοβιετικά όπλα προσωπικού που είχε προηγουμένως πιστοποιηθεί στη χρήση των ΝΑΤΟϊκών αντίστοιχων όπλων (εννοώντας τους ελλαδίτες στρατιωτικούς) και επανέλαβε τις αοριστολογίες του προϊσταμένου του περί πολιτικών προβλημάτων και αύξησης της έντασης που θα προκαλείτο από την παραλαβή των SA-2. Ο Rusk προσέθεσε ότι η κυβέρνηση θα αντιμετώπιζε κριτική στο Κογκρέσο εξαιτίας του πιθανής παραλαβής τους από την Κύπρο και ζήτησε να μεταφερθεί στον Μακάριο η παράκληση να εξετάσει με εξονυχιστική προσοχή της στρατιωτικές και τις πολιτικές προεκτάσεις του θέματος [791]. Εκείνη την στιγμή, οι πληροφορίες των αμερικανικών υπηρεσιών ήταν ότι «από τα μέσα Απριλίου ως τις αρχές Ιουνίου, ελληνικά φορτηγά είχαν παραδώσει 5 φορτία σοβιετικών όπλων στην Κύπρο, στα οποία κατά τα φαινόμενα περιλαμβάνονταν και τμήματα των S-75, αν και όχι οι ίδιοι οι πύραυλοι [792]». Στις ΗΠΑ και στην Τουρκία σαφώς διατηρείτο η νευρικότητα γι' αυτές τις ανανεωμένες προσπάθειες παραλαβής των SA-2, εξ ου και το γεγονός ότι υπήρξε, βάσει των σχετικών πληροφοριών, αυξημένη επιφυλακή στο μικρό κυπριακό ναυτικό για την προστασία των πλόων έναντι αιφνιδιαστικής προσπάθειας παρεμπόδισής τους [793]. Το αμερικανοτουρκικό (στο οποίο σύντομα προστέθηκε και το ελλαδικό) άγχος για τις εξελίξεις σχετικά με τους κυπριακούς S-75 εξηγείται βάσει των δεδομένων: στο χρονικό εκείνο σημείο τοποθετείται η εν κρυπτώ αποστολή της πρώτης ομάδας ελληνοκύπριων στην Αίγυπτο, με σκοπό να εκπαιδευτούν στην χρήση του επίμαχου οπλοσυστήματος. Σύμφωνα με την αφήγηση του Ι. Σκουρίδη, ο οποίος λόγω

[791] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 193".

[792] Πληροφοριακό Σημείωμα με τίτλο «*Status της Σοβιετικής Στρατιωτικής Βοήθειας προς την Κύπρο*», με συντάκτη το Γραφείο Ερευνών και Αναφορών της Διεύθυνσης Πληροφοριών της CIA, ταυτότητα εγγράφου *CIA /RR CB 65-69* και χρονολογία σύνταξης τις αρχές Οκτωβρίου του 1965 op cit σ 3. Αναρτημένο στην αρμόδια ιστοσελίδα ως https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T01003A002400090001-5.pdf (προσπελάστηκε: 6/11/2019).

[793] Είναι χαρακτηριστική η αφήγηση του Α. Χρυσικόπουλου, τότε κυβερνήτη μίας από τις τορπιλακάτους, για μία νυκτερινή αποστολή προστασίας του φορτηγού πλοίου *Κ. Μπουσσές* έναντι προσπάθειας αιφνιδιαστικής προσβολής του από τουρκικό υποβρύχιο (αυτές ήταν οι πληροφορίες κι ελλείψει άλλων μέσων στάλθηκαν οι τορπιλάκατοι της μοίρας με έδρα το Μπογάζι να πλέουν «γύρω του σαν σβούρες», καθώς δεν είχαν τον κατάλληλο εξοπλισμό για την διεξαγωγή ανθυποβρυχιακών επιχειρήσεων), που παρέθεσε χωρίς χρονολόγηση στην απομνημονευματική μαρτυρία του (Α. Χρυσικόπουλος op cit σσ 119-120). Όταν ρωτήθηκε σχετικά (στο Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος στις 26/1/2020) τοποθέτησε τα γεγονότα «στις αρχές Ιουνίου του '65».

υψηλής τεχνικής κατάρτισης πρωτοστάτησε από ελληνοκυπριακής πλευράς, καθώς ήδη αναφέρθηκε, στην ενεργοποίηση του πρώτου επίγειου συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης (του σκέλους που ήταν ναυτικής «ιδιοκτησίας») και για τον ίδιο λόγο διατάχθηκε να ενταχθεί σε εκείνη την αποστολή πυρήνα, «τον Ιούνιο του '65, μαζί με πολυάριθμο κλιμάκιο *ελληνοκύπριων αποκλειστικά*, στρατευσίμων κι αξιωματικών (οι στρατεύσιμοι ήταν στην πλειοψηφία τους μεγάλης ηλικίας -καθηγητές μου ορισμένοι- γι' αυτό και έχουν φύγει απ' την ζωή όλοι εδώ και χρόνια, η αφρόκρεμα των κατόχων της σχετικής απαιτούμενης τεχνικής παιδείας [794]), αναχωρήσαμε για την Αίγυπτο, με σκοπό την εκπαίδευση στο σύστημα των S-75». Στην συνέντευξή του, ο Ι. Σκουρίδης εξέφρασε την έκπληξή του για την ύπαρξη ελλαδικής ανάμιξης (προσωπικού προέλευσης της ΕΒΑ) κατά το αμέσως προηγούμενο διάστημα –δεν είχε καμία πληροφόρηση αναφορικά με αυτήν την διάσταση. Ανέφερε μόνον ότι μεταξύ των συναδέλφων του υπήρχε γνώση της ακυρωτικής ως προς την παραλαβή του συστήματος πολιτικής του Π. Γαρουφαλιά (διάσταση που ούτως ή άλλως είχε λάβει μεγάλη έκταση στη σχετική αρθρογραφία του ελληνοκυπριακού Τύπου). «Οι εκπαιδευτές μας ήταν αιγύπτιοι και σοβιετικοί. Μάς δίδασκαν στα αγγλικά. Αρκετοί από τους Ρώσους (εμφανώς σλαβικών χαρακτηριστικών, όχι ποντιακής καταγωγής) γνώριζαν στοιχειωδώς ελληνικά, στοιχείο που μάς προξένησε έκπληξη. Η εκπαίδευσή μας έλαβε χώρα στο Αμπουκίρ [Abu Qir, χωριό στις μεσογειακές ακτές της Αιγύπτου, δίπλα στον γνωστό ομώνυμο κόλπο, στην δυτική απόληξη του Δέλτα του Νείλου, ανατολικά της Αλεξάνδρειας]. Συχνά λαμβάναμε άδεια εξόδου για την Αλεξάνδρεια, όπου ζούσε ακόμη πολυάριθμο ελλαδικό κι ελληνοκυπριακό στοιχείο. Το μόνο πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε κατά την παραμονή μας στην χώρα σχετιζόταν με τις συνθήκες πλημμελούς καθαριότητας, ειδικά στο διατροφικό επίπεδο. Κατά τα άλλα η συνεργασία μας με τους αιγύπτιους υπήρξε άριστη» [795]. Η εκπαίδευσή τους επρόκειτο να διαρκέσει ένα εξάμηνο.

Στην Αθήνα, εκείνες τις μέρες (10 Ιουνίου), το υπουργικό συμβούλιο «[Λ]αβόν υπ' όψιν 1) την αναφυείσαν κατεπείγουσαν ανάγκην προμηθείας τετραδύμων αντιαεροπορικών πολυβόλων, 2) την αδυναμίαν πραγματοποιήσεως της ως άνω προμηθείας κατά τα κεκανονισμένα, λόγω του απορρήτου ταύτης» και προσφεύγοντας στην επίκληση

[794] Στην Λευκωσία είχε ιδρυθεί από τους βρετανούς Τεχνολογικό Ινστιτούτο, το οποίο άρχισε να λειτουργεί το 1956. Για τις Σχολές Δημόσιας Μέσης Τεχνικής Εκπαίδευσης της Κύπρου βλ. ενδεικτικά: Μ. Χατζηγεωργίου, *Η δημόσια εκπαίδευση στην Κύπρο τα νεώτερα χρόνια (1960-1976),* Λευκωσία 2007 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή εκπονημένη στο ΦΠΨ της Φιλοσοφικής του ΕΚΠΑ, 2006), ειδικά σσ 201-204. Ο ίδιος ο Σκουρίδης, όπως ήδη παρατέθηκε, ήταν απόφοιτος τεχνικής σχολής του νησιού αλλά και βρετανικού ΤΕΙ, με ειδίκευση στο ραδιόφωνο και τις τηλεπικοινωνίες.

[795] Τηλεφωνική συνέντευξη του Ιωσήφ «Τίτου» Σκουρίδη (28/4/2015). Επίσης: Α. Αζίνας op cit τ. Γ' σ 1013.

προπολεμικού νομικού πλαισίου που αφορούσε στην προμήθεια πολεμικού υλικού (άρθρο 34 του Ν.ΣΙΒ΄ περί Δημοσίου Λογιστικού, νόμου του 1852 που επρόκειτο να τροποποιηθεί επί δικτατορίας, το 1969), αποφάσισε να «εγκρίνει την υπό του ΓΕΑ πραγματοποίησιν της προμηθείας 100 (εκατόν) τετραδύμων Α/Α Πολυβόλων προς κάλυψιν κατεπειγουσών αναγκών του, δι' απευθείας αναθέσεως της προμηθείας εις τον Οίκον SOFMA [796], διαθέτοντα τα μεν πολυβόλα καινουργή τας δεν βάσεις των μεταχειρισμένας αλλά εις καλήν κατάστασιν, βάσει των όρων της εν σχεδίων επισυναπτομένης συμβάσεως, εφ' ών εμμένει ο προμηθευτής Οίκος» [797]. Η απόφαση επικυρώθηκε από το Ανώτατο Αεροπορικό Συμβούλιο (το ανώτατο όργανο λήψης αποφάσεων του ΓΕΑ) στις 24/6, έπειτα από συζήτηση στην οποία αναφέρθηκαν επίσης τα εξής: ότι σε πρώτη φάση είχε εγκριθεί η προμήθεια 40 τετραδύμων αντιαεροπορικών πολυβόλων, ότι έγινε διαπραγμάτευση για την τιμή των συμπληρωματικών 60 (η αρχική για τα πρόσθετα 60 ήταν 8.000 $, τελικά πάντως ορίστηκε για όλα -και για τα 100 δηλαδή- στα 6.307 $ για το κάθε όπλο), ότι άλλοι από τους κιλλίβαντες ήταν καινούριοι κι άλλοι μεταχειρισμένοι, ότι αρχικά είχε εκφραστεί ανάγκη αγοράς 250 τέτοιων όπλων, ενώ μέχρι εκείνη τη στιγμή στο ελληνικό οπλοστάσιο υπήρχαν μόλις 35 τέτοια, καθώς και ότι θεωρούνταν μεν ιδιαίτερα αποτελεσματικά αλλά υπήρχε εξίσου επείγουσα ανάγκη πρόσκτησης radar για το Αιγαίο «προς κάλυψιν άλλων ζωτικών τομέων» (επομένως radar υπό εθνικό έλεγχο). Για το τελευταίο αυτό θέμα ανέκυψε προς στιγμήν διχογνωμία, κατά πόσο θα ήταν χρησιμότερο τα χρήματα να αξιοποιηθούν για την αγορά των όπλων ή των radar. Όπως ήταν αναμενόμενο υπερίσχυσε η λύση για την οποία είχε ήδη ληφθεί η σχετική απόφαση σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο. Στην ομόφωνη απόφαση του Α.Α.Σ. σημειωνόταν ότι «παραλλήλως όμως εκτιμά ότι εκτός των ως άνω τετραδύμων προτεραιότης υφίσταται διά τρία (3) RADAR προς ενίσχυσιν της αεραμύνης του Αιγαίου και τούτω τω λόγω δέον απαραιτήτως όπως το ταχύτερον δυνατόν συντελεσθή και η προμήθεια τούτων» [798]. Συμπτωματικά, εκείνες τις μέρες επανεκκίνησαν

[796] Société Française de Matériels d'Armement –SoFMA: Πρόκειται για βασικό εξαγωγικό φορέα οπλικών συστημάτων του γαλλικού Δημοσίου, εταιρία-κέλυφος υπό το οποίο δραστηριοποιούνταν οι περισσότερες εταιρίες της χώρας, εξάγοντας είτε καινούριο είτε μεταχειρισμένο υλικό, είτε γαλλικής σχεδίασης και κατασκευής, είτε παραγωγής κατόπιν άδειας, είτε άλλης προέλευσης αλλά υπό γαλλική ιδιοκτησία και πιστοποιητικά τελικού χρήστη.

[797] Ελληνική Βουλή: «*Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων*» τόμος αρ. 86, συνεδρία 10-6-1965, σ 97.

[798] *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 145, 24-6-1965. Από την μελέτη μεταγενέστερου πρακτικού (του 25/1967), δημιουργούνται ερωτηματικά περί του πότε τελικά υλοποιήθηκε η απόφαση του 1965, παρά τον επείγοντα χαρακτήρα της. Γενικά σημειώνονται τα εξής διευκρινιστικά: τα όπλα που αποφάσισε να αγοράσει η Ελλάδα το 1965, με σκοπό να προωθήσει ορισμένα από αυτά στην Κύπρο, ήταν τα M45 Quadmount, τετράδυμα αντιαεροπορικά πολυβόλα M-2 διαμετρήματος 0,50΄΄ (12,7 χλστ), συστεγαζόμενα σε ηλεκτροκίνητο πύργο, αμερικανικής σχεδίασης, εποχής του Β΄

οι παραδόσεις ανταλλακτικών για τα καναδικής κατασκευής αεριωθούμενα εκπαιδευτικά τύπου Τ-33 που χρησιμοποιούσαν οι αεροπορίες της Ελλάδας και της Τουρκίας. Οι καναδοί μάλιστα, οι οποίοι υλοποίησαν την ενέργεια με αερομεταφορά, προώθησαν τα ανταλλακτικά με το ίδιο αεροσκάφος που προσγειώθηκε διαδοχικά στην Αθήνα και στο Εσκί Σεχίρ. Η Αθήνα επιδίωκε να πληροφορηθεί επίσης αν η καναδική κυβέρνηση σκόπευε να ανταποκριθεί στην δέσμευσή της να συμμετάσχει στην ΝΑΤΟϊκή συμβολή στους αμυντικούς προϋπολογισμούς της Ελλάδας [799].

Στις 12 Ιουνίου ο Κωστόπουλος και Γ. Παπανδρέου διέψευσαν κατηγορηματικά τις φήμες ότι εξεταζόταν νέο σχέδιο «τριχοτομήσεως της νήσου» με επιμέρους πρόνοιες την μεταβίβαση μίας από τις δύο βρετανικές βάσεις στην Τουρκία και την παραχώρηση αυτονομίας στους τουρκοκύπριους, αφότου θα είχαν προηγουμένως μετακινηθεί και συγκεντρωθεί σε καθορισμένες περιοχές [800]. Στις 15 Ιουνίου το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ενέκρινε την παράταση της παρουσίας της Ειρηνευτικής Δύναμης στην Κύπρο για ένα ακόμη εξάμηνο, όπως σημειώθηκε. Το ΗΒ δεσμεύθηκε να συνεχίσει να εισφέρει, όχι μόνον σε άνδρες, αλλά και σε αυξημένη κατά 1 εκ. £ συνδρομή για τα λειτουργικά έξοδά της [801]. Το Foreign Office ήταν έτοιμο να εισηγηθεί στους αμερικανούς να εξετάσουν θετικά την ανεξαρτησιακή προοπτική, αν οι ελλαδοτουρκικές συνομιλίες ναυαγούσαν οριστικά [802]. Παράλληλα εκείνες τις μέρες, η αμερικανική Γερουσία ενέκρινε την διάθεση ποσού ύψους 3,243 δις $ για την επόμενη διετία σε προγράμματα στρατιωτικής βοήθειας προς συμμάχους της ανά την υφήλιο. Οι προτάσεις περικοπής της βοήθειας αυτού του είδους

Παγκόσμιου Πολέμου. Όταν το σύστημα φερόταν στον τροχήλατο κιλλίβαντα Μ-20 ονομαζόταν Μ-55, αλλά τα πολυβόλα που αποκτήθηκαν τότε, τελικά δεν αγοράστηκαν με τον Μ-20 καθώς, όπως αποδείχθηκε, η SoFMA δεν τους προσέφερε. Το 1966 υπήρχαν 34 τέτοιες ρυμουλκούμενες βάσεις σε ολόκληρο το ελλαδικό οπλοστάσιο (ήταν σημαντικές διότι επέτρεπαν την ταχεία μετακίνηση, ανάπτυξη, ανάταξη και συντήρηση των όπλων), που ίσως προϋπήρχαν ή αγοράστηκαν χωριστά. Πάντως, όταν ανέκυψε ζήτημα αργότερα για την απόκτηση 50 πρόσθετων τέτοιων μεταχειρισμένων ρυμουλκούμενων βάσεων από βρετανική εταιρία, έστω και σε πολύ χαμηλή τιμή, το ΑΑΣ γνωμοδότησε αρνητικά κατά πλειοψηφία: *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 233, 16-12-1966. Το 1966 αγοράστηκαν πρόσθετα όπλα του ίδιου τύπου. Ο Γαρουφαλιάς διεκδίκησε την πατρότητα της αγοράς του συνόλου τους (όσων είχαν πράγματι αγοραστεί επί υπουργίας του, το 1965, αλλά και των υπόλοιπων –είχε όμως παύσει να είναι υπουργός εθν. άμυνας μετά τις 15 Ιουλίου του 1965). Ανέφερε ακόμη ότι ορισμένα από αυτά διατέθηκαν στο Ναυτικό για την άμυνα του ναυστάθμου Σαλαμίνας: Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 90-91.

[799] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1, _Ν1927-24/3-6-65 και Ν1927-26/7-6-1965, αμφότερα με τους χαρακτηρισμούς ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ ΕΠΕΙΓΟΝ από Δ/νση ΝΑΤΟ προς ΓΕΕΘΑ-ΜΕΟ Γ΄/2, _ΓΚΑ 32-78/9-6-65 και ΓΚΑ 32-81/10-6-65, αμφότερα με τους χαρακτηρισμούς ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ - ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΣ ΕΠΕΙΓΟΝ από Γ΄ Πολιτική προς ΓΕΑ/Α2.

[800] *Ελευθερία*, *Καθημερινή*, Σάββατο 12 Ιουνίου.

[801] Ψήφισμα 206, υιοθετήθηκε (όπως κάθε φορά) ομόφωνα στις 15 Ιουνίου 1965: Λ. Γ. Παπαδόπουλος op cit σσ 253-254, H. Kosut op cit σ 167.

[802] Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 183-184.

στην Ελλάδα και στην Τουρκία απορρίφθηκαν, υπήρξε πάντως εισήγηση γερουσιαστή προς αυτήν την κατεύθυνση με το αιτιολογικό ότι οι δύο χώρες ετοιμάζονταν μάλλον για πόλεμο μεταξύ τους -εξαιτίας του Κυπριακού όπως είπε- παρά κατά του κοινού εχθρού [803].

Την επομένη (16/6), η αμερικανική πρεσβεία την Αθήνα έλαβε οδηγίες να συμβουλεύσει την ελληνική κυβέρνηση να δεχθεί τις τουρκικές απαιτήσεις εδαφικής αποζημίωσης, με το σκεπτικό ότι τις έκρινε περιορισμένες και θεωρούσε την Ελλάδα κερδισμένη από τα κέρδη που θα αποκόμιζε με την ένωση. Ο Μάτσας συναντήθηκε με τον Talbot και τού ανέφερε ότι οι συνομιλίες Σγουρδαίου - Işık δεν ήταν προσοδοφόρες, λόγω των προαναφερθεισών τουρκικών απαιτήσεων για εδαφική αποζημίωση ίση ποσοστιαία με την τουρκοκυπριακή κοινότητα, «δηλαδή 16-18%» της ελλαδικής επικράτειας (αναφέρθηκε χαρακτηριστικά ο μισός νομός Έβρου, βορείως του Διδυμοτείχου), απαίτηση που η Ελλάδα θεωρούσε υπερβολική, απαράδεκτη κι επεκτατική. Η Αθήνα, είπε ο Μάτσας (χωρίς να είναι σαφές αν μιλούσε βάσει οδηγιών, όπως σημείωναν οι αμερικανοί) θα αναγκαζόταν να τερματίσει τις συνομιλίες και να παραπέμψει την Άγκυρα σε έναρξη διαλόγου με τον Μακάριο και αντικείμενο πλέον την κυπριακή ανεξαρτησία, «απειλή» που οι αμερικανοί ερμήνευσαν ως προσπάθεια εκβιασμού τους να ασκήσουν πιέσεις στους τούρκους. Ο Μάτσας ζήτησε ακόμη να πληροφορηθεί αν κατά τις πρόσφατες συνομιλίες τους με τον Κυπριανού οι αξιωματούχοι των ΗΠΑ είχαν συζητήσει το ζήτημα των εξοπλισμών. Ο Talbot αποκρίθηκε καταφατικά, προσθέτοντας ότι είχε ζητήσει για μία ακόμη φορά από τους κύπριους να μην παραληφθούν τα σοβιετικά όπλα. Ο ελλαδίτης διπλωμάτης επέμεινε αν είχε θιγεί το θέμα των SA-2 ειδικά. Στο ερώτημα αυτό έλαβε, εντελώς παραπλανητικά, αρνητική απάντηση [804]. Είναι πολύ πιθανόν η επίμονη αναζήτηση πληροφοριών να σχετιζόταν με την άκρα μυστικότητα υπό την οποία οι ελληνοκύπριοι είχαν στείλει τον πρώτο πυρήνα δικών τους ανθρώπων για εκπαίδευση στο σύστημα.

Οι στρατιωτικές προπαρασκευές συνεχίζονταν αμείωτες εκτέρωθεν: ο Γαρουφαλιάς επιβεβαίωσε ότι είχε πιστοποιηθεί η ναυπήγηση (σε τουρκικά ναυπηγεία) 10 νέων αποβατικών σκαφών, ενώ αφετέρου η Εθνική Φρουρά διεξήγαγε μεγάλης κλίμακας άσκηση με την επωνυμία «Αμμόχωστος» και σενάριο την απόκρουση απόβασης, στην οποία συμμετείχαν και έφεδροι, κυρίως δε όλα της τα νέα αποκτήματα και κυρίως τα σοβιετικής προέλευσης (τορπιλάκατοι, άρματα μάχης). Τις μέρες εκείνες αποκαλύφθηκε δίκτυο «ΝΑΤΟϊκών πληροφοριοδοτών» εντός της Εθνικής Φρουράς (απ' ό,τι φαίνεται είχαν

[803] *ΕΣΤΙΑ*, Τρίτη 15 Ιουνίου.
[804] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 195".

ενταθεί οι προσπάθειες παρακολούθησης των προόδων ειδικά των ελληνοκύπριων στο χειρισμό αυτών των όπλων). Ο Μακάριος ανακοίνωσε ότι στην επερχόμενη συνάντησή του με τον Νάσερ θα συζητούνταν ευρεία θεματολογία, περιλαμβάνοντας και την διμερή στρατιωτική συνεργασία (επρόκειτο κατόπιν να μεταβούν μαζί στο Αλγέρι για την 2η Αφρασιατική Σύνοδο, ο οποία είχε προγραμματιστεί για τα τέλη του μήνα, αλλά τελικά αναβλήθηκε επ' αόριστον εξαιτίας σειράς τοπικών εξελίξεων και διεθνών λόγων, παρόλο που οι προσπάθειες να συνέλθει συνέχισαν να καταβάλλονται ως το φθινόπωρο). Ο Κωστόπουλος συναντήθηκε με τον πρέσβη της ΕΣΣΔ στις 19 Ιουνίου, «προς σύσφιγξιν των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών» [805].

Την τελευταία εβδομάδα του μήνα ο βασιλιάς εξέφρασε στον ανοικτά τους φόβους του στον Anschuetz ότι ο Ανδρέας, με την βοήθεια του Μιχ. Παπακωνσταντίνου και του Αλ. Παπατέρπου επιχειρούσε, υπό την ανοχή του πατερά του, την «άλωση του στρατεύματος». Την ανάλυση εκείνη προσυπέγραψε πλήρως κι ο Π. Γαρουφαλιάς, ο οποίος συνέχισε να συμπορεύεται πολιτικά με τους Στ. Κωστόπουλο και Στ. Στεφανόπουλο. Ο Γ. Παπανδρέου από πλευράς του, ήθελε μεν να απομακρύνει τον Γαρουφαλιά από το υπουργείο άμυνας, όχι όμως κι από την κυβέρνηση, όπως ανέφερε στον Anschuetz. Ο τελευταίος προσέβλεπε στην απώλεια δημοτικότητας της κυβέρνησης λόγω σταδιακής φθοράς της στο πεδίο της Οικονομίας και προτιμούσε οποιαδήποτε κίνηση ανατροπής της να αναβαλλόταν για το φθινόπωρο, οπότε οι συνθήκες θα ήταν ευνοϊκότερες αν τα πράγματα κυλούσαν σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του. Ο Μητσοτάκης και ο Κόκκας εκδηλώνονταν πλέον ανοικτά κατά των Παπανδρέου στις συζητήσεις τους με τους αμερικανούς (σε μία τέτοια κοινωνική συναναστροφή του συγκεκριμένου εμπιστευτικού περιεχομένου εκείνες τις μέρες παρίστατο και ο γνωστός από την ανάμιξή του στα της Κύπρου Ν.Δεληπέτρος) [806].

Στις 22 Ιουνίου ο Κωστόπουλος συναντήθηκε με τον Anschuetz, για να τον ενημερώσει για την πορεία των συζητήσεων του έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα με την τουρκική ηγεσία [807] – προφανώς σχετικά με το Κυπριακό. Το πρωί της 26ης Ιουνίου ο έλληνας υπουργός δέχθηκε τον βρετανό πρέσβη R. Murray, από τον οποίο προσπάθησε να αποσπάσει δέσμευση σχετικά με την συγκατάνευση του Λονδίνου «να θυσιάσει την μία από τις βάσεις του με έπαθλο την τελική διευθέτηση του Κυπριακού». Ο Κωστόπουλος δήλωσε για άλλη μια φορά ανήσυχος για τις τουρκικές αξιώσεις εξασφάλισης ποσοστού εδάφους στην Κύπρο

[805] *Ελληνικός Βορράς*, Κυριακή 13 Ιουνίου, *ΕΣΤΙΑ*, Πέμπτη 17, Σάββατο 19, Δευτέρα 21 Ιουνίου, *Αυγή,* Σάββατο 19 Ιουνίου, *Ελευθερία*, *Βραδυνή*, Τρίτη 22 Ιουνίου.
[806] Α. Παπαχελάς op cit σσ 174-181.
[807] *ΕΣΤΙΑ*, Τρίτη 22 Ιουνίου.

ίσου με την πληθυσμιακή αναλογία της τουρκοκυπριακής κοινότητας και υπαινίχθηκε την θετική του διάθεση (και της κυβέρνησης;) στην προοπτική μίας «συνδυαστικής λύσης» που θα περιελάμβανε α) την επαναχάραξη της ελληνοτουρκικής μεθορίου στη Θράκη (οι τούρκοι επιδίωκαν ρύθμιση που θα οδηγούσε στην συμπερίληψη της σιδηροδρομικής γραμμής εντελώς εντός της επικράτειάς τους -περιέγραφαν τα βορειανατολικά του νομού Έβρου-, ενώ η ελληνική πλευρά έκανε λόγο για πολύ μικρότερη έκταση, περίπου 100 τετραγωνικών χλμ, η οποία και πάλι θα παρήγαγε την ανάγκη μετακίνησης κι επανεγκατάστασης 18.000 ντόπιων), β) πιθανά την παραχώρηση του Καστελλόριζου στην Τουρκία, καθώς και μίας τρίτης εδαφικής αποζημίωσης της προς την Τουρκία, αυτής στην ίδια την Κύπρο. Ίσως λοιπόν η «γαλαντόμος» διάθεση του Σγουρδαίου προς τους τούρκους, εξαιτίας της οποίας ο Γ. Παπανδρέου φερόταν έτοιμος να τον ανακαλέσει στην Αθήνα [808], να διέθετε υπουργική κάλυψη (η συγκεκριμένη δέσμη ιδεών εξάλλου είχε πρωτοδιατυπωθεί ήδη το θέρος του 1964, επιπλέον δημοσιευμένη τον Αύγουστο σε άρθρο του *Economist* υπενθυμίζεται). Αν η δεύτερη από τις σκέψεις ηχούσε ήδη άνευ προηγουμένου (υπενθυμίζονται: η κινητοποίηση της κοινότητας των Καστελλορίζιων στην υπερορία όταν επρόκειτο να ολοκληρωθεί η ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα, η δεδομένη ανάγκη σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής να συνεχίσει να αποτελεί τμήμα της ελλαδικής επικράτειας και οι πρόσφατες, κατ' επανάληψη ρητές κυβερνητικές δηλώσεις περί αδιανόητου της εκχώρησης ελλαδικού εδάφους στο πλαίσιο του διακανονισμού για την Κύπρο), η διερεύνηση της δυνατότητας προσφοράς εδάφους των βρετανικών βάσεων επί της Κύπρου προσέκρουε στις τελικές συμφωνίες που είχε επιτύχει συνολικά η κυπριακή ηγεσία για το θέμα αυτό, το 1960 (δηλαδή, η δέσμευση του ΗΒ, αν ποτέ εγκατέλειπε τις βάσεις, τα εδάφη αυτών να επέστρεφαν στην Κυπριακή Δημοκρατία και μόνον). Η ανωτέρω παράμετρος ασφαλώς δεν διέφευγε του Λονδίνου, εγείρονται επομένως σοβαρά ερωτηματικά αναφορικά με την ετοιμότητα που δήλωσε η βρετανική κυβέρνηση να εξετάσει ευνοϊκά το ενδεχόμενο και να παρακάμψει τη Λευκωσία, αθετώντας κατά τόσο κατάφωρο τρόπο τα γραπτώς υπεσχημένα προς τους Μακάριο και Küçük (αξίζει σε αυτό το

[808] Αυτήν ακριβώς την δέσμη ιδεών είχε αρχίσει να συζητάει με τους τούρκους ο Σγουρδαίος, «κινούμενος πολύ πέραν των οδηγιών που είχε λάβει» καθώς σημείωσε ο επόμενος αμερικανός πρέσβης στην Άγκυρα P. Hart, για να λάβει την αυστηρή επίπληξη και προειδοποίηση από τον Γ. Παπανδρέου, όταν ο τελευταίος πληροφορήθηκε τα καθέκαστα (προφανώς αγνοώντας ή υποβαθμίζοντας το γεγονός ότι αυτές δεν ήταν μόνον οι προσωπικές απόψεις του Σγουρδαίου, αλλά και οι σκέψεις του Κωστόπουλου): P. Hart 1990 op cit σ 16. Η *Καθημερινή* παρείχε «έμμεσα πυρά υποστήριξης» προς τον Κωστόπουλο εκείνες τις μέρες, γράφοντας ότι ο Γ. Παπανδρέου, φοβούμενος τις απορριπτικές αντιδράσεις του Μακάριου «…προσανατολίζεται εις την άποψιν όπως δεχθή την ανεξαρτησίαν της Κύπρου. Φοβείται να προχωρήση εις την ένωσιν βάσει εδαφικών ανταλλαγμάτων» (φύλλο 27/6). Υπενθυμίζεται η καταγγελτική στάση της *Καθημερινής*, όταν τα ίδια σχέδια είχαν προωθήθει από την κυβέρνηση Παπανδρέου, ένα έτος πριν.

σημείο υπόμνηση της ερωταπόκρισης για την επίμαχη πτυχή, ανάμεσα στον αμερικανό υφυπουργό εξωτερικών Ball και στον μεσολαβητή του ΟΗΕ Plaza, τον Νοέμβριο του προηγούμενου έτους). Πάντως, στα τέλη του μήνα, το μόνο που απασχολούσε τον βρετανό υπουργό εξωτερικών M. Stewart ήταν το ζήτημα των τακτικών χειρισμών του θέματος: να μην αποκαλυφθεί πρόωρα η βρετανική εύνοια προς εκείνες τις σκέψεις και να μην εκληφθεί από την Ελλάδα ως δεδομένη η θετική διάθεση του ΗΒ. Ως προς την ουσία, είτε η παροχή προς την Τουρκία δικαιωμάτων χρήσης μέρους της μίας από τις δύο βάσεις, είτε η προσφορά ολόκληρης της μίας βάσης στην Τουρκία, έτυχε πρωθυπουργικής έγκρισης στις 7 Ιουλίου, εν ονόματι της τελικής διευθέτησης του Κυπριακού. Παρόλα αυτά, το Foreign Office εξέφραζε τον έντονο σκεπτικισμό του κατά πόσον η ελληνοτουρκική συμβιβαστική διάθεση δεν θα υπονομευόταν για μία ακόμη φορά από τους απείθαρχους ελληνοκύπριους με την ανεξαρτησιακή προτίμηση. Υπήρχαν άλλωστε πληροφορίες ότι σε περίπτωση που, είτε ο Μακάριος αυτοβούλως ενέκρινε και κήρυσσε την ένωση, είτε το έπραττε αφότου τού το επέβαλαν οι τοπικά εδρεύουσες ελλαδικές δυνάμεις, πολιτικές δυνάμεις (όχι το ΑΚΕΛ) θα κινούνταν πραξικοπηματικά για την ανατροπή του και αν αποτύγχαναν θα ξεκινούσαν αντάρτικο. Όμως, ανεξαρτήτως αυτού, οι βρετανοί γνώριζαν καλά και συνυπολόγιζαν σοβαρά το μεγάλο έρεισμα του Αρχιεπισκόπου στην ελληνοκυπριακή κοινωνία και την πολυδιάσπαση των τουρκοκύπριων ηγετών, καθώς και την απουσία προσώπων ανάλογου εκτοπίσματος και ακτινοβολίας στην δική τους κοινότητα (όπως σημειωνόταν σε εκτενές επ' αυτού υπόμνημα της πρεσβείας τους στην Λευκωσία που υποβλήθηκε την 1^{η} Ιουλίου), επομένως αναγνώριζαν τον ανυπέρβλητο βαθμό δυσκολίας που θα παρουσίαζε οποιαδήποτε απόπειρα παράκαμψης του Μακάριου σε κάθε προσεχή κίνησή τους στο Κυπριακό. Τις ίδιες εξάλλου διαπιστώσεις προσυπέγραφε μέχρι κεραίας και ο νέος ύπατος αρμοστής (πρέσβης) τους στο νησί, ο sir D. Hunt: σε απόρρητη αναφορά του προς τον γεν. γραμματέα του υπουργείου Κοινοπολιτειακών υποθέσεων που υπέβαλε μία εβδομάδα αργότερα (8/7) σημείωνε μεταξύ άλλων ότι ο ελληνοκύπριος ηγέτης ακολουθούσε την «παράδοξη τακτική [sic]» υψηλής δημοτικότητας, να απευθύνεται στην κοινή γνώμη αποκαλύπτοντας την αλήθεια, «ή τουλάχιστον το 95% αυτής», στοιχείο που συνδυαστικά με τον απόλυτο έλεγχο που ασκούσε επί των συνεργατών του «τού επέτρεπε σχεδόν απόλυτη ελευθερία κινήσεων, με μόνο περιορισμό την από καιρό σε καιρό προσχηματική επίκληση του ιδεώδους της ένωσης και της ζώσας προσήλωσης σε αυτό» (με τον ίδιο τρόπο αξιολογούσε και την κατ' επίφαση εύνοια του ΑΚΕΛ προς την ένωση). Ο Hunt συμπλήρωνε ότι ο Μακάριος αξιοποιούσε την τουρκοκυπριακή παράμετρο προκειμένου να επικαλείται την ύπαρξή της ως αιτίας να επιδιώκεται η ανεξαρτησία. Μόνον πρόσφατα τον έβρισκε

προβληματισμένο, εξαιτίας της ελλαδικής προσπάθειας να «εξαγοράσουν» την Τουρκία διά της συζήτησης περί παραχωρήσεων έναντι της έγκρισης της ένωσης. Η αντίθεσή του εκφραζόταν ποικιλότροπα, κατά τον βρετανό διπλωμάτη: στον ελληνικό Τύπο μέσω επιθέσεων κατά της «ενδοτικής» Αθήνας και ταυτόχρονα καλλιεργώντας τις σχέσεις του με την ΕΣΣΔ και τον Αραβικό Κόσμο, δυνάμεις που για τους δικούς τους λόγους αντιμετώπιζαν εξίσου εχθρικά την ενωσιακή προοπτική (επειδή προφανώς αν υλοποιείτο, θα συνεπαγόταν περαιτέρω ΝΑΤΟποίηση του νησιού). Ο Hunt εξέφραζε την ανθρωπιστική ευσπλαχνία του για τους τουρκοκύπριους, που φαινόταν να εγκαταλείπονται στην τύχη τους από την Άγκυρα «ως αναλώσιμο πιόνι», ενόψει της απόσπασης εδαφικών κερδών από την Ελλάδα στο πλαίσιο της αναζήτησης του σχετικού διμερούς διακανονισμού που βρισκόταν σε εξέλιξη. Τα μειονοτικά δικαιώματα θα ήταν το φύλλο συκής σε αυτήν την περίπτωση, αλλά η τύχη τους προδιαγραφόταν ζοφερή (ο Hunt αγνοούσε ή παρέβλεπε την οπτική της Αθήνας περί προστασίας των μειονοτήτων, έστω και με υστερόβουλα σκεπτικά, ενώ πιθανόν έσφαλε επίσης σε ό,τι αφορούσε την ετοιμότητα της Άγκυρας να παραιτηθεί από τις επί της Κύπρου διεκδικήσεις της, αλλά και σχετικά με το πολιτικό κόστος που θα συνεπαγόταν για οποιαδήποτε τουρκική κυβέρνηση η παροχή συναίνεσης στην ένωση, ανεξαρτήτως των κερδών που θα αποκόμιζε αντισταθμιστικά σε άλλα γεωγραφικά σημεία). Ο βρετανός διπλωμάτης πάντως, σαφώς τασσόταν υπέρ της υπό όρους ένωσης, ως πλέον συμφέρουσας για τη δική του χώρα. Άλλοι αξιωματούχοι του Foreign Office εκτιμούσαν ότι η κυπριακή ανεξαρτησία ήταν πιο ελκυστική μεσοπρόθεσμα, παρουσίαζε όμως κι εκείνη δυσεπίλυτα προβλήματα (ποιος ελλαδίτης θα την διαπραγματευόταν με τον Μακάριο και με τί πολιτικό κόστος στην ελλαδική κοινή γνώμη). Αρκετοί αμερικανοί ιθύνοντες έτειναν να συμφωνήσουν με τους προαναφερθέντες βρετανούς ομολόγους τους [809]. Η ειλικρίνεια των βρετανικών προθέσεων να παρασπονδήσουν προς τους κύπριους συνολικά και να προσφέρουν εν μέρει η εν όλω κυπριακά εδάφη σε μία τρίτη χώρα (ακόμη κι αν επρόκειτο για μία από τις υπόλοιπες δύο εγγυήτριες δυνάμεις), διαφάνηκε καθ' όλο το προσεχές διάστημα ως το τέλος το 1966. Πιθανόν η επιλογή αυτή να ερμηνεύεται εύλογα υπό το πρίσμα των νεώτερων δεδομένων ανάλυσης των βρετανικών εθνικών αναγκών για τις τρέχουσες και μελλοντικές στρατιωτικές διευκολύνσεις στην ευρύτερη περιοχή και των ανάλογων εκτιμήσεων για το ρόλο τους στο ισοζύγιο των αμερικανοβρετανικών σχέσεων.

Η κυβερνητική κρίση στην Ελλάδα εντωμεταξύ όδευε προς την δραματική κορύφωσή της. Ο Γ. Παπανδρέου δήλωσε στον Anschuetz στις 30 Ιουνίου αποφασισμένος να επιμείνει στην παραίτηση του Γαρουφαλιά και στον τερματισμό της θητείας του Γεννηματά ως Α/ΓΕΣ (σε

[809] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 132-138, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 184-185.

10 μέρες ο Παπανδρέου επρόκειτο να υποχωρήσει στην δεύτερη εκείνη απαίτησή του). Ο αμερικανός περιορίστηκε να τού απαντήσει γενικόλογα ότι οι ΗΠΑ ανησυχούσαν για την σταθερότητα στη χώρα. Ο Γαρουφαλιάς απ' την πλευρά του, ανέφερε στον Anschuetz την ίδια ημέρα ότι δεν σκόπευε να παραιτηθεί. Ο υπουργός άμυνας εκτιμούσε ότι αν ο Γ. Παπανδρέου ζητούσε από τον βασιλιά να τον παύσει κι ο τελευταίος αρνιόταν, η κυβέρνηση θα έπεφτε και ότι ο ίδιος θα καλείτο, μαζί με τον Κωστόπουλο να σχηματίσουν κυβέρνηση (ο τελευταίος όμως δήλωνε σκεπτικός για την αδυναμία στην οποία θα βρισκόταν ο βασιλιάς σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, από συνταγματικής άποψης). Αξίζει να προστεθεί ότι οι έλληνες συνομιλητές του αμερικανού διπλωμάτη προέβλεπαν και την απομάκρυνση του Μ. Παπακωνσταντίνου από την θέση του υφυπουργού άμυνας, του οποίου το χαρτοφυλάκιο εκτιμούσαν πως θα καλείτο να αναλάβει ο ως τότε υπουργός δημόσιων έργων Χούτας, εγνωσμένης πίστης στον θρόνο [810].

Από την Λευκωσία, ο ελλαδίτης πρέσβης Μ. Αλεξανδράκης ανέφερε την 1η Ιουλίου ότι προχώρησε σε έντονες παραστάσεις προς τον Μακάριο για τα συνθήματα και τις προκηρύξεις που κυκλοφορούσαν στο νησί («Να φύγουν οι φαντάροι του Παπανδρέου»), μιλώντας του για τον ένδοξο Ελληνικό Στρατό στον οποίο είχε ανατεθεί ή άμυνα της Κύπρου και προσθέτοντας χαρακτηριστικά ότι «Έχομεν θητείαν υποχρεωτικήν εν Ελλάδι … και τα παιδιά του λαού ευρίσκονται εν Κύπρω, με αποστολήν την υπεράσπισίν της». Ο Αλεξανδράκης υπογράμμισε ακόμη ότι είχε ρητές διαβεβαιώσεις απ' τους στρατηγούς Γρίβα και Γεωργιάδη σύμφωνα με τις οποίες τα ελλαδικά στρατεύματα είχαν αυστηρώς αμυντική αποστολή και διαταγές να αποφεύγουν κάθε ανάμιξη στα πολιτικά πράγματα . «Οι Έλληνες αξιωματικοί όμως δεν είναι δυνατόν να ανεχθούν ύβρεις εναντίον των οπλιτών, γνωρίζουν δε, εκ μακράς πείρας και να ανευρίσκουν τους κομμουνιστάς και να τους πλήττουν αποτελεσματικώς». Ο Αρχιεπίσκοπος απέδωσε την πατρότητα των ενεργειών σε δεξιά προβοκάτσια. Ο ελλαδίτης διπλωμάτης σημείωσε επίσης την επίθεση της (φιλοΜακαριακής) *Τελευταίας Ώρας* κατά του στρατηγού Γεωργιάδη « και μάλιστα διά το θέμα των πυραύλων, εις ό, ούτος ουδεμίαν ανάμιξην έσχεν. Αρχιεπίσκοπος επέμεινεν μετ' επιδεικτικής βεβαιότητος ότι εφημερίς δεν (επαναλαμβάνω δεν) ηννόει στρατηγόν Γεωργιάδην» [811].

[810] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 197", M. Pelt op cit σσ 268-269. Είναι αφετέρου εξίσου αξιοσημείωτο ότι Χούτας κατέθεσε στον Γ. Παπανδρέου πρόταση «δυναμικής» αντιμετώπισης της αποστασίας λίγο αργότερα (Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σ 259).
[811] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 197-198.

Ο τουρκοκύπριος ηγέτης σε συνέντευξή του προς την δυτικογερμανική τηλεόραση δήλωσε ότι η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν νεκρή, πως τα μέλη της κοινότητάς του ουδέποτε θα αποδέχονταν την ελληνική υπηκοότητα ως ντροπιαστική, ότι όλοι ήταν απογοητευμένοι από την αμερικανική στάση και υπεραμύνθηκε της διζωνικής Ομοσπονδίας ως της μόνης αποδεκτής βιώσιμης λύσης [812]. Ο έλληνας πρέσβης στην Washington, κατηφής, περιέγραφε στις 8/7 με τα μελανότερα χρώματα την Μακαριακή (κατ' αυτόν) ασυδοσία που απέρρεε από την κατίσχυση του ελληνοκύπριου ηγέτη σε όλα τα επίπεδα · προέβλεψε ότι η Λευκωσία θα χρονοτριβούσε μέχρι να εξασφαλίσει και την de jure διεθνή αναγνώριση των επιτυχιών της στο νησί, δηλαδή της περιθωριοποίησης των τουρκοκύπριων, της εξουδετέρωσης της τουρκικής στρατιωτικής απειλής και της επιβίωσης της Δημοκρατίας χωρίς ένωση και παραχώρηση αποζημιώσεων στην Τουρκία [813]. Αυτό ήταν το σύστημα πεποιθήσεων και αντιλήψεων που χαρακτήριζε ακόμη και προοδευτικούς, αξιοπρεπείς κρατικούς αξιωματούχους της Ελλάδας εκείνη την εποχή (όπως αποδεδειγμένα ήταν ο Α. Μάτσας), όταν προσέγγιζαν το Κυπριακό. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών μιλώντας την επομένη με τον αμερικανό πρέσβη στην Άγκυρα, επιβεβαίωσε την ελληνική διαπίστωση των προηγούμενων ημερών: οι διμερείς συνομιλίες οδηγούνταν σε αδιέξοδο λόγω της αδυναμίας της Αθήνας να προχωρήσει οποιαδήποτε εδαφική παραχώρηση ή /και να την επιβάλει στην Κύπρο. Ο Işık επανέλαβε τις ελληνικές «απειλές»: ίσως έπρεπε να ξεκινήσουν συνομιλίες μεταξύ της Άγκυρας και του Μακάριου με αντικείμενο την κυπριακή ανεξαρτησία. Τις ίδιες μέρες οι αμερικανοί πληροφορούνταν ότι ο βασιλιάς ήταν αποφασισμένος «να διώξει τον Παπανδρέου» [814]. Ο έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα εισηγήθηκε στις 10 Ιουλίου την σύνταξη επισήμου υπομνήματος, «γαλλιστί», από πλευράς του ΥΠΕΞ, για την συνολική επίλυση «των διμερών εκκρεμοτήτων … δία Package Deal … εφ' όσον βεβαίως επιτευχθή συμφωνία, ως καταβάλλεται προσπάθεια, επί Κυπριακού» (ο Σγουρδαίος κατονόμαζε το μέλλον των κοινοτήτων των ρωμιών και του Οικουμενικού Πατριαρχείου). Ο (τότε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης) S. Demirel τού είχε αναφέρει ότι παρακολουθούσε «εκ του σύνεγγυς» τις συνομιλίες του με τον Işık κι εξέφρασε την ανάγκη να μην διαταραχθεί το κλίμα στο Κυπριακό εν όψει των βουλευτικών εκλογών. Ο Σγουρδαίος πληροφόρησε την ίδια ημέρα την Αθήνα ότι ενώ οι «κυβερνητικοί ιθύνοντες» ήταν έτοιμοι να συζητήσουν την ένωση, όχι όμως και ο τουρκικός Τύπος, μέσω του οποίου έπρεπε ο ίδιος να προετοιμάσει την κοινή γνώμη της χώρας για την προοπτική αυτή · όμως,

[812] Όπως ενημέρωσε την Αθήνα ο πρέσβης Αλεξανδράκης στις 8/7 (Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 329-330).
[813] Π. Πετρίδης 1998 ibid σσ 333-334.
[814] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "docs 198, 199". Ο Κ. Γκλύξμπουργκ δεν έπαυσε να διαψεύδει τους αμερικανούς. Ενδεικτικά: συνέντευξή του στο *Βήμα*, 10-7-2011.

μόνον στην πρεσβεία των ΗΠΑ έβρισκε συμπαραστάτη προς αυτήν την κατεύθυνση. Ο έλληνας διπλωμάτης προσέθετε ότι ανέμενε συνέχιση των προσπαθειών από πλευράς της ελληνοκυπριακής ηγεσίας να διαστρεβλωθούν οι δηλώσεις του και να υπονομευθεί η προσπάθειά του. Ο Σγουρδαίος μετέδιδε ακόμη ότι είχε εκφραστεί μέσω δημοσιογραφικών διαρροών η πρόθεση να προσκληθεί ο σοβιετικός πρωθυπουργός για επίσημη επίσκεψη τον Οκτώβριο (οι σοβιετικοί προτιμούσαν τον Σεπτέμβριο, αλλά οι τούρκοι είχαν κατά νου τις δικές τους εκλογές του Οκτωβρίου και ήθελαν να υποδεχθεί τον Kosygin κυβέρνηση με νωπή λαϊκή εντολή) [815]. Το σημαντικό που προκύπτει από τα 5 τηλεγραφήματα του έλληνα πρεσβευτή στην Άγκυρα εκείνης της ημέρας (10/7) είναι ότι μέχρι και τις παραμονές της πτώσης του κι ενώ η κυβέρνησή του έπνεε ποικιλοτρόπως τα λοίσθια, ο Γ. Παπανδρέου είχε ίσως λόγους -αν έδινε βάση στα γραφόμενα του Σγουρδαίου- να προσβλέπει σε κάποια απροσδόκητη όσο και θεαματική επιτυχία στο Κυπριακό. Σύμφωνα με τουρκική πηγή, ο Kosygin δήλωσε εκείτο το διάστημα στον διακεκριμένο τούρκο δημοσιογράφο (και γαμπρό του İsmet İnönü) M. Toker ότι η Μόσχα ήταν έτοιμη να εξετάσει ευνοϊκά την αναβίωση κάποιας εκδοχής της διμερούς συνθήκης Φιλίας και Μη-Επίθεσης του 1925 [816]. Υπ' αυτό το πρίσμα καθίσταται ερμηνεύσιμη η αμερικανική σπουδή να «κατευναστεί ο αυξανόμενος αντιαμερικανισμός των τούρκων», με την πιο πρόσφορη μορφή σπονδής: δύο αντιτορπιλικά κλάσης Fletcher ήταν προγραμματισμένο να τους παραδοθούν επί δανεισμώ το 1967, όμως η υπόθεση θα έπαιρνε χρόνο μέχρι να εγκριθεί από το Κογκρέσο. Το επείγον της υπόθεσης οδήγησε τους αμερικανούς στρατιωτικούς να επεξεργαστούν σχέδιο άμεσης παράδοσης δύο ομοιότυπων πλοίων, που επρόκειτο να επιστραφούν στις ΗΠΑ από το δυτικογερμανικό ναυτικό στο οποίο υπηρετούσαν μέχρι τότε -επίσης δανεικά- καθώς, στο πλαίσιο των MAP, επιτρεπόταν ο «ενδιάμεσος δανεισμός». Μόλις ολοκληρώνονταν οι διαδικασίες στο Κογκρέσο, τα πρώην δυτικογερμανικά Fletcher θα επιστρέφονταν στις ΗΠΑ από την Τουρκία κι εν συνεχεία η τελευταία θα παραλάμβανε εκείνα που προβλέπονταν αρχικά, παραδίδοντας προηγουμένως τα δύο πρώην δυτικογερμανικά που θα είχε παραλάβει εκτάκτως [817]. Τελικά το TDK παρέλαβε τα Fletcher που τού αναλογούσαν στον καιρό και από την πηγή που ήταν αρχικά προγραμματισμένο, όμως το περιστατικό είναι ενδεικτικό της ταραχής που γεννούσε σε αμερικανούς αξιωματούχους η τουρκοσοβιετική προσέγγιση, επειδή (δικαίως, όπως αποδείχθηκε τα αμέσως επόμενα χρόνια), η τήξη των διμερών πάγων συνεπαγόταν χαλάρωση των διαδικασιών για την παροχή αδειών

[815] Π. Πετρίδης 1998 op cit σσ 339-345.
[816] K. Karpat and contributors 1975 op cit σ 94.
[817] *NHC-OAB*: RG 38 Box 18, Folder 5710, July 13, 1965, SECRET, P 131621Z, (49390), USCINEUR to SECDEF

διέλευσης σοβιετικών πολεμικών πλοίων από τα Στενά και αυτό με την σειρά του ανέτρεπε πολλούς πάγιους στρατιωτικούς σχεδιασμούς των ΗΠΑ, επιπλέον σε μία εποχή που η αυξανόμενη ναυτική παρουσία της ΕΣΣΔ στην Ανατολική Μεσόγειο συσχετιζόταν και με τις Μεσανατολικές εξελίξεις.

Οι αξιωματούχοι του State Dept και του Foreign Office που ασχολούνταν με το Κυπριακό, συμφωνούσαν (13/7) ότι μόλις διευθετείτο η πολιτική κρίση στην Ελλάδα, η κυβέρνησή της θα έπρεπε να πιεστεί να προχωρήσει άμεσα σε συμβιβασμούς με την Τουρκία για το Κυπριακό. Ο Ph. Talbot ορίστηκε εκείνη την ημέρα ως ο νέος πρεσβευτής των ΗΠΑ, εγκαταλείποντας το χαρτοφυλάκιό του στο State Dept –και παρόλο που η Ελλάδα δεν ήταν ειδικότητά του (μία σαφής ένδειξη ότι κρίθηκε επιβεβλημένη η παρουσία στην Αθήνα ενός υψηλού αξιωματούχου, με σφαιρική γνώση των αμερικανικών προτεραιοτήτων σε ολόκληρη την περιοχή). Ο Talbot θα αναλάμβανε επισήμως τα νέα του καθήκοντα 2 μήνες αργότερα, με την θέση του ήδη υπονομευμένη από τον προκάτοχό του (υπαρχηγό της πρεσβείας κι επιτετραμμένο, επί παρατεταμένο διάστημα ασκούντα πρεσβευτικά καθήκοντα) N. Anschuetz, ο οποίος είχε οξυμένη αντίληψη για τις ευρύτερες «ελληνικές ευαισθησίες» των ΗΠΑ, πέραν των στενών συμφερόντων του State Dept [818]. Την επομένη, ο βρετανός πρεσβευτής στη Washington εντελλόταν από το Foreign Office να πληροφορήσει είτε τον D. Rusk είτε τον G. Ball ότι σύμφωνα με πληροφορίες του Λονδίνου που είχαν ερμηνευτεί αναλόγως, ήταν πιθανόν ο τούρκος πρωθυπουργός να προχωρούσε σε θετική εισήγηση για την ένωση άνευ εδαφικών αποζημιώσεων στην Κύπρο (παρά μόνον με την αναγνώριση μειονοτικών δικαιωμάτων στους τουρκοκύπριους), υπό την προϋπόθεση της προσυμφωνημένης προσάρτησης «σημαντικού τμήματος» της Δυτ. Θράκης. Οι βρετανοί έκριναν ότι αν, μαζί με τους αμερικανούς, πίεζαν για την άμεση κατάληξη σε συμφωνία αυτού του τύπου και κυρίως για την εφαρμογή της πάραυτα, ο Μακάριος δεν θα είχε χρόνο να την υπονομεύσει [819]. Σε ειδική πολυσέλιδη αναφορά της την 15η Ιουλίου (SNIE 10-2-65), η κοινότητα των υπηρεσιών πληροφοριών κατέγραφε αναλυτικά τις τρέχουσες απειλές για τις ΗΠΑ με προέλευση την ΕΣΣΔ και την Λ.Δ. Κίνας σε μία ευρεία γεωγραφική περιοχή τριών υποπεριφερειών. Η Κύπρος είχε την τιμητική της ως 63η παράγραφος, με εκκινούσα πρόταση ότι επρόκειτο «για διαφορετική περίπτωση» (συγκριτικά με τις Ελλάδα – Τουρκία που περιγράφονταν στην προηγούμενη παράγραφο). Από την αναφορά σταχυολογείται ως βασική αμερικανική έγνοια ένας «κίνδυνος μεσοπρόθεσμου χρονικού ορίζοντα»: μήπως το καλά οργανωμένο και μεγάλης βάσης ΑΚΕΛ (αυτή ήταν η μόνιμη υμνητική για την κυπριακή

[818] Α. Παπαχελάς op cit σ 191.
[819] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 140-141, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σ 222.

Αριστερά επωδός των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ) επιχειρούσε «να αυξήσει την επιρροή του, ακόμη και να αποπειραθεί κατάληψη της εξουσίας, όταν κάποτε ο Μακάριος εγκαταλείψει την πολιτική σκηνή». Ζητούμενα της Μόσχας κατά τους συντάκτες της έγγραφης «Ειδικής Εκτίμησης» παρέμεναν «η παρεμπόδιση της ένωσης, η παροχή υποστήριξης προς το ΑΚΕΛ και η άσκηση πιέσεων για την απομάκρυνση των δυτικών βάσεων και εγκαταστάσεων από το νησί». Στα έγγραφα εσωτερικής τους διακίνησης, οι αμερικανοί ήταν ακριβέστατοι: λχ, διευκρινιζόταν επί λέξει ότι μιλούσαν για «δυτική» γενικώς παρουσία (όχι αποκλειστικά βρετανική, όπως υποτίθεται πως περιοριζόταν επισήμως) και για «βάσεις και εγκαταστάσεις» (πράγματι υπήρχε διαφορά, όπως καταδείχθηκε σε διάσπαρτα σημεία της παρούσας διατριβής) [820].

Καθώς είναι γνωστό, κατά την β΄ εβδομάδα του Ιουλίου κορυφώθηκε η πολιτική κρίση στην Ελλάδα, με ορατούς μονομάχους τον θρόνο και την κυβέρνηση, που εκφράστηκε μέσω της ανταλλαγής των περιώνυμων επιστολών και κατέληξε στην εξώθηση του Γ. Παπανδρέου σε παραίτηση. Ασφαλώς ενδιαφέροντος της παρούσας διατριβής είναι τα ακόλουθα σημεία των «Ιουλιανών» του 1965: ότι επιχειρήθηκαν α) κατ' αρχάς η αντικατάσταση του Γεννηματά από την ηγεσία του στρατού και β) η αφαίρεση από τον Π. Γαρουφαλιά του χαρτοφυλακίου της εθνικής άμυνας (η παραίτησή του απαιτήθηκε ήδη από τις 28/6) , εν ολίγοις, γ) με (σοβαρή) αφορμή την σοβούσα υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, ο τερματισμός του μονοπωλιακού ελέγχου των ένοπλων δυνάμεων από το παλάτι (στον βαθμό που οι Γκλύξμπουργκ είχαν την εντύπωση ότι ασκούν, αγνοώντας δηλαδή την ήδη υψηλή αυτονόμηση παλαιών και νεόκοπων ομάδων εντός του σώματος των αξιωματικών, τα μέλη των οποίων διέθεταν υψηλή τεχνογνωσία σχεδιασμού κι εκτέλεσης ανατρεπτικών δραστηριοτήτων, αξιοσημείωτες διασυνδέσεις με τον υπερατλαντικό παράγοντα, ακμαίο αντικοινοβουλευτισμό αντιδραστικής απόκλισης, ουρανομήκεις πολιτικές φιλοδοξίες, σημαντικό βαθμό συσπείρωσης και συνωμοτικά αντανακλαστικά εκμετάλλευσης των συγκυριών σε διαρκή εγρήγορση). Τα Ιουλιανά του 1965 δεν θα αναλυθούν στο παρόν κείμενο, ούτε οι συνέπειές τους, παρά μόνον στον βαθμό που σχετίζονται με το επίκεντρό του [821].

[820] SNIE (Special National Intelligence Estimate) 10-265/15 July 1965, με τίτλο «*Σοβιετικές Και Κινεζικές Στρατηγική και Τακτικές στην Βόρειο Αφρική, την Μέση Ανατολή και την Νότιο Ασία*», σ 29. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000014188.pdf (προσπελάστηκε 11-5-2019).

[821] Ενδεικτικά παραπομπή σε δύο απομνημονευματικές μαρτυρίες οι οποίες επικεντρώνονται στο υπουργείο άμυνας και την διεθνή θέση της Ελλάδας εκείνη την στιγμή: Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Β΄ op cit σσ 151-220, Α. Παπανδρέου 2006 op cit σσ 258-291. Η ανάλυση των γεγονότων από τον Κ. Καραμανλή απαντάται στο: *Αρχείο Καραμανλή* op cit τ. 6 σσ 200-201. Από την δευτερογενή

Το Foreign Office πάντως συνέχιζε να εκφράζει σκεπτικισμό κατά πόσον θα ήταν δυνατόν για οποιανδήποτε τουρκική κυβέρνηση να υποστεί το πολιτικό κόστος της εγκατάλειψης των τουρκοκύπριων –διότι η συναίνεση σε κάθε εκδοχή της ένωσης θα ερμηνευόταν κατ' αυτόν τον τρόπο από την κοινή γνώμη της χώρας. Στις 23 Ιουλίου 1965 η κυπριακή Βουλή, αποκλειστικά ελληνοκυπριακής σύνθεσης το τελευταίο 1,5 έτος, ψήφισε τους νόμους αρ. 38 και 39. Βάσει του πρώτου, παρατεινόταν η θητεία του προέδρου και της βουλής για ένα ακόμη έτος, ενώ βάσει του δεύτερου τροποποιείτο ο εκλογικός νόμος και καταργείτο η πρόνοια χωριστών διαδικασιών για τις δύο κοινότητες, οι οποίες ως τότε είχαν το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα εκλογής ελληνοκύπριων και τουρκοκύπριων βουλευτών και προέδρου – αντιπροέδρου αντίστοιχα. Σύμφωνα με τον διπλωμάτη-επικεφαλής της αρμόδιας Διεύθυνσης του ελλαδικού ΥπΕξ Β. Θεοδωρόπουλο «ο Αρχιεπίσκοπος είχε ενημερώσει τον Πρέσβυ μας λίγες στιγμές μόνο πριν τη δημόσια ανακοίνωση [του Νόμου αρ. 39]» (και προς τους βρετανούς, οι ελλαδίτες υποστήριξαν ότι βρέθηκαν προ τετελεσμένων). Οι ΗΠΑ, το ΗΒ, η ΕΣΣΔ, η Τουρκία και η Γαλλία διατύπωσαν τις αντιρρήσεις τους για την εξέλιξη, ενώ ακόμη και η Αθήνα εξέφρασε επισήμως τον σκεπτικισμό της για την επιλογή της χρονικής στιγμής που επελέγη για την ψήφιση των επίμαχων νόμων. Όταν οι τουρκοκύπριοι βουλευτές αιτήθηκαν μέσω της UNFICYP να επιστρέψουν στα καθήκοντά τους, από τον πρόεδρο της βουλής Γλ. Κληρίδη τους διαμηνύθηκε ότι αυτό θα ήταν δυνατόν μόνον εφόσον προηγουμένως αποδέχονταν τις πρόσφατες τροποποιήσεις και εάν η παρουσία τους θα σήμαινε ότι αναγνώριζαν την υπάρχουσα κυβέρνηση στην Λευκωσία. Η Τουρκία ζήτησε έκτακτη σύγκλιση του Συμβούλιου Ασφαλείας του ΟΗΕ κι απείλησε με προσφυγή στη βία για την επάνοδο στο status quo ante (βάσει της ενεργοποίησης του τέταρτου άρθρου της ιδρυτικής Συνθήκης εγγύησης, όπως το αναγίγνωσκε η Άγκυρα). Ο Μακάριος απέρριψε όλες τις διεθνείς παραινέσεις, χαρακτηρίζοντάς τες παρεμβάσεις στα εσωτερικά πράγματα κυρίαρχου κράτους. Καθώς ο ελλαδικός Τύπος συντασσόταν με αυτήν την ανάγνωση, οι βρετανοί αποφάσισαν στα τέλη του μήνα να αποφύγουν την οφθαλμοφανή συμπόρευση με τους τούρκους για να μην εισπράξουν το κόστος της δημιουργίας ανάλογων εντυπώσεων. Ο sir D. Hunt εκτιμούσε ότι η κατάρρευση της κυβέρνησης στην Αθήνα διάνοιγε προοπτικές «αποχαλινωμένης ελευθερίας κινήσεων» στον Αρχιεπίσκοπο, ενώ διατύπωνε και τον φόβο

βιβλιογραφία, εκτενείς περιγραφές κι αναλύσεις φιλοξενούνται μεταξύ άλλων στα: Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 201-257, Σ. Ν. Γρηγοριάδης τ. Β΄ op cit σσ 712-728, Γ. Ρουμπάτης 1987 op cit σσ 242-243, Α. Παπαχελάς op cit σσ 181-193, Σ. Δραΐνας op cit σσ 244-264.

πως παρότι υφίστατο τουρκοσοβιετική προσέγγιση εν εξελίξει, η Μόσχα θα επέλεγε και πάλι να υποστηρίξει τους ελληνοκύπριους σε περίπτωση κρίσης [822].

Τον Ιούλιο του 1965 τα παλαιότερα αεριωθούμενα F-86E της 341 Μοίρας Αναχαίτισης Ημέρας διατηρήθηκαν υπό εθνική διοίκηση [823], σημάδι ότι από στρατιωτικής πλευράς παρέμενε αδιάπτωτος ο κίνδυνος ξαφνικής ελληνοτουρκικής κρίσης.

Ο Στ. Κωστόπουλος ήταν σε διαρκή επικοινωνία με τον επιτετραμμένο της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα N. Anshcuetz τις πρώτες μέρες του Αυγούστου, ανταλλάσοντας εκτιμήσεις και κινδυνολογίες (γενικά, η συνοδοιπορία των Παπανδρέου με την Αριστερά ήταν το προσφιλές θέμα, μαζί με την αδέξια εκφρασμένη αδιαλλαξία του Κ. Γκλύξμπουργκ και τα περί δικτατορίας σενάρια) [824]. Στις ταραχώδεις κοινοβουλευτικές συνεδριάσεις των ημερών, το Κυπριακό δεν έπαυσε να αποτελεί μείζον θέμα συζητήσεων –λχ, στις 4 Αυγούστου, ο Κωστόπουλος (υπουργός άμυνας πλέον, υπενθυμίζεται) παραδέχθηκε ότι «υπήρξεν πράγματι διακύμανσις όσον αφορά την εμφάνισην, την προβολήν της πολιτικής αυτής [των κυβερνήσεων του Γ. Παπανδρέου στο Κυπριακό], … διακυμάνσεις όσον αφορά, όχι τον σκοπόν, αλλά μόνον τον χειρισμόν … ουδέποτε αντίφασις» και αντιδιέστειλε τα όσα συνέβαιναν στην ελληνική πολιτική σκηνή με την διακομματική συναίνεση που επιδείκνυε την ίδια στιγμή η Τουρκία επί του θέματος [825].

Εντωμεταξύ, σε ανεπίσημο (αλλά υπηρεσιακό κι απόρρητο) σημείωμά της προς τον Anshcuetz στις 5 Αυγούστου, η K. Bracken (διευθύντρια της αρμόδιας υποδιεύθυνσης NEA/GTI του State Dept) τού πρότεινε να ξεκινήσουν άμεσα τις προεργασίες για την συντονισμένη τους προσπάθεια να «διασώσουν» τα προγράμματα στρατιωτικής βοήθειας των ΗΠΑ προς την Τουρκία και την Ελλάδα, ενόψει των επισκέψεων του J. McNaughton (επικεφαλής του αρμόδιου για ζητήματα διεθνούς ασφάλειας υφυπουργείου εθνικής άμυνας, του DoD /ISA), στις δύο πρωτεύουσες στα τέλη του μήνα. Το πρόβλημα κατά την Bracken ήταν ότι τα επίμαχα προγράμματα, λόγω του μεγέθους τους, αποτελούσαν τους

[822] S. R. Sonyel 1997 ibid σσ 142-148, C. Göktepe 2003 op cit σ 179, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 322, Z. M. Necatigil op cit σσ 55, 58-59, M. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος 1987 op cit σσ 48-49. Αργότερα ο Κληρίδης επιχείρησε να ανασκευάσει την δήλωσή του και να επιμερίσει τις ευθύνες στην τουρκοκυπριακή ηγεσία: N. Kızılyürek, *Γλαύκος Κληρίδης / η πορεία μιας χώρας,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, σσ 124-126.

[823] *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία έτους 1965»: _Απόρρητον, από ΓΕΑ/Κλάδο Α΄- Δ/νση Α3/Ι ΣτΦ.ΓΕΑ/2165/2 ΟΡΓ/Α.102412/11-8-65 προς ΓΕΕΘΑ/Δνση Π-Σ, το Δελτίο Ενημέρωσης μηνός Ιουλίου του Κλάδου Α΄προς ΕΣΑΕ/ΟΥΑ και ΕΣΑΕ/ΠΑΡΙΣΙΩΝ.

[824] Α. Παπαχελάς op cit σσ 192-196.

[825] *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Περίοδος Η΄, Έκτακτη Σύνοδος, Συνεδρίασις 4η, Τετάρτη 4-8-1965, σσ 74, 76.

«εύκολους στόχους» για τις διαρκείς προσπάθειες του αμερικανικού υπουργείου εθνικής άμυνας να περικόπτει συνδρομές από οπουδήποτε αλλού μπορούσε παγκοσμίως, ώστε να ρίπτει κονδύλια στην στρατιωτική εμπλοκή στο Βιετνάμ. Ως «υπερασπιστική γραμμή» πρότεινε να παρουσιαστεί μία ελκυστική Δομή Δυνάμεων (των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων) που να πείθει για την σκοπιμότητα συνέχισης των προγραμμάτων βοήθειας, δηλαδή να υπάρξει τέτοια παραίνεση προς την ελληνική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία. Σε επίπεδο τακτικής, θεωρούσε ότι κατά την επίσκεψη του McNaughton και των συνεργατών του μπορούσε να τύχει εκμετάλλευσης η παρατεινόμενη παρουσία της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας (με επίκεντρο τον Α/ΓΕΕΘΑ αντιστράτηγο Ι. Πιπιλή), καθώς η σύνθεσή της ήταν γνώριμη στους αμερικανούς στρατιωτικούς (που εντέλει θα ήταν και οι βασικοί εισηγητές για τις σχετικές αποφάσεις, όπως υπογράμμιζε) [826]. Το θέμα θα επανεξεταζόταν κατ' επανάληψη το επόμενο διάστημα, γι' αυτό και θίγεται εκ νέου παρακάτω.

Την ημέρα εκείνη (5/8) καταψηφίστηκε η πρώτη «κυβέρνηση των Αποστατών» υπό τον Α. Νόβα. Σε τρεις περίπου εβδομάδες την ίδια τύχη θα είχε και η δεύτερη υπό τον Η. Τσιριμώκο, ενώ η πολιτική ζωή στην Αθήνα και σε ολόκληρη την χώρα είχε εισέλθει σε περίοδο παρατεταμένης πόλωσης και οξύτητας λόγω των συνεχιζόμενων προσπαθειών του παλατιού και των δυνάμεων που το στήριζαν να παρακάμψει την εκλεγμένη ηγεσία της Ένωσης Κέντρου (αφού δεν τολμούσε ακόμη να περιφρονήσει απροσχημάτιστα την λαϊκή βούληση). Ήδη πάντως, οι μηχανισμοί του «βαθέος κράτους» είχαν ενεργοποιηθεί για την χειραγώγηση κι εκτροπή των μαζικών αντιδράσεων στα τεκταινόμενα, ενώ οι επίδοξοι πραξικοπηματίες που είχαν προσεγγίσει τους αμερικανούς εκείνη την στιγμή, προέβαλαν ως αιχμή του marketing για την απόσπαση έγκρισης και μετέπειτα ενίσχυσης του επιδιωκόμενου καθεστώτος τους, ένα σχέδιο επίλυσης του Κυπριακού βασισμένο σε διχοτόμηση του νησιού ˙ αν μη τι άλλο, ως ανώτεροι εν ενεργεία (και λίγοι εν αποστρατεία ανώτατοι) αξιωματικοί ήταν σε θέση να γνωρίζουν ποιο δέλεαρ παρουσίαζε τις λαμπρότερες προοπτικές να συγκινήσει κατά προτεραιότητα τους αμερικανούς συναδέλφους τους (οι φιλόδοξοι κινηματίες επικοινωνούσαν με αυτούς, καθώς δεν εμπιστεύονταν ιδιαίτερα τα στελέχη του State Dept και της CIA, σε μία εποχή κατά την οποία ούτως ή άλλως το αμερικανικό υπουργείο άμυνας παραμέριζε, όλο και συχνότερα επιτυχώς, κάθε άλλο θεσμικά αρμόδιο φορέα ή ατύπως φιλόδοξο ανταγωνιστή στην χάραξη κι εφαρμογή της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ [827]). Η Washington δολιχοδρομούσε

[826] *NARA*, RG 59, 5-8-1965.

[827] Λίγους μήνες νωρίτερα, το υπουργείο άμυνας είχε επιχειρήσει να θέσει υπό τον έλεγχό του ένα από τα βασικότερα εργαλεία υλοποίησης της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, τα προγράμματα

αναφορικά με το πόσο και πώς θα αναμιγνυόταν περαιτέρω στην προσπάθεια σχηματισμού κυβέρνησης στην Αθήνα, ενώ αναφύονταν τα ζητήματα της σύμπραξης κεντρώων πολιτικών δυνάμεων με την Αριστερά (ο Γ. Παπανδρέου είχε την ατυχή έμπνευση να υποθάλψει αυτά τα άγχη με κινδυνολογίες που εκτόξευσε κατά την διάρκεια συνομιλίας του με τον Anshcuetz στα τέλη του μήνα) και αμφισβήτησης της πολιτειακής ηγεσίας της χώρας [828]. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι σε δημοσιογραφικά πορτραίτα του Α. Παπανδρέου που φιλοτέχνησαν μεγάλα ΜΜΕ των ΗΠΑ (σε μία περίπτωση βασισμένα σε συνέντευξη που τού είχε πάρει ο φιλοβασιλικός και ισχυρά διασυνδεδεμένος με την CIA C. Sulzberger) και δημοσιεύθηκαν εκείνες τις μέρες στις ΗΠΑ, ο Ανδρέας εμφανιζόταν μεταξύ άλλων συνυπεύθυνος για την εισαγωγή των σοβιετικών όπλων στην Κύπρο και με φιλοδοξίες να ελέγξει την κρατική υπηρεσία πληροφοριών και τον στρατό της Ελλάδας (αυτή εξάλλου ήταν η άποψη του Γαρουφαλιά, όπως την είχε θέσει προς τον Anschuetz στις 22/6, προσθέτοντας την ιδιότητα του «συνοδοιπόρου [της Αριστεράς]»). Σε εκείνες τις συνεντεύξεις πάντως, ο Ανδρέας είχε επιχειρήσει να καταστήσει σαφές στο αμερικανικό κοινό το πρόβλημα του Κυπριακού για την χώρα του, με ιδιαίτερα ατυχή τρόπο: παρομοιάζοντάς το με την εμπλοκή των ΗΠΑ στο Βιετνάμ, κατά το ότι και οι δύο χώρες (Ελλάδα – ΗΠΑ) δρούσαν στις αντίστοιχες περιπτώσεις αδιαφορώντας για τις απόψεις των ΝΑΤΟϊκών τους εταίρων [829].

Στις αρχές Αυγούστου, οι αμερικανοί δήλωσαν στους βρετανούς ότι δεν είχαν αντίρρηση να προσφερθεί τμήμα της ή κι ολόκληρη μία από τις δύο βάσεις ως δέλεαρ για την επανέναρξη των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων, όμως εκτιμούσαν ότι ήταν νωρίς να αποκαλυφθεί αυτό στην Άγκυρα και στην Αθήνα, λόγω των επερχόμενων εκλογών στην πρώτη και της πολιτικής κρίσης στην δεύτερη. Για τον ίδιο λόγο οι ΗΠΑ απέφευγαν να ξεκαθαρίσουν στις δύο χώρες ποιες ήταν οι τρέχουσες υπερατλαντικές προτιμήσεις επί του Κυπριακού συνολικά. Συναφώς, οι βρετανοί αποφάσισαν να μην ενδώσουν στις τουρκικές πιέσεις να χαρακτηριστεί παράνομη (αντισυνταγματικής σύνθεσης για την ακρίβεια) η κυβέρνηση της Λευκωσίας, όχι τουλάχιστον μέχρις ότου ληφθούν κοινά αποδεκτές

στρατιωτικής βοήθειας (τα γνωστά MAP), αφαιρώντας τα από τις δικαιοδοσίες του State Dept και του προέδρου, οι οποίοι λάμβαναν τις τελικές αποφάσεις γι' αυτά, σύμφωνα με το τότε υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο (Foreign Assistance Act of 1961 -FAA 1961), ενώ το υπουργείο άμυνας περιοριζόταν σε γνωμοδοτήσεις κι εφαρμογή των αποφάσεων: *FRUS* 1964-1968, vol IX, "doc 18". Η ανταγωνιστική έριδα μεταξύ των δύο υπουργείων για το θέμα συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια: R. J. Pranger – D. R. Tahtinen, *Toward a Realistic Military Assistance Program,* Washington DC: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1974, σσ 14, 27.

[828] Ενδεικτικά: Α. Παπανδρέου 2006 op cit σσ 295-302, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 260-288, Α. Παπαχελάς op cit σσ 197-206, M. Pelt op cit σ 273.

[829] Σ. Δραΐνας op cit σσ 221, 258-260.

αποφάσεις αναφορικά με το μέλλον των ιδρυτικών Συνθηκών του 1960. Οι αμερικανοί σκέφτηκαν να κερδηθεί πολιτικός χρόνος με έναν πιο ευφάνταστο τρόπο: την παραπομπή του θέματος του νέου εκλογικού νόμου που είχε ψηφίσει πρόσφατα η αποκλειστικά ελληνοκυπριακής σύνθεσης βουλή του νησιού, στο Διεθνές Δικαστήριο ως αντισυνταγματική. Όμως την πρωτοβουλία όφειλε να πάρει το ΗΒ, ως μία από τις εγγυήτριες Δυνάμεις. Το Λονδίνο, το οποίο εκτιμούσε ότι τυχόν προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο μπορούσε να παραγάγει τελείως ανεπιθύμητα αποτελέσματα (να κηρύξει τις Ιδρυτικές Συνθήκες νεκρές και αυτό να συμπαρασύρει τα κυριαρχικά του δικαιώματα επί των βάσεων), απάντησε πως κατ' αρχάς έβρισκε καλύτερο να κατατεθεί η πρόταση στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ και δη μέσω τρίτου (της Ολλανδίας), έπειτα εκτίμησε ότι ίσως η διαδικασία, άπαξ κι εκκινούσε, θα αξιοποιείτο ως εκκρεμότητα για την αναβολή του ελληνοτουρκικού διαλόγου, εν τέλει δε γνωμοδότησε αρνητικά, με μεγάλη προσοχή και μαεστρία, αποφεύγοντας να περιγράψει ευρέως τους φόβους του, αλλά υπαινισσόμενο κινδύνους για τα συναφή «αφανή δικαιώματα» των ΗΠΑ: προς την Washington λοιπόν, επέσεισε τον κίνδυνο να αμφισβητηθούν τα δικαιώματα χρήσης επί των εξαρτημένων περιοχών και εγκαταστάσεων (Retained Sites), αν τυχόν το Διεθνές Δικαστήριο λάμβανε απόφαση ακύρωσης των Ιδρυτικών Συνθηκών. Υπενθυμίζεται ότι στις «εξαρτημένες περιοχές» εδράζονταν οι αμερικανικές εγκαταστάσεις στρατιωτικού ενδιαφέροντος. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι ΗΠΑ απέσυραν αμέσως την πρότασή τους. Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών συζητώντας με τον βρετανό πρεσβευτή στην Άγκυρα, τού επιβεβαίωσε ότι παρόλη την εξαιρετικά εγκάρδια σχέση που είχε με τον Σγουρδαίο (τον έλληνα πρέσβη) λόγω της συνεργασίας τους στο παρελθόν, είχε εμπεδώσει ότι δεν υπήρχε περίπτωση να παραχωρηθεί ελλαδικό έδαφος στο πλαίσιο λύσης του Κυπριακού κι επομένως απέμενε η αποζημίωση με εδαφική παραχώρηση κυπριακού (γενικά οι τούρκοι εκτιμούσαν ότι οι τριμερείς συνομιλίες θα ήταν πιο αποδοτικές για τις επιδιώξεις τους, η βρετανική όμως άρνηση συμμετοχής, είχε καταστήσει τις ελληνοτουρκικές ένα ανεπαρκές υποκατάστατο που εξαρχής η Άγκυρα είχε δεχθεί απρόθυμα). Εντωμεταξύ, στις 10 Αυγούστου, το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ενέκρινε το Ψήφισμα 207, το οποίο απλώς επικύρωνε την ισχύ του Ψηφίσματος 186 της 4ης Μαρτίου του 1964 και περιοριζόταν να καλέσει «τα μέρη, σύμφωνα με το πιο πάνω Ψήφισμα, να αποφύγουν οποιαδήποτε ενέργεια που είναι ενδεχόμενο να επιδεινώσει την κατάσταση». Οι ελληνοκύπριοι είχαν αποφύγει την «ισχυρά επίπληξη» για την αλλαγή του εκλογικού νόμου [830]. Οι παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου

[830] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 142, 147-150, Λ. Γ. Παπαδόπουλος op cit σ 255, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 189-190, Cl. Nicolet 2001 op cit σσ 322-323, C. Göktepe 2003 op cit σσ 179-180.

χώρου από τουρκικά στρατιωτικά αεροσκάφη είχαν κλιμακωθεί το πρώτο 15νθήμερο εκείνου του μήνα: από ζεύγη αεροσκαφών στις 6 και στις 13 Αυγούστου κι από τετράδα στις 14/8, όλες στον Έβρο [831].

Ο τούρκος πρωθυπουργός επισκέφθηκε επίσημα την Μόσχα για μία εβδομάδα (9-16/8/1965), μία κίνηση «που βρισκόταν σε εκκρεμότητα επί 5ετία» όπως σχολίασε ο τούρκος μελετητής E. Tellal (σχετικό βραχύ διάστημα, αν αναλογιστεί κανείς ότι η τελευταία μετάβαση τούρκου πρωθυπουργού στη σοβιετική πρωτεύουσα αναγόταν στο 1932). Στο κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε γινόταν και πάλι λόγος για την ανάγκη αποφυγής της βίας, αλλά και στην παρουσία δύο κοινοτήτων στο νησί (στοιχείο που ικανοποίησε την τουρκική πλευρά). Η νέα επαφή ακολουθήθηκε από την υπογραφή συμφωνίας εμπορικής συνεργασίας, ενώ επίσης συζητήθηκαν εκτενώς προγράμματα βιομηχανικής συνεργασίας που περιελάμβαναν την δημιουργία -με σοβιετική αρωγή- χαλυβουργίας, διυλιστηρίου, εργοστασίου παραγωγής γεωργικών ελκυστήρων και ένα μεγάλο φράγμα (όλα αυτά θα άγχωσαν ιδιαίτερα τους Δυτικούς, καθώς παρέπεμπαν στο εναρκτήριο στάδιο σύναψης των στενών και πολλαπλών πλέον αιγυπτιοσοβιετικών και σοβιετοσυριακών δεσμών). Επίσης, όπως παρατηρούσε ο *Observer*, η απογοήτευση κι ο εκνευρισμός των ελληνοκύπριων (ηγεσίας και κοινής γνώμης) ήταν ορατά κι αναμφισβήτητα φαινόμενα, τα οποία μάλιστα αφορούσαν ακόμη και τις αντιδράσεις του ΑΚΕΛ [832]. Ίσως έτσι εξηγούνταν οι πληροφορίες της CIA σύμφωνα με τις οποίες νεώτερη ελληνοκυπριακή κρούση εκείνες τις μέρες για την απόκτηση πρόσθετου αριθμού οπλικών συστημάτων ομοιότυπων με όσα ήταν ήδη εντεταγμένα στην Εθνική Φρουρά, αποκρούστηκε εκείνη τη φορά από την Μόσχα [833]. Η μόνη θέση που μπορούσε να προβάλει πειστικά εκείνο το διάστημα η ελληνοκυπριακή Αριστερά ήταν η συνεχιζόμενη προσήλωσή της στο ιδεώδες της «γνήσιας ένωσης κι όχι εκείνης του τύπου που προωθούσαν οι ιμπεριαλιστές μέσω των προτάσεων του Acheson» (όπως τόνισε το ηγετικό στέλεχος του ΑΚΕΛ -και Γεν. Γραμματέας της Παγκύπριας Εργατικής

[831] *ΜΙΣΠΑ*, Box 204/8, ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ, Περίοδος Στ΄ 1950-20/4/1967, 142 ΣΑΕ 1957-1966, Φάκελος 142 ΣΑΕ, Ημερολόγια 1965-66, «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΣΜΗΝΑΡΧΙΑΣ ΜΗΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1965» (τα στοιχεία αφορούν σε πεπραγμένα της 1ης ΜΣΕΠ Διδυμοτείχου).

[832] *American Foreign Policy*, Current Documents 1965, Dept of State publication 8372 op cit σσ 525-526, T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 43, A. Z. Rubinstein 1982 op cit σ 21, S. R. Sonyel 1997 op cit σ 151, C. Göktepe 2003 op cit σ 180, M. Aslan 2008 op cit σ 62, E. Tellal, Relations with the USSR, στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σ 468.

[833] Πληροφοριακό Σημείωμα με τίτλο «*Status της Σοβιετικής Στρατιωτικής Βοήθειας προς την Κύπρο*», με συντάκτη το Γραφείο Ερευνών και Αναφορών της Διεύθυνσης Πληροφοριών της CIA, ταυτότητα εγγράφου *CIA /RR CB 65-69* και χρονολογία σύνταξης τις αρχές Οκτωβρίου του 1965 op cit σ 1. Αναρτημένο στην αρμόδια ιστοσελίδα ως https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T01003A002400090001-5.pdf (προσπελάστηκε: 6/11/2019).

Ομοσπονδίας από το 1947 ως το 1988- Α. Ζιαρτίδης σε συνέντευξή του προς τον αμερικανό T.W. Adams τότε) [834].

Στις 23 Αυγούστου το Γραφείο Τύπου της ελληνικής πρεσβείας στις ΗΠΑ προώθησε στην Αθήνα άρθρο του γνωστού δημοσιογράφου C. L. Sulzberger (με την μεγάλη επιρροή στη Washington και τις ελληνικές του -και δη ανακτορικές- οικογενειακές διασυνδέσεις), το οποίο δημοσιεύθηκε στην *Evening Star* της Βαλτιμόρης δέκα μέρες νωρίτερα. Σε αυτό, ο Sulzberger περιέγραφε με τα μελανότερα χρώματα τις εξελίξεις στην ελληνοτουρκική πτέρυγα του ΝΑΤΟ λόγω της διαρκούσας κυπριακής κρίσης, της τουρκοσοβιετικής προσέγγισης, της ουδετεροφιλίας που παρουσίαζε ανησυχητικά αυξανόμενη δημοτικότητα και στις δύο χώρες «με τις πολύτιμες αεροναυτικές και πυραυλικές βάσεις» και της αδιαλλαξίας που τις χαρακτήριζε ειδικά επί του Κυπριακού. Συμπλήρωνε ότι «δυστυχώς, οι ένοπλες δυνάμεις των δύο πλευρών προπαρασκευάζονται περισσότερο για πόλεμο μεταξύ τους παρά κατά του κοινού εχθρού … ενώ επιπλέον, πρόσφατα ο ελληνικός στρατός έχει – ενάντια στην θέλησή του [sic]- αναμιχθεί στη μείζονα πολιτική κρίση που ταλανίζει την χώρα και στην οποία κρίση η δική του μοίρα εμπλέκεται αναπόφευκτα» [835]. Τα αποτελέσματα της επίσκεψης στην Αθήνα του αναπληρωτή υπουργού άμυνας των ΗΠΑ (αρμόδιου για θέματα διεθνούς ασφάλειας) J. McNaughton που έλαβε χώρα εκείνες τις μέρες είναι άγνωστα στις λεπτομέρειές τους, δεδομένου ότι υφίστανται σπαράγματα μόνον, από την άποψη των τεκμηρίων γύρω από αυτήν. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο της είναι εμμέσως διαθέσιμο και σχετίζεται με την εισήγηση που κόμιζε να δοθεί βοήθεια ύψους 325 εκ. $ (65 εκ. $ κατ' έτος), όπως είχε προτείνει αρχικά ο υπουργός McNamara την άνοιξη, καθώς αναφέρθηκε. Το περιθώριο αύξησης αυτού του ποσού που είχε εξουσιοδοτηθεί να διαπραγματευτεί ο McNaughton ήταν μικρό: το πολύ συν 3 εκ. $ κατ' έτος (δηλαδή από τα 65 στα 68 εκ. $, ή από τα 325 εκ. $ στα 340 εκ. $ για τα Οικονομικά Έτη 1967-1971) [836].

Πριν καταψηφιστεί στο κοινοβούλιο η προσπάθεια σχηματισμού κυβέρνησης με αυτόν πρωθυπουργό, ο Η. Τσιριμώκος προχώρησε σε προγραμματικές δηλώσεις οι οποίες διανεμήθηκαν στα Γραφεία Τύπου των διπλωματικών αντιπροσωπειών της Ελλάδας ανά

[834] T. W. Adams 1971 op cit σ 126.
[835] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*/ΚΥ/1965/22/4/5/4, 1000/106, 23-8-65, από τον Γ. Τσιγάντε του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών της ελληνικής πρεσβείας στην προς τη Δ΄ Πολιτική Δ/νση.
[836] *NARA*, RG 59, Lot #68D91, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, απόρρητο σημείωμα χωρίς Α.Π., με τίτλο «Αμυντική Βοήθεια προς την Ελλάδα», του J. P. Owens προς τον επικεφαλής του «Ελληνικού Γραφείου» της αρμόδιας υποδιεύθυνσης του State Dept (πρώην επικεφαλής του Πολιτικού Τμήματος της πρεσβείας στην Αθήνα) D. H. Brewster, 23-12-1966, σ 1.

τον κόσμο. Σταχυολογώντας από εκείνες τις δηλώσεις σημεία ενδιαφέροντος της παρούσας διατριβής, σημειώνονται τα ακόλουθα: εκθείασε (περιλαμβάνοντας προσεκτικά διατυπωμένη έμμεση παράκληση) τον ρόλο των ένοπλων δυνάμεων που, όντας επιφορτισμένες «με το ιερό χρέος της προασπίσεως της εθνικής ασφαλείας», θεωρούνταν «…τμήμα του κρατικού μηχανισμού ευρισκομένων έξω των πολιτικών παθών … Καθήκον όλων μας να απαλλάξωμεν τας Ενόπλους Δυνάμεις από αναμίξεις αι οποίαι παν άλλον ή προάγουν τα συμφέροντα του έθνους ή του λαού». Σχολιάζοντας τις διεθνείς σχέσεις της χώρας αναφέρθηκε με πικρία στην καθυστερούμενη επί διετία παροχή της βοήθειας που είχαν υποσχεθεί άλλοι -πλην των μειζόνων- ΝΑΤΟϊκοί εταίροι στην Ελλάδα, χωρίς όμως αυτό να αναιρεί τις αταλάντευτα φιλοατλαντικές θέσεις ως «βάση της ασφάλειάς» της. Ειδικά μιλώντας για το Κυπριακό, έκανε λόγο για την διάλυση της αυταπάτης σχετικά με το ανυστερόβουλο των σοβιετικών προθέσεων μετά την τουρκοσοβιετική προσέγγιση, αλλά δεν δίστασε να καταλογίσει και «έλλειψιν ρεαλισμού» στον ελληνικό λαό που περίμενε να «ξιφουλκούν οι σύμμαχοί μας υπέρ των ελληνικών θέσεων αδιαφορώντας για τα δικά τους συμφέροντα». Αποκάλεσε τις προσδοκίες αυτές «ρομαντισμόν όστις αποβαίνει εις βάρος και των ίδιων των εθνικών μας συμφερόντων». Τόνισε την προτίμησή του στην τήρηση της στάσης που είχε επιλεγεί και από τις κυβερνήσεις Καραμανλή την προηγούμενη δεκαετία: «Ουδέποτε ο Ελληνικός Λαός θα εγκαταλείψη τον πόθον της ενώσεως της Κύπρου με της Ελλάδα. Αλλά αυτό δεν είναι αίτημα προβαλλόμενον προς τους ξένους. Το αίτημα είναι η αδέσμευτος ανεξαρτησία, εν ονόματι της αρχής της αυτοδιαθέσεως των λαών» [837]. Ο Η. Τσιριμώκος επρόκειτο να ορκιστεί υπουργός εξωτερικών της κυβέρνησης Στεφανόπουλου. Κατά τα άλλα μεμπτός για πολλά στον μακρά πολιτική του πορεία και παρόλο το συμβιβαστικό πνεύμα που διέπνεε τις ανωτέρω δηλώσεις του, διατήρησε πάντως τις απόψεις του ακέραιες στα θέματα α) της αποφυγής ενδοτισμού απέναντι στην Τουρκία και στη Δύση για το Κυπριακό και β) της ανάγκης να γίνουν σεβαστές οι επιθυμίες της πλειοψηφίας του ελληνοκύπριων και της ηγεσίας τους, προκαλώντας γι’ αυτό την (συχνά εκφρασμένη απροσχημάτιστα) ενόχληση αμερικανών και τούρκων, μέχρι που οδηγήθηκε σε παραίτηση τον Απρίλιο του επόμενου έτους [838].

[837] Το κείμενο βρέθηκε στο αρχείο της ελληνικής πρεσβείας στην Ρώμη (*ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, Κουτί 7, από το υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως / Γεν. Διεύθυνσις Τύπου / Διεύθυνσις Εξωτερικού Τύπου / τμήμα Α3, _37225/Α3/24-8-1965).

[838] Βλ. ενδεικτική μαρτυρία του Β. Θεοδωρόπουλου (πλέον αρμόδιου, ως διευθυντή της ασχολούμενης με την Κύπρο και την Τουρκία Διεύθυνσης του ΥΠΕΞ κατά την εξαετία 1965-1971), ότι «επί αποστασίας, ο Πρωθυπουργός Στ. Στεφανόπουλος αλληλογραφούσε μυστικά με τον Γρίβα πίσω από την ράχη του Τσιριμώκου, Υπουργού Εξωτερικών, ο οποίος εθεωρείτο «μακαριακός» και αναγκάσθηκε έτσι να παραιτηθεί»: Ι. Αφεντούλη, *ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ: ο Βύρων Θεοδωρόπουλος αφηγείται*

Ο Γρίβας απέστειλε στις 25/8 εκτενή έκθεση προς τον βασιλιά και τον υπουργό άμυνας, στην οποία τους ενημέρωνε για την πρωινή του συνομιλία με τον Μακάριο. Η συνομιλία τους εκτάθηκε στο σύνολο σχεδόν των πολιτικών, των διεθνών και των στρατιωτικών πτυχών του Κυπριακού. Ο Αρχιεπίσκοπος δήλωσε δεν προέβλεπε σύντομα «συμπεφωνημένην λύσιν δι' ΕΝΩΣΙΝ, εκτός εάν κάμωμεν μεγάλας υποχωρήσεις» (ο Γρίβας πίστευε ότι ήταν τόσο κατά της ένωσης όσο και της ομοσπονδοποίησης). Κατά την γνώμη του, ο Μακάριος είχε αποφύγει να καταδικάσει την τουρκοσοβιετική προσέγγιση που συνεχιζόταν (αν και τού είχε παρουσιαστεί επιθετικός, ένα δίμηνο πριν, επ' αυτού) για σειρά κινήτρων (να μην παραδεχθεί σφάλμα στην εξωτερική του πολιτική, να μην δυσαρεστήσει το ΑΚΕΛ και με την ελπίδα να ανακτήσει έδαφος μέσω του Νάσερ, ο οποίος επρόκειτο να μεταβεί στην Μόσχα ˙ κατά τον Γρίβα, ο Μακάριος ήλπιζε να επηρεάσει τους σοβιετικούς υπέρ της Κύπρου μέσω του αιγύπτιου ηγέτη). Επιπλέον, ο Γρίβας εκτιμούσε ότι η στάση της ΕΣΣΔ κατά βάθος εξυπηρετούσε τις απώτερες ανεξαρτησιακές σκοποθεσίες του Αρχιεπισκόπου. Σε αυτές άλλωστε τις επιδιώξεις απέδιδε και την πρόθεσή του να μειώσει την δύναμη της Εθνικής Φρουράς από 15.000 σε 10.000 άνδρες (ο Μακάριος επικαλέστηκε οικονομικούς λόγους, εξοργίζοντας τον Γρίβα όπως ήταν αναμενόμενο). Ο τελευταίος παραδεχόταν ότι η παρούσα ποσοτική οροφή (20 ενεργά τάγματα και 22 εφεδρικά), προβλεπόταν να παρουσιάσει σημεία ποιοτικής βελτίωσης σύντομα, μετά τον Ιανουάριο, για τον εξής λόγο: από τότε κι έπειτα, οι επιστρατευόμενες μονάδες θα επανδρώνονταν από επίστρατους που είχαν λάβει κανονική και πλήρη στρατιωτική εκπαίδευση (εκείνη την στιγμή, τα τάγματα της εφεδρείας στελεχώνονταν από άνδρες που είχαν μεν εμπειρία μάχης καθώς είχαν λάβει μέρος στα γεγονότα της προηγούμενης διετίας και συνέχιζαν να συμμετέχουν σε ασκήσεις, ωστόσο δεν είχαν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους με την συμβατική έννοια του όρου, δεν είχαν υπηρετήσει θητεία). Ως προς την εξοπλιστική διάσταση, σημείωνε ότι είχε ζητήσει νέα ενίσχυση σε άρματα μάχης και πυροβολικό (ομοιότυπα με όσα είχαν παραληφθεί), μέσω επέκτασης της πρώτης κυπροσοβιετικής

στην Ινώ Αφεντούλη, Αθήνα: Ποταμός, 2005, σσ 158, 166. Για την ακρίβεια, ο Τσιριμώκος είχε αποκαλύψει στον Αρχιεπίσκοπο τη μυστική αλληλογραφία μεταξύ του Στεφανόπουλου και του Γρίβα, που διεξαγόταν μέσω του Ι. Σωσσίδη, με αντικείμενο τις προοπτικές ανατροπής του Μακαρίου αν καθίστατο αναγκαίο. Οι δυνατότητες του Γρίβα επ' αυτού είχαν αυξηθεί δραματικά, μετά την απόφαση της κυβέρνησης Στεφανόπουλου στις 9/3/1966 να τού αναθέσει την αρχιστρατηγία του συνόλου των ελληνικών δυνάμεων στην Κύπρο (Μεραρχίας κι Εθνικής Φρουράς) από τον καιρό της ειρήνης ακόμη –ενώ μέχρι τότε, αυτό προβλεπόταν να συμβεί μόνον σε περίοδο πολεμικών επιχειρήσεων. Ο Μακάριος ζήτησε την αντικατάσταση του Γρίβα στην ηγεσία της Εθνικής Φρουράς από τον πρώην Αρχηγό ΓΕΣ Ι. Γεννηματά. Ο Γρίβας απέκρουσε με σφοδρότητα τις κατηγορίες ως αβάσιμες, ενώ η Αθήνα απέρριψε το ελληνοκυπριακό αίτημα, εμμένοντας ουσιαστικά στη διατήρηση του ελέγχου της Εθνικής Φρουράς από την ίδια κι όχι από τη Λευκωσία: Σ. Παπαγεωργίου *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα* op cit τ. Γ' σσ 209-225, 267-269, Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 318-319.

συμφωνίας. Ακόμη, ζήτησε κονδύλια για την συνέχιση της κατασκευής οχυρώσεων κι εγκαταστάσεων κρίσιμης σημασίας (κυρίως ενισχυμένων αποθηκών πυρομαχικών, καθώς αυτά δέσμευαν προσωπικό για την φύλαξή τους έναντι δολιοφθορών και ήταν εκτεθειμένα σε αεροπορικές απειλές). Σχετικά με την αντιαεροπορική άμυνα, ζήτησε «να αυξηθούν αι δυνατότηταί μας εις ενεργά μέσα Α[ντι]/Α[αεροπορικά] διά μεσαία και μεγάλα ύψη (αντ[ιαεροπορι]/κόν πυρ[οβολι]/κόν)». Είναι αξιοσημείωτη η διευκρίνιση την οποία προχώρησε στο επίμαχο σημείο: δεν γινόταν πλέον λόγος για πυραυλικά συστήματα, παρά μόνον για πυροβόλα. Όσο κι αν «η Α/Α είναι η αχίλλειος πτέρνα μας» όπως ανέφερε αμέσως μετά, η αποφυγή μνείας των πλέον αποτελεσματικών μέσων αντιαεροπορικής άμυνας συνιστούσε την εύγλωττη -έστω και σιωπηρή- παραδοχή ότι τα πυραυλικά συστήματα συλλήβδην ήταν απαγορευμένος καρπός για την κυπριακή αεράμυνα κι αυτό φαινόταν να το είχε εμπεδώσει. Συμπλήρωσε ότι τουλάχιστον το νησί θα διέθετε «ικανήν τοιαύτην διά χαμηλά ύψη περί τα μέσα Οκτωβρίου ε. έ., ότε θα έχουν αξιοποιηθεί τα αποσταλέντα 300 Α/Α πολυβόλα της Αεροπορίας». Επ' αυτών ο Αρχιεπίσκοπος του είχε απαντήσει ότι θα ενέκρινε την αποδέσμευση ποσών για τις κατασκευαστικές ανάγκες, και τού αποκάλυψε ότι (χωρίς να τον πείσει) ότι είχε ζητήσει από τον Νάσερ «…μεταβαίνοντα εις Μόσχαν να έλθη εις συνεννόησιν με την Σοβιετικήν Ένωσιν διά την αγοράν υπό του ιδίου, του υλικού του αιτηθέντος υφ' ημών εκ ταύτης αλλά μη παραχωρηθέντος, και το οποίον ακολούθως να μάς μεταβιβάση μετά την μεταφοράν του εις Αίγυπτον». Ο Γρίβας κατέληγε συνιστώντας εγρήγορση της Αθήνας έναντι όλων «των επικίνδυνων προθέσεων» του Μακάριου που περιέγραψε και εισηγήθηκε η επόμενη κυβέρνηση, αμέσως αφότου λάμβανε ψήφο εμπιστοσύνης, να απευθύνει πρόσκληση επίσκεψης στον Αρχιεπίσκοπο με σκοπό να τον τιθασεύσει [839] (ή να το επιχειρήσει τουλάχιστον).

Στις 28 Αυγούστου ο βρετανός ύπατος αρμοστής συναντήθηκε με τον πρώτο γραμματέα της σοβιετικής πρεσβείας στην Λευκωσία και ο δεύτερος ουσιαστικά προσήψε στους ελληνοκύπριους αχαριστία κι έλλειψη ρεαλισμού: πρόσφατα είχαν δείξει να λησμονούν την σωτήρια παρέμβαση της Μόσχας που είχε αποσοβήσει τα χειρότερα (αναφερόταν στα Τηλλυριακά), αλλά και να παραβλέπουν το γεγονός ότι «για ιστορικούς και στρατηγικούς λόγους, η Τουρκία ήταν μεγαλύτερης σημασίας για την ΕΣΣΔ, απ' ό,τι η Κύπρος με την Ελλάδα αθροιστικά». Ο σοβιετικός διπλωμάτης σχολίασε ακόμη αρνητικά την μεταχείριση που επεφύλασσαν οι ελληνοκύπριοι στο σύνοικο στοιχείο [840].

[839] Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 198-202.
[840] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 151-152.

Το τελευταίο τετράμηνο του 1965: η Αθήνα αποκτά νέα κυβέρνηση και η Λευκωσία αναπτύσσει ταχύτητα στον δρόμο για την απόκτηση της αδέσμευτης ανεξαρτησίας

Σεπτέμβριος

Στη Λευκωσία, ο βρετανός ύπατος αρμοστής D. Hunt πληροφορήθηκε από τον αμερικανό ομόλογό του T. Belcher ότι ο Μακάριος σκόπευε να καταθέσει στον ΟΗΕ «Χάρτα Μειονοτικών Δικαιωμάτων» η οποία μάλιστα θα περιελάμβανε τροποποίηση του εκλογικού νόμου ώστε να εξασφαλίζεται τυπικά έστω η τουρκοκυπριακή εκπροσώπηση. Η κίνηση, όπως προέβλεπε το State Dept «υπό την επιρροή του R. A. Hare [του αμερικανού πρέσβη στην Άγκυρα, του οποίου οι απόψεις είχαν μεγάλη απήχηση σε ισχυρούς αξιωματούχους του υπουργείου]», θα εξόργιζε την Άγκυρα [841]. Σε συνέντευξή του προς την ιταλική τηλεόραση, ο Αρχιεπίσκοπος δήλωσε ότι δεν έβλεπε να πλησιάζει η οριστική επίλυση του Κυπριακού σύντομα, τόνισε και πάλι ότι οι ιδρυτικές Συνθήκες θεωρούντο καταργημένες - επομένως, κακώς υπήρχε ΤΟΥΡΔΥΚ στο νησί και κατ' επέκταση ζήτημα περιοδικής αντικατάστασης στελεχών της-, όμως δεν συνέχισε το σχόλιό του για να μην ερωτηθεί αν θεωρούσε και την παρουσία της ΕΛΔΥΚ εξίσου καταχρηστική υπό τις de facto νέες καταστάσεις. Σχολιάζοντας ερώτηση αν υπήρχε διάσταση απόψεων «μεταξύ της πολιτικής και της στρατιωτικής ηγεσίας εν Κύπρω» άδραξε την ευκαιρία να υπογραμμίσει ότι «Υπάρχει μόνον μία ηγεσία εν Κύπρω, η πολιτική, ο δε στρατός αποτελεί όργανον της Κυβερνήσεως». Λίγες μέρες αργότερα, όχι απλώς διέψευσε φήμες περί σχεδιαζόμενου πραξικοπήματος ανατροπής του, αλλά και τις αποκάλεσε «μύθο» συμπληρώνοντας «[Ο]ύτε άλλως τε υφίσταται εν Κύπρω δυνατότης πραξικοπημάτων [842]».

Σε ένα από τα πλέον λογοκριμένα κείμενα που δημοσιεύθηκαν μερικώς στις σειρές των *FRUS*, ο Anschuetz σε τηλεγράφημά του προς το State Dept (5/9) σημείωνε μεταξύ άλλων, σε ένα grotesque μείγμα λυρισμού και βαρύγδουπης κινδυνολογίας, ότι «…η Ελλάδα είναι μία μικρή, φτωχή χώρα σε μία στρατηγικά ζωτική περιοχή του πλανήτη. Ο τερματισμός της δυτικής οικονομικής βοήθειας, η μείωση της έντασης μεταξύ των δύο κόσμων [ΝΑΤΟ και Συμφώνου της Βαρσοβίας], η αύξηση των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ της Ελλάδας και του Ανατολικού Μπλοκ, οι διαρκείς ματαιώσεις προσδοκιών επί του Κυπριακού και το τρέχον πολιτικό αδιέξοδο με τις επιπτώσεις του στην επιβιωσιμότητα του ίδιου του πολιτικού συστήματος, έχουν σωρευτικά συνδυαστεί με αποτέλεσμα την δημιουργία κίνησης καινοφανών διαστάσεων [sic] στην πολιτική ζωή της μεταπολεμικής Ελλάδας. Η

[841] S. R. Sonyel 1997 op cit σ 152, Σ. Ριζάς 2000 op cit σσ 191-192.
[842] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 314-316.

κατάσταση αυτή παρήγαγε ανανεωμένες ευκαιρίες διείσδυσης στη χώρα από πλευράς του Σοβιετικού Μπλοκ, ίσως δε και άλλων εχθρικών δυνάμεων, όπως της Γκωλλικής Γαλλίας και της Ερυθράς Κίνας [sic]. Αντικειμενικές ενδείξεις όπως η διοργάνωση διαδηλώσεων, το πρόγραμμα [sic] απειλών κι εκφοβισμού εις βάρος συγκεκριμένων προσώπων, η φημολογία περί αδρής οικονομικής υποστήριξης του Ανδρέα, σαφώς φανερώνουν ότι οι κομμουνιστές δεν μένουν αδρανείς, Ο Κωστόπουλος και ο Ζωλώτας μού ανέφεραν πρόσφατα ότι τα δραχμικά αποθέματα δυτικοευρωπαϊκών τραπεζών εξατμίστηκαν μυστηριωδώς. Εκτός αυτού, μεταβολές στη διεθνή πολιτική σκηνή έχουν κατά κάποιον τρόπο μειώσει την εδώ αμερικανική επιρροή. Λόγω αυτής της μείωσης του κύρους μας, θα πρέπει να εξασκήσουμε με την μέγιστη προσοχή και διακριτικότητα …» [843] διακόπτεται σε αυτό το σημείο το τεκμήριο (καθώς οι πρώτες δύο σελίδες του και η τελευταία δεν αποχαρακτηρίστηκαν) – η έναρξη και απόληξή του ωστόσο εύκολα εικάζονται.

Το State Dept εκτιμούσε εκείνες τις μέρες ότι η υπομονή της Τουρκίας στο Κυπριακό εξαντλείτο. Η Νομική Υπηρεσία του Foreign Office αφετέρου, θεωρούσε ότι «για πρακτικούς λόγους», δεν ήταν προς το συμφέρον του ΗΒ να παύσει να αναγνωρίζει την κυβέρνηση της Λευκωσίας. Τουρκικές υπερπτήσεις σημειώθηκαν πάνω από την Κύπρο στις 8/9. Ελλαδίτης διπλωμάτης δήλωσε ανήσυχος λόγω πληροφοριών ότι ο αριθμός των αποβατικών σκαφών που ήταν συγκεντρωμένα στην Αλεξανδρέττα, είχε αυξηθεί πρόσφατα. Στα μέσα Σεπτεμβρίου, επιτέλους ένας αξιωματούχος του Foreign Office συνόψιζε σε ανάλυσή του τις αντιφάσεις που καταγράφονταν στις ως τότε επίσημες κι ανεπίσημες βρετανικές θέσεις σχετικά με το Κυπριακό: θεωρητικά το Λονδίνο εμφανιζόταν να τάσσεται υπέρ της ένωσης, ενώ στην πράξη λειτουργούσε με ad hoc χειρισμούς βραχυπρόθεσμου ορίζοντα. Εισηγείτο την λήψη σαφούς θέσης υπέρ της κυπριακής ανεξαρτησίας, σε συνδυασμό με την απαίτηση για σεβασμό των δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων [844].

Η πολιτική κρίση στην Ελλάδα, η οποία είχε εισέλθει σε νέα φάση μετά το συμβούλιο πρώην πρωθυπουργών που είχε συγκαλέσει την τελευταία μέρα του Αυγούστου ο βασιλιάς και την άνευ «τελικού προϊόντος» συμφωνία (στις αρχές Σεπτεμβρίου) των Γ. Παπανδρέου – Π. Κανελλόπουλου για εκλογές, έδειξε σημεία εκτόνωσης, όταν επιτεύχθηκε με παρασκηνιακά μέσα η σύμπηξη της νέας κυβέρνησης των αποστατών, εκείνης υπό τον Στ. Στεφανόπουλο στις 17/9. Ο βασιλιάς είχε φανεί όλο και πιο νευρικός στους αμερικανούς

[843] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 204".
[844] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 153-155.

(συνομιλητές του ήταν τόσο το State Dept όσο και η CIA), ζητώντας την παρέμβαση και την βοήθειά τους. Ενδιαμέσως, ο Στ. Κωστόπουλος είχε προλάβει να καταθέσει στον αμερικανό επιτετραμμένο σχέδιο-υπόδειγμα δημοκρατικών πεποιθήσεων και ιδεαλιστικού ήθους: να συλληφθούν οι 22 βουλευτές της ΕΔΑ με κάποια πολιτική αφορμή, ώστε πρόσκαιρα να απομείνουν στην βουλή οι «αντιπαπανδρεϊκές δυνάμεις» που επιτέλους θα πλειοψηφούσαν. Άλλοι διακεκριμένοι αμύντορες του κοινοβουλευτισμού (οι Ροδόπουλος – Πιπινέλης), προώθησαν στον Anschuetz προτάσεις που μάλλον παρέπεμπαν σε παραλλαγές των εξελίξεων του Αυγούστου του 1936. Ο Anschuetz, που δεν στερείτο ροπής σε τέτοιου είδους προσεγγίσεις, απέφυγε να προσυπογράψει ευθέως τις σκέψεις εκείνες, κυρίως αναλογιζόμενος την απόρριψή τους από το State Dept και την διεθνή κοινή γνώμη. Η κατάληξη της πολιτικής κρίσης είχε «κυπριακή ανταύγεια», καθώς ο τελικός διακανονισμός για την συγκρότηση της κυβέρνησης υλοποιήθηκε με επίκεντρο την οικία του εφοπλιστή Α. Ποταμιάνου, ο οποίος είχε αναμιχθεί κατ' επανάληψη στις μεταφορές υλικών, προσώπων (και, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, συμμετείχε σε μεθοδεύσεις καταστάσεων) από την Ελλάδα στην Κύπρο, καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Το νέο κυβερνητικό σχήμα θα αποσπούσε αναιμική ψήφο εμπιστοσύνης στην βουλή μία εβδομάδα αργότερα και με αυτήν την ευάλωτη, στερούμενη λαϊκής εντολής πολιτική ηγεσία θα πορευόταν η Ελλάδα ως τα τέλη του επόμενου έτους [845]. Στον τουρκικό Τύπο δημοσιεύθηκαν εκτιμήσεις ότι η CIA είχε ενεργό ρόλο στην υποστήριξη των σχεδίων του βασιλιά και των συντηρητικών [846].

Στο τελευταίο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου εκφράστηκε αρχική αισιοδοξία ότι η πρόσφατα συγκροτημένη κυβέρνηση Στεφανόπουλου θα είχε αγαστή συνεργασία με τη Λευκωσία, εξαιτίας των δηλώσεων του νέου πρωθυπουργού «περί ανάγκης πανεθνικής και υπερκομματικής πολιτικής εις το Κυπριακόν». Ο Στεφανόπουλος, απαντώντας στο συγχαρητήριο τηλεγράφημα του Γρίβα τον βεβαίωσε ότι «θα πράξη το παν δι' ένωσιν της Κύπρου». Στις 21 Σεπτεμβρίου δημοσιογραφικές πληροφορίες από την Κύπρο ανέφεραν ότι διενεργήθηκαν από άγνωστης εθνικότητας αεροσκάφη κατασκοπευτικές πτήσεις σε χαμηλό

[845] Ενδεικτικά: Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 289-303, Α. Παπαχελάς op cit σσ 207-216. Για τον ρόλο του Ποταμιάνου εκείνη την εποχή, αρκούντως ενθαρρυντικές νύξεις για να παρακινηθεί χωριστή επιστημονική έρευνα μελέτης ανεξιχνίαστων πολιτικών όψεων του Κυπριακού, τότε και την μεταγενέστερη περίοδο (μέχρι το 1974), εντοπίστηκαν στην κατάθεση του Αθ. Σκλαβενίτη, του πλέον έμπιστου αξιωματικού του Γρίβα (ως έφηβος υπήρξε μαχητής του στα Χίτικα γεγονότα του Θησείου κατά τα Δεκεμβριανά του 1944, αργότερα ήταν καθ' ομολογίαν του, έμμεση πλην σαφή, ψευδομάρτυρας κατηγορίας στην δίκη του ΑΣΠΙΔΑ): *Φάκελος Κύπρου* τ. Γ΄ op cit σσ 431, 439-440.
[846] G. S. Harris 1972 op cit σσ 139-139.

ύψος πάνω από την ναυτική βάση στο Μπογάζι, καθώς κι από ένα στρατόπεδο της Εθνικής Φρουράς στα βόρεια του νησιού [847].

Στις 24 Σεπτεμβρίου υψηλόβαθμη τουρκική αντιπροσωπεία υπό τον υπουργό εξωτερικών Işık είχε συνομιλίες με αντίστοιχη αμερικανική υπό τον υφυπουργό εξωτερικών G. Ball και αντικείμενο το Κυπριακό. Οι τούρκοι δήλωσαν απαισιόδοξοι για το μέλλον των ελληνοτουρκικών προσπαθειών επίλυσης του θέματος, το οποίο κατά την γνώμη τους εξελισσόταν σε «τύπου Κασμίρ». Ζήτησαν τις αμερικανικές απόψεις. Ο Ball απάντησε ότι οι αδύναμες κυβερνήσεις της Αθήνας, όπως η τρέχουσα, δεν ήταν σε θέση να διαπραγματευτούν την ανταλλαγή εδαφών κι αυτό άφηνε ως μόνη εναλλακτική την απευθείας διαπραγμάτευση Άγκυρας – Λευκωσίας, αναγνωρίζοντας συνάμα ότι η συγκεκριμένη προοπτική ήταν ανεπιθύμητη στους τούρκους. Δήλωσε αδυναμία επιβολής (ακόμη και με βίαια μέσα) μίας λύσης στο νησί που να είναι βιώσιμη. Προσέθεσε ότι γίνονταν διαρκείς συστάσεις στον Αρχιεπίσκοπο. Ο Işık τόνισε την αξία του να αφαιρεθεί από τον Μακάριο το περιθώριο πρωτοβουλιών και τετελεσμένων. Οι συστάσεις τον έκαναν απλώς προσεκτικότερο, δεν τον πειθανάγκαζαν να παραιτηθεί από τους απώτερους σκοπούς του. Οι τούρκοι δεν ανησυχούσαν τόσο για την ελλαδική στάση, καθώς είχε καταστεί σαφές στην Αθήνα ότι τυχόν μονομερής κήρυξη της ένωσης θα οδηγούσε σε ελληνοτουρκική στρατιωτική αντιπαράθεση. Οι δύο πλευρές έθιξαν ακόμη το θέμα της επερχόμενης συζήτησης του Κυπριακού στον ΟΗΕ, όπου οι τούρκοι φοβούνταν ότι οι περισσότεροι Αδέσμευτοι θα συνέχιζαν να στέκονται στο πλευρό της Κύπρου (υπήρχε άλλωστε το σχετικό ψήφισμα στην Σύνοδό τους που είχε διεξαχθεί στο Κάιρο τον προηγούμενο Οκτώβριο και οι τούρκοι ανησυχούσαν ότι παρόμοια απόφαση θα λαμβανόταν και στην Αφρασιατική Σύνοδο που θεωρητικά επρόκειτο να συνέλθει στο Αλγέρι στις 28/10). Ακόμη και μία ανώδυνη νίκη των ελληνοκύπριων, θα ενίσχυε την αδιαλλαξία τους. Αυτός ήταν ο πραγματικός φόβος τους, όπως παραδέχονταν οι τούρκοι [848]. Η Τουρκία κατήγγειλε την «επιθετική ανάπτυξη 700 οπλισμένων ως τα δόντια ελληνοκύπριων» στα Πολεμίδια της Λεμεσού, στις 25 Σεπτεμβρίου [849].

[847] *Καθημερινή*, φύλλα Τρίτης 21, Τετάρτης 22 και Κυριακής 26 Σεπτεμβρίου 1965.
[848] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 207".
[849] Το θέμα αναφέρθηκε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ αργότερα, στις αρχές Νοεμβρίου, στο πλαίσιο των τουρκικών καταγγελιών για το σύνολο των ελληνοκυπριακών επιθετικών ενεργειών: Πρακτικά συνέλευσης του Σ.Α. / ΟΗΕ, Provisional Agenda SPV/1252, 5 Νοεμβρίου 1965. Αναρτημένα ως: https://digitallibrary.un.org/record/592916?ln=ru. (προσπελάστηκαν 20-1-2020: file:///C:/Users/USER/Downloads/S_PV-1252-EN.pdf).

Στην συνεδρίαση των αρχηγών των γενικών επιτελείων του ΗΒ (COS) που έλαβε χώρα στις 28 Σεπτεμβρίου υπό την προεδρία του εκτελούντος χρέη Α/ΓΕΕΘΑ, του Α/ΓΕΝ ναυάρχου sir D. Luce, προσήλθαν ως προσκεκλημένοι τους εκπρόσωποι των υπουργείων εξωτερικών και Κοινοπολιτειακών υποθέσεων, καθώς και ο ύπατος αρμοστής στην Κύπρο sir D. Hunt, ο οποίος παραδέχθηκε ότι κατά το εξάμηνο που βρισκόταν στο νησί (είχε αναλάβει καθήκοντα στα τέλη Μαρτίου) τα πραγματικά περιστατικά διακοινοτικής βίας ήταν μειωμένα και μάλλον ήσσονος σημασίας. Η ένωση ήταν ίσως προτιμότερη, συνέχισε, όμως η κυβέρνηση στην Αθήνα δεν διέθετε την απαιτούμενη ισχύ για να την υπαγορεύσει στους ελληνοκύπριους –κι επιπλέον είχε ανοικτές οικονομικού χαρακτήρα υποχρεώσεις προς την Λευκωσία (μάλλον ο βρετανός πρέσβης εννοούσε την εκκρεμούσα οικονομική βοήθεια που είχε υποσχεθεί η Αθήνα προς την Λευκωσία το 1960 αλλά δεν είχε καταφέρει ακόμη να υλοποιήσει εκείνη την δέσμευση). Ο Μακάριος θα είχε επιχειρήσει κατά πάσα βεβαιότητα να υπονομεύσει περαιτέρω την ενωσιακή προοπτική μέσω προκλήσεων και άσκησης πιέσεων προς τους τουρκοκύπριους, εξέλιξη που θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποσταθεροποίηση ολόκληρη την περιοχή ˙ το μόνο που τον συγκρατούσε ήταν η παρουσία της UNFICYP, προσέθεσε. Με την σύμφωνη γνώμη των εκπροσώπων των υπουργείων εξωτερικών και Κοινοπολιτειακών υποθέσεων, ο Hunt εισηγήθηκε εντούτοις την μείωση, ακόμη και την κατάργηση της βρετανικής έμψυχης συνεισφοράς στην Ειρηνευτική Δύναμη, υπό την προϋπόθεση ότι το τάγμα των ιρλανδών που είχε προς το παρόν αποσυρθεί, θα μπορούσε να αντικατασταθεί από αυστριακό (είχε εκφραστεί προθυμία από πλευράς της Βιέννης). Συναφώς, οι πολίτες παριστάμενοι δεν έβρισκαν τον λόγο να συνεχιστεί η στρατιωτική κατοχή του αεροδρομίου της πρωτεύουσας, παρά μόνον εάν οι στρατιωτικοί το έκριναν απαραίτητο για το διάστημα που θα συντηρείτο ο διάδρομος αποπροσγειώσεων της βάσης στο Ακρωτήρι και δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί (η όλη συζήτηση ήταν εμβαπτισμένη στο πνεύμα των περικοπών και του «εξορθολογισμού δαπανών»). Είναι αξιοσημείωτο ότι στην συνεδρίαση εκείνη ακούστηκε η άποψη σύμφωνα με την οποία «ενώ η μεταβίβαση της κυριότητας της βάσης στην Δεκέλεια προς την κυπριακή κυβέρνηση δεν παρουσίαζε προοπτικές κερδών [για το Λονδίνο], αλλά αντίθετα ίσως παρήγαγε κινδύνους για την παρουσία μας στην άλλη βάση, στο Ακρωτήρι, αφετέρου θα άξιζε να εξεταστεί η προοπτική μερικής παραχώρησης της Δεκέλειας στην Τουρκία, εάν αυτό αποδεικνυόταν υποβοηθητικό στην προσπάθεια εξεύρεσης βιώσιμης λύσης του Κυπριακού». Κατά τα άλλα, από στρατιωτικής άποψης, παρόλο που η αξία των βάσεων επί του νησιού επανεξεταζόταν στο πλαίσιο της τρέχουσας αναθεώρησης της αμυντικής πολιτικής του ΗΒ, η βάση ειδικά στο Ακρωτήρι δεν είχε απολέσει στο ελάχιστο την αξία της

για τους βρετανούς ανώτατους επιτελείς, εκείνην που έχει αναλυθεί στο προηγούμενο μέρος της παρούσας διατριβής και συγκεκριμένα: «Λόγω των προβλημάτων [sic] των υπερπτήσεών [μας] στους εναέριους χώρους της Αιγύπτου και του Σουδάν, αυτή την στιγμή το 90% των αεροσκαφών [μας] που πετούν προς την Άπω Ανατολή χρησιμοποιούν τον 'αεροδιάδρομο CENTO'. Αναζητείται εναλλακτική, αλλά η κατάσταση δεν προβλέπεται να μεταβληθεί στο άμεσο μέλλον. Συμφωνούμε [επομένως] ότι η προσφορά [βρετανικών] πυρηνικών εγγυήσεων [ασφάλειας] προς το CENTO μέσω της Κύπρου, συνιστά εξέχον αιτιολογικό για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων υπερπτήσεων που μάς παρέχουν οι κυβερνήσεις της Τουρκίας και του Ιράν μέσω του 'αεροδιαδρόμου CENTO' [κατά βάθος προς τον Περσικό Κόλπο και πρωτίστως για την κάλυψη του Κουβέιτ]» [850].

Στα τέλη Σεπτεμβρίου και ενώ η πρόσφατα συγκροτημένη κυβέρνηση υπό τον Στ. Στεφανόπουλο θεωρείτο πανταχόθεν εύθραυστη κι αμφίβολων προοπτικών επιβίωσης, αφίχθηκε στην χώρα ο ως τότε αρμόδιος για την περιοχή βοηθός αναπληρωτής υπουργός του State Dept Ph. Talbot, για να αναλάβει πρεσβευτικά καθήκοντα (η θέση χήρευε επί σχεδόν έξη μήνες καθώς σημειώθηκε) [851]. Το ίδιο διάστημα, οι αξιωματικοί του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, σταθμίζοντας τις πολιτικές εξελίξεις (ότι υπήρχε επιτέλους κυβέρνηση που να πληροί την αρχή της δεδηλωμένης), επανήλθαν με νεώτερο υπόμνημά τους προς την ηγεσία του Κλάδου και περιεχόμενο την σκοπιμότητα έναρξης ναυτικού προγράμματος με εθνική χρηματοδότηση, ένα περίπου έτος μετά την πρώτη τους ανάλογη κίνηση και μεθοδεύοντας αυτήν την φορά αποτελεσματικότερα την προώθησή του στα αρμόδια κυβερνητικά κλιμάκια. Σύντομα η κίνηση θα κλιμακωνόταν [852]. Ο μήνας εκείνος υπήρξε από τους πλέον ανέφελους (σε περιστατικά τουλάχιστον) του τελευταίου διαστήματος στο πεδίο του αναδυόμενου ελληνοτουρκικού «ψυχρού πολέμου». Από αμερικανικής πλευράς ωστόσο καταγραφόταν ανησυχητική εξέλιξη, που υπέπεσε στην αντίληψή τους άγνωστο από ποια πηγή πληροφόρησης, την ολοκλήρωση της οποίας δεν απέφυγαν –παρόλο που, κατά τα φαινόμενα, το επιθυμούσαν διακαώς: ο αναδυόμενος ελληνοτουρκικός εξοπλιστικός ανταγωνισμός επρόκειτο να κλιμακωθεί και μάλιστα κατά τρόπο «αντιπαραγωγικό» για τα συμφέροντα της Washington. Σύμφωνα με τα όλα τα διαθέσιμα στοιχεία, η Βόννη «σκόπευε να διαθέσει προς πώληση στην Ελλάδα εξήντα μαχητικά αεριωθούμενα τύπου F-84F. Δέκα έχουν ήδη μεταβιβαστεί κατόπιν διμερούς συμφωνίας, όπως και 56 ομοιότυπα προς την Τουρκία, με τον ίδιο τρόπο. Οι τιμές και οι μέθοδοι

[850] *TNA (PRO)*, DEFE 4-190-49, Secret, COS 49/65, 28-9-1965 op cit, σσ 27-28 (2-3).
[851] Σ. Δραΐνας 2013 op cit σσ 270-273.
[852] Το έγγραφο ανασκοπούσε τις εξελίξεις στο εθνικό ναυτικό πρόγραμμα της Τουρκίας. Συνεντεύξεις του αντιναύαρχου ε.α. (ΠΝ) Ι. Βασιλειάδη, 4/11/2004, 19/6/2006 op cit.

πληρωμής από ελληνικής πλευράς είναι προσώρας άγνωστες στο υπουργείο άμυνας». Αξιωματούχος της αρμόδιας υπηρεσίας του υπουργείου (DoD/ ISA) αναμενόταν να επιστρέψει από την Γερμανία τις επόμενες μέρες, κομίζοντας διασαφητικές πληροφορίες. Σύμφωνα με το αμερικανικό έγγραφο, τα συγκεκριμένα αεροσκάφη είχαν αποκτηθεί σε τεράστια ποσότητα (450 F-84F) από πλευράς Luftwaffe, στο πλαίσιο των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας, «ωστόσο οι δυτικογερμανοί είχαν προνοήσει να αγοράσουν τα δικαιώματα μεταβίβασής τους». Είναι ασαφές αν η αμερικανική πλευρά είχε δίκιο επ' αυτού, καθόσον η εναρκτήρια φάση επανεξοπλισμού των ομοσπονδιακών δυτικογερμανικών ένοπλων δυνάμεων έλαβε χώρα πράγματι με όχημα τις θεσμοθετημένες υπερατλαντικές δωρεές (τα προγράμματα MAP), όμως αμέσως μετά η Βόννη υποχρεώθηκε να αγοράσει πολεμικό υλικό από τις ΗΠΑ σε θηριώδεις αριθμούς, με μέλημα την στήριξη της αμερικανικής οικονομίας κι όχι εξαιτίας στρατιωτικών προτεραιοτήτων (βλ. σχετικά στο συμπερασματικό μέρος). Είναι πολύ πιθανό ορισμένα από τα 450 F-84F που εντάχθηκαν στην Luftwaffe να αποκτήθηκαν δι' αυτού του τρόπου και άλλα, τα πρώτα, να δωρίθηκαν – ο αμερικανικός επομένως υπαινιγμός αιτίασης, ενδέχεται να είχε υπόσταση. Ανεξαρτήτως αυτού, καταγραφόταν πάντως η ενόχληση της Washington εξαιτίας της άσκησης επιθετικής εξωτερικής πολιτικής από τους δυτικογερμανούς και δη με μέσα που συνεισέφεραν στην συντήρηση μίας πηγής έντασης ενδοΝΑΤΟϊκά. Σύμφωνα με το υπόμνημα, οι αμερικανοί «αναγνώριζαν το δυτικογερμανικό πρόβλημα της απαλλαγής από τα ογκώδη εξοπλιστικά πλεονάσματα και επιθυμούσαν να εισηγηθούν αμοιβαία προσοδοφόρες λύσεις» στους μείζονες συμμάχους [και ήδη δυνάμει ανταγωνιστές τους]». Οι σκέψεις του Sate Dept περιστρέφονταν γύρω από την θεσμοθέτηση ενός συστήματος τριών ταχυτήτων για υποψήφιες χώρες παραλαβής όπλων που ήταν μέχρι εκείνη τη στιγμή εντεταγμένα στο οπλοστάσιο της Bundeswehr: «χώρες κατηγορίας Ι, όπου δεν θα απαιτείται σε γενικές γραμμές προηγούμενη διαβούλευση μεταξύ ΟΔΓ-ΗΠΑ · χώρες κατηγορίας ΙΙ, προς τις οποίες θα παραχωρείται δευτερεύουσας μόνον σημασίας πολεμικό υλικό, με συμπληρωματικό προαπαιτούμενο την διμερή συμφωνία [δηλαδή την αμερικανική συναίνεση]». Τέλος, θα υπήρχαν και τα κράτη «Κατηγορίας ΙΙΙ», που βρίσκονταν σε «περιοχές έντασης». Σε εκείνη την περίπτωση η προκαταβολική διαβούλευση θεωρείτο επιβεβλημένη, αλλά, για λόγους αβροφροσύνης και ουσίας αποκαλείτο «σφοδρά επιθυμητή».[853] Εν πάση περιπτώσει, σε δύο μήνες οι αμερικανικοί φόβοι θα επαληθεύονταν στο έπακρο.

[853] *NHC-OAB*: RG 38, Folder 4900 (Foreign Military Assistance and Mutual Security Programs / General), Box 16, Op-63/E/1M, Memo No. 00204-65, 30SEP1965, τίτλος υπομνήματος «Πώληση υλικού [προέλευσης] MAP από την [Δυτ.] Γερμανία προς Τρίτες Χώρες», με την σφραγίδα του Α.

Οκτώβριος

Στις αρχές Οκτωβρίου ανακοινώθηκε μερικός ανασχηματισμός της κυβέρνησης στην Αθήνα, ο οποίος ακολουθήθηκε από μεταβολές στην ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων. Αντικαταστάθηκε τότε ο Γεννηματάς και απομακρύνθηκαν ή τοποθετήθηκαν σε άλλες θέσεις ορισμένοι ακόμη ανώτατοι αξιωματικοί, σύμφωνα με τις ανακτορικές (και τις αμερικανικές) βουλές, γεγονός που σχολιάστηκε δυσμενώς ακόμη κι από τον συμπολιτευόμενο Τύπο. Οι μεταθέσεις που ακολούθησαν ενίσχυσαν περαιτέρω την θέση των μετέπειτα απριλιανών πραξικοπηματιών [854].

Στις 7 Οκτωβρίου ανατινάχθηκαν 4 (από τις 5 συνολικά) μεγάλες πετρελαιοδεξαμενές ιδιοκτησίας της Shell έξω από τη Λάρνακα, με αποτέλεσμα την πυρπόληση 8 χιλ. τόνων αεροπορικών καυσίμων, αξίας 250 χιλ. £. Το περιστατικό αποδόθηκε σε δολιοφθορά, με τουρκική αυτουργία και αξιοποίηση γάλλων μισθοφόρων, «εντός του πλαισίου της προσπαθείας της ανατροπής του Μακαρίου, της υπονομεύσεως του Κυπριακού και της επιβολής ΝΑΤΟϊκής λύσεως εις αυτό». Οι γάλλοι ομολόγησαν μετά την σύλληψή τους από την ελληνοκυπριακή αστυνομία [855]. Την επομένη, ο Μακάριος διέψευσε κατηγορηματικά ανακοίνωση της κυβέρνησης Στεφανόπουλου (που μάλιστα είχε μεταδοθεί ραδιοφωνικά, στις 6/10) και η οποία τού απέδιδε ομοθυμία με τον Γ. Παπανδρέου και αμοιβαία συναίνεσή τους στην απόφαση ματαίωσης της παραλαβής των SA-2 τον Απρίλιο. Αντιθέτως, επαναλαμβάνοντας τις πληροφορίες που είχαν πρωτοδημοσιευθεί τον Απρίλιο, «ανώτερος κυβερνητικός παράγων» παρέθεσε αφήγηση, σύμφωνα με την οποία ο Π. Γαρουφαλιάς, «κατόπιν διαβήματος του αμερικανού υπουργού αμύνης κ Μακναμάρα, αξιώσαντος την ματαίωσιν του εφοδιασμού της Κύπρου με σοβιετικούς πυραύλους, απέστειλε επείγον τηλεγράφημα προς τον στρατηγόν Γρίβαν, εντέλων αυτόν όπως διά παντός μέσου ματαιωθή η άφιξης τοιούτων πυραύλων εις Κύπρον» κι ότι ο τελευταίος, χωρίς να επικοινωνήσει με τους Μακάριο – Γεωρκάτζη «απέστειλε διά του ασυρμάτου τηλεγράφημα προς το μεταφέρον τους πυραύλους πλοίον, το οποίον είχεν ήδη αποπλεύσει εξ Αλεξανδρείας, όπως επιστρέψει εις τον λιμέναν αυτόν και εκφορτώση εκεί τους πυραύλους. Περαιτέρω, η ίδια πηγή επανέλαβεν ότι η ματαίωσις της αφίξεως των πυραύλων οφείλεται εκατόν τοις εκατόν εις πρωτοβουλίας του κ Γαρουφαλιά, ο οποίος ενήργησε χωρίς να ανακοινώση τι σχετικώς εις τον κ Παπανδρέου, πληροφορηθέντα εκ των

McB. Jackson, υπαρχηγού του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού και αρμοδιότητες σε θέματα σχεδιασμών- πολιτικής.

[854] Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 307-309, Α. Παπαχελάς op cit σσ 226-227.

[855] *Αθηναϊκή*, Παρασκευή 8 Οκτωβρίου 1965, Α. Αζίνας op cit τ. Γ' σ 1028.

υστέρων την ενέργειάν του» [856]. Η κυβέρνηση στην Αθήνα διέψευσε κι εκείνη με τη σειρά της τις καταγγελίες της ελληνοκυπριακής πλευράς. Ο Γαρουφαλιάς επιχείρησε να αποσείσει τη μομφή με ανακοίνωση στην οποία υποστήριξε πως «ουδέν πλοίον είχεν αποπλεύση εξ Αιγύπτου διά να διαταχθεί ο επανάπλους του, … ουδέποτε εστάλησαν στην Αίγυπτον Έλληνες στρατιωτικοί ειδικοί, ώστε να ανακληθούν μεταγενεστέρως … ό,τι έχω πράξει το έπραξα κατόπιν εγκρίσεως του τότε πρωθυπουργού κου Γ. Παπανδρέου και του τότε υπουργού εξωτερικών κ Κωστοπούλου», συμπληρώνοντας ότι μήτε η παρουσία των SA-2 θα απέτρεπε τα αποβατικά σχέδια των τούρκων, μήτε η απουσία τους θα ενεθάρρυνε την εφαρμογή τους. Ο Μακάριος επανήλθε με νέες δηλώσεις στις οποίες χαρακτήριζε ψευδόμενους τους «κυβερνητικούς κύκλους των Αθηνών» σε ό,τι αφορούσε δική του συναίνεση στην ακύρωση της παραλαβής των πυραύλων τον Απρίλιο και απείλησε με αποκαλύψεις, αναθεωρώντας την αρχική του απόφαση να «αίρη εν σιωπή τας αμαρτίας άλλων» [857]. Οι εξελίξεις απέπνεαν κλίμα αναβρασμού εντός της κυβέρνησης Στεφανόπουλου για το ζήτημα και τις προεκτάσεις του, τόσο σε επίπεδο εσωτερικών ισορροπιών, όσο και ανασφάλειας για τη διαχείριση των συνεχιζόμενων τουρκικών απειλών. Ο υπερσυντηρητικός *Ελληνικός Βορράς* συνόψιζε την αγανακτισμένη αμηχανία της μερίδας της ελλαδικής Δεξιάς που αντιπροσώπευε, καταγγέλλοντας συλλήβδην την «υποχωρητικότητα των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων» στο Κυπριακό, προσυπογράφοντας πλήρως τις καταγγελίες του Αρχιεπισκόπου («…και αλλοίμονον εάν ποτέ αποφασίση να τα πη όλα. Δεν γνωρίζωμεν ποίος ποίον θα κυνηγά…»), επιχαίροντας αποκλειστικά για την αποκάλυψη της απορριπτικής στάσης της Μόσχας στην λύση της ένωσης [858]. Η αναμόχλευση του θέματος των S-75 και της πυρκαγιάς στις δεξαμενές της Shell διασυνδέονταν στην αρθρογραφία της *Αθηναϊκής* (φύλλο Δευτέρας 11 Οκτωβρίου), ως συνδυασμένη προσπάθεια υπονόμευσης του Αρχιεπισκόπου, ο οποίος προειδοποίησε την κυβέρνηση της Αθήνας ότι «αύτη δεν πρέπει να υπολογίζη εις την συνεργασίαν ή την σιωπήν του, ενώπιον της συνωμοσίας που αύτη οργανώνει διά την ΝΑΤΟϊκήν λύσιν του μεγάλου εθνικού ζητήματος» [859].

[856] *Αθηναϊκή*, Σάββατο 9 Οκτωβρίου 1965. Τίτλος του πρωτοσέλιδου άρθρου: «Εξ αφορμής του θέματος των πυραύλων / Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ κατακεραυνώνει την κυβέρνησιν ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΑΤΩΝ. / ΨΕΥΔΕΣΤΕ ΑΣΥΣΑΤΟΛΩΣ!», "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 319-321.

[857] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 322-323, *Ελευθερία, Ελληνικός Βορράς*, Σάββατο 9 Οκτωβρίου 1965, *Καθημερινή*, Κυριακή 10 Οκτωβρίου 1965.

[858] *Ελληνικός Βορράς*, Κυριακή 10 Οκτωβρίου 1965.

[859] *Αθηναϊκή*, Δευτέρα 11 Οκτωβρίου 1965. Τίτλος του πρωτοσέλιδου άρθρου: «ΑΝΑΣΤΑΤΗ Η ΚΥΠΡΟΣ ΔΙΑ ΤΟ ΣΚΑΝΔΑΛΟΝ ΤΩΝ ΠΥΡΑΥΛΩΝ / ΜΑΚΑΡΙΟΣ: ΑΡΝΟΥΜΑΙ ΝΑ ΣΙΩΠΗΣΩ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΝ».

Ο sir D. Hunt μετέβη στην Άγκυρα (10-11/10) και, μαζί με τον εκεί βρετανό πρεσβευτή D. Allen συζήτησαν το Κυπριακό με την ηγεσία του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών (τον υπουργό Işık και ομάδα τούρκων διπλωματών). Ο βρετανός ύπατος αρμοστής στη Λευκωσία παρατήρησε ότι ο Μακάριος ότι ήταν κατά της ένωσης, είχε πλήρη έλεγχο της κατάστασης στο νησί κι εκτίμησε πως στο τέλος θα υλοποιούσε τις επιθυμίες του (συμπεριλαμβανόμενης της απίσχνανσης των μειονοτικών δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων όπως τόνισε), ειδικά καθώς η ελλαδική κυβέρνηση δεν είχε καμία δυνατότητα επιβολής των δικών της απόψεων στους ελληνοκύπριους. Οι τούρκοι (ο Işık κι ο γεν. διευθυντής του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών Ü. H. Bayülken) απάντησαν ότι ο Μακάριος, ως ευφυής που ήταν, θα απέφευγε τη λήψη πρόσθετων μέτρων εις βάρος του σύνοικου στοιχείου, διότι η τουρκική επέμβαση θα ήταν τότε δεδομένη. Δεν αμφέβαλαν καθόλου για την πλήρη αδυναμία της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, δήλωσαν ωστόσο ότι σκόπευαν να συνεχίσουν να κρατούν την Ελλάδα εντός των διαδικασιών επίλυσης του Κυπριακού, εξαιτίας των υποχρεώσεών της που απέρρεαν από τις ιδρυτικές Συνθήκες [860]. Γινόταν σαφές για μία ακόμη φορά ότι η Αθήνα εκλαμβανόταν ως ο «αδύναμος κρίκος» της ελληνικής πλευράς. Εντωμεταξύ, η ελληνοκυπριακή πλευρά παρέδωσε στον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ την φημολογούμενη «Χάρτα δικαιωμάτων των τουρκοκύπριων» ˙ αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για ένα γενικό κείμενο αρχών («Διακήρυξη Προθέσεων»), που περιείχε προτάσεις για την παροχή στους τουρκοκύπριους αυξημένων μειονοτικών δικαιωμάτων [861]. Στην πρώτη του συνέντευξη μετά τη νίκη του στις εκλογές της 10ης Οκτωβρίου, ο S. Demirel επισήμανε ότι το Κυπριακό «δεν έπρεπε ποτέ να εξέλθη της δικαιοδοσίας του ΝΑΤΟ» και εμφανίστηκε πρόθυμος να συνεχιστεί ο διάλογος με την Αθήνα επί του θέματος, ενώ αναφορικά με τις τουρκοσοβιετικές σχέσεις δήλωσε ότι «Δεν θα επτρέψωμεν επιπλέον καμμίαν ανάμιξην της Σοβιετικής Ενώσεως εις τας τουρκικάς υποθέσεις. Μόνον εάν δοθούν τοιαύται εγγυήσεις, είμαι έτοιμος να εφαρμόσω το υπό του πρωθυπουργού Ουργκιουπλού υπογραφέν εις την Μόσχαν σύμφωνον». Σύμφωνα με την *Καθημερινή*, επιδραστική μερίδα του Τύπου στις ΗΠΑ χαρακτήριζε τον Demirel «φιλοαμερικανό και φιλοδυτικό», ενώ επίσης σχολίαζε ότι «πραγματική αιτία της απομακρύνσεώς του [του İsmet İnönü] από την εξουσίαν υπήρξαν αι ερωτοτροπίαι του με την Μόσχαν, ίνα τύχη υποστηρίξεως εις το Κυπριακόν. Ο κ Ινονού υιοθέτησε μίαν ισχυρώς αριστεράν και αντιαμερικανικήν θέσιν, κατηγορών την Ουασιγκτώνα ότι ευθυγραμμίσθη με την Ελλάδαν διά το Κυπριακόν». Συμπληρωνόταν ότι επί των ημερών η Τουρκία αρνήθηκε τη συμμετοχή της στην πολυμερή

[860] S. R. Sonyel 1997 op cit σ 155.
[861] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 143-147, Σ. *Παπαγεωργίου, Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 202-205.

πυρηνική ναυτική δύναμη του ΝΑΤΟ «και απροκαλύπτως εζήτησε την ρωσικήν εύνοιαν. Τούτο ανησύχησε την Ουασιγκτώνα διότι το Κρεμλίνον ανεμένετο να δράξη την ευκαιρίαν όπως η Τουρκία χαλαρώση τους δεσμούς της με το ΝΑΤΟ». Μετά τη συγκρότηση της κυβέρνησης Στεφανόπουλου και την εκλογική επικράτηση του Demirel στην Τουρκία, προβλεπόταν η επανεκκίνηση των διμερών διαπραγματεύσεων για το Κυπριακό, οι θέσεις όμως των δύο πλευρών μπορούσαν να χαρακτηρισθούν σε ορισμένο βαθμό προβλέψιμες. Ειδικά από πλευράς Άγκυρας, αναμενόταν η συνέχιση προβολής της επιδίωξης είτε ομοσπονδίας είτε διχοτόμησης. Όπως σημείωνε ο *Monde* «ο στρατός και η πλειοψηφία του κόμματος Δικαιοσύνης δεν θα επιτρέψουν εις τον κ[.] Ντεμιρέλ να προβή εις παραχωρήσεις επί του Κυπριακού» [862].

Την Τρίτη 12 Οκτωβρίου το θέμα των S-75 επανήλθε στο προσκήνιο καθώς θα συζητείτο στην κυπριακή Βουλή σε δύο ημέρες. Δημοσιεύθηκαν τότε συμπληρωματικές πληροφορίες για το ρόλο του Γαρουφαλιά στη ματαίωση της παράδοσης των συστημάτων και συγκεκριμένα ότι «Συγχρόνως, ο κ Γαρουφαλιάς, ως υπουργός αμύνης της Ελλάδος, ανεκάλεσε και τους 150 Έλληνας εκπαιδευτάς εις τον χειρισμόν των πυραύλων εκ Κύπρου. Αι σχετικαί καταγγελίαι του προέδρου Μακαρίου έχουν καταταράξει την αυλικήν κυβέρνησιν της Ελλάδος», ενώ σε ομιλία του στη Λεμεσό την προηγούμενη, ο γεν. γραμματέας του ΑΚΕΛ Ε. Παπαϊωάννου ζήτησε να μεταφερθούν οι SA-2 το ταχύτερο στην Κύπρο [863]. Το Κάιρο φερόταν να επείγεται να πληροφορηθεί από τη Λευκωσία την ακριβή ημερομηνία μεταφοράς τους «εξ Αλεξανδρείας, όπου τώρα ευρίσκονται». Τελικά, όταν το θέμα συζητήθηκε στο κυπριακό κοινοβούλιο, καλύφθηκε δημοσιογραφικά με γενικόλογα σχόλια, το Σάββατο 16 Οκτωβρίου ωστόσο, ο Γλ. Κληρίδης (τότε πρόεδρος της Βουλής), προχώρησε σε δημόσια αποκάλυψη ορισμένων όρων της κυπροσοβιετικής συμφωνίας του 1964: ότι ήταν ονομαστικού ύψους 10 εκ. κυπριακών λιρών, αλλά «μετά από σοβιετική δωρεά», πραγματικού 5 εκ. (όσο δηλαδή και ο ετήσιος αμυντικός προϋπολογισμός της Κυπριακής Δημοκρατίας εκείνη τη στιγμή), ποσό του οποίου η εξόφληση είχε αναληφθεί εντός δεκαπενταετίας. Ο Κληρίδης προσέθεσε ότι «η ΗΑΔ [Αίγυπτος] παραχώρησε εις την Κύπρον δωρεάν οπλισμόν» [864].

Επεισόδια διακοινοτικής ένοπλης βίας εντωμεταξύ έλαβαν χώρα στο χωρίο Λουτρός (στην Τυλληρία), όπου η Εθνική Φρουρά απέκρουσε τουρκοκυπριακές επιθέσεις, αλλά και στον γειτονικό Λιμνίτη (εκεί επιτιθέμενοι ήταν οι ελληνοκύπριοι), ενώ σχεδόν ταυτόχρονα

[862] *Αθηναϊκή*, Τετάρτη 13 Οκτωβρίου 1965, *Καθημερινή,* Πέμπτη 14 Οκτωβρίου 1965.
[863] *Αθηναϊκή*, Τρίτη 12 Οκτωβρίου 1965.
[864] *Ελευθερία,* Πέμπτη 14 Οκτωβρίου, Κυριακή 17 Οκτωβρίου 1965.

έλαβαν χώρα ανάλογα γεγονότα στην Αμμόχωστο, το διήμερο 14-15 Οκτωβρίου. Η αποκλιμάκωση επιτεύχθηκε σχετικά σύντομα, χάρη στους χειρισμούς της UNFICYP, η οποία πάντως δέχθηκε πυρά από τους αντιμαχόμενους. Στον αντιπολιτευόμενο Τύπο της Αθήνας τα συμβάντα ερμηνεύθηκαν ως απόρροια της πρόσφατης επικράτησης του κόμματος Δικαιοσύνης στις εκλογές της 10ης Οκτωβρίου αλλά και προϊόν ενθάρρυνσης από τη στάση ειδικά των καναδών και των σουηδών κυανοκράνων (που αξιολογούνταν διαρκώς ως «φιλότουρκοι»). Παράλληλα, τα γεγονότα εντάσσονταν στην πολιτική αντιπαλότητα ανάμεσα σε Αθήνα και Λευκωσία και η οποία συνεχιζόταν με αμείωτη ένταση κατά το δεύτερο δεκαπενθήμερο του μήνα. Σύμφωνα με τους αντιπάλους της «κυβέρνησης των αποστατών», υπήρχε συνδυασμένη προσπάθεια μείωσης της απήχησης του Μακάριου από τους αντιπάλους του σε Αθήνα και Λευκωσία (και στο πλαίσιο αυτής είχαν επαναφέρει το ζήτημα των SA-2) και αναζωπύρωσης της διακοινοτικής βίας με πρωτοβουλία της Άγκυρας. Οι δύο κυβερνήσεις φέρονταν να συναγωνίζονται ποια θα δυσφημίσει αποτελεσματικότερα την Κυπριακή Δημοκρατία, ώστε να επιτευχθεί η διάλυσή της και τελικά να επιβληθεί μία διπλή ένωση με υπερατλαντική επίνευση, ενώ ταυτόχρονα στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις καλλιεργείτο κλίμα «επανόδου στην «ατλαντική- ανακτορική τάξη». Είναι ενδεικτική η συστέγαση στην ίδια σελίδα του φύλλου της δεύτερης έκδοσης της Παρασκευής 15 Οκτωβρίου της εφημερίδας *Αθηναϊκή* των άρθρων με τίτλους: «ΟΙ 'ΜΕΝΤΕΡΙΚΟΙ' ΑΡΧΙΣΑΝ ΤΟ ΑΙΜΑΤΟΚΥΛΙΣΜΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ» (αυτό ήταν το οκτάστηλο, στο οποίο αναφέρονταν διαδοχικά οι πληροφορίες ότι οι οπαδοί του Γρίβα επιδίωκαν την έναρξη διώξεων με στόχο το ΑΚΕΛ κατά το «ινδονησιακό πρότυπο [των μαζικών σφαγών των ινδονήσιων κομμουνιστών το Μάρτιο]», καθώς κι ότι ο αντιστράτηγος Γεωργιάδης είχε απομακρυνθεί απ' το νησί «διότι είχεν έλθει εις ρήξιν με τον Γρίβα, επί του ζητήματος των σοβιετικών πυραύλων»), «ΔΙΑΒΗΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΚΥΡΑΝ ΕΠΙΔΙΔΕΤΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ ΔΙΑ ΤΑ ΧΘΕΣΙΝΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ» και «Η αεροπορία, στόχος τώρα των 'ανακτορικών' εκκαθαρίσεων (στο τελευταίο σχολιαζόταν η απομάκρυνση του υποπτέραρχου Δ. Βουτσινά, αναφερόταν ως επικείμενη εκείνη του ομοιοβάθμου του Κοντολέφα, αλλά και του υποναυάρχου Ρίτσου από το ΒΝ, οι οποίοι δεν ενέπνεαν «εμπιστοσύνη εις την Δεξιάν» και αναμενόταν να αντιταχθούν σε εφαρμογή των νέων σχεδίων τύπου «ΠΕΡΙΚΛΗΣ») [865]. Στους *Times* του Λονδίνου δημοσιεύθηκαν

[865] *Αθηναϊκή*, Παρασκευή 15 Οκτωβρίου 1965. Για τις εκκαθαρίσεις που επιχείρησαν οι σκευωροί στην ΕΒΑ (βασιλικοί και οι μετέπειτα πραξικοπηματίες) καθόλη την περίοδο βλ.: Μ. Παπακωνσταντίνου τ. Β΄ op cit σσ 51-60 (ενδεικτικά, ο Βουτσινάς οδηγήθηκε στην αυτοκτονία λόγω του κλίματος δυσφήμησης κι εκφοβισμού του, στις 4/12/1965). Για τα επεισόδια διακοινοτικής ένοπλης βίας βλ. και *Ελευθερία,* φύλλα Πέμπτης 14 Οκτωβρίου 1965 και Κυριακής 17 Οκτωβρίου 1965, Πρακτικά συνέλευσης του Σ.Α. / ΟΗΕ, Provisional Agenda SPV/1252, 5 Νοεμβρίου 1965 op cit.

ελληνοκυπριακές δηλώσεις σύμφωνα με τις οποίες μέχρι εκείνη την στιγμή η Λευκωσία είχε παραλάβει από την Μόσχα πολεμικό υλικό αξίας 70 εκ. $, το ήμισυ του οποίου είχε δοθεί δωρεάν, όμως παράλληλα υπήρχαν και ασαφείς αναφορές σε «αντιαεροπορικούς πυραύλους που είχαν επιστραφεί στην Αίγυπτο» [866].

Ο *Ελληνικός Βορράς* αναπαρήγαγε δημοσίευμα της ελληνοκυπριακής εφημερίδας *Πατρίς* (οργάνου των Γριβικών), το οποίο μετέδιδε «πληροφορίας εξ Αθηνών». Σύμφωνα με αυτές «Το Ελληνικόν Κυπριακόν κοινόν παρασυρθέν από τους σοβιετόπληκτους και τους υπευθύνους διά την αγοράν των Ρωσικών πυραύλων έδωσεν υπέρ το δέον σημασίαν εις την αποτελεσματικότηταν τούτων». Αφού χαρακτήρισε αφελείς όσους στήριξαν στους S-75 την ελπίδα απόκρουσης επόμενων τουρκικών αεροπορικών επιδρομών, ο συντάκτης το άρθρου, επικαλούμενος την άποψη ελλαδιτών ειδικών, αποφαινόταν πως «Οι Ρωσικοί πύραυλοι είναι τελείως ακατάλληλοι διά την νήσον. Τούτο προέρχεται τόσον από τας τεχνικάς ιδιότητας του υλικού τούτου, όσον και από τας ειδικάς συνθήκας εν τη νήσω. … Αντί των εκατομμυρίων λιρών που εδαπανήθησαν διά την αγοράν των θα ήτο δυνατόν με το χρήμα αυτό, και ολιγώτερον ακόμη, να αγορασθούν άλλα μέσα αντιαεροπορικής αμύνης, αποτελεσματικώτερα διά την Κύπρον και διά των οποίων θα καθίστατο αύτη άτρωτη από αεροπορικάς προσβολάς», όπως είχε υποδειχθεί στους Μακάριο και Γεωρκάτζη όταν είχαν μεταβεί στην Ελλάδα για διαβουλεύσεις επί του θέματος. Το δημοσίευμα απέδιδε πολιτικές ευθύνες στους «σοβιετόπληκτους κύκλους», οι οποίοι ήθελαν να υπερισχύσουν των πολιτικών αντιπάλων τους και να υπερβάλλουν στην συνεισφορά της ΕΣΣΔ σχετικά με την αμυντική θωράκιση της Κύπρου (αναφέρονταν μάλιστα απαξιωτικά και στο υπόλοιπο σοβιετικής προέλευσης πολεμικό υλικό που είχε παραλάβει η Δημοκρατία, χαρακτηρίζοντάς το απηρχαιωμένο κι ακατάλληλο). Στο ρητορικό πάντως ερώτημα που διατυπωνόταν γιατί να προβάλουν τέτοιες αντιρρήσεις στην παραλαβή του οι αμερικανοί και μάλιστα να αναλάβουν και δυναμικές πρωτοβουλίες «ως διατείνονται μερικοί», δεν δινόταν πειστική απάντηση, παρά επαναλαμβάνονταν οι σαφείς υπαινιγμοί περί σύμπραξης Μακαριακών και ΑΚΕΛ με σκοπό να επιβληθούν στους οπαδούς του Γρίβα σε συνδυασμό με την «επικράτηση του συναισθηματισμού» που, μαζί, «δυστυχώς υπερίσχυσαν της ρεαλιστικής στρατιωτικής εκτιμήσεως». Στην Κύπρο, η Μακαριακή παράταξη είχε απαντήσει αμέσως, μέσω της φιλικής της εφημερίδας *Αλήθεια* ότι «όλον το στρατιωτικόν υλικόν και οι πύραυλοι ηγοράσθησαν από την Ρωσίαν, βάσει λεπτομερούς καταλόγου, τον οποίον κατήρτισεν ο στρατηγός Γρίβας και οι Έλληνες

[866] T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 44.

επιτελείς του και τον οποίον παρέδωσαν εις τον κ Μακάριον» [867]. Ο αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα εκτιμούσε (19/10) ότι η αδύναμη κυβέρνηση Στεφανόπουλου θα παρέμενε προσδεδεμένη στην Δύση σε ό,τι αφορούσε την εξωτερική και την αμυντική της πολιτική, ενώ παράλληλα θα συνέχιζε την «παραδοσιακή κι ανούσια φλυαρία» των προκατόχων της επί του Κυπριακού. Λόγω των σοβαρών προβλημάτων που είχαν προκύψει για την ελληνική Οικονομία, εισηγήθηκε την διακριτική παροχή ποικιλόμορφης οικονομικής βοήθειας, με απώτερο σκοπό, όπως ο ίδιος σημείωνε, την διευκόλυνση της απόσπασης άδειας για την αναβάθμιση και την επέκταση στρατιωτικών εγκαταστάσεων κρίσιμης σημασίας για τις ΗΠΑ (κατονομάζονταν ο Μαραθώνας και το Ηράκλειο). Ο Talbot προσέθεσε με ικανοποίηση ότι τουλάχιστον η Αθήνα είχε συναινέσει στην αναβάθμιση του δικτύου της *Φωνής της Αμερικής* [868] (που κάθε άλλο παρά αθώα, ή περιοριζόμενη στα επίσημη λειτουργία της ήταν). Όπως εξάλλου αποδείχθηκε αργότερα, σε αμφότερες τις τοποθεσίες (στον Μαραθώνα Αττικής και στο Ηράκλειο Κρήτης) οι αμερικανοί έδραζαν τηλεπικοινωνιακές υποδομές άμεσα σχετιζόμενες με τα εθνικά τους μέσα πυρηνικής Αποτροπής. Οι επίμαχες επιδιώξεις προφανώς δεν καλύπτονταν από τις κατά τα άλλα καταφανώς ετεροβαρείς και πλουσιοπάροχες για τις ΗΠΑ προγενέστερες διμερείς συμφωνίες (πρωτίστως δε, εκείνης της 12ης Οκτωβρίου 1953).

Το νέο σχέδιο επίλυσης του Κυπριακού τουρκικής προτίμησης (βλ. παρακάτω) που υποβλήθηκε στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ χαρακτηρίστηκε από την Αθήνα «τελείως απαράδεκτον, διότι επιδιώκει την επαναφοράν των συμφωνιών Ζυρίχης – Λονδίνου υπό χειροτέραν μορφήν, καθ' όσον προβλέπει τον γεωγραφικόν διαχωρισμόν και την ομοσπονδοποίησιν. … Το σχέδιον αντιβαίνει επίσης προς τας αρχάς του ΟΗΕ και τας αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας» [869]. Το βράδυ της 20ης Οκτωβρίου συνήλθε στη Λευκωσία υπουργική σύσκεψη υπό τον Μακάριο και με τη συμμετοχή του Γρίβα όπου «απεφασίσθη όπως κομισθούν εις την Κύπρον οι σοβιετικοί πύραυλοι, ως και νέον ακόμη σοβιετικόν υλικόν προς ενίσχυσιν της αμύνης της νήσου» [870]. Το State Dept προσπαθούσε (21/10) να διατηρήσει το τοπικό κλίμα ελεγχόμενο, συμβουλεύοντας την μεν Αθήνα να επιδιώξει την επανέναρξη του ελληνοτουρκικού διαλόγου, την δε Άγκυρα να μην αποκλείει τις απευθείας διαπραγματεύσεις με την Λευκωσία –εάν επρόκειτο να εξεταστεί σοβαρά η

[867] *Ελληνικός Βορράς*, Τρίτη 19 Οκτωβρίου 1965. Τίτλος του άρθρου: «Οι ρωσικοί πύραυλοι είναι τελείως ακατάλληλοι διά την Μεγαλόνησον. Τεράστιον σφάλμα εκείνων οι οποίοι ηγόρασαν τούτους και τεραστία η ευθύνη διά την εξαπάτησιν του λαού». Επίσης: *Ελευθερία,* φύλλο της ίδια ημέρας.
[868] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 208".
[869] *Ελληνικός Βορράς*, Τετάρτη 20 Οκτωβρίου 1965.
[870] *Ελευθερία,* Πέμπτη 21 Οκτωβρίου 1965, αναπαράγοντας δημοσίευμα της «φιλοαριστερής» [sic] *Τελευταίας Ώρας* της Λευκωσίας.

προοπτική της πραγματικής κυπριακής ανεξαρτησίας [871]. Σε συζήτησή του με τον Talbot στις 21/10 ο Κωστόπουλος αναπαρήγαγε τις γριβικής προέλευσης φημολογίες του προηγούμενου διημέρου περί προσυμφωνημένης μυστικά ανθενωτικής συμπόρευσης του Αρχιεπισκόπου με το ΑΚΕΛ και υπενθύμισε ότι ο ίδιος δεν ήταν αντίθετος στην παραχώρηση ελλαδικού εδάφους για την επίτευξη της ένωσης, υποστήριξε μάλιστα ότι η λύση αυτήν θα είχε προχωρήσει αν δεν είχαν μεσολαβήσει τα Ιουλιανά, καθώς ακόμη και ο Γ. Παπανδρέου είχε πειστεί τότε για την βιωσιμότητα αυτής της εξέλιξης [872]. Η αμερικανική πρεσβεία στην τουρκική πρωτεύουσα πίστευε (22/10) ότι δεν υπήρχε περίπτωση επανέναρξης του ελληνοτουρκικού διαλόγου πριν την συζήτηση του Κυπριακού στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ, καθώς και ότι η Τουρκία προσέβλεπε σε υποστήριξη εκεί από αμφότερες τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ. Παρότι η νέα κυβέρνηση του Demirel είχε νωπή και ισχυρή λαϊκή εντολή, δεν αναμενόταν μεταβολή της τουρκικής πολιτικής στο Κυπριακό. Αναγνωριζόταν εξάλλου για μίαν ακόμη φορά ότι ούτε η εύθραυστη κυβέρνηση Στεφανόπουλου διέθετε μεγάλα περιθώρια ελιγμών. Σε ό,τι αφορούσε τον Μακάριο, παρέμενε πανίσχυρος στο εσωτερικό και ακόμη πιο ανεξέλεγκτος από την Αθήνα, με μόνο του πρόβλημα την μειούμενη υποστήριξη από την ΕΣΣΔ. Προτεινόταν να καλλιεργηθεί κλίμα εμπιστοσύνης με την τουρκική κυβέρνηση χωρίς να κοπούν οι επικοινωνιακές γέφυρες με την Αθήνα και την Λευκωσία, με σκοπό (αυτό το σημείο υπήρξε παρέμβαση του Belcher από την Λευκωσία) ειδικά ο Μακάριος να μην αισθανθεί αποκομμένος και καταλήξει γι' άλλη μια φορά υπονομεύσει την προσπάθεια, ενώ επίσης ήταν σαφές πως οι τούρκοι θα το αποδέχονταν μόνον αφότου αντιλαμβάνονταν ότι η ελλαδική κυβέρνηση ήταν πολύ αδύναμη για να ασκήσει οποιονδήποτε σοβαρό ρόλο στην όλη διαδικασία. Εκείνο που εισηγείτο η αμερικανική πρεσβεία στην Άγκυρα ήταν η έναρξη τριμερούς διαλόγου μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Κύπρου, ίσως και με την συμμετοχή του ΟΗΕ. Με λίγα λόγια, γινόταν παραδεκτό ότι οι ΗΠΑ δεν διέθεταν μήτε πρόθεση μήτε ουσιώδη δυνατότητα να ασκήσουν αποφασιστικές πιέσεις προς καμία πλευρά σε εκείνη την φάση [873]. Οι τρέχουσες εκτιμήσεις της CIA συνέκλιναν ότι η κυβέρνηση Στεφανόπουλου ήταν τόσο καχεκτική που δεν θα έπρεπε να λογίζεται παράγοντας επιρροής στα πράγματα, όμως παρόμοια εικόνα είχε η υπηρεσία και για την τουρκική κυβέρνηση, επειδή ήταν καινούρια και άπειρη, στοιχείο που ίσως επέτρεπε στους αδημονούντες θιασώτες της επέμβασης να το εκμεταλλευθούν, δοθέντος και ότι ο Γρίβας πιθανόν να επαναλάμβανε τους στρατιωτικούς τυχοδιωκτισμούς του εναντίον των τουρκοκύπριων. Σύμφωνα πάντοτε με

[871] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 209".
[872] Α. Παπαχελάς op cit σ 225
[873] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 210".

την ανάλυση της CIA, ο Γρίβας ίσως ήλπιζε κατ' αυτόν τον τρόπο να δηλώσει την ανεξαρτησία του απ' την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση και να δημιουργήσει πρόσφορες συνθήκες οι οποίες να οδηγήσουν εκβιαστικά στην ένωση, όμως οι επιτυχίες του ήταν μηδαμινές μέχρι στιγμής. Στο εξαιρετικά ισορροπημένο, νηφάλιο -για τα δεδομένα της CIA- κι εύστοχο γενικά υπόμνημα, σημειωνόταν επίσης ότι ίσως η Λευκωσία θεωρούσε το πεδίο ελεύθερο για νέες προκλήσεις, είτε στο επίπεδο μίας συνταγματικής αναθεώρησης, είτε ανανεώνοντας τις προσπάθειες εισαγωγής των σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων. Στην Άγκυρα κυκλοφορούσαν φήμες περί ετοιμότητας επέμβασης, όμως αυτές θα παρουσίαζαν προοπτικές υλοποίησης μόνον αν ξεσπούσε νέος γύρος διακοινοτικής βίας [874]. Σε μία στερεοτυπική πια επανάληψη κινήσεων που θύμιζε τα στάδια της κλιμάκωσης της Κρίσης του Μαρτίου, η Άγκυρα απείλησε τη Λευκωσία με επανάληψη των αεροπορικών βομβαρδισμών ή ακόμη και απόβαση, αν η διακοινοτική ένταση διατηρείτο ή κλιμακωνόταν [875]. Απ' ό,τι φαίνεται, σε εκείνο το χρονικό σημείο αναλήφθηκε από τον Κ. Μητσοτάκη πρωτοβουλία μυστικής διπλωματίας με την Λευκωσία και την Άγκυρα, που δεν οδήγησε κάπου, ίσως όμως να βοήθησε στην διαχείριση της αναδυόμενης κρίσης [876]. Εκείνες τις μέρες έλαβαν χώρα διεργασίες (συναντήσεις ελληνοκύπριων αξιωματικών της Εθνικής Φρουράς με τους Γλ. Κληρίδη, Π. Γιωρκάτζη και τον υπουργό οικονομικών Ρ. Σολομίδη) και αντικείμενο την σταδιακή ελληνοκυπριοποίηση της Εθνικής Φρουράς, ώστε η Λευκωσία να διαθέτει πραγματικό έλεγχο της κρατικής της στρατιωτικής υπόστασης. Καθώς επίκεντρο ειδικά συζήτησης των ανωτέρω στις 21/10 ήταν η πρόσληψη ελληνοκύπριων ως μόνιμων στελεχών, η μονιμοποίηση και η προαγωγή κατώτερων έφεδρων, καθώς και η πρώθηση ελληνοκύπριων αξιωματικών στη διοίκηση της Εθνικής Φρουράς, η είδηση προξένησε την οργίλη αντίδραση του Γρίβα. Η κίνηση δεν εξελίχθηκε τότε, επανερχόταν όμως ως ιδέα κατά καιρούς τα επόμενα χρόνια [877].

Στις 21-22 Οκτωβρίου ανακοινώθηκε δημόσια στην Ελλάδα η συγκρότηση της πρώτης μοίρας αντιαεροπορικών πυραύλων HAWK, «…το πλέον σύγχρονον αντιαεροπορικόν όπλον

[874] Πληροφοριακό Σημείωμα με τίτλο «*Πιθανότητες ανάδυσης νέας κρίσης στην Κύπρο*», ταυτότητα εγγράφου *OCI No.2774/65*, συντάκτη το Γραφείο Τρεχουσών Εκτιμήσεων της CIA και ημερομηνία 23-10-65. Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T00472A000600030007-6.pdf (προσπελάστηκε 6-11-2019)

[875] *Ελληνικός Βορράς*, *Καθημερινή*, Παρασκευή 22 Οκτωβρίου 1965.

[876] Ο Κ. Μητσοτάκης το υποστήριξε σε δύο συνεντεύξεις του αυτό: Θ. Α. Κουλουμπής, - *…71 …74 : σημειώσεις ενός πανεπιστημιακού*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, σ 151, E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War Frontline State, 1952-1967*, London & N. York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2006, σ 171.

[877] Α. Μ. Χρυσοστόμου 2015 op cit σσ 319-320, Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* op cit τ. Γ' σσ 257-259.

το οποίο διαθέτει σήμερον ο ελεύθερος κόσμος. ... Οι πύραυλοι «Χωκ» οι οποίοι παραχωρούνται εις την χώραν μας υπό των Ηνωμένων Πολιτειών βάσει του προγράμματος της στρατιωτικής βοηθείας, πέραν της καθαρώς αντιαεροπορικής αποστολής των δύνανται να χρησιμοποιηθούν και ως αντιπύραυλοι [sic]. Ο συνδυασμός των πυραύλων των συστημάτων των βλημάτων «Νίκη» και «Χώκ» θα καταστήση την ελληνικήν αντιαεροπορικήν άμυνα συμπαγή, τον δε ελληνικόν εναέριον χώρον απρόσβλητον από οιανδήποτε εχθρικήν επίθεσιν είτε δι' υπερηχητικών αεροσκαφών είτε διά πυραύλων, εις μέγα ή εις χαμηλόν ύψος». Ανακοινωνόταν ακόμη η σύνθεση της πρώτης Μοίρας («…από τέσσαρας συστοιχίας, εκάστη των οποίων έχει τρεις εκτοξευτήρας. Κάθε μία συστοιχία έχει ίδιον κέντρον ελέγχου διά την αυτόματον κατανομήν των εχθρικών στόχων και δύο ραντάρ, ένα συνεχούς και ένα διακεκομμένης λειτουργίας. Το δεύτερον αυτό ραντάρ χρησιμοποιείται διά την περίπτωσιν καθ' ήν ήθελον παρεμβληθή υπό του εχθρού μέσα 'παραπλανητικά' με σκοπό να καταστήσουν δυσχερή τον εντοπισμόν του κινουμένου στόχου. Ίδιον ραντάρ διαθέτει και ο εκτοξευόμενος πύραυλος ο οποίος από την στιγμήν που εγκαταλείπει τον εκτοξευτήραν, με την βοήθεια του ραντάρ και άλλων ηλεκτρονικών μέσων, ακολουθεί τον στόχον, 'δένεται εις τον στόχον' όπως λέγεται, μέχρις ότου τον προσβάλη. Η εμβέλεια του πυραύλου Χωκ εις οριζόντιον κατεύθυνσιν ανέρχεται εις περίπου 30 χιλιόμετρα εις ανοδικήν δε εις 14 περίπου χιλιόμετρα. Η ταχύτης του είναι υπερηχητική και ως εκ τούτου δύναται να χρησιμοποιηθή διά την ανάσχεσιν αεροσκαφών τόσον της στρατηγικής όσον και της τακτικής αεροπορίας. Το πλήγμα δε το οποίον δίδη ο πύραυλος είναι ολοκληρωτικόν και ακαριαίον εις το σύνολον της επιφανείας του κινουμένου στόχου. Διά τας τέσσαρας συστοιχίας λειτουργεί γενικόν κέντρον ελέγχου, το οποίον εκτός των άλλων διενεργεί αυτομάτως την κατανομήν των στόχων εις εκάστην συστοιχίαν, ώστε να αποκλείεται η περίπτωσις προσβολής αυτού υπό περισσοτέρων του ενός πυραύλων». Στα δημοσιεύματα του ελλαδικού Τύπου περιγραφόταν επίσης αναλυτικά η αλληλοσυμπληρούμενη με τους Nike αποστολή των HAWK, δεδομένου ότι οι πρώτοι προορίζονταν για αναχαίτιση σε μεγάλα ύψη ενώ οι δεύτεροι σε μέσα και χαμηλά («Χαρακτηριστικώς αναφέρεται ότι δύναται ακόμη να προσβάλη στόχον κινούμενον εις ύψος δένδρων»). Τονιζόταν επίσης ότι οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις παραλάμβαναν βελτιωμένη έκδοση «σε ραντάρ και ηλεκτρονικά» που «διαθέτουν μόνον ορισμέναι μονάδαι των Ηνωμένων Πολιτειών». Υπογραμμιζόταν ότι «ΔΕΝ ΔΥΝΑΝΤΑΙ ΝΑ ΦΕΡΟΥΝ ΑΤΟΜΙΚΑΣ ΓΟΜΩΣΕΙΣ», καθώς και το πόσο ακριβό ήταν «Ιλιγγιώδες είναι το ύψος του κόστους των τεσσάρων παραχωρηθέντων συστοιχιών [sic] διά την συγκρότησιν της πρώτης μοίρας. Αναφέρεται συγκεκριμένως ότι στοιχίζουν άνω των 33 εκατομμυρίων δολλαρίων,

ήτοι 1 δισεκατομμυρίου δραχμών. Η επανδρωσις της μοίρας «Χώκ» θα γίνη από Έλληνας αξιωματικούς του στρατού, οι οποίοι εξεπαιδεύθησαν επί ένα έτος εις Ηνωμένας Πολιτείας. Επίσης την συντήρησίν των θα αναλάβουν Έλληνες τεχνικοί. Δεν να σημειωθή ότι κατά το στάδιον της εκπαιδεύσεώς των οι Έλληνες επέτυχον λαμπρά αποτελέσματα…» [878].

Τα θέματα αντιαεροπορικής άμυνας παρέμειναν στο προσκήνιο σε Ελλάδα και Κύπρο μέχρι τα τέλη του μήνα. Ο Γλ. Κληρίδης, σε δηλώσεις του μετά το πέρας της στρατιωτικής παρέλασης στην Λευκωσία για την 28η Οκτωβρίου, υπογράμμισε την αξία της πολυδιάστατης αντιαεροπορικής «ομπρέλας», που θα ήταν ιδεατό να στηρίζεται στην ύπαρξη μικτού οπλοστασίου, αποτελούμενου από αεροσκάφη, πυραύλους και πυροβόλα διαφορετικών επιδόσεων, ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες αναχαίτισης σε διαφορετικά ύψη κι εμβέλειες [879]. Η άποψή του ήταν σεβαστή λόγω της πολεμικής του εμπειρίας κι επρόκειτο να την επαναλάβει σύντομα. Ο Κληρίδης επιδίωξε παράλληλα να τονίσει την επιχειρησιακή παράμετρο της ελληνοκυπριακής αμυντικής αυτονομίας και υπαινισσόμενος τις ευεργετικές της πολιτικοστρατιωτικές προεκτάσεις για αμφότερες τις Λευκωσία-Αθήνα. Πέραν του ότι το σκεπτικό του ήταν από επιχειρησιακής άποψης εντελώς εύλογο, ίσως οι δημόσιες δηλώσεις του Κληρίδη φανέρωναν, σε πολιτικό επίπεδο, μία δισυπόστατη προσπάθεια: αφενός μεν να απεγκλωβιστεί η ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη από την (διαρκώς αναβαλλόμενη) ικανοποίηση της προσδοκίας της να αποκτηθούν οι σοβιετικοί S-75 κι αφετέρου να καμφθούν οι ελλαδικές αντιρρήσεις (η σύμπλευση της Αθήνας με τις επιθυμίες της Washington, που προφανώς εξακολουθούσαν να στέκουν αποτελεσματικό εμπόδιο στην παραλαβή των SA-2, για όσο η Εθνική Φρουρά διοικείτο από ανθρώπους που δεν αναγνώριζαν στην Λευκωσία πρωτεύοντα λόγο στα στρατιωτικά πράγματα του νησιού). Ο ίδιος ο Μακάριος, απαντώντας σε ερώτηση δημοσιογράφου του ραδιοσταθμού της Ανατολ. Γερμανίας αν «η συμφωνία υλικής βοηθείας που υπεγράφη με την Σοβιετικήν Ένωσιν εκπληρούται κανονικώς από Σοβιετικής πλευράς», δήλωσε στις 29/10 ότι «[Η]

[878] *Αθηναϊκή*, Πέμπτη 21 Οκτωβρίου 1965, *Ελληνικός Βορράς*, *Καθημερινή*, Παρασκευή 22 Οκτωβρίου 1965. Τα δημοσιεύματα παρατίθενται αφενός μεν γιατί είναι εντυπωσιακά ακριβή στις περιγραφές των δυνατοτήτων του οπλοσυστήματος κι αφετέρου ώστε να καταδειχθεί η αξία του, του οποίου η εισαγωγή στο ισραηλινό οπλοστάσιο συνέπεσε με την «Κυπριακή πυραυλική κρίση», αν και στην περίπτωση του Ισραήλ οι HAWK αξιοποιήθηκαν για την προστασία συγκεκριμένης φύσης στρατηγικών εγκαταστάσεων, συνεισφέροντας στην παραγωγή νέων στρατιωτικών ισορροπιών στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη έκτοτε και παράλληλα σηματοδοτώντας την είσοδο των ΗΠΑ στο επίμαχο υποσύστημα σχέσεων της Ανατολ. Μεσογείου. Αναλυτική αναφορά επ' αυτού βλ. στο Παραρτηματικό Κεφάλαιο. Το σύστημα MIM-23 HAWK αποδείχθηκε αειθαλές και μακροημέρευσε στο ελλαδικό οπλοστάσιο, παραμένοντας σε υπηρεσία ως το βασικό σύστημα αεράμυνας υπό τον έλεγχο του Στρατού Ξηράς (ανήκει στο Πυροβολικό) μέχρι και την περίοδο υποβολής της διατριβής, εκσυγχρονιζόμενο περιοδικά. Μερικές δεκαετίες αργότερα, η τουρκική πολεμική αεροπορία ενέταξε σε υπηρεσία προηγμένη εκδοχή του. Οι HAWK έχουν χρησιμοποιηθεί εκτεταμένα σε περιφερειακές συγκρούσεις, επιτυγχάνοντας υψηλά ποσοστά καταρρίψεων.

[879] *Αυγή*, 29 Οκτωβρίου 1965.

συμφωνία εξεπληρώθη πλήρως και το προνοούμενον εν αυτή στρατιωτικόν υλικόν παρεδόθη ήδη» [880]. Όλες οι ενδείξεις μαρτυρούσαν ότι, παρά την συνέχιση της εκπαίδευσης του ευρισκόμενου στην Αίγυπτο κλιμακίου των ελληνοκύπριων στον χειρισμό των SA-2, οι αποφάσεις σε πολιτικό επίπεδο είχαν ληφθεί. Η επανεμφάνιση όλης της «συμπτωματολογίας» του Μαρτίου είχε φανεί αποτελεσματική ώστε να θυμίσει στην ελληνοκυπριακή ηγεσία ότι ματαιοπονούσε, να την αποθαρρύνει κι εν τέλει να την πειθαναγκάσει να αποδεχθεί τη νέα αναβολή, αν όχι και ματαίωση της παραλαβής τους.

Στην Αθήνα, τα στελέχη του τότε ΒΝ, μετά την ενθαρρυντική υποδοχή του υπομνήματος που είχαν υποβάλει τον προηγούμενο μήνα, επανήλθαν με δεύτερο, στο οποίο αυτή την φορά περιέγραφαν τις επιπτώσεις του τουρκικού εθνικού ναυτικού προγράμματος στην ισορροπία ισχύος μεταξύ των δύο ναυτικών και την απειλή που συνιστούσε –ειδικά υπό το πρίσμα του τουρκικού αναθεωρητισμού στο Αιγαίο, που οι συντάκτες του υπομνήματος έκριναν ότι εκφραζόταν ήδη [881].

[880] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 333-334.

[881] Το έγγραφο ήταν και πάλι σύντομο, έκτασης 2 σελίδων. Συνεντεύξεις του αντιναύαρχου ε.α. (ΠΝ) Ι. Βασιλειάδη, 4/11/2004, 19/6/2006 op cit.

Νοέμβριος

Στις 2 Νοεμβρίου, ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις επιχείρησαν ανεπιτυχώς να καταλάβουν εξ εφόδου με αιφνιδιαστική νυκτερινή επίθεση το μεσαιωνικό φρούριο της Αμμοχώστου, το οποίο ήταν κρίσιμης σημασίας (επόπτευε το κυριότερο λιμάνι του νησιού) κι αποτελούσε ένα ακόμη σημείο της Κύπρου που οι τουρκοκύπριοι είχαν φροντίσει να θέσουν υπό τον έλεγχό τους εγκαίρως. Τα γεγονότα έγιναν αντικείμενο τουρκικής καταγγελίας, η οποία συζητήθηκε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Αξιοσημείωτη εκεί, υπήρξε η τήρηση αποστάσεων του αντιπροσώπου της ΕΣΣΔ απ' τις ελληνοκυπριακές ενέργειες [882]. Στις αρχές Νοεμβρίου, συνεχίστηκαν οι αμερικανοτουρκικές διαβουλεύσεις με σκοπό τον συντονισμό των κινήσεων των δύο πλευρών κατά την επερχομένη συζήτηση του Κυπριακού στη Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ [883]. Παράλληλα τότε, τέθηκε από πλευράς μείζονος κι ελάσσονος αντιπολίτευσης θέμα επαναδιαπραγμάτευσης των διμερών συμφωνιών σχετικά με τις βάσεις των ΗΠΑ επί τουρκικού εδάφους, χαρακτηρίζοντάς τες μειωτικά ετεροβαρείς, «σχεδόν κατοχικές» [884].

Στην εμπιστευτική «Εβδομαδιαία Επισκόπηση [της ερχόμενης εβδομάδας] για τον Λευκό Οίκο» που υποβλήθηκε από την αρμόδια υποδιεύθυνση του State Dept (NEA/GTI) στις 4/11, σημειωνόταν μεταξύ άλλων ότι ο Talbot εισηγείτο την στήριξη της παραμονής στην εξουσία «για μερικούς ακόμη μήνες της κεντρώας κυβέρνησης χωρίς τον Παπανδρέου» μέσω της παροχής οικονομικής βοήθειας, έστω και περιορισμένης, «καθόσον η τρέχουσα πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα παρουσιάζει τα εντονότερα προβλήματα από την εποχή της λήξης του Ανταρτοπολέμου [sic]». Οι συντάκτες της Επισκόπησης προσυπέγραφαν την πρόταση του πρεσβευτή περί αμερικανικής αρωγής, κατονομάζοντας α) την επανέναρξη του προγράμματος επισιτιστικής βοήθειας παράλληλα με την άρση των συνεπειών από την εξαγωγή του αντίστοιχου ελληνικού πλεονάσματος (εύλογα, προβλέπονταν απαγόρευση εξαγωγών για όποιαν χώρα λάμβανε τέτοια βοήθεια), ώστε να επιτραπεί στην Ελλάδα η ακώλυτη εξαγωγή του αποθέματος σιτάλευρων δικής της παραγωγής του προηγούμενου έτους τα οποία ήταν χαμηλής ποιότητας και πλημμελώς αποθηκευμένα, μαζί με β) την παροχή πιστώσεων για την εισαγωγή προϊόντων κτηνοτροφίας και κεφαλαιουχικών αγαθών. Πρότειναν να αποσπαστεί άμεσα η σχετική έγκριση από το αμερικανικό υπουργείο γεωργίας, ώστε η απόφαση να ανακοινωθεί πριν την έναρξη εργασιών της

[882] Πρακτικά συνέλευσης του Σ.Α. / ΟΗΕ, 1252η Συνεδρία, Provisional Agenda SPV/1252, 5 Νοεμβρίου 1965 op cit, T. W. Adams – A. J. Cottrell 1968 op cit σ 44, H. Kosut op cit σ 170, Α. Χρυσικόπουλος op cit σσ 122-123, C. Göktepe 2003 op cit σ 180.
[883] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 211".
[884] G. S. Harris 1972 op cit σ 160.

ελληνικής βουλής που είχε οριστεί για τις 13 Νοεμβρίου, με σκοπό να προκαλέσει τις επιθυμητές πολιτικές εντυπώσεις στον μέγιστο δυνατό βαθμό [885].

Στις 12 Νοεμβρίου ο B.W. Byrd, επικεφαλής της Διεύθυνσης ΠολιτικοΣτρατιωτικών Υποθέσεων του αρμόδιου για την περιοχή Γραφείου (NESA) του State Dept, έγραφε στον πρώτο γραμματέα της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα M. Thompson ότι αμφότερα τα υπουργεία άμυνας κι εξωτερικών των ΗΠΑ προβλέπονταν να αντιδράσουν αρνητικά στην προοπτική της δέσμευσης αυξημένων κονδυλίων στρατιωτικής βοήθειας (των προγραμμάτων MAP) προς όφελος των ελληνικών δημόσιων δαπανών της επίμαχης κατηγορίας (οι δύο αρμόδιες υποδιευθύνσεις του Department of Defense και του State Dept επιχειρούσαν είτε να μεταθέσουν το βάρος η μία στην άλλη, είτε να το επωμισθεί η ίδια η Ελλάδα). Επίσης, παρόλο που τα στελέχη των αρμόδιων υποδιευθύνσεων και των δύο υπουργείων (DoD/ISA και AID/NESA αντίστοιχα)τάσσονταν υπέρ της υψηλόβαθμης επίσκεψης (είτε του McNamara είτε του McNaughton) στην Άγκυρα και στην Αθήνα στα τέλη του έτους, αυτή δεν είχε εξασφαλιστεί. Από την επιστολή του Byrd προέκυπτε κυρίως ότι είχαν εξεταστεί διάφορες εκδοχές αμερικανικής συνεισφοράς στους αμυντικούς προϋπολογισμούς της Ελλάδας. Επικρατέστερη (αλλά και προτιμότερη) φαινόταν εκείνη που διασυνέδεε (κατά κάποιον τρόπο ως σύστημα προϋπόθεσης-επιβράβευσης) την υπερατλαντική συνδρομή με την ελληνική δέσμευση για την σταθεροποίηση των εθνικών αμυντικών δαπανών σε ποσοστό ίσο προς το 3,5-4% του ΑΕΠ της χώρας [886].

Ο Η. Τσιριμώκος επισκέφθηκε την Κύπρο μεταξύ 17 και 19 Νοεμβρίου. Οι φιλοκυπριακές του θέσεις ήταν δεδομένες, αλλά φρόντισε και να τις διατυμπανίσει σε δηλώσεις του («το προβάδισμα εις τον αγώνα τον έχει εκείνος που αγωνίζεται διά να σπάση τα δεσμά του…»), εξοργίζοντας τον Γρίβα και τους οπαδούς της ένωσης στην Ελλάδα [887]. Ενώ ο Τσιριμώκος επανερχόταν από την Κύπρο στην Αθήνα, ο Στ. Κωστόπουλος ενημέρωσε τους αμερικανούς ότι η κυπριακή κυβέρνηση επρόκειτο να αποστείλει άμεσα 133 ελληνοκύπριους στην Αίγυπτο με σκοπό να εκπαιδευθούν στην χρήση των SA-2 –συμπληρώνοντας πως αδυνατούσε να παρεμποδίσει την ενέργεια και συστήνοντας στις ΗΠΑ να το πράξουν (προφανώς τα γεγονότα του Μαρτίου είχαν αποδείξει στα μάτια του έλληνα υπουργού άμυνας την αποτελεσματικότητα των αμερικανικών «δυναμικών μέτρων» παρεμπόδισης να

[885] *NARA*, RG 59, ανυπόγραφο εμπιστευτικό έγγραφο χωρίς Α.Π. με ημερομηνία 4-11-1965.
[886] *NARA*, RG 59, ανεπίσημη-υπηρεσιακή, απόρρητη επιστολή χωρίς Α.Π. με ημερομηνία 12-11-1965. Για τον ρόλο των ISA και AID στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση των MAP βλ. : R. Axelrod, Bureaucratic Decisionmaking in the Military Assistance Program: Some Empirical Findings, στο M. H. Halperin & A. Kanter (επιμέλ.) op cit σσ 156-157.
[887] "Άπαντα Μακάριου" τ. Η΄ op cit σσ 31-32, 155-157, 340-344, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σ 319.

παραληφθούν οι πύραυλοι του συστήματος). Οπωσδήποτε «η είδηση θα εξαγρίωνε τους τούρκους μόλις την πληροφορούνταν» καθώς σημειωνόταν στο καθημερινό ενημερωτικό δελτίο των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ για τον πρόεδρο στο οποίο περιλαμβάνονταν αυτές οι ειδήσεις, όμως η κίνηση αξιολογείτο ως «περισσότερο ψυχολογικής σημασίας». Ο Belcher επιβεβαίωνε ότι ορισμένοι από τους 133 παρουσιάζονταν απρόθυμοι να μεταβούν στην Αίγυπτο κι ότι γενικά υπολογιζόταν να παρέλθει «ένα έτος ή και παραπάνω», πριν χαρακτηριστούν έτοιμοι να χρησιμοποιήσουν τους S-75 [888]. Το τεκμήριο αποκαλύπτει ότι ο αμερικανός πρέσβης είχε καταφέρει να αποκτήσει ευαίσθητες πληροφορίες από το ελληνοκυπριακό στρατόπεδο (αν και γεννά ερωτηματικά η εκτίμηση ότι θα χρειαζόταν τόσο μακρό διάστημα για την εκπαίδευσή τους, δεδομένης της προβλεπόμενης επιτυχίας των ανδρών του πρώτου κλιμακίου του καλοκαιριού να ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους σε πολύ βραχύτερο χρόνο –εκτός αν αυτή έπρεπε να αποδοθεί στο υψηλό επίπεδο της προϋπάρχουσας τεχνικής κατάρτισής τους), ενώ επίσης φανερώνει ότι οι ΗΠΑ ήταν ήσυχες σχετικά με τις πραγματικές προοπτικές ένταξης των πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων στο ελληνοκυπριακό οπλοστάσιο. Διέθεταν επομένως ασφαλή πληροφόρηση είτε ότι ο Μακάριος είχε πιεστεί αποτελεσματικά (από τους ίδιους) ώστε να αποδεχθεί το ατελέσφορο των προσπαθειών του, είτε πως είχε επιτευχθεί αμερικανοσοβιετική συμφωνία ακύρωσης της παράδοσής τους (το δεύτερο είναι λιγότερο πιθανό, εν αντιθέσει με το πρώτο, όπως έχει ήδη αναφερθεί). Όσο ο έλληνας υπουργός εξωτερικών βρισκόταν στο νησί, στις 18 Νοεμβρίου παρουσιάστηκε στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ πρόταση σχετικά με το Κυπριακό συνυπογεγραμμένη από τις αντιπροσωπείες 24 κρατών. Αυτή, επρόκειτο τον Δεκέμβριο να υπερψηφιστεί από την πλειοψηφία των μελών της Γεν. Συνέλευσης, οδηγώντας σε μία περιφανή νίκη της Κύπρου. Μόνη ανθυποψήφιά της ήταν μία πρόταση αφγανοϊρακινής προέλευσης, στην υποστήριξη της οποίας από τις ΗΠΑ και το ΗΒ προσέβλεπε η Άγκυρα. Οι πιθανότητες να κερδηθούν περισσότερες ψήφοι υπέρ της, ήταν ισχνές όπως παραδεχόταν ο Demirel σε συνομιλία του με τον αμερικανό πρεσβευτή P. Hart λίγες μέρες αργότερα [889]. Δύο μέρες μετά, ο Τσιριμώκος πληροφόρησε την Μόνιμη ελληνική Αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ ότι επιτρεπόταν, εφόσον καθίστατο αναπόφευκτο, να παράσχει προς τον Γεν. Γραμματέα της συμμαχίας «την υποδειχθείσαν παρά Αμερικανών και Γερμανών διαβεβαίωσιν», ανάλογη προς εκείνη που είχε δοθεί τον Μάιο και στους καναδούς, μετά από απαίτησή τους, περί δέσμευσης να μην αξιοποιηθεί κατά της Τουρκίας το πολεμικό υλικό που χρησιμοποιούσε η Ελλάδα, «…ήτοι, πως 'Greece will continue to use

[888] The President's Daily Brief (PDB), με ημερομηνία 19/11/1965 (προσπελάστηκε: 6/11/2019) https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005968005.pdf
[889] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 212".

any defense support aid received from NATO countries solely for the defense of the NATO area against outside aggression' . Δοθέντος όμως ότι απόφασις Υπουργικής Συνόδου Δεκεμβρίου 1964 διά βοήθειαν ΝΑΤΟ 1965 αφορά και Τουρκίαν, δέον ζητήσητε, ως εύλογον προϋπόθεσιν ημετέρας γραπτής διαβεβαιώσεως, παροχήν και [υπογράμμιση στο πρωτότυπο] υπό Τουρκίας αντιστοίχου τοιαύτης» [890].

Στις 26 Νοεμβρίου το Ανώτατο Αεροπορικό Συμβούλιο της Πολεμικής Αεροπορίας (ΕΒΑ) ενέκρινε ομόφωνα (Κλάδοι Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄) ως «επιβεβλημένην την προμήθειαν εκ Δυτ. Γερμανίας και εν τω πλαισίω της παρεχομένης εις τας Ελληνικάς Ενόπλους Δυνάμεις βοηθείας 62 Αεροσκαφών F-84F κατά το έτος 1966 μετά των συνοδευόντων αυτών ανταλλακτικών και μέσων εδάφους». Το σκεπτικό της απόφασης σχετιζόταν αφενός μεν με την πιεστική ανάγκη κάλυψης ζωτικών ζητουμένων της ΕΒΑ κι αφετέρου με την εκδήλωση ενδιαφέροντος για την απόκτηση των ίδιων αεριωθούμενων μαχητικών από την Τουρκία («Εν προκειμένω εκτιμάται ότι εάν δεν εκδηλωθή ενδιαφέρον υπό της ΕΒΑ εγκαίρως δέον όπως θεωρηθή βέβαιον ότι η Τουρκική Αερ[οπο]/ρία, θα προμηθευθή το σύνολον ή μέρος των εν λόγω αερ[οσκα]/φών, με συνέπειαν την υπέρ της τουρκική Αεροπορίας επί πλέον αύξησιν της ήδη υφισταμένης αριθμητικής σχέσεως από πλευράς επιθετικών αερ[οσκα]/φών»).

Η πληροφορία της διαθεσιμότητας είχε κοινοποιηθεί από τη Βόννη στον έλληνα ακόλουθο άμυνας (ΣΝΑ) υπό την μορφή ανακοίνωσης ότι η Luftwaffe σκόπευε να αποσύρει «εκ των Δυνάμεων ΝΑΤΟ» τα 62 F-84F και προτίθετο να τα παραχωρήσει «εις σύμμαχον χώραν υπό συμφέροντας όρους και εν τω πλαισίω της υπό της Δυτ. Γερμανίας παρεχομένης βοηθείας» σε όποιο κράτος εκδήλωνε πρώτο το ενδιαφέρον του για την απόκτησή τους. Οι όροι ήταν εξαιρετικά ευνοϊκοί: «Εκτιμάται ότι το συνολικόν 'κόστος' [εισαγωγικά στο πρωτότυπο] των εν λόγω αερ[οσκα]/φών, θα ανέρχεται εις το ποσόν των 400.000 δολλαρίων, όσον και το κόστος των εκχωρουμένων κατά το 1965 (59) F-84F».

Ο Α΄ Κλάδος της ΕΒΑ είχε ήδη εκπονήσει «εμπεριστατωμένην μελέτην» επί του θέματος, της οποίας τα θεμελιώδη δεδομένα παρέθεσε κατά την επίμαχη συνεδρίαση και είχαν ως εξής: η μεν ελληνική πολεμική αεροπορία θα διέθετε το επόμενο έτος περίπου 280 αεριωθούμενα μαχητικά πρώτης γραμμής, των δύο νεώτερων τύπων F-104G, F-5 και των παλαιότερων F-84F, RF-84F κα F-86D, ενώ η τουρκική 550 και η βουλγαρική 380 «τύπου

[890] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: Ν192-79/20-11-1965, τηλετυπικό κρυπτογράφημα από Δ/νση ΝΑΤΟ προς ΜΑ/ΝΑΤΟ, κοινοποίηση: Υπουργείο Συντονισμού (Γραφείο υπουργού), Δ/ντή Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, Δ/ντή Οικονομικών Υποθέσεων τμήμα Ι/ , Γ΄, Δ΄ Πολιτικές, ΓΕΕΘΑ/ Γ΄ ΜΕΟ.

MIG-15 και νεωτέρων». Εκτός της αριθμητικής μειονεξίας έναντι των τότε Κύριων Απειλών της, η ηγεσία τη ΕΒΑ είχε να συνυπολογίσει και το αρνητικό στοιχείο ότι δεν είχε ακόμη δημιουργηθεί απόθεμα όπλων, ιδίως «επιθετικών» (βομβών, ρουκετών, πυραύλων αέρος – εδάφους) για τα καινούρια αεροσκάφη της, εκείνα των δύο πρώτων τύπων που προαναφέρθηκαν. Το πρόβλημα επιτεινόταν καθώς, για την συσσώρευση του επιχειρησιακά αναγκαίου αποθέματος («δι' 90 ημέρας πολέμου») «των ανωτέρω Μοιρών» της, «η δαπάνη … ανέρχεται εις το ποσόν των 6.500.000 δολλαρίων. Η τεραστία αύτη δαπάνη κατά Μοίραν εκτιμάται ότι δεν είναι δυνατόν να αναληφθή, ούτε υπό της Αμερικανικής Βοηθείας ούτε κατά μείζονα λόγον υπό του Εθνικού Προϋπολογισμού», ενώ για τα πολλαπλών ρόλων παλαιότερα (και δη του πολυπληθέστερου τύπου) αεροσκάφη F-84F υφίστατο επαρκές απόθεμα για 10 μοίρες και 90 ημέρες πολεμικών επιχειρήσεων (μάλιστα «έχουσιν αφαιρεθή αι 5.400 βόμβαι, αίτινες πιθανόν να επιστραφώσιν εις JUSMAGG [εικάζεται ότι οι τρέχουσες ανάγκες των αμερικανών εξαιτίας της αυξανόμενης εμπλοκής τους στο Βιετνάμ καθιστούσε απαραίτητη ακόμη και την προσφυγή σε τέτοια μέτρα ανάκτησης πυρομαχικών]. Συναφώς καταγραφόταν οι εξαιρετικά αργοί ρυθμοί με τους οποίους οι ΗΠΑ παρέδιδαν («υπό της Μ.Α.Ρ. [sic] – των Προγραμμάτων Στρατιωτικής Βοήθειας») επιθετικό οπλισμό για τα νεώτερα αεριωθούμενα, με αποτέλεσμα να προβλέπεται η παρέλευση διετίας πριν αρχίσει να ρέει η ανάλογη αρωγή υπερατλαντικής προέλευσης «δι' εκτέλεσιν επιθετικών επιχειρήσεων και υπό των αεροσκαφών τούτων [των νεώτερων τύπων]». Επίσης, μέρος των υπό έγκριση απόκτησης F-84F προοριζόταν να αντικαταστήσει τα παλαιότερα και πιο φθαρμένα από τα υπάρχοντα (που προβλεπόταν να αποσυρθούν, συντηρούμενα σε κατάσταση «εν αποθέσει», για να αποτελέσουν υλικό συμπλήρωσης των μοιρών με αεροσκάφη που χάνονταν σε ατυχήματα ή «διά την χρησιμοποίησίν των εις κατάστασιν ανάγκης»). Ένα επιπλέον ουσιώδες κίνητρο της ηγεσίας της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας να αποκτήσει τα 62 υπό αποδέσμευση μαχητικά της δυτικογερμανικής πολεμικής αεροπορίας σχετιζόταν με μία άλλη κρίσιμη παράμετρο, η οποία αφορούσε την τεχνική υποστήριξη με ανταλλακτικά του υπάρχοντος στόλου των F-84F: «Διά την υποστήριξιν των εν τη ΕΒΑ ήδη υφισταμένων F-84F, θα υποχρεωθώμεν να προβώμεν εις αγοράν ανταλλακτικών και μέσων εδάφους, εκ της USAF διά του ήδη ισχύοντος συστήματος OFF SHORE PROCUREMENTS [891]. Η κατά τοιούτον προμήθεια υλικών,

[891] Για την ακρίβεια, το πρόγραμμα «εξωχώριων αγορών» (Offshore procurements) επέτρεπε την κατόπιν άδειας παραγωγή αρχικά επιμέρους υποσυστημάτων (και κυρίως πυρομαχικών) αμερικανικής σχεδίασης, από δυτικοευρωπαϊκές βιομηχανίες παραγωγής αμυντικού υλικού (εξαιρούνταν οι βιομηχανίες των ΗΠΑ και του Καναδά), με παραγγελιοδότες οποιονδήποτε Κλάδο των αμερικανικών ένοπλων δυνάμεων –και, κατ' επέκταση, χρηματοδότηση πάντοτε από τις ΗΠΑ (συγκεκριμένα, μέσω των κονδυλίων Αμοιβαίας Αμυντικής Βοήθειας MDAP). Υπήρξε ένας τρόπος να

ασφαλώς θα επιβαρύνη σημαντικώς τον Εθνικόν Προϋπολογισμόν. Εκτιμάται ότι διά της προμηθείας των 62 αερ[οσκα]/φών μετά των ανταλλακτικών και των λοιπών υλικών, η ΕΒΑ θα δυνηθή διά ασυγκρίτως οικονομικώτερον τρόπον, να εξασφαλίση τας προϋποθέσεις διά την υποστήριξην όλων των αερ[οσκα]/φών F-84F διά μικράν περίοδον χρόνου». Ίσως στην σκέψη των ελλήνων επιτελών να υπήρχε και η προοπτική αξιοποίησης ορισμένων από τα υπό απόκτηση αεροσκάφη για μετατροπή τους σε ανταλλακτικά για την υποστήριξη των υπόλοιπων (η διαδικασία φέρει στην διεθνή αεροπορική jargon το μακάβριο προσωνύμιο «κανιβαλισμός», μία αμερικανική έμπνευση ˙ εκείνη την εποχή στην ελληνική αεροπορία αποκαλείτο, με λιγότερο αιμοβόρο πνεύμα, «αποψίλωσις»), εφόσον αναφυόταν η σχετική ανάγκη. Παρόλο που αυτό το στοιχείο δεν κατονομαζόταν ευθέως, αναφερόταν περιφραστικά στο παρατιθέμενο σκεπτικό –εξάλλου, υπογραμμιζόταν και στο βασικό κίνητρο που σημειωνόταν πριν την κατακλείδα της τελικής Απόφασης («Το Σ υ μ β ο ύ λ ι ο ν /λαβόν υπ' όψιν τ' ανωτέρω και μετά συζήτησιν επί του υπό κρίσιν αντικειμένου, καθ' ήν ο Α.30 ΑΑΥ [ο επικεφαλής της αρμόδιας Διεύθυνσης] παρετήρησεν ότι «το θέμα της συντηρήσεως είναι άμεσον»]» [892]. Καθώς εκτέθηκε, αλλά προκύπτει κι από μεταγενέστερο έγγραφο, οι αμερικανοί είχαν ενοχληθεί από αυτήν την δυτικογερμανική χειρονομία [893],

---

επιτραπεί σε αυτές τις βιομηχανίες να ξανασταθούν στα πόδια τους, την επαύριον της ίδρυσης του ΝΑΤΟ. Ήταν αμερικανική πρωτοβουλία, με καταλύτη τον Πόλεμο της Κορέας και τις αυξημένες ανάγκες για άμεσα διαθέσιμο πολεμικό υλικό που προέκυψαν τότε. Συν τω χρόνω επιτράπηκε στις δυτικοευρωπαϊκές βιομηχανίες να παράγουν με αυτήν την μέθοδο χρηματοδότησης επιπλέον δικής τους σχεδίασης ολοκληρωμένα οπλικά συστήματα, από οχήματα μέχρι μικρά πλοία και κυρίως μαχητικά αεροσκάφη, μέσω της επιμέρους διαδικασίας του Προγράμματος Αμοιβαίας Ανάπτυξης Οπλικών Συστημάτων (MWDP). Ασφαλώς, όταν το πρόγραμμα συνεχίστηκε, αποτέλεσε μίαν ακόμη οδό χειραγώγησης της συμμαχικής βιομηχανικής παραγωγής σε αυτό το κρίσιμο πεδίο, καθώς άρχισαν να αναδύοονται οι ανάλογοι ανταγωνισμοί (βλ. παρακάτω). Επίσης, από τις αρχές της δεκαετίας 1960-1970, οι ΗΠΑ σταμάτησαν να χρηματοδοτούν μία βασική ΝΑΤΟϊκή δομή, την Διεύθυνση Υποστήριξης (Συντήρησης κι Εφοδιασμού) των -κατά το πλείστον τότε ακόμη αμερικανικών- οπλικών συστημάτων που χρησιμοποιούσαν οι συμμαχικές ένοπλες δυνάμεις, γνωστή με το αρκτικόλεξο NAMSA. Πολλά προγράμματα συμπαραγωγής οπλικών συστημάτων από κοινοπραξίες δυτικοευρωπαϊκών εταιριών (consortia) ανάγονται σε αυτήν την περίοδο και με υπόβαθρο την παραπάνω αλληλουχία. Ενδεικτικά: W. T. R. Fox & A. B. Fox op cit σσ 145, 150, I. Megens, Problems of Military Co-ordination, στο B. Heuser & R.O' Neill (επιμέλ.), *Securing Peace in Europe, 1945-62 /Thoughts for the post-Cold War Era*, Hampshire – N. York: Palgrave Macmillan, 1992, σσ 279-292, T. Taylor, Arms procurement στο J. Howorth & A. Menon (επιμέλ.), *The European Union and National Defense Policy*, London & N. York: Routledge, 1997, σσ 125-128, J. J. Andersson, *COLD WAR DINOSAURS OR HI-TECH ARMS PROVIDERS? The West European land armaments industry at the turn of the millennium*, Occasional Papers, 23, Paris: The Institute for Security Studies, Wesrern European Union, February 2001, σσ 2-3.

[892] *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 295, 26-11-1965.

[893] Προσχέδιο εγγράφου απόρρητης διαβάθμισης, χωρίς Α.Π., με τον τίτλο: «Σύνοδος υπουργών άμυνας του ΝΑΤΟ, Ιούλιος 1966 / βοήθεια τρίτων χωρών προς την Ελλάδα –ενημερωτικό υπόμνημα». Το έγγραφο φέρει ημερομηνία σύνταξης 14/7/1966 και υπογραφόταν από τον H. L. Guild, στέλεχος του υφυπουργείου διεθνών υποθέσεων του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (DoD/ISA): *NARA*, RG 59 op cit.

ίσως επειδή πίστευαν ότι συνεισέφερε στις δυνατότητες συντήρησης της ελληνοτουρκικής έντασης (υπενθυμίζεται ότι το παλαιότερο πολεμικό υλικό προοριζόταν για εθνικές χρήσεις, ενώ εκείνο που χορηγείτο σε συμμαχικό πλαίσιο ήταν συνήθως τεχνολογικά υπέρτερο και αμεταχείριστο, συνοδευόταν όμως από περιοριστικές ρήτρες να αξιοποιηθεί αποκλειστικά κατά του Συμφώνου της Βαρσοβίας), ή επειδή έχαναν μία υποσχόμενη πηγή εσόδων (των ανταλλακτικών που προαναφέρθηκε), είτε εξαιτίας συνδυασμού των σκεπτικών.

Στα τέλη Νοεμβρίου, η Στρατιωτική Επιτροπή (MC) του ΝΑΤΟ σχολίασε με ειδικό υπόμνημά της την κατάσταση των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων και προχώρησε στις σχετικές συστάσεις για την βελτίωσή της. Αφού αναγνωριζόταν ότι α) η Ελλάδα κατέβαλε τις μέγιστες δυνατές προσπάθειες να ενισχύσει την εθνική της άμυνα και β) ότι «απαιτείτο πρόσθετη εξωτερική βοήθεια για τον εκσυγχρονισμό τους», οι Στρατιωτικές Αρχές της συμμαχίας (NMA) παρατηρούσαν με ικανοποίηση ότι προχωρούσε η μετάπτωση των μεραρχιών πεζικού σε νέα δομή κι οργάνωση, ότι ολοκληρωνόταν η συγκρότηση δύο ταγμάτων αλεξιπτωτιστών κι ότι υλοποιείτο η επάνδρωση της μοίρας αντιαεροπορικού πυραυλικού πυροβολικού που εφοδιαζόταν με τους HAWK. Ωστόσο, σοβαρές ελλείψεις συνέχιζαν να παρατηρούνται στον λοιπό εξοπλισμό του ΕΣ με κύριο υλικό (κατονομάζονταν συγκεκριμένα τα τεθωρακισμένα και τροχοφόρα οχήματα, το αυτοκινούμενο, το αντιαεροπορικό και το βαρύ πυροβολικό, ο τηλεπικοινωνιακός εξοπλισμός και τα αποθέματα). Επιπλέον η απαρχαίωση όσων ήταν σε χρήση ως τότε, καθιστούσαν συζητήσιμη την ευκινησία και την μαχητική ικανότητα του στρατού. Επίσης σημειώνονταν καθυστερήσεις στην αναδιοργάνωση του συνόλου των μεραρχιών (πλην όσων αναφέρθηκαν), τόσο των πλήρους σύνθεσης (M-day, δηλαδή αυτών που ήταν στελεχωμένες στις προβλεπόμενες αριθμητικές οροφές ήδη από την πρώτη μέρα κατά την οποία υποθετικά θα κηρυσσόταν μερική ή γενική επιστράτευση) όσο και των επιστρατευόμενων. Για όλους αυτούς τους λόγους, αλλά κι επειδή συνέχιζε να παρατηρείται αριθμητική ανεπάρκεια σε ειδικευμένο κατώτερο μόνιμο προσωπικό, ο ΕΣ εξακολουθούσε να χαρακτηρίζεται «περιορισμένης ικανότητας να φέρει σε πέρας τις συμμαχικές του αποστολές». Σε ό,τι αφορούσε το ναυτικό, οι ελλείψεις σε αντιτορπιλικά, υποβρύχια και ταχέα περιπολικά συνέχισαν να το ταλανίζουν. Επίσης, οι NMA σχολίαζαν αρνητικά την υποστελέχωση σε ειδικευμένο κατώτερο μόνιμο προσωπικό και την ανεπάρκεια των αποθεμάτων σε υλικά. Το βασικό πρόβλημα του ΒΝ εντοπιζόταν στην ταχεία απαξίωση των μονάδων του λόγω γήρατος, στοιχείο που σύντομα θα το καθιστούσε ανίκανο να εκτελέσει τις αποστολές του, γι' αυτό χαρακτηριζόταν *και* αυτό «περιορισμένης ικανότητας», μέχρις ότου ληφθούν μέτρα για την βελτίωση της κατάστασης (η ηγεσία του

ΒΝ είχε πληροφορήσει τις συμμαχικές Αρχές ότι σκόπευε «σύντομα να αποταθεί στο εξωτερικό για βοήθεια»). Παρόμοια ήταν η κατάσταση και στην αεροπορία, παρά τις αναγνωρισμένα έντονες προσπάθειες του προσωπικού της να διατηρήσει την αποτελεσματικότητά της με όλα τα διαθέσιμα μέσα. Όμως, το 1965 την έβρισκε να διαθέτει μόλις 54 σύγχρονα μαχητικά αεριωθούμενα (κανένα από αυτά όμως δεν είχε κηρυχθεί ακόμη επιχειρησιακό) και με τον υπόλοιπο στόλο της ΕΒΑ να αποτελείται από παλαιότερα, περιορισμένων δυνατοτήτων αεροσκάφη. Αν και είχε προγραμματιστεί η παραλαβή πρόσθετων σύγχρονων μαχητικών για το 1966, αυτά δεν προβλεπόταν να κηρυχθούν επιχειρησιακά εντός του έτους. Μεγάλη ικανοποίηση εξέφραζαν οι ΝΑΤΟϊκές Αρχές για την βελτίωση των δεικτών διαθεσιμότητας, ετοιμότητας και την αύξηση των ωρών πτήσεων των χειριστών (είχαν επανέλθει στις 14, από 12, μηνιαίως), χωρίς όμως και πάλι να είναι αρκετές. Προβλήματα ανεπαρκούς επάνδρωσης παρατηρούνταν σε τεχνικό προσωπικό και ελλείψεις σε αποθέματα υλικών. Κύρια αιτία των προβλημάτων θεωρούνταν τα περιορισμένα κονδύλια και η εξάρτηση από την ξένη βοήθεια. Εν κατακλείδι, *και* η ΕΒΑ αξιολογούταν ως «περιορισμένης ικανότητας» να φέρει σε εκτελέσει τις ΝΑΤΟϊκές αποστολές της. Οι εισηγήσεις των αξιωματούχων της συμμαχίας ήταν οι αυτονόητες σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν: να προχωρήσει άμεσα η προμήθεια κάθε υλικού που έλειπε [894]. Οι ΝΑΤΟϊκές συστάσεις μπορούν να χαρακτηριστούν ως ταυτολογικές: όσα διαπίστωναν, ουδόλως διέφευγαν των ελλήνων στρατιωτικών –το θέμα ήταν πώς να βρεθούν χρηματοδοτικές πηγές για την θεραπεία των προβλημάτων. Η Αθήνα σχολίασε ότι η πρακτική της προσφυγής σε «Ειδικές Έκτακτες Προκαταβολές» από τα δημόσια ταμεία για την χρηματοδότηση του προϋπολογισμού άμυνας, λόγω της διαρκούς καθυστέρησης των ΝΑΤΟϊκών εταίρων να ανταποκριθούν στις υποσχέσεις τους για βοήθεια, είχε σοβαρές συνέπειες στα ούτως ή άλλως δοκιμαζόμενα δημοσιονομικά της χώρας, επομένως έπρεπε να μην επαναληφθεί [895]. Καθώς έληγε ο Νοέμβριος ο βασιλιάς αιτήθηκε με προσωπική του επιστολή προς τον πρόεδρο των ΗΠΑ έκτακτη οικονομική βοήθεια, λόγω της οικτρής κατάστασης της ελληνικής Οικονομίας κατά τους τελευταίους μήνες. Ο L. B. Johnson τού απάντησε με καθυστέρηση (στις 19 Δεκεμβρίου) αλλά και ωμή ειλικρίνεια ότι, παρόλο που τα αμερικανικά συμφέροντα στην Ελλάδα και το υπερατλαντικό ενδιαφέρον παρέμεναν άθικτα στην εντέλεια, οι δυνατότητες ανταπόκρισης στο ελληνικό αίτημα ήταν εξαιρετικά περιορισμένες [896].

[894] *NARR*, SGM-453-65/30-11-1965, COSMIC TOP SECRET.
[895] E. Hatzivassiliou 2006 op cit σ 153.
[896] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, “doc 213”.

Δεκέμβριος

Την 1η Δεκεμβρίου έλαβαν χώρα νέες αμερικανοτουρκικές συνομιλίες υψηλόβαθμων αξιωματούχων. Επικεφαλής ήταν οι υπουργοί εξωτερικών Çağlayangil και Rusk, ενώ συμμετείχαν επίσης οι G. Ball, R. A. Hare (ο τελευταίος, πρώην πρέσβης στην Άγκυρα, ήταν πλέον επικεφαλής της αρμόδιας για θέματα ολόκληρης της περιοχής υποδιεύθυνσης του State Dept) και οι Ü. H. Bayülken – İ. Türkmen (γεν. διευθυντής και επικεφαλής της διεύθυνσης σχεδιασμού του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών αντίστοιχα). Αντικείμενο του διαλόγου ήταν το σύνολο των διμερών σχέσεων με έμφαση στο Βιετναμικό. Την συζήτηση άνοιξε ο τούρκος υπουργός εξωτερικών με ένα επιδέξιο καλόπιασμα των αμερικανών: τα τελευταία χρόνια είχε παρατηρηθεί μία ροπή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής «που είχε ενισχυθεί λόγω της ελευθερίας του Τύπου [sic]» προς πιο ουδετερόφιλες και αριστερές κατευθύνσεις. Αυτά, ανήκαν στο παρελθόν ˙ με την ψήφο του, ο τουρκικός λαός είχε δείξει ότι δεν ενέκρινε την απομάκρυνση από την πεπατημένη, η οποία, εν ονόματι της κοινωνικής δικαιοσύνης, θα οδηγούσε την χώρα στα άκρα αριστερά», ανέφερε ο τούρκος υπουργός, που απέδωσε την παραλίγο στροφή στα εγγενή μειονεκτήματα του δημοκρατικού πολιτεύματος. Όμως, η νέα τουρκική κυβέρνηση προσέβλεπε στην υπερατλαντική αρωγή ώστε οι διμερείς σχέσεις, που βρίσκονταν πια στο κατώφλι της βελτίωσης, να μην βλαβούν από τέτοιες φιλοαριστερές τάσεις. Εισερχόμενος σε θέματα ουσίας, ζήτησε την επιτάχυνση της υλοποίησης των προγραμμάτων επισιτιστικής βοήθειας, την παροχή αντιαεροπορικών πυραύλων HAWK, επέρριψε στην Μόσχα την ευθύνη για την κακή κατάσταση της τουρκικής Οικονομίας (υπό την έννοια ότι η αναθεωρητική πολιτική της -πριν 20 περίπου χρόνια πάντως και η οποία είχε αποκηρυχθεί μεταγενέστερα- είχε υποχρεώσει την Άγκυρα να υποβληθεί σε δυσβάστακτες στρατιωτικές δαπάνες), συμπληρώνοντας καθησυχαστικά ότι η βελτίωση των τουρκοσοβιετικών σχέσεων θα περιοριζόταν στο εμπορικό επίπεδο. Οι αμερικανοί δεν εξέφρασαν αντιρρήσεις επ' αυτού, δηλώνοντας παράλληλα ετοιμότητα να συνδράμουν την Τουρκία σε περίπτωση επανάληψης των σοβιετικών απειλών. Το Κυπριακό απασχολούσε τους τούρκους, τόσο στην τρέχουσα διάστασή του (την κατάθεση προτάσεων προς ψήφιση στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ), όσο και λόγω της ευρύτερης αφερεγγυότητας των ελληνοκύπριων: αυτοί, δήλωναν τώρα υπέρμαχοι της κυπριακής ανεξαρτησίας, ενώ μόλις τον προηγούμενο μήνα τάσσονταν υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα. Μιλούσαν ένθερμα για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, αλλά ήταν έτοιμοι να αντιμετωπίσουν τους τουρκοκύπριους ως αποστάτες (πράγματι, όλα τα δεινά των τουρκοκύπριων αποδίδονταν σε δικές τους ενέργειες οι οποίες στην ελληνοκυπριακή φρασεολογία συνοψίζονταν στον όρο

«τουρκανταρσία») . Ειδικά αν αποσπούσαν νίκη γοήτρου στον ΟΗΕ, οι ελληνοκύπριοι θα αποχαλινώνονταν περαιτέρω όπως εκτιμούσαν οι τούρκοι, ενώ ο Τσιριμώκος δεν εμφανιζόταν έτοιμος να επανεκκινήσει τον ελληνοτουρκικό διάλογο. Οι αμερικανοί έπρεπε να συντρέξουν σε βοήθεια των τούρκων, ειδάλλως οι τελευταίοι θα αισθάνονταν υποχρεωμένοι να αναλάβουν δράση. Ο Rusk δήλωσε ότι θα πίεζε τον έλληνα ομόλογό του να φανεί πιο δεκτικός στον διμερή διάλογο και ίσως αυτός ξαναζωντάνευε στην επόμενη ΝΑΤΟϊκή Σύνοδο του Δεκεμβρίου –άλλωστε, σε εκείνο το forum ήταν που ξεκίνησε τον περασμένο Μάιο, υπενθύμισε με νόημα ο Ball [897]. Πράγματι, μία εβδομάδα αργότερα, σε αντίστοιχη ελληνοαμερικανική συνάντηση με αντικείμενο το Κυπριακό (παρουσία των Μάτσα, Οικονομίδη, Παναγιωτάκου, Buffam, Bracken και Barham), ο D. Rusk τού έθεσε το θέμα. Ο Η. Τσιριμώκος απάντησε ότι δεν ήταν κατά του ελληνοτουρκικού διαλόγου, αλλά προτιμούσε αυτός να ξεκινήσει μετά την συζήτηση στον ΟΗΕ. Αναφέρθηκε στις τουρκικές απειλές και στα αντίθετα αποτελέσματα που είχαν στην ελληνική κοινή γνώμη, η οποία ερεθιζόταν εξαιτίας τους. Στάθηκε υπέρ της συνέχισης της παρουσίας ενός ειδικού διαμεσολαβητή του ΟΗΕ, ανεξαρτήτως του ποιό πρόσωπο θα ήταν αυτό. Οι αμερικανοί δήλωσαν ξεκάθαρα ότι θα λάμβαναν θέση υπέρ της αφγανοϊρακινής πρότασης κι ο Τσιριμώκος σχολίασε ότι αυτή υιοθετούσε πολλές από τις τουρκικές επιδιώξεις (επεσήμανε χαρακτηριστικά ότι περιελάμβανε αναφορές σε διαπραγματεύσεις *και* διαμεσολάβηση αντί διαπραγματεύσεων *εντός της* μεσολάβησης, σε ύπαρξη δύο κοινοτήτων) και γενικά ότι τηρούσε μόνον τα προσχήματα συμμόρφωσης προς τις καταστατικές αξίες του Οργανισμού. Περιορίστηκε να ζητήσει από τις ΗΠΑ να τηρήσουν ίσες αποστάσεις («να σταθούν ουδέτερες» ήταν η ακριβής έκφραση) κατά την επερχόμενη ψηφοφορία, προφανώς προεξοφλώντας την ελληνική νίκη. Ο Rusk απάντησε ότι αυτό θα ισοδυναμούσε με αδιαφορία, ενώ η Washington ευελπιστούσε ότι το πρόβλημα θα λυνόταν κάποτε. Ο Τσιριμώκος δήλωσε ικανοποιημένος από την απάντηση [898] - σύντομα όμως θα γινόταν σαφές τί ακριβώς εννοούσε ο αμερικανός ομόλογός του. Κατά τα άλλα, η αμερικανική πλευρά δεν είχε να προσφέρει την οικονομική βοήθεια που χρειαζόταν επειγόντως η Αθήνα: αυτή θα περιοριζόταν στην παροχή αγροτοκτηνοτροφικών προϊόντων και πιστώσεων [899]. Οι ΗΠΑ ήταν στοιχειωδώς έστω ικανοποιημένες με την πολιτική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί (δεδομένου ότι θεωρούσαν πλέον οριστικά τον πρεσβύτερο Παπανδρέου όμηρο του νεώτερου και τον νεώτερο εξαιρετικά αμφίβολης δυτικόφιλης

[897] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 215".
[898] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 216".
[899] *NARA*, RG 59, «περιορισμένης υπηρεσιακής χρήσης εβδομαδιαία ανασκόπηση για την Πρόεδρο», χωρίς Α.Π., με θέμα τις επαφές του Τσιριμώκου, που είχε συνταχθεί πριν αυτές ξεκινήσουν (1-12-1965).

νομιμοφροσύνης στο πεδίο των διεθνών σχέσεων), ενώ παράλληλα δεν τους διέφευγε ότι οι συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα θεωρούσαν πρόσφορη την προσφυγή σε εκτροπές την επομένη των εκλογών, όποτε κι αν αυτές προκηρύσσονταν [900], αλλά φαίνεται ότι δεν ήταν διατεθειμένες -ή ότι δεν ήταν σε θέση- να παράσχουν μεγαλύτερη οικονομική βοήθεια στην χώρα επισήμως και για ορθόδοξους (αναπτυξιακούς) σκοπούς.

Την ίδια ημέρα (8/12) συγκλήθηκε σύσκεψη της ηγεσίας της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας με σκοπό α) να εξετάσει σειρά θεμάτων ζωτικής σημασίας για την ΕΒΑ που σχετίζονταν με τον εξοπλισμό της σε κύριο υλικό, την δομή των δυνάμεών της και β) να λάβει τις σχετικές αποφάσεις. Σύμφωνα με τις εισηγήσεις των αρμόδιων υποδιευθύνσεών της (των Κλάδων Α΄ και Γ΄) που υποβλήθηκαν την προηγουμένη, τα υπό εκχώρηση 59 F-84F από τα δυτικογερμανικά αποθέματα προορίζονταν για α) την συμπλήρωση των μοιρών που ήδη χρησιμοποιούσαν τον τύπο, β) την ενίσχυσή τους με πρόσθετα αεροσκάφη ανά μοίρα, και γ) την διοχέτευση των υπολειπόμενων σε μία νέα, την 342 Δίωξης-Βομβαρδισμού, που προβλεπόταν να συγκροτηθεί τον προσεχή Απρίλιο με έδρα την βάση της Λάρισας. Τα 62 μαχητικά F-84F για τα οποία «υφίσταται ένδειξις παραλαβής» ήταν ευπρόσδεκτα, με το ίδιο σκεπτικό που αναπτύχθηκε και για τα πρώτα 59 από αυτά, συν το γεγονός ότι για ορισμένα θα υπήρχε πλέον η δυνατότητα να μεταφερθούν στο Κρατικό εργοστάσιο Αεροσκαφών (ΚΕΑ) για επιθεώρηση κι επισκευές (επιπέδου «IRAN»), σε επίπεδο δηλαδή εργοστασιακής συντήρησης, η οποία προγραμματιζόταν με βάση τις διαθεσιμότητες, τις ανάγκες και τα χρονικά περιθώρια αναβολής αυτού του σταδίου προσωρινής απόσυρσης των αεροσκαφών από τις πολεμικές μοίρες. Επιπλέον, προτεινόταν να διατεθούν και δύο από αυτά στη Σχολή Τεχνικών Υπαξιωματικών Αεροπορίας (ΣΤΥΑ). Για τις δύο μοίρες που χρησιμοποιούσαν το καναδικής κατασκευής υλικό (την «παλιά» 341 με F-86E και την 362 με τα T-33 MK III), υπήρχε η σκέψη να διαλυθούν μόλις ολοκληρωνόταν η απορρόφηση των μεταχειρισμένων αεριωθουμένων από τα δυτικογερμανικά αποθέματα (τα καναδικά αεροπλάνα θα έμεναν σε απόθεση). Επίσης, το παλαιότερο υλικό αμερικανικής προέλευσης που αντικαθίστατο σταδιακά (τα F-86D και F-84F), δεν θα αποσυρόταν, αλλά θα διατηρείτο υπό εθνική πλέον διοίκηση. Ο αρμόδιος φορέας της ΕΒΑ (Κλ. Α΄- Δ/νση Α3) εισηγείτο την εξής Δομή και Διάταξη για τους «Αντικειμενικούς Σκοπούς Έτους 1966»: η ελληνική πολεμική αεροπορία θα έπρεπε να ήταν σε θέση να παρατάξει συνολική δύναμη 15 αεροπορικών μοιρών στις οποίες θα κατανέμονταν 309 μαχητικά και μεταγωγικά αεροσκάφη. Από αυτές τις δυνάμεις, τα2/3 (10 μοίρες με 199 αεροσκάφη) θα ήταν «ΝΑΤΟϊκές», σε ρόλους αναχαίτισης παντός καιρού, δίωξης-βομβαρδισμού, φωτοαναγνώρισης, αναχαίτισης ημέρας και τακτικών

[900] Α. Παπαχελάς op cit σσ 230-236.

μεταφορών (οι 335 και 336 στην Τανάγρα και τον Άραξο με 36 συνολικά F-104G, η «νέα» 341 και η 343 στη Ν. Αγχίαλο με ισάριθμα F-5 ήταν οι τέσσερις εξοπλισμένες με σύγχρονο υλικό, ενώ επίσης θα υπήρχαν και οι 339, 336 και 340 μοίρες με 25 μαχητικά F-84F η καθεμιά, στην Ανδραβίδα, τον Άραξο και την Σούδα αντίστοιχα, η 348 με 18 RF-84F στην Λάρισα, η 337 με ισάριθμα F-86D στην Ελευσίνα, και η 355 με αριθμό C-47 Dakota στην ίδια βάση). Υπό εθνικό έλεγχο προβλέπονταν να είναι οι υπόλοιπες 5 μοίρες, με 110 αεροσκάφη, ως εξής: οι 338 και 342 μοίρες με 25 F-84F η καθεμιά στη Σούδα και στη Λάρισα αντίστοιχα (η 342 ήταν υπό συγκρότηση), η 362 με 19 T-33 MK III κι εκείνη με έδρα τη Λάρισα, η «παλιά» 341 στη Ν. Αγχίαλο με 25 F-86E και η 256 μοίρα με αριθμό C-47 Dakota στο Σέδες [901].

Ανάλογες ήταν οι εξελίξεις και στο ΒΝ: οι ανώτεροι αξιωματικοί του που είχαν συντάξει τα δύο σύντομα υπομνήματα το δίμηνο Σεπτεμβρίου – Οκτωβρίου, επανήλθαν τις πρώτες μέρες του Δεκεμβρίου με ολιγόλογο σημείωμα, καταληκτικό κατά κάποιον τρόπο των προηγουμένων, στο οποίο εισηγούνταν την απόκτηση συγκεκριμένων μέσων, για την ακρίβεια έξι τορπιλακάτων. Το έγγραφο υποστηριζόταν από μία (κατά δήλωσή τους) «πρωτόγονη οικονομοτεχνική μελέτη που εξέταζε τις απαιτήσεις υποστήριξης της πρότασης σε βάθος 20ετίας». Στις 6 του μήνα, σε δημόσια ομιλία του για τον εορτασμό του προστάτη-

[901] *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία έτους 1965»: _Άκρως απόρρητον, εξαιρετικώς επείγον, από ΓΕΑ/Κλάδος Α΄-Δ/νσις Α3 ΣτΦ.ΓΕΑ/2051/40/ ΟΡΓ/4568/7ΔΕΚ65 προς ΓΕΑ/Β΄, Γ΄, Δ΄ Κλάδους, ΓΕΑ/Α1-Α6-Β4-Γ1-Γ2-Γ5-Δ2 και θέμα «Σύγκλισις συσκέψεως» (συνημμένο ενημερωτικό σημείωμα). Σε ό,τι αφορά ειδικά τις μοίρες αναχαίτισης υπό εθνική διοίκηση σημειώνονται ακόμη τα ακόλουθα: Η «παλιά» 341 μοίρα με τα καναδικής κατασκευής F-86E(M) καταργήθηκε σύντομα (στα τέλη του μήνα) καθώς τα αεροσκάφη τέθηκαν σε κατάσταση μακράς αποθήκευσης και αναλόγως τροποποιήθηκαν τα σχέδια «Πολεμικής Συνθέσεως και Ειδικής Διατάξεως Μάχης» της ΕΒΑ (έως τότε πάντως, αξιοποιήθηκαν εντατικά και διεσπαρμένα σε 3 αεροδρόμια, ενώ οι οπλουργοί της μοίρας είχαν επιτύχει ακόμη και τον εξοπλισμό τους με κατευθυνόμενα βλήματα αέρος-αέρος Sidewinder). Η απόσυρση αντισταθμίστηκε από την πρόνοια να περιέλθει υπό εθνικό έλεγχο η μοίρα 337 των F-86D (ήταν αεριωθούμενα αναχαίτισης παντός καιρού, δηλαδή με radar, και αξιόπιστα), για τα οποία διατηρήθηκε επίσης απόθεμα ανταλλακτικών και υποστήριξης στη Ν. Αγχίαλο, όπου έδρευε η 343 και τα χρησιμοποιούσε κι εκείνη πριν μεταπέσει στα F-5: _ΣτΦ-ΓΕΑ/ΑΑ86741/Ι/ΟΡΓ/ΑΑ4219/20-10-65, Άκρως Απόρρητον, από ΓΕΑ/Κλ. Α΄ ΔνσηΑ3 προς ΓΕΕΘΑ/Β΄ΜΕΟ, _ΣτΦ:ΑΤΑ/Α1006/ΣΥΝΤ/1422/ΕΦΟΔ/Α.1075/20-10-65, Απόρρητον, Εξαιρετικώς Επείγον, από 28 ΑΤΑ προς 11ΠΜ, 112 ΠΜ, _Φ:ΓΕΑ/ΑΕ1301/569727/31-12-65, Άκρως Απόρρητον, από ΓΕΑ/Κλ. Β΄ προς ΓΕΑ/Α3, μαρτυρία του αντιπτεράρχου (Ι) ε.ά. Ι. Χαντζήρη στο άρθρο του Γ. Θ. Νικολάου, F-86 SABRE /Ο βετεράνος της Κορέας στην Ελληνική Πολεμική Αεροπορία, *ΑΝΑΧΑΙΤΙΣΗ*, τ. 13, Μάιος 2006, σσ 99-101. Η 342 ιδρύθηκε επίσημα στις 25-5-1966: στοιχεία από το απόρρητο σημείωμα 202/1967 του Γραφείου Ιστορίας της 110 ΠΜ με τίτλο «Έκθεσις ιστορικών στοιχείων». Σύμφωνα με το επίσημο σύστημα αξιολόγησης της Στρατιωτικής Επιτροπής του ΝΑΤΟ (MC), στην σχετική κλίμακα τριών βαθμίδων σε σχέση με την δυνατότητα όλων των χρησιμοποιούμενων τύπων αεροσκαφών κάθε κατηγορίας να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους («Πλήρους Αποτελεσματικότητας», Περιορισμένης Αποτελεσματικότητας», «Απηρχαιωμένο»), ο μεν τύπος του F-86D θεωρείτο πρώτης κατηγορίας μέχρι και το 1962 μεταπίπτοντας στην δεύτερη από το 1963, ο δε του F-84F θεωρείτο πρώτης κατηγορίας μέχρι και το 1964, μεταπίπτοντας στην δεύτερη από το 1965: *NARR*, Απόρρητο υπόμνημα SGM-456-62/7-8-1962 op cit σσ 3-4.

αγίου του Πολεμικού Ναυτικού, ο αρχηγός του (Α/ΓΕΝ) αντιναύαρχος Σ. Αυγέρης, σε μία οριακά νομότυπη κίνηση, αποτάθηκε στον ελληνικό λαό για την έγκριση του πρώτου μεταπολεμικού εθνικά χρηματοδοτούμενου προγράμματος αγοράς πλοίων της χώρας. Στο ΑΣΕΑ (το Ανώτατον Συμβούλιον Εθνικής Αμύνης, πολιτικό όργανο το οποίο μεταξύ των άλλων αρμοδιοτήτων του γνωμοδοτούσε για ζητήματα που απαιτούσαν διϋπουργική συνεργασία σε θέματα εθνικής άμυνας) που συνήλθε την επομένη στο ιστορικό κτήριο του παλιού υπουργείου Ναυτικών στην πλ. Κλαυθμώνος, οι συντάκτες των υπομνημάτων, κινούμενοι ανορθόδοξα, αλλά με τις άτυπες ευλογίες του αρμόδιου υπουργού Σ. Κωστόπουλου, μοίρασαν στα μέλη του ανυπόγραφο σημείωμα («και πάλι μικρό ήταν, για να μην βαρεθούν να το διαβάσουν, έκτασης ¾ της σελίδας»), με το οποίο παρακινούνταν οι συμμετέχοντες υπουργοί κι ο Α/ΓΕΕΘΑ να εγκρίνουν το ναυτικό πρόγραμμα, επιχειρηματολογώντας ότι «κινείτο στις γραμμές της πολιτικής του Ελ. Βενιζέλου, όταν αγοράστηκε το Θ/Κ *Αβέρωφ*» [sic: η στρατιωτική αναδιοργάνωση της Ελλάδας που είχε συντελεστεί ήδη τις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων, υπήρξε έργο της τελευταίας κυβέρνησης του Γ. Θεοτόκη] με το ίδιο σκεπτικό, δηλαδή την τουρκική απειλή στο Αιγαίο (ο βασικός συντάκτης του σημειώματος Ι. Βασιλειάδης παραδέχθηκε ότι το έκανε εν γνώσει του πως όλοι οι παρόντες κυβερνητικοί αξιωματούχοι είχαν πολιτική καταγωγή από το Κόμμα των Φιλελευθέρων και κυρίως οι δύο ισχυροί άνδρες του, οι Στ. Κωστόπουλος και Κ. Μητσοτάκης). Το ΑΣΕΑ της 7^{ης} Δεκεμβρίου 1965, με το πρακτικό 14/65 ενέκρινε την εισήγηση και αποδέσμευσε το απαιτούμενο κονδύλι -«περί εφοδιασμού του Β.Ν. δι’ έξι (6) τορπιλακάτων πληρωτέων εντός 5ετίας». Μεσολάβησαν λίγες μέρες στις οποίες ο προέλευσης του στρατού ξηράς (ΕΣ) αρχηγός του ΓΕΕΘΑ (Α/ΓΕΕΘΑ) χρονοτρίβησε αποφεύγοντας να υπογράψει επικυρωτικά το πρακτικό. Η ενόχληση του στρατού ήταν διπλή: αφενός μεν ανακινείτο η ελληνοτουρκική διαμάχη (απέναντι στην οποία η πλειοψηφία των αξιωματικών του διατηρούσε στάση «αμήχανης σωφροσύνης» προκρίνοντας κατ’ εξακολούθηση ως κύρια ενασχόλησή του την επιτήρηση του «εσωτερικού εχθρού» και του «σλαβικού – κομμουνιστικού από Βορράν κινδύνου») κι αφετέρου επειδή τους μικρούς έστω εθνικούς πόρους των πρώτων μεταπολεμικών εξοπλιστικών προγραμμάτων της χώρας τους συνδιεκδίκησαν επιτυχώς οι άλλοι δύο Κλάδοι, το ΒΝ και η ΕΒΑ, που επιπλέον δεν διακρίνονταν για την αντικομμουνιστική τους ζέση αλλά μάλλον για την προσήλωσή τους στις περιγραφόμενες Συνταγματικά αποστολές τους (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο στρατός ξηράς στην Ελλάδα, ή η Μεραρχία στην Κύπρο, όπως και τα περισσότερα επαγγελματικά στελέχη του ελληνικού στρατού που υπηρέτησαν εκεί, δεν επιτέλεσαν αποτελεσματικά την οικοδόμηση της αποτρεπτικής ισχύος έναντι της

τουρκικής απειλής. Απλώς δεν την αντιμετώπισαν ως προτεραιότητα με τον τρόπο που το έπραξαν οι άλλοι δύο Κλάδοι, δηλαδή με τις απαιτούμενες κι αυτονόητες αρετές της ευσυνειδησίας, του επαγγελματισμού, της αυτοπεποίθησης και του πραγματισμού). Στις 13/12, το Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο συνεδρίασε εκτάκτως λόγω της εξέλιξης και συζητήθηκαν διεξοδικά (για τελευταία φορά, επισήμως πια, μία και η σχετική προεργασία είχε γίνει πριν εξασφαλιστούν οι απαιτούμενοι πόροι και η απόφαση επιλογής μίας συγκεκριμένης κλάσης ήταν σχεδόν προειλημμένη) τρεις εκφάνσεις του ζητήματος: οι επιχειρησιακές δυνατότητες των διαθέσιμων τύπων, οι τιμές τους και ο χρόνος παράδοσης που προσέφερε ο κάθε κατασκευαστής. Στην συνημμένη μελέτη περιλαμβανόταν μεταξύ άλλων οι πληροφορίες ότι από τον Απρίλιο του προηγούμενου έτους είχε τεθεί για πρώτη φορά θέμα απόκτησης τορπιλακάτων «της δαπάνης καλυπτωμένης εξ Εθνικών πόρων», με πρωτοβουλία του Γαρουφαλιά. «Το ΓΕΝ προέβη [έκτοτε] εις σειράν ενεργειών προς συλλογήν των απαραιτήτων στοιχείων εκ των χωρών αι οποίαι κατασκευάζουν Τορπιλακάτους (πλην Σοβιετικού συνασπισμού)». Εξαιρώντας τους σουηδούς οι οποίοι απέφυγαν να δώσουν προσφορά, οι συνεξεταζόμενες προτάσεις προέρχονταν από την Ιταλία (η κλάση MG 590 και μία μη κατονομαζόμενη κλάση που ναυπηγείτο από τον Οίκο CANTIEP[sic: R]I RIUNITI DELL' ADRIATICO, η δεύτερη όμως αποκλείστηκε σύντομα λόγω υψηλού κόστους), την Δυτ. Γερμανία (JAGUAR), το HB (FEROCITY), την Δανία (FALKEN, αποκλείστηκε επειδή υστερούσε σε επιθυμητές επιδόσεις), την Νορβηγία (NASTY) και την Ιαπωνία (με επιπλέον προσδιορισμό ότι επρόκειτο για δύο κλάσεις, την PT-10 μήκους σκάφους 31 μ. και μία των 26 μ. που αποκλείστηκε επίσης γρήγορα λόγω μικρών δυνατοτήτων). Ως προϋπόθεση είχε τεθεί η «[Π]ροστασία του Ελληνικού παρακτίου θαλασσίου χώρου» και ως παράγοντες που είχαν ληφθεί υπ' όψιν κατονομάζονταν α) η κατασκευαστική τεχνική, β) οι αποστολές με βάση την «αντιμετωπιζομένη απειλή», γ) τα χαρακτηριστικά του ελληνικού θαλάσσιου χώρου («το πολυσχιδές των ακτών και η πλήθυς των Νήσων κειμένων εις μικράς μεταξύ των αποστάσεις», ότι «[Τ]όσον κατά την χειμερινήν όσο και κατά την θερινήν (ΑΙΓΑΙΟΝ) περίοδον παρατηρείται μεγάλη συχνότης θαλασσοταραχών», επομένως πρώτευε να είναι σχετικά μεγάλου εκτοπίσματος, αλλά όχι απαραίτητα ιδιαίτερα μεγάλης «ακτίνας ενεργείας», δηλαδή αυτονομίας, μια και θα είχαν να καλύψουν μικρές αποστάσεις από τα ορμητήριά τους), δ) ο χρόνος παράδοσης (αξιολογείτο ως αποφασιστικής σημασίας επειδή η Τουρκία είχε ήδη παραλάβει επί δανεισμώ από την Δυτ. Γερμανία δύο *NASTY* κι επρόκειτο να παραλάβει πρόσθετες JAGUAR, όπως έχει ήδη αναφερθεί και γινόταν μνεία της επίμαχης παραμέτρου στο έγγραφο · εξάλλου δεν υφίστατο ασάφεια επί της περιγραφόμενης απειλής από πλευράς

των στελεχών του ΒΝ: «[Α]ι σχέσεις Ελλάδος – Τουρκίας είναι λίαν τεταμέναι, περαιτέρω δε επιδείνωσις τούτων θα οδηγήση ενδεχομένως εις πόλεμον»), ε) το κόστος και στ) η πολιτική διάσταση της παραγγελίας. Όλοι οι προσφερόμενοι τύποι ήταν είτε κατασκευασμένοι από ξύλο με εσωτερική μεταλλική ενίσχυση, είτε από χάλυβα (μόνον οι ιαπωνικές ήταν εξ ολοκλήρου από ελαφρύ αλουμίνιο). Οι περισσότερες διέθεταν «γνωστούς τύπους Ευρωπαϊκών μηχανών» με την εξαίρεση των ιαπωνικών που προωθούνταν από Mitsubishi και των βρετανικών που είχαν αεριοστρόβιλους. Ο υπόλοιπος μηχανολογικός εξοπλισμός τους χαρακτηριζόταν οικείος (και πάλι με την εξαίρεση των ιαπωνικών, για τις οποίες εκτιμάτο ότι θα παρουσίαζαν «σημαντικάς δυσχερείας» στην συντήρηση εξαιτίας αυτού). Περιγραφόμενες αποστολές ήταν η αιφνιδιαστική προσβολή στόχων επιφανείας, με τορπίλες κατά προτεραιότητα τα αντιτορπιλικά, και με πυροβόλα οι εχθρικές τορπιλάκατοι «κυρίως τύπου JAGUAR [επομένως οι τουρκικές] και λοιπά ελαφρά σκάφη του εχθρού». Δευτερεύουσα αποστολή θεωρείτο η ναρκοθέτηση, ενώ εκτιμάτο ότι εκ φύσεως θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και για καταδρομικές επιχειρήσεις (εννοώντας την αποβίβαση στοιχειών εφόδου, δολιοφθορέων κλπ σε στεριά). Απειλές τους θεωρούνταν τα αντιτορπιλικά, οι τορπιλάκατοι «κυρίως τύπου JAGUAR», τα αεροσκάφη και δευτερευόντως οι νάρκες και τα υποβρύχια (είχαν παθητική προστασία έναντι αυτών λόγω συνδυασμού του μικρού βυθίσματος, της αναλόγως ασθενούς «μαγνητικής υπογραφής» τους και της υψηλής ταχύτητας που μπορούσαν να αναπτύξουν). Σύμφωνα με την μελέτη, οι τορπιλάκατοι που θα επιλέγονταν έπρεπε να έχουν ταχύτητα «κατά πολύ ανωτέραν» των αντιτορπιλικών και «ίσην ή ανωτέραν» με εκείνη των εχθρικών τορπιλακάτων, επομένως να είναι σε θέση να αναπτύξουν τουλάχιστον 40 κόμβους. Επίσης, έπρεπε να είναι κατασκευασμένες από «αντιμαγνητικά υλικά». Αξίζει να αναφερθεί ότι στο «Παράρτημα ‘Η’ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ», σημειωνόταν πως οι βρετανικές (οι οποίες γενικά ήταν αξιόλογες και αργότερα αποκτήθηκαν δύο από αυτές, αλλά ως δυτικογερμανική δωρεά) αποκλείστηκαν με το σκεπτικό ότι «η Μ. Βρετανία τηρεί εχθρικήν στάσιν έναντι της Ελλάδος κατά την διένεξίν της μετά της Τουρκίας, είναι δε σχεδόν βέβαιον ότι την αυτήν στάσιν θα τηρήση και εις περίπτωσιν πολέμου ΕΛΛΑΔΟΣ – ΤΟΥΡΚΙΑΣ. Είναι επομένως δυνατόν να καθυστερήση σκοπίμως την παράδοσιν τυχόν παραγγελθησομένων εκεί Τορπιλακάτων είτε να κωλυσιεργήση εις την προμηθείαν τυχόν ανταλλακτικών μεταγενεστέρως. Τα αυτά ως ανωτέρω,αλλ’ εις μικρότερον βαθμόν ισχύουν και διά την [Δυτ.] ΓΕΡΜΑΝΙΑΝ», οπότε «[Δ]έον αποκλεισθή η προμήθεια υπό του ΒΝ Βρετανικών Τορπιλακάτων ίσως δε και Γερμανικών». «Τελικώς ελήφθη ομοφώνως η απόφασις της επιλογής του τύπου “NASTY” ως του προσφορωτέρου τύπου διά τον σκοπόν δι’ όν προορίζονται και οικονομικοτέρου κατά

συνεκτίμησιν, ειδικών αναγκών, οικονομικών δυνατοτήτων, και στοιχείων προσφερομένων τορπιλακάτων. … [Το ΑΝΣ] Κρίνει ότι συντρέχουν αι περιστάσεις, αι μη ευννούσαι την διενέργειαν διαγωνισμού και απαιτούσαι μυστικότητα ενεργείας και δέον όπως η εν λόγω προμήθεια ενεργηθή κατά τας εξαιρετικάς διατάξεις του άρθρου 28 παράγρ. 4 του Α.Ν. 344/1936». Το ΒΝ είχε λοιπόν καταλήξει στην συγκεκριμένη κλάση βάσει ενός συνδυασμού πολιτικών και επιχειρησιακών σκεπτικών: είχαν αποκτηθεί πρόσφατα από την Τουρκία, είχαν μελετηθεί κι είχαν αποδειχθεί επιτυχείς. Εντωμεταξύ, η σύσφιγξη των τουρκοδυτικογερμανικών στρατιωτικών δεσμών δεν είχε περάσει απαρατήρητη (ο Βασιλειάδης σημείωσε χαρακτηριστικά ότι «οι δυτικογερμανοί είχαν στήσει μια 'mini JUSMAGG' στην Τουρκία [δηλαδή ομάδα συμβούλων]» και ήταν φανερό πως προετοίμαζαν μεθοδικά την κλιμάκωση των σχέσεών τους. Ειδικά είχε παρατηρηθεί ότι η Άγκυρα εκπονούσε και υλοποιούσε προσεκτικά ένα πρόγραμμα ενίσχυσης των αεροναυτικών της δυνατοτήτων, χωρίς να περιορίζεται σε αιτήματα για την εξασφάλιση εγγυήσεων επέμβασης του ΝΑΤΟ ή των ΗΠΑ (όπως έκανε η Αθήνα όταν προέτασσε την απειλή του Συμφώνου της Βαρσοβίας). Οι έλληνες είχαν αντισταθμιστικά απευθυνθεί πρώτα στους αμερικανούς, όμως εκείνοι ήταν πρόθυμοι να συνεχίσουν να παραχωρούν αποκλειστικά μεταχειρισμένο υλικό και δη για την ικανοποίηση ΝΑΤΟϊκών σκοπών (μάλιστα με μειούμενους ρυθμούς, όπως καταδείχθηκε στην περίπτωση των υποβρυχίων που παρατέθηκε). Ακόμη, «τα καράβια των ΗΠΑ ήταν καλοχτισμένα και καλοτάξιδα, αλλά όχι τα πλέον κατάλληλα για τις επιχειρησιακές ανάγκες του Αιγαίου». Οι νορβηγοί αξιοποιήθηκαν παράλληλα ως πρότυπο, καθώς είχαν καταφέρει πρόσφατα να πείσουν τις ΗΠΑ να συγχρηματοδοτήσουν την ναυπήγηση αριθμού πολεμικών σκαφών διάφορων τύπων (μεταξύ αυτών και τορπιλακάτων *NASTY* όπως οι υπό παραγγελία, καθώς αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 2). Τα προσχέδια των συμβάσεων ήταν έτοιμα (ο Βασιλειάδης που συνέταξε τα κείμενα, τα χαρακτήρισε «αστεία, έκτασης 15 σελίδων, δεν συγκρίνονταν με τις επόμενες που υπογράψαμε με τους γάλλους και τους γερμανούς˙ εκείνες ήταν ολόκληρα βιβλία. Στις *NASTY* ήμασταν ακόμη άπειροι»). Οι έλληνες επικοινώνησαν με τους νορβηγούς μία ώρα μετά την έγκριση του προγράμματος και αντιπροσωπεία των δεύτερων ήρθε στην Ελλάδα την επόμενη εβδομάδα, έχοντας φέρει μαζί της πλήρεις εξουσιοδοτήσεις υπογραφής των συμβάσεων και υποδείγματα ανάλογων κειμένων. Η ελληνική πλευρά επέφερε βελτιώσεις στο προωστήριο σκεύος (οι μηχανές τους ήταν διαφορετικής «κατασκευαστικής φιλοσοφίας» συγκρινόμενες με όσες είχαν τα υπόλοιπα σκάφη του ΒΝ τότε, «μία πρόκληση για τους μηχανικούς αρχικά» όπως αποκλήθηκαν) και στον οπλισμό (αντικατέστησαν το ένα πυροβόλο Rheinmetall των 20 χλστ με βαρύτερο Bofors L/70 (Mk 3) των 40 χλστ –τα

ισάριθμα αγοράστηκαν μεταχειρισμένα με ξεχωριστή σύμβαση, μέσω της δυτικογερμανικής βοήθειας και ήταν χειροκίνητα, λόγω του ότι τα διατιθέμενα κονδύλια δεν επαρκούσαν για την πρόσκτηση καινούριων και ηλεκτροκίνητων, ενώ τα υπολείμματα των χρημάτων επενδύθηκαν στις μετασκευές που έπρεπε να γίνουν για την τοποθέτηση του ισχυρότερου, αλλά και βαρύτερου πυροβόλου). «Ήταν απλά καραβάκια, όχι τίποτε φοβερό –ήταν το έναυσμα όμως, για ό,τι ακολούθησε (την κοσμογονική αναβάθμιση των αμέσως επόμενων ετών με την παραγγελία των πυραυλακάτων στην Γαλλία και των σύγχρονων υποβρυχίων στην Δυτ. Γερμανία, που τεχνολογικά ανήκαν στην πρωτοπορία διεθνώς. Χάρη στην εισαγωγή εκείνων των δύο οπλοσυστημάτων, το δικό μας ναυτικό θα ανακτούσε, θα διατηρούσε και θα επαύξανε την υπεροχή του στο Αιγαίο έναντι του τουρκικού πολεμικού ναυτικού)», σχολίασε ο Βασιλειάδης. Ωστόσο, όπως προσέθεσε, για τον τύπο της, η κλάση *NASTY* ήταν ναυπηγικά εξελιγμένη και υψηλής ποιότητας. Κυρίως, καθώς υπογράμμισε, ήταν «New design – new construction», νέας σχεδίασης και νέας ναυπήγησης, αντιπροσώπευαν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία των αναγκών του ελληνικού πολεμικού ναυτικού για πρώτη φορά μετά από δεκαετίες που αξιοποιούσε μεταχειρισμένα πλοία βρετανικής κι αμερικανικής προέλευσης (επιπλέον, οι ΗΠΑ χορηγούσαν τύπους πλοίων που μπορούσαν να φέρουν σε πέρας τις ΝΑΤΟϊκές αποστολές που είχαν ανατεθεί στο Ναυτικό. Άλλα είδη, όπως ο υποβρυχιακός αγώνας, ήταν παραμελημένα με συμμαχική ευθύνη, όπως ήδη υπογραμμίστηκε). Επίσης, συμπλήρωσε ο Βασιλειάδης, με την εκπόνηση εκείνου του πρώτου, εμβρυώδους προγράμματος ναυπήγησης νέων σκαφών «που ήταν εν μέρει ειδική παραγγελία, αφού ζητήσαμε τροποποιήσεις στις μηχανές και στον οπλισμό, μάς δόθηκε η ευκαιρία να συλλάβουμε και να κατανοήσουμε ό,τι αποτέλεσε πολύτιμο εμπειρικό κτήμα για το μέλλον: ότι τα τρία θεμελιώδη ζητήματα που ανακύπτουν στις φάσεις της εξέλιξης και υλοποίησης ενός εξοπλιστικού προγράμματος, σχετίζονται με α) την εξεύρεση των κεφαλαίων, β) τον αριθμό και τον βαθμό τεχνολογικών καινοτομιών που ολοκληρώνονται [ο στρατιωτικός όρος που περιγράφει την ενσωμάτωση διαφορετικών υποσυστημάτων σε ένα τελικό προϊόν] στο εκάστοτε πρόγραμμα, και το ποιος φορέας φέρει την τελική ευθύνη του γάμου των επιμέρους συμβάσεων –αλλά αυτό το μάθαμε κυρίως αργότερα, με τις πυραυλακάτους και τα υποβρύχια». Οι συμβάσεις υπογράφηκαν ταχύτατα, μέχρι το επίπεδο του υπουργού (του Στ. Κωστόπουλου): τα προσύμφωνα στις 20-12-1965, η επικυρωτική πράξη της απόφασης του Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου με την οποία το Υπουργικό Συμβούλιο επέτρεπε την απευθείας ανάθεση χωρίς διαγωνισμό υπογράφηκε λίγο πριν την εκπνοή του έτους (232/29-12-1965) κι οι τελικές συμβάσεις ένα μήνα μετά (Σύμβαση 255/66 και Απόφαση ΥΕΘΑ/ΓΕΝ 051545/3/65/22-1-1966). Το μόνο που έλειπε

στην καινοφανή εκείνη δύναμη των τορπιλακάτων, τον ΣΤΑΣ (Στολίσκος Ταχέων Σκαφών) ήταν οι τακτικές μάχης [902].

[902] *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 21, (13/12/1965), σσ 1-2, διαβάθμισης ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, με συνημμένη «ΜΕΛΕΤΗ ΕΠΙ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟΤΕΡΟΥ ΔΙΑ ΒΝ ΤΥΠΟΥ ΤΟΡΠΙΛΑΚΑΤΟΥ», διαβάθμισης ΕΤΝΑ-ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ και 7 παραρτήματα, έκτασης 10 σελίδων μαζί με δύο συγκριτικούς πίνακες. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 1, (12/1/1966), σ 9. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 2, (24/1/1966), σ 4. Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 4, (14/3/1966), σσ 15-16. Συνεντεύξεις του αντιναύαρχου ε.α. (ΠΝ) Ι. Βασιλειάδη, 4/11/2004, 19/6/2006 op cit.
Η απόκτηση τορπιλακάτων ήταν καταγεγραμμένη επιδίωξη του ΒΝ από το 1955 (είχε υπάρξει και σχετική προσέγγιση από τον βρετανικό Οίκο Saunders-Roe για την πώληση έξι σκαφών της σύγχρονης τότε κλάσης Dark, που είχε ήδη επιτύχει πωλήσεις προς το RN και διεθώς). Η κατάληξη εκείνων των πρώιμων προσπαθειών ήταν προδιαγεγραμμένη: «Η ανάγκη αποκτήσεως υπό του Β.Ν. τορπιλακάτων και γενικώτερον συγχρονισμένου τύπου ταχεών περιπολικών σκαφών δυναμένων εναλλακτικώς να χρησιμοποιηθώσιν ως A/S BOATS [ανθυποβρυχιακής δίωξης] ή Μ.Τ.Β. [ως κλασικές τορπιλάκατοι] έχει επανειλημμένως διαπιστωθή και συμπεριληφθή εις το υπό Γ.Ε.Ν. συνταχθέν Πρωτεύον Ναυτικόν Πρόγραμμα, ούτινος η εφαρμογή ανάγεται εις την αρμοδιότητα των Διασυμμαχικών Αρχών και της Αμερικανικής Κυβερνήσεως, λόγω αδυναμίας του Ελληνικού Προϋπολογισμού, υπό τα σημερινά μεταπολεμικά δεδομένα, να αντιμετωπίση οιανδήποτε σχετικήν αγοράν». Οι επικεφαλής της βρετανικής ναυτικής αποστολής υποναύαρχος RN W. Selby (σε μία από τις τελευταίες παρουσίες βρετανού σε συνεδρίαση του ηγετικού οργάνου του ΒΝ, μια και η αποστολή καταργήθηκε εκείνη τη χρονιά, λόγω αμερικανικής επιθυμίας, αλλά και της εκτράχυνσης των ελληνοβρετανικών σχέσων εξαιτίας του Κυπριακού –βλ. Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 σ 368) και της αμερικανικής αντίστοιχης υποναύαρχος USN R.Earle δεν εξέφρασαν ευθέως αντίρρηση τότε. Ωστόσο οι έλληνες είχαν εμπεδώσει την πραγματικότητα: όπως ανέφερε από μόνος του ο τότε Αρχηγός Στόλου, δεν θα έπρεπε η απόκτηση των τορπιλακάτων να γίνει εις βάρος των αντιτορπιλικών (αφού, από οικονομικής άποψης, η χώρα δεν διέθετε πόρους για την αγορά υλικού, για την υποστήριξή του, ακόμη και για την μισθοδοσία των πληρωμάτων, πέραν όσων ενέκρινε ο μείζων διεθνής χορηγός). Με λίγα λόγια και κατά το προηγούμενο της ανεκπλήρωτης απόκτησης αεροσκαφών ναυτικής συνεργασίας το 1951, προεξοφλήθηκε η επανάληψη του εκβιαστικού διλήμματος που είχε τεθεί τότε. Συνεπώς, η απόκτηση τορπιλακάτων, μοιραία, θα αναβαλλόταν: *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 1, (21/1/1955), σσ 2-3. Το 1957 οι ΝΑΤΟϊκές αρχές κώφευσαν τελείως στην ελληνική πρόταση πρόσκτησης 8 τορπιλακάτων: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 27, 28/11/1957, σ 3. Όταν το ΒΝ επανήλθε το 1958, επειδή εντωμεταξύ η ιδέα είχε εγκριθεί (ως ευκταία κατάσταση όμως, παρά ως απαίτηση) από το ΝΑΤΟ, ο υποναύαρχος Γ. Ζέπος απόρησε «διατί, εφ' όσον υπάρχει σχεδίασις χρησιμοποιήσεως Τορπιλακάτων, δεν προβλέπονται τοιαύται εις τον Πίνακαν;», ενώ άλλος υποναύαρχος, ο αδελφός του Δ. Ζέπος, αναρωτήθηκε μήπως αυτό συνδεόταν με την ατόνηση του συμμαχικού ενδιαφέροντος για την αξιοποίηση της Λέρου (υπήρξε τέτοια ΝΑΤΟϊκή σκέψη για την χρήση του νησιού ως βάσης τορπιλακάτων, το 1954). Ο Α/ΓΕΝ αντιναύαρχος Λάππας τους απάντησε αφοπλιστικά ότι «δεν απαγορεύεται η απόκτησις Τορπιλακάτων, αρκεί να διατίθενται χρήματα» και η συζήτηση έληξε πάραυτα: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 6, 21/3/1958, σ 3. Όταν την άνοιξη του 1959 συζητήθηκε αναλυτικά το Πρωτεύον Ναυτικό Πρόγραμμα της επόμενης 4ετίας, φάνηκε ότι η πολυετής συζήτηση είχε ωριμάσει, καθώς έγινε παραδεκτό ότι «η ύπαρξις αριθμού συγχρόνων τορπιλλακάτων είναι απαραίτητος διά την εξυπηρέτησιν των πολεμικών μας σχεδίων». Ως «Πολιτική διά το μέλλον» οριζόταν η «Αγορά μέχρι το 1963 δι' εθνικών πόρων 4 τορπιλλακάτων πλήρως συγχρονισμένων. Άμα τη παραλαβή των διατήρησίς των εις κατάστασιν ενεργείας. Δαπάνη συντηρήσεώς του δι' εθνικών πόρων». Ωστόσο, η επιτακτική ανάγκη προσέκρουε στον συνδυασμό ξεπερασμένων αντιλήψεων, ηττοπάθειας, δουλοπρέπειας και της νοοτροπίας ότι η αποφυγή προβολής παρόμοιων αιτημάτων προς την πολιτική ηγεσία, αποτελούσε αναγκαία και ικανή συνθήκη μακροημέρευσης της στρατιωτικής ηγεσίας στα αξιώματά της. Ο Α/ΓΕΝ αντιναύαρχος Κ. Τσάτσος, διάδοχος του Λάππα (και πανομοιότυπης νοοτροπίας με τον προκάτοχό του, του οποίου ήταν εκλεκτός) αποφάνθηκε ότι «αι δυνατότητες του Ελληνικού προϋπολογισμού δεν επιτρέπουν

την πρόσκτησιν Τορπιλλακάτων. Εν πάση όμως περιπτώσει θα καταβληθή πάσα προσπάθεια επί του αντικειμένου τούτου τόσον προς την Αμερικανικήν πλευράν όσο και προς ετέραν τυχόν τινά διέξοδον [sic]». Ο αρχηγός της ναυτικής αποστολής των ΗΠΑ πλοίαρχος Ο. Scherini τοποθετήθηκε ζητώντας να «αποσταλή έγγραφον εις την Αμερικανικήν Αποστολήν εν τω οποίω να εκτίθενται αι ανάγκαι αι υπαγορεύουσαι την ύπαρξιν παρά τω Ελληνικώ Βασ. Ναυτικώ Τορπιλλακάτων και ποία η προοπτική της χρησιμοποιήσεώς των» (αν και όλα όσα στοιχεία ζητούσε ο αμερικανός είχαν κατ' επανάληψη διατυπωθεί προς τους προκατόχους του και προς το ΝΑΤΟ): Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 9, 3/4/1959, σσ 8, 12. Αμέσως μετά, άρχισε να παρατηρείται κινητικότητα στο θέμα, αλλά όχι με πρωτοβουλία του Τσάτσου: τον Μάιο, οι βρετανοί (ο Α/ΓΕΝ τους ναύαρχος sir C. E. Lambe, εκμεταλλευόμενος στάση του Τσάτσου στο Λονδίνο όταν επέστρεφε από υπηρεσιακό ταξίδι στην Washington), κατέθεσαν δελεαστική πρόταση, με περιεχόμενο τη ναυπήγηση 8 τορπιλακάτων με ευνοϊκούς όρους χρηματοδότησης («…υπό τους αυτούς όρους πληρωμής των παραδοθέντων υπό της Μεγάλης Βρεταννίας εις Τουρκίαν 4 αντιτορπιλικών, ήτοι υπό την μορφήν μακροπροθέσμου δανείου ούτινος η εξόφλησις θα ήρχιζε δέκα έτη μετά την παράδοσιν των τορπιλακάτων εις το Β.Ν. Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως ενέκρινε τας προτάσεις του Α/ΓΕΝ», όμως τίποτε δεν υλοποιήθηκε τότε, πιθανόν λόγω σκεπτικισμού του ΓΕΕΘΑ, εκτός της πάντα παρούσας οικονομικής δυσπραγίας –αν και η επίκληση αυτής της τελευταίας ήταν προκλητικά επιλεκτική: λίγους μήνες αργότερα, στις αρχές του 1960, με το αιτιολογικό επισήμως ότι «[Π]αρίσταται ανάγκη αποκτήσεως ενός ειδικού πλοίου δι' ωρισμένας επιχειρήσεις [sic]», εγκρίθηκε η παραγγελία της νέας βασιλικής θαλαμηγού *ΘΗΣΕΥΣ* στα Ολλανδικά ναυπηγεία Amsterdamsche Scheepwerf, G. de Vries Lentsch jr (καθώς η υπάρχουσα θαλαμηγός, ένα διασκευασμένο πρώην αεροναυαγοσωστικό σκάφος, κρίθηκε προφανώς ανεπαρκής για την κάλυψη των αναγκών του θεσμού και των εκπροσώπων του). Μάλιστα το «δι' ειδικόν προορισμόν πολεμικόν σκάφος», μήκους 28,35 μ. και ταχύτητας 26 κόμβων, υποτίθεται ότι θα έφερε και οπλισμό (ενώ ουδέποτε προβλεπόταν). Εκείνο που σαφώς προβλέφθηκε, έπειτα από βασιλική απαίτηση, ήταν η δαπανηρή ηχομόνωση των διαμερισμάτων του βασιλικού ζεύγους, η οποία ανατέθηκε σε ελβετική εταιρία. Το κόστος έφθασε τα 470.000 $ (=14,1 εκ. δρχ), αλλά «[Η] πληρωμή γεννήσεται διά διαθέσεως πιστώσεως 15.500.000 δρχ. περίπου … ήτις θα βαρύνη τα οικονομικά έτη 1960 και 1961 αντιστοίχων Προϋπολογισμών ΥΕΘΑ/ΓΕΝ με αναλογίαν περίπου 65% κατά το έτος 1960 και 35% κατά το έτος 1961», όπως εκόν – άκον υποχρεώθηκε να εγκρίνει το ΑΝΣ το οποίο, για την περίσταση, είχε συγκροτηθεί «ως Ανωτάτη Επιτροπή Προμηθείων του Γ.Ε.Ν., συμφώνως τω άρθρω 25 του Α.Ν. 344/1936 'περί προμηθειών της Ναυτικής Υπηρεσίας' ». Υπενθυμίζεται, για λόγους σύγκρισης, ότι μόλις 3 χρόνια νωρίτερα, η επισκευή-συντήρηση των 4 παλιών βρετανικών υποβρυχίων προκειμένου αυτά να παραμείνουν στην ενέργεια, είχε κοστολογηθεί στα 12 εκ. δρχ. Σχετικά με την θαλαμηγό, είχε προηγηθεί διερεύνηση στην διεθνή αγορά και άτυπη λήψη προσφορών, με αποτέλεσμα να επικρατήσουν τα ολλανδικά ναυπηγεία (υπήρξε αμερικανική προσφορά προέλευσης των ναυπηγείων Huckins Yacht Corporation, με έδρα το Jacksonsville της Florida, που κατέθεσε πρόταση για μικρότερο σκάφος, με τιμή 550.000 $. Τα ναυπηγεία αυτά είχαν -και έχουν- μεγάλη παράδοση στα ταχέα σκάφη, είχαν δε επιφέρει σημαντικές βελτιώσεις στις αμερικανικές τορπιλακάτους κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου). Σύμφωνα με τον υποναύαρχο (Μ) Δ. Ανδριτσόπουλο, τότε πλωτάρχη και άμεσα αναμεμειγμένο στην επίβλεψη της ναυπήγησης, «φημολογείτο πως ο Κ. Καραμανλής δεν είχε ενημερωθεί για την επίμαχη επιθυμία του τότε βασιλέα Παύλου και ότι η όλη ενέργεια είχε μεθοδευθεί με επιβολή της βασιλικής επιθυμίας στο Ναυτικό μέσω του ναυτικού του υπασπιστή». Αξίζει να σημειωθεί ότι όταν το θέμα των τορπιλακάτων συζητήθηκε εκ νέου, το ΓΕΝ, με αρχηγό πλέον τον υποναύαρχο Παναγιωτόπουλο, επιδίωξε να προβάλει τη ΝΑΤΟϊκή αξία της πρόσκτησης των τορπιλακάτων, ενώ παράλληλα σχολίασε ότι ήταν ένα αποδεκτό υποκατάστατο των μικρών υποβρυχίων, που πολύ θα ήθελε να αποκτήσει, αλλά δεν τού επιτρεπόταν «…αφ' ενός μεν διά λόγους οικονομικούς, αφ' ετέρου δε διότι το ΝΑΤΟ δεν τα παραδέχεται». Η ηγεσία του ΒΝ υποχρεώθηκε, αφού οι ΗΠΑ δεν ενέκριναν την χρηματοδότηση της αγοράς τους και εφόσον υπήρχαν πολύ πιο πιεστικές εθνικές ανάγκες στρατηγικού χαρακτήρα, όπως εκείνη της απόκτησης της βασιλικής θαλαμηγού, να περιοριστεί στην διατύπωση του ευχολογίου «αλλά ελπίζεται περιληφθώσιν αύται [οι τορπιλάκατοι] μελλοντικώς [στον προγραμματισμό απόκτησης μέσω των προγραμμάτων βοήθειας MDAP] : Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 1, 4/1/1960, σσ 1-3, Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 5, 9/2/1960, σσ 2-3, Απόρρητον 0010184/2/60/26-3-1960 από Α/ΓΕΝ προς JUSMAGG/NAVY SECTION με θέμα

Αυτές (οι τακτικές) αναπτύχθηκαν ραγδαία, λόγω του ότι προϋπήρχε φυτώριο που είχε κιόλας παραγάγει τον εναρκτήριο πυρήνα εξοικειωμένων με τον τύπο της τορπιλακάτου στελεχών: ήταν οι πρώτοι κυβερνήτες και τα πληρώματα των σοβιετικής κατασκευής τορπιλακάτων του κυπριακού ναυτικού, που άρχισαν να επανέρχονται στην Ελλάδα με μεταθέσεις από τα τέλη του 1965, υλοποιώντας μία αξιοσημείωτη μετάγγιση επιχειρησιακής τεχνογνωσίας «αντίστροφης ροής», από την Κύπρο προς την Ελλάδα [903]. Οι έξι *NASTY* ναυπηγήθηκαν, παραδόθηκαν και παραλήφθηκαν εντός της επόμενης διετίας. Αποδείχθηκαν εξαιρετική επιλογή (αξιόπιστες, αξιόπλοες, εύκολες σχετικά και οικονομικές στην συντήρηση, ισχυρές ως πολεμικές μονάδες, αγαπητές στα πληρώματα). Μακροημέρευσαν εντυπωσιακά «στην ενέργεια» (σε υπηρεσία) με το Πολεμικό Ναυτικό, υπηρετώντας μετά από εκσυγχρονισμούς και αλλαγή ρόλου (ως ΠΠ –Παράκτια Περιπολικά αφότου τους αφαιρέθηκαν οι τορπιλοβλητικοί σωλήνες μεταγενέστερα, το 2002) ως την δεκαετία 2020-2030, περνώντας στην εφεδρεία για ένα διάστημα (1984-88) κι επανερχόμενες στην δράση (οι 4 από τις 5, καθώς η 6η απωλέσθηκε σε ατύχημα τον Οκτώβριο του 1968) [904].

«Προτεραιότης ενισχύσεως του Β.Ν. διά νέων μονάδων», τηλεφωνικές συνεντεύξεις του υποναυάρχου (Μ) Δ. Ανδριτσόπουλου (24-5-2020 και 17-4-2021).

[903] Βλ. ενδεικτικά τα ονόματα των Γ. Δημητρόπουλου (πρώτου διοικητή του ΣΤΑΣ, προηγουμένως Ναυτικού Διοικητή Κύπρου), Ν. Μπέτση, Γρ. Δεμέστιχα κι Ε. Καναβαριώτη (κυβερνητών τορπιλακάτων, που είχαν προηγουμένως χρηματίσει ο μεν πρώτος κυβερνήτης της κυπριακής τορπιλακάτου Τ-4, αλλά και της ακταιωρού *Αρίων*, οι δε άλλοι δύο κυβερνήτες των Τ-5 και Τ-6): *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ 10, 2/8/1966, σσ 8-9, Α. Χρυσικόπουλος, op cit σσ 137-138, Η. Νταλούμης, ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΑΧΕΩΝ ΣΚΑΦΩΝ /ΜΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ, άρθρο σε ειδικό ένθετο του τεύχους 143 (Φεβρουαρίου 1997) του περιοδικού *Πτήση και Διάστημα*, σσ 16-17. Παραδοχή της επισήμανσης στο Γ. Δημητρόπουλος 2011 op cit σ 35.

[904] Τα τεχνικά στοιχεία των έξι *NASTY* (πλήρης ονομασία της κλάσης: *Tjield/NASTY*) απαντώνται σε πληθώρα πηγών. Βλ. ενδεικτικά: Η. Νταλούμης op cit σσ 63, 147, 186, 215, 294-295, 353.Τα βασικά τους χαρακτηριστικά όταν παραλήφθηκαν ήταν: εκτόπισμα 76 τ. (πλήρες), ταχύτητα 41 κόμβοι, 20μελές πλήρωμα. Έφεραν οπλισμό 4 τορπιλοβλητικών σωλήνων των 21΄΄ (533 χλστ) κατάλληλων για βολές τορπιλών των τύπων Mk 14 και Mk 23, καθώς και 2 πυροβόλων Bofors Mk3 40χλστ/70 διαμετρημάτων, ενώ ως βασικό αισθητήρα διέθεταν 1 radar έρευνας επιφανείας και ναυτιλίας τύπου Decca TM 46. Οι πρώτες δύο (*Ανδρομέδα*-P21 και *Ηνίοχος*-P22) ταξίδεψαν μόνες τους ως την Ελλάδα από το μητρικό ναυπηγείο στο οποίο τέθηκαν οι τρόπιδές τους και καθελκύστηκαν (στο Mandal της Νορβηγίας), έπειτα από ταξίδι διάρκειας 1,5 μήνα (21/12/1966-6/2/1967), έχοντας αντιμετωπίσει ιδιαίτερα αντίξοη κατάσταση θαλάσσης ανοιχτά των ακτών της Δανίας και της Πορτογαλίας. Οι επόμενες 4 (*Κάστωρ*-P23, *Κύκνος*-P24, *Πήγασος*-P25 και *Τοξότης*-P26) μεταφέρθηκαν στην Σαλαμίνα με το πλοίο-δεξαμενή του ΒΝ *Ναυκρατούσα*, το 1967. Η αγορά τους με εθνικούς πόρους δεν σήμαινε ότι δεν ήταν εντεταγμένες πλήρως στους ΝΑΤΟϊκούς σχεδιασμούς: το ατύχημα του 1968 (με μοναδικό άλλο θύμα -πλην του ίδιου του πλοίου- την σταδιοδρομία του κυβερνήτη της, ενός εξαιρετικά αξιόλογου αξιωματικού με ουσιώδη προσόντα ηγεσίας τα οποία απέδειξε κατά τα Τυλληριακά όπως βεβαίωσε το πλήρωμά του, αφού τότε ήταν ο κυβερνήτης της μίας ακταιωρού), κοινοποιήθηκε στις ΝΑΤΟϊκές αρχές με καθυστέρηση 1,5 μήνα. Εκείνες, εκδήλωσαν γραπτώς την σφοδρή τους ανησυχία για την τυχόν απώλεια τηλεπικοινωνιακού υλικού (κωδίκων του συστήματος KW-37) που διέθετε το πλοίο. Κρίθηκε ότι αν το υλικό εκείνο δεν

Η κυβέρνηση Στ. Στεφανόπουλου δεν είχε την πρόθεση να διαφοροποιηθεί από τις νόμιμες προκατόχους της σε ό,τι αφορούσε τις δαπάνες για την άμυνα –αντιθέτως, ως εύθραυστη και συγκροτημένη υπό συνθήκες ουσιαστικά ανώμαλες, θα επιδίωκε με κάθε τρόπο να ακολουθήσει μία φιλολαϊκή πολιτική παροχών (εξάλλου, τα ίδια πρόσωπα κατηύθυναν την οικονομική πολιτική από το τέλος του 1963) και μάλιστα υπό συνθήκες άκρως δυσμενείς συγκυριακά ως προς το πεδίο της Οικονομίας. Αν κάτι μεταβλήθηκε κι επιτράπηκαν ορισμένες αγορές όπλων, αυτό σχετιζόταν α) με την εμπέδωση της ελληνοτουρκικής κρίσης ως κατάστασης με συνέχεια και β) με τα μεγαλύτερα περιθώρια που είχαν οι ένοπλες δυνάμεις, συνολικά, λόγω ακριβώς της έκρυθμης κατάστασης στο εσωτερικό, να ασκήσουν πιέσεις για την εξασφάλιση κονδυλίων με σκοπό την απόκτηση στοιχειωδών μέσων (όπλων) υπό εθνικό έλεγχο. Με άλλα λόγια, η πολιτική κρίση στο εσωτερικό έτυχε εκμετάλλευσης για την αναβάθμιση της εθνικής άμυνας, η οποία επιβαλλόταν λόγω των ελληνοτουρκικών.

Μόνον στην Κύπρο, δεν διαγραφόταν ευοίωνο το μέλλον των στρατιωτικών εξοπλισμών. Εκεί, ο ενταφιασμός της παραλαβής των SA-2 ήταν σιωπηρός: ερωτώμενος σχετικά από δημοσιογράφο καναδικού ειδησεογραφικού πρακτορείου στις 13 Δεκεμβρίου, ο Αρχιεπίσκοπος απάντησε «Όσον αφορά την πραγματικήν κατάτασιν σχετικώς προς τους Σοβιετικούς αντιαεροπορικούς πυραύλους, δεν επιθυμώ να προβώ εις οιανδήποτε δήλωσιν» [905]. Η εκπαίδευση εντούτοις του πρώτου ελληνοκυπριακού κλιμακίου που είχε αναχωρήσει για την Αίγυπτο έξι μήνες νωρίτερα, ολοκληρώθηκε τότε, εντός των προβλεπόμενων χρόνων. Η πιστοποίηση των μελών του στην χρήση των S-75 κορυφώθηκε με την εκτέλεση δύο εκπαιδευτικών εκτοξεύσεων πυραύλων κατά μεταλλικών (αλουμινένιων) ομοιωμάτων στόχων που σύρονταν από αεροσκάφη. Υπεύθυνος βολής για αμφότερες τις εκτοξεύσεις ήταν ο Ι. Σκουρίδης, παρόλο που αρχικά είχε προγραμματιστεί η εκτέλεση μίας από κάθε τάγμα (μοίρα). Για την υλοποίηση της διαδικασίας αξιοποιήθηκαν παλαιά συστήματα. Την εντολή πυροδότησης των δύο πυραύλων κατά ισάριθμων στόχων από το ίδιο πλήρωμα και στοιχείο έδωσε ο αιγύπτιος διοικητής του πεδίου βολής γι' άγνωστους λόγους. Οι δύο εκτοξεύσεις κρίθηκαν (και ήταν) απόλυτα επιτυχείς, πλήττοντας

εντοπιζόταν και δεν ανακτάτο, θα μπορούσε να ξεβραστεί στις ακτές της Αττικής -το ατύχημα συνέβη εντός του Σαρωνικού- και να καταλήξει σε μη-εξουσιοδοτημένα ή /και εχθρικά χέρια, γι' αυτό και η συμμαχία προσφέρθηκε να συνεισφέρει στην ναυαγιαίρεση και στις σχετικές υποθαλάσσιες έρευνες: *NARR*, IMSM-21-69/16-1-1969, "Possible Crypto Compromise", NATO SECRET. Η εκδούσα αρχή του εγγράφου, το «Διεθνές Στρατιωτικό Επιτελείο» (IMS), κλιμάκιο υφιστάμενο στην Στρατιωτική Επιτροπή (MC) της συμμαχίας, είχε πρόσφατα, στις 28/9/1968, εκλέξει ως νέο διευθυντή της τον έλληνα αντιστράτηγο Ν. Παλαιολογόπουλο, ο οποίος επρόκειτο να αναλάβει καθήκοντα από τις 10/2/1969 (*NARR*, MC/CS-41/11-11-1968, NATO SECRET, σ 2).

[905] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 354-355.

τους στόχους τους [906]. Μετά την επιστροφή του στην Κύπρο, ο Σκουρίδης ουδέποτε κλήθηκε να υπηρετήσει στα Dvina (η σοβιετική ονομασία των S-75), ούτε και πληροφορήθηκε το παραμικρό γύρω από την ένταξή τους στα οπλικά συστήματα της Εθνικής Φρουράς, ή αν έστω παραλήφθηκε μέρος του υλικού των δύο ταγμάτων (μοιρών) ή της μονάδας υποστήριξής τους [907] (στην πραγματικότητα, παραλήφθηκαν κι αξιοποιήθηκαν με βεβαιότητα οι ερπυστριοφόροι ελκυστήρες [908], ενώ μπορούν να γίνουν μόνον εικασίες για την τύχη των εξαιρετικά αξιόλογων radar του συστήματος, που μάλλον παραλήφθηκαν –για τους εκτοξευτήρες των πυραύλων, βλ. σχόλιο στο Ειδικό Παράρτημα Ι).

Εν όψει της ΝΑΤΟϊκής συνόδου των υπουργών εξωτερικών στο Παρίσι (14-18 Δεκεμβρίου), το State Dept διατύπωσε τις απόψεις του για τα θέματα που έπρεπε να θιγούν κατά τις επαφές των υπουργών εξωτερικών των ΗΠΑ και της Ελλάδας και τις εικασίες του για τις (σε γενικές γραμμές ήδη γνωστές) ελληνικές θέσεις. Αναμενόταν να εκφραστεί από ελληνικής πλευράς ετοιμότητα για ελληνοτουρκικό διάλογο, αλλά παράλληλα ότι επί του Κυπριακού η Αθήνα θα μπορούσε να το συζητήσει μόνον σε ό,τι αφορούσε την προοπτική της ένωσης, ενώ πως αν το θέμα ήταν η κυπριακή ανεξαρτησία, θα ήταν προτιμότερο η Άγκυρα να ενθαρρυνόταν να το συζητήσει απευθείας με την Λευκωσία. Προβλεπόταν η συνέχιση της πίεσης για οικονομική βοήθεια λόγω της δεινής κατάστασης της ελληνικής Οικονομίας, η οποία θα αποκρουόταν διά της παραπομπής στο ΔΝΤ για δάνειο και της «προτροπής για αυτοβοήθεια [sic]». Οι αμερικανοί γνώριζαν ότι το ελληνικό υπουργείο άμυνας είχε αναγκαστεί πρόσφατα να δανειστεί 35 εκ. $ από την ΤτΕ, εν πολλοίς λόγω των καθυστερήσεων υλοποίησης της υπεσχημένης στο πρόσφατο παρελθόν ΝΑΤΟϊκής βοήθειας και της ευρύτερης απροθυμίας των εταίρων της Ελλάδας να την συνδράμουν στους αμυντικούς προϋπολογισμούς της, ακόμη και στον βαθμό που είχαν δεσμευθεί να το πράξουν. Ωστόσο, πέραν της αγροτικής βοήθειας, οι ΗΠΑ δεν ήταν σε θέση να κάνουν πολλά πράγματα, λόγω των δυσχερειών που αντιμετώπιζε η δική τους Οικονομία –εν πολλοίς εξαιτίας της εμπλοκής τους στο Βιετνάμ. Επ' αυτού μάλιστα, τα στελέχη του State Dept που συνέταξαν το υπόμνημα εισηγήθηκαν στον Rusk να θέσει εκ νέου ζήτημα

[906] Σε απόσταση 60 μιλίων, αν είχε προηγηθεί επιτυχής ανίχνευση, το σύστημα εκτελούσε αυτόματη παρακολούθηση του στόχου-η έκφραση που χρησιμοποίησε ο Ι. Σκουρίδης ήταν επί λέξει "automatic tracking" και ήταν εντελώς ορθή.

[907] Τηλεφωνική συνέντευξη του Ιωσήφ «Τίτου» Σκουρίδη (28/4/2015) op cit. Το θέμα αναδυόταν εκ νέου σποραδικά το 1966, μάλλον ως ακαδημαϊκού χαρακτήρα υπόθεση (υποτίθεται ότι ο Γρίβας συνέχιζε να αναζητά πυραυλικά αντιαεροπορικά συστήματα για την κυπριακή άμυνα): Σ. Παπαγεωργίου, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 210-211.

[908] Οι 10 επυστριοφόροι ελκυστήρες τύπου TS που παραλήφθηκαν, χρησιμοποιήθηκαν αρχικά για την ρυμούλκηση πυροβόλων. Μεταγενέστερα τροποποιήθηκαν επιτοπίως (θωρακίστηκαν) και αξιοποιήθηκαν ως τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού: Ι. Σ. Μαμουνιδάκης op cit σ 43.

αποστολής ελληνικών στρατευμάτων στην χώρα της νοτιοανατολικής Ασίας (μέχρι εκείνη την στιγμή, η ελληνική συνεισφορά στην αμερικανική πολεμική προσπάθεια είχε περιοριστεί στην παροχή ιατροφαρμακευτικού υλικού αξίας 15 χιλ. $), ενώ επίσης, η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε ασκήσει στην πλοιοκτησία της χώρας επαρκείς πιέσεις για την διακοπή της αξιοποίησης του εμπορικού της στόλου για την διεξαγωγή θαλάσσιων μεταφορών από και προς το Β. Βιετνάμ [909]. Το τελικό ανακοινωθέν της ΝΑΤΟϊκής Συνόδου περιελάμβανε ευχολογικού περιεχομένου μνεία του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών σχέσεων, με άξια λόγου θετική αναφορά στην σταθεροποιητική παρουσία της UNFICYP [910], στο περιθώριό της όμως τέθηκαν τα θεμέλια του ελλαδοτουρκικού διαλόγου για το ζήτημα, που κλιμακώθηκε το 1966 [911]. Παράλληλα, με εισήγηση του Talbot, το State Dept σχεδίαζε να καλέσει άμεσα τον δυτικογερμανό πρέσβη στην Washington και να τον πιέσει για την αύξηση της βοήθειας της ΟΔΓ προς την Ελλάδα. Οι έλληνες είχαν εξάλλου ενημερώσει τους αμερικανούς ότι οι δικές τους κρούσεις προς την Βόννη είχαν δώσει ελπιδοφόρες ενδείξεις. Οι σκέψεις αφορούσαν την οικονομική ενίσχυση της Ελλάδας στο πλήρες φάσμα δραστηριοτήτων, από την μερική αξιοποίηση ενός αδιάθετου κονδυλίου για την εκμετάλλευση του λιγνιτικού κοιτάσματος της Μεγαλόπολης (10 εκ. $ από ένα αρχικό δάνειο ύψους 50 εκ. $ που είχε χορηγηθεί προ τριετίας) μέχρι -και κυρίως- την αύξηση της στρατιωτικής βοήθειας. «Είναι ευκαιρία, καθώς πρόσφατα υπογραμμίσαμε σε όλους μας τους φίλους την ανάγκη να φανούν πιο δεκτικοί στα σχετικά αιτήματα της Ελλάδας, να το υπενθυμίσουμε ειδικά προς τον δυτικογερμανό πρέσβη ώστε να έχει τον χρόνο να προωθήσει την πρόταση στην Βόννη πριν την 21η Δεκεμβρίου [και την συζήτηση μετά το πέρας της ΝΑΤΟϊκής Συνόδου σχετικά με το ζήτημα της βοήθειας προς την Ελλάδα]» [912].

Στις 10 Δεκεμβρίου ο Γεν. Γραμματέας του ΟΗΕ ενημέρωσε το Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού ότι η δύναμη της UNFICYP θα μειωνόταν κατά 740 άνδρες, λόγω αφενός μεν της κατάστασης που κρινόταν σταθεροποιημένη τοπικά κι αφετέρου του αυξημένου λειτουργικού κόστους της αποστολής, το οποίο συνέχιζαν να επωμίζονται οι χώρες που

[909] *NARA*, RG 59, ανυπόγραφο εμπιστευτικό υπόμνημα χωρίς Α.Π. , με τίτλο «Υπουργική Σύνοδος του ΝΑΤΟ (Παρίσι, 14-16 Δεκεμβρίου 1965), διμερής θεματολογία». Το θέμα ειδικά της αποστολής ελληνικών στρατευμάτων στο Βιετνάμ και των βάσιμων υπονοιών για τις αμερικανικές πιέσεις που δεν δημοσιοποιήθηκαν τότε, θίχθηκε από τον Β. Εφραιμίδη της ΕΔΑ και τον Στ. Κωστόπουλο με ουσιώδεις εκατέρωθεν υπαινιγμούς, κατά την διάρκεια κοινοβουλευτικού διαλόγου τον Αύγουστο: *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 4η, 4-8-1965 op cit σ 74.
[910] Τελικό ανακοινωθέν του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου αναρτημένο ως https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c661215a.htm (προσπελάστηκε 25-1-2020).
[911] Ι. Σ. Τσαγλαγιαγκίλ 2001 op cit σ 252, Π. Τζερμιάς op cit σ 632, Α. Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2015, σ 184.
[912] *NARA*, RG 59, ανεπίσημο εμπιστευτικό σημείωμα της αρμόδιας υποδιεύθυνσης του State Dept (NEA/GTI), χωρίς Α.Π., με ημερομηνία 17-12-1965.

συνεισέφεραν στρατεύματα σε αυτήν κι όχι τα κράτη του Οργανισμού στο σύνολο τους [913]. Μία εβδομάδα αργότερα, ο ΟΗΕ αποφάσισε την τρίμηνη ανανέωση της θητείας της UNFICYP. Την επομένη, η Κύπρος και η ελληνική πλευρά συνολικά (ο Τσιριμώκος υποστήριξε απόλυτα τις κυπριακές θέσεις), κατήγαγε την μεγαλύτερη ως τότε νίκη της στον ΟΗΕ, καθώς η Γεν. Συνέλευση υπερψήφισε το κείμενο της προτίμησής της με ευρεία πλειοψηφία 47 θετικών ψήφων υπέρ της (είχε προηγηθεί έγκρισή του από την Πολιτική Επιτροπή του Οργανισμού στις 16/12). Η Απόφαση 2077 (XX) καλούσε όλους τους ενδιαφερόμενους να σεβαστούν την εθνική κυριαρχία, την ενότητα, την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ασφαλώς στο τελικό κείμενο μνημονευόταν επίσης η ανάγκη σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των κύπριων πολιτών και ειδικά της προστασίας των μειονοτικών δικαιωμάτων. Εναντίον ψήφισαν μόλις 5 χώρες-μέλη (η Τουρκία, οι ΗΠΑ, το Ιράν και το Πακιστάν σε ένδειξη ομοψυχίας προς τη σύμμαχό τους στο CENTO και η Αλβανία λόγω αντιδικιών επί μειονοτικών ζητημάτων με την Ελλάδα) ενώ απείχαν 54 (μεταξύ αυτών, η ΕΣΣΔ και οι σύμμαχοί της, πλην της Κούβας -στοιχείο που αποδυνάμωνε την βαρύτητά του και πίκρανε το ΑΚΕΛ-, αλλά και το σύνολο των δυτικοευρωπαϊκών κρατών, μηδενός εξαιρουμένου του ΗΒ). Ο τούρκος υπουργός εξωτερικών είχε λάβει φιλική προειδοποίηση από τον ιταλό ομόλογό του να φανεί διαλλακτικός, όμως η τουρκική απόφαση να υποστηρίξει τις θέσεις της μέχρι τέλους ήταν ειλημμένη. Η αμερικανική πρεσβεία στην Άγκυρα επιβεβαίωνε την αντίληψη της ήττας που εισέπραξε η χώρα, λόγω της έκτασής της (όσο κι αν ήταν αναμενόμενη). Επίσης, την αίσθηση ταπείνωσης επιδείνωνε η απουσία υποστήριξης προς την Τουρκία από κάθε άλλη ΝΑΤΟϊκή σύμμαχο. Η απόφαση του ΟΗΕ επισφράγισε την ήδη εδραία εκτίμηση στην τουρκική διπλωματία, την πολιτική τάξη και την στρατιωτική ηγεσία της χώρας, περί της επείγουσας ανάγκης ανάκτησης του πολυδιάστατου χαρακτήρα στις διεθνείς σχέσεις της Τουρκίας. Τουλάχιστον, οι αμερικανοί εισέπρατταν ευγνωμοσύνη για την υποστήριξη που τής παρείχαν (κατά πλειοψηφία –υπήρξαν και δημοσιογραφικές φωνές που διατύπωσαν παράπονα επειδή οι ΗΠΑ δεν άσκησαν πιέσεις σε ΝΑΤΟϊκούς εταίρους να σταθούν στο πλευρό της Τουρκίας). Σύσσωμη η αντιπολίτευση καταλόγισε στην κυβέρνηση Demirel ανεπάρκεια, καθώς είχε επιλέξει να χειριστεί το ζήτημα μόνη, απορρίπτοντας κάθε πρόταση της αντιπολίτευσης για συλλογική, υπερκομματική εκστρατεία προηγουμένως. Την τουρκική κυβέρνηση απασχολούσε ειδικά η αναφορά εντός της Απόφασης σε εναντίωση προς κάθε επέμβαση τρίτου στην Κύπρο, καθώς θεωρούσε ότι αυτό αντέβαινε τα δικαιώματά της που απέρρεαν από τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου. Η Άγκυρα είχε

[913] R. J. A. R. Gravelle 1995 op cit σσ 109-110.

αποφασίσει να τονίζει τον συμβολικό και περιορισμένο χαρακτήρα της ήττας που είχε υποστεί, υπογραμμίζοντας με προσοχή ότι το μεγαλύτερο μέρος των φιλοκυπριακών ψήφων είχε προέλθει από «τις αδύναμες χώρες του Αφρασιατικού Μπλοκ και των Αδεσμεύτων» (πράγματι, ξεχώριζαν οι ψήφοι της Ινδίας, της Αιγύπτου και της Γιουγκοσλαβίας) κι όχι από τις «Μεσαίες» και «Μεγάλες» δυνάμεις του διεθνούς στερεώματος. Με το ίδιο άλλωστε πνεύμα διακρίσεων σχολίασε το αποτέλεσμα κι ο αμερικανός μόνιμος αντιπρόσωπος στα ηνωμένα Έθνη («… οι μόνες υπολογίσιμου μεγέθους χώρες εκτός Αφρικής που ψήφισαν υπέρ της Κύπρου ήταν η Ινδία, η Χιλή κι η Βιρμανία [sic]». Ωστόσο, η εξέλιξη επιτάχυνε την αναπροσαρμογή της τουρκικής διπλωματίας έναντι ειδικά των αραβομεσανατολικών κρατών και σήμανε την ανανέωση των προσπαθειών επαναγεφύρωσης των σχέσεων μαζί τους, με πιο ουσιώδεις κινήσεις απ' ό,τι ως τότε [914]. Ο Μακάριος χαιρέτησε το Ψήφισμα ως «νίκην των Ηνωμένων Εθνών και επικράτησιν των αρχών του Διεθνούς Οργανισμού», ο πρωθυπουργός Demirel το χαρακτήρισε ασύμβατο με τις ιδρυτικές Συνθήκες και ο κυβερνητικός εκπρόσωπος της Τουρκίας δήλωσε ότι τα επεμβατικά δικαιώματα της χώρας παρέμεναν άθικτα (αυτά τόνισε τις επόμενες μέρες και ο υπουργός εξωτερικών Çağlayangil, ο οποίος παρουσιάστηκε μετριοπαθέστερος απ' τον Demirel στην αποτίμηση της στάσης της πλειοψηφίας της διεθνούς κοινότητας). Στην γραπτή εκτίμησή του για το θέμα (20/12), ο πρεσβευτής P. Hart διατύπωνε συγκρατημένη αισιοδοξία για την διατήρηση του αταλάντευτα φιλοδυτικού προσανατολισμού της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μελλοντικά [915]. Το State Dept πληροφορείτο ότι οι βρετανοί σαφώς σκόπευαν να διατηρήσουν υπό τον κυριαρχικό τους έλεγχο την μία βάση, αυτήν στο Ακρωτήρι, επισήμως τουλάχιστον λόγω της σημαίνουσας από πολιτικής άποψης θέσης της, καθώς ήταν η έδρα των Canberra που προορίζονταν να υποστηρίξουν το CENTO [916]. Ειδικά στο πεδίο των τουρκοβρετανικών σχέσεων, η αίσθηση προδοσίας ήταν και πάλι διάχυτη στην τουρκική κοινή γνώμη μετά την τροπή των πραγμάτων στον ΟΗΕ. Ο βρετανός πρεσβευτής στην Άγκυρα μετέδιδε ανησυχητικά στις 23 Δεκεμβρίου ότι τούρκος κομματικός αξιωματούχος της συμπολίτευσης που ήταν μέλος της αντιπροσωπείας η οποία είχε μεταβεί στη Ν. Υόρκη τού ανέφερε με νόημα πως «αν η χώρα

[914] Ι. Σ. Τσαγλαγιαγκίλ 2001 op cit σσ 250-252, A. Akdevelioğlu & Ö. Kürkçüoğlu, Relations with the Middle East, στο B. Oran (επιμέλ.) 2010 op cit σσ 476-477, S. Laçiner 2010 op cit σσ 205, 208-209, P. Hart 1990 op cit σσ 26-27, 176-177, F. Ahmad 1977 op cit σ 411, G. S. Harris 1972 op cit σσ 120-121, T. W. Adams 1971 op cit σσ 168-169, Σπ. Λιναρδάτος τ. Ε΄ op cit σσ 319-321, Π. Τζερμιάς op cit σσ 611-614, Cl. Nicolet 2001 op cit σ 327.
[915] *FRUS*, 1964-1968, Vol XVI, "doc 217", S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 155-157, "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 360-361, Λ. Γ. Παπαδόπουλος op cit σσ 257-260, Ι. Ιωσήφ, *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2000, σσ 240-243, 323-324.
[916] Cl. Nicolet op cit σ 303.

του είχε φέρει προς ψήφιση στην Γεν. Συνέλευση του ΟΗΕ κάποια πρόταση που θα περιελάμβανε την απομάκρυνση των βάσεων του ΗΒ απ' την Κύπρο, με βεβαιότητα θα είχε εξασφαλίσει είκοσι θετικές ψήφους», ενώ επίσης είχε γίνει δέκτης το ίδιο απειλητικών υπαινιγμών από τον υπαρχηγό του τουρκικού ΓΕΕΘΑ [917]. Την ίδιες ημέρες, στην ελληνική Βουλή η απόφαση έγινε αντικείμενο εκτενούς σχολιασμού, με επίκεντρο τον Η. Τσιριμώκο στον οποίο καταμαρτυρήθηκαν αστήρικτες θριαμβολογίες, επισημάνθηκε ότι η ένωση απομακρυνόταν, ότι η τωρινή απόφαση επιβεβαίωνε ρητά την απόφαση της 4ης Μαρτίου 1964 (η οποία με την σειρά της βασιζόταν στην παραδοχή ότι οι ιδρυτικές Συμφωνίες του 1959 και του 1960 βρίσκονταν σε ισχύ), ότι υπήρχε κίνδυνος ανεξέλεγκτων αντιδράσεων της τουρκικής πλευράς που ίσως είχε εξαγριωθεί με το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας στην Γεν. Συνέλευση κι ότι η «όποια» επιτυχία ήταν έργο κυρίως του Μακάριου (οι επικρίσεις ανήκαν στον Κανελλόπουλο, τον Μαρκεζίνη, τον Πιπινέλη και τον Μπακόπουλο της Ε.Κ.) –μόνον η ΕΔΑ την χαρακτήρισε θετικό βήμα κι ο Αβέρωφ τής αναγνώρισε ενθαρρυντικά στοιχεία. Αξιοσημείωτη υπήρξε επίσης η διασύνδεση των εξελίξεων του Κυπριακού με υπόνοιες παρασκηνιακών προσπαθειών των ΗΠΑ να εξαρτήσουν την παροχή οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα για τις ανεπαρκείς αμυντικές δαπάνες της, από την ψηφοφορία στον ΟΗΕ (το διέψευσε κατηγορηματικά ο Τσιριμώκος). Ο Αβέρωφ υποστήριξε στην ίδια συζήτηση (τα δύο θέματα εξετάστηκαν παράλληλα) ότι δεν θα έπρεπε να μειωθεί η αριθμητική δύναμη των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων, ή, έστω, αν αυτή ήταν αναπόφευκτη, να μην συρρικνωθεί τουλάχιστον η μαχητική ισχύς τους «όσο διαρκεί το Κυπριακόν εις την φάσιν του την παρούσαν» και πρότεινε να συγκροτηθεί ad hoc διακομματική Επιτροπή «με την συμμετοχήν των παραγωγικών τάξεων» και οικονομολόγων ώστε να εξευρεθεί λύση ανάγκης για τα 700 εκ. δρχ του ελλείμματος στον προϋπολογισμό για την Άμυνα, αν η ΝΑΤΟϊκή βοήθεια τελικά δεν δινόταν [918].

Κατά την τρίτη εβδομάδα του μήνα, σχεδόν συνέπεσε συμβολικά η αποχώρηση δύο σημαινουσών προσωπικοτήτων του ΟΗΕ με άμεση ανάμιξη στο Κυπριακό (και φιλικές προς τους ελληνοκύπριους απόψεις): ο διοικητής της UNFICYP ινδός στρατηγός K. S. Thimayya υπέστη ανακοπή καρδιάς στις 18 Δεκεμβρίου, ευρισκόμενος στο ιδιωτικό του κατάλυμα στο νησί, ενώ 4 μέρες αργότερα ο μεσολαβητής G. Plaza παραιτήθηκε διά επιστολής του προς τον Γεν. Γραμματέα του Οργανισμού, επικαλούμενος την πρόσφατα εκφρασμένη αμετάκλητα θέση της Άγκυρας ότι «αι παρούσαι διευθετήσεις διά διαμεσολάβησιν είναι

[917] C. Göktepe 2003 op cit σσ 181-182.
[918] *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 21η της 21ης Δεκεμβρίου και 23η της 23ης Δεκεμβρίου 1965, σσ 478, 550-578.

απαράδεκτοι εις αυτήν». Αμφότερων οι απώλειες σχολιάστηκαν επισήμως και ανεπισήμως στην Λευκωσία ως απώλειες φίλων. Ο Αρχιεπίσκοπος δήλωσε ότι δεν σκόπευε να συγκατατεθεί σε διορισμό νέου ειδικού μεσολαβητή [919].

Ανασκοπώντας το σύνολο των εξελίξεων σε εμπιστευτικό μήνυμά του προς τον βρετανό ύπατο αρμοστή Hunt, ο αξιωματούχος του υπουργείου Κοινοπολιτειακών υποθέσεων N. Pritchard σημείωνε ότι οι βασικοί εθνικοί σκοποί του ΗΒ στο Κυπριακό (η αποφυγή ελληνοτουρκικού πολέμου και η διατήρηση της ΝΑΤΟϊκής συνοχής, η τήρηση της Κυπριακής Δημοκρατίας εκτός της άμεσης επιρροής ή, πολύ περισσότερο, του ελέγχου της από την ΕΣΣΔ ή «Ουδετερόφιλες Δυνάμεις», η ανεμπόδιστη χρήση των βάσεων παράλληλα με την συνέχιση της αξιοποίησης του τουρκικού εναέριου χώρου -το αφανές και αναπόσπαστο παρακολούθημα των βάσεων καθώς έχει ήδη υπογραμμιστεί-, είχαν όλοι επιτευχθεί. Το κύριο βρετανικό μέλημα όφειλε να είναι η παράταση αυτού του status. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα συνεισέφεραν τα εξής: οι συνεχιζόμενες παραινέσεις για ελληνοτουρκικό διάλογο, για την τήρηση του Συντάγματος και των ιδρυτικών Συνθηκών, η παράταση της παρουσίας της Ειρηνευτικής Δύναμης του ΟΗΕ, παράλληλα όμως η καλλιέργεια εντυπώσεων πως το Λονδίνο ομονοούσε με την Άγκυρα ως προς το ότι ο ΟΗΕ δεν αποτελούσε πηγή παραγωγής λύσης. «Ίσως εντέλει να συνέφερε να συμβουλεύσουμε την τουρκική κυβέρνηση να ξεκινήσει απευθείας διάλογο με τον Μακάριο κι αντικείμενο κάποια μορφή ανεξαρτησίας [της Κύπρου]» κατέληγε ο Pritchard [920]. Μιλώντας σε δημοσιογράφο της μεγάλης κυκλοφορίας τουρκικής εφημερίδας *Milliyet* στις 27 Δεκεμβρίου, ο Αρχιεπίσκοπος αρνήθηκε ότι υπήρχε πρόθεση κήρυξης της ένωσης, σημείωσε όμως αφετέρου ότι «αποκλεισμός της Ενώσεως θα απετέλει περιορισμόν της εννοίας της ανεξαρτησίας και κυριαρχίας της Κύπρου». Απέρριψε επίσης την ομοσπονδιακή προοπτική με το σκεπτικό ότι θα οδηγούσε σε «εδαφικόν διαχωρισμόν» [921]. Την ίδια ημέρα, σε άλλη μεγάλη τουρκική εφημερίδα, την *Hürriyet,* ο τούρκος πρόεδρος C. Gürsel δήλωνε ότι ουδέποτε οι ΗΠΑ είχαν αντιταχθεί στο σενάριο επέμβασης της Τουρκίας στην Κύπρο, απλώς είχαν επισημάνει τους κινδύνους που απέρρεαν από μία τέτοια κίνηση [922]. Ο αμερικανός πρεσβευτής στην Λευκωσία, λιγότερο φλεγματικός από τους βρετανούς συναδέλφους του στις δικές του αναλύσεις και παραδοσιακά φλογερός στον σκιαγράφηση των Μακαριακών πεπραγμένων ή σκοπών, αποτίμησε στις 31/12/1965 ότι εκείνη την στιγμή, η ελληνοκυπριακή πλευρά κι ο Αρχιεπίσκοπος προσωπικά είχαν σε γενικές γραμμές

[919] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 356-359, 368-370.
[920] S. R. Sonyel 1997 op cit σσ 158-160.
[921] "*Άπαντα Μακάριου*" τ. Η΄ op cit σσ 365-367.
[922] W. M. Dobell 1967 op cit σ 283.

ολοκληρώσει την υλοποίηση των «13 σημείων» συνταγματικών τροποποιήσεων που ο ελληνοκύπριος ηγέτης είχε εξαγγείλει δύο χρόνια νωρίτερα –με την κίνηση δηλαδή που θεωρείται πως οριοθέτησε την αποσταθεροποίηση της Κυπριακής Δημοκρατίας στην πρωτόλεια και προβληματική μορφή της [923].

⌂ ∞∞∞∩∞∞∞ ⌂

Μέχρι τον ακρωτηριασμό της το 1974, επόμενοι σταθμοί στην ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας θα αποτελούσαν: α) η πρώτη προσπάθεια των ελληνοκύπριων να αγοράσουν όπλα για την αντιμετώπιση εσωτερικών απειλών κατά του κράτους τους το 1966 (αυτή η διαφορά υπαγορεύει τον τερματισμό της αφήγησης στο παρόν σημείο), β) η επιστροφή της Μεραρχίας στην Ελλάδα έπειτα από τουρκική απαίτηση, καθώς δεν έφερε σε πέρας το «ΝΑΤΟϊκό σκέλος» της αποστολής της (αλλά όχι μόνον γι' αυτόν τον λόγο) ένα έτος αργότερα, γ) η δημιουργία υποκατάστατων της Μεραρχίας, που επιχειρήθηκαν για τον ίδιο σκοπό (εννοώντας τη μυστική διπλωματία ανάμεσα στις δύο «μητέρες - πατρίδες» με τις ευλογίες του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ, τις απόπειρες απομάκρυνσης του Αρχιεπισκόπου από το κοσμικό του αξίωμα και την καλλιέργεια διχαστικού κλίματος μεταξύ των ελληνοκύπριων, με κορωνίδα την επιστροφή του Γρίβα στο νησί και την ίδρυση της «ΕΟΚΑ Β΄»).
Η τυραννοκτόνος απόπειρα του Α. Παναγούλη, η προσπάθεια δολοφονίας του Μακάριου και η κατάληξη του Π. Γιωρκάτζη που μεσολάβησαν της επανάκαμψης του Γρίβα στην Κύπρο συνιστούν τρεις επιπλέον, διασυνδεδεμένες λέγεται πειστικά, ζοφερές ψηφίδες στο διαστελλόμενο κάτοπτρο των σχέσεων Λευκωσίας – Αθήνας πριν το δόλιο 1974.
Το ελλαδικό πραξικόπημα του 1967 αφετέρου, παρά τις ευρέως διαδεδομένες εικοτολογίες, δεν συνδέεται αιτιωδώς με ραδιουργίες της Washigton αποσκοπώντας στην «επίλυση» του Κυπριακού, αλλά με ορισμένες τελείως διαφορετικής φύσης υπερατλαντικές ανάγκες κι ευαισθησίες, σχετικές αμιγώς με τον ελλαδικό γεωγραφικό χώρο, τις οποίες εκμεταλλεύθηκαν στο έπακρο οι συνωμότες, προκειμένου να τις αξιοποιήσουν ως αναγκαία και ικανή συνθήκη εκμαίευσης της αμερικανικής ανοχής κατά το κρίσιμο εναρκτήριο στάδιο του επίορκου εγχειρήματός τους. Η υπόθεση εργασίας που ακριθιγώς αναφέρθηκε, αναλύεται και υποστηρίζεται από το ανάλογο πρωτογενές αδημοσίευτο τεκμηριωτικό υλικό σε εργασία υπό συγγραφή και με την πρόθεση έκδοσης.

[923] Cl. Nicolet 2001 op cit σ 327.

Δέσμες συμπερασμάτων για το Β΄ Μέρος και ορισμένες παρατηρήσεις που αφορούν το σύνολο της διατριβής

i. Εισαγωγικά, τα θεμελιώδη των σκοπών του κάθε αναμεμιγμένου μέρους:

Οι βασικές θέσεις όλων των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων της Ελλάδας σχετικά με την αμυντική ασφάλεια της χώρας χρωματίστηκαν έντονα από συγκεκριμένες προσλήψεις α) της σοβιετικής στρατιωτικής ισχύος, β) των επιδιώξεων όσων βαλκανικών κρατών βρέθηκαν συνδεδεμένα με την ΕΣΣΔ και γ) της απήχησης του εγχώριου κομμουνιστικού κόμματος (το σχόλιο, ειδικά στο πρώτο σκέλος του, αφορά εξίσου και όλες τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις της Τουρκίας). Οι αποκρίσεις της Αθήνας και της Άγκυρας έναντι αυτών των κινδύνων έλαβαν υπόσταση διά της σύναψης διμερών συνθηκών με τις ΗΠΑ, ως τη νέα ηγεμονική δύναμη που εμφανίστηκε πλανητικά και στην ανατολική Μεσόγειο ειδικά, αλλά και με την επιδίωξη ένταξης στη βορειοατλαντική συμμαχία. Οι τάσεις παραμερισμού (μάλλον, παρά επίλυσης) των διμερών διαφορών, ουσιαστικά υπαγορεύθηκε από τη συγκολλητική ανάδυση αυτής της κοινής (κομμουνιστικής-σοβιετικής) απειλής. Θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι η αφετηρία αυτή προέκτεινε την ύπαρξη ανάλογων εκτιμήσεων με περιεχόμενο τον ιταλικό επεκτατισμό προπολεμικά (η στρατιωτική εκμετάλλευση της Δωδεκανήσου από τη Ρώμη τότε, δεν είχε επιτρέψει εφησυχασμούς).

Η «εικοσαετία της ειρηνικής συνύπαρξης» (σε μία αδρομερή περιοδολόγηση: 1930-1950) στα ελληνοτουρκικά διασαλεύθηκε από την ανάδυση του Κυπριακού. Αυτό, συμπαρέσυρε σταδιακά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις σε συνολικότερες διαταραχές και ανακίνηση όλων των μεταξύ τους διαφορών –που μάλλον σε μακρά ύπνωση («νάρκη») βρίσκονταν, παρά «σε κώμα», όπως αναφέρθηκε [924].

[924] Βλ. ενδεικτικά απαρίθμησή τους, λίγες μέρες πριν ξεκινήσει η «Β΄ Φάση του Κυπριακού»: *NARA*, RG 59, General Records of the Department of State, Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs (NEA), Office of the country Director for Greece (NEA/GRK), 1964-1966, Α.Π. 4381/ 6-11-1963, Άκρως Απόρρητο υπόμνημα έκτασης 37 δακτυλογραφημένων σελίδων, από τον τότε επιτετραμμένο της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα προς τη Δ΄ Πολιτική Διεύθυνση του ΥπΕξ με τίτλο «Σημείωμα περί ελληνοτουρκικής φιλίας». Ο συντάκτης του, Κ. Παναγιωτάκος, υπήρξε μετέπειτα πρέσβης στη Λευκωσία και υφυπουργός εξωτερικών του καθεστώτος Παπαδόπουλου, καθ΄όλο σχεδόν το 1972. Σαφώς, ο Κ. Παναγιωτάκος, όπως και η συντριπτική πλειοψηφία των στρατιωτικών και όσων σταδιοδρομικών στελεχών του ΥπΕξ εμφορούντο από φιλοδικτατορικές απόψεις, δεν διακρίνονταν ως «ιέρακες» στα ελληνοτουρκικά (το αντίθετο μάλιστα), διοχετεύοντας τον ζήλο τους αποκλειστικά στις ποικιλώνυμες αντικομμουνιστικές σταυροφορίες. Αυτό, μαζί με την ημερομηνία αποστολής του εκτενούς υπομνήματός του, προσδίδει στο τελευταίο διπλή αξία ιστοριογραφικά.

Η μία αιτιώδης πηγή της επανέναρξης εθνικών εξοπλιστικών προγραμμάτων υπήρξε για τις δύο χώρες η παραπάνω, έλαβε δε κατ' αρχάς τη μορφή ναυτικών κι αεροπορικών εξοπλιστικών ανταγωνισμών. Η άλλη, εντοπίζεται κυρίως στην ελλαδική πλευρά και σχετίζεται με την εκτεταμένη (όσο κι εκτεθειμένη) βόρεια συνοριογραμμή της χερσαίας μεθορίου της. Οι σοβιετοαλβανικές σχέσεις κλονίστηκαν αποφασιστικά στην αρχή της δεκαετίας 1960-1970, ενώ η Γιουγκοσλαβία έδειξε να ενδιαφέρεται περισσότερο για μία επιλεκτική (και προσοδοφόρα) ισορροπία στις σχέσεις της με τη Δύση και -μετά την σταδιακή επαναπροσέγγισή τους- *και* με την ΕΣΣΔ. Εκείνο που προξενούσε όμως σφοδρές ανησυχίες, συχνά διογκωμένες σε εκφρασμένους φόβους, τόσο στην πολιτική όσο και στη στρατιωτική ηγεσία της Ελλάδας ήταν το φάσμα της επανεμφάνισης του βουλγαρικού αναθεωρητισμού, ανεξαρτήτως του αν αυτός υφίστατο όντως ή όχι. Καθώς οι βουλγαρικές ένοπλες δυνάμεις της εποχής παρουσίαζαν έναν ιδιαίτερα ισχυρό κι ανεπιθύμητο ποσοτικά (κυρίως όμως ποιοτικά) αντίπαλο, ενώ επίσης η εισαγωγή της πυρηνικής ισοδυναμίας καθιστούσε αμφίβολες τις μέχρι τότε «αυτεπάγγελτες» ατομικές / πυρηνικές εγγυήσεις των ΗΠΑ προς τα ευρωπαϊκά μέλη του ΝΑΤΟ, η Αθήνα στράφηκε αμήχανα σε αναζήτηση συμπληρωματικών εγγυήσεων (από τη μάλλον αδύναμη να τις παράσχει ουσιαστικά Γαλλία, παρά τις ρητορικές εξάρσεις του De Gaulle), όπως και σε συμπληρωματικούς συμβατικούς εξοπλισμούς –σε αυτήν την περίπτωση (άμυνα έναντι της Βουλγαρίας) για τις χερσαίες και τις αεροπορικές δυνάμεις της εξίσου. Αφού το σενάριο ενός «τοπικού πολέμου» (κατά τη φρασεολογία της εποχής, δηλαδή μίας σύρραξης με συμβατικά μέσα που δεν θα συμπαρέσυρε προστατευτικά για τις μικρές χώρες τους μεγάλους προστάτες-συμμάχους τους) απασχολούσε τις ελλαδικές ηγεσίες έντονα και οι προβληματισμοί τους δεν αμβλύνονταν από την παρουσία των μικρής ισχύος όπλων μαζικής καταστροφής («τακτικών» όπως ονομάζονταν, ατομικών / πυρηνικών όπλων) στα εθνικά τους οπλοστάσια, επειδή *και* αυτά ήταν δεσμευμένα στην αξιοποίησή τους από την πάροχο χώρα (τις ΗΠΑ) [925], οι ιθύνοντες της Αθήνας απηύθυναν επίσης έναν συνδυασμό αιτημάτων

[925] Ενδεικτικά: Χρ. Σαζανίδης 1985 op cit σσ 414-418. Μάλιστα, όταν τον Ιανουάριο του 1960 το Αρχηγείο του ΝΑΤΟ πρότεινε την αντικατάσταση των πυραύλων μικρού βεληνεκούς HONEST JOHN (προβλεπόταν η ύπαρξη δύο μοιρών στο ελληνικό οπλοστάσιο για την άμυνα στην περιοχή του Στρυμώνα) από 8 πυροβολαρχίες 203,2 χλστ με δυνατότητα βολής βλημάτων ατομικής κεφαλής ισχύος 1 κιλοτόνου (ΚΤ), η ηγεσία του στρατού αντέδρασε, καθώς τα ρυμουλκούμενα πυροβόλα ήταν βραχύτερου βεληνεκούς, θεωρητικά μικρότερης ευκινησίας και τα βλήματα ήταν λιγότερης ισχύος απ' ό,τι οι πύραυλοι (που είχαν κεφαλή ισχύος 47 ΚΤ). Τον Μάρτιο, ο ελληνικός στρατός (ΕΣ) επανήλθε, με εισηγήσεις να αποκτήσει μία μοίρα πυραύλων τύπου CRORPORAL/SERGEANT, δύο μοίρες πυραύλων τύπου LACROSSE, να διατηρηθούν οι δύο μοίρες HONEST JOHN (που τότε ενεργοποιούνταν) και να προστεθούν 4 πυροβολαρχίες των 203,2 χλστ. Ο ΕΣ, θιγμένος από την προβλεπόμενη υποβάθμιση πρόσβασής του στα «μικρά» (τακτικά) πυρηνικά όπλα, τα οποία θεωρούσε πολύτιμα για την αντιμετώπιση της βουλγαρικής απειλής, δεσμεύτηκε να παράσχει

προς τα συμμαχικά (ΝΑΤΟϊκά) κράτη για την παροχή πρόσθετης στρατιωτικής βοήθειας κι εγγυήσεων και παράλληλα εκπόνησαν εθνικά προγράμματα πρόσκτησης οπλικών συστημάτων, χρηματοδοτούμενα με ίδιους πόρους. Σε ό,τι αφορούσε τους βουλγαρικής προέλευσης φόβους, αυτοί γεννιούνταν από τις εξελίξεις στις σχέσεις και τις μεταβολές στο ισοζύγιο ισχύος των δύο υπερδυνάμεων -δεν υφίσταντο δηλαδή σοβαρά διμερή ζητήματα ανοικτά που να μπορούν να οδηγήσουν την Αθήνα και τη Σόφια σε πόλεμο [926], απλώς η ελληνική πλευρά προεξοφλούσε την ΝΑΤΟϊκή αδράνεια αν δεχόταν επίθεση μεμονωμένα από την Βουλγαρία, ίσως καθ' υπόδειξη ή με την ανοχή της Μόσχας, ένα άγχος που υποδαυλίστηκε από ανησυχητικές αναφορές δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης με αυτό το

προσωπικό για την πλήρη επάνδρωση των μονάδων που αιτείτο να εξοπλιστούν με τα συγκεκριμένα όπλα. Τελικά δεν απέκτησε τα πρόσθετα μέσα που ζητούσε, όμως το ζήτημα παρέμεινε ανοικτό μέχρι τουλάχιστον τα μέσα του 1964, όταν η αντιπροσωπεία της χώρας πρότεινε να μην διαγραφεί η πρόνοια ενεργοποίησης μίας μοίρας SERGEANT που επρόκειτο να εγκατασταθεί στον περιοχή της Κοζάνης, ενώ το ΝΑΤΟ αντέτεινε ότι η Ελλάδα δεν είχε προχωρήσει σε καμία ενέργεια σχετικά με τις απαιτούμενες προϋποθέσεις και κυρίως στην αγορά υποστηρικτικού εξοπλισμού για την επίμαχη μονάδα): *NARR*, _ AAP.50003/6387/15-1-1960, _ 50027/6387/3-3-1960, _ 50030/6387/21-3-1960, όλα υψηλότατης διαβάθμισης (COSMIC TOP SECRET), _ MCM-85-64/9-7-1964 op cit σ 7, NATO SECRET. Οι κεφαλές των Honest John φυλάσσονταν στην Τανάγρα. Όταν τριμελής αντιπροσωπεία της Μικτής Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας του Κογκρέσου (JCAE), με συμμετοχή ενός Γερουσιαστή και δύο βουλευτών, περιόδευσε ανά την Ευρώπη στα τέλη του 1960, κατέληξε σε σειρά ανησυχητικών συμπερασμάτων για την κατάσταση ετοιμότητας και την ασφάλεια των αμερικανικών ατομικών /πυρηνικών κεφαλών. Σχετικά με την Ελλάδα, στα πορίσματά της η Επιτροπή ανέφερε την σοβαρή πιθανότητα εμφάνισης προβλημάτων στις τηλεπικοινωνίες και στην μεταφορά των κεφαλών, καθώς και δύο σε περιστατικά ψυχολογικής κατάρρευσης των αμερικανών που τις φύλατταν απομονωμένοι σε δυσπρόσιτα σημεία της ορεινής Μακεδονίας, ενόσω αυτές (οι κεφαλές) ήταν ανεπτυγμένες κοντά στους πυραύλους. Εξίσου ενδιαφέρον παρουσιάζει το καταγεγραμμένο άγχος των μελών της Επιτροπής μην τυχόν υπάρξει απόπειρα αρπαγής κεφαλών από πραξικοπηματίες προς εκβιαστική χρήση ως διαπραγματευτικών μέσων πίεσης, «κυρίως στην Τουρκία, πιθανόν όμως και στην Ελλάδα και την Ιταλία». Σημειωνόταν ότι λόγω του πραξικοπήματος στην Τουρκία τον Μάιο του 1960, ο Norstad είχε προληπτικά διατάξει δύο φορές την επείγουσα απομάκρυνση κάθε ατομικού /πυρηνικού όπλου από τουρκικό έδαφος: *Digital National Security Archive*, "Document 01121", 397.5611-GE/12-2960/XR 740.5612/033.1100, December 29, 1960, σσ 9-10.

[926] Αντιθέτως, ειδικά σε οικονομικό επίπεδο, οι διμερείς σχέσεις κινήθηκαν στην κατεύθυνση της σταδιακής επίλυσης των εκκρεμοτήτων, στο πλαίσιο μίας ευρύτερης πρόθεσης εξομάλυνσης *και* σε πολιτικό επίπεδο, που χαρακτήρισε τόσο την Ε.Κ. όσο και τις προκατόχους κυβερνήσεις της Ε.Ρ.Ε., αλλά και το καθεστώς της Σόφιας –με την παράλληλη τήρηση πάντοτε της «δέουσας ψυχροπολεμικής εγρήγορσης» εκατέρωθεν. Οι σχετικές διεργασίες κορυφώθηκαν με την υπογραφή δέσμης διμερών συμφωνιών, που επιτεύχθηκαν κι ανακοινώθηκαν ενόσω μάλιστα η ανώτατη πολιτική ηγεσία της Ελλάδας βρισκόταν στην Washington για τις κρίσιμες διαπραγματεύσεις σχετικά με το Κυπριακό (στις 28/6/1964). Επιπλέον πρωτόκολλα εμπορικών συναλλαγών υπογράφηκαν την επόμενη διετία, με αποτέλεσμα τον διπλασιασμό τους, οι οποίες πάντως συνέχισαν να αντιπροσωπεύουν ιδιαίτερα μικρό ποσοστό επί του συνόλου του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας. Ενδεικτικά: Σ. Βαλντέν, Οι εμπορικές σχέσεις Ελλάδας – Βουλγαρίας, στο Λ. Μαρούδας – Χ. Τσαρδανίδης (επιμέλ.), *Οι Ελληνο-Βουλγαρικές Σχέσεις /Σύγχρονες οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις,* Αθήνα: Παπαζήσης, 1995, σσ 335, 366-267, 378-379, E. Hatzivassiliou, Negotiating with the Enemy: The Normalization of Greek-Bulgarian Relations, 1960-1964, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol 4 no 1, (January 2004), σσ 14-161, Σ. Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι / ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ, ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΚΑΙ ΒΑΛΚΑΝΙΑ (1967-1974),* Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, 2009, σσ 43-44, 448-452, S. Rizas, Domestic and External Factors in Greece's Relations with the Soviet Union: Early Cold War to Détente, *Mediterranean Quarterly*, vol 24 Iss 1,Winter 2013, σσ 68-69.

περιεχόμενο [927] -, ενώ με πεδίο αναφοράς την όξυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, αυτές είναι αμφίβολο αν θα είχαν λάβει τον *μόνιμα* ψυχροπολεμικό χαρακτήρα που σταδιακά έλαβαν, χωρίς την αναγκαία συνθήκη των διακυμάνσεων που δοκίμαζε περιοδικά το Κυπριακό ως εστία αστάθειας. Συγκριτικά, το ανάλογο με το ελληνικό έναντι της Βουλγαρίας τουρκικό άγχος σχετιζόταν με τυχόν επίθεση που θα μπορούσε να υποστεί από την ίδια την ΕΣΣΔ. Είναι εύκολο να γίνει αντιληπτό ότι, αν οι ελληνικοί φόβοι ήταν υπερβολικοί, οι τουρκικοί αντίστοιχοι κινούνταν στην σφαίρα του ακαδημαϊκού κινδύνου. Η μόνη περίπτωση να απειληθεί η Τουρκία από την Σοβιετική Ένωση και να μην ενεργοποιηθούν άμεσα οι ΝΑΤΟϊκές ρήτρες επέμβασης, προϋπέθετε τυχοδιωκτισμούς με τουρκική πρωτοβουλία (είναι γεγονός ότι οι απειλές κατά της Συρίας το 1957 και οι ενέργειες κατά της Κύπρου το 1964 οδήγησαν σε εμφάνιση τέτοιου σεναρίου, αλλά μάλλον ως αμερικανική προειδοποίηση ότι η Συμμαχία δεν θα αναμειγνυόταν στην υπεράσπιση της Τουρκίας, παρά ως υπαρκτός κίνδυνος σοβιετικής επίθεσης). Σε κάθε άλλη περίπτωση, ένας σοβιετοτουρκικός πόλεμος ήταν ακόμη πιο αδιανόητος απ' ό,τι ένας ελληνοβουλγαρικός. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Σόφια, το τοπικό καθεστώς εκδήλωνε την ίδια περίοδο συγκρατημένα μεν, σαφώς δε, δυσφορία προς την σοβιετική ηγεσία για τις υψηλές αμυντικές δαπάνες της χώρας, που «ξεπερνούσαν τις δυνατότητες της Οικονομίας και προξενούσαν βλάβη» στην τελευταία. Η βουλγαρική ηγεσία επιδίωκε να εξασφαλίσει την άδεια του Συμφώνου της Βαρσοβίας (ΣτΒ) για την περικοπή ειδικά των εξοπλιστικών εισαγωγών, οι οποίες απορροφούσαν κρίσιμο ποσοστό των πλεονασμάτων της αγροτικής παραγωγής της χώρας (οι συμψηφισμοί ήταν διαδεδομένοι ενδοσυμμαχικά στο ΣτΒ) [928].

Στην πλήρη κενών, αποσιωπήσεων, και ανακολουθιών αυτοεκθειαστική μαρτυρία του, ένα από τα dramatis personae της περιόδου, ο υπουργός άμυνας των κυβερνήσεων της Ε.Κ. υπό

[927] Σενάριο του επίμαχου είδους αναφερόταν ως πιθανό στους κόλπους της ΔυτικοΕυρωπαϊκής Ένωσης –Western European Union (ΔΕΕ-WEU), ενός ημι-αδρανούς forum ασφάλειας κατά την Ψυχροπολεμική περίοδο παντοδυναμίας του ΝΑΤΟ, που όμως διέθετε υπόσταση και εξέδιδε προβληματισμούς, τους οποίους πληροφορείτο και αξιολογούσε αναλόγως η ελληνική πλευρά, μια και ήταν αποκλειστικά δυτικοευρωπαϊκής (δηλαδή της πλέον προσφιλούς) προέλευσης. Βλ. ενδεικτικά: *ΥΠΕΞ /ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/4/1/1/1, Αναφορά με τίτλο «[Η] Κατάσταση της Ευρωπαϊκής Ασφάλειας» που υπέβαλε η Επιτροπή Αμυντικών Ζητημάτων κι Εξοπλισμών στη Σύνοδο της ΔΕΕ, κατά την 7η τακτική συνέλευσή της. Ταυτότητα τεκμηρίου: "Document 201", 29-4-1961, σσ 11, 22. Τα άγχη συνδαυλίζονταν σε τακτά διαστήματα μέσω των εκτιμήσεων της Στρατιωτικής Επιτροπής του ΝΑΤΟ σχετικά με την «διαρκή βελτίωση των βουλγαρικών και των σοβιετικών στρατιωτικών δυνατοτήτων». Ενδεικτικά: *NARR*, MCM-11-65/7-1-1965, COSMIC TOP SECRET, σσ 2-3. Ο Ε. Χατζηβασιλείου (2006 op cit σ 144) παραπέμπει σε πρόσθετες τέτοιες εκτιμήσεις ΝΑΤΟϊκής προέλευσης, των ετών 1963 και 1965.

[928] Το θέμα τέθηκε στη διάρκεια επίσκεψης πολυμελούς αντιπροσωπείας του Ανώτατου Σοβιέτ του ΚΚΣΕ στη Βουλγαρία, μεταξύ 11 και 26 Μαΐου του 1963: Β. Κόντης (επιμέλ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Θεσ/νίκη: Παρατηρητής 2003, τεκμήριο αρ. 94, σσ 383-384.

τον Γ. Παπανδρέου, ο Π. Γαρουφαλιάς ανέφερε χωρίς περιστροφές, όντας ειλικρινής και ακριβής σε εκείνο το σημείο, ότι τα κύρια ζητήματα που τον απασχολούσαν -και με τα οποία θα συνέχιζε να ασχολείται πρωταρχικά, αν όχι κι αποκλειστικά- όταν ανέλαβε το χαρτοφυλάκιό του ήταν: α) σοβαρά θέματα προσωπικού (η αύξηση των αποδοχών των στελεχών και η μονιμοποίηση του ως τότε έκτακτου πολιτικού προσωπικού), β) η αναθεώρηση των ΝΑΤΟϊκών σχεδιασμών ώστε να επιτευχθεί, ως σκοπός τουλάχιστον, η κάλυψη του συνόλου της ελληνικής επικράτειας (πράγματι, με το δόγμα της «προωθημένης άμυνας» που υιοθετήθηκε τότε από την συμμαχία, έπειτα από ελληνική επιμονή, έπαψε να προβλέπεται η εγκατάλειψη βορειοελλαδικού εδάφους και η αναδίπλωση προς νότο, τουλάχιστον σε επίπεδο σχεδιασμού –επιτράπηκε δηλαδή στην ελληνική πλευρά να τροποποιήσει τις επιτελικές της προεργασίες), γ) η διαχείριση της μείωσης της αμερικανικής βοήθειας, η οποία κάλυπτε το σύνολο των δραστηριοτήτων των ένοπλων δυνάμεων (κύριο και δευτερεύον πολεμικό υλικό, τα περισσότερα εξειδικευμένα πυρομαχικά, ανταλλακτικά και λοιπά είδη τεχνικής υποστήριξης, προγράμματα μετεκπαίδευσης κι εξοικείωσης με το σύγχρονο υλικό όποτε παραλαμβανόταν τέτοιο, κάθε είδους αναλώσιμα -από είδη τροφίμων μακράς διάρκειας μέχρι εξαρτήσεις- γνωστά με την επωνυμία «κοινόχρηστα είδη»). Σταδιακά, γινόταν πλέον αντιληπτό ότι επρόκειτο για φαινόμενο με χαρακτηριστικά κλιμάκωσης και δεν ήταν πρόσκαιρο: στο άμεσο μέλλον, οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις θα καλούνταν να αυτοχρηματοδοτηθούν ή /και να αναζητήσουν νέους χορηγούς, πάντως επί μόνιμης βάσης. Όταν λοιπόν η Ελλάδα και η Τουρκία ξεκίνησαν να προσφεύγουν στην αγορά όπλων με τις ηγεσίες τους να λαμβάνουν κυρίως υπ'όψιν την μεταξύ τους προβληματική σχέση, δεν το έπραξαν σκεπτόμενες αποκλειστικά αυτό κι επικαλούμενες μόνον προσχηματικά τον κίνδυνο του «Αντίπαλου Μπλοκ»: υπήρχε η ανεξάρτητη μεταβλητή της ούτως ή άλλως μείωσης της αμερικανικής βοήθειας *και* σε εξοπλιστικό επίπεδο. Είτε δηλαδή υφίσταντο ελληνοτουρκικές τριβές είτε όχι, η Αθήνα και η Άγκυρα είχαν ενώπιόν τους την ζοφερή αλλά κι αναπόφευκτη προοπτική να πρέπει να αρχίσουν να διαθέτουν χρήμα για αγορές όπλων και λοιπού υλικού, αν σκόπευαν να συνεχίσουν να κατέχουν ένοπλες δυνάμεις στοιχειωδών δυνατοτήτων διεξαγωγής σύγχρονων επιχειρήσεων. Σε καμία από τις δύο χώρες δεν επικρατούσε η βεβαιότητα ότι κατά βάθος οι αναθεωρητισμοί πολεμικής κατάληξης, με οποιαδήποτε αφορμή ή αντίπαλο, μπορούσαν να αποκλειστούν εντελώς ως μελλοντικός κίνδυνος.
Ο Γαρουφαλιάς ανέφερε ότι η προσκόλληση στην αντιμετώπιση του «από Βορράν» κινδύνου δεν ήταν μόνον δική του προτεραιότητα, αλλά και του Γ. Παπανδρέου [929].

[929] Ο ισχυρισμός του Γαρουφαλιά ευσταθούσε. Βλ. ενδεικτικά χαρακτηριστική αποστροφή

Εκείνο που άγχωνε την «παραδοσιακώς σκεπτόμενη» πλειοψηφία των ελλήνων πολιτικών, αλλά και την ηγεσία του στρατού ξηράς (του Κλάδου με την παρασάγγας ισχυρότερη φωνή κι επιρροή στα πολιτικά πράγματα της χώρας) ήταν το ενδεχόμενο εκδήλωσης αναθεωρητισμού από πλευράς Βουλγαρίας, που θα κατέληγε σε «τοπικό πόλεμο» (κατ' αντιδιαστολή με την γενικευμένη σύρραξη μεταξύ των δύο συνασπισμών όπως διευκρινίστηκε παραπάνω). Το εφιαλτικό σενάριο προεξοφλούσε την ελληνική ήττα λόγω ποιοτικής υπεροχής των βουλγαρικών ένοπλων δυνάμεων (ήταν καλά εκπαιδευμένες κι εξοπλισμένες, μηχανοκίνητες σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι οι ελληνικές και οι τουρκικές), την οποία θα υποβοηθούσε η διαμόρφωση της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου, με το ΝΑΤΟ να παρέμενε αμέτοχο, στο πλαίσιο της αποφυγής της κλιμάκωσης η οποία, την εποχή των πυρηνικών όπλων, ήταν το «απαγορευμένο κατώφλι που δεν έπρεπε να διασκελιστεί [η αμερικανική περιγραφική φράση της εποχής]» ειδάλλως η παγκόσμια κοινότητα θα εισερχόταν εκούσα-άκουσα στην φάση της ανεπιστρεπτί αυτοκαταστροφής [930]. Σε αυτό το μεταιχμιακό σημείο, εμφανίστηκε ο «περισπασμός» του Κυπριακού με την παραλίγο ανεξέλεγκτη κλιμάκωσή του και την διάχυσή του ως απειλής σε όλο το μήκος των ελληνοτουρκικών συνόρων και σε όλο το εύρος των διμερών σχέσεων. Προϊόν της κρίσης υπήρξε η έναρξη των ελληνοτουρκικών εξοπλιστικών ανταγωνισμών. Οι δύο πλευρές παρακολουθούσαν η μία τις δραστηριότητες της άλλης και πριν, με άγχος για την τυχόν ανατροπή της ισορροπίας στο Αιγαίο, λόγω του περίπλοκου (και διαφορετικού) νομικού καθεστώτος των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς αν ο ανταγωνισμός θα εκδηλωνόταν ούτως ή άλλως, αλλά με βραδύτερους ρυθμούς και μεταγενέστερα χωρίς το Κυπριακό, αν δηλαδή το τελευταίο υπήρξε το κύριο δομικό αίτιο ή απλώς το έναυσμά του. Πιθανότερη θεωρείται η δεύτερη εκδοχή.

Η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου επιδίωξε την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, έστω υπό όρους, α) για λόγους γοήτρου, πολιτικών κερδών και προσήλωσης σε θέσεις αρχών που είχαν διατυπωθεί με αυστηρότητα προγενέστερα, β) για να απαλλαγεί από μία απειλή στην εξωτερική της πολιτική, που είχε δημιουργηθεί λόγω συνδυασμού παραγόντων: ο Μακάριος δεν ελεγχόταν, η Τουρκία απειλούσε την Ελλάδα, γ) συναφώς, για να εξαλειφθεί η αναστηλωμένη απειλή κατά των νησιών του Αιγαίου, που είχε προκύψει λόγω του

κοινοβουλευτικής αγόρευσης του Γ. Παπανδρέου στα μέσα του 1962 (*Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 76η της 21ης Μαΐου 1962, σ 665).

[930] Π. Γαρουφαλιάς op cit σσ 59-60, 71-73. Τονίζεται και πάλι ότι: Οι εφησυχασμοί που είχαν κυριαρχήσει κατά την πρώιμη ψυχροπολεμική εποχή, περί της προσφυγής στα ατομικά /πυρηνικά όπλα για την άμβλυνση της επιθετικής ορμής των ποιοτικά υπέρτερων στο επίπεδο διεξαγωγής συμβατικού πολέμου αντιπάλων, θεωρούνταν ξεπερασμένοι διότι είχε παρέλθει για την Δύση το μονοπώλιο στην κατοχή των όπλων μαζικής καταστροφής των συγκεκριμένων κατηγοριών, ενώ ο αντίπαλος όδευε ταχύτατα στην κάλυψη της υστέρησής του και στην επίτευξη ισοδυναμίας.

Κυπριακού. Όπως το 1959, υπήρχε -σε μικρότερο βέβαια βαθμό το 1964- η ελπίδα ότι αν το Κυπριακό επιλυόταν, η κατάσταση στα ελληνοτουρκικά ίσως επέστρεφε σε ένα ειδυλλιακό status quo ante.

Κατά κάποιον τρόπο, σε ό,τι αφορούσε τους βασικούς αντιπαρατασσόμενους (ελληνοκύπριους – τούρκους), οι μεν πρώτοι διέθεταν ένα «ενέχυρο» (τους τουρκοκύπριους), οι δε δεύτεροι «ενάμιση», όμως εκείνοι έναντι της Ελλάδας (την απειλή κατάληψης των νησιών του Αιγαίου + την τύχη της κοινότητας των ρωμιών). Απέναντι στην Κύπρο, το μόνο που μπορούσαν να επισείσουν ήταν οι απειλές επέμβασης – εισβολής και οι αεροπορικοί βομβαρδισμοί. Η Αθήνα απέφυγε επιμελώς να εκμεταλλευτεί την παρουσία της μουσουλμανικής μειονότητας (και δη της τουρκογενούς πλειοψηφίας της) στη Δυτ. Θράκη, για σειρά λόγων: α) επικαλείτο την ισοπολιτεία και την καλή μεταχείριση της μειονότητας εκεί ως «αποδεικτικού πιστοποιητικού καλής συμπεριφοράς» για τις κυπριακές της διεκδικήσεις, β) η μουσουλμανική μειονότητα ήταν συστατικό στοιχείο αμυντικών σχεδιασμών στην ευάλωτη γεωγραφικά περιοχή έναντι της βουλγαρικής στρατιωτικής ισχύος, γ) οι κεμαλικές πολιτικές δυνάμεις που είχαν ανακάμψει στη διακυβέρνηση της Τουρκίας την τετραετία 1960-1964, παραδοσιακά δεν θεωρούσαν προτεραιότητά τους την προστασία της μειονότητας, που την αξιολογούσαν ως οθωμανογενή, θρησκόληπτη και οπισθοδρομική, όμως σαφώς δεν θα αδιαφορούσαν για την εργαλειακή αξιοποίησή της κατά τρόπο παρεμφερή με εκείνον που αξιοποίησαν τους τουρκοκύπριους. Ίσως επίσης να ήταν πολιτικά αδιανόητο σε επίπεδο ηθικής αλλά και διαχείρισης των δυνητικών αντιδράσεων της Τουρκίας, η εξέταση της ιδέας μαζικών διώξεων κατά της δυτικοθρακικής μειονότητας. Εν πάση περιπτώσει, η ελλαδική πλευρά υπέκειτο σε τουρκικές εκβιαστικές πιέσεις πολύ περισσότερο απ' ό,τι η ελληνοκυπριακή. Μετά τα Τηλλυριακά, η αντίδικος Τουρκία παραλίγο να ωφελούσε τις ενωσιακές επιδιώξεις της Ελλάδας, υπό την έννοια ότι φάνηκε προς στιγμήν πιθανόν πως θα εξανάγκαζε τους ελληνοκύπριους να υποκύψουν στην διπλή ένωση ώστε να αποφύγουν μελλοντική επανάληψη των διά napalm κολασμών. Οι ελληνοκύπριοι όμως, αφού κλονίστηκαν πρόσκαιρα (αυτό δείχνει η αποδοχή του σχεδίου της ένωσης σε περίπτωση επανάληψης των τουρκικών επιθέσεων), σύντομα ανέκτησαν την ψυχραιμία τους κι επέλεξαν να βασιστούν στον δεύτερο πυλώνα που είχε «συναποφασιστεί» με την Αθήνα εκείνες τις ίδιες ημέρες, στο απόηχο των Τηλληριακών, δηλαδή να στραφούν προς την απόκτηση μέσων αυτοάμυνας από την ΕΣΣΔ, κατ' αυτόν τον τρόπο δείχνοντας την βούληση να κατοχυρώσουν με ένα ακόμη βήμα την αυτοτέλεια της κρατικής τους φυσιογνωμίας. Όπως τόνισε ο Γλ. Κληρίδης σε συνέντευξή του προς τον Β. Ο'Malley το 1985, οι σφοδρές Δυτικές αντιρρήσεις

απέναντι στην αγορά όπλων και δη «Ανατολικής προέλευσης» από τους ελληνοκύπριους, δήλωνε σε πολιτικό επίπεδο, εμμέσως πλην σαφέστατα, μία σοβαρή εκτίμηση: «ότι αν μάς στερούσαν την πρόσβαση σε όπλα θα μάς καθιστούσαν ευεπίφορους σε λύσεις των δικών τους προτιμήσεων» [931]. Αυτό ήταν ορθό, αλλά δεν αποτελούσε το αποκλειστικό κίνητρο της Washington και του Λονδίνου στο συγκεκριμένο ζήτημα.

Στην ελληνοκυπριακή ηγεσία έχει καταμαρτυρηθεί η διαρκής υπονόμευση της «ένωσης μετά εδαφικών αποζημιώσεων», ωστόσο, πλην της (αμφισβητούμενης βιωσιμότητας) περίπτωσης να είχε γίνει αποδεκτός ένας ελληνοτουρκικός συμβιβασμός με βάση κάποιο από τα «σχέδια Acheson», καμία ελλαδική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να αποδεχθεί αψήφιστα το τίμημα που γενικά θεωρείτο εύλογο για την Τουρκία, καθώς αυτό συμπεριελάμβανε: α) στρατιωτική πρόσβαση στην Κύπρο, β) ομοσπονδιακής έκτασης δικαιώματα αυτονόμησης για τους τουρκοκύπριους και γ) εδαφική αποζημίωση με ελλαδική προέλευση (στον Έβρο και στο Αιγαίο ή στην ανατολική Μεσόγειο).

Για τις ΗΠΑ, σε διφυή απώτερο σκοπό της κυπριακής πολιτικής της κατέστη: η απομάκρυνση του Μακάριου από το πηδάλιο του νησιού και η ικανοποίηση της Τουρκίας. Το αν αυτό θα επιτυγχανόταν μέσω του διαμελισμού του νησιού ή της παράτασης (οριστικοποιημένης όμως πια, απαλλαγμένης από εγγυήσεις, δεσμεύσεις και άλλα βάρη) της ανεξαρτησίας ερχόταν σε δεύτερη μοίρα, υπό την αυτονόητη προϋπόθεση ότι στην β΄ περίπτωση δεν θα θιγόταν το καθεστώς των βρετανικών βάσεων (και κατ' επέκταση της δικής τους παρουσίας στην Κύπρο). Ασφαλώς προέκριναν τον διαμοιρασμό της μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, με την βεβαιότητα ότι θα έβρισκαν έπειτα πιο πρόσφορες συνθήκες για την επισημοποιημένη απόκτηση της πρόσβασής τους, ακόμη και για πλήρεις βάσεις, επί του κυπριακού εδάφους. Ο Μακάριος, σε συνέντευξή του αμέσως μετά τα γεγονότα του 1974, έδειξε ότι δεν αγνοούσε ένα βασικό στοιχείο (που ήταν απότοκο των μυστικών αμερικανοβρετανικών συμφωνιών του 1959-1960), όταν τόνισε το εξής: κύριος σκοπός των ΗΠΑ δεν ήταν η απόκτηση βάσεων στο νησί (ήταν, απλώς ικανοποιείτο ήδη), αλλά η αποφυγή της ολίσθησης της Κύπρου σε ουδετερόφιλες κατευθύνσεις που εναρμονίζονταν με τις επιδιώξεις της ΕΣΣΔ [932]. Επισήμως, η ρητορική της Washington εκείνη την εποχή ήταν ότι το ενδιαφέρον των ΗΠΑ για το Κυπριακό εκπορευόταν αποκλειστικά από τις αποσταθεροποιητικές του επιπτώσεις στα ελληνοτουρκικά και στην συνοχή του

[931] B. O'Malley - I. Craig, *The Cyprus Conspiracy /America, Espionage and the Turkish Invasion*, London-N. York: I. B. Tauris, 1999, σ 121.
[932] Στο ντοκυμανταίρ σε παραγωγή και σκηνοθεσία του Μ. Κακογιάννη με τίτλο "*Αττίλας '74: Ο βιασμός της Κύπρου*", παραγωγής 1975.

ΝΑΤΟ (αυτό υποστήριξε τότε, αξιωματούχος του State Dept σε συζήτησή του με τον τουρκοκύπριο ηγέτη R. Denktaş) [933].

Η βρετανική παρουσία, κάπως αθέατη συγκριτικά με το ταραχώδες πρόσφατο παρελθόν της Κύπρου, διατηρήθηκε βάσει των ζητουμένων του Λονδίνου που παρέμειναν σε ισχύ και αναλύθηκαν στο Α΄ Μέρος της διατριβής. Υπενθυμίζεται αδρά το θεμελιώδες ότι όσο υποχωρούσε η αξία των βάσεων από την άποψη της εθνικής στρατηγικής Αποτροπής (ως αφετηρίας της αεροπορικής πυρηνικής κρούσης), άλλο τόσο εδραιωνόταν η σημασία τους στο ισοζύγιο των σχέσεων του ΗΒ με τις ΗΠΑ (αξία που επιτάθηκε λόγω πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής του Αρχιεπισκόπου, ο οποίος αντιλαμβανόταν τις διεθνείς σχέσεις με αυτοπεποίθηση δυσλειτουργική προς τους υπερατλαντικούς ειδικά σκοπούς). Οπωσδήποτε, η εύνοια της ένωσης εκδηλώθηκε υπό τους αυτονόητους όρους, από βρετανικής πλευράς: κανείς άλλος εμπλεκόμενος στο Κυπριακό -από εκείνους στην επικράτεια των οποίων το Λονδίνο διατηρούσε ενεργά συμφέροντα- δεν έπρεπε να πιεστεί ή να δυσαρεστηθεί υπέρμετρα. Η βρετανική εν ολίγοις παρουσία υποχώρησε από το προσκήνιο –ουδόλως μειώθηκε. Η κραταιά κατοχή των δύο βάσεων είναι αδιάψευστος μάρτυρας αυτού. Κρίνεται σκόπιμη μόνον η εν εκτάσει υπόμνηση της πλέον απτής και λιγότερο αφηρημένης διακύβευσης για το ΗΒ στην Κύπρο: Στα μέσα Ιουνίου του 1956 οι επικεφαλής των ένοπλων δυνάμεων του ΗΒ απέκλεισαν την αποχώρηση της χώρας απ' την Κύπρο «για τα επόμενα 10-15 χρόνια τουλάχιστον». Η γνωμοδότηση εκείνη επιβεβαιώθηκε, όπως σημείωναν οι διάδοχοί τους στις 29/11/1966, όταν επιχειρηματολογούσαν υπέρ της αναγόρευσης της Κύπρου σε κεντρικό πυλώνα των μεσανατολικών τους θέσεων. Στα τέλη του 1966 η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία του Λονδίνου ιεραρχούσε τα καθήκοντα των ευρισκόμενων επί του νησιού δυνάμεών της ως εξής: «α) την παροχή φανερών και αξιόπιστων πυρηνικών εγγυήσεων στη συμμαχία του CENTO, έτσι ώστε να διατηρηθεί η βρετανική επιρροή στις χώρες-μέλη του και να παραμείνουν σε ισχύ τα δικαιώματα υπερπτήσεων πάνω από την Τουρκία και το Ιράν (του λεγόμενου 'αεροδιαδρόμου CENTO'), β) τη δυνατότητα συμβατικής αεροπορικής κρούσης με το διπλό σκοπό της υλοποίησης των σχεδίων μας για παροχή βοήθειας προς το Κουβέιτ και την αποτροπή τυχόν αιγυπτιακής επιθετικότητας, γ) την ύπαρξη αφετηριακού σημείου για την 'εναέρια οδό του CENTO', δ) τη λειτουργία και την παροχή υποστήριξης-κάλυψης των εγκαταστάσεων υποκλοπών καθώς και την αμυντική εξασφάλιση από αέρος και εδάφους των βάσεών μας στην Κύπρο». Από την ίδια τη διατύπωση καθίσταται σαφές εκείνο που έχει αναλυθεί εκτενέστερα σε άλλα σημεία του παρόντος κειμένου, ότι δηλαδή πρωτεύουσας στρατηγικής σημασίας για

[933] M. Aslan 2008 op cit σ 59.

τους βρετανούς υπήρξε η διατήρηση της δυνατότητας επέμβασης στο στρατηγικής οικονομικά σημασίας Κουβέιτ [934]. Η επίμαχη ειδικά αποστολή διευκολυνόταν μετά τη σταδιακή ένταξη σε υπηρεσία μεγαλύτερων μεταγωγικών αεροσκαφών, που παρείχαν τη δυνατότητα ταχείας αεροκίνησης και άμεσης ανάπτυξης δυνάμεων επιπέδου υπομονάδας ή μονάδας ή και σχηματισμού, σε ένα κύμα. Ακόμη και η φθίνουσα βρετανική στρατιωτική παρουσία στη Λιβύη, εξακολουθούσε το 1966 να στηρίζεται στα σχέδια ενίσχυσής της από δυνάμεις που έδρευαν στη Δεκέλεια και στη Μάλτα [935]. Σχετικά με την παράμετρο «υποκλοπές», αναλύθηκε στο Α΄ Μέρος της διατριβής ότι αυτές υλοποιούνταν α) μέσω ειδικών αεροσκαφών και χερσαίων εγκαταστάσεων εξίσου, β) το νησί τύχαινε συνεκμετάλλευσης σε αυτό επίπεδο, από πλευράς τόσο του ΗΒ όσο και των ΗΠΑ.

Πραγματικές ελπίδες αποδοχής, από πλευράς ΗΠΑ και ΗΒ, μίας λύσης βιώσιμης κι αποδεκτής για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη αναδύθηκαν κατά το β΄ μισό του 1965, όταν κατέστη εμφανής η κόπωση των δύο Δυτικών δυνάμεων στις προσπάθειές τους να επιβάλουν κάποιας μορφής διχοτόμηση στην Κύπρο. Οφείλει να διευκρινιστεί ότι η «ουδετερόφιλη ανεξαρτησία» (ως εκείνη τη στιγμή ανάθεμα) θα αφορούσε το νησί χωρίς να θίγονται τα μέχρι τότε δικαιώματα βρετανοαμερικανικής στρατιωτικής παρουσίας κι εκμετάλλευσης, δηλαδή η αποδοχή της κυπριακής ανεξαρτησίας αφορούσε στη μείζονα έκταση του νησιού που χαρακτηριζόταν επικράτεια της Κυπριακής Δημοκρατίας [936]. Όμως, όπως είχε συμβεί και ένα έτος νωρίτερα, οι δύο «μητέρες – πατρίδες», δέσμιες της κυβερνητικής και της δημοσιογραφικής ρητορικής στην δημόσια σφαίρα, θεωρούσαν

[934] Η παράμετρος αναλύεται εν εκτάσει στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit.

[935] M. J. Cohen, *STRATEGY AND POLITICS IN THE MIDDLE EAST 1954–1960 / Defending the Northern Tier,* Ablington-N. York: F. Cass, 2005, σ 121, S. W. Straw, *Anglo Libyan relations and the British military facilities, 1964-1970*, unpublished PhD thesis, University of Nottingham, 2010, σσ 52, 80-81, 91, 97. Υπενθυμίζεται αυτό που σημειώθηκε στο Κεφάλαιο 4 του Β΄ Μέρους της διατριβής: Ένα χρόνο πριν, οι βρετανοί το έθεταν και πάλι ευθέως, εξαίροντας τη σημασία της βάσης στο Ακρωτήρι: «Λόγω των προβλημάτων [sic] υπερπτήσεών [μας] στους εναέριους χώρους της Αιγύπτου και του Σουδάν, αυτή τη στιγμή το 90% των αεροσκαφών [μας] που πετούν προς την Άπω Ανατολή χρησιμοποιούν τον 'αεροδιάδρομο CENTO'. Αναζητείται εναλλακτική, αλλά η κατάσταση δεν προβλέπεται να μεταβληθεί στο άμεσο μέλλον. Συμφωνούμε [επομένως] ότι η προσφορά [βρετανικών] πυρηνικών εγγυήσεων [ασφάλειας] προς το CENTO μέσω της Κύπρου, συνιστά εξέχον αιτιολογικό για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων υπερπτήσεων που μάς παρέχουν οι κυβερνήσεις της Τουρκίας και του Ιράν μέσω του 'αεροδιαδρόμου CENTO'» : *TNA (PRO),* DEFE 4-190-49, Secret, COS 49/65, 28-9-1965, σ 28. Όπως πληροφορήθηκε έκπληκτος ο καναδός πρέσβης στην Κύπρο το Μάιο του 1964, οι πτήσεις βρετανικών στρατιωτικών συμφερόντων που αξιοποιούσαν τον «αεροδιάδρομο CENTO» υπερέβαιναν τις 20 την εβδομάδα (C. Göktepe 2003 op cit σ 161, A. James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, Hampshire-N. York: Palgrave, 2002, σσ 53-54).

[936] Από αυτήν την άποψη, αν η Κύπρος άξιζε την κινδυνολογική και δυσφημιστικών προθέσεων (μάλλον τιμητική στην πραγματικότητα) προσαγόρευση «Κούβα της ανατολικής Μεσογείου», αυτή θα αφορούσε στις αμερικανοβρετανικές προθέσεις ώστε το Ακρωτήρι με την Επισκοπή και η Δεκέλεια να αποτελέσουν τις κυπριακές εκδοχές του Guantanamo, ακόμη και στο εφιαλτικότερο (για την Δύση) πολιτικό σενάριο της ολίσθησης του υπόλοιπου νησιού προς σοσιαλιστικές ατραπούς.

απαγορευτικό το πολιτικό κόστος της αποδοχής αυτής της προοπτικής στο εσωτερικό των χωρών τους, ενώ επίσης ίσως ήταν δύσκολο να παρακαμφθούν και οι απαιτήσεις του στρατιωτικού κόσμου ειδικά της Τουρκίας.

Καθ' όλο το υπό εξέταση διάστημα, η «πραγματική ανεξαρτησία της Κύπρου» υπήρξε για τις ΗΠΑ ένα ανεπιθύμητο υποκατάστατο του ολοκληρωτικού ελέγχου του νησιού, που εξεταζόταν μόνον και μόνον εξαιτίας του συνδυασμού δύο παραγόντων: της αδυναμίας της Αθήνας να επιβληθεί στους ελληνοκύπριους και της αυξανόμενης ροπής της Λευκωσίας να απευθύνεται στην Μόσχα για βοήθεια, διπλωματική, συν τω χρόνω δε και στρατιωτική. Για τις ΗΠΑ και το ΗΒ, το ενδεχόμενο να δυσαρεστηθεί η Τουρκία ήταν αδιανόητο. Έπρεπε πάση θυσία να αποσοβηθεί ο κίνδυνος της αίσθησης ότι αυτή απειλείτο με παραγκωνισμό από την Κύπρο (όπως κατά κάποιον τρόπο υποχρεώθηκε να επιλέξει το Λονδίνο, όταν αθέτησε την διχοτόμηση λόγω των υπερατλαντικών πιέσεων κι επικαλούμενο την μεσανατολική συγκυρία του θέρους του 1958), ή να ταπεινωθεί (όπως άκομψα έπραξαν οι ΗΠΑ με την επιστολή Johnson, έξι χρόνια αργότερα). Ούτε η παραλλαγή των διεθνών εγγυήσεων ουδετερότητας του νησιού τελεσφόρησε, αν και η εκδοχή αυτή υπήρξε η πλέον υποσχόμενη για την ειρήνη τοπικά και την ευημερία όλων των κύπριων. Η υιοθέτησή της αποφεύχθηκε καθώς, πρωτίστως στην Washington, πρυτάνευσε η λογική της με κάθε τρόπο συνέχισης της στρατιωτικής εκμετάλλευσης του νησιού με την προνομιούχο γεωγραφική θέση. Όσο οι βρετανοί παρατηρούσαν αυτήν την υπερατλαντική εμμονή, θα συνέχιζαν να συμπράττουν μαζί τους, με το σκεπτικό που εκτέθηκε στο Α΄ Μέρος της διατριβής: α) οι ΗΠΑ ουσιαστικά φιλοξενούνταν στις βάσεις, β) οι βάσεις ήταν βρετανικές, γ) η ανάγκη να αξιοποιείται κάθε μοχλός πίεσης στο διμερές πεδίο σχέσεων (ΗΠΑ-ΗΒ) παρέμενε αδήριτη. Παρόλο που εκεί αναλύθηκε εν εκτάσει, κρίνεται σκόπιμη η παράθεση μίας εύγλωττης και διαυγούς συμπύκνωσης του συγκεκριμένου σημείου, όπως αποτυπώθηκε στο περί Κύπρου εγχειρίδιο που εκδόθηκε προς χρήση από τον αμερικανικό Στρατό, κατά σύμπτωση την ημέρα της επιστολής Johnson (5 Ιουνίου 1964): «Αυτές οι βάσεις κι εγκαταστάσεις προορίζονται να αξιοποιηθούν όχι μόνον για την υπεράσπιση της Κύπρου, αλλά επίσης και για να επιτρέπουν στο ΗΒ να ανταποκρίνεται στις υποχρεώσεις του που απορρέουν από τη συμμετοχή του στο ΝΑΤΟ και στο CENTO. Επομένως, οι βάσεις θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από δυνάμεις της Κοινοπολιτείας και βρετανικές, ενώ δεν υφίσταται ρητή απαγόρευση της χρήσης τους [και] από [άλλες] συμμαχικές δυνάμεις, με αυτονόητη προϋπόθεση την βρετανική συναίνεση προς αυτό» [937].

[937] T. W. Adams 1964 op cit σ 416.

ii. Το πολιτικό πλαίσιο:

Θεωρείται δεδομένο ότι οι ελληνικές πολιτικές δυνάμεις, στο σύνολό τους, σε Κύπρο κι Ελλάδα, «ενωσιολόγησαν» με αδιάπτωτη συνέπεια καθ' όλη την προηγούμενη περίοδο κι εξακολούθησαν να το πράττουν κατά την εξεταζόμενη, πιστεύοντας μάλιστα πως κατ' αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούσαν άριστα τα κομματικά τους συμφέροντα, τις εθνικές τους επιδιώξεις και τις διεθνείς τους υποχρεώσεις, εφόσον, εννοείται, προκρινόταν η εκδοχή της ένωσης που η κάθε μία πολιτική δύναμη προωθούσε [938]. Ασφαλώς, δεν ήταν η πρώτη φορά που τα θέματα εξωτερικής πολιτικής αντιμετωπίζονταν ως ευκαιρία δημιουργίας εντυπώσεων και υπερακοντισμού σε αδιαλλαξία, ενώ η δημόσια ρητορική σπάνια εξέθετε τα βαθύτερα κίνητρα μίας στάσης [939]. Το ίδιο άλλωστε φαινόμενο της ευαισθησίας περί απαράγραπτων εθνικών δικαίων παρατηρήθηκε και στην Τουρκία: είναι χαρακτηριστικό ότι ο M. A. Aybar, ηγέτης του μικρού Εργατικού Κόμματος TİP (του μόνου μαρξιστικού), συγγενής του N. Hikmet και πρώην πανεπιστημιακός (είχε χρηματίσει επίκουρος καθηγητής διεθνούς δικαίου στη Νομική Σχολή του Παν/μίου της Κωνσταντινούπολης πριν εξαναγκαστεί σε παραίτηση εξαιτίας της ιδεολογίας του), εκκίνησε την προεκλογική εκστρατεία του 1965 (που κατέληξε στην επιτυχία της εισόδου το νέου κόμματος στην βουλή), καταγγέλλοντας τις ΗΠΑ επί τριών θεμάτων: της παρουσίας των βάσεών τους στην

[938] Δεν υπήρξε ελληνική πολιτική δύναμη, μείζων ή ελάσσων, που να μην κατέθεσε λύση του Κυπριακού βασισμένη στην ένωση, διαγκωνιζόμενη για την απόκτηση πατριωτικών διαπιστευτηρίων. Ενδεικτική παραπομπή: Ι. Δ. Στεφανίδης, Ο αλυτρωτισμός στη δεκαετία του 1960 – Η περίπτωση της κινητοποίησης για το Κυπριακό ζήτημα, στο Α. Ρήγος, Σ. Ι. Σεφεριάδης, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμέλ.) op cit σσ 285-306, Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit. «Ηνωμένοι διά την [αποδεκτή από όλα τα ενδιαφερόμενα Μέρη] Ένωσιν» διακήρυσσε στο πρωτοχρονιάτικο μήνυμα του 1965 ο Γ. Παπανδρέου, ενώ ένα μήνα νωρίτερα (25/11/1964) ο Η. Ηλιού της ΕΔΑ καυτηρίαζε στην Βουλή ως συκοφαντική επίθεση την μομφή ως ανθενωτικών, που προσαπτόταν εις βάρος όσων αντιστρατεύονταν την διπλή ένωση (εννοώντας μάλλον ότι ο περαιτέρω ακρωτηριασμός της Κύπρου μέσω της παροχής βάσης /βάσεων στους τούρκους θα συνιστούσε αναβάθμιση της ήδη συντελεσμένης «ΝΑΤΟποίησης» του νησιού): «Δεν είναι ανθενωτικός εκείνος ο οποίος ζητεί την γνησίαν, την ανόθευτον, την αδέσμευτον ανεξαρτησίαν, ώστε να μπορέση να ασκήση το δικαίωμα της αυτοδιαθέσεως. Ανθενωτικός είναι εκείνος ο οποίος συνιστά τον συμβιβασμόν και την επιβολήν όρων και βάσεων που φέρουν από την πίσω πόρτα τους Τούρκους, που θα οδηγήσουν στην διχοτόμησιν και την νόθευσιν και τον ευνουχισμόν του Ενωτικού αιτήματος. … Ανθενωτικοί δεν υπάρχουν εις την Κύπρον. Υπάρχουν ίσως εις την Ελλάδα, μερικοί οι οποίοι υπό την καπηλείαν της λέξεως 'Ενωσις' ενεργούν ως εάν ήσαν ανθενωτικοί» (*Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις Ζ', Τετάρτη 25-11-1964 op cit σσ 105, 108, Κ. Χατζηαντωνίου, *Κύπρος 1954-1974, / από το Έπος στην Τραγωδία*, Αθήνα: Ιωλκός, 2007, σσ 150, 154). Τις ασάφειες και τις αντιφάσεις του περιεχομένου του «ενωσιακού ιδεώδους» συνόψισε κατά τον πλέον εύστοχο τρόπο ο Π. Τζερμιάς op cit σ 568.

[939] Για την παρεμφερή στάση όλων των πολιτικών χώρων, του καθενός και πάλι για τους δικούς του λόγους, σε ένα άλλο μείζον θέμα περιφερειακής εξωτερικής πολιτικής, άμεσου μάλιστα ενδιαφέροντος, δηλαδή τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις την ίδια εποχή, βλ. ενδεικτικά: Σ. Βαλντέν, *ΕΛΛΑΔΑ – ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ /ΓΕΝΝΗΣΗ ΚΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΜΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ 1961-62*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1991, ειδικά σσ 118-135.

Τουρκία, της ιμπεριαλιστικής πολιτικής τους και της άρνησης αναγνώρισης των τουρκικών δικαιωμάτων στην Κύπρο. Ο «νεοΚεμαλισμός» που εμφανίστηκε μετά το πραξικόπημα του Μαΐου του 1960 και κυριάρχησε ιδεολογικά για ορισμένο διάστημα, εδραζόταν σε μία αριστερή στροφή της τουρκικής διανόησης, στην αίσθηση απογοήτευσης από την αναιμική Δυτική υποστήριξη προς τις διεκδικήσεις της χώρας, στην αντίληψη ότι οι πραγματικές θέσεις της Τουρκίας ήταν πλησιέστερα προς εκείνες του Τρίτου Κόσμου και στην πεποίθηση ότι η αμερικανική ειδικά στάση ήταν υστερόβουλη, ότι είχε αναπτύξει ύποπτους δεσμούς με το ανατραπέν Δημοκρατικό Κόμμα (DP) του Menderes κι ότι απειλούσε τα περιθώρια ελιγμών της τουρκικής διπλωματίας [940]. Ο ήδη υφέρπων αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα και στην Τουρκία, κορυφώθηκε στην ηγεσία και στην κοινωνία της δεύτερης όταν -με terminus post quem το καλοκαίρι του 1964- συνειδητοποιήθηκε ότι οι επιδιώξεις της δεν είχαν επαρκή υπερατλαντική υποστήριξη, ενώ η πρόσκαιρη έξαρση της αναβίωσής του στην Ελλάδα (απ' το καλοκαίρι του 1964 μέχρι τα μέσα του επόμενου έτους), συνδέθηκε με τις πιέσεις που ασκήθηκαν να γίνει αποδεκτή μία λύση αμερικανικής προέλευσης και αρεσκείας, καθώς και με την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη πως οι ΗΠΑ (μαζί με το ΗΒ) ανέχονταν -αν όχι κι υπέθαλπαν- τις πολεμικές απειλές που εκτόξευε η Τουρκία εις βάρος της Κύπρου και της Ελλάδας. Το Κυπριακό καθαυτό, εμφάνιζε αξιοσημείωτα χαμηλά ποσοστά ως υπαρξιακό ζήτημα σε σφυγμομετρήσεις της ελλαδικής Κοινής Γνώμης στα μέσα του 1965 (η οποία κατ' επέκταση δεν παρουσιαζόταν ενθουσιώδης στην προοπτική ελληνοτουρκικού πολέμου λόγω της Κύπρου και δεν απέρριπτε διαρρήδην τις σκέψεις της επίλυσης του Κυπριακού που θα βασίζονταν στην ανεξαρτησία αντί της ένωσης, παρόλο που παράλληλα εμφορείτο από αισιοδοξία νίκης σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύρραξης). Αφετέρου, σε σφυγμομέτρηση της τουρκικής Κοινής Γνώμης που διενεργήθηκε το ίδιο έτος, κυριαρχούσαν δύο τάσεις: ο σκεπτικισμός έναντι του διεθνούς περιβάλλοντος συλλήβδην (η απάντηση «κανέναν» στην ερώτηση «ποιον θεωρείτε καλύτερο φίλο της χώρας» προπορευόταν με ποσοστό 25%, ακολουθούμενη πάντως από την δημοτικότητα της Δυτ. Γερμανίας του Πακιστάν και των ΗΠΑ με ποσοστά αντίστοιχα 24%, 23% και 18%), καθώς και η πρόσληψη της Ελλάδας ως της μείζονος εχθρικής οντότητας στο εξωτερικό (με το μακράν υψηλότερο ποσοστό, της τάξης του 42%). Ακόμη και η οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ αντιμετωπιζόταν το 1965 από μερίδα της τουρκικής πολιτικής σκηνής και συγκεκριμένα από την Αριστερά και τους Κεμαλικούς ως αποικιοκρατικών προθέσεων

[940] G. S. Harris 1972 op cit σ 136, I. Giritli, Turkey since the 1965 Elections, *Middle East Journal*, vol 23 no 3, (Summer, 1969), σσ 356-357, F. Ahmad 1977 op cit σ 413, S. Laçiner 2010 op cit σσ 180-187.

διείσδυση και εκβιαστικά διασυνδεδεμένη με απώτερες διεθνείς επιδιώξεις της Washington [941].

Στο διάγγελμα της Ένωσης Κέντρου προς τις ένοπλες δυνάμεις (18/3/1962), το Κυπριακό εντασσόταν στην κομματική ρητορική εναντίον της Ε.Ρ.Ε. που «...παρέλαβε Κύπρον Ελληνικήν και την κατέστησεν, με την πολιτικήν της, Ελληνοτουρκικήν» [942].

Πολιτικά, η Ε.Κ. υπήρξε ένα πρόχειρο συμπίλημα, μία συστέγαση προσωπικών φιλοδοξιών που εμφάνισε ρωγμές σχεδόν από την επομένη του εκλογικού της θριάμβου. Οι πληροφορίες βρετανών και αμερικανών συνέκλιναν ήδη στις 10 Φεβρουαρίου 1964: ομάδα ανώτατων αξιωματικών τις ημέρες εκείνες (διάστημα εκτύλιξης κρίσιμων εξελίξεων στο Κυπριακό υπενθυμίζεται, με έντονη στρατιωτική διάσταση και ανάλογη κινητοποίηση), βρισκόταν σε ετοιμότητα ενεργοποίησης πραξικοπηματικών μηχανισμών. Κύρια πηγή ανησυχίας των επίδοξων κινηματιών φαίνεται πως ήταν η διαφαινόμενη ευρεία επικράτηση της Ένωσης Κέντρου στις εκλογές των επόμενων ημερών και ο φόβος μαζικών αποστρατειών αλλά και ανακατατάξεων στο χώρο των ένοπλων δυνάμεων –και αυτό παρά το γεγονός ότι το σώμα των αξιωματικών ήταν σχεδόν «εκκαθαρισμένο» από κάθε μη δεξιά «απόκλιση» (αν και όχι μονολιθικά προσανατολισμένο σε σειρά θεμελιωδών ζητημάτων, από το πολιτειακό μέχρι την εξωτερική πολιτική της χώρας) [943]. Σημειώθηκε ήδη ότι η εγρήγορση εκείνη διατηρήθηκε ακέραια καθ' όλο το επόμενο διάστημα, όπως φρόντιζαν να πληροφορούν οι ίδιοι οι υπό ενεργοποίηση πραξικοπηματίες τους αμερικανούς, ζητώντας την υπερατλαντική έγκριση κι ενίσχυση (με χαρακτηριστική την επανάληψη της κρούσης τον Οκτώβριο του 1964). Μέχρι το 1967 η κατάσταση επιδεινώθηκε˙ αυτό προκύπτει από την επιδίωξη -σε μία κίνηση μεγάλης σημασίας ως προς την αυτοϋπονόμευση του πολιτικού συστήματος- να θεσμοθετηθεί η αποψίλωση του έλεγχου των ένοπλων δυνάμεων από την κυβέρνηση και να μεταφερθούν κρίσιμες ελεγκτικές διαδικασίες στις ίδιες: ο Στ. Κωστόπουλος, ως αρμόδιος υπουργός πια τότε, εισήγαγε προς ψήφιση το σχετικό νομοσχέδιο στις 20-1-1966 [944]. Κατ' αυτόν τον τρόπο κρίνονταν προφανώς ικανές να

[941] Ενδεικτικά: Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του Έθνους*, Θεσ/νίκη: Επίκεντρο 2010, σσ 377-386, 431, 436, Π. Τερλεξής op cit σσ 422-425, T. Balci 2012 op cit σσ 42-44, S. Laçiner 2010 ibid σ 221, K. Ulusoy, The Cyprus Conflict: Turkey's Strategic Dilemma, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol 18 no 4, 2016, σσ 394-396, G. S. Harris 1972 ibid σσ 178-179.

[942] Δ. Παπαδιαμάντης, *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967),* Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2014, σ 176.

[943] Σ. Ριζάς 2008 op cit σσ 237-238, 250.

[944] Λ. Καλλιβρετάκης, Η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία (1966-1967), στο συλλογικό (επιμ. σειράς Ηλ. Νικολακόπουλος & Β. Παναγιωτόπουλος / επιμ. τόμου Β. Καραμανωλάκης) op cit σ 63.

«αυτοεποπτεύονται», ή, για την ακρίβεια, κρίθηκε σκόπιμο να προικοδοτηθούν εμμέσως με περαιτέρω ενίσχυση των νομότυπων επεμβασιακών τους δυνατοτήτων.

Ο ηλικιωμένος Γ. Παπανδρέου, μήτε φάνηκε επαρκώς αποφασισμένος να συναινέσει στις υπερατλαντικές επιθυμίες επί του Κυπριακού, μήτε να στηριχθεί στη μόνη πολιτική δύναμη που αναδυόταν στο εσωτερικό του πανσπερμικού σχηματισμού του οποίου ηγείτο: σε ένα λαϊκό ρεύμα με πυρήνα τη νεολαία, που κινητοποιήθηκε υπέρ του και δίπλα στην ΕΔΑ (αλλά όχι μαζί της). Η συνύπαρξη των οπαδών της δημοκρατίας στην ογκώδη συγκέντρωση για την επέτειο των δύο ετών από εκλογικό θρίαμβο του Φεβρουαρίου του 1964, δικαίωσε μεν όλους τους θιασώτες της εκτροπής, όμως συνειδητά δεν έτυχε εκμετάλλευσης από πλευράς του Γ. Παπανδρέου [945]. Στερημένος από διεθνείς συμμάχους, σταδιακά αποξενωμένος από σημαντική μερίδα του ιδιαίτερα επιδραστικού κεντρώου Τύπου της εποχής, με μία σκιώδη συντηρητική αντιπολίτευση εντός του κόμματός του ισχυρή και σε διαρκή εγρήγορση αμφισβήτησης αρκετών επιλογών του, ειδικά με τους Γαρουφαλιά και Κωστόπουλο εμφανώς απείθαρχους σε κάθε είδους ηγετική πολιτική γραμμή σχετικά με τα χαρτοφυλάκιά τους και με το πολιτικό άστρο του ακηδεμόνευτου σε θέματα εξωτερικής πολιτικής γιού του να ανατέλλει εκφοβιστικά για τους ποικίλους δελφίνους εντός της Ένωσης Κέντρου, ο αρχηγός της Ε.Κ. παρέπαιε και μετά τις θερινές εξελίξεις του 1964 πιθανόν θεωρούσε κατά βάθος τον εαυτόν του ως πρωθυπουργό υπό προθεσμία. Ήλπιζε ίσως να αποφύγει την ανατροπή του ή να την καθυστερήσει έστω, εντούτοις δεν τόλμησε ούτε κατά διάνοια να προχωρήσει σε δυναμικές ενέργειες προστασίας της απομειούμενης ισχύος του (δηλαδή να απευθυνθεί σε εξωΝΑΤΟϊκές πλευρές διεθνώς και στις ανοργάνωτες αλλά συμπορευόμενες πολιτικές δυνάμεις στο εσωτερικό της χώρας για υποστήριξη [946]), ενώ παράλληλα ολοένα και περισσότεροι αμερικανοί αξιωματούχοι ανησυχούσαν για την τριτοκοσμική τροπή που θα μπορούσε να λάβει η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, υφιστάμενη την πίεση μίας μαζικής συσπείρωσης ψηφοφόρων της Ε.Κ. και τη Ε.Δ.Α. και υπό την ηγεσία προσώπων που αναδεικνύονταν μέσω αυτής της διαδικασίας –πρωτίστως

[945] Λ. Καλλιβρετάκης ibid σσ 64-65.

[946] Σχετικά με την πολιτικοοικονομική διάσταση (την κρίση εκπροσώπησης που διερχόταν το ελληνικό πολιτικό σύστημα της περιόδου, την αντιμετώπιση των αναδυόμενων συναινέσεων και διαταξικών συμμαχιών ως απειλών για τις καθεστηκυίες δυνάμεις, τις εγγενείς αντιφάσεις της Ε.Κ. ως εναλλακτικής πρότασης ενός αστικού εκσυγχρονισμού που αν και περιορισμένου ορίζοντα η εφαρμογή του δεν φάνηκε αποδεκτή, για την κρίση εξωτερικού δανεισμού που προξένησε η προσπάθεια διεύρυνσης της εσωτερικής αγοράς χωρίς να έχει συνοδευθεί από σοβαρές επενδυτικές πρωτοβουλίες του εγχώριου ιδιωτικού τομέα κλπ), βλ. την εμπεριστατωμένη ανάλυση του Δ. Χαραλάμπη, *Στρατός και Πολιτική εξουσία*, Αθήνα: Εξάντας, 1985, κυρίως σσ 47-103, 148-155, 170-174, 181-220.

δε του Ανδρέα Παπανδρέου [947]. Για τις ΗΠΑ, ένας Μακάριος ήταν υπεραρκετός για την παραγωγή διαρκούς άγχους, μία νεώτερη εκδοχή του στην Ελλάδα θεωρείτο άκρως εχθρική προοπτική και κατ' επέκταση εντελώς ανεπιθύμητη. Από την Ινδονησία ως την Αίγυπτο άλλωστε, η περίοδος έβριθε κοινωνιών και ηγεσιών σε πολιτικό αναβρασμό κι εχθρότητα έναντι της υπερατλαντικής ηγεμονίας, χωρίς να απουσιάζουν ανάλογα φαινόμενα αμφισβήτησης του ψυχροπολεμικού διπολισμού και στην άλλη πλευρά του φάσματος, καθώς θα αποδεικνυόταν σύντομα με τις εξελίξεις στην Τσεχοσλοβακία λχ, ή με την ανάδειξη του ευρωκομμουνισμού στην Ιταλία. Το Τριτοκοσμικό Μπλοκ των Αδεσμεύτων υπήρξε καθ' όλο εκείνο το διάστημα ένα δύσχρηστο δέλεαρ για τις δύο Υπερδυνάμεις, ασχέτως αν στην στάση των περισσότερων μελών του βάραινε πρωτίστως η πρόσφατη αποικιοκρατία.

Η Ελλάδα υπήρξε κατά την εξεταζόμενη περίοδο πολλαπλά όμηρος: στρατιωτικά, πολιτικά και διπλωματικά των ΗΠΑ, πολιτικά της Λευκωσίας και στρατιωτικά της Τουρκίας. Ήταν σχεδόν από κάθε κρίσιμη άποψη ο «αδύναμος κρίκος», ο πολλαπλώς εκβιαζόμενος εταίρος του παρατεταμένου παιγνίου μηδενικού αθροίσματος που εκτυλισσόταν μεταξύ Λευκωσίας, Άγκυρας, Washington, Μόσχας, Αθήνας και Καΐρου. Ο Γ. Παπανδρέου ανέφερε στον αμερικανό επιτετραμμένο Anschuetz στις 30 Σεπτεμβρίου του 1965, όταν πλέον στην Αθήνα είχε κατορθωθεί να συγκροτηθεί κυβέρνηση χωρίς αυτόν, ότι ο κίνδυνος ελληνοτουρκικού πολέμου σκίαζε απειλητικά την τελευταία διετία της δικής του

[947] Σε σφυγμομέτρηση που είχε διεξαχθεί τις παραμονές των εαρινών εκλογών του 1967 στις δύο εκλογικές περιφέρειες της Αθήνας και τις δύο του Πειραιά, πιστοποιείτο η ακτινοβολία του Α. Παπανδρέου ως μελλοντικού πρωθυπουργού (με ποσοστό 16%), η οποία ήδη υπερτερούσε εκείνης του πατέρα του (13%) και προσέγγιζε την αντίστοιχη του Κ. Καραμανλή (21%). Επίσης ο Α. Παπανδρέου προπορευόταν εντυπωσιακά σε γενική δημοτικότητα, αποσπώντας το 30% έναντι του δεύτερου Κ. Καραμανλή (12%). Τα πορίσματα της έρευνας δημοσιεύθηκαν 10 χρόνια αργότερα: ανυπόγραφο άρθρο, Κ. Καραμανλής και Α. Παπανδρέου /Ήταν από το '67 «μελλοντικοί πρωθυπουργοί της Ελλάδας», *αντί*, Περίοδος Β΄, τ. 87, Σάββατο 3 Δεκέμβρη 1977, σσ 6-11. Ο Κ. Παπαϊωάννου που το ανέδειξε, προσέθεσε ότι το κείμενο του *αντί* είχε επιμεληθεί ο Η. Νικολακόπουλος: *15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1965: «Επιχείρηση ΑποσταΣΙΑ»*, Αθήνα: «ΤΟ ΠΟΝΤΙΚΙ», 1995, σ 229. Μεταγενέστερα, ο Νικολακόπουλος (2001 op cit σ 365) ανέφερε την πρεσβεία των ΗΠΑ ως πιθανό παραγγελιοδότη της δημοσκόπησης. Σχετικά με την αμερικανική αλλεργία προς κάθε σενάριο πολιτικής σύμπραξης της κατά τόπους Αριστεράς με αριστερές πτέρυγες σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, βλ. ενδεικτικά την αντίδραση των ΗΠΑ στην γειτονική Ιταλία έπειτα από την εκλογική επιτυχία του κομμουνιστικού PCI, αλλά και τον φόβο μετεκλογικής συνεργασίας του με το σοσιαλιστικό PSI λόγω των αποτελεσμάτων των εκλογών του Απριλίου του 1963, όπως και την σχετική «δήλωση προθέσεων» που έλαβε χώρα τον Ιούνιο του 1964, στο: D. Ganser, *NATO's secret armies / Operation Gladio and terrorism in Western Europe*, London: F. Cass, 2005, σσ 70-71, 221. Στην ογκώδη (έκτασης 370 σελίδων) Τελική Αναφορά της, η ιταλική Γερουσία αποφάνθηκε το 1995 ότι «αναμφίβολα, κατά το β΄μισό της δεκαετίας 1960-1970, στοιχεία της CIA αποδύθηκαν σε μία μαζική επιχείρηση αποσόβησης της επέκτασης της επιρροής της Αριστεράς, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο» (ibid σ 81).

πρωθυπουργικής θητείας [948]. Αφετέρου, σε συνέντευξή του προς τον προς τον E. Rouleau του *Monde* ενάμιση μήνα νωρίτερα, απέφυγε επιμελώς να επιρρίψει ευθύνες στις ΗΠΑ ή να επιβεβαιώσει (ούτε καν ως προσωπική εκτίμηση) την έντονα φημολογούμενη παρασκηνιακή ανάμιξή τους στην τύχη της κυβέρνησής του [949], ενώ ο Ανδρέας Παπανδρέου ήταν πεπεισμένος για το αντίθετο και μάλιστα εξαιτίας της στάσης του πατέρα του και πρώην πρωθυπουργού στο Κυπριακό (σε άρθρο του στο *Βήμα*, το ίδιο ακριβώς διάστημα - 23/8 [950]). Η δήλωση του πρεσβύτερου Παπανδρέου θα μπορούσε να ερμηνευθεί είτε ως υπενθύμιση της προσωπικής του φιλοδυτικής νομιμοφροσύνης, είτε ως προσπάθεια προστασίας του Ανδρέα –πάντως, όπως σημειώθηκε στο Κεφάλαιο 2 του Β΄ Μέρους, ο βιολογικός του γιος ήταν μάλλον «πολιτικός απόγονος» του Μακαρίου (ημερολογιακά, Ανδρέας και Μακάριος ήταν συνομήλικοι) παρά του ίδιου, ενώ τις ύστερες απόψεις του Γ. Παπανδρέου έδειχναν να απηχούν περισσότερο δύο άλλοι άνθρωποι, ο Κ. Μητσοτάκης, εκφραστής «υγιούς οικονομικού φιλελευθερισμού με ανθρώπινο πρόσωπο» (λαϊκιστικά χαρακτηριστικά, την εποχή εκείνη τουλάχιστον) και ο Ι. Ζίγδης, ένας παραγνωρισμένος πολιτικός άνδρας μεγάλων οργανωτικών δυνατοτήτων, με αξιοσημείωτα συγκροτημένο γνωσιολογικό υπόβαθρο και φορέας συγκεκριμένων αντιλήψεων περί ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής της χώρας (εδραιωμένων αντιλήψεων που, για την ακρίβεια, μάλλον ήταν πολύ πιο προχωρημένες απ' ό,τι του ίδιου του Γ. Παπανδρέου [951]).

Οι τουρκικές απειλές προς την Ελλάδα είχαν έμμεση πλην μακροχρόνια επίδραση. Συγκεκριμένα, υπέβαλαν σε ομάδες διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων στην Αθήνα την ιδέα ότι αν εξέλειπαν ο Μακάριος «και κάθε παραφυάδα αυτού» (κάθε εκφραστής αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής, με λαϊκό έρεισμα), τα ελληνοτουρκικά προβλήματα σχεδόν θα εξαφανίζονταν˙ δεν θα επιλύονταν βέβαια ως διά μαγείας, αλλά θα μειώνονταν σημαντικά μέσω της «διπλής ένωσης» της Κύπρου (κάποιας διχοτομικής εκδοχής, από εκείνες που ακόμη και οι ευεπίφορες στις διεθνείς πιέσεις κυβερνήσεις της οκταετίας της

[948] Α. Παπαχελάς op cit σ 219.
[949] J. Meynaud τ. Α΄op cit σ 554.
[950] Ι. Στεφανίδης 2010 op cit σσ 392-393. Στο ίδιο άρθρο, που δημοσιεύθηκε σε δύο συνέχειες και ισάριθμα, διαδοχικά φύλλα (23-24/8), ο Ανδρέας έκανε ευρύτερα λόγο και για έναν «προοδευτικό εθνικισμό», τον οποίο αντέτασσε στην «αντιδραστική πατριδοκαπηλεία»: Μ. Ζορμπά, ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ /ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ, στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμέλ.) op cit τ. 2ος, σσ 258-259.
[951] Όπως εύστοχα αποτιμά ο Ι. Στεφανίδης «…η κυβέρνηση Παπανδρέου καλλιέργησε την εντύπωση ότι αψηφά τις αμερικανικές πιέσεις την στιγμή που διαπραγματευόταν μία λύση στο Κυπριακό, η οποία θα αποκαθιστούσε τη συνοχή της ατλαντικής συμμαχίας στην Ανατολική Μεσόγειο» (ibid σ 415). Ο Στεφανίδης έχει δίκιο: όπως αποδείχθηκε μέχρι την πτώση του, ο Γ. Παπανδρέου ουδέποτε εγκατέλειψε τις ιδέες περί ένωσης έναντι «εύλογου τιμήματος» προς την Τουρκία (αποκλειστικά εδαφικού, προέλευσης ελλαδικής ή /και κυπριακής), απλώς αδυνατούσε να το επιβάλει στον Μακάριο και να πείσει τους τούρκους να αρκεστούν σε αυτό.

Ε.Ρ.Ε. πάσχισαν να αποφύγουν λόγω της ανεξέλεγκτης κατακραυγής που θα επέσυρε στο εσωτερικό της Ελλάδας), η οποία «διπλή ένωση» θα συμπαρέσυρε το σύνολο των ελληνοτουρκικών σχέσεων σε μία (ευχετικά αναπόδραστη) βελτίωση. Εάν η ανεδαφική αυτή τελεολογία προϋπέθετε τον παραγκωνισμό της αντίθεσης της ελληνικής (συνολικά) κοινής γνώμης μέχρι το 1959, μετά το 1964 υπήρχε ένας ακόμη, πρόσθετος και πολυμήχανος αντιρρησίας: οι ελληνοκύπριοι είχαν αποκτήσει κρατική υπόσταση και έδειχναν κατά συντριπτική πλειοψηφία ότι σκόπευαν να την περιφρουρήσουν προς πάσα κατεύθυνση. Η προτίμηση αυτή συνέπιπτε με την βέλτιστη οδό προστασίας των στρατηγικών συμφερόντων της ΕΣΣΔ και των ουδετερόφιλων αραβικών κρατών στο εγγύς γεωπολιτικό περιβάλλον της Κύπρου –εξ ου και έτυχε της ανάλογης υποστήριξης από την Μόσχα και το Κάιρο.

Τα διλήμματα, οι μετεωρισμοί, τα αδιέξοδα των ελλαδικών επιδιώξεων και οι απόπειρες υπέρβασής τους που εντοπίστηκαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο, καταγράφονται εναργώς σε δύο υπομνήματα τα οποία συνέγραψαν «πεφωτισμένοι αιρετικοί» της δεσπόζουσας επισήμως προσέγγισης του Κυπριακού ως ζητήματος αλυτρωτισμού / εδαφικής ολοκλήρωσης: η αναδυόμενη «αριστερής απόκλισης» μειοψηφούσα ανάλυση Α. Κλώνη, που συντάχθηκε τον Αύγουστο του 1964 κι έχει υποστηριχθεί ότι επηρέασε τον Α. Παπανδρέου [952], προέκρινε ως πλέον συμφέρουσα την, βάσει διεθνούς συμφωνίας, αποστρατιωτικοποίηση της Κύπρου, ώστε να μην αποτελεί εφαλτήριο απειλών για κανέναν, είτε στο πλαίσιο του Ψυχροπολεμικού διπολισμού, είτε της Μεσανατολικής διαμάχης (όχι μόνον της αραβοϊσραηλινής, αλλά και των ενδοαραβικών ερίδων). Η εφαρμογή της προϋπέθετε α) συναπόφαση με την Κύπρο και παραίτηση της Αθήνας από τις ως τότε προσπάθειές της να προταχθεί ως «εθνικό κέντρο», β) αναγνώριση των αναγκών εξωτερικής ασφάλειας της ΕΣΣΔ και των αδέσμευτων κρατών της περιοχής, προκειμένου να είναι εξασφαλισμένη η πλήρης διπλωματική υποστήριξή τους. Η κατάληξη θα ήταν η πραγματική ανεξαρτησία της Κύπρου, ενώ ταυτόχρονα κατ' αυτόν τον τρόπο θα επιτυγχανόταν η χαλιναγώγηση της τουρκικής επιθετικότητας, η οποία πλέον διαχεόταν ως αναθεωρητισμός στο σύνολο των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Το πιο αδύναμο σημείο της παραπάνω ανάλυσης ήταν η άποψη ότι αυτή η γραμμή θα μπορούσε να εγκριθεί στο πλαίσιο ενδοδυτικών διαπραγματεύσεων. Απλούστερα: απαιτούσε παραίτηση του ΗΒ και των ΗΠΑ από τα μέχρι τότε στέρεα κατοχυρωμένα δικαιώματά τους να χρησιμοποιούν στρατιωτικά το νησί.

[952] «Επιστολή Άγγελου Κλώνη», 19/8/1964, εντοπισμένη στα Clones Archives της Washington. Την σύνοψή του δημοσίευσε ο Σ. Δραΐνας (2013 op cit σσ 180-182).

Η δεύτερη ανάλυση καταγράφεται στην προσωπική επιστολή που απηύθυνε προς τον Γ. Παπανδρέου ο πρώην αρχηγός της κυπριακής Εθνικής Φρουράς στρατηγός Γ. Καραγιάννης, στα τέλη Ιανουαρίου του 1965: σε αυτήν, ο στρατηγός εντόπιζε ως διφυές πρόβλημα («δυσμενείς παράγοντες») την έλλειψη συντονισμού «και στενής συνεργασίας» μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας και την «αυθαίρετη και ανεδαφική πολιτικοστρατιωτική δραστηριότητα» του Γρίβα. Ο Καραγιάννης εισηγήθηκε την «άμεση ένωση» και την ταυτόχρονη παραχώρηση «ευρυτάτης βάσεως» στο ΝΑΤΟ με συμπερίληψη σε αυτήν και των δύο βρετανικών και συμμετοχή των ΗΠΑ, του ΗΒ, της Ελλάδας και της Τουρκίας. «Η λύσις αύτη, εφ' όσον δεν γίνει δεκτή παρά του Μακαριωτάτου, να επιβληθή δυναμικώς διά της εν Κύπρω στρατιωτικής ηγεσίας επιλεγομένης επιμελώς» (ο Καραγιάννης είχε προτείνει να προηγηθεί η αποστολή από την Ελλάδα ενός πολιτικού προσώπου κι ενός στρατιωτικού για να πλαισιώσουν το κυβερνητικό επιτελείο του Μακάριου, δηλαδή να τον επιτηρούν, να τον επηρεάζουν κι αν ήταν δυνατόν να τον ελέγχουν ˙ ως εξίσου σημαντική προϋπόθεση έθετε την αντικατάσταση του Γρίβα και την απομάκρυνσή του απ' την Κύπρο). Εάν η πρώτη λύση που πρότεινε «δι' οιονδήποτε λόγον δεν ήθελε καταστή εφικτή», τότε να τηρείτο «σταθερά και αδέσμευτος η γραμμή διακυβερνήσεως της Κύπρου υπό της παρούσης Κυβερνήσεως», μετά από εκλογές [953].

Ο Θ. Κουλουμπής κατέθεσε ένα ερμηνευτικό σχήμα για την διαδικασία λήψης αποφάσεων των αρμόδιων πολιτικών φορέων της Αθήνας (: του πρωθυπουργού, των υπουργών εξωτερικών εθνικής άμυνας και συντονισμού) της εποχής, οι οποίοι τελούσαν υπό την επιρροή του εξής πλέγματος δρώντων: του θρόνου, των ΗΠΑ (μέσω της πρεσβείας και άλλων «αφανών» υποκειμένων παραγωγής πολιτικής -προφανώς υπαινισσόταν τις ένοπλες δυνάμεις, τις υπηρεσίες πληροφοριών και οργανωμένα, μείζονα οικονομικά συμφέροντα), της ελληνικής διπλωματικής υπηρεσίας (στο βαθμό που αυτή παρείχε πληροφορίες νομικού και διαδικαστικού περιεχομένου αναφορικά με τις διαθέσιμες επιλογές και τα όρια

[953] Ο Καραγιάννης κατέληγε ότι «Εάν το Κυπριακόν αφεθή να ρυμουλκήται από την ανεδαφικήν Κυπριακήν πολιτικήν και τας φαντασιώσεις του στρατηγού Γρίβα, φοβούμαι ότι θα αχθή εις περιοχάς, εις τας οποίας η παρουσία της Ελληνικής Πατρίδος θα είναι ασθενής και αδύναμος»: «Υπόμνημα (29.1.1965) του τέως αρχηγού της Εθνοφρουράς Στρατηγού Γ. Καραγιάννη προς τον Γ. Παπανδρέου» στο Σ. Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού* τ. Γ' op cit σσ 53-55. Είναι προφανές ότι οι παλιοί συμμαχητές της Εμφυλιοπολεμικής περιόδου στην Ελλάδα (ευχαριστώ τον Π. Παπαστράτη για την επισήμανση) είχαν καταλήξει αλληλογρονθοκοπούμενοι μετά την άκρως προβληματική τους συνύπαρξη στην Κύπρο. Οι απόψεις του Καραγιάννη και οι προσεγγίσεις του προξενούν ορισμένη αμηχανία στην αξιολόγησή τους , ούσες από διορατικές και διεισδυτικές έως αντιφατικές κι εκκεντρικές: βλ. ενδεικτικά λχ αφενός μεν την επισήμανση ότι η Αθήνα προτιμούσε την στρατιωτική καχεξία της Κύπρου ώστε να συντηρούνται ευκολότερα οι σχέσεις εξάρτησής της από την Ελλάδα, αλλά και την παρατήρησή του ότι «Η κομματική ισχύς του ΑΚΕΛ δεν αποτελεί απόδειξιν ότι οι οπαδοί του είναι κομμουνισταί» (δημοσιεύθηκε στην *Καθημερινή* της 24ης Ιουνίου 1965). Αμφότερα στο: Π. Τερλεξής op cit σσ 399, 420.

αυτών), της Κοινής Γνώμης και του Τύπου (ο δεύτερος θεωρείτο ότι μάλλον αντανακλούσε κι ενίσχυε τις προτιμήσεις της πρώτης, παρά τις διαμόρφωνε ή τις μετάβαλε), καθώς και των ιεραρχημένων αναγκών των κομμάτων εξουσίας, οι οποίες προβάλλονταν μέσω των κομματικά ελεγχόμενων εφημερίδων. Περαιτέρω, ο Κουλουμπής σημείωσε ότι τρία υποσυστήματα αλληλεπιδρούσαν έντονα κατά την διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με την διεθνή θέση της χώρας: οι σχέσεις εξάρτησης από τον «διεθνή παράγοντα» (εννοώντας πρωτίστως, αν όχι αποκλειστικά οι ΗΠΑ), οι επεμβάσεις αυτού του «παράγοντα», και η πολιτική πόλωση στο εσωτερικό της Ελλάδας [954].

Η άποψη του υποψήφιου διδάκτορα είναι πως στους τομείς των διεθνών σχέσεων και της εξωτερικής ασφάλειας, το ελληνικό πολιτικό σύστημα παρουσιάστηκε δομικά εμφορούμενο από μία πελατειακή σχέση υποτέλειας (ακόμη και παρασιτικής αποφοράς) προς τον εξωγενή «προστάτη». Η τάση αυτή δεν ξενίζει, ως ενδημική στην ελληνική πολιτική σκηνή, μήτε γεννά ιδιαίτερες απορίες η ροπή στην διασφάλιση πρόσβασης σε πόρους από δεύτερο, συμπληρωματικό πάτρωνα, με τον οποίο μέρος της εγχώριας πολιτικής τάξης πρόλαβε να αναπτύξει δεσμούς κατά την διάρκεια της κατοχής της χώρας από τις Αξονικές δυνάμεις. Σχολιάζεται ως άξια λόγου μόνον η διαφοροποίηση στην εκφορά των σχέσεων ηγεμονίας που παρουσίασε η συμπεριφορά των δύο: οι μεν ΗΠΑ ήταν υποχρεωμένες να τηρούν ορισμένες θεμελιώδεις ισορροπίες, καθώς α) είχαν πλανητικών διαστάσεων υποχρεώσεις, συμφέροντα, ανάγκες, β) το πολιτικό τους σύστημα τις καθιστούσε παραδοσιακά επιρρεπείς στην ικανοποίηση αιτημάτων που εκπορεύονταν από ομάδες πίεσης (lobbies) συλλογικής προέλευσης εντός τους · η ελληνοαμερικανική κοινότητα είχε φωνή στους διαδρόμους της εξουσίας της Washington (επειδή είχε λόγο στα εκλογικά πράγματα κι εκπροσώπους της που σταδιοδρομούσαν στον σκληρό πυρήνα του κράτους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την CIA). Η δυτικογερμανική πλευρά αφετέρου, υπήρξε πολύ πιο αδέσμευτη από παραδοσιακού τύπου υποχρεώσεις, λόγω της ήττας των στρατιωτικών προσπαθειών της το 1945 και κατ' επέκταση ήταν ελεύθερη να επικαιροποιήσει τις επιδιώξεις της κατά τρόπο πιο «ευέλικτο» και αμβλεία τα ηθικά πρόσημα [955]. Περιορισμοί τέθηκαν σταδιακά, αρχικά το 1961 και σε δεύτερη φάση μετά το

[954] T. A. Couloumbis, The Structures of Greek Foreign Policy, στο R. Clogg (επιμέλ.), *GREECE IN THE 1980's*, Hampshire & London: McMillan, 1983, σσ 113, 116. Επικαιροποιημένη ανάλυση για την διαδικασία λήψης αποφάσεων, σχετική με το παρόν κείμενο, ενδεικτικά στο: Κ. Μητσοτάκης, *Οι συμπληγάδες της εξωτερικής πολιτικής : εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις, 1974-1985*, Αθήνα: Πατάκης, 2006, σσ 35-59.

[955] Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν στις αρχές του 1965 ανέκυψε ζήτημα σχετικά με την αδειοδότηση πώλησης 65 μεταχειρισμένων αεριωθούμενων μαχητικών τύπου F-86 από τα αποθέματα της Luftwaffe προς την πορτογαλική πολεμική αεροπορία, αναπτύχθηκε διαφωνία μεταξύ των

1966 κυρίως εξαιτίας του πολιτικού κόστους στο εσωτερικό και της έκθεσης διεθνώς, όποτε αποκαλυπτόταν ότι οι εξαγωγές δυτικογερμανικών όπλων κατέληγαν να συντηρούν τοπικές εχθρότητες (όπως την ελληνοτουρκική και την ινδοπακιστανική). Οι εξαγωγές όπλων συνολικά ελέγχονταν από δύο κύριους κρατικούς φορείς της Βόννης: τα ομοσπονδιακά υπουργεία Οικονομικών κι Εξωτερικών [956], όμως το υπουργείο Άμυνας είχε πρωτεύοντα λόγο σε μία συγκεκριμένη υποκατηγορία τους (βλ. παρακάτω). Πάντως, τόσο η απρόθυμη, όψιμη (και επί της ουσίας μερική) υιοθέτηση περιοριστικών ρητρών στην χρήση των όπλων που εξήγαγε η Δυτ. Γερμανία, όσο και η επιμονή της να αξιοποιούνται τα δικά της προγράμματα διεθνούς στρατιωτικής βοήθειας για την πώληση έστω και μεταχειρισμένου πολεμικού υλικού αμερικανικής προέλευσης και κατασκευής που απέσυρε η ίδια (για το οποίο ήδη αναφέρθηκε βάσει ποιών πιέσεων αποκτήθηκε, βλ. όμως και παρακάτω επ' αυτού), μπορούν να ερμηνευθούν ως σκοπούμενες τάσεις, οι οποίες μάλλον δηλούσαν την

κυβερνήσεων των ΗΠΑ και του Καναδά (τα αεροσκάφη προέρχονταν από την καναδική γραμμή παραγωγής) σχετικά με το ποια από τις δύο χώρες θα έπρεπε να πιέσει την Βόννη να επανεξετάσει το θέμα. Το πολιτικό περιεχόμενο του περιστατικού ήταν η απροθυμία της Washington να εκφράσει δισταγμό και να δυσαρεστήσει οποιονδήποτε από τους δύο συμμάχους – πελάτες (τη Λισαβόνα και την Βόννη), ενώ η Οττάβα προέβαλε αντιρρήσεις επειδή, παρόλες τις επίσημες διαβεβαιώσεις των πορτογάλων ότι τα μαχητικά θα αξιοποιούνταν αποκλειστικά για ΝΑΤΟϊκούς σκοπούς, υπήρχαν πληροφορίες ότι σκόπευαν να αναπτύξουν ορισμένα από αυτά στην Αφρική, για την καταστολή των τοπικών εθνικοαπελευθερωτικών αντιαποικιοκρατικών κινημάτων (ο Πόλεμος είχε ξεσπάσει από το 1961 και διεξαγόταν από το φασιστικό καθεστώς του Salazar σε τρία μέτωπα, στην Αγκόλα, την Μοζαμβίκη και τη Γουϊνέα Μπισσάου). Η Βόννη σαφώς δεν είχε τέτοιους ενδοιασμούς σχετικά με την χρήση των όπλων, ενώ για την Washington το ζήτημα ήταν, ως συνήθως σε αυτές τις περιπτώσεις, πιο σύνθετο –αν θα ενίσχυε μία σύμμαχο χώρα ή αν θα αποκτούσε έρεισμα στους υπό ανάδυση τοπικούς ηγέτες. Αρχικά αμφιταλαντεύθηκε αρκετά, επί J. F. Kennedy μάλιστα, είχε ταχθεί υπέρ τους και ειδικά ένας επικεφαλής κινήματος στην Αγκόλα χρηματοδοτήθηκε επί μακρό διάστημα. Εν τέλει, στην συγκεκριμένη περίπτωση η αμερικανική κυβέρνηση προτίμησε να αφήσει τους καναδούς να εκτεθούν πολιτικά προς την Δυτ. Γερμανία και την Πορτογαλία, περιοριζόμενη να δηλώσει ότι «συμμερίζεται τις καναδικές ανησυχίες» (η άδεια μεταβίβασης όφειλε να δοθεί από αμφότερες τις δύο κυβερνήσεις, των ΗΠΑ και του Καναδά, καθώς η πρώτη χώρα σχεδίασε το αεροσκάφος και η βιομηχανία της δεύτερης κατασκεύσε τα επίμαχα αεριωθούμενα που είχαν μεταβιβαστεί αρχικά στην Δυτ. Γερμανία): *FRUS* 1964-1968, Vol XXIV, Africa,"doc 430". Το θέμα παρατίθεται ενδεικτικά, καθώς παραπέμπει έντονα στα ανάλογα προβλήματα που προέκυψαν σχετικά με την αξιοποίηση του μεταχειρισμένου πολεμικού υλικού που αποκτούσαν από τα δυτικογερμανικά αποθέματα την ίδια περίοδο η Ελλάδα και η Τουρκία, αλλά και λόγω της αμερικανικής και της καναδικής στάσης. Ασφαλώς οι ΗΠΑ ήταν πολύ πιο αγχωμένες στην ελληνοτουρκική περίπτωση, συγκριτικά με την προοπτική χρήσης των F-86 κατά ανταρτών που αμφισβητούσαν την κατοχή των χωρών τους από την Πορτογαλία.

[956] Η ελαστικότητα που επιδείχθηκε σε εκείνην την πρώιμη φάση της αναβίωσης των εξαγωγών όπλων, θεωρήθηκε υπεύθυνη για πολλά μεταγενέστερα σκάνδαλα. Την δεκαετία 1961-1971 η Δυτ. Γερμανία υπήρξε δευτεραθλήτρια στις εισαγωγές συμβατικών εξοπλισμών παγκοσμίως (την ξεπερνούσε μόνον το Νότιο Βιετνάμ), ενώ είχε παράλληλα κατορθώσει να ανέλθει στην 8η θέση των εξαγωγέων. Ενδεικτικά: H. Rattinger, West Germany's Arms Transfers to the Nonindustrial World, στο U. Ra'anan, R. L. Pfaltzgraff jr and G. Kemp (επιμέλ.), *Arms Transfers to the Third World: the military buildup in less Industrial countries*, Boulder, CO: Westview, 1978, σσ 229-235, 238-249, R. M. Brzoska, The Erosion of Restraint in West German Arms Transfer Policy, *Journal of Peace Resarch*, vol 26 no 2, (May, 1989), σσ 165-169, C. K. Pickar, *A Preliminary Analysis of German Arms Transfers Rationales*, MA Thesis, Fort Leavenworth, Cansas: U.S. Army Command and General Staff College, 1991, σσ 27-36.

απώτερη πρόθεση να ανακτηθεί η πρόσβαση στις ένοπλες δυνάμεις τρίτων χωρών, να καλλιεργηθούν προνομιακές πελατειακές σχέσεις κι εντέλει να διεκδικηθεί μερίδιο αγοράς στο παγκόσμιο εξαγωγικό εμπόριο όπλων για τον υπό έγκριση αναγέννησης αρμόδιο κλάδο της δυτικογερμανικής βιομηχανίας [957].

Κρίνεται σκόπιμη σε αυτό το σημείο η παράθεση δύο εξελίξεων που αφορούν μεταβολές στις υπερατλαντικές προσεγγίσεις μειζόνων διεθνών ζητημάτων, καθώς αυτές αποτέλεσαν προϊόντα πολιτικών αποφάσεων, που θα θιγούν εκ νέου με επιγραμματικά σχόλια στις επόμενες σελίδες: 1) ήδη από το 1957, την επαύριον της εκτόξευσης του Σπούτνικ και υπό την σκιά της εξέλιξης (που σήμαινε ότι επέκειτο η επίτευξη ισοδυναμίας στην δυνατότητα ανταλλαγής πυρηνικών πληγμάτων μεταξύ της Washington και της Μόσχας κι επομένως

[957] Αρχικά, την πρώτη περίοδο μετά την ανεπίσημη ίδρυσή της, μεταξύ των ετών 1951-1954, η Δυτ. Γερμανία έλαβε από τις ΗΠΑ στρατιωτική βοήθεια συνολικού ύψους 4,088 δις $. Εντωμεταξύ εντάχθηκε στην ΔυτικοΕυρωπαϊκή Ένωση (ΔΕΕ –WEU) και συνδέθηκε έμμεσα με το ΝΑΤΟ. Ο πραγματικός επανεξοπλισμός της ξεκίνησε το 1956, λίγους μήνες αφότου κηρύχθηκε και τυπικά η ανεξαρτησία της κι εντάχθηκε στο ΝΑΤΟ (στις 5 και στις 9-5-1955 αντίστοιχα, με τις ένοπλες δυνάμεις -Bundeswehr- να επανιδρύονται επίσημα τον Νοέμβριο), ενώ η Οικονομία της ήδη κάλπαζε. Τότε (το 1956) αγόρασε σημαντικές ποσότητες οπλικών συστημάτων από τις ΗΠΑ, κυρίως εξαίτιας των φόβων που γεννούσαν οι μειώσεις των αμερικανικών και βρετανικών στρατευμάτων κατοχής, δηλαδή η ανησυχία μήπως υποστεί εισβολή από την ΕΣΣΔ και βρεθεί ανυπεράσπιστη. Αμέσως μετά, για πολιτικούς λόγους (υποκύπτοντας στις υπερατλαντικές πιέσεις), η Βόννη συνέχισε να δεσμεύεται ότι θα αγόραζε αμερικανικά όπλα σε μεγάλους αριθμούς, μάλλον για να ενισχύει την Οικονομία των ΗΠΑ παρά επειδή τα είχε πραγματικά ανάγκη (βλ. Ειδικό Παράρτημα ΙΙ). Η πρώτη διμερής συμφωνία του είδους υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 1961, ήταν διετούς διάρκειας και ανανεώθηκε δύο φορές (το συνολικό τους ύψος ανήλθε στα 4,369 δις $). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ενώ τα αμερικανικής κατασκευής οπλικά συστήματα της προηγούμενης δεκαετίας τίθεντο εκτός υπηρεσίας για επιχειρησιακούς λόγους (καθίσταντο απηρχαιωμένα), νεώτερα αγοράζονταν, αν και πολλές ανάγκες καλύπτονταν πλέον από την εγχώρια παραγωγή. Το αποτέλεσμα ήταν η διαρκής παρουσία ενός ογκώδους αποθέματος οπλικών συστημάτων αμερικανικής προέλευσης, τα οποία η Δυτ. Γερμανία απέσυρε σχετικά σύντομα μετά την ένταξή τους σε υπηρεσία και παρέμεναν αποθηκευμένα σε πολύ καλή συνήθως κατάσταση, πρακτικά αποτελώντας ένα πλεόνασμα προς πώληση. Όταν ο επικεφαλής του Ομοσπονδιακού Γραφείου Στρατιωτικής Τεχνολογίας και Προμηθειών της ΟΔΓ κατήγγειλε δημόσια στις 25 Οκτωβρίου 1964 τους ΝΑΤΟϊκούς συμμάχους της Βόννης ότι "Sie wollen alle unser Bestes –sie wollen unser Geld" – σε ελεύθερη απόδοση: «επιδιώκετε όλοι σας την πρόσβαση στο ύπατο αγαθό μας, στον οικονομικό μας πλούτο», ο ουσιώδης λήπτης του παραπόνου ήταν φυσικά η Washington (παρατίθεται στο F.A. Beer 1969 op cit σ 157). Ο πρώτος πυρήνας της προπολεμικής βιομηχανικής βάσης της γερμανικής οπλικής παραγωγής επανενεργοποιήθηκε την επαύριον της εισόδου της χώρας στο ΝΑΤΟ. Λίγο αργότερα, στα μέσα της δεκαετίας 1960-1970, ξεκινούσε η πλήρης επαναδραστηριοποίηση της γερμανικής βιομηχανίας παραγωγής σύγχρονων συμβατικών οπλικών συστημάτων. Ενδεικτικά: D. J. Louscher, The Rise of Military Sales as a U.S. Foreign Assistance Instrument, *Orbis*, vol 20 no 4, 1977, σ 946, Yi-ching Sun, *U.S. Arms Transfers During the Cold War Years: an Explanation of the Transformation from Military Aid to Arms Sales*, unpublished PhD Thesis, The University of Texas at Austin, August 1997, σσ 157, 160-165, J. J. Andersson 2001 op cit σ 3, D. C. Large, Partners in Defense: America, West Germany, and the Security of Europe, 1950–1968, σ 215, H. Zimmermann, Occupation Costs, Stationing Costs, Offset Payments: The Conflict over the Burdens of the Cold War, σσ 337-338, αμφότερα στο D. Junker (κύριος επιμελητής), *The United States and Germany, 1945–1968*, vol I, Washington, D.C.: German Historical Institute and Cambridge, New York, Melbourne et al: Cambridge University Press, 2004.

αχρηστευόταν στην πράξη η απειλή προσφυγής σε ατιμώρητες αμερικανικές επιθέσεις με τέτοια όπλα), το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ άρχισε να προσανατολίζεται στην αντικατάσταση του ως τότε ισχύοντος στρατηγικού δόγματος Αποτροπής (το οποίο προέβλεπε μαζικά πυρηνικά αντίποινα εφόσον εκδηλωνόταν οποιασδήποτε μορφής ή έκτασης πρόκληση ή /και απειλή εκπορευόμενη από την ΕΣΣΔ), από ένα νεώτερο, εκείνο της Ευέλικτης Ανταπόδοσης. Σκοπός του ήταν η οικοδόμηση αξιόπιστης απόκρισης σε περιορισμένους τοπικούς πολέμους δι' αντιπροσώπων, οι οποίοι αναμένονταν να διεξαχθούν με συμβατικά μέσα μεν, θα μπορούσαν να καταλήξουν σε αμφισβήτηση της κατά τόπους αμερικανικής ηγεμονίας δε [958]. Ο Eisenhower, ο οποίος ήταν υπέρ της συρρίκνωσης των συμβατικών ένοπλων δυνάμεων (επειδή ήταν υψηλού λειτουργικού κόστους) [959], απωθούσε το θέμα ακολουθώντας παρελκυστική τακτική κι επικαλούμενος επισήμως το επιχείρημα ότι «η αποδοχή του σεναρίου ξεσπάσματος πολλών μικρών πολέμων αύξανε τις πιθανότητες γενικευμένης κι ολοκληρωτικής σύρραξης». Ο αμερικανός πρόεδρος, ως απόστρατος στρατηγός, αντιλαμβανόταν ότι η εκ νέου ενίσχυση των συμβατικών στρατιωτικών δυνατοτήτων της χώρας, θα συνεπαγόταν αναπόφευκτα την ανάλογη μεγέθυνση των αμυντικών δαπανών. Παρά την αναβλητικότητα του Eisenhower, οι σχετικές διαδικασίες επιταχύνθηκαν μετά το 1961, καθώς συνέκλιναν υπέρ τους οι εκτιμήσεις του στρατιωτικού κόσμου, των περισσότερων διπλωματών και της ογκώδους βιομηχανίας παραγωγής πολεμικού υλικού των ΗΠΑ. Σύντομα οι αναπροσαρμογές εκείνες

[958] Η εμπέδωση των δεδομένων που αδρομερώς περιγράφηκαν εντοπίζεται καταγεγραμμένη για πρώτη φορά στα κείμενα Αναφοράς (Βασική Πολιτική Εθνικής Ασφάλειας –BNSP) της Επιτροπής Σχεδιασμού του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας NSC 5501 και NSC 5602, που αμφότερα ανάγονταν στον Φεβρουάριο του 1956: *FRUS* 1955-1957, vol XIX, National Security Policy, "doc 57". Στο NATO, πρωτοεμφανίστηκε το σενάριο του πολέμου με περιορισμένους σκοπούς που δεν θα κατέληγε νομοτελειακά σε ανταλλαγή πυρηνικών πληγμάτων, την διετία 1957-58. Αποτυπώθηκε στα Κείμενα Αναφοράς MC 14/2 και MC 70 (τον Απρίλιο-Μάιο του 1957 και στις αρχές του 1958 αντίστοιχα) και προϊόντα τους υπήρξαν η αύξηση της ισχύος των συμβατικών ένοπλων δυνάμεων της Συμμαχίας και η εισαγωγή στα οπλοστάσιά τους των «μικρών» («τακτικών») πυρηνικών όπλων. Ενδεικτικά: D. Chourchoulis, A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951-1967, *Cold War History*, vol 12 iss. 4, 2012, σσ 10-11. Το 1966 η ΕΣΣΔ προχώρησε σε επίσημη υιοθέτηση της ίδιας εκτίμησης (ότι μία σύρραξη μεταξύ των δύο πόλων δεν ήταν απαραίτητο να καταστεί ολοκληρωτική κι ότι δεν ήταν προδιαγεγραμμένη η κατάληξή της σε ανταλλαγή πυρηνικών πληγμάτων). Ενδεικτικά: M. MccGwire, Soviet Strategic Aims and Capabilities in the Mediterranean: Part I, στο R. O'Neill (επιμέλ.), *Prospects of Security in the Mediterranean*, Hampshire & London: McMillan, 1988, σ 30. Βλ. και παρακάτω εκτενή επεξηγηματικά σχόλια, σχετιζόμενα με το θέμα μελέτης. Γενικά, το ζήτημα προκάλεσε ευρεία συζήτηση και πυροδότησε διχογνωμίες ενδοσυμμαχικά.

[959] Τον Ιούλιο του 1957 μάλιστα, είχε διαρρεύσει στους *N. York Times* ότι ο Α/ΓΕΕΘΑ ναύαρχος Radford είχε πρόσφατα εποπτεύσει την εκπόνηση τεχνικής ανάλυσης η οποία κατελήγε υπέρ της συρρίκνωσης της αριθμητικής οροφής των αμερικανικών ένοπλων δυνάμεων κατά 800.000 στελέχη: A. Cyr, *U. S. Foreign Policy and European Security*, N. York: St Martin' s Press, 1987, σσ 30-31.

αποκρυσταλλώθηκαν σε ανάλογες αποφάσεις, οι οποίες επιχειρήθηκε τα επόμενα χρόνια να μετεγγραφούν σε υιοθετημένη στρατιωτική Στρατηγική του ΝΑΤΟ.

2) Τα προγράμματα διεθνούς βοήθειας, όσο κι αν τα όρια μεταξύ στρατιωτικής και οικονομικής ήταν μονίμως και σκοπίμως ασαφή [960], θα έπαυαν να ευεργετούν τον πυρήνα των βιομηχανικά ανεπτυγμένων κρατών (που κρίνονταν βάσιμα ότι περίττευαν πια, μια και οι Οικονομίες των χωρών αυτών είχαν ορθοποδήσει και με το παραπάνω), θα περιορίζονταν προς τα κράτη με αναπτυσσόμενες Οικονομίες (όπως η Ελλάδα [961]) και θα διατηρούνταν ή και θα αυξάνονταν σε ad hoc βάση · η διατήρηση αφορούσε σε χώρες όπως η Τουρκία και η αύξηση σε χώρες όπως το τότε Ν. Βιετνάμ. Επαναλαμβάνεται ότι για πολιτικούς λόγους που σχετίζονταν με την γεωστρατηγική αξία της Τουρκίας (ως συνδυασμός της γεωγραφικής της θέσης και κυρίως του μεγέθους, της «συλλογικής ιδιοσυγκρασίας» της και της αναθέρμανσης των σχέσεων με την Μόσχα μετά το 1964), δεν ήταν εύκολο να τής επιβληθούν «μέτρα εξυγίανσης» της πολιτικής και της Οικονομίας της, να απειληθεί με άλλα λόγια διά της περικοπής των προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας που υπό ποικίλους μανδύες συνέχισε να λαμβάνει σε έκτακτη και τακτική βάση [962]. Η επισήμανση κρίνεται ακόμη σκόπιμη επειδή, κατά τα άλλα, η Ελλάδα και η Τουρκία

[960] Αρκεί κανείς να μελετήσει ενδεικτικά το περιεχόμενο των Νόμων σχετικά με την Εξωτερική Βοήθεια (Foreign Assistance Acts του 1961 και του 1962), καθώς και τα κείμενα που διείπαν τις πράξεις της Διεύθυνσης Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID), δηλαδή του κελύφους για την διοχέτευση κάθε είδους βοήθειας (από οικονομική έως στρατιωτική) του State Dept προς Τρίτες χώρες, ενδεικτικά της μελετώμενης περιόδου 1961-1966, στους τόμους της επίσημης αρχειακής σειράς *American Foreign Policy*: _Current Documents 1962, Dept of State publication 8007, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released April 1966, σσ 1452-1497, _ Current Documents 1964, Dept of State publication 8253, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released August 1967, σσ 1244-1304 (ειδικά σσ 1259-1261, 1270-1288). Όπως προσφυώς το συνόψισε ο πανεπιστημιακός και πρώην στρατιωτικός (με πλούσιες παραστάσεις επί του θέματος) W. Mott, «την δεκαετία 1960-1970 οι αμερικανικές κυβερνήσεις προσέφυγαν σε πολλούς γραφειοκρατικούς ευφημισμούς με σκοπό να παρακάμπτουν νομότυπα τους ελεγκτικούς μηχανισμούς και τους περιορισμούς του Κογκρέσου σε προεδρικές αυθαιρεσίες, οι οποίες υλοποιούνταν κατ' αυτόν τον τρόπο και συμπληρωματικά διά της επίκλησης των 'κατ' εξαίρεση περιπτώσεων' »: W. H. Mott IV, *United States Military Assistance, An Empirical Perspective*, Westport, CT: Greenwood, 2002, σ 75. Συνοπτική κι εύληπτη παρουσίαση των επιμέρους κατηγοριών των προγραμμάτων εξωτερικής βοήθειας των ΗΠΑ στα οποία κατά καιρούς εντάχθηκε η Ελλάδα στο: Π. Θεοδωρακόπουλος, *Το Κογκρέσο στη διαμόρφωση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής : ο ρόλος του στην περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα: Σιδέρης, 1996, ειδικά για την εξεταζόμενη περίοδο: σσ 195-202.

[961] Η οποία μετά βίας συνέχισε να λαμβάνει στρατιωτική βοήθεια, ενώ, σε ό,τι αφορούσε τις υπόλοιπες μορφές βοήθειας, επίσημα τουλάχιστον, λάμβανε πλέον μόνον μικρά οικονομικά δάνεια. Ενδεικτικά: *American Foreign Policy*, Current Documents 1965, Dept of State publication 8372 op cit σσ 1122, 1160.

[962] Ενδεικτικά: *American Foreign Policy*, Current Documents 1965 ibid σσ 1122, 1128, μήνυμα της 1ης Φεβρουαρίου 1966 από τον πρόεδρο Johnson προς το Κογκρέσο, για το πρόγραμμα εξωτερικής βοήθειας του Οικονομικού Έτους 1967 στο R. P. Stebbins (επιμέλ.) - E. P. Adam (βοηθός επιμέλ.), *Documents on American Foreign Relations, 1966*, N. York: Harper & Row (Council on Foreign Relations), 1967, σσ 425-437.

συγκαταλέγονταν στην ίδια κατηγορία των «κρατών πρώτης γραμμής» ως προς την ανάσχεση της ΕΣΣΔ, σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό που οι ίδιες οι ΗΠΑ τους απέδιδαν.

Οι δύο εξελίξεις διασυνδέονταν υπό την έννοια ότι μεταφράζονταν σε αύξηση των αμυντικών προϋπολογισμών των ΗΠΑ με σκοπό την διοχέτευση κονδυλίων σε συμβατικούς εξοπλισμούς της χώρας και παράλληλα συρρίκνωση της αμερικανικής βοήθειας αλλά και μείωση της αίσθησης ασφάλειας για τους ΝΑΤΟϊκούς εταίρους των Ηνωμένων Πολιτειών, ένας συνδυασμός που χαρακτήρισε όλη την εξεταζόμενη περίοδο.

Τέλος, με πεδίο αναφοράς τις διεργασίες στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής πολιτικής σκηνής, ο πλέον έμπιστος αξιωματικός του Γρίβα, ο Αθ. Σκλαβενίτης, σε μία από τις καταθέσεις του προς την κοινοβουλευτική Επιτροπή για τον Φάκελο της Κύπρο, στις 17 Ιουλίου 1986, συνόψισε κατά αδρομερή τρόπο, μάλλον εύστοχα την προοδευτική μορφοποίηση των (πλην ΑΚΕΛ) αντιτιθέμενων πολιτικών δυνάμεων στην Κύπρο, μέχρι το 1974: «[Ο]πότε δεν θα είχαμε τους ζυριχικούς και αντιζυριχικούς, εξελισσόμενους σε ενωτικούς και ανθενωτικούς και, προχωρώντας τα χρόνια, εις μακαριακούς και αντιμακαριακούς [το ενδιάμεσο δίπολο το έθεσε αντίστροφα, προφανώς εκ παραδρομής] [963]». Για να καταλήξουν οι υποστηρικτές του Αρχιεπισκόπου να θεωρηθούν απολογητές των ιδρυτικών Συμφωνιών, ερμηνευτικά έπρεπε να μεσολαβήσει η ανάδυση της αδέσμευτης ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας ως επιδίωξης κι εν τέλει ιδεώδους. Οι εξωτερικές πιέσεις κι απειλές που δεχόταν κατ' εξακολούθηση από το 1963 ως το 1974 η Κυπριακή Δημοκρατία, συνδυαστικά με την συνειδητοποίηση της αδυναμίας της Ελλάδας να συνδράμει την πρώτη σε επαρκείς κλίμακες για την αποτροπή εκείνων των απειλών, λειτούργησαν από αυτήν την άποψη ως εκ των ουκ άνευ σύστημα υποβοηθητικών παραγόντων για την αναγόρευση της αδέσμευτης ανεξαρτησίας σε «άδηλο εθνικό σκοπό» των ελληνοκύπριων. Η Αθήνα, για πολιτικοοικονομικούς λόγους, αλλά επικαλούμενη την δυσμενή στρατιωτική γεωγραφία (τον παράγοντα της απόστασης), φάνηκε ανεπαρκής να τούς παράσχει οτιδήποτε άλλο ως σχέδιο και επιδίωξη εκτός από την ένωση μετά ακρωτηριασμού και μάλιστα με προεξοφλημένα παρεπόμενα κατάργησης του κυπριακού κράτους και συγχώνευσής του (κατά πλειοψηφία) με την Ελλάδα, τις διώξεις κατά της τοπικής Αριστεράς και την υποδειγματική προστασία των τουρκοκύπριων. Δεδομένων των διαμορφούμενων συνθηκών στο νησί και της δυναμικής που είχε αναπτυχθεί προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, επόμενο ήταν οι (αποδειγμένα επιτυχώς αυτοκυβερνώμενοι) ελληνοκύπριοι να σταθούν ασυγκίνητοι σε αυτήν την προοπτική.

[963] *Φάκελος Κύπρου* τ. Γ΄ op cit σσ 431, 434.

iii. Το περιφερειακό και το ευρύτερο διεθνές πλαίσιο:

Η εύστοχη απόφαση της Τουρκίας να προχωρήσει σε άνοιγμα προς την Μόσχα, που επιταχύνθηκε μετά τις εξελίξεις του θέρους του 1964, βοήθησε τις ΗΠΑ και όσες ελληνικές δυνάμεις ομοφρονούσαν με την αμερικανική πολιτική να επαναφέρουν στο προσκήνιο διάφορες παραλλαγές των «σχεδίων Acheson» και να προσάψουν στον Μακάριο ανθενωτική κατά βάθος διάθεση, σπέρνοντας διχαστικό κλίμα μεταξύ των ελληνοκύπριων, μία κατάσταση που θα παρουσίαζε αυξητικές τάσεις μέχρι το δραματικό αποκορύφωμα του 1974 [964]. Εξέχοντες τούρκοι ιθύνοντες, όπως ο επί σειρά ετών υπουργός εξωτερικών F. Erkin, αιτιολόγησαν την κίνησή τους αποδίδοντάς την σε μίγμα κινήτρων: η ΕΣΣΔ ήταν ο μείζων εγγύς γείτονας κι οι καλές σχέσεις μαζί του αποτελούσαν εύλογη επιδίωξη · εξάλλου, η σοβιετική στρατιωτική απειλή είχε μειωθεί (ουσιωδώς πράγματι, αλλά η υπόμνηση της εν λόγω εκτίμησης ήταν επιλεκτική, αποφευγόταν κάθε φορά που αναζητούνταν κονδύλια εξωτερικής βοήθειας). Όπως πάντως σημειώνουν τούρκοι μελετητές, καταλύτης γι' αυτήν την εξέλιξη υπήρξε το Κυπριακό: η ανάγκη να δημιουργηθούν ρήγματα στην διεθνή απομόνωση της χώρας, η αναζήτηση υποστήριξης μεταξύ των φίλων της ΕΣΣΔ στα fora των Ηνωμένων Εθνών και η μεταβολή της σοβιετικής στάσης από εχθρική σε τουλάχιστον ουδέτερη στο Κυπριακό, υπήρξαν ουσιώδη παρακινητικά ελατήρια για την σύλληψη και την υλοποίηση της σχετικής τουρκικής απόφασης [965]. Επίσης, γενικά, οι τουρκικές απειλές βελτίωσης των διμερών σχέσεων με την ΕΣΣΔ εξαιτίας της στάσης της Δύσης στο Κυπριακό υπήρξαν πολύ πιο πειστικές κι αποτελεσματικές σε σύγκριση με τις ελλαδικές αντίστοιχες, επομένως απέδιδαν και ως μέσα πίεσης προς τους επίσημους συμμάχους της Τουρκίας.

Ο Ν. Κρανιδιώτης απέδωσε την στροφή της σοβιετικής πολιτικής στο Κυπριακό μετά το 1964 σε σειρά παραγόντων: στην απομάκρυνση του Ν. Χρουστσώφ από την εξουσία και κυρίως στην αποστολή της Μεραρχίας, που σήμαινε περαιτέρω «ΝΑΤΟποίηση» του νησιού (εξάλλου ενοχλούσε την Μόσχα ο λόγος της Ελλάδας εναντίον του ΑΚΕΛ γενικά). Επίσης, η ΕΣΣΔ εκτιμούσε (εσφαλμένα) ότι η εξωτερική πολιτική του Μακάριου απομακρυνόταν απ' τις ως τότε προτιμήσεις του προς τον χώρο των Αδεσμεύτων. Εν τέλει, η προσέγγιση της Άγκυρας ήταν πολύ σημαντική αφ' εαυτής, καθώς μπορούσε να αποφέρει περαιτέρω χαλάρωση του ελέγχου κίνησης του υπό μεγέθυνση σοβιετικού στόλου της Μαύρης

[964] "*Άπαντα Μακάριου*", τ. Ζ΄ op cit σ 661: σχόλιο του Κλ. Νεάρχου, επιμελητή του τόμου.
[965] M. Aydin, Determinants of Turkish Foreign Policy: changing patterns and conjunctures during the Cold War, *Middle Eastern Studies*, vol 36 no 1, 2000, σ 124.

Θάλασσας από και προς την Μεσόγειο μέσω των Στενών [966]. Δεν πρέπει επίσης να υποτιμάται η παράμετρος του περιορισμού της αξιοποίησης της τουρκικής επικράτειας για άλλες στρατιωτικές χρήσεις, αμιγώς αμερικανικού ενδιαφέροντος (πχ για κατασκοπευτικές πτήσεις και πληθώρα άλλων διευκολύνσεων στα τουρκικά λιμάνια κι αεροδρόμια [967]), προοπτική που άγχωνε εξίσου τους βρετανούς. Εν τέλει, αν η Ελλάδα κράδαινε το εκβιαστικό δίλημμα «Ένωση ή Κούβα», η Τουρκία είχε πολύ ουσιωδέστερα και αξιοποιήσιμα άμεσα, εύκαμπτα υπομόχλια στην φαρέτρα της. Επιπλέον, εξαιτίας όλων των παραγόντων που απαριθμήθηκαν αδρομερώς ανωτέρω, η Μόσχα κατέστη διεθνής συν-ρυθμιστής του Κυπριακού, ή έστω φαινόταν να έχει αποκτήσει τέτοιο status κατά την εποχή εκείνη [968].

Μετά το φθινόπωρο του 1964, η εξοπλιστική ενίσχυση της Κύπρου με σοβιετικής προέλευσης πολεμικό υλικό έλαβε χώρα «διά πληρεξουσίου» (της Αιγύπτου), στοιχείο που επέτρεπε στην Μόσχα να συνεχίσει να ελίσσεται, διατηρώντας ανοικτούς διαύλους με όλους τους τοπικούς δρώντες (κατά βάση με τους ελληνοκύπριους και την Τουρκία, τους δύο αντιπαρατιθέμενους δηλαδή) [969]. Η απροθυμία της να επαναλάβει την προσφορά όπλων για πώληση στους ελληνοκύπριους (επισήμως: στην Κυπριακή Δημοκρατία [970]), καθώς και η προοδευτική ατονία μετά το 1966 στην παράδοση υποστηρικτικού υλικού για όσα συστήματα είχαν ήδη παραληφθεί, δίνει το μέτρο της τουρκοσοβιετικής προσέγγισης.

---

[966] Ν. Κρανιδιώτης 1985 op cit σ 253.

[967] Βλ. ενδεικτικά το άκρως απόρρητο σήμα με αγχώδες περιεχόμενο, του επικεφαλής των αμερικανικών ναυτικών δυνάμεων Ευρώπης προς τον Αρχηγό του αμερικανικού ΓΕΕΘΑ, όταν το 1966 επιβλήθηκαν από την Άγκυρα περιορισμοί στις μετακινήσεις αμερικανικών πολεμικών πλοίων κι αεροσκαφών από και προς την τουρκική επικράτεια. Ειδικά απασχόλησε τις τοπικές στρατιωτικές Αρχές των ΗΠΑ η έκδοση διατάγματος με την απαίτηση για την διατύπωση των σχετικών αμερικανικών αιτημάτων διά της διπλωματικής οδού και με 15θήμερη προειδοποίηση: *NHC-OAB*: RG 38, Folder 5710, SEP1966, TOP SECRET, R 0020917Z, USCINEUR to JCS. Όπως έχει επισημανθεί, μέχρι το 1966 η τουρκική κυβέρνηση ζήτησε την αναθεώρηση των 20 από τις συνολικά 54 διμερείς αμερικανοτουρκικές συμφωνίες αμυντικού περιεχομένου που είχαν υπογραφεί μεταξύ 1947-1965, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν απόρρητες. Ενδεικτικά: A. Gül Altınay and A. Holmes, Opposition to the U.S. Military Presence in Turkey in the Context of the Iraq War, στο C. Lutz (επιμέλ.),*The Bases of Empire /The Global Struggle against U.S. Military Posts*, London: Pluto Press, 2009, σ 273.

[968] Τις παρατηρήσεις αυτές προσυπέγραψε στο σύνολο τους η διακεκριμένη ισραηλινή καθηγήτρια G. Golan, κορυφαία πανεπιστημιακός με ειδίκευση στην μελέτη της Μεσανατολικής πολιτικής της ΕΣΣΔ: G. Golan, *Soviet Policies in the Middle East from World War II to Gorbachev*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, σσ 248-251.

[969] Το δεδομένο αυτό δημοσιοποιήθηκε στην Τουρκία το 1967 (με την έννοια ότι, επισήμως -πρβλ. τους πίνακες του SIPRI στο Παράρτημα-, η ΕΣΣΔ είχε παραδώσει στην Κύπρο μόνον 6 τορπιλακάτους και λίγα πυροβόλα): M. Aslan 2008 op cit σ 69.

[970] Όπως υπενθύμιζε πικρόχολα η θεματοφύλακας της απανταχού διεθνούς νομιμότητας CIA, η ΕΣΣΔ είχε φτάσει σε σημείο πρόσφατα «να ενισχύει, πέρα από αποσχιστικά κινήματα, ακόμη και συλλογικότητες που μοιράζονταν την εξουσία σε μία χώρα (τους ελληνοκύπριους)»: Απόρρητη Αναφορά No 115, CIA/RR ER65-25, September 1965, με τίτλο «*Το σοβιετικό πρόγραμμα στρατιωτικής βοήθειας προς λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, 1955-1965*», σ 10.

Τα τσεχοσλοβακικά ελαφρά όπλα της παραγγελίας του 1966, προορίζονταν (και, από την φύση τους, περιορίζονταν) να προσφέρουν δυνατότητα αυτοάμυνας της κυβέρνησης στη Λευκωσία «έναντι εσωτερικής απειλής». Είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν ο Νάσερ ήθελε ή κι αν είχε το δικαίωμα να παραχωρήσει στην Κύπρο άξια λόγου όπλα σοβιετικής προέλευσης από το αιγυπτιακό οπλοστάσιο για την απόκρουση μίας τουρκικής εισβολής. Πρώτιστο μέλημα του αιγύπτιου ηγέτη υπήρξε η μείωση του κινδύνου που αποτελούσαν οι βρετανικές βάσεις για την ασφάλεια της Αιγύπτου και του καθεστώτος του. Οι βρετανοί παρέμεναν αντίπαλοί του στον βαθμό που αντιστρατεύονταν τις επιδιώξεις του στο πλαίσιο του Παναραβισμού, κυρίως σε εξαγγελτικό επίπεδο. Στο πλαίσιο των περιφερειακών επιδιώξεών του, η μεταξύ τους διαπάλη λάμβανε χώρα πλέον εμμέσως, όπως φάνηκε κατά την παρατεταμένη σύγκρουση στην Υεμένη. Γνώριζε επίσης ότι οι συνθήκες μία δεκαετία μετά την εισβολή που υπέστη η χώρα του το 1956 είχαν μεταβληθεί: είχε αποδειχθεί ότι ήταν εξαιρετικά απίθανο το ΗΒ να αποπειραθεί εκ νέου πολεμική ενέργεια και ανατροπή του, όμως το Ισραήλ εξελισσόταν ταχύτατα σε φερέγγυο εταίρο των ΗΠΑ και σύμμαχό τους στρατιωτικά. Αυτό, τον είχε οδηγήσει σε σύσφιγξη των σχέσεων με την ΕΣΣΔ, μολονότι δεν το επιδίωκε. Εκείνο που τον ανησυχούσε ήταν τυχόν νέα επίθεση κατά της Αιγύπτου μέσω της Κύπρου, η οποία φιλοξενούσε άκουσα τις κυριότερες δυτικές βάσεις στο εγγύς περιβάλλον του κράτους του. Προείχε λοιπόν η ενίσχυση των ελληνοκύπριων στο βαθμό που αυτό θα απομείωνε μεσοπρόθεσμα τις δυνατότητες εκμετάλλευσης των βάσεων ως εφαλτηρίου επεμβάσεων ανά την περιοχή. Αφετέρου, κάθε αδέξια κίνηση που θα προξενούσε δυσφορία στους βρετανούς και θα τους οδηγούσε σε προσπάθειες ρυμούλκησης των αμερικανών για τον σχεδιασμό νέας επίθεσης κατά της Αιγύπτου, έστω και αποκλειστικά διά πληρεξουσίου, ήταν ενέργεια προς αποφυγή -ειδικά με τον κίνδυνο του Ισραήλ διαρκώς ισχυροποιούμενο πλέον και πιο επίφοβο λόγω της ανάπτυξης των συμμαχικών δεσμών του με τις ΗΠΑ.

Καθώς εξάλλου επισήμαναν ορισμένοι με διορατικότητα και άλλοι υπό πρόσκαιρο έστω πραγματισμό, η Αθήνα θα μπορούσε, αλλά απέφυγε έστω και να υπαινιχθεί τέτοια δέσμευση προς τους «φυσικούς συμμάχους» (όπως τους αποκαλούσαν μερικοί) της Ελλάδας, τους Άραβες και την ΕΣΣΔ, σχετικά δηλαδή με την προοπτική αποστρατιωτικοποίησης της Κύπρου στην περίπτωση της ένωσής της και στο πλαίσιο ανταλλαγμάτων για την εξασφάλιση υποστήριξής τους [971]. Αντιθέτως οι ελλαδικές

[971] Βλ. χαρακτηριστικά: δηλώσεις του ελληνοκύπριου υποστράτηγου Μ. Παντελίδη (πρώτου-και μοναδικού του σε αυτήν την εκδοχή του- αρχηγού του ενιαίου κυπριακού στρατού) στο *Βήμα* (24/8/1964) και άρθρο της *Καθημερινής* με το ίδιο περιεχόμενο (φύλλο 3ης Σεπτεμβρίου του 1964),

κυβερνήσεις υπόσχονταν συνεχώς κλιμάκωση της στρατιωτικής εκμετάλλευσης του νησιού προς όφελος του ΝΑΤΟ, προκειμένου να αποσπάσουν την εύνοια όσων εκείνες θεωρούσαν φυσικούς συμμάχους της χώρας. Η Μόσχα είχε ήδη το 1963 δηλώσει την ενόχλησή της *και* προς την ίδια την Λευκωσία για την προοπτική αύξησης της αξιοποίησης της Κύπρου από το ΝΑΤΟ [972].

Η αραβοϊσραηλινή διαμάχη παρακολουθείτο στενά από την ελλαδική διπλωματία για δύο κυρίως λόγους κατά την εξεταζόμενη περίοδο: α) στον βαθμό που η Αθήνα ενδιαφερόταν για το εσωτερικό ισοζύγιο ισχύος στις αμερικανοβρετανικές σχέσεις, ειδικά σε ό,τι αφορούσε τις πωλήσεις όπλων των δύο χωρών στην Μέση Ανατολή [973] και β) τις αντιδράσεις των δύο μεγάλων Δυτικών δυνάμεων απέναντι στην εμφάνιση της Μόσχας στον Αραβικό Κόσμο, με κατ' εξοχήν όχημα την σοβιετική εξοπλιστική διείσδυση [974]. Ειδικά η δεύτερη διάσταση απασχολούσε έντονα την Αθήνα μετά το καλοκαίρι του 1964 και την στροφή της Λευκωσίας προς την ΕΣΣΔ και την Αίγυπτο, διότι ήταν υπερευαίσθητη στις διαρκείς καταγγελίες και τις προσπάθειες της Washington και του Λονδίνου να αποθαρρυνθεί η αγορά σοβιετικών κι ευρύτερα ανατολικής προέλευσης όπλων, καθώς αυτό το είδος δοσοληψιών θεωρείτο παραδοσιακά προανάκρουσμα σύναψης πολιτικών δεσμών.

Η Λευκωσία απ' την πλευρά της, παρακολουθούσε στενά -τηρώντας εξαιρετικά προσεκτική στάση- τις εξελίξεις στην Μ. Ανατολή, καθώς οι περισσότερες χώρες της περιοχής τής ήταν

στοιχεία που αμφότερα εράνισε ο Η. Ηλίου και παρέθεσε στην ομιλία του της 25ης Νοεμβρίου 1964, όταν επίσης τόνισε ότι «Οφείλομεν να διαφωνήσωμεν απολύτως με την άποψιν ότι η Λευκωσία αναλαμβάνει πρωτοβουλίας επικινδύνους. Υπαινιγμός διά την αποδοχήν της βοηθείας από την Σοβιετικήν Ένωσιν και τον Αραβικόν Κόσμον» (*Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής,* Συνεδρίασις Ζ', Τετάρτη 25-11-1964 op cit σ 109). Βλ. ακόμη άρθρο, στο ίδιο πνεύμα, του Β. Φίλια που δημοσιεύθηκε στην μηνιαία επιθεώρηση *Νέα Οικονομία* τον Φεβρουάριο του 1965 (την εξέδιδε ο διακεκριμένος οικονομολόγος Αγγ. Αγγελόπουλος), με τίτλο ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ, στο Β. Φίλιας, *Πολιτικά Κείμενα*, Αθήνα: αύριο, 1975, σσ 12-13.

[972] Ειδικά την σοβιετική κυβέρνηση απασχολούσε τότε η ένταξη της Κύπρου στους νεώτερους σχεδιασμούς της πυρηνικής στρατηγικής της συμμαχίας: D. Michael, The relationship of the Soviet Union with the Republic of Cyprus 1960-1964, *Etudes Helleniques - Hellenic Studies*, vol 19 issue 2, (Autumn 2011), σ 105.

[973] Βλ. ενδεικτικά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, αλληλογραφία της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, Φ1964/3/3/1, αποδελτιωμένα δημοσιεύματα του βρετανικού Τύπου τον Αύγουστο του 1962 και ΣΤ/Λ-ΣΤ/Κδ από τον επιτετραμμένο της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο _4989/5-10-1962, εκτενές υπόμνημα σχετικά με όλα τις πτυχές της επίμαχης θεματικής που θίγονται στο Παραρτηματικό Κεφάλαιο (ειδικά σχολιάζονται τα πυραυλικά προγράμματα του Ισραήλ και της Αιγύπτου, η πώληση των αμερικανικών αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων HAWK στο Ισραήλ εις βάρος των βρετανικών αντίστοιχων συστημάτων Bloodhound Mk. I, τα εξοπλιστικά προγράμματα των Μεσανατολικών κρατών και η επανεξέταση της στάσης του ΗΒ και της Γαλλίας σε αυτό το ζήτημα).

[974] Βλ. ενδεικτικά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, αλληλογραφία της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, Φ1964/3/3/1, 1964/ΣΤ/Λ, από την Ε΄ Πολιτική του ΥΠΕΞ, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, _ΡΟ78-30/19-11-1964 με το οποίο διαβιβάζεται η αναφορά του διπλωματικού Συμβούλου Στ. Σταθάτου, συμμετέχοντος στην Επιτροπή Εμπειρογνωμόνων του ΝΑΤΟ για την Μ. Ανατολή.

πριν απ' όλα διπλωματικά πολύτιμες: λόγω της σταθερής φιλίας της με τον χώρο των Αδεσμεύτων (η Νασερική Αίγυπτος ανήκε στον ηγετικό τους πυρήνα), αντλούσε αδιάπτωτα ισχύ από την υποστήριξή τους στον ΟΗΕ. Για αρκετές από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, το Κυπριακό συνέχισε να προσεγγίζεται συνολικά ως ζήτημα ελλιπούς αποαποικιοποίησης, όπως ακριβώς αντιμετωπιζόταν το Μεσανατολικό ως εν πολλοίς προϊόν Δυτικών παρεμβάσεων, με υπευθυνότητα του ΗΒ, των ΗΠΑ και του πιστού τους τοπικού συμμάχου, της Τουρκίας, μία εκτίμηση που βασιζόταν στις διαρκείς συμπράξεις των τριών και στην παρουσία των βρετανικών βάσεων. Η δραστήρια εκστρατεία διαφώτισης που αναλήφθηκε από τους ελληνοκύπριους το 1964-65 και κατέληξε στην περιφανή νίκη του Δεκεμβρίου του 1965, αποτέλεσε για την Άγκυρα ένα ράπισμα με πολλαπλές αναγνώσεις, το οποίο οδήγησε σε σημαντικές αναπροσαρμογές την εξωτερική της πολιτική: το τελικό κείμενο που υπερψηφίστηκε από την Γενική Συνέλευση στις 18 Δεκεμβρίου, υιοθετούσε σε σημαντικό βαθμό το σχετικό κοινό ανακοινωθέν της Συνόδου των Αδεσμεύτων του Οκτωβρίου του 1964 που καλούσε όλα τα ενδιαφερόμενα Μέρη να σεβαστούν την ακεραιότητα της νησιωτικής Δημοκρατίας και τις επιθυμίες των κατοίκων της. Μπορεί οι ΝεοΚεμαλικοί να βρίσκονταν σε ολοκληρωτική σύγκρουση με τους αντιπάλους τους για τη νομή της εξουσίας και για την επικράτηση του δικού της αφηγήματος η κάθε παράταξη ως ηγεμονικού, πάντως αμφότερες διέθεταν στην ιδεολογική τους εργαλειοθήκη ισχυρά μέσα νομιμοποίησης της παρατεταμένης στροφής της εξωτερικής πολιτικής της χώρας σε πιο πολυδιάστατες κατευθύνσεις ως διαπιστευτήρια πατριωτισμού (το προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα και οι πραξικοπηματίες του 1960 επικαλούνταν την ουδετερόφιλη παράδοση του Κεμάλ εμβαπτισμένη στον ΤριτοΚοσμικό Αριστερισμό αφενός, ενώ το συντηρητικό Κόμμα Δικαιοσύνης -το διάδοχο του Δημοκρατικού- αφετέρου τον ΟθωμανοΪσλαμικό Οικουμενισμό). Παρόλη την πόλωση διαρκείας που ταλάνισε την πολιτική σκηνή της Τουρκίας και την ριζοσπαστικοποίηση που την χαρακτήρισε καθ' όλη την περίοδο, ήταν οφθαλμοφανής η διακομματική συναίνεση στην στροφή αυτή με αφορμή κι αίτιο την διεθνή απομόνωση που δοκίμασε η χώρα λόγω του Κυπριακού και κύριους αποδέκτες της νέας διπλωματίας την ΕΣΣΔ, την αραβική Μ. Ανατολή και τον Τρίτο Κόσμο σε πλανητική κλίμακα. Η υποστήριξη που έλαβε εξάλλου η Κύπρος στην ψηφοφορία του ΟΗΕ από την πλειοψηφία των χωρών της Κοινοπολιτείας που ανήκαν στον Τριτοκοσμικό χώρο, δεν πέρασε απαρατήρητη ούτε στο Λονδίνο [975]. Ο επαναπροσδιορισμός της τουρκικής περιφερειακής ταυτότητας αποτυπώθηκε εμβληματικά στην υπερψήφιση

[975] Σύνοψη ενδεικτικά: Ş. Kıralp 2017 op cit σσ 7-10, S. Laçiner 2010 op cit σσ 172-173, 212-214, 218, 230-231.

κάθε φιλοΑραβικής πρότασης στα fora του ΟΗΕ την επαύριον του Γ΄ Αραβοϊσραηλινού Πολέμου του 1967. Με τις επιλογές της εκείνες, η Άγκυρα κατέστη «δακτυλοδεικτούμενη», ως μέχρι εκείνη την εποχή σταθερά κι αταλάντευτα, δεδομένα φιλοϊσραηλινή. Αντίθετα, οι επίσης φιλοΑραβικες ψήφοι της Ελλάδας στα ίδια θέματα (απόσυρση του Ισραήλ από όσα εδάφη των γειτόνων του είχε καταλάβει, μία πρόταση των Αδεσμεύτων με ισχυρή σοβιετική υποστήριξη και καταδίκη της προσάρτησης της Ιερουσαλήμ με πακιστανική πρωτοβουλία) [976], πέρασαν μάλλον απαρατήρητες ως παραδοσιακές και προβλέψιμες.

Σχετικά με την ελληνοκυπριακή κλίση να προσφεύγει στον ΟΗΕ -και να αποκομίζει εκεί συχνά νίκες, είτε στο επίπεδο της Γεν. Συνέλευσης είτε σε εκείνο του Συμβουλίου Ασφαλείας, σημειώνεται ότι, όπως αποτίμησε ο Ι. Ιωσήφ, «Παρ' όλο που οι αποφάσεις… δεν έχουν νομικά δεσμευτική ισχύ πάνω στα κράτη και η Τουρκία δεν συμμορφώθηκε προς τις αποφάσεις που αφορούσαν την Κύπρο, οι Ελληνοκύπριοι και η Κυπριακή Δημοκρατία αποκόμισαν μεγάλα πολιτικά οφέλη από αυτές. … Βασίζονται [οι αποφάσεις] στην επικρατούσα βούληση της διεθνούς κοινότητας και ενσωματώνουν πολιτικές επιταγές και δημιουργούν περιορισμούς που καμία χώρα δεν μπορεί να αγνοήσει τελείως» [977].

[976] F. A. Beer 1969 op cit σσ 26-27.

[977] Ι. Ιωσήφ 2000 op cit σ 246. Ο Ιωσήφ σχολίασε την συχνά διατυπωμένη απαξιωτική κρίση ότι οι αποφάσεις αυτές, αποτέλεσαν «ψευδο-συμφωνίες» και «κενές νίκες στα χαρτιά».

iv. Οι αλληλεπιδράσεις του Στρατιωτικού με το Οικονομικό πλαίσιο αναφοράς. Το Διεθνές υπόβαθρό τους, την εποχή των μεταβολών στο ισοζύγιο Οικονομικής ισχύος μεταξύ των μεγάλων κρατών της Δύσης

«Και εν πρώτοις, θα ήθελα να αποσαφηνίσωμεν, διά να συνεννοηθώμεν, τον όρον 'αμυντική ισχύς'. Χρησιμοποιούμεν συνήθως τον όρον 'αμυντική ικανότης'. Η αμυντική ικανότης μίας χώρας δεν εξαρτάται μόνον από τας Ενόπλους Δυνάμεις που διαθέτει, αλλά και από το ποίος θα είναι ο ενδεχόμενος εχθρός και από την επιθετικήν δύναμιν του εχθρού. Ως αμυντικήν ισχύν νομίζω, ότι πρέπει να θεωρήσωμεν την αμυντικήν ισχύν της χώρας, ανεξαρτήτως του ποία είναι η δύναμις του ενδεχομένου εχθρού. Και όταν λέγωμεν αμυντικήν ισχύν, βεβαίως δεν περιοριζόμεθα εις την οροφήν, δηλαδή εις τον αριθμόν των υπηρετούντων ανδρών, η αμυντική ισχύς εξαρτάται βεβαίως πρωτίστως από το ηθικόν, εξαρτάται από την εκπαίδευσιν του εν ενεργεία στρατού και της εφεδρείας, εξαρτάται από την οργάνωσιν, από την οργάνωσιν του εδάφους, από τα αποθέματα επιστρατεύσεως. Όταν, λοιπόν, λέγωμεν ότι διατηρούμεν την αμυντικήν ισχύν εις το σημείον που ευρίσκεται σήμερον, σημαίνει ότι όλες αυτές τις όψεις της αμυντικής ισχύος του τόπου τις διατηρούμεν εις το αυτό ύψος. … υπάρχει η μεγάλη, η μεγαλόψυχος βοήθεια εις υλικόν πολέμου, η οποία σύμφωνα με τελευταίαν ανακοίνωσιν του κ. Υπουργού της Εθνικής Αμύνης ανήλθεν, ή θα ανέλθη κατά το τρέχον έτος, εις 90 εκ. δολλάρια. Δύο δις και πλέον [sic] δολλάρια μάς έχουν δώσει πολεμικόν υλικόν αι Ηνωμέναι Πολιτείαι δωρεάν εντελώς, και εάν δεν μάς είχον δώσει αυτό το πολεμικόν υλικόν δωρεάν, αι Ηνωμέναι Πολιτείαι, τότε ποίος θα ήτο ο εξοπλισμός μας; … Λοιπόν, δεν ημπορούμεν να λέγωμεν, ότι ή μάς δίδετε τα 20 εκατομμύρια [δολλάρια] μετρητοίς, όπως θα μάς τα δώσουν, ή ολιγοστεύομεν ημείς τας Ενόπλους Δυνάμεις. Ιδική μας πατρίδα είναι. … Θα είναι δι' εμέ τουλάχιστον, περιορισμός των απαραιτήτων δαπανών, και είναι πράγματι απαραίτητοι, των πιστώσεων εις το Υπουργείον Εθν. Αμύνης μέχρι σημείου, ώστε όπως σάς εξήγησα, τούτον να σημαίνει και μείωσιν της αμυντικής ισχύος των Ενόπλων Δυνάμεων, αυτό αποτελεί δι' εμέ, θέμα άρσεως της εμπιστοσύνης από την Κυβέρνησιν [σύνταξη πρωτοτύπου]. Αλλοίμονον εάν δεν υπάρχη η εθνική ασφάλεια, ποίος θα ξεκινήση να φυτεύση ένα δένδρον ή να κάμη ένα πηγάδι ή να κτίση μίαν αποθήκην ή να αγοράση μίαν αγελάδα;». Ο Κ. Μητσοτάκης απάντησε πως αν τελικά έλειπε η ΝΑΤΟϊκή βοήθεια των 700 εκ. δρχ, «…θα τεθώμεν προ του διλήμματος ή να

επιβάλωμεν νέαν φορολογίαν 700 εκατομμυρίων ή να μειώσωμεν ισοπόσως ή κατά ποσοστόν την συμμετοχήν εις τας δημοσίας επενδύσεις των Ελληνικών εσόδων» [978].

Η ασφάλεια ως θεμελιώδες προαπαιτούμενο οποιασδήποτε προσοδοφόρας δραστηριότητας (του δέντρου, του πηγαδιού, της αποθήκης, της αγελάδας του Πρωτοπαπαδάκη, των επενδύσεων του Μητσοτάκη), τα κέρδη της οποίας αφετέρου η πρώτη (η ασφάλεια) δεν θα απομυζά, ούτε θα διεκδικεί ασύμφορο τίμημα για την εγγύησή της, είναι το διαχρονικό δίλημμα του καταμερισμού δαπανών οποιασδήποτε συλλογικότητας δεν έχει καταφέρει να θέσει τελεσίδικα εκτός νόμου, σε συνεννόηση με άλλες συσχετιζόμενες συλλογικότητες, την προσφυγή στη βία για την επίλυση διαφορών. Η ισορροπία είναι ζητούμενο που επιδέχεται πολλαπλές επιδράσεις, παραγόντων που και αν ακόμη συμφωνηθεί η εισαγωγή τους σε ένα υπολογιστικό υπόδειγμα, οι συναρτήσεις τους είναι μία πρόκληση από κάθε άποψη έλλογης ανάλυσης.

Η αξιολόγηση του κόστους της άμυνας είναι ένα δύσβατο επιστημονικά τοπίο, καθώς περιλαμβάνει πληθώρα θεμελιακών ερευνητικών ερωτημάτων (ποιος, πότε και γιατί ξεκινά να εξοπλίζεται), επιμέρους ποιοτικών δεικτών (αν θα πρέπει να προσμετρηθεί στην παραγωγή της και η δέσμευση πόρων εκτός του σκέλους του κρατικού προϋπολογισμού που τής αφιερώνεται, πού ακριβώς επιμερίζονται οι δαπάνες της, ποια είναι η αναλογία των στρατιωτικών δαπανών προς το ΑΕΠ, ποιες εκτιμήσεις μπορούν να υπάρξουν σχετικά με την άμεση και έμμεση επανεπένδυση μέρους των δαπανών αυτών στον κύκλο της Οικονομίας) ενώ συχνά μπορεί να αποφέρει αντικρουόμενα ευρήματα υπό την επίδραση τεχνικών παραμέτρων (λχ αν αξιοποιηθούν νομισματικές αξίες σε τρέχουσες ή σταθερές τιμές). Ο ελληνοτουρκικός εξοπλιστικός ανταγωνισμός, του οποίου οι ρίζες κατά την μεταπολεμική περίοδο ανάγονται στα χρονικά σημεία κατά τα οποία καταγράφηκε ο κλονισμός των διμερών σχέσεων με έναυσμα το Κυπριακό, προϋπήρχε λόγω της εκατέρωθεν δυσπιστίας, του ιστορικού τους και των ανεπίλυτων εκκρεμοτήτων, υφίστατο πάντως εν υπνώσει με πρώτη μορφή ζητούμενου την διατήρηση της ισορροπίας στο μεταξύ τους ισοζύγιο υλικής ισχύος [979]. Η οικονομική δυσπραγία και οι περί κοινής απειλής

[978] Οι ορισμοί, τα σκεπτικά και οι γλαφυρές διατυπώσεις προέρχονται από κοινοβουλευτική ομιλία του Α. Πρωτοπαπαδάκη, πρώην υπουργού άμυνας (σε 2 θητείες, επί 3,5 χρόνια συνολικά) των κυβερνήσεων της οκταετίας της ΕΡΕ. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 22^{α} της 22^{ας} Δεκεμβρίου 1965, σσ 518-519. Ο Κ. Μητσοτάκης ήταν τότε υπουργός συντονισμού. Η αγόρευση και η απάντηση παρατέθηκαν ως εύστοχη σύνοψη θεμελιωδών και διαχρονικών παρατηρήσεων. Αναλύονται παρακάτω.

[979] Ενδεικτικά: R. R. Krebs, Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict, *International Organization*, vol 53 Iss 2, Spring 1999, σσ 343-377. Για μία εν τάχει σύγκριση όλων των βασικών υποδειγμάτων μελέτης των εξοπλιστικών ανταγωνισμών βλ. ενδεικτικά: S. Matelly, The

αντιλήψεις που οδήγησαν τις δύο χώρες στην επιδίωξη ένταξης στο ΝΑΤΟ, βοήθησαν να διατηρηθεί αυτή η κατάσταση σε νάρκη μέχρι την εξεταζόμενη περίοδο. Η έκτοτε πορεία αυτού του ανταγωνισμού έγινε αντικείμενο εκτεταμένων και διεξοδικών μελετών από πλευράς ελλήνων και τούρκων μελετητών και παρήγαγε ιδιαίτερα αξιόλογη εργοραφία, σε βαθμό αυτή η διανοητική παραγωγή να προσελκύσει την προσοχή της διεθνούς ερευνητικής κοινότητας [980]. Το παρόν κείμενο περιορίζεται σε μία αδρομερή προσπάθεια πολιτικής και ιστορικής προσέγγισης του θέματος.

Οι οικονομολόγοι της Άμυνας Ν. Αντωνάκης και Χρ. Κόλλιας στις εργασίες τους με θέμα την ελληνική περίπτωση σε βάθος χρόνου προχώρησαν σε μία σειρά επισημάνσεων και παρατηρήσεων επί των θεμελιωδών, οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν στις ακόλουθες προτάσεις:

α) στις πρωτεύουσες εκφάνσεις της κρατικής ισχύος περιλαμβάνονται η οικονομική και η στρατιωτική δύναμη,
β) η δεύτερη συναρτάται -και για την ακρίβεια: εξαρτάται- σε υψηλότατο βαθμό από την πρώτη,
γ) οι συμμαχίες, η αναζήτηση διεθνών εγγυήσεων κι εξωτερικής βοήθειας, καίτοι αποτελούν σημαντική συνεισφορά στην αμυντική επάρκεια μίας χώρας, συνήθως δεν αποτελούν υποκατάστατο της αυτάρκειας, ενώ παράλληλα παράγουν παράπλευρες δεσμεύσεις, συχνά δε, ούτε το αμιγώς οικονομικό κόστος τους είναι ευκαταφρόνητο,
δ) θεωρείται δεδομένο ότι οι αμυντικές δαπάνες κινούνται ανταγωνιστικά προς τις δαπάνες που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη της Εθνικής Οικονομίας και για τις κοινωνικές δαπάνες,
ε) ενώ, όντας ετερογενείς, και δη καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα από εξοπλιστικά προγράμματα μέχρι την δημιουργία υποδομών πολλαπλής χρήσης και τις αποδοχές του στρατιωτικού και του πολιτικού προσωπικού το οποίο σχετίζεται άμεσα ή /και έμμεσα με την παραγωγή εθνικής άμυνας, είναι δύσκολο να καταταγούν και να αξιολογηθούν οι επιπτώσεις τους,
στ) υπό ιδανικές συνθήκες, όποτε μία συλλογικότητα (όπως ένα κράτος εν προκειμένω)

---

determinants of US military expenditures in the context of arms race στο P. Levine & R. Smith (επιμέλ.), *Arms Trade, Security and Conflict*, London & N. York: Routledge, 2003, σσ 158-177, Λ. Ζαχείλας, Ανταγωνισμός εξοπλισμών: Παρελθόν, παρόν και μέλλον, στο Η. Σ. Κεβόρκ & Χ. Γ. Κόλλιας (επιμέλ.), *Κείμενα στην Οικονομική της Άμυνας και της Ασφάλειας*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2018, σσ 169-194.

[980] Ενδεικτικά: J. Brauer, SURVEY AND REVIEW OF THE DEFENSE ECONOMICS LITERATURE ON GREECE AND TURKEY: WHAT HAVE WE LEARNED?, *Defence and Peace Economics*, vol 13 no 2, 2002,σσ 85-107.

προλάβει να επιτύχει την σταθεροποίηση των επιμέρους οικονομικών δεικτών και της ευημερίας των μελών (των πολιτών) της, οι αμυντικές δαπάνες αποτελούν ένα ανεκτό αναγκαίο κόστος, που λειτουργεί θετικά για το σύνολο των συλλογικών αγαθών υπό την έννοια ότι τα περιφρουρεί έναντι εξωτερικών κινδύνων και δεν αναστέλλει, ούτε ανακόπτει την οικονομική ανάπτυξη εξαιτίας της δέσμευσης πόρων για την διοχέτευσή τους στην Άμυνα,

ζ) ενώ αν, αντιθέτως, προκύψουν αυξημένες ανάγκες γι' αμυντικές δαπάνες σε κρίσιμη στιγμή μετάπτωσης μίας εθνικής Οικονομίας, τότε λειτουργούν ανταγωνιστικά προς άλλες κατηγορίες κρατικών δαπανών και υπονομεύουν την ανάπτυξη, ειδικά αν δεν αφορούν την δημιουργία σχετικής βιομηχανίας, της οποίας η συγκρότηση κι εν συνεχεία λειτουργία παραγωγικής βάσης θα δικαιολογηθεί μόνον εν μέρει από εξαγωγές που ίσως επιτύχει (και αναμφίβολα υπό την διαρκή αίρεση των ηθικών συμβιβασμών που θα αναδύονται αναπόφευκτα ανά περίπτωση πώλησης πολεμικού υλικού).

Οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας και της Τουρκίας αυξήθηκαν εξίσου μετά την έναρξη της Κρίσης στο Κυπριακό και στο σύνολο των διμερών σχέσεων, με αφετηριακό σημείο τα γεγονότα της εξεταζόμενης περιόδου. Ειδικά στην περίπτωση της Τουρκίας, οι ρυθμοί ανάπτυξης της Οικονομίας δεν ήταν δυνατόν να αντισταθμίσουν την αύξηση των αμυντικών δαπανών, επειδή οι πρώτοι εξανεμίζονταν από την δημογραφική καμπύλη (την αύξηση του πληθυσμού το ίδιο διάστημα –αυτή η παρατήρηση απαντάται και στις ΝΑΤΟϊκές εκτιμήσεις της εποχής, βλ. παρακάτω), με αποτέλεσμα την αλματώδη μεγέθυνση των αμυντικών δαπανών ως καταγεγραμμένου ποσοστού του ΑΕΠ της χώρας (το 1960, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των ελλήνων ήταν υπερδιπλάσιο των τούρκων, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ). Στην περίπτωση της Ελλάδας, το αντίστοιχο αξιοσημείωτο αφορά στην αύξηση των ποσών που δεσμεύθηκαν κατά προτεραιότητα για τα εξοπλιστικά προγράμματα, παρά για τις μισθολογικές αυξήσεις του προσωπικού (στοιχείο το οποίο έχει νόημα να αντιπαραβληθεί τόσο προς τις αρχικές σκοποθεσίες του Γαρουφαλιά που παρατέθηκαν, όσο και προς τα σαρκαστικά σχόλια των αμερικανών και των δυτικογερμανών επ' αυτού –βλ. παρακάτω). Εν τέλει, αμφότερες και οι δύο χώρες αύξησαν τις εθνικές τους αμυντικές δαπάνες (σε απόλυτα και σε σχετικά μεγέθη) εξαιτίας ενός συνδυασμού λόγων με σωρευτικό αποτέλεσμα: η αμερικανική βοήθεια έφθινε ανεπιστρεπτί, ενώ η μεταξύ τους ένταση στρατιωτικοποιείτο οριστικά. Η εξεταζόμενη περίοδος υπήρξε μεταβατική από αυτήν την άποψη. Δεν επιδέχεται αμφισβήτηση ή εναλλακτικές αναγνώσεις το δεδομένο ότι το 1965 οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας αυξήθηκαν σε σταθερές τιμές κατά 10,3% σε

σχέση με τις δαπάνες του 1964. Το 1966 αυξήθηκαν περαιτέρω κατά 7,3% σε σύγκριση με εκείνες του προηγούμενου έτους [981]. Ούτε μπορεί να υποβαθμιστεί η ορατή, αν και πρόσκαιρη, αύξηση του προσωπικού των ένοπλων δυνάμεων κατά 15.000 το 1965 (βλ. πίνακες Παραρτήματος). Ακολουθεί παράθεση επιμέρους διαστάσεων του ζητήματος.

Στο επίπεδο της διεθνούς συγκυρίας, είναι αδύνατον να παραβλεφθεί το μεταιχμιακό σημείο της εξεταζόμενης χρονικής περιόδου από οικονομικής άποψης: η Δυτ. Ευρώπη ανέκαμπτε συνολικά, την στιγμή που η Οικονομία των ΗΠΑ δεν ταλανιζόταν μόνον από δομικής φύσης αδυναμίες (αναπτυξιακή επιβράδυνση, αυξανόμενη εξάρτηση από εισαγωγές κρίσιμων πρώτων υλών -πρωτίστως δε καυσίμων-, εντυπωσιακά ελλείμματα των ισοζυγίων πληρωμών -ως το τέλος του 1966: 1,36 δις $), αλλά και από δυσμενείς συγκυρίες (τον οικονομικό πόλεμο που είχε αρχίσει να εκδηλώνει η Γαλλία εναντίον τους με πεδίο μία δέσμη προτάσεων σχετικά με την επαναφορά του κανόνα του χρυσού, μεταβολές στο σύστημα διεθνών πληρωμών κλπ, μέχρι -και κυρίως- την καθήλωσή τους στο Βιετνάμ [982]). Οι απαρχές της διαδικασίας συρρίκνωσης της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας προς τους ανά την υφήλιο συμμάχους τους εντοπίζονται ήδη νωρίτερα (απασχόλησαν την Αθήνα στα μέσα του 1962) [983], όμως επιταχύνθηκαν την εποχή που ανήλθαν στην ελλαδική εξουσία οι κυβερνήσεις του Κέντρου. Το τελευταίο δίμηνο του 1964, θα επιχειρείτο να

[981] Ν. Αντωνάκης, *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΜΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ*, Αθήνα: Συμεών, χχ (1995;), σσ 100-110, Χ. Γ. Κόλλιας, *Ελλάδα – Τουρκία,/Άμυνα, Οικονομία και Εθνική Στρατηγική*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, σσ 18-19, 35, 51-56, 81-82, 84, 88-89, 104, 115, 131, 136, 173. Για ορισμένα παράπλευρα θετικά παρεπόμενα των αμυντικών δαπανών σε αναπτυσσόμενες Οικονομίες της περιόδου (κατά βάση επιβεβαιωτικά πορίσματα της ΝΑΤΟϊκής επιχειρηματολογίας που παρατίθενται στο Ειδικό Παράρτημα ΙΙ), βλ.: Χ. Γ. Κόλλιας, *Οικονομική της Άμυνας*, Αθήνα: Τουρίκης, 2017, σσ 384-386. Επίσης: U. Albrecht, The Study of International Trade in Arms and Peace Research, *Journal of Peace Research*, vol 9 no 2, 1972, ειδικά σσ 168-172, 176-178.

[982] Η εργογραφία είναι εκτεταμένη. Ενδεικτικά: E. L. Morse, Crisis Diplomacy, Interdependence, and the Politics of International Economic Relations, *World Politics*, vol 24 (Suppl.), Spring 1972, σσ 140-146, R. Roy, The Battle for Bretton Woods: America, Britain and the International Financial Crisis of October 1967-March 1968, *Cold War History*, vol 2 no 2, (January 2002), σσ 33-37. Για το ότι τα προβλήματα που απαριθμήθηκαν προϋπήρχαν (απλώς εντάθηκαν προϊόντος του χρόνου), βλ. ενδεικτικά την Προεδρική Οδηγία που εξέδωσε ο Eisenhower (ως απερχόμενος πρόεδρος πια), μία εβδομάδα μετά τις προεδρικές εκλογές του 1960: R. P. Stebbins (επιμέλ.) - E. P. Adam (βοηθός επιμέλ.), *Documents on American Foreign Relations, 1960*, N. York: Harper & Bros (Council on Foreign Relations), 1961, σσ 54-61.

[983] Βλ. ενδεικτικά: Μέρος Α΄ , Κεφάλαιο 2 , σσ 98-99 και το Ειδικό Παράρτημα ΙΙ. Ότι τα άγχη εκείνα δεν ήταν ανυπόστατα αποτυπώθηκε στον σχετικό νόμο (PL 87-565) που διείπε την Εξωτερική Βοήθεια (FAA of 1962) του ίδιου έτους. Σύμφωνα με το Κεφάλαιο ΙΙ του Β΄ Μέρους του επίμαχου Νόμου, ο αμερικανός πρόεδρος είχε το δικαίωμα να περικόψει κατά το δοκούν ή και να καταργήσει τελείως την ποικιλώνυμη βοήθεια ασφάλειας προς όποια χώρα κρινόταν ικανή να στηριχθεί στις δικές της δυνάμεις «προκειμένου να χρηματοδοτήσει στις ένοπλες δυνάμεις της χωρίς περιττή επιβάρυνση της στην Οικονομία της»: *American Foreign Policy*, Current Documents 1962, Dept of State publication 8007, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released April 1966, ειδικά σσ 1457-1463.

διασωθούν έστω κι εν μέρει τα προγράμματα στρατιωτικής και έμμεσης οικονομικής βοήθειας προς χώρες όπως η Ελλάδα και η Τουρκία [984], ενώ ταυτόχρονα καταβαλλόταν κάθε δυνατή προσπάθεια να πεισθούν αυτές οι χώρες να «αυτοβοηθηθούν» και να αποτείνονται σε άλλους ελεήμονες συμμάχους, αλλά αν ήταν δυνατόν χωρίς να συρρικνωθεί στο ελάχιστο η πολιτική επιρροή ή ο έλεγχος των ΗΠΑ (η κλίμακα ποικίλε, ανάλογα με την περίπτωση) επ' αυτών των χωρών -βλ. παρακάτω επ' αυτού. Για το μέλλον, ευνοείτο η συντήρηση των δεσμών διά της μετάβασης από τα προγράμματα δωρεάν βοήθειας σε εκείνα των επί πιστώσει (και εν τέλει στις καθαρόαιμες πωλήσεις) [985].

Η ελληνική πλευρά εξωθήθηκε στην έναρξη ενός εξοπλιστικού ανταγωνισμού με την Τουρκία, εξαιτίας των απειλών της δεύτερης κατά της ελλαδικής επικράτειας και της Κύπρου εξίσου. Η αναδιάταξη δυνάμεων, η προώθηση μονάδων και σχηματισμών στον Έβρο (με αντιτουρκικές κι όχι αντιβουλγαρικές αποστολές) και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, η επείγουσα αγορά πολεμικού υλικού, (πρωτίστως αεροναυτικού ενδιαφέροντος), έστω και μεταχειρισμένου κυρίως, επιβλήθηκε λόγω της διάχυσης της ελληνοτουρκικής κρίσης από το Κυπριακό στο σύνολο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, με πρωτοβουλία της Άγκυρας, η οποία έκρινε ότι η Αθήνα ήταν ευάλωτη σε απειλές αιφνιδιαστικής επίθεσης και κατάληψης ειδικά κάποιου μεγάλου νησιού του Ανατολικού Αιγαίου. Η διστακτικότητα με την οποία η ελληνική πολεμική αεροπορία αποδύθηκε σε έναν αγώνα απόκτησης μεταχειρισμένων αεριωθούμενων μαχητικών που απέσυρε η δυτικογερμανική αεροπορία, εν μέρει για να μην καταλήξουν στα χέρια των τούρκων [986], είναι χαρακτηριστική σε αυτό το επίπεδο αναφοράς.

---

[984] Βλ. ενδεικτικά: *FRUS* 1964-1968, vol IX, International Development and Economic Defense Policy; Commodities, "docs 19, 23, 24, 28, 94".

[985] Στις 9/7/1965 ο διευθυντής της Διεύθυνσης Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID) Bell σε επιστολή του προς τον υπουργό οικονομικών των ΗΠΑ Fowler σημείωνε ότι για χώρες που παρουσίαζαν δυνατότητες αποπληρωμής δανείων όπως η Ελλάδα, η στρατιωτική βοήθεια θα έπρεπε να μετατραπεί από δωρεάν σε πιστώσεις, «στο πνεύμα των όσων είχε προτείνει ο [τότε υπουργός οικονομικών] Dillon σε επιστολή του προς τον [υπουργό άμυνας] McNamara στις 13/8/1964» (*FRUS* 1964-1968, vol IX, "doc 35"). Εντούτοις, η εξοπλιστική αιμοδοσία θα συνεχιζόταν, ακόμη και μετά το 1967, «κατ' εξαίρεσιν για τις ασθενέστερες οικονομικά» (κι ευαίσθητές πολιτικά, αλλά και πολύτιμες γεωγραφικά) Ελλάδα – Τουρκία: F. A. Beer 1969 op cit σ 164. Ένα γενικής φύσης στοιχείο, ενδεικτικό της αμερικανικής μετάβασης από τις δωρεές στις πωλήσεις όπλων συνολικά (προς κάθε λήπτρια χώρα παγκοσμίως), είναι ότι μεταξύ των Οικονομικών Ετών 1952-1961 οι δωρεές ανέρχονταν σε 17 δις $ και οι πωλήσεις, εξωφλούμενες είτε διά δανείων είτε όχι, σε 5 δις $. Την επόμενη δεκαετία (Οικονομικά Έτη 1962-1971) το ολικό ποσό δωρεών και πωλήσεων ήταν του ίδιου ύψους (22 δις $) είχε όμως σχεδόν αντιστραφεί η μεταξύ τους αναλογία –τα 15 δις $ αντιπροσώπευαν πλέον οι πωλήσεις και τα 7 δις $ οι δωρεές. Παρατίθεται στο: M. T. Smith, U.S. Foreign Military Sales: Its Legal Requirements, Procedures, and Problems, στο U. Ra'anan, R. L. Pfaltzgraff jr and G. Kemp (επιμέλ.) op cit σ 352.

[986] Βλ. Κεφάλαιο 2 Μέρους Β΄.

Η Αθήνα ήταν πανικοβλημένη με τη διάχυση της έντασης στα ελληνοτουρκικά. Θεωρούσε τον εαυτό της αδύναμο στρατιωτικά και τα νησιά του Αιγαίου εξαιρετικά ευάλωτα, πρακτικά απροστάτευτα. Αυτό το στοιχείο και η εμφανής τουρκική τάση να συγκροτεί δυνάμεις εκτός ΝΑΤΟϊκού πλαισίου για την υλοποίηση εθνικών αποστολών, αλλά και να τις εφοδιάζει με μέσα (όπλα) υπό εθνικό έλεγχο, οδήγησε αντανακλαστικά στην σταδιακή οχύρωση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, την ενίσχυσή τους με την μεταφορά οπλισμού για την Εθνοφυλακή και στρατευμάτων από την ηπειρωτική Ελλάδα, την ίδρυση των ανάλογων διοικητικών κλιμακίων (Στρατιωτικών Διοικήσεων στα μεγάλα νησιά) κι επίσης την απόκτηση αεροναυτικών (σε πρώτη φάση) μέσων: radar, αεροσκαφών και πλοίων, μαζί με την δημιουργία της σχετικής υποδομής υποστήριξής τους (βάσεων) [987].

Αμφότερες Τουρκία κι Ελλάδα είχαν εμπεδώσει ότι δεν είχαν τον έλεγχο των όπλων που τους παρείχε το ΝΑΤΟ. Έκτοτε, εκκίνησαν την πολιτική αναβίωσης των εθνικών εξοπλιστικών προγραμμάτων. Ο Γ. Ρουμπάτης ανέγνωσε ορθώς το νόημα της «δέσμης προτάσεων McNaughton» και της «Αναφοράς Bonesteel» ως προς τις συνέπειες της για την μαχητική αποτελεσματικότητα των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων (η έμφαση δινόταν στην μείωση της αεροναυτικής τους δυνατότητας), ωστόσο απέδωσε μάλλον μονόπλευρα κίνητρα στους αμερικανούς [988]: δεν ήταν μόνον η άμβλυνση στο ελληνοτουρκικό πεδίο αντιπαράθεσης που θα επέφερε μια τέτοια συρρίκνωση (άλλωστε, αν συνεχιζόταν η εξάρτηση από τα αμερικανικής προέλευσης όπλα, το embargo ανταλλακτικών είχε αποδειχθεί άκρως αποτελεσματικό μέσο αποκλιμάκωσης [989]), όσο ένας συνδυασμός κινήτρων: η διευρυνόμενη αμερικανική οικονομική αδυναμία, η αυξανόμενη αιμορραγία κυριολεκτική και μεταφορική στο Βιετνάμ, η επισφράγιση της οικονομικής ανάκαμψης της Δυτ. Ευρώπης (που μπορούσε να μοιραστεί πλέον τα βάρη της υποστήριξης των

[987] Ενδεικτικά: Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 91.
[988] Γ. Ρουμπάτης 1987 op cit σσ 247-248.
[989] Βλ. επ' αυτού ενδεικτική παρατήρηση του υποναυάρχου (Μ) ε.α. Μ. Παπαθανασίου: αρκούσε η αποφυγή παράδοσης ακόμη και σχετικά απλών μηχανολογικά εξαρτημάτων (αλλά στρατιωτικών προδιαγραφών, χωρίς δυνατότητα εύρεσης εναλλακτικών πηγών απόκτησής τους) που ήταν απαραίτητα στις κύριες μονάδες, για να απομειωθεί δραματικά η μαχητική ισχύς τους και οι πρακτικές δυνατότητες να διεξάγουν πολεμικές επιχειρήσεις. Παράδειγμα «χειρουργικού embargo» στην ροή ανταλλακτικών εκείνη την εποχή από πλευράς ΗΠΑ, όταν ήθελαν να επιδείξουν την δυσαρέσκειά τους για την όξυνση του κλίματος στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, υπήρξαν οι κατά καιρούς διακοπές παραδόσεων σφαιροτριβέων (ρουλμάν) των γυροσκοπικών πυξίδων την περίοδο 1964-1968, οι οποίες ήταν το ζωτικής σημασίας υποσύστημα για την διεύθυνση βολής των πυροβόλων των αντιτορπιλικών –τα οποία με την σειρά τους (τα αμερικανικής προέλευσης αντιτορπιλικά συγκεκριμένα), ήταν ο βασικός κορμός των πλοίων επιφανείας του ΒΝ εκείνη την εποχή: διά ζώσης συνέντευξη του υποναυάρχου (Μ) ε.α. Μ. Παπαθανασίου, Κηφισιά, 2-6-2007. Υπενθυμίζεται επίσης ότι η αναστολή παραδόσεως υλικών υποστήριξης των αεροσκαφών καναδικής κατασκευής επέδρασε στην καθήλωσή τους και στην αδυναμία εφαρμογής κρίσιμων επιχειρησιακών σχεδιασμών της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας.

«πτωχότερων ΝΑΤΟϊκών συγγενών», ενώ ταυτόχρονα οι ισχυρότερες χώρες της αντιμετωπίζονταν ως διεθνείς εμπορικοί ανταγωνιστές), η μείωση του κινδύνου να ξεσπάσει σύμμετρη σύρραξη μεταξύ των δύο ψυχροπολεμικών Συνασπισμών, όλοι οι ανωτέρω παράγοντες συνδυαστικά συνετέλεσαν στις αμερικανικές εισηγήσεις για μείωση συγκεκριμένων επιμέρους δεικτών ισχύος, κατά προτεραιότητα δε των δαπανηρότερων αεροναυτικών, των -χρηματοδοτούμενων ευρέως από τις ΗΠΑ- ελληνικών ένοπλων δυνάμεων (και όχι μόνον αυτών [990]). Βασικές αποστολές τους στα μέσα της δεκαετίας 1960-1970, σύμφωνα με την Washington, παρέμεναν η εσωτερική ασφάλεια και ο επιβραδυντικός αγώνας εναντίον προελαυνουσών δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην (ολοένα και λιγότερο πιθανή) περίπτωση πολέμου «Ανατολής-Δύσης». Ότι οι ελληνικές πολιτικοστρατιωτικές ηγεσίες «δεν συνεμορφώθησαν προς τας (υπερατλαντικάς) υποδείξεις» οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ανασφάλεια που τις ταλάνιζε -δικαίως- σχετικά με την φερεγγυότητα της τουρκικής στρατιωτικής απειλής πρωτίστως στο Αιγαίο, αλλά και στον Έβρο, με θρυαλλίδα το Κυπριακό, αλλά όχι μόνον θρυαλλίδα: ανεξαρτήτως της προτεραιότητας των αντικομμουνιστικών αποστολών των ελλαδικών στρατευμάτων που βρίσκονταν στην Κύπρο, υπήρχε κίνδυνος ελληνοτουρκικής πολεμικής εμπλοκής *και* εκεί, λόγω της παρουσίας τους. Καμία κυβέρνηση ή /και στρατιωτική ηγεσία στην Αθήνα δεν μπορούσε να προσπεράσει αψήφιστα το ενδεχόμενο αυτό ή το φάσμα μίας ήττας, που θα σήμαινε όνειδος προς απόπλυση και απώλεια κυριαρχικών δικαιωμάτων εφόσον μία σύγκρουση στην Κύπρο κλιμακωνόταν σε ελληνοτουρκικό πόλεμο –ένα αμφίστομο πλήγμα στον λόγο ύπαρξης των ένοπλων δυνάμεων. Αναλόγως λοιπόν, άρχισε να προετοιμάζεται, στον βαθμό που το επέτρεπαν οι οικονομικές δυνατότητες και οι πολιτικές δεσμεύσεις της Ελλάδας.

Όταν η Αποστολή Bonesteel επρόκειτο να επισκεφθεί την Ελλάδα και την Τουρκία, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στο ΝΑΤΟ Finletter εισηγήθηκε στο Βορειοατλαντικό Συμβούλιο (NAC) την άμεση ενσωμάτωση των συμπερασμάτων της στον συμμαχικό σχεδιασμό βοήθειας προς τις δύο χώρες. Εκείνο που εννοούσε ο αμερικανός αξιωματούχος ήταν ότι, εξαιτίας

[990] Μεταξύ των Οικονομικών Ετών (FY) 1962 και 1965, τα κονδύλια που διοχετεύονταν στα διεθνή Προγράμματα Στρατιωτικής Βοήθειας (τα MAP) μειώθηκαν κατά το 1/3 περίπου, από 1,6 δις $ σε 1,15 δις $: W. S. Poole op cit σ 130. Αμέσως μετά αυξήθηκαν μετεωρικά τα κεφάλαια που απορροφούσε η Βιετναμική εμπλοκή των ΗΠΑ. Για την προοδευτική ανάπτυξη εμπορικών ανταγωνισμών μεταξύ των ΗΠΑ και των δυτικοευρωπαίων συμμάχων τους ειδικά στο πεδίο της ανάπτυξης, παραγωγής και διάθεσης στην διεθνή αγορά οπλικών συστημάτων, ενώ ταυτόχρονα έπρεπε (εξαγγελτικά τουλάχιστον) να προωθούν μεταξύ τους συνεργασίες για την επίτευξη οικονομιών κλίμακος ενδοΝΑΤΟϊκά, βλ. ενδεικτικά: F.A. Beer 1969 op cit σσ 131-175.

σειράς λόγων [991], θεωρείτο επιβεβλημένη κι άμεσα εφαρμόσιμη η ανάληψη αυξημένων δυτικοευρωπαϊκών ευθυνών για τους ελληνικούς και τους τουρκικούς αμυντικούς προϋπολογισμούς. Η στιγμή ήταν οριακή και ανεξάρτητη από την ελληνοτουρκική κρίση διαρκείας με κύριο υπόβαθρο το Κυπριακό. Η μερική αντικατάσταση της υπερατλαντικής συνδρομής από εκείνην των υπόλοιπων συμμάχων και η «επανεθνικοποίηση» των στρατιωτικών δαπανών των δύο χωρών επρόκειτο να αποδειχθεί διαδικασία μακράς και ακανόνιστης πορείας, ωστόσο ήταν από καιρό επί θύραις. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία ως στα τέλη Νοεμβρίου του 1965, οι ΗΠΑ είχαν συνεισφέρει κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας 1960-1970 (για τα οικονομικά έτη 1961-1965) συνολικά τα εξής ποσά: 779,7 εκ. $ στους αμυντικούς προϋπολογισμούς της Τουρκίας επί συνόλου αυτών 2,3 δις $ και 484 εκ. $ επί συνόλου 1,34 δις $ στους αντίστοιχους της Ελλάδας, υπολογίζοντας μόνον τα ύψη των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας MAP, δηλαδή σε ποσοστά 32,7% και 36% αντίστοιχα, ενώ η τελική αναλογία διαμορφωνόταν προς όφελος της Τουρκίας εφόσον συνυπολογιζόταν και η εφάπαξ αρωγή που είχε λάβει η δεύτερη από το πρόγραμμα έκτακτης ενίσχυσης της διετίας 1961-62 [992]. Όπως αφετέρου παραδεχόταν ο J. P. Owens σε απόρρητο σημείωμά του προς τον επικεφαλής του «Ελληνικού Γραφείου» της αρμόδιας υποδιεύθυνσης του State Dept (και εξοικειωμένο με τα ελληνικά πράγματα, αφού αμέσως πριν είχε διατελέσει επικεφαλής του Πολιτικού Τμήματος της πρεσβείας στην Αθήνα) D. H. Brewster στις 23 Δεκεμβρίου του 1966, την προηγούμενη χρονιά η Ελλάδα είχε καταβάλει δυσανάλογες προς την οικονομική της κατάσταση προσπάθειες: σύμφωνα με τον άτυπο - αλλά ουσιώδη- αλγόριθμο υπολογισμού των πραγματικών αμυντικών δαπανών κάθε ΝΑΤΟϊκής χώρας, η Ελλάδα είχε δεσμεύσει γι' αυτές 200 εκ. $ (που αντιπροσώπευαν 17% του δημόσιου προϋπολογισμού) και το ποσό ήταν ήδη κατά 25% αυξημένο το 1966, αναλογώντας στο 4,4% του ΑΕΠ της χώρας –μία επιβάρυνση δυσβάστακτη, όσο κι αν αντισταθμιζόταν από τους ρυθμούς ανάπτυξης του ΑΕΠ (που κινούνταν στο 7,5%) [993].

Υπ' αυτό το πρίσμα και σε συνδυασμό α) με την εύθραυστη γενική πολιτική κατάσταση, β) το στάδιο αξιακού μετασχηματισμού που διερχόταν η ελληνική κοινωνία (πρόταξη του αιτήματος για μαζική ευημερία στην «ημι-περιφερειακή» τοπική εκδοχή του και υιοθέτηση

[991] Όσων ήδη θίχθηκαν: των δομικών προβλημάτων της αμερικανικής Οικονομίας που είχαν επιταθεί εξαιτίας της ανάμιξής τους στο Βιετνάμ, της ψυχροπολεμικής ύφεσης που σταδιακά εμπεδωνόταν στην Ευρώπη εν πολλοίς με υπόβαθρο την εξισορρόπηση που επιτύγχανε η ΕΣΣΔ στην συσσώρευση αποθέματος ατομικών και πυρηνικών όπλων εφάμιλλου με εκείνου των ΗΠΑ κλπ.
[992] *NARA*, RG 59, απόρρητο, ανεπίσημο σημείωμα της K. Bracken (τότε διευθύντριας της αρμόδιας υποδιεύθυνσης NEA/GTI του State Dept) με ημερομηνία 27 Νοεμβρίου 1965.
[993] *NARA*, RG 59, Lot #68D91, entry 5256, NEA/GRK 1964-1966, απόρρητο σημείωμα χωρίς Α.Π., 23-12-1966 op cit, σ 2.

των ανάλογων καταναλωτικών προτύπων), εξηγείται η αρχική απροθυμία των κυβερνήσεων της Αθήνας να διοχετεύσουν την δυτικογερμανική βοήθεια αποκλειστικά σε στρατιωτικά αγαθά, που τους προσήπτε η Βόννη, όπως υπενθύμιζε ο πρεσβευτής Κύρου τον Σεπτέμβριο του 1964, όταν πλέον η εκτράχυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων φαινόταν ότι είχε λάβει χαρακτήρα διαρκείας και η Αθήνα δήλωνε βαθύτατα ενοχλημένη από την προτίμηση που έδειχνε η Βόννη να ανταποκριθεί στα τουρκικά αιτήματα κατά προτεραιότητα: «Θεωρώ εν τέλει στοιχειώδες καθήκον επισύρω προσοχήν υμών επί του ότι προ πάσης διατυπώσεως παραπόνων θα έδει αναλογισθώμεν γεγονός ότι κατ' αντίθεσιν προς Τούρκους ζητήσαντας επ' αρχής και επιτυχόντας παροχήν πολεμικού υλικού, ημείς κατηγορηματικώς αποκρούομεν σχετικάς Γερμανικάς βολιδοσκοπήσεις ή και προσφοράς ιδίως αεροπλάνων, επιμένοντες ανενδότως επί 'δραχογόνων' μη πολεμικών ειδών συμπεριλαμβανομένου και φαρμακευτικού υλικού, όταν δε ετόλμησα προς διόρθωσιν κακού ανοίξω οδόν διά παροχήν Γερμανικού πολεμικού υλικού επί τη βάσει έστω διμερούς συμφωνίας έξω βοηθείας ΝΑΤΟ, επροκάλεσα τας διαμαρτυρίας ΓΕΕΘΑ [994]». Ο υπουργός εξωτερικών Κωστόπουλος είχε απαντήσει τότε παραδεχόμενος μεν ότι «…η Τουρκία επρομηθεύθη εν πλαισίω διμερούς βοηθείας καθαρώς στρατιωτικόν υλικόν ενώ [η] Ελλάς απερρόφησε μόνον μέρος εκ βοηθείας 1963 καθορισθείσης [εις] πλαίσια ΝΑΤΟ και συνομολογηθείσης μεταξύ Κυβερνήσεων Ελλάδος και Γερμανίας την 4.2.1964 εις δραχμογόνον μη πολεμικόν υλικόν. / Φρονούμεν ότι Γερμανική Κυβέρνησις δεν δύναται καλοπίστως επικαλεσθή άρνησίν μας εποχής εκείνης προμηθευθώμεν πολεμικόν υλικόν, εφ' όσον γνωστοί ετύγχανον εις πάντας λόγοι, οίτινες καθίστων γερμανικήν πρότασιν απρόσφορον» [995]. Ο Κωστόπουλος μάλλον υπαινισσόταν την συγκυρία: οι κρίσιμες βουλευτικές εκλογές που θα έδιναν κυβέρνηση δημοκρατικά εκλεγμένη ήταν προγραμματισμένες για τις 16/2, η Κυπριακή κρίση παρουσίαζε ενδείξεις εκτόνωσης και η ελληνική Οικονομία ήταν προσανατολισμένη κυρίως στην ανταπόκριση σε κοινωνικά προτάγματα. Μόλις 7 μήνες αργότερα, η κατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, στα πρόθυρα της σύρραξης, είχε μεταβάλει άρδην τις προτεραιότητες, σε βαθμό ο έλληνας υπουργός εξωτερικών να κάνει λόγο για «την εποχή εκείνη» -και όντως, ο πολιτικός χρόνος που είχε διανυθεί ήταν από την παραπάνω άποψη πολλαπλάσιος του ημερολογιακού.

Όπως αναλυτικά εξέφρασε τις απόψεις της επί του θέματος σε υπόμνημά της προς το ΝΑΤΟ εκείνη την περίοδο, η κυβέρνηση είχε θέσει ως πρωταρχικό σκοπό της να μην

[994] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1965/52/6/1/1: από Βόννη (Κύρου) _3983/3-9-1964 προς Διευθύνσεις Β', Δ' Πολιτικές και ΝΑΤΟ.
[995] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: από τη Δ/νση ΝΑΤΟ του ΥΠΕΞ _Ν1924-187/8-9-64 προς την ελληνική πρεσβεία στην Βόννη.

επιτρέψει στις αμυντικές δαπάνες να απειλήσουν την οικονομική και κοινωνική πολιτική της, εν τέλει δε την εσωτερική σταθερότητα. Εντούτοις, οι δαπάνες αυτές είχαν αυξηθεί την διετία 1963-64 κατά 8,85 εκ. $ κατ' έτος, έναντι των 6,5 εκ. $ που είχαν αρχικά συμφωνηθεί. Εντωμεταξύ, οι κρατικές επιδοτήσεις των επενδυτικών προγραμμάτων ήταν περιορισμένες. Ακόμη, η ανάγκη αυτά να εποπτεύονται και να επηρεάζονται προς όφελος του ευρύτερου δημόσιου συμφέροντος ήταν δεδομένη –και αυτό, η Αθήνα υπενθύμιζε πως ίσχυε για όλες τις προηγμένες χώρες της συμμαχίας. Όμως, το 1963 λχ, ενώ αυτές οι δημόσιες επενδύσεις ήταν προγραμματισμένες να αγγίξουν τα 6,25 δις δρχ, τελικά είχαν περιοριστεί στα 5,035 δις. Μεταξύ των δημοσίων εξόδων, ορισμένες κατηγορίες παρουσίαζαν αυξητικές τάσεις: οι μισθοί του Δημοσίου (επιβεβλημένα, επειδή είχαν καθηλωθεί σε επίπεδα εξαιρετικά χαμηλά επί παρατεταμένο διάστημα), οι δαπάνες για την παιδεία (αναπόφευκτα, αφού το 1963 αντιπροσώπευαν μόλις το 1,3% του ΑΕΠ, ενώ για τις χώρες της Δυτ. Ευρώπης το αντίστοιχο ποσοστό κινείτο μεταξύ 3 έως 5%) και η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους, η οποία είχε εκτιναχθεί απ' το 0,22% του ΑΕΠ που αντιπροσώπευε το 1958, στο 1,26% το 1964. Ειδικά αυτό το τελευταίο, είχε συμβεί τόσο λόγω της αύξησης του εξωτερικού δανεισμού ενδιάμεσα όσο κι εξαιτίας του διακανονισμού που επιτεύχθηκε με το ΗΒ και τις ΗΠΑ σχετικά με τα προπολεμικά χρέη, οπότε αυτά κηρύχθηκαν εκ νέου εξυπηρετούμενα. Ο νέος δανεισμός λάμβανε χώρα για την αποπληρωμή αυτών και για την επιδότηση των δημόσιων επενδύσεων (δεν αναφερόταν η απροθυμία του ιδιωτικού τομέα να συνδράμει επαρκώς την προσπάθεια). Τα φορολογικά έσοδα ήταν περιορισμένα, αναπόφευκτα, αφού τα 2/3 του ενεργού πληθυσμού είχαν εισοδήματα κάτω του ελάχιστου φορολογήσιμου και αντιπροσώπευαν (ως κρατικοί και δημοτικοί /κοινοτικοί φόροι συνολικά) το 24% του εθνικού προϊόντος. Η κυβέρνηση εκτιμούσε πως τυχόν αύξησή του θα απειλούσε τις αποταμιεύσεις και θα προξενούσε ασφυξία στην «μικρή επιχειρηματικότητα». Σε, ότι αφορούσε την εξωτερική βοήθεια, γενικά σημειωνόταν πως η συγκυρία ήταν δυσμενής και για έναν πρόσθετο λόγο: μειώνονταν τα ποσά πολεμικών επανορθώσεων του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η μέριμνα για το εξωτερικό ισοζύγιο πληρωμών, η νομισματική σταθερότητα και η προσπάθεια τιθάσευσης του εμπορικού ελλείμματος ήταν πρωταρχικής σημασίας για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, αλλά και για την προστασία των στοιχειωδών αποθεμάτων σε χρυσό και ξένο συνάλλαγμα, ώστε αυτά να μην συνεχίσουν να εξανεμίζονται. Για όλους αυτούς τους λόγους, ο εξωτερικός δανεισμός είχε ήδη τύχει εξαντλητικής εκμετάλλευσης και το ύψος των δαπανών για την άμυνα έπρεπε να επανεξεταστεί [996]. Συγκριτικά, παρατίθενται για την Τουρκία τα ακόλουθα στοιχεία

[996] *NARR*, AC/248-D(65)1/13-5-1965. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι στο υπόμνημα αναφερόταν ρητά

σύμφωνα με την Έκθεση της Ομάδας Εργασίας που είχε συγκροτηθεί για εκείνην στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ: το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού (ο οποίος αυξανόταν με ρυθμό 2,8-3% ετησίως, σχεδόν μηδενίζοντας κατ' ουσίαν τους ρυθμούς ανάπτυξης του ΑΕΠ) ήταν το χαμηλότερο εντός της συμμαχίας, η οικονομία της ήταν κατά σχεδόν 80% αγροτικής βάσης, τα ποσοστά ανεργίας και υποαπασχόλησης ήταν δύσκολο να ελεγχθούν και να μειωθούν δραστικά βραχυπρόθεσμα καθώς το συνολικό ποσοστό αναλφαβητισμού άγγιζε το 60%, ο υψηλός πληθωρισμός ήταν χρόνιο πρόβλημα της τουρκικής οικονομίας και αυτή συνέχιζε να βασίζεται εντυπωσιακά στην εξωτερική βοήθεια. Σχετικά με την τελευταία, αναφερόταν χαρακτηριστικά ότι ήταν δύσκολο να αποσαφηνιστεί σε τί ποσοστό κατέληγε όντως στην χρηματοδότηση της εθνικής της άμυνας, δεδομένου ότι η αμερικανική βοήθεια, τακτική κι έκτακτη, σε μορφή δωρεών και δανείων μακράς περιόδου εξόφλησης, από το 1962 διδόταν απευθείας στον τουρκικό κρατικό προϋπολογισμό, χωρίς περαιτέρω ελέγχους γύρω από το σε ποια ακριβώς υπουργεία επιμερίζονταν τα χρήματα. Το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων της χώρας επηρεαζόταν αρνητικά από την παρουσία ενός τεράστιου χρέους (οι πληρωμές τόκων και κεφαλαίου ανέρχονταν σε 145 εκ. $) που προϋπήρχε κι ενός δύσχρηστου ελλείμματος στο ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών. Το 1963 το έλλειμμα αυτό στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, αναλογούσε στο δυσθεώρητο ποσό των 279,5 εκ. $ και θα είχε πιθανότατα οδηγήσει σε ανεξέλεγκτη χρεωκοπία αν δεν είχε ληφθεί εξίσου ογκώδης διεθνής βοήθεια 354 εκ. $ (τα 178 εκ. $ από τις ΗΠΑ και τα 176 εκ. $ από το Consortium που είχε συσταθεί από τον ΟΟΣΑ για την Τουρκία το προηγούμενο έτος [997]), ενώ η Άγκυρα είχε αναγκαστεί να προσφύγει συμπληρωματικά και στα γλίσχρα αποθέματά της σε ξένο συνάλλαγμα, ρευστοποιώντας 47,5 εκ.$ από αυτά. Δραστικές επιμέρους

η πρόθεση της Ελλάδας να συνεχίσει να βασίζεται σε δωρεές πολεμικού υλικού και το παράπονο που εκφραζόταν γύρω από την έλλειψη επαρκών παραγγελιών εκ μέρους των υπόλοιπων ΝΑΤΟϊκών εταίρων προς την ΠΥΡΚΑΛ, παρόλο που αυτή δεν λειτουργούσε στο μέγιστο της παραγωγικής της δυνατότητας, αν και διέθετε εντελώς σύγχρονο μηχανολογικό εξοπλισμό.

[997] Εξαιρετικά ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με τα πεπραγμένα του Consortium του ΟΟΣΑ για την βοήθεια προς την Τουρκία απαντώνται σε άρθρο της εποχής που δημοσιεύθηκε στην επιθεώρηση του Οργανισμού, υπογεγραμμένο από τον εκτελεστικό γραμματέα του Consortium W. F. Stettner: The OECD Consortium for Turkey, *OECD Observer*, No 15, April 1965, σσ 3-7. Υπενθυμίζεται ότι Consortium του ΟΟΣΑ είχε συσταθεί και για την Ελλάδα. Τα χρήματα που τής δόθηκαν ήταν αποκλειστικά δάνεια, κυρίως πάντως το 1962 αφορούσαν στο δυτικογερμανικό δάνειο χρηματοδότησης του Σχεδίου για την Μεγαλόπολη (ονομαστικού ύψους 50 εκ. $) και ένα μεγάλο δάνειο (125 εκ. $) από την ΕΟΚ στο πλαίσιο της ελληνικής σύνδεσης μαζί της. Το επόμενο έτος τα δάνεια ήταν εξαιρετικά μικρά (ένα άτοκο ιταλικό ύψους 6 εκ. $, ένα καναδικό αναπτυξιακών σκοπών αξίας 2 εκ. $ κι ένα 10 εκ. $ προέλευσης ΗΠΑ, εμπορικού περιεχομένου, ενώ ξεκίνησαν συζητήσεις και με την Γαλλία για την άνοιγμα εμπορικών πιστώσεων). Επισήμως, η βοήθεια που ανακοινώθηκε ήταν μεγαλύτερη –βλ. ενδεικτικά: Hearings before the United States Senate, Committee on Foreign Affairs, *Foreign assistance Act of 1963*, Eighty-eighth Congress, First Session on S 1276, June 11,12, 13, 17, 18, 21, 25, 26 and July 11, 1963, Washington DC: U.S. Government Printing Office, 1963, σ 710), M. Pelt op cit σσ 241-242.

περικοπές, δημοσιονομικές αλχημείες και αφανής υπερατλαντική συνδρομή είχαν επιτρέψει στους κρατικούς προϋπολογισμούς του 1963 και του 1964 να εμφανίζονται πλεονασματικοί, ενώ παράλληλα το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είχε περιοριστεί στα μόλις 102 εκ. $ για το 1964 (οι υποχρεώσεις εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους για το ίδιο έτος ήταν 141 εκ. $). Η εξωτερική βοήθεια αφετέρου ανερχόταν σε 226 εκ. $ από τα οποία τα 145 εκ. ήταν προέλευσης του Consortium του ΟΟΣΑ. Για το 1965 προβλεπόταν έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ύψους 207 εκ. $ και ανάγκη δέσμευσης 215 εκ. $ για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους. Αυτών δοθέντων, οι διεθνείς δανειστές της Τουρκίας είχαν προσφερθεί να παρατείνουν την περίοδο αποπληρωμής του χρέους της (επιμήκυνση εδικά για τις εξοφλητέες δόσεις της περιόδου 1965-67). Η γενική εικόνα που απέπνεε η ΝΑΤΟϊκή αξιολόγηση για την Τουρκία ήταν αυτή μίας οικονομίας και κοινωνίας που πάσχιζε να ξεφύγει απ' την μακροχρόνια υπανάπτυξη και να εισέλθει στην ομάδα των αναπτυσσόμενων χωρών. Αυτονόητα, με βάση τα παραπάνω, στο υπόμνημα της Ομάδας Εργασίας για την Τουρκία αναφερόταν ό,τι και για την Ελλάδα: κάθε πρόβλεψη για το μέλλον των προγραμμάτων εκσυγχρονισμού και γενικά για τις αμυντικές δαπάνες της ήταν παρακινδυνευμένη, δεδομένου ότι μέχρι τότε η εθνική της άμυνα στηριζόταν στην δωρεάν ή έναντι συμβολικού τιμήματος παροχή πολεμικού υλικού και αναλωσίμων από τις ΗΠΑ, τον Καναδά και «πιο πρόσφατα, επίσης από την ΟΔΓ. Το ερώτημα για την περίοδο 1966-1970 είναι κατά πόσον η Τουρκία θα καταφέρει να αρχίσει να αγοράζει αυτά τα αγαθά» [998]. Όπως με εύστοχο σαρκασμό συνόψισε ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα τον Φεβρουάριο του 1965, οι δύο χώρες, «είχαν διανύσει το προηγούμενο έτος με το ένα χέρι ξεσπαθωμένες ανταλλάσοντας απειλές, ενώ με το άλλο χέρι περιέφεραν δίσκο επαιτείας» [999].

Επανερχόμενοι στο ζήτημα της διαχείρισης της δυτικογερμανικής στρατιωτικής βοήθειας, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το προβάδισμα της Τουρκίας στα μάτια της Βόννης σχετιζόταν με ευρύτερου και μονιμότερου χαρακτήρα ιεραρχήσεις στις διεθνείς σχέσεις της. Αυτό άλλωστε καταδεικνύεται από την κατάληξη της αναλογίας στρατιωτικής βοήθειας προς τις δύο χώρες που διαμορφώθηκε στο 1:3 υπέρ της Τουρκίας, για το σύνολο της ψυχροπολεμικής περιόδου, αλλά *και* για την εξεταζόμενη εναρκτήρια περίοδο των προγραμμάτων της συγκεκριμένης κατηγορίας, ενώ οι ΗΠΑ υιοθέτησαν έστω κι όψιμα-άτυπα την αναλογία 7:10 (μετά το 1974) -και εν πάση περιπτώσει, παρείχαν την δική τους αρωγή σε μία πιο εξισορροπητική αναλογία για το εξεταζόμενο διάστημα (σύμφωνα με

[998] *NARR*, AC/248-D(65)2/17-5-1965.
[999] Το παραθέτει ο Ε. Χατζηασιλείου: E. Hatzivassiliou 2006 op cit σ 150.

τους επίσημους αμερικανικούς υπολογισμούς, κατά την περίοδο 1948-1964 τα ποσά στρατιωτικής βοήθειας προς τις δύο χώρες είχαν ανέλθει στα 1,3 και 2,3 δισ. $ αντίστοιχα, διαμορφώνοντας έναν λόγο 1:1,76 υπέρ της Τουρκίας) [1000]. Όμως η δυτικογερμανική μομφή (εφόσον έπρεπε να ληφθεί τοις μετρητοίς) ήταν βάσιμη εκείνη την στιγμή, όπως θα επιβεβαίωναν σχολιάζοντας τις ελληνικές προτιμήσεις (σε σχεδόν σκωπτικό τόνο) δύο χρόνια αργότερα τα στελέχη των υπουργείων εξωτερικών και άμυνας των ΗΠΑ, όταν, το 1966, υπενθύμιζαν την κατάληξη των δύο πρώτων προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας της Δυτ. Γερμανίας προς την Ελλάδα (τα αποκαλούσαν «ΜΑΡ της ΟΔΓ» και δικαίως, καθότι ήταν της ίδιας έκτασης με τα αμερικανικά αντίστοιχα), ενόσω εκτυλίσσονταν οι σκληρές διαπραγματεύσεις Αθήνας-Βόννης για το Γ΄ πρόγραμμα: Από την ανταλλαγή μηνυμάτων μαθαίνουμε σχετικά με τα πρώτα δύο προγράμματα (αμφότερα ήταν δισκελή, συνιστώμενα από χρηματικό και υλικό μέρος), ότι η χρηματική συνιστώσα του προγράμματος του 1964 είχε διοχετευθεί σχεδόν εξ ολοκλήρου στην αγορά ειδικών σιδηροδρομικών βαγονιών-ψυγείων, ενώ εκείνη του προγράμματος του επόμενου έτους είχε (προς μεγάλο υποτίθεται εκνευρισμό των δυτικογερμανών, όταν το πληροφορήθηκαν) αφιερωθεί από το ελληνικό υπουργείο εθνικής άμυνας στην αγορά τηλεπικοινωνιακού εξοπλισμού πολιτικής χρήσης, ο οποίος εν συνεχεία απορροφήθηκε από την ελληνική αγορά ως συσκευές προς πώληση σε ιδιώτες. Αν και δεν είχε συνομολογηθεί η αφιέρωσή του σε υποχρεωτική πρόσκτηση αποκλειστικά στρατιωτικού υλικού, η συγκεκριμένη τακτική δημιουργούσε χείριστες εντυπώσεις στους δωροδότες δυτικογερμανούς, εδικά επειδή συνεχιζόταν ακάθεκτη (ο υπουργός Οικονομικών Κ. Μητσοτάκης επέμεινε τον Ιούλιο του 1966 όπως το πρόγραμμα του τρέχοντος έτους δοθεί σε αναλογία 80% χρηματική βοήθεια – 20% υλική, ενώ οι

[1000] Θ. Χ. Στάθης, *Η Εθνική Άμυνα και η αχίλλειος πτέρνα της*, Αθήνα: Νέα Σύνορα –Α. Α. Λιβάνης, 1992, σ 71, T. Ehrlich 1966 op cit σ 1055, M. Pelt op cit σ 245. Ο Pelt παραθέτει ημερομηνίες και συνολικά ποσά, χωρίς να εμβαθύνει στο θέμα της δυτικογερμανικής στρατιωτικής βοήθειας, για το οποίο γενικά απουσιάζουν αναλυτικές εργασίες με πορίσματα κατοχυρωμένα στην εξέταση πρωτογενούς αρχειακού υλικού δυτικογερμανικής προέλευσης (στρατιωτικής, από το Bundesarchiv Abteilung των Militärarchiv στο Freiburg, αλλά και κάποιας συστηματικότερης έρευνας στα αρχεία του ομοσπονδιακού υπουργείου εξωτερικών της τότε Δυτ. Γερμανίας –PA AA, Auswärtiges Amt, BRD, κυρίως δε απουσιάζουν αναδιφήσεις και ειδικευμένες εργασίες στηριγμένες σε έρευνες των αρχείων του ομοσπονδιακού υπουργείου Οικονομικών της τότε ΟΔΓ, που πλέον αποτελούν τμήμα των Ομοσπονδιακών Γενικών Αρχείων - BArch). Ειδικά κατά την εξεταζόμενη περίοδο, κι ακόμη ειδικότερα για τα οπλικά συστήματα που προσφέρονταν προς πώληση κατηγοριοποιημένα ως «πλεονασματικά της Bundeswehr», μεταξύ των τριών υπουργείων και των αρμόδιων κοινοβουλευτικών Επιτροπών, τον πρώτο λόγο είχε το υπουργείο άμυνας: M. Dillon, Arms Transfers and the Federal Republic of Germany, στο C. Cannizzo (επιμέλ.), *The Gun Merchants /Politics and Policies of the Major Arms Suppliers*, N. York-Oxford-Toronto: Pergamon Press, 1980, σ 107. Οι τρεις εξοπλιστικές συμφωνίες της Βόννης με την Αθήνα συνάφθηκαν κατά τον Pelt στις 4-4-1964, στις 9-5-1965 και στις 13-3-1967, με συνολικό ύψος τους τα 101,3 εκ. DM, ενώ οι πέντε αντίστοιχες με την Άγκυρα στις 2-4-1964, στις 12-10-1965, στις 19-4-1967, στις 18-10-1968 και στις 27-11-1969, το δε συνολικό ύψος τους ανήλθε στα 300 εκ. DM.

δυτικογερμανοί αντιπρότειναν την αναλογία 50-50 κι ο υπουργός άμυνας Κωστόπουλος φοβόταν ότι αν η ελληνική πλευρά συνέχιζε αδιάλλακτη την προβολή της προτίμησής της, ίσως η Βόννη να ακύρωνε συνολικά το πρόγραμμα). Οι εντυπώσεις επιτείνονταν λόγω της αντίθεσης, όταν η ελληνική στάση συγκρινόταν προς τις πάγιες τουρκικές προτιμήσεις τα ανάλογα χρήματα να κατευθύνονται όντως προς τον σκοπό για τον οποίο επισήμως δίδονταν: την αγορά πολεμικού υλικού. Οι τούρκοι αξιοποιούσαν σχεδόν αποκλειστικά κατ' αυτόν τον τρόπο τόσο την χρηματική όσο και την υλική συνιστώσα του αντίστοιχου δυτικογερμανικού προγράμματος γι' αυτούς, εκμεταλλευόμενοι την υπό εθιμική καθιέρωση τάση των δυτικογερμανών να προσφέρουν προς πώληση το (ως επί το πλείστον αμερικανικής προέλευσης) μεταχειρισμένο πολεμικό υλικό που απέσυραν, στο 10% της τιμής που πωλείτο όσο ήταν καινούριο [1001]. Βέβαια, η προτίμηση του ελληνικού ΓΕΕΘΑ να δημιουργήσει απόθεμα ιατροφαρμακευτικού υλικού φανερώνει μάλλον μέριμνα εδραιωμένη στις πολεμικές εμπειρίες της δεκαετίας 1940-1950 παρά προσήλωση σε καταναλωτικά ιδεώδη, η αποτίμηση όμως των αμερικανών αφορούσε το γενικότερο πνεύμα που επικρατούσε στην Αθήνα (και με το οποίο οι ίδιοι είχαν εξοικειωθεί ήδη από την έναρξη των στενών διμερών σχέσεων). Θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει μυωπική την απαξιωτική κρίση των δυτικογερμανών, υπό την έννοια ότι ο εθισμός στην χρήση προϊόντων της γερμανικής βιομηχανίας πολιτικών εφαρμογών ήταν κατά πολύ επωφελέστερος μεσομακροπρόθεσμα για την μεγέθυνση του αναγεννώμενου πολιτικοοικονομικού τους ερείσματος στην Ελλάδα απ' ό,τι -συγκριτικά- η ένταξη οπλικών συστημάτων αμερικανικής κατασκευής στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις. Το σημαντικότερο σημείο που γεννά αμφιβολίες γύρω από το βάσιμο των δυτικογερμανικών απόψεων σχετίζεται με το γεγονός ότι η αγορά καταναλωτικών αγαθών συνέβαινε εν γνώσει τους εξ

[1001] Σύνθεση στοιχείων από τα εξής τεκμήρια με προέλευση την αρχειακή ομάδα RG 59 των αμερικανικών ΓΑΚ (*NARA*): προσχέδια δύο εγγράφων απόρρητης διαβάθμισης, χωρίς Α.Π., με τον ίδιο τίτλο: «Σύνοδος υπουργών άμυνας του ΝΑΤΟ, Ιούλιος 1966 / βοήθεια τρίτων χωρών προς την Τουρκία –ενημερωτικό υπόμνημα» και «προς την Ελλάδα». Το πρώτο έφερε ημερομηνία σύνταξης 11/7/1966 και το δεύτερο 14/7/1966. Είχαν συνταχθεί από τον H. L. Guild, στέλεχος του υφυπουργείου διεθνών υποθέσεων του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (DoD/ISA) op cit. Επίσης: _υπόμνημα I-25109/66/21-7-1966 και τίτλο «Προγράμματα της Δυτικογερμανικής στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία», από τον πλοίαρχο του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού E. E. Hollyfield jr, διευθυντή του γραφείου του υφυπουργού με χαρτοφυλάκιο τις διεθνείς υποθέσεις του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (OASD/ISA/NESA) προς τον υπεύθυνο ελληνικών υποθέσεων της αρμόδιας υποδιεύθυνσης του State Dept (NEA: GRK) R.W. Barham, _ανεπίσημο-υπηρεσιακό σημείωμα από τον αρμόδιο για θέματα αμοιβαίας ασφάλειας αξιωματούχο της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα M. Thompson και χειρόγραφη προσθήκη συναφούς ερωτήματος από την K. Bracken, με απόρρητο συνημμένο παράρτημα συντεταγμένο από τον Ακόλουθο άμυνας της πρεσβείας συνταγματάρχη O. K. Marshall προοριζόμενο για την στρατιωτική υπηρεσία πληροφοριών (DIA), χωρίς Α.Π., της 6ης Ιουλίου 1966 και τον ίδιο παραλήπτη (τον R.W. Barham).

αρχής και ήταν για την ακρίβεια προσυμφωνημένη (βλ. Ειδικό Παράρτημα ΙΙ). Εικάζεται πως είτε α) εξέφραζαν τέτοια ψευδεπίγραφα σχόλια για να καθησυχάζουν τους αμερικανούς, σκεπτόμενοι ότι οι τελευταίοι δεν αντιμετώπιζαν θετικά την αύξηση της δυτικογερμανικής οικονομικής διείσδυσης και την συνεπαγόμενη μεγέθυνση της πολιτικής επιρροής της Βόννης στα ελληνικά πράγματα, είτε β) ότι είχε διαπιστωθεί παρασπονδία της Αθήνας και, αντί τα κέρδη από τις πωλήσεις των καταναλωτικών αγαθών (του τηλεπικοινωνιακού υλικού πολιτικής χρήσης εν προκειμένω) να διοχετεύονται εν συνεχεία στους αμυντικούς προϋπολογισμούς της Ελλάδας, αυτά κατέληγαν να αξιοποιούνται για άλλες χρήσεις. Οπωσδήποτε αφετέρου, οφείλει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η προαναφερθείσα δυτικογερμανική τάση καλλιέργειας πελατειακών σχέσεων με απώτερο σκοπό μάλλον την προετοιμασία ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος διεθνώς για τις εξαγωγές πολεμικού υλικού εθνικής σχεδίασης και παραγωγής που σύντομα θα επιτρέπονταν και πάλι. Όπως είναι γνωστό, στα εμπειρικά θέσμια της σύναψης σχέσεων με εμπορικό μέλλον, κρίσιμης σημασίας είναι η επίτευξη της έναρξής τους ˙ τα περιθώρια των εν συνεχεία μετασχηματισμών τους εξαρτώνται από τη βούληση των συμβαλλομένων μερών και τις συγκυρίες. Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, είναι συζητήσιμο σε ποιο βαθμό θα επιτρεπόταν στην Βόννη να μετατρέψει την οικονομική της ισχύ σε πολιτική επιρροή οπουδήποτε, σαφώς όμως η ενίσχυση της φωνής της ενδοσυμμαχικά ήταν το «έλασσον εκ των δύο δεινών» για τους συμμάχους της. Ειδικά μετά την (εύλογη) απόρριψη από τους αμερικανούς του (πολιτικά) «εξωφρενικού» σχεδίου του δυτικογερμανού καγκελάριου L. Erhard να αποπειραθεί εξαγορά της σοβιετικής συναίνεσης για την επανένωση των δύο Γερμανιών [1002], τα θηριώδη οικονομικά πλεονάσματα της Βόννης έπρεπε να διοχετευθούν σε άλλους προορισμούς, έστω κι οριακά αποδεκτούς, πάντως τουλάχιστον εντός του πολιτικοοικονομικού χώρου της Δύσης. Βάσει αυτού του δεδομένου, δύσκολα γίνεται πιστευτό ότι οι δυτικογερμανοί όντως κόπτονταν για την ΝΑΤΟϊκή εγρήγορση των ελλήνων.

[1002] Εκείνο το σχέδιο απόσπασης της σοβιετικής έγκρισης έναντι παροχής μεγάλης οικονομικής βοήθειας προς την ΕΣΣΔ, τρομοκράτησε και τους δυτικοευρωπαίους εξίσου. Οι προσπάθειες προσέγγισης του Χρουστσώφ με πρωτοβουλία του Erhard ξεκίνησαν το φθινόπωρο του 1963 και κορυφώθηκαν κατά ατυχή σύμπτωση τις ώρες που ο σοβιετικός ηγέτης απομακρυνόταν από την εξουσία, ένα έτος αργότερα. Οι διάδοχοί του απέρριψαν κάθε σκέψη επανεξέτασης της όλης ιδέας, ενώ παραμένει αμφίβολο και το κατά πόσο θα την ενέκρινε τελικά κι ο ίδιος ο Ν. Χρουστσώφ: B. Schoenborn, Bargaining with the bear: Chancellor Erhard's bid to buy German reunification, 1963-64, *Cold War History*, vol 8 no 1, February 2008, σσ 23-53. Για το φημολογούμενο παρελθόν του ρηξικέλευθου σχεδίου βλ. ενδεικτικά: A. Fontaine, *Η ιστορία της ύφεσης, 1962-1981: ένα μόνο κρεβάτι για δύο όνειρα*, Αθήνα: Εστία, 1984, σ 25. Σχετικά με τα στρατηγικών διαστάσεων προβλήματα που παρήγαγε για την υπό ανόρθωση Οικονομία της ΕΣΣΔ η ανάγκη στήριξης της ανατολικογερμανικής αντίστοιχης, ήδη πριν την κλιμάκωση της πολιτικοστρατιωτικής Κρίσης του Βερολίνου το 1961, βλ. ενδεικτικά, την στέρεα κατοχυρωμένη αρχειακά αφήγηση των V. Zubok and C. Pleshakov, Khrushchev and Kennedy: The Taming of the Cold war, στο K. Larres and A. Lane (επιμέλ.), *The Cold War: the essential readings*, Oxfrord: Blackwell, 2001, σσ 111-112.

Πιθανόν μόνη αποδεκτή ατραπός *επί του παρόντος* για τους έλληνες (σύμφωνα με τους αμερικανούς), θα ήταν η διοχέτευση κάθε οικονομικής βοήθειας που λάμβαναν, αποκλειστικά στην βελτίωση των στρατιωτικών τους δυνατοτήτων για να φέρουν σε πέρας τις ΝΑΤΟϊκές αποστολές που τούς αναλογούσαν, αντί να επιδίδονται σε αμυντικές προετοιμασίες απέναντι στους τούρκους εταίρους τους –με ό,τι περίσσευε από την «πολιτική παροχών κι ενίσχυσης της ιδιωτικής κατανάλωσης». Σε κάθε περίπτωση, κρίνεται σκόπιμο να σημειωθούν οι επιμέρους κατηγορίες του κέρδους που αποκομίζει ο χορηγός προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας: status ευεργέτη, επιρροή (άμεση στρατιωτική και έμμεση πολιτική), καλλιέργεια σχέσεων εξάρτησης εις βάρος του δωρολήπτη, σε ένα ευρύ φάσμα από την προσπάθεια εξασφάλισης παροχής ανταλλακτικών, εκπαίδευσης, προγραμμάτων εκσυγχρονισμού κι ανανέωσης του δωριζόμενου υλικού, μέχρι την δημιουργία αίσθησης προσδοκιών πως η βοήθεια θα έχει συνέχεια ή έστω ότι θα επαναληφθεί. Δυνητικά, αναλόγως του βαθμού τους, οι σχέσεις εξάρτησης δημιουργούν ακόμη και συνθήκες ομηρίας του δωρολήπτη (αν όμως αυτός διαθέτει μοχλούς πίεσης απέναντι τον δωρητή ή πρόσβαση σε εναλλακτικές πηγές, τότε οι τελικές ισορροπίες περιέχουν αντισταθμίσεις). Σαφώς, το οικονομικά ασύμφορο πολλών δωρεών μετριάζεται από τα οφέλη που αποκομίζονται στο επίπεδο της πολιτικής επιρροής και της διπλωματίας, ενώ ο δωρητής θέτει τα θεμέλια να μετατραπεί σε προνομιακό πωλητή όποτε οι συνθήκες το επιτρέψουν. Εκτός αυτού, μία ακόμη, αφανής μεν αλλά με δυνατότητες επακριβούς υπολογισμού της, αρετή της στρατιωτικής βοήθειας είναι πως, μία καλά εκπαιδευμένη κι επαρκώς κινητροδοτημένη δύναμη, μπορεί να αναλάβει και να φέρει σε πέρας αποστολές προς όφελος του δωρητή με κόστος υποπολλαπλάσιο συγκρινόμενο με εκείνο των ένοπλων δυνάμεων του δωρητή – με άλλα λόγια, πολλές φορές, ο μικρός σύμμαχος αποτελεί φθηνό και φερέγγυο τοπικό πληρεξούσιο [1003].

[1003] Η πλέον εμπεριστατωμένη ανάλυση επί θετικιστικού άξονα για το ζήτημα απαντάται στο: W. H. Mott IV 2002 op cit σσ 57-88, 297-312. Βλ. επίσης, ενδεικτικά: J. Sislin, Arms as Influence: The Determinants of Successful Influence, *The Journal of Conflict Resolution*, vol 38 no 4, (Dec., 1994), σσ 665-689, D. R. Snyder op cit σσ 491-492, *NHC-OAB*: RG 38, Folder 4900 (Foreign Military Assistance and Mutual Security Programs / General), Box 13, Op-63/mc, Memo No. 00269-64, 24DEC1964, τίτλος υπομνήματος «Ναυτικά Προγράμματα MAP», με παραλήπτη τον αρχηγό του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού. Η Ελλάδα μνημονευόταν (όπως και η Τουρκία, αλλά και αρκετές άλλες), ως χώρες «των οποίων τα ναυτικά, εξοπλισμένα με υλικό προέλευσης ΗΠΑ, αναλαμβάνουν κι εκτελούν αποτελεσματικά αποστολές ναρκαλιείας, συνοδείας, περιπολίας, θαλάσσιων μεταφορών και αμφίβιων επιχειρήσεων κλπ». Παρατίθεντο στοιχεία όπως ότι για μία δύναμη συγκεκριμένου αριθμού αντιτορπιλικών, περιπολικών, πλοίων αποβάσεων κλπ, αν λειτουργούσε ως μέρος του ΒΝ ή του ΝοτιοΚορεατικού ναυτικού στοίχιζε 20,7 εκ. $, ενώ αν αυτή ανήκε στο USN θα είχε λειτουργικό κόστος 56 εκ. $. Στο εκτενές υπόμνημα είχαν ληφθεί υπ'όψη όλοι οι επιμέρους ποιοτικοί δείκτες ως παράμετροι. Φρόντιζαν άλλωστε για την πιστή εφαρμογή και επιτήρηση των όρων αυτών οι κατά τόπους αποστολές στρατιωτικών Συμβούλων των ΗΠΑ (MAAG). Σύφωνα με τον επίσημο ορισμό των

Σχετικά με την Αθήνα, προτείνεται ερμηνευτικά η υπέρβαση της μερικής αντίφασης που μόλις περιγράφηκε, ως εξής: οι αμυντικοί προϋπολογισμοί της Ελλάδας, πράγματι υπέρογκοι, αλλά αποκλειστικά στο πλαίσιο των ΝΑΤΟϊκών σχεδιασμών, αναγκαστικά επιβαρύνθηκαν περαιτέρω, πρώτα λόγω του περιορισμού της αμερικανικής βοήθειας κι εν συνεχεία εξαιτίας της έντασης στο Κυπριακό και της διάχυσης της κυπριακής Κρίσης στο σύνολο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, οπότε πλέον βιώθηκε η υπαρξιακή απειλή επανεμφάνισης του τουρκικού αναθεωρητισμού στο Αιγαίο. Η αμερικανική βοήθεια έφθινε, όμως μειωνόταν αφετέρου και ο «από Βορράν» κίνδυνος, είτε στην συνολική (του Συμφώνου της Βαρσοβίας) εκδοχή του λόγω της ψυχροπολεμικής Ύφεσης (ένα θετικό παρεπόμενο κυρίως της εξισορρόπησης που επερχόταν στα πυρηνικά οπλοστάσια ΗΠΑ – ΕΣΣΔ), είτε στην «τοπική» (=βουλγαρική) εκδοχή του. Αυτόν τον «από μηχανής θεό» σχετικά με τις αμυντικές τους δαπάνες άργησαν να τον εμπεδώσουν στην πλήρη του έκταση οι έλληνες κρατικοί και κυβερνητικοί αξιωματούχοι, δέσμιοι (στην συντριπτική τους πλειοψηφία) των εμφυλιοπολεμικών και πρώιμων ψυχροπολεμικών τους παραστάσεων. Ακόμη πάντως και στον βαθμό που ήταν σε θέση να το αντιληφθούν, έτοιμοι να το αποδεχθούν και πρόθυμοι να το εκμεταλλευθούν, υπήρχε το εμπόδιο του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ, που για τους δικούς τους λόγους δεν ενέκριναν μία στροφή στις αμυντικές προτεραιότητες της Ελλάδας (ούτε και της Τουρκίας).

Παράλληλα, όπως αναλύθηκε, αν και η δυτικογερμανική στρατιωτική βοήθεια προς τις δύο χώρες είχε προγραμματιστεί προηγουμένως κι ανεξαρτήτως της «β΄ φάσης της Κυπριακής κρίσης» των ελληνοτουρκικών σχέσεων, οι όροι της (πολιτικά εφικτή η λήψη της, οικονομικά συμφέρουσα και στρατιωτικά ελκυστική αφού η υλική της ειδικά έκφανση αφορούσε σε υλικό ήδη οικείο στις ένοπλες δυνάμεις των δύο χωρών), την κατέστησαν τον μάλλον πιο σημαντικό παράγοντα κατά τις προσπάθειες εξεύρεσης όπλων για εθνικές χρήσεις τα πρώτα χρόνια μετά το 1963. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Βόννη δεν (επαν)εισάχθηκε απλώς στα στρατιωτικά πράγματα των δύο χωρών, αλλά κατέστη και ένας αφανής ρυθμιστής τους στην διμερή διαφορά που ξεκίνησε από την Κύπρο και διαχύθηκε ευρύτερα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις καθώς σημειώθηκε. Εν τέλει, ο «βρετανικός παράγοντας» εκπαραθυρώθηκε σχετικά εύκολα από τα ελλαδικά στρατιωτικά πράγματα, ελέω των πολιτικοοικονομικών σχέσεων εξάρτησης που είχαν εντωμεταξύ αναπτυχθεί μεταξύ των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων και του στρατιωτικού κόσμου των ΗΠΑ. Η υπερατλαντική

βασικών αποστολών τους, οι MAAG μεριμνούσαν για «τη νουθεσία των τοπικών κυβερνήσεων κατά την λήψη των σχετικών τους αποφάσεων, ώστε να αποφεύγεται η αντιπαραγωγική διοχέτευση [στρατιωτικών] πόρων σε κατευθύνσεις που δεν εξυπηρετούν τις αμερικανικές επιδιώξεις». Το παραθέτει ο M. T. Smith op cit στο U. Ra'anan, R. L. Pfaltzgraff jr and G. Kemp (επιμέλ.) op cit σ 354.

μονοκρατορία όμως, υπήρξε βραχύβια αφού, όπως αποδείχθηκε, υφίστατο ανταγωνιστής, ικανός και αποφασισμένος, εντός του ΝΑΤΟϊκού στρατοπέδου, με ισχυρές περιφερειακές φιλοδοξίες.

Μετά την έναρξη της ελληνοτουρκικής κρίσης, δεν υπήρχε μόνον το θέμα της ένταξης του συνόλου της ελληνικής επικράτειας στα υπερασπίσιμα βάσει στρατιωτικού σχεδιασμού εδάφη της βορειοατλαντικής συμμαχίας (ένα πάγιο αίτημα της Αθήνας), αλλά επιπλέον και μία επείγουσα ανάγκη να εξοικονομηθούν εθνικοί πόροι μέσω μίας ανακατανομής και απόσπασης πρόσθετης εξωτερικής αρωγής για την αντιμετώπιση της «ενδοσυμμαχικής απειλής» που είχε ανακάμψει κι ήταν απτή. Αφότου σταδιακά βελτιώνονταν οι σχέσεις με τους βόρειους γείτονες, η Αθήνα βρέθηκε στην αλλόκοτη θέση να πασχίζει να κρατήσει ζωντανό τον βουλγαρικό (τον πλέον επίφοβο) κίνδυνο, τουλάχιστον σε επίπεδο επίκλησης στα ΝΑΤΟϊκά fora [1004] προκειμένου να ετοιμαστεί, έστω κι απρόθυμα, απέναντι στην όχι ακόμη επισήμως, πλην ουσιαστικά ήδη ορατή, νέα Κύρια (από στρατιωτικής άποψης) Απειλή. Αυτή (η Άγκυρα), από την πλευρά της, προσέφευγε εξίσου στην επίκληση των αντίστοιχων φόβων της, στο πλαίσιο των δικών της προσπαθειών εκμαίευσης αυξημένης στρατιωτικής κι ευρύτερης βοήθειας. Στην διάρκεια της επίσημης επίσκεψης του L. B. Johnson τον Αύγουστο του 1962, ο τότε αντιπρόεδρος των ΗΠΑ άκουσε από την ανώτατη πολιτική και πολιτειακή ηγεσία της χώρας παράπονα κι ανησυχίες σχετικά με τον εξοπλισμό της συριακής και της ιρακινής αεροπορίας με υψηλών επιδόσεων μαχητικά αεριωθούμενα σοβιετικής κατασκευής, ενώ είχε ήδη ενημερωθεί ότι λίγες μέρες νωρίτερα είχαν σημειωθεί αψιμαχίες στην τουρκοσοβιετική μεθόριο, δύο αναφορές με το ίδιο σκεπτικό: την συντήρηση των εντυπώσεων ότι η Τουρκία απειλείται, ώστε η εξοπλιστική και λοιπή αμυντική αρωγή που εξακολουθούσε να λαμβάνει, να διατηρηθεί στα υψηλότερα δυνατά επίπεδα. Η τάση επίκλησης αυτού του τύπου επιτάθηκε λίγους μήνες αργότερα, μετά την απομάκρυνση των αμερικανικών πυρηνικών πυραύλων Jupiter από το τουρκικό έδαφος, μία κίνηση που είχε μεν προαποφασιστεί (επειδή ήταν απηρχαιωμένοι από επιχειρησιακής άποψης), αλλά επιταχύνθηκε στο πλαίσιο των μέτρων αποκλιμάκωσης της κουβανικής Κρίσης. Υπό το ίδιο πρίσμα προσεγγίστηκε από πλευράς Άγκυρας και η εξαγγελία της σταδιακής μετάπτωσης από το δόγμα των «Μαζικών [πυρηνικών] Αντιποίνων» σε εκείνο της «Ευέλικτης Ανταπόδοσης», την υιοθέτηση του οποίου προωθούσαν οι ΗΠΑ εντός του

[1004] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1965/52/ 6/1/1: Από ΜΑΒΑΣ (Παλαμάς), ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ _ 6442/141/13-10-64 προς Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Δ΄, Α΄ Πολιτικές (με κοινοποίηση στους Στ. Κωστόπουλο, Α. Παπανδρέου και Π. Γαρουφαλιά). Επίσης: ελληνικό υπόμνημα προς το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο, της 14ης Δεκεμβρίου 1965, στο E. Hatzivassiliou 2006 op cit σ 144. Ότι η ελληνική πολιτική ηγεσία πίστευε ούτως ή άλλως στην υπόσταση του κινδύνου αναφέρθηκε ήδη.

ΝΑΤΟϊκού πλαισίου, εξέλιξη η οποία σημειώθηκε ένεκα της σταδιακής εξισορρόπησης που επιτύγχανε η ΕΣΣΔ στη συσσώρευση αποθέματος ατομικών και πυρηνικών όπλων [1005].

[1005] Το θέμα δεν αναπτύσσεται περαιτέρω καθώς εκφεύγει των αντικειμένων μελέτης της παρούσας διατριβής. Κρίνεται σκόπιμη μόνον η υπόμνηση των θεμελιωδών: η μετεγγραφή των δραματικά τροποποιημένων αμερικανικών προσεγγίσεων στο υπαρξιακό ζήτημα της σοβιετικής στρατιωτικής απειλής -η μετάπτωση δηλαδή από το δόγμα των Μαζικών [πυρηνικών] Αντιποίνων σε εκείνο της Ευέλικτης Ανταπόδοσης, που προέβλεπε την σταδιακή κλιμάκωση στρατιωτικής απάντησης σε μία ενδεχόμενη Κρίση μεταξύ των δύο Συνασπισμών χωρίς την αυτεπάγγελτη προσφυγή στα πυρηνικά όπλα- έχει θιγεί ήδη περιγραφεί αναλυτικά σε πληθώρα εργασιών διεθνώς. Συμπληρωματικά, βλ. ενδεικτικά στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit, σχετικά με το πρωτεύον κίνητρο υιοθέτησης του δόγματος των Μαζικών Αντιποίνων, πρώτα από τους βρετανούς (ήδη το 1952) και αμέσως μετά από τους αμερικανούς: πλην του μεγάλων κονδυλίων που δέσμευαν για την έρευνα και την ανάπτυξή τους στο αρχικό ως επί το πλείστον στάδιο της κατασκευής τους, τα ατομικά/πυρηνικά όπλα επέτρεπαν στους κρατικούς προϋπολογισμούς να ανασάνουν υπό την έννοια ότι ευνοούσαν την υποκατάσταση των υψηλού λειτουργικού κόστους συμβατικών ένοπλων δυνάμεων. Εκτός αυτού, η απειλή προσφυγής στην χρήση τους σήμαινε πρακτικά μείωση του πραγματικού κινδύνου να ξεσπάσει μία σύρραξη μεταξύ μειζόνων δυνάμεων. Οι στρατηγικών διαστάσεων αρετές αυτές, κατέστησαν τα πυρηνικά όπλα εξαιρετικά θελκτικά σε όλες τις δυτικές κυβερνήσεις. Μετά την σταδιακή εξισορρόπηση στους εξοπλισμούς αυτής της κατηγορίας που πέτυχε η ΕΣΣΔ, επανέκαμψε η ανάγκη συντήρησης διευρυμένων συμβατικών δυνάμεων, ενώ παράλληλα τέθηκαν υπό αμφισβήτηση οι αμερικανικές εγγυήσεις ασφάλειας προς την Βορειοατλαντική συμμαχία, με αποτέλεσμα μεταξύ άλλων την συγκρότηση εθνικών πυρηνικών οπλοστασίων από την Γαλλία και το ΗΒ. Στο ίδιο άλλωστε πλαίσιο εντάσσονται και: η ανάπτυξη τέτοιων όπλων μικρότερης ισχύος, οι σκέψεις δημιουργίας πολυεθνικής ΝΑΤΟϊκής πυρηνικής δύναμης, αλλά και οι ανταγωνισμοί για την απόκτηση αξιόπιστης αντιβαλλιστικής άμυνας (το θέμα θίχθηκε στο Α΄ Μέρος της διατριβής). Πάντως, ανεξαρτήτως αυτής της μερικής άμβλυνσης της σημασίας τους, η δεύτερη από τις ευεργετικές επιπτώσεις της εμφάνισης και καθιέρωσης των πυρηνικών όπλων (το αδιανόητο της χρήσης τους και η εμπέδωση της συνειδητοποίησης ότι δύσκολα θα προέκυπτε νικητής με πολιτικώς αξιοποιήσιμα οφέλη έπειτα από μία ανταλλαγή πυρηνικών πληγμάτων) διατηρήθηκε γενικά αλώβητη ακόμη και μετά την επίτευξη της ισοδυναμίας μεταξύ της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ, με αποτέλεσμα να διατυπωθεί στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου ο καθ' υπερβολήν αφορισμός ότι «το βραβείο Nobel Ειρήνης ολόκληρης της περιόδου θα έπρεπε να απονεμηθεί κατά προτεραιότητα στην ατομική βόμβα», με την προφανή έννοια ότι τα οπλοστάσια της επίμαχης κατηγορίας χαλιναγωγούσαν πειρασμούς τυχοδιωκτισμών κι εν τέλει λειτουργούσαν σταθεροποιητικά στο πεδίο των διεθνών σχέσεων.

Στο ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο αναφοράς, η υιοθέτηση της Δομής Δυνάμεων που προνοούσε για μεγάλες συμβατικές ένοπλες δυνάμεις (όπως αποτυπώθηκε ειδικά στο κείμενο αναφοράς MC 70 της 14ης Μαρτίου του 1958, περί ελάχιστων ορίων για την περίοδο 1958-1963), συνδέθηκε με τον όψιμο προβληματισμό για την σκοπιμότητα της δημιουργίας και του εξοπλισμού της δυτικογερμανικής Bundeswehr. Όπως ήδη σημειώθηκε, σεβαστό μέρος του εκτεταμένου οπλοστασίου που αυτή απέκτησε τότε, επισήμως αποκλειστικά λόγω αυτής της εξέλιξης, κυρίως όμως εξαιτίας της υποχρέωσης στήριξης της αμερικανικής Οικονομίας, κατέληξε καθώς περιγράφηκε σε τουρκική κι ελληνική υπηρεσία –και γι' αυτό τον πρόσθετο λόγο παρατέθηκε, ως ερμηνευτική διασάφηση, η παρούσα παραπομπή. Οι σχετικές διεργασίες τροποποίησης του ΝΑΤΟϊκού Δόγματος Αποτροπής ξεκίνησαν την διετία 1957-58, επίσημα το 1962 κι ολοκληρώθηκαν το 1967, με την υιοθέτηση της «Ευέλικτης Ανταπόδοσης», αφού πια η δυνατότητα Αμοιβαίας Καταστροφής των δύο υπερδυνάμεων είχε εμπεδωθεί και είχε αναγνωριστεί ως τετελεσμένη πραγματικότητα. Για τις έντονες γαλλικές αντιδράσεις όταν το ζήτημα άρχισε να συζητείται αναλυτικά σε ενδοσυμμαχικό επίπεδο, βλ. ενδεικτικά τα πρακτικά της διϋπουργικής Συνόδου (εξωτερικών και άμυνας) της 5ης Μαΐου 1962, στη διάρκεια της προγραμματισμένης ΝΑΤΟϊκής Συνόδου που συνήλθε στην Αθήνα τότε (όπου επίσης καταγράφηκε η άποψη του Αβέρωφ περί της ανάγκης συγκεντρωτικής άσκησης εξουσίας και το επιβεβλημένο της προτίμησης για την λήψη της απόφασης χρήσης πυρηνικών όπλων «όχι συλλογικά, αλλά από μία χώρα αποκλειστικά, ακόμη κι από ένα άτομο μόνον [υπονοώντας τον

Η Τουρκία δήλωνε διαρκώς εξίσου ανασφαλής με την Ελλάδα εκείνα τα χρόνια, η καθεμιά επισείοντας την δική της εκδοχή του «από Βορράν κινδύνου», με σκοπό να αιτιολογεί εύλογα τις εκκλήσεις για λήψη Δυτικής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας [1006]. Καθώς αναλύθηκε στα Κεφάλαια του Β΄ Μέρους, κατά την εξεταζόμενη περίοδο οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν με σκεπτικισμό αμφότερες τις ανωτέρω ελληνικές και τουρκικές επικλήσεις απειλών. Η Washington προτιμούσε οι δύο χώρες να παρέμεναν προσηλωμένες αποκλειστικά στην διεκπεραίωση των συμμαχικών τους υποχρεώσεων και στην δυνατότητα διεξαγωγής αποστολών προς όφελος των αμερικανικών στρατιωτικών σχεδιασμών.

πάνοτε αμερικανό Αρχιστράτηγο του ΝΑΤΟ]»: *NARR*, _ C-VR(62)25/5-5-1962, _ C-R(62)25/21-5-1962, αμφότερα διαβάθμισης COSMIC TOP SECRET. Το θέμα αναλύεται σε εκτενή εργογραφία διεθνώς. Ενδεικτικά, στα ελληνικά: Γ. Γ. Βαληνάκης – Κ. Ε. Μπότσιου, *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στην πυρηνική εποχή*, Θεσ/νίκη: Παρατηρητής, 2000, σσ 139-152, Η. Ι. Κουσκουβέλης, *Θεωρία διεθνών σχέσεων: Αποτροπή και πυρηνική στρατηγική στον ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ, 2001, σσ 144-152. Από τα πρώτα εξαιρετικά διαφωτιστικά και σύντομα κείμενα με αντικείμενο τις μετεξελίξεις του Δόγματος χρήσης των πυρηνικών όπλων από πλευράς ΝΑΤΟ, βλ.: B. Heuser, The Development of NATO's Nuclear Strategy, *Contemporary European History*, vol 4 no 1, (Mar., 1995), σσ 37-66.

[1006] M. Lerner, "A Big Tree of Peace and Justice": The Vice Presidential Travels of Lyndon Johnson, *Diplomatic History*, vol 34 no 2, 2010, σσ 371-372, M. Aydin 2000 op cit σ 123, S. Laçiner 2010 op cit σσ 190-194, 202-203.

ν. Η επιχειρησιακή παράμετρος της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης: α) η ελλαδική παρουσία στην Κύπρο, β) οι εξοπλισμοί της Ελλάδας και της Κύπρου

Στην στρατιωτική σφαίρα οι τρεις τρόποι αντιμετώπισης της Κυπριακής κρίσης από την Αθήνα, υπήρξαν οι ακόλουθοι:

1. Μεταφορά στο νησί παλιού βρετανικού οπλισμού της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου που αποσυρόταν με ταχείς ρυθμούς (χρησιμοποιείτο μόνον σε εκπαιδευτικούς σχηματισμούς, τάγματα εθνοφυλακής και μονάδες των μετόπισθεν), καθώς αντικαθίστατο από αμερικανικής προέλευσης νεώτερο οπλισμό, ο οποίος όμως συνοδευόταν από περιοριστικές ρήτρες στην χρήση του εν αντιθέσει με τον προαναφερθέντα βρετανικό [1007]. Επομένως, τα βρετανικής κατασκευής όπλα είχαν ένα διπλό πλεονέκτημα: δεν ήταν πλέον άκρως απαραίτητα στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και μπορούσαν να αξιοποιηθούν κατά βούληση. Αυτά, μεταφέρθηκαν στην Κύπρο στους αριθμούς που ήταν δυνατόν, αλλά δεν αρκούσαν.

2. Απόσπαση ελλαδιτών αξιωματικών για να εκπαιδεύουν, να διοικούν και να επιτηρούν τους άπειρους περί τα στρατιωτικά πράγματα (και φορείς επικίνδυνα ακηδεμόνευτων τάσεων) ελληνοκύπριους, με συναφές αποκορύφωμα την μεταφορά της Μεραρχίας ώστε κι αυτή να εποπτεύει τους ανεξαρτησιακούς ελληνοκύπριους, ενώ παράλληλα να αποτρέπει τουρκικούς εκβιασμούς. Η ανάπτυξή της αποδείχθηκε αποτυχημένη αμφότερα και στα δύο σκέλη της αποστολής της: οι ελληνοκύπριοι την ήθελαν αποκλειστικά για αντιτουρκικούς σκοπούς (γι' αυτό εξάλλου επιθυμούσαν να την θέσουν υπό την διοίκηση της Κυβέρνησης, εκτός δε αυτού υπήρχε και άλλος μνηστήρας: ο Γρίβας, που επιθυμούσε να την αξιοποιήσει για την επιβολή της ένωσης και την υπερίσχυσή του έναντι του Μακαρίου). Αποδείχθηκε ακόμη ότι η Μεραρχία δεν γινόταν να εμπλακεί σε -πλην της απόκρουσης απόβασης- επιχειρήσεις εναντίον του ΝΑΤΟϊκού εταίρου και γείτονα (το απαγόρευαν οι αμερικανοί και ο φόβος των τουρκικών αντιποίνων στην ευάλωτη ανατολική απόληξη της νησιωτικής επικράτειας της Ελλάδας).

3. Διά της πρόσκτησης πρόσθετου, ειδικού οπλισμού. Για την εξοπλιστική διάσταση, με πεδία αναφοράς τόσο την Κύπρο όσο και την αμιγώς ελλαδοτουρκική έκφανσή της, σημειώνονται τα ακόλουθα: Πιθανότατα οι έλληνες και οι τούρκοι να μην δίσταζαν να ξεκινήσουν μεταξύ τους σύρραξη, αν πραγματικά διέθεταν τα απαραίτητα μέσα. Από τους συμμάχους τους που τούς τα παρείχαν, οι ΗΠΑ και ο Καναδάς επέτρεπαν την χρήση τους

[1007] Ενδεικτικά: Π. Γαρουφαλιάς op cit σ 130.

μόνον σε ΝΑΤΟϊκό πλαίσιο, ενώ η Δυτ. Γερμανία ακολούθησε σε αυτό, μάλλον επειδή τής επιβλήθηκε από τις ΗΠΑ –η ίδια η Βόννη δεν έδειξε κάποια ιδιαίτερη ευαισθησία τέτοιου είδους όταν ξεκίνησε να «πωλεί» (εκχωρεί) μεταχειρισμένα ή αμεταχείριστα περισσεύματα που απέσυρε από τις δικές της ένοπλες δυνάμεις (ειδάλλως, θα είχε μεριμνήσει να τα μεταβιβάσει υπό όρους). Απλούστερα διατυπωμένο: υπήρχαν πόλεμοι στους οποίους η Ελλάδα και η Τουρκία επιτρέπονταν (και προτρέπονταν, γι' αυτό και ενισχύονταν υλικά) να συμμετάσχουν, οι αντισοβιετικοί (κατά προτίμηση στην γενικευμένη τους εκδοχή, παρά αν ξεσπούσε κάποια τοπική σύγκρουση), και συρράξεις απαγορευμένες, οι ενδοΝΑΤΟϊκές. Το ζήτημα, στην ηθική και πολιτική του αποτίμηση, είναι δισυπόστατο και παράγει αντικρουόμενες ερμηνείες: αφενός μεν, η ελληνοτουρκική ειρήνη διασώθηκε, αφετέρου δε κατά την ψυχροπολεμική περίοδο κατέστη σαφές ότι τα κυριαρχικά δικαιώματα στην λήψη αποφάσεων που παραδοσιακά συγκροτούν την έννοια της κρατικής αυτεξουσιότητας και της αυτενέργειας, μάλιστα εμπίπτουν στο κέντρο τους, όπως τα θέματα κήρυξης πολέμου ή /και υπεράσπισης εθνικών δικαιωμάτων, ήταν στην πράξη αποψιλωμένα. Αυτό ήταν το κύριο τίμημα της ένταξης και συμμετοχής στο ΝΑΤΟ, τον κατ' εξοχήν φορέα έκφρασης της δυτικής νεωτερικής συλλογικότητας κατά την ψυχροπολεμική περίοδο. Όταν επιχειρήθηκε μία πρώιμη νομική ανάλυση του θέματος (από τον Ehrlich, το 1966) με άξονα την νομότυπη ή μη χρήση των δωρισμένων όπλων κατά τα Τηλλυριακά, καταδείχθηκε το ατελέσφορο οποιασδήποτε προσπάθειας να προσεγγισθεί το ζήτημα αποφλοιωμένο από το πολιτικό του πλαίσιο: δεν εντοπίστηκε λχ τυπικά τουρκική παράβαση, καθώς, βάσει των διμερών συμφωνιών ΗΠΑ-Τουρκίας, δεν απαγορευόταν ρητά η χρήση των αμερικανικών όπλων για επιθετικούς σκοπούς, ή εναντίον μη-κομμουνιστικού αντιπάλου, παρά μόνον άφηνε στην αμερικανική πλευρά το περιθώριο να ακυρώσει την συνέχιση των συμφωνιών κατά την κρίση της. Ούτε άλλωστε εντοπίστηκε ανάλογος περιορισμός που να δέσμευε την ελληνική πλευρά, στο νόμο περί Αμοιβαίας Αμυντικής Βοήθειας που αντικατέστησε το αρχικό νομικό πλαίσιο του Νόμου του 1948. Είναι όμως γεγονός ότι στη ρηματική διακοίνωση 231/21-12-1951 του πρέσβη των ΗΠΑ στην Ελλάδα προς το υπουργείο εξωτερικών απαντώνται όροι όπως η υποχρέωση της Ελλάδας α) να προάγει την διεθνή συνεννόηση και να διατηρεί την παγκόσμια ειρήνη, να «…β) λάβη όλα τα συμφωνηθησόμενα μέτρα διά τον περιορισμόν των αιτίων διεθνούς εντάσεως, γ) εκπληρώση τας στρατιωτικάς της υποχρεώσεις τας οποίας ανέλαβε επί τη βάσει πολυμερών ή διμερών συμφωνιών ή συνθηκών εις τας οποίας αι Ηνωμέναι Πολιτείαι είναι συμβεβλημέναι, δ) συμβάλη πλήρως εντός των ορίων της πολιτικής και οικονομικής της σταθερότητος και εντός του πλαισίου του πληθυσμού της, των πόρων της, των μέσων της και της γενικής οικονομικής της καταστάσεως, εις την

ανάπτυξιν και διατήρησιν της ιδίας της αμυντικής δυνάμεως και της αμυντικής δυνάμεως του ελευθέρου κόσμου, ε) λάβη όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα τα οποία τυχόν θα απητούντο διά την ανάπτυξιν της αμυντικής της ικανότητος, στ) λάβη όλα τα κατάλληλα μέτρα προς εξασφάλισιν της αποτελεσματικής χρησιμοποιήσεως της οικονομικής και στρατιωτικής βοηθείας της παρεχομένης υπό των Ηνωμένων Πολιτειών» (αναλυτικά δηλαδή όσοι όροι-προϋποθέσεις απαντώνταν και στην μεταγενέστερη αμερικανοτουρκική συνθήκη του 1959). Σύμφωνα αφετέρου με τον Νόμο περί Εξωτερικής Βοήθειας του 1961 (FAA 1961), ο οποίος με την σειρά του αντικατέστησε τον Νόμο περί Αμοιβαίας Βοήθειας του 1951 (Mutual Security Act, PL 82-165), μήτε οι τουρκικοί αεροπορικοί βομβαρδισμοί, μήτε η εμψυχωτική εμφάνιση της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας πάνω από την Κύπρο το ίδιο διάστημα, μπορούσαν να ενταχθούν στο σκεπτικό της «ένοπλης υπεράσπισης του Ελεύθερου Κόσμου», βάσει του οποίου δίνονταν δωρεάν τα αμερικανικά όπλα στις δύο χώρες (το σκεπτικό αναφερόταν στις θεμελιώδεις προϋποθέσεις που περιλαμβάνονταν στους όρους παροχής τους ανά την Υφήλιο, κατά το FAA 1961) [1008]. Επρόκειτο ωστόσο για την υπεράσπιση των εθνικών τους συμφερόντων, όπως οι ίδιες η Τουρκία και η Ελλάδα τα προσδιόριζαν. Αντίστοιχα, οι περιορισμοί στην χρήση των δωρισμένων αμερικανικών όπλων που έσπευσαν να επικαλεστούν οι ΗΠΑ από την αρχή ακόμη της Κρίσης του 1963 στην Κύπρο, σχετίζονταν με ένα πιο θεμελιώδες δικαίωμα της Washington: να ερωτηθεί και να τής ζητηθεί η άδεια. Ο S. Demirel πάντως, ως πρωθυπουργός, φρόντισε να αποσαφηνίσει το τοπίο, όταν στην διάρκεια σύνεντευξης Τύπου που δόθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1970, δήλωσε κατηγορηματικά ότι «η Τουρκία [έκρινε πως] μπορούσε να αξιοποιήσει ΝΑΤΟϊκό οπλισμό κατά το δοκούν και το είχε [ήδη] πράξει στην Κύπρο» [1009].

Ειδικά μετά την εμφάνιση της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας πάνω από το νησί και την απειλή απόβασης, κίνδυνοι που αμφότεροι έκαναν την πρώτη τους εμφάνιση τον Δεκέμβριο του 1963 κι έκτοτε εκτοξεύονταν πάντοτε με την επίκληση της ίδιας αφορμής ή αιτίου (την διάσωση των τουρκοκύπριων και την προστασία του νομικού – πολιτικού – στρατιωτικού ερείσματος που αυτοί αντιπροσώπευαν για την Τουρκία), κατέστη αναπόφευκτη η αναζήτηση βαρύ πρόσθετου οπλισμού: α) τεθωρακισμένων για την εξάλειψη προγεφυρώματος, β) πυροβολικού με επαρκές βεληνεκές -τα παλιά βρετανικά των 25 λιβρών ήταν μεν αξιόπιστα, ειδικά στα χέρια των παραδοσιακά επιδέξιων ελλήνων πυροβολητών (γι' αυτό και οι λίγες έστω δεκάδες τους ανησυχούσαν τους τούρκους

[1008] T. Ehrlich 1966 op cit σσ 1056-1058, Ελληνική Βουλή, Φάκελοι Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Εθνικής Αμύνης κι Εξωτερικών, *2ο Βιβλίο Νομοθετημάτων ΥΠΕΞ*, Κύρωσις Συμφωνίας Αμοιβαίας Ασφαλείας ΗΠΑ–Ελλάδος, 26-3-1953, σσ 5-6.
[1009] G. S. Harris 1972 op cit σ 238.

επιτελείς όταν σχεδίαζαν αποβατική ενέργεια [1010]), όμως είχαν περιορισμένο βελεηνεκές- και κυρίως γ) αντιαεροπορικών όπλων, δ) στοιχειωδών ναυτικών μέσων για την επιτήρηση της ακτογραμμής και την προσβολή μίας αποβατικής δύναμης έστω και κοντά στις ακτές, ε) αεροπορικής παρέμβασης για παρατήρηση και αναγνώριση, κατάδειξη στόχων κι έστω μία αιφνιδιαστική επίθεση κατά της αποβατικής δύναμης και του προγεφυρώματος που ίσως η δύναμη εκείνη θα είχε προλάβει να δημιουργήσει, αλλά πριν αυτό επεκταθεί.

Η αεροπορική «παρέμβαση» [1011] εξετάστηκε ενδελεχώς και, έπειτα από την αρχική προσφυγή στα καναδικής κατασκευής αεριωθούμενα εκπαιδευτικά CT-133, που σχεδιάστηκε αποτελεσματικά αλλά πρόσκαιρα (ως τα μέσα του 1965), η ηγεσία της τότε ΕΒΑ κατέληξε στην επιλογή της αφιέρωσης δύο ενισχυμένων μοιρών με δύναμη 25 μαχητικών αεριωθουμένων δίωξης-βομβαρδισμού τύπου F-84F η καθεμιά, της 338 ΜΔ/Β και της 340 ΜΔ/Β, οι οποίες θα εξορμούσαν από την Κρήτη, αργότερα εφοδιασμένες με τροποποιημένες επιτοπίως δεξαμενές καυσίμου (υπενθυμίζεται ότι η πληροφορία ακούστηκε το 1986, στην διάρκεια των μαρτυρικών καταθέσεων για τον Φάκελο της Κύπρου, δηλαδή για τα γεγονότα του 1974, αλλά δεν αποκλείεται να η επίμαχη ευρεσιτεχνία να είχε ενσωματωθεί στις δυνατότητες των δύο μοιρών από χρόνια – τεχνολογικά ήταν εφικτό), πετώντας με ειδικά εκπαιδευμένους για την αποστολή αυτή χειριστές. Τα εθνικά εκείνα σχέδια έφεραν τις ονομασίες «Τ» και «ΚΑΛΥΨΩ», πιθανόν το ένα αφορώντας προσβολή τουρκικών αεροδρομίων κοντά στην Κύπρο ώστε να αμβλυνθεί το μέγεθος της τουρκικής υπεροπλίας και το άλλο με αντικείμενο την προσβολή των πλοίων και των αποβιβασμένων δυνάμεων, εντός των χωρικών υδάτων και στο έδαφος του ίδιου του νησιού. Αυτά ήταν τουλάχιστον τα σχέδια και τα μέσα για την υλοποίησή τους στις αρχές Απριλίου του 1967, όταν α) είχαν παραληφθεί κι ενταχθεί στις μοίρες της ΕΒΑ οι πρώτες δεκάδες των μεταχειρισμένων F-84F από τα δυτικογερμανικά αποθέματα, β) η Μεραρχία υπήρχε ακόμη στην Κύπρο, γ) δεν είχαν σημειωθεί τεχνολογικές ή άλλες επί του στρατιωτικού πεδίου ανατροπές στο τρίγωνο Ελλάδα – Κύπρος –Τουρκία, δ) οι τελευταίες

[1010] Δικαίως, όπως αποδείχθηκε κατά τις επιχειρήσεις του 1974. Βλ. ενδεικτικά τα σχετικά, τα διεθνή εγκωμιαστικά σχόλια επαγγελματικής προέλευσης για την απόδοση συνολικά του ελληνικού πυροβολικού στο: J. Hughes-Wilson, The Forgotten War: A Brief History of the Battle for Cyprus, 1974 *The RUSI journal*, vol 156 iss. 5, 2011, σ 96.

[1011] Επιλέγεται σκόπιμα η λέξη για να υπογραμμιστεί ότι παρόλο που θα αποσκοπούσε στην ανατροπή μίας υπό δημιουργία κατάστασης, θα είχε τόσο ακαριαίο χαρακτήρα λόγω της μεγάλης απόστασης της Κύπρου από τις ελληνικές αεροπορικές βάσεις και θα λάμβανε χώρα υπό τόσο δυσμενείς συνθήκες (ολιγόλεπτη επίθεση εξαιτίας των περιορισμών στην ακτίνα δράσης και της τουρκικής αεροπορικής υπεροχής με τα πολυπληθέστερα αεροσκάφη να εξορμούν από κοντινά προς την Κύπρο τουρκικά αεροδρόμια), ώστε δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί επέμβαση με την κυριολεκτική έννοια του όρου.

προσπάθειες εξεύρεσης πολιτικής λύσης στο Κυπριακό τον Δεκέμβριο του 1966 είχαν άδοξο τέλος λόγω της πτώσης της κυβέρνησης Στεφανόπουλου κι επομένως οι βασικές πρόνοιες του επιτελικού σχεδιασμού που παρατέθηκε αδρομερώς μόλις, παρέμεναν σε πλήρη ισχύ [1012]. Αυτά τα μέτρα ήταν εκ φύσεως «πυροσβεστικού» χαρακτήρα: ήταν αμφίβολο πόσα αεροσκάφη θα κατάφερναν να εκτελέσουν επιτυχώς τις αποστολές τους, τί έκτασης επίπτωση θα είχε αυτό στην τουρκική αποβατική ενέργεια και σίγουρα οι πτήσεις δεν θα μπορούσαν να επαναληφθούν (δεν υφίσταντο επαρκή μέσα -διαθέσιμα αεροσκάφη και δη υπό εθνική διοίκηση, ούτε αρκετοί χειριστές- ενώ θα υπήρχε σοβαρό ενδεχόμενο να έχουν ξεκινήσει επιχειρήσεις *και* στην ελληνοτουρκική μεθόριο, σίγουρα δε, θα είχε απωλεσθεί το στοιχείο του αιφνιδιασμού). Τέλος, τα σχέδια αυτά αφορούσαν στην επιθετική εμφάνιση της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας πάνω από την Κύπρο, επ' ουδενί δεν σχετίζονταν με την θεραπεία του βασικού προβλήματος: πώς να αντιμετωπιστεί η αριθμητικά καταθλιπτική παρουσία της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας στους κυπριακούς ουρανούς.

Η ελληνική πλευρά σύντομα αποδέχθηκε την πραγματικότητα ότι ούτε οικονομικά, ούτε πολιτικά, ούτε στρατιωτικά ήταν εφικτό να συγκροτηθεί αμυντική αεροπορική δύναμη, αεροπορία αναχαίτισης δηλαδή, στην Κύπρο. Ειδικά μετά τα Τηλλυριακά, οπότε οι ελληνοκύπριοι εισάχθηκαν όψιμα στο αποτρόπαιο αποτέλεσμα των αεροπορικών βομβαρδισμών -στο πλήρες μάλιστα φάσμα, από την επέμβαση σε εξελισσόμενες χερσαίες επιχειρήσεις μέχρι την επίπτωση στο ηθικό μίας κοινωνίας ανεξαιρέτως [1013] -, κατέστη εμπεδωμένη πεποίθηση ότι ένα αποτρεπτικό υποκατάστατο έπρεπε να βρεθεί επειγόντως. Κάτι μόνιμο και αξιόπιστο (αρμόζον στις ιδιαίτερες συνθήκες του θεάτρου επιχειρήσεων) χρειαζόταν η αντιαεροπορική άμυνα της Κύπρου, όπως και κάθε άλλης οντότητας που κλήθηκε να αντιμετωπίσει την εχθρική αεροπορική ισχύ, της οποίας η πρωτοκαθεδρία στους πολέμους του 20ου αιώνα γνώρισε την αποθέωσή της τα χρόνια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά και μετέπειτα. Υπήρξαν χώρες όπως η ΕΣΣΔ (και η Γερμανία όταν ψυχορραγούσε μέχρι την συνθηκολόγησή της το 1945), που στράφηκαν στην ανάπτυξη οπλικών αντίμετρων, με την μορφή ολοκληρωμένων συστημάτων αεράμυνας: πυροβόλων ικανοποιητικής ταχυβολίας, μεγάλου βεληνεκούς και ύψους αναχαίτισης, συνδεδεμένων με

[1012] *ΜΙΣΠΑ*, «αρχεία έτους 1967»: _Άκρως Απόρρητον, Ε.Χ. [Ειδικού Χειρισμού], από 28ον Αρχηγείον Τακτικής Αεροπορίας ΣτΦ.ΑΤΑ/209/4/ΕΠΧ/4/ΑΑ535/04ΑΠΡ67 προς ΓΕΑ/Α1-Β4 και θέμα «Επιχειρησιακή Ετοιμότης Πολεμικών Μοιρών της 115 ΠΜ». 115 ΠΜ είναι η 115 Πτέρυγα Μάχης, ο κύριος σχηματισμός της Πολεμικής Αεροπορίας που εδρεύει στην Κρήτη μέχρι σήμερα. Η 115 συγκροτήθηκε ως Σμηναρχία το 1958 κι αναβαθμίστηκε σε Πτέρυγα αμέσως μετά τα Τηλλυριακά.
[1013] Και μάλιστα, αν είχε υποστεί βομβαρδισμό αδιακρίτως, η δοκιμαζόμενη συλλογικότητα θα μπορούσε να οδηγηθεί στην ραγδαία αποσυσπείρωση ηγεσίας – λαού, εν τέλει επιδρώντας στην βούλησή της να συνεχίσει την προσπάθεια επίτευξης των πολιτικών σκοπών της.

αυτοματοποιημένα συστήματα ελέγχου πυρός και δίκτυα έγκαιρης προειδοποίησης (σχετικά με τους ραδιοεντοπιστές που αποτελούν τους βασικούς αισθητήρες όλων των ανωτέρω, σημειώνεται ότι υπάρχουν τα μεγάλα radar, που είναι «δυσδιάστατα» 2D, εννοώντας χωριστές συσκευές ακτίνας-αζιμούθιου, δηλαδή απόστασης-διεύθυνσης και χωριστές συσκευές εύρεσης ύψους, δηλαδή προσδιορισμού του ύψους στο οποίο πετά ένας ή περισσότεροι παρακολουθούμενοι στόχοι και τα μικρότερα 3D, τα «τρισδιάστατα»). Ως μονάδες πυρός εντωμεταξύ, σύντομα τα πυροβόλα (σε πειραματικό στάδιο από το 1944-45) πλαισιώθηκαν έως αντικαταστάθηκαν από πυραυλικά συστήματα. Σε συμβολικό επίπεδο, η ένοπλη διαδικασία της αποαποικιοποίησης και οι αραβοϊσραηλινοί πόλεμοι στο εγγύς γεωγραφικό και πολιτικό περιβάλλον της Κύπρου, αποτυπώθηκαν στους ανταγωνισμούς για την απόκτηση τόσο αεροσκαφών όσο και σύγχρονων αντιαεροπορικών συστημάτων. Αυτά ήταν τα μέσα που επέτρεπαν σε κοινωνίες να συνεχίσουν να μάχονται για την επιβίωση, την επέκταση, την εκπλήρωση των οραμάτων πεπρωμένου, τα δίκαιά τους όπως αυτές τα όριζαν. Τούτη υπήρξε η διαδρομή που οδήγησε την ελληνική πλευρά στην επιδίωξη της απόκτησης των σύγχρονων σοβιετικών πυραυλικών συστημάτων, παράμετρος της οποίας το στάδιο υλοποίησης σχολιάζεται ξεχωριστά παρακάτω.

Το εγγενές πρόβλημα εντοπιζόταν στην ασάφεια των στρατηγικών σκοπών της απόκτησης των υπόλοιπων μέσων που αναφέρθηκαν: προορίζονταν να χρησιμοποιηθούν ώστε να επιβληθεί η διπλή ένωση (με την προϋπόθεση να είναι σε ελλαδικά χέρια), αλλά ταυτόχρονα να υπάρχει δυνατότητα απόκρουσης τυχόν μαξιμαλιστικών πειρασμών από πλευράς Τουρκίας; Ή για να εξουδετερωθεί όντως πλήρως και με σύμμετρο τρόπο μία τουρκική προσπάθεια επιβολής της διχοτόμησης διά πολεμικών μέσων; Εν πάση περιπτώσει, από την στιγμή που τα δυτικής προέλευσης όπλα αποδείχθηκαν απροσπέλαστα για την Κύπρο, η αγορά τους από το «Ανατολικό Μπλοκ» απέβη μονόδρομος, όμως η εφαρμογή αυτής της επιλογής αποδείχθηκε ότι αφενός μεν παρήγαγε αντιφάσεις κι αφετέρου εμφάνιζε «ανώτατες τιμές επιτρεπτής υλοποίησης»: τα εμφορούμενα από αντικομμουνιστικό παλμό εξ Ελλάδος επαγγελματικά στελέχη βρέθηκαν να χρησιμοποιούν σοβιετικής κατασκευής τορπιλακάτους, άρματα μάχης, πυροβόλα και τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, ενώ όταν ήρθε η ώρα να αποκτηθούν και μέσα που θα μπορούσαν να απειλήσουν εκτός από τα τουρκικά αεροσκάφη ***και*** εκείνα των βρετανών ή των αμερικανών, η αυλαία της εισαγωγής εκείνων των όπλων έπεσε πρόωρα. Σημειώνεται σε αυτό το σημείο ότι ήταν πρακτικά αδύνατο για την ελληνική (ή έστω την ελληνοκυπριακή πλευρά αποκλειστικά) να κινηθεί με μυστικότητα κατά την υλοποίηση της απόφασης να αγοραστεί οπλισμός «Ανατολικής» προέλευσης: συγκριτικά, ο

Νάσερ είχε σταθεί προνοητικός και προσεκτικός όταν προχώρησε σε ανάλογη κίνηση μία δεκαετία νωρίτερα, επειδή είχε επίγνωση των συνεπειών της ρηξικέλευθης αιγυπτιακής πρωτοβουλίας, ήταν σε θέση να ελιχθεί αποτελεσματικά, αλλά και να ελέγξει τα στάδια εφαρμογής της σχετικής απόφασης [1014]. Στην ελληνική περίπτωση αυτό δεν μπορούσε να επαναληφθεί, επειδή η Ελλάδα ήταν εξ αρχής ενήμερη των προθέσεων της Λευκωσίας (υπενθυμίζεται ότι είχε προηγηθεί διαβούλευση και συναίνεση της Αθήνας), με αποτέλεσμα η όλη πράξη να είναι γνωστή σε κύκλο πολιτικών και στρατιωτικών αξιωματούχων που είχαν σφοδρές αντιρρήσεις, ενεργές επαφές με τις ΗΠΑ και δυνατότητα υπονομευτικών παρεμβάσεων στην διαδικασία. Η ελλαδική στρατιωτική αντίδραση που σχεδιάστηκε μεταγενέστερα, βασιζόταν στην αξιοποίηση των μέσων των οποίων η απόκτηση αποφασίστηκε κατά την αφηγούμενη περίοδο, όταν για πρώτη φορά κατέστησαν εμφανείς οι ελληνικές αδυναμίες και μεθοδεύθηκαν οι ενέργειες θεραπείας τους. Το 1964, η Ελλάδα μπορούσε να παρέμβει αποτελεσματικά για την προσβολή μίας τουρκικής απόβασης με δύο είδη δράσεων: επιθέσεις με υποβρύχια και αεροπλάνα. Δεδομένου ότι ελληνική υποβρυχιακή ισχύς ήταν στο ναδίρ της κατά την αφηγούμενη περίοδο καθώς αναλύθηκε (με ευθύνη της τότε ηγεσίας του ΒΝ, που βιάστηκε να αποσύρει τα περισσότερα παλιά υποβρύχια, επιστρέφοντάς τα στους βρετανούς, αντί να δοκιμάσει να τα αγοράσει - με μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας αφού ήταν υλικό κάποιας ηλικίας, έντονα μεταχειρισμένο - και να τα διατηρήσει στην ενέργεια για λίγα χρόνια και μάλιστα κατά το δοκούν, χωρίς δηλαδή λογοδοσία όπως όφειλε με το αμερικανικής προέλευσης υλικό), η αεροπορική παρέμβαση υπήρξε μονόδρομος. Αργότερα, αφότου έγινε προτεραιότητα η απόκτηση των σχετικών μέσων και όταν πια αυτά διατίθεντο σε επάρκεια, το 1974, τα σχέδια προέβλεπαν σε περίπτωση τουρκικής εισβολής (στην εκδοχή που δεν θα είχε προσυμφωνηθεί διαμελισμός του νησιού), την αποστολή στην Κύπρο μοίρας αεροσκαφών δίωξης-βομβαρδισμού, ενός (τουλάχιστον) υποβρυχίου, αλλά και δύο τορπιλακάτων [1015].

Οι τούρκοι είχαν τρεις μεθόδους αντίδρασης, όποτε θεωρούσαν τις εξελίξεις στην Κύπρο δυσμενείς: α) πρόκληση έντασης τοπικά με την υποδαύλιση διακοινοτικών επεισοδίων (αυτό το πρωτοδοκίμασαν το 1958), β) εκφοβισμό μέσω της πολεμικής αεροπορίας, που τον Αύγουστο του 1964 κλιμακώθηκε σε βομβαρδισμούς, γ) πολεμικές απειλές προς την Ελλάδα και εκβιαστική μεταχείριση της εναπομένουσας κοινότητας των ρωμιών. Η δυνατότητα διεξαγωγής αμφίβιας επιχείρησης στην Κύπρο, άρχισε να οικοδομείται τότε.

[1014] Uri Ra'anan, *The USSR arms the Third world*, Massachusetts & London: MIT Press, 1969, σσ 122-123, 130-157.
[1015] Κατάθεση Γ. Παπαγιάννη, Φάκελος Κύπρου τ. Ζ΄ op cit σ 124, Χ. Χαραλαμπόπουλος, *ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ «ΑΤΤΙΛΑ»*, Αθήνα: Εστία, 1992, σ 218.

Η ελλαδική στρατιωτική παρουσία στην Κύπρο, που αν είχε μόνον αντιτουρκική αποστολή, μάλλον θα ήταν εκθετικά μικρότερη από το μέγεθος που είχε ως τον Νοέμβριο του 1967 (και ενώ είχε ήδη μειωθεί σε σύγκριση με την αριθμητική της δύναμη το 1964-65), δοκιμάστηκε πολλαπλώς κατά την εξεταζόμενη περίοδο: παρόλο που ο ρόλος της ως θεματοφύλακα των ΝΑΤΟϊκών συμφερόντων και τοποτηρητή των ελλαδικών επιδιώξεων υπογραμμιζόταν καθημερινά από την πλειοψηφία του ελληνοκυπριακού Τύπου και αυτό, σε συνδυασμό με ευρύτερες τριβές μεταξύ αρκετών στελεχών της και ορισμένων ντόπιων, την καθιστούσε εν μέρει αντιπαθή, υπόρρητα δε -τότε ακόμη- δυνητικό εχθρό της κυπριακής κρατικής αυτοτέλειας, βρέθηκε ταυτόχρονα να διοικεί ένοπλες δυνάμεις που είχαν αποκτήσει πρόσβαση σε σοβιετικής προέλευσης βαρύ οπλισμό (και μάλιστα, να είναι υποχρεωμένη να στελεχώνει η ίδια αυτόν τον οπλισμό, επικαλούμενη την απειρία των ελληνοκύπριων). Αφετέρου, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Μακαριακή ηγεσία κινήθηκε επιθετικά και με περισσή αυτοπεποίθηση στο θέμα της ελλαδικής στρατιωτικής παρουσίας επί της Κύπρου: δεν περιορίστηκε να την αντιμετωπίζει ως δυνάμει απειλή για την κυπριακή ανεξαρτησία (που όντως ήταν), αλλά επιδίωξε και την «χρησικτησία» της ώστε να την κραδαίνει κατά της Τουρκίας. Συνήθως, οι δύο σκοποί ήταν αλληλένδετοι: βέλτιστο για την Λευκωσία θα ήταν οι ελλαδικές στρατιωτικές δυνάμεις να αποτρέπουν την Τουρκία, ενώ αν τελικά υποχρεώνονταν σε αποχώρηση, τουλάχιστον η Κυπριακή Δημοκρατία θα έμενε με έναν σφετεριστή λιγότερο. Το ενδεχόμενο της στρατιωτικής αποχώρησης της Ελλάδας έπειτα από ήττα ήταν το μόνο σενάριο που δεν βόλευε καμία από τις δύο πλευρές, ούτε την Αθήνα ούτε την Λευκωσία, και αυτός ήταν ο λόγος που ο αναγκαστικός συνεταιρισμός τους διήρκεσε για όσο διήρκεσε (ως τον Νοέμβριο του 1967). Παράλληλα, η Εθνική Φρουρά, στελεχωμένη κυρίως με αξιωματικούς (αλλά και υπαξιωματικούς και στρατεύσιμους κρίσιμων ειδικοτήτων) εξ Ελλάδος, έπασχε από «προβληματικό ιδιοκτησιακό καθεστώς». Όπως το έθεσε εκείνος που ήταν αρχηγός της το καλοκαίρι του 1974: «…από το 1964, που σχεδόν δημιουργήθηκε, είχε αυτήν την δυαδικήν υπαγωγήν [στις κυβερνήσεις της Λευκωσίας, αλλά και της Αθήνας], δεν ξέρω για ποιον λόγο [sic] και μέχρι την ημέρα που ανέλαβα εγώ, που προσπάθησα να βρω άκρην, έμεινε μεταξύ των κυβερνήσεων κάπως εν εκκρεμότητι, δεν διευκρινίσθη, και για μένα αυτή είναι η απαρχή πολλών κακών. Δεν είχα έναν προϊστάμενο, αλλά δύο. Και ή στον έναν θα παρουσιαστώ απείθαρχος ή στον άλλον. Δεν ήταν δυνατόν διαφορετικά» [1016]. Βάσει των αποκλινουσών σκοπών που περιγράφηκαν, κρίνεται πως η παρατήρηση του Ντενίση ευσταθεί.

[1016] Κατάθεση Γ. Ντενίση, *Φάκελος Κύπρου* τ. Γ΄ op cit σσ 98, 106. Είναι εμφανής ο απόηχος του «Καραγιαννικού διλήμματος» του 1964 και μία εξίσου σαφής απόδειξη ότι το ζήτημα έμεινε άλυτο.

Επιτελικά κι επιχειρησιακά, η κατάσταση όπως είχε διαμορφωθεί ήδη το 1964, παρουσίαζε για την ελληνική πλευρά έναν δισυπόστατο πρόβλημα: α) την σύμπηξη των θυλάκων και την ισχυρή στρατιωτική κατοχή τους (ένα γεγονός το οποίο επιδεινωνόταν με την πάροδο των ετών), σε συνδυασμό με β) την απειλή απόβασης, που ενδεχομένως να πετύχαινε. Είχαν εκπονηθεί σχέδια που προνοούσαν τόσο για την διαδοχική όσο και για την ταυτόχρονη αντιμετώπιση των δύο κινδύνων (εξάλειψη προγεφυρώματος κι εξουδετέρωση των θυλάκων, που μάλιστα προοδευτικά, με το πέρασμα του χρόνου καθίστατο όλο και πιθανότερο να ενισχυθούν με αερομεταφερόμενα στρατεύματα από την Τουρκία), αναλόγως των επικρατουσών συνθηκών. Η περίπτωση να διενεργηθεί πρώτα προσπάθεια εξάλειψης των θυλάκων θα ήταν ελληνική πρωτοβουλία, ενώ η αποβατική ενέργεια θα σήμαινε ότι ήταν η τουρκική πλευρά εκείνη που ξεκίνησε πόλεμο [1017]. Φυσικά, αυτό απαιτούσε την λεπτομερή εξέταση όλων των ενδεχομένων και τον έγκαιρο επιτελικό σχεδιασμό για την αντιμετώπισή τους, όπως επίσης και τον αποτελεσματικό συντονισμό (Διοίκηση- Έλεγχο- Επικοινωνίες) και την πλήρη αξιοποίηση όλου του διαθέσιμου δυναμικού των ελληνικών δυνάμεων που υπήρχαν στο νησί. Το βασικό προς επίλυση πρόβλημα συνίστατο στην εξής αλληλουχία: να εμφανιστεί τουρκική νηοπομπή (συνοδευόμενη από αεροναυτική κάλυψη) στα ανοιχτά της Κύπρου και, ειδικά αν εφάρμοζε επιτυχώς παραπλάνηση σχετικά με το ποια από τις δύο κύριες ακτές απόβασης είχε διαταγές να επιλέξει (την Αμμόχωστο ή την Κερύνεια [1018]), να ασκηθεί ψυχολογική πίεση στην ελληνική ηγεσία ώστε η τελευταία να ενδώσει πρόωρα στον πειρασμό εξουδετέρωσης των θυλάκων, με σκοπό ανενόχλητη έπειτα να αφιερώσει τον μεγαλύτερο δυνατό όγκο δυνάμεων στην εξάλειψη της αποβατικής απειλής. Αν όμως αυτό συνέβαινε πριν οι τουρκικές δυνάμεις της νηοπομπής επιχειρήσουν την ενέργειά τους, και επειδή η κατάληψη των θυλάκων θα προξενούσε αναπόφευκτα θανάτους τούρκων στρατιωτικών που βρίσκονταν ήδη εντός τους για την υπεράσπισή τους (παράνομα μεν, ήταν γνωστό δε),

[1017] Κατάθεση Ν. Νικολαΐδη, *Φάκελος Κύπρου* τ. ΣΤ΄ op cit σ 308, κατάθεση Μ. Νούσκα, *Φάκελος Κύπρου* τ. Ε΄ σσ 123-124. Ο Μ. Νούσκας ήταν διευθυντής Τεθωρακισμένων του ΓΕΕΦ το 1974 και κατ' επέκταση γνώστης των σχεδίων αντιμετώπισης κάθε απειλής, αφού τα άρματα μάχης είχαν αποκτηθεί γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο και πρωτίστως για την εξάλειψη προγεφυρώματος, είτε αποβατικής δύναμης είτε /και αερομεταφερόμενης.

[1018] Η Κερύνεια προτιμήθηκε εύλογα, μια και το προγεφύρωμα εκεί μπορούσε να συνενωθεί ευκολότερα με τον μείζονα θύλακα Αγύρτας – Κιόνελι που έφτανε ως την Λευκωσία, σενάριο που διευκολυνόταν από την κατάληψη του φρουρίου του Αγ. Ιλαρίωνα μετά την άνοιξη του 1964, ενώ η ασφαλής κατοχή της Κερύνειας θα επέτρεπε την απρόσκοπτη εν συνεχεία μεταφορά ενισχύσεων από την Τουρκία. Βλ. ενδεικτικά την κατάθεση του Ν. Νικολαΐδη, διοικητή της ΕΛΔΥΚ το 1974 και εκφραστή της πλέον αξιόπιστης, από επιχειρησιακής πλευράς, άποψης για τις όψεις στρατιωτικού ενδιαφέροντος των γεγονότων: *Φάκελος Κύπρου* τ. ΣΤ΄ ibid σσ 327.Επίσης: κατάθεση Ι. Καραστατήρα, *Φάκελος Κύπρου* τ. ΣΤ΄ ibid σσ 521-522. Κανείς ελλαδίτης δεν περιέλαβε την Μόρφου στις υποψήφιες ακτές, αλλά μάλλον στις ελληνοκυπριακές σκέψεις υφίστατο κι εκεί κίνδυνος.

η απόβαση θα διατασσόταν από την «εξαγριωμένη λόγω των ελληνικών επιθέσεων στους θύλακες» Τουρκία, η οποία μπορούσε να ισχυριστεί εκ των υστέρων ότι η μεν νηοπομπή εκτελούσε απλώς ασκήσεις (και όντως διενεργούσε τέτοιες στην περιοχή, με πλήρη και διακλαδική κινητοποίηση σε ετήσια βάση, ως Τακτικές Ασκήσεις Μετά Στρατεύματος όπως λέγονται) ή ότι εκτελούσε απλώς «προειδοποιητικές» κινήσεις λόγω ενός -από τα συχνά- επεισοδίου στο νησί, με αποτέλεσμα να επικαλεστεί την επίθεση στους θύλακες ως εύλογη αφορμή για να υλοποιήσει τελικά την απόβαση [1019]. Αυτό που περιγράφηκε είναι το πιο λεπτό σημείο κατά τον σχεδιασμό της έναρξης πολεμικών επιχειρήσεων: ιδεατό για τον κάθε υποψήφιο αντιμαχόμενο είναι να εφαρμόσει επιτυχώς τα σχέδιά του, επιχειρώντας να το πράξει κι έχοντας συνάμα αποφύγει να καταφέρει εκείνος το πρώτο χτύπημα και τον συνεπαγόμενο ψόγο ότι είναι ο επιτιθέμενος.

Τελικά, η συνειδητοποίηση της ανάγκης ανάκτησης της δυνατότητας για επιθετικές επιχειρήσεις επιταχύνθηκε εκθετικά στις δύο ακτές του Αιγαίου, λόγω του Κυπριακού. Οι δύο υποψήφιοι αντίπαλοι αντέδρασαν αναλόγως: οι μεν τούρκοι αναβάθμισαν τις μεταφορικές (πρωτίστως) ικανότητές τους για την διεξαγωγή αποβατικών επιχειρήσεων, οι δε έλληνες για την παρακώλυση αυτών (με την απόκτηση τορπιλακάτων σε πρώτη φάση και μάλιστα επωφελούμενοι από την συσσώρευση εμπειρίας μετά την επάνδρωση των τορπιλακάτων που πρώτη απέκτησε η Κύπρος), ενώ παράλληλα αμφότερες οι πλευρές αποδύθηκαν σε αγώνα ενίσχυσης των πολεμικών τους αεροποριών. Είναι συζητήσιμο σε ποιο βαθμό επιτεύχθηκαν οι σκοποί των επίδοξων μονομάχων. Σύμφωνα με απόρρητο εγχειρίδιο που συνέταξαν και υπέβαλαν από κοινού στις 4 Απριλίου του 1967, «εξ ιδίας πρωτοβουλίας», καθώς σημειωνόταν στον κολοφώνα του, το «Γραφείο Τρεχουσών Πληροφοριών» της CIA και η -επάξια ανταγωνίστριά της στον τομέα των μηχανορραφιών και των ανατρεπτικών ενεργειών διεθνώς- Υπηρεσία Αμυντικών Πληροφοριών (DIA) του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ, στο οποίο εξεταζόταν συνοπτικά η στρατιωτική ισορροπία συνολικά μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, συμπεριλαμβάνοντας στο ισοζύγιο την Κύπρο, οι χερσαίες δυνάμεις των δύο πλευρών αξιολογούνταν ως σχετικά καλά εκπαιδευμένες κι εξοπλισμένες (κενά εντοπίζονταν στις τηλεπικοινωνίες τους, στα τεθωρακισμένα των ελλήνων και στην αντιαεροπορική άμυνα για χαμηλά ύψη των τούρκων, οι οποίοι επίσης έπασχαν από ελλείψεις σε κατώτερα μόνιμα στελέχη κι ανεπαρκή δυνατότητα εκτέλεσης διακλαδικών επιχειρήσεων). Για τα Ναυτικά των δύο χωρών παρατηρείτο ότι το μεν ΒΝ δεν διέθετε σύγχρονα πλοία, αλλά ήταν ικανό να διεξάγει ανθυποβρυχιακές επιχειρήσεις, όπως

[1019] Βλ. αναφορά στο σενάριο αυτό, στην ανωτέρω κατάθεση του Ν. Νικολαΐδη, *Φάκελος Κύπρου* τ. ΣΤ΄ ibid σσ 332-333, 350-351.

και συνοδείας, περιπολίας, ναρκοπολέμου, το δε TDK χαρακτηριζόταν ανίκανο να εκτελέσει μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις και περιοριζόταν στην δυνατότητα ναρκοθέτησης – ναρκαλιείας σε παράκτια ύδατα και στα Στενά. Σε ό,τι αφορούσε τις δύο Αεροπορίες, η ΕΒΑ θεωρείτο ικανή να υπερασπιστεί την ηπειρωτική Ελλάδα και να εκτελέσει αποστολές εγγύς υποστήριξης κατά τα πρώτα στάδια μίας σύγκρουσης, αλλά είχε πολύ περιορισμένες επιθετικές δυνατότητες για δράσεις πέραν αυτού του θεάτρου επιχειρήσεων. Οι βασικές ελλείψεις της εντοπίζονταν στις τηλεπικοινωνίες και στην διοικητική της μέριμνα. Η ΤΗΚ αξιολογείτο ως υψηλής μαχητικής ικανότητας γενικά. Προβλεπόταν να υπερασπιστεί άνετα τον τουρκικό εναέριο χώρο και να είναι σε θέση να ελέγξει τους ουρανούς πάνω από την Κύπρο και το Ανατολικό Αιγαίο σχετικά σύντομα μετά την έναρξη ενός πολέμου. Τα προβλήματά της ήταν η ανεπάρκεια μαχητικών αναχαίτισης παντός καιρού, τα τηλεπικοινωνιακά κενά στο εθνικό σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης κι αεράμυνας, καθώς και το περιορισμένο απόθεμα ανταλλακτικών - υποστήριξης για τα πτητικά της μέσα. Σχετικά με την Κύπρο σημειωνόταν ότι η ελληνική πλευρά διέθετε σοβαρή υπεροπλία σε κάθε επίπεδο (αριθμητικό παρατακτής δύναμης, οπλικών συστημάτων, εκπαίδευσης και ηθικού), ήλεγχε το σύνολο των αστικών κέντρων, των λιμανιών και των συγκοινωνιών του νησιού, αλλά στερείτο παντελώς αεροπορικής ισχύος, ενώ επίσης σοβαρό μειονέκτημα χαρακτηριζόταν η εκατέρωθεν καχυποψία και η απόκλιση επιδιώξεων που χαρακτήριζε τις σχέσεις μεταξύ των ελληνοκύπριων και των ελλαδιτών. Για την τουρκική πλευρά σημειωνόταν ότι θα ήταν απίθανο να προβληθεί επιτυχής άμυνα στους θύλακες, η υπεράσπιση των οποίων θεωρείτο αδύνατη πέραν της ολιγοήμερης αντίστασης στους μεγαλύτερους και πιο οχυρωμένους από αυτούς, λόγω της κακής εκπαίδευσης, του ελλιπούς οπλισμού και του καταπίπτοντος ηθικού των τουρκοκύπριων, παρόλο που η τουρκική πολεμική αεροπορία «θα σάρωνε κάθε στόχο επί του νησιού εντός 1-2 ημερών». Το πιο εντυπωσιακό σημείο στην επίμαχη ανάλυση εντοπιζόταν στην κατ' επανάληψη εκφρασμένη βεβαιότητα των συντακτών της, σύμφωνα με την οποία ο τουρκικός στρατός ήταν σε θέση να προελάσει σε βάθος στην Βόρειο Ελλάδα. Οι ελληνικές χερσαίες δυνάμεις αναμένονταν να περιοριστούν σε επιτυχή επιβραδυντικό αγώνα μέχρι την Θεσσαλονίκη, της οποίας πάντως την κατάληψη θεωρούσαν δυνατή οι αμερικανοί. Εκτιμούσαν τέλος ότι ήταν πολύ πιθανό οι τούρκοι να αποδειχθούν ικανοί να καταλάβουν και «ορισμένα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, από τα ευρισκόμενα πλησιέστερα στις τουρκικές ακτές», ενώ ο ελληνικός στρατός δεν θα μπορούσε να αμυνθεί σε αυτά, ούτε να συνδράμει την Κύπρο [1020].

[1020] Απόρρητο Πληροφοριακό Εγχειρίδιο της CIA υπ' αριθμ. 0630/67, με ημερομηνία έκδοσης 3-4-

γ) Η «πυραυλική κρίση της Κύπρου» και οι προεκτάσεις της

Το ζήτημα της επιδίωξης απόκτησης πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων από την Κυπριακή Δημοκρατία διέθετε τις εξής επιμέρους διαστάσεις:

_ Νομιμοποιούταν μετά τις επιδρομές της ΤΗΚ του Αυγούστου του 1964 (βλ. εκτενέστερο σχόλιο επ' αυτού στο «Δ» του Παραρτηματικού Κεφαλαίου, σσ 142-143).
_ Η Κύπρος δεν είχε πολλές εναλλακτικές λύσεις, λόγω των αντιρρήσεων της Washington και του Λονδίνου για τον επίμαχο εξοπλισμό της, σε όλο το φάσμα επιλογών, από την άρνηση τους να παράσχουν στην Λευκωσία την δυνατότητα αγοράς αντιαεροπορικών συστημάτων δυτικής προέλευσης, μέχρι την αγορά τους από άλλες πηγές (το μόνο που μένει άγνωστο είναι κατά πόσον η ελληνοκυπριακή ηγεσία σκέφθηκε να προσεγγίσει το Παρίσι με τέτοιο αίτημα, αν και ούτως ή άλλως η γαλλική βιομηχανία δεν παρήγαγε ανταγωνιστικά πυραυλικά συστήματα αντιαεροπορικής άμυνας εκείνη την εποχή). Το προβληματικό της στάσης τους επιτεινόταν από την εκκωφαντική απουσία πιέσεων προς την Τουρκία να τερματίσει τις απειλές αεροπορικών βομβαρδισμών (με την πρόσκαιρη εξαίρεση της επιστολής Johnson), ενώ η επιλεκτική αυθαιρεσία τους καταδεικνυόταν από τον διαγκωνισμό τους να παράσχουν στο Ισραήλ μέσα του ίδιου είδους (το αμερικανικό σύστημα HAWK και το βρετανικό Bloodhound Mk. I) την ίδια εποχή, έστω κι αν ήταν εν γνώσει τους ότι το Τελ Αβίβ θα προόριζε την αξιοποίησή τους για την προστασία των εγκαταστάσεων παραγωγής ατομικών /πυρηνικών όπλων ή και τις αεροπορικές /πυραυλικές βάσεις τους μάλλον, παρά για την αεράμυνα αστικών κέντρων ή στόχων της συμβατικής στρατιωτικής ισχύος του (βλ. Παραρτηματικό Κεφάλαιο), που ούτως ή άλλως ουδέποτε ως τότε κατορθώθηκε να βομβαρδιστούν από τις αραβικές αεροπορίες.
_ Το σύστημα που προσέφερε η Μόσχα στην Κύπρο, συνιστούσε μείζονα απειλή για την ασφάλεια ζωτικών αναγκών στρατηγικής αεροπορικής αναγνώρισης που το ΗΒ και οι ΗΠΑ κάλυπταν με αφετηρία το νησί και στόχους στην ΕΣΣΔ και στην Μ. Ανατολή. Ειδικά μετά το 1960, η Κύπρος ήταν προτιμότερη ως βάση αυτών των πτήσεων, υπερέχοντας ακόμη κι έναντι των Αδάνων για πολιτικούς λόγους. Υπ' αυτό το πρίσμα παραμένει μετέωρο το ερώτημα περί σοβιετικής ιδιοτέλειας (γιατί να μην προσφερθεί ένα βραχύτερου βεληνεκούς σύστημα, λιγότερο απειλητικό για το ΗΒ και τις ΗΠΑ, αλλά πολύ καταλληλότερο έναντι της τουρκικής αεροπορικής απειλής). Όταν η σοβιετική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της Μόσχας ήθελε, μπορούσε να προσφέρει αντιαεροπορικά

1967 και τίτλο «Κύπρος: ελληνικές και τουρκικές στρατιωτικές δυνατότητες». Αναρτημένο ως: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T00826A001800010020-4.pdf (ανακτήθηκε 22-2-2020).

δίκτυα βέλτιστης αποτελεσματικότητας –αυτό απέδειξαν οι παροχές της προς τη Συρία και την Αίγυπτο λίγο μεταγενέστερα, που πάντως κι εκείνες οι χειρονομίες διέθεταν ένα αθέατο υπόβαθρο. Ακόμη κι αν δεν ήταν δυνατή η προσφορά όπλων που να είναι σε θέση να καλύψουν ιδανικά τις κυπριακές ανάγκες, θα μπορούσαν να προσφερθούν αξιοπρεπείς λύσεις (λχ συστήματα αντιαεροπορικών πυροβόλων ποικίλων διαμετρημάτων κι επιδόσεων, προικοδοτημένων με σύγχρονα συστήματα ελέγχου πυρός [1021]). Από αυτήν την άποψη, η αποδέσμευση των SA-2 δημιουργεί βάσιμα έντονες υπόνοιες υστεροβουλίας.

Καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια από πλευράς Αθήνας ώστε η Λευκωσία να πειστεί να καλύψει τις αντιαεροπορικές ανάγκες της Δημοκρατίας διά της υιοθέτησης ελληνικών εισηγήσεων, που όμως μικρή σχέση είχαν είτε με την πραγματική απειλή είτε με τις δυνατότητες των S-75. Τα τετράδυμα βαριά πολυβόλα δεν ήταν ούτε κατά διάνοια υποκατάστατο των SA-2, μπορούσαν μόνον να συνδράμουν ένα πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα της κατηγορίας του S-75, ή /και να τού προσφέρουν «τερματική» αυτοάμυνα έναντι αεροσκαφών που θα πετούσαν εξαιρετικά χαμηλά, χωρίς και πάλι να καλύπτονται επαρκώς τα κενά στα απαιτούμενα ύψη κι εμβέλειες ώστε να θεωρείται ένα επαρκές σύστημα ενεργού αντιαεροπορικής άμυνας. Ιδεατή ήταν η περίπτωση να διατεθεί ένα σύστημα μακράς εμβέλειας και ύψους, ένα για τις μεσαίες και μικρές αποστάσεις και ύψη κι ένα για χαμηλά ύψη (που συνήθως ήταν και βραχύτερου βεληνεκούς). Τα συστατικά μίας πλήρους άμυνας σαν αυτή που περιγράφηκε ήταν συνήθως ένα μίγμα πυραύλων, πυροβόλων διαφόρων διαμετρημάτων και βαρέων πολυβόλων, σταθερών και κινητών, κατευθυνόμενων από συστήματα ελέγχου πυρός, συντονιζόμενων από κέντρα διοίκησης κι ελέγχου και πλήρως ενσωματωμένων στο δίκτυο έγκαιρης προειδοποίησης –ειδικά όταν ο χρήστης διέθετε ανεπαρκή αεροπορική ισχύ ή, πολύ περισσότερο, όταν δεν διέθετε καθόλου αεροσκάφη. Οι σοβιετικοί είχαν αρχίσει εκείνη την περίοδο να εφοδιάζουν σταδιακά την Αίγυπτο με μία ολοκληρωμένη αντιαεροπορική άμυνα αυτού του είδους.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η άριστη λύση θα ήταν η πρόσκτηση ενός συστήματος κατηγορίας τέτοιας που να γεφύρωνε τις δυνατότητες των δύο συστημάτων, των SA-2 και των

[1021] Πολλές εκατοντάδες αντιαεροπορικά πυροβόλα όπως τα AZP S-60 των 57 χλστ και τα M-1939 των 85 χλστ, απλά κι αξιόπιστα, με αποτελεσματικά συστήματα διεύθυνσης βολής, κατά το δοκούν συνδεδεμένα με radar, αποσύρονταν εκείνη την εποχή από τις μονάδες πρώτης γραμμής των σοβιετικών ένοπλων δυνάμεων, ενώ αποτέλεσαν τον κορμό της αεμάμυνας όλων των συμμαχικών χωρών της ΕΣΣΔ ανά την υφήλιο, επιτυγχάνοντας πολυάριθμες καταρρίψεις σύγχρονων αεριωθούμενων μεγάλων πολεμικών αεροπορίων στις μεταπολεμικές συγκρούσεις. Τα δραστικά βεληνεκή ενδεικτικά των δύο όπλων που μνημονεύθηκαν κινούνταν στα ~5 χλμ και στα ~10 χλμ αντίστοιχα (μεσοσταθμικά, αναλόγως του αν αξιοποιούσαν δεδομένα από radar, του τύπου πυρομαχικών που έβαλλαν κλπ) όντας ιδεατά για την κάλυψη των τρεχουσών κυπριακών αναγκών. Πολύ δύσκολα θα δημιουργούσε πολιτικά προβλήματα η παραχώρηση όπλων αυτής της κατηγορίας.

τετράδυμων πολυβόλων. Υπήρχαν ανάλογα οπλοσυστήματα στη διεθνή αγορά εκείνη την περίοδο, δυτικά, τα οποία όμως είτε δεν ήταν διαθέσιμα προς την Κύπρο (όπως το αμερικανικό HAWK), ή σοβιετικά, όπως το S-125 Neva/Pechora (ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση: SA-3 Goa), για το οποίο, από όσα στοιχεία είναι γνωστά, δεν έγινε κρούση από ελληνοκυπριακής πλευράς ούτε και πρόταση από σοβιετικής, οπότε και παραμένει άγνωστο αν ήταν διαθέσιμο την εποχή που η κυπριακή κυβέρνηση αναζητούσε εναγωνίως μέσα της επίμαχης κατηγορίας. Το πιθανότερο είναι οι σοβιετικοί να ήταν εντελώς απρόθυμοι να αποδεσμεύσουν τους (ιδεατούς) S-125 προς οποιανδήποτε άλλη χώρα εκτός ΕΣΣΔ εκείνη την στιγμή, καθώς ήταν ιδιαίτερα εξελιγμένοι (κι αυτό συνεπάγονταν ανάγκες εκπαίδευσης υψηλού επιπέδου, αλλά και κινδύνους να περιέλθουν τα χαρακτηριστικά τους σε γνώση ανεπιθύμητων πλευρών). Επ' αυτού, υφίστανται διάσπαρτες διαφωτιστικές αναφορές στην διεθνή εργογραφία, πχ:

Α) απαντάται πληροφορία σε συλλογική εργασία αναφοράς, χωρίς πάντως παραπομπές, που αφορά συγκεκριμένη όψη του θέματος. Σύμφωνα με αυτήν, «εικάζεται ότι οι βορειοβιετναμέζοι αποφάσισαν να μην εντάξουν τους πιο εξελιγμένους SA-3 στο οπλοστάσιό τους, προτιμώντας να αξιοποιήσουν τους παλαιότερους SA-2, εξαιτίας του γεγονότος ότι τους μεν δεύτερους μπορούσαν να τούς αξιοποιήσουν τα στελέχη των δικών τους ένοπλων δυνάμεων, ενώ τους πρώτους η ΕΣΣΔ τούς προσέφερε υπό την αίρεση να τούς χειρίζεται σοβιετικό στρατιωτικό προσωπικό» [1022]. Το παραπάνω σχόλιο προφανώς αφορά στην εξεταζόμενη περίοδο, δεδομένου ότι μεταγενέστερα οι SA-3 εντάχθηκαν κι εκείνοι στο οπλοστάσιο της βορειοβιετναμικής αεράμυνας, η οποία απέκτησε το πολυδιάστατο βάθος των αντίστοιχων της Αιγύπτου και της Συρίας.

Β) Οι SA-3 μεταφέρθηκαν βιαστικά, μαζί με άλλα στοιχεία αεράμυνας (σύγχρονα αυτοκινούμενα α/α πυροβόλα, φορητούς πυραύλους βραχέος βεληνεκούς για χαμηλά ύψη και αεροσκάφη αναχαίτισης) στην Αίγυπτο, το 1970, λόγω των ισραηλινών επιτυχιών να εξαρθρώσουν με αεροπορικές κυρίως επιθέσεις την υφιστάμενη αιγυπτιακή αντιαεροπορική άμυνα, στο πλαίσιο του μεταξύ τους εξελισσόμενου τότε «Πολέμου Φθοράς». Ο Νάσερ μάλιστα, είχε ζητήσει την στελέχωση εδικά των SA-3 με σοβιετικά πληρώματα ώστε τα συστήματα να κηρυχθούν επιχειρησιακά αμέσως (μέχρι να ολοκληρωθεί η εκπαίδευση αιγυπτιακών πληρωμάτων στην χρήση τους). Οι σοβιετικοί ανταποκρίθηκαν τότε, αν και το είχαν αρνηθεί στον Νάσερ την επαύριον της αραβικής ήττας από τους ισραηλινούς στον πόλεμο του 1967 (τους το είχε ζητήσει πιεστικά, αμέσως

[1022] G. Kemp, ARMS TRANSFERS AND THE "BACK-END" PROBLEM IN DEVELOPING COUNTRIES, στο S. G. Neuman and R. E. Harkavy (επιμέλ.), *ARMS TRANSFERS IN THE MODERN WORLD*, N. York: Praeger, 1980, σ 271.

μετά το τέλος των εχθροπραξιών, εις μάτην), διότι κατ' αυτόν τον τρόπο θα υπερασπίζονταν, εκτός από την υπόληψη των οπλικών συστημάτων δικής τους κατασκευής, επίσης -και κυρίως- τα αιγυπτιακά αεροδρόμια, που είχαν αρχίσει να στοχοποιούνται κι εκείνα από την ισραηλινή πολεμική αεροπορία. Η μεταβολή της στάσης της Μόσχας συνδέθηκε με το ακόλουθο δεδομένο: μετά τον Σεπτέμβριο του 1968, οι αεροπορικές βάσεις της Αιγύπτου αξιοποιούνταν από την σοβιετική ναυτική αεροπορία ως εφαλτήρια για την διεξαγωγή κρίσιμων στρατηγικά ανθυποβρυχιακών επιχειρήσεων (με υποψήφιους στόχους τα αμερικανικά και τα βρετανικά πυρηνοκίνητα υποβρύχια βαλλιστικών πυραύλων). Στην σοβιετική εκείνη παρουσία είχε εξαναγκαστεί να συγκατατεθεί ο αιγύπτιος ηγέτης θέλοντας και μη, διότι ειδάλλως οι σοβιετικοί δεν δέχονταν να προμηθεύσουν την αιγυπτιακή αεράμυνα με σύγχρονα κι αξιόπιστα αποτρεπτικά μέσα (η σχετική διμερής συμφωνία είχε υπογραφεί τον Μάρτιο του 1968) [1023]. Στην περίπτωση της Κύπρου, ήταν μάλλον πρόωρο και παρακινδυνευμένο για την Μόσχα να προσφερθούν τόσο εξελιγμένα όπλα το 1964-65, πολλώ δε μάλλον καθώς υπήρχαν τέσσερις ΝΑΤΟϊκοί εταίροι με άφθονη και πολυποίκιλη, φανερή κι αφανή εξίσου, στρατιωτική παρουσία στο νησί (ΗΒ, Ελλάδα, Τουρκία, ΗΠΑ), ενώ οι SA-2 υπεραρκούσαν για την παρακώλυση των κατασκοπευτικών πτήσεων (των αεροσκαφών υποκλοπών, αεροφωτογράφισης κλπ), για την αναχαίτιση των οποίων μάλιστα είχαν εξ αρχής σχεδιαστεί. Πολύ πιθανόν, εφόσον οι σοβιετικοί επιτύγχαναν να προσκληθούν από τους ελληνοκύπριους για να αποκτήσουν στρατιωτικό έρεισμα στο νησί (να αναπτύξουν οποιουδήποτε είδους δυνάμεις), να δημιουργείτο τότε και ανάλογο κίνητρο για την επαρκή προστασία αυτών των συμφερόντων, όπως συνέβη και στις περιπτώσεις της Αιγύπτου και της Συρίας. Μόνον υπό μία τέτοιου είδους προϋπόθεση θα μπορούσε μάλλον να αποκτήσει την αντιαεροπορική άμυνα που χρειαζόταν η Κύπρος από την μόνη εκτός Δύσης πηγή: εάν δεχόταν να στεγάσει κρίσιμα σοβιετικά στρατιωτικά ζητούμενα (κι εφόσον είχε το περιθώριο να το πράξει η ηγεσία της πριν ανατραπεί, κατά πάσα βεβαιότητα από μία συνδυασμένη «πολυεθνική -

[1023] I. Dimant-Kass, The Soviet Military and Soviet Policy in the Middle East 1970-73, *Soviet Studies*, vol 26 no 4, (Oct., 1974), σ 508, B. Blechman and S. Kaplan, The Political Use of Military Power in the Mediterranean by the United States and the Soviet Union, σ 40, W. Berner, USSR general trends of alliance in the Mediterranean and detente, σ 85, αμφότερα στο *The International Spectator*, vol 13 no 1, 1978, K. Dawisha, *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, London & Basingstoke: McMillan Press, 1979, σ 147, M. M. El Hussini, *Soviet-Egyptian relations, 1945-1985*, Hampshire & London: MacMillan Press, 1987, σσ 157, 182-187, P. D. Adamsky, 'Zero-Hour for the Bears': Inquiring into the Soviet Decision to Intervene in the Egyptian- Israeli War of Attrition, 1969-70, *Cold War History*, vol 6 no 1, 2006, σσ 113-136. Έχει υποστηριχθεί ότι η παρουσία της σοβιετικής αεράμυνας στην Αίγυπτο συνδεόταν ακόμη και με αντιβαλλιστικές αποστολές και σκοπό την καταστροφή όσων αμερικανικών υποβρυχίως εκτοξευόμενων πυραυλών είχαν πυροδοτηθεί από την Ανατολ. Μεσόγειο, με στόχους εντός της ΕΣΣΔ.

ΝΑΤΟϊκή» ενέργεια). Αυτό το σενάριο της απόκτησης στρατιωτικής πρόσβασης στην Κύπρο από σοβιετικής πλευράς, αποτελούσε τον ύπατο δυτικό εφιάλτη και καταβλήθηκαν κάθε είδους προσπάθειες να αποσοβηθεί η υλοποίησή του.
Ο τότε διευθυντής Α΄ Κλάδου του ΓΕΑ, ταξίαρχος Ι. Αναγνωστόπουλος συνόψισε με τον καλύτερο τρόπο τα μειονεκτήματα του συστήματος S-75, από το επιχειρησιακό ως το πολιτικό επίπεδο: ήταν στατικής ανάπτυξης όπλα, άριστα για την αντιμετώπιση στόχων σε μεγάλα ύψη, αλλά με περιορισμούς στο ελάχιστο ύψος αναχαίτισης, επομένως σχετικά ευπρόσβλητα -ειδικά αν δεν προστατεύονταν από όπλα έναντι απειλών που πετούσαν σε χαμηλά ύψη-, χρησιμοποιούσαν εν μέρει υγρά καύσιμα και η συντήρηση των κινητήρων τους επέβαλε είτε να μεταφέρονται στην Αίγυπτο γι' αυτό είτε να παρίσταται σοβιετικό προσωπικό τοπικά (με ό,τι αυτό συνεπαγόταν), «_[Κ]αι τέλος, τούς είπα ότι δεν θα επιτρέψουν οι Αμερικάνοι να υπάρχουν στα μετόπισθεν του ΝΑΤΟ σοβιετικά όπλα. Αυτό είναι παρανοϊκό. Όπως και έγινε (sic)». Τα επιχειρησιακού χαρακτήρα μειονεκτήματα υπερτόνισε εκ των υστέρων ο Γαρουφαλιάς, ώστε να δικαιολογήσει την ανάμιξή του στην ακύρωση της παραλαβής τους και για να υποβαθμίσει το αξεπέραστο των πολιτικών δυσχερειών που προέκυψαν γύρω από αυτήν [1024]. Αξίζει σε αυτό το σημείο να σχολιαστεί η εμμέσως (επαρκώς όμως) διασταυρωμένη πτυχή της αποστολής στελεχών της πολεμικής αεροπορίας για εκπαίδευση στην Αίγυπτο επί του χειρισμού των S-75, που προφανώς ανακλήθηκαν κακήν-κακώς μετά τις πρώτες αμερικανικές αντιδράσεις: η ενέργεια της συγκρότησης και προώθησης ενός τέτοιου ad hoc κλιμακίου, εφόσον έλαβε όντως χώρα, φανερώνει αρχική πρόθεση ουσιώδους ελλαδικής συνδρομής στην ελληνοκυπριακή προσπάθεια οικοδόμησης αντιαεροπορικής άμυνας.

Πάντως, γενικά, και με βάση τα όσα αναφέρθηκαν, δικαιώνονταν οι αμερικανοί όταν υποστήριξαν (ήδη από το 1965) πως η σοβιετική χειρονομία απέβλεπε σε επίτευξη πρωτίστως πολιτικών σκοπών και κυρίως στην απομάκρυνση του φάσματος της ένωσης [1025]. Το ίδιο άλλωστε υπογραμμίζεται από το γεγονός ότι το 1966 κιόλας, ίσως εξαιτίας της

[1024] Βλ. μαρτυρία του Ι. Αναγνωστόπουλου στο Γ. Μήτσαινας op cit σ 99 και απόσπασμα συνέντευξής του στην *Σημερινή* της Λευκωσίας, φύλλο 31-8-1978 που ανατύπωσε ο Σπ. Παπαγεωργίου στο *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σσ 219-220. Οι ισχυρισμοί του Γαρουφαλιά βρίσκονται σε «ανέκδοτο κείμενό του», όπως το χαρακτήρισε ο Σπ. Παπαγεωργίου που το δημοσίευσε, ibid σ 219.
[1025] Πληροφοριακό Σημείωμα με τίτλο «*Status της Σοβιετικής Στρατιωτικής Βοήθειας προς την Κύπρο*», με συντάκτη το Γραφείο Ερευνών και Αναφορών της Διεύθυνσης Πληροφοριών της CIA, ταυτότητα εγγράφου *CIA /RR CB 65-69* και χρονολογία σύνταξης τις αρχές Οκτωβρίου του 1965, op cit σ 3. Αναρτημένο στην αρμόδια ιστοσελίδα ως https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T01003A002400090001-5.pdf (προσπελάστηκε: 6/11/2019). Για την σχετική τυπολογία με βάση τους σκοπούς παροχής στρατιωτικής βοήθειας από την ΕΣΣΔ προς τρίτες χώρες βλ.: W. Moskoff, The USSR and Developing Countries: Politics and Export Prices, 1955-1969, *Soviet Studies*, vol 24 no 3, (Jan. 1973), σ 351.

σταθερής βελτίωσης των τουρκοσοβιετικών σχέσεων, η ροή των ανταλλακτικών ακόμη και για τις κυπριακές τορπιλακάτους έφθινε ραγδαία [1026]. Εν ολίγοις, η Μόσχα αποδέσμευσε ένα οπλικό σύστημα που παρήγαγε ευνοϊκές εντυπώσεις στην ελληνική συνολικά κοινή γνώμη, ενώ παράλληλα, εφόσον παραδιδόταν, θα κάλυπτε μάλλον σοβιετικές παρά τις ελληνοκυπριακές ανάγκες. Η ΕΣΣΔ δεν μεταχειριζόταν τους μικρούς τοπικούς εταίρους της διαφορετικά απ' ό,τι έπρατταν οι αμερικανοί αντίστοιχα.

_ Εκτός της ανάγκης για την απρόσκοπτη εκτέλεση κατασκοπευτικών πτήσεων με στόχους στην ΕΣΣΔ και στην Μ. Ανατολή, η Κύπρος παρείχε επίσης ένα πολύτιμο περιουσιακό στοιχείο αξιοποιούμενο για την υποστήριξη της αεροναυτικής παρουσίας των δύο δυτικών συμμάχων (ΗΠΑ και ΗΒ) στην ανατολική Μεσόγειο. Η παρουσία αυτή, παγίως μεγάλη για λόγους στρατιωτικής στρατηγικής (η περιοχή βρίσκεται εγγύς στο «μαλακό» πληθυσμιακά, οικονομικά, στρατιωτικά «υπογάστριο» της Σοβιετικής Ένωσης) και με πρόσθετο σκοπό την διατήρηση του γοήτρου τους στα κράτη της περιοχής (που με την σειρά τους αποτελούσαν την εξωτερική «περίμετρο ασφάλειας» του πετρελαιοφόρου Περσικού Κόλπου), αυξήθηκε περαιτέρω όταν διαδοχικές σοβιετικές ηγεσίες επιδόθηκαν στην ανταπαντητική συγκρότηση ναυτικής δύναμης για την Ανατολική Μεσόγειο (της 5ης Μοίρας) και σε μία εκστρατεία πολυεπίπεδης (στρατιωτικής οικονομικής, πολιτικής) διείσδυσης στις χώρες της επίμαχης περιφέρειας. Προοδευτικά δηλαδή, μετά το 1964 οι ΗΠΑ και το ΗΒ είχαν να αντιμετωπίσουν και την σοβιετική αεροναυτική παρουσία στην ευρύτερη περιοχή.

_ Ο Γ. Παπανδρέου ήταν σε θέση να αξιολογήσει αυτά τα στοιχεία μέχρις ενός σημείου, μετερχόμενος παραδοσιακά εργαλεία ανάλυσης των δεδομένων [1027]. Ο γιός του γνώριζε

[1026] Α. Χρυσικόπουλος op cit σσ 125, 127-128, 137.

[1027] Υπενθυμίζεται η κινδυνολογική αναφορά του προς τους αμερικανούς, την 25η Μάρτιου 1965, σε σενάρια τα οποία θύμιζαν μεν έντονα την αλληλουχία που οδήγησε στο ξέσπασμα του Α΄ και του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ήταν όμως εκτός της ψυχροπολεμικής πραγματικότητας και της αμοιβαίας αναγνώρισης (από πλευράς Μόσχας κι Washington) της «ισορροπίας του τρόμου», όχι μόνον στα Βαλκάνια (τα οποία στην πλειοψηφία τους ήταν εντεταγμένα πλήρως στα δύο στρατόπεδα, με την Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία να μην είναι σε θέση να αμφισβητήσουν αυτό το status, ακόμη κι αν το ήθελαν –εκδοχή εξαιρετικά ισχνή), αλλά και απανταχού στην Υφήλιο, όπως εμπεδώθηκε ειδικά μετά την κουβανική Κρίση του 1962. Η αναλυτική προσέγγιση του Γ. Παπανδρέου, έστω κι αν περιείχε εκ προθέσεως δόση υπερβολής, σαφώς α) φανέρωνε τρόπο ερμηνευτικού σκέπτεσθαι, β) εδραζόταν σε προσλήψεις προηγούμενων ιστορικών περιόδων, όντας εκ των πραγμάτων ξεπερασμένη το 1965. Το ίδιο αποδείχθηκε και στις εκτιμήσεις του (απόδειξη παράλληλα έλλειψης πληροφόρησης) ότι ο στρατός δεν θα κινείτο πραξικοπηματικά χωρίς την έγκριση του θρόνου: βλ. δηλώσεις του προς τον Anschuetz στις 30/9/1965 (Α. Παπαχελάς op cit σσ 219-220. Αυτή όμως ήταν και η άποψη της βρετανικής πρεσβείας την ίδια περίοδο, μία εύγλωττη ένδειξη σε εκείνη την περίπτωση ότι τα περισσότερα στελέχη της δεν είχαν πλέον πρόσβαση στο σύνολο των ρευμάτων εντός των αξιωματικών: E. Hatzivassiliou, The Dark Side of the Force: Loosing Control of the Army, 1963-1964, *Modern Greek Studies Yearbook 18/19*, 2002/2003, σ 231). Γενικό σχόλιο γύρω από την αξιακή και την αντιληπτική συγκρότηση μίας πολιτικής προσωπικότητας με ηγετικά καθήκοντα κι

καλά τις ΗΠΑ, γενικώς. Όμως, δεν είχε ακόμη μυηθεί επαρκώς στις στρατηγικές προτεραιότητες του στρατιωτικού κόσμου των Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίες καθόριζαν εκείνη την εποχή σε σημαντικό βαθμό (για την ακρίβεια: ηγεμόνευαν) την εξωτερική πολιτική της Washington. Ο Α. Παπανδρέου θα αποκτούσε πρόσβαση και θα «αυτοεκπαιδευόταν» στα νέα νάματα της «Γεωπολιτικής», της «Γεωστρατηγικής» και στα τεχνολογικά συμπαρομαρτούντα αυτών των συστημάτων ιεράρχησης κατά την διαδικασία λήψης κυβερνητικών αποφάσεων (που ένεκα αυτής της επιρροής τους έχουν αυτοαναγορευθεί σε επιστήμες), λίγο μεταγενέστερα, στην διάρκεια της αυτοεξορίας του κατά την περίοδο της δικτατορίας –αυτό αποδείχθηκε σε σειρά δημόσιων παρεμβάσεών του, αλλά κι επιλογών του αργότερα, όταν κυριάρχησε στο ελληνικό πολιτικό σκηνικό. Την υπό εξέταση πάντως εποχή, δεν διέθετε ακόμη αυτήν την συγκρότηση, με αποτέλεσμα όχι μόνον να μην είναι σε θέση να διαφωτίσει συμβουλευτικά τον πρωθυπουργό πατέρα του, αλλά και να υποπίπτει σε σφάλματα κατά την διαχείριση των σχέσεών του με τις ΗΠΑ (βλ. χαρακτηριστικά τα περιστατικά με τους L. Campbell και V. Joyce). Οι ανωτέρω επισημάνσεις αναφέρονται σε αυτό το σημείο ως σχόλια για τον χειρισμό της «κυπριακής κρίσης των πυραύλων» από πλευράς του έλληνα πρωθυπουργού, αλλά και ως αξιολόγηση των απόψεων του γιού του, ο οποίος αφενός μεν τον επηρέαζε κι αφετέρου επηρεαζόταν ο ίδιος (ο Ανδρέας) από τον Μακάριο.

Αναφορικά με τους υπόλοιπες αναμεμειγμένες προσωπικότητες στο ζήτημα της απόκτησης των S-75 από την Κύπρο, μόνον εικασίες μπορούν να διατυπωθούν, αφού λείπει η πρόσβαση στα περισσότερα κρίσιμης σημασίας πρωτογενή τεκμήρια επ' αυτού. Κρίνοντας, με βάση το σύνολο των διαθέσιμων στοιχείων, διακινδυνεύεται η κατάθεση της ακόλουθης υπόθεσης: κατά το αποκορύφωμα της πρώτης -και αποφασιστικής όπως αποδείχθηκε- φάσης της Κρίσης, τον Μάρτιο του 1965, ο Κωστόπουλος ενέδωσε στις αμερικανικές πιέσεις πρώτος και κινήθηκε με συνέπεια έκτοτε, διαδραματίζοντας σοβαρό ρόλο στην ακύρωση της παραλαβής τους (πιθανόν με τον Μ. Παπακωνσταντίνου να τον επικουρεί). Ακολούθησε ο Γαρουφαλιάς και τελικά και ο Γρίβας, η παρέμβαση των οποίων υπήρξε εξίσου αναγκαία. Για τους δύο τελευταίους, εικάζεται ότι αρχικά αμφιταλαντεύθηκαν, ορμώμενοι από τον πατριωτικό ζηλωτισμό τους, που συγκρουόταν με άλλες όψεις της κοινής τους κοσμοθεωρίας (πρώτος και κύριος εχθρός ήταν ο κουμμουνισμός, εγχώριος και διεθνής – η Τουρκία επόταν). Είναι πιθανόν, ειδικά ο Γρίβας να επιχείρησε να ελιχθεί ως εξής εκείνον τον μήνα: να συνδυάσει α) την προσπάθεια ανατροπής του Μακάριου (αλλά και του Γ.

ευθύνες βλ. ενδεικτικά: Σπ. Μακρής, *Η θεωρία των διεθνών σχέσεων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: κονστρουκτιβισμός vs ρασιοναλισμός*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2002, σσ 100-101.

Παπανδρέου [1028]) με β) την ένταξη των SA-2 στο κυπριακό οπλοστάσιο. Η σύμπτωση της ανάδυσης της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ με την κορύφωση της «πυραυλικής Κρίσης» δεν δηλοί μεν προμελέτη (παρόλο που τα δύο θέματα διασυνδέονταν), αλλά μάλλον καταδεικνύει τρόπους σκέψης. Η διπλή πρόθεση που περιγράφηκε δεν συνιστά εξάλλου αντίφαση, αντιθέτως στοιχίζεται εύλογα με τις μύχιες επιδιώξεις του Γρίβα και όσων σκέφτονταν παρομοίως, δηλαδή ότι κάθε λύση ένωσης μετά ανταλλαγμάτων προς την Τουρκία (εδαφικών, στην Κύπρο), θα όφειλε υποχρεωτικά να συνδυαστεί με την πτώση του Αρχιεπισκόπου και την εξουδετέρωση των τοπικών πολιτικών συμμάχων του (προαπαιτούμενο, καθώς και δέλεαρ για όσους λειτουργούσαν όπως ο Γρίβας), διασφαλίζοντας παράλληλα ότι η τουρκική δυνατότητα παρέμβασης (και μάλιστα η πλέον εντυπωσιακή πολιτικά και στρατιωτικά, η αεροπορική δηλαδή) θα μπορούσε να μειωθεί σοβαρά, ώστε η Άγκυρα είτε να αποθαρρυνόταν από μαξιμαλιστικούς πειρασμούς μετά την απόκτηση βάσης στο νησί, είτε ακόμη και να βρεθεί σε αδυναμία επέμβασης (σε περίπτωση που, μετά το σχεδιαζόμενο πραξικόπημα στην Λευκωσία, οι κινηματίες σκόπευαν να αθετήσουν τις συμφωνίες τους με τους τούρκους, θα έπρεπε να διαθέτουν ανά χείρας στοιχειώδη μέσα αυτοάμυνας). Βάσει της αλλοπρόσαλλης στάσης του στις δραματικές στιγμές των Τηλλυριακών, δεν είναι εύκολο να αποδοθούν στον Γρίβα κίνητρα διαφύλαξης της ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας (συνολικά, είτε κρατικής, είτε εδαφικής, είτε πολιτειακής), ούτε καν προστασίας της προσωπικής του επαγγελματικής υστεροφημίας. Όταν επομένως προτείνεται δίκην κωδικοποίησης, η αναφορά σε «πατριωτικό ζηλωτισμό», ειδικά του Γρίβα, αυτός εννοείται ως συγκροτούμενος αποφατικά από τις ακόλουθες συνιστώσες: αντιΜακαριακός, αντικομμουνιστικός κι ευρύτερα αντιδραστικός, προσεκτικά αντιτουρκικός, αναιμικά κι αποσπασματικά αντιδυτικός. Εφόσον η ανωτέρω ανάγνωση ευσταθεί, δεν πρέπει να φαντάζει αινιγματικά αντιφατική η αρχική πρόθεση ένταξης στο κυπριακό οπλοστάσιο των εξελιγμένων αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων (έστω σοβιετικής προέλευσης, αφού για προφανείς πολιτικούς λόγους δεν ήταν διαθέσιμα δυτικής), ούτε και να εκπλήσσει η κατάληξη της προσπάθειας, μετά την παρασκηνιακή παρέμβαση των ΗΠΑ που, στο πλαίσιο επιβολής των προτιμήσεών τους, πειθανάγκασαν μεταξύ άλλων και τους συγκεκριμένους έλληνες εμπλεκόμενους να μεταστραφούν (όπως ακριβώς έγινε, κατά κυριολεξία, με τα καράβια που ανέκρουσαν πρύμναν κατά τις απόπειρες παράδοσης των πυραύλων στην Κύπρο).

[1028] Από την στιγμή που διαπιστώθηκε η πρόθεση των Α. Παπανδρέου και Κ. Μητσοτάκη να αποκτήσουν έρεισμα στους μη-δεξιούς αξιωματικούς (επιδίωξη που μάλλον έβρισκε αντίθετες και τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις), με βεβαιότητα εν πάση περιπτώσει αφυπνίσθηκε η άκρατη εχθρότητα του Γρίβα, που θεωρούσε τον συγκεκριμένο χώρο περίπου προσωπικό του φέουδο.

Συνοψίζοντας: οι ΗΠΑ δεν μπορούσαν να ριψοκινδυνεύσουν ολική απώλεια της Ελλάδας και της Κύπρου από τους κύκλους των συμμάχων και των συνομιλητών τους, ούτε να επιτρέψουν στην ΕΣΣΔ να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες διεύρυνσης του ρόλου της στην περιοχή˙ ήταν εξάλλου (ως δευτερεύον κίνητρο) ανεπιθύμητη η παρουσίαση μίας εικόνας αδυναμίας να επιβληθούν σε έναν εταίρο τους που στήριζαν ποικιλοτρόπως επί ικανό χρονικό διάστημα. Προϊόν των παραπάνω υπήρξε η επιστολή Johnson και το καταδικαστικό περιεχόμενό της (που πάντως δεν απέτρεψε τις αεροπορικές επιδρομές του Αυγούστου του 1964). Εξίσου όμως, δεν υπήρχε περίπτωση οι αμερικανοί να προσφέρουν όπλα που θα μπορούσαν να απειλήσουν έναν στενό και πολύτιμο σύμμαχό τους (την Τουρκία), επομένως αποκλειόταν η πώληση αντιαεροπορικών ή οποιωνδήποτε άλλων όπλων στην Κύπρο, στην οποία επιπλέον η αμερικανική παρουσία ήταν παρακολούθημα των βρετανικών βάσεων και κάθε είδους απειλή κατά των δύο (ΗΒ-ΗΠΑ) έπρεπε να αποφεύγεται για αυτόν τον πρόσθετο λόγο. Η μόνη περίπτωση να ενέκρινε η Washington την πώληση εξελιγμένων όπλων στην (υπό ελληνοκυπριακό έλεγχο) Κυπριακή Δημοκρατία θα προϋπέθετε συνδυασμό ευνοϊκών παραγόντων, κυρίως δε δύο: να διέθεταν οι ελληνοκύπριοι αξιοσημείωτα ισχυρό πολιτικό /οικονομικό ή άλλης φύσης έρεισμα στις ΗΠΑ και να σκόπευαν να αξιοποιήσουν τα όπλα που αναζητούσαν κατά απειλής που δεν συμπεριλαμβανόταν στους στενούς εταίρους των αμερικανών. Η περίπτωση της απόκτησης των HAWK από το Ισραήλ, αυτά απέδειξε (βλ. αναλυτικά στο Παραρτηματικό Κεφάλαιο) και πάλι οριακά: οι ποικίλες πιέσεις, αφόρητες κι εκβιαστικές, του Ισραήλ προς τις ΗΠΑ, ξεκίνησαν το 1960 και απέδωσαν καρπούς με μεγάλη δυσκολία, σχεδόν δύο έτη αργότερα. Όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν υφίστανται πληροφορίες για κρούση της Λευκωσίας επ' αυτού προς το Παρίσι, ούτε και είναι γνωστή η διαθεσιμότητα κατάλληλων γαλλικών όπλων εκείνη την περίοδο –ωστόσο, ότι οι ελλαδικές σκέψεις στράφηκαν προς την Γαλλία για την απόκτηση έστω του «φτωχού υποκατάστατου» των τετράδυμων αντιαεροπορικών πολυβόλων, δείχνει έμμεσα ότι τα επίμαχα περιθώρια εξετάστηκαν και κατά τα φαινόμενα εξαντλήθηκαν δι' αυτής της κίνησης. Σχετικά με οποιαδήποτε άλλη Δυτικής προέλευσης πηγή, τα μεμονωμένα δημοσιεύματα στον ελλαδικό Τύπο περί των νύξεων του Γαρουφαλιά προς την Σουηδία τον Μάιο του 1965, δεν είχαν συνέχεια. Απέμενε η επαχθής πολιτικά (για την Αθήνα) λύση της προώθησης του αιτήματος προς τον μείζονα Ψυχροπολεμικό αντίπαλο. Η ΕΣΣΔ απέδειξε σε εκείνην την περίπτωση -για μία ακόμη φορά- ότι οι αποφάσεις της ηγεσίας της διέπονταν από υπολογιστικό ορθολογισμό και πως επέλεγε να προσφέρει ό,τι οπλικό σύστημα ταίριαζε καλύτερα στην εξυπηρέτηση των δικών της πολιτικών και στρατηγικών προτεραιοτήτων.

Επαναλαμβάνεται καταληκτικά η εξής εκτίμηση: η Λευκωσία δεν διέθετε το απαραίτητο κεφάλαιο σε «σκληρό πολιτικό νόμισμα» για να πετύχει τους εν λόγω σκοπούς της, καθώς: α) στερείτο δυνατοτήτων μόχλευσης επί των ΗΠΑ˙ έλειπαν οι αναγκαίες ομάδες πίεσης εντός των Ηνωμένων Πολιτειών κι αφετέρου οι αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις και υπηρεσίες πληροφοριών εξυπηρετούσαν ήδη τις στρατηγικές τους ανάγκες μέσω των προϋπαρχόντων δικαιωμάτων χρήσης των υφιστάμενων τοπικά υποδομών, που διέσωσαν ακόμη και μετά το 1960 (επομένως όχι απλώς απουσίαζε το δέλεαρ, αλλά αντιθέτως παρίστατο και χρεία περιφρούρησης του υπάρχοντος status), ενώ ταυτόχρονα
β) η ελληνοκυπριακή ηγεσία δεν ήταν σε θέση, ακόμη κι αν το ήθελε (κάτι που είναι εξαιρετικά αμφίβολο), να προσφέρει στην ΕΣΣΔ στρατιωτικές διευκολύνσεις επί όσης επιφάνειας της Κύπρου ήλεγχε. Δεν έχουν εντοπιστεί αρχειακές καν ενδείξεις, ούτε και απομνημονευματικοί υπαινιγμοί, ότι είτε διατυπώθηκαν τέτοιου είδους σκέψεις από πλευράς της, είτε ότι εκφράστηκαν αντίστοιχες επιθυμίες από σοβιετικής πλευράς.

_ Διευκρινίζεται τέλος η επιλογή χρονικής οριοθέτησης της εξεταζόμενης θεματικής: έγινε με βάση το σκεπτικό ότι το τέλος του 1965 συνιστά terminus ante /post quem σε ό,τι αφορά την στάση των ελλαδικών κυβερνήσεων. Η συγκρότηση κυβέρνησης τον Σεπτέμβριο σήμανε την έλευση στην εξουσία πολιτικών φυσιογνωμιών που (με την ηχηρή εξαίρεση του Η. Τσιριμώκου) δεν αμφιταλαντεύονταν, όπως οι προκάτοχοί τους, στο ζήτημα της σκοπιμότητας ανατροπής της νόμιμης Κυπριακής κυβέρνησης. Εύλογα, το 1966 η ελληνοκυπριακή κυβέρνηση προχώρησε για πρώτη φορά στην απόφαση παραγγελίας πολεμικού υλικού προσανατολισμένου στην αντιμετώπιση όχι μόνον εξωτερικών απειλών, αλλά κυρίως εσωτερικών (με σκοπό δηλαδή την διατήρηση του μονοπωλίου της βίας, έναντι οποιουδήποτε σφετεριστή).

_ Παραμένουν ανοικτά τα ερωτήματα: α) τί θα είχε επακολουθήσει εάν οι ελληνοκύπριοι αποκτούσαν «ανοσία» έναντι της τουρκικής αεροπορικής απειλής; Θα είχαν αισθανθεί απελευθερωμένοι να υλοποιήσουν ανενόχλητοι τις επιδιώξεις της έναντι των τουρκοκύπριων και β) ποιες ακριβώς ήταν αυτές; Συναφώς, γ) θα είχε λειτουργήσει άραγε περαιτέρω αποσταθεροποητικά μία εξέλιξη αυτού του είδους (η οικοδόμηση της ελληνοκυπριακής αντιαεροπορικής αποτροπής), υπό την έννοια ότι θα είχε επιταχύνει την εφαρμογή μονομερών τουρκικών ενεργειών και κυρίως μία απόβαση, εφόσον η Άγκυρα θα αισθανόταν επειγόμενη να επέμβει, ώστε να προλάβει την επικράτηση στην (υπό ελληνοκυπριακό έλεγχο) κυβέρνηση της Λευκωσίας της αντίληψης ότι η τελευταία θα

μπορούσε να κινηθεί «ασύδοτα» κατά το δοκούν στο εξής [1029] ; Τα προσβάσιμα ως τώρα αρχειακά τεκμήρια δεν επαρκούν για την στοιχειοθέτηση οποιασδήποτε ικανοποιητικής απάντησης σε αυτά τα κρίσιμα ερωτήματα.

[1029] Το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο μπορεί να κινηθεί οποιαδήποτε απάντηση τέθηκε εναργώς από τον T. Schelling, *Arms and Influence*, Westport, Conn.: Greewood, 1966, βλ. ειδικά την ενότητα με τον εύγλωττο τίτλο «Ο χαρακτήρας του Οπλισμού: Ισχύς εναντίον Σταθερότητας» (σσ 234-239).

Βραχύς επίλογος

i.

Αναχρονιστικός αλυτρωτισμός ή νόμιμο ιστορικά δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού της νεωτερικότητας που κατορθώθηκε να εκδηλωθούν όψιμα, οι ελληνοκυπριακές διεκδικήσεις οι οποίες συγκρότησαν τον αρχικό πυρήνα του Κυπριακού μετασχηματίστηκαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο από ενωσιακού περιεχομένου σε αίτημα αυτοδιάθεσης με αδήλωτο τέρμα την ελληνοκυπριακή ανεξαρτησία. Μακράν του να δηλώνει ευκολία προσφυγής σε αιτιοκρατική μονομέρεια ή να συνιστά ένδειξη διανοητικής ραθυμίας, παρατηρείται πως ο γεωγραφικός παράγοντας επέδρασε αποφασιστικά στα τρία διεθνή πλαίσια του Κυπριακού της εποχής (το Ψυχροπολεμικό, το Μεσανατολικό και το Ελληνοτουρκικό), απαγορεύοντας στους κατοίκους του νησιού να υπερβούν τα αδιέξοδα με τον τρόπο της ουδετερότητας. Στην Κύπρο, μπορεί με μία δόση απλούστευσης να διατυπωθεί ο ισχυρισμός ότι η ματαιωμένη απόπειρα αυτοάμυνας άμεσα απέναντι στον τουρκικό αεροπορικό κίνδυνο και με δεύτερο, έμμεσο παραλήπτη τον αντικατοπτρισμό του (τον, ευάλωτο έναντι της Τουρκίας, ελλαδικό πατερναλισμό προς τους ελληνοκύπριους), υπήρξε η γενέθλια πράξη χειραφέτησης των τελευταίων, η «πολιτική ενηλικίωσή» τους 4 χρόνια αφότου είχαν αποκτήσει κρατική υπόσταση (αλλά όχι αυτοτέλεια). Η αγορά πολεμικού υλικού και η προσπάθεια παραλαβής των σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορικών πυραύλων, αναγιγνώσκεται από αυτήν την άποψη ως το πρώτο σκέλος αυτού του εμπράγματου αυτοπροσδιορισμού, με δεύτερο την παραγγελία ελαφρού και φορητού οπλισμού από την Τσεχοσλοβακία το 1966. Αν οι βρετανικές βάσεις ήταν ένα ανεπιθύμητο παρεμπίπτον τίμημα χωρίς δυνατότητα αποφυγής, η κυπριακή ανεξαρτησία -ένα προϊόν αρχικά συμβιβασμών- νοηματοδοτήθηκε από την συνειδητοποίηση των ορίων της αυτοπροστασίας της έναντι τόσο των απειλών της Άγκυρας όσο και της πτωχοαλαζονείας της Αθήνας. Οι ελληνοκύπριοι δίσταζαν ακόμη να εγκολπωθούν επίσημα το ανίερο (στο πλαίσιο της εποχής) ιδεώδες της ανεξαρτησίας, όμως οι διεργασίες είχαν εκκινήσει ανεπιστρεπτί. Η κρατική ολοκλήρωση, που είχε αρχίσει πρωθύστερα, διέθετε πάντως ακόμη ημιτελές περιεχόμενο στη συλλογική συνείδηση: οι τουρκοκύπριοι παρέμεναν «η εντός ετερότητα», ο «Άλλος» που δεν πείραζε να περιθωριοποιηθεί. Απεναντίας, αυτό επιβαλλόταν ώστε η Κυπριακή Δημοκρατία να ηγεμονεύεται, αν όχι και να μονοπωλείται, από τους ελληνοκύπριους. Η μεταβολή σε αυτό το πεδίο αναφοράς απείχε πολύ σε ορίζοντα συνειδητοποίησης, που αναδύθηκε σταδιακά, δεκαετίες μετά το 1974. Μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, η τουρκοκυπριακή κοινότητα παρέμενε, ως εικόνα στην

ελληνοκυπριακή πλευρά, σχεδόν αποκλειστικά το όχημα εκδήλωσης του τουρκικού επεκτατισμού. Η ανάκτηση του ρόλου του συνοίκου στοιχείου, ή, πολύ περισσότερο, του ισότιμου εταίρου υπήρξε μία επώδυνη διαδικασία με αργόσυρτη εξέλιξη κι αβέβαιη κατάληξη, δεδομένου ότι οι ανάγκες ασφαλείας της Τουρκίας, όπως τις προσδιορίζουν γενιές κρατικών αξιωματούχων και κυβερνήσεών της, υπαγορεύουν ανελαστικές επιλογές και διατηρούν αναλλοίωτο το νομιμοποιητικό περιεχόμενο της κατοχής κυπριακής επικράτειας, αδιαφορώντας για τις εξελισσόμενες ελληνοκυπριακές και τουρκοκυπριακές απόψεις και για τους μετασχηματισμούς στις σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού.

ii.

Μέχρι την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 30 χρόνια μετά το πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή, το μεγαλύτερο πλησίασμα της Κύπρου με την Ελλάδα υπήρξε η αποστολή της Μεραρχίας στο νησί. Η κίνηση εκείνη ερμηνεύθηκε πολλαπλώς κι εν μέρει στιγματίστηκε, τόσο λόγω των βαθύτερων αιτίων της όσο κι εξαιτίας των συνθηκών υπό τις οποίες η Μεραρχία επανήλθε στην Ελλάδα, πάντως η αποχώρησή της πιθανότατα δεν θα συνέβαινε (ή θα λάμβανε χώρα μεταγενέστερα), αν δεν είχε δοθεί η αφορμή με τα γεγονότα της Κοφίνου, για την εκμετάλλευση των οποίων από τους τότε ανασφαλείς Απριλιανούς πραξικοπηματίες πολλά μένει να διερευνηθούν. Το βασικότερο άγχος τους ήταν ίσως να μην αξιοποιηθεί η παρουσία της στο πλαίσιο τυχόν σκέψεων συγκρότησης δεύτερης, «εξόριστης» ελλαδικής κυβέρνησης στην «Κυπριακή υπερορία», ίσως και με πολιτειακή νομιμοποίηση αν ενέδιδαν σε τέτοιους πειρασμούς ο (βασιλόφρων) Μακάριος και ο Κ. Γκλύξμπουργκ με το περιβάλλον του [1030], και παράλληλα να μην υφίσταται ένας επιπλέον παράγοντας ανεπιθύμητης στρατιωτικής περιπέτειας με την Τουρκία (σε περίπτωση επανάληψης τοπικών επεισοδίων ένοπλης βίας, με αποσταθεροποιητικές περιπλοκές εάν κλιμακώνονταν). Η Άγκυρα, ασφαλώς θα συνέχιζε τις εντεινόμενες πιέσεις της να απομακρυνθεί η Μεραρχία, αλλά με άδηλη έκβαση εφόσον δεν είχαν μεσολαβήσει τα γεγονότα του Νοεμβρίου του 1967. Σχετικά με τα ελατήρια όσων μεθόδευσαν την εκτύλιξη των γεγονότων εκείνων, οι ως τώρα εικασίες είναι αρκετές κι αποκλίνουσες μεταξύ τους, εν πολλοίς διότι το θεμελιώδες ερώτημα qui bono (ή ποιος νόμιζε πως θα επωφελείτο

[1030] Ο Κ. Γκλύξμπουργκ επιβεβαίωσε ότι ο Μακάριος τού απηύθυνε πρόσκληση να εγκατασταθεί μόνιμα στην Κύπρο αργότερα, μετά το αποτυχημένο «αντιπραξικόπημα» της 13ης Δεκεμβρίου 1967, χωρίς να διευκρινίσει πότε ακριβώς: συνέντευξή του στον δημοσιογράφο του PIK Τ. Τρύφωνος (προβλήθηκε στις 2/6/2014, στο πλαίσιο της εκπομπής *Τετ Α Τετ* op cit).

από την έναρξή τους) επιδέχεται εκ του αποτελέσματος πολλαπλή απάντηση. Για όσο διάστημα η Μεραρχία παρέμεινε στο νησί, πέραν του βασίμως εικαζόμενου ρόλου της στην επιβολή των βέλτιστων για την βορειοατλαντική συμμαχία λύσεων, η επίσημη αποστολή της περιοριζόταν στην αποτροπή μίας τουρκικής απόβασης. Διέθετε περιορισμένα οργανικά μέσα αντιαεροπορικής άμυνας βραχέος βεληνεκούς, τα οποία σχεδόν ουδέποτε συμμετείχαν στην απόκρουση της τουρκικής αεροπορικής απειλής, ακόμη και στην διάρκεια της αιματηρής εκδήλωσης της τελευταίας τον Αύγουστο του 1964 [1031]. Σχολιάζοντας εξάλλου την κρίση του 1967 αμέσως μετά την λήξη της, ο τούρκος ηγέτης S. Demirel υπενθύμισε τα αυτονόητα: ότι η ύπαρξη της Μεραρχίας δεν συνεπαγόταν απεμπόληση των δικαιωμάτων της χώρας του επί της Κύπρου που απέρρεαν απ' τις ιδρυτικές Συνθήκες του 1960 · συμπληρώνοντας ότι ούτε ποτέ υπαινίχθηκε κάποια κυβέρνηση της Άγκυρας πως αυτά είχαν κατά την γνώμη της ατονίσει και μάλιστα ενώ «η τουρκοκυπριακή αντίσταση έδειχνε να αντέχει» [1032].

iii.

Το Κυπριακό δεν επιλύθηκε τις επόμενες δεκαετίες. Καρκινοβατούσε, με εξάρσεις και υφέσεις, ενώ από τότε που αναγεννήθηκε (με τον «β΄ κύκλο ζωής του») ως ελληνοτουρκικό πρόβλημα, μετά τον Δεκέμβριο του 1963, συνδέθηκε με προτάσεις για μία εφ' όλης της ύλης συζήτηση γύρω από τις διμερείς εκκρεμότητες (υπονοώντας τις θαλάσσιες και σχετικά με τον εναέριο χώρο στα σύνορα των δύο κρατών). Οι διαφορές αυτές προοδευτικά αυτονομήθηκαν (εκ νέου) από το Κυπριακό ζήτημα [1033], αποτελώντας έκτοτε δέσμη πάγιων

[1031] Είναι χαρακτηριστικό ότι τα λιγοστά ελληνικά αντιαεροπορικά όπλα ενεργοποιήθηκαν προσεκτικά -και δη επιτυχώς-, κυρίως σε μία περίπτωση εκείνες τις μέρες: όταν τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη επιτέθηκαν στις ακταιωρούς με τα κατ' αποκλειστικότητα εξ Ελλάδος πληρώματα. Τα όπλα εκείνα ανήκαν μεν επισήμως στην Εθνική Φρουρά (το Πυροβολικό και το Ναυτικό), πάντως διοικούνταν από ελλαδίτες και κατά πάσα βεβαιότητα στελεχώνονταν από ελλαδίτες αποκλειστικά χειριστές.

[1032] Παρατίθεται συχνά σε τουρκικής προέλευσης πηγές. Ενδεικτικά: C. Göktepe, The Cyprus Crisis of 1967 and Its Effects on Turkey's Foreign Relations, *Middle Eastern Studies*, vol 41 no 3, (May, 2005), σ 434.

[1033] Σύμφωνα με την πρόβλεψη του Β. Θεοδωρόπουλου, τα προβλήματα αυτά «απέκτησαν με τα χρόνια την δική τους αυτοτελή υπόσταση, σε σημείο που ενδέχεται μια μέρα να έχει μεν λυθεί το Κυπριακό, αλλά τα διμερή θέματα του Αιγαίου να εξακολουθούν να μένουν σε εκκρεμότητα»: Ι. Αφεντούλη, *ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ: ο Βύρων Θεοδωρόπουλος αφηγείται στην Ινώ Αφεντούλη* op cit σ 184. Για τις τουρκικές υπόνοιες και τα ελλαδικά άγχη γύρω από μία πρώιμη διασύνδεση του Κυπριακού με το καθεστώς των νησιών του Ανατολ. Αιγαίου και συγκεκριμένα πιθανές τουρκικές απειλές βίαιης προσάρτησής τους λόγω του Κυπριακού το 1956, βλ. μία μάλλον παραμελημένη παραπομπή στο J. O. Iatrides, *Balkan triangle: birth and decline of an alliance across ideological boundaries*, The Hague: Mouton, 1968, υποσημ. 40, σσ 172-173 (στα ελληνικά την παραθέτει ο Θ. Βερέμης, Κείμενα Εργασίας

επιδιώξεων της Τουρκίας -και ανάλογη πηγή άγχους κι ανασφάλειας της Ελλάδας. Τελικά, τα γεγονότα του θέρους του 1974 επισφράγισαν την αποδοχή της πραγματικότητας ότι η Κύπρος και η Ελλάδα θα αποτελούν στο εξής ξεχωριστές και διακριτές κρατικές οντότητες, αφετέρου όμως, δεν ακολουθήθηκαν μήτε από την αποχώρηση των τουρκικών κατοχικών στρατευμάτων από την Κύπρο, μήτε από την άμβλυνση των ελληνοτουρκικών τριβών. Ούτε, πολύ περισσότερο, οδήγησαν στην υπέρβαση της διένεξης με επίκεντρο το Αιγαίο και σκοπό την διατήρηση (από πλευράς Αθήνας) ή την ανατροπή (από πλευράς Άγκυρας) του καθεστώτος ελέγχου στο σύνολο της θάλασσας (εκτός εννοείται των χωρικών υδάτων στα δυτικά παράλια της Τουρκίας) και του υπερκείμενου εναέριου χώρου (ώστε, αρχικά πλην εκείνου των Δωδεκανήσων, να ταυτίζεται με τα όρια του FIR Αθηνών), ο οποίος έλεγχος είχε εκχωρηθεί από το ΝΑΤΟ στην Ελλάδα, με δύο διαφορετικές αποφάσεις, το 1957 (απόφαση MC 38/4, που επισημοποιούσε αποφάσεις του 1953) και το 1964 αντίστοιχα [1034].

Το άλλο οφθαλμοφανές κληροδότημα των γεγονότων της περιόδου υπήρξε ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός διαρκείας, που ξεκινώντας τότε εξελίχθηκε μεταξύ τους κι όχι έναντι κάποιας άλλης απειλής (λχ της Βουλγαρίας), διότι α) ο ελληνοτουρκικός πόλεμος θεωρείτο πραγματικά πιθανός και β) η απομάκρυνσή του εκτιμάτο από μεν ελληνικής πλευράς ότι θα επιτυγχανόταν μέσω της υλικής επάρκειας των δικών της ένοπλων δυνάμεων, η δε τουρκική πλευρά φαίνεται να πίστευε ότι θα κατάφερνε να αποσοβήσει το σενάριο της περικύκλωσης που την ταλάνιζε (με το φάσμα είτε της ένωσης είτε της εκμηδένισης των τουρκοκύπριων ως νομιμοποιητικού παράγοντα για τις κυπριακές της διεκδικήσεις), αν οικοδομούσε επαρκείς επιθετικές δυνατότητες έναντι τόσο της Κύπρου όσο και της Ελλάδας. Η επιθετική της ετοιμότητα διατηρήθηκε έκτοτε σε πιστευτά καλή κατάσταση,

---

11: *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2003*, Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ- Σιδέρης, 2003, σ 145). Κυρίως βλ. την παραπομπή 724 σχετικά με την συζήτηση για την απόσυρση των βρετανικής προέλευσης υποβρυχίων, που έλαβε χώρα στο Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο στις 2/5/1957.

[1034] Ενδεικτικά: Χρ. Σαζανίδης 1979 op cit σσ 153-154, Γ. Βαληνάκης, *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική άμυνα 1974-1987*, Θεσ/νίκη: Παρατηρητής, 1987, σσ 103-104, Κ. Δ. Κεντρωτής, *Αεροναυτικές ασκήσεις στο Αιγαίο / Ελλάδα – Τουρκία: Διεθνές Δίκαιο και Γεωπολιτική*, Αθήνα: Προσκήνιο-Α. Σιδεράτος, 1999, σσ 100-102. Υπενθυμίζεται ότι το 1964 α) η Ελλάδα ανέλαβε την ενεργό αεράμυνα *και* του συνόλου των αιγαιακών Δωδεκανήσων, ενώ β) η Τουρκία αύξησε την αιγιαλίτιδα ζώνη της από τα 3 στα 6 ναυτικά μίλια (Νόμος 476). Για τις υπόλοιπες προϋπάρχουσες αιτίες της διένεξης (παροχή αδειών σε διεθνείς εταιρίες για την έρευνα ανεύρεση πετρελαϊκών κοιτασμάτων, αλιευτικά δικαιώματα κλπ), βλ. ενδεικτικά: Κεφάλαιο 1 του Β΄ Μέρους της παρούσας διαστριβής, Χρ. Σαζανίδης 1979 ibid σσ 102, 180, Α. Ηρακλείδης, *Άσπονδοι γείτονες /Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Αθήνα: Σιδέρης, 2007, σσ 77-78 και το άκρως απόρρητο υπόμνημα του Κ. Παναγιωτάκου της 6ης Νοεμβρίου 1963 op cit. Είναι αμφίβολο αν όλα αυτά θα οδηγούσαν σε μόνιμη κρίση ψυχροπολεμικών διαστάσεων τις διμερείς σχέσεις και πολύ περισσότερο τους εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς στις τιμές που αυτοί έλαβαν, παρά τους τουρκικούς κατά καιρούς υπανιγμούς ότι το ενεργειακό συνιστά δυνάμει υπαρξιακή διακύβευση.

ανεξαρτήτως του αν γεννήθηκε ως αποτρεπτική με το βλέμμα προς την Κύπρο και μετεξελίχθηκε σε έκφραση προθέσεων ανατροπής του καθεστώτος στο Αιγαίο.

Από το 1964 κι εξής, με την πρόσκτηση όπλων υπό εθνικό έλεγχο, οι ελλαδίτες προσπαθούσαν να αποφύγουν μία ήττα που ίσως συνεπαγόταν συρρίκνωση της Αιγαιακής τους επικράτειας, οι ελληνοκύπριοι επιχειρούσαν να αποκτήσουν μέσα περιφρούρησης της ελευθερίας κινήσεων που διεκδικούσαν και οι τούρκοι προσέβλεπαν στην διατήρηση του υπάρχοντος status σε πρώτη φάση και την δυνατότητα αναθεώρησής του προς όφελός τους μεταγενέστερα. Τα «διλήμματα ασφαλείας» που μόλις περιγράφηκαν αδρομερώς είναι τόσο αποκλίνοντα (στα αφετηριακά τους σημεία, στις διαδικασίες επεξεργασίας των παραγόντων που παραμετροποιούνταν, αυτοί, όπως και η αλληλεπίδρασή τους, αλλά και στους σκοπούς τους εξίσου [1035]), ώστε η παραγωγή αποσταθεροποίησης να είναι επί δεκαετίες το μόνο εύλογο αποτέλεσμα στο συγκεκριμένο τρίγωνο σχέσεων.

iv.

Κανείς από τους δύο διεθνείς εμπλεκόμενους με απτά συμφέροντα στον καταλύτη αυτών των σχέσεων (στο Κυπριακό δηλαδή), ούτε οι ΗΠΑ, ούτε το ΗΒ, δεν είχε τα αναγκαία κίνητρα ώστε να ωθήσει την κατάσταση προς την κατεύθυνση μίας βιώσιμης επίλυσης της συγκεκεκριμένης κρίσης ή έστω για να επιτρέψει μία ουσιώδη εξομαλυντική εξέλιξη διαρκείας διότι, αντιθέτως, ο καθένας εκτιμούσε ότι η προοπτική αυτή θα συνεπαγόταν απώλειες για τα δικά του ζωτικά συμφέροντα, έκτασης τουλάχιστον ισόποσης με την εκτροπή της Κυπριακής κρίσης σε ελληνοτουρκική σύρραξη. Λόγω των πάγιων ιεραρχήσεων ασφάλειας που συνέχισαν να επικρατούν στο Λονδίνο και στη Washington, η ολοκληρωτική αποστρατιωτικοποίηση της Κύπρου (η κύρια προϋπόθεση υπερκέρασης του αδιεξόδου) υπήρξε εξίσου ουκ άνευ, αλλά και κατά κανόνα αδιαπραγμάτευτος απαγορευμένος καρπός.

Η διατήρηση του Κυπριακού στο επίπεδο της εκκρεμούσας διαφοράς αποτέλεσε ένα μη χείρον βέλτιστον, εύθραυστο, δύσχρηστο κι εντέλει ατελέσφορο που δεν κλιμακώθηκε μεν σε ελληνοτουρκικό πόλεμο, πάντως νοηματοδότησε καθοριστικά (μεταίχμιο: το 1974), το περιεχόμενο των επιμέρους διενέξεων στις σχέσεις Λευκωσίας – Άγκυρας – Αθήνας.

[1035] Η εργογραφία επί της θεματικής είναι πλούσια κι ανανεώνεται διαρκώς. Ενδεικτικά, σχετικά με όσα αναπτύχθηκαν: C. L. Glaser, When are Arms Races Dangerous? *International Security*, vol 28 no 4, Spring 2004, σσ 44-84.

Ε Ι Δ Ι Κ Ο Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α Ι

Οπλικά συστήματα, επείγουσες ανάγκες ασφάλειας, στρατηγικές ανησυχίες, πολιτικές προεκτάσεις: τα δύο σοβιετικά και αμερικανικά πυραυλικά αντιαεροπορικά συστήματα μεγάλου ύψους, μακράς εμβέλειας που αναφέρονται και πέντε σχετικές μαρτυρίες.

Α. Ορισμένα στοιχεία σχετικά με το ιστορικό της ανάπτυξης, τις επιδόσεις και την επιτυχή δράση του σοβιετικού πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος S-75 Dvina/SA-2 Guideline

Οι ισοπεδωτικοί βομβαρδισμοί αστικών κέντρων, η δυνατότητα ανάλογων από αέρος πληγμάτων βιομηχανικών εγκαταστάσεων, έργων υποδομής, στρατιωτικών στόχων μεγάλης σημασίας, με επιστέγασμα την ρίψη των 2 ατομικών βομβών, στους οποίους είχαν επιδοθεί το ΗΒ και οι ΗΠΑ στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου κατά των αντιπάλων τους, ασφαλώς εντυπωσίασαν και προβλημάτισαν την σοβιετική ηγεσία. Δοκιμές συστημάτων με γερμανική τεχνολογική καταγωγή πυραυλικής αεράμυνας ξεκίνησαν το 1948, και το πρώτο σύστημα στρατηγικής αεράμυνας που κηρύχθηκε επιχειρησιακό τον Ιούνιο του 1956 (οι πρώτες συστοιχίες παραδόθηκαν στις 7-5-1955), αναπτυγμένο ώστε να καλύπτει την ευρύτερη Μόσχα, είχε σχεδιαστεί με γνώμονα την αναχαίτιση επιδρομής κορεσμού 1.000 βομβαρδιστικών (απαίτηση μάλλον αναχρονιστική, μετά τις μοναχικές πτήσεις των Β-29 που εξαϋλωσαν τμήματα της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι το 1945). Το R-113 Berkut [1036] διέθετε αναλογικό υπολογιστή και P/E (radar) ελέγχου πυρός. Αρχικά υποστηριζόταν από το μακράς ακτίνας radar έρευνας τύπου Α-100 και μέχρι το 1959, οπότε ολοκληρώθηκε η παραγωγή των πυραυλικών όπλων του, τύπου Lavochkin V-300, [1037] οι υποκατασκευαστές που είχαν εμπλακεί στην ανάπτυξη των επιμέρους τμημάτων του απολάμβαναν τεχνολογική, επιστημονική, υλική και βιομηχανική εύνοια προτεραιότητας [1038]. Για σειρά λόγων που σχετίζονταν με το προφανώς επείγον και την ζωτική σημασία της εξασφάλισης αντιαεροπορικής άμυνας για την ίδια την επιβίωση του κράτους και του καθεστώτος από αιφνιδιαστική στρατηγική αεροπορική επίθεση, στο πρόγραμμα ενεπλάκησαν πρόσωπα με ισχυρές πολιτικές διασυνδέσεις, όπως ο Sergey Beria, γιός του περιώνυμου Lavrentiy, που

[1036] Μετά τις κυβερνητικές αλλαγές που ακολούθησαν τον θάνατο του Στάλιν το 1953, όλα τα συστήματα επανακωδικοποιήθηκαν. Το R-113 μετονομάστηκε σε S-25. Η ΝΑΤΟϊκή του ονομασία (η συμμαχία κωδικοποιούσε με δικό της σύστημα τα σοβιετικά οπλικά συστήματα) ήταν SA-1 Guild.
[1037] S. J. Zaloga, Defending the Capitals: the first generation of Soviet strategic air defense systems 1950-1960, *The Journal of Slavic Military studies*, vol 10 no 4, (December 1997), σσ 32, 37.
[1038] Η παραγωγή του έλαβε απόλυτη προτεραιότητα, δεσμεύοντας τα ανάλογα υλικά και υπερβαίνοντας κατά πολύ τον ρυθμό παραγωγής ακόμη και αυτών των βαλλιστικών πυραύλων – S. J. Zaloga 1997 ibid σ 37.

περιλαμβανόταν στους επικεφαλής του SB-1, ενός μεγάλου σχεδιαστικού γραφείου της KGB το οποίο, με έδρα τη Μόσχα, ειδικευόταν στην εκμετάλλευση και εξέλιξη προηγμένης γερμανικής ηλεκτρονικής τεχνολογίας και συμμετείχε στην ανάπτυξη του radar ελέγχου πυρός τύπου B-200 του S-25 (δηλαδή του R-113). Αυτό, είχε τη δυνατότητα να παρακολουθεί το αεροσκάφος – στόχο, ιχνηλατώντας κι εγκλωβίζοντας ταυτόχρονα μέχρι και 20 (σύμφωνα με τις προδιαγραφές τουλάχιστον) βομβαρδιστικά, εκτοξεύοντας έπειτα τρία βλήματα εναντίον του καθενός, στοιχεία που καθιστούσαν το όλο οπλοσύστημα μακράν ανώτερο από απλά αναβαθμισμένο αντίγραφο κάποιου γερμανικού πρωτοτύπου. Μοναδικό μειονέκτημα του συστήματος υπήρξε η μέθοδος καθοδήγησης των πυραύλων: γινόταν «δι' ασύρματων εντολών» και όχι αξιοποιώντας την καταύγαση του στόχου από τα radar. Η μέθοδος αυτή διατηρήθηκε και στο διάδοχο όπλο S-75. Το στοιχείο αυτό εκμεταλλεύθηκαν στο μέγιστο οι δυτικοί για να τού προξενούν παρεμβολές [1039]. Το Berkut μπορούσε να αναχαιτίσει στόχους που πετούσαν με μέγιστη ταχύτητα έως 1.000 χλμ/ώρα, διέθετε αποτελεσματική ακτίνα δράσης τα 40 περίπου χλμ, ελάχιστο-μέγιστο ύψος αναχαίτισης τα 900 μ. και 25 χλμ αντίστοιχα [1040], συνολικά δε μακροημέρευσε (ως το 1982) στην αξιοποίησή του από τον κύριο χρήστη του, την Εθνική Αντιαεροπορική Άμυνα (PVO Strany). Η PVO Strany έχαιρε Κλαδικής αυτοτέλειας εντός των σοβιετικών ένοπλων δυνάμεων, ανεξαρτησίας τόσο από την Αεροπορία όσο και από τις Χερσαίες Δυνάμεις – θεωρείτο μάλιστα ο τρίτος σημαντικότερος Κλάδος μετά τις Στρατηγικές Πυραυλικές Δυνάμεις και το Στρατό Ξηράς [1041].

[1039] C. Kopp, Milestones: Genesis of the Surface to Air Missile, *Defence Today*, vol 5 no 5, September/October 2006, σσ 9-11, B. Chertok, *Rockets and People, Volume III: Hot Days of the Cold War*, Washington DC: National Aeronautics and Space Administration, NASA History Division, Office of External Relations, 2009, σσ 308-311, S. J. Zaloga 1997 ibid σσ 33-34, 36, S. J. Zaloga, *Red SAM: The SA-2 Guideline Anti-Aircraft Missile*, Oxford- N. York: Osprey, 2007, σ 6.

[1040] S. J. Zaloga 1997 ibid σ 32: η αρχική απαίτηση για ελάχιστο ύψος αναχαίτισης είχε προσδιοριστεί στα 3 χλμ - το μέγιστο κατά πάσα πιθανότητα επιτυγχανόταν αν η κεφαλή μάχης ήταν ατομικής γόμωσης, με συμβατική δεν υπερέβαινε τα 18 χλμ.

[1041] Ενδεικτικά, τον Κλάδο τροφοδοτούσαν με στελέχη 14 διαφορετικές στρατιωτικές σχολές μηχανολογικής θεωρίας και εφαρμογών υψηλής εξειδίκευσης (4ετούς/5ετούς φοίτησης): 6 για τα επίγεια αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα, 3 για τα αεροσκάφη αναχαίτισης και 5 για τις ανάγκες σε χειριστές / τεχνικούς ραδιοηλεκτρονικών: L. W. Grau, & J. W. Kipp, Maintaining Friendly Skies: Rediscovering Theater Aerospace Defense, *Aerospace Power Journal*, vol 16 no 2, (Summer 2002), σ 38. Μία πρώιμη εικόνα των αμερικανικών πληροφοριών κι εκτιμήσεων για τον ιδιαίτερα επίφοβο αυτό Κλάδο των σοβιετικών ένοπλων δυνάμεων αποτυπώνεται ανάγλυφα στο αντίστοιχο άκρως απόρρητο λεπτομερές πληροφοριακό υπόμνημα 42 σελίδων με συνεισφορά των υπηρεσιών πληροφοριών των αμερικανικών ΓΕΣ-ΓΕΝ-ΓΕΑ-ΓΕΕΘΑ(JCS)-State Dept-CIA, στο πλαίσιο σειράς διαβαθμισμένων Αναφορών που εκπονούσε, εξέδιδε και διένειμε επιλεκτικά η κοινότητα των υπηρεσιών πληροφοριών σε διϋπουργικό επίπεδο: NIE No 11-5-55, 12 July 1955, 032524, *AIR DEFENSE OF THE SINO-SOVIET BLOC, 1955-1960*. Αναρτημένο ως (προσπελάστηκε στις 30/11/2012): http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000269426/DOC_0000269426.pdf

Η ενσωμάτωση της δυνατότητας εναέριου ανεφοδιασμού καυσίμου και η εμφάνιση υπερηχητικών στρατηγικών βομβαρδιστικών στις τάξεις της USAF, η επαπειλούμενη εισαγωγή κατευθυνόμενων (με την προοπτική αργότερα και βαλλιστικών) βλημάτων αέρος εδάφους «άφεσης από ασφαλή απόσταση –stand-off » (δηλαδή τα βομβαρδιστικά B-47 Stratojet, B-58 Hustler και τα όπλα AGM-28A Hound Dog αντίστοιχα), σε συνδυασμό με τις ολοένα ενοχλητικότερες υπερπτήσεις αεροσκαφών στρατηγικής αναγνώρισης της CIA και της RAF, κυρίως εντός του σοβιετικού εναέριου χώρου (το U-2 εισήλθε σε υπηρεσία το 1956, το βρετανικό Canberra λίγα χρόνια νωρίτερα), υποχρέωσαν την ηγεσία της σοβιετικής αεράμυνας να σχεδιάσει την ανάπτυξη αντιμέτρων ήδη από το 1954, έτος κατά το οποίο άρχισε να αποκτά σαφή εικόνα των μελλοντικών δυνατοτήτων της κύριας αντιπάλου της, της Στρατηγικής Αεροπορικής Διοίκησης της Πολεμικής Αεροπορίας των ΗΠΑ. Απλώς, στην παραμετροποίηση των απειλών, προστέθηκαν τα αεροσκάφη συλλογής πληροφοριών της CIA και των βρετανών, που πετούσαν σε μεγάλα ύψη και με υψηλές ταχύτητες.

Ενώ το S-25 που είχε ήδη αναπτυχθεί σε δύο δακτυλίους με κέντρο την Μόσχα θεωρείτο ότι παρείχε τις αμυντικές δυνατότητες για τις οποίες είχε σχεδιαστεί, οι απαιτήσεις του σε μόνιμες κατασκευές (δαπανηρές, σταθερές βάσεις κάθετης εκτόξευσης των βλημάτων του) άφηναν ακάλυπτο κενό στην αεράμυνα του Λένινγκραντ, όπως και σε πληθώρα διοικητικών-πληθυσμιακών κέντρων, βιομηχανικών μονάδων αλλά και πολλών στρατιωτικών στόχων υψηλής αξίας. Η ανάγκη για ένα σύστημα αυξημένης κινητικότητας, υψηλότερων επιδόσεων (βέλτιστων στην αναχαίτιση πτήσεων μικρού αριθμού ή και μοναχικών αεροσκαφών σε μεσαία/μεγάλα ύψη, όπως οι κατασκοπευτικές πτήσεις στις οποίες επιδίδονταν οι αεροπορίες των ΗΒ-ΗΠΑ από το 1953 στους σοβιετικούς ουρανούς), οικονομικότερο στη μαζική του παραγωγή, έστω και σε βάρος του ρυθμού εκτόξευσης βλημάτων, οδήγησε σε εκείνο που τελικά εισήλθε σε υπηρεσία στις 28 Νοεμβρίου του 1957 και μετέβαλε τη σχέση αεροσκάφους-επίγειας αντιαεροπορικής άμυνας, αποτελώντας ένα μεταιχμιακό σημείο αναφοράς στο πεδίο αυτό.

Η σχεδίαση του S-75 Dvina (ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση SA-2 Guideline, προσωνύμιο λόγω μεγέθους: «τηλεγραφόξυλο») ξεκίνησε στις 20 /11/1953, με αρχική απαίτηση για άμυνα μεγάλων εκτάσεων («περιοχής», όπως λέγεται στην σχετική ορολογία) και δευτερευόντως και σημειακής άμυνας, αναχαίτιση μέχρι και 5 στόχων αν κινούνταν με ταχύτητα ως 1.500 χλμ /ώρα, δυνατότητα εμπλοκής νέων στόχων κάθε 10 λεπτά κι εκτόξευση-καθοδήγηση 2-3

βλημάτων ανά αεροσκάφος-στόχο [1042]. Αποδείχθηκε το πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα που αναπτύχθηκε και χρησιμοποιήθηκε σε μεγαλύτερους αριθμούς από κάθε άλλο αυτής της κατηγορίας μέχρι στιγμής σε παγκόσμια κλίμακα, επιτυγχάνοντας πολυάριθμες αλλά και σημαντικών πολιτικών προεκτάσεων καταρρίψεις. Οι επιτυχίες του κατά αμερικανικών πολεμικών αεριωθουμένων κάθε κατηγορίας όταν εντάχθηκε στην βορειοβιετναμική αεράμυνα έγινε αιτία ανάπτυξης ειδικού εξοπλισμού και δόγματος, απορροφώντας σημαντικούς ανθρώπινους και υλικούς πόρους της αεροπορίας των ΗΠΑ και δημιουργώντας την ανάγκη συγκρότησης μίας ολόκληρης νέας κατηγορίας αποστολών, αυτής της «Καταστολής /Καταστροφής Εχθρικής Αεράμυνας» (SEAD/DEAD) [1043].

Γύρω από κάθε πληθυσμιακό κέντρο της ΕΣΣΔ με πληθυσμό άνω των 200.000 κατοίκων, αλλά και μικρότερα διοικητικά κέντρα, εγκαταστάσεις παραγωγής σχάσιμου / συντήξιμου υλικού και ειδικής φύλαξης πυρηνικών όπλων, λιμενικές, αεροπορικές υποδομές και χερσαίες βάσεις εκτόξευσης βαλλιστικών πυραύλων, αναπτύχθηκε προοδευτικά μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1960-1960 ένα πλέγμα μεγάλου αριθμού μονάδων εξοπλισμένων με το σύστημα αυτό. Μεταξύ 1958 και 1964 οι υπηρεσίες στρατιωτικών πληροφοριών των ΗΠΑ είχαν προοδευτικά εντοπίσει ~650 θέσεις αυτών, ενώ στην πραγματικότητα πάνω από 750 ήταν ήδη στα μέσα του 1962 επιχειρησιακές γύρω από 200 σημεία ανά τη σοβιετική επικράτεια (ιδιαίτερης πυκνότητας ήταν το δίκτυο πάνω απ' τους ουρανούς της Βαλτικής, του Λένινγκραντ ειδικά, του Μπακού και της ίδιας της Μόσχας μετά την άνοιξη του 1958). Ελληνικού ενδιαφέροντος ήταν πως, από το 1960 ακόμη, 3 θέσεις SA-2 είχαν εντοπιστεί πέριξ της Σόφιας, ενώ σύμφωνα με την πηγή (το Δελτίο Εκτίμησης Πληροφοριών που εξέδιδε ο στρατός των ΗΠΑ στην Ευρώπη), η Αλβανία και η Αντολ. Γερμανία είχαν επίσης αναπύξει αντιαεροπορική άμυνα με την βοήθεια της ΕΣΣΔ [1044].

[1042] http://www.fas.org/nuke/guide/russia/airdef/v-75.htm (προσπελάστηκε 27/11/2012), S. J. Zaloga 1997 op cit σ 38-39 και υποσημ. 25 σ 43, B. Chertok vol III 2009 op cit σ 306.

[1043] Στον πόλεμο του Βιετνάμ, πέτυχε συνολικά 197 καταρρίψεις, σε διάστημα οκτώ ετών (1965-1973). Οι επιδόσεις του κατά τακτικών αεροσκαφών και στρατηγικών βομβαρδιστικών δεν αναλύονται περαιτέρω, καθώς το παρόν κείμενο επικεντρώνεται σε άλλες πτυχές του όλου ζητήματος. Για το ιστορικό της δράσης των SA-2 στο Βιετνάμ υφίσταται ογκώδης εργογραφία. Ενδεικτικά: P. Davies, *F-105 Wild Weasel vs SA-2 "Guideline" SAM / Vietnam, 1965-1973*, Oxford- N. York: Osprey, 2011.

[1044] http://www.fas.org/nuke/guide/russia/airdef/v-75.htm op cit, S. J. Zaloga 1997 ibid σ 40, USAEREUR INTELLIGINCE ESTIMATE-1961 (U), 1 JANOUARY 1961, αναρτημένο ως (προσπελάστηκε 30/11/2012)
http://www.php.isn.ethz.ch/kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18700/ipublicationdocument_singledocument/2105079c-794a-4656-a2c4-f8b98c3596b9/en/6101_USAREUR_1.pdf σ 18.
Οι επικαιροποιούμενες περιοδικά εκτιμήσεις για το σοβιετικούς προέρχονται από τα πληροφοριακά δελτία NIE του τέλους Οκτωβρίου του 1962 και του τέλους Μαρτίου 1963 –ενόσω δηλαδή οι ηγεσίες ΗΠΑ-ΕΣΣΔ διέρχονταν το εύθραυστο στάδιο αποκλιμάκωσης της Κουβανικής Κρίσης που κατά πάσα

Η στοιχειώδης κινητικότητα κι ευελιξία του συστήματος βασιζόταν στη δυνατότητα μεταφοράς του πυραύλου σε ρυμουλκούμενο από όχημα φορέα μέχρι τον εκτοξευτή του και η τοποθέτησή του επ' αυτού χωρίς την ανάγκη γερανού. Αναλόγως της ταχύτητας ενός εκπαιδευμένου πληρώματος υπηρετών του, ο δεύτερος πύραυλος μετά την εκτόξευση του πρώτου μπορούσε να είναι έτοιμος περίπου 10 λεπτά αργότερα. Το βλήμα καθαυτό, έφερε κινητήρα δύο σταδίων, έναν «προωθητικό» (αρχικής ώθησης, στερεών καυσίμων) στο φέρον 4 δελταπτέρυγες επιφάνειες ελέγχου οπίσθιο τμήμα, και έναν «σταθερής ώσης» (της κυρίως πτήσης, υγρών καυσίμων). Το, όχι ιδιαίτερα υψηλών κινηματικών επιδόσεων μεν, υψηλής φονικότητας δε, ασύρματα κατευθυνόμενο βλήμα V-750 έφερε υψηλής εκρηκτικότητας -προθραυσματοποιημένο κώνο μάχης βάρους 195 κιλών, που μπορούσε να καταστρέψει πλήρως ένα μέσου μεγέθους αεροσκάφος σε ακτίνα 65 μέτρων από το σημείο έκρηξής του ή να τού προξενήσει σοβαρές ζημίες σε ακτίνα 100-200 μέτρων, αν αυτό πετούσε σε μεσαία / χαμηλά ύψη, ακτίνα που αύξανε στα 250 μέτρα σε μεγάλα ύψη εξαιτίας της αραιότερης ατμόσφαιρας. Η πρώτη έκδοση του V-750 είχε αποτελεσματικό βεληνεκές 31,5 χλμ (ελάχιστο τα 3, κατ' άλλες μάλιστα πηγές τα 8 χλμ), ενώ ο φάκελος αναχαίτισης περιοριζόταν σε στόχο κινούμενο σε ύψη μεταξύ 450 και 25.000 μέτρων – αρχικά μάλιστα μόνο μεταξύ 914 και 15.240 μ. [1045]. Κάθε μονάδα ανέπτυσσε, σε θέσεις που παρουσίαζαν την χαρακτηριστική εικόνα ενός εξαγώνου στο έδαφος, τους 6 μονούς εκτοξευτές της γύρω από την ομάδα διοίκησής της [1046], η οποία ήταν εφοδιασμένη με

βεβαιότητα θα κατέληγε σε ανταλλαγή πυρηνικών πληγμάτων, αν ο αμερικανός πρόεδρος και το πολιτικής προέλευσης περιβάλλον του δεν χειρίζονταν με ψυχραιμία κι αποτελεσματικότητα τις εξελίξεις κι αν δεν ασκούσαν αυστηρό έλεγχο στην ανεύθυνα φιλοπόλεμη υφιστάμενη στρατιωτική ηγεσία των ΗΠΑ.

Ανεξαρτήτως της Κουβανικής Κρίσης του 1962 και αρκετά πριν από αυτήν, τις αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών απασχόλησε η ανάπτυξη πλήρους δικτύου αντιαεροπορικής προστασίας με το οποίο οι σοβιετικές στρατιωτικές αρχές κάλυπταν τα πεδία εκτόξευσης των πυραυλικών δοκιμών τους. Η πιστοποίηση ή διάψευση των σοβιετικών ισχυρισμών περί υπεροπλίας τους σε στρατηγικά βομβαρδιστικά αεροσκάφη πρώτα και αργότερα, την υπό εξέταση δηλαδή περίοδο, σε διηπειρωτικούς βαλλιστικούς πυραύλους (κυρίως σε αυτούς, μετά την επιτυχή θέση σε περιγήινη τροχιά του δορυφόρου Σπούτνικ το 1957), κατέστησε τις αμερικανικές κατασκοπευτικές πτήσεις σχεδόν επιβεβλημένες και πάντως νόμιμες «για την περιφρούρηση της διεθνούς ειρήνης» στα μάτια της ανώτατης ηγεσίας των ΗΠΑ: NIE No 11-3-62 (31/10/1962), *Soviet Bloc Air and Missile Defense Capabilities through mid-1967*, σσ 8-11, NIE No 11-4-63 (22/3/1963), *Soviet Military Capabilities and Policies, 1962-1967*, σσ 39, 88, αμφότερα διαβάθμισης «περιορισμένης διανομής - Άκρως Απόρρητα». Αναρτημένα ως (προσπελάστηκαν στις 30/11/2012):
http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000201001/DOC_0000201001.pdf
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000267775.pdf

[1045] C. Kopp, Soviet SAMs target the West, *Defence Today*, vol 7 no 5, 2009, σ 58. Οι περιορισμοί, ειδικά σχετικά με το ελάχιστο ύψος αναχαίτισης για το οποίο το σύστημα υπέστη κριτική και από πλευράς των ελλαδιτών αξιωματικών της αεροπορίας, αφορούσαν στην δυνατότητα του radar ελέγχου πυρός. Το 1968 οι βορειοβιετανμέζοι θεράπευσαν μερικώς την αδυναμία αυτή.

[1046] Το εξαγωνικό σχήμα («Άστρο του Δαυίδ» στην φρασεολογία των αμερικανών ειδικών) βοηθούσε στην άμεση αναγνώρισή του όταν ερμηνεύονταν αεροφωτογραφήσεις: D.A. Brugioni, *Eyes in the Sky:*

αναλογικό υπολογιστή βολής και το ραδιοεντοπιστή ελέγχου πυρός της, ένα UHF radar ιχνηλάτησης-εγκλωβισμού τύπου RSN-75 (ΝΑΤΟϊκή ονομασία: αρχικά "Fruit Set", στη συνέχεια:" Fan Song"), που στις αρχικές υπό εξέταση εκδόσεις του συστήματος (A/B) ήταν εμβέλειας 60-120 χλμ (αναλόγως του μεγέθους και του ύψους πτήσης του στόχου και των επικρατουσών συνθηκών έρευνας). Στους αισθητήρες περιλαμβανόταν ένας ραδιοεντοπιστής έρευνας μακράς ακτίνας, το radar ανίχνευσης κι εντοπισμού (έρευνας) της κατηγορίας 3D VHF τύπου P-12 (ΝΑΤΟϊκή ονομασία "Spoon Rest A") εμβέλειας 275 χλμ για στόχο με ανώτατο ύψος πτήσης τα 32 χλμ –αν και οι υπό εξέταση πρώιμες εκδόσεις υποστηρίζονταν από τα radar έρευνας της κατηγορίας 2D VHF, τύπου P-8 "Dolphin" / P-10 (ΝΑΤΟϊκή ονομασία αντίστοιχα "Knife Rest" A και B/C) μέγιστης εμβέλειας 200 χλμ (αποτελεσματικής 75 και 70 χλμ αντίστοιχα) [1047].

Eisenhower, the CIA and Cold War Aerial Espionage, Annapolis MD: Naval Institute Press, 2010, σ 165, NIE No 11-3-62 (31/10/1962), Soviet Bloc Air and Missile Defense Capabilities through mid-1967 op cit σ 27.

[1047] Όλα τα radar ήταν πλήρως αυτοκινούμενα. Το P-8 "Dolphin" εκσυγχρονίστηκε το 1951, ένα έτος μετά την εισαγωγή του σε υπηρεσία, ώστε να είναι σε θέση να εντοπίζει στόχο ιπτάμενο σε ύψος 10 χλμ και απόσταση 250 χλμ. Το "Spoon Rest" είχε αποτελεσματική εμβέλεια 112 χλμ για στόχο ιπτάμενο σε ύψος 4,5 χλμ, επιδείκνυε σχετική αντοχή σε ενεργητικά και παθητικά αντίμετρα και υπήρξε ο πρώτος σοβιετικός ραδιοεντοπιστής (αρκτικόλεξο: P/E= radar) με πραγματική δυνατότητα εξουδετέρωσης εδαφικών αντανακλάσεων (το P-8 "Dolphin" ενσωμάτωσε λίγο νωρίτερα στοιχειώδη τέτοια δυνατότητα). Οι χρήστες του προτιμούσαν να το αξιοποιούν αποκλειστικά για την εύρεση αζιμούθιου, καθ' ότι η ενεργοποίηση του οργανικού του γωνιομέτρου συρρίκνωνε την πρακτική του ακτίνα έρευνας. Τα radar έρευνας στην ελληνική ορολογία απαντώνται συχνά με την εναλλακτική περιγραφική ονομασία ως «αποκάλυψης».

Η διαπιστωμένη ικανότητα του "Fan Song" ακόμη και στις πρώτες του εκδόσεις (A/B: E/F-band, UHF, "S-band radar" στην παλαιότερη ταξινόμηση) να εγκλωβίζει στόχους, να τροφοδοτεί τον υπολογιστή με στοιχεία θέσης-πορείας του στόχου και να βοηθά στην κατεύθυνση προς αυτόν μέχρι και 3 βλημάτων, ενώ ταυτόχρονα εκτελούσε ιχνηλάτηση πρόσθετων στόχων, το κατατάσσει στην κατηγορία των πρωτοπόρων P/E με στοιχειώδη ικανότητα «ιχνηλάτησης κατά την σάρωση» (track-while-scan) μέχρι 6, ή, κατ' άλλες πηγές, 4 στόχων συνολικά. Σε επίπεδο Συντάγματος, το οργανόγραμμα προέβλεπε την ύπαρξη και δεύτερου "Spoon Rest", καθώς και radar εύρεσης ύψους PRV-11 "Side Net". http://www.fas.org/nuke/guide/russia/airdef/v-75.htm op cit, C. Kopp 2009 ibid σ 60, U.S. Air Force Fact Sheet: *SA-2 GUIDE LINE SURFACE-TO-AIR MISSILE* http://www.nationalmuseum.af.mil/factsheets/factsheet.asp?id=1884 (προσπελάστηκε 27/11/2012), http://articles.janes.com/articles/Janes-Radar-and-Electronic-Warfare-Systems/Fan-Song-missile-control-radars-Russian-Federation.html (προσπελάστηκε 29/11/12012).

Αξιομνημόνευτες καταρρίψεις αεροσκαφών συλλογής πληροφοριών από το S-75 και η κατακόρυφη άνοδος των σχετικών αμερικανοβρετανικών ανησυχιών:

Η απαγόρευση κατασκοπευτικών υπερπτήσεων υπήρξε ζήτημα γοήτρου και ουσίας συνάμα για τις σοβιετικές ηγεσίες, όπως είναι αυτονόητο. Η αναγνώριση απ' το διάστημα με την χρήση δορυφόρων (προγράμματα Corona και SAMOS) βρισκόταν την επίμαχη περίοδο σε προχωρημένο στάδιο έρευνας και ανάπτυξης, το αίτημα πάντως των δυτικών αντιπάλων της Μόσχας για υψηλής ευκρίνειας [1048] και όσο το δυνατόν ασφαλέστερη φωτοαναγνώριση από αέρος (PHOTOINT) μπορούσε να ικανοποιηθεί αμεσότερα και αποδοτικότερα με την βελτίωση υπαρχόντων μέσων –αεροσκαφών φορέων, και φωτομηχανών. Παρόλο που θα ανέμενε ίσως κανείς την διακριτική επιβεβαίωση των σοβιετικών ισχυρισμών περί παραβίασης του εναέριου χώρου τους ως μια ευκαιρία για τις αμερικανικές ηγεσίες να τους εκμεταλλευτούν για τη δημιουργία εντυπώσεων (: επίδειξη τεχνολογικής ανωτερότητας στα μάτια συμμαχικών, ουδέτερων κι εχθρικών δρώντων διεθνώς), η κατάφωρη παραβίαση θεμελιωδών αρχών του διεθνούς δικαίου που μπορούσε

[1048] Για την ακρίβεια, η διαπάλη μεταξύ της CIA και της Στρατηγικής Διοίκησης (SAC) της USAF, της διοίκησης δηλαδή στην οποία υπάγονταν τα βαριά βομβαρδιστικά με αποστολές πυρηνικής κρούσης, εκτυλίχθηκε αρχικά στο πεδίο των αιτημάτων είτε για πανοραμικές φωτογραφίες (έστω και με τίμημα στην ανάλυση) που προτιμούσε η πρώτη, είτε για υψηλής ευκρίνειας (ακόμη και τακτικής αναγνώρισης, προς όφελος των υπόλοιπων διοικήσεων της αμερικανικής πολεμικής αεροπορίας) φωτογραφήσεις που προέκρινε η δεύτερη, σε μία κλασική γραφειοκρατική διαμάχη της εποχής των παχέων αγελάδων για τις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ. Τα ζητήματα πρωτοκαθεδρίας ή και αποκλειστικού ελέγχου του καθορισμού αρχικών σχεδιαστικών απαιτήσεων και προδιαγραφών των φωτομηχανών, των αεροσκαφών, της επιλογής των χειριστών τους, αλλά και των αναλυτών των συλλεγμένων προϊόντων, συνέχισαν να ταλανίζουν τις ανταγωνίστριες υπηρεσίες ακόμη και σε περιόδους εθνικών κρίσεων –ειδικά υπό το πρίσμα της αδυναμίας πλήρους αντικατάστασης των αεροσκαφών από τις δορυφόρους για σειρά επιχειρησιακών, τεχνολογικών και οικονομικών λόγων. Η πολιτική ηγεσία του αμερικανικού υπουργείου άμυνας κατά την εξεταζόμενη περίοδο έτεινε να αναγνωρίζει τα πρωτεία στις πληροφοριακές ανάγκες της CIA ως στρατηγικότερης σημασίας, με αποτέλεσμα την ίδρυση διϋπηρεσιακών (με κυβερνητική πολιτική συμμετοχή) επιτροπών Διοίκησης και Ελέγχου των αεροπορικών και δορυφορικών μέσων στρατηγικής φωτοαναγνώρισης, χωρίς να καταργούνται οι υπάρχουσες κατά Κλάδο δομές. Για την ιστορία της Committee on Overhead Reconnaissance (COMOR –έτος ίδρυσης 1960), του National Photographic Interpretation Centre της CIA (NPIC –έτος ίδρυσης 1961) ως των δεσποζόντων, μεταξύ άλλων, ανάλογων οργάνων την εποχή που τα προς ανάλυση δεδομένα παρουσίαζαν ποσοτική και ποιοτική γιγάντωση χωρίς ανάλογη αύξηση της δυνατότητας επεξεργασίας στοιχείων από το ανθρώπινο δυναμικό, ακόμη και με τη βοήθεια των πρώτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, βλ. ενδεικτικά: J. Prados, *The Soviet Estimate / U.S. Intelligence Analysis and Soviet Strategic Forces,* Princeton NJ: Princeton University Press, 1986 (1η έκδοση 1982), σσ 172-182, L. Freedman, US Intelligence and the Soviet Strategic Threat, London: McMillan Press, 1986 (πρώτη έκδοση: 1977), σσ 31-34, C. Andrew, Whitehall, Washington and the Intelligence Services, *International Affairs*, vol 53 no 3, Jul., 1977, σ 395. Για μια ολοκληρωμένη θεωρητική προσέγγιση, με άξονα όμως τα δορυφορικά συστήματα α΄ γενιάς βλ. J. T. Richelson, *Civilians, Spies, and Blue Suits: The Bureaucratic War for Control of Overhead Reconnaissance, 1961-1965*, A National Security Archive Monograph, January 2003, αναρτημένη ως (προσπελάστηκε 02/12/2012):
http://www.gwu.edu/~nsarchiv/monograph/nro/nromono.pdf

-επιπλέον του κινδύνου κλιμάκωσης μιας κρίσης σε σύρραξη με την ΕΣΣΔ- να εκθέσει τις ΗΠΑ ως παρανομούσες και ανεύθυνα φιλοπόλεμες, υπερίσχυσαν εξ αρχής στις προτεραιότητες του προέδρου Eisenhower. Ο τελευταίος, αν και ήταν ένθερμος υποστηρικτής όλων αυτών των μέσων πρόσκτησης στρατηγικών πληροφοριών σχετικά με την ΕΣΣΔ και κυρίως της φωτοαναγνώρισης [1049], από την εποχή που ενέκρινε ανεπιφύλακτα την ανάπτυξη του αεροσκάφους U-2 και μέχρι το τέλος της θητείας του δεν έπαψε να εκφράζει δισταγμούς μέχρι σκεπτικισμού αναφορικά με τη σχέση μεταξύ των απτών κερδών (πληροφοριών στρατηγικής αξίας) και των ιδιαίτερα ζημιογόνων ενδεχομένων για τα οποία έγινε λόγος. Παρόλη την εξονυχιστική φειδώ με την οποία προσέγγιζε το ζήτημα της έγκρισης των πτήσεων των U-2, ο αμερικανός πρόεδρος δεν κατάφερε να αποφύγει την παροιμιωδών διαστάσεων μείωση κύρους που υπέστη απ' την διαβόητη κατάρριψη του U-2 πάνω απ΄ την περιοχή των Ουραλίων, την Πρωτομαγιά του 1960, αλλά και λόγω των ατυχών από πλευράς του εν συνεχεία χειρισμών, όταν το θέμα δημοσιοποιήθηκε.

Οι επιτυχίες του καινοτόμου σοβιετικής σχεδίασης και κατασκευής αντιαεροπορικού συστήματος S-75 που παρατίθενται, απομονώνοντας το επίμαχο διάστημα (μεταξύ 1959-1965), συνιστούν την πλέον εύγλωττη επικύρωση της βασιμότητας των φόβων τόσο της RAF, όσο και της USAF (αλλά και της CIA). Απαριθμούνται σε αυτό το σημείο, συμπληρωματικά προς τη σύνοψη των δεδομένων που προηγήθηκε, ώστε να αξιοποιηθούν ερμηνευτικά σχετικά με την κεντρική ιδέα του παρόντος κειμένου: ότι δηλαδή η ενδεχόμενη εγκατάσταση του Dvina σε έδαφος που στην ευρύτερη περιοχή του υλοποιούνταν δραστηριότητες στρατηγικής φωτοαναγνώρισης, θεωρείτο από τους αμερικανούς και τους βρετανούς επιτελείς εξέλιξη δυνητικά απαγορευτική για τις δραστηριότητες αυτές. Η σφοδρότητα των αμερικανικών αντιρρήσεων ασφαλώς ενισχυόταν, όταν συνυπολογίζονταν δύο στοιχεία: α) ότι το Λονδίνο μοιραζόταν με την Washington τα προϊόντα των κατασκοπευτικών πτήσεων που διεξήγαγε η RAF (όλο και πιο απρόθυμα, λόγω φόβων για τις σοβιετικές αντιδράσεις) από κάθε διαθέσιμο εφαλτήριο [1050], άρα και την Κύπρο και β) ότι ο «εκλεκτός εταίρος» των ΗΠΑ [1051] είχε επίσης και τρέχουσες στρατιωτικές υποχρεώσεις διπλωματικής βαρύτητας, συγκεκριμένα τις πυρηνικές εγγυήσεις προς την φιλοδυτική περιφερειακή συμμαχία του CENTO, που τις υλοποιούσε μέσω όσων βομβαρδιστικών έδρευαν μόνιμα στο νησί και τα οποία ενέπιπταν

[1049] N. Polmar, *Spyplane, The U-2 History Declassified*, Osceola: MBI, 2001, σ 2. Ο Eisenhower ενέκρινε την ανάπτυξη *και* του διαδόχου του U-2, του αεροσκάφους SR-71, το 1958 (ibid σ 175).
[1050] Ενδεικτικά: R. J. Aldrich, British Intelligence and the Anglo-American 'Special Relationship' during the Cold War, *Review of International Studies*, vol 24 no 3, (1998), σ 344.
[1051] Ενδεικτικά: A. Priest, *Kennedy, Johnson and NATO: Britain, America and the dynamics of alliance, 1962-68,* London: Routledge, 2006, σ 158.

επίσης στο χαρτοφυλάκιο των δυνητικά απειλούμενων στόχων από τις αποτελεσματικές πολεμικές κεφαλές των σοβιετικών V-750 του S-75.

Στις 7 Οκτωβρίου 1959 ένα RB-57D [1052] της Ταϊβανικής Πολεμικής Αεροπορίας καταρρίφθηκε πάνω από τον εναέριο χώρο του ευρύτερου Πεκίνου. Η επιτυχία πιστώθηκε στα SA-2, 36 από τα οποία είχαν μόλις παραδοθεί από την ΕΣΣΔ στην Λ.Δ. Κίνας, παρά την ψυχρότητα που επικρατούσε στις διμερείς σχέσεις τότε. Στρατηγικό ζητούμενο των δύο εταίρων, ΗΠΑ- Ταϊβάν, ήταν η παρακολούθηση του επίφοβου προγράμματος απόκτησης ατομικών /πυρηνικών όπλων της Λ.Δ. Κίνας [1053]. Λιγότερο από ένα έτος αργότερα, σημειώθηκε η πλέον ονομαστή από τις επιτυχίες του όταν την 1/5/1960 καταρρίφθηκε πάνω πεδίο δοκιμών βαλλιστικών πυραύλων κοντά στη βιομηχανική πόλη Sverdlovsk το U-2C που με χειριστή τον Gary Powers απογειώθηκε από Πακιστανική αεροπορική Βάση Peshwar έχοντας μεταφερθεί εκεί από την τουρκική αεροπορική βάση İncirlik όπου έδρευε. Η κατάρριψη του δύο εβδομάδες πριν την τετραμερή (συμμετείχαν οι ΗΠΑ-ΕΣΣΔ-ΗΒ-Γαλλία) Διάσκεψη Κορυφής στο Παρίσι και η σύλληψη του Powers οδήγησε στην πρόωρη κατάρρευσή της, όταν ο αμερικανός πρόεδρος επιχείρησε αρχικά να διαψεύσει αυτήν την αδιαμφισβήτητη παραβίαση της σοβιετικής εθνικής κυριαρχίας. Εντωμεταξύ, οι ανάγκες επιτήρησης των δραστηριοτήτων του Πεκίνου κρίθηκε πως διατηρούνταν στο ακέραιο. Από τις 19 Ιουνίου του 1958 ως τα μέσα του 1960 που διακόπηκαν συνολικά οι πτήσεις τους στο πλαίσιο των συνεπειών από την κατάρριψη του Powers, οι ΗΠΑ είχαν εκτελέσει 13 τέτοιες κατασκοπευτικές υπερπτήσεις που απέδωσαν 1 εκ. τετραγωνικά μίλια / 260.000 στρέμματα αεροφωτογραφημένης κινεζικής-θιβετιανής επικράτειας (συγκριτικά, στο ίδιο διάστημα, σε 38 ανάλογες αποστολές πάνω από την Σοβιετική Ένωση και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης καλύφθηκαν 1,7 εκ. τετραγωνικά μίλια/ 440.000 στρέμματα). Αμέσως

[1052] Του γνωστού, βρετανικής σχεδίασης Canberra που κατασκευάστηκε κατόπιν αδείας από την αμερικανική Martin και αξιοποιήθηκε από την USAF και την CIA, αποτελώντας το βασικό κατασκοπευτικό αεροσκάφος τους, πριν την είσοδο σε υπηρεσία του U-2.

[1053] S. J. Zaloga 2007 op cit σσ 7-8. Η απόρρητη συνεργασία Ταϊβάν-ΗΠΑ στο ζήτημα έλαβε στρατηγικές διαστάσεις μετά τη συμφωνία Eisenhower-Chiang Kai-Shek το Μάρτιο του 1959. Σύμφωνα με αυτήν, οι ΗΠΑ θα παρείχαν τα αεροσκάφη, εκπαίδευση σε αυτά και στο συγκεκριμένο είδος πτήσεων, ενώ η Ταϊβάν θα εισέφερε χειριστές και τα αεροδρόμια εκκίνησης. Στους όρους της προσδιοριζόταν ότι θα υπήρχαν δύο επικεφαλής του σχεδίου και της υλοποίησής του, ο διευθυντής του κλιμακίου της CIA στο νησί και ο γιος του ιδρυτή της Εθνικιστικής Κίνας αντίστοιχα. Μέχρι τότε, και με αφετηριακό σημείο την κρίση για τα νησιά Quemoi (Kinmen) - Matsu το 1958, ο αμερικανός Πρόεδρος είχε εγκρίνει τις ad hoc αποστολές U-2 πάνω από την κινεζική ενδοχώρα (κυρίως παρακολούθησης της πορείας καταστολής της Θιβετιανής εξέγερσης του 1959). Για στοιχεία σχετικά με την συγκεκριμένη κατηγορία συνεργασίας, ενδεικτικά: J.-H. L. Upshur, Black Cat Brigade: the Republic of China and U-2 Spyplanes, *Michigan War Studies Review*, 2011-006, 21/3/2011 σσ 2-3. Διαδικτυακά προσπελάσιμο, αναρτημένο ως: http://www.miwsr.com/2011-006.aspx

μετά, μεταξύ 1961-1974, το ειδικό κατασκοπευτικό σμήνος των Black Cats της Ταϊβανικής Πολεμικής Αεροπορίας επρόκειτο να φωτογραφίζει την πρόοδο του πυρηνικού προγράμματος του Πεκίνου, εκκινώντας τις πτήσεις του, εκτός από την βάση τους στο ίδιο το νησί, επίσης από αεροδρόμια στη Ν. Κορέα, τις Φιλιππίνες, την Ταϊλάνδη, ακόμη και την Ινδία για ένα διάστημα. Washington και Taipei εκμεταλλεύθηκαν άρα κάθε ανήσυχο κι αγχώδη γείτονα της Λ.Δ. Κίνας, για να την επιτηρούν. Οι ΗΠΑ παραχώρησαν στη συμμαχική τους αεροπορία ακόμη και ορισμένες από τις πλέον εξελιγμένες εκδόσεις του επίμαχου αεροσκάφους: το U-2C που ήταν εξοπλισμένο εκτός των άλλων με υπέρυθρες συσκευές για νυχτερινή φωτογράφηση και το μακράς ακτίνας δράσης U-2R. Επόμενο ήταν να συνεχίσουν να σημειώνονται διαρκείς επιτυχίες των Dvina /"Guideline" σε κινεζική υπηρεσία εις βάρος εκείνης της πληθώρας των κατασκοπευτικών πτήσεων, που διεξάγονταν από την Ταϊβανική Αεροπορία, την USAF και την CIA: στις 6/11/1961 καταρρίφθηκε ένα RB-69A της Ταϊβανικής Πολεμικής Αεροπορίας, στις 9/9/1962 ένα U-2A πάνω από την Nunchang της επαρχίας Jiagxi στη νότιο Κίνα, την 1η Νοεμβρίου 1963 ένα U-2C πάλι πάνω από την Nunchang, στις 7/7/1964 ένα U-2G πάνω από την Fujian, στις 27/11/1964 ένα U-2C ματαίωσε την αποστολή του όταν, προσπαθώντας να φωτογραφήσει τις πυρηνικές εγκαταστάσεις της Lanzhou, δέχθηκε ομοβροντία πυραύλων του συστήματος που εξερράγησαν κοντά του και στις 10/1/1965 καταρρίφθηκε ένα ακόμη U-2C πάνω από την εσωτερική Μογγολία [1054]. Οι επιτυχίες των κινεζικών S-75, είτε των αρχικών σοβιετικής προέλευσης είτε των εκδοχών του που ανέπτυξαν σύντομα τα σχεδιαστικά γραφεία της Λ.Δ. Κίνας, συνεχίστηκαν τα επόμενα χρόνια.

Ενδιαμέσως, στις 27/10/1962, κατά το αποκορύφωμα της πυραυλικής Κρίσης στην Κούβα, σοβιετικοί κατέρριψαν με Dvina ένα U-2 ιδιοκτησίας της CIA, που λόγω των συνθηκών είχε «τύποις μεταβιβαστεί» στην USAF για την εκτέλεση της αποστολής (ο χειριστής του, ο R. Anderson, σκοτώθηκε). Η παρουσία των S-75 μεταξύ των οπλοσυστημάτων που υποστήριζαν το σοβιετικό εκστρατευτικό σώμα στην Κούβα και ο εντοπισμός της ανάπτυξής τους έγιναν αντικείμενο διχογνωμίας κατά την εκ των υστέρων αποτίμηση της όλης Κρίσης. Ειδικά, σημειώθηκε ότι, αν και οι SA-2 είχαν επισημανθεί από τον Σεπτέμβριο (οι πρώτοι είχαν μεταφερθεί στα τέλη Ιουλίου), ήταν ακριβώς η παρουσία τους που απέτρεψε τους αμερικανούς από την εκτέλεση περισσότερων πτήσεων των U-2 σε ύψη τέτοια ώστε να

[1054] J.-H. L. Upshur 2011 op cit σσ 4-5, 7, I. C. Smith – N. West, *Historical Dictionary of Chinese Intelligence*, Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow, 2012, σ 272, B. Bergin, The Growth of China's Air Defenses: Responding to Covert Overflights, 1949–1974, *Studies in Intelligence*, vol 57 no 2, (June 2013), σσ 23-24, P. W. Merlin, *Unlimited Horizons /Design and Development of the U-2*, Washington DC: NASA, 2015, σ 222.

λάβουν επαρκούς ευκρίνειας φωτογραφίες των υπόλοιπων σοβιετικών δραστηριοτήτων στο νησί της Καραϊβικής (κυρίως να φωτογραφήσουν την κατασκευή βάσεων εκτόξευσης βαλλιστικών πυραύλων ενδιάμεσου βεληνεκούς), απαγορεύοντας στη Washington να έχει εγκαίρως ακριβή δεδομένα ανά χείρας και να σχεδιάσει αναλόγως τις αντιδράσεις της για τον χειρισμό της κατάστασης, με τελικό αποτέλεσμα το ξέσπασμα της Κρίσης [1055].

Β΄. Η αμερικανική εκδοχή των νέων προσεγγίσεων στην αντιαεροπορική άμυνα της πυρηνικής εποχής: τα συστήματα Nike και η πορεία ένταξής τους στο ελλαδικό οπλοστάσιο

Παρά τις σημαντικές διαφορές στα δόγματα των επιμέρους συνιστωσών της αεροπορικής ισχύος, τα δύο στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου ανέπτυξαν εξίσου πυραυλικά αντιαεροπορικά συστήματα μεγάλου βεληνεκούς και ύψους αναχαίτισης. Βασική διαφορά στα κίνητρα ήταν ότι η δυτική πλευρά δεν είχε να αντιμετωπίσει σημαντικές κατασκοπευτικές δραστηριότητες των αντιπάλων της από αέρος, επομένως τα αμερικανικά και τα βρετανικά συστήματα που τέθηκαν σε υπηρεσία σχεδιάστηκαν με θεμελιώδες κριτήριο την αναχαίτιση των σοβιετικών βομβαρδιστικών μακράς ακτίνας δράσης.
Το αμερικανικό σύστημα “NIKE” («ΝΙΚΗ»), βασικό προϊόν του ομώνυμου προγράμματος του αμερικανικού στρατού (ο οποίος υπερίσχυσε της USAF σε αυτό το πεδίο), αναπτύχθηκε σε τρεις βασικές εκδόσεις, δύο αντιαεροπορικές (την MIM-3 “Ajax” ή «ΝΙΚΗ-ΑΙΑΣ» στα ελληνικά και την διάδοχο MIM-14 “Hercules” ή «ΝΙΚΗ-ΗΡΑΚΛΗΣ»), καθώς και διάφορες αντιπυραυλικές εκδοχές, όπως τις Nike-Zeus και MIM-X, καμία από τις οποίες δεν κηρύχθηκε επιχειρησιακή επειδή ήταν η ανάπτυξη της τεχνολογίας γι’ αυτές ήταν τότε

[1055] Ο τότε διευθυντής της CIA John McCone είχε διαγνώσει ορθά κι έγκαιρα, λίγο πριν απουσιάσει από τα καθήκοντά του για αρκετές μέρες, ότι η σοβιετική σπουδή να αποπερατωθεί και να κηρυχθεί επιχειρησιακό το συντομότερο ένα προστατευτικό δίκτυο με επίκεντρο τους S-75, προοιωνιζόταν την δημιουργία ασφαλούς θύλακα για την μεταφορά κι ανάπτυξη υλικών στρατηγικής σημασίας –και όντως, επρόκειτο για τις βάσεις βαλλιστικών πυραύλων. Όπως ήδη σημειώθηκε, η αποδεδειγμένη αποτελεσματικότητα των SA-2 ήταν η αιτία η οποία υπέβαλε στην αμερικανική ηγεσία την αβελτηρία που επέδειξε εν συνεχεία (δηλαδή την απροθυμία να διεξαχθούν πυκνές αναγνωριστικές πτήσεις πάνω από την Κούβα το διάστημα ακριβώς που ήταν επιτακτική η ανάγκη παρακολούθησης της κατάστασης, τον Σεπτέμβριο). Αυτό, κατέτρυχε τραυματικά τεχνοκράτες και πολιτικούς εξίσου στη Washington, όποτε διαπιστωνόταν η προοπτική εγκατάστασης των SA-2 ανά την υφήλιο: A. L. George – R. Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, N. York: Columbia University Press, 1974, σσ 466-467, 476-477, 485, A. M. Schlesinger jr, *A Thousand Days, John F. Kennedy in the White House*, Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt, 2002, σσ 682-683, S. J. Zaloga 2007 ibid σ 11, K. M. Absher, *Mind-Sets and Missiles: A First Hand Account of the Cuban Missile Crisis*, Carlisle, Pennsylvania: SSI (Strategic Studies Institute, US Army War College), 2009, αναρτημένο ως https://publications.armywarcollege.edu/pubs/2023.pdf (προσπελάστηκε 29-11-2012), σσ 34-41.

ακόμη παρακινδυνευμένη και αντιοικονομική [1056]. Από τις εκδόσεις που τέθηκαν σε υπηρεσία, η «ΗΡΑΚΛΗΣ» μακροημέρευσε και θεωρείτο επιτυχές οπλοσύστημα. Η «ΑΙΑΣ» είχε μέγιστο δραστικό βεληνεκές αναχαίτισης περίπου 50 χλμ σε ύψη έως 21 χλμ, οι πύραυλοί της διέθεταν κινητήρα δύο σταδίων, που έκαιγαν υγρά καύσιμα (ευαίσθητα κι εύφλεκτα, με ιδιαίτερες απαιτήσεις αποθήκευσης και πλήρωσης) και κινούνταν με μέγιστη ταχύτητα περίπου 2 Mach. Ο σχεδιασμός του «ΑΙΑΣ» ξεκίνησε το 1945 και τέθηκε σε παραγωγή και υπηρεσία το 1953, όταν η απειλή από την αναπτυσσόμενη αεροπορία μακράς ακτίνας δράσης της Σοβιετικής Ένωσης θεωρήθηκε διογκούμενη, αλλά η παραγωγή του τερματίστηκε σχετικά σύντομα (τον Σεπτέμβριο του 1957). Αποσύρθηκε από τις μονάδες του Στρατού των ΗΠΑ τον Δεκέμβριο του 1961 και από τις μονάδες της Εθνοφρουράς στα μέσα του 1964, καθώς ο κίνδυνος από τα ως τότε πολυάριθμα σοβιετικά βομβαρδιστικά μειωνόταν (η ΕΣΣΔ στρεφόταν στους εκτοξευόμενους από εδάφους βαλλιστικούς πυραύλους ως το κύριο μέσο των δικών της πυρηνικών δυνάμεων). Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, ουδέποτε εξοπλίστηκε με ατομική ή πυρηνική κεφαλή [1057].

Οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και συγκεκριμένα η Αεροπορία (ΕΒΑ), συγκαταλέχθηκαν στις πρώτες ΝΑΤΟϊκές στις οποίες που το παρέλαβαν (και στις δύο εκδόσεις, τόσο την «ΑΙΑΣ» όσο και την «ΗΡΑΚΛΗΣ»), λόγω της κομβικής γεωγραφικής θέσης της χώρας α) στο σύστημα αεράμυνας του ΝΑΤΟ, αλλά και β) για τον έλεγχο ορισμένων συνδετήριων αεροδιαδρόμων Ευρώπης-Μ. Ανατολής. Η σχετική προεργασία ξεκίνησε το 1958 και λήφθηκε από πλευράς ηγεσίας της ΕΒΑ η μέγιστη δυνατή μέριμνα για την ταχεία και απρόσκοπτη παραλαβή κι ενεργοποίηση του συστήματος (επιλογή τοποθεσιών, απαλλοτριώσεις εκτάσεων, χρηματοδότηση υποδομών, εύρεση κατάλληλου προσωπικού κλπ) μια και διακυβευόταν πολλαπλά το γόητρό της: επρόκειτο για όπλο τεχνολογίας αιχμής, υψηλότατων επιδόσεων και συνιστούσε πρόκληση απόδειξης ότι το προσωπικό της

[1056] Επίσημη παραδοχή αυτών απαντάται στις δηλώσεις του απερχόμενου προέδρου Eisenhower (18-1-1960) σχετικά με τον προϋπολογισμό του επόμενου έτους: R. P. Stebbins - E. P. Adam (επιμέλ.) 1961 op cit σ 24.

[1057] Βασικές υποκατασκευάστριες ήταν οι Bell και Douglas. Τον συντονισμό τους και το κύριο συμβόλαιο είχε αποσπάσει η Western Electric: C. J. Bright, Nike defends Washington: Antiaircraft missiles in Fairfax County, Virginia, during the Cold War, 1954-1974, *The Virginia Magazine of History and Biography*, vol 105 no 3, (Summer 1997), σσ 317-346, B. Leonard (επιμέλ.) - U.S. Army Center Of Military History, *History of Strategic Air and Ballistic Missile Defense: Volume I, 1945-1955*, Collingdale, PA: DIANE Publishing, 2010, σσ 29, 66, 108, 118, 145, 231, *Volume II, 1956-1972*, Collingdale, PA: DIANE Publishing, 2011, σσ 30, 37, 43, 53, 152, 156, 309.

ήταν σε θέση να το χειριστεί επιτυχώς και να αναλάβει σημαντικές ΝΑΤΟϊκές αποστολές [1058].

Στον ελληνικό Τύπο, δημοσιεύθηκαν το πρώτο δεκαήμερο του Απριλίου του 1959 πληροφορίες σχετικά με τον αρχικό πυρήνα των πληρωμάτων της ΕΒΑ που εκπαιδεύονταν στα α΄ γενιάς συστήματα «ΝΙΚΗ» (τα Nike Ajax), στο Κέντρο Εκπαίδευσης Αντιαεροπορικού Πολέμου του αμερικανικού στρατού (στο Fort Bliss του Texas). Τα άρθρα ήταν μικρά σε έκταση, αλλά συνοδεύονταν από φωτογραφία των 23 εκπαιδευόμενων μπροστά από έναν πύραυλο, των οποίων μάλιστα οι εφημερίδες παρέθεταν και τα ονόματα [1059].

Τα «ΝΙΚΗ-ΗΡΑΚΛΗΣ» ήταν τα πρώτα οπλικά συστήματα που εντάχθηκαν στο ελληνικό οπλοστάσιο και λογιζόταν -αλλά και όντως ήταν- αποδεδειγμένα ατομικά/πυρηνικά: διέθεταν εναλλάξιμες, συμβατικές ή πυρηνικές κεφαλές. Ήταν μάλιστα το μεγάλης εμβέλειας όπλο, δεδομένου ότι το μόνο άλλο τέτοιου είδους πυραυλικό σύστημα που εντάχθηκε στο ελληνικό οπλοστάσιο, ο πύραυλος εδάφους-εδάφους “Honest John”, ήταν μικρού βεληνεκούς τακτικό όπλο του στρατού. Είναι αυτονόητο ότι οι κεφαλές αμφοτέρων παρέμεναν υπό τον αποκλειστικό έλεγχο των ΗΠΑ, ενώ τα υπόλοιπα μέρη των συστημάτων επισήμως αποτελούσαν τμήμα του εξοπλισμού των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων, βάσει των σχετικών διμερών συμφωνιών (αυτές υπογράφηκαν την διετία 1959-1960, μία αδιαβάθμητη στις 6-5-1959 και δύο απόρρητες στις 30-12-1959 και στις 17-6-1960). Πανομοιότυπες συμφωνίες είχαν συναφθεί και με όσες άλλες χώρες διέθεταν συστήματα αυτού του είδους και φυσικά και με την Τουρκία, στην οποία επίσης χορηγήθηκαν «ΝΙΚΗ». Τις αποθήκες με τις πυρηνικές κεφαλές (οι χώροι ονομάζονταν SAS) τις διαφύλατταν με μέγιστη αυστηρότητα μέλη των ειδικών αμερικανικών μονάδων περιφρούρησης όλων των συμβατικών / πυρηνικών κεφαλών που βρίσκονταν προσωρινά ή μόνιμα αποθηκευμένες εκτός του εθνικού εδάφους των ΗΠΑ. Όπως και οπουδήποτε αλλού ανά τον πλανήτη, την άμυνα της εξωτερικής περιμέτρου αναλάμβαναν ειδικές υπομονάδες των κατά τόπους εθνικών στρατών (στην ελληνική περίπτωση ονομάζονταν «Λόχοι Φύλαξης Ειδικών Όπλων»), ενώ για την ενεργοποίηση των όπλων αξιοποιούνταν ηλεκτρονικές ασφάλειες με την γενική επωνυμία PAL, που αναβαθμίζονταν κι επικαιροποιούνταν διαρκώς (στηρίζονταν σε μία διαδικασία λήψης κι επαλήθευσης κωδικοποιημένων σημάτων που εξέπεμπε η

[1058] *ΜΙΣΠΑ*, Ανεξάρτητος Φάκελος 142 ΣΑΕ/ΠΑΕ (20/8/51-27/6/67), Πρακτικόν Περιοδικής Συσκέψεων Αρχηγών Κλάδων ΓΕΑ, Σύσκεψη 1η της 25ης Φεβρουαρίου 1958, σσ 1-2. Οι απαλλοτριώσεις αφορούσαν σε εκτάσεις στον Κιθαιρώνα, την Πάρνηθα, τον Υμηττό και την Κερατέα, κυρίως σε μεγάλο υψόμετρο. Ξεκίνησαν το 1958 και κλιμακώθηκαν το 1962-1964. Συνεχίστηκαν τα έτη 1966, 1968: Αρχεία της τότε αρμόδιας Διεύθυνσης του ΓΕΑ, της ΓΕΑ/Γ4/Ι.
[1059] *Απογευματινή, Βραδυνή*, Παρασκευή 10 Απριλίου 1959.

ανώτατη ηγεσία των ΗΠΑ και με τα οποία οπλίζονταν οι μηχανισμοί πυροδότησης των γομώσεων, ανεξαρτήτως του φορέα τους, είτε δηλαδή επρόκειτο για αεροπορικές βόμβες ελεύθερης πτώσης, είτε για πυραύλους, νάρκες, βλήματα πυροβολικού, τορπίλες, ανθυποβρυχιακά όπλα κλπ). Οι κεφαλές αυτές των «ΝΙΚΗ» εικάζεται ότι για ευνόητους λόγους σχετιζόμενους με την ετοιμότητα χρήσης τους, ήταν κοντά στους εκτοξευτές, επομένως στις ευρύτερες τοποθεσίες των σμηνών τους, δηλαδή στην Αττική και συγκεκριμένα στο Κατσιμίδι, στο Κριεκούκι, στην Κερατέα και στον Υμηττό [1060].

Λόγω της φύσης των «ΝΙΚΗ» (μεγάλης ακτίνας δράσης και ύψους, ατομικές κεφαλές), το 1961 η 350 Μοίρα υπάχθηκε στη Διεύθυνση Επιχειρήσεων (Α. Ι) του Κλάδου Α΄ της ΕΒΑ, ενώ προσωρινά ανήκε στη Διεύθυνση Αντιαεροπορικής Άμυνας (Α.5), για την οποία αποφασίστηκε να «περιορισθή εις αρμοδιότητας καθαρώς επιγείου Αμύνης και παθητικής τοιαύτης, μετονομασθή δε εις Διεύθυνσιν Τοπικής Αμύνης» [1061]. Χωρίς να επεκτείνεται η αναφορά σε αυτήν την διάσταση, αναφέρεται διευκρινιστικά ότι εξαιτίας των επιδόσεών τους, τα συστήματα αυτής της κατηγορίας λογίζονται μέχρι σήμερα «δυνάμει επιθετικά» και κατέχουν θέση ανάλογη μίας δύναμης πτητικών μέσων.

Το 1961 υπήρξε το έτος στο οποίο ολοκληρώθηκε η ένταξη των «ΝΙΚΗ» στις δραστηριότητες της ΕΒΑ. Διοικητικά κι επιχειρησιακά, η 350 μοίρα τέθηκε υπό το 28^{ο} ΑΤΑ. Πέρασε έπειτα σειρά δοκιμών: μεταξύ 3-7/4/1961 «επιθεώρησιν επιχειρησιακής αξιολογήσεως» (Ο.R.I.) και μεταξύ 12-17/6 «επιθεώρησιν προ ετησίας βολής» (PRE-ASP) από αρμόδια ομάδα του αμερικανικού στρατού στην Ευρώπη (USAREUR). Έπειτα, κλιμάκιο του προσωπικού της μετέβη στο Fort Bliss για βολές, στις οποίες κατέρριψε 9 από τους 12 στόχους (η αποτυχία για τους υπόλοιπους 3 αναφέρθηκε ότι οφειλόταν σε αστοχία υλικού). Όταν δημιουργήθηκε η τηλεπικοινωνιακή υποδομή για τη σύνδεσή της με το Κέντρο Αεροπορικού Ελέγχου και την 3^{η} Μ.ΚΕΠ (Μοίρα Κέντρου Ελέγχου και Προειδοποιήσεως) και συμπληρώθηκε ο τεχνικός εξοπλισμός του Κέντρου Επιχειρήσεων της μοίρας, αυτή κηρύχθηκε επιχειρησιακή «επί δοκιμαστικής βάσεως» την 1^{η} Αυγούστου 1961. Στα μέσα Σεπτεμβρίου συμμετείχε στη μεγάλη ΝΑΤΟϊκή άσκηση με την επωνυμία «CHECKMATE», στο πλαίσιο της οποίας ξεκίνησε η λειτουργία της σε 24ωρή βάση. Σε όλες εκείνες τις αξιολογήσεις, απέσπασε τον γενικό χαρακτηρισμό «ικανοποιητική» με επιστέγασμα την

[1060] Χρ. Σαζανίδης 1985 op cit σσ 345, 414-416, 419, Γ. Βαληνάκης 1987 op cit σσ 161-164, 171. Μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, στην Ελλάδα υπήρχαν αποθηκευμένες πυρηνικές κεφαλές των ΗΠΑ για τα «ΝΙΚΗ-ΗΡΑΚΛΗΣ»: W. M. Arkin and R. W. Fieldhouse, *Nuclear Battlefields: Global Links in the Arms Race*, Cambridge MA: Ballinger, 1985, σ 220.

[1061] *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου), Απόφαση στο Πρακτικό υπ' αριθμ. 14/Α΄/1961, 6-3-1961, σ 37.

κατάταξή της από μικτή ομάδα αξιωματούχων της συμμαχίας (προέλευσης των AIRSOUTH, SIXATAF και USAREUR) στην δεύτερη κατηγορία από άποψη επιδόσεων, «περιοριζομένη όμως εις κατηγορίαν 3ην λόγω ελλείψεων οφειλομένων εις αίτια εκτός δυνατοτήτων Ε.Β.Α. . … Από της αναλήψεως επιχειρησιακής λειτουργίας της Μοίρας εξετελέσθη ικανοποιητικός αριθμός ασκήσεων, τινες εκ των οποίων είχον την μορφήν συνδεδυασμένων ασκήσεων Αεραμύνης, με σκοπόν την εκπαίδευσιν του προσωπικού της Μοίρας ως και την δοκιμήν των εκπονηθεισών επιχειρησιακών διαδικασιών» [1062].

Τα «ΝΙΚΗ-ΑΙΑΣ» που παραδόθηκαν την Ελλάδα και την Τουρκία είχαν, όπως και όλα τα συστήματα της επίμαχης υποκατηγορίας (αν ισχύουν οι αδιαβάθμητες αμερικανικές επ' αυτού αφηγήσεις που παρατέθηκαν), αποκλειστικά συμβατικό κώνο μάχης. Στον Τύπο της εποχής όμως (σε εφημερίδες της Ελλάδας, της Τουρκίας, της ΕΣΣΔ, της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας) δημοσιεύθηκαν τον Νοέμβριο του 1961 πληροφορίες για την παρουσία ΝΑΤΟϊκών πυρηνικών όπλων στις δύο χώρες που συμπεριελάμβανε τα «ΝΙΚΗ» (γενικώς) στα κατονομαζόμενα. Η *Αυγή*, η *Καθημερινή* και η *Ελευθερία* αναμετέδωσαν σχετικές δηλώσεις ΝΑΤΟϊκού αξιωματούχου (αμερικανού συνταγματάρχη που υπηρετούσε στο επιτελείο του Στρατηγείου στη Σμύρνη), η κάθε μία αναδεικνύοντας το θέμα από την πλευρά που προτιμούσε, με αποτέλεσμα η *Αυγή* να υποστεί και δικαστική δίωξη. Η ΕΣΣΔ προχώρησε σε διαβήματα επ' αυτού (προς την ελληνική πλευρά επιδόθηκε στις 23/12/1961). Το ΓΕΕΘΑ διαβεβαίωσε την αρμόδια Διεύθυνση του ΥΠΕΞ στις 29 Δεκεμβρίου ότι: « 1. Η Ελλάς έχει μόνον ατομικά τακτικά όπλα, δύο ειδών: Τίμιος Τζών και Νίκη [sic]. Και τα δύο δεν είναι μυστικά. Τα εκθέτομεν εις τας παρελάσεις και ο Αμερικανοί διοργάνωσαν εις ΗΠΑ ειδικάς εκθέσεις διά το κοινόν. Τα ατομικά αυτά τακτικά όπλα δύνανται να ενισχυθούν με ατομικάς κεφαλάς. Τοιαύται υπάρχουν εδώ 35 εν συνόλω. Τας έχουν όμως και θα τας εξουσιάζουν μόνον οι Αμερικανοί και ουχί η Ελλάς.
2. Μυστικά ατομικά όπλα είναι μόνον τα μέσου βεληνεκούς. Τοιαύτα η Ελλάς δεν έχει.
3. Τα ανωτέρω έχουν κατατεθή ενόρκως τόσον παρά του ιδίου του κου Φροντιστή όσον και παρά του Υπαρχηγού ΓΕΕΘΑ ενώπιον του ανακριτού κου Φλώρου, κατά την δίκην της 'Αυγής' διά δυσφήμισιν, κατόπιν εγκρίσεως του κου Προέδρου της Κυβερνήσεως και του κου Τσάτσου. Συνεπώς είναι και εντεύθεν γνωστά, ασφαλώς και εις τους Σοβιετικούς» [1063].

[1062] *ΜΙΣΠΑ*, Box 538Γ, 28ον Αρχηγείον Τακτικής Αεροπορίας, Απόρρητη «Έκθεσις Δραστηριότητος Έτους 1961», Λάρισα: Απρίλιος 1962, σσ 30-31 και «Πίναξ 2», *Digital National Securty Archive*, P 18 1800Z SEP 61, Weekly Summary 12-18 SEP, from COMSIXTHFLT to CINCUSNAVEUR.
[1063] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/48/3/1/1, _ 4317/28-11-61 από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα (Μάτσας) προς τις Δ/νσεις ΝΑΤΟ, Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄ Πολιτικές, _ Ν162 – 8 από την Δ/νση ΝΑΤΟ προς ΓΕΕΘΑ/ΜΕΟ/Α/ΙΙ, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, 30-11-61, _ 2009/Α1α, 5-12-61 από την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα (Γ. Χ. Χριστόπουλος) προς την προς την Α΄ Πολιτική Δ/νση, _ ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ [η

Το ζήτημα προξενεί απορίες, δεδομένου ότι α) υποστηρίζεται, όπως σημειώθηκε ήδη, ότι οι «ΑΙΑΣ» ουδέποτε απέκτησαν ατομική /πυρηνική κεφαλή, β) η παραλαβή των «ΗΡΑΚΛΗΣ» που όντως είχαν τέτοια δυνατότητα, ξεκίνησε από την ΕΒΑ το 1963 -επισήμως τουλάχιστον.

Εν πάση περιπτώσει, η πρώτη έκδοση, η «ΑΙΑΣ» αποσύρθηκε σχετικά σύντομα από τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις. Στην ΕΒΑ παρέμεινε σε υπηρεσία ως το 1972, υλικό όμως γι' αυτήν την έκδοση συνέχισε να παραδίδεται μέχρι το 1966, ενώ είχε ξεκινήσει η παράδοση της «ΗΡΑΚΛΗΣ» από το 1963 (στο πλαίσιο πάντοτε των Προγραμμάτων ΜΑΡ) [1064]. Για την δεκαετία που τα δύο συστήματα συνυπήρξαν σε υπηρεσία, η δηλωμένη στο ΝΑΤΟ σύνθεση της Μοίρας (κι εν συνεχεία Σμηναρχίας) που τα αξιοποιούσε (350 Μοίρα /Σμηναρχία ΝΙΚΗ) ήταν 4 σμήνη με 9 εκτοξευτές το καθένα και συνολική αναχορηγία βλημάτων σταθερά 112 πυραύλους. Μετά το τέλος του 1972 προβλεπόταν μικρή μείωση του αριθμού βλημάτων (από 112 σε 96), λόγω της απόσυρσης των «ΑΙΑΣ». Αντίστοιχα, η τουρκική πολεμική αεροπορία (ΤΗΚ), διέθετε την ίδια περίοδο σταθερά 8 σμήνη, με άγνωστο αριθμό εκτοξευτών ανά σμήνος και αναχορηγία 184 πυραύλων [1065].

Το «ΝΙΚΗ-ΗΡΑΚΛΗΣ» υποστηριζόταν από 4 radar, ένα έρευνας (ACQ), που μπορούσε να αποκαλύπτει την παρουσία αεροσκαφών σε αποστάσεις ως 275 χλμ, δύο ιχνηλάτησης στόχου (TTR και TRR) εμβέλειας 185 χλμ κι ένα παρακολούθησης-«καθοδήγησης» των πυραύλων (MTR). Σε σύγκριση με το «ΑΙΑΣ» διέθετε μεγαλύτερης εμβέλειας radar έρευνας, καθώς και το TRR, η παρουσία του οποίου αύξανε την ανθεκτικότητα σε εχθρικές προσπάθειες παρεμβολών. Δύο κλωβοί στέγαζαν τους θαλάμους ελέγχου και των radar του πληρώματος. Οι πύραυλοί του διέθεταν κινητήρα δύο σταδίων στερεών καυσίμων (άρα πολύ ασφαλέστερο και με βελτιώσεις στην χρονική διαθεσιμότητα συγκριτικά με εκείνον των προκατόχων τους), το δραστικό τους βεληνεκές αναχαίτισης ήταν 140 χλμ σε ύψη έως 45,7 χλμ, ήταν βάρους σχεδόν 5 τόνων κατά την εκτόξευση (4,85 τ.), από τους οποίους το βλήμα καθαυτό ζύγιζε 2.505 κιλά. Κινείτο με μέγιστη ταχύτητα 3,65 Mach (~4.470 χλμ/ώρα, αναλόγως του τμήματος της ατμόσφαιρας που διέσχιζε). Μπορούσε να φέρει δύο διαφορετικές πυρηνικές κεφαλές, ισχύος αρχικά 1-5 κιλοτόνων (ΚΤ) και μεταγενέστερα

διαβάθμιση έχει προστεθεί χειρόγραφα], ΣΗΜΕΙΩΜΑ, με συντάκτη την Α΄ Πολιτική /ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ (υπογράφων Ι. Κολιακόπουλος), άνευ Α.Π., 29-12-61, _ ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΠΡΕΣΒΕΙΩΝ, «ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΝ ΔΙΑΒΗΜΑ της 23 ΔΕΚ 61», παράρτημα αρ. 52α, Σάββατο 30-12-1961.

[1064] Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία των αμερικανικών κρατικών αρχείων: https://aad.archives.gov/aad/display-partial records.jsp?s=3284&dt=822&tf=F&bc=sb%2Csl%2Csd&q=Greece+NIKE&btnSearch=Search&as_alq=&as_anq=&as_epq=&as_woq=&mtch=394&pg=10 (προσπελάστηκαν 16.3-2009).

[1065] *NARR*, άκρως απόρρητο υπόμνημα για τον Γεν. Γραμματέα της συμμαχίας με θέμα την προτεινόμενη δομή Δυνάμεων για την περίοδο 1971-75, MCM-95-69/13-11-1969, COSMIC TOP SECRET, σσ 12, 17.

μεγαλύτερης ισχύος, είτε 2 ΚΤ είτε 40 ΚΤ, ενώ αν έφερε συμβατική πολεμική κεφαλή αυτή ζύγιζε μισό τόνο. Το σύστημα εγκαθίστατο σε δύο τοποθεσίες, μία όπου βρίσκονταν τα radar και οι κλωβοί ελέγχου και ονομαζόταν «Περιοχή Ελέγχου Πυρός» (IFC) και μία, απέχοντας περίπου 3 χλμ από την πρώτη, στην οποία αναπτύσσονταν οι εκτοξευτήρες με τα βλήματα και το υποστηρικτικό τους υλικό (αυτή ονομαζόταν «Περιοχή Εκτόξευσης» -LA). Αμφότερες έπρεπε να βρίσκονται σε ικανό υψόμετρο για την βέλτιστη απόδοση του συστήματος. Το σύστημα «τηλεκατεύθυνσης» των πυραύλων μετά την εκτόξευσή τους ήταν παρεμφερές με εκείνο των σοβιετικών S-75 («δι' ασύρματων εντολών»), όχι όμως πανομοιότυπο, ειδικά σε ό,τι αφορούσε την μετάδοση της εντολής πυροδότησης –και αυτό το στοιχείο προσδίδει αρκετή πειστικότητα στην έγνοια των αμερικανών να μην εκπαιδευθούν στα Dvina άνδρες της ΕΒΑ που γνώριζαν τις αρχές λειτουργίας των «ΝΙΚΗ», διότι ίσως όντως υπήρχε κίνδυνος αθέλητης αποκάλυψης διαβαθμισμένων στοιχείων. Οι σοβιετικοί είχαν άλλωστε αποπειραθεί να πληροφορηθούν τα τεχνικά χαρακτηριστικά και τις επιδόσεις των «ΝΙΚΗ-ΗΡΑΚΛΗΣ» μέσω κατασκοπευτικών δραστηριοτήτων στο έδαφος των ΗΠΑ, προσεγγίζοντας ανώτερο αμερικανό αξιωματικό, το 1959 [1066].

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει επίσημα η Πολεμική Αεροπορία, «Τον Μάιο του 1960 συγκροτήθηκε η 350 Μοίρα «ΝΙΚΗ» με τέσσερα Σμήνη Βλημάτων, τα οποία αναπτύχθηκαν στις θέσεις Κερατέα – Υμηττός – Πάρνηθα και Κιθαιρώνα, με προσωπικό που εκπαιδεύτηκε στις ΗΠΑ. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, η 350 Μοίρα «ΝΙΚΗ» ξεκίνησε να λειτουργεί σε 8-ωρη βάση.

Το Σεπτέμβριο του 1961, η 350 Μοίρα «ΝΙΚΗ» τέθηκε σε πλήρη επιχειρησιακή λειτουργία μετά από μία επιτυχή αξιολόγηση από το ΝΑΤΟ.

Τον Ιούλιο του 1964, η Μοίρα εντάχθηκε στο Πυρηνικό σκέλος του ΝΑΤΟ, μετά από μία επιτυχή Αξιολόγηση Πυρηνικής Ασφάλειας από το ΝΑΤΟ.

Τον Ιούλιο του 1966 η 350 Μοίρα «ΝΙΚΗ» αναβαθμίστηκε σε 350 Σμηναρχία «ΝΙΚΗ» » [1067].

[1066] J. C. Lonnquest and D. F. Winkler, *To Defend and Deter: The Legacy of the United States Cold War Missile Program,* U.S. Army Construction Engineering Research Laboratories (USACERL) Special Report 97/01, Rock Island, IL: Defense Publishing Service, 1996, σσ 177-179, C. J. Bright, *Continental Defense in the Eisenhower Era / Nuclear Antiaircraft Arms and the Cold War*, N. York – Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010, σσ 118-119.

[1067] https://www.haf.gr/structure/ata/350pkb/

Γ΄. Μία ερμηνευτική εκδοχή για την αμερικανική, αλλά και την βρετανική υπερευαισθησία αναφορικά με την προοπτική απόκτησης των S-75 / SA-2 από την Κύπρο: Πέντε μαρτυρίες και τα συμφραζόμενά τους

1.

Ο Στ. Τσαπάρας ανέφερε σε μαρτυρία του ότι όταν επισκέφθηκε τον Αλ. Παπατέρπο - πρώτος απ' όλους, καθώς ήταν δικηγόρος του- στις φυλακές ΑΒΕΡΩΦ, όπου είχε εγκλεισθεί (και μάλιστα σε απομόνωση) λόγω της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ, ο Παπατέρπος τού είχε εκμυστηρευθεί ότι «ως υποδιοικητής της ΚΥΠ, τού ζητούσαν οι Αμερικανοί το σχεδιάγραμμα για τις θέσεις πυραύλων στην Κύπρο» [1068]. Ο Σπ. Παπαγεωργίου αναπαρήγαγε μεταγενέστερη (το 1975) δήλωση του Αλ. Παπατέρπου, ο οποίος επανέλαβε τότε την παραπάνω άποψη, προσθέτοντας διευκρινιστικά: «Αρνήθηκα να τους τα προσφέρω [τα στοιχεία] διότι εγνώριζα ότι θα διοχετεύονταν αμέσως στους Τούρκους. Στους ανθρώπους της ΣΙΑ [sic] απάντησα ακόμα, ότι για πληροφορίες συμμαχικού ενδιαφέροντος θα υπήρχε απόλυτος συνεργασία, αλλά ότι για το Κυπριακό, που είναι καθαρά εθνικό θέμα, πληροφορίες δεν ήταν δυνατόν να δοθούν» [1069]. Ατυχώς για τον ίδιο, η ανάλυσή του χώλαινε κατά το ότι οι ΗΠΑ δεν προσελάμβαναν, ούτε χειρίζονταν το θέμα ως «καθαρά εθνικού [ελληνικού] ενδιαφέροντος» αλλά ως καθαρά εθνικό, αμερικανικού.

2.

Ο Μπονάνος, μετέπειτα αρχηγός ΓΕΕΘΑ («Αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων») κατά την περίοδο της δικατορίας του Ιωαννίδη, εκ των πρωταίτιων για τα δεινά της Κύπρου το 1974, υποστήριξε ότι «…στην Κύπρον έφθασαν μόνον οι εκτοξευτήρες των πυραύλων, ποτέ όμως οι πύραυλοι! Και, βεβαίως, οι εκτοξευτήρες και τα ειδικά οχήματα ρυμουλκήσεως, επικοινωνιών και συντηρήσεως ήσαν άχρηστον υλικόν, αφού οι πύραυλοι ουδέποτε έφθασαν εις την Κύπρον. Το υλικόν αυτό εφυλάσσετο στο Στρατόπεδον τη Εθνικής Φρουράς,, αλλά δεν συνετηρείτο, είχον δε αφαιρεθή και διάφορα εξαρτήματά του, όπως φανοί, κεραίαι κλπ. Ο ίδιος ο Μακάριος μάλιστα είχεν αποκαλύψει στον Μορώνην [ο

[1068] Στ. Τσαπάρας, *Εκατό χρόνια πόλεμος Ελλάδας-Τουρκίας (1900-2000)*, Αθήνα: Ν. Σύνορα – Λιβάνης, 1999, σ 391. Ο Τσαπάρας συμπλήρωσε ότι ήταν της απόλυτης εμπιστοσύνης του Παπατέρπου, καθώς ο πρώτος είχε υπηρετήσει υπό τις διαταγές του δεύτερου στον πόλεμο του 1940-41. Ο Τσαπάρας πολιτευόταν με την Ε.Π.Ε.Κ. και την Ε. Κ., εκλεγόμενος διαρκώς βουλευτής από το 1951 στο νομό Θεσ/νίκης. Στη δίκη του ΑΣΠΙΔΑ είχε οριστεί δικηγόρος του εκ των κατηγορουμένων συνταγματάρχη Τσαμασιώτη (Α. Μπουλούκος op cit σ 353).
[1069] Σπ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* op cit τ. Β΄ σ 218.

αντιστράτηγος Γ. Μορώνης υπήρξε αρχηγός του ΓΕΕΦ κατά τη διετία 1967-1969] ότι η Κυπριακή Κυβέρνησις ώφειλεν εισέτι μεγάλα ποσά στην Σοβιετικήν Ένωσιν διά το υλικόν αυτό! / Από αμερικανικής πλευράς είχεν εκδηλωθή έντονον ενδιαφέρον διά την προμήθειαν αυτήν του Μακαρίου, είχεν δε ζητηθή από τον Μορώνην να επιτρέψη εις Αμερικανούς ειδικούς να περιεργασθούν το άχρηστον επιχειρησιακώς, αποθηκευμένον και φυλασσόμενον από την Εθνικήν Φρουράν υλικόν. Ο Στρατηγός ενημέρωσε σχετικώς τον Μακάριον, ο οποίος όμως αντέδρασεν εντόνως, προφασιζόμενος ότι δεν είναι δυνατόν να γίνει αυτό, αφού το υλικό ουσιαστικώς δεν τού ανήκε δοθέντος ότι ώφειλε την αξίαν του στους Σοβιετικούς και, επίσης, υποστηρίζων ότι η εξέτασις ενός υλικού που είναι άχρηστον, δεν είχε νόημα! Πάντως, περί της οφειλής της αξίας του υλικού είχεν ομιλήσει προς τον Μορώνην και ο γενικός διευθυντής του Κυπριακού υπουργείου Εξωτερικών Βενιαμήν». Ο Μπονάνος ανέφερε το θέμα στο ΓΕΕΘΑ, το οποίο απέστειλε έναν ανώτερο επιτελικό αξιωματικό στο νησί, αλλά επιπλέον «ενημέρωσα και προσωπικώς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν και την Στρατιωτικήν ηγεσίαν» όταν επέστρεψε στην Αθήνα (29/4/1968) «προς γενικωτέραν ενημέρωσιν περί της εν Κύπρω καταστάσεως μετά την αποχώρησιν της Μεραρχίας». Ο Μπονάνος έθεσε υπ' όψιν του δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου «το ηυξημένον ενδιαφέρον των Αμερικανών διά το υλικόν των "SAM-2"», οποίος «μού έδωσε τότε την εντολήν να διαβιβάσω στον Μορώνην ότι επ' ουδενί έπρεπε να δοθεί οτιδήποτε στους Αμερικανούς άνευ εντολής του. Και μού εξήγησεν ότι θεωρεί το θέμα ως ευκαιρίαν να 'παζαρέψη' με τους Αμερικανούς, ζητών ηυξημένην στρατιωτική βοήθειαν προς την χώρα μας». Ο Μπονάνος προσέθεσε ότι όταν πληροφόρησε τους Αγγελή και Τσούμπα (τότε Α/ΓΕΕΘΑ κα Α/ΓΕΣ αντίστοιχα) σχετικά με την απόφαση του δικτάτορα «αμφότεροι επεκρότησαν. Διέταξαν δε τον επαναπατρισμόν του υποναυάρχου Νικ. [sic: Γεώργιου] Καρβέλη, όστις είχε παραλάβει εξ Αιγύπτου τους εκτοξευτάς των πυραύλων». Ο Μορώνης υπέβαλε την παραίτησή του από τα καθήκοντα του επικεφαλής της Εθνικής Φρουράς εντός του 1968, αλλά ο Αγγελής τού ζήτησε να παραμείνει στη θέση του μέχρι τις 15/10/1968 «ότε θα πραγματοποιηθή σύσκεψις προς συζήτησιν όλων των προβλημάτων της Εθνικής Φρουράς». Αυτή, έλαβε τελικά χώρα στις 14 Οκτωβρίου (στην Αθήνα) και στο περιθώριό της, ο προεδρεύων Αγγελής αποκάλυψε επιλεκτικά στον Μπονάνο «ότι το πόρισμα διά την δολοφονικήν απόπειρα κατά του Γ. Παπαδοπούλου, το οποίον θα δημοσιευθή συντόμως, αποκαλύπτει και ενοχήν του Γεωρκάτζη [εννοώντας την αρωγή του τελευταίου προς τον Αλέκο Παναγούλη]». Ο Μπονάνος σχολίασε ότι η δημοσιοποίηση θα πυροδοτούσε ένταση και πιθανόν μείζονα πολιτική κρίση στην Κύπρο. Ο Αγγελής συμφώνησε και «[Μ]ού αποκάλυψε επίσης ότι ο Μακάριος αρνείται την παράδοσιν των εκτοξευτών σοβιετικών

πυραύλων, τους οποίους η Ελληνική κυβέρνησις θα χρησιμοποιούσε προς εξασφάλισιν μεγαλυτέρας αμερικανικής στρατιωτικής βοηθείας και κατόπιν αυτού το θέμα θεωρείται κλειστόν» [1070].

3.

Παρόλο που, αναμενόμενα, σπανίζουν τα αρχειακά ευρήματα σχετικά με τις κατασκοπευτικές δραστηριότητες γενικά και σε κάθε υποεκδοχή τους ειδικά, κατά καιρούς αναδύονται εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες προερχόμενες από απομνημονευματικές καταθέσεις διπλωματών και στελεχών των ένοπλων δυνάμεων που ενίοτε, αναλόγως του αφηγηματικού ειρμού και της ποιότητας των παρατιθέμενων στοιχείων (των αποκαλύψεων που περιέχουν, της δυνατότητας να διασταυρωθούν με άλλα, επίσημα τεκμήρια), λειτουργούν διαφωτιστικά για την έρευνα. Στο πλαίσιο αυτό, εντοπίστηκε μαρτυρία απόστρατου στελέχους της RAF (μόνιμου υπαξιωματικού ειδικευμένου στον Ηλεκτρονικό Πόλεμο), το οποίο το 1961, αφού έλαβε επιπλέον ειδική εκπαίδευση σε αμερικανικής προέλευσης και κατασκευής αερομεταφερόμενο εξοπλισμό ανίχνευσης και υποκλοπών σε όλο το εκμεταλλεύσιμο εύρος του ηλεκτρομαγνητικού φάσματος, εντάχθηκε σε πληρώματα μοίρας που είχε ως αντικείμενο εργασιών τις δύο βασικές συνιστώσες της Ηλεκτρομαγνητικής Εχθρογνωσίας δηλαδή τις Υποκλοπές Τηλεπικοινωνιών (COMINT) και την Ηλεκτρονική Παρακολούθηση (ELINT). Τα αεροσκάφη της μοίρας πετούσαν εξειδικευμένα στο β΄ είδος αποστολών, κινούμενα κατά μήκος των συνόρων των «Δύο Κόσμων» (αρχικά στην χερσαία συνοριογραμμή των δύο Γερμανιών και λίγο αργότερα στην Βαλτική), με σκοπό την συλλογή κι επεξεργασία πληροφοριών για το δίκτυο έγκαιρης προειδοποίησης και τα radar που υποστήριζαν την αεράμυνα των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας και κυρίως της ίδιας της ΕΣΣΔ.

Η μοίρα αυτή, η 51, με έδρα το Watton της Αγγλίας ως τον Απρίλιο του 1963 και το εγγύς Wyton έκτοτε, μεταστάθμευε συχνότατα στο εξωτερικό (κυρίως στο Bodo της Νορβηγίας και στην Κύπρο, εκεί στη βάση στο Ακρωτήρι). Η ανάπτυξή της στα δύο αυτά προωθημένα αεροδρόμια ήταν εναλλασσόμενη και μηνιαίας διάρκειας. Υπήρξε από τις μονάδες με τον σημαντικότερο ρόλο για την εκπλήρωση των σκοπών της εθνικής υπηρεσίας υποκλοπών του ΗΒ, της GCHQ (της διαδόχου της GC&CS με τις στρατηγικών επιπτώσεων επιτυχίες στην

[1070] Γρ. Μπονάνος op cit σσ 68-69, 83. Υπενθυμίζεται ότι ο υποναύαρχος Καρβέλης παρέμεινε Ναυτικός Σύμβουλος της Κυπριακής Δημοκρατίας ως τις 7-2-1969, έχοντας αναλάβει αυτά τα καθήκοντα από τον Οκτώβριο του 1964: Κ. Δημητριάδης – Γ. Δεμέστιχας (επιμέλ.) op cit σ 122.

διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου) και ομόλογης της αμερικανικής NSA, καθώς ήδη σημειώθηκε. Ο sir J. Amery, γνωστός από τις διαπραγματεύσεις του για το μέλλον της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο, υπήρξε από τους πλέον αναγνωρίσιμους επισκέπτες της έδρας της μοίρας –και μάλιστα στις αρχές Φεβρουαρίου του 1960, την εποχή δηλαδή που οι διαπραγματεύσεις με την ηγεσία των κύπριων για τις βάσεις είχαν εισέλθει στη φάση της κορύφωσής τους. Μία ακόμη αξιοπρόσεκτη ιδιαιτερότητά της ήταν η στενή της συνεργασία με τα ιπτάμενα μέσα της CIA. Η μοίρα 51 αξιοποιούσε δύο τύπους αεροσκαφών, από το 1958 έως τα μέσα της δεκαετίας 1970-1980, ειδικά διασκευασμένων εννοείται, για την στέγαση α) του απαιτούμενου εξοπλισμού υποκλοπών και καταγραφής που χρησιμοποιούσαν και β) των πολυμελών πληρωμάτων, τα οποία ήταν απαραίτητα για την λειτουργία του. Επρόκειτο για ειδικές εκδόσεις του γνωστού βομβαρδιστικού –αναγνωριστικού Canberra και του τετρακινητήριου επιβατηγού αεριωθουμένου Comet (της MK C2R), που συνήθως εκτελούσαν τις αποστολές τους σε ύψη περί τις 37.000 πόδια (~11.300 μέτρα), κινούμενα επομένως σε ύψη που εκμεταλλεύονται και αεροδιάδρομοι πολιτικών αερογραμμών –σαφώς δε, σε ύψη για τα οποία ήταν σχεδιασμένο να αναχαιτίζει ιπτάμενους στόχους το υπό απόκτηση από την Κύπρο σύστημα των «Dvina». Όταν διατάσσονταν να αναπτυχθούν στην Μ. Ανατολή, μετακινούνταν φανερά μέχρι το El Adem της Λιβύης κι από εκεί πετούσαν με μυστικότητα στην Κύπρο, όπου παρέμεναν συνήθως για διάστημα 3-4 εβδομάδων. Συχνά μεταστάθμευαν στην Τεχεράνη ή στην βάση Sharjah του ομώνυμου τότε σεϊχάτου (βρίσκεται σε απόσταση 15 χλμ βόρεια του Dubai, το 1971 αποτέλεσε την μία από τις έξι ιδρυτικές συλλογικότητες που συγχωνεύθηκαν στα ΗΑΕ). Ενόσω βρίσκονταν εκεί αποσπάσματα της μοίρας, κύρια αποστολή τους ήταν η επιτήρηση του Ιράκ, η βασική τους όμως δραστηριότητα εκτυλισσόταν με ορμητήριο το Ακρωτήρι, απ' όπου τα αεροσκάφη της, αφού διέσχιζαν τον τουρκικό εναέριο χώρο, πετούσαν πάνω από την Μαύρη Θάλασσα, κατά μήκος των σοβιετικών ακτών της Γεωργίας, της Ρωσίας και της Ουκρανίας, καθώς επίσης και της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας. Συνήθως, δεν χρειαζόταν να παραβιάσουν τον εναέριο χώρο καμίας από τις παραπάνω, δεδομένου ότι μπορούσαν να εκτελέσουν επιτυχώς τις αποστολές τους διατηρούμενα σε ασφαλή απόσταση από την αεράμυνα των στόχων τους (οι επιδόσεις της οποίας ήταν το κατ' εξοχήν αντικείμενο των παρακολουθήσεών τους). Ακολούθως, τα αεροσκάφη της μοίρας 51 λάμβαναν πορεία επιστροφής στην Κύπρο μέσω του εναέριου χώρου της Ελλάδας. Οι πτήσεις διεξάγονταν ημέρα κι νύχτα, κατά την φορά των δεικτών του ρολογιού κι αντιστρόφως, αναλόγως του σχετικού προγραμματισμού. Οι κατασκοπευτικές πτήσεις της μοίρας δεν περιορίζονταν σε στόχους του Συμφώνου της Βαρσοβίας˙ συχνά αφορούσαν την Αίγυπτο και άλλες

μεσανατολικές χώρες [1071]. Ο επικεφαλής της Διεύθυνσης Σχεδιασμού της CIA μέχρι το 1962 Richard Mervin Bissell Jr, υπεύθυνος για την εποπτεία ειδικά των κατασκοπευτικών πτήσεων της υπηρεσίας, σε συνέντευξή του ανάφερε ότι 5 αεροσκάφη τύπου U-2 δόθηκαν στην RAF για δική της αποκλειστικά χρήση, τα οποία «αξιοποιούσαν ως βάσεις τους αεροδρόμια στην Κύπρο και στην Τουρκία», χωρίς όμως να χρονολογεί το στοιχείο [1072].

Τα συμπεράσματα που συνάγονται από την παράθεση των ανωτέρω στοιχείων είναι πως: 1) η Κύπρος κατά την εξεταζόμενη περίοδο τύγχανε εκμετάλλευσης από τους βρετανούς, αλλά και από τους αμερικανούς (περιοδικά και αφανώς τότε, σταθερά κι επισήμως μεταγενέστερα), για πληθώρα κατασκοπευτικών πτήσεων στρατηγικής σημασίας (φωτοαναγνώρισης και πάσης φύσεως υποκλοπών) με στόχους την ΕΣΣΔ και την Μ. Ανατολή (τις αραβικές χώρες με βεβαιότητα) [1073], 2) το υπό απόκτηση από την Κύπρο σοβιετικής κατασκευής αντιαεροπορικό πυραυλικό σύστημα S-75 /SA-2 “Dvina” ήταν σχεδιασμένο να καταρρίπτει στόχους αυτής της κατηγορίας (δυτικά αεροσκάφη συλλογής πληροφοριών) και μάλιστα είχε ήδη επιδείξει ανάλογες επιτυχίες, ήταν λοιπόν ένα επίφοβο όπλο, παρά απλώς μία θεωρητική απειλή (και όχι μόνον αυτό: όπως αποδείχθηκε κατά τα πρώτα χρόνια μετά την έναρξη της αξιοποίησής τους από τους βορειοβιετναμέζους, δεν είχε κατορθωθεί να αναπτυχθούν επαρκή αντίμετρα για τους S-75 –εξ ου και η αμερικανική σπουδή, για την οποία έκανε λόγο ο Μπονάνος, να μελετηθούν ακόμη και μηχανολογικά τα μέρη του, μήπως και εξαχθούν συμπεράσματα για τα ηλεκτρονικά του υποσυστήματα, την μέθοδο κατεύθυνσης των πυραύλων κλπ). Η εγκατάσταση και κήρυξη σε επιχειρησιακό status των όπλων αυτών, ναι μεν αποσκοπούσε στην ακύρωση των τουρκικών αεροπορικών απειλών βομβαρδισμού υπό τις οποίες τελούσε μονίμως η Κυπριακή Δημοκρατία, ωστόσο κανείς δεν μπορούσε να διαβεβαιώσει είτε το Λονδίνο, είτε την Washington πως α) τα συστήματα δεν θα υποστηρίζονταν για την εύρυθμη λειτουργία τους από στρατιωτικό προσωπικό ανεπιθύμητων Κρατών (της ΕΣΣΔ, ή / και της Αιγύπτου), ούτε ότι β) τα όπλα δεν θα στρέφονταν ποτέ κατά των δικών τους ποικίλων αεροπορικών δραστηριοτήτων με έδρα την Κύπρο, ακόμη δηλαδή κι αν οι κυπριακοί S-75 στελεχώνονταν αποκλειστικά από ελληνοκύπριους. Επομένως, γ) εκτός από την πολιτική έγνοια, να μην βρεθεί η Κύπρος με

[1071] Ανώνυμη μαρτυρία με τίτλο Number 51 Squadron in the 1960s [sic] By a Special Operator, στο C. Clark, *From Hitler’s U-Boats to Khrushchev’s Spy Flights / Twenty-Five Years with Flight Lieutenant Thomas Buchanan Clark*, RAF, Barnsley, SY, UK: Pen & Sword AVIATION, 2013, σσ 239-246. Επίσης, γενικά για την ιστορία και τις αποστολές της επίμαχης μοίρας (η μόνιμη έδρα της στο Watton υπήρξε μία από τις πρώτες παγκοσμίως στις οποίες μεταστάθμευε ακόμη και αεροσκάφος U-2 των ΗΠΑ, ήδη από το 1958), βλ.: ibid σσ 221-225, 231-236.

[1072] J. Ranelagh, *The Agency: the rise and decline of the CIA*, N. York: Simon & Schuster, 1987, σ 318.

[1073] Ενδεικτικά: R. E. Harkavy, *Bases Abroad/ The Global Foreign Military Presence*, Oxford, N. York et al: Oxford University Press, 1989 (repr.: 2008, a SIPRI Publication), σσ 117, 179, 252.

μη-δυτική στρατιωτική παρουσία επ' αυτής, υφίσταντο απτοί λόγοι που υπαγόρευσαν την έντονη και εν τέλει απαγορευτική αντίδραση των αμερικανών σχετικά με την ένταξη των σοβιετικών αντιαεροπορικών συστημάτων στο οπλοστάσιο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Προστίθεται καταληκτικά ότι από τα επιμέρους υποσυστήματα των S-75, το radar ελέγχου πυρός "Fan Song" αποδείχθηκε δύσκολος αντίπαλος για τα ηλεκτρονικά συστήματα παρεμβολών που έθεσαν σε υπηρεσία οι αμερικανοί κατά τα έτη της εμπλοκής τους στο Βιετνάμ [1074]. Ενδέχεται οι ΗΠΑ να επέτυχαν το 1969 την πολυπόθητη πρόσβαση σε ένα radar του συστήματος και δη σε λειτουργική κατάσταση, μέσω Ινδονησίας. Έχουν κατά καιρούς εκφραστεί υπόνοιες, εύλογες δεδομένου ότι σημαντικό μέρος του εξοπλισμού των Dvina κατορθώθηκε να παραληφθεί από τους ελληνοκύπριους, ότι δύο radar, ένα έρευνας τύπου "Spoon Rest" κι ένα ελέγχου πυρός (που μπορούσε να αξιοποιηθεί και ευρύτερα) τύπου "Fan Song", έφτασαν στο νησί κι εγκαταστάθηκαν, εντασσόμενα στο σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης της Δημοκρατίας [1075].

Συνοψίζοντας τους κινδύνους που αντιπροσώπευε το Dvina για τους Δυτικούς, από στρατιωτικής πλευράς ήταν ένα όπλο σχεδιασμένο να απειλεί πρωτίστως βαριά βομβαρδιστικά και αεροσκάφη κατασκοπευτικών αποστολών, παράλληλα όμως ήταν αποτελεσματικό και κατά «τακτικών» στόχων (αεροσκαφών που εκτελούσαν είδη «συμβατικών» αποστολών). Από πολιτικής άποψης, δημιουργούσε προβλήματα με την έννοια ότι τόνωνε την αυτοπεποίθηση των συλλογικοτήτων στις οποίες το προσέφερε η ΕΣΣΔ, η οποία καλλιεργούσε πιστευτά την εντύπωση του σωτήρα κι αξιόπιστου συμμάχου.

[1074] G. van Nederveen (Captain, USAF), *Sparks Over Vietnam. The EB-66 and the Early Struggle of Tactical Electronic Warfare*, Alabama: Air University, Maxwell AFB, College of Aerospace Doctrine, Airpower Research Institute, ARI Paper 2000-03, σσ 17, 35-36, 39-40, 50, 58-59, 67-68, 78-79, 81.
[1075] http://world-military-forces.blogspot.com/2012/10/cyprus-military-cyprus-missile-crisis.html (ανακτήθηκε 23-11-2012). Βλ. και αδρομερή αναφορά στο κύριο υλικό του συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης (radar) της Κύπρου και στις επιδόσεις του καθενός από αυτά στην μαρτυρία του Χ. Χαραλαμπόπουλου (αντιστράτηγου ε.α., Αρχηγού του κυπριακού Γενικού Επιτελείου της Εθνικής Φρουράς την τριετία 1970-1973): Χ. Χαραλαμπόπουλος 1992 op cit σ 47.

4.

Οι κατασκοπευτικές πτήσεις των ΗΠΑ με αφετηρία την Ελλάδα και την Τουρκία: δύο μαρτυρίες

Σύμφωνα με εργασία δύο απόστρατων στελεχών της αμερικανικής πολεμικής αεροπορίας που πέταξαν σε πολυάριθμες αποστολές υποκλοπών (ELINT/SIGINT) ως μέλη πληρωμάτων με την ιδιότητα των ρωσομαθών, η Ελλάδα και η Τουρκία ανήκαν στις χώρες τα αεροδρόμια των οποίων αξιοποίησε από νωρίς η υπηρεσία υποκλοπών της αμερικανικής πολεμικής αεροπορίας (United States Air Force Security Service –USAFSS) που ιδρύθηκε στις 20-10-1948. Αποσπάσματα της μοίρας αρ. 34 αυτής της υπηρεσίας (34th Radio Squadron Mobile –34 RSM) έδρευαν ήδη στις αρχές της δεκαετίας 1950-1960 στο Ηράκλειο, στην Αθήνα, στην Τραπεζούντα, στην Σαμψούντα, στην Άγκυρα, στο Diyarbakir και στο Karamursel. Η κύρια όμως έδρα τους υπήρξε η βάση του Incirlik στα Άδανα, βορειοανατολικά της Κύπρου (η άφιξη του πρώτου τμήματος της 7406 «μοίρας υποστήριξης» εκεί, στις 23-3-1957, χαρακτηρίστηκε εκ των υστέρων ως «εξέλιξη - σταθμός» στην ιστορία των αμερικανικών κατασκοπευτικών δραστηριοτήτων από αέρος). Τόσο η USAF όσο και η CIA μεταμφίεζαν τις δραστηριότητές τους, κατατάσσοντας επισήμως τα αποσπάσματα των μοιρών υποκλοπών στις μοίρες λογιστικής υποστήριξης κι αποκαλώντας τα αναλόγως (“Turkish – US LOGistics” – TUSLOG), καθώς οι αμερικανικές μονάδες με αποστολές γενικής και διοικητικής μέριμνας αφθονούσαν στην μεγάλη βάση του Incirlik. Έτσι, το Απόσπασμα 1 της μοίρας υποκλοπών 7406 έφερε την παραπλανητική ονομασία «Απόσπασμα 72 της μοίρας υποστήριξης» και το Απόσπασμα 1 της μοίρας υποκλοπών 6916 ήταν υποτίθεται το «Απόσπασμα 76 της μοίρας υποστήριξης», ενώ υπήρχαν ακόμη το «Απόσπασμα 50» (που ανήκε στην Στρατηγική Διοίκηση βομβαρδιστικών) και το «Απόσπασμα 10-10» της CIA. Οι εναέριες κατασκοπευτικές δραστηριότητες των αμερικανών ανεστάλησαν προσωρινά τον Σεπτέμβριο του 1958, λόγω της κατάρριψης ενός ειδικά διασκευασμένου για κατασκοπευτικές πτήσεις μεταγωγικού C-130 από την σοβιετική αεράμυνα πάνω από την σοβιετική Αρμενία (του «60528», με αποστολή την παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών, στις 2-9-1958 [1076]), σύντομα όμως, μετά την παρέλευση μόλις δύο μηνών, επαναλήφθηκαν. Ως απόρροια της κατάρριψης του Powers, η Άγκυρα έθεσε περιρισμούς στις παραμέτρους των πτήσεων με αφετηρία το έδαφος της, τον Μάρτιο

[1076] Το περιστατικό προβλήθηκε υπέρμετρα από τις ΗΠΑ, επειδή η παραβίαση του σοβιετικού εναέριου χώρου συνέβη κατά λάθος στην συγκεκριμένη περίπτωση.

του 1961 [1077]. Οι πτήσεις με αφετηρία την Τουρκία διακόπηκαν οριστικά μετά τις 14 Δεκεμβρίου 1965, οπότε και σημειώθηκε πάνω από την Μαύρη Θάλασσα η απώλεια ενός RB-57F που είχε απογειωθεί από τα Άδανα (έχοντας μετασταθμεύσει εκεί από την έδρα του στο Rhein-Main της Δυτ. Γερμανίας). Αν και το αεροσκάφος χάθηκε από ατύχημα (δεν καταρρίφθηκε), η πτώση του έγινε αντιληπτή σε πραγματικό χρόνο από τους σοβιετικούς, οι οποίοι διαμαρτυρήθηκαν έντονα στους τούρκους σχετικά με τις συνεχιζόμενες άδειες που αυτοί παρείχαν στους αμερικανούς για να εκτελούν πτήσεις τηλεπικοινωνιακών υποκλοπών, παρακολούθησης του δικτύου αεράμυνας κι έγκαιρης προειδοποίησης της ΕΣΣΔ και γενικά να την κατασκοπεύουν με εναέρια μέσα που απογειώνονταν από τουρκικά αεροδρόμια. Έπειτα από αυτό το γεγονός, πράγματι η τουρκική κυβέρνηση ακύρωσε την άδειά της για την εκτέλεση τέτοιων πτήσεων και απαγόρευσε την επανάληψή τους – σύμφωνα με τους αμερικανικούς ισχυρισμούς, επειδή η Άγκυρα απαίτησε υπέρογκη οικονομική αποζημίωση, είναι όμως πιθανότερο η τουρκική στάση να συνδεόταν με την θεαματική βελτίωση των τουρκοσοβιετικών σχέσεων που κλιμακωνόταν ακάθεκτη εκείνη την περίοδο, εν πολλοίς με υπόβαθρο το Κυπριακό [1078].

[1077] R. J. Aldrich, GCHQ and Sigint in the Early Cold War 1945-70, *Intelligence and National Security*, vol 16 no 1, (2001), σ 87.
[1078] L. Tart and R. Keefe, *The Price of Vigilance /Attacks on American Surveillance Flights*, N. York: Ballantine Books, 2001, σσ 113-115, 151-152, 217-218, 263.

Ε Ι Δ Ι Κ Ο Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α ΙΙ

Η κατάσταση των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων κατά το α΄ μισό της δεκαετίας 1960-1970 σύμφωνα με την Βορειοατλαντική Συμμαχία και το ζήτημα της «συμμαχικής αρωγής» [1079]

Τα ποικίλα κενά, η καθυστέρηση εκσυγχρονισμού και οι εν γένει δυσπραγία που αντιμετώπιζαν ως χρόνια προβλήματα οι μετεμφυλιακές ένοπλες δυνάμεις της Ελλάδας, συνεπεία της κακής οικονομικής κατάστασης της χώρας και των ελλείψεων σε μόνιμο ειδικευμένο προσωπικό, επιτάθηκαν από τα τέλη της δεκαετίας 1950-1960, με μεταίχμιο δηλαδή το χρονικό σημείο από το οποίο κι έπειτα η αμερικανική οικονομική ενίσχυση των ελληνικών αμυντικών προϋπολογισμών άρχισε να φθίνει, για να ακολουθηθεί προοδευτικά και από την συρρίκνωση των δωρεάν παραχωρήσεων πολεμικού υλικού προέλευσης ΗΠΑ (όπλων, υποστηρικτικών υλικών από ανταλλακτικά μέχρι αναλώσιμα και κοινόχρηστα είδη, ό,τι μέσου έχει ανάγκη ένας αμυντικός οργανισμός για να διαθέτει υλική υπόσταση και να είναι σε θέση να λειτουργήσει) κι ενώ τα βρετανικά όπλα είχαν πάψει να είναι κύριο υλικό.

Μετά την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ το 1952, αλλά και μέχρι τότε, η εθνική άμυνα της χώρας χρηματοδοτείτο από κοινού από τους ελληνικούς κρατικούς προϋπολογισμούς και από τις ΗΠΑ, οι οποίες επίσης παρείχαν στην Ελλάδα και τα κάθε είδους υλικά μέσα για τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας (σε αυτήν την συνιστώσα συνέδραμε και ο Καναδάς). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι για την περίοδο 1960-1962, το 34% των συνολικών δαπανών για την ελληνική άμυνα καλυπτόταν από την εξωτερική βοήθεια (το ποσοστό ήταν ακόμη μεγαλύτερο -57%- αν ως αφετηριακό έτος λαμβανόταν το 1952). Το ποσοστό αυτό αναλογούσε στο σύνολο σχεδόν της υλικής υπόστασης των ένοπλων δυνάμεων και στο 23% του λειτουργικού τους κόστους. Εντούτοις, και παρά τις μεγάλες εθνικές επενδύσεις στον τομέα της άμυνας, το επίπεδο ετοιμότητας και γενικά συνεισφοράς της Ελλάδας στη συμμαχική προσπάθεια βρισκόταν κάτω από τα ελάχιστα αποδεκτά όρια που έθετε το ΝΑΤΟ, καθιστώντας την χώρα, μαζί με την Τουρκία, ουραγούς από αυτήν την άποψη. Σύμφωνα με τον τότε Α/ΕΕΘΑ (και μετέπειτα, έναν χρόνο μετά την αποστρατεία του το 1962, βουλευτή της ΕΡΕ) στρατηγό Αθ. Φροντιστή, από το 1957 κι εντεύθεν, οι κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή περιέκοπταν έμμεσα τις αμυντικές δαπάνες κατά το ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησής τους δεν συμβάδιζε με τον ανάλογο του ΑΕΠ. Η απόφαση της Washington να περιστείλει την οικονομική της αρωγή συνέπεσε με την χρονική στιγμή στην οποία θα έπρεπε να ξεκινήσει η δεύτερη φάση ανανέωσης κι εκσυγχρονισμού των ελληνικών

[1079] Το Παράρτημα αυτό στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε πρωτογενές αδημοσίευτο υλικό από τα *Αρχεία του ΝΑΤΟ* (NATO HQ, *Archives Reading Room -NARR*) που εδρεύουν στις Βρυξέλλες.

ένοπλων δυνάμεων, επιτείνοντας το πρόβλημα [1080]. Η κατάσταση παρακολουθείτο αδιάλειπτα από τους μηχανισμούς του ΝΑΤΟ, στους οποίους ήταν από τεχνικής και οικονομικής άποψης υπόλογες σε υψηλό βαθμό οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, αλλά και στους οποίους απευθύνονταν οι ανώτατες πολιτικοστρατιωτικές ηγεσίες της χώρας για κάθε είδους συνδρομή (συν τω χρόνω αυξανόμενη κατά το ευκταίο), με αμερικανική έγκριση και παρότρυνση. Παρακάτω παρατίθενται στοιχεία από χαρακτηριστικά στιγμιότυπα των προβλημάτων αυτής της φύσης που αντιμετώπιζαν οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις την εξεταζόμενη περίοδο και τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, όπως προκύπτουν από τεκμηριωτικά έγγραφα των ΝΑΤΟϊκών Αρχείων.

Σύμφωνα με την Στρατιωτική Επιτροπή της συμμαχίας (MC), στα τέλη του 1959 τα στρατεύματα που έθετε η χώρα στην διάθεση του ΝΑΤΟ (η συντριπτική πλειοψηφία των ένοπλων δυνάμεων δηλαδή) δεν είχαν επιτύχει τον βαθμό απαιτούμενης ετοιμότητας, «παρά την προτεραιότητα που τους δίνουν οι ελληνικές Αρχές». Βασικά προβλήματα εντοπίζονταν στην απαξίωση των κύριων οπλικών συστημάτων και των τριών Κλάδων (Στρατού – Ναυτικού – Αεροπορίας), που θεωρείτο ότι καθίσταντο απηρχαιωμένα (σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής, οπότε, λόγω των ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων, πολλές κατηγορίες οπλικών συστημάτων χαρακτηρίζονταν ξεπερασμένες μόλις λίγα χρόνια μετά την εισαγωγή τους σε υπηρεσία –ενίοτε, ακόμη και την στιγμή που άρχιζε η παραγωγή τους) και οι ελλείψεις σε προμήθειες, κατά βάση στα είδη των Πετρελαίων-Ελαίων-Λιπαντικών (POL). Τα προβλήματα αυτά εκτιμάτο ότι δεν θα επέτρεπαν σύντομα την επίτευξη των στόχων που είχαν τεθεί για όλες τις ένοπλες δυνάμεις της Συμμαχίας σύμφωνα με την προβλεπόμενη Δομή Δυνάμεων που είχε συμφωνηθεί στο ΝΑΤΟϊκό Κείμενο Αναφοράς MC 70 του 1958. Επανερχόμενοι στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, σχηματισμοί πλήρους υποτίθεται επάνδρωσης από τον καιρό της ειρήνης και πρώτης γραμμής του ελληνικού στρατού (ΕΣ) ήταν υποστελεχωμένοι και κυρίως δεν διέθεταν επάρκεια μόνιμου προσωπικού σε κρίσιμες ειδικότητες για την αξιοποίηση του πιο σύγχρονου και περίπλοκου στην χρήση του υλικού, ενώ καταγραφόταν και η παραδοχή αδυναμίας της συμμαχίας να υποστηρίξει την δημιουργία πρόσθετων μονάδων τεθωρακισμένων που θεωρούνταν απαραίτητες. Η Διοικητική Μέριμνα έπασχε από ελλείψεις σε αποθέματα πυρομαχικών και καυσίμων για αγώνα 30 ημερών (ακόμη και η προσφυγή σε πετρελαιοειδή που προορίζονταν για πολιτική χρήση, δεν θα έλυνε το

[1080] *NARR*, AC/213-D/3 (Revised), 16-7-1962, σ 4, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 6η της 1ης Απριλίου 1964, σ 91. Η ελληνική πρεσβεία στην Washington είχε ενημερώσει έγκαιρα και με διορατικότητα την κυβέρνηση στην Αθήνα σχετικά με τον «όχι-συγκυριακό» χαρακτήρα του περιορισμού της υπερατλαντικής συνδρομής: E. Hatzivassiliou 2006 op cit σ 90.

πρόβλημα), ενώ ανεπαρκής ήταν και η εκπαίδευση. Το Ναυτικό έπασχε από ελλείψεις σε μόνιμο προσωπικό (κυρίως μηχανικούς και χειριστές ηλεκτρονικών συσκευών), το αποθηκευμένο πετρέλαιο έφτανε για 23 ημέρες πολεμικών επιχειρήσεων και το 60% του συνολικού εκτοπίσματος των πλοίων του θα έπρεπε να αντικατασταθεί άμεσα το 1963.
Η αεροπορία είχε σημειώσει μεγάλες προόδους στην αποπεράτωση τηλεπικοινωνιακών κι αεροναυτιλιακών υποδομών, ωστόσο οι ώρες πτήσης των ιπταμένων της ήταν κατώτερες των ελάχιστων προβλεπόμενων μηνιαίως ώστε να θεωρούνται επαρκώς εκπαιδευμένοι κι αξιόμαχοι σύμφωνα με τα αποδεκτά συμμαχικά πρότυπα, αναμενόταν μάλιστα περαιτέρω μείωση των ωρών αυτών (κάτω από 180 ετησίως, ενώ το Αρχηγείο του ΝΑΤΟ συνιστούσε να καταβληθεί προσπάθεια ώστε να διατηρηθούν στις 206), εξαιτίας της έλλειψης καυσίμων. Σε επίπεδο κύριου υλικού, δεν υπήρχαν αρκετές μοίρες αναχαίτισης παντός καιρού (αεροσκάφη με δικά τους radar δηλαδή) κι αναγνώρισης, ούτε κι εξοπλισμός εδάφους (περιλαμβανομένων των ειδικών οχημάτων). Σχετικά με τα μόνιμα κι ημιμόνιμα έργα στρατηγικής σημασίας, σημειωνόταν ότι ο μεν αριθμός των αεροδρομίων που προβλεπόταν βάσει των συμμαχικών σχεδιασμών (και με συγχρηματοδότηση από το ΝΑΤΟ κι εθνικούς πόρους) είχε συμπληρωθεί, εντούτοις παρατηρούνταν σοβαρές ελλείψεις στην υποδομή «διασποράς κι αυξημένης επιβιωσιμότητας» (σε δευτερεύοντες διαδρόμους αποπροσγειώσεων και αποθηκευτικούς χώρους, ενισχυμένα στέγαστρα για τα αεροσκάφη κλπ), οι οποίες θα παρέμεναν αθεράπευτες και γι’ αυτό θα συνέχιζαν να απασχολούν τις ηγεσίες της συμμαχίας αλλά και της αεροπορίας εξίσου, τα επόμενα χρόνια. Επίσης, η ΕΒΑ αντιμετώπιζε κι εκείνη σημαντικά προβλήματα σε ελλείψεις ειδικευμένου μόνιμου προσωπικού κρίσιμων ειδικοτήτων για τις τεχνολογικές εφαρμογές αιχμής, που κάλυπτε πρόχειρα μέσω των κληρωτών (η θητεία ήταν μακρά εκείνη την εποχή -βλ. παρακάτω). Το πρόβλημα ήταν προφανώς συνδεδεμένο με το δίπτυχο αφενός μεν της περιορισμένης παραγωγής αποφοίτων τριτοβάθμιας στρατιωτικής εκπαίδευσης για τα συγκεκριμένα πεδία κι αφετέρου με την αδυναμία πρόσληψης τέτοιου προσωπικού (ένεκα ανικανότητας να μισθοδοτηθούν και να καλυφθούν ασφαλιστικά). Ακόμη δηλαδή και σε μία ιστορική περίοδο που κατ’ εξαίρεση προσφερόταν η άνευ προηγουμένου δυνατότητα ένταξης στο ελληνικό οπλοστάσιο σχετικά σύγχρονων συστημάτων σε επαρκείς ποσότητες και καλής ποιότητας, τα δομικά προβλήματα που ταλάνιζαν την Οικονομία και επιδρούσαν άμεσα στην εθνική άμυνα, αντανακλώνταν στους ποιοτικούς δείκτες του έμψυχου υλικού. Συνολικά, ο ΕΣ και η ΕΒΑ αξιολογούνταν ως μέτριας μαχητικής ισχύος, ενώ το ΒΝ ως υψηλής –η διάκριση του τελευταίου οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην απόδοση του

προσωπικού του [1081]. Αξίζει να προστεθεί ότι οι ένοπλες δυνάμεις διέθεταν ακόμη εν ενεργεία εμπειροπόλεμους παλαιμάχους του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και του Εμφυλίου. Επιχειρώντας να θεραπεύσουν το πρόβλημα μέσω αναδιοργάνωσης που θα επέτρεπε εξοικονόμηση πόρων με σκοπό την ποιοτική βελτίωση της κατάστασης, οι ελληνικές και οι αμερικανικές στρατιωτικές ηγεσίες συγκρότησαν στα τέλη του 1959 Επιτροπή μικτής σύνθεσης (ελληνοαμερικανική, αποτελούμενη από αξιωματικούς και οικονομολόγους). Τα πορίσματά της έγιναν αργότερα δεκτά ως εισηγήσεις και εισάχθηκε νέο μεραρχιακό οργανόγραμμα, αλλά η επίτευξη οικονομίας κλίμακος δεν ήταν η αναμενόμενη, ούτε σε προσωπικό ούτε σε χρήμα [1082].

Τον Δεκέμβριο του 1960, λόγω των συσσωρευόμενων οικονομικών της δυσχερειών, η Washington επιχείρησε να μεταβιβάσει ποσοστό των τρεχόντων βαρών της στην Βόννη, πιέζοντάς την είτε να συνεπωμισθεί το λειτουργικό κόστος των αμερικανικών στρατευμάτων που έδρευαν στην ΟΔΓ, είτε να αναλάβει μέρος της οικονομικής στήριξης της Τουρκίας και της Ελλάδας συγχρηματοδοτώντας τους στρατιωτικούς προϋπολογισμούς τους (ή παρέχοντάς τους υλική στρατιωτική βοήθεια που η Δυτ. Γερμανία θα είχε προηγουμένως αγοράσει αποκλειστικά από τις ΗΠΑ), είτε να αγοράσουν από αυτές πολεμικό υλικό για χρήση από τις ομοσπονδιακές ένοπλες δυνάμεις (ενώ ούτε το χρειάζονταν άμεσα, ούτε επρόκειτο για συστήματα που δεν ήταν σε θέση να παράγει, ίσως και υψηλότερης ποιότητας μάλιστα, η υπό ανασυγκρότηση εγχώρια αμυντική βιομηχανία). Καθώς αναλύθηκε, η δυτικογερμανική πλευρά υπέκυψε τελικά επιλέγοντας την γ΄ λύση, όχι όμως χωρίς να εξασφαλίσει την δυνατότητα μερικής έστω απόσβεσης αυτής της «έκτακτης, έμμεσης φορολόγησης-στήριξης» της αμερικανικής Οικονομίας: ό,τι υλικό υποχρεώθηκε να αγοράσει καθ' υπερβολήν και πέραν των αναγκών των δικών της ένοπλων δυνάμεων, λίγα χρόνια αργότερα το μεταπώλησε σταδιακά στην Τουρκία και στην Ελλάδα (μεταξύ άλλων συμμάχων), έστω και σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές, πάντως όχι δωρεάν, ενώ παράλληλα κεφαλαιοποίησε πολιτικά την όλη κίνηση, αποκομίζοντας οφέλη σε επίπεδο αυξημένης επιρροής στις δύο χώρες. Όπως πληροφόρησε η κυβέρνηση Adenauer τις ΗΠΑ στις αρχές Φεβρουαρίου του 1961, δεν επιθυμούσε να αναλάβει «απ' ευθείας χορήγησιν στρατιωτικής βοηθείας προς Ελλάδα και Τουρκίαν», συμπληρώνοντας πως «αν πιεσθεί

[1081] *NARR*, υπόμνημα της Στρατιωτικής Επιτροπής του NATO (MC), SGM-550-59/24-9-1959, βασισμένο μεταξύ άλλων σε παραρτήματα του SHAPE/91/59 της 7ης Σεπτεμβρίου, υψηλότατης διαβάθμισης (TOP SECRET-COSMIC).

[1082] *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 6η της 1ης Απριλίου 1964 op cit (αγόρευση Αθ. Φροντιστή), σ 90.

συμμετάσχη εις βοήθειαν ταύτην», θα το δεχόταν «μόνον εάν τούτον γίνει διά ΝΑΤΟ» [1083]. Το θέμα έληξε προς το παρόν τότε, θα επανέκαμπτε όμως από το 1964 και, καθώς ήδη περιγράφηκε και θα σχολιαστεί εκ νέου, θα λάμβανε την επιθυμητή για την Βόννη τροπή, ελέω Κυπριακού και της έκτοτε ελληνοτουρκικής κρίσης διαρκείας, αλλά και χάρη στους αποτελεσματικά υστερόβουλους δυτικογερμανικούς χειρισμούς.

Το 1961 συνεχίστηκε ο εντοπισμός των προβλημάτων των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων που προαναφέρθηκαν, απαριθμήθηκαν μάλιστα ιεραρχικά (: προτασσόταν η καλυτέρευση της κατάστασης της ΕΒΑ σε υποδομές και προσωπικό), παρά την αναγνώριση των φιλότιμων ελληνικών προσπαθειών να βελτιωθούν επιμέρους τα πράγματα (αναφέρονταν η αύξηση της διαθεσιμότητας των πλοίων του ΒΝ, η μεγέθυνση της επάνδρωσης των μονάδων του ΕΣ, η επαρκής στελέχωση του δικτύου έγκαιρης προειδοποίησης και η αναμενόμενη κήρυξη σε επιχειρησιακή της δεύτερης μοίρας αναχαίτισης παντός καιρού με αεριωθούμενα τύπου F-86D) [1084]. Ανάλογα προβλήματα δοκίμαζε και η Τουρκία το ίδιο διάστημα. Τα θέματα αυτά έγιναν αντικείμενο προβληματισμού που καταγράφηκε για πρώτη φορά στην υπουργική Σύνοδο του ΝΑΤΟ, η οποία συνήλθε στο Όσλο στις αρχές Μαΐου του 1961. Όπως σημειώθηκε στο τελικό ανακοινωθέν εκείνης της Συνόδου, τα μέλη της συμμαχίας όφειλαν να μεριμνήσουν για την βελτίωση των οικονομικών συνθηκών στις δύο χώρες και να εξεύρουν τρόπους να τις βοηθήσουν στα αναπτυξιακά τους σχέδια. Συνακόλουθα, συγκροτήθηκε τριμελής ad hoc Επιτροπή για την μελέτη του θέματος.

Στις αρχές του επόμενου έτους οι ΗΠΑ ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους να τερματίσουν την χρηματοδότηση των αμυντικών προϋπολογισμών της Ελλάδας, περιοριζόμενες στο εξής να συνεχίσουν μόνον τα προγράμματα παροχής υλικής και μικρής οικονομικής βοήθειας στις

[1083] Το θέμα είχε ανακοινωθεί ανεπίσημα σε μυστική συνεδρίαση του ΝΑΤΟ τον Οκτώβριο του 1960, ως αμερικανική πρόθεση έναρξης γενικών συζητήσεων ενδοσυμμαχικά. Εν συνεχεία το θέμα εξετάστηκε διμερώς, μεταξύ ΗΠΑ και ΟΔΓ. Οι εξελίξεις παρακολουθούνταν στενά από την ελληνική πρεσβεία στη Βόννη και την Washington, εύλογα, ενώ υποψίες σχετικά με το περιεχόμενο των αμερικανοδυτικογερμανικών συζητήσεων δημοσιεύονταν σποραδικά και στον Τύπο του απέναντι Συνασπισμού: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/4/1/1/1 : _ 5777/071/28-10-1960, από ΜΑΒΑΣ (υπογράφων: Φρυδάς), _ 6301/140/10/24-11-1960 (υπογράφων: Μελάς), προς Δ/νσεις Οικονομικών Υποθέσεων, ΝΑΤΟ, Β΄, Γ΄ Πολιτική, _ 4107/17-11-1960, _ 4286/2-12-1960, _ 4344/Γ/9/9-12-1960, _ 65/6-1-1961, _ 643/17-2-1961, από ελληνική πρεσβεία Washington (Λιάτης) προς τις Δ/νσεις Οικονομικών Υποθέσεων, ΝΑΤΟ, Β΄, Γ΄ Πολιτική, _ 4053-Α/10/15-11-1960, _ 4142/23-11-1960 _ 501/ 4-2-1961, από ελληνική πρεσβεία Βόννης (Υψηλάντης) προς τις Δ/νσεις Β΄ Πολιτική, Οικονομικών Υποθέσεων, ΝΑΤΟ, _ 88/18-1-1961, από ελληνική πρεσβεία Βαρσοβίας (Λεώπουλος) προς την Α΄ Πολιτική Δ/νση, _ 190/6-2-1961, από ελληνική πρεσβεία Μόσχας (Καψαμπέλης) προς τις Δ/νσεις Α΄ Πολιτική, ΝΑΤΟ. Τον Ιανουάριο του 1961, ο υπουργός άμυνας της ΟΔΓ F. J. Strauss υποστήριξε δημόσια ότι η Washington είχε προτείνει στη Βόννη να αναλάβει το σύνολο της χρηματοδότησης της στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία αποκλειστικά (επομένως τα ελληνικά άγχη ήταν δικαιολογημένα): D. J. Louscher 1977 op cit σ 942.

[1084] *NARR*, υπόμνημα της MC, SGM-581-61/25-10-1961, TOP SECRET-COSMIC.

ένοπλες δυνάμεις της χώρας. Αυτό είχε ως συνέπεια να ανακοινωθεί από τον έλληνα Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγό Αθ. Φροντιστή στις αρχές Μαρτίου του 1962 η αναπόδραστη μεγάλη μείωση των ετοιμοπόλεμων δυνάμεων που θα μπορούσε στο εξής να διαθέσει η Ελλάδα για την υλοποίηση των ΝΑΤΟϊκών σχεδίων. Όπως συγκεκριμένα πληροφόρησε τον SACEUR (τον ανώτατο διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη, που τότε ήταν ο πτέραρχος της USAF L. Norstad), οι μεραρχίες πλήρους σύνθεσης κατά την περίοδο ειρήνης θα μειώνονταν από 5 σε 2, τα ετοιμοπόλεμα αντιτορπιλικά του στόλου από 12 σε 6 και οι μοίρες της ΕΒΑ από 11 σε 7. Ο Norstad έκρινε πως αν αυτές οι μειώσεις εφαρμόζονταν, η Ελλάδα δεν θα ήταν σε θέση να φέρει σε πέρας τις συμμαχικές αποστολές της και, μετά από συνεννόηση με τον έλληνα Α/ΓΕΕΘΑ, εισηγήθηκε την αναθεώρηση των στόχων που είχαν τεθεί για την αναβάθμιση των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων κατά την περίοδο 1962-1966. Η τριμελής ad hoc Επιτροπή του ΝΑΤΟ γνωμοδότησε εκείνη τη στιγμή ότι η χώρα ήταν σε θέση να αντεπεξέλθει οικονομικά στην αμυντική της προσπάθεια, με μικρή μόνον εξωτερική βοήθεια [1085]. Το γενικό επιτελείο της συμμαχίας αντιθέτως, αποφάνθηκε ότι «απαιτούνταν, ήδη για την διετία 1963-64, πολύ σημαντικές πρόσθετες πηγές ώστε να επιτευχθούν ακόμη και οι αναθεωρημένοι στόχοι, οι οποίοι υπερέβαιναν τις ελληνικές δυνατότητες». Τελικά, έναν ακριβώς χρόνο μετά τις προκαταρκτικές ΝΑΤΟϊκές παρατηρήσεις που είχαν διατυπωθεί στο Όσλο, στην υπουργική Σύνοδο που συνήλθε στην Αθήνα στις αρχές Μαΐου του 1962, αναγνωρίστηκε επίσημα η ανάγκη να βοηθηθούν οι δύο πιο αδύναμες οικονομικά χώρες, η Ελλάδα και η Τουρκία, επιπλέον δε να συσταθούν δύο ad hoc Ομάδες Εργασίας (Working Groups) για την μελέτη των «αμυντικών προβλημάτων τους» (κατά βάση των ελλειμματικών αμυντικών προϋπολογισμών κατά την ερχόμενη διετία). Η σχετική απόφαση, η C-M(62)58 της 5ης Μαΐου, επικυρώθηκε στις 23 Μαΐου, μετά από εισήγηση του Γεν. Γραμματέα της συμμαχίας (PO/62/298), ενώ παράλληλα η ανώτατη ελληνική στρατιωτική ηγεσία κατέθεσε εμπεριστατωμένο σχέδιο προτεινόμενης αναθεωρημένης δομής των ελληνικών δυνάμεων για την περίοδο 1964-66, υπό την επωνυμία «Σχέδιο ATHENA», το οποίο, αφού δέχθηκε μικρές παρεμβάσεις του SACEUR, έγινε αποδεκτό από τις συμμαχικές Αρχές ως ικανοποιητικό ως προς τους ελάχιστους υλοποιήσιμους στόχους. Πάντως, οι πρόνοιες του «ATHENA» περιορίζονταν αυστηρά «στην διατήρηση της υπάρχουσας μαχητικής ισχύος και στην ελάχιστη απαιτούμενη βελτίωσή

[1085] E. Hatzivassiliou 2006 op cit σ 92. Για την ακρίβεια, Φροντιστής και Norstad είχαν προσυνεννοηθεί να υποβληθούν αυτές οι απαισιόδοξες αναφορές, προκειμένου να πιεστεί ο πρωθυπουργός Καραμανλής για την αύξηση των ελληνικών αμυντικών προϋπολογισμών: *Digital National Security Archive*, "Document 00968", Υπόμνημα συζήτησης μεταξύ Norstad – Nitze (του αναπληρωτή υπουργού άμυνας αρμόδιου για «θέματα διεθνούς ασφάλειας» -DoD/ISA), Άκρως Απόρρητο, 1-25, 362/62, 4 April 1962, σ 3.

της» (όροι που αμφότεροι ήταν ασαφείς ως διατύπωση, καθώς θα παρατηρούσαν σύντομα τα μέλη της Ομάδας Εργασίας για την Ελλάδα). Σαφώς, στο «ATHENA» δεν περιλαμβάνονταν άλλες κατηγορίες εξόδων, τα οποία κατά τα ΝΑΤΟϊκά πρότυπα συνυπολογίζονταν στο συνολικό κόστος της εθνικής άμυνας κάθε χώρας – μέλους (κατονομάζονταν ενδεικτικά η χωροφυλακή και οι συντάξεις, που μαζί απορροφούσαν τα 46 από τα 154 εκ. $ του αμυντικού προϋπολογισμού του 1962). Το γεγονός ήταν ότι η Ελλάδα όφειλε να διοχετεύσει 240,4 εκ. $ στον αμυντικό προϋπολογισμό του 1963 και να δεσμεύσει άλλα 246,9 εκ. $ για εκείνον του 1964, παρόλο που τα ποσά αυτά δεν αφορούσαν καθόλου σε οπλικά συστήματα (αυτά, θα τα λάμβαναν ως εξωτερική βοήθεια, της οποίας το ύψος υπολογιζόταν σε 206,6 εκ. $ για την επίμαχη διετία). Εκείνη την στιγμή, διευκρινίστηκε, μετά από συνεννόηση με την JUSMAGG, ότι σε αυτά τα ποσά έπρεπε να προστεθούν 33 εκ. $ για πετρέλαια-έλαια-λιπαντικά, ανταλλακτικά, εκπαιδευτικά πυρομαχικά κ.ά. υλικά υποστήριξης, που θα συνέχιζαν να παρέχονται από τους αμερικανούς. Επομένως, οι τελικές απαιτήσεις προς τους ελληνικούς αμυντικούς προϋπολογισμούς διαμορφώθηκαν στα 207,4 εκ. $ για το 1963 και στα 213,9 εκ. $ για το 1964 [1086]. Γύρω από αυτούς τους δύο αριθμούς θα εκδιπλώνονταν οι διαφωνίες ελλήνων – συμμάχων το αμέσως προσεχές διάστημα.

Το καλοκαίρι του 1962 υπήρξε σταθμός από την άποψη ότι οι δύο Ομάδες που συγκροτήθηκαν, άρχισαν το έργο τους. Στην «Ελληνική Ομάδα» συμμετείχαν οι μόνιμοι αντιπρόσωποι των ΗΠΑ, του Καναδά, της Γαλλίας, της ΟΔΓ, της Ιταλίας και της Ελλάδας στο ανώτατο πολιτικό όργανο του ΝΑΤΟ, δηλαδή το Βορειοατλαντικό Συμβούλιο (NAC), οι οποίοι συνεργάστηκαν με ένστολους επιτελείς της συμμαχίας. Η Ομάδα παρήγαγε σειρά κειμένων, όπου μεταξύ άλλων αποσαφηνίστηκε το εξής: ότι στον ορισμό «διατήρηση της ελληνικής ικανότητας για άμυνα» θα έπρεπε μάλλον να δοθεί το περιεχόμενο «ποσοτική και ποιοτική συμμετοχή της Ελλάδας στις δυνάμεις της συμμαχίας», παρά να συνδεθεί αποκλειστικά με τα ποσά των χρημάτων που θα δαπανούσε η Ελλάδα για τις ένοπλες δυνάμεις της. Αμέσως μετά πάντως, τονιζόταν ότι οι μελέτες επικεντρώνονταν στο λειτουργικό κόστος των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων, διότι η Αθήνα συνέχιζε να θεωρεί

[1086] *NARR*, AC/213-D/3 (Revised), 16-7-1962 op cit σσ 5-9, 11, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδριάσεις 71η, 72α, 73η, 74η, 75η, 76η, (17/5, 18/5, 19/5, 20/5, 21/5/1962), σσ 492-525, 532-533, 568-581, 592-597, 621-637, 642-645, 662-681, Συνεδρίασις 6η της 1ης Απριλίου 1964 op cit (αγόρευση Αθ. Φροντιστή), σσ 90-91. Ο Φροντιστής εκθείασε το ATHENA, αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ο ίδιος αναφέρθηκε επίσης και στην ύπαρξη ειδικής ad hoc επιστημονικής Επιτροπής που συγκροτήθηκε λίγο νωρίτερα, με πυρήνα μέλη ΔΕΠ του ΕΜΠ και σκοπό την αναδιοργάνωση των μη-μάχιμων κλιμακίων των ένοπλων δυνάμεων. Η Επιτροπή Παππά (από το όνομα του προέδρου της) απέδωσε πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα, τα οποία αξιοποιήθηκαν πλήρως στην πράξη.

δεδομένη την ροή δωρεάν πολεμικού υλικού και του συνοδευτικού εξοπλισμού (πυρομαχικά, καύσιμα, ανταλλακτικά), καθώς και την παροχή εκπαίδευσης «με πηγή την εξωτερική βοήθεια». Πράγματι, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο αμερικανός αντιπρόσωπος διαβεβαίωσε ότι αυτό θα συνεχιζόταν στο άμεσο μέλλον. Σύμφωνα με τον έλληνα αντιπρόσωπο (τον πρέσβη Μιχ. Μελά), η χώρα δέσμευε υπέρογκο ποσοστό του ΑΕΠ της για τις αμυντικές δαπάνες (5% ετησίως). Προσέθεσε ότι το κατά κεφαλήν εισόδημα είχε αυξηθεί από 215 $ το 1953 σε 350 $ το 1961 κι αυτό είχε επιτρέψει την αναλογική αύξηση των αμυντικών της δαπανών σε απόλυτα ποσά, ωστόσο η απόφαση της Washington να περικόψει την οικονομική υποστήριξή τους προς τους αμυντικούς προϋπολογισμούς της χώρας κατά 18 εκ. $ (αντιπροσώπευε το 12% του ελληνικού αμυντικού προϋπολογισμού εκείνη τη στιγμή) σε συνδυασμό με την απαίτηση της συμμαχίας να διατεθούν άλλα 32 εκ. $ γι' αυτούς, δημιουργούσε ένα ετήσιο έλλειμμα της τάξης των 50 εκ. $ (για την ακρίβεια: 52,9 εκ.$ για το 1963 και 59,4 για το 1964, όπως παρατήρησαν οι ΝΑΤΟϊκοί επιτελείς και οι έλληνες αποδέχθηκαν ως ακριβέστερους αριθμούς). Η Αθήνα αμφιταλαντευόταν πώς να διαχειριστεί το πρόβλημα: έπρεπε είτε να ανακατανείμει δημόσια έσοδα και να διοχετεύσει αυξημένο ποσοστό τους στην άμυνα αφαιρώντας τα από αναπτυξιακά σχέδια, είτε να ριψοκινδυνεύσει την εθνική της ασφάλεια (και την συλλογική) μειώνοντας κατά το ποσό αυτό τις αμυντικές της δαπάνες, είτε να προχωρήσει σε ημίμετρα (όπως τα χαρακτήριζε), αποψίλωσης των αναπτυξιακών πόρων και ταυτόχρονα μερικής κάλυψης των τρεχουσών και των προβλεπόμενων αναγκών των ένοπλων δυνάμεών της –και καθώς επιδίωκε να αποφύγει όλα αυτά τα δυνάμει δεινά, γι' αυτό απευθυνόταν στην συμμαχία, αιτούμενη έκτακτη συνδρομή. Σύμφωνα με τους αναλυτικούς πίνακες που επισύναπτε στα έγγραφά της η ελληνική αντιπροσωπεία, εκείνη την στιγμή ολόκληρες κατηγορίες κρίσιμων πυρομαχικών της αεροπορίας και του στρατού καλύπτονταν αποκλειστικά σχεδόν μέσω της αμερικανικής βοήθειας (των προγραμμάτων MAP) ώστε να υπάρχει το ελάχιστο δυνατό απόθεμα, που και πάλι ήταν πολύ κάτω του αναγκαίου για έναν μήνα πολεμικών επιχειρήσεων. Δραματικές ελλείψεις παρατηρούνταν ακόμη και σε είδη υπόδησης και ιματισμού, σε στοιχειώδη εκστρατευτικά χρειώδη (από είδη υπαίθριου καταυλισμού - πτυοσκάπανα, αντίσκηνα κλπ- μέχρι αντιασφυξιογόνες μάσκες), ενώ ακόμη και τα παραδοσιακά μεταφορικά μέσα είχαν φθαρεί στο έπακρο: σχεδόν 5.000 ημίονοι έπρεπε να αντικατασταθούν ως τέλη του 1966 λόγω γήρατος.

Εξαιτίας της κλίμακας των προβλημάτων, η Ομάδα Εργασίας αποφάσισε να ασχοληθεί όχι μόνον με την προοπτική ανταπόκρισης των Ελλάδας στους έστω αναθεωρημένους στόχους που τής είχαν τεθεί από το Αρχηγείο του ΝΑΤΟ, αλλά και με το κόστος που θα απαιτείτο

προκειμένου να διατηρηθεί η αμυντική δυνατότητα της χώρας στα επίπεδα του 1961. Στον έλληνα αντιπρόσωπο τέθηκε σειρά ερωτήσεων στις οποίες απάντησε ως εξής: η στρατιωτική θητεία ήταν διετούς διάρκειας για τον στρατό και 30 μήνες για το ναυτικό και την αεροπορία. Οι κληρωτοί καλούνταν να υπηρετήσουν όταν συμπλήρωναν το 20^{ο} έτος ηλικίας. Ο μηνιαίος μισθός των κατώτερων μονίμων στελεχών κινείτο μεσοσταθμικά στο ύψος των 50 $, ενώ το συνολικό κόστος τους ανερχόταν στο διπλάσιο εφόσον συνυπολογίζονταν οι λοιπές παροχές κι ανάγκες τους (από την παροχή τροφής, ένδυσης, κατοικίας μέχρι τα πυρομαχικά που χρειάζονταν για την εκπαίδευσή τους), επομένως ένα κατώτερο μόνιμο στέλεχος στοίχιζε 1.200 $ κατ' έτος –συγκριτικά, ένας στρατεύσιμος έφεδρος κόστιζε 400-500 $. Ωστόσο, η προσφυγή σε αυτό το «πυροσβεστικής» φύσης μέτρο είχε ήδη αγγίξει τα ανώτατα όρια εκμετάλλευσής του: αν και, με αφορμή την «Κρίση του Βερολίνου» του 1961, είχε προσκληθεί αυξημένος αριθμός κληρωτών ως πρότακτων (για την ακρίβεια, υπήρχε υποχρέωση ανταπόκρισης – συμμόρφωσης σε σχετική οδηγία του Αρχιστρατήγου του ΝΑΤΟ ένεκα της έκτακτης εκείνης διεθνούς συγκυρίας), οι κλάσεις μετά το έτος εκείνο απέδιδαν μειωμένο προσωπικό, κυρίως εξαιτίας της μετανάστευσης και των αυξανόμενων αναβολών λόγω σπουδών (όπως επικαλέστηκε η ελληνική αντιπροσωπεία). Μόνη φερέγγυα λύση μεσοπρόθεσμα θεωρείτο η πρόσληψη μόνιμου κατώτερου προσωπικού, όμως ο ελάχιστος αναγκαίος αριθμός τους είχε υπολογιστεί στις 8.000 άνδρες, οι οποίοι θα επιβάρυναν τους ελληνικούς αμυντικούς προϋπολογισμούς με σχεδόν 10 εκ. $ κατ' έτος. Έπειτα, η αφιέρωση του ποσού των 102 εκ. $ για τον αμυντικό προϋπολογισμό του 1961 είχε βοηθηθεί από την ύπαρξη εφάπαξ κρατικών εσόδων, ενώ για τα επόμενα έτη ήταν αδύνατο να διοχετευτούν πάνω από 94 εκ. $ κατ' έτος και αυτό, παρά το γεγονός ότι προβλεπόταν αύξηση της φορολογίας κατά 8% έναντι της προβλεπόμενης αύξησης του ΑΕΠ με ετήσιο ρυθμό 6% -ούτε ο εσωτερικός δανεισμός μπορούσε να υπερβεί το 1 δις δρχ, προκειμένου να μείνει επαρκές υπόλοιπο για την βιομηχανική ανάπτυξη μέσω αυτής της οδού. Ο έλληνας αντιπρόσωπος κατέληξε τονίζοντας ότι οι θεαματικές αυξήσεις του ΑΕΠ της χώρας κατά τα προηγούμενα χρόνια οφείλονταν εν πολλοίς στο γεγονός ότι το αφετηριακό σημείο των μετρήσεων ήταν εξαιρετικά χαμηλό και υπογράμμισε την έμμεση αλλά στρατηγική συνεισφορά της ευημερίας στην κοινωνική σταθερότητα και κατ' επέκταση στην εθνική άμυνα, που δεν θα έπρεπε να απειληθεί από την παράταση των οικονομικών θυσιών στις οποίες είχε υποβληθεί ο ελληνικός λαός, εξαιτίας των αναλογικά υπέρογκων αμυντικών δαπανών. Αυτές, έστω και πρόσκαιρα, ήταν αναγκαίο να μειωθούν [1087]. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά από τα στοιχεία που συγκροτούσαν την ελληνική

[1087] *NARR*, _ AC/213-D/1, 5-6-1962, _ AC/213-D/2, 14-6-1962, _ AC/213-R/1, 15-6-1962, _ AC/213-D/2

επιχειρηματολογία απαντώνταν αυτούσια σε μία υποδειγματική, αναλυτική μελέτη του Η. Ηλίου,κοινοβουλευτικού εκπροσώπου της Ε.Δ.Α., αναγόμενη στο 1960 (εποχή κατά την οποία η Ε.Δ.Α. ήταν αξιωματική αντιπολίτευση). Η επίμαχη μελέτη μάλιστα, πιθανόν λόγω της υψηλής της στάθμης, έτυχε ιδιαίτερης μεταχείρισης κι εκδόθηκε από το Εθνικό Τυπογραφείο, παρά το γεγονός ότι καταφερόταν με αυστηρότητα εναντίον θεμελιωδών επιλογών της Ε.Ρ.Ε. («[Ο] προϋπολογισμός είναι καταναλωτικός και κυρίως πολεμικός … Η λεγομένη Αμερικανική βοήθεια … του ΝΑΤΟ, ενός συμφώνου δηλαδή το οποίον μάς αφήνει μεν ακαλύπτους έναντι των πραγματικών κινδύνων ασφαλείας της Χώρας των εκδηλωθέντων και εις την Κυπριακήν περιπέτειαν … ο Ελληνικός στρατός κοστίζει

(Revised), 20-6-1962, _ AC/213-R/2, 26-6-1962, _ AC/213-R/3, 27-6-1962, _ AC/213-D/4, 4-7-1962, _ AC/213-D/3 (Revised), 16-7-1962, _ AC/213-D/5, 31-7-1962, όλα σχεδόν διαβάθμισης «απόρρητο», πλην ορισμένων που είχαν χαρακτηριστεί προληπτικά «εμπιστευτικά». Μάλιστα, λίγο αργότερα (τον Αύγουστο), εγέρθηκε θέμα απώλειας ενός από αυτά, συγκεκριμένα του AC/213-D/1, που θεωρήθηκε ότι διέρρευσε στον Τύπο, πάντως χωρίς σοβαρές συνέπειες, καθόσον βασιζόταν σε αδιαβάθμητα στοιχεία προέλευσης ως επί το πλείστον του ΟΟΣΑ: AC/213-R/5, 10-8-1962, σσ 1-2. Εκείνο το διάστημα είχε συσταθεί *και* από τον ΟΟΣΑ «Ομάδα Εργασίας» με αντικείμενο μελέτης τα προβλήματα της ελληνικής Οικονομίας, μετά από σχετική απόφαση του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου. Τα στατιστικά στοιχεία της τα θεωρούσε απολύτως αξιόπιστα η αντίστοιχη ΝΑΤΟϊκή Ομάδα, η οποία όπως παραδεχόταν, βασίστηκε σε αυτά ως μία από τις πηγές της (η Ομάδα του ΟΟΣΑ υπέβαλε εμπεριστατωμένη Αναφορά στις 5 Ιουλίου). Βλ. ενδεικτικά τα δεδομένα στην πολυσέλιδη «Προσθήκη» της 19ης Ιουλίου, σσ 3-4, στο ήδη αναθεωρημένο AC/213-D/3 (Revised) της 16ης Ιουλίου: ο αμυντικός προϋπολογισμός της χώρας είχε απορροφήσει το 25% των συνολικών κρατικών δαπανών του 1961 εις βάρος των δαπανών για την παιδεία και την δημόσια υγεία, σημειώνονταν αυξομειώσεις στην ανάπτυξη του ΑΕΠ, του οποίου πάντως εξαιρετικά υψηλό ποσοστό δεσμευόταν για την άμυνα, το κατά κεφαλήν εισόδημα παρέμενε από τα χαμηλότερα στο ΝΑΤΟ, η ανεργία στον βιομηχανικό τομέα και η υποαπασχόληση στον αγροτικό εξακολουθούσε να είναι υψηλή (το άθροισμα των δύο υπερέβαινε το 20% του ενεργού πληθυσμού), η ελληνική οικονομία παρέμενε δέσμια του αγροτικού τομέα (το ήμισυ του πληθυσμού εξαρτάτο από αυτόν και τα 4/5 των εξαγωγών οφείλονταν σε αυτόν). Παρόλ' αυτά, οι ΝΑΤΟϊκοί εταίροι, γενικά αισιοδοξούσαν σχετικά με το μέλλον της ελληνικής οικονομίας (κατονόμαζαν μάλιστα την «βιομηχανία του τουρισμού» ως την στρατηγικότερης σημασίας πηγή εσόδων προσεχώς).
Η κυβέρνηση είχε αρχικά εκπονήσει ένα αναπτυξιακό σχέδιο για την περίοδο 1960-64 που χαρακτηριζόταν «σε γενικές γραμμές λογικά οργανωμένο», όμως είχε υποχρεωθεί να σχεδιάσει κι ένα συμπληρωματικό για την τετραετία 1962-66, επειδή το πρώτο βασιζόταν στην πρόβλεψη ξένων επενδύσεων ύψους 600 εκ. $, ενώ το δεύτερο τις αύξανε στα 800-900 εκ., καθώς η ιδιωτική αποταμίευση δεν είχε φτάσει στα προβλεπόμενα ύψη, ενώ επίσης είχε αυξηθεί το εμπορικό έλλειμμα λόγω αύξησης των εισαγωγών και μείωσης των εξαγωγών σε σχέση με τις πρώτες προβλέψεις. Η Ομάδα του ΟΟΣΑ έβρισκε παρακινδυνευμένη την υπόθεση στην οποία στηριζόταν εκείνη η αύξηση των ξένων επενδύσεων: ότι δηλαδή θα είχε επιτευχθεί αύξηση των ελληνικών εξαγωγών κατά 8% ετησίως. Ακόμη και η προβλεπόμενη διατήρηση του ρυθμού ανάπτυξης του ΑΕΠ στο 6% δεν θα έλυνε τα προβλήματα, σημειωνόταν από την Ομάδα Εργασίας του ΟΟΣΑ, αν δεν μειωνόταν το εξωτερικό έλλειμμα. Για την βελτίωση της κατάστασης, εκτιμάτο ότι δεν θα αρκούσαν τα ιδιωτικά διεθνή κεφάλαια, αλλά ότι την κυβερνητική πολιτική δημόσιων επενδύσεων θα έπρεπε να συνδράμουν και κρατικά κεφάλαια από το εξωτερικό. Προς αυτή την κατεύθυνση, η σύνδεση της χώρας με την ΕΟΚ απέδιδε ήδη, όπως σημειωνόταν στην Αναφορά του ΟΟΣΑ, καθώς είχε εξασφαλιστεί η παροχή χρηματοδότησης με ποσό 125 εκ. $ από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων.

πάμφθηνα εις τας ΗΠΑ» [1088]. Διόλου δεν αποκλείεται η μελέτη του Ηλιού να αξιοποιήθηκε από την ελληνική αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ –αν και απουσιάζει οποιαδήποτε επιβεβαίωση επ' αυτού από τότε επικεφαλής της πρέσβη Μ. Μελά στα απομνημονεύματά του.

Σε αυτό το σημείο, η Βόννη έλαβε για πρώτη φορά επίσημα θέση, διατυπώνοντας την άποψη ότι «εάν η Αθήνα εγγυάτο την συνέχιση δέσμευσης του 5,8-6% του ΑΕΠ της για αμυντικούς σκοπούς, όπως έπραξε κατά την περίοδο 1957-1960», δεν θα απειλείτο ούτε η οικονομική της ανάπτυξη ούτε η συνεισφορά της στην συλλογική ασφάλεια. Ο δυτικογερμανός αντιπρόσωπος σχολίασε τις εκτιμήσεις ορισμένων συναδέλφων του ως «απαισιόδοξες» κι εξέφρασε την άποψη ότι αν διατηρείτο το τρέχον ύψος αμυντικών δαπανών της Ελλάδας, δεν θα μειωνόταν η αμυντική ισχύς της χώρας –προφανώς, σε πρώτη φάση τουλάχιστον, επιχειρείτο η αποφυγή ανάληψης βοήθειας από την ΟΔΓ [1089]. Στις 19 Ιουλίου, οι αντιπρόσωποι των χωρών που συμμετείχαν στην Ομάδα Εργασίας τόνισαν ότι, αν και συμμερίζονταν το πολιτικό κόστος που συνεπάγονταν οι υψηλοί αμυντικοί προϋπολογισμοί, θεωρούσαν ότι η συνέχιση της αύξησης του ελληνικού ΑΕΠ κατά 5% ετησίως συνιστούσε ρεαλιστική προσδοκία κι ότι κατ' επέκταση ήταν εφικτή η αναλογική αύξηση των ποσών που θα αφιερώνονταν στην άμυνα από ελληνικής πλευράς σε ποσοστό 4,5%. Ο έλληνας αντιπρόσωπος επέμεινε στην καθήλωση του ποσού στα επίπεδα του 1961 (δηλαδή στα 154,5 εκ. $), συνεπώς κατά την άποψη της Αθήνας αναζητούνταν επιπλέον 52,9 εκ. $ για το 1963 και 59,4 εκ. $ για το 1964, ενώ οι ΝΑΤΟϊκοί εταίροι προσδιόριζαν την απαιτούμενη εξωτερική βοήθεια στα 39,3 και 38,2 εκ. $ αντίστοιχα, με την προϋπόθεση ότι θα εισακούονταν οι εισηγήσεις τους για αύξηση της ελληνικής συνεισφοράς στα 168,1 εκ. $ για το 1963 και στα 175,7 εκ. για το επόμενο έτος. Σα να μην έφθανε αυτό, κατατέθηκαν επίσης νεώτερες εκτιμήσεις σχετικά με τα απαιτούμενα ποσά για την πρόσκτηση κύριου υλικού, που ανέρχονταν στα 172,3 εκ. $ για το 1963 και στα 212,6 εκ. $ για το 1964 (υπενθυμίζεται ότι μόλις λίγες μέρες νωρίτερα, οι αμερικανοί είχαν διαβεβαιώσει ότι θα κάλυπταν εξ ολοκλήρου αυτήν την κατηγορία δαπανών, την οποία όμως είχαν υπολογίσει στα 103,3 εκ. $ κατ' έτος). Ο έλληνας αντιπρόσωπος επιχειρηματολόγησε επικαλούμενος την λαϊκή δυσαρέσκεια που προεξοφλούσε ότι θα εισέπραττε η κυβέρνηση αν συνεχιζόταν η ενίσχυση της άμυνας αντί των κοινωνικών δαπανών και των επενδύσεων στην Οικονομία. Τα ταμειακά βάρη ήταν μεγάλα (υπήρχαν πάντα και οι τρέχουσες ανάγκες για την εξυπηρέτηση του δημόσιου

[1088] Η. Ηλιού, *Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟ 1960 / ΈΚΘΕΣΙΣ Γενικής Εισηγήσεως επί του Προϋπολογισμού 1960*, Αθήναι: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1960, σσ 10-15, 143-159.
[1089] *NARR*, _ AC/213-R/4, 17-7-1962, σσ 3-4.

χρέους, ενώ και το ισοζύγιο πληρωμών παρέμενε εύθραυστο) κι ο υπερδανεισμός δεν φάνταζε ελκυστική λύση. Ακόμη, τα αιτήματα για τις εκκρεμούσες από καιρό αυξήσεις μισθών του Δημοσίου, επενδύσεις στην παιδεία και για κοινωνικές δαπάνες θα διογκώνονταν περαιτέρω. Οι αφανείς πόροι και η διεθνής βοήθεια είχαν επιτρέψει μία μικρή αύξηση στα αποθέματα συναλλάγματος και χρυσού, όχι όμως πάνω από το ελάχιστο απαιτούμενο, τα οποία εν πάση περιπτώσει διατίθεντο μερικώς σε εμπορικές πιστώσεις και επίσης μπορούσαν να εξανεμιστούν ανά πάσα στιγμή, δεδομένου ότι οι εξαγωγές στηρίζονταν ως επί το πλείστον σε αγροτικά προϊόντα, των οποίων οι τιμές παρουσίαζαν παραδοσιακά μεγάλες διακυμάνσεις. Επιπλέον, η μετάθεση δημόσιου χρήματος από τις επενδύσεις στην άμυνα, απειλούσε την ανάπτυξη της Οικονομίας, αφού οι ιδιωτικές επενδύσεις «δεν είχαν αρθεί στο ύψος των περιστάσεων», ειδικά στους τομείς της βιομηχανίας και της αναδιάρθρωσης της αγροτικής παραγωγής. Εν ολίγοις, το ποσοστό αύξησης του ΑΕΠ κατά 6% ετησίως δεν έμοιαζε εφικτό. Οι αντιπρόσωποι των συμμαχικών χωρών αντέτειναν ότι το ποσοστό αυτό τους φαινόταν ρεαλιστικό, πως οι προοπτικές της ελληνικής Οικονομίας ήταν ελπιδοφόρες, ότι οι επενδύσεις στην άμυνα είχαν παράπλευρα οφέλη για την Οικονομία (έργα υποδομών, τεχνική κατάρτιση εργατικού δυναμικού) και κυρίως ότι επέτρεπαν στην Ελλάδα να απολαμβάνει ασφάλεια ενώ βρισκόταν σε στρατηγικής σημασίας γεωγραφική θέση ˙ «για όσο διάστημα η απειλή του αντίπαλου στρατοπέδου διατηρείτο ακμαία, το βασικότερο προαπαιτούμενο της ελληνικής ευημερίας και ανάπτυξης, ήταν η συμμετοχή της χώρας στην Ατλαντική Συμμαχία» τόνισαν, συμπληρώνοντας ότι αν η Αθήνα επέμεινε στην καθήλωση των αμυντικών δαπανών στα επίπεδα του 1961 σε απόλυτα ποσά, αυτό στην πραγματικότητα θα μεταφραζόταν σε ποσοστιαία μείωσή τους (με την προϋπόθεση των συνεχιζόμενων ρυθμών ανάπτυξης του ΑΕΠ). Οι αντιπρόσωποι των συμμαχικών χωρών ομόφωνα τόνισαν ότι τυχόν επιμονή της Ελλάδας «να παγώσει τις αμυντικές τις δαπάνες στα επίπεδα του 1961 θα είχε αρνητικό ψυχολογικό αντίκτυπο, όταν το ζήτημα της οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα θα συζητείτο στο ΝΑΤΟ [στην ολομέλειά του) και στον ΟΟΣΑ». Μπροστά στην αδιαλλαξία των εταίρων της, η Ελλάδα έδειξε σημεία κάμψης και αποδέχθηκε (επισήμως, στα τέλη Ιουλίου) την αναγκαιότητα «γεφύρωσης του χάσματος, εξαντλώντας στο έπακρο τις εθνικές δυνατότητες, … ώστε να επιδειχθεί αντισταθμιστικά η συμμαχική αλληλεγγύη και να εξασφαλιστεί η συναίνεση της ελληνικής κοινωνίας στα αυξημένα βάρη που θα προκύψουν. … [μετά από την ελληνική υποχώρηση]. Θα αναζητηθούν τρόποι και μέσα υλοποίησης της συμμαχικής συνδρομής, είτε από μεμονωμένα κράτη είτε από ομαδική ενέργεια ορισμένων από τα υπόλοιπα μέλη». Σε αριθμούς, αυτό σήμαινε ότι η Αθήνα

υποχρεωνόταν να δεχθεί ως βάση υπολογισμού την διατήρηση του ρυθμού ανάπτυξης του ΑΕΠ στο 5-6% ετησίως (για την ακρίβεια: 5%), ο οποίος υπολογιζόταν ότι θα τής επέτρεπε να αυξήσει τις αμυντικές της δαπάνες κατά 34,8 εκ. $ κατ' έτος (ποσοστιαία αύξηση: 4,5%) για την επόμενη διετία. Αποσαφηνίστηκε επίσης ότι η δωρεάν παροχή κύριου πολεμικού υλικού θα όφειλε να αφορά τελικά σε όπλα αξίας 86,4 εκ. $ για το 1963 και σε 120,2 εκ. $ για το 1964, ώστε να υλοποιηθεί το πρόγραμμα που είχε εγκριθεί από τον Αρχιστράτηγο του ΝΑΤΟ [1090]. Το ζήτημα παρέμεινε ανοικτό μέχρι και το φθινόπωρο, τα δεδομένα πάντως ήταν ζοφερά από υπερατλαντικής πλευράς: όπως ενημερώνε τον υπουργό εθνικής άμυνας και το ΓΕΕΘΑ ο αντιστράτηγος Θ. Γρηγορόπουλος την 1η Σεπτεμβρίου, «[Ό]σον αφορά το γνωστόν θέμα της καλύψεως του υφισταμένου χάσματος, μεταξύ των αναγκών αμύνης και των δυνατοτήτων του Ελληνικού προϋπολογισμού, όπως εξηκρίβωσα και εξ άλλων συνομιλιών μου, η Αμερικανική γραμμή παραμένει αμετάθετος εις το ότι αύτη πρέπει να επιζητηθή διά οικονομικής ενισχύσεως της Ελλάδος δανειακής μορφής, μη γινομένου πλέον λόγου περί δωρεάν βοηθείας (σχετικά με την δωρεάν παραχώρηση πολεμικού υλικού αφετέρου, ο Γρηγορόπουλος έλαβε διαβεβαιώσεις ότι αυτή θα αυξανόταν] [1091]».

Όπως ενημέρωσε τον Norstad ο Φροντιστής στα μέσα Οκτωβρίου, αν το πρόβλημα δεν επιλυόταν άμεσα, η Ελλάδα θα υποχρεωνόταν να μειώσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις κάτω από τα ελάχιστα όρια για την ανταπόκρισή της στις συμμαχικές της υποχρεώσεις, αρχής γενομένης από το 1963 [1092]. Το θέμα δημοσιοποιήθηκε και έλαβε μεγάλη έκταση, γενόμενο αντικείμενο έντονων αντεγκλήσεων στην ελληνική βουλή [1093]. Λόγω του επείγοντος, το ΝΑΤΟ έλαβε στις 15 Δεκεμβρίου μία κατ' αρχήν απόφαση, την C-M(62)154 (Final), σύμφωνα με την οποία ορισμένα κράτη-μέλη της συμμαχίας θα προσέφεραν στην Ελλάδα βοήθεια ύψους 23,5 εκ. $ το επόμενο έτος, ενώ κάποιες δήλωσαν διατεθειμένες να την παράσχουν σε είδος παρά σε χρήμα –ασφαλώς, πολλά έμενε να διευκρινιστούν επ' αυτού, επειδή όμως η λύση αυτή είχε κατατεθεί προς συζήτηση από νωρίτερα, η ελληνική πλευρά προώθησε σε πρώτη φάση μία λίστα αγαθών που θα προτιμούσε να λάβει σε

[1090] *NARR*, _ «Προσθήκη» της 19ης Ιουλίου, σσ 4-9, στο ήδη αναθεωρημένο AC/213-D/3 (Revised) της 16ης Ιουλίου op cit, _ AC/213-D/5, 31-7-1962 op cit, _ AC/213-R/5, 10-8-1962 op cit.

[1091] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/11/5/1/1, Α.Φ.1001/2111/1-9-62, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ. Ο Γρηγορόπουλος, έχοντας διατελέσει για λίγο Α/ΓΕΣ και Α/ΓΕΕΘΑ στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, είχε ανακληθεί από την εφεδρεία και είχε αποσταλεί στις ΗΠΑ το 1959 ως έμπιστος του Καραμανλή. Παρέμεινε εκεί επί 3ετία υπό την ιδιότητα του ειδικού -και ανώτατου- εκπροσώπου της Ελλάδας. Στο πλαίσιο της οριστικής επιστροφής του, είχε σειρά αποχαιρετιστήριων εθιμοτυπικών (αλλά ουσιαστικού περιεχομένου) επαφών με το σύνολο της ανώτατης πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας των ΗΠΑ.

[1092] *NARR*, _ PO/62/672/16-10-1962, 18-101962, 25-10-1962, 27-10-1962

[1093] *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 15η της 6ης Δεκεμβρίου 1962, σσ 308-309, *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις ΙΖ΄, Δευτέρα 10-12-1962, σσ 315-329, Συνεδρίασις ΙΘ΄, Τετάρτη 12-12-1962, σσ 380-385.

αυτήν την περίπτωση, ήδη στις 24/9/1962. Παράλληλα, η Αθήνα έδειξε συμβιβαστική διάθεση προσφέροντας αρχικά 6 και μετά 7 επιπλέον εκ. $ (εκείνη τη στιγμή λήφθηκε υπ'όψη ένας μέσος όρος 6,5 εκ. $) για τον εθνικό της προϋπολογισμό άμυνας του έτους 1963 (πάνω δηλαδή από τα 154,5 εκ. $). Το τελικό επομένως ποσό διαμορφωνόταν στα 184,5 εκ. $, έναντι των 207,3 που ήταν η αρχική απαίτηση και δημιουργήθηκε η ανάγκη εξοικονομήσεων ύψους 22,8 εκ. $, οι οποίες επιμερίστηκαν ως εξής: 15,04 εκ. $ για τον ΕΣ, 2,69 εκ. $ για το ΒΝ και 5,07 εκ. $ για την ΕΒΑ. Ως επιστέγασμα αυτών των νέων περικοπών, το «Σχέδιο ΑΤΗΕΝΑ» τροποποιήθηκε αποκτώντας νεώτερη εκδοχή (την «ΑΤΗΕΝΑ 1963»), που ο νέος Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγός Ι. Πιπιλής παρέδωσε στον SACEUR (καθήκοντα είχε αναλάβει πρόσφατα ο αμερικανός στρατηγός L. L. Lemnitzer). Το νέο Σχέδιο είχε χαρακτηριστεί από τον Lemnitzer «από στρατιωτικής άποψης απαράδεκτο», καθώς θα προξενούσε επιμέρους μειώσεις σε προσωπικό (κατά 28.426 άνδρες), εκπαίδευση και κατασκευές, που επέφεραν «ποσοτική και ποιοτική χειροτέρευση της κατάστασης των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων συνολικά». Ως αρνητικότερη επίπτωση της τυχόν υιοθέτησης του «ΑΤΗΕΝΑ 1963» ο SACEUR κατονόμαζε την συρρίκνωση των ελληνικών χερσαίων δυνάμεων στο μέτωπο της Θράκης, οι οποίες καλούνταν να καλύψουν την αριστερή πλευρά του (ανεπτυγμένου στην Ανατολική Θράκη) τουρκικού 5^{ου} Σώματος Στρατού. Για το ΒΝ σημειωνόταν η περαιτέρω μείωση της μαχητικής ικανότητάς του λόγω γήρανσης των πλοίων, ενώ ούτε η ΕΒΑ θα επιτύγχανε τους ΝΑΤΟϊκούς της στόχους (με τα κύρια κενά της να παρουσιάζονται στην αεράμυνα και την αναγνώριση · επίσης, μετά τις περικοπές κατά 2 ώρες μηνιαίως, οι χειριστές θα μπορούσαν να συμπληρώσουν μόλις 14 ώρες πτήσης). Πιπιλής και Lemnitzer συμφωνούσαν ότι με τα ανεπαρκή διαθέσιμα χρήματα, οι στρατιωτικοί κίνδυνοι που ανέκυπταν ήταν μεγάλοι.

Εντωμεταξύ, οι εκκρεμότητες προς διευκρίνιση σχετικά με το είδος βοήθειας και τον ρυθμό παράδοσής της ήταν αρκετές, με αποτέλεσμα η ελληνική Μόνιμη Αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ (της οποίας επικεφαλής ήταν από την αρχή του έτους ο πρέσβης Χρ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς), να δηλώσει αδυναμία υποβολής προγραμματισμού για το 1964 –για το οποίο παρεμπιπτόντως, αναζητούνταν 62,5 εκ. $ επιπλέον του ποσού δαπανών για την ελληνική άμυνα του τρέχοντος έτους (το οποίο είχε διαμορφωθεί στα 161 εκ. $).Το μόνο «θετικό» ήταν ότι η αδυναμία πρόσληψης των 8.000 μόνιμων κατώτερων στελεχών απέτρεψε την δημιουργία επαναλαμβανόμενων εξόδων (μισθοδοσίας και των συμπαρομαρτούντων). Αφετέρου, η χασμωδία μεταξύ προγραμματισμένων αρχικά κι ανεκτέλεστων τελικά κατασκευών, επεκτάσεων, αναβαθμίσεων κι εκσυγχρονισμού της όλης υλικοτεχνικής υποδομής των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων μετακυλιόταν σωρευτικά από έτος σε έτος

(και ήταν *αυτήν* την διάσταση του προβλήματος που θα καλούνταν να αντιμετωπίσουν ως επείγουσας ανάγκης λύσης οι πολιτικοστρατιωτικές ηγεσίες της Ελλάδας από το 1964 και την επανέναρξη των ελληνοτουρκικών Κρίσεων). Σύμφωνα πάντως με τις κατ' αρχάς δηλωμένες προθέσεις των έξι υποψήφιων ελεημόνων της Ελλάδας, το Λουξεμβούργο προσέφερε κατεργασμένο σίδηρο και χάλυβα αξίας 40.000 $ (το ανέθεσε σε ιδιωτική εταιρία, η οποία διέθεσε προϊόντα που δεν ενδιέφεραν την ελληνική πλευρά), το Βέλγιο προσέφερε 1 εκ. $ για αγορές βελγικών αγαθών (προωθήθηκε λίστα αγαθών κι εξοπλισμού, με σκοπό την πώληση τους στην ελεύθερη αγορά, πολλά από τα οποία η Ελλάδα δεν αποδέχθηκε), ο Καναδάς το ίδιο ποσό για τρόφιμα (κονσέρβες κρέατος και γάλα σε σκόνη που μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα με δικά της έξοδα), η Ολλανδία επίσης 1 εκ. $ για οπλικά συστήματα (η ελληνική πλευρά θεώρησε απαράδεκτα τα προσφερόμενα όπλα, δεν υπήρξε ολλανδική αντιπροσφορά και το αδιέξοδο συνεχίστηκε), η Ιταλία 2,4 εκ. $ που παρέμενε αδιευκρίνιστο σε ποιαν ακριβώς μορφή θα δινόταν, ενώ οι δύο κύριοι δωρητές ήταν η ΟΔΓ (η Βόννη αρχικά προσέφερε 8 εκ. $, στα οποία προσέθεσε 1 ακόμη λίγο αργότερα), «για αγορές αγαθών ή χρηματοδότηση προγραμμάτων» και οι ΗΠΑ, με 10 εκ. $ (τα μισά προερχόμενα από κονδύλια του Νόμου 480 και τα υπόλοιπα από ανεκτέλεστα προηγουμένων ετών). Το σημαντικότερο σχετικά με την αμερικανική προσφορά ήταν ότι δινόταν σε δραχμές, ενώ σε ό,τι αφορούσε την δυτικογερμανική αντίστοιχη, αυτή βασιζόταν σε ένα προσύμφωνο που είχε υπογραφεί στις 15/5/1963, εν όψει της υπογραφής του επίσημου σχετικού πρωτοκόλλου μεταξύ των δύο κυβερνήσεων. Τρία εκ. $ θα δίνονταν ως απευθείας στρατιωτική βοήθεια σε πολεμικό υλικό και τα υπόλοιπο ποσό θα αφορούσε σε διάθεση αγαθών, πρωτίστως δε τηλεπικοινωνιακού υλικού, το οποίο, βάσει της συνεννόησης που είχε προηγηθεί, θα πωλείτο στην ελεύθερη αγορά της Ελλάδας και τα έσοδα θα κατέληγαν στον αμυντικό προϋπολογισμό της χώρας. Η υλοποίηση του δεύτερου ειδικά σκέλους καθυστερούσε, λόγω της αργοπορημένης παραγωγής του υλικού με υπαιτιότητα της δυτικογερμανικής βιομηχανίας [1094].

Το θέμα του ελληνικού αμυντικού προϋπολογισμού και της έκτακτης ενίσχυσής του από τις ανωτέρω συμμαχικές πηγές παρέμεινε σε εκκρεμότητα μέχρι το τέλος του έτους, με αποτέλεσμα να υπάρχουν αποκλίσεις στα αριθμητικά δεδομένα κάθε είδους. Όμως, η βασική του συνέπεια ήταν η ανάγκη εκταμίευσης «Ειδικών Προκαταβολών» από την Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία υποχρεώθηκε να καλύψει την διαφορά μεταξύ των

[1094] *NARR*, _ PO/63/63/29-1-1963, _ PO/63/63/2-2-1963 (Annex II), _ PO/63/63/7-2-1963, _2103/21/18-6-1963, _ PO/63/350/29-7-1963, _ AC/248-D(64)3/25-11-1964, NATO SECRET, σσ 2-3, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 6η της 1ης Απριλίου 1964 op cit (αγόρευση Αθ. Φροντιστή), σ 92.

συμφωνημένων ποσών της συμμαχικής βοήθειας κι εκείνων που πραγματικά αποδεσμεύτηκαν έγκαιρα. Τελικά, οι αμυντικές δαπάνες της χώρας ανήλθαν στο ποσό των 5,4 δις δρχ (180 εκ. $), εκ των οποίων 450 εκ. δρχ (15 εκ. $) προήλθαν από αυτήν την πηγή -την ΤτΕ- εξαιτίας της προαναφερθείσας κωλυσιεργίας ορισμένων εταίρων. Ακόμη κι αν αυτά τα 450 εκ. δρχ επανέρχονταν στον ελληνικό κορβανά, οι ΝΑΤΟϊκές αρχές παραδέχονταν ότι το ποσοστό 4,3% επί του ΑΕΠ (σε αυτό αναλογούσαν τα 4,95 δις δρχ) ήταν «εξαιρετικά υψηλό, για μία χώρα που κατείχε έναν από τους χαμηλότερους δείκτες ευζωίας εντός της συμμαχίας». Το ίδιο εξάλλου σημειωνόταν και για την Τουρκία, η αφιέρωνε το 4,9% του ΑΕΠ της στην άμυνα. Λόγω του χρόνιου πληθωρισμού, το σύνολο σχεδόν της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας κατέληγε να διοχετεύεται στους προϋπολογισμούς της τουρκικής άμυνας. Σε κυρίαρχο πρόβλημα αμφότερων των χωρών, αναδεικνυόταν τα έξοδα «του ευρύτερου εποικοδομήματος της άμυνας»: εκτός από το εν ενεργεία προσωπικό των ένοπλων δυνάμεων, υπενθυμιζόταν το υψηλό κόστος που αντιπροσώπευαν οι παροχές συντάξεων και «ο συνολικός αριθμός των ένστολων και των πολιτών που απασχολούνταν σε δραστηριότητες σχετικές με την εθνική ασφάλεια [sic]». Τα ποσοστά ήταν 5,3% του ενεργού εργασιακά πληθυσμού της Ελλάδας και 3,9% της Τουρκίας. Ενδεικτικά σημειωνόταν ότι το 90% των προϋπολογισμών τους διοχετευόταν στα λειτουργικά έξοδα, το 7% σε έργα υποδομών και μόλις το 2% σε αγορές κύριου και δευτερεύοντος υλικού. Σε σχέση με την τελευταία αυτή διάσταση, αναφερόταν πως η εξοπλιστική βοήθεια των ΗΠΑ μεταβλήθηκε, διαμορφωνόμενη τελικά στην παράδοση συστημάτων αξίας 70 εκ. $ -οι αντίστοιχες παραδόσεις προς την Τουρκία ήταν αξίας 120 εκ. $. Γενικά, οι ΝΑΤΟϊκές Αρχές υπολόγιζαν ότι το 1963, η μεν Ελλάδα είχε λάβει διεθνή χρηματοδότηση ισοδύναμη με το 1/3 του συνόλου της αμυντικής της προσπάθειας (δηλαδή από όπλα έως αφανείς υλικοοικονομικές ενισχύσεις του ευρύτερου Τομέα της άμυνας), η δε Τουρκία 43% [1095]. Ο Γ. Παπανδρέου, ως πρωθυπουργός, ανακοίνωσε από το βήμα της βουλής λίγο αργότερα (στις 30 Μαρτίου 1964), ότι «[Ο] εκτελεσθείς προϋπολογισμός [για

[1095] *NARR*, AC/248-D(64)3/25-11-1964 ibid σσ 4-5, 7-8. Επί του θέματος των «ευρύτερων μισθοδοτικών αναγκών», βλ. ενδεικτικά λίγο μεταγενέστερη απαντητική αποστροφή του τότε υπουργού συντονισμού (και προηγουμένως οικονομικών) Κ. Μητσοτάκη σε επικριτικά σχόλια του πρώην υπουργού άμυνας της ΕΡΕ Α. Πρωτοπαπαδάκη σχετικά με τις προθέσεις-«απειλές» της κυβέρνησης Στ. Στεφανόπουλου να μειώσει αριθμητικά τις ένοπλες δυνάμεις αν οι ΝΑΤΟϊκοί εταίροι που είχαν προσφερθεί να συνδράμουν τους αμυντικούς προϋπολογισμούς της Ελλάδας συνέχιζαν να υπεκφεύγουν στην ανταπόκρισή τους εκείνη: «Αρκεί να πληροφορήσω το Σώμα, ο κ. Πρωτοπαπαδάκης, είμαι βέβαιος, το γνωρίζει, ότι από τα 3.000 εκατομμύρια [δρχ] που αποτελούν την βάσιν, την αφετηρίαν των εθνικών δαπανών διά την εθνικήν άμυναν σήμερον -και περίπου τα ποσά αυτά προσήγγιζον εις το παρελθόν- τα 600-650 εκατομμύρια, διατίθενται διά την αμοιβήν του ιδιωτικού προσωπικού, το οποίον εργάζεται διά τας ενόπλους δυνάμεις» (*Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις 22^{α} της 22^{ας} Δεκεμβρίου 1965, σ 519).

την εθνική άμυνα] του 1963 περιείχε δαπάνας εξ ελληνικών πόρων 3.210 εκατ. [δρχ –άρα: 107 εκ. $], ήτοι 233 εκατ. πλέον του προϋπολογισμού του τρέχοντος έτους» [1096]. Ο «εκτελεσθείς προϋπολογισμός» που ανάφερε ο Γ. Παπανδρέου δεν είχε σχέση με τις «εθνικές πηγές συνολικά» που χρηματοδοτούσαν την άμυνα της Ελλάδας, μια και οι ΝΑΤΟϊκές πηγές συνέχισαν να παραπέμπουν στον ίδιο σχεδόν αριθμό (164,5 εκ. $ -τα 4,95 δις δρχ αντιστοιχούν σε 165 εκ. $) για τις αμυντικές δαπάνες του 1963 [1097]. Το υπολογιστικό πρόβλημα ήταν παραδοσιακά τεχνικό (λογιστικό) εκφραστικά και πολιτικό στο υπόβαθρό του.

Τον Οκτώβριο η Μόνιμη Ομάδα της Στρατιωτικής Επιτροπής της συμμαχίας (MC Standing Group) συνέταξε Αναφορά σχετικά με την κατάσταση των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων, των οποίων την «αυξανόμενη αδυναμία» χαρακτήριζε «σοβαρή» και συνιστούσε να ληφθούν μέτρα για την αντιμετώπιση των υφιστάμενων προβλημάτων ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις αποστολές τους, συμπληρώνοντας ότι η ηγεσία τους δεν είχε τροφοδοτήσει το ΝΑΤΟ με λεπτομερείς απαντήσεις, επομένως ήταν δύσκολο να εκτιμηθούν οι εξελίξεις για το 1964. Πιο συγκεκριμένα, από τον στρατό ξηράς έλειπαν κυρίως άρματα μάχης, τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, τροχοφόρα οχήματα, τηλεπικοινωνιακό υλικό (που ήταν επιπροσθέτως απηρχαιωμένο) και τα αποθέματα εφεδρικού πολεμικού υλικού ήταν ασυμπλήρωτα. Η αναδιοργάνωση των μεραρχιών πλήρους σύνθεσης είχε καθυστερήσει, αν και σημειωνόταν η επιτυχία των ελλήνων να επανδρώσουν επαρκώς ορισμένους σχηματισμούς συμπεριλαμβανομένου του εξειδικευμένου προσωπικού, ενώ οι υπόλοιποι έπασχαν σοβαρά (με ποσοστά στελέχωσης κάτω του 45%). Δεδομένης της αυξανόμενης ισχύος των στρατευμάτων του Συμφώνου της Βαρσοβίας, οι ΝΑΤΟϊκοί αξιωματούχοι εκτιμούσαν ότι η μαχητική ισχύς του ΕΣ είχε περιπέσει σε «περιορισμένη» έναντι της αξιολόγησής της ως «μέτριας» το προηγούμενο έτος. Το κύριο πρόβλημα του ΒΝ εντοπιζόταν στην ηλικία των σκαφών του (όλα άνω της 20ετίας και, τα περισσότερα, ξεπερασμένα). Ελλείψεις παρατηρούνταν σε αντιτορπιλικά κάθε υποκατηγορίας (μάχης, συνοδείας), υποβρύχια και ταχέα περιπολικά. Επίσης, η εκφορτωτική δυνατότητα του ναυτικού ήταν περιορισμένη ποσοτικά, σε σχέση με τις ανάγκες του στρατού. Το μόνιμο κατώτερο προσωπικό ήταν ανεπαρκές σε αριθμούς (ειδικά σε χειριστές και τεχνικούς τηλεπικοινωνιών και ηλεκτρονικών συσκευών) και αυτό δεν αντισταθμιζόταν από την μακρά θητεία των κληρωτών. Για όλους αυτούς τους λόγους, η αξιολόγηση της μαχητικής ικανότητας του ΒΝ ήταν ανάλογη με εκείνην του ΕΣ:

[1096] *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδρίασις Δ΄, Δευτέρα 30-3-1964, σ 20.
[1097] Ενδεικτικά: *NARR*, AC/248-D(65)1/13-5-1965, σ 3.

«περιορισμένη». Η ΕΒΑ είχε καταβάλει αξιοπρόσεκτες προσπάθειες να διατηρήσει και να αυξήσει την ετοιμότητά της, όμως την κατέτρυχαν ελλείψεις σε σύγχρονα αεροσκάφη κρούσης, αναγνώρισης, ενώ τα αεροσκάφη αναχαίτισης, τόσο τα «ημέρας» (χωρίς radar), όσο και τα «παντός καιρού» (με ενσωματωμένα radar δηλαδή) ήταν περιορισμένων δυνατοτήτων. Οι ώρες πτήσης των χειριστών ήταν κάτω του ελάχιστου προβλεπομένου. Τα Κέντρα Διοίκησης και Ελέγχου ήταν ευπρόσβλητα σε αιφνιδιαστική προσβολή. Η ΕΒΑ τουλάχιστον απέφυγε την αξιολόγηση ως «περιορισμένης μαχητικής ισχύος», διατηρώντας εκείνην της «μέτριας». Οι ΝΑΤΟϊκές Στρατιωτικές Αρχές (NMA) διατύπωσαν με σειρά προτεραιότητας, ανεξαρτήτως Κλάδου, τις ακόλουθες συστάσεις: να επισπευστεί η μηχανοκίνηση του στρατού, να γίνει άμεσα προμήθεια νέων πλοίων κι ο εκσυγχρονισμός ή η αντικατάσταση των παλιών, να αποκτηθούν νέα αεροσκάφη, να συμπληρωθούν τα αποθέματα υλικού και πυρομαχικών του στρατού και του ναυτικού, να μειωθεί η ευαλωτότητα όλων των εγκαταστάσεων της αεροπορίας, να αυξηθεί ο αριθμός του μόνιμου κατώτερου προσωπικού του ΒΝ (πρωτίστως των ειδικευμένων στις τηλεπικοινωνίες και στον χειρισμό και στην συντήρηση ηλεκτρονικού εξοπλισμού), να αυξηθούν οι ώρες πτήσης των ιπταμένων και να βελτιωθεί η εκφορτωτική δυνατότητα του ΒΝ για την υποστήριξη του ΕΣ [1098].

Στην υπουργική Σύνοδο του ΝΑΤΟ στις 17 Δεκεμβρίου 1963, μετά από σχετική εισήγηση της Στρατιωτικής Επιτροπής της συμμαχίας, λήφθηκε η απόφαση «να δοθεί μέγιστη προσοχή στη στρατιωτική κατάσταση της Νοτιοανατολικής περιοχής, σε σχέση αφενός μεν με την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και της Τουρκίας κι αφετέρου τον ΝΑΤΟϊκό σχεδιασμό για την ερχόμενη πενταετία». Η Επιτροπή Αμυντικού Σχεδιασμού της συμμαχίας (DPC) κλήθηκε να «δώσει απόλυτη προτεραιότητα στην μελέτη των στρατιωτικών και των οικονομικών προβλημάτων που συνδέονταν με την Νοτιοανατολική περιοχή της περιοχής ευθύνης του ΝΑΤΟ και να υποβάλει σχετική Αναφορά, ει δυνατόν την επόμενη υπουργική Σύνοδο». Για τον σκοπό αυτό συγκροτήθηκαν δύο νέες Ομάδες Εργασίας, αρχικά με την συμμετοχή ΝΑΤΟϊκών επιτελών, ελλήνων και τούρκων (αυτές χαρακτηρίστηκαν «Ομάδες Περιορισμένης Σύνθεσης»), σύντομα πάντως έγινε αντιληπτό ότι θα έπρεπε να προσκληθούν στο σύνολό τους τα κράτη – μέλη να συμμετάσχουν στην προπαρασκευή και στην υποβολή της Αναφοράς για το θέμα («Ομάδες Διευρυμένης Σύνθεσης»). Στην ελληνική βουλή συζητήθηκε έντονα το κατά πόσον «το ύψος των ελληνικών δαπανών του 1964 θα τελή εις άμεσον συνάρτησιν προς την έκτασιν της συμμετοχής των χωρών του ΝΑΤΟ εις τας

[1098] *NARR*, SGM-474-63/21-10-1963, NATO SECRET.

δαπάνας Εθνικής Αμύνης της Ελλάδος» [1099]. Στις 31-1-1964, η DPC κάλεσε την Ελλάδα κι την Τουρκία να υποβάλλουν απαντήσεις σε επί τούτω ερωτηματολόγια το συντομότερο δυνατό, σχετικά με «τους μακροχρόνιους αμυντικούς σχεδιασμούς τους και τις προτάσεις επίλυσης των προβλημάτων τους σε αυτό το πεδίο».

Ο Γ. Παπανδρέου πάντως, στην αγόρευσή του της 31ης Μαρτίου υποστήριξε ότι «[Ι]διαιτέραν κατέβαλε προσπάθειαν η Κυβέρνησις διά την ορθολογικήν οργάνωσιν και λειτουργίαν των Ενόπλων Δυνάμεων, εις τρόπον ώστε, χωρίς να θίγεται η ισχύς των, να μειούνται αι αμυντικαί δαπάναι, χάριν διευρύνσεως του προγράμματος των δημοσίων επενδύσεων. Βεβαίως, διά την εφαρμογήν των αποφάσεων της πολιτικής αυτής απαιτείται ανάλογος χρόνος. Αι δοθείσαι κατά το παρελθόν αυξήσεις εις τας αποδοχάς των αξιωματικών και υπαλλήλων, επέβαλον νέαν δαπάνην ύψους 234 εκατ., η οποία αναγράφεται εις τας δαπάνας του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης. Παρά την επιβάρυνσιν ταύτην, επετεύχθη μείωσις των αμυντικών μας δαπανών διά της ελαττώσεως διαφόρων άλλων κονδυλίων. Μελλοντικώς θα καταστεί δυνατόν να εξοικονομηθούν σημαντικά ποσά διά της συγχωνεύσεως ομοειδών υπηρεσιών διαφόρων κλάδων των ενόπλων δυνάμεων, διά της ολοκληρώσεως της αρξαμένης ήδη αναδιοργανώσεως του στρατού, διά της δημιουργίας νέου τύπου μεραρχίας και διά της εφαρμογής άλλων ορθολογιστικών μέτρων. Το ύψος των εξ ελληνικών πόρων δαπανών του προϋπολογισμού, ανέρχεται εις 2.976 εκατ., εκ συμβολής δε του ΝΑΤΟ εις 705 εκατ. [το ποσό αυτό συνέπιπτε ακριβώς με τα 23,5 εκ. $ της υπεσχημένης βοήθειας για το 1963], ήτοι προβλέπεται σύνολον δαπανών εξ εγχωρίων και συμμαχικών πόρων 3.681 εκατ. Αι αμυντικαί δαπάναι της Ελλάδος εξακολουθούν να βαρύνουν υπερμέτρως τον Ελληνικόν προϋπολογισμόν και μειώνουν την δυνατότητα εφαρμογής ωλοκληρωμένου προγράμματος κοινωνικής πολιτικής (χειροκροτήματα), καθώς και τον προϋπολογισμόν των δημοσίων επενδύσεων. Από του παρελθόντος έτους η Κυβέρνησις της Ενώσεως Κέντρου έθεσε το πρόβλημα ενώπιον των Συμμάχων μας και του ΝΑΤΟ κατά τρόπον σαφή. Βάσει ληφθείσης αποφάσεως κατά τον παρελθόντα Δεκέμβριον από το Συμβούλιον των Υπουργών της Ατλαντικής αμυντικής Συμμαχίας, το όλον πρόγραμμα της Αμύνης του Νοτιο-Ανατολικού τομέως του ΝΑΤΟ ευρίσκεται υπό μελέτην. Η Κυβέρνησις αναμένει την έκβασιν της μελέτης αυτής, διά να λάβη τας οριστικάς της αποφάσεις επί του ύψους των δαπανών της Εθνικής Αμύνης, αι οποίαι θα καλύπτωνται εξ ελληνικών πόρων». Ο αρχηγός της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλος τού υπενθύμισε ότι το 1961 κατηγορούσε την τότε κυβέρνηση «συν τοις άλλοις διότι εξήρτα τας αμυντικάς δαπάνας και

[1099] *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Συνεδριάσεις 21 και 22-12-1963, σσ 31-36, 41-43, 62, 93, 96-99.

το μέγεθος της στρατιωτικής μας προπαρασκευής από την έγκρισιν του ΝΑΤΟ», καθώς και «ότι δήθεν εθυσίαζεν την ευημερίαν του λαού χάριν των ενόπλων δυνάμεων» αλλά τώρα, συνέχισε την ίδια πολιτική [1100]. Σύμφωνα πάντως με τα ΝΑΤΟϊκά στοιχεία (που, επαναλαμβάνεται ότι αναφέρονταν σε «εθνικές πηγές συνολικά» οι οποίες αφιερώνονταν στην άμυνα), για το 1964 υπολογιζόταν ότι η Ένωση Κέντρου θα διοχέτευε 5 δις δρχ για τον επίμαχο σκοπό, «μία αύξηση κατά μόνον [sic] 1,7% σε σχέση με το ποσό του 1963. Η επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης της αμυντικής προσπάθειας αποδίδεται στην κυβερνητική πρόθεση να αφιερωθεί το μέγιστο δυνατό ποσοστό εθνικών πόρων στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, οι οποίες θεωρούνται από κάθε άποψη κομβικής σημασίας». Ταυτόσημες εξάλλου ήταν οι επίσημα διατυπωμένες προθέσεις της τουρκικής κυβέρνησης (για την ακρίβεια, οι ΝΑΤΟϊκές Αρχές σχολίαζαν ότι η εκφρασμένη πρόθεση των τούρκων ήταν «να αυξήσουν κατά μόλις [sic] 4,5% τις αμυντικές τους δαπάνες σε τρέχουσες τιμές») [1101]. Όπως θα αποδεικνυόταν μέχρι τα τέλη του έτους, η Ελλάδα κάθε άλλο παρά κατάφερε να υλοποιήσει τον οργανωτικό εκσυγχρονισμό που εξήγγειλε, συνάμα δε βρέθηκε να αντιμετωπίζει κατά κύριο λόγο εξοπλιστικές ελλείψεις –ένα πρόβλημα που υπήρξε συνισταμένη όσων αναφέρθηκαν παραπάνω και της ελληνοτουρκικής όξυνσης που κλιμακωνόταν.

Εντωμεταξύ, η ελληνική πλευρά προηγήθηκε στην παράδοση των αποκρίσεων προς τις συμμαχικές Αρχές που τής είχαν ζητηθεί στα τέλη Ιανουαρίου. Αυτές οι απαντήσεις συζητήθηκαν σε δύο φάσεις, πρώτα στο Στρατηγείο των Δυνάμεων Νότου της συμμαχίας (CINSOUTH) στις 22-23/6/1964 κι έπειτα στο Αρχηγείο του ΝΑΤΟ στο Παρίσι, στις 30 Ιουλίου. Οι τούρκοι υπέβαλαν τις δικές τους απαντήσεις τότε, οι οποίες συζητήθηκαν κι εκείνες στο Παρίσι, δύο ημέρες νωρίτερα (28-29/7). Το δίμηνο Αυγούστου – Σεπτεμβρίου οι τουρκικές αρχές επανήλθαν, με κατάθεση συμπληρωματικών στοιχείων, οπότε και το Ανώτατο Στρατηγείο Συμμαχικών Δυνάμεων (SHAPE) κατέθεσε τις προτάσεις του για τους ΝΑΤΟϊκούς στόχους όλων των κρατών-μελών (Force Goals), διαρθρωμένες σε δύο εκδοχές («ALPHA» και «BRAVO» -βλ. 1^{ο} και 2^{ο} Κεφάλαιο του Β΄ Μέρους). Οι τουρκικές απαντήσεις για το 1964 θεωρήθηκαν πληρέστερες από τις ελληνικές, αναγνωριζόταν όμως από συμμαχικής πλευράς ότι αυτό οφειλόταν κυρίως στην ασάφεια που συνέχισε να κατατρύχει το ζήτημα της συμμαχικής συνδρομής στην αμυντική προσπάθεια της χώρας [1102]. Καθώς αναλύθηκε στο 2^{ο} Κεφάλαιο του Β΄ Μέρους, οι ΝΑΤΟϊκές κρίσεις υπήρξαν μάλλον

[1100] *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής* 30-3-1964 op cit σσ 20-21, 35.
[1101] *NARR*, AC/248-D(64)3/25-11-1964 op cit σσ 5, 8, AC/248-D(65)2/17-5-1965, σ 8.
[1102] *NARR*, AC/248-D(64)3/25-11-1964 ibid σσ 1-2.

αυστηρές, κατά το ότι οι ελληνικές σκέψεις είχαν αρχίσει να κινούνται σε πιο πραγματιστικές κατευθύνσεις, αντίθετα οι τουρκικές ήταν ασαφείς. Τα επόμενα στάδια της εκδίπλωσης των συμμαχικών προβληματισμών, όπως αυτοί αποτυπώθηκαν σε κείμενα εκτιμήσεων, εισηγήσεων, συστάσεων απαντώνται εντεταγμένα στο κυρίως κείμενο της παρούσας διατριβής, συναρτώμενα προς τις υπόλοιπες εξελίξεις που μελετώνται.

Συμπερασματικά, όταν η ελληνοτουρκική κρίση ξεκίνησε, η Ελλάδα βρέθηκε να διαθέτει επαρκείς ποσοτικά (σε έμψυχο υλικό) ένοπλες δυνάμεις, με σοβαρές ποιοτικές μειονεξίες λόγω των δομικών προβλημάτων που την ταλάνιζαν κοινωνικοοικονομικά, προσανατολισμένες να αντιμετωπίσουν έναν υποθετικό και δυνητικό αντίπαλο (το Σύμφωνο της Βαρσοβίας και ειδικά την Βουλγαρία, αυτήν στο επιπλέον σενάριο της μεμονωμένης επιτιθέμενης), που ήταν δαπανηρές και ταυτόχρονα έχρηζαν περιοδικών εκσυγχρονισμών. Για να αντιμετωπίσουν την πραγματική -σύμφωνα με τις κυβερνητικές δηλώσεις και τις στρατιωτικές κινήσεις της- νέα Κύρια Απειλή, την Τουρκία, οι λήπτες αποφάσεων στην Αθήνα ήταν απαραίτητο να αποδεχθούν την αναγκαιότητα σειράς τροποποιήσεων και μεταβολών στην πολιτική άμυνας κι εξωτερικής ασφάλειας της χώρας, σε ένα ευρύ φάσμα από την αναδιάταξη και τη νέα δομή δυνάμεων, την σύλληψη και τον επιτελικό σχεδιασμό εθνικών ενεργειών, μέχρι την εξειδικευμένη υλική ενίσχυση κάθε είδους (έργα υποδομών, οχυρώσεις, οπλικά συστήματα), αλλά και στην νοοτροπία και την αντιληπτική συγκρότηση των μόνιμων στελεχών κατά προτεραιότητα. Στις αλλαγές αυτές, οι ελληνικές πολιτικοστρατιωτικές ηγεσίες προχώρησαν αρχικά με αμηχανία, διστακτικότητα, όχι ομονοώντας και με το βλέμμα (ως επί το πλείστον ο πολιτικά πανίσχυρος στρατός ξηράς) σταθερά στραμμένο στην ελπίδα επανόδου σε μία «συμμαχική κανονικότητα», όπου το δεσπόζον σενάριο θα ήταν η αντιμετώπιση του «από Βορράν κινδύνου», μία εκδοχή που ήταν επιθυμητή κι ευκολότερη στην διαχείριση, αφού βασιζόταν σε ορισμένες θεμελιώδεις παραδοχές: ήταν πρακτικά ελάχιστα πιθανόν να λάβει σάρκα και οστά την εποχή των πυρηνικών όπλων, εάν τυχόν συνέβαινε μάλλον θα ενέπλεκε το ΝΑΤΟ σε κάποια φάση της, προϋπέθετε την σύμπραξη με τους τούρκους (οι οποίοι κατά βάθος θεωρούνταν επίφοβος αντίπαλος και ήταν προτιμότεροι ως σύμμαχοι), ενώ εντωμεταξύ επέτρεπε στις (κατά συντριπτική πλειοψηφία) εμφυλιοπολεμικού πνεύματος ηγεσίες του ΕΣ να αφιερώνουν διανοητικό κάματο και ηθική εγρήγορση για την αντιμετώπιση ενός εσωτερικού κινδύνου, ο οποίος δεν διέθετε υπόσταση, δεν ενέπιπτε στα «υπαρξιακά αντικείμενα εργασίας» (στους θεμελιώδεις λόγους ύπαρξης) των ένοπλων δυνάμεων, ήταν όμως ένα πρώτης τάξης νομιμοποιητικό εφαλτήριο για την προπαρασκευή και την ετοιμότητα επίορκης υφαρπαγής της πολιτικής εξουσίας, ένα ανομολόγητο

καθήκον-ιδανικό για το οποίο προορίζονταν από συμμαχικής πλευράς «αν παρίστατο ανάγκη» και στο οποίο διέθεταν ήδη αξιομνημόνευτη παράδοση, από τις αρχές του 20ου αιώνα ακόμη, που ουδέποτε έκριναν σκόπιμο να αναστοχαστούν κριτικά ή να απαρνηθούν ως «φωτεινό» μέρος της ιστορικής τους εξέλιξης και συνεισφοράς τους στον «εκσυγχρονισμό» της χώρας. Το Ναυτικό και η Αεροπορία επέδειξαν ετοιμότητα και προθυμία να θεαθούν με πραγματισμό τα νέα δεδομένα που προέκυψαν από τις αρχές του 1964 και να αναπροσαρμοστούν σύμφωνα με τις περιστάσεις. Ο ΕΣ ακολούθησε, τόσο λόγω παραγόντων συλλογικής νοοτροπίας που εκτέθηκαν ακροθιγώς, όσο και λόγω γεωγραφικών συνθηκών. Πολιτικά, στους αξιωματικούς του ΒΝ και της ΕΒΑ αρκούσε ότι λειτουργούσαν διεπόμενοι από την αυτονόητη πολιτειακή νομιμοφροσύνη. Εκ φύσεως εξάλλου, ήταν δύσκολο να συνεισφέρουν στην υλοποίηση πραξικοπηματικών ενεργειών ή να τις ανακόψουν, όπως αποδείχθηκε. Σαφώς, αναγνωρίζεται ότι το έργο του στρατού ξηράς ήταν δυσχερές από την άποψη της αντιμετώπισης διπλού κινδύνου, αν και δεν προβλεπόταν να εκδηλωθεί ταυτόχρονα: η υπεράσπιση της χερσαίας επικράτειας στην περιοχή της Ανατολ. Μακεδονίας και Θράκης έναντι αντιπάλου που θα επιτίθετο από βόρεια, αλλά και η διατήρηση των νησιών του Ανατολ. Αιγαίου έναντι της απέχουσας ελάχιστα χιλιόμετρα απειλής από ανατολικά, με ισχυρά χερσαία ερείσματα στην κατοχή της, ήταν αμφότεροι κίνδυνοι που συνιστούσαν οριακές προκλήσεις, για οποιουσδήποτε επιτελείς θα καλούνταν να σχεδιάσουν την ανωτέρω άμυνα. Η συμμετοχή στο ΝΑΤΟ αποτελούσε αντιφατικών επιπτώσεων παράγοντα: έναντι του «από Βορράν κινδύνου», έστω και μόνον στην περίπτωση γενικευμένης σύρραξης, υπήρχαν βάσιμες ελπίδες ποικιλότροπης συμμαχικής συνεισφοράς, ταυτόχρονα όμως οι ΝΑΤΟϊκές απαιτήσεις ήταν πρόσκομμα για την εκπόνηση και υλοποίηση σχεδίων έναντι της Τουρκίας, αφού δέσμευαν κάθε είδους πόρους, περιορίζοντας προγραμματικά τις δυνατότητες αξιοποίησης ανθρώπων και υλικών. Έναντι της Τουρκίας απαιτούνταν σκέψεις εξουδετέρωσης των εχθρικών κινήσεων (στην επιτελική διάλεκτο της εποχής: «Ιδέες Ενεργείας»), αναδιάταξη δυνάμεων και υλικών, προσαρμογές στη δομή των δυνάμεων, αγορές κλπ, όπως ήδη τονίστηκε. Υπενθυμίζεται ότι η επιλογή του Γεννηματά ως αρχηγού του στρατού, έγινε με αυτό το κριτήριο και εκτιμάται ότι ήταν επιτυχής, παρά την βραδύτητα με την οποία εφαρμόστηκαν οι σχετικές τροποποιήσεις που επέφεραν αυτός και οι συνεργάτες του στα ως τότε ισχύοντα επιτελικά σχέδια.

Όταν η απειλή ελληνοτουρκικού πολέμου εμφανίστηκε και προοδευτικά κατέστη αδήριτη ανάγκη η προσθήκη της μίας χώρας στις υπόλοιπους εξωτερικούς κινδύνους που θεωρείτο ότι αντιμετώπιζε η άλλη, χρειάστηκε να επανεξεταστεί εκ βάθρων η εξοπλιστική τους

επάρκεια, αλλά και να υπενθυμιστεί το καθεστώς υπό το οποίο βρέθηκαν να κατέχουν τα όπλα που διέθεταν ως εκείνη την στιγμή. Σε ό,τι αφορούσε την Τουρκία, η αρχική συμφωνία βοήθειας που είχε συνάψει με τις ΗΠΑ στις 12 Ιουλίου 1947 έκανε λόγο, στο προοίμιό της ακόμη, για «βοήθεια σύμφωνη με τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ … και προς την ενδυνάμωση των διμερών δεσμών», ενώ στην δεύτερη συμφωνία (της 5ης Μαρτίου 1959) αναφερόταν ως αιτιολογικό της «παροχής αμερικανικών όπλων και κεφαλαίων, η οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας, καθώς και η περιφρούρηση της εθνικής της ανεξαρτησίας κι ακεραιότητας». Η Ελλάδα αφετέρου, όπως είχε συμφωνηθεί τελικά στις 20 Ιουνίου 1947, έλαβε στρατιωτική βοήθεια από τις ΗΠΑ «με σκοπό την αποκατάσταση και την περιφρούρηση της εσωτερικής τάξης». Η διαφορά ήταν σημαντική, προσέδιδε δε πρόσθετη νομιμοφάνεια στην παραπάνω επεμβατική παράδοση των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων στα πολιτικά πράγματα της χώρας -αν δεν τους δημιουργούσε και υποχρέωση- να αξιοποιήσουν για τον συγκεκριμένο λόγο την εξοπλιστική βοήθεια στην οποία στηρίζονταν σχεδόν αποκλειστικά μέχρι εκείνη την στιγμή [1103]. Όταν ο αμερικανικός νόμος περί Αμοιβαίας Βοήθειας (Mutual Security Act, PL 82-165) του 1951 αντικατέστησε τους νόμους του Σχεδίου Marshall (του 1948) και Αμοιβαίας Αμυντικής Βοήθειας του 1949, στην ελληνική βουλή κατατέθηκε (23-2-1953) σχέδιο νόμου για την κύρωση της σχετικής διμερούς συμφωνίας («Συμφωνίας Αμυντικής Ασφάλειας»), ως απόρροια της οποίας συνέχιζε να προσφέρεται η αμερικανική στρατιωτική βοήθεια στην Ελλάδα. Το σχέδιο νόμου βασιζόταν σε ανταλλαγή ρηματικών διακοινώσεων του πρέσβη των ΗΠΑ και απαντήσεων του υπουργείου εξωτερικών, κυρίως στα κείμενα της 21ης Δεκεμβρίου 1951 και της 7ης Ιανουαρίου 1952 (ενώ επέκειτο η εισδοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, ταυτόχρονα με την Τουρκία). Πουθενά σε αυτά δεν αναφερόταν αναθεώρηση ή κατάργηση της επίμαχης πρόνοιας του 1947 [1104].

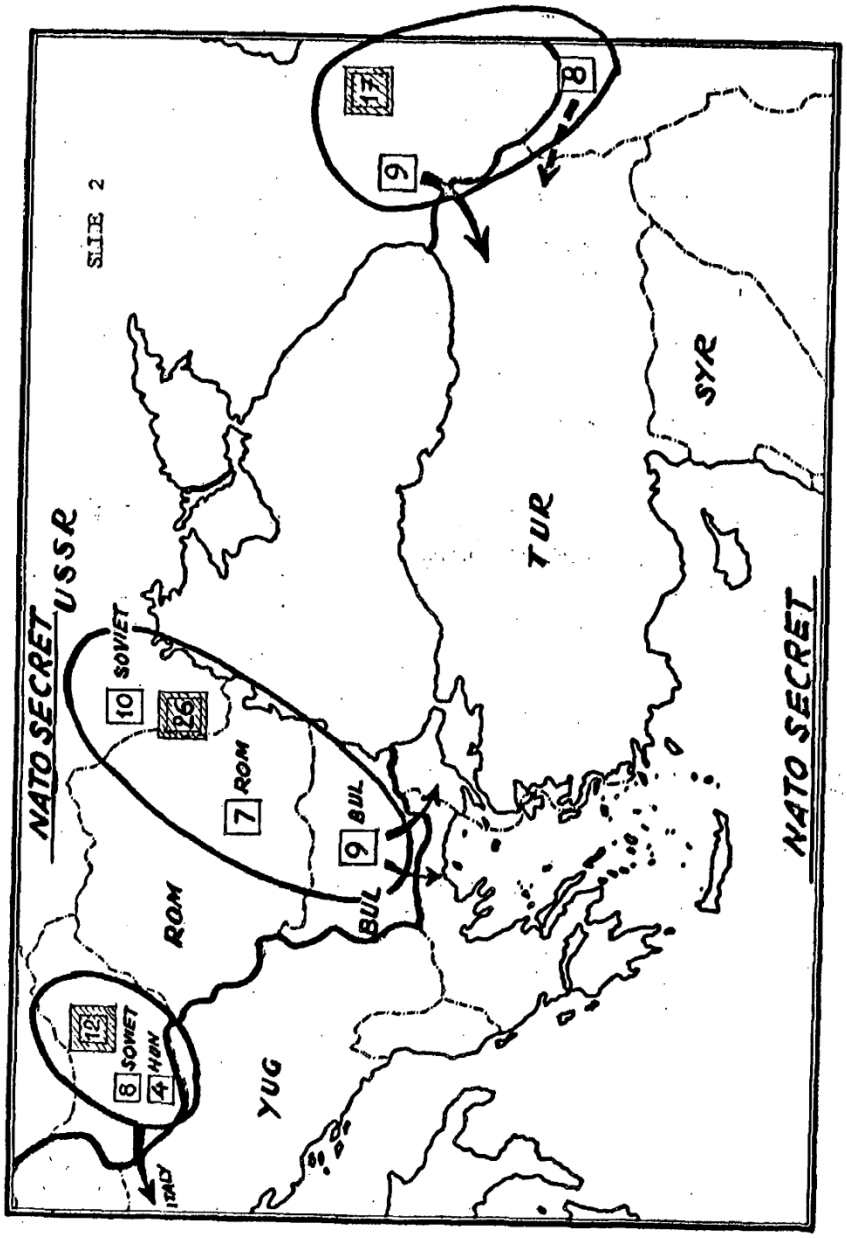
[1103] Τα αρμόδια χωρία των συμφωνιών T.I.A.S. No.1629/12-7-1947, T.I.A.S. No.4191/5-3-1959 και T.I.A.S. No.1625/20-6-1947 παρατίθενται στο: T. Ehrlich 1966 op cit σ 1056. Για τα πλήρη κείμενα των αμερικανοτουρκικών συμφωνιών βλ.: G. S. Harris 1972 op cit σσ 108, 213-215, 221-223, R. C. Campany jr. 1986 op cit σσ 96-99.

[1104] Ελληνική Βουλή, Φάκελοι Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Εθνικής Αμύνης κι Εξωτερικών, *2ο Βιβλίο Νομοθετημάτων ΥΠΕΞ*, Κύρωσις Συμφωνίας Αμοιβαίας Ασφαλείας ΗΠΑ–Ελλάδος, 26-3-1953 op cit σσ 4-8.

Παράρτημα εικόνων, χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων:

NATO UNCLASSIFIED
APPROVED FOR PUBLIC DISCLOSURE

NATO SECRET

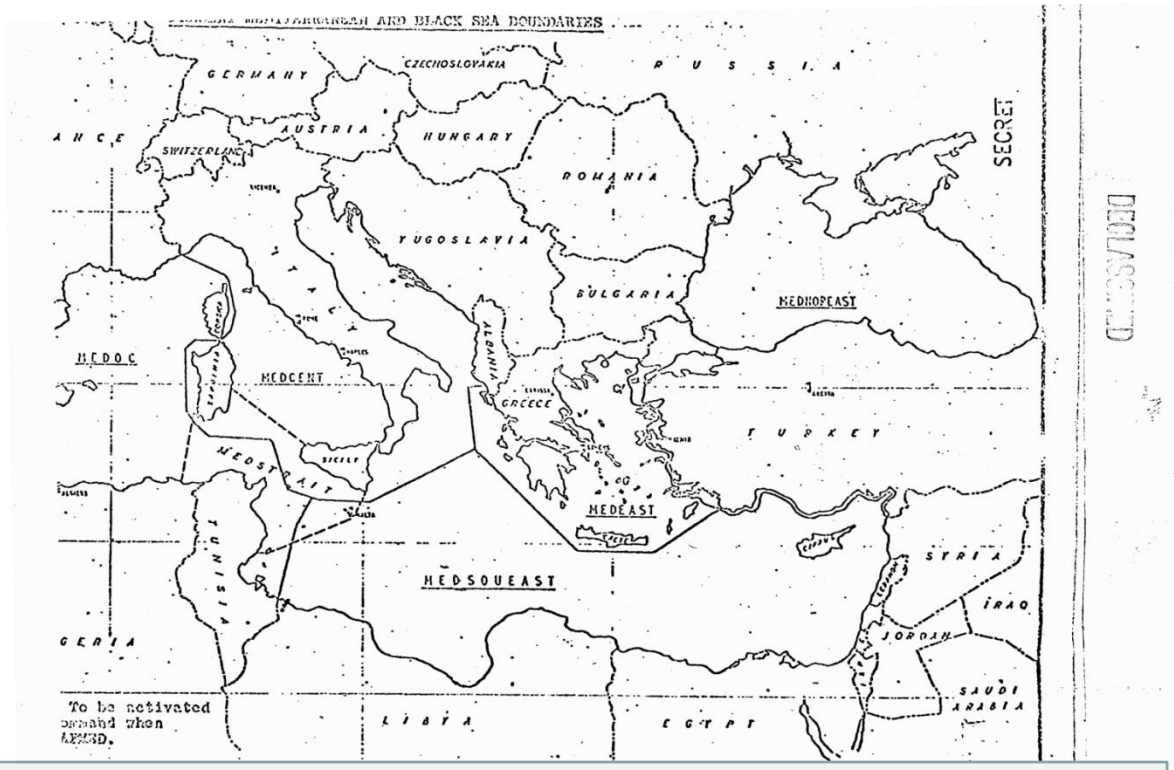
NATO UNCLASSIFIED
APPROVED FOR PUBLIC DISCLOSURE

NATO SECRET
IMSM-55-68

-20-

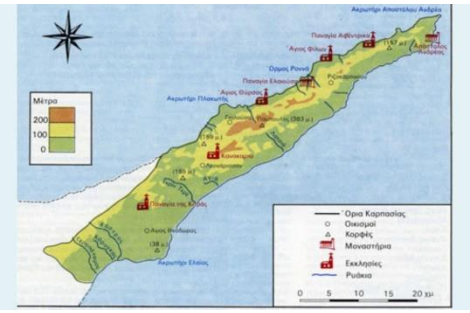
Enclosure 1

Ο «από Βορράν Κίνδυνος» το 1968: χαρτογραφημένο σενάριο εισβολής μεραρχιών του Συμφώνου της Βαρσοβίας στη Νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ σύμφωνα με υπόμνημα της Στρατιωτικής Επιτροπής της συμμαχίας (τίτλος: «επικαιροποιημένη ενημέρωση σχετικά με την απειλή για το ΝΑΤΟ στην περιοχή της Μεσογείου». Αυτή η εκδοχή προϋπήρχε και βάσει αυτής σχεδιάζονταν οι αμυντικές δυνατότητες των κρατών-μελών της περιοχής. Πηγή: Αρχεία ΝΑΤΟ, Βρυξέλλες. Ταυτότητα εγγράφου: IMSM-55-68/7-2-1968).

«Ενδοσυμμαχικοί διαγκωνισμοί»:

Χάρτης με τις υποδιοικήσεις του Συμμαχικού Αρχηγείου Μεσογείου (Headquarters Allied Forces Mediterranean –HAFMED), μίας διοίκησης με έδρα τη Μάλτα, που είχε δημιουργηθεί το 1952 ως υφιστάμενη του ΝΑΤΟϊκού Αρχηγείου Συμμαχικών Δυνάμεων Ευρώπης μετά από βρετανική απαίτηση. Διέθετε μεταξύ άλλων «ελληνική» (COMEDEAST) και «τουρκική» (COMEDNOREAST) υποδιοίκηση. Οι ΗΠΑ ποτέ δεν ήταν υπέρ της AFMED, επειδή σε περίπτωση Παγκόσμιου Πολέμου ο 6ος Στόλος προβλεπόταν να διοικείται από αυτήν αφότου θα είχε εκτελέσει τις πυρηνικές του αποστολές. Η Τουρκία επιδίωκε την ανάληψη αυξημένων ευθυνών και γι' αυτόν τον σκοπό προχώρησε σε «μυστική στρατιωτική διπλωματία», τόσο προς το ΗΒ όσο και προς τις ΗΠΑ. Η Ελλάδα το πληροφορήθηκε και διατύπωσε ανάλογο αίτημα, το οποίο ενισχύθηκε λόγω της εκτράχυνσης των ελληνοβρετανικών σχέσεων με υπόβαθρο το Κυπριακό (το ζήτημα τότε ήταν αν οι συμμαχικές νηοπομπές θα κινούνταν ανατολικά ή δυτικά της Κρήτης). Η αποψίλωση αρμοδιοτήτων της AFMED ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1960, όταν η Προποντίδα (θάλασσα του Μαρμαρά) και η Μαύρη Θάλασσα μεταφέρθηκαν στην δικαιοδοσία του (αμερικανού) CINCSOUTH από τον CINCAFMED (τον βρετανό διοικητή της AFMED). Η Ελλάδα και η Τουρκία συνέχισαν να παρακολουθούν τις εξελίξεις στενά, το ΓΕΝ μάλιστα, προληπτικά, είχε προχωρήσει ήδη σε διοικητική αναδιάταξη των δυνάμεών του, ιδρύοντας γι' αυτόν τον λόγο δύο Αρχηγεία, ένα για το Αιγαίο (ΑΑΠ), υπάγοντάς το στον CINCSOUTH κι ένα για το Κρητικό και το Ιόνιο Πέλαγος (ΑΚΙΠ), υπάγοντάς το στον CINCAFMED. Ενδεικτικά: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ) υπ' αριθμ. 28, 21/12/1960, σσ 1-9. Το 1966, λίγο πριν την κατάργηση της AFMED (που μετά την ανεξαρτησία της Μάλτας τον Σεπτέμβριο του 1964, εδραζόταν σε εξωΝΑΤΟϊκή επικράτεια) και λόγω της εντωμεταξύ σταδιακής αποχώρησης της Γαλλίας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, κατατέθηκε η ιδέα της διαδοχής της AFMED από νέο ΝΑΤΟϊκο κλιμάκιο, το COMNAVSOUTH, υπό ιταλό ναύαρχο (σύμφωνα με την εισήγηση του SACEUR στρατηγού L. Lemnitzer). Ο χάρτης ανάγεται στην εποχή πριν την κατάργηση του HAFMED και ήταν συνημμένος σε υπόμνημα του Α/ΓΕΕΘΑ των ΗΠΑ στρατηγού E. Wheeler προς τον επικεφαλής του 6ου Στόλου ναύαρχο D. McDonald με το ερώτημα αν θα ήταν σκόπιμο να καταργηθούν οι επιμέρους υποδιοικήσεις «λόγω των προβλημάτων που έχουν ανακύψει μεταξύ των ελλήνων και των τούρκων» (αμφότερες διεκδικούσαν την προς Νότο επέκταση των θαλάσσιων εκτάσεων που ήλεγχαν στο συμμαχικό πλαίσιο). Εν τέλει, τόσο η «ελληνική» (COMEDEAST) όσο και η «τουρκική» (COMEDNOREAST) υποδιοίκηση διατηρήθηκαν, με τα ίδια ονόματα και δικαιοδοτικά όρια. Πηγή χάρτη:*NHC-OAB*: RG 38. Ταυτότητα τεκμηρίου: CM-1669-66/9-8-1966. Αξίζει να προστεθεί ότι λίγες μέρες αργότερα, ο McDonald απάντησε πως γενικά συμφωνούσε με τον Wheeler, προσθέτοντας ότι αν τα ευρύτερα ζητήματα δεν επιλύονταν, μία καλή ιδέα θα ήταν να τεθεί επικεφαλής της μεγάλης υποδιοίκησης νότια των δύο, της COMMEDSOUEAST, «κάποιος τούρκος ναύαρχος» (τελικά αυτά τα καθήκοντα ανέλαβε βρετανός ναύαρχος).

Άνω: Η βορειοανατολική απόληξη της Κυπριακής επικράτειας: η χερσόνησος της Καρπασίας, στην οποία η Τουρκία επέμεινε να εγκαταστήσει στρατιωτική βάση με κυριαρχικά δικαιώματα, το καλοκαίρι του 1964. Είναι έκτασης ~615 χλμ, μήκους ~78 χλμ, με δεκάδες οικισμούς, κυρίως ελληνοκύπριων πριν το 1974. Ολόκληρο σχεδόν το τμήμα ανατολικά της Κώμης Κεπήρ επρόκειτο να περιέλθει στην κατοχή της Τουρκίας εφόσον ικανοποιούνταν οι επιθυμίες της. Αριστερά: το Κάβο Γκρέκο στα νοτιοανατολικά του νησιού, όπου ο Γρίβας προτιμούσε να παραχωρηθεί στην Τουρκία δικαίωμα να στεγάσει εκεί τη βάση της.

Μέλη των αρμόδιων επιτροπών των δύο χωρών, κατά την τελετή μεταβίβασης των παλιών αεριωθούμενων μαχητικών τύπου F-84G από την ΕΒΑ στην Γιουγκοσλαβική Πολεμική Αεροπορία, τα οποία ήταν δωρισμένα από τις ΗΠΑ στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Μάλλον γι' αυτά τα αεροσκάφη εκφράστηκε η σκέψη αγοράς τους το 1964 κι ένταξης σε υπηρεσία με ελλαδικά πληρώματα και κυπριακά εθνόσημα, ώστε να αξιοποιηθούν για την προστασία της Κύπρου.
Πηγαία λεζάντα: «Στιγμιότυπο από την παράδοση αεροσκαφών σε πληρώματα της Γιουγκοσλαβικής Αεροπορίας, στις 8-1-60, από εκπροσώπους του 30ου Α.Α.Υ. [Αρχηγείο Αεροπορικού Υλικού, με έδρα από το 1956 ως το 1969 στο Φάληρο κι έκτοτε στην Ελευσίνα]». Πηγή: *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας* (ΜΙΣΠΑ), με την άδεια του οποίου δημοσιεύεται.

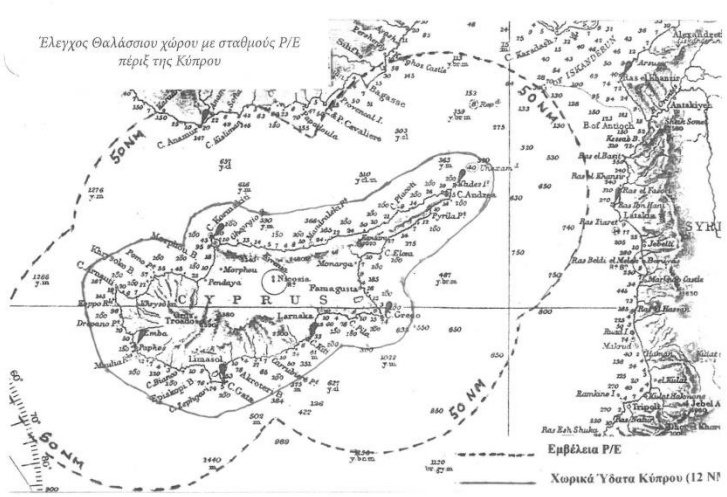

Η περιοχή εκτύλιξης των Τηλλυριακών (σύγχρονος χάρτης). Πηγή: https://politis.com.cy/politis-news/kypros/56-chronia-apo-toys-vomvardismoys-tis-tillyrias/ (προσπελάστηκε 25-9-2020)

Αεριωθούμενα μαχητικά F-100 της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας. Αεροσκάφη κυρίως αυτού του τύπου εκτέλεσαν τους βομβαρδισμούς κατά τα Τηλλυριακά του 1964. Κάτω, ο χειριστής C. Topel φωτογραφημένος μεταξύ συναδέλφων του της 112 μοίρας (112 Filo -THK) με έδρα το Eskişehir, μπροστά από διθέσιο εκπαιδευτικό F-100F. Καταρρίφθηκε πετώντας με F-100D από αντιαεροπορικά πυρά στις 8 Αυγούστου. Εγκατέλειψε το αεροσκάφος του επιτυχώς, αλλά εξέπνευσε αργότερα στο νοσοκομείο, μετά την φημολογούμενη (ανεπιβεβαίωτη επίσημα) κακοποίησή του από εξαγριωμένους ελληνοκύπριους. Πηγή: http://www.havaciyiz.com/Havacilarimiz6.htm (προσπελάστηκε 19-3-2020). Σχετική φωτογραφία δημοσίευσε η βρετανική *Daily Mirror* (10-8-1964).

Η εμβέλεια του πρώτου συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης της Κυπριακής Δημοκρατίας, το 1964, με βάση τα καναδικά radar (P/E) του τότε ΒΝ. Πηγή: αντιναύαρχος (ΠΝ) ε.α. Γ. Δημητρόπουλος, *Το Πολεμικό Ναυτικό στην Κύπρο 1964-1966*, Πειραιάς: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2011.

Η κατάσταση στο ελληνικό δίκτυο έγκαιρης προειδοποίησης κοντά στην Τηλλυρία τον Αύγουστο του 1964: Στα Λιβερά ήταν ήδη εγκατεστημένο ένα από τα radar του Ναυτικού και στον γειτονικό Κορμακίτη ένα της Αεροπορίας.

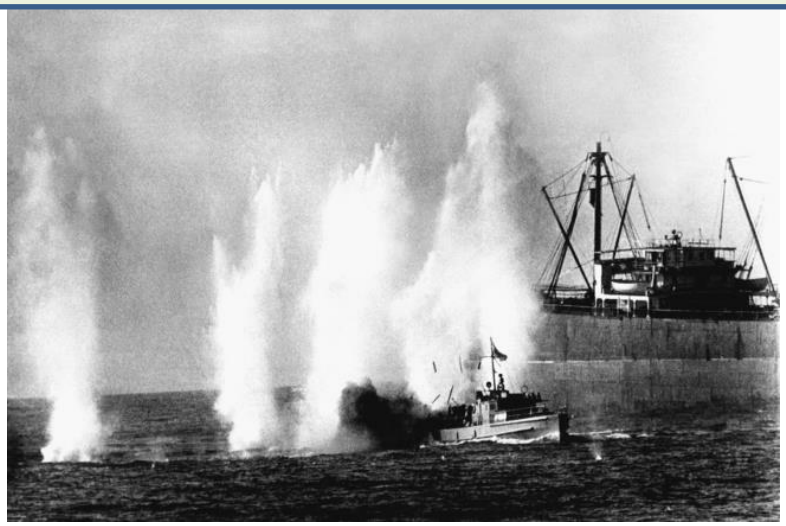
Άνω: Το radar Canadian Marconi VI Mk 4, που χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από τον βρετανικό στρατό την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο σε ρόλους έρευνας επιφανείας. Τέτοια μεταφέρθηκαν και στην Κύπρο από την Ελλάδα, για να συγκροτήσουν το πρώτο δίκτυο έγκαιρης προειδοποίησης της Δημοκρατίας υπό τον έλεγχο του Ναυτικού. Η Αεροπορία διέθετε κι εκείνη δικά της radar στην Κύπρο, άλλου τύπου. Το Ναυτικό εγκατέστησε Canadian Marconi VI Mk 4 επίσης σε νησιά του ανατολικού Αιγαίου, αξιοποιώντας τα επί δεκαετίες.
Πηγή άνω δύο διαφανειών: http://www.anti-aircraft.co.uk/radarNo4Mk6.html (προσπελάστηκε 1-1-2020). Πηγή κάτω τριών διαφανειών: προσωπικό αρχείο του συγγραφέα, υπαίθριο έκθεμα του Πολεμικού Μουσείου «*Τούνελ Μερικιάς*» στη Λέρο.

Η ακταιωρός (Παράκτιο Περιπολικό) *ΑΡΙΩΝ* πλαγιοδετημένη σε κυπριακό λιμάνι, στην Κερύνεια κατά τον Δημ. Μητσάτσο, (1964). Διακρίνονται: καλυμμένο το μοναδικό πυροβόλο Bofors 40 χλστ που διέθετε , καθώς και το προς πρύμνη πυροβόλο Oerlikon των 20 χλστ (είχε άλλο ένα, πλωριό).
Πηγή: *Οικογενειακό Αρχείο Χάλαρη*.

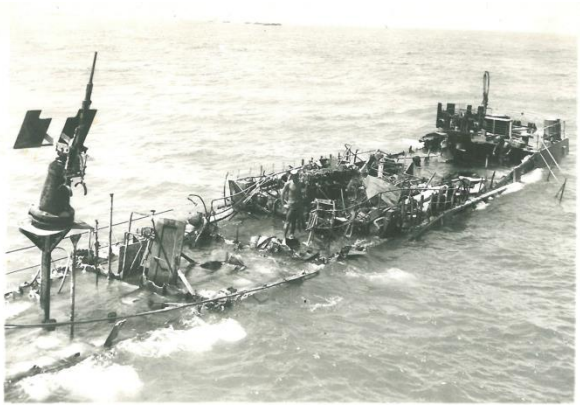

Το πρώτο αεροπλάνο πάνω από το ΦΑΕΘΩΝ

Ο ΦΑΕΘΩΝ προσαραγμένος δίπλα στην προβλήτα

Άνω: στιγμιότυπο της προσβολής της ***ΦΑΕΘΩΝ*** από τα F-100 της ΤΗΚ. Δεξιά: η ακταιωρός περιβεβλημένη παφλασμούς ανεπιτυχών πληγμάτων από ρουκέτες τουρκικού αεροσκάφους, ενώ έχει ήδη κτυπηθεί και φλέγεται. Κάτω αριστερά: η ***ΦΑΕΘΩΝ*** χτυπημένη δίπλα στην προβλήτα της CMC. Κάτω δεξιά: Η ακταιωρός στην κατάσταση που βρισκόταν μετά τα καταστροφικά πλήγματα που υπέστη από τις επιθέσεις των τουρκικών μαχητικών (9/8/1964). Πηγές: *Αρχείο Δ. Μητσάτσου, Οικογενειακό Αρχείο Χάλαρη*. Οι περισσότερες φωτογραφίες λήφθηκαν από τον Jim Pringle (του *Associated Press*) και δημοσιεύθηκαν μεταξύ άλλων στην βρετανική λαϊκή *Daily Express* (φύλλο 10-8-1964) και στο ευρείας κυκλοφορίας αμερικανικό περιοδικό *LIFE*, πλαισιώνοντας άρθρο του T. Green για τα γεγονότα (vol 57 no 8, 21 Αυγούστου 1964, σσ 20-25). Τις φωτογραφίες της ***ΦΑΕΘΩΝ*** παρέδωσε στον κο Δ. Μητσάτσο ο M. Packard, πάντως δημοσιεύθηκαν και στον Τύπο της εποχής, σε Κύπρο κι Ελλάδα.

Σκίτσο του Μποστ, δημοσιεύθηκε στην Αυγή, φύλλο 15ης Αυγούστου 1964.
Πηγή: https://sarantakos.wordpress.com/2014/08/13/mpost50-12/#more-11681
(προσπελάστηκε 30-11-2015).

Τουρκοκύπριοι άμαχοι μεταφέρονται μακριά από την ζώνη επιχειρήσεων (το χωρίο Κόκκινα) στην Λεύκα, εντός σουηδικού θωρακισμένου οχήματος της UNFICYP (φωτογραφία της 9ης Αυγούστου 1964).
Πηγή: http://photo.sf.co.ua/id407 (προσπελάστηκε 18-2-2016)

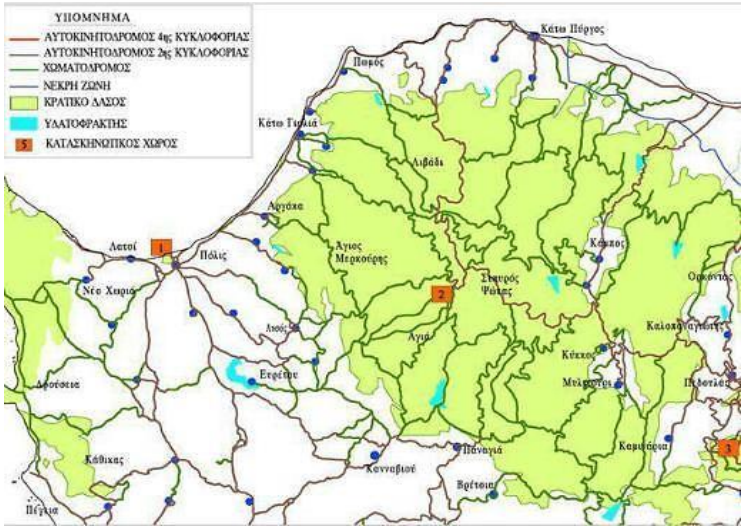

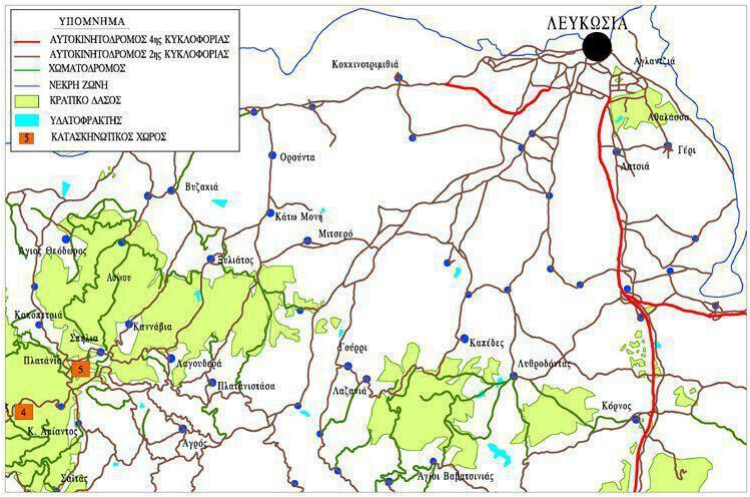

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ἐπισκέπτεται τούς πληγέντες ἀπό τούς βομβαρδισμούς τῶν Τούρκων στήν Τηλλυρία.

Αριστερά: Στα διαθέσιμα αντιαεροπορικά όπλα στην Κύπρο το 1964 περιλαμβάνονταν τα τετράδυμα βαριά πολυβόλα διαμετρήματος 0,50΄΄ όπως το εικονιζόμενο. Από τα κινηματογραφικά επίκαιρα της British Pathé σχετικά με τα Τηλλυριακά και τίτλο: «Tragic Aftermath Of Turkish Bombing On Greek Cypriot Village (1964)». Πηγή: https://www.youtube.com/watch?time_continue=15&v=cDYljVTw65w&feature=emb_title (προσπελάστηκε 25-12-2019).

Πηγή της φωτογραφίας δεξιά: http://pachyammos.weebly.com/mu940chiepsilonsigmaf-sigmatauetanu-tauetalambdalambdaupsilonrho943alpha.html (προσπελάστηκε 19-12-2015).

Σύγχρονοι τουριστικοί χάρτες των επαρχιών Πάφου (άνω) και Λευκωσίας (κάτω), με τοποθεσίες ενδιαφέροντος του παρόντος κειμένου. Τίτλοι στο πρωτότυπο: «Κατασκηνωτικοί Χώροι». Πηγή: Τμήμα Δασών Κυπριακής Δημοκρατίας. URL: https://www.cyprushighlights.com/2012/07/25/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B7%CE%BD%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CE%B9/ (προσπελάστηκαν 24-9-2020).

Το αμερικανικό αεροπλανοφόρο *FORRESTAL* (CVA 59) πλέει στην Ανατολική Μεσόγειο, παρακολουθούμενο στενά από σοβιετικό αντιτορπιλικό (Σεπτέμβριος 1964). Η φωτογραφία έχει ληφθεί από εναέριο μέσο της οργανικής δύναμης του αεροπλανοφόρου. Την περίοδο εκείνη, το *FORRESTAL* κινείτο μεταξύ των θαλασσών νότια της Τουρκίας, του κεντρικού Αιγαίου και του Ιονίου Πελάγους. Πηγή: http://www.navsource.org/archives/02/0259as.jpg (προσπελάστηκε 28-9-2020)

Καλυμμένα με προστατευτική μόνωση, F-104G (η αριστερή στήλη) και F-5A (η δεξιά στήλη) εκφορτώνονται στην Κωνσταντινούπολη για παράδοση στην τουρκική πολεμική αεροπορία ΤΗΚ, την ίδια περίπου εποχή που και η γειτονική της ελληνική ΕΒΑ παραλάμβανε τα δικά της ομοιότυπα, αμφότερες στο πλαίσιο της ΝΑΤΟϊκής βοήθειας. Πηγή: https://www.the-northrop-f-5-enthusiast-page.info/AirForces/TurkeyAF.html (προσπελάστηκε 6-9-2020)

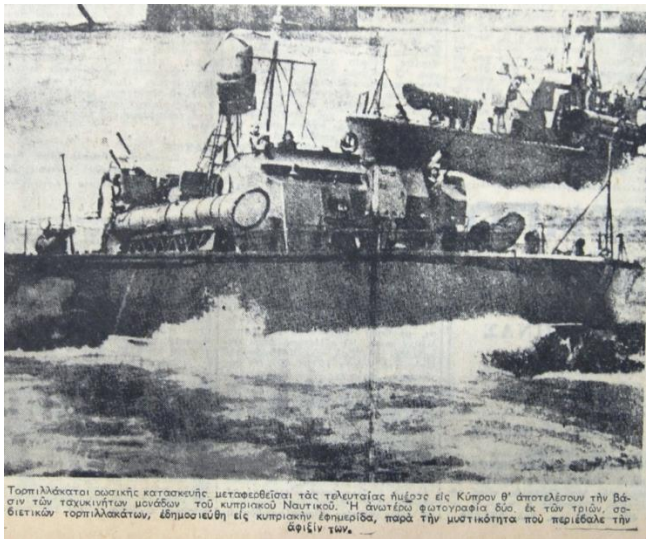

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ L. B. Johnson (πρώτος από δεξιά) συσκέπτεται με τους πρεσβευτές της χώρας του στην Αθήνα, την Άγκυρα και τη Λευκωσία, H. Labouisse, R. Hare και T. Belcher (από δεξιά προς αριστερά), ανασκοπώντας την αποτυχία των «Σχεδίων Acheson». Πηγή: περιοδικό *Εικόνες*, τεύχος 25, Σεπτέμβριος 1964. Αναρτημένη φωτογραφία (προσπελάστηκε 1-8–2017) : https://nataliavogeikoff.com/2014/12/01/so-very-far-away-but-maybe-its-only-yesterday-greece-in-crisis-1964-2014/

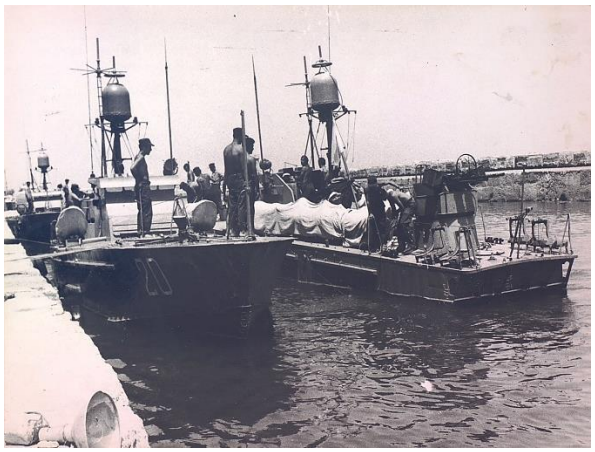
Σατιρική Επιθεώρηση, Περίοδος Γ, Τεύχος 4, 12 Σεπτεμβρίου 1964

Οι γελοιογραφίες του Γεώργιου Μαυρογένη που δημοσιεύονταν στη Σατιρική Επιθεώρηση της Κύπρου, δημοσιεύονται με την άδεια του **ΚΤΙΣΙΣ** (ιδρυματικό καταθετήριο ανοικτής πρόσβασης που περιλαμβάνει οποιοδήποτε υλικό έχει σχέση με την έρευνα και τις δραστηριότητες του **Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου**), στο οποίο ο δημιουργός Γ. Μαυρογένης επέτρεψε την ψηφιοποίηση και πρόσβαση σε αυτή τη μορφή των τευχών της Σατιρικής Επιθεώρησης. Πηγή: https://apsida.cut.ac.cy/files/original/b8c778b6b7c76654f606d0fca72a2eec.jpg (ανακτήθηκε 12-2-2020).

Τορπιλλάκατοι σοβιετικής κατασκευής, μεταφερθείσαι τας τελευταίας ημέρας εις Κύπρον θ' αποτελέσουν την βάσιν των ταχυκινήτων μονάδων του κυπριακού Ναυτικού. Η ανωτέρω φωτογραφία δύο εκ των τριών, σοβιετικών τορπιλλακάτων, εδημοσιεύθη εις κυπριακήν εφημερίδα, παρά την μυστικότητα που περιέβαλε την άφιξίν των.

Από το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *ΕΘΝΟΣ*, φύλλο Τρίτης 2/2/1965. Στην πραγματικότητα δεν απεικονίζονται οι τορπιλάκατοι τύπου P-4 που αποκτήθηκαν, αλλά οι (αρκετά μεγαλύτερες) τύπου P-6. Η αναδημοσίευση ανακριβών στοιχείων για λόγους εντυπωσιασμού είναι συνήθης όταν αφορά σε αγορές πολεμικού υλικού, είναι όμως γεγονός ότι αρχικά οι σοβιετικοί σκόπευαν να αποδεσμεύσουν P-6.

Τρεις από τις τορπιλακάτους τύπου P-4 που αποκτήθηκαν στην πραγματικότητα. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο της *Διεύθυνσης Ιστορίας Εθνικής Φρουράς* του ΓΕΕΦ, με την άδεια της οποίας δημοσιεύεται.

Παλιός χάρτης της Κύπρου με σημειωμένα τα τοπωνύμια που ενδιαφέρουν.

Τα ορμητήρια των πλωτών μέσων του Κυπριακού Ναυτικού. Πηγή: Αντιναύαρχος Π.Ν. ε.α. Α. Χρυσικόπουλος, *Αναμνήσεις από το Κυπριακό Ναυτικό*, Αθήνα: Κορφή, 1995

Canadair CT-133 MK III AT-3 (το κατόπιν άδειας παραγόμενο στον Καναδά T-33 της Lockheed), όπως εκτίθετο στο Πολεμικό Μουσείο της Αθήνας την εποχή λήψης της φωτογραφίας (11-2-1981). Πιστοποιείται ότι πρόκειται για την έκδοση του αεροσκάφους στο οποίο είχε ανατεθεί το κρίσιμο είδος αποστολής στην Κύπρο, από τον οπλισμό του: διακρίνεται το στόμιο του αριστερού πολυβόλου 0,50" στο ρύγχος, του ενός από τα δύο που έφεραν τα CT-133.
Πηγή: https://abpic.co.uk/pictures/correct/1676307 (προσπελάστηκε: 25-12-2019).

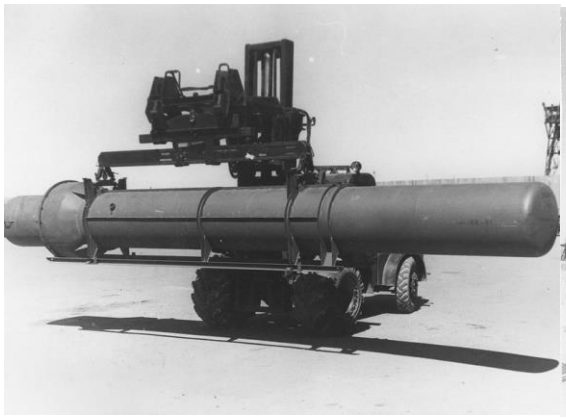
Approved For Release 2003/10/02 : CIA-RDP80B01676R001300060015-8

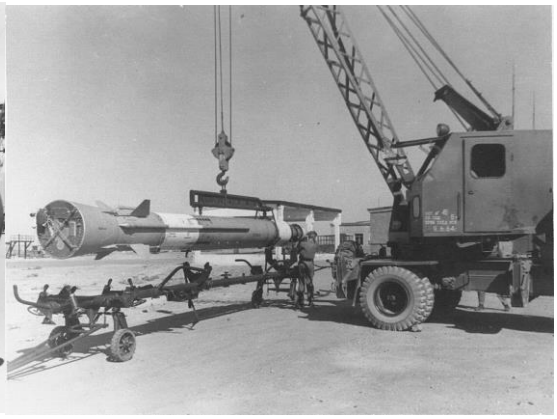

Χάρτες της Ανατολικής Μεσογείου και της Κύπρου, από έγγραφο της CIA αναγόμενο στον Φεβρουάριο του 1965.
Αρχειακή ταυτότητα τεκμηρίου: Doc No/ESDN: CIA-RDP80B01676R001300060015-8 (προσπελάστηκε: 30-10-2014).

Approved For Release 2003/10/02 : CIA-RDP80B01676R001300060015-8

Στις άνω φωτογραφίες, στιγμιότυπα από την παράδοση των πυραύλων του συστήματος S-75 στη Λαϊκή Δημοκρατία του Βορείου Βιετνάμ το 1963. Κάτω αριστερά: ο πύραυλος επί του ρυμουλκούμενου φορέα του (στο βάθος της φωτογραφίας αριστερά διακρίνεται και το radar "Fan Song"). Δεξιά: στάδιο μετακίνησης του πυραύλου από το τροχήλατο ρυμουλκό και τοποθέτησής του στην σταθερή βάση εκτόξευσης. Η δράση των βορειοβιετναμικών SA-2 έγινε αισθητή την άνοιξη του 1965, κατά την περίοδο δηλαδή κορύφωσης της κρίσης για την παραλαβή τους από την Κύπρο και προβλήθηκε και στον ελλαδικό Τύπο (βλ. ενδεικτικά: *Βήμα*, 22/4/1965). Οι φωτογραφίες παρατίθενται ελλείψει τεκμηρίων από την εκφόρτωση των κυπριακών SA-2 στην Αίγυπτο και τις φάσεις τάξης του, δεδομένου ότι α) τέτοιες σκηνές θα εκτυλίχθηκαν οπωσδήποτε και κατά την παράδοση των συστημάτων στην Αίγυπτο και άλλου, β) ανάγονται στην ίδια περίοδο. Προέρχονται από την εξής πηγή: http://www.baomoi.com/Anh-hiem-ten-lua-phong-khong-Lien-Xo-nam-1963/c/15411121.epi (προσπελάστηκε 07-12-2015).

The heart of the V-750/SA-2 system was the RSNA-75M "Fan Song B" missile control radar. The massive horizontal Lewis scanner (with a parabolic UHF dish antenna attached) and the similar vertical unit were transported separately when the missile battalion moved sites, sometimes to rough-hewn locations in the jungle to intercept B-52s. Although the USA had acquired captured Soviet radars from Israel in 1967, its first working "Fan Song" came via Indonesia in the late 1960s. (Dr István Toperczer)

Άνω: Η «καρδιά» του συστήματος S-75, το συρόμενο radar ανίχνευσης κι ελέγχου πυρός SNR-75 (NATOϊκή κωδικοποίηση: Fan Song). Κάτω: ο θάλαμος του κλωβού διοίκησης και ελέγχου του συστήματος. Πηγή: P. Davies, *F-105 Wild Weasel vs SA-2 "Guideline" SAM / Vietnam, 1965-1973*, Oxford- N. York: Osprey, 2011

1. Battalion commander's position
2. P-12/P-18 "Spoon Rest" radar controls and goniometer
3. RH-1 scope and Plan Position Indicator (PPI) screen
4. Range tracker's console (NCO position)
5. Range tracking control wheel
6. Range tracking displays and controls
7. Elevation tracker's console (NCO position)
8. Elevation tracking control wheel
9. Azimuth tracker's console (NCO position)
10. Azimuth tracking control wheel
11. Fire control officer's position
12. Range/elevation/azimuth control wheels
13. Panel with automatic tracking and range mode switches
14. Missile firing buttons and launch lights
15. Radar azimuth dial
16. Missile guidance mode switches
17. Radar elevation dial
18. Radar tracking screen (elevation)
19. Radar tracking screen (azimuth)
20. Missile guidance radio channel switch
21. Missile fuze setting selectors
22. Missile guidance control channel selectors
23. Radar mode selectors (wide angle/pencil beam/narrow beam)
24. Live fire button
25. Missile gyro controls
26. Radar antenna deploy switch
27. Radar power button
28. Generator power button
29. Target height/distance/velocity indicators
30. Power indicator lights

Πηγές: https://nsarchive.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/38.jpg https://nsarchive2.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/32.jpg (προσπελάστηκαν 25/6/2013).

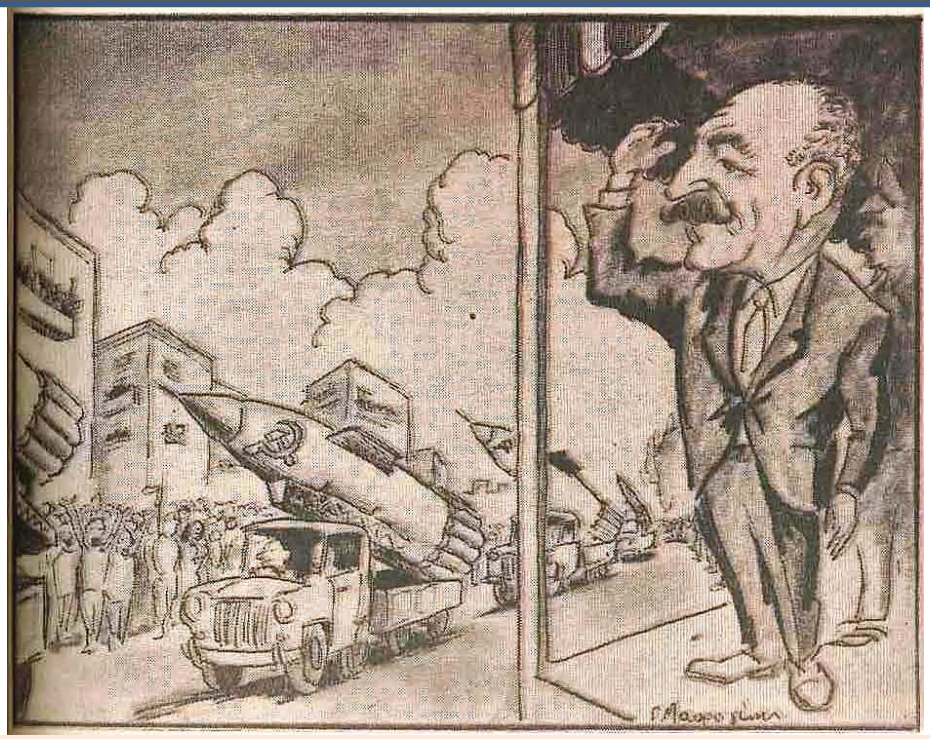
Χαρακτηριστικές αμερικανικές αεροφωτογραφίες της πυραυλικής Κρίσης της Κούβας τον Οκτώβριο του 1962. Παρατίθενται επειδή παραπέμπουν σε όσα εκτυλίχθηκαν στις θαλάσσιες εκτάσεις νότια της Κύπρου τον Μάρτιο του 1965. Άνω: λήψη αεροφωτογραφίας από χαμηλό ύψος, σοβιετικών πλοίων με πυραυλικό φορτίο στο λιμάνι του Mariel (5/11/1962), όταν η κρίση αποκλιμακωνόταν μετά την συμφωνία που είχε εντωμεταξύ επιτευχθεί. Αντίστοιχες φωτογραφίες, από μεγαλύτερα ύψη νωρίτερα, είχαν οδηγήσει στην αποκάλυψη των κουβανοσοβιετικών ενεργειών και στο ξέσπασμα της Κρίσης. Αριστερά, 26/10, στο αποκορύφωμα της Κρίσης: το αμερικανικό αντιτορπιλικό *Joseph P. Kennedy* σταματά για νηοψία το λιβανικό πλοίο μεταφοράς ξηρού φορτίου *Marucla*, ναυλωμένο από τους σοβιετικούς.

Το σοβιετικό φορτηγό *Grozny* παραβιάζει την ζώνη απαγόρευσης που είχε επιβάλει το αμερικανικό πολεμικό ναυτικό περιμετρικά της Κούβας, αλλά υποχρεώνεται να σταματήσει μετά από προειδοποιητικές βολές κοντά στην πλώρη του (27-10-1963). Πηγή: https://nsarchive2.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/33.jpg (προσπελάστηκε 23/2/2020).

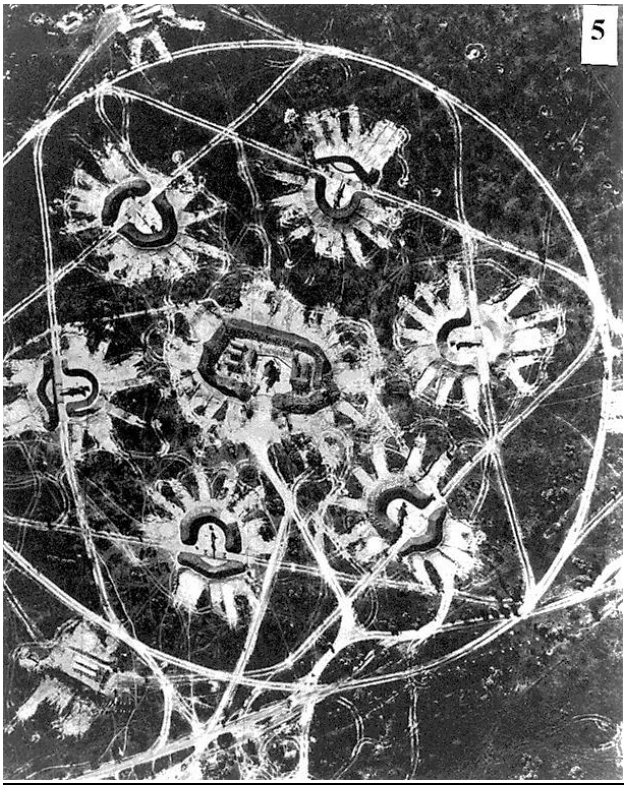

Αμήχανη διάψευση και απόσειση ευθυνών ή ασάφειες λόγω ελλιπούς πληροφόρησης; Πρωτοσέλιδη γελοιογραφία του Φ. Δημητριάδη στο *Βήμα* της Κυριακής 21 Μαρτίου 1965

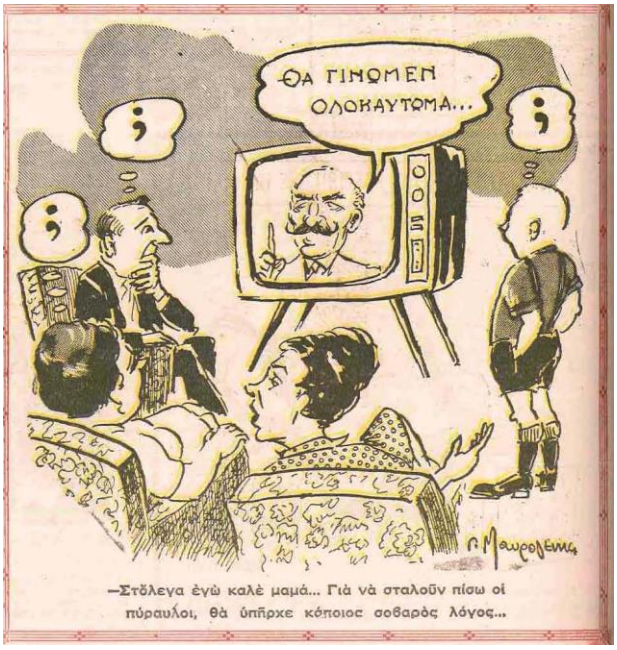
«Εξαίρετον εντύπωσιν προεκάλεσαν στο κοινόν οι Ρωσσικοί πύραυλοι που δεν παρήλασαν. Στην εικόνα μας, ο Διγενής από εξέδρας χαιρετών τους πυραύλους». Πηγή: *Σατιρική Επιθεώρηση*, Περίοδος Α, Τεύχος 33, (3 Απριλίου 1965), γελοιογραφία του Γ. Μαυρογένη.

Αριστερά: διάταξη του συστήματος S-75 με τις θέσεις των εκτοξευτήρων πυραύλων περιμετρικά του radar ανίχνευσης κι ελέγχου πυρός SNR-75 (“Fan Song”). Λόγω του εξάγωνου σχήματος έφερε το προσωνύμιο «Άστρο του Δαυίδ». Κάτω: αίθουσα επεξεργασίας, ανάλυσης και αξιολόγησης των δεδομένων από τις φωτογραφίες που λάμβαναν τα αμερικανικά κατασκοπευτικά αεροσκάφη, στο «Εθνικό Κέντρο Ερμηνείας Αεροφωτογραφιών» NPIC, που ανήκε στην CIA και το DoD.

Πηγές: https://nsarchive2.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/5.jpg
https://nsarchive2.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/7.jpg
προσπελάστηκαν 23/2/2020)

Σατιρική Επιθεώρηση, Περίοδος Α΄, τεύχος 34, (10 Απριλίου 1965), γελοιογραφία του Γεώργιου Μαυρογένη. Πηγή:https://apsida.cut.ac.cy/files/original/e7fea69ccce75a0178b444f4d382f7cf.jpg (ανακτήθηκε 12-2-2020).

Τίτλος τεκμηρίου: SA-2 MISSILE ACTIVITY KORNOS (PYRGA) CAMP, CYPRUS 34-54N 33-25E.

Ημερομηνία αεροφωτογράφησης: 1η Μαΐου 1965. Έχουν ταυτοποιηθεί στην αναγραφόμενη τοποθεσία (το στρατόπεδο στην Κόρνο της Κύπρου, του οποίου το γεωγραφικό στίγμα παρατίθεται στο πρωτότυπο), ρυμουλκούμενοι φορείς κι εκτοξευτές πυραύλων, ελκυστήρες, ρυμούλκες και πιθανόν συρόμενο radar ανίχνευσης κι ελέγχου πυρός SNR-75 (Fan Song), συρόμενη γεννήτρια κλπ. Πηγή: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80T01471R000800110012-0.pdf (προσπελάστηκε 05ΝΟΕ2019).

De Havilland DH.106 Comet C2R της Ειδικής Μοίρας Υποκλοπών αρ. 51 της RAF, με αριθμό νηολογίου XK-659, φωτογραφημένο στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας το 1958 (φωτογραφία του Glynn Ramsden). Τυπικά, καθένα από τα αεροσκάφη αυτά πετούσε μαζί με ένα ειδικά εξοπλισμένο Canberra της ίδιας μοίρας σε ζεύγος, με το δεύτερο σε ρόλο «δολώματος», με σκοπό να ενεργοποιούνται οι αισθητήρες της σοβιετικής αεράμυνας και να παρατηρούνται - αξιολογούνται από τις συσκευές υποκλοπών και καταγραφής που έφερε το πρώτο. Το σύνηθες "profile" (κατατομή) πτήσης των συγκεκριμένων αεροσκαφών (και οι στρατηγικού χαρακτήρα αποστολές που αναλάμβαναν), αποτελούσαν επαρκές κίνητρο για τους βρετανούς ώστε να αντιταχθούν στην απόκτηση των S-75 από την Κύπρο. Για τους ίδιους ακριβώς λόγους αντέδρασαν και οι ΗΠΑ (μπορούσαν να απειληθούν και τα δικά τους αντίστοιχα ή παρεμφερή αεροσκάφη, είτε πετώντας από την Κύπρο είτε από την κοντινή βάση των Αδάνων στην Τουρκία –βλ. επόμενη φωτογραφία).
Πηγή: https://abpic.co.uk/pictures/view/1005646 (προσπελάστηκε 25-12-2019).

Αεροσκάφος με radar και άλλον εξοπλισμό ελέγχου κι έγκαιρης προειδοποίησης (ΑΣΕΠΕ), τύπου Lockheed EC-121 Warning Star (το χρησιμοποιούσαν δύο Κλάδοι των αμερικανικών ένοπλων δυνάμεων, το USN και η USAF και το συνεκμεταλλεύονταν στο πλαίσιο του «Προγράμματος Εναέριας Παρακολούθησης εν Καιρώ Ειρήνης» -PARPRO), εδώ φωτογραφημένο στην μεγάλη τουρκική αεροπορική βάση του Incirlik της νοτιοανατολικής Τουρκίας. Συνήθως, εξειδικευμένες εκδοχές του (χωρίς οφθαλμοφανείς εξωτερικές διαφορές) εκτελούσαν επίσης αποστολές παρακολούθησης και υποκλοπών τηλεπικοινωνιών (COMMINT). Τέτοια αεροσκάφη και οι στρατηγικής αξίας αποστολές τους θεωρείτο πιθανόν να απειληθούν από τους κυπριακούς SA-2. Πηγαία λεζάντα: "EC121M Super Connie (pregnant camel) on tarmac at Incirlik, Turkey -end of July to mid August, 1963 - when I was TAD as CTI3 with CTI2 Eugene Entrekin".
Πηγή: https://www.navycthistory.com/images2/turkeyhoffman01big.jpg (προσπελάστηκε 15-1-2020).

RB-57 (ΦΩΤΟΑΝΑΝΑΙΓΝΩΡΙΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ CANBERRA ΠΟΥ ΥΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ USAF). Η ΑΠΩΛΕΙΑ ΕΝΟΣ ΤΕΤΟΙΟΥ ΑΠΟ ΑΤΥΧΗΜΑ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΣΤΙΣ 14 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1965 ΟΔΗΓΗΣΕ ΣΤΟΝ ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟ ΤΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΥΤΙΚΩΝ ΠΤΗΣΕΩΝ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΠΩΛΕΙΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ (ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΙΚΡΟΧΟΛΟΥΣ ΥΠΕΡΑΤΛΑΝΤΙΚΟΥΣ ΙΣΧΥΡΙΣΜΟΥΣ). Η ΔΙΑΚΟΠΗ ΤΩΝ ΠΤΗΣΕΩΝ ΑΥΤΟΥ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΦΥΓΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗΣ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΑΔΕΙΑΣ, ΥΠΗΡΞΕ ΜΑΛΛΟΝ ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΟΣ ΚΑΡΠΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΡΜΑΝΣΗΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΟΣΟΒΙΕΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ, ΚΑΤΑ ΒΑΣΙΝ ΛΟΓΩ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ.

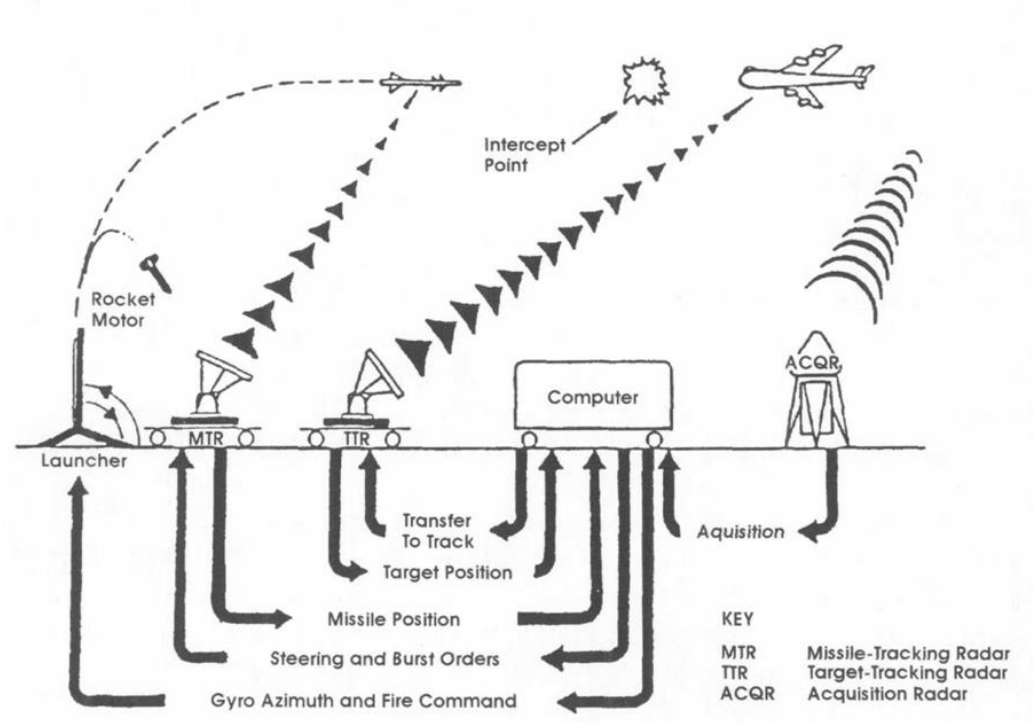
Surface-to-Air Missiles

NATO	SA-2 Guideline	SA-3 Goa
Year introduced	1957	1961
Length	10.6 m	6.1 m
Diameter	0.5 m 1st stage	0.6 m 1st stage
	0.66 m 2nd stage	0.45 m 2nd stage
Launch weight	2,300 kg	946 kg
Mount	single	double
Guidance	radio command	radio command
Control method	movable tail surfaces	movable foreplane surfaces
Fuel	solid 1st stage	solid fuel
	Liquid 2nd stage	
Max speed	Mach 3	Mach 3.5
Max range	35 km	29 km
Min range	9.3 km	6 km
Max altitude	28 km	12.2 km
Min altitude	4.5	1.5 km
Warhead	130 kg. HE	60 kg. HE
Burst radius	13.5 m	12.5 m
Rate of fire	1 missile every	1 per min
(per launcher)	10-12 min	
Normal launch angle	80 deg	
Fire control radar	Fan Song A	P-15 Flat Face

(Data refer to basic SA-2A and SA-3A)

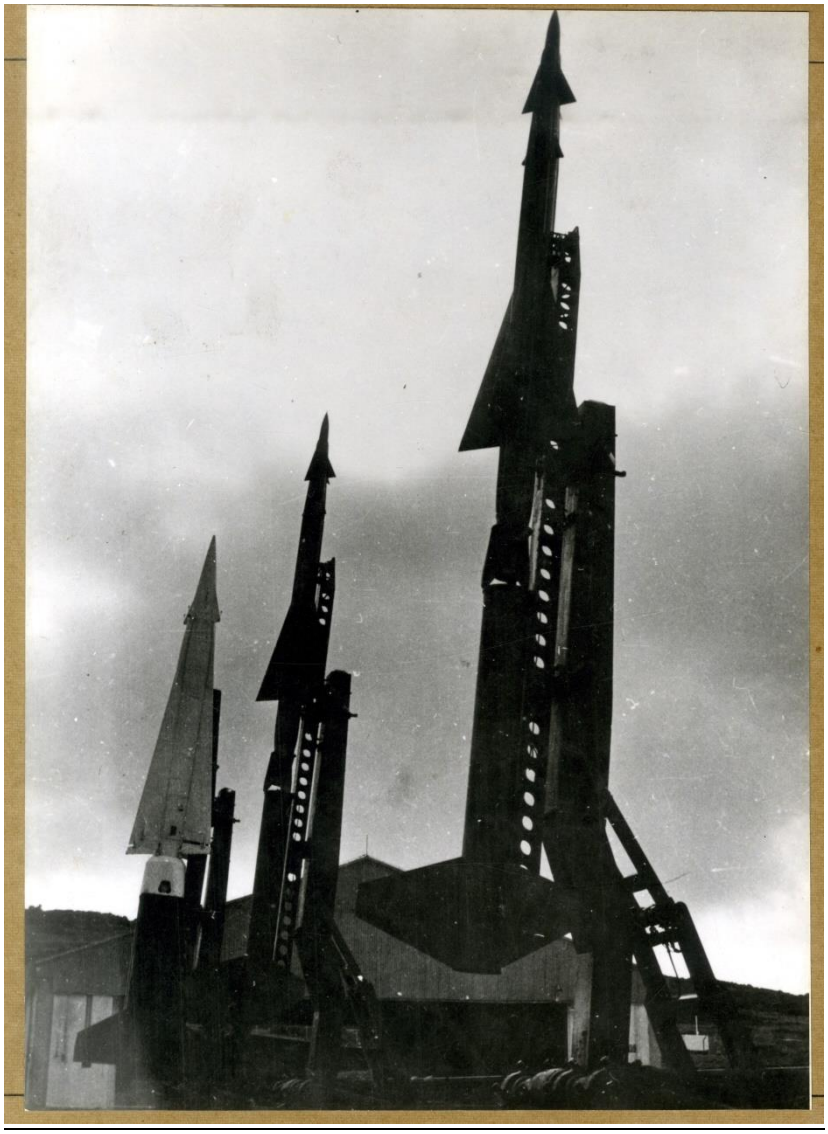
Αδρομερής σύγκριση τυπικών εκδόσεων του SA-2 και του SA-3, των πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων που απέκτησε η Αίγυπτος το 1962/3 και το 1970 αντίστοιχα. Οι δεύτεροι ήταν πολύ λιγότερο απειλητικοί για τις πτήσεις των κατασκοπευτικών αεροσκαφών, αλλά πιο επίφοβοι για τακτικά μαχητικά αεριωθούμενα και θα ήταν ιδεατοί για την Κύπρο. Πηγή: M. S. Bakhit Nader, *The Evolution of Egyptian Air Defence Strategy, 1967-1973*, unpublished PhD Thesis, War Studies Dept, King's College London, 1990, σ 384.

Basic Nike-Ajax missile control and guidance system

Εκδοχές του συστήματος NIKE (ΝΙΚΗ) αμερικανικής προέλευσης και κατασκευής (άνω) και το σύστημα διεύθυνσης του «ΝΙΚΗ-ΑΙΑΣ» (κάτω), με το οποίο είχαν εξοπλιστεί οι αεράμυνες επιλεγμένων ΝΑΤΟϊκών κρατών, μεταξύ αυτών της Τουρκίας και της Ελλάδας. Την παρουσία τους στο ελλαδικό οπλοστάσιο και τους συνεπαγόμενους κινδύνους αποκάλυψης διαβαθμισμένων χαρακτηριστικών και των αρχών λειτουργίας τους επικαλέστηκαν οι ΗΠΑ, όταν πίεσαν την Ελλάδα να ανακαλέσει το προσωπικό της ΕΒΑ που είχε σταλεί στην Αίγυπτο για εκπαίδευση στον χειρισμό των σοβιετικής προέλευσης S-75 που παρήγγειλε η Κύπρος. Πηγή της δεύτερης διαφάνειας: Christopher John Bright, Nike Defends Washington: Antiaircraft Missiles in Fairfax County, Virginia, during the Cold War, 1954-1974, *The Virginia Magazine of History and Biography*, Vol. 105, No. 3 (Summer 1997).

Εκδόσεις των MIM-3 Nike Ajax («ΝΙΚΗ – ΑΙΑΣ», οι δύο πρώτοι από δεξιά) και MIM-14 Nike Hercules («ΝΙΚΗ – ΗΡΑΚΛΗΣ», ο λευκός πύραυλος στο βάθος), την εποχή που είχαν ενταχθεί στο οπλοστάσιο της ΕΒΑ. Οι πρώτοι αντικαταστάθηκαν σύντομα από τους δεύτερους, οι οποίοι άρχισαν να παράγονται το 1958, ήταν πραγματικά στρατηγικά αμυντικά όπλα (μακράς εμβέλειας και μεγάλου ύψους αναχαίτισης, με συμβατικές αλλά και πυρηνικές κεφαλές – οι τελευταίες βρίσκονταν διαρκώς υπό αμερικανικό έλεγχο και φύλαξη εννοείται). Διατέθηκαν για υπερπόντια ανάπτυξη αρχικά στο έδαφος 4 ΝΑΤΟϊκών χωρών (ΟΔ Γερμανίας, Ιταλίας, Ελλάδας, Τουρκίας) και σε στρατηγικής σημασίας χώρες της Ανατολικής Ασίας (Ιαπωνία, Ταϊβάν, Ν. Κορέα). Σύντομα παραλήφθηκαν και από άλλες ΝΑΤΟϊκές χώρες ή εγκαταστάθηκαν στα εδάφη τους (Κάτω Χώρες, Σκανδιναβικές, Ισπανία). Η Ελλάδα ήταν από τις πρώτες που τους παρέλαβε, το 1959. Οι ΗΠΑ απέσυραν τα συστήματα Nike σταδιακά μέχρι τις αρχές της δεκαετίας 1970-1980. Η ελληνική πολεμική αεροπορία διατήρησε τους Nike Hercules σε υπηρεσία ως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου (η τουρκική για πολύ μεγαλύτερο διάστημα). Αξίζει να σημειωθεί ότι το radar έρευνας του συστήματος διεύθυνσης –ελέγχου –επικοινωνιών (AN/GSS-1) των Nike ήταν το κινητό δυσδιάστατο radar AN/TPS-1D, το οποίο βρισκόταν ούτως ή άλλως από ετών εντεταγμένο στο ελληνικό σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης. Λίγο αργότερα, το 1966, αγοράστηκαν έξι πρόσθετα, μεταχειρισμένα από το εμπόριο (ήταν παλαιάς τεχνολογίας) και 2 ή 3 μεταφέρθηκαν κι εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο –βλ. παρακάτω.

Πηγή: *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας* (ΜΙΣΠΑ), με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται.

ΝΙΚΗ-ΑΙΑΣ (άνω) και ΝΙΚΗ-ΗΡΑΚΛΗΣ (κάτω), στιγμιότυπα από παρέλαση στην Αθήνα της εποχής. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο του *Πολεμικού Μουσείου*, με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται.

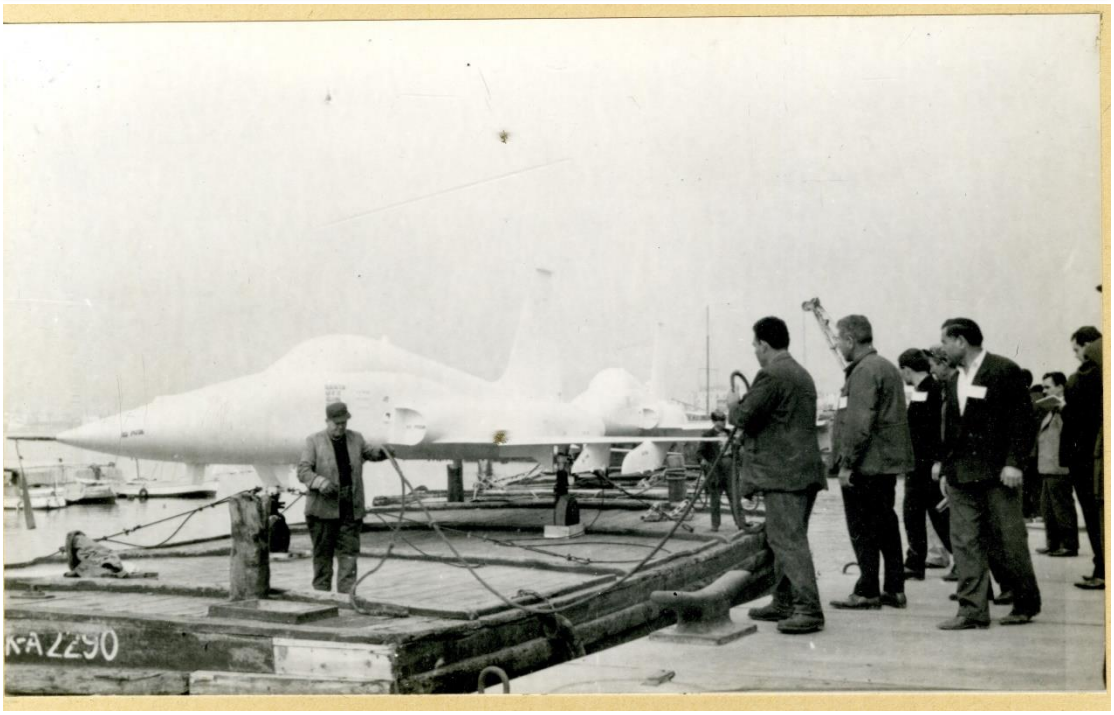
Η Πυραυλική Κρίση της Κύπρου και τα ελλαδικά Ιουλιανά: ένας ενδιαφέρων συνειρμικός συσχετισμός (γελοιογραφία του Γ. Μαυρογένη που δημοσιεύθηκε στην *Σατιρική Επιθεώρηση*, 17 Ιουλίου 1965). Πηγή: https://apsida.cut.ac.cy/files/original/5e692b09cba3a67e49db0d7e51765be2.jpg (ανακτήθηκε 12-2-2020)

Τα κυπριακά συστήματα S-75 κατέληξαν δωρισμένα (ελλείψει καλύτερης εναλλακτικής λύσης) στο αιγυπτιακό οπλοστάσιο, στο οποίο ομοιότυπα όπλα είχαν ενταχθεί σε υπηρεσία από το 1963. Στην φωτογραφία, εγκατεστημένος στην σταθερή του βάση εκτόξευσης αιγυπτιακός V-750 (φωτογραφία από την εποχή του 4ου Αραβοϊσραηλινού Πολέμου, τον Οκτώβριο του 1973). Πηγή: http://enrique262.tumblr.com/post/113614155285/the-s-75-dvina-russian-%D1%81-75-nato-reporting-name (προσπελάστηκε 07-12-2015).

Η ελλαδική αεράμυνα της εποχής στηριζόταν σε αεριωθούμενα όπως τα λίγα «παντός καιρού» (δηλαδή με radar) τύπου F-86D κυρίως όμως σε μαχητικά «ημέρας» (χωρίς radar), όπως τα εικονιζόμενα. Άνω: στιγμιότυπο από εορταστική εκδήλωση για την παράδοση έξι αεροσκαφών CL-13/F-86E(M) SABRE από τον Καναδά στην Ελλάδα (Ελευσίνα, 1954). Κάτω: από την παραλαβή πρόσθετων αεροσκαφών F-5A, προέλευσης ΗΠΑ (Δέλτα Φαλήρου, 5-3-1966).
Πηγή: *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας* (ΜΙΣΠΑ), με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται.

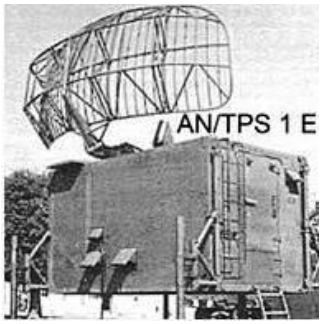

Διαθέσιμα μέσα, προετοιμασίες υποδομών και αγορές για την αεροναυτική άμυνα της Ελλάδας λόγω των εξελίξεων στα ελληνοτουρκικά:

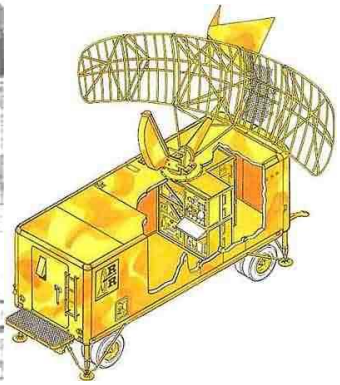
Άνω, εκφόρτωση υλικών της Μοίρας Αεροπορικών Κατασκευών από το αρματαγωγό *Σάμος* (L 179) για την δημιουργία αεροπορικής βάσης στην Λήμνο (αριστερά) και στάδιο κατασκευής του διαδρόμου αποπροσγειώσεων (δεξιά). Πηγή: *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας* (ΜΙΣΠΑ), με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται. Οι ενέργειες και οι εργασίες στην τοποθεσία Βάρος ανάγονται στο 1959 (Βασιλικό Διάταγμα 175), υπό την αιγίδα της Υπηρεσίας Πολιτικής Αεροπορίας.

Κάτω, τρεις φωτογραφίες των δυσδιάστατων radar τύπου AN/TPS-1D που αγοράστηκαν μεταχειρισμένα το 1966 κι εγκαταστάθηκαν σε σημεία της ελλαδικής επικράτειας. Δύο ή τρία από αυτά μεταφέρθηκαν στην Κύπρο κι αποτέλεσαν, μαζί με τα «1 Ε» (α΄ φωτογραφία), το δίκτυο έκαιρης προειδοποίησης της Πολεμικής Αεροπορίας στο νησί, όπως σημειώθηκε ήδη στο Κεφάλαιο 1 του Β΄ Μέρους της διατριβής. Πηγή: http://www.radomes.org/museum/equip/tps-1d.html (προσπελάστηκε 25-3-2020).

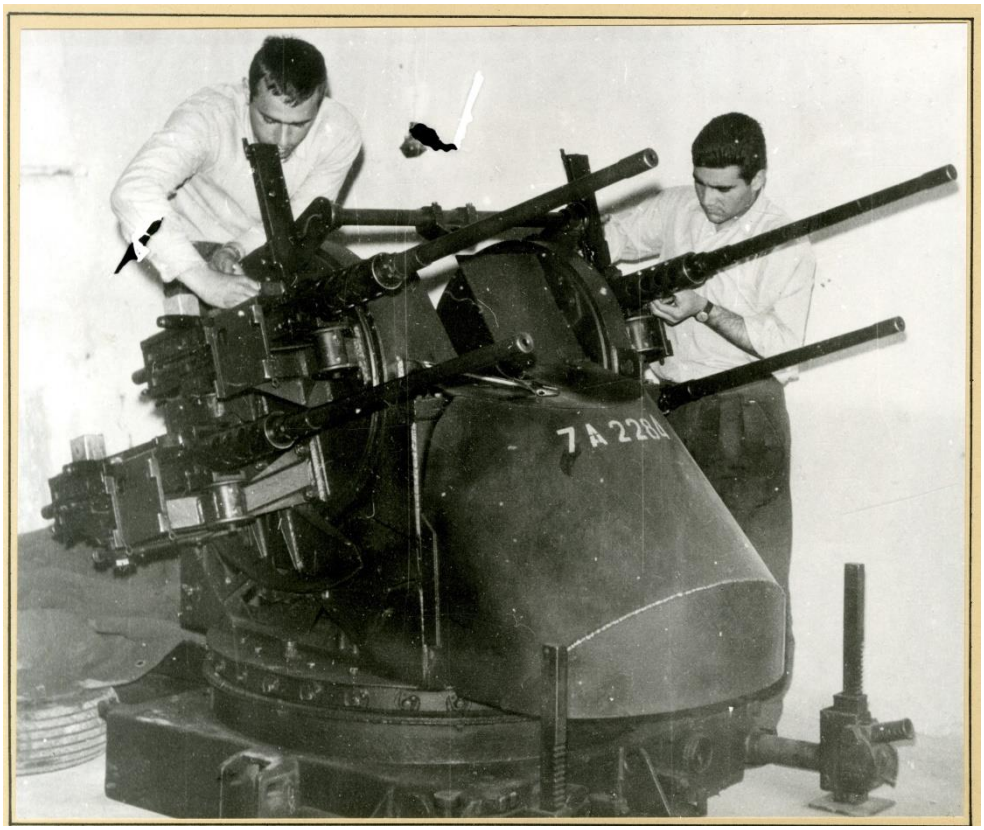

Ζωτικά κενά – εμβαλωματικές καλύψεις. Άνω, το αποτελεσματικό (αλλά διατιθέμενο σε μικρούς αριθμούς, χωρίς σύγχρονο σύστημα ελέγχου πυρός) πυροβόλο Bofors των 40 χλστ (αριστερά: ρυμουλκούμενο από όχημα REO της 111 ΠΜ, στην παρέλαση της 25ης Μαρτίου του 1959 στον Βόλο, δεξιά σε φωτογραφία του 1966). Κάτω: τα τετράδυμα αντιαεροπορικά πολυβόλα Μ-2 διαμετρήματος 0,50'' (12,7 χλστ), συστεγαζόμενα σε ηλεκτροκίνητο πύργο, αμερικανικής σχεδίασης, εποχής του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, που αγόρασε η Ελλάδα από τη γαλλική SOFMA το καλοκαίρι του 1965 με σκοπό να αποτελέσουν τον κορμό της επίγειας αντιαεροπορικής άμυνας κρίσιμων σημείων σε Ελλάδα και Κύπρο. Ήταν απλά στην χρήση, προσιτά από πολιτικοοικονομικής άποψης κι απέδωσαν ικανοποιητικά λόγω καλής εκπαίδευσης, όμως δεν μπορούσαν να υποκαταστήσουν συστήματα άλλων κατηγοριών. Η φωτογραφία προέρχεται από τους χώρους συντήρησης της 113 Πτέρυγας Μικτής Εκπαιδεύσεως και ανάγεται στο 1966. Πηγή και των τριών φωτογραφιών: *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας* (ΜΙΣΠΑ), με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται.

Άνω: πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα HAWK, από παρέλαση στην Αθήνα, την εποχή που μόλις είχε ενταχθεί σε υπηρεσία στο ελληνικό Πυροβολικό. Ήταν σύγχρονο και δωρισμένο από τις ΗΠΑ, με αποστολές στο πλαίσιο της ΝΑΤΟϊκής αεράμυνας.
Κάτω: έλληνες πυροβολητές εκτελούν εκπαιδευτική βολή με βρετανικής προέλευσης και κατασκευής πεδινό πυροβόλο των 25 λιβρών. Αρκετές δεκάδες από αυτά μεταφέρθηκαν στην Κύπρο και αποτέλεσαν τον κορμό του Πυροβολικού της Εθνικής Φρουράς κατά την εναρκτήρια περίοδο της συγκρότησής του. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο του *Πολεμικού Μουσείου*, με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται.

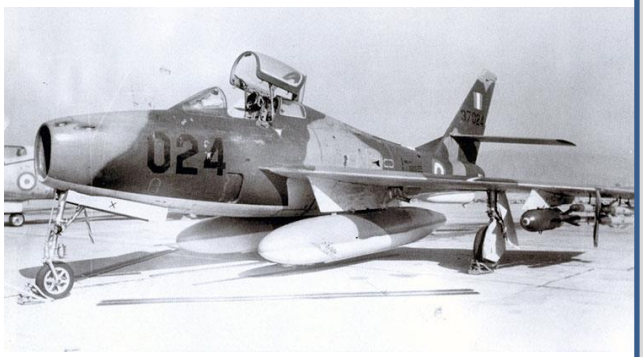

Οι τορπιλάκατοι κλάσης *NASTY* όταν πια είχαν ενταχθεί στην δύναμη του ελληνικού πολεμικού ναυτικού. Διακρίνονται: άνω αριστερά, πλησιέστερα στον φωτογραφικό φακό η *Ανδρομέδα* (P-21), πλέοντας σε κλειστό σχηματισμό με άλλες δύο ομοιότυπες τορπιλακάτους. Δεξιά, η *Τοξότης* (P26). Κάτω: αριστερά η *Κύκνος* (P24), δεξιά η *Πήγασος* (P25). Πηγή: *Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού* (ΥΙΝ), με την άδεια της οποίας δημοσιεύονται.

Άνω: Πυροβόλο της 199 ΠΠΠ παρελαύνει στην Λευκωσία προ της εισβολής (τα βρετανικής προέλευσης αντιαεροπορικά αυτά πυροβόλα των 3,7΄΄ ήταν τα βαρύτερα στο ελληνικό οπλοστάσιο επί της Κύπρου μέχρι την παραλαβή των σοβιετικών M-1944/BS-3). Προορίζονταν για προσβολές επίγειων στόχων και ίσως ειδικά την εξουδετέρωση αποβιβασμένων τμημάτων. Το Β.Ν. είχε προμηθευτεί λίγα, που μάλλον αυτά δώρισε στις αρχές της δεκαετίας 1960 στην Κύπρο. Πηγή: http://diolkos.blogspot.gr/2012/04/1974.html(προσπελάστηκε 21/12/2014). Κάτω: το αεροσκάφος δίωξης – βομβαρδισμού τύπου F-84F της τότε ΕΒΑ, με εξωτερικές δεξαμενές καυσίμου και φορτίο βομβών σε φωτογραφία της εποχής. Πηγή: https://www.haf.gr/history/haf-history/1950-1973/ (προσπελάστηκε 29/3/2020).

Πίνακες συγκριτικών δεδομένων σχετικών με τα θεμελιώδη της Άμυνας των συνεξεταζόμενων κρατών, σύμφωνα με 12 πρωτογενείς πηγές κι ερευνητικές μελέτες βασισμένες σε επίσημα στατιστικά στοιχεία της περιόδου:

Α΄.

U.S. Military and Economic Assistance to NATO Allies, 1946–1966 *
(In Millions of Dollars)

Country	Postwar Relief	Marshall Plan	Mutual Security Act		Foreign Assistance Act		Total
	1946–48	1949–52	1953–57	1958–61	1962–65	1966	1946–66
France	$1,909.1	$ 3,561.8	$ 3,467.1	$ 352.0	$ 96.4	$ 11.8	$ 9,398.2
United Kingdom	3,836.9	3,252.8	1,290.3	289.0	289.8	86.0	9,044.8
Italy	1,271.2	1,690.0	1,852.5	642.1	564.4	68.0	6,088.2
Turkey	113.3	461.0	1,374.3	1,287.6	1,280.2	257.5	4,773.9
Federal Republic of Germany	1,344.4	2,491.8	759.9	395.5	3.3	2.4	4,997.3
Greece	723.6	1,056.9	707.3	594.8	461.6	85.5	3,629.7
Netherlands	238.2	1,121.6	835.2	178.3	94.0	0.1	2,467.4
Belgium-Luxembourg	163.4	740.9	891.4	112.5	73.8	19.2	2,001.2
Norway	75.0	354.7	428.8	151.3	124.2	42.8	1,176.8
Denmark	21.0	346.7	315.5	120.7	89.4	20.1	913.4
Portugal	...	61.8	241.2	64.1	133.0	5.4	505.5
Berlin	...	...	101.9	30.0	...	...	131.9
Iceland	...	29.4	16.7	23.1	7.0	7.7	83.9
Canada	...	14.4	12.7	9.1	...	...	36.2
Total	$9,696.1	$15,183.8	$12,294.8	$4,250.1	$3,217.1	$606.5	$45,248.4

* *U.S. Overseas Loans and Grants and Assistance from International Organizations: Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945–June 30, 1966* (Special report prepared for the House Foreign Affairs Committee). Based on U.S. fiscal years.

NATO Infrastructure Program
Distribution of Work by Geographical Location
As Percentages of Total Program Budget, Slices II-XVII *

Country	Slices II-XV (1951–1964)	Slices XVI & XVII (1965–1966)
Germany	15.0	32.2
SHAPE/ACE	10.8	14.0
Turkey	12.3	7.8
Norway	7.1	7.5
Italy	9.8	6.8
France	24.4	6.6
Netherlands	2.6	5.9
Greece	6.2	5.4
United Kingdom	3.9	5.0
Denmark	2.4	4.8
Belgium	3.8	4.0
Portugal	1.3	...
Iceland	0.4	...
Total	100.0	100.0

* "Infrastructure: A Commonly Financed Program" (U.S. Department of Defense mimeo., 1967), Chart No. 6.

Άνω: η οικονομική και η στρατιωτική βοήθεια των ΗΠΑ προς τους ΝΑΤΟϊκούς τους εταίρους, στο πλαίσιο των τριών βασικών αμερικανικών νομικών πλαισίων (Μεταπολεμική Αρωγή-Σχέδιο Marshall, Νόμος περί Αμοιβαίας Βοήθειας του 1951 και Νόμος περί Εξωτερικής Βοήθειας του 1961). Κάτω: ποσοστιαία κατανομή των έργων υποδομής της Συμμαχίας ανά χώρα και υποπερίοδο. Παρατίθενται στο: F. A. Beer, *Integration and Disintegration in NATO*. Διακρίνεται η προέλευση των πινάκων (Επίσημα στοιχεία όπως κατατέθηκαν στο Κογκρέσο).

Β΄.

DOCUMENT 201
APPENDIX IV

COMPARATIVE TABLE OF DEFENCE EFFORT 1955-1960

FINANCIAL EFFORT

	Country Pays	Defence expenditure $ million Dépenses militaires en millions de $			GNP 1959 at factor cost $ million PNB au coût des facteurs en millions de $	
		1958	1959	1960 f	1959	1960 e
	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1	Belgium - Belgique	366	374	404	10 520	10 940
2	France	3 945	3 659 a	3 872 a	43 622 a	45 891
3	Germany - Allemagne	1 632	2 640	2 836	50 496	54 536
4	Italy - Italie	1 035	1 067	1 100	24 786	26 520
5	Luxembourg	9	8	7	414	429
6	Netherlands - Pays-Bas	436	396	450	9 341	10 088
7	United Kingdom - Royaume Uni	4 456	4 461	4 685	58 458	61 382
8	TOTAL W.E.U. - TOTAL U.E.O.	11 879	12 605	13 354	197 637	209 786
9	Canada	1 740	1 642	1 668	30 340	30 795
10	Denmark - Danemark	143	143	160	4 821	5 161
11	Greece - Grèce	149	158	166	2 685	2 799
12	Norway - Norvège	143	150	155	3 754	3 979
13	Portugal	86	98	99	1 980	2 066
14	Turkey - Turquie	525	240 a	270 a	4 865 ea	4 960 a
15	United States - Etats-Unis	45 503	46 614	46 194	442 236	453 734
16	TOTAL NON W.E.U. - TOTAL NON U.E.O.	48 289	49 045	48 712	490 681	503 494
17	TOTAL NATO - TOTAL OTAN	60 168	61 650	62 066	688 305	713 280

e = Estimate.
f = Forecast.
GNP (f.c.) = Gross national product at factor cost, current prices (The decimal point is used throughout this table).
a = Figure affected by devaluation.

Sources : G. N. P. : O.E.E.C. (1960 figures, estimates). Labour Force : O.E.E.C.
Defence Expenditure : N.A.T.O. to N.A.T.O. definition.

Notes : GNP and Defence Expenditure are calculated in national currency and converted to US dollars at the official rates shown below, which do not always reflect the purchasing power of the currency. Figures in columns 1, 2, 3, 4, 5, 14, 15, 16, 17, 18 and 19 are not therefore always comparable between countries, whereas figures of Defence Expenditure as % of GNP in columns 8 to 13 do not involve currency conversion.

The following rates of exchange have been applied :

Country	*Pays*
Belgium and Luxembourg	Belgique et Luxembourg
Canada	Canada
Denmark	Danemark
France	France (1. 1. 1958 au, to 31. 12. 1958) (à partir du, from 1. 1. 1959)
Germany	Allemagne
Greece	Grèce
Italy	Italie
Netherlands	Pays-Bas
Norway	Norvège
Portugal	Portugal
United Kingdom	Royaume-Uni
Turkey	Turquie (jusqu'au, up to 31. 12. 1958) (à partir du. from 1. 1. 1959)

30

Αμυντικές δαπάνες και ΑΕΠ των χωρών της Δύσης κατά την διετία 1958-1960, χωρισμένων σε δύο κατηγορίες: των μελών της ΔυτικοΕυρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και των υπόλοιπων κρατών που συμμετείχαν μόνον στο ΝΑΤΟ, σύμφωνα με την Αναφορά υπό τον τίτλο «[Η] Κατάσταση της Ευρωπαϊκής Ασφάλειας» που υπέβαλε η Επιτροπή Αμυντικών Ζητημάτων κι Εξοπλισμών στη Σύνοδο της ΔΕΕ, κατά την έβδομη τακτική της συνέλευση. Ταυτότητα τεκμηρίου: "Document 201", 29-4-1961, Παράρτημα IV.

Πηγή: *ΥΠΕΞ /ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1961/4/1/1/1

DOCUMENT 201
APPENDIX V

COMPARATIVE TABLE OF DEFENCE EFFORT 1955-1961

MANPOWER CONTRIBUTION

	Counrty - Pays	Period of Compulsory Military Service — Months — Durée du service militaire actif obligatoire — Mois —						
		1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1	Belgium - Belgique	18	18	15	15	15	12	12
2	France	25 to à 30				24 to à 27		
3	Germany = Allemagne	nil	nil	12	12	12	12	12
4	Italy - Italie	18 [5]	18 [5]	18 [5]	18 [5]	18 [5]	18 [5]	18 [5]
5	Luxembourg	12	12	12	12	12	12	9
6	Netherlands - Pays-Bas	18 [1]	18 [1]	18 [1]	18 [1]	18 [1]	18 [1]	18 [1]
7	United-Kingdom - Royaume-Uni	24	24	24	24	24	24 [2]	24 [2]
8	TOTAL W.E.U. - TOTAL U.E.O.							
9	Canada	nil						
10	Denmark - Danemark	16	16	16	16	16	16 [3]	16 [3]
11	Greece - Grèce	20 to à 24 [6]						
12	Norway - Norvège	16 [7]	16 [7]	16 [7]	16 [7]	16 [7]	16 [7]	16 [7]
13	Portugal	18 to à 24				18 [8]	18 [8]	18 [8]
14	Turkey - Turquie	24 [9]	24 [9]	24 [9]	24 [9]	24 [9]	29 [9]	24 [9]
15	United States - Etats-Unis	24 [4]	24 [4]	24 [4]	24 [4]	24 [4]	24 [4]	24
16	TOTAL NON W.E.U. - TOTAL NON U.E.O.							
17	TOTAL N.A.T.O. - TOTAL O.T.A.N.							

1. Army and Navy.
2. Call up in the United Kingdom was suspended from the end of 1960 ; those already called up complete 24 months' service
3. May gradually be reduced to 12 months if sufficient regulars can be recruited.
4. Selective — perhaps equivalent to 18 months in 1956 when 70 % were called up.
5. Navy 24.
6. Navy 27-30.
7. Air Force and Navy 18.
8. Navy 48 ; Air Force 36.
9. Navy and Air Force 36.

Source : Numbers in Armed Forces : Institute for Strategic Studies "Communist Bloc and the Free World" November, 1960.

31

Διάρκεια της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας, όπως ίσχυε στις εξεταζόμενες χώρες κατά την ίδια περίοδο, σύμφωνα με το Παράρτημα V της ίδιας Αναφοράς της ΔΕΕ.

Γ΄. Αμερικανική Αναφορά κυβερνητικής προέλευσης σχετικά με την Οικονομική και την Στρατιωτική Βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία (1957-1960)

	FY 1957	FY 1958	FY 1959	FY 1960[b]
NEAR EAST				
United Arab Republic	12.3	8.4	0.4	13.0
Military	-	-	-	-
Economic	12.3	8.4	0.4	13.0
Greece	91.2	139.7	100.8	99.4
Military	62.4	135.1	80.8	69.1
Economic	28.8	4.6	20.0	30.3

-102-

- In Millions of Dollars -

	FY 1957	FY 1958	FY 1959	FY 1960[b]
NEAR EAST (Continued)				
Turkey	261.7	313.1	327.4	161.0
Military	152.4	249.4	195.5	92.3
Economic	109.3	63.7	131.9	68.7

Κατανομή κονδυλίων στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας αμερικανικής προέλευσης, στο πλαίσιο των Προγραμμάτων Αμοιβαίας Ασφάλειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία κατά την τετραετία 1957-1960. Για το σύνολο αυτής της βοήθειας προς τα κράτη της Εγγύς Ανατολής βλ. πίνακα στο Παραρτηματικό Κεφάλαιο. Πηγή: *NARA*, RG 273, Report to National Security Council "The Status of Military Security Programs as of June 30, 1960". NSC 6613, December 1960

Δ΄. α) Υπολογισμός διακυμάνσεων της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας προς την Τουρκία σύμφωνα με τουρκική πηγή, για την περίοδο 1959-1964, β) ανάλυση της οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας των ΗΠΑ προς την Ελλάδα ανά περιόδους, σύμφωνα με την Διεύθυνση Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID)

Changes in US Aid to Turkey

1959–1964

Year	US Dollars / Million
1959	167
1960	103
1961	126
1962	188
1963	237
1964	148

α) Αναδημοσίευση από το: S. Laçiner, TURKISH FOREIGN POLICY BETWEEN 1960-1971: NEO-KEMALISM VS. NEO-DEMOCRATS?, *USAK YEARBOOK*, vol 3, 2010

β) Αναδημοσίευση από το: Y. Gürsoy, Regime Change in the Aegean after the Second World War: Reconsidering Foreign Influence, *Journal of Modern Greek Studies*, vol 27 no 2, October 2009

Table 1. U.S. Economic and Military Aid to Greece (in millions, constant 2006 $U.S.)[6]

	Economic Assistance	Military Assistance
1946–1949	5,527.00	2,541.60
1950–1959	5,807.70	5,917.70
1960–1966	1,399.10	3,712.20
1967–1974	11.60	3,024.90

Source: U.S. Agency for International Development (USAID)

Ε΄. Οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας και της Τουρκίας (κατανομή, ανάλυση και ορισμένοι ποιοτικοί δείκτες), σύμφωνα με τα στοιχεία που κατέθετε η χώρα στο NATO και σύμφωνα με εκτιμήσεις των αρμόδιων Ομάδων Εργασίας της ίδιας της συμμαχίας)

α) AC/213-D/2 (Revised), 20th June 1962.

Πηγές προέλευσης των κονδυλίων για την Εθνική Άμυνα της Ελλάδας

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

TABLE I

RESOURCES DEVOTED TO DEFENCE, BY ORIGIN

TOTAL ALL SERVICES

in million US $

	Actual Amounts										Forecast Amounts		Amounts required			
	1957		1958		1959		1960		1961		1962		1963		1964	
	Absolute value	%	Absolute value	%	Absolute value	%	Absolute value	%	Absolute value	%	Absolute value	%	Absolute value	%	Absolute value	%
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
A. National Resources																
1. National Defence Expenditures	135.7	61.0	140.9	49.0	136.3	59.8	145.4	59.8	154.0	71.7	154.5	66.0	154.5 b	47.4	154.5 b	42.1
B. External Resources (a)																
2. Counterpart funds from Defence Support Aid	13.5	6.1	8.1	2.8	21.5	9.4	24.6	10.1	18.0	8.4	18.0	7.7	-	-	-	-
3. Aid for operation of forces	24.8	11.1	35.8	12.4	32.4	14.2	29.0	11.9	34.4	16.0	33.0	14.1	33.0	10.0	33.0	9.0
4. Aid in major equipt. and Other	48.3	21.8	102.9	35.8	37.9	16.6	44.0	18.2	6.3	2.9	28.7	12.2	86.4	26.4	120.2	32.7
5. Other external resources	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	52.9	16.2	59.4	16.2
6. Total external resources (2+3+4+5)	86.6	39.0	146.8	51.0	91.8	40.2	97.6	40.2	58.7	27.3	79.7	34.0	172.3	52.6	212.6	57.9
Total Resources devoted to Defence (1+6)	222.3	100.0	287.7	100.0	228.1	100.0	243.0	100.0	212.7	100.0	234.2	100.0	326.8	100.0	367.1	100.0

Sources: 1. Defence Expenditures, NATO definition, as given in the Greek replies to the Annual Review Questionnaires, exclusive of counterpart funds from Defence Support Aid.
2. Estimates provided by the Greek authorities.
3. Greek reply to Annual Review Questionnaires and from 1961 estimates provided by the Greek authorities.
4. Total military aid data as provided by the United States' authorities less the value of aid for operation of forces as shown in line 3 above.

a. Exclusive of Canadian aid. The relevant data are not available.
b. The Greek authorities have stated that national resources in 1963 and in 1964 for the three Services will remain unchanged as compared to 1962.

TABLE II. UTILISATION OF RESOURCES FOR DEFENCE PURPOSES BY ORIGIN

PART I. BY TYPE OF EXPENDITURE

in million US $

TOTAL ALL SERVICES

	1961					1962					1963					1964				
	Nat'l Resources	External Resources(a) Counterpart Funds	Aid for oper. of forces (b)	Major Equip. and Miscel.	Total	Nat'l Resources	External Resources(a) Counterpart Funds	Aid for oper. of forces (b)	Major Equip. and Miscel.	Total	Nat'l Resources	External Resources(a) Aid for oper. of forces (b)	Major Equip.	Other Resources	Total	Nat'l Resources	External Resources(a) Aid for oper. of forces (b)	Major Equip.	Other Resources	Total
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
A. Resources allocated to meet the needs of the three Services																				
Oper. & Maint.	91.6	15.0	34.4	-	141.0	93.1	16.0	33.0	-	142.1	93.1	33.0	-	33.1	159.2	93.1	33.0	-	41.9	168.0
Capital Expend.																				
Nat. Mil. Const.	1.3	3.0	-	-	4.3	0.6	2.0	-	-	2.6	0.6	-	-	11.2	11.8	0.6	-	-	9.2	9.8
Major Equip.	0.7	-	-	6.3	7.0	0.5	-	-	28.7	29.2	0.5	-	86.4	8.6	95.5	0.5	-	120.2	8.3	129.0
Total	93.6	18.0	34.4	6.3	152.3	94.2e	18.0	33.0	28.7	173.9	94.2e	33.0	86.4	52.9	266.5	94.2e	33.0	120.2	59.4	306.8
B. Resources allocated to meet other military needs																				
Gendarmerie	26.0	-	-	-	26.0	25.8	-	-	-	25.8	25.8	-	-	-	25.8	25.8	-	-	-	25.8
Pensions	19.0	-	-	-	19.0	19.9	-	-	-	19.9	19.9	-	-	-	19.9	19.9	-	-	-	19.9
NATO Common Infrastructure	4.5	-	-	-	4.5	4.4	-	-	-	4.4	4.4	-	-	-	4.4	4.4	-	-	-	4.4
Constr. financed from non-budgetary funds (c)	2.8	-	-	-	2.8	4.5	-	-	-	4.5	4.5	-	-	-	4.5	4.5	-	-	-	4.5
Total	52.3	-	-	-	52.3	54.6	-	-	-	54.6	54.6	-	-	-	54.6	54.6	-	-	-	54.6
C. Financing of the excess expenditures of previous fiscal years (d)	8.1	-	-	-	8.1	5.7	-	-	-	5.7	5.7	-	-	-	5.7	5.7	-	-	-	5.7
GRAND TOTAL	154.0	18.0	34.4	6.3	212.7	154.5	18.0	33.0	28.7	234.2	154.5e	33.0	86.4	52.9	326.8	154.5e	33.0	120.2	59.4	367.1

a. Exclusive of Canadian aid. The relevant data are not available.

b. POL, Ammunition, Spare parts, etc. (See Table III).

c. These are expenditures financed by means of special funds not included in the defence budget.

d. These sums correspond to expenditures incurred in the course of previous fiscal years which could not be financed by means of the credits voted in those years and which in consequence need to be financed by credits made in later budgets.

e. The Greek authorities have stated that national resources in 1963 and in 1964 for the three Services will remain unchanged as compared to 1962.

Sources: Data for fiscal years 1961 and 1962 are furnished by the Greek authorities except for columns 4 and 9 which have been derived from United States' sources. Information on fiscal years 1963 and 1964 are Secretariat estimates and correspond to the resources which would be necessary to realize the revised programme.

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Χρήσεις των κονδυλίων για την Εθνική Άμυνα της Ελλάδας

NATO SECRET
AC/213-D/2(Revised)

TABLE II

UTILISATION OF RESOURCES FOR DEFENCE PURPOSES BY ORIGIN

PART II. BY SERVICE

in million US $

	1961					1962					1963					1964				
	Nat'l Resources	External Resources(a) Counterpart Funds	Aid for oper. of forces (b)	Major Equip. and Miscel.	Total	Nat'l Resources	External Resources(a) Counterpart Funds	Aid for oper. of forces (b)	Major Equip. and Miscel.	Total	Nat'l Resources	External Resources(a) Aid for oper. of forces (b)	Major Equip.	Other Resources	Total	Nat'l Resources	External Resources(a) Aid for oper. of forces (b)	Major Equip.	Other Resources	Total
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
ARMY																				
Oper.& Maintenance	59.5	10.3	19.4	-	89.2	60.2	10.3	16.6	-	87.1	60.2	16.6	-	24.2	101.0	60.2	16.6	-	30.2	107.0
Capital Expenditures	1.0	1.3	-	4.3	6.6	0.3	1.2	-	..	..	0.3	-	81.3	13.1	94.7	0.3	-	82.4	11.2	93.9
Nat.Mil.Constr.	0.8	1.3	-	-	2.1	0.1	1.2	-	-	2.3	0.1	-	-	7.2	7.3	0.1	-	-	5.2	5.3
Major Equip.	0.2	-	-	4.3	4.5	0.2	-	-	..	..	0.2	-	81.3	5.9	87.4	0.2	-	82.4	6.0	88.6
Total	60.5	11.6	19.4	4.3	95.8	60.5	11.5	16.6	..	..	60.5	16.6	81.3	37.3	195.7	60.5	16.6	82.4	41.4	200.9
NAVY																				
Oper.& Maintenance	12.9	2.3	2.7	-	17.9	14.6	2.3	3.0	-	19.9	14.6	3.0	-	2.7	20.3	14.6	3.0	-	2.7	20.3
Capital Expenditures	0.6	0.6	-	1.1	2.3	0.3	0.6	-	..	..	0.3	-	2.2	2.8	5.3	0.3	-	5.0	2.8	8.1
Nat.Mil.Constr.	0.1	0.6	-	-	0.7	-	0.6	-	-	0.6	-	-	-	1.3	1.3	-	-	-	1.3	1.3
Major Equip.	0.5	-	-	1.1	1.6	0.3	-	-	..	..	0.3	-	2.2	1.5	4.0	0.3	-	5.0	1.5	6.8
Total	13.5	2.9	2.7	1.1	20.2	14.9	2.9	3.0	..	..	14.9	3.0	2.2	5.5	25.6	14.9	3.0	5.0	5.5	28.4
AIR FORCE																				
Oper.& Maintenance	19.1	2.5	12.3	-	33.9	18.3	3.4	13.4	-	35.1	18.3	13.4	-	6.2	37.9	18.3	13.4	-	9.0	40.7
Capital Expenditures	0.5	1.0	-	0.9	2.4	0.5	0.2	-	..	..	0.5	-	2.9	3.9	7.3	0.5	-	32.8	3.5	36.8
Nat.Mil.Constr.	0.5	1.0	-	-	1.5	0.5	0.2	-	-	0.7	0.5	-	-	2.7	3.2	0.5	-	-	2.7	3.2
Major Equip.	-	-	-	0.9	0.9	-	-	-	..	..	-	-	2.9	1.2	4.1	-	-	32.8	0.8	33.6
Total	19.6	3.5	12.3	0.9	36.3	18.8	3.6	13.4	..	..	18.8	13.4	2.9	10.1	45.2	18.8	13.4	32.8	12.5	77.5
ESTABLISHMENT-WIDE																				
Total	52.3	-	-	-	52.3	54.6	-	-	-	54.6	54.6	-	-	-	54.6	54.6	-	-	-	54.6
TOTAL: All Services (incl.Est.-Wide)	145.9	18.0	34.4	6.3	204.6	148.8	18.0	33.0	28.7	228.5	148.8	33.0	86.4	52.9	321.1	148.8	33.0	120.2	59.4	361.4
+ Financing of excess expend.of previous FYs	8.1c	-	-	-	8.1	5.7	-	-	-	5.7	5.7	-	-	-	5.7	5.7	-	-	-	5.7

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Καταναμή κονδυλίων ανά Κλάδο των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων

«Εξωτερική Βοήθεια»: η υποστήριξη διοικητικής μέριμνας που λάμβανε ο κάθε Κλάδος των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων από το ΝΑΤΟ (τις ΗΠΑ)

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

NATO SECRET
AC/213-D/2(Revised)

TABLE III

BREAKDOWN OF AID FOR OPERATION OF FORCES
(by Service and by Category)

in million US $

(0)	1959 (1)	1960 (2)	1961 (3)	1962 (4)
Spare Parts -				
Army	13.0	8.0	8.8	
Navy	0.6	0.5	0.6	
Air Force	10.3	8.5	9.0	
Total	23.9	17.0	18.4	22.7
Petroleum Products				
Army	-	2.3	2.5	
Navy	1.0	0.7	1.3	
Air Force	-	0.4	1.1	
Total	1.0	3.4	4.9	
Ammunition				
Army	6.0	6.0	7.0	
Navy	0.1	0.4	0.3	
Air Force	0.6	0.7	1.5	10.3
Total	6.7	7.1	8.8	
Other Supplies				
Army	-	1.0	1.1	
Navy	-	0.3	0.5	
Air Force	0.8	0.2	0.7	
Total	0.8	1.5	2.3	
Total Aid for operation of forces				
Army	19.0	17.3	19.4	16.6
Navy	1.7	1.9	2.7	3.0
Air Force	11.7	9.8	12.3	13.4
Grand Total	32.4	29.0	34.4	33.0

Sources : Data for fiscal years 1959 and 1960 ; Greek reply to the Annual Review Questionnaire in 1960 and 1961. Data for fiscal years 1961 and 1962 : information provided by the Greek authorities.

NATO SECRET

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Κατανομή των πρόσθετων κονδυλίων εξωτερικής βοήθειας που είχε ανάγκη ο κάθε Κλάδος των ελληνικών ΕΔ, πέραν όσων είχαν ήδη λάβει για το 1962

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

NATO SECRET
AD/213-D/2(Revised)

TABLE NO. IV

DISTRIBUTION OF ADDITIONAL FUNDING REQUIREMENTS ABOVE THOSE OF 1962 AMONG THE THREE SERVICES BY MAJOR CATEGORIES OF EXPENDITURES

In millions of US $

Year and Service	OPERATING COSTS			Military Construction and NATO common infra-structure (3)	Capital equipment and war reserves (4)	Total exp above 1962 funding
	Personnel (1)	Other costs including training (2)	Total			
1963						
Army	9.2	4.7	13.9	6.0	5.9	25.8
Navy	-	0.4	0.4	0.7	1.5	2.6
Air Force	0.2	2.6	2.8	2.5	1.2	6.5
Total	9.4	7.7	17.1	9.2	8.6	34.9
1964						
Army	13.6	6.3	19.9	4.0	6.0	29.9
Navy	-	0.4	0.4	0.7	1.5	2.6
Air Force	0.9	4.7	5.6	2.5	0.8	8.9
Total	14.5	11.4	25.9	7.2	8.3	41.4

(1) See explanatory notes A attached
(2) See explanatory notes B "
(3) See explanatory notes C "
(4) See explanatory notes D "

Κρατικοί προϋπολογισμοί των ετών 1959-1962 και προβλέψεις για τα έτη 1963 και 1964.

Η χρηματοδότηση των ελλειμμάτων από εγχώριες και διεθνείς πηγές, σε δραχμές

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LIBRE PUBLICITE

TABLE V

STATE BUDGET 1959-1962 WITH FORECAST 1963 AND 1964 (1)

b) Financing of the deficit

(million drachmae - official exchange rate 1$=30 drachmae)

	1959 Final	1960 Final	1961 Forecast Results	1962 Forecast Results	1963 Forecast	1964 Forecast
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
OVERALL DEFICIT	2,310	2,730	3,810	4,200	4,800	4,300
financed by :						
1. Internal sources	1,270	1,140	1,050	1,690		
of which :						
(a) Short-term borrowing	1,100	1,000	280	700		
(b) Long-term borrowing	-	-	750	990		
(c) Other	170	140	20	-		
2. Foreign sources	1,040	1,590	1,760	2,510		
of which :						
(a) American aid	730	750	920	885		
(b) European investment Bank				750		
(c) Reparation (Italian)	310	840	840	330		
(d) Others				545		
TOTAL	2,310	2,730	2,810	4,200	4,800	4,300

(1) See footnote (1) of Table VI (a).

Οι εθνικές δαπάνες για την άμυνα ως ποσοστό του ΑΕΠ και των συνολικών δαπανών των κρατικών προϋπολογισμών της Ελλάδας

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

TABLE VI

NATIONAL DEFENCE EXPENDITURES EXPRESSED AS PERCENTAGES OF GROSS NATIONAL PRODUCT AND BUDGETARY EXPENDITURES

in million US $

	Actual				Preliminary	Forecast		
	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Gross National Product at factor cost (a)	2,476	2,563	2,662	2,830	3,150	3,339	3,539	3,752
Budgetary Expenditures (b)	515	528	585	636	722	822	874	910
National Defence Expenditures in absolute value	131	138	136	145	153	154	154	154
as % of Gross National Product	5.3%	5.4%	5.1%	5.1%	4.9%	4.6%	4.4%	4.1%
as % of Budgetary Expenditures	25.4%	26.2%	23.3%	22.9%	21.2%	18.8%	17.7%	17.0%

a. Source : For 1957 to 1961 : country reply to the OECD (13th Report); for 1962, 1963, 1964, estimates by the International Secretariat based on an annual increase of 6% in constant prices as assumed in the Greek "Development Plan".

b. Current expenditures plus investment expenditures (including NATO Common Infrastructure). Sources : for 1957, 1958, the May 1961 Bulletin of the Bank of Greece and for later years information provided by the Greek authorities.

Η εξέλιξη του ισοζυγίου πληρωμών της Ελλάδας για την περίοδο 1959-1961 και προβλέψεις για την περίοδο 1962-1964: α) το ισοζύγιο πληρωμών

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

TABLE VII

DEVELOPMENT OF THE BALANCE OF PAYMENTS 1959 - 1961
WITH FORECASTS FOR 1962 - 1964

(a) The Current Account (1)

in million US $

	1959 Results	1960 Results	1961 Results	1962 Forecasts	1963 Forecasts	1964 Forecasts
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Imports f.o.b.	428.4	466.9	525.4	576.7	667.3	753.0
2. Exports	218.9	209.5	231.8	250.3	267.0	292.7
3. Trade deficit	-209.3	-257.4	-293.6	-326.4	-400.3	-460.3
4. Invisible receipts	247.4	284.7	336.0	367.0	401.0	438.0
(i) Foreign travel	42.0	51.0	68.1	79.7	93.3	110.0
(ii) Income from abroad (shipping remittances etc.)	67.0	83.0	103.9	108.7	114.2	119.8
(iii) Net current transfers (emigrants remit.,etc.)	94.2	96.9	104.7	113.6	123.4	134.0
(iv) Other	44.2	53.8	59.3	65.0	70.1	74.2
5. Invisible Payments	94.7	109.2	125.2	138.6	153.3	170.0
6. Net invisible receipts	+152.7	+175.5	+210.8	+228.4	+247.7	+268.0
7. Current Account deficit	- 56.6	- 81.9	- 82.8	- 98.0(2)	-152.6(2)	-192.3(2)

NOTE: Imports and exports are based on merchandise trade statistics. Imports of ships are excluded.

(1) SOURCE: Data provided by the Greek authorities.

(2) The net deficit on current account for the 1962-64 period (remaining three years of the 1960-64 Five Year Development Programme) is here estimated to be of the order of $ 440 million. This is a conservative estimate. It might well be that the final figure would reach $ 500 million. In the framework of an economic development programme certain goals have to be ambitious to stimulate the public administration and the nation.
The reasons why the above estimates might be found over-optimistic are:
- It was assumed that the rate of increase of exports will be 8% per annum, whereas it amounted to 2.4% in the past 6 years.
- The bigger investment effort in 1962-64 might well lead to a more rapid expansion of imports than foreseen.
- Public consumption was estimated to increase by 6% per annum. This is a conservative estimate.
- The forecasts do not take into account increases in foreign exchange reserves, whereas increases might well be required if their present ratio to imports is to be maintained.

Η εξέλιξη του ισοζυγίου πληρωμών της περιόδου 1959-1961 και προβλέψεις για την περίοδο 1962-1964: β) χρηματοδότηση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

TABLE VII

DEVELOPMENT OF THE BALANCE OF PAYMENTS 1959 - 1961
WITH FORECASTS FOR 1962 - 1964

(b) Financing of the Current Account Deficit

in million US $

(0)	1959 (1)	1960 (2)	1961 (3)	1962-64 (1) (4)
1. Current account deficit(2)	-60.0	-80.8	-83.4	500.0 (3)
2. Balance on capital account	55.8	52.7	72.2	170.0
- Private capital (4)	51.8	41.4	57.8	
- German Loan	12.7	11.1	24.4	
- European credits		3.2	9.3	
- Greek-Egyptian clearing	4.3	4.3	4.3	
- Other inflows	4.8	9.1	0.5	
- Outflows	-15.6	-20.6	-11.4	
- Errors and omissions	- 2.2	+ 4.2	-12.7	
3. Balance before Aid	- 4.2	-28.1	-11.2	330.0
4. Aid and reparations	41.1	42.6	37.6	330.0
5. Overall balance	36.9	14.5	26.4	
6. Foreign exchange reserves (change)	45.9	15.9	27.0	
7. Total reserves	207.6	223.5	250.5	
8. External commercial credits	101.1	108.9	114.9	

Source: Bank of Greece: Annual report for the year 1961.

(1) Forecasts.

(2) In this table the figures referring to the current account deficit for the years 1959-1961are the result of the difference between payments and receipts. The current deficit for the period 1962-64 is based on expected customs imports and exports (merchandise trade statistics).

(3) Total deficit for the period 1962-64 is expected to amount to 500 million dollars for the reasons explained in footnote (2) to Table V(a).

(4) Private capital inflow represents to a large extent repatriation of capital of Greek nationals caused by political developments in Africa. Such capital, however, because of the circumstances under which it was repatriated, is mainly channeled to housing investment and does not serve the purpose of the programme. Furthermore, it is of a temporary and non-recurring nature.

β) AC/213-D/4/4th July, 1962

Η απόδοση των στρατολογικών κλάσεων και οι πραγματικοί αριθμοί των νεοσυλλέκτων στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις

DECLASSIFIED - PUBLIC

Year	Age Class	Conscript intake
(1)	(2)	(3)
1958	85,094	53,511
1959	84,850	54,865
1960	84,470	53,074
1961	84,158	54,723
1962	67,230	49,917
1963	63,917	47,369
1964	64,112	47,600

NATO CONFIDENTIAL

Η χρηματοδότηση της απόκτησης των Πετρελαίων – Ελαίων – Λιπαντικών για στρατιωτική χρήση κι απόθεμα των ένοπλων δυνάμεων της Ελλάδας, από εθνικές πηγές και διεθνή βοήθεια (ΗΠΑ)

IED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE

(millions of $)

Petroleum Products	Service	1957	1958	1959	1960	1961	1962
POL bought from national funds, for both current consumption and stocks	Army	2.8	2.2	3.6	2.9	1.2	1.2
	Navy	1.3	0.4	0.5	0.4	0.5	0.3
	Air Force	3.5	3.4	4.4	3.4	2.9	1.6
	Total	7.6	6.0	8.5	6.7	4.6	3.1
POL received from United States Aid, for both current consumption and stocks	Army	-	0.8	-	2.3	1.7	2.5
	Navy	-	1.1	1.0	0.7	1.2	1.4
	Air Force	-	0.4	-	0.4	2.1	1.5
	Total	-	2.3	1.0	3.4	5.0	5.4
	Total general	7.6	8.3	9.5	10.1	9.6	8.5

No distinction can be drawn between POL for current consumption and POL for stocks, both as regards nationally financed purchases and US Aid deliveries. The cost of bringing POL stocks to 30 days' level will be $1.5 million.

γ) AC/213-D/3 (Revised), 19-7-1962

Ελληνικοί κρατικοί προϋπολογισμοί των ετών 1959-1962 και προβλέψεις για τα έτη 1963 και 1964. Έξοδα-Έσοδα

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

NATO CONFIDENTIAL
ADDENDUM to
AC/213-D/3(Revised)

TABLE V

STATE BUDGET 1959-1962 WITH FORECASTS 1963 AND 1964 (1)

(a) Expenditures and receipts

in million US $

	1959 Final	1960 Final	1961 Forecast	1962 Forecast	1963 Forecast	1964 Forecast
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
I. CURRENT BUDGET						
1. Total receipts from national sources, of which:	476.7	507.0	591.6	635.5	670.8	723.3
(a) Direct Taxes	84.3	87.7	107.6	119.7	129.3	140.0
(b) Indirect Taxes	316.7	346.3	398.0	421.0	462.7	497.3
(c) Other	75.7	73.0	86.0	94.8	78.8	86.0
2. Expenditures: TOTAL, of which:	454.7	478.3	536.6	602.2(2)	(693.2)(4)	(735.6)(4)
(a) Defence (3)	151.3	158.3	168.3	168.3	(207.4)	(213.9)
(b) Others	303.4	320.0	368.3	433.9	485.9	521.7
3. Current surplus (+) or deficit (-) (5)	+22.0	+28.7	+55.0	+33.3	(-22.4)	(-12.3)
II. INVESTMENT BUDGET						
1. Expenditures	113.3	137.3	168.3	200.0	200.0	200.0
2. Receipts, of which:	36.3	46.3	74.7	60.0	0.9	11.1
(a) Current surplus	22.0	28.7	55.0	33.3	(-22.4)	(-12.3)
(b) Investment budget	14.3	17.6	19.7	- 26.7	23.4	23.4
III. OVERALL DEFICIT	-77.0	-91.0	-93.6	-140.0	(-199.0)	(-188.9)

(1) In these figures given by the Greek authorities, receipts and expenditures of the budget are shown according to the latest data available and the classification adopted in 1962. For this reason the figures of the previous years have been revised.

(2) The relative budget appropriations for the fiscal year 1962 amount to US $619.7 million.

(3) Adjustment necessary to arrive at figures of national defence expenditures as shown in Table I.

NATO CONFIDENTIAL

Σύνολο εθνικών δαπανών της Ελλάδας για την άμυνα, αφαιρούμενης της διεθνούς βοήθειας και προστιθέμενης της διαφοράς μεταξύ πιστώσεων και αποτελεσμάτων των προβλέψεων

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

NATO CONFIDENTIAL
ADDENDUM to
AC/213-D/3(Revised)

in million US $

	1959	1960	1961	1962	1963	1964
Defence expenditures as indicated in the budget table above	151.3	158.3	168.3	168.3	(207.4)	(213.9)
Minus: counterpart funds of defence support aid	-21.5	-24.6	-18.0	-18.0	-	-
Minus: aid requested by Greece from NATO (Table II)(a)					(52.9)	(59.4)
Plus: difference between appropriations and forecast results	-	-	+8.7	+4.2		
TOTAL of national defence expenditures (as in Table I)	136.3	145.7	153.0	154.5	154.5	154.5

(a) Aid necessary to implement the military programme of the project Athéna on the assumption that Greek defence expenditures from national resources are maintained at the level of 1962.

(4) This amount corresponds to the military requirements as indicated in Table I, thus comprising defence expenditures financed from Greek resources at the same level as in 1962 (i.e., 154.5 million) as well as the amount of aid Greece is expecting to receive to cover the remaining deficit.

Provisions for increase of salaries and pensions are not included.

(5) Receipts and expenditures under NATO Common Infrastructure are not shown. They have developed as follows:

1959 : 16.7; 1960 : 20.0; 1961 : 16.7; 1962 : 20.0,

and the forecasts are 20.0 for 1963 and 20.0 for 1964.

NATO CONFIDENTIAL

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Κρατικοί προϋπολογισμοί των ετών 1959-1962 και προβλέψεις για τα έτη 1963 και 1964. Η χρηματοδότηση των ελλειμμάτων της Ελλάδας από εγχώριες και διεθνείς πηγές (αναθεωρημένες εκτιμήσεις, διατυπωμένες σε δολλάρια ΗΠΑ)

NATO CONFIDENTIAL
DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

NATO CONFIDENTIAL
ADDENDUM to
AC/213-D/3(Revised)

TABLE V

STATE BUDGET 1959-1962 WITH FORECAST 1963 AND 1964 (1)

(b) Financing of the deficit

in million of US $

	1959 Final	1960 Final	1961 Forecast Results	1962 Forecast Results	1963 Forecast	1964 Forecast
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
OVERALL DEFICIT	77.0	91.0	93.6	140.0	(199.0)	(188.9)
financed by:						
1. Internal sources of which:	42.3	38.0	35.0	56.3		
(a) Short-term borrowing	36.7	33.3	9.3	23.3		
(b) Long-term borrowing	-	-	25.0	33.0		
(c) Other	5.6	4.7	-	-		
2. Foreigh sources of which:	34.7	53.0	58.6	83.7		
(a) American aid	24.3	25.0	30.6	29.5		
(b) European Investment Bank	10.4	28.0	28.0	25.0		
(c) Reparation (Italian)	-	-	-	11.0		
(d) Others	-	-	-	18.2		
	77.0	91.0	93.6	140.0	(199.0)	(188.9)

(1) See footnote (1) of Table V(a).

OTAN/NATO,
Paris, XVIe.

NATO CONFIDENTIAL

δ) AC/248-D(65)1/13-5-1965

Ενδεικτικές διαφορές (στο Κατά Κεφαλήν εισόδημα μεταξύ της Ελλάδας και χωρών της ΕΟΚ, στην Κατά Κεφαλήν επιβάρυνση για την άμυνα, σε απόλυτα και σχετικά μεγέθη)

/ DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Table 6

Difference of per capita income between Greece and the countries of EEC

In $
At current prices

Countries	1958	1959	1960	1961	1962
1. Germany	- 534	- 589	- 672	- 758	- 815
2. France	- 560	- 612	- 694	- 722	- 802
3. Italy	- 144	- 167	- 193	- 201	- 252
4. Netherlands	- 402	- 433	- 493	- 516	- 538
5. Belgium	- 653	- 657	- 705	- 704	- 745
Average (1 - 5)	- 459	- 492	- 551	- 580	- 630

ASSIFIE - MISE EN LECTU

The comparison is more clearly brought out in the table below:

(in US $)

	% of GNP devoted to defence	GNP per capita	Defence expenses per capita	Resources available for civil needs
United States	9.6%	2,950	280	2,670
NATO Europe	5.8%	1,170	65	1,026
Greece	4.0%	495	20	475

E EN LECTURE PUBLIQUE

Relative Defence Expenditure Burden (1963)

1. Greece	1.00	7. United States	0.38
2. Italy	0.57	8. Norway	0.34
3. France	0.49	9. Belgium	0.30
4. Germany	0.48	10. Canada	0.27
5. Netherlands	0.48	11. Denmark	0.25
6. United Kingdom	0.45	12. Luxemburg	0.11

Εθνικές πηγές και δαπάνες για την Άμυνα της Ελλάδας, 1958-1964

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Table 1

National Resources and Expenditures on Defence

	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	Average Annual Increase 1958-1964
I. Gross National Product in current prices								
(in mill.Drs.)	77,301	80,436	86,118	98,359	104,744	116,022	129,800	
(in mill.US $)	2,577	2,681	2,871	3,279	3,491	3,867	4,327	
Annual increase in constant prices	+ 4.1	+ 4.1	+ 4.0	+ 12.7	+ 3.6	+ 8.9	+ 8.5	+ 6.9
II. Budget Receipts/Expenditures Receipts(ordinary budget)								
-as % of GNP	+ 18.0	+ 17.9	+ 17.7	+ 18.2	+ 18.6	+ 18.8	+ 19.4	
-annual increase (Constant prices)	+ 5.4	+ 11.0	+ 4.2	+ 14.1	+ 10.9	+ 8.6	+ 14.3	+ 8.7
Current expenditures								
-Annual increase (Constant prices)	- 0.9	+ 3.6	+ 3.6	+ 11.2	+ 10.9	+ 8.2	+ 18.6	+ 9.2
III. Total Resources Devoted to Defence								
(in mill.US $)	287.7	231.1	246.9	211.4	211.6	245.3		
(a) From external sources (in mill.US $)	146.8	94.8	101.2	61.6	59.6	80.8		
(b) Defence Expenditures of national origin								
In current prices								
(in mill.US $)	140.9	136.3	145.7	149.8	152.0	164.8	169.7	
(in mill.Drs.)	4,227	4,089	4,371	4,493	4,562	4,935	5,091	
Annual increase in constant prices.	+ 2.6	- 5.5	+ 5.2	+ 1.0	+ 1.8	+ 5.0	+ 2.3	+ 1.6
As % of total budget expend.	33%	30%	30%	28%	25.4%	24.6%	21.2%	
As % of GNP	5.5%	5.1%	5.1%	4.6%	4.4%	4.3%	4.0%	

Ελληνικοί κρατικοί προϋπολογισμοί (τελικοί για τα έτη 1962-1963, εκτιμήσεις για το 1964 και προβλέψεις για το 1965), διατυπωμένοι σε δολλάρια ΗΠΑ

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

NATO CONFIDENTIAL
AC/248-D(65)1

Table 2(a)

The State Budget

(Result and recent forecasts)

(millions US $)

	1962 (Results)	1963 (Results)	1964 (Estimation)	1965 (Forecasts)
Ordinary Budget				
1. Receipts				
- direct and indirect taxes	560.8	620.4	638.8	737.3
- other receipts	89.9	107.7	200.5	219.6
Total receipts	650.7	728.1	839.3	956.9
2. Expenditures	599.0	677.7	798.7	923.5
(of which: defence)(1)	(170.2)	(180.8)	(189.0)	(196.7)
Current Surplus	+ 51.8	+ 60.3	+ 40.7	+ 33.3
Investment Budget				
1. Receipts				
- Surplus on ordinary budget	51.8	60.3	40.7	33.3
- Investment budget	21.2	18.1	30.3	33.3
Total receipts	73.0	78.4	71.0	66.6
2. Expenditures	195.0	168.5	177.0	216.7
Deficit	122.0	90.1	106.0	150.1
Financing of the Deficit				
(a) from internal sources				
- borrowing	73.7	70.0	59.2	38.3
- advances from the Bank of Greece	-	15.7	2.1	-
	73.7	85.7	61.3	38.3
(b) from external sources				
- EIB				
- Consortium				
- Grants and loans from the United States	22.5	1.9	0.3	26.5
- Other resources (reparations, various credits)	25.9	2.5	44.4	78.5
	48.4	4.4	44.7	105.0
	122.1	90.1	106.0	143.3
Balance	+ 0.1	0	0	- 6.8

(1) Including NATO Defence Aid

NATO CONFIDENTIAL

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Κρατικοί προϋπολογισμοί (τελικοί για τα έτη 1962-1963, εκτιμήσεις για το 1964 και προβλέψεις για το 1965), διατυπωμένοι σε δραχμές

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Table 2(b)

The State Budget

(Results and recent forecasts)

(million drachmas)

	1962 (Results)	1963 (Results)	1964 (Estimation)	1965 (Forecasts)
Ordinary Budget				
1. Receipts				
- direct and indirect taxes	16824	18612	19164	22118
- other receipts	2698	3230	6016	6587
Total receipts	19522	21842	25180	28705
2. Expenditures	17969	20032	23960	27705
(of which: defence)(1)	(5106)	(5423)	(5670)	(5902)
Current surplus	+ 1553	+ 1810	+ 1220	+ 1000
Investment Budget				
1. Receipts				
- Surplus on ordinary budget	1553	1810	1220	1000
- Investment budget	637	543	910	1000
Total receipts	2190	2353	2130	2000
2. Expenditures	5850	5055	5310	6500
Deficit	3660	2702	3180	4500
Financing of the Deficit				
(a) from internal sources				
- borrowing	2210	2100	1777	1150
- advances from the Bank of Greece	-	471	63	-
	2210	2571	1840	1150
(b) from external sources				
- EIB				
- Consortium				
- Grants and loans from the United States	667	57	10	795
- Other resources (reparations, various credits)	776	74	1330	2355
	1453	131	1340	3150
	3663	2702	3180	4300
Balance	+ 3	0	0	- 200

(1) Including NATO Defence Aid. Source: OECD - Consortium/Greece(64)1 - Memorandum by the Greek Government - 2nd November, 1964.

Ισοζύγιο πληρωμών (αποτελέσματα ετών 1962-1963, προεβλέψεις για τα έτη 1964-1965)

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Table 3

Balance of Payments

(million US $)

	1962 (Results)	1963 (Results)	1964 (Forecast)	1965 (Forecast)
A. Current Account				
Imports (CIF)	608.5	708.4	835.0	950.0
Exports (FOB)	242.6	295.9	300.0	310.0
Trade Balance	- 365.9	-412.5	- 535.0	- 640.0
Invisible payments (net)				
Receipts under NATO	281.0	348.6	350.0	400.0
Infrastructure	10.0	7.8	-	
Current Account Balance	- 73.9	- 56.1	- 185.0	- 240.0
B. Capital Account				
Amortisation of loans	- 11.0	- 16.4	- 14.0	- 20.0
EMA accounts, clearings and private barter	- 8.1	- 5.7	4.0	
Inflow of private capital	74.5	91.2	91.0	102.0
Balance before aid	- 18.5	13.0	- 104.0	- 158.0
Assistance from United States PL 665 and 480	17.9	35.9	19.0	+ 22.0
Other capital inflows:				
- Public and bank credits	15.8	6.2	52.0	+ 20.0
- Consortium, IDA			4.0	+ 33.0
- EIB			6.0	+ 14.0
- Contributions from NATO		1.0	6.0	+ 19.0
- Reparations, Indenmities	37.8	6.1	2.0	-
Total aid	71.5	49.2	92.0	108
C. Errors and Omissions	2.6	- 6.9	-	-
D. Overall Balance	55.6	35.3	- 12.0(2)	- 50.0
Foreign exchange reserves (end of period)	269.9	277.8(1)	265.8	215.8
Change in suppliers' credits	31.8	23.2	32.0	30.0

(1) After transfer of $ 27.3 million to commercial banks.

(2) There is another decrease which for the time being is estimated at about $ 25 million of the private banks

Κατανομή τακτικών δαπανών κρατικού προϋπολογισμού (εκτιμώμενες πιστώσεις για το 1964 και πιστώσεις που είχαν συμπεριληφθεί στον προϋπολογισμό του 1965, εκφρασμένες σε δραχμές)

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Table 4

Ordinary Budget Expenditure

(In millions of drachmae)

	1964 Estimated form of credit	1965 Credit included in the budget
1. National Defence:		
- from domestic sources	3,068	3,000
- from NATO contribution	550(a)	700
2. Public Security	1,546	1,644
3. Education	2,817	3,285
4. Social Insursurance-Helth	1,938	2,292
5. Agriculture	779	846
6. Refunding of receipts in favour FSIO	980	1,109
7. Refunding receipts in favour of MCIF(b)	15	250
8. Subsidies	971	1,221
9. Coverage of Agricultural Bank deficit due to reduction of interest rates	170	200
10. Coverage of deficit in consumer goods accounts	320	374
11. National Railways deficit	508	508
12. Local government	575	580
13. Public debt	1,639	2,065
14. Other expenditure	8,575	8,644
	24,451	26,718
15. Reserves	238	1,900
	24,689	28,618
16. Unallocated credit	- 729	- 913
	23,960	27,705

(a) Bank of Greece advance payments against NATO contribution not yet realised

(b) Merchants and Craftsmen Insurance Fund

Επιμερισμός εξόδων του ελληνικού κρατικού προϋπολογισμού ανά τομέα δραστηριότητας, (εκτιμήσεις για τα έτη 1964-1965 εκφρασμένες σε δραχμές)

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Table 4(a)

Ordinary Budget Expenditure

(in millions of drachmae)

	1964 Estimated form of credit	1965 Credit included in the budget
1. Defence	5,120(1)	5,238(1)
(a) MOD	3,068	3,000
(b) Other Ministries	2,052	2,238
2. Education	2,817	3,285
3. Social Health and Insurance	1,938	2,292
4. Agriculture and refunding of receipts in favour of FSIO and MCIF	1,774	2,205
5. Subsidies (agricultural products and supply account)	1,291	1,595
6. National railways deficit	508	508
7. Public Debt	1,639	2,065
8. Other Expenditure and Unallocted	8,635	8,617
	23,722	25,805
9. Reserve	238	1,900
0. Total	23,960	27,705

(1) According to NATO definition the defence expenditure amounts to
Dr. 5,091 million for 1964
Dr. 5,202 million for 1965

Συγκρίσεις δεικτών δαπανών για την άμυνα (ως ποσοστών επί του συνόλου του εθνικού εισοδήματος), μεταξύ κρατών-μελών του ΝΑΤΟ

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Table 5

Comparative defence efforts for the year 1963

Country	% of NI devoted to defence	NI per capita US $	Defence expenditures per capita US $	Resources available for civil needs US $
Belgium	4.0%	1,187	48	1,139
Canada	5.3%	1,586	84	1,502
Denmark	3.8%	1,350	51	1,299
France	7.7%	1,263	97	1,166
Federal Republic of Germany	6.9%	1,299	90	1,209
Greece	4.9%	431	19	412
Italy	4.7%	698	33	665
Luxembourg	1.4%	1,502	21	1,481
Netherlands	5.4%	981	53	928
Norway	4.8%	1,178	56	1,122
Portugal	8.0%	275	22	253
Turkey	6.0%	199	12	187
United Kingdom	7.7%	1,263	97	1,166
United States	11.0%	2,507	276	2,231
Total NATO Europe	6.7%	988	66	922
Total NATO North America	10.7%	2,423	259	2,164
Total NATO	9.2%	1,593	147	1,446

ε) AC/248-D(65)2/17-5-1965 (Πίνακες που συνόδευαν το υπόμνημα της ΝΑΤΟϊκής Ομάδας Εργασίας για την Τουρκία)

Κατά Κεφαλήν Εισόδημα των κρατών-μελών του ΝΑΤΟ το 1963 (α΄ στήλη), ποσοστό του ΑΕΠ που αφιερωνόταν στην άμυνα (β΄ στήλη: 1958, γ΄ στήλη: 1963, δ΄ στήλη: εκτίμηση για το 1964)

URE / DECLASSIFIE - MISE EN DECLASSIFICATION

	Gross national Product (at factor cost) per head, in US $ (1963)	% of GNP devoted to defence 1958	1963	1964 (provisional)
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
United States	2,807	11.0	9.8	9.6
Canada	1,835	6.0	4.6	4.5
Europe OTAN	1,090	5.9	6.0	5.9
Belgium	1,329	3.9	3.6	3.6
Denmark	1,486	3.3	3.4	3.3
France	1,407	8.1	6.9	6.6
Federal Republic of Germany	1,413	3.4	6.1	5.9
Greece	451	(a)5.8	(a)4.7	(a)4.3
Italy	782	4.3	4.2	4.1
Luxembourg	1,502	2.1	1.4	1.6
Netherlands	1,095	5.0	4.9	4.9
Norway	1,376	4.0	4.1	4.2
Portugal	293	4.5	7.5	8.0
Turkey	207	(a)4.5	(a)5.8	(a)5.8
United Kingdom	1,383	7.8	7.0	7.2

Προβλέψεις για τα έσοδα και τα έξοδα των κρατικών προϋπολογισμών βάσει του Πενταετούς Προγραμματισμού της Τουρκίας για την περίοδο 1963-1967

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE
-11-
NATO CONFIDENTIAL
AC/246-D(65)2

TABLE I

THE STATE BUDGET

Forecasts from the Five-Year Plan (1963-1967)

(Milliards of Turkish pounds at 1961 prices)

	1963	1964	1965	1966	1967	Annual Average Increase
Receipts						
- Direct and indirect taxes (% of receipts from internal sources)	9.00 (67%)	10.10 (70%)	10.92 (69%)	11.80 (70%)	12.80 (68%)	+ 10.8%
- Other receipts	1.72	1.21	1.53	2.02	2.30	
- Profits of State economic enterprises	0.67	0.96	1.01	1.08	1.23	+ 18.2%
- Savings certificates	0.53	0.57	0.61	0.65	0.70	+ 7%
- Local administrations	1.44	1.54	1.65	1.76	1.88	+ 7%
Total receipts from internal sources	13.46	14.38	15.72	16.81	18.91	+ 9.3%
- Counterpart funds of United States economic aid (% of total receipts)	1.41 (10%)	1.57 (10%)	1.39 (8%)	1.49 (8%)	1.39 (7%)	- 0.35%
Total receipts	14.87	15.95	17.11	18.30	20.30	+ 9.3%
Expenditures						
- Current expenditures						
- for development (% of current expenditures)	2.60 (29%)	2.62 (28%)	2.88 (28%)	3.49 (32%)	4.10 (34%)	+ 15%
- other current expenditures	4.62	4.93	5.12	5.36	5.60	)
- local administration	0.97	1.05	1.15	1.25	1.40	) + 5.4%
- debt	0.88	0.75	0.86	0.90	0.80	)
Total	9.07	9.35	10.01	11.00	11.90	+ 8.4%
- Investment expenditures (% of total expenditures)	5.80 (39%)	6.60 (41%)	7.10 (41%)	7.80 (41%)	8.40 (41%)	+ 10.6%
Total expenditures	14.87	15.95	17.11	18.80	20.30	+ 9.3%

NATO CONFIDENTIAL

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Τουρκικοί κρατικοί προϋπολογισμοί: Έσοδα – Έξοδα (αποτελέσματα ετών 1962, 1963 κατανομή κι εκτιμήσεις για το 1964, προγραμματισμός για το 1965), σε δολλάρια ΗΠΑ

NATO CONFIDENTIAL
AC/248-D(65)2

TABLE II

THE STATE BUDGET

RESULTS AND LATEST FORECASTS

(million United States $)

	1962		1963		1964		1965
	Budget	Actual	Budget	Actual	Budget	Estimate	Programme
1. Receipts							
- Direct and indirect taxes (% of receipts from internal sources)	888.1 (85%)	789.6 (85%)	1,001.0 (85%)	925.4 (83%)	1,158.0 (86%)	1,060.0 (84%)	1,200.0 (86%)
- Other receipts	97.6	91.3	126.0	139.1	128.4	126.4	130.0
- Savings certificates	55.5	45.3	56.0	64.4	53.3	60.0	58.0
Total receipts from internal sources	1,041.2	926.2	1,183.0	1,126.9	1,339.7	1,246.4	1,388.0
- Counterpart funds of United States economic aid (% of total receipts)	133.7 (11.5%)	119.5 (11.4%)	213.0 (15%)	195.0 (14.7%)	200.0 (13%)	166.6 (11%)	189.0 (11%)
Total receipts	1,174.9	1,045.7	1,396.0	1,321.9	1,539.7	1,413.0	1,577.0
2. Expenditures							
(a) Current expenditures							
- for development (education, health)	229.8	171.2		178.7		258.8	351.0
- other current expenditures	458.2						
Defence (NATO definition)		335.6		370.8		387.5	399.3
Other		136.2		135.0		105.2	117.0
Total current expenditures	688.0	643.0	772.0	684.5	814.4	751.5	867.3
(b) Investment	291.3	249.6	335.0	314.8	395.8	N.A.	433.3
(c) Transfers and fixed capital formation	184.3	163.6	287.0	297.7	347.4	N.A.	400.0
Total expenditures	1,163.6	1,056.2	1,394.0	1,297.0	1,557.6	1,450.0	1,700.6
Deficit or surplus	+ 11.3	- 10.5	- 2.0	+ 24.9	- 17.9	- 37.0	- 123.6

NATO CONFIDENTIAL

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Τουρκικοί κρατικοί προϋπολογισμοί: Έσοδα – Έξοδα (αποτελέσματα ετών 1962, 1963 κατανομή κι εκτιμήσεις για το 1964, προγραμματισμός για το 1965), σε λίρες Τουρκίας

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE
-13-
NATO CONFIDENTIAL
AC/248-D(65)2

TABLE II

THE STATE BUDGET

RESULTS AND LATEST FORECASTS

(million Turkish pounds)

	1962		1963		1964		1965
	Budget	Actual	Budget	Actual	Budget	Estimate	Programme
1. Receipts							
- Direct and indirect taxes (% of receipts from internal sources)	7,993 (85%)	7,107 (85%)	9,011 (85%)	8,311 (83%)	10,426 (86%)	9,540 (84%)	10,800 (86%)
- Other receipts	879	822	1,138	1,252	1,156	1,138	1,180
- Savings certificates	500	408	500	580	480	540	520
Total receipts from internal sources	9,372	8,337	10,649	10,143	12,062	11,218	12,500
- Counterpart funds of United States economic aid (% of total receipts)	1,204 (11.5%)	1,076 (11.4%)	1,920 (15%)	1,759 (15%)	1,800 (13%)	1,500 (11%)	1,700 (11%)
Total receipts	10,576	9,413	12,569	11,902	13,862	12,718	14,200
2. Expenditures							
(a) Current expenditures							
- for development (education; health)	2,069	1,541		1,609		2,330	3,150
- other current expenditures	4,126						
Defence (NATO definition)		3,020		3,337		3,488	3,594
Other		1,226		1,224		947	1,056
Total current expenditures	6,195	5,787	6,945	6,170	7,330	N.A.	7,800
(b) Investment	2,622	2,247	3,019	2,854	3,563	N.A.	3,900
(c) Transfers and fixed capital formation	1,659	1,473	2,583	2,680	3,127	N.A.	3,600
Total expenditures	10,476	9,507	12,547	11,684	14,020	13,052	15,300
Deficit or surplus	+ 100	- 94	- 22	+ 218	- 158	- 334	- 1,100

-13-
NATO CONFIDENTIAL
DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE [illegible]

Το τουρκικό ισοζύγιο πληρωμών (βάσει του Πενταετούς Προγραμματισμού 1963-1967, των αποτελεσμάτων των ετών 1963-1964 και του προγραμματισμού για το 1965) εκφρασμένο σε δολλάρια ΗΠΑ

NATO CONFIDENTIAL
AC/246-D(65)2

TABLE III

THE BALANCE OF PAYMENTS

(Million United States $)

	The Five-Year Plan					Results and recent forecasts		
	1963	1964	1965	1966	1967	1963 actual	1964 actual	1965 Programme
A. Current Account								
Imports	567.0	627.0	630.0	675.0	704.0	887.5	537.0	665.0
Exports	348.0	374.0	394.0	427.0	457.0	368.0	411.0	10.0
Trade Balance	- 219.0	- 253.0	- 236.0	- 248.0	- 247.0	- 319.5	- 126.0	- 255.0
Net invisible transactions of which:	+ 79.0	- 69.0	- 57.0	- 51.0	- 42.0	- 9.0	- 35.0	+ 2.0
(Interest payments on external debt)	(- 28.0)	(- 24.0)	(- 29.0)	(- 16.0)	(- 12.0)	(- 35.5)	(- 31.0)	(- 28.0)
Receipts from infrastructure and from off-shore procurement	47.0	49.0	51.0	53.0	55.0	49.0	+ 59.0	46.0
Balance on current account	- 251.0	- 275.0	- 242.0	- 246.0	- 234.0	- 279.5	- 102.0	- 207.0
B. Capital Account								
Repayment of external debt	- 148.0	- 99.0	- 164.0	- 80.0	- 76.0	- 114.0	- 110.0	- 187.0
Private capital inflow	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	21.0	25.0	25.0
Balance before aid	- 374.0	- 347.0	- 381.0	- 301.0	- 285.0	- 372.5	- 187.0	- 369.0
Assistance from the United States under PL 480	60.0	60.0	60.0	60.0	50.0	66.5	28.0	40.0
Other capital inflows	349.0	322.0	356.0	276.0	270.0			
- Unexpended credits						96.5	36.0	65.0
- Credits from suppliers						15.0	17.0	10.0
- Consortium, EMA, IMF						176.0	145.0	254.0
Total aid	409.0	382.0	416.0	336.0	320.0	354.0	226.0	369.0
- Changes in reserves						+ 47.5	- 12.0	
Short-term credits						- 35.5		
Errors and omissions	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0	6.5	- 27.0	

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

Μία προσπάθεια υπολογισμού της επίδρασης των οικονομικών βαρών για την άμυνα στον δείκτη ευμάρειας: οι δαπάνες για την άμυνα ως ποσοστό του ΑΕΠ, αφότου έχει αφαιρεθεί από αυτό το ελάχιστο κόστος ζωής (το όριο της φτώχειας), ανά χώρα-μέλος του ΝΑΤΟ, στα μέσα του 1965. Ο Πίνακας ήταν ο ακροτελεύτιος της Μελέτης την οποία εκπόνησε η Ομάδα Εργασίας που ασχολείτο με την Τουρκία

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DECLASSIFIE - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

NATO CONFIDENTIAL
ANNEX II to
AC/248-D(65)2

SHARE OF THE RESOURCES ALLOCATED TO DEFENCE IN(1)
THAT PORTION OF THE GNP WHICH REMAINS AFTER
DEDUCTING FROM IT THE AMOUNT CORRESPONDING TO
THE SUBSISTENCE LEVEL

Country	GNP (1)	Population (2)	Part of the GNP above subsistence level (+) (3)	Defence Expenditures (4)	Defence Sacrifice ratio (5) = (4) / (3)
Belgium	11.3	9.2	9.5	0.4	4.2
Canada	32.7	18.6	27.2	1.7	6.2
Denmark	6.5	4.6	5.6	0.22	3.9
France	61.1	47.0	51.7	4.3	7.0
Greece	3.4	8.4	2.5	0.17	6.8
Germany	72.6	54.8	61.6	4.3	7.0
Italy	34.6	50.2	24.6	1.4	5.6
Luxembourg	0.46	0.32	0.4	0.01	2.5
Netherlands	11.9	11.8	9.5	0.6	6.3
Norway	4.6	3.6	3.9	0.19	4.9
Portugal	2.5	8.9	1.6	0.2	12.5
Turkey	5.8	29.4	2.9	0.33	11.3
United Kingdom	69.9	55.4	58.8	5.1	8.7
United States	507.2	186.6	451.4	52.4	11.6

(+) The assumed subsistence levels are $300 p.c. for Canada and the United States, $200 p.c. for the countries of Western Europe, and $100 p.c. for Portugal, Turkey and Greece.

Source: NATO IS 1963.

(1) This table, provided by the Turkish Authorities, is extracted from DPWG/D(64)3, Part II.

NATO CONFIDENTIAL

Στ΄. Οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδας σε βάθος χρόνου: κατανομή, ανάλυση και ορισμένοι ποιοτικοί δείκτες *

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3
ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΜΥΝΤΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΤΟΣ	ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ		ΕΤΟΣ	ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	
	(σε εκατ. δρχ. - τρέχουσες τιμές)	(σε εκατ. δρχ. - σταθερές τιμές 1970)		(σε εκατ. δρχ. - τρέχουσες τιμές)	(σε εκατ. δρχ. - σταθερές τιμές 1970)
	(1)	(2)		(1)	(2)
1948	1.232	4.698	1970	13.836	13.836
1949	1.535	5.072	1971	14.893	14.261
1950	1.793	5.528	1972	16.703	15.216
1951	2.687	7.246	1973	19.385	15.628
1952	2.429	6.263	1974	31.796	20.402
1953	2.699	6.362	1975	45.422	24.985
1954	3.363	6.840	1976	52.357	24.825
1955	3.702	7.098	1977	65.808	26.864
1956	4.612	8.542	1978	76.106	26.718
1957	4.407	7.912	1979	91.510	26.959
1958	4.285	7.679	1980	100.000	24.617
1959	4.465	7.575	1981	135.082	26.991
1960	4.672	7.784	1982	166.444	26.607
1961	4.887	7.815	1983	195.700	26.144
1962	4.974	7.777	1984	245.500	26.362
1963	5.163	7.753	1985	289.940	25.330
1964	5.546	7.835	1986	319.955	24.471
1965	6.433	8.649	1987	367.575	24.714
1966	7.281	9.282	1988	444.130	25.402
1967	9.836	11.421	1989	469.840	23.414
1968	10.834	11.865	1990	561.410	22.599
1969	12.524	13.177			

Πηγές: Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1958-1975, Νο 23, και Προσωρινοί Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1983, 1984, 1987, 1988 και 1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΟΣΟΣΤΟΥ ΤΩΝ ΑΜΥΝΤΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΣΤΟ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΤΡΕΧΟΥΣΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΑΓΑΘΑ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΕΤΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΜΥΝΤΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ		ΕΤΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΜΥΝΤΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ	
	ΣΤΟ ΑΕγχΠ	ΣΤΙΣ ΤΔΔΑ&Υ		ΣΤΟ ΑΕγχΠ	ΣΤΙΣ ΤΔΔΑ&Υ
	(%)	(%)		(%)	(%)
1948	8,05	45,25	1970	5,36	36,65
1949	7,24	46,68	1971	5,11	36,00
1950	7,43	44,79	1972	5,00	36,35
1951	9,00	50,47	1973	4,74	34,96
1952	7,75	42,52	1974	6,31	40,72
1953	6,96	45,04	1975	7,39	44,48
1954	7,26	44,70	1976	6,88	42,10
1955	7,06	44,58	1977	7,24	42,77
1956	7,81	45,37	1978	6,76	41,10
1957	6,82	43,29	1979	6,59	39,18
1958	6,37	40,20	1980	5,89	35,70
1959	6,04	39,21	1981	6,45	36,65
1960	6,02	37,96	1982	6,32	35,32
1961	5,43	36,51	1983	6,19	33,77
1962	5,37	34,06	1984	6,06	33,05
1963	4,87	32,59	1985	5,63	30,77
1964	4,57	30,12	1986	5,35	29,97
1965	4,62	30,52	1987	5,44	30,01
1966	4,71	30,82	1988	5,35	29,45
1967	5,53	34,96	1989	4,76	26,05
1968	5,44	35,84	1990	4,61	25,18
1969	5,53	36,97			

Πηγές: Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1958-1975, Νο 23, και Προσωρινοί Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1983, 1984, 1987, 1988 και 1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.5

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΓΙΑ ΜΙΣΘΟΥΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΧΕΣ ΣΕ ΕΙΔΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ (Μ.&Π.Ε.Ε.Δ.)

ΕΤΟΣ	Μ.&Π.Ε.Ε.Δ. (σε εκατ. δρχ. - σταθερές τιμές 1970)	ΠΟΣΟΣΤΟ Μ.&Π.Ε.Ε.Δ. ΣΤΙΣ ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (%)	ΕΤΟΣ	Μ.&Π.Ε.Ε.Δ. (σε εκατ. δρχ. - σταθερές τιμές 1970)	ΠΟΣΟΣΤΟ Μ.&Π.Ε.Ε.Δ. ΣΤΙΣ ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (%)
1948	2.894	61,60	1970	9.338	67,49
1949	2.974	58,63	1971	9.835	68,96
1950	3.761	68,03	1972	9.989	65,64
1951	4.673	64,49	1973	10.095	64,59
1952	4.731	75,53	1974	11.557	56,64
1953	4.580	71,98	1975	11.577	46,33
1954	4.656	68,07	1976	11.709	47,16
1955	4.605	64,87	1977	12.250	45,60
1956	5.776	67,61	1978	12.797	47,89
1957	4.922	62,20	1979	13.521	50,15
1958	5.394	70,24	1980	13.118	53,28
1959	5.500	72,60	1981	13.867	51,37
1960	5.626	72,27	1982	14.628	54,97
1961	5.728	73,29	1983	14.241	54,47
1962	5.940	76,37	1984	14.228	53,97
1963	6.149	79,31	1985	13.812	54,52
1964	6.325	80,72	1986	13.944	56,98
1965	6.732	77,83	1987	13.207	53,43
1966	7.081	76,28	1988	13.241	52,12
1967	7.590	66,45	1989	13.667	58,37
1968	8.522	71,82	1990	13.914	61,56
1969	8.932	67,78			

Πηγές: Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1958-1975, Νο 23, και Προσωρινοί Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1983, 1984, 1987, 1988 και 1991.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.6

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΓΙΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ (Σ.Ε.&Κ.) ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

ΕΤΟΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ Σ.Ε.&Κ. (σε εκατ. δρχ.- σταθερές τιμές 1970)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΔΑΠΑΝΩΝ Σ.Ε.& Κ. ΣΤΙΣ ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (%)	ΕΤΟΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ Σ.Ε.&Κ. (σε εκατ. δρχ. - σταθερές τιμές 1970)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΔΑΠΑΝΩΝ Σ.Ε.& Κ. ΣΤΙΣ ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΜΥΝΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ (%)
1948	1.803	38,37	1970	4.498	32,50
1949	2.098	41,36	1971	4.425	31,02
1950	1.766	31,94	1972	5.227	34,35
1951	2.572	35,49	1973	5.532	35,39
1952	1.531	24,44	1974	8.845	43,35
1953	1.782	28,01	1975	13.408	53,66
1954	2.184	31,92	1976	13.115	52,82
1955	2.492	35,10	1977	14.614	54,39
1956	2.765	32,36	1978	13.921	52,10
1957	2.989	37,77	1979	13.438	49,84
1958	2.284	29,74	1980	11.498	46,70
1959	2.074	27,37	1981	13.123	48,61
1960	2.157	27,71	1982	11.979	45,02
1961	2.086	26,69	1983	11.903	45,52
1962	1.837	23,62	1984	12.134	46,02
1963	1.603	20,67	1985	11.517	45,46
1964	1.510	19,27	1986	10.527	43,01
1965	1.917	22,16	1987	11.506	46,55
1966	2.200	23,70	1988	12.161	47,87
1967	3.830	33,53	1989	9.746	41,62
1968	3.342	28,16	1990	8.685	38,43
1969	4.245	32,21			

Πηγές: Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1958-1975, Νο 23, και Προσωρινοί Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος, 1983, 1984, 1987, 1988 και 1991.

Πηγή: Αναδημοσίευση από το Ν. Αντωνάκης, *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΜΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ*, Αθήνα: Συμεών, χχ (1995;)

Ζ΄. α) Ρυθμός πωλήσεων αμερικανικών όπλων προς τις χώρες – μέλη του ΝΑΤΟ μεσοσταθμικά, προς τις ευρωστότερες και προς τις «υστερούσες οικονομικά» χώρες της συμμαχίας, β) Ρυθμός πωλήσεων προς την ομάδα των «υστερούντων κρατών» ανά χώρα (Ελλάδα, Πορτογαλία, Τουρκία), σύμφωνα με τα στοιχεία της αρμόδιας Διεύθυνσης του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ *

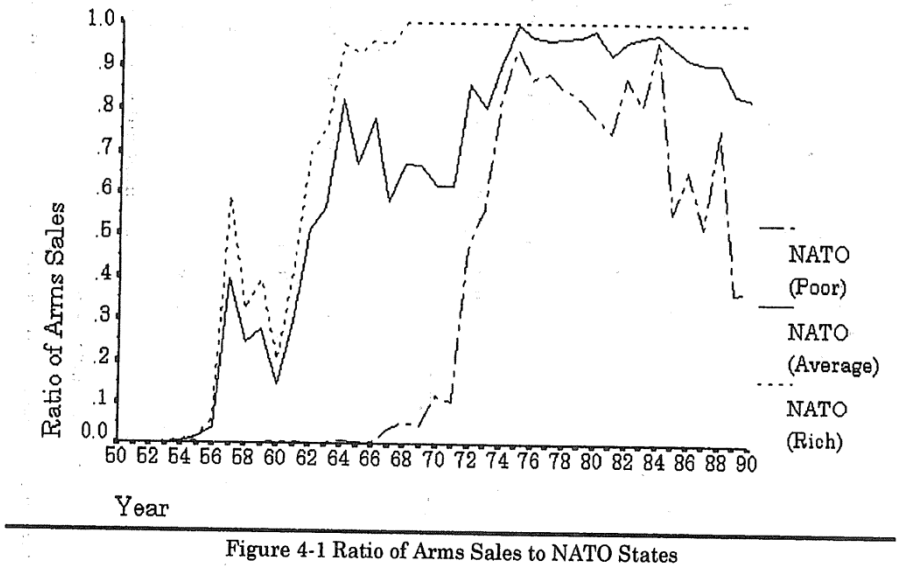

Figure 4-1 Ratio of Arms Sales to NATO States

119

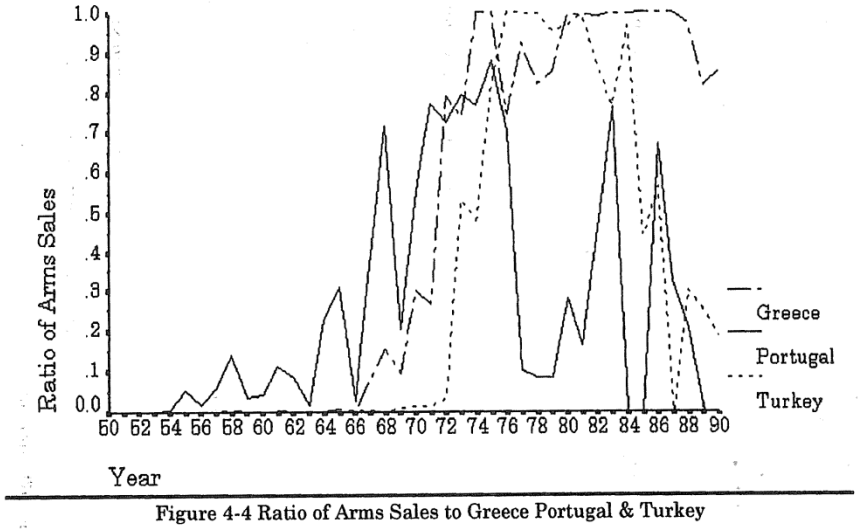

Figure 4-4 Ratio of Arms Sales to Greece Portugal & Turkey

148

*Πηγή: Αναδημοσιευμένα Αρχεία των Οικονομικών Ετών 1950-1990 (Fiscal Year Series: As of September 30, 1991) της τότε Διεύθυνσης Βοήθειας Αμυντικής Ασφάλειας του υπουργείου άμυνας των ΗΠΑ (U.S. Department of Defense, Security Assistance Agency -DSAA), η οποία επόπτευε τα προγράμματα αμυντικής βοήθειας, εκπαίδευσης και πωλήσεων προς Τρίτα κράτη. Το 1998 μετονομάστηκε σε Διεύθυνση Συνεργασίας Αμυντικής Ασφάλειας (DSCA).

γ) Πίνακες πωλήσεων όπλων και στρατιωτικής βοήθειας των ΗΠΑ προς την Τουρκία, την Ελλάδα και την Δυτ. Γερμανία, που περιέχονται στο παράρτημα της αδημοσίευτης διδακτορικής διατριβής του Yi-ching Sun, *U.S. Arms Transfers During the Cold War Years: an Explanation of the Transformation from Military Aid to Arms Sales*, unpublished PhD Thesis, The University of Texas at Austin, August 1997 (UMI Number: 9822717), σσ 196-199 και παρατίθενται αυτούσιοι.

Turkey

Year	Ratio	Arms Sales	Military Aid	Total Arms Transfers
50	.00	.00	583065000.00	583065000.00
51	.00	.00	743185714.29	743185714.29

52	.00	.00	879289719.63	879289719.63
53	.00	46082.95	755783410.14	755829493.09
54	.00	.00	1529045454.55	1529045454.55
55	.00	17543.86	66706140.35	66723684.21
56	.00	59574.47	795753191.49	795812765.96
57	.00	49180.33	351606557.38	351655737.70
58	.00	52208.84	603690763.05	603742971.89
59	.00	11764.71	784776470.59	784788235.29
60	.00	180769.23	454888461.54	455069230.77
61	.00	368821.29	563726235.74	564095057.03
62	.00	44776.12	649287313.43	649332089.55
63	.00	102941.18	646261029.41	646363970.59
64	.00	657039.71	417768953.07	418425992.78
65	.00	454225.35	501954225.35	502408450.70
66	.01	2734693.88	488833333.33	491568027.21
67	.01	3122112.21	553250825.08	556372937.29
68	.00	437106.92	528226415.09	528663522.01
69	.01	6275449.10	526526946.11	532802395.21
70	.01	7323863.64	493801136.36	501125000.00
71	.01	8021362.40	542849056.60	550870419.00
72	.04	15458168.65	417717223.65	433175392.30
73	.53	508107146.90	443975786.92	952082933.83
74	.48	239616641.32	256922049.00	496538690.31
75	.82	166801757.37	35615853.66	202417611.03
76	1.00	244698512.44	.00	244698512.44
77	1.00	226731064.42	.00	226731064.42
78	1.00	262855344.72	172470.98	263027815.70
79	.96	203477314.86	9405487.80	212882802.67
80	.97	91160353.39	2934449.09	94094802.49
81	1.00	367613782.59	1321926.49	368935709.08
82	.87	470921607.80	68396181.38	539317789.19
83	.77	412181489.74	126616972.48	538798462.22
84	.97	4366962853.96	142784851.81	4509747705.77
85	.44	180625868.01	227754237.29	408380105.30
86	.57	277137383.90	212337461.30	489474845.20
87	.00	.00	303831064.49	303831064.49
88	.30	129853320.15	300288739.17	430142059.32
89	.25	125878902.89	378228782.29	504107685.18
90	.18	81105437.84	365119574.84	446225012.68

Greece

Year	Ratio	Arms Sales	Military Aid	Total Arms Transfers
50	.00	.00	472595000.00	472595000.00
51	.00	.00	778247619.05	778247619.05
52	.00	.00	757995327.10	757995327.10
53	.00	.00	535129032.26	535129032.26
54	.00	.00	253218181.82	253218181.82
55	.00	43859.65	69416666.67	69460526.32
56	.00	110638.30	95497872.34	95608510.64
57	.00	827868.85	499127049.18	499954918.03
58	.01	851405.62	135751004.02	136602409.64
59	.00	443137.25	426749019.61	427192156.86
60	.00	496153.85	392069230.77	392565384.62
61	.00	1566539.92	448806083.65	450372623.57
62	.00	.00	347537313.43	347537313.43
63	.00	.00	326963235.29	326963235.29
64	.00	631768.95	216996389.89	217628158.84
65	.01	2503521.13	268052816.90	270556338.03
66	.00	1602040.82	338789115.65	340391156.46
67	.08	26207920.79	301963696.37	328171617.16
68	.15	37547169.81	206176100.63	243723270.44
69	.09	33203592.81	318916167.66	352119760.48
70	.30	82025568.18	191000000.00	273025568.18
71	.27	72408580.99	199296495.96	271705076.95
72	.79	463065350.40	120591259.64	583656610.05
73	.74	121478982.08	43532687.65	165011669.73
74	1.00	1010050192.84	.00	1010050192.84
75	1.00	434700158.56	.00	434700158.56
76	.75	178103014.47	60581261.95	238684276.42
77	.93	524453035.95	42094812.16	566547848.12
78	.82	254761163.69	54495854.06	309257017.76
79	.85	274572637.09	47134146.34	321706783.43
80	1.00	223777722.98	808926.08	224586649.06
81	.99	207570690.07	1101394.17	208672084.24
82	.99	200768422.52	1736276.85	202504699.37
83	1.00	175045065.91	63073.39	175108139.31
84	1.00	168403321.46	106476.40	168509797.86
85	1.00	125561639.64	.00	125561639.64
86	1.00	117473516.00	.00	117473516.00

87	1.00	373860218.48	.00	373860218.48
88	.98	1147019911.64	28873917.23	1175893828.87
89	.82	126952851.53	27675276.75	154628128.28
90	.86	158531886.63	26457927.37	184989813.99

West Germany

Year	Ratio	Arms Sales	Military Aid	Total Arms Transfers
50	.00	.00	.00	.00
51	.00	.00	1236666666.67	1236666666.67
52	.00	.00	947196261.68	947196261.68
53	.00	.00	841354838.71	841354838.71
54	.00	.00	1093263636.36	1093263636.36
55	.00	.00	.00	.00
56	1.00	11651063.83	.00	11651063.83
57	1.00	963483606.56	.00	963483606.56
58	1.00	622843373.49	.00	622843373.49
59	1.00	940756862.75	.00	940756862.75
60	1.00	329323076.92	.00	329323076.92
61	1.00	869517110.27	.00	869517110.27
62	1.00	1558981343.28	.00	1558981343.28
63	1.00	1160915441.18	.00	1160915441.18
64	1.00	2073588447.65	.00	2073588447.65
65	1.00	1015862676.06	.00	1015862676.06
66	1.00	561540816.33	.00	561540816.33
67	1.00	682435643.56	.00	682435643.56
68	1.00	861160377.36	.00	861160377.36
69	1.00	1380604790.42	.00	1380604790.42
70	1.00	752778409.09	.00	752778409.09
71	1.00	494663772.61	.00	494663772.61
72	1.00	2036062835.73	.00	2036062835.73
73	1.00	653435625.04	.00	653435625.04
74	1.00	646131502.71	.00	646131502.71
75	1.00	713919686.30	.00	713919686.30
76	1.00	707932452.45	.00	707932452.45
77	1.00	784792086.08	.00	784792086.08
78	1.00	811037151.64	.00	811037151.64
79	1.00	1019654318.47	.00	1019654318.47
80	1.00	780128498.02	.00	780128498.02
81	1.00	505373815.38	.00	505373815.38

Η΄. Ένας ενδεικτικός ποιοτικός δείκτης εξωτερικής βοήθειας κατά την εναρκτήρια περίοδο της ελληνοτουρκικής Κρίσης στην δεκαετία 1960-1970

SECRET
SECRET

FY 64

Dollar Value (in millions) for Navy MAP

COUNTRY	SUPPORT	TRAINING	TOTAL
Italy	5.1	0	5.1
Netherlands	.1	0	.1
Norway	5.7	0	5.7
Portugal	2.0	0	2.0
Spain	8.4	.1	8.5
U.K.	.1(R&D)	0	.1
NATO Weapons Prod.	4.2	0	4.2
Greece	6.6	.2	6.8
Iran	.7	.2	.9
Pakistan	1.3	0	1.3
Turkey	14.8	.7	15.5
Ethiopia	.6	.1	.7
Burma	0	.1	.1
Cambodia	.1	.1	.2
Indonesia	0	.7	.7
Japan	6.1	1.7	7.8
Korea	6.0	6.1	12.1
Philippines	3.3	.6	3.9
China	2.0	2.2	4.2
Thailand	3.5	2.2	5.7
Vietnam	6.9	5.9	12.8
Argentina	2.3	.2	2.5
Chile	2.2	.3	2.5
Colombia	.9	.2	1.1
Dominican Rep.	0	.1	.1
Equador	1.1	.2	1.3
Mexico	0	.1	.1
Panama	.1	0	.1
Paraguay	.1	0	.1
Peru	1.4	.5	1.9
Uruguay	.8	0	.8
Venezuela	.1	.1	.2
NATO HDQTRS	.3	0	.3
Other	9.4	0	9.4
TOTALS	96.2	22.6	118.8

Enclosure (1)

DECLASSIFIED

SECRET
SECRET

Πηγή: *NHC-OAB*: RG 38, Folder 4900 (Foreign Military Assistance and Mutual Security Programs / General), Op-631C/bam, Memo No. 0024-64, 24JAN1964, συνημμένοι πίνακες σε υπόμνημα με τίτλο «Κατανομή κονδυλίων MAP».

SECRET

FY 65

Dollar Value (in millions) for Navy MAP

COUNTRY	SUPPORT	TRAINING	TOTAL
Ethiopia	.792	.078	.87
Tunisia	.864	.006	.87
Belgium	0	.01	.01
Denmark	0	.023	.023
France	0	.019	.019
Germany	0	.058	.058
Italy	0	.015	.015
Netherlands	.250	.017	.267
Norway	11.41	.016	11.57
Portugal	5.008	.042	5.05
Spain	3.74	.718	4.46
U.K.	0	.011	.011
Greece	16.071	.299	16.37
Iran	.557	.084	.641
Pakistan	5.797	.063	6.86
Saudi Arabia	.022	.021	.043
Turkey	30.64	.668	31.31
Burma	1.88	.13	2.01
Indonesia	.225	.925	1.15
Japan	0	.57	.57
Korea	28.71	1.39	30.0
Philippines	8.65	.56	9.21
China	11.94	2.59	14.53
Thailand	17.57	2.03	19.6
Vietnam	3.95	5.36	9.31
Argentina	3.29	.50	3.79
Brazil	2.356	.374	2.73
Chile	2.89	.90	3.79
Colombia	1.30	.27	1.57
Costa Rica	.873	.017	.89
Ecuador	.107	.142	.249
El Salvador	.007	.017	.024
Guatemala	.009	.022	.031
Mexico	0	.040	.040
Nicaragua	.005	.024	.029
Panama	.024	.022	.046
Paraguay	.014	.025	.039
Peru	3.22	.357	3.58
Uruguay	1.73	.165	1.90
Venezuela	0	.216	.216
LA Tng. Exercises (UNITAS)			.058
LA Services			.030
Other LA Tng. Support			.030
DOD			.281
TOTALS	165.00	19.00	184.00

DECLASSIFIED

Enclosure (2)

SECRET

Παρατίθεται διότι αποτυπώνει την άνιση μεταχείριση του τουρκικού έναντι του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, από πλευράς ΗΠΑ, στην κατανομή κονδυλίων των προγραμμάτων MAP για την τεχνική υποστήριξη και την εκπαίδευση, κατά την κρίσιμη διετία 1964-65. Λόγω της γεωγραφικής διαμόρφωσης, σε δύο από τα τρία υποψήφια «Θέατρα Επιχειρήσεων» (Έβρος-Αιγαίο-Κύπρος), η υψηλότερη δυνατή διαθεσιμότητα των πάσης φύσης ναυτικών μονάδων ήταν ζωτικό προαπαιτούμενο για την επιτυχή εκτέλεση μίας απόβασης, η οποία θα παρήγαγε πολιτικά αποτελέσματα. Η απόκρουση μίας αποβατικής ενέργειας μπορεί να υλοποιηθεί με πληθώρα άλλων μέσων (υποθαλάσσια ναρκοπέδια, χερσαίο πυροβολικό, αεροπορικές προσβολές), ενώ η επιτυχής εκτέλεση μίας απόβασης και η εν συνεχεία υποστήριξη του προγεφυρώματος, καθώς και η αναγκαία διοικητική μέριμνα για την επέκτασή του, εξαρτώνται αποκλειστικά από την διαθεσιμότητα των ναυτικών μέσων, τα οποία δεν γίνεται να υποκατασταθούν από άλλα μέσα στις συγκεκριμένες αποστολές.

Θ΄. Αμυντικές δαπάνες, ΑΕΠ, Πληθυσμός, Ένοπλες Δυνάμεις (σε απόλυτους αριθμούς και ως αναλογία επί του συνολικού πληθυσμού), σύμφωνα με την αμερικανική Ανεξάρτητη Αρχή της ACDA *

TABLE II. MILITARY EXPENDITURES, GNP, POPULATION, AND ARMED FORCES
BY COUNTRY BY YEAR--Continued

COUNTRY OR REGION	YEAR	MILITARY EXPENDITURES (MILEX) Current dollars (millions)	MILITARY EXPENDITURES (MILEX) Constant dollars (millions)	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) Current dollars (millions)	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) Constant dollars (millions)	MILEX/GNP (%)	PEOPLE (millions)	MILEX per capita (constant dollars)	GNP per capita (constant dollars)	ARMED FORCES (thousands)	MILEX/ARMED FORCES (constant dollars)	ARMED FORCES per 1000 people
BULGARIA												
	1963	632.00	862.00	5500.0	7500.0		8.078	106.67	928	183	4709	22.65
	1964	680.00	913.00	6100.0	8200.0		8.144	112.09	1005	178	5128	21.86
	1965	639.00	908.00	6700.0	8800.0		8.201	110.74	1077	178	5102	21.70
	1966	712.00	913.00	7400.0	9500.0		8.258	110.57	1149	176	5188	21.31
	1967	739.00	918.00	8200.0	10200.0		8.310	110.51	1226	176	5218	21.18
	1968	768.00	918.00	9000.0	10800.0		8.370	109.63	1285	175	5243	20.91
	1969	830.00	946.00	10000.0	11400.0		8.436	112.14	1351	175	5406	20.74
	1970	933.00	1008.00	11400.0	12300.0		8.490	118.73	1451	175	5760	20.61
	1971	1040.00	1075.00	12500.0	12900.0		8.536	125.95	1514	189	5688	22.14
	1972	1159.00	1159.00	13800.0	13800.0		8.579	135.10	1609	189	6132	22.03
	1973	1333.00	1262.00	15700.0	14900.0		8.622	146.40	1724	177	7131	20.53
GROWTH RATE (PCT ANN)			3.3		6.9		.7	2.6	6.1	.2	3.1	-.4

[b/] 7 TO 8 (EST)

TABLE II. MILITARY EXPENDITURES, GNP, POPULATION, AND ARMED FORCES
BY COUNTRY BY YEAR--Continued

COUNTRY OR REGION	YEAR	MILITARY EXPENDITURES (MILEX) Current dollars (millions)	MILITARY EXPENDITURES (MILEX) Constant dollars (millions)	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) Current dollars (millions)	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) Constant dollars (millions)	MILEX/GNP (%)	PEOPLE (millions)	MILEX per capita (constant dollars)	GNP per capita (constant dollars)	ARMED FORCES (thousands)	MILEX/ARMED FORCES (constant dollars)	ARMED FORCES per 1000 people
CYPRUS										[k/]		
	1963	2.24	2.45	358.3	391.4	.63	.587	4.17	667	-	-	-
	1964	7.56	8.30	331.9	364.3	2.28	.590	14.07	617	-	-	-
	1965	9.24	10.21	408.8	451.9	2.26	.594	17.20	761	20	511	33.67
	1966	7.84	8.63	430.7	474.0	1.82	.599	14.41	791	16	539	26.71
	1967	8.68	9.68	481.9	537.5	1.80	.606	15.98	887	15	645	24.75
	1968	6.48	8.12	447.3	560.6	1.45	.614	13.23	913	14	580	22.80
	1969	6.24	7.48	512.8	614.5	1.22	.622	12.02	988	13	575	20.90
	1970	7.20	8.42	545.5	637.7	1.32	.631	13.34	1011	13	647	20.60
	1971	8.57	9.65	634.3	714.4	1.35	.639	15.11	1118	11	878	17.21
	1972	9.66	9.66	749.4	749.4	1.29	.647	14.93	1158	12	805	18.55
	1973	9.97	7.92	923.1	783.1	1.08	.655	12.10	1196	11	720	16.79
GROWTH RATE (PCT ANN)			5.6		8.0	-1.9	1.2	4.4	6.8	-6.4	5.7	-7.5

TABLE II. MILITARY EXPENDITURES, GNP, POPULATION, AND ARMED FORCES
BY COUNTRY BY YEAR--Continued

COUNTRY OR REGION	YEAR	MILITARY EXPENDITURES (MILEX) Current dollars (millions)	MILITARY EXPENDITURES (MILEX) Constant dollars (millions)	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) Current dollars (millions)	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) Constant dollars (millions)	MILEX/GNP (%)	PEOPLE (millions)	MILEX per capita (constant dollars)	GNP per capita (constant dollars)	ARMED FORCES (thousands)	MILEX/ARMED FORCES (constant dollars)	ARMED FORCES per 1000 people
TURKEY												
	1963	350.78	439.27	7133.3	8932.8	4.92	29.700	14.79	301	475	925	15.99
	1964	382.56	468.20	7688.9	9410.2	4.98	30.400	15.40	310	480	975	15.79
	1965	323.81	499.11	6313.6	9731.4	5.13	31.200	16.00	312	490	1019	15.71
	1966	324.88	491.10	7178.9	10851.9	4.53	31.900	15.39	340	510	963	15.99
	1967	361.89	533.52	7685.0	11329.8	4.71	32.700	16.32	346	530	1007	16.21
	1968	406.22	571.44	8598.4	12095.5	4.72	33.500	17.06	361	535	1068	15.97
	1969	424.80	569.39	9503.9	12738.6	4.47	34.400	16.55	370	545	1045	15.84
	1970	472.50	598.84	10628.8	13470.9	4.45	35.400	16.92	381	540	1109	15.25
	1971	549.60	689.27	12241.6	14813.6	4.65	36.300	18.99	408	610	1130	16.80
	1972	711.50	711.50	15957.1	15957.1	4.46	37.200	19.13	429	610	1166	16.40
	1973	891.64	775.14	19525.1	16978.4	4.57	38.200	20.29	444	545	1422	14.27
GROWTH RATE (PCT ANN)			5.6		6.7	-1.1	2.6	2.9	4.0	2.2	3.2	-.3
GREECE												
	1963	179.35	233.38	4741.9	6170.5	3.78	8.480	27.52	728	175	1334	20.64
	1964	148.05	239.06	5304.7	6743.9	3.54	8.510	28.09	792	175	1366	20.56
	1965	209.67	257.23	5976.7	7332.4	3.51	8.550	30.09	858	190	1354	22.22
	1966	238.93	282.68	6613.3	7824.1	3.61	8.614	32.82	908	175	1615	20.32
	1967	313.00	361.75	7186.7	8306.0	4.36	8.716	41.50	953	170	2128	19.50
	1968	366.77	419.10	7830.0	8947.3	4.68	8.741	47.95	1024	185	2265	21.16
	1969	425.40	473.75	8770.0	9766.8	4.85	8.773	54.00	1113	180	2632	20.52
	1970	473.60	511.52	9796.7	10581.0	4.83	8.793	58.17	1203	180	2842	20.47
	1971	516.00	540.48	10843.3	11357.7	4.76	8.851	61.06	1283	180	3003	20.34
	1972	573.70	573.70	12510.0	12510.0	4.59	8.994	63.79	1391	180	3187	20.01
	1973	659.60	559.24	16087.4	13635.9	4.10	9.234	60.56	1477	180	3107	19.49
GROWTH RATE (PCT ANN)			11.1		8.0	2.8	.7	10.3	7.3	.2	10.9	-.5

TABLE V. ARMS TRADE BY COUNTRY BY YEAR 1963-1973—Continued

(Millions of dollars)

COUNTRY	YEAR	EXPORTS		IMPORTS	
		Current dollars	Constant 1972 dollars	Current dollars	Constant 1972 dollars
CYPRUS	1963	0.	0.	0.	0.
	1964	0.	0.	1.0	1.3
	1965	0.	0.	18.0	23.7
	1966	0.	0.	1.0	1.3
	1967	0.	0.	0.	0.
	1968	0.	0.	0.	0.
	1969	0.	0.	0.	0.
	1970	0.	0.	0.	0.
	1971	0.	0.	0.	0.
	1972	0.	0.	1.0	1.0
	1973	0.	0.	0.	0.
GROWTH (AVG ANN)		--	0.	--	0.
CORREL. COEF-R		--	0.	--	0.
GREECE	1963	1.0	1.4	37.0	50.4
	1964	1.0	1.3	66.0	88.6
	1965	0.	0.	67.0	88.3
	1966	0.	0.	51.0	65.4
	1967	0.	0.	67.0	83.3
	1968	0.	0.	57.0	68.1
	1969	0.	0.	139.0	158.4
	1970	0.	0.	155.0	167.5
	1971	0.	0.	269.0	278.1
	1972	0.	0.	207.0	207.0
	1973	0.	0.	49.0	46.4
GROWTH (AVG ANN)		--	-.02	--	11.84
CORREL. COEF-R		--	-1.00	--	.53

TABLE V. ARMS TRADE BY COUNTRY BY YEAR 1963-1973—Continued

(Millions of dollars)

COUNTRY	YEAR	EXPORTS		IMPORTS	
		Current dollars	Constant 1972 dollars	Current dollars	Constant 1972 dollars
TURKEY	1963	63.0	85.9	74.0	100.9
	1964	63.0	84.6	116.0	155.7
	1965	17.0	22.4	83.0	109.4
	1966	16.0	20.5	166.0	212.9
	1967	0.	0.	214.0	265.9
	1968	0.	0.	205.0	244.9
	1969	0.	0.	241.0	274.7
	1970	3.0	3.2	250.0	270.1
	1971	0.	0.	263.0	271.9
	1972	0.	0.	327.0	327.0
	1973	0.	0.	265.0	250.9
GROWTH (AVG ANN)		--	0.	--	18.60
CORREL. COEF-R		--	0.	--	.84

TABLE III. WORLD ARMS TRADE—RECIPIENT COUNTRIES BY MAJOR SUPPLIERS, CUMULATIVE 1964-1973—Continued
(Million current dollars)

	Total	United States †	Soviet Union	France	United Kingdom	Czechoslo-vakia	People's Republic of China	Poland	Canada	Federal Republic of Germany	All others
EUROPE	20,020	10,026	5,578	705	131	813	90	1,286	135	770	486
NATO EUROPEAN	10,974	9,130	-	577	66	-	-	-	120	730	351
BELGIUM *	400	201	-	33	6	-	-	-	-	158	2
DENMARK *	270	192	-	1	-	-	-	-	5	8	64
FRANCE *	431	429	-	-	-	-	-	-	-	1	1
GERMANY, FEDERAL REPUBLIC OF *	3,296	2,969	-	184	17	-	-	-	-	-	126
GREECE	941	792	-	42	-	-	-	-	-	98	9
ICELAND *	2	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
ITALY *	1,004	873	-	73	1	-	-	-	-	56	1
LUXEMBOURG *	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
NETHERLANDS *	583	274	-	96	18	-	-	-	105	69	21
NORWAY *	536	433	-	3	22	-	-	-	10	36	32
PORTUGAL	261	49	-	138	1	-	-	-	-	42	31
TURKEY	1,565	1,353	-	3	-	-	-	-	-	155	54
UNITED KINGDOM *	1,683	1,563	-	3	-	-	-	-	-	107	10
WARSAW PACT	7,121	-	4,989	-	-	809	5	1,278	-	-	40
BULGARIA	365	-	336	-	-	5	-	24	-	-	-
CZECHOSLOVAKIA *	994	-	944	-	-	-	-	50	-	-	-
GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC *	1,543	-	1,453	-	-	-	-	90	-	-	-
HUNGARY *	438	-	414	-	-	-	-	24	-	-	-
POLAND *	1,379	-	1,345	-	-	34	-	-	-	-	-
ROMANIA *	502	-	497	-	-	-	5	-	-	-	-
SOVIET UNION *	1,900	-	-	-	-	770	-	1,090	-	-	40
OTHER EUROPEAN	1,925	896	589	128	65	4	85	8	15	40	95
ALBANIA	85	-	-	-	-	-	85	-	-	-	-
AUSTRIA *	117	65	-	7	1	-	-	-	-	1	43
FINLAND *	134	2	130	1	1	-	-	-	-	-	-
IRELAND *	4	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-
MALTA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SPAIN	679	560	-	93	2	-	-	-	15	1	8
SWEDEN *	155	100	-	5	23	-	-	-	-	14	13
SWITZERLAND *	252	162	-	16	37	-	-	-	-	17	20
YUGOSLAVIA	499	6	459	3	1	4	-	8	-	7	11

Οι εξαγωγές της Ελλάδας αφορούν αποκλειστικά στην Κύπρο, ενώ η κατάληξη εκείνων της Τουρκίας δεν προσδιορίζεται –το πιθανότερο είναι πως πρόκειται για συμμαχικές εξαγωγές, είτε στο πλαίσιο ΝΑΤΟϊκών παραγγελιών /συμπαραγωγών, είτε /και στο πλαίσιο της συμμετοχής της χώρας στο CENTO. Πηγή: U.S. Arms Control and Disarmament Agency (ACDA / WMEAT), *WORLD MILITARY EXPENDITURES AND ARMS TRADE 1963-1974, Publication 74*, Washington DC: US Government Printing Office, 1975. Αναδημοσίευση των σελίδων 24, 29, 43, 60, 69, 82, 87, 92, 118.

Σχετικά με τις τρεις μεγάλες Δυτικές βάσεις δεδομένων για την Άμυνα και τις παρατηρούμενες διαφορές ή αποκλίσεις στα στοιχεία που παραθέτουν, σημειώνονται τα ακόλουθα:

Τα στοιχεία του βρετανικού IISS είναι αδρομερή, συχνά με σοβαρά σφάλματα (χαρακτηριστική είναι η παράλειψη της αριθμητικής αύξησης των ελλαδικών ένοπλων δυνάμεων το 1965) και έχουν περισσότερο πολιτική σημασία.

Η αμερικανική Ανεξάρτητη Αρχή του Δημοσίου ACDA (που υφίστατο από το 1961 ως το 1999, διαθέτοντας αναλυτικά στοιχεία για τα έτη μετά το 1963) επικεντρωνόταν στην Οικονομία της Άμυνας. Τα στοιχεία της τα προμήθευε η κοινότητα των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ (κυρίως η CIA και η DIA) και έχουν υποστεί σοβαρή κριτική.

Το σουηδικό SIPRI θεωρείται το πλέον έγκυρο κι αξιόπιστο σε ό,τι αφορά τις βασικότερες κατηγορίες οπλικών συστημάτων. Αναλυτικότερος σχολιασμός και συγκριτική αξιολόγηση των τριών μεγάλων βάσεων δεδομένων Δυτικής προέλευσης: στο Παραρτηματικό κεφάλαιο (ειδικά σσ 32-33).

Γενικά, οι αποκλίσεις, εδικά σε ό,τι αφορά τα κεφάλαια της εξωτερικής βοήθειας, οφείλονται στην υιοθέτηση διαφορετικών τύπων υπολογισμών της, στην συμπερίληψη ή μη αφανών (μυστικών) κονδυλιών και στην συναφή έλλειψη πρόσβασης ή αποφυγή καταγραφής όλων των πηγών προέλευσης αυτών των κονδυλίων.

Ι΄. Πίνακες με τα βασικότερα οπλικά συστήματα (ανά κατηγορία) που παρέλαβαν η Βουλγαρία, η Κύπρος, η Ελλάδα και η Τουρκία μεταξύ 1957 και 1966, από κάθε πηγή προέλευσης, βάσει των στοιχείων του SIPRI

Transfers of major weapons: Deals with deliveries or orders made for 1957 to 1966

Note: The 'No. delivered' and the 'Year(s) of deliveries' columns refer to all deliveries since the beginning of the contract. The 'Comments' column includes publicly reported information on the value of the deal. Information on the sources and methods used in the collection of the data, and explanations of the conventions, abbreviations and acronyms, can be found at URL <http://www.sipri.org/contents/armstrad/sources-and-methods>.

Source: SIPRI Arms Transfers Database

Information generated: 28 March 2020

Recipient/ supplier (S)	No. ordered	Weapon designation	Weapon description	Year of of order	Year of delivery	No. delivered
Bulgaria						
S: *Czechoslovakia*	(24)	M-51 130mm	Self-propelled MRL	(1962)	1963	(24)
	102	L-29 Delfin	Trainer aircraft	(1963)	1964-1973	(102)
East Germany (GDR)	1	Type-700	Tug	1963	1964	1
Comments: Bulgarian designation Jupiter						
Soviet Union	(900)	T-54	Tank	(1953)	1954-1959	(900)
	150	BTR-40	APC	(1954)	1955-1957	(150)
	12	Project-123	FAC	(1955)	1956-1957	(12)
Comments: Possibly second-hand; Project-123K version						
	10	Mi-1	Light helicopter	(1956)	1958	10
Comments: SM-1 version from Polish production line						
	(8)	Il-14	Transport aircraft	(1957)	1958	(8)
	(130)	MiG-17	Fighter aircraft	(1957)	1957-1958	(130)
	2	Project-122/Kronstadt	Patrol craft	1957	1957	2
Comments: Second-hand (but only few years old)						
	2	Project-50/Riga	Frigate	1957	1957-1958	2
Comments: Bulgarian designation Smely						
	15	Il-28	Bomber aircraft	(1958)	1958	15
	2	Project-613/Whiskey	Submarine	1958	1958	2
Comments: Second-hand; Bulgarian designation Pobeda						
	700	BTR-50	APC	(1959)	1960-1963	(700)
	(510)	K-5/AA-1	SRAAM	(1959)	1960-1962	(510)
Comments: For MiG-19S combat aircraft						
	(55)	MiG-19	Fighter aircraft	(1959)	1960-1961	(55)
	250	PT-76	Light tank	(1959)	1960-1964	(250)
	(8)	8K11/Scud-A TEL	Mobile SSM launcher	(1960)	1961-1962	(8)
Comments: Incl for missiles with Soviet nuclear warheads (under Soviet control)						
	(72)	M-46 130mm	Towed gun	(1960)	1961-1963	(72)
	(7)	Mi-4PL	ASW helicopter	(1960)	1960-1965	7
	10	P-12/Spoon Rest	Air search radar	1960	1960-1962	(10)
	10	P-15/Flat Face	Air search radar	1960	1960-1962	(10)
	10	PRV-11/Side Net	Height-finding radar	1960	1960-1962	(10)
	(16)	R-11/Scud-A	SSM	(1960)	1961-1962	(16)
Comments: Incl for use with Soviet nuclear warheads (under Soviet control)						

	(30)	S-75 Dvina/SA-2	SAM system	(1960)	1960-1962	(30)
	(4)	SM-4-1B 130mm	Towed gun	(1960)	1961	(4)
Comments: Possibly second-hand						
	(50)	SON-9/Fire Can	Fire control radar	(1960)	1961-1965	(50)
Comments: For use with S-60 57mm AA guns						
	(13)	Top Bow	Fire control radar	(1960)	1960-1963	(13)
Comments: For use with SM-4-1 130mm guns						
	(750)	V-750/SA-2	SAM	(1960)	1960-1965	(750)
	(500)	3M6 Shmel/AT-1	Anti-tank missile	(1961)	1962-1963	(500)
	(75)	K-13A/AA-2	SRAAM	(1961)	1963	(75)
Comments: For MiG-21F combat aircraft						
	(900)	T-55	Tank	(1961)	1962-1970	(900)
	(900)	BTR-60PB	APC	(1962)	1964-1972	(900)
Comments: Incl BTR-60PAU command post version						
	(100)	KS-1/AS-1	Anti-ship missile	(1962)	1963-1964	(100)
S-2 (SS-C-2b Samlet) coast defence version						
	(6)	Luna/FROG	Mobile SSM launcher	(1962)	1963-1964	(6)
Comments: Incl for use with Soviet nuclear warheads (under Soviet control)						
	12	MiG-21F-13	Fighter aircraft	(1962)	1963	12
	(6)	SS-C-2 CDS	Coast defence system	(1962)	1963-1964	(6)
	(250)	3M11/9M17/AT-2	Anti-tank missile	(1963)	1964-1965	(250)
	6	SO-1	Patrol craft	1963	1963	6
	150	BRDM-1	Reconnaissance AV	(1964)	1965-1967	(150)
	(600)	K-13A/AA-2	SRAAM	(1964)	1965-1975	(600)
Comments: For MiG-21 combat aircraft						
	12	MiG-21PF	Fighter aircraft	(1964)	1965	12
	(206)	D-20 152mm	Towed gun	(1965)	1965-1968	(206)
	(100)	ZSU-57-2	SPAAG	(1965)	1965-1966	(100)
Comments: Second-hand						

Cyprus

S: *Greece*	(30)	Marmon-Herrington	Armoured car	1964	1964-1965	(30)
Comments: Second-hand; aid						
	(2)	R-Boot	Minesweeper	1964	1964	(2)
Comments: Second-hand; aid						
Soviet Union	6	Project-123	FAC	(1964)	1964-1965	6
Comments: Second-hand; Project-123K version						
	(10)	BS-3 100mm	Towed gun	(1965)	1965	(10)
Comments: Probably second-hand						
Unknown supplier(s)	(1)	Beech-18/C-45	Light transport ac	(1964)	1964	1
Comments: Second-hand; supplier could be Greece						
	(32)	T-34-85	Tank	1964	1965	(32)
Comments: Second-hand; aid; supplier is Soviet Union or Egypt						
	32	BTR-152	APC	(1965)	1965	(32)
Comments: Second-hand; supplier probably Soviet Union or Egypt						
	(1)	Do-27	Light aircraft	(1965)	1965	1
Comments: Second-hand; Do-27Q-5 version; supplier possibly Greece						
	2	PA-18 Super Cup	Light aircraft	(1965)	1965	(2)
Comments: Second-hand; PA-22 Colt version; supplier possibly Greece						

Greece

S: *United States*						
	(317)	M-101A1 105mm	Towed gun	(1949)	1950-1957	(317)
Comments: Second-hand; probably aid						
	(270)	M-114 155mm	Towed gun	(1949)	1950-1957	(270)
Comments: Second-hand; probably aid						
	(1250)	AIM-9B Sidewinder	SRAAM	(1961)	1961-1970	(1250)
Comments: Probably most from European production line in FRG; incl production of components in Greece; for F-5, F-104 and F-102 combat aircraft						
Canada	(22)	T-33A Shooting Star	Trainer aircraft	(1957)	1958-1959	(22)

Germany	1	Cohoes	Netlayer	(1958)	1960	1
Comments: Financed by US 'MDAP Offshore Procurement Programme' aid; Greek designation Thetis						
	69	F-84F Thunderstreak	FGA aircraft	(1963)	1964	69
Comments: Second-hand; aid						
Italy	(18)	Model-56 105mm	Towed gun	(1965)	1966	(18)
United States	(25)	M-32	ARV	(1953)	1953-1957	(25)
Comments: Second-hand; aid						
	23	F-86F Sabre	Fighter aircraft	(1955)	1956-1957	23
Comments: Second-hand; aid						
	(36)	M-59 155mm	Towed gun	(1955)	1956-1957	(36)
Comments: Second-hand						
	24	RF-84F Thunderflash	Reconnaissance ac	(1955)	1956-1958	24
Comments: 'MDAP' aid						
	115	F-84F Thunderstreak	FGA aircraft	(1956)	1957-1958	(115)
Comments: MDAP' aid; probably incl second-hand (but maximum only used few years)						
	(3)	FPS-6	Height-finding radar	(1956)	1957	(3)
	(3)	FPS-88	Air search radar	(1956)	1957	(3)
	(396)	M-47 Patton	Tank	(1956)	1957	(396)
Comments: Second-hand						
	14	S-55	Helicopter	(1956)	1957	14
Comments: 'MDAP' aid						
	(50)	F-86D Sabre	Fighter aircraft	(1957)	1958-1960	50
Comments: Second-hand; 'MAP' aid						
	2	Gato	Submarine	1957	1957-1958	2
Comments: Second-hand; 'MDAP' aid; loan; Greek designation Amfitriti						
	(8)	Honest John TEL	Mobile SSM launcher	(1957)	1960-1961	(8)
Comments: Incl for use with US nuclear warheads (under US control)						
	(200)	M-59	APC	(1957)	1958-1959	(200)
	6	LSM	Landing ship	1958	1958	6
Comments: Second-hand; Greek designation Grigoropoulos						
	(85)	M-115 203mm	Towed gun	(1958)	1959-1962	(85)
Comments: Second-hand						
	550	M-48 Patton	Tank	(1958)	1959-1967	(550)
Comments: Second-hand						
	4	Fletcher	Destroyer	1959	1959	(4)
Comments: Second-hand; 'MDAP' aid; loan until bought in 1977; Greek designation Aspis						
	8	LCT Mk-6	Landing craft	(1959)	1959	8
Comments: Second-hand; Greek designation Skopelos						
	(81)	M-41 Walker Bulldog	Light tank	(1959)	1959-1960	(81)
Comments: Second-hand						
	(100)	MIM-3 Nike Ajax	SAM	(1959)	1960	(100)
	4	Nike Ajax/Hercules	SAM system	(1959)	1960	4
Comments: For use with MIM-3 Nike Ajax and MIM-14 Nike Hercules missiles; incl for use with US nuclear warheads (under US control)						
	1	Patapsco	Tanker	1959	1959	1
Comments: Second-hand; 'MDAP' aid; Greek designation Arethousa						
	(65)	Bell-47/OH-13	Light helicopter	(1960)	1961-1971	(65)
	2	LST-1	Landing ship	1960	1960	2
Comments: Second-hand; Greek designation Lesbos						
	1	LST-1	Landing ship	1960	1960	1
Comments: Second-hand; Greek designation Ikaria						
	(284)	M-30 107mm	Mortar	(1960)	1960-1965	(284)
	740	M-48A3 Patton	Tank	1960	1961-1975	(740)
Comments: Second-hand						
	(50)	M-51 75mm	AA gun	(1960)	1961-1962	(50)
Comments: Second-hand						
	2	Fletcher	Destroyer	(1961)	1962	2
Comments: Second-hand; 'MDAP' aid; loan until bought in 1977; Greek designation Aspis						
	6	HAWK	SAM system	(1961)	1962	6
	(30)	M-113	APC	(1961)	1963	(30)
	(500)	MIM-23A HAWK	SAM	(1961)	1962-1964	(500)
	45	F-104G Starfighter	FGA aircraft	(1962)	1964-1965	(45)
Comments: 'MAP' aid; incl 4 TF-104G version; incl 41 from Canadian production line						

	9	Adjutant	Minesweeper	(1963)	1964-1968	9
Comments: Greek designation Alkyon						
	(85)	Cessna-180 Skywagon	Light aircraft	(1963)	1965-1967	(85)
Comments: U-17A (Cessna-185) version						
	(64)	M-52A1 105mm	Self-propelled gun	(1963)	1965-1966	(64)
Comments: Second-hand; possibly incl some from FRG						
	(100)	MIM-14 Nike Hercules	SAM	(1963)	1964-1965	(100)
	24	T-37B	Trainer aircraft	(1963)	1964	(24)
Comments: T-37C version						
	1	Balao	Submarine	(1964)	1965	1
Comments: Second-hand; 'MDAP' aid; loan until bought 1976; Greek designation Triaina						
	49	F-5A Freedom Fighter	FGA aircraft	(1964)	1965-1971	(49)
Comments: 'MAP' aid; incl 9 F-5B version						
	1	LST-1	Landing ship	1964	1964	1
Comments: Second-hand but modernized before delivery; Greek designation Lesbos						
	(200)	M-113	APC	(1964)	1965-1967	(200)
Comments: M-113A1 version						
	(12)	M-44A1 155mm	Self-propelled gun	(1965)	1966	(12)
Comments: Second-hand; no. could be up to 23						
	(100)	Mk-44	ASW torpedo	1965	1965-1967	(100)
	4	S-55	Helicopter	(1965)	1966	4
Comments: Second-hand; 'MAP' aid						
	13	T-33A Shooting Star	Trainer aircraft	(1965)	1965-1966	(13)
Comments: Second-hand; 'MAP' aid						

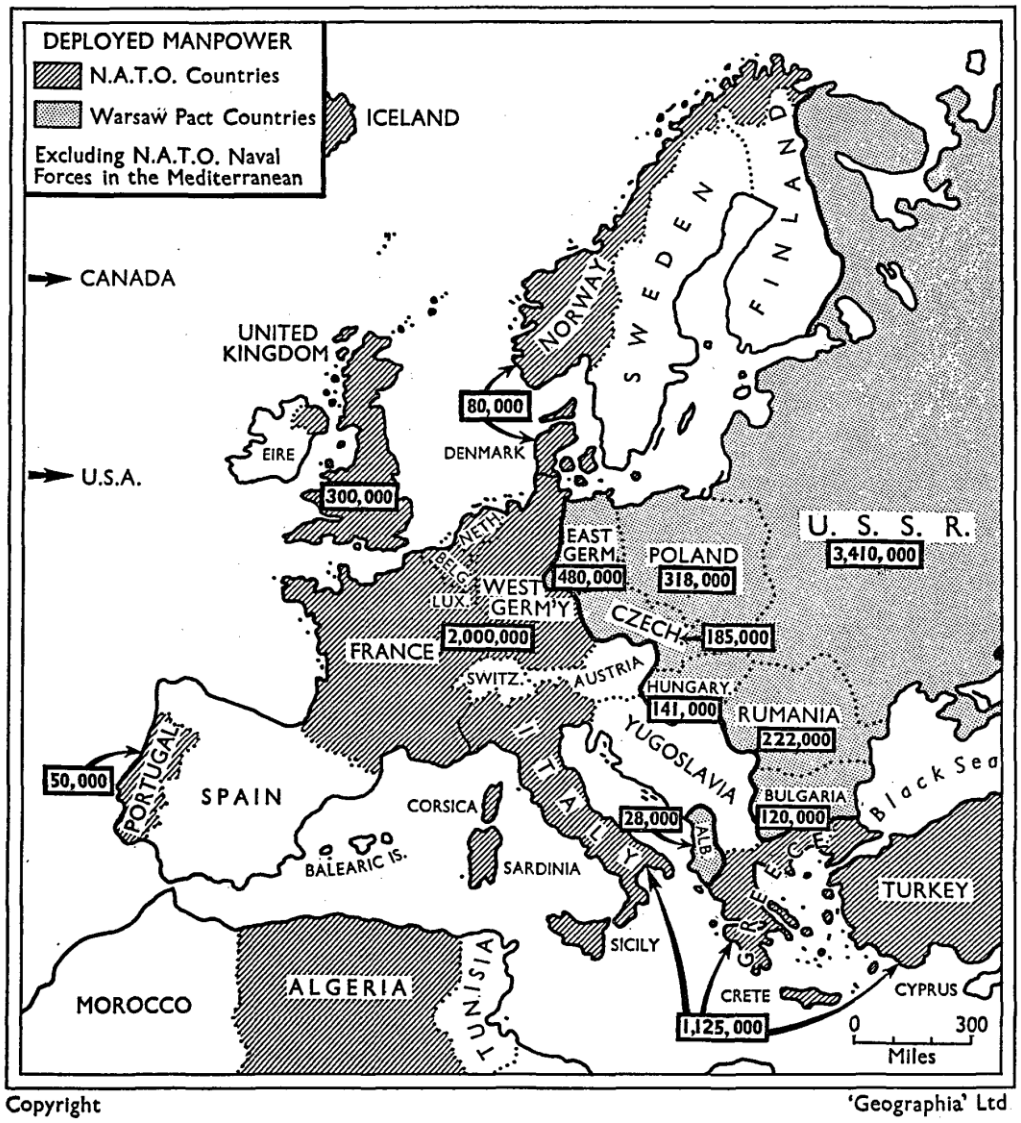
Turkey

S: *France*	12	EDIC	Landing craft	1965	1966-1973	(12)
Comments: Turkish designation C-107						
Germany	(6000)	COBRA	Anti-tank missile	(1963)	1964-1973	(6000)
Comments: Probably most assembled/produced in Turkey; Cobra-1600 and probably Cobra-2000 version						
Norway	(2500)	AGM-12B Bullpup	ASM	(1962)	1962-1969	(2500)
Comments: AGM-12B Bullpup-A version; incl production of components in Turkey as part of European production line for AGM-12B (with assembly in Norway)						
United States	6	PC-1638	Patrol craft	(1963)	1964-1965	6
Comments: Incl 1 produced in Turkey; Turkish designation Hisar						
Canada	(24)	T-34 Mentor	Trainer aircraft	(1956)	1957	(24)
Comments: Second-hand (but maximum only few years old); aid						
	10	Bangor	Minesweeper	1957	1957-1958	10
Comments: Second-hand						
	4	Gaspe	Minesweeper	1958	1958	4
Comments: Second-hand; Turkish designation Trabzon; financed by US 'MDAP' aid						
Denmark	1	Falster	Minelayer	(1962)	1964	1
Comments: Turkish designation Nusret						
Germany	42	F-84F Thunderstreak	FGA aircraft	(1963)	1964	42
Comments: Second-hand; aid						
	15	Do-27	Light aircraft	1965	1966	15
Comments: Aid						
	5	Do-28B	Light aircraft	1965	1966	5
Comments: Aid						
	9	Jaguar	FAC	(1965)	1966-1970	9
Comments: Turkish designation Kartal						
Italy	1	RAN-7	Air/sea search radar	(1962)	1964	1
Comments: On 1 Falster minelayer from Denmark						
Netherlands	(40)	F-86D Sabre	Fighter aircraft	(1961)	1962-1963	(40)
Comments: Second-hand; F-86K version; modernized in Italy before delivery						
Norway	2	LSM	Landing ship	(1960)	1960	2
Comments: Second-hand ships returned to US ownership and transferred to Turkey; used as minelayers						
	2	Tjeld	FAC	1964	1964	2
Comments: Second-hand; aid; Turkish designation Dogan						
United Kingdom	(147)	Sapphire	Turbojet	(1955)	1957-1958	(147)
Comments: J-65 version for 108 F-84F combat aircraft and 39 RF-84F reconnaissance aircraft from the USA						

	4	Milne	Destroyer	1957	1959	4
Comments: Second-hand but modernized before delivery; Turkish designation Arslan						
United States	(600)	M-101A1 105mm	Towed gun	(1949)	1950-1958	(600)
Comments: Second-hand						
	(517)	M-114 155mm	Towed gun	(1949)	1950-1958	(517)
Comments: Second-hand						
	(540)	M-47 Patton	Tank	(1954)	1955-1958	(540)
Comments: Probably second-hand (but maximum only few years old)						
	(108)	F-84F Thunderstreak	FGA aircraft	(1955)	1957-1959	(108)
Comments: 'MDAP' aid; possibly incl second-hand (but maximum only used few years)						
	(171)	M-59 155mm	Towed gun	(1955)	1955-1957	(171)
Comments: Second-hand						
	39	RF-84F Thunderflash	Reconnaissance ac	(1955)	1957-1958	39
Comments: 'MDAP' aid						
	(600)	AIM-9B Sidewinder	SRAAM	(1956)	1958	(600)
Comments: For F-86 and F-100 combat aircraft						
	(500)	M-59	APC	(1956)	1957-1958	(500)
	(101)	F-100D Super Sabre	FGA aircraft	(1957)	1959-1961	(101)
Comments: 'MAP' and 'MDAP' aid; incl 15 F-100F and 36 F-100C; no. could be 107 (incl 20 F-100F)						
	(30)	RT-33A T-Bird	Reconnaissance ac	(1957)	1958	(30)
	4	Adjutant	Minesweeper	(1958)	1959	4
	3	Balao	Submarine	(1958)	1958-1960	3
Comments: Second-hand; Turkish designation Birinci Unonu						
	(50)	F-86D Sabre	Fighter aircraft	(1958)	1958-1959	(50)
Comments: Second-hand						
	(524)	MIM-14 Nike Hercules	SAM	(1958)	1959-1964	(524)
	8	Nike Ajax/Hercules	SAM system	(1958)	1959-1960	(8)
Comments: For use with MIM-14 Nike Hercules missiles						
	(100)	M-41 Walker Bulldog	Light tank	(1959)	1959-1960	(100)
Comments: Second-hand						
	(162)	M-115 203mm	Towed gun	(1960)	1961-1965	(162)
Comments: Second-hand						
	(1250)	M-48 Patton	Tank	1960	1961-1965	(1250)
Comments: Second-hand						
	50	M-51 75mm	AA gun	(1960)	1961-1962	(50)
Comments: Second-hand						
	50	T-37B	Trainer aircraft	(1960)	1963-1964	(50)
	(1000)	M-113	APC	(1961)	1961-1964	(1000)
	(38)	F-104G Starfighter	FGA aircraft	(1962)	1963-1964	(38)
Comments: 'MAP' aid; incl 4 TF-104G; incl 34 from Canadian production line						
	(220)	M-44A1 155mm	Self-propelled gun	(1962)	1963-1965	(220)
Comments: Second-hand						
	(353)	M-52A1 105mm	Self-propelled gun	(1962)	1963-1966	(353)
Comments: Second-hand; may incl some from FRG						
	2	SPG-34/SPG-50	Fire control radar	(1962)	1964	2
Comments: On 1 Falster minelayer from Denmark; for use with Mk-33 76mm guns						
	5	C-130E Hercules	Transport aircraft	(1963)	1964-1965	5
Comments: 'MAP' aid						
	5	Adjutant	Minesweeper	(1964)	1965-1967	5
	50	Bell-47/OH-13	Light helicopter	(1964)	1965	(50)
Comments: OH-13S version						
	581	M-113	APC	(1964)	1965-1966	(581)
Comments: M-113A1 version; from Italian production line						
	108	F-5A Freedom Fighter	FGA aircraft	(1965)	1966-1971	(108)
Comments: 'MAP' aid; incl 13 F-5B version and 20 RF-5A reconnaissance version						
	(81)	M-55 203mm	Self-propelled gun	(1965)	1966-1968	(81)
Comments: Second-hand						
	(100)	Mk-44	ASW torpedo	(1965)	1965-1968	(100)

ΙΑ΄. Στοιχεία αναδημοσιευμένα από την βρετανική βάση δεδομένων του International Institute of Strategic Studies (IISS) για τις χώρες αναφοράς της εξεταζόμενης περιόδου. Παρατίθενται τα θεμελιώδη μεγέθη της κάθε χώρας και, σύμφωνα με τους συντάκτες τους, «Ορισμένοι Στρατηγικοί Δείκτες»

Πηγή: 'North Atlantic treaty organization',*The Military Balance*, vol 61 no 1, 1961, σ 12

Οι εμφαινόμενοι αριθμοί αφορούν σε σύνολα έμψυχου δυναμικού Ένοπλων Δυνάμεων

Πηγή: 'North Atlantic treaty organization',*The Military Balance*, vol 61 no 1, 1961, σσ 15-16

Ελλάδα: *General* Population: 8,357,000
Length of military service: 24 to 30 months according to the arm of the service
Total armed forces: 159,000
Defence budget: $176,430,000
Army Total strength: 120,000 (probably more). 1 armoured division, 11 infantry divisions, including *Nike* and *Honest John* units
Navy Total strength: 17,000. 1 cruiser, 20 destroyers and frigates, 4 submarines, 45 other craft
Air Force Total strength: 22,000. 12 squadrons equipped with 400, F.84 and F.86
Some units of ground-to-air missiles

Τουρκία: *General* Population: 28,000,000
Length of military service: 24 months for the Army and Air Force, 36 months for the Navy
Total armed forces: 500,000
Army 22 divisions
Navy 9 destroyers, 10 submarines, 100 other craft
Air Force 1 squadron of F. 100s, 2 squadrons of F.84s and 86s

Πηγή: 'North Atlantic treaty organization',*The Military Balance*, vol 62 no 1, 1962, σσ 15-18

Ελλάδα: *General* Population: 8,400,000
Length of military service: 24-30 months, followed by 19 years on the first-line reserve
Total armed forces: At least 160,000. The annual call-up is 55,000
Defence Budget: $170,000,000
Army Total strength: About 120,000, with a large first-line reserve 10 infantry divisions of which about 3 are close to full strength. A recently formed armoured division has M-47 battle tanks. 8 divisions are NATO-assigned and the rest earmarked.
Some *Honest John* batteries are in service
Navy Total strength: 17,000. 1 cruiser, 23 escorts, 2 submarines, 19 minesweepers, 10 other ships
Air Force Total strength: 22,000. About 250 F-84s, F-86s and F-l00s. Throughout 1962 G91s were entering service. F-104s are also being procured. Some *Nike-Ajax* units

Τουρκία: *General* Population: 29,500,000
Length of military service: 2 years for the Army and Air Force, 3 years for the Navy
Total armed forces: 455,000
Defence budget: $287,000,000 (1961)
Army Total strength: 400,000. Mainly conscripts, but all the N.C.O's are regulars. 16 divisions, mostly with 3 brigades each, and some independent brigades.(Altogether there are 6 armoured brigades, all with M-47 tanks.) All the divisions are NATO assigned
Honest John and *Nike-Ajax* rockets are in service
Plans exist to call up about 2,500,000 reservists if necessary, but they would chiefly serve in rear areas
Navy Total strength: 35,000. 19 escorts, 10 submarines, 29 minesweepers, 5 other ships
Air Force Total strength: 20,000. 375 planes. 3 F-100 squadrons, 3 F-86 squadrons, 9 F-84 F and G squadrons, 1 C-47 transport wing. 50-100 F-104Gs will be procured between 1962 and 1965. 25 G-91s have been ordered
1 15-missile *Jupiter* squadron

Πηγή: The Warsaw Pact nations, *The Military Balance*, vol 62 no 1, 1962, σ 7

THE WARSAW PACT FORCES

Country	*Army*	*Navy*	*Air Force*	*Total Armed Forces*	*Para-Military*	*No. of Divisions*	*Destroyers*	*Sub-marines*
East Germany	65,000	11,000	9,000	85,000	60,000	6	4	—
Czecho-slovakia	150,000	—	35,000	185,000	35,000	14	—	—
Albania	25,000	3,000	1,500	29,500	10,000	5 brigades	—	4
Bulgaria	100,000	5,000	15,000	120,000	40,000	10	3	3
Poland	200,000	12,000	45,000	257,000	45,000	14	3	7
Roumania	200,000	7,000	15,000	222,000	60,000	13	3	2
Hungary	75,000	—	5,500	80,500	35,000	4	—	—

Πηγή: *The Military Balance*, vol 63 no 1, 1963, σ 32

TABLE I COMPARISONS ON DEFENCE EXPENDITURE

I NATO

Country	As percentage of G.N.P.[1]			1963 Defence Budgets	
	1953	1958	1962[2]	Actual (Million $)	Increase or decrease compared with 1962 Budget (Million $)
Belgium	4.9	3.6	3.4	444	+ 88
Canada	9.0	6.0	5.1	1,480	−109
Denmark	3.7	3.3	3.5	225	+ 45
France	11.0	8.0	7.8	4,062	+531
Germany	5.0	3.8	6.0	4,607	+857
Greece	6.1	5.8	4.5[3]	167	− 3
Italy	4.6	4.3	4.0	1,510	+255
Luxembourg	3.2	2.1	1.6	7	—
Netherlands	6.2	5.0	5.0	618	+ 63
Norway	5.7	4.0	4.2	197	+ 6
Portugal	4.5	4.5	8.9	176	+ 18
Turkey	5.4	5.4	5.0[3]	235	− 52
United Kingdom	11.3	7.8	7.4	5,146	+327
United States	14.8	11.1	10.7	52,400[4]	+400
				71,274	+2,418

1 Based on a standard definition of defence expenditure which does not necessarily cover the same items as national defence budgets

2 Provisional.

3 Excludes US Military aid.

4 Includes Military aid. This is a higher figure than will actually be expended between mid-1963 and mid-1964.

Πηγή: 'North Atlantic treaty organization', *The Military Balance*, vol 63 no 1, 1963, σσ 18, 20

Ελλάδα: <u>*General*</u> Population: 8,500,000
Length of military service: 18 to 24 months
Total armed forces: 160,000
Defence Budget: $167,000,000
Army Total strength: 120,000. 11 infantry divisions of which 3 are kept close to full strength in peacetime. 1 armoured division with M-47 tanks. 8 divisions are NATO assigned
Some *Honest John* batteries are in service
Navy Total strength: 19,000. 14 escorts, 2 submarines, 6 minesweepers, 15 light coastal units 29 amphibious warfare craft
Air Force Total strength: 22,000. 3 F-84F fighter-bomber squadrons, 3 F-86 fighter squadrons 1 RF-84F photo reconnaissance squadron. Over the next two years about 40 F-104G *Starfighters* and some *Northrop* F-5As are to be procured
Nike-Ajax and *Nike-Hercules* batteries

Τουρκία: *General* Population: 29,500,000
Length of military service: 2 years for the Army and Air Force, 3 years for the Navy
Total armed forces: 452,000. There are 2,500,000 reservists
Defence budget: $235,000,000
Army Total strength: 400,000. 16 divisions most of which have 5 brigades. 14 with *Honest Johns* are NATO assigned. 6 armoured brigades with M47 tanks. 2 independent parachute battalions
Nike-Ajax and *Hercules* units are deployed
Navy Total strength: 32,000. 18 escorts, 29 minesweepers, 10 submarines, 27 other ships
Air Force Total strength: 20,000. 1 F-104 G fighter-bomber squadron, 10 F-100 fighter-bomber squadrons, 4 F-86 interceptor squadrons, 1 RF-84 F photographic reconnaissance Squadron (All these are NATO assigned), 1 C-47 and C-54 transport wing

Πηγή: *The Military Balance*, vol 63 no 1, 1963, σ 33

TABLE II SOME STRATEGIC INDICATORS

Country	Armed Forces		1963 Defence Expenditure	Demographic		
	Total Active (in thousands)	As Percentage of Male Population between 15 and 64	Per Head of Population (million $)	Percentage of Population in Cities of over 100,000	No. of Cities of over 100,000 Inhabitants	Population Density per Sq. Km. (1962)
Belgium	110	3.7	48	28	4	301.30
Canada	124	2.3	78	23	12	1.80
Denmark	49	3.3	48	25	4	106.88
France	636	4.6	79	19	32	83.39
Germany	404	2.2	83	30	52	215.36
Greece	160	5.8	21	27	3	64.16
Italy	470	2.8	30	24	30	169.31
Luxembourg	5.5	4.8	22	0	—	135.14
Netherlands	141	3.9	51	66	14	345.13
Norway	36	3.1	54	17	2	11.11
Portugal	102	3.7	18	4	2	99.49
Turkey	452	5.3	8	13	5	38.46
United Kingdom	429	2.5	96	44	26	215.0
United States	2,700	4.5	276	29	130	19.69
TOTAL NATO	5,818.5	3.8	—	—	216	21.80
Australia	51	1.5	49	53	7	1.36
Iran	208	3.2	8	17	8	12.80
New Zealand	12	1.6	33	44	4	8.93
Pakistan	253	1.0	2	6	6	101.62
Philippines	30	0.4	2	13	7	83.42
Thailand	134	1.7	1	9	1	50.58
TOTAL ALL WESTERN ALLIANCES	6,506.5	3.2	—	—	249	19.80
Japan	243	0.8	7	27	38[1]	255.1
S. Korea	627	9.0	2	19	4	230.85
Taiwan	544	19.4	16	18	5	279.32
TOTAL ALL US TREATY POWERS	7,920.5	3.2	—	—	296	23.27
Albania	35	7.1	—	8	—	59.15
Bulgaria	135	5.2	—	12	3	71.22
Czechoslovakia	185	4.3	—	15	5	115.36
East Germany	116	2.4	—	16	10	158.40
Hungary	99	3.2	—	23	5	108.53
Poland	257	3.0	—	20	22	96.47
Roumania	227	3.7	—	23	6	77.71
USSR	3,300	6.4	152[2]	30	174	9.74
TOTAL WARSAW PACT	4,354	5.3	—	—	227	13.55
China	2,476	1.3	—	10	100 (est)	73.44
N. Korea	310	11.5	—	—	1	175.18
N. Vietnam	262	5.7	—	7	2	90.72
Cuba	120	5.2	—	—	6	59.39
TOTAL COMMUNIST BLOC	7,522	2.6	—	—	336	31.76

[1] Cities of 200,000 population or above.
[2] Based on a figure of real expenditure of $34,000,000,000.

Πηγή: Tables, *The Military Balance*, vol 65 no 1, 1965, σσ 42-43

3. COMPARISON OF DEFENCE EXPENDITURES IN NATO COUNTRIES

Country	Defence Expenditures as % of Gross National Product					Defence Expenditures (actual) (million US $)		% Change 1964 over 1963
	1953	1958	1962	1963	1964	1963	1964	1963-64
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Belgium	5.3	3.9	3.7	3.6	3.7	445	497	+ 9.7
Canada	9.0	6.0	5.1	4.5	4.4	1,584	1,678	+ 6.5
Denmark	3.7	3.3	3.4	3.5	3.3	239	255	+ 7.4
France	11.0	8.1	7.3	6.8	6.7	4,628	4,918	+ 6.3
Federal Republic of Germany	4.9	3.4	5.6	6.1	5.5	4,981	4,888	— 1.9
Greece	6.1	5.8	4.9	4.6	4.2	179	181	+ 1.1
Italy	4.6	4.3	4.0	4.2	4.1	1,649	1,789	+ 8.5
Luxembourg	3.2	2.1	1.5	1.4	1.7	7	9	+28.6
Netherlands	6.2	5.0	5.0	4.9	4.9	637	735	+15.5
Norway	5.6	4.0	4.1	4.1	3.9	205	220	+ 7.3
Portugal	4.6	4.5	7.8	7.3	7.7	199	222	+11.5
Turkey	5.4	4.5	5.9	5.6	5.8	351	388	+10.5
United Kingdom	11.3	7.8	7.2	7.0	7.0	5,238	5,562	+ 7.5
United States	14.8	11.0	10.3	9.8	9.0	52,295	51,213	— 2.1

This table is based on a standard definition of defence expenditure which does not necessarily cover the same items as national defence budgets. For example, such items as military pensions, military research and development, and costs of establishing strategic stockpiles are included in the above figures, but may not be included in national defence budgets as shown in Table 4.

4. DEFENCE EXPENDITURE AS A BURDEN ON NATIONAL ECONOMIES

Country	Defence Expenditure 1963–64 (million US $)		As a % of Gross National Product	As a % of Total Central Government Expenditure
NATO				
Belgium	444	(520)	3.2	16
Canada	1,480	(1,438)	3.7	23
Denmark	225	(239)	2.9	13
France	4,062	(4,465)	5.1	22
Germany	4,607	(4,850)	5.0	34
Greece	167	(181)	3.9	21
Italy	1,510	(1,984)	3.3	16
Luxembourg	7	(6)	1.3	5
Netherlands	618	(750)	4.4	19
Norway	197	(270)	3.6	16
Portugal	176	(205)	6.2	31
Turkey	235	(399)	3.5	18
United Kingdom	5,140	(5,937)	6.7	26
United States	52,400	(51,500)	8.9	53
Warsaw Pact				
Bulgaria	128	(116)	2.4	9
Czechoslovakia	789	(715)	3.9	9
East Germany	650	(665)	2.5	n.a.
Hungary	277	(246)	2.8	7.5
Poland	911	(978)	3.5	8.5
Rumania	342	(250)	2.7	5
USSR	15,400*	(14,400)	5.7	16

Πηγή: 'North Atlantic treaty organization',*The Military Balance*, vol 64 no 1, 1964, σσ 18, 20-21

Ελλάδα: *General* Population: 8,500,000.
Length of military service: 24 months.
Total armed forces: 162,000.
Defence Budget 1964 (excluding military expenditure in the civilian sector (roads, etc.) and military aid: 6,300,000,000 drachmae (=$210,000,000).
Army Total strength: 120,000. 11 infantry divisions in 3 Corps. 3 divisions are kept close to full strength in peacetime. 1 armoured division with M-47 tanks.
Some *Honest John* and *Nike Ajax/Hercules* batteries are also in service. (The 8 divisions near the northern frontier are NATO assigned; the rest which are located in South Greece and Crete are under national command.)
Navy Total strength: 19,000. 1 cruiser. 8 destroyers. 4 frigates, other escort vessels. 2 submarines. 19 minesweepers (including escort minesweepers). 13 coastal patrol vessels, gunboats. 23 landing craft (including 9 tank landing ships). 43 other ships.
Air Force Total strength: 23,000. 6 F-84F fighter-bomber squadrons. 4 F-86 fighter squadrons.1 RF-84F photo reconnaissance squadron. (10 of these squadrons are assigned to the 28th Allied Tactical Air Force). The first of 40 F-104G *Starfighters* will soon enter service. Procurement of 40 F-5As is due to start in 1965.

Τουρκία: *General* Population: 31,000,000.
Length of military service: 2 years for all three services.
Total armed forces: 480,100. There are nominally 2,500,000 reservists.
Defence estimates (March 1964-February 1965) (excluding defence expenditure of civilian sector and military aid) TL 2,907,803,300 (=$322,000,000).
Army Total strength: 400,000. 16 divisions of which 14 are NATO assigned. 4 armoured brigades with M-47 tanks. 4 armoured cavalry regiments. 2 independent parachute battalions. Some independent mountain and fortress regiments.
Navy Total strength: 37,000. 9 destroyers. 20 escort minesweepers and coastal escorts. 10 submarines. 14 coastal minesweepers. 52 other ships.
Air Force Total strength: 43,000. 1 F-104G fighter bomber squadron. 1 F-104G interceptor squadron. 8 F-100 or F-84 fighter bomber squadrons. 3 F-86 interceptor squadrons. 4 RF-84F reconnaissance squadrons. 3 transport squadrons (C-47 and C-54s).
Some *Nike* anti-aircraft batteries. (Apart from the *Nike* batteries, and 1 or 2 of the interceptor squadrons the Turkish Air Force is NATO assigned).

Πηγή: 'North Atlantic treaty organization',*The Military Balance*, vol 65 no 1, 1965, σσ 18, 21

Ελλάδα: *General* Population: 8,500,000.
Length of military service: 24 months.
Total armed forces: 160,000.
Defence budget 1965: 5,422,000,000 drachmae ($181,000,000).
Army Total strength: 119,000. 11 infantry divisions in 3 corps. 2 divisions are kept close to full strength. 1 armoured division with M-47 tanks. (The 8 divisions near the northern frontier are NATO-assigned; the rest, which are located in southern Greece and Crete, are under national command.)
Some *Honest John* and *Nike Ajax/Hercules* batteries are also in service.

Navy Total strength: 17,500. 8 destroyers. 4 frigates and escort vessels. 3 submarines. 25 minesweepers (including escort minesweepers). 13 coastal patrol vessels. 23 landing craft (including 9 tank landing ships). 38 other ships.
Air Force Total strength: 23,500. 2 F-104G interceptor squadrons. 1 F-5 tactical fighter squadron. 4 F-84F fighter-bomber squadrons. 2 F-86 fighter squadrons. 1 RF-84F photo reconnaissance squadron. (10 of these squadrons and 1 transport squadron are assigned to the 6th Allied Tactical Air Force.)

Τουρκία: *General* Population: 31,000,000.
Military service : 2 years.
Total armed forces: 442,000. There are nominally 2,500,000 reservists.
Defence estimates 1965-66: TL 3,590,000,000 ($399,000,000).
Army Total strength: 360,000. 16 divisions, of which 14 are NATO-assigned. 4 armoured brigades with M-47 *Patton* tanks. 4 armoured cavalry regiments. 2 independent mountain and fortress regiments.
Navy Total strength: 37,000. 9 destroyers. 12 corvettes and submarine chasers. 10 submarines. 25 minesweepers. 30 patrol vessels. 19 other vessels.
Air Force Total strength: 45,000. 1 F-104G fighter-bomber squadron. 1 F-104G interceptor squadron. 7 F-100/F-84 fighter-bomber squadrons. 2 F-5A interceptor squadrons. 1 F-86 interceptor squadron. 4 RF-84F reconnaissance squadrons. 3 transport squadrons (C-47, C-54, and C-130). 2 battalions *Nike* anti-aircraft missiles (8 batteries).
Apart from the temporary exclusion of one or two of the interceptor squadrons, the Turkish Air Force, including the *Nike* batteries, is NATO-assigned.

Πηγή: 'North Atlantic treaty organization',*The Military Balance*, vol 66 no 1, 1966, σσ 19-20, 22-23

Ελλάδα: *General* Population: 8,575,000.
Military service: Army and Air Force, 24 months; Navy 18 months.
Total armed forces: 159,000.
Defence budget 1966: 6,175,000,000 drachmas ($206,000,000).
Army Total strength: 118,000. 11 infantry divisions in 3 corps (2 divisions are kept close to full strength). 1 armoured division with M-47 tanks. 1 Commando brigade. (8 divisions are near the northern frontier and are assigned to NATO; the rest are located in Southern Greece and Crete.)
1 battalion *Honest John* surface-to-surface missiles.
About 10,000 men of the Greek Army are currently serving in Cyprus.
Navy Total strength: 18,000. 8 destroyers. 4 frigates. 3 submarines. 13 patrol vessels. 5 transport ships. 20 coastal minesweepers. 9 tank landing ships. 6 medium landing ships. 20 other ships.
Air Force Total strength: 23,000. 2 fighter-bomber squadrons with F-104G. 5 fighter-bomber squadrons with F-84F. 1 day-fighter squadron with F-86D. 2 tactical fighter squadrons with F-5A. 1 photo-reconnaissance squadron with RF-84F. About 30 C-47 and C-119G transport aircraft. OH-13 and H-19 helicopters. (7 squadrons and 1 transport squadron are assigned to the 6th Allied Tactical Air Force.)
1 surface-to-air missile battalion with *Hawk.* 1 surface-to-air missile battalion with *Nike-Ajax* and *Nike-Hercules.*
Para-military forces Total strength: 27,000.

Τουρκία: *General* Population: 32,000,000.
Military service: 2 years.
Total armed forces: 450,000. There is a potential reserve of 2,500,000.
Defence estimates 1966-67: 3,378,000,000 Turkish lire ($377,000,000).
Army Total strength: 360,000. 16 infantry divisions, of which 14 are NATO assigned. 4 armoured brigades with M-47 *Patton* tanks. 4 armoured cavalry regiments. 2 parachute battalions. *Honest John* rockets. 105mm, 155mm, and 203mm howitzers.
Navy Total strength: 37,000. 9 destroyers. 10 submarines. 15 corvettes and submarine chasers.
20 minesweepers. 6 fast patrol boats. 50 landing craft. There are 70,000 Naval reserves.
Air Force Total strength: 53,000; 900 aircraft. 2 fighter-bomber squadrons with F-104G. 9 fighter-bomber squadrons with F-84F and F-100. 2 interceptor squadrons with F-5A. 3 interceptor squadrons with F-86E. 3 reconnaissance squadrons with RF-84F and F-84R. 5 transport squadrons (C-47, C-54, and C-130).
2 battalions of *Nike-Ajax* surface-to-air missiles (6 batteries).
Apart from the temporary exclusion of one or two of the interceptor squadrons, the Turkish Air Force, including the *Nike* batteries, is NATO-assigned.

Ενδεικτικά στοιχεία για την Βουλγαρία.

Πηγή: The Warsaw pact nations, *The Military Balance*, vol 65 no 1, 1965, σσ 7-8

General Population: 8,100,000.
Length of military service: 2 years.
Total regular forces: 152,000.
Defence estimates 1965: 231,000,000 leva ($115,500,000).
Army Total strength: 125,000. 11 divisions: 3 armoured, 8 motorized. They are now at about 60% of combat strength. There are over 2,000 tanks, mainly T-54s with some T-34s.
Navy Total strength: 7,000. 3 submarines, 2 destroyers, 80 other vessels, including 20 minesweepers.
Air Force Total strength: 20,000. 400 aircraft. 3 interceptor groups and a reconnaissance group, each with MiG-17s and some MiG-21s. A fighter-bomber group has MiG-17s. Surface-to-air missile batteries.
Para-military forces 15,000.

Πηγή: The Warsaw pact countries, *The Military Balance*, vol 66 no 1, 1966, σ 6

General Population: 8,250,000.
Military service: 2 years.
Total regular forces: 156,000.
Defence estimates 1966: 240,000,000 leva ($119,500,000).
Army Total strength: 125,000. 11 divisions: 3 armoured and 8 motorized infantry. They are at about 60% of combat strength. Over 2,500 tanks, mainly T-54s, with some T-34s and T-55s. Some short-range surface-to-surface missiles have been displayed, but there is no evidence that warheads have been supplied. Surface-to-air missile batteries.
Navy Total strength: 7,000. 2 destroyers, 3 submarines, 80 other vessels.
Air Force Total strength: 24,000. About 400 aircraft: 200 MiG-17s, 120 MiG-19s, some MiG-21s, transports, and helicopters. 3 interceptor groups and a reconnaissance group, each with MiG-17s and MiG-19s. MiG-21s are now entering service. A fighter-bomber group with MiG-17s.
Para-military forces 15,000 security and border troops.

Πηγή: Tables, *The Military Balance*, vol 66 no 1, 1966, σ 45

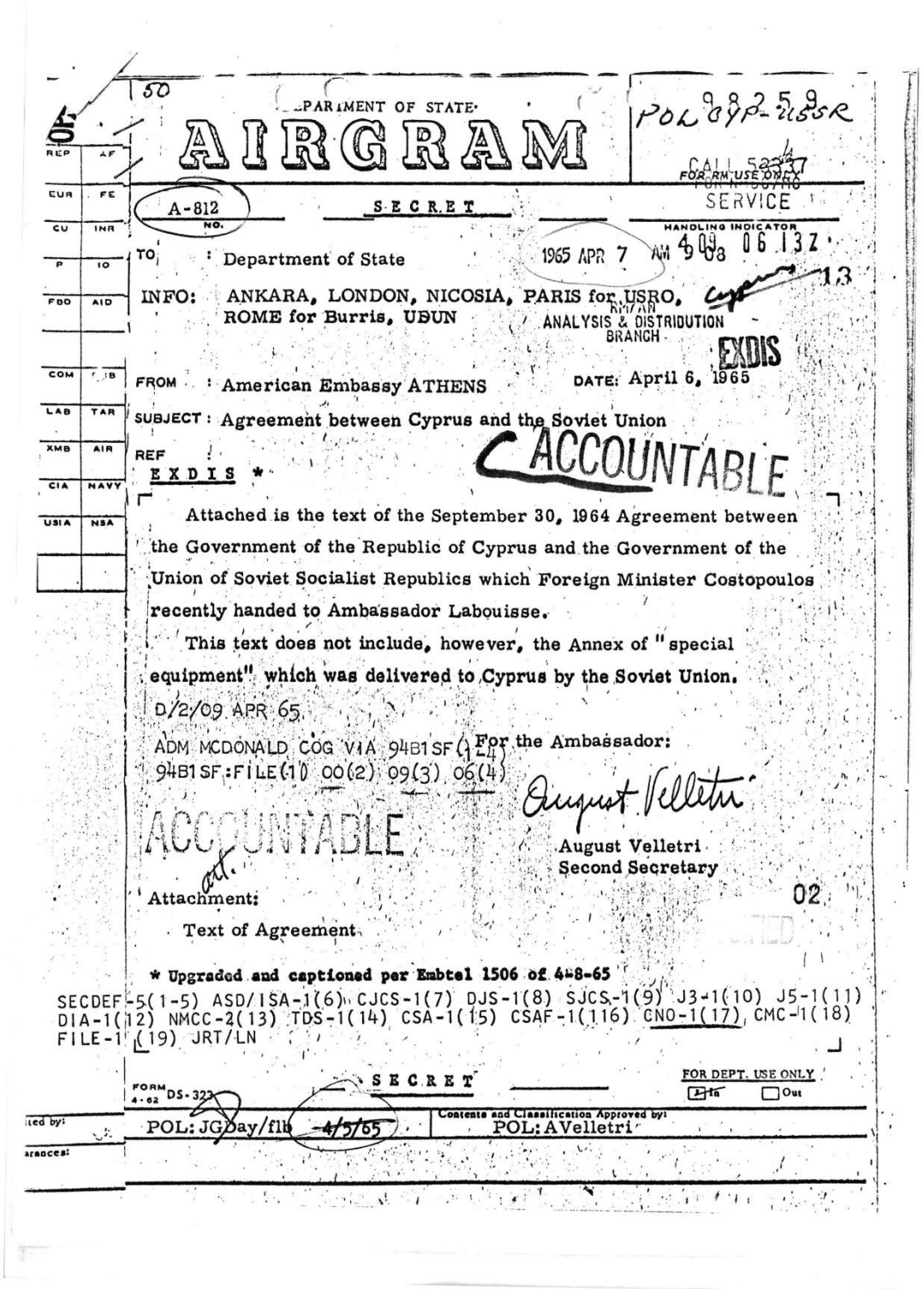
3. COMPARISON OF DEFENCE EXPENDITURES IN NATO COUNTRIES

Country	Defence Expenditure as % of Gross National Product						Defence Expenditures (million US $)		
	1953	1958	1962	1963	1964	1965*	1963	1964	1965*
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Belgium	5.2	3.9	3.7	3.6	3.6	3.5	445	497	514
Canada	9.0	6.0	5.1	4.5	4.5	4.0	1,584	1,676	1,622
Denmark	3.7	3.3	3.4	3.5	3.3	3.2	239	255	277
France	11.0	7.9	7.3	6.8	6.7	6.6	4,628	4,918	5,125
Federal Republic of Germany	4.9	3.4	5.6	6.1	5.5	5.1	4,981	4,888	5,002
Greece	6.1	5.8	4.9	4.6	4.3	4.3	179	188	207
Italy	4.6	4.3	4.0	4.2	4.1	4.0	1,649	1,789	1,861
Luxembourg ..	3.2	2.1	1.5	1.4	1.6	1.5	7	9	9
Netherlands	6.2	5.0	5.0	4.9	4.8	4.3	637	735	734
Norway	5.6	4.0	4.1	4.1	3.9	4.3	205	220	260
Portugal	4.6	4.5	7.8	7.2	7.4	7.6	199	224	252
Turkey	5.4	4.5	5.9	5.6	5.7	5.5	351	382	402
United Kingdom ..	11.3	7.8	7.1	6.9	6.9	7.1	5,238	5,599	6,045
United States ..	14.7	10.9	10.1	9.6	8.8	8.4	52,295	51,213	51,935

NOTE. This table is based on a standard definition of defence expenditure which does not necessarily cover the same items as national defence budgets. For example, such items as military pensions, military research and development, and costs of establishing strategic stockpiles are included in the above figures, but may not be included in national defence budgets as shown in Table 4. *Forecast.

Ένα κρίσιμο στοιχείο που αδρομερώς έστω, αποτυπώνεται στον ανωτέρω συγκεντρωτικό πίνακα του *IISS* αφορά στο εξής: από τότε που ξεκίνησε η ελληνοτουρκική Κρίση, καταβλήθηκε από πλευράς της Αθήνας προσπάθεια να αυξηθούν οι αμυντικές δαπάνες, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μία άτυπη αναλογία μεταξύ αυτών και των τουρκικών αντίστοιχων στο 1:2 σε ποσά εκ. $ (χωρίς να υφίστανται ενδείξεις εκ των προτέρων πρόθεσης να αλληλοπαρακολουθηθούν οι εκατέρωθεν αυξήσεις αυστηρώς σε ποσά). Στην αξιολόγηση οφείλουν να συμπεριληφθούν οι παράμετροι α) της συγκριτικά χειρότερης κατάστασης της τουρκικής Οικονομίας, β) η σταθερά ανοδική δημογραφική καμπύλη της τελευταίας (και η επίπτωσή της στο ΑΕΠ), γ) η λήψη αυξημένης εξωτερικής βοήθειας, για τους παραπάνω αλλά και για λόγους «ευρύτερης γεωπολιτικής σκοπιμότητας». Η εξωτερική βοήθεια με πηγή τις ΗΠΑ και την ΟΔΓ, δηλαδή τους δύο μείζονες χορηγούς αμφοτέρων και των δύο κρατών, ήταν διαμορφωμένη περίπου στο 1:3 υπέρ της Τουρκίας καθόλη την εξεταζόμενη περίοδο.

ΙΒ'. Αντίγραφο της κυπροσοβιετικής εξοπλιστικής συμφωνίας της 30ης Σεπτεμβρίου 1964, που ο Μακάριος εμπιστεύτηκε στην ελλαδική κυβέρνηση και το οποίο η τελευταία (ο υπουργός εξωτερικών Στ. Κωστόπουλος) κοινοποίησε στον πρεσβευτή των ΗΠΑ Η. Labouisse την άνοιξη του επόμενου έτους. Στο έγγραφο δεν περιλαμβανόταν το περί «ειδικού εξοπλισμού» Παράρτημα, δηλαδή εκείνο που προνοούσε για την παράδοση των αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων τύπου S-75/SA-2. Ταυτότητα τεκμηρίου: From American Embassy, ATHENS, to Department of State, AIRGRAM A-812, 6 April 1965 (98259/7-4-1965). Πηγή: *NHC-OAB*, RG 38, Box 18, Folder 5710 (International Relations, Folder name: Cyprus 1965), Jan-Apr30.

DEPARTMENT OF STATE

AIRGRAM

POL 98259 USSR

FOR RM USE ONLY

SECRET

SERVICE

A-812
NO.

HANDLING INDICATOR

TO : Department of State 1965 APR 7 AM 9 08 06 132

INFO: ANKARA, LONDON, NICOSIA, PARIS for USRO, ROME for Burris, USUN

NIACT
ANALYSIS & DISTRIBUTION BRANCH

EXDIS

FROM : American Embassy ATHENS DATE: April 6, 1965

SUBJECT : Agreement between Cyprus and the Soviet Union

REF

EXDIS *

ACCOUNTABLE

Attached is the text of the September 30, 1964 Agreement between the Government of the Republic of Cyprus and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics which Foreign Minister Costopoulos recently handed to Ambassador Labouisse.

This text does not include, however, the Annex of "special equipment" which was delivered to Cyprus by the Soviet Union.

D/2/09 APR 65

ADM MCDONALD COG VIA 94B1SF(14)
94B1SF:FILE(10) 00(2) 09(3) 06(4)

For the Ambassador:

August Velletri

August Velletri
Second Secretary

ACCOUNTABLE

Attachment:

Text of Agreement

02

* Upgraded and captioned per Embtel 1506 of 4-8-65

SECDEF-5(1-5) ASD/ISA-1(6) CJCS-1(7) DJS-1(8) SJCS-1(9) J3-1(10) J5-1(11) DIA-1(12) NMCC-2(13) TDS-1(14) CSA-1(15) CSAF-1(16) CNO-1(17) CMC-1(18) FILE-1(19) JRT/LN

SECRET

FOR DEPT. USE ONLY

In Out

FORM DS-323 4-62

POL:JGDay/flb 4/5/65

Contents and Classification Approved by: POL:AVelletri

SECRET

Enclosure #1
Page #1, A- 812
from Athens

AGREEMENT

Between the Government of the Republic of Cyprus and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on the delivery and payment terms for the special equipment to be supplied from the Soviet Union.

The Government of the Republic of Cyprus and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics guided by the desire to develop and strengthen further the friendly relations between the Union of Soviet Socialist Republics and the Republic of Cyprus, based on the principles of complete equality, respect for the sovereignty and non-interference in the internal affairs; desirous of strengthening the defense of the Republic of Cyprus in the light of the threats directed against independence, territorial integrity and sovereignty; and in compliance with the request of the Government of the Republic of Cyprus have agreed upon the following:

Article I

The Government of the Union of Soviet Socialist Republics shall supply in the period of 1964-1965 to the Government of Cyprus the special equipment of the type, quantity and at the prices as set out in the Annex attached to this agreement to the amount of 12.334.980 roubles.

Article II

The delivery of the equipment indicated in Article I shall be effected by the Soviet Party on CIF terms at the port of Alexandria, provided the consent of the Government of the United Arab Republic is obtained.

The handing over of the equipment shall be made to the representative of the Republic of Cyprus in Alexandria and shall begin from the day of the unloading of this equipment.

Article III

The deliveries of the special equipment under Annex to this agreement to the amount of 12.334.[illegible] roubles shall be effected on favourable terms.

SECRET

DECLASSIFIED

The Government of the Republic of Cyprus shall pay to the Governent of the USSR only half of the cost of the special equipment under nnex amounting to 6.167.490 roubles. For effecting the payment of he above sum the Government of the USSR shall grant credit to the Government of the Republic of Cyprus to the amount of 6.167.490 roubles (one rouble contains 0.987412 grams of fine gold) at the rate of 2% per annum. The other half of the cost of the equipment under the Annex amounting to 6.167.490 roubles shall not be paid by the Government of the Republic of Cyprus.

The Government of the Republic of Cyprus undertakes to repay to the Government of the USSR the credit granted in accordance with the present Article to the amount of 6.167.490 roubles during the period 1966-1980 by 13 equal annual installments, each amounting to 411.166 roubles before March 31 of each year. Notwithstanding the above the Government of the Cyprus Republic may pay any installment at any time prior to such installment being due and payable.

The interest on the credit given shall accrue from the date of the Bill of Lading and shall be paid within the first quarter of the year following the year in which the interest is accrued.

The repayment of the last installment with the balance of the interest shall be effected before March 31, 1980.

Article IV

The repayment of the credit granted under the present Agreement with the interest accrued shall be effected by the Government of the Republic of Cyprus by way of delivering to the USSR Cyprus commodities that are of interest to the USSR and or by payment in hard currency, by mutual agreement between the State Bank of the USSR or on its behalf, the Bank for Foreign Trade of the USSR, and the Central Bank of Cyprus.

Six months prior to the year of recurrent payment of the credit with the interest accrued, the parties shall agree upon the range and prices of commodities as well as the scope and dates of deliveries thereof. When effecting repayment of the credit with the interest accrued in hard currency the conversion of roubles into hard currency shall be effected on the basis of the gold parity of the rouble and the hard currency of the payment day.

Article V

Should the gold content of the rouble change (at present one rouble contains 0.987412 grams of fine gold) the State Bank of the USSR or, on its behalf, the Bank for Foreign Trade of the USSR, and the Central Bank of Cyprus shall effect the re-evaluation of the credit balance existing on the day of the above change respectively to this change.

The sum of the unused credit shall be re-evaluated in the same order.

Article VI

For keeping the registration of the utilization and the repayment of credit with the interest accrued the State Bank of the USSR or, on its behalf, the Bank for Foreign Trade of the USSR and the Central Bank of Cyprus shall open account in roubles and mutually shall establish the procedure of payments and keeping accounts under the credit granted in accordance with the present Agreement.

Article VII

Besides the special equipment listed in the Annex the respective Soviet organizations shall deliver to the Government of the Republic of Cyprus during the period of 1964 and first quarter of 1965, under the terms of the Soviet-Cyprus Trade Agreement in force 145 trucks with the quantity of spare parts.

The respective Soviet foreign trade organization shall grant the respective Cyprus organization the right to pay the value of the said trucks by installments in a period of up to 5 years starting from the date of delivery with interest at 2% per annum.

The detailed terms of the delivery will be stipulated in a contract which shall be concluded between the respective Soviet and Cyprus organizations.

Article VIII

In accordance with the agreement concluded between the Government of the Republic of Cyprus and the UAR in regard to the training of Cyprus specialists in the UAR in the maintenance and operation of the equipment to be delivered under the present Agreement, the Soviet Party shall assign to the UAR at its own expense the necessary number

DECLASSIFIED

oviet specialists for the purposes mentioned above. The Government the Republic of Cyprus shall come to an agreement with the Government the UAR about location of the Soviet specialists in the UAR, transport or service purposes and medical aid at the expense of the Soviet Party.

The Soviet Party shall receive, at the request of the Government of the Republic of Cyprus, in the Soviet Union, Cyprus specialists for training in the maintenance of the equipment to be delivered under the present Agreement.

The expenses connected with the training upkeep, food and clothing allowances of the said Cyprus servicemen in Soviet military training establishments as well as the pocket money allowance at the rate of 20 roubles monthly per each serviceman, travel fare on the territory of the USSR and from the place of training back to Cyprus shall be borne by the Soviet Party. The Government of the Republic of Cyprus shall pay only the travelling expenses of Cyprus servicemen from Cyprus to the USSR.

Article IX

The respective Soviet and Cyprus organizations shall sign contracts stipulating for detailed terms of delivery and of other services connected with the implementation of the present Agreement.

The invoices to be presented for payment for the equipment out of credit shall bear the indication "For goods under order No. (No. of the contract). Specifications to the invoices shall be handed over to the Government of the Republic of Cyprus in accordance with the provision made above.

Article X

The respective Soviet organization shall supply free of charge to the Government of the Republic of Cyprus descriptions, instructions and manuals in respect of the special equipment to be delivered.

Article XI

The Government of the Republic of Cyprus shall not, except with the consent of the Government of the USSR, sell or hand over formally or de facto the special equipment referred to in the present Agreement and

DECLASSIFIED

the relevant documentation and information to or permit the use of the above equipment and documentation by a third Party or any physical or legal persons other than the Cyprus officials and specialists in the service of the Cyprus Government.

Article XII

The Contracting Parties shall take all necessary measures to keep secret the terms of delivery and training of the Cyprus specialists and all correspondence and information connected with the implementation of the present Agreement.

Article XIII

All correspondence pertaining to the implementation of the present Agreement shall be effected in the English language.

Article XIV

The present Agreement comes into force from the day of its signature.

The Annex is an integral part of the present Agreement.

Done in Moscow on "30" September, 1964 in two originals, each in English and in Russian, both texts being equally valid.

For and on Behalf of the Government of the Republic of Cyprus

Spyros Kyprianoy

For and on Behalf of the Government of the Union of Soviet Socialist Republics

Sitarovic

DECLASSIFIED

SECRET
Approved For Release 2003/10/02 : CIA-RDP80B01676R001300060015-8

I. FORCES ON CYPRUS

A. CYPRIOT FORCES (only ground forces)

	GREEK CYPRIOT	TURKISH CYPRIOT
Active Forces	15,000	9,000
Available for immediate recall	15,000	3,000

B. MAINLAND FORCES

	GREEK	TURKISH
Authorized	950	650
Clandestine	10,000-13,000	500-1,000

C. UNITED NATIONS FORCES

	MILITARY	POLICE	TOTAL
Austria	51	34	
Canada	1,129	0	
Denmark	998	41	
Finland	935	0	
Ireland	1,048	0	
Sweden	843	40	
*UK	1,058	0	
Australia	0	39	
New Zealand	0	20	
Total	6,062	174	6,236

II. TURKISH AND GREEK FORCES

A. GROUND

	TURKEY	GREECE
Army Personnel	350,000	128,000
Infantry Divisions	13	8
Armored Divisions	1	1
Independent Armored Bdes.	4	0
Gendarmerie	60,000	20,000

*Does not include forces assigned to Sovereign Base Areas.

Approved For Release 2003/10/02 : CIA-RDP80B01676R001300060015-8
SECRET

SECRET
Approved For Release 2003/10/02 : CIA-RDP80B01676R001300060015-8

B. AIR

JET FIGHTERS	TURKEY	GREECE
Century series (F-104, F-100)	70	20
All Weather Interceptors (F-86D)	0	36
Fighter Bomber, Interceptor (F-86, F-84)	234	165
Trainer with limited combat capability (T-33)	61	67
Total Jet Fighter	365	288
Reconnaissance (RF-84)	75	20
Transport (C-47, C-54)	69	54
(C-130)	2	0
Missiles (Nike Ajax, Hercules)	117	132
Personnel	41,000	21,000

C. NAVAL

SHIP TYPE		
Destroyer		
DD	8	8
DE	0	4
Submarine (SS)	10	2
Patrol		
PF	0	5
PCE	10	0
PC	2	
PGM		5

Approved For Release 2003/10/02 : CIA-RDP80B01676R001300060015-8
SECRET

SECRET
Approved For Release 2003/10/02 : CIA-RDP80B01676R001300060015-8

NAVAL (Continued)

SHIP TYPE	TURKEY	GREECE
Mine Warfare		
MMC	6	2
MSC	8	4
MSC(O)	6	14
Auxiliary & Service Craft	140	51
Landing Craft LST,LCU,LCM converted civilian craft, etc.	39	62
Merchant Marine	163	711
Personnel	36,000	17,000

The Greek Cypriot Navy is composed of a few small patrol boats,

Αδρομερής καταγραφή του ισοζυγίου στρατιωτικής ισχύος στην Κύπρο και μεταξύ Ελλάδας – Τουρκίας συνολικά, στις αρχές του 1965, από την CIA.

Παρατίθεται επίσης η δύναμη και η σύνθεση της UNFICYP

κατά την εποχή της σύνταξης του υπομνήματος (12-12-1965).

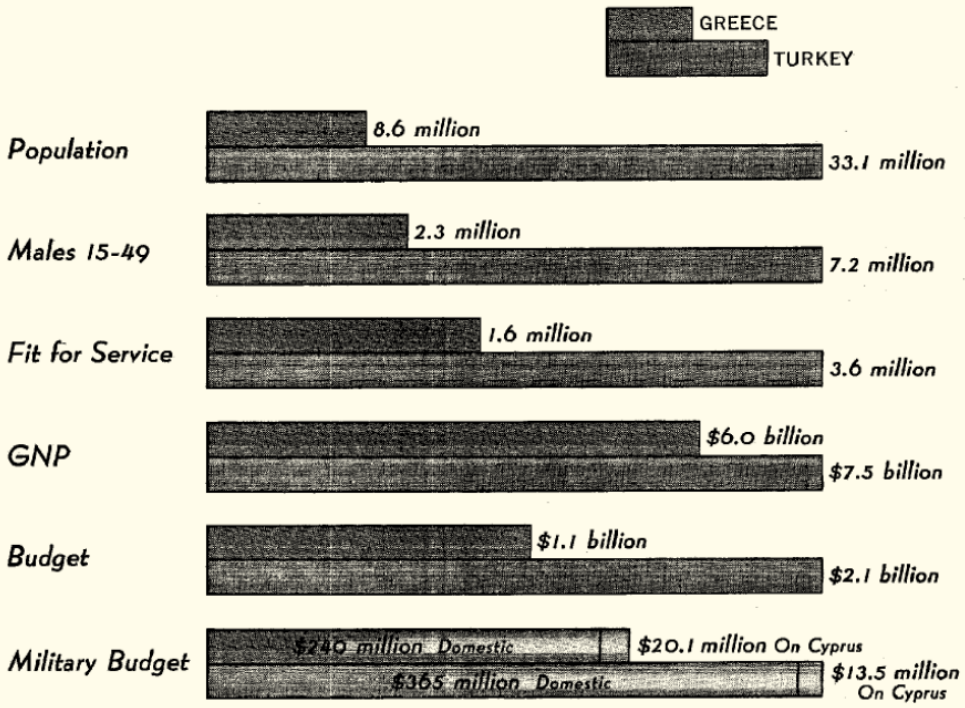
Αρχειακή ταυτότητα τεκμηρίου: Doc No/ESDN: CIA-RDP80B01676R001300060015-8

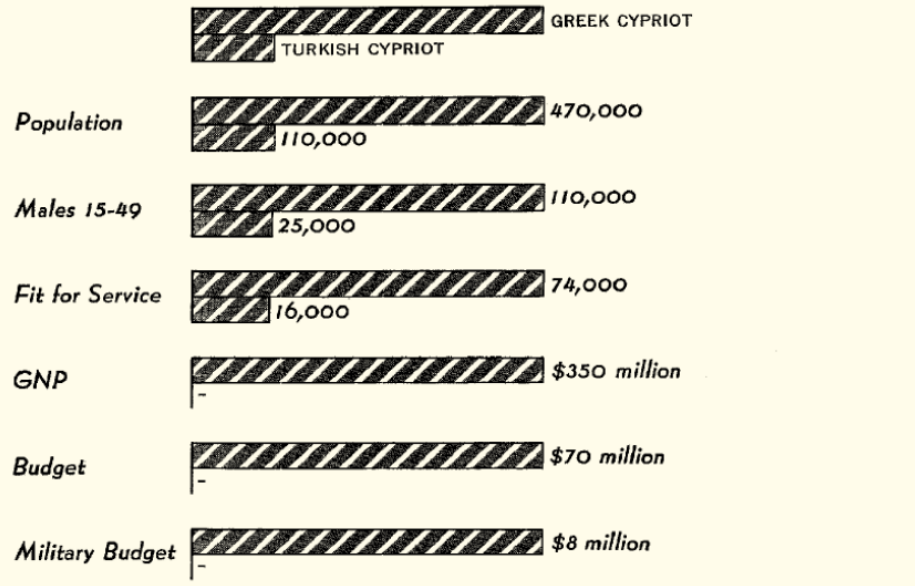
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/5829/CIA-RDP80B01676R001300060015-8.pdf (προσπελάστηκε 22-3-2015)

Approved For Release 2006/02/07 : CIA-RDP79T00826A001800010020-4

SECRET

GREECE and TURKEY
Basic Resources
(1966 Estimates)

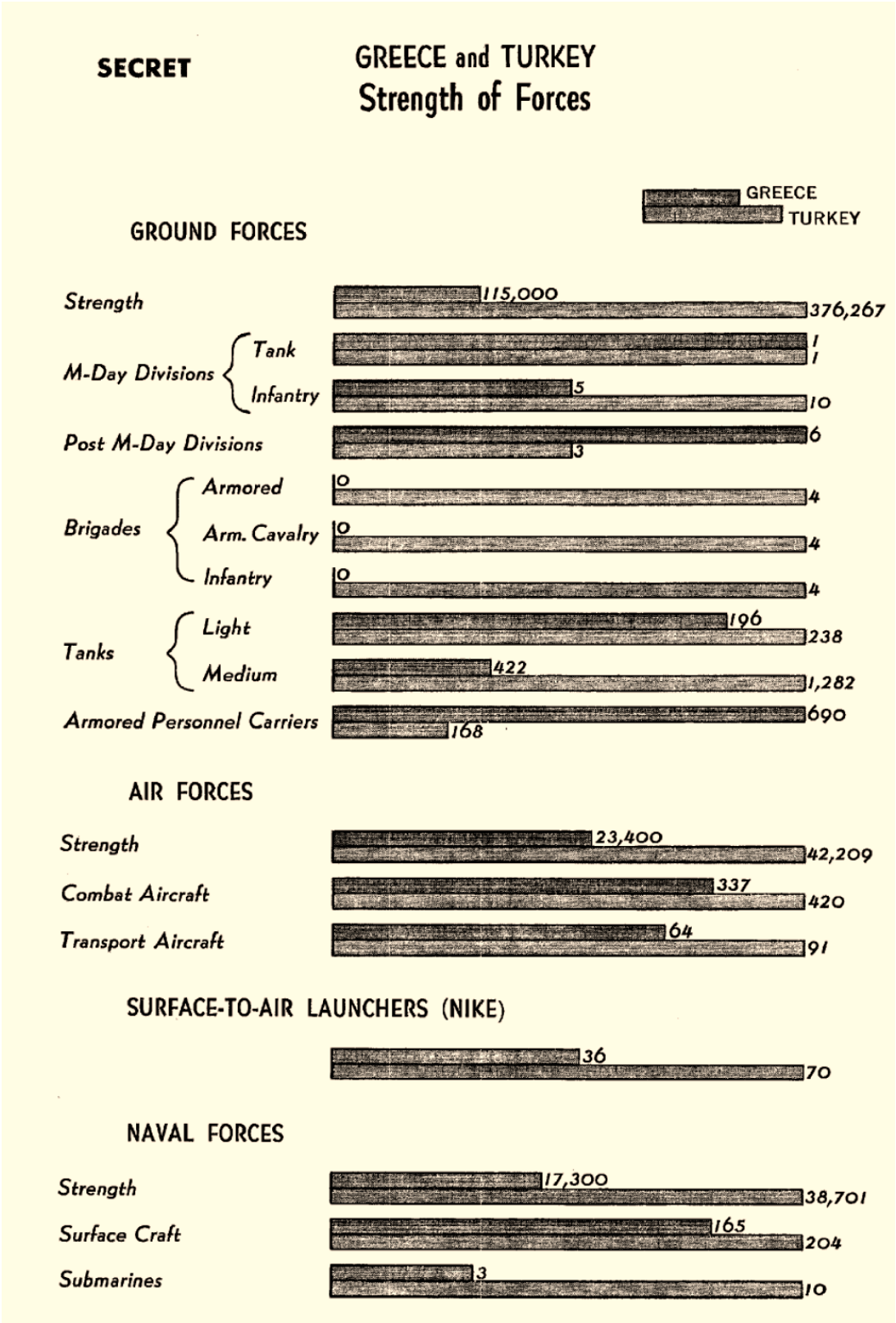

SECRET

65839 3-67 CIA

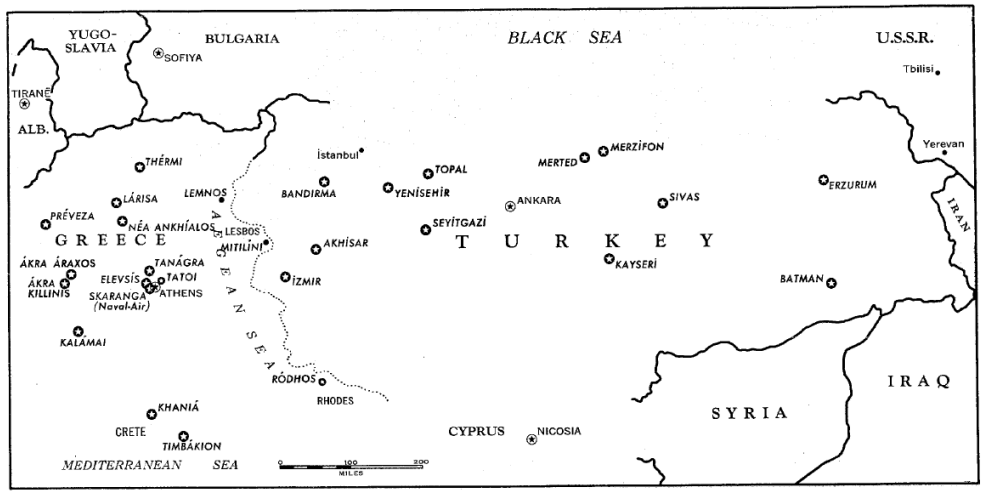
Approved For Release 2006/02/07 : CIA-RDP79T00826A001800010020-4

Τα θεμελιώδη στρατηγικά μεγέθη στρατιωτικού ενδιαφέροντος των δύο χωρών συγκριτικά, το 1966, υπολογισμένα σύμφωνα με το απόρρητο Πληροφοριακό Εγχειρίδιο της CIA υπ' αριθμ. 0630/67 και ημερομηνία έκδοσης 3-4-1967. Από πάνω προς τα κάτω: πληθυσμιακά μεγέθη και αριθμοί στρατευσίμων, ΑΕΠ, κρατικοί προϋπολογισμοί (συνολικοί και αμυντικές δαπάνες). Στο β΄ μέρος του πίνακα παρατίθενται τα ίδια μεγέθη συγκριτικά, με πεδίο αναφοράς τους ελληνοκύπριους και τους τουρκοκύπριους.

Σύγκριση της κατά Κλάδον αριθμητικής ισχύος των ελληνικών και των τουρκικών ένοπλων δυνάμεων, σύμφωνα με την ίδια πηγή. Παρατίθενται αριθμοί για το σύνολο το προσωπικού και (αδρομερώς) του κύριου υλικού κάθε Κλάδου. Από πάνω προς τα κάτω: των Στρατών Ξηράς, των Αεροποριών, των στρατηγικών αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων τύπου «ΝΙΚΗ» και των Ναυτικών των δύο χωρών (η Ελλάδα προηγείται στο κάθε επιμέρους ζεύγος οριζόντιων ράβδων).

Approved For Release 2006/02/07 : CIA-RDP79T00826A001800010020-4

SECRET

SECRET

GREECE AND TURKEY

Air Force and Naval Air Bases

FEBRUARY 1967

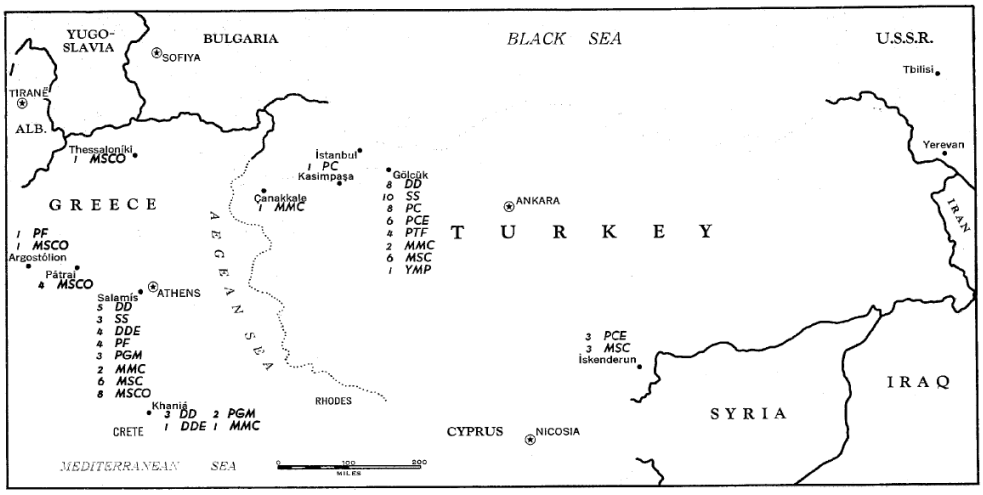
Runway: 8000'+ Runway: 5000-7999' Runway: 2000-4999'

GREEK

TURKISH

65848 3-67 CIA

Διάταξη αεροπορικών βάσεων Ελλάδας – Τουρκίας στις αρχές Απριλίου του 1967, σύμφωνα με την ίδια πηγή. Οι βάσεις κατηγοριοποιούνται αναλόγως του μήκους του διαδρόμου αποπροσγειώσεων που διέθετε η κάθε μια (κρίσιμη παράμετρος αναφορικά με την δυνατότητα υλοποίησης πολεμικών αποστολών με πλήρες φορτίο μεταφερόμενων καυσίμων και όπλων των αεροσκαφών). Οι αριθμοί αφορούν σε χιλιάδες πόδια: (α΄ κατηγορία: 2.438μ. και άνω, β΄ κατηγορία: από 1524μ. ως 2.438μ., γ΄ κατηγορία: από 610μ. ως 1524μ.). Δεν αποτυπώνεται το σύνολο των αεροδρομίων.

SECRET

SECRET

GREECE AND TURKEY

Naval Order of Battle

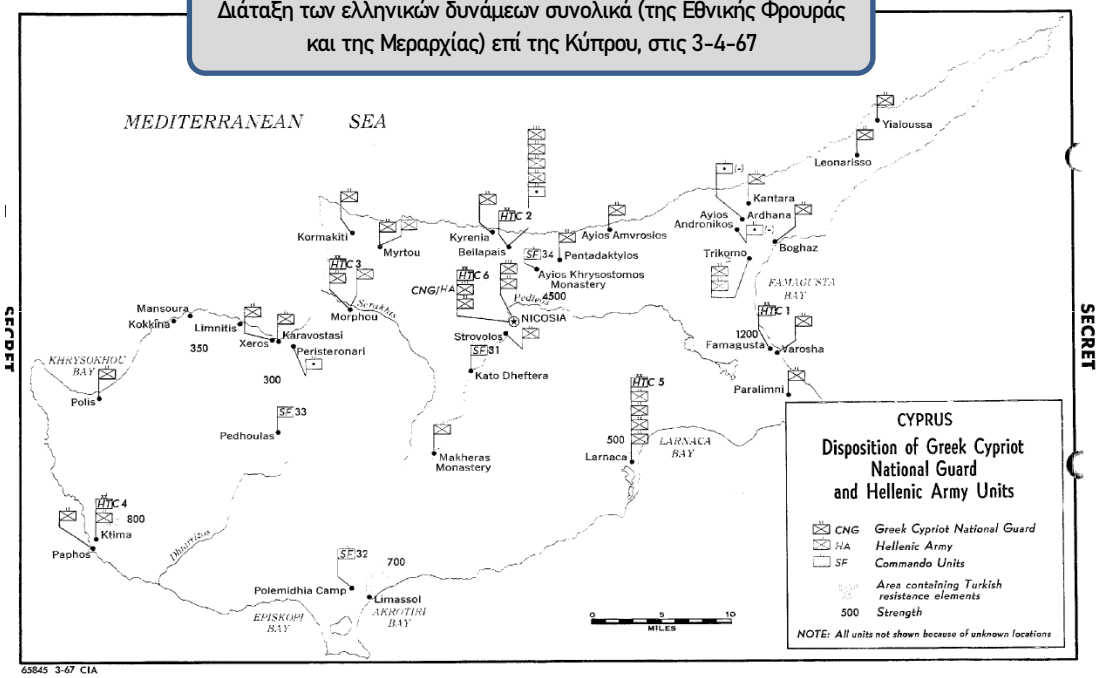
FEBRUARY 1967

DD	Destroyer
DDE	Destroyer Escort
SS	Submarine
PC	Patrol Craft
PCE	Patrol Escort
PF	Frigate
PGM	Motor Gunboat
PTF	Fast Patrol Boat
MMC	Coastal Mine Layer
MSC	Coastal Mine Sweeper
MSCO	Old Coastal Mine Sweeper
YMP	Mine Planter

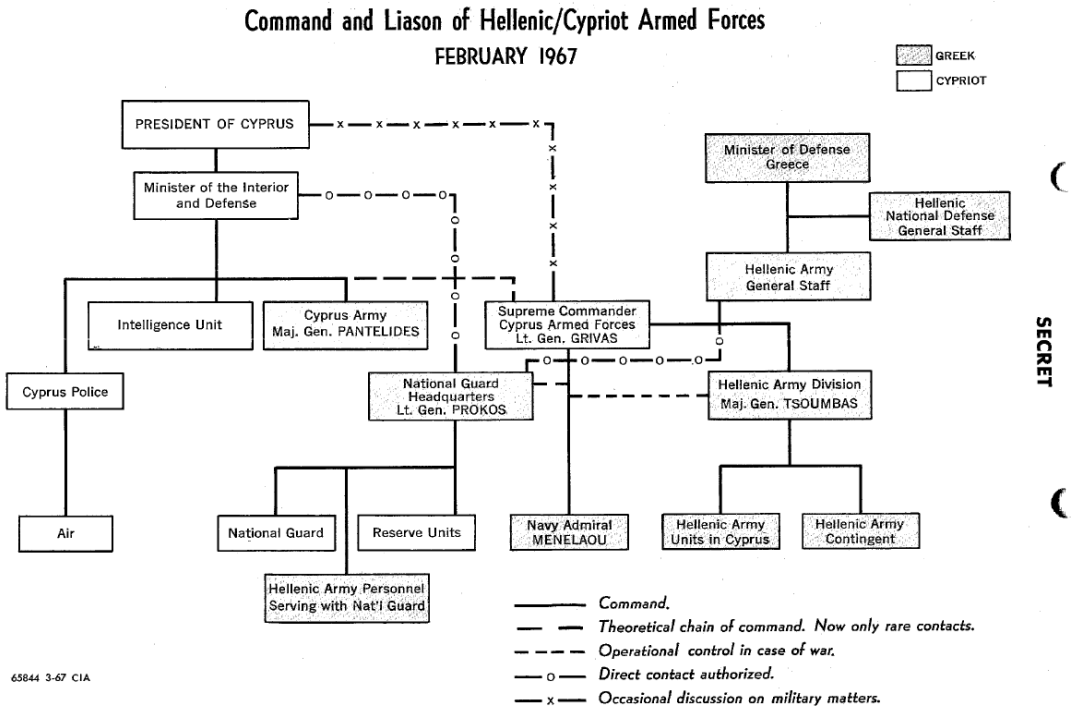
Διάταξη ναυτικών δυνάμεων, κατά την ίδια πηγή (το απόρρητο Πληροφοριακό Εγχειρίδιο της CIA υπ' αριθμ. 0630/67, με ημερομηνία έκδοσης 3-4-1967). Εμφανίζονται οι βάσεις των κύριων τύπων πολεμικών πλοίων (αντιτορπιλικών, υποβρυχίων, κανονιοφόρων, ακταιωρών, ναρκοθέτιδων, ναρκαλιευτικών κλπ)

Approved For Release 2006/02/07 : CIA-RDP79T00826A001800010020-4

Διάταξη των ελληνικών δυνάμεων συνολικά (της Εθνικής Φρουράς και της Μεραρχίας) επί της Κύπρου, στις 3-4-67

Approved For Release 2006/02/07 : CIA-RDP79T00826A001800010020-4

Το δαιδαλώδες διοικητικό οργανόγραμμα του συνόλου των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Κύπρο, τις παραμονές του Απριλιανού πραξικοπήματος στην Ελλάδα (όταν η Μεραρχία ήταν ακόμη παρούσα), σύμφωνα με το απόρρητο Πληροφοριακό Εγχειρίδιο της CIA υπ' αριθμ. 0630/67, με ημερομηνία έκδοσης 3-4-1967 και τίτλο «*Κύπρος: ελληνικές και τουρκικές στρατιωτικές δυνατότητες*». Το οργανόγραμμα ήταν προφανώς προϊόν προσπάθειας επίτευξης πολιτικών εξισορροπήσεων μάλλον, παρά επιτελικού ορθολογισμού και αποτύπωση αποτελεσματικότητας. Απεικονίζονται η πραγματική και η «θεωρητική» αλυσίδα διοίκησης, οι σύνδεσμοι, ο επιχειρησιακός έλεγχος σε περίοδο πολεμικών επιχειρήσεων κλπ. Στο -αμφίβολο- κέντρο διακρίνεται η θέση του Γρίβα. Πηγή: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T00826A001800010020-4.pdf (ανακτήθηκε 22-2-2020).

Πηγές Β΄ Μέρους:

Ι. Πρωτογενείς πηγές

Ια΄. Αδημοσίευτες:

Ελλάδας:

- *ΓΕΑ/ΑΑΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*, Χολαργός: Πρακτικά-Αποφάσεις του ΑΑΣ (Ανώτατου Αεροπορικού Συμβουλίου) –τότε ονομασία: «Ανώτατον Συμβούλιον Αεροπορίας» (ΑΣΑ)
- *Ελληνική Βουλή*: «Βιβλίον Καταχωρήσεως Πράξεων Υπουργικών Συμβουλίων», τόμος αρ. 85, τόμος αρ. 86
- *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ* (Αθήνα): Αρχείο Πικρού,
  Αρχείο Τουλούπα
- *Μουσείο Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας* (ΜΙΣΠΑ), Π. Φάληρο: «αρχεία έτους 1964», «αρχεία έτους 1965»
- *ΥΠΕΘΑ/ΓΕΝ/Γραμματεία*, Χολαργός: Πρακτικά Ανώτατου Ναυτικού Συμβουλίου (ΑΝΣ)
- *Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελλαδικού υπουργείου εξωτερικών* (ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ), Αθήνα: Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας,
  Αρχείο Αλληλογραφίας πρεσβείας Λονδίνου,
  Αρχείο Αλληλογραφίας πρεσβείας Ρώμης

ΗΠΑ:

- *Naval Historical Center* (Washington Navy Yard, DC), Operational Archives Branch (NHC-OAB): Record Group 38
- *National Archives & Record Administration (NARA)*, College Park, MD, RG 59

ΗΒ:

- *TNA (πρώην PRO)*, Λονδίνο

ΝΑΤΟ:

- *Αρχεία ΝΑΤΟ* (*NATO HQ, Archives Reading Room – NARR*), Βρυξέλλες
- *Οικογενειακά Αρχεία: Χάλαρη, Δ. Φράγκου* (αμφότερα στην Αθήνα)

Ιβ΄. Δημοσιευμένες, προσβάσιμες έντυπα

- *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄,* Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, 1997 _ τ. Ζ΄ (5 Μαρτίου 1964 – 31 Δεκεμβρίου1964),
  _ τ. Η΄ (1 Ιανουαρίου – 31 Δεκεμβρίου 1965)
- Βουλή των Ελλήνων: γενικός συντονισμός: Β. Τσακανίκα, γενική επιμέλεια: Έ. Δρούλια, επιμέλεια: Ό. Ησαΐα, Ά. Σωτηρόπουλος / Βουλή των Αντιπροσώπων: γενικός συντονισμός: Ε. Ηλιάδη, επιμέλεια: Φ. Φλουρέντζου, Σ. Βανέζου, *Φάκελος Κύπρου,* Αθήνα-Λευκωσία: Βουλή των Ελλήνων, Βουλή των Αντιπροσώπων, 2019, τ. Γ΄, Ε΄, Στ΄, Ζ΄, Η΄.
- *Ελληνική Βουλή*: Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής:
  Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής **και** Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων, Φάκελοι Κοινοβουλευτικών Επιτροπών Εθνικής Αμύνης κι Εξωτερικών
- Κόντης, Β., (επιμέλ.), *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων),* Θεσ/νίκη: Παρατηρητής, 2003
- Παπαγεωργίου, Σπ. , *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού (1957-1967),* τρίτομο, Λευκωσία: Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, 2000
- Παπαδόπουλος, Λ. Γ. , *Το Κυπριακό Ζήτημα, Κείμενα 1959 – 1974*, Θεσ/νίκη: University Studio Press, 1999
- Πετρίδης, Π. , *Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1954-1965) / ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ*, Θεσ/νίκη: UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1998
- Σβολόπουλος, Κ. , (εκδοτική επιμέλεια): *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα*, τ. 6, Περίοδος δοκιμασίας, 1963-1974: περίοδος Α', 8 Ιουνίου 1963- 21 Απριλίου 1967, σύνταξη κειμένων τόμου: Κ. Σβολόπουλος, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής-Εκδοτική Αθηνών, 1994

- *American Foreign Policy*, Current Documents 1960, Dept of State publication 7624, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released March 1964
- *American Foreign Policy,* Current Documents 1961, Dept of State publication 7808, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released June 1965
- *American Foreign Policy,* Current Documents 1962, Dept of State publication 8007, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released April 1966
- *American Foreign Policy,* Current Documents 1964, Dept of State publication 8253, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released August 1967

- *American Foreign Policy,* Current Documents 1965, Dept of State publication 8372, Washington DC: Historical Office, Bureau of Public Affairs, released April 1968

- Stebbins, R. P. , (επιμέλ.) – Adam, E. P. , (βοηθός επιμέλ.), *Documents on American Foreign Relations, 1960*, N. York: Harper & bros (Council on Foreign Relations), 1961
- Stebbins, R. P. , (επιμέλ.) – Adam, E. P. , (βοηθός επιμέλ.), *Documents on American Foreign Relations, 1966*, N. York: Harper & Row (Council on Foreign Relations), 1967

- *FRUS*, 1955-1957, vol XIX: National Security Policy
- *FRUS,* 1964-1968, vol IX: International Development and Economic Defense Policy
- *FRUS,* 1964-1968, vol XIII: Western Europe Region
- *FRUS,* 1964-1968, vol XIV: Soviet Union
- *FRUS,* 1964-1968, vol XVI: Cyprus; Greece; Turkey
- *FRUS,* 1964-1968, vol XVIII: Arab-Israeli Dispute, 1964-1967
- *FRUS,* 1964-1968, vol XXIV, Africa

- IISS (International Institute of Strategic Studies), London, UK:

  The Military Balance, vol 61 no 1, 1961
  The Military Balance, vol 62 no 1, 1962
  The Military Balance, vol 63 no 1, 1963
  The Military Balance, vol 64 no 1, 1964
  The Military Balance, vol 65 no 1, 1965
  The Military Balance, vol 66 no 1, 1966

- Sonyel, S. R. , *Cyprus, the destruction of a Republic /British documents 1960-1965*, Cambridgeshare: the Eothen Press, 1997

- U.S. Arms Control and Disarmament Agency (ACDA), *WORLD MILITARY EXPENDITURES AND ARMS TRADE 1963-1974, Publication 74*, Washington DC: US Government Printing Office, 1975
- U.S. Department of State, *United States Treaties and Other Internatiomnal Agreements*, Vol 16, Part 1, Washington DC: Government Printing Office, 1966
- U.S. House of Representatives, Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, Hearings, *Greece, Spain, and the Southern NATO Strategy*, Ninety-second Congress, First Session, July 12, 14, 19, 21; August 3; September 9 and 15, 1971, Washington DC: U.S. Government Printing Office, 1971

Ιγ΄. Δημοσιευμένες, προσβάσιμες ηλεκτρονικά (αναρτήσεις στις επίσημες διαδικτυακές διευθύνσεις των αρμόδιων φορέων)

- https://aad.archives.gov/aad/

- Αναρτημένος στο διαδίκτυο τόμος συνεντεύξεων απόμαχων αμερικανών διπλωματών της «Ένωσης Διπλωματικής Εκπαίδευσης και Σπουδών»: http://www.adst.org/Readers/Cyprus.pdf

- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005967619.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000012089.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T01003A002400090001-5.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000201001.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000232637.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T00472A000600030007-6.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000267775.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000269426.pdf
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000014188.pdf
- http://www.php.isn.ethz.ch/kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18700/ipublicationdocument_singledocument/2105079c-794a-4656-a2c4-f8b98c3596b9/en/6101_USAREUR_1.pdf

- President's Intelligence Check List (PICL) και η διάδοχη εκδοχή President’s Daily Brief (PDB). Όλα τα ημερήσια ενημερωτικά δελτία των υπηρεσιών πληροφοριών για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ βρίσκονται αναρτημένα στον σύνδεσμο: https://www.cia.gov/library/readingroom

- Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας: http://www.piopressreleases.com.cy

- Τελικά Ανακοινωθέντα του Βορειοατλαντικού Συμβουλίου
  (μετά τις Συνόδους στο Παρίσι, 15-17/12/1964 και 15-16/12/1965 αντίστοιχα):
  http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26618.htm?selectedLocale=en
  https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c661215a.htm

- Chourchoulis, D. , Christides, C. , Kalogrias, V. , Karavis, P.-S. , Koumas, M. , & Papastamkou, S. , (επιμέλ.), *GREECE DURING THE EARLY COLD WAR / THE VIEW FROM THE WESTERN ARCHIVES: DOCUMENTS*, Thessaloniki: University of Macedonia, 2015, αναρτημένο ως: http://hdl.handle.net/10795/3449
  http://repository.edulll.gr/3449

- Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/5950*, 10-9-1964
- Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6102*, 12-12-1964
- Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6228*, 11-3-1965
- Αναφορά του ειδικού μεσολαβητή του ΟΗΕ προς τον Γεν. Γραμματέα του Οργανισμού *S/6253*, 26-3-1965
- Αναφορά του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ σχετική με τις επιχειρήσεις του Οργανισμού στην Κύπρο *S/6426*, 10-6-1965
- Πρακτικά συνέλευσης του Σ.Α. / ΟΗΕ, *Provisional Agenda SPV/1252*, 5 Νοεμβρίου 1965
- Ψήφισμα *2077 (XX)* της Γεν. Συνέλευσης του ΟΗΕ, 18-12-1965
  Τα κείμενα του ΟΗΕ είναι αναρτημένα στους συνδέσμους των εξής αποθετηρίων:
  https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/secretary-generals-reports/page/2?ctype=Cyprus&cbtype=cyprus#038;cbtype=cyprus
  https://digitallibrary.un.org/record/539124
  https://digitallibrary.un.org/record/592916?ln=ru

- Βάση δεδομένων του Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) που αφορά στις διακρατικές (άμεσες ή μέσω τρίτων) συμφωνίες προμήθειας διαφόρων κατηγοριών κύριου πολεμικού υλικού:
  https://www.sipri.org/databases/armstransfers

II. Μαρτυρίες, απομνημονεύματα, συνεντεύξεις

Αζίνας, Α. , *50 χρόνια σιωπής / Η ώρα της Αλήθειας*, τ. Γ΄, Λευκωσία: Airwaves Ltd, 2008

Αντωνόπουλος, Ι. Γ. , *Η Δράσις του Π/Π ΛΕΒΕΝΤΗΣ στην Κύπρο*, Βόλος: Παλμός, 2018 (β΄ έκδοση)

Αραπάκης, Π. , *Το τέλος της σιωπής,* Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 2000

Αφεντούλη, Ι. , *ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ: ο Βύρων Θεοδωρόπουλος αφηγείται στην Ινώ Αφεντούλη*, Αθήνα: Ποταμός, 2005

Βλάχος, Α. Σ. , *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...*, τόμοι Δ΄και Ε΄, Αθήνα: Εστία, 1986, 1987

Γαρουφαλιάς, Π. , *ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΚΥΠΡΟΣ / ΤΡΑΓΙΚΑ ΣΦΑΛΜΑΤΑ. /ΕΥΚΑΡΙΕΣ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΑΝ (19 Φεβρ. 1964 - 15 Ιούλ. 1965)*, Αθήνα: εκδόσεις ΜΠΕΡΓΑΔΗ, 1982

Γκλύξμπουργκ, Κ. , «με τη συγγραφική αρωγή του Γ. Μαλούχου», *Βασιλεύς Κωνσταντίνος, χωρίς τίτλο*, τ. Β', Αθήνα: το ΒΗΜΑ, 2015

Δεληπέτρος, Ν. Δ. , *Αποφάσισα να μιλήσω*, Αθήνα: Εστία, 1988

Δημητριάδης, Κ., – Δεμέστιχας, Γ. , Αντιναύαρχοι ΠΝ (επιμέλ.), *Η ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966)*, Αθήνα : Γενική Εκδοτική, 2011

Ζαρόκωστας, Ε. Α. , Αναμνήσεις από τη ζωή στο ΠΝ, *Ναυτική Επιθεώρηση*, τεύχος 606, τόμος 179 (Δεκ. 2018-Ιαν.Φεβ. 2019)

Θεοδώρου, Χρ. , *Πώς φθάσαμε από τον Ι.Δ.Ε.Α. στα Ιουλιανά και στον ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα: Βασδέκης, 1988

Καραγιάννης, Γ. , *Οι μάχες της Μανσούρας*, Λευκωσία: Αλφάδι, 2003

Keeley, R. V. , *Η αμερικανική Πρεσβεία και η κατάρρευση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα, 1966-1969*, Αθήνα: Πατάκης, 2010

Κουρής, Ν. , *Ελλάδα – Τουρκία, ο Πεντηκονταετής; «Πόλεμος»*, Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, 1997

Κουρής, Ν. , *Αποστολή εξετελέσθη*, Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, 2010

Κρανιδιώτης, Ν. , *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τ. Πρώτος, Αθήνα: Εστία 1985

Λοΐζου, Λ., *Τηλλυρία, Αύγουστος 1964, Μαρτυρίες*, Λευκωσία: Εκδ. Η. Επιφανίου, 2014

Λυμπέρης, Χρ. , *Πορεία σε ταραγμένες θάλασσες*, Αθήνα: Ποιότητα, 2009 (Δ΄ έκδοση)

Μήτσαινας, Γ. , υποπτέραρχος ε.α., (επιμέλ. –συλλογή μαρτυριών), *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο, Α*θήνα: αυτοέκδοση, 2005

Μπέτσης, Ν. , απόσπασμα από το ημερολόγιό του (τότε κυβερνήτη της ακταιωρού *ΑΡΙΩΝ*), που δημοσιεύθηκε στην *Καθημερινή*, φύλλο Κυριακής-Δευτέρας 9-10 Αυγούστου 1987

Μπήτος, Ι., *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, 1998

Μπίτσιος, Δ. , *Κρίσιμες ώρες*, Αθήνα: Εστία, 1980 (;)

Μπονάνος, Γρ. , Στρατηγός, *Η ΑΛΗΘΕΙΑ / 21η Απριλίου, 25η Νοεμβρίου, Κυπριακόν*, Αθήνα: χ. ε. (αυτοέκδοση;) , 1986

Μπουλούκος, Α. , *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα: Ελληνική Άνοδος, 2010

Ξανθόπουλος-Παλαμάς, Χ. , *Διπλωματικό Τρίπτυχο*, Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, 1979

Οικονόμου, Β. , (Σ. Δ. Βλάσσης – Κ. Παλουλιάν επιμέλ.), Η αποστολή των Harvard στην Κύπρο το 1964, *Πόλεμος και Ιστορία*, τ. 75 (Ιούνιος 2004)

Παναγιωτάκος, Κ. , *Στην πρώτη γραμμή αμύνης…*, Αθήνα: χ.ε., 1982 (4η έκδοση)

Παπαγεωργόπουλος, Κ. , *Μνήμες πολέμου και ειρήνης*, τ. Β΄, Αθήνα: Δήλος 1995

Παπανδρέου, Α. , *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα: Λιβάνης, 2006

Παπανδρέου, Μ. , *Εφιάλτης στην Αθήνα*, Αθήνα: Καστανιώτης 1984

Παπακωνσταντίνου, Μ. , *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967), τ. Α΄: η Ένωση Κέντρου στην εξουσία*, *τ. Β΄: Από τη Μοναρχία στη Δικτατορία*, Αθήνα: Προσκήνιο, 1997-1998

Παραλίκας, Δ., *Συνωμοσίες / ΙΔΕΑ & ΑΣΠΙΔΑ /1944-1974*, Αθήνα: Βασδέκης, 1982

Σπανίδης, Α. Γ. , *ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1987

Τσαγλαγιαγκίλ, Ι. Σ. , (İhsan Sabri Çağlayangil), *Οι Αναμνήσεις μου*, Αθήνα: Ποταμός, 2001

Τσαπάρας, Στ. , *Εκατό χρόνια πόλεμος Ελλάδας-Τουρκίας (1900-2000)*, Αθήνα: Ν. Σύνορα – Λιβάνης, 1999

Τσουμής, Γ. , αντιστράτηγος ε.α. , *ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ & ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠ 1950-2010 / ΓΙΑ ΚΥΠΡΟ & ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ,* Αθήνα: ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ, 2011

Χαραλαμπόπουλος, Χ. , *ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ «ΑΤΤΙΛΑ»*, Αθήνα: Εστία, 1992

Χονδροκούκης, Δ. , *Ο Γολγοθάς της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα: Μπουκουμάνης 1974

Χρυσικόπουλος, Α., Αντιναύαρχος ΠΝ, *Αναμνήσεις από το Κυπριακό Ναυτικό*, Αθήνα: Κορφή, 1995

Ανώνυμη μαρτυρία με τίτλο Number 51 Squadron in the 1960s [sic] By a Special Operator, στο C. Clark, *From Hitler's U-Boats to Khrushchev's Spy Flights / Twenty-Five Years with Flight Lieutenant Thomas Buchanan Clark*, RAF, Barnsley, SY, UK: Pen & Sword AVIATION, 2013

Ball, G. W. , *The Past has another pattern / Memoirs,* N. York-London: W.W. Norton, 1983

Hare, R. A. , Cyprus: Preventing a Greco- Turkish War, στο D. Mak και C. S. Kennedy (επιμέλ.), *American Ambassadors in a Troubled World / Interviews with Senior Diplomats*, Westport, Connecticut – London: Greenwood Press, 1992

Hart, P. , *Two NATO Allies at the Threshold of War / Cyprus: a firsthand account of crisis management, 1965-1968*, Durham & London: Duke University Press, 1990

Khrushchev, S. , (επιμέλ.), *Memoirs of Nikita Khrushchev*, Vol. 2, *REFORMER (1945-1964)*, University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 2006

Packard, M. , *Getting it wrong / Fragments from a Cyprus diary, 1964,* Milton Keyne: Author House, 2008

Soulioti, S., *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964*, Vol. One: The Narrative, Minneapolis, Minn.: Modern Greek Studies, University of Minnesota, 2006

Tart, L. , and Keefe, R. , *The Price of Vigilance /Attacks on American Surveillance Flights*, N. York: Ballantine Books, 2001

Διά ζώσης συνεντεύξεις του αντιναύαρχου ε.α. (ΠΝ) Ι. Βασιλειάδη στην Αθήνα (4/11/2004, 19/6/2006)

Συνέντευξη που παραχώρησε ο Ι. Σωσσίδης στον Α. Παπαχελά το 2001 και δημοσιεύθηκε στο *Βήμα* στις 6-11-2005

Συνεντεύξεις του Κ. Γκλύξμπουργκ στον Α. Παπαχελά, *το Βήμα*, 5-2-2006, στον δημοσιογράφο του PIK Τ. Τρύφωνος (προβλήθηκε την Δευτέρα 2/6/2014, στο πλαίσιο της εκπομπής *Τετ Α Τετ*) και στον Μ. Μελετόπουλο, *Η Νέα Πολιτική*, Περίοδος Β΄ τ. 6, Ιανουάριος 2014

Διά ζώσης συνέντευξη του υποναυάρχου (Μ) ε.α. Μ. Παπαθανασίου, στην Κηφισιά (2-6-2007)

Διά ζώσης συνέντευξη του υποναυάρχου (Μ) ε.α. Σ. Γεωργιάδη, στην Δροσιά (18-12-2009)

Διά ζώσης συνέντευξη του υποναυάρχου (Μ) ε.α. Δ. Ανδριτσόπουλου στο Π. Φάληρο (28-1-2010) και τηλεφωνικές συνεντεύξεις (24-5-2020, 17-4-2021)

Συνέντευξη υποστράτηγου ε.α. Δ. Κουτράκου, *Στρατοί και Τακτικές*, τ. 22, Ιούλιος-Αύγουστος 2012

Τηλεφωνικές συνεντεύξεις του ελληνοκύπριου Ι. Σκουρίδη (28/4/2015 και 14/1/2020)

Συνεντεύξεις του αρχιπλοίαρχου (ΠΝ) σε πολεμική διαθεσιμότητα Δ. Μητσάτσου, προς την *Καθημερινή* (25-11-2007) και διά ζώσης προς τον υποψήφιο διδάκτορα, στη Ν. Σμύρνη (12-11-2019), συμπληρωματική τηλεφωνική (15-11-2019)

Διά ζώσης συνεντεύξεις των ανθυποπλοιάρχου (ΠΝ) ε.α. Θ. Μπιλιαρδή και σημαιοφόρου (ΠΝ) ε.α. Η. Ραπανάκη, στην Αθήνα (25-11-2019 και 17-12-2019), και πρόσθετες τηλεφωνικές για διευκρινήσεις, μεταξύ Ιανουαρίου 2020 και Μαρτίου 2021

Τηλεφωνική συνέντευξη του αντιναύαρχου ε.α. (ΠΝ) Γρ. Δεμέστιχα (14-1-2020)

Διά ζώσης συνέντευξη του αντιναυάρχου ε.α. (ΠΝ) Σπ. Περβαινά στο νεοκλασικό «κτίριο του Υπουργείου Ναυτικών» (Πλ. Κλαυθμώνος), έδρα της ΔΔΜΝ και της ΕΑΑΝ (10-9-2020)

Συνεντεύξεις του πλωτάρχη (ΠΝ) ε.α. Δ. Φράγκου, (τηλεφωνική 26-3-2021 και διά ζώσης 29-3-2021).

* Όπου δεν αναφέρεται πηγή συνέντευξης, εννοείται προς τον υποψήφιο διδάκτορα

ΙΙΙ. Τύπος

Αθηναϊκός και Θεσσαλονίκης *:

Αθηναϊκή

Απογευματινή

Αυγή

Βήμα

Εθνικός Κήρυξ

ΕΘΝΟΣ

Ελευθερία

Ελληνικός Βορράς

ΕΣΤΙΑ

Καθημερινή

Μεσημβρινή

Τοπικός *:

Θάρρος (Καλαμάτας)

Διεθνής:

Atlas: The Magazine of the World Press

London Times

Los Angeles Times

New York Times

Washington Post

*Στο σύνολό τους, τα δημοσιεύματα αποδελτιώθηκαν από το Αρχείο στο οποίο οι εφημερίδες φυλάσσονται σε έντυπη μορφή και διατηρείται στο Κεντρικό Κτήριο της Γεν. Γραμματείας Ενημέρωσης & Επικοινωνίας του υπουργείου Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης (Καλλιθέα Αττικής: Φραγκούδη 11 & Αλεξ. Πάντου).

IV. Δευτερογενείς

IV α΄. Βιβλιογραφία:

Αθανασίου, Α. , *Ο άγνωστος πόλεμος Αθηνών-Λευκωσίας*, Αθήνα: Τζιώνης, 1989

Αλεξανδράκης, Μ. , Θεοδωρόπουλος, Β. , Λαγάκος, Ε. , *Το Κυπριακό 1950-1974: Μια ενδοσκόπηση,* Αθήνα: Έλληνική Ευρωεκδοτική, 1987

Αντωνάκης, Ν. , *Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΜΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ*, Αθήνα: Συμεών, χχ (1995;)

Βαληνάκης, Γ. , *Εξωτερική Πολιτική και Εθνική άμυνα 1974-1987*, Θεσ/νίκη: Παρατηρητής, 1987

Βαληνάκης, Γ. Γ. , – Μπότσιου, Κ. Ε. , *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στην πυρηνική εποχή*, Θεσ/νίκη: Παρατηρητής, 2000

Βαλντέν, Σ. , *Παράταιροι Εταίροι / ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ, ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΚΑΙ ΒΑΛΚΑΝΙΑ (1967-1974),* Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, 2009

ΓΕΣ/Διεύθυνση Εκπαιδεύσεως/3α, *ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΣΚ 900-23, ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΠΠΙΚΟΥ - ΤΕΘΩΡΑΚΙΣΜΕΝΩΝ*, Αθήνα: ΤΥΕΣ, 1995

ΓΕΣ/Διεύθυνση Εκπαιδεύσεως, *ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΣΚ 900-22, ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΙΚΟΥ*, Αθήνα: ΤΥΕΣ, 1997

Γρηγοριάδης , Σ.Ν. , *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τ. Β΄, Αθήνα: Polaris, 2010

Δραΐνας, Σ. , *ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ/ η γέννηση ενός πολιτικού αντάρτη*, Αθήνα: Ψυχογιός, 2013

Δρουσιώτης, Μ. , *ΕΟΚΑ / Η σκοτεινή όψη*, Αθήνα: Στάχυ, 1988

Δρουσιώτης, Μ. , *Η πρώτη διχοτόμηση, Κύπρος 1963-1964,* Λευκωσία: Αλφάδι, 2005

Ηλιού, Η. , *Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟ 1960 / ΈΚΘΕΣΙΣ Γενικής Εισηγήσεως επί του Προϋπολογισμού 1960*, Αθήναι: εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1960

Ηρακλείδης, Α. *, Άσπονδοι γείτονες /Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Αθήνα: Σιδέρης, 2007

Θεοδωρακόπουλος, Π. , *Το Κογκρέσο στη διαμόρφωση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής : ο ρόλος του στην περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα: Σιδέρης, 1996

Ιωσήφ, Ι. , *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2000

Κακαουνάκης, Ν. , *2650 ΜΕΡΟΝΥΧΤΑ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ*, δίτομο, Αθήνα: Παπαζήσης, 1976

Καραμπαρμπούνης, Χ. Λ., *ΔΙΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΟΔΟΥ, Το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο διαμόρφωσης του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών*, Αθήνα: Σιδέρης, 2007

Κάτσης, Α. , *Από την Ανεξαρτησία στην τουρκική εισβολή*, Αθήνα: Παπαζήσης, β΄ έκδοση, χχ

Κεντρωτής, Κ. Δ. , *Αεροναυτικές ασκήσεις στο Αιγαίο / Ελλάδα – Τουρκία: Διεθνές Δίκαιο και Γεωπολιτική*, Αθήνα: Προσκήνιο-Α. Σιδεράτος, 1999

Kızılyürek, Ν. , *Γλαύκος Κληρίδης / η πορεία μιας χώρας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006

Κόλλιας, Χ. Γ. , *Ελλάδα – Τουρκία,/Άμυνα, Οικονομία και Εθνική Στρατηγική*, Αθήνα: Πατάκης, 2001

Κόλλιας, Χ. Γ. , *Οικονομική της Άμυνας*, Αθήνα: Τουρίκης, 2017

Κουλουμπής, Θ. Α. , *…71 …74 : σημειώσεις ενός πανεπιστημιακού*, Αθήνα: Πατάκης, 2001

Κουσκουβέλης, Η. Ι. , *Θεωρία διεθνών σχέσεων: Αποτροπή και πυρηνική στρατηγική στον ψυχρό πόλεμο*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ, 2001

Κρανιδιώτης, Γ. , *Το Κυπριακό Πρόβλημα 1960-1974,* Αθήνα: Θεμέλιο, 1984

Λιναρδάτος, Σπ. , *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Δ΄, 1961-1964, τ. Ε΄ 1964-1967, Αθήνα: Παπαζήσης, 1986

Μαδωνής, Α. , – Μαστρογεωργίου, Γ. , *ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ 1885-2010*, Αθήνα: Κλειδάριθμος, 2010

Μακρής, Σπ. , *Η θεωρία των διεθνών σχέσεων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: κονστρουκτιβισμός vs ρασιοναλισμός*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2002

Μαμουνιδάκης, Ι. Σ. , *Τα Τεθωρακισμένα στην Κύπρο /Εξέλιξη και Δράση*, Αθήνα: Δούρειος Ίππος, 2008

Μασούρας, Τ. , –Κατωπόδης, Θ. , (αντιναύαρχοι ΠΝ ε.α. –επίτιμοι Αρχηγοί Στόλου), *ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ*, ΠΕΙΡΑΙΑΣ: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2010, τ. Β΄

Μαυρατσάς, Κ. Β. , *ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ/ Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και η κοινωνική κατασκευή της ελληνοκυπριακής ταυτότητας 1974-1996*, Αθήνα: Κατάρτι, 1998

Meynaud, J. , *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, τ. Α΄: 1946-1965, τ. Β΄: βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα: Σαβάλλας, 2002 (β΄ έκδοση)

Μητσοτάκης, Κ. , *Οι συμπληγαδες της εξωτερικής πολιτικής: εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις, 1974-1985*, Αθήνα: Πατάκης, 2006

Νικολακόπουλος, Η. , *Η καχεκτική δημοκρατία / κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001

Νταλούμης, Η. , *ΤΑ ΠΛΟΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ / 1826-2017*, ΠΕΙΡΑΙΑΣ: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2017

Παναγιωτόπουλος, Β. , (επιμέλ.), Δράϊνας, Σ. , –Διακογιάννης, Γ. Ε. , (επιμέλ. συνεντεύξεων), *Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ και η εποχή του: βιογραφικό σχεδίασμα, μελετήματα και μαρτυρίες*, δίτομο, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000-2009

Παπαγεωργίου, Σπ. , *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Αθήνα: Λαδιάς, χχ (1980;), τ. Β΄, τ. Γ΄

Παπαγεωργίου, Σπ. , *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β΄,* Αθήνα: Κ. Επιφανίου, 2009

Παπαδιαμάντης, Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967),* Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2014

Παπαϊωάννου, Κ. , *15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1965: «Επιχείρηση ΑποστασΙΑ»*, Αθήνα: «ΤΟ ΠΟΝΤΙΚΙ», 1995

Παπαχελάς, Α. , *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας / Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα: Εστία, 1997

Παρασκευόπουλος, Π. , *Φιλελεύθερα ανοίγματα στην Ελλάδα μετά τον εμφύλιο: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ / ΤΑ ΔΡΑΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ 1961-1967*, Αθήνα: Φυτράκης/ «Ο Τύπος», 1988

Ριζάς, Σ. , *Ένωση-Διχοτόμηση-Ανεξαρτησία / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό 1963-1967*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2000

Ριζάς, Σ., *ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ /1973-1976*, Αθήνα: Σιδέρης, 2006

Ριζάς, Σ. , *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο / Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία,* Αθήνα: Καστανιώτης, 2008

Ρουμπάτης, Γ. , *ΔΟΥΡΕΙΟΣ ΙΠΠΟΣ / Η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1987

Ρουσέας, Στ. , *Ο θάνατος μιας δημοκρατίας / Η Ελλάδα και η Αμερικανική Συνείδηση*, Αθήνα: Καστανιώτης χχ (1974;)

Σαζανίδης, Χ. , *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στην πενταετία 1973-1978*, Θεσ/νίκη: αυτοέκδοση 1979

Σαζανίδης, Χ. , *ΞΕΝΟΙ, ΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΥΡΗΝΙΚΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*, Θεσ/νίκη: αυτοέκδοση, 1985

Στάθης, Θ. Χ. , *Η Εθνική Άμυνα και η αχίλλειος πτέρνα της*, Αθήνα: Νέα Σύνορα –Α. Α. Λιβάνης, 1992

Στεφανίδης, Ι. Δ. , *Ασύμμετροι εταίροι / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2002

Στεφανίδης, Ι. , *Εν ονόματι του Έθνους,* Θεσ/νίκη: Επίκεντρο, 2010

Τερλεξής, Π. *, Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού,* Αθήνα: Κέδρος, 1971, 2004

Τζελέπης, Ε. Ν. , *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1975

Τζερμιάς, Π. , *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας:με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών,* Αθήνα: Libro, 2001, τόμος Α΄

Zürcher, E. J. , *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004

Fontaine, A. , *Η ιστορία της ύφεσης, 1962-1981: ένα μόνο κρεβάτι για δύο όνειρα*, Αθήνα: Εστία, 1984

Χαραλάμπης, Δ. , *Στρατός και Πολιτική εξουσία*, Αθήνα: Εξάντας, 1985

Χατζηαντωνίου, Κ. , *Κύπρος 1954-1974, / από το Έπος στην Τραγωδία,* Αθήνα: Ιωλκός, 2007

Χατζηϊωακείμ, Ν. , *Η θέση της Κύπρου στους σχεδιασμούς και τις επιχειρήσεις στρατιωτικών επεμβάσεων στην ευρύτερη Μέση Ανατολή (1945-1967)*, Λευκωσία: Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, 2018

Χατζηϊωακείμ, Ν. , *Αποαποικιοποίηση υπό όρους: Ο Ψυχρός Πόλεμος και η Μεσανατολική Σύγκρουση ως διεθνές πλαίσιο αναφοράς κατά την διαδρομή προς την Κυπριακή Ανεξαρτησία (1945-1960)*, Ηράκλειο, 2020, ψηφιακή έκδοση, αναρτημένη στο αποθετήριο της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Νεοελληνικών Σπουδών ΑΝΕΜΗ του Πανεπιστημίου Κρήτης ως: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/5/3/metadata-1585212894-734488-29987.tkl

Χρηστίδης, Χρ. , (Δαμωνίδης), *Μνημόσυνο για τον Ντήιν Άτσεσον*, Αθήνα: αυτοέκδοση, 1972

Χριστοδούλου, Μ. , *Η πορεία μιας εποχής*, Αθήνα: Φλώρος, 1987

Χρυσοστόμου, Α. Μ. , *Από τον Κυπριακό Στρατό μέχρι και τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς (1959-1964),* Λάρνακα: αυτοέκδοση, 2015

Adams, T. W. , *U.S. Army Area Handbook for Cyprus*, Dept of the Army pamphlet No. 550-22 prepared for the Dept of the Army by Foreign Areas Studies Division, Special Operations Research Office. Research and writing were completed on May 8, 1964, Washington: U.S. Government Printing Office, 5 June 1964

Adams, T. W. , –Cottrell, A. J. , *Cyprus between East and West*, Baltimore: J. Hopkins University Press, 1968

Adams, T. W. , *AKEL: the Communist Party of Cyprus,* Stanford, California: Hoover Institution Press, 1971

Ahmad, F. , *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, London: C. Hurst for the RIIA, 1977

Arkin, W. M. , and Fieldhouse, R. W. , *Nuclear Battlefields: Global Links in the Arms Race*, Cambridge MA: Ballinger, 1985

Aslan, M. , *The Cyprus Question in the making and the attitude of the Soviet Union towards the Cyprus question (1960-1974),* MA thesis, Ankara: Dept of International Relations, Bilgent University, 2008

Ball, G. W. , *Diplomacy for a Crowded World / an American Foreign Policy*, Boston: Little, Brown & Co, 1976

Beer, F. A. , *Integration and Disintegration in NATO* / *Processes of Alliance Cohesion and Prospects for Atlantic Community,* Columbus, OH: Ohio State University Press, 1969

Bengio, O. , *The Turkish-Israeli relationship: changing ties of Middle Eastern outsiders*, New York: Palgrave Macmillan, 2004 (2010 printing)

Brugioni, D.A. , *Eyes in the Sky: Eisenhower, the CIA and Cold War Aerial Espionage*, Annapolis MD: Naval Institute Press, 2010

Bright, C. J. , *Continental Defense in the Eisenhower Era /Nuclear Antiaircraft Arms and the Cold War*, N. York – Hampshire: Palgrave McMillan, 2010

Campany jr, R. C. , *Turkey and the United States /The Arms Embargo Period*, N. York – Westport, CT – London: Praeger, 1986

Carver, M. M. , *"A CORRECT AND PROGRESSIVE ROAD": U.S.-TURKISH RELATIONS, 1945-1964*, unpublished PhD thesis, Graduate College of Bowling Green State University, 2011

Chertok, B. , *Rockets and People, Volume III: Hot Days of the Cold War*, Washington DC: National Aeronautics and Space Administration, NASA History Division, Office of External Relations, 2009

Cohen, M. J. , *STRATEGY AND POLITICS IN THE MIDDLE EAST 1954–1960 / Defending the Northern Tier,* Ablington-N. York: F. Cass, 2005

Cyr, A. , *U. S. Foreign Policy and European Security*, N. York: St Martin' s Press, 1987

Davies, P. , *F-105 Wild Weasel vs SA-2 "Guideline" SAM / Vietnam, 1965-1973*, Oxford- N. York: Osprey, 2011

Dawisha, K. , *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, London & Basingstoke: McMillan Press, 1979

Dimant-Kass, I. , The Soviet Military and Soviet Policy in the Middle East 1970-73, *Soviet Studies*, vol 26 no 4, (Oct., 1974)

Dragnich, G. S. , *The Soviet Union's quest for access to naval facilities in Egypt prior to the June war of 1967*, Springfield, VA: NTIS, 1974

El Hussini, M. M. , *Soviet-Egyptian relations, 1945-1985*, Hampshire & London: MacMillan Press, 1987

Emre, Y. , *THE EMERGENCE OF SOCIAL DEMOCRACY IN TURKEY /The Left and the transformation of the Republican People' s Party*, London – N. York: I.B. Tauris, 2014

Freedman, L. , *US Intelligence and the Soviet Strategic Threat*, London: McMillan Press, 1986

Ganser, D., *NATO's secret armies / Operation Gladio and terrorism in Western Europe*, London: F. Cass, 2005

Gardiner, R. , (Διεύθ. Έκδοσης), *Conway's All the World's Fighting Ships, 1922-1946*, London: Conway Maritime Press, 1980

George, A. L. , – Smoke, R. , *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, N. York: Columbia University Press, 1974

Göktepe, C. , *British Foreign Policy towards Turkey 1959-1965*, London & Portland: Frank Cass, 2003

Golan, G. , *Soviet Policies in the Middle East from World War II to Gorbachev*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990

Gravelle, J. A. R. , *A different shade of blue: peacekeeping by confrontation / The Canadian contingent in Cyprus, 1964-1975*, Ottawa: University of Ottawa, 1995

Gray, W. G. , *GERMANY' S COLD WAR /The Global Campaign to Isolate East Germany, 1949-1969*, Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 2003

Harkavy, R. E. , *Bases Abroad/ The Global Foreign Military Presence*, Oxford, N. York et al: Oxford University Press, 1989 (repr.: 2008, a SIPRI Publication)

Harris, G. S. , *Troubled Alliance / Turkish-American problems in historical perspective, 1954-1971*, Hoover Policy Study no 2, Washington: AEI for Public Policy Research, 1972

Hatzivassiliou, E. , *Greece and the Cold War Frontline State, 1952-1967*, London & N. York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2006

Henn, F. , *A business of some heat / The United Nations Force in Cyprus before and after the 1974 turkish invasion*, Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword, 2004

Holt, A. , *The Foreign Policy of the Douglas- Home Government / Britain, the United States and the End of Empire*, Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2014

Iatrides, J. O. , *Balkan triangle: birth and decline of an alliance across ideological boundaries*, The Hague: Mouton, 1968

James, A. , *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964,* Hampshire-N. York: Palgrave, 2002

Karpat K. , and contributors, *Turkey's foreign policy in transition 1950-1974*, Leiden: E. J. Brill, 1975

Kosut, H. , (επιμέλ.), *Cyprus 1946-1968*, New York: Facts on File, 1970

Leonard, B. , (επιμέλ.) - U.S. Army Center Of Military History, *History of Strategic Air and Ballistic Missile Defense: Volume I, 1945-1955,Volume II, 1956-1972*, Collingdale, PA: DIANE Publishing, 2010-2011

Lenton, H. T. , *Navies of the Second World War /German Surface Vessels 2*, London: Macdonald & Co, 1966

Lonnquest, J. C. , and Winkler, D. F. , *To Defend and Deter: The Legacy of the United States Cold War Missile Program,* U.S. Army Construction Engineering Research Laboratories (USACERL) Special Report 97/01, Rock Island, IL: Defense Publishing Service, 1996

Mallinson*,* W. , *Britain and Cyprus,* London & N. York: I. B. Tauris, 2011

McNamara, R. , *Britain, Nasser and the balance of power in the Middle East 1952-1967,* London & Portland: Frank Cass 2003

Merlin, P. W. , *Unlimited Horizons /Design and Development of the U-2*, Washington DC: NASA, 2015

Mott IV, W. H. , *United States Military Assistance, An Empirical Perspective*, Westport, CT: Greenwood, 2002

Nader, M. S. B. , *The Evolution of Egyptian Air Defence Strategy, 1967-1973*, unpublished PhD Thesis, War Studies Dept, King's College London, 1990

Necatigil, Z. M. , *The Cyprus question and the Turkish position in international law*, Revised second edition, Oxford : Oxford University Press, 1989, 1993

Nicolet, Cl. , *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974: removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Mannheim und Moehnesee, 2001

O' Learey, M. , *SHOOTING STARS / LOCKHEED' S LEGENDARY T-BIRD*, London: Osprey, 1988

O'Malley, B. , - Craig, I. , *The Cyprus Conspiracy /America, Espionage and the Turkish Invasion,* London-N. York: I. B. Tauris, 1999

Oran, B. (επιμέλ.), *Turkish foreign policy 1919-2006: facts and analysis with documents*, Salt Lake City: University of Utah Press, 2010

Orkaby, A. A. , *The International History of the Yemen Civil War, 1962-1968,* unpublished doctoral dissertation, History & Middle Eastern Studies, Harvard University, 2014

Pelt, M. , *Tying Greece to the West , US-West German-Greek Relations, 1949-1974,* University of Copenhagen: Museum of Tusculanum Press, 2006

Polmar, N. , *Spyplane, The U-2 History Declassified*, Osceola: MBI, 2001

Poole, W. S. , *The Joint Chiefs of Staff and National Policy 1965-1968*, Washington DC: Office of Joint History, Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 2012

Prados, J. , *The Soviet Estimate / U.S. Intelligence Analysis and Soviet Strategic Forces*, Princeton NJ: Princeton University Press, 1986

Pranger, R. J. , – Tahtinen, D. R. , *Toward a Realistic Military Assistance Program,* Washington DC: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1974

Priest, A. , *Kennedy, Johnson, and NATO: Britain, America, and the dynamics of alliance, 1962-1968,* London & N. York: Routledge, 2006

Purcell, H. D. , *Cyprus,* London: Ernest Benn, 1969

Ra'anan, U., *The USSR arms the Third world,* Massachusetts & London: MIT Press, 1969

Ranelagh, J. , *The Agency: the rise and decline of the CIA*, N. York: Simon & Schuster, 1987

Rubinstein, A. Z. , *Soviet Policy toward (sic) Turkey, Iran and Afghanistan, / The dynamics of influence,* N. York: Preager, 1982

Schelling, T. , *Arms and Influence*, Westport, Conn.: Greewood, 1966

Schlesinger jr, A. M. , *A Thousand Days, John F. Kennedy in the White House*, Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt, 2002

Smith, I. C. , – West, N. , *Historical Dictionary of Chinese Intelligence*, Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow, 2012

Straw, S. W. , *Anglo Libyan relations and the British military facilities, 1964-1970*, unpublished PhD thesis, University of Nottingham, 2010

Sun, Yi-ching, *U.S. Arms Transfers During the Cold War Years: an Explanation of the Transformation from Military Aid to Arms Sales*, unpublished PhD Thesis, The University of Texas at Austin, August 1997

Taubman, W. , *Khrushchev, the man and his era*, London: Simon & Schuster, 2003

Tucker, S. C. , - Roberts, P. , (επιμέλ.), *The encyclopedia of the Arab-Israeli conflict*, Santa Barbara-Denver-Oxford: ABC-Clio, 2008

Uslu, N. , *The Cyprus Question as an issue of Turkish foreign policy and Turkish- American relations 1959-2003*, New York: Nova Science, 2003

Veremis, Th. , *Greek Security Considerations, a historical perspective*, Athens: Papazissis, 1980

Weintal, E., & Bartlett, C. , *Facing the brink / a study of crisis diplomacy*, London: Hutchinson, 1967

IV β΄. Μονογραφίες:

Δημητρόπουλος, Γ. , (αντιναύαρχος ΠΝ ε.α.), *Το Πολεμικό Ναυτικό στην Κύπρο 1964-1966*, Πειραιάς: Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος, 2011

Ριζάς, Σ. , *Το Κυπριακό στην κρίσιμη καμπή : η ελληνική πολιτική και το σχέδιο Acheson (1964),* Αθήνα: Γρηγόρης, 1997

Χαρούσης, Χ. , Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΕΡΙΩΘΟΥΜΕΝΩΝ, 1951-69, *Ελληνικά Φτερά*, τ. 3, Φθινόπωρο 2007

Χατζηβασιλείου, Ε. , *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, 1965-1966 / Επαναδραστηριοποίηση στο Κοινοτικό Πλαίσιο*, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης, 2003

Andersson, J. J. , *COLD WAR DINOSAURS OR HI-TECH ARMS PROVIDERS? The West European land armaments industry at the turn of the millennium*, Occasional Papers, 23, Paris: The Institute for Security Studies, Wesrern European Union, February 2001

Laçiner, S. , TURKISH FOREIGN POLICY BETWEEN 1960-1971: NEO-KEMALISM VS. NEO-DEMOCRATS?, *USAK YEARBOOK*, vol 3, 2010

Nederveen, van G. , (Captain, USAF), *Sparks Over Vietnam. The EB-66 and the Early Struggle of Tactical Electronic Warfare*, Alabama: Air University, Maxwell AFB, College of Aerospace Doctrine, Research and Education, Airpower Research Institute, ARI Paper 2000-03

Pickar, C. K. , *A Preliminary Analysis of German Arms Transfers Rationales*, MA Thesis, Fort Leavenworth, Cansas: U.S. Army Command and General Staff College, 1991

Siegel, A. B. , *The use of naval forces in the post-war era: U. S. Navy and U.S. marine Corps crisis response activity, 1946-1990*, CRM 90-246, Alexandria, Virginia: Operations and Support Division, Center for Naval Analysis, 1991

Zaloga, S. J. , *Red SAM: The SA-2 Guideline Anti-Aircraft Missile*, Oxford- N. York: Osprey, 2007

IV γ΄. Αρθρογραφία, κείμενα σε συλλογικές εργασίες:

ανυπόγραφο άρθρο (Νικολακόπουλος, Η. , ;), Κ. Καραμανλής και Α. Παπανδρέου /Ηταν από το ’67 «μελλοντικοί πρωθυπουργοί της Ελλάδας», *αντί*, Περίοδος Β΄, τ. 87, Σάββατο 3 Δεκέμβρη 1977

Αποστολόπουλος, Δ. Κ. ,

_ Ελλάδα – Γερμανία 1961-1967 –Εξωτερική Πολιτική: Συνέχεια ή Ασυνέχεια; στο συλλογικό Α. Ρήγος, Σ. Ι. Σεφεριάδης, Ε. Χατζηβασιλείου επιμέλ.), *Η «ΣΥΝΤΟΜΗ» ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ ’60 /Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες,* Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης - Καστανιώτης, 2008

_ Η πορεία από τον ανένδοτο στη Δικτατορία: η οπτική των δυτικογερμανικών κυβερνήσεων στο συλλογικό Μ. Βασιλάκης (επιμέλ.), *Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία*, Αθήνα: Ίδρυμα Κων/νος Κ. Μητσοτάκης και Παπαζήσης, 2009

Βαλντέν, Σ. , Οι εμπορικές σχέσεις Ελλάδας – Βουλγαρίας, στο Λ. Μαρούδας – Χ. Τσαρδανίδης (επιμέλ.), *Οι Ελληνο-Βουλγαρικές Σχέσεις /Σύγχρονες οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις,* Αθήνα: Παπαζήσης, 1995

Ζαχείλας, Λ. , Ανταγωνισμός εξοπλισμών: Παρελθόν, παρόν και μέλλον, στο Η. Σ. Κεβόρκ & Χ. Γ. Κόλλιας (επιμέλ.), *Κείμενα στην Οικονομική της Άμυνας και της Ασφάλειας*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2018

Καλλιβρετάκης, Λ. , _ Οι γνωστοί «άγνωστοι» Απριλιανοί συνωμότες

_ Η ομάδα Παπαδόπουλου στην τελική ευθεία προς την εξουσία, αμφότερα στο συλλογικό (επιμ. σειράς Ηλ. Νικολακόπουλος & Β. Παναγιωτόπουλος / επιμ. τόμου Β. Καραμανωλάκης), *ΕΞΙ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΑ: τ. 6, Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα: ΔΟΛ, 2012 (ψηφιακή έκδοση ως «N digital –Ιστορία»)

Καρκαλέτσης, Σ. , (1964-1967) /ΕΛΔΥΚ –«Μ» /Η Ιστορία της Ελληνικής Μεραρχίας Κύπρου, *Στρατιωτική Ιστορία*, τ. 67, Μάρτιος 2002

Κωνσταντίνου, Α. , Η πολιτική ΗΠΑ-Βρετανίας στο Κυπριακό 1964-1974 στο Χρ. Περικλέους, επιμέλ.-εισαγ., *Κυπριακή Δημοκρατία, 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2010

Μαυρατσάς, Κ. Β. , Ελληνοκυπριακή ταυτότητα και συγκρουόμενες ερμηνείες του Κυπριακού προβλήματος, στο Ν. Τριμιλκινιώτης (επιμέλ.), *Το πορτοκαλί της Κύπρου*, Αθήνα: νήσος, 2005

Νικολάου, Γ. Θ. , F-86 SABRE /Ο βετεράνος της Κορέας στην Ελληνική Πολεμική Αεροπορία, *ΑΝΑΧΑΙΤΙΣΗ*, τ. 13, Μάιος 2006

Νταλούμης, Η. , ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΑΧΕΩΝ ΣΚΑΦΩΝ /ΜΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ, άρθρο σε ειδικό ένθετο του τεύχους 143 (Φεβρουαρίου 1997) του περιοδικού *Πτήση και Διάστημα*

Παναγιώτου, Α. , Συνοριακές εμπειρίες: ερμηνεύοντας τον πατριωτισμό της Κυπριακής Αριστεράς, στο Ν. Τριμιλκινιώτης (επιμέλ.) op cit

Ρέππας, Χ. Κ. , Σ. Ι. Κωστόπουλος (1899-1968), ο ευπατρίδης πολιτικός, *Μεσσηνιακά Χρονικά*, τ. Β΄ (2001-2002)

Ριζάς, Σ. , Από την «ευκταία ένωση» στην «εφικτή ανεξαρτησία»: η μετάλλαξη του ελληνοκυπριακού εθνικισμού στη δεκαετία του 1960, στο Β. Κ. Γούναρης, Σ. Ν. Καλύβας, Ι. Δ. Στεφανίδης (επιμέλ.), *Ανορθόδοξοι Πόλεμοι / Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα: Πατάκης, 2010

Ριζάς, Σ. , Η ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1963-64, *ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ*, τ. 5, (2018)

Στεφανίδης, Ι. Δ. , Ο αλυτρωτισμός στη δεκαετία του 1960 – Η περίπτωση της κινητοποίησης για το Κυπριακό ζήτημα, στο Α. Ρήγος, Σ. Ι. Σεφεριάδης, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμέλ.) op cit

Φίλιας, Β. , ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ, στο *Πολιτικά Κείμενα*, (του ίδιου), Αθήνα: αύριο, 1975

Χαρατσής, Στ. , Γενεαλογικά Χαρακτηριστικά των Αμερικανικής Προελεύσεως Αντιτορπιλικών του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού στην Τεσσαρακονταετία 1951-1991. Ανάτυπο από το Περιοδικό «*Ναυτική Επιθεώρηση*», Αθήνα: Νοέμβριος 1991

Ανυπόγραφο χρονικό βασισμένο σε διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία, Chronology June 16, 1964-August 31, 1964, *Middle East Journal*, vol 18 no 4, (Autumn, 1964)

Adamsky, P. D. , 'Zero-Hour for the Bears': Inquiring into the Soviet Decision to Intervene in the Egyptian- Israeli War of Attrition, 1969-70, *Cold War History*, vol 6 no 1, 2006

Albrecht, U. , The Study of International Trade in Arms and Peace Research, *Journal of Peace Research*, vol 9 no 2, 1972

Aldrich, R. J. , British Intelligence and the Anglo-American 'Special Relationship' during the Cold War, *Review of International Studies*, vol 24 no 3, (1998)

Aldrich, R. J. , GCHQ and Sigint in the Early Cold War 1945-70, *Intelligence and National Security,* vol 16 no 1, (2001)

Altınay, A. Gül and Holmes, A. , Opposition to the U.S. Military Presence in Turkey in the Context of the Iraq War, στο C. Lutz (επιμέλ.),*The Bases of Empire /The Global Struggle against U.S. Military Posts*, London: Pluto Press, 2009

Andrew, C. , Whitehall, Washington and the Intelligence Services, *International Affairs,* vol 53 no 3, Jul., 1977

Axelrod, R. , Bureaucratic Decisionmaking in the Military Assistance Program: Some Empirical Findings, στο M. H. Halperin & A. Kanter (επιμέλ.), *Readings in American Foreign Policy / A Bureaucratic Perspective*, Boston: Little, Brown & Co, 1973

Aydin, M. , Determinants of Turkish Foreign Policy: changing patterns and conjunctures during the Cold War, *Middle Eastern Studies*, vol 36 no 1, 2000

Balci, T. , The Cyprus Crisis and the Southern Flank of NATO (1960-1975), *International Review of Turkish Studies*, vol 2 iss. 3, (Fall 2012)

Bergin, B. , The Growth of China's Air Defenses: Responding to Covert Overflights, 1949–1974, *Studies in Intelligence*, vol 57 no 2, (June 2013)

Berner, W. , USSR general trends of alliance in the Mediterranean and detente, *The International Spectator*, vol 13 no 1, 1978

Blechman, B. , and Kaplan, S. , The Political Use of Military Power in the Mediterranean by the United States and the Soviet Union, *The International Spectator*, vol 13 no 1, 1978

Bolukbasi, S., The Johnson letter revisited, *Middle Eastern Studies*, vol 29 no 3, (July 1993)

Brands jr, H. W. , America enters the Cyprus tangle, 1964, *Middle Eastern Studies*, vol 23 no 3, (1987)

Brauer, J. , SURVEY AND REVIEW OF THE DEFENSE ECONOMICS LITERATURE ON GREECE AND TURKEY: WHAT HAVE WE LEARNED?, *Defence and Peace Economics*, vol 13 no 2, 2002

Bright, C. J. , Nike defends Washington: Antiaircraft missiles in Fairfax County, Virginia, during the Cold War, 1954-1974, *The Virginia Magazine of History and Biography*, vol 105 no 3, (Summer 1997)

Brzoska, M. , The Erosion of Restraint in West German Arms Transfer Policy, *Journal of Peace Resarch*, vol 26 no 2, (May, 1989)

Chourchoulis, D. , A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951-1967, *Cold War History*, vol 12 iss. 4, 2012

Coleman, D. G. , the missiles of November, December, January, February… The problem of acceptable risk in the Cuban missile crisis settlement, *Journal of Cold War Studies*, vol 9 νο 3, Summer 2007

Constandinos, A. ,

_ Britain, America, and the Sovereign Base Areas from 1960-1978*, The Cyprus Review,* vol 21 no 2, (Fall 2009)

_ US-British Policy on Cyprus, 1964-1974*, The Cyprus Review,* vol 23 no 1, (Spring 2011)

Couloumbis, T. A. , The Structures of Greek Foreign Policy, στο R. Clogg (επιμέλ.), *GREECE IN THE 1980's*, Hampshire & London: McMillan, 1983

Cyr, A. I. , The Cuban missile crisis after 50 years, *Orbis*, vol 57 iss. 1, 2013

Dillon, M. , Arms Transfers and the Federal Republic of Germany, στο C. Cannizzo (επιμέλ.), *The Gun Merchants /Politics and Policies of the Major Arms Suppliers*, N. York-Oxford-Toronto: Pergamon Press, 1980

Dobell, W. M. , Division over Cyprus, *International Journal*, vol 22 no 2, (Spring, 1967)

Duncan-Jones, A. , The Civil War in Cyprus, στο E. Luard (επιμέλ.), *The international regulation of civil wars*, London: Thames & Hudson, 1972

Ehrlich, T. , Cyprus, the "Warlike Isle": origins and elements of the current crisis, *Stanford Law Review*, vol 18, no 6, (May 1966)

Elliot, M. , A review of Cabinet Papers, May-August 1964, *Contemporary Record*, vol 9 no 3, (1995)

Fisher, E. C. , The Mystery of the Cypriot Patrol Boat, *Warship International*, vol 2 no 1, (January 1965)

Fox, W. T. R. , & Fox, A. B. , The Role of the United States in NATO στο F. A. Beer (επιμέλ.), *Alliances: latent war communities in the contemporary world*, N. York: Holt, Rinehart and Winston, 1970

Giritli, I. , Turkey since the 1965 Elections, *Middle East Journal*, vol 23 no 3, (Summer, 1969)

Glaser, C. L. , When are Arms Races Dangerous?, *International Security*, vol 28 no 4, Spring 2004

Göktepe, C. , The Cyprus Crisis of 1967 and Its Effects on Turkey's Foreign Relations, *Middle Eastern Studies*, vol 41 no 3, (May, 2005)

Grau, L. W. , & Kipp, J. W. , Maintaining Friendly Skies: Rediscovering Theater Aerospace Defense, *Aerospace Power Journal*, vol 16 no 2, (Summer 2002)

Gürsoy, Y., Regime Change in the Aegean after the Second World War: Reconsidering Foreign Influence, *Journal of Modern Greek Studies*, vol 27 no 2, October 2009

Harris, G. S. , Turkey's Foreign Policy: Independent or Reactive? στο L. C. Brown (επιμέλ.), *DIPLOMACY IN THE MIDDLE EAST /The International Relations of Regional and Outside Powers*, London – N. York: I. B. Tauris, 2001, 2004

Hatzivassiliou, E. , The Dark Side of the Force: Losing Control of the Army, 1963-1964, Minneapolis: University of Minnesota, *Modern Greek Studies Yearbook*, vol 18/19, (2002/2003)

Hatzivassiliou, E. , Negotiating with the Enemy: The Normalization of Greek-Bulgarian Relations, 1960-1964, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol 4 no 1, (January 2004)

Heuser, B. , The Development of NATO's Nuclear Strategy, *Contemporary European History*, vol 4 no 1, (Mar., 1995)

Holland, R. , NATO and the struggle for Cyprus, *Journal of Modern Greek Studies*, vol 13 no 1, (May 1995)

Hughes-Wilson, J. , The Forgotten War: A Brief History of the Battle for Cyprus, 1974 *The RUSI journal*, vol 156 iss. 5, 2011

Kamp, G. , ARMS TRANSFERS AND THE "BACK-END" PROBLEM IN DEVELOPING COUNTRIES, στο S. G. Neuman and R. E. Harkavy (επιμέλ.), *ARMS TRANSFERS IN THE MODERN WORLD*, N. York: Praeger, 1980

Keesing's Record of World Events (πρώην *Keesing's Contemporary Archives*), vol 10, September, 1964 Cyprus, Page 20265

Kıralp, Ş. , Defending Cyprus in the Early Postcolonial Era: Makarios, Cyprus, NATO, USSR, and the NAM (1964-1967), *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol 19 iss 6, 2017

Kopp C.,

_ Milestones: Genesis of the Surface to Air Missile, *Defence Today*, vol 5 no 5, September/October 2006

_ Soviet SAMs target the West, *Defence Today*, vol 7 no 5, 2009

Krebs, R. R. , Perverse Institutionalism: NATO and the Greco-Turkish Conflict, *International Organization*, vol 53 Iss 2, Spring 1999

Kruse, T. , Cyprus nd the Two German States – 'Class Struggle' in the Eastern Mediterranean, *The Cyprus Review*, vol 24 no 1, 2012

Large, D. C. , Partners in Defense: America, West Germany, and the Security of Europe, 1950–1968, στο D. Junker (κύριος επιμελητής), *The United States and Germany, 1945–1968*, vol I, Washington, D.C.: German Historical Institute and Cambridge, New York, Melbourne et al: Cambridge University Press, 2004

Louscher, D. J. , The Rise of Military Sales as a U.S. Foreign Assistance Instrument, *Orbis*, vol 20 no 4, 1977

Matelly, S. , The determinants of US military expenditures in the context of arms race στο P. Levine & R. Smith (επιμέλ.), *Arms Trade, Security and Conflict*, London & N. York: Routledge, 2003

Lerner, M. , "A Big Tree of Peace and Justice": The Vice Presidential Travels of Lyndon Johnson, *Diplomatic History*, vol 34 no 2, 2010

MccGwire, M. , Soviet Strategic Aims and Capabilities in the Mediterranean: Part I, στο R. O'Neill (επιμέλ.), *Prospects of Security in the Mediterranean*, Hampshire & London: McMillan, 1988

Megens, I. , Problems of Military Co-ordination, στο B. Heuser & R.O' Neill (επιμέλ.), *Securing Peace in Europe, 1945-62 /Thoughts for the post-Cold War Era*, Hampshire – N. York: Palgrave Macmillan, 1992

Michael, D. , The relationship of the Soviet Union with the Republic of Cyprus 1960-1964, *Etudes Helleniques - Hellenic Studies*, vol 19 issue 2, (Autumn 2011)

Morse, E. L. , Crisis Diplomacy, Interdependence, and the Politics of International Economic Relations, *World Politics*, vol 24 (Suppl.), Spring 1972

Moskoff, W. , The USSR and Developing Countries: Politics and Export Prices, 1955-1969, *Soviet Studies*, vol 24 no 3, (Jan. 1973)

Nicolet, Cl. , The Development of US Plans for the Resolution of the Cyprus Conflict in 1964: 'The Limits of American Power', *Cold War History*, vol 3 no 1, (October 2002)

Rattinger, H. , West Germany's Arms Transfers to the Nonindustrial World, στο U. Ra'anan, R. L. Pfaltzgraff jr and G. Kemp (επιμέλ.), *Arms Transfers to the Third World: the military build up in less Industrial countries*, Boulder, CO: Westview, 1978

Rizas, S. , Domestic and External Factors in Greece's Relations with the Soviet Union: Early Cold War to Détente, *Mediterranean Quarterly*, vol 24 Iss 1,Winter 2013

Roubatis, Y. P. , The United States and the Operational Responsibility of the Greek Armed Forces, 1947-1987, *Journal of the Hellenic Diaspora*, vol VI no 1, (spring 1979)

Roy, R. , The Battle for Bretton Woods: America, Britain and the International Financial Crisis of October 1967-March 1968, *Cold War History*, vol 2 no 2, (January 2002)

Savvides, Ph. K. , US foreign policy towards Cyprus: is the "Theory of Continuity" still relevant?, *Journal of the Hellenic Diaspora*, vol 24 no 1, (1998)

Schoenborn, B. , Bargaining with the bear: Chancellor Erhard's bid to buy German reunification, 1963-64, *Cold War History*, vol 8 no 1, February 2008

Sislin, J. , Arms as Influence: The Determinants of Successful Influence, *The Journal of Conflict Resolution*, vol 38 no 4, (Dec., 1994)

Smith, M. T. , U.S. Foreign Military Sales: Its Legal Requirements, Procedures, and Problems, στο U. Ra'anan, R. L. Pfaltzgraff jr and G. Kemp (επιμέλ.) op cit

Snyder, D. R. , Arming the "Bundesmarine": the United States and the Built-Up of the German Federal Navy, 1950-1960, *The Journal of Military History*, vol 66 no 2, (Apr., 2002)

Stergiou, A. , THE COMMUNIST PARTY OF CYPRUS AND SOVIET POLICY IN THE EASTERN MEDITERRANEAN, *Modern Greek Studies Yearbook*, vol 30/31, 2014/15, Minneapolis, MN: University of Minnesota

Stern, L. , Bitter Lessons: How We Failed in Cyprus, *Foreign Policy*, No. 19, Summer 1975

Taylor, T. , Arms procurement στο J. Howorth & A. Menon (επιμέλ.), *The European Union and National Defense Policy*, London & N. York: Routledge, 1997

Ulusoy, K. , The Cyprus Conflict: Turkey's Strategic Dilemma, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol 18 no 4, 2016

Yellice, G. , THE AMERICAN INTERVENTION IN THE 1964 CYPRUS CRISIS AND THE GREEK POLITICAL REACTION (FEBRUARY-AUGUST 1964), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies)*, XVII/35 (2017-Güz/Autumn)

Zaloga, S. J. , Defending the Capitals: the first generation of Soviet strategic air defense systems 1950-1960, *The Journal of Slavic Military studies*, vol 10 no 4, (December 1997)

Zimmermann, H. , Occupation Costs, Stationing Costs, Offset Payments: The Conflict over the Burdens of the Cold War, στο D. Junker (κύριος επιμελητής) op cit

Zubok, V. , and Pleshakov, C. , Khrushchev and Kennedy: The Taming of the Cold war, στο K. Larres and A. Lane (επιμέλ.), *The Cold War: the essential readings*, Oxfrord: Blackwell, 2001

V. Διαδικτυακά προσβάσιμες πηγές:

http://articles.janes.com/articles/Janes-Radar-and-Electronic-Warfare-Systems/Fan-Song-missile-control-radars-Russian-Federation.html

http://www.cypruswar.com/

http://www.fas.org/nuke/guide/russia/airdef/v-75.htm

https://www.haf.gr/structure/ata/350pkb/

http://www.miwsr.com/2011-006.aspx

http://www.nationalmuseum.af.mil/factsheets/factsheet.asp?id=1884

https://nsarchive2.gwu.edu//monograph/nro/nromono.pdf

https://publications.armywarcollege.edu/pubs/2023.pdf

ΣΥΝΗΜΜΕΝΟ «Α»

ΑΠΟΡΡΗΤΟ
ΠΡΟΣ:

Πίνακα Αποδεκτών

ΚΟΙΝ.:

ΑΕΑ: 3 **ΑΑΑ:** 3
ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡ/ΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΕΚΜΗΣΗΣ
Τηλ. 2107484885
Φ.900/73/983060
Σ.13
Αθήνα 21 Αυγ. 2007
Συν.: Δύο (2) έγγραφα
Τρείς (3) Φάκελοι

ΘΕΜΑ: Διάφορα (Παροχή Στοιχείων)

ΣΧΕΤ.: α. Ν 2472/1997
β. Ν 2690/1999
γ. Φ.900/3/602876/Σ.2140/20 Φεβ.2006/ΓΕΣ/1^{ο} ΕΓ/8
δ. Η από 02 Ιαν. 2007 αίτηση κ. Χατζηιωακείμ Νικολάου

1. Κατόπιν των (γ) και (δ) σχετικών και σε συνδυασμό με τις διατάξεις των (α) και (β) ομοίων, η Υπηρεσία μας διεξήγαγε έρευνα στα επίσημα αρχεία του ΓΕΣ (3^{ο} ΕΓ – 4^{ο} ΕΓ) και εντόπισε τα στοιχεία εκείνα τα οποία αιτείται ο κ. Χατζηιωακείμ Νικόλαος για την εκπόνηση της διδακτορικής του διατριβής και τα οποία ανέρχονται στα Χίλια Εννιακόσια Πενήντα ένα (1951) Φύλλα.

2. Επειδή στα παραπάνω στοιχεία συμπεριλαμβάνονται ΑΠΟΡΡΗΤΑ και ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΑ που αφορούν εξοπλιστικά προγράμματα και στοιχεία Εθνικού περιεχομένου, σας τα υποβάλλουμε συνημμένα, λόγω αρμοδιότητος και παρακαλούμε για τις κατά την κρίση σας ενέργειες και την χορήγηση αυτών απ' ευθείας στον ενδιαφερόμενο.

3. Η παρούσα, αποσπώμενη από τα συνημμένα, καθίσταται ΑΔΙΑΒΑΘΜΗΤΗ.

Σχης (ΠΖΓ) Δημήτριος Χατσίκας
Διευθυντής

Ακριβές Αντίγραφο

ΕΜΘ Λχίας (ΙΙΒ) Ματθαίος Καββάδας
Βοηθός 1^{ου} Τμήματος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΠΟΔΕΚΤΩΝ **ΑΑΑ**
Αποδέκτες προς Ενέργεια
ΓΕΣ/2^{ο} ΕΓ/1α3 1
Αποδέκτες προς Πληροφορία
ΓΕΣ/ΥΣΑ/1^{ο} 2
Χατζηιωακείμ Νικόλαος
Μυρμιδώνων 1 Θησείο Τ.Κ 11851 3

ΑΠΟΡΡΗΤΟ
Σελίδα 1 από σελ. 1

ΣΥΝΗΜΜΕΝΟ «β»

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

Αθήνα, 11 Σεπτεμβρίου 2007
ΑΠ: 7100/245/ΑΣ 427

ΒΕΒΑΙΩΣΗ

Σε συνέχεια σχετικού αιτήματος που υπέβαλε στην Υπηρεσία μας ο κ. Νικόλαος Χατζηιωακείμ, βεβαιώνομε ότι έως και αυτή τη στιγμή δεν είναι προσβάσιμα σε ακαδημαϊκούς ερευνητές για την περίοδο 1957-1971 τα αρχεία των ελληνικών Πρεσβειών Ουάσιγκτων, Βόννης, Δαμασκού, Σόφιας, Άγκυρας και Λευκωσίας, περιόδου 1957-1971.

Βεβαιώνομε, επίσης, ότι σύμφωνα με απόφαση του αρμοδίου οργάνου της Ατλαντικής Συμμαχίας, που προβλέπει ότι η έρευνα των αρχείων ΝΑΤΟ διεξάγεται αποκλειστικά στους χώρους του Αρχείου ΝΑΤΟ στις Βρυξέλλες, δεν παρέχομε τη δυνατότητα μελέτης των φακέλων της Μόνιμης Αντιπροσωπείας της χώρας μας στο ΝΑΤΟ, καθώς και της αρμοδίας Δ1 Διευθύνσεως ΝΑΤΟ της Κεντρικής Υπηρεσίας. Η πρακτική αυτή σημειωτέον εφαρμόζεται αυστηρά από όλα τα κράτη – μέλη της Συμμαχίας.

Τέλος, έως τώρα δεν είναι προσβάσιμα στους ερευνητές τα αρχεία της Κεντρικής Υπηρεσίας ΥΠΕΞ περιόδου 1957-1960 και 1968-1971.

Η παρούσα χορηγείται προκειμένου να διευκολύνει την επικοινωνία του υποψηφίου διδάκτορα κ. Χατζηιωακείμ με το εκπαιδευτικό ίδρυμα που παρακολουθεί την επιστημονική του έρευνα.

Με εντολή Υπουργού
Η Προϊσταμένη

Φωτεινή Τομαή – Κωνσταντοπούλου
Εμπειρογνώμων Πρεσβευτής
Σύμβουλος Β΄

ΣΥΝΗΜΜΕΝΟ «Γ»

ΠΡΟΣ : κ. Χατζηϊωακείμ Νικόλαο
Μυρμιδόνων 1
Θησείο Αττικής
Τ.Κ. 11851

ΚΟΙΝ : ΓΕΣ/ΥΣΑ/ΤΕΕ

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΡΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ
1ο ΤΜΗΜΑ
Τηλ . 210 78484885 (εσωτ. 104)
Φ.900/127/791584
Σ. 1475
Αθήνα, 21 Οκτ 09

ΘΕΜΑ: Διάφορα

ΣΧΕΤ : α. Ν. 2472/1997
β. Ν. 2690/1999
γ. Φ. 900/31/63320/Σ. 6874//8 Νοε 2004/ΓΕΣ/1ο ΕΓ/8/Τ.Ν.Υ.
δ. Φ. 900/3/602876/Σ. 2140/20 Φεβ 2006/ ΓΕΣ/1ο ΕΓ/8/Τ.Ν..Υ
ε. ΑΠ Φ. 900/73/983060/Σ. 13/21 Αυγ 2007/ΓΕΣ/ΥΣΑ/Τ.Ε.Ε.
στ. ΑΠ Φ. 900/133/945259/Σ. 392/12 Νοε 2007/ΓΕΣ/2ο ΕΓ/1α3
ζ. Η από 21 Οκτ 2009 Αίτηση του κ. Χατζηϊωακείμ Νικολάου

Κύριε Χατζηϊωακείμ,

1. Με την παρούσα βεβαιώνουμε ότι από τον Νοέμβριο 2004 μέχρι και τον Αύγουστο 2007, και σύμφωνα με τα (γ) , (δ) και (ε) σχετικά, ερευνήσατε τα επίσημα αρχεία της ΥΣΑ/ΓΕΣ, διεξάγοντας συστηματική έρευνα στα πλαίσια της διδακτορικής διατριβής που εκπονείτε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο με τίτλο "Ιστορική Θεώρηση της Πολιτικής και της Διεθνούς Διάστασης των Ελληνικών Αμυντικών Εξοπλισμών κατά τη Δεκαετία 1960-1970".

2. Επιπρόσθετα βεβαιώνεται ότι από την έρευνα που πραγματοποιήσατε στα επίσημα αρχεία της Υπηρεσίας μας όπου και προέκυψαν να είναι του επιστημονικού σας ενδιαφέροντος και των οποίων αιτηθήκατε τη λήψη φωτοαντιγράφων (Φ/Α) υποβλήθηκε προς έγκριση από την Υπηρεσία μας στο αρμόδιο Τμήμα Νομικών Υποθέσεων του Γ.Ε.Σ. σύμφωνα με το (ε) όμοιο χωρίς την έγκριση της χορήγησής τους σε εσάς κατόπιν του (στ) σχετικού.

3. Η βεβαίωση αυτή χορηγείται για κάθε νόμιμη χρήση.

Τχης (ΤΘΓ) Αλέξανδρος Μπονώτης
Διευθυντής

Ακριβές Αντίγραφο

ΕΜΘ Επχίας (ΠΒ) Διονύσιος Στεφανόπουλος
Βοηθός 1ου Τμήματος ΥΣΑ/ΓΕΣ

Παραρτηματικό κεφάλαιο: περιπτωσιολογική εμβάθυνση σε πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις εντός όσων μεσανατολικών χωρών επηρέασαν τα στρατιωτικά πράγματα της Κύπρου, με έμφαση στους εξοπλισμούς τους κατά την περίοδο 1950 - 66 [1].

Αίγυπτος: η επιλογή του αυταρχικού κοινωνικοοικονομικού εκσυγχρονισμού στο εσωτερικό, παράλληλα με το αίτημα περί ακηδεμόνευτης ουδετερότητας στην εξωτερική πολιτική, αποδεικνύονται, στο διπολικό ψυχροπολεμικό πλαίσιο, ναρκοθετημένος ιδεαλισμός.

Συρία: το διαρκές τίμημα της ριζοσπαστικής χειραφέτησης όταν δεν συνοδεύεται από αντικομουνισμό, ενώ ταλανίζεται από πολλαπλούς φατριασμούς.

Η **ισραηλινή** εξοπλιστική παράμετρος: οι υπαρξιακές ανασφάλειες του Τελ Αβίβ, τα «δύο μέτρα και δύο σταθμά» των ΗΠΑ.

Από τον απροκάλυπτο φιλοδυτικισμό στον αταξινόμητο εθνικισμό: οι ηγεσίες του **Ιράκ**, πριν και μετά την εκκωφαντική (προσωρινή) απώλειά του για τη Δύση.

Ιορδανία: ο «πτωχός συγγενής» με το χαμηλό προσδόκιμο, αλλά τις υψηλές δυνατότητες επιβίωσης. **Λίβανος**: ο ουδέτερος με τις εύθραυστες εσωτερικές ισορροπίες.

Οι ανεπιθύμητοι **εξοπλιστικοί ανταγωνισμοί Αράβων-Ισραήλ**, οι αμερικανικές αμφιταλαντεύσεις, η σοβιετική εγρήγορση και τα περιθώρια ελιγμών των τοπικών κρατών.

---

[1] Η εκτενής αναφορά στις Αίγυπτο και Συρία σε αυτό το κεφάλαιο του κειμένου προτιμήθηκε λόγω των αντιϊσραηλινών προτεραιοτήτων στους εξοπλισμούς των δύο αυτών κρατών. Το Ισραήλ με τη σειρά του εξοπλιζόταν και εκείνο με την προοπτική αραβοϊσραηλινών πολέμων κατά νου. Οι εξοπλιστικές επομένως προθέσεις (και επιτυχίες) των κρατών αυτών αποτέλεσαν ανεξάρτητη απ' τους βρετανικούς στρατιωτικούς σχεδιασμούς μεταβλητή, στους οποίους όμως η Κύπρος διαδραμάτιζε πρωτεύοντα ρόλο σε σχέση με την ΕΣΣΔ και τα κράτη του Περσικού Κόλπου, όπως επιχειρήθηκε να αποδειχθεί σε προηγούμενες εργασίες μου. Η έλευση της δεκαετίας του 1960-1970 σήμανε α) την κυπριακή ανεξαρτησία (με τις γνωστές δεσμεύσεις και την έντονη βρετανοαμερικανική στρατιωτική παρουσία στο νησί) και β) την ανάδυση των πόλων Ισραήλ-ΗΠΑ, ΕΣΣΔ-Άραβες (σχηματικά και με αρκετούς περιορισμούς στην προσέγγιση ειδικά του δεύτερου ζεύγους συμμάχων). Οι τρεις αυτοί παράγοντες, (η στρατιωτική εκμετάλλευση του νησιού από το ΗΒ πριν και μετά την ανεξαρτησία του, η Μεσανατολική διένεξη και η εγγραφή του Ψυχρού Πολέμου στα της περιοχής), προξένησαν μεταβολές που αντικατοπτρίστηκαν στην ιστορία της Κύπρου, η οποία συνδέθηκε ακόμη περισσότερο με τις εξελίξεις στο εγγύς νότιο και στο ανατολικό της περιβάλλον. Φαίνεται λοιπόν εύλογη η κριτική συνεξέταση των κυπριακών εξοπλιστικών προσπαθειών με τις αντίστοιχες των χωρών που κατονομάζονται στην παρούσα ενότητα, και γι' αυτό επιχειρείται. Ειδικά η επικέντρωση στην ελληνοκυπριακή πρόθεση απόκτησης οπλικών συστημάτων ανατολικής προέλευσης ευνοεί την ξεχωριστή αναφορά στις επίσης εξοπλισμένες με ανατολικής προέλευσης όπλα Αίγυπτο και Συρία. Αυτά τα δύο κράτη (στα οποία αργότερα προστέθηκε και το Ιράκ) επιδίωξαν αρχικά την προμήθεια όπλων απ' τη Δύση, η οποία πάντως δεν ανταποκρίθηκε στις επιθυμίες των Αράβων επειδή δεν ενέκρινε τις αντιϊσραηλινές σκοποθεσίες των συγκεκριμένων εξοπλιστικών προγραμμάτων. Ακόμη, γίνεται σύντομη μνεία στην Ιορδανία, επειδή η εξοπλιστική της ισχνότητα (παρά την υψηλή μαχητική αξία των στρατευμάτων της) αποτέλεσε βασική αιτία για τα δυτικά σχέδια υπεράσπισής της μέσω των κυπριακών βάσεων. Η αναφορά τέλος στην ισραηλινή περίπτωση επιλέγεται ώστε να καταδειχθεί η άνιση αμερικανική πολιτική στο θέμα της αναγνώρισης αμυντικών προτεραιοτήτων σε χώρες της περιοχής. Κατά τα άλλα, η ισχυρή στρατιωτική παρουσία των βρετανών στην Κύπρο απέτρεψε πιθανές ισραηλινές σκέψεις σοβαρής διείσδυσης στο νησί με σκοπό τη στρατιωτική του εκμετάλλευση. Οι μεσανατολικές θέσεις της Τουρκίας, κύριας απειλής για τις ελληνοκυπριακές επιδιώξεις, συνεκτιμώνται στο ανωτέρω πλαίσιο.

Περιεχόμενα του Παραρτηματικού Κεφαλαίου

Εισαγωγικά: ……. σσ 4-9

Α) Η αραβομεσογειακή διάσταση: Αίγυπτος – Συρία, οι βασικοί πελάτες της ΕΣΣΔ: σσ 10-57

Αίγυπτος: …….. σσ 10-46

Συρία: …… σσ 47-57

Β) Η θέση των ΗΠΑ στους μεσανατολικούς εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς της εποχής, μέχρι το «κοσμογονικό 1963»: οι περιπτώσεις Ιράκ, Ισραήλ, Λιβάνου και Ιορδανίας: … σσ 58-107

Εισαγωγικά: ……. σσ 58-59

Ιράκ: …….. σσ 60-71

Ισραήλ: ……..σσ 72-103

Λίβανος: …….. σ 104

Ιορδανία: …….. σσ 105-107

Γ) Οι περιφερειακές πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις κατά την τριετία έναρξης της κυπριακής κρίσης (1963-1966): …….. σσ 108-136

Δ) Το ζήτημα της επιλεκτικής αναγνώρισης δικαιώματος αεράμυνας σε κράτη της περιοχής από πλευράς ΗΠΑ: …… σσ 137- 143

Ε) Μία γενική παρατήρηση για το επίμαχο περιφερειακό πλαίσιο …….. σσ 144-149

Στ) Συμπερασματική αποτίμηση …….. σσ 150-157

Επίμετρο …….. σσ 158-160

Παράρτημα χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων, φωτογραφιών …… σσ 161-185

Πηγές: …… σσ 186-202

Η σελίδα είναι επί τούτω κενή

Εισαγωγικά:

Προτού εκτεθούν αναλυτικά οι μεσανατολικοί εξοπλιστικοί ανταγωνισμοί που εκτυλίχθηκαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά δύο εισαγωγικών παρατηρήσεων, σχετικών με το αντικείμενο της διατριβής:

Α) το ΗΒ, αποικία του οποίου διετέλεσε η Κύπρος μέχρι το 1960, μερίμνησε συστηματικά ώστε το νησί να διατηρηθεί εκτός του Δυτικοευρωπαϊκού πλαισίου συλλογικής ασφάλειας, του ΝΑΤΟ δηλαδή, στο οποίο πάντως συμμετείχαν, τόσο το ΗΒ (ως ιδρυτικό μέλος), όσο και οι δύο «μητέρες πατρίδες» (Ελλάδα – Τουρκία) από το 1952. Μόνον μεταγενέστερα εντάχθηκε εμμέσως και διακριτικά στους ΝΑΤΟϊκούς σχεδιασμούς η αξιοποίηση της βρετανικής παρουσίας (των βάσεων και λοιπών περιοχών υπό την κατοχή τους) στην Κύπρο. Ναι μεν έργα βρετανικών στρατιωτικών υποδομών χρηματοδοτήθηκαν εν μέρει από τη συμμαχία και η εκμετάλλευσή τους προς όφελός της επιτράπηκε από το ΗΒ, εντούτοις, με υπαιτιότητα του Λονδίνου, η Κύπρος διατήρησε πρωτίστως Μεσογειακό – Μεσανατολικό πρόσημο ως τιμαλφές στρατηγικής αξιοποίησης στη στρατιωτική σφαίρα κατά την πρώτη μεταπολεμική εικοσαετία. Τα βρετανικά συμφέροντα στην Μ. Ανατολή, ζωτικής στρατιωτικής και οικονομικής σημασίας, κατέστησαν αναπόδραστη αυτήν την ιεράρχηση. Η ακούσια απομάκρυνση του ΗΒ από άλλα σημεία της περιοχής ενέτεινε την κατάσταση, ενώ στην ίδια κατεύθυνση συνετέλεσαν η αρχική απροθυμία των αμερικανών να επεκτείνουν τις ΝΑΤΟϊκές εγγυήσεις ασφάλειας στην επίμαχη γεωγραφική ενότητα [2], καθώς και η σπουδή αμφότερων της Άγκυρας και της Αθήνας να ενταχθούν στο πρωτεύον αμερικανικό σύστημα εγγυήσεων, τη Βορειοατλαντική συμμαχία, παραμερίζοντας τις πρώιμες μεταπολεμικές σκέψεις συμμετοχής σε ένα μεσογειακό ανάλογο σύστημα (το οποίο φάνταζε υστερόβουλο όχημα εξυπηρέτησης των αναγκών της Γαλλίας και του ΗΒ, που δρούσαν υπό την βαριά και ορατή διεθνώς σκιά της δυσπραγίας τους). Εν αντιθέσει με τα άλλα δύο εμβληματικά ερείσματά τους στην Μεσόγειο, το Γιβραλτάρ και τη Μάλτα, που εντάχθηκαν άμεσα στη ζώνη ευθύνης του ΝΑΤΟ (η δεύτερη ως την ανεξαρτησία της το 1964), το τρίτο σημείο άντλησης ισχύος για κάθε στρατηγικό σχεδιασμό του ΗΒ, η Κύπρος,

[2] Οι αμερικανικές απόψεις στα συγκοινωνούντα ζητήματα της στρατιωτικής εκμετάλλευσης της Μ. Ανατολής για εθνικούς (των ΗΠΑ) σκοπούς και της εύνοιας ή της αποθάρρυνσης των βρετανικών προσπαθειών ίδρυσης ενός περιφερειακού αμυντικού συμφώνου, γνώρισαν αρκετές διακυμάνσεις τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κι άρχισαν να κατασταλάζουν μόνον αφότου αξιολογήθηκε ο Πόλεμος της Κορέας. Αναλύεται στο Ν. Χατζηϊωακείμ, *Αποαποικιοποίηση υπό όρους: Ο Ψυχρός Πόλεμος και η Μεσανατολική Σύγκρουση ως διεθνές πλαίσιο αναφοράς κατά την διαδρομή προς την Κυπριακή Ανεξαρτησία (1945-1960)*. Ψηφιακή έκδοση, αναρτημένη στο αποθετήριο της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Νεοελληνικών Σπουδών ΑΝΕΜΗ του Πανεπιστημίου Κρήτης ως: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/5/3/metadata-1585212894-734488-29987.tkl. Βλ. ειδικά Μέρος Ι Κεφάλαια Α΄και Β΄.

παρέμεινε επιδεικτικά εκτός των επίσημης συμμαχικής επικράτειας, σύμφωνα με τις ρητές βρετανικές επιθυμίες. Λόγω γεωγραφικών, οικονομικών, στρατιωτικών και πολιτικών δεδομένων, οι κατέχοντες το νησί βρετανοί όρισαν πως η Κύπρος θα αποτελούσε το κύριο μεσογειακό σημείο εποπτείας της ευρύτερης Μέσης Ανατολής, ως τον Περσικό Κόλπο, κι επομένως ότι ανήκε στα κράσπεδα εκείνης της γεω-ενότητας [3].

Β) Η Τουρκία εντάχθηκε με δική της προαίρεση στις Μεσανατολικές διενέξεις και διαμάχες, με αφετηριακό σημείο τις «Συριακές Κρίσεις» του 1957, μετά τις οποίες προσεγγίστηκε ακόμη ενεργότερα από το Ισραήλ. Με θρυαλλίδα ενέργειες κι εξελίξεις που περιστρέφονταν γύρω από το Ιράκ (την φιλοΚυπριακή ψήφο των ιρακινών στον ΟΗΕ στα τέλη του 1957 και το αιματηρό πραξικόπημα ανατροπής του φιλοδυτικού καθεστώτος της Βαγδάτης τον Ιούλιο του επόμενου έτους), οι τούρκοι ιθύνοντες ανταποκρίθηκαν με θέρμη στις ισραηλινές προτάσεις. Μετά την πολιτική συγχώνευση της Συρίας με την Αίγυπτο τον Φεβρουάριο του 1958, το έδαφος είχε προετοιμαστεί ψυχολογικά για την θεαματική στο περιεχόμενό της (αλλά άκρως διαβαθμισμένη και απόρρητη στη δημόσια σφαίρα) αναβάθμιση της τουρκοϊσραηλινής στρατιωτικής συνεργασίας, η οποία άντεξε ακόμη και τους ισχυρούς κλυδωνισμούς που υπέστη το σύνολο των διμερών σχέσεων την επαύριον μίας μάλλον τυπικής και συμβολικού περιεχομένου φιλικής χειρονομίας του Τελ Αβίβ προς τους ελληνοκύπριους το 1964 [4].

Χάρη σε αυτούς τους δύο παράγοντες, η Κύπρος βρέθηκε εντεταγμένη στις Μεσανατολικές διελκυστίνδες προτού αναζητήσει πολιτικοστρατιωτική βοήθεια από τους άραβες γείτονές της ως ανεξάρτητο κράτος, χωρίς αφετέρου να παραλείπει να απευθύνει και στο Ισραήλ παρεμφερή αιτήματα, που απορρίπτονταν σταθερά. Το Κυπριακό πάντως, ως ζήτημα αποαποικιοποίησης που εξεταζόταν συχνά από τα όργανα του ΟΗΕ, είχε εκ των πραγμάτων ενταχθεί τόσο στην Αραβοϊσραηλινό όσο και στο Ψυχροπολεμικό πεδίο αντιπαραθέσεων ήδη από την δεκαετία 1950-1960, καθώς οι μεν ελληνοκυπριακές – ελλαδικές επιδιώξεις λάμβαναν σταθερά υποστήριξη από τις πρώην γαλλοβρετανικές αποικίες και το «Ανατολικό Μπλοκ», το δε Ισραήλ στάθηκε αδιάπτωτα φιλικό προς την Τουρκία.

---

[3] Η παράμετρος αναλύεται διεξοδικά στα Ν. Χατζηϊωακείμ, *Η θέση της Κύπρου στους σχεδιασμούς και τις επιχειρήσεις στρατιωτικών επεμβάσεων στην ευρύτερη Μέση Ανατολή*, Λευκωσία: Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, 2018.
Εισαγωγικά, βλ. τις ευσύνοπτες κι εμβριθείς παρατηρήσεις της E. Calandri, κατοχυρωμένες επαρκώς αρχειακά: E. Calandri, The Neglected Flank? NATO in the Mediterranean 1949-1956, στο B. Heuser and R. O' Neill (επιμέλ.), *Securing Peace in Europe, 1945-1962 /Thoughts for the post-Cold War Era*, London: Macmillan in association with St Antony's College, Oxford, 1992, σσ 189-195.

[4] Το θέμα πραγματεύεται εναργώς η O. Bengio*, the Turkish-Israeli relationship: changing ties of Middle Eastern outsiders,* New York: Palgrave Macmillan, 2004 (2010 printing) –βλ. ειδικά Κεφ. 2 (σσ 33-69).

Καθώς ούτε η Κύπρος, αλλά και κανένα από τα κράτη στο άμεσο γεωγραφικό περιβάλλον νότια και στα ανατολικά της ανήκε σε κάποια πολυμερή στρατιωτική συμμαχία του ψυχροπολεμικού διπολισμού, οι εξοπλισμοί τους επιδιώχθηκαν και υλοποιήθηκαν σε διμερή και ad hoc ως επί το πλείστον βάση. Η μέχρι πρόσφατα βρετανική στρατιωτική παρουσία σε αρκετές από τις χώρες αυτές (στο Ισραήλ ως το 1948, στην Αίγυπτο μέχρι τις αρχές του 1956, στην Ιορδανία ως το 1957 κι εκ νέου, πρόσκαιρα, το 1958, στο Ιράκ μέχρι τα μέσα του 1958), λόγω της επαχθούς κι απροσχημάτιστα υστερόβουλης φύσης της, μάλλον περιέπλεκε τα πράγματα, παρά τα απλοποιούσε στο πεδίο αναφοράς των εξοπλιστικών τους επιλογών.

Το δεσπόζον πεδίο αναφοράς του παρόντος κεφαλαίου σχετίζεται αναπόφευκτα με τους εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς (μαζικά γνωστούς με τη δημοσιογραφική έκφραση «κούρσα εξοπλισμών»), οι οποίοι εκτυλίχθηκαν μεταξύ του Ισραήλ και των αράβων γειτόνων του, κατά προτεραιότητα δε μεταξύ της Αιγύπτου και του Ισραήλ. Ως συνθετικός ορισμός των παραγόντων που σωρευτικά και συνδυαστικά αποτελούν γενεσιουργό αιτιακό σύστημα των εξοπλιστικών ανταγωνισμών, υιοθετείται στο παρόν κείμενο ένας από τους πιο πρώιμους που εμφανίστηκε στη διεθνή εργογραφία (μάλιστα με πεδίο παραδειγματικής αναφοράς τη Μ. Ανατολή) και διατυπώθηκε από τον N. Safran το 1969, σε ισχύ μέχρι σήμερα ως προς τις θεμελιώδεις του έννοιες: διένεξη μεταξύ πλευρών που θεωρούν την προσφυγή στη βία ως αναπόφευκτη · δυνατότητα απόκτησης μέσων (οπλικών συστημάτων) τέτοιων που να συνάδουν με την επίτευξη των απώτερων πολιτικών σκοπών του κάθε δρώντος · ελευθερία δράσης, νοούμενη ως ολοκλήρωση σχεδιασμών κι ενεργειών που μπορούν να υπερκεράσουν τις δυνατότητες αντίδρασης του χαρακτηριζόμενου ως αντιπάλου.

Το Τελ Αβίβ θεωρούσε εύλογα πως όφειλε να συμπεριλαμβάνει πάντοτε στους υπολογισμούς του («Εκτίμηση Απειλής») το σύνολο των αραβικών κρατών που αμφισβητούσαν την ύπαρξή του, διέθεταν ανθρώπινους, οικονομικούς, στρατιωτικούς και διπλωματικούς πόρους σε εχθρικές προς αυτό προθέσεις και δήλωναν ότι δεν θα δίσταζαν να εμπλακούν σε πόλεμο εναντίον του. Συνεπώς, κάθε εξοπλιστική του σκέψη και πράξη κινείτο ανάλογα. Το Κάιρο, στο πλαίσιο συγκεκριμένης, πραγματιστικής προσέγγισης της κατάστασης, θεωρούσε ότι θα εισέπραττε πρώτο κάθε παρεμποδιστική / προληπτική / τιμωρητική στρατιωτική ενέργεια του μοναδικού γείτονά του στα βορειοδυτικά με τον οποίο διέθετε α) χερσαία σύνορα (για προφανείς πολιτικούς λόγους εξαιρείται από την αναφορά ο παλαιστινιακός θύλακας της Γάζας) και β) χείριστες σχέσεις. Καθώς κάθε εξοπλιστική κίνηση του Ισραήλ γινόταν με γνώμονα της διατήρηση της Αποτροπής έναντι

του συνόλου των αραβομεσανατολικών κρατών που διάκειντο εχθρικά απέναντί του, αναπόφευκτη επίπτωση ήταν η διατάραξη του διμερούς ισοζυγίου ισχύος μεταξύ Ισραήλ κι Αιγύπτου, εξαναγκάζοντας τη δεύτερη να προβαίνει σε εξισορροπητικές προσκτήσεις όπλων. Η κατάσταση επιδεινωνόταν περαιτέρω από την επίδραση των εξής παραγόντων: το Κάιρο πίστευε πως δεν μπορούσε να προσβλέπει στη συνδρομή των υπόλοιπων αραβικών κρατών, επειδή αυτά α) ήταν επιρρεπή σε μεταξύ τους ανταγωνισμούς, ενίοτε ακόμη και σε πολεμικές συγκρούσεις, β) προέβαιναν σε απόπειρες πρόσκτησης όπλων για λόγους πέραν της αντιμετώπισης μίας σύμμετρης στρατιωτικής απειλής (γοήτρου, καταστολής εσωτερικών ανατρεπτικών κινήσεων), γ) οι πραγματικές στρατιωτικές δυνατότητες των περισσότερων από αυτά ήταν σχεδόν αμελητέες. Επομένως, το μεν Τελ Αβίβ λειτουργούσε στη βάση της αντιμετώπισης των στρατιωτικών απειλών από το σύνολο των αραβικών χωρών που δήλωναν την εχθρότητά τους προς αυτό (παρόλο που στην πραγματικότητα η Συρία κατατασσόταν στις μεσαίας κλίμακας απειλές από την άποψη της ισχύος, το Ιράκ στις μικρές και γεωγραφικά έμμεσες, ενώ τα κράτη του Λιβάνου και της Ιορδανίας στις δυνάμει), η δε ηγεσία του Καΐρου υποβάθμιζε την ουσιώδη πρόθεση ή /και δυνατότητα των ομοεθνών κρατών να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες οποιαδήποτε σύρραξης με το Ισραήλ. Κατ' επέκταση, σχεδίαζε την άμυνα της χώρας προεξοφλώντας ότι η Αίγυπτος θα έφερε το κύριο, αν όχι και το αποκλειστικό βάρος της υλοποίησης και των συνεπειών ενός, θεωρητικά μόνον, γενικευμένου αραβοϊσραηλινού πολέμου, που στην πράξη θα αποδεικνυόταν ισραηλινοαιγυπτιακός. Επίσης, το Ισραήλ βασιζόταν σε ένα σύστημα ταχείας παλλαϊκής κινητοποίησης, τα οποίο ευνοείτο γεωγραφικά (λόγω του μικρού μεγέθους της χώρας), υποστηριζόταν από εξελιγμένες υλικοτεχνικές υποδομές, διοικητική αποτελεσματικότητα κι εθελούσια συμμετοχή σε αυτό της συντριπτικής πλειοψηφίας των πολιτών. Το εν λόγω «εφεδροκεντρικό» σύστημα απέδιδε επαρκείς αριθμούς ανθρώπων (που επιπλέον χαρακτηριζόταν από υψηλό μορφωτικό επίπεδο κατά μέσο όρο, καθιστώντας εύκολη την εκπαίδευσή τους σε σύνθετα δόγματα κι εξελιγμένα όπλα), για τους οποίους παράλληλα επιδιωκόταν μόνιμα ο εξοπλισμός τους με μέσα υψηλής ποιότητας ώστε να αντισταθμίζεται η δημογραφική καχεξία του αρτισύστατου κράτους (προοδευτικά αμβλύνθηκε κι εκείνη με τις αθρόες μεταναστεύσεις εβραίων προς το Ισραήλ και τη μόνιμη εγκατάστασή τους σε αυτό ως πολιτών του). Το σωρευτικό αποτέλεσμα των παραγόντων που αναφέρθηκαν ήταν μία σχεδόν διαρκής κλιμάκωση των εξοπλιστικών ανταγωνισμών μεταξύ Ισραήλ – Αιγύπτου. Στο στρατηγικό επίπεδο, στη «μάχη των ΑΕΠ», το Ισραήλ είχε ανακηρυχθεί σε νικητή ήδη στα μέσα της δεκαετίας 1960-1970, καθώς οι αμυντικοί προϋπολογισμοί και ορισμένες πολιτικές επιλογές της αιγυπτιακής ηγεσίας

σχετικά με την Οικονομία είχαν οδηγήσει σε υποτριπλασιασμό του πραγματικού ΑΕΠ της Αιγύπτου συγκριτικά με εκείνου του Ισραήλ (ως αφετηριακό έτος σύγκρισης εκλαμβάνεται το 1950). Παρά την παραλαβή σημαντικών ποσοτήτων και καλής ποιότητας οπλικών συστημάτων από το «Ανατολικό Μπλοκ» μετά το 1955, η Αίγυπτος της μέσης ψυχροπολεμικής περιόδου παρακολουθούσε ασθμαίνοντας την αύξηση των ισραηλινών εξοπλισμών, χωρίς να δύναται να απεμπλακεί από τον ανταγωνισμό, αφού μήτε η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων διαφαινόταν στον ορίζοντα, μήτε ήταν δυνατή για αυτονόητους πολιτικούς λόγους η απόδραση μέσω της υιοθέτησης κάποιας ρηξικέλευθα διαφορετικής πολιτικής άμυνας και ασφάλειας (λχ της συρρίκνωσης των ένοπλων δυνάμεων προς όφελος κάποιας πολυάριθμης αλλά ελαφρά εξοπλισμένης πολιτοφυλακής). Τότε εντωμεταξύ, είχε ολοκληρωθεί και το δαπανηρότερο σκέλος της ανάπτυξης εθνικού προγράμματος στρατηγικής Αποτροπής (απόκτησης ατομικών /πυρηνικών όπλων) από ισραηλινής πλευράς, επιτρέποντας στους αμυντικούς προϋπολογισμούς του Τελ Αβίβ να «αναπνεύσουν» απαλλασσόμενοι από αυτήν την υψηλή μεν, εφάπαξ δε επιβάρυνση. Αντίθετα, η προσφυγή του Καΐρου στο ΔΝΤ για δάνειο ήδη πριν τις παραμονές του πολέμου του 1967, έχει συνδεθεί με την οικονομική του εξάντληση λόγω των εξοπλιστικών ανταγωνισμών του με το Ισραήλ (αλλά και της δαπανηρής από κάθε άποψη αιγυπτιακής εμπλοκής στον μακροχρόνιο εμφύλιο πόλεμο της Υεμένης).

Σχετικά με τους διεθνείς δρώντες που επέδρασαν στην κατάσταση, σημειώνεται εισαγωγικά ότι οι μεν δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις (το ΗΒ και η Γαλλία) προέταξαν αρχικά την μάχη οπισθοφυλακών που διεξήγαγαν σε επίπεδο εντυπώσεων και ουσίας για την παράταση της αποικιοκρατίας. Αντικατέστησαν όψιμα (το ΗΒ από το 1957 κι η Γαλλία μετά το 1962) τα ως τότε κίνητρά τους με τις επιδιώξεις α) σχεδόν αμιγώς οικονομικού οφέλους και β) διπλωματικής επιρροής στην περιοχή και στις ΗΠΑ (η Washington, αφού συμμετείχε παρασκηνιακά μεν, ενεργά δε, στην απομάκρυνση των δύο παλιών αποικιοκρατικών δυνάμεων από την περιοχή, εν συνεχεία αποζήτησε κατά στιγμές την βρετανογαλλική αρωγή για την μετάγγιση τεχνογνωσίας διαχείρισης των τοπικών καταστάσεων και για διπλωματική κατά κύριο λόγο υποστήριξη). Οι Ηνωμένες Πολιτείες υιοθέτησαν σταδιακά, κυρίως για λόγους εσωτερικής πολιτικής, την ισραηλινή θέαση των πραγμάτων ότι το Τελ Αβίβ ήταν η δύναμη υπεράσπισης του status quo, εν αντιθέσει με τις αραβομεσανατολικές χώρες που (κατ' αυτήν την προσέγγιση) αντιπροσώπευαν τον περιφερειακό αναθεωρητισμό – αλυτρωτισμό. Η ανταπόκριση της Μόσχας στα εξοπλιστικά αιτήματα των

τελευταίων ολοκλήρωσε την εγγραφή του ψυχροπολεμικού διπολισμού στη Μ. Ανατολή [5]. Ακολουθεί αδρομερής εξιστόρηση των ανωτέρω δεδομένων για την περίοδο υπό μελέτη.

[5] N. Safran, *FROM WAR TO WAR / The Arab-Israeli Confrontation, 1948-1967 / A STUDY OF THE CONFLICT FROM THE PESPECTIVE OF COERCION IN THE CONTEXT OF THE INTER-ARAB AND BIG PWER RELATIONS*, N. York: Pegasus, 1969, σσ 144-147, 191, 196, 201, 256-259, 262-265. Ο Safran στη μελέτη του επισήμανε (ibid σσ 259-261) ότι συγκριτικά με την Αίγυπτο, μια γειτονική χώρα που κατά την εξεταζόμενη περίοδο διέθετε παρεμφερή πληθυσμιακά μεγέθη και ποιοτικούς δημογραφικούς δείκτες (αναλογία ανδρικού πληθυσμού σε στρατεύσιμες ηλικίες, αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και φοιτητές) η Τουρκία, ήταν σε θέση να παρατάξει μεγαλύτερες, καλύτερα εξοπλισμένες κι εκπαιδευμένες ένοπλες δυνάμεις, κυρίως επειδή είχε κεφαλαιοποιήσει αποτελεσματικά την αμερικανική στρατιωτική βοήθεια που λάμβανε σταθερά. Η αντίστοιχη βοήθεια της ΕΣΣΔ προς την Αίγυπτο, σποραδικά μόνον προσφέρθηκε με παρόμοιους συστηματικούς όρους.

Α) Η αραβομεσογειακή διάσταση: Αίγυπτος – Συρία, οι βασικοί πελάτες της ΕΣΣΔ

Οι εξοπλιστικές ανάγκες της χώρας του Νείλου, πάγιες και πιεστικές λόγω της βρετανικής ημι-κατοχικής στρατιωτικής παρουσίας στην Αίγυπτο (της οποίας ο τερματισμός ολοκληρώθηκε το 1956), επιτάθηκαν εξαιτίας της ατυχούς ανάμιξης του Καΐρου στον πρώτο Αραβοϊσραηλινό Πόλεμο του 1948, ο οποίος συνοδεύθηκε από την επιβολή ενός συνολικού embargo στην πώληση / μεταβίβαση όπλων προς όλους τους αντιμαχόμενους. Οι ΗΠΑ προπορεύθηκαν στην επιβολή του συγκεκριμένου μέτρου ήδη από το Δεκέμβριο του 1947, ακολουθούμενες από το ΗΒ το Μάιο του επόμενου έτους. Οι περιορισμοί, οι παλινωδίες και οι εκβιαστικές αθετήσεις υπεσχημένων (ακόμη και προπληρωμένων) παραδόσεων οπλικών συστημάτων από το ΗΒ στην Αίγυπτο είχαν ένα επιπλέον περιεχόμενο, σε αυστηρά διμερές επίπεδο: συνδέθηκαν με την εργαλειακή αξιοποίηση της εξοπλιστικής εξάρτησης της δεύτερης από το πρώτο, με σκοπό το Κάιρο να εκβιαστεί και να ενδώσει στις βρετανικές απαιτήσεις παραμονής στην Αίγυπτο. Συνιστά εκ πρώτης όψης αντίφαση το γεγονός ότι η Αίγυπτος αιτείτο προς την δύναμη κατοχής την απόκτηση μέσων διασφάλισης της εθνικής κυριαρχίας της χώρας, ενώ ουσιαστικά καταδεικνύει την έλλειψη εναλλακτικών επιλογών από την οποία ταλανιζόταν τότε: το ΗΒ ήταν το μοναδικό κράτος με το οποίο συνδεόταν διά αμυντικής συνθήκης και ταυτόχρονα η κύρια (σχεδόν αποκλειστική μέχρι εκείνη τη στιγμή) πηγή πολεμικού υλικού των ένοπλων δυνάμεών της. Διαδοχικές αιγυπτιακές ηγεσίες βρέθηκαν όμηροι του αδιεξόδου εκείνου: χρειάζονταν όπλα για να εκδιώξουν τους βρετανούς και -αν καθίστατο αναπόδραστο- να ξαναπολεμήσουν με το Ισραήλ, ενώ ταυτόχρονα, η πλέον προσβάσιμη πηγή όπλων ήταν αρχικά ο ένας εκ των δύο αυτών εχθρών της Αιγύπτου. Οι ανωτέρω παράμετροι (βρετανική στρατιωτική παρουσία, ανάδυση της ισραηλινής απειλής κι εξοπλιστικό embargo) καθόρισαν την σχεδόν τραυματική σχέση της Αιγύπτου με τη Δύση τα επόμενα χρόνια και κατέστησαν εντέλει αναπόφευκτη τη στροφή της χώρας προς το «Ανατολικό Μποκ» για την εξεύρεση όπλων. Η είσοδος των ΗΠΑ στα μεσανατολικά πράγματα, προσέθεσε μία ακόμη αποσταθεροποιητική παράμετρο, εξαιτίας των υπερατλαντικών εθνικών σκοπών, οι οποίοι απέκλιναν συχνά, τόσο από τους αιγυπτιακούς, όσο και από τους βρετανικούς [6].

[6] Το ΗΒ υπήρξε ο «παραγωγός εξωτερικής ασφάλειας» των περισσότερων αραβικών χωρών της Μ. Ανατολής, αλλά και ο κύριος προμηθευτής των όποιων οπλικών συστημάτων διοχετεύονταν στις ένοπλες δυνάμεις τους (είτε με τη μορφή παραχώρησης είτε πωλήσεων). Ειδικά οι σχέσεις του Λονδίνου με την Αίγυπτο, το Ιράκ και την Υπεριορδανία, δοκιμάστηκαν σοβαρά από την επιβολή του εξοπλιστικού embargo, επειδή αυτό παραβίαζε τις επιμέρους ισχύουσες διμερείς συνθήκες άμυνας κι ασφάλειας των βρετανών με τις παραπάνω χώρες. Το embargo επιβλήθηκε κατόπιν αμερικανικής επιμονής. Για να επιτύχει τον πειθαναγκασμό εναρμόνισης της βρετανικής ηγεσίας με τις επιθυμίες της, η Washington είχε δύο μοχλούς πίεσης: τοπικά απειλούσε με έναρξη εξοπλισμού των

Αμερικανός διπλωμάτης που περιόδευσε σε μεσανατολικές χώρες, επισήμανε σε υπόμνημά του (25/7/1952) ότι δεδομένης της φιλοϊσραηλινής στάσης της κυβέρνησης των ΗΠΑ που πλέον καταγραφόταν στην αραβική κοινή γνώμη, θα ήταν ρεαλιστικότερο να επιδιωχθεί σε πρώτη φάση η ουδετερότητα της Μ. Ανατολής (πριν διατυπωθούν φιλόδοξες σκέψεις συνολικής ένταξής της στους προωθημένους αντισοβιετικούς προμαχώνες). Όταν ο βρετανός πρεσβευτής στη Washington sir O. Franks ερωτήθηκε από τους αμερικανούς σχετικά 6 μέρες αργότερα, αποκρίθηκε ότι δεν υπήρχε σαφές χρονοδιάγραμμα μείωσης των δυνάμεων της χώρας του στη Μ. Ανατολή. Τα πάντα εξαρτιόνταν από τις συγκυρίες και την οικονομική κατάσταση του ΗΒ. Η CIA πάντως προειδοποιούσε ότι ο υψηλής δημοτικότητας αντιδυτικός πατριωτισμός συνιστούσε για τα δυτικά συμφέροντα μεγαλύτερη απειλή απ' ό,τι η σοβιετική διείσδυση στην περιοχή και εισηγείτο την ενθάρρυνση σύσφιγξης σχέσεων με κάθε φιλοδυτική ηγεσία [7]. Εντωμεταξύ, την εξουσία στο Κάιρο κατέλαβαν πραξικοπηματίες αξιωματικοί, μέλη μίας ισχυρής συνωμοτικής ομάδας που είχε συμπηχθεί με βάση προϋπάρχοντες πυρήνες και θρυαλλίδα την ήττα από το Ισραήλ στον πόλεμο του 1948-49.

Το κίνημα των Ελεύθερων Αξιωματικών που στις 23 Ιουλίου 1952 αναδείχθηκε ως πηγή παραγωγής πολιτικής εξουσίας στην Αίγυπτο, αφού αμφιταλαντεύθηκε σχετικά με τους τακτικούς χειρισμούς του μείζονος ζητήματος των βρετανοαιγυπτιακών σχέσεων σε όλες του τις εκφάνσεις (από τη στάθμευση βρετανικών στρατευμάτων στη χώρα και την παροχή εγγυήσεων σε ό,τι αφορούσε ζητήματα αιγυπτιακής εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας με σκοπό την εξασφάλιση απρόσκοπτης πρόσβασης στην αιγυπτιακή επικράτεια ως συγκοινωνιακού κόμβου της βρετανικής αυτοκρατορίας, μέχρι τη μελλοντική ένωση ή μη Σουδάν-Αιγύπτου), εκκίνησε την εντυπωσιακή πορεία χειραφέτησης από τον πολυετή του πάτρωνα και προξένησε τις προβλέψιμες λυσσαλέες του αντιδράσεις – για όσο τουλάχιστον η βρετανική ανάγκη ελέγχου των αξόνων σύνδεσης Μεσογείου-Ερυθράς Θάλασσας-Ινδικού παρέμενε υπαρκτή. Οι πραξικοπηματίες ελίχθηκαν επιτυχώς στο Σουδανικό και στο θέμα της συνθήκης αποχώρησης των βρετανών υπό όρους, με βάση το στρατιωτικό πραγματισμό που τούς διέκρινε, προτάσσοντας την εξασφάλιση της απομάκρυνσης των στρατευμάτων του ΗΒ από τα εδάφη της αιγυπτιακής επικράτειας, ως ζωτικής προϋπόθεσης πριν την ανάληψη κάθε επόμενης πρωτοβουλίας στα πεδία της εξωτερικής

ισραηλινών, ενώ παράλληλα η κυβέρνηση του ΗΒ δεν μπορούσε να παραβλέψει την εξάρτησή της από την αμερικανική οικονομική, διπλωματική και στρατιωτική υποστήριξη σε παγκόσμιο επίπεδο. Ενδεικτικά: N. Safran 1969 ibid σσ 207-208, A. Shlaim, Britain and the Arab-Israeli War of 1948, *Journal of Palestine Studies*, vol 16 no 4, (Summer, 1987), σ 60.

[7] R. Ovendale, *Britain, the United States, and the transfer of power in the Middle East, 1945-1962*, New York: Leicester University Press, 1996, σσ 65-67.

και της αμυντικής πολιτικής της χώρας. Είναι αφετέρου γεγονός ότι ειδικά στο θέμα των διεθνών προσανατολισμών της Αιγύπτου, η τελευταία εκλεγμένη κυβέρνηση με πολιτειακό καθεστώς την συνταγματική μοναρχία (εκείνη του κόμματος Wafd των φιλελεύθερων εθνικιστών, βραχύβιες διαδόχους της οποίας ανέτρεψαν οι κινηματίες), υποστήριζε απ' το 1950 ουδετερόφιλες θέσεις, χωρίς όμως τον αντιβρετανικό ζήλο που -μεταξύ άλλων- απαιτείτο για να μεταφραστεί σε ανανεωμένη λαϊκή απήχηση. Άλλοι στο Wafd προσέβλεπαν στις ΗΠΑ ως «γενναιόδωρο και αγαθό» διάδοχο του ΗΒ στα αιγυπτιακά πράγματα και άλλοι στο ίδιο κόμμα ήλπιζαν να πείσουν το Λονδίνο να απεμπλακεί οικειοθελώς απ' τη χώρα, έστω και σταδιακά.

Οι μεταρρυθμίσεις που ο χαρισματικός νέος κυρίαρχος της πολιτικής σκηνής της χώρας Γκαμάλ Αμντ-αλ Νάσερ επέφερε στον αγροτικό τομέα και το εργατικό δίκαιο της Αιγύπτου μετά την ανάρρησή του στη διακυβέρνηση (ήδη τη διετία 1952-53 και ταχύτερα μετά το 1954, παραμερίζοντας τον ως τότε συμβολικά επίσημο επικεφαλής των πραξικοπηματιών στρατηγό M. Naguib, χωρίς όμως να ακυρώσει τις μεταρρυθμίσεις του τελευταίου), καθιστούσαν σαφές το περιεχόμενο του προγράμματος αναμόρφωσης της Αιγύπτου: εθνική ανεξαρτησία άνευ όρων, πλήρης κυριαρχία της χώρας από μία ηγεσία αιγυπτιακών συμφερόντων, αναδιανομή της αρόσιμης γης, εκκοσμίκευση του δικαστικού συστήματος, μέτρα ανακούφισης των αδύναμων και απονομής κοινωνικής δικαιοσύνης, προώθηση της γυναικείας χειραφέτησης, γιγάντωση του κρατικού τομέα υπό την διεύθυνση των πραξικοπηματιών που εξελίχθηκαν σε γραφειοκράτες, συγκεντρωτισμός στην οικονομία, ειδικά μετά το 1956 (οπότε και η ηγεσία της χώρας βρέθηκε σταδιακά να διαχειρίζεται το σύνολο των εθνικών πλουτοπαραγωγικών πόρων), επιφυλακτικότητα προς τις ξένες επενδύσεις και κεφάλαια. Ιδεολογικά, ένας πρωτόγονος αντικοινοβουλευτισμός με υπόβαθρο κάποιο γενικό αίτημα κοινωνικοοικονομικού εκσυγχρονισμού, μετασχηματίστηκε σταδιακά σε εκδοχή αυτοπροσδιοριζόμενου σοσιαλισμού, τόσο βάσει των αφετηριακών επιδιώξεων του Νάσερ, όσο και ως προϊόν εξωτερικών επιδράσεων (συγκεκριμένα των απειλών που υφίστατο σταθερά η χώρα). Τήρηση αποστάσεων απ' τη θρησκευτική ταυτότητα της πλειοψηφίας του πληθυσμού (χωρίς σε πρώτη φάση να συγκρουστεί με τους Αδελφούς Μουσουλμάνους, οι οποίοι όμως, λόγω των τολμηρών μεταρρυθμίσεών του, αποτέλεσαν τους ισχυρότερους εχθρούς του με αποτέλεσμα την εν συνεχεία απηνείς διώξεις εναντίον τους), αρχικά αλληλοανοχή με την Αριστερά (υστερόβουλη κι ανασφαλής από πλευράς πραξικοπηματιών που, αν και έφθασαν σε σημείο να τήν ενημερώσουν για τις προθέσεις τους πριν τις εκδηλώσουν, εξετράπη σε βίαια εχθρότητα προς αυτήν) για να καταλήξει σε επιλεκτική ενσωμάτωσή της, παναραβικός

εθνικισμός (με κατά βάθος προσδοκίες εξυπηρέτησης των αιγυπτιακών πολιτικοοικονομικών αναγκών), γενναίες δόσεις αντιεβραϊσμού στη ρητορεία του ως ελκυστική συνεκτική ιδεολογία (που περισσότερο ανταποκρινόταν στο δημόσιο αίσθημα, παρά στις προσωπικές πεποιθήσεις του Νάσερ ή των συντρόφων του) και σχολαστική περιφρούρηση της αδέσμευτης φυσιογνωμίας στην εξωτερική πολιτική (αποδοτική πολιτικοοικονομικά ως προς την εξασφάλιση διεθνούς βοήθειας ποικίλης προέλευσης), συμπλήρωναν τα θεμελιώδη στοιχεία των κατά Νάσερ οραματισμών για την πρόοδο που, κυριολεκτικά με κάθε θυσία, θα επιδίωκε για την χώρα του μέχρι το θάνατό του το 1970 [8].

[8] Παρά τους περί του αντιθέτου εκ των υστέρων ισχυρισμούς, οι παραδόσεις των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων είτε ως εμπροσθοφυλακής της εθνικής αφύπνισης, είτε ως νησίδας μορφωτικής και πολιτισμικής προόδου εντός της κοινωνίας της χώρας, ήταν κατασκευασμένο αφήγημα (ειδικά για την προ του 1952 εποχή). Η επικράτηση ανατρεπτικών ιδεών στους κόλπους του σώματος των αιγύπτιων αξιωματικών αποτέλεσε έκπληξη πρώτου μεγέθους, καθώς ιστορικά η πλειοψηφία τους δεν εμφορείτο από μεταρρυθμιστικό πνεύμα (και δη ριζοσπαστικής απόκλισης). Οι αξιωματικοί ήταν κακοπληρωμένοι και ο στρατός ήταν γενικά πλημμελώς οργανωμένος (μία βρετανική επιλογή). Η ομάδα των συνωμοτών του 1952 αποτελείτο αποκλειστικά από αξιωματικούς μεσαίων βαθμών, οι οποίοι γνωρίζονταν καλά μεταξύ τους, ήταν συνομήλικοι, χαρακτηρίζονταν από υψηλού βαθμού συνοχή και ήταν φορείς ταυτόσημων πολιτικών απόψεων αναφορικά με το τί συνιστούσε εχθρούς και απειλή για τις επιδιώξεις τους: ομονοούσαν ότι αυτοί ήταν το παλαιό καθεστώς και οι βρετανοί. Έτρεφαν βαθειά δυσπιστία για το σύνολο των πολιτικών κομμάτων και απέχθεια για τη διεφθαρμένη ανώτατη ηγεσία των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων, είχαν όμως προσωπικές ιδεολογικές προτιμήσεις και μάλιστα, σε αξιοσημείωτο αριθμητικά βαθμό, σοσιαλιστικές. Η επιτυχία του εγχειρήματός τους υπήρξε απρόσμενη, αλλά επήλθε εν πολλοίς επειδή η προσοχή του βασιλιά Farouk και της αυλής του ήταν στραμμένη στην επιτήρηση των θεωρούμενων ως βασικών πολιτικών απειλών για το θρόνο, δηλαδή των Αδελφών Μουσουλμάνων και της Αριστεράς. Ο Νάσερ παραμέρισε τον επισήμως επικεφαλής του κινήματος -και ανώτερό του- στρατηγό Naguib από την ηγεσία του καθεστώτος τους πρώτους μήνες του 1954. Τον συνέλαβε λίγο μετά την απόπειρα δολοφονίας του Νάσερ από μέλος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας (24/10/1954). Ο Naguib διέθετε απήχηση στους διανοούμενους και σε προοδευτικών πολιτικών πεποιθήσεων στελέχη του στρατού, όμως ο ίδιος ήταν συντηρητικών απόψεων, φιλομοναρχικός και είχε μεγάλες προσωπικές φιλοδοξίες, γι' αυτό κι επιχείρησε να συνδεθεί με την (υπερσυντηρητική κι αντιμεταρρυθμιστική πολιτικοοικονομικά) Μουσουλμανική Αδελφότητα, καθώς και να εξασφαλίσει την υποστήριξη των ΗΠΑ. Ο Νάσερ πάντως είχε ήδη καταφέρει να δημιουργήσει μερίδα δικών του οπαδών στην κοινή γνώμη, την οποία κινητοποίησε το 1954 χάρη στη ρητορική του δεινότητα, σε συνδυασμό με την αξιοποίηση του κρατικού μηχανισμού (είχε εξ αρχής το χαρτοφυλάκιο της δημόσιας τάξης υπό τον προσωπικό του έλεγχο) και την υποστήριξη των ΜΜΕ. Τα στοιχεία παρατίθενται καθώς το αιγυπτιακό πραξικόπημα του 1952 έγινε αντικείμενο μελέτης και θαυμασμού από πλειάδα αξιωματικών – επίδοξων μιμητών τους διεθνώς, τότε και μεταγενέστερα, μεταξύ αυτών (κατά δήλωσή τους) και των επίορκων απριλιανών στην Ελλάδα, αν και οι έλληνες στρατιωτικοί δεν είχαν ανάγκη προσφυγής σε αλλοδαπά πρότυπα σε ό,τι αφορούσε το σκέλος της υλοποίησης της ανατροπής κι υφαρπαγής της κυβερνητικής εξουσίας, όπως αποδείχθηκε με τη διαρκή τους πραξικοπηματική εγρήγορση ήδη τον Μάιο του 1951. Απ' την πλουσιότατη και διαρκώς ανανεούμενη βιβλιογραφία διεθνώς, υπερεπαρκή εισαγωγική παραπομπή θα αποτελούσαν οι κλασικές εργασίες των καθηγητών Αλ. Κούτση, *Μέση Ανατολή: Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, τ. Α΄, Αθήνα: Παπαζήσης,1992 (για τη συγκεκριμένη πτυχή: σσ 147-184) και P. J. Vatikiotis, *The Egyptian Army in Politics / Pattern for new nations?* , Westport, CT: Greenwood, 1975 (α΄ έκδοση: Indiana University Press, 1961), σσ 44-259, ειδικά σσ 189-210. Βλ επίσης: K. Wheelock, *Nasser's New Egypt / A Critical Analysis*, Westport, CT: Greenwood, 1975 (πρώτη έκδοση: Praeger, 1960), σσ 28, 33, 49, M. Kerr, *The Arab Cold War,* Oxford-N. York-Toronto: Oxford University Press, 1965, σσ 8-9, R. W. Baker, *EGYPT' S UNCERTAIN REVOLUTION UNDER NASER AND SADAT*, Cambridge Mass & London:

Η ηχηρή απουσία ανοχής -πολλώ δε μάλλον έγκρισης- της δέσμης αξιών που ακροθιγώς αναφέρθηκε από πλευράς ΗΒ, καταγράφεται ορατά στην προπολεμική περίοδο και ανάγεται στην παντελή έλλειψη ταύτισης πολιτικών σκοπών Λονδίνου – Καΐρου, απόκλιση ορατή σε διάφορους σταθμούς των διμερών τους σχέσεων (η παρατήρηση αφορά το σύνολο της αιγυπτιακής κοινωνίας, χωρίς να εξαιρούνται οι περισσότεροι εκφραστές της

HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1978, σσ 17-37, S. Botman, Egyptian communists and the free officers: 1950–54, *Middle Eastern Studies*, vol 22 no 3, (1986), της ίδιας, *The Rise of Egyptian Communism, 1939-1970*, N. York: Syracuse University Press, 1988, σσ 115-147, J. A. Hail, *BRITAIN'S FOREIGN POLICY in EGYPT AND SUDAN, 1947-1956*, Berkshire, UK: Ithaca, 1996, σσ 91-95, 101, 108, R. Takeyh, *The origins of the Eisenhower Doctrine / The US, Britain, and Nasser's Egypt, 1953-57,* N. York: Palgrave-MacMillan, 2000, σσ 52-54, M. Doran, Pan-Arabism in Historical Context, στο L. C. Brown (επιμέλ.), *DIPLOMACY IN THE MIDDLE EAST, The International Relations of Regional and Outside Powers*, London – N. York: I. B. Tauris, 2001, σσ 104-106, S. K. Aburish, *Nasser /The Last Arab*, London: Duckworth, 2004, σσ 27-32, 36-37, 38-39, 45-56, 138-142, 237-241, Π. Κουργιώτης, Οι πρώτες μέρες της Αιγυπτιακής Δημοκρατίας (1952-1954): οι Ελεύθεροι Αξιωματικοί, η Μουσουλμανική Αδελφότητα και οι Υπερδυνάμεις, *Διακλαδική Επιθεώρηση,* τ. 34, (11/2015-2/2016), σσ 11-16. Για τους μετασχηματισμούς του αντιδυτικού (και αντιοθωμανικού εξίσου), αντιαποικιοκρατικού Παναραβισμού με δεσπόζοντες άξονες προσδιορισμού πρώτα τη θρησκεία και προοδευτικά τη γλωσσική ταυτότητα, απ' τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, βλ. ενδεικτικά: A. Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century / From Triumph to Despair*, Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2003. Για το ήδη καλλιεργημένο υπόβαθρο στην αιγυπτιακή πολιτική σκηνή αρκετών από τις επιδιώξεις που ευαγγελιζόταν ο Νάσερ, πριν ακόμη αυτός καταλάβει την εξουσία βλ.: M. Doran, *Pan-Arabism before Nasser: Egyptian Power Politics and the Palestine Question,* N. York – Oxford: Oxford University Press, 1999. Συνοψιστική της πολιτικής φιλοσοφίας του Νάσερ στο πεδίο της Ιστορίας ήταν η αποστροφή λόγου του προς συναδέλφους του (αξιωματικούς) το Μάρτιο του 1955 με αναφορά στη νεώτερη ιστορία της χώρας: «…το κράτος μας έζησε υπό βρετανικό ζυγό για 75 χρόνια, και πριν από αυτόν βίωσε την οθωμανική αποικιοκρατία για 300-400 έτη» -παρατίθεται στο M. Bishku, Turkey and Egypt since the 1950s: Rivals for Influence in the Middle East, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, vol XXVII no 1, (Fall 2003), σ 21. Οι ιδεολογικές τοποθετήσεις του αιγύπτιου ηγέτη συνολικά βρίσκονται αποκρυσταλλωμένες στο θεωρητικό πόνημά του: Gamal Nasser, *Η φιλοσοφία της επανάστασης*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1987 (με τη συγγραφική επιμέλεια να ανήκει στο στενό του συνεργάτη M. Heikal). Επίκεντρό τους ήταν η εισήγηση των τριών ταυτοτικών κύκλων (αραβικό - μουσουλμανικό – αφρικανικό), που συγκροτούσαν το συλλογικό αυτοπροσδιορισμό των αιγύπτιων. Προσωπικές εκτιμήσεις για την υπόσταση και την εξέλιξη των βασικών στοιχείων που συγκροτούσαν τη Νασερική ιδεολογία ως «εκδοχής Βοναπαρτισμού» απαντώνται διάσπαρτα στη μαρτυρία του M. Copeland, στελέχους της CIA και συχνού συνομιλητή του Νάσερ μέχρι το 1955, που εκδόθηκε με τίτλο *The Game of Nations* (ελληνική μετάφραση *Το Παιγνίδι των Εθνών*, Αθήνα: Δ. Τσάκος-Α. Καρανικόλας, χχ-1970;). Το έργο αποτιμήθηκε ως αμφιλεγόμενης φερεγγυότητας κατά τόπους, πάντως έχει αξιοποιηθεί από τους περισσότερους επιστήμονες ερευνητές, έπειτα από διασταύρωση όσων στοιχείων παρέθεσε ο Copeland με αρχειακά ευρήματα. Βλ. ενδεικτικά: σσ 102-106, 131-150, 197-198, 206. Τόσο τον Παναραβισμό ως εξαγγελία κι εφαρμογή δόγματος εξωτερικής πολιτικής, όσο και διάφορες πολιτειακές μεταβολές, ο Νάσερ αισθάνθηκε ελεύθερος να τις εκφράσει και να τις επιχειρήσει μόνον μετά την επίτευξη συμφωνίας για την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από τη χώρα του (και κυρίως μετά την υλοποίησή της). Για το άλλο μεγάλο θέμα των αιγυπτιακών διεθνών σχέσεων, εκείνο της αντιπαλότητας με το Ισραήλ, σημειώνεται ότι κατά την πρώτη διετία μετά την κατάληψη της εξουσίας, η νέα αιγυπτιακή ηγεσία κράτησε μεν υψηλούς ρητορικούς τόνους, όμως ουσιαστικά τήρησε μετριοπαθή στάση απέναντι στο Ισραήλ και είχε κατά βάθος αμυντική διάθεση απέναντι σε αυτό. Τα περισσότερα μέλη της συμφωνούσαν ότι ο αναδιοργανωτικός ζήλος τους και οι πόροι της χώρας θα ήταν παραγωγικότερο να διοχετευθούν σε δραστηριότητες κοινωνικοοικονομικών μεταρρυθμίσεων, παρά σε προπαρασκευές πολέμου κατά του Ισραήλ (K. Wheelock ibid σσ 55, 209, 218-219, 225, 234, R. W. Baker ibid σσ 36-37, S. K. Aburish 2004 ibid σσ 57-62).

ηγεμονεύουσας τάξης). Οι πρώτες σοβιετικές εκτιμήσεις απηχούσαν έναν εχθρικό σκεπτικισμό απέναντι σε «μία ομάδα πραξικοπηματιών χωρίς ομοιογένεια ταξικής προέλευσης, που ίσως αξιοποιείτο ως όργανο καταστολής των προοδευτικών δυνάμεων» [9]. Με τις ΗΠΑ το τοπίο δεν χαρακτηριζόταν καν από αμοιβαία καχυποψία αρχικά [10], η

[9] N. S. Khrushchev, *Khrushchev remembers*, (μετάφραση - επιμέλεια: S. Talbott, εισαγωγή-σχόλια-παρατηρήσεις: E. Crankshaw), Boston-Toronto: Little, Brown & Co, 1970, σσ 431-432, M. M. El Hussini, *Soviet-Egyptian relations, 1945-1985*, Hampshire & London: MacMillan Press, 1987, σ 45, R. Ginat, *The Soviet Union and Egypt, 1947-1955*, PhD thesis, London: LSE, 1991, σσ 206-208.

[10] Αντίθετα, οι κινηματίες και οι ΗΠΑ συνέκλιναν στο σκοπό της απομάκρυνσης της βρετανικής παρουσίας όπως ήδη επισημάνθηκε. Έχει επίσης γραφεί ότι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της CIA κρατούσαν επαφές με τους κινηματίες πριν ακόμη εκείνοι εκδηλώσουν το πραξικόπημά τους – μάλιστα, ότι το επιφανές στέλεχος της CIA Kim Roosevelt συναντήθηκε τουλάχιστον 3 φορές, στην Αίγυπτο και στην Κύπρο με τον εκ των συνωμοτών Ali Sabri (μετέπειτα διευθυντή της αιγυπτιακής υπηρεσίας πληροφοριών τη διετία 1956-57, πρωθυπουργό την τριετία 1962-65 και αντιπρόεδρο της χώρας την τριετία 1965-68, που απομακρύνθηκε από θέσεις εξουσίας επί προεδρίας Sadat λόγω «αστικής καταγωγής και σοσιαλιστικής αδιαλλαξίας»). Όταν ο Ali Sabri συναντιόταν με τον K. Roosevelt ήταν επικεφαλής της Διεύθυνσης Πληροφοριών-Ασφάλειας της αιγυπτιακής πολεμικής αεροπορίας. Ενώ κατείχε τη θέση εκείνη, ήταν σε επαφή μαζί του και ο αμερικανός αναπληρωτής αεροπορικός ακόλουθος (υποτίθεται με σκοπό να καθησυχάζει τους βρετανούς σχετικά με τους αποκλειστικά αντικομουνιστικούς προσανατολισμούς της συνωμοτικής οργάνωσης των Ελεύθερων Αξιωματικών). Αυτός ήταν και ο πρώτος αμερικανός αξιωματούχος που συνάντησαν οι πραξικοπηματίες μετά την κίνησή τους. Λίγο αργότερα ο Sabri είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στις επαφές με τους σοβιετικούς για την πρόσκτηση πολεμικού υλικού από εκείνους, ως έμπιστος του ηγετικού πυρήνα των πραξικοπηματιών, ενώ δεν έπαψε να συμμετέχει στις αντιπροσωπείες που ζητούσαν όπλα απ' τις ΗΠΑ (δηλαδή ο Sabri ανήκε στην πλειοψηφία των εθνικιστών πραξικοπηματιών που δεν συνδέονταν με συγκεκριμένα αλλοδαπά συμφέροντα –χαρακτηριζόταν πάντως σοσιαλιστής). Μόλις εκδηλώθηκε το πραξικόπημα, οι ΗΠΑ ενημέρωσαν τους κινηματίες ότι δεν σκόπευαν «να αναμιχθούν στις εσωτερικές εξελίξεις της Αιγύπτου». Οι βρετανοί αιφνιδιάστηκαν πλήρως, αν και αιγυπτιακές πηγές υποστηρίζουν ότι είχαν κι εκείνοι προειδοποιηθεί, από τους ίδιους τους κινηματίες. Σίγουρα οι σχέσεις τους με τους αιγύπτιους αξιωματικούς «δεν ήταν εγκάρδιες, εν αντιθέσει με τις δικές μας», όπως επαίρετο ο αμερικανός πρεσβευτής στη χώρα. Στελέχη της CIA ενημέρωναν τους αιγύπτιους για τις βρετανικές θέσεις καθ' όλη τη διάρκεια των παρατεταμένων διαπραγματεύσεων Καΐρου-Λονδίνου και τους παρείχαν συμβουλές, εξοργίζοντας τους βρετανούς. Στα απομνημονεύματά του ο W. C. Eveland, συνεργάτης της CIA με πλούσιες παραστάσεις και προσωπική συμμετοχή από τις αναμίξεις της υπηρεσίας αυτής στα Μεσανατολικά πράγματα συνολικά και ειδικά στα εξοπλιστικά συγκεκριμένων αραβικών χωρών, μέμφθηκε τη CIA και τα στελέχη της K. Roosevelt - M. Copeland για την πρωτοκαθεδρία που επιδίωξαν να έχουν στις σχέσεις των ΗΠΑ με το Νασερικό καθεστώς, εκτιμώντας ότι ο παραγκωνισμός του State Dept από τη CIA επέδρασε δυσμενώς στα αμερικανικά συμφέροντα μεσοπρόθεσμα.
Το Μάιο του 1953 ο βρετανός πρωθυπουργός διαμαρτυρήθηκε έντονα και χωρίς περιστροφές προς τους αμερικανούς σχετικά με την προοπτική «...δημιουργίας ενός αιγυπτιακού στρατού με ναζί εγκληματίες σε ρόλο συμβούλων και εξοπλισμό προέλευσης ΗΠΑ, που πιθανά θα δολοφονούσε βρετανούς στρατιώτες και ίσως ακόμη κι αμερικανούς στο Κάιρο». Επί του τελευταίου θέματος, αξίζει να προστεθεί πως η στρατολόγηση από πλευράς Αιγύπτου γερμανών πρώην αξιωματικών της ναζιστικής περιόδου είχε ξεκινήσει από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας (πριν ακόμη το Νασερικό πραξικόπημα), ενώ επίσης είναι γεγονός ότι αρκετοί από τους πρωταγωνιστές του πραξικοπήματος είχαν προσεγγίσει τους γερμανούς σε κρίσιμες περιόδους του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, στο πλαίσιο σχεδιασμού κινήσεων αποτίναξης του βρετανικής κατοχής. Το ζήτημα της εμπλοκής γερμανών επιστημόνων στα πυραυλικά προγράμματα της Αιγύπτου αναφέρεται σε άλλο σημείο του παρόντος κειμένου: M. Copeland op cit σσ 72-74, W. C. Eveland, *Ropes of Sand / America's Failure in the Middle East,* London – N. York: W. W. Norton & Co, 1980, σσ 97-98, P. Jabber, *Not by war alone: security and arms control in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1981, σσ 132-133, B. Rubin, America and the Egyptian Revolution, 1950-1957, *Political Science*

εχθρότητα όμως που αναπτύχθηκε επί δεκαετίες οφείλεται στην καταθλιπτική επικράτηση του μανιχαϊστικού διπολισμού ο οποίος χαρακτήρισε το μεγαλύτερο μέρος της ψυχροπολεμικής περιόδου σε πλανητική κλίμακα. Η ίδρυση του ισραηλινού κράτους το 1948 και η στάση της Δύσης στο Παλαιστινιακό ζήτημα επέδρασαν καταλυτικά στο όλο πλαίσιο των αραβοαμερικανικών σχέσεων, όχι πάντως ιδιαίτερα στις αφετηριακές ισορροπίες μεταξύ του νέου αιγυπτιακού καθεστώτος και των ΗΠΑ: σύμφωνα με όσα υποστήριξε στη μαρτυρία του ο M. Copeland τουλάχιστον, η μόνη ουσιωδώς αντιδυτική θέση της ομάδας εξουσίας υπό τον Νάσερ, αρχικά υπήρξε η αντιβρετανική.

Με τις βρετανοαιγυπτιακές συμφωνίες του 1953-54 επιχειρήθηκε η διευθέτηση των μειζόνων εκκρεμοτήτων στις διμερείς σχέσεις, με επίδικο την παραμονή της χώρας στους βρετανικούς ή έστω τους δυτικούς σχεδιασμούς περιφερειακής ασφάλειας, αλλά η υπό τον Νάσερ νέα αιγυπτιακή ηγεσία θεωρήθηκε ότι κωλυσιεργούσε στην ικανοποίηση του κρίσιμου αυτού όρου. Το πρωτεύον ζητούμενο για το Κάιρο αφορούσε στην απόκτηση

Quarterly, vol 97 no 1, (Spring, 1982), σσ 73-83, R. W. Baker ibid σ 82, R. Ginat 1991 ibid σσ 209-210, S. Lucas & A. Morey, The hidden 'alliance': The CIA and MI6 before and after Suez, *Intelligence and National Security*, vol 15 issue 2, (2000), σσ 97-98, 109, M. T. Thornhill, Britain, the United States and the Rise of an Egyptian Leader: The Politics and Diplomacy of Nasser's Consolidation of Power, 1952-54, *English Historical Review*, vol CXIX no 483, (Sept. 2004), σσ 894, 907, D. Little, Mission Impossible: The CIA and the Cult of Covert Action in the Middle East, *Diplomatic History,* vol 28 no 5, (November 2004), σ 678, S. Lucas & R. Takeyh, Alliance and balance: The Anglo-American relationship and Egyptian nationalism, 1950–57, *Diplomacy & Statecraft*, vol 7 no 3, (November 1996), σ 638, S. K. Aburish 2004 op cit σσ 38-39, 43, L. M. James, *Nasser at war / Arab Images of the Enemy*, Hampshire & N.York: Palgrave-McMillan, 2006, σ 2, H. F. Eilts, Reflections of Suez: Middle East security, στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.), *Suez 1956: the crisis and its consequences,* Oxford: Clarendon Press, 1989, σ 355, R. Ovendale 1996 op cit σ 76, O. L. Sirrs, *Nasser and the Missile Age in the Middle East*, London & N. York: Routledge, 2006, σσ 11-12, M. Ferro, *Το σοκ του Ισλάμ,* Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2006, σσ 144-145.

Στο ζήτημα ειδικά της ικανοποίησης των εξοπλιστικών αιτημάτων του Καΐρου, η αμερικανική ηγεσία, αφού εκμηδένισε τη βρετανική επιρροή, τη διαδέχθηκε σε ρόλο υστερόβουλου πάτρωνα -παρά τις περί του αντίθετου εισηγήσεις μεσαίων στελεχών του State Dept- με μοιραίες για τις διμερείς (Αιγύπτου-ΗΠΑ) σχέσεις επιπτώσεις όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, αφού τελικά οι ΗΠΑ απέφυγαν να καλύψουν τα αιτήματα του Καΐρου για την παροχή όπλων. Κάποια απόπειρα πληρέστερης περιγραφής της αμερικανικής στάσης οφείλει πάντοτε να περιλαμβάνει την προτίμηση να μην δυσαρεστηθεί υπέρμετρα το Λονδίνο, αφότου αυτό είχε παραμεριστεί από τη μεσανατολική περιφέρεια, λιγότερο ή περισσότερο οικειοθελώς κατά περίπτωση (λχ ποτέ οι ΗΠΑ δεν παρείχαν μήτε θερμή μήτε διαρκή υποστήριξη στα βρετανικά σχέδια ίδρυσης των περιφερειακών συμμαχιών MEC και MEDO στη Μ. Ανατολή κατά τα προηγούμενα έτη). Αυτός ο σταδιακός κι εν μέρει συναινετικός παραγκωνισμός του ΗΒ, καθώς και η νέα του θέση σε ρόλο ελάσσονος μεν, πιστού δε συμβούλου-εταίρου των ΗΠΑ, υπήρξε η λειτουργική συνθήκη επί της οποίας οικοδομήθηκε άλλωστε η μεταπολεμική τους αλληλεξάρτηση, κυρίως μετά τα γεγονότα της τριπλής εισβολής στην Αίγυπτο το 1956. Η μεσανατολική σχέση των ΗΠΑ-ΗΒ υπήρξε πολυκύμαντη, όπως έχει ήδη σημειωθεί και ειδικά σε ό,τι αφορούσε τη διαχείριση των μεταξύ τους δεσμών με πεδίο αναφοράς το Ιράν και την Αίγυπτο: D. Tal, Weapons without influence: British arms supply policy and the Egyptian-Czech arms deal, 1945–55, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, vol 34 no 3, (September 2006), σσ 378-379. Τις αντιΝασερικές ομάδες πίεσης εντός των ΗΠΑ (οικονομικών κυρίως συμφερόντων) κατονομάζουν οι P. Tyler, *A World of Trouble / The White House and the Middle East –From the Cold War to the War of Terror*, N. York: Farrar, Straus & Giroux, 2009, σ 49, R. Ovendale 1996 ibid σ 133.

σύγχρονων οπλικών συστημάτων σε ικανές ποσότητες, ειδικά υπό το βάρος των πληροφοριών για τη μεγάλη εξοπλιστική συμφωνία που συνάφθηκε το 1954 μεταξύ Ισραήλ και Γαλλίας. Μία στρατιωτική ταπείνωση της Αιγύπτου στη λωρίδα της Γάζας από την τοπική νεότευκτη χώρα, η οποία σταδιακά συνέδεε την εξασφάλιση της εξωτερικής βοήθειας προς αυτή με το βαθμό επιτυχίας και αποδοχής του ρόλου της ως δυτικού πληρεξουσίου (το Ισραήλ και οι ένοπλες δυνάμεις του, που προχώρησαν σε μία επιδρομή βάσει συγκεκριμένων σκεπτικών) [11] το Φεβρουάριο του 1955 οδήγησε, ως έσχατη αφορμή,

[11] Τη νύχτα 28/2-1/3/1955 μια επιδρομή (επιχείρηση "Black Arrow") των ισραηλινών στην υπό αιγυπτιακή τότε διοίκηση Γάζα κόστισε τη ζωή σε 38 - 39 (κατ' άλλες πηγές 51 ή και 56 συνολικά) αιγύπτιους στρατιωτικούς κι ανήλικους, αφήνοντας σχεδόν ισάριθμους τραυματίες. Η επιδρομή είχε βαθύτατα πολιτικό περιεχόμενο για το Τελ Αβίβ: Α) συνδεόταν αντεκδικητικά με την υπόθεση Lavon που πήρε το όνομά της από τον «ιέρακα» ισραηλινό υπουργό άμυνας. Αυτός δημιούργησε εν αγνοία του προϊσταμένου του πρωθυπουργού M. Sharett ένα δίκτυο δολιοφθορέων εβραιοαιγύπτιων που επιδόθηκαν σε σειρά προβοκατόρικων βομβιστικών ενεργειών κατά βρετανικών και αμερικανικών διπλωματικών και πολιτιστικών στόχων σε Κάϊρο-Αλεξάνδρεια το θέρος του 1954, γρήγορα όμως το εγχείρημα αποκαλύφθηκε από τις αιγυπτιακές υπηρεσίες ασφάλειας, οι οποίες προχώρησαν σε εξάρθρωση του δικτύου και σε συλλήψεις (ακόμη κι εκτελέσεις) των μελών του μέχρι τα τέλη Ιανουαρίου του 1955. Οι εκτελέσεις, 2 στον αριθμό, έγιναν αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από την «αρμόδια» ισραηλινή ομάδα ληπτών αποφάσεων που συγκροτούσαν οι P. Lavon- M. Dayan- B. Givli. Στην ισραηλινή κοινή γνώμη τα πραγματικά γεγονότα αποκαλύφθηκαν με 5ετή καθυστέρηση και τελικά οδήγησαν στη μεγάλη κυβερνητική κρίση του 1963 (βλ. παρακάτω). Η διπλή περίπτωση Lavon – *Bat Galim* εντάχθηκε στα πλαίσια ευρύτερης ισραηλινής στρατηγικής να προκαλέσει ένταση κι εντέλει παράταση της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας στην περιοχή (το *Bat Galim* ήταν ένα μικρό ισραηλινό εμπορικό σκάφος που κατασχέθηκε μαζί με το φορτίο του ενώ το πλήρωμά του κρατήθηκε αιχμάλωτο για 3 μήνες από τις αιγυπτιακές αρχές, αφού στάλθηκε να διαπλεύσει προκλητικά την πρακτικά κλειστή απ' το 1948 για την ισραηλινή ναυσιπλοΐα Διώρυγα του Σουέζ, από Νότο προς Βορρά την τελευταία εβδομάδα του Σεπτεμβρίου του 1954, ώστε να συμπέσει με την επίσκεψη στην Αίγυπτο του A. Nutting, στο πλαίσιο καθορισμού των τελευταίων λεπτομερειών της προς υπογραφή αγγλοαιγυπτιακής συνθήκης. Ο Nutting ήταν ένας μετριοπαθής συντηρητικός, φιλοάραβας κοσμοπολίτης βρετανός πολιτικός που επέλεξε να τινάξει στον αέρα την πολλά υποσχόμενη πολιτική του καριέρα πρόωρα λίγο αργότερα, παραιτούμενος «ανεξήγητα» όταν πληροφορήθηκε τους εν κρυπτώ γαλλοβρετανικούς σχεδιασμούς που κατέληξαν στο περίφημο φιάσκο του Σουέζ. Β) Ακόμη, στόχος της επιδρομής στη Γάζα θεωρήθηκε η παρακώλυση του Συμφώνου της Βαγδάτης -μετέπειτα CENTO- που στον αρχικό πυρήνα της σύνθεσής του είχε συμπηχθεί λίγες μέρες πριν (ειδικά της αποφυγής επέκτασής του στην Ιορδανία, σενάριο προς το οποίο ήταν αντίθετο το Ισραήλ λόγω χρόνιου φόβου αξιοποίησης της ιορδανικής επικράτειας ως εφαλτηρίου κάποιας ιρακινής / πολυεθνικής επίθεσης εναντίον του -εκτίμηση με την οποία συμφωνούσαν οι ΗΠΑ), ενώ αντίθετα την ένταξη της Ιορδανίας επιδίωκε το Λονδίνο. Άλλος λόγος, ο κύριος ίσως για την υλοποίηση της επιδρομής στη Γάζα υπήρξε Γ) η υπονόμευση των μυστικών επαφών μεταξύ του Νάσερ και του ισραηλινού πρωθυπουργού M. Sharett, οι οποίες, λόγω σημαίνουσας θεματικής, θα μπορούσαν να είχαν οδηγήσει σε στρατηγική διμερούς ειρήνευσης πολύ πριν το Camp David, δεκαετίες αργότερα. Οι αποτιμήσεις ειδικά για το ζήτημα αυτό, ποικίλουν: ο μεν M. B. Oren (M. B. Oren, Secret Egypt-Israel peace initiatives prior to the Suez campaign, *Middle Eastern Studies*, vol 26 no 3, 1990, σσ 351-370 και, αναλυτικότερα, του ίδιου, *Origins of the Second Arab-Israeli War / Egypt, Israel and the Great Powers, 1952-56*, Oxon – N. York: Frank Cass, 1992, σσ 95-128), αξιοποιώντας ισραηλινής, αμερικανικής και βρετανικής προέλευσης πρωτογενείς πηγές, υποστήριξε ότι οι προοπτικές επίτευξης βιώσιμης ειρηνικής ισραηλινοαιγυπτιακής συνύπαρξης υπήρξαν την δεδομένη χρονική στιγμή μηδαμινές, ο δε S. K. Aburish (2004 ibid σσ 239-242) εκτίμησε ότι οι προθέσεις των δύο ηγετών -Νάσερ και Sharett- υπήρξαν ειλικρινείς, αλλά το περιβάλλον που αντιμετώπιζαν ήταν ιδιαιτέρως εχθρικό, προσθέτοντας ότι ο κύριος όγκος των σημαντικότερων αρχειακών τεκμηρίων παραμένει διαβαθμισμένος. Συμφωνεί με τον Oren ο R. Takeyh -2000 op cit σ

89- που σημειώνει ότι οι διαφορές στις προσεγγίσεις των «μετριοπαθών» και των «φιλοπόλεμων» ισραηλινών αφορούσαν κυρίως στις τακτικές διαχείρισης των σχέσεων με τη Δύση, παρά στο ουσιώδες ζήτημα της παραχώρησης εδαφών προς τους Άραβες με σκοπό την επίτευξη βιώσιμης ειρήνης. Τέλος, Δ) εκτιμήθηκε από πλευράς της προαναφερθείσας φιλοπόλεμης πτέρυγας της ισραηλινής κυβέρνησης ότι μια αιγυπτιακή πανωλεθρία θα λειτουργούσε δυσφημιστικά στα συριακά μάτια, την στιγμή ακριβώς που επέκειτο η σύναψη αμυντικού Συμφώνου μεταξύ Καΐρου-Δαμασκού. Ο M. Doran (2001 op cit σ 107) θεωρεί ότι η επιδρομή στη Γάζα δεν αποτέλεσε αίτιο, ούτε καν καταλύτη, των στρατηγικών αποφάσεων του Νάσερ που αναλύονται παρακάτω, απλώς αξιοποιήθηκε επικοινωνιακά ως μείζων αφορμή.

Το σύμφωνο Καΐρου-Δαμασκού υπογράφηκε τελικά στις 20/10/55, όπως και η «ΑγγλοΑιγυπτιακή Συνθήκη» 1 έτος και 1 μέρα πριν, η δεύτερη με διακριτική αμερικανική μεσολάβηση (η συμφωνία Καΐρου-Λονδίνου είχε επιτευχθεί ήδη στις 27 Ιουλίου 1954, και συνομολογηθεί στα βασικά της σημεία από τις 18/6, παρά τις σφοδρές αντιρρήσεις του W. Churchill μέχρι την ύστατη ώρα). Σημειώνεται ότι η εφαρμογή της προέβλεπε την εντός 20μήνου αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από τη ζώνη της Διώρυγας, εκτός αν υφίστατο εξωτερική επίθεση η Αίγυπτος, άλλη αραβική χώρα ή της Τουρκία, όρος που εύλογα απέσπασε τη δημόσια ευαρέσκεια της Άγκυρας. Από την αυτεπάγγελτη αυτή βρετανική εγγύηση εξαιρείτο η περίπτωση αραβοϊσραηλινού πολέμου. Η βρετανική πλευρά πέτυχε να εξασφαλίσει από τις ΗΠΑ την υπόσχεση ότι όποια οικονομική βοήθεια προσφερόταν από αυτές στην Αίγυπτο, θα εξαρτιόταν από την τήρηση της βρετανοαιγυπτιακής συμφωνίας. Οι σοβιετικοί χαρακτήρισαν τη συμφωνία θρίαμβο της αμερικανικής διπλωματίας και επιτέθηκαν δημόσια με σφοδρότητα στην αιγυπτιακή ηγεσία.

Τα ισραηλινά σκεπτικά, συνεκτιμώμενα με τη στρατηγικού χαρακτήρα εικοσαετή αιγυπτιακή στροφή προς την ΕΣΣΔ, κατέταξαν τις υποθέσεις Lavon, *Bat Galim* και Black Arrow μεταξύ των εμβληματικώτερων υποδειγμάτων στρατιωτικών περιπετειών με πολιτικούς σκοπούς κατά νου στο σχεδιασμό και την εκτέλεσή τους, στην ιστορία των διεθνών σχέσεων. Οι ΗΠΑ, παρόλο που αντιλαμβάνονταν το μακροπρόθεσμα ατελέσφορο για τα μεσανατολικά τους συμφέροντα, εντούτοις σπάνια επέλεγαν να καυτηριάσουν ή να ανατρέψουν τέτοιου είδους ισραηλινές ή / και βρετανικές τυχοδιωκτικές πρωτοβουλίες (λχ οι συνέπειες της Black Arrow περιορίστηκαν στην αναστολή εξέτασης του διπλού ισραηλινού αιτήματος για παροχή από τη Washington αμυντικής βοήθειας και εγγυήσεων για την ασφάλειά του –τις τελευταίες αντιμετώπιζε ούτως ή άλλως με σκεπτικισμό η ομάδα των «πραγματιστών ιεράκων» του Τελ Αβίβ). Η ισραηλινή αφήγηση υποστηρίζει την αναγκαιότητα αυτών των επιλογών της ηγεσίας της χώρας στις κατευθύνσεις των προκλήσεων, της βίας και της συντήρησης της έντασης, προτάσσοντας τις συνέπειες της βρετανοαιγυπτιακής συμφωνίας: μεταξύ των όρων της, η μεταβίβαση του επί αιγυπτιακού εδάφους εδραζόμενου δικτύου radar από το ΗΒ στο Κάιρο συνεπαγόταν τον έλεγχο από αυτό του 50% του ισραηλινού εναέριου χώρου. Κι όμως, την ίδια ανασφάλεια εξέφραζαν και οι αιγύπτιοι (ότι μετά την αποχώρηση των βρετανών τίποτε δεν παρεμβαλλόταν πια ανάμεσα σ' εκείνους και την ισραηλινή επιθετικότητα) –πάντως συνέχισαν να προκρίνουν την ανάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας και κυριαρχίας τους. Οι ισραηλινοί φόβοι εξάλλου αποδείχθηκαν τελικά διογκωμένοι, σκοπίμως από τους βρετανούς, οι οποίοι αποχωρώντας αποσυναρμολόγησαν και πήραν μαζί τους τα 3 πλέον σύγχρονα από τα radar που είχαν εγκαταστήσει στο σύμπλεγμα των βάσεων του Σουέζ. Πρόσθετες συγκυρίες (συγκεκριμένα η ανταλλαγή επιστολών μεταξύ της Washington και της σφοδρά αντιϊσραηλινής Βαγδάτης με αντικείμενο την έναρξη χορήγησης στρατιωτικής βοήθειας από την πρώτη προς τη δεύτερη στις 21 Απριλίου 1954) υποστηρίζεται ότι υπαγόρευσαν τις ισραηλινές αντιδράσεις. Γενικά, η υπονόμευση της προσέγγισης ΗΠΑ-Αράβων αποτέλεσε βασικό μέλημα των ισραηλινών ηγεσιών της εποχής. Αυστηρώς επιλεκτικά, από την εκτεταμένη σχετική βιβλιογραφία: B. Morris, *Israel's border wars 1949-1956: arab infiltration, israeli retaliation, and the countdown to the Suez War*, Oxford: Clarendon Press, 1993, M. Bar – On*, The gates of Gaza : Israel's road to Suez and back, 1955-1957*, (translated by Ruth Rossing) New York: St. Martin's Press, 1994 (σαφώς εγκυρότερη η πρώτη εργασία), S. Shamir, the collapse of Project Alpha στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) σσ 76-77, 96 υποσημ. 62, U. Bialer, *Between East and West : Israel's foreign policy orientation, 1948-1956*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, σσ 262-263, J. Gordon, *Nasser's Blessed Movement*, Oxford-New York: Oxford University Press, 1992, σσ 169-170, M. B. Oren 1992 ibid σσ 50-55, 130-131, 176-177 υποσημ. 1, Z. Levey, Israel's quest for a security guarantee from the United States, 1954–1956, *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol 22 no 1-2, 1995, σσ 43-63, M. Copeland ibid σσ 160-168, 213, P. Jabber 1981 ibid σσ 145-148, R. Ginat 1991 ibid σ 250, R. Ovendale 1996 op cit σσ 77-

αντί της ευκταίας «συμμόρφωσης» του Καΐρου στις δυτικές επιθυμίες, στη σύναψη συμφωνίας Αιγύπτου – Τσεχοσλοβακίας για την προμήθεια οπλισμού σοβιετικής προέλευσης. Μάλιστα, η πράξη -που υπογράφηκε στις 12 και ανακοινώθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου του 1955-, συμφωνήθηκε με ιδιαίτερα ευνοϊκούς για τον αγοραστή όρους (προβλεπόταν η πληρωμή μέσω συμψηφισμού πωλήσεων αιγυπτιακού βάμβακα, σε ορίζοντα 12ετίας). Είχε προηγηθεί ανάλογο αίτημα του Καΐρου προς τις ΗΠΑ – ΗΒ, αλλά και διαπραγματεύσεις σε εξέλιξη με τη Γαλλία [12], στοιχείο το οποίο συχνά παραβλέπεται

78, O. L. Sirrs 2006 op cit σ 17, R. C. Barrett, *The Greater Middle East and the Cold War*, London-N. York: I. B. Tauris, 2007, υποσημ. 55 σσ 335-6, A. Sever op cit στο S. C. Smith (επιμέλ.) σ 128, S. K. Aburish 2004 ibid σσ 62-73.

Αξίζει να προστεθεί ότι ανάλογες με τον πλου του *Bat Galim* απόπειρες είχαν λάβει χώρα την προηγούμενη διετία και συνέχισαν να επιχειρούνται από ισραηλινής πλευράς, αξιοποιώντας εμπορικά πλοία υπό άλλες σημαίες και με σκοπό την αμφισβήτηση του αποκλεισμού της χώρας από την ελευθεροπλοΐα της διώρυγας (που τυπικά ήταν νόμιμος επειδή δεν είχε αρθεί η εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ Αιγύπτου - Ισραήλ). Οι αιγύπτιοι παρέβλεπαν γενικά αυτούς τους πλόες, εκτελώντας επιλεκτικά νηοψίες και κατασχέσεις, αναλόγως των μεταφερόμενων φορτίων (λχ την τριετία 1951-54, 60 εμπορικά σκάφη με προορισμό το Ισραήλ διέσχισαν τη Διώρυγα του Σουέζ απρόσκοπτα, ενδιαμέσως όμως, τη διετία 1952-1953, παρουσιάστηκε πρόβλημα με τα εξής: τα νορβηγικής πλοιοκτησίας-σημαίας πλοία *Inge Toft, Rimfrost*, *Triton*, το ιταλικής πλοιοκτησίας-σημαίας *Franca Maria* και το ελληνικής πλοιοκτησίας-σημαίας *Πάρνων*. Το θέμα προέκυψε εκ νέου το 1955 με το ολλανδικής πλοιοκτησίας-σημαίας *Fedala* και το 1956 με το ελληνικής πλοιοκτησίας-σημαίας *Παναγιά*). Τα πλοία στη συντριπτική τους πλειοψηφία συνέδεαν τα λιμάνια Massawa (Ερυθραίας) - Χάιφα. Τον Δεκέμβριο του 1959 ναυλώθηκε το ελληνικής πλοιοκτησίας-σημαίας *Αστυπάλαια* με σκοπό να μεταφέρει φορτίο τσιμέντου από το μεσογειακό ισραηλινό λιμάνι της Χάιφα στην Ερυθραία, διαπλέοντας τη Διώρυγα. Οι αιγύπτιοι δέσμευσαν το πλοίο και κατάσχεσαν το φορτίο σε ένα επεισόδιο που αναμίχθηκε ο ΟΗΕ. Η τοπική αιγυπτιωτική κοινότητα έλαβε θέση εναντίον της πλοιοκτησίας του *Αστυπάλαια* –Δαρατζίκης op cit σ 122, K. Wheelock op cit σ 222, A. Ebban, *Voice of Israel*, London: Faber & Faber, 1958 σσ 206-207, M. B. Oren 1992 ibid σσ 43-44, 56.

[12] Οι προγενέστερες της μεταπολίτευσης προσπάθειες της Αιγύπτου να αποκτήσει οπλισμό είτε από τη Δύση είτε από την Ανατολή, αναφέρονται στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit. Οι πρώτες απόπειρες πρόσκτησης κύριου στρατιωτικού υλικού από τις ΗΠΑ έλαβαν χώρα το διάστημα αμέσως μετά την επιτυχία του πραξικοπήματος, τη διετία 1952-1953, όταν οι νασερικοί επιδίωξαν να αντικαταστήσουν τη λίστα παραγγελίας υλικών καταστολής διαδηλώσεων του βασιλιά Farouk (θωρακισμένα οχήματα, όπλα μικρού διαμετρήματος κλπ) με πραγματικά πολεμικό υλικό (μέσα άρματα μάχης και σύγχρονα αεροσκάφη). Σε πρώτη φάση την προσπάθεια ανέλαβε ο Naguib, αρχηγός του στρατού και πρωθυπουργός, με πενιχρά αποτελέσματα (οι αμερικανοί εμφανίστηκαν θετικοί στην παροχή βοήθειας ύψους 10 εκ. $ και πωλήσεις διπλάσιας αξίας, για να υπαναχωρήσουν την τελευταία στιγμή), παρόλο που ο Naguib παρείχε διαβεβαιώσεις ότι τα όπλα δεν θα αξιοποιούνταν για πόλεμο εναντίον του Ισραήλ, ότι η χώρα του θα δεχόταν έναντι των αιτούμενων εξοπλισμών και οικονομικής βοήθειας να μετάσχει σε περιφερειακό αμυντικό σύμφωνο υπό αμερικανική αιγίδα κι ότι η νέα ηγεσία ήταν δυτικόφιλη. Στη συνέχεια (απ' τις αρχές του 1953), αυτός στράφηκε στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες και προς την ίδια τη Μόσχα, όμως ενώ οι πρώτες θέλησαν να ανταποκριθούν θετικά, η κίνηση δεν τελεσφόρησε, τόσο επειδή την υπονόμευσε ο ίδιος ο Νάσερ (τότε ακόμη παρασκηνιακός ηγέτης του νέου καθεστώτος), όσο και γιατί ο Στάλιν ακολουθούσε επιφυλακτική μεσανατολική πολιτική. Παράλληλα, τον Μάρτιο κι εκ νέου τον Μάιο του 1953 ναυάγησαν οι αμερικανικές προσπάθειες να αποδεχθεί οικειοθελώς η αιγυπτιακή πλευρά συμφωνία με ανταλλάγματα (ολοκλήρωση των βρετανοαιγυπτιακών συνομιλιών για τους όρους αποχώρησης απ' το Σουέζ κι ένταξη σε δυτικό αμυντικό σύμφωνο έναντι βοήθειας). Τα πράγματα πήραν διαφορετική τροπή όταν ανέλαβε την εξουσία ο Χρουστσώφ, που ήθελε να στείλει ενθαρρυντικά μηνύματα σε κάθε «πρώην δυτικοκρατούμενη νέα χώρα» παγκοσμίως. Οι νέοι Ρεπουμπλικανοί κυβερνώντες στις ΗΠΑ άφησαν τις αντιπροσωπείες των αιγύπτιων στρατιωτικών

που τους επισκέπτονταν να ελπίζουν ότι επέκειτο η έναρξη αποδέσμευσης κι άμεσης παράδοσης του υλικού που ζητούσαν, όλο το β΄ εξάμηνο του 1953, παρότι, σε υψηλό κυβερνητικό επίπεδο, είχαν ήδη λάβει τις πρώτες αποφάσεις τους περί του αντιθέτου. Όπως ήταν επόμενο, αυτοί οι αιγύπτιοι αξιωματικοί, ως εμπαιγμένοι, πρωτοστάτησαν στις διαπραγματεύσεις με τους σοβιετικούς αργότερα. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι την περίοδο εκείνη υπογράφηκαν οι πρώτες εμπορικές συμφωνίες της Αιγύπτου με την ΕΣΣΔ, τη Βουλγαρία και την Πολωνία: όλες αφορούσαν σε αντιπραγματισμό γεωργικών προϊόντων. Τον Αύγουστο του 1953 δημοσιεύθηκαν στο δυτικό Τύπο δηλώσεις σοβιετικών αξιωματούχων ότι αν η Αίγυπτος το ζητούσε, η ΕΣΣΔ ευχαρίστως θα τής παρείχε στρατιωτικό εξοπλισμό. Επίσης, τότε άρχισε να υποστηρίζει η ΕΣΣΔ συνολικότερα τις αραβικές χώρες στον ΟΗΕ. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε σύνοδο διπλωματών, αξιωματούχων της CIA κι εκπροσώπων του υπουργείου Οικονομικών και του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού που έλαβε χώρα τον ίδιο μήνα (Αύγουστος 1953) στο Κάιρο, αποφασίστηκε να υπάρξει εισήγηση προς την αμερικανική κυβέρνηση για την πιθανότητα παροχής στρατιωτικής βοήθειας αποκλειστικά προς την Αίγυπτο (αλλά προς καμία άλλη μεσανατολική χώρα). Στις αρχές του 1954 αιγυπτιακή αντιπροσωπεία ταξίδεψε στη Μόσχα για επίσκεψη δίμηνης διάρκειας, με τον υφυπουργό στρατιωτικών H. Rajab να περιλαμβάνεται στην αποστολή. Εικάζεται ότι τότε ξεκίνησαν με μεγάλη μυστικότητα οι επαφές των δύο πλευρών για τη σύναψη εξοπλιστικής συμφωνίας. Ο Νάσερ άρχισε να υιοθετεί την πολιτική του Naguib στα εξοπλιστικά την άνοιξη του 1954, όταν έτεινε να οριστικοποιήσει τις απόψεις του για το μέλλον της αμερικανικής στάσης, αλλά κι επειδή διαπίστωσε ότι οι βρετανοί παρέδιδαν επί τούτω με πολύ αργούς ρυθμούς τα έστω και λίγα όπλα που επέτρεψαν στη χώρα του να παραγγείλει το 1953 (41 σύγχρονα άρματα μάχης Centurion σύμφωνα με τη σουηδική βάση δεδομένων SIPRI, καθώς κι αεροσκάφη, τα οποία αναφέρονται σε άλλο σημείο του κειμένου). Ο Νάσερ αντιλήφθηκε σε εκείνο το χρονικό σημείο ότι όσα «θετικά δείγματα γραφής» και να έδινε προς τους αμερικανούς -χάρη εξάλλου στη σχέση του μαζί τους αποδέχθηκε τη μεσολάβησή τους στις κρίσιμες βρετανοαιγυπτιακές συνομιλίες της άνοιξης του 1954 για τη βάση του Σουέζ-, αυτή του η στάση δεν επρόκειτο να ανταμειφθεί εξοπλιστικά απ' τις ΗΠΑ. Η ΕΣΣΔ εκδήλωσε προθυμία να τού παράσχει όπλα τον Ιούλιο, όμως ο Νάσερ δεν βιαζόταν να αξιοποιήσει την ευκαιρία –όχι πριν εξαντλήσει τις πιθανότητες να τα αποκτήσει απ' τις ΗΠΑ, που παρέμεναν η πρώτη του επιλογή. ΗΒ και ΗΠΑ τού είχαν αρνηθεί από αρκετά νωρίτερα την ουσιαστική πρόσβαση σε προϊόντα των αμυντικών βιομηχανιών τους, επικαλούμενες τη Διακήρυξη του 1950 περί αποχής από πωλήσεις /δωρεές πολεμικού υλικού προς κράτη της Μ. Ανατολής, ουσιαστικά πάντως -οι ΗΠΑ τουλάχιστον- εξάρτησαν την έναρξη οποιουδήποτε προγράμματος αμυντικής βοήθειας προς την Αίγυπτο αρχικά από μία ευνοϊκή γι' αυτές κατάληξη των διαπραγματεύσεων Λονδίνου-Καΐρου, αργότερα από μία ισραηλινοαιγυπτιακή συμφωνία ειρήνευσης, ενώ επίσης επέμειναν στην έλευση Αποστολής Στρατιωτικών Συμβούλων (Military Assistance Advisory Group) που συνόδευε παραδοσιακά τέτοια προγράμματα σύμφωνα με τη σχετική αμερικανική νομοθεσία (Mutual Security Act του 1954) και στο τέλος πρόσφεραν όχι ιδιαίτερα σύγχρονα όπλα σε ανεπαρκείς ποσότητες, αξίας 20,1 εκ. $, με τιμή πώλησης την τρέχουσα εμπορική (χωρίς έκπτωση δηλαδή), εν γνώσει τους ότι η αιγυπτιακή πλευρά αδυνατούσε να καταβάλει το σχετικό τίμημα. Ο Νάσερ αφετέρου δεν ήταν έτοιμος να αποδεχθεί καμιά απ' τις παραπάνω προϋποθέσεις για λόγους τήρησης εσωτερικών πολιτικών ισορροπιών μεταξύ άλλων. Εκτός αυτού, προτιμούσε μία αμυντική σχέση μεταξύ αμιγώς αραβικής ομάδας κρατών υπό τέτοιες αμερικανικές εγγυήσεις –χωρίς δηλαδή διασύνδεση με ΝΑΤΟϊκές ή άλλες παραφυάδες. Η προσέγγιση τούτη προσέκρουε στους σχεδιασμούς της στρατιωτικής ηγεσίας των ΗΠΑ, που προσέβλεπαν στη συμβατότητα γεωγραφικά γειτονικών αντισοβιετικών Συμφώνων. Το πρόβλημα επομένως ήταν η υπερατλαντική απαίτηση για τη δημιουργία μίας αντισοβιετικής συμμαχίας μεταξύ των αραβικών κρατών και του Ισραήλ με τις παλιές αποικιοκρατικές δυνάμεις, την παρουσία των οποίων οι αμερικανοί είτε κατά βάθος επιδίωκαν είτε δεν μπορούσαν να αποφύγουν, σε κάθε σύμπραξη υπό τη σκέπη τους. Τα σκεπτικά και των δύο πλευρών γίνονται κατανοητά. Τον Αύγουστο του 1954, οι γάλλοι αποφάσισαν να παραδώσουν στο Ισραήλ σύγχρονα μαχητικά αεριωθούμενα τύπου Mystère II, ανταπαντώντας έτσι στην παραχώρηση από πλευράς ΗΒ προς τη Συρία υποδεέστερων μεν αεριωθούμενων μαχητικών (τύπου Gloster Meteor) αλλά σε μία «παραδοσιακή δική τους» αγορά, τη συριακή. Τελικά η γαλλική εκείνη απόφαση δεν υλοποιήθηκε. Ένα μήνα μετά, το Σεπτέμβριο του 1954, υψηλόβαθμη αιγυπτιακή αντιπροσωπεία επισκέφθηκε τη Washington σε μία τελευταία, αποτυχημένη προσπάθεια γεφύρωσης του χάσματος. Οι αμερικανοί παρέμειναν δέσμιοι των σκοπών και των στερεοτύπων τους -ενδεικτικά, τα κονδύλια προέλευσης CIA που αποδεσμεύθηκαν τον Οκτώβριο του 1954, αφορούσαν σε 40 εκ. $ στρατιωτική βοήθεια και

3 εκ. $ ως προσωπική δωροδοκία προς τον Νάσερ, αν αυτός ενέκρινε τη λειτουργία στρατιωτικής αποστολής των ΗΠΑ στην Αίγυπτο. Πέραν της προσωπικής ηθικής μείωσης (στην οποία ο αιγύπτιος ηγέτης αντέδρασε με εύστοχο, πρακτικό σαρκασμό), η τελική αμερικανική προσφορά των 40 εκ. $ ήταν εκείνη που αντικατέστησε την αρχική των 200 εκ. $ (υποστηρίχθηκε ότι επρόκειτο για παρανόηση, ενώ στην πραγματικότητα αυτό ήταν το ποσό που η CIA κατάφερε να πείσει την ανώτατη αμερικανική ηγεσία να διατεθεί στην Αίγυπτο, αν και τα αρμόδια στελέχη του State Dept - στου οποίου τη δικαιοδοσία ανήκαν τα προγράμματα στρατιωτικής βοήθειας προς τρίτες χώρες- ήταν εντελώς αρνητικά στην παροχή όπλων προς την Αίγυπτο). Η επίσκεψη δύο αμερικανών ανώτερων αξιωματικών στο Κάιρο για εμπιστευτικές συνομιλίες με τον Νάσερ το Νοέμβριο, δεν μετέβαλε την κατάσταση. Στα τέλη Δεκεμβρίου ο αμερικανός υπουργός εξωτερικών κατέληξε να μην επιτρέψει την πώληση αμερικανικού στρατιωτικού υλικού στην Αίγυπτο (την οποία, αμερικανοί και αιγύπτιοι αξιωματούχοι θεωρούσαν αυτονόητη κι επικείμενη δύο χρόνια πριν), παρότι ο Eisenhower την είχε μυστικά και υπό όρους εγκρίνει τον Αύγουστο. Ο Νάσερ συνέχισε να αντιπροτείνει αραβικά φιλοδυτικά σχήματα αμυντικής συνεργασίας (αποκλειστικά αραβικής σύνθεσης πάντα), όλο το πρώτο δίμηνο του 1955. Πριν ολοκληρώσει τη σύναψη της συμφωνίας με την ΕΣΣΔ μέσω Τσεχοσλοβακίας, το Κάιρο επιχείρησε μάταια να προμηθευτεί υλικό της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου που είχε αποσυρθεί, από τη Σουηδία, την Ελβετία και την Ισπανία, σημειώνοντας μόνο πενιχρή επιτυχία (μέσω ιδιωτικών εταιριών) με το Βέλγιο και την Ιταλία. Απ' τη Γαλλία απέκτησε 150 μεταχειρισμένα κι εκσυγχρονισμένα άρματα μάχης εποχής Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου αμερικανικής κατασκευής τύπου Sherman και λίγα (οι πηγές δεν συμφωνούν: άλλες αναφέρουν 10, άλλες 20 κι άλλες 30) σύγχρονα ελαφρά άρματα μάχης γαλλικής κατασκευής τύπου AMX-13 τη διετία 1954-55. Μετά το Νοέμβριο του 1955, οι γαλλοαιγυπτιακές εξοπλιστικές σχέσεις είχαν πρακτικά νεκρωθεί. Οι βρετανοί επέμειναν ότι οι κατασκευαστικοί τους Οίκοι δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στις αιγυπτιακές ανάγκες και, μετά το Μάιο του 1955, προσέθεσαν ότι το Κάιρο δεν διέθετε την απαιτούμενη ρευστότητα για την άμεση εξόφληση τοις μετρητοίς των οπλικών συστημάτων που επιδίωκε να αγοράσει. Αποδέσμευσαν 16 τεμάχια από την προ του 1952 παραγγελία των 80 συνολικά σύγχρονων αρμάτων μάχης τύπου Centurion και διεμήνυσαν στους αιγύπτιους ότι θα τούς παρέδιδαν τα υπόλοιπα μόνον εφόσον η αιγυπτιακή πλευρά διέκοπτε τις δημόσιες φραστικές επιθέσεις της κατά του συμφώνου της Βαγδάτης, ήταν όμως πολύ λίγα αυτά που προσέφεραν οι βρετανοί, έστω όψιμα. Σε γενικές γραμμές θεωρείται ότι η αιγυπτιακή στρατιωτική ισχνότητα που κατέδειξε η ισραηλινή αιματηρή επιδρομή της 28/2/1955, εξανάγκασε τον «Ράϊς» (αραβικό λαϊκό προσωνύμιο του αιγύπτιου ηγέτη) εκτός του να τερματίσει τις επαφές με τις φιλειρηνικές προσωπικότητες της ισραηλινής πολιτικής σκηνής, να επιταχύνει την αναζήτηση των απαραίτητων μέσων υλικού εκσυγχρονισμού των ένοπλων δυνάμεων της χώρας του, από οπουδήποτε ήταν διαθέσιμα. Γάλλοι και βρετανοί παρέδωσαν για τελευταία φορά σε μικρές ποσότητες οπλισμό στην Αίγυπτο το τρίμηνο Νοεμβρίου 1955-Φεβρουαρίου 1956, στο πλαίσιο πρόσκαιρης προσπάθειας επαναπροσέγγισής του: H. Trevelyan, *The Middle East in Revolution,* London: MacMillan, 1970, M. Heikal, *The Cairo documents*, N. York: Doubleplay, 1973, σσ 36-46, M. Copeland ibid σσ 118, 168-181, 199-205,σ 28, Y. Ro'I, Soviet-Israeli relations, 1947-1954, στο M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.), *The U.S.S.R. and the Middle East*, Israel University Press, Jerusalem, 1973, σ 139, W. C. Eveland op cit σσ 68, 87, 91-93, 96, 98-105, 112, P. Jabber 1981 ibid σσ 133-136, 149-166, K. Wheelock ibid σσ 206, 210, 215-226, 220, 228-229, M. M. El Hussini op cit σσ 46-51, H. W. Brands, The Cairo-Tehran connection in Anglo-American Rivalry in the Middle East, 1951-53, *The International History Review*, vol XI no 3, 1989, σσ 450-451, P. L. Hahn, *The United States, Great Britain, and Egypt, 1945-1956 / Strategy and Diplomacy in the Early Cold War*, Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 1991, σσ 149-153, 166-169, 184-185, 189-192, R. Ginat 1991 ibid σσ 229-231, 236-238, 270-277, 279-284, S. Freiberger, *Dawn over Suez : the rise of American power in the Middle East, 1953-1957*, Chicago: I. R. Dee, 1992, σσ 79-80, 103, 232, M. B. Oren 1992 ibid σσ 79-82, 85-87, B. Rubin op cit σσ 77, 82-83, S. Lucas & A. Morey op cit σ 99, P. Tyler op cit σσ 42-44, M. Mason, 'The decisive volley': The battle of Ismailia and the decline of British influence in Egypt, January-July, 1952, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, vol 19 no1, (1991), σσ 59-60, J. A. Hail 1996 op cit σσ 123-124, R. Takeyh 2000 Ibid σσ 37-42, 74-75, 81-82, S. K. Aburish 2004 ibid σσ 63, 95, K. Kyle 2011 op cit σσ 70-80, S. Papastamkou, French-Egyptian Relations Before the Suez Crisis (1954-1956), στο P. Vial, G.-H. Soutou, R. Frank, M. Alexander (επιμέλ.), *Les Occidentaux et la crise de Suez: une relecture politico-militaire*, Publications de la Sorbonne, 2015, σσ 81, 90, Π. Κουργιώτης op cit σσ 16-23. Post-mortem παραδοχή του αμερικανοαιγυπτιακού αμυντικού ναυαγίου λόγω των συγκεκριμένων όρων από πλευράς ΗΠΑ

δημοσίευσε ο R. K. Ramazani, Soviet military assistance to uncommitted Countries, *Midwest Journal of Political Science,* vol 3 no 4 (Nov. 1957), σ 361 υποσημ. 18. Στο άρθρο παρατίθεται χαρακτηριστικός διάλογος μεταξύ του τότε πρεσβευτή των ΗΠΑ στο Κάιρο J. Caffery (διαπραγματευτή των αμερικανών στις συνομιλίες περί πιθανής πώλησης όπλων στην Αίγυπτο) και του γερουσιαστή Russell στη διάρκεια ακροάσεων του 85ου Κογκρέσου ενώπιον των Επιτροπών Διεθνών Σχέσεων και Ένοπλων Δυνάμεων. Στη διάρκεια των ίδιων ακροάσεων, ο τέως αρχηγός των Ένοπλων Δυνάμεων των ΗΠΑ ναύαρχος Radford παραδέχθηκε ότι οι ΗΠΑ δεν επιθυμούσαν να προσφέρουν στην Αίγυπτο συγκεκριμένες κατηγορίες οπλικών συστημάτων (K. Wheelock ibid σσ 229). Ο Uri Ra'anan στο έργο του *The USSR arms the Third world*, Massachusetts & London: MIT Press, 1969, σσ 33-34, 43, 46-47, 73, υποστήριξε (μεταφέροντας τουρκική επιχειρηματολογία σε αυτό το σημείο) ότι η σοβιετοαιγυπτιακή συμφωνία υπήρξε μάλλον αντανακλαστικός καρπός της τουρκοϊρακινής αμυντικής προσέγγισης του Φεβρουαρίου 1955 παρά της ισραηλινής επιθετικότητας, αφού η εναρκτήρια φάση της σχετικής επικοινωνίας Καΐρου-Μόσχας καταγραφόταν ήδη πριν την ισραηλινή επιδρομή στη Γάζα. Επίσης, ο συγκεκριμένος ερευνητής ενέγραψε την τελική απόφαση της Μόσχας (να εγκρίνει την εξοπλιστική συμφωνία), στη διαπάλη εξουσίας μεταξύ ανταγωνιστικών πόλων που εκτυλίχθηκε κατά την πρώτη περίοδο της μεταΣταλινικής εποχής: ibid σσ 86-130. Άλλες ισραηλινής προέλευσης πηγές υπενθυμίζουν ότι οι επαφές της Αιγύπτου με την ΕΣΣΔ για το θέμα είχαν ξεκινήσει τουλάχιστον 1 χρόνο πριν (με το χαρακτήρα της εναλλακτικής όμως, όπως ήδη σημειώθηκε, προς την προκρινόμενη από την αιγυπτιακή ηγεσία αμερικανική πλευρά) – βλ. ενδεικτικά: D. Tal 2006 op cit σ 381, G. Golan, *Soviet Policies in the Middle East from World War II to Gorbachev*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990 σ 46. Η τάση αρκετών ισραηλινών να αποσυνδέσουν τις αιγυπτιακές παραγγελίες όπλων απ' την τότε στάση της χώρας τους είναι εξηγήσιμη. Παρότι ο Ra'anan εισηγήθηκε μία ενδιαφέρουσα ερμηνεία γύρω από τη φαινομενικά υποκριτική απόπειρα πλησιάσματος των ΗΠΑ που επιδίωκε η αιγυπτιακή ηγεσία με αντικείμενο την πρόσκτηση πολεμικού υλικού ενόσω οι σχετικές παράλληλες διαπραγματεύσεις του Καΐρου με τη Μόσχα για το ίδιο θέμα βρίσκονταν πια σε ιδιαίτερα προχωρημένο στάδιο το Μάιο, ωστόσο παραδέχθηκε τα εγγενή προσκόμματα που συνεπαγόταν η αμερικανική (όπως και η σοβιετική εξίσου) είσοδος στα αμυντικά πράγματα μίας χώρας για κάθε επίδοξο αποδέκτη της στρατιωτικής βοήθειας μιας υπερδύναμης και κυρίως σε ό,τι αφορούσε τη μείωση της εθνικής κυριαρχίας που σήμαινε για το μικρότερο εταίρο (βλ. επ' αυτού: G. Golan ibid σσ 43, 46-7, αλλά και την αιγυπτιακή εκδοχή στο M. Heikal 1973 ibid σσ 49-50). Περισσότερος λόγος για την αιτιολόγηση που πρότεινε ο Ra'anan θα γίνει στο συμπερασματικό τμήμα της παρούσας εργασίας, αφού αφορά τόσο την Αίγυπτο όσο και -δυνητικά- την Κύπρο. Γι' αυτό το ζήτημα, την καλλιέργεια εντυπώσεων συνέχισης των αμερικανοαιγυπτιακών συνομιλιών ενώ οι αντίστοιχες με την ΕΣΣΔ είχαν πια πάρει το δρόμο της ολοκλήρωσης, ερευνητές έφεραν μεταγενέστερα στο φώς τα σκεπτικά του Νάσερ. Συνοψίζοντας τα απολύτως δικαιολογημένα άγχη του, που τού υπαγόρευσαν τήρηση ορισμένων κανόνων ασφάλειας (μυστικότητα, παραπλάνηση), σημειώνονται τα εξής: α) ο αιγύπτιος ηγέτης λάμβανε υπ' όψιν την τύχη του ομολόγου του στη Γουατεμάλα J. J. Árbenz Guzmán, που ανατράπηκε στα τέλη Ιουνίου του 1954 στο πλαίσιο αρχετυπικής επέμβασης της CIA, όχι μόνο για τις γνωστές πολιτικοοικονομικές μεταρρυθμίσεις του αλλά κι επειδή είχε εκδηλώσει επίσημα την πρόθεση να προμηθευτεί οπλισμό για τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας του απ' την ΕΣΣΔ, β) για όσο διάστημα στην Αίγυπτο στάθμευαν βρετανικά στρατεύματα (βάσει των συμφωνιών αυτά αποχωρούσαν τμηματικά, με τις οπισθοφυλακές να ολοκληρώνουν την απομάκρυνσή τους το καλοκαίρι του 1956), ο Νάσερ αισθανόταν ανασφαλής να κινηθεί απροκάλυπτα στο πεδίο του επαναπροσανατολισμού των εξωτερικών σχέσεων και προτεραιοτήτων ασφάλειας της χώρας του, γ) επιχειρούσε να κερδίσει χρόνο μέχρι οι βρετανοί να τού παραδώσουν έστω και τις μικρές ποσότητες βαρύ, σύγχρονου οπλισμού που όπως αναφέρθηκε είχαν αρχίσει με καθυστέρηση να αποδεσμεύουν τότε. Η υψηλή επαγγελματική κατάρτιση του ίδιου και των συνεργατών του, τους οδήγησε να ζητήσουν από την ΕΣΣΔ τη χορήγηση επιπλέον αριθμού αρμάτων μάχης, αλλά και ναυτικών μονάδων μάχης (ζήτησαν πολυάριθμες τορπιλακάτους και υποβρύχια), καθώς εκτιμούσαν από τότε ότι ο κίνδυνος αιφνιδιαστικής προσβολής της αιγυπτιακής επικράτειας από μη αναμενόμενες κατευθύνσεις ή και συνδυασμό εισβολέων ήταν αυξανόμενος –φόβοι που δικαιώθηκαν το 1956.

Επισήμως τουλάχιστον, η πρώτη επαφή του Νάσερ για το θέμα της απόκτησης όπλων ανατολικής προέλευσης έγινε με τον υπουργό εξωτερικών της ΛΔ Κίνας Zhou En Lai (καθ' οδόν για τη συμμετοχή τους στην πρώτη Διάσκεψη των Αδεσμεύτων στη Bandug), τον Απρίλιο του 1955. Κι όμως, ακόμη και τότε, ο αιγύπτιος ηγέτης δεν σταμάτησε να προτείνει φιλοδυτικές περιφερειακές συμμαχίες στους

σύριους και τους σαουδάραβες. Ο κινέζος υπουργός συμφώνησε να μεταφέρει το αίτημα του αιγύπτιου ηγέτη στους σοβιετικούς, οι οποίοι αποκρίθηκαν μεν και πάλι θετικά το διάστημα Απριλίου - Ιουλίου, όμως επειδή ήθελαν να αποφύγουν την υπονόμευση του καλού κλίματος των συνομιλιών μεταξύ των τότε Μεγάλων Δυνάμεων στη Γενεύη (τον Ιούλιο του 1955, μεταξύ των ηγετών ΗΠΑ-ΕΣΣΔ-ΗΒ-Γαλλίας), ενημέρωσαν τον Νάσερ ότι η όλη μεταβίβαση θα συνέβαινε τελικά με διάμεσο την Τσεχοσλοβακία. Οι αμερικανοί και οι ισραηλινοί παρακολουθούσαν επιμελώς τις επαφές και ήταν βέβαιοι από τις αρχές Ιουνίου για την θετική προδιάθεση των σοβιετικών (ο ισραηλινός πρωθυπουργός μάλιστα θεώρησε ότι ήταν η Μόσχα που πρωτοστάτησε στην επίτευξη της συμφωνίας). Στη διάρκεια της διάσκεψης στη Γενεύη, ο ίδιος ο Χρουστσώφ διαβεβαίωσε παραπλανητικά τον αμερικανό υπουργό εξωτερικών ότι η ΕΣΣΔ δεν σκόπευε να παράσχει όπλα στην Αίγυπτο. Ο σοβιετικός πρεσβευτής στο Κάιρο συμβούλευσε τους αιγύπτιους να προσκαλέσουν για επίσκεψη στη χώρα τον αρχισυντάκτη της *Pravda* (και προαλειφόμενο για υπουργό εξωτερικών) D. Shepilov. Οι αιγύπτιοι συγκατάνευσαν, ο Shepilov μετέβη στο Κάιρο στις 22/7 με σκοπό να ολοκληρώσει τη συμφωνία και στις 26/7 η πρώτη αιγυπτιακή αποστολή τεχνικών προσγειώθηκε στην Πράγα για να έρθει σε επαφή με τα τότε σύγχρονα αεριωθούμενα μαχητικά MiG-15 (σοβιετικής προέλευσης, κατασκευασμένα απ' την τσεχοσλοβακική γραμμή παραγωγής). Σύντομα, τον Αύγουστο, η CIA πληροφορήθηκε τα πραγματικά καθέκαστα και το Ισραήλ έσπευσε να κεφαλαιοποιήσει την αμερικανική δυσθυμία, αιτούμενο αντισταθμιστική εξοπλιστική αρωγή από τις ΗΠΑ. Ο επικεφαλής της CIA A. Dulles ειδοποίησε για τις εξελίξεις τον αδελφό του και υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ J. F. Dulles, που με τη σειρά του απέστειλε άμεσα στο Κάιρο τον αξιωματούχο των υπηρεσιών πληροφοριών Kim Roosevelt με σκοπό να πείσει τον Νάσερ να ματαιώσει τη συμφωνία. Η προσπάθεια απέβη άκαρπη: όταν ο τελευταίος πληροφορήθηκε τις αμερικανικές κινήσεις επίσπευσε την ανακοίνωση της συμφωνίας. Σύμφωνα με αιγυπτιακή πηγή, ο K. Roosevelt απείλησε τότε με νηοψίες και ναυτικό αποκλεισμό μέσω του 6^{ου} Στόλου για την παρεμπόδιση της παράδοσης των όπλων, όμως είχε υπάρξει σοβιετοαιγυπτιακή πρόνοια αυτά να μεταφερθούν με πλοία άλλων χωρών και σημαιών. Η ΛΔ Κίνας συμφώνησε τον ίδιο μήνα την αγορά αιγυπτιακού βάμβακα συνολικής αξίας 12,5 εκ. $, ξεκινώντας με αυτό τον τρόπο τη διμερή οικονομική συνεργασία που επιστεγάστηκε με τη διπλωματική αναγνώριση του Πεκίνου από το Κάιρο στις 16/5/1956 (την πρώτη αναγνώριση της ΛΔ Κίνας μετά τον Κορεατικό Πόλεμο παγκοσμίως). Η αναγνώριση επήλθε ως χειρονομία έκφρασης δυσαρέσκειας για την εξοπλιστική εύνοια της Δύσης προς το Ισραήλ (βλ. παρακάτω), αλλά και για έναν ακόμη λόγο: τον Απρίλιο του 1956 ο Χρουστσώφ κατέθεσε την ιδέα επιβολής ενός διεθνούς embargo πώλησης όπλων προς τις μεσανατολικές χώρες συνολικά, η οποία απορρίφθηκε (πρώτα απ' όλους απ' το Λονδίνο, καθώς θα σήμαινε το πρόωρο τέλος του Συμφώνου της Βαγδάτης). Ωστόσο, η σοβιετική πρόταση προξένησε μεγάλο άγχος στην αιγυπτιακή ηγεσία, που αναζήτησε εναγωνίως υποψήφιες εναλλακτικές πηγές πρόσκτησης όπλων. Για να υπογραμμίσει το δυνητικό εξοπλιστικό περιεχόμενο της αναγνώρισης της ΛΔ Κίνας, ο Νάσερ όρισε ως πρώτο πρεσβευτή της χώρας του στο Πεκίνο τον απόστρατο στρατηγό H. Ragab, πρώην υφυπουργό άμυνας με χαρτοφυλάκιο τους εξοπλισμούς και την αμυντική βιομηχανία: G. Laron, *Cutting the Gordian Knot: The Post-WWII Egyptian Quest for Arms and the 1955 Czechoslovak Arms Deal*, Cold War International History Project, Working Paper # 55, Washington DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2007, G. D. Embree, *The Soviet Union between the 19th and the 20th Party Congresses/ 1952-1956*, Hague: M. Nijhoff (Springer), 1959, σσ 247-248, P. Seale, *The Struggle for Syria / A Study of Post-War Arab Politics 1945-1958*, London – N. York – Toronto: Oxford University Press, 1965, σσ 235-237, M. Copeland ibid σσ 181-195, M. Heikal 1973 ibid σσ 48-52, G. S. Dragnich, *The Soviet Union's quest for access to naval facilities in Egypt prior to the June war of 1967*, Springfield, VA: NTIS, 1974, σσ 5-6, K. Dawisha, *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, London & Basingstoke: Macmillan, 1979, σσ 10-13, R. Ginat 1991 ibid σσ 265-266, 284-295, P. L. Hahn 1991 ibid σ 192, N. J. Ashton, *Eisenhower, Macmillan and the problem of Nasser / Anglo-American Relations and Arab Nationalism, 1955-1959*, Hampshire-N. York: Palgrave, 1996, σσ 53-54, R. Ovendale 1996 op cit σ 130, W. J. Burns, *Economic Aid and American Policy toward Egypt, 1955-1981*, Albany: State University of N. York Press, 1985, σσ 80-83, J. A. Hail 1996 ibid σ 125, J. Heller, *The United States, The Soviet Union and the Arab-Israeli Conflict, 1948-67 / Superpower Rivalry*, Manchester: Manchester University Press, 2016, σσ 37-38. Νεώτερες εκτιμήσεις, βασισμένες σε αποχαρακτηρισμό και μετάφραση σοβιετικού και τσεχοσλοβακικού αρχειακού υλικού, τείνουν στη συμπερασματική διατύπωση των ακόλουθων ερμηνευτικών προτάσεων: α) οι σοβιετοαιγυπτιακές διαπραγματεύσεις για την εξοπλιστική συμφωνία επιταχύνθηκαν τον Απρίλιο του 1955, εξαιτίας της τουρκοϊρακινής

εξαιτίας των λόγων που οδήγησαν στην απόρριψή του και σχετίζονταν με δύο δεσπόζουσες δυτικές αντιλήψεις: αφενός τη δυσπιστία ως προς το ποδηγετήσιμο του αιγύπτιου ηγέτη κι αφετέρου την προτίμηση προστατευτικής υποστήριξης προς το νεοπαγές ισραηλινό κράτος ως θεμελιώδους όρου της ειρήνευσης στη Μέση Ανατολή. ΗΠΑ και ΗΒ απέτυχαν να αντιληφθούν έγκαιρα ότι το ζήτημα του υλικού εκσυγχρονισμού των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων υπήρξε κινητήριος μοχλός και ένας από τους σοβαρούς λόγους ύπαρξης του πραξικοπήματος του 1952 –αλλά και αιτία φθοράς του ερείσματος εντός του στρατεύματος, αμφισβήτησης ή ακόμη και απομάκρυνσης από την πολιτική εξουσία της ομάδας των αξιωματικών που συγκρότησαν το «Επαναστατικό Συμβούλιο Διοίκησης» (RCC), εφόσον ο στόχος της εκ βάθρων στρατιωτικής ανασυγκρότησης της Αιγύπτου δεν επιδιωκόταν πάση θυσία. Ο κίνδυνος αυτός ήταν υπαρκτός, ακόμη και μετά την σταθεροποίηση των κινηματιών. Οι γάλλοι διέθεταν μία σοβαρή δικαιολογία για την αποτυχία τους να εκμεταλλευτούν άμεσα την κατάσταση: αν και οι δικές τους διαπραγματεύσεις για πώληση όπλων στην Αίγυπτο ήταν οι πιο προχωρημένες σε σύγκριση με τις αντίστοιχες των άλλων δύο δυτικών χωρών, προοδευτικά ο συνδυασμός α) των αδύναμων κυβερνήσεων λόγω των προνοιών της 4ης Γαλλικής Δημοκρατίας αφενός με β) τη διαχείριση του αναδυόμενου Αλγερινού αφετέρου, επέτρεψαν στη σύμπραξη των αδιάλλακτων επί του θέματος της αποαποικιοποίησης εγχώριων πολιτικών δυνάμεων με την υπερδραστήρια ισραηλινή διπλωματία. Το σωρευτικό αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν να υπερισχύσει η αντιαιγυπτιακή πτέρυγα στους παρισινούς κυβερνητικούς κόλπους και να ακυρωθεί τελικά η εξοπλιστική σύνδεση της Αιγύπτου με τη Γαλλία. Αντίθετα, μέχρι το 1962 και την τελική διευθέτηση του Αλγερινού, το Παρίσι βρέθηκε σε στενή πολιτικοστρατιωτική σχέση, στρατηγικών μάλιστα διαστάσεων, με το Τελ Αβίβ. Εκ των υστέρων, η γαλλική εκείνη απόφαση κρίθηκε υπερβολική, ενώ επίσης δεν απουσίαζαν άλλα σημεία σύγκλισης μεταξύ Γαλλίας-Αιγύπτου σε διεθνή θέματα εκείνη την περίοδο [13]. Ίσως πάντως η φτωχή εξοπλιστική συγκομιδή της «πολιορκίας» των γάλλων απ' τους αιγύπτιους ήδη πριν το 1954

συμμαχίας που σύντομα θα κατέληγε στη σύναψη του Συμφώνου της Βαγδάτης και που στο Κάιρο εκλήφθηκε ως απειλή και για το ίδιο, ενώ επίσης β) εκτός των υπόλοιπων αιγυπτιακών ελατηρίων που αναφέρθηκαν, στη σκέψη του Νάσερ βάραινε και η διάσωση των πολιτικών επιδιώξεων της χώρας του σχετικά με το Σουδάν. Το προαναφερθέν τέλος κίνητρο της διαπιστωμένης αιγυπτιακής στρατιωτικής υστέρησης σε επιχειρησιακό επίπεδο ως δεσπόζον, αναγνωρίζεται στον Νάσερ και από ισραηλινής πλευράς –βλ. σχετικά: G. Laron, "Logic dictates they may attack when they feel they can win:" The 1955 Czech-Egyptian Arms Deal, the Egyptian Army, and Israeli Intelligence, *The Middle East journal,* vol 63 no 1, (Winter 2009), σσ 69-84. Για τις κατηγορίες και τις ποσότητες των σοβιετικής προέλευσης όπλων που παραλήφθηκαν από την Αίγυπτο βάσει της αρχικής και των επόμενων συμφωνιών της με την ΕΣΣΔ βλ. παρακάτω.

[13] Αυτό αναδεικνύεται ως κεντρικό συμπέρασμα από τη σύνθεση των πηγών στην οποία προχώρησε η S. Papastamkou op cit.

[14], να πρέπει να αποδοθεί και σε έναν ακόμη, αφανή λόγο, σχετιζόμενο με τη στενή γαλλοϊσραηλινή συνεργασία σε ένα πεδίο στρατηγικής ασφάλειας που ξεκινούσε τότε (βλ. παρακάτω).

Εξοπλισμένες με σύγχρονα μέσα ένοπλες δυνάμεις συμβόλιζαν την υλοποίηση της εθνικής χειραφέτησης, καταδείκνυαν την ικανότητα αφομοίωσης τεχνολογικών νεωτερισμών κι επέτρεπαν στην αιγυπτιακή κοινή γνώμη να προσβλέπει σε απόπλυση των ταπεινώσεων από τις διαδοχικές ήττες που επέβαλε το Ισραήλ στα πεδία των μαχών [15]. Όταν ο ισχυρός άνδρας του Ιράκ (ο πρωθυπουργός Nuri) επισκέφθηκε το Κάιρο για συνομιλίες με τον Νάσερ στα τέλη Αυγούστου του 1954 με σκοπό να τον πείσει ότι η σοβιετική εξωτερική απειλή όφειλε να αντιμετωπίζεται ως μεγαλύτερη από την ισραηλινή, όπως και ο κίνδυνος καθεστωτικών / πολιτειακών ανατροπών εκ των έσω, ο τελευταίος τού διευκρίνισε ότι οι αδέσμευτες πολιτικές της Αιγύπτου έφεραν τις φιλοδυτικές επιλογές του Ιράκ σε θέσεις διαμετρικά αντίθετες. Οι διαβεβαιώσεις του Nuri ότι η αντιϊσραηλινή εγρήγορση του Ιράκ παρέμεινε άθικτη δεν έπεισαν τον Νάσερ. Για τους ίδιους λόγους (και αργότερα με πρόσθετες αιτίες), παρά τις πρόσκαιρες διακυμάνσεις, οι διμερείς σχέσεις Καΐρου- Άγκυρας υπήρξαν εξίσου ψυχρές και με τις αντίστοιχες Καΐρου-Βαγδάτης καθ' όλη τη μέση ψυχροπολεμική περίοδο [16]. Αξίζει να γίνει μνεία και μίας κίνησης του Νάσερ η οποία

[14] S. K. Aburish 2004 op cit σ 81.

[15] Μετά τα γεγονότα της Γάζας ειδικά, οι νεώτεροι αξιωματικοί είχαν εξαγριωθεί σε βαθμό που ο Νάσερ ανησυχούσε σοβαρά για τη φυσική του ασφάλεια, εκτός από την επιβίωση του καθεστώτος. Το τόνιζε ο ίδιος στον αμερικανό πρεσβευτή τον Οκτώβριο του 1955: S. Skaggs-T. Michael, *The Czech-Egyptian arms deal of 1955 : a turning point in Middle Eastern Cold War history*, Electronic Theses and Dissertations, Paper 2287, http://dx.doi.org/10.18297/etd/2287, Department of History Louisville, Kentucky: University of Louisville, 2015 (ανακτήθηκε 15/1/2017), σσ 65-66, K. Wheelock op cit σσ 51, 219-220, D.Tal 2006 op cit σ 66. Ο έλληνας διπλωμάτης Άγγελος Βλάχος, ερμήνευε την αιγυπτιακή τακτική να συντηρεί κλίμα μόνιμης έντασης στις ισραηλινοαιγυπτιακές σχέσεις, ακόμη και πριν αποκτήσει σύγχρονο μη-δυτικής προέλευσης εξοπλισμό, ως αδήριτη ανάγκη σταθεροποίησης του νέου καθεστώτος στο εσωτερικό. Κατά τον Βλάχο (που το 1955 εκπροσωπούσε την Ελλάδα στο Ισραήλ), ο Νάσερ κεφαλαιοποιούσε τις ισραηλινές αντιδράσεις ωμής βίας στις προκλήσεις του, επιδεικνύοντας τόσο προς την αιγυπτιακή όσο και την αραβική συνολικά Κοινή Γνώμη τα πατριωτικά του διαπιστευτήρια έναντι του εξωτερικού εχθρού και σφυρηλατώντας την αποδοχή της εξουσίας του (Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σ 136).

[16] Η περί τουρκικής ασφάλειας πρόνοια ως όρου αποχώρησης αλλά και δυνάμει επανόδου των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων που αφορούσαν στην περιοχή της Διώρυγας, η οποία περιλήφθηκε στη συμφωνία ΗΒ-Αιγύπτου του 1954, είχε βιωθεί από τον Νάσερ ως μέγιστη εθνική ταπείνωση (ο Nuri μάλιστα, για να αποσείσει τη μομφή περί δουλικού φιλοδυτικισμού του που άφησε να αιωρείται ο Νάσερ, είχε αντεπιτεθεί εγκαλώντας τον για τη συγκεκριμένη ρήτρα, την οποία η αιγυπτιακή ηγεσία είχε υπογράψει «χωρίς να ερωτηθούν οι αραβικές χώρες που παρεμβάλλονταν μεταξύ Τουρκίας κι Αιγύπτου, ενώ το θέμα τίς αφορούσε άμεσα»). Ο Nuri γνώριζε φυσικά ότι τα περιθώρια δυναμικής διαπραγμάτευσης που είχαν τότε οι αιγύπτιοι με τους βρετανούς ήταν μηδαμινά, ενώ από την Άγκυρα τονιζόταν η αξία της στην υπεράσπιση του Σουέζ έναντι τυχόν σοβιετικής απειλής. Η συμμαχία της Τουρκίας με το Ιράκ υπό τις ευλογίες της Δύσης απλά ολοκλήρωσαν την αποξένωση Καΐρου-Βαγδάτης. Οι τουρκοαιγυπτιακές σχέσεις βρέθηκαν στο ναδίρ τη διετία 1961-1963, όταν διακόπηκαν με πρωτοβουλία του Καΐρου, μια και η Άγκυρα υπήρξε

αποσκοπούσε στην ενίσχυση της νομιμοποίησης της απόφασης που έλαβε να στραφεί στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού για όπλα, έχοντας κατά νου την μερίδα των δύσπιστων και των διστακτικών (όσων φοβούνταν για τις συνέπειές της): απευθυνόμενος στους συναδέλφους του, σπουδαστές της Σχολής Πολέμου κατά την τελετή αποφοίτησής τους στις 2 Οκτωβρίου, αναφέρθηκε σε δύο έγγραφα, προϊόντα υποκλοπών των αιγυπτιακών υπηρεσιών πληροφοριών, ένα γαλλικής κι ένα βρετανικής προέλευσης. Το πρώτο περιελάμβανε κατάλογο με τα οπλικά συστήματα που είχε παραλάβει το Ισραήλ από το ΗΒ και τις ΗΠΑ, ενώ το δεύτερο, ένα συνοψιστικό υπόμνημα εκτιμήσεων των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών αναγόμενο στο Μάιο, περιείχε την εκτίμηση πως οι μεν αιγύπτιοι μάλλον δεν θα ακολουθούσαν φιλοπόλεμη πολιτική (όπως αποδεικνυόταν από την διάταξη των στρατευμάτων τους στη μεθόριο με το Ισραήλ), το τελευταίο εντούτοις δεν έδειχνε σημεία αυτοσυγκράτησης ή προθέσεις επίτευξης μακροπρόθεσμα ειρηνικής συνύπαρξης με τους άραβες γείτονές του. Ο Νάσερ παρέδωσε αντίγραφα αμφότερων των εγγράφων στον Τύπο και όντως αυτά δημοσιεύθηκαν, ώστε να καταδείξουν στην κοινή γνώμη το αναπόφευκτο της παραγγελίας όπλων για την αυτοάμυνα της χώρας από κάθε διαθέσιμη πηγή [17].

Οι ΗΠΑ αντέδρασαν στη συμφωνία πώλησης σοβιετικού οπλισμού του Σεπτεμβρίου του 1955 με σχετική νηφαλιότητα, διακρίνοντας μακρινές έστω ελπίδες αποφυγής πλήρους και μόνιμης σύνδεσης της Αιγύπτου με την ΕΣΣΔ –προοπτική που δεν φάνηκαν διατεθειμένες να αναγνωρίσουν στην Κύπρο το 1964-65, παρά την ταυτόσημα αδέσμευτη θέση Νάσερ και Μακαρίου, πιθανόν επειδή τα μεγέθη των χωρών ήταν τελείως διαφορετικά και κυρίως ίσως λόγω του ότι στην Αίγυπτο δεν υφίσταντο πλέον στρατιωτικές εγκαταστάσεις διαθέσιμες για τη Δύση, ούτε και νόμιμα υφιστάμενη, ισχυρή Αριστερά (αντίθετα με την κυπριακή περίπτωση δηλαδή). Πιθανόν επίσης, με αυτόν τον τρόπο παραδέχονταν

μεταξύ των πρώτων κρατών παγκοσμίως (μαζί με την Ιορδανία και τη Σαουδ. Αραβία) που αναγνώρισε την απόσχιση της Συρίας από το σχήμα της ενωμένης αραβικής δημοκρατίας (ΗΑΔ) –το Κάιρο βέβαια δεν τόλμησε να πράξει το ίδιο και με άλλες χώρες που ακολούθησαν σύντομα. Η τουρκική διπλωματία υποχρεώθηκε αργότερα για δικούς της λόγους να επιδιώξει με ζωηρότητα την επανέναρξη διπλωματικών σχέσεων, αίτημα που η αιγυπτιακή ηγεσία αποδέχθηκε τελικά το Μάιο του 1963, χωρίς όμως να υπάρξει ουσιώδης επαναπροσέγγιση: W. J. Gallman, *IRAQ UNDER GENERAL NURI: My recollections of Nuri al-Said, 1954-1958*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1964, σσ 44-45, M. Copeland op cit σσ 228-229, M. Ferro op cit σσ 148, 152, M. Bishku 2003 op cit σσ 20, 26-27, I. Pappé, The State and the Tribe: Egypt and Jordan, 1948-1988 στο J. Nevo & I. Pappé (επιμέλ.), *Jordan in the Middle East,* Ilford: Frank Cass, 1994, σ 174, D. R. Devereux, *The formulation of british defence policy towards the Middle East, 1948-1956*, London & Hampshire: Macmillan, 1990, σ 161, O. Bengio op cit σ 49. Η παραμονή ειδικά των ιρακινοαιγυπτιακών σχέσεων σε κακή κατάσταση, ακόμη και κατά τη διάρκεια των ετών της διακυβέρνησης Qassem στη Βαγδάτη, αναλύεται στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Μέρος ΙΙ Κεφάλαιο Γ΄.

[17] S. Caroz, *The Arab Secret Service[s]*, London: Corgi, 1978, σσ 64-65.

σιωπηρά όπως αναφέρθηκε ότι α) ο Νάσερ επιδίωξε μέχρι την «δωδεκάτη ώρα» να αποκτήσει όπλα από αυτές, αλλά οι αμερικανικοί όροι ήταν παραπάνω από δυσβάστακτοι, β) η διαφαινόμενη αμερικανική έγκριση ανάδειξης του Ιράκ σε κέντρο δυτικών αμυντικών σχεδιασμών και η ταπείνωση στη Γάζα ήταν προβλήματα υπεράνω οποιασδήποτε δυνατότητας πολιτικής διαχείρισης απέναντι στην ερεθισμένη αιγυπτιακή κοινή γνώμη, για οποιαδήποτε κυβέρνηση και να υπήρχε στο Κάιρο. Επιπλέον λόγοι για την αμερικανική στάση εντοπίζονται στην προσωπική, ιδιοσυγκρασιακή παράμετρο: τον τρόπο χειρισμού της όλης υπόθεσης από τον υπουργό εξωτερικών J. F. Dulles, αλλά και τον αρμόδιο για το θέμα υφυπουργό του State Dept G. Allen, που λειτούργησαν κατά το προηγούμενο διάστημα πεπεισμένοι ότι ούτε οι σοβιετικοί ούτε ο Νάσερ θα τολμούσαν τελικά να προχωρήσουν στην ολοκλήρωση της συμφωνίας, παραβλέποντας τις αντίθετες εισηγήσεις του Byroade (προκατόχου του G. Allen και τη στιγμή εκείνη πρεσβευτή των ΗΠΑ στο Κάιρο) να μην υποτιμηθεί η παράμετρος «ανάγκη των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων για αμυντική επάρκεια», τόσο για εσωτερικούς όσο και για λόγους σχετιζόμενους με τη διεθνή θέση της Αιγύπτου. Πράγματι, η «αιρετική» και πρωτοφανής εξοπλιστική παραγγελία της Αιγύπτου αψηφώντας τις δυτικές βουλήσεις, εξύψωσε το λαϊκό κύρος του Νάσερ σε δυσθεώρητα ύψη και δη σε παναραβική κλίμακα. Έχει τέλος διατυπωθεί και η ερμηνεία σύμφωνα με την οποία η τελική αυτοσυγκράτηση των αμερικανών πολιτικών συνδεόταν με αυστηρές προειδοποιήσεις που προήλθαν από τη CIA, για να μην απειληθούν με πλήρη κατάργηση οι επαφές που εξακολουθούσε να διατηρεί με τον ηγετικό πυρήνα των πραξικοπηματιών, αλλά και να μην εκτραπεί η κατάσταση σε ανατροπή του Νάσερ και κατάληψη της εξουσίας από «ανεξέλεγκτους σκληροπυρηνικούς» [18]. Η συμφωνία

[18] «Σχετικά νηφάλια» χαρακτηρίζεται η αμερικανική αντίδραση, αποτιμώντας την τελική της μορφή, σύμφωνα με αμερικανικές πηγές –βλ. το άκρως απόρρητο τηλεγράφημα του διευθυντή της CIA A. Dulles προς τον αδελφό του και υπουργό εξωτερικών (Washington, 29 Οκτωβρίου 1955), τη συζήτηση του δεύτερου με τον H. McMillan στις αρχές του μήνα, καθώς και την πρώτη εκτίμηση του J. F. Dulles, σύμφωνα με την οποία «η εξέλιξη υπήρξε η πλέον επικίνδυνη, εφάμιλλη της έναρξης του Πολέμου της Κορέας». Το φάσμα της παρουσίας σοβιετικών στρατιωτικών συμβούλων εντός εγκαταστάσεων βρετανικής (αλλά εν μέρει και αμερικανικής) χρηματοδότησης και κατασκευής, προξένησε αναμενόμενα οργή αρχικά στους δύο δυτικούς συμμάχους: *FRUS 1955-1957*, vol XIV, Arab-Israeli Dispute, 1955, “doc 369”, R. W. Baker op cit σσ 39-40, R. Ginat 1991 op cit σσ 296-298, P. L. Hahn 1991 op cit σσ 192-193, S. K. Aburish 2004 op cit σ 84. Η αρχική αντίδραση των ΗΠΑ, ένα μήνα πριν, κινείτο σε πολύ απειλητικότερους τόνους προς την αιγυπτιακή ηγεσία όπως αναφέρθηκε, ενώ ανάλογες ήταν οι αντιδράσεις στα ΜΜΕ και το Κογκρέσο (M. Heikal 1973 op cit σσ 51-53, R. Ginat 1991 ibid σσ 291-293, S. Skaggs-T. Michael op cit σσ 68-69, K. Wheelock op cit σ 230). Για την κατευναστική παρέμβαση της CIA βλ.: S. Lucas & A. Morey op cit σ 100. Για την ψυχολογική παράμετρο της ηγεσίας του State Dept, δηλαδή την ευρύτερη διβουλία του J. F. Dulles στις μεσανατολικές πολιτικές του, τη συμφωνία του με το μεν πρόεδρο Eisenhower ότι ο προκάτοχός του Truman είχε σταθεί «υπερβολικά φιλοϊσραηλινός», ενώ ταυτόχρονα αφετέρου συμμεριζόταν τη βρετανική αντιπάθεια προς τον Νάσερ βλ: P. Jabber 1981 op cit σσ 143, 156-157, 167-172, Yaqub op cit σσ 28-29. Επίσης, η αμερικανική δέσμη ιδεών αραβοϊσραηλινής ειρήνευσης με οικοδομικά υλικά

θεωρήθηκε μεταιχμιακό σημείο για τη σύγχρονη ιστορία της περιοχής, επιπτώσεων εφάμιλλων με τη σύμπηξη του Συμφώνου της Βαγδάτης και την ισραηλινή επιδρομή στη Γάζα (αυτά συνέβησαν με διαφορά 4 ημερών το Φεβρουάριο του 1955 κι έχει εκτιμηθεί ότι σε μεγάλο βαθμό συνδέονται αιτιωδώς με την αιγυπτιακή παραγγελία όπλων όπως αναλύθηκε). Εν τέλει, σηματοδότησε ουσιωδώς την είσοδο της ΕΣΣΔ στα μεσανατολικά πράγματα και, μαζί με τα γεγονότα του Σουέζ ένα χρόνο αργότερα, προσέδωσε νέα φυσιογνωμία στα περιφερειακά δρώμενα για την επόμενη εικοσαετία. Αν και η Μόσχα είχε πρωτοστατήσει μαζί με τη Washington στην αναγνώριση του ισραηλινού κράτους το Μάιο του 1948, τα επόμενα χρόνια θα χαρακτηριζόταν εχθρός του. Είναι εξάλλου γεγονός ότι επρόκειτο για την πρώτη φορά που η ΕΣΣΔ απέστειλε στρατιωτική βοήθεια μακριά απ' την άμεση (γεωγραφικά) ζώνη επιρροής της.

Από τις παραπάνω συνέπειες, η ριζοσπαστική μεταβολή που επέσυρε εύλογα τις εντονότερες δυτικές ανησυχίες αφορούσε στην καινοφανή σοβιετική προσέγγιση σχετικά με το ζήτημα της προσφοράς για παραχώρηση / πώληση οπλικών συστημάτων σε χώρες εκτός σοσιαλιστικού στρατοπέδου: σχετικό άρθρο στην *Pravda* τον Οκτώβριο του 1955 καθιστούσε σαφές ότι η Μόσχα είχε την άποψη πως κάθε κράτος, ανεξαρτήτως πολιτικοϊδεολογικού προσανατολισμού, είχε το απαραβίαστο δικαίωμα της πρόσβασης σε αμυντικό υλικό και μάλιστα χωρίς να θεωρείται ως αναγκαία και ικανή συνθήκη για τον εξοπλισμό του η ένταξη κάποιο από τα δύο «στρατόπεδα». Η ΕΣΣΔ κατήγγειλε ευθέως τη διασύνδεση του δικαιώματος στην άμυνα με τη σύναψη συμμαχικών συμφωνιών (που αποτελούσε το σύνηθες δυτικό quid pro quo προς ουδέτερες χώρες), ενώ ταυτόχρονα διατράνωνε τη δική της ηθική ανωτερότητα στο επίμαχο ζήτημα [19]. Η πραγματικότητα βέβαια απείχε πολύ απ' τις διακηρύξεις αυτές. Άλλος πάντως ηγέτης της περιοχής με αντιλήψεις «νασερικής απόκλισης», ο λίβυος πρωθυπουργός M. Ben Halim απείλησε τους βρετανούς ότι, αν δεν παρέδιδαν στη χώρα του μέχρι τις 15/11/1955 την στρατιωτική βοήθεια που τους ζητούσε πειστικά από καιρό, τότε θα αποτεινόταν για όπλα «…όχι στους Ρώσους, αλλά στον πρόεδρο Νάσερ». Λίγο αργότερα (27/10), οι αμερικανοί παραπονέθηκαν στους αιγύπτιους ότι σύμφωνα με πληροφορίες τους, το Κάιρο παρακινούσε «…και άλλες αραβικές χώρες να αγοράσουν όπλα από τους Ρώσους, με τους

μεταξύ άλλων προγράμματα σοβαρής οικονομικής και τεχνικής βοήθειας προς την Αίγυπτο («Alpha Plan») συνέχισε να κατατίθεται και να γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης το πρώτο τρίμηνο του 1956, ακόμη δηλαδή και μετά τη δημοσιοποίηση της μεγάλης εξοπλιστικής συμφωνίας (R. Takeyh 2000 op cit σ 87).

[19] C. Paine, the Political Economy of arms transfers to the Middle East, *MERIP Reports*, No 30 (August 1974), σ 19, A. Sampson, *The Arms Bazaar / From Lebanon to Lockheed*, N. York: Viking, 1977, σ 173.

ίδιους [τους αιγύπτιους] ως μεσάζοντες» [20]. Εκείνο που παραδεχόταν στα τέλη του 1955 η ηγεσία των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών ήταν ότι η ΕΣΣΔ δεν επιδίωκε τόσο την απόκτηση «δορυφορικών σχέσεων» με τα μεσανατολικά κράτη, όσο την απομάκρυνση των αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων από την ίδια περιοχή, επειδή απειλούσαν τις ζωτικές οικονομικά και πληθυσμιακά νοτιοδυτικές περιοχές της επικράτειάς της. Το Τελ Αβίβ αφετέρου δεν έπαψε να συνδυάζει πολυαίμακτες επιδρομές σε βάρος των αράβων γειτόνων του με τη διατύπωση επαναλαμβανόμενων αιτημάτων παροχής αμυντικής βοήθειας και εγγυήσεων ασφάλειας προς τη Washington καθ' όλη την εν λόγω περίοδο – και παρά την δυνάμει αντίφαση ότι κάθε επιδρομή θα μπορούσε να απομακρύνει την προοπτική ικανοποίησης των αιτημάτων του από τις αμερικανικές κυβερνήσεις. Οι ΗΠΑ αφετέρου, αρνούνταν να καλύψουν τις ισραηλινές ανάγκες, ώστε να αποφύγουν την αντανακλαστική περαιτέρω σύσφιγξη των σοβιετοαιγυπτιακών σχέσεων. Αναμενόμενα επίσης, για την αποκατάσταση των αμερικανοαιγυπτιακών σχέσεων (και κυρίως την έναρξη παροχής σοβαρής οικονομικής βοήθειας) απαιτούσαν από την αιγυπτιακή ηγεσία ανταπόκριση σε σειρά δυσβάστακτων προϋποθέσεων: να διαρραγούν οι αναπτυσσόμενοι δεσμοί με τη Μόσχα, να ρυμουλκηθεί αντίθετα το σύνολο των χωρών που επηρέαζε το Κάιρο προς δυτικόφιλες θέσεις και να γίνουν δεκτά τα σχέδια ειρήνευσης με το Ισραήλ. Οι ηγεσίες του τελευταίου αμφιταλαντεύονταν γύρω από την απόφαση εξαπόλυσης προληπτικού πολέμου. Στην τελική τους αυτοσυγκράτηση οδήγησε κυρίως ο φόβος (αύξησης) της διεθνούς τους απομόνωσης, εφόσον έπρατταν κάτι τέτοιο [21]. Τελικά,

[20] M. H. Heikal, *Cutting the Lion's Tail / Suez through Egyptian eyes*, N. York: Arbor House, 1987, σσ 79-82.

[21] R. Takeyh 2000 op cit σσ 79-90. Από τις πλέον αξιομνημόνευτες συνέπειες της απόφασης του Καΐρου να προμηθευθεί μεγάλες ποσότητες σύγχρονων σοβιετικών οπλικών συστημάτων το 1955 υπήρξε (εν αγνοία του) η αναβολή εξαπόλυσης σχεδιασμένου προληπτικού πολέμου κατά της Αιγύπτου από το Ισραήλ. Η ισραηλινή ηγεσία επανιεράρχησε τότε τις προτεραιότητές της και προέκρινε την απόκτηση αντίστοιχων εξοπλισμών πριν προχωρήσει στην υλοποίησή του, φοβούμενη εκτός των άλλων ένα τιμωρητικό διεθνές embargo στις αγορές όπλων εφόσον το Ισραήλ εμφανιζόταν ως επιτιθέμενο, που αν τού επιβαλλόταν θα είχε προφανώς ακόμη δυσμενέστερες μεσοπρόθεσμα συνέπειες για το κράτος του (το απέδειξε παραπέμποντας αποδεικτικά εκτεταμένο αρχειακό υλικό γύρω από την αναβολή των επιχειρήσεων "Omer" και Shahar" -δηλαδή κατάληψης των στενών του Tiran και της λωρίδας της Γάζας αντίστοιχα- ο M. Golani, στο άρθρο του The historical place of the Czech-Egyptian arms deal, Fall 1955, *Middle Eastern Studies*, vol 31 no 4, October 1995, σσ 803-827. Βλ. επίσης M. B. Oren 1992 op cit σσ 130-136). Το φθινόπωρο του 1955 όταν στην πρωθυπουργία επανέκαμψε ο Ben-Gurion με συνεργάτη τον άλλο γνωστό «ιέρακα» M. Dayan, έγιναν σκέψεις προληπτικού κτυπήματος πριν οι αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις προλάβουν να «απορροφήσουν» -αποκτήσουν τη δυνατότητα να αξιοποιούν επιχειρησιακά- τα νέα όπλα που παραλάμβαναν: Z. Levey 1995 op cit σ 56, I. Z. Saltzman, Making war, thinking history: David Ben-Gurion, analogical reasoning and the Suez Crisis, *Israel Affairs*, vol 22, issue 1, 2016, σσ 49-50, 62-63. Πάντως, τον Αύγουστο, τον Νοέμβριο, τον Δεκέμβριο του 1955 και τον Ιανουάριο του 1956, ισραηλινές επιδρομές στην Αίγυπτο και τη Συρία άφησαν πίσω τους δεκάδες νεκρών αράβων στρατιωτών: Z. Levey, Israeli foreign policy and the arms race in the Middle East 1950–1960, *Journal of Strategic Studies*, vol 24 no 1, 2001, σσ 34-35, Z. Levey 1995 ibid σ 55.

επιβεβαιώνοντας τους σχετικούς φόβους, η συμφωνία με την Αίγυπτο απέκτησε μία εξαιρετικά δυσμενή για τη Δύση προέκταση: να ακολουθήσουν σχετικά εξοπλιστικά αιτήματα προς τη Μόσχα και από άλλες χώρες της περιοχής. Η Αίγυπτος, με το μέγεθος, το ειδικό βάρος και την επιρροή που ασκούσε στα γειτονικά κράτη, λειτούργησε σύντομα ως διάμεσος μεταξύ των κρατών αυτών και της ΕΣΣΔ. Μάλιστα, το Μάρτιο του 1956 ο Νάσερ έφθασε στο σημείο να μεταφέρει στο σοβιετικό πρεσβευτή στο Κάιρο «αίτημα της κυβέρνησής του αλλά και των ηγεσιών της Σαουδικής Αραβίας και της Συρίας, όπως δοθεί άδεια σε εθελοντές από μουσουλμανικές Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ να κατέλθουν στις μεσανατολικές αυτές χώρες με σκοπό να τις βοηθήσουν στην αξιοποίηση στρατιωτικής τεχνολογίας, όπως ακριβώς οι ισραηλινοί στρατολογούσαν ως πιλότους εβραίους απ' τις ΗΠΑ, το ΗΒ, τη Γαλλία και άλλες χώρες». Το επίμαχο χρονικό σημείο έχει αναγνωριστεί ως μεταίχμιο των αμερικανικών αποφάσεων (σε υψηλό κυβερνητικό επίπεδο) για την κατάταξη του αιγυπτιακού καθεστώτος στα μάλλον εχθρικά προς τα ευρύτερα συμφέροντα των ΗΠΑ. Ασφαλώς, τη Washington επηρέασε ιδιαίτερα η δεύτερη σοβιετοαιγυπτιακή εξοπλιστική συμφωνία που ανακοινώθηκε τότε, τόσο λόγω του ύψους της όσο και εξαιτίας του παραρτήματός της που προνοούσε για την έλευση στην Αίγυπτο ευμεγέθους αποστολής εκατοντάδων στρατιωτικών συμβούλων σε ρόλο εκπαιδευτών [22]. Συμπερασματικά, οι ΗΠΑ δεν δέχθηκαν να παράσχουν στρατιωτικό εξοπλισμό στην Αίγυπτο λόγω των ακραίων λεκτικών της απειλών προς το Ισραήλ. Επιπλέον, οι Ηνωμένες Πολιτείες επιθυμούσαν την ένταξη της Αιγύπτου σε περιφερειακούς αντισοβιετικούς σχεδιασμούς της, κάτι αντίθετο με την σκοποθεσία της πλειοψηφίας των στελεχών του νέου καθεστώτος στο Κάιρο, αλλά και λόγω απροθυμίας της ηγεσίας των πραξικοπηματιών να προκληθεί το αιγυπτιακό δημόσιο αίσθημα από οποιαδήποτε παράταση της σύνδεσης της χώρας με δυτικούς πολεμικούς σχεδιασμούς. Το Ισραήλ έμπαινε σε πειρασμούς (φοβικής αφετηρίας) επιθετικών ενεργειών με στόχο την Αίγυπτο, αδιαφορώντας για τις συνέπειες στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της τελευταίας. Το αποτέλεσμα ήταν να ωθηθεί η ηγετική ομάδα γύρω απ' τον Νάσερ στη σύναψη εξοπλιστικών σχέσεων με τη Μόσχα και να παραταθεί η αστάθεια στην περιοχή λόγω του εξοπλιστικού ανταγωνισμού μεταξύ του Ισραήλ και των Αιγύπτου-Συρίας. Αξίζει τέλος να σημειωθεί πως, παρά τους περί του

[22] G. Laron 2007 op cit σ 40, A. Dawisha 2003 op cit σσ 168-169, S. Skaggs-T. Michael op cit σσ 58-59, S. Lucas & A. Morey op cit σσ 102-103, Y. Even, *Two Squadrons and their Pilots: The First Syrian Request for the Deployment of Soviet Military Forces on its Territory*, *1956,* Cold War International History Project, Working Paper # 77, Washington DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2016, σ 9, M. B. Oren, Canada, the Great Powers and the Middle Eastern Arms Race, 1950-1956, *The International History Review*, vol XII no 2, (1990), σ 293. Ο σοβιετικός πρεσβευτής αξιολόγησε το αιγυπτιακό αίτημα αποστολής των εθελοντών ως ύψιστης προτεραιότητας, αλλά η Μόσχα απέφυγε τελικά να το ικανοποιήσει.

αντιθέτου ισχυρισμούς, αξιόπιστα στοιχεία αμερικανικής προέλευσης καταδεικνύουν ότι την προηγούμενη της τσεχοσλοβακοαιγυπτιακής συμφωνίας διετία (1953-1954), το Ισραήλ είχε δαπανήσει μεγαλύτερο ποσό για εξοπλισμούς (216 εκ. $ έναντι των περίπου 100 εκ. $ που υπολογίστηκε η πρώτη συμφωνία Καΐρου-Μόσχας, σε τιμές εποχής αμφότερα τα ποσά), στο πλαίσιο της διαρκούς προσπάθειας των ισραηλινών να διατηρήσουν καθολική ποιοτική υπεροχή έναντι των στρατών του συνόλου των αράβων γειτόνων του. Πιθανόν όμως, το πραγματικό χάσμα να μην ήταν τόσο μεγάλο [23]. Η συγκεκριμένη εξοπλιστική συμφωνία εξάλλου, αποτέλεσε την έναρξη ευρύτερων, στρατηγικού χαρακτήρα οικονομικών σχέσεων μεταξύ της ΕΣΣΔ και της Αιγύπτου, που αφορούσαν τη συνεργασία στο πεδίο της Άμυνας αλλά και σε σειρά κρίσιμων τομέων της Οικονομίας. Για την επόμενη 20ετία, απ' τα 16,7 συνολικά δισ. $ που διέθεσε η Μόσχα σε εξωτερική βοήθεια προς τρίτες χώρες, το 40% του ποσού διοχετεύθηκε σε δύο χώρες: την Αίγυπτο και την Ινδία, με την πρώτη μάλιστα να λαμβάνει το μεγαλύτερα κονδύλια στρατιωτικής βοήθειας από κάθε άλλη χώρα παγκοσμίως [24]. Βραχυπρόθεσμα, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1956, οι ΗΠΑ

[23] S. Skaggs-T. Michael op cit σ 56. Όπως σημειώνει ο S. Yaqub (op cit σ 40), τα μεν επίσημα ανακοινωμένα στοιχεία της συμφωνίας Αιγύπτου-Τσεχοσλοβακίας έκαναν λόγο για 86 εκ. $ σε τιμές εποχής, όμως με δεδομένη τη μεγάλη έκπτωση που έγινε στην αξία των προσφερόμενων όπλων από πλευράς σοβιετικών, το αμερικανικό υπουργείο άμυνας υπολόγισε εκείνη τη στιγμή το πραγματικό της ύψος στα 200 εκ. $. Λεπτομερέστερα στοιχεία για τις εξοπλιστικές επιδόσεις του Ισραήλ παρατίθενται παρακάτω.

[24] Υπερδιπλάσια από εκείνη που παρασχέθηκε στην Ινδία, την Ινδονησία και το Ιράκ (οι αμέσως επόμενες λήπτριες μεγάλης τέτοιας βοήθειας απ' την ΕΣΣΔ) και σχεδόν 4 φορές μεγαλύτερη στρατιωτική βοήθεια από εκείνη που δόθηκε στη Συρία, για το διάστημα 1955-1972/3 -οπότε και ολοκληρώθηκε η φάση της στενότερης στρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ Αιγύπτου και ΕΣΣΔ, η σταδιακή παύση της οποίας έγινε με αιγυπτιακή πολιτική πρωτοβουλία και για λόγους που δεν κρίνεται σκόπιμο να αναλυθούν σε αυτό το σημείο. Ειδικά κατά τη δεύτερη υποπερίοδο των διμερών στρατιωτικών σχέσεων (1964-1973), οι εξαγωγές σοβιετικού πολεμικού υλικού προς την Αίγυπτο αντιπροσώπευαν το 15% των συνολικών τέτοιων εξαγωγών της ΕΣΣΔ παγκοσμίως (συμπεριλαμβανομένων εκείνων προς τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας και το εμπόλεμο Βόρειο Βιετνάμ), αφορούσαν δε υλικό αξίας 2,3 δισ.$ σε τιμές εποχής. Μεταίχμιο θεωρείται το καλοκαίρι του 1965, όποτε, για πολιτικούς λόγους, η σοβιετική ηγεσία αποφάσισε να διαγράψει το μισό από το τρέχον χρέος της Αιγύπτου, που εκείνη τη στιγμή ανερχόταν στο 1 δισ. $ και αφορούσε ως επί το πλείστον οφειλή αποπληρωμής αγορών πολεμικού υλικού. Υφίστανται σημαντικές αποκλίσεις στις επίσημες αμερικανικές εκτιμήσεις σχετικά με το ύψος του ποσού συνολικά για την περίοδο 1955-1972/3 (μεταξύ 2,68 και 3,1 δισ. $, αν και όλες αξιοποιούν στοιχεία απ' την πλέον αξιόπιστη πηγή δεδομένων των ΗΠΑ, εκείνα της Ανεξάρτητης Αρχής ACDA (Arms Control and Disarmament Agency, World Military Expenditures and Arms Transfers, στο εξής: ACDA / WMEAT), στην έντυπη έκδοση της οποίας εμφανίζεται το πόσο των 2,3 δισ. $ με πωλήτρια την ΕΣΣΔ + 145 εκ. $ με πωλήτριες τις Τσεχοσλοβακία και Πολωνία, ενώ υπήρξε και ισχυρισμός από αξιόπιστη αιγυπτιακή πηγή (την κυβερνητική εφημερίδα *Al Ahram*, το 1972) που έκανε λόγο για 5,1 δισ. $. Συγκλίνοντας προς την τελευταία εκτίμηση, μελετητής του θέματος (ο A. J. Bennett) υπολόγισε την πραγματική αξία των συνολικών σοβιετικών εξοπλιστικών εξαγωγών προς την Αίγυπτο για την υποπερίοδο 1963-1975 στα 3,6 δισ. $, λαμβάνοντας υπόψη του τις ισοτιμίες του δολαρίου για το 1972 κι ερμηνεύοντας με δικά του υπολογιστικά πρότυπα τους αριθμούς των εκδόσεων της ACDA. Σύμφωνα με επισήμανση άλλου ερευνητή, του M. Efrat, ο οποίος αξιοποίησε κυρίως τα δεδομένα από το σουηδικό SIPRI (θεωρώντας τα ως πιο φερέγγυα από εκείνα του βρετανικού IISS), αλλά τα

ερμήνευσε ποιοτικά με βάση προσωπικά υποδείγματα, η αξία *μόνον* των τεθωρακισμένων και των αεροσκαφών σοβιετικής προέλευσης που έλαβε η Αίγυπτος κατά την περίδο 1955-1973 κυμάνθηκε στα 2,439 δισ. $. Ο Efrat υπολόγισε την αξία της σοβιετικής στρατιωτικής βοήθειας προς την Αίγυπτο για το επίμαχο χρονικό διάστημα στα 7,8 δισ. $. Τα προβλήματα που αντιμετώπισαν όλοι οι αναλυτές οφείλονται στους εξής λόγους: α) τις ελλιπείς πληροφορίες αναφορικά με τον τρόπο νομισματικής αποτίμησης των συμφωνιών που συνήπτε η Μόσχα με τρίτες χώρες (υπήρξαν περιπτώσεις στις οποίες τα ποσά χαρακτηρίζονταν διαβαθμισμένα, ενώ επίσης, κατά επιβεβαιωμένες πληροφορίες, οι τιμές αναφέρονταν σε ρούβλια και μετατρέπονταν σε τοπικό νόμισμα με βάση τις εκάστοτε τρέχουσες μεταξύ τους ισοτιμίες), β) τον υπολογισμό του πραγματικού κόστους -από το σχεδιασμό μέχρι και την παραγωγή- ενός οπλικού συστήματος στη Σοβιετική Ένωση, η κεντρικά διευθυνόμενη Οικονομία της οποίας, αυτονόητα διέθετε σημαντικά διαφοροποιημένο -σε σύγκριση με τις ΗΠΑ- τρόπο να παράγει και να διαθέτει όπλα στη διεθνή αγορά, γ) τον υπολογισμό της ισοτιμίας ρουβλίου – δολαρίου (επίσημης: 0,9 – πραγματικής 0,32/0,50) για την επίμαχη περίοδο, πολύ περισσότερο σε συσχετισμό με την πτώση της τιμής του δολαρίου κατά 50% εντός της δεκαπενταετίας 1955-1970, δ) την προτίμηση της ACDA να παραθέτει στοιχεία σε τρέχουσες ισοτιμίες δολαρίου κι επειδή ε) τα δεδομένα της αναφέρονται σε περιόδους πενταετίας-δεκαετίας. Σημειώνεται ακόμη ότι η ACDA έδωσε λεπτομερή στοιχεία για τα έτη μετά το 1963. Σε κάθε περίπτωση, οι όροι παρέμειναν ιδιαίτερα ευνοϊκοί (συμβολικά επιτόκια δανεισμού, μακρές περίοδοι αποπληρωμής-παρατεταμένες χάριτος κλπ, κάθε φορά που ξεπερνιόνταν τα όρια των δυνατοτήτων αντιπραγματισμού). Αυτή ήταν η επιλογή της σοβιετικής πλευράς και έγινε για συγκεκριμένους λόγους, οι οποίοι σχετίζονταν με την προσπάθεια ικανοποίησης στρατηγικών αμυντικών αναγκών της Μόσχας και ειδικά την απόσπαση δικαιωμάτων για την ίδρυση στρατιωτικών βάσεων (η επίμαχη πτυχή θα θιγεί κατ' επανάληψη αλλά δεν θα αναπτυχθεί αναλυτικά στο παρόν κείμενο, καθώς είναι αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης). Έχει επίσης επισημανθεί ότι η αρχική επιλογή του συμψηφισμού (ως εκδοχής του αντιπραγματισμού) για την εξόφληση των σοβιετικών όπλων που παρέλαβε η Αίγυπτος, ανάγκασε το Κάιρο να στερηθεί έσοδα που ειδάλλως θα λάμβανε -αν διέθετε τα προϊόντα σε δυτικές αγορές-, οδηγώντας το σε σχέσεις οικονομικής εξάρτησης από τη Μόσχα (πράγματι, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας 1960-1970, το Κάιρο δέσμευε σεβαστές ποσότητες και υψηλής ποιότητας της ετήσιας ορυζοπαραγωγής και βαμβακοπαραγωγής για την αποπληρωμή των ανατολικής προέλευσης όπλων). Επίσης, γενικά, λόγω της εισαγωγής της επιλογής του συμψηφισμού, τα όρια μεταξύ βοήθειας και εμπορίου υπήρξαν θολά στις επίμαχες διμερείς σχέσεις, καθ' όλο το εξεταζόμενο διάστημα. Αυτονόητα, η εξάρτηση μεγεθύνθηκε στο αμιγώς στρατιωτικό πεδίο αναφοράς, αφού κάθε μεταβίβαση πολεμικού υλικού σε αναπτυσσόμενη χώρα, ανεξαρτήτως πηγής προέλευσης και τρόπου πληρωμής για την απόκτησή του, παράγει δευτερογενείς εξαρτήσεις: την αρχική και εν συνεχεία υποστήριξη του υλικού με εκπαιδευτικό προσωπικό και υλικό, την υποχρεωτική σχεδόν υιοθέτηση των δογμάτων χρήσης και εν τέλει μάχης του παρόχου, την ανάγκη απρόσκοπτης ροής των χορηγούμενων ανταλλακτικών, υλικών αντικατάστασης, εκσυγχρονισμού και ανανέωσης. Η εξάρτηση πάντως, δεν ήταν μονόπλευρη, καθώς θα εξηγηθεί.

Τα στοιχεία παρατίθενται ενδεικτικά μεταξύ άλλων στα: G. Ofer, The Economic Burden of Soviet Involvement in the Middle East, *Soviet Studies*, vol 23 no 3, (Jan., 1973), σσ 329, 331, 333, M. Bornstein & D. R. Fuseld, *The Soviet Economy: A Book of Readings*, Homewood, Illinois: R. D. Irwin, 1974 (4th edition), σσ 455-463, R. F. Pajak, Soviet arms and Egypt, *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol 17, Issue 4 (1975), σ 165, R. W. Baker op cit σ 137, M. Efrat, The economics of Soviet arms transfers to the third world - A case study: Egypt, *Soviet Studies*, vol XXXV no 4, October 1985, σσ 437-456, A. J. Bennett, Arms Transfer as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East, *Middle East Journal*, vol 39 no 4, 1985, σ 752, P. G. Roeder, The Ties that Bind: Aid, Trade, and Political Compliance in Soviet-Third World Relations, *International Studies Quarterly*, Vol 29, No 2 (Jun., 1985), σσ 191-216, J. Ferris, Guns for Cotton? /Aid, Trade, and the Soviet Quest for Base Rights in Egypt, 1965-1966, *Journal of Cold War Studies*, vol 13 no 2, Spring 2011, σσ 8-15. Πρωτογενώς, αξιοποιήθηκαν δεδομένα από δύο εκ των τριών αποδεκτών ερευνητικά βάσεων δεδομένων (της σουηδικής του SIPRI, της αμερικανικής της ACDA και της βρετανικής του IISS): Α) από την έντυπη έκδοση της ACDA, *US Arms Control and Disarmament Agency, Publication 74*, Washington DC: US Government Printing Office 1975, σσ 31, 70, 89 (οι αριθμοί που παρατίθενται στη συγκεκριμένη έκδοση, αφορούν σε δολάρια ΗΠΑ, μέσης ισοτιμίας του 1972). Β) βλ. επίσης τα ψηφιοποιημένα δεδομένα του SIPRI Στοκχόλμης αναρτημένα στην οικεία ιστοσελίδα

http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php (προσπελάστηκε στις 18/1/2017), που κάνουν λόγο για εξαγωγές οπλικών συστημάτων και λοιπής στρατιωτικής βοήθειας από την ΕΣΣΔ με λήπτρια την Αίγυπτο, ύψους 23,2 δισ.$ για την εικοσαετία 1955-1975, σε τιμές 1990 όμως –δηλαδή 7,61 δισ.$ αν αναχθούν σε τιμές 1972. Υπάρχει επομένως σοβαρή απόκλιση μεταξύ ACDA και SIPRI, που σχετίζεται όμως κυρίως με διαφορές στη μέτρηση των υλικών και άλλων κατηγοριών αγαθών (λχ την αποτίμηση του κόστους της εκπαίδευσης), καθώς το SIPRI επιλέγει να υπολογίζει με δικές του μεθόδους την πραγματική αξία των οπλικών συστημάτων και όχι αξιοποιώντας αποκλειστικά τις επίσημα ανακοινωμένες εκάστοτε τιμές με βάση τις οποίες πραγματοποιήθηκε η πράξη. Αφετέρου, το SIPRI διαθέτει στοιχεία για τις μείζονες μόνο κατηγορίες οπλικών συστημάτων, όπως αεροσκάφη, πλοία, άρματα, πυροβολικό, τεθωρακισμένα οχήματα, πυραύλους και κατευθυνόμενα βλήματα και όχι για κάθε είδους πολεμικό υλικό. Η προτίμηση αυτή, έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια να απουσιάζει από τις αναφορές του η αξία διάφορων συμπαρομαρτούντων (συνοδευτικών συστημάτων, ανταλλακτικών κλπ). Οι πίνακες του SIPRI αξιοποιούνται κατά κόρον στο παρόν κείμενο, επειδή κατονομάζουν κατηγορίες και συγκεκριμένους τύπους οπλικών συστημάτων (και όχι απλώς τις αξίες αγοραπωλησιών /δωρεών που παραθέτουν οι αντίστοιχοι της ACDA), συνεισφέροντας στην ποιοτική αξιολόγηση των προθέσεων τόσο της πλευράς που προσφέρει όσο και της πλευράς που παραλαμβάνει ένα οπλικό σύστημα. Εκτός αυτού, τα στοιχεία του SIPRI θεωρούνται ακριβέστερα και λεπτομερέστερα εκείνων του IISS (που περιορίζονται αδρομερώς στα θεμελιώδη μεγέθη της άμυνας κάθε χώρας, δηλαδή: συνολικό πληθυσμό, αριθμούς προσωπικού, πολεμικού υλικού ανά γενική κατηγορία, ΑΕΠ και στρατιωτικών δαπανών). Αξιολογικά στοιχεία που προκύπτουν από τη σύγκριση των τριών βάσεων δεδομένων, μπορούν να βρεθούν μεταξύ άλλων στα: U. Albrecht, The Study of International Trade in Arms and Peace Research*, Journal of Peace Research*, vol 9 no 2, 1972, σσ 165-178, E. J. Laurance and R. G. Sherwin, Understanding Arms Transfers through Data Analysis, στο U. Ra'anan, R. L. Pfaltzgraff jr and G. Kemp (επιμέλ.), *Arms Transfers to the Third World: the military build up in less Industrial countries*, Boulder, CO: Westview, 1978, σσ 90-100, E.T. Fei, UNDERSTANDING ARMS TRANSFERS AND MILITARY EXPENDITURES: DATA PROBLEMS στο S. G. Neuman and R. E. Harkavy (επιμέλ.), *ARMS TRANSFERS IN THE MODERN WORLD*, N. York: Praeger, 1979, K. Krause, *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge – N. York: Cambridge University Press, 1992, σσ 216-219, J. H. Lebovic, Using Military Spending Data: The Complexity of Simple Inference, *Journal of Peace Research*, vo 36 no 6, (Nov., 1999), σσ 681-697.

Επανερχόμενοι στη θεματική των εξοπλιστικών σχέσεων Αιγύπτου - ΕΣΣΔ, αξίζει να προστεθεί ότι οι κατά καιρούς τρέχουσες εκτιμήσεις της CIA (που πάντως, όπως και τα στοιχεία της ACDA, αναφέρονται στο σύνολο των πωλήσεων / μεταβιβάσεων και λοιπών μορφών διακρατικών στρατιωτικών δοσοληψιών κάθε είδους) αποδείχθηκε εκ των υστέρων ότι συνέκλιναν περισσότερο με εκείνες του SIPRI σε ό,τι αφορά τους επίμαχους διμερείς δεσμούς. Τονίζεται επίσης ότι, όπως είναι αποδεκτό από όλες τις πλευρές (αιγυπτιακή, σοβιετική, αμερικανική), πολλές από τις πωλήσεις σοβιετικών όπλων προς την Αίγυπτο (και όχι μόνον) έγιναν σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές σε σχέση με την πραγματική αξία των υλικών, για πολιτικούς λόγους. Τούτο σχετίζεται μεταξύ άλλων με την απουσία, στη σοβιετική περίπτωση, *θεσμοθετημένων προγραμμάτων κρατικής δωρεάς οπλικών συστημάτων σε τρίτες χώρες* –μία πρακτική εκτελεστικής και νομοθετικής νομιμοποίησης (αλλά κι ελέγχου) που απαντάται κατά κόρον στην αμερικανική πλευρά. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως λχ την ελληνοκυπριακή, ο αγοραστής κλήθηκε να καταβάλει στη Μόσχα αντίτιμο πολύ πλησιέστερο στην πραγματική εμπορική αξία των όπλων. Μετά το έτος 1974 η σοβιετική στρατιωτική βοήθεια προς την Αίγυπτο συρρικνώθηκε σε βαθμό εξαφάνισης (τελευταίο έτος παράδοσης ανταλλακτικών κλπ: 1976). Για λόγους σύγκρισης, προστίθεται ότι απ' το 1950 μέχρι τις αρχές του 1956 οι βρετανικές πωλήσεις στρατιωτικού υλικού προς την Αίγυπτο ήταν αξίας 350 εκ. $ (σε τιμές 1990) κατά το SIPRI. Σύμφωνα τέλος με τα στοιχεία των αρμόδιων υπηρεσιών των υπουργείων άμυνας και εμπορίου των ΗΠΑ που αξιοποίησε ο W. Mott, για τη μεν περίοδο 1950-1954 η αντίστοιχη αμερικανική στρατιωτική βοήθεια ανήλθε στο συμβολικό ποσό των 400 χιλ. $ (μάλλον αναφέρεται μόνο σε υπηρεσίες και αναλώσιμα υλικά), για τη δε εικοσαετία 1955-1975 υπήρξε ευνόητα μηδενική. Κατά το SIPRI, την περίοδο 1949-1954 οι ΗΠΑ παρέδωσαν στην Αίγυπτο 4 ναρκαλιευτικά, 2 ελαφρά μεταφορικά ελικοφόρα αεροσκάφη κι 1 αρματαγωγό (όλα μεταχειρισμένα), συνολικής αξίας 24 εκ. $ (σε τιμές 1990) ή 7,8 εκ. $ σε τιμές 1972 (μία εύγλωττη αποτύπωση της αμερικανικής απροθυμίας που εξώθησε την Αίγυπτο στη σοβιετική συνδρομή). Ο ίδιος ερευνητής (ο W. Mott), στο πλαίσιο κατηγοριοποίησης της εξάρτησης των κρατών που μελέτησε, με άξονα τη διαφοροποίηση των πηγών

σκλήρυναν τη στάση τους απέναντι στην Αίγυπτο όπως αναφέρθηκε, στάση που εκφράστηκε ποικιλοτρόπως, άμεσα και έμμεσα, πολιτικά και στρατιωτικά. Μεταξύ άλλων, οι ΗΠΑ ενθάρρυναν τους δυτικοευρωπαίους συμμάχους τους να ενισχύσουν εξοπλιστικά το Ισραήλ, επεξεργάστηκαν μάλιστα και σχέδιο δικής τους εμπλοκής στο θέμα (βλ. τα αρμόδια χωρία στην αναφορά σχετικά με το Ισραήλ παρακάτω). Μεσολάβησε η τριπλή συμπαιγνία Γαλλίας-Ισραήλ-ΗΒ που κατέληξε στη δραματική εισβολή στην Αίγυπτο, το φθινόπωρο του 1956. Η Washington ανήκε στους εξαπατημένους της ιστορίας εκείνης, εκτός πάντως από τη δημοσιοποιημένη δυσφορία (μέχρι ταπεινωτική αποδοκιμασία) της όλης επιχείρησης, αμερικανοί αξιωματούχοι περιορίστηκαν να εκφράσουν προς τους βρετανούς ομολόγους τους την 1^{η} Νοεμβρίου, αμέσως μετά την έναρξη της πολεμικής περιπέτειας, την προτροπή

πρόσκτησης αμυντικού υλικού συνολικά, χαρακτήρισε σε ό,τι αφορούσε την περίοδο 1950-1955 ως «εναλλακτικές» για την Αίγυπτο τις εξής χώρες: _ΗΒ (ποσοστό 50% των συνολικών εισαγωγών όπλων, _ΗΠΑ (14%), _«άλλες χώρες» (ποσοστό 28%) και «ασήμαντες» _την ΕΣΣΔ (ποσοστό 5%) και τη Γαλλία (3%). Για την περίοδο 1956-1962 τα ευρήματά του ήταν: ΕΣΣΔ 79% (χαρακτηρισμός: «Κυρίαρχη πηγή») και «ασήμαντες» _το ΗΒ (8%), _τις ΗΠΑ (3%) και _τη Γαλλία (2%). Για τις υποπεριόδους 1961-1965, 1966-1970 και 1971-1975, η εξάρτηση της Αιγύπτου από εισαγωγές σοβιετικού πολεμικού υλικού ήταν αντίστοιχα 99%, 94% και 96%, χαρακτηρίζοντας τη σχέση «μονοπωλιακή». Αφετέρου, μετά τη θεαματική μεταστροφή και αλλαγή στρατοπέδου που σημειώθηκε επί Sadat, η Αίγυπτος επιβραβεύτηκε με κολοσσιαίων διαστάσεων οικονομική και στρατιωτική βοήθεια. Η δεύτερη ανήλθε στα 6 δισ.$ τη δεκαετία 1976-1985 για να εκτιναχθεί στα 9,94 δισ.$ την πενταετία 1986-1990. Τη μεταβατική περίοδο 1976-1980 η Αίγυπτος εισήγαγε πολεμικό υλικό με τις εξής ποσοστώσεις: 37% απ' τις ΗΠΑ, 30% απ' τη Γαλλία, 15% απ' τη ΛΔ Κίνας, 13% απ' την ΕΣΣΔ (η παρουσία της τελευταίας ερμηνεύεται βάσει της μονοπωλιακής εξάρτησης ων προηγούμενων ετών, οπότε υπήρχαν κάποιες μη-συμπιέσιμες πάγιες ανάγκες εισαγωγής ανταλλακτικών και λοιπών υλικών υποστήριξης, ειδάλλως η χώρα θα έμενε πρακτικά άοπλη για κάποιο διάστημα, μέχρι δηλαδή να είναι σε θέση να αφομοιώσει και να αξιοποιήσει ό,τι παραλάμβανε πλέον από τις ΗΠΑ κυρίως, αποσύροντας αρκετό από το υλικό σοβιετικής προέλευσης). Κατά την α' πενταετία της δεκαετίας 1980-1990, τα αμερικανικά οπλικά συστήματα αναλογούσαν πλέον στο 64% του συνόλου (χαρακτηρισμός «Ανταγωνιστική Πηγή»), ενώ κατά τη β΄ το 68% (χαρακτηρισμός «Κυρίαρχη Πηγή»). Εκτός από τις ΗΠΑ, το Κάιρο προμηθευόταν πια όπλα και από άλλες δυτικές χώρες (Γαλλία-ΗΒ- Ιταλία), αλλά ως μονοψήφια ποσοστά επί του συνόλου των εισαγωγών, ενώ είναι αξιοσημείωτη η σταθερή παρουσία της ΛΔ Κίνας (10%) : W. H. Mott IV, *United States Military Assistance, An Empirical Perspective*, Westport, CT: Greenwood, 2002, σσ 156-165. Το 1989 το αιγυπτιακό εξωτερικό χρέος προς τις ΗΠΑ ανερχόταν στα 11,72 δισ.$, από τα οποία τα 5,94 αφορούσαν σε χαμηλότοκα δάνεια FMS για εξοπλιστικά προγράμματα (για λόγους σύγκρισης σημειώνεται ότι το αντίστοιχο αιγυπτιακό χρέος προς την ΕΣΣΔ για την απόκτηση όπλων κατά την περίοδο 1955-1972/3 κυμαινόταν μεταξύ 3 και 4 δισ.$, από τα οποία τελικά καταβλήθηκαν μεταξύ 1 κι 1,3 δισ., ενώ το 45% του διατεθέντος σοβιετικού πολεμικού υλικού προσφέρθηκε είτε ως δωρεάν βοήθεια είτε ως πώληση σε εκπτωτικές τιμές). Ο τότε πρόεδρος G. Bush ζήτησε από το Κογκρέσο να διαγράψει αιγυπτιακές οφειλές προς τις ΗΠΑ συνολικού ύψους 6,7 δισ.$, λόγω της συμμετοχής της Αιγύπτου στην επιχείρηση υπεράσπισης της Σαουδ. Αραβίας έναντι του Ιράκ (επιχείρηση"Desert Shield"), πρόταση που τελικά ικανοποιήθηκε μόνο σχετικά με τα δάνεια για αγορά στρατιωτικών εξοπλισμών και υπηρεσιών (Βλ.: J. E. Sanford, *Debt Owed to the United States by Foreign Countries: Recent Rescheduling and Forgiveness,* Washington DC: Congressional Research Service, The Library of Congress, 1993). Ο σχολιασμός λήγει σε αυτό το σημείο, καθώς το παρόν κείμενο επικεντρώνεται στην αφήγηση της ψυχροπολεμικής περιόδου, αξίζει πάντως να επισημανθεί ότι οι πιστώσεις μέσω FMS ειδικά προς το Ισραήλ και την Αίγυπτο, βασικότερους συμμάχους των ΗΠΑ στην περιοχή, μετατράπηκαν σταδιακά σε δωρεές από τα μέσα της δεκαετίας 1980-1990. Μέχρι σήμερα, ελάχιστες χώρες έχουν τύχει τόσο προνομιακής μεταχείρισης από πλευράς ΗΠΑ, σε ό,τι αφορά τη στρατιωτική βοήθεια που χορηγεί διεθνώς η Washington.

απλώς να ολοκληρώσουν το ταχύτερο τη βρετανική εμπλοκή στο θέμα, είτε αποσυρόμενοι είτε επιτυγχάνοντας τους στρατιωτικούς τους σκοπούς χωρίς καθυστερήσεις [25].

Οι ΗΠΑ απεμπόλησαν τις ευκαιρίες γεφύρωσης του αναδυόμενου χάσματος με την Αίγυπτο, δύο μόλις μήνες μετά το τέλος των γεγονότων του Σουέζ (όμως τουλάχιστον - ευτυχώς για τις ίδιες- οι σύγχρονες σκέψεις κοινής αμερικανοβρετανικής στρατιωτικής επίθεσης εναντίον της δεν περιήλθαν σε γνώση του αιγύπτιου ηγέτη, ο οποίος περιοριζόταν να υποψιάζεται τα άλλων μορφών σχέδια ανατροπής του). Τότε πάντως, αντί να κεφαλαιοποιήσουν την άπαξ εκείνη αδιαμφισβήτητη (όσο και πρόσκαιρη) υποστήριξη που συνδυαστικά με την ΕΣΣΔ παρείχαν στον δοκιμαζόμενο «Ραΐς» καθ' όλο το δίμηνο Οκτωβρίου-Νοεμβρίου 1956 απέναντι στον επιθανάτιο σπασμό του βρετανογαλλικού αποικιακού λυκόφωτος [26], έσπευσαν διά στόματος του Προέδρου Eisenhower να διακηρύξουν το ομώνυμο δόγμα κατασταλτικών αναμίξεων οπουδήποτε ανά τη Μέση Ανατολή απειλούνταν φιλοδυτικά καθεστώτα (θυμίζοντας τους ανάλογους χειρισμούς τους στο θέμα της υπαναχώρησης για τη χρηματοδότηση του φράγματος του Ασουάν) [27]. Το επίμαχο δόγμα θεωρήθηκε ορόσημο διαδοχής του ΗΒ από τις ΗΠΑ ως ηγεμονικής δύναμης στα μεσανατολικά πράγματα και απόδειξη τήρησης αποστάσεων από κάθε τάση εθνικής χειραφέτησης που χαρακτηριζόταν ανατρεπτική κι επικίνδυνη, είτε διέθετε σοσιαλιστικό πρόσημο είτε όχι.

Την περίοδο μετά την Κρίση του 1956, η αμυντική συνεργασία Αιγύπτου-ΕΣΣΔ είχε διανύσει αρκετά βήματα (δίχως να υποχωρεί η αμοιβαία καχυποψία και οι διαρκείς απόπειρες αποκόμισης μεγαλύτερων κερδών εκατέρωθεν): τις 3 πρώτες τσεχοσλοβακοαιγυπτιακές συμφωνίες (Σεπτεμβρίου και Νοεμβρίου 1955, Απριλίου 1956) διαδέχθηκαν άμεσες

[25] Ενδεικτικά: S. Lucas & A. Morey op cit σ 110. Αναλυτικότερα βλ. στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Μέρος ΙΙ Κεφάλαιο Γ΄.

[26] Το πολιτικό υπόβαθρο και η όψη των στρατιωτικών επιχειρήσεων της δεκαήμερης εισβολής που υπέστη η Αίγυπτος ως αποτέλεσμα συμπαιγνίας της Γαλλίας και του Ισραήλ με το ΗΒ (η «Κρίση / ο Πόλεμος του Σουέζ»), αναλύονται στα Ν. Χατζηϊωακείμ 2018 op cit σσ 96-140 και 2020 ibid Μέρος ΙΙ Κεφάλαιο Γ΄. Στο παρόν κείμενο οι αναφορές περιορίζονται σε άλλες πλευρές του θέματος.

[27] P. J. Vatikiotis, *Nasser and his generation*, London: Croom Helm, 1978, σ 233. Εκτός των γνωστών συμβιβαστικών προτάσεων και χειρισμών από πλευράς Washington (σε διπλωματικό και οικονομικό επίπεδο) του θέματος που προέκυψε μετά την εθνικοποίηση της Διώρυγας, στο πεδίο της μάχης υπενθυμίζεται ότι η αμερικανική στρατιωτική παρουσία του 6ου Στόλου υπήρξε ακόμη και παρενοχλητική προς τη γαλλοβρετανική επιχείρηση σε εξέλιξη. Ενδεικτικά: K. Kyle, Britain and the Crisis, 1955-1956, στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit σσ 128-129. Το «δόγμα Eisenhower» έχει υπάρξει αντικείμενο πολυάριθμων επιστημονικών πραγματειών και αναλύεται στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 ibid. Στην παρούσα υποσημείωση περιοριζόμαστε στην πλέον πολυδιάστατη και αξιόπιστη εργασία ανάλυσής του: S. Yaqub op cit σσ 48, 88-117, 179.
Οι απόπειρες απομάκρυνσης του Νάσερ από την εξουσία συνεχίστηκαν και μετά το 1956, πιθανόν μάλιστα, αν δεν είχε μεσολαβήσει το φιάσκο του Σουέζ, να είχαν προχωρήσει οι κοινοί αμερικανοβρετανικοί σχεδιασμοί παρασκηνιακής υπονόμευσης του αιγύπτιου ηγέτη που βρίσκονταν στα σπάργανα στις αρχές Οκτωβρίου (επιχείρηση MASK): S. Lucas & R. Takeyh op cit σσ 645-646.

σοβιετοαιγυπτιακές, το Μάρτιο και τον Ιούλιο του 1957, που αφορούσαν στην πρόσκτηση κύριου πολεμικού υλικού (πρωτίστως με σκοπό την αντικατάσταση του υλικού που είχε απωλεσθεί στη διάρκεια των αμυντικών επιχειρήσεων του πολέμου του 1956) [28]. Ειδικά η

[28] Ήδη τους πρώτους μήνες 1956, στο πλαίσιο της εναρκτήριας συμφωνίας του Σεπτεμβρίου του 1955, σύμφωνα τουλάχιστον με την αμερικανική πηγή που παρατίθεται, τις αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις είχαν αρχίσει να κατακλύζουν πληθώρα αυτοκινούμενων και ρυμουλκούμενων πυροβόλων, πολλαπλοί εκτοξευτές ρουκετών, άρματα μάχης, τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, καθώς επίσης radar και υλικό διαβιβάσεων: CIA, Directorate of Intelligence: Intelligence Report "*Soviet Military Aid to the United Arab Republic, 1955-1966*", Άκρως Απόρρητη 30σέλιδη αναφορά που υποβλήθηκε το Μάρτιο του 1967, τεκμήριο με αρχειακό ταξιθετικό αριθμό "0000496350", σσ 13-15, 27-28
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000496350.pdf (προσπελάστηκε στις 16/8/2013). Κατά τη CIA, η συμφωνία προέβλεπε για την ακρίβεια την παράδοση από την Τσεχοσλοβακία στην Αίγυπτο, μεταξύ άλλων, των εξής όπλων: 200 μέσων και βαρέων αρμάτων (T-34 και IS-3), 160 μαχητικών αεροπλάνων MiG-15 και 37 βομβαρδιστικών Ilyushin-28 (το αεροσκάφος αυτό θεωρείτο εξαιρετικής σχεδίασης και δυσμάχητο, εφάμιλλο του βρετανικού Canberra, διατηρήθηκε μάλιστα σε υπηρεσία απ' τους αιγύπτιους μέχρι τα μέσα της τελευταίας δεκαετίας του 20ου αιώνα –πολλά χρόνια αφότου είχαν διακοπεί οι στρατιωτικές σχέσεις τους με τη Μόσχα. Το πόσο επίφοβο θεωρείτο απ' τους αμερικανούς αποτυπώθηκε στην πυραυλική κρίση της Κούβας το 1962, όταν ζήτησαν με επίταση να απομακρυνθούν απ' το νησί τα αεροσκάφη αυτού του τύπου, ως επιθετικά όπλα ολκής).
Το SIPRI δίνει τους ακόλουθους αριθμούς για το υλικό που παραδόθηκε στην Αίγυπτο:
_Ως αποτέλεσμα των συμφωνιών του 1955: 200 τροχοφόρα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού τύπου BTR-152 (ομοιότυπα με εκείνα που επρόκειτο να αποκτήσει η Κύπρος μια δεκαετία αργότερα) και 300 τύπου BTR-40 της ίδιας κατηγορίας, 200 μέσα άρματα μάχης του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου τύπου T-34/85 και 30 βαρέα της ίδια εποχής τύπου IS-3 μαζί με 100 καταστροφείς αρμάτων SU-100 κατασκευασμένους στην Τσεχοσλοβακία, 39 βομβαρδιστικά Ilyushin-28, 88 μαχητικά αεροσκάφη τύπου MiG-15 (αμφότερων των τύπων απ' τις τσεχοσλοβακικές γραμμές παραγωγής στη συντριπτική τους πλειοψηφία), αλλά και 100 Lim-5 (MiG-17 απ' την πολωνική γραμμή παραγωγής) τα οποία παραδόθηκαν τη διετία 1956-57, 35 εκπαιδευτικά αεροσκάφη τύπου Yak-11, όπως επίσης και 20 μεταγωγικά αεροσκάφη τύπου Il-14 μαζί με 12 μικρότερα τύπου An-2. Επίσης, 2 radar έρευνας αέρος μέσης εμβέλειας τύπου P-10 και 2 τύπου P-20, 70 radar ελέγχου πυρός τύπου SON-9/Fire Can για αντιαεροπορικό πυροβολικό, 18 τορπιλάκατοι (12 σύμφωνα με αιγυπτιακή πηγή) κλάσης «183», 4 ναρκαλιευτικά (2 σύμφωνα με αιγυπτιακή πηγή) κλάσης T-43 και 2 (κατ' άλλες πηγές 3) μεταχειρισμένα -πλην σύγχρονα κι αξιόμαχα- μεγάλα αντιτορπιλικά κλάσης Skory. Τα περισσότερα radar, αεροσκάφη και άρματα μάχης παραδόθηκαν σχεδόν αμέσως μετά τις συμφωνίες (το 1955-56), ενώ τα ναυτικά μέσα μετά την παρέλευση 3-4 ετών, λόγω της εκτεταμένης εκπαίδευσης που απαιτείτο. Αμερικανική πηγή ωστόσο υποστηρίζει ότι και τα πρώτα πλοία είχαν παραδοθεί το τρίμηνο Απριλίου-Ιουνίου 1956 (G. S. Dragnich op cit σ 5. Για το θέμα βλ. επίσης: M. M. El Hussini op cit σσ 55-58). Πρέπει να σημειωθεί ότι την εποχή της τριπλής εισβολής που υπέστη η χώρα το Νοέμβριο του 1956, το προσωπικό των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων ήταν πλημμελώς εκπαιδευμένο στο υλικό που παραλάμβανε και ουσιαστικά ακόμη εξοικειωνόταν μαζί του, με αποτέλεσμα την απώλεια μεγάλου μέρους του (ειδικά των μηχανοκίνητων μέσων). Οι ισραηλινοί κατέλαβαν άθικτα ή με ανάγκη μικρών επισκευών πολλά από αυτά, μάλιστα οι αμερικανοί ειδικοί υπολόγισαν την αξία τους σε 50 εκ. $ (εποχής). Ακόμη και στη Μόσχα είχε κυκλοφορήσει τότε η φήμη ότι οι ισραηλινοί πρότειναν στους σοβιετικούς σύναψη συμφωνίας αγοράς ανταλλακτικών για το κάθε κατηγορίας τροχαίο κι ερπυστριοφόρο υλικό που περιήλθε στην κατοχή τους, επειδή ήθελαν να το εντάξουν σε υπηρεσία. Τον Ιανουάριο του 1957 οι αμερικανοί είχαν υπολογίσει τη συνολική αξία του πολεμικού υλικού που είχε λάβει μέχρι τότε η Αίγυπτος από το «ανατολικό Μπλοκ» σε 328 εκ. $ (τιμές εποχής): S. Khrushchev, *Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower*, Philadelphia, PA: Pennsylvania State University Press, 2000, σ 212, K. Wheelock op cit σ 241. Το 1957 συμφωνήθηκε να παραδοθούν στην Αίγυπτο 10 μεταγωγικά αεροσκάφη Il-14, 50 καταστροφείς αρμάτων SU-100 και για πρώτη φορά υποβρύχια. Στα τέλη Δεκεμβρίου του 1956, ο αρχηγός του αιγυπτιακού ναυτικού ναύαρχος Izzat υπέβαλε στη Μόσχα νέα λίστα αιτούμενων υλικών που

πρώτη συμφωνία του 1957 συνδέθηκε με την απόσπαση της συναίνεσης του Καΐρου για την παροχή διευκολύνσεων προς όφελος του σοβιετικού ναυτικού σε αιγυπτιακά λιμάνια. Αξίζει να σημειωθεί ότι αφετέρου, ο Νάσερ εκδήλωνε την ίδια περίοδο καχυποψία και απροθυμία να αποδεχθεί την αποστολή σοβιετικών συμβούλων ως υποχρεωτικού παρακολουθήματος των εξοπλιστικών προγραμμάτων (όπως είχε απορρίψει με το ίδιο σκεπτικό και την αποστολή αμερικανών δύο χρόνια πριν): «είναι διαφορετικό να καλεί κανείς αλλοδαπούς στρατιωτικούς συμβούλους στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας του κι εντελώς απωθητικό να τού επιβάλλονται ως όρος για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας» δήλωνε δημόσια στις 25/6/1957. Οι πολιτικές πιέσεις της Μόσχας προς το Κάιρο με μοχλό την εκμετάλλευση των εξοπλιστικών τους σχέσεων συνεχίστηκαν αδιάπτωτες (βλ. και το περιεχόμενο της ναυτικής συμφωνίας του Μαρτίου του 1957 [29]). Επισήμως, ο Νάσερ

περιελάμβανε 4 αντιτορπιλικά Skory, 3 υποβρύχια, 4 ναρκαλιευτικά, 12 τορπιλακάτους καθώς κι 1 πλοίο-δεξαμενή. Οι σοβιετικοί, σε πρώτη φάση παρέδωσαν στο αιγυπτιακό ναυτικό 1 μικρό υποβρύχιο τύπου M-XV (283/350 τόνων) κι 7 μέσα υποβρύχια κλάσης «613» (ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση: «Whiskey») σε δόσεις, με τις πρώτες μονάδες να φθάνουν στην Αλεξάνδρεια τον Ιούνιο του 1957. Τα υποβρύχια «613» αντικαταστάθηκαν το 1966 με νεώτερα κι εκσυγχρονισμένα της ίδιας κλάσης. Σημειώνεται ότι χρησιμοποιούνται οι καθιερωμένοι δυτικοί όροι «τύπος / κλάση» - ο αντίστοιχος όρος που χρησιμοποιούσαν οι σοβιετικοί μεταφράζεται επί λέξει σε «πρόγραμμα / έργο». Τα υποβρύχια αυτά ήταν συμβατικής (ντηζελοηλεκτρικής) πρόωσης κι οπλισμού, εκτοπίσματος 1.055/1.355 τόνων, πρώιμες μεταπολεμικές σχεδιάσεις που είχαν εισέλθει σε παραγωγή το 1951, με ισχυρή επιρροή απ' τα γερμανικά τύπου XXI του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Κατασκευάστηκαν συνολικά 215 μονάδες (η πολυπληθέστερη κλάση σοβιετικών υποβρυχίων μεταπολεμικά) και εξήχθησαν σε διάφορες χώρες (P. Polmar & K. J. Moore, *Cold War submarines*, Dulles, VA: Potomac books, 2004, σσ 22-28, M. M. El Hussini op cit σ 72). Σύμφωνα με πρόσφατα αποδεσμευμένα αρχεία της ισραηλινής υπηρεσίας στρατιωτικών πληροφοριών (AMAN), συνδυασμένα με σοβιετικής και αμερικανικής προέλευσης ανάλογα πρωτογενή τεκμήρια, τους αιγύπτιους ανέλαβαν να εκπαιδεύσουν αποστολές συμβούλων απ' την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία, ίσως ακόμη κι απ' την Ανατολική Γερμανία, εκτός φυσικά της ίδιας της ΕΣΣΔ εννοείται, ήδη αμέσως μετά τη σύναψη της πρώτης συμφωνίας του 1955. Στο ναυτικό, οι πρώτοι αιγύπτιοι μετέβησαν σε βάσεις της Μαύρης Θάλασσας για εκπαίδευση στα υποβρύχια στα τέλη του 1955 κι εκατοντάδες συνάδελφοί τους στην Πολωνία για εκπαίδευση στον αγώνα επιφανείας, το ναρκοπόλεμο και τις αμφίβιες επιχειρήσεις, την ίδια περίοδο. Το θέμα των υποβρυχίων ειδικά απασχολούσε έντονα την ισραηλινή ηγεσία, καθώς μέχρι το 1957 ήταν επί θύραις σύμφωνα με τις διαθέσιμες πληροφορίες η ολοκλήρωση της εκπαίδευσης των αιγύπτιων σε αυτά, αλλά και η σταδιακή οικοδόμηση μίας υποστηρικτικής υποδομής για τα συγκεκριμένα οπλοσυστήματα στην ίδια την Αίγυπτο, με ενεργό συνδρομή των σοβιετικών. Στον πόλεμο του 1956, το μοναδικό υποβρύχιο εν πλω απ' την Πολωνία προς τη Αίγυπτο, δεν πρόλαβε να φτάσει έγκαιρα για να εμπλακεί στις επιχειρήσεις: Y. Even op cit σσ 6-8. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία των Ηνωμένων Εθνών, το 1957, πρώτο έτος μετά την τριπλή επίθεση που υπέστη η Αίγυπτος και κατ' επέκταση αναπόφευκτα έτος ενίσχυσης της τρωθείσας στρατιωτικής ισχύος της, ο προϋπολογισμός της χώρας για την άμυνα ανερχόταν στα 264 ε. $, όταν οι αντίστοιχοι της Συρίας, του Ιράκ και της Ιορδανίας συνδυαστικά, υπολογίζονταν στα 156 εκ. $: A. Dawisha 2003 op cit σσ 150-151.

[29] Το Μάρτιο του 1957 υπογράφηκε μεταξύ ΕΣΣΔ και Αιγύπτου μία μικρής έκτασης αλλά σοβαρών προεκτάσεων ναυτική συμφωνία (αναπτύσσεται στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Μέρος ΙΙ Κεφάλαιο Γ΄) που συνόψιζε το πνεύμα της αλληλεπίδρασης των σκοπών των δύο Υπερδυνάμεων με τους αντίστοιχους των τοπικών χωρών: οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ αναζητούσαν βάσεις και λοιπές «διευκολύνσεις» στα κράτη αυτά, έναντι των οποίων τους μεταβίβαζαν πολεμικό υλικό, τόσο όμως και τέτοιο (και υπό τέτοιους όρους και με τέτοιους ρυθμούς παράδοσης) που να μην ενισχύει

υποστήριξε το Νοέμβριο του ίδιου έτους ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή η ΕΣΣΔ δεν είχε εκφράσει προθέσεις ανάμιξης στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα της Αιγύπτου και πως η στρατιωτική βοήθεια που είχε δοθεί από τη μία χώρα στην άλλη δεν περιείχε πολιτικές διασυνδέσεις ή αιτήματα ανταλλαγμάτων σε άλλα πεδία [30].

Η κλιμάκωση των εξοπλιστικών δεσμών της Αιγύπτου με την ΕΣΣΔ και η ανάδυση της εξάρτησης του Καΐρου από τη Μόσχα (1958-1966)

Οι επόμενες συμφωνίες Αιγύπτου - ΕΣΣΔ, εκείνες της διετίας 1958-59, του Δεκεμβρίου του 1960 και της διετίας 1961-1962, ήταν εξίσου με τις πρώτες ευμεγέθεις και περιελάμβαναν πρόνοιες μεταφοράς μεταξύ άλλων εκατοντάδων σύγχρονων μαχητικών αεροσκαφών και αεροσκαφών αναχαίτισης παντός καιρού, μέσων και στρατηγικών βομβαρδιστικών, τεθωρακισμένων, πυροβολικού, πυραύλων, radar, αμοιβών υλικών και τεχνικής υποστήριξης (η εκπαίδευση του προσωπικού είχε εννοείται αρχίσει πολύ νωρίτερα από την παραλαβή των οπλικών συστημάτων), καθώς και αποστολής εκατοντάδων συμβούλων από την ΕΣΣΔ και χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Προβλέπονταν ακόμη η έναρξη λειτουργίας υποστηρικτικής υποδομής για τα υποβρύχια στο Abu Qir, όπως και η εγκατάσταση ενός ολοκληρωμένου συστήματος αντιαεροπορικής άμυνας σοβιετικής προέλευσης. Οι συγκεκριμένες εξελίξεις, που ξεχωρίζουν, υπήρξαν προϊόντα διαπραγματεύσεων οι οποίες άρχισαν έπειτα από αίτημα του αιγύπτιου αντιπροέδρου και υπουργού άμυνας Amer στη διάρκεια επίσκεψής του στη Μόσχα την εκπνοή του έτους 1960. Η κορύφωση εκείνων των διεργασιών σημειώθηκε κατά την πολυήμερη επίσκεψη κλιμακίου σοβιετικών υψηλόβαθμων επισήμων υπό τον αρχηγό του ναυτικού ναύαρχο S. Gorshkov, τον Δεκέμβριο του 1961 στην Αίγυπτο. Οι καθυστερήσεις αλλά και η θετική έκβαση των συμφωνιών που τελικά επιτεύχθηκαν, καθορίστηκαν σε σημαντικό βαθμό από τους εξής παράγοντες: α) την πολιτική ένωση της Αιγύπτου με τη Συρία, β) τα προβλήματα στις σχέσεις Καΐρου-Μόσχας και γ) την αναβάθμιση του ρόλου της ανατολικής Μεσογείου στους σχεδιασμούς της πυρηνικής στρατηγικής των ΗΠΑ απέναντι στην ΕΣΣΔ. Η δραματική ιρακινή

πρακτικά τη δυνατότητα κλιμάκωσης των τοπικών αντιπαραθέσεων –κυρίως όταν αυτές δεν συνέφεραν τους μεγάλους δρώντες. Μέχρι οι σοβιετικοί να επιτύχουν τη σύναψη της συμφωνίας για την εξασφάλιση ναυπηγοεπισκευαστικής δυνατότητας προς όφελός τους επί αιγυπτιακού εδάφους, δήλωναν εκβιαστικά έτοιμοι (το Φεβρουάριο του 1957) ακόμη και να συμμετάσχουν σε διεθνή συμφωνία περιορισμού των εξαγωγών όπλων σε ολόκληρη τη Μ. Ανατολή –υπενθυμίζεται ότι το είχαν ήδη προτείνει το 1956: A. Z. Rubinstein, *Red Star on the Nile / The Soviet – Egyptian Influence Relationship since the June War*, Princeton NJ: Princeton University Press, 1977, σ 31.

[30] K. Wheelock op cit σσ 257-258.

μεταπολίτευση, μαζί με τις αμερικανοβρετανικές επεμβάσεις σε Λίβανο και Ιορδανία τον Ιούλιο του 1958, δεν επέδρασαν μεν άμεσα στις εξοπλιστικές σχέσεις της ΕΣΣΔ με την Αίγυπτο, τις επηρέασαν πάντως έμμεσα [31]. Για λίγα ακόμη χρόνια, μέχρι το φθινόπωρο του 1963, προτεραιότητες του ριζοσπαστικού Παναραβισμού της αιγυπτιακής ηγεσίας επρόκειτο να παραμείνουν η απόκρουση του δυτικού ιμπεριαλισμού και η ανατροπή των φιλοδυτικών μοναρχιών σε όσες από τις αραβικές χώρες διέθεταν τέτοια καθεστώτα. Τόσο εκείνα, όσο και το Ισραήλ, αντιμετωπίζονταν από τον Νάσερ στη δημόσια ρητορική του ως ενεργούμενα της Δύσης. Ωστόσο, το εβραϊκό κράτος αναφερόταν ήδη ως συσπειρωτικός παράγοντας. Το Μάρτιο του 1961, ο Νάσερ επαιρόταν στον ιορδανό βασιλιά Χουσεΐν ότι οι αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις ήταν σε τροχιά αναβάθμισης της ισχύος τους τέτοια που «θα ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες όλων των Αράβων» , καθώς και ότι κατ' αυτόν τον τρόπο αποδεικνυόταν «η αποφασιστικότητα της Αιγύπτου να αναλάβει τις ευθύνες της απέναντι στον κοινό εχθρό [το Ισραήλ]» [32] .

Σε ό,τι αφορούσε ειδικά τη ναυτική διάσταση των διμερών εξοπλιστικών συμφωνιών Μόσχας -Καΐρου, ο αιγύπτιος ερευνητής (απόστρατος αξιωματικός του ναυτικού) M. M. El Hussini, την αξιολόγησε ως βαρόμετρο των σχέσεων της Μόσχας με το Κάιρο συνολικά, για την τριετία 1958-1961 (περίοδο που θεωρήθηκε ως η πλέον πολυκύμαντη στις διμερείς σχέσεις μέχρι τότε). Για τη σοβιετική πλευρά υπήρχαν πάγιες αμυντικές ανάγκες επέκτασης της περιμέτρου ασφάλειας στις ζωτικές γι' αυτήν εγγύς θάλασσες, σύμφωνα και με τις

[31] Από την προαναφερθείσα αναφορά της CIA (http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000496350.pdf op cit σ 14) σταχυολογείται η επισήμανση ότι στο πλαίσιο σύμπηξης της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας το 1958, η Δαμασκός υποχρεώθηκε να μεταφέρει στην Αίγυπτο σεβαστό αριθμό αεροσκαφών, τεθωρακισμένων οχημάτων μεταφοράς προσωπικού, ακόμη και υποβρυχίων. Προηγουμένως πάντως, η ροή είχε υπάρξει αντίστροφη: όταν η Συρία συνδέθηκε με το σύμφωνο ESS, άρματα μάχης και αεριωθούμενα μαχητικά αεροσκάφη σοβιετικής προέλευσης είχαν μεταβιβαστεί εσπευσμένα στη χώρα από την Αίγυπτο (που τα είχε αρχικά παραλάβει): B. F. Saunders op cit σ 33. Βλ επίσης J. D. Glassman, *Arms for the Arabs / The Soviet Union and War in the Middle East*, Baltimore & London: John Hopkins University Press, 1975, σσ 10-13, 25.
Σύμφωνα με το SIPRI, μετά τις συμφωνίες των ετών 1958-1960 παραδόθηκαν: 150 άρματα T-34/85, 12 ακόμη βομβαρδιστικά Ilyushin-28 (όλα τα ανωτέρω μάλλον απ' την τσεχοσλοβακική γραμμή παραγωγής), 80 μαχητικά τύπου MiG-19, 40 εκπαιδευτικά αεροσκάφη τύπου Yak-18A, 12 μεταγωγικά αεροσκάφη τύπου An-2, ελικόπτερα (2 μικρά εκπαιδευτικά Mi-1 απ' την πολωνική γραμμή παραγωγής, 40 μεταφορικά τύπου Mi-4A) κι άλλα 100 radar ελέγχου πυρός τύπου SON-9/Fire Can. Στον τομέα του πυροβολικού οι σοβιετικοί παρέδωσαν στους αιγύπτιους 40 πολλαπλούς εκτοξευτές BM-13 των 132 χιλιοστών, 40 αυτοκινούμενα πυροβόλα τύπου ISU-152 των 152 χιλιοστών, 200 ρυμουλκούμενα πυροβόλα M-30 των 122 χιλιοστών κι 100 τύπου BS-3 των 100 χιλιοστών, 250 βαρείς όλμους τύπου M-43 των 120 χιλιοστών, 300 αντιαεροπορικά πυροβόλα KS-19 των 100 χιλιοστών καθώς κι αδιευκρίνιστο αριθμό ελαφρότερων της ίδιας κατηγορίας (S-60 των 57 και KS-18 των 85 χιλιοστών). Οι ισραηλινές υπηρεσίες πληροφοριών υπολόγιζαν σε επίσημη αναφορά τους που υποβλήθηκε στα μέσα Αυγούστου του 1959 ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή η Σοβιετική Ένωση είχε παραδώσει στην Αίγυπτο όπλα αξίας 400 εκ. $: J. Heller 2016 op cit σ 101.
[32] A. Dawisha 2003 op cit σσ 150, 242-243.

τρέχουσες τεχνολογικές εξελίξεις. Για την αιγυπτιακή, υφίσταντο μόνιμες και αυτονόητες υποχρεώσεις προστασίας της κυριαρχίας της στον εθνικό της θαλάσσιο χώρο (ειδικά με κριτήριο τη γειτνίαση με εχθρικές οντότητες). Όμως εκτός αυτού, τη συγκεκριμένη περίοδο διατυπώθηκαν και ορισμένες σκέψεις απόκτησης δυνατότητας προβολής ναυτικής ισχύος στο ευρύτερο περιφερειακό περιβάλλον της χώρας, εν πολλοίς έχοντας κατά νου τις νέες αυξημένες ανάγκες για εγγυήσεις ελεύθερης κι απρόσκοπτης θαλάσσιας σύνδεσης των δύο συνιστωσών της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας (ΗΑΔ), της πολιτικής δηλαδή ένωσης της Αιγύπτου με τη Συρία που ανακοινώθηκε το Φεβρουάριο του 1958 (βλ. αναλυτικά παρακάτω). Οι νέες απαιτήσεις ήταν αυτονόητες: οι δύο χώρες μπορούσαν να έχουν μόνο τέτοια (και αεροπορική) σύνδεση, μη διαθέτοντας κοινά χερσαία σύνορα. Ορισμένες από τις θεμελιώδεις σκοποθεσίες των σοβιετικών και των αιγύπτιων δεν συνέκλιναν. Οι πρώτοι επιχειρούσαν διαρκώς να ρυμουλκούν τους δεύτερους στην κάλυψη των αμυντικών αναγκών της Μόσχας πρωτίστως και παρεμπιπτόντως μόνο του Καΐρου, παρέχοντας στο αιγυπτιακό ναυτικό υλικό που ήταν απαραίτητο στους στρατηγικούς σχεδιασμούς της ΕΣΣΔ. Το ίδιο άλλωστε έπρατταν συστηματικά (ως πρώτοι διδάξαντες για την ακρίβεια) και οι αμερικανοί αντίπαλοί τους στις σχέσεις τους με όλα τα μικρά συμμαχικά τους ναυτικά [33].

[33] Επαναλαμβάνοντας όσα αιτήματά του δεν είχαν προηγουμένως ικανοποιηθεί και προσθέτοντας νέα υπό το πρίσμα της πρόσφατης ένωσης με τη Συρία, ο αρχηγός του αιγυπτιακού ναυτικού προώθησε προς το Μόσχα το Φεβρουάριο του 1958 λίστα προτίμησης απόκτησης για τις ακόλουθες κατηγορίες σκαφών: 3 αντιτορπιλικά Skory, 1 πλοίο υποστήριξης υποβρυχίων, 2 σκάφη ανθυποβρυχιακής δίωξης, 2 ναρκαλιευτικά Τ-43, 9 τορπιλακάτους Ρ-6, 3 παράκτια περιπολικά ανθυποβρυχιακής δίωξης SO-1, 1 πλοίο γενικής υποστήριξης, 1 πετρελαιοφόρο στόλου, 4 ρυμουλκά και 1 πλωτή δεξαμενή. Για τις ανάγκες της Συρίας η λίστα περιελάμβανε 3 υποβρύχια «W / 613», 2 ναρκαλιευτικά Τ-43, και 6 τορπιλακάτους Ρ-6. Μέσω του αιγύπτιου ναυτικού Ακόλουθου στη Μόσχα, οι σοβιετικοί απάντησαν το Μάρτιο ότι σκόπευαν να ανταποκριθούν μερικώς μόνο, αποδεσμεύοντας τα εξής: τα ρυμουλκά, μία πλωτή δεξαμενή για υποβρύχια και αμυντικό εξοπλισμό για την ασφάλεια του λιμανιού της Αλεξάνδρειας. Ο ναύαρχος Izzat επανήλθε απτόητος, το ίδιο επιλεκτικά επέμειναν να απαντούν όμως και οι σοβιετικοί, οι οποίοι τον Απρίλιο ανακοίνωσαν ότι σκόπευαν να παραδώσουν άμεσα μόνον 3 υποβρύχια «W / 613». Ζωτική σοβιετική απαίτηση παρέμενε η έγκριση άδειας κατασκευής και λειτουργίας ναυπηγοεπισκευαστικής δομής υποστήριξης υποβρυχίων στην Αλεξάνδρεια. Η Μόσχα προσέφερε ένα επιπλέον δέλεαρ, αποδεσμεύοντας μεγάλες πιστώσεις για την αποπεράτωση της πρώτης φάσης του φράγματος του Ασουάν τον Οκτώβριο. Οι αιγύπτιοι ενέδωσαν σε αυτό το συνδυασμό πιέσεων κι υπέγραψαν τη σχετική συμφωνία για το νεώριο υποστήριξης υποβρυχίων στην Αλεξάνδρεια στα μέσα Νοεμβρίου του 1958, για την οποία ανταμείφθηκαν με την παράδοση 3 πρόσθετων υποβρυχίων «W / 613» στα τέλη Ιανουαρίου του επόμενου έτους. Τα υπόλοιπα πάντως αιτήματα των αιγύπτιων παρέμειναν ανικανοποίητα, με αποτέλεσμα η ηγεσία του ναυτικού τους να αρχίσει να αναζητά λύσεις αλλού (πχ προσέγγισε ολλανδικά και γερμανικά ναυπηγεία για την πλωτή δεξαμενή, έλαβε μάλιστα και προσφορές από αμφότερα). Ακόμη, επιδίωξε την απόκτηση ανθυποβρυχιακών κορβετών από τη Γιουγκοσλαβία (στενή πολιτική σύμμαχο ήδη), αφού οι σοβιετικοί ήταν απρόθυμοι να ικανοποιήσουν ακόμη και αυτήν την αμυντική ανάγκη, ζωτική ειδικά μετά την πρόσφατη απόκτηση βρετανικών υποβρυχίων από τους ισραηλινούς. Οι σοβιετικοί βέβαια, ήθελαν με κάθε τρόπο να διατηρήσουν ανοικτούς τους επικοινωνιακούς (και εξαρτησιακούς) διαύλους με την Αίγυπτο, γι' αυτό το Μάρτιο του 1959 ανακοίνωσαν την πρόθεση παράδοσης 3 αντιτορπιλικών και 2

ναρκαλιευτικών, καθυστέρησαν όμως την υλοποίηση της μεταβίβασής τους. Αφετέρου, το 1960 ενέκριναν σειρά χρηματοδοτικών προγραμμάτων για την έναρξη ή τη συνέχιση έργων πολιτικής υποδομής –με προεξέχοντα το ναυπηγείο για την εμπορική ναυτιλία στην Αλεξάνδρεια και το φράγμα του Ασουάν, αμφότερα τον Αύγουστο. Οι αιγύπτιοι επιχείρησαν να «απαντήσουν σύμμετρα» (εκπέμποντας δηλαδή κι αυτοί διπλά μηνύματα): τον Οκτώβριο η ηγεσία του ναυτικού τους υποδέχθηκε με τιμές υψηλόβαθμη κινεζική αντιπροσωπεία και το Δεκέμβριο ο αρχηγός του αιγυπτιακού ναυτικού μετέβη στη Μόσχα με νέα λίστα όπλων προς απόκτηση, αλλά και αίτημα χρηματοδότησης κατασκευής νέας ναυτικής βάσης στο Abu Qir (νότια της Αλεξάνδρειας). Οι σοβιετικοί, που μέχρι εκείνη τη στιγμή διέθεταν ακόμη εναλλακτική για τα πολεμικά πλοία τους (την πρόσβαση στην Αλβανία), δεν έδειξαν να συγκινούνται και περιορίστηκαν σε θετικής διάθεσης αοριστολογίες χωρίς πρόθεση δέσμευσης. Εντωμεταξύ, οι ισραηλινοί προσπάθησαν να στήσουν κατασκοπευτικό δίκτυο στην Αίγυπτο την άνοιξη του 1961, στρατολογώντας έλληνες της κοινότητας των αιγυπτιωτών της Αλεξάνδρειας, οι οποίοι υποτίθεται ότι εκπροσωπούσαν το ΝΑΤΟ. Η έμφαση είχε δοθεί στη συλλογή πληροφοριών σχετικά με την ενίσχυση του αιγυπτιακού ναυτικού (ίσως για να προσφερθούν τα στοιχεία αυτά επιπλέον και στους αμερικανούς). Το δίκτυο, που μάλλον παρακολουθείτο από το 1959, αποκαλύφθηκε τον Αύγουστο. Τα μέλη του συνελήφθησαν, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν σε πολυετείς ποινές (οι ελληνικές διπλωματικές αρχές ζητούσαν την απελευθέρωσή τους καθ' όλη την επόμενη διετία).

Το καλοκαίρι του 1961 το πολιτικό κλίμα στις σχέσεις Μόσχας – Καΐρου εμφάνισε σημεία βελτίωσης (στα τέλη Αυγούστου μάλιστα, ο ναύαρχος Izzat προσκάλεσε για επίσκεψη στην Αίγυπτο τον ομόλογό του ναύαρχο S. Gorshkov), αλλά όταν η Συρία αποσκίρτησε απ' την ΗΑΔ το Σεπτέμβριο, η ΕΣΣΔ και άλλες σύμμαχοί της αναγνώρισαν την πράξη σε λίγες μέρες. Στα μέσα Οκτωβρίου, βουλγαρική αντιπροσωπεία περιόδευσε σε αντιΝασερικές χώρες (Ιράκ, Τυνησία, Συρία), παρακάμπτοντας επιδεικτικά την Αίγυπτο. Στα μέσα Δεκεμβρίου, στην φιλοκυβερνητική *Al Ahram* δημοσιεύθηκε η εκτίμηση ότι η σοβιετική βοήθεια προς την Αίγυπτο ήταν υστερόβουλη. Τις ίδιες μέρες ο ναύαρχος Gorshkov, ανταποκρινόμενος στην καλοκαιρινή πρόσκληση του Izzat, κατέφθασε στη χώρα επικεφαλής αποστολής που περιελάμβανε υψηλόβαθμα κομματικά μέλη, εκπροσώπους των υπουργείων εξωτερικών και άμυνας και δημοσιογράφους των *TASS* και *Pravda*, με υποσχέσεις αύξησης της σοβιετικής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας. Η κίνηση δεν θεωρήθηκε άσχετη με την πρόσφατη εκδίωξη του ναυτικού της ΕΣΣΔ από την Αλβανία, όπως σχολίασε ο ισραηλινός Τύπος, αλλά και όπως το είδαν οι ίδιοι οι αιγύπτιοι, που κάλεσαν αμέσως τον πρεσβευτή τους στα Τίρανα για να τους ενημερώσει για τις εξελίξεις εκεί. Φάνηκε ότι κύρια επιδίωξη των σοβιετικών ήταν η αντικατάσταση της πρόσφατα απωλεσθείσας ναυτικής διευκόλυνσης στην Αλβανία, από ανάλογη στην Αίγυπτο. Η ηγεσία του αιγυπτιακού ναυτικού υποδέχθηκε τους σοβιετικούς εγκάρδια και κάθε επισημότητα, τόσο στην Αλεξάνδρεια όσο και στο Κάιρο. Οι επισκέπτες περιόδευσαν στις δύο πόλεις και στο Port Said, επισκεπτόμενοι πλήθος εγκαταστάσεων και τοποθεσιών στρατιωτικού ενδιαφέροντος, παρακολουθώντας ασκήσεις, παρελάσεις και κάθε είδους εκδηλώσεις. Συναντήθηκαν με το σύνολο της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της χώρας (αξίζει να σημειωθεί ότι και ο ίδιος ο Νάσερ είχε σε μεγάλη υπόληψη τον Κλάδο του ναυτικού και εκτιμούσε ιδιαίτερα τους στρατηγικούς του ρόλους στην προστασία των θαλάσσιων οδών διέλευσης και στην προβολή ισχύος διεθνώς). Η επίσκεψη των σοβιετικών διήρκεσε σχεδόν δύο εβδομάδες. Βάσει της συμφωνίας της 3^{ης} Ιουλίου 1961 που συμπληρώθηκε με πρόσθετη στις 15/11/1962, η ΕΣΣΔ υλοποίησε την παράδοση των εξής σκαφών και συστημάτων προς το αιγυπτιακό ναυτικό: 8 πυραυλακάτων (τμηματικά, μέχρι το 1967) κλάσης «183R»/Komar μαζί με 30 επαναστατικά για την εποχή τους κατευθυνόμενα βλήματα επιφανείας-επιφανείας τύπου P-15 «Termit» (ΝΑΤΟϊκή κωδικοποίηση SS-N-2A Styx) ως κύριο οπλισμό τους, 2 ακόμη αντιτορπιλικών κλάσης Skory, 2 μεταχειρισμένων παράκτιων ναρκαλιευτικών τύπου «255»/Τ-301, 8 παράκτιων περιπολικών ανθυποβρυχιακής δίωξης κλάσης SO-1, αριθμού αποβατικών και βοηθητικών σκαφών και 1 ακόμη υποβρυχίου κλάσης «613». Αιγυπτιακή πηγή προσθέτει ότι παραδόθηκαν επίσης 6-12 ελικόπτερα ανθυποβρυχιακών αποστολών τύπου Mi-4M. Τον Οκτώβριο του 1962 ανακοινώθηκε επίσης η ίδρυση σώματος πεζοναυτών στους κόλπους των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων. Κατόπιν αυτών, το ναυτικό της χώρας προχώρησε και σε σημαντική αύξηση της οροφής του προσωπικού του. Μεγάλη σημασία είχε η απόκτηση των πυραυλακάτων Komar, που είχαν μόλις το 1959 ενταχθεί σε υπηρεσία με το σοβιετικό ναυτικό: M. M. El Hussini op cit σσ 81, 93-98, 109-110, 121-122, G. S. Dragnich op cit σσ 17- 23, S. Caroz op cit σσ 128-130, *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1963/23/3/1/1, 7234/20-7-1963, από την ελληνική πρεσβεία Καΐρου

Αναφορικά με τη σύγχρονη αντιαεροπορική άμυνα, πρωτεύον αιγυπτιακό ζητούμενο ήταν να καλυφθούν η περιοχή του Καΐρου αλλά και το ευρύτερο Δέλτα του Νείλου. Οι διμερείς συνομιλίες διήρκεσαν ολόκληρο το 1961 και τελεσφόρησαν ώστε τα πρώτα 18 πυραυλικά συστήματα εδάφους – αέρος τύπου S-75 (ΝΑΤΟΪκή κωδικοποίηση: SA-2) να καταφθάσουν μαζί με σοβιετικούς τεχνικούς σε αιγυπτιακό έδαφος το 1962. Οι αιγύπτιοι παρέλαβαν ακόμη πολυάριθμα, σύγχρονα αναχαιτιστικά αεριωθούμενα [34]. Ενισχύθηκε επίσης σημαντικά η αιγυπτιακή πολεμική αεροπορία με κάθε άλλης κατηγορίας αεροσκάφη, αλλά κι εκ νέου ο στρατός ξηράς με σύγχρονο εξοπλισμό [35]. Το χρονικό σημείο αποτελεί μεταίχμιο διότι για σειρά εξωγενών παραγόντων, οι δύο (ούτως ή άλλως εξ ανάγκης)

(Ζαμαρίας), Y. Oron (επιμέλ.), *Middle East Record 1961 vol 2*, Jerusalem: Tel Aviv University, 1967, σσ 658-659, Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Μέρος ΙΙ Κεφάλαιο Γ΄, στοιχεία SIPRI.

[34] Το γεγονός δεν πέρασε απαρατήρητο από τους ισραηλινούς, ούτε και έμεινε ασχολίαστο ως πηγή πρόσθετων ανησυχιών τους. Ο αναπληρωτής υπουργός εθνικής άμυνας της χώρας S. Peres προσπάθησε να αξιοποιήσει την επικείμενη επιχειρησιακή ένταξη των S-75 στις αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις κατά τη διάρκεια επαφών του με αμερικανούς κυβερνητικούς ιθύνοντες, όταν επισκέφθηκε τη Washington στα τέλη Μαΐου του 1962, σε μία από τις πάμπολλες κρούσεις του Τελ Αβίβ προς τις ΗΠΑ για την απόκτηση ενός άλλου, αμερικανικού αντιαεροπορικού συστήματος το οποίο ιδεοληπτικά εποφθαλμιούσε, όπως θα αναφερθεί εκτενώς στις επόμενες σελίδες. Η αρμόδια αμερικανική υπηρεσία στρατιωτικών πληροφοριών (DIA) εμμέσως χαρακτήριζε τους S-75 αμυντικό όπλο και πάντως αρχικά δεν τους θεωρούσε αιτία σοβαρών προβληματισμών. "Όταν το SIPRI κάνει λόγο για «18 συστήματα» μάλλον αναφέρεται σε εκτοξευτές. Σύμφωνα με το σοβιετικό οργανόγραμμα, το σύστημα S-75 αναπτυσσόταν σε Σύνταγμα (που περιελάμβανε το κλιμάκιο διοίκησης και το μεγάλης εμβέλειας radar έρευνας), το οποίο ήλεγχε 3 Μοίρες εφοδιασμένες με 6 εκτοξευτές η κάθε μία. Μαζί με τους εκτοξευτές στάλθηκαν και 450 πύραυλοι V-750. Σύμφωνα με δυτικά δημοσιογραφικά δημοσιεύματα, μεταγενέστερα (το 1967) οι αιγύπτιοι αποπειράθηκαν ακόμη και να παράγουν τοπικά κατόπιν σοβιετικής άδειας το επίμαχο οπλοσύστημα, αλλά απέτυχαν λόγω ανεπάρκειάς τους στον κατασκευαστικό τομέα. Στο πλαίσιο ενίσχυσης της αεράμυνάς τους, οι αιγύπτιοι άρχισαν επίσης να λαμβάνουν και προηγμένα, αλλά πολύ μικρής ακτίνας δράσης αναχαιτιστικά αεροσκάφη τύπου MiG-21F-13 (ενέταξαν σε υπηρεσία 50 μέχρι τα τέλη του 1964, από τα 163 που τους χορηγήθηκαν συνολικά μέχρι το 1967) μαζί με 1.250 βλήματα αέρος-αέρος βραχέος βεληνεκούς τύπου K-13A/AA-2, ως απάντηση στην ένταξη σε υπηρεσία από πλευράς ισραηλινών των εξίσου σύγχρονων αναχαιτιστκών αεροσκαφών τύπου Mirage III CJ, γαλλικής προέλευσης, την ίδια εκείνη περίοδο (1962): N. Safran 1969 op cit σσ 214, 216, 445, 448-449, A. Ben-Zvi, *John F. Kennedy and the politics of Arms Sales to Israel*, Portland: Frank Cass, 2002, σσ 47-48, J. D. Glassman op cit σσ 24-27, M. Gat, On the Use of Air Power and Its' Effect on the Outrbreak of the Six Day War, *The Journal of Military History*, vol 68 no 4, October 2004, σ 1193, βάση δεδομένων SIPRI.

[35] Τη διετία 1961-1962 οι σοβιετικοί προσέφεραν επίσης στους αιγύπτιους πρόσθετες κατηγορίες εξελιγμένων οπλοσυστημάτων: 25 στρατηγικά βομβαρδιστικά τύπου Tu-16 (επιτυχημένα κι αειθαλή όσο και τα γνωστά, βαρύτερα B-52 των ΗΠΑ), 15 τετρακινητήρια μεταγωγικά αεροσκάφη τύπου An-12 (παραδόσεις μέχρι το 1965), τα πρώτα σύγχρονα άρματα μάχης τύπου T-54 (350 συνολικά ως το 1966, μάλλον τσεχοσλοβακικής κατασκευής), 500 αντιαρματικά κατευθυνόμενα βλήματα τύπου 3M6 Shmel/AT-1 (παραδόσεις ως το 1965), 63 radar ελέγχου πυρός τύπου «Top Bow» (ΝΑΤΟΪκή κωδικοποίηση) για τα πυροβόλα τύπου SM-4-1 των 130 χιλιοστών που προορίζονταν για παράκτια άμυνα και 100 αυτοκινούμενα δίδυμα αντιαεροπορικά πυροβόλα των 57 χιλιοστών τύπου ZSU-57-2. Συνεχίστηκαν επίσης οι παραδόσεις οπλικών συστημάτων ήδη γνωστών στους αιγύπτιους. Συγκεκριμένα τους δόθηκαν: ακόμη 60 βαριά άρματα τύπου IS-3M (μεταχειρισμένα) και άλλα 600 τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού τύπου BTR-152. Το αιγυπτιακό πυροβολικό έλαβε 450 μέσου διαμετρήματος ρυμουλκούμενα πυροβόλα των τύπων M-46 των 130 χιλιοστών και D-1 των 152 χιλιοστών, μαζί με 30 πολλαπλούς εκτοξευτές BM-14 των 14 χιλιοστών (αυτά τα επίγεια μέσα παραδίδονταν σταδιακά, ως το 1966): SIPRI, J. D. Glassman ibid σσ 24-27.

εταίροι υποχρεώθηκαν να παραμερίσουν τις σοβαρές διαφορές οι οποίες είχαν φθείρει τη σχέση τους κατά την προηγούμενη τριετία [36] και αντιθέτως να την συσφίξουν –ειδικά στο κρίσιμο πεδίο της άμυνας. Κεντρομόλο δύναμη αποτέλεσαν, όπως συχνά συμβαίνει, οι επιβουλές απέναντι στην ασφάλεια της κάθε χώρας.

Επόμενοι σταθμοί στην επίμαχη διμερή αμυντική συνεργασία αποτέλεσαν οι επισκέψεις του Amer στη Μόσχα τον Ιούνιο του 1963 και τον Νοέμβριο του 1964, που επιστέγασαν ισάριθμες συμφωνίες απόκτησης πολεμικού υλικού από την ΕΣΣΔ. Ειδικά η συμφωνία του Ιουνίου του 1963 θεωρήθηκε η μεγαλύτερη του είδους μέχρι τον Αραβοϊσραηλινό πόλεμο του Ιουνίου του 1967, καθώς προνοούσε για την επιτάχυνση της χορήγησης των σύγχρονων αρμάτων μάχης, των προηγμένων αναχαιτιστικών και των μεταγωγικών αεροσκαφών, των μεταφορικών ελικοπτέρων καθώς και την παράδοση πυραυλικών συστημάτων διαφόρων κατηγοριών [37]. Το κυρίαρχο πρόβλημα για τις αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις δεν ήταν πλέον η πρόσβασή τους σε επαρκείς ποσότητες οπλικών συστημάτων υψηλής ποιότητας, αλλά ο ασφυκτικός έλεγχος που ασκούσε επί των στελεχών η ομάδα του αντιπροέδρου και υπουργού άμυνας Amer, η οποία προωθούσε σε νευραλγικές θέσεις δικούς της έμπιστους αξιωματικούς, με κριτήριο τη νομιμοφροσύνη τους κι όχι την επαγγελματική τους επάρκεια. Η στρέβλωση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την παραμέληση της εκπαίδευσης στα αποκτούμενα νέα όπλα σοβιετικής προέλευσης, που ήταν απαιτητική (εδικά στα πιο εξελιγμένα). Ο Νάσερ επιχείρησε όψιμα (το 1961-62) να θεραπεύσει το πρόβλημα, αρνούμενος ως τότε να αντικρύσει τη δυσμενή κατάσταση, λόγω της πολυετούς στενής

[36] Πρωτίστως σχετιζόμενες στο εσωτερικό της Αιγύπτου με την κακομεταχείριση του τοπικού ΚΚ και τον βιαστικό, αυτοσχέδιο χαρακτήρα των πολιτικοοικονομικών μέτρων σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, αλλά και στις διεθνείς σχέσεις (τον ρόλο της ΛΔ Κίνας, τις εξελίξεις στο Ιράκ και άλλου). Αναλυτικά στο: Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Μέρος ΙΙ Κεφάλαιο Γ΄.

[37] Σύμφωνα με το SIPRI, τη διετία 1963-1964 συμφωνήθηκε να παραδοθεί στην Αίγυπτο το εξής κύριο πολεμικό υλικό: 300 κατευθυνόμενα βλήματα αέρος-επιφανείας (εκτοξευόμενα από αεροσκάφη κατά πλοίων) τύπου KS-1. Επρόκειτο για όπλα υψηλού γοήτρου, που ως φορέα είχαν τα προηγμένα βομβαρδιστικά Tu-16, αλλά ήταν και ειδικής αξίας: αν τα χειρίζονταν σοβιετικοί το πρώτο διάστημα ένταξής τους σε αιγυπτιακή υπηρεσία, σίγουρα μπορούσαν να στραφούν *και* κατά του 6ου αμερικανικού στόλου της Μεσογείου για παράδειγμα, εφόσον παρίστατο εθνική ανάγκη. Δόθηκαν επίσης 4 πυραυλικά συστήματα εδάφους-επιφανείας για παράκτια άμυνα τύπου SSC-2 (S-2 Sopka 4K87, ΝΑΤΟΪκή κωδικοποίηση «Samlet») με αναχορηγία πυραύλων 75 KS-1/AS-1, 30 πολλαπλοί εκτοξευτές BM-24 των 240 χιλιοστών, 150 σύγχρονα μέσα άρματα μάχης τύπου T-55, 500 μέσου διαμετρήματος ρυμουλκούμενα πυροβόλα D-20 των 152 χιλιοστών και D-30 των 122 χιλιοστών (που παραδόθηκαν τμηματικά μέχρι το τέλος της δεκαετίας), 600 τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού τύπου BTR-50 και 30 παλαιότερα άρματα μάχης T-34/84 (μεταχειρισμένα), 4 αποβατικά πλοιάρια 500 τόνων γενικής χρήσης κλάσης «106»/MP-10 κι ελικόπτερα βαρέων μεταφορών τύπου Mi-6T. Βλ. επίσης J. D. Glassman ibid σσ 24-27, G. S. Dragnich op cit σ 25, O. L. Sirrs 2006 op cit σ 82.

φιλίας του με τον Amer. Οι προσπάθειες του αιγύπτιου ηγέτη συνάντησαν την έντονη αντίδραση του Amer κι αρχικά απέτυχαν [38].

Σύμφωνα με εκτενή μελέτη ανώτερου αμερικανού αξιωματικού του στρατού των ΗΠΑ που δημοσιεύθηκε στην επιθεώρηση του πολεμικού ναυτικού τον Σεπτέμβριο του 1963, η οικονομική και στρατιωτική εξάρτηση της Αιγύπτου από την ΕΣΣΔ, συνδυαστικά με τις ανατρεπτικές όψεις του Παναραβισμού που ευαγγελιζόταν ο Νάσερ και προξενούσαν κλυδωνισμούς στα φιλοδυτικά καθεστώτα της Μ. Ανατολής (εδικά κατονομαζόταν η Σαουδ. Αραβία), άφηναν μικρά περιθώρια αισιοδοξίας για την βελτίωση των αιγυπτιοαμερικανικών σχέσεων, ωστόσο διατυπώνονταν ελπίδες αναθέρμανσης βασισμένες στην οικονομική κι επισιτιστική βοήθεια που λάμβανε η Αίγυπτος από τις ΗΠΑ, καθώς κι ο δεδομένος αντικομουνισμός του Νάσερ [39]. Όπως αναλύεται σε άλλα σημεία του παρόντος κειμένου, το σενάριο αυτό δεν επαληθεύθηκε κι αντίθετα, με ορόσημο την διαδοχή του δολοφονημένου Kennedy από τον L. B. Johnson, οι σχέσεις Καΐρου-Washington εισήλθαν σε τροχιά σύγκρουσης. Στον αντίποδα, η απομάκρυνση του Ν. Χρουστσώφ από το πηδάλιο της ΕΣΣΔ ένα περίπου έτος αργότερα, είχε μηδαμινή επίδραση στην αναπτυσσόμενη περαιτέρω στρατηγική σχέση της Αιγύπτου μαζί της. Καθώς θα υπογραμμιστεί κατ' επανάληψη, οι αποκλίσεις στα υπόλοιπα πεδία των διμερών σχέσεων άφηναν ανεπηρέαστους τους ισχυρούς σοβιετοαιγυπτιακούς στρατιωτικούς δεσμούς, που εξελίσσονταν αυτονομημένοι για συγκεκριμένους λόγους. Πολιτικές πτυχές των εξελίξεων ως τον Πόλεμο του 1967 παρατίθενται και σχολιάζονται παρακάτω στο παρόν Κεφάλαιο. Τον Μάρτιο του 1965, κατά την κορύφωση της «πυραυλικής κρίσης της Κύπρου» που αναλύεται εκτενώς στο Β΄ Μέρος της διατριβής, εκκινούσε τη λειτουργία της στα προάστια του Καΐρου η πρώτη Σχολή Ανώτερων Επιτελών των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων, στελεχωμένη αποκλειστικά με σοβιετικό εκπαιδευτικό προσωπικό [40] κι ο ναύαρχος S. Gorshkov επιθεωρούσε ναυτικές εγκαταστάσεις στη χώρα [41]. Ώστε να εξομαλυνθούν οι σχέσεις Μόσχας-Καΐρου οι οποίες είχαν διέλθει μεγάλες δυσχέρειες κατά το πρόσφατο παρελθόν, πρόσθετη αναγκαία συνθήκη υπήρξε η ανατροπή του ιρακινού καθεστώτος που

[38] S. K. Aburish 2004 op cit σσ 234-236, 244-245. Ο Amer απαλλάχθηκε απ' τα καθήκοντά του μετά τον Πόλεμο του 1967 (για την έκβαση του οποίου θεωρήθηκε εκ των βασικών υπαιτίων), τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό και τελικά υποχρεώθηκε να αυτοκτονήσει το ίδιο έτος.
[39] W. B. Steele, (Maj., US Army), Egypt's Relations with the Soviet Union: an Appraisal, *Naval War College Review,* vol XVI no 1, September 1963, σσ 16-44.
[40] CIA, Directorate of Intelligence: Intelligence Report "*Soviet Military Aid to the United Arab Republic, 1955-1966*", Άκρως Απόρρητη 30σέλιδη αναφορά που υποβλήθηκε το Μάρτιο του 1967, τεκμήριο με αρχειακό ταξιθετικό αριθμό "0000496350" op cit σ 12 (προσπελάστηκε στις 16/8/2013): http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000496350.pdf
[41] G. S. Dragnich op cit σσ 28- 29.

συνέβη εντωμεταξύ, με επιπτώσεις τόσο στην εσωτερική πολιτική σκηνή όσο και στις διεθνείς σχέσεις της Αιγύπτου. Ενέργειες η ανάδειξη των οποίων βοηθά στην κατανόηση του ιδιαίτερου είδους των σοβιετοαιγυπτιακών σχέσεων και κατά προτεραιότητα στο ειδικό βάρος των γεωστρατηγικών συγκλίσεων (λόγω της προέλευσης των απειλών), που υποχρέωναν τις δύο πλευρές να παραμερίζουν άλλες, σοβαρές διαφωνίες τους θεωρούνται: Α) η αυτοδιάλυση του αιγυπτιακού κομμουνιστικού κόμματος και η απορρόφησή του από την Αραβική Σοσιαλιστική Ένωση (το κόμμα του Νάσερ) τον επόμενο μήνα (τον Απρίλιο του 1965). Β) Επιπλέον, το κόμμα αυτό, η Αραβική Σοσιαλιστική Ένωση, συνήψε απευθείας δεσμούς με το ΚΚ της ΕΣΣΔ. Επί Χρουστσώφ, η σχέση απέκτησε ιδεολογικό μανδύα νομιμοποίησης, όταν εισάχθηκαν οι όροι «μη καπιταλιστικός δρόμος» και «επαναστατική δημοκρατία» ως περιγραφικοί της πορείας μίας κοινωνίας προς τον σοσιαλισμό, χωρίς το τοπικό κομμουνιστικό κόμμα να βρίσκεται υποχρεωτικά στην πρωτοπορία της όλης διαδικασίας [42]. Με τις συμφωνίες της διετίας 1964-1966, οι αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις επρόκειτο να συνεχίσουν να παραλαμβάνουν σεβαστές ποσότητες σύγχρονων οπλικών συστημάτων κάθε κατηγορίας [43], που το ενέτασσαν σε

[42] Πολυάριθμοι διακεκριμένοι αιγύπτιοι μαρξιστές απορροφήθηκαν στον κομματικό αλλά και στον κρατικό μηχανισμό, στελεχώνοντας ανώτερες θέσεις στα υπουργεία Παιδείας και Σχεδιασμού, τα ΜΜΕ και στην ευρύτερη δημόσια διοίκηση. Μετά την πτώση του, ο Ν. Χρουστσώφ κατηγορήθηκε από άλλα μέλη της σοβιετικής ηγεσίας ότι μεταξύ άλλων ευνόησε την αυτοπεριθωριοποίηση κομμουνιστικών κομμάτων του Τρίτου Κόσμου, όπως του αιγυπτιακού. Οι διάδοχοί του πάντως, συνέχισαν να ενθαρρύνουν τη συγκεκριμένη τακτική που κατήγγειλαν, κρίνοντάς την ως «ρεαλιστικό εισοδισμό». Το ίδιο το αιγυπτιακό ΚΚ είχε διανύσει ήδη μεγάλες αποστάσεις από τις μέρες του 1954 (τότε είχε προτείνει ακόμη και στη Μουσουλμανική Αδελφότητα συμμαχία «αντιΝασερικού Εθνικού Μετώπου», αλλά η Μ. Αδελφότητα είχε απορρίψει την ιδέα): S. Botman op cit σσ 144-146, 155, O. Eran, Soviet Perceptions of Arab Communism and its Political Role, στο M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.) op cit σ 114, K. Wheelock op cit σ 43, R. O. Freedman, *Soviet Policy toward the Middle East since 1970*, N. York - Washington – Toronto: Praeger, 1975, σσ 13, 20, M. K. Nasser, *Press, Politics and Power / Egypt's Heikal and Al-Ahram*, Ames: Iowa State University Press, 1979, σσ 10, 62-63, R. O. Freedman, *Moscow and the Middle East: Soviet Policy since the invasion of Afghanistan*, Cambridge University Press, 1991, σ 29.

[43] Απ' το 1965 μέχρι το 1967, συναπτόταν μία συμφωνία κάθε έτος. Η μείζων συμφωνία, εκείνη του Σεπτεμβρίου του 1965, προξένησε μεγάλο άγχος στους ισραηλινούς, τόσο λόγω του μεγέθους της όσο κι εξαιτίας πληροφοριών σύμφωνα με τις οποίες επέκειτο η άφιξη 1.500 σοβιετικών στρατιωτικών συμβούλων στην Αίγυπτο. Τον Μάιο του 1966 ο σοβιετικός πρωθυπουργός Kosygin επισκέφθηκε επίσημα την Αίγυπτο. Μεταξύ των θεμάτων που συζητήθηκαν και αποφασίστηκαν τότε ήταν η επιπλέον ενίσχυση της αιγυπτιακής πολεμικής αεροπορίας με σύγχρονα αεριωθούμενα: N. Safran 1969 op cit σσ 438-439, 445-446, A. Gluska, *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War / Government, armed forces and defence, 1963-1967*, London – N.York: Routledge, 2007, σ 62. Μετά τον καταστρεπτικό για την Αίγυπτο και τις υπόλοιπες αραβικές χώρες που γειτονεύουν άμεσα με το Ισραήλ πόλεμο του 1967, η ΕΣΣΔ έσπευσε να αντικαταστήσει τις τεράστιες ποσότητες του υλικού που είχε απολεσθεί με νεώτερο. Στην παρούσα παραπομπή παρατίθενται αριθμοί και κατηγορίες όπλων που η παράδοσή τους είχε συμφωνηθεί κατά τη διετία 1965-1967 και είχαν προλάβει να παραδοθούν στις αιγυπτιακές ένοπλες δυνάμεις κατά προσέγγιση μέχρι την έναρξη των εχθροπραξιών στις 5/6/1967, σύμφωνα με το SIPRI: 18 radar έρευνας-έγκαιρης προειδοποίησης μεγάλης εμβέλειας τύπου P-12/Spoon Rest, ισάριθμα πρόσκτησης στόχων τύπου P-15/Flat Face και ισάριθμα radar εύρεσης ύψους τύπου PRV-11/Side Net (όλα ως μέρη του ολοκληρωμένου

υπηρεσία μέχρι τις ημέρες του ανατρεπτικού για τις όλες πολιτικές ισορροπίες της περιοχής πολέμου του Ιουνίου του 1967 (γνωστού ως «Πολέμου των 6 ημερών» σύμφωνα με την ισραηλινή του επωνυμία).

Συνοψίζοντας, οι δεσμοί στο στρατιωτικό πεδίο ήταν αμοιβαία επωφελείς κατά το ότι εξασφάλιζαν στην Αίγυπτο φτηνά και αξιόπιστα μέσα αυτοάμυνας, ενώ αφετέρου προσέδιδαν στην ΕΣΣΔ έναν διαρκώς ογκούμενο κι αποτελεσματικό μοχλό πίεσης κατά το ότι τα προσέφερε μαζί με δάνεια και συμφωνίες συμψηφισμού για την εξόφληση των αγορών τους, ενώ παράλληλα είχε το μονοπώλιο των ανταλλακτικών υλικών υποστήριξης γι' αυτά τα οπλικά συστήματα. Όπως ήδη σημειώθηκε, η Μόσχα επιδίωκε να ρευστοποιεί την εξελισσόμενη σχέση εξάρτησης ζητώντας σε αντάλλαγμα αυξανόμενες αεροναυτικές «διευκολύνσεις» (πρόσβαση σε βάσεις) για την εξυπηρέτηση των δικών της αναγκών στρατηγικής ασφάλειας. Οι ανάγκες αυτές είχαν αποκτήσει υπαρξιακές διαστάσεις στην Ανατολ. Μεσόγειο από την εποχή που το αμερικανικό πολεμικό ναυτικό απέκτησε δυνατότητες πυρηνικής κρούσης, αρχικά με τα αεροπλανοφόρα κι εν συνεχεία με τα πυρηνοκίνητα υποβρύχια βαλλιστικών πυραύλων. Αμφότερα τα μέσα έπασχαν από περιορισμούς στην ακτίνα δράσης των αεροσκαφών και στο βεληνεκές των πυραύλων (καθώς σημειώθηκε και στο Β΄ Μέρος της διατριβής και θα υπογραμμισθεί εκ νέου στα συμπεράσματα του παρόντος Κεφαλαίου), άρα έπρεπε να δρουν πλησίον των πληθυσμιακών κι οικονομικών κέντρων της ΕΣΣΔ, δηλαδή κοντά στη δυτική – νοτιοδυτική επικράτεια της Σοβ. Ένωσης. Για τον λόγο αυτό κι επειδή οι πρώτες διευκολύνσεις του σοβιετικού πολεμικού ναυτικού είχαν ήδη εξασφαλιστεί, η εξάρτηση υπήρξε αμοιβαία κι αυτό αποτυπώθηκε στους γαλαντόμους χειρισμούς του αιγυπτιακού χρέους, από σοβιετικής πλευράς. Πέραν όμως αυτών, οι ιδεολογικές και πολιτικές διαφωνίες μεταξύ της Μόσχας και του Καΐρου ουδέποτε έπαυσαν˙ αντιθέτως, σοβούσαν ακμαίες (βλ. αναφορά παρακάτω), προσθέτοντας ένα βαρίδι στις ευαίσθητες και κρίσιμης σημασίας σοβιετοαιαγυπτιακές σχέσεις της περιόδου.

συστήματος πυραυλικής αντιαεροπορικής άμυνας S-75/ SA-2), λίγες δεκάδες μαχητικά αεροσκάφη δίωξης-βομβαρδισμού τύπου Su-7B (σύγχρονα κι επίφοβα λόγω των επιδόσεών τους συνολικά και της σχετικά αξιόλογης ακτίνας δράσης τους ειδικά), τα πρώτα αμφίβια ελαφρά άρματα μάχης τύπου PT-76, περίπου 200 δεύτερης γενιάς αντιαρματικά κατευθυνόμενα βλήματα τύπου 3M11/AT-2 και 25 αυτοκινούμενα πυροβόλα ειδικά σχεδιασμένα για υποστήριξη αερομεταφερόμενων μονάδων τύπου ASU-57. Το ναυτικό, ίσως είχε αρχίσει να παραλαμβάνει τα πρώτα από τα 6 συνολικά μεταχειρισμένα υποβρύχια κλάσης «633»/Romeo. Επίσης έφθασαν λίγες τορπιλάκατοι τύπου κλάσης «183»/P-6 και πιθανόν 2-3 τορπιλάκατοι κλάσης «206»/Shershen, επίσης πιθανόν 2-3 πυραυλάκατοι κλάσης «205»/Osa με τις προβλεπόμενες γι' αυτά αναχορηγίες πυραύλων επιφανείας- επιφανείας τύπου P-15/SS-N-2A.

Συρία: από την έναρξη των εξοπλιστικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ μέχρι τις Κρίσεις του 1957 και την πολιτική ένωση Αιγύπτου – Συρίας (1958-1961)

Η αμερικανική επιθετικότητα (η οποία εκφράστηκε απροσχημάτιστα μετά το 1957) και η γενικότερη τάση της Washington να επεμβαίνει πατερναλιστικά, ιεραρχώντας εκείνη τους κινδύνους που σύμφωνα με την άποψή της απειλούσαν τις χώρες στην περιοχή (κατά τις ΗΠΑ: το δίδυμο «γηγενείς αριστερές πολιτικές δυνάμεις – ΕΣΣΔ»), αποξένωσε την εικόνα των αμερικανών σε ολόκληρες κοινωνίες όπως η συριακή ή η αιγυπτιακή και οδήγησε στην περιθωριοποίηση μακροπρόθεσμα κάθε μετριοπαθούς και / ή φιλοδυτικής πολιτικής έκφρασης εντός τους. Στο δυϊσμό που διείπε την περίοδο αφετέρου, κινήσεις όπως η αναγνώριση της ΛΔ Κίνας από τη Δαμασκό τον Ιούλιο του 1956 και η συριακή παραγγελία όπλων αξίας 60 εκ. $ από τη Σοβιετική Ένωση την πρώτη επέτειο της σύναψης του αιγυπτιακού προτύπου (το Σεπτέμβριο του 1956 δηλαδή) [44], αναμενόμενο ήταν να

[44] Α. Κούτσης op cit σ 252. Αξίζει να σημειωθεί ότι *και* η Συρία (όπως η Αίγυπτος) απευθύνθηκε στις ΗΠΑ για ένταξη σε πρόγραμμα αμυντικής βοήθειας και μάλιστα των διαστάσεων που έλαβε το τουρκικό αντίστοιχο, ενόσω την εξουσία κατείχε ο φιλοδυτικός Shishakli (ανεπισήμως απ' το 1949 κι επισήμως απ' το 1951, μέχρι το 1954). Αφετέρου ο Shishakli δήλωνε μεν, αλλά δεν ήταν έτοιμος να αναλάβει το πολιτικό κόστος ειρήνευσης με τον ισραηλινό γείτονα και κυρίως να δεσμευτεί ότι δεν θα έστρεφε ό,τι όπλα αποκτούσε από τις ΗΠΑ εναντίον του (αυτοί ήταν οι αμερικανικοί όροι για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας). Σχετικά με τα συριακά εξοπλιστικά αιτήματα προς τις ΗΠΑ ως τις αρχές του 1956, αλλά και τις αντιρρήσεις αρκετών συμμάχων της Washington στην προοπτική στρατιωτικής ενίσχυσης της Δαμασκού, βλ.: W. C. Eveland op cit σσ 115, 124, 132-134, 151, D. W. Lesch, *Syria and the United States: Eisenhower's Cold War in the Middle East*, Boulder: Westview, 1992, σσ 21-23, D. Little, Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-1958, *Middle East Journal*, Vol. 44, No. 1 (Winter, 1990), σσ 59-62. Μέχρι την πτώση του Shishakli, κύριος εξαγωγέας όπλων προς τη Συρία υπήρξε το Παρίσι -ενδεικτικά, την τριετία 1949-1952 οι σχετικές γαλλικές πωλήσεις ανέρχονταν στο ύψος των 10 εκ. γαλλικών φράγκων (2,8 εκ. $), ενώ απόπειρες επίτευξης νέων πωλήσεων συνεχίζονταν από γαλλικής πλευράς μέχρι και το Μάιο του 1956: G. Kirk, *The Middle East 1945-1950*, London – N. York – Toronto: Oxford University Press, 1954, σ 312, G. Ziv, Shimon Peres and the French-Israeli Alliance, 1954–9, *Journal of Contemporary History,* vol 45 no 2, (April 2010), σ 415, Z. Levey, French−Israeli Relations, 1950−1956: The Strategic Dimension στο S. C. Smith (επιμέλ.), *Reassessing Suez 1956: new perspectives on the crisis and its aftermath*, Burlington: Ashgate, 2008, σ 100 υποσημ. 106. Η βάση δεδομένων SIPRI Στοκχόλμης παραθέτει τη μεταφορά από τη Γαλλία στη Συρία 13 ελικοφόρων μεταγωγικών αεροσκαφών του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου μόνον, το έτος εκκίνησης των στοιχείων της όμως είναι το 1950, δεν περιλαμβάνει δηλαδή αναφορές σε πολεμικό υλικό που παραδόθηκε προγενέστερα (πχ ο αρχηγός του συριακού στρατού αγόρασε 11 παλιά γερμανικά άρματα μάχης, εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου τύπου Pz.kpfw IV, από τα γαλλικά αποθέματα). Το 1950 η Συρία παρέλαβε επίσης 30 ελικοφόρα καταδιωκτικά, εποχής Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, τύπου G-55A από την Ιταλία. Για τα οπλικά συστήματα που απέκτησε η Συρία απ' το ΗΒ (κυρίως αεροσκάφη) βλ. παρακάτω. Για την εναρκτήρια απόπειρα αγοράς όπλων ανατολικής προέλευσης μικρού διαμετρήματος από τη συριακή κυβέρνηση (τυφεκίων), βλ. Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Μέρος Ι Κεφάλαιο Α΄. Η πρώτη συμφωνία Δαμασκού-Μόσχας σχετικά με την πρόσκτηση βαρέος πολεμικού υλικού ανάγεται στο β΄ μισό του 1954, *πριν δηλαδή ακόμη την αντίστοιχη με την Αίγυπτο*, και αφορούσε την πώληση στη Συρία 44 μέσων αρμάτων μάχης γερμανικής προέλευσης, ομοιότυπων με αυτά που είχαν αγοραστεί από τα γαλλικά αποθέματα, με μόνη διαφορά ότι αυτή τη φορά προέρχονταν από τα αντίστοιχα τσεχοσλοβακικά αποθέματα κι 100 τεθωρακισμένων οχημάτων μεταφοράς προσωπικού σοβιετικής κατασκευής τύπου BTR-152 (R. Ginat 1991 op cit σ 278 και SIPRI). Το 1955 οι σοβιετικοί παρέδωσαν άμεσα στους σύριους 100 σύγχρονα

διεγείρουν τα αμερικανικά αντανακλαστικά, αντίδραση που με τη σειρά της ενεργοποιούσε την επαναλαμβανόμενη ad hoc σύμπραξη ΕΣΣΔ-Αιγύπτου για τη στήριξη της Συρίας. Συνήθως, η Μόσχα παρείχε τη διπλωματική και το Κάιρο τη στρατιωτική απόκριση στις δυτικές επιβουλές. Γενικά, η Συρία θεωρείτο στη διεθνή σκηνή ως «αδύναμος κρίκος», καθώς ταλαιπωρείτο από δομική αστάθεια πολιτικά, υπήρχαν αλληλοσυγκρουόμενες ηγετικές φατρίες και η εξωτερική της πολιτική εξέφραζε συνήθως ένα μείγμα αλυτρωτισμού κι επεκτατικής επιθετικότητας προς τους γείτονές της. Οι ένοπλες δυνάμεις της ήταν ανεπαρκείς ποσοτικά και ποιοτικά, ακόμη και για την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, ωστόσο οι ηγεσίες τους εμφορούνταν από υπέρμετρες πολιτικές φιλοδοξίες και μάλλον πτωχοαλαζονικές τάσεις προβολής οραματισμών μεγαλείου.

τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού τύπου BTR-40 και 200 ρυμουλκούμενα πυροβόλα τύπου M-30 των 122 χιλιοστών. Η γ΄ εξοπλιστική συμφωνία Συρίας-ΕΣΣΔ υλοποιήθηκε σε 3 φάσεις, τη διετία 1956-57. Περιελάμβανε την παράδοση 31 μαχητικών αεροσκαφών MiG-15 απ' την τσεχοσλοβακική γραμμή παραγωγής, 60 νεώτερων τύπου MiG-17, 8 δικινητήριων μεταγωγικών αεροσκαφών Il-14, 20 εκπαιδευτικών τύπου Yak-11, 7 ελαφρών ελικοπτέρων τύπου Mi-1, 16 μεταχειρισμένων τορπιλακάτων κλάσης «123»/P-4, 100 μεταχειρισμένων αρμάτων μάχης εποχής Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου τύπου T-34/85, 150 σύγχρονων αρμάτων μάχης τύπου T-54, 250 βαρέων όλμων των 120 χιλιοστών, αλλά κι εντατική εκπαίδευση χειριστών για τα αεριωθούμενα αεροσκάφη. Επίσης προβλεπόταν η εκπαίδευση σύριων στη χρήση των σοβιετικών αρμάτων μάχης, του πεδινού και του αντιαρματικού πυροβολικού, σε στρατόπεδα στην Τσεχοσλοβακία: Y. Even op cit σσ 4-6, P. Mangold, The Soviet-Syrian Military Relationship 1955–77, *The RUSI Journal*, vol 122 issue 3, 1977, σ 28 και SIPRI. Ο P. Seale (op cit σσ 234) αναφέρει συμφωνίες της Συρίας για αγορά όπλων συνολικά από το «Ανατολικό Μπλοκ», αξίας 100 εκ. £ κατά την «εισαγωγική τριετία» 1954-57. Οι μετά το 1957 σοβιετοσυριακές συμφωνίες παρατίθενται αργότερα στο παρόν κεφάλαιο. Η αναγνώριση της ΛΔ της Κίνας τέλος δεν πρέπει να θεωρείται άσχετη με τις παραγγελίες των σοβιετικών όπλων: υπενθυμίζεται ότι ο Νάσερ είχε επιλέξει την ίδια χειρονομία, προκειμένου να παρακάμψει μέσω του Πεκίνου -αφότου το είχε αναγνωρίσει- ενδεχόμενο διεθνές embargo όπλων στη Μ. Ανατολή συνολικά. Την πιθανή ανάγκη αυτής της υπερκέρασης συνέλαβε ως απαντητικό σενάριο μετά από το βρετανικό ελιγμό να συζητηθεί με την ΕΣΣΔ ένα τέτοιο μέτρο, επιβεβλημένο από τον ΟΗΕ, που επισήμως είχε προταθεί όπως έχει ήδη αναφερθεί από τη Μόσχα (ή ίσως οι ίδιοι οι σοβιετικοί να τού είχαν υποβάλει αυτήν την κίνηση, αφού στην ψυχροπολεμική κονίστρα οι δύο κόσμοι αντάλλασσαν από καιρό σε καιρό προσχηματικές προτάσεις αφοπλισμού, απαγόρευσης πώλησης όπλων σε τοπικούς εμπολέμους και παρεμφερή μέτρα ύφεσης, που απορρίπτονταν εξίσου προσχηματικά, γενικά πάντως ήταν επιθυμητό να αποφεύγονται αφού υποτίθεται ότι η απορρίπτουσα πλευρά εκτίθετο ως φιλοπόλεμη, αφερέγγυα και τυχοδιωκτική στα μάτια της παγκόσμιας κοινότητας και ειδικά των αμφιταλαντευόμενων μελών του αναδυόμενου πολυάριθμου «Τρίτου Κόσμου»). Με άλλα λόγια η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας αντιμετωπιζόταν, εκτός από εναλλακτική πηγή (θεωρητικά), κυρίως ως δυνητικός ενδιάμεσος -όπως λειτούργησε η Τσεχοσλοβακία- για τη μεταφορά σοβιετικών όπλων σε τρίτες χώρες, αν η Μόσχα έκρινε για οποιουσδήποτε λόγους ανεπιθύμητη την άμεση μεταβίβαση όπλων στον εκάστοτε αποδέκτη: Η. Trevelyan op cit σ 34. Σημαντικότερο πλεονέκτημα της ΛΔ Κίνας ήταν η μη-αναγνώρισή της από τον ΟΗΕ (λόγω παρουσίας της Ταϊβάν, που προτιμούσαν οι Δυτικοί, στο διεθνή Οργανισμό). Αυτό σήμαινε ότι το Πεκίνο δεν δεσμευόταν από αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών –είχε επομένως αυξημένη ελευθερία κινήσεων σε ορισμένα ζητήματα όπως το επίμαχο. Η παραγωγή κινεζικών αντίγραφων των σοβιετικών οπλικών συστημάτων ήταν ακόμη σε πολύ πρώιμο στάδιο για να μπορεί να μιλήσει κανείς για εξαγωγές όπλων των κατηγοριών που χρειαζόταν η Αίγυπτος και η Συρία εκείνη τη στιγμή. Το σενάριο παράδοσης σοβιετικών όπλων στην Αίγυπτο μέσω ΛΔ Κίνας υπήρξε μάλλον δυσχερώς εφαρμόσιμη υπόθεση εργασίας, δεδομένων των μονίμως εύθραυστων σχέσεων Μόσχας-Πεκίνου. Στο Βιετνάμ πάντως, λίγα χρόνια μετά, η σύμπραξη λειτούργησε σχετικά ομαλά κατά διαστήματα.

Ένα περίπου έτος πριν τη δραματική εφαρμογή του «δόγματος Eisenhower» με την αποβίβαση τμημάτων πεζοναυτών στις λιβανικές ακτές παράλληλα με την προληπτική ανάπτυξη βρετανών αλεξιπτωτιστών στην Ιορδανία (και οι δύο κινήσεις συνεπεία της ανατροπής της φιλοδυτικής κυβέρνησης του Ιράκ στις 14 Ιουλίου του 1958, όμως προσχεδιασμένες εξαιτίας εξελισσόμενων καταστάσεων στις Συρία-Λίβανο), ξέσπασε η αμερικανοσυριακή κρίση του Αυγούστου του 1957. Ταυτόχρονη σχεδόν (ένα μήνα μεταγενέστερη) ήρθε η τουρκοσυριακή αντίστοιχη. Γι' αυτή τη δεύτερη, το προεκλογικό κίνητρο της τουρκικής κυβέρνησης που εξέπεμψε τις απειλές υπήρξε έντονα ορατό, όσο και η απόπειρα απόσπασης επιπλέον αμερικανικών κονδυλίων από πλευράς της Άγκυρας. Για τη Συρία, αίτιο στάθηκε η αποκάλυψη αμερικανικού σχεδίου (με πρόνοια ενεργού ανάμιξης της Τουρκίας και του Ιράκ) για την ανατροπή της κυβέρνησης της Δαμασκού, που κλιμακώθηκε με την ανάληψη ρόλου από τη Μόσχα (ανταλλαγές απειλών και μετακινήσεις στρατευμάτων στη μεθόριο ΕΣΣΔ-Τουρκίας). Οι προειδοποιητικές κινήσεις ανάπτυξης του 6ου Στόλου στην περιοχή, όπως και οι σκέψεις για μία πρώιμη οιονεί "out of area" ΝΑΤΟϊκή επέμβαση, απαντήθηκαν με τη μεταφορά αιγυπτιακού αποσπάσματος προς ενίσχυση της απειλούμενης Συρίας και σκοπό (επισήμως) τη συνδρομή στην υπεράσπισή της από ενδεχόμενη τουρκική επίθεση. Η κρίση κατέληξε στην επί 3,5 έτη συγχώνευση Αιγύπτου-Συρίας τον Φεβρουάριο του 1958 σε μία ενιαία πολιτική οντότητα με την ονομασία «Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία -ΗΑΔ», η οποία επιχειρήθηκε να αντισταθμιστεί στις 14 του ίδιου μήνα με μια βραχύβια συνομοσπονδία Ιράκ-Ιορδανίας [45].

[45] Η Συρία υπήρξε παραδοσιακό «μήλον έριδος» για άσκηση επιρροής -ενίοτε σε βαθμό πολιτικής αφομοίωσης- μεταξύ Ιράκ κι Αιγύπτου πρωτίστως, αλλά και της Σαουδικής Αραβίας κατά την μεταπολεμική περίοδο. Για τους γάλλους, η βίαια απομάκρυνσή τους από τη χώρα που τους επιφύλαξαν οι βρετανοί το 1941 υπήρξε μόνιμη πηγή μνησικακίας.
Ο συριακός στρατός ήταν αρχικά μικρός. Οι γάλλοι είχαν ενθαρρύνει την είσοδο μελών μειονοτήτων μη αραβικών και μη μουσουλμανικών στο σώμα των αξιωματικών, όμως όλες οι μετά το 1949 κυβερνήσεις ανέκοψαν εκείνη την τάση, η οποία επανέκαμψε μετά το πραξικόπημα του 1963. Έπειτα από τον πρώτο αραβοϊσραηλινό πόλεμο, τα στελέχη των συριακών ένοπλων δυνάμεων πολιτικοποιήθηκαν στο έπακρο και ριζοσπαστικοποιήθηκαν κυρίως σε κατεύθυνση εθνικιστική-αντιδυτική.
Οι ΗΠΑ αναμιγνύονταν ενεργά στα εσωτερικά της Συρίας ήδη από το 1947, αρχικά στις πρώτες κοινοβουλευτικές εκλογές μετά την ανεξαρτησία της χώρας που διεξάχθηκαν τον Ιούλιο εκείνου του έτους κι έπειτα βοηθώντας τον πραξικοπηματία ταξίαρχο Za'im (ανέτρεψε την εκλεγμένη κυβέρνηση στις 30/3/1049, επικράτησε για μόλις 4,5 μήνες, ανατράπηκε από τον Shishakli), με σκοπό κυρίως την έγκριση έναρξης λειτουργίας του μεγάλου πετρελαιαγωγού δικών τους συμφερόντων. Από τα εδάφη της διέρχονταν ένας από τους πετρελαιαγωγούς της βρετανικών συμφερόντων IPC (προπολεμικής κατασκευής), αλλά και ο πρόσφατα αποπερατωμένος αμερικανικών συμφερόντων TAPLINE, μεταφέροντας τον πολύτιμο για τις δυτικές οικονομίες μεσανατολικό υδρογονάνθρακα (από το Ιράκ και τη Σαουδική Αραβία αντίστοιχα). Αμφότεροι οι αγωγοί κατέληγαν στις λιβανικές ακτές (ο IPC ειδικά, διέθετε και ένα τερματικό σταθμό στη Χάιφα, που είχε πάψει να χρησιμοποιείται μετά την ίδρυση του Ισραήλ και την αδιάπτωτη συμμετοχή του Ιράκ στην πολύχρονη αραβοϊσραηλινή διαπάλη). Η Συρία όμως, εκτός αυτών διέθετε επίσης το μεγαλύτερο κομμουνιστικό κόμμα του

αραβικού κόσμου και έντονο αντιαποικιοκρατικό λαϊκό αίσθημα. Κάθε στροφή στους διεθνείς προσανατολισμούς της Συρίας θεωρείτο από μικρές και μεγάλες χώρες ότι θα συμπαρέσυρε τα γειτονικά κράτη της Ιορδανίας και του Λιβάνου. Καθώς αναφέρθηκε, οι ΗΠΑ δεν κατάφεραν να ρυμουλκήσουν τη χώρα σε επιθυμητή γι' αυτές κατεύθυνση ούτε επί του φιλοδυτικού δικτάτορα Shishakli (Αύγουστος 1949- Φεβρουάριος 1954). Οι Za'im και Shishakli εξάλλου, ήταν πρωτίστως γαλλόφιλοι. Όπως εκτιμούσαν οι «μαθητευόμενοι μάγοι» της CIA που διένυαν τότε τα πρώτα τους βήματα στο σχεδιασμό και την υλοποίηση παρασκηνιακών αναμίξεων στα πολιτικά πράγματα άλλων κρατών, η συριακή πολιτική σκηνή διακρινόταν για το έντονα πολωμένο κλίμα της, αλλά και από πρωτογονισμό εκτός των αστικών κέντρων. Η χώρα έδειξε σημεία σταθερής απομάκρυνσης από τα δυτικά συμφέροντα μετά το επιτυχημένο πραξικόπημα στο οποίο συνέπραξαν μέλη του Μπα'αθικού και του κομμουνιστικού κόμματος με αντιπροσώπους της μειονότητας των Δρούζων, όταν οι προοπτικές δορυφοροποίησης της χώρας από το Ιράκ είχαν αυξηθεί. Το πραξικόπημα συνέβη το Φεβρουάριο του 1954, υπό την ηγεσία του χαρισματικού ουδετερόφιλου συνταγματάρχη Malki. Οι πρώτες συμφωνίες της χώρας με το «Ανατολικό Μπλοκ» για πρόσκτηση βαρέως πολεμικού υλικού συνάφθηκαν εκείνη την περίοδο, όπως σημειώθηκε. Αν και ο Malki δολοφονήθηκε τον Απρίλιο του 1955 από μέλος του συντηρητικού κόμματος, η αντιδυτική στροφή της Συρίας δεν ανακόπηκε (πχ τον Αύγουστο η Μόσχα διόρισε Ακόλουθο άμυνας στην αναβαθμισμένη διπλωματική της αντιπροσωπεία στη Δαμασκό, ενώ την ίδια περίοδο ολοκληρώθηκαν οι διαπραγματεύσεις και ανακοινώθηκε η δεύτερη κατά σειρά, αλλά ουσιαστικά πρώτη μεγάλη συμφωνία με εξοπλιστικό περιεχόμενο μεταξύ Συρίας - ΕΣΣΔ). Αν και μετά τη δολοφονία του Malki η Συρία βρέθηκε σε μόνιμη εσωτερική περιδίνηση (η οποία υπήρξε μεταξύ των κινήτρων για τη συγχώνευση με την Αίγυπτο το 1958), οι κύριες πολιτικές δυνάμεις της χώρας συνέκλιναν πλέον σταθερά στην αντίθεσή τους προς «…το Σιωνισμό, τον ιμπεριαλισμό, τους τούρκους και τους Χασεμίτες [το βασιλικό οίκο του Ιράκ και της Ιορδανίας]». Το ίδιο έτος η χώρα εντάχθηκε στο ανταγωνιστικό προς το Σύμφωνο της Βαγδάτης Σύμφωνο του ESS, που περιελάμβανε επίσης τη Σαουδ. Αραβία, διέθετε στρατιωτική διάσταση και απέσπασε τη συμπάθεια της ΕΣΣΔ, χωρίς να διαρκέσει τελικά, αφού οι ΗΠΑ εκδήλωσαν προς το Ριάντ έντονη δυσφορία για την σαουδαραβική συμμετοχή.

Αρχικά το Λονδίνο -ενδίδοντας μερικώς σε τουρκικές και ιρακινές πιέσεις- εξέτασε το ενδεχόμενο οικονομικών κυρώσεων κατά της Συρίας, αλλά δεν προχώρησε ούτε καν σε αυτές εξαιτίας φόβων συριακών αντιποίνων που ίσως λάμβαναν τη μορφή υπονόμευσης του αγωγού IPC. Οι ΗΠΑ ήταν υπέρ χρηματοδότησης εκστρατείας δυσφήμισης των αντιδυτικών πολιτικών στο εσωτερικό της χώρας. Βρετανοί και αμερικανοί κατέληξαν τον Οκτώβριο του 1955 πως μόνον αν η Συρία μετατρεπόταν σε «σοβιετικό δορυφόρο» θα έπρεπε να επιτρέψουν στην αδημονούσα τότε φίλη τους Βαγδάτη να επιχειρήσει διά της βίας τη συγχώνευση Συρίας-Ιράκ (Foreign Office και State Dept συμφωνούσαν ότι αυτό σενάριο θα εξόργιζε Γαλλία, Ισραήλ και Σαουδική Αραβία κι επιπλέον οι ιρακινές επιθετικές δυνατότητες ήταν συζητήσιμες). Η διϋπηρεσιακή ομάδα εργασίας Omega που συστάθηκε στις ΗΠΑ τον Απρίλιο του 1956, είχε μεταξύ άλλων ως αντικείμενο εργασίας της το σχεδιασμό νεώτερου πραξικοπήματος στη Συρία. Το καλοκαίρι επιχειρήθηκε ανεπιτυχώς η παλινόρθωση του Shishakli. Το Νοέμβριο, φιλονασερικές ομάδες μελών των συριακών ένοπλων δυνάμεων υπό τον A. H. Sarraj ανατίναξαν τον αγωγό IPC σε διάφορα σημεία του, ως προσχεδιασμένα αντίποινα για την τριπλή εισβολή που υπέστη η Αίγυπτος (μάλιστα αρχικά προβλεπόταν να ανατιναχθεί και ο TAPLINE, κάτι που ο Νάσερ απέτρεψε την τελευταία στιγμή ώστε να μην προσθέσει τους αμερικανούς στους εισβολείς της χώρας του). Οι σύριοι επέβαλαν όρους για να επιτρέψουν την επισκευή κι επαναλειτουργία του IPC: την αποχώρηση των ισραηλινών από τη Γάζα και το Σινά. Οι φήμες περί κομμουνιστικού πραξικοπήματος και απόκτησης βάσεων από την ΕΣΣΔ στη Συρία στα τέλη του 1956 αποδείχθηκαν εντέλει υπερβολικές, όμως οι υπερατλαντικές ανησυχίες παρέμειναν ασίγαστες λόγω των ήδη στρατιωτικών σχέσεων Δαμασκού-Μόσχας (και δικαίως, διότι υπήρχαν από το Μάρτιο του 1956 συριακά αιτήματα προώθησης σοβιετικού προσωπικού που θα στελέχωνε τα υπό παραλαβή οπλικά συστήματα, με σκοπό αυτά να καταστούν επιχειρησιακά αμέσως, απλώς η σοβιετική ηγεσία δίστασε να ανταποκριθεί σε εκείνο το αίτημα). Τις ημέρες της τριπλής εισβολής στην Αίγυπτο, το Νοέμβριο του 1956, οι σύριοι έφτασαν στο σημείο να ζητήσουν απ' τη Μόσχα την αποστολή στη χώρα τους δύο μοιρών προηγμένων αναχαιτιστικών αεροσκαφών μαζί με τους χειριστές τους, για να εμπλακούν στις πολεμικές επιχειρήσεις (βλ. αναλυτικά επ' αυτού: Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Μέρος ΙΙ Κεφάλαιο Γ΄). Σύμφωνα με τις πληροφορίες των ισραηλινών, οι σύριοι ζήτησαν επίσης απ' τους σοβιετικούς πολυάριθμο πυροβολικό κυρίως για την άμυνα των ακτών τους κι αντιαεροπορικά όπλα, radar, τορπιλακάτους,

τροχαίο υλικό και υλικό διαβιβάσεων απ' το οποίο είχαν μεγάλες ελλείψεις (με σοβιετική ευθύνη). Τις παραπάνω πληροφορίες διοχέτευσαν στους αμερικανούς *και* οι τουρκικές υπηρεσίες πληροφοριών εκείνο το διάστημα, συμπληρώνοντας ότι οι σοβιετικοί επρόκειτο να κατασκευάσουν 7 νέα αεροδρόμια στη Συρία. Τον Ιανουάριο του 1957 ο πρόεδρος Eisenhower εξήγγειλε το ομώνυμο «δόγμα» πρόθεσης επέμβασης οπουδήποτε στη Μ. Ανατολή απειλούνταν τα φιλοδυτικά καθεστώτα, με αποτέλεσμα να ανατροφοδοτηθεί η επιθυμία δυναμικών ενεργειών της Άγκυρας κατά του «ταραχοποιού και ρέποντα στον κομμουνισμό» νότιου γείτονά της.
Πρελούδιο των αμερικανικών μηχανορραφιών που θα οδηγούσαν στην αποτυχημένη -σύμφωνα και με τις απαισιόδοξες προβλέψεις της CIA- πραξικοπηματική απόπειρα της 12ης Αυγούστου 1957 (Επιχείρηση WAPPEN αν υλοποιείτο με «συμμαχική» συνδρομή, ή WAKEFUL αν επιχειρείτο αποκλειστικά από τις ΗΠΑ) υπήρξαν α) η απόπειρα δολοφονίας του επικεφαλής των συριακών υπηρεσιών πληροφοριών A. H. Sarraj τον Ιούνιο και β) η χειραγώγηση της τιμής των εξαγόμενων συριακών αλεύρων στις Ελλάδα-Ιταλία (παραδοσιακούς μεγάλους πελάτες της συριακής σιτοπαραγωγής). Θρυαλλίδα ανατροπής των σύριων κυβερνώντων θεωρήθηκε η ανάθεση της ανέγερσης διυλιστηρίου στην πόλη Χομς σε τσεχοσλοβακική κρατική εταιρεία αντί αμερικανικής, το Μάρτιο του 1957.
Το πραξικόπημα προβλεπόταν αρχικά να εκδηλωθεί στις 27 Οκτωβρίου του 1956 (Επιχείρηση Straggle) με συμπαιγνία της Τουρκίας (συνοριακές στρατιωτικές απειλές, σε εξαιρετική περίπτωση παράλληλα με συγκέντρωση ακόμη και ιορδανικών μαζί με λιβανικές στρατιωτικές δυνάμεις, ώστε να παραχθεί αποτελεσματικά η επιδιωκόμενη αίσθηση περικύκλωσης), του Ιράκ (αξιοποίηση επαφών ανάμεσα σε στελέχη των ένοπλων δυνάμεων των δύο κρατών), της αμερικανικής CIA (η οποία θα κινητοποιούσε το συριακό συντηρητικό κόμμα) και της βρετανικής MI 6 (που θα έστρεφε υπαίθριους πληθυσμούς κατά του καθεστώτος), όμως αναβλήθηκε λόγω των γεγονότων στο Σουέζ. Αξίζει να σημειωθεί η έλλειψη ομοφωνίας στο εσωτερικό του αμερικανικού κρατικού μηχανισμού σχετικά με τη σκοπιμότητα της εκδήλωσης του πραξικοπήματος το Σεπτέμβριο του 1956, η οποία εκδηλώθηκε ακόμη και με διαρροή της πρόθεσης προς το Κάιρο, μέσω «ανώνυμης πηγής του State Dept» και του λιβανέζου υπουργού εξωτερικών. Έχει διατυπωθεί και η εικασία ότι οι συμπίπτουσες ημερομηνίες της επέμβασης στην Αίγυπτο και του πραξικοπήματος στη Συρία στα τέλη Οκτωβρίου 1956 δεν ήταν τυχαία, αλλά υπήρξε αποτέλεσμα βρετανικού σχεδιασμού για ταυτόχρονη ανατροπή των καθεστώτων στο Κάιρο και τη Δαμασκό. Όταν η ανατρεπτική προσπάθεια αποκαλύφθηκε από την κυβερνητική πλευρά, οι συνωμότες συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές.
Οι γάλλοι πίεζαν τους αμερικανούς για κοινή επέμβαση στη Συρία ακόμη και τις αμέσως επόμενες μέρες από τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο Σουέζ. Για το ΗΒ, οι ορατοί φιλονασερικοί ή / και φιλοσοβιετικοί προσανατολισμοί της Δαμασκού είχαν αξία στο μέτρο που επηρέαζαν τη σταθερότητα των γειτονικών Ιράκ-Ιορδανίας, δηλαδή στο βαθμό που απειλούσαν τα ενεργειακά συμφέροντα της χώρας στον Περσικό Κόλπο αλλά και εξαιτίας των αγωγών που προαναφέρθηκε ότι διέρχονταν από συριακά εδάφη. Οι σταγόνες που ξεχείλισαν το ποτήρι της αμερικανικής αδημονίας για επέμβαση στη χώρα υπήρξαν: α) η σύνθεση του κοινοβουλίου και της κυβέρνησης που αναδείχθηκαν στη Δαμασκό τον Ιανουάριο του 1957, β) πληροφορίες συνδυασμένης απόπειρας ανατροπής του φιλοδυτικού ιορδανού μονάρχη από στοιχεία της τοπικής αντιπολίτευσης με συριακή αρωγή τον Απρίλιο του 1957, γ) η ανέλιξη στα ανώτατα ηγετικά κλιμάκια του συριακού στρατού ενός αξιωματικού αριστερών πολιτικών πεποιθήσεων (που πάντως στάθηκε απλά υπέρ της δυνατότητας ανεξάρτητων πολιτικών επιλογών για τη χώρα του κι απέχοντας πολύ απ' του να κινηθεί ως «σοβιετική μαριονέτα» -όπως οι δυτικοί του προσήψαν), δ) η επιτάχυνση της υιοθέτησης των σοβιετικών δογμάτων και τακτικών μάχης από τις συριακές ένοπλες δυνάμεις, ως ένα αναπόδραστο παρακολούθημα της απορρόφησης του πολεμικού υλικού που έρεε αφειδώς πια προς την Συρία, σύμφωνα με τις εκθέσεις της ισραηλινής υπηρεσίας στρατιωτικών πληροφοριών κι ε) η ανακοίνωση της νέας μεγάλης συμφωνίας πώλησης σοβιετικών όπλων στη χώρα τον Αύγουστο του 1957 ύψους 570 εκ. $ (το μήνα εκείνο, υψηλόβαθμη συριακή αντιπροσωπεία υπό τον υπουργό άμυνας μετέβη στη Μόσχα και υπέβαλλε λίστα αιτούμενων οπλικών συστημάτων, αφότου πρώτα επισκέφθηκε τη Βόννη και τη Ρώμη, αναζητώντας μάταια τη δική τους οικονομική και στρατιωτική αρωγή). Η βρετανική αντίστοιχη της CIA υπηρεσία (η SIS ή MI 6 όπως είναι γνωστότερη) πίεζε το 1957 για την υλοποίηση του αμερικανοβρετανικού σχεδίου που περιελάμβανε την κινητοποίηση «φιλικών φυλών» σε Ιορδανία-Συρία, την ενεργοποίηση τοπικών μηχανισμών διασποράς φημών με φορείς τα αραβομαθή στελέχη της που δρούσαν στην περιοχή, τη δολοφονία επίλεκτων μελών του συριακού καθεστώτος και την αξιοποίηση των σταθμών υποκλοπών επί της Κύπρου για την

υποστήριξη της όποιας ενέργειας, όμως η αμερικανική πλευρά προτίμησε να μην ενημερώσει τη βρετανική για τις αποφάσεις της σχετικά με το αποκλειστικά αμερικανικής ανάμιξης πραξικόπημα τον Αύγουστο (παρόλη την ταχύτατη επαναγεφύρωση των αμερικανοβρετανικών σχέσεων την επαύριον ήδη των γεγονότων του Σουέζ). Ανεξαρτήτως των παραπάνω διακυμάνσεων, οι δύο πλευρές (ΗΠΑ-ΗΒ) συνεργάστηκαν αρμονικά κι αδιάπτωτα στο πεδίο των Ψυχολογικών Επιχειρήσεων καθ' όλη εκείνη την περίοδο: αναφέρεται ενδεικτικά ότι ραδιοφωνικοί τους σταθμοί επί της Κύπρου αναμετέδιδαν όλες τις αραβόφωνες προπαγανδιστικές εκπομπές που σχετίζονταν με κάθε εκδοχή των παραπάνω πραξικοπηματικών σχεδίων. Η σοβιετική ηγεσία, που διέθετε σχετική πληροφόρηση, είχε προχωρήσει σε διακριτικές παραστάσεις προς ηγετικό στέλεχος των βρετανών Εργατικών, όταν όμως ο τελευταίος μετέφερε τις αιτιάσεις αυτές του Ν. Χρουστσώφ στον πρωθυπουργό Η. McMillan, εκείνος τις διέψευσε. Ο McMillan ενέκρινε υπογείως τα αμερικανικά σχέδια, δίσταζε όμως να κοινοποιήσει στο υπουργικό του συμβούλιο αλλά και στη στρατιωτική ηγεσία τις θέσεις του, προεξοφλώντας απόρριψή τους (κρατώντας ενήμερους αποκλειστικά τους υπουργούς εξωτερικών κι άμυνας). Όπως συχνά συνέβαινε, όταν βρετανοί διπλωμάτες και πολιτικοί επικαιροποίησαν εναλλακτικά προς τα παραπάνω σχέδια μακροχρόνιας ειρήνευσης της περιοχής, εκείνα δεν έτυχαν ευνοϊκής ανταπόκρισης στη Washington, επειδή στηρίζονταν σε πρόνοιες που θεωρήθηκε ότι έθιγαν θεμελιώδεις υπαρξιακές προοπτικές του Ισραήλ. Καθώς οι πληροφορίες για το αμερικανικής έμπνευσης πραξικόπημα διέρρευσαν προς το συριακό καθεστώς στα μέσα Αυγούστου, αυτό προχώρησε στην απέλαση τριών αμερικανών διπλωματών και περικύκλωσε την πρεσβεία των ΗΠΑ με άρματα μάχης. Η ανώτατη πολιτική ηγεσία των ΗΠΑ εξέτασε εμμονικά κάθε πιθανό σενάριο νέας προσπάθειας ανατροπής των κυβερνώντων της Δαμασκού στα τέλη Αυγούστου (πρόκληση προβοκάτσιας στους πετρελαιαγωγούς / ενεργοποίηση του «δόγματος Eisenhower» / εισβολή της Τουρκίας, του Ιράκ και της Ιορδανίας) αλλά τελικά αυτοσυγκρατήθηκαν α) λόγω φόβων μονομερούς πρωτοβουλίας των τούρκων ή των ισραηλινών, β) επειδή φοβήθηκαν ότι θα προξενούσαν παναραβική αντιαμερικανική-φιλοσυριακή συσπείρωση (ειδικά αφότου είδαν τις εχθρικές προθέσεις του Νάσερ, την ιρανική ηγεσία διχασμένη και τον ιορδανό βασιλιά απρόθυμο), γ) όταν ο σαουδάραβας βασιλιάς τους θύμισε ότι αν είχαν προσφέρει επαρκείς ποσότητες όπλων χωρίς περιοριστικούς όρους στους σύριους, δεν θα τους είχαν απογοητεύσει και τελικά στρέψει εναντίον τους, δ) ένεκα της πιθανότητας άμεσης στρατιωτικής εμπλοκής των σοβιετικών. Πράγματι, όταν τουρκικά στρατεύματα συγκεντρώθηκαν στην τουρκοσυριακή μεθόριο τον Οκτώβριο, ο Ν. Χρουστσώφ διατύπωσε τέτοιες απειλές, ενώ στη Λαττάκεια της Συρίας είχαν ήδη καταπλεύσει ένα καταδρομικό και δύο αντιτορπιλικά από τον Σεπτέμβριο. Το σύνολο των επίμαχων γεγονότων περιέκλειε ένα εγγενές φαινόμενο των εξελίξεων της Ψυχροπολεμικής εποχής παγκοσμίως: κάθε πολιτική αντιπαράθεση για τη νομή της εξουσίας στο εσωτερικό μίας χώρας εγγραφόταν αμέσως στο διπολικό πλαίσιο και αποκτούσε διάσταση ανταγωνισμού μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Αναφορικά με την απόπειρα δολοφονίας του σύριου (παλιού φιλοΜπα' αθικού και υπέρμαχου της ένωσης Συρίας-Αιγύπτου, «αντιδυτικού και σοσιαλίζοντος») αξιωματικού επικεφαλής των στρατιωτικών υπηρεσιών πληροφοριών Α. Η. Sarraj στις 25/6/1957, μία από τις πιο δυσεύρετες μαρτυρίες διεθνώς (ειδικά πριν τα απομνημονεύματά του μεταφραστούν στα αγγλικά), υπήρξε αυτή του κατά σύμπτωση αυτόπτη μάρτυρα ελληνοκύπριου Α. Αζίνα –που ως υπεύθυνος συγκέντρωσης πολεμικού υλικού για τον κυπριακό αγώνα, τον συνάντησε εκείνες τις μέρες στη Δαμασκό. Όπως προειδοποίησε τον Αζίνα ο θορυβημένος Αβέρωφ μετά την επιστροφή του πρώτου στην Αθήνα, οι αμερικανοί θεωρούσαν τον Sarraj μέγιστο εχθρό των συμφερόντων τους στην περιοχή και τον εξόρκισε να μην αναφέρει τα γεγονότα ούτε στο Μακάριο (Α. Αζίνας, *50 χρόνια σιωπή/ Η ώρα της Αλήθειας*, τ. Β΄, Λευκωσία: Airwaves Ltd, 2001, σσ 650-659).

Η ανεπίσημη αποστολή του μικρού αιγυπτιακού στρατεύματος (1.500 άνδρες αποβιβάστηκαν στη συριακή Λαττάκεια στις 13 Οκτωβρίου του 1957) ήταν να αποτρέψει α) την κατάληψη της εξουσίας από πολιτικές δυνάμεις με συμμετοχή των σύριων κομμουνιστών ή β) τη διάλυση της χώρας που ήδη σπαρασσόταν από σοβαρές εσωτερικές έριδες, και σε κάθε περίπτωση γ) να τονίσει τη Νασερική ετοιμότητα «αποστολής ένοπλων διευκρινήσεων» των προθέσεών της αναφορικά με το τί κρινόταν πως αφορούσε την Αίγυπτο από τις εξελίξεις στο περιβάλλον της. Η κίνηση κατά κάποιο τρόπο προοικονόμησε την ανάμιξη του Καΐρου λίγα χρόνια αργότερα στα της Υεμένης (και τότε πάλι με τον ίδιο δευτερεύοντα αποδέκτη: την ανταγωνίστρια σαουδαραβική ηγεσία). Μεταξύ 21 και 23/10/1957 ο γιουγκοσλάβος πολιτικός Ε. Kardelj επισκέφθηκε την Αθήνα. Στις συνομιλίες του με τον υπουργό εξωτερικών Ε. Αβέρωφ, ο δεύτερος εμφανίστηκε ενημερωμένος τόσο για τον συριακό υπερεξοπλισμό («...διαθέτει 10-20 φορές περισσότερα όπλα απ' όσα μπορεί να χρησιμοποιήσει»)

όσο και για τον πραγματικό αριθμό των τουρκικών δυνάμεων που είχαν αναπτυχθεί στην τουρκοσυριακή μεθόριο: τις υπολόγιζε σε 6 μεραρχίες. Kardelj και Αβέρωφ συμφωνούσαν στην εκτίμηση ότι το συμβολικού μεγέθους αιγυπτιακό εκστρατευτικό σώμα στη Συρία στάλθηκε εκεί ως χειρονομία στήριξης του τοπικού καθεστώτος μάλλον, παρά για τη συμπλήρωση της άμυνας έναντι της Τουρκίας.

Η συζήτηση στην ολομέλεια του ΟΗΕ (τέλη Οκτωβρίου του 1957) του θέματος των εξωτερικών απειλών που υπέστη η Δαμασκός, υπήρξε μία από εκείνες που η ελληνική αντιπροσωπεία τοποθετήθηκε δημόσια λαμβάνοντας χωρίς περιστροφές αντιδυτικές θέσεις. Το Νοέμβριο του 1957 πάντως, Foreign Office και State Dept καθώς και τα ΓΕΕΘΑ των δύο χωρών συντονίστηκαν, με βάση κοινούς επιτελικούς σχεδιασμούς της υπάρχουσας ήδη από το Σεπτέμβριο διακρατικής «Συριακής Ομάδας Εργασίας». Προϊόν της συνεργασίας υπήρξε η διπλή επέμβαση σε Λίβανο-Ιορδανία τον Ιούλιο του 1958, έστω κι αν τελικά αυτές υλοποιήθηκαν παράλληλα μεν, χωριστά δε. Υπενθυμίζεται ότι το Δεκέμβριο νέος Κυβερνήτης της Κύπρου διορίστηκε ο Sir Hugh Foot ο οποίος τον Ιανουάριο του επόμενου έτους επρόκειτο να καταθέσει τις προτάσεις του (γνωστές ως Σχέδιο με το επώνυμό του) που για πρώτη φορά εμφάνιζαν το ΗΒ διατεθειμένο να «συμβιβαστεί» με την κατοχύρωση κυρίαρχων στρατιωτικών βάσεων στο νησί, παραιτούμενο από τη σκοπιμότητα διατήρησης κατοχής ολόκληρης της κυπριακής επικράτειας. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το «Σχέδιο Foot» βασιζόταν στα συμπεράσματα που εξάχθηκαν από τα παραπάνω γεγονότα, σχετικά με τις ελάχιστες απαιτήσεις που κάλυπταν τις πραγματικές ανάγκες του ΗΒ ως προς την στρατιωτική εκμετάλλευση της Κύπρου. Ενδεικτικά, εκτός των κλασικών εργασιών των M. Kerr 1965 op cit σσ 2, 11, A. Perlmutter, Obscurity to Rule: The Syrian Army and the Ba 'th Party, *The Western Political Quarterly,* vol 22 no 4, (Dec., 1969), σσ, 828-837, P. Seale op cit σσ 266-282, 289-296, S. Caroz op cit σσ 247-248, D. W. Lesch 1992 op cit (που αξιοποίησε όσα αμερικανικής προέλευσης τεκμήρια ήταν προσβάσιμα στην εποχή συγγραφής του έργου του), της I. S. Gendzier, *Notes from the Minefield / United States Intervention in Lebanon and the Middle East,1945–1958*, N. York: Columbia University Press, 2006, της αμφιλεγόμενης μαρτυρίας του M. Copeland (op cit σσ 51-64, 68-69, 228-229, 254-255) και της πολύ λεπτομερέστερης (αλλά και πιο εμπεριστατωμένης) αντίστοιχης του W. C. Eveland (op cit σσ 144, 153-154, 169, 173, 180-181, 189-190, 192-193, 195-201, 214-223, 244-246, 253-255, 258), άξιες αναφοράς επισημάνσεις βρίσκονται στα: N. Safran 1969 op cit σσ 228-230, A. Κούτσης op cit σσ 232-260, K. Dawisha 1979 op cit σσ 17-18, D. Hiro*, Inside the Middle East*, London & Henley: Routledge and Kegan Paul, 1982, σ 309, T. Weiner, *Legacy of Ashes*, London-NY-Toronto-Sydney-Auckland: Doubleplay, 2007, σσ 138-140, B. F. Saunders, *The United States and Arab nationalism: the Syrian Case, 1953-1960*, Westport, CT: Praeger, 1996, σσ 31-34, 41-75, A. Dawisha 2003 op cit σσ 157, 191-193, S.Yaqub op cit σσ 36, 50, 53, 147-176, I. Alteras, *Eisenhower and Israel: US-Israeli relations 1953-1960*, Gainesville : University Press of Florida, 1993, σσ 306-308, M. Heikal, *The Cairo documents*, N. York: Doubleplay, 1973, σ 112, R. Hinnebusch, *Syria, Revolution from above*, London-New York: Routledge, 2001, σσ 144-145, M. Jones, The 'Preferred Plan': The Anglo-American Working Group Report on Covert Action in Syria, 1957, *Intelligence and National Security,* vol 19 iss 3, (Autumn 2004), σσ 401 – 415, K. Sorby, The Struggle for Syria (The Road towards the United Arab Republic), *ASIAN AND AFRICAN STUDIES*, vol 9 no 2, 2000, σσ 213-216, 219-223, S. Blackwell, Britain, the United States and the Syrian crisis, 1957, *Diplomacy & Statecraft,* vol 11 no 3, (November 2000), σσ 145-151, J. R. Vaughan, *The Failure of American and British Propaganda in the Arab Middle East, 1945–57 / Unconquerable Minds*, Hampshire – N. York: Pelgrave-Mcmillan, 2005, σσ 209- 210, P. L. Hahn, Securing the Middle East: the Eisenhower Doctrine of 1957, *Presidential Studies Quarterly*, vol 36 Issue 1, 2006, σσ 42-43, I. Pearson, The Syrian Crisis of 1957, the Anglo-American 'special relationship', and the 1958 landings in Jordan and Lebanon, *Middle Eastern Studies,* vol 43 no1, (January 2007), σσ 45-64, P. Anderson, 'Summer Madness': The Crisis in Syria, August-October 1957, *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol 22, no 1/2 (1995), σσ 21-42, J. M. Nadaner, Strife among Friends and Foes: The 1958 Anglo-American Military Interventions in the Middle East, *UCLA Historical Journal,* vol 17 no 0, 1997, σσ 83-84, A. Gorst & W. Scott Lucas, The other collusion: Operation Straggle and Anglo-American intervention in Syria, 1955–56, *Intelligence and National Security,* vol 4 Issue 3, 1989, σσ 576-595, S. Blackwell, *British Military Intervention and the Struggle for Jordan - King Hussein, Nasser and the Middle East Crisis, 1955–1958*, New York: Routledge 2009, σσ 71-75, W. J. Burns 1985 op cit σ 79, S. Lucas & A. Morey op cit σσ 105, 109-113, D. Little 2004 op cit σσ 670-677, του ίδιου 1990 op cit σσ 55-75, R. Takeyh 2000 op cit σ 140, M. Bishku 2003 op cit σ 33, A. Sever, The compliant ally? Turkey and the West in the Middle East 1954–58, *Middle Eastern Studies,* vol 34 no 2,

Αυτονόητη -ως παρεπόμενη των πολλαπλών απειλών που υπέστη η Δαμασκός κατά τη διετία 1957-58 -, θεωρείται η παγίωση και η κλιμάκωση των εξοπλιστικών της σχέσεων με την ΕΣΣΔ τα επόμενα χρόνια [46].

(April 1998), σσ 81-84, Y. Even op cit σ 4, A. Ben-Zvi, *The origins of the American-Israeli Alliance*, London: Routledge, 2007, σσ 18-22, O. Almog, *Britain, Israel and the United States 1955-1958,* London-Portland, Oregon: F. Cass, 2003, σσ 148-151, 156-157, S. Blackwell, A Transfer of Power? Britain, the Anglo–American Relationship and the Cold War in the Middle East, 1957–1962, στο M. F. Hopkins, M. D. Kandiah and G. Staerck (επιμέλ.), *Cold War Britain, 1945–1964 / New Perspectives*, Hampshire-N. York: Palgrave-McMillan, 2003, σ 172, M. Elliot, *'Independent Iraq' / The Monarchy and British Influence, 1941-58*, London-N. York: Tauris, 1996, σ 123, U. Dann, King Hussein and the challenge of Arab radicalism, Oxford: Oxford University Press, 1989, σσ 79-81, N. J. Ashton 1996 op cit σσ 82-83, R. Ovendale 1996 op cit σ 164, N. J. Ashton, 'A great new venture'? -Anglo-American cooperation in the Middle East and the response to the Iraqi revolution July 1958, *Diplomacy & Statecraft*, vol 4 no 1, (1993), σσ 61-62, E. B. Geelhoed & A. O. Edmonds (επιμέλ.), *The Macmillan-Eisenhower correspondence 1957-1969*, New York-Hampshire: Palgrave-Macmillan, 2005, σσ 86-87, M. M. El Hussini op cit σσ 76-78, G. S. Dragnich op cit σσ 10-13, Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας*, Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό 1950-1963),* Αθήνα: Εστία 1982, Α΄ τόμος, σσ 268-269, Κ. Σβολόπουλος (εκδοτική επιμέλεια), Ε. Χατζηβασιλείου (σύνταξη κειμένων), *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα*, Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Γ. Καραμανλή -Εκδοτική Αθηνών, 1992-1997, Οκταετία Δημιουργίας 1956-63, τ. Β΄, Περίοδος Α΄, 1 Μαρτίου 1956-31 Δεκεμβρίου 1957, σσ 440, 445.

[46] Σχετικά με την μετά το 1957 φάση περαιτέρω άνθησης της σοβιετοσυριακής εξοπλιστικής σχέσης, παρατίθενται εν συντομία τα είδη και οι ποσότητες κύριου πολεμικού υλικού που απέκτησε η Συρία απ' την ΕΣΣΔ μέχρι τις παραμονές του πολέμου του 1967, κατά τη βάση δεδομένων SIPRI:

_ βάσει των συμφωνιών της διετίας 1957-1959 τα ακόλουθα: 35 μεταχειρισμένα βαριά άρματα μάχης IS-3, 80 καταστροφείς αρμάτων SU-100, 2 μεταχειρισμένα ναρκαλιευτικά κλάσης «254»/T-43, 20 εκπαιδευτικά αεροσκάφη Yak-18A και 10 ελικόπτερα γενικής χρήσης Mi-4A,

_βάσει των συμφωνιών του 1960 (παραδόθηκαν τη διετία 1963-1965): 5 radar πρόσκτησης στόχων τύπου P-15/Flat Face, 10 radar εύρεσης ύψους (5 τύπου PRV-9/Thin Skin και 5 τύπου PRV-11/Side Net), ενώ επίσης συμφωνήθηκε η παράδοση 50 radar έρευνας-έγκαιρης προειδοποίησης μεγάλης εμβέλειας τύπου P-12/Spoon Rest, προφανώς στο πλαίσιο οικοδόμησης ενός ολοκληρωμένου εθνικού δικτύου επιτήρησης εναέριου χώρου, ελέγχου κι έγκαιρης προειδοποίησης, οι παραδόσεις όμως των τελευταίων καθώς και η εγκατάσταση-λειτουργία τους εξελίχθηκε σε βάθος χρόνου, μεταξύ 1963-1972.

_Το 1962 συμφωνήθηκε η παράδοση 4 πυραυλακάτων κλάσης «183R»/Komar και 20 κατευθυνόμενων βλημάτων επιφανείας-επιφανείας τύπου P-15/SS-N-2A ως κύριου οπλισμού των πρώτων (υλοποιήθηκε το επόμενο έτος).

_Το 1965 η συριακή πολεμική αεροπορία παρέλαβε τα πρώτα 7 σύγχρονα βομβαρδιστικά της τύπου Il-28, κι απ' το επόμενο έτος τα πρώτα από τα 500 συνολικά κατευθυνόμενα αντιαρματικά βλήματα τύπου 3M6 Shmel/AT-1, 50 μεταχειρισμένα αυτοκινούμενα πυροβόλα εποχής Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου τύπου ISU-122 των 122 χιλιοστών, 300 ρυμουλκούμενα πυροβόλα M-30 των 122 χιλιοστών, 250 μεταχειρισμένα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού τύπου BTR-152 κι 150 νέα, τύπου BTR-50, 8 ελαφρά μεταχειρισμένες πυραυλακάτους κλάσης «205»/Osa και 2 πρόσθετες κλάσης «183R»/Komar μαζί με τις αναχορηγίες για τον κύριο οπλισμό τους (75 κατευθυνόμενα βλήματα επιφανείας-επιφανείας P-15/SS-N-2A). Η πλέον εντυπωσιακή προσθήκη στο συριακό οπλοστάσιο αφορούσε στην ανακοίνωση απόκτησης 20 radar έρευνας-έγκαιρης προειδοποίησης τύπου P-14/Tall King το 1965, ιδιαίτερα μεγάλης εμβέλειας για την εποχή (400 χλμ). Παρόλο που η εγκατάστασή τους ολοκληρώθηκε την επόμενη τετραετία, η απόκτησή τους μαζί με το σεβαστό αριθμό των P-12/Spoon Rest που αναφέρθηκε, υποβάλει σκέψεις για τις προθέσεις των σοβιετικών -εκτός απ' τις συριακές επιθυμίες που χαρακτηρίζονται φυσιολογικές-, ειδικά αν συγκριθεί ο αριθμός των radar με τα πολύ λιγότερα ομοιότυπα που χορηγήθηκαν στη μεγαλύτερης έκτασης Αίγυπτο κατά το ίδιο διάστημα. Μάλλον δηλαδή οι σοβιετικοί δημιουργούσαν ένα «προκεχωρημένο παρατηρητήριο» για δική τους πρωτίστως χρήση, επί συριακού εδάφους.

Η ίδρυση της ΗΑΔ υπήρξε για τις ΗΠΑ «μη χείρον βέλτιστον» (όπως και για την Τουρκία, σύμφωνα με τις σχετικές δηλώσεις του υπουργού εξωτερικών F. R. Zorlu), γι' αυτό και παρασκηνιακά προτιμήθηκε. Θεωρήθηκε ότι έτσι θα κατορθωνόταν να αποφευχθεί -προσωρινά έστω- η ολοκληρωτική αμυντική εξάρτηση της Δαμασκού από τη Μόσχα κι αυτό θεωρητικά επιτεύχθηκε (με την έννοια ότι πέραν των εξοπλιστικών σχέσεων, οι οποίες θεωρούνταν πια δεδομένες, η διμερής σύνδεση δεν κλιμακώθηκε τότε με τη σύναψη κάποιας επίσημης συμφωνίας για την απόκτηση βάσεων), ενώ επίσης το ισχυρό συριακό ΚΚ, όπως και όλα τα άλλα κόμματα, τέθηκε εκτός νόμου μετά την ένωση με την Αίγυπτο [47].

[47] Η συριακή Αριστερά γενικά στάθηκε υπέρ μίας ομοσπονδίας παρά κάποιας πραγματικής ένωσης, διχάζοντας επ' αυτού το αιγυπτιακό ΚΚ, υπήρξε πάντως και περίοδος που ακόμη και το συριακό ΚΚ τάχθηκε υπέρ της πλήρους ένωσης, ώστε να μην φανεί ότι υστερεί σε μία κατά τα φαινόμενα πανεθνική προτίμηση των σύριων (θυμίζοντας την στάση του ΑΚΕΛ σε αυτό το σημείο). Σύντομα, από τον Νοέμβριο του 1958, ανέκρουσε πρύμνα κι άρχισε να επικρίνει την εξέλιξη. Η ηγεσία των ένοπλων δυνάμεων της χώρας ομονοούσε κι εκείνη αρχικά στην ίδια κατεύθυνση, ευνοώντας την ένωση. Όσο για την πολιτικά ηγεμονική (ενώ δεν ήταν τότε η πολυπληθέστερη) δύναμη, το συριακό Μπα 'αθ, ο Νάσερ φάνταζε στα μάτια τους ένας εμπειριστής τυχοδιώκτης που όφειλε να μετασχηματίσει τους αυτοσχεδιασμούς του σε προϊόντα συγκροτημένου ιδεολογικού οράματος –το οποίο θα μπορούσαν να τού παράσχουν τα καταρτισμένα στελέχη του συριακού κόμματος.
Για να συναινέσει στην ένωση ο Νάσερ -που μέχρι τότε ήταν υπέρ της, αλλά σε μάλλον θεωρητικό επίπεδο και σίγουρα σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα- έθεσε ως όρους τη διάλυση όλων των συριακών πολιτικών κομμάτων, καθώς και την επιλογή των σύριων στρατιωτικών είτε να παραμείνουν στο στράτευμα είτε να διατηρηθούν ενεργοί πολιτικά (όχι όμως και τα δύο), σε μία προσπάθεια να εξουδετερώσει πλήρως και προκαταβολικά κάθε αντιπολίτευση προς αυτόν συριακής προέλευσης, στη μελλοντικά ενωμένη οντότητα. Από πλευράς ΗΠΑ, ο υπουργός εξωτερικών J. F. Dulles αρχικά υποψιάστηκε σοβιετικό δάκτυλο και έλαβε εξαιρετικά αρνητικές θέσεις (έφτασε ακόμη και να ενθαρρύνει απόσχιση τμήματος της Συρίας και ένωσή του με το Ιράκ), σύντομα όμως άλλαξε γνώμη βάσει των πληροφοριών ότι η Μόσχα δεν είχε καμία ανάμιξη.
Στη διάρκεια της βραχύβιας ΗΑΔ, ο Νάσερ κατέβαλε προσπάθειες να υπογραμμίσει τις ουδετερόφιλες προθέσεις του προς τους δυτικούς με σειρά κινήσεων στον τομέα της Οικονομίας. Μεταξύ άλλων, αντικατέστησε τον υπουργό εμπορίου με φιλοδυτικό πρόσωπο, συνήψε εμπορικές συμφωνίες με το ΗΒ και τη Γαλλία, αποδέχθηκε δυτικογερμανικές βιομηχανικές πιστώσεις ύψους 40 εκ. μάρκων, προσπέρασε μελέτη σκοπιμότητας και σχέδιο χρηματοδότησης του έργου για την ολοκλήρωση ενός φράγματος στον Ευφράτη ποταμό επί συριακού εδάφους που υπέβαλε η ΕΣΣΔ το 1960 και αντ' αυτού για το ίδιο σχέδιο απευθύνθηκε στη Δυτ. Γερμανία. Το πιο σημαντικό για τη σοβιετική πλευρά ήταν ότι ο Νάσερ ξεκίνησε το ίδιο διάστημα διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία ναυπηγικής και την επέκταση της ναυπηγοεπισκευαστικής υποδομής στην Αλεξάνδρεια, επίσης με τη Βόννη. Η ΕΣΣΔ έλαβε επίσημα μεν θέσεις τόσο υπέρ της ένωσης όσο και της υποστήριξης παρόμοιων κινήσεων από όλα τα αραβικά ΚΚ, κατηγόρησε μάλιστα για «σεχταριστικό σφάλμα» το αιγυπτιακό ΚΚ, όταν το τελευταίο χαρακτήρισε τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις του 1961 ως εκφράσεις κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού. Η Μόσχα όμως εξέφρασε την κατά βάθος δυσαρέσκειά της, αντιδρώντας στο εξοπλιστικό πεδίο (βλ. αμέσως παρακάτω). Υπό το πρίσμα τούτης της ενεργής ουδετεροφιλίας που επιδείκνυε ο αιγύπτιος ηγέτης, της πρόσκαιρης ανάκαμψης του αντικομουνισμού του, αλλά και της αναγνωρισμένης παναραβικής λάμψης του «Νασερικού άστρου», η αμερικανική ηγεσία επανεξέτασε τις θέσεις της απέναντί του (ξεπάγωσε περιουσιακά στοιχεία της Αιγύπτου που είχαν δεσμευτεί το 1956, ήρε ορισμένους εξαγωγικούς περιορισμούς και επανεκκίνησε κάποια προγράμματα οικονομικής βοήθειας το 1959), χωρίς ωστόσο αποτελέσματα ουσιαστικής επαναπροσέγγισης των δύο πλευρών. Υπεύθυνη για τη διατήρηση της ψυχρότητας στις αμερικανοαιγυπτιακές σχέσεις θεωρήθηκε κυρίως η συνέχιση του αντιαποικιοκρατικού λόγου από πλευράς αιγυπτιακής ηγεσίας, αντιδιαστελλόμενη προς την εκ νέου, μετά την διάλειψη του Νοεμβρίου του 1956, υψηλή ιεράρχηση των αμερικανοβρετανικών δεσμών από πλευράς ΗΠΑ.

Η πολιτική ένωση Αιγύπτου-Συρίας, βιαστική και απομυθοποιητική εκατέρωθεν (για τα δύο συμβαλλόμενα μέρη), δεν μακροημέρευσε και αυτό σημειώνεται στο βαθμό που πιθανόν επηρέασε στρατιωτικά την Κύπρο. Συγκεκριμένα, ζήτημα ενδιαφέροντος αποτελεί η συζητήσιμη (απίθανη, καθώς αποδείχθηκε) δυνατότητα πραγμάτωσης κάποιων ρηξικέλευθων στρατιωτικών λύσεων που η σχεδιαστική τους σκοπιμότητα εξετάστηκε από στελέχη των ελλαδικών στρατιωτικών ηγεσιών κατά τη διετία 1964-65 αν όχι κι αργότερα, ενώ και οι ηγεμονικές ελληνοκυπριακές πολιτικές δυνάμεις προσέβλεπαν σε τέτοιου είδους προσεγγίσεις. Παραμένει λχ με ερωτηματικό πότε θα ήταν πιθανότερο να ικανοποιηθεί το ελληνικό αίτημα απόκτησης αεροπορικών διευκολύνσεων σε συριακά κι αιγυπτιακά αεροδρόμια που διατυπώθηκε μετά τα Τηλλυριακά του Αυγούστου του 1964: όσο ήταν σε ισχύ η ένωση Συρίας-Αιγύπτου ή όταν η Δαμασκός ανέκτησε την πολιτική της αυτεξουσιότητα. Κρίνοντας από όσα εκτέθηκαν και συνεκτιμώντας την διπλή απόρριψη του αιτήματος που εισέπραξε η ελληνική πλευρά το 1964, τόσο από τη Δαμασκό όσο και από το Κάιρο, ίσως οι συνθήκες να ήταν έστω κι ελάχιστα ευνοϊκότερες για την συγκατάθεση κατά το διάστημα ύπαρξης της ΗΑΔ, οπότε πιθανά το αίτημα να κρινόταν ως επωφελές και για την αραβική πλευρά, με την έννοια ότι θα επέτρεπε την ένταξη της Κύπρου στο σύστημα ασφάλειας της ΗΑΔ προσθέτοντάς της ένα σημαντικό έρεισμα. Αφετέρου, ούτε ο Νάσερ ούτε οι εκάστοτε κυβερνώντες στη Δαμασκό έδειξαν ποτέ να υποτιμούν το μέγεθος της αμερικανοβρετανικής (και τουρκικής) αντίδρασης που θα προκαλούσε μία κίνηση αυτού

Καθώς οι Ψυχροπολεμικοί ανταγωνισμοί στην περιοχή λάμβαναν τη διάσταση πόλωσης σε όλα τα επίπεδα, η διαπίστωση θεωρείται φυσιολογική: η ουδετεροφιλία στις διεθνείς σχέσεις μίας χώρας ισοδυναμούσε περίπου με εχθρική στάση, σύμφωνα με τα αμερικανικά ερμηνευτικά εργαλεία των κυβερνώντων της εποχής. Η ένωση της Αιγύπτου με τη Συρία διαλύθηκε μετά από πρωτοβουλία πραξικοπηματιών στη Δαμασκό, στις 28/9/1961. Αξίζει να σημειωθεί ότι όσοι σύριοι στρατιωτικοί ενέκριναν και υπέθαλψαν τη διάλυση της ΗΑΔ, το έκαναν καθαρά στη βάση του επαγγελματικού παραγκωνισμού που υφίσταντο από τους αιγύπτιους συναδέλφους τους κατά την περίοδο της ένωσης –κατά τα άλλα, η Αριστερά υπήρξε παραδοσιακά εξαιρετικά δημοφιλής μεταξύ του στρατιωτικού κόσμου της Συρίας, ο οποίος ήταν σταθερά πιο ριζοσπαστικοποιημένος πολιτικά σε σχέση με τον αιγυπτιακό. Εκτός αυτού, οι εξίσου πολυπληθείς συμπαθούντες τον Νάσερ παρέμειναν εν ενεργεία στο συριακό στράτευμα και με τη δύναμή τους άθικτη μέχρι εκείνη τη στιγμή (οι εκκαθαρίσεις τους ξεκίνησαν αργότερα, σε φάσεις, μεταξύ 1963-1966 –βλ. παρακάτω). Η Αίγυπτος συνέχισε να αυτοπροσδιορίζεται επίσημα ως Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία μέχρι το 1971. Επειδή σε πολλά διπλωματικά έγγραφα διεθνώς εμφανιζόταν με αυτή την ονομασία, κατά την περίοδο που εξετάζεται, οι όροι ΗΑΔ και Αίγυπτος χρησιμοποιούνται υπαλλακτικά στο παρόν κείμενο: M. Kerr 1965 op cit σσ 14-15, 49-50, P. Seale op cit σσ 315-326, K. Wheelock op cit σσ 73, 271, A. Perlmutter 1969 op cit σσ 836-837, W. Z. Laqueur, Soviet Dilemmas in the Middle East and Second Thoughts on the Third World, στο M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.) op cit σ 104, W. C. Eveland op cit σσ 270-271, R. O. Freedman 1975 op cit σσ 11-12, K. Dawisha 1979 op cit σσ 19, 22, W. J. Burns 1985 op cit σ 130, A. Dawisha 2003 op cit σσ 194-204, S.Yaqub op cit σσ 182-192, M. Bishku 2003 op cit σσ 33-34, D. Hiro op cit σ 310, S. Botman op cit σ 142, M. A. Sayed-Ahmed, *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956,* London: LAAM, 1989, σσ 95-96, N. J. Ashton 1996 op cit σσ 230-231, M. M. El Hussini op cit σσ 89-91, M. Heikal 1973 op cit σσ 204-205, P. J. Vatikiotis 1961 op cit σσ 140-186, M. Copeland ibid σ 259, S. K. Aburish 2004 op cit σσ 150-153.

του είδους. Το βέβαιο είναι ότι για την περίοδο 1961-1966 και παρά την πρόσκαιρη εξομάλυνση στις αιγυπτιοσυριακές σχέσεις μετά τα Μπα ’αθικά πραξικοπήματα του 1963 και του 1966 στη Συρία (βλ. αναφορές παρακάτω), οι πρώην αδερφές συνιστώσες της ΗΑΔ είχαν μετατραπεί σε άσπονδους φίλους, με τις συριακές και τις αιγυπτιακές υπηρεσίες ασφάλειας, κατεξοχήν, να αλληλογρονθοκοπούνται ανταλλάσοντας βαρύτατες κατηγορίες, και οργανώνοντας κάθε είδους επιχειρήσεις -συχνά βομβιστικές- η μία εναντίον της άλλης [48]. Προστίθεται ότι η επικράτηση του Μπα ’αθ στη Συρία επέτρεψε στο Ισραήλ να έχει πρόσβαση σε κρίσιμα στρατιωτικά μυστικά της πρώτης, μια και είχε επιτυχώς εμφυτεύσει πληροφοριοδότη της στα ανώτατα κλιμάκια του κυβερνώντος πλέον κόμματος στη Δαμασκό. Οι διαρροές έλαβαν τέλος τον Ιανουάριο του 1965, όταν αυτός ανακαλύφθηκε, συνελήφθη, δικάστηκε κι εκτελέστηκε [49]. Οπωσδήποτε μέχρι τότε το Ισραήλ θα έσπευδε να κοινοποιήσει στην Τουρκία οτιδήποτε μάθαινε σχετικά με τους αμυντικούς σχεδιασμούς της Κύπρου, ειδικά αν διέθεταν αιγυπτιακή ή /και συριακή διάσταση, λόγω των ισχυρών δεσμών μεταξύ των ένοπλων δυνάμεων και των υπηρεσιών πληροφοριών των δύο χωρών. Η Συρία και η Αίγυπτος θεωρούνταν από την Τουρκία και το Ισραήλ κοινές απειλές εκείνη την εποχή.

[48] Το θέμα δηλαδή είναι έστω κι όταν υπήρξε επιθυμία και πρόθεση (από πλευράς Λευκωσίας και με την απρόθυμη συναίνεση της Αθήνας) για τη σύναψη εμπιστευτικής αμυντικής σχέσης της Κύπρου με αμφότερες τις Αίγυπτο-Συρία, φαντάζει εξαιρετικά δυσχερές να μπορούσε να υλοποιηθεί μια τέτοια κίνηση εκείνο το διάστημα, λόγω της ανωτέρω συγκυρίας στο επίπεδο των διμερών συροαιγυπτιακών σχέσεων. Βλ. ενδεικτικά: A. Rathmell, Brotherly enemies: the rise and fall of the Syrian-Egyptian Intelligence axis, 1954-1967, *Intelligence and National Security,* vol 13 Issue 1, 1998, σσ 239-242, M. Kerr 1965 ibid σσ 50-52.

[49] R. Axelrod, The Rational Timing of Surprise, *World Politics*, vol XXXI no 2, 1979, σ 231.

Β) Η θέση των ΗΠΑ στους μεσανατολικούς εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς της εποχής, μέχρι το «κοσμογονικό 1963 [50]»: οι περιπτώσεις Ιράκ, Ισραήλ, Λιβάνου και Ιορδανίας

Εισαγωγικά

Ειδικά σε ό,τι αφορούσε τη μεταβίβαση / πώληση οπλικών συστημάτων στις χώρες της Μ. Ανατολής, οι αποφάσεις της Washington διέγραψαν μία μακρά πορεία με διακριτές μεταστροφές από τις αρχικές τους θέσεις –κυρίως σε επίπεδο επιμέρους διακρατικών χειρισμών. Ορισμένες θεμελιώδεις προθέσεις των ΗΠΑ παρέμειναν αναλλοίωτες σε σχέση με το αφετηριακό μεταπολεμικό τους σημείο.

Η αμερικανική ανάμιξη στην περιοχή χρονολογείτο από την επαύριον της λήξης του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και προκλήθηκε από την ανησυχία για τη μελλοντική εξάντληση των πετρελαϊκών αποθεμάτων που εξορύσσονταν από το αμερικανικό υπέδαφος, όπως και από τους φόβους δημιουργίας ευρωπαϊκών εταιρικών μονοπωλίων εκμετάλλευσης των τοπικών κοιτασμάτων υδρογονανθράκων. Παρά όμως την οικονομική διείσδυση των ΗΠΑ (στη Σαουδική Αραβία, χαρακτηριστικά, πριν ακόμη ολοκληρωθούν οι επιχειρήσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου), το πολιτικό προβάδισμα εξακολουθούσε να αναγνωρίζεται στη Βρετανία. Και αργότερα ακόμη, όταν το 1947 τα υπουργεία εξωτερικών και άμυνας συναινούσαν στο χαρακτηρισμό της μεσανατολικής «ασφάλειας» ως ζωτικής για την ίδια την ασφάλεια των ΗΠΑ, η άμεση αμερικανική στρατιωτική παρουσία εξαντλείτο σε δικαιώματα μεταστάθμευσης μοιρών της πολεμικής τους αεροπορίας (της διοίκησης στρατηγικών βομβαρδιστικών πάντως) στο Dhahran της Σαουδικής Αραβίας και τη βάση Wheelus στη Λιβύη –απ' το 1951 στην πρώτη και απ' το 1949 στη δεύτερη. Συμβολικής δύναμης ήταν η παρουσία του αμερικανικού πολεμικού ναυτικού στο Μπαχραίην (επίσης από το 1949). Μπορεί στη Σαουδική Αραβία να είχε κατ' εξαίρεση χορηγηθεί σημαντική βοήθεια στο πλαίσιο ενός τόσο εκλεκτικού προγράμματος όπως το Lend-Lease, όμως ακόμη και στην αμυντική συμφωνία που υπέγραψε με το Ριάντ το 1951, η Washington αρνήθηκε να προσδώσει το χαρακτήρα επίσημης συμμαχίας. Η αμερικανική πρόσβαση σε στρατιωτικές διευκολύνσεις στις Ελλάδα και Τουρκία, βάσει τόσο των διμερών συμφωνιών

[50] Ο χαρακτηρισμός δίδεται για λόγους ευκολίας στην περιοδολόγηση. Τα γεγονότα που επιτρέπουν την επιλογή του συγκεκριμένου έτους ως «annus ante / post quem» σχετίζονται με το περιεχόμενο του παρόντος κειμένου και αφορούν: στις καθεστωτικές ανατροπές στο Ιράκ (και δευτερευόντως στη Συρία, στην οποία όμως σταθεροποιήθηκε μετά το 1966), στη δολοφονία του προέδρου των ΗΠΑ (η εξωτερική πολιτική του διαδόχου του διαφοροποιήθηκε σημαντικά στο Μεσανατολικό πεδίο αναφοράς), και στο τέλος της ηγεμονίας των «Ζυριχικών δυνάμεων» στην Ελλάδα (της οκταετίας της ΕΡΕ), που συνέτεινε στην έκφραση της πρόθεσης αποδέσμευσης της ελληνοκυπριακής ηγεσίας από τις ιδρυτικές Συμφωνίες και Συνθήκες του 1959-1960 (ερμηνεύθηκε ότι επέτρεπε την οργανωμένη προσπάθεια αναθεώρησής τους), οδηγώντας στο ξέσπασμα της διακοινοτικής βίας στην Κύπρο.

όσο και της ένταξης των δύο χωρών στο ΝΑΤΟ, κρίθηκε από πλευράς των ληπτών αποφάσεων στη Washington πως εξυπηρετούσε επαρκώς τις υπερατλαντικές στρατηγικές ανάγκες στην περιοχή [51]. Οι ΗΠΑ, έχοντας δεσμευθεί από το 1950 με τη λεγομένη «Τριμερή Διακήρυξη» (που συνομολογήθηκε μεταξύ των ΗΠΑ-ΗΒ-Γαλλίας) να απέχουν από τις πωλήσεις / δωρεές / παραχωρήσεις και κάθε μορφή μεταβίβασης κύριου πολεμικού υλικού προς τις μεσανατολικές χώρες, ως μέτρου αποθάρρυνσης αραβοϊσραηλινών πολέμων, επικαλούνταν συχνά έκτοτε (άλλοτε ουσιαστικά κι άλλοτε προσχηματικά) την εν λόγω υποχρέωσή τους. Δεν ακολουθήθηκε πάντως η ίδια προσέγγιση καθολικά σε ό,τι αφορούσε τις χώρες της περιοχής, αλλά μάλλον επιλεκτικά, δίνοντας βάσιμη λαβή στους επικριτές της μεσανατολικής πολιτικής της Washington να την χαρακτηρίσουν ετεροβαρή, μεροληπτική και άνιση έως άδικη (η εύγλωττη περίπτωση του ναυαγίου των αμερικανοαιγυπτιακών αμυντικών σχέσεων αναφέρθηκε ήδη) [52].

---

[51] J. C. Hurewitz, The Historical Context στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ) op cit σ 27, G. McGhee (former US ambassador to Turkey), *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, London & Hampshire: McMillan Press, 1990, σσ 51-56, M. E. Yapp, *The Near East since the First World War: A History to 1995*, Essex: Longman, 1996, σσ 413-414, M. A. Hammed, *Saudi Arabia, the West and the security of the Gulf*, London: Croom Helm, 1986, σσ 3, 26. Με σκοπό να υπογραμμίσει τη σκοπιμότητα πρόσβασης του Ριάντ στο πρόγραμμα Lend-Lease, ο πρόεδρος Roosevelt δεν είχε διστάσει να χαρακτηρίσει την άμυνα της Σαουδικής Αραβίας «ζωτική για την άμυνα των ΗΠΑ», ήδη το Φεβρουάριο του 1943 (T. Niblock, *Saudi Arabia: Power, legitimacy and survival*, London-NY: Routledge, 2006, σ 37). Ο N. J. Citino (Defending the 'post war petroleum order': the US, Britain and the 1954 Saudi-Onassis tanker deal, *Diplomacy and Statecraft*, vol 11 no 2, July 2000, σ 139) χαρακτηρίζει την προσθήκη του σαουδαραβικού βασιλείου στους δικαιούχους του Lend-Lease ως παροχή, από πλευράς ΗΠΑ, ασπίδας προστασίας του Ριάντ έναντι του κινδύνου επανένταξής του στη σφαίρα επιρροής των βρετανικών πετρελαϊκών εταιριών. Οι διαμάχες των σαουδαράβων με τους υπό βρετανική προστασία μικρούς πετρελαιοπαραγωγούς γείτονές του στην Αραβική Χερσόνησο ήταν τέτοιας έκτασης και διάρκειας, που οι βρετανοί πίεζαν με κάθε ευκαιρία τις ΗΠΑ να αποφύγουν την άμεση στρατιωτική ενίσχυση του Ριάντ με βαρύ οπλισμό ή την ένταξή του σε περιφερειακά σύμφωνα ασφάλειας –επισήμως διότι η Σαουδική Αραβία δεν απειλείτο αρκετά από κανέναν από τους δύο «δημοφιλείς δαίμονες» της περιοχής (την ΕΣΣΔ και το Ισραήλ). Αντίστοιχα, οι σαουδάραβες καταμαρτυρούσαν στους αμερικανούς ταύτιση με τους «αποικιοκράτες βρετανούς» στη μεθόριό τους: βλ. ενδεικτικά: *FRUS* 1955-1957, vol XII, "doc 51" σ 122 (24/6/1955) και N. J. Citino 2000 ibid σ 142. Αναλυτικά στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit.

[52] Η Τριμερής Διακήρυξη, παρόλο διατηρήθηκε θεωρητικά σε ισχύ μέχρι το 1967, ουδέποτε επιχειρήθηκε να τηρηθεί πραγματικά από τις 3 χώρες συνδυασμένα, αφού όπως αποδείχθηκε αυτές αλληλοϋποβλέπονταν και ο ουσιώδης λόγος ύπαρξης της συμφωνίας απέκλινε πολύ από εκείνον που είχε εξαγγελθεί: στην ουσία, η κάθε δυτική χώρα προσπαθούσε να περιορίσει την κυριαρχία της άλλης στην περιοχή. Η ΕΣΣΔ δεν δεσμεύθηκε ποτέ από αυτήν ή άλλη παρόμοια συμφωνία. Οι ΗΠΑ (μάλλον και το ΗΒ) είχαν εξάλλου επιδοκιμάσει διακριτικά την παραχώρηση γαλλικής προέλευσης κύριου οπλισμού προς το Ισραήλ, ενώ πρέπει γενικά να υπογραμμιστεί ότι τη διετία 1950- 1952 η Βρετανία -αλλά και η Γαλλία- προσέφεραν μικρές ποσότητες οπλικών συστημάτων τόσο στο Ισραήλ όσο και στους άραβες γείτονές του (βλ. λεπτομερέστερη αναφορά στις προηγούμενες και στις επόμενες σελίδες).

Η Διακήρυξη διέθετε και μία στρατηγικότερη διάσταση: εκτός από την κατ' εξαίρεση δικαιολόγηση της δωρεάς / ενοικίασης / πώλησης οπλικών συστημάτων αποκλειστικά για σκοπούς εσωτερικής ασφάλειας και αντιμετώπισης του «σοβιετικού κινδύνου», έκανε επιπλέον άμεσα λόγο για την ανάγκη σεβασμού των υπαρχόντων συνόρων στην περιοχή, μεταξύ αυτών απαγορεύοντας σε

Ιράκ:

Οι ιρακινές κυβερνήσεις της εποχής του βασιλιά Fayṣal B΄ με πρωθυπουργό τον Nuri al-Said ελίχθηκαν με ιδιαίτερη επιτυχία αλλά φτωχή εξοπλιστική συγκομιδή μέχρι την πτώση και τους θανάτους τους τον Ιούλιο του 1958, εκμεταλλευόμενες τους αποκλίνοντες βρετανοαμερικανικούς φόβους: απέναντι στη Washington οι ιρακινές κυβερνήσεις ως το 1958 τόνιζαν την δεσπόζουσα αξία της χώρας τους ως ανασχετικού αντισοβιετικού πυλώνα για να πιέζουν με σκοπό τη λήψη αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας –ενώ, όταν προωθούσαν αιτήματα αμυντικής και πάλι αρωγής, προς το Λονδίνο αυτή τη φορά, υπενθύμιζαν ότι ενδεχόμενη μονομέρεια στις εξοπλιστικές εξαρτήσεις της Βαγδάτης μακροπρόθεσμα ήταν μοιραίο να υποσκάψει μέχρι εξαφανίσεως τη βρετανική επιρροή στη μεσανατολική χώρα. Την προοπτική αυτή αδυνατούσε να παραβλέψει το ΗΒ, αφού οι κύριοι μέτοχοι της Iraqi Petroleum Company τύχαιναν βρετανοί, το Ιράκ ανήκε στη ζώνη της στερλίνας, η RAF εξακολουθούσε να διαθέτει δύο μεγάλες βάσεις στη Habbaniya και τη Shaiba και το πολεμικό ναυτικό απέλαυε διευκολύνσεων στο λιμάνι της Basra στο πλαίσιο της «Αγγλοϊρακινής Συνθήκης» του 1930 (που στις επιπλέον πρόνοιές της περιλαμβανόταν ιρακινή δέσμευση να απευθύνεται στο ΗΒ κατ’ αποκλειστικότητα σε ό,τι αφορούσε ζητήματα πρόσκτησης οπλικών συστημάτων, εκπαίδευσης σε αυτά και αμυντικές συμβουλές γενικότερα). Η ικανοποίηση των εξοπλιστικών αιτημάτων του Ιράκ από το ΗΒ προσέκρουε σε δύο γνώριμους στο Λονδίνο, αλλά και δύσκολα διαχειρίσιμους παράγοντες: τον ντόπιο αντιβρετανικό εθνικισμό και -μετά το 1948- τη φιλοπόλεμη διάθεση της χώρας απέναντι στο Ισραήλ.

οποιονδήποτε -με την απειλή μάλιστα ακόμη και στρατιωτικής επέμβασης- την αμφισβήτηση της πρόσφατης τότε προσάρτησης της Δυτικής Όχθης στο βασίλειο της Ιορδανίας. Το προαναφερθέν ζήτημα ήταν υπαρξιακής σημασίας για το Ισραήλ, δεδομένου ότι εξαιτίας συνδυασμού τοπογραφικών και πολιτικών παραγόντων (η διαμόρφωση του ανάγλυφου στη Δυτ. Όχθη επιτρέπει την εξαπόλυση αιφνιδιαστικής επίθεσης ή έστω την εκπομπή πυρών πυροβολικού προς Δυσμάς, δηλαδή προς την ισραηλινή επικράτεια, η οποία επιπλέον σε εκείνο το σημείο στενεύει απέχοντας ελάχιστα από την ακτή), θεωρείτο αναγκαία η κατοχή της από μία «όσο λιγότερο γινόταν εχθρική και ανεπαρκώς εξοπλισμένη» χώρα. Η Ιορδανία πληρούσε αυτά τα κριτήρια, ενώ όποτε το Αμμάν μετέβαλε την καθησυχαστική διάταξη των στρατευμάτων του και προώθησε δυνάμεις στη Δυτ. Όχθη το Ισραήλ εκδήλωσε νευρικότητα κι ετοιμότητα κατάληψής της (βλ. παρακάτω): N. Safran 1969 op cit σ 221, U. Bialer, Top Hat, Tuxedo and canons: Israeli foreign policy from 1948 to 1956 as a field of study, *Israel Studies*, vol 7 no 1, (spring 2002), σ 58, Z. Levey 2001 op cit σ 38 , Wm R. Louis op cit σσ 585-588, S. Yaqub op cit σσ 25-26, N. Χατζηϊωακείμ 2020 ibid σσ 183-184, D. Tal, The Making, Operation and Failure of the May 1950 Tripartite Declaration on Middle East Security, *British Journal of Middle Eastern Studies,* vol 36 no 2, (August 2009), σσ 177-193. Σε άλλο άρθρο του, ο τελευταίος μελετητής αποτίμησε την Τριμερή Διακήρυξη του 1950 ως «ιδρυτική πράξη» αναγνώρισης δικαιωμάτων ανάμιξης των ΗΠΑ στα εξοπλιστικά -και κατ’ επέκταση στρατιωτικά- πράγματα της ευρύτερης Μ. Ανατολής: D. Tal 2006 op cit σ 374. Η ισραηλινή ηγεσία διχάστηκε στις εκτιμήσεις της γύρω από τις επιπτώσεις της Τριμερούς Διακήρυξης, έτεινε όμως να την αποτιμήσει μάλλον θετικά για τα ισραηλινά συμφέροντα: P. L. Hahn, The View from Jerusalem: Revelations about U.S. Diplomacy from the Archives of Israel, *Diplomatic History*, vol 22 no 4, (Fall 1998), σ 518.

Όπως παραδεχόταν ο επικεφαλής της βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής στο Ιράκ στις 9/7/1947, το ηθικό του ιρακινού στρατού θα ανέβαινε κατακόρυφα εάν παραλάμβανε σύγχρονο πολεμικό υλικό, όμως η έγκριση γι' αυτό εξαρτιόταν από την υπογραφή ανανέωσης της συνθήκης του 1930. Η εξέλιξη αυτή συνέβη (υπεγράφη στο Portsmouth τον Ιανουάριο του 1948), όμως σύντομα κατέρρευσε λόγω παλλαϊκών αντιδράσεων στο Ιράκ. Οι ιρακινοί συμμετείχαν με στρατό στον πρώτο αραβοϊσραηλινό πόλεμο του 1948, μάλιστα δεν συνυπέγραψαν αμέσως την ανακωχή του –ωστόσο απέσυραν τα τμήματά τους από την κεντρική Παλαιστίνη όπου είχαν αναπτυχθεί, ενέργεια στην οποία εξαναγκάστηκαν λόγω διεθνών πολιτικών πιέσεων αλλά κι ενός αποτελεσματικού εξοπλιστικού embargo που τους επιβλήθηκε τοπικά από τους βρετανούς. Οι ιρακινοί ολοκλήρωσαν την απαγκίστρωσή τους απ' την Παλαιστίνη το Μάρτιο του 1949, με την ελπίδα αυτή να θεωρηθεί κίνηση καλής θέλησης και απώτερο σκοπό να πάψουν να εμπίπτουν στις συμφωνημένες πρόνοιες του ΟΗΕ περί εξοπλιστικού embargo προς όλους τους εμπόλεμους. Το embargo άρθηκε τον Αύγουστο του 1949 λόγω της σταδιακής υπογραφής της ανακωχής από τους υπόλοιπους (πλην Ιράκ) εμπόλεμους και οι βρετανοί επανεκκίνησαν τις (περιορισμένες) παραδόσεις όπλων προς την Αίγυπτο και την Ιορδανία. Πάντως, δεν πείστηκαν να επαναλάβουν τις αποστολές οπλικών συστημάτων και πυρομαχικών προς το Ιράκ. Την επόμενη διετία, η ουδετερόφιλη αντιπολίτευση επρόκειτο να διατυπώνει διαρκή παράπονα σχετικά με την άνιση μεταχείριση της χώρας από πλευράς βρετανών, συγκριτικά με την εξοπλιστική βοήθεια που παρείχαν αφειδώς προς την Τουρκία. Όπως μάλιστα το έθεσε με προκλητικό κυνισμό ο ιρακινός αντιβασιλιάς εκείνη την περίοδο, οι βρετανοί δεν εννοούσαν να καταλάβουν ότι με το να μην ενισχύουν υλικά το στρατό (τον οποίο χαρακτήριζε μαζί με τις πιστές στο θρόνο φυλές ως τα φυσικά του πολιτικά ερείσματα), ίσως υποχρεωνόταν να ορίσει μέλη της αντιπολίτευσης σε κυβερνητικές θέσεις. Προοικονομώντας τις εξελίξεις της επόμενης διετίας, τον Φεβρουάριο του 1952 η βρετανική ανώτατη στρατιωτική ηγεσία εισηγήθηκε τη μεγέθυνση των ιρακινών ένοπλων δυνάμεων ώστε να είναι σε θέση ανταποκριθούν στις αντισοβιετικές τους αποστολές, επειδή όμως κρινόταν ανέφικτη η αγορά όπλων από το ΗΒ με εγχώρια (του Ιράκ) χρηματοδότηση, προτάθηκε η παραχώρηση πολεμικού υλικού από τις ΗΠΑ –με την προϋπόθεση να μην θιγούν τα βρετανικά συμφέροντα κι επιρροή στη Βαγδάτη. Το Σεπτέμβριο του 1952 ο υπουργός εξωτερικών Eden τόνισε ότι για να σημειώσουν επιτυχία τα βρετανικά προγράμματα οικονομικής και τεχνικής βοήθειας προς τις χώρες της περιοχής, όφειλαν παράλληλα να εκσυγχρονιστούν (δυτικοποιηθούν) οι τοπικές πολιτικές και κοινωνικές δομές, όπως όμως παρατηρούσαν οι διαπιστευμένοι στις μεσανατολικές πρωτεύουσες διπλωμάτες του ΗΒ, η εξοπλιστική αρωγή

ήταν εξίσου αναγκαία συνθήκη διατήρησης της επιρροής του Λονδίνου: «η παροχή όπλων είναι παραδοσιακή μέθοδος εξασφάλισης της φιλίας των μεσανατολικών κυβερνήσεων που επ' ουδενί δεν πρέπει να παραμεληθεί, πολλώ δε μάλλον μετά την πρόσφατη αύξηση του ρόλου των στρατιωτικών στα πολιτικά πράγματα των χωρών αυτών». Όπως υπογράμμιζε εκ νέου σε υπόμνημά του ο βρετανός πρεσβευτής στη Washington το Νοέμβριο του 1952, αφού το ΗΒ δεν μπορούσε να καλύψει τις ιρακινές εξοπλιστικές ανάγκες, αυτό θα ήταν χρήσιμο να το πράξουν οι ΗΠΑ, αλλά επιδεικνύοντας το δέοντα σεβασμό προς τη βρετανική παρουσία στη χώρα [53].

Το επόμενο έτος, η ιρακινή ηγεσία εκκίνησε τη συστηματική προσπάθεια να συνδεθεί εξοπλιστικά *και* με τις ΗΠΑ. Σοβαρό κίνητρο της αμερικανικής απόφασης να ενδώσει λίγο αργότερα στις ιρακινές κρούσεις που εκδηλώθηκαν το Φεβρουάριο του 1953 για την έναρξη ενός προγράμματος στρατιωτικής βοήθειας, υπήρξε ακριβώς το κύριο επιχείρημα της Βαγδάτης –από αμερικανικής πλευράς ιδωμένο ασφαλώς: η ιρακινή πλευρά παραπονείτο ότι οι σαουδάραβες, ιρανοί κι πακιστανοί γείτονές της είχαν ήδη γίνει αποδέκτες αμυντικής βοήθειας των ΗΠΑ. Επιπλέον, τα αρχικά ιρακινά αιτήματα περιορίζονταν στην αγορά φορτηγών οχημάτων και στοιχειώδους τηλεπικοινωνιακού εξοπλισμού, ακόμη και μέσω εμπορικής συμφωνίας, με σκοπό την απόκτηση δυνατότητας ταχείας μετακίνησης στρατευμάτων στο ιρακινό Κουρδιστάν, αν παρίστατο έκτακτη ανάγκη καταστολής αποσχιστικών ταραχών τοπικά (εντούτοις, το αίτημα εκείνο απορρίφθηκε).

Η αμερικανική πλευρά, που άρχισε από τον Ιανουάριο του 1954 να αποστέλλει πολεμικό υλικό στο Πακιστάν ως «αρχικό κεφάλαιο κίνησης» των τουρκοπακιστανικών συνομιλιών οι οποίες κατέληξαν στην υπογραφή συμφώνου αμοιβαίας αμυντικής βοήθειας στις 2 Απριλίου, άδραξε την ευκαιρία για να τονίσει στους ιρακινούς ιθύνοντες ότι το όποιο ύψος και ποιότητα αμερικανικής βοήθειας τυχόν αποφασιζόταν μελλοντικά προς το Ιράκ, θα εξαρτάτο άμεσα από την προθυμία ένταξης της Βαγδάτης σε μία διευρυμένη εκδοχή του τουρκοπακιστανικού στρατιωτικού συμφώνου (σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι οι ΗΠΑ ζητούσαν από το Ιράκ να συνδεθεί αμυντικά με την Τουρκία και το Πακιστάν ώστε να αποκτήσει γεωγραφική συνέχεια η μεταξύ τους συμμαχία, αποφεύγοντας να αναφερθούν στο ΗΒ). Οι ΗΠΑ παραβίαζαν ανοικτές θύρες: ο ιρακινός πρωθυπουργός είχε προλάβει να εκφράσει αυτοφυές ενδιαφέρον για την ένταξη της χώρας του στο συμμαχικό αυτό σχήμα, με μόνη επιφύλαξη την περίπτωση να πρέπει να αποδεχθεί την παρουσία τουρκικών στρατευμάτων στο Ιράκ. Όταν διευκρινίστηκε το επίμαχο σημείο, εκείνο που έμενε ήταν να

[53] A. Shlaim 1987 op cit σ 69, D. R. Devereux 1990 op cit σσ 142-143, M. Elliot 1996 op cit σσ 61, 74, 85, 89, 158.

χειραγωγηθεί η κοινή γνώμη της χώρας και η αραβική γενικά που, υπό την αιγυπτιακή επιρροή, ήταν αντίθετες σε κάθε μη-αραβικό οργανισμό ασφάλειας. Στα μέσα του μήνα ξεκίνησε η επίσημη διαδικασία που θα επέτρεπε τη νομότυπη έναρξη ροής της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας προς το Ιράκ. Ως αποτέλεσμα της απόφασης που έλαβαν ο αμερικανός πρόεδρος με τον υπουργό εξωτερικών J. F. Dulles στις 19 Απριλίου 1954, η σχετική διμερής αμερικανοϊρακινή Συνθήκη Στρατιωτικής Βοήθειας ανακοινώθηκε 2 μέρες αργότερα. Επισήμως δεν διέθετε ως παρακολούθημα περιοριστικούς όρους ή πολιτικές δεσμεύσεις, η έγκρισή της όμως υπήρξε αντικείμενο μυστικής βρετανοαμερικανικής συμφωνίας που είχε προηγηθεί (σύμφωνα με το υπόμνημα που συνυπέγραψαν οι δύο στρατηγικοί εταίροι, στις 26 Φεβρουαρίου του έτους εκείνου, η βρετανική πλευρά συναινούσε να εισέλθουν στα ιρακινά αμυντικά πράγματα οι ΗΠΑ ως συμπληρωματικοί παράγοντες σε ζητήματα εξοπλισμών κι εκπαίδευσης). Όπως αναμενόταν, το Ισραήλ εξέφρασε αμέσως το άγχος του σχετικά με τις νέες προοπτικές εξοπλισμού που διανοίγονταν για έναν από τους πιο αδιάλλακτους εχθρούς του. Εκτός αυτού, το Foreign Office επισήμαινε με ανησυχία ότι η αμερικανική είσοδος στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς του Ιράκ δεν θα έπρεπε να προβληθεί υπερβολικά, ώστε να μην απειληθούν οι αμυντικοί δεσμοί του τελευταίου με το ΗΒ (πρωτίστως η πρόσβαση της RAF στα ιρακινά αεροδρόμια), αλλά και να μην δημιουργηθούν δυσμενείς εντυπώσεις στις υπόλοιπες κρατικές οντότητες της περιοχής (να μην ερμηνευθεί η ανάδυση των ΗΠΑ ως ένδειξη επικείμενης βρετανικής αποχώρησης από την περιοχή). Ο βρετανός πρεσβευτής στη Βαγδάτη sir J. Troutbeck σημείωνε χαρακτηριστικά στις 2/6/1954 ότι μακροπρόθεσμα η αμερικανική εξοπλιστική πολιτική στο Ιράκ θα μπορούσε όχι απλώς να υπονομεύσει τη θέση του ΗΒ στην επίμαχη χώρα αλλά και να παραβλάψει τα ευρύτερα δυτικά συμφέροντα σε ολόκληρη την περιοχή. Σύμφωνα με τον Troutbeck, στους αμερικανούς θα έπρεπε να διευκρινιστεί ότι όφειλαν «…είτε να αναλάβουν πλήρως κι επισήμως τη Μ. Ανατολή με ό,τι αυτό θα συνεπαγόταν σε επίπεδο ευθυνών, όπως είχαν πράξει με την Ελλάδα και την Τουρκία [το 1947], είτε να συνεργαστούν μαζί μας με πνεύμα νομιμοφροσύνης [sic]» Τον Ιούλιο οριστικοποιήθηκε από πλευράς Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ το ποσό των σχετικών κονδυλίων προς το Ιράκ. Αυτά ορίστηκαν στο ύψος των 33 εκ. $ (υπερτριπλασιάζοντας το αρχικό ποσό που είχε προσφερθεί ένα χρόνο πριν). Το μνημόνιο της διμερούς στρατιωτικής συνεργασίας δεν εμφανίστηκε ούτε τυπικά στην ιρακινή βουλή για επικύρωση. Η αρχική ομάδα των αμερικανών στρατιωτικών συμβούλων ήταν ιδιαίτερα ολιγάριθμη, δεκαπενταμελής συνολικά. Βασική της αποστολή ήταν η επιτήρηση των ιρακινών προθέσεων και η επίβλεψή τους ώστε, έστω και ο ελαφρύς οπλισμός που θα

προσφερόταν, να μην είναι δυνατόν να αξιοποιηθεί αιφνιδιαστικά σε επίθεση κατά του Ισραήλ (για τον ίδιο λόγο άλλωστε, δεν διατέθηκε στο Ιράκ ειδικός εξοπλισμός -όπως αρματοφορείς-, αναγκαίος μεν για τα αντισοβιετικά σχέδια άμυνας, που πάντως θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως από τη Βαγδάτη) [54].

Απειλή για την επενεξέταση της αμερικανικής απόφασης παρουσιάστηκε μόνο στα τέλη Αυγούστου του 1954, όταν εξοργισμένος ο υπουργός εξωτερικών J. F. Dulles πληροφορήθηκε ανεπιθύμητες πρωτοβουλίες του ιρακινού πρωθυπουργού Nuri. Ο τελευταίος, κατά τις συνομιλίες του με τον Νάσερ που έγινε μνεία τους νωρίτερα, πρότεινε στον αιγύπτιο ηγέτη ένα σύμφωνο συλλογικής ασφάλειας με συμμετοχή αποκλειστικά Αράβων (ο Νάσερ ήταν θετικός σε αυτό, ενώ επίσης, όπως έχει σημειωθεί, οι ΗΠΑ ουδέποτε είχαν ιδιαίτερα αρνητική θέση σε ένα σύμφωνο που θα εξυπηρετούσε τους σκοπούς τους χωρίς εμφανή δυτική συμμετοχή σε αυτό). Εκείνο που ενόχλησε τον Dulles ήταν το εξής: ο Nuri, για να φανεί αρεστός στον αιγύπτιο συνομιλητή του, προσέθεσε ότι «προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει το Πακιστάν και την Τουρκία εναντίον του Ισραήλ». Πιθανόν ο ιρακινός πρωθυπουργός να κινήθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο λόγω της ανησυχίας

[54] Στις 26 Φεβρουαρίου 1954, εκπρόσωποι των κυβερνήσεων ΗΠΑ και ΗΒ υπέγραψαν μνημόνιο που καθόριζε τους όρους συλλειτουργίας τους σε σχέση με τη στρατιωτική βοήθεια προς το Ιράκ (το Λονδίνο θα παράμενε ο κύριος προμηθευτής κι εκπαιδευτής των ιρακινών ένοπλων δυνάμεων, πάντως θα αποστελλόταν στη Βαγδάτη και αμερικανική στρατιωτική αποστολή συμβούλων. Οι δύο χώρες θα έλεγχαν από κοινού τις αγορές πολεμικού υλικού, το δόγμα και τη διάταξη των ιρακινών δυνάμεων). Η απόφαση αναγόταν στις τελευταίες μέρες του Αυγούστου του 1953, όταν οι ΗΠΑ, ισορροπώντας μεταξύ της δέσμευσής τους στην Τριμερή Διακήρυξη και της ανάγκης συμβολικής έστω απόδειξης των προθέσεών τους αναφορικά με τη σύμπηξη συμμαχικού σχήματος χωρών του "Northern Tier", αποφάσισαν την αποδέσμευση κονδυλίων για παροχή αμυντικής βοήθειας προς τις Συρία, Σαουδική Αραβία, Ιορδανία, Ιράκ, Λίβανο και Ισραήλ. Το ύψος τους ήταν σχετικά μικρό (30 εκ. $) και προοριζόταν κατά τα δύο τρίτα για το Ιράκ και τη Συρία. Υπήρχε πρόνοια πρόσθετων πόρων ύψους 50 εκ. $, εάν αποφασιζόταν η διοχέτευση παρεμφερούς βοήθειας προς τις Αίγυπτο-Πακιστάν-Ιράν. Το πρώτο πρόγραμμα θεωρείτο άμεσης εφαρμογής κι ως σκοπός του καθοριζόταν η αμυντική θωράκιση των χωρών αυτών, ενώ επίσης κρινόταν αναγκαίο να πειστούν οι ηγεσίες τους να δεχθούν αμερικανικές αποστολές που θα εξέταζαν τα προβλήματα ασφάλειας της κάθε μίας και θα προχωρούσαν στην εκπόνηση κοινών (με τις ΗΠΑ) αμυντικών σχεδίων. Η Συρία και το Ιράκ κατονομάζονταν ως στόχοι προτεραιότητας: Άκρως Απόρρητη ενημέρωση του αμερικανού υπουργού εθνικής άμυνας C. Wilson από τον ομόλογό του των εξωτερικών J. F. Dulles γύρω από τα συμπεράσματα μεγάλης σύσκεψης στελεχών των δύο αμερικανικών υπουργείων με μέλη των διπλωματικών αντιπροσωπειών των ΗΠΑ στις χώρες της Μ. Ανατολής που έλαβε χώρα στο Κάιρο τον Αύγουστο του 1953, *FRUS* 1952-1954, vol IX part I, The Near and Middle East, 780.5/8–1753 Top Secret, the Secretary of State to the Secretary of Defence, Washington, September 8, 1953, "doc 151", W. C. Eveland op cit σσ 66-67, 80-83, R. L. Jasse, The Baghdad pact: cold war or colonialism?, *Middle Eastern Studies*, vol 27, no 1, 1991, σσ 143-144, D. R. Devereux 1990 op cit σσ 144-145, R. Ovendale 1996 op cit σ 93, Z. Levey 2001 op cit σσ 32-33, K. Ruane & J. Ellison, Managing the Americans: Anthony Eden, Harold Macmillan and the Pursuit of 'Power-by-Proxy' in the 1950s, *Contemporary British History*, vol 18 no 3, 2004, K. Ruane, ANGLO-AMERICAN RELATIONS, THE COLD WAR AND MIDDLE EAST DEFENCE, 1953-56, *Journal of Transatlantic Studies*, vol 4 no 1, 2006, σσ 7-9, M. J. Cohen, *STRATEGY AND POLITICS IN THE MIDDLE EAST 1954–1960 / Defending the Northern Tier*, Ablington-N. York: F. Cass, 2005, σ 107, σ 152, J. Heller 2016 op cit σ 52.

που τού είχε προξενήσει η αύξηση της κοινοβουλευτικής δύναμης των αντιπολιτευόμενων αριστερών και εθνικιστών, έτσι όπως είχε καταγραφεί στην πρώτη εκλογική αναμέτρηση του έτους τον Ιούνιο, εξέλιξη που είχε προβληματίσει έντονα τους πρεσβευτές των ΗΠΑ και του ΗΒ στη Βαγδάτη (το Σεπτέμβριο ο Nuri επανέλαβε την εκλογική διαδικασία, φροντίζοντας εκείνη τη φορά να χειραγωγήσει το αποτέλεσμα προς όφελός του). Ανεξαρτήτως πάντως της προσπάθειας του Nuri να μειώσει την επιρροή της αντιπολίτευσης υπερακοντίζοντας σε επίδειξη πατριωτικών αντανακλαστικών, η ιρακινή ηγεσία δεν στερείτο φιλοπόλεμης διάθεσης σε ό,τι αφορούσε το Ισραήλ. Ο Nuri εξάλλου (με στρατιωτική παιδεία και εμπειρίες), σε συζητήσεις του με τους αμερικανούς είχε πολλές φορές εκδηλώσει την επιθυμία να προμηθευτεί σύγχρονο βαρύ οπλισμό για λόγους γοήτρου («εφάμιλλο με αυτόν που αποκτούσαν οι τουρκικές και οι πακιστανικές ένοπλες δυνάμεις» όπως υποστήριζε), αλλά δωρεάν ώστε να αποφύγει ταυτόχρονα περικοπές κονδυλίων που διοχετεύονταν στη δημόσια παιδεία και υγεία. Επίσης, ο ιρακινός ηγέτης εξέφρασε ευθέως την καχυποψία του σχετικά με τις ισραηλινές προσπάθειες να υπονομευθεί ο εκσυγχρονισμός και η μεγέθυνση της στρατιωτικής ισχύος της χώρας του (όντως, οι ισραηλινοί κινήθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο). Συνέχισε να πιέζει ΗΒ και ΗΠΑ να τού χορηγήσουν σύγχρονα όπλα με προνομιακούς όρους ως το τέλος του 1954, όμως Λονδίνο και Washington τού διεμήνυαν σταθερά ότι αυτό θα εξαρτάτο από την υπογραφή συμφωνίας για την παροχή βάσεων στο ΗΒ. Τελικά, βρετανοί και ιρακινοί κατέληξαν σε συμφωνία «αποχώρησης κι επανόδου» της στρατιωτικής παρουσίας των πρώτων στη χώρα τον δεύτερων, υπό συμμαχικό μανδύα πλέον (ως μέλη του Συμφώνου της Βαγδάτης στο οποίο ήταν αντισυμβαλλόμενοι) το δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου 1955. Το νέο καθεστώς των βρετανικών δυνάμεων ρυθμίστηκε με «Ειδική Συμφωνία» και μέχρι το Δεκέμβριο οι ιρακινοί είχαν επίσης δεσμευτεί να αγοράσουν από τους βρετανούς πολεμικό υλικό αξίας 2 εκ. £, κυρίως μάλιστα αεροπορικό (που ενδιέφερε πρωτίστως το Λονδίνο). Στο τέλος του 1955 το ΗΒ είχε πειστεί να συμμετάσχει στην ουσιώδη στρατιωτική ενίσχυση του Ιράκ (βάση των εθνικών σκεπτικών του Λονδίνου που αναφέρθηκαν και αφότου η Αίγυπτος θεωρήθηκε οριστικά χαμένη για τα βρετανικά συμφέροντα), ωστόσο εκπρόσωποι αμερικανικών εταιριών κατασκευής πολεμικού υλικού είχαν αρχίσει να δραστηριοποιούνται ανταγωνιστικά στο Ιράκ –προς σφοδρή ενόχληση των βρετανών. Ευτυχώς για το ΗΒ, οι ΗΠΑ έπρεπε πάντοτε να συνυπολογίσουν τις αντίρροπες ισραηλινές ευαισθησίες επί του θέματος, ενώ επίσης, το ίδιο το Foreign Office παραδεχόταν ότι η βρετανική πλευρά δεν ήταν σε θέση (δεν επιθυμούσε για δικούς της λόγους εθνικού συμφέροντος) να παράσχει όλες τις κατηγορίες και τις ποσότητες όπλων που επιδίωκε να

αποκτήσει η ιρακινή κυβέρνηση κι επομένως δικαιολογημένα η Βαγδάτη απευθυνόταν στους αμερικανούς για την ικανοποίηση των εξοπλιστικών της απαιτήσεων [55]. Όπως ήταν αναμενόμενο, ο ισραηλινός πρεσβευτής στη Washington Abba Eban έσπευσε να μεταφέρει τις σφοδρές αντιρρήσεις της κυβέρνησής του στον αμερικανό υπουργό εξωτερικών. Το Ιράκ πάντως χαρακτηριζόταν την εποχή εκείνη (φθινόπωρο του 1955) σημαντικό όχι μόνον οικονομικά αλλά και γεωστρατηγικά για τα αμερικανικά συμφέροντα. Σύμφωνα με την επιτροπή στρατηγικού σχεδιασμού του αμερικανικού ΓΕΕΘΑ, «… λόγω της θέσης και της γεωμορφολογικής του διαμόρφωσης, περιλαμβάνει τις πιο πρόσφορες χερσαίες οδεύσεις από την ΕΣΣΔ προς τη Μεσόγειο μέσω του Ιράν, αλλά και προς την Τουρκία και το Κουβέιτ». Αφετέρου, ο επί τετραετία (1954-1958) πρεσβευτής των ΗΠΑ στη Βαγδάτη W. J. Gallman, κατέθετε τρία σενάρια για την ανάπτυξη των ένοπλων δυνάμεων του Ιράκ, ένα με πρωτεύον κριτήριο την εξωτερική άμυνα, ένα με κύρια αποστολή την εσωτερική ασφάλεια κι ένα με εξοπλιστικό πρόγραμμα «για παρελάσεις, ώστε να εντυπωσιάζονται οι ντόπιοι και οι γειτονικοί λαοί». Ο Gallman χαρακτήριζε τις ιρακινές ένοπλες δυνάμεις αδύναμες για την πρώτη αποστολή, ενώ δεν ήταν σίγουρος για το κατά πόσον η ιρακινή ηγεσία ενέκρινε το δεύτερο σενάριο, σίγουρα όμως, ο διστακτικός σχεδιασμός μεγέθυνσης κι εξοπλισμού των ιρακινών ένοπλων δυνάμεων που εξελίχθηκε με εξαιρετικά βραδείς ρυθμούς αποκάλυπτε την ενδόμυχη (και εν πολλοίς δικαιολογημένη) ανησυχία της Washington ότι ένας καλά εξοπλισμένος κι εκπαιδευμένος ιρακινός στρατός μάλλον θα αξιοποείτο κατά του Ισραήλ. Αυτό άλλωστε υπογραμμίστηκε με κάθε σαφήνεια το φθινόπωρο του 1956, όταν η Βαγδάτη προώθησε εσπευσμένα στρατιωτικές δυνάμεις της στην Ιορδανία με σκοπό να συνεισφέρει στην υπεράσπισή της έναντι πιθανής επίθεσης από το Ισραήλ: ενώ αρχικά (τέλη Σεπτεμβρίου) το State Dept δεν εξέφρασε αντιρρήσεις για την κίνηση, ένα μήνα αργότερα (και καθώς η συμπαιγνία κατά της Αιγύπτου κορυφωνόταν), απέστειλε επείγουσες οδηγίες στον πρεσβευτή των ΗΠΑ να ενημερώσει τη Βαγδάτη ότι ο εξοπλισμός που είχε παραχωρηθεί στο Ιράκ βάσει των προγραμμάτων στρατιωτικής βοήθειας (MDAP) δεν έπρεπε να αναπτυχθεί εκτός των ιρακινών συνόρων. Όλο εκείνο το διάστημα, η ανώτατη

[55] Το σημαντικότερο ζήτημα ήταν η χρηματοδότηση και η έγκριση απόκτησης από το Ιράκ 80 αρμάτων Centurion από το ΗΒ, για την οποία οι ΗΠΑ είχαν αρχικά εκφράσει αντίρρηση. Τελικά, τον Αύγουστο, με την έγκριση του Eisenhower, οι βρετανοί προσέφεραν 12 Centurion και άλλα 43 το επόμενο έτος, τα 5 από αυτά με βρετανική χρηματοδότηση και τα υπόλοιπα 50 με αμερικανική, η οποία δεν διατυμπανίστηκε ώστε να αποφευχθούν οι ισραηλινές αντιδράσεις: W. J. Gallman op cit σσ 7-19, 188-189, R. L. Jasse 1991 op cit σσ 141-142, 149, A. Sanjian, The formulation of the Baghdad pact, *Middle Eastern Studies*, vol 33, no 2, 1997, σσ 233-234, D. C. Williamson, Exploiting opportunities: Iraq secures military aid from the West, 1953-56, *International Journal of Middle East Studies*, vol 36 ιssue 1, (2004), σσ 89-102, I. Alteras op cit σσ 108-110, R. Ovendale 1996 ibid σσ 122-124, D. R. Devereux 1990 op cit σσ 161, 165-170, K. Ruane 2006 ibid σσ 10, 16, R. Khalidi, *Sowing Crisis / The Cold War and American Dominance in the Middle East*, Boston: Beacon Press, 2009, σ 282.

πολιτική ηγεσία του Ιράκ ζητούσε παράλληλα από το Λονδίνο με φορτικότητα την άμεση παράδοση αεριωθουμένων δίωξης-βομβαρδισμού και αρμάτων μάχης. Η μόνη περίοδος που οι Ηνωμένες Πολιτείες εκδήλωσαν πρόθεση υλοποίησης των εξοπλιστικών τους δεσμεύσεων προς το Ιράκ ήταν την άνοιξη και το φθινόπωρο του 1957, στην πρώτη περίπτωση όταν ειδικός απεσταλμένος του αμερικανικού προέδρου περιόδευσε στην ευρύτερη περιοχή διαφημίζοντας το «δόγμα Eisenhower» (είχε επισκεφθεί και την Ελλάδα τότε) και στη δεύτερη όταν εξεταζόταν η περίπτωση εισβολής στη Συρία από τους φιλοδυτικούς του γείτονες. Νέα πηγή βρετανικής ενόχλησης αναδύθηκε τον Απρίλιο του 1958, όταν οι ΗΠΑ φάνηκαν θετικές να προμηθεύσουν το Ιράκ με αμερικανικής προέλευσης αναχαιτιστικά αεριωθούμενα (τύπου F-86) στη θέση των αντίστοιχων αεροσκαφών Hunter που κατασκεύαζε η βρετανική Hawker και είχε ήδη αρχίσει να εφοδιάζει την ιρακινή πολεμική αεροπορία –με αμερικανική όμως χρηματοδότηση [56]. Τελικά, σύμφωνα με τη βάση δεδομένων SIPRI της Στοκχόλμης, οι ιρακινές ένοπλες δυνάμεις έλαβαν ασήμαντη στρατιωτική βοήθεια απ' τις ΗΠΑ μέχρι την καθεστωτική ανατροπή του 1958 [57]. Τις ισραηλινές ανησυχίες πάντως, φρόντισε να εξανεμίσει ο Qassem όταν μετά την άνοδό στην εξουσία κατήγγειλε μεταξύ άλλων όλες τις αμερικανοϊρακινές αμυντικές συμφωνίες (όχι αμέσως: στις 30/5/1959), που επί των ημερών του αντικαταστάθηκαν από πολυάριθμες σοβιετοϊρακινές αντίστοιχες. Οι βρετανοί διερεύνησαν διεξοδικά επί 10μήνο (1958-59), για

[56] Το 1956 οι ΗΠΑ ενέκριναν τη μεταβίβαση στην ιρακινή αεροπορία 5 ή 6 αναχατιστικών τύπου F-86F, χωρίς να υπάρξει συνέχεια ούτε σε αυτό ούτε σε άλλο τέτοιο εξοπλιστικό πρόγραμμα έκτοτε – αν και η πρόθεση ήταν με εκπαιδευτικό πυρήνα αυτά τα αεροσκάφη, να αυξηθεί η δύναμή τους σύντομα. Η παράδοση εκείνων των F-86F καθυστέρησε τόσο ώστε σχεδόν συνέπεσε με το πραξικόπημα του 1958. Ο ισχυρός άνδρας της χώρας (ο Nuri) αιτείτο την απόκτηση 4 μοιρών αναχαίτισης από καιρό «ώστε να μπορεί να υπερασπιστεί τις πετρελαιοπηγές από αιφνιδιαστική σοβιετική αεροπορική προσβολή». Τα 15 σύγχρονα μαχητικά κατασκευής της Hawker, τύπου Hunter F.6 που πρόλαβαν να αποκτηθούν με αμερικανική χρηματοδότηση το 1958 ήταν μεταχειρισμένα και δεν εντάχθηκαν τελικά σε υπηρεσία σύμφωνα με το SIPRI (άλλη πηγή υποστηρίζει πως δημιουργήθηκε πυρήνας επιχειρησιακών χειριστών). Η δυτική εκείνη βοήθεια, την άνοιξη του 1958, είχε προσφερθεί ως χειρονομία σφυρηλάτησης της συνομοσπονδίας Ιράκ-Ιορδανίας που επιχειρήθηκε όπως έχει αναφερθεί σαν αντίβαρο προς την Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία της Αιγύπτου με τη Συρία: W. J. Gallman ibid σσ 79-81, 191-194, M. Elliot 1996 op cit σ 122, R. Ovendale 1996 op cit σ 191, S. Yaqub op cit σσ 165, 202, W. Taylor Fain, *American Ascendance and British Retreat in the Persian Gulf Region,* Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2008, σσ 97-98, M. W. Bowman, *Hunters*, Gloucestershire: Sutton, 2002, σ 47.

[57] 40 μεταχειρισμένα ελαφρά άρματα μάχης τύπου M-24 κατά τη διετία 1956-58 και τη συμβολική ποσότητα αεροσκαφών που αναφέρθηκε. Ο Gallman υποστήριξε πως παραδόθηκαν επίσης αμερικανικά βαρέα πυροβόλα 8'' (203 χλστ). Μέχρι τότε, οι βρετανοί είχαν εφοδιάσει τους ιρακινούς με μικρούς αριθμούς αεριωθούμενων μαχητικών αεροσκαφών –παρατίθενται στο αρμόδιο σημείο του παρόντος κειμένου- καθώς και με μικρό αριθμό εκπαιδευτικών, ελαφρών μεταφορικών κι ελικοφόρων καταδιωκτικών πολλαπλών ρόλων, στο α΄ μισό της δεκαετίας. Σε ό,τι αφορά τα βρετανικά άρματα μάχης, το Ιράκ απέκτησε όπως αναφέρθηκε 55 από τα Centurion μεταξύ 1955-1956 τα οποία προστέθηκαν στα 25 παλαιότερα τύπου Churchill (που είχαν μεταβιβαστεί τη διετία 1953-1955 μαζί με 20 τροχοφόρα οχήματα αναγνώρισης τύπου Ferret) –κατά το SIPRI πάντοτε. Τα άρματα μάχης των τύπων Churchill και M-24 ανήκαν στα αποθέματα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

δικούς τους λόγους, το ενδεχόμενο συνέχισης της στρατιωτικής συνεργασίας με τους νέους κυβερνώντες της Βαγδάτης [58].

[58] E. N. Resnick, Strange Bedfellows: U.S Bargaining Behavior with Allies of Convenience*, International Security*, vol 35 no 3, (Winter 2010/11), σ 160, D. Little 2004 op cit σ 696, O. Almog 2003 op cit σ 216. Στις 3/12/1958 έφτασαν στο Ιράκ οι πρώτοι σοβιετικοί εκπαιδευτές για τα νέα, σοβιετικής προέλευσης όπλα του Ιράκ (W. J. Gallman op cit σσ 191, 211, B. O'Malley - I. Craig, *The Cyprus Conspiracy /America, Espionage and the Turkish Invasion*, London-N. York: I. B. Tauris, 1999 σσ 70-71). Ο αμερικανός πρεσβευτής J. Jernegan (που τοποθετήθηκε στη χώρα μετά το πραξικόπημα και η απομάκρυνσή του ζητήθηκε από τον Qassem το 1962), παραδέχθηκε ότι σε συζήτησή του με τον ισχυρό άνδρα της Βαγδάτης τον Ιανουάριο του 1959, τού κατέστησε σαφές πως κατά κανόνα οι ΗΠΑ προσέφεραν δωρεάν στρατιωτική βοήθεια μόνον αν η λήπτρια χώρα αποδεχόταν και την αποστολή αμερικανών στρατιωτικών συμβούλων (ως υποχρεωτικού παρακολουθήματος της όποιας συμφωνίας). Έκτοτε, ούτε η ιρακινή ούτε η αμερικανική πλευρά επανήλθε στο ζήτημα: *FRUS* 1958-1960, vol XII, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, "document 171", (3-4-1959), σσ 406-409. Οι βρετανοί άφησαν ανοικτό το ενδεχόμενο συνέχισης του εξοπλισμού των ιρακινών ένοπλων δυνάμεων με δικής τους προέλευσης οπλισμό ακόμη και κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας του Qassem, η κυβερνητική Επιτροπή Άμυνας μάλιστα εισηγήθηκε την έγκριση πώλησης βαρέως πολεμικού υλικού αξίας 7-8 εκ. λιρών στις 23/1/1959 «εφόσον το Ιράκ διατηρούσε ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική», ο πρωθυπουργός H. McMillan όμως προτίμησε να αναμένει την αμερικανική συγκατάθεση πριν δώσει την άδειά του γι' αυτήν την πράξη (R. Ovendale 1996 ibid σσ 219-220). Οι αμερικανοί συμφώνησαν απρόθυμα στις αρχές Απριλίου (N. J. Ashton 1996 op cit σ 200). Τελικά ο Qassem επέλεξε να ζητήσει απλώς την αγορά ανταλλακτικών και πυρομαχικών για τα βρετανικής κατασκευής συστήματα του ιρακινού οπλοστασίου: H. Trevelyan op cit σ 154 (η συγκεκριμένη πηγή, ο τότε βρετανός πρεσβευτής στη Βαγδάτη, ισχυρίστηκε ότι το ΗΒ δεν απέκλεισε ακόμη και την πώληση σύγχρονων, επιθετικών υποστρατηγικών συστημάτων όπως τα βομβαρδιστικά Canberra που όμως «κατόρθωσε να ματαιώσει ο κομμουνιστής αρχηγός της ιρακινής πολεμικής αεροπορίας [sic]»). Ο λόγος της βρετανικής στάσης ήταν ότι η διμερής ειδική συμφωνία παραμονής του ΗΒ στο Ιράκ και στρατιωτικής ενίσχυσής του ήταν εξαρχής νομικά αλληλένδετη με την παραμονή του Ιράκ στο σύμφωνο της Βαγδάτης. Οι βρετανοί δηλαδή προσέφυγαν σε κάθε δέλεαρ για την παράταση της παραμονής τους στο Ιράκ. Ο Qassem δεν βιάστηκε να αποσύρει τη χώρα του από το Σύμφωνο της Βαγδάτης. Το έπραξε το Μάρτιο του 1959, όταν πια ήταν βέβαιος ότι ήλεγχε απόλυτα την κατάσταση στο εσωτερικό των ένοπλων δυνάμεων και της επικράτειας και αισθανόταν σίγουρος ότι μπορούσε να αντιμετωπίσει κάποια βρετανική «δυναμική ενέργεια» σε βάρος του. Οι βρετανοί, ακόμη και τον Απρίλιο του 1959 αποσκοπούσαν στη διατήρηση ανοικτού διαύλου με τη χώρα, διά της εξοπλιστικής οδού, παρά την αλλαγή του καθεστώτος και τους ανεπιθύμητους προσανατολισμούς που εμφάνιζε. Οι αμερικανοί συμμερίστηκαν τη βρετανική σκέψη κατά το ότι έτσι το καθεστώς Qassem θα είχε μία εναλλακτική πηγή απόκτησης οπλισμού –αντί της αποκλειστικής εξάρτησης από την ΕΣΣΔ. Οι βρετανοί έδειχναν επίσης εμπιστοσύνη στις πληροφορίες που είχαν από στελέχη των ιρακινών ένοπλων δυνάμεων, σύμφωνα με τις οποίες δεν σκόπευαν να επιτρέψουν την πλήρη αμυντική σύνδεση του Ιράκ με τη Σοβιετική Ένωση. Το Λονδίνο ήθελε επίσης να δείξει στον Qassem ότι δεν ταυτιζόταν τελείως με τη Washington: A. Sanjian 1997 op cit σ 260, R. Barrett, Intervention in Iraq, 1958-1959, *The Middle East Institute Policy Brief*, No 11, 2008, op cit σ 4, S. Blackwell, A Desert Squall: Anglo-American Planning for Military Intervention in Iraq, July 1958 – August 1959, *Middle Eastern Studies,* vol 15 no 3 (July 1999), σσ 10-11, R. Popp, Accommodating to a working relationship: Arab Nationalism and US Cold War policies in the Middle East, 1958–60, *Cold War History*, vol 10 , Issue 3, 2010, σ 412, S. Blackwell 2004 op cit σ 96. Τον ίδιο μήνα (Απρίλιος 1959) ο τότε πρεσβευτής των ΗΠΑ στο Ιράκ εισηγήθηκε στο State Dept μόνο πωλήσεις (και όχι δωρεές) ανταλλακτικών-πυρομαχικών για όσα οπλικά συστήματα αμερικανικής προέλευσης χρησιμοποιούσαν ήδη οι ιρακινές ένοπλες δυνάμεις κι επίσης όχι πωλήσεις ή μεταβιβάσεις νέου κύριου υλικού. Η μερική μεταβολή της στάσης των δυτικών ερμηνεύεται με βάση εσωτερικές εξελίξεις στο Ιράκ και τον αντίκτυπο που είχαν στις σχέσεις της Βαγδάτης με τη Μόσχα και το Κάιρο (βλ. αναφορά παρακάτω), ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο έλαβαν χώρα τουλάχιστον δύο απόπειρες ανατροπής του Qassem, αμφότερες τις οποίες γνώριζαν εκ των προτέρων τόσο οι ΗΠΑ όσο και το ΗΒ (βλ. Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit σσ

Η ΕΣΣΔ άρχισε να παραδίδει αξιόλογες ποσότητες πολεμικού υλικού κάθε κατηγορίας από το 1958 [59]. Οι ΗΠΑ επανεκκίνησαν τη χρηματοδότηση ιρακινών εξοπλισμών με βρετανικής προέλευσης υλικό -διακριτικά, για να μην προκαλέσουν ισραηλινές αντιδράσεις- μόνο μετά την ανατροπή του ταξίαρχου από φιλικά προς αυτούς στοιχεία, το 1963 [60]. Είναι τέλος αξιοσημείωτο ότι δεν αποπειράθηκαν να εκτοπίσουν στρατιωτικά τους σοβιετικούς από τη «δύσχρηστη» αυτή χώρα. Αμέσως μετά την ανατροπή κι εκτέλεση του Qassem, οι σοβιετικοί διέκοψαν προσωρινά την υποστήριξη των οπλικών συστημάτων που τους είχαν ως τότε παραδώσει και ανέστειλαν την μεταβίβαση πρόσθετων, εξαιτίας των διωγμών που εξαπέλυσαν οι νέοι κυβερνώντες κατά των κομμουνιστών και των κούρδων, αλλά κι επειδή διαπιστώθηκε ότι η στενή σχέση των πραξικοπηματιών με τις ΗΠΑ μεταφράστηκε στην προαναφερθείσα παροχή πρόσβασης στα όπλα τα οποία η ΕΣΣΔ παρείχε στο Ιράκ του Qassem. Σύντομα, η Μόσχα επανεκκίνησε τον εφοδιασμό των ιρακινών με σχετικά σύγχρονο και υψηλής τεχνολογίας υλικό (από εκείνο το σημείο κι έπειτα, έχοντας διασφαλίσει ότι δεν θα περιερχόταν στην κατοχή των Δυτικών προς μελέτη κι αξιολόγηση).

665-667). Τελικά, όπως αναφέρθηκε, το Μάιο του 1959 τερματίστηκε επίσημα το αμερικανικό πρόγραμμα παροχής στρατιωτικής βοήθειας προς στο Ιράκ.

[59] Παρατίθενται συνοπτικά (επειδή η στρατιωτική κατάσταση του Ιράκ είναι περιφερειακού ενδιαφέροντος σε σχέση με το θέμα της παρούσας διατριβής) τα δεδομένα που δίνει το SIPRI για τα κύρια οπλικά συστήματα που έλαβε η συγκεκριμένη χώρα απ' την ΕΣΣΔ κατά την πενταετία 1958-1963: 21 βομβαρδιστικά (10 Tu-16 και 11 Il-28), 63 αεριωθούμενα μαχητικά (29 MiG-15, 17 MiG-17 και 17 MiG-19), 37 μεταγωγικά αεροσκάφη (14 An-2, 15 Il-14, 8 An-12), 15 εκπαιδευτικά αεροσκάφη Yak-11, 200 κατευθυνόμενα βλήματα αέρος-αέρος μικρού βεληνεκούς τύπου K-5/AA-1 για να εξοπλίσουν τα αεροσκάφη MiG-19, 125 μεταχειρισμένα παλιά άρματα μάχης T-34/85 και 250 σύγχρονα T-54, 250 καταστροφείς αρμάτων SU-100, 200 τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού BTR-152, 500 ρυμουλκούμενα πυροβόλα (250 M-30 των 122 χλστ και 250 D-1 των 152 χλστ), 4 ελαφρά ελικόπτερα Mi-1, 12 τορπιλακάτους κλάσης «183»/P-6 κι 3 παράκτια περιπολικά ανθυποβρυχιακής δίωξης SO-1. Οι ισραηλινές υπηρεσίες πληροφοριών υπολόγιζαν σε επίσημη αναφορά τους που υποβλήθηκε στα μέσα Αυγούστου του 1959 ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή η Σοβιετική Ένωση είχε παραδώσει στο Ιράκ όπλα αξίας 140 εκ. $: J. Heller 2016 op cit σ 101. Η αξία των τριών μειζόνων σοβιετοϊρακινών συμφωνιών για στρατιωτικούς εξοπλισμούς (που συνάφθηκαν το 1958, το 1960 και το 1962) έχει υπολογιστεί στα 370 εκ. $: N. Safran 1969 op cit σ 238, A. J. Bennett 1985 op cit σ 759.

[60] Ο T. Weiner (op cit σ 577) παραθέτει ιρακινή μαρτυρία σύμφωνα με την οποία οι ανατροπείς του ταξίαρχου το 1963 «αποπλήρωσαν» τις ΗΠΑ για την υποστήριξη που (κατά πάσα βεβαιότητα) παρασκηνιακά τούς παρείχαν, προσφέροντας σε αμερικανούς εμπειρογνώμονες την ευκαιρία να μελετήσουν σοβιετικής κατασκευής αεροσκάφη και άρματα μάχης με τα οποία είχαν αρχίσει να εφοδιάζονται οι ιρακινές ένοπλες δυνάμεις μετά το 1958. Οι σοβιετικοί τεχνικοί πάντως, πρόλαβαν να εγκαταλείψουν τη χώρα παίρνοντας μαζί τους όλον τον ηλεκτρονικό εξοπλισμό του συστήματος που ενδιέφερε πρωτίστως τους αμερικανούς, δηλαδή του μέσου βεληνεκούς και μεγάλου ύψους αναχαίτισης πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος S-75 Dvina/SA-2 που είχαν μόλις αρχίσει να μεταβιβάζουν στους ιρακινούς: N. Safran 1969 ibid σσ 237, 239. Ο συνήθως καλά πληροφορημένος ιορδανός βασιλιάς δήλωσε βέβαιος ότι οι ΗΠΑ είχαν αναμιχθεί στην ανατροπή του Qassem: R. Barrett 2008 ibid σ 12. Σε αρχειακά ευρήματα επ' αυτού παραπέμπει ο D. Little (2004 op cit σσ 695-696). Από την επαύριον της ανατροπής του Qassem μέχρι το 1966, η ιρακινή αεροπορία παρέλαβε συνολικά 47 μαχητικά τύπου Hunter FGA-9 και 4 της φωτοαναγνωριστικής έκδοσης FR-10, όλα μεταχειρισμένα κι αναβαθμισμένα, μαζί με 20 εκπαιδευτικά αεριωθούμενα τύπου Jet Provost και 12 ελικόπτερα τύπου Wessex –στοιχεία SIPRI, M. W. Bowman op cit σ 47.

Η Washington, συνήθως ιδιαιτέρως αλλεργική σε κάθε διείσδυση της Μόσχας στα στρατιωτικά πράγματα οποιασδήποτε χώρας, δεν έδειξε ιδιαίτερη σπουδή να την αντιστρατευτεί στην ιρακινή περίπτωση, επειδή τής ήταν ανεπιθύμητη η επανάληψη των πιεστικών αιτημάτων για μεγάλα εξοπλιστικά προγράμματα από οποιαδήποτε ηγεσία της Βαγδάτης: Το Ιράκ διέθετε ίσως την πλέον αταλάντευτα αντιϊσραηλινή κοινή γνώμη στην περιοχή [61].

Συνοψίζοντας, οι φιλοδυτικές ιρακινές ηγεσίες επιδίωξαν την απόκτηση σύγχρονων οπλοσυστημάτων αμερικανικής και βρετανικής δυτικής προέλευσης χωρίς να θέλουν να επιβαρυνθούν το κόστος τους και χωρίς παράλληλα να παραιτούνται από αντιϊσραηλινές προθέσεις ή αλυτρωτισμό / επεκτατισμό (που αφορούσαν πρωτίστως το Κουβέιτ και κατά περιόδους την Ιορδανία), οι προσπάθειές τους υπήρξαν επομένως καταδικασμένες. Μετά τη δραματική μεταπολίτευση του 1958 και τη στροφή του νέου καθεστώτος προς νέες πηγές προμήθειας όπλων, οι σοβιετικοί φάνηκαν πολύ λιγότερο φειδωλοί ή διστακτικοί συγκριτικά με τους δυτικούς στην ικανοποίηση των σχετικών ιρακινών αιτημάτων, γνωρίζοντας ότι α) οι ιρακινές ένοπλες δυνάμεις θα χρειάζονταν καιρό μέχρι να απορροφήσουν τους εξοπλισμούς που τούς προσέφεραν (να εκπαιδευτούν επαρκώς στο υλικό και τα δόγματα ώστε να είναι σε θέση να τους αξιοποιήσουν) αλλά και ότι β) ένας αραβοϊσραηλινός πόλεμος ήταν πολύ δυσκολότερο να ξεσπάσει με ιρακινή πρωτοβουλία (αν μη τι άλλο, το Ιράκ δεν είχε κοινά σύνορα με το Ισραήλ, ούτε την πληθυσμιακή ευρωστία ή την πολιτική ακτινοβολία της Αιγύπτου). Γενικά, το Ιράκ υπήρξε κατά την εξεταζόμενη περίοδο μία χώρα με αρκετά «ανοικτά μέτωπα» μεν στις εξωτερικές του σχέσεις, κανένα από τα οποία δεν ήταν αφορούσε σε υπαρξιακές απειλές δε. Οι εικαζόμενοι σχεδιασμοί της Μόσχας αναφορικά με τη συγκεκριμένη χώρα (ως απειλητικοί μέχρι το 1958 και για την εκμετάλλευση των δεσμών μαζί του μετά το 1958 κι ως το 1963), οι ανταγωνιστικές της σχέσεις με τη Σαουδ. Αραβία και την Αίγυπτο, ο αποσπασματικός (και μάλλον διστακτικής επεμβασιακής εκφοράς) επεκτατισμός προς την Ιορδανία, ο

[61] Ενδεικτικά παρατίθεται η παράδοση από την ΕΣΣΔ στην ιρακινή αεράμυνα 20 πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων S-75 Dvina/SA-2 (μάλλον επρόκειτο για υποβαθμισμένες «προς εξαγωγή» παλαιότερες εκδοχές του συστήματος, δεδομένης της πρόσφατης προϊστορίας –ενώ πρόσθετη απόδειξη που συνηγορεί σε αυτήν την εικασία αποτελεί το γεγονός ότι οι ΗΠΑ συνέχισαν να αναζητούν εναγωνίως πρόσβαση στα ηλεκτρονικά υποσυστήματα του S-75/SA-2 τα επόμενα χρόνια, ειδικά όταν άρχισαν να υφίστανται αυξημένες απώλειες αεροσκαφών στους βορειοβιετναμικούς ουρανούς, με υπαίτιο των καταρρίψεων το επίμαχο όπλο), 184 radar ελέγχου πυρός SON-9/Fire Can για αντιαεροπορικά πυροβόλα, 52 σύγχρονων αναχαιτιστικών αεριωθούμενων (12 MiG-21F-13 και 40 MiG-21PF) μαζί με 800 κατευθυνόμενα βλήματα αέρος-αέρος μικρού βεληνεκούς τύπου K-13A/AA-2, πρόσθετων μεταγωγικών αεροσκαφών, ελικοπτέρων και πολλαπλών εκτοξευτών BM-21 για το πυροβολικό μεταξύ άλλων, μέχρι τον πόλεμο του 1967 (στοιχεία SIPRI).

αφομοιωτικών προθέσεων αλυτρωτισμός σχετικά με το Κουβέιτ, δεν λειτούργησαν ως επαρκείς αιτίες για να προξενήσουν γιγάντωση των ένοπλων δυνάμεων της χώρας και δραματική αύξηση των ανάλογων δαπανών. Η μεγέθυνση της στρατιωτικής ισχύος της χώρας σε ποσοτικούς και ποιοτικούς δείκτες υπήρξε σταδιακή και βαθμιαία, χωρίς εξάρσεις. Ακόμη και μετά τον Ιούλιο του 1958, δεν παρουσιάστηκαν τάσεις μετατροπής της χώρας σε «οχυρό για άμυνα μέχρις εσχάτων απέναντι σε αμερικανοβρετανικές επιβουλές». Είναι αξιοπρόσεκτο πως τον Απρίλιο του 1965 δημοσιεύθηκαν (μεταξύ άλλων και στον ελληνικό Τύπο) πληροφορίες περί αμερικανικών προθέσεων επανέναρξης των διμερών εξοπλιστικών σχέσεων, οι οποίες «εξέπληξαν τους δημοσιογράφους». Η κύρια αξιοποίηση των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Βαγδάτης περιοριζόταν ως το 1967 στην ανάθεση κατασταλτικών καθηκόντων στο στρατό και την αεροπορία, με στόχο την κουρδική συνιστώσα της χώρας. Ακόμη πάντως και οι ανωτέρω «περιορισμένες αποστολές» των ιρακινών ένοπλων δυνάμεων άρκεσαν για να κατατάξουν τη χώρα σε εκείνες που διοχέτευαν πια σεβαστό ποσοστό του ΑΕΠ τους σε δαπάνες για την άμυνα [62].

[62] N. Safran 1969 op cit σσ 175-179, 237, *Καθημερινή*, Τετάρτη 14 Απριλίου 1965.

Ισραήλ:

Για το νεοπαγές ισραηλινό κράτος η εξεύρεση οπλισμού ανεξαρτήτως προέλευσης υπήρξε εκ των ουκ άνευ υπαρξιακό ζητούμενο, από τη δραματική περίοδο που προηγήθηκε της ίδρυσης του ακόμη. Τον Δεκέμβριο του 1947 οι ΗΠΑ επέβαλαν καθολικό embargo όπλων προς όλες τις αντιμαχόμενες πλευρές ανεξαιρέτως στην Παλαιστίνη, απόφαση που θεωρήθηκε ότι προδιέθεσε ευνοϊκά την Αίγυπτο να αναμιχθεί στρατιωτικά στον πόλεμο του 1948. Πολυάριθμα και υψηλόβαθμα στελέχη του State Dept επιδίωξαν κατ' αυτόν τον τρόπο να υπονομεύσουν την πολιτική προτίμηση του προέδρου της χώρας για την ίδρυση του ισραηλινού κράτους (ο H. Truman είχε λάβει θέση υπέρ της διχοτόμησης της Παλαιστίνης και η απόφαση για την επιβολή και τήρηση εξοπλιστικού embargo λήφθηκε με αντισταθμιστικό σκεπτικό, ώστε να τηρηθούν κάποιες ελάχιστες ισορροπίες και να μην απωλεσθεί η Αραβική φιλία για τις ΗΠΑ). Επισήμως, το embargo επιβλήθηκε ώστε να συνεισφέρει στην ειρήνευση τοπικά και στην αποφυγή διεθνών περιπλοκών [63]. Μέχρι την πρώτη αραβοϊσραηλινή ανακωχή (τον Ιούνιο του 1948), οι ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις είχαν μεν επιτύχει να διογκωθούν αριθμητικά, υπερβαίνοντας σε παρατακτή δύναμη τους 100.000 εκπαιδευμένους άνδρες (και γυναίκες), όμως το κύριο πρόβλημα τους -ο επαρκής εξοπλισμός τους- άρχισε να επιλύεται ικανοποιητικά μόλις εκείνη τη στιγμή. Οι δύο επιθετικότερες από τις ένοπλες εβραϊκές οργανώσεις Irgun (IZL) και Stern (Lehi) ακολούθησαν τις δικές τους, ανεξάρτητες μεταξύ τους πορείες στην προσπάθεια πρόσκτησης όπλων, επιλογή που παραλίγο να τις οδηγούσε σε εμφύλια σύγκρουση τον Ιούνιο του 1948 [64]. Ειδικά τα πρώτα δύσκολα χρόνια, κύρια πηγή εξοπλισμού του Ισραήλ υπήρξε η Τσεχοσλοβακία, η ανοχή όμως της ΕΣΣΔ σε αυτή τη σχέση δοκιμάστηκε (μέχρι τον τερματισμό της το 1951) από τις ισραηλινές επιλογές στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής,

[63] Η πλειοψηφία της γραφειοκρατίας του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών συμφωνούσε με το Foreign Office ότι προείχε η αποφυγή της πρόκλησης υπερβολικής δυσαρέσκειας στον Αραβικό κόσμο και η αντιστροφή του κλίματος αποξένωσής του από τη Δύση. Ενδεικτικά: S. Slonim, The 1948 American Embargo on Arms to Palestine, *Political Science Quarterly*, vol 94 no 3, (Autumn 1979), σσ 495-514.

[64] I. Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-51*, London-N. York: I. B. Tauris, 1992, σσ 50-52. Τα ισραηλινά σχέδια παλλαϊκής άμυνας που αναπτύχθηκαν εξαρχής και συστηματικοποιήθηκαν τα επόμενα χρόνια, βασίζονταν στην αθρόα επιστράτευση και ταχεία κινητοποίηση εφέδρων και των δύο φύλων, που εκπαιδεύονταν σε τακτά χρονικά διαστήματα (ενδεικτικά: N. Safran 1969 op cit σσ 220-221). Οι γυναίκες δεν συμμετείχαν σε επιθετικές επιχειρήσεις, η συνολική παρατακτή δύναμη του Ισραήλ όμως ήταν ογκώδης ώστε να αντισταθμίζει την πληθυσμιακή υστέρηση του νέου κράτους συγκριτικά με τους αντιπάλους του. Αυτό γεννούσε διαρκώς την ανάγκη εξοπλισμού τους με επαρκείς ποσότητες ελαφρών όπλων και τις ανάλογες επιδιώξεις δημιουργίας ευμεγέθους αποθέματος πολεμικού υλικού. Η έκφανση αυτή δεν αναλύεται περαιτέρω, δεδομένου ότι η παρούσα ανάλυση επικεντρώνεται στη μελέτη και την αξιολόγηση της πρόσκτησης βαρύτερων («κύριων») οπλοσυστημάτων, δηλαδή αεροσκαφών, πλοίων, αρμάτων μάχης, πυροβολικού, πυραυλικών συστημάτων και μέσων υποστήριξης σχηματισμών ελιγμού κι επιθετικών επιχειρήσεων.

ιδίως μετά την έναρξη του συσπειρωτικού για τον ψυχροπολεμικό διπολισμό Κορεατικού πολέμου, ενώ το ζήτημα της *aliyah* (παροχής ή μη άδειας αποδημίας εβραϊκών πληθυσμών από την Ανατολική Ευρώπη με σκοπό την μετανάστευση – εποικισμό /επαναπατρισμό, αναλόγως της εκάστοτε εθνικής αφήγησης) βάραινε σημαντικά στο παρασκήνιο. Χωρίς να παραγνωρίζεται η απόκτηση από την ελεύθερη αγορά και η χρήση αμερικανικής κατασκευής -μεταξύ άλλων προελεύσεων- όπλων (η πανσπερμία ήταν δεδομένη εκείνη τη στιγμή), ούτε και η στρατολόγηση αμερικανοεβραίων με πολεμική εμπειρία από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εκ των υστέρων υπήρξε ισραηλινή παραδοχή ότι οι εισαγωγές των τσεχοσλοβακικών όπλων στάθηκαν ουσιώδεις για τη στρατιωτική επιβίωση του κράτους κατά την κρίσιμη εναρκτήρια περίοδο ζωής του. Οι παραπάνω λόγοι, μαζί με άλλους (την γεωγραφική προέλευση και τις ιδεολογικές καταβολές σημαντικής ποσοτικά και ποιοτικά μερίδας της πρώτης ηγεσίας του Ισραήλ, καθώς την ανάγκη αναζήτησης διπλωματικής στήριξης πανταχόθεν), υπήρξαν οι αιτίες της ενεργού ουδετεροφιλίας του Τελ Αβίβ ως τα τέλη του 1949 [65]. Το 1950 η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία των ΗΠΑ και του ΗΒ

[65] Όπως παρατηρούσε πικρόχολα ο βρετανός πρώην αρχηγός της «Αραβικής Λεγεώνας» (του ιορδανικού στρατού δηλαδή) sir John B. Glubb "Pasha", (*The Middle East Crisis / A personal interpretation*, London: Hodder & Stroughton, 1967, σσ 20-21), «…η ΕΣΣΔ δεν περιορίστηκε να ανταγωνιστεί τις ΗΠΑ στην ταχύτητα αναγνώρισης του ισραηλινού κράτους, αλλά και -παραβιάζοντας το embargo όπλων που τα Ηνωμένα Έθνη είχαν επιβάλει στους εμπολέμους- έσπευσε να εφοδιάσει με οπλισμό το Ισραήλ κι όχι τους Άραβες, ενόσω μάλιστα ακόμη διεξάγονταν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις [του 1948]». Η σημαντικότερη τέτοια ενίσχυση που έλαβαν οι ισραηλινοί αφορούσε στην παροχή ελικοφόρων μαχητικών της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου από πλευράς Τσεχοσλοβακίας: αρχικά δεκάδων S-199 (επρόκειτο για ένα εν μέρει αντίγραφο του γνωστού γερμανικού Bf Me-109, που παραγόταν από την τσεχοσλοβακική εταιρία Avia, εφοδιασμένο με κινητήρα βομβαρδιστικού, επίσης γερμανικής σχεδίασης) και λίγο αργότερα 76 συνολικά Spitfire που οι βρετανοί είχαν παραχωρήσει στους τσεχοσλοβάκους αμέσως μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου (αλλά πλέον αυτοί, λόγω σοβιετικών πιέσεων, επείγονταν να τα αποσύρουν από τη δική τους αεροπορία ώστε να τα αντικαταστήσουν με σοβιετικής προέλευσης μαχητικά αεροσκάφη). Για ορισμένα από τα S-199, καταβλήθηκε προσπάθεια να φτάσουν στο Ισραήλ μέσω Αθήνας, όμως οι ελληνικές αρχές αρνήθηκαν να συνεργαστούν –μάλιστα κατάσχεσαν δύο από εκείνα τα αεροσκάφη (A. Nachmani, *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες Σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2003, σ 242). Η συγκεκριμένη εξοπλιστική βοήθεια που έλαβε τότε το Ισραήλ, είχε προβληματίσει και τους αιγύπτιους, οι οποίοι αναγνώριζαν τη δική τους ένδεια στον αεροπορικό κλάδο, τις παραμονές της εισόδου τους στον πρώτο αραβοϊσραηλινό πόλεμο: M. Doran 1999 op cit σ 129. Εκ των υστέρων, το 1954, ισραηλινός διπλωμάτης προέβλεψε ότι οι σοβιετικοί θα υποστήριζαν την Αίγυπτο παντοιοτρόπως, με τα ίδια υστερόβουλα ελατήρια που τους είχαν ωθήσει να παράσχουν εξοπλιστική βοήθεια προς το Ισραήλ νωρίτερα: σύμφωνα με εκείνη την ανάγνωση, αμφότερες οι κινήσεις εντάσσονταν στις προσπάθειες της Μόσχας να απομακρύνει την επιρροή του Λονδίνου από την περιοχή. Το State Dept και το ΓΕΕΘΑ των ΗΠΑ χαρακτήριζαν τον Αύγουστο του 1948 ως εξίσου ανησυχητικές ενδείξεις των σοβιετοϊσραηλινών σχέσεων (που ήταν επίσημες, διπλωματικές, αν και όχι ακόμη σε πρεσβευτικό επίπεδο), τα εξής δεδομένα: την παρουσία κομμουνιστών (και δη εκπαιδευμένων σε ανορθόδοξες στρατιωτικές επιχειρήσεις) μεταξύ των εβραίων που συνέρρεαν στην Παλαιστίνη, την νόμιμη λειτουργία του ισραηλινού ΚΚ, καθώς και την υποστήριξη του Ισραήλ από τη Μόσχα στα fora του ΟΗΕ. Το φθινόπωρο του 1948 όμως, η Μόσχα αρνήθηκε στο Τελ Αβίβ, τόσο τη μεταβίβαση όπλων γερμανικής κατασκευής της εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου (η ΕΣΣΔ και οι σύμμαχοί της διατηρούσαν τεράστια αποθέματα από αυτά, σε

συμφωνούσαν ότι οι ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις ήταν «η αποτελεσματικότερη πολεμική μηχανή νότια της Τουρκίας», ωστόσο το State Dept (στο χαρτοφυλάκιο του οποίου περιλαμβάνονταν τα προγράμματα διεθνούς στρατιωτικής βοήθειας των Ηνωμένων Πολιτειών) παρέμενε αντίθετο στην παροχή εξοπλιστικής αρωγής προς το Τελ Αβίβ (βλ. λεπτομερή αναφορά παρακάτω). Το ίδιο αποφάσισε και τη βρετανική κυβέρνηση [66]. Τον Οκτώβριο του 1951, επισκέφθηκε το Ισραήλ το σημαίνον στέλεχος της CIA (και εκ των ιδρυτικών μελών της) J. J. Angleton, υπό την ιδιότητα του υπεύθυνου της αρμόδιας υποδιεύθυνσης της CIA για το κράτος αυτό, με σκοπό την έναρξη επαφών μεταξύ της υπηρεσίας του και των ισραηλινών αντίστοιχων υπηρεσιών Shin Bet και Mossad. Οι στενές σχέσεις μεταξύ αυτού του προσώπου (ο οποίος μάλιστα από το 1954 ορίστηκε επιπλέον διευθυντής του τμήματος Αντικατασκοπίας της CIA, διατηρώντας και τις δύο θέσεις επί δεκαετίες) και των ισραηλινών υπηρεσιών πληροφοριών, που ουδέποτε διακόπηκαν, λέγεται ότι διαδραμάτισαν σοβαρό ρόλο στην μη έγκαιρη αποκάλυψη του ισραηλινού πυρηνικού προγράμματος. Το αρχικό υπόβαθρο των δεσμών μεταξύ των υπηρεσιών πληροφοριών των δύο χωρών μεγεθύνθηκε αξιοσημείωτα μετά το 1955-56, όταν κύριο αντικείμενό τους αποτέλεσε η στενή παρακολούθηση των εξοπλιστικών σχέσεων της ΕΣΣΔ

λειτουργική κατάσταση, ως πολεμική λεία), καθώς και την παροχή σύγχρονου οπλισμού σοβιετικής προέλευσης. Ήδη την άνοιξη του 1950, κατά τις παραμονές του Πολέμου της Κορέας, το Ισραήλ χαρακτηριζόταν από τη σοβιετική πλευρά ως «εχθρικό κράτος, εντελώς αφοσιωμένο στη Δύση». Άλλες παράμετροι που οδήγησαν στην ισραηλινή απόφαση της διακοπής της προμήθειας όπλων απ' το «Ανατολικό Μπλόκ» αφορούσαν στην αποφυγή δυσαρέσκειας των ΗΠΑ, παρόχου οικονομικής βοήθειας προς το Τελ Αβίβ από το 1951, και μάλιστα του όχι ευκαταφρόνητου ποσού των 65 εκ. $, με σκοπό την αποκατάσταση των θυμάτων του Ολοκαυτώματος και των εκδιωχθέντων Εβραίων από τις αραβικές χώρες, όπως και στην αυτοτελή ισραηλινή επιθυμία σύναψης αμυντικών σχέσεων με τη Washington. Το ζήτημα των σοβιετοϊσραηλινών σχέσεων της περίοδου δεν αναπτύσσεται περαιτέρω, διότι είναι σύνθετο και περιπλεγμένο. Σημειώνεται επιλεκτικά, μία επιπλέον διάσταση, στρατιωτικού ενδιαφέροντος: πριν ακόμη το Ιράν καταστεί ο κύριος πετρελαϊκός προμηθευτής του Ισραήλ, αυτόν τον ρόλο τον είχε η ΕΣΣΔ, τον οποίο μάλιστα διατήρησε ως τα τέλη της δεκαετίας 1950-1960. Ενδεικτική παραπομπή (αξίζει προσοχής η αναφορά στις οδούς, τα μέσα και τις χώρες που ενεπλάκησαν στην διαδικασία εξοπλισμού των ισραηλινών ένοπλων δυνάμεων με όπλα ανατολικής προέλευσης): U. Bialer 1990 op cit σσ 133-181, 202-203, του ίδιου, The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, vol 8 no 3, 1985, σσ 307-315. Βλ. ακόμη: D. R. Devereux 1990 op cit σ 62, B. Champion, Subreptitious [sic] aircraft in transnational covert operations, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol 11 no 4, 1998, σσ 454-457, E. Podeh, The Desire to Belong Syndrome: Israel and Middle-Eastern Defense, 1948-1954, *Israel Studies,* vol 4 no 2, (Fall 1999), σσ 122-123, Y. Ro'I, Soviet-Israeli relations, 1947-1954, στο M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.) op cit σ 128, A. J. Klinghoffer with J. Apter, *Israel and The Soviet Union: Alienation or Reconciliation?*, Boulder & London: Westview, 1985, σσ 15-19, 21-22, A. Shlaim, Israel between East and West, 1948-1956, *International Journal of Middle East Studies*, vol 36 no 4, (Nov. 2004), σσ 658-660, A. Bullock, *Ernest Bevin, Foreign Secretary 1945-1951,* Oxford – N. York: Oxford University Press, 1985, σ 648, Sqn Ldr (Rtd) B. T. Williamson, Caught in the Middle / Air battle between Israel and the RAF, *The RAF Air Power Review*, vol 8, no 2, (Summer 2005), σ 79, J. Heller 2016 op cit σσ 9-13, 22-23.

[66] J. Heller 2016 ibid σ 25, D. R. Devereux 1990 ibid σ 152.

με την Αίγυπτο και τη Συρία [67] –η μνεία γίνεται καθώς σχετίζεται με το αντικείμενο της παρούσας εργασίας όπως θα καταδειχθεί παρακάτω.

Στη δεκαετία 1950-1960, για την ακρίβεια μέχρι τη συνθήκη του Evian το 1962, αναφέρθηκε ήδη πως το Παρίσι- λειτουργώντας αντανακλαστικά- αποτέλεσε τον κύριο πάροχο των ισραηλινών ένοπλων δυνάμεων με υλικό. Κατ' αυτόν τον τρόπο επέλεξε να απαντήσει στην υποστήριξη που το Κάιρο παρείχε στην αλγερινή εθνικοαπελευθερωτική μετωπική οργάνωση FLN. Ωστόσο, καθώς ορθά επισημαίνεται, οι γάλλοι τροφοδοτούσαν το Ισραήλ με πολεμικό υλικό πριν ακόμη την έναρξη του πολέμου στην Αλγερία, επομένως και με κίνητρα ανεξάρτητα αυτού [68].

[67] W. C. Eveland op cit σσ 95, 309, 323-324 (ο οποίος στην απομνημονευματική μαρτυρία του υποστήριξε ότι ο Angleton και οι ομόλογοί του των ισραηλινών υπηρεσιών παρέκαμπταν συστηματικά τα υπουργεία εξωτερικών και άμυνας των δύο χωρών όταν διατύπωναν εκτιμήσεις, ή ακόμη κι όταν επηρέαζαν κρίσιμες πολιτικές αποφάσεις. Στο βιβλίο του ανέφερε επίσης ότι στο πλαίσιο της συνεργασίας αυτής, η Αθήνα, μετά την επιλογή της ως «ασφαλούς τοποθεσίας», κατέστη το κέντρο συντονισμού των σχετικών αμερικανοϊσραηλινών δραστηριοτήτων σε ολόκληρη τη Μ. Ανατολή και την Αφρική: ibid σ 321), U. Bialer 1990 op cit σ 251, R. C. Barrett 2007 op cit υποσημ. 88 σ 393.

[68] Όπως και με κάθε άλλη χώρα (και ήταν πολυάριθμες) από τις οποίες το Ισραήλ προμηθεύτηκε ελαφρύ και βαρύ οπλισμό καθώς και υλικά υποστήριξης, ανταλλακτικά, πυρομαχικά κλπ, οι σχέσεις με τη Γαλλία ανάγονταν στα τέλη της δεκαετίας 1940-1950. Με το Παρίσι ειδικά, αυτές οι δοσοληψίες υπήρξαν στενές και ιδιαίτερα μεγάλου όγκου όπως αφηγείται αναλυτικά ο πρωτεργάτης της θεμελίωσής τους (μετέπειτα Πρόεδρος του Ισραήλ) S. Peres, αναπληρωτής αρχικά και αργότερα Γεν. Διευθυντής του ισραηλινού υπουργείου εθνικής άμυνας καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του πενήντα, στην αυτοβιογραφία του *Μαχόμενος για την ειρήνη*, Αθήνα: Ν. Σύνορα-Λιβάνης, 1995, σσ 104, 108, 118, 120, 154-167. Οι γάλλοι απέκτησαν πρόσθετο, ισχυρό κίνητρο να ενισχύσουν το Ισραήλ μετά την έναρξη του αντιαποικιοκρατικού αγώνα στην Αλγερία (1/11/1954), επειδή έτυχε υποστήριξης από τον Νάσερ. Η πρώτη ιστορικά συμφωνία εξοπλισμού του Ισραήλ με γαλλικά όπλα χρονολογείται από τις 31/7/1954 και υπήρξε μυστική, με τις παραδόσεις να έχουν ξεκινήσει νωρίτερα από τη σύναψή της και να συνεχίζονται ως τις αρχές του 1955. Η συμφωνία πώλησης αεριωθούμενων μαχητικών τύπου Mystère II δεν υλοποιήθηκε τελικά, ευοδώθηκαν όμως άλλες παραγγελίες. Εκτός από τα μαχητικά αεροσκάφη τύπου MD-450 Ouragan και Mystère IVA (75 και 61 αντίστοιχα, για τα τελευταία μάλιστα απαιτείτο αμερικανική άδεια, βλ. παρακάτω) με τα οποία η Γαλλία εφοδίασε την ισραηλινή αεροπορία (μαζί με ορισμένους χειριστές αρχικά, για τα πιο σύγχρονα και απαιτητικά στην εκπαίδευση αεροπλάνα), είχαν επίσης πωληθεί στον ισραηλινό στρατό μετά την αποδέσμευση κονδυλίων ύψους 50 εκ. $ που ενέκρινε η ισραηλινή κυβέρνηση στα τέλη Οκτωβρίου του 1955 και μέχρι τις παραμονές της βρετανογαλλοϊσραηλινής επέμβασης στο Σουέζ το φθινόπωρο του 1956, τα εξής οπλικά συστήματα: 6 μεταγωγικά αεροσκάφη τύπου Noratlas, 430 άρματα μάχης (180 ελαφρά τύπου AMX-13 και 250 μέσα Super Sherman), αρματοφορείς, ελαφρύ και μέσο πυροβολικό (μεταξύ αυτών 60 αυτοκινούμενα πυροβόλα AMX Mk-61 των 105 χιλιοστών), 150-300 ημιερπιστριοφόρα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού M-3/M-5, βαρύ τροχαίο υλικό καθώς και τεράστιες ποσότητες αντιαρματικών (ακόμη και προηγμένα κατευθυνόμενα βλήματα SS-10). Το Τελ Αβίβ εμφανιζόταν σχεδόν πανικοβλημένο εξαιτίας των ανακοινωμένων πλέον συμφωνιών από πλευράς Αιγύπτου απόκτησης πολεμικού υλικού ανατολικής προέλευσης το φθινόπωρο του 1955, γι' αυτό και έφτασε σε σημείο να διερευνήσει τις πιθανότητες αγοράς όπλων από κάθε διαθέσιμη πηγή, της ΕΣΣΔ μη εξαιρούμενης. Ακόμη και απόπειρες αγοράς αμερικανικής κατασκευής αεροσκαφών, αρμάτων, αυτοκινούμενων πυροβόλων, αντιαρματικών όπλων και οχημάτων μεταφοράς προσωπικού αξίας ίδιου ποσού (50 εκ. $) από την Ιταλία σημειώθηκαν Οκτώβριο του 1955, όπως πληροφορήθηκε ο αεροπορικός ακόλουθος των ΗΠΑ στη

Ρώμη ότι επιδίωκε η κυβέρνηση του Τελ Αβίβ, αίτημα που η ιταλική κυβέρνηση είχε την πρόθεση να ικανοποιήσει αφού -σύμφωνα με πληροφορίες του State Dept- επιθυμούσε έναν ενεργότερο ρόλο στα μεσανατολικά πράγματα: άρθρο του δεύτερου διευθυντή του IISS, F. Duchêne στην επιθεώρηση The Political Quarterly, vol 44 Issue 4, με τίτλο The Arms Trade and the Middle East, που δημοσιεύθηκε τον Οκτώβριο του 1973 (περίοδο εκτύλιξης του 4ου αραβοϊσραηλινού πολέμου). Ακόμη, βλ.: J. D. Glassman op cit σσ 11-12, N. Safran 1969 op cit σ 223, A. J. Klinghoffer with J. Apter 1985 op cit σ 23, U. Bialer 1990 ibid σσ 182-193, M. B. Oren 1992 op cit σσ 82-85, 88-91, I Alteras op cit σ 342, M. Golani 1995 op cit υποσημ. 32 σ 825, υποσημ. 42 σ 826, P. Jabber 1981 op cit σ 160, S. Papastamkou op cit σσ 82, 89-91, βάση δεδομένων SIPRI. Η εναρκτήρια δόση γαλλικής προέλευσης κύριου εξοπλισμού (6 αεριωθούμενα, 30 άρματα και περιορισμένος αριθμός αυτοκινούμενων πυροβόλων) παραλήφθηκε από το Ισραήλ την άνοιξη του 1954 στο πλαίσιο της πρώτης, ανεξάρτητης συμφωνίας που προαναφέρθηκε (δεν υπολογίζεται η πώληση από πλευράς Γαλλίας 63 μεταχειρισμένων ελικοφόρων αεροσκαφών βρετανικής προέλευσης τύπου Mosquito, 40 αμερικανικής προέλευσης μεταχειρισμένων αρμάτων μάχης τύπου Sherman και 100 ημιερπιστριοφόρων τεθωρακισμένων οχημάτων μεταφοράς προσωπικού M-3/M-5, όλων εποχής του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, τη διετία 1951-52). Η 2η σχετική γαλλοϊσραηλινή συμφωνία υπογράφηκε τον Νοέμβριο του 1955, η 3η (ύψους 80 εκ. $) στις 23 Ιουνίου του 1956, η 4η τον Οκτώβριο του 1956 και η 5η τον Ιούλιο του 1958 –όλες με κύριο περιεχόμενο το βαρύ οπλισμό για το στρατό ξηράς και τα δεκάδες σχετικά σύγχρονα μαχητικά αεριωθούμενα που αναφέρθηκαν (για την μεταφορά μάλιστα από τη Γαλλία στο Ισραήλ ορισμένων τουλάχιστον, διατυπώθηκε προς το ΗΒ το Σεπτέμβριο του 1955 αίτημα χρήσης των κυπριακών αεροδρομίων ως ενδιάμεσου σταθμού). Έχει διατυπωθεί η ερμηνεία ότι ακόμη και η αναγνώριση της ΛΔ Κίνας από πλευράς Αιγύπτου το Μάιο του 1956 θα μπορούσε να αποδοθεί, πέραν των όσων άλλων κινήτρων ήδη αναφέρθηκαν, στην άδεια που έδωσαν οι ΗΠΑ στη Γαλλία να εφοδιάσει το Ισραήλ με σύγχρονα μαχητικά αεριωθούμενα τον Μάρτιο. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Washington χορήγησε την άδεια σε εκείνους που τη ζητούσαν πιεστικά (το γαλλικό υπουργείο άμυνας και την ισραηλινή κυβέρνηση), ενώ το γαλλικό υπουργείο εξωτερικών ενήργησε προς την αντίθετη κατεύθυνση, για να μην διακοπούν τελείως οι σχέσεις με την Αίγυπτο, αλλά μειοψήφησε. Μετά την εισβολή στην Αίγυπτο το Νοέμβριο του 1956, οι ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις συνέχισαν να παραλαμβάνουν από τη Γαλλία πολεμικό υλικό και συγκεκριμένα τα εξής οπλικά συστήματα: 30 μαχητικά αεριωθούμενα τύπου Vatour-2A/B/N, 24 τύπου Super Mystère B-2, 170 ρυμουλκούμενα πυροβόλα των 155 χλστ (120 από τα οποία μετέτρεψε σε αυτοκινούμενα) και 20 ελαφρά ελικόπτερα (15 τύπου SA-316B και 5 τύπου Bell-47/OH-13). Με τις συμφωνίες της διετίας 1960-1962 το Ισραήλ παρέλαβε επίσης από τη Γαλλία -μέχρι το 1965- 77 μαχητικά αεριωθούμενα Mirage-IIIC, 150 σύγχρονα κατευθυνόμενα βλήματα αέρος-αέρος μέσου βεληνεκούς R-530, και 1.500 κατευθυνόμενα αντιαρματικά βλήματα (1000 ENTAC + 500 SS-11). Επίσης συναρμολογήθηκαν και κατασκευάστηκαν τοπικά κατόπιν γαλλικής άδειας 170 αεριωθούμενα προκεχωρημένης εκπαίδευσης-ελαφρά μαχητικά τύπου CM-170 Magister. Το ύψος του συνόλου των συμφωνιών αυτών ξεπέρασε μέχρι το 1969 τα 600 εκ. $, σε ισοτιμίες εποχής (ο W. H. Mott το μετριάζει στα 400 εκ. $ υιοθετώντας όμως ισραηλινή πηγή), περιλαμβανομένων 75 εκ. $ για τον αντιδραστήρα της Dimona (βλ. παρακάτω αναφορά σε αυτήν την παράμετρο). Η διμερής εξοπλιστική σχέση δεν αμβλύνθηκε ουσιωδώς μέχρι την ολοκλήρωση των κύριων φάσεών της το 1964, μήτε στο συμβατικό μήτε (μέχρι το 1960) στο πυρηνικό σκέλος της, παρά τους περί του αντιθέτου εκ των υστέρων ισχυρισμούς του De Gaulle. Εκτός αυτού, οι δεσμοί είχαν επεκταθεί στα επίπεδα συνεργασιών των στρατιωτικών επιτελείων και των υπηρεσιών πληροφοριών κι ασφάλειας των δύο χωρών. Ο S. Peres είχε παρακάμψει τα υπουργεία εξωτερικών Γαλλίας και Ισραήλ, αναπτύσσοντας (με την κάλυψη του πρωθυπουργού του) «προσωπική διπλωματία», ερχόμενος δηλαδή απευθείας σ' επαφή με πολιτικούς, βιομήχανους, στελέχη των ένοπλων δυνάμεων και άλλους δημόσιους λειτουργούς της Γαλλίας, εκμεταλλευόμενος δομικά κενά και αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης της χώρας αυτής. Τις παραμονές του πολέμου του 1967 η επιθετική δύναμη της ισραηλινής πολεμικής αεροπορίας συγκροτείτο ουσιαστικά κυρίως γύρω από 250 μαχητικά αεριωθούμενα σε ρόλους κρούσης, όλα γαλλικής κατασκευής: M. Vaïsse, France and the Suez Crisis στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit σσ 132-133, 142, στο ίδιο M. Bar-On, David Ben-Gurion and the Sèvres Collusion σ 152, W. H. Mott op cit σσ 176-192, M. Gat 2004 op cit σ 1194, D. Tal 2009 ibid σ 185, Z. Levey 2001 op cit σσ 34-40, 44, M. Heikal 1973 op cit σ 46-47, K. Kyle 2011 op cit σσ 117-118, J. D. Glassman ibid σσ 9-10, N. Safran 1969 ibid σσ 225-226, 447-448, G. Ziv op cit σσ 418, 420-422, G. Heimann, From Friendship to Patronage: France–Israel Relations, 1958–1967, *Diplomacy & Statecraft*, vol 21 no 2, (2010), σσ 242-

243, Z. Levey στο S. C. Smith (επιμέλ.) op cit σσ 90-102, W. J. Burns 1985 op cit σσ 80-81, A. Gluska 2007 op cit σ 37. Παρά τον όγκο των γαλλοϊσραηλινών αμυντικών σχέσεων, το Τελ Αβίβ δεν έτρεφε αυταπάτες ως προς το βραχυπρόθεσμο και πεπερασμένο της ταύτισης των συμφερόντων του με το Παρίσι, γι' αυτό κι επιδίωκε διακαώς τη σύνδεσή του με τη Washington. Η τελευταία, προσπαθώντας να αποφύγει τις ισραηλινές πιέσεις, έφτασε σε σημείο να ενθαρρύνει ημιεπίσημα τις Γαλλία- Ιταλία-Καναδά να ανταποκριθούν στα σχετικά ισραηλινά αιτήματα το Μάιο του 1956: Z. Levey 2001 ibid σ 42 (βλ. και μεθεπόμενη υποσημείωση παρόντος). Ορθά οι O'Malley - I. Craig (op cit σ 41) και πλήθος άλλων μελετητών επισημαίνουν ότι η μεγαλύτερη παραβίαση της Τριμερούς Διακήρυξης του 1950 προήλθε από τη γαλλική ενίσχυση του Ισραήλ. Η γαλλοϊσραηλινή σχέση έλαβε τις ανωτέρω διαστάσεις της μετά την έναρξη των σοβιετοαιγυπτιακών εξοπλιστικών δεσμών, που με τη σειρά τους έχουν ερμηνευτεί εν μέρει ως απάντηση στην τουρκοϊρακινή στρατιωτική προσέγγιση όπως ήδη αναφέρθηκε. Ωστόσο, η γαλλοϊσραηλινή σχέση ξεκίνησε ανεξάρτητα και νωρίτερα από αυτές, με υπόβαθρο τη σύγκλιση σε ένα άλλο πεδίο στρατηγικών σχέσεων, το οποίο θίγεται παρακάτω.

Η βρετανική πλευρά υπήρξε παραδοσιακά απρόθυμη να προμηθεύσει το ισραηλινό κράτος με άξιας λόγου, ποσότητας και ποιότητας, οπλισμό μέχρι την ανατροπή του φιλοδυτικού καθεστώτος στη Βαγδάτη του 1958, την επαύριον της οποίας το ΗΒ παρέδωσε μυστικά στο Ισραήλ 2 παλιά υποβρύχια κλάσης «S» σχετικά εκσυγχρονισμένα και 30 σύγχρονα άρματα μάχης Centurion (άλλα 60 το 1960 μαζί με 32 έκδοσης περισυλλογής κι εκατοντάδες ακόμη μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του εξήντα αλλά και αργότερα), δίκην αποζημίωσης για τη στάση του Τελ Αβίβ στη μεταφορά των βρετανικών στρατευμάτων στην Ιορδανία. Το Τελ Αβίβ ήθελε να διατυμπανίσει την απόκτηση των Centurion, όμως αποτράπηκε από το Λονδίνο για να μην προκληθούν οι Άραβες και καθώς η Τριμερής Διακήρυξη του 1950 ήταν ακόμη τυπικά σε ισχύ. Οι ισραηλινοί είχαν τότε (1958) εκφράσει ενδιαφέρον και για την απόκτηση σύγχρονου πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος (του Bloodhound Mk. I), όμως οι βρετανοί αρνήθηκαν να το αποδεσμεύσουν, υποκύπτοντας στην αμερικανική αρνητική γνωμοδότηση (το Bloodhound ενσωμάτωνε αμερικανικής προέλευσης τεχνολογία και οι ΗΠΑ είχαν δικαίωμα να ασκήσουν veto στην πώλησή του) –για τις μετέπειτα εξελίξεις στο συγκεκριμένο θέμα βλ. παρακάτω. Το Λονδίνο άρχισε να εξετάζει ευνοϊκά το ενδεχόμενο προσφοράς αεροσκαφών αναχαίτισης στην ισραηλινή πολεμική αεροπορία για πρώτη φορά το Μάρτιο του 1956 και ξανά τον Αύγουστο, στο πλαίσιο της απόφασης για τη δυναμική αντιμετώπιση του Νάσερ, όμως το ζήτημα της προσφοράς είτε αεροσκαφών είτε αντιαεροπορικών όπλων προσέκρουε εύλογα στους παράλληλους βρετανικούς σχεδιασμούς στρατιωτικής δράσης κατά του Ισραήλ, με στόχο την προστασία της Ιορδανίας. Εξάλλου, η ισραηλινή αεροπορία διήγε ήδη τη «γαλλική» της περίοδο. Η ανώτατη ηγεσία του ισραηλινού στρατού ήταν προϊόν των βρετανικών Ε.Δ. σε επίπεδο εκπαίδευσης και παραστάσεων, εξ ου κι επιδίωκε στενότερες σχέσεις με τα πρότυπά της: U. Bialer 1990 ibid σ 238, O. Almog, An end of an era –the crisis of 1958 and the Anglo-Israeli relationship, *Contemporary Record*, vol 8 no 1, 1994, σσ 63, 67, R. Ovendale 1996 op cit σσ 148, 158, D. Tal, Symbol Not Substance? Israel's Campaign to Acquire Hawk Missiles, 1960-1962, *The International History Review*, vol 22 no 2, (Jun., 2000), σ 316, Z. Levey 2001 ibid σ 44, O. Almog 2003 op cit σσ 199, 201-202, C. S. Smith, Centurions and Chieftains: Tank Sales and British Policy towards Israel in the Aftermath of the Six-Day War, *Contemporary British History*, vol 28 iss 2, (2014), σ 221, B. Munro, *The Centurion Tank*, Ramsbury: Crowood, 2005, σσ 138-139, A. Ben-Zvi 2007 op cit σ 50, N. Χατζηϊωακείμ 2018 op cit σσ 51, 78-81.

Αρχικά, όπως έχει ήδη αναλυθεί στο N. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Κεφάλαιο 3, οι βρετανοί θεωρούσαν ότι αν άρχιζαν να πωλούν όπλα στο Ισραήλ θα υποχρεώνονταν αργά ή γρήγορα να προβούν σε ικανοποίηση αντίστοιχων αραβικών αιτημάτων, συμμετέχοντας τελικά σε έναν ανεπιθύμητο γι' αυτούς εξοπλιστικό ανταγωνισμό της περιοχής τον οποίο προεξοφλούσαν. Αργότερα, απέφευγαν τις προσφορές προηγμένων οπλικών συστημάτων προς το Ισραήλ ώστε να μην δυσαρεστήσουν τους προστατευόμενους πελάτες τους, δηλαδή το Ιράκ και την Ιορδανία. Πρωταρχική όμως έγνοιά τους που τους απέτρεπε να πωλήσουν όπλα στο Ισραήλ ήταν η ιορδανική ασφάλεια, όπως αναφέρθηκε (χαρακτηριστικά μάλιστα, το Foreign Office αντιτάχθηκε στην πώληση των γαλλικών Mystère προς το Ισραήλ για το συγκεκριμένο λόγο: O. Almog 2003 op cit σ 61, M. J. Cohen 2005 op cit σσ 150-151). Η κύρια συνεισφορά του ΗΒ στα αραβικά οπλοστάσια στις αρχές της δεκαετίας περιοριζόταν στην πώληση λίγων δεκάδων αεριωθούμενων αεροσκαφών προς την κάθε μία από τις τότε υποψήφιες συμμάχους Αίγυπτο, Συρία, Ιράκ και Λίβανο (N. Lochery, British arms sales to Israel: exercising the Foreign Office veto, 1950–56, Israel Affairs, vol 17 no 4, October 2011, σσ 487-503), που πάντως ο Z. Levey εκτιμά ότι ήρκεσε για να προκαλέσει έναν αραβοϊσραηλινό

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι ισραηλινές πολιτικές ηγεσίες προσέβλεπαν πάντοτε στις ΗΠΑ με ελπίδες εξασφάλισης αμυντικών εγγυήσεων, μεταφοράς τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, όπως και ετοιμοπαράδοτων οπλικών συστημάτων για τις διαρκώς επείγουσες ανάγκες εξοπλισμού του στρατεύματός τους. Ειδικά μετά την αποδοχή των όρων του αμερικανικού Νόμου περί Αμοιβαίας Αμυντικής Βοήθειας, το Ισραήλ κατέστη υποψήφιο για ένταξη στις λήπτριες χώρες των Προγραμμάτων Στρατιωτικής Βοήθειας (MAP), το θέρος του 1952. Ο τότε υπουργός εξωτερικών και μετέπειτα πρωθυπουργός M. Sharett επισήμαινε με ενάργεια τον Οκτώβριο ότι η επιδιωκόμενη εξοπλιστική εξάρτηση του Ισραήλ από τη Δύση, θα είχε υποχρεωτικά το αντίτιμο της δέσμευσης του Τελ Αβίβ στην υπεράσπιση των δυτικών συμφερόντων τοπικά [69]. Στην οκταετία πάντως διακυβέρνησης των

εξοπλιστικό ανταγωνισμό σε μικρογραφία, αφού η ισραηλινή αεροπορία αναγκάστηκε αντανακλαστικά να αποδεχθεί κι εκείνη τη βρετανική προσφορά αεροσκαφών Gloster Meteor: Z. Levey 2001 ibid σσ 31-32 και του ίδιου στο S. C. Smith (επιμελ.) op cit σσ 90-91. Οι βρετανικές παραδόσεις αφορούσαν συγκεκριμένα σε: 18 μαχητικά τύπου Vampire και 30 τύπου Venom προς το Ιράκ το 1953-1956, 11 τύπου Vampire προς το Λίβανο τη διετία 1953-1955, 40 εκσυγχρονισμένα ελικοφόρα καταδιωκτικά εποχής Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου τύπου Spitfire F-22 το 1954 και 23 αεριωθουμένων τύπου Meteor προς τη Συρία μεταξύ 1952-αρχών 1956, 30 Meteor προς την Αίγυπτο (τα 6 από αυτά έκδοσης ειδικευμένης σε νυχτερινή αναχαίτιση) και 20 Vampire μεταξύ 1951-1955 (η Αίγυπτος παρέλαβε από την Ιταλία άλλα 30 του ίδιου τύπου κρυφά μέσω Συρίας το 1955), ενώ το Ισραήλ παρέλαβε 30 Meteor (τα 6 από αυτά έκδοσης ειδικευμένης σε νυχτερινή αναχαίτιση) μεταξύ 1953 και 1956 –αριθμοί σύμφωνα με τη βάση δεδομένων SIPRI της Στοκχόλμης. Η παράδοση όλων των ανωτέρω αεριωθούμενων προς τις μεσανατολικές χώρες, έστω μικρών ποσοτήτων και σχετικής παλαιότητας, έχει αναγνωσθεί ως προσπάθεια του ΗΒ να μην εκτοπιστεί από τις ΗΠΑ σε αυτήν την παραδοσιακά ως τότε «δική του» αγορά: M. B. Oren 1992 ibid σ 79.
Σε ό,τι αφορά το χερσαίο και ναυτικό υλικό, οι βρετανοί μέχρι τότε είχαν πωλήσει στο Ισραήλ 18 άρματα μάχης τύπου Centurion το 1953 (M. B. Oren 1992 ibid σ 84) και παραχώρησαν διακριτικά παλιά, πλεονάζοντα άρματα μάχης τύπου Sherman σε γαλλικές εταιρίες, εν γνώσει τους ότι εκείνες με τη σειρά τους θα τα προωθούσαν στο Ισραήλ (στις αρχές του 1955): P. Jabber 1981 ibid σ 160 και σύμφωνα με τη SIPRI «άγνωστης χώρας προέλευσης». Είχαν επίσης πωλήσει στο Ισραήλ 100 παλιά ημιερπιστριοφόρα μεταφοράς προσωπικού τύπου M-3 και λίγα ελικοφόρα μαχητικά του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου (πλέον όσων Spitfire έλαβαν απ' τους τσεχοσλοβάκους). Η αξιολόγηση της βρετανικής στάσης ως αυτοσυγκρατούμενης, γίνεται τηρουμένων των αναλογιών (αν δηλαδή συσχετιστούν οι πολλαπλάσιες εξοπλιστικές απαιτήσεις αράβων και ισραηλινών προς τις παραδόσεις αντίστοιχων συστημάτων προέλευσης ΗΒ), αφού, όπως αναφέρθηκε, μέχρι το 1955 το Λονδίνο είχε επιτρέψει την πώληση σε μικρούς αριθμούς αεριωθούμενων αεροσκαφών, αντιτορπιλικών και τεθωρακισμένων προς τις δύο πλευρές. Τα στοιχεία του SIPRI σχετικά με τη ναυτική διάσταση μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1950-1960 κάνουν λόγο για 2 αντιτορπιλικά του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου κλάσης «Z» και 1 μικρότερο κλάσης Hunt προς την Αίγυπτο, ενώ στο Ισραήλ παραδόθηκαν από το ΗΒ 2 αντιτορπιλικά κλάσης «Z», και έμμεσα (μέσω ιδιωτικής εταιρίας) 4 φρεγάτες κλάσης River τη διετία 1950-52. Υπενθυμίζεται επίσης ότι μεταξύ Μαΐου και Αυγούστου 1953 ο φιλοϊσραηλινός W. Churchill προσπάθησε να πείσει τις ΗΠΑ να ενισχύσουν στρατιωτικά το Ισραήλ, ώστε να καταστεί αποτελεσματικότερο φόβητρο προς την Αίγυπτο (R. Ovendale 1996 op cit σσ 99, 120, E. Monroe, *Britain's moment in the Middle East, 1914-1956*, London: Methuen, 1965, σ 113). Το 1964 τέλος, το ισραηλινό ναυτικό συμφώνησε να αποκτήσει 3 παλιά αλλά εκσυγχρονισμένα υποβρύχια κλάσης «Τ» απ' το ΗΒ (παραδόθηκαν τη διετία 1967-1968), ένα από τα οποία εξαφανίστηκε αύτανδρο κατά τον πρώτο πλου προς το Ισραήλ στις αρχές του 1968, στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Κρήτης και Κύπρου (το ναυάγιό του είχε παραμείνει ανεντόπιστο ως το 1999).

[69] Η αναγνώριση δικαιώματος ένταξης στα MAP (αρχικά Προγράμματα Αμοιβαίας Βοήθειας που γρήγορα μετονομάστηκαν σε Προγράμματα Στρατιωτικής Βοήθειας χωρίς να χρειαστεί να

Ρεπουμπλικανών, το μόνιμο αυτό ισραηλινό αίτημα αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό: οι κυβερνήσεις Eisenhower (αν και επί των ύστερων ημερών τους υλοποιήθηκε το πρελούδιο των μετέπειτα γιγαντιαίων συμφωνιών αμυντικής βοήθειας), σε γενικές γραμμές εμφανίστηκαν μάλλον απρόθυμες να συνδεθούν στρατιωτικά με το Ισραήλ, αναλογιζόμενες το απαγορευτικό για τις ΗΠΑ κόστος που θα συνεπαγόταν μια τέτοια απόφαση στο πεδίο των αραβοαμερικανικών σχέσεων, αλλά και τις υπόλοιπες ενδεχόμενες συνέπειες. Όπως το έθεσε ο J. F. Dulles στις 10/4/1956, σε μία χαρακτηριστική σύνοψη της σκέψης του (που έρεπε μόνιμα στη σύλληψη αιτιωδών συναφειών γραμμικού τύπου) «… τυχόν έναρξη εξοπλιστικών σχέσεων μεταξύ των ΗΠΑ και του Ισραήλ θα αποξένωνε τους Άραβες, θα τους οδηγούσε στη διακοπή πωλήσεων πετρελαίου προς τη [Δυτ.] Ευρώπη, αυτό με τη σειρά του θα προξενούσε την ακύρωση των κερδών του Σχεδίου Marshall και θα κατέληγε να στρέψει τους [δυτικο]ευρωπαίους στην ΕΣΣΔ για αναζήτηση οικονομικής βοήθειας. Εν τέλει, θα διασώζαμε το Ισραήλ, αλλά όχι την Ευρώπη». Ασφαλώς συνετέλεσε επίσης στους αμερικανικούς δισταγμούς να παράσχουν όπλα στο Τελ Αβίβ, η περιώνυμη ισραηλινή εμμονή με την περιφρούρηση της εθνικής άμυνας ως ύπατου και ζωτικού συλλογικού αγαθού: είτε οι Ρεπουμπλικανοί το επικαλέστηκαν προσχηματικά διογκώνοντάς το σκόπιμα είτε το εννοούσαν, πάντως δεν παρουσιάζονταν διατεθειμένοι να εξοπλίσουν ένα κράτος που δήλωνε απερίφραστα αρνητικό στην αποδοχή της παρουσίας αμερικανών (ή οποιασδήποτε άλλης υπηκοότητας) στρατιωτικών συμβούλων στην επικράτειά του και απέρριπτε ασυζητητί την προοπτική κοινοποίησης των εθνικών σχεδίων στρατιωτικής κινητοποίησης, ακόμη και στον πλέον επιθυμητό σύμμαχο [70].

μεταβληθεί το αρκτικόλεξο) από πλευράς ΗΠΑ η οποία συνέβη την 1η Ιουλίου 1952, ασχέτως αν επί χρόνια δεν μεταφράστηκε στην προσβλεπόμενη στρατιωτική βοήθεια, σηματοδότησε εντούτοις την ικανοποίηση της ισραηλινής επιθυμίας σύνδεσης με τη Δύση και οδήγησε στη λήξη της διαμάχης περί ουδετεροφιλίας ή μη, που ταλάνιζε την εσωτερική πολιτική σκηνή της χώρας. Η στροφή προς τις ΗΠΑ ολοκληρώθηκε -και πάλι συναινετικά εντός του Ισραήλ- στις αρχές του 1955, ως επιστέγασμα της επικράτησης των συντηρητικών «πραγματιστών» (U. Bialer 1990 ibid σσ 255, 265-267, A. Nachmani 2003 op cit σσ 80-81).

Ο καθ' ύλην ισραηλινός αρμόδιος για το θέμα S. Peres προσέθετε κι ένα ακόμη χαρακτηριστικό που καθιστούσε τα αμερικανικής προέλευσης οπλικά συστήματα ακαταμάχητα για το δημογραφικά αναιμικό νεαρό Ισραήλ: τη φήμη τους για την ιδιαίτερη μέριμνα που επεδείκνυαν οι κατασκευαστές τους στην παράμετρο «επιβιωσιμότητα πληρώματος» -S. Peres ibid σ 115. Ο Peres πάντως, παραδέχθηκε μεταγενέστερα ότι δεν κατατασσόταν στους θιασώτες της οικοδόμησης εξοπλιστικών σχέσεων με τις ΗΠΑ, παραμένοντας υπέρμαχος των δυτικοευρωπαϊκών πηγών πρόσκτησης όπλων για το Ισραήλ. Η στάση του είναι ερμηνεύσιμη, δεδομένου ότι υπήρξε ο αρχιτέκτονας των αμυντικών δεσμών με τη Γαλλία (συμπεριλαμβανομένου του προγράμματος απόκτησης ατομικών / πυρηνικών όπλων). Τελικά, επικράτησε η άποψη του Ben-Gurion να προκριθούν οι ΗΠΑ, για πολιτικούς λόγους: A. Gluska 2007 op cit σσ 25-26.

[70] Στις αρχές του 1950 (ενόσω ακόμη κυβερνούσαν οι Δημοκρατικοί του H. Truman), το πρώτο δίμηνο του 1952 (τον Ιανουάριο επί πληρωμή και τον Φεβρουάριο στο πλαίσιο της αμερικανικής νομοθετικής πράξης περί Αμοιβαίας Ασφάλειας), στα μέσα του 1953 και ξανά στα μέσα του 1954 και

το φθινόπωρο του 1955, οι ισραηλινοί πρωθυπουργοί D. Ben-Gurion και M. Sharett αιτήθηκαν επίσημα την αγορά οβιδοβόλων, αρμάτων μάχης και μαχητικών αεροσκαφών (F-86), συναντώντας διαδοχικές αμερικανικές αρνήσεις -με την εξαίρεση της άδειας πώλησης αντιαεροπορικών πυροβόλων. Ο υπουργός εξωτερικών του Eisenhower, ο J. F. Dulles, είχε τοποθετηθεί εναντίον των εξοπλιστικών ανταγωνισμών και υπέρ της πολιτικής επίλυσης των αραβοϊσραηλινών προβλημάτων. Το Φεβρουάριο και το Σεπτέμβριο του 1954 το Τελ Αβίβ γνωστοποίησε στη Washington ακόμη και ανεπίσημο αίτημα παροχής εγγυήσεων ασφάλειας του ισραηλινού κράτους που απορρίφθηκε, καθώς το Ισραήλ αντιμετωπιζόταν τότε ως δυνάμει αποσταθεροποιητικός παράγοντας για τα Μεσανατολικά πράγματα. Ενδιαμέσως, το ίδιο έτος, ο M. Dayan είχε σταλεί αιφνιδιαστικά στη Washington επ' αφορμή της έναρξης των αμερικανοϊρακινών αμυντικών σχέσεων, με σκοπό να πιέσει τις ΗΠΑ να παράσχουν στο κράτος του ίσης ποσότητας και ποιότητας στρατιωτική βοήθεια. Οι αμερικανοί απέρριψαν τότε τα φορτικά αιτήματα των ισραηλινών, επικαλούμενοι την υπογραφή επίσημων συμφωνιών με τη Βαγδάτη, καθώς και την αποδοχή αποστολής ομάδας συμβούλων από πλευράς της τελευταίας (παράμετροι που απουσίαζαν από τις αμερικανοϊσραηλινές σχέσεις, εν πολλοίς με ευθύνη του Τελ Αβίβ όπως υπογράμμισαν οι αμερικανοί). Τον Απρίλιο του 1955 ο πρόεδρος Eisenhower δήλωσε κατηγορηματικά ότι «δεν υπήρχε περίπτωση να υποκύψει σε πολιτικές πιέσεις» επ' αυτού. Ούτε καν η σύναψη συμφωνίας προμήθειας όπλων ανατολικής προέλευσης από την Αίγυπτο του Σεπτεμβρίου 1955 δεν στάθηκε ικανή να μεταβάλλει τις απόψεις του State Dept και της Ρεπουμπλικανικής ηγεσίας συνολικά. Αντίθετα, η συμφωνία αξιοποιήθηκε ως μοχλός πίεσης προς το Ισραήλ: η αμερικανική πολιτική ηγεσία τού συνέστησε να αποφεύγει τα στρατιωτικά αντίποινα προς τους άραβες γείτονές του στα οποία συχνά επιδιδόταν, αν δεν ήθελε να τους οδηγεί στον υπερεξοπλισμό τους. Πράξεις όπως η πολύνεκρη επιδρομή κατά της Συρίας το Δεκέμβριο του 1955 (που εγκρίθηκε από τον πρωθυπουργό D. Ben-Gurion και τον αρχηγό του ΓΕΕΘΑ M. Dayan κι έλαβε χώρα ενώ ο -πλέον τότε- υπουργός εξωτερικών M. Sharett επισκεπτόταν τη Washington με σκοπό ακριβώς την εξασφάλιση παραχώρησης κι αγοράς πολεμικού υλικού απ΄ τις ΗΠΑ), επέτειναν το πρόβλημα. Μάλιστα, λίγο αργότερα (στα μέσα Ιουνίου του 1956), ο Ben-Gurion βρήκε την ευκαιρία να απομακρύνει από την κυβέρνηση τον Sharett, επί της ουσίας προσάπτοντάς του κατευναστικό πνεύμα έναντι των Αράβων, αλλά επικαλούμενος την αποτυχία του τελευταίου να εξασφαλίσει την επιδιωκόμενη εξοπλιστική βοήθεια από τις ΗΠΑ. Κατά το SIPRI, απ' το 1949 ως το 1962 οι ΗΠΑ είχαν επιτρέψει την πώληση / μεταβίβαση μόνο ορισμένων δεκάδων εκπαιδευτικών αεροσκαφών κι ελαφρών μονοκινητήριων ελικοφόρων σε ρόλους εναέριας παρατήρησης, λίγων ελικοπτέρων, 32 παλιών αρμάτων περισυλλογής το 1955, καθώς και 100 εξίσου παλιών αυτοκινούμενων πυροβόλων τύπου M-7 των 105 χιλιοστών το 1960 (οι αριθμοί δεν περιλαμβάνουν το αμερικανικής προέλευσης και κατασκευής υλικό που παρέλαβε το Ισραήλ από τρίτες χώρες). Η υπερατλαντική αδιαλλαξία εμφάνισε τις πρώτες της ρωγμές α) το δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου του 1956, όταν οι ΗΠΑ συγκατατέθηκαν στην παράδοση αεροσκαφών Mystère IVA από πλευράς Γαλλίας, όπως έχει ήδη αναφερθεί (συναίνεση απαραίτητη, αφού το συγκεκριμένο αεροσκάφος προοριζόταν για την κάλυψη ΝΑΤΟϊκών αναγκών και η παραγγελία του στη γαλλική αεροδιαστημική βιομηχανία γινόταν με επίσημο παραγγελιοδόχο τις ΗΠΑ), ενώ δεν απέκλεισαν και την προοπτική απόκτησης μαχητικών αεριωθουμένων αμερικανικής σχεδίασης, αλλά καναδικής κατασκευής, από το Ισραήλ, β) κατά τη διάρκεια συνάντησης των υπουργών εξωτερικών της Τριμερούς Διακήρυξης στο Quai d'Orsay το Μάιο και γ) ξανά τον Αύγουστο του ίδιου έτους, όταν η Washington εξουσιοδότησε για πρώτη φορά την καναδική κυβέρνηση να μεταβιβάσει στην ισραηλινή αεροπορία μαχητικά αεριωθούμενα τύπου F-86 (απόκτηση που τελικά απέρριψε το Τελ Αβίβ επικαλούμενο ανεπιθύμητη πολυτυπία, αφού μέχρι να εγκρίνει η καναδική κυβέρνηση την πράξη, το Σεπτέμβριο, είχε αρχίσει ήδη να εντάσσει στις μοίρες της το εξελιγμένο γαλλικής προέλευσης αεροσκάφος). Οι καναδοί θα είχαν ευχαρίστως προχωρήσει άμεσα στην παράδοση των αεροσκαφών, όμως δεν ήθελαν να υπονομεύσουν τις τελευταίες διεθνείς διαπραγματευτικές προσπάθειες των ημερών λόγω της κλιμακούμενης κρίσης του Σουέζ (αποστολή υπό τον αυστραλό πρωθυπουργό είχε μεταβεί για το λόγο αυτό στην Αίγυπτο). Σχετικά με το κώλυμα των κυρώσεων προς το Ισραήλ μετά την τριπλή εισβολή στην Αίγυπτο, βλ. παρακάτω. Πέραν αυτού, κρίνεται σκόπιμο να τονιστεί ένα στοιχείο που αναφέρθηκε ήδη: ότι από το 1951 οι ΗΠΑ χορηγούσαν οικονομική βοήθεια στο Ισραήλ. Ο Καναδάς τέλος, υπήρξε από τις πρώτες χώρες διεθνώς που ενδιαφέρθηκαν να παράσχουν όπλα στο Ισραήλ, από την αρχή ακόμη της ίδρυσής του, για εμπορικούς και πολιτικούς λόγους, όμως τα αεροσκάφη -που αυτά κυρίως ενδιέφεραν τους ισραηλινούς-, κατασκευάζονταν στον Καναδά κατόπιν άδειας των ΗΠΑ, αφού ήταν αμερικανικές σχεδιάσεις. Ο Νάσερ ήταν πληροφορημένος για την καναδική στάση,

Οι ΗΠΑ, το ΗΒ κι η Γαλλία, στο πλαίσιο της «Τριμερούς Διακήρυξης» του 1950 που αναφέρθηκε παραπάνω (η οποία μάλιστα απέκτησε έναν ad hoc μυστικό βραχίονα δύο χρόνια αργότερα, τη "Near Eastern Arms Coordinating Committee" με έδρα τη Washington) [71], κατάφεραν να διατηρήσουν τον εξοπλιστικό ανταγωνισμό της περιοχής σε μάλλον χαμηλά επίπεδα μέχρι το 1955 (σε απόλυτα μεγέθη τουλάχιστον, σύμφωνα με την απολογητική των τότε κυβερνήσεων δυτική εργογραφία), επιτυγχάνοντας επιπλέον σχετική ισορροπία στους εξοπλισμούς των αντιμαχομένων. Στην πραγματικότητα, στο εφιαλτικό για την Washington και το Λονδίνο σενάριο που ένα πολύτιμο, φιλοδυτικό μεσανατολικό καθεστώς πίεζε για εξοπλιστική εύνοια τις κυβερνήσεις των δύο χωρών (με ευνόητη προτίμηση στις ΗΠΑ, εκμαιεύοντας την ανοχή /αποδοχή του ΗΒ), οι δυτικοί σύμμαχοι

όπως φάνηκε στη διάρκεια σχετικής συζήτησής του με τον σοβιετικό πρεσβευτή στο Κάιρο. Οι ΗΠΑ απαγόρευσαν στον Καναδά να πωλήσει F-86 στο Ισραήλ την τριετία αρχές 1953- αρχές 1956, παρά τη σφοδρή επιθυμία των δύο αυτών κρατών να υλοποιήσουν τη μεταξύ τους συναλλαγή. Το όλο ζήτημα είχε και ενδοϋπηρεσιακή διάσταση πολιτικών προεκτάσεων, τη διαφωνία δηλαδή μεταξύ του ισραηλινού υπουργείου εξωτερικών που επιδίωκε να αποκτήσει όπλα αμερικανικής προέλευσης και του υπουργείου άμυνας που προτιμούσε την εμβάθυνση των σχέσεων με τη Γαλλία, ενώ με το υπουργείο εξωτερικών συμφωνούσε ως επί το πλείστον και η στρατιωτική ηγεσία της χώρας (όχι όμως στο σύνολο της και σίγουρα όχι «αστέρες» της όπως ο στρατηγός M. Dayan): Z. K. Goldman, Ties that bind: John F. Kennedy and the foundations of the American-Israeli alliance, *Cold War History*, vol 9 no 1, (February 2009) - The cold War and Israel, σ 28, M. G. Fry, Canada, the North Atlantic Triangle and the United Nations στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit σσ 287-288, 296-298, 302, R. Takeyh 2000 op cit σ 114, D. Tal 2000 op cit σ 307, O. Almog, op cit σ 30, W. C. Eveland op cit σσ 85-87, 161, A. Ben-Zvi, *Decade of Transition / Eisenhower, Kennedy, and the Origins of the American – Israeli Alliance*, N. York: Columbia University Press, 1998, σσ 25, 31, 43-44, 53, M. B. Oren, *The International History Review* 1990 op cit σσ 280-292, 297, D. Little, *American orientalism: the United States and the Middle East since 1945*, Chapel Hill and London:The University of North Carolina Press, 2002, σ 94, Z. Levey 1995 σσ 43-49, 58-59, 61 και του ίδιου 2001 op cit σσ 40-41, G. Ziv op cit σσ 411, 420-421, A. Ben-Zvi, Influence and arms: John F. Kennedy, Lyndon B. Johnson and the politics of arms sales to Israel, 1962-1966, *Israel Affairs*, vol 10 no 1-2, 2004, σ 33 (στο εξής: 2004a), J. D. Glassman op cit σ 10, U. Bialer 1990 op cit σσ 254, 264 και του ίδιου 2002 op cit σσ 44-45, A. Shlaim 2004 op cit σσ 668-670, S. Yaqub op cit σ 264, Α. Σ. Βλάχος op cit τ. Δ' σ 121, J. Heller 2016 op cit σσ 52-55, 58-60, 67, 69, 71, 88. Για την υπερατλαντική σκέψη ταυτόχρονης μεταβίβασης αεροσκαφών F-86 προς το Ισραήλ μέσω της Κύπρου και άλλου πολεμικού υλικού προς τους Άραβες («Επιχείρηση Stockpile») που συνελήφθη την άνοιξη του 1956 χωρίς τελικά να υλοποιηθεί, βλ. εκτεταμένη αναφορά στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2018 op cit σσ 83-86. Αξίζει επιπλέον να αναφερθεί ότι η στρατιωτική κοινότητα των ΗΠΑ δεν έκρυψε το θαυμασμό της για τις ισραηλινές πολεμικές επιδόσεις του φθινοπώρου του 1956. Μεταξύ 1958 και 1960, η διακυβέρνηση Eisenhower ενέδωσε με προσοχή στις αδιάκοπες ισραηλινές πιέσεις, παρέχοντας ηλεκτρονικό εξοπλισμό για το εθνικό σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης, καθώς και συμβολικές ποσότητες όπλων (που το SIPRI δεν περιλαμβάνει στους πίνακές του), ως «επιβράβευση διαγωγής» για τη στάση του Ισραήλ κατά την κρίση του Ιουλίου 1958 –βλ. παρακάτω. Η στάση των Ρεπουμπλικανών έναντι του Ισραήλ και των αμυντικών αναγκών του άρχισε να μεταβάλλεται σταδιακά μετά τα γεγονότα του 1958, πάντως, η ουσιώδης είσοδος των ΗΠΑ στα εξοπλιστικά πράγματα του Ισραήλ συνέβη με την απόφαση του 1962 (προεδρία Kennedy) να επιτραπεί η προμήθεια σύγχρονου πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος που αναλύεται παρακάτω, μαζί με τα στοιχεία για το βαθμό εξοπλιστικής εξάρτησης του Ισραήλ απ' τις ΗΠΑ έκτοτε.

[71] M. B. Oren 1992 op cit σσ 77-78. Η σύσταση του οργάνου συμφωνήθηκε να μην αποκαλυφθεί, ώστε να μην εκθέσει το ΗΒ σε ιρακινά και ιορδανικά μάτια, αφού την ίδια περίοδο το Λονδίνο είχε δεσμευθεί προς τη Βαγδάτη και το Αμμάν να καλύπτει τις αμυντικές εξοπλιστικές τους ανάγκες: D. Tal 2006 op cit σ 376.

συνήθως «ενέδιδαν διακριτικά» σε τέτοιες απαιτήσεις (και βαθμό ανάλογο της κάθε περίπτωσης): το Ιράκ πριν το 1958 κατάφερε αρκετά, το ίδιο και η Σαουδική Αραβία. Ακόμη και η Ιορδανία με το διπλό μειονέκτημα της άμεσης γειτνίασης προς το Ισραήλ και της πλουτοπαραγωγικής ένδειας, εξασφάλισε σε στοιχειώδεις ποσότητες, μέσης ποιότητας και υπό αξιοπρεπείς όρους στρατιωτική βοήθεια από πλευράς ΗΠΑ-ΗΒ. Εν μέρει επιχειρώντας να εξισορροπήσουν αυτήν την ενίσχυση χωρών εχθρικών προς το Ισραήλ -συχνά συντηρητικών καθεστώτων, δηλαδή μικρότερου αντιϊσραηλινού πολεμικού ζήλου, που όμως τελούσαν υπό διαρκή ομηρία πίεσης (και απειλή ανατροπής) από την κοινή γνώμη της εκάστοτε χώρας-, οι ΗΠΑ υποχρεώθηκαν να αποδύονται σε ένα διαρκή «συμβιβασμό των ασυμβίβαστων», με αποτέλεσμα α) τα οπλοστάσια που παρείχαν σε μεσανατολικές χώρες να είναι ευεπίφορα σε ανά πάσα στιγμή ανεπιθύμητη αξιοποίηση, είτε δηλαδή για την ανατροπή του τοπικού φιλοδυτικού καθεστώτος, είτε της χρήσης τους σε κάποιον αντιϊσραηλινό πόλεμο και β) να ολισθήσουν σε μία πολιτική αντισταθμιστικής εξοπλιστικής αρωγής προς το Τελ Αβίβ, η οποία τελικά, βοηθούντος και του καλά οργανωμένου συστήματος άσκησης πολιτικής πίεσης στο εσωτερικό των ΗΠΑ, κατέληξε να φέρει τους δεσμούς των δύο χωρών σε επίπεδα εξαιρετικά στενής συμμαχίας (υπερπρονομιακής, με σχεδόν απόλυτο βαθμό ολοκλήρωσης στα θέματα ασφάλειας) ˙ προοδευτικά, οι αμερικανοϊσραηλινοί δεσμοί έφθασαν στο επίπεδο να παραπέμπουν στην «ειδική σχέση» ΗΠΑ-ΗΒ. Οι απτές αμερικανικές εγγυήσεις πάντως, στο β΄ μισό της δεκαετίας 1950-1960, δεν ήταν αρκετές ακόμη. Η ισραηλινή αφήγηση επ' αυτού προτάσσει την αμερικανική αδυναμία να παράσχει στο Τελ Αβίβ πειστικές αμυντικές εγγυήσεις έναντι των υπεράριθμων εχθρικών του γειτόνων -επειγόντως αναγκαίες μετά την αιγυπτιακή στροφή στην ΕΣΣΔ για την πρόσκτηση οπλικών συστημάτων- καθ' όλη την επίμαχη περίοδο, ως γενεσιουργό αιτία ανάπτυξης εθνικού πυρηνικού προγράμματος στρατιωτικών εφαρμογών. Το πρόγραμμα απόκτησης πυρηνικών όπλων του Ισραήλ σχετιζόταν άμεσα με τις διφυείς ανησυχίες μεγάλου μέρους της ηγεσίας του αναφορικά με την πληθυσμιακή του υστέρηση και την εδαφική του καχεξία, σε σύγκριση με τα γειτονικά του εχθρικά αραβικά κράτη [72].

Η ισραηλινή «πολιορκία» των ΗΠΑ είχε ξεκινήσει αρκετά νωρίς καθώς αναφέρθηκε, τα διαρκή προβλήματα όμως των σχέσεων του νέου μεσανατολικού κράτους με τους γείτονές του είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην τήρηση αποστάσεων από πλευράς

[72] Απαρίθμηση των λόγων απόκτησης πυρηνικών όπλων από το ισραηλινό κράτος περιέχεται στο E. Solingen, *Nuclear Logics: contrasting paths in East Asia and the Middle East*, Princeton NJ: Princeton University Press, 2007 (κεφάλαιο «9», κυρίως σσ 187-203). Κάπως εκτενέστερη αναφορά στο θέμα ακολουθεί στις επόμενες σελίδες, με επίκεντρο την αγορά πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος αμερικανικής προέλευσης από πλευράς του Ισραήλ, η οποία σχετίζεται με το θέμα.

αμερικανικών κυβερνήσεων σε ό,τι αφορούσε τις εξοπλιστικές του επιθυμίες. Πριν ακόμη την ανάμιξη του Ισραήλ στην επίθεση κατά της Αιγύπτου το 1956, το ανοικτό πρόβλημα των αράβων κατοίκων της Παλαιστίνης που προσφυγοποιήθηκαν λόγω του πολέμου του 1948 και της ευρύτερης συστηματικής πολιτικής εκδίωξης όσων παρέμειναν στις εστίες τους, όπως και το πρόγραμμα κατασκευής ισραηλινού «Εθνικού Υδραγωγού» που υλοποιήθηκε μεταξύ 1953 και 1964 (τα προβλήματα δηλαδή της αραβοϊσραηλινής συνδιαχείρισης των νερών του Ιορδάνη και τα συνακόλουθα σχέδια εκτροπής του από τις δύο πλευρές [73]), παρήγαγαν πυορροούσες αφορμές κι αίτια για την περιοδική αναρρίπιση της έντασης σε κλίμακες πολεμικής εμπλοκής του Ισραήλ με τους άραβες γείτονές του.

Η ενεργός συμμετοχή (συμπρωταγωνιστικός ρόλος για την ακρίβεια) στη γαλλοβρετανική εισβολή της Αιγύπτου το 1956, επιβεβλημένη σύμφωνα με την ισραηλινή ηγεσία μετά την αιγυπτιακή στροφή στον Ανατολικό Συνασπισμό και την κατ' αυτόν τον τρόπο υπέρβαση των εξοπλιστικών περιορισμών που αντιμετώπιζε ως τότε ο Νάσερ, απλά επέτεινε την απομόνωση του Ισραήλ στο γεωγραφικό και πολιτικοοικονομικό του άμεσο περιβάλλον [74].

[73] Οι ποταμοί που τροφοδοτούν τον Ιορδάνη είναι τρεις, ένας πηγάζοντας από το Λίβανο, ένας από τη Συρία κι ένας απ' το Ισραήλ. Νοτίως της θάλασσας της Γαλιλαίας ενισχύεται από τα νερά δύο ακόμη ποταμών, ενός που πηγάζει από τη Συρία κι ενός που αποτελεί τμήμα της φυσικής μεθόριου της Συρίας με την Ιορδανία. Με την απόκτηση αυξημένης δυνατότητας υδροδότησής του σε βάρος των αράβων γειτόνων του, το Ισραήλ απέβλεπε τόσο στην απρόσκοπτη απορρόφηση των συνεχών ροών εβραίων μεταναστών προς το κράτος του και στην εγκατάστασή τους σε άνυδρες περιοχές της επικράτειάς του, όσο και στην οικονομική του ανάπτυξη. Οι Άραβες ήταν κάθετα αντίθετοι στα παραπάνω σχέδια, αφού εκτός των άλλων κάθε τέτοια κίνηση απομάκρυνε περισσότερο την προοπτική αποκατάστασης παλαιστίνιων προσφύγων στις εστίες τους (με ό,τι αυτό συνεπαγόταν σε πολιτικό κόστος για τους κυβερνώντες στο εσωτερικό της κάθε αραβικής χώρας, όχι μόνον λόγω της προφανούς εχθρότητας της Αραβικής Κοινής Γνώμης συλλήβδην εξαιτίας των ηττών στα πεδία των μαχών αλλά κι επειδή οι εκπατρισμένοι παλαιστίνιοι είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες στα κράτη που συνορεύουν με το Ισραήλ). Το πρόβλημα του Ιορδάνη κλιμακώθηκε μετά τα τέλη του 1959, απασχόλησε κατ' επανάληψη το συμβούλιο του Αραβικού Συνδέσμου, όπως και το Αραβικό Συμβούλιο Άμυνας (ένα συλλογικό όργανο που ουδέποτε απέκτησε ουσιώδη ισχύ λόγω των έντονων και μακροχρόνιων ενδοαραβικών διενέξεων). Ενδεικτικό της αυξανόμενης έντασης του προβλήματος του Ιορδάνη είναι ότι το συγκεκριμένο όργανο συνεδρίασε για πρώτη φορά μετά το 1955, μόλις τον Ιούνιο του 1961 με κύριο θέμα συζήτησης το επίμαχο πρόβλημα. Αποφασίστηκε τότε η δημιουργία παναραβικής επιτελικής και διοικητικής δομής σε στρατιωτικό επίπεδο, σύντομα όμως όλες εκείνες οι μεγαλόστομες προθέσεις έπεσαν θύμα της απόσχισης της Συρίας από την ένωσή της με την Αίγυπτο (το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους). Παρά την έντονη αντιϊσραηλινή ρητορική, η αιγυπτιακή ηγεσία ειδικά, κινήθηκε επί της ουσίας κατευναστικά στο χειρισμό του ζητήματος του Ιορδάνη επειδή δεν την αφορούσε άμεσα, ενώ αντίθετα φοβόταν κάποια προληπτική ισραηλινή επίθεση εξαιτίας του. Το Κάιρο μετέβαλε σταδιακά στάση από τα τέλη του 1963. Το πρόβλημα αφετέρου, απασχόλησε αδιάπτωτα και σοβαρά τις άμεσα θιγόμενες Συρία, Ιορδανία και το Λίβανο. Ενδεικτικά: M. Shemesh, Prelude to the Six-Day War: The Arab-Israeli struggle over water resources, *Israel Studies*, vol 9 no 3, Fall 2004, σσ 1-21. Βλ. αναφορά και παρακάτω για την παράταση της επίμαχης διένεξης, του «πολέμου για τον έλεγχο του νερού».

[74] Υποπροϊόν (βραχυπρόθεσμων επιπτώσεων για την ισραηλινή αεροπορική δύναμη) υπήρξε η αναγκαστική (από πολιτικής άποψης) ακύρωση της έγκρισης που οι ΗΠΑ είχαν παρασκηνιακά δώσει στον Καναδά για τη μεταβίβαση προς την Kheil HaAvir (την ισραηλινή πολεμική αεροπορία) μαχητικών αεροσκαφών αμερικανικής σχεδίασης τύπου F-86 και κατασκευής Canadair (CL-13B Sabre

Οι ισραηλινοί, την επαύριον της συμμετοχής τους στην επίθεση του Νοεμβρίου κατά της Αιγύπτου με πρόσκαιρο κέρδος την κατάληψη της χερσονήσου του Σινά και της Γάζας, επιχείρησαν εκ νέου τον Δεκέμβριο του 1956 να προβάλουν τον κίνδυνο που αντιπροσώπευαν τα ανατολικής προέλευσης οπλοστάσια των αιγύπτιων, τόσο για την ασφάλεια του κράτους τους όσο και για την διείσδυση της ΕΣΣΔ στα μεσανατολικά πράγματα με τον μακροχρόνιο κι εξαρτητικό τρόπο αυτού του τύπου. Το υποψήφιο «κοινό» του Τελ Αβίβ ήταν κατά προτεραιότητα οι στενοί σύμμαχοι των ΗΠΑ στην περιοχή –λχ ανώτατος ισραηλινός αξιωματικός απευθυνόμενος στον επικεφαλής της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπείας στα Ιεροσόλυμα, «[ε]πιτελούντος χρέη συμβούλου μετά των στρατιωτικών Ακολούθων [που ήταν διαπιστευμένοι στο ισραηλινό κράτος]» εξήγησε αναλυτικά τους λόγους για τους οποίους οι ανατολικής προέλευσης εξοπλισμοί απαιτούσαν την παρουσία πολυάριθμων εκπαιδευτών στη χώρα-λήπτρια του υλικού και άλλα δυσμενή παρεπόμενα, όπως την υιοθέτηση σοβιετικών προτύπων χρήσης του υλικού, δογμάτων επιχειρήσεων κλπ. Οι ισραηλινοί, προσπαθώντας να καλλιεργήσουν κλίμα πειστικών απειλών που ήλπιζαν να μεταφερθεί στους αμερικανούς, μοιραία υπέβαλαν τις σκέψεις αυτές και στους «αγγελιοφόρους»: έγινε λόγος για τον εφοδιασμό των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων με εξεζητημένα συστήματα όπως «[Ο] ανευρεθείς εις Ελ-Αρίς Σταθμός Ραντάρ [όστις] πληροί τας ανάγκας της πλέον προσφάτου τεχνικής, δύναται δε να χρησιμεύση δι’ οιανδήποτε σύρραξιν μεταξύ παγκοσμίων δυνάμεων», ενώ γενικότερα «...η σοβιετική διείσδυσις εις Αίγυπτον πραγματοποιείται επί του τεχνικού και μόνον επιπέδου. Δι’ αυτής επιδιώκονται σκοποί ανωτάτης στρατηγικής ουδεμίαν σχέσιν έχοντα προς πολιτικά επιτεύγματα αμέσου αποδόσεως. Ούτω, κατά πόσον ο Νάσερ διατηρεί σχέσεις μετά των Ηνωμένων Πολιτειών ή η θέσις του τοπικού Αιγυπτιακού κομμουνιστικού κόμματος δεν είναι ζηλευτή [sic] είναι θέματα εκτός του παρόντος Σοβιετικού ενδιαφέροντος. Αντιθέτως, διά των ειρημένων πρώτων σημείων διευκολύνεται καλύτερον η συνεργασία μεταξύ Σοβιετικής Ενώσεως και Αιγύπτου εις τα θέματα εκείνα δι’ ά κατά πρώτον ενδιαφέρονται οι ιθύνοντες της Μόσχας» [75]. Τα παραπάνω ισραηλινά άγχη

Mk 6). Η καναδική κυβέρνηση είχε δώσει την άδειά της γι’ αυτή τη μεταβίβαση στις 21/9 και την ανακοίνωσε στις 27/10, ανακαλώντας την μόνο την τελευταία στιγμή μετά την εισβολή που υπέστη η Αίγυπτος, δύο μέρες αργότερα. Ο Καναδάς απέφυγε να ξανααναμιχθεί στα εξοπλιστικά του Ισραήλ έκτοτε, όχι επισήμως τουλάχιστον: B. Rubin op cit σ 84, D. Tal 2009 op cit σ 191, M. B. Oren The *International History Review* 1990 op cit σσ 298-300.

[75] Ε.Π. 489/ Ι /6 α, 28-12-1956 άκρως απόρρητο προς τη Δ΄ Πολιτική διεύθυνση του ΥΠΕΞ. *ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ* (Αθήνα): Αρχείο Πικρού, Box: «Αλληλογραφία πρεσβείας Λονδίνου -ΥΠΕΞ 1953-1957», Φάκελος: «1957». Ο υπογράφων Α. Στεφάνου χαρακτήριζε μεν υπερβολικές τις κρίσεις και τα συμπεράσματα των ισραηλινών στρατιωτικών, πάντως η τετρασέλιδη έκθεσή του κοινοποιήθηκε, εκτός από τη μόνιμη αντιπροσωπεία της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, επιπρόσθετα και στο ΓΕΕΘΑ/Α2. Τέτοια κείμενα καλλιεργούσαν εντυπώσεις και ασκούσαν, εύλογα, επιρροή στους (ούτως ή άλλως υπερεπαρκώς

εκφράζονταν την εποχή που οι αμερικανικές πιέσεις είχαν εξαναγκάσει το Ισραήλ να συμφωνήσει στην αποχώρησή του από τη χερσόνησο του Σινά και τα νησιά στα Στενά του Tiran, καθώς και στην επιστροφή τους στην Αίγυπτο (αυτή υλοποιήθηκε τρεις μήνες αργότερα) [76], με αποτέλεσμα την ανάκαμψη των μόνιμων φόβων οι οποίοι σχετίζονταν α) με το ενδεχόμενο αιφνιδιαστικής αιγυπτιακής επίθεσης και κατάληψης της χωρίς εδαφικό βάθος ισραηλινής επικράτειας, β) με τη μόνιμη απειλή αποκλεισμού του Κόλπου της Aqaba (της ανατολικής απόληξης της Ερυθράς Θάλασσας). Στο βορειοανατολικό άκρο του Κόλπου της Aqaba διαθέτουν λιμάνια το Ισραήλ και η Ιορδανία.

Καθώς ο ψυχροπολεμικός διπολισμός μεταφερόταν κι εγγραφόταν σταδιακά στη Μέση Ανατολή, (με ηχηρότερη απόδειξη την διατύπωση του «δόγματος Eisenhower» στις αρχές του 1957), οι ΗΠΑ χαρακτήριζαν «μαριονέτα του Κρεμλίνου» κάθε σύμμαχο του Νασερικού παναραβικού εθνικισμού κι αναπόφευκτα στρέφονταν στην υποστήριξη των σταθερά φιλοδυτικών κρατών της περιοχής: της Σαουδικής Αραβίας, της Ιορδανίας και του Ισραήλ [77]. Αυτά επισήμως, διότι ουσιαστικά, οι αμερικανικές επιθυμίες διατήρησης κάποιου είδους σχέσεων με τον Νάσερ παρέμεναν ζώσες, όπως και οι ελπίδες τελικής ρυμούλκησης της Αιγύπτου στο δυτικό στρατόπεδο ή τουλάχιστον της ουδετερότητας της χώρας. Αυτό με τη σειρά του σήμαινε ότι -προς το παρόν- το Τελ Αβίβ δεν γινόταν να αποκτήσει την επιθυμητή πρόσβαση σε αμερικανικής προέλευσης και κατασκευής οπλικά συστήματα.

ζυμωμένους στην παροξυσμική σοβιετοφοβία) έλληνες στρατιωτικούς. Εξάλλου, περίπου μία δεκαετία αργότερα, όλα τα προαναφερθέντα σχόλια του ισραηλινού αξιωματικού θα αποτελούσαν τη γραμμή σκέψης των αμερικανών, όταν αντιστρατεύτηκαν με πάθος την πρόσκτηση σοβιετικού πολεμικού υλικού απ' την (ελληνο)κυπριακή κυβέρνηση.

[76] Βέβαια, οι ισραηλινοί δεν αποχώρησαν τότε απ' το Σινά χωρίς έστω και κάποια διπλωματικά κέρδη οικονομικών προεκτάσεων: ο ίδιος ο πρόεδρος Eisenhower διακήρυξε στα τέλη Φεβρουαρίου του 1957 ότι ο κόλπος της Aqaba και τα στενά του Tiran ήταν υδάτινοι διάδρομοι της διεθνούς ναυσιπλοΐας τους οποίους έπρεπε να μπορούν να χρησιμοποιούν ελεύθερα τα εμπορικά πλοία όλων των χωρών, του Ισραήλ συμπεριλαμβανόμενου. Με το σκεπτικό άλλωστε της επιτήρησης αυτής της αρχής, ο ΟΗΕ αποφάσισε τη συγκρότηση και ανάπτυξη στην περιοχή και στη Γάζα της ειδικής αποστολής UNEF. Ο Νάσερ, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν είχε αναγνωρίσει επίσημα τίποτε τα παραπάνω. Οι αιγυπτιακές προθέσεις ήταν να διατηρηθούν όλες οι ανατολικές θαλάσσιες προσβάσεις του Ισραήλ κλειστές ή η υπό απειλή διακοπής. Η διατήρηση της εμπόλεμης κατάστασης μεταξύ των δύο πλευρών διευκόλυνε τα πράγματα για την αιγυπτιακή πλευρά, από νομικής άποψης. Στην πολιτική πραγματικότητα, η αιγυπτιακή ηγεσία στάθηκε ευνοϊκή τόσο απέναντι στην παρουσία της διεθνούς δύναμης μέχρι το 1967, όσο και της χρήσης -χωρίς ασφαλώς τυμπανοκρουσίες- των στενών του Tiran από τη διεθνή ναυτιλία όταν έπλεε προς το Ισραήλ: *FRUS* 1955–1957, vol XVII, Arab-Israeli Dispute, 1957, "doc 167", σσ 312-317, K. Wheelock op cit σ 253, M. Fry & M. Hochstein, The Forgotten Middle Eastern Crisis of 1957: Gaza and Sharm-el-Sheikh, *The International History Review*, vol 15 no 1, (Feb., 1993), σσ 46-83, M. Gat 2004 op cit σσ 1189-1190, J. Heller 2016 op cit σσ 80-83. Για τις ταυτόχρονες εξελίξεις στη Γάζα ειδικά βλ.: Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Κεφάλαιο 3. Όλη η Χερσόνησος του Σινά, απ' την Γάζα στα ανατολικά ως τα νησιά που ελέγχουν τα Στενά του Tiran στα νότια, ανακαταλήφθηκε από τους ισραηλινούς στη διάρκεια της σύρραξης του Ιουνίου 1967.

[77] I. Alteras op cit σσ 308-313, Z. Levey 2001 op cit σ 43, D. Tal 2000 op cit σ 306, J. Heller 2016 ibid σσ 112-113.

Επόμενο σταθμό στις αμερικανοϊσραηλινές σχέσεις αποτέλεσαν τα γεγονότα που ακολούθησαν την πτώση του φιλοδυτικού καθεστώτος της Βαγδάτης, το θέρος του 1958 και συγκεκριμένα η συγκατάθεση του Τελ Αβίβ στον εφοδιασμό, μέσω του ισραηλινού εναέριου χώρου, των βρετανικών δυνάμεων που στάλθηκαν στην Ιορδανία. Οι ΗΠΑ τότε υποχρεώθηκαν να παράσχουν στο Ισραήλ λεκτικές εγγυήσεις για την ακεραιότητα του κράτους του και ειδικά έναντι σοβιετικών απειλών, ενώ επίσης -σε μία κίνηση συμβολικής κυρίως σημασίας- η κυβέρνηση Eisenhower ενέκρινε την παράδοση 100 αντιαρματικών πυροβόλων άνευ οπισθοδρομήσεως, ημιερπιστριοφόρων οχημάτων μεταφοράς προσωπικού και λίγων ελικοπτέρων. Κυρίως, οι ΗΠΑ χρηματοδότησαν μυστικά την αγορά αρμάτων μάχης τύπου Centurion από το ΗΒ κι έδωσαν την άδεια στη Γαλλία και την Ιταλία να παραχωρήσουν στο Ισραήλ από τα δικά τους αποθέματα, μέσα άρματα μάχης αμερικανικής κατασκευής τύπου M-47 (η τελευταία προοπτική τελικά δεν υλοποιήθηκε). Παράλληλες εξελίξεις που συνέπεσαν εκείνο το έτος (η σύμπηξη της ΗΑΔ και η αύξηση της σοβιετικής εξοπλιστικής διείσδυσης στη Συρία) αντιμετωπίστηκαν από το Ισραήλ ως αύξηση των εναντίον του απειλών, ενώ ακόμη και η θνησιγενής ομοσπονδία της Ιορδανίας με το Ιράκ που εξαγγέλθηκε πριν το Ιουλιανό πραξικόπημα στη Βαγδάτη, ερμηνεύθηκε από το Τελ Αβίβ ως δυσμενής εξέλιξη, καθώς θα μπορούσε να επιτρέψει την ανάπτυξη ιρακινών στρατευμάτων στη μεθόριό του με την Ιορδανία [78].

Παρά την αποφυγή ικανοποίησης του μόνιμου και μακροσκελούς ισραηλινού αιτήματος για αγορές όπλων, η αμερικανική κυβέρνηση αποφάσισε το καλοκαίρι του 1959 να προσφέρει στο ισραηλινό κράτος άλλου είδους βοήθεια, τεχνική και οικονομική, ύψους 100 εκ. $ (τη μεγαλύτερη από κάθε άλλη ανάλογη αρωγή των ΗΠΑ προς το κράτος αυτό από ιδρύσεώς του), ενώ ο έντονα φιλοϊσραηλινός -από τότε- επικεφαλής της πλειοψηφίας των Δημοκρατικών στη Γερουσία και μετέπειτα Πρόεδρος L. B. Johnson είχε προτείνει τον Απρίλιο την παροχή γενναίων αμυντικών πιστώσεων, στο πλαίσιο ένταξης της χώρας αυτής στα προγράμματα που απέρρεαν από το Νόμο Αμοιβαίας Ασφάλειας. Η συγκυριακή όμως ψυχρότητα στις σοβιετοαιγυπτιακές σχέσεις εκείνη τη στιγμή (άνοιξη του 1959) αντιμετωπίστηκε ως ευκαιρία προς εκμετάλλευση από την αμερικανική κυβέρνηση, στοιχείο που απέτρεψε την απροκάλυπτη κλιμάκωση των αμερικανοϊσραηλινών

[78] N. Safran 1969 op cit σ 165, W. Bass, *Support Any Friend / Kennedy's Middle East and the Making of the U.S.-Israel Alliance*, Oxford, N. York et al: Oxford University Press, 2003, σσ 150-151. Αναλυτικά για τις επιπτώσεις της ιρακινής μεταπολίτευσης του 1958 στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Κεφάλαιο 3.

στρατιωτικών δεσμών [79]. Στις αρχές του 1960 οι ΗΠΑ παρέπεμψαν τους ισραηλινούς στους δυτικογερμανούς για την πρόσκτηση όπλων, οι οποίοι παρουσιάζονταν εξίσου απρόθυμοι να διαταράξουν στις σχέσεις τους με τους Άραβες. Το θέμα δεν αφορούσε την έναρξη, αλλά την επισημοποίηση της βοήθειας (συγκεκριμένα της δωρεάν μεταβίβασης μεγάλων ποσοτήτων και αξίας ελαφρών όπλων ποικίλης προέλευσης) την οποία η Βόννη ήδη παρείχε προς το Τελ Αβίβ σε ετήσια βάση, από το 1958. Υπήρξε αντικείμενο συζητήσεων κατά τις συνομιλίες του Ben-Gurion με τον καγκελάριο K. Adenauer το 1960, ο οποίος επιβεβαίωσε ότι ήταν εν γνώσει του η σχετική συμφωνία που είχαν μυστικά συνάψει ο S Peres με τον τότε υπουργό άμυνας της ΟΔΓ F.-J. Strauss [80]. Άμεση γνώση των ισραηλινών

[79] Το 1959 οι σχέσεις του Νάσερ με τη σοβιετική ηγεσία και το νέο ισχυρό άνδρα του Ιράκ ψυχράνθηκαν (με την πρώτη εξαιτίας της εχθρικής στάσης του απέναντι στους πολυπληθείς και ισχυρούς πολιτικά κομμουνιστές της Συρίας που πλέον ήταν πολίτες της ΗΑΔ, και με τον δεύτερο εξαιτίας πρωτοβουλιών του Qassem για την επίλυση του Παλαιστινιακού με επίκεντρο την ίδρυση κράτους στην υπό ιορδανική κατοχή Δυτική Όχθη του Ιορδάνη και την υπό αιγυπτιακή κατοχή λωρίδα της Γάζας, αλλά και λόγω της αυξανόμενης αμοιβαίας υποστήριξης μεταξύ του Qassem και του κομμουνιστικού κόμματος της χώρας του). Διαδραμάτισε επίσης ρόλο η απροθυμία της ιρακινής ηγεσίας να μοιραστεί με την ΗΑΔ τα κέρδη από τις πετρελαϊκές πωλήσεις του Ιράκ. Αντίστροφα, ο αιγύπτιος ηγέτης επαναπροσέγγισε τους συντηρητικούς μονάρχες του Ριάντ και του Αμμάν. Οι επί 5ετία απηνείς μάλιστα διώξεις των αιγύπτιων κομμουνιστών ξεκίνησαν από τον Νάσερ όταν η πλειοψηφία τους τάχθηκε υπέρ του Qassem (τα ΚΚ Ιράκ κι Αιγύπτου είχαν ούτως ή άλλως πολύχρονους δεσμούς). Ο Νάσερ θεωρούσε αμεσότερο κίνδυνο την αποσκίρτηση της Συρίας από την ΗΑΔ και τη σύνδεσή της με το Ιράκ, με όχημα τη συνεργασία ιρακινών και σύριων κομμουνιστών. Δεδομένης της μακροπρόθεσμης σκοποθεσίας των ΗΠΑ να επιτύχουν ειρήνευση δια της ισορροπίας δυνάμεων τόσο μεταξύ Ισραήλ και Αράβων γενικά, όσο και ενδοαραβικά ανάμεσα στα συντηρητικά και τα μεταρρυθμιστικά καθεστώτα, με έπαθλο οι ΗΠΑ να μείνουν ο μόνος ρυθμιστής των ισορροπιών αυτών ή τουλάχιστον να αποφεύγεται η δυσάρεστη αμηχανία του να υποχρεώνονται να παίρνουν θέση υπέρ κάποιων και αναπόφευκτα εξοργίζοντας κάποιους άλλους, καθίσταται εύλογη η αμερικανική επιφυλακτικότητα να ταυτιστεί με τη μία πλευρά αποκλειστικά. Παρά τις διακυμάνσεις της αμερικανικής στάσης απέναντι στους Νάσερ - Qassem στα τέλη 1958 και τις αρχές του 1959, η διαβάθμιση των απειλών για τις ΗΠΑ υπήρξε σταθερή, όπως αποτυπώθηκε και στις σχέσεις τους με το Ιράκ ως το 1963: καλύτερα Νασερικός παρά κομμουνιστής ή / και σύμμαχος των σοβιετικών. Βλ.: O. Almog 2003 op cit σσ 214-215, M. Heikal 1973 op cit σσ 138-149, M. M. El Hussini op cit σ 94, A. Ben-Zvi 1998 op cit σ 83, U. Dann op cit σσ 103-104, 109, S. Botman op cit σ 143, K. Dawisha 1979 op cit σσ 22-23, E. Nadelmann, Setting the Stage: American Foreign Policy towards the Middle East, 1961-1966, *International Journal of Middle East Studies*, vol 14 no 4, (Nov 1982), σσ 435-437, S. Yaqub op cit σ 246, R. C. Barrett 2007 op cit σσ 112-121, N. Χατζηϊωακείμ 2020 ibid Κεφάλαιο 3. Σε ό,τι αφορά τη σοβιετική στάση, εκτιμάται ότι αν η Μόσχα είχε να επιλέξει μεταξύ υποστήριξης (κι εξασφάλισης συμμαχίας) του Ιράκ ή της Αιγύπτου, θα υποχρεωνόταν να επιλέξει τη δεύτερη στη διάρκεια της υπό εξέταση χρονικής περιόδου, αποκλειστικά με βάση στρατηγικά στρατιωτικά σκεπτικά τα οποία σχετίζονταν με τη γεωγραφική της θέση.

[80] Πληροφορίες κι ενδείξεις για τις ανεπίσημες χορηγήσεις κυμαινόμενων ποσοτήτων ελαφρού οπλισμού προς το Ισραήλ από πλευράς Δυτ. Γερμανίας υφίσταντο από την προηγούμενη δεκαετία όπως αναφέρθηκε, όμως το θέμα της μεταβίβασης βαρύτερων συστημάτων ήταν διαφορετικό. Μεταξύ άλλων προσέκρουε και σε ηθικές αντιρρήσεις που διατύπωναν ισραηλινοί (για ορισμένους ήταν ασύλληπτη η προοπτική προμήθειας όπλων από τους πρώην απηνείς διώκτες τους): M. Heikal 1973 ibid σσ 322-325. Σύμφωνα με τις βάσεις δεδομένων του SIPRI, μεταξύ 1960 και 1964 το Ισραήλ είχε αποκτήσει από τη Δυτ. Γερμανία 21 δικινητήρια μεταγωγικά αεροσκάφη Noratlas, 20 ελαφρά μεταφορικά αεροσκάφη Do-27, 24 μεταφορικά ελικόπτερα S-58/H-34 και 500 κατευθυνόμενα αντιαρματικά βλήματα COBRA. Ο N. Safran (1969 op cit σσ 163-164, 167-169) έκανε λόγο για

επιθυμιών, που περιελάμβαναν και κάποιο πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα, έλαβε ο (αποχωρών υποχρεωτικά από την προεδρία στις αρχές του επόμενου έτους, λόγω συμπλήρωσης οκταετίας στο αξίωμα) Eisenhower όταν τον επισκέφθηκε ο ισραηλινός πρωθυπουργός γι' ανεπίσημες συνομιλίες στις 10 Μαρτίου 1960 [81]. Με σκοπό να αμβλύνει την πικρία του Τελ Αβίβ για την (προς το παρόν) απόρριψη του αιτήματος παραχώρησης 6 πυροβολαρχιών του εξαιρετικά σύγχρονου τότε αντιαεροπορικού συστήματος μέσου βεληνεκούς HAWK που ανακοινώθηκε επίσημα από τις ΗΠΑ τον Αύγουστο, οι τελευταίες συμφώνησαν από το Μάιο στην πώληση (μη κατονομαζόμενου) ηλεκτρονικού εξοπλισμού και ιδιαίτερα εξελιγμένων radar αξίας 10,2 εκ. $, προξενώντας όπως ήταν αναμενόμενο την οργίλη αντίδραση του Νάσερ. Εκείνο το διάστημα, οι αμερικανοί είχαν αποφύγει να ενδώσουν στις ισραηλινές πιέσεις για την πώληση των HAWK, υποστηρίζοντας ότι υπήρχε κίνδυνος επιτάχυνσης του αιγυπτιακού πυραυλικού προγράμματος (είτε εγχώριας ανάπτυξης, είτε μέσω αιτήματος απόκτησης τέτοιων όπλων προς την ΕΣΣΔ) [82]. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι το σύστημα HAWK είναι κατ' εξοχήν αντιαεροπορικό και σαφώς οι πρώτες του εκδόσεις δεν είχαν αντιπυραυλικές ικανότητες.

Η εμμονή του Τελ Αβίβ με την απόκτηση του συγκεκριμένου οπλοσυστήματος θα αποδεικνυόταν ασίγαστη: η ανανέωση της έκφρασης επιθυμίας απόκτησης των HAWK υπήρξε το κύριο αντικείμενο της συζήτησης του ισραηλινού πρεσβευτή όταν συναντήθηκε

σεβαστής αξίας βοήθεια, ύψους 80 εκ. $, παραπέμποντας κυρίως σε δημοσιογραφική αρθρογραφία της εποχής.

[81] Το αίτημα προώθησε επίσημα ο ισραηλινός πρεσβευτής στη Washington A. Harman ένα μήνα πριν και περιελάμβανε 100 σύγχρονα αεροσκάφη, 530 άρματα μάχης, 300 τεθωρακισμένα οχήματα, 60 οβιδοβόλα, καθώς και μεγάλες ποσότητες αντιαρματικών πυροβόλων, πυραύλων εδάφους-αέρος και αέρος-αέρος, ηλεκτρονικό εξοπλισμό και 2 μικρά υποβρύχια. Πανομοιότυπου περιεχομένου αίτημα είχε διατυπώσει η τότε υπουργός εξωτερικών G. Meir, τον Οκτώβριο του 1958. Το 1960, οι ισραηλινοί ενδιαφέρονταν κατά βάθος αποκλειστικά για το αμερικανικό πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα –όλα τα υπόλοιπα όπλα της σκοπίμως διογκωμένης λίστας, μπορούσαν να τα προμηθευτούν απ' την Δυτ. Ευρώπη: A. Ben-Zvi 1998 op cit σ 84, D. Tal 2000 op cit σ 307, A. Ben-Zvi 2002 op cit σ 19, J. Heller 2016 op cit σσ 116-117.

[82] D. Little, The Making of a Special Relationship: the United States and Israel, 1957-1968, *International Journal of Middle East Studies*, vol 25 no 4, (Nov 1993), σ 567, A. Ben-Zvi 1998 ibid σσ 84-85, D. Tal 2000 ibid σσ 308-309, Z. Levey 2001 op cit σσ 43-44, M. Gazit, *Israeli Diplomacy and the Quest for Peace*, London: Frank Cass, 2002 σ 167, S.Yaqub op cit σ 264, J. Heller 2016 ibid σ 118. Υποστηρίζεται ότι ο J. F. Dulles σκεφτόταν να εισηγηθεί ήδη από τα μέσα του 1956 την έγκριση πώλησης του συγκεκριμένου υλικού που τελικά αποδεσμεύθηκε (radar κλπ): B. Rubin op cit σ 86. Την άνοιξη του 1960 ο διάδοχός του (ο C. Herter) αμφιταλαντεύθηκε προς στιγμήν σχετικά με την πώληση των HAWK (σύμφωνα με την ερμηνεία του Ben-Gurion, τάχθηκε αναφανδόν υπέρ της), όμως το καλοκαίρι στελέχη του State Dept τον απέτρεψαν να την εγκρίνει. Ο C. Herter υπήρξε αφετέρου σφοδρός επικριτής του ισραηλινού προγράμματος δημιουργίας ατομικού-πυρηνικού οπλοστασίου. Τα δύο όμως ζητήματα είχαν άμεση συνάφεια: A. Ben-Zvi 1998 ibid σσ 85-87, W. Bass 2003 op cit σσ 151-152, A. Ben-Zvi, *LYNDON B. JOHNSON AND THE POLITICS OF ARMS SALES TO ISRAEL / IN THE SHADOW OF THE HAWK*, London – Portland OR: F. Cass, 2004, (στο εξής: 2004b), σ 5, του ίδιου 2007 op cit σσ 51-52, O. L. Sirrs 2006 op cit σσ 103-14.

με τον McGeorge Bundy, σύμβουλο εθνικής ασφάλειας του νεοεκλεγμένου προέδρου, το Φεβρουάριο του 1961. Απ' την πλευρά του, ο εγνωσμένης συμπάθειας προς το ισραηλινό κράτος γενικά [83] John F. Kennedy δεν αντιμετώπιζε θετικά το αναδυόμενο ισραηλινό πυρηνικό πρόγραμμα, ούτε και την προοπτική προσφοράς από τη Γαλλία βομβαρδιστικών για την ισραηλινή πολεμική αεροπορία ικανών να φέρουν ατομικά όπλα: το ζήτημα ειδικά του ισραηλινού αντιδραστήρα στη Dimona ήταν το πρώτο που έθεσε στον Ben-Gurion κατά τη διάρκεια της συνάντησής τους στο Waldorf Astoria της Ν. Υόρκης το Μάιο του 1961 [84].

[83] Συμπάθεια ορμώμενη από «πολιτικώς ορθά» κίνητρα, αφού ο αμερικανός ηγέτης αντιμετώπιζε το νεότευκτο κράτος ως φορέα αποκατάστασης των κολοσσιαίων αδικιών που είχαν υποστεί πρόσφατα οι εβραϊκοί πληθυσμοί στην Ευρώπη. Παράλληλα, ο Kennedy αντιλαμβανόταν το Ισραήλ ως μία διαρκώς απειλούμενη, απομονωμένη οντότητα αποφασισμένων και φιλελεύθερων δημοκρατών προς τους οποίους αισθανόταν ιδεολογική συνάφεια: Z. K. Goldman op cit 27-28. Με παρεμφερή άλλωστε κριτήρια, δεν έκρυβε την εκτίμηση του για τον εκσυγχρονιστή-μεταρρυθμιστή Νάσερ, ο οποίος με τη σειρά του, γοητευμένος από το μείγμα ιδεαλισμού και πραγματισμού, την ειλικρίνεια και την προσήνεια που απέπνεε η χαρισματική προσωπικότητα του John Kennedy φρόντιζε να τού ανταποδίδει την εγκαρδιότητα: E. Nadelmann ibid σ 438, S. K. Aburish 2004 op cit σσ 197, 202. Επί της συγκεκριμένης πτυχής, υφίσταται και η ακριβώς αντίθετη εκδοχή, σύμφωνα με την οποία στον Νάσερ προξένησε αρχικά ανήσυχη αμηχανία η διαρκής επίκληση της Ηθικής από πλευράς του Kennedy και των συνεργατών του, στον τομέα των διεθνών σχέσεων: M. Copeland op cit σσ 304-305.

[84] Τη διετία 1955-1957 η ισραηλινή κυβέρνηση εισήλθε σε διαπραγματεύσεις με την αμερικανική για την απόκτηση ενός μικρού αντιδραστήρα, οι οποίες κατάρρευσαν σύντομα, καθώς οι ισραηλινοί απέσυραν το ενδιαφέρον τους, λόγω της απροθυμίας των ΗΠΑ να φανούν «ελαστικές» στην εποπτεία των σκοπών λειτουργίας του. Το Σεπτέμβριο του 1956, ένα μήνα πριν τη συνυπογραφή του πρωτοκόλλου των Σεβρών (της μυστικής συμφωνίας Ισραήλ-Γαλλίας-ΗΒ για συνδυασμένη επίθεση στην Αίγυπτο), ο ισραηλινός διαπραγματευτής -τότε γενικός Διευθυντής του υπουργείου εθνικής άμυνας- Shimon Peres έπεισε το Παρίσι να προχωρήσει στην προμήθεια ενός μικρού αντιδραστήρα (οι σχετικές γαλλοϊσραηλινές συζητήσεις είχαν ξεκινήσει νωρίτερα, τη διετία 1953-55). Η συμφωνία οριστικοποιήθηκε στο περιθώριο της συνάντησης στις Σέβρες, όταν ο γάλλος και ο ισραηλινός πρωθυπουργοί «έδωσαν τα χέρια», αφότου η βρετανική αντιπροσωπεία είχε αποχωρήσει από την αίθουσα –στα ουσιώδη της συμφωνίας οι δύο πλευρές είχαν καταλήξει το διήμερο 20-22 Οκτωβρίου 1956. Τα ισραηλινά και τα γαλλικά άγχη ασφάλειας διογκώθηκαν και κινήθηκαν σε παράλληλους δρόμους την επαύριον της εισβολής στην Αίγυπτο, οπότε και έγινε αντιληπτό ότι οι αμερικανικές πυρηνικές εγγυήσεις δεν αφορούσαν συγκεκριμένες ανάγκες των δύο κρατών, με αποτέλεσμα την κλιμάκωση της ήδη στενής συνεργασίας τους. Ειδικά μετά την επιστροφή της χερσονήσου του Σινά στην Αίγυπτο το Μάρτιο του 1957 (το Ισραήλ την είχε καταλάβει το Νοέμβριο του προηγούμενου έτους), ο Ben-Gurion ήταν ιδιαίτερα απαισιόδοξος για το μέλλον της ισραηλινής ασφάλειας, θεωρώντας ότι το κράτος του δεν διέθετε εδαφικό βάθος και ότι η Αίγυπτος ήταν από μόνη της σε θέση να ξεπεράσει το Ισραήλ στους συμβατικούς εξοπλισμούς. Το Σεπτέμβριο του 1957 η Γαλλία παρέδωσε στο Ισραήλ έναν αντιδραστήρα με τη διπλάσια ικανότητα από εκείνη που τού είχε αρχικά υποσχεθεί, και, το κυριότερο, τού μετέδωσε τη δυνατότητα διαχωρισμού και επανάκτησης των σχάσιμων υλικών που επέτρεψαν στο Τελ Αβίβ να αποκτήσει σύντομα τα σχετικά όπλα (οι πολιτικές και τεχνικές συμφωνίες υπογράφηκαν στη γαλλική πρωτεύουσα, 2-3/10/1957). Το Παρίσι βοήθησε επίσης ενεργά στο αναγκαίο ισραηλινό πυραυλικό πρόγραμμα, πριν καν ολοκληρωθούν οι γαλλικές αντίστοιχες διεργασίες. Η επίμαχη διμερής συνεργασία αναγόταν στα τέλη της δεκαετίας 1940-1950. Η γαλλική πλευρά προσέβλεπε στην αξιοποίηση των διασυνδέσεων που το νεοπαγές μεσανατολικό κράτος διέθετε με την επιστημονική κοινότητα των εδικών σε θέματα ατομικής ενέργειας διεθνώς. Επιπροσθέτως, οι πληροφορίες σχετικά με το πλούσιο σε συγκεκριμένα μεταλλεύματα υπέδαφος της περιοχής του Negev λειτούργησαν ώστε να αυξηθεί περαιτέρω η αρχική γαλλική επιθυμία συνεργασίας. Εκτός αυτών, σοβαροί ηθικοί παράγοντες που σχετίζονταν με την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βάραιναν στην τάση των γάλλων ηγετών να εγκρίνουν τη σχεδόν άνευ όρων βοήθεια αυτή –όπως και στην απαραίτητη χρηματοδοτική κινητοποίηση όσων εύπορων μελών της

Ο έμπειρος (και προφανώς κατατοπισμένος περί τις επιχειρησιακές εκφάνσεις του θέματος) ισραηλινός πρωθυπουργός απάντησε τονίζοντας τις ανησυχίες του για την πρόσφατη αιγυπτιακή ενίσχυση με πληθώρα σύγχρονων αεροσκαφών και προώθησε το «αθώο» αίτημα απόκτησης των πολυπόθητου πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος HAWK «με σκοπό την άμυνα των ισραηλινών αστικών κέντρων» (ασχέτως αν το σύστημα μπορούσε να αξιοποιηθεί με σκοπό την προστασία του ατομικού αντιδραστήρα και των υπόλοιπων σχετικών εγκαταστάσεων). Σύμφωνα με τον ισραηλινό επιτετραμμένο στη Washington M. Gazit, ο Kennedy δεν αντέδρασε αρνητικά και παρείχε αόριστες βεβαιώσεις ότι θα εξέταζε το αίτημα αυτό, αν και ο αμερικανός πρόεδρος θεωρούσε ότι η επικείμενη απόκτηση των προηγμένων αναχαιτιστικών Mirage θα έλυνε τα προβλήματα που επικαλείτο το Τελ Αβίβ

εβραϊκής κοινότητας της Γαλλίας είχαν διασωθεί μετά το τέλος του πολέμου. Όταν ο Ben-Gurion συνάντησε τον De Gaulle τον Ιούνιο του 1960, δεσμεύτηκε μεν να μην προχωρήσει το Ισραήλ άμεσα στην κατασκευή πυρηνικών όπλων, όμως τόνισε ότι η συμβατική στρατιωτική υπεροχή του κράτους του μπορούσε να αποδειχθεί εφήμερη, εδικά εφόσον καμία δυτική χώρα δεν ήταν διατεθειμένη να τού παράσχει σαφείς, ρητές και επίσημες εγγυήσεις ασφάλειας. Οι γάλλοι διέκοψαν τον Αύγουστο τη συμμετοχή του Δημοσίου τους στο πρόγραμμα του Τελ Αβίβ, αλλά δεν αποσύρθηκαν αμέσως: ιδιωτικές εταιρίες τους, συνέχισαν να συνδράμουν το Ισραήλ στη Dimona μέχρι το 1966. Το 1965 οι υπέρμαχοι της ανάπτυξης πυρηνικού οπλοστασίου (D. Ben-Gurion, M. Dayan, S. Peres) αποχώρησαν από το κόμμα τους (το Mapai) και ίδρυσαν νέο (το Rafi). Εκτιμάται ότι το στρατιωτικό πυρηνικό πρόγραμμα του Ισραήλ, που τα εγχώρια κίνητρά του αποδίδονται μεταξύ άλλων στο τραύμα του Ολοκαυτώματος, απέδωσε καρπούς μεταξύ 1966-1967. Οι προσωπικές επιλογές του Ben-Gurion αναφορικά με το πυρηνικό πρόγραμμα διαδραμάτισαν σοβαρό ρόλο και στην απομάκρυνσή του από την εξουσία του 1963. Εκ των υστέρων αποτιμήσεις του προγράμματος αμφισβητούν το σταθεροποιητικό του χαρακτήρα στα υπαρξιακά ζητήματα ασφάλειας που ταλάνιζαν το Ισραήλ της εποχής και το θεωρούν ξεπερασμένο σε σχέση με το είδος των απειλών που καλείτο να αντιμετωπίσει όταν πια εισερχόταν στη φάση της υλοποίησης. Είναι αφετέρου αξιοσημείωτο ότι στη σκοπιμότητα απόκτησης εθνικής πυρηνικής αποτροπής συνέκλιναν ακόμη και κατά τα άλλα διαπρεπείς θιασώτες της φιλειρηνικής οδού διευθέτησης της αραβοϊσραηλινής διένεξης, όπως ο M. Sharett: U. Bar-Joseph, The Hidden Debate: The Formation of Nuclear Doctrines in the Middle East, *The Journal of Strategic Studies,* vol 5 no 2, (June 1982), σσ 211-215, S. M. Hersh, *The Samson Option / Israel, America and the Bomb*, London – Boston: faber and faber, 1991, σσ 33-46, 60-65, 68-70 (η δημοσιογραφική εργασία του Hersh αξιοποιήθηκε στο βαθμό που οι περιλαμβανόμενες σε αυτήν αφηγήσεις επιβεβαιώθηκαν από επιστημονικές δημοσιεύσεις, δεδομένου ότι παραπέμπει κατά κόρον είτε σε ανώνυμες πηγές είτε σε συνεντεύξεις που έλαβε), A. Shlaim, The Protocol of Sevres, *International Affairs* (the journal of the Royal Institute of International Affairs), vol 73 no 3, July 1997, σ 523, W. Bass 2003 op cit σσ 190-191, 200-201, S. Aronson, David Ben-Gurion, Levi Eshkol and the Struggle over Dimona: A Prologue to the Six-Day War and its (Un)Anticipated Results, *Israel Affairs*, vol 15 no 2, (April 2009), σσ 114-134, Z. Maoz, The Mixed Blessing of Israel's Nuclear Policy, *International Security*, vol 28 no 2, (Fall 2003), σσ 45-46, 49-52, B. Pinkus, Atomic Power to Israel's Rescue: French-Israeli Nuclear Cooperation, 1949-1957, *Israel Studies*, vol 7 no 1, (Spring 2002), σσ 104-138, G. Heimann op cit σσ 241-242 και G. Ziv op cit σ 425, A. Gluska 2007 op cit σσ 27-28, J. Heller 2016 op cit σσ 121-124, A. G. Long & J. R. Shifrinson, How long until midnight? Intelligence-policy relations and the United States response to the Israeli nuclear program, 1959-1985, *Journal of Strategic Studies*, vol 42 no 1, 2019, σσ 8-10. Στο θέμα -και τον προεξάρχοντα γαλλικό ρόλο- αναφέρεται για ευνόητους λόγους γενικόλογα ο S. Peres στην αυτοβιογραφία του, op cit σσ 173-186. Για την αμερικανική παράμετρο του ζητήματος, βλ. παρακάτω.

[85]. Σε εκείνη τη συνάντηση, ο Ben-Gurion δεν απέκλεισε κατηγορηματικά την κατασκευή πυρηνικών όπλων –ούτε και τού ζητήθηκε κάτι τέτοιο από τον αμερικανό πρόεδρο, όπως επισημαίνει ισραηλινή πηγή, η οποία υπογραμμίζει ότι ο Kennedy περιορίστηκε να εκφράσει την αξιωματική αντίθεση των ΗΠΑ στη διάδοση των πυρηνικών όπλων [86]. Ο Kennedy όμως είχε κατά νου πιο αξιόπιστες μακροπρόθεσμα εγγυήσεις για την ασφάλεια του Ισραήλ και την εξομάλυνση των σχέσεών του με τον κύριο αντίπαλό του, την Αίγυπτο: αντιμετωπίζοντας εξίσου με συμπάθεια τον αιγύπτιο ηγέτη και επιθυμώντας να επιτύχει τη σταδιακή αποκλιμάκωση της έντασης στη Μ. Ανατολή ταυτόχρονα με τη βελτίωση των σχέσεων Αιγύπτου-ΗΠΑ, ο ηγέτης των ΗΠΑ προσέφερε τεχνική βοήθεια για το επόμενο πενταετές αναπτυξιακό σχέδιο του Καΐρου και παράλληλα αποδέσμευσε τη διάθεση πλεοναζόντων αλεύρων από τα αμερικανικά αποθέματα προς την Αίγυπτο, αλλά και αναπτυξιακών πιστώσεων, συνολικής αξίας 500 εκ. $ [87]. Επιπλέον παρακάλεσε τον Γεν.

[85] Μία συμπληρωματική προσπάθεια -από πλευράς Ben-Gurion- ερμηνείας των συζητήσεων που είχε στις 13/3/1960 με τον C. Herter (τελευταίο υπουργό εξωτερικών του Eisenhower) ως ισοδύναμων δέσμευσης πώλησης των HAWK, δεν έπεισε τον Kennedy. Αφετέρου, μέλη της πολιτικής ηγεσίας του υπουργείου άμυνας τοποθετήθηκαν τότε θετικά προς στο ισραηλινό αίτημα, με το σκεπτικό ότι από τη στιγμή που η αιγυπτιακή πολεμική αεροπορία είχε αρχίσει να παραλαμβάνει ήδη τα προηγμένα μαχητικά δίωξης-βομβαρδισμού τύπου MiG-19, οι ισορροπίες είχαν ήδη διαταραχθεί στο επίμαχο πεδίο αναφοράς κι επομένως -υπό αμιγώς επιχειρησιακό πρίσμα - δεν συνέτρεχε λόγος άρνησης της αποδέσμευσης των HAWK. Σε αυτό, ο Ph. Talbot (αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών αρμόδιος για θέματα Εγγύς Ανατολής και Νότιας Ασίας) αντέτεινε το Νοέμβριο ότι η ποιοτική υπεροχή των ισραηλινών ένοπλων δυνάμεων συνολικά παρέμενε αλώβητη και δεν απειλείτο μεσοπρόθεσμα: D. Tal 2000 op cit σ 312, A. Ben-Zvi 2002 op cit σσ 57-58, υποσημ 43, W. Bass 2003 op cit σσ 155-157, A. Ben-Zvi 2004a op cit σ 38, O. L. Sirrs 2006 op cit σσ 104-105, A. Ben-Zvi 2004b op cit σ 6.

[86] A. Ben-Zvi 1998 op cit σ 123.

[87] Το πρόγραμμα επισιτιστικής βοήθειας στηριζόταν στον αμερικανικό νόμο PL 480 της 10ης Ιουλίου 1954 (υφίστατο σε άλλη μορφή και προγενέστερα). Αξιοποιήθηκε διπλά, τόσο ως μορφή έμμεσων επιδοτήσεων του τομέα αγροτικής παραγωγής των ΗΠΑ, όσο και για την άσκηση εξωτερικής πολιτικής με τη μορφή της «ήπιας ισχύος». Στις πρόνοιές του περιελάμβανε την πώληση γεωργικών πλεονασμάτων σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές και με τη δυνατότητα για τις λήπτριες χώρες να πληρώνουν είτε σε εγχώριο νόμισμα, είτε διά του αντιπραγματισμού. Αυτονόητη προϋπόθεσή του ήταν να απευθύνεται σε «φιλικά έθνη», εξαιρώντας ονομαστικά την ΕΣΣΔ και τη σφαίρα επιρροής της. Ο επιβλέπων οργανισμός υλοποίησης του νομοθετημένου προγράμματος έφερε την εύγλωττη επωνυμία «Office of Food for Peace». Η Αίγυπτος ωφελήθηκε σε μεγάλο βαθμό από αυτό το πρόγραμμα (ενδεικτικά, το 1959 οι εισαγωγές σιτηρών της βάσει του PL 480 αντιπροσώπευαν το 24% των συνολικών σχετικών εισαγωγών της και το 1960 το 66%). Τον πρώτο χρόνο της διακυβέρνησης των Δημοκρατικών, ο νέος πρόεδρος των ΗΠΑ ενέκρινε τρία πρόσθετα τέτοια προγράμματα προς την Αίγυπτο, αυξάνοντας ακόμη περισσότερο την εξάρτηση της τελευταίας από το ευεργετικό νομοθέτημα PL 480. Αποσυνδέοντας την παροχή αυτής της βοήθειας από πολιτικές προϋποθέσεις, οι ΗΠΑ έφτασαν να προμηθεύουν το Κάιρο με το 50% των αναγκών της χώρας σε άλευρα κάθε χρόνο. Ευρύτερα, επί Kennedy τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας προς αναπτυσσόμενες χώρες ως μορφή άσκησης διπλωματίας εκτινάχθηκαν από τα 2,5 δισ.$ την τετραετία 1956-1960 στα 4 δισ.$ ετησίως. Την άνοιξη του 1961 ιδρύθηκε η κυβερνητική Διεύθυνση Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID) ως οργανισμός συστέγασης όλων των επιμέρους προγραμμάτων παροχής αναπτυξιακών κεφαλαίων και αγαθών προς φτωχές χώρες παγκοσμίως. Η φιλοσοφία των σχέσεων της αμερικανικής κυβέρνησης της περιόδου εκείνης με τον Τρίτο Κόσμο ήταν ότι α) η ουδετεροφιλία μπορούσε «με τους κατάλληλους χειρισμούς» να αποτελέσει σύγχρονη και αξιόπιστη εκδοχή του αντικομουνισμού και β) ότι η οικονομική βοήθεια θα μπορούσε να αποφέρει στις ΗΠΑ περισσότερους και καλύτερους

Γραμματέα του ΟΗΕ να εμπιστευτεί τη διευθέτηση του φλέγοντος ζητήματος αποκατάστασης των παλαιστίνιων προσφύγων στον επικεφαλής του ιδρύματος Carnegie, τον J. Johnson (προσωπικό φίλο του αμερικανού υπουργού εξωτερικών D. Rusk) [88]. Ένα χρόνο μετά τη διατύπωση το αιτήματος για τους HAWK από τον Ben-Gurion, οι ισραηλινοί επανήλθαν το Μάιο του 1962, διά του S. Peres, ο οποίος επαναπροώθησε το αίτημα, αυτή τη φορά προς αξιωματούχους του αμερικανικού Πενταγώνου, επικαλούμενος την απόκτηση εξελιγμένων αντιαεροπορικών όπλων σοβιετικής προέλευσης από τους αυγύπτιους (του πυραυλικού συστήματος S-75 και των αεροσκαφών αναχαίτισης MiG-21, αν και, για την ακρίβεια, οι σοβιετικοί προτίμησαν βαστικά να προωθήσουν τα πυραυλικά συστήματα στην Κούβα αντί της Αιγύπτου, καθώς κρίθηκαν αμεσότερα απαραίτητα για την υπεράσπιση του εναέριου χώρου του νησιού της Καραϊβικής). Πάντως, το υπουργείο άμυνας των ΗΠΑ συνέχισε να κωφεύει, προσφεύγοντας σε έκθεση της υπηρεσίας στρατιωτικών πληροφοριών DIA σύμφωνα με την οποία τυχόν έγκριση πώλησης των HAWK στους ισραηλινούς θα πυροδοτούσε με βεβαιότητα αντανακλαστική πώληση σοβιετικών πυραύλων εδάφους-εδάφους στην Αίγυπτο. Το ίδιο αρνητικό ήταν και το State Dept, που εισηγείτο στάση αναμονής μέχρι να ενταχθούν σε αιγυπτιακή υπηρεσία τα προηγμένα αντιαεροπορικά συστήματα σοβιετικής προέλευσης. Η κατάσταση άλλαξε όταν οι αιγύπτιοι προχώρησαν σε δύο δοκιμές εγχώρια αναπτυγμένων (με τη σημαντική γερμανική τεχνολογική συνδρομή) πυραύλων εδάφους-εδάφους τον Ιούλιο – αναλυτικά σχόλια βλ. αμέσως παρακάτω. Πλέον, η μέχρι τότε επιχειρηματολογία των αμερικανών εναντίον της πώλησης HAWK κατέπεσε, επειδή ξεπεράστηκε από τα γεγονότα: με ή χωρίς την ανάμιξη των σοβιετικών, ο Νάσερ είχε προχωρήσει στο σχέδιο του. Το Πεντάγωνο μετέβαλε στάση μετά τις προόδους του αιγυπτιακού πυραυλικού προγράμματος και αποφάνθηκε πως πράγματι υφίστατο στρατηγικός κίνδυνος για το Ισραήλ [89], από μία ενδεχόμενη αιφνιδιαστική επίθεση των αιγύπτιων, είτε με βομβαρδιστικά είτε με πυραύλους. Το σενάριο που εξεταζόταν -εμμέσως πλην σαφώς- περιελάμβανε την εξής (απολύτως εύλογη από επιχειρησιακής άποψης) αλληλουχία: με την απόκτηση δυνατότητας πυραυλικής

συμμάχους συγκριτικά με την απόκτηση δικαιωμάτων κατά τόπους «στρατιωτικών διευκολύνσεων»: E. Nadelmann op cit σ 438, D. J. Louscher, The Rise of Military Sales as a U.S. Foreign Assistance Instrument, *Orbis*, vol 20 no 4, 1977, σσ 940-941, W. J. Burns 1985 op cit σσ 114-120, 122-125, 245-248, D. Little 1993 op cit σ 568, A. Ben-Zvi, Stumbling into an Alliance: John F. Kennedy and Israel, *Israel Affairs*, vol 15 no 3, (July 2009), σ 232.

[88] Η ενασχόληση του Kennedy με την αντιμετώπιση της προσφυγικής διάστασης του Παλαιστινιακού προβλήματος διά της επιστροφής στα πατρώα εδάφη (εντός ισραηλινής επικράτειας πλέον) και της αποκατάστασης αριθμού προσφύγων, χρονολογείται από τη θητεία του ως γερουσιαστή. Οι αρχικές εντυπώσεις μεταξύ των Αράβων όταν εξελέγη πρόεδρος ήταν πως θα κρατούσε ίσες αποστάσεις μεταξύ των δικών τους και των ισραηλινών θέσεων στο Παλαιστινιακό: W. J. Burns 1985 ibid σ 128, A. Ben-Zvi 1998 op cit σσ 112-113, A. Ben-Zvi 2002 op cit σ 67.

[89] W. Bass 2003 op cit σσ 158-165, O. L. Sirrs 2006 op cit σ 105, J. Heller 2016 op cit σσ 126-130.

επίθεσης επί θύραις, οι αιγύπτιοι μπορούσαν να διασφαλίσουν ότι θα ήταν σε θέση να πλήξουν τα αστικά κέντρα του Ισραήλ, ακόμη κι αν η επιθετική ικανότητα τη αεροπορίας τους (τα βομβαρδιστικά) είχε καταστραφεί. Τα ισραηλινά βομβαρδιστικά θα έπρεπε να έχουν εξασφαλισμένη κάλυψη (συνοδεία από αμυντικά αεροσκάφη αναχαίτισης), ώστε να εκτελέσουν τις αποστολές ανταπαντητικών πληγμάτων σε αιγυπτιακά αστικά κέντρα εφόσον χρειαζόταν. Για να είναι διαθέσιμα επαρκή ισραηλινά αεροσκάφη αναχαίτισης σε αποστολές συνοδείας των βομβαρδιστικών, θα έπρεπε -ορισμένα τουλάχιστον από αυτά- να απαλλαγούν από το ρόλο της αναχαίτισης των αιγυπτιακών βομβαρδιστικών. Την αποστολή αυτή θα μπορούσαν να την αναλάβουν, με σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας, μόνον ιδιαίτερα προηγμένα αντιαεροπορικά συστήματα, όπως το πυραυλικό HAWK.

Ο J. Johnson εντωμεταξύ, αποκάλυψε το σχέδιό του τον Αύγουστο του 1962 που σε γενικές γραμμές προνοούσε για την επανεγκατάσταση 100.000 παλαιστίνιων προσφύγων εντός της ισραηλινής επικράτειας, με αντάλλαγμα τη συνέχιση της κατευναστικής και μετριοπαθούς πολιτικής στο Μεσανατολικό από πλευράς του Νάσερ. Προς την ισραηλινή ηγεσία ο Kennedy προώθησε διακριτικά μέσω του απεσταλμένου του (και πλέον διακεκριμένου συνδέσμου της αμερικανικής κυβέρνησης με την εβραϊκή κοινότητα των ΗΠΑ) M. Feldman τη διασύνδεση της αποδοχής του σχεδίου J. Johnson με την προοπτική έγκρισης πώλησης των HAWK, θέτοντας ως συμπληρωματική προϋπόθεση τις περιοδικές επιθεωρήσεις των πυρηνικών εγκαταστάσεων της Dimona από αμερικανούς ειδικούς (αν και έχει αμφισβητηθεί η διατύπωση του δεύτερου όρου). Η όλη διασύνδεση των θεμάτων αυτών όμως διατυπώθηκε ως σύσταση μάλλον, παρά ως σύστημα απαράβατων όρων, δίχως επομένως να παραπέμπει στην τυπολογία του ανταλλάγματος (quid pro quo). Ο Feldman είχε καταφέρει να πείσει τον Kennedy να ασπαστεί το σκεπτικό της «προσδοκώμενης ανταπόκρισης» των ισραηλινών στην απτή χειρονομία καλής θέλησης των ΗΠΑ [90].

[90] Η πρώτη ειδική Αναφορά της CIA με αντικείμενο το ισραηλινό πρόγραμμα απόκτησης πυρηνικών όπλων υποβλήθηκε το Δεκέμβριο του 1960, συνοψίζοντας πληροφορίες που είχαν επιβεβαιωθεί οριστικά ένα έτος πριν. Γνώση της έλαβε ο απερχόμενος Eisenhower, ο οποίος επέλεξε να την υποβαθμίσει –αν όχι και να την παραβλέψει εντελώς, πρακτικά. Οι σχετικές πληροφορίες πάντως δημοσιοποιήθηκαν εκείνες τις μέρες (άρθρα στο *Time* και στην βρετανική *Daily Express*). Από πλευράς της απερχόμενης κυβέρνησης, ο C. Herter περιορίστηκε να διαμαρτυρηθεί επίσημα στους γάλλους σχετικά τη βοήθεια που παρείχαν στους ισραηλινούς και σε παραστάσεις προς τον ισραηλινό πρέσβη, ενώ δεν δίστασε να υπογραμμίσει την βαρύτητα του θέματος στον νέο πρόεδρο J. F. Kennedy. Ακόμη, όταν στις αρχές Ιανουαρίου 1961 συνήλθε σε κλειστή συνεδρίαση η Επιτροπή Διεθνών Σχέσεων της Γερουσίας, ο Herter δεν αντιτάχθηκε στις σοβαρές καταγγελίες που ακούστηκαν από εξέχον μέλος της ενάντια στην αφερεγγυότητα των ισραηλινών και την εξαπάτηση που επιφύλαξαν στις ΗΠΑ. Για τη δημοσιοποίηση της Αναφοράς της CIA φρόντισε ο τότε επικεφαλής της θεσμικά πανίσχυρης αμερικανικής Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας (AEC) και μετέπειτα διευθυντής της CIA J. McCone (ενδεχομένως μάλιστα το 1965 να οδηγήθηκε σε παραίτηση από το δεύτερο αυτό αξίωμα, λόγω διαφωνιών με τον απροκάλυπτα φιλοϊσραηλινό L. B. Johnson γύρω από το ισραηλινό

πυρηνικό πρόγραμμα). Ο Z. K. Goldman, op cit 43-45, στο στρατευμένο (και ισχνότερης επιστημονικής επάρκειας, συγκριτικά με όσα άλλα αξιοποιούνται στο παρόν κείμενο) άρθρο του υποστήριξε ότι δεν υφίσταται επαρκής αρχειακή τεκμηρίωση για τη διασύνδεση των δύο θεμάτων (της πώλησης των HAWK αφενός και του ισραηλινού εθνικού προγράμματος κατασκευής πυρηνικών όπλων αφετέρου). Επισήμανε ωστόσο, ότι απ' τη στιγμή που έγινε δημόσια γνωστή η ύπαρξη ισραηλινού αντιδραστήρα το Δεκέμβριο του 1960 -οι πρώτες πτήσεις αμερικανικών κατασκοπευτικών αεροσκαφών U-2 με ανησυχητικά ευρήματα, χρονολογούνταν απ' τους πρώτους μήνες του 1958- και παρότι η έκθεση των πρώτων δύο αμερικανών επιθεωρητών της εγκατάστασης στη Dimona το Μάιο του 1961 υπήρξε καθησυχαστική, ο Kennedy, εύλογα καχύποπτος, επέμεινε στην ανάγκη διαρκούς διακριτικής επιτήρησης του ισραηλινού αυτού προγράμματος. Μάλιστα στις αρχές του 1962 προσπάθησε να πείσει τη σουηδική κυβέρνηση να δεχθεί να τής ανατεθεί το καθήκον των περιοδικών ελέγχων της Dimona. Ο Hersh υποστήριξε ότι τον Ιούνιο του 1962 συνήλθε στην Αθήνα σύνοδος των πρεσβευτών των ΗΠΑ στην περιοχή, στη διάρκεια της οποίας εξετάστηκαν (μετά από προτροπή του Kennedy) εναλλακτικές προτάσεις χειρισμού του ισραηλινού πυρηνικού προγράμματος κι ότι από αυτές, η άδεια πώλησης των HAWK παρουσιαζόταν ως η πλέον ελκυστική για την προστασία των αμερικανικών περιφερειακών συμφερόντων (ο Hersh ανήκει σε εκείνους που υποστήριξαν ότι η πώληση των HAWK εγκρίθηκε με σκοπό την αποκόμιση, εν είδει ανταλλάγματος, της άδειας επίσκεψης των εγκαταστάσεων της Dimona). Η ίδια πηγή ανέφερε ότι οι ισραηλινοί είχαν κατασκευάσει εικονικές εγκαταστάσεις ελέγχου με σκοπό την παραπλάνηση των αμερικανών ειδικών, κατά την πρώτη τους επίσκεψη. Στις 4 /7/1962, οι Dayan και Peres τοποθετήθηκαν υπέρ της πρόταξης της χρηματοδότησης απόκτησης πυρηνικών όπλων, έναντι της ενίσχυσης του Ισραήλ με συμβατικούς εξοπλισμούς. Το άγχος του Kennedy για το ισραηλινό πυρηνικό πρόγραμμα είχε κορυφωθεί την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1963, οι αντιδράσεις του όμως ήρθαν αντιμέτωπες με την ισραηλινή αδιαλλαξία, η οποία είχε ανατροφοδοτηθεί από τις (πρόσκαιρες καθώς αποδείχθηκε σύντομα) ενδοαραβικές πολιτικές συγκλίσεις. Το θέμα θίγεται και παρακάτω. Μέχρι τη δολοφονία του προέδρου των ΗΠΑ το Νοέμβριο, ο ισραηλινός αντιδραστήρας είχε επιθεωρηθεί ξανά τον Οκτώβριο του 1962, άλλες 5 φορές σε ετήσια βάση στη διάρκεια της προεδρίας του L. B. Johnson και τελευταία φορά έκτοτε στις 12 Ιουλίου του 1969–από αμερικανούς αποκλειστικά πάντοτε και με εκ των προτέρων ενημέρωση της ισραηλινής πλευράς, αφού ουδέποτε το Τελ Αβίβ αποδέχθηκε την επίσκεψη απεσταλμένων της Διεθνούς Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας (κάτι που έστω και προσχηματικά είχε ζητήσει ακόμη και ο γάλλος πρόεδρος De Gaulle το 1960, όταν -δημοσίως τουλάχιστον- το Παρίσι είχε αρχίσει να κρατά αποστάσεις από το ισραηλινό πυρηνικό πρόγραμμα). Σε όλες εκείνες τις επισκέψεις, οι αμερικανοί απέφυγαν σκόπιμα να επιθεωρήσουν συγκεκριμένους χώρους του συγκροτήματος της Dimona όπου λάμβανε χώρα η επανεπεξεργασία του πλουτωνίου που προερχόταν από τα απόβλητα λειτουργίας του αντιδραστήρα (αυτό είναι το βασικό υλικό το οποίο εν συνεχεία αξιοποιείται για την κατασκευή όπλων). Σε μία προσπάθεια να διασφαλίσουν την κατοχή τέτοιου υλικού, ακόμη κι αν αποτύγχανε το εθνικό τους πρόγραμμα, το 1965 οι ισραηλινοί μετέφεραν παράνομα στη χώρα τους 200 κιλά εμπλουτισμένου ουρανίου, με προέλευση μία ιδιωτική μονάδα εμπορικής επεξεργασίας πυρηνικών καυσίμων που έδρευε στην Pennsylvania των ΗΠΑ. Μετά από πρόχειρη έρευνα που διεξάχθηκε απρόθυμα, το FBI, η CIA και το υπουργείο Ενέργειας των ΗΠΑ αποφάνθηκαν ότι το υλικό είχε «μάλλον καταλήξει στο κράτος του Ισραήλ [sic]», αποφεύγοντας να δώσουν συνέχεια στο θέμα. Ήδη από τα τέλη του 1957 και ξανά ένα χρόνο αργότερα, η ισραηλινή ηγεσία είχε χαρακτηρίσει τη χώρα τόσο ανεξάρτητη σε θέματα εθνικής ασφάλειας «όσο η Ελβετία», αφού η αμερικανική επιφυλακτικότητα να συνδεθεί αμυντικά με το Τελ Αβίβ είχε ως θετικό επακόλουθο την απουσία βάσεων και στρατιωτικής αποστολής των ΗΠΑ, που ίσως κατέγραφαν ενοχλητικά (και εγκαίρως, εφόσον υπήρχε η ανάλογη πολιτική βούληση) τις ισραηλινές δραστηριότητες σε αυτόν τον τομέα: Z. K. Goldman ibid σ 44 και υποσημ 134, 140 σ 55, U. Bar-Joseph 1982 op cit σ 214, S. M. Hersh 1991 op cit σσ 52-58, 72-77, 80-81, 100-101, 109-115, 128-134, A. Ben-Zvi 1998 op cit σσ 93-95, 122-125, P. Tyler op cit σ 63, Z. Levey 2001 op cit σσ 39-40, 43, W. Bass 2003 ibid σσ 165-169, 192-203, 205-238, A. Ben-Zvi 2004a op cit σσ 39-41, O. L. Sirrs 2006 ibid σσ 107-108, R. C. Barrett 2007 op cit σσ 144-148, A. G. Long & J. R. Shifrinson 2019 op cit σσ 10-21. Κριτική αποτίμηση των αμερικανικών εναλλακτικών επιλογών χειρισμού και αντιδράσεων στο ισραηλινό πυρηνικό πρόγραμμα βρίσκεται στο M. J. Engelhardt, A nonproliferation failure: America and Israel's nuclear program, 1960–1968, *The Nonproliferation Review*, vol 11 no 3, (Fall-Winter 2004), σσ 56-69.

Σε έναν αποπροσανατολιστικό ελιγμό πρόσκαιρου ορίζοντα, ο ισραηλινός πρωθυπουργός προχώρησε σε δηλώσεις όπου εμφανιζόταν θετικός στην εξέταση του «Σχεδίου Johnson», ενώ αφετέρου αποκήρυξε κάθε προοπτική ανάπτυξης πυρηνικών όπλων. Τελικά, όταν στις 26 Σεπτέμβριου του 1962 δημοσιοποιήθηκε η πώληση του πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος, η ισραηλινή υπουργός εξωτερικών (και μετέπειτα πρωθυπουργός) G. Meir απέρριψε ωμά το αμερικανικό σχέδιο που αφορούσε τους παλαιστίνιους πρόσφυγες ως ριψοκίνδυνο για την ασφάλεια του Ισραήλ [91]. Ο αιγύπτιος ηγέτης, που είχε ενημερωθεί έγκαιρα για την επικείμενη έγκριση πώλησης των HAWK από υπεύθυνη αμερικανική πηγή, αρχικά απείχε από σχόλια γι' αυτήν την απόφαση των ΗΠΑ. Έδωσε επιπλέον ανάλογη εντολή και στον ελεγχόμενο Τύπο της χώρας, μέχρι που η είδηση εκείνης της εκ των προτέρων ενημέρωσής του εμφανίστηκε (και μάλιστα διογκωμένη) σε μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδες στη χώρα του και διεθνώς, εκθέτοντάς τον και εξοργίζοντάς τον συνάμα [92].

Είναι γεγονός ότι οι αιγύπτιοι, αντιδρώντας στις ισραηλινές εξοπλιστικές πρωτοβουλίες, είχαν ήδη προχωρήσει στην πρόσληψη ομάδας γερμανών επιστημόνων με στόχο την ανάπτυξη εγχώριου πυραυλικού συστήματος μεγάλου βεληνεκούς. Οι πρώτες προσπάθειες απόκτησης βαλλιστικών πυραύλων εδάφους-εδάφους της Αιγύπτου ανάγονταν στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, πάλι με πρωταγωνιστές γερμανούς (που είχαν πρωτοστατήσει στις σχετικές επιτυχίες της ναζιστικής περιόδου). Πάντως, ακόμη και οι πιο φιλοϊσραηλινές (και αντιαιγυπτιακές) ιστοριογραφικές πηγές παραδέχονται ότι, τόσο στην πρώτη του όσο και στην αρχή της δεύτερης φάσης του (1951-1956 και 1959-1960), το αιγυπτιακό πρόγραμμα αφορούσε σε τακτικά όπλα μικρού βεληνεκούς, ενώ επίσης απουσίαζε τότε η δυνατότητα ή ακόμη και η πρόθεση εφοδιασμού τους με πυρηνικές κεφαλές. Ο Νάσερ, που είχε πληροφορηθεί το ισραηλινό πρόγραμμα ανάπτυξης πυρηνικών όπλων από τις αρχές του 1961 (συγκάλεσε μάλιστα τότε το συμβούλιο του Αραβικού Συνδέσμου, για να ενημερώσει και τα άλλα αραβικά κράτη επ' αυτού), έκρινε αρχικά ότι διέθετε κάποιο χρονικό περιθώριο μέχρι οι ισραηλινοί να κατασκευάσουν το πρώτο τους όπλο, γι' αυτό και αποφάσισε ότι προείχε να αποκτηθεί σε πρώτη φάση η δυνατότητα του

[91] D. Little 1993 op cit σ 568, A. Ben-Zvi 1998 ibid σσ 113-117, W. Bass 2003 ibid σσ 170-177. Το μήνυμα του Ben-Gurion προς τον πρεσβευτή του Ισραήλ στην αμερικανική πρωτεύουσα εννέα μέρες νωρίτερα υπήρξε ακόμη σαφέστερο: «...κανένα αιγυπτιακό, συριακό ή ιρακινό MiG δεν συνιστά μεγαλύτερη απειλή για την ασφάλεια του κράτους, από την αμφισβήτηση της αποκλειστικής δικαιοδοσίας της ισραηλινής κυβέρνησης να αποφασίζει πάνω στο ποιές συλλογικότητες έχουν δικαίωμα εγκατάστασης στη χώρα»: A. Ben-Zvi 2002 op cit σσ 81, 109 υποσημ 55, 56.
[92] M. Heikal 1973 op cit σ 222, M. Copeland op cit σ 208, E. Nadelmann op cit σ 443, W. J. Burns 1985 op cit σ 141, W. Bass 2003 ibid σσ 177-180, O. L. Sirrs 2006 op cit σσ 105-106.

μέσου εκτόξευσης ενός ανάλογου αραβικού οπλοσυστήματος, δίνοντας προτεραιότητα στην ανάπτυξη πυραυλικής τεχνολογίας. Τελικά οι ισραηλινοί κατάφεραν να προπορευτούν, εκτελώντας την πρώτη επίσημη (δημόσια ανακοινωμένη) επιτυχή εκτόξευση πυραύλου στις 6/7/1961, με απόγειο ύψους 100 χλμ. Οι αιγύπτιοι διεξήγαγαν τις πρώτες δικές τους αντίστοιχες δοκιμές στις 21/7/1962 (αφορούσαν σε δύο εκτοξεύσεις πυραύλων μικρού βεληνεκούς, 175 και 350 μιλίων αντίστοιχα), αναγκάζοντας τον αμερικανό πρόεδρο να τους απευθύνει προειδοποιητικό κι αποθαρρυντικό μήνυμα το Σεπτέμβριο του 1962 (το μήνα δηλαδή ανακοίνωσης της πώλησης των HAWK στο Ισραήλ), όπου διατύπωνε τους φόβους του ότι οι πυραυλικές δοκιμές συνιστούσαν σαφές πρελούδιο για την εκκίνηση ανταγωνισμών μεταξύ Ισραήλ κι Αιγύπτου στο πεδίο της απόκτησης όπλων μαζικής καταστροφής. Η Αίγυπτος διέθετε κι εκείνη ατομικό αντιδραστήρα, σοβιετικής προέλευσης, απ' το 1958, για την παραχώρηση του οποίου οι ισραηλινοί είχαν διαμαρτυρηθεί έντονα, όμως δεν υπήρξαν ποτέ αναφορές ή υπόνοιες σύνδεσής του με στρατιωτικό πρόγραμμα. Έχει διατυπωθεί ακόμη και η άποψη ότι οι αμερικανοί, δεχόμενοι να καλύψουν την αντιαεροπορική ανάγκη των ισραηλινών (και αρνούμενοι να πωλήσουν το ίδιο σύστημα στους αιγύπτιους), εξώθησαν το Κάιρο στην επιτάχυνση ανάπτυξης εθνικού προγράμματος πυραύλων εδάφους-εδάφους ως υπαλλακτική ή, για την ακρίβεια, επιχειρησιακά υπερέχουσα λύση με σκοπό την διατήρηση της στρατηγικής ισορροπίας μεταξύ Ισραήλ κι Αιγύπτου (σημειώνεται εκ νέου ότι ακριβώς για το λόγο αυτό οι ΗΠΑ είχαν αρνηθεί στους ισραηλινούς την πώληση των HAWK Αύγουστο του 1960). Έχει αφετέρου υποστηριχθεί ότι το αιγυπτιακό πυραυλικό πρόγραμμα παρουσιάστηκε σκοπίμως διογκωμένο από τον Νάσερ, ώστε να αποσείσει τη (συριακή κυρίως) μομφή πως είχε εγκαταλείψει τους παλαιστίνιους και τον αντιϊσραηλινό αγώνα, έναντι της αμερικανικής επισιτιστικής βοήθειας που λάμβανε η χώρα του. Οι ισραηλινοί και τα φιλοϊσραηλινά στοιχεία στους κόλπους της αμερικανικής κυβέρνησης αξιοποίησαν τις αιγυπτιακές πυραυλικές δοκιμές αξιολογώντας τες ως άμεση και σοβαρή απειλή, ώστε να επιτύχουν την αποδέσμευση των HAWK και να δικαιολογηθεί η κλιμάκωση του ισραηλινού αντίστοιχου προγράμματος. Επισήμως όμως, χαρακτήρισαν ως μεγαλύτερο κίνδυνο την ενίσχυση της αιγυπτιακής πολεμικής αεροπορίας με σύγχρονα αναχαιτιστικά αεροσκάφη MiG-21 και μέσης εμβέλειας βομβαρδιστικά Tu-16, ικανά να ισοπεδώσουν ισραηλινές πόλεις εντός λεπτών, αμφότερα υπενθυμίζεται σοβιετικής προέλευσης. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών εκτιμούσαν ότι τα αιγυπτιακά πυραυλικά συστήματα στερούνταν ακρίβειας και ήταν μικρού πραγματικού βεληνεκούς, χαρακτηρίζοντάς τα κυρίως «προπαγανδιστικά όπλα γοήτρου για εσωτερική κατανάλωση». Οι αμερικανοί γνώριζαν ότι,

αφενός μεν η ακρίβεια δεν είναι πρωτεύουσας σημασίας για όπλα με κεφαλές μαζικής καταστροφής, αφετέρου δε οι αιγύπτιοι δεν ήταν σε θέση να κατασκευάσουν ατομικές ή πυρηνικές κεφαλές, ακόμη κι αν το ήθελαν [93].

Παρόλο που ο Kennedy αισθάνθηκε (δικαίως, προφανώς) εξαπατημένος και μειωμένος από τη μεταστροφή των ισραηλινών συνομιλητών του το φθινόπωρο του 1962, αποφάσισε για σειρά λόγων να μην ακυρώσει την πώληση των HAWK -λόγων που σχετίζονταν με διαφορετικούς παράγοντες. Δύο από αυτούς αναδύονται ως τα βασικά κίνητρα του αμερικανού προέδρου να μην αντιδράσει με αυστηρότητα στην ισραηλινή αδιαλλαξία κι αφερεγγυότητα: α) η ανησυχία για τις διαθέσεις των εβραϊκής καταγωγής ψηφοφόρων στις επερχόμενες «μεσεκλογές» των ΗΠΑ και κυρίως β) ο ενδόμυχος φόβος μήπως μια τέτοια κίνηση εξωθούσε τους διαπιστωμένης τόλμης ισραηλινούς σε μία επίσπευση του πυρηνικού τους προγράμματος και μια επακόλουθη μονίμως επικρεμάμενη κρίση που θα ενέπλεκε όπλα μαζικής καταστροφής, όπως εκείνη που η υφήλιος και ο ίδιος προσωπικά είχαν βιώσει σχεδόν ένα χρόνο προηγουμένως με επίκεντρο την Κούβα. Ακόμη, η συγκυρία επιβαρύνθηκε περαιτέρω επειδή η Γαλλία παρουσιαζόταν πλέον σταθερά όλο και πιο απρόθυμη να εφοδιάζει το Ισραήλ με όπλα, αφού έτσι αποκλειόταν αυτόματα από τις πολύ

[93] N. Safran 1969 op cit σσ 215-216, M. Heikal 1973 ibid σσ 207-208, U. Bar-Joseph 1982 op cit σ 206, W. J. Burns 1985 ibid σ 140, A. Ben-Zvi 1998 op cit σσ 109-110, O. L. Sirrs 2006 ibid σσ 20-50, 106, 113, J. Heller 2016 op cit σ 99. Το ζήτημα θα αναλυθεί περαιτέρω παρακάτω, με συγκριτικό σκεπτικό. Οι ισραηλινοί παρακολουθούσαν στενά το αιγυπτιακό πυραυλικό πρόγραμμα εξ αρχής, μέσω δικών τους κατασκόπων γερμανοεβραϊκής καταγωγής, που είχαν εμφυτευτεί στις ομάδες των γερμανών στρατιωτικών συμβούλων των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων, παριστάνοντας τους ναζιστικού παρελθόντος πρώην αξιωματικούς. Οι δυτικογερμανοί βρέθηκαν σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση, καθώς αρχικά φάνηκαν απρόθυμοι να πιέσουν τους προσληφθέντες γερμανούς επιστήμονες να αποχωρήσουν από το αιγυπτιακό πρόγραμμα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο επικεφαλής της δυτικογερμανικής υπηρεσίας πληροφοριών στις αρχές της δεκαετίας του εξήντα, είχε συνεργαστεί στενά με τους αιγύπτιους δέκα χρόνια πριν, συνδράμοντάς τους στην οργάνωση της δικής τους αντίστοιχης υπηρεσίας, ενώ υφίσταντο και πρόσθετοι λόγοι για τη δυτικογερμανική αμηχανία (διατηρώντας τους δεσμούς τους με μέλη των αιγυπτιακών υπηρεσιών πληροφοριών, παρακολουθούσαν το πρόγραμμα απόκτησης σοβιετικών οπλικών συστημάτων από την Αίγυπτο και διοχέτευαν τις σχετικές πληροφορίες στους αμερικανούς). Η Βόννη πείστηκε να βοηθήσει τους ισραηλινούς και τους γάλλους να βραχυκυκλώσουν το αιγυπτιακό πρόγραμμα διά της απομάκρυνσης των γερμανών επιστημόνων, μόνον αφότου τής ασκήθηκαν πολιτικές πιέσεις και συγκεκριμένα η απειλή αναγνώρισης της ΛΔ Γερμανίας (σημειώνεται ότι στο ίδιο μέσο πίεσης προσέφυγε αντίρροπα και ο Νάσερ). Οι φόβοι των ισραηλινών, κλιμακωμένοι όταν διαφαίνονταν προοπτικές επιτυχούς ολοκλήρωσης του αιγυπτιακού προγράμματος, οδήγησαν σε εκστρατεία εκφοβισμού, απειλών και δολοφονιών επιστημόνων στην Ευρώπη (επιχείρηση "Damocles") τη διετία 1963-1965. Οι ισραηλινοί είχαν πληροφόρηση για τη β΄ φάση του αιγυπτιακού προγράμματος εκ των έσω (από γερμανό επιστήμονα που εργαζόταν σε αυτό, καθώς κι από αυστριακό συνάδελφό του, ο οποίος μάλιστα ισχυρίστηκε ότι οι αιγύπτιοι σχεδίαζαν την ανάπτυξη πολεμικής κεφαλής μαζικής καταστροφής με βάση ραδιενεργά υλικά). Οι αιγύπτιοι ανακάλυψαν και συνέλαβαν τους πληροφοριοδότες τελικά, το 1965. Ενδεικτικά: G. S. Trenear-Harvey, *Historical Dictionary of Air Intelligence,* Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow Press, 2009, σσ 50-51, O. L. Sirrs ibid σσ 60-100. Πληροφορίες για τις αιγυπτιακές σκέψεις της επόμενης διετίας παρατίθενται παρακάτω.

αποδοτικότερες αραβικές παραγγελίες –τη στιγμή ειδικά που η αιγυπτιακή πολεμική αεροπορία είχε μόλις προικοδοτηθεί με μία μοίρα βομβαρδιστικών Tu-16. Εκτός αυτού, ο Νάσερ είχε αρχίσει να αναμειγνύεται ενεργά στον εμφύλιο πόλεμο της Βόρειας Υεμένης, από την έκβαση του οποίου θεωρήθηκε πως εξαρτιόταν η επιβίωση των φιλοδυτικών καθεστώτων στη Σαουδική Αραβία, την Ιορδανία, πιθανόν η ιρανική ακεραιότητα καθώς και η μακροημέρευση του προσεχώς τυπικά ανεξαρτητοποιημένου (ως τότε βρετανικής αποικίας) και στρατηγικής αξίας για την παγκόσμια ναυσιπλοΐα Άντεν [94].

[94] Ο οκταετής (1962-1970) εμφύλιος της Β. Υεμένης μεταξύ δημοκρατικών και βασιλοφρόνων ενέπλεξε άμεσα και έμμεσα όλες τις γειτονικές χώρες (τη Σαουδική Αραβία στο πλευρό των βασιλοφρόνων κι αφετέρου το Ιράκ, τη Συρία και την Αίγυπτο με το μέρος των αντιφρονούντων πραξικοπηματιών), το ΗΒ (που ενδιαφέρονταν για την ασφάλεια των πετρελαιοπαραγωγών προτεκτοράτων του κι επιχείρησε να εξισορροπήσει τις προθέσεις όλων των αντιμαχόμενων, οι οποίοι ήταν εξίσου εχθρικοί απέναντί του), την ΕΣΣΔ (που ενίσχυσε τις αριστερές δυνάμεις στο από ενεργειακής άποψης «μαλακό υπογάστριο» των αντιπάλων της), και τις ΗΠΑ (τις τελευταίες μόνο στο μέτρο που επιδίωξαν να εγγυηθούν την ασφάλεια της Σαουδ. Αραβίας, αλλά χωρίς να την υποστηρίξουν πολιτικά). Μεταξύ των αφορμών για το ξέσπασμά του εξείχαν διάφορες πολιτικές κινήσεις του Λονδίνου στην περιοχή (κυρίως η συγχώνευση του Άντεν με άλλα προτεκτοράτα σε μία συνομοσπονδία, απόφαση που λήφθηκε το Φεβρουάριο του 1959, συμπίπτοντας με τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου για την Κύπρο), με απώτερο σκοπό την αύξηση των πιθανοτήτων υπεράσπισης του Κουβέιτ, αν χρειαζόταν. Το Άντεν κηρύχθηκε τυπικά ανεξάρτητο τον Ιανουάριο του 1963, ενώ πλέον εκεί βρισκόταν μία τεράστια βρετανική στρατιωτική βάση που είχε υπερμεγεθυνθεί πρόσφατα (όπως και στην Κύπρο, οι βρετανοί ενίσχυαν την τοπική στρατιωτική τους παρουσία καθώς προοδευτικά αποσύρονταν από άλλες μεσανατολικές περιοχές). Εξαιτίας της νέας εκείνης εστίας έντασης και της αιγυπτιακής στρατιωτικής ανάμιξης σε αυτήν, οι βασιλείς της Σαουδ. Αραβίας και της Ιορδανίας αλληλοπροσεγγίστηκαν στενά, ειδικά σε στρατιωτικό επίπεδο (ο Χουσεΐν συνέδραμε τους Saud αποστέλλοντάς τους δύναμη της ιορδανικής πολεμικής αεροπορίας ως βοήθεια, αλλά ταπεινώθηκε κατά την έναρξη της ενέργειας, όταν ο επικεφαλής του πρώτου κλιμακίου αυτομόλησε προς την Αίγυπτο και ζήτησε πολιτικό άσυλο ενώ πετούσε προς τη Σαουδ. Αραβία με σκοπό υποτίθεται να συντονίσει τη συνεργασία των δύο πλευρών, δηλώνοντας ότι αρνείτο να βομβαρδίσει υεμενίτες). Οι ΗΠΑ, κυρίως στην αρχή του εμφυλίου στη Β. Υεμένη, δεν έλαβαν ξεκάθαρα φιλοβρετανικές θέσεις -προσθέτοντας έτσι μία ακόμη πηγή ανασφάλειας και πικρίας στις διμερείς σχέσεις. Για τον πρόεδρο Kennedy ήταν θέμα επίσημης τήρησης αποστάσεων απέναντι σε αντιδραστικές κι οπισθοδρομικές πολιτικές δυνάμεις του Αραβικού Κόσμου. Ο Ph. Talbot του State Dept έθεσε ως (αναμενόμενες) συμπληρωματικές αμερικανικές προτεραιότητες την ασφάλεια της Ιορδανίας και την αποφυγή επέκτασης της στρατιωτικής παρουσίας της ΕΣΣΔ στην Υεμένη. Οι ΗΠΑ περιορίστηκαν σε συμβολικές επισκέψεις ολιγάριθμων πολεμικών αεροσκαφών τους στη Σαουδ. Αραβία επισήμως, σύμφωνα όμως με τους αιγύπτιους παρείχαν κρυφά και οπλισμό στους φιλοβασιλικούς της Υεμένης. Οι αμερικανικές θέσεις υπέστησαν απώλειες λόγω της υεμενικής διένεξης: συγκεκριμένα, για να κατευνάσει τον Νάσερ, ο μετέπειτα βασιλιάς της Σαουδικής Αραβίας Fayṣal εισηγήθηκε ήδη από το 1961 κι επικύρωσε το 1962 (τότε ως πρωθυπουργός) τη λήξη, χωρίς ανανέωση, του δικαιώματος χρήσης (από πλευράς USAF) της μεγάλης και σύγχρονης αεροπορικής βάσης του Dhahran, που είχε, υπενθυμίζεται, κατασκευαστεί από τους αμερικανούς το 1945 (ενδιαμέσως, στις αρχές του 1957, ο Fayṣal, επικαλούμενος την ίδια επιχειρηματολογία, είχε επιτύχει να αποσπάσει από τους αμερικανούς αυξημένα κονδύλια στρατιωτικής βοήθειας, καθώς και την κατασκευή τερματικού στο Dhahran για χρήση από την πολιτική αεροπορία). Στα τέλη του 1962 ο Νάσερ διαβεβαίωσε τους αμερικανούς ότι δεν απέβλεπε μήτε σε καθεστωτική ανατροπή στο Ριάντ μήτε σε επαναστάσεις στα βρετανικά προτεκτοράτα, με αποτέλεσμα οι ΗΠΑ να αναγνωρίσουν τη Δημοκρατία της Β. Υεμένης στις 19/12/1962. Πάντως, σημειώθηκαν επεισόδια με τη χρήση πυρών μεταξύ σαουδαραβικών και αιγυπτιακών στρατευμάτων, ενώ παράλληλα η ένταση συνετέλεσε την ίδια περίοδο στην ανάδειξη φιλονασερικού πυρήνα εντός της σαουδαραβικής βασιλικής οικογένειας. Οι στρατιωτικές δαπάνες της Σαουδ. Αραβίας εκτινάχθηκαν εξαιτίας του πολέμου

(διπλασιάστηκαν ως ποσοστό του ΑΕΠ και υπερτριπλασιάστηκαν σε απόλυτα ποσά), ενώ γενικά η διαχείριση της σύγκρουσης θεωρήθηκε επιτυχής για τη φιλοσαουδαραβική πλευρά στα χερσαία πεδία μαχών. Η αιγυπτιακή αεροπορική απειλή όμως, αναδείχθηκε σε μείζονα απειλή για το βασίλειο των Saud (η διαπίστωση τους εξώθησε σε επενδύσεις μεγάλων ποσών για την οικοδόμηση της αεράμυνας της χώρας, που θίγεται παρακάτω). Εκτός αυτών των εξελίξεων, δεν διέφυγε των αμερικανών η μακροπρόθεσμη σκοποθεσία του Νάσερ να καλλιεργεί κάθε πηγή προβλημάτων για τους βρετανούς και τους σαουδάραβες στην ευρύτερη Αραβική Χερσόνησο, γι' αυτό και η ενεργός ανάμιξή του στον επίμαχο πόλεμο αξιολογήθηκε ως «αιτία ενταφιασμού των κάποτε εγκάρδιων σχέσεών του με τη CIA». Η εμπλοκή του Καΐρου στην επίμαχη σύγκρουση έχει αποδοθεί στην προσπάθεια αποκατάστασης του κύρους της Αιγύπτου ως ηγέτιδας δύναμης στον Αραβικό Κόσμο, επειδή η εικόνα της (και του Νάσερ προσωπικά) είχαν τρωθεί σοβαρά μετά την απόσχιση της Συρίας από την ΗΑΔ. Ο πόλεμος, που ίσως έληγε με πολιτική διευθέτηση την άνοιξη του 1963 αν οι ΗΠΑ δεν ολιγωρούσαν στρατιωτικοδιπλωματικά, αποδείχθηκε ιδιαίτερα δαπανηρός στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά για την Αίγυπτο. Οι δεκάδες χιλιάδες αιγύπτιοι στρατιώτες που αναπτύχθηκαν στην Υεμένη -σύμφωνα με δυτικούς υπολογισμούς 40-50.000 άνδρες, εκ των οποίων οι 20.000 στην πρώτη γραμμή και δη επίλεκτοι- δεν στάθηκαν αρκετοί για την επίτευξη της νίκης (εν πολλοίς εξαιτίας της ανικανότητας στη διοίκησή τους από τον επικεφαλής τους στρατηγό Amer, προσωπικό φίλο του Νάσερ) και σύντομα προσέφυγαν στη χρήση ακόμη και χημικών όπλων. Το 1965 αναδύθηκαν και πάλι ελπίδες τερματισμού της σύγκρουσης με την κατ' αρχήν συμφωνία αμοιβαίας απόσυρσης των ξένων στρατευμάτων από την Υεμένη, η βρετανική όμως απόφαση το Φεβρουάριο του 1966 (έπειτα από παλινωδίες ετών) να εκκενώσει τη βάση του Άντεν μέχρι το 1968, θεωρήθηκε ότι οδήγησε στην αναζωπύρωση της σύγκρουσης. Ο μεν Νάσερ θεώρησε τη βρετανική ανακοίνωση ως εκμεταλλεύσιμη παραδοχή ήττας σκληραίνοντας τη στάση του, οι δε ηγεσίες των βρετανικών προτεκτοράτων αισθάνθηκαν ότι το Λονδίνο εγκατέλειπε το ρόλο του προστάτη τους (παρά τις περί του αντιθέτου βρετανικές διαβεβαιώσεις). Οι ισραηλινοί εκτιμούσαν ότι όσο διαρκούσε -κι αυξανόταν- η αιγυπτιακή ανάμιξη σ' εκείνον τον πόλεμο, τόσο απομακρύνονταν οι πιθανότητες αραβικών στρατιωτικών τυχοδιωκτισμών εναντίον του. Με το ίδιο άλλωστε σκεπτικό αξιολογήθηκε και απ' τους βρετανούς, μέχρι να αποφασίσουν να αποχωρήσουν απ' το Άντεν: για όσο η προσοχή του Νάσερ ήταν απορροφημένη στην Υεμένη, τουλάχιστον θα μειώνονταν οι πιθανότητες να επεξεργάζεται σχέδια εξαναγκασμού τους να εγκαταλείψουν τις βάσεις τους στη Λιβύη και στην Κύπρο. Ενδεικτικά: G. Balfour-Paul, *The end of empire in the Middle East / Britain's relinquishment of power in her last three Arab dependencies*, Cambridge - N. York -Melbourne: Cambridge University Press, 1991, σσ 70-73, 85-86, 102, 142, 144-145, 166, A. Rieck, Iraq and Saudi Arabia: from Rivalry to Confrontation, στο D. Hopwood, H. Ishaw, T. Koszinowski (επιμελ.), *Iraq: Power and Society*, Reading: Ithaca Press, 1993, σ 322, J. Nevo, Jordan and Saudi Arabia: The Last Royalists, στο J. Nevo & I. Pappé (επιμέλ.) op cit σσ 105, 107, U. Dann op cit σσ 124-125, F. A. Gerges, The Kennedy administration and the Egyptian-Saudi conflict in Yemen; co-opting Arab nationalism, *Middle East Journal*, vol 49 no 2, 1995, A. A. Orkaby, *The International History of the Yemen Civil War, 1962-1968*, unpublished doctoral dissertation, History and Middle Eastern Studies, Harvard University, 2014, σσ 83-124, 251, M. Copeland op cit σσ 306-307, W. C. Eveland op cit σσ 242-243, R. W. Baker op cit σσ 56-57, N. Safran 1969 ibid σσ 188-190, 241-243, 436-437, W. J. Burns 1985 op cit σσ 134-139, M. Gat 2004 op cit σσ 1191-1193, S. K. Aburish 2004 op cit σσ 208-211, S. Blackwell 2004 op cit σσ 99-100, M. M. El Hussini op cit σ 123, N. J. Ashton, *Kennedy, Macmillan and the Cold War / The Irony of Interdependence*, Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2002, σσ 92-108, A. Dawisha 2003 op cit σσ 234-237, 308-309, R. McNamara, Britain, *Nasser and the balance of power in the Middle East 1952-1967,* London - Portland: F. Cass, 2003, σσ 216-219, R. Yitzhak, The Formation and Development of the Jordanian Air Force, 1947-1967, *Middle Eastern Studies*, vol 40 no 5, (Sep., 2004), σ 165, M. J. O'Reilly, *Unexceptional: America's empire in the Persian Gulf, 1941-2007*, Lanham, MD: Lexington (Rowman & Littlefield), 2008, σσ 105-109. Υπήρχε ελληνικού ενδιαφέροντος έκφανση του πολέμου: το Νοέμβριο του 1962, ο αμερικανός αεροπορικός Ακόλουθος σμήναρχος Williams και ο β΄ γραμματέας της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Αθήνα επισκέφθηκαν αξιωματούχο του ΥπΕξ και «τού εξήραν το ενδιαφέρον ΗΠΑ διά την διέλευσιν [μέσω του ελληνικού εναέριου χώρου] Σοβιετ. και εν γένει Ανατολικών α[εροσκα]/φ[ών] προς Αφρική και Μ. Ανατολήν με ενδεχόμενον τελικόν προορισμόν την Κούβαν ή την Υεμένην» και τού ζήτησαν να τηρούνται ενήμεροι για κάθε τέτοια χορηγούμενη άδεια υπερπτήσεως «μετά ή άνευ προσγειώσεως ή και οιασδήποτε πληροφορίας περί διελεύσεως μέσω της ελληνικής περιοχής πληροφοριών πτήσεως (FIR Αθηνών) στρατιωτικών αεροσκαφών των

Επίσης, η αμερικανική υπηρεσία στρατιωτικών πληροφοριών (DIA) χαρακτήριζε βάσιμα τα ισραηλινά άγχη, παραθέτοντας στοιχεία για την απόκτηση από την Αίγυπτο των νεώτερου τύπου σοβιετικών μαχητικών αεροσκαφών (που θα μπορούσαν να καλύπτουν αμυντικά τα βομβαρδιστικά, απαγορεύοντας την αναχαίτισή τους) και πυραυλικών αντιαεροπορικών συστημάτων (που ίσως καθιστούσαν τα αεροδρόμια των βομβαρδιστικών απρόσβλητα σε αιφνιδιαστική επίθεση), με άλλα λόγια προσυπογράφοντας τις ζοφερές περί κινδύνου εκτιμήσεις των ισραηλινών και των υπερατλαντικών υποστηρικτών τους [95]. Από την άλλη πλευρά, ο αμερικανός ηγέτης πίστευε ότι οι τιμωρητικές κινήσεις λειτουργούσαν προς την ανεπιθύμητη κατεύθυνση, εξωθώντας δηλαδή τις κοινωνούς τέτοιων μηνυμάτων χώρες σε περαιτέρω φυγόκεντρες (σε σχέση με τις ΗΠΑ) τάσεις. Αυτή η άποψη καθόρισε τότε και τις θέσεις του έναντι της Αιγύπτου [96]. Πρόσφατα μάλιστα, οι παραπάνω παράγοντες συναρθρώθηκαν σε μία αφήγηση που εμφανίζει την όλη στάση του J. F. Kennedy να επιδέχεται ανάγνωση σύμφωνα με την οποία το ουσιώδες κέντρο βάρους της μεσανατολικής του πολιτικής υπήρξε η εγκαθίδρυση σχέσης στρατηγικής συνεργασίας με την Αίγυπτο: οι χειρονομίες του προς το Ισραήλ ερμηνεύονται -σύμφωνα με τη συγκεκριμένη οπτική γωνία- ως υπολογισμένες κινήσεις τακτικής, με σκοπό να κατασιγαστούν οι αντιδράσεις απέναντι στην προσέγγιση του Καΐρου που επιχειρούσε. Η στενή σχέση που προέκυψε μεταξύ Washington και Τελ Αβίβ αποτέλεσε απλώς ένα μάλλον απρόβλεπτο υποπροϊόν αυτής της προσπάθειας μορφοποίησης του επιθυμητού για την αμερικανική πλευρά τελικού σχήματος στις εκσυγχρονιστικές τάσεις της νασερικής ηγεσίας, με μακροπρόθεσμο στόχο την απόκτηση μίας ισχυρής, ευημερούσας και οργανωμένης φιλελεύθερα πολιτικοοικονομικά Αιγύπτου, φίλης των ΗΠΑ (πρόκειται για

κομμουνιστικών κρατών, ανεξαρτήτως των υπ' αυτών δηλουμένων ημίν σκοπού, φορτίου και προορισμού»: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/91/8/1/1, «Σχέδιον Απορρήτου σημειώματος» από την Α΄ Πολιτική (Α. Ι . Τσαούσης) που συντάχθηκε στις 20/11/1962 κι εστάλη προς τη ΜΑ/ΒΑΣ (μόνιμη Αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ) με το ΑΡ44-48/21-11-1962 και το ΓΕΑ (ΑΡ 44-49/27-11-1962).

[95] M. Heikal 1973 op cit σσ 214-218, D. Little 1993 op cit σ 569, E. Nadelmann op cit σσ 439-44, A. Ben-Zvi 1998 op cit σσ 108-109, D. Tal 2000 op cit σσ 312-313, A. Ben-Zvi 2002 op cit σσ 20-21. Ειδικά τα τελευταία επιχειρήματα γνώρισαν τη μέγιστη προώθηση από το φιλοϊσραηλινό lobby στα αμερικανικά ΜΜΕ, για λόγους καλλιέργειας νομιμοποιητικού κλίματος –L. Spiegel, *The Other Arab-Israeli Conflict / Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1985, σ 108.

[96] Σε αυτή τη «φιλοσοφία διεθνών σχέσεων» του JFK ενέπιπτε και η προσωπική του απόφαση να μην διακοπεί το πρόγραμμα επισιτιστικής βοήθειας προς την Αίγυπτο, αντιπαρερχόμενος τη σποραδική αντιαμερικανική ρητορική της κυβέρνησης του Καΐρου.

Στις 8/10/1962 η συγκεκριμένη προσέγγιση έφθασε στο αποκρύφωμά της, καθώς η Washington ενέκρινε πρόγραμμα επισιτιστικής αρωγής προς την Αίγυπτο τριετούς διάρκειας (αντί της μέχρι τότε ετήσιας) και ύψους 431,8 εκ. $.Το πρόγραμμα δέχθηκε σφοδρές επικρίσεις στο Κογκρέσο μετά το 1963, όταν διατυπώθηκε η άποψη ότι το καθεστώς Νάσερ διοχέτευε τα συναλλαγματικά κέρδη που αποκόμιζε μέσω αυτού, στην αγορά όπλων από την ΕΣΣΔ και στην ανάπτυξη του εκστρατευτικού του σώματος στην Υεμένη (W. J. Burns 1985 op cit σσ 132-134, E. Nadelmann ibid σ 445).

ρηξικέλευθη εξιστόρηση που απαιτεί εξονυχιστικό έλεγχο των αποδεικτικών υλικών της) [97]. Έχει πάντως διατυπωθεί το σχόλιο ότι η ανακοίνωση της πώλησης των HAWK στο Ισραήλ και η έγκριση του τριετούς προγράμματος επισιτιστικής βοήθειας προς την Αίγυπτο που συνέβησαν με διαφορά δέκα ημερών (26/9 και 6/10/1962 αντίστοιχα) υπήρξαν ατυχής συνδυασμός κατά το ότι συνέβαλαν στην υποδαύλιση των επικριτικών σχολίων με στόχο τον Νάσερ, σε παναραβική κλίμακα: ενισχύθηκαν οι αιτιάσεις ότι αυτός δεν αντέδρασε στην τελευταία εξοπλιστική ενίσχυση των ισραηλινών -και δη από τις ΗΠΑ- επειδή «εξαγοράστηκε με τα αμερικανικά άλευρα» [98]. Μάλλον, όπως ήδη σημειώθηκε, ο αμερικανός ηγέτης προέταξε με βάση τις δικές του εκτιμήσεις ότι προτεραιότητα των αιγύπτιων ήταν η κάλυψη βασικών οικονομικών αναγκών τους και των ισραηλινών η συνεχιζόμενη αναβάθμιση της δυνατότητας αυτοπροστασίας με στρατιωτικά μέσα. Αφού δεν κατέστη δυνατό να ρυμουλκηθούν σε μία πολυμερή αντισοβιετική συμμαχία παραμερίζοντας τις διαφορές τους, επόμενος σκοπός για τις ΗΠΑ ήταν να μην απωλεσθεί κανένα από τα δύο κράτη προς όφελος της σοβιετικής διείσδυσης στην περιοχή, που διευρυνόταν. Το μόνο ασφαλές συμπέρασμα για την αμερικανική ηγεσία αφορούσε στο επίπεδο τη τακτικής: οι χειρονομίες προς το Ισραήλ όφειλαν να μην εκφράζονται πρόωρα, όχι τουλάχιστον πριν εξασφαλιστούν τα επιδιωκόμενα ανταλλάγματα [99].

[97] Ο A. Ben-Zvi (2009 op cit) που εισηγείται την ερμηνεία αυτή, προσκομίζει σειρά αποδείξεων κυμαινόμενης ευστάθειας. Αναφέρεται λχ στη σχετική μόνο ισχύ του φιλοϊσραηλινού lobby κατά την υπό εξέταση εποχή, που δεν τού επέτρεπε να επηρεάσει την αμερικανική εξωτερική πολιτική στο βαθμό που θα το επιτύγχανε λίγο μεταγενέστερα. Αφηγήσεις όπως αυτή του Ben-Zvi επιδέχονται και συγχρονική ανάγνωση, όπως κάθε ιστορική προσέγγιση εξάλλου: πιθανόν να διατυπώθηκε σε μία στιγμή (μετά το 2008) που στις ιεραρχήσεις των διεθνών σχέσεων των ΗΠΑ αλλά και του ισραηλινού κράτους παρατηρούνταν μετατοπίσεις οι οποίες επέτρεπαν -αν όχι επέβαλαν- κριτικές προσεγγίσεις σε ένα πεδίο το οποίο μέχρι τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα θεωρούνταν άβατο, στις διμερείς σχέσεις Washington-Τελ Αβίβ δηλαδή. Υπενθυμίζεται εξάλλου ότι ο ίδιος μελετητής χαρακτήρισε και το εναρκτήριο στάδιο της εγκάρδιας αμερικανοϊσραηλινής σύνδεσης, μετά το θέρος 1958, ως παράπλευρη συνέπεια της αμερικανικής επιθυμίας να αντικαταστήσει τη Βρετανία στο ρόλο του προστάτη της Ιορδανίας (A. Ben-Zvi op cit 2007). Γενικά είναι βεβαιωμένη η ικανότητα που επιδείκνυαν τα στελέχη της προεδρίας του Kennedy (και ο ίδιος προσωπικά) να διακρίνουν τις λεπτές αποχρώσεις κάθε τριτοκοσμικού υποδείγματος, καθώς και η αποστασιοποίηση από την υπεραπλουστευτική κατηγοριοποίηση κάθε αντιαποικιοκρατικής στάσης ως συνώνυμης φιλοσοβιετικών τάσεων, που χαρακτήριζε την προκάτοχο κυβέρνηση Eisenhower. Η πολιτική αυτή, αντιστοιχίζεται πειστικά -ακόμη και ως απόκριση- στη σοβιετική ευελιξία που αναφέρθηκε: επί Χρουστσώφ, η εξωστρέφεια της Μόσχας ανοιγόταν επικίνδυνα για τις ΗΠΑ προς τις πρώην αποικίες-νέα κυρίαρχα κράτη, ανεξαρτήτως του ρευστού βαθμού των πραγματικών σοσιαλιστικών τους κλίσεων / αποκλίσεων. Ο R. Popp (op cit σσ 416-417) συμφωνεί με την ανωτέρω ανάγνωση της εξωτερικής πολιτικής του Kennedy και αναφέρει ως παραδείγματα την αποφυγή εκμετάλλευσης του ρήγματος στις σχέσεις Δαμασκού-Καΐρου μετά το Σεπτέμβριο του 1961, αλλά και κάποιες προσπάθειες τιθάσευσης του αμερικανικού «βαθέος κράτους» το οποίο είχε εθιστεί σε ανεξέλεγκτες ραδιουργίες στο εσωτερικό των κρατών της περιοχής.

[98] W. J. Burns 1985 op cit σ 141.

[99] J. Heller 2016 op cit σ 135.

Με όλους τους παραπάνω προβληματισμούς εν πάση περιπτώσει, ο Kennedy εμφανίζεται να προτίμησε να λάβει περισσότερο υπ' όψη εκείνους από τους συμβούλους του που τού πρότειναν να προκρίνει τις προεκτάσεις εσωτερικής (εκλογικής) σκοπιμότητας και απλά να συνεχίζει να πιέζει τους ισραηλινούς «χωρίς όμως να τους εκβιάζει». Έτσι, περιορίστηκε να επαναλάβει τις συγκεκριμένες εισηγήσεις περί αποκατάστασης αριθμού παλαιστίνιων προσφύγων και τερματισμού των πυρηνικών στρατιωτικών φιλοδοξιών του Ισραήλ έναντι της παροχής ορισμένων γενικόλογων μεν, άνευ προηγουμένου δε, εγγυήσεων ασφάλειας του Ισραήλ, όταν συναντήθηκε με την G. Meir στη χειμερινή προεδρική κατοικία στο Palm Beach της Florida, τις τελευταίες μέρες του 1962. Η ισραηλινή αξιωματούχος παρέθεσε στερεοτυπικά τις γνωστές θέσεις της χώρας της και, μοιραία, μη διαθέτοντας καν αραβική υποστήριξη, το «Σχέδιο Johnson» ενταφιάστηκε [100]. Εάν η αμερικανική ηγεσία διέθετε τη βούληση να πειθαναγκάσει τους ισραηλινούς να αναδιαμορφώσουν τις πολιτικές τους προς πιο φιλειρηνικές κατευθύνσεις, τα μέσα δεν τής έλειπαν: ενδεικτικά παρατίθεται ότι έξι χρόνια νωρίτερα, η Washington είχε πείσει τους ισραηλινούς να εκκενώσουν τη λωρίδα της Γάζας και να επιστρέψουν άμεσα τη χερσόνησο του Σινά που κατείχαν παράνομα επί τρεις μήνες μετά τη λήξη της τριπλής συμπαιγνίας κατά της Αιγύπτου, διά της προσφυγής σε οικονομικού περιεχομένου απειλές. Η κυβέρνηση Eisenhower είχε τότε διακόψει κάθε πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας προς το Τελ Αβίβ, ενώ ακόμη το προειδοποίησε ότι οι ΗΠΑ θα συμμετείχαν στις κυρώσεις του ΟΗΕ εναντίον του [101]. Ο J. Badeau, πρεσβευτής των ΗΠΑ πάντως, πρώην κοσμήτορας του αμερικανικού Πανεπιστημίου του Καΐρου και κατ' επέκταση γνώστης της αιγυπτιακής πραγματικότητας, συμβούλευε τους προϊσταμένους του να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή στη συσσωρευόμενη πικρία του (σύμφωνα με τον J. Badeau) πραγματικού κέντρου βάρους της αιγυπτιακής κοινωνίας: στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας έπρεπε να δοθεί πρόσβαση σε αμερικανικής κατασκευής σύγχρονα οπλικά συστήματα, ακόμη και σε συμβολικές ποσότητες, ειδάλλως το Κάιρο θα ωθείτο σε όλο και

[100] S. M. Hersh 1991 op cit σσ 117-118, A. Ben-Zvi 1998 op cit σσ 117-119, 122, 129.

[101] Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι οι ανωτέρω προειδοποιήσεις συνοδεύτηκαν από απειλές μεταβολής του ευνοϊκού φορολογικού καθεστώτος (άρσης της πλήρους φοροαπαλλαγής για την ακρίβεια) που απέλαυε η μεγαλύτερη οργάνωση συγκέντρωσης και διοχέτευσης κεφαλαίων της αμερικανοεβραϊκής κοινότητας προς το κράτος του Ισραήλ, η United Jewish Appeal. Το Ισραήλ αντεπιτέθηκε με εκστρατεία επηρεασμού της αμερικανικής Κοινής Γνώμης, στο πλαίσιο της οποίας κινητοποιήθηκαν ΜΜΕ και μέλη του Κογκρέσου. Η κυβέρνηση δυσκολεύθηκε να επικρατήσει, αναγκαζόμενη να επιστρατεύσει κάθε διαθέσιμο μέσο (ο Eisenhower απηύθυνε ραδιοφωνικό και τηλεοπτικό διάγγελμα υπεράσπισης της πολιτικής του, ενώ ο J. F. Dulles προσέφυγε στην υποστήριξη προτεσταντικών εκκλησιαστικών οργανώσεων). Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα από τα μέλη του Κογκρέσου που είχαν τότε (αρχές του 1957) ταχθεί υπέρ της διατήρησης του Σινά υπό ισραηλινή κατοχή ήταν ο συνεπής φιλοϊσραηλινός γερουσιαστής και μετέπειτα διαδοχικά αντιπρόεδρος και πρόεδρος των ΗΠΑ L. B. Johnson: W. J. Burns 1985 op cit σσ 104, 152, 245, A. Ben-Zvi, *THE UNITED STATES AND ISRAEL / THE LIMITS OF SPECIAL RELATIONSHIP*, N. York: Columbia University Press, 1993, σσ 67-75.

μεγαλύτερη εξάρτηση από την ΕΣΣΔ [102]. Ο ισραηλινός ηγέτης D. Ben-Gurion εκτιμούσε το Δεκέμβριο εκείνου του έτους ότι πραγματική προτεραιότητα του Νάσερ δεν ήταν η αραβοαϊσραηλινή διένεξη, αλλά η μεταβολή των καθεστώτων ανά την αραβική Μ. Ανατολή, με απώτερο σκοπό την επικράτηση της προσωπικής του εκδοχής για τον Παναραβισμό [103].

Οι εκτιμήσεις των υπηρεσιών αμερικανικών πληροφοριών στις αρχές του επόμενου έτους συνέκλιναν ότι με την εξαίρεση υποψιών απόκτησης μικρής ποσότητας πυρομαχικών για χημικό πόλεμο, το Κάιρο δεν διέθετε μήτε πρόσβαση σε άλλο τέτοιο οπλοστάσιο, μήτε προθέσεις ανάπτυξης όπλων μαζικής καταστροφής (όχι εκείνη τη στιγμή τουλάχιστον), όμως διαπίστωναν παράλληλα η Μόσχα αξιοποιούσε εργαλειακά προς όφελός της την αραβοϊσραηλινή διαμάχη, προκειμένου να αυξήσει την επιρροή της στην περιοχή. Τις ίδιες μέρες, οι αιγύπτιοι προώθησαν κι εκείνοι αίτημα απόκτησης των HAWK, προειδοποιώντας για αρνητικές συνέπειες στις διμερείς σχέσεις εφόσον το αίτημα απορριπτόταν. Στις 30/1/1963, ο ακόλουθος άμυνας της αιγυπτιακής πρεσβείας στη Washington έλαβε την απάντηση από εκπρόσωπο του Γραφείου Πολιτικοστρατιωτικών Υποθέσεων της Διεύθυνσης Εγγύς Ανατολής-Νότιας Ασίας του State Dept: οι ΗΠΑ δεν μπορούσαν να αποδεσμεύσουν τους HAWK προς την Αίγυπτο λόγω των ήδη στενών στρατιωτικών δεσμών της τελευταίας με την ΕΣΣΔ, στοιχείο που δημιουργούσε εύλογες ανησυχίες σχετικά με κινδύνους διαρροής των απόρρητων δεδομένων του αμερικανικού όπλου προς τους σοβιετικούς εφόσον το αποκτούσαν οι αιγύπτιοι [104]. Ο αμερικανός υπουργός άμυνας ανακοίνωσε δημόσια την ίδια μέρα ότι κάθε επόμενη εξοπλιστική συμφωνία μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Αιγύπτου ή / και της Συρίας, θα απαντάτο με αντισταθμιστική παροχή στο Ισραήλ όπλων από τις ΗΠΑ [105]. Η κλιμάκωση των εξοπλιστικών δεσμών ΗΠΑ - Ισραήλ μετά το χρονικό αυτό σημείο παρατίθενται σε υποενότητα παρακάτω, μαζί με συμπληρωματικό σχολιασμό της δομικής διάστασης της απόφασης να αποδεσμευθούν οι HAWK προς το Ισραήλ και των επιπτώσεών της.

[102] E. Nadelmann op cit σ 455 υποσημ 53, J. Heller 2016 op cit σ 136. Υπενθυμίζεται ότι σε πανομοιότυπα συμπεράσματα είχε καταλήξει και ένας από τους προκατόχους του, απόστρατος ανώτατος αξιωματικός και μετέπειτα υψηλόβαθμο σταδιοδρομικό στέλεχος του State Dept, ο H. A. Byroade, στις εκθέσεις του προς τους προϊσταμένους του, την επαύριον της τσεχοσλοβακοαιγυπτιακής εξοπλιστικής συμφωνίας του 1955: D. Tal 2006 op cit σ 381.
[103] J. Heller 2016 ibid σσ 133-134.
[104] Το ίδιο σκεπτικό επικαλέστηκαν το 1965, όταν ματαίωσαν δυναμικά την προσπάθεια των ελληνοκύπριων να αποκτήσουν πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα απ' την ΕΣΣΔ.
[105] O. L. Sirrs 2006 op cit σσ 106-17, J. Heller 2016 op cit σσ 136-137.

Λίβανος:

Ο Λίβανος προστέθηκε στα κράτη που ζήτησαν να ενταχθούν στα προγράμματα στρατιωτικής βοήθειας των ΗΠΑ, με αφορμή τις βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου του 1957. Στο αποκορύφωμα της προεκλογικής περιόδου, οι φιλοδυτικοί χριστιανοί συγκρούστηκαν με τους σουνίτες και φιλονασερικούς των μεγάλων παρατάξεων της χώρας. Οι εκλογές ήταν σημαντικές επειδή το κοινοβούλιο ήταν που θα εξέλεγε τον πρόεδρο της χώρας (εξαετούς θητείας και ισχυρών εξουσιών) το επόμενο έτος. Ο μέχρι τότε πρόεδρος C. Chamoun επιδίωκε την επανεκλογή του, κατά παράβαση του Συντάγματος. Τα επεισόδια που σημειώθηκαν στις 30/5 υπήρξαν αιματηρά. Οι ΗΠΑ (μαζί με το ΗΒ) αναμίχθηκαν μεν στη χρηματοδότηση των φιλοδυτικών, πάντως ανταποκρίθηκαν με τυμπανοκρουσίες αλλά χωρίς ουσιώδες περιεχόμενο στα εξοπλιστικά αιτήματα της στρατιωτικής ηγεσίας, αποστέλλοντας μικρές ποσότητες πολεμικού υλικού. Τις επόμενες δύο δεκαετίες ο Λίβανος προχώρησε σε μικρές παραγγελίες όπλων, πρωτίστως από δυτικές πηγές. Η σημαντικότερη παραγγελία στην οποία προχώρησε αφορούσε στην πρόσκτηση λίγων και σχετικά σύγχρονων αναχαιτιστικών αεριωθουμένων από τη Γαλλία, στα μέσα της δεκαετίας [106].

[106] Για τις πολιτικές εξελίξεις στο Λίβανο τη διετία 1957-58 και τις επιπτώσεις τους στα της περιοχής, βλ. αναλυτική αναφορά στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Κεφάλαιο 3. Στο σημείο αυτό, παρατίθενται συνοπτικά τα εξής στοιχεία: Ο αρχηγός του λιβανικού στρατού F. Chehab (μαρωνίτης χριστιανός, γαλλικής παιδείας) είχε καταφέρει να κρατήσει τις μικρές ένοπλες δυνάμεις της χώρας εκτός των πολιτικών συγκρούσεων, αποσπώντας την εκτίμηση όλων των παρατάξεων και θρησκευτικών ομάδων του Λιβάνου. Για το λόγο αυτό αποδέχθηκε απρόθυμα την προώθησή του στο ύπατο αξίωμα του Λιβάνου το επόμενο έτος ως προσώπου κοινής αποδοχής (αφότου είχαν προσκληθεί απ' τον προκάτοχό του C. Chamoun οι αμερικανοί να επέμβουν στρατιωτικά). Η χώρα είχε αποκτήσει μέχρι εκείνη τη στιγμή υλικό από διάφορες πηγές: 15 τεθωρακισμένα οχήματα T-17E1, λίγα εκπαιδευτικά αεροσκάφη κι 8 αεριωθούμενα μαχητικά τύπου Vampire από το ΗΒ, μαζί με 42 ελαφρά άρματα μάχης τύπου AMX-13 και λίγα ρυμουλκούμενα πυροβόλα από τη Γαλλία στις αρχές της δεκαετίας, ζητούσε όμως όπλα από τους αμερικανούς ήδη το 1956. Εκείνοι ανταποκρίθηκαν χωρίς θέρμη, προσφέροντας στο Λίβανο στρατιωτική βοήθεια αξίας 4,7 εκ. $ που μεταφραζόταν σε μεταφορικά οχήματα, λίγα αντιαρματικά πυροβόλα και radar, αλλά απέρριψαν το αίτημά του για τον έστω και ολιγάριθμο βαρύ εξοπλισμό που ζητούσε ο στρατηγός Chehab (24 άρματα μάχης, 8 μαχητικά αεροσκάφη και 1 παράκτιο περιπολικό πλοίο). Οι βρετανοί αφετέρου, είχαν πρόσφατα πωλήσει στο Λίβανο πρόσθετα τεθωρακισμένα οχήματα και 33 μέσα άρματα μάχης τύπου Charioteer -μάλιστα παρέδωσαν άμεσα τα 20 από αυτά. Η γαλλική απάντηση υπήρξε η έγκριση μυστικών κονδυλίων ως βοήθειας προς το Λίβανο, ύψους 4 εκ. $, για την αγορά επιπλέον αρμάτων και πυροβόλων από αυτούς. Την ημέρα των εκλογών του 1957, οι ΗΠΑ παρέδωσαν συμβολικών ποσοτήτων υλικό (37 jeep) που όμως φρόντισαν να παρελάσουν στους δρόμους της Βηρυτού για προφανείς λόγους εντυπωσιασμού. Τα επόμενα χρόνια (τελευταίο έτος παραδόσεων το 1965) οι μεν αμερικανοί μεταβίβασαν στις ένοπλες δυνάμεις του Λιβάνου 15 αυτοκινούμενα αντιαεροπορικά πυροβόλα M-42, 30 τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού M-59, 50 ελαφρά άρματα μάχης M-41 (όλα μεταχειρισμένα, το 1958) και 100 καινούρια τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού M-113 το 1962, οι δε βρετανοί 15 μεταχειρισμένα τεθωρακισμένα οχήματα AEC Mk-3 και 8 μεταχειρισμένα αεριωθούμενα μαχητικά αεροσκάφη τύπου Hunter (το 1965). Οι γάλλοι παρέδωσαν τη δεκαετία 1960-1970 λίγα μικρά ελικόπτερα κι εκπαιδευτικά αεροσκάφη, 20 ρυμουλκούμενα πυροβόλα των 155 χιλιοστών, 250 κατευθυνόμενα αντιαρματικά βλήματα ENTAC, 12 αεριωθούμενα

Ιορδανία:

Ο ιορδανικός στρατός («Αραβική Λεγεώνα», στα αραβικά «Αραβικός Στρατός»), υπήρξε μικρός, οργανωμένος κατά τα βρετανικά πρότυπα, διοικούμενος αρχικά από βρετανούς αξιωματικούς κι εξοπλισμένος σχεδόν αποκλειστικά με κύριο και δευτερεύον πολεμικό υλικό βρετανικής προέλευσης και κατασκευής. Κατά την πρώιμη μεταπολεμική περίοδο ήταν μακράν η πλέον αποτελεσματική αραβική πολεμική δύναμη από άποψη μαχητικής ισχύος. Κατόπιν επίμονων πιέσεων των ΗΠΑ, το Λονδίνο επέβαλε ολικό εξοπλιστικό embargo σε όλες τις εμπλεκόμενες χώρες στη διάρκεια του πολέμου του 1948, με κύριο αποδέκτη την Αραβική Λεγεώνα, στην οποία επιβλήθηκε ακόμη και πάγωμα των αποδοχών των στελεχών της, ώστε να αδρανοποιηθεί η μέγιστη απειλή κατά του νεοπαγούς ισραηλινού κράτους εκείνη τη στιγμή. Οι βρετανοί υποσχέθηκαν τότε στους αμερικανούς να αποσύρουν και τους «συμβούλους» τους (διοικητές των ιορδανικών μονάδων), αλλά δεν τήρησαν τη δέσμευσή τους [107]. Απομακρύνθηκαν μόνον όταν το αποφάσισε ο Χουσεΐν, την άνοιξη του 1956. Αριθμητικά, η Αραβική Λεγεώνα υπερδιπλασιάστηκε (από 6.000 σε 14.000 άνδρες) μεταξύ του 1948 και του 1956, αποτελούμενη όμως πάντοτε από γηγενείς, ενώ στους παλαιστίνιους της Δυτ. Όχθης επιτράπηκε να δημιουργήσουν μόνον ελαφρά οπλισμένη πολιτοφυλακή στην οποία ανατέθηκαν καθήκοντα στατικής αυτοάμυνας για ευνόητους λόγους (οι παλαιστίνιοι δεν θεωρούνταν νομιμόφρονες προς το Αμμάν και παράλληλα συνιστούσαν κίνδυνο αποσταθεροποίησης στη μεθόριο με το Ισραήλ). Για την Αραβική Λεγεώνα προβλεπόταν να αναπτυχθεί αμυντικά σε περίπτωση ισραηλινής επίθεσης και να διεξαγάγει επιβραδυντικό αγώνα μέχρι να επέμβουν στρατιωτικά οι βρετανοί. Για ένα βραχύ διάστημα διαφάνηκε η προοπτική συλλογικής ανάληψης του έργου της οικονομικής υποστήριξης των ιορδανικών ένοπλων δυνάμεων, από τη Σαουδ. Αραβία, την Αίγυπτο και τη Συρία [108].

Οι ΗΠΑ δέχθηκαν τις πρώτες ιορδανικές κρούσεις για την απόκτηση όπλων την άνοιξη και το θέρος του 1956. Σε πρώτη φάση, η Washington αποφάσισε να επικεντρωθεί στην παροχή οικονομικής βοήθειας προς τη χώρα και στη διοχέτευση μυστικών κονδυλίων προς

μαχητικά τύπου Mirage-IIIE και 15 κατευθυνόμενα βλήματα αέρος-αέρος μέσου βεληνεκούς γι' αυτά, τύπου R-530. Η μοναδική παραγγελία όπλων προς την ΕΣΣΔ συνέβη για λόγους τήρησης εσωτερικών πολιτικών ισορροπιών, μόλις το 1971: N. Safran 1969 op cit σσ 182-185, A. J. Bennett 1985 op cit σσ 764-765, C. Attié, *Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950s*, London - N. York: I. B. Tauris, 2004, σσ 137-138, στοιχεία από τους πίνακες του SIPRI.

[107] M. Doran 1999 op cit σσ 122-123.

[108] Μετά τη διεύρυνση της δύναμής της, η Αραβική Λεγεώνα διέθετε 4 μηχανοκίνητες ταξιαρχίες εφοδιασμένες με 50 άρματα μάχης τύπου Centurion, 24 τύπου Charioteer και πάνω από 150 τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού και αναγνώρισης, όλα βρετανικής προέλευσης και κατασκευής: N. Safran 1969 op cit σσ 232-234. στοιχεία από τους πίνακες του SIPRI.

το θρόνο [109]. Οι αμερικανοί άρχισαν σταδιακά από το 1957-58 να αποκτούν τον πρώτο λόγο στα εξοπλιστικά πράγματα του Αμμάν, εξέλιξη καλοδεχούμενη σε υψηλό πολιτικό επίπεδο επειδή συνδεόταν με την αναγνώριση του δικαιώματος ύπαρξης ιορδανικής κρατικής οντότητας από πλευράς του νέου πάτρωνα, δεν ήταν όμως πάντοτε ευπρόσδεκτη από τη μικρή (ωστόσο υψηλού επαγγελματικού επιπέδου) στρατιωτική κοινότητα της χώρας: ιδανικά, για την πλειοψηφία της τελευταίας όπως επίσης και για τη Βρετανία, η χρηματοδότηση και η διπλωματική κάλυψη θα ήταν άριστο να προέρχονται από τη Washington, ενώ τα όπλα από το Λονδίνο [110]. Τα επόμενα έτη, η προσέγγιση αυτή θα δικαιωνόταν από τα πράγματα: οι ΗΠΑ ήταν πολύ πιο ευαίσθητες από το ΗΒ στις παραδόσεις πολεμικού υλικού προς οποιοδήποτε αραβικό κράτος, λόγω της αραβοϊσραηλινής διαμάχης (πόσο μάλλον άμεσα γειτονικού προς το Ισραήλ, όπως η Ιορδανία), με αποτέλεσμα η χώρα να βρεθεί πρακτικά σχεδόν άοπλη σε κρίσιμες για την ίδια της την ύπαρξη στιγμές. Αυτό το σημείο καταδείχθηκε από νωρίς, όταν το Σεπτέμβριο του 1958 οι ΗΠΑ ευχαρίστως αύξησαν τα κονδύλια οικονομικής αρωγής προς την Ιορδανία, στάθηκαν όμως αντίθετα απόλυτα αρνητικές στην παροχή οποιασδήποτε στρατιωτικής βοήθειας. Εκείνο που άρχισαν να επιδιώκουν ως βέλτιστο οι ίδιοι οι ιορδανοί, ήταν να λαμβάνουν οικονομική και ίσως και κάποια υλική βοήθεια από τις ΗΠΑ (αφού αυτές αποδείχθηκαν απρόθυμες να χρηματοδοτούν την αγορά βρετανικών οπλικών συστημάτων με χρήστη την Ιορδανία), αλλά για την εκπαίδευση των ένοπλων δυνάμεών τους εξακολουθούσαν να προτιμούν τους βρετανούς (πράγματι, σύμβουλοι με τέτοια καθήκοντα επανήλθαν στη χώρα από τα τέλη του 1958). Την ανάγκη φιλοτιμία ποιούμενοι, ορισμένοι αξιωματούχοι στη Washington χαρακτήρισαν το φαινόμενο θετικά, υπό την έννοια ότι τουλάχιστον εξοικονομούνταν πρόσθετα κεφάλαια που ειδάλλως θα έπρεπε να

[109] W. C. Eveland op cit σσ 183-184, 188, 191.

[110] Για παράδειγμα, τα στελέχη της ιορδανικής πολεμικής αεροπορίας, γαλουχημένα με τα πρότυπα της RAF, διοικούμενα μέχρι το Μάρτιο του 1956 από βρετανούς αξιωματικούς, εξοπλισμένα με κύριο βρετανικό υλικό κι εξοικειωμένα με τα βρετανικά πρότυπα εκπαίδευσης, τακτικών μάχης κλπ, εύλογα προσέβλεπαν στη συνέχιση της σχέσης τους με το ΗΒ, εκτός όμως από τις αντιβρετανικές αντιρρήσεις στο εσωτερικό της χώρας, όφειλαν επίσης να λαμβάνουν την άδεια των ΗΠΑ για αγορές, συνέχιση παροχής τεχνικής κι εκπαιδευτικής υποστήριξης (εξίσου εύλογα, αφού η προέλευση των αμυντικών κονδυλίων ήταν πλέον κυρίως υπερατλαντική). Λόγω της αμερικανικής χρηματοδοτικής προπόρευσης, οι ιορδανοί υποχρεώθηκαν στα τέλη του 1957 να περικόψουν δραματικά το πρόγραμμα επέκτασης κι επανεξοπλισμού της μικρής πολεμικής τους αεροπορίας με σύγχρονα αεριωθούμενα και εκπαιδευτές από το ΗΒ. Το Λονδίνο ήταν πρόθυμο να παράσχει στελέχη της RAF και τα απαιτούμενα αεροσκάφη, παρά την ψυχρότητα που επικρατούσε -επισήμως τουλάχιστον- στις σχέσεις των δύο χωρών, εξαιτίας του πρόσφατου τερματισμού της διμερούς αμυντικής συνθήκης. Πρόσκαιρα, στις αρχές του 1958, αναδύθηκε η προοπτική παροχής εκπαιδευτικής και υλικής βοήθειας από το Ιράκ (που επίσης χρησιμοποιούσε βρετανικά αεροσκάφη), στο πλαίσιο της ιρακινοϊορδανικής ομοσπονδίας η οποία κατέρρευσε μαζί με τη δυτικόφιλη ηγεσία της Βαγδάτης τον Ιούλιο: sir D. Lee, *Wings in the sun, a history of the Royal Air Force in the Mediterranean 1945-1986*, London: HMSO, 1989, σσ 141-142, R. Yitzhak 2004 op cit σσ 161-164, στοιχεία από το SIPRI.

διοχετευτούν στα προγράμματα εκπαίδευσης. Αρκετοί όμως αμερικανοί στρατιωτικοί εκδήλωναν ταυτόχρονα την ενόχλησή τους γι' αυτήν την προτίμηση των ιορδανών προς τους βρετανούς. Σε αυτούς τους εύθικτους στρατιωτικούς, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στο Αμμάν συνέστησε «να αιτηθούν τη μετάθεσή τους σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Ν. Κορέα, ή οπουδήποτε αλλού ανά την υφήλιο οι αμερικανικές ομάδες συμβούλων είχαν το σαφές προβάδισμα, τον πρώτο λόγο και την ανάλογη αναγνώριση». Οι βρετανοί αποδέσμευσαν στις αρχές του 1959 δώδεκα αεριωθούμενα τύπου Hunter, που συμπληρώθηκαν λίγο αργότερα από έξι ακόμη και κατέφθασαν στην Ιορδανία συνοδευόμενα από προσωπικό εκπαίδευσης και υλικό υποστήριξης. Τα νέα αεροσκάφη προορίζονταν να αντικαταστήσουν τα εξίσου ολιγάριθμα Vampire, τα οποία λογίζονταν πλέον απηρχαιωμένα, αυτή όμως η χειρονομία κρίθηκε όψιμη κι ατελέσφορη. Ο Χουσεΐν αιτήθηκε πιεστικά στρατιωτική βοήθεια στη διάρκεια επίσκεψής του στις ΗΠΑ το Μάρτιο του 1959. Οι αμερικανοί ανταποκρίθηκαν με την έγκριση μεταβίβασης συμβολικού αριθμού αρμάτων μάχης που οι ιορδανοί βρήκαν ανεπαρκή και συνέχισαν να πιέζουν για αυξημένες ποσότητες πολεμικού υλικού. Το ίδιο έκαναν το 1960 και προς τους βρετανούς, από εκείνους ζητώντας και πάλι μαχητικά αεροσκάφη (που τους δόθηκαν). Ο αμερικανός πρεσβευτής στην ιορδανική πρωτεύουσα διευκρίνισε απερίφραστα και προς πάσα κατεύθυνση ότι, σύμφωνα με την άποψη της κυβέρνησης του, κύρια αποστολή των ιορδανικών ένοπλων δυνάμεων ήταν η διατήρηση του ελέγχου στο εσωτερικό της χώρας, προσθέτοντας ότι η εξωτερική της ασφάλεια θα ήταν καλύτερο να επιδιωχθεί κυρίως με διπλωματικά μέσα [111]. Ο Χουσεΐν συμφωνούσε επί της ουσίας με τους αμερικανούς –άλλωστε, όσο υψηλοί και αν ήταν οι κρατικοί προϋπολογισμοί για την άμυνα ως ποσοστό του ΑΕΠ της χώρας (σταθερά άνω του 10% , ορισμένα μάλιστα έτη φθάνοντας ή και υπερβαίνοντας το 20%), η γενική πενία της Ιορδανίας δεν επέτρεπε τη συγκρότηση ογκωδών και δαπανηρών ένοπλων δυνάμεων. Οι αξιοπρόσεκτα αδιαφανείς συνθήκες υπό τις οποίες διοχετεύονταν τα αμερικανικά κονδύλια προς την ηγεσία του συγκεκριμένου κράτους αποτέλεσαν ένα πρόσθετο πρόβλημα για όσους μελετητές αποπειράθηκαν να αποκρυπτογραφήσουν ποιά ακριβώς ποσά από αυτά τα κονδύλια κατέληγαν στις ιορδανικές ένοπλες δυνάμεις και στην ενδυνάμωση ποιών ακριβώς από τους δείκτες μαχητικής ισχύος τους συνέβαλαν [112]. Οι εξοπλιστικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν σταδιακά μεταξύ Αμμάν και Washington την επόμενη περίοδο, αναφέρονται παρακάτω.

[111] N. J. Ashton 1996 op cit σ 186, R. Ovendale 1996 op cit σ 222, R. Yitzhak 2004 ibid σ 165, M. Joyce, *Anglo-American support for Jordan: the career of King Hussein*, N. York-Hampshire: Palgrave-McMillan, 2008, σ 25, S. Blackwell 2009 op cit σσ 164, 182, 186, στοιχεία από τους πίνακες του SIPRI.
[112] N. Safran 1969 op cit σσ 179-182.

Γ) Οι περιφερειακές πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις κατά την τριετία έναρξης της κυπριακής κρίσης (1963-1966):

Στις 8 Φεβρουαρίου 1963 στη Βαγδάτη κι ένα ακριβώς μήνα αργότερα στη Δαμασκό ανατράπηκαν πραξικοπηματικά τα αντίστοιχα καθεστώτα (ιδιαίτερα θετική εξέλιξη για την Αίγυπτο, αφού ειδικά το ιρακινό ήταν σταθερά αντιΝασερικό). Στο πραξικόπημα της Βαγδάτης πρωτοστάτησε το (μικρό) Μπα ’αθικό κόμμα του Ιράκ με τη συμπαράσταση μεγάλου μέρους των ένοπλων δυνάμεων της χώρας. Η ενεργός συνδρομή των ΗΠΑ προς τους κινηματίες εικάζεται απ’ τους περισσότερους μελετητές, βάσει πολλών ενδείξεων και ίσως γι’ αυτό παραμένει διαβαθμισμένο το μεγαλύτερο μέρος των αρχείων της CIA και του υπουργείου άμυνας γύρω από το θέμα, ενώ και όσα ακόμη αποχαρακτηρίστηκαν, δεν μεταφέρθηκαν στα αμερικανικά ΓΑΚ (NARA). Κύριος σύνδεσμος των ιρακινών Μπα ’αθικών με το στρατό ήταν ένας φιλοΝασερικός αξιωματικός που επρόκειτο να τους διαδεχθεί (πραξικοπηματικά) σε 8,5 μήνες. Στελέχη διάφορων αμερικανικών κρατικών υπηρεσιών διατηρούσαν από ετών σχέσεις με αντιφρονούντες παραστρατιωτικούς στο Ιράκ και είχαν σε μεγάλη υπόληψη τον αντικομουνιστικό τους ζήλο. Ο μέχρι εκείνη τη στιγμή δικτάτορας Qassem είχε μεν από καιρό κρατήσει αποστάσεις από το τοπικό ΚΚ (χωρίς όμως να το διώκει), ωστόσο το καθεστώς του διατηρούσε μέχρι τέλους σοβαρές αμυντικές σχέσεις με την ΕΣΣΔ (υπήρχαν 1.200 σοβιετικοί στρατιωτικοί σύμβουλοι επί ιρακινού εδάφους το 1962) και στεκόταν εχθρικά επιφυλακτικό απέναντι στις ΗΠΑ. Το πρώτο «μειονέκτημα» του Qassem θεωρείτο κατ’ εξαίρεση ανεκτό για συγκεκριμένους λόγους καθώς αναφέρθηκε, ενώ το δεύτερο τον καθιστούσε εντελώς ανεπιθύμητο συνομιλητή της Washington. Οι διώξεις που ασκήθηκαν από το νέο καθεστώς κατά των ιρακινών κομμουνιστών υπήρξαν εκτεταμένες, προς μεγάλη ικανοποίηση των ΗΠΑ, αλλά και του Νάσερ [113]. Το δίμηνο Απριλίου-Μαΐου σημειώθηκαν ανανεωμένες αντιϊσραηλινές στρατιωτικές πρωτοβουλίες («κοινή Αιγυπτιο-Συρο-Ιρακινή προσπάθεια απελευθέρωσης της Παλαιστίνης» σύμφωνα με την εξαγγελία του Νάσερ), διεργασίες που ξεκίνησαν με την πανηγυρική διακήρυξη ίδρυσης της (θνησιγενούς) Β΄ Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας (για την ακρίβεια του «Ηνωμένου Αραβικού Κράτους») από τις 17 Απριλίου και με συστατικές συνιστώσες τις 3 μεγάλες μεσανατολικές αραβικές χώρες (Αίγυπτο-Ιράκ-Συρία). Αρχικά η συριακή μεταπολίτευση

[113] S. K. Aburish 2004 op cit σσ 211-214, D. C. Matthews, THE KENNEDY ADMINISTRATION, COUNTERINSURGENCY AND IRAQ‘S FIRST BA’THIST REGIME, *International Journal of Middle East Studies*, vol 43 no 4, (Nov., 2011), σσ 635-653. Οι ΗΠΑ έσπευσαν, από τις πρώτες χώρες διεθνώς, να αναγνωρίσουν αμφότερες τις μεταπολιτεύσεις, εντός λίγων ημερών από την επικράτηση των δύο πραξικοπημάτων: J. K.Wadlow, United States Recognition Policy Toward Coup D’etat: The Development of the Current Position, *Australian Journal of Politics and History*, vol XXIV, April 1978, σ 30.

χαιρετίστηκε από τον Νάσερ, που έσπευσε να αναγνωρίσει την ανεξάρτητη Συρία για πρώτη φορά μετά την απόσχιση του 1961. Το ρήγμα μεταξύ των σύριων Μπα ’αθικών και του Νάσερ πάντως, ουδέποτε γεφυρώθηκε (και αυτό φάνηκε όταν ο αιγύπτιος ηγέτης προσπάθησε ανεπιτυχώς να τους ποδηγετήσει ώστε διαδοχικά να επεκτείνει την πολιτική του ηγεμονία και στο Ιράκ). Στις μεταξύ τους μακρές συζητήσεις μεταξύ 14/3-14/4/1963 στο Κάιρο, καταγράφηκαν λεπτομερώς αρκετές από τις πλέον δυσεπίλυτες πτυχές των ενδοαραβικών ιδιαιτεροτήτων (των τοπικών διαφοροποιήσεων της κάθε αραβικής κοινωνίας), που καθιστούσαν τον Παναραβισμό μάλλον ένα ιδεολογικό ρεύμα και μία πολιτισμική διαπίστωση παρά ένα πραγματοποιήσιμο πολιτικό σχέδιο. Ιρακινοί και σύριοι πρότειναν σχήματα πολιτικής οργάνωσης (Προεδρικό Συμβούλιο αντί μονοπρόσωπης Προεδρίας, κοινοβούλιο άνω και κάτω βουλής) ώστε να αποφύγουν την υπερίσχυση του πολυπληθέστερου αιγυπτιακού πληθυσμού και την ηγεμονία του Νάσερ προσωπικά, καθώς και την αναβολή της διάλυσης των κομμάτων τους και της συγχώνευσής τους στο νασερικό κόμμα. Όλα έδειχναν ότι η ιδέα μιας συνομοσπονδίας υπερίσχυε πια, ως πιο επιθυμητή. Ο Νάσερ κατηγόρησε τότε τους ιρακινούς ειδικά, ότι επιδίωκαν τη δημιουργία μίας αραβικής συνομοσπονδίας αμερικανικής έμπνευσης. Εντωμεταξύ, νέες μεγάλες διαδηλώσεις στο Αμμάν κατά του καθεστώτος του βασιλιά Χουσεΐν τον οδήγησαν στην κατάργηση του κοινοβουλίου και τον σχηματισμό κυβέρνησης εκτάκτου ανάγκης (20/4). Το Τελ Αβίβ ανέδειξε τη σημασία της διακηρυγμένης πρόθεσης των τριών αραβικών κρατών της Β΄ Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας «να απελευθερώσουν την Παλαιστίνη». Σε επιστολή του προς τον σοβιετικό ηγέτη, ο Ben-Gurion υπογράμμισε ότι η θέση εκείνη ισοδυναμούσε με την επιδίωξη κατάργησης του εβραϊκού κράτους. Παράλληλα, η ισραηλινή ηγεσία καλλιέργησε προς τους αμερικανούς ιθύνοντες ένα κλίμα επικείμενης προληπτικής στρατιωτικής κίνησης κατάληψης της Δυτικής Όχθης με σκοπό να αποσπάσει ρητές εγγυήσεις της ακεραιότητας του Ισραήλ από τις ΗΠΑ, προσπάθεια που δεν έπεισε ούτε την κυβέρνηση στη Washington ούτε τους ιθύνοντες των υπηρεσιών πληροφοριών της χώρας. Γι’ αυτό το λόγο, εκείνο το μήνα εστάλη στη Washington ο S. Peres. Το State Dept απέρριψε το ισραηλινό αίτημα, αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ο ισραηλινός αξιωματούχος επιχειρηματολόγησε προς τον πρόεδρο Kennedy τονίζοντας ότι ο Ψυχροπολεμικός διπολισμός είχε αρχίσει να αποκτά ευδιάκριτο ίχνος στη Μεσανατολική κονίστρα. Οι ισραηλινοί συνέχισαν παράλληλα να πιέζουν τις ΗΠΑ ώστε να εγκριθεί η πώληση κάθε κατηγορίας οπλικών συστημάτων προς το κράτος τους και να διαψεύδουν κατηγορηματικά ότι οικοδομούσαν εθνικό απόθεμα ατομικών /πυρηνικών όπλων, ωστόσο ο πρώην αρχηγός των ένοπλων δυνάμεων M. Dayan (κατέχοντας υπουργική θέση πλέον), αρθρογράφησε τον

ίδιο μήνα σε μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδα της χώρας υπέρ της απόκτησης τέτοιων όπλων. Ο σύμβουλος εθνικής ασφάλειας R. Komer ανέφερε χαρακτηριστικά προς τους ισραηλινούς το Μάιο ότι η πλέον φερέγγυα αποτροπή για τους εχθρούς του κράτους τους ήταν το *Enterprize* και το *Saratoga* (τα δύο αεροπλανοφόρα του 6ου Στόλου εκείνη την περίοδο) [114].

Στους εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς στρατηγικών όπλων ειδικά μεταξύ της Αιγύπτου και του Ισραήλ, οι ΗΠΑ συνέχισαν εκείνες τις κρίσιμες μέρες να κρατούν ίσες αποστάσεις επιδιώκοντας την επίτευξη αποκλιμάκωσης με τη συχνή αποστολή στην περιοχή ειδικών μεσολαβητών. Οι ηγέτες των ΗΠΑ και του ΗΒ περιορίστηκαν να διατρανώσουν λεκτικά το Μάιο την αντίθεσή τους σε κάθε αραβοϊσραηλινή πολεμική περιπέτεια, καθώς και την υποστήριξή τους προς την ειρήνη και την ασφάλεια όλων των χωρών της περιοχής [115].
Η προσπάθεια του Τελ Αβίβ να καταγγείλει στο περιφερειακό κοινό τις δυσμενείς για το Ισραήλ εξελίξεις οδήγησε τον Ben-Gurion να απευθύνει τετρασέλιδη επιστολή στο Μακάριο στις 3/6, στην οποία κύρια ζητήματα που θίγονταν ήταν η διακήρυξη της Β΄ Αραβικής Δημοκρατίας περί πρόθεσης απελευθέρωσης της Παλαιστίνης και το αιγυπτιακό πυραυλικό πρόγραμμα [116].
Τον Ιούνιο του 1963 οι αιγύπτιοι προχώρησαν σε νέα μεγάλη παραγγελία οπλικών συστημάτων από την ΕΣΣΔ όπως ήδη σημειώθηκε. Η αμερικανική κυβέρνηση εξουσιοδότησε ειδικό απεσταλμένο της (τον παλιό διπλωμάτη και έμπειρο διαπραγματευτή J. J. McCloy) να επισκεφθεί το Κάιρο και το Τελ Αβίβ στα τέλη του μήνα, με σκοπό να πείσει τις δύο πλευρές να ακυρώσουν ταυτόχρονα τα εθνικά τους προγράμματα ανάπτυξης πυραυλικών συστημάτων. Ο McCloy απέτυχε να αποσπάσει την αιγυπτιακή συναίνεση,

[114] Ισραηλινά σχέδια προσάρτησης της Δυτ. Όχθης (Σχέδιο Granite) υφίστανται αρχειακές ενδείξεις ότι προϋπήρχαν. Τον Απρίλιο ήταν σαφές ότι αν επρόκειτο να υπάρξει επέμβαση για τη διάσωση του Χουσεΐν, αυτή θα ήταν κοινή αμερικανοβρετανική. Μονάδες του αμερικανικού 6ου Στόλου διατάχθηκαν να κινηθούν στην Ανατολική Μεσόγειο (αρχές Ιουνίου) σε μία κίνηση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την Ιορδανία με απώτερο σκοπό την αποθάρρυνση της Αιγύπτου (αλλά εμμέσως και του Ισραήλ) να αναμιχθεί ενεργότερα στις ιορδανικές εξελίξεις. Η κρίση του 1963 παρουσίαζε έντονες ομοιότητες με την κρίση του 1958, όμως δεν αναπτύχθηκαν τελικά δυτικές ή άλλες δυνάμεις σε μεσανατολικό έδαφος εκείνη τη φορά: U. Dann op cit σσ 127-133, A. Ben-Zvi 2007 op cit σσ 56-65, M. M. El Hussini op cit σ 122, M. Kerr 1965 op cit σσ 55-101, Α. Κούτσης op cit σσ 260-263, 398-399, S. M. Hersh 1991 op cit σσ 119, 129, S. K. Aburish 2004 ibid σσ 215-217, K. Salibi, *The Modern History of Jordan*, London – N. York: I. B. Tauris, 1993, σσ 208-209, A. Dawisha 2003 op cit σσ 237-240, S. Blackwell 2009 op cit σ 187, J. Heller 2016 op cit σσ 138-139, 159-160. Τις ενδοαραβικές ισορροπίες και διενέξεις της περιόδου παρακολουθούσε στενά η ελλαδική διπλωματία –βλ. ενδεικτικά: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1964/49/3/1/1: από την ελληνική πρεσβεία στο Κάιρο (υπογράφων Ζαμαρίας) προς το Κέντρο, 6981/7-6-63.
[115] M. Gat 2004 op cit σσ 1191-1192, O. L. Sirrs 2006 op cit σ 109.
[116] Αναρτημένο στις ψηφιοποιημένες συλλογές των ισραηλινών κρατικών αρχείων ως: http://www.archives.gov.il/NR/rdonlyres/7AA2F253-1F30-4596-A6C6-7E53C69D6177/0/cyp058.pdf (προσπελάστηκε στις 15/12/2015).

παρόλο που κόμισε συμβιβαστικές προτάσεις αντικατάστασης του -στρατιωτικών φιλοδοξιών- προγράμματος έναντι αμερικανικών δεσμεύσεων να δοθεί βοήθεια για την εξέλιξη πυρηνικού αντιδραστήρα με ειρηνικούς σκοπούς. Η μετάβασή του στο Τελ Αβίβ κρίθηκε άσκοπη και ακυρώθηκε. Γενικά, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1963 το Κάιρο δέχθηκε καταιγισμό επισκέψεων αμερικανών ιθυνόντων για το επίμαχο ζήτημα. Οι συζητήσεις του Νάσερ με αυτούς (κυρίως τον σύμβουλο εθνικής ασφάλειας R. Komer και τον πρέσβη J. Badeau) υπήρξαν πυκνές, αλλά αποδείχθηκαν άκαρπες: ο αιγύπτιος ηγέτης συνέχισε να διασυνδέει τη συνέχιση του εθνικού πυραυλικού προγράμματος της χώρας του με τις σοβαρές υποψίες ολοκλήρωσης στο άμεσο μέλλον του προγράμματος απόκτησης πυρηνικών όπλων από πλευράς του Ισραήλ. Τον Ιούνιο ο Νάσερ διατύπωσε στους υπερατλαντικούς συνομιλητές του σκέψεις έναρξης προληπτικού πολέμου κατά του Ισραήλ σε περίπτωση ατράνταχτων αποδείξεων ή βάσιμων πληροφοριών περί επικείμενης έναρξης κατασκευής πυρηνικών όπλων από πλευράς Τελ Αβίβ, ενώ τον Αύγουστο έφτασε σε σημείο να υπαινιχθεί ακόμη και την έναρξη αιγυπτιακής προσπάθειας απόκτησης πυρηνικών όπλων, με σκοπό να απαντηθεί σύμμετρα η ισραηλινή απειλή. Οι αμερικανοί συνομιλητές του παραδέχονταν ανεπίσημα την ευστάθεια των ανησυχιών του Νάσερ, αλλά δεν έλαβαν καμία άλλου είδους πρωτοβουλία. Οι HAWK συνέχισαν να χαρακτηρίζονται από τον Νάσερ σε εκείνες τις επαφές «αποσταθεροποιητικό μάλλον, παρά αμυντικό οπλοσύστημα», αφού ακύρωναν την αιγυπτιακή δυνατότητα εφαρμογής της στρατηγικής Αποτροπής: μαζί με τα ισραηλινά αεροσκάφη αναχαίτισης, καθιστούσαν εκ των προτέρων βέβαιη την κατάρριψη του συνόλου των αιγυπτιακών βομβαρδιστικών. Παράλληλα, οι ισραηλινοί συνέχισαν να πιέζουν μέσω των ΗΠΑ τους δυτικογερμανούς επιστήμονες να αποχωρήσουν από το αιγυπτιακό πυραυλικό πρόγραμμα. Οι απώτεροι σκοποί του Τελ Αβίβ όπως τους συνόψισε αμερικανός διπλωμάτης σε υπόμνημά του τον Ιούνιο του 1963 ήταν να εξασφαλίσουν από τη Washington ταυτόχρονα: γραπτές εγγυήσεις ασφάλειας, συμφωνίες κοινών αμυντικών σχεδιασμών, απεριόριστη πρόσβαση και δυνατότητα απόκτησης αμερικανικών οπλικών συστημάτων, καθώς και επίσημη ανακοίνωση όλων των παραπάνω διεθνώς, ως μία επιπλέον δικλείδα ασφάλειας (επαυξημένη Αποτροπή) απέναντι στους άραβες εχθρούς του. Ο πρόεδρος Kennedy συνέχισε να τηρεί πολιτική ίσων αποστάσεων στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη, προτάσσοντας -εύλογα- τα αμερικανικά εθνικά συμφέροντα. Οι κατά Κλάδον αρχηγοί των αμερικανικών ένοπλων δυνάμεων συμφωνούσαν με τις προσεγγίσεις του Kennedy κι επιθυμούσαν με κάθε τρόπο να αποφύγουν την πλήρη εγγραφή του Ψυχροπολεμικού διπολισμού στη Μ. Ανατολή. Η παραίτηση του Ben-Gurion από τα αξιώματα του πρωθυπουργού και του υπουργού εθνικής άμυνας στις 16 Ιουνίου,

δημιούργησε ελπίδες εξομάλυνσης των σχέσεων του Ισραήλ τόσο με τους Άραβες όσο και με την ανώτατη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των ΗΠΑ (μεγάλη κυβερνητική και πολιτική κρίση που σοβούσε στο Ισραήλ εξαιτίας σκανδάλων και αποκαλύψεων στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής -«υπόθεση Lavon», σχέσεις με τη Δυτ. Γερμανία και τις ΗΠΑ- κατέληξε στην ήττα των φιλοπόλεμων D. Ben-Gurion, S. Peres και M. Dayan, εξέλιξη που επέτρεψε την επικράτηση των θεωρούμενων ως πιο πραγματιστών L. Eshkol, G. Meir και άλλων). Οι νικητές στην εσωκομματική διαμάχη του κυβερνώντος σοσιαλδημοκρατικού ΜΑΡΑΙ (που συγχωνεύθηκε με το κόμμα των Εργατικών το 1968, αποτελώντας τη μείζονα συνιστώσα του) παρέμειναν στη διακυβέρνηση της χώρας την επόμενη δεκαπενταετία και θεωρείται ότι συνέβαλαν στην επιβράδυνση του ισραηλινού προγράμματος δημιουργίας αποθέματος ατομικών και πυρηνικών όπλων [117]. Το ΗΒ άρχισε να μεταβάλλει την εξοπλιστική πολιτική του προς το Ισραήλ το δίμηνο Αυγούστου – Σεπτεμβρίου εκείνης της χρονιάς, ξεκινώντας πωλήσεις κύριου πολεμικού υλικού τις οποίες συνέχισε μέχρι τις παραμονές του επόμενου αραβοϊσραηλινού πολέμου (του Ιουνίου 1967) [118].

Στο εσωτερικό των αραβικών χωρών αξιοσημείωτες υπήρξαν οι εξελίξεις στη Συρία, όπου έπειτα από εκκαθαρίσεις εντός των ένοπλων δυνάμεων με θύματα αρκετούς φιλονασερικούς και μία αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος των τελευταίων στις 18 Ιουλίου, το τοπικό Μπα ’αθ βρήκε την ευκαιρία να κυριαρχήσει στο πολιτικό σκηνικό της χώρας μετά τον Οκτώβριο του 1963. Οι φιλονασερικοί αξιωματικοί ήταν ως επί το πλείστον σουνίτες στο θρησκευτικό δόγμα, ενώ το Μπα ’αθ ευνοούσε την εισαγωγή στο σώμα των αξιωματικών από τις εθνοθρησκευτικές μειονότητες της Συρίας. Η διαμάχη δεν έληξε τότε: από τις ένοπλες δυνάμεις ήταν που ξεκίνησε η διάσπαση του Μπα ’αθ ανάμεσα σε όσους προωθούσαν την αλληλεγγύη στη βάση της θρησκευτικής ομοδοξίας ή της κοινής φυλετικής καταγωγής και σε όσους προωθούσαν κάποια ενότητα με στοιχεία εθνογένεσης (στη δεύτερη κυριαρχούσαν οι σουνίτες). Παρόμοιες ήταν οι εξελίξεις και στο Ιράκ, όπου οι διώξεις των φιλονασερικών στοιχείων συνδυάστηκαν με ανάλογες των υποστηρικτών του Qassem, ωστόσο στο Ιράκ το συγκεκριμένο σχίσμα δεν έλαβε τις απόλυτες τιμές της ρήξης

[117] W. J. Burns 1985 op cit σσ 141-143, S. M. Hersh 1991 op cit σσ 120-124, 136-139, A. Ben-Zvi 1998 op cit σσ 127-129, W. Bass 2003 op cit σσ 220-238, O. L. Sirrs ibid σσ 112-121, 144, J. Heller 2016 op cit σσ 141-145. Ο S. M. Hersh (1991 ibid σσ 140-142) κατέταξε τους D. Ben-Gurion, S. Peres και M. Dayan στους ορθολογιστές κρατιστές που θεωρούσαν αναπόφευκτη την προοδευτική αντικατάσταση του βουλησιαρχικού (βολονταριστικού) πνεύματος της ιδρυτικής του κράτους πρώτης γενιάς ισραηλινών από πιο απρόσωπες, θεσμοθετημένες και τεχνολογικής βάσης εγγυήσεις ύπαρξης του Ισραήλ, όπως ήταν το εθνικό πυρηνικό οπλοστάσιο. Καθώς ήδη αναφέρθηκε, οι D. Ben-Gurion, S. Peres και M. Dayan αποχώρησαν από το ΜΑΡΑΙ το 1965, ιδρύοντας νέο κόμμα, το Rafi, το οποίο όμως υποχρεώθηκε μετά από εκλογικές αποτυχίες να συνενωθεί κι εκείνο με τους Εργατικούς το 1968, αυτοκαταργούμενο -προς μεγάλη πικρία του Ben-Gurion.

[118] M. Gat 2004 op cit σ 1191.

των σχέσεων του Νάσερ με το συριακό Μπα ’αθ (στο Ιράκ κύριο θύμα των διώξεων ήταν το τοπικό ΚΚ). Ενδιάμεσα, από τον Ιούλιο μέχρι τις αρχές Οκτωβρίου, επιδιώχθηκε οικονομική και στρατιωτική συνεργασία της Συρίας με το Ιράκ (οι σύριοι μάλιστα απέστειλαν τότε ταξιαρχία για να συμμετάσχει στην καταστολή των κούρδων αυτονομιστών του Ιράκ). Ο Νάσερ δυσαρεστήθηκε έντονα, καθώς το φάσμα του παραγκωνισμού του έγινε πιο ορατό από ποτέ. Η συροϊρακινή συγχώνευση σε πλήρη ομοσπονδία εξαγγέλθηκε μεν, αλλά ουδέποτε υλοποιήθηκε, καθώς το Ιράκ σπαρασσόταν από πολυαίμακτες εσωτερικές διαμάχες, ενώ επίσης δημιουργήθηκαν βαριά οπλισμένες παραστρατιωτικές δομές που αμφισβήτησαν το σχετικό μονοπώλιο ακόμη και των ίδιων των κρατικών ένοπλων δυνάμεων. Τελικά, στις 18 Νοεμβρίου, ο παλαιός συμπραξικοπηματίας του Qassem, ο A. S. Arif, κεντρώος πολιτικά, υπέρ της οικονομικής ανάκαμψης της χώρας και φιλικά διακείμενος προς τον Νάσερ, κατάφερε να επιβληθεί και να κυριαρχήσει στο Ιράκ. Οι απόψεις πάντως του Arif είχαν μετασχηματιστεί συγκριτικά με τις εξελίξεις του 1958: ούτε κι εκείνος επειγόταν πλέον να προχωρήσει άμεσα στη συγχώνευση του Ιράκ σε ένα μόρφωμα με τα άλλα δύο αραβικά κράτη (τη Συρία και την Αίγυπτο). Η μόνη έκφραση πίστης σε κάποια μορφή παναραβικής ενότητας υπήρξε ότι, για λίγα χρόνια, Δαμασκός και Βαγδάτη διατήρησαν στις σημαίες τους τα 3 αστέρια που συμβόλιζαν την πρόσφατη απόπειρα πολιτικής ενοποίησής τους με την Αίγυπτο [119].

Μέχρι και τον προηγούμενο της δολοφονίας του μήνα, ο Kennedy σε διαβαθμισμένη επιστολή του προς το νέο ισραηλινό πρωθυπουργό L. Eshkol υποσχόταν κάθε συμβατική στρατιωτική βοήθεια προς το Ισραήλ, αρκεί το τελευταίο να απείχε από την ανάπτυξη εθνικού προγράμματος απόκτησης πυρηνικών όπλων (στην οποία ανάπτυξη η ένταξη των HAWK στο ισραηλινό οπλοστάσιο συνετέλεσε τα μέγιστα, αφού πρώτα η αμερικανική κυβέρνηση είχε υπονομεύσει η ίδια την επίσημη επιδίωξή της, με το να υποκύψει στους ευθείς ισραηλινούς υπαινιγμούς για προσφυγή σε προληπτικά χτυπήματα κατά των γειτόνων του αν δεν τού πωλείτο το κατονομαζόμενο αντιαεροπορικό σύστημα που θεωρητικά προοριζόταν για την άμυνα στρατιωτικών σχηματισμών και πολιτικών στόχων, οι δυνατότητές του όμως μπορούσαν να αξιοποιηθούν ποικιλοτρόπως φυσικά).

[119] M. Kerr 1965 op cit σσ 107-126, A. Perlmutter 1969 op cit σσ 837-839, Α. Κούτσης op cit σσ 260-267, 395, 398-401, A. Dawisha 2003 op cit σσ 241-242. Ο S. K. Aburish (2004 op cit, ενδεικτικά: σσ 193-194) αναφέρεται διεξοδικά στην σταδιακή κατάρρευση πρακτικά του Παναραβισμού ως εφαρμόσιμου σε επίπεδο πολιτικής ενότητας, όταν ο παραδοσιακός τοπικισμός αποδείχθηκε ισχυρότερος από ομοσπονδιακούς οραματισμούς -κι ανεξαρτήτως της επιδέξιας, υστερόβουλης αξιοποίησής του από πλευράς των αποικιοκρατικών δυνάμεων. Ως παραδειγματικό πλαίσιο ανέλυσε α) την προβληματική υλοποίηση (κι εν τέλει τη διάλυση) της ΗΑΔ, καθώς και β) τις σχέσεις Αιγύπτου – Ιράκ, ειδικά μετά το 1958.

Οι αμερικανοί θα μπορούσαν, αν ήθελαν, να είχαν υπαγορεύσει προϋποθέσεις προτού εγκρίνουν την πώληση των HAWK: ενδεικτικά και θεμελιακά, να απαγορεύσουν την ανάπτυξή του οπουδήποτε αλλού παρά μόνον πλησίον αστικών κέντρων και των αεροδρομίων του Ισραήλ. Λόγω αφενός μεν των περιορισμών στο βεληνεκές του και αφετέρου της έλλογης προτίμησης των ισραηλινών να δημιουργήσουν την υποδομή της Dimona μακριά απ' τις πόλεις τους και πλησίον της περιοχής με το πλούσιο σε κοιτάσματα φωσφορικών αλάτων (απ' τα οποία μπορεί να εξαχθεί ουράνιο) υπέδαφος, στη σχεδόν ακατοίκητη τότε έρημο Negev δηλαδή, ο ανωτέρω όρος θα αρκούσε για την αποτροπή παραγωγής αποσταθεροποιητικών συνεπειών εξαιτίας της ένταξης των HAWK στο ισραηλινό οπλοστάσιο. Θα ήταν εκθετικά ευκολότερο να επιβληθεί περιοδικός (και συχνός) έλεγχος των τοποθεσιών ανάπτυξης των HAWK, αντί των επιθεωρήσεων της Dimona – όμως έλλειψε η βούληση στα κέντρα παραγωγής αποφάσεων της Washington για την σύλληψη και διατύπωση τέτοιων όρων. Διά του C. Sulzberger, του γνωστού αμερικανού δημοσιογράφου των *New York Times*, ο (πρώην πλέον πρωθυπουργός) Ben-Gurion απάντησε το Νοέμβριο ό,τι και η βρετανική τα προηγούμενα χρόνια για το ίδιο θέμα, όταν ανέπτυσσε το δικό της εθνικό πρόγραμμα απόκτησης ατομικών και πυρηνικών όπλων: πως για σειρά λόγων (πχ ίσως οι αιγύπτιοι ανέπτυσσαν πυραυλικές κεφαλές με ραδιενεργά υλικά, επιπτώσεων παρόμοιων προς των ανάλογων των «κανονικών» πυρηνικών όπλων), η δημιουργία εθνικής Αποτροπής με πυρηνικά όπλα δεν είχε υποκατάστατο. Το Τελ Αβίβ μάλιστα αντεπιτέθηκε τότε, ζητώντας απ' τους αμερικανούς να τού πωλήσουν εκατό από τους τελευταίας τεχνολογίας πυραύλους εδάφους-εδάφους τύπου Pershing I, βεληνεκούς 750 χλμ, που χρησιμοποιούσαν ασφαλή (στερεά) καύσιμα και διέθεταν εξελιγμένα συστήματα αδρανειακής ναυτιλίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όπως σημείωναν σε υπόμνημά τους οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών, υπήρχε ήδη από το 1962 συμβόλαιο μεταξύ της γαλλικής εταιρίας Dassault και της γαλλικής κυβέρνησης (που προχώρησε στην ανάθεση εξ ονόματος της ισραηλινής κυβέρνησης) για την ανάπτυξη και κατασκευή τέτοιου οπλοσυστήματος, του MD-620 (βεληνεκούς ~500 χλμ), ο οποίος εξελίχθηκε στον ισραηλινό πύραυλο Jericho I. Ενδεικτικό της ισραηλινής εμμονικής διασύνδεσης των θεμάτων της απόκτησης α) εξελιγμένης αντιαεροπορικής άμυνας και β) πυρηνικών όπλων από κάθε κράτος της περιοχής είναι το απάνθισμα δημοσιευμάτων του ισραηλινού Τύπου σχετικά με τα δύο ζητήματα που προώθησε από τα Ιεροσόλυμα ο διευθυντής του γραφείου Τύπου της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπείας προς την Αθήνα τον Μάρτιο του 1963 και αφορούσαν σε ελληνική διάψευση των πληροφοριών ότι η Ελλάδα συμπεριλαμβανόταν στις «5 χώρες» που τους προτάθηκε από τις ΗΠΑ η αγορά

ατομικών βομβών και σχετικά με τις δραστηριότητες που προβλεπόταν να φιλοξενούνται στο Πεδίο Βολής Κρήτης, συγκεκριμένα την εκπαίδευση στελεχών των ΝΑΤΟϊκών ένοπλων δυνάμεων στη χρήση των πυραυλικών συστημάτων HAWK, NIKE (αντιαεροπορικών) και SERGEANT (τακτικών όπλων εδάφους – εδάφους μικρού βεληνεκούς) [120].

Η πλέον ενδιαφέρουσα είδηση των ημερών αφορούσε στην περαιτέρω σύσφιγξη των δεσμών μεταξύ των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ και του Ισραήλ. Το κύριο αντικείμενο παρακολούθησης παρέμενε το ίδιο και αφορούσε σε ζωτικό ζήτημα ασφάλειας για αμφότερες τις δύο πλευρές: κάθε εξέλιξη εντός των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων (είτε εξοπλιστική, είτε σχετικά με τις διαθέσεις των αξιωματικών, είτε γύρω από τις σχέσεις τους με την ΕΣΣΔ).
Η ισραηλινή πλευρά αιτήθηκε τότε την παροχή εκατοντάδων αρμάτων μάχης (300 άμεσα και ακόμη 200 το επόμενο έτος), με σκοπό την αντιστάθμιση της αύξησης της ισχύος των αραβικών τεθωρακισμένων που θα καλείτο να αντιμετωπίσει στο μέλλον, ένεκα της παράδοσης άφθονων και σύγχρονων αρμάτων μάχης σοβιετικής προέλευσης στην Αίγυπτο και στη Συρία. Το State Dept είχε την άποψη ότι ακόμη και με πρόσβαση στα πλέον προηγμένα οπλικά συστήματα, οι Άραβες δεν ήταν προς το παρόν σε θέση να αμφισβητήσουν την υπεροχή των ισραηλινών ένοπλων δυνάμεων σε μαχητική ισχύ, προσθέτοντας ότι ο 6ος Στόλος μπορούσε να επέμβει υπέρ του Τελ Αβίβ εντός 24-72 ωρών. Παραδέχθηκε ωστόσο ότι το Ισραήλ χρειαζόταν ενίσχυση του αρματικού δυναμικού του. Στη διάρκεια συνομιλιών του με υψηλόβαθμη ισραηλινή αντιπροσωπεία πολιτικοστρατιωτικής σύνθεσης που τον επισκέφθηκε στη Washington, ο Komer σημείωσε χαρακτηριστικά, προσπαθώντας να διασκεδάσει τα υπέρμετρα άγχη ασφαλείας των συνομιλητών του, ότι η πιθανότητα εξαπόλυσης επιτυχούς αιφνιδιαστικού πολέμου από τον Νάσερ αποκλειόταν, επειδή, «…καθώς γνώριζε κι ο αιγύπτιος ηγέτης, η αμερικανική αεροπορική παρουσία στη βάση των Αδάνων [Τουρκία], η ισχύς του 6ου Στόλου και η δύναμη των βρετανικών βομβαρδιστικών στην Κύπρο», εγγυόταν συνδυαστικά τη ματαιοπονία κάθε παρόμοιου σχεδιασμού. Το ίδιο διάστημα, αμερικανός γερουσιαστής κατέθεσε Τροπολογία (τον Απρίλιο, που υπερψηφίστηκε το Νοέμβριο του 1963), η οποία εξαρτούσε τη συνέχιση των προγραμμάτων επισιτιστικής βοήθειας των ΗΠΑ προς την Αίγυπτο από τη συνέχιση ή την παύση των «προθέσεων παραγωγής επιθετικών όπλων» [121].

[120] *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ, 1963/23/3/1/1, _98/ΑΕΡ, 4-3-1963, _ 109/ΑΕΡ, 17-3-1963. Η αρθρογραφία προερχόταν από τις εφημερίδες *HaBoker* (συντηρητική) και *Davar* (όργανο του κυβερνώντος ΜΑΡΑΙ).
[121] W. J. Burns 1985 op cit σσ 144-146, S. M. Hersh 1991 op cit σσ 120, 129-130, D. Little 1993 op cit σσ 571-2, 580, O. L. Sirrs op cit σσ 124-131, D. Rodman, ARMORED BREAKTHROUGH: THE 1965 AMERICAN SALE OF TANKS TO ISRAEL, *MERIA (Middle East Review of International Affairs)*, vol 8 no 2,

Συνοψίζοντας, οι ΗΠΑ βρέθηκαν βαθμιαία «ευχαρίστως όμηροι» της ισραηλινής απειλής για εξαπόλυση προληπτικού πολέμου από τη στιγμή που συγκατατέθηκαν στην παροχή ενός οπλικού συστήματος (του HAWK) το οποίο μπορούσε να προστατεύσει κατά το δοκούν ακόμη και τις πυρηνικές εγκαταστάσεις της χώρας [122]. Η αλλαγή προσώπων στην πολιτική σκηνή του Τελ Αβίβ και η κλιμάκωση των εξοπλιστικών σχέσεων των ΗΠΑ με το Ισραήλ (βλ. παρακάτω), επέφεραν μεν κάποια πρόσκαιρη επιβράδυνση στην ολοκλήρωση του ισραηλινού πυρηνικού προγράμματος, αφότου όμως είχε ολοκληρωθεί το ζωτικής σημασίας εναρκτήριο στάδιό του. Μετά την απόκτηση ενός στοιχειώδους αριθμού όπλων μαζικής καταστροφής από το Ισραήλ (το 1966/1967), οι Ηνωμένες Πολιτείες όφειλαν να σταθμίζουν με πιο κατευναστική διάθεση κάθε ισραηλινή πρόθεση, αντίδραση και δυνητική κλιμάκωση υπεράσπισης του εβραϊκού κράτους (μία παράμετρος με βαριά σκιά στις τεταμένες αμερικανοϊσραηλινές σχέσεις κατά το μήνα διεξαγωγής του αραβοϊσραηλινού πολέμου, τον Ιούνιο του 1967).

Η ανάληψη προεδρικών καθηκόντων στις ΗΠΑ από τον αναφανδόν φιλοϊσραηλινό L. B. Johnson μετά τη δολοφονία του J. F. Kennedy στις 22/11/1963, αποτέλεσε επιβαρυντικό παράγοντα για τις αμερικανοαιγυπτιακές σχέσεις, αφού σηματοδότησε την έναρξη της περιόδου πλήρους αμερικανικής στήριξης των ισραηλινών θέσεων (θύμιζε «ημέρες H. Truman» σύμφωνα με μία αποστροφή του Νάσερ τον Φεβρουάριο του 1964) αλλά και την ανάλογη στροφή στην ικανοποίηση των εξοπλιστικών απαιτήσεων του ισραηλινού κράτους. Σε προσωπικό επίπεδο, η καχυποψία μεταξύ των προέδρων ΗΠΑ – Αιγύπτου εξελίχθηκε σύντομα σε αμοιβαία, βαθειά αντιπάθεια [123]. Την εποχή εν πάση περιπτώσει της δυναμικής αμερικανικής αντίδρασης στην απόκτηση από κυπριακής πλευράς των σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων, οι ιθύνοντες στη Washington δέχονταν να εφοδιάσουν την Ιορδανία με στοιχειώδη μέσα αυτοάμυνας και το Ισραήλ με πολύ περισσότερα και καλύτερης ποιότητας, καταργώντας σταδιακά στην πράξη τους ως

(June 2004), σσ 2-3, A. Gluska 2007 op cit σ 31, A. Ben-Zvi 2009 op cit σσ 237-241, J. Heller 2016 op cit σσ 147-150. Για την αναφορά του R. W. Komer στην Κύπρο ειδικά, βλ.: *FRUS* 1961-1963, vol XVIII: Near East, 1962–1963, "doc 360", 14-11-1963, σ 783.

[122] Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, οι ισραηλινοί αφιέρωσαν το μεγαλύτερο μέρος των HAWK που παρέλαβαν στην προστασία του συγκροτήματος της Dimona. Για το πόσο ζωτική προτεραιότητα υπήρξε -εύλογα- η αντιαεροπορική προστασία των συγκεκριμένων πυρηνικών εγκαταστάσεων και το γεγονός ότι ο εναέριος χώρος της ευρύτερης περιοχής ήταν απεριόριστα και χωρίς εξαιρέσεις κλειστός για κάθε πτήση, βλ. ενδεικτικά τα περιστατικά που παραθέτει ο S. M. Hersh 1991 op cit σσ 130-131. Ακόμη και ο εξαιρετικά προσεκτικός W. Bass (2003 op cit σσ 204-205) παραδέχεται ότι α) τα δύο θέματα (HAWK – Dimona) συνδέονται ευθέως κατά τον περιγραφόμενο τρόπο, αν και β) η αρχειακή τεκμηρίωση της προφανούς υπόθεσης παρουσιάζει μεγάλες δυσχέρειες, καθώς ο μεν J. F. Kennedy επέμεινε να τηρούνται όσο το δυνατόν λιγότερα πρακτικά για τα ζητήματα των πυρηνικών όπλων, το δε ισραηλινό κράτος έχει υπάρξει σταθερά φειδωλό στην αποδέσμευση του επίμαχου αρχειακού υλικού.

[123] E. Nadelmann op cit σ 446, W. J. Burns 1985 op cit σσ 149-153, A. Ben-Zvi 2004b op cit σ 2.

τότε εξοπλιστικούς αυτοπεριορισμούς τους στην περιοχή [124], ενώ την ίδια στιγμή αρνούνταν στην Κύπρο όχι μόνον την πρόσβαση σε όπλα αλλά και την αναζήτησή τους από κάθε άλλη πηγή (και πολύ περισσότερο, εχθρική προς τις ΗΠΑ). Αναγνωρίζεται ότι τα περιθώρια πίεσης των αμερικανών επί της Ελλάδας και της Τουρκίας υπήρξαν περισσότερα (πολιτικά, οικονομικά, νομικά) και πολύ μεγαλύτερα, όπως και οι αντοχές τους σε αντίστροφες πιέσεις των τελευταίων, συγκριτικά με τις δυνατότητες ή την πρόθεση που είχαν να ελέγξουν τις απόψεις και τις επιθυμίες του Ισραήλ και της Αιγύπτου.

Στα τέλη Δεκεμβρίου του 1963, ο επικεφαλής του Γραφείου Πληροφοριών του State Dept σημείωνε ότι η αντιϊμεπριαλιστική ρητορική του Νάσερ είχε κλιμακωθεί, φοβούμενος ότι αναδυόταν η προοπτική δημιουργίας δύο πόλων σε περιφερειακό επίπεδο, ενός ισραηλινού υποστηριζόμενου από τις ΗΠΑ κι ενός αραβικού υποστηριζόμενου από την ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του αμερικανού αξιωματούχου, ο Νάσερ δεν θα προσέφευγε σε πόλεμο κατά του Ισραήλ, αλλά «θα περιοριζόταν στην υπόθαλψη εστιών έντασης στην Κύπρο, τον Περσικό Κόλπο και την Αλγερία» [125]. Την ίδια στιγμή (23/12/1963), ο Νάσερ τόνιζε σε βαρυσήμαντη δημόσια ομιλία του την ανάγκη να παραμεριστούν οι ενδοαραβικές αντιπαλότητες σε επίπεδο ηγεσιών και να προταχθούν η ομόνοια κι η αλληλεγγύη, τόσο ως βασική προϋπόθεση υλοποίησης του Παναραβισμού, όσο και για την επιτυχία των μελλοντικών χειρισμών του Παλαιστινιακού. Σε επίπεδο πραγματικής στρατιωτικής απειλής, αλλά και σε επίπεδο παραγωγής κι εκμετάλλευσης πολιτικών εντυπώσεων, το Ισραήλ άρχισε να καταλαμβάνει τη θέση του κατ' εξοχήν συσπειρωτικού παράγοντα σε παναραβική κλίμακα και της πρωτεύουσας αιτίας των αιγυπτιακών εξοπλιστικών αναγκών –ενώ οι δυτικές επιβουλές και τα δυτικόφιλα αραβικά καθεστώτα θα έπονταν στο εξής, στην αξιολόγηση των κινδύνων [126].

[124] Διόλου συμπτωματικά την ίδια χρονική στιγμή κινήθηκαν κατά όμοιο τρόπο και οι βρετανοί στη Σαουδική Αραβία: η αποκατάσταση τον Ιανουάριο του 1963 των διπλωματικών σχέσεων Λονδίνου-Ριάντ που είχαν διακοπεί εξαιτίας της εισβολής στο Σουέζ το 1956, αναβαθμίστηκε διά της σύναψης αμυντικών συμφωνιών οι οποίες αφορούσαν σε όλο το φάσμα των σαουδαραβικών αναγκών ασφάλειας του καθεστώτος, από την ίδρυση μιας πιστής στον οίκο των Σάουντ εθνοφυλακής και τη συγκρότηση σύγχρονων υπηρεσιών πληροφοριών (σε έναν στρατό που έβριθε όπως και σχεδόν κάθε άλλος μεσανατολικός την υπό εξέταση περίοδο από φιλονασερικούς αξιωματικούς), μέχρι την πώληση οπλικών συστημάτων υψηλής τεχνολογίας (και την απόσπαση των παχυλής απόδοσης συμπαρομαρτούντων, συμβολαίων δηλαδή υποστήριξης, εκπαίδευσης κι ανεπίσημα στελέχωσης των συστημάτων αυτών με απόστρατα στελέχη των βρετανικών ένοπλων δυνάμεων σε ρόλο χειριστών): T. T. Petersen op cit σ 219, A. Dawisha 2003 op cit σ 309, N. Gardner, The Harold Wilson Government, Airwork Services Limited, and the Saudi Arabian Air Defence Scheme, 1965—73, *Journal of Contemporary History,* vol 42 no 2 (April 2007), σσ 345-363. Βλ. και παρακάτω επ' αυτού.

[125] J. Heller 2016 op cit σσ 151-152.

[126] A. Dawisha 2003 op cit σσ 244-245.

Η πολλαπλή Αραβική Κρίση του 1963 της ανατροπής των καθεστώτων του Ιράκ και της Συρίας, που πάντως θα μπορούσαν εν μέρει και υπό όρους να αποτελέσουν συγκεκαλυμμένα θετικές εξελίξεις για τη Δύση -ειδικά η ιρακινή-, αλλά σαφώς έφεραν τις δύο χώρες εγγύτερα στην Αίγυπτο, ενώ αφετέρου η ορατή, όλο και μονιμότερου χαρακτήρα στροφή του Νάσερ προς την ΕΣΣΔ και η υιοθέτηση σοσιαλιστικών υποδειγμάτων στην διαχείριση πολιτικών και οικονομικών θεμάτων στο εσωτερικό της χώρας, αποτέλεσαν σταθμό για την παγίωση της συνεργασίας του Ισραήλ με την Ιορδανία και τις ΗΠΑ σε ζητήματα ασφαλείας και αντιμετώπισης κοινών απειλών για τις 3 πλευρές, διακριτική συμμαχία που διήρκεσε εν πολλοίς επειδή βασίστηκε στην τήρηση λεπτών ισορροπιών σε ό,τι αφορούσε τις εξοπλιστικές ανάγκες της Ιορδανίας: η Washington αποδέχθηκε διστακτικά και κωλυσιεργώντας να ανταποκριθεί στα σχετικά αιτήματα του Αμμάν, αφού πρώτα στάθμιζε τις ισραηλινές ανασφάλειες. Τα αμερικανικά οπλικά συστήματα που τελικά διατέθηκαν προς την Ιορδανία, αν και σύγχρονα, υπήρξαν ολιγάριθμα, παραδίδονταν με μεγάλες καθυστερήσεις, συνοδεύονταν από περιοριστικούς όρους αναφορικά με την ανάπτυξή τους όσο μακρύτερα γινόταν από την ισραηλινοϊορδανική μεθόριο και η μεταβίβασή τους αποσκοπούσε κυρίως στο να επιτρέψει στον Χουσεΐν να απορρίψει πιεστικές -και δελεαστικές οικονομικά- αιγυπτιακές προτροπές αποδοχής σοβιετικών αντίστοιχων όπλων. Όπως και στην περίπτωση της Κύπρου, τυχόν εισαγωγή σοβιετικού κύριου οπλισμού στην Ιορδανία αντιμετωπιζόταν από τις ΗΠΑ ως πρόκριμα πρόσδεσης της αποδέκτριας χώρας στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, όμως η ηγεσία του αραβικού κράτους δεν μοιραζόταν τις προθέσεις, τα κίνητρα ή την ιδεολογική ευλυγισία του Μακάριου και της κυβέρνησής του.

Ειδικά η απόφαση για την εφοδιασμό της Ιορδανίας με αμερικανικά άρματα μάχης τύπου M-48, συνδέθηκε με ανάλογη να αποδεσμευθεί ομοιότυπος οπλισμός, αλλά καλύτερης ποιότητας και μεγαλύτερης ποσότητας προς το Ισραήλ. Το σκεπτικό ήταν ότι με αυτόν τον τρόπο θα επιτυγχανόταν ενδοαμερικανικά η αναγκαία συναίνεση για την παροχή των τεθωρακισμένων προς την αραβική χώρα (θα κάμπτονταν δηλαδή οι αντιρρήσεις των φιλοϊσραηλινών στοιχείων, τόσο στον κρατικό μηχανισμό και στην κυβέρνηση, όσο και στο εκλογικό σώμα). Υπήρχε άλλωστε πειστική, από επιχειρησιακής πλευράς, αφορμή: οι αιγύπτιοι και οι σύριοι είχαν ήδη παραλάβει σεβαστές ποσότητες σύγχρονων μέσων και βαρέων αρμάτων μάχης (των τύπων T-54 και IS-3). Το πρώτο δίμηνο του 1964 οι ηγεσίες του State Dept και του υπουργείου εθνικής άμυνας των ΗΠΑ αποφάνθηκαν ευνοϊκά για την κίνηση προς τον πρόεδρο Johnson, το ίδιο και το μέλος του συμβουλίου εθνικής ασφάλειας R. Komer, ωστόσο σημειώθηκαν αντιρρήσεις εντός του προεδρικού περιβάλλοντος, από

άλλα στελέχη του υπουργείου άμυνας, μέλη του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας και τη CIA. Οι αντιδρώντες προώθησαν την ιδέα διασύνδεσης της προσφοράς των αρμάτων με τη διακοπή των ισραηλινών προγραμμάτων ανάπτυξης πυραυλικής τεχνολογίας και κατασκευής πυρηνικών όπλων. Όπως ήταν αναμενόμενο, η ηγεσία του Τελ Αβίβ απέρριψε με βδελυγμία τη σκέψη. Σημειώθηκε έντονη διχογνωμία τότε μεταξύ των αμερικανών ιθυνόντων, μετεωρισμός, ακόμη και μεταστροφή απόψεων: άλλοι μεν, όπως ο J. Jernegan (βοηθός αναπληρωτής υπουργός του State Dept, αρμόδιος για θέματα της περιοχής), διατύπωναν τις ανησυχίες τους ότι η πρόθεση εξοπλιστικής ενίσχυσης του Ισραήλ θα οδηγούσε -αν υλοποιείτο- σε αύξηση πολιτικών απωλειών στο πεδίο των αμερικανοαραβικών σχέσεων, ενώ άλλοι, όπως ο επικεφαλής της CIA J. McCone, υπενθύμιζαν ότι κατά την τελευταία διετία ο Νάσερ τηρούσε αρνητική στάση σε σειρά διεθνών ζητημάτων αμερικανικού ενδιαφέροντος. Οι σκεπτικοί από τους αμερικανούς φοβούνταν ακόμη ότι οποιαδήποτε νέα εξοπλιστική αρωγή προς το Ισραήλ θα αξιοποιείτο από πλευράς του Τελ Αβίβ και των φίλων του στη Washington μάλλον επιθετικά (ως ευοίωνη ένδειξη για την απόσπαση πολιτικής υποστήριξης και σε άλλα πεδία), παρά καθησυχαστικά και κατευναστικά. Εν τέλει, ακόμη και οι φιλικοί προς την ιδέα αποδέσμευσης των αμερικανικών αρμάτων προς το Ισραήλ, οι σύμβουλοι εθνικής ασφάλειας R. Komer και McGeorge Bundy, θεώρησαν ότι η κίνηση θα μπορούσε να τύχει εκμετάλλευσης εφόσον το Ισραήλ πιεζόταν σε αντάλλαγμα να ακυρώσει την αγορά πυραυλικής τεχνολογίας από τη Γαλλία και να αποδεχθεί την μεταβίβαση τεθωρακισμένων αμερικανικής κατασκευής στην Ιορδανία (χαρακτηριστικά, ο McGeorge Bundy είχε παρατηρήσει ότι ναι μεν το Ισραήλ χρειαζόταν ενίσχυση σε τεθωρακισμένα, αλλά είχε αναρωτηθεί για ποιο λόγο θα έπρεπε να χορηγηθούν δωρεάν από τις ΗΠΑ ως στρατιωτική βοήθεια, ενώ την ίδια στιγμή το Τελ Αβίβ διέθετε χρήμα για την αγορά πυραυλικής τεχνολογίας απ' τη Γαλλία). Το Φεβρουάριο, υψηλόβαθμη αντιπροσωπεία του αμερικανικού υπουργείου άμυνας που επισκέφθηκε το Ισραήλ, ανακοίνωσε τουλάχιστον ότι δεν υπήρχε περίπτωση άδειας εξαγωγής του βαλλιστικού πυραύλου Pershing I [127].

[127] Ο Χουσεϊν ζητούσε αμερικανικό οπλισμό σε άξιες λόγου ποσότητες από το Μάρτιο του 1959 όπως έχει αναφερθεί, ενώ οι πρώτες συμβολικές αποστολές είχαν ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα, το Σεπτέμβριο του 1957, με τυμπανοκρουσίες από αμερικανικής πλευράς ώστε σταλεί το επιθυμητό μήνυμα σε κάθε ενδιαφερόμενο (τότε στο πλαίσιο καλλιέργειας κλίματος περικύκλωσης του αντιδυτικού καθεστώτος της Δαμασκού). Στις 14-15 Απριλίου 1964, κοινοποιήθηκε από τους πρόεδρο και υπουργό εθν. άμυνας των ΗΠΑ στον ιορδανό μονάρχη, στη διάρκεια επίσκεψής του στην αμερικανική πρωτεύουσα, η πρόθεση αποδέσμευσης 36 επιθετικών αεροσκαφών τύπου F-104 (που οι ιορδανοί σκόπευαν να αξιοποιήσουν σε ρόλους αναχαίτισης, πεδίο στο οποίο οι επιδόσεις του συγκεκριμένου τύπου ήταν τουλάχιστον συζητήσιμες), 50 αρμάτων μάχης M-48 (από τα 200 που επρόκειτο να παραλάβουν τελικά μέχρι το 1968), υποδεέστερης έκδοσης και πολύ λιγότερων από

εκείνα που είχε αποφασιστεί να δοθούν στο Ισραήλ, 44 μεταχειρισμένων πυροβόλων των 155 και 203 χιλιοστών (4 M-59 των 155 χιλ. , 20 M-115 των 203 χιλ. ρυμουλκούμενων, καθώς και 20 αυτοκινούμενων M-44A1 των 155 χιλ.), όπως και αριθμού τεθωρακισμένων οχημάτων μεταφοράς προσωπικού (50 μεταχειρισμένων, τύπου M-113). Η συμφωνία ανακοινώθηκε την 1η Μαρτίου του 1965 και οι όροι της οριστικοποιήθηκαν στις 18/3, το μήνα της κορύφωσης της «κυπριακής κρίσης των σοβιετικών πυραύλων», ενώ οι αμερικανοί είχαν ήδη μεταβιβάσει 50 σχετικά σύγχρονα άρματα μάχης τύπου M-47 στους ιορδανούς.

Ο Χουσεϊν δεχόταν έντονες αιγυπτιακές οχλήσεις να εντάξει στο ιορδανικό οπλοστάσιο το προηγμένο σοβιετικής κατασκευής μαχητικό αεροσκάφος MiG-21, που τις αξιοποίησε εκβιαστικά ώστε να πετύχει την παροχή των επιθυμητών για τον ίδιο αεροσκαφών δυτικής προέλευσης. Αντισταθμιστικά (και ώστε να αποφύγει υπερβολικές ισραηλινές αντιδράσεις), η αμερικανική κυβέρνηση αποφάσισε στις 10 Μαρτίου 1965 (επικύρωση: στις 29 Ιουλίου) να εγκρίνει την πώληση στο Ισραήλ 210 αρμάτων μάχης M-48, μαζί με υποστηρικτικό εξοπλισμό, επαρκές απόθεμα πυρομαχικών και κυρίως υποσυλλογές αναβάθμισης του κύριου οπλισμού τους (αντικατάστασης του πυροβόλου από άλλο, μεγαλύτερου διαμετρήματος), αξίας 42 εκ. $, με διετή ορίζοντα εξόφλησης. Αργότερα, το 1966, η Washington επέτρεψε επίσης την πώληση στην ίδια χώρα 48 επιθετικών αεροσκαφών τύπου A-4 (βλ. αναφορά παρακάτω).

Κατόπιν έντονων ισραηλινών παραστάσεων προς την αμερικανική κυβέρνηση, το Αμμάν δεσμεύτηκε εγγράφως προς τη χορηγό χώρα να μην αναπτύξει τα νέα του άρματα στο εσωτερικό της Δυτ. Όχθης και σε αντάλλαγμα το Τελ Αβίβ δεν κατήγγειλε την εξέλιξη.

Σχετικά με τα αεροσκάφη που ζητούσαν οι ιορδανοί, οι ΗΠΑ ανακοίνωσαν το Μάιο του 1966 την πώληση δώδεκα F-104 με την προοπτική μεταβίβασης διπλάσιου αριθμού στις αρχές του 1967. Αφότου η Ιορδανία υπέστη ισραηλινή αντεκδικητική επιδρομή χερσαίων τμημάτων στη Δυτ. Όχθη το Νοέμβριο του 1966, η οποία κλιμακώθηκε με την αερομαχία δύο ζευγών αεροσκαφών από την κάθε πλευρά (που μάλιστα κατέληξε στην πρώτη απώλεια ιορδανικού μαχητικού μαζί με τον χειριστή του), οι ΗΠΑ ενέκριναν την επιτάχυνση της παράδοσης των πρόσθετων αεροσκαφών για να καταπραΰνουν την οργή των ιορδανών στρατιωτικών. Το πιθανότερο αμερικανικό κίνητρο για εκείνες τις αποφάσεις ήταν η ανακοίνωση στα τέλη Απριλίου ότι κατά την επικείμενη επίσκεψη της συριακής ηγεσίας στη Μόσχα, μεταξύ άλλων θα συζητούνταν τα νέα μεγάλα εξοπλιστικά προγράμματα της Δαμασκού (που όλοι στη Washington φοβούνταν ότι αφορούσαν και την Ιορδανία, είτε ως υποψήφια νέα πελάτη της Μόσχας λόγω της ισραηλινής επιθετικότητας, είτε ως δεχόμενη αυξημένες στρατιωτικές πιέσεις / απειλές από πλευράς Συρίας). Εντωμεταξύ, ο Χουσεϊν παραβίασε το βασικότερο όρο βάσει του οποίου οι ΗΠΑ είχαν εγκρίνει την παράδοση των αρμάτων M-48: μετακίνησε και τα εκατό που είχε προλάβει να παραλάβει δυτικά του Ιορδάνη, κοντά στην Ιεριχώ. Επιχειρώντας με όση επιδεξιότητα τού επέτρεπαν οι περιστάσεις να ισορροπήσει μεταξύ του Ισραήλ και της Αιγύπτου, προκρίνοντας να εξευμενίσει τον Νάσερ, να διαψεύσει τις συριακές εναντίον του αιτιάσεις και κατ' επέκταση προτιμώντας να απειληθεί σοβαρά από το Ισραήλ (για την συγκράτηση του οποίου προσέβλεπε στην υπερατλαντική παρέμβαση), παρά από μία (ακόμη) εσωτερικής προέλευσης απόπειρα πραξικοπηματικής ανατροπής, ο ιορδανός μονάρχης μετέβη στο Κάιρο και υπέγραψε αμυντικό σύμφωνο με την Αίγυπτο στις 30/5/1967. Τα F-104 δόθηκαν τελικά με καθεστώς δανεισμού και την εποχή της σύρραξης του Ιουνίου του 1967 η ιορδανική πολεμική αεροπορία διέθετε μόλις 6 επιχειρησιακές μονάδες, καθώς οι αμερικανοί απέσυραν εσπευσμένα τα υπόλοιπα στην Τουρκία. Η πραγματική διαθεσιμότητα ακόμη και των έξι αυτών F-104 είναι αμφίβολη αφού, σύμφωνα με δηλώσεις του Χουσεϊν στους *N. York Times* τον Ιούλιο, ο αρχικός πυρήνας των ιορδανών χειριστών βρισκόταν ακόμη στις ΗΠΑ και δεν είχε ολοκληρώσει την εκπαίδευσή του στον τύπο όταν ξέσπασε ο πόλεμος: N. Safran 1969 op cit σσ 441, D. Little 1993 op cit σσ 573-574, A. Ben-Zvi 2004a op cit σσ 44-48, του ίδιου 2004b op cit σσ 29-41, 47-51, 56-57, 66-67, D. Rodman 2004 op cit σσ 3-4, 8, 11, R. Yitzhak 2004 op cit σσ 166-167, Z. Levey, United States Arms Policy toward Jordan, 1963-68, *Journal of Contemporary History*, Vol. 41, No. 3 (Jul., 2006), σσ 527-543, A. Ben-Zvi 2007 op cit σσ 66-71, U. Dann op cit σσ 45, 47, 71-72, 106, 134, 138, 195-196, J. Lunt op cit σ 46, R. Ginat, The Soviet Union and the Syrian Ba'th regime: from hesitation to rapprochement, *Middle Eastern Studies*, vol 36, no 2, 2000, σσ 164-165, M. B. Oren, *Six Days of War / June 1967 and the making of the Modern Middle East*, Oxford, N. York et al: Oxford University Press, 2002, σσ 127-132, K. N. Barnwell, "Caught Between His Friends and His Enemies": The Evolution of American–Jordanian Collaboration in the 1960s , *Diplomacy & Statecraft*, vol 22 no 2, 2011, σσ 283-288, στοιχεία από τους πίνακες του SIPRI.

Την εποχή της επανέναρξης της διακοινοτικής βίας στην Κύπρο, οι αραβοϊσραηλινές σχέσεις χαρακτηρίζονταν από λεκτική οξύτητα και κλιμάκωση των εξοπλιστικών ανταγωνισμών. Η πρώτη σύνοδος του Αραβικού Συνδέσμου, που συνήλθε στο Κάιρο τον Ιανουάριο του 1964, περιελάμβανε το θέμα της διαχείρισης των υδάτων του Ιορδάνη ποταμού ως το κυριότερο ίσως των συζητήσεων. Το πρόβλημα διέθετε επίσημες όσο και ανεπίσημες όψεις: για τους ισραηλινούς είχε χαρακτηριστεί θέμα επιβίωσης, όπως και για τους σύριους, οι οποίοι όμως ήταν απρόθυμοι να πολεμήσουν μόνοι τους κατά των ισραηλινών. Ο Νάσερ, γνωρίζοντας την υστέρηση των αιγυπτιακών ένοπλων δυνάμεων, πολύ περισσότερο ενόσω διαρκούσε η στρατιωτική ανάμιξη της χώρας του στην Υεμένη, ήθελε να αποφύγει κάποια αραβοϊσραηλινή σύρραξη και ταυτόχρονα να μην εκτεθεί ως υποχωρητικός, ενώ ο ιορδανός μονάρχης είχε λόγους να φοβάται τα πάντα αν ξεσπούσε νέος πόλεμος με το Ισραήλ, από την απώλεια μέρους της επικράτειάς του μέχρι του θρόνου του. Στη σύνοδο του Ιανουαρίου 1964 πάντως, υπερψηφίστηκε πρόταση δημιουργίας κοινής, αραβικής στρατιωτικής διοίκησης. Η συγκρότηση ενοποιημένης στρατιωτικής διοίκησης θορύβησε ελάχιστα τους ισραηλινούς, καθώς λάμβαναν υπ' όψη ως βασική παράμετρο την σταθερή απροθυμία του ιορδανού μονάρχη (μυστικού συνομιλητή τους, όπως παραδέχονταν οι ίδιοι) να επιτρέψει σε αιγυπτιακά ή συριακά στρατεύματα να μετακινηθούν εκ των προτέρων στην επικράτεια του βασιλείου του. Γι' αυτόν τον λόγο άλλωστε, εξετάστηκε από αραβικής πλευράς ως εναλλακτική οδός το ενδεχόμενο ενίσχυσης της Αραβικής Λεγεώνας, με σκοπό να αποκτήσει τη δυνατότητα απορρόφησης μίας ισραηλινής επίθεσης (το σκεπτικό ήταν να καθηλώσει τουλάχιστον σημαντικές ισραηλινές δυνάμεις, ώστε να το εκμεταλλευτούν επιθετικά η Αίγυπτος με τη Συρία). Ο Νάσερ, που τότε συζήτησε εκτενώς με τον πολιτικό του θαυμαστή και πρόεδρο του Ιράκ Arif την προοπτική ένωσης των δύο κρατών, προχώρησε τους αμέσως επόμενους μήνες σε σειρά δηλώσεων μεγάλης πολιτικής βαρύτητας: το Μάρτιο διακήρυξε ότι το αιγυπτιακό κράτος επρόκειτο να είναι Δημοκρατικό και Σοσιαλιστικό και αυτοί ήταν οι δύο από τους τρεις βασικούς πυλώνες του νέου αιγυπτιακού Συντάγματος που τέθηκε σε ισχύ στις 23/3 (ο τρίτος αφορούσε τις προεδρικές υπερεξουσίες). Στις 30/4/1964 τοποθετήθηκε στο ζήτημα του Ιορδάνη, υποστηρίζοντας πως δεν γινόταν να επιλυθεί με ειρηνικό τρόπο, ενώ τον προηγούμενο Δεκέμβριο αιγυπτιακή αρθρογραφία, απηχώντας τις προαναφερθείσες θέσεις του Νάσερ, είχε υποστηρίξει ότι υπήρχε ένα θεμελιώδες προαπαιτούμενο για τη σύγκρουση με το Ισραήλ κι αυτό ήταν η αραβική ενότητα [128]. Η Κύπρος αποτελούσε καθ'

[128] M. Kerr 1965 op cit σσ 129-133, N. Safran 1969 ibid σσ 229, 235, R. W. Baker op cit σ 90, M. E. Yapp 1996 op cit σσ 416-417, M. Gat, *Britain and the conflict in the Middle East, 1964–1967 /The coming of the Six-Day War*, Westport, CT - London: Praeger, 2003, σσ 63-64, M. Gat 2004 op cit σ

όλο εκείνο το διάστημα θέατρο των αθέατων συγκρούσεων που λάμβαναν χώρα μεταξύ των υπηρεσιών πληροφοριών όλων των αντιμαχομένων –αναμενόμενα, αφού η γεωγραφική της θέση, οι διεθνείς της προσανατολισμοί και η ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με το σύνολο των μεσανατολικών κρατών του εγγύς περιβάλλοντός της, επέτρεπαν την δραστηριοποίηση των αιγύπτιων, των σύριων, αλλά και των ισραηλινών εξίσου, ενώ και η ίδια αποτελούσε αντικείμενο προσοχής, εξαιτίας της παρουσίας των βρετανικών βάσεων και της αποστολής της ελλαδικής Μεραρχίας την περίοδο 1964-1967 [129].

Οι ΗΠΑ συνέχισαν να πιέζουν τους ισραηλινούς να δεχθούν την αναστολή του πυρηνικού τους προγράμματος και τους αιγύπτιους να διακόψουν την ανάπτυξη πυραυλικής τεχνολογίας, αποστέλλοντας τους M. Feldman (υπό την ιδιότητα του αναπληρωτή προεδρικού συμβούλου) και Ph. Talbot του State Dept για συνομιλίες με τις δύο κυβερνήσεις την άνοιξη του 1964. Ο Νάσερ επανέλαβε στον Talbot ότι μετά την αμερικανική απόφαση να πωληθούν οι HAWK στο Ισραήλ, είχε εξουδετερωθεί η αποτρεπτική ικανότητα των αιγυπτιακών βομβαρδιστικών. Αφετέρου, οι ισραηλινοί δεν πείστηκαν από την αμερικανική επιχειρηματολογία σύμφωνα με την οποία, λόγω των φτωχών του επιδόσεων (όπως παραδέχονταν πια και ο ίδιος ο Νάσερ), το αιγυπτιακό πυραυλικό πρόγραμμα δεν συνιστούσε επί της ουσίας απειλή. Τη μόνη από τις αμερικανικές σκέψεις που ενέκριναν ήταν να δοθούν στον Νάσερ μέσω ΗΠΑ (ασαφείς κι επί της ουσίας παραπλανητικές) διαβεβαιώσεις ότι στη Dimona δεν παρήγαγαν ατομικά / πυρηνικά όπλα. Το Μάιο οι αμερικανοί πρότειναν στις δύο πλευρές την αμοιβαία δέσμευση για ακύρωση απόκτησης πυραύλων εδάφους-εδάφους, αποφεύγοντας πλέον να εισάγουν στη διαπραγμάτευση το πυρηνικό πρόγραμμα του Ισραήλ, ενώ παράλληλα ανακοίνωσαν την αποδέσμευση κονδυλίων προς όφελος του τελευταίου, για την αγορά αμερικανικής κατασκευής αρμάτων μάχης τύπου M-48 από τα δυτικογερμανικά αποθέματα. Το σχέδιο εκείνο κατέρρευσε με ευθύνη της Βόννης, λόγω των πιέσεων που της ασκήθηκαν από αιγυπτιακής πλευράς (βλ. αναφορά στο Α΄ Μέρος της παρούσας διατριβής) –όχι όμως προτού παραδοθούν 40 από τα M-48 στο Ισραήλ.

1197, M. Shemesh 2004 op cit σσ 15-17, S. K. Aburish 2004 op cit σσ 211, 219, 222, J. Heller 2016 op cit σ 169. Όταν ο Νάσερ συζήτησε το ενδεχόμενο της ένωσης της χώρας του με το Ιράκ, υπήρξε σαφέστερος ως προς τις προϋποθέσεις που είχε σταθερά κατά νου σχετικά με την εφαρμογή του Παναραβισμού: σοσιαλισμός προσαρμοσμένος στις αραβικές πραγματικότητες, μονοκομματικό κράτος και ένοπλες δυνάμεις υπό ενιαία διοίκηση (Α. Κούτσης op cit σσ 184, 401).

[129] S. Caroz op cit σσ 109, 157-160, 287. Το επιβεβαιώνει στην απομνημονευματική μαρτυρία του ο τότε αξιωματικός του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κύπρο Α. Μπουλούκος, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα: Ελληνική Άνοδος, 2010, σσ 246-247.

Στα μέσα του μήνα ο σοβιετικός ηγέτης επισκέφθηκε την Αίγυπτο για να εγκαινιάσει τα έργα εκτροπής του Νείλου στο πλαίσιο της κατασκευής του φράγματος του Ασουάν, σε μία επίσκεψη που εκκρεμούσε από τις αρχές του περασμένου έτους, καθώς έπρεπε να προηγηθεί η παύση των διώξεων των αιγύπτιων κομμουνιστών. Η επίσκεψη προβλήθηκε διεθνώς ως μεγάλη επιτυχία της σοβιετικής διπλωματίας και απόδειξη της δομικής αναβάθμισης των διμερών σχέσεων, επισκιάσθηκε πάντως από τις αντεγκλήσεις του Ν. Χρουστσώφ με τον επίσης παριστάμενο ηγέτη του Ιράκ, την υπογράμμιση των διαφωνιών στο ζήτημα του Παναραβισμού, καθώς και από την χλιαρή κι επιφυλακτική (εκ μέρους σεβαστής μερίδας της σοβιετικής ηγεσίας) επικρότηση των αιγυπτιακών πολιτικοοικονομικών μεταρρυθμίσεων. Όλα τα παραπάνω είχαν δευτερεύουσα σημασία, συναξιολογούμενα με την ομόνοια στο ζήτημα της αντιμετώπισης του κοινού εχθρού (της Δύσης) στα πεδία της άμυνας και της ασφάλειας, που διατρανώθηκε σε υψηλούς τόνους. Ωστόσο οι ανωτέρω σκιές, ήταν παραπάνω από εκκρεμότητες, μάλλον προβλήματα που αναδύθηκαν εκ νέου σύντομα, ως διασυνδεμένα με το θέμα της στρατιωτικής συνεργασίας.

Τον Ιούνιο ο ισραηλινός πρωθυπουργός L. Eshkol είχε συνομιλίες κορυφής στη Washington, στις οποίες παρέμεινε αμετακίνητος επί του θέματος της κατασκευής πυρηνικών όπλων. Συνέχισε τότε να υποστηρίζει ότι μετά το Ολοκαύτωμα η μόνη αξιόπιστη άμυνα μπορούσε να θεωρείται εκείνη που έλεγχαν οι ίδιοι οι ισραηλινοί. Η αμερικανική πλευρά παρακάλεσε την ισραηλινή ηγεσία να μην αποζητά την πλήρη ταύτιση της Washington με τις ισραηλινές θέσεις, διότι στη δημόσια σφαίρα τουλάχιστον, έπρεπε να δίνεται η εντύπωση της «έστω και τεχνητής τήρησης ισορροπιών» στις σχέσεις των ΗΠΑ με το Ισραήλ και τον Αραβικό Κόσμο. Ο J. Badeau προχώρησε σε ύστατη προσπάθεια έναρξης διαπραγματεύσεων ενώ αποχωρούσε από τη θέση του πρεσβευτή των Ηνωμένων Πολιτειών στο Κάιρο τις ίδιες μέρες, όμως ο Νάσερ επικαλέστηκε και πάλι το πρόβλημα της επικείμενης ένταξης των HAWK στο ισραηλινό οπλοστάσιο, ως ανασταλτικού παράγοντα για κάθε άλλη εξέλιξη.

Όταν ο αρχηγός των βρετανών Εργατικών (και σε λίγους μήνες νικητής των εκλογών) Η. Wilson επισκέφθηκε τη Μόσχα εκείνο το μήνα, έθεσε θέμα διεθνούς περιορισμού των εξαγωγών όπλων στη Μ. Ανατολή, αλλά ο Ν. Χρουστσώφ απέρριψε την ιδέα σχολιάζοντας ότι το ζήτημα ήταν «εξαιρετικά περιπεπλεγμένο και λεπτό». Σημειώνεται ότι α) ο Wilson είχε κάνει φιλοϊσραηλινές δηλώσεις στις αρχές του έτους και β) το ΗΒ είχε μόλις συγκατατεθεί στην παραχώρηση 250 εκσυγχρονισμένων αρμάτων τύπου Centurion στο Ισραήλ. Η παραγγελία επεκτάθηκε την επόμενη τριετία και τα άρματα παραδόθηκαν

κανονικά, αποτελώντας τον αξιόμαχο κορμό των ισραηλινών τεθωρακισμένων κατά τον πόλεμο του 1967, αλλά και τα προσεχή χρόνια (ήταν πολύ πιο αξιόπιστα, καλά σχεδιασμένα και κυρίως καλύτερα θωρακισμένα, συγκρινόμενα τα αμερικανικά M-48. Η τελευταία ειδικά αρετή τους εκτιμήθηκε ιδιαίτερα από το ευαίσθητο σε ζητήματα ανθρώπινων απωλειών Ισραήλ).

Στις 26/7, ο Νάσερ διαβεβαίωσε τον πρόεδρο L. B. Johnson με προσωπική του επιστολή ότι η Αίγυπτος δεν είχε προθέσεις ανάπτυξης πυρηνικού οπλοστασίου ή «άλλων όπλων ολοκληρωτικής καταστροφής» (διατύπωση που παρήγαγε προβληματισμούς στην αμερικανική πρωτεύουσα). Οι τελευταίες προσπάθειες των ΗΠΑ μέσω εδικού απεσταλμένου (και πάλι του J. J. McCloy) το Σεπτέμβριο έπεσαν στο κενό. Ήταν πια σαφές ότι ούτε οι ισραηλινοί σκόπευαν να ακυρώσουν ή έστω να αναστείλουν το πυρηνικό τους πρόγραμμα, ούτε ο Νάσερ το αιγυπτιακό πυραυλικό αντίστοιχα. Ειδικά αφότου διευκρινίσθηκε ότι η διάδοχη ηγεσία στη Μόσχα μετά την απομάκρυνση του Χρουστσώφ τον Οκτώβριο, δεν επρόκειτο να μεταβάλει την φιλική της στάση έναντι των αράβων συμμάχων της ΕΣΣΔ, στο Κάιρο επήλθε ανακούφιση (η επίσκεψη του αντιπροέδρου Amer τον Νοέμβριο είχε ακριβώς τον χαρακτήρα βυθομέτρησης της νέας κατάστασης). Αντιθέτως, οι στρατιωτικοί και οι υπηρεσίες πληροφοριών της Σοβιετικής Ένωσης είχαν αναβαθμιστεί πολιτικά, όπως συνέβη και στις ΗΠΑ μετά την δολοφονία του Kennedy ένα περίπου έτος νωρίτερα. Το μέλος της τριανδρίας που κυβερνούσε μεταβατικά, ο A. Kosygin (κι οποίος επρόκειτο σύντομα να επικρίνει σφοδρά τις αποτυχίες του αιγυπτιακού καθεστώτος στα οικονομικά), επαίνεσε την Αίγυπτο σε εκείνη την επίσκεψη του Amer για την συνδρομή της στις απανταχού αντιδυτικές κινήσεις («ξέρουμε την συνεισφορά σας στην Υεμένη, στο Άντεν, στην Κύπρο, στην Αφρική», ήταν η χαρακτηριστική αποστροφή του σοβιετικού).

Στα τέλη του έτους, οι εκτιμήσεις των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών ήταν πως σύντομα οι ισραηλινοί θα ήταν σε θέση να παραγάγουν 2-3 πυρηνικές κεφαλές μέσα στο επόμενο δωδεκάμηνο. Παράλληλα, οι αμερικανοαιγυπτιακές σχέσεις παρουσίαζαν έντονα στοιχεία μόνιμης ψυχρότητας αν όχι κι εκτράχυνσης, οδεύοντας ταχέως προς το ναδίρ τους, που σηματοδοτήθηκε από τη διακοπή ακόμη και της επισιτιστικής βοήθειας των ΗΠΑ τον Φεβρουάριο του 1965. Το Κογκρέσο πρωτοστατούσε σε εκείνες τις κινήσεις σκλήρυνσης της αμερικανικής στάσης, καταθέτοντας προτάσεις οι οποίες χαρακτήριζαν τον Νάσερ «τυχοδιώκτη» και την Αίγυπτο «εχθρικό έθνος», «με υπερδιογκωμένες ένοπλες δυνάμεις … που αξιοποιούνταν επεκτατικά στην Υεμένη, … απειλώντας το Ισραήλ και την ασφάλεια της

Ανατολικής Μεσογείου», ενώ το κλίμα είχε ήδη επιβαρυνθεί από γεγονότα όπως η πυρπόληση της βιβλιοθήκης της USIA στο Κάιρο από φοιτητές τον Νοέμβριο του 1964 και η κατάρριψη ιδιωτικού αεροσκάφους που ανήκε σε αμερικανό μεγιστάνα της πετρελαϊκής βιομηχανίας και προσωπικό φίλο του προέδρου Johnson στις 18/12/1964 (το αεροσκάφος είχε παρεκκλίνει της πορείας του πετώντας σε πολιτικό αεροδιάδρομο μεταξύ Αλεξάνδρειας και Καΐρου, παραβιάζοντας απαγορευμένο εναέριο χώρο στρατιωτικής περιοχής). Αφετέρου, οι σοβιετικές πιέσεις εκείνο τον μήνα για αναβάθμιση των ναυτικών διευκολύνσεων στη χώρα έναντι της παροχής υλικού για το αιγυπτιακό πολεμικό ναυτικό, απαντήθηκαν με υπεκφυγές και κωλυσιεργία.

Το Φεβρουάριο του 1965 καταβλήθηκαν από πλευράς ΗΠΑ οι τελευταίες προσπάθειες να αποσπασθεί από το Ισραήλ κάποιου είδους «πολιτική αποζημίωση» για την υπερατλαντική εξοπλιστική αρωγή, της οποίας η έγκριση ήταν επί θύραις: ο πρόεδρος Johnson απέστειλε στο Τελ Αβίβ (σε διαφορετικές ημερομηνίες) τρεις υψηλόβαθμούς εκπροσώπους του, τους Ph. Talbot, R. Komer και A. Harriman (τον τελευταίο υπό τη διπλή ιδιότητα του δεύτερου τη τάξη υφυπουργού εξωτερικών και του διαθέτοντος ισχυρές διασυνδέσεις με την αμερικανοεβραϊκή κοινότητα της Ν. Υόρκης) και σαφείς οδηγίες να απαιτηθούν από τους ισραηλινούς α) η γραπτή δέσμευσή τους για τη διακοπή του προγράμματος απόκτησης πυρηνικών όπλων και β) να επιτραπεί σε επιστήμονες της Διεθνούς Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας (IAEA) να διενεργήσουν ελέγχους στη Dimona. Επικαλούμενος τον ψόγο που τού προσήπταν για υποχωρητικότητα στο συγκεκριμένο θέμα οι (αυτονομημένοι πλέον κομματικά) αδιάλλακτοι υπό τον Ben-Gurion, και δη σε έτος εκλογών στο Ισραήλ, ο Eshkol αρνήθηκε να υποκύψει στις αμερικανικές πιέσεις και αντιπρότεινε την αποδοχή των ελέγχων από την IAEA εφόσον ο Νάσερ αποδεχόταν ταυτόχρονα ανάλογους ελέγχους στις αιγυπτιακές εγκαταστάσεις. Οι αμερικανοί προσπάθησαν να αποσπάσουν τουλάχιστον μια σαφή ισραηλινή δέσμευση ότι θα απείχε από προληπτικά στρατιωτικά κτυπήματα κατά των γειτονικών αραβικών κρατών για το θέμα της διαχείρισης των νερών του Ιορδάνη ποταμού, όμως το Τελ Αβίβ στάθηκε αμετάπειστα αρνητικό και σε εκείνη την πρόταση, επικαλούμενο τη φύση του θέματος ως υπαρξιακού για την επιβίωσή του. Το μόνο σημείο που παρουσιαζόταν διατεθειμένη να «εγκρίνει» η ισραηλινή ηγεσία αφορούσε στην ενίσχυση της Ιορδανίας με τεθωρακισμένα. Από την πλευρά του, το ίδιο διάστημα ο βασιλιάς της Ιορδανίας επέμεινε ότι εκτός από τη χορήγηση των αρμάτων, έκρινε απαραίτητη και την έγκριση μεταβίβασης αμερικανικών σύγχρονων αεροσκαφών (των F-104), «ώστε μην ενδώσει στον πειρασμό να αποκτήσει σοβιετικής κατασκευής αντίστοιχα μέσα [MiG-21]». Οι αμερικανικές αντιρρήσεις κάμφθηκαν και την 1η Μαρτίου του 1965 οι ΗΠΑ έλαβαν την

ιστορική απόφαση που προαναφέρθηκε, να παράσχουν εξοπλιστική βοήθεια προς το Ισραήλ και την Ιορδανία, εισερχόμενες κατ' αυτόν τον τρόπο επίσημα στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη. Η αναβάθμιση των αμερικανοϊσραηλινών δεσμών επισφραγίστηκε λίγες μέρες αργότερα, με την υπογραφή του σχετικού μνημονίου αλληλοκατανόησης, το οποίο συνυπέγραψαν οι Eshkol και Komer στις 10 Μαρτίου του 1965. Το μνημόνιο περιελάμβανε αφενός μεν αμερικανικές δεσμεύσεις παροχής στρατιωτικού εξοπλισμού προς το Ισραήλ, αφετέρου δε, εκ νέου ψευδείς ισραηλινές διαβεβαιώσεις πως «δεν επρόκειτο να είναι το κράτος που θα εισαγάγει πρώτο πυρηνικά όπλα στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη». Αποτελεί αξιοσημείωτη σύμπτωση, καθώς ήδη τονίστηκε, ότι εκείνο το μήνα κορυφώθηκαν οι ποικιλόμορφες πιέσεις προς τη Κύπρο και την Ελλάδα, ώστε να ματαιωθεί η παραλαβή των σοβιετικών αντιαεροπορικών πυραύλων από τους ελληνοκύπριους. Τον Απρίλιο επιχειρήθηκε και πάλι από τους αμερικανούς διασύνδεση του θέματος της απόκτησης οπλικών συστημάτων με το πυρηνικό πρόγραμμα του Ισραήλ, αλλά καθώς το 1965 προχωρούσε, γινόταν σαφές ότι τα δύο ζητήματα δεν επρόκειτο στο εξής να έχουν την αλληλεξάρτηση που μέχρι τότε διέθεταν. Το αμέσως επόμενο δίμηνο, ο Νάσερ και οι αμερικανοί ανέλαβαν περιορισμένες εκατέρωθεν πρωτοβουλίες περιορισμένης έστω επαναγεφύρωσης των διμερών σχέσεων, χωρίς εντυπωσιακά αποτελέσματα διαρκείας. Τη διετία 1965-67 οι αιγυπτιακές κρούσεις προς την ΕΣΣΔ και τη ΛΔ Κίνας για την απόκτηση ατομικών όπλων δεν έτυχαν της επιθυμητής ανταπόκρισης (η Μόσχα περιορίστηκε στην παροχή γενικόλογων κι ασαφών εγγυήσεων, ενώ το Πεκίνο συμβούλευσε τον Νάσερ να επιδιώξει την ανάπτυξη εθνικού προγράμματος), οπότε το Κάιρο α) στράφηκε στην Ινδία (χωρίς οι επαφές εκείνες να έχουν απτή κατάληξη) και β) εξέτασε την ιδέα αιφνιδιαστικού κτυπήματος στη Dimona (που ουδέποτε υλοποίησε). Είναι αξιοπρόσεκτο ότι τον Μάρτιο του 1965 αντιπροσωπεία της μείζονος παλαιστινιακής Οργάνωσης (της PLO) επισκέφθηκε την ΛΔ Κίνας και υπέγραψε με την ηγεσία της συμφωνία διπλωματικού – στρατιωτικού περιεχομένου. Οι διμερείς σχέσεις επρόκειτο να αναβαθμιστούν την επόμενη 5ετία.

Το θετικό για το Λονδίνο ήταν ότι η βαθμιαία ανάμιξη των ΗΠΑ στο Μεσανατολικό δημιουργούσε ευκαιρίες αύξησης πωλήσεων όπλων στην περιοχή, επειδή για προφανείς πολιτικούς λόγους οι αμερικανοί θα ήταν τελεσίδικα ανήμποροι τα επόμενα χρόνια να συνδεθούν εξοπλιστικά με άλλες, πλην της Ιορδανίας, αραβικές χώρες: η αντίθεση των ισραηλινών θεωρείτο δεδομένη και δυσμάχητη. Οι βρετανοί αφετέρου, είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν όπλα στο Ισραήλ και στα συντηρητικά αραβικά καθεστώτα εξίσου. Τα τελευταία, μπορεί να μην διακρίνονταν για την αντιϊσραηλινή τους εγρήγορση, ωστόσο συμπεριλαμβάνονταν κατ' όνομα έστω, στους εχθρούς του Τελ Αβίβ –το τελευταίο

όμως, δεν διέθετε εντός του ΗΒ εκείνους τους μηχανισμούς πίεσης ή την ευρύτερη απήχηση που είχε στις ΗΠΑ. Το άνοιγμα μάλιστα απροσπέλαστων ως τότε αγορών για τους βρετανούς (όπως εκείνης του παραδοσιακού μεγάλου τους αντιπάλου στην Αραβική χερσόνησο, της Σαουδικής Αραβίας δηλαδή), τους οδήγησε το Φεβρουάριο του 1965 να χαρακτηρίσουν ανεπιθύμητη τελικά την επανάληψη προτάσεων περιορισμού των εξαγωγών οπλικών συστημάτων προς τις χώρες της περιοχής: εκτιμάτο ότι αφενός μεν η ΕΣΣΔ ήταν απίθανο να δεχθεί τέτοιες σκέψεις, ενώ οι προοπτικές αύξησης των βρετανικών πωλήσεων δεν άφηναν ασυγκίνητους τους ιθύνοντες στο Λονδίνο. Οι βρετανοί πάντως θα επανέφεραν το θέμα του προσδιορισμού ανώτατων ορίων στις διεθνείς πωλήσεις όπλων αργότερα, αλλά με διαφορετικό σκεπτικό. Σημειώνεται ότι στη συμφωνία της 18ης Μαρτίου για την μεταβίβαση των αμερικανικών αρμάτων τύπου Μ-48 προς την Ιορδανία, περιλαμβανόταν σαφής όρος που δέσμευε το Αμμάν να προτιμά αποκλειστικά «την αμερικανική ή άλλες δυτικές πηγές» για την προμήθεια οπλικών συστημάτων.

Το Μάιο, ο W. Morris, επικεφαλής του τμήματος Μεσανατολικών Υποθέσεων του Foreign Office, αποφαινόταν ότι το εβραϊκό κράτος ήταν «ξένο σώμα στην περιοχή, εξαρτώμενο από την αρωγή διεθνών παραγόντων». Τρεις παράγοντες επέτρεπαν την επιβίωση του Ισραήλ κατά τον βρετανό: η στρατιωτική του ισχύς, η παρουσία του 6^{ου} Στόλου στη Μεσόγειο και η αδυναμία επίτευξης ενότητας ενδοαραβικά. Έκθεση της Μικτής Επιτροπής Πληροφοριών (JIC) του ΗΒ που υποβλήθηκε στα μέσα Ιουνίου περιείχε την πρόβλεψη ότι το Ισραήλ ήταν σε θέση να παραγάγει επαρκή ποσότητα πλουτωνίου για την κατασκευή λίγων πυρηνικών όπλων εντός της επόμενης διετίας κι ότι εν πάση περιπτώσει, μέχρι τότε ήταν ούτως ή άλλως σε θέση να υπερισχύσει των Αράβων στρατιωτικά, σε περίπτωση σύρραξης με συμβατικά μέσα. Παράλληλα, τη διετία 1965-66 συνεχίστηκαν οι βρετανικές προσπάθειες πραξικοπηματικής ανατροπής του Νάσερ κι επαναφοράς του βασιλικού θεσμού στην Αίγυπτο (που προβλεπόταν αυτονόητα να συνοδευθεί από την ενθρόνιση κάποιου φιλοβρετανού). Το 1965 αποκαλύφθηκε κι εξαρθρώθηκε εκτεταμένο κατασκοπευτικό δίκτυό τους στη χώρα.

Το φθινόπωρο οι αραβοϊσραηλινοί εξοπλιστικοί ανταγωνισμοί κλιμακώθηκαν. Στα τέλη Αυγούστου-αρχές Σεπτεμβρίου ο Νάσερ επισκέφθηκε τη Μόσχα, προσπαθώντας να εξασφαλίσει νέα βοήθεια σε πολεμικό υλικό, οι προϋποθέσεις όμως που τού τέθηκαν ήταν και πάλι δυσβάστακτες πολιτικά, καθώς σχετίζονταν με την παροχή αυξημένων ναυτικών διευκολύνσεων στην Αίγυπτο. Δυσφορώντας, αλλά μην έχοντας εναλλακτική, υποχρεώθηκε να συγκατατεθεί. Έδωσε στο σοβιετικό πολεμικό ναυτικό την άδεια πρόσβασης σε δύο

αιγυπτιακά λιμάνια κι έναντι αυτού αποκόμισε αξιοπρόσεκτα οικονομικά οφέλη: την διαγραφή σχεδόν του μισού χρέους (465 εκ. $ απ' το οφειλόμενο συνολικά οφειλόμενο ένα δισ. $ εκείνη τη στιγμή) και την αναστολή πληρωμών δανείων ύψους 500 εκ. $, καθώς και την υπόσχεση παροχής μέσων για το ναυτικό της χώρας σε ιδιαίτερα υψηλές τιμές όμως.

Τον Οκτώβριο, ο αρχηγός της ισραηλινής πολεμικής αεροπορίας -μετέπειτα πρόεδρος του Ισραήλ- E. Weizman επισκέφθηκε τις ΗΠΑ με σκοπό να υποβάλλει στην ηγεσία τους μαξιμαλιστικό αίτημα απόκτησης 165 επιθετικών αεροσκαφών τύπου A-4 Skyhawk και 45 σύγχρονων αεροσκαφών δίωξης- βομβαρδισμού τύπου F-4 Phantom. Η Washington απέρριψε το αίτημα, όπως ήταν αναμενόμενο, αντιπροτείνοντας κατ' αρχάς στους ισραηλινούς να αναζητήσουν τα αιτούμενα από τη δυτικοευρωπαϊκή αγορά, σύντομα όμως οι αμερικανοί κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι τύποι των αεροσκαφών που αναζητούσε το Ισραήλ «είτε δεν υπήρχαν σε παραγωγή, είτε δεν ήταν διαθέσιμοι προς πώληση στη συγκεκριμένη χώρα [από τις δυτικοευρωπαϊκες κυβερνήσεις κι εταιρίες]». Αμερικανοί ιθύνοντες όπως οι Komer και Harriman διάκειντο ήδη ευμενώς στην αποδέσμευση αεροσκαφών προς το Ισραήλ, θεωρώντας ότι η απόκτηση σοβιετικής κατασκευής βομβαρδιστικών από τις αεροπορίες της Αιγύπτου και της Συρίας δικαιολογούσε τα ισραηλινά άγχη. Ο Komer μάλιστα επιχειρηματολόγησε τότε ότι, από τη στιγμή που η αμερικανική κυβέρνηση μάλλον θα ενέδιδε και πάλι στις συνδυασμένες πιέσεις αμερικανοεβραίων και ισραηλινών, το καλύτερο θα ήταν να το πράξει προκαταβολικά, με σκοπό η κίνηση να παρουσιαστεί ως εθελούσια και να τύχει της μέγιστης εκμετάλλευσης από πλευράς Washington, κυρίως δε να δηλωθεί ότι επρόκειτο για «μεμονωμένο γεγονός [sic: το τρίτο κατά σειρά]», που σαφώς δεν θα έπρεπε να ερμηνευθεί ως αμερικανική συγκατάθεση στην ισραηλινή πρόθεση να αντικατασταθεί η Γαλλία από τον υπερατλαντικό παράγοντα ως ο κύριος προμηθευτής όπλων της μεσανατολικής χώρας. Έτσι, το Φεβρουάριο του 1966 οι ΗΠΑ προσέφεραν στην Kheil HaAvir 24 + 24 αεροσκάφη τύπου A-4. Πρόσκαιρα, η κυβέρνηση L. B. Johnson -κυρίως μερίδα του State Dept υπό τον υπουργό D. Rusk- παρουσιάστηκε διατεθειμένη να ακολουθήσει την πεπατημένη (δηλαδή να διασυνδέσει το θέμα των συμβατικών εξοπλισμών του Ισραήλ με την απόσπαση δέσμευσης περί μη οικοδόμησης εθνικών πυρηνικών οπλοστασίων στη Μ. Ανατολή, καθώς και για άδεια επιθεώρησης της Dimona). Γι' άλλη μια φορά, οι ισραηλινοί δεν ενέδωσαν και οι αμερικανοί δεν επέμειναν. Η προκαταρκτική συμφωνία για τα A-4 υπογράφηκε το Μάρτιο και ανακοινώθηκε στις 20/5/1966. Το μόνο που κατάφεραν οι αμερικανοί ήταν να διασφαλίσουν ότι τα A-4 δεν θα αξιοποιούνταν για τη ρίψη ισραηλινών ατομικών /πυρηνικών βομβών (ένας φόβος που τους διακατείχε από το προηγούμενο έτος, όταν οι

ισραηλινοί είχαν ζητήσει να παραλάβουν από τις ΗΠΑ βομβαρδιστικά τύπου B-66). Τον ίδιο μήνα ανακοινώθηκε και η πώληση των λίγων F-104 στην Ιορδανία που προαναφέρθηκε, αν και κανένας από τους δύο τύπους δεν είχε προλάβει να κηρυχθεί επιχειρησιακός στις αντίστοιχες πολεμικές αεροπορίες όταν ξέσπασε ο πόλεμος του 1967.
Οι συμφωνίες αποδέσμευσης των τριών οπλικών συστημάτων από πλευράς ΗΠΑ κατά την τετραετία 1962-1966 (των αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων HAWK, των αρμάτων μάχης M-48 και των επιθετικών αεροσκαφών A-4) σηματοδότησαν την, όπως τη χαρακτήρισε ο A. Ben-Zvi, «… σε ad hoc βάση μεν, de facto δε, έναρξη των διμερών συμμαχικών δεσμών μεταξύ του Ισραήλ και των ΗΠΑ» [130]. Κατά την πρώτη διετία της διακυβέρνησης του L. B. Johnson, η συνολική βοήθεια των ΗΠΑ προς το Ισραήλ αυξήθηκε κατά 75% (από 40 εκ. $ το 1964 σε 71 εκ. το επόμενο έτος), για να αυξηθεί περαιτέρω σε 130 εκ. $ το 1966. Η ποιοτικότερη διαφορά παρουσιάστηκε στην αύξηση της στρατιωτικής βοήθειας ως ποσοστού αυτών των ποσών: από 20% το 1965 σε 70% το 1966 και η οποία οριοθετεί στη σχετική περιοδολόγηση την αντικατάσταση της Γαλλίας από τις ΗΠΑ ως κύριου εξοπλιστικού εταίρου του Ισραήλ [131].

Στο Ιράκ, ο πρόεδρος Arif αρχικά αντέγραψε το αιγυπτιακό σύνταγμα, κατά τι επί το συντηρητικώτερο (με το Ισλάμ ως ρητή πηγή νομοθεσίας και μέτρα προστασίας της ιδιωτικής οικονομίας), ενώ στις 26/5/1964 υπογράφηκαν διμερείς συμφωνίες με την Αίγυπτο, εν είδει οδικού χάρτη με σκοπό τη συνταγματική ένωση των δύο κρατών. Κόμμα αντίστοιχο του Νασερικού ιδρύθηκε τον Ιούλιο και ξεκίνησε πρόγραμμα ραγδαίων εθνικοποιήσεων μεγάλων επιχειρήσεων που είχε αρνητικό αντίκτυπο στην Οικονομία. Η δημοτικότητα του Νασερισμού στη χώρα μειώθηκε και οι φιλονασερικοί επιχείρησαν πραξικόπημα στις 12/9/1965 που απέτυχε. Ο ζήλος της ιρακινής «πορείας προς το

[130] E. Nadelmann op cit σ 447, αναπαραγωγή άρθρου χωρίς συγγραφική αναφορά, The Rise and Fall of Soviet Influence. An account of Soviet-Arab relations after the 1967 War, *Journal of Palestine Studies*, vol 5 no 3/4, (Spring - Summer, 1976), σ 244, S. Caroz op cit σ 13, K. Dawisha 1979 op cit σσ 32-33, W. J. Burns 1985 op cit σσ 156-166, S. M. Hersh 1991 op cit σσ 132-136, D. Little 1993 op cit σσ 575-577, W. J. Cohen, Balancing American Interests in the Middle East: Lyndon Baines Johnson vs. Gamal Abdul Nasser, στο W. I. Cohen – N. B. Tucker (επιμέλ.), *Lyndon Johnson Confronts the World / American Foreign Policy, 1963-1968*, Cambridge-N. York-Melbourne: Cambridge University Press, 1994, σσ 288-294, M. Gat 2003 op cit σ 106, A. Ben-Zvi 2004a op cit σσ 32-33, 47-51, 53-55, του ίδιου 2004b op cit σσ 45-46, 58-65, 68-70, 87-103, D. Rodman 2004 op cit σσ 4-7, 9, B. Munro 2005 op cit σσ 139-140, O. L. Sirrs 2006 op cit σσ 133-143, A. Gluska 2007 op cit σσ 30-31, E. Solingen 2007 op cit σσ 229-230, G. Laron, Stepping Back from the Third World Soviet Policy toward the United Arab Republic, 1965-1967, *Journal of Cold War Studies*, vol 12 no 4, (Fall 2010), σ 104, J. Ferris 2011 op cit σσ 22-26, M. Gat, Anatomy of decline: Anglo-Soviet competition in the Middle East, 1956–67, *Israel Affairs*, vol 19 issue 4, 2013, σσ 5, 7-9, C. S. Smith 2014 op cit σ 221, J. Heller 2016 ibid σσ 171-194.
[131] L. J. Newbold, *UNITED STATES ASSISTANCE TO ISRAEL 1967-1979*, MSc Thesis AFIT/GLM/LAL/95S-13, Wright-Patterson Air Force Base, Ohio: Department of the Air Force, Air University, Air Force Institute of Technology, September 1995, σ 3-13.

σοσιαλισμό» μετριάστηκε και το βάρος ρίχτηκε στον τερματισμό της εσωτερικής διαμάχης μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και των κούρδων της χώρας, μέχρι το θάνατο του A. S. Arif σε αμφισβητούμενο αεροπορικό δυστύχημα (13/4/1966).

Στη Συρία, η οποία είχε υποστεί μεγάλη αεροπορική επιδρομή των ισραηλινών με στόχο τα έργα εκτροπής του Ιορδάνη στις 13/11/1964 και συνέχισε να αναμετράται με το Ισραήλ καθ' όλη την διάρκεια του 1965 στην εκτυλισσόμενη από ετών σύγκρουση για τον έλεγχο των νερών του ποταμού, αιματηρό πραξικόπημα έλαβε χώρα στις 23-26/2/1966. Αυτό, έφερε στην εξουσία τη ριζοσπαστική πτέρυγα του μπα 'αθικού κόμματος. Ο αρχηγός της αεροπορίας, υποπτέραρχος Hafez al-Assad (μετέπειτα πρόεδρος της χώρας) διαδραμάτισε κομβικό ρόλο στην επιτυχία του. Μέλος της μειονότητας των Αλαουϊτών και ο ίδιος, επιτάχυνε την εκ νέου μαζική εισδοχή μελών άλλων εθνοθρησκευτικών μειονοτήτων στο σώμα των αξιωματικών (διαδικασία που είχε αδρανήσει μετά την αποχώρηση των γάλλων). Στα πεδία της Οικονομίας και της Πολιτικής επιβλήθηκαν μέτρα σοσιαλιστικού μετασχηματισμού κι επιδιώχθηκε η περαιτέρω σύσφιγξη των σχέσεων με την ΕΣΣΔ, εν πολλοίς λόγω της ανάδειξης των ΗΠΑ σε στενό σύμμαχο του Ισραήλ και κατ' επέκταση σε πρωτεύουσα απειλή για τη Συρία. Η όξυνση των αμερικανοσυριακών σχέσεων διέθετε ασφαλώς αυτόφωτο υπόβαθρο, δεδομένης της περιοδικής αποκάλυψης αμερικανικών δικτύων πληροφοριοδοτών που ενίοτε (λχ την άνοιξη του 1965, κατά την περίοδο κορύφωσης της πυραυλικής κρίσης στην Κύπρο) κλιμακωνόταν με την κήρυξη ως ανεπιθύμητων προσώπων ακόμη και ατόμων που λειτουργούσαν υπό διπλωματική κάλυψη στη Συρία. Η νέα κατάσταση χαιρετήθηκε από την Μόσχα κι επιβραβεύθηκε με γενναία οικονομική βοήθεια που υποσχέθηκε στον σύριο πρωθυπουργό όταν μετέβη στη σοβιετική πρωτεύουσα τον Απρίλιο (προεξείχε μεγάλο δάνειο για την αποπεράτωση του φράγματος στον Ευφράτη), πάντως η σοβιετική ηγεσία, έχοντας κατά νου το δυσμενές αιγυπτιακό προηγούμενο, δεν προέτρεψε το συριακό ΚΚ να αυτοδιαλυθεί. Εκείνο αφετέρου που επαναλήφθηκε, ήταν η σύναψη απευθείας σχέσεων μεταξύ του ΚΚΣΕ και του συριακού Μπα 'αθ (κατά το πρότυπο της δημιουργίας τέτοιων άμεσων δεσμών μεταξύ του ΚΚΣΕ και του κόμματος του Νάσερ στην Αίγυπτο). Βοήθησε σε αυτό και η στάση του νέου συριακού καθεστώτος, που έπαυσε αμέσως τις διώξεις εις βάρος του εγχώριου ΚΚ. Παρομοίως, συνεχίστηκε ακάθεκτη η άνθιση των διμερών σχέσεων στο αμυντικό επίπεδο, με τον πολλαπλασιασμό της στρατιωτικής βοήθειας της ΕΣΣΔ προς τη Συρία, σε υλικό και συμβούλους. Στο πεδίο της διπλωματίας, η Μόσχα κατήγγειλε την εχθρότητα που εξέφραζαν το Ισραήλ και η Ιορδανία κατά του νέου καθεστώτος. Επιπλέον, η Σοβιετική Ένωση προσυπέγραφε πλέον την αντιϊσραηλινή ρητορική των Αράβων συμμάχων της,

αποφεύγοντας όμως προς το παρόν προσεκτικά να ενθαρρύνει τις φιλοπόλεμες τάσεις τους. Επισήμως, η Μόσχα εξακολουθούσε να πρεσβεύει ότι ήταν δυνατή κι επιθυμητή η ειρηνική επίλυση της μεσανατολικής σύγκρουσης, ωστόσο η στάση της οδήγησε σε νέα περίοδο ψυχρότητας τις σοβιετοϊσραηλινές σχέσεις, οι οποίες είχαν βελτιωθεί το 1965.

Εν μέσω του εντεινόμενου εξοπλιστικού ανταγωνισμού μεταξύ του Ισραήλ και των αράβων αντιπάλων του, η ισραηλινή κυβέρνηση προσέγγισε την βρετανική, με την πρόταση επιβεβαίωσης της ισχύος της Τριμερούς Διακήρυξης του 1950, ουσιαστικά δηλαδή της αναβίωσής της και μάλιστα σε διευρυμένη εκδοχή. Το σχέδιο περιείχε την παροχή εγγυήσεων της εδαφικής ακεραιότητας όλων των μεσανατολικών κρατών και την επιβολή περιορισμών στις εξαγωγές όπλων προς τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, που ιδεατά θα συμφωνείτο από τις ΗΠΑ, το ΗΒ, τη Γαλλία και την ΕΣΣΔ. Πέραν του εξωφρενικά ανακόλουθου χαρακτήρα της πρότασης, όπως εκτίμησε το Foreign Office (να επιδιωχθεί εξοπλιστικό moratorium, την ίδια στιγμή που το Τελ Αβίβ ενέτεινε τις προσπάθειες απόκτησης σύγχρονων επιθετικών οπλοσυστημάτων από τις ΗΠΑ), η βρετανική πλευρά προεξοφλούσε εύλογα πως, ακόμη και στην απίθανη περίπτωση αποδοχής του σχεδίου από σοβιετικής πλευράς, η Μόσχα θα έθετε σειρά χιμαιρικών προϋποθέσεων για την συμμετοχή της, ανάμεσά τους την συμπερίληψη της Τουρκίας και του Ιράν στις πληττόμενες χώρες, αλλά και την εκκένωση όλων των βρετανικών βάσεων στην περιοχή, (πρωτίστως δηλαδή επί της Κύπρου). Εκτός αυτού, το Λονδίνο είχε πολλά να χάσει σε οικονομικό επίπεδο και σε ενίσχυση της πολιτικής του επιρροής στην περιοχή, αν υιοθετούσε την πρόταση, την τροποποίησε όμως και την κατέθεσε τελικά στα τέλη του έτους (βλ. παρακάτω). Αν και άκαρπη, υπήρξε μία χειρονομία με γνώμονα την εξυπηρέτηση βρετανικών σκοπών κι όχι την ικανοποίηση των ισραηλινών επιθυμιών.

Την ίδια εποχή, τα φιλοδυτικά αραβικά καθεστώτα, είχαν επιβιώσει και ανασυνταχθεί (ο νέος βασιλιάς της Σαουδ. Αραβίας Faisal Faysal και ο ιορδανός μονάρχης ήταν χαρακτηριστικά παραδείγματα), ενώ η Washington παρουσιαζόταν σταθερά αδιάλλακτη πλέον έναντι του Καΐρου: την άνοιξη του 1966, το ΔΝΤ αρνήθηκε να εγκρίνει δάνειο ύψους 70 εκ. $. Ακόμη, η αμερικανική κυβέρνηση απέφυγε να επιτρέψει την επανέναρξη της επισιτιστικής βοήθειας (αξίας 150 εκ. $), επικαλούμενη τη δαπανηρή στρατιωτική ανάμιξη της Αιγύπτου στην Υεμένη (ένα χρόνο πριν είχαν απλώς ολοκληρωθεί οι εκκρεμούσες παραδόσεις). Εντωμεταξύ, οι επαφές της ηγεσίας του σοβιετικού ναυτικού με την αιγυπτιακή ομόλογή της πύκνωσαν, ενώ παράλληλα κλιμακώθηκαν οι παραλαβές από το αιγυπτιακό ναυτικό σύγχρονων μονάδων σοβιετικής κατασκευής (υποβρυχίων,

πυραυλακάτων κι αποβατικών). Τον Μάιο, όπως ήδη αναφέρθηκε, επισκέφθηκε τη χώρα ο σοβιετικός πρωθυπουργός Kosygin και έτυχε ιδιαίτερα θερμής υποδοχής. Το περιεχόμενο όμως των συνομιλιών δεν ήταν ρόδινο για τους αιγύπτιους: ο Kosygin, διακεκριμένος μεταρρυθμιστής και υπέρ υιοθέτησης μέτρων ανοίγματος της σοβιετικής Οικονομίας σε πιο «φιλελεύθερες – μικτές (ημι-κρατικές)» κατευθύνσεις, εισηγήθηκε το ίδιο και για την αιγυπτιακή, με έμφαση στην αναίρεση του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού της, που την καθιστούσε δυσκίνητη, αφαιμάσσοντας τον δυναμισμό και την ανταγωνιστικότητά της. Ο οικονομολόγος-ιθύνων νους αυτού του προγράμματος αναθέρμανσης της σοβιετικής παραγωγικότητας επισκέφθηκε την Αίγυπτο για την παροχή συμβουλών αμέσως μετά, που δεν εισακούστηκαν. Οι σοβιετικοί εκτιμούσαν ότι αν η αιγυπτιακή Οικονομία συνέχιζε να κινείται τηρώντας τα υπάρχοντα υποδείγματα θα παρέπαιε μέχρι κατάρρευσης, όσα δάνεια και να λάμβανε από την ΕΣΣΔ κι υπό οποιουσδήποτε όρους. Η επίσκεψη διέθετε το πάγιο υπόβαθρο της εξέτασης των εκατέρωθεν αναγκών εξωτερικής ασφάλειας έναντι των δυτικών επιβουλών, εξ ου και ο Kosygin συνοδευόταν από τον αρχηγό του ναυτικού ναύαρχο S. Gorshkov. Τα πιεστικά σοβιετικά αιτήματα σχετίζονταν με την αύξηση του ετήσιου ορίου επιτρεπόμενων επισκέψεων πολεμικών πλοίων σε αιγυπτιακά λιμάνια, την δυνατότητα ελλιμενισμού για τον ανεφοδιασμό τους σε νερό - καύσιμα και την συνεργασία σε «ζητήματα αεροπορικής αναγνώρισης μακράς ακτίνας» (πρόσβαση σε αεροδρόμια για την αεροπορία του σοβιετικού ναυτικού). Ως αντισταθμιστικό δέλεαρ προσέφεραν την αναστολή πληρωμών κάθε δόσης δανείου που θα ωρίμαζε την ερχόμενη τριετία και την παράδοση μεγάλης ποσότητας αλεύρων. Ο Νάσερ ανταποκρίθηκε μερικώς, ενώ παράλληλα επέτρεψε επισκέψεις μονάδων του γαλλικού, του αμερικανικού, ακόμη και του τουρκικού πολεμικού ναυτικού σε αιγυπτιακά λιμάνια το επόμενο διάστημα, παρά τις πρόσφατες καταγγελίες περί αυξημένης κι επιθετικής παρουσίας του 6^{ου} Στόλου στη Μεσόγειο, της συνεργασίας του με το τυνησιακό ναυτικό κλπ. Το αποτέλεσμα, όπως πληροφορήθηκαν τον Αύγουστο οι αμερικανοί, ήταν οι (εύλογα αγανακτισμένοι) σοβιετικοί να απαιτούν την εξόφληση ληξιπρόθεσμων δόσεων δανείων και να αρνούνται να παραδώσουν κάθε είδους αγαθό προς την Αίγυπτο αν δεν πληρώνονταν τοις μετρητοίς [132].

[132] E. Nadelmann op cit σσ 448-449, S. Caroz op cit σ 291, R. O. Freedman 1975 op cit σ 21, T. N. Dupuy, *Elusive Victory / The Arab-Israeli Wars, 1947-1974*, N.York-Hagerstown-San Francisco-London: Harper & Row, 1978, σ 224, G. S. Dragnich op cit σσ 30- 42, W. J. Burns 1985 op cit σσ 167-168, A. J. Klinghoffer with J. Apter 1985 op cit σ 30, R. Hinnebusch 2001 op cit σ 146, M. Gat 2003 op cit σσ 115-122, 143-145, 150-151, G. Laron, Playing with fire: The Soviet-Syrian-Israeli triangle, 1965-1967, *Cold War History*, vol 10 no 2, 2010, σσ 166-170 και του ίδιου στο *Journal of Cold War Studies* 2010 op cit σσ 105-106, J. Ferris 2011 op cit σσ 27-31.

Το Μάιο του 1966 το Λονδίνο κατάφερε να αποσπάσει παχυλό συμβόλαιο πώλησης εξελιγμένων οπλικών συστημάτων στη Σαουδ. Αραβία, ύψους 301 εκ. $. Το συμβόλαιο προέβλεπε την αγορά 40 αεριωθούμενων αναχαιτιστικών Lightning και 25 εκπαιδευτικών αεροσκαφών Provost, ενός συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης, καθώς και συνοδού υλικού τεχνικής υποστήριξης. Η συμφωνία υπήρξε προϊόν διαπραγματεύσεων μεταξύ του ΗΒ και των ΗΠΑ, εταιρίες των οποίων είχαν μεν υπερισχύσει στους σχετικούς διαγωνισμούς, αλλά είχαν αποσυρθεί κατόπιν βρετανικών πιέσεων καθώς το Λονδίνο είχε επικαλεστεί προβλήματά του στο εμπορικό του ισοζύγιο. Οι αμερικανοί είχαν κατ' αρχάς αρκεστεί στην σύναψη συμβολαίου πώλησης 10 πυροβολαρχιών HAWK αξίας 100 εκ. $, που πάντως θα παραδίδονταν με αργούς ρυθμούς. Εντωμεταξύ όμως, καθώς η ένταση στις σχέσεις του Ριάντ με το Κάιρο είχε αυξηθεί λόγω του Υεμενικού και ειδικά η αιγυπτιακή αεροπορική απειλή είχε αξιολογηθεί ως μείζων όπως σημειώθηκε ήδη, οι σαουδάραβες πίεζαν για την Washington για την εσπευσμένη παράδοση των προαναφερθέντων αντιαεροπορικών συστημάτων. Αναφέροντας την αιγυπτιακή απειλή ως αιτία επιδίωξης της επείγουσας αναβάθμισης των αμυντικών τους δυνατοτήτων, οι σαουδάραβες ανέθεσαν στους βρετανούς πρόσθετο συμβόλαιο ύψους 35 εκ. $ για την άμεση παράδοση λίγων πρόσθετων αναχαιτιστικών (τα οποία πράγματι προσγειώθηκαν σε σαουδαραβικά αεροδρόμια μέσα σε λίγες μέρες), αλλά και για την έκτακτη αγορά από το ΗΒ δύο πυροβολαρχιών του σύγχρονου πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος τύπου Thunderbird (της ίδιας κατηγορίας και επιδόσεων με το αμερικανικό HAWK). Η νέα αγορά ήταν αξίας 42 εκ. $ και προξένησε σφοδρές αμερικανικές αντιδράσεις, σε εταιρικό και κυβερνητικό επίπεδο, καθώς αξιολογήθηκε ως έμμεση απειλή ακύρωσης του συμβολαίου για την αγορά των HAWK. Το Ριάντ απάντησε διεκδικώντας την πρόωρη παράδοση τουλάχιστον μίας πυροβολαρχίας HAWK ως τον Ιούλιο, η αμερικανική πλευρά όμως απάντησε ότι αδυνατούσε να ανταποκριθεί πριν τον Οκτώβριο [133].

[133] Οι σαουδάραβες εποφθαλμιούσαν τους βρετανικής προέλευσης και κατασκευής Thunderbird απ' τον Οκτώβριο του 1964, οι ΗΠΑ όμως είχαν τότε αποδοκιμάσει εκείνη την επιθυμία, προσφεύγοντας αμήχανα σε ελάχιστα πειστική επιχειρηματολογία (ότι η εισαγωγή ενός τόσο προηγμένου συστήματος θα δέσμευε υπέρογκους οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους). Ανησυχώντας μήπως ο ρόλος της ως ηγεμονικής πολιτικής δύναμης επιρροής στο Ριάντ αμφισβητείτο μεταγενέστερα, η Washington είχε τότε αποφασίσει να καταστήσει διαθέσιμους τους HAWK. Τον Δεκέμβριο του 1965 μετρίασε κι άλλο τις αντιδράσεις της, αποδεχόμενη την συνύπαρξη βρετανικών radar και αεροσκαφών αναχαίτισης με αμερικανικούς αντιαεροπορικούς πυραύλους στο σχεδιαζόμενο σαουδαραβικό σύστημα αεράμυνας. Εν τέλει αμφότερες οι επίμαχες επιλογές (τόσο των αντιαεροπορικών πυραυλικών συστημάτων, όσο και των αεροσκαφών αναχαίτισης), αξιολογήθηκαν ως ατυχείς από επιχειρησιακής άποψης (λόγω θέσης, έκτασης κι αναγλύφου, η αεράμυνα της χώρας είχε ανάγκη από οπλοσυστήματα με διαφορετικά χαρακτηριστικά). Βλ. ενδεικτικά: *FRUS* 1964-1968 vol XXI: Near East Region; Arabian Peninsula, "docs 231, 265, 268" (21-9-1964, 23-4-1966, 26-5-1966),

Τον Σεπτέμβριο ο αρχηγός των ισραηλινών ένοπλων δυνάμεων δήλωσε ότι οι συριακές συγκρουσιακές προθέσεις και ειδικά η υπόθαλψη ενός κύματος παλαιστινιακών επιθέσεων, δεν άφησαν πολλά περιθώρια στη χώρα του παρά να κινηθεί ανάλογα. Η Μόσχα είχε αρχίσει να θεωρεί το καθεστώς της Δαμασκού ασταθές (οι τριγμοί στο εσωτερικό του ήταν πράγματι έντονοι, εκδηλώθηκε μάλιστα ανεπιτυχώς πραξικοπηματική απόπειρα) και οι διμερείς σχέσεις παρουσίασαν πρόσκαιρα σημεία ψύχρανσης όλο το φθινόπωρο, αλλά οι φιλοπόλεμες τάσεις των σύριων παρακολουθούνταν με προσοχή από τους σοβιετικούς, ως δυνάμει εκμεταλλεύσιμες. Την ίδια εποχή ο Νάσερ καταφερόταν δημόσια εναντίον του Σάχη και των Saud, οι οποίοι «οικοδομούσαν μία ισλαμική συμμαχία ενορχηστρωμένη από τη CIA, με στόχο την ουδετεροφιλία του Τρίτου Κόσμου». Στις 4 Νοεμβρίου η Συρία υπέγραψε αμυντικό σύμφωνο με την Αίγυπτο που προέβλεπε το συντονισμό των ένοπλων δυνάμεων των δύο χωρών υπό αιγυπτιακή ηγεσία και την είσοδο σε πόλεμο εναντίον όποιου επιτίθετο κατά μίας από τις δύο χώρες. Η ΕΣΣΔ, η οποία είχε πρωτοστατήσει στην επίτευξη της συμφωνίας Καΐρου-Δαμασκού, είχε δε αυξήσει τις δημόσιες παρεμβάσεις της επιδεικνύοντας ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι σε κάθε επιβουλή κατά της Συρίας, έσπευσε να δρέψει καρπούς επιδιώκοντας να διευρύνει τις ναυτικές της διευκολύνσεις στην Αίγυπτο και ανανεώνοντας το αίτημα απόκτησης πρόσβασης στα αεροδρόμια της χώρας. Αιγυπτιακή αντιπροσωπεία υψηλόβαθμων αξιωματικών με επικεφαλής τον αντιπρόεδρο και υπουργό άμυνας Amer επισκέφθηκε τη Μόσχα στα τέλη του μήνα με νεώτερες εξοπλιστικές επιθυμίες, λαμβάνοντας ως απάντηση το σύνηθες πλέον quid pro quo. Η αντιπροσωπεία, υπό τις οδηγίες του Νάσερ αντιστάθηκε μερικώς στις σοβιετικές πιέσεις περιοριζόμενη να ανταποκριθεί στη ναυτική συνιστώσα των σοβιετικών αιτημάτων και να απορρίψει την αεροπορική, με αποτέλεσμα η συγκομιδή όπλων για το αιγυπτιακό ναυτικό να είναι εκείνη τη φορά περιορισμένης έκτασης (πάντως υψηλής τεχνολογίας: κατευθυνόμενα βλήματα αέρος-επιφανείας). Οι σοβιετικοί δέχθηκαν να ολοκληρώσουν όσες από τις προηγούμενες παραγγελίες είχαν ανεκτέλεστες εκκρεμότητες, αλλά αρνήθηκαν να ικανοποιήσουν τα αιτήματα για παροχή αρμάτων μάχης και σύγχρονων αεροσκαφών αναχαίτισης και κυρίως να χρηματοδοτήσουν την συνέχιση της αιγυπτιακής στρατιωτικής εμπλοκής στην Υεμένη, ενώ επίσης συμβούλευσαν τους συνομιλητές τους και πάλι να λάβουν επειγόντως μέτρα για την Οικονομία, ειδάλλως το καθεστώς τους θα αντιμετώπιζε κοινωνικές αναταραχές. Αποδέσμευσαν μέρος μόνον της επισιτιστικής βοήθειας σε άλευρα που είχαν υποσχεθεί. Ενδιαμέσως, στις 13/11 έλαβε χώρα αιματηρή ισραηλινή επιδρομή με στόχο χωριό της Δυτ. Όχθης του Ιορδάνη από το

C. Tackney, Dealing Arms in the Middle East. Part I: History and Strategic Considerations, *MERIP Reports*, No 8, (Mar.- Apr., 1972), σσ 10-11, N. Gardner 2007 op cit σσ 351-352.

οποίο παλαιστίνιοι μαχητές είχαν εκπέμψει αιφνιδιαστική επίθεση προηγουμένως (όπως μάλιστα ήδη σημειώθηκε, στο επεισόδιο ενεπλάκησαν και μαχητικά αεροσκάφη των πολεμικών αεροποριών της Ιορδανίας και του Ισραήλ). Ο ιορδανός πρωθυπουργός κατήγγειλε την απραξία των αιγύπτιων, οι οποίοι δικαιολογήθηκαν αναφέροντας ότι η επίθεση ήταν καταδρομικού χαρακτήρα και δεν είχε καταλήξει σε κατάληψη αραβικής επικράτειας.

Το Δεκέμβριο του 1966, ο H. Wilson, πρωθυπουργός πλέον του ΗΒ, συναντήθηκε στη Μόσχα με τον σοβιετικό ομόλογό του A. Kosygin. Υπό το πρίσμα της ανακοινωμένης πια κι επικείμενης στρατιωτικής αποχώρησης του ΗΒ από οπουδήποτε «ανατολικά του Σουέζ», αλλά κι εξαιτίας της ραγδαία αυξανόμενης πολεμικής εμπλοκής των ΗΠΑ στο Βιετνάμ, ο Wilson κατέθεσε τότε ξανά στον Kosygin επικαιροποιημένες προτάσεις συμφωνίας περιορισμού των εξαγωγών όπλων προς τη Μ. Ανατολή συνολικά, καθώς και (αδιανόητες μέχρι τότε) σκέψεις για τη δημιουργία αποπυρηνικοποιημένης ζώνης τοπικά. Οι σοβιετικοί απέφυγαν και πάλι να ανταποκριθούν στις (υστερόβουλες) εκείνες ιδέες [134]. Τον ίδιο μήνα, αφού ο εκτελών χρέη υπουργού εξωτερικών των ΗΠΑ N. Katzenbach διαβουλεύθηκε με τον ισραηλινό πρεσβευτή στη Washington A.Eban και συμφώνησαν ότι η επιβίωση της Ιορδανίας ήταν προς όφελος και των δύο πλευρών (ΗΠΑ – Ισραήλ), ο πρόεδρος L. B. Johnson ενέκρινε την αποδέσμευση και άμεση αερομεταφορά στο Αμμάν πολεμικού υλικού αξίας 4,7 εκ. $ [135]. Στα τέλη Φεβρουαρίου του 1967, ο Νάσερ συνομιλώντας με τον αποχωρούντα πρέσβη των ΗΠΑ L. Battle, τού ανέφερε χαρακτηριστικά ότι η υπομονή του απέναντι στην εκβιαστική πολιτική των ΗΠΑ (εννοώντας τους χειρισμούς της Washington στο θέμα της επισιτιστικής βοήθειας) είχε εξαντληθεί οριστικά [136]. Τον Απρίλιο του 1967 οι ΗΠΑ αποθάρρυναν το Κουβέιτ, όταν η ηγεσία του ζήτησε την αποδέσμευση και αγορά συστοιχιών αμερικανικών αντιαεροπορικών πυραύλων HAWK. Η Washington παρέπεμψε το εμιράτο στο Λονδίνο, το οποίο μπορούσε να τού προσφέρει αντίστοιχο σύστημα (οι αμερικανοί πρότειναν το ανταγωνιστικό Thunderbird), επικαλούμενη τις ισχύουσες διμερείς συμφωνίες μεταξύ του ΗΒ και του Κουβέιτ. Προς τους βρετανούς, η αμερικανική πλευρά τόνισε τη «γενναιόδωρη φερεγγυότητά της», δηλαδή την τήρηση των συμφωνιών μεταξύ ΗΠΑ και ΗΒ για την ποσόστωση πωλήσεων όπλων σε χώρες της Μ. Ανατολής (και την

[134] A. Perlmutter 1969 op cit σσ 834, 840, N. Safran 1969 op cit σσ 273-276, W. J. Burns 1985 op cit σ 169, A. Κούτσης op cit σσ 269-270, 402-406, R. Ginat 2000 op cit σσ 152-167, A. Dawisha 2003 op cit σσ 247-249, A. Gluska 2007 op cit σ 61, G. Laron *Cold War History* 2010 op cit σσ 170-172 και του ίδιου στο *Journal of Cold War Studies* 2010 op cit σσ 107-108, J. Ferris 2011 op cit σσ 32-33, M. Gat 2013 op cit σσ 8, 10-12.
[135] M. Joyce 2008 op cit σ 28.
[136] W. J. Burns 1985 op cit σ 170.

αποφυγή εισόδου των ΗΠΑ σε μία οντότητα αναγνωρισμένα πρωτίστως βρετανικού ενδιαφέροντος), με απώτερο σκοπό να επιτύχει την πώληση αμερικανικών βομβαρδιστικών τύπου F-111 στη RAF –όπως ο ίδιος ο D. Rusk ανέφερε απερίφραστα [137].

[137] *FRUS* 1964-1968, vol XXI, “doc 209”, 29-4-1967.

Δ) Το ζήτημα της επιλεκτικής αναγνώρισης δικαιώματος αεράμυνας σε κράτη της περιοχής από πλευράς ΗΠΑ

Οι μεσανατολικές πολιτικές της περιόδου διακυβερνήσεων J. F. Kennedy και L. B. Johnson, ειδικά στα εξοπλιστικά αιτήματα των χωρών της περιοχής, παρουσιάστηκαν αφενός μεν διότι θεωρείται ότι χρησιμεύουν για αντιπαραβολή προς τις αμερικανικές αντιδράσεις των κυπριακών προθέσεων να επιτύχουν αμυντική αυτοτέλεια (μάλιστα με ταυτόσημο πεδίο αναφοράς: την αντιαεροπορική άμυνα, θεωρούμενη ειδικά την εποχή εκείνη ως θεμελιώδες προαπαιτούμενο δυνατότητας επιβίωσης μιας κοινωνίας και των ένοπλών δυνάμεών της έναντι αιφνιδιαστικών προθέσεων κάποιας εχθρικής οντότητας ή απειλών ομηρίας σε τέτοιες εχθρικές δυνατότητες) και αφετέρου ώστε να καταδειχθούν οι εσωτερικές διαφορές και ομοιότητες στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που χαρακτήριζαν την προεδρία Kennedy συγκριτικά με εκείνη του διαδόχου του Johnson. Επί Kennedy, ηγετικές προσωπικότητες όπως οι D. Rusk, A. Stevenson αλλά και η πλειοψηφία των στελεχών του State Dept που προωθούσαν μια επαναπροσέγγιση του Αραβικού Κόσμου γενικότερα, είχαν μεν να αντιπαρατεθούν σε αμερικανοεβραίους συμβούλους του προέδρου όπως οι A. Ribicoff, A. Goldberg, P. Klutznick, M. Feldman κ.ά., οι οποίοι μετέφεραν και τα ψηφοφορικά αιτήματα της κοινότητάς τους σε αντάλλαγμα της οικονομικής ενίσχυσης του κόμματος που υπηρετούσαν, όμως υφίστατο ακόμη μία ισορροπία στη δύναμη των τάσεων και των ομάδων αυτών. Επίσης, η ισχυρή και χαρισματική προσωπικότητα του John Kennedy έβρισκε πεδίο ολόφωτης εκδήλωσης στις διεθνείς σχέσεις των ΗΠΑ, λόγω της έμφυτης ροπής ενασχόλησής του με αυτές [138].

Όταν ανέλαβε τα προεδρικά καθήκοντα ο Johnson, η μονομέρεια επικράτησε στη χάραξη της επίμαχης περιφερειακής πολιτικής (βοήθησε και η σταδιακή τελμάτωση των ΗΠΑ στο Βιετνάμ που απομύζησε πόρους και ενδιαφέρον). Επιπλέον, ενδοϋπηρεσιακά στο αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών, άλλα μεν στελέχη θεωρούσαν τον Νάσερ πρακτικά υποχείριο της ΕΣΣΔ (αυτή η ανάγνωση συγκέντρωνε την υποστήριξη των περισσότερων μελών της CIA και του αμερικανικού υπουργείου εθνικής άμυνας) και άλλα το τέλειο ανάχωμα για την αποτροπή επέκτασης του κομμουνισμού στον Αραβικό Κόσμο. Η δομικού κυρίως ενδιαφέροντος παρατήρηση σχετίζεται με την τάση «συγκεντρωτισμού μετ' αναθέσεως» που πιστώνεται στη σύλληψη και διεξαγωγή της αμερικανικής μεσανατολικής πολιτικής καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας 1960-1970: ανεξαρτήτως της εξωστρέφειας και της απειρίας στα θέματα διεθνών σχέσεων που χαρακτήριζε αντίστοιχα τους Kennedy

[138] Βιβλιογραφική σύνοψη παραπομπών στο θέμα της έκτασης που ο J. F. Kennedy υπήρξε «ο υπουργός εξωτερικών του εαυτού του [ως προέδρου]»: A. Ben-Zvi 2002 op cit σ 61, υποσημ 73.

και Johnson, τόσο οι δύο αυτοί ηγέτες όσο και οι άμεσοι σύμβουλοί τους McGeorge Bundy (σύμβουλος εθνικής ασφάλειας) και D. Rusk (υπουργός Εξωτερικών) μεταβίβαζαν τις ευθύνες ενασχόλησης με τα της Μ. Ανατολής στους R. Komer (μέλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, λίγα χρόνια αργότερα πρεσβευτή στην Άγκυρα) και Ph. Talbot (αναπληρωτή υπουργό εξωτερικών αρμόδιου για θέματα Εγγύς Ανατολής και Νότιας Ασίας, μετέπειτα, απ' το φθινόπωρο του 1965, πρεσβευτή στην Αθήνα και εκ των βασικών χειριστών του θέματος που πραγματεύεται το παρόν κείμενο). Από αυτούς, ο δεύτερος ήταν επιβαρυμένος και με τις υποθέσεις της Νότιας Ασίας, με αποτέλεσμα τις εισηγήσεις (ισχύος αποφάσεων) να αναλαμβάνουν οι διευθυντές του Γραφείου Υποθέσεων Εγγύς Ανατολής του State Dept: αρχικά ο R. Strong κι έπειτα ο διάδοχός του R. P. Davies (χρόνια πριν αυτός βρει το θάνατο από πυρά αγνώστων τον Αύγουστο του 1974 -η προέλευση των οποίων μένει ανεξιχνίαστη ως σήμερα-, στη διάρκεια διαδήλωσης εξαγριωμένων ελληνοκυπρίων έξω από την πρεσβεία των ΗΠΑ στην Λευκωσία, την οποία είχε οριστεί να διευθύνει 3 μήνες νωρίτερα). Πρακτικά, με την υλοποίηση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής στις χώρες της περιοχής επιφορτίζονταν οι εμπειρότεροι διπλωμάτες που συνήθως ήταν διαπιστευμένοι στις χώρες πρωτεύοντος ενδιαφέροντος: ο W. Barbour στο Ισραήλ, ο J. Badeau στην Αίγυπτο, ο P. T. Hart στη Σαουδική Αραβία. Λόγω της εκδηλωμένης προτίμησης αμφότερων του Kennedy και του Johnson για συγκεντρωτισμό εντός του Λευκού Οίκου στη διαχείριση των διεθνών σχέσεων της χώρας, άνισα μεγάλη επιρροή στη μεσανατολική πολιτική των ΗΠΑ άσκησαν τελικά ο R. Komer και ο απροκάλυπτα φιλοϊσραηλινός αναπληρωτής προεδρικός σύμβουλος Μ. Feldman [139].

[139] E. Nadelmann op cit σσ 437-444. Για το ζήτημα της μεγέθυνσης του ρόλου του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας εις βάρος του State Dept κατά τη δεκαετία του εξήντα βλ. ενδεικτικά: A. Preston, The little State Department: McGeorge Bundy and the National Security Council staff, 1961-65, *Presidential Studies Quarterly,* vol 31 no 4, (December 2001). Σε μεταγενέστερα κείμενά του, ο Ben-Zvi (2004a op cit σσ 33-35, 38, 2004b op cit σσ 4-11) κατέταξε τον μεν Talbot στους εκφραστές του «παραδοσιακού πνεύματος» κατά τη χάραξη και άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, τους δε συμβούλους εθνικής ασφάλειας Komer και McGeorge Bundy στους «πραγματιστές» που λάμβαναν υπόψη περισσότερους παράγοντες για το ίδιο πεδίο (δηλαδή όχι μόνον τις εσωτερικές, εκλογικές σκοπιμότητες, αλλά και τη δυνατότητα διασύνδεσης διαφορετικών θεμάτων, όπως η παραχώρηση όπλων προς το Ισραήλ έναντι άλλων ανταλλαγμάτων από αυτό, πχ την άμβλυνση της διαρκούς του ετοιμότητας να εξαπολύσει προληπτικά στρατιωτικά κτυπήματα κατά των αράβων γειτόνων του ή την επιβράδυνση του προγράμματός του για την απόκτηση πυρηνικού οπλοστασίου). Ο Ben-Zvi αξιολόγησε τα σκεπτικά του Talbot (αλλά και των D. Rusk - G. W. Ball, υπουργού και υφυπουργού αντίστοιχα του State Dept) ως στατικά και βασισμένα σε αναπαραγωγή τετριμμένων στερεοτύπων, ενώ χαρακτήρισε τους αντιπάλους τους ως «πιο αισιόδοξους κι ευέλικτους». Παραδέχθηκε πάντως ότι οι αποφάσεις αποδέσμευσης των επίμαχων οπλικών συστημάτων (των HAWK) υπήρξαν προϊόν της σύμπραξης των «πραγματιστών» με όσους, όπως ο Feldman, προέτασσαν μονοδιάστατα τα ψηφοφορικά κέρδη στην αμερικανική εκλογική διαδικασία. Οι απόψεις του Ben-Zvi κρίνονται ως απόπειρες εκ των υστέρων εκλογίκευσης και κατά βάθος απολογητικές των φιλοϊσραηλινών στοιχείων στην αμερικανική πολιτική σκηνή και γραφειοκρατία.

Οι δύο τους, όταν ο Kennedy τους ζήτησε να διερευνήσουν αν προσφέρονταν για αξιολόγηση και άλλα δυτικής προέλευσης πυραυλικά αντιαεροπορικά συστήματα κατάλληλα να καλύψουν τις ισραηλινές ανάγκες, αποφάνθηκαν ότι το αμερικανικό ήταν το ενδεδειγμένο. Γνώριζαν ότι υφίστατο και ένα ακόμη τουλάχιστον εφάμιλλο όπλο, το Bloodhound Mk. I που οι βρετανοί κατασκευαστές του -σε απελπιστική ανάγκη νέων παραγγελιών- επιθυμούσαν να προωθήσουν στη συγκεκριμένη αγορά [140], ενώ επίσης είχαν πλήρως συνειδητοποιήσει ότι παρά τις περί εφάπαξ κίνησης εξαγγελίες της κυβέρνησής τους, η αποδέσμευση των HAWK διάνοιγε προοπτικές διμερούς στρατηγικής συνεργασίας άνευ προηγούμενου βάθους (που εξελίχθηκαν σε πρόσδεση των ΗΠΑ στις ισραηλινές επιλογές και ικανοποίηση κάθε εξοπλιστικής επιθυμίας του Τελ Αβίβ επί δεκαετίες). Ο Feldman μάλιστα ανακάλυψε, σε πρόσφατη τότε περίπτωση αμερικανοαυστραλιανής συνεργασίας, ένα σύστημα χρηματοδότησης της αγοράς μέσω πιστώσεων, που έπεισε τον αμερικανό Πρόεδρο να το υιοθετήσει παραγκωνίζοντας την προτίμηση των State Dept και DoD για άμεση εξόφληση. Το σύστημα επρόκειτο να καταστεί το πρότυπο για σχεδόν κάθε

[140] Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι ισραηλινοί είχαν εκδηλώσει ενδιαφέρον προγενέστερα για την απόκτηση τόσο του αμερικανικής όσο και του βρετανικής προέλευσης πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος. Στα τέλη Ιανουαρίου του 1962 ο βρετανός υπουργός εξωτερικών ανέφερε στην κυβερνητική επιτροπή άμυνας της χώρας του ότι οι αμερικανοί είχαν αποφασίσει να μην πωλήσουν εξελιγμένα οπλικά συστήματα όπως το συγκεκριμένο που ζητούσαν οι ισραηλινοί, ώστε να μην πυροδοτηθεί εξοπλιστικός ανταγωνισμός τοπικά. Οι ισραηλινοί όμως επέμειναν, αν και θεωρούσαν πια το αμερικανικό σύστημα καλύτερο τεχνικά και σαφώς επιθυμητό πολιτικά. Φάνηκε ότι το ζήτημα δεν είχε κλείσει, επομένως οι προοπτικές πώλησης των HAWK ή του Bloodhound Mk. I εξακολουθούσαν να υφίστανται. Στα μέσα Απριλίου, η παραπάνω βρετανική κυβερνητική επιτροπή συνέστησε να ερωτηθεί η αμερικανική πλευρά πριν ξαναρχίσει η προώθηση του βρετανικού συστήματος στους ισραηλινούς υποψήφιους αγοραστές. Ο ίδιος ο υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ άλλωστε, τον Αύγουστο του 1962 είχε λάβει τη θέση ότι οι ισραηλινοί θα έπρεπε να αφεθούν να επιλέξουν ανεπηρέαστοι το οπλικό σύστημα που θα έκριναν ότι κάλυπτε βέλτιστα τις ανάγκες τους. Πριν αναγκαστούν να υποκύψουν στην τελική αμερικανική επιλογή (αλλά και την ισραηλινή προτίμηση) να προμηθευτεί HAWK το Ισραήλ, οι βρετανοί ιθύνοντες απείλησαν ότι θα επιχειρούσαν να πωλήσουν το Bloodhound ακόμη και σε τιμές κόστους. Ο πρωθυπουργός H. MacMillan, που κατά τα άλλα διατήρησε μία ιδιαίτερα εγκάρδια προσωπική σχέση με τον Kennedy, τού έγραψε (σε επιστολή που τού απηύθυνε) ότι αισθάνθηκε «προδομένος και αηδιασμένος» από την αμερικανική απόφαση, η οποία παραβίαζε την υφιστάμενη κοινή τους επιλογή να υπονομεύσουν κάθε εξοπλιστικό ανταγωνισμό στην περιοχή. Ο MacMillan προσήψε στους αμερικανούς «εξοπλιστική απληστία» και προσωπικά κίνητρα που συνδέονταν με την εκλογική πελατεία των Kennedy, επειδή στην Μασαχουσέττη όπου εκλέγονταν -και το 1962 ήταν έτος «μεσεκλογών»- κατοικούσε ευμεγέθης κοινότητα αμερικανοεβραίων ψηφοφόρων, αλλά απ' ό,τι αποδείχθηκε οι αιτιάσεις ήταν αβάσιμες. Ο MacMillan έστειλε αργότερα δεύτερη επιστολή στον αμερικανό πρόεδρο σε ηπιότερους τόνους, πάντως το επεισόδιο κρίθηκε ως ενδεικτικό της μεγάλης ανασφάλειας του ΗΒ στις σχέσεις αλληλεξάρτησης που επιδίωκε με τις ΗΠΑ: W. Bass 2003 op cit σσ 180-182, J. A. Engel, *Cold War at 30,000 feet: the Anglo-American fight for aviation supremacy*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press 2007, σ 217, N. J. Ashton 2002 op cit σσ 161-164, D. Tal 2000 op cit σσ 316-317. Η αμερικανική πλευρά αποδέχθηκε κατ' εξαίρεση την βρετανική είσοδο στα εξοπλιστικά πράγματα άλλης μεσανατολικής χώρας, της Σαουδικής Αραβίας, εξαιτίας συνυπολογισμού επιπρόσθετων παραμέτρων που θα θιγούν παρακάτω.

μελλοντική εξοπλιστική ενίσχυση του Ισραήλ από τις ΗΠΑ [141]. Το ελαφρυντικό που μπορεί να αναγνωριστεί στους R. Komer – M. Feldman σχετίζεται με την αυτονόητη κατ' αυτούς πρόταξη των εσωτερικών πολιτικών (ψηφηφορικών) προτεραιοτήτων ως ελατηρίων των κινήσεών τους, καθώς και με την ελπίδα ότι μεσοπρόθεσμα, διαδοχικές αμερικανικές κινήσεις θα κατάφερναν να μετριάσουν την ισραηλινή επιθετικότητα, απότοκη κατά βάθος ανασφάλειας, ώστε να αποκλιμακωθεί η διαρκής αραβοϊσραηλινή ένταση [142]. Στον αντίποδα, η ολοένα συρρικνούμενη ισχύς του State Dept ακόμη και στα κεντρικά θέματα του χαρτοφυλακίου του (που ουσιαστικά έθετε έμμεσα θέμα λόγου ύπαρξής του) αποτυπώνεται στον ενεργό σκεπτικισμό τον οποίο με συνέπεια διατήρησε το σταδιοδρομικό του στέλεχος Ph. Talbot: καθώς πάσχιζε να κρατήσει τα ζητήματα εξωτερικής εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ μακριά από την επίδραση μικροπολιτικών κριτηρίων ή την επίκληση μάλλον αφελών προσδοκιών, κατ' επανάληψη υπογράμμισε στους προϊσταμένους του τις εκτιμήσεις του (τυπικές τότε για αμερικανό διπλωμάτη [143]) ότι η πρόσκτηση σύγχρονων οπλικών συστημάτων -όπως το HAWK- από έναν εμπόλεμο, μακροπρόθεσμα επρόκειτο να λειτουργήσει αποσταθεροποιητικά για την ειρήνη στην περιοχή. Ο Talbot πρόσθεσε ότι άπαξ και τα όπλα παραλαμβάνονταν – εντάσσονταν στο ισραηλινό οπλοστάσιο, μάλλον θα ενίσχυαν την αδιαλλαξία της συγκεκριμένης λήπτριας χώρας σε άλλα θέματα προς διαπραγμάτευση, αμερικανικού ενδιαφέροντος [144].

Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, η αποτελεσματικά εχθρική στάση του Talbot και οι αποτρεπτικοί χειρισμοί του στην προσπάθεια απόκτησης ενός σοβιετικής προέλευσης πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος από έναν «Νασερικών αποκλίσεων» ηγέτη

[141] L. Spiegel op cit σσ 107-109. Σύμφωνα με τον Z. K. Goldman (op cit σ 54 υποσημ. 96) το αρχικό κόστος για 6 πυροβολαρχίες και 300 βλήματα υπολογίστηκε σε 37 εκ. $, ενώ το ετήσιο κόστος χρήσης ανερχόταν σε 5 εκ. $. Κατά τον W. Bass (2003 ibid σ 183) η επίσημη αξία *μίας* πυροβολαρχίας ήταν σημαντικά υψηλότερη (27 εκ. $). Η τιμή αγοράς που αποδέχεται το SIPRI είναι ελαφρώς χαμηλότερη (23 εκ. $), για τις 6 πυροβολαρχίες. Ισραηλινή πηγή έκανε λόγο για 25 εκ. $ λίγο μεταγενέστερα (το 1968, όταν ανακοινώθηκε η πώληση πρόσθετων HAWK στο Ισραήλ): JTA (Jewish Telegraphic Agency), Israeli Government Silent on U.S sale of Additional Hawk Missile Batteries, *News Daily Bulletin*, vol XXXV no 129, N. York: 8 July 1968, σ 1.

[142] Για τον Feldman ειδικά, η ολοκλήρωση της εκπαίδευσης των τεχνικών και των χειριστών του συστήματος όφειλε να έχει ολοκληρωθεί πριν την εκπνοή του 1963, ώστε η παράδοση των HAWK στο Ισραήλ να συμπέσει με το απόγειο της προεκλογικής εκστρατείας του 1964 (προφανώς αποσκοπώντας στην εξασφάλιση του μέγιστου δυνατού αριθμού αμερικανοεβραϊκών ψήφων): A. Ben-Zvi 2009 op cit σ 234.

[143] Τα σκεπτικά αυτά των στελεχών του αμερικανικού υπουργείου εξωτερικών αναλύονταν διεξοδικά στο εισηγητικό υπόμνημα απόρριψης του ισραηλινού αιτήματος του Φεβρουαρίου 1961: Z. K. Goldman op cit σσ 37-38.

[144] Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι εισηγήθηκε (δίχως να εισακουσθεί) την αναστολή της εκπαίδευσης στελεχών των ισραηλινών ένοπλων δυνάμεων στο χειρισμό του HAWK, ως μοχλού πίεσης για την αποδοχή από ισραηλινής πλευράς του Σχεδίου του J. Johnson: A. Ben-Zvi 1998 op cit σ 121, του ίδιου 2002 op cit σσ 51, 71-73, 80, 82, 87, 91.

όπως ο Μακάριος, που μάλιστα απειλούσε με ρυμούλκηση της πολύτιμης συμμάχου Ελλάδας μακριά από την αμερικανική σφαίρα επιρροής, όφειλε να θεωρείται προβλέψιμη στα όρια του στατιστικού σφάλματος. Εφόσον οι ιθύνοντες σε Αθήνα και Λευκωσία είχαν πρόσβαση σε πληροφορίες γύρω απ' τη φυσιογνωμία των επιλογών και την επαγγελματική κοσμοθεωρία του Philips H. Talbot ή άλλων εισηγητών της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής των ΗΠΑ εμφορούμενων απ' το ίδιο πνεύμα, θα έπρεπε να γνωρίζουν ότι αυτή η προσέγγιση ενέπιπτε στον κανόνα κι όχι στην εξαίρεση. Οι ελλαδίτες δεν αγνοούσαν τα παραπάνω και οι ελληνοκύπριοι μπορούσαν να τα προεξοφλήσουν, το ζήτημα είναι ότι η εξοπλιστική ασφυξία που επέβαλε τοπικά η Washington θα μεταφραζόταν σε υποχρεωτική συνθηκολόγηση απέναντι στην Τουρκία. Στην Αθήνα και τη Λευκωσία δεν επιτρεπόταν να αγοράσουν δυτικής προέλευσης όπλα για την ελληνοκυπριακή άμυνα αντιμετώπισης της τουρκικής απειλής, ενώ αν η Αθήνα στρεφόταν προς το «Ανατολικό Μπλόκ», οι αρνητικές συνέπειες για τις σχέσεις της με τη Δύση ήταν αναμενόμενα, απαγορευτικού ύψους. Ελλαδίτες κι ελληνοκύπριοι δεν διέθεταν στη φαρέτρα τους μήτε την οργανωμένη ψηφοφορική ισχύ μίας κοινότητας της κρίσιμης μάζας που χαρακτήριζε την αμερικανοεβραϊκή, μήτε παρασκηνιακούς υποστηρικτές του βεληνεκούς ενός M. Feldman. Το State Dept επομένως και τα εργαλεία ανάλυσης που προτιμούσαν τα στελέχη του (είτε αυτά χαρακτηρίζονταν «παραδοσιακά» είτε «πραγματιστικά»), δεν γινόταν να παρακαμφθούν στην ελληνική περίπτωση. Όμως, αν οι αθηναϊκές κυβερνήσεις ήταν ανασφαλείς, εγγενώς εύθραυστες κι ευεπίφορες στις ποικίλες υπερατλαντικές πιέσεις, στη Λευκωσία οι κίνδυνοι επιχειρήθηκε να αδρανοποιηθούν με πιο ρηξικέλευθο πνεύμα.

Σε μία τέλος αξιοπρόσεκτη διαφορά συγκριτικά με την ελληνοκυπριακή προσπάθεια ενίσχυσης της αεράμυνάς της, από επιχειρησιακής πλευράς αυτή τη φορά, το Μάιο του 1962 ο βοηθός υφυπουργός εθνικής άμυνας W. Bundy (και αδελφός του συνεπώνυμου προεδρικού συμβούλου), επιχειρηματολογώντας υπέρ της πώλησης των HAWK στο Ισραήλ μαζί με τον γνωστό θιασώτη της M. Feldman, αναφέρθηκε στη σημασία του συστήματος για την προστασία των αεροπορικών βάσεων της ισραηλινής πολεμικής αεροπορίας, οι οποίες αν υφίσταντο αιφνιδιαστική επίθεση από αέρος (όπως η παροιμιώδης που εξαπέλυσε η Kheil HaAvir κατά των αραβικών αεροπορικών προληπτικά το 1967, ή εκείνες που υποτίθεται ή όντως σχεδίαζαν η τουρκική κι η ελληνική πολεμική αεροπορία, η μία με στόχο την άλλη, ήδη το 1964 καθώς σημειώθηκε στο Β΄ Μέρος της διατριβής), το αποτέλεσμα θα ήταν και πάλι, εμμέσως, η έκπτωση των ισραηλινών αστικών κέντρων σε ανυπεράσπιστους στόχους-

ομήρους [145]. Στην περίπτωση της Κύπρου, ο μάχιμος και άμαχος ελληνοκυπριακός πληθυσμός είχε, ελλείψει πυρηνικού προγράμματος ή /και αεροπορίας υπεράσπισης του νησιού, κατ' ευθείαν το θλιβερό προνόμιο του δυνάμει ομήρου των ορέξεων της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας –αν και, όπως είναι γνωστό, η επί του εδάφους μειονεκτούσα τουρκοκυπριακή πλευρά προσέδιδε ένα «πλεονέκτημα της απελπισίας» στους ελληνοκύπριους (και μία διαρκή αφορμή επέμβασης της Άγκυρας). Τα τουλάχιστον ατυχή κατά καιρούς υπονοούμενα σχετικά με την τουρκοκυπριακή διάσταση τούτης της συνολικής ομηρίας των κύπριων, οι σοβαρές υποψίες εκπόνησης σχεδίων μαζικών εκτοπισμών συνδυασμένων με την ανεπίσημη εκτόξευση υπαινικτικών απειλών εξόντωσης της τουρκοκυπριακής κοινότητας από πλευράς ανευθυνοϋπεύθυνων παρακρατικών φορέων ένοπλης ισχύος στο ελληνοκυπριακό στρατόπεδο, τα όρια ελέγχου, έγκρισης ή απόρριψης, ακόμη και η ύπαρξη τέτοιων σχεδιασμών από την Μακαριακή ηγεσία [146] και ο καταλογισμός ευθυνών αναφορικά με την έναρξη των απειλών κατά των ελληνοκύπριων και των τουρκοκύπριων αμάχων πληθυσμών, εκφεύγουν του αντικειμένου του παρόντος κεφαλαίου. Εκτιμάται πάντως πως οφείλουν να αποτελέσουν επίκεντρο εκτεταμένης διακοινοτικής επιστημονικής έρευνας, για λόγους πολιτικής ηθικής, ιστορικής δικαιοσύνης και ως ουσιώδης αναγνώριση του δικαιώματος της σχετικής πληροφόρησης, ειδικά και κατ' ελάχιστο για όσο διάστημα υπάρχουν βιολογικά κύπριοι με μνήμες των γεγονότων μέχρι και το καλοκαίρι του 1974 αλλά κι από την δεκαπενταετία που προηγήθηκε.

Γενικά και καταληκτικά, βάσει των προσώρας προσβάσιμων δεδομένων, σημειώνεται η εξής άποψη: η αναζήτηση αποτελεσματικής αντιαεροπορικής αυτοάμυνας των ελληνοκύπριων υπήρξε προϊόν των διαρκών τουρκικών απειλών, που κλιμακώθηκαν προοδευτικά, από εκφοβιστικές πτήσεις σε βομβαρδισμούς στρατιωτικών τμημάτων και αμάχων αδιακρίτως, εκ προθέσεως κι όχι εκ παραδρομής –και δη με αποτρόπαια μέσα (βόμβες napalm), ενέργειες για τις οποίες δεν ανευρίσκονται άλλα ελαφρυντικά πλην της επιχειρησιακής διάστασης. Όση εξαντλητική αυστηρότητα και να επιστρατευθεί, η δικαιολόγηση των τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών του Αυγούστου του 1964 παρουσιάζει σοβαρές αδυναμίες, αν επιχειρηθεί προέκτασή της εκτός της στρατιωτικής σφαίρας. Οι βομβαρδισμοί εκείνοι έλαβαν χώρα με διφυή σκοπό: για να διασωθεί ο σημαντικής αξίας παράκτιος θύλακας των Κόκκινων και ώστε να προκληθεί συγκλονιστική κατάπληξη στην ελληνοκυπριακή πλευρά συνολικά, να τρομοκρατηθούν εξίσου ο

[145] Z. K. Goldman op cit σ 41

[146] Για τις υπόνοιες τις ύπαρξης τέτοιων απόρρητων προνοιών στο ελληνοκυπριακό «Σχέδιο ΑΚΡΙΤΑΣ» βλ. ενδεικτικά: T. Balci, The Cyprus Crisis and the Southern Flank of NATO (1960-1975), *International Review of Turkish Studies*, vol 2 iss. 3, (Fall 2012), σσ 34-35.

πληθυσμός και η ηγεσία του, κι όχι γιατί είχαν προηγηθεί ενέργειες ή επίσημες απειλές μαζικών εθνοτικών εκκαθαρίσεων εις βάρος των τουρκοκύπριων. Είναι γεγονός ότι αυτές διατυπώθηκαν δύο φορές: την πρώτη ανεπισήμως, στις 6 Αυγούστου 1964, ως εκβιαστική προειδοποίηση επειδή θεωρήθηκε (ορθά) ότι επέκειτο μεγάλη τουρκική απόβαση · επαναλήφθηκαν 3 μέρες αργότερα, τότε επισήμως από την υπεύθυνη ελληνοκυπριακή ηγεσία, την επαύριον των τουρκικών αεροπορικών βομβαρδισμών και στο πλαίσιο απελπισμένης προσπάθειας αποτροπής της επανάληψής τους, δηλαδή υπήρξαν συνέπειά τους (βλ. το πρώτο Κεφάλαιο του Β΄ Μέρους της διατριβής). Αποτέλεσαν εξάλλου την μία από τις δύο συνιστώσες της αντίδρασης που αποδείχθηκε άμεσα αποτελεσματική ως προς την εξουδετέρωση των τρεχουσών τουρκικών και δυτικών σχεδιασμών κατάργησης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η άλλη συνιστώσα, προβλημάτισε έντονα κυρίως τις ΗΠΑ και το ΗΒ, γι' αυτό και αξιολογείται εκ των υστέρων ως μεικτών επιπτώσεων: από την στιγμή που ο Μακάριος απευθύνθηκε στην Μόσχα και στο Κάιρο για στρατιωτική βοήθεια, ειδικά στην Washington κατέληξαν πως θα ήταν ασφαλέστερο να εκπονηθούν συστηματικοί σχεδιασμοί απομάκρυνσής του από την εξουσία, ως δυνάμει εχθρικού για τα αμερικανικά συμφέροντα παράγοντα. Εάν παρίσταντο έκτακτες ανάγκες ή ευκαιρίες, τα σχέδια αυτά θα μπορούσαν να εκτελεστούν. Ακόμη κι εκείνη η διάσταση πάντως, διέθετε συγκεκριμένη αφετηρία: η ελληνοκυπριακή ηγεσία δεν χαρακτηρίστηκε απειλή όταν αγόρασε λίγα χερσαία και ναυτικά μέσα αυτοάμυνας (τορπιλακάτους, τεθωρακισμένα, πυροβολικό), αλλά όταν αναζήτησε αεροπορικού χαρακτήρα λύσεις στα υπαρξιακά προβλήματα που αντιμετώπισε (αεροσκάφη, διευκολύνσεις σε συριακά και αιγυπτιακά αεροδρόμια και σύγχρονα αντιαεροπορικά όπλα από την ΕΣΣΔ).

Ε) Μία γενική παρατήρηση για το επίμαχο περιφερειακό πλαίσιο

Οι ακανόνιστες πορείες και ο ραγδαίος ρυθμός μεταβολών που χαρακτήρισαν τις πολιτικές εξελίξεις στα κράτη της περιοχής [147], κατέστησαν προοδευτικά την Μέση Ανατολή χαρακτηριστικό πεδίο της αντιπαλότητας Δύσης-Ανατολής. Η ενδημική αντι-αποικιοκρατική αστάθεια που ταλάνιζε την ευρύτερη «τριτοκοσμική περιφέρεια» μεταπολεμικά σε πλανητική κλίμακα, στη συγκεκριμένη περιοχή μορφοποιήθηκε στην αντιπαράθεση κρατικών δρώντων ή στην ανάδυση εμφύλιων (ακριβέστερα: ενδοκρατικών) διενέξεων, όμως με τις ένοπλες δυνάμεις των χωρών αυτών διχασμένες -αντί της διεξαγωγής ανταρτικού αγώνα από αντικαθεστωτικά / εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα κατά κυβερνήσεων (όπως δηλαδή συνέβη ως επί το πλείστον στην υπόλοιπη Ασία, τη Λατινική Αμερική και σε τμήματα της Αφρικής), ενώ επιπλέον η σχετική εγγύτητα της περιοχής με τη σοβιετική επικράτεια επέβαλε στη Μόσχα αμεσότερη ανάμιξη στα τεκταινόμενα [148]. Η ανάμιξη αυτή παρουσίαζε έντονα σημάδια πραγματιστικού κυνισμού, που αποτυπώθηκαν εύγλωττα στην ανοχή των διώξεων που υφίσταντο συχνά τα τοπικά κομμουνιστικά κόμματα από τις κατά τα άλλα τριτοκοσμικές αραβικές ηγεσίες. Η ιδεολογική αμηχανία των κομμάτων αυτών εκφράστηκε δημόσια, από τις ηγεσίες των ισχυρότερων από αυτά (του συριακού και του ιορδανικού). Όμως, η γεωστρατηγική σημασία της Μ. Ανατολής αναγκαστικά προτάχθηκε ως κριτήριο στις σχέσεις της Μόσχας με τα αραβικά κράτη. Η ανάγκη επέκτασης της περιμέτρου εξωτερικής ασφάλειας του σοβιετικού κράτους υπήρξε το ένα κίνητρο, πάντως η χάραξη κι η υλοποίηση της συγκεκριμένης εξωτερικής πολιτικής (με έμφαση στην εξοπλιστική της έκφανση), ευνοήθηκε συνδυαστικά από άλλους παράγοντες, που ερμηνεύθηκαν ως ευκαιρίες: την σταδιακή απορρόφηση των ΗΠΑ στον πόλεμο του Βιετνάμ, τον σινοσοβιετικό ανταγωνισμό για επιρροή που κάμφθηκε, πρόσκαιρα έστω, μετά το ξέσπασμα της Πολιτιστικής Επανάστασης στην ΛΔ Κίνας το 1966,

[147] Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο Ιράκ, ακόμη και μετά την ανατροπή των αντιδυτικών πραξικοπηματιών του Ιουλίου του 1958 και συγκεκριμένα κατά τη διετία Σεπτεμβρίου 1963 - Σεπτεμβρίου 1965, οι ηγεσίες της Βαγδάτης παλινδρομούσαν μεταξύ της πολιτικοστρατιωτικής σύνδεσης του Ιράκ είτε με τη συγγενή κομματικά Συρία αρχικά, είτε με το αιγυπτιακό ίνδαλμα, από τον Ιανουάριο του 1964 (Α. Κούτσης op cit σσ 398-405).

[148] Σε ό,τι αφόρα τη δομική παράμετρο των τύπων κοινωνικής συγκρότησης και της σχέσης τους με τις πολιτικές επιλογές των μεσανατολικών -κατά προτεραιότητα των αραβικών- λαών, το αντικείμενο θεωρείται ότι εκφεύγει τελείως της θεματικής που προσεγγίζεται στο παρόν κείμενο κι επομένως δεν αναλύεται ούτε στο ελάχιστο.
Σχετικά με το β΄ σημείο, παρατίθεται χαρακτηριστικά ότι μία από τις πρωϊμώτερες ακαδημαϊκές προσεγγίσεις (με θαλερή εγκυρότητα κατά περίπτωση) της εμφάνισης της ΕΣΣΔ στο Μεσανατολικό χώρο, υπήρξε αντικείμενο τετραήμερου συνεδρίου που οργάνωσε η Σχολή Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Tel Aviv στα τέλη Δεκεμβρίου του 1971: M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.), *The U.S.S.R. and the Middle East,* Israel University Press, Jerusalem, 1973. Συνεισφορές στον επίμαχο συλλογικό τόμο με τα πρακτικά του έχουν αξιοποιηθεί στο παρόν κείμενο.

τη συνέχιση της βρετανικής αποχώρησης από την περιοχή και την κλιμάκωση της εφαρμογής ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής από τον De Gaulle [149].

Για τις ΗΠΑ της εποχής, κάθε αδέσμευτη εξωτερική πολιτική κυβέρνησης που συνδυαζόταν με φιλολαϊκά πολιτικοοικονομικά μέτρα στο εσωτερικό και επιδίωκε τη μέγιστη δυνατή αυτονομία, συνήθως κατατασσόταν στους δυνάμει εχθρικούς δρώντες [150]. Περαιτέρω λεπτομερείς υποκατηγοριοποιήσεις του τύπου «ουδετερόφιλος», «απλά σοσιαλίζων» κλπ φάνταζαν για τις περισσότερες πολιτικές ηγεσίες, στρατιωτικοδιπλωματικές γραφειοκρατίες και ιδιωτικές εταιρικές αναλύσεις στις ΗΠΑ ως περιττή αν όχι επιβλαβής πολυτέλεια, με περίπου προεξοφλημένες αυτοϋπονομευτικές επιπτώσεις [151] –οι εξαιρέσεις τύπου J. F. Kennedy και εν μέρει D. Eisenhower μάλλον επιβεβαιώνουν τον κανόνα (μόνον οι διαφοροποιήσεις των τεχνοκρατών του State Dept σε επιμέρους κρίσιμες στιγμές μεταβολής της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής αξίζουν προσοχής και δικαιολογούν λεπτολογία στους χαρακτηρισμούς, πεπερασμένου κι αυτή βαθμού ως προς τη συνολική αποτίμηση [152]). Ο φαύλος κύκλος τούτης της αντιληπτικής μονομέρειας ανατροφοδοτείτο ως αυτοεπιβεβαιούμενη προφητεία κάθε φορά που ο αμερικανικός απλοϊκός όσο κι επηρμένος αυταρχισμός τύχαινε ευέλικτης (έως αμοραλιστικής /τυχοδιωκτικής, αναλόγως της περίπτωσης ή της γωνίας θέασης) σοβιετικής απόκρισης στο πεδίο αντιπαράθεσης του Τρίτου Κόσμου, όπως χαρακτηριστικά καταδεικνύεται στις περιπτώσεις Αιγύπτου, Αλγερίας, αλλά και Ιράκ: τη χρονική αυτή περίοδο η ΕΣΣΔ εγκατέλειψε την υποστήριξη των τοπικών κομμουνιστικών κομμάτων, προτιμώντας τη σύναψη στενών σχέσεων με εθνικιστικά καθεστώτα σοσιαλιστικών τάσεων [153]. Από μια αξιολόγηση της σοβιετικής προσαρμοστικότητας οφείλει να μην απουσιάζει η παράμετρος του έντονου ανταγωνισμού με τον επαναστατικό ζήλο του Πεκίνου για διεθνή επιρροή, παρόλο που η πρώιμη Μαοϊκή

[149] R. O. Freedman 1975 op cit σσ 13-14, 18-19. Το θέμα αναλύεται στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit.
[150] Την αξιολόγηση του Νασερικού ιδεολογήματος περί «θετικής ουδετερότητας» ως απειλητικού για τα αμερικανικά συμφέροντα σχολιάζει ο S. K. Aburish (2004 op cit σσ 102, 127).
[151] Μεταξύ των πρώτων κειμένων που ενέταξαν τις αμερικανικές πολιτικές επί του Κυπριακού στη συγκεκριμένη ερμηνευτική θέαση περιλαμβάνεται άρθρο του G. D. Camp με τίτλο Greek-Turkish Conflict over Cyprus δημοσιευμένο στο *Political Science Quarterly*, vol 95 no 1 (Spring, 1980), σσ 52-53.
[152] Αμερικανοί και βρετανοί διπλωμάτες της εποχής συνήθιζαν να χρησιμοποιούν τους χαρακτηρισμούς «εξτρεμιστής», «σκληροπυρηνικός» και «κομμουνιστής» ως εναλλάξιμους όρους για να περιγράφουν κάθε μη προσηλωμένη σε στενές συμμαχίες με τη Δύση εθνική ηγεσία, όπως παρατηρεί ο J. Gordon op cit σ 166.
[153] Βλ. ενδεικτικά το απόρρητο «ερευνητικό υπόμνημα» το οποίο συνέταξε ο επικεφαλής της ξεχωριστής υπηρεσίας πληροφοριών που διέθετε το State Dept (της INR) με αποδέκτη τον αμερικανό υφυπουργό εξωτερικών G. Ball τον Απρίλιο του 1964. Στο επίμαχο κείμενο, οι κινήσεις της Μόσχας στο Υεμενικό, το Κυπριακό και στις σοβιετοαιγυπτιακές σχέσεις παραλληλίζονταν, εντασσόμενες όλες σε μία ανανεωμένη περιφερειακή στρατηγική της ΕΣΣΔ (*FRUS* 1964-1968, vol XXI, “doc 53”, 13-4-1964).

ΛΔ Κίνας παρουσιαζόταν ως επαρκής εναλλακτική κυρίως σε εσωστρεφή κι ανασφαλή νέα κράτη χωρίς υψηλές απαιτήσεις στις διεθνείς τους σχέσεις ή άλλες διαθέσιμες συμμαχίες, παρά στην περίπτωση της ορατά φιλόδοξης, πολυδιάστατης αντίληψης του Νάσερ για τη θέση της Αιγύπτου ˙ ο τελευταίος, στο πλαίσιο της παραγωγής πρωτότυπης εξωτερικής πολιτικής, σαφώς δεν αναζητούσε προστάτες, αλλά ίσως ούτε καν εξισορροπητικούς προς την επιρροή της Μόσχας αντιπερισπασμούς εκείνη τη στιγμή [154].

Οι ένοπλες συγκρούσεις έχουν ως θεμελιώδες προαπαιτούμενο τη διαθεσιμότητα των μέσων για τη διεξαγωγή τους. Στη Μ. Ανατολή, οι δυτικές χώρες επιδίωξαν αρχικά να επιβάλλουν και εν συνεχεία να αξιοποιήσουν συνθήκες μονοπωλίου σε ό,τι αφορούσε την πρόσβαση των χωρών της περιοχής σε οπλικά συστήματα. Αυτό ανατράπηκε πανηγυρικά εξαιτίας δύο παραγόντων: α) η ΕΣΣΔ διέθετε ένα τεράστιο απόθεμα όπλων κάθε κατηγορίας ως κληροδότημα της περιόδου του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. β) Το οπλοστάσιο εκείνο, αρχικά διατέθηκε σχεδόν αποκλειστικά για τον επανεξοπλισμό των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών που είχαν ενταχθεί στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Στη συνέχεια όμως, άρχισε να διατίθεται προς μεταβίβαση ή / και πώληση σε τρίτες χώρες ακόμη και εκτός Ευρώπης. Προοδευτικά μάλιστα, η Μόσχα φάνηκε διατεθειμένη να εφοδιάζει τους νέους δωρολήπτες

[154] Εξ ου και η ηθελημένη προσέγγιση, από πλευράς Καΐρου, της Ινδίας (παραδοσιακής αντιπάλου της ΛΔ Κίνας) και της Γιουγκοσλαβίας, μαζί με τις οποίες η Αίγυπτος συναποτέλεσε το κέντρο βάρους της Κίνησης των Αδεσμεύτων επί δεκαετίες: Erica Schoenberg & Stephanie Reich, Soviet Policy in the Middle East, *MERIP Report,* No 39 (July 1975) σσ 10-16. Υπενθυμίζεται ότι το «αυτόφωτο» της Νασερικής εξωτερικής πολιτικής εκφράστηκε με την ενίσχυση του αλγερινού εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου την περίοδο 1954-1962, του επικών διαστάσεων αυτού αγώνα (που παρήγαγε Μεσογειακής κλίμακας συσπειρώσεις / αντισυσπειρώσεις, με προεξάρχουσα την εργαλειακή στρατιωτική ενίσχυση του Ισραήλ από τη Γαλλία και την «εθελούσια ρυμούλκηση» του Παρισιού στην περιπέτεια του Σουέζ λίγο αργότερα), καθώς και με την ανάμιξη στον εμφύλιο πόλεμο της Υεμένης. Εκείνο που επιχειρήθηκε ήδη να καταδειχθεί είναι ότι το Μεσανατολικό, που η ένταξη σε αυτό πτυχών του Κυπριακού αποτελεί υιοθετημένη υπόθεση αρκετών (και της παρούσας) εργασιών, περιελάμβανε εξελίξεις οι οποίες συνέβαιναν από τη Δυτ. Μεσόγειο μέχρι τον Ινδικό Ωκεανό. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να προσκομιστούν εμβληματικά δεδομένα τα οποία υπογραμμίζουν τη διατυπωμένη παραπάνω άποψη: για τη Γαλλία πχ, η υλική ενίσχυση των ισραηλινών ένοπλων δυνάμεων προσπερνούσε ακόμη και επείγουσες εθνικές εξοπλιστικές ανάγκες –βλ. την παράδοση των πλέον σύγχρονων μαχητικών αεροσκαφών (των Ouragan το 1955 και των Mystère IVA το 1956), στην ισραηλινή πολεμική αεροπορία Kheil HaAvir που αναφέρθηκε, αλλά και τεράστιων ποσοτήτων πυρομαχικών, κατά προτεραιότητα ακόμη και σε σχέση με την κάλυψη τρεχουσών αναγκών των ένοπλων δυνάμεων της Γαλλίας. Οι παραπάνω κινήσεις εντάχθηκαν στη λογική ενίσχυσης του «εχθρού-του εχθρού μου», με αποκορύφωμα την διμερή αμυντική συμφωνία του Ιουνίου του 1956, όπου προφανώς Παρίσι και Τελ Αβίβ αντάλλαξαν «όπλα_έναντι_συμμετοχής» στην επερχόμενη επιχείρηση «Σωματοφύλακας» στο Σουέζ τέσσερις μήνες μετά. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν αργότερα στη μεγάλη γαλλοϊσραηλινή συμφωνία του 1956 εξάλλου, ο S. Peres απηύθυνε στο συνομιλητή του γάλλο πρεσβευτή στο Τελ Αβίβ το επιχείρημα ότι «...η απώλεια κάθε γαλλικής ζωής στην Αλγερία, όπως και κάθε αιγυπτιακής ζωής στη Γάζα, μετεγγράφεται σε ξεχωριστό βήμα της γαλλοϊσραηλινής προσέγγισης»: Chris Paine, op cit, σ 17, G Ziv op cit σ 416, G. Heimann op cit σ 242, M. Ferro op cit σσ 150-151, M. Vaïsse op cit στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit σσ 134-138.

– πελάτες – υποψήφιους συμμάχους με νεώτερης γενιάς όπλα, των οποίων η ανάπτυξη, παραγωγή κι ένταξη σε υπηρεσία συνέχισε να εξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς μετά το 1945. Ο μετασχηματισμός αυτός της σοβιετικής πολιτικής, να προσφέρει δηλαδή σταδιακά σύγχρονα οπλικά συστήματα στους άραβες εταίρους της, ερμηνεύθηκε με βάση τις απώτερες επιδιώξεις της Μόσχας να δημιουργήσει και να συντηρεί εξαρτήσεις με σκοπό την εκμετάλλευσή τους σε επίπεδο υψηλής στρατιωτικής στρατηγικής. Παρότι η αποτίμηση της τελικής αξίας των όπλων που διέθεσε στη Μ. Ανατολή εκείνη την περίοδο παρουσιάζει προβλήματα κι έχει γίνει αντικείμενο μεθοδολογικών διαφοροποιήσεων, οι περισσότερες αναγνώσεις της ποιοτικής αξιολόγησης των δεδομένων συγκλίνουν ότι η στάση της ΕΣΣΔ δεν παρήγαγε για την ίδια οικονομικά οφέλη, αλλά πρωτίστως πολιτικοστρατιωτικά και διπλωματικά (και με αυτό το σκεπτικό υιοθετήθηκε αρχικά από τις σοβιετικές ηγεσίες) [155].

Η Γαλλία, που θα μπορούσε να αποτελέσει την ιδεατή από πολιτικής άποψης εναλλακτική πηγή εξοπλισμών για τους Άραβες («δυτική και συνάμα αδέσμευτη»), παρασύρθηκε στη δίνη της αποαποικιοποίησης, διαδικασία η οποία την αφορούσε εξίσου άμεσα με το ΗΒ (αν όχι και περισσότερο, εξαιτίας του γαλλικού πολιτισμικού σωβινισμού που εξέφραζε η έννοια της *Assimilation - Αφομοίωσης*). Μετά την έναρξη του Αλγερινού εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και μέχρι τη λήξη του (1954-1962), η Γαλλία αποτέλεσε τον ένα από τους δύο διακριτούς αντιπάλους ενός εξαιρετικών διαστάσεων και στιβαρότητας μεσογειακού διπολισμού που συσπείρωσε όχι απλά το σύνολο των αραβικών χωρών αλλά και του μουσουλμανικού κόσμου [156]. Το Παρίσι, όντας διστακτικό ήδη πριν το 1954 να

[155] Υπενθυμίζεται ότι από μερίδα ειδικευμένων στην Οικονομία της Άμυνας αναλυτών έχουν διατυπωθεί οι απόψεις σύμφωνα με τις οποίες οι χαμηλές τιμές στις οποίες προσέφερε η ΕΣΣΔ τα οπλικά της συστήματα στους μεσανατολικούς τους πελάτες ήταν τεχνητές, ή / και ότι αυτές ήταν ανταγωνιστικές λόγω του κεντρικού σχεδιασμού της σοβιετικής Οικονομίας, ότι τα ανατολικού σχεδιασμού και κατασκευής όπλα ήταν χαμηλότερης γενικά ποιότητας σε σύγκριση με τα δυτικής προέλευσης αντίστοιχα (ισχυρισμός άκρως συζητήσιμος), καθώς και ότι η σοβιετική Οικονομία επιβαρυνόταν σημαντικά από την παραγωγή όπλων που προορίζονταν για φθηνές εξαγωγές, επειδή το ΑΕΠ της ΕΣΣΔ αναλογούσε περίπου στο ήμισυ του αντίστοιχου των ΗΠΑ κατά την επίμαχη περίοδο. Ενδεικτικά: G. Ofer 1973 op cit σσ 331-334, 342, 346, M. Efrat 1985 op cit σσ 439-440, 454.

[156] Πέραν των επιπτώσεων στις σχέσεις της Γαλλίας με το Ισραήλ και την Αίγυπτο, αξίζει να αναφερθούν οι πληροφορίες τις οποίες συγκέντρωσε τον Φεβρουάριο του 1962 ο Ακόλουθος άμυνας της Ελλάδας στην Άγκυρα σχετικά με την εξωτερική ενίσχυση που λάμβαναν οι αλγερινοί: το Ιράκ παρείχε ποικίλη στρατιωτική εκπαίδευση και εξοπλιστική αρωγή στο FLN από το καλοκαίρι του 1961 τουλάχιστον. Επίσης, «[Π]ρο τινος απέπλευσαν εκ [δυσανάγνωστο τοπωνύμιο σε λατινικούς χαρακτήρες] Κόλπου Νικομηδείας δύο μικρά σκάφη δι' όν [sic: ών] απεστάλησαν εις FLN μέσω Τυνησίας [δυσανάγνωστη λέξη] βρετανικοί όλμοι, [δυσανάγνωστη λέξη], πυρομαχικά και άλλα υλικά εκ των κατασκευαζομένων διά λογαριασμόν Γερμανίας εν Τουρκία άνευ [??]ημάτων ως βοήθεια της Τουρκίας». Ο έλληνας Ακόλουθος άμυνας προσέθετε ότι υπήρχαν πληροφορίες για την αξιοποίηση της Αλβανίας ως σημείου συγκέντρωσης της βοήθειας την οποία η ΛΔ Κίνας προωθούσε κι εκείνη στο FLN, εν συνεχεία μέσω Τυνησίας (προφανώς διά θαλάσσης). Οι πληροφορίες που αλίευε ο έλληνας στρατιωτικός αφορούσαν επίσης την ενίσχυση κουρδικών δραστηριοτήτων ανά την Ευρώπη, από την ΕΣΣΔ και τους συμμάχους της. Το εκ πρώτης όψης παράδοξο της συνύπαρξης των

παράσχει όπλα σε ένα εθνικιστικό καθεστώς (όπως το Νασερικό), απώλεσε επί 8 κρίσιμα χρόνια μία μεγάλη αγορά και πηγή εσόδων, περιοριζόμενο στη στενή σχέση με το Ισραήλ μέχρι το 1962 και ανακάμπτοντας σταδιακά στην ευρύτερη μεσανατολική εξοπλιστική αγορά έκτοτε, είναι όμως ούτως ή άλλως αμφίβολο αν θα παρείχε στους Άραβες όπλα τόσα και τέτοια που να επιτρέψουν την εξάλειψη του ισραηλινού κράτους (με το οποίο, καθώς σημειώθηκε, υφίσταντο ανεξάρτητοι διμερείς δεσμοί στρατηγικού χαρακτήρα) [157].

Την ίδια άλλωστε στάση της ουσιαστικής αυτοσυγκράτησης και οριοθέτησης των εξοπλιστικών σχέσεών της με τον Αραβικό κόσμο σε πελατειακό πλαίσιο κράτησε και η Μόσχα. Ως επί το πλείστον χορήγησε στους Άραβες είδη και κατηγορίες όπλων που ικανοποιούσαν τις δικές της στρατηγικές ανάγκες. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αραβικές ένοπλες δυνάμεις δεν έφεραν την κύρια επιχειρησιακή ευθύνη για τις ήττες που συσσώρευσαν στους πολέμους τους με το Ισραήλ μέχρι το 1973 · τα όπλα που τους χορήγησαν η ΕΣΣΔ κι οι σύμμαχοί της ήταν απλά, εύχρηστα, αξιόπιστα, οικονομικά στη

παραπάνω πληροφοριών, καθώς και το ερώτημα που έθετε ο έλληνας Ακόλουθος άμυνας προς τους ανωτέρους του κατά πόσον εξακολουθούσε να ισχύει το επείγον της ανάγκης για πρόσθετες πληροφορίες επί των συγκεκριμένων θεματικών «μετά 18 Φεβρουαρίου, όριον τεθέν υφ ' υμών», υποβάλει την ερμηνευτική εικασία ότι οι εντολές που είχε ο έλληνας Ακόλουθος άμυνας σχετίζονταν με κάποια ad hoc και περιορισμένου χρονικού ορίζοντα πληροφοριακή δοσοληψία της Αθήνας. Η υπόθεση επιβεβαιώνεται κατά κάποιον τρόπο από την απάντηση που τού έστειλε το ΓΕΕΘΑ ένα μήνα αργότερα, ότι «δέον να αποφευχθή πάσα συνέχισις επαφής μετά του Στρατιωτικού Ακολούθου Ισραήλ επί του θέματος ανταλλαγής πληροφοριών, εγκρινομένης εν τούτω της τηρηθείσης υμετέρας στάσεως»: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1962/88/10/1/1, _1307/85/13 1730 Φεβρουαρ., 13-2-62, ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ από ΣΝΑ ΑΓΚΥΡΑΣ προς ΓΕΕΘΑ/Α/ΙΙ, ΓΕΣ/2ον ΕΓ, ΚΥΠ (ΔΤ-13 προς Δ΄ Πολιτική), _Φ1307/124/7-3-62 από ΣΝΑ Άγκυρας _0040/09/1, ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, ΕΠΕΙΓΟΝ, από ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/ΜΕΟ.Α2β προς ΣΝΑ Άγκυρας.
Ειδικά η αρωγή της Τουρκίας προς το αλγερινό αντάρτικο, επιχειρήθηκε να ανασκευαστεί αργότερα εντός του 1962, αποδιδόμενη σε επιλογές του έκπτωτου καθεστώτος Menderes. Αυτή ήταν η εκδοχή του τούρκου πρεσβευτή στο Βελιγράδι Eralp (όπως την «εκμυστηρεύθηκε» στον έλληνα ομόλογό του Νικολαρεΐζη) σχετικά με την εν κρυπτώ ενίσχυση του FLN από την Τουρκία κατά την περίοδο διακυβέρνησης Menderes, εν ονόματι τότε της μουσουλμανικής αλληλεγγύης (που είχαν επικαλεστεί οι αλγερινοί όταν προσέγγισαν την Άγκυρα γι' αυτόν τον σκοπό), σύμφωνα πάντοτε με τον Eralp: *ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ*, ΚΥ/1962/85, [8;] 433/16-10-62, ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ, από πρεσβεία Βελιγραδίου (Νικολαρεΐζης) προς Β΄, Δ΄, Α΄Πολιτικές Δ/νσεις ΥΠΕΞ. Γενικά, οι ελληνοϊσραηλινές σχέσεις σε αυτό το επίπεδο (των επίσημων ή ανεπίσημων στρατιωτικών επαφών) χαρακτηρίζονταν από επιφυλακτική ψυχρότητα -με ελληνική πρωτοβουλία- καθόλο το επίμαχο διάστημα, κυρίως λόγω των πολλαπλών δεσμών της Αθήνας με τον Αραβικό Κόσμο. Βλ. ενδεικτικά: Ι. Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2002, σ 119.

[157] Αναφέρονται ενδεικτικά τα εξής δύο στοιχεία: αφενός μεν, τις παραμονές της εξεύρεσης πολιτικής λύσης του Αλγερινού, το 1961, ιδρύθηκε η γαλλική Γενική Διεύθυνση Εξοπλισμών (DGA), ένας κρατικός οργανισμός εποπτείας και συντονισμού όλων των εξοπλιστικών δραστηριοτήτων της χώρας, ο οποίος εξ αρχής διέθετε στο οργανόγραμμά του υποδιεύθυνση Εξαγωγών («Διεθνών Σχέσεων» -την DRI). Λίγο αργότερα θεσμοθετήθηκε και ειδική διϋπουργική επιτροπή «Μελέτης των Στρατιωτικών Εξαγωγών» (η CIEEMG). Αφετέρου, στο αποκορύφωμα της σύσφιξης των διμερών δεσμών με το Ισραήλ, το 1956, το Παρίσι παραχώρησε (για την ακρίβεια πώλησε) στο Τελ Αβίβ την άδεια παραγωγής διάφορων υποσυστημάτων τεχνολογικής αιχμής (ηλεκτρονικών, ειδικών πυρομαχικών, καθώς και ανταλλακτικών για μαχητικά αεροσκάφη): K. Krause 1992 op cit σσ 142, 154. Βλ. επίσης: F. Duchêne op cit σ 457.

συντήρηση και αποτελεσματικά αν αξιοποιούνταν αναλόγως. Συχνά ήταν ξεπερασμένης τεχνολογίας -αυτό μεταβλήθηκε σταδιακά-, πάντως δεν επρόκειτο για υποβαθμισμένες «εξαγωγικές» εκδόσεις όπλων, όπως αυτές που παρήγαγε αργότερα η σοβιετική πολεμική βιομηχανία για διάθεση στην παγκόσμια αγορά. Τονίζεται επίσης ότι, παρά τη δεδομένα ευερέθιστη λόγω του Παλαιστινιακού Κοινή Γνώμη σε παναραβική κλίμακα και την κατά καιρούς σύμπνοια ορισμένων ηγεσιών αραβικών κρατών στην κατεύθυνση του αντιϊσραηλινού μαξιμαλισμού, κανείς παγκοσμίως δεν μπορούσε να αντέξει το πολιτικό κόστος της εξαφάνισης του εβραϊκού κράτους κατά την μεταπολεμική περίοδο.

Συμπερασματική αποτίμηση

Σύμφωνα με τον K. Krause, ο οποίος με βασικό εργαλείο ανάλυσης τον Ρεαλισμό (μία εύλογη επιλογή όταν πρόκειται να προσεγγισθεί η επίμαχη θεματική) επιχείρησε να συνοψίσει τα πορίσματα διακεκριμένων συναδέλφων του -μελετητών της Οικονομίας της Άμυνας- και να ομαδοποιήσει τα κίνητρα αφενός όσων κυβερνήσεων προσφέρουν όπλα κι αφετέρου όσων επιδιώκουν να τα αποκτήσουν, οι μεν ωθούνται από επιδιώξεις είτε α) οικονομικής φύσης (θετικής επίδρασης στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών / αύξησης των θέσεων εργασίας στο βιομηχανικό τομέα / απόσβεσης των εξόδων που δαπανήθηκαν για την έρευνα και την ανάπτυξη των οπλικών συστημάτων / μείωσης του κόστους παραγωγής τους / ευρύτερα, ως παραγωγικού τομέα της εθνικής οικονομίας), είτε β) στρατιωτικού χαρακτήρα (διεξαγωγής πολέμων / ως ανταλλάγματος για την εξασφάλιση δικαιωμάτων βάσεων και παρεμφερών εγκαταστάσεων / στο πλαίσιο πολυμερών συμμαχιών / ως υποκατάστατου των άμεσων στρατιωτικών επεμβάσεων / ώστε να δοκιμαστούν νέα οπλικά συστήματα σε συνθήκες πραγματικής μάχης), είτε γ) διπλωματικής υφής (άσκησης επιρροής σε ηγέτες, ομάδες λήψης αποφάσεων / επίδειξης αποφασιστικότητας στη στήριξη τοπικών συμμάχων / συντήρησης ή ανατροπής του ισοζυγίου ισχύος σε περιφερειακό επίπεδο / δημιουργίας συνθηκών για τη νομιμοποιημένη παρουσία αποστολών συμβούλων σε περιοχές που παρουσιάζουν στρατηγικού χαρακτήρα οικονομικό ενδιαφέρον), ενώ οι δε από ελατήρια είτε α) «εσωτερικού χαρακτήρα» (διασφάλισης της παραμονής στην εξουσία ή με σκοπό τον «κοινωνικοοικονομικό εκσυγχρονισμό»), β) «περιφερειακά» (διεξαγωγής πολέμων ή της αύξησης της επιρροής, ακόμη και της επίτευξης ηγεμονίας στην περιοχή), γ) «συστημικά» (απόκτησης / συντήρησης κρατικού status: κύρους, γοήτρου και ισχύος) [158]. Εκτιμάται ότι οι συμπεριφορές όλων των εμπλεκομένων μερών στους εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς που εκτυλίχθηκαν στη Μ. Ανατολή κατά την εξεταζόμενη εποχή εμπίπτουν ερμηνευτικά στις ανωτέρω κατηγορίες. Γενικά, από τη μελέτη των εξοπλιστικών ανταγωνισμών, παγκόσμιων και περιφερειακών, της πρώιμης και της μέσης Ψυχροπολεμικής περιόδου, προκύπτουν οι εξής διαπιστώσεις:

- Στο περιφερειακό επίπεδο, τον παράγοντα ανατροπής αποτέλεσε η άνευ προηγουμένου εξοπλιστική σύνδεση της Αιγύπτου με την ΕΣΣΔ. Το Κάιρο υποχρεώθηκε να αναζητήσει την απόκτηση υλικών μέσων για την άμυνά του αρχικά εξαιτίας δύο σχεδόν ταυτόχρονων εξωτερικών εξελίξεων, η δεύτερη από τις οποίες παρήγαγε και

[158] K. Krause 1992 ibid σσ 97-98, 193.

εσωτερικούς κινδύνους για το νασερικό καθεστώς: της σύμπηξης του Συμφώνου της Βαγδάτης (κατά βάση η συγκρότηση του πυρήνα του, το τουρκοϊρακινό σύμφωνο δηλαδή) και της ισραηλινής επιδρομής στη λωρίδα της Γάζας (στα τέλη Φεβρουαρίου του 1955). Οι δύο αυτοί παράγοντες υποχρέωσαν τους αιγύπτιους κυβερνώντες να επιδιώξουν την πρόσβαση σε όπλα επαρκών ποσοτήτων και ποιότητας, ειδάλλως η εσωτερική δυσαρέσκεια ίσως οδηγούσε σε πτώση τους. Η τριπλή εισβολή που υπέστη η χώρα το 1956 επισφράγισαν την πρόταξη της Άμυνας στην κατανομή δημόσιων κονδυλίων της, ακόμη και εις βάρος της χρηματοδότησης του εκσυγχρονισμού της Οικονομίας. Αργότερα, τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα που προέκυπταν από την επιβάρυνσή της με στρατιωτικές δαπάνες, επιτάθηκαν λόγω της ανάμιξης του Καΐρου στα της Υεμένης. Μόνον η διετία 1961-62 παρουσίασε καλύτερη εικόνα από αυτήν την άποψη, η βελτίωση όμως υπήρξε απόρροια συμπτώσεων και συγκυριακών παραγόντων: α) των μαζικών κρατικοποιήσεων της περιόδου που επέτρεψαν την -παραπλανητικής αφετηρίας- παρουσίαση πλεονασματικών κρατικών προϋπολογισμών βραχυπρόθεσμα, β) της σταθερής βελτίωσης των σχέσεων με τη Μόσχα μετά το 1959 που μεταφράστηκε σε αυξημένη ροή φθηνότερων όπλων προς την Αίγυπτο και γ) της διάθεσης επισιτιστικής βοήθειας από τις ΗΠΑ (μέχρι το 1964), που αποδέσμευσε πόρους προς διάθεση στην Άμυνα [159].

Συγκριτικά, το Ισραήλ διέθετε ταχύτερα αναπτυσσόμενη Οικονομία, την οποία κατέτρυχαν μεν οι ίδιοι κίνδυνοι μαρασμού ένεκα των αμυντικών προϋπολογισμών μεσομακροπρόθεσμα, όμως οι τελευταίοι θεωρούνταν ανελαστικές δαπάνες, αντάξιες της υπαρξιακής διακύβευσης που προστάτευαν και δη με τη σύμφωνη γνώμη της συντριπτικής πλειοψηφίας της ισραηλινής κοινωνίας. Το αυξανόμενο ΑΕΠ της χώρας εξάλλου, επέτρεπε την κατ' εξακολούθηση διάθεση σοβαρού του μέρους για τη στρατιωτική προπαρασκευή, ανεξαρτήτως των επιπλέον «άδηλων πόρων» (λχ δυτικογερμανικής ή αμερικανικής προέλευσης) με τους οποίους αυτή προικοδοτείτο συμπληρωματικά. Εξίσου βέβαιο είναι ότι η αιγυπτιακή ηγεσία είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως μόνο με αριθμητικά υπολογίσιμες ένοπλες δυνάμεις θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί στην ισραηλινή ποιοτική υπεροχή [160]. Τα ίδια προβλήματα (συντήρησης ογκωδών ένοπλων δυνάμεων, με

[159] Ενδεικτικά από το 1950 μέχρι το 1965 οι αμυντικές δαπάνες της Αιγύπτου επταπλασιάστηκαν. Συγκριτικά, το ποσοστό τους επί του συνόλου του αιγυπτιακού ΑΕΠ, εκτινάχθηκε από το 3,9 % το 1950-51 στο 12,3% το 1964-65. Ειδικά επί των ημερών του Νασερικού καθεστώτος, το επίμαχο ποσοστό μειώθηκε πρόσκαιρα μόνον, την πρώτη διετία της κυριαρχίας του (και τότε ακόμη όμως, αυξήθηκε το μερίδιο των δυνάμεων εσωτερικής ασφάλειας, για τις ανάγκες των οποίων οι δαπάνες τριπλασιάστηκαν): N. Safran 1969 op cit σσ 148-151, 154-155, R. W. Baker op cit σσ 56-57.
[160] N. Safran 1969 ibid σσ 433-434, G. Ofer 1973 op cit σσ 342-344.

δυσβάστακτο οικονομικό κόστος) ταλάνισαν και τη Συρία [161], η οποία αντιμετώπιζε μία πάγια μείζονα απειλή (το Ισραήλ), παράλληλα με συχνές αναζωπυρώσεις της αντιπαλότητάς της με την Τουρκία, αλλά και πειρασμούς ανάμιξής της -συχνά στρατιωτικής- στις γειτονικές της Ιορδανία και Λίβανο.

Σαφώς, όλοι οι τοπικοί αντιμαχόμενοι εξαρτιόνταν από τους εξοπλιστικούς τους πάτρωνες, οι οποίοι με τη σειρά τους προσέφεραν αφειδώς τη στρατιωτική τους βοήθεια με οικονομικό μεν κόστος, όμως με πολιτικά και διπλωματικά κέρδη και, κυρίως, με επιτυχίες στην αύξηση της δικής τους (των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ) εθνικής ασφάλειας. Για τις πέντε από τις έξι μεσανατολικές χώρες που εξετάστηκαν στο παρόν κεφάλαιο, οι αμυντικές δαπάνες ήταν τέτοιου ύψους ως ποσοστού του ΑΕΠ, που τις κατέτασσαν στις πρωταθλήτριες σε παγκόσμια κλίμακα: το 1964 πχ, η Ιορδανία, η Αίγυπτος, το Ισραήλ, το Ιράκ και η Συρία διοχέτευαν άνω του 10% του ΑΕΠ τους σε στρατιωτικούς προϋπολογισμούς, υπερβαίνοντας κράτη με «υπερπόντιες υποχρεώσεις» (το ΗΒ τη Γαλλία, την Πορτογαλία, ακόμη και τις ΗΠΑ), προξενώντας κατ' επέκταση συρρίκνωση του ρυθμού αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ που, ενδεικτικά, για τους πολίτες της Αιγύπτου και του Ισραήλ μεταφράστηκε σε ποσοστά 30% και 16% αντίστοιχα, μόνον κατά τη δεκαετία 1955-1965. Όπως επισήμανε ο N. Safran, ακόμη και Κεϋνσιανοί αφορισμοί του τύπου «σε περιόδους ύφεσης οι κρατικές δαπάνες τονώνουν τη συνολική ζήτηση» δεν είναι εφαρμόσιμοι γενικά όταν αποτιμώνται ποιοτικά οι αμυντικές δαπάνες και ειδικά σε περιπτώσεις αναπτυσσόμενων Οικονομιών, που μάλιστα τότε εισήγαγαν σχεδόν το σύνολο των όπλων που χρησιμοποιούσαν –δεν τα παρήγαγαν δηλαδή καν τοπικά [162].

- Σε ό,τι αφορά τις στρατιωτικές προτεραιότητες των πλανητικής εμβέλειας δρώντων, μπορούν να επισημανθούν τα εξής: οι μεν ΗΠΑ, εξέλισσαν την πυρηνική τους στρατηγική με άξονα τη μετάβαση από το οπλοσύστημα «διηπειρωτικής εμβέλειας βομβαρδιστικό αεροσκάφος ως φορέας βομβών μαζικής καταστροφής» στο οπλοσύστημα «πυρηνοκίνητο υποβρύχιο βαλλιστικών πυραύλων». Ο εξοπλισμός αεροσκαφών με όπλα αέρος-εδάφους μακράς εμβέλειας εγκαταλείφθηκε ως τεχνολογικά και επιχειρησιακά ασύμφορος, ενώ η μητροπολιτική επικράτεια των ΗΠΑ, μικρότερη σε μέγεθος από τη σοβιετική και με ανεπαρκούς έκτασης αραιοκατοικημένη

[161] F. Jabber, NOT BY WAR ALONE: CURBING THE ARAB-ISRALEI ARMS RACE, *Middle East Journal*, vol 28 no 3, Summer 1974, σ 246.
[162] N. Safran 1969 op cit σσ 190-203.

ενδοχώρα, δεν προσφερόταν για την ανάπτυξη διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων από χερσαίες βάσεις εκτόξευσης ως επαρκούς μέτρου εξασφάλισης της πρωτοκαθεδρίας ή έστω της Αποτροπής (άλλωστε, τα αμερικανικά προγράμματα ανάπτυξης ισχυρών πυραύλων μακράς εμβέλειας ταλαιπωρήθηκαν από πολλές αποτυχίες). Η μετάβαση στα υποβρύχια επιταχύνθηκε λόγω της ηχηρής επιτυχίας του σοβιετικού αντίστοιχου (πυραυλικού) προγράμματος που επισφραγίστηκε με τις επιτυχείς εκτοξεύσεις των Σπούτνικ. Η επιβιωσιμότητα των σοβιετικών βαλλιστικών πυραύλων εκτοξευόμενων από χερσαίες βάσεις εξασφαλιζόταν λόγω των αχανών και αραιοκατοικημένων εκτάσεων της ασιατικής Ρωσίας, εξ ου και το αμερικανικό πρόγραμμα ανάπτυξης πυρηνοκίνητων υποβρυχίων βαλλιστικών πυραύλων (μέσου κι ενδιάμεσου όμως βεληνεκούς, όχι πάντως μακρού για όσο διάστημα ήταν τεχνολογικά ανέφικτο) κατέστη μονόδρομος για τις ΗΠΑ κατά το β΄μισό της δεκαετίας 1950-1960. Ακόμη και τα υποβρύχια δηλαδή, μπορούσαν μεν να παραμείνουν ανεντόπιστα (ειδικά τα πυρηνοκίνητα που πρακτικά δεν χρειάζονταν ποτέ ανάδυση), αλλά οι τομείς ανάπτυξης (και, αν χρειαζόταν, δράσης τους) περιορίζονταν από το ιδιαίτερα πεπερασμένο βεληνεκές των πρώτων βαλλιστικών πυραύλων που έφεραν. Έτσι, αυτά έπρεπε να αναπτύσσονται πλησίον της ευρωπαϊκής Ρωσίας, εκεί που βρίσκονταν τα μεγάλα αστικά και βιομηχανικά κέντρα της ΕΣΣΔ. Αυτό κατέστησε τις θάλασσες της Νορβηγίας και την Ανατολική Μεσόγειο πολύτιμες για τις ΗΠΑ (αργότερα και για το ΗΒ, που υιοθέτησε την ίδια κατηγορία οπλοσυστημάτων ως πρωτεύοντα φορέα της εθνικής του πυρηνικής αποτροπής). Όπως έχει ήδη περιγραφεί διεξοδικά στα προηγούμενα κεφάλαια, οι ανωτέρω θεμελιώδεις παράμετροι αφορούσαν *και* τα βομβαρδιστικά αεροσκάφη των Δυτικών, μέχρι να εισέλθουν σε υπηρεσία (και δη σε επαρκείς αριθμούς) τα αεροσκάφη εναέριου ανεφοδιασμού καυσίμων.

- Η δε ΕΣΣΔ, αντιλαμβανόμενη τα παραπάνω, αναπόφευκτα αναζήτησε βάσεις στο εγγύς εξωτερικό της περιβάλλον για τα ανθυποβρυχιακά της μέσα, ναυτικά και αεροπορικά, στο πλαίσιο της δικής της στρατηγικής άμυνας και πυρηνικής Αποτροπής. Εάν τα εδάφη της σοβιετικής επικράτειας αρκούσαν ως έδρες για τη στρατηγική αντιαεροπορική άμυνα (αδρανοποίησης της αεροπορικής πυρηνικής απειλής), δεν ίσχυε το ίδιο για τα μέσα άσκησης επιτυχούς κι έγκαιρου στρατηγικού ανθυποβρυχιακού αγώνα. Αυτό το στοιχείο μετέτρεψε την Ανατολική Μεσόγειο σε πεδίο ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων και μοιραία διασταυρώθηκε με την

προϋπάρχουσα αραβοϊσραηλινή διαμάχη. Έκτοτε, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ είχαν κατά νου σταθερά να προικοδοτούν τους τοπικούς τους συμμάχους με όπλα και δόγματα προσαρμοσμένα στην ανάγκη εξυπηρέτησης της παραπάνω αναγκαιότητας. Καμία από τις δύο δεν είχε καταφέρει να αποσπάσει δικαιώματα βάσεων στη Μ. Ανατολή, όμως οι ΗΠΑ τουλάχιστον διέθεταν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας 1950-1960 τέτοια δικαιώματα βάσει συμφωνιών με την Ελλάδα και την Τουρκία, ενώ το ΗΒ διέθετε τις βάσεις του στην Κύπρο (και για ορισμένο διάστημα και στην Ιορδανία). Οι βάσεις στη Λιβύη ήταν μακριά, ενώ η απώλεια της Αιγύπτου (επί της οποίας είχαν αναπτυχθεί την προηγούμενη δεκαετία αεροπορικές υποδομές για κοινή χρήση) υπήρξε δυσαναπλήρωτη.

Η Μόσχα στράφηκε στους Άραβες για την εκμετάλλευση της γεωγραφικής θέσης των κρατών τους, επιχειρώντας να εκμεταλλευτεί τις στρατιωτικές αδυναμίες τους απέναντι στο Ισραήλ με το να τους παράσχει όπλα έναντι του ανομολόγητου απώτερου σκοπού της εξασφάλισης δικαιωμάτων βάσεων [163] (ανομολόγητου λόγω της επιθυμίας της Αιγύπτου, κυρίως, να διατηρήσει την εξωτερική της πολιτική αδέσμευτη). Κινούμενοι με αφετηρία το συγκεκριμένο σκεπτικό, οι σοβιετικοί εφοδίασαν την Αίγυπτο με υποβρύχια, ενώ παράλληλα έστησαν στη Συρία ένα δίκτυο έγκαιρης προειδοποίησης κι αντιαεροπορικής άμυνας μεγάλης εμβέλειας από νωρίς. Οι ΗΠΑ από την πλευρά τους, επιδίωξαν να εκμεταλλευτούν τις φοβίες των συντηρητικών αραβικών καθεστώτων, τονίζοντας επίσης την (υπαρκτή) ενεργειακή εξάρτηση των δυτικοευρωπαίων από το μεσανατολικό πετρέλαιο –μια κατά τα άλλα ανεξάρτητη και προϋπάρχουσα μεταβλητή στην όλη υπόθεση. Οι δύο υπερδυνάμεις ενεπλάκησαν σε έναν ανταγωνισμό δι' αντιπροσώπων λοιπόν, για δικούς τους, απομονωμένους και συγκεκριμένους λόγους. Ο ανταγωνισμός εκείνος έλαβε για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη δραματική τροπή στο β΄ μισό της δεκαετίας 1960-1970 κι επαναλαμβάνεται πως πρόκειται να αναπτυχθεί σε ξεχωριστό κείμενο.

- «Ενδοσυμμαχικά», οι αμερικανοβρετανικοί ανταγωνισμοί για τη στρατιωτική διείσδυση στα φιλοδυτικά μεσανατολικά κράτη παρουσιάστηκαν την επίμαχη περίοδο (την πρώτη της πραγματικής ανεξαρτησίας τους τον 20^{ο} αιώνα) σε πρωτόλεια μορφή και σε μέση έκταση, ενώ κατά στιγμές εκφράστηκαν με μεγάλη ένταση. Το ζητούμενο

[163] Για μία από τις πρωιμώτερες διασυνδέσεις των δύο θεμάτων στην επιστημονική εργογραφία βλ.: G. Ofer 1973 ibid σ 347. Το ζήτημα αναλύεται διεξοδικά σε ξεχωριστή πραγματεία, εκτός του παρόντος κειμένου.

κατά τις πρώτες ψυχροπολεμικές δεκαετίες αφορούσε περισσότερο στην επιρροή μέσω στρατιωτικής βοήθειας, παρά στην απόσπαση εξοπλιστικών συμβολαίων. Σε εκείνη τη φάση, αυτό ήταν το αντικείμενο λχ της διαφωνίας σχετικά με το προβάδισμα στον εξοπλισμό των ιρακινών ή των ιορδανικών ένοπλων δυνάμεων. Καθώς σημειωνόταν απερίφραστα στη βρετανική Λευκή Βίβλο του 1955, «…η γενική πολιτική της κυβέρνησης της Αυτής Μεγαλειότητας στο θέμα των εξοπλιστικών εξαγωγών ιεραρχείται από πολιτικές και στρατηγικές προτεραιότητες ˙ μόνον αφότου αυτές έχουν ικανοποιηθεί, λαμβάνονται έπειτα υπ' όψιν οικονομικές σκοποθεσίες, δηλαδή η συνεισφορά τους στο κερδοφόρο εξαγωγικό ισοζύγιο» [164]. Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα, το ζήτημα της πρόσκτησης πυραυλικού αντιαεροπορικού συστήματος από πλευράς Ισραήλ και η κατάληξη της υπόθεσης προξένησε σοβαρή πικρία στους βρετανούς, λόγω της απώλειας τόσο της προοπτικής άσκησης πολιτικής επιρροής στο Τελ Αβίβ όσο και του οικονομικού οφέλους. Το επεισόδιο επρόκειτο να αποτελέσει προανάκρουσμα άλλων παρόμοιων προβλημάτων στο μέλλον των αμερικανοβρετανικών σχέσεων. Προς το παρόν, η θέση των ΗΠΑ ήταν πολύ δυσχερέστερη εξαιτίας της πολιτικής ίσων αποστάσεων που επιδίωκε να τηρήσει στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη, ώστε να μην δυσαρεστήσει υπέρμετρα τα φιλικά της τοπικά καθεστώτα (και κυρίως να μην τα φέρει σε δύσκολη θέση απέναντι στην Κοινή Γνώμη στο εσωτερικό τους). Αφετέρου, ο επί σχεδόν τριετία υπουργός άμυνας του ΗΒ Η. Watkinson (του κόμματος των Συντηρητικών, με επιχειρηματικό επαγγελματικό υπόβαθρο), διέγνωσε με ωμή ακρίβεια ότι η ιδέα της στρατηγικής αλληλεξάρτησης ΗΠΑ-ΗΒ, πρακτικά εφαρμοζόταν ελάχιστα στο συγκεκριμένο επίπεδο. Ο Watkinson επέρριπτε γι' αυτό το θέμα ευθύνες στις ομάδες πίεσης των αμερικανικών πολεμικών βιομηχανιών, ενώ επίσης μεμφόταν και την ίδια την κυβέρνηση των ΗΠΑ, η οποία κατ' αυτόν επιχειρούσε να αποσβέσει μεγάλο μέρος των τεράστιων εξόδων που συνεπαγόταν η πλανητική αστυνόμευση, μέσω της πώλησης στρατιωτικών εξοπλισμών [165].

- Επίσης, στο επίπεδο των σχέσεων των ΗΠΑ με τους κατά τόπους περιφερειακούς συμμάχους τους που είχαν μεταξύ τους τεταμένες σχέσεις, μπορεί να παρατηρηθεί ότι

[164] Οι ίδιες άλλωστε προτεραιότητες διέτρεχαν και τις εξοπλιστικές εξαγωγές της υπό τον De Gaulle Γαλλίας: K. Krause 1992 op cit σσ 143-144.
[165] R. Moore, *Nuclear Illusion-nuclear reality, Britain, the United States and nuclear weapons, 1958-1964,* N. York: Pelgrave Macmillan, 2010, σσ 245-246.

η Washington συνήθως διαδραμάτιζε στην πράξη ρόλο «στρατιωτικού επιδιαιτητή» και προτιμούσε να παρατείνει τις προϋπάρχουσες ισορροπίες ή να δημιουργεί συνθήκες εξισορρόπησης στα επιμέρους ισοζύγια στρατιωτικής δύναμης. Αυτό το επιτύγχανε συνήθως με την προσφυγή στην προληπτική χειραγώγηση των εξοπλιστικών προθέσεων των τοπικών κρατών. Η πολιτική αυτή πάντως, δεν διέθετε μήτε απεριόριστη μήτε άνευ όρων εφαρμοσιμότητα: λχ η Washington (όπως και το Λονδίνο εξάλλου, προηγουμένως) απέτυχε να δημιουργήσει μία αντισοβιετική μεσανατολική συμμαχία με τη συμμετοχή των Αράβων και του Ισραήλ, καθώς οι δύο πλευρές προέτασσαν σταθερά τις εθνικές τους επιδιώξεις, άλλοτε εκφράζοντας τη σύμπνοια ηγεσιών-κοινωνιών κι άλλοτε επειδή το εσωτερικό πολιτικό κόστος από την ενδεχόμενη συγκατάνευση σε τέτοια σχέδια ήταν απαγορευτικό. Υπ' αυτό το πρίσμα, παρουσιάζει ενδιαφέρον η εξέταση των προοπτικών να ενταχθούν η Ελλάδα και η Τουρκία στο ΝΑΤΟ εάν το Κυπριακό είχε αρχίσει να εξελίσσεται με την τροπή που τελικά έλαβε, πριν δηλαδή το 1952 (έτος ένταξης των δύο κρατών στη Βορειοατλαντική συμμαχία) και ανεξαρτήτως των δεδομένων αντισοβιετικών αντανακλαστικών της Αθήνας και της Άγκυρας ή των διμερών Συνθηκών άμυνας κι ασφάλειας που συνήψαν χωριστά με τις Ηνωμένες Πολιτείες.

- Τέλος, σε ποιοτικές επισημάνσεις σχετικά με τους μεσανατολικούς εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς της περιόδου 1956-1967 προπορεύθηκαν δύο μελετητές που αξιοποίησαν συνδυασμούς εργαλείων επιστημονικής ανάλυσης, οι N. Safran και H. Rattinger. Συνέκλιναν στη διατύπωση του θεμελιακού ζητουμένου ότι ως βασικά προς σύγκριση μεγέθη θα ήταν αποδοτικό να επιλεγούν οι δείκτες: α) του ανθρώπινου δυναμικού των ένοπλων δυνάμεων συνολικά (μόνιμου κι επίστρατου), πρωτίστως υπό την ιδιότητα της δεξαμενής άντλησης επαρκώς εκπαιδευμένων χειριστών για τα εξελιγμένα οπλοσυστήματα που οι αντιμαχόμενοι διαρκώς ενέτασσαν στα οπλοστάσιά τους, ενώ β) σε ό,τι αφορά το κύριο υλικό (με βάση τα θέατρα στα οποία εκδιπλώθηκε ο μεγαλύτερος όγκος των πολεμικών επιχειρήσεων που έλαβαν χώρα κατά τις συρράξεις της περιόδου) θα ήταν εύστοχο και διαφωτιστικό να συγκριθούν: 1. τα αεροπορικά μέσα και 2. τα μέσα χερσαίου ελιγμού (τα άρματα μάχης, τα αυτοκινούμενα πυροβόλα και τα τεθωρακισμένα οχήματα). Ο Safran κατέδειξε ότι την δεκαετή περίοδο 1956-1965, οι αμυντικές δαπάνες σε απόλυτα ποσά, οι οροφές των ένοπλων δυνάμεων σε έμψυχο υλικό και οι αριθμοί των αεροσκαφών και των

τεθωρακισμένων ακολούθησαν μία πορεία που αδρομερώς συνοψίζεται στην εξής παρατήρηση: η Αίγυπτος, η Ιορδανία, η Συρία, το Ιράκ και ο Λίβανος μεσοσταθμικά διπλασίασαν τα παραπάνω μεγέθη τους, ενώ το Ισραήλ εξισορροπητικά τα τριπλασίασε [166]. Τα συμπεράσματα του Rattinger αναφέρονται στα εξής: μέχρι το 1967 το δεσπόζον πεδίο ανάπτυξής τους (των ανταγωνισμών) υπήρξε η αεροπορική ισχύς, ενώ την επόμενη περίοδο εκδηλώθηκε πρωτίστως με την προσπάθεια απόκτησης ποσοτικής και ποιοτικής υπεροχής στα άρματα μάχης. Χαρακτήρισε επίσης, ορθή την κυριολεκτική χρήση του όρου «εξοπλιστικοί ανταγωνισμοί» μάλλον για την περίοδο μέχρι το 1967, παρά για την ακόλουθη (χωρίς να παραβλέπει τους στρατηγικούς πολιτικούς λόγους που προξένησαν αυτή την διαφοροποίηση). Εκτός αυτού, διαπίστωσε ότι το Ισραήλ απασχολούσε κατά προτεραιότητα ο αριθμός των μαχητικών αεροσκαφών που αποκτούσε η Αίγυπτος, ενώ σε ποιοτικό επίπεδο επιδίωκε να διατηρεί την υπεροχή του απέναντι στο σύνολο των αεροπορικών δυνάμεων της Αιγύπτου, της Συρίας, της Ιορδανίας και του Ιράκ. Η Συρία απ' την πλευρά της αντιδρούσε σε κάθε αύξηση αριθμητικής αλλά και της συνολικής μαχητικής ισχύος της ισραηλινής πολεμικής αεροπορίας. Στο ναυτικό πεδίο αναφοράς, διαπίστωσε ότι όλες οι πλευρές ταύτιζαν την μαχητική τους ισχύ με τον αριθμό των διαθέσιμων κύριων μονάδων μάχης που διέθετε η κάθε μία συγκριτικά με τις αντιπάλους της. Σχετικά με το χερσαίο πεδίο, επισήμανε την τάση του Ισραήλ να παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις στο ποσοτικό αρματικό δυναμικό της Ιορδανίας και στην ποιοτική ισχύ των αιγυπτιακών και των ιορδανικών τεθωρακισμένων συνδυαστικά [167].

[166] N. Safran 1969 op cit σσ 254-255. Υπογραμμίζεται ότι, όπως και ο αναλυτής επισημαίνει (ibid σσ 256-257), όταν ως πεδίο μελέτης ορίζονται οι εξοπλιστικοί ανταγωνισμοί, εξυπακούεται η τήρηση σειράς υπολογιστικών παραδοχών: ότι δεν προσμετρούνται άλλες παράμετροι της μαχητικής ισχύος (πολιτισμικοί, κοινωνιολογικοί και δημογραφικοί, γεωγραφικοί και μορφολογικοί παράγοντες, η συνολική επίδραση των διεθνών συμμαχιών, της συλλογής κι επεξεργασίας πληροφοριών, οι διαδικασίες διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων των ανώτατων πολιτικών και στρατιωτικών ηγεσιών), ούτε επιχειρείται η αποτίμηση της τελικής αποτελεσματικότητας των ένοπλων δυνάμεων σε συρράξεις, ή στα όσα προηγούνται και έπονται αυτών.

[167] H. Rattinger, From War to War: Arms Races in the Middle East, *International Studies Quarterly*, vol 20 no 4, December 1976, σσ 518-523, 526-527. Στις δύο επίμαχες κατηγορίες οπλικών συστημάτων (εκείνων της αεροπορικής ισχύος και των τεθωρακισμένων) επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους και άλλοι μελετητές (βλ. πχ το κείμενο του M. Efrat), αναπόφευκτα, καθώς αφενός μεν αυτά ήταν τα είδη όπλων με τα οποία υλοποιήθηκαν οι πολιτικές σκοποθεσίες των αντιμαχομένων και αφετέρου, ως εύλογη συνέπεια, εκεί αναπτύχθηκαν κυρίως οι ανάλογοι ανταγωνισμοί για την απόκτησή τους σε επαρκείς ποσότητες και στην υψηλότερη δυνατή ποιότητα.

Επίμετρο

Τα αρχειακά θραύσματα που σποραδικά έρχονται στο ερευνητικό φως από τα δυσπρόσιτα και διαβαθμισμένα κατά τόπους κρατικά αρχεία επιβάλουν διαρκή εγρήγορση κι αναθεώρηση της εκάστοτε τρέχουσας συμβατικής «Μεγάλης Αφήγησης», αφού συχνά ολόκληρο το πλαίσιο εξιστόρησης στο οποίο αποσκοπεί να ενταχθεί η εργογραφία, έχει μεταβληθεί έως και σε κρίσιμο βαθμό.

Ακόμη πάντως και χωρίς την εισαγωγή της παραμελημένης μέχρι σήμερα στην ελληνική βιβλιογραφία παραμέτρου που εκτέθηκε στις προηγούμενες σελίδες, η εκπαραθύρωση για παράδειγμα «σε δόσεις» της ολοένα συρρικνούμενης βρετανικής ηγεμονίας από τις παραλιακές χώρες στον γεωγραφικό άξονα Ανατολική Μεσόγειος-Ερυθρά Θάλασσα-Περσικός Κόλπος-Ινδικός Ωκεανός δεν επιτρέπει τη θέαση των φάσεων του Κυπριακού προβλήματος ως αυτονομημένης ενότητας: ίσως η τροπή των γεγονότων σε αρκετές περιπτώσεις να ήταν διαφορετική, αν δεν είχε ιδρυθεί το Ισραήλ, αν δεν είχε προηγηθεί η πολιτικοοικονομική και στρατιωτική απομάκρυνση του ΗΒ από το Σουέζ μέχρι το 1956 (σύμφωνα με τηνΑγγλοΑιγυπτιακή Συμφωνία του 1954), ή εάν η γειτονική Συρία δεν συνδιεκδείτο μονίμως (είτε από τη Γαλλία και το ΗΒ, είτε από την ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ είτε από την Αίγυπτο και το Ιράκ), ή εάν δεν είχε επισυμβεί ο μετασχηματισμός του Συμφώνου της Βαγδάτης σε CENTO (μετά την αποχώρηση από αυτό της χώρας που έφερε την ονομασία της πρωτεύουσάς της το 1958), ή ακόμη εφόσον δεν είχε εκκινήσει η ένοπλη αμφισβήτηση της βρετανικής στρατηγικής παρουσίας στο Άντεν το 1962 (που κατέληξε στο τηρουμένων των αναλογιών «Αιγυπτιακό Βιετνάμ» με την οκταετή εμπλοκή δεκάδων χιλιάδων στρατευμάτων του Καΐρου στην εμφύλια σύρραξη της Υεμένης από το 1962) ˙ όμως, κάθε μείωση των διαθέσιμων εναλλακτικών τοποθεσιών για την υλοποίηση της βρετανικής υψηλής στρατηγικής συνεπαγόταν τελικά την πανηγυρική επικαιροποίηση της αρχικής πρόθεσης του Λονδίνου να αξιοποιεί την ισχυρή κατοχή της Κύπρο στρατιωτικά και σε πολιτικό επίπεδο παραδειγματικά, στο διηνεκές [168]. Η μεταφορά του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής απ' το Σουέζ στην Κύπρο αντιπαραβαλλόταν εύγλωττα σε συμβολικό επίπεδο με

[168] Τη γενική αυτή διαπίστωση διατρέχει το άρθρο του E. Hatzivassiliou, Cold War Pressures, Regional Strategies, and Relative Decline: British Military and Strategic Planning for Cyprus, 1950-1960, *The Journal of Military History*, Vol 73, Number 4, October 2009, σσ 1143-1166, ειδικά σσ 1146-1147, 1153-1154.

την περιοδεία του σοβιετικού υπουργού εξωτερικών D. Shepilov στην περιοχή την ίδια περίοδο [169].

Αναφέρθηκε ήδη ότι οι συνειρμοί για παίγνια μηδενικού αθροίσματος ανάμεσα στην υπό αποδρομή Μ. Βρετανία και τη διάδοχό της ΗΠΑ αφενός και την αυξανόμενη σοβιετική παρουσία στις περιώνυμες «θερμές θάλασσες» αφετέρου, με ζητούμενο γενικώς και αορίστως την πολιτική ηγεμόνευση στην περιοχή / την προνομιακή χρήση των φυσικών της πόρων / τον έλεγχο επί των θαλασσίων και οδικών αρτηριών, ενώ είναι συγχρονικά μεν δικαιολογημένοι και με αδιαμφισβήτητη ευστάθεια, όταν αναπαράγονται μηχανικά ως αποκλειστική αιτιολόγηση, συγκαλύπτουν σε κάποιο βαθμό ορισμένες άλλες βαρύνουσας σημασίας διαστάσεις των γεγονότων και των διεργασιών της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου (όπως εκείνην της στρατιωτικής στρατηγικής περίσφιξης της ΕΣΣΔ στην οποία απεγνωσμένα αποδύθηκαν οι ΗΠΑ, ειδικά μετά την εμπέδωση της απώλειας πυρηνικής τους πρωτοκαθεδρίας). Επιπλέον, υποβαθμίζουν την σημασία των βουλήσεων και των ενεργειών περιφερειακών δρώντων με τη δική τους ιδιαίτερη ιεράρχηση προτεραιοτήτων Ασφάλειας ή /και εθνικού-υπερκρατικού πεπρωμένου (στην Αιγυπτιακή περίπτωση). Ειδικά οι αντιδράσεις των αμερικανών χειριστών διάφορων κρίσιμων παραμέτρων του Κυπριακού γίνεται να ερμηνευθούν και να κατανοηθούν πληρέστερα αν συσχετιστούν με τις μεσανατολικές πολιτικές των ΗΠΑ, όπως αυτές εξελίχθηκαν εντός της πρώτης μεταπολεμικής εικοσαετίας. Διδακτική από αυτήν την άποψη φαίνεται η αμερικανική προσπάθεια να χειραγωγηθεί το Κάιρο μέσω της εναλλαγής επιβραβευτικών-τιμωρητικών πρωτοβουλιών (σχέδιο «Alpha»– επιχείρηση «Omega» αντίστοιχα), ενώ παράλληλα καταβαλλόταν προσπάθεια να εγγραφεί η περιοχή της Μ. Ανατολής στον ψυχροπολεμικό ανταγωνισμό με την ΕΣΣΔ σύμφωνα με τους αμερικανικούς όρους, χωρίς ταυτόχρονα να δυσαρεστηθούν το Λονδίνο και το Τελ Αβίβ. Ο πολυεπίπεδος και εκ γενετής αντιφατικός αυτός στόχος, κατέληξε αντίθετα να τελματώσει τη Washington στους ενδοαραβικούς ανταγωνισμούς και την αραβοϊσραηλινή διαμάχη, δίχως τελικά να καταφέρει να κεφαλαιοποιήσει την ανάμιξή της αυτή σε ορατά για τις ίδιες τις Ηνωμένες Πολιτείες οφέλη

[169] Σταθμοί: Κάιρο, Δαμασκός, Ιούνιος 1956, Αθήνα ένα μήνα αργότερα: P. Seale op cit σ 259, Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, σ 175, και του ίδιου, *Στρατηγικές του Κυπριακού, Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα: Πατάκης, 2005, σ 315. Ενώ βρισκόταν στην Αίγυπτο, ο Shepilov δεν έχασε την ευκαιρία να παρακολουθήσει, προσκεκλημένος του Νάσερ, την αποχώρηση των τελευταίων βρετανικών στρατευμάτων από τη χώρα (B. O'Malley - I. Craig op cit σ 33). Αφετέρου, στην Συρία απέφυγε κατηγορηματικά να προσυπογράψει δημόσια την τοπική αντιϊσραηλινή ρητορική (K. Dawisha 1979 op cit σ 217 υποσήμ. 13). Ο συντηρητικός Τύπος στην Ελλάδα επισήμανε με δυσφορία ότι οι εξελίξεις στο Κυπριακό οδήγησαν σημαντική μερίδα του πληθυσμού της χώρας να αντιδράσει ευνοϊκά στην επίσκεψη του σοβιετικού αξιωματούχου (Α. Αντωνίου, *Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό ζήτημα στη δεκαετία του 1950,* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Βόλος, 2015, σσ 152-153, 213).

[170]. Από αυτήν την άποψη, η αμερικανική απώτερη σκοποθεσία, απολεπισμένη από τις παραπλανητικές εντυπώσεις που μπορεί να δημιουργούσαν οι επιμέρους ελιγμοί της, φαίνεται διαυγής και ακριβής, απαράλλακτη είτε αποτυπωνόταν στις επιλογές της σε ό,τι αφορούσε το Σύμφωνο της Βαγδάτης, είτε στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη είτε στο κυπριακό μήλο της ελληνοτουρκικής έριδας [171]: οι τοπικές διαστάσεις παραβλέπονταν εν όψει του σοβιετικού αντιπάλου, αυτές όμως δεν έπαυαν να υπάρχουν και να καθορίζουν τις εξελίξεις. Το σοβιετικό φόβητρο βέβαια, συχνά λειτουργούσε αμφίδρομα όπως διαπιστώθηκε, και ειδικά στη διάρκεια ορισμένων συγκυριών, όταν χώρες της περιοχής υπό αποφασισμένες/αδίστακτες/υπερανασφαλείς ηγεσίες επιχειρούσαν επιτυχώς να αλληλοεπηρεαστούν και κυρίως να ρυμουλκήσουν τις ΗΠΑ σε επιθυμητές για τις ίδιες αυτές (τις μικρότερες χώρες) επιλογές, κραδαίνοντας τον «σοβιετικό / νασεροσοβιετικό / σοβιετοκινεζικό δαίμονα και τις παραφυάδες αυτού» [172]. Αναλόγως του βαθμού ιδεολογικής αρτηριοσκλήρυνσης και διανοητικής ή / και επαγγελματικής ανεπάρκειας, αμερικανοί πρόεδροι, διπλωμάτες, αξιωματικοί και λοιποί κρατικοί αξιωματούχοι, πανεπιστημιακοί κι επιχειρηματίες ενέδιδαν με μεγαλύτερη ή μικρότερη ευκολία και ευχαρίστηση σε τέτοιου είδους κινδυνολογικές επικλήσεις –δίχως να υπονοείται ότι ο σοβιετικός ανταγωνιστής άφηνε ανεκμετάλλευτες τις ευκαιρίες επέκτασης της ιδεολογικής, οικονομικής και πολιτικοστρατιωτικής σφαίρας επιρροής του.

[170] R. Takeyh 2000 op cit σσ 152-159, S. Lucas & R. Takeyh op cit σσ 647-648. Εκ των υστέρων εκφράστηκε βρετανικής προέλευσης βεβαιότητα ότι εφόσον οι συγκυρίες είχαν επιτρέψει στους Δυτικούς να ρυμουλκήσουν τον Νάσερ ή να τού επιβάλουν τις πρόνοιες του σχεδίου «Alpha», ο J. F. Dulles διέθετε την πολιτική βούληση και την ισχύ να το επιβάλει αμέσως μετά διαδοχικά στο Ισραήλ και σε κάθε άλλο εμπλεκόμενο μέρος: M. B. Oren 1992 op cit σσ 150-151. Σχετικά με τις πρόνοιες του Σχεδίου βλ. Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit Κεφάλαιο 2.

[171] Μάλλον ενδεικτικό των συνειρμών που γεννά στους ερευνητές το Κυπριακό, παρά προϊόν συμπτώσεων, δύο απ' τους εμβριθέστερους μελετητές του επέλεξαν τον τίτλο αυτό σε διαφορετικές εκδοχές του για τις αντίστοιχες εργασίες τους (I. Stefanidis – *the apple of discord*, C. Nicolet - *…removing the greek turkish bone of contention*).

[172] Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις: α) της επιστολής του Ben-Gurion προς τον αμερικανό πρόεδρο (24 Ιουλίου 1958, με σκοπό την ανάθεση στο Ισραήλ «κομβικού ρόλου στην ανάσχεση του Παναραβισμού και του Κομμουνισμού στην ευρύτερη Μέση Ανατολή»), β) των ιρανικών φόβων ότι ο Νάσερ επιχειρούσε να αποκτήσει ναυτική ισχύ για την άσκηση επεκτατικής πολιτικής στον Περσικό Κόλπο, γ) της υποδαύλισης των ανησυχιών αυτών από ισραηλινής πλευράς (βλ. επιστολή Ben-Gurion προς το Σάχη της 23ης Μαΐου 1963 όπου μάλιστα μεταξύ άλλων επαινούνταν οι Ελλάδα, Κύπρος και Αιθιοπία ως χώρες που αντιτάχθηκαν στις Νασερικές απαιτήσεις αναφορικά με την πολιτική τους έναντι του Ισραήλ), καθώς και δ) η φοβική αντίδραση των φιλοδυτικών καθεστώτων της περιοχής στην υπογραφή της συμφωνίας ένωσης Ιράκ-Συρίας-Αιγύπτου υπό τη μορφή συνομοσπονδίας λίγες μέρες νωρίτερα, στις 17 Απριλίου (υπενθυμίζεται πως Βαγδάτη και Δαμασκός διέθεταν νέες ηγεσίες μετά την επικράτηση πραξικοπημάτων στις 8 Φεβρουαρίου και στις 8 Μαρτίου 1963 αντίστοιχα): S. Segev op cit σσ 54-58, T. Parsi op cit σσ 22-23.

Παράρτημα χαρτών, πινάκων, διαγραμμάτων, φωτογραφιών

i.

Δημοσιευμένο στο Ν. Χατζηϊωακείμ 2020 op cit

© N. Chatziioakeim 2020

ii.

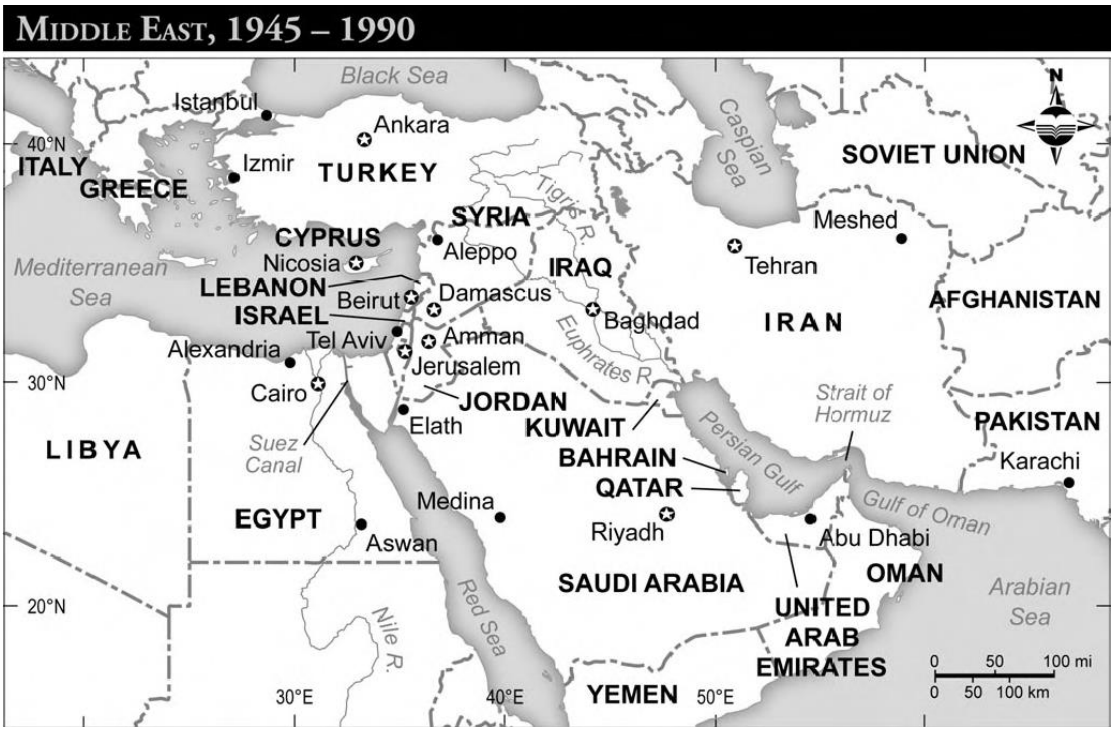

© N. Chatziioakeim 2020

Αιτιώδεις συνάφειες μεταξύ των τριών ομάδων παραγόντων: ασυνεχείς ή / και πρόσκαιρες, συχνά προσχηματικού χαρακτήρα επίκλησή τους κατά την χάραξη και την υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής άμυνας – ασφάλειας των μειζόνων εξωγενών δρώντων (ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, ΗΒ, Δυτ. Ευρώπης), με πεδίο εφαρμογής την Ανατολική Μεσόγειο της πρώιμης και μέσης Ψυχροπολεμικής περιόδου

* Οι όροι *Κρίσιμη Απαίτηση* και *Κρίσιμη Τρωτότητα* περιγράφουν θεμελιώδεις έννοιες της Θεωρίας Επιχειρησιακής Τέχνης, η οποία αποτελεί μεθοδολογικό και αναλυτικό εργαλείο επιτελικού σχεδιασμού και αξιολόγησης στρατιωτικών επιχειρήσεων, που αξιοποιείται από πλήθος Σχολών Πολέμου και Σχολών Διοίκησης – Επιτελών σε Ένοπλες Δυνάμεις παγκοσμίως. Θεωρείται ότι το νοηματικό τους περιεχόμενο καθίσταται σαφές από τα συμφραζόμενα.

iii.

Πηγή: ***The Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict, A Political, Social and Military History*****, vol I, σελ xxvi**

iv.

Βασικοί προμηθευτές οπλικών συστημάτων στην Μέση Ανατολή συνολικά, ανά πενταετία, κατά την περίοδο 1950-1970, σύμφωνα με το SIPRI. Περατίθεται στο άρθρο της C. Tackney, Dealing Arms in the Middle East. Part I: History and Strategic Considerations, *MERIP* Reports, No 8, (Mar.- Apr., 1972), σ 6. Οι πίνακες iv-xi αναδημοσιεύονται αυτούσιοι (παρατίθενται οι αντίστοιχες πηγές).

Middle East: supplies of major weapons, by supplier

US $ mn, at constant (1968) prices

Supplier	1950–54 $ mn annual average	1950–54 Per cent	1955–59 $ mn annual average	1955–59 Per cent	1960–64 $ mn annual average	1960–64 Per cent	1965–69 $ mn annual average	1965–69 Per cent	1950–1969 $ mn total	1950–1969 Per cent of total
USA	7	*18.9*	35	*17.6*	22	*12.2*	139	*31.2*	**1 010**	*23.5*
UK	20	*54.1*	15	*7.5*	14	*7.8*	57	*12.8*	**535**	*12.4*
France	4	*10.8*	40	*20.1*	36	*20.0*	20	*4.5*	**498**	*11.6*
USSR			78	*39.2*	104	*57.8*	213	*47.9*	**1 971**	*45.8*
Other	6	*16.2*	31	*15.6*	4	*2.2*	16	*3.6*	**290**	*6.7*
Total	**37**	**100.0**	**199**	**100.0**	**180**	**100.0**	**445**	**100.0**	**4 304**	**100.0**

Source: SIPRI worksheets.

v.

Οι αμυντικές δαπάνες των κρατών της ευρύτερης Μ. Ανατολής κατά την περίοδο 1962-1980 υπολογισμένες σε δολάρια ΗΠΑ, μέσης ισοτιμίας του 1978

Table I: Military Expenditures of Middle Eastern States
(constant 1978 US $ millions)

	1962	1964	1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
Afghanistan	64	68	63	48	44	42	44	50	59	—
Algeria	145	192	221	221	221	217	426	426	465	524[a]
Bahrain	—	—	—	—	—	35	47	33	51	(115)[b]
Egypt	677	949	1057	1517	2589	2911	5927	5004	(3327)	(2509)
Ethiopia	73	126	123	97	86	99	136	170	254	344
Iran	543	612	1133	1615	1814	2518	7664	10557	9424	(4040)
Iraq	346	462	578	677	846	830	2016	2011	1988	2440[a]
Israel	251	406	566	1132	1981	2134	2900	3159	2676	2218
Jordan	190	190	228	364	281	292	250	411	311	(491)[b]
Kuwait	86	90	158	285	303	371	724	1064	1076	931
Lebanon	83	74	100	125	122	174	209	174	166	200[a]
Libya	21	26	61	274	464	533	1010	1603	(2049)	—
Mauretania	10	6	5	6	6	8	11	51	(84)	(71)[a]
Morocco	163	192	176	223	226	270	367	755	770	(1166)[b]
Oman	—	—	—	—	—	72	342	785	767	(1079)[b]
Pakistan	322	393	741	620	735	978	912	943	988	(1152)[b]
Saudi Arabia	433	503	1022	1517	1739	2623	4111	8433	11379	(22258)[b]
Somalia	12	15	16	21	26	31	36	32	67	77[a]
Sudan	77	110	147	179	253	259	184	193	207	285[a]
Syria	213	244	220	377	384	427	624	1110	1165	3186
Tunisia	33	40	37	42	45	52	64	98	148	(194)[b]
Turkey	1035	1152	1189	1267	1332	1683	1894	3420	2728	(2754)[b]
UAE	—	—	—	—	—	—	21	81	689	1162
Yemen, AR	5	9	9	32	59	100	106	135	165	—
Yemen, PDR	—	—	—	46	44	52	47	55	79	98[a]

Editors' Note: This table is mainly constructed from the separate data series in the SIPRI *Yearbooks* of 1975 and 1980. No single series covered this range of years. Since these two series overlapped, it was possible to adjust the earlier series to match the later one. The ratio used for this adjustment is as follows: Afghanistan 1.46; Egypt 2.05; Ethiopia 2.49; Iran 2.54; Iraq 2.11; Israel 1.55; Jordan 2.68; Kuwait 4.52; Lebanon 2.85; Libya 1.27; Mauretania 2.50; Morocco 2.58; Pakistan 1.18; Saudi Arabia 3.90; Somali 2.31; Sudan 2.71; Syria 2.37; Tunisia 2.0; Turkey 2.30; Yemen Arab Republic 4.54; People's Democratic Republic of Yemen 2.32.

The fit of the two series was not always perfect, so the figures should be taken as approximate. The SIPRI estimates themselves are approximate, so all of the data should be treated as showing orders of magnitude and trends rather than very exact accounting. In order to bring the table as up to date as possible, data from the 1981 *Yearbook* was added. This also had to be adjusted in many cases, and has been indicated by parentheses. Where the most recent data is from 1979, this is indicated by **a**; where the most recent is from 1981, this is indicated by **b**.

All figures for Oman are in current prices. The 1962-70 base figures for Algeria, Kuwait, Oman, UAE and both Yemens were in current prices before adjustment.

vi.

TABLE 1 *Military Expenditures, 1951-1973, in U. S. $ millions*

	Annual Averages		
	1951-1960	1961-1970	1971-1973*
Egypt	191.6	649.7	1575.0
Israel	143.6	531.2	1406.7
Iraq	73.2	218.8	271.2+
Syria	45.5	121.8	214.3
Jordan	36.8	75.7	104.5+

* 1973 figures do not reflect expenditures caused by the October war.
\+ 1973 figures not available.

Οι αμυντικές δαπάνες των κατονομαζόμενων Μεσανατολικών κρατών που ενεπλάκησαν άμεσα σε μεταξύ τους εξοπλιστικούς ανταγωνισμούς και πολέμους, ανά δεκαετία, την περίοδο 1950-1973. Πηγή: F. Jabber, Not by War Alone: Curbing the Arab – Israeli Arms Race, *Middle East Journal*, Vol 28 no 3, Summer 1974

vii.

	1952–62	1963–66	1967–70
	(millions of US dollars)		
Egypt	2,017	2,111	3,834
Israel	1,355	1,198	3,794

	GNP per capita (US dollars)		GNP (millions of US dollars)	
	1955	1970	1955	1970
Egypt	131	193	2,996	6,425
Israel	678	1,783	1,186	5,273

Η πρώτη σύγκριση Αιγύπτου – Ισραήλ αφορά στις αμυντικές δαπάνες τους και η δεύτερη στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ και στο συνολικό ΑΕΠ των δύο κρατών. Πηγή: G. Ofer, The Economic Burden of Soviet Involvement in the Middle East, *Soviet Studies*, vol 23 no 3, (Jan., 1973). Ο ερευνητής αξιοποίησε στοιχεία από τη βρετανική βάση δεδομένων IISS, καθώς κι ετήσιες εκθέσεις της Τράπεζας του Ισραήλ.

viii.

TABLE 2 *Operational Inventories of Jet Combat Aircraft and Tanks on Eve of War*

	Jet Combat Aircraft			Tanks		
	1956	1967	1973	1956	1967	1973
Egypt	205	431	620	430	1300	1955
Israel	110	290	488	400	800	1700
Syria	44	78	326	200	400	1270
Iraq	34	150	224	135	395	945
Jordan	16	18	52	105	300	400

Το αριθμητικό δυναμικό των αντιπάλων σε μαχητικά αεριωθούμενα και άρματα μάχης τις παραμονές του 3ου Αραβοϊσραηλινού Πολέμου (Μάιος 1967). Πηγή: F. Jabber, Not by War Alone: Curbing the Arab – Israeli Arms Race, *Middle East Journal*, Vol 28 no 3, Summer 1974

ix.

TABLE 3 *Soviet and East European Military Technicians in the Middle East*[a]
(number of persons, rounded to nearest five)

	1965	1970	1975	1979	1983
Middle East	2,105	8,840	5,905	7,615	11,850

SOURCES: US, Central Intelligence Agency (CIA), National Foreign Assessment Center, *Communist Aid Activities in Non-Communist Less Developed Countries, 1979 and 1954–79*, ER 80-10318U (October 1980), p. 6; CIA, Directorate of Intelligence, *Handbook of Economic Statistics, 1984: A Reference Aid*, CPAS 84-10002 (September 1984), pp. 114–15.
[a]Excludes Afghanistan.

Αριθμοί των σοβιετικών στρατιωτικών συμβούλων ανά τη Μ. Ανατολή την περίοδο 1965-1983. Πηγή: A. J. Bennett, Arms Transfer as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East, *Middle East Journal*, vol 39 no 4, 1985

x.

TABLE 1

ECONOMIC AND MILITARY AID FROM THE SOVIET UNION AND EASTERN EUROPE, BY REGION AND COUNTRY OF DESTINATION: 1954–70[a]

		Millions of US dollars				*Percentage*			
		Total	*Soviet Union Military*	*Soviet Union Economic*	*Eastern Europe Economic*	*Total*	*Soviet Union Military*	*Soviet Union Economic*	*Eastern Europe Economic*
1.	Total	*16,705*	*6,785*	*7,039*	*2,881*	*100·0*	*100·0*	*100·0*	*100·0*
2.	North Africa—Middle East—Central Asia	13,506	5,520	5,887	2,099	80·8	81·4	83·6	72·8
3.	North Africa[b]	826	270[c]	354	202	4·9	4·0	5·0	7·0
4.	Iran and Turkey	1,502	135[d]	1,022[d]	345	9·0	2·0	14·5	12·0
5.	Red Sea[e]	607	195[f]	324	88	3·6	2·9	4·6	3·0
6.	Middle East[g]	6,159	3,650	1,571	938	36·9	53·8	22·3	32·6
7.	Egypt	(4,273)	(2,700)	(1,011)	(562)	(25·6)	(39·8)	(14·4)	(19·5)
8.	Iraq	(1,009)	(500)	(327)	(182)	(6·0)	(7·4)	(4·6)	(6·3)
9.	Syria	(877)	(450)	(233)	(194)	(5·3)	(6·6)	(3·3)	(6·8)
10.	Central Asia[h]	4,411	1,270	2,616	525	26·4	18·7	37·2	18·2
11.	of which: India	(2,980)	(1,000)	(1,593)	(387)	(17·8)	(14·7)	(22·6)	(13·4)
12.	Black Africa[i]	678	50	458	170	4·1	0·7	6·5	5·9
13.	Latin America	590	—	283	307	3·5	—	4·0	10·7
14.	South-East Asia	1,932	1,215	411	306	11·6	17·9	5·9	10·6

[a] i. The figures in the source were apparently converted from rubles at the official exchange rate of 0.9 ruble/$1.
ii. No figures are available on military aid extended by East European countries.
iii. Military aid figures refer to actual deliveries. Economic aid figures refer to credits extended; the proportion of deliveries to credits is about 45% for the Soviet Union and much less for East Europe.
[b] Algeria, Libya, Morocco and Tunisia.
[c] Does not include military aid to Libya since the figure is not available.
[d] Includes small sums for Cyprus and Greece.
[e] Ethiopia, Somalia, Southern Yemen, Sudan and Yemen.
[f] Does not include military aid to Southern Yemen since the figure is not available.
[g] Egypt, Iraq and Syria.
[h] Afghanistan, Ceylon, India, Nepal and Pakistan.
[i] Other than countries included in line 5.

Source: US Department of State, Bureau of Intelligence and Research, *Communist States and Developing Countries: Aid and Trade in 1970* (Research Study: RECS–15), September 1971, Table 1, pp. 2–4 and Table 8, pp. 18–19.

Η Οικονομική και η Στρατιωτική Βοήθεια από την ΕΣΣΔ και την Ανατολ. Ευρώπη προς τον υπόλοιπο Κόσμο, ανά περιοχή και κράτος, κατά την περίοδο 1954-1970.

Πηγή: G. Ofer, The Economic Burden of Soviet Involvement in the Middle East, *Soviet Studies*, vol 23 no 3, (Jan., 1973)

xi.

TABLE 2 *Rank Order of Middle Eastern States Dependent on USSR for Imports of Arms, 1963–82*
(in million constant 1972 US dollars)

Recipient	Arms Imports from USSR	Total Arms Imports	Total Budgeted Mil. Expend. (EST)	Per Cent Arms from USSR
1. South Yemen	702	728	654	96.4
2. Afghanistan	952	998	717	95.4
3. Egypt[a]	3,598	4,013	13,111	89.7
4. Syria	7,882	9,344	12,064	84.4
5. Algeria	2,670	3,239	7,136	82.4
6. Iraq	6,856	11,714	38,489	58.5
7. Libya	5,463	9,389	13,411	58.2
8. Yemen	598	1,329	1,496	45.0
9. Iran	1,006	11,344	68,241	8.9
10. Kuwait	44	765	8,010	5.8
11. Lebanon	10	230	1,207	4.3
12. Jordan	75	1,984	5,293	3.8
13. Morocco	13	1,668	5,317	0.8
Middle East[b]	29,889	75,243	315,570	39.7

SOURCE: Derived from author's own calculations on data presented in US, Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfers*, various years.
[a]For Egypt period is 1963–75.
[b]Totals include Egyptian imports of arms and military expenditures for entire 1963–82 period.

Η εξοπλιστική εξάρτηση συγκεκριμένων Μεσανατολικών κρατών από την ΕΣΣΔ για την περίοδο 1963-1982. Πηγή: A. J. Bennett, Arms Transfer as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East, *Middle East Journal*, vol 39 no 4, 1985

xii a.

~~SECRET~~

-101-

- In Millions of Dollars -

	FY 1957	FY 1958	FY 1959	FY 1960[b/]
NEAR EAST				
United Arab Republic	12.3	8.4	0.4	13.0
Military	-	-	-	-
Economic	12.3	8.4	0.4	13.0
Greece	91.2	139.7	100.8	99.4
Military	62.4	135.1	80.8	69.1
Economic	28.8	4.6	20.0	30.3
Iran	81.5	94.4	149.3	146.7
Military	39.0	73.0	90.9	83.7
Economic	42.5	21.4	58.4	63.0
Iraq	15.4	24.4	2.0	0.6
Military	13.1	21.3	0.1	-
Economic	2.3	3.1	1.9	0.6
Israel	23.5	28.7	21.0	14.1
Military	-	-	0.4	0.5
Economic	23.5	28.7	20.6	13.6
Jordan	8.2	42.5	58.2	51.4
Military	-	8.5	2.2	3.0
Economic	8.2	34.0	56.0	48.4
Lebanon	6.0	6.4	24.3	4.2
Military	2.1	1.3	3.6	0.2
Economic	3.9	5.1	20.7	4.0
Saudi Arabia	-	38.3	12.5	17.4
Military	- *	38.3	12.2	4.7
Economic	-	-	0.3	12.7

* Less than $50,000.

~~SECRET~~

Πίνακες xii a και xii b: Κατανομή κονδυλίων στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας των ΗΠΑ στο πλαίσιο των Προγραμμάτων Αμοιβαίας Ασφάλειας προς τα κράτη της «Εγγύς Ανατολής» κατά την τετραετία 1957-1960. Πηγή: *NARA*, RG 273, Report to National Security Council "The Status of Military Security Programs as of June 30, 1960". NSC 6613, December 1960.

xii b.

- In Millions of Dollars -

	FY 1957	FY 1958	FY 1959	FY 1960[b]
NEAR EAST (Continued)				
Turkey	261.7	313.1	327.4	161.0
Military	152.4	249.4	195.5	92.3
Economic	109.3	63.7	131.9	68.7
Yemen	-	-	-	0.6
Military	-	-	-	-
Economic	-	-	-	0.6
Palestine Refugees	22.1	22.2	20.4	17.9
Military	-	-	-	-
Economic	22.1	22.2	20.4	17.9
CENTO	0.1	0.2	0.2	2.7
Military	-	-	-	-
Economic	0.1	0.2	0.2	2.7
Clearing Suez Canal	5.0	-1.2	-	-0.7
Military	-	-	-	-
Economic	5.0	-1.2	-	-0.7
UN Emergency Force	-	12.9	-	3.5
Military	-	-	-	-
Economic	-	12.9	-	3.5
Regional and Undistributed	4.0	5.4	4.1	5.7
Military	1.4	2.0	1.1	2.8
Economic	2.6	3.4	3.0	2.9
TOTAL NEAR EAST	531.0	735.4	720.6	537.5
Military	270.4	528.9	386.8	256.3
Economic	260.6	206.5	333.8	281.2

xiii.

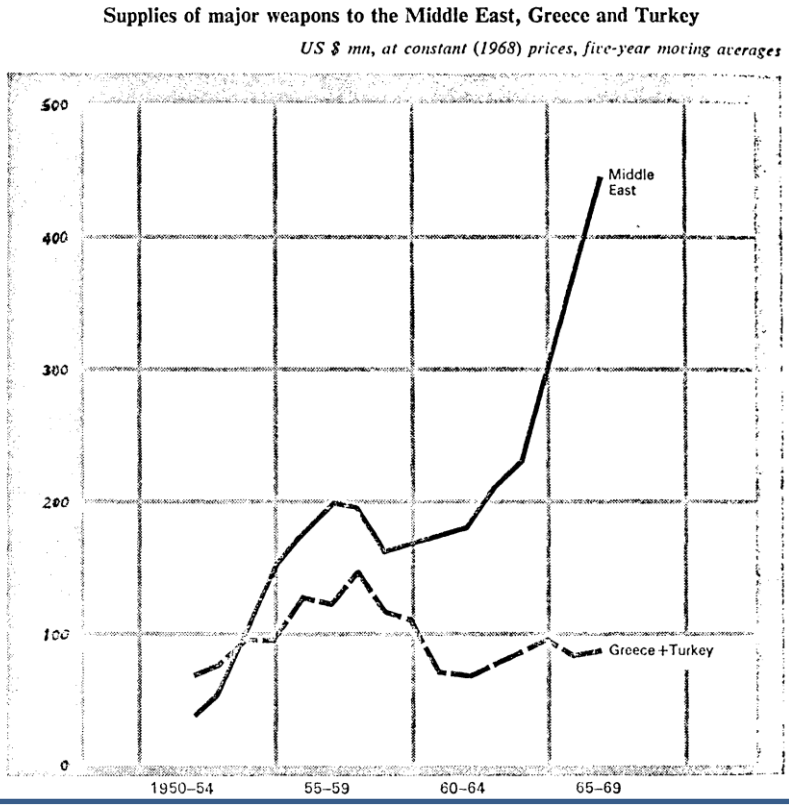
Κατανομή κονδυλίων (αριστερά) και υλοποιημένα προγράμματα (δεξιά) σε χιλιάδες δολάρια, στο πλαίσιο των αμερικανικών Προγραμμάτων Στρατιωτικής Βοήθειας, ανά χώρα της περιοχής «Εγγύς Ανατολή – Νότια Ασία», κατ' έτος και κατά την αναγραφόμενη περίοδο συνολικά. Πηγή: *NARA*, RG 273, Department of Defense Report to National Security Council "The Status of the Military Assistance Program as of June 30, 1960. Office of the Secretary of Defense, December 1960.

MILITARY ASSISTANCE PROGRAM
PROGRAMS AND DELIVERIES/EXPENDITURES
Equipment, Supplies and Services
Chargeable to Appropriations
(In Thousands of Dollars)

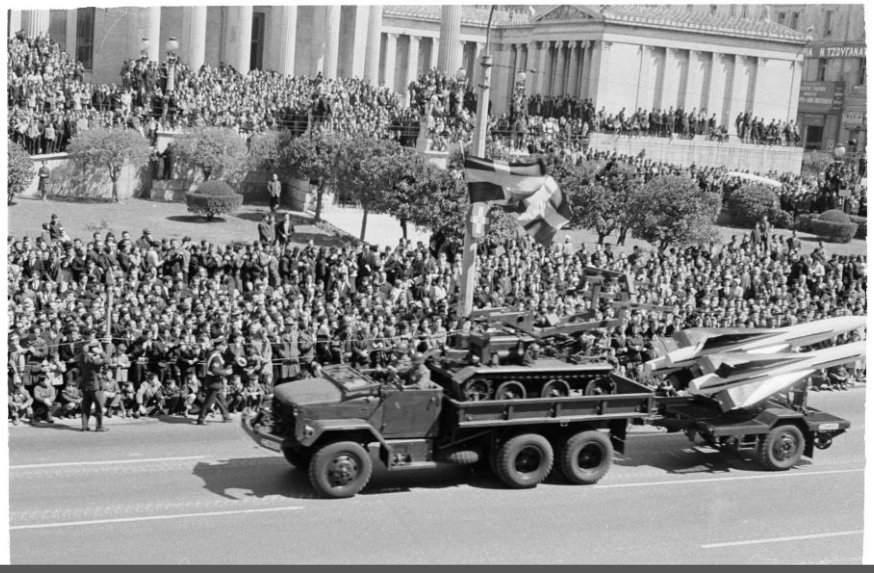
	Programs				Deliveries/Expenditures			
	FY 1959	FY 1960	FY 1961	Cumulative FY 1950-60	FY 1959	Est FY 1960	Est FY 1961	Cumulative FY 1950-60
NESA	403,777	255,039	407,314	3,785,525	490,582	330,952	353,643	3,410,635
Afghanistan	715	488	1,483	1,493	190	459	1,127	661
Greece	88,076	49,638	84,947	951,743	80,761	69,071	57,119	869,505
Iran	94,457	44,574	74,610	464,777	90,853	83,735	82,381	398,[illegible]32
Iraq	-	-	30	45,986	120	-	-	45,[illegible]06
Israel - Cr. Fin. (MSMS)	900	35	...	971	385	540	33	925
Jordan	560	5,066	3,453	17,313	2,208	2,964	5,665	13,650
Lebanon	1,364	1,026	68	8,621	3,611	226	213	7,224
Pakistan	70,0[illegible]	50,186	58,928	491,800	103,660	74,123	56,470	429,024
Saudi Arabia	4,357	11,543	10,286	68,545	12,186	4,740	8,960	55,255
Turkey	140,975	90,476	173,382	1,723,193	195,485	92,327	141,426	1,578,530
Reg. & Undist.	2,321	2,007	127	11,083	1,123	2,767	249	11,673
FAR EAST	664,894	603,505	681,635	6,110,307	696,293	507,292	582,033	5,341,228
Australia	-	-	-	32,500	25,238	7,049	-	32,287
Burma	-	19,210	1,993	36,567	4,873	9,191	11,398	16,014
Cambodia	4,375	4,783	9,104	65,270	3,857	3,324	4,794	59,711
China, Rep. of	223,542	124,759	132,489	1,833,335	230,716	120,603	110,631	1,688,948
Indochina	-	-	-	709,723	(6,773)	-	-	709,723
Indonesia	16,909	20,691	16,846	42,277	10,602	5,140	21,457	15,[illegible]09
Japan	53,836	72,039	55,498	716,826	130,814	82,035	73,374	592,506
Korea	203,065	218,993	287,431	1,442,403	188,461	152,870	214,223	1,171,741
Laos	7,392	13,542	16,425	68,633	7,566	13,430	11,512	58,045
New Zealand - Cr. Fin. (MSMS)	-	-	28,000	-	-	-	-	-
Philippines	21,677	21,096	34,695	215,247	19,472	13,935	19,272	193,289
Thailand	17,392	15,920	30,220	298,923	18,019	14,805	18,816	274,163
Vietnam	45,575	44,196	42,661	496,685	41,666	64,397	46,196	437,051
Reg. & Undist.	71,131	48,276	26,273	151,918	22,482	20,513	50,360	87,861

SECRET

xiv.

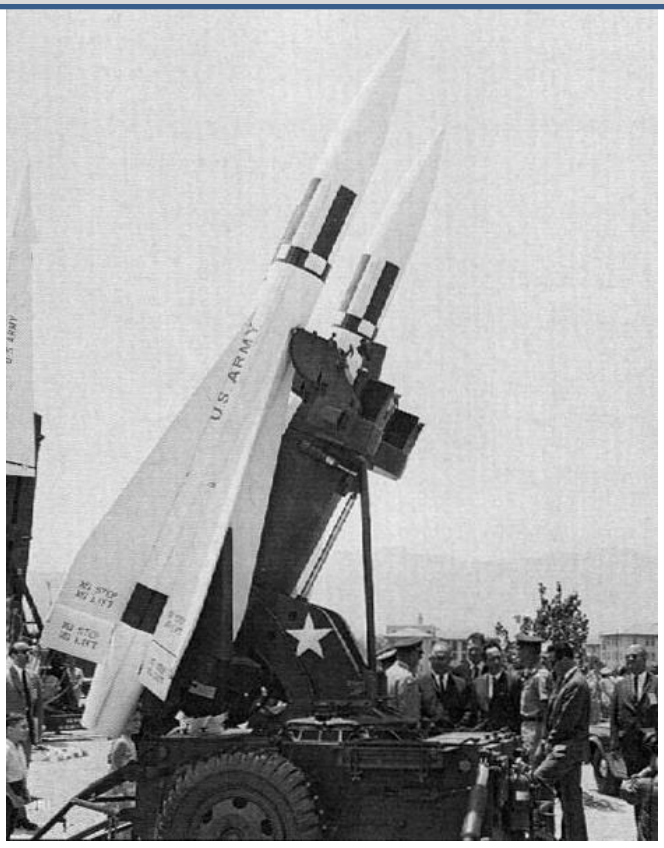
Σύγκριση στην οποία προχώρησε η C. Tackney, των συνολικών μεταβιβάσεων (δωρεών και πωλήσεων) οπλικών συστημάτων από τις ΗΠΑ προς την Μέση Ανατολή συνολικά αφενός και προς τις Ελλάδα – Τουρκία αφετέρου, κατά την πρώτη μεταπολεμική 30ετία, με έμφαση στην περίοδο 1950-1970, βασισμένη σε στοιχεία του SIPRI, που περιλαμβάνεται στο άρθρο της Dealing Arms in the Middle East. Part I: History and Strategic Considerations, *MERIP* Reports, No 8, (Mar.- Apr., 1972), σ 5 (αναδημοσίευση).

Το πυραυλικό αντιαεροπορικό σύστημα HAWK σε παρέλαση στην Αθήνα, το 1965, έχοντας μόλις ενταχθεί σε υπηρεσία. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο του Πολεμικού Μουσείου, με την άδεια του οποίου δημοσιεύονται.

Άνω: από την συνάντηση της G. Meir με τον J. F. Kennedy, στο Palm Beach, τον Δεκέμβριο του 1962. Στο μέσον της φωτογραφίας, μεταξύ των δύο, διακρίνεται ο διοπτροφόρος Ph. Talbot. Κάτω: ο ισραηλινός πρωθυπουργός L. Eshkol επιθεωρεί μαζί με τον S. Peres συστοιχία HAWK στο Fort Bliss του Texas, από τις προοριζόμενες για την χώρα τους, τον Ιούνιο του 1964. Αμφότερες οι φωτογραφίες αναδημοσιευμένες από το: W. Bass, *Support Any Friend / Kennedy's Middle East and the Making of the U.S.-Israel Alliance*, Oxford, N. York et al: Oxford University Press, 2003

xv. Στους πίνακες με αρίθμηση xi παρατίθενται τα στοιχεία που αντλήθηκαν από τη βάση δεδομένων του SIPRI

Transfers of major weapons: Deals with deliveries or orders made for 1950 to 1967

Note: The 'No. delivered' and the 'Year(s) of deliveries' columns refer to all deliveries since the beginning of the contract. The 'Comments' column includes publicly reported information on the value of the deal. Information on the sources and methods used in the collection of the data, and explanations of the conventions, abbreviations and acronyms, can be found at URL <http://www.sipri.org/contents/armstrad/sources-and-methods>.

Source: SIPRI Arms Transfers Database

Information generated: 05 November 2019

Recipient/ supplier (S)	No. ordered	Weapon designation	Weapon description	Year of order	Year(s) of delivery	No. delivered	Comments
Egypt							
S: Soviet Union	(800)	T-54	Tank	(1967)	1967-1972	(800)	Second-hand, probably aid
Czechoslovakia	(150)	Bu-181 Bestmann	Trainer aircraft	(1949)	1950-1966	(150)	Egyptian designation Gomhouria
Spain	100	Ha-200 Saeta	Trainer aircraft	(1959)	1960-1969	(100)	Incl 90 assembled/produced in Egypt; HA-200B version; Egyptian designation Al-Kahira
Belgium	151	Valentine	Light tank	(1953)	1954-1955	(151)	Second-hand
Czechoslovakia	6	M-1 Sokol	Light aircraft	1955	1955-1956	(6)	
	6	Z-226	Trainer aircraft	1955	1955-1956	6	
	(50)	M-51 130mm	Self-propelled MRL	(1956)	1957-1958	(50)	
	(120)	L-29 Delfin	Trainer aircraft	(1964)	1965-1970	(120)	
	(250)	OT-62A TOPAS	APC	(1966)	1966-1968	(250)	
France	30	AMX-13/75	Light tank	(1953)	1955	(30)	
	(150)	M-4 Sherman	Tank	(1954)	1954-1955	(150)	Second-hand but modernized before delivery
	(200)	Marbore	Turbojet	(1959)	1960-1969	(200)	For 100 HA-200 trainer aircraft from Spain
Italy	(12)	C-205V Veltro	Fighter aircraft	1948	1950	(12)	
	18	C-205V Veltro	Fighter aircraft	1949	1950-1951	(18)	
	30	Vampire FB-5	Fighter aircraft	(1954)	1955	30	Second-hand; delivered via Syria to evade embargo
Soviet Union	(200)	BTR-152	APC	1954	1955-1956	(200)	
	50	IS-3	Tank	(1954)	1955-1956	(50)	Probably Second-hand
	(100)	SU-100	Self-propelled gun	1954	1955-1956	(100)	Probably from Czechoslovakian production line
	(200)	T-34-85	Tank	1954	1955-1956	(200)	From Czechoslovakian production line
	(350)	BTR-40	APC	1955	1955-1959	(350)	

20	Il-14	Transport aircraft	1955	1955-1956	(20)	
39	Il-28	Bomber aircraft	1955	1955-1956	(39)	B-228 version from Czechoslovakian production line
(2)	MiG-15	Fighter aircraft	(1955)	1956	2	Second-hand
86	MiG-15bis	Fighter aircraft	1955	1955-1956	(86)	From Czechoslovakian production line
100	MiG-17	Fighter aircraft	1955	1956-1957	(100)	From Polish production line
(2)	P-10/Knife Rest	Air search radar	1955	1956	(2)	
(2)	P-20/Token	Air search radar	1955	1956	(2)	
18	Project-183/P-6	FAC	(1955)	1956-1960	18	
4	Project-254/T-43	Minesweeper	(1955)	1956-1959	(4)	
2	Skoryy	Destroyer	(1955)	1956	2	Second-hand
(70)	SON-9/Fire Can	Fire control radar	(1955)	1955-1956	(70)	For use with KS-18 85mm AA guns; status uncertain
35	Yak-11	Trainer aircraft	1955	1956	(35)	From Czechoslovakian production line
12	An-2	Light transport ac	(1956)	1956-1960	(12)	
(12)	Il-28	Bomber aircraft	1956	1957	(12)	Probably from Czechoslovakian production line
(250)	M-43 120mm	Mortar	(1956)	1956-1960	(250)	Aid
(10)	Mi-1	Light helicopter	(1956)	1956-1957	(10)	SM-1 version from Polish production line
(40)	Mi-4A	Helicopter	(1956)	1956-1961	(40)	
1	M-XV Type	Submarine	(1956)	1957	1	Second-hand
40	Yak-18A	Trainer aircraft	(1956)	1956-1957	(40)	
10	Il-14	Transport aircraft	(1957)	1958	(10)	
7	Project-613/Whiskey	Submarine	(1957)	1957-1958	7	Second-hand
(50)	SU-100	Self-propelled gun	(1957)	1957-1958	(50)	Probably from Czechoslovakian production line
(150)	T-34-85	Tank	(1957)	1958-1959	(150)	Probably from Czechoslovakian production line
(200)	M-30 122mm	Towed gun	(1958)	1959-1962	(200)	Second-hand
(80)	MiG-19	Fighter aircraft	(1958)	1958-1959	(80)	
(40)	BM-13 132mm	Self-propelled MRL	(1959)	1960	(40)	Second-hand
(100)	BS-3 100mm	Towed gun	(1960)	1961-1965	(100)	Second-hand
(300)	KS-19 100mm	AA gun	1960	1960-1963	(300)	
(100)	KS-1/AS-1	Anti-ship missile	(1960)	1961-1962	(100)	For Tu-16 combat aircraft
(50)	SON-9/Fire Can	Fire control radar	1960	1960-1963	(50)	For use with 300 KS-19 100mm AA guns
(50)	SON-9/Fire Can	Fire control radar	1960	1960-1963	(50)	For use with S-60 57mm AA guns
(350)	T-54	Tank	(1960)	1961-1966	(350)	Probably from Czechoslovakian production line
(63)	Top Bow	Fire control radar	(1960)	1961-1964	(63)	For use with SM-4-1 130mm guns
(25)	Tu-16	Bomber aircraft	(1960)	1961-1962	(25)	Second-hand; no. could be up to 30
(100)	ZSU-57-2	SPAAG	1960	1961-1962	(100)	
(600)	BTR-152	APC	(1961)	1962-1966	(600)	Second-hand
(10)	BTT-1	ARV	(1961)	1962	(10)	Second-hand

(200)	D-1 152mm	Towed gun	(1961)	1962-1964	(200)	Second-hand
(40)	ISU-152 152mm	Self-propelled gun	(1961)	1962	(40)	Second-hand
(1500)	K-13A/AA-2	SRAAM	(1961)	1961-1967	(1500)	For MiG-21 and Su-7 combat aircraft
(250)	M-46 130mm	Towed gun	(1961)	1962-1966	(250)	
48	MiG-21F-13	Fighter aircraft	1961	1961-1963	(48)	Acquired in response to Israeli acquisition of Mirage-3 combat aircraft
(30)	P-15/SS-N-2A	Anti-ship missile	(1961)	1962-1967	(30)	For Project-183 (Komar) FAC
8	Project-183R/Komar	FAC	(1961)	1962-1967	(8)	Second-hand
2	Project-255/T-301	Minesweeper	(1961)	1962	2	Second-hand
2	Skoryy	Destroyer	(1961)	1962	2	Second-hand
8	SO-1	Patrol craft	(1961)	1962-1967	(8)	Second-hand
(500)	3M6 Shmel/AT-1	Anti-tank missile	(1962)	1963-1965	(500)	
(15)	An-12	Transport aircraft	(1962)	1963-1965	(15)	
(30)	BM-14 140mm	Self-propelled MRL	(1962)	1963-1964	(30)	Second-hand
(60)	IS-3	Tank	(1962)	1962-1967	(60)	Second-hand; IS-3M version
(115)	MiG-21F-13	Fighter aircraft	(1962)	1963-1967	(115)	
1	Project-613/Whiskey	Submarine	(1962)	1962	1	Second-hand
18	S-75 Dvina/SA-2	SAM system	1962	1963-1967	(18)	
(48)	SM-4-1B 130mm	Towed gun	(1962)	1963-1964	(48)	Possibly Second-hand
(450)	V-750/SA-2	SAM	1962	1963-1965	(450)	
(30)	BM-24 240mm	Self-propelled MRL	(1963)	1964-1965	(30)	Probably Second-hand
(300)	D-20 152mm	Towed gun	(1963)	1964-1970	(300)	
(200)	D-30 122mm	Towed gun	(1963)	1965-1969	(200)	
(75)	KS-1/AS-1	Anti-ship missile	(1963)	1963-1964	(75)	S-2 (SS-C-2b Samlet) coast defence version
4	SS-C-2 CDS	Coast defence system	(1963)	1963-1964	(4)	
(150)	T-55	Tank	(1963)	1964-1966	(150)	
(600)	BTR-50	APC	(1964)	1965-1968	(600)	Possibly second-hand
8	Mi-6T	Transport helicopter	(1964)	1965	8	
4	Project-106/MP-10	Landing craft	(1964)	1965	4	
(30)	T-34-85	Tank	(1964)	1965	30	Second-hand
(500)	3M11/AT-2a	Anti-tank missile	(1965)	1966-1968	(500)	
25	ASU-57	Self-propelled gun	(1965)	1965	(25)	Probably second-hand
(12)	Luna/FROG	Mobile SSM launcher	(1965)	1967	(12)	
50	M-160 160mm	Mortar	(1965)	1966-1970	(50)	
(18)	P-12/Spoon Rest	Air search radar	1965	1966-1967	(18)	For use with SA-2 SAM systems
(18)	P-15/Flat Face	Air search radar	1965	1966-1967	(18)	For use with SA-2 SAM systems
(16)	Project-183/P-6	FAC	(1965)	1966-1970	(16)	Second-hand

	(13)	Project-205/Osa	FAC	(1965)	1966	(13)	Possibly second-hand (but maximum only few years old); Osa-1 version
	18	PRV-11/Side Net	Height-finding radar	1965	1966-1967	(18)	
	(50)	PT-76	Light tank	(1965)	1966	(50)	
	(60)	Su-7B	FGA aircraft	(1965)	1967	(60)	
	(100)	T-12 100mm/2A19	Towed gun	(1965)	1966-1969	(100)	
	(5000)	9M14M/AT-3	Anti-tank missile	(1966)	1967-1974	(4800)	
	(100)	P-15/SS-N-2A	Anti-ship missile	(1966)	1966-1968	(100)	For Project-205 (Osa) FAC
	7	Project-206/Shershen	FAC	1966	1967-1968	7	
	6	Project-633/Romeo	Submarine	(1966)	1966-1969	6	Second-hand
	(11)	An-12	Transport aircraft	(1967)	1967-1968	(11)	
	(200)	BTR-152	APC	(1967)	1967-1969	(200)	Second-hand
	(2500)	K-13A/AA-2	SRAAM	(1967)	1967-1973	(2500)	For MiG-21F/MiG-21MF, Su-7B and Su-20 combat aircraft
	(50)	MiG-19	Fighter aircraft	(1967)	1967	(50)	Second-hand
	(100)	MiG-21F-13	Fighter aircraft	(1967)	1967-1968	(100)	
	2	Skoryy	Destroyer	(1967)	1967	2	Second-hand
	(140)	Su-7B	FGA aircraft	(1967)	1967-1972	(140)	
	(200)	ZSU-23-4 Shilka	SPAAG	(1967)	1967-1973	(200)	
United Kingdom	20	Spitfire	Fighter aircraft	(1948)	1950	20	Second-hand; Spitfire F-22 version; modernized before delivery
	1	Hunt	Frigate	(1949)	1950	1	Second-hand but modernized before delivery
	16	Meteor	Fighter aircraft	1949	1950-1951	(16)	Meteor F-4 version; incl 2 Meteor T-7 trainer version; more cancelled due to UK embargo on Egypt
	12	Sea Fury	Fighter aircraft	1949	1950-1951	(12)	Fury FB-11 version
	2	Fairmile-D	Patrol craft	(1950)	1951	2	Second-hand
	2	S-51/H-5F	Light helicopter	(1952)	1953-1954	(2)	
	41	Centurion-3	Tank	(1953)	1954-1955	(41)	
	(20)	Vampire FB-5	Fighter aircraft	1953	1954	(20)	Incl some Vampire T-55 trainer version
	8	Meteor	Fighter aircraft	(1954)	1955	8	Second-hand; Meteor F-8 version
	6	Meteor NF-11	Fighter aircraft	(1954)	1955	6	Second-hand; Meteor NF-13 version
	2	EWP	Destroyer	1955	1956	2	Second-hand; Z version; Egyptian designation El Qaher
	1	Dove	Light transport ac	(1960)	1961	1	
United States	(4)	YMS	Minesweeper	(1948)	1950	(4)	Second-hand; Egyptian designation Arish Class
	1	LST-1	Landing ship	1950	1950	1	Second-hand; Egyptian designation Aka
	1	Beech-18/C-45	Light transport ac	(1952)	1954	(1)	Second-hand
Unknown supplier(s)	15	T-6 Texan	Trainer aircraft	(1954)	1955	15	Second-hand; Harvard version
Yugoslavia	6	Higgins 78ft	FAC	(1955)	1956	6	Second-hand

Iraq

S: Canada	1	DHC-2 Beaver	Light aircraft	(1954)	1955	1	
Czechoslovakia	(75)	L-29 Delfin	Trainer aircraft	(1965)	1966-1969	(75)	
France	(75)	AML-60/90	Armoured car	(1967)	1967-1968	(75)	'Iraq-1' deal; AML-60 and AML-90 version
Soviet Union	(15)	Il-14	Transport aircraft	(1957)	1958-1960	(15)	Second-hand
	(14)	An-2	Light transport ac	(1958)	1959-1960	(14)	
	(11)	Il-28	Bomber aircraft	(1958)	1958	(11)	Possibly Second-hand
	(25)	IS-3	Tank	(1958)	1959-1961	(25)	Second-hand
	(250)	M-30 122mm	Towed gun	(1958)	1958-1962	(250)	Second-hand
	19	MiG-15	Fighter aircraft	(1958)	1958	19	Probably Second-hand
	(10)	MiG-15UTI	Trainer aircraft	(1958)	1959	(10)	Probably Second-hand
	(17)	MiG-17	Fighter aircraft	(1958)	1958-1959	(17)	Second-hand; aid
	12	Project-183/P-6	FAC	(1958)	1959-1961	12	
	(250)	SU-100	Self-propelled gun	(1958)	1959-1963	(250)	Second-hand
	45	T-34-85	Tank	1958	1959	45	Second-hand
	(250)	T-54	Tank	(1958)	1959-1965	(250)	Probably incl from Czechoslovak and/or Polish production line
	(15)	Yak-11	Trainer aircraft	1958	1958-1960	(15)	Second-hand
	200	BTR-152	APC	(1959)	1960-1964	(200)	
	(100)	K-5/AA-1	SRAAM	(1959)	1960-1962	(100)	For MiG-19S combat aircraft; status uncertain
	(17)	MiG-19	Fighter aircraft	(1959)	1960-1962	(17)	Probably Second-hand
	(80)	T-34-85	Tank	(1959)	1960-1965	(80)	Second-hand
	8	An-12	Transport aircraft	(1961)	1962-1965	8	
	(250)	D-1 152mm	Towed gun	(1961)	1962-1966	(250)	Second-hand
	4	Mi-1	Light helicopter	(1961)	1962	(4)	
	3	SO-1	Patrol craft	(1961)	1962	3	
	(10)	Tu-16	Bomber aircraft	(1961)	1962	(10)	Probably Second-hand
	(800)	K-13A/AA-2	SRAAM	(1962)	1964-1970	(800)	For MiG-21F/FL and Su-7B combat aircraft
	(12)	MiG-21F-13	Fighter aircraft	(1962)	1964	(12)	
	(20)	S-75 Dvina/SA-2	SAM system	(1962)	1963-1970	(20)	
	(480)	V-750/SA-2	SAM	(1962)	1963-1970	(480)	
	9	Mi-4A	Helicopter	(1963)	1964	9	
	(184)	SON-9/Fire Can	Fire control radar	(1965)	1965-1984	(184)	For use with S-60 57mm, KS-12 85mm, KS-19 100mm and KS-30 130mm AA guns
	(50)	T-34-85	Tank	(1965)	1967-1968	(50)	Second-hand
	(250)	BRDM-2	Reconnaissance AV	(1966)	1967-1973	(250)	
	(100)	M-43 120mm	Mortar	(1966)	1967-1970	(100)	
	(40)	MiG-21PF	Fighter aircraft	1966	1966-1967	(40)	MiG-21FL version

	5	Il-14	Transport aircraft	(1967)	1967	(5)	Second-hand
United Kingdom	(21)	DHC-1 Chipmunk	Trainer aircraft	1951	1952	(21)	
	28	Sea Fury	Fighter aircraft	1951	1952	(28)	Baghdad Fury version; incl 3 Fury T-20 trainer version
	(25)	Ferret	APV	(1952)	1953-1955	(25)	Ferret Mk-1/1 version
	(55)	Centurion-3	Tank	(1953)	1956-1957	(55)	Centurion-5/1 version
	12	Vampire FB-5	Fighter aircraft	1953	1953	12	
	6	Vampire T-55	Trainer aircraft	1953	1953	6	
	15	Provost	Trainer aircraft	(1954)	1955	15	Provost T-Mk-53 armed version
	(2)	S-51/H-5F	Light helicopter	(1954)	1955	2	
	(30)	Venom	Fighter aircraft	(1954)	1954-1956	(30)	Venom FB-50 version
	(6)	BL 5.5in Medium Gun	Towed gun	(1955)	1955	(6)	Second-hand
	2	DH-114 Heron	Light transport ac	(1955)	1956	2	
	15	Hunter	Fighter aircraft	(1957)	1958	15	Second-hand (but never used); Hunter F-6 version; financed by USA
	24	Hunter	Fighter aircraft	1963	1963	(24)	Second-hand (and possibly Second-hand and/or Belgian) Hunter F-6 rebuilt to FGA-59 (FGA-9) version
	5	Hunter	Fighter aircraft	1963	1963-1965	(5)	Hunter T-69 (T-66A) version; 1 more on 1-year loan
	12	Wessex	Helicopter	(1963)	1964-1965	(12)	Wessex-52 version
	20	Jet Provost	Trainer aircraft	1964	1964-1965	(20)	Jet Provost T-52 version
	22	Hunter	FGA aircraft	1965	1965-1966	(22)	Second-hand (and possibly Second-hand and/or Belgian) Hunter F-6 rebuilt to FGA-59 (FGA-9) version; incl 4 FR-59B (FR-10) reconnaissance version
United States	40	M-24 Chaffee	Light tank	(1954)	1956-1958	(40)	Second-hand; 'MAP' aid
	5	F-86F Sabre	Fighter aircraft	1955	1956	5	Aid
	(18)	M-115 203mm	Towed gun	(1955)	1956	(18)	Second-hand; probably aid

Israel

S: Finland	(100)	M-73 120mm	Mortar	(1965)	1965-1970	(100)	Israeli designation M-65; incl for use on M-3 APC/mortar carrier
	(50)	M-58 160mm	Mortar	(1966)	1966-1971	(50)	Israeli designation M-66; incl for use on M-4 tank chassis as Makamt self-propelled mortar
France	(130)	CM-170 Magister	Trainer aircraft	1957	1960-1967	(130)	Most assembled/produced in Israel (incl 16 from kits from FRG production line)
Canada	(5)	DHC-1 Chipmunk	Trainer aircraft	(1949)	1951	(5)	
France	(100)	M-3/M-5 Half-track	APC	(1949)	1950-1951	(100)	Second-hand
	(40)	M-4 Sherman	Tank	(1951)	1952	(40)	Second-hand; M-4A4 version
	44	Mosquito FB-6	Bomber aircraft	1951	1951-1953	(44)	Second-hand
	19	Mosquito NF-30	Fighter aircraft	1951	1951	19	Second-hand
	(5)	MH-1521 Broussard	Light aircraft	(1952)	1953	(5)	
	(100)	AMX-13/75	Light tank	(1953)	1955-1956	(100)	Possibly incl 40 Second-hand
	(250)	M-4 Sherman	Tank	(1953)	1953-1954	(250)	Second-hand
	(60)	AMX Mk-61 105mm	Self-propelled gun	(1954)	1955-1956	(60)	Possibly Second-hand
	(150)	M-3/M-5 Half-track	APC	(1954)	1956	(150)	Second-hand; incl some M-2 version; no. could be up to 300
	(12)	T-17E1 Staghound	Armoured car	(1954)	1954	(12)	Second-hand
	(1)	DC-3/C-47 Skytrain	Transport aircraft	(1955)	1955	(1)	Second-hand
	(75)	MD-450 Ouragan	FGA aircraft	(1955)	1955-1956	(75)	Incl some 42-63 Second-hand (but maximum only 3 years old); ordered after Czechoslovak sale of MiG-15 to Egypt, Canadian refusal to sell F-86 and 24 French Mystere-2 cancelled; interim solution until delivery of Mystere-4 from France
	(6)	Noratlas	Transport aircraft	1955	1956	(6)	N-2501IS version
	(1000)	SS-10	Anti-tank missile	(1955)	1956-1959	(1000)	
	37	Mystere-4A	Fighter aircraft	1956	1956	37	Part of $80 m deal
	24	Mystere-4A	Fighter aircraft	1956	1956	24	Originally 24 Mystere-2 planned but changed to Mystere-4 after Mystere-2 found unreliable
	5	SA-313B Alouette-2	Light helicopter	(1957)	1958	(5)	
	(18)	Vatour-2A	FGA aircraft	1957	1957-1958	(18)	$18.3 m deal
	4	Vatour-2B	Bomber aircraft	1957	1957-1958	(4)	Modified after delivery to reconnaissance aircraft
	(8)	Vatour-2N	Fighter aircraft	1957	1957-1958	(8)	
	(5)	Bell-47/OH-13	Light helicopter	(1958)	1959	(5)	Second-hand
	(50)	Model-50 155mm	Towed gun	(1958)	1959-1961	(50)	
	(120)	Model-50 155mm	Towed gun	(1958)	1959-1964	(120)	For use on M-4 tank chassis as M-50 self-propelled gun
	15	SA-316B Alouette-3	Light helicopter	(1958)	1958-1959	(15)	
	24	Super Mystere B-2	FGA aircraft	1958	1959	24	
	(29)	AML-60/90	Armoured car	(1960)	1961-1963	(29)	AML-60 and AML-90 version

	77	Mirage-3C	Fighter aircraft	1961	1962-1965	(65)	Mirage-3CJ version; incl 5 Mirage-3BJ
	(150)	R-530	BVRAAM	(1961)	1962-1965	(150)	For Mirage-3C combat aircraft; Israeli designation Yahalom
	(1000)	ENTAC	Anti-tank missile	(1962)	1963-1964	(1000)	
	(500)	SS-11	Anti-tank missile	(1962)	1963-1964	(500)	
	6	SA-321 Super Frelon	Transport helicopter	1965	1966	6	SA-321K version
	6	SA-321 Super Frelon	Transport helicopter	1966	1966	6	SA-321K version
Germany	24	S-58/H-34	Helicopter	(1959)	1960	24	H-34G-III (H-34C) version; originally bought by FRG but diverted to Israel
	(500)	COBRA	Anti-tank missile	(1961)	1962-1965	(500)	Cobra-1600 version
	(21)	Noratlas	Transport aircraft	(1961)	1962-1963	(21)	Possibly Second-hand
	(20)	Do-27	Light aircraft	(1962)	1963-1964	(20)	Second-hand
	40	M-48 Patton	Tank	1964	1964-1965	(40)	Second-hand; aid; deal arranged by USA after USA refused direct US deliveries to Israel (compensated by US deliveries of new M-48 tanks to FRG to replace tanks delivered to Israel); 110 more ordered but not delivered after agreement cancelled by FRG due to pub
Italy	30	Spitfire	Fighter aircraft	1952	1952	30	Second-hand; Spitfire Mk-9 version
Netherlands	41	S-11 Instructor	Trainer aircraft	(1952)	1954	(41)	
	(10)	Super-Fledermaus	Fire control radar	(1966)	1967	(10)	Second-hand; for use with L/70 40mm AA guns
	75	Meteor	Petrol engine	1967	1967	75	Second-hand; spares for Centurion tanks
Sweden	25	P-51D Mustang	Fighter aircraft	1951	1952-1953	25	Second-hand; deal worth $0.4 m
Switzerland	1	PC-6 Porter	Light transport ac	1963	1963	1	Ex-Pilatus company demonstration aircraft
	1	PC-6 Turbo Porter	Light transport ac	1967	1967	1	
United Kingdom	(25)	Cromwell	Tank	(1949)	1950-1951	(25)	Second-hand
	2	Flower	Corvette	1949	1950	2	Second-hand; Israeli designation Wedgewood
	(100)	M-3/M-5 Half-track	APC	(1949)	1950-1951	(100)	Second-hand
	1	Mosquito FB-6	Bomber aircraft	1950	1950	1	Second-hand; original order for 6 cancelled after crash of first on delivery flight
	(5)	Anson	Trainer aircraft	(1951)	1952	(5)	Second-hand
	4	Mosquito PR-16	Reconnaissance ac	1951	1951	4	Second-hand
	15	Meteor	Fighter aircraft	(1953)	1953	15	Second-hand; Meteor Mk-8 version; incl 4 Meteor T-7 trainer version
	9	Meteor	Fighter aircraft	(1954)	1955	(9)	Second-hand; Meteor FR-9 reconnaissance version
	(12)	Hercules	Aircraft engine	1955	1956	(12)	For 6 Noratlas transport aircraft from France; Hercules-738 version; from French production line
	6	Meteor NF-11	Fighter aircraft	(1955)	1956	6	Second-hand, Meteor NF-13 version
	(75)	Nene	Turbojet	1955	1955-1956	(75)	For 75 MD-450 Ouragan combat aircraft from France; produced in France
	2	EWP	Destroyer	1956	1956	2	Second-hand; Z version; Israeli designation Elath

	(61)	RB-44 Tay	Turbojet	1956	1956	(61)	For 61 Mystere-4 combat aircraft from France; Verdon-350 version produced in France
	2	Saracen	Submarine	(1957)	1960	2	Second-hand but modernized before delivery; Israeli designation Tanin
	16	Centurion-3	Tank	(1958)	1958	16	Second-hand
	14	Centurion-3	Tank	1958	1959	14	Centurion Mk-8 version
	60	Centurion-3	Tank	1960	1960	60	Second-hand; Centurion Mk-5 version
	(32)	Centurion ARV	ARV	(1960)	1961-1964	(32)	
	(42)	Hercules	Aircraft engine	(1961)	1962-1963	(42)	For 21 Noratlas transport aircraft from FRG; Hercules-738; from French production line
	45	Centurion-3	Tank	1962	1962	45	Second-hand but modernized to Centurion-10 before delivery
	(250)	Centurion-3	Tank	(1963)	1963-1967	(250)	Second-hand but modernized before delivery
	(5)	Green Archer	Arty locating radar	(1964)	1966	(5)	
	3	T Conversion	Submarine	1964	1967-1968	3	Second-hand but modernized before delivery; 1 lost on delivery voyage between UK and Israel; Israeli designation Leviathan
	(400)	Centurion-9	Tank	(1967)	1967-1973	(400)	Second-hand
United States	51	PT-17 Kaydet	Trainer aircraft	(1949)	1950-1951	51	Second-hand
	(11)	T-6 Texan	Trainer aircraft	(1949)	1950	(11)	Second-hand
	38	T-6 Texan	Trainer aircraft	1952	1952-1953	(38)	Second-hand
	(70)	PA-18 Super Cup	Light aircraft	(1953)	1953-1957	70	Possibly second-hand
	2	PBY-5A Catalina	MP aircraft	1953	1953	2	Second-hand
	(40)	M-32	ARV	(1955)	1956-1959	(40)	Second-hand
	6	S-55	Helicopter	(1956)	1957	(6)	
	2	Hiller-12/OH-23 Raven	Light helicopter	(1958)	1959	2	
	2	LCT Mk-6	Landing craft	(1959)	1959	2	Second-hand
	7	S-58/H-34	Helicopter	(1959)	1959	7	Probably Second-hand
	(100)	M-7 105mm	Self-propelled gun	(1960)	1961-1962	(100)	Second-hand
	5	C-97 Stratofreighter	Transport aircraft	1962	1962	(5)	Second-hand; Boeing-377 version; Israeli designation Anak
	30	Cessna-U206	Light aircraft	(1962)	1963-1964	(30)	Israeli designation Choheet
	(6)	HAWK	SAM system	1962	1964-1965	(6)	Part of $23 m deal (incl 10% cash and rest spread over 10 years with 3.5% interest)
	288	MIM-23A HAWK	SAM	1962	1964-1965	(288)	Part of $23 m deal (incl 10% cash and rest spread over 10 years with 3.5% interest)
	(100)	M-113	APC	(1964)	1965-1966	(100)	M-113A1 version
	8	C-97 Stratofreighter	Transport aircraft	(1965)	1966-1967	(8)	Second-hand; incl some KC-97G tanker version

210	M-48 Patton	Tank	1965	1965-1966	210	Second-hand; aid; incl 60 M-48A2 version; delivered after US-arranged FRG-Israeli deal for 150 M-48 tanks cancelled; first direct delivery of US offensive weapons to Israel
48	A-4E Skyhawk	FGA aircraft	(1966)	1967-1968	(48)	A-4H version; Israeli designation Ahit
(300)	M-113	APC	(1966)	1967-1969	(300)	M-113A1 version
Unknown supplier(s) 3	River	Frigate	1949	1950-1951	3	Second-hand; River frigates used as merchant ships; bought from civilian company and re-armed in Israel; Israeli designation Mivthak
(300)	M-4 Sherman	Tank	(1955)	1956-1961	(300)	Second-hand but modernized in Israel with French turret with 75mm gun to M-50 Supersherman

Jordan

S: Egypt	3	Bu-181 Bestmann	Trainer aircraft	(1955)	1956	3	Aid; Gomhouria version
	7	Vampire FB-5	Fighter aircraft	(1955)	1956	7	Second-hand; aid; Vampire FB-52 version
France	16	SA-316B Alouette-3	Light helicopter	(1964)	1965-1967	(16)	
Kuwait	2	Hunter	Fighter aircraft	1967	1967	2	Second-hand; Hunter T-66 trainer version
Lebanon	1	Hunter	Fighter aircraft	(1967)	1967	(1)	Second-hand; Hunter T-66 trainer version
Pakistan	4	F-86F Sabre	Fighter aircraft	(1966)	1967	4	Second-hand; aid
Saudi Arabia	(5)	Hunter	Fighter aircraft	1967	1967-1968	(5)	Second-hand; incl 2 Hunter T-7 version
Turkey	3	Model-4 Ugur	Trainer aircraft	1956	1956	3	Second-hand (but only 1 year old); aid
United Kingdom	3	Auster AOP	Light aircraft	(1949)	1950	3	Second-hand
	(2)	Auster AOP	Light aircraft	(1950)	1950	(2)	Second-hand; AOP-7 version
	3	Autocrat	Light aircraft	1950	1950-1952	(3)	
	2	Aiglet Trainer	Trainer aircraft	(1952)	1952	2	Second-hand
	1	Auster AOP	Light aircraft	(1952)	1953	1	Second-hand; AOP-7 version
	50	Centurion-3	Tank	(1953)	1954-1956	(50)	Second-hand (but only few years old)
	(140)	Ferret	APV	(1953)	1954-1956	(140)	
	5	DHC-1 Chipmunk	Trainer aircraft	(1954)	1955-1956	5	Second-hand
	1	Marathon	Transport aircraft	(1954)	1954	1	Incl for VIP transport
	10	Vampire FB-5	Fighter aircraft	(1954)	1955-1956	10	Second-hand; aid; Vampire FB-9 version
	2	Vampire T-55	Trainer aircraft	1954	1955	2	Second-hand
	3	T-6 Texan	Trainer aircraft	(1955)	1956	3	Second-hand; Harvard-2B version
	1	Varsity	Transport/trainer ac	(1955)	1956	1	Second-hand but modernized before delivery; for VIP transport
	24	Charioteer	Tank	(1956)	1956	(24)	Second-hand
	2	DH-114 Heron	Light transport ac	(1957)	1959	2	Second-hand
	12	Hunter	Fighter aircraft	(1957)	1958	12	Second-hand (but maximum 2 years old)
	(1)	WS-51 Widgeon	Light helicopter	(1957)	1958	(1)	
	3	Ambassador	Transport aircraft	(1958)	1959-1960	3	Second-hand
	2	S-55	Helicopter	1958	1960	2	Whirlwind HAR-3 version
	5	Hunter	Fighter aircraft	(1959)	1960-1961	(5)	3 T-66B trainer and 2 FR-10 reconnaissance version; possibly incl Second-hand Hunter F-6 rebuilt to FR-10
	(100)	Saracen	APC	(1959)	1960-1962	(100)	
	1	Vampire T-55	Trainer aircraft	(1959)	1960	1	Second-hand
	12	Hunter	FGA aircraft	(1960)	1962	12	Second-hand (but only few years old); Hunter FGA-9 version
	(1)	Type-547	Air search radar	(1960)	1961	(1)	
	2	Herald	Transport aircraft	(1962)	1963	2	Herald-200 version; exchanged for 2 Ambassador transport aircraft
	8	Hunter	FGA aircraft	(1962)	1963	(8)	Second-hand Hunter F-6 rebuilt to FGA-73 (FGA-9)
	(130)	Saladin	Armoured car	(1963)	1964-1967	(130)	

	3	Scout	Light helicopter	(1963)	1964	3	
	2	Dove	Light transport ac	(1964)	1965	2	
	2	Hunter	Fighter aircraft	(1966)	1966-1969	2	Second-hand Hunter T-7 trainer version sold back to producer and sold to Jordan
	(12)	Hunter	FGA aircraft	(1967)	1967-1969	(12)	Second-hand but modernized to Hunter FGA-73A version before delivery
	11	Hunter	Fighter aircraft	1967	1967	11	Second-hand; incl 8 on loan until 1968-69 when 1 bought; replacing losses from June 1967 war
United States	1	Twin Bonanza	Light transport ac	(1957)	1958	1	
	(1)	DC-3/C-47 Skytrain	Transport aircraft	(1962)	1963	(1)	Second-hand
	(50)	M-113	APC	(1964)	1966-1967	(50)	Second-hand
	(50)	M-47 Patton	Tank	(1964)	1965-1966	(50)	Second-hand
	(4)	M-59 155mm	Towed gun	(1964)	1965	(4)	Second-hand
	(20)	M-115 203mm	Towed gun	(1965)	1965-1966	(20)	Second-hand
	(20)	M-44A1 155mm	Self-propelled gun	(1965)	1966	(20)	Second-hand
	5	F-104A Starfighter	Fighter aircraft	(1966)	1967	5	Second-hand; incl 3 F-104B version
	(200)	M-48 Patton	Tank	1966	1966-1967	(200)	Second-hand; aid

Lebanon

S: Canada	3	DHC-1 Chipmunk	Trainer aircraft	(1949)	1950	3	
France	42	AMX-13/75	Light tank	(1955)	1957	42	
	(10)	MW-50 120mm	Mortar	(1960)	1961	(10)	
	3	SA-313B Alouette-2	Light helicopter	(1960)	1961	3	
	1	SA-313B Alouette-2	Light helicopter	(1961)	1962	1	Second-hand; loan until 1965
	6	SA-316B Alouette-3	Light helicopter	(1962)	1963	(6)	
	(5)	CM-170 Magister	Trainer aircraft	(1965)	1967	(5)	No. could be 4
	12	Mirage-3E	FGA aircraft	1965	1966-1967	(12)	Mirage-3EL version; incl 2 Mirage-3BL
	(20)	Model-50 155mm	Towed gun	(1965)	1965	(20)	
	(250)	ENTAC	Anti-tank missile	(1966)	1967	(250)	
	15	R-530	BVRAAM	(1966)	1967-1968	(15)	For Mirage-3E combat aircraft
Iraq	6	DH-82 Tiger Moth	Trainer aircraft	(1956)	1957	6	Second-hand; aid
Italy	3	SM-79 Sparviero	Transport aircraft	(1949)	1950	3	Second-hand bomber aircraft modernized and modified to transport aircraft
	1	MB-380	Light aircraft	(1954)	1955	1	
United Kingdom	16	T-6 Texan	Trainer aircraft	(1951)	1952	16	Second-hand; Harvard-2B version
	3	Vampire T-55	Trainer aircraft	(1952)	1953-1955	3	
	(15)	T-17E1 Staghound	Armoured car	(1953)	1954	(15)	Second-hand
	8	Vampire FB-5	Fighter aircraft	1953	1953-1955	8	Second-hand; Vampire F-52 version
	11	DHC-1 Chipmunk	Trainer aircraft	1954	1954	11	Chipmunk T-30 version
	6	Hunter	Fighter aircraft	(1956)	1958-1959	(6)	Second-hand (but maximum only 2 years old); Hunter F-6 version; financed by US 'Offshore Procurement Programme' aid
	33	Charioteer	Tank	(1957)	1958	(33)	Second-hand
	(15)	T-17E1 Staghound	Armoured car	(1957)	1957	(15)	Second-hand
	(7)	Hunter	FGA aircraft	(1963)	1965	(7)	Second-hand Hunter modernized to Hunter FGA-70 (FGA-9 before delivery); incl 3 Hunter T-66C version
	(15)	AEC Mk-3	Armoured car	(1964)	1965	(15)	Second-hand
United States	(15)	M-42 Duster	SPAAG	(1957)	1958	(15)	Possibly Second-hand; aid; no. could be 20
	(30)	M-59	APC	(1957)	1958	(30)	Probably second-hand
	(50)	M-41 Walker Bulldog	Light tank	(1958)	1958	(50)	Second-hand; aid
	(100)	M-113	APC	(1961)	1962-1963	(100)	

Syria

S: Soviet Union	(1000)	M-43 120mm	Mortar	(1956)	1956-1970	(1000)	Probably aid
	16	Project-123	FAC	(1956)	1957-1961	16	Second-hand; possibly aid; Project-123K version
Canada	(10)	DHC-1 Chipmunk	Trainer aircraft	(1950)	1951	(10)	
Czechoslovakia	(77)	L-29 Delfin	Trainer aircraft	(1965)	1965-1972	(77)	
Egypt	(5)	MiG-15	Fighter aircraft	(1965)	1966	(5)	Second-hand
	(5)	MiG-17	Fighter aircraft	(1965)	1966	(5)	Second-hand
France	(7)	Ju-52/3m	Transport aircraft	(1949)	1950	(7)	Second-hand
Italy	(20)	G-46	Trainer aircraft	(1949)	1950	(20)	
	(30)	G-55A	Fighter aircraft	1949	1950	(30)	G-59-2A version; incl 4 G-59-2B trainer version
Soviet Union	(100)	BTR-152	APC	(1954)	1956	(100)	
	(100)	BTR-40	APC	(1955)	1955	(100)	
	(200)	M-30 122mm	Towed gun	(1955)	1955-1957	(200)	Probably second-hand; designation uncertain
	(25)	MiG-15	Fighter aircraft	1955	1955-1956	(25)	From Czechoslovakian production line
	6	MiG-15UTI	Trainer aircraft	1955	1955-1956	(6)	Probably from Czechoslovakian production line
	(100)	T-34-85	Tank	(1955)	1956-1958	(100)	Second-hand
	(20)	Yak-11	Trainer aircraft	(1955)	1955	(20)	Possibly from Czechoslovakian production line
	8	Il-14	Transport aircraft	(1956)	1957	8	
	7	Mi-1	Light helicopter	(1956)	1957	7	
	(40)	MiG-17	Fighter aircraft	1956	1957	(40)	
	(20)	MiG-17PF	Fighter aircraft	1956	1957	(20)	
	(150)	T-54	Tank	(1956)	1957-1958	(150)	
	10	Mi-4A	Helicopter	(1957)	1958	10	
	(20)	Yak-18A	Trainer aircraft	(1957)	1957	(20)	
	35	IS-3	Tank	(1958)	1959-1960	(35)	Second-hand
	80	SU-100	Self-propelled gun	(1958)	1959-1960	(80)	Second-hand
	2	Project-254/T-43	Minesweeper	(1959)	1962	2	Second-hand; Syrian designation Yarmuk
	(25)	M-1943 160mm	Mortar	(1960)	1960	(25)	Second-hand
	(50)	P-12/Spoon Rest	Air search radar	(1960)	1963-1972	(50)	
	(5)	P-15/Flat Face	Air search radar	(1960)	1963-1965	(5)	
	(5)	PRV-11/Side Net	Height-finding radar	(1960)	1963-1965	(5)	
	(5)	PRV-9/Thin Skin	Height-finding radar	(1960)	1963-1965	(5)	
	(20)	P-15/SS-N-2A	Anti-ship missile	(1962)	1963	(20)	For Project-183 (Komar) FAC
	(4)	Project-183R/Komar	FAC	(1962)	1963	4	Second-hand
	(7)	Il-28	Bomber aircraft	(1964)	1965	7	Second-hand
	(500)	3M6 Shmel/AT-1	Anti-tank missile	(1965)	1966	(500)	
	(25)	M-160 160mm	Mortar	(1965)	1966-1970	(25)	

	(300)	M-30 122mm	Towed gun	(1965)	1966-1969	(300)	Second-hand; aid
	(20)	P-14/Tall King	Air search radar	(1965)	1966-1970	(20)	
	(75)	P-15/SS-N-2A	Anti-ship missile	(1965)	1966	(75)	For Project-205 (Osa-1) and Project-183 (Komar) FAC
	8	Project-205/Osa	FAC	(1965)	1966	8	Possibly Second-hand (but maxiumum only few years old)
	(300)	A-19 122mm	Towed gun	(1966)	1967-1969	(300)	Second-hand
	(250)	BTR-152	APC	(1966)	1967	(250)	Second-hand
	(150)	BTR-50	APC	(1966)	1966-1967	(150)	
	(50)	ISU-122 122mm	Self-propelled gun	(1966)	1967	(50)	Second-hand
	(50)	ISU-152 152mm	Self-propelled gun	(1966)	1967	(50)	Second-hand
	(200)	ML-20 152mm	Towed gun	(1966)	1967-1968	(200)	Second-hand; aid
	2	Project-183R/Komar	FAC	(1966)	1966	2	Second-hand
	(250)	ZSU-57-2	SPAAG	(1966)	1967-1973	(250)	
	(200)	BM-14 140mm	Self-propelled MRL	(1967)	1967-1969	(200)	Second-hand
	(300)	BM-24 240mm	Self-propelled MRL	(1967)	1967-1969	(300)	Probably Second-hand
	(300)	BS-3 100mm	Towed gun	1967	1967-1970	(300)	Second-hand
	(1200)	K-13A/AA-2	SRAAM	(1967)	1967-1972	(1200)	For Su-7 and MiG-21 combat aircraft
	(20)	Mi-4A	Helicopter	(1967)	1967	(20)	
	(50)	MiG-17	Fighter aircraft	(1967)	1967-1968	(50)	Second-hand
	(135)	MiG-21F-13	Fighter aircraft	(1967)	1967-1971	(135)	Incl some 25 MiG-21U trainer version
	(40)	S-75 Dvina/SA-2	SAM system	(1967)	1967-1971	(40)	
	(300)	T-54	Tank	(1967)	1967-1972	(300)	Second-hand
	(75)	T-55	Tank	(1967)	1967-1968	(75)	
	(1000)	V-750/SA-2	SAM	(1967)	1967-1971	(1000)	
United Kingdom	(30)	Merlin	Aircraft engine	1949	1950	(30)	For 30 G-59 combat aircraft from Italy
	(1)	F-24	Light aircraft	(1950)	1951	(1)	Second-hand
	12	Meteor	Fighter aircraft	1950	1952-1953	(12)	Meteor F-8 version; delivery embargoed 1950-1952
	2	Meteor	Fighter aircraft	1952	1952	2	Second-hand; Meteor T-7 trainer version
	1	DH-89 Dragon Rapide	Light transport ac	(1953)	1954	1	Second-hand
	40	Spitfire	Fighter aircraft	(1954)	1954	40	Second-hand; Spitfire F-22 version; modernized before delivery
	9	Meteor	Fighter aircraft	(1955)	1956	9	Meteor F-8 version; incl 2 Meteor FR-9 reconnaissance version
United States	(6)	Beech-18/C-45	Light transport ac	(1950)	1950	(6)	
	6	Meteor NF-11	Fighter aircraft	(1954)	1954	6	Second-hand; Meteor NF-13 version

Πρωτογενείς πηγές:

Αδημοσίευτες:

ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ, (Αθήνα): Αρχείο Πικρού

ΥΠΕΞ/ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας

NARA, RG 273

Δημοσιευμένες, προσβάσιμες έντυπα ή ηλεκτρονικά (αναρτήσεις στις επίσημες διαδικτυακές διευθύνσεις των αρμόδιων φορέων):

- U.S. Arms Control and Disarmament Agency (ACDA), *WORLD MILITARY EXPENDITURES AND ARMS TRADE 1963-1974, Publication 74*, Washington DC: US Government Printing Office, 1975
- Βάση δεδομένων του Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) που αφορά στις διακρατικές (άμεσες ή μέσω τρίτων) συμφωνίες προμήθειας διαφόρων κατηγοριών κύριου πολεμικού υλικού όπλων https://www.sipri.org/databases/armstransfers
- Αποχαρακτηρισμένα τεκμήρια, αναρτημένα στην ιστοσελίδα της CIA: http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000496350.pdf (προσπελάστηκε στις 16/8/2013)
- Τεκμήριο από τις ψηφιοποιημένες συλλογές των Ισραηλικών Κρατικών Αρχείων http://www.archives.gov.il/NR/rdonlyres/7AA2F253-1F30-4596-A6C6-7E53C69D6177/0/cyp058.pdf (προσπελάστηκε στις 15/12/2015)
- *FRUS,* 1952-1954 vol IX part I: The Near and Middle East
- *FRUS,* 1955-1957 vol XII: Near East Region; Iran; Iraq
- *FRUS,* 1955-1957, vol XIV: Arab-Israeli Dispute, 1955
- *FRUS,* 1955–1957, vol XVII: Arab-Israeli Dispute, 1957
- *FRUS, 1958-1960*, vol XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula
- *FRUS*, 1961-63, vol XVIII: Near East, 1962–1963
- *FRUS*, 1964-1968 vol XXI: Near East Region; Arabian Peninsula
- Geelhoed E. B. , & Edmonds A. O. , (επιμέλ.), *The Macmillan-Eisenhower correspondence 1957-1969*, New York-Hampshire: Palgrave-Macmillan 2005
- Σβολόπουλος, Κ. , (εκδοτική επιμέλεια), Χατζηβασιλείου, Ε. , (σύνταξη κειμένων), *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και κείμενα*, Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Γ. Καραμανλή - Εκδοτική Αθηνών, 1992-1997, Οκταετία Δημιουργίας 1956-63, τ. Β΄, Περίοδος Α΄, 1 Μαρτίου 1956-31 Δεκεμβρίου 1957

Απομνημονεύματα:

Αζίνας, Α. , *50 χρόνια σιωπής / Η ώρα της Αλήθειας*, τ. Β΄ Λευκωσία: Airwaves Ltd, 2001

Βλάχος, Α. Σ. , *Μια φορά κι έναν καιρό ένας διπλωμάτης...*, τόμος Δ΄, Αθήνα: Εστία, 1986

Μπουλούκος, Α. , *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα: Ελληνική Άνοδος, 2010

Copeland, M. , *Το Παιγνίδι των Εθνών*, Αθήνα: Δ. Τσάκος-Α. Καρανικόλας, χχ (1970;)

Eveland, A. C. , *Ropes of Sand / America's Failure in the Middle East*, London – N. York: W. W. Norton & Co, 1980

Gallman, W. J. , *IRAQ UNDER GENERAL NURI: My recollections of Nuri al-Said, 1954-1958*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1964

Heikal, M. , *The Cairo documents,* N. York: Doubleplay, 1973

Khrushchev, N.S. , *Khrushchev remembers*, (μετάφραση-επιμέλεια: S. Talbott, εισαγωγή-σχόλια-παρατηρήσεις: E. Crankshaw), Boston-Toronto: Little, Brown & Co, 1970

Khrushchev, S. , *Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower*, Philadelphia, PA: Pennsylvania State University Press, 2000

Peres, S. , *Μαχόμενος για την ειρήνη*, Αθήνα: Ν. Σύνορα-Λιβάνης, 1995

Trevelyan, H., *The Middle East in Revolution*, London: MacMillan, 1970

Δευτερογενείς πηγές:

Βιβλιογραφία:

Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ε. , *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό 1950-1963),* Αθήνα: Εστία 1982, Α΄ τόμος

Αντωνίου, Α. , *Ελληνική Αριστερά και Κυπριακό ζήτημα στη δεκαετία του 1950*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Βόλος, 2015

Γούναρης, Β. Κ. , Καλύβας, Σ. Ν. , Στεφανίδης Ι. Δ. , (επιμέλ.), *Ανορθόδοξοι Πόλεμοι / Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα: Πατάκης, 2010

Κούτσης, Α., *Μέση Ανατολή: Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, τ. Α΄, Αθήνα: Παπαζήσης, 1992

Στεφανίδης, Ι. Δ. , *Ασύμμετροι Εταίροι / Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα: Πατάκης, 2002

Χατζηβασιλείου, Ε. , *Εισαγωγή στην Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου*, Αθήνα: Πατάκης, 2001

Χατζηβασιλείου, Ε. , *Στρατηγικές του Κυπριακού, Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα: Πατάκης, 2005

Χατζηϊωακείμ, Ν. , *Η θέση της Κύπρου στους σχεδιασμούς και τις επιχειρήσεις στρατιωτικών επεμβάσεων στην ευρύτερη Μέση Ανατολή*, Λευκωσία: Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, 2018

Χατζηϊωακείμ, Ν. , *Αποαποικιοποίηση υπό όρους : Ο Ψυχρός Πόλεμος και η Μεσανατολική Σύγκρουση ως διεθνές πλαίσιο αναφοράς κατά την διαδρομή προς την Κυπριακή Ανεξαρτησία (1945-1960)*. Ψηφιακή έκδοση, αναρτημένη στο αποθετήριο της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Νεοελληνικών Σπουδών ΑΝΕΜΗ του Πανεπιστημίου Κρήτης ως: https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/5/3/metadata-1585212894-734488-29987.tkl

Ferro, M. , *Το σοκ του Ισλάμ*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006

Nachmani, A. , *Ισραήλ, Τουρκία και Ελλάδα: Ταραγμένες Σχέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2003

Aburish, S. K. , *Nasser /The Last Arab*, London: Duckworth, 2004

Attié, C. , *Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950s*, London-N. York: I. B. Tauris, 2004

Almog, O. , *Britain, Israel and the United States 1955-1958*, London-Portland, OR: F. Cass, 2003

Alteras, I. , *Eisenhower and Israel: US-Israeli relations 1953-1960*, Gainesville : University Press of Florida, 1993

Ashton, N. J. , *Eisenhower, Macmillan and the problem of Nasser / Anglo-American Relations and Arab Nationalism, 1955-1959*, Hampshire-N. York: Palgrave, 1996

Ashton, N. J. , *Kennedy, Macmillan and the Cold War / The Irony of Interdependence*, Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2002

Baker, R. W. , *EGYPT' S UNCERTAIN REVOLUTION UNDER NASER AND SADAT*, Cambridge Mass & London: HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1978

Balfour-Paul, G. , *The end of empire in the Middle East / Britain's relinquishment of power in her last three Arab dependencies*, Cambridge-N. York-Melbourne: Cambridge University Press, 1991

Bar – On, M. , *The gates of Gaza : Israel's road to Suez and back, 1955-1957*, (translated by Ruth Rossing) New York : St. Martin's Press , 1994

Barrett, R. C. , *The Greater Middle East and the Cold War*, London-N. York: I. B. Tauris, 2007

Bass, W. , *Support Any Friend / Kennedy's Middle East and the Making of the U.S.-Israel Alliance*, Oxford, N. York et al: Oxford University Press, 2003

Bengio, O. , *The Turkish-Israeli relationship: changing ties of Middle Eastern outsiders*, New York: Palgrave Macmillan, 2004 (2010 printing)

Ben-Zvi, A. , *THE UNITED STATES AND ISRAEL / THE LIMITS OF SPECIAL RELATIONSHIP*, N. York: Columbia University Press, 1993

Ben-Zvi, A. , *Decade of Transition / Eisenhower, Kennedy, and the Origins of the American – Israeli Alliance*, N. York: Columbia University Press, 1998

Ben-Zvi, A. , *John F Kennedy and the politics of Arms Sales to Israel*, Portland: F. Cass, 2002

Ben-Zvi, A. , *LYNDON B. JOHNOSN AND THE POLITICS OF ARMS SALES TO ISRAEL / IN THE SHADOW OF THE HAWK,* London – Portland OR: F. Cass, 2004

Bialer, U. , *Between East and West : Israel's foreign policy orientation, 1948-1956,* Cambridge: Cambridge University Press, 1990

Blackwell, S. , *British Military Intervention and the Struggle for Jordan - King Hussein, Nasser and the Middle East Crisis, 1955–1958*, New York: Routledge, 2009

Bornstein M. , & Fuseld, D. R. , *The Soviet Economy: A Book of Readings*, Homewood, Illinois: R. D. Irwin, 1974 (4th edition),

Botman, S. , *The Rise of Egyptian Communism, 1939-1970,* N. York: Syracuse University Press, 1988

Bullock, A. , *Ernest Bevin, Foreign Secretary 1945-1951*, Oxford – N. York: Oxford University Press, 1985

Caroz, S. , *The Arab Secret Service[s]*, London: Corgi, 1978

Cohen, M. J. , *STRATEGY AND POLITICS IN THE MIDDLE EAST 1954–1960 / Defending the Northern Tier*, Ablington-N. York: F. Cass, 2005

Dann, U. , *King Hussein and the challenge of Arab radicalism*, Oxford: Oxford University Press, 1989

Dawisha, K. , *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, London & Basingstoke: Macmillan, 1979

Dawisha, A. , *Arab Nationalism in the Twentieth Century / From Triumph to Despair*, Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2003

Devereux, D. R. , *The formulation of british defence policy towards the Middle East, 1948-1956,* London & Hampshire: Macmillan, 1990

Doran, M. , *Pan-Arabism before Nasser: Egyptian Power Politics and the Palestine Question*, N. York – Oxford: Oxford University Press, 1999

Ebban, A. , *Voice of Israel*, London: Faber & Faber, 1958

El Hussini, M. M. , *Soviet-Egyptian relations, 1945-1985*, Hampshire & London: MacMillan Press, 1987

Elliot, M. , *'Independent Iraq' / The Monarchy and British Influence, 1941-58*, London-N. York: Tauris, 1996

Embree, G. D. , *The Soviet Union between the 19th and the 20th Party Congresses/ 1952-1956*, Hague: M. Nijhoff (Springer), 1959

Engel, J. A. , *Cold War at 30,000 feet: the Anglo-American fight for aviation supremacy*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press, 2007

Freedman, R. O. , *Soviet Policy toward the Middle East since 1970*, N. York - Washington – Toronto: Praeger, 1975

Freedman, R. O. , *Moscow and the Middle East: Soviet Policy since the invasion of Afghanistan,* Cambridge University Press, 1991

Freiberger, S. , *Dawn over Suez : the rise of American power in the Middle East, 1953-1957*, Chicago: I.R. Dee, 1992

Gat, M. , *Britain and the conflict in the Middle East, 1964–1967 /The coming of the Six-Day War*, Westport, CT - London: Praeger, 2003

Gazit, M. , *Israeli Diplomacy and the Quest for Peace*, London: F. Cass, 2002

Gendzier, I. S. , *Notes from the Minefield / United States Intervention in Lebanon and the Middle East,1945–1958*, N. York: Columbia University Press, 2006

Ginat, R. , *The Soviet Union and Egypt, 1947-1955*, PhD thesis, London: LSE, 1991

Glassman, J. D. , *Arms for the Arabs / The Soviet Union and War in the Middle East*, Baltimore & London: John Hopkins University Press, 1975

Glubb "Pasha", sir John B. , *The Middle East Crisis / A personal interpretation*, London: Hodder & Stroughton, 1967

Gluska, A. , *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War / Government, armed forces and defence, 1963-1967*, London – N. York: Routledge, 2007

Golan, G. , *Soviet Policies in the Middle East from World War II to Gorbachev*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990

Gordon, J. , *Nasser's Blessed Movement,* Oxford-New York: Oxford University Press 1992

Hail, J. A. , *BRITAIN'S FOREIGN POLICY in EGYPT AND SUDAN, 1947-1956*, Berkshire, UK: Ithaca, 1996

Hammed, M. A. , *Saudi Arabia, the West and the security of the Gulf*, London: Croom Helm, 1986

Hahn, P. L. , *The United States, Great Britain, and Egypt, 1945-1956 / Strategy and Diplomacy in the Early Cold War*, Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 1991

Heikal, M. H. , *Cutting the Lion's Tail / Suez through Egyptian eyes*, N. York: Arbor House, 1987

Heller, J. , *The United States, The Soviet Union and the Arab-Israeli Conflict, 1948-67 / Superpower Rivalry*, Manchester: Manchester University Press, 2016

Hersh, S. M. , *The Samson Option / Israel, America and the Bomb*, London – Boston: faber and faber, 1991

Hinnebusch, R. , *Syria, Revolution from above,* London-New York: Routledge, 2001

Hiro, D. , *Inside the Middle East*, London & Henley: Routledge and Kegan Paul, 1982

Jabber, P. , *Not by war alone: security and arms control in the Middle East*, Berkeley: University of California Press, 1981

James, L. M. , *Nasser at war / Arab Images of the Enemy*, Hampshire & N.York: Palgrave-McMillan, 2006

Joyce, M. , *Anglo-American support for Jordan: the career of King Hussein*, N. York-Hampshire: Palgrave-McMillan, 2008

Khalidi, R. , *Sowing Crisis / The Cold War and American Dominance* in the Middle East, Boston: Beacon Press, 2009

Kerr, M. , *The Arab Cold War*, Oxford-N. York-Toronto: Oxford University Press, 1965

Kirk, G. , *The Middle East 1945-1950*, London – N. York – Toronto: Oxford University Press, 1954

Klinghoffer, A. J. , with Apter, J. *Israel and The Soviet Union: Alienation or Reconciliation?*, Boulder & London: Westview, 1985

Krause, K. , *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge – N. York: Cambridge University Press, 1992

Lee, sir D. , *Wings in the sun, a history of the Royal Air Force in the Mediterranean 1945-1986*, London: HMSO, 1989

Lesch, D. W. , *Syria and the United States: Eisenhower's Cold War in the Middle East*, Boulder: Westview, 1992

Little, D. , *American Orientalism / The United States and the Middle East since 1945*, Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 2004

McGhee, G. , (former US ambassador to Turkey), *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, London & Hampshire: McMillan Press, 1990

McNamara, R. , *Britain, Nasser and the balance of power in the Middle East 1952-1967*, London & Portland: Frank Cass 2003

Monroe, E. , *Britain's moment in the Middle East, 1914-1956*, London: Methuen, 1965

Moore, R. , *Nuclear Illusion-nuclear reality, Britain, the United States and nuclear weapons, 1958-1964*, N. York: Pelgrave Macmillan, 2010

Morris, B. , *Israel's border wars 1949-1956 : arab infiltration, israeli retaliation, and the countdown to the Suez War*, Oxford : Clarendon Press, 1993

Mott IV, W. H. , *United States Military Assistance, An Empirical Perspective*, Westport, CT: Greenwood, 2002

Munro, B. , *The Centurion Tank*, Ramsbury: Crowood, 2005

Nasser, M. K. , *Press, Politics and Power / Egypt's Heikal and Al-Ahram*, Ames: Iowa State University Press, 1979

Niblock, T. , *Saudi Arabia: Power, legitimacy and survival*, London-New York: Routledge, 2006

O'Malley, B., - Craig, I. , *The Cyprus Conspiracy /America, Espionage and the Turkish Invasion*, London-N. York: I. B. Tauris, 1999

O'Reilly, M. J. , *Unexceptional: America's empire in the Persian Gulf, 1941-2007*, Lanham, MD: Lexington (Rowman & Littlefield), 2008

Oren, M. B. , *Origins of the Second Arab-Israeli War / Egypt, Israel and the Great Powers, 1952-56*, Oxon – N. York: F. Cass, 1992

Oren, M. B. , *Six Days of War / June 1967 and the making of the Modern Middle East*, Oxford, N. York et al: Oxford University Press, 2002

Ovendale, R., Britain, *the United States, and the transfer of power in the Middle East, 1945-1962,* New York: Leicester University Press, 1996

Orkaby, A. A., *The International History of the Yemen Civil War, 1962-1968*, unpublished doctoral dissertation, History and Middle Eastern Studies, Harvard University, 2014

Oron, Y. , (επιμέλ.), *Middle East Record 1961,* vol 2, Jerusalem: Tel Aviv University, 1967

Pappé, I. , *The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-51*, London-N. York: I. B. Tauris, 1992

Polmar P. , & Moore, K. J. , *Cold War submarines*, Dulles, VA: Potomac books, 2004

Ra'anan, U., *The USSR arms the Third world,* Massachusetts & London: MIT Press, 1969

Rubinstein, A. Z. , *Red Star on the Nile / The Soviet – Egyptian Influence Relationship since the June War*, Princeton NJ: Princeton University Press, 1977

Safran, N. , *FROM WAR TO WAR / The Arab-Israeli Confrontation, 1948-1967 / A STUDY OF THE CONFLICT FROM THE PESPECTIVE OF COERCION IN THE CONTEXT OF THE INTER-ARAB AND BIG PWER RELATIONS*, N. York: Pegasus, 1969

Salibi, K. , *The Modern History of Jordan*, London – N. York: I. B. Tauris, 1993

Sampson, A. , *The Arms Bazaar / From Lebanon to Lockheed*, N. York: Viking, 1977

Saunders, B. F. , *The United States and Arab nationalism: the Syrian Case, 1953-1960*, Westport, CT: Praeger, 1996

Sayed-Ahmed, M. A. , *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*, London: LAAM, 1989

Seale, P. , *The Struggle for Syria / A Study of Post-War Arab Politics 1945-1958*, London – N. York – Toronto: Oxford University Press, 1965

Sirrs, O. L. , *Nasser and the Missile Age in the Middle East*, London & N. York: Routledge, 2006

Smith S. C. , (επιμέλ.) *Reassessing Suez 1956: new perspectives on the crisis and its aftermath*, Burlington: Ashgate 2008

Solingen, E. , *Nuclear Logics: contrasting paths in East Asia and the Middle East*, Princeton NJ: Princeton University Press, 2007

Spiegel, L. , *The Other Arab-Israeli Conflict / Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1985,

Takeyh, R. , *The origins of the Eisenhower doctrine: the US, Britain, and Nasser's Egypt, 1953-57*, New York: Palgrave Macmillan, 2000

Taylor Fain, W. , *American Ascendance and British Retreat in the Persian Gulf Region*, Hampshire-N. York: Palgrave Macmillan, 2008

Trenear-Harvey, G. S. , *Historical Dictionary of Air Intelligence*, Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow Press, 2009

Tyler, P., *A World of Trouble / The White House and the Middle East –From the Cold War to the War of Terror*, N. York: Farrar, Straus & Giroux, 2009

Vatikiotis, P. J. , *The Egyptian Army in Politics / Pattern for new nations?* , Westport, CT: Greenwood, 1975 (α΄έκδοση: Indiana University Press, 1961)

Vatikiotis, P. J. , *Nasser and his generation*, London: Croom Helm, 1978

Vaughan, J. R. , *The Failure of American and British Propaganda in the Arab Middle East, 1945–57 / Unconquerable Minds*, Hampsire – N. York: Pelgrave-Mcmillan, 2005

Weiner, T. , *Legacy of Ashes*, London-NY-Toronto-Sydney-Auckland: Doubleplay, 2007

Wheelock, K. , *Nasser's New Egypt / A Critical Analysis,* Westport, CT: Greenwood, 1975 (πρώτη έκδοση: Praeger, 1960),

Yaqub, S., *Containing Arab Nationalism / The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press, 2004

Yapp, M. E. , *The Near East since the First World War: A History to 1995*, Essex: Longman, 1996

Μονογραφίες:

Ben-Zvi, A. , *The origins of the American-Israeli Alliance*, London: Routledge, 2007

Dragnich, G. S. , *The Soviet Union's quest for access to naval facilities in Egypt prior to the June war of 1967,* Springfield, VA: NTIS, 1974

Even, Y. , *Two Squadrons and their Pilots: The First Syrian Request for the Deployment of Soviet Military Forces on its Territory, 1956*, Cold War International History Project, Working Paper # 77, Washington DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2016

Laron, G. , *Cutting the Gordian Knot: The Post-WWII Egyptian Quest for Arms and the 1955 Czechoslovak Arms Deal*, Cold War International History Project, Working Paper # 55, Washington DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2007

Newbold, L. J. , *UNITED STATES ASSISTANCE TO ISRAEL 1967-1979*, MSc Thesis AFIT/GLM/LAL/95S- 13, Wright-Patterson Air Force Base, Ohio: Department of the Air Force, Air University, Air Force Institute of Technology, September 1995

Skaggs S. , - Michael, T. , *The Czech-Egyptian arms deal of 1955 : a turning point in Middle Eastern Cold War history*, Electronic Theses and Dissertations, Paper 2287, http://dx.doi.org/10.18297/etd/2287, Department of History, Louisville, Kentucky: University of Louisville, 2015

Αρθρογραφία, κείμενα σε συλλογικές εργασίες:

Κουργιώτης, Π. , Οι πρώτες μέρες της Αιγυπτιακής Δημοκρατίας (1952-1954): οι Ελεύθεροι Αξιωματικοί, η Μουσουλμανική Αδελφότητα και οι Υπερδυνάμεις, *Διακλαδική Επιθεώρηση*, τ. 34, (11/2015-2/2016)

Albrecht, U. , The Study of International Trade in Arms and Peace Research, *Journal of Peace Research*, vol 9 no 2, 1972

Almog, O. , An end of an era –the crisis of 1958 and the Anglo-Israeli relationship, *Contemporary Record*, vol 8 no 1, 1994

Anderson, P. , 'Summer Madness': The Crisis in Syria, August-October 1957, *British Journal of Middle Eastern Studies,* vol 22 no 1/2, (1995)

Aronson, S. , David Ben-Gurion, Levi Eshkol and the Struggle over Dimona: A Prologue to the Six-Day War and its (Un)Anticipated Results, *Israel Affairs,* vol 15 no 2, (April 2009)

Ashton, N. J. , 'A great new venture'? -Anglo-American cooperation in the Middle East and the response to the Iraqi revolution July 1958, *Diplomacy & Statecraft*, vol 4 no 1, (1993)

Axelrod, R. , The Rational Timing of Surprise, *World Politics*, vol XXXI, no 2, 1979

Balci, T. , The Cyprus Crisis and the Southern Flank of NATO (1960-1975), *International Review of Turkish Studies*, vol 2 iss. 3, (Fall 2012)

Barnwell, K. N. , "Caught Between His Friends and His Enemies": The Evolution of American–Jordanian Collaboration in the 1960s , *Diplomacy & Statecraft*, vol 22 no 2, 2011

Bar-Joseph, U. , The Hidden Debate: The Formation of Nuclear Doctrines in the Middle East, *The Journal of Strategic Studies*, vol 5 no 2, (June 1982)

Bar-On, M. , David Ben-Gurion and the Sèvres Collusion, στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.), *Suez 1956: the crisis and its consequences*, Oxford: Clarendon Press, 1989

Barrett, R. , Intervention in Iraq, 1958-1959, *The Middle East Institute Policy Brief*, no 11, 2008

Bennett, A. J. , Arms Transfer as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East, *Middle East Journal*, vol 39 no 4, 1985

Ben-Zvi, A. , Influence and arms: John F. Kennedy, Lyndon B. Johnson and the politics of arms sales to Israel, 1962-1966, *Israel Affairs*, vol 10 no 1-2, 2004

Ben-Zvi, A. , Stumbling into an Alliance: John F. Kennedy and Israel, *Israel Affairs*, vol 15 no 3, (July 2009)

Bialer, U. , The Czech-Israeli arms deal revisited, *Journal of Strategic Studies*, vol 8 no 3, 1985

Bialer, U. , Top Hat, Tuxedo and canons: Israeli foreign policy from 1948 to 1956 as a field of study, *Israel Studies,* vol 7 no 1, (spring 2002)

Bishku, M. , Turkey and Egypt since the 1950s: Rivals for Influence in the Middle East, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, vol XXVII no 1, (Fall 2003)

Blackwell, S. , A Desert Squall: Anglo-American Planning for Military Intervention in Iraq, July 1958 – August 1959, *Middle Eastern Studies*, vol 15 no 3, (July 1999)

Blackwell, S. , Britain, the United States and the Syrian crisis, 1957, *Diplomacy & Statecraft,* vol 11 no 3, (November 2000)

Blackwell, S. , A Transfer of Power? Britain, the Anglo–American Relationship and the Cold War in the Middle East, 1957–1962, στο M. F. Hopkins, M. D. Kandiah and G. Staerck (επιμέλ.), *Cold War Britain, 1945–1964 / New Perspectives*, Hampshire-N. York: Palgrave-McMillan, 2003

Botman, S. , Egyptian communists and the free officers: 1950–54, *Middle Eastern Studies*, vol 22 no 3, (1986)

Brands, H. W. , The Cairo-Tehran connection in Anglo-American Rivalry in the Middle East, 1951-53, *The International History Review*, vol XI no 3, 1989

Calandri, E. , The Neglected Flank? NATO in the Mediterranean 1949-1956, στο B. Heuser and R. O' Neill (επιμέλ.), *Securing Peace in Europe, 1945-1962 /Thoughts for the post-Cold War Era*, London: Macmillan in association with St Antony's College, Oxford, 1992

Camp, G. D. , Greek-Turkish Conflict over Cyprus, *Political Science Quarterly*, vol 95 no 1, (Spring, 1980)

Champion, B. , Subreptitious [sic] aircraft in transnational covert operations, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, vol 11 no 4, 1998

Citino, N. J. , Defending the 'post war petroleum order': the US, Britain and the 1954 Saudi-Onassis tanker deal, *Diplomacy and Statecraft,* vol 11 no 2, (July 2000)

Cohen, W. J. , Balancing American Interests in the Middle East: Lyndon Baines Johnson vs. Gamal Abdul Nasser, στο W. I. Cohen – N. B. Tucker (επιμέλ.), *Lyndon Johnson Confronts the World / American Foreign Policy, 1963-1968*, Cambridge-N. York-Melbourne: Cambridge University Press, 1994

Constandinos, A. , US-British Policy on Cyprus, 1964-1974, *The Cyprus Review*, vol 23 no 1, (Spring 2011)

Doran, M. , Pan-Arabism in Historical Context, στο L. C. Brown (επιμέλ.), *DIPLOMACY IN THE MIDDLE EAST, The International Relations of Regional and Outside Powers*, London – N. York: I. B. Tauris, 2001

Duchêne, F. , The Arms Trade and the Middle East, *The Political Quarterly*, vol 44 Issue 4, (October 1973)

Efrat, M. , The economics of Soviet arms transfers to the third world - A case study: Egypt, *Soviet Studies*, vol XXXV no 4, October 1985

Eilts, H. F. , Reflections of Suez: Middle East security, στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit

Engelhardt, M. J. , A nonproliferation failure: America and Israel's nuclear program, 1960–1968, *The Nonproliferation Review*, vol 11 no 3, (Fall-Winter 2004)

Eran, O. , Soviet Perceptions of Arab Communism and its Political Role, στο M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.), *The U.S.S.R. and the Middle East*, Israel University Press, Jerusalem, 1973

Fei, E.T. , UNDERSTANDING ARMS TRANSFERS AND MILITARY EXPENDITURES: DATA PROBLEMS στο S. G. Neuman and R. E. Harkavy (επιμέλ.), *ARMS TRANSFERS IN THE MODERN WORLD*, N. York: Praeger, 1979

Ferris, J. , Guns for Cotton? /Aid, Trade, and the Soviet Quest for Base Rights in Egypt, 1965-1966, *Journal of Cold War Studies*, vol 13 no 2, Spring 2011

Fry, M. G. , Canada, the North Atlantic Triangle and the United Nations, στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit

Fry, M. , & Hochstein, M. , The Forgotten Middle Eastern Crisis of 1957: Gaza and Sharm-el-Sheikh, *The International History Review*, vol 15 no 1, (Feb., 1993)

Gardner, N. , The Harold Wilson Government, Airwork Services Limited, and the Saudi Arabian Air Defence Scheme, 1965—73, *Journal of Contemporary History*, vol 42 no 2, (April 2007)

Gat, M. , On the Use of Air Power and Its' Effect on the Outbreak of the Six Day War, *The Journal of Military History*, vol 68 no 4, October 2004

Gerges, F. A. , The Kennedy administration and the Egyptian-Saudi conflict in Yemen; co-opting Arab nationalism, *Middle East Journal*, vol 49 no 2, 1995

Ginat, R. , The Soviet Union and the Syrian Ba'th regime: from hesitation to rapprochement, *Middle Eastern Studies*, vol 36 no 2, 2000

Golani, M. , The historical place of the Czech-Egyptian arms deal, Fall 1955, *Middle Eastern Studies,* vol 31 no 4, October 1995

Goldman, Z. K. , Ties that bind: John F Kennedy and the foundations of the American-Israeli alliance, *Cold War History*, vol 9 no 1, (February 2009)

Gorst A. , & Scott Lucas, W. , The other collusion: Operation Straggle and Anglo-American intervention in Syria, 1955–56, *Intelligence and National Security*, vol 4 no 3 1989

Hahn, P. L. , The View from Jerusalem: Revelations about U.S. Diplomacy from the Archives of Israel, *Diplomatic History*, vol 22 no 4, (Fall 1998)

Hahn, P. L. , Securing the Middle East: the Eisenhower Doctrine of 1957, *Presidential Studies Quarterly*, vol 36 Issue 1 , 2006

Hatzivassiliou, E. , Cold War Pressures, Regional Strategies, and Relative Decline: British Military and Strategic Planning for Cyprus, 1950-1960, *The Journal of Military History*, Vol 73, Number 4, October 2009

Heimann, G. , From Friendship to Patronage: France–Israel Relations, 1958–1967, *Diplomacy & Statecraft*, vol 21 no 2, (2010)

Jabber, F. , NOT BY WAR ALONE: CURBING THE ARAB-ISRALEI ARMS RACE, *Middle East Journal*, vol 28 no 3, Summer 1974

Jasse, R. L. , The Baghdad pact: cold war or colonialism?, *Middle Eastern Studies*, vol 27, no 1, 1991

JTA (Jewish Telegraphic Agency), Israeli Government Silent on U.S sale of Additional Hawk Missile Batteries, *News Daily Bulletin*, vol XXXV no 129, N. York: 8 July 1968

Jones, M. , The 'Preferred Plan': The Anglo-American Working Group Report on Covert Action in Syria, 1957, *Intelligence and National Security,* vol 19 no 3 (Autumn 2004)

Kyle, K. , Britain and the Crisis, 1955-1956, στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit

Laqueur, W. Z. , Soviet Dilemmas in the Middle East and Second Thoughts on the Third World, στο M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.) op cit

Laron, G. , "Logic dictates they may attack when they feel they can win:" The 1955 Czech-Egyptian Arms Deal, the Egyptian Army, and Israeli Intelligence, *The Middle East journal,* vol 63 no 1, (Winter 2009)

Laron, G. , Playing with fire: The Soviet-Syrian-Israeli triangle, 1965-1967, *Cold War History*, vol 10 no 2, 2010

Laron, G. , Stepping Back from the Third World Soviet Policy toward the United Arab Republic, 1965-1967, *Journal of Cold War Studies*, vol 12 no 4, (Fall 2010)

Laurance, E. J. , and Sherwin, R. G. , Understanding Arms Transfers through Data Analysis, στο U. Ra'anan, R. L. Pfaltzgraff jr and G. Kemp (επιμέλ.), *Arms Transfers to the Third World: the military build up in less Industrial countries*, Boulder, CO: Westview, 1978

Lebovic, J. H. , Using Military Spending Data: The Complexity of Simple Inference, *Journal of Peace Research*, vo 36 no 6, (Nov. 1999)

Levey, Z. , Israel's quest for a security guarantee from the United States, 1954–1956, *British Journal of Middle Eastern Studies,* vol 22 no 1-2 1995

Levey, Z. , Israeli foreign policy and the arms race in the Middle East 1950–1960, *Journal of Strategic Studies,* vol 24 no 1, 2001

Levey, Z. , United States Arms Policy toward Jordan, 1963-68, *Journal of Contemporary History*, vol 41 no 3, (Jul., 2006),

Little, D. , Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-1958, *Middle East Journal*, vol 44 no 1, (Winter, 1990)

Little, D. , The Making of a Special Relationship: the United States and Israel, 1957-1968, *International Journal of Middle East Studies*, vol 25 no 4, (Nov 1993)

Little, D. , Mission Impossible: The CIA and the Cult of Covert Action in the Middle East, *Diplomatic History,* vol 28 no 5, (November 2004)

Lochery, N. , British arms sales to Israel: exercising the Foreign Office veto, 1950–56, *Israel Affairs*, vol 17 no 4, October 2011

Long, A. G. , & Shifrinson, J. R. , How long until midnight? Intelligence-policy relations and the United States response to the Israeli nuclear program, 1959-1985, *Journal of Strategic Studies*, vol 42 no 1, 2019

Louscher, D. J. , The Rise of Military Sales as a U.S. Foreign Assistance Instrument, *Orbis*, vol 20 no 4, 1977

Lucas S. , & Morey, A. , The hidden 'alliance': The CIA and MI6 before and after Suez, *Intelligence and National Security*, vol 15 iss 2 (2000)

Lucas S. , & Takeyh, R. , Alliance and balance: The Anglo-American relationship and Egyptian nationalism, 1950–57, *Diplomacy & Statecraft*, vol 7 no 3, (November 1996)

Mangold, P. , The Soviet-Syrian Military Relationship 1955–77, *The RUSI Journal*, vol 122 iss 3, 1977

Maoz, Z. , The Mixed Blessing of Israel's Nuclear Policy, *International Security*, vol 28 no 2, (Fall 2003)

Mason, M. , 'The decisive volley': The battle of Ismailia and the decline of British influence in Egypt, January-July, 1952, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, vol 19 no1, (1991)

Matthews, D. C. ,THE KENNEDY ADMINISTRATION, COUNTERINSURGENCY AND IRAQ'S FIRST BA'THIST REGIME, *International Journal of Middle East Studies*, vol 43 no 4, (Nov., 2011)

Nadaner, J., M. , Strife among Friends and Foes: The 1958 Anglo-American Military Interventions in the Middle East, *UCLA Historical Journal,* vol 17 no 0, 1997

Nadelmann, E. , Setting the Stage: American Foreign Policy towards the Middle East, 1961-1966, *International Journal of Middle East Studies*, vol 14 no 4, (Nov 1982)

Nevo, J. , Jordan and Saudi Arabia: The Last Royalists, στο J. Nevo & I. Pappé (επιμέλ.), *Jordan in the Middle East / The Making of a Pivotal State 1948-1988*, Ilford - Oregon: F. Cass, 1994

Pappé, I. , The State and the Tribe: Egypt and Jordan, 1948-1988, στο J. Nevo & I. Pappé (επιμέλ.) ibid

Ofer, G. , The Economic Burden of Soviet Involvement in the Middle East, *Soviet Studies*, vol 23 no 3, (Jan., 1973)

Oren, M. B. , Secret Egypt-Israel peace initiatives prior to the Suez campaign, *Middle Eastern Studies,* vol 26 no 3, 1990

Oren, M. B. , Canada, the Great Powers and the Middle Eastern Arms Race, 1950-1956, *The International History Review*, vol XII no 2, (1990)

Paine, C., the Political Economy of arms transfers to the Middle East, *MERIP Reports*, No 30 (August 1974)

Pajak, F. , Soviet arms and Egypt, *Survival: Global Politics and Strategy*, vol 17 iss 4, (1975)

Papastamkou, S. , French-Egyptian Relations Before the Suez Crisis (1954-1956), στο P. Vial, G.-H. Soutou, R. Frank, M. Alexander (επιμέλ.), *Les Occidentaux et la crise de Suez : une relecture politico-militaire,* Publications de la Sorbonne, 2015

Pearson, I. , The Syrian Crisis of 1957, the Anglo-American 'special relationship', and the 1958 landings in Jordan and Lebanon, *Middle Eastern Studies,* vol 43 no 1, (January 2007)

Perlmutter, A. , Obscurity to Rule: The Syrian Army and the Ba 'th Party, *The Western Political Quarterly*, vol 22 no 4, (Dec., 1969)

Pinkus, B. , Atomic Power to Israel's Rescue: French-Israeli Nuclear Cooperation, 1949-1957, *Israel Studies*, vol 7 no 1, (Spring 2002)

Podeh, E. , The Desire to Belong Syndrome: Israel and Middle-Eastern Defense, 1948-1954, *Israel Studies*, vol 4 no 2, (Fall 1999)

Popp, R. , Accommodating to a working relationship: Arab Nationalism and US Cold War policies in the Middle East, 1958–60, *Cold War History*, vol 10 iss 3, 2010

Preston, A. , The little State Department: McGeorge Bundy and the National Security Council staff, 1961-65, *Presidential Studies Quarterly*, vol 31 no 4, (December 2001)

Ramazani, R. K. , Soviet military assistance to uncommitted Countries, *Midwest Journal of Political Science,* vol 3 no 4, (Nov.1959)

Rathmell, A. , Brotherly enemies: the rise and fall of the Syrian-Egyptian Intelligence axis, 1954-1967, *Intelligence and National Security,* vol 13 iss 1, 1998

Resnick, E. N. , Strange Bedfellows: U.S Bargaining Behavior with Allies of Convenience, *International Security*, vol 35 no 3, (Winter 2010/11)

Rieck, A. , Iraq and Saudi Arabia: from Rivalry to Confrontation, στο D. Hopwood, H. Ishaw, T. Koszinowski (επιμέλ.), *Iraq: Power and Society*, Reading: Ithaca Press, 1993

Rodman, D. , ARMORED BREAKTHROUGH: THE 1965 AMERICAN SALE OF TANKS TO ISRAEL, *MERIA (Middle East Review of International Affairs)*, vol 8 no 2, (June 2004)

Roeder, P. G. , The Ties that Bind: Aid, Trade, and Political Compliance in Soviet-Third World Relations, *International Studies Quarterly*, vol 29 no 2 (Jun., 1985)

Ro'I, Y. , Soviet-Israeli relations, 1947-1954, στο M. Confino & S. Shamir (επιμέλ.) op cit

Ruane, K. , & Ellison, J. , Managing the Americans: Anthony Eden, Harold Macmillan and the Pursuit of 'Power-by-Proxy' in the 1950s, *Contemporary British History*, vol 18 no 3, 2004

Ruane, K. , ANGLO-AMERICAN RELATIONS, THE COLD WAR AND MIDDLE EAST DEFENCE, 1953-56, *Journal of Transatlantic Studies*, vol 4 no 1, 2006

Rubin, B. , America and the Egyptian Revolution, 1950-1957, *Political Science Quarterly*, vol 97 no 1, (Spring, 1982)

Saltzman, I. Z. , Making war, thinking history: David Ben-Gurion, analogical reasoning and the Suez Crisis, *Israel Affairs*, vol 22 issue 1, 2016

Sanjian, A. , The formulation of the Baghdad pact, *Middle Eastern Studies*, vol 33 no 2, 1997

Schoenberg, E. , & Reich, S. , Soviet Policy in the Middle East, *MERIP Report*, No 39 (July 1975)

Sever, A. , The compliant ally? Turkey and the West in the Middle East 1954–58, *Middle Eastern Studies,* vol 34 no 2, (April 1998)

Shlaim, A. , Britain and the Arab-Israeli War of 1948, *Journal of Palestine Studies*, vol 16 no 4, (Summer, 1987)

Shlaim, A . , The Protocol of Sevres, *International Affairs (the journal of the Royal Institute of International Affairs),* vol 73 no 3, July 1997

Shlaim, A. , Israel between East and West, 1948-1956, *International Journal of Middle East Studies*, vol 36 no 4, (Nov. 2004)

Slonim, S. , The 1948 American Embargo on Arms to Palestine, *Political Science Quarterly*, vol 94 no 3, (Autumn 1979)

Smith, C. S. , Centurions and Chieftains: Tank Sales and British Policy towards Israel in the Aftermath of the Six-Day War, *Contemporary British History*, vol 28 iss 2, (2014)

Sorby, K. , The Struggle for Syria (The Road towards the United Arab Republic), *ASIAN AND AFRICAN STUDIES*, vol 9 no 2, 2000

Steele, W. B. , (Maj., US Army), Egypt's Relations with the Soviet Union: an Appraisal, *Naval War College Review*, vol XVI no 1, September 1963

Tackney, C. , Dealing Arms in the Middle East. Part I: History and Strategic Considerations, *MERIP Reports*, No 8, (Mar.- Apr., 1972)

Tal, D. , Symbol Not Substance? Israel's Campaign to Acquire Hawk Missiles, 1960-1962, *The International History Review*, vol 22 no 2, (Jun., 2000)

Tal, D. , Weapons without influence: British arms supply policy and the Egyptian-Czech arms deal, 1945–55, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, vol 34 no 3, (September 2006)

Tal, D. , The Making, Operation and Failure of the May 1950 Tripartite Declaration on Middle East Security, *British Journal of Middle Eastern Studies,* vol 36 no 2, (August 2009)

The Rise and Fall of Soviet Influence. An account of Soviet-Arab relations after the 1967 War, *Journal of Palestine Studies*, vol 5 no 3/4, (Spring - Summer, 1976), αναπαραγωγή άρθρου χωρίς συγγραφική αναφορά

Thornhill, M. T. , Britain, the United States and the Rise of an Egyptian Leader: The Politics and Diplomacy of Nasser's Consolidation of Power, 1952-54, *English Historical Review*, vol CXIX no 483, (Sept. 2004)

Vaïsse, M. , France and the Suez Crisis στο Wm R. Louis & R. Owen (επιμέλ.) op cit

Wadlow, J. K., United States Recognition Policy Toward Coup D'etat: The Development of the Current Position, *Australian Journal of Politics and History*, vol XXIV, April 1978

Williamson, B. T. , Sqn Ldr (Rtd) , Caught in the Middle / Air battle between Israel and the RAF, *The RAF Air Power Review*, vol 8 no 2, (Summer 2005)

Williamson, D. C. , Exploiting opportunities: Iraq secures military aid from the West, 1953-56, *International Journal of Middle East Studies,* vol 36 iss 1, (2004)

Yitzhak, R. , The Formation and Development of the Jordanian Air Force, 1947-1967, *Middle Eastern Studies,* vol 40 no 5, (Sep., 2004)

Ziv, G. , Shimon Peres and the French-Israeli Alliance, 1954–9, *Journal of Contemporary History,* vol 45 no 2, (April 2010)